DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13708

Borșa Memorial Book

Sefer Zikhron Borshah, o, ʾAyarat-ahavim be-yarkete ha-Karpatim

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

AUTHOR	Stein, Gedaliahu.
TITLE	Sefer Zikhron Borshah, o, 'Ayarat-ahavim be-yarkete ha-Karpatim / katuv ṿe-'arukh 'a. y. Gedalyahu Shṭain.
IMPRINT	880-03 Ḳiryat Motsḳin : Waad Lehotzaoth Hasefer ; Netanyah : Le-haśig etsel Y. Ainhorn, 1985.
DESCRIPT	655 p., [1] folded leaf of plates : ill., maps, ports. ; 31 cm.
SUBJECT	Jews -- Romania -- Borșa -- History. Borșa (Romania) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Romania -- Borșa.
ADD'L TITLE	Memorial book of Borsha

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

התמונה של בית־הכנסת היא עוד מלפני
שהוכתה מרמוריש במשאון

„בית יוסף"

„והיה בית יעקב אש
ובית יוסף להבה
ובית עשו לקש
ודלקו בהם ואכלום
ולא יהיה שריד לבית עשו
כי ה' דבר"
(עובדיה א', י"ח)

„בית מקדש מעט" זה לא נפגע ב„ליל הברולח"
והיה האחרון שאבדה לו צורתו הקדושה עם עלות
אחרון יהודי בורשה לארץ חמדתם

„זכור כי עפר אנחנו" (תה. קג יד)

ספר
זכרון בורשה

(או: עיירת־אהבים בירכתי הכרפתים)

כתוב וערוך

ע"י

גדליהו שטיין

קרית מוצקין

שנת תשמ"ה

הובא לדפוס במלאת ארבעים שנה לצאת יהודי
בורשה לדרך האבדון עם שאר קדושי הונגריה"

MEMORIAL BOOK OF BORSHA

(OR: „THE **BELOVED** VILLAGE BY THE
FOOT OF THE CARPATIANS")

WRITEN AND EDITORED
BY
GEDALIAHU STEIN

הנייר להדפסת הספר
נדבו מר **יוסף איינהורן** ואשתו **אניטה** מנתניה
ואחותו **ריקה** אשת **ישראל שטיין** מירושלים
לזכר הוריהם שנספו בשואה

את הספר ניתן להשיג אצל:
איינהורן יוסף נתניה, רחוב ראשון לציון 32
שלומוביץ טוביה, קרית מוצקין, ויצמן 22

Printed in Israel, 1985

נדפס בישראל

דפוס ליפא פרידמן, בני ברק,
רח' ר' עקיבא 19 טל. 795550

ר׳ ישראל „בעל שם טוב”
רואה את **בורשה** בראשית
גנו המזהיר לנטעי־נעמנים
לתנועת החסידות בעמק ברכה
זה הנקרא **מרמורש**

בַּהֲלוֹךְ רַבִּי יִשְׂרָאֵל בַּעַל־שֵׁם־טוֹב
לְמַצּוֹת מְדוֹתָיו בְּאֵלֶם הָרְגִיעָה,
וַיָּבֹא בֵּין הָרִים שֶׁל קוֹסִיב וְקִיטוֹב,
הִתְבַּשֵּׂם מִגַּדְלוּת הַבּוֹרֵא בַּבְּרִיאָה.

וְאִתּוֹ „סִיעַת מְרַחֲמוֹהִי’ – חֲסִידָיו,
לְהַאֲזִין לְנִשְׁמַת לֶב־עוֹלָם לֹא סָעַר
מִשַּׁב טַרְפֵי אַלּוֹן, אִוְשַׁת עָלֶה נִדָּף,
סוֹד לַחֲשׁוֹ שֶׁל הַיְקוּם הַגָּח מִדְּמִי יָעַר,

אָז הֶעֱלָם הֶהָרָה וּבְאֶצְבַּע מוּשָׁטָה
הוֹרָה עַל צוּק נוֹרָא הַהוֹד (הוּא הַ„פִּיטְרוֹס’)
בְּגַן רָוֶה בְּקְעַת נוֹי לְרַגְלָיו מָטָה,
הַחֲסִידוּת מֵטּוֹת כְּנָפֶיהָ תִּפְרֹשׂ.

שָׁרְשָׁהּ שָׁם יַךְ לְשְׂפַת פְּלָגִים וּבְצֵל חֹרְשָׁה
וְאוֹרְחוֹת „אַהֲבַת יִשְׂרָאֵל’ עֲתִידִים
מִשָּׁם הַעְתֵּק מַעֲרָבָה (חַי אָנִי זֶה בּוֹרְשָׁה)...
עֵינַי בָּם רוֹאָה עֲדַת יְרֵאִים וַחֲסִידִים.

בִּקְעָה זוֹ נִטְרוּ נָא לַחֲסִידוּת מוֹרֶשֶׁת! –
עַל בּוֹרְשָׁה בְּיָדוֹ הַקְּדוֹשָׁה אָז הֵשִׁית
וַיְמַן לָהּ אֶת פִּינְחָס דוֹר שְׁבִיעִי לַ„בֶּעשׁ״ט’,
בְּאוֹתוֹ יוֹם שְׁבִיעִי שֶׁנִּקְדַּשׁ בְּ„בְרֵאשִׁית’...

מִיּוֹם בּוֹאוֹ לְבוֹרְשָׁה רַעַם תְּפִלָּה גָּלַשׁ
עַל רָאשֵׁי נִלְבָּבָיו הַדְּבֵקִים בְּרַבָּם,
בָּ„עֶלְיוֹן׳ שֶׁהוּקַם רִאשׁוֹן אוֹ בְּסַאֲלַאשׁ
וְסוֹלֵל נְתִיבוֹת לְאֵ־ל חַי מִשְׂגַּבָּם.

כִּי „סַ־לַ־שׁ״ עִם הַ„כּוֹלֵל׳ – „שׁ״י״ הוּא מִסְפָּרוֹ
בְּמִלִּין דְּרָזִין בְּ„תוֹרַת״־בֶּן־בָּרוּךְ
„שַׁ״י׳ עוֹלָמוֹת מַבְטִיחַ – לֹא יַחֵל דְּבָרוֹ
לְשׁוֹפֵךְ שִׂיחוֹ בּוֹ טָהוֹר שֻׁלְחָן עָרוּךְ.

גָּבְרוּ הַשָּׁנִים, הִקִּיפוּ הַיָּמִים,
דָּרְכָה עֹז נַפְשׁוֹת חֲסִידִים בָּרָמִים,
לָאֹזֶן מַנְעַמִּים. לַחֵךְ – נֹפֶת צוּפִים...
יִנְהֲרוּ מִפִּנּוֹת כַּרְפַּטִּים אֲלָפִים
הָמֹה הַסַּלַּשׁ הֲמוֹנוֹת נִכְסָפִים
וְנִשְׁנָה הַנֵּס שֶׁל „עוֹמְדִים צְפוּפִים״.

ברכה בבורשה בחייה וברכה על זכרה

על שולחנם של יהודי בורשה מונח היה בשעת הסעודה ספר בשם „ברכת הבית" לדיין ר' אברהם חיים ממויסיעף-וישיווה — הוא הביא ברכה ראשונה לבורשה החיה והצומחת, לשולחנה הטהור.

ברם, כבר אמרו חז"ל ש„מגלגלין זכות ע"י זכאי"

זכה נינו

ר' יוסף אינהורן בנו של ר' צבי, נכדו,

והביא אף הוא, בדומה לסבא הגדול ברכה ל„בית בורשה" המתה וההרוגה, להציל את זכרה מרדת לתהום הנשייה.

התנדב ר' יוסף אינהורן ותרם את גליונות הנייר להדפסת הספר, הוא ורעיתו אניטה ואחותו ריקה (שטיין) אשתו של בן מנשה הנגר הציוני הנלהב מהקיטרוסה, לזכרם של ההורים צבי ושרה אינהורן שנספו בשואה הי"ד.

אבי יוסף איינהורן

ר' יעקב איינהורן
בן הרב ר' אברהם חיים

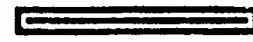
איינהורן יעקב — בנו של הדיין ר' אברהם חיים, בעמ"ס „ברכת הבית" ועוד ספרים. (אחיו הוא ר' יוסל המלמד מה„פרינט") חסיד בורשה וירא שמים, סוחר בהמות ובן תורה. על אביו מספר בנו ר' יצחק (חיפה): אבא לא לקח עמו לדרכו האחרונה לא כסף וכו' — כי אם טליתו ותפליו... ותכריכיו. באושביץ יצא לקראת מותו עטוף בבגדי הלובן שלו (שכמובן הסירום מעליו, שזה היה „בניגוד" לחוק כי עליהם להישרף כביום היולדם) בדרך לאבדון שר שיר מזמור ל"ט ובהגיעו לפסוק: „לא ירד אחריו כבודו" — הוציא את נשמתו ב„כבוד".

יוסף מרדכי מנתניה נכדו מספר על אבי הסבא, הוא הרב והדיין אברהם חיים ב"ר יחיאל צבי, שבעלות נכדיו ונינו ארצה הוליכום רגליהם לצפת כי שם מנו"כ. בבית העלמין הישן גילו את קברו, שהרוס היה מרעידת אדמה שפקדה את עיר המקובלים, שכרוי היה ליד קבורת המחבר, הוא מרן הבית יוסף (השכנות המופלאה מסתברת, שהרי ר' אברהם חיים חיבר אף הוא ספרים בהלכות אורח חיים, הם „ברכת הבית", „עצי עולה" ועוד). לר' יעקב בנו היו שלשה בנים ושלש בנות. את פרנסתו מצא לפי העונה: הקיץ העפיל להרים וניהל משק לתעשיית גבינות, שקורין „פאלינינות" ואילו בחורף — בבעלי חיים, קנה ומכר בהמה דקה וגסה וראה ברכה במשלח ידו. רגיל היה לקום בהשכמה לאמירת תהילים. את בניו שלח לטובי המלמדים והוא ואשתו עשו צדקה וחסד והצטיינו במעשיהם הטובים.

הראשון שעמד בפרץ **טוביה שלומוביץ** היה. בן העיירה טוב לב, חרוץ ובעל מעשה. הלך בדרכי רבה של בורשה, ר׳ אלתר׳ל והוציא את כספי תרומתם מכיסם של התורמים והוכיח התמסרות יוצאת מן הכלל. הוא ועמיתו יוסף אינהורן הם ה„יכין ובועז״ של הספר. שלמה חיים — נכדו של ר׳ הירש אפטר, שרגא ב״ר אריה האז הנפח ושמואל מליק ב״ר אהרן, חמשתם מהוים הועד להוצאת הספר.

אשה חשובה ונדיבה, בעלת כשרון כתיבה, שהקדישה כמה פרקים יקרי ערך על רוצר הרבי — היא **פריידי** בת ר׳ יצחק ופייגה וידר, גרי בית הרבי מיום שבתו בו. לאחר שתרמה מלבבה ונפשה לספר, קמה והושיטה, ללא הידרש סכום כסף ניכר עבור הספר לזכרה של בתה היקרה **צפורה** (צפור נפשה) שהלכה ללא עת לעולמה, בעצם פריחתה והיא בת שלשים ושש. יהא זכרה ברוך.

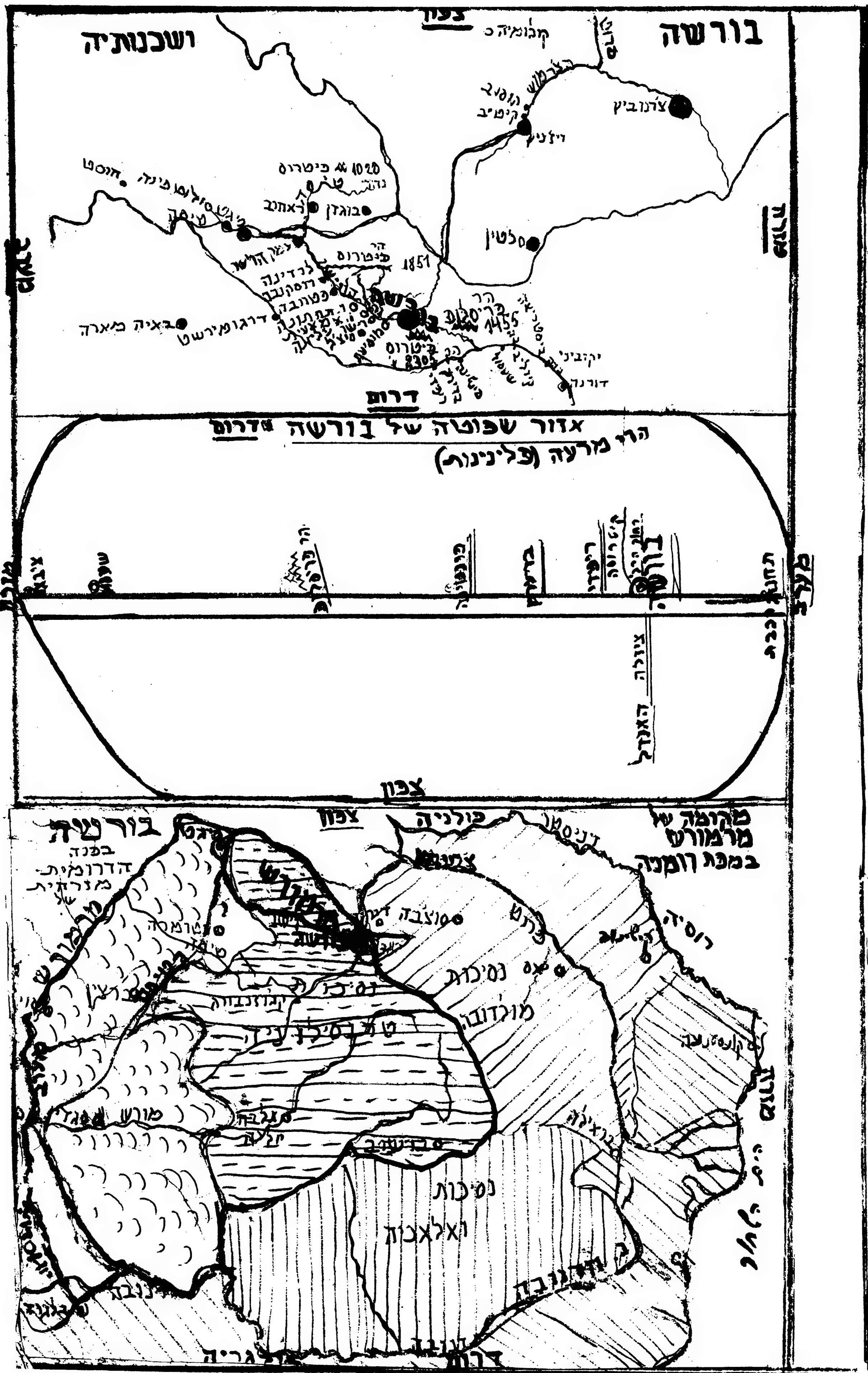

אחרוני החביבים: ראויה משפחת **פרוכטר** החשובה, הידועה עוד מבורשה בימי הטובה, הם האחים העשירים והישרים, עסקני ציבור ושוחרי ציון: ר׳ **הירץ** ור׳ **מנדיל פרוכטר** אנשי יוחסין אחוזים בענף עץ אבות ובניהם הגרים עמנו בארץ לאורך ימים ושנים, ושניים מהם, **יהודה** בן ר׳ מנחם מנדיל, ו**מנחם** בן ר׳ הערץ, שהרימו תרומה הגונה למען הספר, יישר כחם.

אחרון־אחרון חביב: יבוא על הברכה מר **ישראל פולק** יליד בורשה, בנם של ר׳ צבי ולאה־יענטע פולק, נכדו של ר׳ אידא־מאיר פולק, הציוני הדגול מהעיירה — על התרומה החשובה שהרימה „קרן אידית וישראל פולק״ להוצאת „ספר זכרון בורשה״.

בתודה: הוועד להוצאת הספר

בורשה ושכנותיה
צפון
דרום
מערב
מזרח
צלטין
דרגומירשט
באיה מארה
דורנה
יקובינ
כיטרוס 1851
אזור שפוטה של בורשה
הרי מרעה (פלינינות)
מקומה של מרמורש במפת רומניה
בורשה בפנה הדרומית-מזרחית של מרמורש
פולניה
דניסטר
רוסיה
נסיכות מולדובה
טרנסילבניה
נסיכות ואלאכיה
דונובה
בולגריה

מזרח

אזור שפוט
בורשה
רחובותיה,
סמטאותיה
ושכונותיה:
40-שעסול
קמ מזרחה
תעשית עץ
פינטינה א
מנסרות
פינטינה ב
מעינות רחצה
צ'ירקיניעל
פופרסלה,
בדיערק –
מנסרות
ריפידיע
ישוב אכרים
בו הכינו
פורענויות על
יהודי בורשה
בורשה
היהודית
האונטרודור
הקיטרוסה
הפרינט
הריטרים
מעינות רחצה
בציזלה
ה"האנדל"
מנסרות
רחוב עליון א
רחוב עליון ב
הציזלה
ה,רבים-גאס
ה,רבים געסיל
הבית-עולם געסיל
הדוקטור געסיל
סימטת גדליה
השוחט
שכונת התחנה

כאן נעצרה השרפה הגדולה
בית יצחק לייב
בית שלמה בער
בית הירש אפטר
הר האספירי
רחוב הציזלה
נחל הציזלה
גבעת שני בתיק
בית יראה
בית הכנסת
התחתון
והישן
בית מרמץ
בתי ספר
טחנת
פלג מים
פרדס הזינוי
גשר התחתון
מטחנה לעפרות
זהב
אזור תעשיה
הקיטרוסה
בתי היהודים
הפרינט
הריטרים
נהר
הוישבה
טחנות
ציור גראפי
של
בורשה
דרום
מערב
צפון

ראשית דברים

„היסטוריה לא עושים — היא נעשית" (מומסן)

למקרא שתי המלים „ספר בורשה" עלולה לצמוח טעות גדולה ולגרור אחריה אי הבנה רבה שקשה יהיה לתקון מעוותן: בורשה מקבלת את ההיסטוריה שלה. למען הסר מכשול ספרותי זה יצויין שעיר או כפר בודד אינם כותבים דברי ימיהם אלא בהיות להם מגע וקשר עם מקומות אחרים בקנה מדה פוליטי רחב ענין תרבותי חברתי ואחרים. כן קרה בעת העתיקה בתקופת ה„פוליס" דהיינו „ערים־מדינות", שמספר ערים הוקמו באי סיציליה בחופיו המזרחיים ע"י היוונים וכנגדם נוסדו בידי הפיניקים ערים בחופיו המערביים. משהחריבו זו את זו (ו„עשו היסטוריה") לא נודע אפילו שמות מושליהם כ"ש תושביה עליה מסופר רק שנערך בהם טבח הדדי. ומה נתרחש באנגליה הנאורה — שני דוכסים מבתי אצילים טענו לכתר המלכים ועשו „מלחמת השושנים" שארכה מאה שנה. דם תושבי האי שטף בעטיים של שגעונם של שני הנסיכים ואין שם לבו אליהם. ובראות אחד מהם שמלחמתו אבודה ונתן דעתו למנוסה, הבחין בפגרו של סוסו הנאמן קרא (לא כאחשורוש בשעתו לאסתר) „מלכות שלימה אני מוכן ליתן עבור סוס אחד" (עד כאן מושטת יד נדיבה של מושל כשארצו נתונה בצרה).

דוגמאות למאותיהן ישנן ב„עשיית היסטוריה". גם „מלחמת קרים" במאה ה־19, שהוגדרה כ„פשע" ע"י היסטוריונים, פרצה בגלל ריב מגוחך (מי יהיה ממונה על המקומות הקדושים) — מה נודע בעולם מסבלם של האזרחים לפני — בימי — ואחרי המלחמות. ומי נתן לבו אליהם?! (אגב גררא: מלחמת קרים, הנצחון על הרוסים הביאו את בורשה (בלי שידעו ע"כ) ב„עולה" של טורקיה, בהשאר המנצחים את ארצות הבלקאן בידיהם).

מקצת מקדמות יהודי הונגריה

משנות נדודי העמים במאות ה־4—5 מוסר מקור פאנוני על יורשיהם של ההונים עם מלכם אטילה, הוא „אטציל" גיבור אגדת ה„ניבלונגים", ועל שבט יהודי שנדד מערבה עוד קודם להונים ואנשיו מכונים בשם „חליצים". החוקרים מניחים שאלה הם צאצאי עשרת השבטים שמאז גלותם ע"י מלכי אשור בימי הושע בן אלה מלך ישראל, מחפשים את דרכם חזרה למולדתם וקראו לעצמם בשם זה על פי הפסוקים שבספר יהושע: „ואתם תעברו **חלוצים** לפני ה' אלוקיכם, שאיפה שלא משה מלבם עד הלום והתבטאו מאוחר יותר בייסוד הממלכה הכוזרית. המדינות בסיפוריהם ההרפתקניים של דוד הראובני ואלדד הדני ועוד. משנתעוררה סופת נדידת עמי ערבת אסיה לעלות בשערה על המערב, קדם שבט יהודי זה את כובשי ארצות בקעת הדנובה.

מסמכים שסמכו (ושימחו) נפש רעבים

בימי „שואת הדוקומנטציה" ההונגרית בשנות העשרים והכחדת תעודת בנות ערך היסטורי לתולדות בורשה, בידי בני וואלף משה"ס (ראה המאמר בפנים הספר) והפיכתם לשקי נייר לשימוש מצרכי מכולת בחנויות משכו כמה ניירות ערך — לשעבר — את תשומת עינו של נער בן השלש עשרה, מסווג החומר לפי גודלו ולא שמוהו אדיש למלאכת ההרס וְההתפוררות שמתבצעת ללא רחמים ונטולת חמלה בין אצבעותיהם שלבני משפחה מיותמת ורעבה, למען החיות את נפשם. חמשה גליונות שחותמי־חותם העירו את רוחו של „מנהל העבודה" שעדיין לא שלט על ה„אלפא־ביתא" הלועזית כולה,

גילוי חמשת „מידות־הערך" עבור בורשה

בשעת המריחה על קיפולי הנייר בדבק עשוי מקמח עלתה עין הכותב על תעודה חתומה בשם „דאוד", ויבן שהוא תעתיקו של דוד היהודי. כעת ניתן לפרש, שיהודי מבורשה נדרש או הוזכר שעליו לסדר ענייניו עם השלטונות הרוסים (או הטורקים), שפקידיהם ניהלו כפר נידח זה מטעם המושלים. יהודי עני ואביון מדוכא ביסורים, דוד׳ל רייצעס שמו, סיפר לפי תומו שסבא של אביו, ר׳ דוד קולומייער ירד דרך הר איידל לבקעת נהר הוישו ונעצר ליד שטפו. במקום זה בנה סוכה וישב בה עד שבנה ביתו — והוא הבית הראשון בבורשה. (גירסה אחרת על היהודי הראשון בבורשה הוא גם סיפח לביתו את ההר שמאחוריו).

מאז „מציאה" זאת שבאה בהיסח הדעת ניתנה דעתו למגמה לגלות ממצאים נוספים וגורל התגלית עלה על שתי תעודות שלא היה שום ספק בדבר שקיומו של יהודי מעורב בו: האחד — חותמת שהתואר „חכם" תקוע בו. (זה הוא כינויו של שו״ב אצל הטורקים, הקיים גם בימינו ברומניה, ירושת פליטה ממושלי קושטא בפלכי ולאכיה ומולדאוה). משנהו — חותמת ששני נרות בוערים נעוצים במנורות. קרוב לשער שאוסטריה, היא המושלת באיזור זה ועושי דברה תבעו את „מס הנרות" שהנהיגוהו דווקא יהודים במחוזות גליציה וגזירת ה„שקולס" שנתמכה ע״י יהודים מתבוללים הקרובים למלכות המושלת בוינה המעטירה.

בורשה מחליפה את מושליה שלא מידיעתה

המחוזות הללו ויישוביהם על פסגות הקרפטים ובקעותיהם, עברו מיד ליד עם חילופי מושליהן מטעם ארצות הכיבוש הגובלות זו ליד זו והן אוסטריה — הונגריה, תורכיה ורוסיה — ובורשה החבויה בין צלעות הרי־בתר, כמסתירה עצמה מעין רואים, לא הרגישה כמעט מאותם „חילופי המשמרות" שאדם לא יראה ענין להגות בה, פרט, אולי משנודע שבני עם היהודי נטעו אהליהם בפינה זו. וכשם שלא הגיע לאזנם שמע ה„פרשיות" בדבר ה„טמפלים" למיניהם, ה„מלחמות" שבין מחייבי ההשכלה לבין חסידי החתם סופר שהוציא צו איסור על כל „חדש מהתורה", שהן בנגעם לנשמת היהודי עניין לעסוק בו, כל שכן התמורות הפוליטיות שלא תפסו מקום במחשבתו של היהודי שדאגת פרנסת ביתו העיקה עליו. לפיכך אין לתמוה על בורשה שקשה למצוא אצלה דברים המעידים על היסטוריה כלשהי שעשתה בתקופת היותה „יהודיה" ומה גם בדברי ימיה מאז היותה לבורשה בכלל.

טירת אצילים לא נראתה על סלעיה הנישאים, מיסדרי נזירים לא איוו את בורשה למושב להם, רודן עריץ לא הקים מבצרו בה, קירות אבני גזית שיספרו על עבר מפואר או מזעזע שגרמוהו תקיפי גויים בחסדם או בגאוות רשעתם — לא נחשפו בין צוקיה. שומם היה נוף מרהיב זה על יערותיו העבותים וצמרות אילנותיו וענפיהם הנותנות מחסה ללהקות צפורי רון וקיניהן, משלחים את יונקותיהם על פלגי־מים ועל יובלים־שרשיהם. גדות הנחלים ציפו לבואם של מבקשי מנוחה שיקימו את בתיהם על שטחי־אדמתם שפינו עבורם, קרקע פורה מצמיח עצי פרי וירקות לאדם ועשב לבהמה. ותבאנה שנות המיפנה והתמורות בחיי היהודים ממזרחה של בורשה ובמערבה, רדיפות וגירושים תכפו עליהם על ידי מושלים אכזרים שירדו לחייהם ממש. האומללים הללו בבקשם להם מפלט, מצאו בחבלי מרמורש גם מקלט ומתוך הבאים לחסות בצלם — נטלה גם בורשה את חלקה — והבאים הגיעו אליה משלשת עבריה (על כך מדובר בפנים הספר) ובזרוח שמשה של תנועת החסידות — בפרוס המאה ה־18 — כבר היתה בבורשה קהלה קטנה על מוסדותיה המקובלים.

חייה של בורשה היהודית מתחילים את מהלכם ומפתחים תהליכם ההולך ונמשך עד שעצרו בעדם ופקדו: עד פה תבואו, חייכם, שכנים טובים, ייתמו ובורשה תשוב להיות, לאחר מאתיים וחמישים שנה, מנוקה מיהודיה, לבורשה גויית. בתקופה המשתרעת בין ירידת ה„נוטעים לעמק הנאה" שחזה מייסד החסידות לבין ירידת שואת הרשעים — הוכנסה, כמאמר מוסגר, ה„היסטוריה" של בורשה

ויהודיה. על חייהם השלווים רפודי בטחון בצור ישראל של תמימי־דרך, ישרי־לבב, שיחם ושיגם, משאם ומתנם, תלמידי־חכמים ואומרי תהלים, בעלי המלאכה ובעלי נכסים, אמידים ואביונים, זקוניהם ונעוריהם, טפם ואמותיהם — על רקמה מגוונת זו נשזרים פרקי־מעללי גבורה במלחמת הקיום — על אלה ובדומה להם יסופר בספר (עד כמה שהגיעו לידיעת הכותב — והם־המה דברי ימי בורשה והיא היא ה„היסטוריה" של עיירה חמדת־לבם של הנולדים בה. תמו חייהם — תמה בורשה ונשתיירו הזכרונות.

מאתיים וחמישים שנה ב־שנים עשר חלקים

אכן, לפטור את בורשה היהודית ללא „היסטוריה" משלה לא יהא בכך משום תרומה למעלות רוחם של תושביה מבית יעקב שכל כך חפצים היינו ביקרם וגם צוין רצוננו זה בתיאורי נופם הנפשי, הטבועים במקומות רבים בספר זה. משום כך נטיב עשות בקובענו מספר תקופות במאתיים וחמשים שנה לחיי היישוב היהודי בבורשה, בראות אותם מופרשים ומובדלים מהגויים הסובבים אותם — ונעמידם על שתים עשרה (כמספר שבטי ישראל, כשם שנהגנו בעוד מקרים בהמשך מאמרינו).

1 בריחת 3 מאות יהודים פליטי חרב חמיל מקולומאי למרמורש („יון מצולה") מהם נטלה בורשה את חלקה מבין ראשוני יהודיה ששימשו תחלה לייסוד הקהלה, בשלהי המאה ה־17.

2 מעשה ה„מויד" (הבתולה) מרים שנשבתה — או צורפה מרצונה — ע"י סיעת שודדים (כנופייתו של דובוש השודד, כנראה, ידידו של „שראליק") שחדרה מהרי קיטוב וקוסוב. ובשמוע הבעש"ט שבדעת דובוש למנותה יורשת כסאו במערת פריצים — צוה עליה לחזור לביתה. הוכחה שבפרוס המאה ה־18 שוטטו יהודים במשעולי בורשה ובסימטאותיה.

3 ביקורו של הקיסר יוסף ה־2 בבורשה לחנוך את מכרה הזהב שנחשף ב„האנדל". בהזדמנות זו חילק תוארי כבוד למשפחות עלומי שם, שהצטיינו בשירותם לטובת ממלכת הנשר הכפול והם השמות פרוכטר, אדלר, שטערן שנפוצו מאז בין יהודי בורשה ועד היום מתיקרים בהם נושאיהם. הסכנה לגירוש ע"י „חוק מכרות הזהב והמלח" שקיבל אישורו מידי הקיסר הנאור בעל „פטנט הסובלנות", עברה ובטלה מעל ראשי יהודיה.

4 בהתערבותו של הרבי ר' מנדילי מרימינוב שסיכל מזימת־אימה זו בתתו את הקמיע הידוע, יהודי בורשה ניצלו מנדודים ומנישול, כי הזהב איכזב וחדל לזול.

5 פלישת קלגסיו של המורד ההונגרי לודביק קושוט שוטטו לשם גיוס מתנדבים והיו קרובים לערוך טבח בתושבים אז היתה זאת נערה אמיצה עשויה לבלי חת, יהודיה רחל שמה, רועת הפרות ובשובה מהמרעה לעת ערב עמדה על כוונתה של כנופיה מזויינת זו שכבר הוציאה חרבה מנדנה, אז תלשה חתיכת בד לבן מכותנתה קשרתו למקל הרועים שלה וצרחה בכל כחה: „איין אמודיאר, איין קושוט לויובש" ומיד מצאה את עצמה מוקפת מתנדבים גויים ויהודים שמילטה אותם מטבח אכזרי.

6 מלחמת העולם הראשונה, בה נשתכנו קציני שלש מעצמות ההסכמה בבתי היהודים תוך יחס שכנות טובה למופת ורבים מצעירי ישראל מבורשה יצאו לחזיתות ולא שבו. ב־1916 ספדו למותו של הקיסר הנערץ בביהכ"נ התחתון ובזאת ראו בתחלת ירידתה של שושלת האבסבורג ושלטון הונגריה בבורשה.

7 ב־18 נכנסו הרומנים לשלוט בקנצלריה והשמידו בעזרת וולף משה'ס ובנו את הדוקומנטציה בת מאות השנים.

8 במחצית השניה של שנות השלשים יצאה גזירת האזרחות לרבים מיהודי בורשה שהוריהם והורי הוריהם נולדו בה נחרדו למשמע גזירה זו. גויי בורשה בהשפעת מסיתים מחוצה לה החישו את חורבנה טרם זמן ובמשך של שתי שעות היתה בורשה טרף למאכלות אש.
ביצוע הגזירה האכזרית נדחה עד שובם של ההונגרים בימים הקודרים, וגרמה ל„שבת השחורה והמוות הלבן״.

9 נגישות ענויים ורדיפות, החרמת רכוש וגיוס בני נוער ל„מונקא־סאזוד״ הידועה לשמצה ולתלאה.

10 הוצאת היהודים מבתיהם באכזריות חימה ע״י זידוני בורשה הגויים ידידיהם מאתמול. והולכתם לתחנת המאסף בגיטו וישו בג׳ סיון תש״ד (תאריך שנקבע ליום האזכרה השנתית לקדושי בורשה).

11 דברי ימיה האחרונים של בורשה היהודית בת מאתים וחמשים השנה, שראשיתן מעוטרת בנטיעות הרכות של ניצני החסידות שעליהן ציווה הבעל שם טוב לשתלן בגן פלאים זוהר נגוהות זה — סיפור חייה בתמימת יושר נעלה — מסתיימת בחצר־מוות של אושביץ ולכל תכלה ראתה קץ במדחפות התפתה ופסוק מביע אמונה שלימה וטהורה צווח מתרומם ומתרונן לשמי שמים: „שמע ישראל ה׳ אלוקינו ה׳ אחד...״

12 שארית הפליטה, אחד ממשפחה ושנים מרחובה, שרידי הבעירה אשר הבעירו אויבי חנם, אודים עשנים, חוזרים דמומים אכולי ייאוש נורא לעיירתם שהקיאה אותם מקרבה, מחשבים שם דרכם להבא — והנה אור נוגה אדיר בזהרו מבצבץ בעינם וקול חזק מהדהד באזנם: ציונה!

בנוהג שבעולם, אדם בן מעשים גדולים לטובת הכלל, משפסקו מעלליו — הריהו יושב וכותב זכרונות — ככה יעשה גם ספר זה, בשבת שארית בורשה, הרחק ומנותק מדפני ערש ילדותו, רושם אף הוא את זכר ימי שכנו בכפרו הנחמד שהחביא עצמו בחביון נוף מרהיב על גדות נחלי הוישו, הקיטרוסה והצ׳יז׳לה ומתפלל תפלתו בפסוק האחרון בספרו של נחמיה בן חכליה בשובו ירושלימה ולהקים חומותיה, ואני בהיותי לו לספר לפה: „זכרה לי אלוקי לטובה...״.

„אין זכרון ל(כל) הראשונים״ (קוהלת)

באחד מספרי הזכרון לעיר ואם בישראל, מטרופולין של חבל ארץ, נזכר שמו של רב אחד גדול שנתמנה 4 שנים לפני רדת השואה עליה. מילא, על זכותו להיזכר בין רבני עיר זו אין להרהר ולערער, אבל לכתוב עליו ש„לולא הוא — מי יודע אם יהודי עיר זו היו מוצאים די עוז וכח לעמוד בגבורה בשעות מבחנם הנורא...״ ובס״ה לא הספיק „גדול״ זה להוכיח גדולת השפעתו.
יהודי מן השורה, פשוט ותמים קונה ספר עירו, פותחו ומגלה לשמחתו פרקי חיים מוכרים וידועים לו, שהוא היה שותף להם. צופה בדמות דיוקניהם האצילה של רבנים וחסידים, עסקנים ואנשי מעשה ולבו מתכמר רחמים רבים. כיסופים עזים הומים בכליותיו למראה בניני צבור, בית הכנסת שהתפלל בו וכיו״ב. בתמונות נוף מזהירים (ומצהילים בשעתם גם את נפשם), מבחין בצורת כל בית בהן, שדה ויער, הר ובקעה — הכל בכל מאדיר ומעליז, מרומם ומזכיר ימים טובים ונעימים.
לבסוף נספחת רשימה יבישה של נפטרים (מרבים נשמטו רשימות כאלה) שיש בה כדי להרגיע את רוח המעיין בה. אולם בהעבירו את מבטו בשניה ומציץ מפוקח במקצת בצילומו של פלוני הראש הקהל, הרופא האלמוני וטובותיו עם נרפאיו, חוזה בתמונת הציוני הפלמוני הנלהב ועוד כמה יחסני החברה — נשטף לבו בכאב ותרעומת וטרוניא ושואל: הרק אך מאלה והודות למפעלותיהם הכבירים קמה העיר וחיתה את חייה עד שיהודיה תמו לגווע בקום עליהם חדלי־אנוש... ולאבא הקדוש שלי ולאמי הקדושה שלי אין חלק ונחלה בזכירה זאת —

הלא שום דבר לא נזכר בספר ממעשי אבא ואמא ובני משפחתם היקרים. (צעקת חמס כזו שמעו אזני בחלוקת ספר זכרון לשרידי פלך שלם שמנה כמאה וחצי יישובים, ואחד שחשף את כפר מולדתו לחוץ בין דפים ספורים דלי תוכן וחריבים התחילו עיניו בולשות בין שורות וצווחת מדווי בקעה מגרונו: היכן האבא שלי, מפני מה נעדר הוא מן הספר?! הייתי נותן הכל ובלבד לחזות בנועם פניו טבועים בספר... ברור שהטענות נדחו על הסף והאשמה נתלתה בו גופו בצועק ואינו נענה) דברים דומים נתארעו גם בספרנו, אם שרצינו למנוע והצלחנו בחלקם, למרות השנאה והחוצפה, לעג השאננים ובוז הגיאונים. קטון וגדול שם הוא, הפועל בעריל מטייל בין נגידי היער, החייט המטליא משחיל את חוטיו בשכנותם של גבירי הפלנינות, שכשם שמחטו נשמטה מידו בלכתו, בצו זדים ארורים, כך אבדה הארץ, שרשומה היתה על שם יהודי, באורחות האבדון ושרק זריזותו של הבן עמדה והצילה תמונת קרקע נרחב בסביבת בורשה והריהו מציגה ברב תמימות בפני אנשים בין ברצונם ובין לאונסם ומשלה נפשו שבתמונת ההבל שברשותו ממלא הוא את ביתו כבוד בבני ברק עיר מגוריו.

בורשה מתפרסמת בזכות עצמה

זכות יתירה נודע לבורשה שבהיזכרה אינה מנציחה יישוב גויים בשמה, שהרי פירושו של שמה עדיין טעון מחקר, מה שאין הדבר כך בהרבה מחברותיה שותפיה לגורל המר. שמות גויים אחר גויים הונצחו לעשרותיהם בספרי זכרונות שיצאו לאור בארבעים השנים שבין השואה לימינו. רבים מהם הגיעו לפרסום הודות לאדמו״רים שהתגוררו בהם ואמצו לשושלתם המקודשת את השם החילוני (או הטמא: ה„צלם׳ר רב) הגויי: הקופיצניצר, שתי הספינקות, עשר הויז׳ניצות, זבלוטוב, רוז׳ין, בוטושן ודוגמתן. נקח דרך משל את האטענייר רבי: מי לא שמע על ר׳ חיים׳ל האגער (שאגב נועד, לפי מסורת חסידית ע״י אביו ר׳ ברוך זצ״ל לבורשה אלא ש„חטפוהו״) משנעשה רבה של אטענייע עלה עליו ועל עירו הוד של קדושה ותפארת מלכים שבאם אתה בא למסיבת אדמו״רים מראים לך בעילא דירתא, על היושבים ראשונה במלכות: הנה הרבי מבוהוש, השני מימין הוא הסטולינר, הראשון משמאל הוא הקרלינר. שם יושב הקרעסטירער (שוב שם טמא) וכאן נשען על ארכבות ידיו הזידטשובר. ובהגיע תורו של בחור מזוקן עטור פיאות מצהיבות מציינים לך בכובד ראש: זהו האטענייער רבי. בשם המעורר יראת כבוד וחרדת קדושה, אטעניע, ספון וחבוי ומסתתר שמו של גוי שיכור ועריץ מרושע אף בשעות פיכחותו, אנטוניוס, הולל וזולל, סוחט את כספי היהודים עם דם תמציתם. בא צדיק זה ומוריש את השם הטמא והמפוגל, כשהוא מטוהר ומבריק. זוהר בזיו נוגה, לבן בתו בקדושה ובטהרה.

בורשה הסירה מעצמה את חניכתה „באר שבע״

חסרון זה שאין לבורשה — סתם היסטוריה משלה — מעלה היא לגבי, יהודיה שאינם חייבים לאיזה שהוא „פריץ״ להיקרא בשמו ולחזור עליו ברגשי כבוד, כי יהודיה התכבדו בשם זה מבלתי חלוק כבוד זה עם שותף, שכן הוכחנו ששם זה מוזר הוא בצורתו ויותר מכך בקשי הבנת משמעו, ונוטים להניח שכינוי קיבל במקום שם מפי עוברים בימים קדומים, כינוי של זלזול שהפך לשם וסימן לכך: השם „בורשה״ אינו משתנה בפי בני העמים שפרשו שלטונם עליה — מה שאין הדבר כך עם יתר שמות יישובים, כגון „וישובה״ העליונה, האמצעית והתחתונה, מתרגמים אותה בשפת העם המושל או, בניגוד לבורשה, משנים צורתה. לכן, בבוא הרבי, האדמו״ר (הראשון שהיה גם האחרון) לשכון כבוד בארמונו שהקימו עבורו, העלה על עצמו את שם היישוב ויצא מיזוג נפלא „בארשער רבי״ ונעשה לשם השושלת. משיצא משם „סחב״ אחריו שם שושלתו לשלש הערים שמלך בהן ויקרא בו עד שנתבקש לישיבה של מעלה ואלמלא שנים מבני חסידיו הנלהבים, שטרחו ורכשו

בית ועשוהו בית כנסת ופתחו בו „כולל" ללומדי תורה — משתכח היה שם שנתחבב על רוב יוצאי כפר מופלא זה.

נסיון להמשיך בנשיאת השם שנתיקר, בעטור, אחד מחתני חצר הרבי, את עצמו בשם זה, נכשל, כי השליכו ככלי אין חפץ בו וישם כתר מלכות אחרת בראשו. נתפרדה החבילה, ועם עזוב אותה יהודיה, עזובה עולמית, שינתה צורתה ואין בית שיזכיר את בורשה של העבר נתערטל המושג באבוד תכנו היקר והוא תקופת שבת יהודיה שם ועליה חופפת מסכת הוד והדר ותפארת — ויריעותיה נתמלאו אגדת־פלאים הנקובה ומסופרת ב„ספר זכרון בורשה".

רחשי תודה למסייעים

עם סיום הדפסת הספר, בל נשכח להודות לאלה שבסיועם הנפשי והחמרי הגיע לברכה על המוגמר. ראשון למתברכים היא נות ביתי רעייתי בחיים מלכה שרה שעודדה אותי, זירזתני השכם והערב ושקדה על בריאותי למעני ולמען אוכל עמוד במשימה הקדושה — בכתיבת הספר. לידידי יוסף איינהורן שתרומתו הכספית גולגלה את הגליונות על גלגלי מכבש הדפוס. וידידי טוביה שלומוביץ שארגן את הועד והמריצו לגזור עלי לכתוב ספר זה, ליתר נותני יד עזר למימון ההוצאות. ולבסוף — תודה לר' יום טוב ליפא פרידמן, בעל בית הדפוס ששקד וטרח, הוא ועובדיו בהדפסתו בצורתו ההדורה שעינינו הרואות אותו מונח לפנינו. בואו כולכם על הברכה.

„משא בורשה"
או חבלי לידה של „ספר זכרון קדושים"

„קנאת סופרים תרבה חכמה" (ב"ב כא.)

„והחכמה — מאין תבוא"?! (איוב כח כ)

בשעות אפילה זו ודמדומי אכזבה לנשמות הקדושות מצד בניהם, הועפו באויר המחניק כל רגש שעשוי לקרב לב חי של הבן לעצם החרוכה של אבא גם „פניני לשון" וניבי לעג על הספר לא נעדרו: „מי ביקש ממך לכתוב ספר?!" „אני מתפקע מצחוק כשמדברים על ספר זכרון" „אני מושך את ידי ממנו", אין כאן אפילו דף אחד שיהא ראוי להיות מודפס" „בחוץ מדברים שהספר תחלתו שמונים שנים שחורות" (אכציג שווארצע יאהר). אחד, לא בן המקום, לבשתו קנאה עוורת ואיוולת אוכלתו על שבורשה השכנה מקבלת ספר זכרון ואילו כפרו — אין מי שיכתוב עליו — ויהי לאויבו המושבע של הספר. לאור אהדה מופגנת בצורה עלובה כזאת מצד שפלי נפש וגסי מבע וטרם נבקה רוחו של המחבר בקרבו, אור זיו של תקוה הבהיק בעלטת ראשו והלבין מחשכי לשונו בנפול עליה פסוק בו הובטח לאברהם:

„אם אמצא... חמשים צדיקים..." כי לאחר בדיקה ברשימת הנענים „לקריאה" של הספר נמצאו, למרבה הפלא, חמישים איש ואשה מאצילי בני בורשה ועדיני מחשבה ומעש, בני העליה המעטים, שזכו לצאת חלוץ לפני מחנה זוכרי יקיריהם. הגליונות הנעלבים שנתפייסו נמסרו לידי המדפיס בשעה מבורכת.

קטע מהפואימה הגדולה – ,,משא בורשה’’

...הֵן רוֹחֲפוֹת צְפוּפוֹת בַּחֹדֶשׁ שֶׁהֻקְדַּשׁ לְזֵכֶר עִיר בּוֹרְשָׁה
לְמַרְגְּלוֹת מַפָּה חֲרוּתָה הַנְּשָׁמוֹת הַטְּהוֹרוֹת שֶׁזֻּמְּנוּ
בִּשְׁלוֹשׁ בְּסִיוָן לְ,,בֵית מַרְמוֹרֶשׁ’’, בְּיוֹם צֵאת אַחֲרוֹן הַקְּהִלָּה
הַקְּדוֹשָׁה לִנְתִיבוֹת אָבְדָנָהּ; הָ,רְחוֹבוֹת’ גְּדוּשֵׁי נְפָשׁוֹת.
כָּל אַחַת חוֹשֶׂפֶת בָּם ,בֵּיתָהּ’ – מַחֲבוֹא סוֹד נְעוּרִים אֲבוּדִים
וְגַל שֶׁל אַהֲבָה וְרַחֲמִים וְנַחְשׁוֹל הַכֹּסֶף יְצִיפוּן,
פּוֹרֶשֶׂת לְבַקֵּשׁ אֶת עַרְשָׂהּ בְּנַעֲנֻעָהּ בָּהּ עֵת תִּינוֹק צוֹהֵל,
שָׁם תַּנּוּר הַ,טְשׁוּלֶנְט’ בְּנִיחוֹחוֹ עִם ,קִיגֶל’ הַטּוֹבֵל בְּשַׁמְנוֹ
וְחַלּוֹת קְלוּעוֹת בַּצָּהֹב – ,גוֹי שַׁבָּת’ אוֹפֶה בּוֹ פַּתְבָּגוֹ...
זֹה פָּרָה בְּרֶפֶת בֵּית אִמָּא נֶחְלֶבֶת לְשׁוֹבֵב צִמְאוֹנָם
שֶׁל צְפִיעֵי־עוֹשְׁקֶיהָ, גְּזֵלַת פִּי טַפָּהּ שֶׁנִּחַר גְּרוֹנוֹ
בִּלְפּוֹת בּוֹ יַד אִמָּא בְּלַהַב חַרְבוֹנֵי הַקַּיִץ עַד לַהֲבוֹת
הַ,כִּבְשָׁן’... הִנֵּה חַלּוֹן, בַּעֲדוֹ נִשְׁקָף מֵטֶה עַל ,,חֹק לְיִשְׂרָאֵל’’
אַבָּא קָדוֹשׁ בְּעַרְבֵי הַחֹרֶף וְעַל ,,טֵייטְשׁ־חֻמָּשׁ’’ הָאִמָּא...
כָּכָה כָּל אֶחָד פּוֹקֵד נָוֵהוּ בְּזֹה ,הַמַּפָּה’ שֶׁשִּׂרְטֵט
בֶּן־בּוֹרְשָׁה כִּי יֵחַם לְבָבוֹ לְנִדְכְּאֵי־רוּחַ הַשְּׂרִידִים
עֲדַיִן עַצְמוֹתָן הַקְּדוֹשׁוֹת בְּאַדְמַת גּוֹי שְׁקוּיָה מִדָּמָן
מִתְגּוֹלְלוֹת מִתְחוֹלְלוֹת רְסוּקוֹת מִמַּגְּפֵי מְרַצְּחִים וְיוֹרְשֵׁי
שִׂנְאָתָם... הַנְּשָׁמָה שֶׁ,כָּל רָז לָא אֲנִיס לָהּ’ רוֹאָה וְשׁוֹמְעָה
מֵאֲחוֹרֵי הַפַּרְגּוֹד, בַּמָּרוֹם: כִּי פַּעַם בַּשָּׁנָה ,נוֹהֲגִין’
הַזְכִּירָן בִּיבוֹשֶׁת הַ,טֶּקֶס’ מִשּׁוּם ,טִרְחָא דְצִבּוּרָא’...
לִכְבוֹדָן הַמְּחֻלָּל, חַיֵּיהֶם הַכְּרוּתִים בְּכָל מִינֵי מִיתוֹת
קְטוּלֵי דְרָכִים, טְבוּעֵי נְהָרוֹת וּשְׂרוּפֵי תַּנּוּרִים
עוֹד טֶרֶם מָצְאוּ ,תִּקּוּנָם’ כִּי נִסְתַּר נֹחַם מֵהֶם: לְמֵאוֹת
נִכְתְּבוּ סְפָרִים לְ,עָרִים וְאִמָּהוֹת’ שְׁמוּמֵי יְהוּדִים;
וְשֵׁמוֹת וּמַעֲשִׂים מְתַנִּים אֲפוּפִים בְּהֶמְיָה שֶׁל חִבָּה.
וַיָּקָם זֶה פּוֹרֵשׂ הַ,מַּפָּה’ וַיָּקֶם אֶת בּוֹרְשָׁה בַּשְּׁנִיָּה
הֵמִישׁ אֵלֶם מִפִּיהָ, דוֹבְבָה וַתֵּהֹם הָעִיר מִיְּהוּדֶיהָ...
נוֹבֵב גַּנֶּיהָ וַיְּסַמֵּק שׁוֹשָׁן וַיַּגְבַּהּ פִּסְגּוֹת הֲרָרִים...
עָלְזוּ נַפְשׁוֹת הַחַיִּים, עָלְצוּ נְשָׁמוֹת וְשִׁלְדֵי הַמְעֻנִּים.
,מָעוֹת – מְנָא לָן’ שָׁנִינוּ, שֶׁמַּדְפִּיס לֹא דוֹפֵס אֵין כָּסֶף.
אַכְזָבָה עוֹלֶבֶת קִדְמָה פְּנֵי תּוֹרֵם לְבוּבֵי שְׁנוֹת שֵׁשׁ,
שֶׁעָמַל בְּזְכִירָה וּכְתִיבָה וַיְחַיֶּהָ אֶת בּוֹרְשָׁה בְּאוֹנוֹ –
כִּי הָלַךְ אֶל ,אֵילוֹ שֶׁל כֶּסֶף’ שֶׁבּוֹרְשָׁה טִפְּחַתּוּ בְּעָנְיוֹ
וַיִּמְצָא אֶת כַּפּוֹ כְפוּפָה... וַיִּזַּנֵּק ,נְדָבָה’ מַעֲלִיבָה
שֶׁחֶרְפָּה מְמִיטָה עַל נוֹדְבָהּ... מַה גָּבְרָה הַכְּלִימָה שֶׁעָטְתָה
אֶת רוּחַ הַכּוֹתֵב בִּפְנוֹתוֹ לְיוֹצְאֵי כְּפָרוֹ: שְׁתִיקָה...
וּזְדוֹן לַעַג יִשְׂתָּרַע עַל פָּנִים... אַף מִלְמְלוּ חֲרָדוֹת וְאֵימוֹת,
שֶׁ,,יָצְאוּ אֲנָשִׁים... וַיַּדִּיחוּ’’... אָז נֵעוֹר זָע רוּחַ אַהֲבָה
עַל נְדִיבֵי־יְפֵי־נֶפֶשׁ וַיֹּאמְרוּ: הַסֵּפֶר יִרְאֶה אוֹר עוֹלָם!

ראשיתה של בורשה

חלק א

מהתוכן:

היוזמה לפרסם „ספר זכרון בורשה"
דברי-הספד (אלה אזכרה)
תחרות בין שלש פרשיות
מכתבי עידוד לכותב הספר
קטעי זכרונות וחבלי ליקוטם
זכור ברית ראשונים
בורשה ומקום שכנה
מרכזה של העיירה ורחובותיה (שתי תמונות)
ארבעת דרכי נדוד היהודים לבורשה
מדרש השם „בורשה", וה„קרפטים"
עידן גיאולוגי עובר את בורשה
„נח" פוקד בתבתו את בורשה ומשאיר „מזכרת"
הגויים שכני היהודים
אברהם-היהודי הראשון
אגדת „השלשה"
קיסר אוסטריא בבורשה
ה„קיטרוס" — מיתר ה„נפילים" וקרחוניו

פנה נשכחת במפת השואה

ליום האזכרה לקדושי בורשה

תשי"ד — 1954

בימים אלה מתכנסים חברינו יוצאי בורשה, אנשים ונשים, יחד עם שאר ילידי המקום, תושבי המדינה, במספר ניכר של קרוב לאלף נפש, לאסיפת האזכרה השנתית, המתקיימת שנה שנה, בה יתיחדו עם נשמותיהם של יקיריהם שיצאו את עירם בפעם האחרונה — ולא חזרו. אך זה מלאו להם עשר שנים מיום שעלתה עליהם יד הכורת הנאצי. בכ"ג בסיון תעלה שארית בורשה, הנמצאת כמעט כולה בארץ, את זכר הקדושים שנאספו באותו יום מר ונמהר לגיטו „וישיוה", עיירה מרכזית במחוז מרמורש, שבחיקה הוטל הגורל הנורא „לאכסן" את היהודים האומללים מהעיירות והכפרים הסמוכים אליה, מהם גורשו בחזקת ידם של פריצי החיות ההונגריים. צאצאי ההונים הפראים, צמאי הדם כמותם — ומשם הובלו לכבשני האושבינ־צ'ים הידועים לזוועה. עקירת מקום מביתם אשר בנוהו — לא מתוך רווחה ושפע — מלפני מאתיים וחמישים שנה, ומאהלם שנטוהו בתוך הבקעה החמודה, המצטנעת בחיק הרים חרוצי גיאיות, שמדרונות מכוסים עצי אורן ולבנות עבותות יעטוה, ונחלים רוויי מים זכים עוברים בה לאורכה ולרוחבה, ספוגת אויר צח ומבריא המטהר את הנפש ומחזק את הגוף — ניתוק אכזרי זה היה בה כדי למלאת את לבם של העניים הסוערים ההם חמת ייאוש עד דכדוכה של נפש — מצב מדכא הזכור עדיין לרבים מבין הנמלטים — אלמלא ידעו שזוהי דרכם האחרונה — שכן תמימי דרך אלה נתעו בשוא להאמין, שבקרוב שוב ישובו לבתיהם.

הנקודות היהודיות שנזרעו על פלגי מים מקירים, לרגלי הגבעות המרובות, ביד חרוצה על הגדה הימנית של נהר "הוישיוה" הארוך וטופחו ורובו בנפש עמלה שנים על שנים — בניהן התוו לעצמם ציוני דרך משלהם, קבעו מסמרות לארחם ורבעם לשיחם ושיגם, יצקו דפוסי חיים קבועים, אליהם נצמדו בעבותות המסורה — השלימה והטהורה — ללא כל ותרנות ופשרנות; כי הרגיש הרגישו שדרכם זו — היא הנכונה, דווקא באותה סביבה נכרית; הלא הם ההבדלים הבול־טים והנראים לעין, בתלבושת מיוחדת, בנוהגים שונים ומשונים אף מחוץ לבית וכיו"ב — הם הערובה הבטוחה ביותר להמשך קיומה של עצמאות תרבותית, רעיונית וכו׳, שכל פרספקטיבה של שמיעה, רחוקה היא ממנה. אעפ"י שהעיירה בורשה, על ארבעת אלפי נפשותיה, היתה רק ענף מבחינה אתנוגרפית ואתנולוגית בתוך הקומיטאט המרומורשאי באגף הצפוני־מזרחי של טרנסילוניה.

בשטח המריבה שבין ההונגרים והרומינים מאז — היתה היא בכל זאת מצוינת ביהודה הנפלא, בהיותה חטיבה בפני עצמה בתוך המסגרת ההדוקה שהקיפה את היהדות הנאמנה והעססית שינקה את לשדה ממקורות המעין הבלתי פוסק של האמונה התמימה והיתה מתחממת לאורן של דיעות מסורות כנכסי ירישה, המקבלות את אישורן ע"י עיון מתמיד ומעמיק בספרי גפ"ת ואת חיזוקן — מתוך ספרי מידות ומוסר ומנהגים ונשמרים בקפידה מופרזת; כי בורשה זכות יתירה נודעה לה בזה ששמרה על צביונה מפני הרוחות המצויות שהיו מרחפות בחלל עולמם, ושלא הזיזוה מייחודה ומייעודה — עד יום בואו של זרם מחשבתי חדש, רעיון חובק זרועות עולם היהדות כולה: רעיון השיבה לציון ולבנין הארץ, בה בשעה שרבים בתוך האיזור התמסרו לחישוב דרכם וגם עברו למסלולים מכובשים מקרוב שהכינה להם השכנות הזרה — כי זו — לא מעטה היתה השפעתה ברבות הימים על מהלך מחשבתם של חלק חשוב מהקיבוץ היהודי. כי ראשיתה של תקופה הרת מאורעות ושינויים כבירים הנעוצה במהפכות 1848 (ימי „קושוט לויוש" קראו לה) שמצאה את יהודי מרמורש את מלחמת העולם הראשונה — הטביע את חותמו על רבים וגם על בורשה לא דלג — תקופה שנסתיימה בפרוץ מלחמת העולם השניה — עם חיסולה הפיזי הגמור של אותה היהדות המופלאה שצצה ועלתה על קרקעה של בקעת הקסמים שבין רוכסי הטטרה, סלעי האלפים הטרנסילוניים ויערות הקרפטים המזרחיים — נבטה נטעי נעמנים ששגשגו ופרחו, העלו ניצה והבשילו פירות — עד שעקרתם יד הזידונים.

נתעלם מהאמת אם נציין שחסירה היתה בורשה היהודית רעיון משלה, שבינתיים נתבגרה מחשבתה וראייה נכונה כבר קדמה למעשיה והגיון לבה, ההרגשה שהעדר התוכן לצורה המטופחת על ידה — עלול להביא אותה לידי התנוונות תרבותית וטשטוש הצורה ביום מן הימים — והגה הגו בחביון נפשם את הרצון העז והנועז לדבר מה סמוי מן העין — תחושה מוזרה ופלאית כאחד — נטולת הביטוי, עקב דלות לשונם, מבלי לדעת לכנות בשם דבר שלא היה בעולמם; הגם שאזניהם היו כרויות לכל ניד ורחש קל בתיקון עולם בקנה מידה סוציאלי — הבנה כלשהי לא נמצא אצלם לכך. לכן לא פסקו ולא חדלו מלהוסיף לשקוט על שמריהם עד אשר הפציעה שמש חדשה בשמי עולמם האפורים ובקרניה העזות החלה לפזר קמעא־קמעא את קרעי ענני הספק שהאפילו על דרכם ומנעו מהם לראות נכוחה: הלא היא שמש רעיון הגאולה והחירות הלאומית, רעיון ששטף ועבר בכל התפוצות, והשאיפה למולדת — מורשת האבות — ועד בורשה הגיע. רוח אחרת התחילה מנשבת במשכנותיה הדלים של בורשה וריעננה את רגשותיהם הרדומים של אותם נאמני האומה שנשאו את נפשם לתקווה הגלומה ברעיון שנתן ביטוי חי למאווי נפשם הטמורים אצלם מאז עמדו על דעתם. „הנה הוא זה שהגינו בו ושקיווינו לו מבלי להכירו". חשבו אז לא מעטים מטובי מרמורש; לשינוי ערכין כזה כמהה וצמאה נפשם — ומכיון שבא לידם — שוב לא הרפו ממנו. זכתה בורשה לזכות גדולה שנתגלגלה על ידה — שהיא היתה

העוברת חלוצה בקבלת התורה הלאומית לכל פרטיה ודקדוקיה — לפני הבאים בעקבותיה מתחום מרמורש — ונהתה אחריה בדביקות חסידית שאין למעלה הימנה. אין בידינו עדיין לקבוע איזוהי הדרך מצאה לה התורה הציונית את דרכה לבורשה.

בוקר לא עבות אחד — ומלאה בורשה דעת את הארץ — והעיירה כולה היתה אחוזה שלהבתיה של תשוקה עזה ולוהטת — עד כלות הנפש — לציון. זקנות ונערים הגו בה; אימהות ובנותיהן ראו בה פתרון לבעיה כאובה ידועה במשפחות העניות; מי לשמה ומי לא לשמה — הצד השוה שבהם: חלום מתוק אחד ירד על כולם — חלום של עליה קרובה. פעולות קדחתניות התחילו לתת את אותותיהן — קודם קטנות הערך, כגון: הפצת הקופסה הכחולה בבתים, — שהיותה את ה„פתיחה החגיגית" של „השמחה הלאומית" ששמה „תנועה ציונית"; התארגנות, ועוד. אחרי כן — יותר רצינית: נשלחה משלחת ארצה ע"מ לבדוק את האפשרות של התישבות קיבוצית; נפתחו „הכשרות" בבורשה ומחוצה לה; ניהלו „שיחות" על הענינים השונים שעמדו אז ברום עולמם, אולם גולת הכותרת של המעשים ההם היתה החתירה לקראת העליה הנכספת — תכלית כל ההכנות, כי רבים היו אז בני נוער, שפקעה סבלנותם מלצפות לסידורים מקובלים — ורצו לעלות בכל מחיר. תלא היד מלתאר את דרכי עליתם ולבטיהם ותחבולותיהם של עולי בורשה הראשונים. ולאותה תקופת־ההתנערות, רבת הזוהר ועצומת התנופה — מהעבר הקרוב — הרוח שפיעמה את בורשה — תרמו את חלקם הרב והמרובה ביותר אותן שתי התנועות הדתיות בישראל — המזרחי והפועל המזרחי, (שנקראו אז „צעירי מזרחי") ובהם שהיו השושבינין שהכניסו את בני הנוער תחת „חופתם הלאומית" וכתב „מתנת דרשה" נתנו להם את „הסרטיפיקט" — חלום כל יהודי, שהחליט לנתק עצמו ממכורתו הגלותית ועמדה להם זכותה של תנועת הפועל המזרחי, שהתאימה להם את הציונות למהלך מחשבתם הקודמת והטעימה להם את „המאכל הציוני" החדש שהתקשו קצת בימים הראשונים בעיכולו, כי נמצא עוד כאלה מבין יהודי בורשה שלא ראו בעין יפה את חדירתה של התנועה לבורשה בהיקף כה עצום — ולכן התנגדו לה — להלכה יותר מלמעשה — וכך קמו והתקיימו הויכוחים המענינים על השיבה לציון וכל הכרוך בה — המותרת היא אם אסורה? — כי אמור אמרו אז, קצת בהלצה — קצת ברצינות: שה„הכשרה" אינה עושה „כשרה", ולשיטה „עברית בעברית" קראו „עבירות בעבירות" וכדומה. אז ראו „פרחי החלוצים" צורך כבוד לעצמם להופיע ברחובות קריה כשהם מצוידים במיטען כבד של „ראיות והוכחות" שבעזרתן יעלה בידם להוכיח שהמחשבה על שיבת ציון המצטרפת למעשה המביא לידי עלייה למולדת — היא כשירה בתכלית ואין להרהר אחריה, כי אינה עומדת ואינה סותרת אפילו אות אחת שבתורה. והיו אלה שמותם של מנהיגי המזרחי הגאונים ודברי תורתם בשבח הארץ ובנינה, שעמדו להם בויכוחם הסוער.

אז קם להם גם גואל מבפנים — תגבורת במלחמת הדברים של צעירינו — ה"ה ההה"ג ר' דוד מושקוביץ ז"ל (הרב הישיש מתל־אביב) בספרו „רגלי מבשר" שהוא כעין „אנציקלופדיה' של ראיות מוכחות בדרך הפלפול והדרוש שאין כל חשש איסור ברצון „לנחול את הארץ, לעלות לתוכה, לשמוח בבנינה, לאכול מפריה, לשבוע מטובה ולברך עליה בקדושה ובטהרה..." מאמרים ומסות לקוחים מכתבי עת וכתובים בידי חברים הוגי דיעות מן הפועל המזרחי, ברוח „תורת־החיים" הידועה — עמדו להם בשעת דחקם הרעיוני וביחד עם „גילוי נשק" משלהם יכול יכלו לעמוד בשער בשעת „הקרב הדיאלקטי" והתוצאה המזהירה: לא היה כמעט בית בבורשה שלא הוציא מתוכו כמה עושים בכח (היה מעשה וחברת „היא"ס", שעסקה בהגירה לארגנטינה, לא מצאה בבורשה מועמדים). ידעו נא יוצאי בורשה וצאצאיהם הפזורים על פני כל הארץ והמעורים בכל ענפי החיים שבמדינה, שאבותיהם, אחיהם, אחיותיהם ובניהם — דרך אחת ויחידה היתה נגד פניהם — הדרך למולדתם — אליה נשאו את נפשם וציפו ליום בו יעלו ויבואו אחרינו וישבו עליה לבטח... הגורל התאכזר להם — ולא זכו... שומה, איפוא, עלינו למלא את חסרונם, בחיותנו את חיינו באותה צורה ששיוו לעצמם קדושינו. אם נשלב את דרכם לפי הגיון רוחם בבנין הארץ — והיצבנו ליקירינו מצבת קודש, בחיותנו את חייהם — כי כזה היה רצונם ובזה ציוו לנו את החיים.

מקצת מכתבים התובעים „ספר זכרון" פגעו באזניים אטומות (והתוצאה)

ארגון יוצאי בורשה (מרמורש) בישראל

הזמנה

צרור מכתבים שפעלן לספר בורשה — מאפע...

ב"ה. כ"ה באייר תשי"ז. (26.5.57).

הנך מוזמן להשתתף ולשתף גם אחרים **באספת האזכרה השנתית לזכר קדושי עיירתנו בורשה.**

שתתקיים ביום א' — ג' בסיון תשי"ז (2.6.57) בשעה 4 אחה"צ באולם „מכבי אש" רח' בזל 35 — בתל־אביב.

השתתפת — וכיבדת את קדושיך ויקיריך.

בכבוד ובב"ח: **הארגון.**

*

לתשומת לבך לפני בואך לאספת האזכרה:

ספר הזכרון על בורשה שעליו מדובר זה כמה — הולך ונערך משלושה חלקים ראשיים:

1. היסטורי־דוקומנטרי — על בורשה ותולדותיה.
2. הספרותי־אמנותי — יצירות מבורשה ועל בורשה.
3. ספר זכרון־עד למעצבי ומיצבי וממלאי חייה — התושבים. על שני החלקים הראשונים ייעבד, על החלק השלישי — עליך מוטלת האחריות: אם לא יתקבל מצדך חומר מפורט על אודות קרוביך ומיודעיך — שמותם לא ייזכרו בספר ובאשמתך. כדי להבליט את נחיצות השתתפותך בנזכר לספר — נתונים כאן קטעים על מספר אנשים שקרוביהם נענו לתביעה והמציאו חומר ביוגרפי על בני משפחתם — ומה תהא דעתך אם שמות קרוביך ייעדרו מן הספר? (כמובן שהפניה המחודשת אינה פוטרת את הנדרשים לתת את חלקם גם לשניים הראשונים) הרשימות דלהלן אינן באות בשלמותן. עליך להזדרז, להכין את הנדרש ממך, להביאו למקום האזכרה או לשלחו לפי הכתובת:

(לחוזר צורפה רשימה בת 50 שאלות) שמקבליה נתבעים לענות עליהן). **שטיין גדליהו, קרית מוצקין, שדרות ויצמן 32.**

ארגון יוצאי בורשה — מרמורש-רומניה
הוועד להנצחת זכר קדושי בורשה

ב"ה. חיפה, ר"ח סיון תשט"ו (22.5.56)
עשתי עשרה שנה לגיטו בורשה.

מכתב לחבר הארגון
„כתב זאת זכרון בספר" (שמות יז, יד).

לכבוד הח'...

זאת היא לנו השנה הרביעית שאנו מקיימים פה, בארץ קדשנו בחרדת קודש את יום האזכרה לזכר יקירינו שעלה עליהם הכורת ונספו ביד זדונים.

בלב נשבר וברוח נכאה נערכו הספדים וקוננו מרות על אבדן הקיבוץ היהודי הבורשאי. הנחמד והנעים שהלך ואיננו — בתוך שאר קדושי הגולה שכלה ונחרצה יצאה עליהם מחמת המציק. מתוך רגש נכון ונפש חרידה של הורים שנשתכלו ושל בנים שנתיתמו הובעה הדאגה חדורת האחריות המלאה כלפי הקדושים שעל סף המיפנה לארץ מאוייהם — הישיגתם שואת פתאום ולא זכו להתאחד עם בני משפחותיהם שעברו חלוצים לפניהם — הועלו הצעות לתת פיצוי־מה לנשמות התמימות בהנצחת זכרם.

מבין הצעות שנדונו באסיפות האזכרות המוקדמות ביחס למפעל ההנצחה שיש להתחיל בו, נראתה אחת חשובה מאד — והיא: חיבור ועריכת „ספר בורשה" רב תוכן שיקיף וישקף את חיי יהודי בורשה, דרכיהם בחברה היהודית, מסחרם ועמלם תורתם והשקפותיהם, שאיפותיהם מאוייהם וחלומותיהם, צחוקם ודחקם, שמחתם ואבלם, חסידותם ואפיקורסותם וכו', מיום שאיוו את בורשה למושב להם עד יומם המר והנמהר — יום צאתם לדרכם האחרונה ממנה לא שבו עוד — יום בואם לגיטאות האיסוף ומשם — לכבשני אושויץ.

כדאים הם אבותינו הישרים ואמותינו הצדקניות, אחיותינו הכשרות ואחינו הנאמנים על כל יוצאי וילידי בורשה, מיסדיה וראשוניה, רבניה ופרנסיה, חכמיה ופיקחיה, ענייה ועשיריה, משכיליה ועסקניה, ציוניה וחלוציה ובמיוחד — זכאים קדושיה הטהורים והזכים שיוקם לזכרם שם ושארית בצורת **ספר זכרונות ומעשים** למען יספר לדור אחרון מחיי תושבים צנועים על אי זערער בתוך ים רוגש, רחב ידים של גלות ארוכה וחשיכה, שרק רגעי מספר האיר להם בוקר עליז והפציע עליהם שחר עדין מלטף, הצורר נוחם בכנפיו ומזיל להם נטפי טל תקוה. בורשה היהודית השליוה והנאה, שחן נופה על יושביה חיתה לה את חייה העצמאיים בצמצום רב — בכל השטחים: על יהודיה לא השפיעה רוב טובה וגם חיי־תרבות ומדע לא העניקה להם במידה מספיקה, כי מעטים מאוד היו אמצעיה ודלות אפשרויותיה מכדי לתת להם ציוני דרך בחייהם — פרט לעבותות המסורה ליהדות המקורית; והן הנה שהיוו להם את קוי היסוד לארחם ורבעם ולהורות לפניהם את דרכם לרעיון של שיבת ציון, שחדר, אליהם במפתיע ורכש לו את לבותיהם של אלה מצניעי, לכת — על כל שדירותיהם — כי מאז הבקיע אליו הרעיון הציוני את הגיון לבם של בני בורשה — שוב לא ראו לפניהם תכלית רצויה יותר מאשר השיבה למולדת, ולא נחו ולא שקטו, לא חסכו מאמצים ותחבולות, עד שחלק ניכר עלה ארצה והתערה בכל שטחי חייה התוססים של ארצנו. אלה ששיחק להם מזלם והגיעו למשאת נפשם ואלה — והם, לדאבון לבנו, הרוב — שלא זכו להגשים את שאיפותיהם — מתגרת יד השואה — שירדה עליהם כחתף — ראויים הם לאותה הנצחה מפוארת שעליה הוחלט באסיפותינו, תוך ציון מפעלותיהם של עסקנינו וקדושת זכרם של נעדרינו.

בהתאם להחלטות שנתקבלו אחרי דיונים ובעקבות הצעת התנדבות לדבר מצדי, הוטל עלי ועל חבר מצומצם של עוזרים יודעי דבר, התפקיד הנכבד והקשה לחבר ולקבץ, לאסוף ולערוך חומר דוקומנטרי, היסטורי, חברתי, ספרותי, כלכלי וכו' על כל מה שנוגע לעיירתנו בורשה וליהודיה — למיום היוסדה עד חורבנה, חומר שיקיף את חייהם על כל גווניהם. שממנו ייבנה ויתכונן בנין ספר הזכרון הנ"ל.

לפיכך הנני פונה בזה לכל אחד ואחד מיוצאי בורשה שיתן גם הוא את ידו למפעל הנ"ל בהמציאו לנו ידיעות שונות מחיי יהודי בורשה, הנמצאות ברשותו. לצערני לא הספקנו להביא אתנו חומר כתוב, בר־סמכא, כפנקסי הקהילה ורשומות המועצה (קאנצלדיה), דבר שהיה מקל בהרבה את עבודתנו.

הנך מתבקש, איפוא, חבר(ה) נכבד(ת), לספק לנו את החומר האינפורמטיבי במלאותך את השאלון הר"פ ובהצטמצמך בקוים כלליים ע"י כל סעיף — ממה שידוע לך על בורשה, היהודים, חייה, תולדותיה וכו', ובכך הננו משתפים אותך למשימתנו המכובדת.

בתודה מראש ובברכת ידידים — בשם הוועד.

שטיין גדליהו

התגובה למכתב זה, היתה כמעט אפסית.

ארגון יוצאי בורשה בישראל
(תל־אביב, רחוב דה־האז 13)

סימני צרות עין נתגלעו בישיבה זאת
ובהחלטותיה לא הוזכרה בפירוש כתיבת־הספר.

דו"ח מקוצר מיום האזכרה לקדושי בורשה הי"ד

האזכרה נערכה בבית־הכנסת של שיכון ה' שע"י בני־ברק, ביום ג' סיון. נוכחו כ־350 איש ואשה, שהתאספו מכל קצוי הארץ. הרחבה שלפני בית־הכנסת המתה מבני־בורשה, שבאו להתיחד עם זכרם של יקירינו הקדושים ומצאו איש את אחיו, נפגשו עם ידידים ומכירים, שעשרות שנות נדודים וסבל הפרידו ביניהם סוף סוף זכו להגיע אל חוף המבטחים, אל המולדת, שאספה אותם תחת כנפיה.

בראש האסיפה נראו מזקני בורשה, מהשרידים שנשארו לפליטה, מחלוצי בורשה הראשונים עד לאחרוני העולים.

פתח את אסיפת־האזכרה ר' שלמה פריד.

הספד נרגש נאמר מפי הח' אברהם צבי ראט, שהתעכב על גודל השואה, על ערך האסיפה, שבאה במקום עליה לקבר אבות.

הח' צבי זהבי התעכב על בורשה כמקום תורה וחכמה, על הטיפוסים המקוריים שהיו בה וציין כמה דרכים להנצחת את זכרי הקדושים.

החי שמואל בן ישראל ווירצברגר הציע לייחד את היום הזה ליום אבל ובכי, אזכרה והתייחדות לזכר הקדושים גרידא.

מנחם פרוכטר ציין בדבריו כמה כיוונים להנצחת זכר הקדושים, כגון רכישת חלקה ביער הקדושים, אוסף חומר תמונות, פתגמים, זכרונות וכו׳, הוצאת ספר המשפחות שנספו והקלטת נגוני העם.

החי יעקב אבן העלה זכר האישים שפעלו בבורשה למען הציונות ועקב השפעתם זכינו למנות מספר כזה בארצנו; הוא הציע לשאוף להקמת נקודה ע״ש בורשה. כאחד מבין האישים שפעלו למען הציונות ציין את פעולותיו החשובות של אחד הוותיקים מר מאיר שטיינמץ (טשרנוביץ) שלאשרנו זכינו שיימצא בתוכינו.

החי גדליה שטיין הזכיר את החיים הרוחניים בבורשה, את השפעת חצר האדמו״ר, את האחדות והתעלות הרוח בתוך הדחקות וחיי העוני, את שאיפתם לחנך בניהם לתורה והדגיש את הצורך בהנצחה מתאימה.

תפילת יזכור נאמרה ברגש רב על-ידי ר׳ שמחה שו״ב, נכדו של ר׳ ב״צ פיש ז״ל, ורגשי תוגה, צער ויתמות אפפו את כל הנאספים בדממת הקודש ששררה בבית-הכנסת. מתוך הדממה כאלו נשמע רחש הנשמות הקדושות של הורינו, אחינו, אחיותינו, ילדינו וטפינו שהובלו לטבח, המרחפות מעל ראשינו ומאזינות לאזכרתן. בגמר האזכרה נאמר קדיש דרבנן ע״י כל הנאספים.

החלטות האסיפה:

הוחלט על ייסוד „**ארגון יוצאי בורשה**״.

לשם הכנת הדרוש לכינונו של הארגון נתמנה ועד פועל זמני שישמש כועד הארגון עד לאסיפה הכללית הבאה בהרכב דלקמן (לפי הא״ב): —

1. אבן יעקב (שדה יעקב).
2. בן-משה נפתלי (כפר-סבא).
3. גנץ אנשל (תל-אביב).
4. גנץ דוד (תל-אביב).
5. ווירצברגר שמואל (ת״א).
6. זהבי צבי (תל-אביב).
7. יצחקי עזריאל (תל-אביב).
8. פרוכטר אלטר (תל-אביב).
9. פרוכטר מנחם (תל-אביב).
10. ראט אברהם צבי (שכון ה׳, ב״ב).
11. ריזל יעקב צבי (קרית מוצקין).
12. שטיין מנשה (ירושלים).
13. שטיינמץ אלטר (שיכון ה׳).
14. שלומוביץ טוביה (חיפה).

מתוך הועד הפועל תיבחרנה הועדות השונות—(1) לארגון, (2) לעניני הנצחה, (3) לענינים סוציאליים.

כדי ליעל את עבודת הועד ולמען הקל על הקשר המתמיד נבחרה הנהלה מצומצמת בהרכב דלהלן: אנשל גנץ, ווירצ-ברגר שמואל, זהבי צבי, יצחקי (פופוביץ) עזריאל, פרוכטר אלטר, פרוכטר מנחם וראט אברהם צבי. (שלשה הציעו הנצחה — ואין מרים יד לביצועה).

עוד בשנת תשי״ב נתכנסו יוצאי בורשה **לאסיפת אזכרה** בפעם הראשונה בבית הכנסת שבשיכון ו׳ בבני-ברק — הנקרא „שיכון מרמורש״ ביזמת ר׳ אברהם-צבי ראטה וגדליהו שטיין. לפני ייסוד הארגון, דבר הנזכר בדו״ח דלעיל, עמדו בראש אסיפות האזכרה החברים דלהלן: גדליהו שטיין ואברהם-הירש ראט — למעלה מעשר שנים. בצאת גדליהו לשליחות חינוכית, נבחר הירש — מלך זהבי (גולד) ושמש כמה שנים, אחריו יוסף ורצברגר ואחריו — מרדכי נויוביץ, והוא מנהל את הארגון בסדר למופת עד היום הזה.

החלטה סופית לכתיבת הספר

מכתב ליוצאי בורשה-מרמרוש

בע״ה — י׳ אדר, תשל״ה (21.2.75).

הנדון: **ספר זכרון לקדושי בורשה**

חבר(ה) יקר(ה)!

מביאים אנו לידיעתך את הדברים דלהלן:

אור ליום כ״ד שבט דנא נתכנס קומץ של חברים, יוצאי בורשה, לישיבה בביהכנ״ס שבשכונת חליסה בחיפה. בורשאים הללו — עלבון קדושי עיירתנו נגע ללבם: מאות מקהילות העולם, קדושיהם מצאו את תיקונם בהנצחת זכרם בספרים שהוציאו לאור — ורק בורשה הקרובה כ״כ לנפשם עודנה מחכה לגאלה מתהום הנשייה שלשפתה היא עומדת.

אף אני הוזמנתי לאותה ישיבה. בעבר הקרוב עוררתי בעייה זאת וגם התנדבתי למשימה קדושה זו. אולם בראותי את אזלת היד שגילו המתבקשים להעמיד לרשותי חומר דוקומנטרי, העדר ההתענינות (ואף זלזול לא חסר) — משכתי את ידי ומעט החומר שבאוסף נגנז. שלא במעט העיקה עלי החלטה זאת — מאליו מובן. לפיכך, משהוטל עלי באותו מעמד — ובתוקף — כתיבת הספר ועריכתו — צירפתי דעתי לדעתם והטלתי על עצמי את העבודה ואף ניגשתי אליה במלוא הרצינות.

בזה הנך מתבקש(ת) חבר(ה) נכבד(ה) לשתף עצמך למפעל הקדוש ורב האחריות הזה — נא להמציא לפי כתבתי ידיעות על בורשה שתכנן כדלקמן:

1. חומר היסטורי וביוגרפי על אישים ומעשים;
2. תולדות בורשה היהודית (המתישבים הראשונים וכו׳);
3. דברי ספרות (פיקנטיים-ספציפיים לבורשה);
4. מעשים ופעולות בתחומי הרוח והחברה שהשפיעו על עיצוב דמותה של בורשה;
5. חיי היהודים בסביבה הגויית וקשריהם עם היהודים שמחוצה לה;
6. פרטים על רבניה, חזניה, מלמדיה, סופריה, עסקניה וכיו״ב.

הספר יכיל שלושה חלקים:

א. תולדות בורשה היהודית;

ב. יצירות ספרותיות וביבליוגרפיה; (סיפורים, שירים, מסות, דיוקנים וכיו״ב) (לחלק זה אין הגבלה — וכל יצירה שתימצא ראויה לפירסום מקומה בספר).

ג. לוחות זכרון.

החלק האחרון יסודר כדלהלן:
1. רשימת קדושי השואה;
2. רשימת חללי מלחמות ישראל;
3. רשימת הנפטרים בכלל.

לשמות הנ"ל שעליך להמציא יש לצרף **תאריך הפטירה**, המקום והנסיבות. לאנשים שפעלו למען הזולת אפשר להוסיף רשימה ביוגרפית שלא תעלה על חמש שורות; היא תכנס לספר בחתימת הכותב.

החיים בתוכנו (עמוע"ש) זכותם ששמותיהם ומקום הימצאם יירשם בספר זה.

הערה 1 — הספר ייכתב, אי"ה ויערך לפי החומר שיסופק לנו. טענת „המקופח" בגלל הזנחה מצדו באי־המצאת שמות ופרטים — יפנה כלפי עצמו.

הערה 2 — בעיית הכספים שתעמוד על הפרק עם הדפסת הספר — דייה לשעתה; לפי שעה אין לאיש הרשות לאסוף כספים עבור המפעל.

הערה 3 — מאוד מבקשים להמציא לנו תמונות מבורשה היהודית, נופה וכו', הללו תוחזרנה, אחרי העתקתן, לבעליהן.

יתן ה' לנו צלילות הדעת ותבונות כפיים בזכות המטרה הקדושה ששמנו לפנינו — ויברכנו בשלום בר־קיימא.

בברכה נאמנה, **גדליהו.**

הכתובת למשלוח החומר:
שטיין גדליה, קרית־מוצקין רחוב רוקח 18.

בס"ד.
הוועד הזמני להדפסת „**ספר זכרון בורשה**" (מרמורש)

הזמנה — לאסיפה מיוחדת ליוצאי בורשה

המטרה: תכנון מעשי למסירת הספר להדפסה

לכבוד...
חבר נכבד.

הנך מוזמן לאסיפה דחופה וחשובה ליוצאי עירנו, שמטרת כינוסה היא לזרז את הדפסת ספר הזכרון לקדושי בורשה, נספי השואה ונפטריה, חיי יהודיה בה בתקופה של כמאתיים וחמישים שנה.

הספר שאתה שואל עליו מזה שנים, רב התוכן, על מדוריו רבי הצורות, בהם מתוארים חיים תמימים של אבות ובנים תושבי בורשה, מעשיהם הטובים ופעולותיהם הצנועות — ספר נכסף זה כתוב וערוך ומוכן לדפוס.

האסיפה תתכנס, אי"ה, ביום שלישי, ט"ז כסלו, תשמ"ד. (22.11.83) — באולם האסיפות שב„בית מרמורש", תל־אביב, רחוב עמק יזרעאל 80. הפתיחה: בשעה 4.

באסיפה יוסברו אי־אלו פרטים הטעונים הסבר. ייעדרו בה נאומים וויכוחים, פרט לעצות והצעות שתישמענה, למען החיש את הוצאתו לאור של הספר הנערג.

על סדר היום:
א. דברי פתיחה והסבר;
ב. שמיעת הצעות בענין מימון ההדפסה;
ג. בחירת ועד פעולה מורחב.

הופעתך, בן בורשה, בכנס זה, גורלית היא — לספר בכלל ולהצלת זכרם הקדוש של יקיריך **מתהום הנשייה** — בפרט. התביעות והפניות המרובות שנשתיירו ללא התיחסות אליהן והימנעותך מאסיפה זאת, עלולה לגרום לגניזת הכתב־יד וממילא **למיתה עולמית** לחיי בורשה היהודית ואתם — **לשכחת נצח** ליקיריך ולכליון שרשי משפחתך. בל תגרום, ח"ו שיקויים בהם הפסוק הקודר בקוהלת: „ואין עוד להם שכר — כי נשכח זכרם..."

הכן והבא אתך:
א. תמונות הורים ובני משפחה;
ב. מספר מלים בשבח ההורים;
ג. הסך שנתבעת להכניס לחשבון ההדפסה.
(התמונות תוחזרנה לבעליהן בתום העתקתן עבור הספר.
מספר וכתובת הבנק: 50279/83; בנק לאומי לישראל, סניף השופטים, מוצקין).

והיה אם שם וזכר בני משפחתך היקרים לך, יחסרו מהספר — באשמתך יהא הדבר.

אנו בטוחים בהבנתך לצו השעה ותעביר בלבך הרהורי — **חשבון נפש.**

אף גם זאת לידיעתך:
ממאה ושישים יישובי מרמורש — **ספר בורשה הוא היחידי** המדבר בפרוטרוט ובהיקף רב על העיירה שעל גדות הווישיווה, הצ'יז'לה והקיטרוסה — בשער הקרפטים.

כמאה ועשרים מונוגרפיות על אישים ואנשים וכעשרים — על נשות חיל — האם שמות אביך ואמך, אף הם כלולים ביניהם ?!

ערוך רשימת נפטרי משפחתך ומתחתה — שמות המגישים.
הבא את דבר **האסיפה** וזמנה ליתר בני בורשה.

בשם הוועד הזמני בברכה
גדליהו שטיין
רח' רוקח 18, קרית מוצקין, טל. 713368.
כ"ד חשון, שנת „שם־דת" (31.10.83).

הוועדים מעבירים על מדותיהם וממשיכים לפנות למצפון.

הפניה האחרונה להמציא ביום האזכרה
ג' סיון תשד"מ ובאותו יום בכלל.
חוזר ג (הוא הששי)
תביעה ודרישה להשתתפות במימון

אל חברינו יוצאי בורשה

ביום 22.11.83 התקיים כנס של חברים יוצאי בורשה.
הנושא: ספר בורשה.

בכנס דובר בהרחבה על המחוייבות של השרידים להנציח את אבותינו ואם לא עכשיו, אימתי.

אין ספק כי גם אתה בין שהיית בכנס ובין שלא היית, מרגיש חובה זו ומזדהה עם מטרות והחלטות הכנס.

בכנס הוחלט להטיל על החברים להשתתף בסכום כספי בסך 100 דולר עבור הוצאות הדפסה ואחרות.

ברצוננו למנוע סחבת נוספת בהוצאת הספר ולפיכך הנך מתבקש לשלוח באמצעות סניף הבנק שלך לחשבון סניף בנק לאומי סניף השופטים בקרית מוצקין מס׳ חשבון פת״ם — 705050279/030414.0018 את הסכום של 100 דולר בערך של שקלים.

כמובן, שהוצאה זו כוללת קבלת הספר ללא תשלום נוסף.

אנו פונים לבעלי היכולת שבתוכנו לתרום מעל הסכום הנ״ל מכיוון שאנו סבורים כי לא נוכל לגייס את הסכום המבוקש מבלי שאלה שיש להם אפשרות יתנו הרבה יותר. ומכאן, כמובן, שאלה שלאחר בדיקה יוכח כי הם מעוטי יכולת, יתרמו כאוות נפשם ולא נוציא אותם מתוכנו.

בתקווה כי פניה זו תזכה לתשובה חיובית מכם, הננו מסיימים בברכה נאמנה.

ועדת הכספים
מ. נויוביץ

חברים יקרים,
עדיין ניתן להוסיף:
א. שמות קדושים שנהרגו בשואה או נפטרים.
ב. תמונות.
ג. סקירות קצרות על משפחות.
ד. כל חומר שראוי לדפוס.

במקרה של אי בהירות, ניתן לפנות אל שלומוביץ טוביה, ויצמן 22, קרית מוצקין. טל. 710932.

בס״ד, כ״ה אייר, שם־דת. (27.5.84) — מוצקין, נתניה.

בג׳ סיון תשד״מ חולק חוזר זה ובשורה בפיו ע״ד הכנסת הכת״י לבית המדפיס.
חוזר ד (השביעי) חתום ע״י שני חברי הועדה הממונים להוצאת הספר לאור והאחראים לכל המפעל.

בני בורשה היקרים!

הננו שמחים להביא לידיעתכם, ש„**ספר זכרון בורשה**" נמצא בשלבי סידורו לדפוס בבית המדפיס. הקשיים הכספיים שעיכבו את יציאתו לאור זה מזמן — הולכים ומתמעטים, אלא שעדיין רחוקים אנו מהמימון המלא, שמנת הכסף, שאתם קופצים את ידכם מתחת לספר, חסירה לו.

מספר חשוב של בנים ובנות (שמם יצוין לטובה בספר) החרדים לזכרם של **אבא ואמא, אחים ואחיות, טף ונשים**, ההולך וכלה ושמם יישמם ויישכח ח״ו מתחת שמי ה׳ — אנשים יקרי־לב אלה נחלצו להצלת **זכרם** של **יהודי בורשה** וספרה מכלייה, בזכותם הוחל בהדפסת הספר.

נתקיימו ישיבות ובאחרונה שבהן ב־כ׳ אייר (22.5.84) הוחלט סופית על **מסירת החומר לידי המדפיס** ולהביא הודעה אחרונה לכם.

א. במדור זכרון שמות הנפטרים (על מטתם או בשואה) רשומים בס״ה שבעים וחמש משפחות — **בדקו אם** שלחתם רשימה כזאת, אם לא — **שלחוה עוד השבוע**; אחרת — יקיריך לא ייזכרו בספר.

ב. **כחמישים תמונות מאבא ואמא ברשות המערכת — הגם נפטריך בתוכן?** — אם לאו —צרפנה לו״שימה מיד (בל תקפח עצמך, את ילדיך ואת הדורות הבאים מלשבוע פניהם ומליהנות מזיו דיוקנם של אבא וסבא, אמא וסבתא ומשמור־תיהם... המזהירים כזוהר הרקיע באור יקרות).

ג. והעיקר: **הכנס עוד היום את תרומתך המלאה או חלק ממנה ע״ח, לידי נציגי־הוועד להוצאת הספר: יוסף איינהורן**, נתניה, רח׳ ראשון לציון 32; שלומוביץ טוביה, קרית מוצקין, שדרות וייצמן 22 (אליו נשלחות הרשימות והתמונות ושמו ושם השולח יצוין בהמחאת הכסף על מספר החשבון 50279/83 מוצקין השופטים בנק לאומי 90.

ד. **הערכות על מעשי אבות — אינן מתקבלות יותר;** מדור זה בידי המדפיס הוא! שהשאיר פתוח לשבוע רק את המקום לשני הדברים הנ״ל.

בברכה: **יוסף איינהורן וטוביה שלומוביץ**

כ(מבוא) עיר מבקעה (יח, כו י)

„כי תכתב עלי מרורות" (איוב יג, כו).

חבלי (חבלות) לידתו של הספר

באסיפת האזכרה הראשונה (בביהכ"נ בשיכון ו' ב"ב ששם נערכה) נשאל כותב השורות: „הכותב אתה, ספר בורשה"? בשנה השניה — פורסמו לקריאה על לוח המודעות קטעי־כתיבה העתידים לעלות על דפי הספר — וירד מספר השואלים. בשנה השלישית, הרביעית, החמישית וכו' נתמעטו למרבה הצער השואלים, כי שבקו את החיים ושאלותיהם לאחרים.

והאחרים? — מהם שיצאו ידי חובתם המוסרי כלפי זכר קדושיהם בשאלה חרישית שנכחדה בין שפתיהם בטרם הביעוה מהם שצחוק מזלזל ומשפיל נלווה למשאלתם ומהם — שנהגו קלות ראש ושויון נפש לניסיון להציל זכרם של הוריהם ומולידיהם היקרים מרדת לתהום הנשייה, אחד מהם אף הביע דעתו בצורה מחוצפת חדורה חרפה ובושה: מיהו שביקש ממך לכתוב ספר על בורשה?!

התנגדות גלויה ומסותרת לספר עלתה על השטח, הדחה, חבלה והסתה לרעיון ולמפעל קלטו אוזני המתנדב לכתיבתו; התעלמות נפסדת. שנאת חנם ודברי שטנה מחפירים החלו לחלחל בעורקיו, כי אחת היתה משאלתם: הספר ילך לטמיון וזכרה של בורשה ימוש מן העולם. לזעקת עצמות קדושיה שעדיין חובקות אשפתות־אירופה ודמם הקדוש מדשן אדמה טמאה ומצפים לגאולה — מעטים המה מן האודים שנשתיירו מהבעירה אשר הבעיר שטן המשחית שיחושו להצלת נפשות בהצבת מצבה בצורת ספר — כדרך שעשו זאת מאות קהלות ישראל. בעטיים של אלה נחבלה עבודת הכתיבה, נשתהתה יציאתו לאור — עד שקמה קבוצה של נאמנים לזכרון קדושיהם, התאזרו עוז ומרץ, יצאו חלוצים לפני מחנה האדישים והחליטו נחושות: ספר בורשה יראה אור העולם.

באחוז ידי בעט סופרים ברצותי לכתוב דברי ימי בורשה, פטור הייתי מלתת נימוק לסיבת הכתיבה והסבר למטרתה בהעלאת זכרונות מכפר מולדתי — מפני שעשרות הספרים שנכתבו בידי בני ערים ואמהות השוכנים בארץ ובגולה על קהלותיהם שנכחדו מן העולם בימי השואה שירדה עליהן בימי זעם ועברה, בהינתן ארץ בידי רשע, העידו על הצורך. ספרי הזכרונות הללו קידמוני בהרבה שנים. אולם, עלי להיות נאמן לאמת שהרעיון לכתוב על בורשה קדם לראית הספרים הנ"ל, כי בהיותי בבורשה בשנת ארבעים ושש ובראותי אותה בחורבנה, ידעתי נאמנה ששוב לא תיבנה עוד בורשה היהודית ולא תקום מעפרה, אם שהשרידים מהשריפה ששרפה את יהודי אירופה, שוטטו ברחובותיה, שיכנו עצמם במספר בתיה וניסו להעלות בת צחוק דחוקה על שפתם, חיוך שנחנק בגרונם ונתקע בין שיניהם. אז ניסיתי לדבר על לבי — אולם לא עלה בידי, כי לבי חזה לו חזות קשה: בורשה היהודית מתה ביום צאת אחרון יהודיה לנתיב כליונם. שובם של אלה הם בבחינת ‚מבקרים' שבאו להשתטח על הקברים ולשפוך שיח ומרירות לבם על רגבי עפר שיקיריהם שמתו בכבוד על משכבם שפותים תחתיהם. רצונך ל„החיותם", קרא אלי קול עמום, טרם בוא עת פקודתם, לקום בתוך רבים מישני אדמת עפר' ולשמור על זכרונם שלא יאבדו מתוך הקהל, בכסות עליהם הארץ (האם על כלם כיסתה הארץ?!) — טול נוצת אווז מאווזי היהודים הכשרים שנתלשה מהם באכול זרים יגיעם, אחרי גלות בעליהם, טבלנה בדיו וכתוב! אמנם החילותי לעשות כמצוות הקול המכה ודוחפני, אולם מטעמים שיבוררו להלן, לא באשמתי נשתהו המעשים עד עתה. אז, רק אז, באו הספרים הנ"ל וטפחו על פני, כי שבתי וראיתי שטעם כתיבתם ומגמתה — כחם יפה גם עבורי ופטור אני מהתנצלות.

פניתי אל בני כפרי בכל מיני פניות, ביקשתי בכל לשון של בקשה: ניתנה לכם שעת רצון לשוחח על חיים תוססים שנוהלו משך רבע אלף שנים כדי שלא תשתכח תקופה זו מדור אחרון. הפצרתי בשותקים: הואילו בטובתכם להציב מצבת עד על קבר נפטריכם משכבר הימים וגם על קבורתם של יקיריכם שלא נודע מקום שכנם איהו. עשו למען אבותיכם שלא יאבד זכרם וינון שמם לפני שמש. אולם אכזבה רודפת אכזבה עד שהסכנתי להם. ברם, על שתיקתי לא יכולתי להתגבר: משראיתי ששומע אין לי ולבקשתי והפצרותי, נאטם לבם של רוב יוצאי כפר מולדתי. שמתי לתחבולת פני: הדפסתי כמה מונוגרפיות על מתי מספר, שנחלקו בין משתתפי הכנס: ראו מה שנכתב לכבודם!

שלחו חומר ועשו גם אתם משהו לזכר הורים. אמרתי אותה שעה לרעיתי: תיבת הדואר לא תכיל הפעם את מכתביה... התוצאה: כעשרה מכתבים באו ועלו על שולחן הכתיבה. אז עלו דברי הלל בזכרוני: אם אין אני לי — מי לי?! והגברתי את הכתיבה; אני ה„מותיב' ואני ה„מפרק'. האכזבה השניה — והאחרונה. בשנת „תאש"ם" ריחם עלי ראש הוועד ונתן לי רשות הסבר בנוגע לספר בורשה — והסבר בלבד (כדי לא לחלל ח"ו את קדושת היום ב„דברי־הבל" לכמה דקות). ראיתי את עצמי במצר הזמן, שמתי גם הפעם לתחבולה את פני וסיפרתי לנאספים סיפור, כהקדמה: לפני כעשרים שנה נתכנסו נציגיהם של יוצאי מרמורש לאסיפת יסוד, שמטרתה — הוצאת „ספר זכרון מרמורש". אחד הנואמים הוציא מנרתיקו כעין ספר רב מדות ועליו ועל גבו רשום באותיות „קידוש לבנה" — *„ספר מרמורש"*. תדהמה כללית: כבר, ספר — ואנו לא ידענו! אולם המחזיק בו לא נתן להם שהות להרהר הרבה ויוסיף: כך ייראה ספר מרמורש אמיתי בשלחכם חומר, כי כעת ריק הוא עדיין מתוכן ורק כתנתו לעורו בידי — ויפתח ויראהו — עטיפה ריקה... לאחר הסיפור הוצאתי, בדומה לו, תיק עטיפה ועליו כתוב פנים ואחור — „ספר זכרון בורשה", אלא ששונה הוא מקודמו, פתחתיו והוא מלא על כל גדותיו ועומד להימסר לידי המדפיס ולמה לא נמסר — מפני שלא הומצאו פרטים על שמונים אחוז מקדושי ונפטרי המשתתפים באסיפות האזכרה. הפעם, נאמר להם ‚אין כל תחינה' ‚אין כל בקשה'

אלא הודעה בלבד: מי שלא ישלח את חלקו ברגע האחרון, למען הצל את זכר בני משפחתו מכליה — עליו ועל צוארו תעלה האשמה... ומה היתה התוצאה — שני מכתבים במשך כל השנה... הלראות בזה ,יבושת המעין׳ ? לא, כי אלא מעין אכזב, באתי ,אל גבים — ולא מצאתי מים׳, אז המשכתי לחשפם ממקורות אחרים ונתתי ל ר ו ב יהודי בורשה יד ושם בספר וזכר אשר לא יימחה וינון לעד.

דברי הספד שקשר הכותב בשנים הראשונות ביום האזכרה

אלה אזכרה

תשי״ז

שלש עשרה שנה מפרידים בינינו לבין אותה שנת עצב מר, מרעיד ומחריד כי ביום זה יום צאתם של בני בורשה את כפרם כדי להצטרף אל יתר ששים ומאת יישובי היהודים שבחבל מרמורש, שהגורל, שנחתך בידי עושי רשעה גזר עליהם להכריתם מארץ החיים ולהכחידם מן הארץ. כמה אסוציאציות נוגות באות וטופחות על פנינו: א. אמהות שנתברך פרי בטנן ונסחבו ביד אכזריה לדרכי תוהו ואבדון, שם „מדענים״ בני בליעל ניסו את „חכמת־הרפואה״ שלהם באם על בנה שרוטשה בטנה למען ראות והבחן ובדוק כיצד משפיעים ייסורי־תופת שבבקיעת בטן ללא סמי הרדמה על „מצב־רוחה״ של המעונה, בשליפת ולדה ממעיה... אלמלי ילדו אמהות אלה את ילדיהן בשלום על משכבן וחיוך רצון ותענוג מתפשט על פני אם מאושרת ושמחה על בנה בהילקחו ממנה בעדינות וברוך על מנת להכניסו בבריתו של אברהם אבינו... ילדים אלה היה היו כעת בגיל המצוה, עולים לתורה, מניחים תפלין ומתברכים בכל מיני ברכות.

הרהור שני מעלה את בני המצוה דאז, בהינתקם מענידת תפיליהם ביומם הגדול — ערבה להם שמחתם, גלה משושם ויהיו למעצבה... היה היו השתא בני שש ועשרים, בחורי חוסן ונערות חמדה, בנים יפים כשתילי זיתים, צופים לעתיד מזהיר, מתכננים בצוותא עב״ל את תכנית חייהם ואולי עונדים היו על חזה מוצק וגיאה את סמל מבצע סיני המקשט את מדי גבורי ישראל (מבצע צבאי מפואר שני שרומם את כבוד ישראל אותה שנה) ומחשבה שלישית — נועזת ביותר: שלש עשרה המדות האמורות בחנינה ש„ברית כרותה להם שאינן חוזרות ריקם״ (ר״ה יז:) — היכן הן ?! כיצד נכבשו רחמיו יתברך, ותוכה אם על בניה... למה צדק איוב המעונה בדבריו הבוטים: „ארץ ניתנה ביד רשע״, שלא חס על עולל ויונק ו„למסת נקיים ילעג״ ?! זד מעוול זה ש„בחר מחנק לנפשם״ ויורידם שאולה.

מדי זכרנו את קדושי בורשה הננו רואים אותם נתונים לשבט זעמם של חדלי אנוש, מפרפרים בין מלתעותיהם האכזריות. אין למצוא על עפר משל להם, אין לדמותם, כי אל מי תשוום — לחיתו יער, הטורפים מאז ? — הלא עתים להם שאינם נוגעים לרעה בחלשים מהם. רשעי עולם אלה נהנו הנאה שטנית בחזותם בפרפורי הגסיסה של מעוניהם. חיות אדם אלה פרשו את מצודתם על הקהלות היקרות שוקקות חיים יהודיים, חיי ענוי רוח ואצילי נפש שעליהם נמנו גם יקירינו מעיירות מולדתנו בורשה — אנשים שלא דרשו מהחיים הרבה, שמחים היו בחלקם בחיותם חיי־עניות והסתפקות במועט — ועל אותם החיים הצנועים והישרים שלח הרוצח את ידו הטמאה למען הצמיתם. להנאתם הסדיסטית ולסיפוק תאות הרצח ביצעו את המתותיהם האכזריות ביותר במוכי גורל אלה, מעשי פשע שאוזן לא שמעתם: ערכו ציד על קרבנותיהם, משסים כלבים מאולפים לנשיכה בצואר ולשמוט את גרגרתם, ללמד ידם לקליעה למטרה באנשים שלוים, יהודים שנצודו ברשתם (בצ׳רנוביץ חשפו ארבעה קברי אחים בשדה הקליעה וכוה״ש חזה, שגופות המומתים נקובות היו בכל חלקיהן) מענים את קרבנותיהם במכות שוט, שברצועה קשורים היו כדורי עופרת, יורים על נמלטים חולים דרך החלונות בעת הבערת בית חולים, זורקי ילדים מבעד החלון או מנפצים עוללים אל קירות החומה, מבתקים אדם בעודנו חי ורוקדים מסביב ל„אבוקה חיה״, יהודי ששפכו עליו קיתון של נפט והבעירוהו „שיאיר ליכטערלאו״ (באור מנצנץ) האכילום מכיתות זכוכית והרקידום למען חתוך בכלי העיכול ולהטבעם בדם התמצית. זעווה וזוועה וחלחלה אוחזות אותנו בזכרנו את יקירינו נתונים בין שיני שחץ אלה, שכל כוחם היה בזה שהיו מזויינים בכל כלי משחית ועמדו מול אנשים חסרי ישע ונטולי מגן והביטו בבוז בפני מפלצות פריצי חיות, שצלם אלוקים נמחה מעל פניהם, נתבזה ונתכפש ונזדהם בחלאת עולם, עולם יפה שהם העכירוהו וטימאוהו בדם נקיים. מתוך כורח ועוצר רוח הננו מנסים להסיח את דעתנו ממראות זוועה אלה ורואים לפנינו בעיני רוח, את בורשה היפה והשקטה כשהחיים מהלכים היו להם באפיקיהם, לאטם, לרוח הימים שנשב בעמק הנאה על גדות הוישיבה והצ׳יזלה בחיק הקרפטים. קטנה היתה עיירתנו בכמות וגדולה — באיכות, בחייה התמימים; חיי יושר שררו ברחובותיה, וצדק בסימטאותיה וחסד — על שפת נהרותיה. כיבדנו את בורשה ממרחקים, התגעגענו אליה והתגאינו בה בעוד שבמקומות אחרים העלימו מקור מחצבתם (אחד מבני בורשה, בעל ממון, התכחש לה בפומבי מעל העתון) — אנחנו הודענו והודינו שמבורשה אנו. עשירים רבים לא היו בה אבל ענוי ועניי ארץ נשאו בגאוה ובכבוד את עניים.

מי לא יזכור את השבת, שבת אחת משנים עשר האלף וחמש מאות השבתות ששמרו בני בורשה היהודיים במאתיים וחמישים השנים מאז דרכה רגל יהודי על אדמתה עד שאחרון בניה עזבה לצמיתות! הרי לפנינו אבא בצאתו מבית המדרש... ואמה — בהדליקה את נרות השבת שלה. הבנים והבנות, החגים והמועדים — לב מי לא ירווח וישאף לאותם הימים היפים, הבילויים, כביכול, הנער בחדרו והנערה בבית אמה — שעשועי ילדות אלה כששמים שזוהר חכלילי פרוש עליהם, מתמתחים על ראשם מלמעלה ואדמה רכה ודשנה שופעת צמחי נוי ופרי מגדים, שטוחים לרגלם מלמטה — מי ישוה למראות קסמים אלה ומי יערוך למחזות פלאים החומקים ועוברים בזכרונך, מעוררי כמיהה כמוסה ומשיכה טמירה הכוססות בלב ובנפש, הגורסים לאותם הימים ה„טובים״, כביכול, הנראים מבעד מרחקים עטויי ערפל, כחזון ילדות מאושרת, טהורה ותמימה, נוהרת ביפעת זהרה ועולצת במשובת עלומים: הנה הנוף הצוהל הצודה לבבות בקסמיו, ההרים

עטופי ירק ועצים מלבלבים ותינוקות של בית רבן אצים לנהר, ל,,האקי׳ — הוא מפל המים מקום רחצה אידיאלי — ול,,פלעס׳ — הוא אגן מים עומדים, שאין בו סכנת טביעה — וטובלים במימיהם השקטים — בקיץ, רכובים על מגלשיהם מעשה ידיהם על חלקת השלג במורדי הגבעות, מחליקים ללא מחליקיים על סוליות נעליהם הנקובות או מסומרות ,,ראשי־עכברים׳ — ,,מיין־קעפ׳, על הקרח בחורף. אולם תוך כדי צפיה בפניהם העולזות מאושר הננו רואים את אותם הילדים מובלים שבי לפני צר, צאן הקדשים שלנו מוכרעים לטבח. הרינו עומדים משתאים, נרעדים ונפחדים בלבות קרועים ומורתחים על קברותיהם חשוכי המצבות, שכולים ואמללים — על אלה עינינו בוכיות, כי רחק ממנו מנחם, כי מי ינחמנו — הלא כל העם בוכה למשפחותיו ומי יצא שלם משואת רשעים שירד עלינו כחתף ?!

כל ימות השנה עסוקים אנו איש איש עם עצמו ואין לנו זמן לחשוב לרגע על האסון. דומה שמועלים אנו בזה בשליחותנו שהטילו עלינו הקדושים בצוותם לנו את החיים. פה במקום הזה שלתוכו הזמנו את נשמות קדושינו לשם התיחדות עם זכרם המקודש ברגש של כבוד וברטט של קדושה ועושים לנו חשבון הנפש, במה אנו מכבדים את זכרם. הלא אם היתה שאיפה בלבם של יקירינו, משאת נפש אחידה שאחזו ואפפה את כל בית ישראל שבבורשה, הכמיהה לציון היתה. עכשו שזכינו אנחנו לזכות את נשמותיהם בהזכירנו אותם פה בארצנו על אדמת הקודש ומבקשים במעשיהם הטובים ובדרכי מוסרם ומעלות רוחם לשוותם נגד עינינו כדי לסגלם לעצמנו מקצת מיקרת מדותיהם וענות נפשם ואצילותה — עולה ברייתא יפה על פינו המדברת במחלוקת שבין ר׳ אליעזר ור׳ יהושע חברו בדבר ,,המתים שהחיה יחזקאל׳ הנביא ושירתם שאמרו בתחייתם ודעתו של ר׳ יהודה על דבר אמיתות הסיפור — בא ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי (בעל ,,ל״ב המדות׳): מתים שהחיה יחזקאל עלו לארץ ישראל ונשאו נשים והולידו בנים ובנות... עמד רבי יהודה בן בתירא על רגליו ואמר: ,,אני מבני בניהם והללו — תפילין שהניח לי אבי אבא מהם...״ (סנ. צב:) בקרב נפשנו אנו שואלים את עצמנו: היכולים אנו כולנו לעמוד ולומר כרבי יהודה בן בתירא בשעתו (סנ. צב:) **,,אלו תפילין שהניח לי אבי אבא מהם״ ?...**

הספדים שנאמרו באזכרות בשנים שעברו

,,תהום אל תהום קורא לקול...״ (יקיריך בן בורשה)

,,השואה שירדה על עם ישראל, התרחשות איומה שאין לה תקדים באכזריותה בתולדות האנושות, צריכה היתה לשמש אות אזהרה לעמי־העולם״ — זוהי מסקנתה של סקירה היסטורית בת ימינו; אם כן — לפנינו הערכה יבשה מאין כמוה לטרגדיה שלנו — והשאלה המתבקשת מאליה: כלום שימשה אות אזהרה ?! — יבוא היסטוריון גדול שכתב בכושר רב ,,דברי ימי אירופה״ (פישר) וסיימה בשנת הארבעים — ויתן את התשובה — ושלילית היא בהחלט — אין תגובה.

בתארו את שבע שנות עליתו ותעתועיו הפוליטי של גדול אויבי האנושות בכל הדורות והשטן המשחית לעם ישראל — אף מלה של חמלה והשתתפות בצער העם הנתון למשיסה — זה לא שייך להיסטוריה. ואם מעט לך זאת — הרי מתרגמו של מפעל ספרותי חשוב זה, יהודי, פרופ׳ ישראלי, אמנם רואה הוא צורך רב לסכם את פרשת המלחמה האיומה שמחברה עזבה באמצע, ונוטה להסכים שיש צורך בתוספת קטנה ומציין ברוב חרדה שתוספת זו שוב אינה אפיגרמה אלא דרמה איומה — והדרמה שבפי ההיסטוריון היהודי היא לא הדרמה של העם היהודי אלא של אירופה. מסקנא דמילתא היא אפוא שמלכתחילה נידונה השואה להיות הולכת ומשתכחת מלבנו וגזרה היסטורית נגזרה עליה שתודרג בדרגת התרחשות נוראה בתהליך ההיסטוריה, כשאר תופעות מזעזעות ומי ששמע אליה, מקדיש לה אנחה קלה — ועובר לסדר היום.

ב) מטבע לשוני נטבע לנו באותו ספר שפתחנו לקרא בו, ספר במדבר — ,,העם בוכה למשפחותיו — איש לפתח אהלו״ — סיזון איום ונורא חוזר אלינו מדי שנה, עונה מחרידה עומדת אחר כתלנו — עונת ה,,אזכרות״ לקדושי מרמורש שיצאו דוויים וסחופים, מוכים ומורדפים בדרכם האחרונה. מחנות־מחנות של יהודים, מושפלים ונדכאים, נראו יורדים מהרי מרמורש וגבעותיה, ביום אביב נפלא, שמים טהורים פרושה עליהם ממעל ושדות מוריקים קורצים להם מתחת, וצפצוף צפרים וריחות אילנות ושכשוך פלגים — כאילו כולם חברו יחדו לשמח את לב האומללים בפעם האחרונה בצאתם לאבדון — ובתוך תהלוכת הזוועה — יקירינו ואהובינו, יהודי בורשה. בלב נשבר ונדכה, קרוע ומורתח, וכאב עצור בעצמותינו, הננו בני בורשה ניגשים ביום זכרון קדוש זה — לקדושים והטהורים לקונן ולבכות בענות נפש וברוח נכאה, כי כאבנו עודנו נעכר בקרבנו ושחה עד עפר, על אבותינו ואמותינו אחינו ואחיותנו שהורחקו מתוכנו ביד זידונים, רשעי ארץ, בדרכים כה איומים. מצויים אנו בעיצומו של יובל נוגה וקודר — 30 שנה אנו עורכים את אסיפת היגון שלנו, אסיפת האזכרה.

ג) בשנת תשי״א — 7 שנים ליציאה לגיטו — בשנת תש״ד — נתכנסו יוצאי־בורשה שבישראל, האודים העשנים ניצולי השריפה, שהגיעו לארץ חמדתם, בבית הכנסת שבשיכון מרמורש, בבני ברק, ביזמתו הנמרצת של אחד מטובי יהודי בורשה, ר׳ אברהם צבי ראטה ז״ל ובביצועו של כוה״ש ויתד נתקעה באהלה של בורשה שבדמיון. אמנם כן, נוגה הוא יובל זה, מצער ומעציב אבל מאידך ניתן לציין בסיפוק שבני בורשה לא הכזיבו, ולא פנו עורף, לזכר יקיריהם. מתאספים הם (אתם) מדי שנה בשנה דמומים וכפופי קומה לבית הועד, מתיחדים עם זכר יקיריהם ודמעת כאב וגעגועים עזים מתנוצצת מבין ריסי עיניהם. ושומרים בלבם רגש חם ורחום לקרוביהם שהורחקו בזרוע ואינם.

מיום היוסדה של בורשה היהודית מימי־קדמותה לא הסירוה חדשני המדינה שחסתה בצלה, ומסיתיה, משדה ראייתה ומהדרך שבחרו לילך בה, כי ריחוקם מהמרכז, ולא במעט עמדתם האיתנה ויחסם המזלזל לרוחות המנשבות מאי שם מרחקים גרמו לכך שמרגוע ניתן להם, וההתרחשויות שאירעו בתקופות השונות, לא נגעו בהם.

ד) החידושים שצצו ועלו במערב המדינה הקיסרית — לא פגעה בבורשה; המחלוקת החסידית שהתפרצה מפקידה לפקידה בין „חצרות מלכיה", האדמו"ריים — רק הדם הגיע לבורשה — ובתוכה — שלום ושלוה: יושבים חסידי צאנז ליד חסיד קראלי, שבת אחים; בעל תפלה בנוסח הצעקני של בית זידיטשוב מסלסל את פיוטיו בימים הנוראים בבית המדרש של חסידי ויזניץ, שדרך תפלתם רגועה ופנימית היא, בחינת „קול דממה דקה — יישמע" אולם אחריו — הרעש, ואחרי הרעש אש — אש קודש. בימי־הגזירות הרעות שיצאו מארמון הקיסרים שבבירת אוסטריה — בורשה לא נפגמה מהן ואפילו בימי קושוט הסוערים שלפי מסורת בורשאית, מורדיו עד בורשה הגיעו, למען עשות בה משפטים — בורשה ניצלה, בדרך נס ע"י אחת מבנותיה האמיצות, משפעת קלגסיו. בורשה השוכנת בחיק הרים וחבויה בהם — שום השפעה זרה לרוחם כמעט ולא חדרה אליה. מוגנים היו בתוכה מפני רוחות מצויות ואפילו רוחות סועה וסער בהגיעם לבורשה נתנפצו מול לבם הקשה.

ה) יהודיה חיו להם את חייהם הפשוטים והתמימים, לעתים מרובות אפילו בדוחק — אבל, בשובה ונחת ובסיפוק, ומעולם לא הילכו בגדולות; רק פעמים בחייה הקצרים של עיירתנו נפתחו שערי חומותיה בפני השפעה וחדירה שבאו מן החוץ — **הראשונה** — הציונות היתה, מפנה כביר בחייה הרעיוניים והתרבותיים היה יום בואו של זרם מחשבתי חדש זה, רעיון חובק זרועות עולם היהדות כולה — השאיפה לשיבה לציון ולבנין הארץ. שמש הגאולה והחירות הלאומית הכרוכה בעקבות רעיון זה, ששטף ועבר בכל התפוצות — עד בורשה הגיע. רוח אחרת התחילה מנשבת במשכנותיה הדלים של בורשה: הנה, זהו שקוינו לו. בורשה נעשתה ציונית. מ„אידא־הירש עד יוקל" (ועד בכלל כי גם יהודי ה„תחנה" רוח הקדים נשאתם על כנפי הכמיהה לציון. התעוררות ציונית זו עוררה למעשים והכינה למימוש השאיפות — עד כאן הראשונה **ובפעם השניה** ולמגנת לבנו — האחרונה — שערי בורשה נפתחו ליציאה המרה והנמהרה, וההליכה בדרך כל יהודי מרמורש ואירופה.

ו) זכותה היא של הפתיחה הראשונה שיש לנו ב"ה חבר נאמנים לזכרו של כפרנו בורשה שפרח ושגשג — וקמל, בנים השומרים אמונים לו ומתאספים מדי שנה להעלות זכרו, וקשה, מאד קשה לעבור ולא להתרעם על אלה היושבים ישיבה קרובה למקום הזכירה, ונוהגים בה מנהג זלזול משפיל, ונפסד בזכרונם המקודש של יקירינו — ורבים מהם — בקיצוניות עיקשת לא ביקרו אף פעם בבית זה שעליהם אמר איוב „ארץ בגדו כמו נחל כאפיק נהרות יעברו" (איוב טו). המאכסן בקרבו זכרונות וחיים ומעשים ונפשות כל כך יקרים שאין לנו בכלל במה להתבייש בהם—היכן השכל הישר שאותו הורישו לכם הוריכם הטובים והחכמים?! אולם לא יום תוכחה היום — יום זכרון עוונו וביום זה נאמר לנשמות קדושינו שנתלקטו משדות אירופה ספוגי דמם מירכתי הכבישים, בהם נתמוטטו ככלות כחם, מהערוצים שבצדי הדרכים, שלשם הושלכו כנצר נתעב לבוש הרוגים במצעדי המות! התקבצו ויבואו להתיחד עמנו, עם האודים המוצלים, להציץ בעינינו למען גלות דמעה מנצנצת באישון עיננו, דמעה ההולכת ויבשה.

ברוך זכרכן, נשמות קדושות וטהורות יקרתן לנו שבעתיים לא שכחנוכן ולא נשכחכן כל עוד נשמת רוח חיים באפינו. ועשה נעשה שגם דור אחרון ידע את גדלות נפשכן וערככן הרב וישמע על חייכן ומעשיכן הטובים בימי חלדכן עלי אדמות, נשתדל להנציח ולקיים את זכרכן ולהראות לדורות הבאים דמותה של עיירה צנועה חבויה בצל יערות ובצלע הרים ונחלים בחיק הטבע ונוף מרהיב ולהציגה לעיניהם כפי שהטיבה אחת מבנות בורשה המצוינות, שהקדישה בכשרון רב מאמר יפה לספרי וקראתו בשם „**כזאת היתה בורשה**".

נכתב לשנת תשמ"א.

תחרות בין שלש פרשיות בתורה

(מתוך דברי הספד שנאמרו ב„הזכרות" מפי הכותב)

„איש על דגלו באותות לבית אבותם" (במדבר)

שלש פרשיות בתורה מתרוצצות זו בזו ומתנצחות על הזכות לחול בשבוע שמתקיימת בו האזכרה לקדושי בורשה. התאריך הוא ג' סיון, יום צאתם של יהודי בורשה לגיטו וישיוה, שמשם נסחבו והובלו כצאן לטבח למחנות ההשמדה אושביץ. יום זה נקבע ע"י מארגני־ההזכרה הראשונה כיום התיחדות עם זכר יקירינו. פרשיות השבוע המתערבות ביניהן, מי תפרוש את כנפי חסותה על יום הזכרון הן הפרשיות ,**במדבר', ,נשוא', ,בהעלותך'**. בשבועות הללו, ביום המר והנמהר מעלים חליפות, ביגון קודר ובנפש נדכאה את זכר היום בו עזבו יהודי בורשה את בית אבותיהם וכפר מולדתם ומרביתם ראו בפעם האחרונה את נופה מרהיב העין של עיירתם על הריה הנפלאים ונחליה השוקקים, גניה הפורחים ופלגיה המפכים בשכשוך את מימיהם הצוננים וכל יקר תפארת הבריאה שבורא העולם יצר וצר לבריותיו ברוב חסדיו והעניק מקצתם ליעקב חבל נחלתו... הואיל ויהודי בורשה יודעי־תורה היו, מהראוי איפוא להשמיע באזני מוקירי זכרם של קדושי עירנו שהזמינו את נשמותיהם הטהורות למקום קדוש זה, דברי תורה מהפרשה.

לפרשת ,במדבר' —

„יעקב אבינו אמר לבניו: כשתטלו אותי. ביראה ובכבוד טלו אותי" (רש"י עפ"י המדרש).

בפרשתנו נאמר: „איש על דגלו באותות לבית אבותם יחנו בני ישראל" — על המלה „באותות" וכו' — מביא רש"י מהתנחומא פירוש שני הנעוץ במסורת עתיקה: „באותות לבית אבותם", באות שמסר להם יעקב אביהם כשנשאוהו ממצרים. דהיינו: שיעקב אבינו קשר את נשיאת ארונו בסדר מסע המחנות במדבר בלכתם אל ארצם המובטחת, בחינת — „מעשה אבות סימן לבנים". זאת ועוד אחרת — יעקב אבינו צפה ברוח הקודש וראה את התנחלותם בארץ חמדתם לפי סדר זה, לפני המחנות הלא נסע הארון עם לוחות הברית והתורה והמצוות, כדבר האמור: „...וארון ברית ה' נוסע לפניהם..." והכוונה שבזכות התנהגותם ברוח ישראל סבא,

בארץ האבות לכשיירשוה ויתנחלו בה — זכות זו של קיום התורה והמצוות ויישוב הארץ והישיבה בה ע״י הבנים בעתיד, עמדה להם בעבר (למפרע) לאבותיהם בני יעקב, שבטי־יה לעסוק בנשיאת אביהם ובקבורתו... בני בורשה היקרים! היום הזה הננו נושאים את מטותיהם וארונותיהם של אבותינו ואמהותינו היקרים, אחינו ואחיותינו האומללים, בנינו ובנותינו הרכים והענוגים, הכלות והחתנים הנאהבים והנעימים, היום הם מובלים על ידינו לקבורה. כל אלה מבני משפחותינו הקדושים והטהורים הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו — אבל במיתתם, במיתות המשונות שהביאו עליהם רשעי־אנוש — נפרדו. הם ספו־תמו בדרכים שונות: מי בריסוק איברים בשדות המוקשים ומי בכרעו בלכתו למחנות ההשמדה ואבדון, זה נופח נשמתו מזה־רעב וזה מתמוטט אין אונים בנודו ב„צעדת המוות׳ שתכנן עבורו זד מעוול, ונורה בצדי הדרך, ומי שנפל קפוא בשלגי ההרים ב„מוות הלבן״ שערכו רשעי־בורשה הגויים לשכניהם היהודים — בכולם פגעה יד הצורר, הצד השווה שבהם: שלא ניתנו לקבורה. בהזכירנו אותם הננו עורכים להם מעין קבורה, סופדים להם ומבכים מרה את מותם. בשעה קדושה זו, כשאנו נושאים את מיטות קדושינו, עלינו לבדוק את מקומות ישיבתנו בארץ נחלתנו במעלות הקדושה והטהרה אם הם באותות לבית אבותות״ — אם אנחנו הולכים בדרכיהם של התמימים והישרים, מיטיבי־לכת ומכונני־צער בנתיבי המוסר שלהם — כלום ראויים אנו להתעסק בקבורתם, לבכות את ענותם, לקונן על מותם ולהתיחד עם זכרם? הבחרנו לעצמנו את דרכם הישרה ללכת בה? הירשנו מאבותנו את טוב לבם, את ישרת־נפשם, את אהבת השם ואהבת הבריות שלהם — הישנם גם בידנו ה„אותות לבית אבותינו״?!

לפרשת „נשא׳ —

„הה״ד, לא יגרע מצדיק עינו... ויושיבם לנצח״— מד״ר לאותה פרשה (איוב לו, ז).

לספירה בישראל, מפקד העם הונח, כידוע, הפעל **„נשא׳** והשם **„ראש׳** — נשא את ראש, כלומר — להרים ראש, פירושו, שכשרוצים לידע מספר האנשים כל אחד מרים ראשו ומונים את הראשים ויודעים את מספרם — זהו פשוטו. אב להם הפסוק: „כי תשא את ראש בני־ישראל...״ וכו׳ הלויים בני השבט הקטן ביותר משבטי ישראל מפני „שהארון היה מכה בהם״ — שלשת בתי האבות גרשון, קהת ומררי נצטוו אף הם להתפקד ע״י נשיאת־ראש, אלא שמטעם כמוס ממנו, רק על שניים הראשונים, גרשון וקהת פקד משה ואהרן „נשא את ראש״ — ואילו אצל „מררי׳ — לא נאמר „נשא את ראש״, מה הטעם? מחרישה הפרישה ולפיכך ניתנה הרשות לדרישה. דבר זה אפשר לקשור ולומר לענינגו, ליום הזכרון של קדושי בורשה: האסיפות שמקיימים אותן הן בד״כ משלשה סוגים ואת שלשתם מסמלים שמות בני־לוי: **א. גרשון** (גם גרשם) בשאת האסיפה אופי של מפגש בין יוצאי ערים וארצות בה מעלים זכרונות על הבית היפה בו נולד וגדל ועל הנוף, נוף תפארתו המפליא בהדר זיוו, ש„גר שם׳ (גרשום) באירוע כגון זה כל או״א מדבר בסיפוק ובגאוה ובחמימות, געגועים עזים פושטים על גופו ונפשו — ובראש רם ונישא קולח זכר הימים היפים ההם מפי המשיחין בעבר, על כן אצל גרשון נופל היטב לשון: „נשוא את ראש״.

ב. קהת — אין קהת במדרש השמות אלא לשון אסיפה, כדבר שנאמר: „...ולו יקהת־עמים״ — פירושו: לסביבו של מלך המשיח הבא מיהודה ינהרו עמים רבים והיו ליקהת, לאסיפה המונית — עממית — פוליטית, חברתית או תרבותית, בה משתתפים כל שכבות העם גם כאן נופל לשון „נשוא את ראש״ — הרם ראשך והביע את דעתך בענין ממלכתי — שא ראשך והגד מה שבפיך!

ג. אולם ישנה התקהלות יגון, אסיפת תוגה וצער, עצרת עם של בני אותה עיר או כפר, שנשארו לפליטה, מיותמים מאלפי אחיהם ואחיותיהם ילידי המקום, שכלו ימי עצבם בקרוב עליהם מרעים אנשי דמים ושפתום לעפר מוות ואף עצמותיהם לא זכו למנוחה נכונה בקבר. אסיפה קודרת ומרה כזאת — באיה כפופי־קומה ורכוני ראש מתהלכים בלחץ יגונם, מחרישים ודמומים יהלכון, מעוצר רעה ויגון ותמהון לבב — נפשם נבהלה — הללו דרך עוצב דרכם, לפגישת משפחה שיתום ושכול בצלה ישכונו, אודים מוצלים מהאש הגדולה שאכלה וכילתה את יקיריהם. בכנס זה, בזכור הבנים את מעשי־האבות ובהעלותם את זכר הימים המרים שבהם ניתנו למשיסה בידי בני־עוולה וחדלי־אנוש נעדרת נשיאת הראש. ל„בני־מררי״ אלה שזכרונות מרורות למו — איה — איפה הוא הראש שישא את עצמו?! יפה ראתה התורה ולא ציותה על בני מררי בנים שמרה עליהם נפשם: „נשוא את ראש בני מררי״.

לפרשת „בהעלותך׳ —

„שנמשלו נפשותיכם כנר שנאמר: נר ה׳ נשמת אדם״ (משלי כז; תנח. בהעלות ג׳).

בפתח פירושו של רש״י לפסוק הראשון של פרשתנו מובאים דברי־אגדה נחמדים — וזה לשונם (משהו דומה: במ״ר ט״ו ב׳ — ראה שם ואת המשל) „למה נסמכה פרשת המנורה לפרשת הנשיאים? — לפי שכשראה אהרן חנוכת הנשיאים חלשה אז דעתו שלא היה עמהם בחנוכה לא הוא ולא שבטו. אמר לו הקב״ה: חייך, שלך גדולה משלהם, שאתה מדליק ומיטיב את הנרות״. במה גדולה המנורה מהקרבנות — ע״כ עונה המדרש: „הקרבנות היו נוהגים כל זמן שבית המקדש קיים, אבל הנרות — לעולם קיימים״. אולם קצת קשה: הלא שניהם, הקרבנות והמנורה — שניהם רק בזמן שבית המקדש קיים היו?! — לפיכך גם מדרש זה אומר: דרשני! ואמנם ה„מאור ושמש״ פתח ודרש על „קנאת סופרים״ בחנוכת הנשיאים, קנאה שפרחה בלב אהרן — והסיק שניתן לדרוש בפנים אחרות והבין שזאת, כלומר הדלקת המנורה היא מתנה מאת השי״ת... ובאורח פלא הוא דורש את הפסוק: „ויעש כן אהרן — אל מול פני המנורה העלה את נרותיה״ — דהיינו — ממשיך רבינו קלונימוס — **נשמות־ישראל** העלה אל מול פני המנורה העליונה — יעו״ש. בעקבות פירושו נלך גם אנו לפי עניננו ונאיר דבריו באור הדמדומים המאפילים של הטרגדיה הנוראה שהתרגשה ובאה עלינו, הרי שגם אחרי

החורבן (ודווקא אחריו!) הולם דרש זה למה שאירע לנו בדורנו. אהרן, שהבאת הקרבנות על ידי הנשיאים הזכירו לו את אסונו הוא, הפרטי, בשכלו את בניו ובבכות „כל בית ישראל את השרפה אשר שרף ה'..״ — התחיל מקנא ב־„נשיאים״ — לאמור: בבניו, שכתוב עליהם „וישאום״ לשון „נשיא״ (בכותונותם) ועיניו ניגרו בלי הפוגות ולא קיבל תנחומים עד שאמר לו הקב״ה ע״י משה: „בהעלותך את הנרות...״ וכו', שלך גדול משלהם, שאתה מדליק ומיטיב את הנרות — דהיינו — משימה גדולה וחשובה אני מטיל עליך — להדליק נר נשמה עבורם ואור צדקתם של בני יאירו את העולם כלו לעולם. והיאך ניחם משה את אהרן והרגיע את רוחו אחרי מות שני בניו בדבר ה' אליו לאמור: „בקרובי אקדש ועל פני כל העם אכבד״ — אנו שומעים שהשם בוחר לו את הטובים והקרובים שבבניו להיקדש על ידם ובהם; וכן אמר לו משה לאהרן: אהרן אחי, יודע הייתי שיתקדש הבית במיודעיו של מקום והייתי סבור או בי או בך... עכשו רואה אני שהם גדולים ממני וממך. אין אנו טעונים טרחה יתירה למצוא דמיון בין האסון שפקד את בית אהרן בשכלו את בניו הכהנים הקדושים ש„אש שיצאה מאת ה' אכלתם״ ועליו לשאת קינה עליהם במר לבו, ועוד לקבל תנחומים — לבין השואה שירדה עלינו ואכלה וכילתה את בני משפחותינו, שאף הם עלו בלהבות השמימה, אם נעמיד את עצמנו במקומו של אהרן ואת קרובינו־קדושינו („בקרובי אקדש״) במקומם של בניו. לא אחד בלבד מתוכנו מהרהר לו בלבו ושואל: במה זכיתי להיוותר בחיים ואת בני משפחתנו השארתי שם, בגיא ההריגה — בעקדה הגדולה והנוראה שבעקדות. התשובה לכך ניתנה בדברי רש״י — מפני „שהם גדולים ממני וממך״ — ועלינו לראות כזכותנו הגדולה והקדושה, אם כי מרה מאד — להדליק נר נשמה עבורם — כפי שמשתמע מדברי ה„מאור ושמש״, ובקרובינו ניקדש: דהיינו לומר ,קדיש' לעילוי נשמתם הטהורה וגם לפשפש במעשינו ולתקן את דרכינו כדי שנהיה ראויים להעלות את נר התמיד לנפשות אבותינו ואמותינו, אחינו ואחיותינו, בני־בורשה. (אזכרת ג' סיון השנה „שם־דת״ חלה ביום א' פר' „בהעלותך״).

קטעים מתוך כתבי־עידוד לכתיבת הספר

„איש את רעהו יעזרו ולאחיו יאמר: חזק!״
(יש. מא, ה).

מכתבי־תשובה מידי מקצת מיוצאי־בורשה לפניותי אליהם ובקשי מהם להעביר אלי חומר נושא ידיעות מבורשה היהודית בכל התחומים: היסטורי, חברתי, ספרותי, כלכלי וכיו״ב. הרי תמצית דבריהם של כמה מהם שהעלו בלבם יחס של קדושה להצבת זכר לעיירתם שנכחדה מן העולם, נתבעו ונענו — אלה שנחנו ביכולת ביטוי תרמו מפרי רוחם, ממה ששלפו מזכרונם ומחוויותיהם ואלה — בברכת „חזק ואמץ״ ואיחולי־הצלחה. כנגדם — והם לשמחתנו המעט, שבמקום למלאות משאלות לבי, שאני שואל ומבקש השכם והערב לתרום משהו מהגיון לבן ומחביון זכרונם, לפאר בהם את מצבת קדשם של יהודי־בורשה הטובים והישרים שהיו ואינם — הללו משכו בכתפם בתנועת ביטול של „האי־למאי בעי?!״ ביניהם היו מתקנים אותי בעצות ועורמים טענות שאין בהן מועיל, כ״ש עידוד ולכן אינם ראויים להיזכר כאן.

ראש וראשון למעודדים הוא הרה״ג ר' ישראל ־ארי' זלמנוביץ שליט״א, בעהמ״ח ספר „חיי נפש״ רבה של עכו (חתנו של הרה״ג ר' גרשון הדיין זצ״ל מבורשה).

„לכבוד ידידי ורב חביבי מאד נעלה, בר אוריין ובר אבהן, חכם וסופר, איש חי רב פעלים כמוה״ר גדלי' שטיין נ״י — מכתבו החביב קיבלתי בשמחה אשר פרי מחשבותי מצאו חן בעיניו... בענין הספר כתבתי וגם טלפנתי לגיסי חיים יצחק שטאובר (שבינתיים הלך לעולמו טרם עת ג.ש.) שישלח לו תמונות שבאחת מהן הנמצאת בישיבת ספינקא דמות־דיוקנו של מו״ח זצ״ל עם האדמו״ר מבורשה ובתו, ויתקשר עמו בענין חומר לספר... יישר כחך ועשה חיל בעבודת הקודש בהעלאת זכרון הקדושים מבורשה. הנני ידידו הנאמן הדו״ש ומאחל לו „גמר־טוב״ (לספר) — ישראל זלמנוביץ.

מרגש ביותר הוא מכתבו של הרה״ג ר' לייבוש־בער האלפערט ז״ל, רבו של צפון ת.א. מבני בורשה. אחרי שורה ארוכה זרועה חיבה וידידות, ריעות והוקרה וכו' הוא מאשר את קבלת מכתבי, בכתב ולשון נפלאים ומצועצעים, כידו הטובה עליו מאז, וכותב בין השאר: שלום רב. מכתבך הנכבד קיבלתי במועדו ואני מְצטער מאד שאין באפשרותי, למרות רצוני למלאת מבוקשך, וחסר לי כושר היצירה והריכוז לאחר „הני הרפתקאות דעדו עלי״ ושהשאירו רשמים עמוקים בגופי ובנפשי — ואתך הסליחה. אשריך שכשרונותיך עומדים לך וד' יעזור לך שתצליח להקים מצבה לקדושי בורשה עירנו שתהיה לתפארתך ולתפארת כלנו וכו'״ (אמנם כן, ידוע ליודעיו שכשרונותיו אף הם לא זנחנוהו — עדים לכך נאומיו היפים והשקולים שנושא היה אותם באזני־שומעיו אלא בענין ש„בטל רצונך״ וגו' נאמר רק בדברים שבין אדם למקום). מה מאד חבל ונפשי עלי תאבל, לילות ייסרוני כלאותי על שלא הראיתי לבן־בורשה יקר זה את מסכת־עיר מולדתו, כי פטירתו הלמה על ראשנו בפתאום.

מנחם פרוכטר (מנדי) „שינס את מתניו והעלה על הנייר תיאור חי כפי שהוא שמור בזכרונו מהימים הראשונים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה״ את מאמרו הקצר שכותרתו היא „לפני הסערה״ מלוה מנדיל בענוה „שאינו מתיימר להיות כשרון ספרותי והתיאור איננו פרי דמיונו אלא תרגמו נאמן למה שראו עיניו״ ומאחל התקדמות בעבודה שהוא „מייחס לה חשיבות מרובה״.

יוסף ורצברגר, יו״ר של יוצאי בורשה בימים הראשונים „מברך על היזמה ומבקש לקשרנו עם „יד ושם״ ומוכן לסייע בידי בכל מקרה כמיטב יכולתו״.

אחד מנותני העצות (ולא יותר) — אבל בצורה מעודנת וחיובית אם שהיא מאופקת — הוא הערץ — משה־הערצ'ס (נפתלי בן־משה) כותב: „הניסיון להציל משהו מרוחה, ניתוח דמותה וחייה של בורשה היהודית ולצרור אותם בספר — הוא בעל חשיבות שקשה להפריז בחיוניותו (מילא, איש־איש ודעתו) הניסיון מרתק אך קשה ומורכב ביותר. אני מקווה שיעלה בידך הדבר. אמנם עבודתו (הציבורית) אינה מותירה לו — לא זמן ולא השראה, לכן לא יוכל להושיט יד מסייעת מלבד אולי במתן עצות...״ (במאמר מזהיר על „בית אבא״

ששיגר לי סותר הוא את ההצטנעות שבמכתב ומביע את תקוותו שבקרוב יוכל לשמוע על התקדמות שבמפעל.

פריידה וידר — היא פריידע יצחק'ס, מושכת בעט סופרים ומתארת בכשרון רב את בית הרבי מבורשה (שם מצא אביה משכן למשפחתו כותבת.

לכבוד מר גדליהו שטיין, לפי בקשתך הנני מצרפת בזה את קורות אנשי חצרי. אני מקווה שעדיין לא איחרתי את המועד. הדפסתי את סיפורי במכונת־כתיבה למען ירוץ הקורא בו. הואיל ואיני רואה את עצמי סופרת — הנך רשאי לתקן את הדברים שתמצא לנכון להגיהם, אלא בתנאי אחד — והוא: שאת מעט המלים שכתבתי על הורי, אני מבקשת לא להשמיט פרט מהן. בברכה: פריידה.

מנדיל פולק כותב בין השאר: „שמח לבי ותגל נפשי בהגיע לאזני שמע „ספר הזכרון" שניגשים להוציאו לאור — תבורכו על יוזמתכם הקדושה וד' יהיה בעזרתכם".

פנינה הלר שיד אמונה לה במשיכת קולמוס וברישום דברי הגות בפרוזה ובשיר — מוסרת לרשות הספר מהגיון רוחה כמה עבודות בעלות חשיבות על בורשה — וכה דבריה במכתבה אלי:

למר גדיליהו שטיין — שלום וברכה. הנני מצרפת בזה את מאמרי „כזאת היתה בורשה" אשר חיברתי על כפרנו בורשה שמלפני השואה ועל תקופת השואה למען ידעו בנינו ואלה הבאים אחריהם את הליכות חייהם, אורחם ורבעם של יקירנו אשר נספו בשואה ותהא זאת תרומתי הצנועה לספר אשר הנכם עומדים להוציא לאור. בתקוה שמאמרי זה יהיה מספיק „בורשאי" בעיניך — הנני מסיימת בברכת שלום ואיחולי הצלחה להוצאת הספר". פנינה.

(תרומתה הספרותית איננה ,צנועה' בהחלט ואף לא זו של פריידה).

גם ר' דוד שיין, עורך ה„אוי־קלט" הוא „מוכן ומזומן לעזור בעריכה... לאסוף חומר בשביל בורשה וחומר שנתפרסם בעתונו יעמיד לרשות הספר" (הבטחה שלא נתממשה).

בנותיה של פריידה־ברוך'ס (דבורה וברתה ורות) מברכות אף הן על המשימה ומצרפות סיפור על הסבתה שלהן שהצילה בימי ,קושוט־לויוש' (1848) את יהודי בורשה (ואת גוייה...) מכלייה מידי קלגסיו של אותו מורד הונגרי שקם על מלכו.

פרופ' מ. ויז'ניצר ז"ל מאמריקה, מומחה ליהדות מזרח אירופה שאליו פניתי, עונה לשאלתי לדעתו, מניין הגיעו יהודי בורשה לכפרם:

לכבוד מר גדליהו שטיין קרית־מוצקין. קיבלתי את מכתבך מיום 16.6.1955... אשר לידיעות על דבר מוצאם של יהודי־מרמורש (כולל את בורשה) נראה לי שהם באו מגליציה; הוא גם מפנני לספריו של הרב י. גרינולד ע"ה (דבר שעשיתי קודם לכן) שעסק הרבה בתולדות היהודים בהונגרית — (בכך פותח הוא לי פתח שני לאפיק זרם יהודים לפלך המזרחי־צפוני של קיסרות מרכז אירופה) המלומד הזמינני לירושלים לשיחה.

מ„יד ושם" נענו לבקשתי ובבקרי במכון הועמדו לרשותי כרכי הארכיון — אולם לא מצאתי בהם דבר חוץ משני מכתבים בחתימת ידם של שניים יוצאי בורשה, בלתי ידועים ותוכנם אין בו מן המועיל לענינגו (יש להצטער שפניית „יד ושם" להמציא ידיעות על נספים בשואה לא מצאה הד אוזן קשבת אצל הרבה מיוצאי עירנו).

פנינה־פעריל בת ר' אלתר גאנץ מבורשה — היא היחידה שנהגה לפי עצתי: ישבה, היא ובעלה והעלו זכרונות על אם בורשאית. היא גם הבטיחה לרשום דברים אם תתבקש. לכך. (לימים ביטלתי דעתי וביקשתי סתם רשימות מקוטעות, זכרון דברים וכיו"ב ונטלתי ע"ע לעבדם ולהכניס סדר ושיטה בהם — דבר שהצליח רק בחלקו.

„...ואנחנו קמנו ונתעודד" (תה' כט).

אולם גולת הכותרת והתכליתי שבמניעים ואפשר לומר המומנט הגורלי שבהחלטה על כתיבת הספר הוא המכתב דלהלן שנשלח למספר חברים וגם לכוה"ש:

„חבר נכבד — היות שבאנו בדברים עם החב' שטיין גדליהו בענין הנצחת יהודי בורשה ז"ל ע"י כתיבת ספר זכרון והוא הביע את נכונותו לקבל על עצמו את העבודה הקדושה הזאת הננו מבקשים אותך לבוא ולהשתתף בישיבת יסוד של ועד פעולה לטיפול בענין הנ"ל. רצוי לקדם את הדבר בכל הדחיפות. הישיבה תתקיים, אי"ה, בבית־הכנסת של הפועהמ"ז בחיפה חליסה... ביום שלישי 4.2.75 בשעה 5 בערב.

בשם הועד הזמני — טוביה שלומוביץ, שמואל וורצברגר, מרדכי שטיימץ.

פניתו של טוביה שלומוביץ היתה יותר מעידוד־דבריו היו כעין פקודה, צו השעה: גדליה, אמר, הרבה דברים עשית בודאי בעולמך — ואין אני האיש — וחלילה לי למעט בחשיבותם, אולם זאת אני אומר לך במלוא האחריות, שבכל הדברים שעשית וכתבת — לא תצא ידי חובתך המוסרית אם בורשה היהודית, כפר מולדתך, תישאר בלי מצבת עד ליהודיה שחיו ופעלו בה מאות בשנים. אם עד היום לא הושיט איש את ידו לעמו והתנדב ואמר: אני אעשה שלא ייכחד זכר בורשה מישראל — עשה זאת אתה, גדליה. הואיל ומחשבתו שהביעה באזני תאמה למחשבתי שניקרה במחי שנים, ואמנם גם התחלתי לממשה מאז ביקורי בבורשה בפעם האחרונה (ב־1946) ראיתי את דבריו הנמרצים של טוביה כתו — גבול בין המחדל למפעל.

„ונות בית — תחלק שלל"... (תה' סח, יג).

ועוד מעודד חשוב ויקר עמד מאחורי גבי — שלא כקודמים, שהימרץ חד־פעמי הופנה מהם אלי — מעודד זה עשה זאת יומם ולילה והיה עבורי ועבור עבודתי כאותו מלאך ברקיע הממונה על הצמחים ו„כל עשב ועשה הוא מכה ואומר לו גדל!" ממריץ ומזרז זה מצאתי ברעיתי, חברתי בחיים היא מלכה תחי' (אלא שבמקום „גדל" היא קוראת: „גדליהו") מאז באתי לכתיבת הספר היא מזכירה לי — כקאטו את הסינט בשעתו על קרתגו — שבורשה ממתינה לי ולספרי. על דברים הרבה ויתרה למען הספר. יום־יום התבודדה בחדרה, הנמיכה קולה ובעמדי „בטל" — הגיסה אותו לחדר עבודתי ותסגור את הדלת בעדי. בלילות אין שינה היתה מקריבה לי על מטתי את כלי הכתיבה ופקדה עלי — כתוב! כי „היום קצר והמלאכה מרובה..." אלמלא עידודיה — ספק אם הייתי מגיע עד הלום.

אולם ראשון לראשונים בעצה ובמעשה ובמרץ היה יעקב הערשטיק במילים פשוטות משכנעות בפשטותן בנימה חברית ובנעירית הוא פונה אלי ב־14 ינואר 75: הוגד לי ששבת בשלום הביתה — ברוך הבא! וניגש ישר לשאלה: הלוקח אתה על עצמך את כתיבתו של ספר זכרון — בורשה? לא יאה לנו, לאנשי בורשה שעדיין טרם נכתב ואתה הוא האיש המסוגל לכך. אחרי חלוקת מחמאות ביד נדיבה הוא מביע את בטחונו „שאם אתה תכתוב יהא הדבר חשוב בעיני יוצאי בורשה. הנני מוכן להיפגש אתך אם תזמינני.

הזמנה דחופה

בעודי שקוע ראשי ורובי בעבודתי על הספר השיגתני בקשה דחופה ממערכת „ספר־זכרון מרמורש" לכתוב ולהכין את החומר על בורשה עבור הספר הנ"ל. הפונים הם מנהלו ומזכירו של בית מרמורש. תשובתי חיובית היתה, שאין ספק בדבר שבורשה צריכה לקחת את חלקה ההגון, המגיע לה בתוך שאר יישובי היהודים שבמחוזנו, שהיה כ"כ אהוב עלינו בשבתנו בכפריו, ובעריו, ובעיירותיו. אולם תנאי כפול התניתי: תנאי קודם למעשה. א. לפנות לאחדים מבני בורשה (מעשה „מיכרוז") ולהציע גם להם את ההצעה שיקחו על עצמם את המשימה הקדושה ואם לא יימצאו האנשים — אשתדל אני להיות האיש; ב. אם לא יצמצמו את המקום לחלקה של בורשה ולא יגבילוני במספר הדפים. על הראשון קיבלתי את התשובה דלהלן: „כתשובה למכתבך, הריני לבקשך להכין את החומר המתבקש על קהלת בורשה בשביל „ספר מרמורש"; איננו רואים כל סיכוי שמישהו אחר מאנשי בורשה ירצה ויוכל לטפל בדבר. לעת כזאת אין לחשוש מביקורת ממי שלא יהיה, כמובן שלאחר שנקבל את החומר יעברו עליו עוד שנים־שלשה אנשים מבני בורשה, ע"מ למנוע אי דיוקים.

לאחר שקיבלתי על התנאי השני „נחלה בלי מצרים" (בתנאי הכפול ראיתי עצמי „נקי מהשם ומישראל" בני בורשה) רתמתי את עצמי למפעל מלא האחריות בלב רוטט מרגש קדושת המשימה ורבות יגעתי במיצוי החומר הרב שבידי על בורשה ותנח עלי רוח הצמצום ו„מגיד מראשית אחרית" סייע בידי ובעבודה מאומצת של חודש ימים ולילות עלה בידי להקיף בפרקים אחדים את בורשה בהשקיפי עליה ועל מעשה־תושביה היהודים ולהזכירם, אותם ואת מעלליהם עלי אדמת בקעה זו בימי חלדם. השתדלתי לא לקפח את מישהו שפעל ועשה בו בעיירת מולדתי לטובת הכלל. אני תקוה שרשימותי המעטות תקבענה מקום כבוד ב„ספר־מרמורש". גם ניתן לי העונג לשמוע דברי שבח על עבודתי משולחן המערכת בצירוף הודעה שכמה מבני בורשה שעברו על החומר, מצאוהו יפה (ההסכם הנ"ל לא קויים; צורת מאמרי הושחתה ותכנם — הרס ואבדן בוצעו בם).

א. קטעי זכרונות וחבלי ליקוטים

„זכרתי לך חסד נעוריך" (ירמיהו ב, ב).

עודני עומד וקורא לבני בורשה ומזמנם לבוא ולהושיט יד עזר, לדלות מחביון־נפשם את זכרונותיהם ולהריקם לתוך האוסף שאני שוקד להאדירו ולהעשירו בידיעת־חיי היהודים בבורשה — הפגישני המקרה עם אחד מטובי בני בורשה, שיד אמונה לו במשיכת עט סופר. אך אני ושוטח בפניו את בקשתי הידועה לו מזמן, ויענני ויאמר לי: אתה מחפש **כותבים** — ובשכנותי מתגוררת בת בורשה הנושאת טינא בלבה כלפיך, והרגשת עלבון בקרבה שאת פניה לא חילית ואליה לא פנית — והיא גדושה מראות ילדות מנוף בורשה ומקסם הריה ושכשוך נחליה שעודם מפעפעים בעמקי נשמתה. — למה לא תספחנה לעבודתך ותשיחנה — ותזיל לך רשמי עבר מאוצר המנוצר השמור אתה בזכרון ובכתובים?! —

מעולם לא שמחתי על דבר כפי ששמחתי בשעה זו על אותה טינא ותוכחת מגולה שנישאה עלי, שריח „קנאת סופרים" נודף הימנה — טינא שאפשר להסירה בקלות מלב. נחפזתי לביתי, שלפתי גלויה ממגרת שולחני ורשמתי מספר שורות רפודות בקשות סליחה וכיו"ב. — תוך הבעת שמחה ורצון מזמין אני את בעלת התרעומת לתרום מפרי רוחה וממטמוניות זכרונה, תרומה לספר בורשה... והנמענת — **רות „המשוררת"** היא.

לא עבר שבוע — ומכתב הגיע: כלו רצוף רגשי חויות נעימים ועגומים שהנצו עוד בבוקרה של ילדות מתוקה ונעורים זוהרים שנעכרה צורת זיוה בצוק העתים אולם לא דעך הזיק האחד שלחש במעמקי הנפש — הוא זיק התקוה דמתקריא ארץ ישראל.

„גדליהו היקר!

גלויתך גרמה לי משנה שמחה — א. שאתה הואלת להזמין אותי לקחת חבל בכתיבת זכרונות על בורשה; ב. שהזכרתני ימים עברו והחזרתני לתקופה רחוקה — לילדות המאושרת שבבורשה.

אשר לזכרונות שאתה מבקש ממני — וכי חסרת זכרונות אני? ומי מבורשה אינו מלא מהם כרמון, מערש הילדות התמימה? אפשר למלאת ספרים רבים בספרנו על מקום מיוחד זה הנקרא **בורשה**.

גלויתך, גדליהו, הוסיפה לי על הזכירה, שהרי הזכרתני את הקשר הראשון שלי עם השפה העברית. ראיתי את עצמי, ועודני ילדה קטנה, שרויה שם, הרחק, בגנו של **איציק פופוביץ** בצל עצי שזיפים וקלחי תירס ושאר ירקות, בשבתי יחד, עם יתר הילדות על ספסל קרשים ליד שולחן עשוי עץ, יושבת ומצפה למוצא פיך. שם, ב„כרם שביבנה" מהדורת בורשה, למדתני, גדליהו, להגות את המלים הראשונות בעברית. אתה היית בשבילי הדבר המוחשי ביותר שקשר אותי עם ארץ ישראל, שחזיתיה בהקיץ ובחלום. הצרור עוד בזכרונך, גדליהו, שאת שמי העברי, **רות**, שנשאתיו עוד בבורשה — הודות לך ולשרה פרוקטר, שיחד החלטתם שעלי לשאת שם עברי?

אני, כל ימי חיי, גיאה הייתי על שם יפה זה שנתכנתה בו אמא של מלכות בית דוד, שנפל בחלקי. לא פעם נזכרתי בך במרוצת השנים. אתה אפילו מוצא היית טעם להסבת השם הזה עלי, בגמרא מפורשת (על רות הקדמוניה) „...למה נקרא שמה רות שיצא ממנה דוד שריוהו להקב"ה בשירות ותשבחות" (ב"ב יד:) ואף אמרת לי, הלא גם את מרוה את בורשה **בשירים**. ופסקת: שלי נאה השם רות. ואני נאה לשמי אליבא דאמת — הרוה לא הרויתי בשיר אבל כתבתי. השם רות והשפה העברית שקבלתי ממך אף עמדו לי באורח פלא, במחנות העבודה.

בבירקנאו, באחת הסלקציות שלפני הפינוי נגזר על כלנו להישלח למקום לא נודע. 20 מבין הבנות עומדות היו להישאר במחנה עבור הניקיון. יהודיה צ'יכית, בשם מאגדה, שהיתה ממונה עלינו, היתה פעם מורה לעברית, כך סיפרו במחנה. הואיל ולי לא היה שום סיכוי להימנות בין המאושרות, עלה בראשי רעיון משונה. ניגשתי אליה ואמרתי לה בעברית: בבקשה, קחי אותי, לי קוראים רות... המלים פעלו כלחש קסמים, המורה לשעבר נדהמה לרגע ואחר נתאוששה, תפשתני בידי ודחפתני לבין הנבחרות. כך ניצלתי אז הודות למספר המלים העבריות שלמדתי בגן, שם בבורשה. לא פעם בירכתי אותך וחשבתי עליך, כי מי יודע, אולי בזכות העברית המעטה שבפי נשארתי בחיים. אשר לשם רות — משום מה חשבוהו הגרמנים לשם גרמני המצוי גם אצלם — ובגינו היה היחס שלהם אלי הוגן יותר.

זוכרת אני את ההצגה (הראשונה מסוג זה בבורשה) שהצגנו בתור „קליינער קולטור פאריין" (מועדון תרבותי לקטנים) את „ילדי המרגלים" (מחזה מימי דור המדבר שאתה היית מחברו); „געגאנגען איז א יינגאלע אין פעלד צווישן זאנגען" (הלוך הלך ילד לשוח בין שבלים) — צפור שסימלה את עם ישראל וכמיהתו לארץ ישראל. ההצגות — רוויות געגועים ואהבה לציון. אתה, גדליהו, היית המחזאי והממחיז, המכוין והלחשן ואליך נרתמו החברות המבוגרות וסייעו להצלחת ההצגה. בראשן עמדה דבורה פרוקטר (וואַיצ'י) ואתה אחוזת מריעותיה. מה נפלאה היתה הסבלנות אצל בנות יקרות אלה, בנות בורשה העדינות (שרבות מהן אינן, לצערנו הרב, בחיים) בשבתן בחיבה ובמסירות ומתפרות נוצה לנוצה למען הכין שמלת־נוצות בשלל צבעי ל„צפור" ש„התעופפה" על... הבמה שהוקמה ע"י החברים מ„צעירי המזרחי" בביתה של רבקה העלער. היתה זאת הצגה נפלאה. כל בורשה, זקן וטף באו להצגה שכסף פדיונו קודש היה לקרן הקיימת. אכן, היתה תרבות בבורשה, היו מארגנים והיו גם... שחקנים. סלח לי, גדליהו, שדובבתי את עטי יתר על המדה, כי בהיפתח סגור לבי הספוג מראות הילדות — שפעו הזכרונות ממעינותיהם והתחילו נדחקים ללא סדר.

ועתה, גדליהו, לעצם הענין: אמנם כתבתי על בורשה, אבל מתוך דחיפה נוסטלגית וגעגועים לימי ילדותי ולערש

מולדתי בורשה, בה ראיתי את אור העולם. לעתים נוטלת אני את העט בידי ורושמת לעצמי דברים שאיני בטוחה בהם אם יתאימו לספר כדברי־ספרות. ברשותי מצוי חומר על עיירתנו שחרבה, עפי״ר ביידיש ובחרוזים (מתמיד רגילה הייתי לכתוב „ציונות״ בחרוזים) זאת היתה „מחלת הילדות״ שלי. — אלא שגם בעברית בחנתי את כחי וכתבתי כמה שירי ילדים ועוד נושאים. לספר יש לי הרבה על בני הדור שלי. כי התענינתי בם ומעשיהם נחרתו בזכרוני. אני בטוחה ביכלתך להעבירנו בשפתך לבני בורשה. חפצי האדיר הוא לספר באזניך על מחתרת שהקמנו לפני הגירוש, שרק מעטים יודעים עליה. והגון היה להעלות מפעל נועז זה על הכתב; ידע נא הדור הבא ובנינו שגם אנחנו רצינו ונסינו לעשות משהו אלא שלא הצלחנו. לדעתי יהא זה פרק מפואר בתולדות בורשה המפוארת (למרות דלות רוב בניה) מעשה רב שאירע בבורשה טרם רדתה מעל במת החיים היהודיים. הללו שקרובים היו להתרחשות ומעורים ומעורבים בה — לבם ירחב ויגאה בקראם על מעללי הגבורה שנעשו בבורשה. תרומתי הראשונה לספר אני מרימה בשני שירים שאני שולחת אליך בזה — אולי תמצא ענין בהם. יש אתי בכתובים חומר על נושאים אחרים — לאו דווקא על בורשה, כגון על השואה ועוד. אם תמצא בהם חפץ ותרצה שאשמיע באזניך דברים שבכתב ובע״פ — אשמח מאד להזמנתך ואיעתר לה״.

בברכה — **רות.**

הימים שחמקו ועברו מאז חסותי בצל ענפיהם על עצי הפרי בגנתו של איציק פופוביץ בעמדי מול פניהן הזוהרות של בנות בורשה הקטנות — הולכים וקריבים ליובל שנים. בימים שבינתים — מים רבים זרמו בנחליהם של ה,וישיבה' וה,צ׳יז׳ילה' וה,קיטרוסה' ויתר פלגי מים החוצים את בורשה וסובבים אותה, מפלסים אורחות דרכם ומהלכים באפיקיהם ולא נשתנו. זרמיהם לא פסקו אבל חיי אלפי נפשות היהודים שרחשו על גדותיהם — חייהם פסקו... נדם קולן של מכבסות כביסתן הדלה במימיהם הצוננים במחבט (פראניק) ההולם בבגדים על חלקת אבניהם, כי אסף את נקישותיו. הבתים שממו, נתרוקנו הגנים מהמנכשות בערוגות הירק, וכרי הדשא ושדות שחת — נשמו מבעליהן היהודיים. אפסו מצהלות ילדים משחקים ברחובות בורשה, בחצרותיה ועל כרכובי מעונותיה, וצליל קולותיהם הנעים והמתוק לא יישמע, כי אם על בניה נגזרו — אויבם כילם.

דבר נשכחות מחזירני לימים שבהם שופעת היתה בורשה ושוקקת ילדים. בבוקרו של יום קיץ, באחד מימי הקיץ היפים והמרהיבים — הוצבתי לפני תלמידותי בגן. קטן וצר היה מהכיל את הבנות תאבות דעת העברית. בנים לא שקדו על דלתות הגן — שהרי ה,חדרים' היפים שבכפר אספום כעמיר גורנה. רק הבנות נגרע חלקן בחינוך שכן ה,רבנית' הקמוטה והבלה שהרביצה תורתה במדה נזעמת בזוית חדרה — לבנות הגדולות נועדה, בהגיען לפרקן לפני שדיברו בהן נכבדות. אלה הקטנות — דיין שעתן לכשתגדלנה ותלמדנה את ה,תורה' שבת ישראל זקוקה לה, ולא תצטרכנה ,לספור את השמשות' בעזרת נשים בשעה שהדעתניות שביניהן מתפללות מתוך הסידור. ראה ה׳ בעוניין של הפעוטות וזימן להם אחד מבני עירן שהתנדב ללמדן ספר ולשון.

יושבות הן התינוקות הללו בבית רבן — בביתו של רבון העולם, בית ללא קירות וקורות. השמים מעל עומדים בתכלתם העמוקה והארץ מתחת רפודה עשב רך ומרוצפת דשא ירוק; עצים טועני פירות מרעיפים ריחם ופרחים ונצנים שמים קטורתם באפן. הבנות — דריכות עריבה צונפתן ובדומיית ציפיה הן מכינות את עצמן להאזין שיעור שלא שמעוהו עד הלום. אזניהן כרויות, עיניהן לוהטות ואורבות לבלוע כל הגה שיצא מפי מורה, שלא הגיע אליהם מירכתי רומניה, אלא מורה מבני עירם, משלהן, עצמן ובשרן. ואני, המאושר, שהוענקה לי הזכות הגדולה להראות לילדות עירי, בנות ישראל תמימות וזכות אלה, את ראשית דרכן בשפת אמן — אומתן — אותה שעה לא ידעתי אם להתפלל תפילתו של כהן גדול לפני כניסתו לקוה״ק — ואם לשפוך שיחו של העובר לפני התיבה שמי ששם פה לאדם — יהא עם פי ועם פיפיות של התינוקות בהחלן לנסות מלין בלשון אבותיהן הקדמונים.

דומה היה שהאילנות עצרו את לבלובם, ענפיהם לא זעו, ועליהם לא נעו, הצפרים הנמיכו את צפצופן העליז וזמזום הזבובים למיניהם הדל. הגן על כל צבעיו וצבאיו לבש בגדי חג וכולם מטים חדל לשמוע את השיעור העברי הראשון הניתן לילדי ישראל באחת הפנות המרהיבות שבבורשה הפרוסה למרגלותיו של הפיאטרוס. החל השיעור... ובמהלכו נתברר להן, לפעוטות הללו ששוב אינן סתם ילדות אלמוניות, בנות אובדות ונבלעות בתוך המון נפשות שבבתי־הוריהן. כאן מוצאות הן במספר וכולן לשמותן נשאלות. והשמות — צליל חדש מצטלצל ועולה מהם בצאתם מפי המורה, המתקנם ומטעימם טעם לשבח ומשווה להם צורה חדשה, אמנם מוזרה קצת, כדבר שלא הסכינו לו — ואף מתרגם ומשנה שמות: צירל — **לא צירל** שמה כי צלה; **ואיידל — לא איידל** שמה כי עדה — וככה עולות עדה וצלה במהדורה חדשה ו„שומעות קולי ומאזינות אמרתי״... והנה יד מונפת — אות היא שדבר בפי מרימתה. היד שייכת לתלמידה בגיל שתים־עשרה — ילדה הדורה עם פנים נאות חייכניות שרעמת שערות מסולסלות עוטרתן. — שמי **רות זלמנוביץ** — קראה בקול מצטנע. לשמעו של שם זה נרתעתי במקצת והצצתי בהערצה מסותרת אל פני המציגה את עצמה והשיעור כמעט שהופסק טרם התחיל, אלא שמיד התאוששתי ועניתי לה: נעים מאד, הואילי והישארי במקומך אחרי גמר השיעור.

שמעה של רות הגיע לאזני עוד טרם הכרתיה פנים: ידיעה מרעישה ומבשרת עשתה לה כנפיים — בורשה זכתה למשוררת משלה — ילדה יהודייה נחה עליה רוח השירה והנה מחברת שירים, חורזת פזמונים, מדקלמת, שרה ומפזמת. רושם עז חרתה בשורה זו על לבי כי בורשה על כל גילוייה, נופה המרהיב, גאיותיה ועמקיה, גניה וגבעותיה, משחק הצבעים משלל צמחיה, ערב־רב הקולות מהמון צפרי הרון והמית מימות הנחלים ונחשול הנהרות המשכשכים במורד... לכל אלה לא באה עדיין היד הגואלת ופה ממלל גדולות ויתנו ביטוי לעוז תפארתה של בורשה. רבניה לא חרתו בעט סופרים את אמרות חכמתם, פיקחיה לא רשמו לדורות הבאים חידודי הברקתם. אפיקורסים לא קמו לה לזעזע את אשיות האמונה התמימה בכתבי מחקר, פרי רוחם החפשית. ספר לא יצא לאור, פילוסוף לא קרקר את חומת המסורת ו,משכילי לא

חשב לטעת את הספק בלב הדבקים בה ולא הכניס קרחה ביסודותיה. ובורשה נוהגת בדרכה כמימים ימימה.

והנה — שחר מבקיע באפילת בורשה, אור יקרות מסנן נגהו — כוכב דורך בשמיה: ילדה צנועה וחולמנית פשטה יד רכה לעט-עופרת ותטלנו בכפה. בעינים חודרות היא מקיפה את המתרחש סביבה — וכותבת. שיח השיחים ושיחת הילדים, רחש האילנות וגעיית הברווזים בשוטם בנהר, פעיית הפרות בשובן מהמרעה ופטפוט הנשים בשעות בין השמשות — את הכל היא כונסת בתחום ראייתה ורושמת. בטיילה עם חברותיה במעבה היער — הן ממלאות אותו במשובה צוהלת והיא — פורשת לקרן זוית, מושיבה עצמה בצלו של אשוח מפיץ ניחוחיו החריפים — ומרקידה את קולמוסה על דפי פינקסה... ומיתרי לבה מתרוננים בסערת-נעורים.

בורשה תלתה תקוות רבות במשוררתה הצעירה — מי יודע — אולי בזכות איזושהי יצירה ספרותית שנערה זו עתידה ליצור, יצא טיבה של בורשה לעולם, יימצא ביטוי לכל המון חמודותיה, תיגאל מאלמוניותה ולא יאבד זכרה בהינתן לה ניב וניד וניר; הריה ידברו דברם ויערותיה ילחשו את לחשם, ארשת שפתה לא תימנע והגיגי לבה יעוצבו ויחוסנו מתחת לחוד קולמוסה וצפורן עטה של רות — והגות בורשה ויפעתה, תורת לומדיה ותבונת חכמיה ייכונו לעד וסיפור חיי בניה יעמד עד דור אחרון...

אלא שלא ארכו הימים ונגוז חלומי ודמתה חזותי בדומה למה שנתארע לאלדד ומידד ש„התנבאו ולא יספו..." כי בינתים התחילו עננים מתחשרים על שמי יהדות הונגריה וקדרותם עד בורשה הגיעה. נסתם החזון ותדום שירתה של רות — חדלה מרוות את בני עירה בשיריה — ויהי לאבל כנורה ושירתה — לקול בוכים... (בספר יובא אחד משירי היגון שלה שקוננה בצאתה את בורשה, בנתק אותה יד אכזריה מערש ילדותה — בתוך שאר בני עירה שהובלו למקומות ששלטון הרשע פרש שם את מוראותיו עליהם).

המבוא

„אשר שמענו ונדעם, ואבותינו סיפרו לנו לא נכחד מבניהם לדור אחרון, למען ידעו... בנים ייולדו — יקומו ויספרו לבניהם" (תה' עח, א—ו).

למבוא

מימי לא ידעתי קנאה מהי, ואפילו ה„קנאה' המותרת, ה„מרבה חכמה" — היא קנאת הסופרים (ב"ב כא.) ממני והלאה עמדה, כי ידעתי את מיעוט יכולתי, עניות דעתי הכרתי, ודלות כוחי שויתי לנגד עיני, ומה לי כי אקנא...? ברם, בדבר אחד נכשלתי ונתפסתי לקנאה: קנאת מעלי־זכרונות ומציבי מצבות למאות ערים וישובים ודריהם היהודיים בארצות תבל, בגולה, שנחרבו ושנשמדו וכו' ומנעום מרדת לתהום הנשייה, בהעמידם להם יד ושם בספר זכרון שכתבו והוציאו לזכרם. סיבת הקנאה מובנת: בורשה עיירת מולדתי וערש ילדותי, תושביה היהודיים, אלה התמימים והישרים שמילאו את בתיה הפשוטים ורחובותיה הצרים חיים תוססים ושלווים, בתי כנסיותיה שהמו מקול המתפללים ובתי מדרשיה — מהגייה בתורה ו„חדריה" שבקע מחלונותיהם הזעירים קול תינוקות של בית רבם, בורשה זו שרויה שוממה מיהודיה: נדם קול ישראל מבתיה וכלתה רגל מחוצותיה; בניה שהיו ואינם מצפים לגאולתם משיכחה. פטור אני מלהודות וחף אנכי מליבוש, כי ידי לא היתה באפס־מעשה זה. למעלה ממחצית היובל (האומלל) כבר עברה מאז היווסדו של „ארגון יוצאי בורשה" — ומיד בהתכנס האסיפה הראשונה לזכרון הקדושים הובע הרעיון לכתיבת ספר בורשה על ידי, בסיועם הפעיל והמליל של מספר חברים. לאחר שהובאה התכנית לידיעת בני בורשה ופורטה הצעתי (הכפולה: לכתיבת הספר והצעת עצמי להיות הכותב) קיימתי בי „קרינא דאיגרתא — איהו למהוי פרוונקא" (ב"מ פג:). מאז נתכנסו ישיבות, נתמנו ועדות ונערכו מערכות — ופרט ל„לוח זכרון בורשה" (שהוצבה על בנין מרתף השואה בהר ציון) (והיא קינה על בורשה ויהודיה ששורותיה מתחילות באותיות השם „בארשע מארמארש") — שום דבר לא נעשה בתחום זה. (על מפעלם הכביר של שני בני בורשה שלמה זלמן וידר ודוד גנז, שיש להחזיקו כהנצחה בהקימם בית־כנסת ע"ש הרבי מבורשה, כ"כ על רכישת „חדר בורשה" ב„בית מרמורש" ע"י ישראל פולק והצבת לוחות זכרון בבית הנ"ל ראויים הם להערכה מיוחדת) בקשות ופניות להמציא חומר דוקומנטרי, זכרונות ומעשים אירועים, שמות נעדרים וכיו"ב לא נענו. תחנונים שחזרו ונשנו לעמוד לימין המפעל הקדוש — לא זכו לתשומת לב. עשיית „נפש" לעיירתנו והדלקת נר תמיד לזכרון נשמות קדושיה — לא יצאו לפועל. אין לומר שמרבית בני בורשה התכחשו לעירם, אבל נוהג זלזול נהגו בה, לעומתם — מיעוטם לא הכזיבו. ההיענות היתה עלובה והשתיקה — מעליבה. נמצא גם אחד, או שניים, שרגש הכבוד שהם רוחשים לעצמם מתוך שחצנות זולה נפגם, מפני שלא ביקשו מהם עצה והתחילו להתנגד לכתיבת הספר — סתם ככה, ללא נתינת טעם. בינתים בורשה משוועת ושואלת: כלום אין לכם מלים אחדות עבור יהודיי שאינם כבר? ואתה — שבבורשה כתבת בעוד יהודיה בחיים חיתם היו, ועתה אתה מחריש? ברם, זכורים אנשי בורשה לטוב, שאין אדם פרט לנזכרים הפוגשני שלא ישאל: מה עם הספר? אפילו אלו שאינם תורמים עבורו מפרי זכרונם, ואף לא שתים־שלוש שורות, לזכר אבא ואמא ולשבחם. אולם הכרת פניהם ענתה בהם והבעת פיהם העידה, שלא מרוע לב וח"ו מזלזול בפעולה ואף לא מתוך רשלנות. פשוט אינם יודעים כיצד לעשות זאת. כי לא הסכינו בכגון זה ומקווים שהמלאכה תיעשה איכשהי בלי סיועם. ראיתי בכך הסכמה מלאה מצדם. שונה הסכמה זו מההסכמה על שאר הספרים. א. הסכמה לספר באה בד"כ אך ורק מגדולי תורה ואנשי מעמד ואילו כאן, ליד הסכמת בני תורה ובעלי עט, הם דבריהם של פשוטי עם; ב. הסכמות אחרות באות אחרי קריאת הספר — ואצלנו סומכים ידים באימון מלא בכוונה הטובה ועל המעשה עובר לעשייתו.

(הערה: הספר שנכתב לזכר יהודי בורשה שאינם, הנפטרים והנאספים אל עמם, נכתב ומפני שמגמתו ל„החיות' את בורשה בשנים שיהודיה ישבו על אדמתה, בתארו את מעשה חייהם בבורשה — אין לו כל ענין לגבי אלה הנמצאים אתנו לאורך ימים. חייהם בישראל ופעולתם לטובתה — בישראל ייכתבו, על הגדולות והנצורות שעשו בה. לפיכך שמותיהם של אחדים מהם באקראי נזכרו, בדרך אגב כשהצורך דרש את זה. ברם נתאפשר להם, לחיים עמנו לעלות על דפי הספר בעקיפין: במסרם רשימת נפטרים, נחתמים מתחתיה שמות הרושמים).

ברם, בהסכמה גרידא לא סגי— צריך לחשוף מקורות לערות מעינות ולדלות ממכמני העבר, פרקי מעשים וקטעי זכרונות — ושוב התיצבו נגדי אותם פנים אדישים קרירים, ויבשים מהם מחייכים חיוכי ביטול וזלזול ומהם — מעלים ארשת של רצון ומתינות, קוצר רוח או ארך רוח ואיש לא ידע פתרונם: הבאמת ייכתב ספר על בורשה ואם כן — מה ייחרת בשורות דפיו? שבחו של מי יעלה בראש פרקיו וגנותו של מי תורידהו לשפל המדרגה? היעמוד הסדר ב„ספר בורשה' כדרך שעמד בבורשה גופה בהיותה עיר ואם ליהודיה, קריה נאמנה ועיירת אהבים, עליונים למעלה ותחתונים למטה? אם זה היה דרך מחשבתם של הנתבעים (עדיין לא על כסף) ואינם נותנים — לבם התעם והגיונם שובבם, שכן בנפש ה„מתנדב' לכתוב, דיעה אחרת היתה תקועה בה, על בורשה ויהודיה: הואיל ולכל אחד ואחד מהם, תפקידו בחיי הכפר יוחד לו ונחשב כחוליה בין שאר אחיותיה שבשרשרת, שלא תתואר תקומה של אחת מבלעדי השניה, הריהם שוים בעיניו וכבר ריחף פסוקו של הפסוק נגד עיניו: „עשיר ורש נפגשו — עשה כלם ה'..." (מש' כב, ב).

יתר על כן, לפרקים נתרבה הדיבור על העני מזה שעל העשיר, וזה מטעם פשוט — שבעוד שלבעל היכולת נתמעטו

דאגותיו, הרי מעוטי אמצעים, לבטיהם התכופות במציאת לחם יומם, רבים וקשים היו. אולם בכנות גמורה ובאובייקטיביות טהורה אחזנו בקנה המדה הישר בידינו שבעבור אנשי בורשה, ,כבני מרון', לפי סדר שבתם וקימתם, פעולתם ומעשיהם, לא נתקפח חלקם ולא נתמעטה דמותם, כי כל מה שסופק לי מידי מקצת נתבעים ומה שהקדשתי משלי — כולם באו על ,שכרם'. לפי סדר חשיבות פעלם של העוסקים בצרכי־ציבור בבורשה התיצבו מול עיני דמותם האצילה של מלמדי תינוקות, מחנכי בני הדור ומדריכיהם, מרביצי תורה וחונכי לנער על פי דרכו ומאשריו, ה,רבי', שלא עשה מלאכתו רמיה. אדם לא היה בבורשה, ויהא הוא מהמזהירים בעסקנותו שעלו עליהם בפעילותו לטובת הכלל. (הערכה עליהם ופועלם תבוא במדורם המיוחד) אחריהם יעלו ויבואו העסקנים לסוגיהם, לפי סדר מקרי ולא לפי תרומת נפשם ומעשיהם בעיצוב חיי היישוב.

„ויאמר: להביא ספר הזכרונות ויהיו — — נקרעים...

איש מבני ביתו של וואלף לא העלה על לבו את גודל היום בו הובאו למעונם שב„אינטרוואדור" הנאה, שגן פורח מקיפו מאחור ונחל משעשעו מלפניו, בצלילי נחשוליו הנעימים, המידרדרים על אבני הנחל, דפתראות ודוקומנטים עתיקי ימים, להחיות בהם נפשות משפחתו הנמקים ברעבונם. תקופות ועתים, שנים ועידנים מתגלגלים על גליונות מרשרשים בידי בני ביתו, נכפפים ונגזרים ונמרחים בדבק עשוי מקמח חטים, נסגרים והופכים לבית קיבול הנמכר לחנוני. הנה יוצא אברהם־ברוך מחנותו של גליק־דוד־הירש וחצי קילו קמח מאלאי נתון בתעודה חתומה מימי התורכים, המאשרת את שבתו של אחד בשם ,דאוד' (כנראה, דוד) בבורשה. (ה,דוקומנט' שמשך במיוחד תשומת לבי בשעת מריחת ה„שקרמיצים" ונתקע בזכרוני). זלדה־חיה אשתו של טוביה־יוסל מביאה דג מלוח לאוכלי־שולחנה, עטוף באיגרת מימי ה,קניאזים' מושלי המחוז מטעמם וחסדם של נסיכי טרנסילוניה. כילה־לאה קנתה חתיכת סבון אצל מנדיל — נחום עטויה ברשיון לסחור במשקאות חריפים, בימים מסוימים הנקובים בפקודה. סאבו עזריאל קנה אצל פולק צבי מלח בישול ארוז בתעודה מימי ההתקוממות של המורדים הרומנים ,הוריא־קלושקא־קרישאן' נגד מושלי טרנ־סילוניה. קופלר רבקה נושאת מחנותו של שמשון שכטר זגוגית למנורת הנפט כרוכה במפה משורטטת בתקופת ה־,הוניאדים', יאנוש ומתיאוס, במאה ה־15, בה נכללה בורשה בתחום שלטונם ומהוה קצה גבול צפון־מזרח. ככה חילקו בעלי החנויות לקוניהם מסמכים יקרי ערך שהפכו לשקי נייר מעוטי ערך שקיבלום מידי ר' וואלף, שקיבלם מה,קנצלריה', היא ה,פרימריה' — תעודות וכתבי־פקודה, אסמכתות וזכיונות, צוי־איסור והיתרי־ישיבה, רשיונות והענקת זכויות למשפחות יהודיות, להתישב בבורשה, שאחרי הוצאת הסחורות מתוכם הושלכו כנייר אין חפץ בו ודוקומנטי בורשה חיבקו אשפתות.

כלום אין כאן מקצת יותר מאבק נקמה של ההיסטוריה, המתנקמת בכותב דברי ימי בורשה גדליה וולף׳ס שכל פסת נייר כתובה וחתומה ונושאת מספרים ותאריכים ומעשים שהפכה ל„שקארמיץ", יכולה היתה להיות לעזר וסיוע, בעלי חשיבות דוקומנטרית רבת ערך בשעת הכתיבה, בעוד שדוקומנטציה עשירה זו מתמוגגת והולכת בין אצבעות ידיו וידי בני משפחתו. אכן, ,אבן' (שטיין) מאסה באבן שאמורה היתה להיות לראש פנה, בספרו על תולדות כפר מולדתו, חבל!

„אבני זכרון לבני ישראל" (שמות לט, ז).

בורשה שעניה היתה בשנים שרחשו בה חיים יהודיים, נשתיירה בעניותה — גם אחרי היכחד רוב יהודיה מידי זדים ועושי־רשעה — ומהי עוניים של יהודיה באין יהודים בה? דלה היא ברשימות היסטוריות על אודות חייהם, כמעוטי יכולת — כעתירי נכסים, כתלמידי־חכמים כפשוטי־עם וריקה מכתבי זכרונות שיספרו על חמישה־ששה דורות של חיים יהודיים שרחשו בה על גדות הנחלים וישיוה וטשיזשלה וקיטרוסה. פינקס חברה קדישא — מעוט ערך הוא להיסטוריה וכתוב דווקא בידי אדם דגול, וקמיע שרשמו עליו ידי־צדיק גדול אותיות שקשה לפענחן (האחרון מצפה לסוחר בקמיעות שיפדנו מידי שוביו) פרט לשני מסמכים אלה (הפינקס של ח"ק חברה קדישא, וההעתק של הקמיע) אין בארון שב„חדר בורשה" כל שארית בעל ערך לתולדותיה.

כותב הטורים טרח וביקש ועיין בספרי זכרונות בארץ ובספריות בחול לארץ, הדנים ביהודים מהאזורים שבורשה נתונה בהם; השוה דבר לדבר, הקיש והסיק מסקנות, עירב תיאוריה במציאות בדבר בואם של יהודים לבורשה, באלו זמנים ומהם הדרכים; קיבל הסכמה של מלומד חוקר תולדות יהודי המזרח ד"ר ויזשניצר להנחתו. בחלקם תרמו ספריהם של נפתלי בן־מנחם בן מרמורש וההיסטוריון של יהדות הונגריה גרינוולד. השאר נאסף ולוקט, כונס ונאצר ונצבר מפי זקני הדור האחרון, שמונו להם מספר שנים בישראל, והמחבר הספיק לשים עטו על הידיעות והזכרונות המעטים שנצטברו בחביון זכרונם טרם הלכו לעולמם. גם בעלי אסופות שעמנו היום הרימו את תרומתם. בייחוד עשה רבות ר' מרדכי שטיימץ ויעקב הרשטיק: האחרון עמד ועבר בדמיונם מקצה בורשה עד קצה, בדק בכל בית וחיטט בכל פנה רשם וצילם את זכרונותיו ורשמיו ביד חרוצים. חבל מאד שלא רבים שנתבעו לכך, עשו כמוהו, כי מיהו האיש מבורשה שגם בזכרונו אינו מסתתר איזשהו מאורע ומעשה חשובים ומסוגלים להעלות נשכחות מתהום הנשיה ומה מצער שלא נשמעו לעצת החכם: „אל תמנע טוב מבעליו — בהיות לאל ידיך לעשות" (מש' ג, כז). מתוך כוונה או מחוסר ענין — לא נענו. אחדים ששיכחת בורשה נגעה עד לבם העתירו דברי עידוד וחיזוק, מהם שרשמו מקצת ממה שזכרו ומהם ששאלו אם יש צורך בכסף. התודה נתונה להם על מאור פניהם.

בהנציחנו את בורשה אין אנו מציבים גל עד ומצבת זכרון לבורשה הגויית, ראשית שבורשה הגויית היא חיה וקיימת. שנית — בורשה עבורנו היא זאת שנוצרה ונועדה לשכן בתוכה משך מאתים וחמישים שנה אוכלוסיה יהודית מיוחדת במינה והמיוחד שבה אפשר לציין בשלושה דברים:
א. כלם, כמעט היו בני תורה — אחד המרבה ואחד הממעיט; עמי־ארץ, כבעיירות שכנות, לא היו בה. אלה שלא הספיקו ללמוד די צרכם, עד נישואיהם — עשו זאת לאחריהם.
ב. רוב רובה של האוכלוסיה היו דלים ועניים, ממש חיו בניסים;

אפילו הנגידים שבה — לא פעם לוו משכניהם הפחות אמידים את הוצאותיהם לשבת. ג. עוניים לא העבירום על דעתם. משקסם להם העולם, לא נמשכו אחריו ואפילו לאמריקא כמעט ולא נסעו. לעומת זאת — ארץ ישראל השתלטה עליהם ומשכתם בחבלי אהבה, כי רוח ציונית פעמתם ויכינו כולם את עצמם ויוחילו לעלות ביום מן הימים ארצה ולבנותה.

„לזכר עולם יהיה צדיק" (תה' קיב, ה).

אירע עם בורשה מה שאירע עם הרבה עיירות המפוזרות למרגלות הקרפטים. מקומות בלי שם מרשים ומבטא משהו מן החשיבות, עד שלא התישבו בהם מקצת יהודים, שמשכו אליהם את אחד מצדיקי הדור ואתו, עם הצדיק נתעלה השם למעלה ראש והיה לאור־המאיר, כוכב זורח ומפיץ זהרו על דרכי החסידות. מבחינה זו מיוחדת היתה בורשה: צדיק אחד (ולמרבה הצער) ללא המשך לשושלתו, בא לשכון בקרבה — וכבר יצאו לה מוניטין וזכתה ששמה יתנוסס בעולם, מצומד לרבי שהתאכסן בה כעשרים שנה בלבד. אף על פי כן מכירים את בורשה גם בזכות הרבי. כאשר אומרים „דער בארשער רבי"—מיד יודעים בחברת החסידים שהמדובר ברבי פינחס (או פיניעלע) האגער זצ"ל. לקיים מה שאמר החכם: „עיר קטנה — ואנשים בה מעט... ומצא בה איש... חכם ומלט הוא את העיר בחכמתו..." ור' פינחס אף המתיק את סיפא דקרא, כי שם נאמר: „ואדם לא זכר את האיש..." (קהלת ט, טו) ואילו כאן — זוכרים ונזכרים על ידו.

הגזירות נמשכות

החוק שיצא ב־1783 בדבר האיסור ליהודים לעסוק בחמרי בעירה (כנראה מחשש פיצוץ סלעי המכרות על ידם) והגיע עד בורשה — התרחף ועלה על מכירת יי"ש (יין שרוף), מאותם הימים נסחר בסחורה זו בסתר ולא היה בית בבורשה שלא מזגו בו יי"ש לגוי ובמספר חנויות אפשר היה לרכוש מתחת לשולחן ולקנות חלקי פיצוץ להמם בהם את הדגים כדי לצודם ולאכלם בערבי שבתות ומועדים. אם כי חוק זה בוטל ע"י מושל טרנסילוניה ליברלי — המשיך בתוכו כל ימי שלטון הרומנים, אפילו הקיסר פרנץ יוסף שהוחזק „אוהב ישראל", אישר בימי מלכותו גזירות לאו דוקא מן הטובות. אלא שהארת פנים שהעניק להם במרוצת השנים ושינה את טעמו נבעה מטעמים שונים, שאפשר להעמידם על שניים:

א. באין להם בית אחיזה אחר יהיו נאמנים לו ולביתו, במדינה שרוב תושביה בני מיעוטים המה.

ב. מושל פיקח ומתון זה ידע להעריך את התרומה הגדולה שבני עם זה עשוי לתרום לכלכלת מדינתו.

כי עוד להקיסר — ה„יין בן חומץ" — יוסף השני מלך החסד שהיטיב עם היהודים וביטל הרבה גזירות שגזרה אמו עליהם, בעצת שריה המרושעים — ביקש תמורה מאת היהודים ורבים וכן גדולים מדברים שעה עליו: ר' לייב־שרה'ס קורא לו שונא אמונת ישראל ורצה להעבירו על דתו (שרי המאה ח. ד. פרק 33) עגנון מכניס אותו לארמונו שבשיינברון ומבית גנזיו הוא מוציא „אדומים" (רענדליך זהב) חמים שמקרוב שלפום מהמצרף היוקד, חלף „מס הגולגולת" שהוטל על היהודים — למען החזירם לבעליהם הנגזלים, וכתוספת ריבית הלם בו וחבטו (הרבי את הקיסר) במטה שגולת כסף בראשו, על ראשו בגלל קחתו מהם מעות שלא כדין ויעש בו „דין מכות מרדות" (אלו ואלו).

בן־מנחם בדעה אחת עם הסוברים שהתואר „מלך חסד" רחוק הוא מלעטרו בו.

לא כל ה„גזרות" הגיעו עד בורשה

מן המאורעות, הגזירות שנערמו על שכמם של יהודי הונגריה והדם וטעמם המר עד בורשה הרחוקה והקיצונית במדינה הגיעו.

גזירת השמות המשפחתיים, גזירת החתון (ה„בהלה") כתנאי ב„טולראנצפטנט" 1789 — רישומה ניכר היטיב בבורשה, אלא שידעו להערים על השלטונות וה„הרי את מקודשת" נאמרה לפי „דת משה" ולא לפי „דת קיסרי וינה".

בל תבוקשנה תעודות היסטוריות המעידות על פריבי־ליגיות או גזירות ליהודי כלשהו או זיכיון לפתוח בית מבשלות למשרפות יי"ש, שדבר האיסור ליהודים לעסוק בהם עדיין בתקפו עומד, כל ממשלה שפשטה את ריבונותה על גליל זה שבורשה הקיצונית ביישוביה, באו פקידיה, בעיקר ההונגרים, ממרחקים כדי לנהל את פעולות ה„קנצלריה" ולגבות מסים. לפיכך אין למצוא בבורשה ארמון אצילים או שריד טירת „פריצים", בית עריצים ומרתף עינויים של מושלי זדון שיזכיר — ולו במקצת את דברי ימיה מימים עברו, לעומת זאת קיימות השערות שמנסות להוכיח ש„ההיסטוריה" שם, אם ניתן לומר כך, עשו היהודים בבואם להשתקע בה והעוברים והשבים בעתות מלחמה חלפו אותה והתחמקו במהירות האפשרית מבלי להשאיר אחריהם כל רושם ועדות היסטורית, סמוך להתישבות היהודים בבורשה התקרבו מקצת מבין הגויים אליהם, ירדו מן ההרים ודרשו לשכנם. משפחות של צוענים (ציגיינר) רומניות פתחו מפחיה בקרב היהודים, מומחים הונגרים הקימו ביח"ר זעיר שגלגליו מונעים מכח המים הזורמים במיכל מים מלאכותי שיהודים חפרוהו, גויים בעלי קרקעות, ויערות החכירום (או מכרום) ליהודים ועי"כ עבר חלק ניכר מהרכוש הקרקעי והאינדוסטריאלי לרשות היהודים שעשו חיל משרק הותר להם הסחר החפשי, שכן בשלהי המאה השמינית, בימי ליאופולד השני (רובע ב„בצירק" השני בוינה נקרא על שמו כאות תודה על גירוש היהודים) ובימיו יצאו הגזורות המרות ביותר על יהודי ארצו. אמנם לא כולן הגיעו לבורשה כי אם הדם עם טעמן המר, כגון גזירת השמות המשפחתיים, גזרת ההתחתנות (ה„בהלה"). בימיו של אותו שליט טענו נגד קבלת יהודים בבתי־ספר יחד עם הנוצרים ואפילו בבורשה שבית הספר עמד בתוך היישוב היהודי לא ראו בעין יפה שותפות הישיבה על ספסל הלמודים ורק בסוף ימיו של פרנץ־יוסף הראשון נפתחה כתה א' לילדים יהודים בלבד ומורה הושת עליהם אחד מבני עמם, הוא טעטשי־וולף אחיו של שלמה לייבוביץ.

ראוי לציין שכשהדפיס נומברג, שליח ההתבוללות את הקטכיסמוס שלו בגליציה, בימי ה„קיסרות הנאורה", בתקופת יוסף השני, מעניק ה„טולרנצאדיקט" וערך בחינות „בני ציון" למועמדים לקבלת התאר „חתן" — תנאי נלעג זה, משפיל

ומזלזל — שתי ה„גזירות" שירדו לבורשה, אם מצפון דרך רכסי הקרפטים ואם ישר ממערב ממרכז השלטון, נתקבלו בה בבת צחוק, מזלזל אף הוא ופשוט התעלמו מהוראות שוא שעברו דרך כלי שני, יהודי צורר מעלה עול הגויים על אחיו בני עמו וספק רב הוא אם בבורשה שמעו את שמעת של התנאים שהותנו עם יהודי גליציה, תמורת הנחות בתחום זכויותיו האזרחיות שהוענקו להם. ואפילו אם שמעו עליהם — ספק רב אם נתנו את לבם אליהם.

הנחה בלי מנוחה

„עלי באר ענו לה" (במדבר כא, יז).

אמנם הנחתי את כתיבתי — ומנוחה לא מצאתי; עד שבא המלאך הממונה על הזכרון בדמותם של כמה חברים, קומץ קטן של נאמנים לזכרה של בורשה, שנתחמץ לבם בהגותם בהוריהם וקרוביהם שספו תמו, מידי עריצי־גויים חדלי אנוש אנשי דמים ומרמה, במסרם נפשם על קדושת השם — ואין זוכר שמם ואין פוקד נוום באו ותבעו ממני את עלבון השתיקה ויצוו עלי: כתוב! אלא שעדיין משנה מפורשת עומדת ומטפחת על פני: „לא עליך המלאכה לגמור..." — כמה בני־בורשה איכא בשוקא?! ברם, לאור הדממה המעליבה שבורשה שקועה בה מול אחיותיה, הערים ואמהות בישראל, שכבר בא גואלם ונרשמו על ספר לדורות, קם חלקו השני ממאמרו של ר' טרפון והתיצב מנגד עיני: „ולא אתה בן חורין להיבטל ממנה..." ואען ואומר — סלח לי תנא קדוש, אם אדלג על תיבה קטנה מדבריך ואתחיל ב...„עליך המלאכה לגמור!" בהעלותי עלי את המשימה הקדושה — הוסרה קמעה המועקה שרבצה על לבי ואשנס את מתני למען אוכל עמוד בהסכמתי ובקיום הבטחתי, שכן דרך לא קלה ראיתי פרושה לפני, שההליכה בה תקשה ותלך: בורשה, פנה נידחת בקצוי־מרמורש, כלואה בין הרים ופלוגה בפלגי־נהרות, שדבר כמעט ואין לה עם העולם הגדול. מקצת שכנות טובה עם הגויים תושבי המקום מאז; קשר רופף עם יהודי הונגריה מהאי גיסא ויחסים צוננים עם אחיהם שבבוקובינה הרחוקה — שמאידך גיסא. ספרים לא נכתבו בה ורשימות שנרשמו אי־פעם לא נשתמרו ותהי בהם יד האבדון; נסתם פיהם של האנציקלופדיות מאין כותב עליה, כי בניה של בורשה לא באו בסוד היוצרים ועושי גדולות ונצורות לא צמחו בה, מגילות גנוזות לא נתגלו במכמני מרתפיה, גליונות המודיעות על טיבם של היהודים הללו, על פשטותם ויקרת לבם שצפורן שמיר שנונה לא עלתה עליהם.

עט סופר מהיר לא נמשך בידי בן המקום חנון־כשרונות, שיכתוב על ארחם ודרכם, שיחם ושיגם וחייהם של יהודים טובים ושלוים וצנועים מאז בואם לפנה זו, שכולה מחמדים, גרו בה והתאחזו שם, הולידו בנים ובנות, חיפשו פרנסות, שעל פי רוב לא מצאון, חיו חיי דחקות ומחסור, גידלו דורות ושמחו בחלקם, הודו לה' על חסדיו שהחיום וקיימום במקום הזה. שם ציפו לגואל צדק שיבוא ויגאלם בתוך שאר נידחי ישראל ויכנסם, חיכו וייחלו וקיוו עד שבא הצורר וישת עליהם את כפו הטמאה. אין ספק שבארכיונים וכתבי האזרחים בקנצלריה של המקום ובבתי הערכאות שבבתי המשפט והשלטונות ישנם דברים חשובים בעלי ערך היסטורי, שבכחם לשפוך מקצת אור על ימי בראשית של קיבוץ יהודי זה שהושלך בחזקת היד של ההשגחה לקצוי־הרים, ממש באפסי־היישוב, שבפלך מרמורש.

זכור ברית ראשונים (המים נשאבו בטרם יבש מעינם).

„זכור תזכור ותשוח על נפשי" (איכה ג, ב).

ראשית שמענו בעצת תורתנו שיעצה עם תום כל הדור שיצא ממצרים, לכל מאן דבעי לכתוב היסטוריה שמקורותיה נידלדלו: „זכור ימות עולם, בינו שנות דור ודור, שאל אביך ויגדך, זקניך — ויאמרו לך!" עוד הספקנו להוציא מפי זקני בורשה דברים ששח להם אבא ואמא, ששחו גם להם אביהם והורתם — שאלנו את אבותינו המעטים שנשארו לפליטה לזכרונותיהם החתומים במעמקי נפשם, על בורשה ששמעו מאבותיהם ואבותיהם מאבותיהם, אלא שבעיקר שאבנו מפי משיחים לפי תומם מבין יוצאי עירנו בדובבנו אותם, ומדבריהם הרכבנו תמונה כמעט ברורה, וספוריהם אפשרו לנו להציץ דרך אשנבו של העבר הלא רחוק. איש איש וזכרונותיו וחוויותיו. ספרים לעשרות המדברים על מחוזות הונגריה ובייחוד על מחוז מרמורש. מהם ליקטנו פירורים היסטוריים, שיש בהם זיקה לכפרנו, שלפנום מבין שורותיהם. כל הגה שיצא מפי בן־בורשה קלטה אזננו והעברנוהו בכור המבחן לבדוק אם יש בהם ממש. כל סיפור וכל מסורת, כל אגדה וכל מאורע, התחקינו אחריהם לגלות שרשיהם וחיטטנו לעקריהם: הילכו יונקותיהם ונמשכים דרך אדמת בורשה ועל ידם — הניתן לדעת אם אמת זו מארץ מרמורש תצמח?! מקטעי זכרונות הללו נמתחו יריעות שנתהדקו למגלת קדומים מפוארת מתוכה נקראת, נחשפת ונגלית בורשה האמיתית החיה והתוססת בדפוסים שיצרנו ייצבנו את רגשותינו אנו. רוחנו שנבקה בקרבנו התעוררה אף היא ותמלאם תוכן ששאבה מהמקורות בכתובים, כתוצאה מכך. אולם יפה ונאמנה מכולם היא שיחה נאה קולחת מפי דוברי אמת שאת פרטיהם וקטעי מסורותיהם היקשנו לדברים הנאמרים מפי אחרים ומצאנום מכוונים בחינת „מה שאירע ליעקב אירע ליוסף", צירפנו הקבלות והיסקנו את מסקנותינו וה„קבלה" הועמדה על האמת ההיס־טורית, השמועות הללו קיבלו תוקף דוקומנטרי ששוב אין לפקפק באמיתותו, וזאת בשעה שמסתרי הארכיונים מכוסי אבק שנים שבבתי הגנזכים, בספרי „שו"ת" וגליונות רושמי רשימות, בוקעים ויוצאים קוי־אור שבכחם להאיר את אפילת השנים ואולי יד לא הוזזה לרשום את הקורות את היהודים בבורשה בימי שבתם בה וחייהם המעטים במקום הזה, מחמת שלא היו חשובים וספונים בעיניהם ויעברו עליהם בשתיקה.

„יקרא אלי את כל הדברים... ואני כותב על הספר״ (יר׳ לו, יח).

שומע — כעונה

„מחובתי למסור מה שמספרים, אבל אינני מחויב להאמין בכל״ — כלל זה של קדמון ההיסטוריונים, הירודיטוס לא היה מקובל עלי, בהקשיבי בתשומת לב מרובה לכל סיפור ואגדה ומעשיות ומסורות. קיבלתי שמועות והסכתי לקטעי חויות — והאמנתי להם, שמהימנים היו עלי מוסריהם ומספריהם, מוציאיהם ומביאיהם, שכן כלל אחר נקוט היה בידי: שהמרבה לספר הוא גם מוסיף משלו ואילו אלה הממעיטים ממספרי בורשה, מקצת זו שבידם, היה ונתרחש ונתקע בזכרונם וניתן לקבלה כעובדה — וגם קיבלתיה בסבלנות ובקפידה ברנית, נספגו מעשים קטנים וגדולים, רעים וטובים, יפים וכעורים שאירעו בעיירתנו ואוזן כרויה עשתה עצמה כאפרכסת זו וקלטה ובלעה כל זיז וניע ומאורע ואירוע והתרחשות שהזכרון העלה על פי המגידים.

כתוב ושנוי ומשולש

מנהג מקובל הוא אצל כותבי ספרי זכרון לכנס מאמרים הנכתבים בידי יוצאי אותה עיר, שלא להקפיד על הישנות הנושא הנרשם על ידי שניים ויותר, שהרי בד״כ כל או״א מוסיף על השני, משנה סגנון, מכניס פרט ששכח עמיתו לציינו, רואה את המקרים ראיה משלו והכלל ש„אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד״ (סנ׳ פט.) חל גם עליהם. משהו דומה אירע גם אצלנו ובייחוד אצל כוה״ש, שכתב על נושאים מסוימים בתקופות שונות ומכאן הכפילות שבכמה ענינים ובכוונה לא ביטל את המיותר מפני החידוש שבכל מאמר ומאמר. עוד ניתן לומר: במצוא הקורא מעשיות וסיפורים, בדיחות ודברי חכמה („במרכאות״ ובלעדיהן), אגדות ושיחות חולין ודומיהם, מה שקרא ושמע וקיבל ממקומות אחרים — ויש כאלה בתאורי „העיירה״ או „בית אבא״ של סופרים מפורסמים, ייזכר בפסוק „אפרים ומנשה — כראובן ושמעון יהיו לי״. להוי ידוע, שכל מה שנכתב בספר זה, דבר־דבור במדורו, הועתק מהחיים שנתרחשו לנגד עיניו, סופר מפי מגידי אמת, הורק מאוצר הפולקלור הבורשאי שעשיר היה בחידודיו הממולחים, לתוך הפרקים; בקיצור: החומר „צולם׳ מנופה של בורשה, הוקלט מפי מספריו ואפילו הבדיחות שבידחו את דעתם של הבורשאים שנמצאו מכוונים לבדיחות ידועות־הורתם ולידתם והגייתם בבורשה היו, החיים עצמם הולידום, בדומה לאמצאה מדעית שנתגלתה בכמה מקומות.

מבורשה נטלנו ולבורשה נתנו

אין ליישוב אחר חלק במה שהתרחש בבורשה ומתואר בספרנו ואפילו הוא, המקרה דומה לו בפרטיו; ואם אמור יאמר אדם להשוות ולהגיד „כבר היה לעולמים׳ ואירע במקום פלוני — המאורע המסופר בכאן — בורשה הולידתו ואינו „סחורת יבוא׳... גבוריה דובבתי בלשונם, החכמה היא חכמת חכמיה ופטפוטי ה„מוצעס״ — הכל משלהם המה.

שני יהודים לפחות היו בבורשה שסיפרו בדיחות מקוריות: וולף משה׳ס ואנשילי הגמגמן. הראשון לא נחשד על קריאה בספרים חוץ מספרי הקודש (רק פעם נתפתה ע״י בנו לקרא על חורבן קרתגו בספרו של קלמן שולמן, חורבן שלא נפל במוראותיו מחורבן, ירושלים ובית מקדשנו) ולא סלח לו זמן רב על „הדחה׳ זאת, ואיצ״ל שלא האזין לדברי ליצנות („ובמושב ליצים לא ישב״ כלום מילתא זוטרתא היא?!) והשני — בקושי ידע לקרא את התפלה בסידורו ואדם אין בבורשה שיואיל להתעכב על ידו ולהריק לתוך אזנו בדיחתו — והרי שניהם — על המרחק ההשכלתי שביניהם, בייחוד של וולף ה„חכמה׳ליך״ שלהם נישאו ונישאים על שפתי יוצאי בורשה עד היום הזה. (מנין השניים אינו בא לקפח את חלקם של מחדדים אחרים ששוטטו ברחובות בורשה ובקרנותיה, ישבו ועלזון רוחם לעת שחוק וקלות ראש חולל בדיחות ויחשוף „חכמות׳) דוגמה שניה:

סופר גדול, בתארו את כפר מולדתו, מתלוצץ על חשבונו ומציין שבנוגע ל„מתים״ הרי כפרו מפורסם הוא ב„מתיו׳ ובמגינים שלהם״ — ובבורשה — מי אינו מכיר את סיפור הבלהות, בדיין, שהזמינוהו לעלות לתורה במנין של מתים ואף יודעים להצביע על המקום והשעה והאיש. אלא שכוה״ש עיין וחיקר ואיזן את שמועותיו ובגלותו פרטים מחיי כלי הקודש שבקהלת הקודש דק״ק בורשה מצא גם סיבות סובייקטיביות שגרמו למחזה ביעותין זה.

לפיכך נתנו ל„מסיחין לפי תומם״ לגלות מסתר לבבם ורבים העלו מקצת חומר שהתגוון והלך, מבחר סיפוריהם, ואגב שיחה באה לידי גילוי שיטת הגיונותיהם של אנשים מפשוטי העם. מתוך הרצאת תולדותם ואורח חייהם מתוארים בפשטות חיי קהלה יהודית, הקמתה ובנינה מראשותה עד רדתה.

הלקט נעשה בשקידה וקפידה, בהתמדה וסבלנות, בעיון ובמחשבה: עומד הייתי ושומע (הרבה פעמים נסעתי אל המזומנים להשמיע) ומפי מגידי אמת היגרתי לתוך אזני גם גוזמאות של המפריזים, כל דבר שסופר לי על בורשה — יקר היה בעיני, נעים ללבי ומרגיע לנפשי מכל „מקור היסטורי״ כביכול, הנזכר בצורת פקודה שרירותית או גזירה אכרזית ומשפילה, הוראה דחופה ומבהילה היוצאת מפי המתופף ברחובות קריה, בחינת „טוב לי תורת פיך (בן בורשה) מאלפי זהב וכסף״ — ממטבעות זהב המזכירים מושל מעוול וחומץ או כלי כסף שנחפרו ונתגלו משנים קדמוניות. ה„היסטוריה״ מפי יונטיל ורייצע וטויבע ומאיר וזינדל יצאה ואותה אספתי וקבעתיה בפרקי הספר.

לשם מה נכתב הספר

תעודתו של הספר נקבעה על היסוד הכללי לתת סקירה מקיפה וכוללת על חיי יישוב יהודי שלא נועד לחוקר, דברי־ימי־ערים ואמהות״ מנקודת מוצא היסטורית, מחמת שבורשה לא עשתה היסטוריה, כי לכל היותר שיתפה את עצמה מתוך אונס למהלכים ההיסטוריים שנבעו מהתרחשויות פוליטיות וצבאיות, מהפכניות ושרירותיות שזרם בלתי צפוי שטף ועבר

על יהודיה ודומה היה שנחשוליו יגררום בשוא גליהם, אולם הם נצמדו למקום שבתם, שחוו על ערפם, התחבאו, כעצת הנביא: „חבי כמעט רגע עד יעבור זעם". אולם משחברו לזעם גם עברה וצרה, חרון־אף ומשלחת מלאכי רעים — לא עמד בה כוחה, בעלות עול סובלו של הנוגש, בצאת האריה מסובכו, כי זרים ועושי רשעה ניתקוה מנוה־שכנו בחזקת יד אכזריה ויהודיה רוקנוה ויובלו לנתיבות האבדון.

תכליתו של הספר ותועלתו

מגמת הספר היא: א. לרענן לקורא, איש בורשה זכרונות של מעשים ועלילות, אירועים ומאורעות, שמחות ועצבונות, ימי עונג וירחי שוא שהתחוללו בביתו שבעיירה זו שבו נולד, שהתרחשו ברחובותיה, בין אותם שהכיר ובין אלה שרק שמע עליהם.

ב. להציג בפני בניהם ובנותיהם דמויות הוריהם ויקרת מידותיהם, להעמיד נגד עיני רוחם את הסבא והסבתא בדמות הפטריארכלית שלהם ומקום חיותם ונוף מולדתם של הוריהם והורי הוריהם וסתם יהודים כעשיר — כעני, כמובן יותר עניים מעשירים, שחיו חיי דחקות ומחסור במצור ומצוק.

ג. לתת ליהודי שלא מבני בורשה, הרוצה להכיר עיר ואם בישראל, אמנם קטנה אבל ראויה לספר גדול המספר את דברי־ימיו של קיבוץ יהודי בגולה, שהגורל מינה לו מאתיים וחמישים שנות חיים בחביון הרי הקרפטים, שהטבע העניק לו סביבה מרהיבה בקסמי נופה ואויר מבריא, רוח צמחי שדות ויערות עצים מלמעלה, וירקות גנים ופרחי נוי מלמטה, שמש צדקה ומרפא בכנפיה ביום וירח יקר הולך — בלילה.

„תהלה לכל חסידיו" (תה' קמח, יד).

אם על ענינים שאפשר לגמרם נוהגים לומר: „תם — ולא נשלם", כ"ש על דברים שאירעו בבורשה ולא הובאו לידיעת רושמם שיעלם על ספר, שישמור על זכרם שלא יאבד — ודאי הוא שסיפור בורשה **תם** עם כתיבת ספר זה — **תם** ולא יושלם לעולם. תהא מקצת מהזכרונות על חייהם של יהודים תמימים וישרים שדובבתי אותם, לרצון לנזכרים ולזוכרים. והיה כי יעצור בקריאתו הקורא בהם ויעמוד משתאה נוכח סיפוריהם והליכותיהם, מחשבות לבם ומעשי ידיהם של יהודי בורשה, ישרת נפשם וטהרת רוחם, שמחתם בימות הטובה ומעצבתם בירחי שוא, תלאה וצרה, אשר מצאום בשנות הרעה — ייאנח דום על ענותם בעת בואם השוד והשבר ואין עוזרה למצוקתם ותשועתם נדחתה מהם, שבעו מרורות הכליון כי תקות אנוש אבדה מהם ועל נתיבותם חושך פרש... והיה בהתעטף נפש הקורא מעטה יגון על ארחות אידם — ידברו על לבו מעשיהם בעודם מהלכים בארחותיהם השלוים, בהיותם שמחים בחלקם וששים בחבלים שנפלו להם בנעימים — אז ינעם גם למעיין בתולדות יהודי בורשה ועלזה נפשו בעלזונם וצהלה במצהלותם. אז תבוא גם טרחתי על שילומו וידעתי כי לא לשוא עמלתי עמל שנים — והיה זה שכרי.

הזאת היא בורשה?!

רבים מבני בורשה ביקרוה אחרי צאת יהודיה, התענגו בנופה מרהיב עינים, נשמו אוירה המבריא, גוללו זכרונות תוגה ושמחה, אבל ויום־טוב, צהלה ותהלה ויגמעום כגמוע תרופות מרורות — ויצאוה מאוכזבים: לא זאת היא בורשה... הייפלא? — מרדכי מנדיל אינו ניצב על מפתן חנותו הריקה למחצה, חיה־רבקה אינה אצה לבקר את חוליה, איצי־מאיר'ל אינו רץ לחדר רבו, שרה־גיצה צהובת התלתלים אינה סורקת את שערות ראשה „בחוצפה" מול זגוגית חלון בית אביה, המשמשת לה ראי — וכוונה בצדה... וכו' וכו'. גויים שוכנים בבתי היהודית שלא נהרסו ועדיין המזוזות או סימן שיקוען קבועות על פתחיהם. המגרשים ש„נשתחררו' מבתי התפלה שנעקרו, נקבעו למקום איסוף אשפתות, על אתר, בו בנה בנו בני בורשה **בית זבול** — חזירים גוברים בזבליו...

„אראנה — ולא עתה, אשורנה — ולא קרוב".

גם לכוה"ש חשקה נפשו לשוב ולראות את בורשה ערש מולדתו, אהובת נפשו, שנתקשר אליה בעדיני נימים בשנות כתיבת זכרונותיה, מחשבותיו והרהוריו — לה נתונים, בהגיונות יום וחזיונות לילה בחלומותיו בנפל תרדמה עליו שחר ונשף היא הגיגו. בנדוד שנתו מעפעפיו — יורד הוא מעל משכבו ורגליו נושאות אותו לאחת הסימטאות, בבקתת דליה ובבית עשיריה, לחדרי מלמדיה ולבתי מדרשיה, יומם היא הגותו ולילה — רעיון רוחו... ככל שנמשך אליה, כן מנע את עצמו מבוא בשעריה, מחמת שבורשה כמות שהיתה בימי שבת יהודיה עליה, חרותה וטבועה היתה בזכרונו, כן ראה אותה בעוניה ובפשטותה, בטהרה ובזהרה וכן הוא מוסיף לראותה על בתיה אדומי הגגות שלאחר השריפה ומשכנותיה שרעפי עצי אורן (הנקראים דראניציס) מכסים עליהם, הגן בירקותיו טבולי רסיסי טל מאחורי הבתים, הטחנה שקועה בירכתי גלגלי העץ ובתי כנסיותיה מלאים צאן אדם, עומדים ומפללים לפני שומע תפלה ולכלם בשמות יקרא, איש לא נעדר... הא כיצד יבוא ויראה שבורשה זו שהכירה, הלכה ואיננה ונופה בלבד על מכונו ניצב?! פעם אפילו נתנסה בניסיון קשה וכמעט שנלכד ברשתו של היצר המפתה — וככה היה המעשה:

בהיותו בשליחות חינוכית בוינה — והנה בחלונו של אחד ממשרדי הנסיעות משתטחת מודעה רבה לנגד עיניו: „טיול להרי הקרפטים". ומהי התחנה החשובה, שמסומנת בה תכנית סיור בעל ערך תיורי, אם לא בורשה ומטרה בצדה. עליה ברכבל על ה„פיטרוס'... היש עוד אדם כמוהו המסוגל לעמוד מנגד משיכה עזה זו. העפלה לפיטרוס, ידידו ומשאת נפשו מאז, על שלגיו וקרחוניו וגובה פסגותיו? חלש לבו ונתרפו ידיו ולא נשתייר בהן כח כי אם לעלות במדרגות המשרד ולקנות כרטיס טיסה. אמנם רגליו כשלו ולא נענו לרצונו ולפני מנות כספו נשא את עיניו למודעה וביקש „רחמים' על נס שיקרה ויניאנו ממסע שאינו רוצה בו — ואכן, מן השמים ריחמו עליו וה„נס' ירד אליו מעל המודעה, שבחפשו את שעת צאת המטוס לדרכו, התיצבה השבת ותעמוד בינו לבין הטיסה, מחמת שהיציאה בשבת תחול... השבת הקדושה הצילתו מראות את בורשה החדשה טרם סיים את מלאכתו על בורשה העתיקה.

ראשית סימני הזלזול

עם ההפסקה שחלה בכתיבת הספר, דבר שקורין „סיום",

אני חוזר על דבריו של דוד, נעים זמירות ישראל „רבים קמים עלי״ (בביטולם ובהתכחשותם — למרבה המזל לא היה בידם להוסיף משלהם וההידפס לא הפסיד... ואולי מסיבה זו נבעה התנגדות האיולת שלהם) אולם אותם „רבים אומרים לנפשי. אין ישועתה לו״. אבל „אתה, ה׳ מגן בעדי, כבודי ומרים ראשי״ — הרימות, אלי, את ראשי ונתת לו צלילות דעת ונהורא מעליא, כח זכירה לעלילות שעוללו לפני יותר ממחצית המאה ובידך, „זוכר כל הנשכחות״, ניהלת את ידי בין השורות הישרות למען ספר על חיי מישרים, כדי להצילם מרדת שחת. זכרם של אנשי יושר שהיו מהלכים בשלום ובמישור עם ה׳ ואנשים — והם יהודי בורשה הנאהבים והנעימים והיקרים והטובים.

בשירת ההלל / לשוני תמלל / ברחשי שלומים / לשוכן מרומים /אביעה תהלה / בתודה ותפלה / שזיכני היוצר / היות כבוצר / בכרמה של בורשה / היא המגלה שפורשה / כותבה ועורכה / על המוגמר לברכה / בינתן לה גאולה / חן וכבוד וגדולה / והיה זה גמולה / ברדתה מצולה / ושמה הטוב יאיר / כשמש ביום בהיר / לעד יוסיף זרוח / ברוך הנותן ליעף כח / אמן.

בְּרֵאשִׁית – כַּךְ פָּתַח בְּהִדּוּר הַסֵּפֶר הַמְרֻבָּע שֶׁתָּחַב
לִי אַבָּא בְּיָדַי הָרוֹטְטָה, הַחֻמָּשׁ הַכָּבֵד וְרָחָב
עֲדַיִן מְפֻלָּגִים הַפְּרָקִים בִּתְחִלַּת הַסֵּפֶר מֵרֹאשִׁי
כָּל שֶׁכֵּן אוֹתִיּוֹת זְעִירוֹת שֶׁפֵּרַשׁ בְּרַחֲבוּת בּוֹ רַשִׁ״י
שֶׁ„לֹא הָיָה צָרִיךְ לְהַתְחִיל אֶת הַתּוֹרָה מִ„בְּרֵאשִׁית״, כֵּן בֵּרֵר
הַפַּרְשָׁן הַיָּקָר וְאָהוּב, הוּא וְרַבּוֹ אוּנְקְלוֹס הַגֵּר
זֶה מַצִּיב עַמּוּדִים לְצִדָּהּ, זֶה תּוֹמֵךְ מִתַּחַת יְסוֹדָהּ
(מַה צָּרִיךְ לְיֶלֶד בְּשִׁשָּׁה וְאַרְבָּעִים פֵּרוּשִׁים לְסוֹדָהּ)
לַחֲמִשִּׁים וְאַרְבַּע הַסְּדָרוֹת עוֹד חֻבְּרוּ לָהּ חָמֵשׁ מְגִלּוֹת
בְּסוֹפָהּ, הַפְטָרוֹת וּבְרָכוֹת, לְשַׁבְּתוֹת הַשָּׁנָה – הַתְּפִלּוֹת
חָבִיב הַמָּקוֹם לַבּוֹרֵא שֶׁפָּתַח בְּאוֹת ,בֵּית׳ אֶת בּ וֹ רְ שָׁ ה
כְּדֶרֶךְ שֶׁהִתְחִיל בּ־בְּרֵאשִׁית וַיִּתֵּן הָ,אָלֶף׳ לְ־,אוֹרְשָׁה׳,
(עִיר צֹמֶת הַסְּמוּכָה לְשְׁקְלוֹב) חֲבִיבָה ,בְּרֵאשִׁית׳ לִלְבָבִי
כִּי נִתַּן לְשַׂכֵּל מִמֶּנָּה שֵׁם, בּוֹרְשָׁא עִיר אִמִּי וְאָבִי
שָׁם גָּמְלָה יַלְדוּתִי, גָּדַלְתִּי וָאֵצֵף בְּצַהֲלַת עוֹלָמִי
מִשְׁתָּאֶה לְפִלְאֵי הַיְצִירָה, סָפַגְתִּי בְּמֹחִי וְדָמִי
לֵב אַחִים, חִין יֶלֶד עִצָּבוֹן וְחֶדְוָה, שָׁם עָמַד הָעֶרֶשׂ
בְּקִרְבַּת חֵיק אִמָּא הֶחָמִים; וַתֶּחֱז בָּהּ עֵינֵי הַהֶרֶס
בּוֹרְשָׁה אֵיךְ אֲכַנֵּךְ – עִיר אוֹ כְּפָר, עֲיָרָה חֲמוּדָה יַקִּירָה
אָכֵן מַה תֵּמַה שֶׁשְּׁמֵךְ רַבּוֹת פְּעָמִים בַּסֵּפֶר אַזְכִּירָה

...וְטֶרֶם עוֹד נִמְצָא יְהוּדִי שֶׁאַחֲרֵי הֶזְכִּירָהּ בַּיּוֹצֵר
שֶׁיָּצַר אֶת בּוֹרְשָׁה וְקָשׁוּר לוֹ כְּתָרִים וְתָגִים וְאוֹצֵר
כָּל חֶמְדָּה בְּקִרְבָּהּ מִיִּפְעַת הַבְּרִיאָה וְשׁוֹמְרָהּ וְחוֹסָהּ
לֹא יִזְכֹּר עֲנַק הֶהָרִים יִצֵּף הֶרָה „פִּיטְרוֹסָה״
הָעוֹטֶה פְּלָאִים וְצוּקִים הַבּוֹרֵא עֲשָׂמוֹ בְּמִלִּים
קַרְחוֹנֵי־קְדוּמִים סְפוּנִים בִּצְלָעוֹת מוֹרָדוֹת מְצִלִּים
לְמַרְגְּלוֹת פִּסְגּוֹת הַמְּרוֹמִים בֵּין סְלָעִים וִיעָרוֹת וּטְרָשִׁים
תִּתְנוֹצֵץ עֵין יַמָּה נִסְתָּרָה, מְפַכָּה מֵימֶיהָ בִּלְחָשִׁים
בְּפִי וּבְנִיב אִכָּרִים שֵׁם קָרָא לָהּ מוּזָר וּמֻכָּר וְקַל
כִּי ,יֶעזוּר״ הַמַּעֲלָה בַּדִּמְיוֹן אֶת „יַעְזֵר״ הָעִבְרִי בְּמִשְׁקָל
הָעִיר שֶׁכְּבָשָׁהּ לוֹ מֹשֶׁה מֶלֶךְ אֱמוֹרֵי הָעָז
וְאוּלָם הָאֱמֶת לַאֲמִתָּהּ מִסְפַּר רַבִּים הוּא „יֶעזוּר״ מִ„יָאַז״.
מַשְׁמָעוֹ: אֲגַם בְּרוֹמֵינִית, מְנוּ פֶּלֶג בַּמּוֹרָד נֶחְפָּז
מְגַלְגֵּל אֶת נוֹזְלָיו בֵּין שָׂדוֹת, מְרִיצָם הַשְּׁקוּתָם בְּמֵי־פָז

לְגָרֵי זֶה חֶבֶל קִיטְרוֹסָה, יְהוּדִים לִגְדוֹתָיו שְׁעוּנִים
וְאָמְנָם כֵּן קָשֶׁה לְהָבִין מִשְׁעוֹלֵי הַלָּשׁוֹן הַצְּפוּנִים

כֵּן אִי־אֶפְשָׁר לֵחַד בְּסוֹדוֹ וְאֵין כָּל בּוֹרְשָׁאִי שֶׁיָּדַע
לָבוֹא עֲדֵי חֵקֶר הַדָּבָר וַיֶּחֱשׂף לִמְקוֹר הָאַגָּדָה
נִמְסֶרֶת מִדּוֹר אֱלֵי דוֹר וְאֵין אָדָם שֶׁיֹּאמַר: „אָפוּנָה״
שֶׁאוֹתוֹ „יֶעְזוּר״ הַבְּדוֹלַח הַמֵּקֵר אֶת מֵימָיו בִּתְבוּנָה.

בֵּין לוּחוֹת חַלָּמִישׁ וְצוּרִים שָׁם שׁוֹבְרִים צִמָּאָם הַפְּרָאִים
וְגָמְעוּ אֶת נוֹזְלָיו הַקָּרִים וְאָחוּז בְּקַרְקַע הַסְּלָעִים.

בְּטֶרֶם נִרְאֲתָה הַקֶּשֶׁת בִּשְׁלַל צִבְעֶיהָ בֶּעָבִים
וְלִפְנֵי הֶכָּלֵא הַמַּבּוּל, עוֹד צִבְאוֹת שָׁמַיִם נֶעֱצָבִים

קֶרֶשׁ מִתֵּבָתוֹ שֶׁל נֹחַ, שֶׁנִּתְלַשׁ וְצָנַח וְנִמְעַךְ
בְּבֶטֶן נְפִילָו שֶׁל הָרִים לְאוֹת עַל הַיְקוּם שֶׁנִּמַּח.

בְּשַׁדְמוֹת כַּרְפַּתִּים רְחוֹקִים אֲדָמָה סְלוּעָה שֶׁטּוֹרְשָׁה
(לְחַזֵּק עַמּוּדִים מְגִנִּים לְכַפְרֵי הָנָאֶה, לְבוֹרְשָׁה)

גּוּשׁ פֶּלֶא הַמַּבְלִיט בְּאַדִּיר וְזוֹקֵר מְאֻיָּם קָדְקֳדוֹ
לַחֵק הַמַּחֲרִישׁ בְּתָכֳלְתּוֹ וְאוֹחֵז אֶת רַגְלָיו בְּיָדוֹ

בְּכַסּוֹת הֶהָרִים הַגְּבוֹהִים בַּמַּיִם שֶׁאָבַד מִשְׁעוֹלָם
וַיּוּסְרוּ הַגְּבוּלוֹת לַמַּבּוּל וּפָרַץ גְּדֵרוֹ שֶׁל עוֹלָם.

שָׁם נֹחַ וּבָנָיו וְחַיָּתוֹ תֵּבָתוֹ הַחוֹתְרִים וְשָׁטִים
אֵין הֶגֶה וּמַצְפֵּן בְּעַרְפִלֵּי תֵּבֵל בֵּין מוֹסָדוֹת מָטִים

בִּתְעוֹתָם עַל רָאשֵׁי הֶהָרִים חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה מִלְמַעְלָה
(„נִחַמְתִּי״ אֱלֹהַי כֹּה אָמַר, עֲשׂוֹת בִּיצוּרֵי כַפָּיו כָּלָה)

אָז נָעַץ אֶת לַהֲבוֹ הַקִּיטְרוֹס בְּתַחְתִּית הַתֵּבָה, בִּבְשָׂרָהּ
וַיִּקַּח לוֹ אַחַת הַצְּלָעוֹת וּבְחָזְקָה הוֹרִידָה „יֶעְזָר״ה

כִּי נִתַּק מֵאֳנִי הַבָּנוּי תַּחְתִּיִּים שְׁנִיִּים וּשְׁלִישִׁים
קְבַרְנִיטוֹ בְּצוּפוֹ עַל מַיִם חָתַר יָמִים מֵאָה וַחֲמִישִּׁים

אַל תִּשְׁאַל עַל מִקְרָא: „וַתָּנַח... עַל הָרֵי אֲרָרָט״ חֲזָקִים
וְאֵיזוֹ הַדֶּרֶךְ הִגִּיעָה מֵרְכָסֵי קַוְקַו הַמּוּצָקִים

נִתְקַשָּׁה הַקֶּרֶשׁ לְאֶבֶן אֵין זֵכֶר לַעֲצֵי הַגֹּפֶר
תְּמֵהִים לוֹ אָדָם וּבְהֵמָה זְאֵבִים וָנֶשֶׁר וְעֹפֶר
(בְּבוֹרְשָׁה, הַמָּאֵן לְהַאֲמִין בַּקֶּרֶשׁ יֵחָשֵׁב לְכוֹפֵר)

לָכֵן יִתְגָּאֶה בְּבִקּוּר שֶׁל נֹחַ בָּהּ יִתְיַקֵּר הַסּוֹפֵר
וְ ק ַר ְשָׁ ה שֶׁל תֵּבָה עִם בּ וֹ ר ְשָׁ ה הוּא חוֹרֵז וְצוֹמֵד וְתוֹפֵר
יְסוֹדוֹת בְּ רֵ א שִׁ י ת בָּם נוֹעֵץ כַּשִּׁילוֹ הֶחָרִיף וְחוֹפֵר.

בורשה במרחב האוסטרו־הונגרי

בורשה ומקום שכנה

האזור הקרפטי הוא חלק מן המערכת האלפינית שהתקמטה בשלישון קימוט הררי־אלפיני הנמשך מענקי ההרים המערביים והם האלפים שבמרכז אירופה — פונה צפונה תוך דילוג מישורי כלשהו מהם בצפונה של בקעת פנוניה. הוא בנוי שכבות עבות של סלעים והמסוזואיקון העליון (קרטיקון עליון) והשלישון התחתון. משם עולה שרשרת ההרים דרך סלובקיה ופוגעת ברמות גליציה ומתחילה גולשת ויורדת מדרך מזרח דרומה; משם נמתחת שורת רכסים בנויים סלעי־גביש, אבן חול ושחם וצוקיהם מזדקרים לגבהים שונים בצורת שיאים מעוגלים וחדים. אלה הם האלפים הטרנסילוניים או הקרפטים הדרומיים ומהוים את הבסיס למשולש הקרפטי (הפרוץ בצדו המערבי) וקדקדו, כאמור בדרום גליציה, איזור טופוגרפי־הררי מרהיב עין ומלא הוד והדר, שרכסים וצוקים מפליאים ביפים ושיאים אין ספור להם, שנהרות ונחלים בין הרים יהלכון ומוצאי מים למיניהם משלחים את פלגיהם לבקעות ולעמקים שלרגליהם. חבל ארץ טרשית זו שקמרים וקערים מסתמנים בין בקעיו וערוציו העשירים במשקעים והם אבני חו״ל (פליש) מהקרטיקון הנ״ל, כובשיו הראשונים והם ככל הנראה הרומאים בהנהגתו של טראינוס קיסר, מדביר דקיה הקדומה העניקו לו את השם **קרפטים** *.

מקיפות הם הקרפטים את הונגריה משלשת עבריה — במורדותיהם הפנימיים והם רמותיהם הדרומיות־מזרחיות — קידמה להונגריה, התכוננה מדינה שהרומאים בהתקדמותם אליה כינוה בשם „טרנסילוניה״, כלומר: הארץ שמעבר ליערות דקיה (כשם שקראו לארצות אירופה שמעבר לאלפים „טראנסאלפינה״), בצפון מזרחה לטרנסילווניה, בטבור הקרפ־טים, למרגלותיהם ובחיקם משתרע איזור יערי שגבעות ובקעות, נהרות ובני־נחל מבתרים אותו, הנקרא „מרמורש״ (אולי ע״ש הנהר „מורש״ שמקורותיו מגיחים מבין נקיקי הריו — ודחוק). בקצה הצפוני של מרמורש באמצעותה של בקעה פוריה שקויה נחלים שמימות מדרדרים בה ואויר צח ומבריא מקיפה וריחות אדמה ועצים וציצי פרחים נודפים ניחוחם והרים סביב לה לשמרה ולמגן לה — מקום זה איותה **בורשה** למושב לה.

מקום בורשה במפה

מכון שבתה של בורשה הוא על המעלה ה־47,42 מעלות רוחב צפוני מקו־המשוה; 24,25 מעלות אורך גיאוגרפי־צפוני ממזרח לגריניץ׳; (כ־12 מעלות ממערב לקו האורך העובר את ארץ ישראל). את הבקעה שבורשה יושבת בה פולח ובוקע נחלה „וישובה״ היוצא כ־18 ק״מ מזרחה לה ומגיח מנקיקי־מורדות הפריסלופ (1500 מ׳) וחותר לו דרכו מערבה, מתפתל וחולף את העמק לארכו כ־90 ק״מ ובזרמו הוא בולע נחלים ויובלים קטנים ממנו משני צדדיו, גודל ומתרחב עד היותו לנהר, ששמות ערים וכפרים נקראים עליו — עד פגעו בנהר גדול הימנו, והוא הטיסה. הכלל התלמודי הידוע ש„הגדול מחברו — בולע את חברו״ חל גם עליו — ופוסק מלקיים את עצמו. אלא שאנשים שניחנו במדת הרחמים מפייסים אותו, טרם ירד תהומה וקוראים את שם המקום, ששם פסק קיומו בשם „**וישובילג**״, כלומר: עמק הוישו.

שמה של בורשה ומקום שבתה

בנסתרות הגויים. לנו היהודים, מסורת מקודשת בהרים הללו, מימי הבעש״ט, בפעמו רוח החסידות באחד ההרים ויחז את חזונו הנפלא וירא ב„קרפיטא־קרפטים״ בתי־מושב — כסאות למלכים — מאן מלכי־רבנן ומבצר לחסידות רבת־אנפין, אשר עתידה לזרוע את זירועיה בנקודות הרבות שעל צלעותיהם וירכתיהם, עמקיהם ורמותיהם — ואחת מהם **היא**, כמובן מאד חשובה, בורשה.

שמו של האי הקיצוני בדרומה של יוון „קרפטוס״ הנעוץ בין האיים כרתים ורודוס אינו מטרידנו במחקרנו וכשם שלא ידוע לנו מי קדם למי, שמם של הרי הצפון או של האי הדרומי — כן קשה לומר מי קבל ראשונה את השם המשותף לשניהם. אולם ניתן לשער שטעם אחד מונח ביסודו של השם, שהאי נראה בעיני המשקיף כמושב או כסא שמשענת לו לישיבה — שוב סוג ה„קרפיטא״ לפנינו.

משלשת שיאי ההרים שבקרפטים (הרי טטרה — 2655 מטר והרי פיגרש 2544) עמד הרה של **בורשה במקום**

* ביחס לכינוי „קרפטים״: דעת החוקרים, שהשם **קרפטים** — יסוד סלאוי מונח במקורו, אינו נראה. לעומת ההשערה שיסוד יוני־רומאי מסתתר בשם זה והוא — ה„קריפיס״ או ה„קריפיטו״ היוני והרומי בנין בולט בצורת הר ששיאיו הם דמויי־ כסא או ספסל. ביטוי זה עבר ונפל לפי חכמינו בצורת „קרפיטא״, שבגרמנית פירושו — בית מושב נוח וגם פיסגה. ראוי כאן להביא את סיפורו של רב יהודה, שרב הונא שלחו לבי — נשיאה (רב נחמן, חתניה ד׳בי־נשיאה) ומצאו עושה מעקה. אמר לו: וכי אינך חושש ממה שנאמר...

כיון שנתמנה אדם פרנס על הציבור — אסור בעשית מלאכה... א״ל: פורתא דגונדריתא הוא דקא עבדינא. א״ל: מי סני **מעקה**, דכתוב באורייתא או **מחיצה** דאמור רבנן?! א״ל: יתיב מר **אקרפיטא**. א״ל: ומי סני **ספסל** דאמור רבנן...״ אגב: „ספסל׳ **עצמו** — לטיני הוא) וראיה דמסייע לן: את ה„פיטרוס״, שהוא אחד השיאים הגדולים שבהרים הללו (השני בגבהו אחרי הטטרה) המשקיף על בורשה, שבשובו לרשות ההונגרים בשנות הארבעים, כינוהו בשם „הורטי־טשוטש״, כלומר — פסגת הורטי ומרום שבתו. לפי האמור קרוב להסיק מכאן שהגיאוגרפים שגלוו ללגיונות הרומאים הבחינו בהבדלות שבין שיאי האלפים הנועצים את חודיהם כחודה של סכין בלב השמים לבין אחיהם מהקרפטים, הישרים ומארכים עד שנראים כמה שאפשר לשבת עליהם — והוא ה„קרפיטא״ — כסא־נוח המחכה למעפילים אליו שינוחו עליו מעמל הטיפוס המיגע בהרים. אם יש בכינוי גיאוגרפי זה מקצת רמז לאמונה טפילה שהשפיעה על הרומאים, עובדי־אלילים, לראות מעין משכן לאלים, כמשפט עמי הקדם — מסוג „שוכני — בחגוי הסלע״ מרום שבתו — אנו אין לנו ענין לבחוש ב„קדירה״ קדומה זאת.

השלישי (והראשון לשיאי — הרי־המרכז). רכסי הפיטרוס, ענק הרים הנשקף על פני בורשה, פסגתם התרוממה עד לגובה של 2305 מ׳. סלעיו (כפי ששמו — מעיד עליו) וצוקיו בנויים בתחתיתם גושים געשיים ובחלקם העליון — אבני צפחה ולוחות המכסים את צלעותיהם בדומה לרעפי־גגות. מאוצרות הטבע הרבים הטמונים בבטן הקרפטים נטלה בורשה את מנתה, באבני־בנין, מעינות נובעים מים מינרליים (שנאות קיץ ומקומות מרפא הוקמו לידם), בעפרות ברזל ומתכות ומעל כולם — בכתם הטוב — הזהב. יערותיה הזינו כשתים־עשרה מנסרות שניסרו את עציה יומם ולילה. שדותיה שפעו את גרעיניהם בשבולת שועל וגרגירי תירס ומקצת שיפון, ומיני דגן אחרים לתוך אפרכסותיהן של תריסר טחנותיה; פרותיה ועזיה וכבשותיה שפעו את חלבן, שממנו הכינו את הברינזה הטעימה עשויה מחלב צאן ובקר, שמטילין לתוכו את ה„לופ״. הוצאת חלב שבקיבת העגל, הרתיחו את האורדה המתוקה, חיבצו את החמאה הלבנה והצהובה ועימדו את השמנת והזבדה והקמפוסט, קום ונסיוב וחלב מחומץ וחלב מתוק.

הקרפטים שמהוים כנאמר חלק ממערכת הקימוט השלישוני בחרו בבורשה וסביבותיה כמקום הולם לתערוכה הגיאומור־פולוגית, בה הם מציגים לראוה את חמודותיהם וקסמי־דמות־תבניתם, כגלויים־כמוסתרים, לעיני היורד ובא לעמק פלאים זה והפיטרוס פורש את שלטונו וגם את חסותו עליהם. פיטרוס זה שהוא מורכב מרכס הרים, ששיאים רבים לו ואחד מהם נשקף על פני בורשה ומבטא בשמו את צורתו הטבעית, סתם גוש סלעי, לשם זה זכו עוד שני הרים בחלקו המרכזי של הקימוט: אחד מזדקר לא הרחק ממנו, בצדו הדרומי, בהרי־רודנה הטרנסילונית, והאח השלישי — יובלי ה„ריסקובה׳ הנשפכת לתוך הוישיבה ושל הטיסה הגדולה שבולעת את האחרונה — מגיחים מפיטרוס זה שגבהו אמנם אינו מגיע לזה שבבורשה — אלא ששלשתם בנויים מחומר שוה: סלעים מלוטשים מחיכוכי הקרחונים הקדומים וחצץ וחול וטין פרושים לרגליהם ומים רבים מתנקזים במדרוניהם. השם הלטיני המשותף לשלשתם מעיד על רומניותו של כל האזור עוד מימי קדם קדמתה. עדות נוספת היא העיירה הקרובה לפיטרוס הצפוני הנושאת את שמו של אחד הנסיכים הרומניים מן המאה ה־13, בוגדן, והוא מושל החבל, בוגדן, בנו של דראגוש. שניהם היו הולכים וכובשים פלכים שנושבו בהם הדאקים הקדמונים. (כפר סמוך לבורשה שקם מסביב למעין שממימיו השקה נסיך וולאכי זה את סוסו, נקרא עד היום על שמו: „איזבורול־לוי־דראגוש — כלומר מעינו של דראגוש).

מרכזה של בורשה מצד מזרח של הגשר

מחציתה של ה„חלק העליון" של העיירה (אויברשטן עק). בחזית נראה נחל הצ׳יז׳לה וגשר הברזל שמעליו. ה„רביס־גאס" מימיו מתמשך לפני שני בתי־חומה הנראים בחזית.

בתמונה שלפנינו — לפנינו מזרחה של בורשה. סופו של הרחוב ההומה מאדם, הוא ראשיתו של רחוב הנוטה צפונית מזרחית, בעיקול חד. (רחוב זה, בתיו אוכלו בבעירת השטנה כליל משני צדדיו, הם והבתים הסמוכים אליהם, חוץ מבתי האבן והבתים המרוחקים. הבית הגדול מימין הוא המקוה החדש) בעיקול הנראה באופק הרחב בקצה הרחוב ((שם נעצרה השריפה) נוטש זרם הוישו את מהלכו לצד הבתים וקובע את אפיקו בין הבתים שמימין. נחל הצ׳יזולה שגשר ברזל נמתח עליו, נחפז לכיוון דרום־מערב ע״מ להישפך לתוך הוישו ולהתקפח משמו. בבתים המרוחקים שבצד ימין גרים רומנים ויהודים, שבט־שבט ברובע שלו; ב„קיטרוסה", הוא הרחוב הקיצוני שבאופק ממזרח, בתי הגויים בנויים לשפת הפלג האחת והיהודים — לשפתו השנית. זוהי אחת הבקעות מעמק הוישו. ככל שפונים דרומה הבקעה מתגבהת לרמה. בשתיהן פזורים גנים ופרדסים, אפרים ואחים למרעה בקר. אחריהם מתְרוממות הגבעות המכוסים יערות וחורשות שאורן ההררי שולט בהם ברובם ואצלו זוקרים את צמרותיהם אל על האלון והאשוח, השיטה והלבנה (הביטשינים) גם טחבים וחזזיות וכל מיני שיחים, גרגירים ופטריות. בשולי היערות ובמעריהם משתרעים כרי הדשא ובתות העשבוניות, עתירי המזון הירוק, שעליהם מדדים עדרי הצאן ומלחכים בשקיקה את גבעוליהם הטלולים והטעימים.

למעלה מהם, ככל שההרים משתפעים ועולים, הצמחיה

בתמונה דלעיל נראה הגשר המחלק את בורשה לשנים, או מגשר בין שני חלקיו והופכת לאחד. מחצית הרחוב העליון מתישרת והולכת מהמרכז מזרחה.

מקומות ובתים אחדים שסומנו על התמונה:

1. המקוה החדש.
2. בית משה ורצברגר.
3. בית מיכל שטיימץ.
4. גשר הברזל.
5. סוכת־הפחח נחום־לייב.
6. בית חיים ורצברגר.
7. אפיק זרמה של הוישו.
8. בתי־אכרים בחבל ה„קיטרוסה".
9. בית יענקל דודילס על ידו האיטליזים והקלויז.
10. מעלה „הר הפיטרוס".
11. ביכנ"ס „עץ־חיים.
12. בית הירש מרקוביץ.
13. בית שלמה ליבוביץ.

שעל צלעותיהם משתפלת ויורדת. מעטה החציר נקרע ומידלדל וחתימת הדשא תחדל מלהשביע את רעבונם של אילי העדר בתעותם אחרי מרעה דשן ויצאו מחוץ למחנה שלא ברשות כלבי השמירה. שיחים סבוכים עבותי עפאים, נמוכי קומה כקומת איש תופסים את מקות התרזות הגבוהות — מרחבי הבתות, היא ערבת ההרים חוגרת בתחום היערות את אבנטה ומשנסת את מתני הפיטרוס באזור מעבר בין ירוק לשחום, שהרי מכאן ואילך מתנער הוא בלי מאמץ יתר משרידי שלמותיו הירוקות ומתיצב עירום כביום צאתו מתחת פטישו האדיר של יוצרו. חלק זה, חלקו העליון מתערטל והולך ומגלה את שרירי בטנו הסלעיים את חזהו המוצק נחושה וכתפותיו הטרשיים וראשו שילין עוז ואיתן על רכסי צואר איתן ומוצק — אלא שכל מראה ההוד נסתר מנגד עינינו, הצופות לקרן דרומית־מזרחית בתמונה.

מרכזה ולבה של בורשה

צומת בורשה (המרכז בלי המשכם של ארבעת רחובותיו)

הרחוב הראשי של בורשה שארכו כארבעה ק"מ נסלל בהילוכו ונמשך במגמה ברורה למנוע עקמומיות בצורתו ולישרו עד כמה שהדבר ניתן. אעפ"י שכיוונו נפסק בהרבה בגלל התנאים הטופוגרפיים ונחלק לחלקים, כל חלק וחלק לעצמו, ישר היה כמו סרגל. לפיכך לא התחשב, כמקובל, עם זרימת מי־הנחל שהתחיל בה מצד מזרח, הוא החלק העליון שלא נראה באופק, שפונה הוא צפונית־מזרחית. כל עוד נחל ה,,וישיבה' הישיר מהלכו־,,הלך" הרחוב לצדו. משהתחיל הזרם לנטות עקלקלות, נטשו הרחוב וילך ,בלי מים' (החלק השני העליון) מהגשר ואילך סטה הרחוב מהקו שהחל בו ויט דרומה כדי לפגוש את נחל ה,צ'יזלה', שבינתים התרחקה הוישיבה ממנה מאד ומשהשיגה, המשיכו שניהם את דרכם בצוותא, זה ע"י זה, עד העיקום הבא. מטעמים הנ"ל ,,נשבר" הרחוב הארוך ונוצר כעין ,זיגזג', שקטעיו הם מרכיבי הכביש החוצה את בורשה ממזרח למערב, אך כל קטע וקטע שמר על מגמה זו. ולא הוא, הרחוב בלבד הקפיד על יישורו אלא גם יתר הרחובות, הסימטאות והמעברים חזקה עליהם ,,המדה ללכת בדרך הישר"...

בתמונה שלפנינו מודגמת ישרותו של החלק השני מהרחוב העליון. תחילתו של רחוב זה ההומה מאדם מתחיל מהגשר הנראה בחזית ורחוב ה,צ'יזלה' והנחל שהעניק לו את שמו, מבתרים אותו לשניים בעברם מצפון לדרום. מקום זה הוא מרכזה של בורשה. (ראה תמונה ג' השייכת אף היא למקום זה).

לבה של בורשה

לפנינו בתמונה מרכזה של בורשה, צומת דרכים ושבילים המוליכים לארבע רוחות. לב-לבה של העיירה היהודית השוכנת בקצהו המזרחי של מחוז מרמורש. לכאורה נקודה רגילה, לא מרשימה ביותר ואינה מעוררת עניין ואפילו משעממת במקצת: קומץ אנשים, רובם יהודים ומועטם גויים, בתים קטנים ופשוטים שאינם מושכים תשומת לב. רחבה חסרת עניין ונטולת צורה. אולם בכל זאת — כאן נקודת מוצאה של בורשה, עורקה הראשי, פנת המשיכה — לב לבה, שהכל פונים אליו. אפשר שסיבת הדלילות באנשים נעוצה בכך שהתמונה צולמה ביום קיץ חם בשעה שהכל, כגויים כיהודים, עסוקים איש איש במלאכתו, זה בבית וזה בשדה, מי בקצירת שחת ומי בניכוש ערוגות הירקות, זה חופר ומוציא תפוחי אדמתו מחביון צמיחתם, ע"מ להטמינם שוב במקום סתר, כדי לשוב ולהוציאם ממחבואם בימים שבין פסח לפורים, שאז מגיעה עונת השיווק לפרי אדמה חשוב זה לשיאו. לכן אף הגויים היורדים מן ההרים ונחפזים אליה, מי לערוך קניות ומי למכור את תוצרתו. מי לתפלת יום ראשון ומי לסבוא מלא לוגמיו בבתי מרזחם של היהודים ודרך אגב, לזכות במילוה תמורת פיסת קרקע העוברת מידיו לידי היהודי — הקיצור — כל הבאים ברחובותיה אינם נעצרים עד שרגלם עומדת במקום זה. אם ישאל השואל: מה מקומה של הסודר העוטף את היהודיה שבאמצע הרחוב בעת קיץ? — תשובה פשוטה לדבר: מאין לה, כלרוב אחיותיה שמלה ראויה לשמה-ולגופה, הסודר, או ה„שאל" מוציא אותה מידי חובת לבישה.

טעם שני לדבר: אשה בעלת „שאל" שמוקרין לו טערקישן „שאל", גיאה היא ללבשו ונעשה חלק בלתי נפרד ממנה ולבישתו נהוגה היתה בבורשה. בבורשה מספרים שגביר המקום, עתיר הנכסים ישראל שטיינמץ, לא לבש מעודו, הוא ואשתו מעיל עליון פרט ל„שאל" (צניף בעטיפה זאת זוכרהו הכותב)... הבה ונפן לאמצעיתה של בורשה כמו שהיא לפנינו: המקום עליו עומדים שלשת האנשים ומשוחחים בודאי בעניני מסחר — הוא צומת הדרכים של בורשה ומשם תיפרד לארבע כיוונים: לימינו של הגוי, הלבוש בלובן, נמתח רחוב הצ'יזלה, המוליך ל„האנדל", איזור המנסרות, שבעמקו, לירכתי רכסי הקרפטים חספו פעם עורקי זהב, שסכנה לגירוש היהודים היתה כרוכה למציאה זאת ורק הודות לקללת-רבי, נעלם הכתם הטוב והסכנה חלפה. ממול הרחוב, מצד שמאל, הולך ונמשך ה„רבינס-גאס, רחוב שמסתתרים ב„ריטריס" הפוריה, היא בורשה העתיקה. מעבר הגשר העובר את נהר הצ'יזלה הנראה באופק מוליך דרך המלך לבורשה התחתונה, עד הרכבת ומשם לכפרי מרמורש ולסיגט בירתם. מהגשר לחזית — אנו עומדים ברחוב העליון, המתמשך על בתיו לאורך ק"מ אחד ומשם — הוא עולה במעלה פריפלופ ההר ותוצאותיו בבוקובינה שמצד מזרח. הבית שמצד שמאל הוא ביתו של ר' משה וירצברגר. את החדרים שדלת להם לצד הרחוב היה משכיר לחנונים, לכל המרבה בתשלום, מתחת לשני החלונות הובילו מדרגות למרתף שהושכר לרפאלטשיק רובינשטיין, שהחזיק בו את פירותיו שהוריד מהעצים שחכר מקווה. ומהאסביי הגויים לפני המדרגות מלמעלה היה מעמיד דוכן למכירתם. גם יתר הדוכנים הועמדו לרוחב הבית והיוו כעין שוק בזעיר אנפין. בערבי שבתות ומועדים נוסף עליהם דוכן למכירת דגים שהובאו מן החוץ, ענף מסחרי זה הנהיג בבורשה ר' משה מנדיל גאנץ (כעת תושב עכו וראש המועצה הדתית) משה וירצברגר ניצל כל חור שבביתו להשכרה, עד שבצד שמאל בכניסה לרחוב הרבי היתה לו סוכה שהושכרה לנחום גאנץ לפחחיה. מעבר לרחוב הרבי, בנויים היו איטליז בשר טריפה לגויים, שנמכרו ע"י הקצבים היהודים עצמם מבשר החלק התחתון. מאחורי האיטליזים בולט גג ביתו של יענקל דודליס שנבנה מצד השני של הצ'יזלה.

המבנה התחתון שימש בשעתו סניף לצעירות מזרחי (לשם היו מתגנבים „צעירי-מזרחי" לשם פטפוטים עם חברותיהם לתנועה. משה מושקוביץ היה עורך ביקורי פתע בחדרים, שהרי גם בנו מרדכי נמנה על„קלי עולם" אלה. אעפ"י שמשה פיקח היה והרחיב את שטח החיפוש אל מתחת למטות (שם היתה כעין „הכשרה") — לא עלה בידו לתפוש את מישהו בבית החלוצות (יש אומרים מחמת ה„מודיעין" שפעל כהלכה). באחרית שנות בורשה פעל שם מטבח עבור ילדי נצרכים ולשבחם של הממונים ייאמר שלא דקדקו בשנים והאכילו שם גם מבוגרים רעבים. מנהלו היה ר' הירשל וירצברגר החביב ואהוב על הבריות ועוזריו — מתנדבים ומתנדבות מבין בני הנוער היו. בתי העץ מימין בתי-מגורים היו ואף כמה חנויות היו בהם. זהו הבית היחידי הדו-קומתי בנוי מעץ (יצא מזה ביתו של משה שטיינמץ ובניו שהיה בנוי מאבנים, בית-חומה מרשים ומכובד) גם בצד זה הוצבו דוכנים לממכר פירות ומיני סידקיות. הבית שבאופק הוא ביתו של ר' בן-ציון פיש, פטרונם של ציוני בורשה. בשבתות רבו המתהלכים בככר זה ובימי ראשון ושאר ימי אידיהם — רחוב זה המה מאדם ולעיני ראש הג'נדרמים שסובבו במקום כדי לשמור על קדושת יום ראשון, שלא יחללוהו היהודים במכירת סחורתם לגויים — חנויותיהם מלאות היו קונים מבני עשו, כי שומרי החוק טחו עיניהם מראות והיו „נראים ואינם רואים"... מלבד זה — ניצבים היו ספסלי-עץ בחזית הבתים עליהם היו מעבירים את יהודי בורשה, כקטון-כגדול, כבני מרון, ושום דבר שהתרחש בבורשה לא נעלם מנגד עיניהם ולא סר מעל שפתותיהם ומאד נזהרו בפסוק: לא תלך רכיל בעמך. (כי כל זה עשו בהיותם יושבים ולא בהליכה).

רחובות בורשה

לארכה של בורשה עוברת דרך המלך הבאה ממערב ופונה למזרח, בואכה בוקובינה. באמצעיתם של מאתיים הקילומטרים הקושרים את סיגט שבטרנסילוניה ליעקוביני שבבוקובינה נתקעה בורשה, לפני מאות (ואולי אלף) שנים. היהודים שעברו בדרך זו ובחרו בה למקום שבתם, תפסו כחמשה ק"מ ממנה ויקימו את בתיהם משני צדיה. הרחוב הארוך נחצה לשנים ע"י נחל הצ'יזלה הזורם מהצפון והגשר שעליו מהוה את הגבול שבין הרחוב העליון לתחתון. לצדו של הנחל הנ"ל נמתח כעין רחוב ועל ידי הצטלבות זאת נוצר מרכזה של העיירה, שממנו מסתעפים ארבעת רחובותיה הראשיים. אלה הם רחובותיה של בורשה:

1. הרחוב העליון (המחולק לשנים ע"י עיקומו שבאמצעו) ארכו המיושב פחות מק"מ; 2. הרחוב התחתון הנמשך

לסירוגין, בצפיפות או בדלילות הבתים עד תחנת הרכבת (ומשם למוסיעף), ארכו כשלשה ק״מ וחצי; 3. רחוב הצ׳יזלה הפונה ימינה מהמרכז, מתמשך כברת דרך של ארבעה ק״מ עד האנדל (איזור לחרושת עץ. מספר יהודים התגוררו שם, אתר רחצה במים מינרליים ובהריו נתגלה הזהב, שצדיק עצר בעדו, להצלת היהודים; 4. רחוב ה„רבי״ משמאל לרחוב הצ׳יזלה (שם המקוה הגדול החדש); 5. בקצהו של הקודם — ה„רביס-געסל״ — ארמון הרבי בנוי בו לתלפיות (וממנו שמו); 6. הפרינט-אזור הדלים וקרית המלמדים; על גבולו בנוי אבני גזית בית הכנסת העליון ומקוה ישן; שתי טחנות קמח בבעלות יהודית קבועות לירכותיו; 7. רחוב הקיטרוסה — בתי יהודיו בנויים בצד שמאל של הפלג (שעל שמו נקרא הרחוב וממולם — בתי אכרים דלי משק, כשכניהם היהודים (שלשה ציונים התגוררו בשכונה זו: משה אברהם-הירש ומנשה) טחנת מים של יודא-לייב ויעקב-לייזר מונעת ע״י נחל הפיטרוסה; 8. הריטריס — היא בורשה העתיקה, היה לה בית עלמין, (הראשון) מגורי הרב הראשון ר׳ יעקב הירש היו בה; טחנתם של משפחות ריזל ואפיל הוקמה שם. גם הכשרה לבנות המכינות עצמן לעליה לארץ נפתחה שם בביתו של הירץ; 9. סמטת בית העלמין (השני והשלישי); 10. ההאנדיל עצמו; 11. סימטת השוחט השישי ר׳ גדלי׳; 12. סימטת הרופא משולם; 13. שכונת תחנת הרכבת — טחנה גבהת ממדים טוחנת לעפרות גושי מחצב ובתוכן גרגירי זהב. כל זה בבורשה גופה, אבל מחוצה לה יש למנות עוד ארבע נקודות יישוב; 14. רעפדיה-יצחק פישל התגורר בה; 15. בדיערץ וולף הערץ ופישל שטיין ישבו שם. 16. פינטינה-נחום לייב ועוד; 17. שעסול — במרחק של ארבעים ק״מ — והוא קצה גבולה המוניציפלי של בורשה; כדי שהתמונה תהיה שלמה אפשר להוסיף את ה־18 — אינטרואדור שמעבר לקיטרוסה; דייריו: לייזר הערשטיק ולאחריו, בביתו — וולף. ברחוב העליון נמצאים שני בתי כנסת: ה„עץ חיים״ ו„מדי חודש״ בתחתון-הקלויז, ביהכ״נ התחתון, בתי הדיין ר׳ משהלי ואחיו ר׳ ישראל וה„קנצלריה״, היא בית המועצה. האיטליזים, סניף „צעירי מזרחי״, בית ההארחה לילדי עניים, בית המרקחת, מועדון לבנות, טחנת ר׳ בן ציון פיש, הג׳נדרמריה, כנסיה, בתי-ספר, מקוה, בית הכנסת הישן (עם ה„קמיע״) החברה קדישא ועוד, ואין „ועוד״ אלא לרבות שבאחרית ימי בורשה נתקפחה עבודתה של החברה הנ״ל שכן בניה ובנותיה של בורשה עשו בו את דרכם האחרונה, הובלו ברחוב זה וצדום למדחפות רשעי בורשה מעווליה וחומציה, שבשנות הטובה נראו כאוהבים — כיחשו ובגדו בם בימי זעם וימסרום בידי אנשי חמס זובחי אדם שהורידם לטבח וגם קבורה לא היתה להם — השב ה׳ את נקמתך להם.

באופק-ההר (הגבעה) שעליו משתרע בית הקברות השני של היישוב, העצים שממול מכתירים על הקברים העתיקים שזמנם מראשית פתיחתו (מאחוריו — ביה״ח השלישי הבלתי נראה) למרגלות ההר עובר נחל מים מלאכותי (שמימיו „נגזלו׳ מנחל הצ׳זלה) בראשיתו הוא מניע מנסרה של האחים פרוכטער באמצעיתו — טחנת מים של בן-ציון פיש (ואח״כ בבעלות האחים הנ״ל) מהטחנה פונה אמת המים שמאלה, חוצה את הרחוב התחתון בתחלתו ומימיה מניעים את גלגלי בית המלאכה של משפחת האופנאים (קררים רדרמאכר) נוצרים הונגרים מרושעים שהיו קנה רוצץ ליהודי בורשה בימי צר) מימין שני בתים בנויים קרשים למעלה קומת מגורים ולמטה — חנויות הבית שמתחת להר הוא בית אהרן פיש.

„קרבם בתימו לעולם״ אל תקרא קרבם אלא קברם...״

שלשת בתי העלמין

לשלשתם תפקידים מיוחדים נועדו להם, כל אחד ויעדו, בית-בית ותפקידו: הראשון, והוא הישן שהתחיל לקלוט את שוכני עפרו, שנים אחדות אחרי שבחרו היהודים הראשונים במקום לשבת בו. מצבותיו-אותיותיהן בולטות היו ושימש את בורשה היהודית כמאה וחמישים שנה. משהתרחבה בורשה אל מעבר ל„ריטריס״ והוקצה שטחי קרקע במרכזה — להטמנת ההולכים בדרך כל הארץ — פסק מלקרא למתים: „בואו, חסו בצלי״ — ויצא מכלל שימוש של קדושה, פרט לימי אלול וימי זכרון שאז פוקדים היו את מצבותיו שהחלו כופפים עצמם מרוב ימים, והעלו ירוקה על אבנן, וצמחי אזוב טחוב סגרו על מסגרתו, עלי שלכת לחים שיבשו את השבילים שבין שורות אבני הזכרון שהעידו ש„פה טמונים״ גוברין ונשיין יהודאין שפעם מתהלכים היו בסמטאותיה של בורשה, הולידו בנים והשיאום, סחרו בשווקיה ועבדו את אדמתה עד שהוזמנו לשבוק חיים לכל חי. כעת בעלי חיים מעלי גרה-ומעלי-אבר, רועים לוחכים ומכרסמים בין שורות המצבות הגדולות; אלא שלא הופקע לגמרי מקדושתו: פעם בשנה, יום חיבוט הערבה, בערב שלפני הושענא רבה, עולים היו אליו ילדי בורשה לתלוש מורביות משיחיו, ערבי נחל מן המובחר. אותו ליל, ליל בקיעת הרקיעים שמצוה להיות ניעורים בו נתמלא חצרמוות זה חיים שוקקים, תינוקות של בית רבם מרכינים את גום ומלקטים „הושענות״ לצרכי ביתם בחיבוט הערבות. בהחל ה„קרן-קיימת-לישראל״ תובעת כספים מציוניה — מכרום בבתי-כנסיות ואת הפדיון שלחו למרכז. העניים שבהם — סחרו בסחורה עונתית זו ובתמורתה היטיבו את מטבח אמם, לקראת חגי שמיני עצרת ושמחת תורה.

בית החיים החדש

והוא השני — הועלה לראש גבעה במרכז הכפר הצופה פני רובה של בורשה. עד חילופי השלטון נתמלא קברים והזמין מבקרים להשתטח על „קבר אבות״ ואגב-להשקיף משם על בורשה ואנשיה המרחשים שם למטה כנמלים, ממהרים ונחפזים איש-איש למעשהו. המשחרים את מקום מנוחתם של קרוביהם, אחרי שהייתם בגבעת הרפאים. משהפסיקו להעלות מחשבה על העולם וחדלון החיים ותכליתם בתבל ארצה בימי ההבל אשר עליהם — ממהרים אף הם ואצים לרדת מגבעת הנכאים ולהימלט ממנה בעודם חיים.

בית מועד השלישי

והוא האחרון... הועידוהו לתפקידו הקודר לאחר שנתמלא קודמו וכשנזדמן לחברה קדישא אדם חשוב להקיפו ל„חנוך״ בו את בית-החיים החדש, והוא בנו של הרבי מבורשה שנפח

את נשמתו הטהורה במוציוה״כ. מאז מקבל הוא את פני השובקים חיים ומטמינם באדמת עפר חיקו. הצופים אליו מלמטה במבט חטוף וגנוב דומה להם ששומעים את לחש אמרתו, המעביר רעד טמיר בעצמותיהם — וככה הוא מטפטף אמריו: הנה מקום אתי עבורכם, דרי מטה, אינכם צריכים להיחפז, הריני ממתין לכם... חיו לפי שעה את חייכם. נושאים היו את המתים ומביאים אותם בטלטול ובטרדה קשים ומפרקים במעלה ההר בדרך לא דרך, שביל עקום וסלעי, אדם שקורץ מחומר והגיעה שעתו לעזוב את עולמו, עלמא דשקרא ולהיכנס להיכלא דעלמא דקשוט. או מי שהשחפת או מחלה קשה אחרת המענה אותו זה שנים רבות — שיחררה את המעונה בדמי ימיו ותתן מנוחה לנפשו ומרגוע לנשמתו.

ה„גליל" של בורשה

רעפעדיע (יהודי אחד); **בדיערץ — שני יהודים; פינטינה — שני יהודים**; שעסול — ארבעה יהודים; האנדל — שלשה יהודים. שני בתי הבראה היו בסביבת בורשה, עשירים במים מינרליים, אבל ללא תנאי־היגייניה והארחה. עשר טחנות קמח מונעות ע״י מפלי מים מלאכותיים — שבע בבעלות יהודית. שתים עשרה מנסרות עץ — עשר בבעלות יהודית (וזו של הגוי־קווא—בקבלנות יהודית). בעלי מלאכה — בכל משלח יד היו עוסקים — נגרים, סנדלרים, חייטים, פחחים, נפחים, תנרים, חוטבי עצים, בנאים, טייחים, כורכי ספרים, עושי ציציות. ועוד. נשים עסקו: בחייטנות, בגננות, בתיקון קדרות חרס בחוטי ברזל (דראטערין), בספרות ומריטת נוצות.

ואלה הנחלים והפלגים, מלבד הבארות והמעינות שסיפקו מים לשותי בורשה היהודים, שבירכו עליהם לפניהם ולאחריהם, התניעו את אופני טחנותיהם וגלגלי מנסרותיהם: ג׳ורה (פה) רעפעדע, וואליא — פינטינה, וואליא בדיערץ, וואליא צ׳ירקיניעל, הוישיבה, הצ׳יזלה, הקוקוזשניא, וואליא פירסלוי, סיקורקה, פיטרוסה. ליד כל אלה הלבינו את הכבסים, שרו את כלי החמץ להכשירם לפסח, ליבנו את הפשתן אחר ניפוצו, ניקו את כלי הבית וריחצו את רהיטיו. בגדולים שבהם רחצו בימות החמה, צדו דגים ובשנים הראשונות אף השיטו דוברות על מימיהם, שגאו, עם פתיחת הסכרים ובימי גשמי זעף פסקו מלהביא ברכה על גליהם, שנהפכו לנחשולי מים זדונים שגרפו וגררו מכל הנקלע בדרכם, הרסו את אפיקיהם ויסיגו גבולות ויתנו את פרוורי בורשה למשיסה ואת בתיהם לאיים.

הנחלים, שהיו מאז ומתמיד ספקי מי שתיה לתושבי בורשה, פסקו מלרוות צמאונם עם רבות בתי הנסירה שנבנו על שפתם והוטל על מימיהם להציף את נסורתם על גליהם ולהפיצה לכל אשר יוכלו ובלבד להרחיקה מהם. לפסולת זו נתלוותה פסולת אחרת, מאוסה. המים נעכרו ונתכערו. ברם, בירחי החורף נצטוותה הנסורת להמתין קמעה עד תחילת האביב, עונת הימוס הקרח שהפך את הנחלים לנחשי עקלתון אילמים ומבריקים. בימי קפאון אלה ניטהרו המים שמתחת לשכבת הקרח ונדלה משם לאחר חציבת חור במעבה הקרח. הדלי הורד ל„חפירה׳ כלתוך באר והועלה מלא על גדותיו. בימים שמעלת הקור ירדה הרבה מתחת לאפס, הביא הדולה דלי מלא קרח לביתו.

פרשות מים רבות ששיאי הרכסים המקיפים את בורשה הפרישו את נוזליהם שנתגלגלו בפלגים ואובלים והעשירו את הוישבה ובדרך הילוכם השקו אדם ובהמה, עוף כנף וחית השדה, יורדים מהררי צפון ופסגות דרום ורמות מזרח, מקיאים מקרבם אפיקי מעינות את מימיהם שספגו בימות הגשמים העזים והשלגים עתירי הצורות ומשלחים אותם לצד מערב הפתוח ומרוים את צמאונם של יהודי מרמורש שהתישבו על גדות הנחלים, בדרך שעשו יהודי בורשה ומשך כמה מאות שנה שתו את מימיהם, רחצו בהם והאזינו לזמרת זרמתם. הואיל שמרובים הם פלגי המים היורדים מצד דרום מאחיהם שבצפון, לפיכך עשיר הראשון ביערות שעציהם מעכבים את הסחף והאדמה נשמרת; רוחות חזקות מאיטים את משבן והופכים לזרמי אויר קלילים משיבי נפש. עלי אילנות ירוקי־עד שנשרו וענפיהם שנשתברו ונפלו, צנוברים ואיצטרובלים דאשתקד שעזבו את עפאיהם והצטרפו לרקבובית בת שנים רבות, משפרים את נקבובית הקרקע ומגדילים את בית קיבולה למים. שכבת נקבוביות זו מאפשרת ספיגת כמויות גדולות של מים המתנקזים באיטיות לשכבות התחתונות. מכאן נובעת הפוריות של הקרקעות ונקודות המישור של האכרים ושטחי החקלאות שמסביב לביתם — והם שסיפקו ליהודים את ירקותיהם ופירותיהם ושאר צמחי גנם. מטעם זה מרובים הם כפרי האכרים בצד דרום מבצד צפון במחציתה המזרחי של בורשה ופוריותן של אדמות הצפון מועטת היא ומצמיחות עשבי מרעה ושיחים דלי פירות לעומת אזור הדרום ששטחי פלחה לתירס ושבולת שועל; תפוחי אדמה ועצים עטורי פירות משתרעים במרחביהם הגזורים פסים מגוונים בצורה ברהיבת עין.

ניתן גם לשוות לקרפטים דמות משולש שקדקדו בדרום־מערב גליציה (שליד מקורות ה„ויסלה׳) ובסיסו — בקצה האלפים הטרנסילונים בקרבת העיר טימישורה. בורשה תופסת בתבנית טופוגרפית זו את מרכזה של הצלע המזרחית מהמשולש המדומה.

האקלים בבורשה — יבשתי הוא, שכן הרים סביב לה. הטמפרטורה הממוצעת: 18°—22°. בשיאי ההרים הגיעה עד—3, בקור רגיל ואילו בחדשי — ינואר־פברואר, החריפה ועמדה על ה־5° למרגלות הפיטרוס ובשיאו: עד 10°. ויותר הקיץ הוא חם ונוח ללא עננים. כמות המשקעים היא מ־1000 מ״מ ומעלה שכן ההרים מושכים על עצמם בעונת הגשמים חשרת עננים ומריקים אותם על בורשה בהמון גשמי־זעף סוערים. שלוש פרשות מים נחלקו מעל הרכסים המקיפים אותה: המזרחית — ונציגה: ה„וישבה"; הצפונית — ונציגה: ה„טשיזלה׳; הדרומית מעוטת הנוזלים — מייצגה הוא פלג ה„קיטרוסה׳ ועוד אובלי־מים. בעוד שרמות־הצפון הן בעיקרן שטחי־פלחה וכרי מרעה — הצד המזרחי הוא כמעט כולו יער ורק בראשו משתרעים מרחבי כרי־האחו והם הפלינינות (ה„אלמים") לעומתם — חומות הצוקים האדירים המתרוממים בדרומה, שומרים ומגינים על שטחים מגוונים המרהיבים את העין בשינוי מראותם: החלק התחתון המתרומם מהבקעה זרוע בקתות אכרים ומשקיהם הקלים, שדות שחת ואפרי־תבואה וירקות ועצי־פרי למיניהם.

למעלה מהם — מתמתח קו היערות שלמרגלותיו ועל מדרונותיו רועים עדרי צאן ובקר המספקים תוצרת החלב על כל מוצרי־הגבינה והחמאה, מעל ליערות המחטים והאלונים

והליבנות למיניהם. מעבר קו היערות, כרי־אחו אלפיניים המנוצלים אף הם למרעה דל לאחר כרסום העשבים וקצירת החשש שמתחתית היערות. מכאן ואילך, במעלה הפיטרוס מתלכד סבך של חורשות שיחי־בר החוגר כברצועה ירוקה־כהה ומכסה את מערומי־מתניו של הפיטרוס המתגלה במחשופי־סלעיו. מכאן ואילך מתגבהים ועולים גושים של צורי מגור, שרשרות צוקים שאבני גראניט וטבלות חול מעורבים בהם ומעפילים לגבהי־מרומים — והפיטרוס האיום עומד מנגד בכל הדר גאונו, נורא הוד. ברם, בטרם פשט מעליו את מעטה הירוק והתיצב עירום כביום צאתו מבית היוצר ולפני אמרו: „תדשא הארץ דשא" — טובל הוא את צלעותיו הקרוחות ורוחצן בבריכה ברוכת מים — הוא אגם שתושבי הפיטרוס קורין לו „יעזור" ומתחתיתו מזדקר קרש מ„תבתו של נוח" שנתאבן בחלוף העידנים ובחיקו הצונן, בשניים מבקיעיו מלבינים שניים מילדי שעשועיו — והם הקרחונים, הגדול שארכו 2.5 ק"מ ורחבו 1, והקטן־כמחצית מדת אחיו — שרידים מעידן השלישון, בכסות הקרח הנורא את חציו הצפוני של כדור הארץ. אותו אגם בראש הרים — עד חי הוא לתהפוכות־איתני־הטבע, בהיסוג המים בתקופה הסקטונית בהשאירם אחריהם זכר לחורבנם, בירכתי־הפיטרוס בקעה צרה ומאורכת, העמידה את עצמה לרשות היהודים ליד גדות הנחלים והפלגים המבתרים אותה (לגובה של כ־1.500 מ' מכוסים יערות כרי דשא ואפרי מרעה נרחבים ומשמשים לגידול מקנה). שטחי קרקע הללו באו ברובם בבעלות היהודים והללו כיסום עד מהרה בתים וגגים, בניני צבור ובעקר — בתי־כנסת ומקוואות וכיו"ב.

משהתחיל המישור להתרומם קמעה, נעצרה הבניה היהודית, אם שהאדמות שלהם היו. יצא שבהרים התגוררה האוכלוסיה הוולאכית — והוא העורף הכלכלי לתושבי הכפר היהודי. מרחבי השדות וצלעי ההרים כוסו בתים ובקתות של אכרים. הללו מורידים היו את תוצרתם החקלאית, יבול שדותם וגניהם ובכסף פדיונם רכשו לעצמם בחנויות היהודים את מצרכיהם בכלי עבודה ובמיני סדקית, בגדים וכלי־מלאכה ועוד דברים שחנווני בורשה הכינום עבור קוניהם יושבי ההרים.

פליטי חרב הגוים נמלטים לבורשה

ראשונים — על ראשוני היהודים שהשתקעו בבורשה אין המקורות מוכנים לענות: מוצאם — מאין יימצא ואיזה מקום בואם? הארכיונים אומרים: „אין בנו' ויודעי העתים — אין עמנו. המסמכים המעטים — אין בהם כדי לעקוב אחרי נדידת יהודים לעמק חבוי ומוסתר זה, שרגלי זרים עוד לא דרכו בו. מה שאפשר להניח הוא שמחורבנן של קהלות עתיקות בקרפטים הצפוניות נבנו נקודות היישוב המרמורשאי ובורשה בתוכם. הללו נמלאו יהודים עוד במאה העשירית מחורבנה של כוזריה היהודית שנמלטו, לפי דעת מקצת חוקרים, לרוסיה ה„אדומה", היא גליציה ולמדינות אחרות, כגון — קושטה ואסיה הקטנה, שבאו לשם עוד קודם לכן לשם מסחר וקנין ורבים מהם התישבו שם. משהתחילה פלישת הטטרים והבאים אחריהם והתנפלות הקוזקים ופרעות קלגסי חמיל — קמה מנוסה מבוהלת לעמקי היערות ושבילי־ההרים הובילום גם לבקעה זו, שבורשה שרויה בתוכה. לפיכך מנוי וגמור אצל כותבי־זכרונות על מקומות יישוב בחבל מרמורש לפתוח כבר בשנת ת"ח (במחצית הראשונה של המאה ה־16) את פתח שערי בקעת מרמורש בפני יהודים נרדפים ונמלטים מחמת הצורך המשמידם והולך מבלי דעת לאן עד אשר יינתן מנוח לכף רגלם. יש ידים להנחה ולראות ידיעה זאת כהיסטורית — ורשימה עתיקה מסייעתה: בשנת 1530 פלשו רוצחי הצור חמיל לקולומאי והרגו בה 300 יהודים ויתרם נסו על נפשם מנוסת בהלה להרים שמדרום לעיר, דהיינו לעברה של מרמורש (יון מצולה לנ. הנובר) חריצי ההרים וגיאותיהם, שביליהם הפתלתלים ואפיקי הנחלים והפלגים, הביאום לעמק הוישבה. לפי הנ"ל ניתן לשער שמתי מעט מהנמלטים דרכה רגלם, אחרי טלטול דרכים על אדמת בורשה והם המה היהודים הראשונים, אבות יהודי בורשה.

„ואתם תלוקטו לאחד אחד, בני ישראל" (יש. כג, יב)

יגעי נדודים בא אל המנוחה

הואיל וגם ליהודי הארצות שממערב למרמורש (אוסטריה הונגריה וגרמניה) לא הנעימו את שבתם של היהודים שם והרבו את רדיפותיהם וגירושיהם, אפשר להניח, שבמנוסתם מזרחה הגיעו למחוזות האלה ובורשה בכלל זה. הנוף המרהיב עם שלל פלאי הטבע ושפעת הצומח והחי הרוחש בו ובעקר האוכלוסיה הגויית, הפשוטה והעניה, שנראתה להם שקטה ודבר אין להם עם המאורעות המתרחשים בערים הגדולות ובבירות שליטיהם. גורמים אלה חברו יחדו לדבר על לבם של המבקשים מנוח לכף רגלם ולשים קץ לנדודיהם, פיתום ויפתו. ידיעה אחרת סבורה, שלבעלי האחוזות והשלטון, ענין מיוחד היה להם בהכנסת היסוד היהודי לפלכים הללו, שהיו מיושבים אוכלוסיה זרה שלא מבני עמם, רומנית או רוסנקית והיהודי יהא להם לאיש הבנים. אם כה ואם כה — בבורשה נחסמה הדרך ליגעי נדודים הבאים מהמערב. הרי הפריסלופ, שסגרו עליהם לבאים מדרך ההרים ממזרח — בורשה נזדמנה להם, ברדתם מעליהם נלאי לכת ותשושי כח, ראו את מנוחתם שהיא נעמה ויאבו לשכון בה. גם אלה בין ראשוני היהודים הם בבורשה, האלמונים ששמם לא נזכר ברשימה כלשהי ואיש לא היה שינסה לחשוף את כתובות המצבות שבבית הקברות הישן ולדובבן.

בארבע דרכים התנהלה נדידת היהודים לפלך מאראמורש:

1. בדרך המלך שקשרה את בוקובינה האוסטרית למאר־מורש ההונגרית, חלק מפליטי גזירת חמי"ל (ימ"ש) בשנים ת"ח—ת"ט, עשו דרכם בה, ממזרח למערב ועברו את בורשה.
2. הדרך בכיוון הפוך: ממערב למזרח; בימי הרדיפות באוסטריה גורשו היהודים והגיעו בנדודיהם להונגריה ולתראנ־סילוניה — ומשם למארמורש ולבורשה.
3. שבילי ההרים שהובילו את שרידי הפרעות באוקריינה דרך עמקי הפרוט והצ'רמוש שע"י ויז'ניצה (בימי יישובה של בורשה עשו חסידיה דרך זו בכיוון הפוך, ברגל — מבורשה עד

עיר אדמורי ויז'ניץ). בורשה ראשונה היתה שנתנה מנוח לכף רגלם.

4. פליטי הגזירות והרדיפות בגרמניה ופולין (בבתרי בקעות ה,צ'רנוז'ה' וה,טיסה' שבקרפטו־רוס) נדדו בדרכם מצפון לדרום ועד עמק ה,וישובה' הגיעו. (אולי ישנה דרך חמישית — בעמקי הסומש והסאלוה — מנאסוד עד מוסיף). צד דרום — נטול מעבר הוא שכן רכסי ה,פייטרוס' וצוקיהם מונעים בעד כל מדרך כף רגל אנוש שמעברו השני מעבור בהם.

הדרכים שהביאו יהודים לבורשה בתקופות שונות (משך חמשים ומאתים שנות קיומה) — 1. מבוקוביה ממזרח; 2. מגליציה מצפון; 3. מגרמניה ומאוסטריה ממערב; 4. מטרנ־סילוניה דרומית־מערבית.

גילה של בורשה היהודית

בעדות ממשית מענינת מעידה פינה־לאה פרוקטר־שמעונוביץ, אחת מבנות בורשה המשכילות, על קדמות עיירת־הולדתה — מסורת כפולה בזכרונה ואין לנו סיבה לפקפק בה, מה גם שהולמת היא ליתר המסורות שבידינו: א. סבא של פינה־לאה שמע בעודו נער ,חדר' מפי זקן, שבשעתו בהיותו אף הוא ילד, בלקטו הושענות בבה"ע הישן, מצבה וגילה כמאה שנה. צא וחשוב מאת השנים של המצבה, שנות חיי הזקן שראה אותה וימיו של הסבא שלה ושנותיה היא בצאתה את בורשה — ותמצא לפחות את המאתיים וחמישים שנה לקיומה של בורשה עד שעלה עליה הכורת והכריתה, את בורשה היהודית מתחת שמי ה'. ב. איידל, אשתו של ר' יוסף־מרדכי ורצברגר, בעלת ההר הידוע הנקרא על שמה, ,איידלס־בארג', סיפרה בהיותה כבר באה בימים (נפטרה בשנת 1924), מפי אמה שהלכה לעולמה בשיבה טובה, שסיפרה לה שבימי נעוריה ראתה את מצבתו של הסבא דויד מראשי משפחתה, ואז היתה המצבה בת 140 שנה. צא וצרף את שנות הסבא, חייה של הסבתא ושנותיה של איידל והשנים שאחרי פטירתה — ותגיע למספר גדול מקודמו. אנו את המצבות לא ראינו (אעפ"י שגם אנו ליקטנו הושענות באותו בית, עשינו את מלאכתנו לנוגה הירח ההולך וכלה וקשה היתה קריאתן) אלא שמענו עליהם מפי דוברי אמת, שמסורת אבות חרותה בזכרונם ואינם משתנים כשהם חוזרות ומסופרות.

ניתן לנו היסוד לדבר בבטחה על מאתיים וחמישים השנים לחיי בורשה היהודית — ארבע מסורות, תחנה עדותן לאמי־תותן: א. הצבעת ה,בעש"ט' מהרי־קוסוב־קיטיב על נטיעת גן החסידות בעמק מרמורש (שקו ישר מוליך משם לבורשה, שהיו בה כבר יהודי מפליטי־קולומאי בשנות ת"ח—ת"ט; ב. מרים השודדת מבורשה שהובאה להרים והבעש"ט ציוה עליה לשוב לביתה; ג. סיפורן של פינה־לאה. ד. איידל אשת ר' יוסף מרדכי, (ת"ח נשוא פנים ומורם מעם בשעתו, מחשוביה ויקיריה של בורשה.

השם „בורשה"

שם מוזר זה שנדבק לישוב המוצנע והחבוי הזה בירכתי הרים ובקעות שם שלא ניתן להשוואה לשונית שתתאפשר על ידי כך לגלות את טעמה (כשם שניתן לפרש את וישיבה־ ,העליונה', את ה,פיטרוס'־,המסולע', ה,צ'יזלה' — ,החלמיש'־הראשון—יסוד סלאוי לן השני—יוני והשלישי—גרמני־רומאי) בורשה, שלפחות יישוב אחד נקרא בשם זה ושלא נשתנה כמעט מיתר המקומות עם חילופי השלטון, בודאי מפני שלא מצאו תרגום לו. שם זה אומר: דרשני! דומה שלא קשה לדרשו: בתקופה קדומה נדדו שבטי הגוטים לפלגותיהם ממזרח ובנדודיהם מערבה הזמינם גם העמק הנאוה והנוח למעבר, לחצותו במהלכם למגמת פניהם לארצות אירופה. הנחה זו מעמידתנו פנים אל פנים מול השערה מקובלת, שלפיה מקור סלאוי הונח ביסודה — ולפרכה ולשית במקומו שורש אחר לשם בורשה, שורש גותי. ע"י כך ניתן לפרש לפי הנחתנו דלעיל: בחלוף מחנות הגותים בהמונותיהם, בצאתם מערבות דרום רוסיה לעבר מלכות רומה שבתחום הדנובה ועברו את הבקעה שלרגלי ה,פיטרוס' בראותם את פסגות רכסיו ואת צוקיו המחודדים הדוקרים שמים בשניהם, קראו לעברו: ,בירשטע' כלומר — מברשת, פסגה המבריצה בשערות העננים; או השערה קרובה יותר — את התואר „בארש", דהיינו — גס ובלתי אדיב, דוחה — במקום למשוך (ומטעם זה לא הקימו שם את אהליהם כפי שעשו זאת בהרבה מקומות באירופה) גם אפשר שהקרחונים שלרגלי ענק הרים זה גרם לשם מוזר זה שלא נמצא פירוש לו, שבהשקיפם בהשתוממות לנפיל הרים זה שכמותו לא פגשו בדרך מנוסתם מפני החונים משפלות הדון והדניסטר, שיווהו לנגדם כראש שמתחתיו זקן לבן (הקרחונים) וכינוהו ,הזקן'—„בארט" (השוה: הר חרמון המושלג כונה בפי הערבים הזקן — ,ק' צרויה — ,אש־שיח'). התושבים הדאקו־רומנים (ואולי כבר ה,מוצים') שמיושבים היו באיזור זה וההר שמפיהם קיבל את שמו היוני־רומאי בשמעם את הקריאה: **בארש** או בירשט או **בארט** — מופנית למול הרם המופלא, חזרו אחריה ובמשך הזמן שובש השם ושונה וקיבל את צורתו הנוכחית — **בארשא**. הרי שהיישוב שמו מן ההר החופף עליו מצד דרום, בא לו מבחינה חיצונית אלא שעתיד היה לסמל את תושביו היהודים מבחינה פנימית, באיכות ובמהות: שכן לציון פשטות וליקוי בידיעה וחוסר הבנה, רגילים היו בבורשה לומר: מכירים בך שגדלת מתחת ל„פיטרוס" כלומר: שדבר לא חדר אליך בעטיו של הפיטרוס הניצב ועומד וחוסם בעד התרבות המצויה מעברו השני בעולם הגדול מעבור אליך.

עידן גיאולוגי עובר על בורשה

אדם הבא מהמערב לבורשה ועוברה ונכנס לעמקה המזרחי של בקעת הוישיבה המגיע לקצו עם התקרבותו למקורותיו של אותו נחל ולמעלות הפריסלופ — שיא הרים ברכס הקרפטים הפנימיים — תשומת לבו נוטה לצד ימין למרומי הרכס של הר נפלא נורא הוד המזדקר ועולה לעיניו בגבהו המרשים ובהיקפו רב המדות ובעקר בקרחונים הנצחיים המבהיקים בלבנוניתם הדיהה. שדות־קרח אלה, שריד קרחונים קדומים שכיסו אי־פעם את אדמת אירופה ועד לחופי ים התיכון הגיעו, שריד קדום זה השתקע והתבקע למרגלות סלעי המגור של ענק ההרים הנקרא „פייטרוס", מזילים את תוספת משקעיהם הקרים לתוך אגם־מים הקרוי בפי אכרי־בורשה „יעזור" — ומפרנסים אותו. את מותר המים הצוננים, כאביהם הקרח, מריק

ה,יעזור׳ לתוך פלג־נחל היוצא ממנו ומתכנה בשם אביהו מולידו — „הפייטרוסה״, המנהלתם דרך ערוצים מרהיבי עין שהיא חצבתם ופילגתם בדרך הילוכה, מביאתם מטה, מעבירתם דרך הרובע הנקרא אף הוא בשמה „פייטרוסה״, מרווה צמאונם של היהודים הראשונים שהתישבו בבתים הדומים לאלה של שכניהם הגויים שממול, רומנים מצאצאי־הדקים הקדומים, משקה את שדותיהם וגניהם ונופלת לתוך ה,וישיבה׳.

לא הקרחונים בלבד הם העדים הקדמונים להשתנות סדרי בראשית באגן הגדול שבין האלפים במערב, הקרפטים בצפון ובמזרח וההרים הדינריים בדרום (שבורשה נטלה אף היא את חלקה במאבק איתנים זה) אלא גם הבקעות והגיאיות, ערוצי הנחלים ומרכיבי־שכבות הקרקע, קימוטי־סלעים וטרשי־הרים, אדמת־טיט בצד משטחי־חול, צרורות וחלוקי אבנים, לוחות חלמיש וגבישי סיד ושחם גדולים וקטנים הממלאים את אפיקי הפלגים ומעל כולם — עד חי וקיים ל„תקופת־השלישון״ שבו היה ים מכסה את כל אגן הדנובה והטיסה ויובליהן — וביניהם הוישיבה ויובליה. הוא ,ה׳ יעזור׳ הנזכר. מבחינה לשונית הרי „יעזור״ הוא הרבים של ,יאז׳, ברומנית: ,אגם׳, עובדה המוכיחה על ריבוי אגמים כגון אלה המשוקעים למרגלותיהן של פסגות ההרים, הנשקפים ממרחק ונראים למרגלותיהן כנועצים את ראשי אצבעותיהם בבשר הרקיע הכחול־בהיר הפרוש עליהם.

נח פקד בתיבתו את בורשה

לימת־הרים זה נכרכה אגדת־פלאים שאנשי־בורשה, כגויים־כיהודים, מסיחים היו בה ונמסרה מאבות לבנים: קרש מקרשי־התיבה של נח תקוע ומשוקע בלב ימה זו ובולט הוא מאד לעין. בימים שבתחילת השנה בלמד הרבי את סיפורי נוח ותיבתו — מטים היו תלמידיו הרכים את עיניהם כלפי החלון הפונה דרומה וצופים בחרדה מסותרת אל ענק הרים זה כשרגשי־גאוה מחלחלים בלבם הנוקש בחזם הקלוש העולה ויורד, כי אמנם קרובים המה מאד למסופר בתורה... כיצד ואיך הגיע הקרש המופלא עד לאתר גיאולוגי זה — אין זה מעניניה של האגדה, אבל ליהודים פתרונים — ובפשטות גמורה: שולפים חומש בראשית וקוראים בספורי המבול, מפרשים אותם ומה שחסר שם — הם ממלאים — „...ויגברו המים וירבו מאד על הארץ ותלך התבה על פני המים. והמים גברו מאד מאד על הארץ ויכוסו כל הרים הגבוהים (וכמובן גם הפייטרוס) אשר תחת השמים...״ „והפשט פושט והולך מאליו: בשוט נח, ללא ניווט מכוון, בתיבתו על פני גלי־מי־המבול, עברה אניית הגופר שלו, בטרם מצאה מנוח על הרי־ארט, מעל להרי־הקרפטים וקרקעיתה, נשתפשפה בצוקי־הפייטרוס ונפגעה ונתלש אחד מקרשיו, שנצח ושקע בתחתית ה,יעזור׳. התיבה המשיכה איכשהו בדרכה (נח ידע בודאי איך למלאת את הפרצה שנבעתה בתיבתו) עד שהגיעה, פגומה ומעורערת, ונחה בחודש השביעי בשבעה־עשר יום על הרי־ארט...

אל הר קדומים זה, הר ה,פיטרוס׳ נשואות היו עיני בני בורשה ברגשי רגיעה ושלות בטחון אפפתם בחנות עליו מבטם. כעין חומת מגן ניצב הוא שם, איתן ומוצק וחרבות שלופות, הם חודי צוקין המעפילים למרומים, בידיו, ושומר עליהם ורעה אינה נשקפת להם ומצד זה, מנגב בורשה, מנוגבים הם מדאגה (שאמנם, מצפון, כמעט שנפתחה עליהם הרעה, (ועל כך — במקום אחר) מרום הרים זה, הפיטרוס, העשיר את אוצר שפתם והפרה את דמיונם. הביטוי „מתחת ל,פיטרוס׳ נתפרש, אמנם, כתחושת נחיתות לעומת יהודי־מערב מרמורש הקרובים יותר לתרבות ולהשכלה. אולם מאידך — זחה דעתם והתרחבה למראה אותו הענק הגלום המשקיף עליהם מגבהי־מרומים, מנפנף בכידוניו וקורץ בקרחוניו ליהודים הרוחשים שם למטה מרגליו ולוחש להם ממרחבי־מרום: חסו בצלי — אנכי מגן בעדכם! תינוקות של בית־רבן — על כל שכיות החמדה שהעניק להם הבורא בעמק פלאים זה, שכפרם שוכן בו, הם, הקטנים, העלו את ה,קיטרוס׳ אף הם בהגיון לבם וראו בו את המעבר שבין האדמה לשמים (באיזשהו מקום באותו עולם, צריכה להיות נקודת מפגש בין מעלה ומטה — והיכן היא אם לא שם ?!) פסגות ההר ושיאיהו המתגבהים ועולים ותוחבים את שניהם החדות ונוגסים בתכלת העמוקה — שם שמים וארץ נושקים ודרכם אפשר לטפס ולעלות. כלום חסר שם בלתי אם סולם ולעלות בו עד הרקיע ?! רעיון קוסם זה מסר לידם ספור דור הפלגה עם פירוש רש״י: „נעלה לרקיע...״ — חס וחלילה שדימו בנפשם לעשות כמעשה־בני־נח במצאם בקעה בארץ שנער, אלא שאפשר לעלות, בלי ,לעשות מלחמה׳; וגם מפי כלב בן יפונה נטלו עצה בהסותו את העם וקראו: „עלה נעלה — אפילו בשמים... עשו סולמות ועלו!״. ככה הלהיב הפייטרוס הגדול את כח דמיונם של הקטנים ושעשע נפשם והכין לבם לקראת מעשים גדולים, כאשר יגדלו. בין בעלי־הדמיון ורוקמי תכניות ביחס לאותו הר שחוצב בבורשה ובהשפעתו, נמניתי אף אני.

על הפיטרוס נציב סולמות לשמים

אין לתמוה על כך שבתוך הדברים העשויים לגרות את נפשו הרכה של הילד תפס הר זה את מקומו בראשם. יום־יום מצאת השמש עד בואו אני רואהו; בשבתי בבית — צופה הייתי בו; בלכתי לחדר, הוא מראה את עצמו בכל גבהו והדרו, ביערותיו העבותים העוטרים את שוליו, בשיחיו וסבכי עציו האוזרים את מתניו, צמרות אשוחיו העוטים את רגליו. במהרי לבית התפלה מבליט הוא לעיני את זיזי־סלעיו שבראשו המרקיעים שחקים ונראים כלהבה של סכין פגומה. מעביר אני שנתי מעיני — מיד הוא בא ונגעץ לתוכן, עוצמן לחטוף תנומה — הוא יורד אלי בחלומי בכל מוראותיו וקסמיו ואינו סר מדרכי. בכל פניותי שאני פונה הוא עומד לנגדי ותובע בפה: עלה עלי ואחזני בציציות־ראשי — בחרבות הצורים הבולטים מקדקדי. העפל ועלה, טפס ובואה, כי כנער גבורתו — אל תתמהמה כל עוד כחך ברגליך — קום ונסוק! ואני, הלא הסכנתי מילדותי לכך — שאין הר וגבעה ועץ דובדבן או שזיף, תפוח או אגס, אפרסק וכל מיני אילנות בחלק העליון של בורשה, שרגלי לא דרכה עליהם ולא רכבתי על ענפיהם. ימים רבים ניקרה במחי תכנית העליה בסולם וחלום יעקב היה לי לעינים ולעידוד שהרי פסוק מפורש הוא: „והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה״ — ומי ימנע בעדי מלהציב את הסולם שלי על ראש ההר וראשו בשמים ?!

סולם בית אל נדחית לעתיד לבוא

ובעוד אני הוגה בתכניתי הנועזות ומבקש סולם שיהלום לשליחותו — באה המלחמה וטשטשה את המוחין ובלבלה את הלבבות — וגם תכניתי נפגעה ממנה. הכפר נתרוקן מצעיריו, שכל מי שכח בידו לאחוז חרב נלקה אחר כבוד ונשלח לחזיתות למען הגן על המולדת מפני אויביה הזוממים לבלעה ולעשות עמה כלה. בבורשה נשתיירו רק נשים וזקנים וילדים. הילדים הללו — מה גדלה הקנאה שהשקיפה מעיניהם בעת עברם בסך נערים שנלקחו מספסל הלמודים, בשלהי המלחמה, אחרי נפול מיטב הנוער האוסטרי־הונגרי במערכות הטבח אחוזי־חרב ורובים תלויים להם על שכמם־ומגמת פניהם פריסלופה לחזית המזרח; רובים אמיתיים, לא כשלהם, עשויים מעץ רעפיו של יעקב־לייזר, אלא מברזל, נחושת ובדיל ותרמילים תפוחים כדורי־עופרת — תקועים באזורי־מתניהם.

ברם, נס גדול נתרחש להם, לתינוקות, שמן השמים ריחמו עליהם והביאו בלב יענקל־שמואל־אייזיקס, ברעותם את הפרות של אבא ושל מרדכי גיסו ושל עוד שכנים בהרה של איידל־יוסף־מרדכיס, עברה וזעם על אלתר עקום הרגל בנהלו את סוסי־אביו במרעה הדשא של הגוי האסבייי־הרועם אף הוא על יענקל, שאיש לא ידע בשל מה — ופרצה מלחמת דמים „אכזרית" בין „החדרים". הילדים נתגייסו לצבאותיהם ותהי יד ילד ברעהו וישובו הביתה לאחר הקרבות נקובי־ראש ופצועי־רגל ושותתי־דם מהאבנים שהטילו אלה על אלה.

כל התכניות, לרבות תכנית „העליה בסולם מהפיטרוס לשמים", כמלאכים בימי יעקב אבינו — החבאו וכיון שהחבאו — נשתכחו ומשנשתכחו — נשתכחו... ויהי כי ארכו הימים והילדים היו לנערים מבקשי־תכלית, אלה מפנים עצמם לישיבות ולומדים תורה ואלה — עולים ויושבים על שרפרף הסנדלרים ומתקנים נעליים, פלוני מעייל חוט בקופה של מחט ומכין עצמו להיות חייט ואלמוני מחזיק מקצועה בידו ומתקין שולחנות ומטות וספסלים. מנדיל ניצב בפתח חנות אביו ומצפה לקונים והירשלי יוצא היערה לפקד על חוטבי־העצים ופישל וחיים ושמעון ולוי מנסרים נסרים במנסרותיהם של הערץ ומשה ולייזער ויוסל ומיכל וחייה־זיסל. מהם מבני הנעורים שיצאו את בורשה וקנו שלימות בידיעות העולם. ספרי־חולין מתחילים להשתחל לבורשה ועתונים בכמה שפות נקראים ברחובותיה. הבנות שנאמנו על ברכי הרביצינס מירל וגיטל וצירל שפיטמון ב„צאינה וראינה" ותחנת שרה בת טובים מתחילות לקרות, טריפה־פסולים, ברומנים חשקה נפשן. המשכילות שבהן — כל סופרי הונגריה וגרמניה ומשורריהן — יצירותיהם ידועות להן.

גדר אבנים השומר גנו של הבעש"ט הפייטרוס* — אבי הרי בורשה

שני נפילי הרים מעלים ראשיהם למרומים מבין רכסי פסגות, ששרשרתם משתרעת על אורך של כ־1500 ק"מ ורוחב 550 ונקראים קרפטים — לאחד מהם והשני במעלה־בורשה זכתה לו והוא הפיטרוס המתרומם לגובה של 2305 ק"מ. גוש הרים המתבתר ומתשמך מהרי רודנה וקצה גבולם הצפוני, מקיף כחומה בצורה את היישוב מצדו מדרומי. השם „פייטרוס" (ההר) המסולע או הסלעי בא לו מהסלעים הגדולים ותרבות צוריהם הרבים שמהם מורכב ענק הררי זה. הרבה שיאים במע־רכת טרשית זאת טוענים לאותו שם, אולם תושבי בורשה זכותם היא לכנות את הענק הסלעי המזדקר לפניהם יום־יום וזוקף את קומתו האדירה בכליל הדרה וזיו תפארתה למלוא עיניהם מבוקר עד ערב כל ימי חלדם עלי אדמות ומפליא את רוחם ומרגש את לבם, מרוממתם ומגדלתם ותימלא הגות נפשם אותו; איתני הטבע שבבורשה שמות פרימיטיביים ניתנו להם כשם שהקדמונים קראו בפשיטות לגוף השמימי המושל ביום ומחמם, בשם „חמה" ולכדור המבהיק בלבנוניתו המושל בחשכת הלילה ומלבין את אפלוליתו בשם „הלבנה", כן לא מצאו מתיישבי בורשה הקדמונים שם שיהלום יותר להרם המתגבה לעיניהם מאשר „פיטרוס" — בלי חכמות — „המסולע". זרות ותופעה יוצאת דופן מביע בכל זאת כינוי זה: בקעה עטופת ירק ודשא ונחלים מפכים בותרים אותה ומושכים מימיהם בהמולה, ושאון אילנות סרק ועצי פרי למיניהם מקשטים את גגיה, ואשוחים וליבנים ואילני מחטים כותרים את צלעות גבעותיה, שיחים סבוכי בדים מגדולי פרא ופרחים ופירות מאגוזי השועל וגרגירי השחור העולים בסבכיה עד הפטל הורוד, התות הארגוני ורבים כיו"ב צמחי מאכל ועשבי נוי, מהדרים ומפארים ומשטחים לרגליך משטח כליל תפארת כגן ה' — ואילו אתה בא ופוטר את עצמך מהיחס לשלל הצבעים מרהיבי העין ויוצא ידי חובתם כלפי התפארת שבהוד וקורא להר, שלמרגלותיו מתמתח גן פורח חי וצומח — בשם פשוט ויבש „הסלעי" — ההר שכולו סלעים — ותו לא? האין בכך מקצת אי צדק ואפילו זלזול ופחיתות כבוד גם לאותו ענק פלאים השומר ומגן על בורשה מיום עשות אלוקים עמק קסמים זה, שבעבור דורות הועידו הבעש"ט הקדוש לגן החסידות אשר בו, בגן רוה זה, יעלו ויצמחו נצני־ תורת אהבת ישראל ויראת ה'?! אלא אם נשוב ונזכור בחמה ולבנה והר „הלבנון" הר זה, שפיארו אותו משוררים מסוגו של דוד מלך ישראל, נשתייר בשמו הפשוט שנצמד לו

---

* כבר העירונו שהשם „פיטרוס", שהוא כאמור הפיטרוס בתלמוד ממוצא יוני־רומאי — השוה את השם הפרטי „פעטרר" לצורותיו השונות וגם את שמו של חכם תלמודי ר' פטר — ואפילו שם כשם ההר „פיטרוס" — (ר' יוסי בר פיטרוס ירוש' מ"ק פ"ג) — נשתקע בהר זה של בורשה — מאשר לנו הנחה היסטורית שבדרוך כפות רגלי אנוש על אדמת בורשה — היו אלה בני העם הרומני — דקי, בימי כובש דקיה טראיאנוס עד מרמורש הגיעו ובבורשה אף התישבו צאצאיהם של הללו ומהם קיבל ההר את שמו, בדומה להרבה שמות אחרים רומיים שהונחו על יערות ונחלים וכיו"ב ועוד קרוב לשער, מאחר וידוע הוא שבלגיונות הרומאים היו יהודים שאחדים מהם הקימו את אהליהם במקום זה כבר במאה השניה לספירה שנים רבות בטרם קמה בורשה היהודית — התישבו בבקעה נאה זו גם יהודים כבר בעת העתיקה.

הודות לשלג הלבן שעליו (או עצי הליבנה) — דועכת תמיהתנו ואין להקשות על ה„פייטרוס״.

„תהום כלבוש כסיתו על הרים יעמדו מים״

פלג ב„קיטרוסה״

בחיקו של הפייטרוס במרחק מה משני הקרחונים הנצחיים המבהיקים בלובנם הדלוח נוצץ טס כסף לתוך תכלת הרקיע — הם מימיו הזכים והצוננים של אגם מים קט שלו ושאנן ושם לו „יעזור״ — האגם (או אגמים), הגשמים והטללים היורדים על ההר נקוים לתוכו. הקרחונים — שלגיהם מתמססים ומתנקזים אליו ושאר המשקעים הם עקר מזונו של האגם — מיתרת המים שעין הרים זה מפריש, ניזון פלג מים נחמד משכשך ומרשרש ונושא את שם ההר — אבי מקורותיו בסיומת נקבה (כדרך הרומנים שהנחלים והפלגים, על פי רוב ממין נקבה הם). שם הפלג הוא „קיטרוסה״ נשתבש מפיטרוס — בפי התושבים כגויים כיהודים — האיך נתחלפה ה„פ״ ל„ק״ — לפילולוגים פתרונים) מתמשך הוא הפלג ומתפתל ויורד ועושה את דרכו עקלקלות, גולש מן ההרים ופוסק בקעות, מצטעצע באבניו החלקלקים בשכשכו עליהן את רצי מימיו בהמיה חרישית באפיקיו. בזכותו של פלג נחמד זה נתכנה כל הקטע שמסביב אפיקו התחתון קיטרוסה, את תפקידו בתור זרם עצמאי. קולח הוא כרצונו ולפני שהוא חותם את מהלכו מטה את עצמו בתפנית חדה וסובב את בתיהם של משה־שמואל שטיין וגיסו משה מושקוביץ ויורד ומגלגל את אופני העץ המניעים את אבני הריחים ואת כילפות־העץ — הם ה„פטישים״ הגמלוניים שחובטים במרבדי הבד בטחנתם של בני משפחת הערץ שטיין שנקראת אולי בגלל חלקו הגדול שבשותפות עם אידע־לייב שטיין! „טחנתו של יעקב־לייזר״.

בורשה, מקומה וקדמותה

עד סוף המאה הראשונה משל עם הדקים בארצות שמצפון לדנובה. מלכם דקבלוס, שהרחיב את ארצו עד לקרפטים נתן מקלט והושיב יהודים שבויי רומה, בארצותיו, נוצח ע״י טראיאנוס קיסר. במרכזם של הקרפטים, במזרחה של מחוז מרמורש, לרגלי הרים מיוערים ורמות מרעה, שנחלי מים ונהרות זורמים במורדותיהם ומבתרים בקעה ארוכה לאורכה ולרחבה — שוכנת לה בורשה, שוקטת ובוטחת ונושאת עיניה אל ההרים — מאין יבואו תושביה. המתישבים הראשו־נים, כך משערים, הגיעו מדרומה של דקיה ה„מרומנת״, בהימלטם בתקופת הכיבושים הרומאים, משני עברי הדנובה הסיעו את עצמם צפונה עד לקרפטים. מאלה נטלה בורשה את חלקה — הלא הם ה„מוצים״ שלא ויתרו לאורך כל התקופות על ייחודם הרומני. יחד אתם, ניתן לשער, באו גם יהודים בודדים לבורשה, אם שאין עדות היסטורית לכך — ומכללא איתמר (בכל מקום בואם של רומאים — באו יהודים אתם בשטוקראו שע״י וינה, היה אפילו מלך יהודי... בקלן וכיו״ב) שמות גיאוגרפיים בבורשה שמקור טבטוני להם מעידים על נדידת עממים דרך בורשה: „פייטרוס״ — רומני־יוני ביסודו; נהר הוישיבה — סלאוי (וישיבה — ע״ש מעין בנקיקי הפריסלופ — „גישוביץ״, „צ׳יזלה־גותי״ — לפי דיעה אחת — פלנינה נקראת על שמו).

נופה וכח משיכתה של העיירה בשער הקרפטים

בורשה השוכנת לחופי שני נהרות, ה„וישיבה״ וה„צ׳יזלה״ ושאר נחלי מים המפכים בקיץ ובחורף וטובלת בגנים, שדות מרעה וכרי דשא, מוקפת חומות הרים מזה ומזה — פתוחה לשלושה כיוונים: למזרח ולמערב, דרכם עוברת דרך המלך (לפי היקפה אינה ראויה להיקרא בשם זה. אלא שאם לא עבר בה המלך בכבודו — שריו ועבדי המלך עברו בה) ראש אחד פונה לעיירות מרמורש — ועד סיגט וסטמר יגיע (כי בורשה בקצה המחוז שוכנת) והשני — יכין מסלולו לעבר בוקובינה: בצד השלישי מובילים שבילי הרים לעמקי הצ׳רמוש ודרום גליציה.

בדרכים הללו שטו ועברו בימים מקדם צבאות לוחמים וכובשים זרמו פולשים ברבריים ושבטים נודדים חלפו, אלה למען הרחב גבולם ואלה למצוא מנוחה לרגליהם ומרגוע לנפשם חלפו ונמלטו, ברחו מחמת מציקיהם, נסו על נפשם מאימת מגיפות ודבר ושאר פגעים רעים. בימינו זרמו חילות האוסטרים, הגרמנים וההונגרים לחזיתות המזרח וחזרו, ישבו ושטפו חליפות, בגבור האויב או ברפות ידיו, בתוך יגעי דרך ושבעי נדודים ורדופים לא נפקד גם מקום היהודים.

אובדי דרך הללו בברחם מפני חמת המציק — התרחקו גם מיישובים המלאים אוכלוסיה מקדמות אוקריינית עדת מרעים וחבר בוגדים, שרבת שבעה נפשם של היהודים וידעו את תנואתם לעתות בצרה, בהגיעם לבורשה מצאו בה יושב עם שקט ובוטח, אכרים מצאצאי עם המוצים הקדמונים שנמלט אף הוא בשעתו מחמת רודפיו כובשי ארצם. וירא את הבקעה כי טובה ואת שדותיה כי נעמו: הרים סביב שתו עליה, אדמתה מניבה פירות וירקות, נחלים מכשכשים ופלגים מפכים מימיהם מבתרים אותה לארכה ולרחבה ואויר צח ומבריא מרחף לו במרומים ראשוני גולים ומלומדי־נדוד הלוקחים חלק בראש הרדיפות, דכאי רוח אלה למודי סבל נטו במסעיהם ממערב למרזח וממזרח למערב — הכל לפי המקום שמשם נפתחה הרעה עליהם משדרכה רגלי הנעים והנדים קשות ההליכה המיגעת על אדמת בורשה נחו מעמל דרכים למען החליף כח, הגביהו את עיניהם ויראו את מנוחתם כי טובה היא והארץ כי נעמה. הנחלים משכשכים מימיהם בקול המיה עליז, היערות מטים צלם המרענן, השדות הטלולים מניבים יבולם. קול המולת בעלי חיים נשמע מחצרות ועוף השמים מושך מגרונו קול זמרה ופולח בצפצופו את דממת הבקעה שהרים סביב לה וחולש עליהם צוק רם ונישא הפיטרוס שראשו לעב יגיע וזקנו הלבן המחולק לשני לשונות (הקרחונים) יורד לו על פי מדותיו, ניצב איתן ושומר עליה מדרום, עמדו ויקראו: מה נאה בקעה זו מה יפה מקום זה! הואיל ומסביר פנים לנו הבה ונשב בסתר הריו ובצל יערותיו נתלונן. נאמר לבורשה: מחסה את לנו ואלוקים יברך את שבתנו בה ובאברתו יסך עלינו מכל צר ואויב ואורב שלא יפגעו באהלינו שנטענו בנוה חמדה זה בבורשה הללו בזמנים שונים, באו מהעולם הרחב למען שבת ישיבת קבע בפנת חמד זו (מעטים.

אמנם, נהנו הנאה של ממש מברכת אל זו כי ברדת היהודים לבקעה — דלות ועוני ירדו עמהם).

דרכי נוד של יהודי בורשה

היסטוריונים ורושמי רשימות ווזכרי זכירות, סימנים אתניים, לשוניים וגיאוגרפיים — כל אלה חברו יחדיו לדעה הנ"ל שיהודי מרמורש באו בעקר משני הכיוונים, ממזרח וממערב, במדה שוה לערך. קבוצות גדולות של יהודים החרדו ממקום רבצם בארצות פזוריהם, לקחו בידיהם את מקלם ותרמילם על שכמם והרחיקו נדוד לתור לעצמם מנוח. מהם באו בסיעות קטנות לאותה בקעה מזמנת ומתוכן לקחה בורשה את יהודיה הראשונים, אליהם נצטרפו גם אלה שבאו בשבילים מצפון מהרי גליציה הדרומית ורגלם עמדה במישור ה,וישיבה' בחלקה העליון (אותם נתיבות יער והרים בהם עשו את דרכם בשנים הבאות, חסידי־מרמרוש המזרחית בעלותם לויז'ניץ כדי להקביל פני רבם בימים נוראים, כש,טורבה' (תרמיל אכרים) דקומה משבצות, מלאה תשמישי קדושה ודברי מאכל, תלויה להם מעל גבם — נתיב זה היה ל,,נתיב הייסורים", בימי צר, לשלשים וששה יהודים אומללים שהובלו בו לפולניה ומצאו את מותם בקור). כאן דימו היהודים למצוא את המנוחה והנחלה, רחוקים ממקומות יישוב צפופים ורבי אוכלוסיה עוינת, שליטים ומושלי זדון ורשע. בראותם את המקום כי יפה הוא — איווהו למושב להם. עמדו והניחו שקם ותרמילם, הורידו את מיטלטליהם, נטו אהלים והקימו משכנם ויקראו איש אל ריעהו: ,,פה אשב, כי איוויתיהו" — **בא־רשה...**

שכנות טובה

הגויים, תושבי ההר שסקרו תחילה ממרום שבתם בחשדנות את תנועתם של ה,,פולשים" המוזרים בתלבשתם המשונה ומראה פניהם המיוחד, ובראותם עושים את מעשיהם בבקעה כעושים בתוך שלהם — ברשיון השלטונות, כמובן — ואומרים לנעוץ קנה במקום ולהתערות בו, התחילו יורדים מגבהי החרים כדי לתהות על קנקני שכניהם בעתיד. מיד נתקשר ביניהם יחס של שכנות והבנה טובים והביטו בעין יפה עליהם, שאינם עשויים לדחות את רגליהם ממקור פרנסתם — אלא אדרבה עתידים הם להרבות ולהגביר את תועלתם, להוות קונה רציני לתוצרתם החקלאית והמשקית —ויבואו אתם במגע, הסבירו להם פנים ואף שמחו על בואם. היהודים התחילו לומדים משכניהם לבנות את ביתם הפרימיטיבי במתכונת ביתו של הגוי: ערם קורות עצים בלתי מהוקצעות זו ע"ג זו, קירהו במעזיבת הטיט וכיסהו בקש ובגבבה וברעפי עץ; הרציפהו אדמת חמר קרע חלונות מעוטי מסגרת והציב דלת נמוכת קומה עטורת מזוזה — ובעלות העשן מפי הארובה הקבועה בקיר ומתרומם ויוצא דרך סדקי הגג — בידוע שבית זה הוכשר לדור בו יהודי — (ולהאחיז גיצי האש בו — מוכן ומזומן להתלקח לתבערה). כאלה היו בתי היהודים הראשונים שהוקמו ב,,ריטריס". גדרות נצרים התחילו סובבות את גניהם ובתוכם עלו כפורחת זגבות בצלים וקלחי שום, הנצה תפרחתם של תפוחי אדמה וסלקין, לפתין ודלועין וכרוב. עצי פרי ואילני סרק הרימו מפריים והחסו בצלם עד שקמו ובירכו מרוב שמחה ומעוצר תודה: ,,ברוך המקום שנתן מנוחה לעצמותינו ומנוח לכף רגלנו"!

ושנאת היהודים — עוד טרם תהיה בבורשה

נראים הדברים שבתי הרשות והשלטונות היו דוקא בתוך הבקעה, על יד הדרך המקשרת את נקודות היישוב המרוחקות עם מרכזי השלטון למטרות פיקוח על האוכלוסיה שאינה מבני האומה השלטת (האוסטרים ואחריהם ההונגרים). כי בורשה היתה למעשה פינת יישוב קיצונית ביותר בחלק זה של המדינה — פרט להרים ויערות שבסביבותיה — וטעונה היתה השגחה יתרה על על אורח חייהם של האוכלוסיה הרומנית, ניצול אוצרות הטבע (יערות, מכרות זהב, תעשיית חלב וכיו"ב) ועל הכל יש לשום עין על גורם שעלול להיות עוין. יש להניח שזאת היא אחת הסיבות להטיית יהודים לאזור זה — ובהינתן הרשות להם לנוד מזרחה בימי ,,איגרת הסובלנות של הקיסר יוסף השני קבע טעם האינטרס הממלכתי ביישובם של היהודים ועלה על ה,,צידקות" שבאגרת ההיסטורית שניתנה ע"י בנה של הקיסרית המרשעת — וראה ראו בתחילת האוסטרים וגם ההונגרים ביהודים אלמנט ביניים בין שני עמים עוינים זה את זה — השולט והנשלט. הרומנים מצדם, ראו ביהודים אחים לצרה — הלא סוף כל סוף יהודים הם ואין לך כל אומה ולשון — שלא הכיר את היהודים ועמידתם הדלה בקרב הגויים (סיבה להוציא גם את גויי בורשה מכלל זה.) ומוטב יהודים מהונגרים! לכן לא נתגלעו בימים ההם כל סימני קנאה בהצלחתם של היהודים; ואם קנאה אין כאן — שנאה מניין!? יחס הדדי איתן נשתלט ביניהם: הגויים מכרו להם את תוצרתם והיהודים — סיפקו להם דברי חרושת וכיו"ב. הביקורים מן ההר אל הבקעה היו תדירים: אהוב אהב האכר לבלות שעות מרובות בבית משתאיו של היהודי ולתנות כהמות בראשו היין — באזניו את צרותיו הרבות במשפחה — על כוס יי"ש שמידת חוזקו המוטלת בספק לא היתה לו נהירה ביותר. ומי שלא ראה את תושבי בורשה משני העמים בימים ההם — לא ראה חיי שלום ושכנות טובה בין גויים ויהודים — מימיו.

עליונותו של היהודי

אמנם נראים היו חיי הקיבוצים האתניים זה על יד זה כאידיאליים — ואין לך דבר המאחד יותר מאשר הרגשת שותפות הגורל — והלא כאלה, כן אלה — נחשבו כמיעוט בתוך בני הגוי המושל — למרות מספרם הקטן והמבוטל של בני המושלים באותם הימים בבורשה ובשאר יישובי מרמורש (פרט לסיגט, אולי). המעט הזה היה סיפק בידו לשנן באזני הרומנים ,,כי גבוה מעל גבוה שומר — וגבוהים עליהם..." אז באה הרגשת האחוה שבלב הגויים כלפי שכניהם היהודים המשוה אותם כאזרחים מדרגה שנייה.

...והגויים שכניהם

האוכלוסיה הגויית שבשכנותם בחרו היהודים לשבת — ברובה היתה רומנית — פלג שבט מבני בניהם של ה,,מוצים"

האמיצים שעליהם מדברים בגאוה היסטוריוני רומניה. בימי הרדיפות אחרי קרב „מוהאץ' (1526) ובימי כל הכיבושים הזורים במשך הדורות — נמלטים היו להרי טרנסילוניה והקרפטים, התחבאו בחגוי סלעיהם ובמעבה יערותיהם שהיו משגב להם מפני צר ואויב. קמעה־קמעה התחילו יוצאים ממחבואיהם הסלעיים, פשטו ידיהם בעיבוד מדרונות ההרים וירכתי הרכסים. בהינתן להם חוקי חסד וזכות לאחוז במנהגי־אבותיהם — בנו לעצמם בתי מגורים, הקימו רפתות לבקרם ודירים לצאנם, הרחיבו בעיבוד שדותיהם ומרעה בהמתם — ואלה הן הנקודות החקלאיות המרובות והמשקים שהרי מרמורש זרועים מהם. הואיל ולא ירדו בתקופות הכיבוש הזר לעמקים — נשארו, ברובם, בהרים גם ברפות הלחץ, במלוך מלכי חסד ובהיפסק הדיכוי. בהגיע ראשוני המתישבים היהודים לבורשה מצאו את הבקעה הצרה על שלוחותיה פנויה וריקה, כמעט, מאדם. קסמיה הטבעיים על שטחיה המוריקים משני עברי הוישיבה, כאילו הזמינום: בואו, חסו בצלנו, שבעי נדודים, ונלאי רדיפות, נוחו מעמל דרככם. האורחים יגיעי דרך ועייפי טלטולים נענו להזמנה — וינעצו יתד במקום.

בורשה היהודית קמה

ראו מתישבי בורשה היהודיים כחבל בחירתם וישבו בה ויאחזו בה. יישוב „הריטריס" (נצרים—ברומנית), היוה את הגרעין ההתישבותי העקרי של בורשה. שם ובסביבתה הקימו להם את בית כנסתם הראשון, את בית המרחץ ואת — בית העלמין. עד ימיה האחרונים של בורשה משך בי"ע עתיק ועזוב זה את ילדי היהודים בלילות הושענא־רבה, ללקוט „הושענות' (ריטור) מובחרות שיצאו להן מוניטין, בעליהן, המשוכין כנחל, פיהן החלק, קניהן האדומים ואינם קטומין בראשם כלל'. שנים הרבה שימשו ההושענות הללו מקור הכנסה לפרחי הציונות בפעילותם הפיננסית למען קק"ל. ברבות הימים, בגבור זרם המתישבים שיישבו את החלק „התחתון', כפי שנקרא אחר כן — הוחל ב„איחוד' בורשה, שכן גם על גדות הצ'יזלה התחילו צצים בתים, נובטים גנים וגעיות פרה ועגל וקרקור תרנגולים — מפעפעים ועולים משם. כבר הוכחנו שהיו אלה יהודים שבאו מהצפון בדרך ההרים מפליטי קולומייה וורוכטה — וכך קמה בורשה המורחבת ומורכבת משני גושי יישוב שנהר מפריד ביניהם ולכל או"א ביכ"נ, מקוה ובי"ע משלו. האיחוד בא, כפי שיש לשער, בהיבנות גשר הברזל במרכז היישוב; אז גדלה בורשה והתרחבה, על רחובותיה וסימטאותיה ו„גלילותיה, שהשתרעו עד לריחוק של כ־10 ק"מ — ויתר על כן: במרחק 40 ק"מ, מעבר ל„פריסלופ" (1500 מ') — פסגת הרים החוצה בין מרמורש לבוקובינה, שכן מושב מבודד, „שעסול" שמו, שמנה כמנין יהודים שעסקו בחרושת עצים — שנחשב (מבחינה מוניציפלית) אף הוא למושבה בורשאית — ולקראת החגים ארזו יהודיו את חבילותיהם והטעינון בעגלות וסוסיהן הביאום לבורשה — במקום לקירליבבה הקרובה. כך הכתה בורשה שרשים עמוקים, יהודיה היו אנשי מעלות וצורה, התערו כאזרחים רעננים הקימו משפחות והולידו בנים (ובעיקר — בנות) — לשם ולתפארת, ולא אמר יהודי מימיו: צר לי המקום שאשכון בבורשה. מתגאים היו בבורשה ומשתבחים בעיירתם ומתיקרים בה. ולא העלימו שם כפר מולדתם, כדרך שעשו כן הכפריים, בתמימותם, בהישאלם על מקום מחצבתם ואמרו: מסיגט אני, מסטמר אנכי וכ"ב. הבורשאי, שמושבתו חביבה היתה עליו וגאותו עליה, ענה **מבורשה אני**...!

אימתי ומהיכן בא היהודי הראשון בבורשה

„וישב אברהם בבאר שבע" — ב„בורשה'

אמנם כשם שהאמינו בבורשה „באמונה שלימה על הבורא יתב"ש שאין לשנותה בשום פנים, ושהוא ראשון והוא אחרון" — כך לא ויתרו על אפשרות זיהויו של ראשון היהודים שדרכו רגליו על אדמת בורשה — ותטוש המריבה ביניהם. לבסוף (?) נמנו וגמרו ששמו, כשם היהודי הראשון שבא מאור כשדים — **אברהם** — זה שמו — ובא, בדרכים משונות ומדרך סיגט. ביאתו אירעה בימי הרבי ר' שמעלקע מניקלשפורק ובעצתו. אנו, שבידינו מידע היסטורי ומסורת אבות יודעים שבימי הבעש"ט זצ"ל הראשונים היה כבר יישוב יהודי בבורשה. אלא שר' אברהם הראשון שלנו אם נקבל את המסורת — יוכתר לראש הקהל הראשון, בתוקף האישור והמינוי, כנראה, שקיבל מידי הקיסר יוסף השני — שמלך בימי מלוך הרבי מניקלשפורק. (אפשר והיה גם רבה של בורשה).

אגדת השלושה

משתבחים היו בבורשה לידע את תקופת ייסודה של בורשה. מדור לדור מסרו מעשה בשלשה אחים שנדדו למרמורש ואחד מהם עד בורשה הגיע. והוא שהיוה את הגרעין שממנו צמח היישוב היהודי והתפתח. אפשר להעלות חשד שיש כאן השפעה שאולה מהגויים, רבים הם הסיפורים על „מעשה בשלושה" ואפילו היסטוריה גדולה מתחילה בשלושה, כגון שלשת האחים הסקנדינביים שייסדו את רוסיה הגדולה. אלא, למה לנו להיזקק לאחרים כשיש לנו משלנו: שלשת האבות שייסדו את עם העברים. למה לא יבואו אברהם ויצחק וישראל ויהיו אות ומופת ומשל לאגדת ייסודה של מרמורש?! נראה שכן הוא הדבר, ולא זו בלבד אלא שבורשה נטלה חלק בראש. — במה? הרי סיפור מעשה: לר' יוסף, רבה של סיגט, שלשה בנים (ושוב „שלשה") מרדכי, שלמה ואברהם. **המה יצאו** מצ'ורטקוב ועברו דרך דודם, הרבי ר' שמואל — שמעלקע מניקולשפורק, ושאלו לעצתו בענין עתידם. ומה היתה העצה היעוצה? לרתום סוס אחד לעגלה ולערוך גלות (על חטאת נעורים) ובזכות זו ה' יצליח דרכם. והוסיף שבמקום שיישבר גלגל ראשון שמה על אחד לרדת (צדקה ישנה גם בזה — משום צער בעלי חיים) הסוס הביאם למרמורש. **בפלישט** נתמוטט הגלגל הראשון — וירד מרדכי הבכור. בוישיבה נתרופף הגלגל השני — ירד שלמה. בהגיע העגלה לבורשה, המם גלגל עגלתו של אברהם הצעיר — וירד וישב בבורשה.

זכתה בורשה שאביה הראשון, בדומה לעם ישראל, **אברהם** היה. אין לנו כל ענין לטעון נגד התחלה נהדרת זו, אלא שהמשפחות בבורשה מתכתשות ביניהם וכל אחת רוצה שעל נציגה יניח הכפר את ראשו. לשם כך הורחבה האגדה ושמות

משפחתיים ניתנו לשלשה — וכאן צף ועלה סיפור חדש, לבלי מוטט את קודמו אלא להוסיף עליו. אל עצת הרבי הוסיפו מתנת הקיסר (כדוגמת אנטונינוס קיסר ורבי), וכך היה המעשה.

קיסר אוסטריה — בבורשה

הקיסר יוסף השני איקלע למרמורש. בדרך נהגו בו מנהג הכנסת אורחים הגונה, כדרך היהודים, שלשת האחים. המלך רצה לגמול להם על חסדם וטוב לבם (שעשו בתום לב מבלי לדעת את זהות האורח) משנודע לו שאין להם שמות משפחתיים, הזמינם לוינה והתודע אליהם וקרא: לאברהם הבורשאי אני מעניק את השם „אדלר", דהיינו **נשר** (נראה ע"ש הסלעים, מקום משכנם של הנשרים, מחמת שבעורקיהם נתגלה הזהב, שבגללו ירדה חרדה על בורשה (ואולי העניק לו סמל בית מלכות ההאבסבורגי והוא הנשר הכפול) אתה, שלמה, שסיפקת לי מזוני — פרוכטער יהא שמך כענין שנאמר בר' יהודה יהא שמך ,בר עילאי' „שעילה—יתעלה") לפי צו הקיסר, יהא שמך (נראה שנתמנה אפסנאי לצבא, או אינו אלא „פראכטער" — מוליך סחורה, משא פראכט) ואתה, מרדכי, שהאירות לי את הדרך,—שטערן תיקרא (כוכב)—והמה ה„פרוכטרים והאדלרים והשטרנים שמרמורש מלאה היתה מהם. אחד מראשוני הציונים בבורשה וממגידי אמת, ר' שלמה פריעד הוסיף לדעת, שאכן שמות משפחתיים לא היו להם, אבל כינויים, כמקובל במרמורש (ואיפה לא?!) היה להם ושלמה זה נתכנה בשם „הפשוט" — למה? מפני שביקש שימכרו לו מצות של „ערב פסח" שמונה ימים לפני הפסח... ושלמה פריעד זה לא נמנע מלהתיקר בכך, שהוא נקרא על שמו של עם הארץ זה אלא במקומו של אברהם אדלר הוא „מושיב" את שלמה פרוכטר הפשוט בבורשה. ר' יעקב הערשטיק מביא יהודי מפולין דרך ההאנדל, ר' יצחק וירצברגר שמו ומושיבו בראש בורשה. ישנן עוד דעות משפחות פרוכטר, בייחוד בני האחים הערץ ויצחק ומנדעל פרוכטר מתיחסים על פרוכטר זה וגאים בו), ואין לנו אלא להוסיף על אברהם ויצחק גם את יעקב — כיצד? אם אברהם (או יצחק) פתחו את בורשה — הרי יעקב רוזנברג סגר את בורשה היהודית: בית הכנסת „עץ-חיים" שהוא בנאו מאבני הסאלאש של הרבי — היה בית התפילה האחרון ליהודי בורשה שהתקיים עד לאחר השואה, התפללו בו ולמדו תורה, וחרב עם עלות אחרון היהודים לישראל. הואיל והסיפור הראשון משנתגלגל מפי בני בורשה לאוצר ידיעותיו של החוקר נפתלי בן מנחם שנתפס לאגדה, קם הוא והעריכה כהיסטוריה והנציחה בספרו — כדאי והגון להכניס קצת סדר במסורות ולתת לקיסר (את אשר לקיסר) חלק בבורשה. יש להניח שהקיסר יוסף השני (1780 — 1790) עבר במסעיו לבורשה, דרך מרמורש, כדי לחנוך את מחצב הזהב שנחשף בהאנדל שע"י בורשה, באותה שנה, שנת הימלכו, שב ואישר חוק ישן מהמאה השש-עשרה, האוסר ליהודים לגור בקרבת מחצבי זהב. דבר הגזירה נודע ליהודים מפי הגויים שגילו להם שעוד מעט ותיטהר בורשה מיהודיה. היהודים קידמו את פני הרעה ושלחו לרבי ר' מנדלע מרימנוב שכתב את „הקמיע" הידוע שעצר בעד הזהב והגירוש לא בוצע. ר' שמעלקע מלך בשנת 1773. ר' מנדילי מרימנוב תלמידו היה וגם תלמידו של ר' אלימלך מליז'נסק, שאחרי פטירתו עבר לרימנוב (1787) — הרי שהרבי והקיסר שנותיהם חופפות זו את זו והגזירה, עד שבוטלה ע"י הקמיע עברו כמה שנים, שיהודי בורשה חיו בפחד מתמיד עד שנתמלך ר' מנדילי — והצילם. מכאן יוצא שהקיסר בבואו לבורשה מצא את ר' אברהם עומד בראש העם והוסיף לו את השם. אלא שקצת קשה: אם בימי גילוי הזהב היו בבורשה כבר יהודים שנבהלו מפניו — איך אפשר לקבל שאברהם היה הראשון! אלא סרסהו ודרשהו — אברהם אפשר למנותו כאמור כראש הקהל הראשון בבורשה, ולא כיהודי הראשון שדרכה רגלו בורשה והתישב בה.

לעומת זה מדברים כמה פרטים ועובדות ונותנים מקום להניח בודאות, שבבורשה נמצאו יהודים הרבה שנים קודם לכן. א. המקורות מוסרים שבגזירות תח—תט נמלטו יהודים מחרב הקוזקים ובמנוסם הגיעו עד מרמורש. אחת הדרכים — דרך בורשה הוליכה; ב. בקולומאי נהרגו שלש מאות יהודים באותה תקופה ויתר יהודיה ברחו להרים (יון מצולה)—ושבילי ההרים מוליכים ישירות לבורשה. לא ייתכן שלא נקלטו כמה יהודים בבקעה יפה ושקטה זו. ג. בבורשה נישאת אגדה על שפתי רבים, המוסרת על נערה צעירה בשם מרים שנישאה בע"כ לבחור בהיותה קטינה, מפאת גזירת הנשואין („הגזירה") משגדלה — מיאנה בבעלה וחיפשה דרך להיפטר ממנו. באחת הימים התנפלו שודדים שבאו מדרך ההאנדל על בורשה וישבו את מרים (כנראה מרצונה). השודדים הובילו אותה עד נקיקי הקרפטים הצפוניים (אולי מכנופיית „דובוש" השודד הידוע היו אלה) והביאוה לפני ,שראליק' (הבעש"ט) שמשוטט היה בהרים שהשפיע עליה לחזור לבעלה, ואחד השודדים החזירה לבורשה. הרי שכבר בימי הבעש"ט, כלומר בתחילת המאה ה-18 היתה בורשה מיושבת יהודים.

ולבסוף: אותו בעל שם טוב הוציא קצת ממקורביו להרים שבין קוסוב וקיטוב — וזהו סיפור חסידי מאד ידוע — והורה באצבעו לעבר מרמורש וציוה עליהם לנטוע בעמק יפה זה את נטעי נעמניה — נאמניה של החסידות. וגמירא שאין מברכים על דבר שאיננו. ובמתיחת קו ישר מהרים הללו דרומה — בורשה היא שמצויה בראש הקו השני. ועוד: גם מצבות שראו זקני בורשה בבה"ע הישן העידו על קדמותה שחלה בתחילת המאה ה-18. לפחות ששה מקורות מעידים נאמנה על קדמות בורשה היהודית. נמצא שבורשה היהודית המשיכה את קיומה כמאתיים וחמישים שנה.

אם מדובר בהיסטוריה שאולה מתולדות עמי העולם, מה גם שרוח האגדה מרחפת על הידיעה ה„אותנטית" המצויה בידי יוצאי בורשה בדבר ראשוני מתישביה היהודיים, הרי שההשפעה הבאה מן החוץ ומצאה לה מהלכים אצל זוכרי ראשונות בקרב אנשי בורשה, נאחזה בתודעתם והמסורת הפכה למציאות *. קו מנחה לתפיסה „היסטורית" בדבר שלשה אחים שהוטל עליהם ייסודה של בורשה אפשר שנקשר לאחת מאגדות עמי אירופה שנזקקו אף הם לשלושה מייסדים למדינתם: עם יוון הורכב משלשה עממים קדומים; שלשה אחים רומיים

---

*. בריסקיבה, כפר קטן במרמורש הוצרכו לשלשה אחים שיבואו ויבנו את הכפר ולא עוד אלא שצירפו לעצמם שלש נשים אמיצות למען יבנו את משפחותיהם (ספר רוסקובה).

ושלשה — אלבניים, פרצה ביניהם מלחמה בקדמות ימי רומי ועוד אחרים. אלא שקשה להניח שבעלי המסורת המרמורשאים ידעו או נזדקקו ליבוא מן החוץ, ממרחקים, בעוד שבידם מקורות „מקרוב" באו, מהמצוי בידם, מהחומש שבביתם... וכי בני נוח — לא שלשה היו ?! והיכן שלשת בני אדם וחוה ? ושלשת בני תרח שהצעיר בהם הוא אברהם אביהם שמצדו הוא מהוה את החוליה הראשונה מהשלישיה המופלאה של אבות האומה, שהורכבה משלשה בתים: כהנים לויים וישראלים? מהם ראו וכן עשו יודעי מסורת בבורשה אלא שעשו זאת בתמימותם המיוחדת להם. מאחר שקצרה רוחם מהמתין ולתת להם לבוא בזה אחר זה — כמסירתם בתורה הביאם כאחד ובבת אחת.

אברהם הכפרי — מלך פולין.

ואברהם — מלך שטוקוראו

לאברהם מייסד בורשה אגדה בפי יהודי פולין שפעם עוד לפני מלוך שאול וואהל על פולין למשך יממה (!) נמשח יהודי בשם אברהם הכפרי על אותה מדינה — אז למה ייגרע חלקה של בורשה ממלוך גם עליה אברהם ?! ואם מעטים לנו הראיות שהובאו — הבה נשוב עשרות מעלות אחורנית ונעמוד שוב במחיצתו של אברהם אבינו ונשהה בתקופתו שלתוכה החזירתנו אגדת הכרוניקן „האגען"; כרוניקה זאת מסיחה לפי תומה ומספרת שבמאה התשיעית (בדיוק: 859) לאחר המבול הגיע יהודי מארץ אגדית, אברהם שמו, לקרנונטום (היא אוסטריה דהיום) וייסד ממלכה יהודית בשטוקעראו שאצל וינה וימלוך בה, הוא וצאצאיו עד שנת 210 לפה"ס (בימי שמעון הצדיק (הואיל ותקופת שמעון הצדיק שנויה אף היא במחלוקת — לא נאריך במחקרנו).

תשע מאות השנים הולמים את תשעת הדורות מנח עד אברהם — החל מארפכשד נכדו). הזכרת השמות נח בראשה של האגדה ואברהם בסופה וסיפור הקרש מתיבתו של נח שנתקעה בדרך שוטה במי המבול, בצוקי הפיטרוס — ידיעות מקוטעות אלה, דיין למתן יסוד לקשר שבין קרשו של נח ומלך אברהם משטוקעראו, שאחרי שבטלה ממלכתו, שמו לא בטל. ולא זו בלבד שלא חדל להתקיים אלא שקם ונדד וערך גלות כדרך יהודים בכל הדורות עד שהגיע לבורשה — וימלוך בה.

לפי שלמה פריד נחשב שלמה „הפשוט", משלשת הראשונים מימי קדמות בורשה, לאחד ממיסדי ביהכ"נ העליון ושמו חרות היה על מנורה תלויה בו משנת תקלה (1775) אולם בתאריך מאוחר יותר נוקבת מסורת אחרת, לפיה ביהכ"נ נבנה ב־1810 יחד עם המקוה, שניהם מאבני גזית. המיסדים ששמם נחרת על לוח הם: שטיימץ מאיר (אבי ישראל שטיימץ) שטיימץ עזרא, רוזנברג לייבוש, יעקב שטיימץ, גאנז משה (חמיו של ר' וולף), יעקב אריה, גרינשפאן לייבוש, גליק איזיק. (נדר ארון קודש, עלה (ברח) לארץ ישראל ב־1901 ונפטר בצפת ב־1910 בן מאה. בימי ר' מאיר שטיימץ ז"ל התפללו ב„עליון" כ־80 איש.

אברהם חיים הראשון

גרסה מיוחדת על היהודי הראשון, ששמו אף הוא אברהם (חיים הראשון), היא גרסתה של בלומה השוחטנית אשת ר' גדליה שטיימץ השוחט הששי של בורשה. הרבנית מייטע ווירטהיימר, בתם, מספרת שבימי ילדותה שמעה מפי אמה, אשה דעתנית, שהרצתה באזני נשים בשבתות והרבתה להתעניין בדברי ימיה של בורשה, שמסורת דבוקה היתה בידה שבשנת תרס"ה מלאו מאתיים שנה לבואו של היהודי הראשון לבורשה. בשנת תס"ה (1705) היא זוכרת את התאריך בדיוק נמרץ — שנה לאחר פרוץ המרד של פערענץ ראקוצ'י, שהשתלט על חלק גדול של הונגריה וטרנסילוניה. מאימת נוראות המלחמה התחילו היהודים להימלט משטחי־הפורענות, מי לפולין ומי למחוזות המזרחיים של המונרכיה האוסטרי־הונגרית. אחד מהיהודים הנמלטים, הרחיק את מנוסתו, בחפשו לו מקום שאין מרדפין שם יהודים וילך הלוך ונסוע, הוא ומשפחתו עד שהביאוהו רגליו לעמק הפייטרוס. שם יהודי מופלא זה אברהם היה. ויהי כראותו את הארץ כי יפה היא ואת שדותיה כי ירוקים המה, ונהרות ונחלים שמראה הכסף למימיהם מבתרים את מרחביה, ויערות סבוכי עצי־אשוחים וארנים ואלונים מקיפים אותה וגנים גדושי פירות וירקות, ציצים ופרחים מניבים את יבולם וכל הסביבה — כגן ה' — ויאמר אל בני משפחתו: כאן על האדמה הזאת נשב כי אויתיה ופה נחיה. ולחיזוק החלטתו הוסיף שם לשמו — חיים, כלומר — פה נחיה את חיינו וייקרא מהיום ההוא ומעלה בשם אברהם־חיים שטיימץ (ע"ש אמנות סיתות המצבות שעסק בה בעיר מושבו הקודם) בגרמניה הוא היה היהודי הראשון שנטה אהלו בנוה־כרכה זה. ויהי כראותו המקום כי ריק הוא מאדם ושומם, שרק מקצת בקתות אכרים דמויי אהלים זרועות במדרוני ההרים שמסביב, כי אף שם טרם ניתן למקום, כי הגויים קראו לנקודות מושבם בשם לקוח מאיתני הטבע, כגון: „ריפידה" — המהיר, בגלל הנהר הזורם ונחפז בזרמו; „הפייטרוסה", „בגין נחל שנתכנה כך על שם שהוא יוצא מרגלי ההר המסולע — הפייטרוס"; „פינטינה", ע"ש הבארות — הן בארות ומעינות מי המינירליים שהקרו את ה„בורקוט" החמצמץ, המבריא את שותיו, וכיו"ב. התחיל ר' אברהם־חיים מהרהר בלבו: אולי כדאי והגון לקרא שם למקום. לא הספיק לסיים את מחשבתו ותשקע השמש בפאתי־הדרום ושעת בין השמשות הגיעה ואחריה השבת. אחרי קבלת שבת וקידוש היום וסעודת — ד„חקל־תפוחין־קדישין" — הוא סמלו של אברהם, ניגש וישלף מכליו חומש בראשית ויחל לקרא פרשת השבוע, שניים מקרא ואחד תרגום, כי כן הסכין מבית אבא. הפרשה, פרשת וירא היתה. משהגיע לפסוק שבסיום הפרשה „וישב אברהם אל נעריו ויקומו וילכו יחדו אל באר־שבע — וישב אברהם בבאר־שבע", העלו פניו של אברהם־חיים קרני אורה, עיניו הגיהו ברק נגה מבהיק, שמח לב ויגל כבודו ותגבה נפשו באברהם הראשון ויען ויאמר: מן השמים זימנו לי את השם:

וישב אברהם (חיים) בבאר שבע — זה שמו של המקום יהיה וזה זכרו... אלא שהגויים שדרכם לילך ולשבש כל מלה בלשון הקודש הנופלת לתוך פיהם, לא יכלו בשום פנים לקלוט את החידוש השמני של ר' אברהם חיים וישתבש אף

הוא בפיהם — ו,,באר־שבע" נסתלפה ל,,בורשה". **הוא שמה** עד היום הזה. כלום בורשה — היא ,,באר שבע" ?

לפי ספורה של בלומה (השני)

אברהם הראשון — אז בצאת הצו הגורלי על היהודי הראשון (הוא אברהם) לבוא ולעבור את השביל הצר לגדות הוישיבה ופקד עליו: ,,בא־רשה" את המקום הזה לך ולבניך ולכל הבאים אתך ואחריך, גבה מרחק של אלפי מילין בינו לבין ארץ ישראל מולדתו. לכאורה צפוי היה ניתוק חמור מבית מכורתו — לולא ספרו הנצחי, החומש שנתגלגל לתוך תרמילו ונחבא בין מיטלטליו ומזונותיו שנישאו על שכמו. ספר זה שימש לו, לא רק לקריאה בלבד, ללמוד לשמור ולעשות, אלא גם לקשרו ולהדקו לארץ מוצאו. מרש"י למד שאת הפסוקים אפשר לפרש כפשוטו וכמדרשו: ,,ולי נראה" וכיוצא באלו. ממנו ראה וכן עשה, עמד וצירף גם פירוש בורשאי, מובהק וברור, תואם למראה עיניו והולם למשמע אזניו והלך וקירב בכח זה מרחקי עתים ומעשים ומקום עשייתם וירא את בורשה במרכז הבריאה, הכלולה בפסוק הראשון שבו פותחת התורה: ,,**בראשית ברא...**" וכו' ויען ויאמר אל לבו: היכן הוא הדרשן הבקי בעשרות המדרשים שננעצו בתיבה **בראשית** שיניאני מגלות בה שם מסתתר — והוא **ברשא** (בשיכול שתי אותיות ביניהן) ?! וכיון שניתנה רשות לדרוש — התגלגלו המדרשים על פיהם של יודעי דרוש בבורשה, כהתגלגל נחשולי מימות ה,,וישיבה" על חלוקי אבניה. אם ,,בראשית־בורשה" כאן — הכל כאן. מן הבריאה עברו לפרשת ,,גן עדן" — נשאו את הרגליים וילכו ויחצו את הנהר ויבואו בגנים הפורחים ויתורו בהרים המדשיאים ויחשפו יערות עבותים, נחבאו בסתר צלליהם הצוננים ובעטוף אותם רעד חרישי שמעו הד־קול עמום קורא ושואל: ,,איכה" ?! אין צריך לומר שהפירות שצמחו על העצים, נחמדים למראה וטובים למאכל היו וטעמם הרחיב את דעתם (לדעת טוב ורע). הפסוק ,,בזעת אפך תאכל לחם" נתקיים בהם בשלמות. דמות תבניתם של מימי המבול ראה היהודי בבורשה בגאות שטפי הנחלים והתגעש ענני זעף ורבות גשמי מטרות עוז. ה,,תיבה" בכבודה ובעצמה צפה מעל הריה ותשר קרש מקרשיה בחיקו של אדיר צוקיה, הפיטרוס. אברהם הראשון ישב בבאר־שבע־היא בארשא וכו' וכו'...

ויהי כי הקיפו הימים ושנים תנקופנה הזהירה להם מרגניתא אחרת מאוצר החמדה של רש"י, שפירושי המקרא דומים, לצרורות אבנים, שיצאו מתחת ה,,פטיש המפוצץ סלע, הנחלק לכמה ניצוצות" — ,,הלא כה הם דברי האמרה, אך יפה, הוא המשל עצמו: בצדי הדרכים בבורשה תמצאוהו — ערימות ערימות של סלעי גזית — אבניהם מתנפצות בין ברכיהם של מכתתים מאובקים הרובצים עליהם תחת הלמות פטיש. נבחר לנו פסוק מקוהלת ונדרשנו: ,,שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו" (קוהלת יא, א).

בבורשה נתפרש פסוק זה בשני אופנים, פרישה. למעשה: א. קצצים שקיצצו ביערות עצים קשרום בחבלי־זרדים ושלחום כרפסודות ודוברות, הם ה,,פלאטיעס" על פני המים, היא הוישיבה וכעבור מספר ימים מצאום ליד הסכרים במורד הנהר ובקרא יהודי הפסוק דלעיל, מלמל: יפה אמר שלמה — הנה הלחם הנשלח על פני המים! ב. במקרה זה סירסו במעשיהם את המקרא ודרשוהו: ,,שלח מימיך על פני הלחם" — כי ברוב הימים תמצאנו, את הלחם — כיצד? — יבוא ר' בן־ציון פיש ויפרש את מעשיו, בבנותו אמת מים שתוליך את מימיה להתניע את גלגלי הטחנה, שהקים ליד שפך האמה ומבין אבני הריחים יצא הקמח, הוא הלחם.

,,ויחנו שם על המים"

התישבות

היאך מסופר שם בפרשת ,בשלח': לאחר שניצלו באורחת פלא מרדת במצולות ים־סוף והמשיכו במסעם ,דרך שלשת ימים ולא מצאו מים' והיה כאשר מצאום, עם כי מרים היו (שהורום איך להמתיקם) העלו ארך רוח וסבלנות, לשמוע חוקים ומשפטים ומצוות, כי ,שם שם לו חוק ומשפט' וכאשר מצאו באילים שתים עשרה עינות מים — ויחנו שם על המים". כלום שינו אבותינו מבורשה מדרך אבותינו מדור המדבר? הנוזל היקר, המצרך החיוני ביותר, המים, הוא שקבע את יישובם והשפיע על השתקעותם במקומות מושבותיהם. כפרי הרי הקרפטים — בקעותיהם ועמקיהם בתורים היו אפיקים וערוצים, בקיעים וחריצים, שבין גדותיהם התפתלו כנחשי כסף ורצי בדולחם של גלי מי נהרות ונחלים ופלגים, שקול שכשוכם נשמע כהזמנה לשבת לירכתיהם, לטבול את

---

*. דעתו של כוה"ש אינה נוטה להסכים עם כל פרטי המסורת הנ"ל, שנמסרה לו מפי מגידי־אמת, האם והבת, שחיקרו ואיננו והיו מכוונות את שמועותיהן, שקלון במאזני ההיגיון ומסרון באמונה תמימה — ומכמה טעמים. אחד מהם הוא, שהשם בורשה מופיע במפות וברשימות הרבה שנים קודם לכן וההשערה, רחוקה היא מכדי לקבלה כנתינתה ועוד — לכוה"ש מחקר משלו הנטוש על מקורו של השם ,,בורשה" (הגם שאף הוא איננו מנוקה מכח הדמיון והדימוי). לעומת זאת ניתן להניח שר' אברהם ברדתו לבקעה, שם מוכן מצא לפניו והוא ששיבש, במתכוון את בורשה והעמידה על באר־שבע, שם שהיה חביב עליו יותר, וכשם שאברהם הקדמון התישב בבאר שבע, כן אף הוא אברהם־חיים, שכן בה על פני כל אחיו העתידים לבוא לבורשה, היא באר שבע. רגליים להנחה זו: מאז ומתמיד השתעשעו יוצאי בורשה במשחק שם זה, ועד היום הזה פותחים בבורשה ומסיימים בבאר־שבע. מאידך, את הספור על ראשוניותו של אברהם־חיים אפשר לאמצו במוחלט, כי כן מסורת עקשנית השתקעה בתודעתם של בני בורשה ועשתה לה מהלכים בפיהם, שאכן כך היה שמו של היהודי הראשון — וחיזוק נודע לקבלה זאת: השוחט הראשון בבורשה מאיר שטיימץ היה שמו, אחד מבני בניו של אברהם חיים שטיימץ היה).

כמאתיים שנה לאחר בואו של אברהם חיים הראשון לבורשה, אחד מיוצאי חלציו עלה לארץ ישראל, קנה אדמה בצפת ובנה עליה בית — והוא ר' אברהם־חיים השני אביו של ר' גדליה השוחט הששי של בורשה. (אחרי ר' גדלי' — אבי־אמו של כוה"ש — עסקו בבורשה עוד ששה שוחטים והאחרון, השנים־עשר שבהם, היה ג"כ אחד מענף ה,,שטיימציס" — הוא ר' לוי יצחק שטיימץ שסתם את הגולל על יהדות בורשה וכשרותה בבורשה ויעל אף הוא ארצה ישראל.

רגליהם, רגלי יגעי דרכים בנוזליהם הצוננים ולהרוות את צמאונם במימיהם הזכים. בין שומעי קול ה׳ על המים היו מתישבי היהודים הראשונים בבורשה: ממש שנים עשר פלגי מים השתטחו לפניהם ויקראו להם: בואו שכנו לחופינו ולא עברו שנים רבות ולכל אורכם של נחלי הוישיבה, (כארבעה פרסות) הצ׳יזלה, הקיטרוסה ועוד התחילו לצמות בתים ובקתות ובתי־חומה, דירים וקרפיפים, אורוות ורפתות — והמים, להם ולבהמותיהם ולעופותיהם למשתה ולרחיצה, למשקה ולשטיפה, ממלאים את כליהם וגודשים את אמפיריהם, מניעים את גלגלי טחנותיהם ומרוים את שרשי הושענותיהם להצמיחם בין בצעי שרטונותיהם. עדיין אין לגוים יושבי ההרים חלק בהתישבות זו וחדורי תקוה צופים יהודים תמימים אלה לקראת ימים טובים ומאושרים, בבטחון, שרק להם ניתנה הארץ ואפשר להמתין פה בפנת חמד זו לימי הגאולה השלמה בשוב ה׳ את שיבת ציון — ישיב גם את יהודי בורשה לארץ הבחירה.

על הרים יעמדו מים

על הישנות תיאורי הנוף פעמים ושלוש ויותר — ייאמר כי יהודי־בורשה לא יתוארו כי אם על רקע נופם. צמודים היו למראות הטבע שהבהיקו בעיניהם ודבקים לפלאי היקום, שהפעימו את מורשי לבבם ביפעת זיו הדרם והנוף שמרכיביו הם נחלים ופלגים, הרים ובקעות, עצים ודשאים ומפלאות גנים ושדות, שמלאכי הבורא עומדים ומשגיחים עליהם ומצוים אותם לגדול ולפרוח, לרבות ולפרות, נוף זה הקיפם, באותו בגד העוטף את הגוף מכל צדדיו; יתר על כן, את הבגד מחליפים ואילו הנוף נשאר בעינו והמשנה את מראהו בתפרחתו. ידע יהודי זה שבצאתו את דלת ביתו יפגשהו הנחל בהמיית מימיו, יניף עיניו כלפי היושב בשמים, אם בעתירה חרישית לדבר שהוא צריך לו, או במתן תודה, מפני שהיטיב עמו — מיד הוא נתקל בפיטרוס ורואה בו מראשית פלאי הבריאה („המעתיק הרים ממקומם׳), אם מתוך השתוממות („צדקתך כהררי א־ל׳), אם מחמת שמחה („ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רינה׳), אם מתוך זעם וצער (ההרים ימושו והגבעות — תמוטינה׳) ואם מתוך תקוה („מה נאוו על ההרים רגלי מבשר׳, יחד הרים ירננו׳). כבר ניסינו להוכיח שהפיטרוס הוא שגרם בגבהו לגביהות מחשבתם והתרוממות בהגיון לבם. כיוצא בזה בלכתו לבית הכנסת, בטרם שלף את תפלין מנרתיקן „ליחדא שמיה דקודשא בריך הוא ולשעבד את מחשבות לבו ואת הנשמה שבמחו עם שאר חושי וכחותיו לעבודתו יתברך...׳ הוא מפנה את לבו, לא לבטלה ח״ו, ואומר „מה נאה אילן זה, מה יפה שדמה זו, מה נאדרה שאגת בעלי חיים בבקשם מאל אכלם, מה כביר הרעם בגלגל בפאתי הטחנה, שמים רבים יסובבוהו — ברוך שככה לו בעולמו... ועולמו של הקב״ה הוא אמנם גדול ונורא, רחב עד אפסי ארץ, ואין קצה למרחקיו אבל עולמו של היהודי הפשוט הוא: הפרינט׳ הצחיה ותושביו הדלים, ה„קיטרוסה׳ הפוריה ודריה החרוצים שאינם מואסים בכל מלאכה; הרחוב הארוך ושוכני שני צדדיו הנפלטים מבתיהם ונזרקים עליו בטרם תנץ החמה ואינם נאספים לבתיהם עד לאחר צאת הכוכבים, אלה רצים לעבודתם, אצים לחנויותיהם, הללו נחפזים לבתי מנסרתם וממהרים לעסקיהם השונים ומשונים; ה„ריטריס׳ החקלאית שאינה משביעה את אכריה; הסימטאות הצרות, האוליצות הדחוקות המקשרות את נקודות הישוב וקובעות את פרנסת בעלי החנויות ובתי המזיגה בהעבירן אליהם את קוני הגויים בדרתם מן ההרים; בתי כנסיותיה ובתי מדרשיה ומרחציה ומעל כולם — נופיה המרהיבים ביפים ומקיפים אותם לכל אשר יפנו — הם המה עולמם של יהודי בורשה רשמיהם נטבעו בנפשותם, קסמיהם נספגו בעיניהם ומראיהם — נכתבו על לוח לבם.

בורשה בונה את בתיה

ראתה בורשה והנה תפוסתה — תפוסה מבוטלת היא באותה בקעה ארוכה הנחצית על ידי נפתולי הוישיבה הנחפזת ויובליה השובבים, הגולשים ממרומי ההרים, יחד עם נחל הצ׳יז׳לה, שמימיה מי מנוחות המה — עמדה והרחיבה את שטחה בדרכי „כיבוש״ — לא ע״י קריעת חבלים „טריטורי־ליים״ מאדמות שכנותיה, אלא ע״י הצבת „נציגים״ יהודיים בכפרי הגויים ובחוותיהם: על כל פרשות עיבורה של בורשה, בשטח שיפוטה, אחד קרוב בעיר ושניים סמוך לבית החרושת לנסירת עצים. היה זה „כיבוש״ סמלי בדמות יישוב יהודי מפוזר ובלבד שבורשה, על רחובותיה הצרים המסתעפים מהרחוב הראשי לצדדין, סימטאותיה (האוליצות) הדחוקים ומבואותיה המפולשים, תקבל „שלטון״ על מספר כלשהו של „מושבות״ מסופחות אליה.

יהודי מבורשה, בכל מקום שממנו נצנץ לו זיק של פרנסה, עמד ויצא והקים לו בית, או שכר לו בית דירה, בא והתישב בתוכו וגם מצא שם את לחמו. יהודים מפוזרים אלה קיימו בעצמם את הפסוקים „כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם בו — לכם נתתיהו׳.

וכן „כל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך״. ככה נולדו והוקמו הנקודות ממזרח לבורשה ובצפונה. בגיא ירוק מוקף רכסים שצלעותיהם מכסות יערות עצי אורן, שטות ליבנים למכביר, מושך נחל מתפתל בסואן מרשרש את מימיו, הוא נחל הוישו בשטפו העליון, שבזרמו לעבר בורשה הוא קולט לתוכו שפכי פלגים נחפזים בחריצותם, קטני יובלים הם המשכשכים את מימיהם הצוננים ומאיצים בהם למהר ולהריקם לתוך ערוצה של הוישא. הכביש המשתרך באופן מקביל לנחל, מוביל היה את היהודי הפשוט ההולך לרגליו מבורשה לפינטינה ובמקומות שבינתים גמר את עסקיו הדלים וכנגדם — את בעלי השדות והיערות והמנסרות — מי ברכב ומי במרכב, לעסקיהם המשגשגים.

„מושבה״ מיוחדת היתה ה„פינטינא׳ ב׳—כלומר ה„בארות״ עצמן והם מעינות הישועה ומרחצאות שמימותיהם המינירליים (בורקוט) העלה ארוכה ומרפא לכל מבקשי מזור ותרופה. פנת חמד זו אוכלסה רק בעונת הקיץ, בתקופת תמוז — עת צאת המבריאים שהפרוטה מצויה בכיסם.

הפינטינה — פרורה של בורשה

פלג־מים קטן שמימיו מתגלגלים ברשרוש חרישי הנשמע כתפלה בלתי פוסקת על גבי חלוקי אבניו ומחליקים אותם. פלג זה משמש שער לפינטינה הנכספת היא פינטינת ההבראה.

הרוצה להיכנס אליה צריך לעבור אותו בדרכו על שני מוטות עץ מונחים לרחבו, ואם דרך עליהם בזהירות, בתתו רגל אחת על מוט אחד ורגלו השניה על השני ואינו מחליק ועובר בשלום — הריהו מצוי במעינות המרפא של אידע־מאיר. נחל זה שסופו מגיע אחרי דרך של קילומטר — מימיו מתפזרים באין להם ערוץ המכוון את שטפו. אולם פזורותיו נבלעות במימי הוישיבה העליונה ויחד עם עוד פלגי מים שהגיאיות ובקיעי ההרים פולטים מהם, מגבירים הם את מימיה ומגדילים את זרמה — זו תחילתו וזו גם אחריתו — תחילתו מהי? בני המבריאים, צעירי הנופשים, יורדים היו מהגבעה לנחל, ופונים לימינה, הפלג מקבל את פניהם בשכשוך צוהל וממשיך לזרום, כי ירט הדרך לנגדו עד בואו למקום שפכו. הכיוונים הפוכים הם: זה הפלג נחפז מערבה ואורחיו פונים מזרחה לכיוון מוצאיו המוסתרים אי שם במעבה היער, בחביון עצים ובקיעי סלעים. משוטטים הם בני הנעורים בעוז במשעול הצר והמתפתל בפיתולי הפלג ההולך לקראתם בסבר פנים רטובים ומעודדם, מפכה־מפכה ואומר: עוד קצת, עוד קמעה — והגעתם למחוז חפצכם. מה חבל שאינני יכול ללוות אתכם ולהדריככם, שכן דרכי הוא היפוך דרככם.

עצים גבוהי־צמרת ושחוחי־קומה קורצים בענפיהם את שלומם הירוק המתפצל לשלל צבעים ובני גוון. קהל צפרי־רון שולחים מקניהם ומבדיהן את צפצופם העליז לאורחים הקטנים. הפלג שהשמיע המיה דקה, היא זמרת המים המנעימה את לכתם ללא הפסק — מתחילה להנמיך קולה, שמרחוק מסתמן עמוד מלבין, רועש והומה אף הוא ומשתיק בשאונו לא רק את זמזומו המתוק והמרגיע של הנחל, אלא גם את שיחת הילדים. פלא הרים זה — נתגלה סודו כעבור רגעים מעטים: הנחל שהעטיף את עצמו בשתיקה, נמשך גם הוא לעמוד הרועש. אביו מוציאו הוא אותו עמוד, שאינו אלא מפל־מים אדיר ונורא, הנופל ויורד ממרומי צוק נשגב ותלול, בקול רעם עמום, ובהגיעו לתחתיתו, לאחר שחפר שקעים בסלעי מגור, המחכים לו למטה מתחיל את הילוכו השקט והנעים בתוך הפלג המקבל ממנו את מימיו הצוננים ומוליכם לוישיבה הגדולה ממנו. על מפל מים מופלא זה שבפינטינה חזו מומחים חזות כח עצום לייצור חשמל, העשוי לעטוף באורו אל כל מרמורש כולה ובראשונה את בורשה. חזון זה לא נתמלא, מטעמים שלא נודעו לא למחר ולא לאחר מחר. וכשם שהפלג זינק את מימיו מאז נברא העולם ע״י „מוציא מים מצור החלמיש" — משום שנצטוה על כך, כן הוסיף לגלוש בחזקה יומם ולילה — ובורשה עדיין עושה את מעשיה בלילות לאור עששית הנפט הנקנית בחנויות דלות הסחורה ועתירות הקונים במשורת הלח במחיר מצער. גם התורה המאירה מוארת לפני לומדיה באור נר חלב או שעוה או להבהובה של פתילת פשתן נעוצה בצלוחית קטנה הנקראת „קאניצל" ממולאת שמן או ספירט.

הנהרות והנחלים בבורשה

רכס הרים הנמתח בחבל הקרפטים הדרום־מזרחיים — שניים משיאיהם המתגבהים ויוצרים פרשות מים — הם שהעניקו לבורשה את נהרותיה הגדולים. הראשון, הפריסלופ, אשר למרגלותיה מקרים מעינות את מימותיהם המתאחדים בשפכם התחתון בנחלים ופלגים ומפלי מים ומהוים את ה„וישיבה". מערבית־צפונית לפריסלופ, מתרומם שיא אחר שמערוצי נקיקיו מגיחים מים זכים המתכנסים בשטפם לתוך הצ׳יזלה המוליכתם לצד דרום, חוצה את בורשה לשנים ונשפכת לתוך הוישיבה ומתאחדת אתה בחלקה התחתון של בורשה. בחלקה העליון מתפתלת הוישיבה בין שדות מוריקים בצל יערות עבותים, אלונות ואשוחים עוטרים אותה משני גדותיה ותרזות וערבי נחל ושאר סבכי בור ושיחים עמוסים גרגירי־מאכל, מאגוזי־שועל עד פטלי השרף, אוכמניות וגודגדניות ופניני־תותים מבצבצים מבין העשבים. בחלקה התחתון — עוברת היא בין כפרים דרך העיר הנקראת על שמה, ואחרי עברה מהלך של כשבעים קילומטרים היא נופלת ליד „וישו־וילג׳ (עמק הוישו) לתוך הטיסה. מבין הנחלים הרבים והפלגים היובלים ואמות המים הסובבים את בורשה ומעשירים במימיהם את נהרותיה, ראוי לציין את נהל הפייטרוסה (נחל היורד מה„פיטרוס" — שיא הרים לראשו מגיע עד ל־2305 מ׳) — משני טעמים: א. בגלל השכונה היהודית שהוקמה על גדותיה; ב. מחמת שלושה מחשובי הציונים שבבורשה ששכנו על חופיה וריוו את צמאונם במימיה — והם: ר׳ משה מושקוביץ — מותיקי המזרחי; ר׳ אברהם הירש ראטה — עסקן נלהב מדובריה של תנועת תורה ועבודה; ג. ר׳ מנשה שטיין הנגר, שבבית מלאכתו התלקחה שלהבתה של ציון והיה הוא ומשפחתו בין הראשונים לעליה. אפשר להוסיף עליהם גם את ר׳ וולף שטיין (הגדול) החביב ונעים ואהוב על כל בני בורשה — שהשתכן בביתו של לייזר הערשטיק באינטרואדור שמעברה המזרחי של הקיטרוסה, שם הלכה לעולמה אשת־חיל רעיתו ראכיל (אם כוה״ש) בדמי ימיה.

הקיטרוס הרם — מרים את מחשבת היהודים

„אשא עיני אל ההרים" (תהלים)

הקיטרוס (החוזר ונשנה פעמים אין ספור בספרנו) הר זה אחד מן ה„נפילים" שבארץ הקרפטים, שהשקיף מן הבוקר עד הערב על יהודי בורשה, משך מאתיים וחמישים שנה (ועדיין הוא משקיף והולך, אלא בלא יהודים, שמתיצבים בתחתיתו, מתפעלים ממנו ורואים בדרכו את גדלות הבורא ומוראיו, „יוצר הרים ומרקידם ומעתיקם ממקומם". מעורר היה בהם סלע מגור זה אסוציאציה על הענו שבהרים זה סיני, השפלת הגאים והגבהת השפלים עדי מרום). הר זה נישא, בשעתו בפי הבריות כמשל, בקראם, תוך זלזול, „מתחת לפיטרוס", לאדם שדעתו קצרה וידיעותיו מועטים — הם התכוונו לגנאי ואינו אלא לשבח. האומנם? — דבר זה ידרש כמין חומר: צאו וראו — את בורשה ושכנתה הקרובה: יהודיה של זו האחרונה פשוטי עם היו, אנשים טובים וישרים, מהם גם יודעי ספר, אנשי עבודה ועמל, בעלי־עגלות שצנצנת שטוחה תחובה להם בכיס החזה של המעיל, סגולה לחימום הגוף בעת קור ולהישוב הנפש ביקוד יום. על כל פנים — עד בורשה לא הגיעה: תלמידי־חכמים, חבשו את ספסלי בתי־מדרשיה, פיקחים שוטטו ברחובותיה ואפילו מקצת מלומדים (מניין לקחו את לקחם — איש לא ידע) סובבו בין יושבי קרנותיה.

בורשה פרנסה את מויסיעוו בציונות, הציגה בה מחזות שנתחברו בה ושרו את שיריה וכיו"ב. עד שהשיר העממי, שמטבעו נטבע אי־שם במרמורש, בסכמו את מהותם של בורשה ומויסי אחותה — נתן לראשונה את ה„חסידות" ולשניה — את ה„שיכרות" (ראה, מה עוללה להם צלוחית היי"ש!) פער די נכבד נמתח בין שתיהן. היאך ייתכן שמרחק של 5—6 ק"מ יעמיק כ"כ את ההבדלים?! את התשובה לכך נתן הקיטרוס — הוא ולא אחר. כיצד? פשוט מאד, בדרך דרש, כמובן, אפס, תחלה עלינו להזמין אצלנו פסוק (או שניים) מן התורה: „והיה כאשר ירים משה ידו — וגבר ישראל... וגו' — שואל התנא:

„וכי ידיו של משה עושות מלחמה... אלא לומר לך — כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים — היו מתגברים... כיוצא בדבר..." (עיין ר"ה ג ה) מסתבר מדברי המשנה שידי משה המורמות כלפי מעלה ונחש הנחושת שנתלה על נס שימשו אמצעי מדריך וממריץ להרמת העינים, למען הפנותן אל היושב בשמים. הסתכלות זו אל על — עילתה גם את מחשבתם ורוממה את רוחם וידעו שהערימו עליהם, כי לא ידיו של משה הכבדות תעשינה להם תושיה — ויפנו למקור הישע האמיתי. מעין גורם מדרבן לשיגוב הרהורים שימש להם, ליהודי בורשה, הפיטרוס הנוסק שמימה: ראשו המעפיל למרומי שחקים, רומם את מבטם ומשכהו אליו מהנץ החמה עד צאת הכוכבים, ולמאחרים בנשף — הרכיב לעיניהם אלפי כוכבים ומזרות נוגהים על כתפיו הרמות והנישאות. הצצה קבועה כלפי מעלה — העלתה את הגיגי לבם, הגות נפשם נתעדנה, ניתן מעוף לדמיון פורה, נתנשאה רוחם והרהוריהם הרחיבו את אפקיהם, מרחב וגובה בלי מצרים נפתחו בפניהם וממילא גם דעתם התרחבה ופקחות וחכמה טבעיות השליטה עצמה עליהם. למה נבצרה משכנתה חמדה גנוזה זו? — היוצא מבורשה בדרך למקום משכן שכנתה וצופה ומביט, בהגביהו את עיניו לצד שמאל, להר נשפה זה ויראהו שככל שהוא מתקרב לשכנו הקרוב אליו, הוא משתפל והולך, מנמיך ובא עד שנעלמת גבהותו — הלך זה עשוי לגלות לו, אם בר דעת הוא, סוד כמוס זה. אפס, מדה טובה זו של רחבות הדעת — בבורשה, נתחלקה לכמה ראשים, הכל לפי מעלות האיש שניחן בה. פדות הושמה בין איש לעמיתו באותה מתנת שמים, בחכמה: העוסק בתורה — העמיק את הבנת משנתו ולמד בחריפות השכל.

מהם שעשו חיל בפלפול ובדקדוק הסברה כחכם ומבין מדעתו, למטה הימנו — הנושא ונותן בפרקמטיא; משהושיט ידו למכירה וקנייה, נעשה סוחר ממולח ולעתים אף חפצו הצליח בידו. הללו שלא ביקשוה לא „בשמים" ולא „מעבר לים" — (שאינו לא בתורה ולא במסחר) לשון שנונה ניתנה בפיהם שהחליקו ברקי חכמה והביעו דברים של טעם. אפס, שגם נטפי לעג נזלו מחלקת לשונם, שעקצו ודקרו את קרבנם בחשבם שבכך הם מוכיחים ומודיעים על חכמתם ובינתם כי רבות וגדולות הנה. כאילו מפתחות ה„חכמה" בידם ניתנו. היו גם כאלה שדרשו את מאמרם „טוב תורה עם דרך ארץ" — והפה שהניב דברי תורה, לא חשך שבטו מעמיתו ולא הרפה ממנו עד שכילה בו חצי־עוקציו.

אולם זה לעומת זה ברא אלוקים בבורשה: אם האחד מ. חיבל במקל חובלים — בא חברו ו.ש. והנעים במקל נועם את בדיחותיו שהתאים בזמן ובמקום ושימח את לב שומעיו והבדיחות — מתוצרת עצמית היו, כי אדם זה, ת"ח טוב הלב, לא נחשד על קריאת ספרי־הבל מליצני הדור. עוד אחד, מפשוטי העם, איש מחזר על הפתחים, איש שגמל לנותני לחמו בבדחו אותם במהתלה ובסיפור מהנה שקישו בלדתם, כי כבד פה היה — אבל תמיד היו לענין והשאירו בת צחוק על פני הנהנים בסבלנות יתירה, שהאזינו להם בארך רוח, ומאריכים אף המה את חלקת לשונם...

„וארשת שפתיו בל מנעת"

שלש השפות שעל שפתי היהודים

שפת (שפות) הדיבור ששלטה בחיי־יומה של בורשה היתה, כמובן, שפת היידיש, בדומה ללשון המדוברת בתחום המושב היהודי בעיירות ובכפרים שבמזרח אירופה. בשפות האונגרית והרומנית (ירושתה של הקודמת) ששתיהן היו אמנם שגורות על פי היהודים, דובר רק עם שכניהם הלא־יהודיים: הונגרית — עם הפקידות ההונגרית; ורומנית — עם אכרי המקום.

עם חילופי השלטון בשנת 1919 בה פקעה חובת הדיבור ההונגרי ואת מקומו הרשמי תפסה השפה הוולאכית, עמדו שלוש השפות על רמה שוה, באשר לאוצר גיביה ובדיאלקט העממי כי משלשתן, שלימות הביטוי רחוקה היתה. ברם, שפת היידיש עלתה קמעה על השתיים בקלטה מהן לתוכה מונחים ומושגים לצרכי התבטאות בדיבור ובשיחה, בבית ובשדה, עם הגוי ועם אנשי ביתו והוסיפה עליה הרבה מלים מלשון הקודש של גויים נעדר השימוש בהן. לארבעת המיסי — לא נזקק הגוי בהסברם; ירקות ליל ה„סדר", מאכליו ויין משתיו — פטור היה היהודי מלתרגמם ואין צריך לומר תפילין ומזוזה ועירובי־חצרות ותחומין, שנשתיירו והיו בהויתם. לעתים היה הגוי עצמו ממציא לו תרגום משלו, למשל: הסוכה. רגיל היה הגוי בתופעה של עונת סוף הקיץ, ברדתו מן ההרים, לראות בבנות היהודים את סוכותיהם ולחזות בגגות המורמים ולדעת, שקדושה מיחדת שורה באוהל קרשים זה ואין שם אחר הולם לו אלא „ביסיריקה", כלומר, כנסיה (כן קראו גם לבית הכנסת) למצה, שראה נישאת בסלים מכוסים וריחה נודף עד למרחוק — היאך קרא לעוגה טעימה זאת? הוי אומר — „פאשט", והוא שמו של החג כולו — מ„פאסחא" פסח. גויי־שבת ויום־הכיפורים הוסיפו מדעתם לנרות שבטיפולם את התואר „קודש" — ספינטה — ושם חדש עלה על פיהם. גם היהודי לא טרח לעמול בחידושי־לשון ובחיפוש מונחים לעצמים המזדמנים תחת ידו, המצרכים, באי־מטבחו, העולים על שולחנו, פריי־עציו וירקות גנו, כלי מלאכתו וכלי מלתחתו. כל אימת שה„יידיש" סיפק את דרישותיו הטרמינולוגיות — מה טוב, ואם לאו — לא מפנה עינו לסדר „זרעים" שי„כסה" לו את תנובת אדמתו, לא חיטט בסדר „טהרות" וסדרים אחרים לשלוף משם שמות לכלי־מלאכתו, אלא שעה, להבדיל, לשכנו הלא־יהודי וימצא אצלו את הכל מן המוכן: את השק שעל כתפו ששימש לו במסעותיו במקום מזוודה, לא החליף, לא „בצקלונו" של האיש מבעל־שלישה (מל' ב' ד, מב) ולא „בתרמילו" של

הגר שבא לפני הלל (שבת לא.) אלא הוריד את „הטורבה" או ה„טרייסטה" מעל שכמו של גיורגי ברהאניס (מהטובים שבגויים, חובב ילדי ישראל מהקיטרוסה, שאיים, בהלצה כמובן, על ילדי ישראל — באם לא יאכלו — ישימם לתוך טורבתו ויעלם ויביאם להר־שבתו. איום מיותר לחלוטין, שהרי תינוקות הללו, נפשם חשקה למאכל עוד בטרם ניתן להם) ולא תחת ה„מריצה" (שעדיין לא נולדה) בלבד, לקח את „הטירבונצה", כי אם גם את כלי ההנפה, ה„ציפין" וה„קוסה" וה„אונדיצה" וה„קוטשירה והלופיטה" (כילף וחרמש וחכה ומרדה ומגרפה) ועוד חפצי בית ומכשירי עבודה לעשרות העבירם במישרין מהלכסיקון הגויי לאוסף היהודי והמדבר בפשטות לא החסיר וה„נואם" בפאטוס, החוצב להבות לא העדיף על אוצר המלים כי מקור אחד לשניהם היה שעמד לרשותם של תושבי־בורשה. פעם אירע שיהודי רצה להסביר, שמטעמי מצפון אינו יכול לעשות דבר זה וזה (מהיכן יקח את המצפון אם הוא מכיר רק את ה„צפון" שבהגדה...) ויקל בעיניו להתבטא במבע ששכיח היה בבורשה, „דאס הארץ לאזט מיך נישט" (לבי אינו מניחני) ויאמר „דאס אינווייני־גסטה" (הפנימי — כלום לא כוון במישרים למה שאנו קוראים „מצפון", דבר הצפון בקרבנו, בפנים, אינווייניק?!) אמור מעתה שיהודי פשוט זה כיוון כוונה פילולוגית־ופסיכולוגית מובהקת בשפת יומו.

חקר לשון בבורשה

רצה המקרה ובבורשה נזדמנו, כשנתיים לפני פרוץ מלהעה"ש, שניים מה„יידישיסטן" מצ'רנוביץ, לייבו לעווין (שניהם ציפו לעשות חיל בריסוה ונפטרו בישראל) ווינגר, מאמני ה„ווארטקאנצערט" ביידיש (ריציטטור) והשיחה המדעית נסבה על ההשפעה הסלאוית בשפת־הדיבור בבורשה ונחקר מוצאו של משפט הקריאה „פעקעמו־טאסע", השגור במרמורש ומביע הבעת השתוממות, כעין—הייתכן? וכי דבר זה הולמך ?! הבעייה נתלבנה ונתחוורה והועמדה על מקור צור מחצבתה הסלאוי של הקריאה המשונה, שבפי כל בעלת בית שנייה מבלי שתבין פירוש שאלתה. כוה"ש (שבביתו נתקיימה פגישה זאת) קפץ על המציאה, לא כ"כ על גילוי החידוש הלשוני, מאשר על חישוף הצינור, שדרכו עבר סלאויזם זה לבורשה ונתקבל אצלו חיזוק להשערתו, שראשוני בורשה מגליציה שבצפונה באו אליה. והם שהביאוהו בתוך „הטורבה" הגליציאית, בתוך שאר ערכי לשון ומנהגים ואורחות חיים, מעשה באחד חטטן שעמד למנות את מספר המלים העולים על שפתי היהודי בבורשה ומצא שאינו עובר את הסכום של חמש מאות, והוא הדין גם לגבי אוצר המלים הרומיני (הונגרית לא הכניס החקרן לתחום מחקרו משום שלגבי השולט בשלוש שפות כאחד הוא מניח שגם פטפוט בגרמנית מגומגמת מעלה עצמו על לשונו ולשון הקודש, לא כל שכן — אדם כזה הוא פוליגלוט גמור ואין מסיחין בו ובידיעותיו הבלשניות). באותו מעמד לשוני הוצע ע"י הכותב לברר את קריאת השתתפות בצער „נעבעך" — מן האוקראינית ניע־בוג — כלומר, מסכן זה הריהו כאילו אין אצלו אלוקים לעזור לו.

מיבטאים לועזיים שנסתרסו בפי מבטאיהם בבורשה. במקום אחר דובר על ה„שפיליטר" מין סוחר־שליח המקשר את בורשה לערי השדה ומתווך ביניהם, ששמו לא הולם את מקצועו אלא שבבורשה אם גוזרין גזירת שם על הציבור — הוא יכול לעמוד בה ואין מהרהרין אחריה. בדומה לכך: לאדם הנוהג בעצמו מנהג יהירות קראו בבורשה בכינוי „דעספעראט", שפירושו בעל גאוה יצור אנוש יהיר הנושף ומשיב מעצמו, משבי חשיבות, מתנפח, מבטל את הזולת במבט מזלזל ומדחיף ודוחה. איזו הדרך הגיע ביטוי זה לפיהם של אלה שניחנו בחוש בקרתי טבעי — לא נודע, מלבד זאת, שהשימוש בו לא במקומו בא. הרי המלה הלטינית ,דיספראטוס' מורכבת משתי מלים: דה־בלי ספיראטו — תקוה, היינו אדם ללא תקוה, נואש, בדיוק ההפך מזה אם כן „דעספער־אטוס" אינו בעל גאוה, אלא אדם קרוב לייאוש ולפיכך הוא שרוי בדאגה עטוף „מרה שחורה" ומתבודד במחשבתו הקודרת, מתרחק מחברת בני אדם, אדיש לכל דבר ורק נראה כבעל גאוה. אם אמנם חלה כאן טעות ונפל שיבוש בצורת התיבה ונתחלף להם כעין „איוב—באויב") „דעספאט" — עריץ ב„דעספעראט" — הרי צדקה בורשה בהערכתה: הואיל ושניהם הם בלתי נוחים לבריות — מותר להמירם זה בזה. מנהג מקובל הוא בבורשה גם להפוך את סדר המילים המורכבות ולהקדים את המאוחר, כגון: מלכודת לעכברים שבאשכנזית קורין: „מאוז־פאללע" — נהפוך הוא בבורשה — „פאל־מויז"; רוח־פרצים — „צוג־לופט" — בלשני הקיטרוס שיכלו (שין שמאלית) את מרכיבי המושג והעמידוהו על „לופט־צוג" — ואין מגיד את הטעם לדבר, וכן רבים כמוהם. (חבתן — הוא „באדנער" — שיבוש מגרמנית וקיצורו: (פאס בינדר קושר חבית — נעשה אצלו „באדנער תחת בינדער" וכיו"ב.

חלק ב

מן התוכן:

„כברכת ישרים תרום קרני" (משלי יא, יא)

הקמיע — החותם בעד הזהב

בשעה שקדמונינו מסופקים היו ביעילותו של הקמיע ואסרו לצאת בו בשבת אלא אם כן „מומחה הוא דהיינו שריפא ושנה ושילש" (שבת סא.) או שריפא ב' בני אדם כאחד, שכן ספק היה בידם אם יש קדושה בו אם לאו — בורשה בטוחה היתה בכחה הכמוס של חפץ או תכשיט מיסתורי זה ששם לא עברי לו, שסביבו נטשה מחלוקת בימי הבינים — הללו אוסרין והללו מתירין. לעומת הנזכרים — בקרב אנשי בורשה נתעלה פתק דהוי זה הקמיע, לדרגת קדושה עליונה ועיטרוהו בעטרת כבוד, ואימה ויראה. שם, לא שלשה אנשים כאחד ריפאה אלא כפר שלם העלה ארוכה, רפא וגנון, גנון והצל את בורשה מגירוש וטלטולים וחיי נדודים.

ויהי היום וסכנת גלות ריחפה על בורשה ופיסת הנייר (או הקלף) שאיש לא הכיר את צורתו וכתב הרמזים שאיש לא ידע לפענחו — סודו זה חולל בבורשה נפלאות, מאז שהונח במקום המקודש ביותר, בארון הקודש. ברם, מאז ניטל ממקומו ניטלה השמירה על יהודי־המקום ובורשה שהורחק הקמיע ממקום גניזתו — הורחקו גם יהודיה האחרונים מכפר מולדתם, עזבוהו ויצאוהו — ללא שוב אליה.

וזה סיפור הקמיע: עוד שנים על שנים נמשכו מאמצי היהודים היושבים בממלכת — אוסטריה־הונגריה להשיג לעצמם את השוויון לשאר האזרחים מבני המיעוטים ושתינתן להם יחד עם האזרחות גם זכות הישיבה בכל מקום שיאוו למושב להם ובייחוד בערים משהאיר להם זיק של תקוה אחרי מותה של הקיסרית מריא טרזיה זוללת היהודים, ועלית בנה יוסף השני למלוכה והוענקו הזכויות גם ליהודים לשבת בכל מקום שירדו הוגבלה זכות זו: שבאותם המקומות שיש בהם איזשהם מכרות, כגון זהב ומחצבות מלח ושאר אבנים ועפרות מתכות בעלי־ ערך מסחרי, בהם נאסרה הישיבה ליהודים.

דוקא בימים ההם כשיהודי בורשה החלו להקים את אהליהם הדלים, ולפתח את משקיהם הצנועים, וביקשו לישב בשלוה בבקעה הנאה והפוריה המעניקה להם מקצת תקוה לנהל חיים שלוים בתום דרכם — קפצה עליהם רוגזה של מחצבה מפוקפקת בתפוקתה: בחבל ה„הנדיל" דמתקריא „בורשו־באניה" נתגלו סימנים של המתכת היקרה ברבדיהם הסלעיים של אבני ההרים שהחלה מבריקה ונוצצת מתוך עורקיהן של האבנים הנחפרות ומוצאות ממעבה ההרים.

מי יתן ויועם הזהב וישנה הכתם הטוב

קול הקורא שנישא באויר כמבשר עושר ושגשוג לגויי המקום נתקע כמדקרות חרב בלבם של היהודים. אבני יקר אלה עמדו כעצם בגרונם, כי דוע ידעו מה פירושו של מכרות זהב בבורשה עבורם. חששם קיבל את אישורו מפי ראש הכפר ההונגרי ששנאתו לאזרחיו היהודים לא דעכה עם מתן הזכויות ואף לא הסתיר את שמחת לבו והתברך בקול רם, שבאם יתברר שאכן מקור הזהב יקר את עשרו ב„הנדיל" יזיז את יהודי בורשה ממקום רבצם. כאשר התחילו ראשוני כלי החציבה והכרייה מגיעים להנדיל ומהנדסים עשו דרכם מבית הנתיבות דרך מחצית בורשה, ונטו לעבר המקום, שהוא אחת מפנינות הטבע שבחיק הקרפטים, התחילה גם הדאגה לכרסם בלבם, בחושם את הסכנה הקרובה המתרגשת ובאה עליהם. מפה לאוזן עברה השמועה המאיימת ותהי לשיחת היום. רועי העדה הנפעמת וטוביה עסקו בחיפוש דרכים לקדם את פני הרעה, והפנים הופנו לסיגט ומשם נתלו התקוות בעיר הבירה בודפשט — ל„טמא" את הידים בטרם תגשנה למרוח את גלגלי הגזירה הרעה הצפויה להם. מאידך — אינו רצוי לעורר בעייה טרם היולדה, שמא הפחד — פחד שוא הוא. אבל השמועות מן ההנדיל אינן מרגיעות כלל; הגידים הצהובים הולכים ומתרבים, וכרבותם כן תרבה האימה ויגדל הפחד. אלא שמן השמים ריחמו עליהם והגיהה להם באפילת דאגתם קרן־אורה שהאירה את החשיכה בחדרי לבם. אותה שבת התארח — לפי גירסה אחת — בבורשה הרבי מנחם מנדיל, האדמו"ר מרימינוב נפ. תקפ"ז (כי הימים ימי כיבוש שטחים לחסידות במרחבי מרמורש) ר' מנחם זה היה הולך ו„כובש" ארצות לשיטתו החסידית ועד בורשה הגיע. רווח להם ליהודים במקצת ומאכלי השבת טעמו להם שבעתיים והפיקו רצון מטועמיהם. שמע ה' את רחשי לבם הנוגים וישלח להם את הרבי. השבת מרוממת היתה, זמירותיו ותורתו של הרבי נכנסו לאזני שומעיהם ובגבור ההתלהבות גברה גם התקוה לישועה קרובה. במוצאיה של אותה שבת הופיעה משלחת של טובי הקהלה בפני הרבי שהיה „בעל רוח הקודש וניצוצות של אש פורחים ממצחו" (י.ר.) ושיטחה לפניו את חרדתם של יהודי בורשה והשיחו באזניו את דאגתם. הרבי, שדברי המשולחים השקיעוהו בהרהורים, העביר את מחשבתו מעל לבו נטל את תרמילו ושלף מתוכו כסת הסופר ונעץ בה קולמוס־נוצה, פרש לפניו דף מקלף־עור בהמה טהורה ושפתיו במלל ממללות: „עוצו עצה ותופר דברו דבר ולא יקום כי עמנו אל". „זהב סגור — ייסגר. הכתם ייחתם והחרוץ לא יחרץ"... הצפורן התחילה מרקדת על הגליון החלק ורשם אותיות וסימנים, כרך את הקלף ומסרו לידי המצפים לישועה וכך אמר לשלוחי הקהלה: כל עוד הקמיע ימצא בבורשה — כל רעה לא תאונה ליהודיה ונגע לא יקרב באהליהם. שימו את הקמיע בכלי וגנזוהו במקום קדוש. ובעוד בורשה מעתירה במעמקי לבה, שתפלותיו של הצדיק תתקבלנה ברצון, עברה הרינה שכריית הזהב הופסקה: סלע קשה מברזל גבה בין הכורים ולגידי הזהב ואין לקעקעו! אשריך, בורשה שנס הזהב מפניך ונסו יגון ואנחה.

אותיות זעירות כתובות על קלף —
נחמדים מזהב ומפז רב

ידוע ידעו יקירי בורשה שאוצר יקר טמון בחדרי בית הכנסת הישן, שם לשולי ספרי־התורה מונחת הקופסה שאין ערוך לה. בהוד של קדושה היו מעיפים מבטים לבנין הבלה, הנחבא באחורי בית הכנסת התחתון וחוסה בצלו. ברטט הערצה וחרדת קודש הביטו לפנה ששם הקופסה עם תכנה, שלא יסולה בפז — אבל איש אינו פותחה, כל־שכן שאינו קורא את הכתוב בו, אבל תקותם איתנה, שבורשה שמורה היא בכל ושואת רשעים לא תבואנה... משנתרוקנה בורשה מיהודיה בלכתה שבי לפני צר, איש לא שם לבו עליה, עזבו את הקופסה לנפשה ואף לא עשו אתה חשבון ה„בגידה" שבגד הקמיע בהם. הנשמרים על ידה לא „נשמרו" ויצאו את בורשה, יציאה מאונס — והקמיע לא יצא כי אמר להמתין להם עד שובם... ובשוב מעט מזעיר ואמרו לבנות ביתם מחדש — לא בקשו את הגנת הקמיע עליהם ויניחוהו במקום סתרו ככלי אין חפץ בו, ואף בצאתם את כפר מולדתם למען עלות ארצה — ולא נטלוהו אתם כי שם בארץ ישראל — שומר אחר ממתין להם שעיניו על יושביה מראשית השנה עד אחרית השנה. זכור אחד מבניה לטוב, שבשמעו בצאתו מן המקוה הישנה, קול בכיו של הקמיע שנשתייר לבדו בבורשה, ריחם עליו ויוציאו ויעלהו אתו ארצה ישראל. הקמיע עודנו בין פרקי אצבעותיו — טרם הרחיק את עצמו מביתו, ושמועה רועמת מקצה בורשה עד קצה: אבן גדולה נגולה בהנדיל — ועפרות זהב התחילו נושרות כשלג ביום חורף. ובהשוותו את השעה הובהר לו, שברגע בו ניתקה הקופסה ממקומה — נבקעה מחיצת הברזל ושיחרר את הזהב שהיה עצור קרוב למאה שנה. אין קמיע יש זהב, יש זהב — אין יהודים. מקצת יהודי בורשה עזובה. ה' נתן להם ברכתו היקרה מזהב ואפילו מפנינים ויבא בינה בלבם ויעלו לארץ ישראל — מולדתם האמיתית, כי הם, האודים המוצלים, היטיבו להבין, שהמעטים שניצלו ממדורת האש לא ניצלו כדי לשוב ולכונן את בורשה עיירת מולדתם שהתכחשה להם ובגדה בם והקיאה אותם מקרבה. הנותרים — הלכו בעקבות אחיהם. בורשה נתרוקנה מיהודיה האחרונים ששבו לארץ אבותם. ברך ה' חילם ופועל ידם תרצה.

ניתן לשער שהקמיע יצא מידי קדשו של הרבי במטרה למנוע את חשיפת הזהב יותר מאשר להגן על היהודים מפני צורריהם, כי צרה קרובה ארבה להם ויאמר להרחיקה מהם אפשר וההבטחה לשמרם מכל רע ניתנה ע"י הצדיק בע"פ ולא בכתב, שכחה לשעתה היתה ולא לדורות. אלא, הקב"ה הוא היודע דרך צדיקים — ונחנו מה כי נדענו ונבינהו?! עכ"פ החל מהשריפה הגדולה נפרצה גדרה של בורשה וניתנה רשות למשחית שהתחיל לערער את שלוותה. צרה רדפה צרה לבלי תת לה להשיב נפשה — ואילו כחו של הקמיע האריך יכולתו ותועלתו גם לאחר השואה התקופה: ב־1787 נפטר ההליזנסקאי: ב־1780 אשר יוסף השני את חוק המכרות (בערך בימים הללו יצאו האחים לדרכם ואחד הגיע לבורשה; ב־1790 באה המשלחת לרבי, לפי גירסה אחת. (או הרבי בבורשה נזדמן).

הרב, הרבי והמשיח

„אני מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח"

קהל חסידים מקדיח
את האמונה בביאת המשיח

השנה — שנת תרט"ו (1855) נסתמנה על הלוח, שנתים אחרי שקיבלה הונגריה את עצמאותה מידי קיסר אוסטריה — קיבלה בורשה את רבה הראשון: ר' יעקב צבי ואלדמאן נתעטר בכתר אב"ד דקהלת הקודש בורשה. היישוב עדיין ב„ריטריס' שוכן והרב — שם ביתו. משכורתו שראשיתה מצער היתה — לא שגתה באחריתה, אלא אם כן נוסף פה למשפחת המרא דאתרא. הואיל והרבנית לא חסכה עם פיפיות ביתה, וטובי העדה באו וישבו לדון כל פעם על „הוספה' — עמדו ופסקו לו „גילדן' (זהוב) אחד לשבוע ויקראו לו „דער גילדנער רבי" (הרבי מזהב) תקופה של 16 שנה ניהל את עדתו על מי מנוחות — יהודיו שמחו ברבם והוא לא הוכיחם בחזקה כי כולם טובים במפעלם וישרים בלבותם, חסידים ואנשי מעשה ודרכם נכונה. והימים — ימי מלוך הרבי מנחם־מענדיל האגר היושב על כסאו בויז'ניץ ומצודת־השפעתו פרושה במרמורש ובורשה בכלל. הרבי — שבעל הגיונות היה, העלה את פרי הגיגיו על ספר שקראהו בשם „צמח צדיק". הואיל והרבי לא פירש את הטעם לשם שנתן לספרו, שאינו הולם את שמו (כדוגמת „אהבת יונתן", „קדושת לוי" וכיו"ב) קמו חסידיו ופירשוהו — פירוש מרתית קרב וכליות: „מנחם", בגימטריא „צמח" — וכאן נפל לתוך פיהם פסוק מפורש — „הנני מביא את עבדי צמח"; ועל המשיח שיבוא ב"ב נאמר מפי זכריה הנביא: „הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע..." שלשת התוארים על המלך המשיח אמורים, ואחד מהם הוא צדיק — ושם הספר „צמח צדיק" — הראשון משיח והשני משיח — מה יעשו חסידיו — שלא יטעו?! מספרם שוה: צמח — מנחם. דהיינו, ששני השמות מרמזים על המשיח... כאן באה המסקנה המד־הימה שהרבי שלנו — הוא הוא המשיח... גילוי סוטרולוגי זה העלה אבר כנשרים וריחף בשמי כרמו של הבעש"ט ומוטות כנפיו עד בורשה נטו העטוה בשמחה של אחרית הימים. בשאול הרב „לשמחה — מה זו עושה" — ענוהו.

וכשמוע הרב „דברים מרים כלענה וקשים כגידים, משל ברוחו, מיראת כבוד הרבי — ומאימת זעם חסידיו, מדד בשעל דבריו וישקלם במאזני ההגיון — ויענם — „אמונה כזאת ועבודת האנשים המאמינים בה — זרה" היא — ולא הוסיף. אפס החסידים צמדו שתי המלים „עבודה וזרה" — ויצאו מה שיצא...

ויהי בשמעם את דבריו „נאספו עליו באכזריות חימה וימררוהו וירדפוהו להסירו מכסא הרבנות... ויפרסו לרגלו מכמורת החרם והנדוי, ויקימו להם מלמד תינוקות לרב במקומו. השערוריה שנעשתה בבורשה „קולה נשמע בכל מדינת אונגארן". עד שלא בא ה„גואל" — נצטרך לו רב גדול לעזר בצרתו, כי בצר לו פנה הרב ולדמן אל מהר"ם שיק ואל ר' אברהם — יהודה שווארץ. ויקם לו גואל בדמותו של הרב מברג־סאס ויעמוד לימין אביון, הרב המודח, ובמלים נרגשות

פנה „לשלומי אמונת ישראל מקהלה מפוארת בתו״י ובחסי־דות... דק״ק בורשא...״ במכתב בן אלף מלים הוא מוכיחם על „הבערה שיצאה לחלק״, ועל התועבה שנעשתה בישראל וחילול כבוד התורה והרבי...״ הנזיפה הועילה — והרב הוחזר והושב על כנו.

(המכתב נמצא בספרו של הרב אברהם יהודה שווארץ, בשו״ת מהר״ם שיק חיו״ד סימן רי״ט ובעוד ספרים).

הרבי־המשיח

מאז שפרסם רב יהודה את דרשתו של רב: „אל תגעו במשיחי ובנביאי — אל תרעו״ — במשיחי — אלו תינוקות של בית רבן, ובנביאי — אלו תלמידי חכמים״ (שבת קיט:) ומשראו ת״ח עצמם (הנביאים) קרובים למשיח („למשיחי ולנביאי״) לא זזו מלחבב את הדרש עד שראו את עצמם ראויים לאותה איצטלא ובסתר לבם ניקר הרהור נועז על אפשרות של מינוי עליון בזכות יחוסם המשפחתי הנמשך עד דוד מלך ישראל „משיח אלוקי יעקב״ ואין לך רבי עד ימינו שיוותר על השלשלת הזאת (באזני כוה״ש ליחששה בימים אלה אשת חסידות, מעריצה של אחד האדמו״רים המפורסמים ביותר והבליעה את שני התארים זה בזה הרבי במשיח — והמשיח ברבי. משהעמדתיה על דעתה הנפסדת, שגדולים נכשלו בה — יצאה בהודעה גלויה ולא השאירה כל ספק במחשבתה וברעיון רוחה המסולפים, שאולי שמעתם מאחרים והעתיקתם: הלא תודה שהגיעו כבר ימות המשיח והקב״ה של ימינו צדיק גדול יותר מהרבי שלי? כבר סיפרו על הריב״ש שכתב לגיסו, ר׳ גרשון על עלית נשמתו בר״ה ושאל את המשיח: אימתי יבוא מר (סנ׳ צח.) התשובה היתה כשיתפרסם לימודך ויתעלה בעולם ויפוצו מעינותיך חוצה.

הרבה סיפורי־מעשיות נתלים על פי חסידי חצרות אדמורי״ם, שאמונתם התמימה בצדיקיהם נתעלתה והתחילו לחזות בנערציהם קדושי עליון, העשויים וראויים להיות שליחה של השכינה ועושה דברו של השי״ת עלי אדמות. סיפורים אלה אפשר לחלקם לשני סוגים — א. הם אלה המספרים על רביים צדיקים, הרואים עצמם קרובים למלכות ומקומם במחיצתו של מלך המשיח — ועל אלה יסופר:

רבי אחד נוהג היה שלפני לכתו לישון הורה לבני־ביתו שאם יבוא המשיח בשעת שנתו, שיעירו אותו מיד; או: מעשה ברבי שקנה חמור ופיטם אותו בכל מיני מתיקה, שכשיבוא המשיח יעלה עליו וירכב לקראתו כדי לקבל את פניו. בעל מסורת חסידית עשירה מוסר על רבי אחד שחסידיו האמינו בו אמונה בלי מצרים, שכאשר בירכוהו בזהירות „שיזכה לביאת הגואל״ — לא היה עונה „אמן!״ אלא היה משיב ואומר: „ביחד עם כל ישראל״ — מה פלא אפוא, שרבי, ששמו „מנחם״ ושם ספרו „צמח״ — שני השמות השוים בגימטריא ושניהם כינוייו של המשיח, שחסידיו ימאנו להאמין שרבם בקראו את שם ספרו בשמו שברצונו לבטא בכך את אמונתו בשליחותו המשיחית. הרבי אמנם עטף מחשבתו ואילו חסידיו גילוה ורבה הראשון של בורשה העמידם על טעותם הגדולה.

הוא „מנחם״ הוא „צמח״

אולי תתקרב ההשערה לאמת אם נאמר שאותו חסיד נלהב שהפריח את רעיונו הנועז על משחיותו של הרבי שלו (ומרביתם של החסידים התלהבו אף הם מזה והסכימו אתו) שגמרא מפרשת פרושה היתה לפניו והיא ב„חלק״ ששם מדובר באריכות על מלך המשיח וימות המשיח — עד שלבסוף נזרקה השאלה לשמו הפרטי (שכן „משיח״ הוא תואר מלכותי גרידא) — מה שמו? דבי ר׳ שילה אמרו: שילה שמו שנאמר — ,עד כי יבוא שילה׳; דבי ר׳ ינאי אמרו: ינון שמו שנאמר... דבי ר׳ חנינה אמרו: חנינה שמו שנ׳... (סנ׳ צח:) והמפרשים פירשו שכל בית מדרש השתדל להוכיח ששמו של הגואל המיוחל הוא כשם רבו. למה ייגרע אפוא חלקם של חסידי ר׳ מנחם וימנע מהם לדרוש בשמו של רבם ולהוכיח בראיות את משיחיותו?! שיש להם על מה שיסמוכו מחמת מדרש מלא שנפל לתוך פיהם: „חושבנא דדין כחושבנא דדין, הוא מנחם, הוא צמח (איכ״ר פא, נז).

הואיל וכבר אמר אביי ש„מצוה לשמוע דברי חכמים״ (יב כ. ועוד) הבה ונקיים את מאמרם: „והוי דן את כל האדם לכף זכות״, ומותר לנו לשער שהדבר אירע בבורשה בעיצומה של תקופת הקיץ, בימי חודש אב הלוהטים, בשעה שהחום היוקד מרפה את הגוף מבחוץ והרעב מוצץ את דמו מבפנים, כי יום ט׳ באב ירד על יהודיה, יום בו נשרף בית המקדש פעמיים וקרסו חומות ירושלים, משוש כל הארץ ותהי לעיין וערי יהודה כשדה נחרשו ורואים הם, יהודים תמימים אלה כאילו בימיהם ובעוונותיהם חרבו ערינו ושמם בית מקדשנו וגלה יקרנו, כי על כן כאבלים לארץ ישבו, קינות הגבר שראה עני בשבט עברתו״, על שפתם בלילה ונכאים יהגה חיכם בפיוטי הלוי — בבוקר.

צער אחרי צער מתנים להם חרוזי העצב ופסוקי זעם וצרה שופכים לארץ כבדם וכל דבריהם: קינים והגה והי. והנה אור מבצבץ מחביון סתרו, מרעיף זהריו ומחשכי נשמתם, כי מנחם שריחק מהם — משיב נפשו בדברי עידוד וחזוק, אחרית טובה מבטיחים להם המנחמים (קינות לט״ב): „כי אלוקים, הלא נצח? ולא יזנח, כי תקוה היא ורוב שלום לבניך״. גם פסוק מפיץ נגוהות גורר אחריו דרש נפלא חדור תוחלת: „שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה (יז, סו, י) — ,כל המתאבל על ירושלים, זוכה ורואה בשמחתה (תע׳ ל:), ספר הקינות לקצו הגיע / וקנצי לצרות באופק הופיע./ אבן הייאוש שהעיקה על לבם נגולה והתחילו לקום מאבלם ומבקשים להשב נפשם בדברי תורה — ותבוא ההלכה ותתיצב מנגד: „...ואסור לקרות... ולשנות... ומותר ללמוד מדרש איכה״ (א״ח תקנ״ד א—ב) אז שולף אחד מחסידי קוסוב־ויז׳ניץ את המ״ר ,דברים׳, שמדרש איכה צמוד לו ולומד. בחלקו אינו מבינו בגלל הארמית שבו, אבל מיעוטו נתפס בשדה ידיעתו וקטע מעניין שבפרק א׳ מתיצב בפניו ושובה את (תשומת) לבו. עיניו זהרו באור יקרות, פסוקים נופלים לתוך פיו בזה אחר זה, פנינה מצא, מרגלית טובה, אשר ביקש נתגלתה לו: רבו הנערץ, ר׳ מנחם מנדיל מקוסוב נזכר בשמו המפורש בפרק זה. ואם מעט לך זה — הרי גם שם ספרו לא נפקד מקומו — „צמח

צדיק״ — ושלשת השמות הנקשרים באדם אחד, **הוא רבו הגדול**, נשענים ונדרשים על פסוקים הרומזים על משיח בן דוד: „...רבי יהושע בן לוי אמר ,צמח׳ שמו, שנאמר: „הנה איש **צמח** שמו ומתחתיו **יצמח**״. ר׳ יודן בש״ר איבו אמר ,מנחם׳ שמו, שנאמר: „כי רחק ממני **מנחם**״. מוסיף ר׳ חנינא: ולא פליגי — חושב דדין כחושבנא דדין — **הוא מנחם הוא צמח** (איכ״ר א, נז).

ויהי אך גלה את אוזן חברו על המציאה שבאה לו בהיסח הדעת והתחיל להאמין שמגלין לו טמירין, קפץ חברו והשלים את המדרש לשם השלישי — **צדיק**. במקרא מלא מספר זכריה (שמביאה הגמרא ב,חלק׳) „גילי מאד בת ציון, הריעי, בת ירושלים, הנה מלכך יבוא לך, **צדיק** ונושע הוא **עני ורוכב על החמור**...״. איתערותא דלעילא היא שביום ט׳ באב בו נולד המשיח (לפי מסורת מקובלת) רזא דנא גלי לנא, אין זאת אלא משמים זימנו לנו דברי חז״ל שברוח הקודש שנוססה בם ניבאו על רבם שהוא — הוא זה שמצפים לבואו ודברי חכמים אינם צריכים חיזוק. פסוקים ומדרשים ומאמרי חז״ל. המאשרים ומקיימים, מודיעים ומודים **שמנחם, צמח וצדיק** — שמותיו של המשיח הם וכל שלשת השמות עלו ובאו ושכנו על ראשו של אדמורם, השוכן כבוד לרגלי הרי קוסוב, על גדות הצ׳רמוש הנשען לגבול ויז׳ניץ. עת דודים הגיע, פקד ה׳ את עמו ויחונן את בניו לבחור לו את משיחם, כי בא מועד... **לפיכך אין לתמוה שבבוא ר׳ יעקב צבי**, רבה של בורשה השוכן בתחילת הריטריס, לבית הכנסת העליון הקרוב אליו, להתעטף בציצית ולענוד טוטפות ולהתפלל תפלת המנחה עם צאת יומא צומא רבה וירא את השמחה שלבשה חלק מהמתפללים. התשובה שניתנה לו ולשאלתו: „לשמחה, מה זו עושה?״ — הלמה ברקתו, מחצה את מחשבותיו ותבלבל את דעתו ויקרא במר נפשו: מה זה היה לכם, יהודים טובים, כלום יודע לבכם מה שפיכם מדבר?! אוי לאזניים שכך שומעות! ויוסף ויאמר את דבריו הנמרצים: אמונה כזאת ועבודת האנשים המאמינים בה — זרה (היטב ידעו החסידים לצרף את שתי המלים ,עבודה לזרה׳) דברי חסידי ויז׳ניץ בבורשה ותשובת רבה התמימה וההגיונית, עשו להם כנפיים ואש המחלוקת ניצתה בהרי הקרפטים ובבקעותיה; ארצות בוקובינה ומרמורש רעשו וילהטו מוסדותיהן ותגדל התבערה ותהי ללהבת המריבה שאחזה בבתי ישראל ומדנים נשתלחו בקהלותיהם — עד שבא הכהן מברג־סאז, בן בנו של אהרן הכהן, אוהב שלום ורודף שלום וישכן שלום בבורשה בהבטיחו: „הנני נותן לכם את בריתי החיים והשלום״. מבורשה יצאה הרינה לעיירות של מחוזות מרמורש ולשונות אש המחלוקת שלפתו את כפריהם התחילו שוקעות. מהיום ההוא ומעלה ידעו רק אהבה ואחוה ושלום וריעות. וגר חסיד קראלי עם חסיד ויז׳ניצאי ואטיניאי עם סאנזאי ירבץ ושיעשע קעכנאי בתורות זידיטשובאי וסטמראי כליובאויצי — יחטוף שיריים. לא ירעו זה לזה ולא ישחיתו את שער הנצחון בהמירם את הכתבת „זה השער לה׳ צדיקים יבואו בו״ — בפסוק „שקץ תשקצנו״ (ר״ל) **ולא ירפדו את מדריגות המקוה במסמרות** נטועים במקום שרבם של אחרים צריך לירד לטבילה בו, כי מלאה גלגלתם דעת שכל הישר כמים של המקוה על רביהם מכסים.

„כל מקום שיש חלול השם — אין חולקין כבוד לרב״ (ב״ר יט).

מכתב עוז של הרב מברגסמס

(הכתב והמכתב כמעט שלא שניתי ג. ש.)

בע״ה יום ו׳ עש״ק לס׳ יתרו תר״ל לפ״ק ב״ס יע״א.

שלום וברכה ורב שלום לשלומי אמינ״י מקהלה **מפוארה** בתו״י **ובחסידות** וכראשם אלופי קרו״ט עדת **ישרון** דק״ק **בארשא** יע״א. —

הנה שמעתי ותרגז בטני, כי ירדה קרן ישראל וקרן התורה פלאים בקריה נאמנה, בקהל קדושי׳ עדת **בארשא, ארץ רעשה** ומוסדי הרים ירגזו דא לדא נקשן גם נטפו דם ואש ותמרות עשן, מלאכי שלום מר יבכיון, אבל יהמיון יצעקו **חוצה** גם לבני אדם תבהלנה כל פנים, קבצו פארור בתמרור, **נאקת חלל** נואקים לקול המולה גדולה, במלונן של מרגלי׳ הציתו אש, הגדילו המדורה בקהלה מפוארה, מהרסי׳ ומחריבי׳ ממנה יצאו, הנה בגויים נשמע קולם. וכל עוברי אורח והולכי על דרך מגידי׳ דברים מרים כלענה, קשים כגידים בקהלה הנזכרת המהודרת בטוב המעשים, צדק ילין בה ולא ימוש מרחובה ועתה מרצחים. וקול הבערה יצאה לחלק **ולעשות פירוד בין** הדבקים, ומאוד אנחה נפשי בשמעי מהנבלה אשר נעשה בקהלתכם אשר קמו אנשים לחרף ולגדף את כבוד הרב המאוה״ג החריף ובקי ירא אלקים וכו׳ מו״ה **יעקב צבי ואלדמאנן** נ״י אב״ד דשם, להוריד אותו מכסא הרבנות באכזריו׳ חימה אשר זה חמשה עשר שנים נתקבל לשם לרב ומורה, ונהג ברבנות כהוגן וכשורה ועובד ה׳ ובתורתו יהגה יומם ולילה עם תלמידי׳ מקשיבי׳ והוכי׳ בתום, והקול נשמע לכל מדינת אונגארן, כי כן עשו **חסידי וויזניין, בקנאם קנאת** רבם הרה״ג הצדיק מוויזניצע נ״י **כי התפארו** כי **„צמח״** במספר **„מנחם״** ובכן **רבם** הוא **משיח** וכן כתבו בפנקס שלהם, וע״ז אמר הרב אב״ד דשם כי אמונה כזאת ועבודת האנשים המאמיני׳ בה **זרה**.

חתת החסידים עולה עד להשחית

דבריו נאספו עליו באכזריו׳ חימה וימררוהו וירדפוהו להסירו מכסא הרבנות כל ימות עולם וגם פרסו מכמורת **החרם** והנדוי על כל אשר יקראוהו בשם **רב** או יבוא לדון לפניו ולשאלו בדיני או״ה ויקימו להם **מלמד** תינוקת **לרב** ומור״ה; ישומו ישרים על זאת! איכה נעשתה תועבה הזאת בישראל, לחלל ש״ש וכבוד התורה ולומדיה וכבוד רבם הרה״ג הצדיק מוויזניצע נ״י, להורידו בעפר ולחלל כבודו הרמה והנשא?! ורשעים ופריצי עמינו שומחים היום הזה יום שקיווניהו, ראו התנהגות הקהלות ותהליכותיהם ואמונתם ובחושך ילכו אחר ההבל ויהבלו וקרן התורה נשפלו על ידם. — אחבנ״י למה יאמרו הגוים איה אלקי׳ ואיה האהבה והשלום אשר בנ״י מוכתרים בה?! אין לשער גודל חה״ש. **אוי לנו** שכך עלתה בימינו, אוי לדור ששופט את שופטיו, שומו לבבכם מה עשיתם, וכמה גדול כח הנצחון לעור עיני החכמי׳ ויראי השם. אחיי ורעיי אל תחשבו עלי מחשב׳ פיגול כי

אני אינו חס על אדמו״ר הרה״ג הצדיק מוויזניצע נ״י, חלילה, נקל כבודו הרמה בעיני? חלילה לכם לחשוב עלי ככה, ועדיי בשחק כי מיום הכרתי את כבוד הרהגה״צ נ״י, אהבתו חקוקה במורשי לבבי, אהבת עולם אהבתיו, ורשפי אש שלהבת, אהבת ימים רבים לא יוכלו לכבותה, כאשר נודע ומפורסם לרבים כי תמיד תהלתו בפי, להשתעשע ולהתכבד באהבתו אשר הראה לי כמה פעמים. מה יקרו לי אהבתו ומה יקרו לי דברותיו והקדושי׳ וחרותים תמיד על לוח לבי, אך אחיי ורעיי אתם מחללי׳ את כבוד הרה״ג הצדיק כי להרבות מחלוקת ופירוד לבבות בין צדיקי הדור ויראי השם, בוא וראה כמה קשה המחלוקת במד״ר (קרח), ומחלוקה א׳ דוחה בעוה״ר מאה פרנסות, איה חכמתכם אשר קבלנו מרבותינו הקדושי׳ ז״ל כי זה עיקר החסידו׳ להיות ערום ביראה הסכלתם עשו לעשות חרם ונידוי על כל איש אשר יקראהו רב וישאל ממנו שאלות באו״ה, כפי הנראה דעתיכם כי חל החרם על כל הקהל והצבור, נפלאות בעיני איך יעלה על לבבכם שטות גדולה כזה, אף דמבואר בשו״ע יו״ד סי׳ רכ״ח בענין חרמי הקהל כי המועט נגרר אחר הרוב, כ״ז אם עושים הקהל לטובת הקהל והצבור, אבל אם הקהל ועדה יעשו חרם ונידוי ולגזור להרוג נפשות ולשפוך דם נקי חנם, חלילה להיות נגרר שום א׳ מישראל אחריהם לכן אל יחוש שום א׳ מכם לחרמיהם ונידוים, ועל מור״ה אשר קבלו להורות להם הוראה בדיני או״ה, תמיה אנכי שאפי׳ הגיע להוראה אין לו רשות להורות באתרי׳ דחברי׳ במקום ת״ח מופלג אשר נודע ומפורסם למור״ה, המורה שם הלכה בלי רשותו הוא כמור׳ הל׳ בפני ו״בו כמבוא׳ בפוסקי׳.

ובלאו״ה האידנא מקבלי׳ לרב עפ״י כתב ומכתב רבנות עליהם ועל זרעם והנלוי׳ עמהם ופוסקי׳ לו שם כל הכנסות ואדעתא דהכי שבק קהלה אחרת עם כל הכנסות ובא לזו, א״כ נראה דמדינא קנה כל הכנסות, והבא לשם ומקפח פרנסת הרב הוא מסיג גבול, והוא בכלל ארור מסיג גבול רעהו, והמורה אשר יסיג גבול הרב הנ״ל להורות הוראה בלי רשותו יורה כבן סומ״ר, ואין לסמוך עליו בגיטין וחליצו׳ ובהורא׳ או״ה ושומ׳ נפשו ירחק ממנו.

„מענה רך ישיב חימה״ (משלי).

ואתם ראשי העדה הישרי׳ בלבותם תנו ידכם לה׳ להעמי׳ הרב על כנו הראשון כמשפט ולא לחוש לחרמיהם כלל וכלל ויהי ה׳ עמכם וחפץ ה׳ בידכם יצליח, ואתם מנגדי הרב, עידי בשחק כי מעולם אין דרכי להכניס עצמי במחלוק׳, אולם יראתי כי יש בשתיקה חילול השם להרבות קטגוריא בין ת״ח וצדיקי הדור, ובערה בם אש המחלוק׳ ואין מכבה. לזה קטן כמוני הבא לכבות שומעי׳ לו, ואין מזיחין אותו, ומעתה אומר מה שנראה בעיני ולא אשא פנים, כי לאמת שהוא אהובינו אהוב יותר מן הכל, ומה מאד פלא בעיני אף לפי דעתיכם כי עשה הרב שלא כהוגן, עכ״ז איך עלה לבבכם למהר לשפוך דם לדין דיני נפשות בעצמם, הלא יש דין בישראל לעמוד לדין לפני גדולי מדינת׳ שיהיו, לפני הגאון האמתי הצדי׳ אבדק״ק חוסט, או לפני הגאון החריף הצדיק אבדק״ק סעליש יע״א אשר נודע ומפורסם שהוא אוהב נאמן להרה״ג הצדיק מוויזניצע שליט״א, לכן באתי להזהיר אתכם באזהר׳ גדולה חלילה לכם להרבות ריבו׳ וקטטו׳ לעשו׳ פירוד בין הדבקים הלא יראי השם אתם מדוע לא תעמדו לדין כראוי לאיש הישראלי עפ״ד תוה״ק, ואם יחשדיני שומע, אוהב הרע, מה לך כי נזעקת, נדרשת ללא שאלוך, נמצאת ללא בקשוך — אהוביי וידידי, מה אעשה כי אהבת אמת והיושר דחקני לצאת מגדרי ולא אוכל להתאפק לעצור במילין כי ה׳ בלבי כאש בוער׳ ובעצמותי עצור. — ויען כי סמוך לשבת מלכתא לא אוכל להאריך יותר, אך בטח לבי כי תשימו על לבבכם דברי אלה ודברי ימצאו חן בעיניכם למנוע אתכם מבוא בדמים ולחוס על כבוד השם ותוה״ק, והעושה במרומיו שלום ישפות לכם שלום, וייטיב ביניכם אהבה ושלום, וישים בלב כל אחד מכם לתת מקו׳ לשלום, ואם תקום מלחמה ואמר אני בשלום, כי אחרית לאיש שלום, וכל העם על מקומו יבוא בשלום, והנני נותן לכם את בריתי החיים והשלום, ידידכם דורש שלומכם באהבה עזה מצפה להרמת קרה״ת וקרן ישראל במהרה״.

הק׳ **אברהם יהודא הכהן שווארטץ**
אבדק״ק ב״ס (בערעג־סאס) והגליל

הרבי וביתו

גנו של הבעש״ט

צדיק כתמר יפרח.

מסורת חסידית נחמדה מספרת על טיול מופלא שערך מיסד החסידות עם סיעת מרחמוהי במדרונות ההרים שבין קוסוב וקיטוב, קסילוביץ ויאזלוביץ. אז, בהלוך אתם הלוך יטלטל עצמו הצדיק המסתתר, לפני התגלותו בין העצים, הלוך ושוטט בחגוי הסלעים בירכתי יערות עבותי־ אילנות ושפות פלגי־מים ומעינות הומים בסתר חביון נקיקים, נפקחו אזניהם וישמעו סוד שיח הדשאים בנועם ברוח ולחשות האלונים, צמרתם ורחש האשוחים בעמדם פרושי כפות בתפלה, מתנועעים לרוח היום — גדולה היתה שעה זו לר׳ ישראל, שעת הפגישה עם ידידיו הותיקים — ירוקים, גבורי־גובה שבצלם התלונן ובסתר עפאיהם התיחד עם קונו והאזינו לזמרת בעלי כנף ושירת היער ומלואו. המקורבים חשו ברוממות הרגעים וינועו ויעמדו מרחוק ויעקבו נרגשים אחרי תנועות רבם הנערץ. והנה נעור הרבי מדבקותו, הורמו גבותיו שסוככו על עיניו, קרא למלויו שיתקרבו אליו, פשט את יד ימינו ויור באצבע מעל הרי־הקרפטים, לצד דרום הרחק מעבר לרכסי הרים כה פתח ואמר: רואים אתם, הנלבבים, את הבקעה ההיא שמעבר ליערות עבותים, בקעת מרמורש היא, בזאת הבקעה בחרתי, ברצוני לעשותה גן מלבלב, מניב פרי הילולים שבו תעלה החסידות כפורחת. בגן זה יציצו ציצים ביראת שמים ויגבה לבם בדרכי ה׳, עליכם אני נוטל לטעת בו נטעי־נעמנים של החסידות, זכרו זאת ואל תשכחו את הגן.

למה נמשלו הצדיקים כתמר וכארז כי ע״י שהם גבוהים יותר מכל האילנות ונראים מרחוק — הכל עומדין תחתיהן ונושאים עיניהם לקומתם

(מד״ת בר״ה).

באגדה הנ״ל, החביבה כ״כ על כותבי דברי ימי התנועה

החסידית ואין איש שישכחנה ולא יזכירנה, יש בה יותר מגרעין היסטורי ואפשר לראותה כמציאות, שכן במרמורש מצאה החסידות מכל השיטות והחצרות קרקע פוריה. כמעט שלא היה אדם במרמורש שלא השתייך לאיזשהו אדמו״ר. אשר לבורשה — היא לקחה חלק בראש. עיירה קטנה זו — שלכל רבי ורבי — נציגיו מצויים היו בה, בהימתח קו דמיוני מהרי קיסוב וקוסוב לפי הושטת אצבעו של הבעש״ט לכיוון דרומה — ופגע בה בבורשה. שנים־עשר בתי צדיקים כמספר שבטי ישראל קמו מחסידות הרבי ממעזשבוז ואף אחד מהם לא עשה כדי לממש את נבואתו של יוצר החסידות בעמק ברכה זה ששמו מרמורש — עד שיצא חוטר מגזע האלון רב הפארות והתפארת והעלה מקום שני שבמעלות צדיקים והוא קוסוב וצירפה לראשון, לקיטוב וממנה, מקוסוב הסתעפה חסידות מבהיקה בזהרה שעתידה לשלוח פארותיה לבקעה זאת. שרים היו בבורשה את השיר העממי המציין את חסידותה הייתרה בה מיתר אחיותיה: „בארשער חסידים — ווישעווער נגידים״... וכו׳. הקדים החורז את בורשה בגלל החסידות.

חזונו של אבי החסידות, הבעל־שם־טוב הקדוש, נתגשם בשלימות: עמק מרמורש הניב נטעי־נעמנים וחצרות אדמו״רים צצו במבואותיו ושושלות „מלכים״ נשתלשלו ביישוביו. גם בורשה זכתה כאמור לשושלת משלה, היא שושלת בורשה שראשית שגתה מאוד אולם אחריתה, לגודל הצער, מצער היתה, קצרת שנים. אדמו״רות זו שהחלה באישיות מופלאה רבת זוהר, הוא הרבי ר׳ פינחס זצ״ל, התחילה דועכת עם יציאת מייסדה מבית מטעיה, מבורשה. שלשה מלכים נשאו את כתר בורשה על ראשם: האב, הבן (ר׳ אלתרל לא הוכתר אלא נקרא בתוקף הירושה) וחתנו, לוקח בתו של האחרון. בנו של ר׳ אלתרל, יצחק שהיה ראוי למלוכה, נספה באושביץ ובנו השני, אהרון ז״ל, סירב להתעטר באדמו״רות, כי לא ראה את עצמו ראוי לכך (כדבריו) בניהם של חסידיו המובהקים של הרבי לא שכחוהו העלו את עצמותיו ואת עצמות אשתו ויעשו עצמם „חסידים מתים״ (כדוגמת חסידי ברצלב) — והם חסידי בורשה מתפללי בית הכנסת „אוהל פנחס״ אשר בבני ברק רחוב מהרש״ל תצ״ו. מיסודם של שלמה זלמן שטאובר וגאנץ דוד.

„א״ר יוחנן גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת״ (סנ׳ צב).

הוקרת אדמורי״ם בבורשה

אמנם היטיב הבעש״ט לבחור לתנועתו את עמק הברכה. שבורשה שרויה בתוכו, שכן כל צדיק וצדיק שבא לבורשה, בין במיוחד ובין באקראי, נתקבל ונתכבד בכבוד ובקבלת פנים הראויה לו. ברם, אותה התפצלות השושלות ולידות ,חצרות׳ וייסוד שושלות אדמו״רים — אדם מישראל כמעט שלא התעניין בהם, לא בבורשה ולא בכפרים הסמוכים לה. משנתישב הרבי באחת המקומות, העלה על עצמו את שמו שנצמד בו לכל ימי חייו ואפילו אחרי שעזב את מקום שבתו. שושלת זו שנשתלה בכפר מהכפרים (ערים — מאן דכר שמן השמעתם מימיכם אומרים: ווארשאוויר רבי׳ ווילנער רבי וינער רבי ?!) והוציא את שמעו לעולם, גדלה חיבת המקום לרבי והיטו לו חסד ותושביו התחילו לפקוד את נוהו והתיקרו בו, התלכדו סביבו, נהרו אליו בימי חג ומועד ובעתות שמחה התחממו כנגד אורם והושפעו מדרכיו, דביקותו הדביקתם והתלהבותו הלהיבתם, צפו במעשיו ובתנועותיו ויחקום ואפילו את העויותיו העתיקו ואת נוסח תפלותיו — לא כל שכן. בדבקותם לצדיק זה שבא לכפרם ובחסידותו ראו גם צד מעשי: הצדיק דאג לשלום חסידיו, התעניין בפרנסתם משתף עצמו בדאגת משפחתם, שמח בשמחתם ובצרתם — לו צר, התפלל בעדם ותשועת נפשם מברכתו באתם. מהם שבאו לבורשה וחסידותם בידם ונסעו לאדמוריהם למקום שבתם, החזיקו בחסידות זו גם בבורשה. רוח אחרת היתה עם יהודי בורשה בבוא אליהם הרבי המובהק שלהם, רבי פינחס והאציל מגדולתו על הכפר ויחל להיות הודו וזיוו והדרו ויודו לה׳ כי טוב, שלא מנע את חסדו מהם וישלח להם את צדיקם הפרטי ושוב אין צורך בעלית הרים ובירידת בקעות למען הגיע לבתי הרביים, להקביל את פניהם ברגל. כל אותן השנים ,המאושרות׳ הוקירו אדמורים אורחים את רגלם מבוא לתחום הרבי. אולם בעזוב הרבי את בורשה, כפר שעשועיו ששמו נקרא עליו, נפתחו שעריו בפני אדמורים מכל החצרות, ששו לקראתם, האזינו לנוסח תפלתם, שטחו בפניהם את בקשותיהם, פירשו את ,פתקיהם׳ והיגום ב,פדיונותיהם׳. ואפילו הרביצין שלומצע מזידיטשוב ישבה בבית הדיין ר׳ גרשון ,ואמרה תורה׳ בפני יהודים נשואי פנים וכסופי זקן (נקמה מסותרת ,התנקמו׳ ברבי שעזבם בעת צרה).

היו בבורשה ,נכדים׳ שפשטו ידיהם ל,קויטליך׳ (כמובן מחוץ לבורשה) מחשש פן יהיו לבוז אלא מתוך זהירות לא ,תלו׳ עצמם באילנות הגדולים שהצומחים עליהם, תהלתם בקהל חסידים היתה. ולפיכך התיחסו על בית נדבורנה, ביניהם משפחת לייפער היתה שהקימה שושלות אדמורים, ומשפחת אלי׳ פולק, שהוא ואשתו בצאתם מבורשה, כשהשעה דחוקה היתה ובבואם לערי זיבנבירגן ,העיד׳ האחד על השניה שזוהי ה,רביצין׳ מבורשה וכן להפך. נכדם, חיים מאיר — ניסה אף הוא לרשת אדמורות סבו — אולם בוינה נתעשר ומת ערירי ולולא כוה״ש — לא היו יודעים אפילו את שמו בקבורתו. בניגוד להם, ר׳ יוסף מאיר ורצברגר, בנו של יצחק הדיין. בעברו ל,אונטר־וישה׳ הכתירוהו לרבי, אבל הוא סירב לקבל קויטליך. מנהגו מנהג רבי היה ואת חנותו שמר ופרנסתו איפשרה לו לעסוק בתורה. ומחמת שהגויים ראו בו איש קדוש, נהרו לחנותו ומסחרו פרץ בכפרו (אשתו הרבנית בריינדיל היתה אחות הסבתה של כוה״ש).

משני האדמו״רים לבית נדבורנה שעזבו את מקום התמלכותם הכפרי ועברו לגור בוישיבה ומשם ערכו ,קפיצה׳ לבורשה והם ה,ראחובאי׳ וה,קעכנאי׳ ראוי האחרון להערכה מיוחדת. ה,קעכנער רבי׳ שהביא עמו את שם הכפר, בעקרו ממנו לעיר שהבטיחה לו פרנסה כלשהי — תקותו לא באה. הוא הקים את ,חצרו׳ בשכונה מרוחקת לירכתי ה,ציפצירייי׳, איזור מיושב גרמנים אולם חסידיו השיגוהו גם שם והקיפו את הצדיק הזה באהבה אמיתית. החמימות הקדושה שהקרינה מת״ח זה הגיעה לבחורי הישיבה הגדולה והתחילו אף הם לפקוד את ביתו. כאן נמסרה רשות המעשה לידי הרבנית: התיקה אותם מניענועיהם מעל דפי הגמרות והזמינתם לשולחנה. בערב פירשה סדין על הדרגש והציעה לאורחיה ללון בביתה. לא הועילו טענותיהם, שרק לשם לימוד בגמרא

באו (שכן בעיר „נגנזו" המסכתות הנלמדות אותה שנה במתיבתא הגדולה מחשש לקריעתן ואילו אצל הרבי מקעכניע גלויות היו) בעלות השדפון בתקציב ביתו — לקח את הקפטן והשטריימל וערך גלות לכפרי מרמורש. בבורשה התארח אצל הירש (פעפער) שלומוביץ.

ביקור אדמו"רים

האדמו"רים שבאו לבורשה — אכסניא קבועה המתינה להם — וזו לאו דוקא אצל חסידיהם המובהקים. אם שרבים היו מתכבדים להביא את האורח הדגול לביתו, הם, האושפיזין הנעלים, שמרו על כבוד האכסניא הראשונה, הלך ולן בה ולא שינה אותה, בדרך שלימד אברהם אבינו עליו השלום („וילך למסעיו"). אלה הם מקצת מהמארחים אדמו"רים בביתם:

ר' לאזער (אליעזר) שטיימץ וחידל אשתו — בביתם הגדול והמרווח שהה הרבי מויז'ניץ בצד העליון של בורשה במזרח ר' משה חיים האז קיבל בביתו המפואר את הצדיקים מבית ריז'ין — בצד התחתון של בורשה; במערב; ר' הירש פעפער — אירח את הרבי מקעכניע היושב בוישיבה ומתפרנס בדוחק ומפרנס אחרים מדוחקו — בביתו הנאה שבטשיזשלא — בצפון בורשה; ר' הירשל מנדיל-פייושעס היה מארחו של הרבי ר' שמואל חודרוב מפטרובה, גיסו של הרבי מבורשה, לוקח אחותו חוה; גם הרב מקאלעב שבת פעם את שבתו בבורשה אצל ר' משה וירצברגר ושהה שם שבוע ואת ה„סולו קוקוש-מר" הוריד אתו והפיצו והרגילו על לשונם של המסובין לשולחן. אבל לא נקלט בבורשה. רוב האדמו"רים ובייחוד הרבי מאטעניא התארח בביתו של ר' הערץ פרוכטר.

„אשת חבר — הרי היא כחבר" (ע"ז לט).

מזידיטשוב עד בורשה

בואה של ה„זידיטשובר רביצים שלומצע לבורשה לא בכדי היה ולא במקרה בדרך עברה. מטרה עמדה נגד עיניה כשנתארחה בביתו של רבי גרשון הדיין תר"פ, שישב בביתו של ר' עזרא ציג חסיד זידיטשוב. בשבתה בראש השולחן, שמסובין אליו תלמידי-חכמים שמעו „תורה" מפי בת-גדולים מופלאה שלמדה תורה בניגוד לדעתו של רבי אליעזר (סו כ.) ואגב שיחתה, סיפרה על הסבא שלה ר' יצחק-אייזיק בנו של הצדיק ר' צבי-הירש, שבימי נעוריו לא חשב ולא רצה להיות רבי וצעק: מוטב שאפשוט נבלה בשוק וכו'. אפילו את פני רבי מאירל מפרעמישליאן השיב ריקם. לפיכך סבל מחסור נורא ובבית אין לחם ושמלה. ימי ה„קעסט" (סמיכות לשולחן החותן) תמו ונסתתמו המקורות — ועדיין ממאן ללבוש איצטלא דרבנן. בצר לביתו נטל מקלו ותרמילו ונדד למרחקים למען שלוח מחית-נפשם של אשתו ובניו. בדרך נדודיו עבר את בורשה. בהיכנסו לבית הראשון, בליל חורף חריף כולו קופא מקור — הושיבוהו ליד התנור וכוס תה הגישו לו, האכילוהו ומטה חמה הציעו לו. בבוקר הלבישוהו בגדים והנעילוהו מגפיים חדשים ועקרת הבית סרגה לו פוזמקאות בשלשת הימים ששהה שם. בהגיע הידיעה על פטירתה של אשת טובת לב זאת, אסף הרב מנין אנשים, אמר פרקי תהלים ולמד משניות לעילוי נשמתה והגיד קדיש. הרביצין שלומצע עשתה מאמצים לגלות את משפחת הצדקת, לחשוף את שמה ולעלות על קברה — אולם אף אחד מ„חסידיה" לא יכול להושיט לה יד עזר, כי באין שם חושף קברים, אפילו אברהם החרש היודע ומכיר את בורשה ואת יהודיה החיים ומתים מאז היותה — אף הוא אינו יכול להושיע... והרביצין שלומצע יצאה את בורשה ומקצת כספי פדיונות בידיה וקורט זכרונות השאירה בלבו של כותב השורות שנער לומד בבית-המדרש, שממול היה ושמע הרביצין „האומרת תורה ולוקחת קויטליך", התיקהו מגמרתו והביאהו לבית רבי גרשון הדיין ויחז במחזרה שלא ראתה בורשה מאז היוסדה: אשה חבושת שביס ועטורה „שטערנטיכל" מנצנץ אבנים טובות ולבושה „טלית קטן", יושבת בראש יהודים עטורי זקן ו„אומרת תורה" כוה"ש שמע את „תורתה".

מבורשה נוהרים לחצרות אדמו"רים

אם כמעט כל יהודי בורשה היו בין אלה שר' אליעזר היה משבח אותם — „העצלנין שאין יוצאים מבתיהם ברגל", מבלים את ימי החג בשמחה ובטוב לב בחיק בני-משפחתם ומקיימין מה שכתוב בתורה: „ושמחת אתה וביתך" — הרי חלק מהם האזין לדברי ר' יצחק ש„חייב אדם להקביל פני רבו ברגל" — דבר הלמד מהשונמית (סו כז:) ומשהגיעו הימים שקדמו לבוא החג בייחוד לפני ראש השנה, ארזו מתי מספר יהודים את מכבדותיהם — הם בגדי-החג שלהם המכבדים את לובשיהם — מילאו בהם את ה„טורבה" — הוא תרמיל רקום צמר ומשובץ גוונים והוסיפו עליהם מקצת צידה לדרך — ויסעו, מי ברכבת — מערבה לסיגט ולסטמר ולמונקאטש לחצרות האדמו"רים השוכנים שם כבוד, ומי שנשא את רגליו וילך בדרך משעולים ושבילים המובילים מה„האנדל" משמאל בורשה והם הנתיבים המוליכים בהרים העולים בהם לויז'ניץ המהוללה, הודות לאדמו"ריה הגדולים, החל מר' מנדילי ור' ברוך'ל ור' ישראל-ניו ועד אחרון צדיקיה והוא ר' אליעזר'קע זצ"ל, שמלך בה ונמלט ממנה טרם השיגתו השואה. מטרת הנסיעה לרבי היתה בראש וראשונה ללמוד את דרכי השי"ת ועבודתו, לתהות אחרי אורחותיו בעבודת הקודש להתעטף בחסידותם של הצדיקים ולהימצא בקרבתם ולחסות בצלם ולהתבשם מריחם.

חסידות בורשה

„השכינה שעברה עם תרמילה ממז'בוש למזוריץ' — כך התבטא ר' יעקב-יוסף בעל ה„תולדות" — עם הסתלקותו של הבעש"ט — לא נעצרה במזוריץ'". היא הלכה והסתעפה. אותה גפן פוריה שנטע הבעש"ט בירכתי כרמו, שיגרה בדים וילכו יונקותיה והתפזרו לכל עבר. השתלשלה שלשלת ארוכה שהוסיפה חוליות חוליות. שושלות אין ספור צצו ועלו וכל יורש תורתו של הבעש"ט טרח וזכה להקים לעצמו מדור חסידי משלו. הילכך משיצאה „חצר-שושלתה" של אדמו"רות קוסוב להפיץ את נוגה זרחה על יישובי הקרפטים המזרחיים. הגפן שהוסעה מכרמו של הבעש"ט, דליותיה ופארותיה ניטעו והשרישו בגני העיירות והכפרים המרובים שבמורדותיו

ובקעותיו, גיאיותיו ועמקיו של אותו גוש הרים הנמתח משפלת הונגריה עד רמות רייסין. השטח מקוסוב שבמזרח עד זבלטוב שבמערב, נזרע „חצרות מלכים". (בזבלוטוב קמו שתי שושלות לשתי פלגות עוינות קוסוב וויז'ניץ ונתקיימו הם ומחלוקתם עד יום פקודתם הנורא).

בימי רבי ברוך מויז'ניץ היתה גפן זו לגפן אדרת שעתידה היתה לשלח שריגיה למקומות שעדיין לא הקרינו עליהם נגוהות החסידות: שמונה בנים אבירי תורה וחדורי אש קודש התיצבו נכונים להגיח מבית אבא בעיר מולדתם, בה נתבצרה חסידות מופלאה שדגלה באהבת ישראל, מוכנים ומזומנים לצאת ולבוא ליישובים קרובים ורחוקים להאציל מרוחם ולהאיר באור ה' אשר נגה עליהם. לא עברו ימים מרובים והנשארים העלו אבר, רפרפו כנפיהם, באו ועטו על טשוטקוב וזלישטשיק, שוץ והורדונקה וכפרי בוקובינה האירו מכבודם, אחד מבניו של רבי ברוך ירד מההרים שעליהם ריחפה לפני כמה דורות נשמת רוח אפו של מייסד החסידות, הלך, הלוך ועבור וינח למרגלות ההרים בירכתי בקעה, שעליה צפה הבעש"ט ברוח קדשו — רבי פינחס האגר הנקרא דרך חיבה ר' פיניעלה — ויהי לאדמו"רה של בורשה.

הרבי, מימינו ר' אלתר'ל בנו משמאל חתנו

שם הכפר נתמזג בשמו של הרבי

עיירה זו לא דמתה לשאר עיירות ששמותיהן נתפרסמו בעולם בזכות האדמו"רים שאיוו את מקומן למושב להם, שכן בורשה ידועה היתה ומפורסמת בלומדיה וחכמיה ובעקר — בחסידיה — טיבה וטבעה יצאו לה בזכות עצמה. אלא שחלק לא מעט מהודה נתן לה הרבי, האדמו"ר מבורשה, באישיותו הקורנת ובגדלותו, בחינת „ואגדלה שמך". כשדיברו על הרבי מבורשה מיד צפה והתרוממה בדמיון הדמות הפטריארכלית של אדם, שלא ירדה מעל פניו בת צחוקו המלבב ויחד אתו — עלתה תבנית הכפר הנחמד מוארך הצורה השולח זרועותיו — רחובותיו לשני עבריו, השוכן לירכתי מי נחלים עשירי מים, שדות ויערים. בורשה והרבי — יחס גומלין היה ביניהם: היא נתנה לרבי את שמה והרבי החזירו אליה מבהיקה מזיוו והודו. משם זה, הרבי מבורשה („בארשער רבי") שוב לא נפרד ממנו הרבי גם בעזבו את בורשה לצמיתות: בבודפשט — ביקרו אצל הרבי מבורשה; בורשיוה — נהרו אליו זקן ונער (בחורי ישיבה, משחסרו להם „יום" — השלימוהו במטבחה של ה„בארשער רביצין"); משעבר לסיגט (מחמת בן אחיו רבה של העיר, ש„צר" היה המקום לשניהם) נסעו יהודי בורשה לסיגט — אל הרבי מבורשה.

„חלום" המתוק של ר' אלתרל

גבולה המוניציפלי של בורשה נקבע הרחק מעבר לפריס־לוף ו„שעסול" (וציבאו (שם מקום) קודם לכן) כפר חרושת עצים, הרחוק ממנו, נכלל בתחומה. אם יוקח בחשבון ה„האנדיל" שבצפון ויתר הכפרים שבמזרח, כגון ה„רעפידיה" ה„בדיערץ" וה„פינטינה" — הרי היתה בורשה חולשת על „אימפריה" זעירת־אנפין והיא בורשה, בירתם. הרהור זה נדחק למחשבתו של הכותב בהעלותו את זכר רבה האחרון של העיירה. מותר לשער שר' אלתרל, שעל חותם הרבנות שלו רשום היה „אב"ד דק"ק בורשה" הוא בן לבית האדמו"ר מבורשה, שעשע נפשו בכך, שמושל הוא לא על שנים־עשר הרחובות והסימטאות, מרכיביה של בורשה בלבד, אלא על גליל בן ארבעה יישובים — הנ"ל, נקודות מושב סמוכין ונראין, שבכל אחת ואחת

מתגוררים משנים עד חמשה יהודים וקיוה שבאחד הימים תעצור לפני ביתו מרכבה רתומה לשני סוסים אבירים וממנה יורד אדם מגושם ובעל גוף, יהודי כפרי ומזמין אותו לברית מילה, להיות סנדק לרך הנולד, או לסידור קידושין במקומות הקרובים-רחוקים הללו, כמסופר ב„מעשי החסידים״, אולי חלם אי-פעם הרב, טוב הלב ובעל קומה ומראה אצילי, שיותר משמינית גאוה משפחתית מבצבצת מדמותו, כנין ונכד לבית ויז׳ניץ, אפשר חלם חלום מתוק על חותמת נתונה במספגת הדיו המונחת על שולחן-עבודתו בלשכת הרבנות ועליה חרות איזור שלטונו הרוחני — „בורשה והגליל״. — „רבי אלתר-מנחם-מנדיל-האגר״. ואלמלי צורפה מויסיעף לתחומו, כדוגמת הרופא סולומון שסיפח אותה לשטח ריפויו — היתה סאת אשרו גדושה, אלא שבזה קדמהו בן-דודו הגדול והדגול, רבה של וישיבה, במחשבה ובמעשה ובשנים, בסיפוח מויסיעף לרשת כפרים מתחום שיפוטו הרבני, כ„מיטל וישיבה״ ו„אונטר-וישיבה״ ועוד, ובמרכז חותמו שהוטבעה על אלפי מסמכים התנוססה ליד השם ותוארו פיסקא שכולה אומרת כבוד ורוממות...

אלא שגזירה היא שאין שני מלכים משמשין בכתר אחד. לפיכך הושוו שני הדודניים הנעלים בתוארי הכבוד כגון „בן פורת לאשלי רברבי״, ענף-עץ-אבות, יוצאי חלציהם של האחים הצדיקים, ועוד כינויי גדלות שדברו גבוהות במדה שוה על המכתבים שנשלחו לשניהם — זכת״ע.

בורשה נאה לרבי והרבי נאה לה

האדמו״ר מבורשה רבי פינחס האגר זצ״ל (או כפי שקראו לו דרך חיבה וליטוף — ר׳ פיניעלי) הוא דור שביעי למסד החסידות, שייסדו הבעש״ט — אביהו בחסידות, כי כאשר נבחר לנו ענף אחד ומיוחד שמושיט האשל הגדול, שצמח מתחתיו ועלה בהרי הקרפטים, ענף ששילח פארותיו לסוכך על יישובים שצצו על גבעותיהם ובבקעותיהם יצא לנו הסדר הזה: א. רבי ישראל הבעל שם טוב; מסר את החסידות לתלמידו הראשון במעלה והוא: ב. רבי יעקב קופיל הגם שלא נהג באדמו״רות אלא שבאזניו נלחש הסוד והצו לטעת את גן החסידות בעמק הברכה היא מרמורש גפן פוריה, שמוטות כנפיה עד בורשה הגיעו; ג. רבי מנחם-מנדיל בנו, בעל „אהבת שלום״, מיסד אדמו״רות קוסוב ומסרה לבנו; ד. רבי חיים יורש כסא קוסוב בעל „תורת-חיים״ (תרי״ד); ה. רבי מנחם-מנדיל האגר — בנו מיסד שושלת ויז׳ניץ (בעל „צמח צדיק״ שבימיו היתה בורשה כמרקחה בגין „פרשת-המשיח״ — תק״ץ—תרמ״ה); ו. רבי ברוך („אמרי-ברוך״ ירש אדמו״רות ויז׳ניץ. (צפה ר׳ ברוך), מספרת האגדה, ברוח קדשו שלא יאריך ימים על ממלכתו (שמונה שנים בס״ה) קם וחילק את „גנו של הבעש״ט״ בין שמונת בניו שכבר בצעירותם נודעו לשם ולתהלה בצדקתם ובגדלותם רוחם, מאורות גדולים שעתידים היו להגיה חשכם של עמקי הקרפטים המזרחיים והדרומיים, לרומם רוחם של תושביהם היהודיים פשוטי-עם, אנשי עמל ויגעה. בהתמלך בנו הבכור ר׳ ישראל כרב ב„בידבליא׳ שבמרמורש הועיד את בנו השני ר׳ חיים כרבי בבורשה אלא שלאחר הסתלקותו (תרפ״ג) ירש ר׳ ישראל את מלכות „ויז׳ניץ״ ונתאדמר בה. רבי חיים „נ חטף״ מבורשה והומלך באטיניא.

משפחת האדמו״ר מבורשה 1893 (תרנ״ג).

הרבי, האדמו״ר מבורשה, ר׳ פינחס האגר, שהגיע לבורשה בסוף המאה הקודמת, ונעשה „הרבי מבורשה״. הוא ישב בה עד פרוץ מלחה״ע הראשונה ועבר לבודפשט, עם שוך הקרבות, בא לוישיבה ובתרפ״א, בבוא הרבי מוישיבה ופתח ישיבה גדולה — נעשה המקום צר לדודו ועקר לסיגט תרפ״ז 1927 ונפטר בבודפשט בשנת הארבעים. עצמותיו ועצמות רעיתו הועלו לישראל ע״י חסידיו ונטמן ליד אחיו הצדיק ר׳ ישראל מויז׳ניץ, בב״ב בחלקת האדמו״רים. חסידיו מבורשה הקימו ביכ״נ ע״ש. רחוב בויז׳ניץ נקרא על שמו — בשם מאד מוצלח. „גבעת-פינחס״ — הוא שמה של גבעה בה נקבר אלעזר אבי פנחס — כמסופר בפסוק האחרון בספר יהושע.

האדמו״ר מבארשא
ר׳ אלתר מנחם האגער זצ״ל
נהרג באוישוויץ ג׳ סיון תש״ד

ר׳ אלתר-מנחם-מנדיל האגר — בנו הבכור נתקבל כרב בבורשה והיה האדמו״ר השני משושלת בורשה, אחרי פטירת אביו. ידוע כבעל צדקה ש„מסר לעניים אפילו את הבצק שבעריבה״. חתנו, נושא בתו מלכה (מעסקניות בנות האגודה) הרב ר׳ יעקב-יוסף וייס, ת״ח ונואם מצוין, בעל כושר מנהיגות, בשובו בגפו מאושביץ נכנס לבורשה וניסה להחזירה לאיתנה. בשומו את כתר אדמו״רי בורשא על ראשו — הוא נחשב

לאדמו״ר השלישי מבורשא. בהגיעו לאמריקא — עמדו חסידי ספינקא והפצירו בו שימשיך בשושלת ספינקא. ובכך — תמה, למגינת לבם של הבורשאים, שושלת אפופת אהבה והערצה, שושלת אדמו״רות בורשא.

ביתו של הרבי

„חצרו״ של הרבי השתרעה על שטח נרחב בקצה רחוב הנקרא על שמו „רביס גאַס״ בקצה הריטריס, היא בורשה העתיקה ומורכבת היתה משלשה בנינים עקריים: א. בית מגורי הרבי. ב. בית דירה לבניו. ג. ה„סאלאש״. הבית בית חומה נבנה בסגנון הבארוק לאצילי האוסטרי־הונגרים, בנין הקרוי „שלאס״ (מבצר) בזעיר אנפין או מין טירת אצילים, חלונות גבוהים תואמי־צורה נקרעו בקירותיו משני עבריו ובחזות הפונה כלפי נחל ה„צ׳יז׳ילה״ ושפת הרחוב הצר הותקנה אכסדרה גדולה רחבת ידים גדורה במוטות ברזל, ובסורגים מעשה ידי אמן. מרפסת זו פתוחה היתה לשביל מטופח יפה ומשני עבריו מתרפדת מדשאה, שגינת ירק וציצי פרחים ועצי פרי ושיחי־נוי נטועים בתוכה. גם כדורי זכוכית צבעוניים תלויים ע״ג מוטות אלומניום השלימו את קישוטי הגן. החסידים, באי בית הרבי, עוברים בו ובמעלות יעלו לאכסדרה. חדרים מרווחים ממלאים את הקומה העליונה שמתחתיה מצויים בית המבשלות ודירות המשמשים.

לבנין ביתו של הרבי מבורשה וביהכ״נ, הוא ה„סאלאש׳ — הכספים לכך באו ברובם מהמגביות שצבר, שלמענן ערך גלות, אלא שחלקם של יהודי בורשה לא מעט היה בבנין ובייחוד הנשים־הללו נתנו, כבימים קדומים אמותיהן, לבנין המשכן (את הפרטים למדו מתוך ה„צאנה וראינה״) ויביאו: חח ונזם וטבעת וצמיד ואפילו את ה„שטערנטיכל׳, הוא תכשיט המצח משובץ פנינים ואבני חן — לא חסו על שכיות חמדה אלה, מכרון ונדבו תמורתם לבנין.

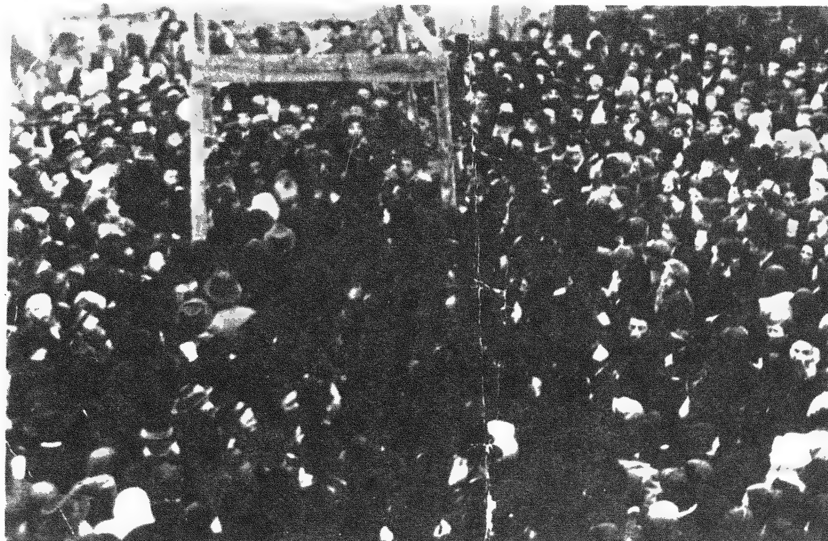
גורל הקלויסטר של בורטוש נחתם

בטוחים היו דיירי ה„רביס־געסיל״, שגורלו של בית היראה הבנוי ובא בגבולם נחתם וגזר דינו נחרץ ליכחד מן הארץ. תחום הקלויסטר ובית מגוריו של הכומר, שמוקף היה חומת אבנים גבל מצפונן עם גנו של מיכל ובית המדרש „מדי חודש״; בדרומו — ה„רביס־גאס״; ממזרח — בית המדרש העליון ובתי המלמדים ר׳ יעקב אורי ואברהם־יוסל; ממערב — בתי משפחות ר׳ לוזער שטיינץ והרחוב העליון המוליך לארמון הרבי... כלום ישנה עוד זכות קיום ל„טומאה״ זאת?! בימי ילדותי בראותי את הרבי צועד מצויד בתיק הטלית והתפלין הגדול לאין שיעור ופניו מועדות לצד בית הכנסת ורק שלשה בתים יהודיים מבדילים ביניהם, שאלתי את אבא ז״ל: כיצד ייתכן שהרבי יעבור מדי יום ליד שיקוץ משומם ולא ייפגע זה מטומאתו וזה — מקדושתו?! ענה לי אבא, שהרבי יודע מה שהוא עושה ואין להרהר אחריו ולך בני, אין לך עסק בנסתרות, אלא שלאחרים שלא נצטוו ע״י אבא ולא נאסר עליהם הביקוש לפתרון הבעיה עסקו בנסתרות וגם גילו את הסוד שנמסר מפה לאוזן וגם לי נתגלה טפח ממנו: שמדי עברו הרבי ברחוב זה שוקע הקלויסטר מקצת משהו באדמה ולא ירחק היום ויבלע כולו ולא יישאר זכר ממנו עלי אדמות.

הזדרזה אטעניע ונטלה אליה את ר׳ חיים אחר כבוד, לאחרי ה„חטיפה״ הזאת ומחלוקת חריפה בין חסידי צאנס לחסידי ויז׳ניץ, שכאלה גם אלה רבים היו בבורשה, ניצחו אראלים את מצוקים — והבן השישי של ר׳ ברוך, הוא רבי פינחס, נקרא קריאה של חיבה לבוא ולשכון בבורשה ולרעות את צאן מרעיתו, בפתחו המזרחי של גן הבעש״ט — הוא הדור השביעי לראשון לחסידות.

ר׳ פיניעלי נשא את בתו של ר׳ שמואל רוקח הרבי מסקוהל היא שיינע־שינדיל בת דודו, עם פטירתה — נשא הרבי

תמונת חתונתה של מייקו הרבנית, בתו של הרבי ואשתו של דוד הירשט, נכד הצדיק מטריסק

חתונת מייקו — בת הרבי (במרכז החופה בעל הזקן הלבן)

בשניה. משפחתו של הרבי יוצאי חלציו הם: א. ר׳ אלתרל מנחם-מנדיל) ב. ר׳ איטשע מאיר יצחק. ג. ר׳ חיים בן ציון. ר׳ ישראל (שראלניו ידוע חולי); בת יחידה והיא מייקו (בעלה הוא ר׳ דוד הירש, נכד הצדיק מטריסק).

החמישי הוא שלום-מניו. נפטר בדמי ימיו (נשא את בת אחיו הבכור) בתו היחידה הרבנית מייקו נפטרה בישראל. הרבי ידוע היה כחכם וצדיק ונהרו אליו חסידיו מקרוב ומרחוק. בעל מופת כחכם וצדיק ונהרו אליו חסידיו מקרוב ומרחוק. בעל מופת היה ודברי תורתו שנספגו בדברי קבלה בגימטריאות ונוטריקון — מעטים היו שהבינום. ר׳ שמואל ורצברגר נשא את אלמנתו של ר׳ שלום.

מתולדותיו של ר׳ אלתרל

נולד בויז׳ניץ (ד׳ כסלו תרנ״ז — נפטר תרצ״ח בגיטו סעליש בער״ח כסלו תש״ג — לפי גירסה אחרת הובא בהיותו חולה לאושביץ בכ״ט אייר) היה בעל צורה ואיש מדות ומעלות, הבעת פנים אצילית והליכת נועם, בקומתו התמירה שיוו לו מראה פני גדול, שכולו אומר כבוד. ביקר בארץ ישראל ובמסיבה שערכו לו יוצאי בורשה ברחובות נתבקש להישאר במקום והציעו לו למנותו כרב העדה הבורשאית. אולם הוא לא רצה לעזוב את יהודי בורשה והבטיח (את ההבטחה המקובלת אצל רוב רבני-הגולה בדור ההתעוררות הציונית) לבוא אתם יחד: (לכוה״ש סיפר שהסכים להשתתף במסיבה — בתנאי שבנות וולף תאפינה את העוגות) תשע־עשרה שנה ארכו ימי רבנותן (תרפ״ד—תש״ג) שני בנים ושתי בנות נולדו לו. בן ובת נספו בשואה ושנים האחרים עלו לישראל ואלה שמות שמונת הצדיקים יוצאי חלציו של רבי ברוך.

סגולה לעצור המגיפה

ויעמד פינחס ויפלל — ותיעצר המגפה

בפרוץ מלחהעה״ר ראתה בורשה את עצמה מאחורי ה,,קו״ של אחת החזיתות העזות שהתחוללו בין צבאות אוסטריה ורוסיה. הפצועים והשבויים שהורדו מהרי הפריסלופ שוכנו בבורשה ושם קיבלו את טיפולם הרפואי בסאלאש וההמוני שאפשר ושניתן בימי קרב. הללו משהורדו לבקעה — מחלות הורידו אתם. שם נצטרפו עליהם הרעבון והמחסור והתחלואים של אוכלוסית המקום, בייחוד של היהודים — והחלו לתת את אותותיהם המחרידות: מגיפות-הטיפוס לכל גילוייה וכל נגע וכל מחלה השכיחים בעתות מלחמה ובראשם — הנורא והמזעזע מ,,ארבעת השפטים הרעים״ — הדבר. מגיפה זאת התחילה קוצרת בתושבים — והיהודים היו קרבנותיה הראשונים — ללא רחמים. בכל בית שני — או חולה מתהפך בחליו או שכבר ,,גאל׳ מצרתו ושבק חיים. בבוא יהודי לבית הכנסת — שאלתו הראשונה היתה — מי נפטר הלילה. בצר להם ליהודים — בבוא מי התרעלה עד נפש, פנו לרבי. הרבי, שבשעות מצוקה ודאגה נעלם החיוך המלטף מעל שפתיו המעובות — סימן-ההיכר הפיסיולוגי של בני משפחה זו — ופניו העלו ארשת-עגמה, מצחו הוסיף קמטים ועיניו הרחיקו מבטן והביעו צער עמוק, עמוק — הפליגו מעבר לעיניהם ושוטטו מעל לראשיהם של העומדים ומצפים למוצא פיהו. שעה לא מעטה ארכה שהיית הרבי לא בעלמא הדין. הדממה שהעיקה כנטל כבד על הנאספים הופסקה ע״י אחד מחסידיו הותיקים — הוא ר׳ לייבוש רוזנברג, הלבוש כדרכו בימות החול כבימות השבתות והמועדים, בגדי חג. קשיש זה פרץ לפתע לאולם וזעק נואשות: ,,דער רבי מוז העלפן!״ (הרבי צריך להושיע!). הרבי, כאילו נתעורר מתרדמתו, עיניו אורו וקצות שפמו נתרחבו ועליצות נפש עולה וכובשת את פניו, ויפן אל ר׳ לייבוש ויקרא: פשוט את הז׳יפיצה והחזיקה בידיך. למשמשיו ציוה שיביאו לו את הז׳יפיצה שלו — ויביאוה. הפכוה, ציוה — ויהפכוה. עכשו, לייבוש, נחזור ונלבשם. אך לבשו את בגדי החורף העליונים בחדר המוסק פשט הרבי את ידיו לר׳ לייבוש, אחז בכפיו ויצא עמו במחול, כשנטפי זיעה מקלחים על פניהם. בשעת הריקוד השמיע את הפסוקים בנעימת חנוכה: ,,יפול מצדך אלף ורבבה מימינך — אליך לא יגש״...

וכך 7 פעמים. פשט הרבי את הז׳יפיצה — ממנו ראה וכן עשה גם ר׳ לייבוש. בשוך הריקוד המשונה שהעלה תימהון על פני הנוכחים הכריז הרבי: כשם שהפכנו את מעילינו — כן יהפוך ה׳ לטובה לנו... למחרת הבוקר — לא מת אף אחד מישראל... המגיפה בבורשה היהודית אמנם נעצרה אבל עברה והעפילה ההרה אל האוכלוסיה הגויית השלוה ששחקה על משבתי היהודים — ובורטוש הגלח — ידיו מלאות עבודה היו, ונראה כמה פעמים ביום לבוש גלימת-הכמרים בצעדו בראש תהלוכת האבל בלוויות מתי הדבר. מיד התחילו היהודים מפרשים לעצמם את הכוונה שבחילוף המתמיה: שהרי מלבד ה,,סגולות״ והסמליות שבהיפוך — שערות הז׳יפיצה מציינות את עשו — שכולו ,,כאדרת שיער״ וה,ריקוד׳ שפקד את יעקב תחילה — הגיעה שעתו של עשו להתכבד בו אף הוא. הודות לתחבולתו של הרבי והתערבותו — פסקה המגיפה מישראל לכמה שבועות — מסיים נחמן, נכדו של ר׳ לייבוש רוזנברג, את זכרונותיו בנפלאותיו ומופתיו של הרבי.

הרב אלתר-מנחם-מנדיל-הגר

המופתים שספרו על הרבי מבורשה מקורם לאחר שעזב הצדיק את בורשה. הכמיהה לחצר הצדיק ושאיפה וערגה לאכלוס הבית הנהדר השרוי בקצה הרחוב הנקרא על שם הבית השוכן בתוכו: ,,רביס געסל״. ביחוד עגמו נפשות חסידיו ועצבה רוחם של כל יהודי בורשה למראה הסלאש, זה בית הכנסת המרווח והמורחב שאלפי חסידים מקרוב ומרחוק באו שופכים את שיחם בימים הנוראים לפני שוכן מעונה. בית קדוש זה הפך בימי המלחמה לבית חולים צבאי ואחרי כן למעון סוסים. בשנת תרפ״ד נתקבל בנו הגדול של הרבי לראב״ד של בורשה הכניסוהו לבית אביו ושם ישב עד בוא שליחם של גדולי רוצחי הדורות וכילו את כלם וביינהם את הרבי האחרון, ר׳ אלתר מנחם בר׳ פנחס זצוק״ל. עוד פעם אחת בלבד פקד הרבי את הסאלאש שלו כמסופר.

ה,,סאלאש״

,,ויעמד פינחס ויפלל״

אולם רחב ידיים, שימש בית-תפלה לימי-מועד וחג, מרבה

להכיל את מאות חסידים מבורשה והנוהרים אליה מחוצה לה, מיתר כפרי מרמורש. בשנת 1916 עזב הרבי את בורשה וזנח את חסידיו ואת כפרו שהעניק לו לאת שם השושלת. וגלה לבודפשט. אחר המלחמה יצא את הבירה הונגרית וחזר — אבל לא לבורשה אלא לוישיבה. הקים שם חצר צנועה שהפכה בית מועד לעניים שהרבנית שיינע שיינדל פתחה בפניהם דלתית וידיה שילחה לאביון וערכה לפניהם שולחן מלא אוכל. בייחוד היו אלה בחורי ישיבה שפירסה להם מלחמה וכל מי שחסר לו „יום" מימות השבוע, היה סר לביתה והשביע את רעבונו. בשנת תרפ"א, משנתקבל רבי מנחם-מנדיל בנו הבכור של אחיו הרבי מויז'ניץ לרב בעיר זו, שהה בה עוד כמה שנים עד שנצטהבו זה לזה (מטעם ש„אין אני והוא יכולין לדור") אז בשנת תרפ"כ (1927) קם ועקר לסיגט. חסידיו נהרו אליו מכל עבר למקומו החדש. לבורשה השאיר רק את השם בלבד שבכל מקום בואו נודע ברבים בשמה: הרבי מבורשה.

להבת קודש אחרונה בסאלאש

ויהי כי הקיפו הימים — ובנו הבכור של ר' ברוך האדמו"ר מויז'ניץ, הוא ר' ישראל מויז'ניץ שהעתיק את מושבו לגרויס-ורדיין ובנו הששי, ר' פנחס הרבי מבורשה חונה בסיגט, נמלך הראשון ויפקוד את מקומו הראשון, עיר אבותיו הקדושים ועירו ששמה נקרא עליו (מלכות השושלת שממנה הגיחו המאורות להאיר).

הטעם? — סודו וצפונות לבו של הרבי עמו. דרכי ההרים והשבילים העוברים בגיאיות ובעמקים, גבעותיהם ושפלותיהם של רכסי הקרפטים המרכזיים המו מחסידים וסתם יהודים הנוהרים באלפיהם לויז'ניץ להתבשם מרוחו של רבם. באותם ימים הנוראים נתחממה העיירה שעל גדות ה„צ'רמוש" ואש-קודש יקדה בתוכה ותהי נוראה על כל סביבותיה (כוה"ש שהיה בין הבאים לחסות בצלו של הצדיק, לאזניו הגיע הפסוק בלבד שעליו תמך הרבי יסודות „תורתו" בערב יום הקדוש: „כי ביום הזה יכפר עליכם..." וכו' — רעם דבורו ונעם קולו, טעמם עודנו שמור בלבו. בשנה שלאחריה — עשה כמוהו אחיו הצעיר, והוא רבינו פינחס. סוד חילופי המקומות או השיבה עליהם — איש לא ידע ולא הרהיב עוז לשאול לטעמו. אלא שמגלה-טמירין גילה לנו מקצת טפח מדרכי הנהגת עולמו, ע"י מעשה נורא שאירע עם צאת יום הקדוש של אותה שנה: בימים הללו והחצר לא יכלה להכיל אל כל האורחים שבאו לבורשה כי בורשה נתמלאה פתאום יהודים שבאו מרחוק ומקרוב. והסאלאש שקטן מהחזיק את מתפלליו בין קירותיו, המה מאדם. לפיכך נדחקו ונצטופפו מסביב לחצר, לצד מוצאיה ומבואיה והתיצבו מתחת לחלונות ומאחורי הדלתות, על המעקות והמדרגות, עמדו צפופים והתפללו דחוקים ולתקופה של כחודש ימים חזר הודה של בורשה שהאירה מכבודו של הרבי. הסליחות נתאנחו והתפלות-בגובה מגביהות ומתוך ה„למנצח לבני קורח מזמור" בקע ועלה נעים ולקו של הרבי, ממושך וממותק שתחילתו דממה דקה וסופו רעם גבורות: „עלה אלוקים בתרועה, ה' בקול שופר..." נפשם של המתפללים יצאה בדברו ואנחה כבדה ספוגת צער וכיסופים פורצת מהמון פיפיות המתפללים ונצטרפה למקהלת-אדירים, המשוועת לישע „עם אלוקי-אברהם... מגיני ארץ מאד נעלה". — שוועה קורעת לבבות ובוקעת שחקים.

בתפלת הנעילה של הרבי, תפלה שהחזירה את חסידי בורשה לנוסח הבורשאי המלא דבקות קדושה, נוסח זך וטהור זה השיבם למציאות וידעו נכונה שאין זה אלא חלום מנעמים חד-פעמי ואולי התלקחות אחרונה בשביבי השלהבות שדעכו וחזרו וניעורו, ניצוצות מהבהבות בערימת האבק והעפר של הסאלאש בימי שוממותו והאירה בלבב חסידיו לבת אש קודש, יקוד גדול ולא יסף — ולבם ניבא להם שזהו הרבי הראשון והאחרון לשושלת בורשה. דווקא בשעה זו בשעת התרוממות הנפש וחרדת קודש עילאית לשמע את ה„וחתום לחיים טובים כל בני בריתך!" — בעוד הקהל מפיג תעניתו בנעימת התחינה: „אבינו מלכנו... חתמנו בספר חיים טובים" ובערגה טהורה לקבלת תפלתו ברחמים.

בני הרבי שהתנועעו בתפילותיהם בקיר המזרח ליד אביהם ודבקים בתפילותיהם נחרדו לפתע למראה אחיהם ר' ישראליניו שפניו מחוירים והולכים, המראה סימני התמוטטות ועלפון, הרופא סלומון שהתפלל אף הוא בסאלאש הוחש למקום וצווה להוציאו מתוך הדחק. בערב מוצאי יום הכפורים בהתקבל התפלה ברחמים וברצון — עברה הרינה ומילאה את חלל הסאלאש חלחלה: ר' ישראל'ניו, בנו החולני של הרבי התעלף... בשעת ההליכה „מחיל אל חיל", בנעיצת המוט לדפנות הסוכה — ובשורה מזעזעת פילחה את אוירה של בורשה: ר' ישראל השיב את נשמתו לבוראו. יצא הסוד ונתגלה: הרבי ר' ישראל זצ"ל עלה לויז'ניץ כדי שאחיו ר' פינחס זצ"ל יעלה לבורשה מפני שלבנו ר' ישראל ע"ה נגזר להיטמן בין אחיו בני עמו בבורשה, עיר מולדתו. להקיף ולחנוך באדם גדול את בית העלמין השלישי של בורשה כמאמרם על שרי שלמה המלך: „רגלוהי דבר איניש אינון ערבין ביה, לאתר דמיתבעי — תמן מובילין יתיה" (סו נב). ר' ישראל היה ידוע חולי כל ימי חייו ונקרא על שם הצדיק מרוזין. שרבי חיים סבו נשא את בתו של ר' ישראל מרוז'ין לאשה.

בפעם האחרונה נתמלא הסאלאש קדושה ונספג להט חסידי והתפילה האירה באור עליון זוהר טמיר וכמוס שנשתקע בקירות הבית בימי העזובה ונגנז מפני הטומאה, יצא מחביון סתרו והתלקח בנגוהות מרום, שלהבת-יה יוקדת פרצה לפתע בהילה זוהרת מסנוורת עיניים, כדי לדעוך לאחר מכן דעיכה עולמית.

תפלה בוקעת שחקים
אריה שואג מי לא יירא

וַיְהִי רַבִּי פִּינְחָס מְרוֹמֵם בִּגְרוֹנוֹ וַיְשַׁוַּע מִלִּבּוֹ.
רְנָנוֹת נִכְנָפוֹת תִּדְאֶינָה לְרַחֵף בְּהֵיכָל מִסְּבּוֹ.

נִקְלָעוֹת מִכֹּתֶל אֶל כֹּתֶל וְצוֹדוֹת נְפָשׁוֹת בַּתְּפִלָּה,
עֲטוּפִים בְּטַלִּית וְיוֹרְדוֹת וְעוֹלוֹת וְחוֹזְרוֹת חֲלִילָה.

וְרָאָה כָל אֶחָד בְּ,,מַחֲזוֹר'' אֶת רַחֲשֵׁי לְבָבוֹ מְמַלְּלִים
וְאִם בֵּאוּרָיו שֶׁל ,,מַטֵּה־לֵוִי'' אֵינָם מַחְכִּימִים הַדַּלִּים

וַיִּקְשֶׁה לָבוֹא בְסוֹדָם לִשְׁלֹשָׁה פִּיּוּטִים הָרָמִים:
,,לְהַשְׂחִיל מַשְׂחִיל כְּמַשְׂחִיל'' וַיִּלְאוּ פַּעֲנֵחַ הַעֲלָמִים.

וְ,,נוֹצְצֵי־נֹגַהּ יְנַצְּחוּ'' טְפוּחִים יְטַכְּסוּ טֶפְסָרִים...
יְבָאֲרֵם בֶּן־בָּרוּךְ בְּזִמְרוֹ יוֹצִיאֵם בִּנְעִימוֹת מִמְּצָרִים.

גְּרוֹנוֹ הַנִּסְתָּם מִדִּמְעוֹת חֲנוּקוֹת מִמַּכְאוֹב לִרְגָעִים,
מְצַטְלֵל וּמוֹצִיא מִצְהָלוֹת בְּקוֹלוֹת שֶׁל שִׂמְחָה הָנָּאִים

וְהֵדוֹ מִשְׁתַּפֵּךְ כְּאַשְׁדוֹת הַמַּיִם הַלְּחוּצִים בִּמְצוּקָה
בֵּין קַרְשֵׁי טַחֲנָתָהּ שֶׁל נִיסְל שֶׁרָטְבוּ וְהֶעֱלוּ יְרוּקָה,

וְסוֹבְבוּ בְּדַחַק אוֹפַנַּיִם חֲצוּבִים מֵעֲצֵי בְכָאִים
לְיוֹשְׁבֵי הַמִּזְרָח בְּ,,עֶלְיוֹן'' כְּהֶמְיַת הַנֵּצַח נִשְׁמָעִים

וַאֲזַי כָּל פָּנִים מַבִּיטִים בְּשַׁעְתָּהּ שֶׁל תְּפִלָּה לְחוּשָׁה
בְּעַד הַחַלּוֹנוֹת וּמוֹנִים ,,שְׁמוֹנֶה וָעֶשֶׂר'' וּ,,קְדֻשָּׁה''.

נִשְׁקָפִים לַאֲפִיק הַנָּהָר וּלְמַפַּל הַמַּיִם הָרַבִּים
וּמְדַמִּים לְהַאֲזִין לְרַחֲשׁוֹ מִתַּחַת לְגַלְגַּל הַשְּׁלַבִּים.

כָּכָה תִּגְעַשׁ תִּרְעַשׁ הַתְּפִלָּה וְהָמוּ לְחָשָׁיו הַסְּפוּנִים,
וּלְפֶתַע מֵ,,עֶזְרַת הַנָּשִׁים'' תִּתְיַפַּח שָׁם אֶנְקַת מְעֻנִּים

וַאֲנָחָה חֲרִישִׁית תְּפַלַּח בַּחֲלַל הָרַחַב בַּקֹּדֶשׁ
זֶה קוֹלָהּ שֶׁל אִשָּׁה נִכְאָה, בִּפְלִילָה בַּכֶּסֶה בַּחֹדֶשׁ...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

נְתִיבָהּ שֶׁל חֲמַת הָאָסִיף הַנּוֹטָה לְפַאֲתֵי רָקִיעַ
וְאָרְבָה לָהּ רוּחַ הַצָּפוֹן וּבְשׂוֹרָה קְרִירָה בְּפִיהָ.

תִּתְחַלְחֵל עַל כַּנְפֵי מְעוּפָהּ וְתִרְעַד מֵאֵימַת יוֹם־דִּינָהּ.
וְתוֹהֶה יְהוּדִי לִתְמוֹלוֹ וְחָרֵד עַל מַעֲשִׂים בְּצִנְעָה.

הָעוֹמְדִים וְהָצֵץ מֵאַחֲרֵי כְתָלָיו בְּסֵתֶר חֲרַכִּים
אָז יָחִישׁ אֶל בֵּיתוֹ וְגַלּוֹת מַחֲזוֹרוֹ סוּג דִמְעוֹת נֶאֱנָקִים

מְנַעֵר הָאָבָק מִגַּבּוֹ, הַ„קִיטְל״ תְּכַבֵּס הָאֵשֶׁת
בְּסַחַר הַמְּקוֹמוֹת הַקְּדוֹשִׁים — „הֶעָרִים״, הַקְּהִלָּה גוֹעֶשֶׁת

זֶה בּוֹדֵק כְּפִיפוּת הַשּׁוֹפָר, זֶה בּוֹחֵן הַיּוֹרְדִים לַתֵּבָה
אִם זֶה נֹסַח וִיזְ׳נִיץ הַנָּעִים וְשֶׁמָּא שֶׁל צַאנְז הַשְּׁלֵוָה — — —

לִשְׁמוּאֵל־אֵיזִיקְ׳ס — בַּתַּחְתּוֹן״ בֶּן־צִיּוֹן הַ״פִּישְׁלִים״ הַשְּׁנַיִם,

אַבְרָהָם־נָתָן־סַפָּר וּמְלַמֵּד יַעֲקֹב וּבְנוֹ בְ„עֵץ חַיִּים״
וְנֹסַח הָרַבִּי מִבּוֹרְשָׁה נוֹבֵעַ וְגוֹבֵר כְּמַעְיָן
מִפִּי מֹשֶׁה, מִיכַל וּבָנָיו, „בָּעֶלְיוֹן״ וְרַב גֵּרְשׁוֹן הַדַּיָּן —

הַמֻּפְלָג בַּתּוֹרָה וְנוֹחַ לַבְּרִיּוֹת, נָעִים נֶחְמָד וָטוֹב
וְנָתָן־אֵלִיָּה מִתְפַּלֵּל בְּ„וִיזְ׳נִיץ״ — בְּנֹסַח „זִידִיטְשׁוֹב״;

מִיכַל הַשָּׁעָן בְּבֵיתוֹ; וְעוֹד חַזָּנֵי־שַׁחֲרִית מוּסָפִים
כִּי כֻלָּם חֲבִיבִים לַקָּהָל תְּפִלָּתָם — תַּרְשִׁישִׁים וּשְׂרָפִים

חָבִיב גַּם לֵיבּוֹבִיץ שְׁלֹמֹה, נוֹשֵׂא וְנוֹתֵן בְּיֹשֶׁר וָתֹם;
יְרֵא־שָׁמַיִם תַּלְמִיד־חָכָם וּבָקִי בְּחָכְמַת הַמָּרוֹם —

כִּי מַעְלָה יְתֵרָה לִשְׁלֹמֹה, הַמְּשׁוֹטֵט בְּמַסְלוּל הַבְּלִימָה
וְצוֹדֶה לְ„קְבִיעָא דְּיַרְחָא״ וְהַנְחוֹת בְּנֵי עַיִשׁ וְכִימָה.

לִקְבּוֹעַ מוֹעֲדִים וּזְמַנִּים, יוֹדֵעַ נְתִיבוֹת מִמְּזָרִים
נְהִירִין לוֹ שְׁבִילֵי־דִּרְקִיעַ כִּשְׁבִילֵי־דְּבוֹרְשָׁה הַצָּרִים.

כִּי דוֹמֶה זֶה כְּפָר נוֹי לְאִילָן רַב פֹּארוֹת אֲרֵךְ־גֶּזַע־נוֹפוֹ
בִּנְטוֹתוֹ עַל פַּלְגֵי הַ„וִישׁוֹ״ הַצִּ׳יזְלָה וּפִיטְרוֹסָה וּבְסוֹפוֹ

נְמוֹגוֹת צַמְרוֹתָיו מִמַּעַל, מִתַּחַת הַגְּבוּלוֹת פְּרוּצִים
בָּעֵמֶק מִתְפַּרְקֵד פְּתַלְתֹּל וּמְרַצֵּד בְּנִבְכֵי עֲרוּצִים.

אֵין קֵצֶה לְקִסְמֵי הֶהָרִים
בְּהַעְפֵּל שִׂיאֵיהֶם הַחַדִּים
מוּל שַׁחַק הַמַּעֲמִיק תְּכֶלְתּוֹ
לְגָרֵשׁ עַרְפִלּוֹ הַמְּאַדִּים

מִשֶּׁמֶשׁ הַשְּׁקִיעָה בַּדְּמָמָה
בְּבַדְרָהּ אֲלֻמּוֹת קַרְנַיִם
עַל אָפְקָהּ לִגְדוֹת הָאֲדָמָה
וּמְבָרְכָה שְׁעַת בֵּין עַרְבַּיִם

הֶרָאוּ עוֹבְרֵי שְׁבִילֵי הַפְּרִינְט
בְּחוּשָׁם לַמֶּרְחָף כְּבַלַּע
הַפִּיטְרוֹס נַהֲרַת הַזֹּהַר
חֲלוֹם־יוֹמוֹ גָז כְּעָב קַלָּה?

לֹא הֶמְיָה מְשַׁלֹּשׁ הַטְּחָנוֹת
לֹא בְקִתּוֹת חֲלְבָּאִים וּכְדוֹמֶה
לְ,עֶלְיוֹן׳, זֶה נִמְשָׁךְ מֶבָּטָם
כִּי קוֹלוֹ שֶׁל מִיכָל שָׁם הוֹמֶה

(רַב מִיכָל — לַאו דַוְקָא, כִּי יֶשְׁנָם עוֹד ,שַ״צִים׳ (קְרָאנוּם בִּשְׁמוֹתָם)
חַזָּנִים וּבַעֲלֵי תְּפִלּוֹת הִרְנִינוּ עֲדֵי יוֹם כְּלוֹתָם
לְבָבוֹת שׁוֹפְכֵי שִׂיחַ, מְדַשְּׁנֵי עֹנֶג מְנְגִינָה עֲרֵבָה
מַחֲזִיקֵי ,חֲזָקָה׳ מִשָּׁנִים וּסְתָם חוֹבְבֵי ,עַמּוּד הַתֵּבָה׳

עַד ,שׁוֹכֵן עַד מָרוֹם׳ וְסִלְסוּל ,,הַמֶּלֶךְ״ בְּיָמִים נוֹרָאִים
זֶה קוֹלוֹ כִּגְרִירַת הַמִּטָּה, לַחֲבֵרוֹ קוֹלוֹת נִפְלָאִים
לְאֶחָד יוֹרֵשׁ הַ,מִנְחָה׳ לְיוֹם כִּפּוּר לִפְנוֹת עֶרֶב
הַשֵּׁנִי — ,פְּסוּקֵי דְזִמְרָה׳ מַגִּישִׁים אֶת אוֹמְרֵיהֶם טֶרֶף
(מִשְּׁנֵיהֶם תִּרְחַק הַקִּנְאָה, יֵשׁ וְרוֹעֲמִים לָהֶם: ,,הֶרֶף״!)
לְלַעַג אֲנִינֵי הַנֶּגֶן מְבִינֵי רְנָנָה נְכוֹנָה
אוּלָם צַד שָׁוֶה לַבָּאִים וּמִתְחַנְּנִים לַשּׁוֹכֵן מְעוֹנָה
הַתְּפִלָּה הַזַּכָּה וּטְהוֹרָה וְאִם הִיא קְטוּעָה וּדְלוּגָה
וּפְסוּקָה מֵאֶנְחַת נְכָאִים וְחַמָּה הַדִּמְעָה הַסְּפוּגָה

תִּשְׁאֲלוּ מַדּוּעַ זֶה פָּתַח בָּ,עֶלְיוֹן׳ — הָאֹזֶן לְשַׁבֵּר
הוּא הַדִּין בַּ,תַחְתּוֹן׳ בְּ,יָשָׁן׳, זַכָּאִים לִפְסוּקֵי הַמְחַבֵּר
אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר בְּהֹוֶה, כִּי יֶלֶד אֲזַי הָיָה הַפּוֹחֵז
וְעוֹלָם מְפַזֵּר קְסָמָיו וּמוֹשֵׁךְ בְּעָרְפּוֹ וְאוֹחֵז:
כַּרְכֵּר עַל מֶרְחַבְיָה יְרוּקָה אוֹ שְׂחֵה נָא עַל פַּלְגֵי הַכֶּסֶף,
הִתְפַּתֵּל בֵּין שָׂדוֹת עֲמוּסֵי הַדֶּשֶׁא הָרָטוֹב וְעֵשֶׂב.

הַנִּשְׁחָק בֵּין שִׁינֵּי הַצִּנָּה וּמִקְנֶה הַשְּׁפוּעִים בֶּחָלָב
וְאִילָן כְּבַד עַלְוָה וּפֹארוֹת הַמַּשִּׁיל פֵּרוֹתָיו מֵעָלָיו.
וְלָמָּה דִמִּיתִי אֶת כְּפָרִי לְאִילָן עָנֵף וּכְבַד פֵּרוֹת?
כִּי לְאַבָּא אֵין בַּיִת, אֵין גַּן וְעֵצִים וְרֵיקוֹת הַמְּגֵרוֹת
מִמָּעוֹת. וְאָמְנָם מִלֵּאתִי פִּי טְנָאִי בִּדְרָכִים אֲחֵרוֹת.
לֹא בּוֹדֵד הָיִיתִי בִתְשׁוּקָה לִשְׁזִיפִים, תַּפּוּחִים וֶאֱגוֹזִים
הַגָּדֵר דְחוּיָה, הָעֵצִים מַשִּׂיאִים לְמַעֲשִׂים נְלוֹזִים.
בְּבוֹא יוֹם כִּפּוּרִים מָצָאנוּ בַּמַּחֲזוֹר רְשִׁימוֹת מוּכָנוֹת,
נַפְשִׁי דָאֲבָה ,,עַל חֵטְא שֶׁחָטָאנוּ בִּתְשׂוּמֶת יָד״, בָּאִילָנוֹת...
כִּפַּרְנוּ יָדֵינוּ בְּלֵיל ,הוֹשַׁעְנָא׳ בַּאֲגַסֵּי הַ,גַּלָּח׳
כִּי נַעַר יְהוּדִי אֵינֶנּוּ לֹא שָׂרָף וְאוֹפָן וּמַלְאָךְ.
יוֹשֵׁב בַּשָּׁמַיִם יִשְׂחָק: חֲטָאֵי הַקְּטַנִּים מִי לֹא מָחַל?!
כְּלוּם לֹא כֵן צִוִּיתִי לָאָדָם: ,,מִכֹּל עֵץ הַגָּן — אָכֹל תֹּאכֵל״...

לבנות בית לשם ה' ובית מלכותו

אותות ומופתים בבית הרבי

בבורשה מחבבין היו את המופתים שנעשו ע"י „יהודים טובים", צדיקי־עולם. נסים ונפלאות שהיו סחים בהם ובעושיהם. מהבעש"ט עד קטון תלמידיו, נפלאות שהפליאו עצמן במקומות אחרים, שבורשה עדיין לא זכתה שיארעו בביתה. יושבים היו תמימיה המישרים אורחותם ומספרים בכוחם הטמיר של היושבים ב„חצרות" לעשות מופתים, לחולל נפלאות: עניים נעשו עשירים מתפלותיהם של הצדיקים, עקרות ששנים רבות לא ילדו, נפקדו לפתע מברכותיהם של קדושי עליון. ממש כמו ששרו חנה בתפלתה ודוד במזמוריו: „מקימי מעפר דל..." ועוד: „עד עקרה ילדה שבעה" — בחינת „הצדיק גוזר והקב"ה מקיים, ואכן, כך אמר דוד בדבריו האחרונים: „צדיק מושל יראת אלוקים". אכן טוב ויפה ונאה לשמוע דברים יפים ונפלאים, אלא שהדברים אינם מתארעים אצלם בבורשה. לכן צמאה נפשם של יהודיה וכמה בשרם לרבי משלהם. ניתן להבין מה גדלה שמחתם בשמעם באחד הימים על בואו של הרבי ר' פינחס למלוך בבורשה. ומי ימלל את חדות נפשם באותו ערב שבו יצאו בתופים ובמחולות לקבלת פני רבם בלפידים וסוסים עטויי מכלול, הנושאים את רוכביהם, שקידמו את פניו הזוהרים בבת־צחוקו הנלבב.. דבר נפל בבורשה: רבי יש לה, צדיק משלה. טובות היו השנים הראשונות לרבי ולחסידיו בשלהי הקודמת ובתחלת המאה העשרים, כי על כן היו אלה „עתות השלום" (פרידנסצייטן) וישבו היהודים איש מאחורי דלפקו ואיש על מסחרו באין מכלים דבר, קונים ומוכרים ושמחים בחלקם, וששים ברבם ומצפים למופתיו — והמופתים — מאחרים את בואם. בימי הטובה לא חשו בחסרונם. הרבי עצמו היה מופת אחד גדול: די להם שיהודי חביב ויקר זה שוכן בקרבם, מענג את שבתותיהם ומחדה את מועדיהם, מתפלל אתם את תפלתו ומושיט להם את ידו החלקה לנישוק של הוקרה, ופושט חיוך רחב וחם ומלבב על פניו השופעים אהבה ורוך וידידות, מרגילם לנוסח תפלותיו הערבות, נוסח שהתמצע בין ויז'ניץ הסוערת־בוערת באש האהבה ומקיפה את הנוהים והנוהרים אליה בשלהבת קודש בחינת „אהבת עולם אהבתיך" — ובין רוז'ין (שנסנף לגזע מפואר זה מצד סבתא) הרוגעת ובנחת נשמעת תפלתו, כי „לא ברעש ה'..." באה בורשה ומצאה במיצוע, את ההשתוות.

העניים נראו בבית הרבי — אבל לא הענווה

אפשר לשער שבהיבחר הרבי בבורשה דימה להידמות ליהודים הצנועים שהוא בא אליהם, שמימיהם לא הילכו בגדולות ולא הרימו את ראשם למעלה מעיניהם, כיהודים הללו ביקש להצטנע אף הוא, להעדיף להתגורר בבית פשוט ושקט ומרגיע — מדור בהיכלי־אדמו"רים, ולשלח משם קוי־אור וחום נפשיים, להאיר בהם מחשכי בתים ולבבות. אלא שברצות הרבי ללמוד ממעשיהם ומדרכיהם של אחיו הגדולים שקדמו לו ולמצות את מדותיהם — הציץ לגדולתם — ונפעם, יאה בגדולותם — ונסער. ומה ראה? — רצתה ההשגחה שגם ברבי פינחס, האהוב למעלה וחביב למטה, גם בו יקויים הפסוק: „מלך ביפיו תחזינה עיניך" — ותזמן אותו לפונדק אחד עם אחיו הצדיק מויז'ניץ — וירא בו גינוני מלכות — ויישרו בעיניו. כיצד — בשוב ר' ישראל לעיר מולדתו ויז'ניץ אחרי הסתלקותו של רבי ברוך זצ"ל כדי לרשת את אדמו"רו אביו ורבי פיניעלי עדיין בבית אבא יושב. בינתים יצא שמעו של ה„ויז'ניצער רבי" הצעיר כ„אוהב ישראל" לגלילות הקרפטים ועד קולומאי. מעיר זו הגיע אחד מגדולי חסידיו דשם, רב איצע ברעטלעער, הזמינו לעירו ויצא לקראתו במרכבה מרקדה רתומה לשמונה סוסים והרכב — הוא ולא אחר, ר' איצע בכבודו ובעצמו יושב על הדוכן ונוהג בה. אין צריך לומר שכל אחי־הרב ור' פיניעלי ביניהם היו מלויו ויחז בתפארת ולא בחל בה מחמת הזהרורים מבית רוז'ין שהבהיקו מתוכה.

גם בבית אחיו השני ר' חיים מאטעניע שבהיותו חתנו של הרבי מבוהוש נצר מגזע רוז'ין לא הבחין בהתנזרות מארחות מלכים, לפי סגנון בית חמיו (מכאן אולי היסוד ה„הצנע־לכת עם חסידיו, והבלתי־היראות להמון לעתים — נחלת בית רוז'ין היא). בסתר לבו הגה במאמרו של ר' יוחנן, שלפיו העושר הוא אחת המדות שהקב"ה משרה את שכינתו בגללה. לפיכך משבא זיוו של הרבי בבורשה והוחל בבנין ביתו הקבוע הוזמן אדריכל מעולה שהקים לו בנין מפואר בשטח מורחב שהשתרע בין נחל הצ'יזלה ל„ריסריס" — היא בורשה העתיקה, בית בצורת טירת אצילים בסגנון הבארוק, שגגים וחצרות ובתים מקיפים אותו והחשוב שבבנינים הוא ה„סאלאש", בית הכנסת של הרבי למאות חסידיו. מקרוב ומרחוק באו בו, התפללו בימים הנוראים ושם נערכו ה„שולחנות", ה„חצר" שלו אמנם הוכיחה שאין בדעתו של הרבי דוגמה מר' יהושע בן חנניה, שמכתלי ביתו יכירו שכאן מתגורר הרבי.

שלא יגיע לעשרו של ר' טרפון, דאגו חסידיו בני בורשה שרוב־רובם עניים היו — אבל את ביתו הרם נהג ברמה. מיום בואו לבורשה ידעו אביוני הסביבה שבחדרים התחתיים מביתו, ארוחה מוכנה להם ביום ומטה מוצעת בלילה — ויהיו עניים בני ביתו (מדת הכנסת אורחים, ששרתה בבית הזה ירש בנם ר' אלתרל בבואו לשכון כבוד בו אחרי התקבלו כרב העיירה והרבי והרבנית נטלוה עמם לוישיבה ולאחר מכן לסיגט והנוסע למקומות אלה בא וישב לשולחן — ולחמו ניתן).

הרביצין הפכה את המרתף לבית מבשלות: מתנדבות ושכירות מילאו את ידיהן עבודה ביום ובלילה והשאון העולה משם — לשאון בהכנה לחתונה דמה. למטה שבעו אוכל ולמעלה שבעו רצון מתפלותיו של הרבי, שהשכיל למזג נוסחאות מחצרות בתי ויז'ניץ־קוסוב ורוז'ין ולשפוך לתוכם חמימות ולבביות, דביקות וקדושה, ולהטביע עליהם חותמתו שחרתה הוא בבורשה ולהוציא נוסח משלו, עצמאי, בלתי תלוי, לירי יותר, לבבי יותר ופיוטי יותר. יקשה למצות חסידות רגועה זאת שהרגיעה הבורשאית השפיעה על עיציבה במדה רבה: ממעל — רקיע בהיר כחלחל נטוי יומם ושמי־תכלת עמוקה שכוכבי אור — מנצנצים מתחתיו בלילה, שמתחם היוצר על בורשה. מלמטה — נהר מכשכש מימיו ונחלים משכשכים נוזליהם, עצים ופרחי־נוי, גני ירק ויערות אלונים ותרזות ושיטות וליבנות מכתרות אותה והררי־הרים

סובבים אותה, וקרחונים מבצבצים מגבוה. צפצוף בעלי כנף, והמית בהמות שדה, ושיחות בני אדם — וביתו של הרבי נטוע באמצעיתה של תפארת הבריאה והרבי רואה עין בעין סדרי בראשית הנפלאים והשגחת הבורא החופפת על מעשי־ידיו.

מטייל לו הרבי על מרפסת ביתו וצופה ומביט ומקיף על סביבותיו המלאות חמודות תבל ומפזם לו מתחת שפמו, בשביעות רצון ובחדוה נפשית ניגון מניגוני אבותיו הקדושים ונעימתו הולכת ונבלעת בלחשי הבריות שברא הקב״ה לשמשו. אלו לאלו ממללים מתוך פרק שירה הפרושה לפניהם.

ורחש ושירה / נהימה וזמירה / מתמזגים באוירה / של בורשה המזהירה / ומקהלה אדירה / הד קולה מגבירה / בנעימה עשירה / דומה היה שכל מחמדי עולם ויפעות תבל באו והתיצבו מול ביתו של הרבי, שטחו עצמם לפניו ויאמרו לו: משול בנו, הטה אותנו כחפצך — כי לכבודך בראנו הבורא... מכאן ואילך — התפלות והזמירות וה„תורות" והשיחות בצאתם מפי הרבי — הד קולה של בורשה נשמע מתוכן, והכל טוב והכל נעים והכל נאה. החסידים ורבם נהנים זה מזה ושמחים זה בזה — ויהי היום וקהל מעריציו מלווים אותו לבית הכנסת העליון, כדי לכבדו בתפלותיו וימצאהו הרבי יאה לקבעו לבית מדרשו שמחוץ לביתו.

לפתע נתעגמו פניהם של מלוויו — ודאגה מעיקה רבצה על לבם: הרבי צריך לעבור את בית היראה שלהם, בנין גדול למראה — מצריחו ומעלה גבוה מכל בתי האיזור ואפילו להבדיל מבית הכנסת... אז הופיע המופת הראשון של הרבי: בית היראה הנקרא „קלויסטר" התחיל שוקע, אמנם במדה קטנה, כמה מילימטרים ליום. בעצם זהו מעט מאד, אלא אם נקח בחשבון את השנים שיחיה הרבי עד מאה ועשרים — יספיק ביתו של הגלח לשקוע כליל, צלול ועמוק באדמה — ותשב רוחם של החסידים, למנוחתה.

קטון וגדול מסיחין במופת שרבי יעשהו בעתיד היו כאלה נטולי סבלנות שבאו למקום המופת המקווה, בוחנים ובודקים ומעריכים את גבהו של בית היראה ורואים כבר בחוש את שקיעתו. קטני אמונה באמונת צדיקים מהלכים היו לפני עבור הרבי — ומדדו ואחרי שובו — ופלסו, ואכן הנס הוא נס. לא יצאו ימים רבים ונתרבו המופתים והתחילו מדברים בם. עם סיומה של המאה התשע עשרה נסתיימו גם „ירחי הדבש" של הרבי וביתו.

וימים אפורים תפסו את מקומם. קרעי עננים אפלים התחילו משוטטים בתכלת השמים ומקדירים פאתי הרקיע והאופק הפוליטי זנח את שלוותו וילך הלוך והתגעש. בחצרו של הקיסר הנוטה חסדו ליהודי־ממלכתו מראים סימני עצבנות בעקבות המלחמות הקטנות והתסיסות התכופות שמתרחשות ליד גבולות ארצותיו ולעומתו בחצר של הרבי, שאמנם העמיקו שם לראות יותר מאשר בחצרות וינה ובודפשט אלא „שמעשי־אדם ותחבולותיו הם עדיין בידי היושב שמים ולאשר יחפוץ — יטם" — תורה זו שיצאה מבית הרבי — לא היתה ברורה כל צרכה לחסידיו. אפילו לבני תורה ויודעי חן נשגבה מבינתם מחמת שקשה היתה ונעלה מהשגתם, אלא, שאם הרבי כאן — הכל כאן. אולם, עתידה היתה אכזבה נוקבת להלום על ראשם לכשיוודע להם באחד הימים שחבילותיו של בית הרבי ארוזות וממתינות לעגלות... ע״מ לצאת את בורשה לבלי שוב אליה עוד.

„מפלאות תמים דעים" (איוב לז, טז).

מ„מופתי" הרבי מבורשה — שבפי העם

תחושה של בדידות ורגשי התרוקנות לפתה לפתע את בורשה בעזוב הרבי את העיירה בעצם ימי מלחה״ע הראשונה. ביום אפור אחד כרך הרבי את מיטלטליו ויעתק משם בודפשתה. זנוח נזנח ארמונו ההדור המוקף גן־תפארת שצומחים בו עצי־נוי ופרחים ודשאים ועשבי שדה עוטרים את גדר הברזל העשוי קלעי חוטים מעשה־ידי אמן. שמם ה„סאלאש" הגדול והמרווח — בנין רחב ידים בנוי לבינים ועצים ששימש בית־תפילה מורחב לימי חג ומועד ובייחוד — ב„ימים הנוראים", שבהם זרמו חסידיו הרבים מקרוב ומרחוק. בימים הללו הסעידו בו את האורחים שבאו להקביל פני רבם ולהתברך מברכתו. כיסופים עזים תקפו את יהודי בורשה בזכרם את הסאלאש הסואן מהמון חוגג בימי נישואי בניו וביותר — בנישואי בתו „מיקו" — באותם הימים דמתה בורשה לכוורת דבורים הומה רעש והמולה. רכבות טעונות יהודים שהגיעו לבורשה כדי לחדות בשמחה את פני הרבי ולשמח את הזוג הרבני — והסאלאש הכיל את כולם, ממש עמדו צפופים והתענגו רווחים. פנה הרבי — פנה הודה של רחוב הרבי — ה„רביס־גאס" שנתכנה כך בגין שבתו בתוכו, נתיתמה חצרו והסאלאש — דמה נדמה, כי נטש הרבי את צאן מרעיתו בשעות הקשות והמרות ליהודיו־חסידיו — והם טעונים היו לניחומיו ולדברי עידודו. הבית שנתרוקן ממשפחת הרבי — לא נתרוקן כליל מתושביו: שתי משפחות יצחק קבעו בו את מגוריהם, ר' יצחק וידער ור' יצחק פרוכטער, עם צאת הרבי מביתו. (הראשון התגורר בו עוד מראשית שבתו של הרבי וחסה בצלו; בתו פריידל, הודות למהלכים שהיו לה בבית הנשים, ספגה רשמים וצפנה זכרונות — והיא כיום כשרה להיחשב ה„היסטוריונית" של בית הרבי...)

בד בבד עם הטינא שבלב חסידיו, עלתה בו כפורחת הכמיהה לרבי שמפרק לפרק פקד את מקומו החדש וזכרו לו את חסדיו הראשונים בהתהלכו עמם ובשבתו בקרבם. הלא אז הוצמד לו שם עירם ונתקרא על שמה „בארשער רבי" (הרבי מבורשה) שם שדבק לשושלתה של אדמו״רות בורשה (שלמרבה הצער לא האריכה ימים, כי לא קם לה ממשיך). המון סיפורי מופת התחילו מספרים חסידיו בעזבו את בורשה ואגדות מופלאות על יהודי טוב־לב זה שהיה נוח לבריות ואהוב עליהם, שקיבלם תמיד בסבר פנים יפות ובחיוך מלבב היה בא ויוצא לקראתם ב„קבלת שלום" שופעת חיבה וחמימות, אחוה וריעות וניהלם בעצותיו המחוכמות. והנה מה שמספרים עליו:

ר' יוסל יונטל ווערצבערגער מבורסיק שבטרנסילוניה היה שנים רבות חשוך בנים (ר״ל) ויהי היום, בעת ביקורו של הרבי מבורשה בעיר זו והתארחו בביתו של הנ״ל, תמה שבעל הבית בעצמו עומד ומשרת בפניו. משנשאל ע״כ ענה שלצערו אין לו מי שיעשה זאת במקומו, שעדיין לא נתברך בצאצאים. הרבי ביקש שיזכירו לו דבר זה לפני התקיעות של ראש השנה. נער שלא מש מקרבת הרבי, לייבוש־בער האלפערט (לימים רבה של וסלוי ומספר המופת) שהיה באותו מעמד קיבל על עצמו את תפקיד התיזכור. אחרי תפלת שַחרית ניגש

החסיד הצעיר לרבי ויאמר: רבינו, הנני מתכבד למלא שליחות שכבודו הטיל עלי והריני מזכיר לו את מצוקת נפשו של ר' יוסף — יונטל ואשתו המצפים להתברך בזרע של קיימא. הרבי ענה בבטחון גמור: „אבטיחך כי יהיה להם בנים!". הבשורה נמסרה מיד אחרי ד"ה ע"י מקבל ההבטחה למובטחים, ר' יוסף־יאנטל ואשתו, דודיו של המספר. התוצאה: שלשה בנים ילדה גיטל לבעלה ינטל. האם ובניה זכו ועלו לישראל והתישבו בירושלים. (מפי הרב האלפערט, שביקשתי ממנו מקצת מכשרון כתיבתו, ענני. יהא לך סיפור זה תרומה פורתא שדליתי מחביון זכרוני, לספרך.

מופת שני

ספור מופת על אבא מספר בנו מרדכי שטיימץ: הוא היה יהודי חסון גברתן ואמיץ כח שלא מאס בכל מלאכה, ניהל וכלכל בכבוד בית משופע ילדים ובעמל כפיו הביא לחם ביתו ולא ידע מחסור. כבעל עגלה להובלת סחורות ועצים, שלו ושל אחרים מצא את פרנסתו ברווחה. נבדל היה אבא משאר בעלי הסוסים שסוסיו החזקים והאבירים ביותר היו, ששום מכשול לא עמד להם למפגע בדרכם לפיכך חם לבו בקרבו על אלה מעמיתיו שנתקעה עגלתם באמצע הדרך מחמת חולשה ואזלת רגל של סוסיהם—ויוציאם ממעמקים ויעמידם במרחב. בכרוע סוסו של אחד העגלונים תחת משאו וקרס אין אונים ללא קום—היה זה אבא שצרף אליו יהודי שני, לייב אריה הנפח, מרים תרומהו ראשונה ואסף בסתר כספים עבור בעל הסוס שבהמתו שנתבקעה כריסה שבקה חיים, כסף מקנת לסוס חדש. בהיותו עסוק בהובלת עצים לא פסק מליתן דעתו על אביוני שכונתו שעצמותיהם דא לדא נקשין בחדשי החורף הקרים, באין עצי־הסקה לתנוריהם. הילכך, משראה שימי הסתו הסגריריים, מבשרי החורף ממשמשים, ובאים קרא לר' דוב וירצברגר ושניהם ערכו מפעל תרומת עצים לגרש בהם את צנת ביתם של החלכאים שכוני־הצ'יזילה. ומרדכי בנו מוסיף לספר על אביו, שחסיד נלהב לרבי מבורשה היה ואמונת צדיקים איתנה תקועה היתה בלבו. הרבה סיפורי נפלאות בפיו על גדולת הרבי וכחו הרב לעשות גדולות ולחולל מופתים. והרי סיפור מאורע שאירע לאביו של מרדכי שטיימץ: הימים — ימי שלהי מלחמת העולם הראשונה. ההונגרים נטשו את בורשה והרומנים באו תחתיהם. השליטים החדשים נתנו מיד בעלותם על רמת שלטונם את דעתם היאך לנצל ולהשתמש בכוחם למען בצוע בצע. ליהודים שנתרוששו בעתות המלחמה לא נשתיירו להם בלתי אם חלקת אדמתם שליד ביתם, שעמדו בשממונם ולרבים מהם גם שדות מרעה מחוץ לכפר. על אלה נתנו אבות בורשה הנוצרים בקנצלריא את עיניהם והגורל נפל ראשונה על הרכוש הקרקעי של אלתר חיים וגיסו הירש שלומוביץ (המכונה „פעפער").

ראש העיריה, גוי מרושע אלכסיי דורא, גילה דרך שאינה חדשה, שתובילו לזכות בנכסי אחרים. אם למד על כך ב־„ביבליאה" על גבות היזרעאלי, שהמלך „רצח וירש", או נטל השראה והרשאה זידונית ממקורות קדושים פחות, אם כך ואם ככה, אותו פרימריוס נתן לבו לנשל את החתן וחותנו ואיים להעליל עליהם ולהעיד עדים, ששני הז'ידנים הבעירו אש בבתיהם של נכרים מסויימים — אם לא יעבירו את שדותיהם כהלכה, כתוב וחתום על שמו הוא. שניהם החזירו על הצעתו של זד מעוול זה ב„לאו" רבתי. לא יצאו ימים מרובים והאבא ולוקח בתו נאסרו ונכלאו אהדדי והוצבו מוכנים להעברתם לסיגט, בירת המחוז מקום אשר אסירי־המלכות אסורים שם. מי יעמוד להם לגברים בעת צרתם? הוי אומר אמא, חנה־לאה, שקמה לבעלה כעזר כנגדו ולאביה — שאינה יכולה לראות בצער מולידה.

אשת חיל זאת לא נתנה לשעות לחלוף באפס מעשה שינסה את מתניה ונטלה את סודרה התורכי התעטפה בו ונסעה לסיגט — היא וגיסתה רבקה שלומוביץ כדי לקדם את פני הרעה — ופניהן לאן? לאן — אם לא לרבי? משסיפרו לרבי את כל אותו המעשה הזמין הרבי את האחים סמוק (סוחרים עשירים מעורבים בפוליטיקה ברבות הימים, אחד מהם מיכל, היה ציר הסינט הרומני) אנשים בעלי השפעה בחלונות הגבוהים. מיכל הלך לפריפיקס — איש מפלגתו, מיהאלי־פטר, וסח שיחת רעים. תוצאות השיחה היתה פקודה טלפונית לבורשה להביא מיד את הנאשמים לסיגט, סערול, ערל שחצן ורע מעללים שעלה לגדולה, המתין להם בחרב שלופה (שרובים לא נמצאו עדיין בארסנל של הג'נדרמריא). מה גדלה תמהונם ותדהמתם של רשעי בורשה, טורפי אנוש, המצפים לקרבנם לבלעו חיים: משהובאו שני היהודים מוגשים לנחושתיים לתוך חדר משרדו ועמדו מוכנים ומזומנים לזנק על טרפם, מצאו שם, מלבד האסורים והמושל ופמליתו גם את הרבי. שעה קלה של דומיה ונצנוץ עין תוכחה עצור זעם מצד המושל לעבר פקודיו הזוטרים שעמדו מבולבלים מהמראה המשונה ומקבלת הפנים המוזרה. המושל ניגש לאסירים, תפסם בכבליהם והצעידם לעבר הרבי באמרו: „קח אדוני הרבי את האנשים אתך לביתך ועשה אתם ככל העולה על רוחך, דומנו (אדוני) ראבי".

סר וזעף עזב הפרימר וסיעתו את לשכת המושל מאוכזב וחפוי ראש שב לבורשה באותו קרון רכבת בו נסעו ה„אסירים" לשעבר. אלתר חיים והירש נועצים את עיניהם זה בזה. הללו עיניהם מביעות חדוה ועליצות נפש והלז — עיני זעם, שחצי משטמה ניתזים מתוכן וכולו כלי מחזיק אלה וכחש וזומם מזימות. פרקי תהלים, שירות ותשבחות נשמעים ברמה למציל עשוק מידי עושקו והלל וזמרה קולחים מפי גאולים מיד צר. ששים ושמחים חזרו השנים לביתם ובורשה צהלה ושמחה, על פדות נפשם של שנים מיהודיה, שנגאלו מיד זדים באורח פלא ובזכותו של הרבי ואמונת צדיקים שהיתה נטועה בלב חסידיו. והפרימר המרושע מה עלה בחלקו? על כך מספרים הניצולים: למחרת שובו של הצורר המחמד נכסי היהודים — נכנס לבית המרזח וצווח ליהודי המוזג ומצווה עליו למזוג לו משהו ממשקיהו, שכן מעין בעירה באה אל קרבו ואש קודחת ירדה חדרי בטנו — עוד מעט ויישרף. המוזג שלחו לבית המרקחת והרוקח החזירו לביתו באמרו: כד חלב היא הטובה שבתרופות ותעלה לך ארוכה ומרפא יותר מכל הרפואות שבעולם. לא ארכו הימים ואלכסיי־דורא נישא על כתפי המקברים בתהלוכה מפוארת שבראשה צועד כומר ומפזם תפלת אשכבה לנשמתו המגואלת בדמעות יהודים. גורל דומה, מוסיף מרדכי לספר, פגע גם בחבר מריעיו — ספו תמו ובאו על ענשם כהבטחת הרבי „איש כגמול ידיו ישולם לו" — זכותו של הצדיק שלא שכח את חסידיו גם בעת שבתו מרוחק מהם,

אבל לבו אתם היה — תעמוד לנו ולזרעינו ולכל המאמינים בפירוש חז"ל על הפסוק בדברי דוד האחרונים: „צדיק מושל יראת אלוקים" — הצדיק גוזר והקב"ה מקיים.

„אם תקום עלי מלחמה — בזאת אני בוטח".
(תה' כז, ג).

הרבי „ומלחמת החדרים"

המאורע התרחש בראשית מלחהעה"ר בהתעצם הקרובת בחבלי הקרפתים. בורשה שבקרבתה, בהרי הפריסלופ החליפו תותחי שתי המחנות ,דו־שיח' הרסני והם חילותיהם של שלשת הקיסרים האוסטרי, הגרמני והרוסי ודרכה עברו צבאות הברית — חשה על גופה בכל נוראותיה את המלחמה ומלוויה משלחות מלאכי רעים: רעב ומחסור ומעל הכל מחלות ומגפות והמחרידה שבכולן — הדבר. מגפה זו עשתה שמות ביהודי בורשה ואין בית אשר אין שם חולה או מת. תפלות — ננעלו שעריהן מעבור בהם. תהלות דוד ממלאות את חלל בתי הכנסת. נשים כובשות פניהן בפרוכת ארון הקודש וממסות את תחנותיהן בדמעות שאינן פוסקות. בבתי העלמין ,נעקרים קברים' ומעוררים ישני עפר לבקש רחמים על עוללים ויונקים ומולידיהם הקורסים כעמיר מאחרי הקוצר ואין אומר למלאך: הרף! גם חתונות מעל הקברים נערכו: גבאי בתי התפלה וחברה קדישא שלפו בחור ובתולה מבתי אביונים, העלום לבית החיים ופירסו עליהם חופה והכניסום לברית הנישואין, בתתם להם בית לשבת בו וכסף לכלכלתו והראו למלאך המשחית שכל כלי זעמו לא יצלחו עליהם — אתה הורס ואנו בונים... וראה זה פלא: כל שבעת ימי המשתה נעצר הנגף. בהתחדש התחלואים והתחילו לקצור שוב את קציר האימים שלהם — חזרו על המעשה והעמידו חופה בשניה — וינח הדבר מזעפו, למקצת הימים.

בצר להם ליהודי בורשה הפכו פניהם כלפי בית הרבי שמנעוהו מלצערו עד הלום. הרבי, שרבים מחסידיו ימים קודם לכן, איחל להם על כוס יין ,לחיים'! שבקו את חייהם בעולם השקר והרשע, היטב ידע את אשר נעשה בכפר וכאב נעכר ניכר בפניו, שהשמועות שהגיעו לאזניו חרשו בהם קמטים־קמטים, העיבו על מאורם ודאגה קודרת התנוססה עליהם וכמשא כבד העיקה על לבו. אנחת נכאים ואנקת נואשים זינקו מגרונו, קם וטלטל עצמו בצעדים מדודים באולם אילך ואילך, ניגש לארון הקודש, החביא את פניו בין קפלי כפרתו ודממה עמוקה השתררה והקיפה את קהל חסידיו שחיכו בדריכות למוצא פיו. לא עברו רגעים מעטים והצדיק התרומם, ניתק את פניו ממחבא הקדושה, יישר את גוו והישיר עינים עולות לממתינים ברתת לדברים ניחומים, פניו לבשו רוממות רוח וסימני שמחה נצנצו בפאתי שפתיו, שהביעו בדיחות דעת, ועלזון משובה פשט על פניו. עיני ילדי תום השתעשעו במסג־רותיהן פתח בתפלה ידועה שלא הלמה למעמד ולמצב הרוח של תקוה שנתעוררו ברגעים הללו: „עשה למען תינוקות של בית רבן"! הנוכחים החליפו מבטי תמיהה והשתוממות רבה ביניהם: מה מקום לתפלה זו?! וכי התינוקות בלבד הם הנפגעים — ולשמחה מה זו עושה? (ולמה תמהו — הלא גם דוד מלך ישראל צעק תחלה במר נפשו: „הביטה ענני... האירה עיניני וכו' ואחר כך:

„אשירה לה' כי גמל עלי" ואומר: „שמע ה' וחנני, ה' היה עוזר לי!" — ולאחריו: „למען יזמרך כבוד" וכו'. אלא שנכפלה להם, ליקירי בורשה התמימים, טעותם: ראשית נעלם מישרי לב אלה סודה של אמרה זו, שלא תפלה היתה כאן אלא פסוק מפורש מספר ,משלי' נפל לתוך פי קדשו וידרשהו: „כי בתחבולות תעשה לך מלחמה ותשועה ברוב יועץ", חיבל הרבי תחבולה וימצא תכסיס שבקיאין בהלכות מלחמה משתמשין בו והוא — ההסחה... כלומר שמסיחין עם האויב בשפת המלחמה ע"י ריכוז ה,כוחות' במקום מסוים המיועד לעריכת הקרב ומסיחין את דעתו ממקומות אחרים.

טעות שניה: הרבי ,שיתף' להקב"ה בתכניותיו שהגה אותה שעה ושמח עליהם, בראותו בעיני־בטחונו את הפירות שעתידין להניב. אבל למחשבות הרבי לא נתן שהות לגלגל בהן, כי הבחין בתמיה הנסוכה על פני מקורביו, נחפז והסביר: המלחמה שהקב"ה משלח בבני אדם (ה' איש מלחמה„) ,כי רבה רעתם על פני האדמה" מפני שכבר נשבע שלא יביא מבול של מים על העולם כולו — אבל יכול הוא יתברך להביא מבול של דם ואש — והיא המלחמה ובידי מי נמסר ניהול המלחמה? הוי אומר בידי זה ש,יורד ומסית, עולה ומסטין, יורד" וכו', נוטל את העמים ובוחר מהם שרי צבאות ופוקד עליהם שיכו איש את רעהו. גם את המקומות בהם יישפכו דמי־נקיים הוא קובע. אם כן, רבותי, אם כבר נגזרה גזירה שמלכות ה,קירה' יוצאת חוצץ נגד מלכות הרשעה, רוסיה וחבר מרעיה, בוזזיו ורוצחיו של עם היהודים מאז — והואיל שבצבאות שבשני המחנות חונים יהודים — הניתן ליהודי רוסיה לשפוך את דמיהם של יהודי אוסטריה אחיהם?! לפיכך הוטל עלינו להטות שכם במאמץ המלחמתי ולהערים על האויב הידוע, הס"מ, ר"ל, העומד ומפקד צבאות מלחמה בעולם. נפתח את ה,חזית השניה'. החסידים הציצו איש בפני רעהו בתמיהה וברתיעה, כשואלים בחרדה גלויה: מה זה היה לרבנו, הצלילות דעת מדברת מתוך גרונו? ונהורא מעליא — הבמקומה עומדת?! אבל הרבי אינו נותן דעתו ללחישה האילמת שרפרפה באולם וממשיך — ובכן, יהודים יקרים, ובכן אנו נבוא על הסיטרא אחרא, המחרחר ריב בין העמים, במרמה ונרתקו למקום אחד שאנו נבחר עבור תעלוליו, והיכן — בבורשה... תמהון השומעים גדלה ועלתה — הקרב המכריע המתרחש כעשרים ק"מ ממזרח לבורשה — הבדעת הרבי להורידו מממלכתו ולקבעו בעיירה המסכנה — לאן זה חותר, רבם חביבם, שבו תלו כל תקוותיהם? בשביעות רצון לאין קץ שוטח הרבי בפניהם את תכניותיו המיליטנטיות: המלחמה תנוהל מהיום והלאה ע"י ילדי החדרים שבבורשה; הם, תינוקות של בית רבן יאסרו מלחמה זה מול זה — לייבילי יחזיק מגן, ברילי ישא צנה, מרדכילי יריק חרב, יענקילי יאחז כידון, הירשלי יטיל חנית ואנשלי יסגור לקראת רודפיו. יקום חדרו של היודיר מלמד בחדרו של הריזאווליר, יצאו דרדקיו של שלמה מיכל מול תלמידיו של אברהם יוסיל, „יכה יוסי את יוסי", וישחקו הנערים לפנינו. אז יסיח שר המלחמה את דעתו מחזיתות העולם — ,ניפלה נא ביד הילדים כי רבים רחמיהם ומעטים כוחותיהם ובידי פראי אדם וכלי משחיתם אל נפולה'.

הרבי שפשף את ידיו זו בזו מרוב תענוג על חכמת האיסטרטגיה המופלאה שחונן בה בשעה קריטית זו, בעוד

שחסידיו עודם טורחים לרדת לסוף דעתו. באולם פשטה הדממה ודומה היה שממתינים להוראות. השקט נשתסע ע״י זחילה קלה וחשאית שהתרחשה באותם הרגעים מתחת לפני השולחן ובין הכסאות: הילדים שאבותיהם סחבואם אתם לרבי (אולי כדי לגלגל את רחמיו של הרבי עליהם בראותו אותם וישטח את תפלתו בעדם לפני מאזין צעקה: „עשה למען תינוקות של בית רבן״). ראה, רבי יקר, והביטה, גם על אלה לא יחוס שר המלחמה, אשר טיפחנו וריבינו, האויב יכלם ח״ו ואלה הצאן מה חטאו?! הילדים הללו מהירי תפיסה היו יותר מהוריהם ועד שמולידיהם גירדו עצמם מתחת לזקניהם בחפשם פתרון לדברי הרבי הסתומים, הם, הקטנים עלו בשכלם על הגדולים ויבינו את דברי הרבי כפשוטו, שמטו עצמם אחד־אחד מהאוירה הדחוסה רווית הדאגות שנחרתו בקמטי פניהם של באי בית הרבי ויצאו לרחוב ויביאו את בשורת המלחמה לחבריהם המתענים תחת ידי מלמדיהם שעודם בחיים: חברה, הרבי ציוה שנעשה מלחמה ונכה איש את רעהו ועתה, לקרב, בנים, כי מצוה לשמוע דבר צדיקים.

לאות הסכמה שנכון הדבר וצריך לעשותו מהר, תקע יד קמוצה בפני חברו עד שניצוצות התחילו עפות נגד עיני המוכה. הלה לא השיב ידו והחזיר לו מנה אחת אפים. לא עברו רגעים רבים וילדי בורשה השלווים הלמו זה בזה, הכה ופצוע, מי ביד ומי באבן, ומי בכלי עץ וברזל. כללו של דבר: כל דבר וכל חפץ בן־הכות — נלקח אחר כבוד לפצח בו את עצמותיהם הרכות של ילדי החדר המורעבים, חשופי שת ויחפי רגל.

הזאטוטים הללו היו לו לרבי לראש פנה ועליהם הקים ובנה את בנין המלחמה שלו, וצריך היה להביאה לקצה במהרה. אלא שגרמו העוונות ושרי האומות לא שעו לחזיתם של הדרדקים שבבורשה, שבמרוצת הימים נתפלגו לחזיתות רבות ש,הפילו חללים רבים׳ וצור חרבם של הגנרלים הקטנים לא שב לנדנו עד שהגנרלים הגדולים כיתתו חרבותם למען הקל עליהם את הכריעה על ברכיהם, לבקש רחמים ממכיהם, שישיבו אפם ולא יעירו כל חמתם, שכן חייליהם מתבוססים בדמם נגד עיניהם. מה היתה אחריתה של מלחמת הילדים? — בשוך מלחמת העולם שככה גם מלחמתם של החדרים. בשוב חיילי חזיתות העולם איש איש למשפחתו, שבו גם תלמידי בורשה ילד ילד לחדרו. בצבת גבולות עמי־תבל, יוצבו גבולות המדינות הניצות, מדינות וקטעי מדינות נתלשו מזה וניתנו לזה. גם בורשה עברה מידי ההונגרים לידי הרומנים ויהודי בורשה, לעולם קיימים. בשעה שכותבי דברי הימים מישראל מוכיחים שבהונגריה התגוררו יהודים עוד בטרם ירדו לבקעת פנוניה המאדירים. הרי בבורשה ישבו יהודים עוד לפני שההונגרים פרשו את שלטונם עליה, כי קניאזים רומנים משלו בה ובאזור כולו בחסות ובחסד נציבי התוגר.

האבות שבו לעסקיהם, האמהות למטבחן, הנערים למלמדיהם — מי עם חור בראשו, שנכרה ע״י שן־אבן, שנזרקה בשעת הסתערות והריהו עודנו זב דם ומוגלה מרחשת בין כתליו, מי ברגל נקועה או יד בקועה שבריחה מבוהלת או רדיפה חפוזה גרמון. ילדי בורשה שהיו טובים זה לזה — נעשו מאז חבלי המלחמה, צהובים זה לזה. ילדים שהיו עוברים מאזור זה לחדר שבאזור אחר, הסתגרו בחדריהם ולא נתנו דריסת רגל לתלמיד הבא ממקום אחר. נערי בורשה לא הצטרפו למסע הוריהם בימי חוה״מ, עתות הביכורים, למוסיוו השכנה מחשש נקמה שלאחר המלחמה. אלא שעושה שלום במרומיו עשה שלום בקטניו. שלטון יצא ושלטון אחר בא והרומנים מלאו את מקומו. בין מלכא למלכא גדלו הילדים ויהיו לנערים. גזירות וצרות חדשות שיכחו את הראשונות הנערים שהפכו בחורים ונתגייסו לצבא הרומנים, נשתכחה מהם מלחמת החדרים. אולם אחד מהם, שלא גויס לצבא זה מפני שהשאירוהו בבית אבא כדי לפרנסו בהיותו גדול המשפחה (לפי חוק מחוקי אנוש של עם זה) ולפיכך לא הכיר צבא אחר חוץ מצבאו של יענקל־שמואל־אייזיק׳ס, לכן קם ורשם את דברי ימי „מלחמת החדרים״ — הראשונה בבורשה — והאחרונה.

אומר היה הרבי, בפקדו על צבאות הדרדקים, תינוקות של בית רבם: מלחמה זאת שאנו עומדים לאסור, אינה אלא שלום וכן דבר המדרש על מאמר החכם: „דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום״ — כל מה שכתוב בתורה — לשום שלום הוא נכתב ואע״פ שכתוב בתורה מלחמות, אף המלחמות לשום שלום נכתבו״ (תנח. ויקרא). ומשני הצדדים התבוססו הנאבקים בדמם עד שהקיסר קרס ויכרע על ברכיו, טרם יבוא השלום והקיסר האחרון צלה של האימפריה האוסטרית־הונגרית ששקעה מת בגולה מיתת אביון מחוסר תרופות.

מעשה „מרכבה״

הרבי קבל גלגלים

המעשה שלפנינו, אם איננו בגדר ,מופת׳ — הריהו עושה את האיש שמסופר עליו, דהיינו הרבי, ל„מופת״ בגישתו הרציונליסטית לאמונה התמימה של חסידיו אל רבם ומנהיגם הרוחני. המאמין התמים בסיפור זה, כוה״ש הוא, והמתואר בו — בחינת „בי הוה עובדא״, ואוזן לא שמעתו עד כה, כי שמור בלבו היה כמזכרת בחוייה פרטית שאין לאחר חלק בה, עד שבא הפסוק: „אל תמנע טוב מבעליו...״ (מש׳ ג, כז) וטפח על פניו — ויוציאהו מגנזי זכרונו ויניחהו כאן להאדרת פני צדיק זה שנכנס לבורשה בשעת שלום, שהה בה קימעה, נטל את שמה ויעלהו לשם שושלתו — ויצא אותה בעת מלחמה לבלי שוב אליה עוד, אלא כאורח נוטה ללון.

מרגלא בפומא דחסידי בית ויז׳ניץ החלוקה דלקמן בפרשת גדולתם של שלושת האדמו״רים הראשונים, לתשעת הבנים של הצדיק רבי ברוך האגר — וכך היו מונים שבחם: א. ר׳ ישראל מויז׳ניץ — גדול במעלת הקדושה; ב. רבי חיים מאטעניע — בן־בית בהיכל התורה; ג. רבי פינחס — מחונן מאוצר החכמה. ויז׳ניץ שמרוחקת היתה — לא הטעימתני מקדושת רבה; אטעניע — הקרפטים סגרו בעד תורת הרבי וקדושתו מעבור לבורשה. ובורשה גופה שקרובה היתה ובתוכה ישבתי ושמעתי תורתו של הרבי ושבעתי שמחות את מאור פניו שלו — אולם חכמתו המניעה את עצמה ממני, כי עול ימים הייתי בהקשב אזני לדברי תורתו ואמרי חכמתו. שנים עברו עד שגליתיה ולא החכמה עצמה אלא אחת מבנותיה — הפיקחות, ובדרך מקרה.

הרבי ר׳ פינחס האגר, הידוע בפי חסידי העולם בשם ר׳ פיניילי, יושב לו אז בסיגט בירת מאראמורש. עיר זו —

הרביעית אחרי בורשה בנדודי הרבי היתה. נראים הדברים שעיר זאת שלא היתה מעוטת רבנים ואדמו״רים משלה וממה שנטלה מנקבציה, שנהרו אליה מרחוק ומקרוב — לא נתנה לכל אדמו״ר ואדמו״ר שבאו בגבולה די מחסורם ואנוסים היו „מלכי ישראל״ (ששושלתם מבית דוד נמשכת) לקום מדי פעם ולנטוש לפרק זמן קצר את ה„כסא״ והארמון, ליטול בכף את מקלם המבריק שגולת הכסף נוצצת בראשו ולהרחיק נדוד לשם ,איזון תקציב ביתם המתנהל ביד רחבה׳. (אל לשכוח שבית הרבי פתוח לרווחה היה וכל רעב וצמא ועייף, בסור לבית הרבי אכל ושתה והניח את עצמותיו היגיעות לפוש קימעה מטלטול דרכים. לפיכך אין לתמוה על עריכת ה,גלות׳ שגזר על עצמו הרב מרצון לעתים מזומנות).

הדבר אירע אחר שנים רבות והרבי בקפצו׳ לחסידיו המפוזרים על פני המדינה — על בורשה היה דולג, כי איך יראה את פניהם של יהודי עירו — והוא עוזבם בעת צרה!?) ויהי היום ואני מתכונן לנסיעתי החצי־שנתי לבוקובינה, אחר שהייה כחדשיים בבית אבא, ר׳ וואלף ,הגדול׳ (הנקרא כך כדי להבדילו מיתר ,הוואלפים׳ שבמקום הנמוכים ממנו) הדרך המקשרת את בורשה עם בוקובינה ועולה ל„פריסלופ״ במסילות עקלקלות — עוברים אותה בעגלות המיטלטלות לפחות יממה עד שהן מגיעות ליקוביני, שלפני דורנה עיר הקיט. שם ,מקיאות׳ העגלות את נוסעיהן כשהם רסוקי איברים ושבורי עצמות. ראה ה׳ בענים של הולכי דרכים משובשות ונתן בלב יהודי ,ריגאטי׳ (מרומניה העתיקה) המדבר רק רומנית (להגדיל את הרושם), להעמיד לרשות עוברי ארחות אוטובוס שחוק, שתש כחו אחר שנתרפטו דפנותיו ונתנקבו גלגיליו. משנתבשר על תחבורה טכנולוגית שבין שני המחוזות — נפלה רוחם של ,בעלי־העגלות׳ שנתמוטטה פרנסתם ושבירת מטה לחמם עומדות אחר כתליהם ומציצות בעיני־אימה בפניהם זרועי הדאגה, ליום מחר. הואיל ונעשה האדם קרוב אצל עצמו — שמחו על קיצור הדרך של יום ולילה והעמדתו על שלוש שעות בגין האוטובוס — לא הושם לב למגינת לבם של יוסל ברוך וטוביה ועמיתיהם בעלי העגלות; ריוח והצלה יעמיד להם ה„זן ומפרנס לכל״ ממקום אחר. נשאתי את רגלי ונסעתי לתחנת הרכבת, מהלך של 4 ק״מ, כי שם המתין האוטובוס, לרכבת הבאה מסיגט.

ברגעי ההמתנה פנוי הייתי לבדיקת כושרה ותקינותה של המכונית — המסוגלת היא לעבור כברת דרך של 90 ק״מ? ניגשתי לחזות בכלי המפואר ובראייה ראשונה אני מגלה בו פגמים ורואה מראות נגעים אין ספור. למן הרגע הראשון פחת אמוני בכלי מפוקפק זה — מפלצת של פח חלוד וחלול, מצוררת בטלאי מתכת ומחושקת חוטי ברזל וכולו אומר שבר כלי — משול כחרס הנשבר. מדותיו, מעשה מומחה, מכל הצדדים עד שהופסקתי ע״י קול הדומה לפקודה (ברומנית קלסית) הי, אדוני, אם בדעתך לנסוע — קנה כרטיס ועלה! עשיתי אמנם כעצת פקודתו אבל בלבי נעץ הספק את צפרניו והתחיל מנקר בו: היעמוד בו כחו, בכלי התקשורת המודרני — משומש ומשוחק שאינו מבטיח גדולות באופניו, שאף אחד לא עמד בשלימותו, ארבעתם טלאי ע״ג טלאי וחורים סתומי בלואות מאפירים והולכים ומבן סדקיהם מבצבצים שיירי מוך מצהיבים שקשה לעמוד על טיבם. ההללו יביאוני למחוז חפצי?! היתגברו על הכבישים העקלקלים המלאים חתחתים ועקומי פיתולים, מעלות ומורדות מסוכנים?! אצבעותי כבר הכינו את עצמן לקבלת הכסף בחזרה: הגלגלים שחישוקיהם לא הכניסו חשק רב בלבי — אם לא יתפקעו — האוטובוס, דפנותיו עשויות להתמוטט עוד בטרם יגמא שנים־שלשה ריסים. עודני מהפך בהרהורי והרכבת הגיעה. יהודים נשואי פנים ולבושי חג שהתקרבו לקרונות, הופעתם העידה על אורח חשוב שהרכבת נושאת בקרבה. הנה מופיע הרבי בדלת. ר׳ פינייל׳, האדמו״ר מבורשה. יורד בנחת, ידים מושטות ומחליפים ,שלום׳. משמעתי שהרבי שאל למקום האוטובוס, לא ידעה שמחתי גבול. פקעו הפקפוקים, הגלגלים הישנים התיצבו לפני כחדשים והאוטובוס — כולו כלי מחזיק ברכה. אם הרבי כאן— הכל כאן ובזכותו — כל רע לא יאונה לאוטובוס ונגע לא יקרב לגלגליו. העברתי מעלי את שיירי הספק, את מקומו תפס הבטחון ואמרתי לנפשי: עלה! וניסע לשלום.

הרבי וחסידיו וגבאיו עלו למכונית ואחריהם מילאוהו יתר הנוסעים ואני בתוכם. צפירה מקוטעת (מצופר שכנראה לא היה ,בן־יומו׳) — והכלי היתיק את עצמו ממקומו — אנו זזים. הרבי, שני גבאיו, ר׳ יעקב־לייב ור׳ שמואל (שניהם בעלי־תפלה מובהקים) מימינו ומשמאלו נראים בדוחים ועליזים שהרי אותם לא הטרידו הרהורי ה„הרס״ שהתרגשו עלי...) אני חוזר למחשבותי אולם הפעם בנפש שקטה. בבורשה עומדים יהודים משני צדי הדרך — הרבי נוסע! קורצים בעינים, מוללים באצבע והרבי עונם בחיוך רפה ובנענוע קל בראשו. בורשה כבר מאחורינו וכפרי הגויים עפים ביעף ושדות מוריקים ונחלים הומים נסים מפנינו. הנה מנסרות העץ של חסידיו, אמידי בורשה ב„בדיערץ׳, מקום מושבו של אחד מחסידיו, ר׳ וואלף־הערץ שטיין, ששמר על אחוזת אבותיו ונרצח ע״י גויים שכנים מרצחים, הוא ואשתו.

וזה בית הנסירה של אלמנת הערש הארוך ובניה — חרוצי המעש. והרי ה„פונטינה״, ממנה מוליך שביל למקום הקיט ומעינות הישועה לטעוני מרפא העשירים של בורשה. אנו מעפילים הרה פריסלופה. בכביש העולה שעליו טולטלנו פעמים מספר טלטלות גבר ונצנפנו צניפת כדור׳, לא ערער את בטחוני העז בהצלחת המסע. הקפיצות שהקפיצונו אבני הנגף המשבשות את הדרך — לא העבירוני מתוחלתי בסיומה המוצלח של ההרפתקה החסידית. הדרך מפגינה את פיתוליה והאוטו מתחיל בטרטוריו המצרידים, אינני מתפעל מזה — ומנוחת נפשי אתנו כשהיתה. אלא שאפילו רעמי ההתפוצצויות שהשמיעו תכופות האופנים, לא הוציאוני משלות נפשי.

אנו עולים ומתנועעים כבתוך כברה. המכשיר נושם בכבדות וגונח מלבו ומצפצף בגלגליו. הפציצות מתרבות והולכות ודומה שכל הדרך נזרעה מוקשים. הנוסעים, רובם יהודים, יראי ה׳, שולפים מאמתחתם ספרי עזר לתפילת הדרך. ה„תהלים׳ ליד, שמרובות בהם התחינות להולכי נתיבות: „...קוה קויתי ה׳... ויקם על סלע רגלי, כונן אשורי״ וממולו פסוק מלא המקיים בנו, יציר הפלא של הטכניקה, האוטובוס, „וירקידם כמו עגל... ובן ראמים״. ועוד פסוק המפיג את חריפותו של קודמו: „למען שמך תנחני ותנהלני״. ו„ינחני במעגלי צדק למען שמו״ כלום כל הפסוקים לחנם אמרם נעים זמירות ישראל?!

אני לא נזקקתי אותה שעה לתהלות דוד, אם שידעתין בע"פ, כי בהפנותי את ראשי אחורנית לעבר הרבי ומשראיתיו יושב במקומו, נחה דעתי, הרבי רגוע — רגיעתי אתי. הנהימות מתרבות והכלי הומה כממאן להמשיך. בא פסוק ונוהם כנגדו: „על שחל ופתן תדרוך תרמוס כפיר ותנין" (תה' צא). פסיעה אחת — וטלטולו עמו, עוד פסיעה והנוסעים מוקפצים ממקום שבתם. טלטלה עזה ודרדור נורא שרעם התפוצצות בסופו, ממש „קול שובר ארזים" (היכן שמעתי רעש כזה? בבליעת קורח ועדתו?) וקול נפץ אדיר החריד את היער ומלואו. ההרים עונים בהד קולם. שקיעה חדה לצד מטה — ודממה משתררת ומתוכה עולה קולו של הנהג — המנהיג, המודיע בצער שהגלגל הוציא את נשמתו. התכבדו מכובדים ורדו, ‚פאנצ׳ר׳. בפעם הראשונה שמעתי שם זה ומיד ידעתי פירושו: חזרה ברגל לבורשה, לבושתנו. ירדנו ובצאתי הצצתי אף אני את חלקי בפנצ׳ר הנעלם שהתגלע אלי בצורת גלגל מרוסק ומנופץ ומשוסע כאילו תקעו בו צרור כדורי „דום-דום" — כולו דיסה אחת של ‚שעטנז׳ משולש: גומי וצמר ופשתים ואף שאר הגלגלים — טעונים רחמים. הגזירה היא — הרמת הרגלים ונשיאת החבילות על שכמנו — והשיבנו:

ירדנו וחזרנו — ברגל, עמוסי חבילות לעייפה ומשוקעים בהרהורי אכזבה. אנו מדדים דמומים, עקב בצד אגודל וגולשים במורד. הרבי — הוא ששיסע את הדומיה המעיקה, העלה על פניו ארשת של עליזות, עיניו האירו באור יקרות ושפתיו לבשו חיוך מלבב, דומה שצופה הוא צפונה ועובר פרשת המים של הצ׳רמוש, לקיטוב וקוסוב, קרית מלך רב, מישור אבותיו הגדולים, רמ"ם ור"ח, אדמו"רי קוסוב ונזכר בבעש"ט יוצר החסידות. פנה לעברי דומה שגילה מה שמתרחש בלבי, וישאלני, גדלי׳, מה נאה עולמו של הקב"ה ומה יפה השיטוט בין העצים מוחאי הכף וההרים המרננים לפני ה׳! האין כאן, אני מדמה בנפשי — האין כאן חוזרה על אותו מחזה נפלא שנתגלה לפני מאתים שנה לאבי החסידות, הבעש"ט, בשעת רצון גדול, בטיילו אף הוא בין עצי היער, בבקעי רוכסי הקרפטים ויחזה את חזונו האדיר לבקעה היפה שאנו יורדים כעת אליה, וצוה למקורביו לטעת בה את החסידות?! הרי אחד מאלופיה צועד לתוכה לידנו, ההוגה גם הרבי ורואה את האילן רב הפארות, שהוא אחד מעפאי ענפיו! — אפשר. המעלה הוא בזכרונו את היום בו עבר את הדרך בכאן מלווה בתופים ובמחולות בכרכרתו של מאיר אלנבויגן חסידו הנלהב מקירלובבה — דרך שעסול והפריסלופ בהתקבלו כרבי בבורשה?

תשובתי נתבלבלה ובוששה לבוא, כי לכוד הייתי ברשתו רשת נעימות החן שהרבי פרש לרגלי. דעתי הרועמת, הגלגלים המנופצים (דמי הנסיעה הוחזרו לנו) האיחור וכיו"ב, פרחו ממחשבותי ונפשי נמלאת ממראי נוף מרהיבי עין: עצים חסונים מעניקים חמה בקומתם; אילנות עבותים ואשוחים ירוקי מחטים עומדים בתפילה חרישית; שיחים וסבכים משתרגים על גדות נחלים ומפלי מים הקולחים בהמיה ובשקשוק על חלוקי אבניהם וצוקי סלעיהם. בעלי כנף מנתרים ופוסחים, עפים ועטים מעץ אל עץ ומנסרים בצפצופם העליז בדמי היער, צפצוף הנמסר מהר לגבעה. זה אל זה מזמרים וזה אל זה מנגנים והיער וההרים, רמש וכל צפור כנף. עשבים מאוושים ודשאים מוריקים — כולם חברו יחדו למקהלת אדירים והשכיחוני עולם ומלואו, הבריאה ביפיה פרושה לפני. אלא שבינתים נצנצה הפינטינה ובתיה מרחוק — והרבי עדיין מחכה להסכמתי, ואענהו בפסוק מתוך התפילה: „הדור נאה זיו העולם..." אלא... „ברוך בואך, רבינו, שלום עליכם מכובדים" — אלה חן ברכותיו של ר׳ יוסף מאיר שטיימץ אחד מחסידי הרבי הגר במבוא הפינטינה, שהפסיקוני בתשובתי לרבי. סרנו לביתו והתישבנו מסביב לשולחן ותה חם ומהביל מקדם את פנינו. המארח לא ידע את נפשו מרוב אושר ואף הביע דעתו שכל עצמו של אותו מירוט וגירוט זה, לא היה אלא כסות עינים כדי שהרבי יבוא ויביא ברכתו אל ביתו. אין זאת כי אם מלאך ירד מן השמים והביא כלייה על הגלגלים, ואת הצדיק — בצל קורתו. עבורו, עבור יוסל מאיר. אולי נזכר גם הרבי בסיפור שלאחד הגדולים נשברו צירי עגלתו ונאלץ לשבות באמצע היער. בקראו את התיקונים. באמרו את החרוז „צוחין אף עקתין (אקסען — צירי עגלה) בטילין ושביתין", בטילין ממלאכתם ושובתים בשבת, וזה קרה גם לו?! פתח הרבי בכבוד האכסניה: צאו וראו עד היכן מגיעה אמונתו בהשגחת הבורא של יהודי זה! מה דעתך על כך, ויפן אלי הרבי. אני עונה בקצת עזות, — כי כ־10 ק"מ לפנינו עד בורשה (הרבי בודאי יסע בעגלה ואני — אתהלך ברגל) התרעומת שבה אלי, עניתי ואמרתי: לא, רבי, לא בגלל „המלאך" איחרתי אלא בגלל... הרבי. — הרבי, מה ענין הרבי לכאן? כן, רבי, אני, מאז ראיתי שהגלגלים בני תמותה הם ורציתי לחזור בי, אלא בראותי את הרבי — סילקתי את חששי וסמכתי עליך — הלא הרבי נוסע אתנו! היא הנותנת, גדלי׳, שבגללו איחרנו אף אנו, היה עליך לסמוך על הרבש"ע — וסמכת עלי, על בשר ודם. שכחת, גדלי׳ פסוק מלא — „אל תבטחו בנדיבים, בבן אדם שאין לו תשועה" (וואס קאן זיך אליין נישט העלפן — כלומר, שאין ביכלתו לעזור לעצמו) חוזר הרבי על דרש חסידי ידוע.

קיבלתי את הנזיפה בהערכה ובאהבה, שהרי בחכמה רבה ניתנה ונאמרה מפי איש יקר וקדוש שאמצני על ברכיו בכניסתי לברשא"א. בשאול הרבי את ר׳ יוסף מאיר בצאתו מן הבית — במה אברכך ענהו: שנעלה כלנו לארץ ישראל — ויברכהו. ברכתו של הרבי נתקיימה בשלימות: הוא ואשתו רייזל וכל בני ביתו עלו לישראל ויאחזו בה. בנו בתים ונטעו גנים. הקימו משפחות, והם, אבות המשפחה הגיעו לשיבה טובה בראותם את בניהם ובנותיהם מתערים כאזרחים רעננים בארץ הקודש. כן יחיינו ה׳ ויקימנו ויגיענו לימי שלום ושלוה בארצנו ויקרב לנו את הגאולה השלמה במהרה בימינו, אמן.

„ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה׳ צבאות הוא"

„תורתו" של הרבי

על תורתו שהגה בה הרבי יומם ולילה ועל שיטת לימודו וחידושיו וחידודיו שהשמיע באזני מקורביו לעתים מזומנות — לא הרבו ליחד את הדיבור, ידוע היה שרבי ברוך זצ"ל הביא ל‚חצרו׳ מטובי המלמדים ובניו למדו בישיבות המפורס־מות שבערי ובכפרי גליציה ואחדים מהם נתפרסמו כגדולי תורה ורבי פינחס היה אחד משלושת הגדולים (ר׳ ישראל

הויז'ניצאי ור' חיים האטינאי) ידוע היה כ"כ כמתמיד השוקד על תלמודו ובכך נשתבח גם בבורשה, והנר שאורו נצנץ מבעד חלון בכל שעות הלילה העיד על שקידה זו. הואיל ולא רגיל היה להתוכח ולעמוק בסוגיה כלשהי ולא עקר הרים כי אם למד בינו לבין עצמו או לפני בניו, לא דובר על גאוניות, אבל מקובל היה כחכם מופלא וכגדול בתורה, אבל בנוגע ל„תורה" שביקשו מפיהו עם גמר הסעודה משלוש הסעודות, שבהן רגיל היה ל„הגיד תורה", עליה דיברו ברמיזה ש„סודי סודות" מגלה הרבי ב„תורות', שלאו כל אדם זוכה לירד לעמקם, חוץ ממשה לייב אפטער — אדם חריף ובעל „מח', בעל קריאה-ודקדוק, שהוא מבינן ואפילו כותבן (כך שמע כוה"ש בהיותו כבן עשר ומתאבק בעפר רגלי החסידים, בהיגררו אחרי אבא לבית הרבי) בזכרונו של ילד זה נשתמרו קמטי הפנים, שהעלו החסידים בהטותם אזנם לצד הפינה שמשם עולה קולו של הרבי. עיניהם נעצמות, המצח נחרש תלמים-תלמים, בזויות הפה הפעור נגלים נידי עצבנות, פה המוכן ומזומן לצייץ בשפתיו ציוצי השתוממות בעת הישמע מקצת מתורתו, שספק אם הבינה.

דממה עמוקה פשטה באולם ועל ה„שולחן" ואנשיו השלך הס, הכל דרוך בהמתנה מתוחה לפתיחה... והנה פרץ הפסוק המיוחל מפי קדשו, זינק ונפל על אוזניהם, שמח כנתינתו מסיני: „אלה שמות בני ישראל" — ומיד אחריו הכפלתו — „אלה שמות בני ישראל" מכאן ואילך באים דברי-המדרש בצועים לחלקים קטנים — ונכפל אף הוא: „זה שאמר הכתוב... זה שאמר הכתוב' „הדא הוא דכתיב" וכו' המדרש ופירושיו בעל הטורים וה„זוהר' ו„ספר חסידים' ובעל העקידה ואמרי ברוך של אבא, נוטריקון וראשי תיבות, הכל מתקטע והולך ונכפל, מוסבר ומובהר ומוחוור באמירה החוזרת על עצמה. הרבי אינו מאפשר התרכזות, כי פסוקיו ומאמריו וסודותיו תוכפים ותוקפים ונכפלים, נכפלים ותוכפים. הקול, שבתחלה נמוך היה הולך ומתרומם, הולך ומתגבה. וככל שעולה תורתו מואצת. גימטריאות ונוטריקון נרדפים ע"י רזין דרזין נחפזים ונדחקים ונכפלים דומה שהקול בעלותו סוחף עמו על גלי שטפו את דברי תורתו והכל בכיפול ובהגיעו לשיא גבהו וחפזונו פסק הקול בבת אחת נדם ולא יסף. מה מה מאד חבל שאדם לא רשם את דברי תורתו ואם הרבי כתב וחדש וגילה סודות התורה — אדם לא מסר ע"כ — וחוץ ממופתים אחדים לא נשתיירו בפי יהודי בורשה כלום — ואף הזוכרים — לא טרחו להזכירם לכוה"ט. זיעה קרה מכסה את פני הרבי כאחרי עבודה מאומצת. פני מלאך מראיהם. החסידים, נשימתם שנעצרה שבה להרגלה והרבי מושיט ידו ל„מים אחרונים' בעוד עיניו, שאך זה פקחן, חובקות את קהל חסידיו בנצנוץ של חיבה ובבת צחוק נלבבת הוא נוטל את הכוס ומברך ל„אלוקים שאכלנו משלו'... תמונה זו נצטיירה בזכרונו, נקבעה בו ולא משה ממנו, זכרה וכתבה כי „זכר צדיק לברכה'.

בעזוב הרבי את בורשה הוא ומשפחתו ובנו עדיין לא הומלך בה, ור' יצחק וידר מנהל משק הרבי התחיל משכיר, ברשות הבעלים, את חדריו הרבים לאנשים חשובים, שידעו לשמור על שלימות קירותיהם ויחוסו על רכושו שלא ימעט ערכו. בורשה נתרוקנה מן הרבי, אבל בית הרבי לא נתרוקן. מפאת זכותם של מחוסרי בית דירה, לדור בחדריו — יעברו כאן בשמותם: ר' ישראל כהנא השו"ב; ר' יעקב אורי, מלמד ת"ח עני ואביון; ר' יצחק וידר — זקן ביתו, ר' יצחק פרוכטר, סוחר עצים; ר' מאיר שטיימץ, בעל תעשיה לניקוי קרבי בקר לנקניקים; ר' גרשון הדיין; ר' מרדכי זיסמאן — חנוני; הרופא דר. משולם סולומון; ר' אברהם גרינשפאן; ר' הירש גליק; ר' ישראל וועג; ר' הירשל איינהורן. הדיירים הנ"ל נכנסו בזה אחר זה, בהתפנות דירה, מי לימים מעטים ומי לשנים — עד בואו של בנו הרב, והבית עבר כולו לרשותו, רק הבית הקטן נשאר תפוס כי הדואר שוכן בתוכו ואילו הסאלאש — נשאר שומם וריק עד שבא ר' יעקב וגאלו ושיקע אף את עציו ואבניו בבית תפלה אחר.

איחוד שושלות (או: סופה של אדמו"רות)

עוד דבר הראוי להיאמר כאן: רצתה ההשגחה ושתי שושלות, ירושותיהן של חצרות ויז'ניץ ווזידיטשוב ששרשי שתיהן יונקות ממקורות מז'יבוז ומז'ריטץ והן בורשה וספינקא אחד מענפי עצי אבות הללו הועד ונזדמן למזג את שני בתי האדמו"רים (ואולי לשם ייצור מלכות חדשה — שלישית...) — נכדו של הרבי מספינקא, ר' יעקב יוסף שנשא לאשה את נכדתו של הרבי מבורשה, מלכה, בתו של ר' אלתרל, רבה האחרון של העיר. ר' יעקב יוסף שהיה בבואו לבורשה, „אברך מבריק ומרשים, נואם בחסד ובר-אורין, נלקח לאושביץ. זכות אבותיו הקדושים עמדו לו וניצל וחזר לבורשה. שם הכתיר את ראשו בעטרת האדמו"רית הבורשאית, ובבואו לאמריקה כינה עצמו בשם „הרבי מבורשה". אלא שמשום טעמו ונימוקו שעמו החליף את אדמו"רות אשתו (שנספתה באושביץ) באדמו"רות אביו וה„בארשער רבי" נעשה ל„ספינקער רבי" — ה"ה האדמו"ר מספינקא, רבי יעקב-יוסף שליט"א. המיזווג והזיווג עברו ובטלו מן העולם.

הרבי מחליף אדמו"רות באדמו"רות

מה ראה ר. יעקב-יוסף על ככה, ומה הגיע אליו, ומה הניע אותו למאוס ב„בורשה" ולבחור ב„ספינקא"? אי-מזה בא הכח שהגביר את ה„אראלים" שינקו משד „קומרנה" וזידיטשוב — על ה„מצוקים — מצוקי-ארץ ויסודותיה שהבורא שת עליהם תבל — שיולדו על ברכי „קוסוב-ויז'ניץ"? אמנם אין לנו עסק בנסתרות ולא נכניס את ראשינו בין הרי „קוסוב וקיטוב" שבמרכז הקרפטים, שמשם בקעו הניצוצות הקדושים והתלהטו לאלומות האור ויצאו להאיר — זה לדרום-מזרח וזה — לדרום-מערב בעמק ברכה דמתקרייא מרמורש — מכל מקום ניתן להבין הבנה פשוטה, שאדמו"רות ספינקא, מבחינת היקפה ושיטתה בדרכי עבודות ה' היה בה כדי לקסום יותר מאשר אדמו"רות בורשה, שאורה הבהיק בזוהר עליון עם מייסדה, אבל התחיל דועך עם צאתו את המקום, שהעניק לו את השם והכין לו את ממלכתו בו. מחמשת הבנים (וצאצאיהם) ושני הנכדים (יוצאי ירכו של בנו הגדול) — שבע נפשות — אחד מהם לא נותר שיקום ויבנה את בית ממלכת אביו (ר' אלתרל אמנם ירש את כסא האדמו"רות של אביו הצדיק) — ומה לו לחתן-בית-המלך שיבוא הוא אחרי „המלך" ויחזק את אשיות סוכת אדמו"רות בורשה

הנופלת? מאידך — בית אביו ובית חותנו — מי עדיף? — הוי אומר בית אביו. ברם אנו בשכלנו הישר והפשוט מעבירים הרהור בלבנו ששאלה בצדו, (כי עדיין קשה) מה ראה הרבי מספינקא שהכתיר את עצמו בכתר בורשה תחלה? מעיקרא מאי קסבר ולבתרא מאי קסבר? עודנו מהפכים בהרהורים מעין אלה והנה נפל מאמרו של רבי עקיבא לתוך פינו: „הכל צפוי — והרשות נתונה" — ולפנינו ענין המוכיח שאכן — יד ההשגחה באמצע היתה, מעין אותם המאורעות הקורים בהיסטוריה של עם ישראל, בין לטובה ובין לרעה — כענין מרדכי ואסתר שהוטל עליהם לתקן מה שהעווה זקנם שאול, וכגון ארבע מאות איש שניצלו בימי דוד בזכות ארבע מאות שנשמטו בידי דוד מרדוף אחרי יעקב (מב"ר עח, יט).

לנקיטת הנחה זו סייע בידנו הרבי בכבודו ובעצמו ולפני כן נקדים בסיפור על השתלשלות הדברים: במחצית השני של המאה הקודמת נתקבל כרבה הראשון של בורשה גדול בתורה חסיד סאנז — ר' יעקב־הירש שמו. במותו הניח אחריו כמה בנים למדנים, ולא היה כל ספק שאחד מהם יתמנה כממלא מקומו. אלא שבימים ההם שמו מקצת מיהודי בורשה את עיניהם בבנו השישי של ר' ברוכ'ל מויז'ניץ — הוא ר' פינחס וישימוהו עליהם לרבי. מספר חסידיו עלה מיום ליום כי בבואו לבורשה האירה העיירה מכבודו: אדמו"רות בורשה נולדה. מהרגע שחסידי בורשה קיבלו את רבם — שוב לא ראו צורך ברב. ר' משה'לי בן הרב שראוי היה לאותה איצטלה ולמלא מקום אביו — ר' משה'לי נתמנה לדיין ואחיו ר' ישראל — למנהל המטריקולציה. משנגשו לבחירת רב, נעשו מעשים אשר (לא) ייעשו במקרים כאלה: מזיוף פתקי־הצבעה ועד העלמת הקלפי... ובטלה הבחירה. גם אחרי עזוב הרבי את בורשה לצמיתות — לא עלה על דעת חסידיו לתת מדרך כף רגל לרב שלא מבני החצר ואף לא לר' דוד צימטבאום, חתניה דבי לוזער שטיימץ, כלי מפואר וצנתרא דדהבא, התנגדו עושי־דברו של הרבי, שבינתיים צמח וגדל ניצן מרנין, שושן ענוג בגנו של הרבי: הגדול לחמשת הבנים ר' אלתר'ל, בשבתו בבית אביו בוישיבה יצק מים ע"י ר' יעקילי, לשעבר דיינה של בורשה והוסמך על ידו להורות ולדין — כסא הרבנות המתין לו עד שיגדל. בימים שבינתיים אירעו שתי מלחמות העולם וביניהן מלך בבורשה ר' אלתר'ל ונהג נשיאותו ברמה ובטוב לב ונתפרסם במעשי־הצדקה שלו עד היום המר והנמהר שלא דלג גם עליו.

„וילכו אחרי ההבל — ויהבלו"

עם שובם של הרומנים לבורשה ואתם ה„צדק הסוציאלי", עלה לגדולה אחד מצאצאי הרב הראשון שנתפס למינות מרכסיסטית... מה גרם לעזיבת הרב האחרון את בורשה — על כך מוסר לנו ר' יעקב הרשטיק, ממקורבי הרבי ששמע מפי האדמו"ר מספינקא: בבואו לבורשה ניגש ל„החזיר" מקצת העטרה ליושנה: ארגן מנין מתפללים, דרש ולימד, ניחם ועודד, הפעיל מקוה־טהרה ומעל הכל פיקח על עניני כשרות, שפירצה גדולה נבעתה בתחום זה, ר"ל. הרבי, בתום דרכו ניגש לקצב היהודי היחידי והתחנן בפניו שלא ימכור בשר טרפה ליהודים. בהגיע הדבר לאזני אותו נצר, בעל השררה שעניני בורשה נחתכים על ידו לא איחר מלהטיח דברים נמרצים וחריפים בפני הרבי, פניני לשון כמנהג הימים ההם: „כבר עברו הזמנים" וכד' בליווי איומים ועצה טובה להסתלק מן המקום בטרם יהא מאוחר מדי. הרבי שיצא מהצרה הגדולה לא היה מוכן ליכנס לצרה אחרת — קם ומסר את עניני הכשרות לר' לוי יצחק שטיימץ השוחט האחרון של בורשה — ויעזוב את בורשה ואתה — את אדמו"רות בורשא.

הכל צפוי והרשות נתונה

אנו המאמינים בסיבה ומסובב ורואים ביד העליונה המכוונת את מעשי־בני־אדם נפרש את אשר התרחש בבורשה עם רדתה — לפי עניננו: אמנם גזירה נגזרה על בורשה היהודית שתיכחד מן הארץ אלא שלפני אבדנה וריקונה מיהודיה „שילם' כלשהו בא על סיפוקו — העוול שנעשה בשעתו לבית הרב ולדמן וליורשי כסאו ע"י ביית הרבי, התנחם בכך שאחד מיוצאי בית הרב גרם כביכול לסילוקה של האדמו"רות — עם ריחוקו של נצר משפחה זו מבורשה. נצר זה מבית ולדמן תבע, שלא מדעת — את עלבונו של אבי־אביו מידו של נושא דברו מבית הרבי שעליו הוטל — אף הוא שלא מדעתו ולא במתכוון — לעטוף את האיצטלה של אדמו"רות בורשה למען תנושל אחר כן, אמנם בצורה לא נאה ומצערת ע"י צאצא ממשפחת הרבנים. משעשה הרבי מבורשה את שליחותו — בא הרבי מספינקה ותפס את מקומו מש„סולק" (היסטורית) החשבון ונתיישרו ההדורים — שני הצדדים קשרו את גורלם עם גורל הארץ: הרבי הקים קריה נאמנה על אדמת הקודש ואם הוא הרבי מספינקא־בורשא לא נסע עדיין את אהלו בה — הרי אלפי חסידיו מחוננים את עפרה. ובן־בן־בנו של הרב הצאנצאי הכיר בעוד מועד בטעותו שפנה אל רהבים ושטי־כזב, זנח את „כבודו" ושררתו אסף את משפחתו ויעל ויבוא אל ארץ אבותיו, שב והצטרף למעשי אבותיו והתחיל מהלך בדרכיהם הטובות.

בורשה שישבה על אדמה טמאה אין לתמוה שהתרחשו בה מעשים לא טהורים — מהראוי, איפוא, שעל אדמת הקודש יבוא על תיקונו, מסתבר שכן הוא. הנה מה שאירע לשתי המשפחות של הרבי ושל הרב. הרב — ניניו ונכדיו מבני בניו של ר' יעקב־הירש כניצנים נראו בארץ והם מהגפן שהוסע מאונגוואר — גדולי תורה המכינים את עצמם להיות מורי הוראה בישראל, היא משפחת ולדמאן, והרבי — התמיהה לא זזה ממקומה: מפני מה לא ייסד אחרון האדמ"ורים שושלת „כפולה" כדוגמת „חצר קרלין־סטולין", רוז'ין־סדיגורה, קויד־נוב בוטושן ודומיהם ומדוע לא „בורשה־ספינקא"? אלא שכבר קיבלנו שלא נעסוק ב„נסתרות". בני בורשה שמעשיהם קדמה למחשבתם ראו בכאב עצור ובלב קרוע ומורתח בכבות נרה של אדמו"רות עירם, התנערו אחדים מהטובים שבהם בני־בניהם של חסידיה וגזרו: „לא יכבה נרה לעולם ועד"! קמו שניים מבני חסידיו ורכשו בית ברחוב מהרש"ל שבבני־ברק והתקינוהו לבית־מדרש ויקראוהו בשם „אוהל פנחס", לשמו ולזכרו של הרבי ובו, מחוץ למניני־מתפללים שחרית וערבית, גם מוסדות צדקה וחסד וכולל לומדי תורה הנושאים את שם בנו הבכור של הרבי ושם בתו. מייקו. זכותם של הצדיקים והתמימים והישרים תעמוד לנו ולבנינו לעד ולעולמי עולמים.

וגם אותו בעל השררה — חזר לארצו ולמסורת אבותיו הקדושים והטהורים — זי"ע.

תאריכים לבית הרבי:

ב־1893 בא לבורשה. ב־1915 עבר לבודפשט מאימת הקוזקים וממצוקת הפרנסה שהתקרבו לעיירה. ב־1918 הגיע לוישיבה. ב־1926 השתקע בסיגט ובבודפשט נפטר, בי"א אדר תש"א. כ"ו תשרי תשכ"ו הועלה ארונו לישראל ונטמן באהלו של אחיו הגדול ר' ישראל, בזכרון מאיר. בשנת 1924 הומלך ר' אלתרל לרבה של בורשה. ייזכרו שלשה ממובהקי חסידי הרבי שהביאוהו לבורשה: ר' מוטיל אדלר, ר' פנחס וייסברג ור' לייב פוגל; האחרון נעשה לגבאי שני).

יהודי מדלת העם, בבואו לבית הרב, או הרבי, להקביל את פניו ולכבדו במועדי השנה וליהנות קמעה מחברת יהודים השמחים בשמחת היום, אם מצא מקום מסביב לשולחן, היה בוחר לעצמו, כדרכו בבית המדרש, מקום והתישב בחלקו התחתון, כי מיהו שיקפוץ בראש וכי אינו מכיר את מך ערכו? בין כך יצטרך ל„רדת בבוא בעלי תריסין, אלה נגידי חסידיו הקרובים למלכות — וכבר הזהיר שלמה בחכמתו על כך: „ובמקום גדולים אל תעמד; כי טוב אמר לך: עלה הנה..." (ספק אם ידעו בבורשה פסוק זה, אלא שהבינוהו מסברא) הללו, בד"כ, משמצאו את השולחן מכותר שטריימלים, נעמדו במקומם וצרו מצד ראש השולחן, מקום שבתו של הרב. כאן התגודד ים של ראשים והרב או הרבי עינם פקוחה היתה על מכבדיו ולא דילג בשעת „כיבוד היין" על אף אחד ממבקריו מתת לו לגימת יינו. יד עטופה קטיפה צבעונית, הוא שרוול ה„טיש קפטן" הושטה מעל לראשי היושבים ובין אצבעותיה כוס ממולאת עד החצי וקריאה בשם המתכבד מלוותה בחיוך מלטף וחמים. כאן ניתן להבחין בין אב ובנו־הראשון — פנים מחייכים הצטרפו לנתינה ואילו האחרון (שדאגותיו הטרידוהו) לא העניק חיוך כלשהו לשותיו.

המצוד האדמו"רי נפרש על בורשה

רבי אליעזר האגר בבורשה. עם הסתלקותו של הסבא קדישא הרבי מויז'ניץ, ר' ישראל זצ"ל, פשטו בניו המצוינים, יורשי כסאו, בערים ובכפרים שבהרי הכרפתים הדרומיים לזכות בחלקי הירושה „ולכבוש שטחים" אם יינתן הדבר, עד כמה שאפשר, יותר. שה„חוטפים" הגיעו עד בורשה, אין פלא בדבר, שהרי שמע חסידותה המופלגת („בורשער חסידים") הגיע עד למרחקים ובאחד מ„מעיילי שבתא" נגה אור שיצא מגדות הצ'רמוש וינח בבורשה — ר' אליעזר מויז'ניץ שובת את שבתו למרגלותיו של הפיטרוס... רבי זה מפורסם היה בגודל צדקתו ויראתו, גלוי עינים לכל דבר שבקדושה, מגדולי הדור שהאירו את העולם בחכמתם (חיבר ספר על תהלים בשם „דמשק אליעזר"). אדם זה קלט מלוא חפניו תורה ויזרענה בגן תלמידיו ובלב חסידיו. „תורותיו" שנאמרו „בשולחנות" היו עמוקות בתכנן, בנגלה ובנסתר, בהתלהבות גדולה נאמרו ובאש קודש, כשהוא פורש ארובות ידיו ומניעם אילך ואילך וכולו מרחף בעולמות עליונים. חסידיו רותקו לתנועותיו ואזניהם נכרו להמית תפלתו והתחילו מעצמים

את עיניהם. הפנים דרוכים ומתוחים ועז רצונם לקלוט משהו מהשינוי המתחולל בחסידות ההמשך... אולם דבר לא הושג בשבת זו. תפלתו דמתה לתפלת אבא כשתי טפות מים. כנראה שצדק קוהלת — „אין חדש תחת השמש" קראה מתוך ייאוש. קהלת בורשה. ביום ראשון, יום עזבו את בורשה (אחרי חלקו את כל „פדיוני" בורשה לעניים שבאו להתברך ממנו) נתלקטו יהודים שלא אמרו נואש בגילוי סימני אור חדש ברבי, יורש כסא ויז'ניץ, בבית הכנסת העליון. ראה ה' בעניים וישם בפי הצדיק את התפלה: „אור חדש על ציון תאיר" — ויאמרו בלבם — עתה „נזכה כלנו במהרה לאורו", דהיינו לאורו של הרבי. וראה זה פלא: המתפללים שלא הצמידו את אזניהם לשפתי הרבי בתפלת הבוקר, גילו לפתע עניין רב בתפלת „לאל ברוך נעימות יתנו", כי דמה דימו לשמוע בה דברים נעלים ובעיקר לראות ב„אור החדש" את אשר ביקשה נפשם. האור המגיה את זהרו הקיף את המתפללים במעטה של קדושה, חלל בית הכנסת נתמלא נגוהות אף הוא ותחושת התרוממות שלפתה את כלם, הגידה להם שאכן משהו חדש הולך ונרקם בנוסח התפלה, חשים הם שעוד מעט קט ויתגלו הטמירין וייחשפו רזיהם ושיטה חדשה בנוסח ויז'ניץ תעלה ותצמח כגן הטוב — בורשה, היא שנתנה אכסניה ללידה מופלאה זאת. מה שלא עלה בידם לתפוס בתפלה השבת — השכילו לדלות בתחנוני החול. אולם אור חדש זה החביא את זהרו בצאת הרבי מבורשה. יהודיה שבו לנוסחיהם הקודמים. ניבא הרבי וידע מה ניבא, ש„אור חדש" רק „על ציון תאיר", כי מאז לא עברו ימים רבים והרבי עלה לארץ ישראל ויחונן את עפרה ויקם בה ישיבה גדולה ויוסף כרך בישראל, עיר מלאה תורה ויראת שמים לשם ולתפארת ולתהלה — הלא היא קרית ויז'ניץ.

„המשל ופחד עמו — עשה שלום במרומיו"
(איוב כה, ב).

החסידות מהותה של בורשה

קרן האור שהגיחה ממעין החסידים שבעמקי הקרפטים בהרי־קוסוב וקיטוב והגיהה בורחה ממרחקים את כפרי מרמורש, קרן שהתפלגה שם לפלגים־פלגים — בורשה שהיתה אחת המטרות החשובות לקליטת אור הפלאים הזה שחדר אליה והתחילה להתחמם כנגדו — לא נטתה לחתור במימי הפלגים, שהחלו ברבות הימים גועשים ביישובים היהודיים ועולים על גדותיהם ומאיימים בפירוד בין הדבקים. אזניה של בורשה כרויות היו למשמע השושלות והחצרות וה„מלכויות" שקמו לה לחסידות הטהורה כפי שיצאה מפי יוצרה הגדול הבעש"ט, לפיכך פתוחה היתה בורשה לכל: זרם חסידי, חם או לוהט יוקד או מתלקח שפרץ אליה, היתה מקבלתו היא בחמימות מרגעת ותאט את מרוצתו. כן ראתה בעין יפה באהבה ובחיבה את בואו של אורח אדמו"רי, צדיק וישר, ומלהיט לבבות באחד מבתי־הכנסת שלה בנוסח תפלותיו, בין אם הוא שוקט ומרגיע ובין סוער ומרעיש. אב אחד לכלנו, וסידורו של זה כסידורו של זה, ותפלותיו — לשוכן שחקים מועלות והוא, ב"ה, מקבלן ברחמים וברצון. מה להם לבני בורשה, אם מפי הרבי מנדבורנא יצאו או הצדיק מזידיטשוב העתיר בהן אל בוראו, אם נכדו של התרשיש מעיר פלונית מבהיק בזוהר

קודש בבית מדרש זה, או הצנתרא דדהבא מכפר אלמוני מאירה בבית תפלה זה.

בבורשה שכנו זה אצל זה — חסידי סיגט עם חסידי סטמר וספינקא ופטרובה, זבלוטוב וקומרנה, ויז'ניץ וקרלין ורוז'ין וכיו"ב. בביכ"נ אחד רקדו קדושה חסידי צאנז ומעריצי — בעלז בנוסחיהם ונעימותיהם, הש"ץ מנגן בנוסח רבו ומושך, והקהל מאזין שיח רננים ערבים ונמשך. היה מעשה בבורשה וביקלויז ויז'ניץ עבר לפני התיבה בעל תפלה מובהק שהתפלל בנוסח זידיטשוב הרעשני — ולא מיחו בו. כלם נתקבלו בסבר פנים יפות נתארחו בכבוד, „שולחנותיהם" — שנערכו — מלאים היו, פתקאות מלוות מעות־פדיון ניתנות ביד רחבה. אלא שמכלם נגה אור יקרות ומעל כלם — האיר מאורו של בית ויז'ניץ. אולם משהגיה זיוו של ר' פינילע והתחיל מאיר על בורשה — היתה ויז'ניץ טפילה לה — וכמעט שלא הבחינו ביניהם. המחלוקת לשם־שמים (?) שפרצה בין קראלע לסיגט — הדה הגיע לבורשה אבל לא נגע בה ולא הושפעו ממנה. אמנם היו חששות מפני הידבקות בה ופגיעה ביחסי שכנות וידידות ואהבה ואחוה ששרויים היו בין איש לרעהו בבורשה. אין תמה בדבר, שבהישמע על בואו של ב. ש. נציגו של הרבי מקראלע ו„שר החוץ' שלו, כאורח חמיו בבורשה, עבר רעד בעצמות יהודיה כי מי יודע להיכן נגיע, אם המחלוקת תתלקח בבתי־הכנסת — ומי יכבנה?! מה גדלה שמחתם משחזר משם ללא השארת פורענות אחריו וללא פגיעה ברגיעה. מספרים היו בבורשה על דרכי הקלסה ובזיון והעלבת פנים שנפוצים היו בין חסידים כלפי עמיתיהם, חסידי האדמו"ר יריבו: בבוא אחד מהם להתארח אצל מעריציו במקום כלשהו — ויכינו לו קבלת פנים כראוי ונכון כדי לכבדו וגם „שער נצחון" העמידו לו, דרכו יעבור אל קהל חסידיו ועל השער נתלו פסוקים הולמים, כגון: „זה השער לה' — צדיקים יבואו בו" וכיו"ב — באו מתנגדיו באישון לילה, לא החריבו ח"ו את השער, אדרבה, ש„יבוא בשעריו בתודה, חצרותיו בתהלה" — אלא ששינו במקצת את ה„תהילה" — לתהלה (ת־ה־ל קמוצים) הסירו את הפסוק וישימו אחר תחתיו: „שקץ תשקצנו..." — ר"ל; ואם מעט להם זה, פגיעה זאת בנפשו של הרבי — הושיטו ידם לגופו בדרשם את הפסוק: „רגלי חסידיו ישמר" וברדת הרבי לטבול במקוה — נתקעו רגליו בקרש זרוע חודי מסמרים ש„שמרו" עבורו „חסידיו" של הרבי האחר.

תיתי להם לחסידי בורשה שראו ברביי — זמנם „קדושים אשר בארץ" וחלו וזעו מיראת־הכבוד כלפיהם. גם דברי הריבות שהחלה עם האדמו"ר שפירא ממונקטש שאדמו"ריה ורבניה הצטיינו בקנאותם צרת האופק והדביקו מקומות רבים בה — בורשה לא ננגעה בניגעם ויוסיפו לחיות בשלום עם כלם ויברכו ויאמרו: „ברוך אלוקינו שהשכין את השלום במעוננו. כ"כ במחלוקת ספינקע וסיגט וריב שניהם בויז'ניץ — לא נגעו באהליהם. בבוא אליהם הרבי שלהם, הוא רבי פינחס מבית ויז'ניץ ונוסדה שושלת בורשה שבראשה עומד מייסדה, אישיות חביבה שופעת נעימות וקורנת אהבה ואחוה וטוב־לב. גם אז לא נתקפח כבודם של אורחים אדמו"רים שהוסיפו לפקוד את העיירה לעתים מזומנות וימצאו בה סבר פנים ומאור עינים חמימות ואמונת צדיקים, כי המשיכו ללכת מי לסיגט ולספינקא ומי לחצרות ויז'ניץ וצאנז — הגדולות כקטנות — ולא נגרע מכבוד הרבי מבורשה דבר — אדרבה — במשך הזמן אמרו לעצמם: צדיק גדול שוכן בקרבנו — ואנו מבקשים רבי מרחוק, ויוסיפו לו כבוד על כבודו.

מעשה בכוה"ש ששימח לבו של אחד הצדיקים המשוטטים בכפרי בוקובינה והגיש לו „פתקה" כתובה בטעם לשוני. הרבי (מבית נדבורנה) התמוגג מתענוג, בקראו את ה„קויטל" ויקרא בשמחה: שמעתי על בורשה והחסידותה המופלגת. בע"ה, בקיץ, אבוא שמה ואראה להם את הקויטל שקיבלתי ממך — ויקבלני בכבוד הראוי. אז בא תורי להודות ולא ליבוש ולגלות לו לרבי תמים זה, שלא תהיה תפארתו בבורשה בהראותו להם את פתקתו מפני שהכותב לא היה מוחזק שם בין גדולי החסידים. ברור שלא שמע לעצתי. בבואו לבורשה, שלף את הקויטל ויניחהו על השולחן — וראה זה פלא — התגובה היתה חיובית והצלחת הרבי גדולה היתה, שרבים היו שהעירו, שאם הרבי מצא חן בעיני גדליה שהוא ברנן ברבותיו — סימן טוב הוא לרבי — ואין להרהר אחריו. כשם שלא נדבקה בורשה במחלוקות החסידים — כן נשתיירו שעריה סגורים בפני חדירת האיסורים על מלמדים ושוחטים שלא מאנשי־שלומנו ויתר כלי קודש ולא היה צורך בבורשה לאיסורו וההתמרמרותו של בעל „ערוגת־הבושם" על „חזן שאינו בהנני העני ממעש". כ"כ לא הגיעו אליהם בשורת החינוך המתוקן מיסודם של הומברג ומרעיו.

וכתב ה„סובלנות" של מלך החסד (שספג מהלומות מרבי לייב שרה'ס על „רוב הטובה" שהשפיע על נתיניו היהודיים) והיתר נשיאת זקן ועוד, כי את הזקן — מימיהם לא הסירו יהודי בורשה מעל סנטרם. בדומה למדינה שאליה משתייכת היתה בורשה יותר ממאתיים שנה, היא מדינת ההונגרים, שהיתה מבודדת ע"י לשונה הזרה למדינות הסובבות אותה — כן היתה היא מבודדת ומובדלת מכל השפעה זרה ואיסורו המחודש של החת"ס על „החדש" לאסרו מן התורה — בורשה לא היתה זקוקה לו. דברי הריבות לכל סוגיהם וסבותיהם ומגמותיהם — זרים היו לה. בחסידות ראו נתיבות עולם שיש להלך בם, להתעלות בה ולקנות שלימות בדרכי רוח ובאורחות מוסר — אולם בשום פנים אין לתת ולהרשות למדנים להשתלח בין אחים באמצעות החסידות — את הטוב בודאי שהוחדר אליה, קיבלה ואילו את הספק שברע — מיאנו לקבל.

עדות היה שנבואתו — משאלתו של הבעל־שם־טוב נתקיימה בשלימותה בבורשה — יתר על המקומות האחרים — אפשר להביא גם מ„ראיה" וגם מ„זכר". ראיה כיצד? — כדאמרן: שבורשה היתה אכסניה לחסידות בין — שושלתית וכמעט כל יהודי ויהודי, אם דל ואם עשיר, בא לראות פני כל אדמו"ר הבא להתאכסן בבורשה — וכאלה רבים רביים היו. זכר — כיצד? — חרזן אלמוני הנציח מדה זו בחרוז עממי שנשתגר על פיהם של יוצאי מרמורש — והוא: (ביידיש ובעברית — מחצה על מחצה).

בארשער חסידים
מעסיווער שיכורים
ווישעווער נגידים
מיטל-ווישעווער מתים
לערדענער דליתים
(סיגיטער גבירים).

„עטרת תפארת... בדרך צדקה תימצא"
(מש׳ טז, לא).

ברא מזכי אבא (סנ׳ קד.)

היטב ידע ר׳ אלתר-מנחם רבה של בורשה את ה„תנא דבי אליהו" ש„תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם". בכפרו לא נשתייר לו מקום שישליט בו את השלום, כי שלום היה בקהלתו ושלוה בעדתו של ת״ח זה ואין איש עומד בפרץ להשחיתו כי יהודים שלוים ונוחים היו יהודיו ורוח המקום והבריות נוחה מהם. אם כן, במה איפוא הרבה ר׳ אלתר את השלום? הואיל ורודף צדקה היה בא ישעיה הנביא ופסק לו את פסוקו: „והיה מעשה הצדקה שלום ועבודת הצדקה — השקט ובטח" (יש׳ לג, יז). מעשה הצדקה שלו, הלא לשם דבר היה בבורשה: ב„השקט" ניגש היה לבעלי יכולת ופשט את ידו ל„ביום-קעשענע" ויוציא מתוכו ערך מעות — ואין ממחין בידו; ב„בטח" גורף היה את הבצק שבעריבת אשתו, שאיימה עליו השבת ליעשות „חול". דרך צדקה זו — שאיימה עליו השבת ליעשות „חול חול. דרך צדקה זו — בנגלה היא, שהרי מאות פעמים נזכרים צדק וצדקה במקרא וכנגדם בפי חז״ל; ובנסתר, בסתר משפחתו ובירושת אבותיו, היכן מצא את הדרך על אופן ביצועו של מפעל אנושי נעלה זה? הוי אומר שמבית קוסוב, אבי חסידות בורשה יצאה שיטה מיוחדת ומפוארת ליאור במעונות דלים להרפות להם ממצוקתם,

---

*. על אף פשטותם של החרוזים — אמנות כלשהי בהם: א. הרכבן של השורות שכל אחת משתי מלים היא, הראשונה שם המקום והשניה — איכותם ומדתם של תושביה (היהודיים, כמובן) ציון ואפיון נאמנים למיוחד שבהם מעלות (או מגרעות) ומדות שהם מצטיינים בהן. ב. ב. השיר בנוי כמתכונת ה„בית בעל שש הצלעות", ששלוש דלתות ושלשה סוגרים להן: חסידים נגידים; מתים — דלתים; שיכורים — גבירים. (את האחרון שלא נזכר על פי אומריו — הוספתי מדעתי, שלולא כן משתייר „מעסיווער שכורים — הקריאה „שיכירים" ביידיש — ללא זיווג; מאידך, כלפי „ווישיווער נגידים" — יהודי סיגט הם „גבירים". אשר ל„דליתים" היסוד הוא דלות — והללו שנתברכו בה, נתמזגו מיזוג מלא עד שנעשו הדלות עצמה; הקריאה — היא בתמלול אידי, ופירושו: דלים ועניים והעני חשוב כ„מת" — חשוב כמת, אבל לא המת עצמו — להבדילו ממוטיב ווישעווע — בת חרוזה של לערדענע, שפרנסתה שבקה חיים ויהודיה מתקיימים על נסים. זכתה בורשה ויצאה כשהיא צועדת בראש ועטרת החסידות כותרתה, מגדלתה ומרוממתה על יתר אחיותה, ערים ואמהות, כפרים ויישובים לבית ישראל אשר במרמורש — שהיו ואינם. מרמרוש איננו, אבל גנו של הבעש״ט פורח בישראל, אלא שנגדעה שושלתה של בורשה מאין יורש לה.

שכן דרשו בקוסוב את הפסוק: „אשרי משכיל אל דל" — מה שכל יש להשקיע ביחס לדל? — „ביום רעה ימלטהו" — דהיינו שבפגוע יום רעה, מחסור ומצוק — מלט אותו מיד ואל תחכה ואל תסמוך על נסים ולומר: חונן דלים ה׳ ולא יעזבנו ברעבונו — זו לדרשה, ולמעשה כיצד? על כך מספרת אגדה חסידית:

פעם התארח אצל הרבי מנחם מנדיל מקוסוב גיסו השרף מסטרילסק. אדם אחד נכנס ככלי מלא בושה והתאונן שירד מנכסיו ומטה ידו והתחיל שופך מרי לבו על מר גורלו. ויהי כשמוע הרבי את צרת לבבו וישלחהו לגיסו שישב בחדר הסמוך, השרף, שמרי שיחו נגע בנפשו, שאל את העני: מה אמר לך הרבי? ענהו, ששלוש הטיל עליו: לטבול במקוה להניח תפלין ולהתפלל. אם הראשון לא יעזור, יבוא השני ויעזור. וכשהתפלין לא תעשינה תושיה תבוא התפלה ותושיע, ואם שלש אלה יתכחשו לו — אז תבוא התשועה בבטחון גמור. השרף יעץ והאיץ בו לעשות כמצות הרבי ומשראה שהכל בחסרונו עומד, ניחמו השרף: עתה תבוא תשועתך, המתן רגע. נכנס השרף לרבי ושאלו היאך ובמה נוכל להושיעו מדחקותו? — היאך? בכך שנקום שנינו ונחזור על בתי נדיבים ונאסוף כסף עבורו ונקיים בכך את העצה הטובה של משורר התהלים: „אשרי משכיל אל דל — ביום רעה ימלטהו" (תה׳ מא, ב) מלבד שני הגורמים הנ״ל שעשאוהו לאלתרל לבעל צדקה קיים היה גורם שלישי והוא: ישיבתו בתוך עדה יהודית אנשי חסד עושי צדקה בכל עת, שהרבה מוסדות עזרה וסעד תומכים ומסייעים לנצרכים — וכאלה מצויים היו בבורשה בשפע.

„גדול העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבינו"
(ב״ב ט:).

ר׳ אלתר „מבזבז" יותר מחומש

סח לי ר׳ שלמה-דוד בנו של ר׳ יוסף הנקרא יוסל דר פאסטער מאנ״ש של הרב מבורשה, שלא פסקה חסידותו ודבקותו בבית הרבי גם אחרי שעזב את עירו, לא יצאו שנים הרבה ויצא אף הוא לגור בסיגט להיות סמוך לביתו של הרבי. כאשר הייתי ל„בחור" שאלני אבא אם אין את נפשי לילך ולראות את שלום בן הרבי — הוא ר׳ אלתר׳ל, רבה של בורשה, ללמוד דרכו ולהתפעם מרוחו ולהתבשם מריחו, שכבר יצאו לו מוניטין כבעל צדקה, שאין דוגמתו, שאפילו הבצק שבסדקי העריבה של הרבנית אינו בטוח מפני מגע ידו הפתוחה והפשוטה לעניים. קמתי ועליתי לבורשה והתיצבתי בפני הרב ביום חמישי, זו לי הפעם הראשונה בחיי שזכיתי לקבלת פנים נלהבת כמו באותו יום. הוזמנתי להתארח אצלו ולעשות את שבתי בביתו. מחמת שידעתי נאמנה שיום חמישי הוא יום ההוצאות הגדולות בבית הרב — הקדמתי והנחתי על שולחנו מעטפה ובה שלוש מאות זהובים, הרב לא העיר דבר אלא נטל את הכסף ותחבו בכיס מעילו. לא עברה שעה קלה, היא שעת בין השמשות, ומתפללי מנחה ומעריב התחילו ממלאים את חדר האורחים, ששימש גם בית תפלה. מיעוטם נשואי פנים ומרביתם דלי היישוב שאינם מוקירים רגליהם מבית זה מחמת שביום החמישי, צרכי שבת המרובים מבקשים תיקונם ומחמת שבעל הבית, כלומר הרבי מחסורי-

עניו ואביוניו גלויים לפניו וידועים לו ומעיקים על לבו. מהם שתובעים בפה ומהם — שמהלכים אילך ואילך, סתם ככה, כדי לחשוף את נוכחותם. נדמה היה שעל שלשה מהם הקפיד הרב לבל יפריעוהו שהרי קם ותפס בידם ואחזם בזרועותיו, וכאילו דחפם והבהילם לביתם באמרו: למה תעמוד פה — לך וסייע לאשתך בהכנת השבת. תמהוני גבר בי — אפשר תמים וישר זה יקום ויזרוק החוצה את הבאים לכבדו! ופלא על פלא: דלת המטבח נפתחה והרבנות נכנסה וביקשה כסף לצרכי שבת. הרב שלח לרעיתו מבט חנון ורחום כמבקש סליחתה: אין לי פרוטה, כיסי ריק... מה זה — עבר הרהור בלבי אוהב ישראל זה יכזב חלילה — הלא לפני שעה קלה קיבל ממני סך שלש מאות „לאים"! התמיהה הראשונה ניתרצה בשניה: כי למחרת היום פגשתי את ר' מ. א. (המכונה „המשוגע" מחמת בקיאותו העצומה בתלמוד, שיודעו ממש בע"פ) הוא אחד מן השלושה שהורחקו ע"י הרב. שאלתיהו, מה פשעך ומה חטאתך שיצא הקצף של הרב עליך ויוציאך מביתו כאחד הריקים? ענה ר' מרדכי ואמר: מי יתן ויזרקני מדי יום מביתו עם תחיבת שטר בן מאה לאים בכיסי... והרי, אני טוען הייתי גם אני באותו מעמד ולא ראיתי דבר פרט להרחקתך. אותך ואת שניים האחרים. הרי סימן, עונה מרדכי ששכחת את הגמרא בפסחים: „יש זריז ונשכר" — הרב היה הזריז ואני הנשכר אלא שלא נהג לפי סדרה של משנה אחרת: „פשט העני את ידו... ונתן בעל הבית לתוכה — במקרה שלנו קדמה נתינה לפשיטה... זכות צדקתו העומדת לו לעד — תעמוד גם לנו ולכל בית ישראל וניוושע תשועת־עולמים אמן.

הדרשה הראשונה

דרש ר' יהודה בר אלעאי: „והגד לעמי פשעם — אלו ת"ח ששגגות נעשות להם כזדונות
(ב"מ לג:).

ויהי כאשר בא הרב השני לבורשה, ערכה לו העיירה קבלת פנים נלהבת ,ברוך הבא' — עם, שער, שרק הצדיקים באים בו, חלונות מוארים (שלא אחד בלבד מחלכאי־בורשה הקדיש את הנר היחידי שלו ובלבד לכבד את הרב הצעיר, בנו של הרבי החביב עליהם ושכבר אינו יושב בבורשה) האירו את הדרך, בו אמור הרב הצעיר לעבור. בבית הכנסת התחתון, הראשון בדרכו לבית מלכותו נתמלא מפה לפה. אשר לי, הצלחתי לבצר לי מקום על יד הדלת. בעודני עומד על מעמדי ולאזני הגיע קול נער, דק ומפוחד ובקול זה הרותת הוא נוחת באחת הסוגיות שהכינה (או הכינו עבורו) למאורע חגיגי והיסטורי זה. הרושם עז היה, איני בטוח אם שמו לב לתוכן הדרשה, עבורם דיה ההופעה ההדורה: אברך לבוש קפתן נוצץ וגרטל משנסו, כפת סאמט חבוש לראשו ומעליה — עטרת תפארת של כסף צמודה לטלית גדולה משובצת צבעי תכלת שבכנפותיה מתבדרות ציציות כפולות שמונה, עומד על הבמה ליד ארון הקודש ומדבר שעה, שעתים. שהרי בבורשה, עד שלא נשמעו נאומים מפי אורחים מהחוץ ולאחר מכן — מפי אנשי עירם — לדבר גדול ייחשב, שלאו כל אדם מעיז פנים ל„צאת" (אריסטרעטן) ולדבר. מני אז הופיע הרב פעמים בשנה על במות שני בתי הכנסת, בעליון לדרוש את דרשת ,שבת תשובה' ובתחתון — את דרשת ,שבת הגדול'.

מה שנתקע בזכרוני מדבריו הוא חזרה על מאמרו של רבי אלכסנדרי שבמדרש רבה לפרשת ,מצורע', כי על מאמר זה היה חוזר כל אימת שחלה פרשה זו בשבת הגדול: מעשה ברוכל אחד שהכריז על „סמא דחיי" שבאמתחתו וכו' והמוסר השכל הנובע ממשל מחוכם זה: „מי האיש החפץ חיים — נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה". אז שאלתי את עצמי: הלא דינם של יהודי בורשה כדין רבי ינאי — „לאו אנת צריך ליה ולא דכוותך" — ולמה עליהם לשמוע על היצע לסחורה שאינם צריכים לה?! לפעמים גם ניצל את פרשת נגעי בתים („כנגע נראה לי בבית"), שיחה קלה בין עלם לעלמה במשמע (ובביטויים ב„קירות" הבית וכבס את „בגדיו" מצא רמז ברור לחטא ידוע... ולא הניח צל של ספק בכוונת פירושו, שאצל אחרים היה זה „ניבול" ואילו בצאתם מפי הרב, העלה חיוך בישני על פני השומעים).

אולם את רוב דרשותיו משך מתוך ספרו של ר' יונתן אייבשיץ, הוא ,יערות דבש' ו,קדושת לוי'. דברים הרבה שמעו יהודי בורשה מוטחים בפניהם שאפילו על דעתם לא העלו אף פעם לעשותם. אשר לנוער — להם מטיף היה דברי קנטור וקניטה ובקורת והטלת מומים במעשיהם (שלא עשום) ומאידך, מנע מהם ציון דרך אשר ילכו בה, כיצד לשפר את מעשיהם ולתקן את המעוות. ההתקפה לא היתה בה מקצת משהו מה„סור מרע", כי עצם התיאור של החטא והצגתו לראוה לא תרמו מאומה להיטיב דרך. הבלטת החטא והגדלת העוונות, שספק רב אם באמת ביצעום בבורשה בני הנוער, נשמעו ברמה בבורשה בבתי הכנסת, אבות נאנחו, אמהות נשבר לבן והבנים? לא כלם ראו עצמם על ,ספסל הנאשמים'. לא ארכו הימים והדרשה הפכה למין אטרקציה ובאו במיוחד להאזין לתוכחתו הקבועה של הרב וגילוייו בהתנהגותם של בני קהל עדתו, הן במשא ומתן בין אדם לחברו ובין בדברים שבין אדם למקום והנוער, על חטאת נעורים שלהם. תוכחת מגולה זו שימשה להם כעין כתב־עת פלג־שנתי, המודיע על התרחשויות שאירעו ברחובות היהודים בבורשה, בששת החדשים האחרונים. הגדילו הבנים, גדלו ,חטאיהם'. צער רב הצטער אדם תמים וטוב זה על מעשי הבנים שיצאו מתחת רצועתם של מלמדיהם והתחילו עושים ,ככל שעלתה על רוחם'. אולם זה היה מין ,לאו שאין בו מעשה', שום דבר לא עשה למען היטיב דרכם. שמועות על שמועות הלמו כהולם פעם על אזניו: ,הלנוער כזה התפללתי' קרא במר נפשו. לא פעם הזכיר לשומעיו את מאמר ה,הגדה' : ,ואת עמלנו — אלו הבנים'. (שגם הבנות בכלל בנים הנה) „חטאי הנעורים ועוונותיהם הרבים" — מנויים הם במקום אחר וכל אבא ישר יכול היה לומר בלב שקט: שלום עליך נפשי והלואי ורק אלה יהיו חטאיהם. אלא שבאחד הימים, בין מנחה למעריב, רצה אחד המתפללים ל„דשן" את עצמות הרב ב„שמועה טובה" וסיפר לו, שר"ל המים שעשויים לטהר טמאים — התחילו בעוה"ר לטמא טהורים, בורשה עושה מעשה ווישיבה: תערובת בבורשה, לא בהלכות ,תערובת' שביו"ד הכתוב מדבר ואף לא בנשואי תערובת של ממש, השם יצילנו, אלא ברחיצת תערובת — בחורים ובחורות, להבדיל, טובלים בנהר אחד. שמא תאמר

בריחוק מקום, לא כי, אלא בקירוב מקום. רכילות זו — צרות עין היתה בה ובשקר יסודה — והרי הם הדברים כפי שהשתלשלו: חמת בורשה היכתה על ראשי הבנות בחציה הקודחים בחדשי הקיץ, באותה מדה שהלמה על קדקדם של הבנים והרחיצה בנהר נחוצה היתה גם להן.

לשבחן של בנות בורשה יצוין שמקום נסתר מעין רואים ביקשו לעצמן בתחילה, לצנן את גופו, אף שלא היה מתוקן לכך, אלא שבמרוצת הימים החליטו למרוד, בשאלן: למה ניגרע מהבנים! ומפני מה דוקא אנו צריכים לברוח? בגלל הבחורים הרוחצים בחלק זה הטוב של הנחל? כלום אין לנו חלק ונחלה בנחל? והנה באחד הימים גילו מתרחצי הוישיבה, בלי עזרת משקפת, בסכר טחנתו של יעקב לייב הגבאי — נערות לבושות מחלצות צבעוניות רוחצות לא הרחק ומפיגות את חום בשרן, מיד הפכו פניהם לצד ה„עופות הטמאים" ויתורו אחרי עיניהם בריחוק של כמה פסיעות. ויימצא האדם שנתארכה לשונו וייוודע הדבר למלכות, היינו לרב ותוצג התמונה בכל מערומיה בדרשות לשבת־שובה, במדורו המיוחד שהוקצה לחטאיו הפרועים של הקיץ. אבל לידי רחיצה משותפת לשני המינים לא באו בבורשה. אמנם בשנים האחרונות התחילו מסיחים על רחיצות כאלה בקצה בורשה התחתונה, אלא שהחטאים הללו נבלעו במערבולת חטאים אחרים שהתחילו גובטים וצצים בגנה הענוג של בורשה. פגישות בארבע עינים והתבודדויות בחדרי בית אבא — מעשים שבכל יום היו ובכל בית, כי בסתר לבם שיעשעו בתקוה נפשם הורי הבנות „שיצא יקר מזולל", כי בתם הולכת וקרבה ומגיעה לפרקה...

אלה הם דברים שבצנעה כנסתרות והנגלות — ריקוד בזוגות בחתונות ומחולות ההורה המשלבת זרועות וידיים של בחורים ובחורות משתרגות. כמה חיוורים נראו מעשה הנערות, שדעתה של מירל הרביצין לא היתה נוחה מהם ובשצף־קצף הטיחה בפני עושיהם את סופם המר של החוטאים בנפשותם ובגופם — מול העוונות שגברו בעשר שנותיה האחרונות של בורשה! אם קרה פעם מקרה נדיר, שהרב סירב לסדר קידושין לזוג, ששדכן ששמו „חשקה", העלה את חישוקיו עליהם וממילא כניסתם אל מתחת לחופה „לא בקדושה' היתה — הרי מספר שנים לאחר מכן דיברו בגלוי שבחור פלוני מחזר אחרי פלונית ועליה לארץ מטהרת בהם ואין אדם בבורשה שלא יאמר לדבק טוב. הדברים הגיעו לידי כך, שבשוב יענקל שטיין מארץ ישראל, (שפעם ספג מכות נאמנות מידי חסקל פולק בגלל הרב בעצם התפלה) — למען קחת את אסתר גיטל לאשה, הביע הרב, בחדר ההלבשה, במקוה של אלימלך במקום לא טהור, את הצעתו שיענקל ישא את אחת מבנותיו של עזריאל שטיין הנמצאות אף הן בארץ, לאשה (כוה"ש האזין לשיחה זו) שיחת חולין היתה שיחה זו, בלתי מחייבת — „שאנדרי־באנדרי", אומרים היו בבורשה, הינו — כעין „לא הלך זרזיר אצל עורב'

זה ציוני וזה ציוני, ר"ל.

ויהי כי הקיפו הימים ובבורשה נעשו נסיונות לטעום טעמה של עבירה ממש ותצלנה אזניהם של האבות בהמום לתוכן שמועות מזעזעות, שבחורשות בורשה העבותות, בצלם

הירוק של ארנים רבי זמורות ולבנים הזוקפים קומתם למעלה, עולה עשנה של קטורת תועבה, היא הסיגריה, בעצם יומא דשבתא קדישתא.

אלא, שמיד הרגישו הכסילים הללו באיוולת וברוח השטות שנכנסה בהם והתחילו תוהים על הירידה למדחפות ונזכרים בחטאתא דינקותא, עת שוטטם בין עצים ואילנות לבקש פירות הנושרים. מלקטים היו אותם ובודקין בקצות עוקציהם לראות אם נשתנה צורתם, כסימן שמאתמול נפלו — ובלעום בעודם בכפם. יש אשר בלבם ידעו שגם אפילו אם עוקץ הפרי עמד בלובנו — באין רואים לא נמנעו מלהבליעו לתוך הפה. בצחוק של ביטול עולים בזכרונם של בני הנעורים, שהתחילו לפרוק עול, שיטוטיהם בירכתי היערות שעל גבעות הפינטינה בשהותם שם עם הוריהם, טיוליהם הנעימים בשעות השבת שלאחר הצהרים, שעות ספוגות עונג ושלוה שרועה לרגלם, מתפרקדים למלוא ארכם אחרי שוחם בין השיחים, ברפידת הדשא ובגלותם ראש טרוז של גרגיר ארגמן חבוי בין העשבים, מטים היו את שכמם, כאילו ברצונם לפוש קמעה וברגעי השכיבה שרבבו את לשונם וילפתו את גבעולי התות והעלימוהו בין שיניהם השוקקות הוי, היכן הם חטאים תמימים הללו? — הלכו ואינם ואת טעמם המתוק של „חטאת ילדים' נטלו אתם.

נתכחש לאמת אם נשכח לציין ששינוי דרכו של משב הרוח ברחובות בורשה ובבתיה חל והתחולל, לא מאליו, כי אם מהחל רחף הרוח הבא ממזרח, שמאז הישמע בשורת הגאולה ששמה „ציונות' על כל ענפיה, מושג כביר, אדיר וחזק שהפיח בלבות בני הנעורים הרגשת חירות ושחרור ויציאה מרשות הורים ומורים, ש„אינם חשים' בתמורה שהת־חוללה במחיצתם. באה גם המחשבה ותתיצב ברשות עצמה. הרהורי בוסר, מחוסרי מסד הגיוני, הסיתום לנהוג קלות ראש בהרבה דברים מקובלים ואף מקודשים. לא הפריזו, ח"ו, במעשים לא טובים ולא הרבו להרשיע (הנה כי כן היתה דעתם של הגדולים, שהציונים מורים היתר לעצמם בכל העולה על רוחם. מעשה בשליח מהארץ שבא לאסוף כסף ל„קרן ארץ ישראל של המזרחי ובוישיבה נאלץ היה לנאום את נאומו באחת החצרות והצלחתו היתה לשיחת השבוע. בשבת התיחס רב העיר לשלוחא דרבנן זה וישאל את קהל שומעיו בלשון נקיה זאת: כלום שאלתם אותו באיזו „אשת איש' התיחד הלילה... כאילו הנשים הנשואות עומדות ומצפות לבואו של שליח המזרחי ע"מ להחטיאו). בבורשה, דברים שהיו בגדר סייג — נפרצה הגדר ונסתייג הסייג ולא שאלו את פי ה„שולחן ערוך" בכל דבר שאיקלע בדרכם. גם חברי — „צעירי מזרחי', תפארתה של הציונות בבורשה, זקניה, בודקים היו בדבריהם של דור ההמשך וביקרו את „נאומיהם', דלי הידיעות וערכו ביקורת פתע בחדרי בנות ההכשרה — ומזלם נתמזל — או הודות לשכל הישר... שלא חיפשו מתחת למטות ובארונות.

גם בני ה„אגודה' חוטפים היו שיחה בטילה עם חברותיהם, כביכול לש"ש, בדברים הצריכים לגופם, אם קלות היו התה־פוכות בעיני אבות ואמהות—בעיני הרב עמדו בכל נוראותיהן, ותעיקנה על גבו ועל ראשו בכל כובד משקלן נטלן וחומרתו. הוא ראה את הדור הצעיר הולך ונשמט מתחום השפעתו (שאף פעם לא ניסה באיזושהי דרך לפרוש חסותו והדרכתו עליהם — ואין להאשימו בכך: מניין יקח מידע זה הטעון לימוד

מעמיק והבנה בתורת הנפש בשעה שמלמדו להועיל הוא ר' יעקילי בלבד, אך בחנו בחלק ראשון של „יורה דיעה" ומצאו כשר להיות רב בעיר שרובה תלמידי־חכמים) והסתפק בגילוי פשעיו ברגעי הדרשה, הפגין שאט נפש מרובה כלפי ה„יוצאים לתרבות רעה", הוכיח משטמה עיוורת לכל אשר ציוני ייקרא (רק בשובו מביקור בארץ ישראל — לא רצה לשוחח על רשמיו בנימוק שאין את נפשו להיות בין מוציאי דבת הארץ...) בצר לו, לרב זה, ובגבור ייאושו וחוסר תקוה לראות בשוב המצב לקדמותו, השקיע עצמו במעשה הצדקה ובעזרה לעניים. יש הסוברים שענין זה שמצא לעצמו להגות בו, הוא שהניא אותו מלקבל את ההצעה שיצאה מאת יוצאי בורשה החונים ברחובות להיות לרב בעדתם: היאך אשב ישיבה נוחה ורגועה על אדמת הקודש ואביוני עירי משוועים ללחם־יומם — ויעזוב את הארץ הקדושה ויחזור לבורשה וילך יחד עם יהודיה למות אתם מות קדושים נקום, ה' נקמת דמו ודם בני עדתו, היא קהלת הקודש בורשה.

שנים־עשר בתי כנסת

ואלה שמונה עשרה בתי־התפלה בבורשה שבהם שפכו לפני שומע תפלה:

א) ביהכ"נ „העליון";
ב) ביהכ"נ „התחתון";
ג) ביכ"נ „עץ־חיים";
ד) הקלויז הזידיטשובי;
ה) ביהכ"נ „מדי חודש";
ו) בי"ת „תפארת בחורים" ליד ביה"כ העליון
ז) „תפארת בחורים" ליד התחתון
ח) השול הישן;
ט) מנין הרבי;
י) ר' משהיל הדיין;
יא) מנין אידא־מאיר;
יב) מנין „צעירי מזרחי";
יג) „צעירי אגודה";
יד) מנין ר' מיכל השען;
טו) מנין „האנדיל";
טז) ה„סאלאש";
יז) ביכנ"ס של עץ בדרך לתחנת הרכבת;
יח) המנין שאצל תחנת הרכבת.

בתי הכנסת בבורשה

א. בית הכנסת העליון — נבנה ב־1840 ונשרף ב־1880 גגו כוסה מחדש. הוקם בקצה רחוב הרבי — כולו אבן גזית פשוטה ללא טיוח מבחוץ (אם מחמת „זכר לחורבן", אם משום חסכון — וכך עמד יותר ממאה שנה עד השואה. הרבה תורה שנלמד בו שמעו קירות האבן טבו ויותר מהמה — תהלים. שם היתה ישיבתו הקטנה של ר' גרשון הדיין. הרבי התפלל בו בימות השבוע (לפרקים גם בשבתות). הרגשה לא נעימה רדפה את מתפלליו בראותם את גגו (ומגדלו) של בית היראה הגבוה מגג בית מדרשם. כיום צופה המגדל לעבר המקום בו „עמד" שכנו הקדוש ממנו — ואין זכר בו למתפללים היקרים שספו־תמו אתו.

ב. הסאלאש — ליד בית הרבי שהכיל כאלף מתפללים. בו גילו הילדים מרגל פולני בשעת התפילה, ומסרוהו להונגרים שתלוהו. בימי המלחמה שימש אורוה לסוסי הצבא. לאחריה — „גאלו" ר' יעקב רוזנברג וקנה את אביו בדין ושיקעם ב„עץ־חיים" שלו.

ג. בית כנסת „מדי חודש" נוסד ביזמתו של חתן ר' לייב פוגל, ת"ח מובהק והאברכים שאך זה נישאו ועברו מ„תפארת בחורים" לבין הנשואים וביניהם: ר' שלמה יוסל מרקוביץ, יענקל וירצברגר, משה (מבין הזקנים) ואחרים.

בית הכנסת נקרא „מדי חודש" (חודש חברה) ע"ש הסיום החדשי לששה סדרי משנה, וחסידי ויז'ניץ שפכו בו את שיחם. בנוי היה מעץ והתפללו בו ולמדו בו בוקר וערב. בעלי־התפלה שלו היו אברכים שקולם נאה, כר' יעקב ורצברגר, ר' שלמה יוסף מרקוביץ ועוד. מיסד חברת משניות זו הוא חתנו של ר' לייב פוגל.

ד. ביכ"נ „עץ חיים" — בית תפילתם של אנשי העמל ומעוטי תורה. הרבה תהלים נאמר בו. מתפלליו גם שכרו מלמד שילמדם תורה. הראשון ששכן בצ'יזלה נשרף על הגר; שמשו השני—הוקם במרכז מהאבנים שהועברו מהסאלאש של הרבי. גבאו התמידי — יענקל רוזנברג היה בעל הבית הראשון — אפרים פריידנברג היה וגרשון אלפ נט.

ה. ביכ"נ הקלויז הז'ידיטשובי — נבנה ליד הגשר שנמתח על נהר הצ'יזלה, בשכנותו נמצאו, האיטליזים. שימש ל־„חדרים"; ר' נתן אלי' לייבוביץ עבר לפני התיבה ביה"נ והתפלל בנוסח ז'ידיטשובי. משנשרף ולא נבנה עוד — עבר ל„מדי חודש". בבית זה שקלויז הורשו ציונים לנאום את נאומיהם — בגלל ציוניותם של מתפלליו — ובראשם ר' בן־ציון פיש.

ו. בית הכנסת הגדול התחתון הוקם ליד „הי שן" מש־נתרבו המתפללים, נבנה בית חומה שגגו גבוה מכל בתי היישוב עם חלונות ממעל ומתחת, מרשים ומעורר כבוד. בעלי תפילה מעולים עברו לפני התיבה שם הרביצו תורה ברבים ומלא היה, ככל בתיהכ"נ בבורשה. לידו היה קיים מנין הנוער תפארת בחורים שניהלו את מוסדם כמתכונת המבוגרים. בשבת „הגדול" נשא הרב את דרשתו בשעות שלפני תפלת המנחה ונהרו אליה מכל קצות בורשה ומלאוהו מפה לפה. בו ספד ר' מוטילי גענאד, באין מטיף, לקיסר פרנץ יוסף באוזני הקצונה הגבוהה בשנת 1916, בגרמנית צחה.

ז. בית הכנסת הישן — עם הקמיע (ראה רשימה מיוחדת, אחרי מלחה"ע השניה — עדיין קיים היה זר' לוי יצחק שטיימץ, השוחט האחרון של בורשה, משראה שסוחפים את העצים להסקה (הגויים) הורה לפרקו ולתקן בעציו את המקוה. הקמיע נמצא בידי בן בורשה בישראל המסרב להוציאו מידו.

מלבד בתי התפילה הנמנים למעלה, אפשר לציין — מנינו של ר' משהלי הדיין; ח. בית כנסת קטן, אדם שירש בית הפכו למקום תפילה עבור היהודים הגרים בחלק התחתון הקיצוני. שהתפללו בו בנוסח צאנס.

ט. מנין צעירי המזרחי; מנין „תפארת בחורים" שליד ביהכ"נ העליון. משנפתח מנינו של המזרחי—היתדיינו חבריו עם חבריהם מ„תפארת בחורים" ודרשו את ספר התורה שברכוש המנין, הואיל והם הרוב. פסק הדין הורה שאין מוציאים ספר ממקום שמתפללים בו. הללו עשו דין לעצמם והוציאו את הספר שלא ברשות אבל בידיעה. נגרים שבמזרחי התנדבו והתקינו ארון קודש סגור על מנעול שאין לפתחו. התחכמה תפארת הבחורים — חצבו את העץ והוציאו את המנעול — וספר התורה. הדבר חזר חלילה כמה פעמים.

י. עוד כמה בחורים נטשו את המנין ופתחו מנין חדש. אחד התנדב והעמיד לרשותם את סוכת־הקבע שלו. משראה אביו שהבחורים מקלקלים את סוכתו ואף הם היו לצחוק בעיני

עוברים ושבים שכן הסוכה ליד הרחוב עמד וכל או״א הציץ לתוכה. קמו ושכרו להם מחסן החצוי לשנים — חציו האחד — רפת לפרות והחצי השני, שנועד לעצים, פונה והוכשר לבית כנסת, והוכפל הצחוק, מפני שמכאן ואילך נקראו בשם „שטאַל בחורים״ (בחורי־הרפת).

יא. בית כנסת שני לנוער (משוכן ב„תחתון״); יב. בית הכנסת של ר׳ מיכל השען; יג. מנינם של „צעירי אגודת ישראל; ולבסוף — המנין שע״י תחנת הרכבת, ליד גבול שיפוטה של בורשה גם אצל אידא־מאיר פולק היה מניין. אם נוסיף את מנינו של הרבי בביתו — הרי שבבורשה התפללו יהודיה, בימי־הטובה ב־שמונה עשר בתי־כנסת. מנין היה גם ב„האנדיל״ אצל מענדיל חתן ר׳ יוקל פיש.

בית הכנסת התחתון והעליון עם השמש

אבא־אריכא עם תלמידו רב חמא בר גוריא היו נהנים הנאה מרובה אלמלי איקלעו לבורשה ורואים שגגותיהם של בתי־הכנסת שבה גבוהין משאר גגות הבתים; לאותם היהודים שעיינו בגמרא (מסכת שבת יא, ל:א היה כל פלא ששני בתי־תפלה — „עץ־חיים״ (הראשון) והקלויז הזידיטשובי (הראשון והאחרון) עלו בלהבות וחרבו יחד עם יתר הבתים, ולא הגנו לא על עצמם ולא עליהם — מפני שגגותיהם לא התגבהו על יתר בתי הכפר. „עץ חיים״ נכנס לביתו של ר׳ גרשון אלפנט בצ׳יז׳לה וגגו לא התרומם ונשאר כשהיה. כמוהו גם הקלויז הזידיטשובי שהוקם במתכונת אדריכלית של בית־תפלה — אף הוא הצניע את עצמו בין הבתים שליד הגשר, סמוך לאיטליזים הנשענים לגדות הצ׳יז׳ילה. יתר על כן — הוא הקלויז — גגו נמוך היה משאר גגות הבתים שמסביבו ונבלע בתוכם. גורל אחר מונה לשני בתי־כנסת אחרים — התחתון והעליון — שהם הצילו את עצמן מפני הדליקות.

בית הכנסת „תחתון״

בית תפילה זה בית חומת אבנים בלט בקומתו הזקופה והגאה. בגובהה של בית ועליה על גביו הציג את חלונותיו הגבוהים ממעל ומתחת וכלו אומר כבד ויקר; הוא נבנה (שנים רבות אחרי בית הכנסת העליון) על שטח גדול ונשען בצד הצפוני לביהכ״נ הישן („די אלטע שול׳, העתיק ביותר בבורשה ומפורסם בקמיע שהיה מונח בקופסה בתוך ארון הקודש — מתנת הרבי מרימינוב, ושבזכותו ניצלה בורשה מגירוש ומצרות אחרות.) חדריו: היכל תפלה רחב ידים; בית תפלה ולמוד, שבו התקיים מנין בחורים מדי־שבת ומועד ותפלות בימות החול, ומקום תורה ללומדים ומלמדים. מעליו — עזרת נשים. ביכ״נ זה, שנחשב בשעתו, כשבורשה בפריחתה היתה, למרכזי בעמדו ליד הרחוב הראשי — זכה למעמד של כבוד: על ידו היו מקבלים בחופה וס״ת ובדברי ברכה אישיות דתית נוצרית. בתוכו נישא ההספד על הקיסר פרנץ־יוזף (אפרים־יוסל) עם פטירתו ותפלת ההשכבה בפי מוטילי החזן בנוכחות קצונה גבוהה משלשת הצבאות: אוסטרי, הונגרי וגרמני. אליו סר ר׳ אלתר׳ל בהתקבלו כרבה של בורשה בשנת כ״ד בליווי של תופים ומחולות, מצלתיים וכנורות, ונשא את דרשתו הראשונה (ממש!) וקולו צלל ורחף בשמי ההיכל כקול נער, מפוחד, קול קליל דק ורועד. בימי הבחירות לבית המחוקקים הרומני נתקבל בחגיגיות מרובה ד״ר יוסף פישר — חבר הפרלמנט מטעם הרשימה הציונית. שני נציגי תנועות־נוער מבורשה — „המזרחי״ (גדליה) ו„אגודה״ (לייבוש־בער) ברכוהו בשם בני התשחורת ושלפו „ראיות״ מהתורה שיש לבחור במועמד נכבד זה — הראשון — פסוק מלא נפל לתוך פיו: „ויאמר (יוסף) את אחי אנכי מבקש...״ והשני — : מקרא מצא: „ויכר יוסף את אחיו — והם לא הכירוהו״ (חורצי לשון ושניני לצון אמרו ששני הפסוקים גם יחד לא הלמו לענין יוסף — פישר לא בקש את אחיו כי אם את קולותיהם... והם ,הכירוהו׳ היטב, שכן מהכסף שנקבץ עבור בורשה השרופה הסיק את מכונת הבחירות — כך התלוצצו). יוסף ביקש ומצא והכירוהו וייךתמו לעגלת הבחירות וכמעט שלא נמצא בבורשה יהודי בעל זכות הצבעה שלא הרים את „קולו״ לרשימתו.

בית־הכנסת העליון

כמוהו — כבית הכנסת התחתון הגביה את עצמו על יתר הבתים והשקיף עליהם מלמעלה, כאותו נשר הצופה מראש צורים על אחיו בעלי הכנף וכנשר זה המצויר בתקרת הבית יחד עם הצבי והארי והנמר. (בבורשה היו מחזיקים טובה לרבי יהודה בן תימא ששיוה לנגדם את ארבעת בעלי־חיים ואת מדותיהם. (אימתי והיכן זכו לראותם פנים אל פנים — אם לא בשעות התפלה בבית־הכנסת?) אלא שנבצר מהם להבין למה הכניס התנא הקדוש את החיה הטובה בה והחמודה והטהורה, הצבי, בין שלשת הטורפים—והטמאים. זה שהציירים האלמונים ציירון בביה״כ — אין תימה שהרי אם רבינו הקדוש לא חשש מלקבען ולהציע להיות „עזין וגבורים וקלין ורצין״ כמוהן — לעשות רצון אבינו שבשמים — מי אנחנו שלא נקבל עצתו?!) חלונות הבית שבנויים היו בסגנון גוטי, צרים ומארכים נקרעו בקירות האבן שלא טחום מבחוץ. אמנם מקדש מעט זה לא דמה בגבהו לאחיו המרוחק ממנו כחצי מיל — אבל קשיש ממנו והרבה שנים נבנה לפניו. הוא היה השני לאחר השריפה הקדומה שאכלה את הראשון שעמד סמוך לו בשטח שבינו לבין ביתו של שלמה פריד. בשריפה זה נכוה חיים מאיר שטימץ! אחד ממייסדיו, כויות עזות. בחושו להציל את ספרי התורה מפני הדליקה, קיפח מחצית אחת מאזניו ונשאר במומו, והגויים קראו לו בשל כך בכינוי „פריפטו״ — הצלוי... (מעין „קטינא חריך שקיא״ — הוא ר׳ זירא).

שנים־עשר חלונות כמספר שבטי י־ה נקבעו בשלשת הכתלים — שלשה־שלשה בצד דרום וצפון וששה בכותל המזרח וארון הקודש הוצב באמצעיתם. החלונות שהשקיפו מזרחה — הקיפו בשדה־ראייתם את חלקו הדרומי של הפרינט׳ המארך על שלש טחנותיהם של ניסל ויעקב־לייב ולייזר; בתי־דלים שלגדות ה„וישיבה׳ שגגות זעירות דלות — ירקות סובבות אותם ואת בקתות האכרים שמעבר לנהר המוקפות גנים פורחים, רחבי ידים ועצים מלבלבים מניבי פירות וקול געייתם של בעלי־חיים עולה מתוכם. הבית בהיבנותו, בנין בצורת מלבן היה וחדריו: א. אולם־בית־כנסת גדול ורחב מרובע היה ובנוי לרוחבו. ב. חדר קטן מצד ימין שמילא תפקידים הרבה: א. למניין המתפללים כל ימות השבוע (בהיות הצורך — התפללו גם ב„גדול׳. ב. בימי שבת ומועד

למנין הנוער „תפארת בחורים". ג. ישיבה קטנה מנוהלת ע"י ר' גרשון הדיין. ד. סניף ל„צעירי אגודת ישראל' ובו השמיע לייבוש־בער הלפרט את „נאומיו' באזני פרחי האגודה. ה. משמאל — חדרו של יצחק השמש ששימש חדר־מגורים לו ולאשתו מאלצע: בפנה אחת הוטע תנור וכירים — הוא המטבח ובזוית השנייה הונח על קתדרא מורמה שולחן הסנדל־רים עם אביזריהו ולידו שרפרף בעל שלש רגלים — כי סנדלר היה השמש. ו. המסדרון שבין שני החדרים בו היתה הכניסה ובמעלות היו עולים מולו למבוא האולם. תיכף בכניסה לפתח שמצד מערב עמד נשען ומאוים בין הדלת והכותל „דף הטהרה' — מציץ ומחריש ומזכיר לאדם את לכתו בדרך כל הארץ — ותובע וחוזר באלם על צוום של חז"ל: „ושוב יום אחד לפני..."

מעל שלשת החדרים הקטנים השתרעה „עזרת נשים" שאשנביה המקומרים סמוכים לתקרת־אולם הגברים ובעדם צריכה היתה תפלת־הש"ץ להגיע לאזניהן. (מדת הסקרנות שהנשים חנונות בה יתירה על האנשים, שהשיאתן לפרקים להעיף עין שמה, למטה, ולא היה דבר שהתרחש בין הגברים שעינן החדה לא קלטתו. ויהי היום, וקטטה עזה פרצה מתחת, והנשים — כחן לא עמד בהן מלהסתקרן, ולפתע והאשנבים נתמלאו ראשים עטופי מטפחות צבעוניות ופני נשים שוחקות ניתזו על משבתי בעליהן, נותני־לחמן, המשחקים כנערים ומשלחים מדנים בין אחים ועלבונות שופך איש בפני אחיו. הרב שראה בכך חילול השם ופריצות, ר"ל, הוציא צו לסתום את החלונות ברשתות של עץ — ושוב אין מעבר בעד חוריהן לא למבטי חשקה מלמעלה ולא לתפלות הש"ץ מלמטה. ויהי יום השבת והמתפללות באו ועלו לעזרת הנשים שלהן ותראינה את אשר עוללו להן ותקבלנה על עצמן את הדין. אשה אחת, בעלת אומץ, היתה ביניהן מרים — מוטיל'ס שמה, פיקחית ועומדת על דעתה, בראותה את הסורגים הסוגרים עליהן קמה וקראה במר נפשה הנעלבת: היה לא תהיה — כלום תרנגולות אנחנו כי שמונו בלולים!? עוד באותו מוצ"ש קמה ועלתה לבית הנשים והקופיץ בידיה — והסירה באכזריות חימה את כל הסככות הכה ופצע בהן — ולאשנבים היתה הרווחה. הרב — קיבל אף הוא את הדין וביטל את רצונו מפני רצונן. ו־גבוה מעל גבוה — על התקרה העליונה היתה העליה ששימשה למקום גניזה לשמות" שנתלקטו משך יותר ממאה שנה מספרים וסידורים, מציציות וטליתות „בתים" ורצועות ופרשיות — ק"ש תפלין ומזוזות שנפסלו ויריעות מס"ת ו„עציהם", פרוכות וכותונות וכיו"ב; נישא היה גגו, הרים גבהו מעל כל הבתים שמסביבו אלא שבמרחק כ־30 מטר מעפיל בית אחר אל על, הוא בית היראה שלהם ואיים עליו. לגודל הצער נתקיים האיום והבית שמבעד חלונותיו בקעו ועלו קולות המתפללים והלומדים ושל תינוקות של בית רבן — הוכרע וקרס תחתיו וידי סותריו הפכוהו לאבני חוצות.

המתפללים בבית הכנסת העליון

בביכ"נ זה התפללו כל דיירי החלק העליון של בורשה — לרבות תושבי ה„פרינט", רחוב הרבי וה„ריטריס", וה־„קיטרוסה'", הקרובים לו קרבת מקום. משעזב הרבי — שהיה אף הוא בכבודו ובעצמו בין המתפללים, את בורשה, וחסידי האדמו"רים השונים התחילו פורשים ל„שטיבליך" שלהם, ובעלי המלאכה — לעץ־החיים", ובעיקר משנבנה ביה"מ „מדי־חודש" הנחשב „ויז'ניצאי" — ירד מספר המתפללים בו. נאמנים לו נשארו חסידי־הרבי מבורשה. ובבקר הרבי אצל בנו הרב־פקד את הבית וכרך את תפלתו בתפלת־חסידיו. בצאת הרבי — תפס את מקומו ר' אלתר'ל בנו, רבה של בורשה. כאן התפלל ר' משה מושקוביץ הציוני. הוא עבר לפני התיבה וקולו ערב היה. לידו ישב ציוני שני ר' אברהם צבי ראטה — שניהם עלו למעלת ראש הקהל. ר' כתריאל לוזר'ס שמוחזק היה שנים רבות כעשיר בעל נכסים. בין יושבי המזרח היו גם שני שליחי־ציבור לימים נוראים ר' גרשון הדיין ור' מיכל שטיימץ (שראל'ס), ר' שלמה לייבוביץ „התוכן" ועוד; ר' וואלף הגדול בחר לשבת בכותל הצפון, משום ששמשם נוח היה לו להגיע למדברים בשעת התפלה ולהחרישם בדברי ריצוי והשבחה, בשובה ונחת, ר' שמואל שטיין (ראה במקום קדוש זה, בכאב רב, בעלות חזקאל מאיר'ס בחמת רצח על בנו יעקב והטעימו מכות נאמנות ופצעו עד זוב דם, בגלל ציונותו) מדרום ישבה משפחה בת ארבעה ראשים, אנשים נמוכי קומה, שגובה אחד לארבעתם — שני־אחים ושני גיסים — ר' אברהם־יוסל המלמד ואחיו אלתר'ל הסנדלר; הערשילי החבתן ואנשילי הבדחן, המגמגם את בדיחותיו. יושבים הם ומתענגים על פרשת השבוע שחזרה אליהם לאחר שנעדרה שנה תמימה מבית מדרשם ומגלגלים בסיפוריה; ראה זאת אחד הגבאים שעינו רעה בעונג שבתם של חלכאים הללו והפסיקם בצליפה צורבת מציציות־טליתו כפולות השמונה. בכותל המערב בין האלמימר לדלת היציאה מטייל לו לייזר הסנדלר, יהודי עני נדכא ואביון נכאה ופיקח, ומלגלג על „גדולי" ביה"כ היושבים ראשונה במזרח. ר' שלמה פריד הציוני — מקום קבוע אין לו בבית זה — כל הבית הוא שלו, תמיד היה נראה כשהוא משוטט אילך ואילך, מציץ ומחייך, שואל ומשיב ומלפף בעיניו הטובות את כל האולם ומלואו; גם ר' לייב פוגל בעל הפרופינציה, ומילך ושמעון בנו, בלני המרחץ העליון — שלשתם תלמידי חכמים ובעלי־קריאה שלביה"כ, אף הם בתוך המתפללים בו.

השמש והשמשית

מאלצע נוות־ביתו של יצחק השמש — אשה צנומה וגבוהה שמשמיעה אנחות תכופות בשכבה ובקומה ובלכתה — היתה לפי דברי עדותה, שחזרה עליהם בכל עת ובכל שעה, חולת לב, ולפיכך אסור היה להרגיזה וסיבות הרבה נזדמנו לכך. אולם שני דברים העלו את חמתה ביותר, והם — עץ הדוב־דבנים והשופר. העץ — כיצד? עץ יחיד נטוע היה בגן הירק המשתייך לבית הכנסת, עץ דובדבנים שענפיו הושיטו את בדיהם לחלונותיו ו„התחננו" אל חובשי־בית־המדרש שיעלו עליהם ויקטפו את תנובתם, שיכנסום וייהנו מפרים וישבעו מטובם. מהם שלא יכלו לעמוד בפני הפצרותיו ועלו וטיפסו עליו ומילאו את כליהם ופיהם פרי טעים, ובירכו עליו לפניו ולאחריו. מאלצע שידעה נכונה, שלא היא ולא בעלה, חולה הרגלים, יעלו בעץ ויורידו את פירותיו — לא מצאה קורת־רוח מהקטיף שנמשך יומם ולילה — כל ימי העונה. לכן כל אימת שהגיע לאזניה רשרוש ענף בהתנענעו בידי הנערים —

השחילה את ראשה בחלון חדרה היחידי והפונה לעץ והרימה קול צעקה, מלווה אנחות ויללות ותחנונים לרחמים, ולחוס על לבה החלוש העשוי להידום כל רגע. בהישמע קולה והיראות מקל החובלים שבידה — התחילו נושרים מן העץ נערי „ישיבה", ילדי חדרים וסתם קונדסים מהסביבה שחשקה נפשם בגרגירי־האודם, שטעמם מתוק ועסיסי ונתנו עיניהם בעץ ההפקר — וינוסו על נפשם ממקום הפורענות, בבריחה מבוהלת, כשהם דורכים ורומסים ודורסים את תלמי גנה וירקות עמלה ומשאירים אחריהם הרס ואבדן, ולבה הרופף של מלצע מחשב להישבר.

השופר כיצד? צרה חדשה באה על מלצע עם כלות עונת הדובדבנים: החל מר"ח אלול, משהתחילו לתקוע בשופר — התחיל ראשה של מאלצע להסתובב עליה. קרנו של האיל שנצטוותה להרים קולה ולבקוע בו שערי רחמים, ולפתחם לתפלותיהם של ישראל, ולהביאם לפני אבינו שבשמים — שופר זה פתח את שערי עצביה המרוטים וההרוסים של מאלצע וקשקש בראשה כזוג. הנערים חומדי קול שופר — ניסים נעשו להם עם כלי התרועה הכפוף הזה. למרות השמירה המעולה שהקיף בה יצחק השמש את השופר — הם, הקטנים, השיגוהו ויתקעו בו הלוך ותקוע — ובצר להם בבית הכנסת ה,קטן' — גלו ל,גדול' ועלו לעזרת נשים ועד העליה אשר שם ה„שמות" נטושים. משתמו צרות הדובדבנים ועברה מצוקת השופר ומאלצע ביקשה לישב בשלוה — קפץ עליה רוגזן של החורף, ומדי בוקר בקומה ממטתה גילתה שקרשי הגדר מתמעטים והולכים, שכן בלילה נטלו מהם בחורי הגמרא וילדי ה„חדר" את קרשיהם כדי לקלות בעציהם את תפוחי האדמה אשר לקחו אתם מהבית להשקיט את רעבונם בשעות הערב המאוחרות.

ר' יעקב הערשטיק מוסר 7 שמות של מייסדים מביכ"נ זה — והם: ר' מאיר שטיימץ, ר' עזרא שטיימץ אבי ר' לייבוש רוזנברג, ר' יעקב אריה גאנץ אבי ר' משה, ר' יצחק אבי ר' חיים ורצברגר, ר' יעקב אבי ר' אייציק גליק, שלט ועליו כתוב שם נודרו: ר' יעקב גליק, מדובק היה בארון הקודש.

„אל תגעו במשיחי" — אלו תנוקות של בית רבן...
„וכיוון שהקב"ה מסתכל בתינוקות של בית רבן...
מיד נהפך כעסו לרחמים" (כלה רבתי ב).

מאחורי בית הכנסת העליון

בין ביתו של שלמה־יוסל־פריד לבין כותלו של ביהכ"נ העליון, נמתח שטח אדמה בצורת תלולית, שמתחתיה אדמת־עפרה הולכת ושוקעת ומשתפלת במקום מגעה, בשביל המעבר להולכי דרכים ונבלעת בו. לפנים חצתה גדר שרשים בין רשות הרבים לקרקע הגבעה שבעלותה עליה שנויה היתה במחלוקת בין שלמה וגבאי בית־הכנסת. משקע זה לא עובד, ולא נזרע, ולא עלה בו כל ירק — כביתר הגנים בקרבתו. אולם כבודו מכח שכנותו לבית הכנסת נשתמר בו, ולא היה לו משיג גבול, ולא נכנס אדם מעולם לרשות זו שאינה שלו. ולא זו בלבד, אלא שראו הבריות בקורטוב אדמה זה כעין תוספת קדושה לבית התפלה. הפרות בשובן מן המרעה ניתנה להן בינה יתירה ולא קינחו את חרטומן בחתימת הדשא שבצבצה בצלעותיה, ואותם האווזים שדרכם לתלוש עשבים בשני צדי מקוריהם ולהורידם בחפזה לתוך זפקם, לא הניעו את כרסם אילך ואילך, לא טייפו במקום הזה, והוקירו את רגליהם מדרוך על דשאיו. הואיל וגם ההלכה שנתקעה בפי הדיין, ר' גרשון המתגורר ממול ביהכ"נ לא הכריעה במעמדו השיפוטי של המגרש, באו תינוקות של בית רבם, ר' יונטל־דוד'ס — והם ילדי הת"ת ששוכן בביתו של שלמה וימצאו אסמכתא — וקבעו הלכה למעשה: החדר־קודש וביהכ"נ — קודש — יבואו צאן קדשים וישחקו בין קודש לקודש וההלכה הפכה ל„הליכה" — למקום מקודש זה נמלטו הדרדקים שלא טעמו טעם חטא, מלבד טעמם של אדומי־דובדבניו של עץ בית המדרש, המצל על חלונותיו הצפוניים, שתלשו ממנו בלא רשותה של מלצע השמשית. שמה היו באים בשעות הפנאי שהעניק להם הרבי, בנוח עליו רוח האהבה לשירי ציון מימי הבינים ובייחוד נתחבב עליו השיר „על אם הדרך שמה מתגוללת". התלמידים שקדמו והבחינו בתנועת קמטי מצח הנשפכים בפניו, המקרין געגועים חבויים. ועוד מעט קט יתיצב לו השיר על דל שפתיו — התחילו נשמטים אחד־אחד ומיהרו למקום זה, השתעשעו והתגוששו, שיחקו בכפתורים והצטעצו בחרצני חרובים, ערכו „מחבואים" והתגרו ב„פרה עיורת" ולא נשתייר דבר מדברי התינוקות של בית רבם שלא הביאוהו לשם. הבעלי־בתים בעברם דרך שם ובראותם את רחישותיהם של הפעוטות הללו שעושים שם כבתוך שלהם — קראו עליהם את הפסוק: „מפי עוללים ויונקים יסדת עוז".

„ולנביאי אל תרעו" — אלו תלמידי חכמים

מקום זה שנתקדש בקדושת קרבתו של „מקדש מעט" ובהבל פיהם של תינוקות בית רבם נתעלה על ידי מאורע נוגה ומרומם כאחד: ברחבה זו בחרו מלוויו של ר' משהל'ה הדיין, כשנתבקש לישיבה של מעלה, להניח בה את ארונו ולקשור לאדם ישר דרך זה הספד מר. והלא ר' משהלה ביתו ברחוב התחתון היה ומקוה עתיק, שימיו כימי המקוה של מלך הבלן — ולמה הרחיקוהו מבית מגוריו — על כך חלוקות הדעות יש סבורים שר' גרשון הדיין, עמיתו של הנפטר והצעיר ממנו סבור היה הואיל ור' משה מרוחק היה ממנו כל ימי שפטם את בורשה לבלי היות צהובים זה לזה, שמטעמים גיאוגרפיים חילקו ביניהם את שפיטת בורשה לשנים — ר' גרשון שפט את ישראל בחלקו המזרחי ואילו ר' משהלה־בחציו המערבי; בפירוד שיפוטי זה שלא במתכוון ראה ר' גרשון הטוב כפגם קוליגיאלי שכדאי לתקנו תיקון סמלי בסוף דרכו של עמיתו הדגול ויאמר לטפל ב„האי שופרא" בעצמו, בטבילה, באמירת התהלים, ב„הקפות" ובהספד, ובבית מדרשו.

ישנם מגידי־אמת היודעים לספר שבצואתו הביע ר' משהל'ה את רצונו להיטבל באותו מקוה שבו נטבל בנו ר' לייבוש, שנפטר טרם עת על פני אביו. אולי יש טעם נוסף... אם כה ואם כה, מטתו של ר' משהלה נישאה בכבוד הראוי על כתפי מעריציו מביתו שבראשית רחוב התחתון הוא בית ה„אמריקנקא' (לשם הועבר בשעתו ספר התורה ה„נגנב" מ„תפארת בחורים") דרך הגשר במרכז, נטה לרחוב הרבי ומשם לעבר המקוה. בבית הכנסת נערכו הקפות לעילוי נשמתו ומשם הוצא, הובא והוצב על דוכן המגרש שבין הת"ת ובינו. המספידים לא מנעו בדבריהם שום מעשה ממעשיו הטובים.

שקידתו בתורה וצניעותו רחפו על פי המקוננים. בין הרבנים האורחים שבאו להלויתו הגיע גם הרב מ. מ. האגר רבה דוישיבת וראש הישיבה שלה. פתיחת דבריו שנשתיירו בזכרון הם: „ומשה עלה על האלוקים" — וברוח זו המשיך ונכנס ונסבך בענין גדולת הצדיקים בחייהם וכ"ש במותם. בחייו, קיים בעצמו את דבר התורה „אדם כי ימות באוהל" (ובמותו — כי מפני הרעה נאסף הצדיק) פנה הודה של בורשה. הסתלקות ענני כבוד וגו'. אז ידעה בורשה כולה שאדם גדול שחי בקרבה, חי חיי־דחק וקיים את התורה מעוני חידושי תורותו וגילוי טמירין שרשם בחיים — חיותו — עלו על המוקד בימי השריפה הגדולה, כי לא גילה לאדם על קיומם שיחושו להצילם מכליון.

בית-הכנסת „עץ-חיים"

בית הכנסת האחרון שנשאר לפליטה, בה שפכו שיחם שבי המחנות ועמד על מכונו עד צאת אחרון היהודים מבורשה

בית הכנסת „עץ חיים", שנבנה אחר השרפה הגדולה שאכלה את קודמו. את הרעפים לגגו הציב, לדברו, שמואל מליק ב"ר אהרן. גבאו הפעיל יעקב רוזנברג מכר ,לבינים' בכפרי מרמורש ובכך מימן את בנייתו. אלה הם המוכרים בתמונה: יעקב רוזנברג, צבי סאבו, חיים פופוביץ, מרדכי רוזנברג, אברהם־צבי ראטה, נחמן רוזנברג, יצחק פרוכטר.

למטה מימין ניצב ,שייגיצל' סקרני בתלבשתו הלאומית, בדול ופרוש מן החבריא היהודית בתחושה שאינו משתייך להם ומיראת הכבוד למקום קדוש זה ליהודים.

מקדש מעט זה נשאר בקיומו ובקדושתו עד צאת אחרון יהודיה של בורשה. אומרים שאשה אחת נשתיירה בה ולא נודע מאיזה טעם.

ואלה תולדות בית הכנסת „עץ-חיים"

משפחה נכבדה היתה בבורשה וראשה ר' לייבוש רוזנברג היה. זה ת"ח מובהק, חסיד „בורשה" נלהב וסוחר ממולח היה. מראהו החיצוני ותלבשתו הססגונית: כיפה צבעונית על ראשו, חזיה מסאמט ומכנסי־אטלס לבן היה לבוש, פוזמקאות צחורות נעוצות בתוך מנעלים שהן ספק נעלים ספק סנדלים לרגליו. בפיו מקטרת שקנה ארוך תחוב בה — כל אלה שיוו לו מראה פני רבי. איש ציבור היה מטבעו ועסק בצרכי ציבור. מעשהו הראשון היה לייסד בית כנסת משלו (שלאחר זמן נקרא בשם „עץ-חיים") ביכנ"ס זה נבנה בסיועם של אנשי מעשה אחרים, ליד בתי האיטליזים מתחת לגשר (שלימים הפך לקלויז הזידיט־שובי) היא גם הכניס לבתי היהודים את קופת רמבה"נ והיה לראשה הראשון. עם צאת השנה — היה הוא ושליחיו מתפרסים ביישוב, ומבקרים בבתים, ואוספים את כספי התרומות. את הכסף שלח ישירות לכולל מרמורש שנשיאיו מבית ויז'ניץ היו. ביתו פתוח היה לעניים שקיבלו אצלו „אשל" ממש וחדרים אחדים עמדו לרשותם. ר' לייבוש זכה לאריכות ימים, לפני פטירתו ציוה לאבא ז"ל — מספר בנו נחמן — שימשיך במעשיו ומסר לידיו את שלשת הדברים ופקד עליו להתמיד בהם להגדילם ולהאדירם: שיהיו עניים בני־ביתו; שיפקח על בית הכנסת; ויעמוד בראש קופרמבה"נ. סבא היה בנו של ר' יעקב רוזנברג (אבא נקרא על שמו) ושני אחים היו לו: ר' אידל-עביר ור' נחמן (אחי אברהם-עביר ואנכי נקראנו על שמם).

ר' יעקב רוזנברג הראשון עולה לארץ ישראל

לעת זקנתו לאחר שנתאלמן איותה נפשו של אבי סבא לעלות לארץ הקודש משלא רצה לבוא אל הקודש בגפו (כי דרש כנראה „וכפר־וכפר" לגזירה שוה: נאמר כאן: „וכפר אדמתו עמו" ונאמר להלן „וכפר בעדו ובעד ביתו" — מה להלן אשתו עמו וכו') לפיכך ביקש מסבא בנו הבכור לבחור עבורו אשה. ר' לייבוש לא איחר והציג בפניו אשת חפצו. ה„חתן" הקשיש הרים בקושי את גבות עיניו כדי לחזות בנועם בת זוגו שישדך לו בנו — ויען ויאמר: אותה קח לי כי ישרה בעיני ותוקם החופה — ויעלו שניהם לציון ברינה ומנ"כ בצפת תו"ת בב"א.

ר' יעקב רוזנברג השני ממשיך במסורת אביו

בנו של ר' אריה-לייבוש שקם תחתיו ר' חיים-יעקב ניגש במרץ רב להמשיך במעשיו הטובים של אביו. בן תורה היה ר' יעקב ומסביר פנים לכל אדם ואפילו לנכרי שבשוק — וכולם חיבבוהו. בנערותו עוד הספיק להתפלל יחד עם אביו בבית הכנסת העליון (שהיה ממיסדיו) עץ-חיים שהקימו אביו קטן מהכיל את מתפלליו — הלך ר' יעקב וחבר עוזריו, ביני הם ר' יצחק וידר, („דער סאודניק" — מייצר גאזוז) ור' יוסף רוזנברג ועוד ורכשו באיזור הצ'יזלה את ביתו של ר' גרשון שרכשו אידי אדם בשם אברהם פריידנברג וגרשון אלפנט והכשירוהו לבית כנסת.

רצה ה' את מעשיהם וזימן לבית הכנסת את שמשו בדמותו של ,גר־צדק' שבא ממרחקים ואיש לא ידע מניין. שנה לאחר פטירת סבא (תרפ"ו) יצא גץ מאחד התנורים שאפו חלות השבת ויאחז ב„עץ־חיים" ויעל בלהבות השמימה. לשונות האש ליפפו גם את הגר שעצמותיו החרוכות נתגלו בין הגחלים הלוחשות שבערימת־הדשן. (מספרים היו ששבוע קודם לכן בשעת הסעודה השלישית נראה ר' אברהם בן אברהם עטוף בטלית, שמח וטוב־לב, מתהלך ומפזז, מתנבא ומפזם בניגון משונה: בשבוע הבא אני בגן־עדן...) במקום השריפה הוקם בית־הכנסת מחדש — שהועל אף הוא כליל — אשה לה' בשנת תר"ץ — בדליקה הגדולה שאכלה מחצית בורשה. נדמה היה ש,דוהרי־דולקים' מתנכלים ל,עציו' של „עץ־חיים" כי זה פעמים ליחכום ויהפכום לאפר ויאמרו לשום לאל תקותו של ר' יעקב. אבל לא איש כיעקב שיאמר נואש, ובעוד המנין מתקיים בבית פרטי, גמלה מחשבה בלבו: העצים אמנם נשרפו אבל „עץ־החיים" לא שבק חיים... ואם על העצים יצא הקצף — תבאנה האבנים ותעמדנה במקומם כי כבר שפך הקב"ה את חמתו על העצים ועל האבנים — ו„לא תקום פעמים צרה" אמר הנביא. הנה עומד לו ה,סאלאש', הוא ביהכ"נ של הרבי שקלט בשעתו את חסידיו הרבים בשוממותו, באין הרבי בבורשה — עמד ר' יעקב ונסע לסיגט — ויהי הבנין ל„עץ־חיים" למקנה. הבית פורק ואבניו ועציו הוסעו למגרש, שהוקדש לבנינו החדש מול ביתו של יעקב רוזנברג — והריהו רואהו בשכבו ובקומו.

מעתה אין לאבא — מוסיף הבן לספר — דבר אחר בעולם מלבד הבית אשר הוא בונה. פרנסתו מתקפלת, כלכלת המשפחה נופלת על שכם אמא, ניסל. בית המרזח — מוזנח ושלום הבית מופרע — אבל „עץ־חיים" צומח ועולה וגדל ויהי לבית מדות בנוי אבן גזית — בנין גדול ונאה ויפה למראה וגגו מתגבה והולך מעל הבתים וקול מתפלליו בוקע מחלונותיו וממריא למרומים והמתפללים: מתופשי המחט עד הרוצעים ברצועה, מחרשי העצים וחוטביהם, מנסרי־קרשים וטייחי־תנורים, פועלי מנסרות ומתקני שעונים (ואחד מהם הוא ר' מרדכי דר זייגרמאכר. יהודי בן־תורה זה היה למלמדם הקבוע שלמעלה). יוזמי המנין ב„עץ־חיים" — מגמה חברתית עמדה נגד פניהם — עוול סוציאלי כואב ומדכא בא על תיקונו ב„מקדש מעט" זה. כאן נפלו המחיצות שהפרידו בין עני לעשיר, וכביכול הובלטו בייחוד בין כתלי בתי־התפלה האחרים — מקום ישיבתם של דלי היהודים ובעלי המלאכות, פועלים וסתם אביונים שמילאו את ספסלי המערב וקצות מושביהם של צפון ודרום; העליות ה„מעליבות" (רביעי וחמישי ומוספים שנועדו רק לפשוטי העם ועל כולם — ה„כיבודים" שכבדו בכבדם על ראשי ה„מכובדים", כגון ה„עוזר דלים", זו ההקפה הששית שירדה על קדקדם של הדלים והרשים שהיו חוזרים עליה פעמים הרבה עד אשר כלו חלכאי העם להקיף את ה„בלאמור", הקפה זו שתהלתה „מורה־מורינו" וסופו — תזכורת עניות — הפכה אצלם את ,זמן שמחתנו' ל,זמן אנחתנו והעלבון היה מנקר בלבם וצורב בקרבם עד בואה„עוזר דלים" המתחדש — ויוסף להכותם. ר' יעקב וסיעתו נתנו אל לבם מעמד מושפל זה ויגזרו אומר: יש לתת בידי עמלי ישראל עצמאות בניהול בית כנסת משלהם שלא יצטרכו להיות סמוכים על שולחן הגבאים התקיפים ולקבל פירורים נזרקים שנשרו מה„עליות" ומ„הקפות" של ה„גבירים" (המדומים).

השצ״ים ב„עץ חיים״: מאיר אפטר הסנדלר, יצחק וידר ויענקל.

„עץ-חיים״ על שום מה?

משערים ששלשה טעמים הנחו את נותני השם לבית כנסתם של הפועלים (שכדומה לו הוקמו בהרבה מקומות במרמורש) —

א. פסוק מפורש מצאו במשלי (נגלה על ידם בתפלת „ובנוחו יאמר״) שמשלי שלמה רחוקה היתה משדה-ראייתם) „עץ חיים היא למחזיקים בה״;

ב. יש שהקדימו והפילו גורל על המלה הראשונה שתופיע לעיניהם בפתיחת ספר בראשית — ויצא אליהם „עץ החיים״ אשר בתוך הגן...;

ג. היו כאלה הסוברים: שם שנתכנו בו „עצי-החיים״ המחזיקים את ספר התורה תואם והולם בהחלט גם לבית הכנסת שלהם, שעשוי לחזק את ידי המתפללים בו, העושים במלאכה;

אחרים מוסיפים גורם אחר: הואיל ורוב באי הבית הם העושים בעצים הנותנים חיים ומחיה להם ולבני ביתם.

קיימת אפילו סיבה חמישית — ושל דורשי רשימות היא — „כי האדם עץ השדה״ (דב׳ כ, יט) והקב״ה הוא מקור החיים כדבר האמור ע״י דוד מלך ישראל: „כי עמך מקור-חיים״ (תה׳ לו, י) ואומר: „יראת-ה׳ מקור חיים״ (מש׳ יד, כז) ובמקום אחר הוא נושא את נפשו באמרו: „אתהלך לפני ה׳ בארצות-החיים״ (תה׳ קטז, ט) — והם בתי כנסיות ובתי מדרשות שצדיק זה השתוקק להם כענין שכתוב: „אחת שאלתי... וכו׳ (שם לו, ד) יבוא בעל החיים ויחיה את העץ — הוא האדם הבא לביתו „עץ-חיים״ לחזות „באור פני מלך חיים״ (מש׳ טז, טו).

ברם, תמהים ופליאים הדברים
מתפללי „עץ חיים״ הטובים והישרים
שלא היו בתורה סיני ועוקרי הרים
וידיעתם בה הסאה לא הגדישה
והתורה סתריה מהם הפרישה
אי-מזה באו היקרים לכלל דרישה?!
אלא שבתחלה התפללו בה בלחישה
גם אנשי תורה שאת כחם בה לא התישה
והם שדרשו את השם ב„לטישה״
ובהיות מתפלליו אנשי מלאכת-עבודה וחרישה
ובאין אתם כל מגע של שיחה וגישה
זנחו את הבית וקבלו שכר על הפרישה...
הואיל ובדברים על ה„דרוש״ נמסרו רמזים
ראינום כחשובים וקבענום בחרוזים.

לא עברו שנים רבות והבנין שעמד בכתליו, ללא רצפה וטיח וסיוד וריהוט, נתרחש לו נס ותשועתו מרחוק באה, והשלמתו — מקצות הארץ. בימים ההם (השנים שלאחר השריפה הגדולה שנודעה ברבים) ימי בחירות לפרלמנט הרומני ובורשה ביקר ד״ר יוסף פישר (חותנו של קסטנר הידוע מהאשמותיו של מלכיאל גרינולד) הוא, כמועמד הרשימה היהודית לבית הנבחרים, בא כדי לרכוש את קולותיהם של ישראל — וכסף מזומן בידו... ר׳ יעקב דנן נתן עיניו בתיק שמתחת לבית שחיו של האורח והזמינו באדיבות לבקר בהיכלו ולנאום בו. שם הוכנו עבורו שתי הפתעות: א. מעל לחזית הבית התנוסס שם חדש של בית הכנסת — **„בית-יוסף״** (פישר); ב. בפנים — התכבד בסנדקאות לברית-מילה שצירף יעקב למאורע... האורח נתרשם כמובן מתשומת-לב ומרוחב הלב והוכיח אף הוא את רחבת לבו (ובעיקר — את פתיחת ידו) והורה להזמין חומר ולשכלל את „ביתו״ ולהגיש לו את החשבון... שבוע אחרי כן הגיע יהודי גדול אחר, ד״ר זאב פילדרמן, ראש יהדות רומניה ומועמדה של רשימה יהודית לא ציונית — וצרור הכסף בידו (לימים נתגלה ששטרות הכסף שבידי שניהם — ממעות של צדקה ומתרומותיהם של יהודי העולם עבור נשרפי בורשה היו (פילדרמן בעמדו על האלמימר ודרש — נופף בארנקו וצרח: כאן אתי ארבע מאות אלף „לאים׳ שנאספו עבורכם ובאתי למסרם לידכם — (וברור שעליהם לגמול לו כחסדו) אם כה ואם כה — „עץ החיים״ עמד בתפארתו, שש בשכלולו ושמח בתיקונו — ויעקב — לבו רחב ועלץ. „עץ החיים״ — על ענפיו תלה את כל עשיותיו: היה מזכירו ומנהלו, גבאו ושמשו, אפילו אחרי שתחלואיו פקדוהו והתישו את כחו, לא פסקה ידו מלעשות בו. ומחמת שבכל מקום שאתה מוצא הצלחה — שם אתה מוצא קנאה — מקנאים היו ביעקב והטילו עליו אשמת התאוה לשררה: קבוצה של פועלים (דווקא!) נתנו בו עיניהם ועוררו מחלוקת נגדו וזממו לא להורידו מכהונתו בלבד אלא גם להחזירו לביהכ״נ העליון שמשם בא, הוא ואביו... המזימה סוכלה ויעקב רוזנברג התמיד בגבאותו — עד-יום גלותו למחנה אושביץ יחד עם אוהדיו ויריביו — אל נקמות ינקום את דמם.

בית-הכנסת „האחרון״

בחלק התחתון הקיצוני במקום שנדללו בתי בורשה עמד לו צנוע בית כנסת אחד שלא תואר לו ולא הדר לו כי חסרו בו המידות שנדרשו ממקום שנקבע להשמיע בו תפלותיו של ישראל — אלא שניצל מן הדליקה בזכות עצמו: עני היה מבפנים ודל-מבחוץ, בית-מגורים פשוט שעלה לגדולה ונעשה בית תפלה. כלו אומר הכנעה ושחיחות, צניעות ורכינות. ראה שומע תפלות בענות-נפשם של מתפלליו, שבתיהם מפוזרים באיזור התחתון ובאים לחזות בנועם ה׳, באוהל דלים זה עומדים היו בתפלה מלאה דביקות מאז רדתם מהרי קוסוב וקיטוב **לזרוע גרעיני החסידות בעמק. ויהי בשלח הרוח את זלעפותיו נושאות רשפי האש להריקם על בתי בורשה** — את כנפיו לצד קדים ולא נגעה בו האש באותו יום ששי בפרוץ השריפה הגדולה.

הקלויז הזידיטשובי בבורשה

החסידים שנמשכו אחרי שושלת זידיטשוב, אחת מאבני היקר ששבוצה היתה בכתר החסידות הגליצאית — בהגיעם לבורשה לא מצאו בה בתחילה כר נרחב לטעת בו נטעי-נעמנים — נאמנים של רביהם המופלאים בדרכם המיוחדת ובעיקר בנוסחם הרעשני — מונוטוני חדור דביקות וחום פנימי. בורשה „כבושה״ היתה וכפופה ברובה למלכות ויז׳ניץ

שתפלות אדמו"ריה בנחת נשמעות, בלהט חסידי שוקט ובוטח ובנעימה קדושה הנובעת מכמיהה ללא גבול ליוצר, ומאהבת אין חקר לבורא, הבוחר בעמו ישראל ולעמו הנבחר — באהבה. איזוהי הדרך בה הגיעה חסידות זו למרמורש בכלל ולבורשה בפרט לא יקשה לשער: שהגיאיות ומשעולי־ההרים שבקרפטים המערביים הובילו, מן הצפון בדרכי פיתוליהם, יהודים בתורם אחרי מקורות מחיה, כשבצקלונם תיק הטלית והתפילין ובלבם — אש קודש חוצב להבות. אפשר שהללו שליחי בית רבם היו, שראה את עצמתו, כיתר יורשי־תורת־הבעש"ט, מושבעים ועומדים מהרי קוסוב וקיטוב לזרוע גרעיני החסידות בעמק ברכה זה.

כן צמחה ועלתה במערבה של מרמורש חסידות ספינקא — אחת משלוחותיה של החסידות הזידיטשובית תערובת של נגלה ונסתר... שהתפשטה עד טרנסילוניה ורוסיה הקרפטית וכך מוגדרת חסידות שליוה זאת, שניהלה את רבבות הנוהרים אחריה במיזוג של שלשה זרמים: א. יניקה רוחנית מזידיטשוב (משם גם נטלה את נוסח התפלה); ב. דרך הלימוד מצאנז; ג. ולהט עבודת ה' מבלז' (ספר הבעש"ט רעו—ז) בבורשה ספק הוא אם הגיע אליהם שמעם של ראשוני האדמו"רים כר' צבי ואחיו ר' יששכר בער ור' יצחק־אייזיקל זצוק"ל. לבורשה הוחדרה חסידות זו ע"י כמה משפחות שאיוו את המקום למושב להם, רובם זידיטשוביים ומיעוטם ספינקאים. הידועים שבהם, הם: הראש והראשון ר' יעקב־יעקעלי גוטליב (בעהמח"ס „יגל יעקב" על התורה), הדיין מבורשה; השני — ר' נתן אלי' לייבוביץ, בעל־בית מזיגה ופרופינציה, בעל מדות ואיש צורה ובעל תפלה מובהק; והשלישי — הוא ר' בן־ציון פיש חובב ציון ופילוסוף (בעל טחנת קמח במרכז בורשה שנקראה על שמו, גם אחרי שעברה לבעלותם של האחים פרוכטר) ואחד בשם עזרא ציג ועוד. משנסתפחו אליהם חסידי זידיטשוב נוספים, ניגשו לבנין הקלויז הזידיטשובי. בנין־עץ הוקם על שפת נחל הצ'יזלה ליד הגשר החוצה את הכפר לשני חלקים.

בהיפתח בית־התפלה ומבעד חלונותיו התחילו בוקעים ועולים קולות נעימים ועריבים לאוזן — והם נעימותיו של ר' נתן אליה שתפילתו היתה למשל, פה חוצב להבות אש. לא עברו ימים מעטים ותפלתו משכה רבים מתוך חסידי חצרות מלכים אחרים, שצבאו על פתחו של הקלויז כדי לשמוע אל הרינה הקולנית של ר' נתן אליה ואל תפלתו. עוד מעלה אחת נתלוותה לבית תפלה זה — והיא שעשאתו לבית מדרש: לומדי־תורה ומלמדיהם מצאו בו את אכסניתם. הואיל וחסידי זידיטשוב מצוינים היו בידיעת התורה ובשקידתם להפיצה ברבים, לכן לא ננעלו שעריו של הקלויז שהצטנע בין האיטליז ותחתית הגשר בפני מבקשי תורה. משחרית עד ערבית נשמעה המולה מעורבת היוצאת מפי שופכי שיח לבם לאביהם שבשמים ומהבל פיהם של תינוקות של בית רבם: אברכים טריים שסמוכים היו עדיין על שולחן חותניהם היו מחובשי הקלויז; מלמדים מכל הסוגים, מר' ישראל חזקלס פולק היושב בירכתי ה„קיטרוסה", מלמדו של ה„ת"ח לבני עניים מבורשה עד המלמד ה„ריזבלאי" ר' אליעזר, שהפריש מתורתו לבניהם של מרובי יכולת בלבד (ונזהר מבני העניים שהרי „מהם תצא תורה" ממילא). מלמדי תינוקות ומקרי דרדקי מצאו משכנם בין כתלי הבית.

בעלות הקלויז בלהבות השריפה הגדולה השמימה נדם קולו של ר' נתן אליה, מתפלליו נתפזרו בין בתי הכנסיות שנשארו לפליטה — שוב לא התעורר הרצון והענין בו להקימו מאפרו. ר' נתן אליה העתיק בית תפלתו ועבר לקלויז אחר, הויז'ניצאי — והוא ביהכ"נ „מדי־חודש" שהוקם בקרבת ביתו של ר' מיכל שטיימץ (בעל־תפלה מובהק אף הוא) ועל אדמתו. שנה אחת ישב ר' נתן־אליה כפוף לפני בעלי תפלה שהתפללו בנוסח ויז'ניץ. שני אברכים בני תורה עמדו בראש העוברים לפני התיבה בביכ"נ זה: ר' יעקב ורצברגר ור' שלמה יוסף מרקוביץ. — בעזוב האחרון את בורשה (לכהן כריש־מתיבתא ביאס ורב בסקולן, אחר פרישתו של הרבי זוסיא פורטוגל) ופקעה זכותו הש"צית ועמוד המוספים עבר לידי מנמיכי זמר, התחיל הקהל מרננים אחרי החזנים שקולם נחנק בגרונם, רנן ורטון: תפלה מבחוץ ובעלי גמגום מבפנים!? נתנו כולם את עיניהם בר' נתן־אליה. מיד התחילו רעמי נעימותיו פולחים בחלל ביהכ"נ הויז'ניצאי. נוסח זידיטשוב שהיה זר לרוחם של רוב המתפללים לא נשאר זמן הרבה בודד במועדיו, אט־אט צף ועלה על לשון הקהל שנתן ליווי לתפלותיו. אמנם היו ביניהם הדבקים ברבם ובנוסחו, שהיטב חרה להם על „האחד שבא לגור" והיה לראש פנה בהישפך צקון לחשם ולשליח צבור המתחטא לפני קונו. הוא, החסיד הזידיטשובי „בא להתחנן בעד שולחיו הויז'ניצאים אשר שלחוהו..." — וישימו מחסום לפיהם ולא סייעוהו אפילו במלמול קל וה„אמנים וברוך־הוא' הוגמכה ענייתם.

אחד ממתנגדיו החריפים של הנוסח היה ר' משה ורצברגר. רוחו (הויז'ניצאית) לא היתה נכונה בקרבו, בנטע הזר שהילך ונשתל בביהכ"נ, ובהישמע הניגון החדש — עצבות ורוגז כיסו את פניו ועטרת טליתו לא סרה מעל אזניו כדי למנען משמוע נעימות שאינן עריבות להן. מאידך פרץ לו הנוסח את דרכו לאזני המתפללים. הבויקוט הליטורגי קוים רק בשני־הימים של ראש־השנה, כי איש לא יכול היה לעמוד בפני נועם זמירותיו ודקות סלסוליו והגיונו הסונלי בחליפות הטונים, בתפלת הנעילה בהישמע „וחתום לחיים טובים" שהוחל בקריאה רועמת צד שנעו צמות הספים והתפשטה על פני כל האולם ועברה לתחנוני חמלה בקול חרישי ושפיכת שיח — חשו חסידי ויז'ניץ וראו שנוסח רבם הולך ונשמט מתחת שמי הבית הזה, כי עמוד עמדו על מקצת ערכה של החסידות הרועפת דביקות עילאית בבית שושלת זו, בנועם זמרתה וברועם עוזה, בתפלה הבוקעת למרומים בסופה וסערה ואורח דרכה בעבודת ה', פשוטה וטהורה. לא ארכו הימים ומספר הבאים ב„מידי חודש" הויז'ניצאי גדל ועלה והדחק עצם מחמת מתפלליו שמילאוהו מפה לפה. שני גורמים מנו בתופעה הזאת: א. תפלה יפה ותהא אפילו שלא מבית הרבי — מפלסה לה דרך בין מאזיניה שהרי אנשי בורשה ברגשי רוך ויחס נפשי מעודנים ניחנו, לטוב וליפה ולנעים; ב. קנאתם לנוסחו של בית רבם אשר בו בחרו, לא היתה מופרזת עד כדי ויתור על תפלה זכה, שצליל ניגונה מבית היוצר של צדיק אחר יצאה. שופכי שיח תמימי מעש הללו אף הרגש הרגישו שתפלתם אכן נתקבלה ברצון, שכלל נקוט היה בידם ש„כל שרוח הבריות נוחה הימנו — רוח המקום נוחה הימנו'. משראה ר' משה שהשעה משחקת לר' נתן אליה, חדל להקפיד ובטלה התנגדותו. יש גם שהבחינו בשפתותיו שסגרו על פניו

ושפתיו הזעומות ונעולות בשעת התפלה, כשתי דלתות שערי ברזל, מתפשקות לאיטן ובת־צחוק של ריצוי הולכת ונתלית על שפמו, ולא זו בלבד אלא שהצטרף למקהלה רבת המשתתפים שהיו מדושני עונג מהנוסח הזידיטשובי, שהולך וכובש את בית הכנסת הוז׳ניצאי שבקצה חלקה העליון של בורשה. והרבי, הסבא קדישא, שם בגנזי מרומים האיר את פניו אותה שעה לעבר עמיתו הצדיק הזידיטשובי, שניהם אהובי מעלה, באמרו: „ניצחני נוסחך, ניצחני...״

הציונות — דרך בית מדרש זה עברה בבורשה

זכור אותו קלויז לטובה במעלה יתירה שהיתה בו, שבשעה שיתר בתי־כנסיות ובתי מדרשות שבבורשה ננעלו בפני אורחים־נואמים מהמחנה הציונית־הדתית, דלתותיו של מקדש־מעט צנוע ומוצנע זה פתוחות היו לכל מי שבא ובשורת הארץ בפיהו. לא רחוק להניח שהיתה זאת זכותו של בית ר׳ בן־ציון פיש הציוני שעמד להם לציונים הבאים מציון שנתקבלו בכך בסבר פנים יפות וברצון בקלויז הזידיטשובי.

זכות ראשונים זו, אמנם, עומדת לו לאותו קלויז בארחו את שדרי־ארץ ישראל ובתתו להם מקום להשמיע את דבריהם באזני בני בורשה, זקן ונער — אלא משהתחילו מרננים אחריו על מעשי הצדקה והחסד שעושה הוא עם העוסקים בתיקון העולם היהודי, ויהא זה אפילו ארץ־ישראל בכבודה ובעצמה (ועדיין לא נודע טיבה של התנועה הציונית בבורשה כל צרכה וכשרותה — הספק מרפרף על פניה) — קמו הגבאים ונעלו את שערי־הקלויז. טעמים הרבה ניתנו לצעד זה: מפריעים, ללימודים וכיו״ב. ברם, מאמרם המאלף של חז״ל, ש„עד שלא שקעה שמשו של משה זרחה שמשו של יהושע״ וכד׳ נתקיים גם בבורשה. לא יצאו ימים רבים ויתר בתי הכנסת פתחו אף הם בכבוד אכסניא ונואמים ומטיפים למיניהם דיברו בשבח הארץ מעל בימותיהם, אחר תפלת־מעריב, באזני יהודים (ויהודיות שמילאו את ,עזרת נשים׳) כשכולם כמיהה אחת אדירה לציון אופפתם ושותים בצמא את דבריהם. אולם השינוי שהתחולל בקרבם, במהלך מחשבתם ובהגיגי לבם של יהודי בורשה קם ובא רק אחרי הביקור הראשון (שנכון לקרותו ,היסטורי׳) משני ציונים עלומי שם שהותר להם לבוא בקהל הקלויז וזכה שמתוכו הופסע הצעד הראשון של הציונות בבורשה.

תלמיד מתפלל על שריפת ה„חדר״ שלו

זכרו של הקלויז שנעשה בו בהיותו עומד על תלו, הועל ע״י כוה״ש בפני קהל־מסובים בביהכ״נ של המזרחי בוינה, בעשותו שם כשליח המחלקה לחינוך תורני בגולה. והנה קם אחד המאזינים (ורצברגר שמו ותושב העיר) ומודיע בשמחה שהוא אחד מתלמידיו של „הריזבליר מלמד״ שהרביץ תורה בקלויז המהולל. כוה״ש שאת אליעזר לא הכיר ואת ה„חדר״ שלו — לא ידע ורגלו לא דרכה על ספו, מתאוה היה לשמוע מ„כלי ראשון״ משהו על הקלויז וה„חדרים״ והדרים בהם. הנשאל הושיט לו ביד נדיבה וברצון רב את רשמי ילדותו ממקום קדוש זה ואף הוסיף שביום המר והנמהר ההוא היינו יום השריפה היה באותו מעמד—וכה דבריו מעוררי הזכרונות:

באותו בוקר משנודע לי דבר התפרצות האש והתפשטותה ע״י הרוח נתחמס בי לבי בקרבי לא האש היא שיקרבהו כי אם השמחה היא שהרנינה אותו. החילותי אץ ונחפז לחבל הקלויז. בדרכי עצרתי על הגשר הנשקף על פני הקלויז. שם ציפיתי בלב רועד ומפרכס לצאת ובקוצר רוח ותפלה חרישית בפי: רבש״ע, עשה נס ויעלו שרפי אשך על הבית ואכלו את החדר על ספריו ורהיטיו ושרביטיו של הרבי והקלויז יעלה בסערה השמימה, ואיפטר מבית־סוהר זה לשבועות מספר לפחות. תפלתו של תלמיד ותיק זה עשתה מחצה — הקלויז נשרף ועלה בלהבות הוא וכל אשר בו, ואילו הרבי נשתייר והעביר את חדרו למקום אחר, לאכזבתו המרה של אותו תלמיד הצמא לדבר תורה. התורה לא ניתקה עצמה מבורשה ולקחה לא יספה מפי המלמד הריזבלאי — עד בוא עת פקודתה. האש שנשתלחה מיד זידונים ליחכה את הקלויז ומוקדי־התופת שהבעירו רשעי עולם אכלו את מתפלליו. נדם קולם של שופכי שיח לבם מבלי־באי־שעריו. שבת משוש עליזים מחדר רבם והבל פיהם של תינוקות בבית רבן נחרך וכלה עמהם. כלתה רגל מסתופף מאהלי־תורה, נאסף מתלונן בצל שדי משאר בתי הכנסת ובתיה הוכו שאיה ובורשה שממה מיהודיה. נקום ה׳ נקמת דמיה...

„...ואם אינו מאמינו — מניח טליתו אצלו״
(שבת קמח.).

עביטת הטליתות בשמחת־תורה

בתי־הכנסת בובורשה שעמדו ברשות עצמם ולא נתמכו ע״י הקהילה, שלא היתה חסרה דאגות משלה בכלכלת משועבדיה לתת להם די מחיתם ביקשו לעצמם מקורות מימון וכל בית־כנסת הטיל על מתפלליו את החזקתו בדרכים המקובלים מזה דורות: מכירת העליות, נדרים, החכרת מקומות לימים נוראים, קניית „הקפות״, הגרלת „אתה הראית״ למרבה במחיר. אין צריך לומר שלא כל הנדרים והקניות וכו׳ שולמו מיד לאחר השבת ואפילו לא אחרי שבתות הרבה, לא ע״י גביית השמש ולא ע״י אזהרות. משום כך באו לידי תחבולה שדומה היה שמוצלחת היא: בהגיע יום אחרון של חג — התיצבו הגבאים ליד דלת הייצאה ועיקלו, ללא משא פנים את הטליתות מעל שכמי היוצאים (שיהודי בורשה עטופי־טליתותיהם היו חוזרים לביתם) ראוי לציין שבעביטה זו לא ניכר שוע בפני דל אפילו מהמשלמים שמטו את כסותו המצויצת כדי שלא לבייש, כמובן, כי למחרת היום, משהוברר שחשבונו של פלוני טהור — הוחזר לו עבוטו. אלא שבשנה הבאה הערימו על הגבאים ואלה שלא חשקה נפשם לסלק את חובו — באו לבית הכנסת בבגדי חמודות ובטלית בלויה ודהויה ולא הראו כל סימני התנגדות לעובטים ולא עוד, אלא השאירון ברשות הגבאים עד אשר בא השמש והחזירן, כי אינו רוצה לשאת באחריות ולשמרן מפני העכברים.

מספרים שביהכ״נ הישן היה רכושו של גוי, אולם איש לא ידע להגיד כיצד קרה הדבר.

בית־הכנסת הישן (די אלטע שול)

באמצעיתו של רחוב התחתון (אונטערשטער עק) הארוך,

שמשני עבריו סדורים ונמשכים בתי בורשה, הוקם בית הכנסת הראשון בבורשה והוא בית הכנסת הישן (די אלטע שול). לפי השמועה נבנה מקדש מעט זה בשנת 1880, קורות עץ מבחוץ ורפוד בקרשים מבפנים. הקפו — ד׳ על ח׳ והכיל שלשה חדרים: בית תפלה, עזרת־נשים וחדר לתלמוד־תורה מתחתיה. לפי גדלו בהיבנותו אפשר לשער את מספר מתפלליו ומכך ניתן לעמוד על מניין תושבי בורשה היהודית, כמאה שנה אחרי שהתחילו משתקעים בה — לכל היותר כשמונים איש ואשה. יראת הכבוד וחרדת קודש אפפה אותו מיום היוסדו. משעלה מספר היהודים ביישוב ובתי כנסת הוקמו גם בשאר חלקי בורשה, נבנה בית הכנסת הגדול לידו ולצד הרחוב והגדול ה„צעיר" כיסה את הקטן ה„קשיש" והסתירו מעין־רואים. צמחי איזוב ושאר גידולי באושים התחילו עולים בסדקיו, נתישן הבית ונתמרטו קרשיו ונשתפעו כתליו מהסתר זה הועלה עליו מעטה מסתורין וקדושה יתירה התחילה מלפפתו. במרוצת הימים ננעלו דלתותיו וחדלו מבוא בשעריו, פסק המניין ובטלו התפילות.

אולם כעבור זמן לא יכלו לראותו בשממונו וקמו לו, לבית הכנסת הישן גואלים: אנשי ה„חברא קדישא׳ עמדו ותבעו את עלבונו וקבעוהו לעריכת תפלות בו שלוש פעמים בשנה, בימי מועד שמזכירין נשמות. יראה ורעד וחרדת קודש באו בעצמותיהם של הנכנסים באותם הימים לתפלתם בבית מקודש זה, בדרכם על ספו. הרבה סיפורי פלאים ומעשיות מסמרות שערות נקשרו למקום קדוש זה, שגם בשממתו עדיין הוא בקדושתו (כדרשתם ז"ל את הפסוק „והשימותי את מקדשיכם"):

מעשה בר׳ אליעזר הערשטיק השוחט (יש שמכניסים את הרב ולדמן במקומו — ואולי קרה הדבר בשניהם). שבצאתו מבית המרחץ שע"י ביתו, בחצות הלילה, הוזמן לעלות לתורה במנין המתים. הדיין ר׳ יצחק וערצבערגר (כי יש מנסחים שבו עצמו נתרחש המקרה) שאליו נחפז כל עוד נפשו בו להתיעץ בדבר, הורהו היאך לעשות: נכנס ועלה וברך — ויצא בשלום.

אשה מנשות החיל שהקדימה לקום לסליחות ובעמדה מרחוק, תמיהה היתה: מדוע לא העלו עדיין אור בבית... אולם משנתקרבה אליו הבהיקו לפתע המאורות בחלונות ורק עזרת נשים שרויה באפילה. משעמדה ליד אשנבה הפונה להיכל הושיטו לה מלמטה נר דלוק. נטלתהו בידה והתפללה. משחזרה לביתה התחילו הרהוריה להציק לה, שכן נראו הדברים שאירעו לה באותו לילה משונים קמעה. משנזכרה בנר שהוגש לה מלמטה — בעוד בית הכנסת ריק מאדם היה עבר רטט בעצמותיה וכמעט פרחה נשמתה: יד מי היתה זאת שנתארכה כדי ד׳ אמות ועלתה מלמטה למעלה להאיר לה בסליחתה — לא הקיצונים, ר"ל, ששיטו בה!? אלא שמן השמים ריחמו על אשה כשירה זו והכניסו מחשבה אחרת בלבה ושאלה את עצמה: כלום ספו־תמו מעשי־נסים היום! אין זאת כי נס נעשה לה באותו לילה וסימן טוב הוא לה שמחבבין שם למעלה את תפלותיה וחשובות הן לפני המקום, ברוך הוא. ועוד מאורעות גדולים וכבירים שאירעו בבית זה והגדול והחשוב שבהם הוא מעשה בפך שהוכנס בארון הקודש ובתוכו הוטמן הקמיע שנתן הצדיק מרימינוב ליהודי בורשה ועל ידי כך ניצלה בורשה ונמנעה ממנה גזירת גירוש שריחפה בחללה וארבה ליהודיה.

נדבות פי רצה נא ה׳ (תה׳ קיט, קח).

המתנדב

מאז שציוותה התורה להתנדב בבניין המשכן — לא חדלה ההתנדבות בישראל. הנבואה (חנה) ואחריה המשורר האלוקי מבטיח למיישרים אורחותם להושיבם עם נדיבים, נדיבי עם אלוקי יעקב. נדיבי־לב אלה, נדיבותם הביאתם לידי מעשה ויצאה לאויר העולם ה„נדבה" המפורסמת ואנשים נודבים, וכשאין צורך לפרט (כדבר שאירע בין יוצאי בורשה, שבשנים הראשונות ,אסף׳ כסף ל„שארית הפליטה", דהיינו לעצמו. בהיותו רגיל להגיש לו תרומתי — גליתי והושטתי לו את המגיע — נתקלתי בסירוב מוחלט; ב"ה, יש לי משלי) אז יש צורך הכלל, שדה פעולה נרחב נפתח למתנדבים בעם. במדה שהחברה הולכת וגדלה — גודלת התביעה להתנדבות בורשה אמנם קטנה היתה לעומת זאת צרכי עמה גדולים ומרובים היו: איסוף כספים (ואפילו פרוסות לחם) ביקור חולים... וכל הדברים שמזכירה אותה המשנה. הרבה הרבה מאד אנשים — ובעקר נשים, מתרוצצים היו ברחובות בורשה כי ירט הדרך לנגדם במעשי הצדקה הרבים, אצים־רצים מי לחולה ומי ליולדת וזה ל„הכנסת־כלה" והלז לאיסוף מעות לקנית סוס לבעל־עגלה שסוסו נמאסו עליו החיים העלובים ופשט את רגליו.

אל תקרא שומר אמונים אלא שאומרים „אמן".

אדם אחד היה בבורשה שהמציא מין התנדבות מיוחד במינה; שאף אחד לא העלה על דעתו, שאפשר לעשות עסק של מצוה בהתנדבות כגון זו — אדם זה ה ר׳ וואלף הגדול היה. בהיותו עד פרוץ המלחמה חנוני מצליח לא חסרו לו הזדמנויות של התנדבות, דוגמה אחת מני רבים: וולף שטיין מבדירץ העביר לוולף שטיין מבורשה לחנותו שני פיטסים מלאים חלב מחומץ (מין יוגורט). האחד למכירה בחנות ואילו השני לחלק לעניים הבאים לקנות את החלב חנם, מה עשה וולף משה"ס מאימת הפסוק „יד עני ואביון לא החזיק" שלא ייכשל בו, קם והכריז על באי חנותו: „ואכלו ענוים וישבעו" ויחלק להם את חלב ידידו חנם ואת שלו דחה עד שהוסיף לחמיץ וחלקו לבני משפחתו אוכלי שולחנו. משנסגרה וניטלה ההת־נדבות שיש בה חסרון כיס אז גילה את תגליתו הגדולה: אמר בלבו: הלא אנשים באים מדי בוקר לבית תפלתם ונזכרים ב„מאה הברכות שאדם מישראל חייב לאמרן כל יום". מיד בתחלת התפלה באות שש עשרה ברכות ומשתטחות לפניו: כלום תמנע מיהודי את ה„ברוך הוא וברוך שמו ואמן" — ומה יהא עם הפסוק: „פתחו שערים ויבוא גוי צדיק שומר אמונים" — שאומרים אמן?! והמשכים לבית התפלה נאמן לשליחות, תר לו אחד ה„קרבנות׳ וקפץ עליו בכל מלוא פיו ותוקע לתוך אוזניו: „ברוך אתה ה׳... הנותן לשכוי בינה" וכו׳ לנתפס אין מנוס, הוא שבוי בידי חוטפו ועליו לצפות בסבלנות עד גמר שש עשרה הברכות ובשמוע את „הגומל חסדים טובים" מברך אף הוא ברכת „הגומל" שניצל מידי טרחן זה. לפיכך, משראו יהודי כזה ,בעל ברכות׳ נכנס לבית המדרש — מאימת ההתנפלות היו נמלטים לעבר ביהכ"נ, ששם לא אורבת לו סכנת האמן.

וולף אינו ירא את ברכות השחר

לא כן ר' וולף, בעל הלב הטוב הנוטה לרחם על הבריות ומוכן לבטל רצונו מפני רצון האחרים ויודע ומכיר שאין לך דבר גדול מזה מאשר להמציא את עצמו במקום ובזמן שנדרש, וברגע כניסת יהודי לבית־התפלה אחת היא בקשתו של המתפלל: להשמיע את ברכות השחר ולהיענות עליהם, כי ר' וולף פירוש משלו מציע על הפסוק „אשרי... עושה צדקה בכל עת" (תה' כו, ה) — ובכל עת, בשעות הבוקר, בראותו יהודי מופיע בדלת בית אלוקים וטלית ותפלין נענצות לו תחת בית שחיו — הוא ממתין עד שיעטפה ויעטרן ובעוד המתפלל מבקש לו „קרבן ברכות" — ר' וולף צץ לו על ידו, מוכן ומזומן לבלוע את הברכות ולענות עליהן, לקיימן על אשרן שכן הוא, בחמש המלין „ברוך הוא וברוך שמו" ו„אמן", שהן יסוד היסודות להודיה בבורא עולם ובאמיתות הימצאו ומפעלותיו ועיסוקיו בנבראיו. ותוך כדי עניה — ר' וולף משגר את עיניו לדלתות ההיכל וצד לו מועמד שני ושלישי ורביעי — עד אשר תמו המתפללים. אפס המאחר — נענש על ידו — מפני שהוא ‚נאלץ' לשמוע את ברכותיו הוא של ר' וולף, שהשאירן עד תום התפלות. ככה דרכו וכה משפטו כל הימים. לשם כך הוא יושב בכתל המזרח, לא מתוך יוהרא, חלילה (כי במה יתיהר אצל ר' מיכל שכנו) אלא שמשם עינו צודה את הבאים ונחפז למלאת את תפקיד שליחותו בהתנדבות המיוחדת שלו, כי „אך צדיקים יודו לשמך".

(על מדה נעלה זו סח לי מרדכי נויוביץ. ג. ש.).

„וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם".

המקוואות שבבורשה (בתוספת אמבטיה ובית־זיעה)

שני בתי מרחצאות היו בבורשה שמקוואותיה הביאו טהרה ליהודיה בחייהם ובמותם. כל ימות השבוע הולכים היו ל„מקוה" ובערבי שבתות ומועדים — „למרחץ" (ואין בין „מקוה" ל„מרחץ" אלא שינוי השם בלבד). שניהם נבנו יחד ובשכנות עם שני בתי הכנסת הגדולים, העליון והתחתון.

אולם משנבנה בית כנסת „מדי־חודש" במרכז — הוקצה גם מגרש גדול להקמת מקוה שלישי, בקרבתו. הוחל בבנינו בימי מלחה"ע הראשונה אבל הופסק מחוסר תקציב ורוע המצב, ועמד בקירותיו האפורים ובגגו שנים רבות. הבנין שימש מקור לא אכזב לסיפורי פחדים מסמרי שיער, שהתהלכו בין תלמידי החדרים והרעידו את עצמותיהם היבישות מחוסר מזוזות, כי אין מזוזות בפתחיו: שדים ורוחות ומזיקים קנו לעצמם שביתה בו, מתראים בחלונות הפעורים ומהתלים בכל עובר ושב עם שקיעת החמה. משנגמר בנינו — פרחה לה כת הליצנים ונתמעט ערכם של שני המקוואות העתיקים, שהתבטלו מפני אחיהם הצעיר והמשוכלל והמצויד בכל הכלים המודרניים, מבית מכונות שהונעו ב„קיטור" עד מקוואות (נפרדים) שקירותיהם שיש לבן. זקנים שבדור התלחשו — הלזה מקוה ייקרא, היכן הריח המסורתי שהיה עולה ממימיו? יש מוסרים שטובי המקוה התחתון חזרו למימיו העכורים ואילו העליון הוקצה לטהרת הנפטרים. על ר' משה'לי הדיין כבר סיפרנו שהביאוהו ממרחק רב כדי להטבילו בו והרבי מושיבה קרא עליו בהספדו שנערך לו ליד ביהכ"נ העליון וסיים בפסוק: „ומשה עלה אל האלוקים". וגעה כל העם בבכייה.

„ותענוגות בני אדם" — אלו ברכות ומרחצאות (גיטין סח.).

המקוה החדש שהוחל בבנינו לפני מלחהע"ר ועמד בקירותיו עד שנשתתקו כלי המשחית ופסק הטבח בעולם, הגיעה שעתו לברך על המוגמר. שלום העולם שהוכתב ע"י המנצחים החזיר את שרידי החרב לחיק משפחתם. העולם החל לקום מחרבותיו ואיש איש ניגש לבדק ביתו, לבנותו או לשכללו. ויהי כאשר בא הרב האגער לכהן פאר כרבה של בורשה בשנת 1924 וירא את המקוה בעלבונו עמד וזירז והמריץ את אנשי קהלתו, ובייחוד את ראשי העדה לגשת ללא שהיות אל המלאכה, מלאכת ההשלמה. מכונת קיטור לחימום המים נקנתה, לוחות חרסינה צחורה ריפדו את דפנות שני המקוואות — לגברים לחוד ולנשים לחוד (כלומר: אין צורך בהמתנה או לחלוקה לימים, יום זה לגברים ויום פלוני לגברות). אמבטיות הדורות ותאי הלבשה ציפו למתרחצים, בי־זיעה בנוסח „סאונה" ומטאטאים עשויים מבדי הליבנה והאורן מקלחות מתיזות מים כשעירים וכרביבים — והכל בתכלית החידוש, מבריק ומבהיק וזוהר משביע את העין ומחדה את הפנים ומשיב את הנפש וחשים אחד מששים בגן עדן. אולם בכל מקום שאתה מוצא רחבות ונוחות, רווחה ותענוג, שם אתה מוצא — גבול שגבולות שמו בל יעברון את מפתן המקוה, אליה וקוץ בו: יפה הוא אבל אינו דומה לשניים הקשישים ממנו, שבעוד בשני העתיקים אם נכנסת למקוה, הזעת בבי־זיעה, קפצת לתוך האמבטיה, אחרי רחיצת שניים־שלושה אחרים, שקדמוך והשתכשכו לפניך, כאן במקוה החדש אין כניסה רק בתשלום. מי שראה את מיילאך ה„בעדער" במרחצו הישן בעמדו, כעני, בביתו, ומחכה לתשלום, ידע להבדיל בין עניות לעשירות — כאן הונח שולחן ולפניו ספסל ועל הספסל הושיבו בימים הראשונים אחד מבני הישיבה, בגלל האימון שנתנו בהם, שישבו וימכרו כרטיסי רחצה. לכבוד גדול ייחשב לבחור זה היושב וגובה כסף תמורת פתקים שהוא מחלק ולאו כל בחור זכה ליקר וגדולה, רק אלה שהרב הצעיר חפץ ביקרם, כי כעבור שנה ב־1925 נחנך המקוה בפשטות: במכירת כרטיסים ומי שמנה מספר פרוטות, היה אורחה של החגיגה ונתכבד בכל מה שנמצא אותה שעה במקוה: רחיצה, טבילה, הזעה, הקלחה ועוד. לא עברו ימים רבים והמתכבדים ב„מכירה" הראו לדעת שכבודם במקום אחר ממתין להם. 25 שנה טיהר מרחץ זה את זוהמת יהודי בורשה, חסיר את טומאתם מעליהם והעלה במקוה עליהם קדושה ובקדושה זו ובטהרתם במקוה החדש נתכשרו ונזדככו כדי שיהיו ראויים לעלות עולה כליל על קדוש השם ושם, בגיא ההריגה יצאה נשמתם בקדושה ובטהרה.

החגיגיות נסתיימה ושוב לא ראו בחורי החמד כבוד לעצמם להיות משרתים במרחץ. לייזער מוטיליס שהפעיל את חדר המכונות כיחיד מומחה (כי בעל כשרונות היה) קיבל לידיו את משק בית המקוה וישב במקום המתנדבים וימכור כרטיסי כניסה למקוה החדש שעבר לרשותו בחכירה. בשוב פליטי השריפה אשר שרף האויב לבורשה, קם המקוה לתחיה.

בערבי שבתות ומועדים מתוועדים היו שרידי השואה במקוה זה וניסו להוריד מעצמם מקצת מן הזוהמה שדבקה בהם בארצות הטומאה בשנות השואה. כעת המקוה שנבנה בזיעת אפם של בני בורשה ובדם לבם ובפרוטה האחרונה — הנהו בית חרושת המייצר תוצרתו עבור גויים שראו באבדן בניו בצאת ישראל מבורשה. חדל המקוה לטהר, שאין הטומאה חלה עלי גויים. השכינה ששכנה עם ישראל בתוך טומאתם, אף היא עזבה את בורשה עזבה לנצח.

„נשיתי טובה" — א״ר ירמיה — זו בית המרחץ, יחייא בר אבא א״ר יוחנן — זו רחיצת ידים ורגלים בחמין (שבת כה:).

„ואלו הן הלוקין" בבורשה

בש״ע אור״ח תר״ז! סעיף ו' נאמר ש„כל הקהל לוקים מלקות ארבעים..." מחמירין היו בבורשה והוסיפו עליהן וקיבלו על עצמם מלקות לאין מספר ולא היו ממתינים עד ערב יוהכ״פ אחר תפלת המנחה, אלא שערכון בכל ערבי שבתות ומועדי השנה. אולם שונים היו המלקות הללו, לא רק בזה שלא נספגו במספר כמו אלה של עריוהכ״פ, סתם ככה, סמליות, כדי לצאת ידי חובת הלקאה, מרושלים בחינת „נוגע ואינו נוגע'. כאן רישומן ניכר היה ע״ג גוף המוכה שהוחבל ונחבט ונדוש, לא ע״י אחרים כי אם בידי עצמו, ולא עוד אלא שבמקרה דידן, יצאו העשירים מכלל זה — לא הם הלוקין כי אם העניים בלבד, ולא בביהכ״נ ע״ג הקרקע, אלא בבית המרחץ העליון (והתחתון) — כיצד? באותם הימים בשעות שבין מנחה גדולה לפלג-המנחה מהלכים היו יהודים לבית המרחץ וכלי הלובן מתחת לבית שחיים. ר' מיילך (אלימלך) הבלן ניצב היה על מפתן בית מרחצו מרושל ורדום, אחר ליל נדודים ועבודה מיגעת משאיבת-מים וחטיבת עצים והסקת-התנור וניקוי אמבטיות-העץ, עומד ומצפה למתרחצים ולמזיעים ולטובלים. פושט להם את ידו בהכנעה לקבלת הפרוטות, כאילו אין אלה דמי תשלום כניסה ושימוש במים מרותחים שרתיחתם, וליבון אבני הבי-זיעה, הדירה שינה מעיניו והזילה כסף מכיסו. ר' אלימלך מקבל את הפרוטות במנוד ראש לאות תודה (ומי שלא שילם — לא נכנס? — מימיו לא מנע מאדם מבוא למרחצו) כמקבל מתנת חנם מידי נדיב לב ובעל נפש רחבה, שידו פתוחה למעשה צדקה... בשפה רפה היה מסנן בעד שפתיו שאלה חרישית: גם מטאטא (בעזימל) משנענה בחיוב, הושיט לו אגודת-נצרים מעץ הלבנה והאורן שטרפי בדיהם הרחבים והמחומשים יפים להחביל בם את האדים החמים העולים מאבני בית הזיעה המלוהטות ולהניחם על גוף ה„מזיע". מגעה של אגודה כזאת — הנאה מרובה בו; וזה שאין הפרוטה מצויה בכיסו — חבילת-זמורות של זרדים הוא קוטף לעצמו מעץ התרזה והנענוע הראשון מעל גופו הגרום משיר את עליו המארכים ונשארים רק המקלות, שצליפתם לופתה וחובטה אותו ומשיירה על עורו הקמוט רשמי פסים כעורות אילים מאדמים.

המטאטא מלקה את אבא ומכאיב לבנו

על זה (ועל דברים רבים אחרים) דוה לבו של אותו אדם, כי בראותו את אביו, דל הבשר ברזון שארו מדי עלותו מן הרחצה אחרי צריבה ושריבה וצרימה על מדרגות בי-זיעה מרוט עורו השקוף, כתות וצבוט, ממושך וממורט, כלו קוים אדומים ופסים כחולים, מפעלות בדי עצי נצרים וזמורות שוא, מורביות שלערבה, חיבוט חריות על גוף צנום, מפלא אגודות חבילי זרדין סביב שתו עליו — נדר נדר, לבלתי תת גוו של אביו מולידו למכים ועורו למורטים. מתנחם היה כל אותה השבת שאי״ה בבוקרו של יום ראשון, אך תנץ חמת בורשה ותפזר את צפיריה על אילנות יערותיה ותבהיקם — יקום וילך ויגלה את עץ הלבנה, השיטה, הערמון, (הזהו העץ, לוז וערמון שיעקב עקב בקרובו-חותנו, ופצל בו פצלות לבנות?!), שכפותיהם פרושות ככפות ידיו של אדם, שׁשלש או ארבע או חמש אונות — הן האצבעות-להם, שנגיעתם היא נגיעה מלטפת והלמות טרפיהם — משיבת נפש.

אלא, שאיש-איש וסודו וגם ר' אלימלך הבלן וסודו עמו: כי רק לו נתגלו רזי ענפי המטאטים ומקורות צמיחתם של האגפים רחבי העלים נחבאו בסתר יער ושדה, כי מניין יקח מלך את כלכלת ביתו להחיות בה את נפשו ואת נפש קיילה אשתו, אם כל משחרי בית מרחצו יבואו ואגודתם תחת בית שחיים?! אלא עולם כמנהגו נוהג: הנגידים — במקל נועם נלטפים ובמקל חובלים — האביונים נקטפים, עד שנתגלגלו רחמי שמים והמקוה החדש פתח את שעריו ובו כל מתרחץ נתחייב בכרטיס כניסה ובדמיו קיבל גם מטאטא מלא חמלה רבה המלטף לטוף והחלק, עדן וענג את יהודי בורשה, למקטון ועד גדול לכבוד שבתות השנה ומועדיה ואינו מפלה בין עשיר ורש.

ה„מטאטא" (בעזימל) או מראות נגעים במרחצו של רבי אלימלך

בין עשרות הבעיות שנערמו על שכמם של יהודי בורשה נדחק גם המטאטא. אגד זרדים מזער זה המזכיר בקטנו את אגודת האזוב המהודק בשני תולעת ומושלך לתוך שריפת החטאת. בהליכה לבית המרחץ בערבי-שבתות ומועדים, גם בה נפרדו העניים מהעשירים: זה הולך בקומה זקופה כשבתוך צרור לבני השבת מבד מבהיק הלובן, תחוב צרור כפות האורן רחבות העלים הירוקים וזה — חבילת נצרים ארוכי עלים, מורביות לקוטות מעצי סרק הצומחים בשפע ליד כל מוצא מים — צמודה חבילה זו לזוג לבני פשתן שהלובן שבו הפך עורו ועבר לצוהב. ברם, זכור לטוב אותו בעזימל, בין אם נקנה אצל ר' מלך ובין שנתלש מזרדי ההפקר, שאחרי לטפו את גוו של אותו אדם המחומם והטבול באגלי הזיעה שהאבנים המלוהטות הרעיפו עליו אדים יוקדים תמורת המים הרותחים, שהריקו עליהם להגביר את הבלם, כי אחרי השמעת אנחות התענוג וגניחות ההנאה מעל המדרגות העליונות, בנוח המזיע מזעפו, הונח גם המטאטא בתוך הדלי, הוא ה„קענדיל" כחפץ שאין בו צורך. אמנם, לו, לעשיר אין בו צורך אבל עבור העניים תפקיד גדול נודע להם ממנו. ה„בינטליך' הללו משנשתיירו תקועים בדליי העץ אחרי שימושם, סחוטים וסחופים, שלופי העלים ורפויי העוקצים, נשלפו מתוך כדיהם, נטבלים ונחלטים במי רותחים כדי לרעננם ולטהרם מזוהמתם ולהכינם לשימוש מחדש, שימוש משנה ומשולש — מנוחה

אינם יודעים הצרורות הללו עד נשירת אחרון טרפיו הכמושים. מטאטאונים משומשים אלה מעלים היו כל ימות השנה על המתענים תחתם כל מיני נגעים, נגעי עור ושאת וספחת וצרעת, ממש לפי המידע הרפואי שבידי יהודי בורשה, שכן ‚קרעץ' הוא תרגומו של ‚צרעת' במילון החדרים, שחין שפרח בעור בשרם של טובלי האמבטיות. כיצד: במלאת הגיגית מים פושרים מכדיו של מלך ובעל הפרוטות מכניס את כרעיו, ברוב כבוד לתוכה ומשתרע פרקדן מתחת לנוזלים החמימים, מיד הוא רואה את עצמו מוקף כת של תינוקות נצים על זכות קדימה בצלילה במים המזוהמים שעתיד להשאיר בה הרובץ בקרבה וממילא יהא הוא הראשון שיזכה גם בתפרחת שתפשה בו. הכותב בעמדו על דעתו עמד גם על הסכנה הכרוכה בטבילה זו, שבעל נסיון היה בנתק אדמדם וירקרק, שמראהו איננו עמוק מן העור, כי צמח בין אצבעות ידיו, שביקשו רחמים על עצמם שיעניקו להן גרידה קלה למען הקל על הצריבה, מדיבת הגוף ומדאיבת הנפש, ייסורי איוב באו עליו בשל שטיפה חטופה במים המאררים שאחרי רחיצת חצי מנין, כי על כן נמנע מלעמוד בתור לאמבטית דלים וגם את המטאטא לא שלף מכדו, אלא הלך וטיפס ועלה מדי יום ששי וקשר לו ולא בין אגודת זרדים ושניהם סופגים היו את מכותיהם הנאמנות שהפליאו להם מקלותיהם אחרי השיר את עליהם ויצאו מתחתם עקודים נקודים וברודים וטלואים. למרחת הבוקר בשעת ה‚מקוה של שבת' מתלבשים היו על ספסלי בית הזיעה החמימים עדיין מאתמול, בודק היה אותו אדם את גוו שניתן למכים ועורו למורטים — זכר לא נשתייר מהקווים האדומים שחרתו בהם נצרי־הצפצפות בצליפתם, וישב בשרו כבשר נער קטן ויטהר.

„אבוה דשמואל עביד להו לבנאתיה מקוה ביומי ניסן ומפצי־בימי תשרי" (בכ' נה:).

בניסן ובתשרי נוהגות היו בנות בורשה הבחורות, בימים שלפני הפסח וראש השנה, לפקוד את שני בתי המרחץ הישנים. תפוסים היו המקומות הללו בידיהן עד ערבי החגים ומשחזרו בשעת חצות לרשות הגברים, התחילו הללו בשעות הבוקר המוקדמות לטהר את גופם ולזהם את המים (שלפחות אצל רביעית האלף של‚מיטהרים' פסקה זוהמתם בתוך מקוה מים טהורים אלה). אולם משנבנה המקוה החדש, רחב הידים, נשתחררו כל הנשים מתלות בידי חסדי הגברים — מקוה לנשים נפרד ומובדל הותקן להן, אמבטיות ומקלחות — הוקמו להן, הכל שלהן: קיר בטון מבדיל ביניהם וכניסה נפרדת נפתחה עבורן. בעבר תרמו נהרות בורשה ופלגיה לטהרתן בייחוד בחדשי הקיץ היוקדים (בשכון בורשה בין הרים וחום השמש הופג רק בבוא הלילה עם הנעימות שבכנפיו; אולם גם אז לא שבעה בת יעקב הרבה נחת ומנוחה, כי בכל מקום בואם לרחיצה, מצאוהו תפוס ע"י גברים. בחורף, עביט הכביסה שימש להן ‚אמבטיה'. לדאגת הנגידים, לא התפנה אדם, גיגית עץ גדולה המתינה להן במחסן והשפחה שבבית הבינה מדעתה וברמז, שבת הבעל — בית פנויה לרחצה. לפיכך, בנות העניים, ירחי החורף קשים היו עבורן והיכו לימי הפסח כחכי לימות המשיח ומחשבתן פשוטה היתה באמבטיות העץ של מלך הבלן או למרחצו של עמיתו במקוה השני ורואות עת עצמן צובאות שתים־שלוש מהן על גברת אחת השרויה בעביטה ושובעת עונג רב מהמים החמימים, ממתינות הן, כאשר יעשו הבנים בשעתם, על יציאת המתרחצת, כדי לקפוץ לתוכו, כי כל הקודמת זוכה, וליהנות כחצי שעה מתענוגי העוה"ז וקיילה הבלנית, טובת הלב, המבינה לרוח בנות העניים ומשפיעה להן דלי אחר דלי מים חמים: תתחממנה להן בנות דלים קמעה, שכן כל החורף לא עבר על גופן, שצנה טורדנית פשטה עליו, אפילו שלשה לוגין מים חמים.

אולם גם שם, באמבטיות, נשתלחה עין רעה, כי כאשר נכנסה לבי־באני אשה מכובדת, בעלה בעמה, רצתה לראות את עצמה שרועה באמבט. הסברה של קיילה, שהבנות מעכבות לא סיפקה את ה‚גברת' וניגשה לבדוק את המצב מקרוב ולראות מיהן הנערות שבגללן היא, ה‚יוסליכע' או ה‚יונטליכע', צריכה להמתין עד שה‚מיידן' תחדלנה מהשתכשך במים העכורים וניגשה בתקיפות ובבטחה בכחה הגבירתית, במענה לשונה אל הגיגיות שמהן עולים קולות צהלה, צחוק ועליזות ושכשוכי משובה; בהתקרבה — והנה הבל תוספתה של קיילה עוטה את הכלים ו‚בעלי החיים' הנחמדים והעליזים שבקרבה, והן מתי מספר של בנות בורשה הצעירות. אולם זאת לדעת, שלא כבחורי בורשה — בחורותיה, שמשניסו המבוגרים לקפח את בני הנוער ולהדריכם ולרדת לחייהם (מאז ‚יום שלשת השקצים' בהושענא רבה, שנטל מהם ספרי התורה, גבאי גס־רוח ובהסכמת הרב) נפתחו כמה בתי תפלה לנוער ובעיקר, מנין המזרחי והתחילו לפרוק עול ולא שאלו לדעתם של הגדולים מהם בשנים, אבל לא בחכמה ובניסיון). אולם לא כן הבחורות, עדיין נתונות הן טרף לשני נשים, גבירות, כביכול, שכינו אותן בכל כינוי גנאי, כמובן את אלה של אחרים ושל העניים. לדוגמה אוהבות היו הנשים, לאו דווקא העשירות, בדברה לאם על בתה, לומר: ה‚מויד' שלך, מין ציון מזלזל שאינו עשוי לשבח ולרומם את כבוד הבת בעיני האם. היו גם כאלה שדיברו בזלזול ובביטול ולא נמנעו מלהעלות האשמות משפילות באזני אמהות, השומעות קלון בנותם ומחרישות מתוך הכנעה ל‚גדולות' מהן. אלא לכל עת וחפץ תחת השמים והגיע תורן של הבנות להתנער מתלותן בדעת אחרים ו‚הכריזו' אף הן על ‚עצמאות'. תקופת הציונות היא שהקיפה אותן, הכניסה בלבן מדה הגונה של הכרת ערכן ותראינה את עצמן ברשותן הבלעדית ואין ל‚זר' (קרי להורים, כ"ש לאחרים) חלק בה.

וכשם ש„לכל דבר ראיתי קץ" — אומר החכם, משמע שגם התחלה יש ומהי ההתחלה ומה טיבה של התחלה זו ומי שהתחילה בה ובאיזו צורה — הוי אומר אותה גיצה חזקאלס, שרצתה להינשא אך ורק ליענקל ‚קיסר אוסטריה' (אח"כ — קיסר גרמניה — עם חלוקת בורשה לאיזורי השפעה בין ה‚ממלכות' הניצות בימי „מלחמת החדרים"). נערה פיקחית ומעשית וסוחרנית (חוץ מאותו שגעון) היתה גיצה ורצה הגורל שתימצא באותו ערב פסח באחת האמבטיות בין שאר הבנות מ‚החלק' העליון. בגשת האשה ‚הכבודה' לפנות בכח את אחת האמבטיות, שמה פניה דוקא לאותן הבנות שגיצה ‚שרויה' ביניהן ופתחה בלשון נקיה: ‚צאינה', שפילות מהאמבטיות והניחנה ל‚בעל־ביתיות' (באלעבוסטע) לרחוץ, ומיהי ה־‚בעלבוסטע', שמפניה אנו צריכות לברוח, שאלה גיצה. ‚אני' — היתה התשובה. גיצה קמה, נטלה כד מים קרים והטילה

את תכנה על האשה הניצבת לפניה ותוסף ותאמר: הרי לך מתנה מן הבנות ,השפילות', הסתלקי מיד מכאן טרם אכסה בכד שבידי על ראשך המטומטם. הדבר נודע במקוה ובעיר וגיצה היתה לגיבורת הרחוב העליון ותיראנה הנשים מלהתערב בעניניהן של הנערות.

שבתות ומועדים

שבת בבית הכנסת העליון

שבת אחרי הצהרים. סעודתא דעתיקא קדישא גמרו זה מזמן. האבות שרועים על ערשותם מתוך תענוג עילאי, שאין הפה יכול לבטאו, כי רק להרגשה ניתן. כלום יימצא אדם בבורשה שלא ידע ראשי התיבות של שבת מהם — ש'נה ב'שבת ת'ענוג כי הישן בשבת טועם אחד מששים בגן עדן אולם נוסח שני לנוטריקון — שנה — דהיינו לשנות ללמוד בשבת — זהו התענוג האמיתי לפיכך מתעוררים הם יהודי בורשה, יגעי כח ועייפי עמל עוד מששת ימי המעשה, מתגברים כארי וקמים ממטותיהם כדי לקיים מספק את שני הפירושים כאחד, ונחפזים לבית המדרש. והאמהות — מהן עושות אותה שעה? מעוטן, מעשה בעליהן בידיהן ורובן — מונעות מעצמן את התענוג שברשותן ומדירות את שנתן מעיניהן ומשקיעות עצמן ה,,צאינה וראינה" ובשאר ספרי נשים. אמנם ,,היום קצר" — כך קבע התנא בפרקי־אבות ,,והמלאכה מרובה"; הוי כמה מרובה היא המלאכה היום! מה גדולה היא הפרשה, ומה שה,,בחיי" כותב, ומה ששלמה המלך אומר ב,,משלי" שלו. ואם גמרת את התורה — והנה בא הפרק וטופח על פניך, מה עמוקים הם דברי התנאים ונשגבים הם מבינות אשה, אלא שישנם דברים הקרובים לתבונתך והנוגעים ללבך, למשל: הסתכל בשלשה דברים — ואין אתה בא לי די עבירה... אוי ואבוי, מתי יש לה, לאם המסכנה שהות להסתכל ולחשוב על עבירות, אם לא בשבת אחרי הסעודה היחידים שיש להם זמן להסתכל הם בני הנוער ולהם מתכוון התנא במוסר ההשכל שלו — והיא מציצה לעבר המטיילים — ואנחה כבדה נתלשת מתוך לבה החלוש ,,הסתכל, בחור, בשלשה דברים" אבל הוא מסתכל, הוי רבש"ע, דוקא לדבר עבירה שכן, באותן השעות השמש הבורשאית מפיגה את חומה, עקב משב רוח צונן הגולש מהרי הקרפטים ובני הנוער ממלאים את הרחובות. משרכים דרכם באפס מעשה ובביטול תורה.

בשעה זו אחרוני המבוגרים נמלטים על נפשם לבית התפלה ועוברים מהנאת הגוף להנאת הנשמה; שם כל אחד בוחר לעצמו את הספר ההולם את ידיעותיו יושב ומעיין בו; אדם אחד ישב בשכנותו של בית הכנסת ומאורחיו הקבועים היה והוא מיודענו ר' שלמה פריעד. לאחר שהינה את גופו הלאה מרוב עמידה וישיבה ואמירה לפני תלמידיו כל שבעת ימי המעשה וסר לבית הכנסת — עדיין לא החליט לאיזה ספר יושיט ידו. דבר אחד ברור הוא של,,תהלים" לא ישלח ידו. חלק ב,,גורדיא" של דוד המלך, כמו שכינה את אומרי התהלים, אין לו כי בכניסתו מקבל את פניו הד קולו המונוטוני והמלנכולי של שלמה אחר, הוא שלמה מנדלוביץ, אדם פשוט סוחר בהמות, המשרה מרה שחורה משחור בניגונו הנוגה המבליע את המלים, בסיימו את פרקי התהלים: ,,סביב רשעים יתהלכון כרום זולות לבני אדם" מהרהר לו ה,,מתהלם" בפירוש הפסוק ונמצא מחולק בהבנתו, שהרי חלקו הראשון מובן באופן מוחלט: הרשעים מתהלכים להם סביב־סביב לבית הכנסת, ומטיילים ומדברים דברים בטלים — ואינם נכנסים לתוכו אולם מה ענין ה,,כרום זולת" — היא החיה הנוראה, ה,,ראם" האיום (ה,,ויזלטיר" של הרבי) לכאן מה ענין הרשעים לחיה?! שדוד המלך ידע מה שכתב ואמר — בכך אין כל ספק, אבל דבריו להתפרש ניתנו. בינתיים הצליח שלמה להעביר את כל 150 פרקי נעים זמירות ישראל להטיל מורא בקולו המאיים, המרעיד עצמות ומרטיט כליות ולב. אבל קשה להבין מדוע לא שינה את טעמו בפסוק ,,יגל יעקב ישמח ישראל" ולאמרו בקול גילה ובנעימת שמחה?! הואיל ואין בידינו לפענח נעלמים אלה, הרי העצה היעוצה היא לפרוש מצבור אומרי־תהלים, ולפנות לקרן זוית, ולפתוח אחד הספרים המרובים המונחים מפוזרים על השולחן, (כי טרם הסכינו יהודים אלה להחזיר את הספר למקומו).

האמת ניתנה להאמר שלא כל באי בית הכנסת הצטרפו לתפלות דוד מלך ישראל מפני שיש הטוענים שתורה עדיפה היא על תפלה וגמרא מפורשת. ובכלל, אמירת תהלים היא, לדעת הלמדנים, ענין לעמי־ארץ ולמעוטי־ידיעות בתורה, וכלל אמרו באמירת התהלים: מה שאינך מבין — הנך מרגיש — ודי, ואם יהא חלקך במחיצתו של דוד המלך — לא יימצא לך?! ומאידך אם ישאל השואל: אם פרקי תהלים נשגבים מבינתך, כל שכן גמרא, ומה לך לומר ,,כלך אצל גמרא?" — אין בכך כלום — ראשית יכול אתה להצטרף לר' משה ,טווה הציציות' היושב רכון על פרק משניות ליד השולחן כשצל עץ הדובדבן, שעפאיו מטרפין על זגוגיות החלון, נופל עליו. כי מחכה הוא לדיבוק חבר שבלימוד המשניות כי ,,טובים השניים מן האחד". עקרו של דבר: אין אחד בבית המדרש שישב בדד וידום. ואפילו רפאל מוכר הפירות, שאינו מדבר בשבתות אלא בלשון הקודש — משוטט לו לכל ארבע כנפות הבית ומכריז: ,,תפוחין קדישין" — ולמה בארמית? — כי ארמית היא לשון שאין מלאכי השרת נזקקין לו — והוא רפאל אין את נפשו להיות נזקק להם משום־מה? — משום מעשה שהיה: פעם חכר כדרכו מדי שנה את פרדס התפוחים של קוזה. בשעת ההחכרה הצביע הגוי על מספר עצים שאינם נכללים בחשבון. משהגיעה עונת האיסוף, נתחוור לרפאל, שאת אלה שהוציא מן הכלל — הם דווקא הטובים בפירותיו. פסק רפאל שמקחו מקח טעות וסיפורו של יעקב ולבן קפץ לתוך זכרונו ויקרא על עצמו את פרושו של רש"י ,,אחיו אני ברמאות" ופסוק גורר פסוקו של חבקוק: ,,ראה ויתר גויים" — ראה שאינם מקיימים מצוות בני נוח — והתיר ממונם לישראל (ב"ק, לח:).

הואיל ובן־נח זה, קוזה, גזל ממנו את הפירות המשובחים ביותר, וגזל, הוא אחת משבע המצוות שנצטוו עליהם בני נוח וחייבים עליהו מיתה — התיר לעצמו לפחות להשיב את הגזלה. בשעת התלישה התחיל תולש גם מן היפות. מחמת שהקטיף נעשה מהענפים התחתונים התחיל מצר שלעליונים

אין ידו משגת והנה — מעשה נסים: הבדים טעוני הפירות הנאים כפפו ראשם ושיטחו עצמם לפני ידיו של רפאל. מן השמים סייעוני, מדמה רפאל בלבו אין זאת כי אם מלאך שלוח אליו והוא המגיש לו את הפירות שנתאוה להם (מי יודע אם אין זה בזכות המלאך רפאל שהוא נושא את שמו, שקם לו לעזור כנגדו?) ויהי הוא ממלא שקו מ„לחם סתרים" ומרימו על שכמו — והמלאך עומד מולו בדמותו ובצלמו של קווה המחכיר... מהיום ההוא ומעלה קווה לא ביקש קרבתו של רפאל והוא רפאל לא התקרב למלאכים והתחיל מדבר בשפה שזרה להם — היא שפת „אתקינו סעודתא" — היא שבבית המדרש הכריז על סחורת „תפוחין קדישין". עוד הוא רפאל מחלק את תפוחיו בין היהודים עד שסלו מתרוקן! עוד שלמה מנדלוביץ מבטיח בשם דוד „וכל אשר יעשה יצליח" שבכך חותמים את התהלים. — שלמה פריעד, שהוא כבן עזאי בשוקי דטבריא מסביר, חתיכת גמרא שמתחיל צעיר מתקשה בה.

השמש יורדת לירכתי בית הכנסת העליון ושמעון בנו של מלך הבלן מתחיל שוב בתפלה שהיתה חביבה על דוד המלך ב„אשרי" אבל לא לשם אמירת תהלים כי לתפלת המנחה; המתפללים נשמטים אחד, אחד, מי לביתו, מי לבית שכנו, ששם מסיבין לסעודה שלישית; הללו שיש להם „פת בסלם" דהיינו — זנבו של דג מלוח עטוף בנייר ולחמניה קלועה בכיסם, נשאר בבית הכנסת ועורך סעודתו של יעקב אבינו שפטרונו הוא „זעיר אנפין" יחד עם „בני היכלא דכסיפין למחזי זיו דזעיר־אנפין", חשיכה מסתורית יורדת על „האי תכא דבי מלכא" ורק אצבעות הידים הנרטבות בקצותן במים האחרונים נראות לאור הדמדומים המסתנן דרך החלון מרחשות בין שיירי החלה ושלדי הדגים הפזורים על השולחן.

והנה ראשו של השמש הננעץ בזכוכית החלון כדי לגלות שלשה כוכבים בתכלת ברקיע. תפלת מעריב חרישית נשמעת ואור הנר גולל אורו מפני חושך — אות ומופת לש"ץ שהגיע זמן תפלת ערבית „והוא — או — או — רחום" ארוך וממושך מודיע שהתפלה החלה ב„ברכו" ויחוד ה' ואהבתו נאמרים בלחש — תפלת פרידה משבת המלכה נשפכת מתוך כאב — קשה הפרידה. אולם הלב שנתמלא עגמה וגעגועים עם המעבר בין קודש לחול, מתרחב וסופג לתוכו תוחלת וציפיה עם הישמע החרוז: „זרעינו וכספינו ירבה כחול וככוכבים בלילה".

רבי ברכיה בשם ר' חייא בר בא (אבא) לא ניתנו שבתות... אלא לעסוק בהם בדברי תורה
(ירו' שבת פט"ו ה"ג).

שבת של מי היתה. כמאה ועשרים אלף ימי מנוחה (מלבד המועדים) רצתה בורשה את שבתותיה — שבתות הימים מתוך המאתיים וחמישים השנה שנועדו לה למען אכסן בקרבה את היהודים שהופרשו עבורה, ע"מ שתשמור עליהם ותהא למגן להם לאהבם ולחוננם, לפרנסם ולכלכלם, לקרבם ולנצור אותם כאישון העין. בשמירתם של ימי המנוחה והקדושה לא חל כל מפנה ושינוי בכל אותן השנים של רובע האלף שהוכרז עליהן בהיכל ההשגחה העליונה מפי שר ההיסטוריה, בצאת פסוקה של הנבואה ככרוז לפניו, יוצא וקורא, עולה ומכריז: „צדקת פרזונו בישראל" ובהישמע פירושו הנצחי והמרגיע מפי ר' אושעיא: „צדקה עשה הקב"ה בישראל שפזרן לבין האומות" (פס' פז:) השבת שנכנסה לבורשה עם בואו של היהודי הראשון, עם פרוס המאה השמונה־עשרה (כמנין „חי") בימי התגלותו של הבעש"ט.

„כל המענג את השבת נותנים לו משאלות לבו"
(שב' קמ:).

שבתות ומועדים

והיהודי הראשון — הלא הוא **אברהם הראשון דבורשה**, שנכנס לשכון בתוכה ולייסד בה את היישוב היהודי, שבת זו. צורתה לא נשתנתה מאז „נשבתה" ע"י יהודי ראש וראשון שבא מישראל — עד צאת ממנה אחרון יהודיה כדי לעלות לישראל — בתום תקופת שבתה של בורשה היהודית, במלאת צבאה על אדמת נכר. בהילקח נשמות בניה ע"י **בני עולה** — נלקחה גם נשמתה של בורשה שנשתיירה ריקה מבניה וערטי־לאית מבגדי החמודות שלה. שפתיים מלאות שבח כמרחבי רקיע לא תשמענה עוד. זמירות שירות ותשבחות למלך א־ל חי וקיים. שבת קול זמרה יוצאת מחלונות בתי־כנסיותיה והלל וקדושה ומלכות מבתי־מדרשותיה לא יישמע. במסתרים תבכינה נפשות שוכני עפר אדמתה שנעזבו גלמודים בקבריהם אשר כרו להם במרומי הגבעה הצופה פני בורשה השוממה מיהודיה. אז בימי שבת היהודים לבטח בבורשה בין חומות ההרים אשר סביב שתו עליה, למגן לה וקירות היערות החובקים אותה — איש ואשה בעשותם את מלאכתם, **מלאכת** ששת הימים אשר ברא אלהים לעשות — באה השבת — באה המנוחה. קדמה למנוחה זאת ההכנות ברחיצה ובהזעה ובטבילה, בהחלפת בגדים ובצחצוח נעלים, בלבישת קפטן וחבישת שטריימל, באפייה ובישול, טיגון וצליה והטמנת חמין, כביסה וגיהוץ וכל מלאכה. לפתע, ללא הודעה מראש — והשבת מקיפה את בורשה כולה כבצנה וסוחרה. הכל שוין בפניה: כלם אהובים וברורים ורוח אחת עוברתם. כל הנאמר, כלפי חוץ נאמר, אשר לשבת הכללית, שצררה הכל בכנפיה, דבר לא נשתנה. ברם, בדלוג פעמי השבת על מבחן שובתיה — קבלת הפנים שמצפה לה שם, שונה היא אצל מקבלי פניה ומשתנה עם שינוי המקום והאנשים השרויים בתוכו. ניתן לשאול בלשון השאלה מימי ההתקוממות נגד בית הנשיא בימי — רבן גמליאל, במהפך „בו ביום" — „שבת של מי היתה"? השבת בבורשה אצלה מרוחה על כל אדם מישראל, בין איש ובין אשה, תינוק ונער, עלם או בחור, עובד או מתבטל, ת"ח ועם הארץ — הכל לפי דרכו ואופיו ומדת עיפיפותו או זריזותו ואופן לימודו וכיו"ב.

לכן יעמדו אפוא התלמידים ראשונה, תינוקות של בית רבן — יקומו ויבואו ויעידו, כיצד קיבלו הם את פני השבת, כי מי ידמה לילדי החדר הכלואים בבית מלמדיהם ששה ימים תמימים רכונים על ספריהם ומעקמים את גבם מן הבוקר עד הערב; מי ישוה להם בצאתם מ„עבדות לחירות" בימי ששי, בשעות הצהרים, מקפלים את חומשיהם וסודרים את סידוריהם, נושקים את המזוזה ועוזבים בית רבם. מי יערוך להם את יום השבת, שאין אימת רבם עליהם? כצפור דרור בעוזבה את קנה ושטה באפסי שמים מאילן לאילן ומגג לגג, כן הם תינוקות הללו בשעות אלה, שטועמים בהן מעין מתקם

של ימי החופש המיוחלים שבין-הזמנים". אנו אין מטעימים לנו אפילו מקצת משבתם. אלא שכאן בא אסף, ממשוררי-התהלים, ומיעט קימעה מתענוגיהם: את פסוקו בפרק ע"ד — „אתה הצבת כל גבולות ארץ, קיץ וחורף אתה יצרת" — כלפי מי אמרו? — לא אמרו אלא כלפי אלה התינוקות השמחים בשבתם — וקבע גבולות: בחורף שהיום קצר — בית הרבי חתום בפניהם ואילו בקיץ, שהיום גדול ממתין הרבי להם, לחניכיו ב„פרקי אבות" — והתענוג מתמעט... אולם משעולה מאמרו של רבי חנניה בן עקשיה על שפתותם ומנגנים אותו במקהלה, הם שומעים במלים: „רצה הקב"ה לזכות את ישראל", רמז על עצמם, את הילדים זיכה הקב"ה בהביאו את הפרק לקצו המוצלח ותענוג השבת שנתקפח — מתפקח מחדש. ומהתינוקות בצאתם מבית רבם. —

השבת של המלמדים

עם החזרה האחרונה על ה„חומש" (ורש"י) בשעות הצהרים של יום ששי (לשם הכנה ל„בחינה" — פאראהער — שאבא עתיד להעביר בה את בנו לאחר סעודת השבת ומלמדי דרדקי, לאחר „נטילת הצפרניים" (שנתבצע כעין ניתוח באיזמיל קהה) והוספת „שני העדים" — הם קסמי העץ, שגירד מדף שולחנו מזה עשרות שנים ועדיין שלם הוא, אין זאת, אלא שהעץ ממלא את חסרונו בימות השבוע, כדי לעמוד ביום ששי על מילואו ולהעמיד את עצמו ואת קיסמיו לעדות נאמנה שבין חסידים ייחשב, בשרפו את צפרני-תלמידיו (מו"ק יח.) לא שפר חלקו של מלמד דרדקי כחלק עמיתו המלמד גדולים, שכן הוטל עליו להרקיד „קדושה וכתר" את פעוטותיו בתפלות שחרית ומוסף. הצד השוה שביניהם — עם צאת אחרון התלמידים מתחת שמי קורת רבם — ורווח להם והונח להם מהרעש וההמולה והשאון הסואן — והעונג עונגה של שבת מתחיל לרקד בין כתליהם.

שבתם של הבחורים

הרבה פנים היו לה לשבת זו וכמספר קבוצות בני הנוער כן אופן תענוגיהם ומהות הנאתם של הבחורים במנין משלהם ללא יוצא מן הכלל התירו א"ע מ„אבנטי-אבותם" במטרה להתכבד בזכות עצמם.

(אם כי לימים הובהר להם שגם כאן „מפטירין כדאתמול" ואותה השתלטות על כל חתיכה הראויה להתכבד הנהוגים אצל המבוגרים הנהיגו בני הגבירים במניינם — אין זאת באש-מתם, אלא שמקצת עצמאות הריחו בהתבדלות זו עד בוא תורה של ההתקוממות שהתבטאה בסטירות לחי, בקיפוח שוקיים וביתר המכות אשר לא כתובות, או בעזיבת המניין ופתיחתם של אחרים. אחר תפלת השבת המוקדמת — דרכים שונות נפתחו לפניהם בהמשכת עינוגה של השבת: אלו — והם לומדי תורה — לאחר הקידוש וחיטוף ארוחה קלה, פנו לבית המדרש ומצאוה שם ממתינה להם בכל תפארתה: הטובה מחרוץ ויקרה מפז, משיבת נפש ומחכימת פתי, משמחת ומשעשעת, ומה טובה אינה עושה עם שוחריה, כי הללו עמדו בסודו של הנוטריקון של שבת דרשוה: ש'נה ב'שבת ת'ענוג, כלומר — המשנה התורה — תענוגה של שבת היא וכך נתאחדו אצלם השבת עם התורה והיו לתענוג אחד — כלום יש עונג שבת גדול מזה?! היו גם ששמו פניהם לסניף המזרחי והאזינו לשיחות בשבח הארץ, שיעור בגמרה, פרשת השבוע, בדברי ימי ישראל; אלא שבדרך הליכתם נעצרו ליד חלון פתוח שראשה המסורק (בשבת?) של נערת חן הבליט עצמו לפניהם ושיחה קלה החלה מתגלגלת ביניהם ומשעשעתם — מי אנו, שנגיד שאין זה עונג שבת?! אחרים — והם הרוב הסתפקו בעונג האחרון בלבד, הואיל וגמר את התפלה כדין וקידש על היין כדת וקינח בעוגת ביצים קעורה — מי יבוא ויאמר לו, שפטפוט תפל עם בת ישראל אסורה בשבת? ואם תשאל: היכן מאמרו של יוסי בן יוחנן איש ירושלים, „אל תרבה שיחה עם האשה" — ראשית באותה שעה שניתנה לו לבחור זה ללמוד משנה זו, שקוע הוא בשיחה האסורה, שנית — „באשתו אמרו" — והדברים מסורים לפירושים שאין הוא חייב להשיב עליהם ולייישבם. אפילו אותם ה„שטאל-בחורים" (בחורי הרפת) לא הפליגו את עצמם מ„תפארת בחורים" וקבעו את מנינם ברפתו של ר' שמואל אפיל (כי על כן הוכתרו בתואר זוהר זה) רק בגלל כבודם שנפגע שם נדדו מהם, כי זה תענוג השבת שלהם וזה להם ניתוק שני: מתחת טלית-אבותם שבמנין הגדולים לעצמאות ה„תפארת בחורים" ומשם — לשמואל אפיל. (אגב, דבר זה צריך עיון: מנין לקחו להם היתר זה לקבוע את מנינם במקום זה שרק מחיצה של קרשים מבדילה בינם לבין פרותיו של שמואל — והיכן היא ההלכה המפורשת שאסור להתפלל במקום הטינופת (ברייתא בב"ר כה.) תאמר שר' שמואל דייק מ„מי רגלים של בהמה" שקורין כנגדם והסיק גם על צואת בהמה — אפשר, שכן ת"ח היה. אבל אם שנה שמואל ב„כסף משנה" על הרמב"ם הלכות ק"ש הל' ו' — ספק הוא בידנו. שם הוא מסיק „דלא אסר רבינו צואת כל הבהמות (פרט לכלבים וחזירים ועוד) והניח הדבר לאומד הדעת" ע"ש. ושמואל, הוא שאמד בדעתו והתיר והשכיר את מחצית רפתו לפליטי „תפארת בחורים". היה מעשה בשבתם בקיר המזרח שמעברו השני דרות הפרות, התחיל לפתע הדופן מתנודד בגין מחלוקת על קומץ שחת שהתעוררה בין מעלות הגירה ונזדעזע מקום שבתם כבוד וכותל המזרח חישב למוט ולנפול על המתפללים. אז אמרו: אין אנו והפרות יכולים לדור במדור אחד — ויעזבו את המקום וילכו ויבואו לסוכתו של יענקל, ראש לנמלטים. משם זרקם החוצה שמואל שני — אביו של יענקל. מעוטרים בכינויי הכבוד של „בחורי הרפת", (תואר שנדבק בהם עד יום חתונתם) — שבו הבנים לגבולם, ל„תפארת — בחורים".

שבתן של הבנות

היא יום „תצוגת האופנה" שלהן, בין אם שמלותיהן הן מתקופת „האנטי מודה", לפניה או לאחריה — בנות בורשה מראות היו עצמן בהן ברחובות קריה ועינים חומדות משתלחות ומצטמדות לתבניתן המחוטבת של נושאותיהן היושבת על מילאת. מרגישות הן הבחורות וחשות בחיצי-הערגה שמכלים בהן ממארב גבות העינים. טורים-טורים מהלכות הן בחן עלומים לרוחב הרחובות, העליון מהגשר מזה עד אידע-הירש, והתחתון — מעברו המערבי עד אחרי בית הכנסת הגדול. בנות האמידים — שמלותיהן נתפרו במתפרות וישיבה, סיגט

וסטמר, ואילו של בנות העניים — אצל חייטנות בורשה הותקנו, שדוקא משובחות היו ומלאכתן, מעשה אמן היו. הטורים — על טהרות ה„מעמדות" נשתרגו. „בתים בבתים" נגעו ו„ייחוס בייחוס" נשתלבו.

נערה שאינה נמנית על בנות ה„יוחסין" — לא הרהיבה עוז בנפשה לבוא בשורתן. אף הן עשו שורות משלהן וחוצות בורשה עלו כפורחת ובנותיה — כפרפרי־אביב תרפרפנה בשלל צבעי תלבשתן. והייחוס מהיכן בא? — בני בורשה לא היו רגילים לתלות את מוצאם באילנות גדולים" ו„גזע תרשישים" לא הפרה להם שרשם. מקצת מן „הראשוניות" דבקה בכמה משפחות, אבל בניהן לא התיקרו בכך. אפשר לומר שהייחוס כל עצמו יותר מדומה היה מאשר ממשי: אלה שהורי הוריהם נחשבו פעם על עשיריה של בורשה ובניהם, כלומר אבות הנערות מכרסמים היו מגושי אדמות מורישיהם וטורחים בהכנת שבתם מתוך דחקות ואלה — עשירים חדשים מקרוב באו ובעלי היחס התעלמו ממוצאם הפשוט — ויראו את עצמם לפתע (או ראו אותם) ב„צמרת החברה", כביכול. עם משב הרוח הציוני וחדירת מקצת ההשכלה לבורשה — היתה רוח אחרת ביחס ל„יוחסין" — והנערה נמדדה לפי שליטתה בהונגרית תחילה ונערכה בקנה המדה של השכלתה ועסקנותה. בסניפי התנועה הציונית. ניטשטשו הגבולין והוסרו המחיצות המלאכותיות לחלוטין. אולם בעית החתון והנדוניא הכרוכה בה, בעינה עמדה.

שבתם של העמלים

יפה היא השבת בביתם של העמלים עם נותני עבודתם העושה בעצים בסביבות בורשה. כמנין בתי נסירה העסיקו עשרות פועלים וטכנאים יהודיים. לפחות 12 שעות ביממה, קרשי בית הנסירה וקורותיו מתגלגלים בידיהם. מהם שיוצאים למלאכתם ביום ראשון וחוזרים בערב שבת בין השמשות ומהם שלנים בבתיהם. יפה חלקם של „יוצאי השבת" מאחיהם המכתתים את רגליהם יום־יום, בזה שרק דאגת הליכה של פעמים בשבוע רובצת עליהם. בשעה שפוקדי ביתם מדי יום, מאחרים להעריב ומקדימים להשכים ונחפזים מדי בוקר להגיע ברגל למקום עבודתם — חבריהם אינם מפזרים את כחם בהליכה מיגעת בדרך של חמשה ק"מ ויותר. קרה גם שאחד הבוסים, שאינו מצטיין בעדינות יתר ובאהבת אנוש, בעברו עם מרכבתו הריקה בת שני הגלגלים, מעשה „פריץ" מזרע ישראל, שזירז את פועליו בדרכם נטולת הנשימה למהר ולהגיע בזמן.

מחשבה להעלות את פועליו על רכבו — כלל לא העלה על דעתו. מובן ששבת כשבתם ספק אם טעמה הורגש בבתיהם ובלבם של אחרים. אורחים יקרים הם בחיק משפחתם אחרי שבוע של העדר וריחוק מרצון, טרדות ובהילות, ופנים חדשות בין רעים אהובים המצפים לבואך. ברכת שלום חמה נתקעת בחיבה לתוך ידו ומנוחת אמת ואמונה, ורגיעה ותענוג עילאי מעניקה לו השבת.

שבתו של הסנדלר

יושב לו אלתר'ל מכונס בתוך שרפרפו הקעור שכרית ממולאת נוצות אווז שלא נמרטו משדרותן מרפדה את שקע־רוריתו. יומם ולילה עינו נעוצה בחורי הסוליה שבם הוא תוחב את מסמרי העץ, מטליא בחוט מזופת את הצלעות השחוקות ומשקע את מסמרי הברזל בעקב הנעל. ששה ימים וששה לילות נטרטו עיניו ונכפף גופו וראשו ירד מעל כתפו. מי המקוה שאליהם הוא נמלט בנטות השמש לעבר צוקי הפיטרוס, משיבים את איבריו למקומם וראשו חוזר למכון שבתו. נס אירע לו ששעה לפני בין השמשות נכנס יהודי וזוג נעלים לתיקון בידו ושיקע בידו שתי אגורות שכר מלאכה. בנו נשלח בחיפזון עם הכסף לילך ולקנות באחת נרות לשבת ובשני — יין לקידוש. בבוקר הגיע תורו להתענג מקצת מעונגה של השבת ויכול היה לרוות מעט נחת מפרשת השבוע וסיפוריה — קפץ עליו רוגזו של גבאי שחצן, המחזיק בציציותיו כפולות השמונה ומצליף בפני כל מי שמדבר בספסל הדרום, מושבם של בעלי המלאכה.

שבתו של אליה החייט

כתענוגו של הסנדלר כך תענוגו של החייט. שולחנו הרחב והארוך שעליו מונים בגדי הקונים, המעילים רחושי חוטי הלובן ונטולי השרוולים והמכנסיים מחוסרי הכפתורים, הגמורים ושאינם גמורים, הקרועים והמטולאים, הכל נזנח ונעזב עם צאת טובלי שבת לבית המרחץ, כשלבניהם מבהיקים מתחת לבית שחים, אז מעטה הבד שמשמש לו מצע לגיהוץ שנתכהה מחמת מלאכה, נמתח עליהם ומכסם. מגהץ הגחלים והמספריים ושאר כלי תשמישו נתחבים מתחתיו — והשבת פורשת כנפיה בבית אליה החייט. השטריימל נוטש את מחבואו, עולה ונח על ראשו ומודיע על בואה של השבת. יממה שלמה ויותר פטור הוא מלבחון את חומו של המגהץ באצבע מורטבת — ופנוי הוא לעיין בחומש ולומר פרקי תהלים ולתהות על הפסוקים, כגון: „ה' — מלביש ערומים".

שבתה של מירל

היא יומה הגדול: יום קריאה ותפלה ותחנה. תלמידותיה מניחות לה ביום זה מעצבונה והיא מסורה לעצמה ולספריה. תלמידותיה נותנות לה מנוחה אבל המטיילים העוברים לפני מפתח ביתה — מפריעים מנוחה זו. עוד לא הספיקה לקרא שתים־שלוש דלתות מה„בחיי" המובא ב„צאינה וראינה", לעבור בעברי־טייטש על פרק מפרקי „מנורת המאור" וה„נחלת צבי", עוד לא עלו תחנותיה של שרה בת טובים על מפתח שפתה — וכבר נשמע קול מצהלות בחורים בהליכתם ורעם צחוקן העליז של הבחורות בשיחתן. יציאתה של מירל אליהם בשבת אינה כיציאתה בחול, שבימות החול שופכת היא על המטיילים את כל להבות האש ויקודותיה שהעמיד לרשותה ר' אליהו בן משה דה וידאש, בספרו „ראשית חכמה" שלו והם רואים את הגיהנום פתוחה מתחתם. בשבת — לשון אחרת היא ממלטה מתוך גרונה (כי בשבת כתוב: „לא תבערו אש... ביום השבת". „גוט שבת, בנים, גוט שבת, בנות! (זהירה היא, מירל מלהיכשל בעירוב המינים אפילו בדיבור) בשבת לשונה רכה היא וחלקה, מנעימה מליה בניסיון לשכנע בפניה לשכל הישר: האין לכם, ילדים יקרים, שאהיה כפרתכם, האין לכם עיסוק אחר ועניין חשוב יותר מאשר לטייל? — כדאי

לדעת מה אומרים הוריכם לעונג שבת ממין זה. שובו הביתה, ושובו אל ה', שגם שבת זמן תשובה היא.

שבתם של הנגידים

ברור הוא ששבתם של נגידי בורשה אינה טעונה ראיה, לא במראיה החיצוניים — במלבושים, נאים, במאכלים עריבים, בכלים יפים ושאר תענוגי היום, ולא בתכנה הפנימי: תפלות ותהלות, זמירות ושירות ומעל כלם — לימוד התורה, מחמת שהדרש על שינה בשבת תענוג, לא נתעלם מהם. אחרי קיום הדרש השני, שינה ממש, קמו ממשכבם ושתו מי פירות שנתמצו מהאגסים והשזיפים המיובשים — והפכו פניהם לבית הכנסת ותפסו את מקומם שראו את עצמם ראויים לו. אם שיתר היהודים שאינם נמנים על הנגידים, כל שכן העני שבישראל נבדלים בימות החול בדברים הכלים והנפסדים מאחיהם בעלי היכולת, הרי השבת בבואה פורשת את חסותה עליהם ומעלה על שולחנם ממבחר מאכליה והשטריימל והקפטן מחפים על בלויהם — היהודי הופך ל„בן מלך" — שאינו חסר כלום מפני שהכל ניתן לו מבית אביו. הדרה של שבת מעטף את שומריה „כמים לים מכסים", כדבר האמור לימות המשיח, עד לבלי הכר בין עני לעשיר, שכן „שבת — מעין עולם הבא" היא.

שבת של ישראל יעקב

אין אנו פנויים לעקוב אחרי עסקיו המרובים של ישראל יעקב אם הגיע לעמק השוה עם הגוי בלחשו לתוך אזנו, שנגמר בתקיעת כף מצלצלת ונחתם במעבר שדה ראו חורשה מרשות הגוי לרשותו; אין בידינו לתת מספר לצלוחיות היי"ש שהורקו באיסור לתוך גרגרותיהם של סובאיו, כי אשתו זאת, שיינדיל, שעושה את עשיותיו בימות החול ואשר לאורחיו, שאינם זזים מביתו — ידה כידו. לפיכך, רוב שעות היום — בביהכ"נ תמצאנו. (גוי אם ייראה משוטט ליד בית אלוקים — לישראל יעקב מצפה ושומר צעדיו עד צאתו) שם מתפלל הוא ואין קולו נשמע. אפילו בשעת מתן הסבר — והוא מבחר הצדקה שהוא עושה עם חובשי בית המדרש — לחתיכת גמרא", מין „המהום" מתגלגל בין שניו לבין שורותיה, מלווה במילול אצבעו, הבחורים הנצמדים למוצא־פיו מאמינים שאכן ירדו לסוף דעתה של הגמרא. אם בימות החול מרובים השואלים — בשבתות, עאכו"כ — לכה ומצאה תענוג יפה מזה. כמעשהו של ישראל יעקב בבית המדרש העליון, כך מעשהו של שלמה פריד, אלא שלא רק סבר פנים יש אצלו כי גם הסברו בהיר ומחויר ומשנתו ברורה, דבר דבור על אופניו, בהם הוא מתיר את ספקותיהם של אברכיו המקיפים אותו, נער נער בגמרתו והוא מדריכם בדרך ישרה ותענוג עילאי עוטה את פניו, תענוגה של שבת המשמחו בחלקו.

שיינדיל

(אשתו של ישראל יעקב) עתים אינה מספיקה להחליף שמלותיה לכבוד יום המנוחה. פטורה היא אותו יום מהכנת מאכלים לאורחי החנם שלה ומלערוך שולחן לפניהם, ואין צריך לומר, להציע להם מטתם — היא מוצעת ועומדת מזה שבועות. בשבת, שיינדיל יכולה להרשות לעצמה להעלים ידיה, שלא נתנקו כל צרכן לכבוד שבת, מבעד סינרה ולהתישב על פריספת (תיתורה) ביתה ולקשור שיחה בטלה עם בני ביתה המתגוררים אתה תחת גג אחד. (מחכמה עשו זאת, היא ובעלה שהפרישו להם את חלקם בבית בעודם בחיים חיתם ולא נשתיירה להם, ליוצאי־חלציהם סיבה „להמתין עד שיעצמו את עיניהם") זוהי שבתה של שיינדיל מכניסת אורחים מספר אחד בבורשה.

שבתה של חיה ה„דראטערין"

מדושנת עונג יושבת חיה לפני שולחנה הערוך, שמחה בחלקה וששה בעבודתה מימי המעשה, בידעה שכל מה שטרחה בימות החול — למען השבת טרחה. אלמנה סוערה זו, משנלקח ממנה עוד בימי נעוריה נותן לחמה, לא התמידה במצוקת נפשה והיאוש הופלג מלבה. בסקירה קודרת הקיפה את אוכלי שולחנה; התמצא ידה לתת טרף לפיהם? וה' נתן בה דעה, שמהיום ומעלה שני תפקידים נכונו לה, זה של האם וזה של האב.

לא יצאו ימים מעטים — ומלאכה נכונה בידיה: כלי חרס (שהיו בשימוש עקרת בתי בורשה בייחוד לימי השבת) שנשתברו — העלתה להם חיה ארוכה: סיר דמוי עציץ — נצר ממשפחת החרסים שנתענה שעות בין ברכיה, היא קושרתו בחוטי ברזל דקים ומכשירתו באמנות רבה להמשיך בתפקידו. כעת, בשבתה נינוחה וענוגה ממנוחת השבת מעבירה היא לפני עיני רוחה את תבונת כפיה וחריצות ידיה: פה יוצאת קדרה סרוגה לארכה ולרחבה — שברי חרס היתה מלפני שבועות מעטים וכעת — כלי מפואר המריק לתוך הצלחות שאינן מביישות את אמן, שאף הן חוטים חיטטו בהן, את תכנו המגרה חך ולשון. אי שם מוסר מעל פי התנור, דף עץ שסגר עליו מבעוד יום, נמרח בטיט הנרוק — ומאחוריו מתגלים ציורות וקדרות, אילפסים ומרחשות. מכסיהם, מכסי החמר נקלפים מעליהם והבלו של „קיגל" מהביל שעקרו תפוחי אדמה או קמח תירס ותפלו־בשר ושומן וקורקבן, פולים וגריסין וכל אשר לא קצרה היד מלמלאות. חיה רואה את עצמה כאילו בזכותה מעמידים את שתי הנשמות, זו של כל ימות השבוע וזו — של שבת, היתירה, על סיפוקן — שהרי כול הכלים אחוזי חוטים שמתחה היא עליהם בעצם שתי ידיה — היכן הוא עונג־השבת העולה על שלה?!

השבת של שלמה

מי ידמה לו לסוחר הבהמות שלמה מנדילוביץ הסובב בכפרי הגויים ונושא ונותן אתם בסחורה המהלכת על ארבע וקולות געייה ופעייה, צריחה וצויחה עולות רוב שעות היממה באזניו — והנה, לפתע עובר הוא לשירותיו ותשבחותיו של דוד מלך ישראל וקורא אותם כחלוץ העובר לפני אומרי התהלים, בניגון נוגה, סוער ומלא כמיהה וגעגועים מסותרים הפורצים מחביון לבו ההומה אנחות — בשבתות, לאחר הסעודה השניה ומסיים לא פחות ממאה וחמישים פרק, פותח ב„אשרי" ומסיים ב„אשרי" ויחד עם הבעת תודה על „כי מכל צרה

הצילני ובאויבי ראתה עיני" — הוא מסבב את עתירתו ל„נורא תהלות" — „אל תשכח קול צורריך, שאון קמיך עולה תמיד"!

שבת של רפואל׳טשיק

מוכר התפוחים. בין לומדי גמרא — לא נמצאנו, על ספר המשניות — אינו מתנודד וחוץ מ„העברת הסידרה" בבוקר ומאמירת התהלים לפני תפלת המנחה, בע"פ — לא תראנו. אלא שבתפלותיו הזכות ונשגבות של בן ישי בית הלחמי הוא מערבב פסוק משונה שנאמר בלשון ארמי, לשון שאין מלאכי השרת נזקקין לו, שלקחהו מ„אתקינו סעודתא, משפט בן שתי מלים: „תפוחין קדישין" — וראה, זה פלא, זרם של אומרי תהלים מקיפין אותו, לא לבקש סודות וטמירין המוסתרים בשתי המלים אלא בגלל התפוחים שבסלו, ממש תפוחים אדומי עור ונפוחי בטן, מפיצי ריח שדה ואילן וגן — פרי משיב נפש ללומדים ולמתפללים, ע"מ שיבואו אל דוכנו למחרת היום ולשלם עבורם.

שבתו של הירשלי הבלן

הניחה לו מכל האמבטיות בי־זיעה שכוננו ידיו מראשון בשבת עד ששי שבה, מחליטת ענפי האשוחים להבהיל את הנגועים בכלי הנשימה וממילוי חביונות מי הגפרית והטענתן על חמורו שתום העין וגרוד העור, מהבאת ה„מולקין", הוא הנסיוב הירוק, שסוחבו מהפלינינה היא נאת היער הסמוכה, להשקות בו את המבריאים בעודו חם — שבת היא מל„אמבט" לאחרים. יורד הוא ערב שבת עם חשיכה לתוך אחת הגיגיות, ריקה או מלאה, משתרע להנאתו ומתחיל משלח את נחרותיו בעד החלון הפתוח ומפזרן לבין העצים והסלעים, שם הם מתערבות במקהלת רמש העוף וזיז שדי — שוכב הוא אפרקדן באמבטית ההפקר עד שהמים מגיעים עד נפש, כלומר, עד פתחי פיו — ומעירים אותו. ויש שהוא מונח שם עד צאת הכוכבים.

שבתו של יענקל-איטעס

העונג שבת שלו נחוג לא בבורשה כי אם ברחוק, במעמקי היערות ובמרחקי ההרים, לשם שלחתו איטא אשתו בין פסח לשבועות. במכלאות ובקר ועשתרות צאן יושב לו יענקל שטיין ה„כשר'אר", בשבת, על דרגשו שנעשה מקורות עצים דקים ומרופד עשבי הרים, המשמש לו כסא, מטה ושולחן כאחד, ומשלח מבין שניו שירי נעים זמירות ישראל, בעל פה, על פני צמרות האילנות ונקיקי הסלעים — תפלה לעני כי יעטוף.

שבתו של בערעלי רובינשטיין

שבוע מלא טובל הוא בענן של עפרות אבני ה„קיזל" ומתאבק בעפר שחור החודר לאזניו ולנחירי אפו, לשמורות עיניו ותחת לשונו ומגיע עד לקנה ריאותיו. עפרות הזהב ושאר מתכות היקר, הנטחנים בטחנת האבן הגדולה שעל יד תחנת הרכבת של בורשה, מפרישים לבערעל את שחק גבישי הזהב, והפסולת היא שלו. שחור משחור על בגדיו ומנעליו (פוסטולות) ופניו המפויחים, שרק עיניו הבוערות מקנאה מפלבלות לאלה שיושבים ונהנים מחיי בטלה בשעה שהוא ממלא את קנה הנשימה שלו ברעלי מתכת (מזל שלא ידע להגדיר את הנזק העצום לבריאותו) ושותה כמים אבק. ככה, כיוצא בפי הארובה, נחפז הוא לביתו ברגל, מהלך של ארבעה ק"מ בערב שבת בין השמשות ומספיק להוריד מעליו את שחרורותו של שבוע שלם. רחוץ וטבול, מנוקה ומטוהר הוא נכנס לתוך בגדי השבת שלו וגם אותו, כאת כל היהודים, בבורשה, הקפטן והשטריימל הופכים לאיש אחר.

שַׁבָּת נִתְקַדְּשָׁה בְּבוֹרְשָׁה

זֶה רַק הֶחֱל עוֹד נִזְכָּרִים
בִימוֹת כְּפָרִי, שַׁבְּתוֹת בּוֹרְשָׁה
הַטְּבוּלָה בְנַחֲלֵי־הָרִים
וּמֻקֶּפֶת חוֹמַת חֹרְשָׁה

יוֹם חֲמוּדוֹת יוֹם נְגֹהוֹת
נֶאְפְּדָה שַׁבָּת עַד לְשָׁרְשָׁה
וּבַחֲלִיפוֹת תְקוּעוֹת תְּהוֹת
מִקְרָא קֹדֶשׁ שָׁבְעָה בּוֹרְשָׁה

בְּקַדְמַת יָמִים־תּוֹר נְעוּרִים
יְהוּדִי טֶרֶם בָּא לְבוֹרְשָׁה
סַלְעֵי מָגוֹר, גָּבְהֵי צוּרִים
אַדְמַת חוֹל וְקַרְקַע טוֹרְשָׁה

וַיְהִי הַיּוֹם וְשַׁבָּת אַחַת
עַל כָּל הַיְקוּם כְּנָפָה פּוֹרְשָׁה
נַחֲלֵי הֶמְיָה עֲצֵי מַחַט
שַׁבַּת בְּרֵאשִׁית כּוֹבְשָׁה בּוֹרְשָׁה

בְּבֹא חַיְתוֹ שָׂדַי וּפְקְדוּ מְעוֹנָה
וְאָדָם שׁוֹאֵל בָּהּ וְדוֹרְשָׁה
וְדָרְכָה רֶגֶל יְהוּדִי רִאשׁוֹנָה
אָז יָרְדָה הַקְּדֻשָּׁה לְבוֹרְשָׁה

וְדָבְקָה בָּהּ נַפְשָׁם, זֶה נוֹטְעָה זֶה חוֹרְשָׁה
וְאוֹרְגִים חֲלוֹמוֹת כְּשְׁמָמִית...
וְקָרָא זֶה אֶל זֶה וְאָמַר: „בֹּא־רְשָׁה!"
וַיִּדְמוּ אֶחָז בָּהּ עוֹלָמִית

שָׁם רַבִּים (יְהוּדִי הוּא קֹדֶשׁ עֲשִׂירִי)
עֲמָמִים רְחוֹקִים וּפְזוּרִים
בָּזֶה יוֹם רַק יִרָא גוֹי שַׁבַּת עֲרִירִי
מְכַבֶּה וּמַדְלִיק תַּנּוּרִים

כֹּה עָצְמוּ קְסָמָיו וִיפְעַת גַּן רָוֶה
וְעוֹבְרִים וְשָׁבִים מְפַתִּים
הִשְׁתַּקַּע בְּעֵמֶק הַבָּרוּךְ וְנָאוֶה
בֵּן רַךְ וְיָחִיד לְכַרְפַּתִּים.

— — — — — — — — — — — —

להושענא רבה

כבר שאלו ודרשו את הפסוק הידוע: „ועניתם את נפשותיכם בתשעה לחודש בערב". (ויקרא כג, לד) וכי בתשעה מתענין... אלא לומר לך כל האוכל ושותה בתשיעי, מעלה עליו הכתוב כאלו מתענה תשיעי ועשירי (ב"ר ח: ועוד) מעלה יתירה נודעת לה להושענא רבה, שיש בו, ביום זה מן השניים: גם יום כיפור וגם אוכלים ושותים יום כיפור כיצד? — לובשים קיטל, שרים אדון עולם בנוסח יוהכ"פ, מרבים בתפילות ובפיוטים — וגם אוכלים — ועוד איך: חלות עגולות, לביבות ממולאות, בשר צלוי ומטוגן, גזר ממותק בדבש דבורים ומרק מבהיק בשמנותו ופתיתים צפים בו ועוד מטעמים שקשה לפורטם, כי רבים הם.

„שערי שמים פתח... והושיענו א-לוהי ישענו"

ליל הושענא רבה.

בימים שהיום והלילה בגדלם משתווים
וכל באי בית הכנסת לכבוד מתאווים
הגיעה שעתה של עם הסגולה
לתפארת ויקר וגדולה
בם אין מעלה ואין מטה
מה אני בחנם — אף אתה...
כיבודים אמנם קונים
וכסף עובר לסוחר מונים
ושאינו קונה אינו מאבד
כי כל יהודי מוזמן ומתכבד
פתוחה ונדיבה ידה של תורה
מ„אלוקי הרוחות" עד „קדוש ונורא"
„אתה הראית" ו„עוזר דלים"
הגבאים מחזירין ולשמך שואלים
אין עגלון, אין סנדלר — כי כולם „רבנים"
ב„מורה-מורנו" לתורה מוזמנים
הלילה ובוקר וגם למחרתו
יכרכר האביון וה„גביר" לעומתו
מפשוטי העם עד ראשי הקהלה
כלם שוים הם לפני יושב תהלה
אין עולבים ואין נעלבים
כלם אהובים וכלם נאהבים
גילת ורנן לאיש ולאשה
כי שמחה לתורה עם עמא קדישא
שישו ושמחו בזאת התורה
כי היא לנו עוז ואורה!

גדול היה ערב זה של הושענא-רבא ומכובד מאד, ידי כל אדם מישראל מלאות עבודה, אבא שולף את ה„תיקון שבועות" המאובק, כי זה לו מחצית השנה שהוא מונח בקרן זוית בארון הספרים, נוטלו והולך אתו לבית הכנסת כדי לסיים בו את החלק השני השייך לאותו ערב. אמא טרודה בהכנה „ליום טוב, שהוא בפני עצמו" — אולם בעיניה חג זה — שלשת חגים כלולים בו: הושענא-רבה, שמיני עצרת ושמחת תורה וכל אחד ומטעמותיו עמו: לביבות — להושענא-רבה; הוליפצות — לשמיני עצרת; שמחת-תורה — ה-„קוליטש" הגדול והנורא, שזירועי הזפרן והכמון והשמשמן בזוקים עליו. חוץ ממרק וצלי וריקוח וריבוך וטיגון ואיפוי ובישול וצילוי — כל אלה נחלת האם, עקרת הבית הם. היא מפשילה את מטפחת הראש אל מאחורי אזניה, חופתת שרוולה ומהדקת את סינרה — והעבודה שוטפת כשטוף מימי-הוישיבה באפיקה הרחב ומלאכתה נעשית כמאליה.

הואיל והימים החשובים הללו מזמנים עצמם חדשים קודם לבואם, ניתן זמן להכין את צרכי החגים במוקדם ובבואם — לא ניכר שוע בפני דל ועקרת הבית — מטבחה מלא כל טוב והכירה משופעת כלים מכל הסוגים, הנשענים אפילו על מסגרתה הסובבתה מחוסר מקום עליה, ובתוך הכלים — מכל מאכל אשר עתידים סמוכי-שולחנה ליהנות ממנו. התי-נוקות — מה עושים בשעות הללו? עבודות רבות נגד פניהם, הלואי ויספיקו לעשותם עד הנץ החמה: ראשית-הכל צריכים ללכת לבית הכנסת יחד עם הגדולים, ואף אם אמנם אינם אומרים „תיקון ליל הושענא-רבה" הצצה קלה בגמרא דיה להערים על האבות, שדרכם להעדיף לימוד גמרא על ה„תיקון". אלא שהם, בני הנוער רואים את עצמם פטורים גם משניהם, וכי לא עליהם רומז הכתוב בקוהלת (שנדחק לתוך המחזור של סוכות) „טוב אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך!) אבל הם רק אוחזין בגמרא ומן ה„תיקון" — מניחים את היד... שעוד מעט יתחיל ה„משחק": הגבאים יעלו על הבימה הוא ה„בלמימר" ויכריזו בקול כאותו סוחר-רוכל המכריז על מרכולתו — עשרה זהובים עבור „הקפה ראשונה" שנים-עשר... חמישה-עשר — בפעם הראשונה, השניה והשלישית. המכירות והתחרות עולות וגואות ביתר ה„הקפות" (פרט להקפה הששית, „עוזר דלים", שאינה נמכרת, כי היא שייכת כולה, היא וחזורותיה, לעניים). לאחר ההקפות נוקבים במחיר על „אתה הראית" שקופציה מעטים המה, כי רק יודעי נגן וסלסול בגרונם באים בחשבון הקונים. לבסוף זכה מישהו בקנין. אלא, שעדיין לא נגמר במכירת סחורה יקרה זו, כי ישנן עוד שלשה ממעדני-שמחת-תורה שהרי שני לילות ושני ימים נכונים לאמירת „אתה הראית". עוד נתחי-שומן צפים על פני דוכן הקניות: חמשת הקרואים, של שמחת תורה שחשובים מתכבדים בהם טרם שתעבור התורה לחלוקה ההמונית; רכישת זכות הכיבוד ל„הגבהה וגלילה" למשך כל השנה. מי שלא קנה דבר-מחמת חסרון כיס והוא הרוב לא הפסיד כלום ואינו מתקפח כלל, שכן הכל מתכבד בחג זה בכבוד התורה. ייזכרו לטובה פרנסי בורשה שפעמים בשנה הם משוים את ענייהם לנגד עיניהם וזוכרים את עוניים: בפסח ובחג האסיף; בפסח הם מספקים להם מצות ותפוחי אדמה ואפילו יין לארבע כוסות, ובחג האסיף, בסתו — בהקפה ובעלית-חנם ללא נדר. מ„שוק" הגדולים נחפזים הנערים לשוק הבחורים והתגרנות מתנהלת שם כמתכונת המבוגרים. דוכני ממכר לסחורות קדושות — רק פעם בשנה מוצגים לראוה והפרגמטיא — רק בכסף מזומן ניתנת להשיגה. בשוך הסחר ואזלה הסחורה מעל גבי המדף, הוא שולחן הקריאה בתורה, שמסביבה עמדו תגרי הגבאים — מתחילים בשירי דוד הנאמרים במקהלה, כי ספר דברים כבר נקרא בטעמי המקרא ואמירת הפרקים ההולמים את גודל השעה של בקיעת שחקים והטבת-החתימה כבר מאחוריהם ושם בשמים התכונה רבה לקראת יום המחרת הדומה במקצת ליום כיפור.

ספרים נפתחים / גליונות נכרכים / מעשים נאלחים / אינם נשכחים / ובדרכי־דרכים / הומים מלאכים / מנצח נצחים / דחופים נשלחים / לשועים ומכים / עבדים ומלכים / האוחזים ערכים / בידיהם או הפכים / אם עזי־מצחים / ייכתבו לרווחים / היוטלו נידחים / אם היות נסלחים / בליל זה — וזכים.

בשוך ההמולה המסחרית נשמטים הילדים מהשגחת האבות, זונחים את בית הכנסת ומתפזרים: מי לחומת בית היראה למשוך מפרות אילנותיו המשובחים (עד שלא שיסה בהם הגלח את כלביו) מי לבית הקברות הישן (הראשון), ללקוט מורביות להושענות המצוינות מבין כל ערבי־נחלי־בורשה. מהם שביקור הלילי שלהם קודש לתנורו של ר׳ מלך הבידר־הבלן, יושבים הם שם רבוצים על ברכם ומתחממים כנגד אור התנור המחמם ומרתיח את מימיו לאמבטיות שלמח־רתו וממתינים עד אור הבוקר ומטבילין את גופם במקווה המחומם שטובלים בו עם הנץ החמה, בטרם בוקר, בוקרו של הושענא רבה כמו לפני אמירת הסליחות, כל מתפללי בית הכנסת העליון.

„ברכות ארוכות גבוהות מעלסים
בפטירתן יופי לך מזבח מקלסים"

הלולב מפליא לעשות

עוד כמה ענינים מחכים לסידורים ביום גדוש מעשים שלאותו יום, בשעות הבוקר: ברירת ה„הושענות" וקשירתן בכפות הלולבים, מכירתן או חלוקתן לבני המשפחה הבאים לבית הכנסת ולהיחפז לתפלה ולתפוס מקום על יד החזן, כדי לראות עין בעין בנענועים הנפלאים, שלולבו מבצע בתנופת ידו הזריזה — לקצב המנגינה הנוגה, המלאה דבקות עילאית וגעגועים עזים נמתחים מתוכה: פותחים בתודה על טובו וחסדו של הקב"ה — ותפנית רגועה מעבירה לתחנה רוויה מתיקות ותחנונים: אנא ה׳ — הלב מחשב להישתפך בעתירתו, בוכה ומחנן קולו: „הושיעה נא"...! באופן נפלא נענה הפסוק בן שבע התיבות — „הודו־לה׳־כי־טוב־כי־לעולם־חסדו" לנענועים בששת הכיוונים: לארבע רוחות, מעלה ומטה, בהינתן שתי המלים הראשונות לצד מזרח (ששם, ביהמ״ק היו מקריבים את התודה). מכאן ואילך — מלה לכל צד. כמה מפליא ש״ץ זה המנענע הזריז לעשות בלולבו, שראשי כפותיו מטפחים זה ע״ג זה בקצב גראציוזי, מדוייק ומאוזן, לא פוחת ולא מוסיף, דומה שהניגון הנלחש ומסתנן מפי החזן הוא שמניע את כפות התמרים. שגיאי־כח הם בעלי התפלות של בורשה שבנוסח הנועם שבניגונם, הם מחזירים את טעמם המתוק של התמרים, שהפרידו ביניהם עם לקיטת הכפות, והם הלולבים שבנועם בידיהם, טעם מגד שמים הם מזילים, טל תחיה יטוף, רסיסיו וראשי בשמים נודפים מהודו עליהם. העין רואה את תנועתם והאוזן שומעת את קול מנעמי זמרתו של החזן והלב־מתמלא כיסופים כמוסים ספוגי כמיהה וצמאון במשיכה לדביקות עליונה מחמת איתערותא דלעילא שמתעוררת בשעת תנודות הטרפים דמויי מאכלות, שלבנוניתם פשטה על להביהם מתחת לגבם המוריק. יקר וגדולה נאפד הלולב, כבוד הלבנון יעטהו ושלשת המינים עמיתיו מתהדרים בהדרו. הד קול חרישי, כשאון יער שלאחר הסערה והמית מעין חתום הניגר בחביון נקיקים בסתר סבכי קנים ושיחים משתפכים מבין פרודותיו וניגון דק וענוג קולח בלחישה ואין להבחין מניין הוא בא: הרחשו של המנענע המתפלט מבין צמודי שפתותיו הוא? או הלולב בכבודו ובעצמו מוחה כף למשמע הבקשה הצנועה והדחופה, בבקשה שבארבע חיבותיה — שלש עתירות משובצות בה: „אנא ה׳... הושיעה... נא! ולא תשועה בלבד מתבקשת כאן, בבית הכנסת העליון שבבורשה, אלא גם הצלחה — „אנא... ה׳... הצליחה... נא... שעל מנת כן עמדו לבקש עתירה עם נעילת השערים? ר׳ נפתלי מנדיל השוחט, גאון המנענעים ור׳ מיכל ור׳ משה ור׳ גרשון הדיין החסיד שבחבורה ואחרים, ולבסוף ר׳ אלתר׳ל. הם המה אדירי ההנעה המקודשת, ככה ראו אותם ניצבים לפני עמוד התפלה כשבידיהם מצומדים ומאוגדים לאגודה אחת ארבעת המינים ומתוכם מזדקר ובולט בזיו תפארתו כלו לובש גאה וגאון ועטור קנאה, הלולב כליל, בירקרק הדרו, מכוון הוא את ראשי כפותיו ומטן לכל אשר תידרשנה גיחותיו, כאותו קנה רובה האחוז בעיזוז בידי גבור מלומד־מלחמה בעת קרב. בין התודה על טיבו וחסדו השמורים לעמו לעולם לבין המשאלה הדחופה לישועה קרובה והצלחה מידית, מפרידה תפלה נמרצת: פתחה בקריאה מן המצר וגמרה בעניה במרחב... חסינו בך, רבש״ע, בך ולא באדם; שמנו בך מבטחנו ולא בנדיבים; לא פעם דחה דחונו לנפול — ואתה עזרתנו; סבבונו ואפפונו משנאינו, כדבורים סבונו אויבינו — ודעכו כאש קוצים. הברצונך להאזין לקול רנה וישועה באהלי צדיקים עליך, עשות חיל בימינך, רוממה על שונאינו... והיה בפתחך, אבינו שבשמים, שערי־צדק ־נבוא בם ונוסיף להודות... אלא שכבר בא מועד להושיע ולהצליח... תפלת „מן המצר" לקצה קריבה עם הכפלת ארבעת הפסוקים האחרונים ואחרונה היא ההתקפה, אליה יכונן עצמו המנצח בנענועים. אגודת ארבעת המינים, זנשק למלחמת התנופה, מתהדקת בידיו וניזחת לרום; הטלית שהוטסה קמעה מעל קרקפתו מוחזרת עם עטרתה למקומה ונשמטת קצת מעל מצחו וכמעט נוגע בלולב הנראה כצומח ועולה מתוך עציץ של כסף נבחר...

„מצוות — לא ליהנות ניתנו"

מעשה בשלשה „שקצים" — (קרי „מזרחיים")

עזריאל ואנשל וגדליה שנתפסו לציונות, שלשת החברים הללו, ריעים האהובים, היוו שלישיה מופלאה בבורשה, ידו של זה לא זזה מתוך ידו של זה ואל מקום שהלך האחד — הלכו גם השניים. ויהי בוקר — בוקרו של יום „הושענא רבה" אחרי ליל נדודים באמירת תיקונים ומכירת הקפות וקטיפת „הושענות" בבית העלמין הישן — ושלשתם באו לביהכ״נ העליון למקום שם התפללו אבותם, בבית מלא מפה לפה. נרות דלוקים במברשות הוכהו לאור השמש שזהרה חודר מבעד החלונות הגבוהים. ריחות האתרוגים וההדסים אלה מוצנעים בקופסאות הכסף משונות הצורות ואלה — תחובים במקלעות של כפות תמרים נודפים מסוף הבית עד סופו. הנה מתקרבים ארבעת המינים זה לזה וניטלים בדחילו ורחימו ע״מ להכינם לנענועים שב„הודו" ו„אנא" ומעל כולם — להתקינם ולזקפם לשבעת ההקפות. — שלשת הנערים עומדים ניצבים ליד הש״ץ כדי לשמוע היטב את נוסח פסוקי־ההלל

ולחזות בנוע כפות התמרים שראשיהם מרטטים לפי קצב המלים וליוויים המוסיקלי המענג ומלא כיסופים טמירים בפעם האחרונה בזה החג. אדם חשוב מתכבד בהוצאת הספרים מארון הקודש ולהעלותם ל„בעל־אמור", כנהוג בשעת הקפות ואמירת פיוטי הושענא.

שלשת הבחורים בהיותם סמוכים ל„נותן התורות" קיבלו לידיהם ספרי תורה והעלום לבמה. משראה גבאי בית הכנסת, אדם גס שעלה לגדולה, את ה„ספרים בידי הציונים", לחש לתוך טליתו של הרב — והתפלה נתעכבה. לתמיהת הקהל על הפסקה לא רגילה זאת, ענה הגבאי בלשונו הנקיה: הרב מסרב להתפלל, כל עוד השקצים הללו מחזיקים בספרי־התורה. השלשה לא מיהרו להשיב את הספרים וישאו את עיניהם לקהל הקדוש, מאין יבוא עזרם? העזרה בוששה לבוא ובמקומה ננעצו בהם עינים זעומות לאמור: יבוא בעל התורה ויתבע את עלבונכם, הניחו את הספרים מידיכם בטרם תיפתח עליהם הרעה. בני הנעורים שהיו באותו מעמד ויחזו בכעס עצור בבזיון בני־גילם, הנעלבים על לא עוון בכפם — זממו נקם. והנה נדמה שהצליח מעשה השטן כי בצאת השלישיה משולהבים ולהוטים מעומק הבושה שנפלה בחלקם מבלי דעת מדוע־שמו פניהם לנהר כדי לצנן קצת את מוקד עלבונם במימי הוישו, ליד הסכר הסוכר בעד המים כדי להעבירם לאמה, שמימיה מסובבים גלגלי הטחנה. הואיל ובלילה ירד גשם בהרים והמים גאו ונתערבלו התחיל אחד מן השלשה נאבק עם המערבולות וצועק הצילו! העומדים מסביב ראו כנראה המשך לעונש מן השמים שהחל בבית המדרש, ולא חשו לעזרת הטובע חוץ מחברו שקפץ אחריו והתחיל טובע אף הוא. אז בא תורו של השלישי וישלך את נפשו מנגד למען הצל את שני ריעיו מצלול תהומות, ויימסר אף הוא לידי המים הזדונים ששחפוהו וטלטלוהו טלטלה עזה ויאמרו להטביעו. אז בראותו שהושלך מצולה בלבב ה„האקי" — הוא מפל המים, ונהר יסובבנו, ואפפוהו מים עד נפש — עלה הרהור על לבו שעכשו יינתן פתחון פה למשנאינו ויאמרו:

הנה שלשת השקצים סרחו (במה?!) ויבואו על ענשם / שלשתם מתו מיתת־טביעה — תהא מותם כפרותם / וינוחו בשלום על משכבותם / קחו בנים מוסר ואל תהיו כמותם / בנים סוררים מדרכי אבותם...

„זכה לא תזכו ל„רקד" על קברותם / אחד מהם יוותר / ויחל לנתר / בתוך סלעי בתר / שוטט וחתר / ויט בכח לבין הצורים / המונחים פזורים / במים העכורים / (והחותר — הוא כותב הטורים / גם תפלה לא מלים / ופרקי תהלים / עלו מתהומות / לבורא עולמות / תן נפשי בשאלתי / חושה לעזרתי / אלוקי תשועתי / זכרני ותבוא אליך שועתי / ויאמר: חרבי! לצולתי / ואצא מצרתי / ואמצא את חברי צוחקים לעומתי.

עוד באותו ערב ליל שמיני עצרת צצו נבטי הנקם בלבם של שלשת הנעלבים בהעלות עליהם איולתו של הגבאי בחברת בחורים וחשך מהם את הקפותם שניתנו ליתר הבחורים משום מאורע של הבוקר. לשנה הבאה באה שעת השילום: שני חלוצים נועצו בי מה לעשות כדי למנוע מתת להם הקפת „עוזר דלים" מנת־כלימתם מדי שנה. העצה היעוצה היתה: בהתכבדכם בה, גשו והושיטו את ידיכם אבל לא אל ספרי התורה — כי אם על פרצופי הגבאים לא ארכו השעות וסטירות מצלצלות צלצלו בהיכל הקדש ויכה בהם הכה ופצוע — ואולם על כך יסופר במקום אחר.

חֹק הָאָסִיף

שיר מאת גדליהו שטיין

וְכַפַּת תְּמָרִים יְהִירָה
בְּדוּקַת הָרֹאשׁ וְהַשֶּׁדֶר
נִצְמָד וְנִכְוָץ וּפָרוּד
הִסְמִךְ בְּזָוִית הֶחָדֶר.

וְטַרְפֵּי עֵץ עָבוֹת סְגַלְגַּל.
לוֹ נֶדֶף כְּרֵיחַ הַבְּשָׂמִים –
עוֹד יִצְלַח לְ,עֲצֵי־הַבְדָּלָה׳ –
עָלוּב – עָתִיד כֹּה קְצַר־יָמִים.

עֲרָבִים אֲדֻמֵּי־הַגִּבְעוֹל
וַעֲלֵיהֶם כְּנַחַל מְשׁוּכִים –
נִסְתַּלְּקָה מֵהֶם הַ,הֲלָכָה׳
וְהָשְׁלַךְ אֶל אַחַד הַשִּׂיחִים.

מַחֲזוֹרִים (לִפְנֵיהֶם הַסְּלִיחָה –
זֶה שָׁנָה לֹא עִפְעֵף שְׁזָפָם)
בָּם הֵרִיק אִישׁ נִגְעֵי לְבָבוֹ
מִיּוֹם בּוֹ זָנְחוּ מַדָּפָם.

בְּשִׂפְתָם כְּחֹדֶשׁ בְּלָלוּ
פִּיּוּטִים בְּלָשׁוֹן כְּבֵדָה
.נֶאֶסְפוּ וְחָזְרוּ לַאֲרוֹנָם
וְיֵשׁ גַּם שֶׁשָּׂשִׂים לַפְּרֵדָה.

לְשׁוֹפָר שֶׁל אַיִל מְעֻקָּם
בַּחֲרָדָה יַט אָזְנוֹ הַקָּהָל –
יֶעְגַּם בְּנַתֵּר הַתְּקִיעוֹת
וּבְמֶשֶׁךְ הַקּוֹלוֹת וְצָהָל.

וְנָדַם עִם תְּרוּעוֹת הַיּוֹבֵל;
כְּשָׁנָה, לִשְׁלוֹמוֹ מִי יִשְׁאַל־לוֹ?
מִצְטַנֵּעַ לְמַרְגְּלוֹת סְפָרִים
וּמְכַתֵּר לַתּוֹר וּמַזָּלוֹ.

קַבִּין תִּשְׁעָה שֶׁל יוֹפִי וָחֵן
וּבְרָכוֹת הוּא רָאָה וְהֶאֱזִין.
אֲוִירָה שֶׁל סֻכָּה הַמְּקֻמָּר
אַף זִמְּנוּ „קַדְמוֹנֵי״ אֻשְׁפִּיזִין.

כִּסְעֻדָּה שֶׁל שְׁלֹמֹה הַכֵּרָה –
וְנוֹיָהּ סָר עַתָּה וּפְאֵרָהּ;
קָרְסוּ קִשּׁוּטוֹת הַדְּפָנוֹת,
וְהַסְּכָךְ – זֶה הוּצָא לִבְעֵרָה.

הָאֶתְרוֹג – כְּתֶם־עַיִן מִתְמַלֵּא,
כַּחֲבֵרוֹ הָרִמּוֹן, הֲלָכוֹת;
מְרַפֶּדֶת יְצוּעֵי הַכֶּסֶף
אָז יָרַד לְתַבֵּל מֶרְקָחוֹת.

הָאֶחָד הַמְאֻשָּׁר שֶׁזָּהֳרוֹ
לֹא הוּעַם וְעָלָה כְּבוֹדוֹ –
הוּא סֵפֶר הַתּוֹרָה – לֹא נֶאֱסַף,
לֹא נִגְנַז וַיִּגְבַּהּ בְּהוֹדוֹ.

רָאשֵׁי קְהַל בּוֹרְשָׁה וְשׁוֹעָיו
יָצְאוּ לְ,הַקִּיף׳ רִאשׁוֹנָה.
(כֻּנְתַּת שֶׁמֶן לַתּוֹסֶפֶת
כָּפְלוּ לְעַצְמָם בָּאַחֲרוֹנָה)

וּבִקְרֹא הַחַזָּן לְרָשִׁים:
,עוֹזֵר דַּלִּים – הוֹשִׁיעָה־נָּא״ –
וַיִּשְׁחַר זֶה כְּבוֹד פְּנֵיהֶם,
נִשְׁתַּבֵּר לְבָבָם לְשָׁנָה.

וּשְׁנַיִם ,אַלּוּפִים׳ יַעְפִּילוּ –
,שָׂרִים וְאַדִּירִים בַּתּוֹרָה׳ –
נִבְחָרִים לְ,חֲבֵר׳ לְ,סַיֵּם׳
וּ,בְגִילָה׳ לְהַתְחִיל וּבְמוֹרָא.

וְנִתַּךְ עֶתֶר הַתִּשְׁבָּחוֹת
עַל קָדְקֹד נְזִירֵי ,חֲתָנִים׳
בְּבָחֳרָם ,לְהַשְׁלִים וּלְהַתְחִיל׳
אַף תַּעֲמֹד זְכוּתָם לַבָּנִים;

לִשְׁנֵיהֶם ,מְאַמְּצִים וּמְבָרְכִים...׳
(וּ,כב׳ אוֹתִיּוֹת לַתְּהִלָּה)
בִּקְרֹא ,לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל׳ –
תִּפְרֹשׂ הַחֻפָּה אֶת צִלָּהּ –

בְּשַׁאֲגַת ,נִתְחַזֵּק׳ אַדִּירָה
וּ,בְרֵאשִׁית בָּרָא אֱלוֹקִים –
תְּחִלָּה וְתַכְלִית נָשָׁקוּ –
וְאֵין חַיִץ לַנְּתֻנָּה מִגְּבֹהִים

וְנָסַב לוֹ גַּלְגַּל הַנֶּצַח
וְהֵנַע אֶת רֶכֶב הַיָּמִים;
וּבְחֵיקוֹ – ,יִשְׂרָאֵל וְאוֹרַיְתָא׳

בְּאֵין מַפְרִיד לְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים.

וּלְאַחַר הַסֶּלֶף בְּנֹסַח,
בְּמוּסָף, וּזְרִיקַת מַגָּבוֹת
הַשַּׁמָּשׁ אָז יַעֲבֹט טַלִּיתוֹת
לְמַשְׁהִים בִּנְדָרִים וּנְדָבוֹת.

וְעָנִי אֶל רֵעוֹ יְגַחֵךְ:
הֵן קָרְבוּ יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ:
שָׁם תִּשְׁקַע טַלִּיתוֹ הַבָּלָה
עִם טַלִּית עֲטוּרָה בַּשִּׂיחַ.

„אמר הקב"ה: אני אמרתי שיהו ישראל לפני כ,קח על מים רבים' (יח' יז, ה) — ומאי ניהו ערבה".

„הושענות" בבורשה

הואיל ובבורשה קשה היה להבחין בין „צפצפה שבהרים" ל„קח־על־מים־רבים" שבעמקים הפסולים לבין „חילפא גילא" הכשרה, ואינם בקיאין ביותר בשמותיהם ערבים ש„אשתבחי שמייהון מכי חרב בית המקדש" — לפיכך נתקבל מדרשו הנ"ל של ר' אבהו: וכך היו קורין לה עשירי־בורשה ומהדרניה ברכשם להם את ארבעת המינים, והדרים על חוף נחליה ראום בשוטטם בין השיחים ומלקטים את הערבות, לפי שלשת סימניה: „קנה שלה אדום, ועלה שלה משוך, ופיה חלק". אולם משהגיע יום שלפני הושענא רבה הוחלף השם „ערבה" בשם „הושענא" — וזה שמו וזה זכרו בפי היהודים שם: הבה נלך ללקט ,הושענות' כאן גדלין ,הושענות' יפות וכו'. חיבה יתרה נודעת להם, לערבי נחל, בבורשה העשירה בשיחין ובנות שיח ממין זה, השייכים למשפחה בת כמאתים וחמישים סוגי צמחי זרדים, נמוכי קומה. פריחתם של ערבי הנחל, תחלתה באביב וגמילתם, העושה אותם ראויים לנטילה, נמשכת עד אחרי חגי הסתו ומשבא הכפור הראשון — עליהם נכמשים, ואלה שעומדין בירקותם נקפאים ונושרין. ממלאים הם את גדות הנחלים והפלגים, בתוך הנהרות במקומות שנתערמו גבעות חול וחלוקי אבנים, ונוצר מעין שרטון — לשם מביא הרוח את הזרעים הקטנים בעלי ציצית ושערות. צמחי בר אלה, בכושרם המפותח לרביה וגטטיבית ולצמיחה מהירה — והאיים השוממים מתמלאים שיחים מכל הגדלים, וממצעים את עצמם לשכניהם היהודים.

אם לא ניתנה לבורשה היכולת לספק לתושביה היהודיים את כל ארבעת המינים — להושענא רבה מושיטים הערבים את ענפיהם להם ביד רחבה וכשם ש„נוהגים להרבות במזמו־רים" כן מרבים בענפים: עד שלשה ומהדרין — עד חמישה כשרות בתכלית ואין חוששין על לאו ד„בל תוסיף". ואינם מקמצין בחבטות ובלבד להחיש את ירידת הגשמים, שתתבקש בתפלת המוספים של שמיני עצרת. נתברכה בורשה בערבות, ואין לך נחל, או פלג נהר, או אמת מים, או סתם שדות וכרים שאינם מעוטרים צמח צנוע זה. הגויים, ובעקבותיהם להבדיל היהודים, קורין למינים אלה „ריקיטות" או „ריטור" — ריטליך — ואיזור יישוב שלם שעליו קמה בורשה הישנה נקרא על שמם „ריטיריס" (שם „הומלך" הרב הראשון של בורשה ונטל משכורת של „גולדן" לשבוע ולכן קראו לו ד"ר גילדינר רב ובמבואיו נבנה ארמון הרבי מבורשה) ילדי בורשה חיבבו את ה„ריטליך" ועשו מהם „פייפאליך" הם משרוקיות ששרקו בהן (ואולי כ„זכר לדבר" להם מכוונים דברי ר' אבהו: „אני אמרתי ומה ניהו — ערבה — והם שמו עצמם כצפצפה שבהרים" (יח, יז). „כלומר — עשו מהם צפצפות־ וצפצפו בהן), שיהיו ישראל לפני כקח (שתול) על מים רבים. אלא שילדי ישראל מבורשה קדושים הם ואינם כפויי טובה כלפי הקב"ה שהשפיע לנהרותיהם רקיטות למכביר, והבדילו בין הריטליך שעשו מהם צפצפות והחרישו בהן את אזני־הוריהם העצבניים, והעלום בדרגת הקדושה, וב„ל"ג בעומר" התקינו מהם את קשתותיהם לזכר תלמידי רבי עקיבא. שיצאו אף הם בקשתות ורמחים נגד הרומאים, מחריבי ארצם ולמיוחדים שבהם הוסיפו שם שחיבה ואהבה ובקשה כלולות בו והוא השם „הושענות".

העצים שצמחו בבורשה

עצים רבים ושונים — בורשה מלופפת היתה מהם. צפופים צמחו להם על קרקע ספוגת מים ועל שלגים מתמצים ישלחו שרשיהם, והקור באקלים החורפי היטיב עמם להגדיל ולהרבות צמחייתם. האלונים גבוהי־הקומה, המחטניים ירוקי העד, דמויי הפירמידה. מהם דמו לאיזמל בקצותם החדים. האשוחים הקלים, שעציהם נסחבו לבתי הנסירה הרבים שבסביבת בורשה. האשור שעציו קשין וקורין לו בו"ק, (מדינה שלמה בקרפטים המזרחיים נקראת על שמם — היא בוקובינה) ואפשר שהם־המה ה„בכאים" שבמקרא שמסיקין בהם את תנורי החורף. הקדומים שבהם — יד הבורא נטעתם והם מתגאים על כך, ובגאוה נושאים את ראשיהם אל עב, ונראים כמטהרים ומטאטאים ומנקים את השמים מענניהם בצמרתם. גם האגוז עתיר העלוה, הערמון המצוי, הוא הדולב עם נופו העבות, אזרח חצי האי הבלקני, השיטה והאורן, הוא ה„פינוס", עץ המחט המגדל עלים ומניב איצטרובלים — כל אחד מהם וגדלותו, מתנשא ומתגבה על אחיו הגאים. ואין צריך לומר: הברותים — הם רוכבי שמים בגבהם ובגאותם — שחקים. ארבעה מהם נועזו לעבור את גבול היער והבקיעו לבורשה; שניים מהם התיצבו משני צדי השער המוליך לחצרו של לוזער שטיימץ ושמרו על ביתו בגאוה וגאון, מדה שבעליהם לא היה מנוקה ממנה, ושנים אחרים ביקשו להם את בית מגוריו וחנותו של שלמה לייבוביץ הענו וחופפו עליהם מגבהי־מרומים, כאילו רצו להבליט בגבהותם את ענותנותו של השוכן מתחתיהם, בענות רוח, ומוסר השכל מבצבץ במחשבתו על „גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם" (קוהלת ה, ז).

על ארבעת הענקים עלה הכורת — שנים הראשונים — רעם המם הסתדקו ויפלו שדודים הם וקניהם הרבים שבין בדיהם „אמות על בניהן" נתרטשו. ושנים האחרים — עלו עולה כליל בשריפה (שלפני הגדולה), קרבן כהלכה על נסכו — הם יינות ונפט וחומץ וספיריט ו„שוסבורשס" ושמן ועטרן ועוד משקין — על לבונתה — הם הבשמים והקנמון והקידה ושאר קנים נודפי ריח — ומנחתו־סולת, וקמח אורז וגריסין, קמחי־תירס ושיפון, ושבולת שועל ושעורה — כל זה שנמצא בחנותו של שלמה נישא בלהבות ליל השבת, לא נשאר לשלמה בלתי אם גויתם החרוכה ואדמתם, של עציו . — לעומת העצים אדירי הגובה והגאוה עמדו להן הערבות בשפל רוחם, חבויים בירכתיים, מכונסים בתוך עצמן, ומתיצבים בעת דרוש לרשות היהודים, בהכנעה ליד הנחלים, בפאת השדות, ובמקצעות האחים, ובפאתי האפרים. אך נראה שיח כפוף על פלג מים לצד מעין ושלולית ואגם — מיד ידעו והכירו שההושענות מצפות ללקיחתן. בייחוד היטיבו לעשות זאת הערבות שבקצהו הדרומי של בורשה, בצד הריטריס בסביבת בית העלמין הישן והראשון.

שמם הלך לפני ערבי נחל נאים, אלה הגדלים וחיים אצל בית החיים (ח"ו שליקטו הושענות מהשיחים שבתוך שורות

המצבות שאסורים משום „לועג לרש״ — הללו שארחו לאבני הזכרון שחוקי הזמן בבדידותן הקודרת השחו את קומתם וסוככו על בלותי האותיות הדהות מרוב ימים, והחליקון בעליהם ברשרוש חרישי, גזירה שמא ידריכו את מנוחת הטמונים תחתן. אלה — דממה קדושה חופפת עליהם, ונער הבא ללקוט זרדים ולקטוף ערבות — ידו לא תגע בדליותם. סחור־סחור ישוטטו להם ילדי ישראל, בחשאי יתהלכון ובצנעה ידודון והלב רוטט מפחד טמיר. ובדמדומי השחר המפציע בניצוצי קרנותיו את חשכת ליל הושענא רבה מתחילה עינם החדה להכיר בעפאים דקי הקנה שמושכים עליהם כנחל הוישיבה: את נחשולי מימיו, שלגדותם הם צומחים ומאדימים את קנותם, ומחליקים את פיהם — ובלבד לשאת חן וחסד בעיני נערי בורשה הבאים לפקוד אותם מדי שנה... וכיום? יוספים ערבי נחל אלה ומתמידים בנביטתם וצמיחתם רבה כשהיתה. אולם ילדי החדר אינם פוקדים אותם, כלתה רגל יהודי מבוא במחיצתם, עומדים הם ביפים ובנוים — ובעלבונם, הוסר מהם שמם המפואר, גלה כבודו, ותהלת הושענא הסתתרה, וישובו להיות זרדים ומקלות ורקיטות מתפצלות פצלות, מחשוף הלבן, לעשות מהם צפצפות וכלי שריקה לעגלים ובני צאן, המלחכים את עליהם המשוכים מעל ענפיהם המאדמים — פקעו דיני ה„שולחן ערוך״ ו„הלכות הרמב״ם הלכו מהם ואין „פוסל״ ואין „מכשיר״ להם ומונה מנין לבדיהם — אין, וסופר מספר לעליהם — מחבק אשפתות. זנחה ההלכה את בת טיפוחיה, אחות יחידה לשלשת אחיה ותשלך את הערבה תחת אחד השיחים.

חג הפסח

„אל תגזול דל, כי דל הוא״ (משלי כב, כב).

ניצול ושביתה באפיית מצות של פסח

אפית המצות ואזהרת „לא תעשוק את אחיך״

הירשל שכננו היה מקבלני במפעל לאפית המצות, בחודש ניסן שארכה שבועיים. את ביתו על כליו ועצי ההסקה מסר לידיו חיים־מאיר שטיימץ, מותיקי אופי המצות. את חשבונו של הירשל עם חיים מאיר לא הכרתי (אולי למחצה לשליש ולרביע) אולם חשבון אחד נשאר תקוע במוחי ולא שכחתיהו מפני שנגע במישרים אלי. נוהג היה הירשל, כשאר אופי מצות, לשכור את פועליו העושים בלישה וגלגול, ניקוד בגלגל שינים ואפיה ועוד, מלאכות תמורת אפית מצותיהם התשלום היה קילו מצות ליום שתים, שלשה ויותר, הכל לפי כח העושים ופריון העבודה, וגם במעות, את העבודות הקטנות (מדידת קמח לקערה, יציקת המים, הגשת המצות לתנור) נמסרו לידי קטנים. אני בהיותי קטן — נבחרתי לעמוד 12 שעות בין שקיקי קמח ללא הפסק כדי לצאת משם בערב כחול לבן, כטוחן מלידה. השכר היה, כערכך, חצי קילו אפיה. והנה אירע שאדם אחד, לאחר שגמר, את אפית מצותיו, בא ליטול את השקית ומשלא נמצאה הודיע ע״כ להירשל וביקשו להחזירה לו. ולפני לכתו, „כבד׳ את ה„קמחן׳ בסטירה שלא לפי כחו, בגלל התביעה ל„טיפה׳. משנמצאה, לא זכר להחזירה, אבל להזכיר לי את עוון האבידה לא שכח — ויאת יום החשבון. מחכה אנכי בכליון עינים (ובפישוט ידיים למשש את שטרי הנייר הטריים, שהתחילו מהלכים בכפר עם כניסת הרומנים והנה חשבון משתטח לפני (חשבוני הראשון מימי ילדותי) חשבון זועק חמס, משמים ומדכדך: „עבדת אצלי עשרה ימים שכרך — 20 ליים; אחותך נעדרה מהעבודה שעתיים — הרי עשרה ליים. פחות, מחיר השקית שאבדה אצלך — 12 ליים; ממך מגיע לי סכום של 22 ליים וממני מגיע לך — 20 אני מוותר לך על שני הזהובים. אתה אינך מבקש דבר ממני ואני ממך ג״כ לא. לך לשלום ופסח כשר — ואני חוזר הביתה בידיים ריקות (בזמן נקיון הבית נמצאה השקית, אולם כספי לא נמצא. בליל הסדר קראתי על עצמי את הפסוק (מהברית בין הבתרים כי גם אותי „בתר׳ הירשל כהלכה) שבהגדה: „ועבדום ועינו אותם... ואחרי כן יצאו (בלי) רכוש גדול״.

„נוהגין ללוש מצת מצוה בערב פסח אחר שש שעות שהוא זמן הקרבת קרבן פסח״ (או״ח תנח, א).

מצות של ערב פסח

נוהגין היו בבית אבא, שבליל הסדר לא היו מסובין מיד אחרי שובם של הגברים מבית הכנסת. לא מחמת התבשילין, שעדיין לא הוכנו כל צרכם — הללו מעודם לא נגמרה מלאכתם וזה בגלל ה„חרעמזליך׳, מיטב מטעמי החג, שלא יתואר שולחן ערוך בלעדם ודא עקא — הם נחטפים בעודם במחבת הטיגון. תאמר ש„הסיבה׳, זה כסא המלכות של אבא שלא נתפנו להכינה — זו הוכנה כבר מבעוד יום: רפודה ורצופה כרים מונחת היא ומצפה לעליתו רבת ההוד של אבא, שנכונה לו מלכות לשני לילות ללא ערעור אנטי מלוכני וללא טענת ירושה מצד חמש בנותיו ושני בניו, שהגדול בהם מיצג בערב מרומם זה את „שני הבנים׳ הראשונים ואילו השני הקטן, הוא פישל, את השנים האחרונים. אם כן אם לא מסבה זו ולא מטעם אחר — מפני מה לא מקיימים בליל ה„סדר״ אצל ר׳ וולף את ההלכה הכתובה ב„עברי־טייטש״ בראש ההגדה של פסח״: קדש — „תכף בבוא אבא מבית הכנסת מקדשין על היין״? — השאלה תתורץ בשאלה אחרת: כיצד אפשר לשבת ל„סדר׳ אם מצות חסרות בקערה?! המצות בביתו של ר׳ וולף — שלש מעלות להן זו למעלה מזו: הראשונה — מצה פשוטה לחמא עניא והיא היעודה לבני הבית; שני סלי חורי מלאים ממנה; השניה — מצה שמורה עבור אבי המשפחה, ארוזה במספר בתוך כיסוי בד שטרם הכניסו בו את הכר; השלישית — מצת ערב פסח לצורך ה„קערה״, לשני הערבים, שבלעדיה לא יתואר ה„סדר״ אצל ר׳ וולף והיא החסרה אותה שעה בבית והיא המעכבת את עריכת ה„סדר״, מיד עם בואו מבית הכנסת. שלשת סוגי המצות — שלש דרכי עשייה להם: מצה פשוטה נעשית בידי כחות מעורבים, בחורי ובחורות והשיחות שמתנהלות בשעת דיקוק המצות אינן נדבבות על טהרת הלשון; מצה שמורה נהדקת בידי גברים בלבד וקוראים עליהן „לשם מצת מצוה״; מצת ערב פסח — נאפית לאחר עלות מגלגליה מן הרחצה במקוה ואומרים עליה את ההלל המצרי.

מצה זו — תאות נפשו של ר׳ וולף ובגללה עריכת ה,סדר׳ מתמהמהת. בנותיו — שמורות עיניהן צונחות על עפעפיהן וגוררות את הראש אחריהן. ר׳ וולף הוא מוכן ומזומן למנות את בנו הגדול לשליח לדבר מצוה, לצאת ולהביא מצות ערב פסח מידיהם של ידידים, שיש להם יותר משש מצות — ארבע מצות הוא צריך, שתים לכל ערב, (שהרי רק על שתים בוצעים) ,כהן ולוי׳ — ואילו ,ישראל׳ אפשר ליטול מה,שמורה׳. מדוע, אפוא אין לוולף מצה שמורה? — מפני שמשני ק״ג שקנה לשמורה, קשה להשאיר מקצת קמח לערב פסח, כפי שעושים אחרים, שמדת קמחה גדושה היא, וכך היה מנהגו: ערב פסח הולך היה לבית האפיה וסודר עצמו בין ה,ורגרים׳ לשם ,מצת מצוה׳ והמצה — דבק במקום זה ועבה במקום אחר וקרנים מידו לה, כאילו לא מצה כאן אלא גלגל מנסר שבמנסרה (צירקולר) וסופה, שחציה נחרך וחציה רך כעוגת רצפים. תוך כדי עבודה בוחר לו ר׳ וולף ארבעה בעלי בתים, באפותם את שמורותיהם ומודיע להם, שבערב יביא ה,בחור׳ שלו מצה שמורה למען החליפה באחת מערב פסח. הדבר חזר ונשנה כל ערבי־פסחים. מסחר חליפין זה היה מרדים את בני הבית ובשבתם לסדר, העינים נעצמות ומוכנים היו לוותר עליו ועל הסדר כולו. משנכנס אבא לבית וברכת ,,יום טוב" על שפתיו, רגליו הוליכוהו לכסת, שהשמורה טמונה בה, שלף מתוכה ארבע מצות — לשמחת בני הבית: הנה ה,סדר׳ בדרך, אלא שהאכזבה לא בוששה לבוא, כי תחת להכניס את המצות בתאי ה,קערה׳ נמסרו לידי בנו, באמרו: לך והביאן למשה ולבעריל וליעקב לייזער ולאברהם הירש — והם יחליפו לך כל אחד את מצתו.

הדבר חזר מדי שנה בשנה ועד שבוצעה עסקת החליפין כבדו עפעפי העינים / את ה,הגדה׳ הגידו בעצלתים / משהגיעו לנטילת ידים / כשלו מגשת הרגלים / לקיים ,רחצה׳ במים / המאכלים נתיבשו על הכיריים / טעם המרק — כמי אפסיים / והכל נאכל בלי רוח חיים / הכוסות לא נשתו ארבעתיים / האפיקומן — נתקע בשיניים / ועם קנות הגדי בזוזיים / עלתה נחרה עזה שבעתיים / ויהי בקרא אבא ,,ברוך שומר הבטחתו" — הבטיח לעצמו נער השליח, והוא בנו הגדול, שאי״ה בשנה הבאה — שוב לא יצטרך להתרוצץ אחרי מצות. כי בלבו בשלה תכנית, לכאורה פשוטה, אבל חשובה: לאבא תהיינה מצות משלו ולא יהא תלוי במצותם של אחרים.

ויהי כי הקיפו הימים וימי ערב פסח הופיעו בכל הדרם והביאו שמחה בלב ה,,בחור" שמלאכתו במאפית המצות היא לישת הקמח לבצק. הנקל לו לעשות בקמח אביו מה שעשה בקמחם של אחרים: הניח קמעה בשקית שנתלתה בין יתר אחיותיה התלויות ועומדות וממתינות להורדתן בערב פסח. בזהירות רבה הריק באותו יום את מקצת הקמח לתוך קערת הלישה, יצק מים במשורה, לשם לבצק ועשה מהם ,,מיירה" (כנראה שיבוש מ,עומר׳ שמביאים בפסח וזכר לו — הוא הבצק טרם חלוקתו ל,,טייגליך" — נתחי־עיסה) חילקה לשנים־עשר חלקים, שהתחילו מתגלגלים תחת ידיהם של יהודים לבושי־קפטנים וחגורי אבנטים וחבושי שטריימלים. משנרדו מתוך התנור, הצהיבו פניהן של המצות ומספרן כמספר שבטי ישראל ובעיני בנו, יוזם ההפתעה, כשתים־עשרה אבני־האפוד המשובצות בחושן המשפט. אבא, הוא מדמה בנפשו מתוך חדות יצירה, לא יצטרך לבקש שימירו לו את מצותיו ויוכל הוא ומשפחתו לישב מיד מסובין לשולחן הסדר. שתים עשר המצות הונחו בקצה המטה עטופות במגבת נקיה. הבן מזמין את אביו לפאת־המטה, מגלה טפח מהמטפחת ומתחתה מציצות מצות זרועות נקודות צהובות־תאוה לעינים — אלה הם מצותיך, אבא שתים־עשרה מצות — ערב פסח; יהא לבך סמוך ובטוח שהן תספקנה לנו לשני ה,סדרים׳ וגם לימים שלאחריהם. המצות מובאות בהנאה רבה ובקורטוב גאוה הביתה וימלאוהו שמחה. מסדרים דברים הטעונים סידור, לובשים בגדי חג והולכים לבית הכנסת.

בשוב הגברים הביתה מצאו את הבנות מסובות לשולחן והבן הגדול עולה ויושב ליד כסא אבא, מוכן ומזומן לשאול את קושיותיו, כי חג החירות היום בן־חורין הוא מלהטריד את עצמו ואת אחרים בסחר חליפין לפני קידוש היום. אולם לתדהמתו שומע הבן את קריאתו של אבא: לא עת ישיבה לסדר עתה, עליך, בני, ללכת למרדכי ולטוביה ולשלמה בער ולשמואל... הבן אינו מעיז להפסיקו: הלא מצות משלך ברשותך? שהרי לנו שתים־עשרה מצות ואנו אין אנו צריכים כמספר הזה? היא הנותנת אומר אבא לפיכך לך והבא להם ממצותינו כי כן הבטחתי להם, אחרי שגילית לי את אוצר המצות. הבן קם ממקומו, כי חזקה עליו מצות אבא ויקרא על עצמו את הפסוק: אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד..." הגורל אם נגזר עליך לכתת את רגליך בליל הסדר — כל תחבולה לא תועיל לך. עליך לקיים בפסח דורות מה שנאמר בפסח מצרים ,,...נעליכם ברגליכם (ומצותיכם) בידכם — פסח הוא" — לך ופסח ודלג מבית לבית, מוליך ומביא מצות ערב פסח לבתי ידידים.

ר׳ וואלף ובנו — מקצהו העליון של בורשה

„והשיב לב אבות על בנים"

שמע האב בקול בנו ויתיצב מול מצלמתו שהופעלה ע״י „לחצן׳ אוטומטי — ויצל את דמות דיוקנו לכל פרטיה ודקדוקי־מלבושיו ואתו — גופו של קרן זוית זו מצד קדמה. הבן המשגר את חיוכו המלאכותי לעבר המכשיר המנציח את המעמד — הדרכתו את אביו לעשות כמוהו — לא נשאה פרי, שכן פגעי הזמן ותלאותיו סתמו בעד שפתי ר׳ וואלף מתת מעבר לבת־צחוק כלשהי. אותו וואלף, שגם בהשמיעו את אמרות חכמתו וחידודיו העלה צחוק עליז על פני שומעיו — נבצר ממנו מלגחך גיחוך מאונס, אם שפניו מעידים על חפצו למלאת רצון בנו המזרזו לכך, וכבר הכינו עצמן שפתיו להיפשק ולהחוות חיוך, אלא שנשגב מכח בינתו הצורך והכורח בקבלת פני הכלי המזומז, הניצב על שלשת כרעיו, בפנים מאירות. ישחק לו הנער כאוות נפשו — ולו — **דיו בזה** שעומד על ידו ועושה מעשה־נערות. מילא — „כרחם אב על בנים" — ואפילו בפחזותם. האין כאן אבק של עבירה על לא תעשה לך פסל... חלף הרהור במוחו של ר׳ וואלף.

ר׳ וואלף שטיין „הגדול" (ובנו גדלי׳)
החלק השני (והקיצוני) של הרחוב העליון

הימים — ימי שלוותה של בורשה, בהיותה בנויה על תלה, כלומר — ליד רחובותיה הארוכים והקצרים, בשולי הרים וגנים ולגדות נחלים ונהרות. רחוב אחד ארוך (כ־¼ ק״מ) המשנה במהלכו את כיוונו, מתמשך מתחנת הרכבת ופונה מזרחה. כמחצית המיל לפני שמגיע לקצו — מטה הוא את עצמו בעקמומית חדה ועובר לכביש העולה קצת צפונה, הרה ,פריסלופ׳ ומשם — לבוקבינה. (עקמומית זו — היא שהצילה חלק זה של בורשה ומנעתו מלעלות עולה כליל בשריפה הגדולה, שהרי להבות האש שנישאו על כנפי הרוח, פנו בקו ישר לצד ימין. שרפי הרעפים שהועפו מהגגות היוקדות נתקעו במימי הוישיבה — ותשקע אשם. עיוות טופוגרפי זה ליד ביתו של יצחק שטיינר, עצר, אמנם בעד הבעירה לקטע זה, אבל גם מנע מתושביו את כניסתם לבתי האבן והלבינים, שלהם ,,זכו״ אחיהם הנשרפים, שבבתיהם אחזו השלהבות.

במרחק מה מהעקמומית, מול ביתו (הבלתי נראה) שמצד שמאל וע״י נהר הוישיבה שמימין, ניצב לו ר׳ וואלף המכונה ,,הגדול״ (להבדילו מיתר ה,,וואלפים״ הנמוכים ממנו) יהודי יקר המצויין בפשטותו וביושרו, אהוב וחביב הקהל ונעים הליכות עם הבריות והברקותיו ששפעו מפיו בשעת שיחה — נישאו ונישאות עד היום בפי יהודי בורשה). לצדו עומד בנו גדליה — ושניהם מבליטים את הבדלי הדורות בחיצוניותם. ר׳ וואלף — לבוש קפוטה שאת גילה קשה היה לקבוע, החופה על בגדיו המרופטים שמתחתיה; כובע הסמט הדהוי מכסה את מערומי קרקפתו הצופנת בקרבה חכמה ופיקחות המציצות מדרך עיניו. ואילו בנו — תלבושתו מוכיחה את העדר חוש הפרופורציה, לבלי השאר אף מעבר צר בין לבישת האב ללבישת הבן, מאידך — מתקרבת היא התלבושת ללבושו של הפוסע לתומו מאחור, הגוי, להבדיל, אכר מאכרי בורשה, לבוש מדו־הבד שלו, כובע הלבד שעל ראשו, אפודת עור הכבשים התלוי מקופל על שכמו ונעלי הסוליות (,פוסטולות׳ — משורש יוני־רומי שפירושו ,נעלי האפוסטולים — השליחים) לרגליו. טיפוס מטושטש ומזכרת זולה מהשכן שלצדו ובתוכו חיו יהודים את חיי הנכר שלהם בפרק זמן שלמעלה ממאתים שנה. וקיים מה שנאמר: ,,השוכן אתם בתוך טומאותם״ (ויקרא טז, טז). ר׳ וואלף ואחיו הלכו ואינם ובורשה נתרוקנה מהם ואילו הוא הגוי ובני עמו — חיים וקיימים ותימלא בורשה אותם.

בהיעתר אבא לרצון בנו לעמוד עמידה נכונה באמצע הרחוב ולהציץ לעבר המצלמה לא היו עיניו נטויות לצעצוע שהציב בנו וסגר על התנועה, כי לבו נתון אותה שעה בשתי נקודות יקרות לו — מצד ימין, מעבר לנהר ב,אינטרואדור׳ עמד הבית בו התגורר ומשם הוציאו את רעיתו האהובה רחל והוליכוה לבית עולמה. מצד שמאל — הבית שלו שחיה בתו החרוצה הגישה לו מנחה לעת הזדקנותו. בית משלו, כי שבע נדודים וטלטולים היה אבא טרם נכנס לשבת בו. חמשה בתים אירחו את האיש היקר הזה ואכסנוהו, אותו ואת משפחתו הגדולה.

ביתו של חיים־מאיר, של לייזר הערשטיק, של הירש ברכה׳ס, של שמואל — איזק׳ס ושל יהושע רפואל׳ס. הצר שבכולם היה הבית האחרון. ראתה חיה בתו בצרת אביה והתחילה לאסוף את הממון שביד לוויה ומעבידיה ושיקעתו בבנין, במגרש שרכש אבא, שהמתין לגאולתו מטיט היון שכסתו. כאן מצא אבא מנוח לכף רגלו ומרגוע לעצמותיו התשושות ולא הוטרד עוד ע״י משכירים, לא טרדת ממון ולא טרדת יציאות. מכאן לא יצא — שהוציאוהו ממנו והוליכוהו לבית עולמו. מכאן, מבית זה העפילה בתו שרה לישראל והוחזרה אליו — ועלתה בשניה. מכאן יצאה שפרינצה בתו והערימה על השלטון האנגלי בעלותה על דרכון אחותה ובאה ארצה אף היא. ,,מפני הרעה נאסף הצדיק״, כדי שלא יראה בצאתם של שני יוצאי ירכו האחרונים, יציאה אומללה.

אפרים־פישל, בנו־זקונים, יצא את הבית הזה ל,מונקה׳ הונגרית ולא הוסיף לראותו. חיה־דבורה, בתו הגדולה, שבנאתו בזיעת אפיים מכסף עמלה — הוצאה ממנו בחוזק יד מרושעת ותובל לגיא ההריגה. בנו הגדול של ר׳ וואלף ,זכה׳ לראות את הבית אחרי החורבן וימצאהו בריקנותו המדכאה... גלה כבוד ממנו ובעודו בודק ובולש אחרי שארית כלשהי למזכרת׳ דאבון, הלם שממונו על ראשו וינס ויצא החוצה בטרם תיטרף דעתו עליו.

קטע זה של בורשה — יישובו דל אוכלוסין היה: בס״ה 23 בתים (שני ם מהם — מגורי הצוענים) שנבנו לצדי הרחוב ונשענים לרגלי ה,,איידלס־ברג״ (הרה של איידל — אשת ר׳ יוסף — מרדכי ורצברגר) על הר זה,ניבא׳ ר׳ וואלף שלא ירחק היום והרה של איידל יעבור לרשותו. בהישמע דבר החזון המרכסיסטי הזה נעשית בורשה כמרקחה. האפשר שר׳ וואלף נתפס למינות שמאלנית?! משנתבקש לפרש דבריו, ענה: שלמעשה תהליך העברה כבר בעיצומו, כיצד? — מדי יום נתלשים גושי טיט ועפר נמסים מן ההר, גולשים וממלאים את חצרו יון־מצולה. עוד מפולת קרקע זו מוסרה — ואחרת באה במקומה — ואין לדבר סוף, אלא אם כן כל ההר יעתק ממקומו וימצא את מנוחתו עדי עד בשטח שמאחורי ביתו וממילא ברשותו ובבעלותו.

ראויים הם דיירי שכונה זו, שכוה״ש ראם יום־יום בעניים ודלותם, בשבתם בביתם ובצאתם לפעלם, ביום שמחתם, וברגעי יגונם, שזכרם יעלה אחד — אחד, לפי מקום שבתו בקצה בורשה. אמנם שני הבתים הנראים דוקא הם לא בתיהם של היהודים נינהו, שהם מגוריהם של משפחות הצוענים. ששה בתים בנויים היו לפני בתיהם, אחרי פתולו של הרחוב ואלה הם דייריו: הערשל דבורה־פעריל׳ס פרוכטער, פקיד בזמן חטיבת עצים ביער (שאפער), שבין פסח לפורים קיבל לידיו את מאפיית המצות של יודא־מאיר שטיינמץ בקבלנות; לייזער שטיין — נגר, ציוני נלהב, עלה לישראל על ה,,צ׳רטיפיקט״ של אחיו — כאביו, הוא ואשתו ובתו. הבת הגדולה, רעכיל (קיוצה קראו לה), טובת לב וחסרת תקוה, כרבות מבנות גילה, לחסות אי־פעם בצל חופת חתנים. ישבה והמתינה לעזרת ישראל, לעלות ולבוא — ועיניה רואות וכלות — עד שבא הצורר ופתרון למצוקתה בידו. וואלף שטיין — בית מגוריו האחרון, שבתו חיה הכניסה אותו לתוכו אחרי שנות נדודים מדירה לדירה. מכאן עלו לישראל שלש מבנותיו ואחד מבניו.

עומד היה שנים רבות מגרש שמם, כולו טובל בביצה טובענית שהצמיחה חרולים וקמשונים וצפרדעים מקרקעות בקרבה.

שני השכנים מימין ומשמאל כרסמו ממנו שנה־לפנים ולא שעו לתוכחת הנביא עמוס שהרעים בשעתו: „הוי מגיעים בית בבית (מחוסר ספר תרי עשר ומריחוק הידיעה בו) וכולי, כי גם ר' וואלף לא שעה למעשיהם, שבינתיים התגורר בבתים שכורים. אולם בראות חיה בתו הזריזה, בעניה של המשפחה וחשה בצער הטלטול הבלתי פוסק (כשש דירות) קמה והקימה בית על המגרש. ציותה בתוקף על „תיקוני גבול" — ור' וואלף בא אל המנוחה ואל הנחלה.

הבית השלישי הוא ביתו של שלמה אדלר (היגר לארגנ־טינה הוא ומשפחתו וזיידל בנו) בתו מינגע נישאה לאברהם סאבו הנגר ובספות משפחתו באושויץ עלה לישראל.

בבית הרביעי התגורר מתת(יהו) פולק יהודי פשוט ושמח בחלקו, בעל חנות חסר קונים. בנו ר' אריה ושתי בנותיו עלו לישראל. בבית החמישי שכנה משפחתו של אברהם־לייב מנדלוביץ, סוחר בהמות מצליח, כמעט כל בני ביתו עלו לישראל, והתערו בה. אחרי ביתו נראות בקתותיהם של הצוענים ועל ידם במעליהם בית הקברות של הגויים ובחזיתו סמוך לרחוב קבוע סמלו של המקום — צלוב על עצו וגג מקומר מעליו והטריד את דיירי ה„חלק העליון' ללחוש את הפסוק בדברים סוף פרק ז' — עשרות פעמים ביום.

על ה„פידיענאק" (בו"ק בפי הגויים) הזה נתגלה תינוק מת שהושלך ע"י אם צעירה אומללה שנעזבה ע"י מאהבה היא ופרי אהבתם תחת המצבות.

בפעם הראשונה ראתה בורשה ועדה רפואית מהמח־לקה הפתולוגית באה מסיגט ועולה על בית קברות נוצרי ורופאים מחתכים בבשר המת, יושבי החלק העליון ידעו מיד את כל הפרטים. אם נוצריה לא נשואה הפקירה תינוקה בעודנו חי, היא ובועלה, שנאסרו שניהם, נכחו עת ה„ניתוח" המבחיל והמחריד. (אווזי ישראל שבסביבה לא חששו מפני „קדושת" המקום כי עשביו הרעננים קסמו וקרצו להם ממרומי הגבעה וריחם דגדג בחרטומיהם הסמוקים — וישיגו גבול זרים —„כהנהו עיזי דאכלי חושלא בנהרדעא" (ב"מ קטז.) ולא פעם קרה ונתפסו ב„כלכלתם" כשזפקיהם הצחורים מלאים ודשנים מדושני דשא רק וענוג — ועל בעליהם הוטל לפדותם משביים) אחר השטח הריק התרומם ביתו של ר' שמשון, יהודי יר"ש בר־אוריין ופחות „בר־מזל', אב לבית גדוש ילדים שהקשה עליו ועל אשתו טובת הלב לפרנסם. את מחיתו מצא בשתי דרכים: ממלמדות ומחנות — זו וזו דלות היו חדרו' — דל־אוכלוסין וחנותו־דלת־סחורה וקונים לא היו. בניו עלו לארץ. סמוך לבית מגוריו של ר' ברוך מנדיל חותנו ואשתו מירל עמד. שניהם, איש ואשתו מלמדים היו, מירל לא רק מלמדנית — כלומר „רביצין' היתה אלא גם מטיפה לבנות ישראל, המבקשות תורת „צאינה וראינה" מפיה, גם מוסר, ואת שבט מוסרה היא מוציאה לרחובה של בורשה ומורידתו על ראשי הבנים החוטאים חטאת נעורים. בחלק מבית זה גר ר' יודל יאמפל חתנו — מלמד אף הוא. נמצא שבשני הבתים הללו שכנו אחר כבוד ארבעה מלמדים זה ע"י זה שמספר תלמידיהם גם יחד לא עלה על שני מנינים, כמות שהיתה מספיקה למלמד אחד, אחריהם נראה ביתו של חיים־מאיר גאנז, פקיד יערות. בניו ובתו רחל עלו לישראל. לידו ביתו של יצחק גאנז אחיו שעבר לזיבנבירגן. אחריו ביתו של ר' יונטל גאנז מלמד, ופקיד יערות ורודה מצות מהולל ואידיס אשתו. ביתו של סאבו מרדכי הנגר (אבי אברהם). ביתו של פישל דוד, יהודי מטופל בילדים ועני עד דכה, ותמיד שמח, סגי נהור למחצה ושדכן, שבקושי ראה את המשודכים ולעתים רחוקות זיווגו עלה יפה. למעלה ממנו ביתה של האלמנה חיה־רחל ובתה פייגע אשה כבדת פה שנתארמלה מבעלה בעודה צעירה, כלכלה את עצמה ואת בתה, בגנת הירק הקטן שמאחורי ביתה. על ידה עמד ביתם של אברהם־חיים־שואלס ושואל בנו — שניהם מלמדים. אחריהם ביתו של זיידל פרוכטר בעל נכסים וסוחר זריז. בביתו הוקצה חדר עבור חתנו ר' שלמה יוסף, לימים רבה האחרון של סקולן. ביתו של מאיר פולק בעל עגלה להובלת עצים וסחורה, מבעלי האגרופים שהגויים חלו ורעדו מפניו. לידו, בבית נמוך התגורר ר' צבי ולטר המלמד ואשתו ה„בריה' ריסע ובניהם, בני־תורה. משה בנם עלה ארצה, אחרון התושבים שסגר על בורשה ממזרח היה ר' אידע־הירש פולק אבי משפחת של בעלי עגלות. בלכתו לעת זקנתו בוקר וערב לבית הכנסת שיטה בילדים והזמינם שילכו אחריו ויחפשו את האבידה שאיבד — באשמת בני מעיו שהתמרדו בו. בערבי שבתות ובמוצאיהן נתקיים מנין בביתו. בהיות ביתו בסוף העיירה, שימש שמו ציון גבול למקום וכן אמרו „מיהודה־הירש (במזרח) עד יוקל" (במערב).

בימים האחרונים נבנה אחריו עוד בית, והוא ביתו של אלתר הרשטיק — גיסו של יעקב הערשטיק — וכאן בא יישובו היהודי של בורשה לקצו. מכל הבתים הללו הוצאו יהודיהם ביום צרה והובלו לטבח — פרט לתושבים הצוענים שהיו ה„פסול" במשפחת יושבי הרחוב העליון — הם שנשתיירו במקומם והשמחה היתה במעונם, וידגו לרוב וימלאו בתיהם, העמידו בנים ובנות, נפחים וכלי זמרים ויושיבום בבתי שכניהם היהודים.

נחל ה„וישיבה" מתמרד

האופק שממול העטוי עצים, מסתיר את הכביש ההולך ועולה הרה פריסלופ ומתמשך משם והלאה עד בוקובינה. מצד ימין זוחל נחל הוישיבה בזרמו העליון (מכאן שמו — לפי יסוד סלאוי) שמוצאו במרחק של כ־15 ק"מ ליד פרשת המים של רכסי הרי הפריסלופ המערביים, שם מגיחים מימיו בסתר צוקים, עשבי בר ובנות־שיח, ממעין ה„גישאו" — העליון וקולחים מערבה באפיק צר ההולך ומתרחב עם בלעו לקרבו, בשטף מרוצתו, מימיהם של הפלגים והאובלים המתמצים מההרים ומחכים לו משני עבריו. מימי הוישיבה בגברם ובגאותם פוגעים בשטפם בכביש שנכבש לצדם ופוגמים בו בד"כ בעונת הסתו, בהישמע הדי הרעמים הנבקעים בראשי הנקיקים וחשרת עבים משחירה מאיימת בשמים. אפיק זה שלפני ביתו של וואלף מכין את עצמו ב„דחילו' לקראת שטפון עז וחריף. הצפוי ועשוי להפוך את כל ככר הנהר לאגם מים עזים וזידונים. ימות הגשמים מתחילים בזעף, קרעי עננים ה„חרדלות" שבמ"ש „מקואות", מתגלגלים במורד, ומטרות־עוז מניסים לבתיהם אדם ובהמה.

ביקש (וולף) לישב בשלוה — קפץ עליו רוגזם של עוני וצער...

השביל ל„אינטרוואדור"

אינטרוואדור — פירושו „בין שדות ואפרים". איזור זה — רק בית יהודי אחד ויחיד נשתכן בו — הוא ביתו של ר' אליעזר הערשטיק, יהודי שעסקיו עסקי יער היו, שעקר לדורנה ושם הרחיב לו המקום ומצא את פרנסתו בריוח. בית זה עמד זמן רב ריקם, שמרוחק היה מן היישוב קמעה. אליעזר זה שם עיניו על אבא ז"ל, שראה סוחב את מיטלטליו כל שנה, באין לו דירה משלו חס על כבודו וכוחו — ועל ביתו שעמד ריקם והציע לו להעביר את משפחתו לביתו שבאינ־טרודור, מטעם ש„זה נהנה וזה — נשמר". אבא, שלא אמר מעולם „צר לי המקום", לא מצא פסול בחדר אחד למשפחתו בת שמונה הנפשות, בביתו של ר' חיים־מאיר גאנץ. אבל משהתחילו הגויים להוקיר את רגלם מחנותו שבעבר משופעת היתה בקונים, אם מחמת המלחמה ואם בגלל חנויות אחרות, שהתחילו צצות חדשות לבקרים — העתיקה חנותנו את מקומה ואנו עקרנו לביתו של ר' אליעזר. הורחב לנו המקום ולא הורחבה לנו הפרנסה. „משנה מקום — משנה מזל" — אימרה סתומה זאת — לרעה נתקיימה בנו. החנות שאצל חיים־מאיר מלאה היתה — ריקם עמדה אצל ר' הירשל־מנדיל־פייויש'ס.

ארגזי הקמח שגדושים היו חמשת מיני דגן, ניצבו בשממונם ואפילו העכברים נסוגו והוקירו רגליהם מדרוך על ספי החורים שהם עצמם חוררום במלתעותיהם והכינום מבעוד ימי השפע; האיצטבאות לא שובצו סחורות והשקים — מקופלים המתינו להוצאתם למכירה; המדפים — כלו עיניהם מיחל לקבלת פני בקבוקים וצנצנות וקופסאות ותיבות ממולאים נפט ושפירי"ט ושוסבורשס וגבישי כחל, נרות וסוכריות, מחטים ומיני סדקית, טוטין וגפרורים ושאר חפצים שעושים בהם סחורה (שהרי אצל חיים־מאיר חנותו היתה כעין „כל־בו" — שאפילו סידורי־תפלה, חומשים וברכונים „בענטשערליך" ו„מעשה־ביכליך" מונחים היו ללא סדר על מדפיו, ליד הנפט והשמן ועוקצי בשמים להבדלה, וחביות־שגבינת־צאן מלבינה בהן, ופיטסי חלב מחומץ הנמכר במשקל, וזרעוני „מאוטנר" ועוד עשרות סוגי סחורה העוברים מיד ליד, מצא הקונה בה, חנות זו — מהמלאות ביותר שבבורשה וירדה פלאים משקראה אמא „צר לנו המקום" *.

כאן „בחנות" החדשה לא יכירום מקומם ואבד זכרם מהמה. המגרות, מגרות הכסף, שבעבר היו מרחשין מעות ואגורות כסף נצטלצלו בהן — נשו טעם מטבע ונשתכח צליל הפרוטה מהן. בנפול לתוכן מעה של קונה ערירי שנתעה לחנות, קשקשה בהן כאסתירא בלגינא ונשמע קולה כמבטן רעבה. ברם, זכורה לטובה קופסה אחת, היא קופסת ה־„שטולבר"ק" — מין סוכריה טעימה עשויה מחלב, שכל כחה היה להשיב נפש שוקקה בשעת לקיקה.

*. נשתנה המקום — נשתנה המזל. בימי חילופין אלה ירדה מלחמה לעולם ועוני לבית וואלף, התחילו ימי ילדותו של פישל בן הזקונים. לא עברו ימים רבים ואם הבית עמסה על שכמה דאגת 10 הנפשות ותשא בעול כלכלתם, שכופף את קומתה התמירה.

היא שמשכה את התינוקות לחנותו של ר' וואלף בשעות הבוקר המוקדמות. בבואם לבית הספר שמשוכן היה אצל ר' הירשל וירצברגר, לשמוע חכמת הונגרית מפי המורה הרווק היהודי הונגרי טוב הלב, טייטשי לייבוביץ — פוקדים היו את החנות שממול והחליפו את מעותיהם בסוכריות החביבות עליהם. זכות גדולה נפלה בחלקה של קופסת־ממתקים זו שהיא המפרנסת היחידה של בית ר' וואלף באותם הימים. תמורת הפרוטות שבאו מידי הפעוטות קנה ר' וואלף מקצת קמח תירס לעשות בו את הממליגה — היא ה„קולישה", לחם חוקם של חלכאי־בורשה.

את מעט הקמח הניח ר' וואלף בתוך תיבת הקמח שלו שהיו בוהות על התוהו שבהן, עד בישולו ו„פיס" אותן לשעה קלה עד שהוציאו משם כדי לעשות בו את שליחותו ולכלכל את בני משפחתו הרעבים היושבים באינטרואדור. (באיתם הימים כשכד קמח התירס טרם כלתה ומצויה היתה בתחתית הארגז, בבוקר אחד — ודלת כתתו של טייטשי נפתחה ללא הודעה מוקדמת — וראשו של ר' וואלף ננעץ בחללה. כל הילדים קמו על רגליהם, כמנהג התלמידים, לכבד את האורח שנשאר תקוע בפתח ורק קולו נשמע: „חנה וגדליה, היחפזו ובואו לאכול קולישה בעודה חמה!" — ושב על עקבותיו אחרי מסירת ההודעה. לא ארכו הימים ויד נעלמה שיתפה את עצמה בריווחי קופסת המגדנות והמארה נשתלחה בכלכלת בית ר' וואלף: את מקום קמח התירס תפס מין קמח עשוי משבולת שועל — תבואה שהזינו בה את הסוסים — ומשאר זרעוני שדה, שטחנום בריחים ואפו ממנו פתות־מצות וטעמו בו אחד משישים בגיהנום. משאזלה הסחורה האחרונה, סגר ר' וואלף את חנותו ומסר את המפתחות, ואתם את פרנסת ביתו, בידי שמים.

בעלי תפלה

„ושמעת השמים מכון שבתך את תפלתם ואת תחנתם" (מל"א ח, מט).

בעלי־תפלה בבורשה

ר' מוטילי גענאד — בקול נעים של חזן אמן ובעל־תפלה ירא"ש עם נוסח היה מכבד את ה' מגרונו. עבר לפני התיבה לתפלות המוספין בביהכ"נ התחתון. בהסתלסל קולו נעו אמות הספים ותפלותיו שנשמעו בכל פנות הבית עוררו את הלבבות וקירבם לאבינו שבשמים. בסוף ימיו חלה במחלת השיתוק וחדל לעבור לפני התיבה. אומר היה מאטיל משנגמרו לו התפלות במחזורו, חבל, היה מצר, חבל שאין אפשרות להמשיך.

ר' בן־ציון פולק — בעל צורה מגודל זקן שירד לו על פי מדותיו שבקולו הנפלא ונוסח תפלתו המקובל היה אהוב וחביב על קהל המתפללים, כי ניחן בכל המדות שבעל „הנני העני" דורש מבעל התפלה. אף הוא עבר לפני התיבה בביה"כ

התחתון. אדיר וחזק נשמע קולו מפחד יושב תהלות־ישראל. אלא שפעם נאלץ לנסוע לבוקובינה לימים נוראים מחמת הנוסח ל„כי הנה כחומר ביד היוצר" שלא ערב לשומעיו.

ר' שלמה־יוסף מרקוביץ — החליף את ה„שחריתים והמוספין" עם ר' יעקב ורצברגר בביה"מ „מדי־חודש" (חודש־חברה) קול נעים ורוגע שיצא מפי שליח צבור זה שהיה אדיר בתורה, אכך את המתפללים בנעימות־חן וחסד והרגשה שאכן נתקבלה תפלתם לפני שומע תפלה.

ר' יעקב ורצברגר — כמוהו־כעמיתו ר' שלמה־יוסף השרה ב„מדי־חודש" רוח חן ותחנונים הוא שופך בקולו הנאה על מקשיב רינוניו הערבים בנוסחו — נוסח ויז'ניץ מובהק.

ר' פישל קאסירר — קולו האדיר התפשט בבית הכנסת התחתון וכבש את האזנים. תקיף בתפלתו כבשעת מילוי שליחותו מטעם המועצה. פרקו הנאה וזקנו המגודל התאימוהו לעמוד התפלה. התפלל שחריתים — אלא שפעם סילקוהו מפני שנוסח תפלתו לא ישר באזני מתפללי ביהכ"נ התחתון.

ר' פישל פינקסוביץ — אדם צנוע ונחבא אל הכלים גילה אצלו כלי ניגון מעולים בגרונו. סוכתי־שפיכות־שיחות נהנו הנאה מרובה מתפלותיו. החזנות היתה אחת מכשרונותיו הרבים.

ר' שמואל־אייזיק'ס הערשטיק, חסיד צאנז ומתפלל בנוסח זה אצל ר' משה'לי הדיין, שאף הוא צאנזאי היה. לעתים היה עולה בהרים ובא לסביבת ויז'ניץ ומתפלל באחד הכפרים בנוסח צאנז. את קולו הנאה מסר בירושה לבניו שאף הם בעלי־תפלה מעולים היו.

ר' יעקב רוזנברג — חזנו התמידי של בית־התפלה „עץ־חיים" שהוא היה ראש מייסדיו. נחן בקול ערב ומסלסל. שם התפלל ככל אשר איותה נפשו — ובימים נוראים, לא כל שכן. ר' יצחק אייזיק בנו עזר כנגדו ולעתים מילא את מקומו לפני העמוד.

ר' אברהם־נתן — מלמד דרדקי ששלח ידו גם לספרות: (סיפר את שערות ראשם של דרדקים), מצא שאינו נופל משאר בעלי־התפלה ויוסף לו מקצוע חדש ומאזיני־שיח־רינוניו שיבחוהו מאד. ועוד בעלי־תפלה היו בורשה, צנועים וענוים שקולם נשמע לפני עמוד התפלה אבל לא נשמע בין הבריות ו„מאזין שועה" האזין לצקון לחשם ו„החיש ישועה לעמו".

ר' משה מושקוביץ — אף הוא הרעים קולו בנועם ובסלסול בנוסח בורשה. על פי רוב עבר לפני התיבה בשבתות ובמועדים. תפלתו ספוגה היתה דבקות והשתפכות נפש. לא הניח תפלה שנוהגין לאמרה בנגינה — ללא ניגון. שקט מוחלט שרר בבית־הכנסת כשהיה ניצב לפני העמוד. (עוד בע"ת מובהק, אדיר בקולו ונאה בסלסולו המתוק היה ר' יעקב שואל בנו של ר' שמואל אייזיק הרשטיק — אולם את קולו השמיע במקומות אחרים באין „ברעטיל" כלומר קרש עמוד עבורו בורשה). ייזכר גם ר' דוד בר ישראל זאכס, חתנו של ר' הירש אפטר — שהרעיף בקול נעים לאוזני שומע תפלתו.

ר' מיכל שטיימץ — היה הבעל־תפלה הידוע ביותר בבורשה. אדם מושלם בהרבה מעלות נתברך במתק קולו. רננותיו ריחפו בחלל בית הכנסת העליון ופוגעות בנימי־הלבבות ממעל בעזרת הנשים ומרטיטות נפש הגברים מתחת. גם משוררים לא חסרו לו — והם בניו ילידי־ביתו. מימי־ילדותו ספג כוה"ש את נעימות תפלתו והמעט שבידי — מידו הוא לו. הוא הבעל־מוסף, תנאי התנה עם הגבאים: אם ר' גרשון (הדיין) יתפלל שחרית — הוא יתפלל מוסף ויזכרו כאן: ישראל מנדיל המלמד שלמה פריד יעקל איידליס, שמשון שכטר ואחרים — שעברו אף הם לפני התיבה.

ר' **גרשון שטאוכר** (הדיין) ת"ח זה שרוח הבריות נוחה הימנו, נאלץ היה לרומם קולו לתפלת שחרית בביה"מ העליון מטעמי־פרנסה, שקהלת־הקודש דק"ק בורשה — ידה לא היתה פתוחה יותר על המדה ל„כלי־הקודש" שלה. לפיכך הגביר ר' גרשון את קולו הנשמע תמיד בנחת ובנעימות־חן ו„המלך" והיוצרות שלאחריו ירדו כטל בוקר על לבות המתפללים, שכן ידעו ידיעה נכונה שאכן אדם שפרקו נאה הוא שליחם לפני המקום ורוח טובה והרגשת־נועם שרתה על ראשי־שופכי־שיח לפני דר עליון. בנו חיים איציק נועד לגדולות אלא שהציץ ונפגע, שימש כפרופ' למתימטיקה — נפטר בישראל.

ר' וואלף אפטר (נפטר בישראל) היה הבע"ת אצל ר' וואלף הערץ ביה"נ — **בבדיערץ.**

ר' נתן־אלי' לייבוביץ — בעל־תפלה בנוסח זידיטשוב בקלויז הזידיטשובי. נורא על סביבותיו היה בנוסחו הצעקני ובקולו קורע לבבות ובוקע חלוני־רקיע. בית העצים ששכן בו הקלויז נזדעזעו קירותיו וינועו אמות ספיו מקולו העז והנעים של ר' נתן־אלי' — לא יכול לו — עד שבאו להבות השנאה שהקיפוהו בשרפה הגדולה ויתפלש באפר כבודו. אז עבר ר' נתן אלי' ל„מדי חודש", נאבק עם נוסח ויז'ניץ ויוכל לו — ובית הכנסת הויז'ניצי נעשה אכסניה לנוסח זידיטשוב. ובזכות האיתנים / מאזין חינונים / בעתירת הבנים קיבל רננים.

המלמד ר' אידל הערשטיק ג"כ עבר לפני התיבה, איציק ישראל הלר.

מלבד בעלי תפלה הנ"ל עוד נשתיירו רבים שלא נפקדו בשמות, שכן מספר בתי הכנסת והמנינים הגיעו עד לשמונה עשרה ויותר. גם במניני — בני הנוער היו מלבבים בקול בימים הנוראים.

ר' מיכל השען, יהודי בן תורה וישר דרך שתבונת כפיים היתה לו באומנתו והברכה כרוכה היתה באצבעות ידיו, כאשר בנה מפועל כפיו בית־חרושת לנסירת עצים — ועוד אחד — לא שכח בית אחד, שאם אין בונים אותו — אינו נבנה מאליו — והוא בית־כנסת ויקם ויבנהו מכספו. בעל תפלה מושיבה שקולו ערב ופרקו נאה, ר' לאכס שמו שניגוניו מתנגנים מאליהם שתפלותיו התגלגלו מתוך גרונו בחלותו „פני נורא" כמים הניגרים ובעמדו לפני העמוד הוא מתעלה. דומה היה כבן המתחטא לפני אביו שעושה רצונו — „ממש כמדבר, כביכול עם השכינה" — אמרו עליו ועל תפלתו מתפללי בית הכנסת העליון. ועוד ועוד שופכי־שיח לבם שעמדו בלב קרוע ומורתח לבקש רחמים על שולחיהם.

ברוך שבחר בהם ובתפלתם!

יותר ממאתים שנה שמעו כתלי בתי־הכנסת שבבורשה את תפלתם הזכה ואת תחנתם הברה שיצאו מפי שליחי־צבור יראים ושלמים, שנפשם זכה היתה ורוחם נכונה ולבם טהור, נרעשים ונפחדים מחמת שאין המעשים דיים לזכות בעיניו יתברך. תחנוניהם שיצאו מלב נשבר ונדכה קרעו רקיעים ובקעו שְׁעָרִים ומנוקים מכל מחשבה זרה והרהור רע עלו

ויתיצבו תמים וברים, זכים וטהורים לפני — כסא כבודו. וירא ה' בענוים ויחז בצדקת-מעשיהם וביושר דרכם וישמע לתפלתם הצרופה ויקבלה ברצון.

ויתן אותם לרחמים לפני מרשליהם
ולחן בעיני שכניהם
הברכה נשתלחה במעשי-ידיהם
השמים הרעיפו גשמיהם מלמעלה
והארץ מתחת הזילה טלה
האדמה נתנה יבולה
שדפון לא באה בגבולה
תינוקות נולדים ובריתם נכרתת
הבערות מורטות נצתן לכסת
הקטנים מדדים לחדר
הגדולים לבושים בהדר
הבנות יפיפו בלי כחל ופרק
צפרים המתיקו בזמר על גג
הסוסים צהלו וגועות הפרות
בשובם מאחו ומשתה-נהרות
והכל כה עולה, מאיר וקורן
הפרות בגנים ודגן בגורן
מברק דובדבנים
וזהב השבולות
מצהילים הפנים
מדשן מבולות
מקדשים בחורים
בחורות נישאות
ולבני הנעורים
משחקות השעות
ובשמחה רבה
אמא ואבא
מבקשים רק אחת
מלוא הכף נחת
וכך מדי שנה
הם מודים ברננה
לאל ישועתם
שהאזין לתפלתם.

ובשנת ת.ש.ד — באם השוד...בפעם האחרונה נתמלאו בתי-כנסיות של בורשה יודעי עתירה וקירות ההיכל חלו וזעו מאימת הנאנחים והנאנקים. חיל ורעדה יאחזו את העמודים שהבית נשען עליהם. אבל התפלה שעד שמי קורה הגיעה, לא יספה עלות, כי נגדר בעדה, נשתממו אורחותיה, נטרפה עתירתה ונתבלבל נתיבה. פיוטו הנרגש של המעונה ממגנצה, „ונתנה-תוקף קדושת היום", חלחל בפיהם ונשתקע בגרון המשוועים וכעין מחנק התחיל מפרפר בלועם.

מנין לקחו ש"צ בורשה את ניגוניהם

יהודי בורשה לא הסכינו בשמיעת חזנות. כל הניגונים שהאזינו להם בשבתות ובחגים ובייחוד ב„ימים נוראים" — נעימות נוסח היו, מנוסחאותיהם של חצרות הרביים, שבעלי התפלה — כולם חסידים מחסידי חצרות האדמו"רים היו. מבתי הכנסת שבבורשה בקעו קולותיהם של חזני בעלי תפלה מבורשה, ויז'ניץ וצאנס וזידיטשוב. ומתנים לפניו משאלות שולחיו המלאים בקשות כרמון ועומדים ומצפים ש„מאזין שוועות" יאזין ויקשיב לקולות עתירתם ויכתבם ויחתמם לחיים טובים ארוכים ולשלום.

משוררים (עוזרים לחזנים)

לכל בעל תפלה נכרכו כמה מעוזריו שנועדו והכינו את עצמם לכך, כדי שתהא התפלה יוצאת מתוך גרונו גם עריבה לאוזן ומקובלת למקום, שהרי הניגון חשוב להקב"ה ומתאוה לו ומחמדו, והנהגים-ממנו אף זוכים לנבואה, וכן כתוב: „והיה כנגן המנגן — ותהי עליו יד ה' (מל' ב' ג, טו) המשוררים באו מתוך הקהל שסייע לש"ץ בתפלתו, והיה בראותו את האחד שקולו נאה — ויאספהו אליו. בד"כ הסתפקו בשניים-שלושה שרינגנו בנועם קולם. בביהכ"נ העליון היה זה ר' מיכל ששלושה משוררים קבועים שנלוו לתפלתו הנעימה וכולם משלו מ„תוצרת" בית היו — והם בניו: חיים, אלתר ובנו החורג צבי אלימלך; שני האחרונים הפליאו את הקהל בקול צלילם הדק והמצלצל. למקהלה שיתפו עצמם גם ר' משה מושקוביץ ור' יענקל ורצברגר ועוד.*

שו"ב, מוהל ו...קומפוזיטור

בורשה, על קסמי הריה ובקעותיה מלאה שירה שנטפה מנופה המרנין — אולם „לחזניה" לא ניתנה דריסת רגל להיכל הזמרה ומכח יוצר נעימות רנן לא נתגלה בגרונם. ברם, זכור אותו איש לטובה ור' בעריש שמו, השוחט מוישו, בעל קול אדיר ונעים כי הוא שנתן ליהודי מרמורש את ניגוניהם — והם ה„וולכים" המפורסמים — והם שרחקו לקרן זוית את רנני הספק שמנגנים היו בסעודות מצוה ומסיבת סיום וב„שולחנות הרבי".

בחורי בורשה שלמדו בישיבת וישו, בטרם בואם הביתה לימי שבת וחג — אם בן-קול היה, התחיל להאזין לניגונים האחרונים שהולחנו ע"י ר' בעריש ושיגרם על גרונו, שבבוא הביתה איש לא שאלו על הגמרא שלמד וכמה סמנים באו"ח ויורה-דעה דחס לכרסו — שנפשם חשקה לשמוע רק את ה„וולך" האחרון, בייחוד כמהו אליהם במזמורי — סעודה שלישית — והיה כנגן המנגן — ותהי עליהם — אם לא רוח הקדש — רוח שמחה וצהלה ועליצות נפש שרתה עליהם ושמחה את לבם הנדכה. הרבה ניגונים שחוברו בפנה זו

---

*. לבורשה לא הגיע שמע הפולמוס שנתעורר מעבר לגבולה המערבי של מחוז מרמורש בענין החזנים, מחלוקת שהרעישה בשעתה את יישובי היהודים ואף הביאה בעקבותיה הלכה פסוקה בשו"ת של ערה"ב (או"ח סו) שאננה היתה בורשה ושוקטה על שמריה. נעימות האדמו"רים נעמו לאזנה ו„מכנף ה„ארץ' זמירות שמע(ה)נו" (יש' כד, טז) — „ארץ" — נוטריקון א'דמו"רים ר'בנים צ'דיקים ונפשם לא כלתה ביותר לזמירות חדשות שכן „כל חדש — אסור מן התורה". — פסק ה„חתם סופר".

העשירו את הריפורטואר המוזיקלי שבממלכת הזמרה במחיצת החסידות, שכן היא הזמרה שעוררה את ההמונים לנגן ניגוגי ריקוד וכרכור בדביקות שלא מעלמא הדין והשתפכות נפש ברנני תפלה ורחשי תחנה ובשיח צקון לחש — תוך שמחה עילאית.

ה„וולאך"... היהודי

עתים היה פורץ מתוך גרונם של המגבירים בקול מין ניגון חדש, שאך זה נולד, זמר שהזכרנוהו לעיל דמתקריא „וולאך" — מבית זמרתו של החזן ושוחט דק"ק אויברווישה הוא ר' דוב־בעריש המהולל — אבי הוולאכים, ושמואל ויעקב־לייב הגבאים שהיו צמודים לחצר הרבי — היו צומדים את ידם לאחורי האוזן ומפריחים רננים מתוצרת „וישיבה" על שלשת מרכיביהם המוזיקליים שאחד מהם הוא ה„מארש" ב„שולחנות רבם הנערץ", שה„ניגונים מסיני" של בעלי התפלה מבורשה, שיראים ושלמים היו, לא משו מפיהם.

„לא כל הרוצה לומר שירה אומר שירה" (ילק"ש בשלח).

בבורשה לא שרו „לכו דודי"

חסידי ויז'ניץ ובורשה לא נהגו לנגן, חוץ משבתות דחו"מ לשיר את שירתו של ר' שלמה אלקביץ, משוררה של „חברותא קדישתא" מצפת. (אולי מחמת המנגינה המפוקפקת שנתלוותה אליה, שכן נתעורר הספק, אם לא ממקור ה„דוינה" הרומינית או ה„טשארדש" ההונגרי יצאו. מטעם זה לא היו ל„סולו־קוקוש מאר" מיסודו של בית קאליב, מהלכים בבורשה, וכמעט שלא ידעוהו) התרגום הסלובקי המגומגם לטכסטים מלאי דבקות חסידית שהוגנבו ע"י תלמידי הישיבה מוישיבה, שבאו מעבר לטיסה, מהארץ השכנה — לא היה לרוחם, ואפילו היידיש לא קסם להם בשירה של השתפכת הנפש. אכן מקום נתבצר להם לשירי יידיש בפי הנערות שהביעו בהם את משאות נפשן הכמוסות בלבן והחתומות בקרבן, ועל שפתי הבדחנים בחרוזיהם המשעשעים (או מעציבים) ביום חתונות בני בורשה וביום שמחת לבם. אבל את צקון־לחשם ושיח שפתותיהם ומזמורי מאכלם ומשתיהם — בלשון הקודש נתנגנו ועליהם ועל שירתם אמרו חכמינו ז"ל ש„חביבין ישראל לפני הקב"ה יותר ממלאכי־השרת, שאינם אומרים שירה למעלה עד שיאמרו ישראל למטה" (חו' צא.).

„אין משגיחין ב...בת קול" (חולין מב.).

כשלון „קאנטורי" של כוה"ט

לכוה"ש נצנצה במרחקי האפשרות קריירה חזנית, ושלא בטובתו עלול היה לבוא בקהל־מנעימי זמר. אולם קרן האור העזה, לא זו בלבד שלא התלקחה אלא התחילה דועכת, למזלו עד מהרה, מהר יותר משבאה ויצא מכלל סכנה... המקרה אירע כדלהלן: ר' וולף שלח את בנו לבית גיסו, ר' שמואל המלמד בעל אחותו דבורה לוישיבה. יהודי תמים וירא שמים מופלג, שזקנו המלא ופיאותיו העבות יורדים עד למטה מאבנטו, ועושה את מלאכתו באמונה. הואיל ופרנסתו שהדרדקים מכניסים אליו לא הרשו לו לספח אל שולחנו עוד פה לועס — נתחלק הנער בין קרובי משפחתו וטעם מטעמם של ה„ימים" עוד בטרם נעשה לבחור ישיבה. אולם ר' שמואל ואשתו לא נמנעו מלראותו בימי שבתו אצלם כמקצת בן וכל חומרי הדין הוטלו עליו. היה מעשה והנער נשלח עם בקבוק זכוכית גדול בידו להביא „בורקוט" (מים מינרליים) מהבארות הרבות שהקרו את מימיהן המבריאים בוישיבה. ילד צנום זה באין לו הכח המספיק לדלות את המים באמצעות הדלי הכבד, כפף את גוו מעל הבאר וכמעט שנפל לתוכה, וניסה לשאוב ישר בבקבוק את המים החמצמצים ופגעו בקיר המנודבך אבני גזית, גברה האבן על אחותה הזכוכית ופצפצה אותה ותבליע הבאר את מכיתות הבקבוק ולא נודע כי באו אל קרבה. ומחמת יראתו את הדוד שיצא לקראתו, בהיודע לו דבר „האסון" שפקד את בקבוקו, במקל גומא הנקרא (ים שטעקעלי) המשייר על גופו של המנוגע פסים־פסים, כחולים ואדומים אחרי השימוש בו. השכנים, משראו בעינוייו של היתום, אספוהו אל ביתם...

ויהי היום ור' שמואל הביא עוף לשחיטה אצל ר' בעריש השוחט וירא שם כת של משוררים המכינים עצמם לקראת הימים נוראים. ויקנא בהם וישאל את החזן אם יש מקום פנוי עבור משורר נוסף — ויענהו ר' בעריש אודה לך מקרב לב אם תואיל להגדיל מקהלתי. אם כן — ענה שמואל יש לי עבורך כלי מחזיק ברכה וקולו — צפור מתרונן. שלחנו אלי ואתהה על קנקנו וישמיע לנו את קולו.

החזק הוא או הרפה / הצלול הוא ויפה / היצלח לשירה / או לטמנו בין תנור וכירה / שאם אין כחו בזמירה / שיבקש עתירה / בלחישה ואמירה.

ר' שמואל נחפז לבן־גיסו ויבהילהו לבוא אתו לבית החזן ויהי המה הולכים, ושמואל המלמד שרצה להגדיל כבוד ביתו, באין לו בן, כבר ראה בדמיונו את הנער, שהוא אוחזו בימינו ניצב על בימת בית הכנסת ומסלסל בגרונו ואומר לעומדים אצלו: עתיד הוא להיות חזן גדול בישראל. בבית ר' בעריש נצטוה „החזן" בעתיד להשמיע קולו בזמר כלשהו מתוך הזמירות, זהו בן גיסי, זהו שסלסוליו מסתלסלים בחלל בית הכנסת — לשבת, מההקפות, מתפלת יום־הכפורים, ככל שתמצא ידו ויהי בהרים הנבחן את קולו

אם היה זה קול האוב העולה מהארץ / או יצא מגרונו ויפרץ בו פרץ / וידע שכאן גורלו ייחרץ / ותישמע מקהלת חתולים / וציוץ עכברים בהולים / וכעכוע תרנגולים / וגיעגוע אווזים משתוללים / כאילו נתקעו פולים / בגרונו וחרולים.

לר' בעריש נתחוור שקרובו של ר' שמואל יעלה ויעמוד לדוכן המשוררים כשם שיעלה הוא וישב על כסאו של הקיסר. אלא כדי שלא יבייש את הנער ובעיקר את דודו, אמר להיפטר מהם בכבוד וישאל את המועמד: כלום רגיל אתה לאכול פירות חמוצים? — כן — ענה בשמחה, מבלי דעת לשמחה מה זו עושה. אם כן, אומר בעריש, אם מבקש אתה להיות

משורר בבית מדרשי והיה בשובך הביתה נצור לשונך מפירות חמוצים ושפתיך מ„פודריצות", (נובלות) ופרי בוסר לא יבוא אל פיך — אז יזדכך גרונך ויצטלל קולך — ושוב אלי כעבור שנים שלשה שבועות. ויהי בשמוע הנער שיש תרופה למכתו וישנם דברים המעכבים את השירה ויהי מהיום ההוא ומעלה — כל מיני פירות חמוצים היו מאכליו: דובדבנים ירוקים ותפוחים בראשית צמיחתם, נובלות וכומשות שאין מברכים עליהן משום סימן קללה, חומץ יין וחומץ שכר וסתם חומץ — היה משקהו עד שניחר גרונו ויבש מקור גרגרתו. מוכן ומזומן לכונן צעדו לר' בעריש ובפעם השניה (והאחרונה).

יצאו שניהם לדרך התהלה / בלב מלא גילה / הדוד:
קרובו יהא בעל-תפלה / הנער: זהו סוף ולא תחילה /
מה טוב שככה כילה / את החזנות ויסר צלה / מה
היה בבית ר' דוב ? / אינו ענין לשיחת רחוב / ואינו
מן הפליאה / שאחרי הבליעה / ממנות החומץ /
אז מש האומץ / מנגינת הקומץ / שהושר בנגיחה /
צריחה / וצויחה / צעקה / ונאקה / תחנה / ורנה /
וחזנות / כתוקע לתוך הדות / המשוררים — צחוק
כרעם / פרץ מגרונם הפעם / ור' שמואל מלא זעם /
הנער — שמחה באה לבו ונעם / ר' בריש הורה
בטעם / להפסיק ולחדול / אף אם ירבה ימים כחול /
לא יתנו לו שאת בעול / שליח צבור גדול / מי שאין
לו קול / וזה הכל.

בורשה בעקבות חזני וישיווה

מיסודו של ר' בעריש השוחט, ונגוני תפל שהועברו ע"י בחורי ישיבה מקרפטו-רוס — ויחנו בבורשה. חיברו רק את הלחן בלבד, לא היו ביניהם בעלי רוח וכושר פיוטי ואם התאימו אי-אלה מלים למנגינותיהם, היה זה כעין לבוש זול וקלוש, נטול ערך וחסר תיאום לרנן מלא הדביקות ונעימות זמר. לפיכך קמו ובחרו פסוקים חדורי רגש ועזי ביטוי, מושגים המביעים משאלות לב כמוסות ומאוויות חבויות והולמות לבקשות יומם ולתקוות לילם שדרכם לילך ולהסיר יאוש ולפזר מרוררות: „אם אמרתי — מטה רגלי — חסדך, ה', יסעדני". פסוק אדיר ביטוי ומסעיר ומרגיע זה, מעברו מלב נדכה לנפש עליזה צר הוא מאד אבל מבטיח שינוי מהיר לטובה. אלא שמשום מה המנגנים חוזרים ומסתובבים על המלה, שדווקא היא היא נקודת העצב בשיר המעודד וכך היו שרים בבורשה: **„אם אמרתי מטה רגלי, מטה מטה מטה רגלי..."** בשל מה החזרה על המלה „מטה' השלילית ולא על האחרים ? דומה שיש טעם פשוט, מעט הדיוטי ומקצת דוקרני: בשעת הזמירות בהגיעם למלה „מטה', התחילו למולל באצבע על אנשים מסוימים והעלו עליהם את ה„מטהים הרבים, כי מטה מצלצל כמו „מוט', דהיינו: טיפש וגולם ושוטה בתמליל הבורשאי, שברגע זה הוא מניח את העקר, התקוה ש„במוט רגלו ה' יעזרהו" ויסעדנו ותופס את הטפל: לתקוע בחברו לגלוג קל וזול ואם פגע בו קמעה, הרי זמרתו עשתה את שליחותה.

רבנים שיצאו מבורשה לשמש בקודש

ר' לייבוש בער האלפרט ז"ל — רב בלספיס, בוסלוי כעת בצפון תל-אביב, בצעירותו (וגם כעת) הלהיב את שומעיו בנאומיו, כתב מאמרים, מעסקני ה„אגודה", בבורשה. (נפטר בישראל).

ר' בערצי לייפער, בר-אוריין מתמיד, התישב באונגואר. הוא ובניו נעשו אדמו"רים מבית נדבורנא. (הם מפוזרים בעולם, יש מהם שהשתקעו בארץ).

ר' דוד'ל צימטבאום, חתן לוזר שטיימץ, ובראות למדני בורשה את גדולתו בתורה, רצו למנותו כרב — אלא שחסידי בורשה מנעו את קבלתו והחזיקו את המקום לר' אלתר'ל האגר.

רבי ברוך אברהם ריזל — תלמיד מובהק של הרבי מוישיבה — הוסמך על ידו ויצא לשמש בקודש בהאדעש היה נכדו של ר' ישראל ונינו של הרב ולדמן — נספה בשואה.

רבני בורשה ודייניה

ראשון הרבנים הידועים, לבני בורשה, ר' יעקב צבי ואלדמאן היה („הגילדענער רב" מפני שקיבל דינר זהב במשכורת שבועית). וכך היה המעשה: בתחלה קיבל את משכורתו במצרכים. ככל שגדלה משפחתו — הוסיפו לו מזונות וכאשר הרבנית היתה „כגפן פוריה" בירכתי ביתו — ראו אנשי הקהלה שאין לדבר סוף (תוספת בנים תוספת חתנים) — פסקו לו רענדיל (דינר) זהב לחודש ואולי לשבוע ומכאן הכינוי.

הרב גר בבורשה העתיקה, ב„ריטרס' ונתפרסם ע"י מעשה נועז מצדו ועורר נגדו את חסידי ויז'ניץ (ראה מאמר מיוחד ע"כ) לפיכך, כנראה, לא זכה אף אחד מבניו (ר' משה'לה ור' ישראל) למלא את מקומו. ולא היה רב בבורשה קרוב למאה שנה עד בוא הרב ר' אלתר בנו של הרבי. מאז שימשו הם דיינים, בקודש.

ר' יעקב (יעקעלע) בעמ"ח ספר „יגל יעקב" על התורה ועוד ספרים — דיין מבורשה בתחילת המאה לפני מלוך בה רב אח"כ עבר לוישבה, ר' אלתרל מבורשה הוסמך על ידו, ר' משהלי ולדמן — בנו של הרב הראשון, ת"ח מובהק, בקי וחריף. ב„שאלות' — פנו אליו. ר' יצחק ערצבערגר היה הדיין הראשון. בניו — זכויות בניהול תעודות ומסמכים נשארו בידם. אחד מבניו, ר' יוסף מאיר היה רבי באונטערווישה — אבל ללא פדיונות, כי בעל חנות היה), ר' ישראל ואלדמן, בנו השני של הרב ר' יעקב הערש — החזיק בידו את המטריקולציה של היהודים וכל ספק „נישואים' — ואזרחות, קבעה סמכותו, בערכאות. (פרס לימי שלילת האזרחות, כמובן — שהבאים במקומו ניטל כחם. ר' גרשון הדיין (שימש במקביל לר' משה'לי) אדם המעלות והמדות, ניהל ישיבה קטנה, עבר בימים הנוראים לפני התיבה בגלל הדחק הכלכלי, בעל משפחה גדולה. נעים הליכות היה וחביב על יודעיו. בביתו התאכסנה ה„ז'ידיטשובער רביצין הצדקת שלומצי ב"ר מנדילי. נתכנסו אליה חסידים וישבה בראש השולחן „אמרה תורה' ולקחה „קויטליך' נפטרה בירושלים בת פ"ג. בנו ר' חיים איציק השתלם במדעים, ת"ח היה ונפטר בישראל. **חתנו מזיז"ר הוא** הגאון ר' ישראל אריה זלמנוביץ, בעמ"ס „חיי-נפש" ועוד ספרים — **(עבר לבני ברק).**

„וזבחת כאשר צויתיך"

השוחטים והמוהלים

מבין השוחטים הראשונים מזכירים את ר' גדליה שטיימץ (סבא של כוה"ש); ר' נפתלי־מנדיל; ר' ישראל כהנא ועוד. הם היו ת"ח מובהקים מסוגלים להורות באו"ה — אלא מפני כבוד רבניהם נמנעו מלפסוק הלכה בעצמם בפניהם. הם שימשו גם כמוהלים זריזים, אבל היו גם מוהלים שאינם שוחטים. לפי הסטטיסטיקה שבידינו — 15 שוחטים ידועים עסקו בבורשה במלאכת הקודש מטעם הקהלה.

ר' מיכל נחשב בין המעולים שבמוהלים.

בעלי תפילה וחזנים

בורשה סיפקה לעצמה את שליחי הצבור שלה. בכל בית כנסת, נמצא אחד או יותר שקולם נאה ויש לו נוסח הולם וקצת מסלסל בגרונו — ודיו. כשר הוא לבקש רחמים על שולחיו, גם שאר כל המעלות הנדרשות מצויות היו אצלם, שהרי יראי שמים לא חסרו בבורשה. לעתים רחוקות הביאו מן החוץ בעל תפילה ידוע. מפורסמים היו בבורשה: ר' מיכל שטיימץ (בניו היו עוזרים לו כמשוררים); ר' גרשון הדיין, ר' שמואל הערשטיק (מתפלל בנוסח צאנס במנינו של ר' משה'לי) ר' מוטילי גענוד — ממש חזן היה (שהתמחה בארצות הברית). ר' נתן אלי' לייבוביץ, התפלל בקלויז הזידיטשובי, ובעלות בית תפילתו בלהבות ולא נבנה עוד — עבר לביכ"נ דחסידי ויז'ניץ — והתפלל שם בנוסחו ואין מכלים דבר.

ראשי הקהלה

בבורשה לא הבליטו ביותר את חשיבותם של ראשי הקהילה, ובימי נשיאותם, לא ידעו עליהם רבים מן התושבים. אולי נעוצה הסיבה בכך שמלבד הכלי קודש לא היה מגע לכל איש אתם. הפופולריות נפגמה אצלם גם בגלל עול המיסים שהטילו, מלבד הגאבלה, גם על כמה מצרכים ודעת היהודים לא היתה נוחה מכך. שמונה שמות בא זכרם בפי יוצאי בורשה והם אידא־מאיר פולק, הערש מרקוביץ, הערץ פרוכטער, פינחס יוסלס (וייסברג) יוסף־מרדכי ווערצברגר, אברהם־הערש ראטה, משה מושקוביץ, יוסל פריעד, מנדיל שראל גאנץ (לפי דברו).

חברות ומוסדות

„ת"ר: הרואה את המת ואינו מלוהו עובר משום לועג לרש חרף עושהו (מש' יז, ה).

חברה קדישא נוסדה ב־1815

„ועשיתם עמדי חסד ואמת!" צוואה זו של יעקב אבינו (בר' יח), אין מקום שהיהודים לא יקיימוה בכבוד הראוי — ואף בורשה לא שינתה דבר ונהגה בהגינות אפילו עם אלה שנשארו מהם חשבונות פתוחים... חברי ארגון זה עשו מלאכתם קודש ובדרך ארץ רבה. מחברה חשובה זאת נשאר לפליטה גדולה פנקסה (ר' שלמה יעקב גרוס פדאהו והצילו מכליה והביאו לבית מרמורש) מאות שמות של חבריה רשומים בו והרושם הוא ר' בן־ציון פיש, שמקדים לו הקדמה — שאינה מן הענין. ראשות החברא היתה שנים רבות בידי משפחת סאבוי. ראוי לזכור את הקברן הותיק, ר' מנדיל־יואלס. מצעירותו עד זקנה ושיבה עשה הוא את כל העבודות בבית העלמין. בבורשה אפילו איימו במסירה ל„מענדיל־יואלס" — הקברן שאינו שובק חיים, והמוות, התלוצצו, אין לו שליטה עליו. מספרים שבגיטו הבטיח שהצורר לא יוכל לו — ונפטר עוד לפני בואו לאושביץ. מראשיה: האחים סאבו, צייג עזרא.

היו עוד חברות וארגונים בבורשה. כל המוסדות הסוציא־ליים היו מיוצגים בה: ביקור חולים, הכנסת כלה, חברת פועלים מיסודו של מנדיל שראל.

חברה בחורים קולטור־פעריין של הבחורות, אוספי לחם לרעבים, קופות צדקה ועוד. מוסדות תורה וחברות תהלים, אלא מעל כולם ובתוך כולם תפסו מקום כבוד ארגוני־הנוער הציוני — והם ובעיקר המזרחי ואחריו האגודה, וסחבו אחריהם את המבוגרים שהתנגדותם ל„שקצים", ריטורית גרידה היתה ובלב־לבם הודו לה' על שהפנה את בניהם לדרך הנכונה ולא פנה אל רהבים ושטי כזב — ויקראו: אל הנוער הזה התפללנו.

התנועות הציוניות

המזרחי — כל שלשת הזרמים של תנועת תורה ועבודה — המזרחי, צעירי מזרחי ובני־עקיבא — מצאו את אפיקיהם בבורשה. הכשרה של הנוער הציוני ושל האגודה והמזרחי נפתחו בעיירה.

קשה לקבוע את השנה ואפילו לא את התקופה שבה הוקמה הקהילה — ראשית הארגונים שבורשה השתבחה בהם. ניתן להניח שה„חברה קדישא" קדמה ל„קהלה" שמדרך העולם, חתונה אפשר לערוך בעיר אחרת. כ"כ מוהל, מביאים אותו מן החוץ לבית היולדות. אולם משנתלקטו מספר יהודים בראשית ימיה של בורשה התחילו דואגים ליום אחרון. משנוסדה הקהילה הובא (או בא מאליו) שוחט לכפר, אחריו — דיין וגם רב הגיע. לידיעתנו הגיעו שמותיהם של שני רבנים, 4 דיינים, ושמונה ראשי קהל וכחמשה עשר שוחטים. עובדה זאת מוכיחה ששנים רבות היתה בורשה כפר קטן בעלת אוכלוסיה מעטה ודלילה שגידולה האטית ניזונה מהשתקעותם במקום של עוברים ושבים מקריים, שבאו בדרך שלשת ה„פתחים".

מחוכרי ה„גאבלה" למוכרי נרות בשר ושמרים ועוד והם מסי הקהלה שהכנסתם החזיקה את „כלי הקודש" — ידועים לנו: איציק פופוביץ מרדכי ורצברגר אנשיל משה גאנז ועוד. חנונים — ירבו לפורטם כי רבים הם מחמת שכל בית שנבנה ופניו לרחוב — דלת לחנות נפתחה בו ומשהוקבע שלט מעליה — התחילו קונים לפקדו אבל לא כל חנות עשה את בעליו לחנוני.

„וזבחת כאשר צויתיך"

חמשה־עשר השוחטים מבורשה

בורשה שהיתה משופעת בשמות משפחה שטיינמץ —

ששה מחמשה העשר שוחטי בהמותיה ועופותיה, השם שטיינמץ חופף היה על ראשם. חמשת הראשונים — מלאכת הקודש שלהם, השובו"ת עברה בירושה מאב לבנו. אחריהם נכנסו אחרים וראה זה פלא, שאחרון השוחטים ג"כ בשם שטיינמץ נקרא... פתח ב,שטיינמץ' וסיים ב,שטיינמץ'. אפשר שבימיה הראשונים דרכה רגלו של שוחט-נודד על אדמת בורשה, שהה שם קימעא או חלף-עבר ורישומו לא ניכר. המסורת קוראת בשמות את הבאים להלן לפי סדר הדורות. אלה הם החמשה־עשר שבתבונות כפיהם וידיעתם בהלכה סיפקו ליהודי בורשה בשר כשר לשולחנם הטהור והכניסו את בניהם בבריתו של אברהם אבינו, שחטו, בדקו, מהלו ואחדים מהם, באין רב בעיר, אף פסקו הלכות באיסו"ה. אלה שמות 15 השוחטים (הידועים).

ר' מאיר שטיינמץ — על מקום מוצאו שותקת המסורת. אבל כנראה וכמתקבל מפי בלומה השוחטנית, השתייך למשפחתו של ר' אברהם-חיים שטיינמץ, היהודי הראשון שבא מגרמניה-אוסטריא והתישב בבורשה הוא ומשפחתו בשנת תס"ה. (ואולי היה אף הוא שו"ב).

ר' מרדכי שטיינמץ — בנו, ת"ח וחסיד קוסוב נלהב. בימי החגים עבר לפני התיבה והנעים בקולו הנעים את זמירותיו.

ר' מאיר שטיינמץ (השני) בנו-בר-אוריין ובקי בכל חדרי ההלכה ובאין רב, פסק בהלכה וענה על שאלות.

ר' עזרא שטיינמץ — בנו. (שם אשתו יענטע — רחל) חתנו היה ר' יצחק וירצברגר הדיין ישב באהלה של תורה והרביץ תורה ברבים, בקי גדול היה בש"ס ופוסקים וידיעותיו בה היה לשם דבר.

ר' אליזר הרשטיק — ת"ח חסיד ויז'ניץ, ירא-שמים ורודף צדקה. הוא היה טובל במקוה לפני שהתחיל בשחיטה.

ר' גדליה שטיינמץ — הנו בנו של ר' אברהם-חיים שטיינמץ (השני — אבי אמו של כוה"ש) שלשלת היוחסין שלו הגיע עד אברהם-חיים הראשון מייסדה של בורשה, לפי מסורת שבפי אשתו בלומה ובתם מייטא וירטהיימר, הרבנית מפילדלפיה — ירושלים. ת"ח מובהק מרביץ תורה ברבים.

ר' ישראל אפיל (אחיו של ר' שמואל אפיל וחתנו של ר' גדליה השוחט).

ר' נפתלי-מנדיל פרוכטר — שו"ב מובהק ומעורר כבוד בעל תורה ומנעים זמירות, חסיד-בורשה-ויז'ניץ ומכניס אורחים. נוסחו הבורשאי ונענועיו את הלולב בתפלת ההלל — הפליאו את המתפללים.

ר' ישראל מהקיטרוסה — למדן ומשכיל, בעל דעות משלו ובלי מגוון חסידי (לפיכך לא נתקבל כשוחט מן המנין וסבל חרפת רעב. היה שוחט לעת מצוא ועסק גם במלמדות והגיד שיעורים ליהודים בבית הכנסת וגם דרש. עני ואביון היה כל ימיו. מכתב נמלץ הריץ לקהלה ובו כתוב לאמור: מילא אותי, הפקרתם את דמי ואני מופקר בידיכם — אולם אשתי מה פשעה שעשיתם אותה ל,,מופקרת".

ר' ישראל כהנא — רבם של שוחטים, תלמיד-חכם מפורסם גדול באומנותו, ראשון ללמדני-בורשה. אדם חביב משפחה של תלמידי חכמים. הוא היה מזמין את פרחי השוחטים תלמידיו והורה להם הלכה באנאטומיה של הבהמה. (ר' אברהם חיים (השלישי) בנו של ר' גדליה השוחט — למד אצל ר' ישראל כהנא אמנות השחיטה — ולא נתקבל משום מעשה שהיה).

ר' לוי-יצחק שטיינמץ — בעל הוראה שהוסמך בישיבת הגרמ"ה מוישיווה. חבר האגודה ומעסקני בורשה. יצא בשלום מהשואה והקים משפחה מחדש. השוחט האחרון של בורשה וכבעל הלכה פסק לפרק את בית הכנסת הראשון כדי שהגויים לא יטמאו את עציו. עלה לישראל ושימש שוחט בקיסריא. בחלותו עבר לבני-ברק, והתענה על ערש דוי ר"ל, כעשר שנים עד שנתבקש לישיבה של מעלה, בשנת תשמ"ג.

ר' הירש וייסברוד שוחט היה בבורשה בימי הרב ולדמן. בנו יוסל הניח את עבודת הקודש של אביו, להאכיל את יהודי בורשה בשר כשר ויבחר במסחר ויעש בו חיל ויהי לבעל נכסים, במקום להיות כפוף לראש הקהל ומסור לחסדיו. אלא הרצון להיטיב לבריות, שהשיאו להתמסר לצרכי ציבור, ,הכשילו' ויביאהו למקום שמשם ברח, שדאגת הרבים שהעלה על עצמו העמידוהו בראש הקהל הקדוש של בורשה. גם הגויים נתנו אמונם בו וישימוהו לראש ולקצין בבית המועצה שלהם, היא הקנצלריה. בנו ר' פינחס וייסברג (הוא פינחס יוסל'ס) הלך בדרכי אביו ויהי אף הוא לראש הקהל. אולם משנעשה חבר לקואליציה הוא וחבריו שואל-לייב ומשה ורצברגר, עם הגוי פעטרו גאבאר — נכשל ונפל.

בספר ,,ערך שי" על יו"ד מספר מחברו ר' שלמה יהודה שהוא דור רביעי לאותו יצחק מסטהאטרי ששמו שטרן ומעיר אגב: הנני נכדו של הרבני עזרא שו"ב (אולי עזרא שטיימץ, חותנו של ר' יצחק הדיין ורצברגר) מבורשא. מנו"כ בעיה"ק צפת תותבב"א. ועוד שניים ששמם לא נזכר בגלל שהותם במקום תקופת מצער.

ר' משה'לי הדיין ודרכו בפסיקת הלכה למעשה

שר' משה'לי היה גדול בתורה והגה בה יומם ולילה — זאת ידעה בורשה כולה; שהיה עוסק בכל סוגי השאלתות שצפו ועלו בבתי בורשה — תבוא הנהירה לביתו ותתן עדיה. מי לא דרך על סף ביתו כדי לקחת מפיו פסק הלכה באו"ה, בענינים שבין אדם לחברו. ובין איש לאשתו. בהלכה שהיתה סדורה אצלו וערוכה ובסבלנותו המופלאת שירת לא רק את תושבי החלק התחתון בלבד — כי גם מיתר רחובות בורשה באו אליו בשאלות ומקצה בורשה העליונה פסעו השואלים וחיכו למוצא פיו. אלא שעוד מעלה יתירה היתה בו שבענין קשה, בייחוד באו"ה היה נוהג, בכח בקיאותו וחריפותו, שכלו להקל. מאליו יובן שבכך העלה על צוארו עול נוסף: קצבים באו אליו ב,סירכותיהם' ונשים בתרנגולותיהן בידיהן — ואם נזדמנו לו כמה ספיקות היה מאמץ כחו — ולא כוחא דהיתרא שעדיף לו, אלא שאת מעמדו הכלכלי של השואל שיוה לנגד עינו וחס על ממונם של ישראל — לפיכך רבו השואלים שהשכימו לפתחו. אף אני, מקצהו העליון של הכפר, דלגתי על בעלי הוראה הקרובים ושירכתי דרכי עד ביתו של הדיין הצנוע והתמים במעשיו. לכן ראוי הסיפור שאביאנו בזה:

פעם לפני חג הפסח שבתי ממסעי לבית אבא. שם המתינו לי עבודות מרובות: אפיית המצות, איורור הספרים, הלעטת התרנגולים ועוד מלאכות שכיחות ומיגעות טרם יישבו מסובין ל,,סדר". יגיעה ראשונה שהמתינה לי היה פיטום התרנגול

שמלאכת „החנק" בו התחילה עוד מלפני הפורים. כיומיים לפני הפסח פקעה סבלנותו של העוף המסכן, אמר די לסבלו וסירב להתענות תחת ידי: התחיל לפלפל בעינו, משרבב צווארו, מטה ראשו לצדדין ומלבין כרבולתו, וגרונו מיאן להעביר גרגירי התירס לזפקו — וכל הסימנים עמדו להעיד שבדעתו לוותר על הטיול השנתי לשוחט. הורדתי את העוף מעל ברכי והחילותי השב נפשו. בעל הכנף, משהותר מאזיקיו וטעם טעם החופש, עמד, קם על רגליו והתישר, בלע מה שבתוך גרגרתו והשמיע קול תודה על גאולתו ופדות נפשו. אלא שמיד יצא דינו להקביל פני ר' ישראל כהנא השו"ב — טוב הלב שמאכלת שחוזה בידו ובקשי החזיקו בידו מחמת כבדו — אבל הכל עבר בשלום... נחפז אני הביתה וניגש למלאכה: מריטה והבהוב, הסרת המוראה ושליפת הקרביים — והנה: ערבה השמחה — הצלנו את העוף ממיתת נבילה והבאנוהו למיתת טריפה — כל מיני ספיקות וודאויות התיצבו בפנינו: מורסות ומוגלה, ליחה סרוחה ומחט תחובה, בועות ואבעבועות — לעשרותיהן נזרעו על כל איבר פנימי שמצאו בו מקום פנוי. למראה התוכחה שניתכה על קרבי עוף עלוב זה נתאחדה בינינו הדיעה לכבד בו את הגוי קונה החמץ. אלא שמאותה שעה הבהיקו מדפני העוף נתחי שומן מצהיל, בשר מלבין, כבד טובל בשמנו ועוד דברים בעלי גירוי למאכל תאוה שיש בהם כדי לשמח את החג — הוכרעה הכף: כל „שכיות החמדה" מוחזרות לתוך העוף, כורכים אותו במטפחת כבוסה לשם פסח ואבא שולחני לרב. הפעם איני מסכים עמו ומודיע שאני מוכן להוגיע את רגלי בעוד מספר צעדים — עד רבי משה'לי הדיין. שם הוברר לי שאינני היחידי בחדרו הצר. ר' משה'לי עטוף קפטן דהוי ששרווליו מופשלות במקצת, כאומן בשעת מלאכת מחשבתו, מטייל מאיש לאיש ושואל לחפצו.

פסקי דינים שופעים מפיו בקיצור נמרץ וכך הוא הולך ופוטר את הצובאים על פתחו, אחד אחד. לבסוף, בראותו את ה„כבודה" אשר בידי, התקרב לשולחנו והזמינני אליו, הושיט לי יד רכה ודקה ל„שלום עליכם" המלווה מאור פנים והתחיל מתיר את הצרור. משנתגלה העוף במערומיו — הביעו עיניו שביעות רצון והוסיף ברחבת לב: אם כן, לר' וולף תהיה לפסח זה מנה הראויה להתכבד בה, יפה יפה. אולם משנתרוקן העוף מתכנו — והתחיל בודק את איבריו — לבשו פניו התמימים כעין קדרות ומצחו העמיק את קמטיו. מה לא נטפל, רבונו דעלמא כולא, לתרנגול זה! דומה היה שכל ספקי הטריפות חברו יחדו לקיבה ולדקין ולכבד ולמכה ויחדו שתו עליו להטריפו, ח"ו. ור' משה'לי מהרהר בברכה ראשונה מתפלת שחרית: מי נתן לזה השכוי בינה לכנס בקרבו את כל שבעים הטריפות שמנה הרמב"ם בהלכות „מאכלות אסורות"? אולם לא איש כר' משה'לי שייכנע לדין העולה ונוקב את ההר. מניח הוא את העוף ומהדק את אבנטו, מסיט את כפת ראשו על פדחתו, מפריד את האיברים זה מזה — ובודקם בנפרד, מציץ ומגרד, מביט ומחכך בדקין וחוכך בדעתו. כל חפצו הוא ברגע זה לגלות פתח ספק־ספיקא. מניח ר' משה'לי את ספיקותיו על השולחן וניגש לארון הספרים. ספרים נשלפים ממדפיהם — רובם מספרות ההלכה, למן הראשונים עד אחרוני־האחרונים, עיין וחיקר, השקיע את עצמו לתוך מימיה העמוקים והחל דולה מתהומם הלכות פסוקות ומסופקות. מזמין, כתגבורת, את בנו שהגיע מהונגריה להתארח אצל אביו בחג החירות — ושניהם, כאותם הפרופיסורים נראים בעמדם לפני ניתוח גורלי, מחליפים דיעות, משוים ומדמים, נועצים ומתוכחים, מנתרים מהספרים לקרביים וחוזר חלילה. טפות זיעה מחלחלות בחריצי הקמטים של הפוסק קטן הקומה והנה ראשו, שרכון היה כל אותה השעה על העוף והספר, מתרומם קימעה ופנים מאירות מגלות עצמן ושאלה קצרה שלוחה־אלי, בלחישה (כנראה, כדי שלא לבייש): היש לכם לפסח עוד עוף כזה? — אין! היתה תשובתי. (בלבי ניחשתי שעקרון ה„הפסד מרובה" בזעיר אנפין עשוי לתרום כאן את חלקו) הס הושלך בחדר ספוג הקדושה ולפתע פילח את הדממה המתוחה קול ערב, חביב וטוב מפורש יוצא מידי ר' משה'לי: **כשר!**

בפי שמואל מאליק, מראשוני העולים לישראל מבורשה, סיפור דומה על ר' משה'לי:

פעם בערב חג צפה ועלתה לר' אהרן, אביו, שקצב היה, שאלה חמורה ב„בהמה שנשברה רגלה". משנשחטה הבהמה הובאה השאלה ונשטחה לפני ר' משה'לי. בהצצה ראשונה נגעצה עינו הזריזה והבקיאה באיבר המנוגף והבחין בשבירת העצם במקום צומת הגידין (אחד מספקי הטריפות שקשה למצוא תרופה למכתן) ר' משה'לי שידע את בעל השור שעמד על שורו ורועד מפחד שמא יגבר דין צומת הגיגין על מדת רחמי ההפסד מרובה, אימץ את לבבו והעלים עיניו ממצוקת נפשו של השואל והשקיען בספרי הפוסקים. יש להניח שר' משה'לי נזכר אותה שעה במאמר המובא ב„כנסת הגדולה" על „חושן משפט" ס' תכ"ה, בשם הרבד"ז: „שאם האדם יכול למנוע הפסד ממון מן הזולת —ואינו עושה כן, הריהו עובר על „לא תעמוד על דם רעך" (וי' יט, טז)" — והיה עם לבו של ר' משה'לי שני הדברים הללו: לא לעמוד על דמו של ר' אהרן ולמנוע ממנו הפסד ממון. לפיכך הוסיף לחטט ולפשפש ב„שו"ת־ות" וניקר בבעיות וביקש ומצא וגילה בספר מהאחרו־נים שמחברו סבור שיש להקל במקרה דנן. מיד שלח לקרא לזקן השו"בים, ר' נפתלי מענדיל, זקן ורגיל שיד אמונה לו בבדיקה ואפשר לסמוך על פסקי הלכה שלו, בשעת הצורך. משהבחין ר' משה'לי סימני ספיקות בפניו — לא המתין לחוות דעתו אלא פתח ואמר: אתה, ר' נפתלי מענדיל אומר **כשר** והוא (בהצביעו על הפוסק המקל) כותב **כשר! אם כן** — אני מצטרף לדעת שניכם ומגיד **כשר** הדבר בעיני. ויצא הדבר בבי"ד של ג'. שב„קרב" אלוקים ישפט. ואתה, אהרן, פנה לאביו, יישר כחך שזיכית את אחיך במצוה מן המובחר ולא יבטילו את עצמם ממצות „ושמחת בחגיך" וכבר פירשו רבותינו ז"ל ש„אין שמחה אלא בבשר". ועתה לך וחלק את הבשר ליהודי בורשה החרדים לדבר ה' וכמיהים לנתח בשר יפה וטעים לכבוד יום־טוב. יאכלו ענוים וישבעו.

ר' מנחם וייסברג רבה של טארקני — היה חתנו של הרב ר' יעקב צבי מבורשה.

ר' יעקב הירש, בנו של ר' משה'לי, היה דיין באונגוואר, אשתו בתו של הרבי מקוידינוב היתה. בית מדרשו שבאונגוואר שימש מקום מקלט לפליטים בימי־צר — מספר ר' חיים גרינפלד רבה של וינה — שהיה בין המסתתרים — מלחמו אכלו ומכוסו שתו ומכסותו נתכסו.

אליעזר ולדמן (המכונה „לוזריל") אחד מגיניו של רבה הראשון מבורשה, ר' יעקב הירש ולדמן מוסר לנו פרטים מספר על משפחתו: לסבא ר' ישראל־שמעון־מאיר ולדמן (ר' ישראל דעם רב'ס) — שכבר כתבנו עליו בפרוטרוט) היה בן יחיד ושש בנות, הבת השלישית, שרה נישאה לר' בנציון מפולין, ת"ח מובהק ולמדן שוקד על תלמודו, נצר למשפחה גדולי תורה. בשנת העשרים, מפאת דוחק הפרנסה, היגר לאמריקה, לבש איצטלא דרבנן באחד מבתי הכנסת שניהל בהצלחה רבה והלך לעולמו בשנת תש"ג, אשתו שרה נספתה, היא ונכדה אלימלך באושביץ, בנם ר' יעקב צבי, בר־אוריין אבד ב„מונקא" באוקרינא.

ר' מיכאל השען — בונה בתי כנסת ובתי חרושת

על בית הורי אשתו מספר לוזר: ר' יחיאל־מיכל גאנץ (המכונה „מעכיל דער זייגער־מאכער") שען זריז ומצליח במלאכתו, יהודי בן תורה שחי על יגיע כפיו. הקים ליד ביתו בית כנסת, שהתפללו בו למעלה ממאה איש, ומסר אותו מצויד ומשוכלל, בתוכם 3 ספרי תורה לרשות הקהלה — ללא תנאים ותמורה כלשהם.

בשנת השלישית בשריפה הגדולה של בורשה, בעירה שהבעירוה הגויים ברשעתם, עלה גם בית־המדרש שלו עולה כליל בלהבות השנאה, וייבנה מחדש והפעם בסיועם של המתפללים שקנו מקומות ישיבה. כל ימי קיומו של ה„מקום קדוש" היה ר' מיכל ה„שמש" שלו והגבאי שדאג לכל צרכיו לרבות עצי־הסקה, וחימם את המתפללים והלומדים בו. בהיעור הקהל בלילות שבועות והושענא רבה, ניעורה גם לאה אשתו ובשלה תה, לעורכי התיקון (על הצלחתו במסחר יסופר במקום אחר). שתי בנות היו להם — הבכירה חיה־רייזע ושני ילדיה תמו באושביץ, מכל המשפחה נשארה בחיים הבת הצעירה חנה ולדמן־גאנץ — היא רעיתו עמוע"ש.

„ברוך הנותן לשכוי בינה"

ר' אברהם חיים השוחט

אחד ממשפחת השוחטים מבית שטיינמץ, ר' אברהם־חיים (השלישי) צעיר בנו של ר' גדליה השוחט רצה להמשיך בבורשה במסורת אבותיו — והם חמשת השוחטים של בורשה מבית שטיינמץ, וירד לעיר מולדתו ולמד שובו"ת אצל ר' ישראל כהנא. משגמר חדשי לימודו ולאחר שידע מהם חמשת הדברים הפוסלים את השחיטה ומצאו ר' ישראל בקי בדרכי־שחיטה, בבדיקת הסכין להלכה, פסק שהגיע תורו של המעשה ולתת לו לשחוט לכתחילה, לפתוח לפי המנהג ברוב אחד בעוף ולסיים ברוב שניים בבהמה. הנה כי כן הוטל הגורל לחיקו של ר' אברהם־חיים לברך זו הפעם הראשונה בחייו על השחיטה ולהיספח לשושלת אבותיו, שקימו את המצוה „וזבחת כאשר צויתיך..." את לבו הרוטט וכליותיו המשתוננים לא ראה ר' ישראל רבו שעמד ניצב על גבו בשעת השחיטה, אחרי בדיקת הסכין בימינו ונטילת העוף בשמאלו, ידיו לא היו „מרתתות ולא התעלף בשחיטה..." עלץ לבו של ר' ישראל ותגל נפשו בהגיע השחיטה לסופה. כבר חשב ר' ישראל הטוב על החלק השני, דהיינו: על שחיטת הבהמה למען תת בידו של תלמידו את כתב הקבלה — קומה, ר' אברהם חיים ולכה לך ושחוט עופותיהם של ישראל ובהמותיהם — יאכלו ענווים וישבעו. אולם שמחתו של ר' ישראל לא ארכה כי אך הוצא תעוף השחוט מתחת ידו של השוחט ונזרק לעבר הגדר למען יוציא שם את שארית דמו השותת ואת נשמתו התרנגולית והנה — נזדקר בעל הכנפיים האומלל, הרים את גרונו וחרחר קילוחי דם מתוכו, פשט את כרעיו הכבולות והתחיל מהדס ומכרכר בחצר. בתדהמה קבע ר' ישראל שהעוף לא נשחט כהלכה ונפסל בשחיטה. והנסיון, לא זו בלבד שלא עלה יפה אלא שצפה ועלתה בעייה אחרת — בעית העוף והפסדו שהשוחט — ספק אם יוכל לעמוד בו. מקרה מצער, שגם ר' ישראל אינו מנוקה מאחריותו. והנה פני הדברים כפי שהתרחשו באותו ערב פסח. הואיל ורוב העופות הנשחטים בבורשה של בני העניים היו (שכן העשירים, מיטב בשר חזה ושוק שמור היה עבורם בידי הקצב) נמנע ר' ישראל השוחט מלהפקיר בידי אברהם־חיים את תרנגוליהם של אביוני עדתו שמא ייפסלו בשחיטתם, בנסיון הראשון. לפיכך דחה את הניסויים לימים שלפני הפסח שאז מרבין להביא בעלי כנף מכל המינים ובעיקר מבתי העשירים, בגלל השומן שעופות מספקים למטעמים שמתקינים מתפוחי האדמה, הרוחשים בו אם בצורת פתות עבות מעוגלות שקורין „חרמזליך" או בדמות פשטידות שקורין „קעזליך" והם מאכל תאוה בחג החירות לכל יהודי בורשה ולא ניכר שוע מפני דל. ויקר מקרה שלבית השחיטה הובא תרנגול־הודו, הדור בנוצותיו, ונאה בכרבולתו ושש בגוויו, פימה לו מתחת לצוארו מלפניו ושופר מהופך מעל למקורו, המשוך מבין עיניו וכולו אומר גיאה וגאון.

והתרנגול־תרנגולו של ר' משה מושקוביץ היה, וליתר דיוק — של רחל אשתו. והרי המעשה כסדרו, ר' ישראל פסק ששעת המבחן הגיעה לאברהם־חיים, נטל את הבריה המתנפחת מידי שפחת רחל ומסרה לכפו של השוחט הטרי העומד כולו מתוח ודרוך. מיותר לומר שקרב אדיר פשט והתחולל בין השוחט למיועד להישחט ופעמים מספר הצליח העוף המסורבל להמלט מידיו עד שלבסוף התגבר עליו והכריעו, כבשו לבין ברכיו ובירך עליו את הברכה והעביר סכין חדה על צוארו, ידיו לא הרתיתו אלא שגם העוף לא הרתית שכן לאחר ש„שחטו" וירף ממנו — התחיל מהלך... לא קשה לתאר את ענות־נפשה של המשרתת החוזרת בית גבירתה ללא התרנגול היהיר שכלי־פסח מטוהרים וממורקים ממתינים לשומנו הצהוב ולנתחי הבשר האדמדמים־בהירים, על כרעיו וכנפיו, עורו וצוארו, כליותיו וכבדו וכל הקרביים. לא הספיקה לעמוד בדינה הקשה של בעלת הבית — ורחל ידעה את כל אשר נעשה והתחיל להרעיש עולמות: ישראל השוחט לא שחט את התרנגול — שלם ישלם, עלי (לא על התרנגול) לא עושים נסיונות. משעה זו ואילך הדברים מתנהלים על מי־סערות... משה בא בערב לביתנו (כי אצלנו התגורר השוחט הטירון). בהיראותו בפתח — התחילו מרתתין לא ידיו בלבד אלא כל גופו דיבר רתת כאחוז השבץ, ומים שותתין על רגליו. משה בודאי יוציא את משפטו לשבט ולא לחסד, את תמורתו וחליפתו של התרנגול שהלך למיתה משונה כזאת יתבע ממנו. ולא זו בלבד, אלא יכבדנו במידה הגונה של דברי מוסר עוקצניים עד שידע את תנואתו וילמדנו פרק ב„כיצד שוחטין תרנגול הודו". משה נכנס לחדר, שואל

לשוחט (שארכובותיו דא לדא נקשין), מושיט לו שלום עליכם נלבב, ששאלה נגררת אחריו: האתה הוא השוחט שהחיה את תרנגולי בשחיטתו? (הרי לך עקיצה ראשונה — מהרהר אברהם חיים מוכן ומזומן לקבל עליו את הדין) ובכן, דע לך, ר׳ שוחט, את התרנגול יצא בשלום מתחת ידך הנדיבה — אתה לא תצא בשלום מתחת יד אשתי הקשה, היא לא תשקוט עד אם שלם תשלם לה תרנגול תחת תרנגול ופירושו — ממון „והחי" יהיה שלך. מחיר העוף בימינו הוא כמאתיים לאים. והשוחט — פניו הפכו לירקון בשמעו את הסכום — ומשה הכניס ידו לכיס בגדו ויוציא מתוכו את הסכום, שאך זה נקב כסף מקנתו ומושיטו לאברהם העומד נזוף ככלי מלא בושה וכלימה. בבוא אשתי לעשות בך שמות, מוסיף משה, פרע תפרע לה בכסף מלא את תרנגולה — אחרת לא תהיה תפארת שנינו על הדרך אשר אנו הולכים בה, והפסח יהיה עלינו לפסח מעיכין. עשה, ר׳ אברהם חיים, אם חפץ חיים אתה, כפי שהוריתיך.

בערב באה רחל לביתנו והשוחט שנח בינתיים מזעפו ופחדו סר מעליו—הושיט לרחל בכניסתה את הכסף ותען רחל ותאמר: לא באתי לקחת כסף כי לאחל לך חג שמח וכשר ותזכה להיות שוחט ומוהל טוב בישראל, כי כל ההתחלות קשות ואולי הייתי צריכה לשלוח בידי שפחתי תרנגול, תרנגול פשוט ולא תרנגול הודי שקשה להחזיקו ביד.

ראוי לציין שזה היה הכישלון הראשון והאחרון של ר׳ אברהם-חיים השוחט.

שחיטותיו הבאות התנהלו כהלכה וידיו עשו תושיה וראוי היה לסגור את מעגל השוחטנות של בורשה שהתחיל בו אבי אבותיו מבית שטיינמץ. אלא שתרנגולה של רחל-משה-הערץ׳ס הצמיח לו כנפיים בבורשה ועד לבית הקהלה בא סיפורו. כשהגיש את מועמדותו לשוחט-עזר בקהלה, נדחתה בקשתו ובכך תמה שושלתם של השוחטים מבית סבא בבורשה. אברהם-חיים נתקבל כשוחט במקום שאין מכירים אותו. משם לקחוהו יחד עם יתר בני עמו למקום התופת שהכינו רשעי-עולם. האש לא שלטה בו וזכה לראות במפלתו של הצורר. המשחררים מצאוהו לר׳ אברהם-חיים בין העטופים ברעב משנות הסבל והמצוקה מצומק גו שכולו עור ועצמות. „אסוותא דמסיין ליה", כלרבי צדוק בשעתו — לא נשלחו אליו ולא השקוהו מיא דפארי וכו׳ — ולא רווחו מיעיו והזנת האמריקנים לא רק שלא הועילו אלא הזיקו לו, כלרבים אחרים ובעוד התלינים הנאצים מחכים להישפט על פשעיהם — לא עמד נפשו בו ויאסף אל עמו — אל מליוני-קרבנות הפשע שהעולם לא ידע כמותו מיום היבראותו.

מדוע לא נערכו גירושין בבורשה?
מלמדים

מלחמת ה״חדרים״

„אין צריך לכתב שם (בגט) אבל נהגו לכתבו ואם יש שניים או שלשה נהרות כותבים כלם דיתבא על נהר ופלוני" (אה"ע קכח, ד).

משום מה לא נערכו גירושין בבורשה?

דברים רבים על בורשה קבלתי מר' שלמה פריד וזה אחד מהם.

מפני מה לא היו נערכים סדרי גיטין בבורשה?

משום שלא היו דייני בורשה בקיאון בכתיבת השם של הנהר השני הנמשך מצפונה וחוצה את בורשה.

שמו של הנהר הוא „טשיז'לה" וכתיבת שם באמת קשה היתה. שני נהרות שההלכה מחייבת כתיבת שמותיהם בטופסי דגיטין, שנים זורמים בבורשה: וישובה וצ'יזולה, הם מושכים את מימיהם וחוצים את המקום, ממש, לאורכה ולרוחבה. מוסיף עליהם נחלי מים אחדים ומי בארות ומעינות למכביר. אלא ששתי אותיות זרות שהגיתן אינה ברורה ואינו מצוי, לא בעברית ולא באידיש. ותעתיקן, שנזדמנו במלה אחת בשם הנהר, הם שמנעו את עריכת ספרי הכריתות לטעוני גיטין, מבני בורשה. לעומת שמו של הנהר הראשי — וישווע המופיע במאמרים הקהילתיים ואפשר היה למצאו בפינקסי מרמורש, במקומות שבהם עובר הנהר ואפשר להעתיקו. לא כן הטשיזלע שתחילתה וסופה בבורשה ולא היה איש שרשם את השם במיסמך כלשהו. ואם תאמר והלא אפשר להסתפק ב„מתא דיתבא על נהר ויישווע ועל מי מענות", כבנוסח המקובל, שבתחילה הכריעו הפוסקים להקל?! במה דברים אמורים: באין נהר גדול שני וכאן — הלא הציזולה זרם מים הראוי לשמו: נהר. אבל הואיל שמוליך את מימיו בזרמו העליון וחוצה השטח שלא היו ישראל מיושב ומשוכן בתוכו ורק בחלקו התחתון לפני הישפכו לתוך הוישווע, פילס את אפיקו בין בתים יהודיים, לפיכך לא נזכר שמו במסמך יהודי.

כיצד הִשיג ר' שלמה את המידע ששימש חומר לעדותו הנ"ל?

ר' שלמה נוהג היה בגמרו את התפלה, בין בחול ובין בשבת לא למהר לחזור לביתו, שוהה שעה אחת אחריה וסוקר בבת־צחוק חביב את מעשה המתפללים בעת תפלתם, תוהה על דרך לימודם, ענה לבחורים המתקשים בהבנת „חתיכת־גמרא", מטה אוזן לשיחם של פשוטי עם ומסיג את שיגם. וכשם שענה לשואלים כן גם שאל, בהקשות עליו דבר. לבו היה ער לכל ענין. וכך נתארע שאחד הדיינים נשאל על ידו בענין גירושין וקיבל את התשובה הנ"ל. מה שקיבל מפי מגידי אמת — מסר לאחרים (הוא הדין לגבי ענינים אחרים אלא שדובר כאן מהוה). ברם, המסורת שהביאה ר' שלמה — שלימה לא היתה, שהרי לא הכתיב של „טשיזשלה" בלבד לא היתה נהירה להם לדיינים, כי גם זה של ה„ווישיווע" היה מוטל בספק. תדע לך, שנחל איתן זה הזורם בשטפו ממזרח מערבה ויוצא ממקורות שלרגלי הר הנקרא „גישו" בפי הגויים ועל שמו נקרא „וישה" בפי היהודים — הרי ספק כתיב אחד. חוץ מזה — כתיבתו שונה ורבת צורות היא: וישו וישעוע ווישוע ועוד (בדומה לכך הנחל הקטן)היורד מהררי הפייטרוס (המסולע) כי תשאל את הגויים היושבים על שפתו לשמו ויגידו לך „פייטרוס" ואילו היהודים יענו ויאמרו „קיטרוס" — לך וכתוב אם כן: נחל הקיטרוס וחניכתו „פייטרוס" — (ואולי להפך ?!) דבר שאמנם בשמות המתגרשים הותר, אלא לך וכפול את כל השמות — לכך צריכים היתר מיוחד ודייני בורשה מסתלקים היו מן הספק.

אם נכונה ההשערה שכתיבת שמות הנחלים לא נתבהרו כל צרכם לדייני בורשה — כי אז שתי תמיהות ישנן לתמוה עליהם. א. הלא ב„אבן העזר" סימן קכ"ח ס"ק ד' ניתן המון אפשרויות בידי הדיין להוציא ספר כריתות ולהתגבר על המכ־שולים בכתיב שם העיר, האיש והאשה והנהרות (ולמה לא נערזו דייני בורשה, שזריזים היו, בעצותיו ולפסוק לפי פסקיו?!). ב. הרמ"א כאילו חזה ברוח קדשו את קשייהם ומצוקת דינם של דייני בורשה בכתיבת השם הנהר טשיזלה. מה עשה—עבד והכין עבורם הלכה פסוקה, הולמת ותואמת לפתרון הבעיה החמורה שעתידה להתעורר בעקבות הספק בכתיבת השם הנ"ל, בה התיר אותם מכבלי העיגון לנהר זה. מה כותב הרמ"א באותו סימן סעיף ז' — בו הוא מביא את פס"ד של הרי"ף ובה הלכה מפורשת (עבור בורשה...)וזו לשונו: „שני נהרות השופכין זה לזה — אם קרוב לעיר אבד אחד שמו — אין כותבין אלא האחד; ואם שם שניהם עליהם — כותבין שניהם ואם יש ספק בדבר — אין כותבין אלא אחד (כאילו ביקר הרמ"ה בבורשה וסייר בערוצי נהרותיה) וכו'; תמיד יותר יש ליכנס לספק חסרון מלספק שינוי" (ראה זה פלא: הרי הצ'יזולה והוישיבה נשפכים זה לזה על יד טחנתו של ישראל הטוחן — שמו של נחל הצ'יזולה אבד בו במקום והמשכם נושא שמו של נהר הוישיווע) ואז כותבין „אלא האחד" וגם בקריאת השם ש„כותים" קורין כך וישראל כך — אין כותבין רק שם ישראל (שם ס, כג). אם כן — כר מאד נרחב השתטח בפני רבני בורשה לפרוש עליו את הלכותיהם של קדמונינו. נהרות למכביר ומי מעינות בשופי העמידו את עצמם לרשות פסיקתם, הלכה למעשה גירושין שיש לבצעם בה. יוצאי בורשה הזוכרים את פיתולי־שני הנהרות ואלה שלא ראוה — מוזמנים למפת העיירה ולעיין באפיקי זרמיהם ומקום הישפכם זה לזה אצל טחנתו של ישראל הטוחן. כ"כ מתבקשים הם ללמוד את ההלכה הנ"ל של הרי"ף שנמסרה על ידי הרמ"א — ויסתבר להם שפוסקים אלה הגישו לדייני בורשה את פתרון הבעייה מתחת לאפם, כאילו אמרו להם: כזה ראה — וגרש...

מאד יש לתמוה על דייני בורשה שתלמידי חכמים בקיאי־הלכה היו — משום מה לא שעו לעצת הרמ"א? אלא שמתוך שתיקה זו יש להסיק שגם הכתיב של „וישיוע" נטע ספק בלבם ולא הוכח כל צרכו וחששו לדברי „המחבר" הפוסק כנגדו:

„ואם יש שנים או שלשה נהרות — כותבים כולם..." וכולי (וע"ש באריכות ב„פתחי־תשובה") אמנם מצינו שמלבד גופו של גט הנזכר במס' גיטין פה—ו — עשרת הדברים שהם עקר הגירושין מן התורה (רמב"ם הלג"ר א א ואילך) וכתיבת ה„ידן" בקפידה מיוחדת (שם) לא החמירו בקביעת מקום מתן הגט דוקא „במאתא דיתבא על נהר פלוני ונהר אלמוני", ראייה לכך הם הנוסחאות שבגניזה (פוסטאט־קאהיר־מצרים)

דעל נילוס נהרא" ובמקום אחר: „פוסטאט שעל נהר פישון (הוא נילוס לפי רש"י) במאה ה־11 ועוד מקומות. מעניין הדבר שבטופס הרמב"ם (שם פד, יב—לא) לא מוזכר כלל הציון „מאתא דיתבא על נהר... בנושאי כליו — שוב רק נהר אחד, ומופיע רק בטופס הגט שבספר התרומות. אלא שרבני בורשה לא הסכימה דעתם לסמוך לא על עצמם ולא העיזו להכניס ראשם בין הרים גדולים, בבחירתו של הכתיב שעליו לא הוכרע. לפיכך הסתלקו מן הספק וקמו והעבירו את המועמדים למעשה הגירושין בבורשה לוישיוה או לסיגט ועיסוקם נצטמצם בתחום „טיב קידושין".

לסיכום הדברים ניתן לומר שלפחות שלש סיבות גרמו שבבורשה לא נערכו גירושין: א. הקשיים על כתיב שם הנהר „וישיוע" מרובה הצורות;

ב. חוסר ודאות בתעתיק הנכון של הנהר השני בגדלו ה„טשיזשלה" (ואולי גם הקיטרוס;

ג. בגלל ההלכה בפסיקת הרמ"א שכנגדו פוסק המחבר, וחששו מפני המחלוקת. ייתכן ואולי היתה גם סיבה נוספת רביעית;

ד. אי בהירות וחוסר בטחון בכתיבת שם המקום הנדון; — „בורשה" (אפשרויות רבות ניצבו לכותבי השם ההדיוטות במכתביהם, והרבנים בתעודותיהם — בארשע בארשא ואפילו „באר שבע") וחנוכה היא חניכה מסקנא דמילתא שנעלה מכל ספק הוא, שלרבני בורשה ודייניה נהירין היו פסקי ההלכה ב„טיב גיטין" — ואיצ"ל — קידושין וגלויים היו לפניהם דעת ראשונים ואחרונים, וידועים להם אפיקי הנהרות שביתרו את עיירתם לארכה ולרחבה, והם הוישיוה, הציזלה והקיטרוסה, ועוד פלגי מים בשפע. שאלמלא הספק שבכתיב הנכון, יכולים היו בהחלט לציין כדעת המחבר „שלשה נהרות, דהיינו להוסיף על השני את ה„קיטרוסה", ששכונה שלמה קרויה היתה על שמה — ומי מעינות — למכביר.

הרבנים ראו את הנהרות המתירין גירושין

אחרון רבני בורשה שנספה בשואה, מאכסדרת ארמונו חזה את הצ'יזלה מתפתלת לעיניו בזווית חדה מצפון למערב ומצד שמאל נשקפת סימטא המוליכתך לריטריס שגדותיו נשטפות ממימי הושיבה. ר' משה (בנו של ר' יעקב צבי — רבה הראשון של בורשה) הרוה את צמאונו מהמים שהביאה לו צפורה בתו מנהר הצ'יזלה — ידע מקור מימי משתיו, הכיר היטב את הצ'יזלה ונבצר ממנו לכתבה; שני נהרות איתנים זורמים ומושכים את מימיה ועוברים מלפניך ומאחריך, יומם ולילה — את שמותם אתה יודע ואי אתה מסוגל לכתבם.

אם בגיטין שלא נערכו בבורשה לא הילכו פניהם לעומתם, בטכס אחר, חמור מהם, שאינו תלוי בבעלים, שלעתים בגלל קלות ראש שנוהג באשתו, אשת נעוריו, שכבודה אינו חשוב בעיניו ואינו מוכן לבטל רצונו, במצאה נאה הימנה או צעירה ושילחה לנפשה אפילו בטרם הקדיחה תבשילה — טכס זה שנורא הוא, מזעזע ומסמר, נזדמן לי בעודני ילד ובחרדת לב, חיל ורעדה הייתי עד למעשה יבם ויבמה שאירה והתרחש בבורשה.

טכס חליצת הנעל — כן נתקיים בבורשה

בקרות מקרה טהור או לא טהור — אני הייתי בין הראשונים שהופיע במקום ובזמן. ראיתי את ישראל יעקב מובל אסור באזיקים הוא ואשתו על חטא שחטא במכירת משקאות ללא רשות; צפיתי במעשיהם הטובים המבהילים של אנשי חברא קדישא, האזנתי לדברי המספידים שלא הצליחו לסחוט אפילו דמעה אחת מעיני המתאבלים. נתתי לבי בשמחות ברית מילה ורגלי הובילוני לטכסי פדיון בכורות. משנהרג מייזל „בתאונת רכבת" של האחים פרוכטר עמדתי למשמר על הגופה שהונחה במקוה החדש עד בואה של הקומיסיה הרפואית לבדיקה פתלוגית; בלויית וולף הערץ ואשתו הנרצחים שנערכה בלילה — שם אני (וצפיתי בהינתן לידו של וולף סכין שחווה לנקום בה נקמת־ דמו בשטריפונדה רוצחו...). ומאליו יובן שגם בחליצת נעלו של היבם ע"י יבמתו, שבעלה שבק חיים ללא בנים צפיתי.

מעשה נורא זה נחרת עמוק בזכרוני וטבע בשעתו רשמים עזים בלבי הרך — וכך היה המעשה: פייוויש בנו של ישראל יעקב פרייז נתבע מהראש בית דין (הוא ר' גרשון הדיין) לבוא ולקיים מצוות ייבום בגיסתו אשת אחיו שמת ערירי. מקום המעשה; עליית בית הכנסת העליון היה. מאורע נורא זה — יראה ורעד העביר בעצמותי והרטיטו את מורשי לבבי: בפנת־עזרת נשים עומד רבי גרשון הדיין, טוב הלב ועדין הנפש, וחולש על המעמד המאויים. אצלו נזקף קרש השעון לקיר והוא, הדיין, „מזמין" אל מאחורי הקרש את הבעל (הנפטר) שמת ובנים לא הוליד, לבוא ולהתיצב ולהיות נוכח בשעת מעשה החליצה הנערכת בשמו.

במורא גדול התקרבתי למקום סתר צר (משני טעמים — אחת הפחד מפני ה„מת" המופיע בעצם היום לעיני כל העדה, ושנית — מחשש שמא יזרקוני החוצה (הטעם השני חזק היה מהראשון כי אימתי יזדמן לי לחזות שוב במחזה שכזה) ממקום מחבוא זה צפיתי למקצוע שהותקן עבור נשמה ערטילאית של אדם ששבק חיים בדמי ימיו ולא זכה לקדיש משלו. אך שבעתיים גדל הפחד והתימהון, משלא גליתי כנף כלשהו מתכריכי המת שמאחורי המדף הזקוף, אולי לא הייתי ראוי לכך. הסתלקתי משם בחשאי ובאין רואים ובחיפזון, שכן ענין אחר משכני והוציאני ופדאני ממעמד מסתורי זה: ירט הדרך לנגדי במרוצה אל הנהר ולראות בתחרות שבין השניים, היבם ויבמתו — מי מהם יגיע קודם לשם טבילה כי הטובל ראשון (מטומאת מת) חמש (או עשר) שנות חיים מוסיפים לו. היטב חרה לי על פייוויש שהתחיל רץ בכל כחו ועבר את אלמנת אחיו שנמוגה (כבר בשניה) באבלה ותשש כחה וגזל ממנה את מקצת השנים.

ויש מרננים שגם כסף פדיום נטל, בעד הסכמתו לייבום, ממנה. תחילה סבורים היו שלמקוה של ר' מיילך ירוצו בצניעותה התחילה להימין לצד המקוה אלא שהוא, ברצותו לקצר את לכתו, השמאיל לצד מוצא המים מבינות לגלגלי טחנת הקמח של ניסל, ובדרך מרוצתו נשל את בגדיו מעל עצמו ופזרם לכל עבר וקפץ לתוך המים כל עוד נפשו בו. מה יקרו שנות חייו של אדם עלי אדמות וכמה נכונים דברי החכם: „וכל אשר לאיש — יתן בעד נפשו" — ואפילו הוא על חשבון של אחרים.

הדיין מבורשה עורך גירושין בוישיבה

אותו דיין מובהק, ר׳ יעקאעלי גוטליב, שבהיותו דמו״ץ בבורשה ולא שמענו ממנו שסידר גיטין בה — בעברו לוישיבה פתח במעשה הגירושין (ובוישיבה, הלא גם שם ליד שני נחלים „יתבי במתא״ ואחד מהם הוישיבה היא) עד ראיה הייתי בימי נעורי בטכס „תריכין״ כפול שנערך לשתי נשים נשואות לאחד נבזה וחדל אישים, אדם ששב משבי הרוסים והביא משם „עזר כנגדו״, בשכחו את זו שהניח בבית (או חשבה בין המתים) ומצד הדין צריך להוציא ספר כריתות לשתיהן, כידוע. הדיין בעל הידור פנים שהעיד בו על גדולתו בתורה הוכיח אצילות נפש ועידון רוח למופת, שבשעת מתן הגט לאישה השניה, שגעתה בבכיה למראה ה„אושר״ המשפחתי שהצמיח לה בחיר לבה, דיבר ר׳ יעקילי על לבה בזו הלשון: בתי, את אמנם מתגרשת מבעלך אבל לא מבעל הרחמים, מהשי״ת אינך מגורשת, בטחי בו כי עתיד הוא להיטיב עמך. בכך נסתיים ענין הגירושין (אי הגירושין) בבורשה — הבה נסיימנו גם אנו בזכרנו לטוב את האיש הטוב, והוא ר׳ יעקילי שנכמרו רחמיו על נפש עלובה שהובאה ממרחקים ע״י יהודי מעוול ובמקום למצוא שם את אשרה מצאה גיהנם פתוחה מתחתה ור׳ יעקילי הוא שהשיב לה את שלוות נפשה.

דמותו הנהדרת של גאון זה, פניו האצילים וזקנו היורד מעל פי מדותיו (קשה להיזכר בזקן דומה לזקנו) ובת־צחוקו הזוהרת, שיוו לו דיוקן פטריארכלי ודבריו שבנחת נשמעו, צליל מעודן עונג התנגן מתוכם. לזכות גדולה יחשוב לעצמו כוה״ש על מעשה טוב שהיטיב עם אדם גדול זה. וכך קרה הדבר: בהיותו תלמיד ישיבת הרממ״ה, ורב גדול זה פרש את אישיותו התורנית על פני כל העיר ווישיבה והגליל ומוטות כנפי צלו כיסו על רבים וגדולים שבעיר זו וביניהם, דודו האדמו״ר מבורשה (בנו הבכור ר׳ אלתר, הוסמך לרב לא ע״י דודנו, כי אם ע״י ר׳ יעקילי), שעבר מטעמים כמוסים (שאפשר לפענחם) לסיגט ורבי יעקילי היה בהויתו, דמו״ץ בוישיבה.

ויהי בלכת כארבע־מאות בחורים למבחנם השבועי אצל רבם ר׳ מנדילי — ותקצר נפש ר׳ יעקילי הדיין (שגאון היה וראוי לאיצטלת הראב״ד) בהוטלו ככלי אין חפץ בו לקרן זוית, באין לו חלק ונחלה בתנופה התורנית הגדולה המתרחשת לנגד עיניו בוישיבה העליונה. ראה הרב בענות נפש עמיתו ויצו את תלמידיו, שבבוא תקופת הקיץ; היא עונת הבחינות (ב„ניסיון הגדול״) חייב כל תלמיד ותלמיד להיבחן גם אצל רבי יעקילי (יש אומרים שזה היה סידורו של ועד הישיבה ברצותו לחלוק כבוד לרבם. הכותב, בלמדו ש„אין כבוד אלא תורה״, הציע לרבי יעקילי, בהחזיקו את נר ההבדלה לרבו, לבחון את תלמידיו בידיעת חומש ורש״י (לימוד חומר זה שעמד „בחדר״ בראש השיעורים נזנח בישיבה והתלמוד ואביזריו תפסו את מקומו). ההצעה נראתה לו ויחל בבחינתו: מה אומר רש״י על פסוק פלוני ומה נדרש על פסוק אלמוני. מנהג זה המריץ את תלמידי הישיבה להציץ קימעה לתוך החומש ביומא דשבתא. רבי יעקילי הכיר לי טובה ומדי ענותי לשאלה כהלכה, נתכבדתי דרך חיבה, בצביטה רכה מאצבעות ידיו העדינות הלבנות כלבנת הספיר.

הוא הנחיל לדורות הבאים את ספרו „יגל יעקב״ (השם של הספר מוצלח ביותר ומשני טעמים. א. חיפש ומצא פסוק הולם שממנו לומדים שהתורה נקנית ע״י שמחה (פקודי ה׳ ישרים משמחי־לב וראה עוד (אבות) ש„אין התורה נקנית אלא מתוך שמחה) ומי מסוגל לשמח בתורתו אם לא ר׳ יעקב גוטליב ?! — הוי — יגל יעקב; ב־יגל — דומה בצלילו ל„יעקאלי״, כן קראו לו דרך חיבה, ר׳ יעקאלי. הוחל בו בספר בעודנו מכהן פאר בבורשה ורוב הרעיונות ששיקע בספר, הורתם ולידתם בבורשה היו ומשם שאבם בהגותו מוקף באויר השקט והנוח והמרענן שהשרה עליו רוח ממרומים ונסתגל להגות הגיגים נעלים (ר׳ יעקאלי למד יחד עם ר׳ נפתלי כהנא בעהמ״ס „אוצר הגאונים״ חתנו של ר׳ חיים — בער מציבאו השייכת לגליל בורשה.

„ומצדיקי הרבים..." — אלו מלמדי תינוקות (ב"ב ח).

שני סוגי מלמדים היו בבורשה. א. מלמד לפי מקצועו, דהיינו שבחר לעצמו מרצונו ללמד תינוקות מתוך נטיה נפשית. לרוב עברה אליהם מלאכת שמים זו בירושה מאבותיהם. ב. מלמדים באקראי, בצוק העתים, בהישבר מטה לחמם, כגון אברכים יודעי תורה שנשאו נשים ונסמכו על שולחן חותניהם ומשתמו „שנותיהם" — פנו למלמדות. סוחרים בני תורה שירדו מנכסיהם ובטלו עסקיהם — הושיטו את ידם לשרביט המלמדות, עלו על הדוכן והרביצו (תרתי משמע) תורה לילדי ישראל. הראשונים — מלמדי דרדקי היו, לרוב, האחרונים — לימדו גם גמרא. אמנם, אמן — פדגוג לא היה המלמד וגם בתורת נפש הילד המתחנך אצלו, לא הגה. אלא הפסיכולוגיה והפדגוגיה עלו כרוכות בתודעתו מתוך הנסיון ובמרוצת הזמן תפסו את מקום הבערות החינוכית והיו למלמדים להועיל. ר' יוסל איינהורן, מיודענו, הודיע לאבי הנער שהתקדם ברש"י — שיוציא את בנו מ„חדרו' מפני שבכחו ללמוד עד רביעי ואצלו לומדים רק עד שלישי. ר' יונטל גאנץ בר־אוריין מאיר פנים ועליו, פתח עבודת יומו בשיר „על אם הדרך, שמה מתגוללת..." ווירז את תלמידיו בנעימות חן ללימוד התורה. ר' יעקב־עירא, מלמד לגדולים, ת"ח מובהק. ביתו הדל המוקף עצים עורר אצל תלמידיו הגדולים אסוציאציות ל„כרם ביבנה", אלא שהדלות והעזובה, מאין נות־בית, צפצפו מכל זוית. יהודי קטן קומה ודל בשר — חריפות ובקיאות קיננו בו. פעם בהעמיקו ב„פלפול", כ„רב פורים" העיר מישהו, ר' יעקב עירא, הלא גדול כחך בתורה! — ענהו: לולא כן הייתי יכול להיות רב כל ימות השנה... הערה זאת פסלתו מ„רבנות הפורים" ור' משה מושקוביץ תפס את מקומו. (גם ר' וולף נתעטר מספר שנים באותה איצטלא).

ידוע היה ה„ריזבלער מלמד', שלימד את בני האמידים ולבני מעוטי יכולת לא ניתנה דריסת רגל בחדרו. אצלו למדו גם גפ"ת והכשיר את המוכשרים לעבור ישירות לישיבה. היו גם מורים שלימדו „לאטייניש", כלומר — קרי וכתיב בגרמנית. מלמד ללא „חדר' כזה היה ר' אברהם נתן; בבוקר יצא לעבודתו כששני מכשיריו בולטים מכיס חזייתו ה„טייטל' החוטר ומספריים — הטייטל — להישיר את דרדקיו בין השורות והמספריים — לספר אותם ואת כל הטעונים סיפור; שתי המלאכות גם יחד לא סיפקו לו סעודה מספקת. היו עוד מלמדים וכלם עשו את מלאכתם באמונה, לא זרקו מרה בתלמידיהם ואף לא מנעו מהם את הרצועה.

על מורי הרשות, כהונגרים כרומנים, ייאמר בד"כ, שהקנו לבני יהודי בורשה את ידיעותיהם האלמנטריות תוך יחס שבין הרב לתלמיד, ללא גון עדתי — דתי או אתני ומנהליהם אף התידדו עם היהודים. ייזכר כאן מורה הכתה א', יהודי, „טעטשי' שמו, (אחי ר' שלמה לייבוביץ) שהיה מרקיד את תלמידיו „קדושה" בבית הכנסת, ומובן מאליו ש„לא הקפיד' על נוכחותם בבית הספר. בזכות טוב לבו חזרו רבים מתלמידיו לאותה כתה... (כוה"ש הוא אחד מהם).

„כל המלמד את בן חברו תורה זוכה ויושב בישיבה של מעלה" (ב"מ פה.).

ה„פרינט" — קרית־המלמדים

בחלקה העליון של בורשה, מצדה המזרחי, בין הרחוב הראשי ובתיו וחצריו וגגיו משתרע, על שטח מצומצם, שצרורות נחל וחלוקי אבנים ואדמת חול מכסים את קרקעו המונעים בעד פוריותו, הפרינט. מקורו של שם זה ניתן למצוא ביסוד הרומני **פראנט** FRONT שפירושו חזית, דהינו — קדמת בורשה, שכך קרא האכר למקום זה, ששמש לו מעבר לבורשה ברדתו מה„פיטרוסה' דרך גשר של עץ, למכור את תוצרתו ליהודים ולקנות בדמי פדיונה את צרכי ביתו ומשקו.

בפרינט התגוררו מבני דלת העם: פועלים, בעלי־עגלות, בעלי־מלאכה, ועוד — ובעקר, מלמדים... דירותיהם קטנות ופשוטות היו, עפי"ר דירות אכרים שנקנו או נבנו בצורה פרימיטיבית. המשפחה שבדירה, כגדולה־כקטנה היתה צופפת את עצמה בחדר אחד ואם נשתייר חדר נוסף — הושכר לאחרים ומיהם השוכרים? — הוי אומר — המלמדים. והמלמדים מהיכן באו הללו? או שהיו מן המקום או שבאו מרחוב אחר, משום שנשותיהם מאנו „לחיות' תחת הרעש וההמולה העולים משולחן נותני לחמם, מרביצי התורה לילדי־ישראל, מהנץ החמה עד כלות הרגל מן השוק — והגלו את בעליהן ואת תורתם על דרדקיהם למקום זה. זכות ייתרה נתגלגלה לפרינט בכך שנתן לבורשה העליונה רחוב מקביל לרחוב הראשי — דבר שלא זכו לו החלקים האחרים, מקום מוכן לשטפונות. אמנם מזלו של רחוב זה לא שפר במיוחד כי אבות הכפר לא העניקו לו מעמד של רחוב ולא ריצפו קרקעו ולא שיקעוה באבנים מסותתות. השטח בין שתי שורות הבתים נתון היה לחסדי נהר הוישובה הזורם מאחוריהם היינו: נהר זה שבחלקו העליון מימיו מנתרים בזריזות מאופקת ע"ג אבני נחל סמוך וצמוד לרחוב ובהגיעו לפני ביתו של יצחק לייב שטיינער, זרמו מטה את אפיקו לעבר טחנת־הקמח של לייזער משמאלו — והאחווה ששררה בין שניהם — הרחוב והנהר — מופרת. שניהם נוטים בשיפוע במהופך ומנוגד, זה לצפון וזה לדרום. שתי תפניות הללו של היבשה והמים, הן שהעניקו לבורשה את הפרינט, ואתו את אזור משכנות העוני. בימים כתקנם היו המים נשמעים ל„מהנדסיו" (הטוחן בעל ה„זפק" של ר' לייזער שטיין וטרחו חדשים לא מעטים בעצים ובאבנים כדי להטות את הנהר דרומה, בגלל הצורך במימיו להתניע בהם את גלגלי העץ בטחנתו, שכן ה„פיטרוסה' מימיה לא מילאה את ה„פיראו" (אמת מים מלאכותי) די סיפקו. משהתחילו הגשמים לרדת וגאו מימיהם וקרעי עבים צנחו משמים והפכו את אגן נחל הוישובה לנהר זידוני וזועם, הנושא על גליו קרשים וקורות עץ, אילנות ומוטות וגגות ואפילו בתים וטבועי אדם ובהמה, אז פרץ גדרו של עולמו הפרטי של לייזער וחלק מהמים הרס וירד ישר לתוך הפרינט והרחוב הפקיע את עצמו מרשות היבשה ונעשה שותפה של הוישובה. הושיט לו את זרוע ימינו לנהר המשתולל שם

משמאלו של הפרינט, שוטף שטוף וזרום, הרוס ודרוס גנים וחצרות וגדרות ומחיצות. דבורה אשתו של יוסל המלמד צווחת לשכנתה ביילע גרובערס שנשארו שתיהן תקועות ליד ביתן, כעל אי בודד, ושתיהם צועקות לשכנותיהם שמעבר למבול — וקולן הולך מסוף הפרינט ועד סופו — ואין קולן נשמע, מחמת קולות המים העולות מנחשולי גליהם.

גם הצ׳יז׳לה משתוללת באותן השעות, רחוב אחר, רחוב הנשען על גדות נחל הצ׳יז׳לה, אף הוא באותה צרה היה. אנשים, יהודים, ולהבדיל גויים, נצבים על גשר הברזל המתוח על הנחל וחוצה את בורשה לשנים — וצופים במחזה דומה ע״י נהר אחר בהיסחף על פני נחשוליו הגועשים דירים ורפתים, פגרי בקר ונבלות צאן, עומדים ומחכים בשלות־נפש לסיומו הטרגי של ההצגה החיה שערכו כאן איתני הטבע והיא — כריעתו והתמוטטותו של ביתו של מאיר הסנדלר שיסודותיו ,הוצקו׳ חצים במים וחצים ביבשה וכולו עומד בנסים והוא קרבן התמיד למימי הצ׳יז׳לה בהתגעשם. אולם יש ועל פרשת המים של אותו הנחל היורד מצפון הקרפטים לא נקשרו חשרות עבי שחקים עמוסות נוזלים ולא עשאוהו לנחל בליעל — אז הצ׳יז׳לה מתנהלת על מי מנוחות ושכוני גדותיה מודים ליוצר שהפלם לטובה ובשעה שציוה „לשר מטר להעביב ולהעניז, להריק להמטיר, שמר אמונים גנון בם״, למושבי הצ׳יז׳לה למודי־שטפונות, ומצטערים בצערו של הפרינט שעוברים עליו בשעה זו נחשולים ומשברים וגלים — ועדיין משווע לרחמי שמים.

„הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה״.

חמשת הבתים שבקדמת ה„פרינט״

כעל „כרעי־תרנגולת״ (כך אמרו עליהם תושביהם) נשענו חמשת הבתים שהוקמו בקצה ה„פרינט״. לא היה להם כל סיכוי להתקיים ולהתיצב על יסודותיהם הרעועים. כל אימת שפרצו המים מערוץ נחל הוישיבה, לאחר ירידת הגשמים בגאותם ובעלותם על גדותיו — פיסת הקרקע שהפרידתם מהפרינט הפכה את רצועת האדמה שעליו שכנה ה„חמישיה״ לאי מבודד ותושביהם — או שנמלטו משם ועזבום טרם גברו המים או שקראו הנצורים מנבכי הנחשולים שהקיפום מכל עבר לעזרה — וישועתם רחוקה מבלי נשמע קולם כי נבלע ב„קולות מים רבים״. בא המציק ההונגרי וחשב מחשבות על שיפור הנוף. (משגלו תושביהם ביום עברה — הגיע תורם של „העצים והאבנים לגלות אף הם ולהיכחד מן הארץ. סוחר זעיר של עצי הסקה קנה את זכות הסתירה מידי הקנצלריה והקירות ששפגו סדרי תפילות ודפי גמרא ומסכתות משניות מפי זקנים ונעורים, ורוו הבל פיהם של תינוקות של בית רבם, והכתלים שצפו בשמחות ואנחות וענו „אמן״ אילמת אחרי הברכות — עורערו עד היסוד והיו למאכולת אש, בתנורי־בני־עשו ששמחו בצלעם ושחקו על משבתיהם).

הבה ונראם בהיותם בנויים על „תלם״ וחיים עלובים תוססים בין כתליהם. בשניים מהם שוכנה בדרך נדודיה משפחת בית אבא — בביתו של הירש — ברכה׳ס הסנדלר ובביתו של יהושע רובינשטיין הפועל — וכל דירה — חדר אחד לשבע נפשות ואלה הם דייריהם: בבית הראשון שנבנה ע״י הגשר המוליך ל„פייטרוסה״ התגורר יענקל שטיין המכונה „יענקל־איטע׳ס״ אדם פשוט וישר. בחורף היה מלווה את המקנה שקנו סוחרי בהמות מבוקובינה — בדרך הפריסלופ. פעם כאשר נתקע הוא ועדר בקרו בסופת שלג קפאו אצבעות רגליו, נשרו ואבדו לו לעד. בקיץ — נשכר למכלאותיו של מיכל שטיימץ ועשה שם כ„כשר״ר, כלומר — גבן גבינות כשרות. יהודים שתעו ביערות שבין משפתיהם רבצו הצאן ורועיהן, שמעו את קולו של יענקל בקראו פרקי תהלים בע״פ והד קולו עובר את קול שריקת העדרים המחצצים בין משאבים. אשתו איטע יענקלס את מנת מזונו. איטא — אשת חיל ממש היתה, צופיה הליכות ביתה, בית שהיה מלא משכנתאות, כבית־העבוט „לומברדיא״ בזעיר אנפין סוחרת בכל הבא לידה ומלוה בריבית קצוצה, עפי״ר לגויים ראתה רק את הפירות בעולם הזה — ואילו את ה„קרן״ החזיקה בעבוט שמסר לה הלווה ומעולם לא פדאהו. שני להם באותו בית מאיר שטיימץ — (המכונה „רעפאק״ — הממהר — אולי מפני שמיהר בעבודתו) חוטב עצים חרוץ במלאכתו היה ממנה הביא טרף לביתו ושלח את בנו מרדכי לחדרים. בתת הוריו את לבם ל„תכלית״ מסרוהו לסנדלר.

משנעשה ל„גיזלין׳ — בעל מקצוע עובד בשכר — נדד לצ׳רנוביץ. בשבתו שם זכר את שכינותו ופקד את נווי. בטיילי אתו בעיר פגשנו חבר. בהציגי אותו כבן־עיר ולחיזוק ה־„ידידות״ הוספתי־שמו כשמי... הלז סייע בידי: בודאי חבר ישיבה. ועוד טרם עניתי, קדמני הוא: — בטח, אני בוגר „יורה־דעה״ חלק ראשון ושני ושלישי, חברי סמוך ובטוח היה שעתיד בחור זה להיות מורה הוראה בישראל והוא — בסך הכל בקי היה בהלכה אחת בלבד — הלכת „נעילת־הסנדל״.

אמו היתה חיה־מאיר׳ס אשה זריזה בעבודת בית ובהכנת אוכל לשני הגברים, שלא איחרו להתיצב לכירה שהכרתה להם. בזמנה הפנוי היתה „מעבירה ידיעות״ מבית לבית, לפי מיטב המסורת הרכילנית וע״כ זכתה לתואר „הדואר״. פעם בשעת שריפה שפרצה בליל ששי, כמובן מאליה הביאה למיטת חוליו ידיעות מעודכנות מכיוון ההתרחשות איזה בית כבר עלה כליל לגבוה, לבסוף הגיעה ו„בשורה״ בפיה: ב״ה, האש עברה לאזור הצ׳יז׳לה... והצ׳יז׳לה בימים ההם — מקום משכנות אביוני בורשה וחלכאיה היתה...

בבית השני — מערבה לראשון ביתו של הערש־ברכה׳ס יהודי ירא שמים ומסיים סדרי תהלים מדי יום ולומד פרשת־השבוע, סנדלר ממקצועו. נעל פגומה שהוא תיקנה האריכה ימים. לבאים אליו היה מביט או מעל למשקפיו או מתחתם, שכן דרכן במישרין מנוע היה מלראות, מחמת שמימיו לא הספיקה לו שעתו לצחצחו (מדוע אמרתי ב„יחיד׳ ? כי הזוכוכית האחת חסירה היתה); משהגיע בנו יענקל (שהכניסו למקצועו) לפרק „האיש מקדש״ חשש מפני ה„פסול״ (שבורשה דאז לא הצטעצעה בבעלי המלאכה שלה) שלא יעמוד לו בדרכו לחיתון — עמד ועקר לדורנה שבבוקובינה משחזר הביתה לחגים שאלתה חיה „הדואר״ לשכנתה „ברכה־הערש׳, כמתכוונת לעקצה: מה למד שם בנך, ברכה ? (כלומר בישיבה, כי כל יציאה מן המקום של בני־הנוער־לישיבה משמע) ותען ברכה ותאמר: כל מה שלמד — למד, אבל להיות „אדם״ בוודאי למד (מענטשהייט). יעקב שטיין עלה לישראל ומתגורר בחיפה ונמנה על חסידי־ויז׳ניץ. משנתרוקן הבית

מתושביו־בעליו, הושכר החדר הגדול לאבא. פרוזדור צר ואפל הבדיל בינו לבין חדר קטן. בכניסה זאת הוצב סולם, שהעלה אדם ועופות על העליה (גם לרבות חיות ולא פעם הוחרדו התרנגולים מביקורה של הנמייה — חיה טורפת ממשפחת החתולים שהיתה פוקדת את העופות ועשתה בהם שמות: ענן של נוצות ומספר בעלי כנף מלוקי ראש נשתיירו לאחר הימלטו של החונק וטרפו בפיו. העליה דמתה אז לבית מטבחיים). בחדר השני, צר אף הוא, הונחו לרחבו שתי מטות וארגז ביניהן, ושני חלונות, חלון לכל מיטה. לחדר זה הוכנס זוג קשישים, שניהם מעל לשמונים. שם האיש מוטיל דער ברעסלער ושם האשה רחל די ברעסלערקע. מלפנים התגוררו בריחוק של 40 ק"מ ממזרח לבורשה, בכפר לחרושת עצים „שעסול" שמו (מקום זה מהווה את הגבול בין מרמורש לבוקובינה וקו הרשות המוניציפלית של בורשה).

מקצת יהודים מבורשה שהשתקעו שם זמנית, עסקיהם פקידות וסחר העצים, גם בפונדקאות זעירה שלחו ידם ואירחו עוברים ושבים בדרכם מבורשה לבוקובינה וחזרה.

מוטיל ורחל העמידו את חדריהם לרשות אורחיהם ובאין להם לשלם — חנם אין כסף. ולא זו בלבד, אלא שגם ערכו להם שולחן מלא דשן וגם העניקו להם צידה לדרך. ולעת זקנתם לא השליכום יהודי בורשה וימלאו להם את צרכיהם.

יתר המלמדים והתושבים שב„פרינט"

יוסל איינהורן, מאיר —דבורצעס אברהם — יוסל געעוד בעל החטוטרת, אלטר הירש — ריסעס (ארבעתם מלמדיו של כוה"ש מה„פרינט") שלמה־יוסלס, יונטיל־דוד'ס, יואל, יעקב־עירא ועוד.

אריה־אדלער (חוה־עקע אשתו), רובינשטיין יהושע — פועל במנסרה וה„כשררים" בתעשית הברינזה בפלינינה. יענקל הנזכר ושלמה שטיין האחים (האחרון גם בעל עגלה); שלמה־הירש גרובר — אביר הקבצנים, אפטער משה־מנדיל פקיד בחרושת עץ; אפטער וולף — בעל חנות וזכיון למכירת מלח, עלה לישראל וזכה לאריכות ימים. שטיין וולף, אידל הערשטיק (בנו של איציק פישל, הירשל החבתן, אלתרל הסנדלר, אדלר משולם ואשתו ניסל בעלת הטחנה, מנדיל דער לוקש המלמד מחוץ לבורשה, שטיין עזרא, חנא־לייזער, פריד שלמה, מלך אפטער הבלן ואשתו קיילה ובנו שמעון המלמד, לייזר פולק הסנדלר, (בנו של חאסקל המלמד מהקיטרוסה), הסקל־אידה הירש, האלמנה חיה־זיסל ובניה ובנותיה, משה־שמואל עקעס מרדכי־פולק המכנה „דר משוגע'נר". (ע"ש חריפותו בת"ת) הוא למד גמרא בע"פ וידע את הסוגיות לפי דפים ושורות.

עינינו שבויות בידי מאיר דבורצעס המלמד ובחבילתו שבידיו. נושא הוא אדם זה צרור עטוף בטלית מצויצת. סחורה יקרה היא הנסחבת, ברשות הבעלים ומרשותם: ניצן רך שעברו עליו מ־4—5 אביבים נתלש מגן הוריו ומועבר כשתיל מעודן לגן־חדרו של המלמד המוזר במנהגיו עם חניכיו. עטיפה זו בטלית הדהויה והשחוקה — העשויה היא להעלים את הדרך מבית אביו לבית מחנכו מעיני העולל המפרפר בכלאו המקודש — או סגולה להבליעו בראשית דרכו במעטפה מקודשת כדי לקדשו ולטהרו ולהכשירו בצאתו לנתיב החיים שלו כיהודי?

— דבר זה לא ניתן, לפי שעה לקבוע בודאות מחמת צריחותיו החנוקות שפורצות מבעד קפלי הטלית, צעקות חמס ושוד ושבר המזנקות מתוך השק המרובץ פסי־תכול, שסחורה גנובה טמונה בו. צועק הנער — ואין מושיע לו — לבם הרחום של מולידיו היה לאכזר, כיענים במדבר ולבו של מאיר דבורצעס — לא כל שכן, מפני ששניהם האב ומלמדו יודעים שלטובתו טובת התינוק הם מתכוונים ובעוד ימים אחדים ישרך הילד מאליו דרכו בשבילי הפרינט המוליכים לחדרו של מאיר, מלמד הדרדקים.

הירשלי החבתן

אדם כי נכנס לחדרו של מאיר דבורצעס (המלמד המלקה טרם חטא...) פונה היה לשמאל ופותח, ללא הודעה וללא הקשה בדלת — והריהו בתוך החדר" והמטבח וחדר־המטות והסנדלריה ועוד. מוטב איפא לוותר ולבחור צד ימין — ובית מלאכתו של הירשלי הקטן עומד לנגד עיניו (או הירשל דר בודנר־החבתן — עושה חביות, שם משובש מהמלה הגרמנית ,בינדער' קושר, שמלאכתו היתה קשירת למודים והם לוחות עץ בחישוקים לתעשיית החביות. קטן קומה הוא הירשל (ובמקרים רבים החביות גדולות הימנו), חלוש גו, דיבורו דומה ליללת החתול. לשפתו נלוה אנפוף יבש היורד אליה ממרומי האף ובקושי מבינים את לשונו. בעצם ידיו הוא מתקין את הלוחות מנסרם ובפצירה יחליקם, בפומים, היה מחצב בגזרי העץ ובמקצועה מקציעם, מהדק את הלוחות איש לאחיו מסביב לדסקוס עץ מהוקצעים ומחשקם בחישוקיהם — וכלי מחזיק ברכה יוצא מבית מלאכתו של הירשלי.

„ואהיה אצלו אמון" אמון — פדגוג' (בר"ר א, א).

המלמד יוסל איינהורן — אדריכל לכלי המשכן

אם המדרש הגדול בדרשתו הראשונה מכנה את התורה בשם ,אמון — הוא פדגוג' כלומר ,מלמד — אומן המגדל תינוקות (לפי מ"כ) — ואותו יוסל איינהורן, המלמד הידוע ביותר בפרינט קרית המלמדים בבורשה בחר לו את אומנתה של התורה במעשה־בראשית — אין לתמוה כלל שההשגחה הביאה מחשבה בלבו לעבור לגור אצל בתו רחל (שנפטרה על פני אביה) בזיבנבירגן ותחת לעלות על המוקד — עלה לישראל והאריך ימים מעל לתשעים ומנו"כ בצפת. דיין היה בוישיבה ושמו ר' אברהם חיים איינהורן ומחמת שהיה גדול בתורה וקטן בקמח ומאכל שולחנו לא היה ערוך ונתבלבלה לו סעודתו ונולדו אצלו ספקי־ברכות — הלך וישב ונטל את הנוצה בידו והתחיל כותב את ספריו, „ברכות הבית" ו„עצי העולה" ועוד ספרים הדנים בעקרם בברכת הנהגין ממאכלים שנעשו ונגמרו בבתי התבשילים של נשות מרמורש ולא היו ידועים לבעלי הלכות הגדולים שקדמו לפניו. אמנם היה הספר שימושי אבל נבצר השימוש בו מפני מעוט התפריט שהוגש לשולחנם הדל של עניי האיזור. אלא שלא היה בית שספר זה לא הונח לפני המעיין במרמורש ומחוצה לה. שני בנים נולדו לו לר' אברהם־חיים והתישבו בבורשה שלא היו גדולים בתורה, אבל הגדילו לעשות בחייהם וכשיצאו מן

העולם — בשם טוב יצאוהו: ר׳ יעקב בבואו לאושביץ — את הטלית והקיטל הביא עמו וכשהכניסוהו לבית-החניקה לבוש היה קיטל (לפי סיפור בנו יצחק) ועטוף בטלית וכך השיב את נשמתו לבורא ובהם עלה כליל לה׳. ר׳ יוסל (שהיה מלמדו של כוה״ש), מלמד דרדקי שעשה מלאכתו באמונה, שרוי היה הוא וחדרו ותלמידיו בבית הבישול ושם על ספסלים ארוכים ליד השולחן הנתון בין שתי מטות ישבו התינוקות רכונים על ספריהם הפתוחים ויוסל מפקד עליהם.

ייחודו של יוסל איינהורן המלמד היה בזה שבדומה לבקיאין במעשה המקדש וכליו (ביומא לפ, לח) ש„היו מזכירין אותן לשבח" — בקי היה יוסל בכלי השרד של הכהן הגדול, בבוא עונת ה„שפע" ובגדי-הלובן והזהב ואבני החן והיקר התחילו מראין את עצמן בכל זהרם וחנם בדמיונם המשולהב של הדרדקים, מעל דפי הפרשיות, מ„תרומה" עד „פקודי" באה גם שעתו הגדולה של יוסל המלמד: נכנס הוא ברטט של קדושה ל„אלקיר" — הוא החדר הקטן, שאין דריסת רגל אליו לילוד אשה והתלמידים — עיניהם מביטות אחריו בחרדה וביראה: בחינת „והביטו אחרי משה" הרי רבם שולף אותה שעה מבית גנזיו את „כלי המשכן" והנה הוא שב ובידיו דוגמא של בגדי-כהונה עשויים נייר. הלבבות הקטנים התחילו רוטטים, וחזיהם, עלה וירד מתוך התפעלות והרבי מפתח והולך ומישר את הקמטים ומציג נגד עיניהם, כמו חי את החלקים הכתובים בספר: הנה המשכן וכליו מונחים לפניכם, המנורה הטהורה והשולחן וכליו והמזבחות של נחושת קלל וזהב טהור — ומתחיל מונה את ארכם ורחבם וקומתם ועוביים ומעל כולם הוא מפליא לעשות ב„חושן ואפוד" — נער מנערי ה„חדר" זונח את מקומו ו„עולה לגדולה": ר׳ יוסף מלבישו בגדי כהונה ומקשטו בחושן שעליו שתים-עשרה האבנים — אבני זכרון לבני ישראל ומונה את שבחו וטיבו של כל פרט ופרט, קורא בשמותם המשונים תחלה בעברית — לפי החומש ולאחריו — ביידיש, בשפה לקוחה מהחנות והמטבח והתל-בושת: ארון ושולחן — מי לא מכירם ?! הקשיים יבואו מאליהם — והם הקרסים והלולאות, קסות הנסך והמחתות, והזר והכרכוב — אלא, כל אביזר ושמו אתו. טורח כלשהו גורמים לו „הטורים" שבחושן עם אבניהם הטובות. כאן עומד אחד מ„מצדיקי הרבים המזהירים כזוהר הרקיע" (אלו מלמדי-תינוקות) ומתרגם כבקי ורגיל כסוחר ממולח ומבין בטיב אבני היקר המבהיקות בברקן, אבני-אש, שמספרן הוא כמספר בני יעקב, משוקעים באורים ומשובצים בתומים ומתנוססות כאבני נזר על לב אהרן — הוא, הילד הרועד מאימת הרוממות של המעמד (אבנים עשויות מנייר צבעוני): „אודם פטדה וברקת" וכן כל יתר הטורים ובתרגמו את האודם — „רובין" נעלה היה מהבנתו, שיען ואבן זו היא אבנו של ראובן — הוא רובין בפי הגויים; כמו כן לא שיער ש„נופך-שמירק" אינו אלא הסמרקנד — אבן טובה שנוצצה בכתרם של מלכי סמרקנד שבהודו; כ״כ „לשם — טערקוס — ע״ש מוצאה מטורקיה, וכדומה. אולם משהגיע לאבן השתים-עשרה — „ישפה" וסיים און א יאשפה" — התחיל לתמוה — מדוע לא נמצא תרגום גם לשם זה — כי רחקה ממנו הידיעה שיש אבן טובה הנקראת בשם יספים. ברור שכל השמות נשתבשו בפי המלמדים. כך עלה בגורלו של ה„פיפרנוטר", „אשה — א פייער — אופער" „גומא פימסנהולץ". כלל לא העלה על דעתו שהתרגום נלקח ברובו מתרגומם של ע׳ הזקנים מירושלים, שהזמין תלמי השני, שיתרגמו לו את התורה ליונית. הוא ר׳ יוסף איינהורן העשיר את ידיעותיו מה„עברי-טייטש", עיין ברש״י, הציץ באונקלוס, חיטט ב„צאינה וראינה" — עד שמצא את הפירוש ומשמצאו — מסרו ליושבים הקטנים ומסובין לשולחן — כזה מנהגו וכה משפטו של יוסל איינהורן מהפרינט, כל הימים.

שלמה-מיכל המלמד

המלמד שלימדני, שישב מחוץ ל„פרינט", הוא ר׳ שלמה-מיכל מרחוב הרבי הגדול. ביתו בנוי היה קורות עץ שלובות בזויותיו ודפנותיו מסוידות מבחוץ. נמוך קומה היה הבית ושקוע בין שני מבנים שפלי קומה אף הם. סיעת תלמידיו הורכבה מילדים שלא נקלטו בשאר החדרים. הואיל ופרנסתו דחוקה היתה ולא האירה לו פנים וימי סוכות או פסח — עונת „ההרשמה לחדרים" לא הכניסו לו אף בר-בי-רב אחד — לא אמר נואש, אלא נשא את רגליו וערך ביקורי בית במקומות שצלו של ספק-מועמד לחדר שלו קרץ לו מהם. לא עברו ימים מרובים וה„חדר" נתאכלס תלמידים והחומר-ילדים בני הורים מעוטי יכולת או בני אמידים מעוטי בינה ומפגרים בשכלם. הואיל והימים ימי שלהי מלחה״ע הראשונה היו ואבא ז״ל טרם נחלץ מעניו — נסללה דרכי לחדרו של שלמה-מיכל.

הרי מעוטי יכולת, — מעוטי שכל ובינה מיהם ? — מהימים ההם זכור לי חבר לחדרי ששם גנאי צמדו לו באנדריש", כלומר — שמו היה כשמו של משנה למלך אחשורוש, מרדכי — אלא שהראשון לבוש היה תכלת וחור, בוץ וארגמן ואילו האחרון — קרעי בגדים וכובע מרופט וכתונת זהומה הוטלו על גופו ונעלי-עור — דוקא טובים (שאביו סנדלר מן המיוחסים שבבעלי המצקוע היה, שכן לא נעלים היה מכין, כי אם חליהק העליונים של הנעל התקין ששם מיוחד לו (לבל יוכתם ב„סנדלר"... „העריכטער" — מתקין) נער זה לבוש היה ברישול ונזלת נצחית תלויה היתה באפו ובהיותו מבולבל בהילוכו, ובמנהגו — בשגעון ינהג — הכתירוהו בתואר „מוט" — כינוי המוציאו מכלל בני דעת ומעתה נעשה מטרה לכל הרוצה לפגוע בו. (רוכלי רכיל התלחשו שאמו החורגת אשמה בהזנחתו של הנער, שדוקא זריז היה (ואת בן ה„מתקין" אפשר היה לתקון) לפיכך לא היה ילד בחדר שלא דחפו ברגליו. מה שהתרחש בחדרו של שלמה-מיכל מתחת לשולחן הלימודים אפשר היה „לפרנס כמה חדרים", מאליו יובן שהנדחף לא טמן אף הוא את רגליו בצלחת מכנסיו והשיב להם, לבועטים, מנה אחת שבעתים. כיון שניתנה רשות לרגלים — נכרכו כל הבעיטות שנבעטו ע״י המסובין לשלחן, מסביב לכרעיו של מרדכי. בצר לו לבנדריש, הבין מדעתו שאין כחו בשעה זו אלא בפה, מה עשה ? קם והרים קול צריחה אדירה קורעת רקיעים: רבי, בועטים! דבר הלמד מענינו, שגם רגלי היתה בבעט הזה (כלום עליהן לא חלה אמרת חז״ל „אל תפרוש מן הציבור ?!) תדע שכן, שהרי כשמרדכי התחיל שואג בקולי-קולות אוחז היה, כ„קורפוס דליקטי" ברגלי, שנתפסה בקלקלתה ובביעטתה. משנדחקה לבין כרעיו. הנבעט לא הסתפק במסירת רגלי

לרשותו של חרבי, אלא הביא את דבר התגרה ב„עולם התחתון" לאביו, ואביו — לאבי.

בבואי הביתה קיבלתי מאמא מלוא חפניים „תורת אם" שמדקרות חרב טובות הימנה. ואבא לא חשך ממני שבט לשונו — לא הכני חלילה, אלא דיה היתה תוכחתו לענותני כפליים ככל חטאתי. עד כמה שגדול היה צערה של אמא ודאבון נפשו של אבא מתעלולי־בנם ניתן להעריך לפי תוכחת מוסרם שהמטירו עלי — אבל לבי נתון היה אותה שעה לרבי, מה גרמתי לו, לאדם הטוב שברוב רחמיו וטוב לבו פתח לפני את שערי חדרו. וכעת, לא זו בלבד שלא עמדנו בתנאינו אלא שקרחה אני עושה בתלמידיו. מהו התנאי? — כי משכלו לאבא כל הקצין מלמצא מלמד שיאות לקבלני ל„חדר" שלו נשא את רגליו וילך אל שלמה מיכל והציע לו את ‚תכשיטו' כתלמיד מן המנין. יהודי טוב ומטיב זה עמד מיד בסודה של פנית־אבא והניע בראשו לאות כן ומלמל מתחת שפמו מן תנאי מוקדם קודם למעשה וסתום שאפשר לפרשו כך: ראה, ר' וולף, שבנך יהא „תלמיד", ולא יגרום לי צרות. שניהם, האב והרבי בעלי אמונה עמוקה היו: שלמה מיכל המלמד האמין שר' וולף יחזיר לו את שכ"ל לכשירחיב לו ה', ואבי מיחל היה ומאמין שמי שקוצב מזונותיו של אדם, הוא גם מכין „מעות לתינוק ללמדו ספר" ובטוח שלא יקפח את שניהם.

ראה זה פלא — באחד הימים ואני עולה במעלה הגשר המוליך מהפרינט לקיטרוסה ותכריך בד קשור במשיחה מונח לפני. אני מרימו, ומבלי לבדקו נחפז אני לביתי, מוסרהו לאמי השוכבת על מטת חוליה, הפותחתו ומגלה בו צרור שטרות כסף. ניכר היה שמידי גוי נפל וניטלה הדרך להחזירו לבעליו—לך בקשהו בין רבבה של איכרי ההרים. אבא שלף מס' ב"מ מדפדף ב„אלו מציאות" — הצריך הוא להחזיר? מה דינו של אבידת־עכו"ם? מה כתוב אחרי „מצא מעות" ו„ייאוש שלא מדעת וייאוש מדעת"? — ועד שלא מצא אבא את ההלכה, שמטה אמא שטרות אחדות מהארנק, תחבתם לתוך כיס בגדי ודחפתני: רוצה אל בית ר' שלמה מיכל, ותן לו את הכסף שבידיך. מה שעלה בגורל שאר הכסף לא נודע לי (ור' וולף — המצא את ההלכה שביקש? — הלכה זו נתעלמה הימנו אבל אחרת מצא וראה לשמחתו שאמא היא שנהגה לפי ההלכה: „אבידת אביו ואבידת רבו — של רבו קודם — וכו'"; כי אפשר גם לפרש — אם מדובר ב„אבידה" — הרבי קודם לאב).

שיטת למודיו דומה היתה לאותן של יתר מלמדי בורשה. הוסיף עליהם שלמה מיכל שלימד את דרדקיו „לכתוב מכתבי־מסחר" — וככה התחילו המכתבים: „הריני מבקש מפלוני היושב בטמשואר שני קרונות חיטה ושלשה — מאלאי — פער נאכנאמע". כמה שנים חכיתי שר' שלמה־מיכל ישנה את ה„שורה־גריזל" לפחות מטמשואר לקלוינבורג' (את הקמח לא דרשתי להחליפו בפרקמטיא אחרת, שכן הרבי דבק בסחורה זו, שעושים ממנה לחם המשביע את הרעבים, שאני הייתי באותם הימים אחד מהם) אבל הרבי לא שינה. ובמשך ארבעים שנות מלמדותו — אותה כתובת, אותה סחורה, ואתו מספר ואגונים של תבואה.

שסוחר היה ר' שלמה מיכל לא להלכה בלבד — נתברר לאחר שנשמטו תלמידיו אחד־אחד והדרו נתרוקן — מה עשה המלמד שנתקצרה רצועתו? — הלך ועסק בפרקמטיא כיצד? — לקח בהשאלה חבית אצל לייב פויגל היינן ומילאהו בהאנדיל מים מינרליים (בורקוט), העמידה בשוק ומכר לעוברים ושבים כוס בירקיט טרי וצונן בחרבוני־קיץ להשיב נפש היהודים שגרונם ניחר ותיבש שפתם. המשקה לא נשתייר זמן רב בודד במועדו, כי שלמה מיכל הוסיף מדי יום עליו גם דברי מאכל, בעיקר פירות וימצא את פרנסתו מבלי שיעשה את התורה קרדם לחפור בו, ויכלכל את עצמו בכבוד ואת אשתו המשותקת, סעד על ערש דויה, והוא ובנו אלתר־לייזר (תלמיד חכם שלמד מלאכת הפרוונות) היו מוציאים אותה ממטת־חוליה ומושיבים אותה על הארגז ומשם הביטה נכחה בעינים עששות והעבירה צמרמורת בלב הילדים במבטה הקפוא. מול ביתו עמד בית המרחץ החדש בקירותיו שמלחמת העולם הראשונה הפסיקה את בנינו ומחמת שהדלתות טרם הוצבו, גם לא נקבעו בהן מזוזות. ובאין מזוזות, הוכשר המקום לכל מיני שידין רוחות ולילין, שעוברים ושבים אחרי חצות הלילה, שמעו את צחוקם הפרוע של שעירים מרקדים בוקע ומצפצף דרך חורי החלונות, מפילי אימה. ילדי החדר, שמבנה זה שימש לצרכי משחקיהם בשעותיהם הפנויות, מילאוהו משך היום קול משחקים והתרוצצו באולמיו, עליזים ומשתובבים — בלילה היו מצדדים והולכים והופכים פניהם, שלא יציצו בחלונותיו המלאים לצים ומזיקין. בלילות החורף „שיחררם" הרבי טרם עת. קשה להיזכר בחיל שעשו תלמידיו של רבי זה. ברם, ייזכר לטובה ר' שלמה־מיכל שלא בדק בכיסי ההורים והכניס את בניהם לחדרו, שם לימדם קרוא וכתוב ומימיו לא העביר מקל חובלים על בשרם הצמוק של תלמידיו.

בדרך כלל היו ה‚חדרים' משוכנים בדירתו של המלמד עצמו או בדירה שכורה, כלומר, באותו חדר ששימש לו חדר מגורים, חדר מטות, אוכל ומטבח. משפחה זו ש‚חדר' שרוי בתוכה לא הסבה לשולחנה כל ימות השבוע, פרט לשבת, כי החדר נמסר לרשות המלמד ותלמידיו לכל ששת ימי המעשה וערביהם. עתים קרה שגם סנדלר, או בעל מלאכה אחר ישב על שרפרפו והכניס בקורנסו את מסמרי העץ לתוך חורי הסוליות. דבר זה לא הפריע כלל לתינוקות, אלא, אדרבה, אטרקציה היתה זאת עבורם, שעשוע שהפליג את מחשבתם קמעה מה לצרף לימודים החדגוניים המשעממים.

המלמד שהשכיל לעשות והשכיל לראות

ילד היה בבורשה מתינוקות של בית רבן ששבע נדודים היה, בהתרוצצו ממלמד למלמד שלא חשכו ממנו את שבטו, מתאוה היה להימנות בין תלמידיו של מלמד עליז זה שהחיוך לא מש מעל פניו. פעמים רבות עבר מלמד זה לפני בית אביו ומדי עברו קרץ אבא בעינים חומדות ושוקקות אליו, שחדרו שרוי לא הרחק מביתו, אלא שהלה התחמק מלקבלו. מפני מה? — אפשר מחשש שה‚שכר למוד' יאחר את בואו לרשותו (והימים ימי אבוד נכסיו של אבי הנער); אולי מחמת שהמועמד נראה בעיניו יותר מדי דינמי, קונדסי ועלול להגעיש עליו את ה‚חדר'. (שמועה כזאת מרחפת היתה ברחוב העליון) ייתכן גם ששני הטעמים חברו יחדו על בנו, שלא יתקבל לחדרו של מלמד נכסף זה, כתלמיד מן המנין... לא עברו ימים מעטים והרעיון הציוני קבע את מושבו בבורשה והתלמיד

שלא נתקבל בשעתו לחדרו של המלמד (אעפ״י שהיה קרוב משפחה) היה אחד ממנהיגיהם של בני הנוער המתעוררים לתחיה לאומית וראש וראשון למורי שפת עבר בבורשה. באחד הימים מימי קיץ הבהירים, ראה המלמד, בלכתו לתפילת המנחה, סיעות-סיעות של בנות בורשה חוזרות ושבות וספרים ומחברות ועפרונות בידיהן וקול צלול, רך וענוג יוצא מפיהן של בנות חמד הללו — הוא קולה של השפה העברית המתנגן על לשונן בליווי ויכוחים בדקדוק. בשבתות נוהרות היו כתות־כתות לשמוע הרצאות בהיסטוריה. עד כאן הבנות — והאבות מה אומרים? המבוגרים מרננים, הזקנים — רוטנים, האמהות — רוכלות ואבא של המורה המתנדב — נאנח למראית עין. בראות המלמד את המהפכה התרבותית ופני אבא זרועי הדאגה מחמת מעללי בנו, שאלו: מה לך, ידידי שאתה נאנח? אם להצטער, צערי גדול מצערך ולבי עלי דוי. בגלל בנך מייסרות אותי כליותי, על זה שמנעתי ממנו מלהימנות בין תלמידי, שעתיד הוא נער זה לכתוב על מעשינו ולרשום לדורות הבאים את ,מפעלות גבורותנו׳ ואני אהיה הראשון שארצה את עווני, בקחתי את עטי מתוך ידו, ברצותו לכתוב בו: פלוני המלמד, מורי ורבי, אדם הגון ומסביר פנים לתלמידיו, זכיתי ליצוק מים על ידו... הקצר היה שולחני, אם חסר מקום בספסלי לעוד ילד — מדוע לא מלאתי תאות לבו של אביו ללמד את בנו תורה?! הסכלתי עשה וברוב אולתי שיכחתי את שמי וקיפחתי את זכרי... ניבא למדן מובהק זה וידע מה ניבא ואנחנו לא נעשה את ,נבואתו׳ פלסתר ולא נפרסם את שמו אולם במקום אחר יבוא זכרו של בעל נפש יפה זה, שרוחו הוכתה עד דכא, נשתסע ונפשו נתנמכה והוא גבר על עצבונו ודכאונו וישר עם גורלו המר ויוכל לו, עד נפלו עם יתר אחיו ביד זדים בנפול בורשה ביד צר. הי״ד.

התינוקות — חוטאים מועדים

מלמד תינוקות היה בבורשה בקצה התחתון ושמו ר׳ משה לייזער. נאמן במלאכתו, מלאכת שמים היה דוחס לתוך תלמידיו מקרא, משנה וגמרא ושאר לימודים השכיחים ב־,,חדרים״. וראה ברכה בעמלו. למען טעת בלבם של חניכיו ממדת אהבת ה׳, הוסיף על תורתו יראת ה׳ ויראת חטא. בשעה שהמדה הראשונה נקנית תוך כדי לימוד ותפלה הרי להחדרת השניה, יראת החטא, נזקקת להסברים ע״י תוכחת מוסר ודברי כבושין, ור׳ משה לייזער היה מוכיח את תלמידיו על מעשיהם הרעים ומעלליהם הנלוזים, שלא הוא ולא הם ידעו מה טיבם. כיצד? — קם והטיל על הרכים האשמה בכל דבר אסון ומקרה רע שאירע בבורשה: נספו מקצת ילדים והלכו לעולמם בעודם באבם, מסיבת שינוי מזג אויר בעצמת החורף, עם רדת השלג והקרה הנורא או בחרבוני הקיץ בתקופת תמוז — אתם אשמים! כשחזר מלויתו של ת״ח — שפך את מרי לבו על קדקדם — בגללכם אנשי חסד נאספים. רעב כי יהיה בעיר, דבר וכל מחלה וכל תקלה וכל קטטה וכל מיני פורענויות — את גורמי הצרות לא פשפש ר׳ משה לייזער בשום מקום, כי בחדרו הם, בין צאן הקדשים שלא טעמו טעם חטא מימיהם, פרט למעשה נערות של תינוקות — שם ובתוכם מסתתר מקור האסון. ויהי היום והזדמן ובא לידו מקרה מעציב ומצער מאד: צעיר בניו של הרבי, ר׳ שלום-ניו, חתנו של אחיו הרב ר׳ אלתר ולוקח בתו מת מיתת-נשיקה, בעודו באביב ימיו. ר׳ שלום מתכונן היה בימים ההם לקראת התיצבות לבקרת הצבא, הכנה נפשית ובעיקר גופנית ליום הפקודה. הכנות כאלו ידועות למדי בין היהודים וגם בורשה לא נטתה מדרך זו. צומות וסיגופים, נדודי שינה ועינויי-גוף, הליכה וריצה וכיו״ב קדמו לעמידה בפני ועדת הגיוס, ש,,פייסוה״ קודם לכן והמתיקו את גזר דינם ב־,,מתקים״, מתן החביב על השלטונות הרומנים מאז ומתמיד. הכנה כעין זאת העביר ר׳ שלום על עצמו ועל בשרו וכנראה, שבלילה לפני יום הבדיקה הגדיש את סאת-הסיגופים.

יוסל-ברוך העגלון מרחוב הרבי הוזמן להביאו בעוד מועד לבית הנתיבות, ומשנכנס העירו מתרדמתו באשמורת הלילה מצאו ללא רוח חיים. לשמע אסון מחריד זה, רעדה אחזה את בורשה ונתחלחלו הלבבות: לא יאומן, דווקא הוא, הצעיר, בנן של קדושים — מדוע ובשל מה? תשובה לתמהון לבבם של יהודי בורשה לא נמצאה ומענה אין בפיהם. והרבי — זה בנו השני שמת מיתה חטופה בבורשה, העיד שעזבה.

אדם אחד בלבד היה אז בבורשה, שידע בשל מי הרעה הזאת שירדה עליהם — ר׳ משה לייזער המלמד. בבוקרו של יום חרדות זה נחפז אף הוא לשמע בשורת איוב האיומה, לבית הרב. משם חזר ואץ בריצת בהלה לביתו ולתלמידיו, שהמתינו לו בפיק ברכיים, ורעד חלף בעצמותיהם הרכות. כי שמעו אף הם על דבר המיתה הפתאומית של ר׳ שלום, בעוד יהודי בורשה סובבים את בית הרבי ומשתאים זה לזה ועומדים מתמיהים בשאלם בתמימות רבה: מדוע עשה ה׳ ככה לבן הרבי?! — לו, לר׳ משה לייזער המלמד תשובה בדוקה ובטוחה כי הוא שגילה את החוטאים, שבעוונותיהם הם גורמים למיתת צדיקים — בביתו הם יושבים מסובין לשולחן — ,,אתם — הוא צורח כאיש שכפאו שד ומולל באצבע מאשימה לעבר דרדקיו המפוחדים ומזועזעים כאותם האפרוחים, שנטשתם אמם בקן בודד, בהתקרב אליו עוף טורף, אתם ובגללכם הלך צדיק זה לעולמו ללא עת!״ — רועם הרועה על צאן מרעיתו בקול מאוים ופרוע בהיכנסו לחדרו לבלי הגד לפעוטות את שורש כעסו ורגזו.

ר׳ משה שמואל רוטנר — מלמד לעת זקנה

בביתו של הירשל-מנדיל-פייווישעס התגורר חמיו הוא אבי אשתו, ר׳ שמואל-משה שבא בערוב ימיו, משנתאלמן, לבית בתו לבורשה. חדר הוקצה לאותו תלמיד חכם באותו בית והוא העלייה המשמשת כסוכה בצאת השנה. כבוד גדול נהגו בו, ובני-בורשה העריכוהו מאד. שם למד תורה מתוך הרחבת הדעת ומשלא רצה להיות למשא על בית בתו מבחינה כלכלית — העלה ר׳ שמואל-משה לעליה מספר תלמידים ולימדם גמרא. שיטתו היתה לתת לחניכיו הקטנים שישננו לעצמם ובעצמאות תרגום אונקלוס — כצעד ראשון לקראת הכניסה להיכל התלמוד הכתוב, בחלקו, ארמית. מאליו יובן שברכה רבה לא ראו התלמידים משיטת למודים זו, שהרי ההלכה-כמעט ולא נהגית מהשליטה בארמית, והאגדה עצמה לא נקנתה עם עיון באונקלוס, שכן עם כל רצונו הטוב וכוונה נכונה, ר׳ שמואל-משה לא היה מודע שהארמית של אונקלוס אינה זו של הארמית התלמודית. מחמת שבבורשה דרכם של המלמדים לייסר את תלמידיהן בשבט-מוסר — לאו דווקא

במקל נועם — לא קפץ גם ר׳ שמואל־משה את ידו אף הוא מלורז את חניכיו בשבט — ושבטו — ה,,ציביך״ היה, כלומר קנה־מקטרתו שהיה הארוך ביותר בבורשה. בשעת־כעסו מוציא היה את השפופרת מנדנה והתחיל חובל והולך עד כמה שידו והציביך מגיעים. תלמיד שישב בריחוק מקום נפטר בלא חבלה.

נמנו וגמרו הקרובים למקום המעשה לחבל בחובל, ולא בחובל עצמו, ח״ו כי אם בכלי המשחית — להשחיתו. ובשעה שנפלה על הרבי תרדמת־אלוקים — ודבר זה אירע לו כמה פעמים ביום־עמדו וחתכו את ציביכו לגזרים, הדביקו את החלקים בדבק והניחוהו במקומו. משנתעורר הרבי ובא לכלל כעס — שלף את נשקו ויטהו על שכמו של אחד התלמידים — ולא יסף כי נתמוטט המוט וחלקיו נפלו על השולחן כשבלים מאחרי הקוצר. ראה ר׳ וואלף (שהרבי מלמדו של בנו העובר דרך חנותו לחדרו) בצערו של הזקן ויבא לו ציביך אחר מציביכיו של ר׳ נפתלי בעל הטראפיק מוישיבה, שארוך היה כארכו של זקנו, שהיה הארוך מכל זקני מרמורש ואפילו מזו של הסופר... אבל הזהר הזהירו לבל ישתמש בו לצרכי מוסר ותוכחה כי אם לפאפא בו בלבד. אז פסק ר׳ שמואל־משה את פסוקו: ,,מהעז יצא מתוק״ וממקטרתו התחיל יוצא עשן סמוך ומצחין עד כדי מחנק — הציביך חדל מהיות מטה זעם בידיו.

אברהם-יוסל המלמד

המלמד השלישי (מדרגה שלישית) שלי היה ר׳ אברהם־יוסף געגאד. אדם נמוך־קומה, מום גופני הביא עמו מבטן אמו — חטוטרות מפנים ומאחור, שדחקו את בית החזה וגרמו לקוצר נשימה (וקיצור חיים עלי אדמות כי מת בדמי ימיו) ותורתו לתלמידיו בקול רך מסרה ובהפסקות וניכר היה שדיבורו גורם לו כאבים. למרות זאת לא מנע את הטוב מהם ותלמידיו עשו חיל בלימודים ותיקנו מה שחסרו אצל הקודמים לו. בר־אוריין ומתמיד היה וזו מדה טובה שהיתה בו, בהיותו שקוד בהשתלמות מקצועית בידיעות ובכל ענפי היהדות, מדה שהביאה עמו עוד מימי בחרותו לתוך הקריירה המלמדית שלו. התורה שהנחיל לתלמידיו — שלמה היתה ופרקיו הובנו כהלכה. חומש ורש״י ומקצת גמרא וקצת חשבון וכתיבה — כל אלו היו את תכנית הלימודים שלו והוא ביצעה באמונה ובי־אמנות. ביתו — בית קטן בעל חדר אחד וה,,חדר״, באותו חדר היה. מסביב לשולחן ישבו התלמידים על ספסל מתקפל (באנק־בעטיל) (ששימש ביום בית מושב ובלילה — משכב) בעוד שני ספסלים מצפון ודרום, שמאחוריהם המטה — החזיקו את יתר התלמידים, בין הריהוט המרופט לבין הכירים — התלמידים ורבם — רחשה הרבנית עם ארבעת ילדיה. במערב יושב הרבי ואוחז בידו רצועה מקופלת עשויה אלומות־עור המתארכת בשעת הצורך (,קאנטשיק׳) בעקר היא משמשת לו עזר כנגדו בהשלטת סדר ומשמעת. לעתים פגיעתה רעה בעורם השחוף של התלמידים ומשירת בו רשמים — פסים אדומים. ביתו שחבוי היה בין גנים (לא משלו) ועצי הפרי שהקיפוהו לא משך לבין כתליו תלמידים הרבה ור׳ אברהם־יוסל שחדרו שכון היה מאחורי בית הכנסת העליון, נאלץ בשני ימי הפורים לזכות את יהודי בורשה בקיום מצוות ,,מתנות לאביונים״, ובכך השלים את תקציבו לפחות לימי הפסח. מזונותיו שקשים היו גרמו לשינוי נוהג בגביית שכר לימוד: במקום ראש חודש — ביקר בבית ,הבעלי־בתים׳ כל יום חמישי מפני שלא רצה לעשות את שבתו חול. עוד פרנסה נתגלגלה לידו: השגחה על עשיית המצות בכשרות. את הקריאה בתורה בית הכנסת העליון בשני ובשלישי — תרם בהתנדבות. בבית הכנסת היה מטייל בין הלומדים והציע את סיועו בהסברת הדברים הקשים. היה מקפיד במלבושיו והידר את הליכתו. שני בניו, שמואל־לייב היו מאד כשרוניים. אחד מהם למד מאליו מלאכת תיקון שעונים והשני המציא מין מכשיר טכני שנתקבל כפטנט. דרכה של משפחה צנועה זו נסתיימה, כיתר המשפחות, באושביץ. הי״ד.

המלמד ש,,הרביץ״ לתלמידיו קודם ,,החטא״

מלמדי הראשון, ר׳ מאיר היה שמו. ומחמת ששם אשתו דבורה היה — כונה הוא, כמנהג רוב היהודים על שם אשתו, דהיינו ,,מאיר־דבורצעס״, אות ומופת שאשתו מושלת עליו. תינוק הייתי כשהוכנסתי עטוף בטליתו של אבא לחדרו. עטיפה זו — אם משום קדושת המעטה ואם כדי להסתיר ממנו את הידיעה לאן מוליכים אותי (או שני הטעמים גם יחד) במוחי נשתקע חדר זה על כל פרטיו וזוכר אני אפילו מנהג משונה שהיה לו למלמד זה: נוהג היה להשכיב את תלמידיו בזה אחר זה ו,,לחלק״ להם על עכוזיהם, בעצם ידו, מספר הלקאות. מכות אלה לא היו ,,מכות מנע״ בלבד כי אם מכות מספק: כל בוקר יוצא היה אל גנו וקוטף לו חבילת ,,זנבות בצל״, שמם על התנור מתחיל לגרור אליו את ,,צאן הקדשים״ וכך היה ממלמל בנעימה של קורת רוח, בהעבירו את ידו על חלקת ישבנם המצומק של דרדקיו ומרביץ להם בנחת ובמקצת תענוג: אני בטוח שהפכת לי את החדר, לשני: ברי לי שעלית על השולחן; לשלישי: בודאי טיפסת על התנור; לרביעי; אין לי צל של ספק שכרכרת במטתי. לחמישי; נכון שהתגרית ברעכיל בתי. לששי: הלא תודה שעקמת אפך למול אשתי. לשביעי, כלום בדעתך לכחש שריגלת אחרי בהיותי בגן, לשמיני וכו׳. כאלה וכאלה היו ,,ודאיותיו״ ו,,בטחותיו״ בחטאותיהם ותעלוליהם של תלמידיו עד שהעביר את אחרון תלמידיו תחת שבט אפו וכילה בתחתיהם את חמתו, בנחת ובנועם. וה,,מוכים״ — לא קמו ולא זעו ממקומם ולבם טח מהבין בשל מה הם מורבצים. ההיתה בכך בעייה קלינית ומקרה פסיכיאטרי, סאדיסטי או תסביך מיני — איש לא העלה על דעתו הרהור כזה אף שידעו ממעשהו האוילי. וממנהגו שבשיגעון ינהג.

מאיר דבורצעס הוסיף לאסוף לחדרו תינוקות־קרבנות חדשים ללטיפותיו החולניות והנאה גסה בהתעללות בעוללים רכים — כשמלמד מכה — טעמו עמו, אבל את סוד הטיפול באחוריהם הצפודים של פעוטותיו הוריד מאיר עמו אלי־קבר. לימי זקנה לא הגיע מאיר דבורצעס, העוני טבע את אותותיו בבריאותו והעולם נעשה צר עבורו — ויעזבנו — הפרינט שמבורך היה במלמדים — מאיר מלמד יחיד היה ברמת לימודיו: מהאלף־בית עד הקריאה בעזרת הנקודות. נער שיצא מבית לימודו — מסוגל היה להתקבל אצל יוסל איינהורן שלימד את דרדקיו תפלה וחומש עד שלישי — הכל

לפי אורך הפרשה וקוצרה. אדם הנכנס לחדרו של מאיר — פונה לשמאל ופותח דלת ללא הודעה מוקדמת — והריהו בתוך החדר. אם עיני עיט עיניו יבחין במטבח ובחדר המטות והסנדלריה השקועה ליד הדלת והחלון היחידי, שמרעיף עליה את כל אורה המכהה — ובאמצעיתו של החדר — אחרי שהייה מועטת מתחילין להבחין בשולחן המלמד ומסביב לו ספסלים ועליהם יושבים עוללים רכים וגוזלים דכים, מקצתם מפוחדים ומקצתם עליזים גוחנים על סידוריהם וכולם קוראים ביחד כמו מקהלת־תורים ובני יונה הומים ומהמים והוגים בנהימה נעימה: קמץ־אלף־אא קמץ־בית־באא קמץ־גימל־גאא וביחד: „א־בא־גא".

מעשה במלמד שנכנס לחדרו והרצועה בידו

הירשל ולטר הידוע בשם הירשל־ריסעס, כלומר בעלה של ריסע (רות) שכר לו חדר אצל חוה־עקע בפרינט ולה תינוק שלא נגמל עדיין מיניקתו. תינוק זה לימים עזריאל שנספה באוקרינא, משעמד על טעמו של חלב אמו לא פסק פיהו מלמוצצו, ואימתי הפסיק את המיצוץ — משנרדם, וכשנתעורר התחילו צריחותיו פולחות את כתלי הבית ורעמן הולך ונוקב אזניים ומחרישן. לפיכך מנמיכים היו התלמידים את קולם בשעת השינה המבורכת, כדי שלא לעורר את התינוק, שהשינה יפה לו, ונאה לתלמידים, וטוב לרבי, כי אז השעה יפה ללימודים. ויקר מקרה ותלמיד אחד „נשא חן" בעיני הרבי וימצאהו ראוי למהלומותיו, ויגמור אומר לענותו ולכלות בו את כל צביטותיו ודחיפותיו ושאר מתנות ידיו כברכת שר המכים הטובה עליו — ואין אומר: השב ידך, עד דהשקיף ה' משמים וראה בעניו של המעונה ויעבור רוח עצה בלבו, היאך להינצל מדינו של הרבי — והעצה ע"י התינוק נמסרה לו, כי טבע טבוע הבחין התלמיד בעולל זה, שבהרימו קולו מפאת המכות שהיכוהו או רצו להכותו — התעורר המונח בעריסה ויספח את קולו לקולו של המוכה ושניהם גם יחד הניפו קול זוועות, שוועה וצריחה וצעקה נכרכו למקהלת נכאים. ויהי ה„חדר" לחרדת אלוקים.

ויהי בראות התלמיד המסכן שיש תרופה למכתו וידע את אשר לפניו. והיה בנופף הרבי את פרגולו מול ראשו כסימן שעוד מעט ופורענות ממשמשת ובאה למען תרד על קדקדו — נתגלתה צווחה עזה כזאת מפיהו, עד שקירות הבית נזדעזעו ועמדו ליפול. ועוד הוא עומד וצורח — בא תורו של התינוק שפקח את עיניו ופתח את פיו ויצטרף לתזמורת. חוה־עקע שהשכירה את חדרה, היחידי שיש לה למלמד בעונת הקיץ, בזמן שבעלה פייוול שרוי במכלאות הצאן בצלע אחד ההרים ועובד שם כ„מכשיר" הגבינה ולא שבעה קורת רוח מרובה מההמולה שקמה בבית, מחמת הנטיה הסדיסטית של הירשל להראות את נחת זרועו לתלמידו הסורר — קמה והזהירה אותו שאם יגרום שוב לרעש שכזה לא תהסס לזרוק אותו ואת חדרו לחוצות הפרינט, שילמד שם תחת כיפת השמים. ולא איחר הנער, בהבינו שישנה דרך הצלה מהיד הקשה של הרבי, לנצל לטובתו את הדבר, והיה כאשר הרים הירשל את ידו — וגבר קולו כקול מים רבים ואתו — רעם גבורת פיו של עזריאל, הוא היונק האסור בחיתוליו. חוה־עקע שכבר עשתה לה חשבון כיצד תקל לה ממצוקת כלכלת ביתה במספר הפרוטות שמכניס לה שכר הדירה — גמרה בדעתה לוותר על רחבות זו ותפתח את הדלת והתחילה זורקת החוצה מן הבא בידה מממלכתו של המלמד. תפסה בצווארונם של התינוקות ותוציאם אחד־אחד. וכתום כל אותה ההפיכה ניגשה לר' הירשל, מחמלתה עליו, בדברי ריצוי וכבוד בראותה שהגדישה את סאת רגזה, ותען ותאמר: ריסע אשתך ביקשה לישב בשלות ודחקה את החדר לתוך ביתי — האם מן היושר דבר זה?! היכבד ולמד בביתך ותלמידיך — עוד כחם ברגלם לכתתן עוד כמה צעדים. נעלב ומגורש ליקט הירשל מיטלטליו, נשק את המזוזה, קרב לתלמידיו שהמתינו לו נזופים ושמו פניהם לביתו של המלמד העומד בקצהו העליון של היישוב.

אגב הילוכו העיף עין זועפת לנער שגרם לנישול החפוז ולחש לו בקול ענות חלושה: בשלך הגלות הזאת אבל דע לך, שבחיקה של ריסע אשתי לא הונח תינוק שאסור לעוררו, ואצלי לא יועיל לך בזעקך, וצעקותיך לא יצילוך מידי, אם תרגיזני — מקלי יגיד לך כעסי והפלאתי את מכותיך שבע כחטאתיך. נרעש ונפחד מאיומי הרבי נכנס עם יתר חבריו לבית ריסע־הערשל'ס והתישבו מסביב לשולחן והתחילו לומדים. ומעשה שטן נתהפך, מרוב בהילות על השינוי הפתאומי שחל בחדרו של הירשל „קאפקיצעס" הספסל ויצא הקצף על אותו נער המוכן לפורענות ויורם ה„קאנטשיק" מעל ראשו וציציות עורו מפרפרות באויר כנחשי המדבר. מאין שהות לבקש לו מנוס ומחסה עוד טרם נגעה בו הרעה, נזכר בברכת יצחק על יעקב: „הקול — קול יעקב" וצווחה כרעם בגלגל אמרה למוטט את אשיות הבית, אשת המלמד הופתעה מעוזמו של בעלה — גזלן, קראה לבעלה, הלא תבוש הירשל — עם מי אתה עושה מלחמה, עם ילד! — שמוט את מקלך והסתירהו, ואתה קום ולך ולמד את תלמידיך תורה כי לכך נוצרת ועבור כך משלמים לך שכר לימוד. מהיום ההוא ומעלה בטלו המכות ב„חדר" של הירשל־ריסע'ס, הקולות יחדלון והתורה בביתו שמחה היתה כנתינתה מסיני.

„אר"ל משום ר' יהודה נשיאה: אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל פיהם של תינוקות של בית רבן"
(שבת קיט:).

המלמד חיים אברהם־שואל'ס

את ר' חיים אברהם המלמד הכרתי כבר בהיותו בא בימים, החדר שבביתו ברחוב העליון איכלס כתריסר תינוקות טרם הוכשרו לחדרו של בנו, שואל, מלמד אף הוא. עובר היה חיים־אברהם דרך ביתנו בואך בית הכנסת העליון, כפוף היה פוסע נשען על מקלו. ת"ח היה שלא פסק פומיה מגירסה. מלאכתו — מלאכת קודש היתה בעיניו ובאמונה עשאה. תלמידים נהרו אליו גם מהעבר התחתון של בורשה. ביתו בית אכרים של עץ, וחדריו — אחד למגורים ואחד מחסן, שקוע היה בין בתי שכניו. מאחורי מעונו הדל, מעל שטח מצומצם, שפע גן ירקות ומקצת עצי פרי את צרכי ביתו הוגיטטיביים. תלמידיו חיבבוהו בגלל יחסו האבהי אליהם. אומרים היו עליו שמעולם לא נופפה רצועת המרדות על דרדקיו, ולא אחז במנהגיהם, של יתר המלמדים.

המלמד שואל חיים-אברהם שואלס

בנו של הקודם יצק מים על ידי אביו. בהיותו נער נתעורר לבו לכל המתרחש סביבו, בדק וחקר, הציץ ודרש וצירף מחשבה למראה עיניו. חלק מהגיגיו הקדיש למקצוע של אביו וכבר בשבתו כפוף לפני רבו, הוא אביו, כתלמיד, הבחין שבדרך לימודיו משהו פגום, בלתי מושלם ומקצוע עדין ואחראי זה, הנתון ברשות המלמדים בכלל, צריך תיקון. שואל, משנשא אשה התחיל אף הוא למשוך בשבט סופרים — הם המלמדים. לבו לא נתן לו לנהוג קלות ראש במקצועו ושיטת לימודו התחילה להתבסס על מקצת פדגוגיה שרכש לו מן הנסיון ומשנתו ברורה היתה. תלמידיו יצאו מחדרו כשהם יודעים קרוא וכתוב ואפילו מקצת לאטייניש" (לטינית) כלומר כתב לועז לא מנע מהם. שואל המלמד, יהודי פיקח, עליז ומאיר פנים לתלמידיו, רוב הטובה שהשפיע עליו הרע את מזלו ונאלץ לעזוב את בורשה. תלמידיו נתמעטו וחדרו נתרוקן. יש אומרים שמרצונו עזב כי לא רצה לעשות תחרות לאביו, שחדרו סמוך לחדרו היה ולשכור חדר נפרד — למעלה מיכלתו היה. אולם דעה אחרת השמיעה עצמה בחלק העליון של בורשה. שההורים, לבם לא היה שלם עם החידושים שהנהיג בתלמודו, מורה מחונן זה שעדיין לא איכשר דרא לתיקון השיטה. תשוקה עזה קיננה בלבו של שואל לשיפור דרכי החינוך ואולי ניתן לומר שחדרו-ניצניו של „חדר מתוקן" נוסח בורשה התחילו נובטים בו. הוי אומר נאמנותו ומסירותו ליעדו המקצועי היו בעוכריו. שואל עזב את ביתו, זו אשתו צירל, שהמשיכה במשלח יד בעלה ותהי למלמדנית הראשונה בבורשה, ה„רביצין" לנערות, שנהרו מקרוב ומרחוק לרחוב העליון, אל הרביצין צירל. בין הזמנים היה שואל חוזר לחיק משפחתו ויודעיו תקעו בחמימות רבה בבית הכנסת את ידיהם לידו לשלום, כי איש רעים וחביב היה. בימים הללו ביקש הזדמנות לפגוש את כוה"ש למען גלגל אתו שיחה פדגוגית. הוא היה המלמד היחידי בבורשה שלימד את תלמידיו מקצת דקדוק ולא פסח על פסוקי רש"י הקשים הזרועים מחקר פילולוגי, דבר ששאר המלמדים, מטעמים ידועים, התעלמו מהם.

המזל שהאיר לשואל וצירל מקצת פנים בפרנסת ביתם — המר אתם במשפחתם: אסון כבד ירד עליהם — בתם היחידה והיפיפיה משדיברו בה נכבדות ואירסוה לבחור מבחורי בורשה — ענתה ואמרה: אי אפשי בו. הוריה, אמנם לא כיהו בה ובמיאונה, אולם נסיון לשינוי רציני זה בעצם עלומיה פעלו פעולת הרס על בריאותה — ותחל. משהראו לה את „קרעי-התנאים" — לא שתה לבה. בשרה כחש מיום ליום ותיאסף אל עמה באביב ימיה, למגינת לב ותוגת נפש מולידיה. מצבתה שנגמרה במוקדם נראתה ימים רבים שעונה על אכסדרת ביתם... וכל רואיה נדו להם נוגות.

ר' יוסיל, מלמדי היחידי להועיל, לא היה בודד במועדיו בשיטתו ללמד את תלמידיו תורה עד שאוצר ידיעותיו מגיע לקצו; שכבר לפניו (בלי ידיעתו, כמובן) נוהגים היו באנגליה (לפי עדותו של סרטר) מורות להורות את ה„א—ב" ואת הכתיבה בעוד הן עצמן לא ידעו יותר מן התלמידים, ומהן עברו התלמידים לבית ספר אחר. מוסיף ועולה עליהם ר' יוסיל, שהרחיק תלמידיו בעוד כחו עמו ללמדם פרשיות נוספות, מחמת העקרון הנקוט בידו — „עד פה תבוא ולא תוסיף" ו-מאימת ה„ארור" ל„עושה מלאכת ה' רמיה" — ריחקם בזרוע, קיפח חלק מפרנסתו ונתפנו מקומות ישיבה מסביב לשולחן המלמדות. בייחוד הרגישו זאת דבורה אשתו, בנה ובנותיה שמאז עזבי את חדרו של יוסיל איינהארן, פסקה הקניה על חשבון שכר הלימוד בחנותו של אבא.

המשכיל שפירש פר' מצורע לפי הראב"ע

אחד מבני בורשה מסובב היה בעירות בוקובינה השכנה ועסק שם בהוראה. משהשתלם מלמודיו בענפי הפדגוגיה וחזר לבית אבא לחגי השנה — הקיפוהו מקצת ממלמדי הפרינט, עמיתיו כעכנאי, וביקשו תורת הוראה מפיו: מה נתחדש בבית מדרשך? היאך אתה מפרש פסוק זה, מה משמעותה של מילה זאת? מהי הבנתו של מאמר פלוני? כיצד מפרשים „עצי גופר" (ומה זה „פימסנהאלץ" אילון-מורה (פלוין פון מורה) איך נראה „הפיפרנאסער" בעיניך וכיו"ב? המלמדים הללו חשו שמשהו חסר להם במלאכת שמים שלהם. דברי המורה המומחה היה למלמדים כדבר האורים. ממנו גם נודע להם טעמו של הפסוק שרבי הושעיא רבה פתח בו את מדרשו הגדול „ואהיה אצלו אמון..." — אמון — פדגוג — (בהחליפם אמון לאומן, „כאשר ישא האומן את היונק" שפירושו — מלמד, מורה, מדריך, פדגוג; שני דברים למדו מפסוק זה — אחד — שהקב"ה היה גם המלמד הראשון בעולם; שנית — ש„פדגוג" — אומן מומחה הוא שהרי לתורת ההוראה „פדגוגיה" קורין לה. אם כך רצוי ללמוד הימנו מקצת פדגוגיה. המורה מבורשה לא עמד בסירובו וירק את „חניכיו" מלוא העומס תורה ודעת ככל אשר יכול לתת. ככה יעשה המורה וככה ישמעו תלמידיו-חבריו: פעמים בשנה בימי פסח וסוכות עשו תאבי דעת אזניהם כאפרכסת צמודה לפיו של מורם (שלפני זמן קצר היה תלמידם) שלא העלים מהם ידיעה מידיעותיו, הסביר ופירש ודקדק והעמיק עד כמה שידו מגעת ועד... שנכשל בלשונו וכמעט שהיה בכל רע, ועלול היה להיחשב ל„מגלה פנים בתורה שלא כהלכה" — ח"ו (נכון הוא שבין „כ"ח" ה„עת"ים שבקוהלת חסר הפסוק „עת לגלות ועת להסתיר" לעומתו, בספר בן סירה, כן כתוב: „במופלא ממך אל תדרוש"!) כי מורה זה קם ודרש ב„מופלא ממנו" חס ושלום שדרש „במעשה-בראשית בשנים ובמרכבה-ביחיד" לא כי — פרשה בתורה ניצבה לפניו ופירשה כהלכה, אלא שלא במקומה (בבורשה) פירשה, דהיינו? — נשתלשל ונתרחש הדבר כדלקמן: באחד מ„לפני הפסח" חזר הבחור ומטען חדש של ידיעות חבוש בצקלונו. השבת שהביאתו לבית הכנסת שבת „תזריע" היתה וכמדי-שנה סבוהו עמיתיו כדבורים: פסוק פסוקך ויאירו דבריך. הואיל ובין הסחורה החדשה שעמדה למכירה היתה הקריאה בחוברתו של המשורר-הרופא „בוקי בן יגלי" (קצנלסון י.ל.ב.) הדנה במחלות שבתורה ומונחיהם והואיל וה„מרצה" הבורשאי התמים דימה בנפשו שחייב הוא למסור כל מה שקיבל מרבותיו וגרוע מזה — עוד להוסיף נופך משלו, כי ברצותו לעשות מלאכה שלמה, כשמדברים על תחלואים, צריכים לברר את סיבותיהם — כך יצא ה„מחקר הרפואי" בבית המדרש העליון של בורשה במתכונתו הנלעגת:

על שום מה נסגר המצורע בבית מנוגעו שבעת ימים —

היתה השאלה — אין ספק בדבר, שמפני שמחלת הצרעת מחלה מידבקת היא ולפיכך בודדוהו עד ריפויו ומשלא נתרפא, מוציאין אותו אל מחוץ למחנה. המרצה מרוצה מהרצאתו, מחפש אותות הסכמה ושביעות רצון בפני שומעי תורתו, אלא שבמקום סימני חיבה ניבטים אליו מבטי-תמיהה ואי רצון ומורת רוח, וקפידה מקפדת את שמחת התגלית שלו. לא עברו רגעים מעטים עד שהכיר שהגדיש את סאת ידיעותיו באמרו דברים מהדברים שמוטב היה לו להכחידם תחת לשונו ולא להעלותם עליה והסערה שעמדה באופק לא בוששה את פריצתה...

אם כן מצורע זהו סתם דיבוק-חולאת ע"י — איך אמרת חידקים, מחלה מידבקת וכו' ומה תעשה עם הטומאה וטהרה, מוחלט ומוסגר, הנצמדים למראות הנגעים והדרש של „מצורע מוציא שם רע"? וענשם של משה ומרים ועוזיהו בצרעת — מה תהא עליו, הגם עליהם עלו החיידקים שלך?! בקיאותו שהוכיח בתחום המחלות המידבקות היתה לו לפוקה ודומה היה לו אותה שעה, שהקיטרוס מביט עליו בשני קרחוניו כבשתי עינים לועגות: הסכלת דבר, בני... ועוד מעט וייעקר ממקומו וינוח עליו בכל כבדו וימעכהו כמעוך את הזבוב. הבחור התחיל מחפש את פתח היציאה ומצא פיפיות שוחקים על מבוכתו מכל צד, כי השמועה נתפשטה כספחת ממש, כמחלה מידבקת, וחבריו מלפני שעה קלה תובעים ממנו את עלבונה של הצרעת: אם כן, קיצורו של דבר אם הצרעת היא מחלה מידבקת — ואין לה גורם אחר וטעם אחר, אם ככה, הרי אפיקורס גמור אתה! המסכן ניסה להגן על דעתו — אלא שברגע זה גילה פתח פתוח — וינס ויצא החוצה, טרם יהיה טרף לשיני הלועגים וכדי שלא ייראה כפחדן לא שם את רגליו כאיילות אל ביתו, ולהישאר בבית המדרש — סכנה אורבת לו — לכן בחר דרך שלישית — עלה ל„עזרת נשים" ומשם, ליתר בטחון לעלית ה„שמות", הציץ דרך הארובה וישא עיניו אל הרי הפיטרוס: מאין יבוא עזרי?! — תפלתו נתקבלה בא עזרו, מן השמים ריחמו עליו וזימנו לו ספר ויקרא על מ"ב הפירושים, חומש נטול לוחות, שבלה מרוב ימים בערימת ה„שמות" בצר לו התחיל לפשפש ב„איבן עזרא" בפרשת תזריע פרק י"ג — ואורו עיניו. רבש"ע, איזה נס? במה אודה לך על ישועתך?! בפירושו של הראב"ע נמצא כתוב וחתום: „...יטמא אחר, כי הצרעת היא מהחליים הנדבקים מהחולה אל השלם" — דברים כדרבונות — ניצלתי — קרא לעצמו, וברגל קלה קפץ וירד מהעליה, גלש מהמדרגות וישב לבית הכנסת, שוקט ובוטח כי פתחון פה ניתן לו נגד מכלימיו. משתנקבל בחיוך: „הנה בעל החלומות" הלזה בא ויחלו להתל בו, אמר להם בתנופת יד: לאט לכם ידידי, פושקי לשון — הקדמתם להרחיב עלי פיכם לא עלי תלונתכם, כי דברי, דברי האיבן עזרא הם והוא שאומר „כי הצרעת היא מהחליים הנדבקים מהחולה אל השלם".

משראה שדבריו לא עשו רושם מיוחד עליהם ודעתם להמשיך ולתקוף, שכן אחד נזכר בפסקה חריפה של הרמב"ן בפירושו לשמות פ"ב ועל „הזהב הרותח שיש ליצוק לתוך פי החכם הזה..." — ויוסף לחטוא, באמרו מרוב טיפשות ואיולת גסה: אף הוא אפיקורס היה! — אלא שמיד ניכר היה בפניו ובפני הנצבים כשלון לשונו בפליטת פה נפסדת. מחמת שלא חשקה נפשו של הנתקף להאריך בויכוח הסרק ענה ואמר לו: אשר לי — לכבוד גדול ייחשב לי להימצא במחיצתו של זה, שאתה קורא לו אפיקורס ר"ל... ואשר לך — אלמלי שמע אותך החת"ם סופר — היה „קורע" והרמב"ן — היה מצוה ליצוק לתוך פיך — לא את הזהב שהועיד לאותו חכם כי אם את החומר שדנים בו פושעי ישראל (גיטין נז.) כסבורים אתם שאתם נכוים בפושרים — אי אתם נכוים אלא ברותחים שכבר העידו עליו גדולי תורה בפסקי העמוד. המורה שרצה להיות ראוי לזהוי שזיהוהו חז"ל בין מצדיקי הרבים — ולזכות את הרבים — לא ראה טעם לספר בשבחו של הראב"ע הנחשב בין בעלי התוספות (ר"ה יג.; קידושין לז:) שהרבי מספינקא מזכירו כמה פעמים בספרו „אמרי יוסף" ובעל „ישמח משה" מזכירו לא פחות משלש עשרה פעם, ורבי פנחס מקוריץ מביא בדרך דרוש שהראב"ע תנא הוא ופליג (בענין פיוטי ר' אליעזר הקליר) ויש לו זכות (כמשורר — ג. ש.) לחלוק על הקליר. ועוד אמרו: היזהרו בצדיק זה שפירושו נדפס ע"י פירושיהם של רש"י ורמב"ן. אלא שבסיומו אמר להם: מי גרם לכם שתדברו סרה על אדם גדול וקדוש זה — עמהארציות שהיתה בכם, שלא עיינתם בפירושו. אז הרפו ממנו ונח זעפם, רפתה רוחם ולא הוסיפו דברי עוולה להישמע בבית המדרש העליון של בורשה כי קול ברכה ותהלה ואמרות ה' הטהורות, תפלה זכה ותורה תמימה הדם נישא בין כתליו הספוגים קדושה עליונה והגיע עד שמי קורה ומשם עד השמים ושמי השמים.

שיטת הלמודים

„מצדיקי הרבים" היו אמנם מלמדי בורשה, אלא שלא ניתן להם לנהוג כאותו שליח צבור מקרי דרדקי בימי רב שהקריא לבני עניים כבני עשירים (תע' כד.) שכן העשירים מלמד מיוחד היה להם. חזרו והעשירו, הביאו מלמד מהחוץ, שלבן עניים לא ניתנה דריסת רגל ל„חדר" שלו — ואילו מלמדי בורשה — „כל דלא אפשר ליה — לא שקילו מניה מידי" — מטעם פשוט: שלא שילמו ומעולם לא תבעו את שכר הלימוד שנתאחר או שבכלל לא נפרע. שלהבא לא נתקבל בנו לאותו חדר ברור כשמש טעמו. אירע גם, שאבי הנער רצה לדעת בשל מה הסירוב וקיבל את אי התשלום כנימוק — התחכם האב ושאל את המלמד: מי נתן לך את ההיתר לעבור על דברי חכמינו: „אל תעשיה קרדום לחפור בו". ומלמד פיקח מה ענה לו? אני באמת פסול ללמד את בנך הביאהו לאחר וטול ממנו את הקרדום שלא יחפור הוא בו.

נמצא, שאלה שאפסה כל תקוה מהוריהם לשלם מלכתחילה, נשתיירו בטלים (וכוה"ש טעם את טעם ביטול תורה מטעם זה). את מלאכתם לא עשו רמייה והרביצו תורה מהנץ החמה עד סוף האשמורה הראשונה. לשבחם ייאמר שכמעט כל מלמד קיבל לחדרו ילדים מרמה אחת ולכל היותר — משניים. תוכנית הלימודים נסדרה באופן כזה לתת מעבר מהקשה לקל, דהיינו: בבוקר לימדו גמרא ובערב חומש, סיפורי התורה עם רש"י. בייחוד הנעימו להם לתלמידים את שעותיהם בלילות החורף הארוכים. לימודי התורה והסיור המהנה באורחותיהם של האבות בהדרכת המדריך והמנחה הנפלא, רש"י

ספרי הלימוד שבידי המלמדים ותלמידיהם — הם המצויים בכל בית: סדור, חומש וגמרא. החומר בכלל: ללימוד

ה„א־ב" וניקודו — לכך שימש הדף הראשון הידוע שבראש הסידור. פרשיות חומש, בצורה פרוגרסיבית ואגב התקדמות בפרשה — הוסיפו לה מקצת רש"י. הואיל והורו להם את ראשיתה של הפרשה מדי שבוע, לא היה לקטנים כל ידיעה מהמסופר בסוף הפרשה הקודמת, ומנותקים ההמשכים. כ"כ לימדו מקצת „עשרים וארבע". מעט תהלים היולימדום בניגון נוגה ו„שיר השירים" כל ערב שבת באותו ניגון.

ימים טובים היו ימי השבועות של פרשיות ויחי, בשלח, חוקת בלק ועוד—בגלל הניגון המונוטוני המלווה והמנעים את פרקי השירה שבהן. גמרא נלמדה אצל מלמדים יודעי תורה. גומרי חדר זה יכול היה לעבור הישר לישיבה ומשם, בעזרת „חזר בחור" השתלב בלימודים המוגברים. אזור הפרינט שהיו בו בס"ה 16 בתים — שמונה מלמדים היו מרביצים בו תורה. לא היה רחוב או סימטה שלא היה בו „חדר" אחד לפחות. גם „מלמדניות" לבנות היו בבורשה שלימדו את בנותיה קרוא עברי ועברי טייטש — וכמעט ולא נמצא בבורשה אדם מישראל שלא היתה לו ידיעה באותיות האשוריות. על חסרונותיהם בביצוע מקצועם הפדגוגי והפגימות שנתגלעו באמנות החינוך אין לבוא עליהם, על מלמדי בורשה בטרוניא, משום שהעדר השלימות במלאכה זו לא באשמתם היה, כי מי הכין להם מכון להשתלמות פדגוגית, שלולא ר' אושעיה רבה בריש מדרשו — כלום היו יודעים מלמדי בורשה מהמונח המקצועי בשפת יוון בצורתו העברית שעליהם ועל מלאכתם הונח ? אמנם לאחר שנים חזר אחד מבני בורשה עם מטען פדגוגי ויאמר להקנות מקצת ידיעות לבני כפרו — כלום ראו זאת בעין יפה ? למלמדי בורשה — משנה ראשונה של פרקי אבות היתה להם לעיניים: „משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וכו' ". באופן בלתי אמצעי, מלמד קבל ממלמד או מאביו — ואיש לא דרש מהם מומחיות יתירה וידיעות מרובות והכנות מיוחדות. להפך: מלמד אחד היה בבורשה שידע דקדוק ומקצת מילי דעלמא — נפסל ללמד ילדי בורשה ונאלץ לבקש מלמדות במקום שאין מכירין אותו. פתח האחד „חדר" משלו, הטו ההורים את ילדיהם אליו. בחן אבא את בנו ומצאו יודע מקצת תורה, הוסיף לשלחו לאותו חדר. אם לאו — ישנם חדרים אחרים. על כן ידעו ילדי בורשה נדודים מחדר לחדר, אלא שהודות לגשר שחצה את בורשה לשנים לא הרחיקו נדוד, שכמעט לא עבר ילד מצד זה למלמד שמצד השני, פרט לת"ת ששוכן בקלויז לילדי העניים.

המשמעת

יפה עשו חכמינו שציוו על כבוד התלמיד והחבר והשוו את „מורא הרב" ל„מורא שמים" (אבות ד טו) אבל הואיל שהרבי לא חס על „כבוד תלמידו" — שוב לא ראה התלמיד את עצמו כפוף ל„כבוד רבו" ולולא רוגזו ותנופת ידו שלעתים קרובות חזקה היתה על גבו ולחייו, ידיו ורגליו וכל אבר מאבריו שידיו, וגרוע מהן, שליחיהן, כגון המקל הפרגול וכל דבר שדרכו לילך ולהכאיב לילד הסורח, מגיעים — ספק רב אם במצב כזה היה השעור מועבר ונקלט. היטב הבינו זאת חז"ל שלא טבעו מטבע של „כבוד רב" אלא „מורא רב" — הפחדה והענשה, לפני השיעור ובתוך השיעור ולאחריו.

התרגום שבפי המלמדים

„מעשה בחמשה זקנים שכתבו לתלמי המלך את התורה יוונית והיה היום קשה לישראל כיום שנעשה העגל, שלא היתה יכולה להיתרגם כל צרכה" (מס' סופרים הל' ז'). מי שלמד אצל מלמדי דרדקי בבורשה ולימד את לשונו בתרגום היידיש וריצץ את מוחו התקוע בגולגלתו בזכירתו — יבין לקושיו של יום זה שבו ניתרגמה התורה ע"י החמשה שהיו כנראה אף הם מלמדים. יתירה מזו: עינוים של ילדי בורשה נתקשו עליהם פי שבעתיים: בימי מלך מצרים תרגמו להם את התרגום פעם אחת אחת בלבד ואילו בבורשה—יום יום ירד על לשונם מבול של תרגומי מילים ביידיש „נקייה", כגון: פלוין (אילון), אנפלעקט (מחוספס), פערפילוואל (ארגמן), פיפער־נאטער (שפיפון), אשה־א פייעראפער. ואם מעט לך תמהונך על בקיאותו השלימה בשפת הספרות המקראית — התחיל הרבי קורא בשמות שתים עשרה האבנים שבחושן, כסוחר יהלומים מומחה ומובהק, בזה אחר זה, לפי הסדר שנסדר בתורה: אודם א רובין, פטדה א פריזנט, וברקת און א גאר־פינקל וכך הלאה.

והנה באחד מימות הקיץ החמים כשהעצים בלבלובם עומדים, והשדות מוריקים בדשאם הדשן, צפורי חן ופרפרים נוצצים בשלל צבעיהם ממלאים את חלל האויר, צפצופים עליזים וזמזומים חרישים, מסתננים ממעל, נהרות ימחאו כפי גליהם מחמת ופלגים נוצצים מגלגלים מימי הבדולח שלהם וכולם ביחד מזמנים את התינוקות לבוא ולשטוף את גום היבש במשבריהם שנפשרו בלהט שמש תמוז — ואין עונה להזמנתם, כי בשעה זו רובצים אלה התינוקות בבית רבם וחוזרים מרושלים, נטולי רצון.

על המאכלים שאכלו אבותיהם במצרים חנם... ששה דברים אכלו אי שם על שפת הנילוס הזורם ליד פיתום ורעמסס — שלשה מאכלים הם מכירים ושלשה לא: הדגים — מי לא ידעם; את הבצלים — וכי יש יום שאין אוכלים בצל ?! ואת השומים נדמה שגם שיני־סרחון הללו עולים על שולחן אביהם. אולם הצרה לא איחרה את בואה — קשואים — פלוצערן, אבטיחים — ארביזעס, חציר — גראז. מילא ארביזעס, אעפ"י שאינם אותם דילועי הסוכר שצורה סגולה כעין תרמיל עור משוכה להן, שלמראה בשרם האדום מתמלא חלל הפה ריר תאוה — ניחא, אעפ"י שבגני בורשה לא תמצאן, אז יש להביאן ממקום אחר, ואין תימה שמתגעגעים אחריהן. אבל החציר — סתם עשב, או גראז, כתרגומו של הרבי — על מאכל בהמה זה שהלעיטום במצרים, על מעדנים הללו נפשם יצאה?! ברם, עם מאכל העבר קשה לבוא עד חקר סודו. אלא על ה„פלוצערן" — הקישואים קשיא, מהם ואיזוהי הדרך בה הגיעו מארץ ישראל דרך מצרים לבורשה, לידי הרבי המעלם ונותנם על שפתי פעוטותיו, שלא טעמו את טעמם מימיהם ? חבל שנבצר מהמלמד לשאול את אשתו, מחמת שקדרותיה ומחבותיה לא נתנסו בכל אלה ובפלוצערן המיסתורין שהוגש לאבות אבותיו בהיותם במצרים בבית עבדים. למלמד דרדקיו, מסורת אבות להם לעינים וה„צאינה וראינה" מסייעתם, והתרגום לעולם עומד, והעברי־טייטש עונה אחריה, וה„נחלת

צבי" אינו משנה בדיבורו, והם ויוסל איינהורן ועמיתיו מסל־סלין ב,,פלוצערן", כמתאווים אף הם, לטעום, ולו רק פעם אחת, מלחם שמים זה שתשבחתו לא ירדה מעל שפת דור המדבר *). הילד מבורשה — הוי כמה מכות טובות וצביטות נאמנות הבהילו את עצמותיו הפריכות בשל ירק תפל זה שלא היה בטוח בקיומו ואין צריך לומר שלא אכלוהו; ומי ימנה מספר לצליפות הפרגול שהשקיען הרבי בבשרו בעטיו של אותו מאכל מסופק שידע את שמו וחזר ושכחו. אולם גזירה היא על הרבי שיזכרנו על מנת שישוב וימרר את חיי תלמידיו עד אשר בא הצורר ויפתח אותם מעינוייהם ימפלוצעריהם ומקישואיהם.

ה,,פיפרנאטר" (שפיפון)

המתרגם, אסור לו להסתכל בספר תורה (תנחומא וירא ה))

מזמר לו חבר התלמידים בבית רבם בערבי החורף בהדרכתו של המלמד את פסוקי השירה בברכת יעקב, ומפזם לו בניגון מונוטוני ומרדים: ,,יהי דן — שבט דן יהיה; — נחש עלי דרך — (כמו) נחש באמצע הכביש; — שפיפון עלי אורח — פיפערנאטער על הדרך — הכל מובן לילדים, אבל פיפרנוטר זה — איש אינו יודע מה טיבו. אמנם אין ספק שזה מין נחש מסוכן מאד, אבל דרכו וארחו, עוצם כחו ותקפו, וגבורתו, ורשעתו, בלפפו את קרבנו למען הטל בו את ארסו הקטלני — כל זה נעלה היה מבינתו של הרבי ואילו תלמידיו — דמיונם הגעיש את לבם הרך והרוטט, בשוותו נגד עיני־רוחם מין מפלצת בעלת שבעה ראשים, שאם אתה עורף אחד מהם — צומחים שבעה אחרים תחתיו. איזו הדרך הגיע הפיפר־נוטר הנורא לבורשה? אפשר להניח בבטחה, ש,,בעל חי" אכזרי זה ירד לבורשה מכפרי גליציה, והמלמדים הראשונים שנשלחו עפ"י הוראת הרביים בהיותם מחסידיהם ליישובי מרמורש, משם באו והם שהביאו אתם בדרך שבילי ההרים ואפיקיהם, את שיטת הלימוד ודרכי ההוראה ובאמתחתם — הפיפרנוטר הנורא. ומחמת שבגליציה האוסטרית דיברו גרמנית (לקויה) ניתרגמו המלים הקשות לאותה לשון, וקרוב לודאי שאחד המלמדים, שנועד למקצוע הדסקלית, רצה שמלאכתו תהיה נאמנה והולמת לשליחותו ולא לעשותה רמיה, בהיותו מחוסר כל הכנה פדגוגית, בהגיעו לפסוק ,,יהי דן נחש עלי דרך שפיפון עלי אורח" הבין מדעתו, שכשם ש,,אורח ודרך" הם אותו דבר במלים שונות הרי שגם ,,נחש ושפיפון" הם מעור אחד (למלמד ,,חוקר" מעין זה לא קשתה השיבה לסיפור ה,,גן עדן" ולגלות את הפועל ,,ישופך תשופנו" כפעולת הנחש ולהגיע לידי מסקנה ששניהם הנחש והשפיפון מבטאים אותו ראש מסוכן, מפיל חתית ומטיל ארס) אולי הכיר המלמד המלומד וידע סוגים שונים של הזוחל הנבחל בסביבתו ולהשלמת המידע הציץ בספרי מדע, יגע ומצא בספר תורת החי, שבו מצוירים כל מיני חיות ובהמות, שקצים ורמשים, מצפור כל כנף אשר בשמים ממעל עד התנינים הגדולים אשר במים מתחת לארץ. עולם נפלא נתגלה לעיני המלמד המחטט: כל החי שנברא לפני האדם, אותו יתוש שלא נברא אלא לשמור את האדם ולהצילו מפני הגאוה (,,יתוש קודמך") ולנקר במוחו של טיטוס הרשע — אף הוא מזומזם בין הדפים בקולו הצורם לזועה.

רבים מבעלי חיים הללו מכיר הוא אמנם, לפי שמותם מהפרשיות שבתורה. פרק שירה שבתחילת סדור ,,קרבן מנחה" עומד כמו חי לנגד עיניו, ואזניו תשמענה דברי שבח ושירי תהלה ליוצר, שיצרם. והנה הבעל חי הראשון שיודעו בשמו המלא, הראש המבהיל והמבחיל ביותר, הנחש. המלמד אינו משהה את מבטו על הזוחל המאוים ומקופל טבעות־טבעות וראשו המשוטח מזדקר מבינותם בלשונו השסוע — זהו השפיפון גוזר המלמד — הוא ולא אחר, ומשפיל את עינו לתחתית הציור ויימצא כתוב בלטינית ובגרמנית לפי סדר הכתיבה הלועזית: משמאל לימין ,,ויעפורה" — השם הלטיני, ו,,נאטטער" — השם הגרמני, ובתעתיקו העברי וקריאתו נשמע ,,פיפר־נאטער" בעשותו את שני השמות לשם אחד ומונח מדעי חדש נולד בהר הקרפטים, בחדרו האפל למחצה של מלמד משכיל אלמוני והעשיר את הלוח הזואולוגי שלו לחיות התנ"ך. כך גלש מונח זה וירד ועד בורשה הגיע. ומילא את מילונם השגור על פיהם של מלמדיה, מיוסל איינהורן המלמד את תלמידיו עד ,שלישי" בלבד עד יוסף געגאד ההולם בתלמי־דיו שאינם הוגים, את ה,,פיפערנאטער" באותיותיו כאילו זה היה השם המפורש בכבודו ובעצמו.

כמקרה השפיפון שאליו דמה שבט דן ההולך ועולה צפונה לתור לו ארץ, כך מקרה ה,,פימסנהולץ" וה,,אנטפלעקט" שהם תרגומיהן של עצי־גופר ומחוספס — לכל המילים הקשות — כיסוי בשפת יידיש היה להם ומלמד שתלמידיו בהיבחנם בשבתות גמגמו בתרגום השפיפון — עלול היה לאבד את התלמיד למחרת השבת.

ומעשה במלמד־משכיל שלימד את חניכיו ,,עשרים וארבע" דהיינו ,,פסוק" משהגיע לישעיה מא, יט ,,אתן במדבר ארז, שטה, והדס, ועץ שמן, אשים בערבה ברוש, תדהר, ותאשור, יחדו" — והתחיל מונה ומתרגם כל שבעת המינים בפסוק זה במלה ,,בוים" — עץ — שבע פעמים ,,בוים" (מהיכן יקח מסכן זה שמות לעצים הללו בשעה שכולם דומים זה לזה בצמיחתם ובעצם — אלא ששונים בגודל ענפיהם, ברוחב עלוותם, בגבה קומתם ובטיב פירותיהם — וכי בשל כך חדלו מהיות עצים? חזקה על בעל מקרא זה שקיפח את פרנסתו בגין זה ונשתייר חסר לחם וסולק ממלמדותו — וטעמו ונימוקו של הבוחן עמו: אלמלי רצה ישעיה הנביא לנבא על התכסות המדבר והערבה בעצים סתם היה אמור ,,אתן במדבר עצים...".

ה,,אנכי" של המלמדים ותלאותיהם

המסורת ה,מלמדית' של ,אנכי' — הנדרשת על מצבו הכלכלי והנפשי של העוסק במלאכת הקודש של חינוך ילדי ישראל, ידועה היתה גם בבורשה: בראשית ,הזמן' מהלך היה מבית לבית לאבותיהם של תלמידיו, שמתירא היה שמא לא יחזירום לחדרו; לאלה שהגיע שעתם להכניס את בניהם

---

*) לפלא הדבר מדוע הקשואים — שהתגעגעו להם — ,,קשים לגופו של אדם כחרבות" בין החכמים דבי ר' ישמעאל (ע"ז יא.).

ל,חדר׳ להפנותם אל ה,חוטר׳ (טייטל) שלו, שינהלהו בין שורות ה,אלף־בית׳ וכדומיהם. עומד היה מלמד זה שחייו תלויים לו מנגד ותלויה תוחלתו באותם הדרדקים שעתידין לרדת לחייו ולמררם בחדשים הבאים, עומד וקורא את ה,אנכי׳ הראשון — ,הבה לי בנים!׳ (ובלבו הוא מוסיף: ואם אין — מת אנכי) והיה, באחד מימי ראשון, כשיום לפניו, בשבת בחן את בנו ומצאהו פגום בידיעותיו, בא לחדר והתחיל מטיח דברים קשים כלפי המלמד. המסכן התנצל ב,,אנכי״ השני — ,התחת אלקים אנכי?!׳, לך ובקש את האשמה בבנך ותטילנה עליו! בהרבות האב ליסר את כליותיו ומכין עצמו להוציא ממנו את הנשמה — אז הוא קורא באזניו את ה,אנכי׳ השלישי: ,אנכי׳ — אני המלמד ואיני עושה את מלאכתי רמיה, אלא ,עשו בכורך׳, מה בידי לעשות אם ראשו של עשו נתון על צואר בנך ואל תתלה את הקלקלה בי. אז מתנחם לו האב בלבו: יקרבו ימי סוף הזמן ואקפחנו בשכר הלמוד ויצעק אפילו באזניו את ה,אנכי׳ הרביעי: ,,אם כן, למה זה אנכי?!״ ויש אשר אשת המלמד יושבת ומצפה בחרדה לבואם של תלמידי בעלה ואינה שומעת את קול צעדיהם ובן בנו של שמעון בן יעקב (שמלמדים יצאו משבטו בשל אותו החטא), הוא, בעלה, נכנס דווי וסחוף ולבו מדוכא בייסורי מזונות ושאלה מרה מוטחת בפניו מפי עקרת ביתו: בניך־תלמידיך — היכן הם? שלימזל שלי? בזה הגיע תורו של ה,אנכי׳ החמישי המבטא מרירות נלעגת: ,,הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים...״ חמלת ה׳ היתה על המלמדים בבורשה בימי חוה״מ פסח וסוכות, בהתרוצצם מבית לבית וכבר הבינו מדעתם שלשת השותפים שיש בתינוק, לשם מה הביקור החגיגי הזה: האב הרוצה לרשום את בנו (אנדיגעגן — בשני מקרים השתמשו בפועל זה — במסירת הילד למלמד והפרות למרעה) מוכן היה להסכים, באה האם והתנגדותה אתה והטעם? בד״כ אינו טעם, סתם ככה או שיש לה משהו נגד המלמד שבקשת רחמים מציצה מתוך אישוני עיניו, או שאשת המלמד אינה חביבה עליה ביותר. עתים גם התלמיד נוטל רשות הדיבור בידו ומחווה דעתו העלולה להיות גורלית עבור המלמד וביתו ולערבב לו את השעה ולבלבל את חיי המשפחה. ולהעלות את רעבון ביתו.

המלמדים שממרחק הביאו לחמם

לא מלמד אחד בלבד נאלץ היה לעזוב את בורשה ויצא אותה לבקש תלמידים במקום שאין מכירין אותו. האשה וילדיה נשתיירה בביתה בשעה שבעלה ואביהם התגורר בנכר באותו חדר שהוקצה לתלמוד תורה. שם הוא מציע לו מטה בפנת החדר ומתכסה בכלים שהביא עמו מביתו, אוכל ממה שמכינות לו ידיו ונעשה צמחוני בעל כרחו. ובשבתות? תלוי בכמה תנאים — אם מקום גלותו הוא בקרבת בורשה ובעלי בתיו אנשי לבב המה — נותנים לו רשות לשוב אל ביתו להתענג בתענוגים בחיק משפחתו וחוזר במוצאי שבת. אולם יש שהמלמד מתכנן לחסוך בהוצאות או שהמקום מרוחק מבורשה, או שבימות החמה רוצים האבות שילדיהם ילמדו ,פרקי אבות׳ במקרים אלה — המלמד הוא אורח יקר פעמים בשנה בביתו, שם נעגנה אשת חיקו ,זמנים׳ הרבה ויהודים טובים־טובעים ותוקעים לו, בהיראותו בבית המדרש, את אצבעותהם החמות ב,שלום׳ אמת של אחים וריעים.

בין אלה שיצאו את בורשה היה אחד בעל כישור פדגוגי, מלמד בן מלמד, הוא שואל־אברהם־חיים, שהוסיף לתלמידיו ידיעות אלמנטריות, כחשבון, כתיבה, ,עשרים וארבע׳ ועוד — אלא, דא עקא, בגלל הדבר הזה הוקירו אבות את רגלי בניהם מבוא לחדרו. הוא יודע יותר מדי עבור בורשה. לעומת היוצאים היה סחורת יבוא: מלמדים מהחוץ מצאו פרנסה דחוקה גם בבורשה. ידוע ביותר הוא ה,ריזבלער מלמד׳ ר׳ ישראל שהובא מריזבליא, כפר במרמרוש בטעם ונימוק שבניהם (בני הנגידים) זקוקים למלמד ת״ח היודע ללמדם גפ״ת. טעם זה חסר טעם היה שהרי לא כל מלמדי בורשה מלמדי דרדקי היו (אותו ר׳ שואל בר־אוריין מובהק היה, ר׳ שלמה פריעד בימי מלמדותו, למדן מופלג היה בעל כח הסברה ואחרים. ותו — הלא אצל הריזבלער למדו תלמידים שאף ידיעה שלמה ב,חומש ורש״י׳ לא נשתיירה בידם. אלא מאי — אותם עשרת ה,בעלי בתים׳ האמידים יכולים היו לומר, במקצת גאוה, שבניהם לומדים אצל הריזבלער ולא סתם אצל מלמד כלשהו מבורשה. למטרה זו הוציאו לאורחם מוניטין ויהי לשם ולתהלה וכבוד למביאיו ותפארת לתלמידיו. ועד היום הזה משתבחים בכך תלמידיו.

הטיולים של ילדי ה,,חדרים״

אמר רב מה דכתיב ,,אל תגעו במשיחי...״ אלו תינוקות של בית רבן״ (שבת קיט:)

תינוקות של בית רבן — אלה הפעוטות שלא טעמו טעם יציאה למרחבי־שדות ויערים, כמעט ולא ידעו טיול מכוון ומודרך מהו. מבוקר עד ערב ישבו הללו כלואים, כצפור בכלוב, בחדר שרק בהפסקות יוצאים היו לחצר או לגנה ומשחקים שם את משחקיהם החטופים, במחבואים וב,,פרה עיוורת״, בכפתורים וכיוצא בהם (אחרי ,,חמשה עשר בשבט״ גם בגלעיני חרובים). היציאה עצמה מן החדר האפלולי ואוירו הדחוק־דחוס כבר היה בה לילד משום מילוט ויציאה מן המצר — העצים נופפו בענפיהם ופרשו צלם, האדמה דשואה היתה, הפרחים הפיצו ריח בשמים, הצפרים נתנו קולם בצפצוף עליז. אולם טרם הספיקו ילדי החדר לחדות בשמחה את לבם ולהתבשם מיפעת־עולמו של הקב״ה — בא הרבי ובקול מצווה מזמינם לחזור לאפילת ה,,חדר״. רק פעם בשנה, בחדשי האביב, בין פסח לשבועות, בל״ג בעומר, מלמדי ה פ ר י נ ט מוציאים היו את תלמידיהם מחדריהם, מעבירים אותם את גשר העץ העשוי מוטות עץ מונחים זה ליד זה — לחבל ה,פיטרוסה׳. צידתם לדרך: פרוסת לחם ופירות המצויים אותו חודש על העצים, בצל טרי בעודו בזנבותיו, צנון וגזר ועוד מיני מאכל אשר ייאכל, כפי הישג ידם של הוריהם — צרורים בצרוריהם, וכלי זינם עליהם, והוא הקשת שהכינו לעצמם במו ידיהם ל,,ל״ג בעומר״, ממקל דק ולח שכפפוהו וקשרוהו בחוט או בחבל או בחוט ברזל וחצים שהתקינו להם, אף הם מעץ נעשו.

הרבי פרק מעליו עול בגדים ויצא ללא מעיל בראש מחנהו,

כשחזיה דהויה ומרופטת שמוטה לו על גבו ומתחתיה נגררות כנפות כסותו ומקצותיהן מציצות ציציותיהן המתבדרות ברוח. על ראשו — כיפת־כובע, והיא הירמולקה, טבולה בשמן־זיעה ומקל לוז וערמון המתכופף ומשמיע המיה מאיימת בידו; במקל־חובלים זה הוא מטיל עליהם אימה יתירה וזורק מרתו בתלמידיו. אלא שהפעם, הרבי הזועם הופך חבר טוב ונעים לפעוטותיו ורחמי אב ואהבת אם שופעים מעיניו ומגפפים אותם, כי קורא להם דרור לשעות מעטות, בתתו להם לבלוע מעט מן האויר הצח והנקי למתוח את איבריהם ולטעום קמעה מהעולם היפה הזה שהובטחה לעשו — שבינתיים הגיעה „המחנה" לתחומו — עוד בהיותו בבטן אמו. עשו זה, בניו הקטנים המתרוצצים במרחבי־כריהם רפודי־הדשא שלפני בקתותיהם ומסתכלים עליהם, על ילדי ישראל שמשום־מה יצאו ממחבואיהם, שם מהבקעה — בהשתוממות ותמיהה: מה להם ליהודונים הללו בימים אלה כי יצאו לשוטט בהרים, כלום הגיע עת החופש, שבהם עורכים בתי הספר את טיוליהם השנתיים?! מה טעם למקלות המכופפים והחוטים המתוחים, הקשתות שעל שכמם ומיהו זה ההולך לפניהם בזקנו המדובלל, חבוש הכיפה שפיאות רקותיו וגדילי־בגדו מתנפנפות לרוח היום, ההולך וצועד בראשם וקנה־זרדים בידו? מצוות הרבי חזקה עליהם שלא יפנו ראשם לצדדין.

כדי שלא יראו את עצמם זרים בדרך הליכתם, בין גויים הרחק מכפרם, הורה הרבי באצבעו: הנה שדהו של יונטיל, הרי הליבדה של יעקב לייזער, שם גן פירותיו של שמואל, כאן כרי המרעה של נחמן והרבי ממשיך ומגלה בקיאות רבה בחלוקתה של אדמת הקיטרוסה לשבטי ישראל החונים שם על גדות הוישיבה והציולה והדרדקים חשים שאמנם לא על קרקע זרים הם דורכים אדרבה, הגויים שמסביב — הם שנכנסו לרשות שאינה שלהם...

ימי „בין הזמנים" ותענוגיהם

בימים שדרכם של הילדים לצאת מתחת מכבש החדר, והם ימי „בין הזמנים", עת חילוף המלמדים והחדרים, אותם הימים לא היו ימי חופש של ממש לילדי בורשה, פרט לכך שנפטרו מן החדר שבו היו כבושים קרוב למחצית השנה ואין חובת לימודים עליהם, שכן לפני הפסח — ידיהם מלאות עבודה: ריצות לבתי־מאפה של מצות (שכדי לזכות ב„כפולה" של מצה היה עליהם לשוט בין החנויות לשם קניות „שמרים של פסח" עבור המצות...) איוורור הספרים ועבודה בחידוש פני הבית לכבודו של חג, וכן כל כיוצא באלה.

בימי החופש שבסתו — הוכפלו הטרחות: קימה באשמורת לאמירת סליחות, טבילה במקוה הקר ושכשוך במקוה החם, תקיעות גנובות בשופר בית הכנסת, הקמת הסוכה וליקוט הושענות וגניבות תפוחים מגנו של הגלח השמן, שצלב חתוך לו בערפו ומרדף בזעם־אפו את התינוקות המתקלסים באחים שמואל ושלמה נחמן'ס; והיכן הם דגי הנחל המחכים למושיהם והכנת הדגלים לשמחת תורה. ואיפה הם ימי החנוכה ועשיית הסביבונים, לא רק סביבוני עץ נתנו בידיהם — סביבונית עשויים מבדיל ועופרת מותכים לדפוס עץ שנחתך מקצה המטאטא ונחלק לארבע חלקים גבובי שקעים שנחרתו בהם ארבע אותיות, בנות מזל היו האצבעות שיצאו בשלום מהתכה זו ולא נצרבו.

תענוגים רבים המתינו לילדי בורשה בכל עונות השנה, תקופה ותקופה ומשחקיה, עונה ועונה ועונגיה. מלבד הרחיצה בנהר בחדשי הקיץ וההחלקה על הקרח בירחי החורף הציע עצמו גם האביב בזהרורי שמשו, שאך זה זנח את „נרתיקו" שהיה נתון בו בימות הקור (שאלמלי בא במחבא סתרו בתוך תיקו, הוא ה„פיטער־פאס" של הרבי, שלקחו מפסוקו של רש"י על שלשת המלאכים שניצבו לפני אברהם אבינו ,כחום היום') לפני חמתו — מי יעמוד? והיכן הוא הסתו? אמנם נוטה היא השמש לצד מערב אבל הגנים עדיין אינם מאכזבים: העצים, מהם טוענים מקצת פירותיהם וערוגותיהם — בצלי שיכחה וירקות לקט מבצבצים בין הגבשושיות ששלפו מהן את פרי עפרם וחבלי דילועי בר משתרבבים בין עלי תמכא ושרשי חזרת, על תפרחתם של תפוחי אדמה ששמטום ממעמקי שבתם, בין תלמי שדה זנוחים. ברם, הילדים עצמם, הם המה ממציאי שעשועיהם ומתכנני בידוריהם. כל בידור בעונתו. בראש תענוגיהם עומדת, ללא צל של ספק, הרחיצה בנהר ואפילו בנחל, או סתם שלולית מים הנקרא בבורשה „פוטיאק" תינוקות בורשה אינם מואסים בהם. יוצא לו הילד לנהר פלגיו — מיד מקבלים את רגליו המון צרורות אבני נחל הננעצים בין אצבעותיהם וחותכים בכפותיהם. אולם הילדים, רובם לא מאלה היו שלא ניסתה כף רגלם היחיפה להציגה על האדמה משך כל הקיץ, לכן לא שם לבו למפגע זה ותהיינה אבני נגף אלה בעיניו כדשאי עונג המרפדים לו את משעולו בדרכו למקומות הרחצה.

ככל שהתקרב הילד לנהר כן גדלה ערגתו אליו והיה מאיץ את מהלכו כאילו ,חוטפים' ממנו את מקומו במימיו. את הבגדים התחיל שולף מעליו עוד בשעת ההליכה החפוזה ומשהגיע לחבריו כבר עמד עירום כיום היולדו, קופץ המימה, פורש את ארבות ידיו ושוחה. מיד מתחילים הילדים להראות „נפלאות" (קינצען) ברצותם להוכיח את כחם בחכמת השחיה: אם זה שוחה כשעיניו עצומות — עושה חברו דבר זה דווקא בעינים פקוחות, אחד משלב את ידיו ושוחה — חברו מפתל את רגליו ושט. וכי מה אי אפשר לעשות במים? — מזנקים ממרומי הסכר לתחתית השפך בהחזיקם את האף לחוץ בין האגודל והאצבע (לכל הנראה שלא יחדרו בו המים, כשקדקוד ראשו למטה ונחיריו למעלה, ואלה שלא למדו עדיין אומנות זו המוטל על אביו ללמדו (מכילתא) מנפחים את תחתוניהם ושמים אותם תחת בית שחיים — שמיד אחרי מגעם במים נמס נפחם ואבד סברם ושניהם, הילד וכלי השייט שלו, טובלים טבילה כשרה במים טהורים שמילאו את לוגמיו ובית הבליעה נוזלים ובהתנערו מן המים שאפפוהו, התחילו הללו מזנקים מפיו ויוצאים מאפו ונגרים מאזניו וכל גופו — ניצוצות של מי מבוע ניתזין הימנו. לאחר טבילה שכזאת רואה הנער את עצמו כיוצא ונכנס במים כאוות נפשו, בכל עת שירצה ובין השחיינים ייחשב.

רבים הם התעלולים שילדי בורשה מעוללים על שפת נחליהם ובתוכם: שחיית אפרקדן ושיוט צפרדע, חבטה ברגליים וטפיחה בידים, מישחה בעמידה ופסיעה על פי תהום (טריט־וואסער) וכיו"ב מעשה קונדס ומשובת תינוקות. השכשוך

במימי הנחלים גם לימדום את חכמת הדייג, הלא לנגד עיניהם הסקרניות מתרוצצים דגי זהב וכסף ונחושת, דגים נוצצים בברק כספם בעשותם אף הם את פרפורי שעשועיהם, פוחזים ביהפכם על צדם למען הראות את מעטה הכסף של עיגולי קשקשיהם. הדגים הללו ידועים להם בשמות שקראו עליהם גויי בורשה: הנה האילתית ה,פיסטראנג׳ ארוך הגויה סוקרך בעיניו העגולות, כהה הגב וכסוף הבטן; שם מתהפך על צדו המבריק דג האברומה הטעים, צוחק אליו כאומר אפילו אם אפול בידיך אינך בטוח בי, שחלקת עורי תמלטני מבין אצבעותיך.

בהרבה דרכים נצודים הדגים וכל בר־בי־רב יודע פריסת מכמורת סרוגה חוטי פשתן, שיטוח רשת קלועה חבלים או חוטי ברזל, חכות שבראשן תקועות תולעים, נתחי בשר או זבובי־רקמה, או דבלול חלב לקוח במיוחד מבית המקולין, סימום הנהרות בגרגירי „מאסלאק״, הימום הדגים בדינמיט שקורין פאטרון (שניהן גרמו למותם בעינים פתוחות). והדגים מושכים ותובעים, מבקשים ומתחננים: צודונו!

אמנם כן, מצהלות הקיץ בתוך המים ותענוגי החורף מעל המים — הסתו ההולך ומאפיל ומצנן ונועץ את צפרני הייאוש בלב ומעכיר את הרהוריך בצבעים הקמלים, אלא שהקב״ה הקדים רפואה למכה ויתן לנו את הימים הגדולים, ימי הרצון והתפלה, יום־יום ומעשיו, יום־יום ותפלותיו, חגים ומועדים, שופרות וארבעה מינים, מחזורים ודגלים מצויירים, סוכות וקישוטיהן ועוד, כל אלה ממלאים תוכן עתיר ענין את החלל שבין שתי התקופות.

עולמה היפה של הילדות

עולם יפה ראו ילדי בורשה מאז יציאתם לאויר העולם ואמרו שירה, כדוד המלך בשעתו כש„יצא לאויר העולם ונסתכל בכוכבים ומזלות״ (שב י.) — כפת תכלת ממעל וירק שדות ויערים מלמטה. עולם ישר זה, משהוא רוצה לראותו מהופך, אין לו, לילד אלא לחפש לו קיר או גדר, אפילו עץ וכל דבר שאפשר לסמוך עליו, להרכין את ראשו ולפגוע באדמה ולטרות טרחה מאומצת להפשיל את גופו כלפי מעלה עד שרגליו תהיינה נוגעות במשען שלצדו הוא עורך את תעלוליו ואחרי כשלונות מספר יצליח לעמוד על ראשו ורואה עולם הפוך, אלא דא עקא — חבריו אינם רואים אותו ב,חכמתו׳. אז מתחיל הוא זועק בקולי קולות: יצחק, הלא תראני, מנדיל הבט נא בי, יוסיל, הנני פה! ועד שהם מגלים אותו, שהרי קולו עולה כאוב מן הארץ, גופו מכביד על ראשו, בני מעיו מתהפכים בקרבו וסחרחורת מפעמת בקדקדו, חבריו מסייעים לו לשוב לאיתנו ולעמוד על רגליו.

,האליריפ׳ — יודעים אתם מהו? — צאו וראו בחצרות חדרי המלמדים (הוי, היכן אתם ,מגרשי המשחקים׳ של ילדי החדר!) כיצד התינוקות עושים כל אחד את מעשהו של הקודם, אך במקום לעמוד על הראש נותנים לגוף לנחות מצד שני, מבלי היזקק לקיר נטוי, וה,האליריפ׳ נעשה והנוסחה האל־גברית לכך, היא: רגל, ראש, רגל — והנהו עומד על רגליו וראשו סחרחר עליו.

מ ח ב ו א י ם — האינם חשובים לכלום?

— אחד שנבחר ע״י פסוק הכתוב בתהלים (עח) ושנוי ב,תחנון׳ ומשולש בשעשועי ברי—בי—רב הקטנים: „והוא רחום יכפר עון״ וכו׳ בנפול עליו המלה „חמתו״ לעמוד כשפניו מוסבים אל הקיר (ועיניו משוטטות ואורבות לצדדין לגלות מקום מחבואו של אחד מהם, לפחות) אחרי היחבאם הולך ,הנרדם׳ כביכול לחפש ולתפוס והראשון שהוא ,מגלהו׳, עובר ,לנום׳ (טופען) במקומו.

מכל הבא לידם, מצאת השמש עד מבואו, בכל הנקלע בדרכם, ראו הילדים כאילו בראם הקב״ה עבורם לשחק בהם, ליהנות מהם, להשביע את נפשם ולחדות בשמחה את פניהם. רואה זבוב עובר ועף — מושיט ידו וחוטפו אגב עיפופו ואם ביש מזל הוא, הרמש הריהו ניצוד ו,נתכבד׳ בגבעול קש הננעץ בגופו הנמס וניתן לו להמשיך דרכו ברגל...

שלשה מהם כאשר באים לידי הבנה ביניהם — אחד מחזיק רסן בפיו והוא חבל וחברו אוחזו בקצה השני ועמיתו עולה ורוכב על חברו שזכה להיות סוס, קרקוש שוט מקצה מזה ופליטה ,טפרר׳! מקצה מזה — הנה לפניכם סוס ורוכבו, עגלה ועגלונו כאחד.

קם אחד מהם ומרכיב תינוק קטן ממנו על כתפיו — הרי שק ,של קמח מובל מבית הטחנה׳, מושך ונושא ומכריז: שק של קמח לבן פה / מי האיש יקנהו לו / מנו ממון על ידי הפשוטה / הוא אינו שוה אפילו פרוטה!

משחקים מסוכנים

למחרת תלית „המרגל״, יצאה כת של תלמידי ה„חדר״ לשחק את משחק „המרגל״. המחזה קיבל את צורתה הנאותה, כאילו ראו את הדבר במו עיניהם (ורבים גם ראוהו) — משפט, גזר־דין — וביצועו! ? הנה כי כן אירע הדבר: הואיל והמתופף קלוביק הכריז ביום השבת „שכל העולם יבוא ויצפה כיצד מענישים מרגל״ למען ישמעו וייראו. נתלקטו הילדים לאחד השדות שבקיטרוסה וימצאו עץ. נער קטן נשלף מתוך החבורה, כירכו חבל מסביב לצוארו ובקצהו השני אחז חבר, טיפס ועלה בו על העץ כדי להפשילו מעל ענף איתן ויורידו למען ימשכו בו את „התלוי״ למעלה... מזל שהילדים נבהלו מתעלולם, הם כי מיד הרגישו שעורכים כאן הצגה נוראה. לכן משרק ראו אנשים עוברים בסמוך למקום עץ התליה — עזבו את הנדון ונמלטו. הנער הורד מן הגרדום והוחזר לבית הוריו בעוד הנשמה בקרבו.

משהתחילו להבין מה שצפוי היה לבנם — פרחה נשמתם. אחר הפצרות גילה להם את שמות ה„תליינים״. הללו הועמדו לדין מלמדיהם ו„שפטים״ נוראים נעשו בהם, כי עדיין „מעבירים היו דרך הבראנד״ ב„חדרים״ שבפרינט והענישו את העבריינים בכל חומר הדין. מהיום ההוא ומעלה לא „נתלה״ אף ילד בבורשה, אלא אם כן „תלה״ הוא את עצמו בקצות עגלתו של אכר על ברזל הריסון שאינו משאיר תענוג רב ליושב עליו אם עצמותיו עליו מרובות מבשרו. „תלייה״ זאת — סופה, בהיגלות הנתלה ע״י האכר, צריפת שוט צורבת הטובעת פסי אודם ותכלת וארגמן על פני „הנוסע השחור״, ידיו ושכמו ועל כל מקום שמגיע שם להבו של השוט השוטף.

הרהורי ילדים

„הידעת חוקות שמים" (איוב לח לב)

הרהורים אשר בשמים ממעל — הם של ילדי בורשה והגות לבם

חוזרים הם הילדים מבית ספרם בלילות החורף הלבן או בערבות חדשי תמוז ואלול הבהירים, השמים מעמיקים תכלתם וכוכבי מרום מנצנצים ממשבצותם, רומזים אליהם ומדברים על לבם: אל תיראו, בנים! אנו הרחוקים — קרובים אליכם, מכוננים צעדכם ומרימי ראשכם, כי משמרת אתם עמנו. הנה מישיר ילד את עיניו למרום: ירח יקר הולך ואתו המון צבאות כוכבים ומזלות. השמים מראים לו את הדר תפארתם ומרחבי רקיע נוגהים בזיהוריהם, שחקים מאירים ממעל ואדמה מאפילה מתחת, ובין שניהם, מהלך לו כדרכו תינוק מתינוקות של בית רבם ונזכר ששם ב„חדר" של מלמדו לימדוהו מקצת מאותות השמים ופלאותיהם, שהקב"ה ה„מונה מספר לכוכבים, לכלם בשמות יקרא" ובני ישראל משולים להם מרוב חשיבותם, וכאלה גם אלה מוציאם ומביאם במספר, כפירושו של רש"י לפסוק „ואלה שמות"... מקנא הוא הילד בכוכבים שאור להם ונוגה במסילותם ואילו הוא, שביליו מחשיכים והולכים ומשבשים את צעדיו — ולפתע ריחמו עליו מן השמים ושרביט אור מלבין בלהטו נמתח בין רום לתחת: כוכב נוצץ נתלש ממקום שבתו, ירד וצנח במהירות הבזק ויאבד במחשכי האופק. פחד פתאום מרטיט את עצמותיו וחיל ורעדה יאחזוהו ומפיו עולה בקשה תמימה, מין תפלה שקיבלה מבית אבא או שמעה מפי הילדים, בחדר, בשעות בין הערביים המבעיתות: „הלואי שלא יהא זה מבני משפחתי"...! מאי מקום לתפלה זו? — הרי פירושה: הואיל ובני ישראל נתברכו להתרבות ככוכבי השמים, משמע שבהיוולד ילד בביתו של יהודי — מבריק כוכב זוהר במרום ונוצץ משם כל ימי-חיי-עמיתו עלי אדמות ובמותו, ו„מת" אותו כוכב ונופל...

ושתי תמיהות בדבר — אחת, האין כאן תפלה עקיפה להעביר רוע הגזירה על יהודי אחר? שנית — תאמר ש„על שונאי-ישראל הוא מתכוון — היכן מצינו שהגויים נמשלו לכוכבי-שמים?! על הראשונה יש להשיב, שאדם קרוב אצל עצמו וכנגדו — חברו, בודאי התפלל אף הוא אותה תפלה. וכבר שנו רבותינו: „היה בא בדרך ושמע קול צווחה בעיר, ואמר „יהי רצון שלא יהיו אלו בני ביתי" — הרי זו תפלת שווא" (בר ט ג) אשר לגויים — כדאמרן, אין להם כוכבים, אולם מזלות יש להם ועליהם אמרו חז"ל ש„אין מזל לישראל" (שבת נו:) משמע שלגויים יש. הרי שכוכבים נופלים אינם מיראים אותם כל עיקר והילד העברי נדחף שלא בטובתו לבין הכוכבים במסילותם שהביאו מורך בלבו וחלחלה במתניו.

„אם תשים משטרו בארץ" (שם)

ועל הארץ מתחת —

מפסיע לו הילד בשעות בין השמשות ובערבי הקיץ אצל שפת הנחלים ולצדי האגמים ובצעי המים, לשאוב אויר ולשאוף רוח ולרענן את נפשו בריחות שדה ויער ומים, ולהנות עצמו מכל הדברים הטובים שה„חדר", שכלא אותו יום תמים מנע ממנו, ולאזניו מגיעה שירה מוזרה, צורמת ומבדחת — זמרת מקהלה מחרישת אזנים העולה מה„פלעס" — היא הזרוע מנחל הוישיבה שאין מוצא למימיה והיא ספק מקוה-מים ספק ביצה. אלה הם קולותיהן המידרדרים של הצפרדעים ה̇קרפדות המנתרות בה על סלעים וענפי-עצים ששרשיהם בולטים מתוך המים, מקפצות ומזנקות, מדלגות ומפסחות ובכל מקום שהוא נותן עינו בו — צפרדע מגיחה בתנועה שטוחה — וכבר משוועת היא ממקום אחר, בריות משונות אלה בעיניהם הגדולות מכפי מדתן שלרגליהן המארכות ללא קץ ודומות לרגלי אדם, יש בכוחן להצחיקו ולבדחו במראן ולהנאותן בקרקוריהן הנגללים חליפות כאילו נדברו ביניהן והתאימו את זמרתן — זה חדל וזה מתחיל — כלום יש שעשוע זול וקרוב ומבדח כמוהו?! אלא שכאן באה השמועה ששמע מתוך סיפורי הרעב בדמדומי הערב בחדר, ש„צפר-דעים" הם גלגוליהם של יהודים שלא נטלו את ידיהם לפני האכילה... ועורבת להם את תענוגם משהלכו לבית-עולמם, נגזר עליהם להיוולד מחדש כדי שנשמתם תגולגל בתוך צפרדעים השרויים תמיד בתוך המים: במים חטאו ובמים תקנתם. וישנן גם נשמות התלויות על העצים. כיצד יחדה את לבו בקרקורן ובקרטוען של נשמות עלובות הללו?! לוקחים היו הילדים אתם מביתם חתיכות לחם כדי שיברכו עליהן ליד הבריכות, שירוקה פרושה עליהן, מקום משכנן — משרצן של הצפרדעים למען תת להן אפשרות לענות אמן אחרי הברכות... והיו ילדים שסיפרו שבמו עיניהם ראו צפרדעים מנפחות עצמן ככדור אויר ומתפקעות בהישמע הברכה... אלא שתמהין הם ילדי החדר על מספרם הרב של יהודים שהיו בבורשה שלא נטלו ידיהם, כלום לא למדו שזאת היתה מדתו של עשו, שכן נאמר עליו: „ויאכל — ולא נטל ידיו"?! הייתכן? הלא יראים ושלמים הם?! אין זאת אלא שממרחקים באו, נאמר מבוקובינה, ששם ישנם כאלה המזלזלים בנטילת-ידים, ובאו לבורשה, במקום שמברכים שתי ברכות לפני אכילת הלחם, כדי לקבל „תיקון" לנשמתם...

„קטן היודע לדבר אביו מלמדו „שמע" (סוכה מב.)

ה„קרישמע-ליינען"

בערב שלפני הברית-מילה שעתידה להיערך, מודיעים

היו למלמד דרדקי שחדרו סמוך ביותר לבית היולדת, על הכנסת הילד בבריתו של אברהם אבינו ומזמינים אותו ואת דרדקיו לבוא את ה„קרישמע-ליינען" — „קריאת-שמע" — השוה שבוש לשוני-סינטאקטי „מים אחרונים וואסר"). בשעות של בין השמשות נראים היו מהלכים הרבי ומקל־נועם מתנועע בידו (סמל השררה) ואחריו נמשך טור ארוך של ילדים הצועדים שנים-שנים, ידו של זה נתונה בידו של זה, לאור הדמדומים. הנה הם קרבים ובאים ונכנסים לתוך הבית. שם, מבפנים, מפנים מקום לפניהם כמלפני גדולים והחלוקה מתחילה: אשה ובידיה טס כסף מבריק, גדוש פרוסות עוגות-דבש שקורין „לייקאך", פותחת בחלוקה בין הפעוטות שבאו להגן על הרך הנולד בקריאת „שמע" שלהם התמימה, מפני המזיקים האורבים לו לפני כניסתו לברית. ידים זעירות מושטות למחלקת והאחרונים שבהם מביטים וחשש רועד בלבם — אל המגש — היספיק לכולם?!

ברכה מצלצלת בוקעת מתוך מקהלת התינוקות „ברוך אתה... בורא מיני מזונות".

החבורה הצוהלת עם המעדנים ביד עומדת לפרוש והטעם בפיהם — והנה הרבי רומז להם שהגיע תורה של ההפתעה להוציאה מנרתיקה, כלומר מפיהם — וצווחה צרחנית פורצת בעוז:

וויפיעל נעגל ס'איז דא אפן דאך
אזוי פיעל מלאכים זאלן זיין אף דער וואך
כמספר המסמרות שעל גג הדירה
כן ירבו ויעלו מלאכי השמירה.

ובהנמיכם קולם — הם מוסיפים משלהם, חרוז היתולי מעניני דינוקא —

וויפיעל פעדערן ס'זענען דא אין קישן —
אזוי פיעל מאל זאך זיך דאס קינד בא — — —

גירסה אחרת: **„זאל מען דאס קינד באווישן"**
ותרגומו:

כהמון הנוצות בכסת וכר
כן ירבה הטל מים הרך היקר.

מובן מאליו שחרוז היתולי זה לא בא במקום קריאת שמע — כי אם כתוספת למען בדח את לבב היולדת.

ברוך הוא אלוקינו שהביא שמחה בלבם ובביתם של העוסקים במצוות ובמעשים טובים.

שמחה משולשת עלתה אותו ערב: בעל הברית ובני משפחתו שמחו על הברכה שנתברכו מהבל פיהם של תינוקות של בית רבם, הם והרך הנולד; שמחה בעוגת הדבש שרניננה את לבם של האורחים הקטנים, שהרבה שבועות לא בא כמגד הזה אל פיהם; שמחת הרבי בצרור העוגות שהעניקו לו, פרוסות כמספר הנפשות אשר בבית (אולי גם מקצת פרוטות פירטו לו). עשרים וארבע התעניות שהתענו אנשי כנסת הגדולה „על כותבי ספרים, תפלין ומזוזות (ויש אומרים — אף מלמדי תינוקות) שלא יתעשרו... (ירו' פ"ג י ועוד) רישומם נמשך וניכר גם בבורשה בין מלמדיה. עשרת הקבין של עוני שירדו לעולם, תשעה לקחו מלמדי תינוקות שבה. כדי למלאות מקצת מחסרונם ולהביא שבר רעבון בתיהם לא עשו כאותו מלמד (סופר) שהובא בפני רב משנחשד על פירות שביעית ורב שאל: „מה יעשה עלוב זה, שהרי בשביל חייו עשה זאת" (ורצה אפילו להתיר פירות שביעית בעקבות המעשה (ירו' פ"ג). מלמדי בורשה נעזרו ע"י שני ימי הפורים, שבהם הותרה הרצועה ועני ועשיר חוזרים על הפתחים, „עבור אחרים', כמובן ובכך נהג לפי ההלכה ש„שלושים יום קודם הפסח שואלין ודורשין בהלכות הפסח", שממתנות פורים יעשה פסח.

אלה הם מלמדיך, בורשה, שלימדו ילדי יהודיך במחצית השניה לקיום היישוב — עד יום כלות רגל תינוק מבית רבו — איש כפי דעתו ויכלתו, במסירות ובנאמנות בידעם שחינוך הדור מסור בידם — ייזכרו לטובה מצגיע לכת אלה שחז"ל קראו עליהם את הפסוק: „והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע" — אלו מלמדי תינוקות. זכרם ינון לעד.

ואלה הם מצדיקי הרבים, המלמדים בבורשה שלא עשו את „מלאכתם רמיה' בחינוך בניה:

אברהם-חיים — שואל'ס
אהרן דער יודער
אברהם-יוסף גענאד
אהרן וידר
אברהם טאבק
אידל הרשטיק
אידל יאמפיל
אליעזר דסקל
גיטל די רציבין
מירל די רביצין
צריל די רביצין
הירש-צבי ולטר
הירשל יעקב — חיים'ס
חיים-הירש סאבוי
טוביה רובינשטיין
יונטיל גאנץ
יענקל אברהם-יוסל אדלשטיין
יעקב מנדיל
יואל ולטר
יואל ולדמן
יוסף אפטר
ישראל אפיל
יוסף איינהורן
ישראל פולק (חסקאל'ס)
ישראל אפטר
יעקב גענאד (אחי יוסל גענאד)
משה-אריה אפטר
מרדכי אפטר
מנדיל דער קראפ
הירש יענקליס
משה-מיכל
טוביה רובינשטיין
מרדכי-איציק סאבוי
נטע-אבי ה„פעק' (האופה)
שמשון שכטר
אברהם-נתן טשרנוביץ
אליעזר רעזבליער (סחורת יבוא)
וולף (טעטשי) לייבוביץ (בהונגרית)
חיים-שואל הרשטיק

יצחק אייזיק רוזנברג
ברוך מנדיל ריזל
יצחק אייזיק
דוד הירש
לייב קלינר
עזריאל רוזנברג
בן־ציון בן הירש אפטר
אליהו מושקוביץ
מרדכי־הירש
מנדיל ׳לוקש׳ (סחורת יצוא)
מנדיל
משה־לייזור־דוד ורצברגר
מנדיל־שואלס
יצחק אייזק
מנדיל מרדכי איציקס
שלמה פריד
שלמה ורצברגר
שמואל הרשטיק
שמאי חתן השוחט
שמואל־משה רוטנר
לייבוש גרינשפאן
שואל אברהם־חיים׳ס
שלמה מיכל רוזנברג
מאיר דבורציס
מרדכי הירש פריד
פישל פינקוביץ
מנדיל געגאד
משה־לייזער־דוד ורצברגר
יוסף פריעד

אלה הם מלמדיך, בורשה, שלימדו ילדי יהודיך במחצית השניה לקיום היישוב — עד יום כלות רגל תינוק מבית רבו — איש כפי דעתו ויכלתו, במסירות ובנאמנות בידעם שחינוך הדור מסור בידם — ייזכרו לטובה מצניע לכת אלה שהז״ב קראו עליהם את הפסוק: „והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע״ — אלו מלמדי תינוקות. זכרם ינון לעד: מאחורי התור הקדוש מסתתרים עוד מספר מחנכים ששמם לא הגיע אלינו — זכותם עומדת לעד ולא נגרע מצדקתם דבר. מבית מדרשם הצר והאפל יצאו תלמידים ברוכי כשרון, המשיכו בלמודים ועלו בסולם הרבנות, ואלה שלא הגדילו תורתם — נשתיירו מהם סתם ת״ח וברובם התפלה השגורה על פיהם ומקצת תורתם — מכם, מלמדינו היקרים באו — אשרי חלקכם.

גם בעקבות היהודים עמלי מתמתחת שרשרת אנשים זריזים וחרוצים, שוקדים ומתמידים בעבודתם: החייט על מחטו טרח להוציא כלי מפואר מתחת ידו. הסנדלר — על שרפרפו תיקן נעלים בלות לטעוני תקון כדי למנוע חדירת מים בהן בעונת הגשמים. עושי־התנורים נשאו בדאגת החימום בימות החורף וכל יתר בעלי המלאכה לא התרשלו בה ועבודתם לא שוא היתה. החנוונים, סוחרי תבואה ומכולת, קצבים, חבתנים, פועלי־חרושת ובעלי־עגלה, חקלאים ומגבני גבינות, מתפרי קדרות ומורטות הנוצות, נגרים וסתם חוטבי עצים — — כולם, כולם עומדים בעולמם עולם האמת נקיי כפיים בעשותם את מלאכתם באמונה והשורה מתארכת ובאה ומתיצבת בעורף אלה שנכתבו ונרשמו, שלמרבה הצער ולבושת בניהם לא העלו את שמות הוריהם על פיסת נייר למען פארן והצל מקצת מהדר מידתם. אבל היושב בשמים יודע ומכיר את אלה שנקראו בשמותם עלי אדמות ויזכרם לטובה עם שאר צדיקי עולם.

„יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו"

מלחמת ה„חדרים" בבורשה ושאר מעשי נערות

ב־28 ביוני 1914 תקע גברילי פרינציפ הסטודנט הסרבי את כדוריו בזוג הקיסרי האוסטרי בסראייבה. חודש אחרי כן פרצה מלה"ע הראשונה. שנה אחר כך עלו נכבדי בורשה לבית רבם, ר' פינחס האגער. חבילותיו של הרבי ארוזות היו לקראת היציאה לבודפשט. חסידיו שאלוהו — רבי, מה עושים? ! — הרבי שירד לעומק הטרגדיה המתרגשת ובאה בעולם, שהציצה מגוף השאלה, קימט את מצחו, יישר את זקנו, הרים גבות עיניו העבותות ופניו העלו עליזות, פתח ואמר:

שר המלחמה, הוא יצר הרע, הוא... וכו' — אותו שטן המשחית שיצא וחרב פיפיות בידיו, פרש כנפיו על העולם כולו — אפשר להסיח דעתו של חתן־דמים זה, בערמה: מלאך משחית זה — מתירא מהבל פיהם של תינוקות של בית רבן כדבר שכתוב „מפי עוללים וכו'" (תה' ח, ג) יקומו הם ויעשו מלחמה זה בזה, כי אז יניח את העולם ויטה את מטהו בבורשה, בין התלמידים והם ירפו ידיו, בהתגר מלחמה „חדר בחדר".

אם היתה זאת שיחת חולין או חמדת לצון — אך יצוא יצא הדבר מפי הרבי והגיעו לאזני הילדים — הבינום כפשוטם ותהי ידי ילד ברעהו. כבר בשבת הראשונה חזרו הילדים מוכים ומרוטים, דוויים ופצועים. בחלק העליון של בורשה רעה נער את פרת אביו במרעה אשר על הרה של אידל, בשבתות שאין בהם לימודים. שם הנער — יענקל־שמואל אייזיקס.

ותהי השבת — ומסביבו נתלקטו תינוקות בפנים מלוה־טות ורוח מלחמה רושבת בעיניהם. יענקל העיף עין בוחנת על המתגייסים האלמים — ויבן לרוחם ובעינו השניה חבק את מרחבי ההר על עציו ושיחיו ונקיקיו ובעקר — מבוך החפירות שכרוהו חיילי הצבא שכוני בורשה — משך את לבו, לבש מדת גדלות, קם והכריז: מהיום ואילך אני קיסר אוסטריה ואתם סרים למשמעתי. „יחי" הונגרי אדיר הבקיע מעל הגבעות ויפלח את הדממה.

ההתרחשויות נתארעו ללא קביעה מראש, כדרך המל־חמות: קיסרים נגדיים קמו בכל פלכי בורשה ואחד קרא לעמיתו „קיסר רוסיה" לגנאי. קרבות ותגרות, מלחמות וכיבושים, שבויים והחלפתם העסיקו את בני ה„חדרים" בימי חג וחופש. משגילו קציני הצבא החונים בבורשה את המשחק המסוכן, עודדוהו במתן מנות וכובעי צבא, לחלקם בין „החיילים". שני עברי בורשה היו עוינים זה את זה והתוצאות — מאד עגומים: ילדים שבו הביתה נקובי קדקוד ופצועי רגל ושדופי פנים ושבורי יד, אין מתום בבשרם השותת דם, כי כלי המשחית — חלוקי אבנים היו שדרכם לילך ולפגוע. (פעם, בשמוע הרבי שעצתו הפכה לרועץ, הזמין את הנצים לחצרו בתקוה שאם פניו ילכו בקרב — יינוח להם, אלא שהמלאך, ששולח בהם, הסיתם להראות כוחם לרבם — ובסערת הקרב התעופפו אבנים ולבנים, גזרי עץ ומכיתות זכוכית תעו בדרכם ופגעו באכסדרת הרבי העומד נשען על המעקה, הוא ופמלייתו. — החבורה האדמורית זנחה את שדה הקרב, והמלחמה טרם הוכרעה).

כן עברו שלוש שנות מלחמה, בעולם ובבורשה. קיסר אוסטרי יושב בוינה והרבי — בבודפשט; לזה — חייליו מתקפחים ולזה — עוללי טיפוחים צאצאי חסידיו ומתנגדיו, מפצחים ילד גולגולת רעהו. בשבות הנשק בחזיתות — שבו הבנים ל„חדר". בוינה הוסר הקיסר מעל כנו אבל ינקל מחזיק בתואר „הקיסר" עד עצם היום הזה. בישראל נטל את הקולמוס בידו, כדרך כותבי זכרונות — והתחיל רושם. אבל לא על קיסרותו הוא כותב כי אם על בורשה. הנהו מספק ומוסר פרטים על מעשים שאירעו בבורשה כפר מולדתו.

ועתה — הגדילו ילדי ה„חדר" ויצאו מרשות רבם וניתקו עצמם מזכרון הרפתקאותיהם בהיותם חגורים חרבות־עץ וידרכו קשתותם נצרים, שכן חרב של אמת נצמדה לירכם ורובה יורה זיקי־מוות נתלה על שכמם. אף אני — רובה וכידון וחרב עשויים מרעפי־העץ של יעקב־לייזער — זכרם עמדו ליעקר מלבי ולהחליפם בכלי מלחמה אחרים, מותקנים יותר ומתוקנים מברזל ומנחושת. אולם מעשי־ילדות מיאנו להשתכח וזכרם — לא יסוף מדעתי. עלילות הגבורה מימי מלחמת ה„חדרים" עמד טעמם הצורב בי, וריחם החריף לא נמר. אחד הקיסרים שנשאר לפליטה גדולה הוא יענקל. מפני שהיה „מלך חסד" זכה ויצא שלם מסכנות כל המל־חמות, הראשונה והשנייה — שהמרה מהראשונה, ונמצא אתנו לאורך ימים בישראל.

„ויגדלו הנערים"

„החלש יאמר גבור אני" (יואל ד').

הגיוס לצבאו של יענקל

כל ילד שמאומן היה בידוי אבנים ושאר חמרי זריקה (וגם פירות במשמע) בטיפוס על עצים והעפל אל הרים ובכל מיני מעשה־קונדס ראה את עצמו ראוי והגון להימנות בין אנשי החיל התומך ביענקל ובמלחמותיו עם מנדיל. הואיל ולא הוכרז על חובת גיוס כללי שהרי ששת ימי המעשה, בשהות הילדים בחדריהם תחת שלטון מלמדיהם (ואין מלכות אחת נוגעת בחברתה) חשובים היו כימי „שביתת־נשק" והצורך בילדים יוצאי צבא לא הורגש בהם. אלא שכל בר־בי־רב ראה כבוד לעצמו להימנות על בחורי־ יענקל־שמואל־אייזיקס, לצאת ולבוא אתו, כשפניו הולכים בקרב. מחמת ריבוי המתנדבים הונהג טכס ה„אסנטירן" — והוא מין מבחן וביקורת למתיצבים מרצונם.

וזה מעשה הבדיקה בכושר עמידתו של המתגייס:
בדיקה ראשונה: אי שם במעמקי הרה של אידל, בין השיחים, מקום מכוסה ומוסתר מעין רואים התכנס ה„מטה". לפי פקודת ,הרמטכל' התיצבו שתי שורות „חיילים" אוחזים איש בידו של רעהו כשאצבעותיהם משולבות זו בזו, שילוב איתן כחוליות השלשלת שאין לנתקה. המבחן מורכב משלשה חלקים: פריצה, דגדוג ועינוי. פריצה מהי? הנער הנבדק עומד באחת השורות נקרא בשמו ועוזב את מקומו, זז קדימה מקצת וקול קריאה יוצא מהשורה המקבילה — והקריאה מין חרוז משונה היוצא באדיר:
„אלנר—בלנדר—שיק מיר ארויס אנייעם זעלנער — ותרגומו התפל הוא בערך כך:
„בגילה ודיצה — על הר וביצה — חייל חדש אלי הריצה"! (כאן נבדו מלים חסרו משמעות המתחילות ב„א—ב" והוחרזו כדי להולמם ל„זעלנער" (חייל). בהיגמר הקריאה התחיל הנבדק רץ בכל כוחו ובהגיעו ל,גדר' החיה הוא מרים את רגלו על מנת להתק את השרשרת באומץ גבורתו, ובהצלחת משימתו עבר בהצלחה את החלק הראשון של המבחן (הכותב נכשל במבחן זה — אולם עור רגלו שנקלף עדיין שומר על זכר מתרגיל זה).
בדיקה שניה: מערים חצי גופו העליון ואחר כך מוסרים אותו לרשות הבודקים — והוא ה„דגדוג" ללא צחוק. העובר תחת שבט בקרת זו צריך היה לעמוד איתן ללא תנועה וללא תגובה כלשהי בשעה שנער מומחה בתורת הדגדוג העביר את ראשי אצבעותיו במקומות הרגישים ביותר בגופו. חיוך קל שבקלים היה פוסלו. לכן קשה מאד היתה בדיקה זאת. ה„מדוגדג" סכר את פתחי־פיו וצמד את שפתיו והתענה תחת ידי המענים וכל סימן של צחוק או חיוך לא עברו על פניו. טוב! צעק ראש הבוחנים לתוך גליון הנייר שבו הוא רושם נקודות לטובת הנבחן.
בדיקה שלישית — כך מספרים, בעיני לא ראיתי — עינוי של ממש: צביטות וסניטות, לחיצות על עצם ובשר שהעלו כתמים אדמדמים וירקרקים וכחלחלים שמראיהם כמראה הקשת אשר בענן, מוסיף עליהם דקירות — עד זוב דם. אבל זאת היתה רשות והמצאת רשעתו של הבודק. הנבחן נשא בשרו בשניו. כאב צורב חלחל בגופו והנער עמד איתן כאחד שכח אבנים כחו ועצמותיו — אפיקי נחושה. לנבחן מעין זה שעבר את שלשת השלבים, הוטלו משימות רבות ובייחוד סיור במחנה האויב בסתר ובגלוי. בסתר — בלא יודעים, לדעת את מוצאיו של האויב ואת מובאיו ובגלוי כיצד? — עבר, כביכול לצד שכנגד וריגל בו. מחנהו של יענקל חנה בשעות האימונים בעמק ה„טערן" שלרגלי היער מצפון החלק העליון ומאכלו — חוץ ממה שאכל בבית, טערן היה והטערן — הם גרגירי שיחים שחרחרים שצבעם ומראיהם כענבי־רוש שחרצן יחיד לו עטוף עור דק, הוא בשר הפרי. בהיות ה„טערן" ירוק ככרתי — טעם החומץ טוב הימנו. לפני סיכורם שניו מתקהות, לשונו מתכווצה ובהיבשלם מתוק־מתוק הוא לחך. אפשר לבשל בסוכר ולעשותו ריבה. חיילי יענקל קיבלו את ה„מינאש" (מנת־אוכל קרבי) שלהם במרקחת זו. אסתר גיטל (רעית יעקב אבן) התנדבה ל„צבא" ובישלתו ואש הקוצים שמתחת הסיר אחזה בשמלתה ואכלתה ובנס ניצלה ולא נצלתה. את הסוכר „משך" כוה"ש מחנותו של אבא ובזכותו וגם בזכות מעשה הגבורה שלו (אבן נתקעה בראשו באחד הקרבות — ולא בכה. עד עצם היום הזה נשתיירה צלקת ברגלו מהעור שנקלף בעת ריצת ה„אלנער—בעלנער") בזכות כל הדברים הללו גם יחד זכה למלכות, כלומר לשני למלך — וניהל את ה„קרבות" בשעות שיענקל הוליך את בהמותיו למרעה ונעדר מ„שדה המלוכה".

„ומלכים ממך יצאו" (בר. יז ו')

בני ישראל — בני מלכים נינהו

„השושלות הממלכתיות" שקמו בבורשה בשנות המלחמה — תחילתן בשתים היו — האוסטרית והרוסית, שני האזורים הנמצאים בעבר המזרחי של גשר הברזל החוצה את בורשה — רחוב העליון ורחוב הצ'יזלה — זכו למלכות בזכות שני מנהיגים שהקימו מתוכם — לא מחמת שהיו משכמם ומעלה גבוהים מכל ילדי ה„חדרים", אלא אומץ לבם ורוח הגבורה שהחלה מפעמתם עם פרוץ המלחמה העולמית הגדולה ובבורשה חנו קציניהם של שלשת השותפים העקריים: הונ־גרים, אוסטריים וגרמניים. (רק התורכים, השותף הרביעי בברית לא נראו בה) שני הקיסרים האויבים זה לזה והתיצבו זה מול זה, מנדיל ויענקל, הבינו מלכתחילה שאם „קיסר" — אז האוסטרי — וממילא קרא ליריבו, לקיסר שכנגדו — קיסר רוסיה — בלשון גנאי וכך נראו שנים אוחזין בטליתו של פרנץ יוסף... היה בעיני עצמו קיסר אוסטריה מבית האבסבורג והטיל את עמיתו לחיקה של משפחת ה„רו־מנובים" (נין ונכד, באכזריותו, לאיוון האכזר) — וחילופיהם בעיני יענקל, שני הקיסרים, חוץ ממעלות הגדולה המנויות לעיל — גינוני מלכות נראו בהם, מדות שציינו את מלכי ישראל הקדומים, כי מלבד אבות האומה שהיו „כבדים במקנה" מעידים שבטי ישראל על עצמם ש„רועי־צאן" המה. והיכן משה, שכתוב עליו „ומשה היה רועה..." וכו'! ומי הלך לבקש את האתונות, אם לא שאול המלך הראשון? ודוד הקטן מבית לחם מציג את עצמו: „רועה צאן היה עבדך" ונצטווה מפיה הגבורה „אתה תרעה את עמי"! (ש"ב ה, ג) אף שני „הקיסרים" מבורשה, שבחסד עליון עלה על ראשם כתר מלכות בחסותם של רכסי־הררי־הפיטרוס — יענקל־שמואל־אייזיקס ומנדיל עקום הרגל, רועים היו אף הם: יענקל רעה את פרת אמו, שאליה חברו חברותיה, גרות־רפתות־השכנים — בהרה של אידל־יוסף־מרדכיס ואילו מנדיל רעה את סוסי אביו במורדות הרו של הגוי האסביי ובעמוד רועה מול רועה — הרעו זה לזה והרעה מצפון נפתחה (כבדברי ירמיהו) שהרה של אידיל בצפונה של בורשה היה. לימים משנודע בבורשה שגם אויבי בנות הברית, אף הם אינם קוטלי קנים ורושמים נצחונות על חשבונם במזרח כבמערב — שוב לא התביישו בשמות שרי העולם שמעבר לחפירות המגן ולא חשו נפגעים, אם כינום בשמותיהם.

מהפכות „חצר" ומינויים חדשים

שינויים חלו גם בהיירכיה הצבאית בבורשה, משהכריז

קלמן-הירשלס, שכנו של יעקב, שרפת בית אביו גובלת עם הפרינט, על עצמאות הפרינט וישם כתרו של שטיפן הקדוש על ראשו וימשח את עצמו למלך הונגריה. אלא שמיד הורגשה תסיסה בחצרו של הרבי: הירש-מלך בנו של יצחק — שמשו של הרבי, נתפס ליצר השלטון ויתנשא אף הוא למלוך, אלא שעדיין לא מצא שושלת. בתוך כך בהישמע הדבר לקלמן וכדי למנוע קרע בין הפרינט ובין המשכו, הוא הרביס גאס — מיהר ומינה את הירש מלך המתמלך לשר צבאו. יענקל שלא ראה בעין יפה התפצלות ממלכתו לשברי מלכויות, כינס אסיפת חירום בה הגיעו לידי פשרה והוסכם לשנות פני מפות בורשה: קלמן יהיה מעתה קיסר אוסטריה (המתפוררת); הירש-מלך — שר צבאו; יענקל נתעלה לקיסר גרמניה (כי לא ידע שאף הוא נדון לנפילה) סגנו — גדליה (בזכות הסוכר, כאמור שמשך מחנותו של אביו למתק בו את ה„טערן" — והם גרגירי שיחים סבוכים שעינן כעין ענבי הבאושים והטועמם לפני „סיכורם" — שניו מתקהות, לשונו מצטפדת וחכו נחרכת וגרונו יחוש חינוק ו„רואה כוכבים" בעיצומו של יום.

פעם צרה עינו של בעריל-אליה-יוסל-דודס, שלישו של אלתר וקינא בגדולת גדליה וימצא עילה לעליה בדרגה על ידי שבייתו של הסגן. באחת השבתות שם לו מארב בטרי-טוריה של יענקל ויאמר לתפסו חיים, באין איש אתו. ויפן כה וכה וירא את שמואל אפיל רועה את פרתו — ויירא לנפשו וירף ממנו ותסר מהסגן אימת השבי הנורא במחנה אלתר. מספרים היו בחדרים, שאת שבוייהם היו כולאים בבית הטהרה של בית העלמין — ללילה אחד. את מנדיל „הורידו" במחנה יענקל למלך ה„סרבים" — למה? — אולי שבגללו פרצה מלחמת העולם.

משקיבלה מלכותו של מנדיל תגבורת עם צירופו של החלק התחתון לשלטונו — נתמנה לייבוש-פישל קיסרר'ס לשר הצבא הרוסי. עוד מינויים נתבצעו באותם הימים בשורות הצבא: יענקל טוביה-ס — נתמנה מפקד דיביזית-הציידים ה-18 בדרגת קולונל (סגן אלוף), שלמה-אברהם-לייבס — כנ"ל מספר 17; יענקל הקיסר עצמו פקד בעת קרב בכבודו ובעצמו על ה„יגר-רגימנט" מספר 16. גם „בוגד" הופיע והוא בעריל הנזכר שעזב את מחנהו של יענקל ועבר למנדיל ודימה שבשבית סגנו של יענקל יעלה קרנו אצל מנדיל. אלא שהלה דחהו מעל פניו בשאט נפש. אסתר-גיטל כאמור המתנדבת היחידה, היתה לאחות וטבחית בצבא יענקל. זיסע-מרדכי-אידלס נפצע בשוקו באחד הקרבות ובחלותו כך מספרים נשבה ונכלא בפצעו הפתוח בבית החיים. מש„שוחרר" מבית כלאו התחיל הפצע לנקר בירכו ובאין טיפול הולם למכתו התפתח הפצע למחלה ממארת ומהמטה שעלה עליה לא ירד ויאסף אל עמו בדמי ימיו. זכורים לי ימי מחלתו של בחור טוב לב זה שמלא תקוות היה ולא האמין שאיך נכון לצלעו. אביו המסכן, ר' מרדכי איידליס מתרוצץ היה למען „עשות" כסף לקניית התרופות היקרות והשיגם למען בנו האומלל.

הקרב המכריע בחצר הרבי ובחסותו

קרב מכריע אמור היה להתרחש בחצרו של הרבי (אומרים היו שזאת היתה יזמתו של הרבי ולא עוד אלא שהרביצין הזמינה אצל אחד מחסידי בעלה, האדמו"ר מבור-שה, את סוסיו. כאשר שמע לייבוש שר צבאו של מנדיל מה„איבערן-וואסער" שחצר הרבי שנחשב לאיזור מפורז היא בידי כוחותיו של יענקל חרה אפו ויצא עם מחנה כבד להבקיעו אליו.

ותטוש המלחמה ביום ההוא ותכבד מאד. שלשה סוסי קרב שעטו בסערת-אימים ורוכביהם עליהם: יענקל ואלתר וקלמן רכובים על סוסיו של שלום ווידל אלתר'ס הסתער בסוסו של אביו על אויבי יענקל. אותו רגע זינק אליו לייבוש בחמת זעם ויפגעהו בחרב העץ שלו בעינו. החרב נשברה בהיותה עשויה מדראניצה ווידל נפצע ונפל מעל הסוס והורחק משדה-הקטל. קשה היתה המלחמה ביום ההוא אבל לא הוכרעה, כי הרבי, משראה שהדברים יצאו מכלל „יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו" ובחצרו נראו כתמי דמי ילדים, קם ויצא למרפסת ארמונו תוך סכנה להיות מטרה לחיצים ואבנים ובליסטראות — הרים את ידיו, כמשה בשעתו, ויקרא אל הניצים:

חדלו לכם ילדים כל עוד הנשמה בקרבכם! הראיתם את גבורתכם — לכו בכוחכם זה אל בית ספרכם והגבירו חיליכם בתורה, תמה פרשת הקרב — ילד ילד לביתו! הקרב בחצרו של הרבי תם אבל המלחמה לא תמה ותימשך בחמת זעם ובאכזוריות חימה עד היום אשר בו נודע בעולם ששלושת הקיסרים הגדולים הורדו מכסאותיהם — אחד מת בכבוד על משכבו, השני הוגלה מארצו ויצא אותה בבושת פנים והשלישי — מת מות נבל בידי בני עמו שקם עליו וייקבר קבורת חמור. ובאין מלכים — אין מלחמות. שקטה הארץ ממלחמות גדולות, ותשקוט בורשה ממלחמות קטנות, החיילים הגדולים חזרו לבתיהם והחיילים הקטנים שבו ל„חדרים", לבית-רבם.

שירות המודיעין.

במלחמת האחים בימי מלחמת יענקל ומנדיל, שבתו הקרבות בימות החול, מחמת שהילדים — „החיילים", את ספסל הלימודים חבשו. החרב שבה לנדנה אבל לא המודיעין, הוא עבד במלוא הקיטור, כדי להכין את המשכה של המלחמה בשבת הבאה עליהם... לניפוץ גולגולות ולהכות הדדית שוק על ירך. פעם ביום קיץ חם וצורב עברה הידיעה מנער לילד בשבתם סביב לשולחן הרבי ובלמדם פרשת שופטים „כי תצא למלחמה על אויביך (אין ספק בדבר שהאויב הוא או „מנדיל לגבי חיילי יענקל" וכו') וראית סוס ורכב" ויהי בקרא התלמידים את המלה „רכב" נספח אליה ההסבר שפירושו, לא כרכב מצרים רתום לסוסי פרעה ו„שלי-שים" על כולו אלא אותומובילים („בענזין-וואגן" — עגלה מונעת ע"י בנזין) — ו„רביעים" על כלם — ווזהי האינ-פורמציה שנתקבלה ע"י המודיעין: ביום א בשבוע יעברו דרך בורשה ארבעים אותומובילים, ששרי צבא גדולים יושבים בהם, ארבעה-ארבעה בכל אחד מהם. ביום ראשון נשתיירו המלמדים בחדריהם הריקים ומקלותיהם בידיהם כי דרדקיהם התיצבו משני צדי הרחוב והמתינו. כעבור שעות מספר הגיעה השיירה מצד מערב — שורה ארוכה של עגלות ללא סוסים „בנזינואגנים", כעין שרשרת צבעונית נפתלת כנחש עקלתון

ברחובה הארוך של בורשה לכיוון מזרח, שאי שם עומד הקרב האחרון והמכריע להתרחש. הגברים מצייצים הנשים תמהות והילדים — סופרים: לא היה נער וילד בבורשה שלא מנה את כלי הרכב שנראו בה זו הפעם הראשונה וראה זה פלא: מספריהם נמצאו מכוונים — ארבעים.

„המקרה במים עליותיו" (תה' ק"ד)

גניבת הרעפים

אליעזר (לייזער) שטיין שותפו של לייב שטיין בטחנה העליונה הנקראת על שמו התקיים בקושי מההכנסות ששפעה עליו מנת ה„ואמה" (מכס) שהופרשה מהתבואה הנטחנת שלא הפרישה מאומה לצרכי ביתו, שרחשו בו ארבע תינוקות ובת מבוגרת. דאגתו לשני-הבתים גם יחד, הבית והטחנה היאך לאזן את תקציבם שהיה בגרעון מתמיד לימדתו, שאין לערבב את הפרשיות, עם שרווחתו של האחד כרוך בהצלחתו של השני. אולם בראותו שתנורה של רייזה אשתו אינו מתמלא ככרות מאפרכסת טחנתו — עמד והפריד בין שניהם. לפיכך חיפש את כלכלת משפחתו ממקום אחר. את שדותיו שהחכירם לגויים בשביל התבן והוקל לו. וגם מהטחנה לא הניח את ידו.

אדרבה הוסיף אומץ וכח השקיע בו ומשעצמו זרמי המים אחרי ימים של מטרות-עוז שהרסו וחמסו את אפיקי פלגיו שמימיהם מסובבים את גלגלי טחנתו ואותה דימו לבלעה — חגר ר' יעקב-לייזר שארית כחו וידיעתו בחכמת הבניין, וחפת את שרוליו הוא והטחנן (בעל הזפק), וטרחו בתיקון הבית מקור מחיתם האכזב. ומשנעור לייזר הוא ואשתו בליל-סגריר משאון טפות-מטר שירדו על מכסות הנוצות שהתכסו בם — נתנו אל לבם גם לכך, היאך לעצור בעד הגשמים הדולפים בעד רעפי-הגג הדקים שעלה רקב בעציהם ברבות השנים—ומוציא לכסף אין, ובלי רעפים חדשים קשה להתפלל על ירידת גשמים.

רייזל צופיה הליכות ביתה, צפתה לעלית-גגה — והעצה המציאה את עצמה: ראשונה לקנות קורות עץ, שניה לה — לשכור פועל שיבקעו לבקיעים וה' ירעיף להם רעפים לגיגוי ביתם. משך שנים נסדרו הקרשים הדקים שלא הוקצעו, ה„דראניצעס" רבדים-רבדים מאחורי ביתם הפונה להר. מדי עבור לייזר ורייזל, בראותם את נדבכי-הלוחות העתידים להיות להם מחסה מזרם ומטר עולים ומתגבהים — רחבה נפשם ויעלוז לבבם. ויהי בימי מלחמת ה„חדרים" — והרבה מה„חיילים" יצאו חמושים באבנים ובאבני-בליסטראות (בור-ליבניות) באין חרב וחנית ורובה וקשת, ותימצא רובה לכותב השורות (שהיה „חייל" מחיילי הקיסר יענקל). מניין בא לידו הרובה? — הוי אומר ממחסנו של ר' יעקב-לייזר, כי לו, רק לו נתגלה המטמון.

סוד זה משנמסר למפקדו, לא נתבקש עוף השמים שיוליך את הקול — עד מהרה נודע ב„ממלכת אוסטריה" (המורכבת מהמדינות הללו: א — החלק העליון; ב — הקיטרוסה; ג — הפרינץ; ד — חלק מה„רביס-גאס; ה — הרחוב העליון; ו — והוא העיקר — הרה של אידל, שעליו נערכו הקרבות וכיבושו היה מסכן את קיומה של הקיסרות כולה) שהתעצמותו ועתיד נצחונו של יענקל-שמואל-אייזיק'ס, קיסר-אוסטריה על יריבו מנדיל-דר-קראק (עקום הרגל) מלך סרביה, טמון במחסן הדראניצות של יעקב-לייזר...

והנה מדי לילה נשלף מקצת מדרניצותיו שמאחורי ביתו ומובאים בסודי-סודות, שלא יוודע לא לאויב ולא יגונב לאזני הנגנב — לעליות רפתו של משה ה„קיהעלע" (הפרה) שם הוקם בית-מלאכה לתעשיית נשק: אנשי צבא קטנים חותכים וגוזרים, משפשפים רעפים ועושים כלי-זיין. ויהי היום — ומחנה החיילים — ילדים עובר ברחובות בורשה, חמושים מכף-רגל עד ראש, איש-איש ורובה על שכמו וחרבו על ירכו. היהודים צופים בגאוה על אנשי החיל המטולאים הערו-כים לקרב ובמיוחד צוהל משמחה ר' יעקב-לייזר (שעדיין לא חש את השבר שהשבר) כי על כן הוא רואה בעיני רצונו בין הקונדסים הפרועים חתנים בפועל לבנותיו...

רייזל אשתו, חכמת נשים וטובת לב מצטרפת לעליצות נפשו. אולם לפתע — הרהור חרדות חלף בקרבה — לבה ניבא לה נוראות ותלחש לבעלה: לייזער, אולי כדאי להציץ לרגע קט במחסן. בריצה מבוהלת אצו שניהם לאחורי ביתם — ויעמדו נדהמים למראה השממון שעלה במקום הרעפים, תקות-גגם העלוב ששנים על שנים אספום והכינם לבדק גגם והביטו עליהם בחיבה ובבטחון שעתידים הם לחסות תחתם מפני ברכות שמים מעל, הממסים את ערשם ומטרידות את שנתם — ועתה — כל תוחלתם, שתלו ברעפים, עפו והיו כלא היו. הדרניצות — אחת מהנה לא נשארה.

רייזל — עיניה המחייכות — אכזבה צורבת השקיפו מהן ובזעם כבוש הביטה על אחוזי-החרב המכרכרים בכל עוז ברחובות בורשה חגורים ברעפים שלה, שהגג המנוקב ככברה מצפה להם מזה שנים, ראו מה עוללתם לי קוננה רייזל, בל יחשב ה' לכם לעוון, פרחחים.

ור' לייזר הטוב מה עשה אותה שעה? — יעקב-לייזר, שידע כי ידי במעל הזה, לא ייסרני על כך ולא מילא את פיו תוכחת. קרא לי והעניק לי צביטה בלחיי — צביטה של חיבה וקיבלתיה בתודה ובאהבה וברצון. לאחר שנים מרובות בשובי מנדודי לבית אבא — היה הוא הראשון שהושיט לי יד חמה לשלום, ובראותו שאבא מצטער על אודות הספרים שאני ממלא בהם את ביתו — ולא היו לרוחו — הזמינני לשכנם על עליית ביתו והבטיח לי והרגיעני שאין לי לחשוש מפני הגשמים שכן גגו נתבצר ממיטב הרעפים. אלא, שלא ארכו השנים ואש אכלה את ביתו על עציו ואבניו ורעפיו — אש השנאה והמשטמה שליחכה את מחצית בתי בורשה. לפי דעת אבא לא היה ר' יעקב-לייזר ראוי שביתו יישרף אלא ספריי שהונחו בעליית ביתו הם שראויים היו לעלות על המוקד וסחבו גם את ביתו של אדם טוב זה לתוך הדליקה.

גניבת התפוחים

כיבוש ה„קיטרוס”

סיפורי בעתה

פגישה עם ה,אשמדאי’

מעשה-נערות או — פרדסו של האסביי

מפורסם היה וידוע גוי אדוק ועריריי במחציתה העליונה של בורשה, ולא כל כך הגוי כי אם שמו „האסביי" (היו ששיבשוהו ל"הסובא") והטעם ידוע. ופרסומו — לא בזכותו בא לו, אלא בזכות גן הפירות שלו (ה„סאד") שנשתבח בתנובתו: תפוחים אדומי עור נוצצו מבין עלי העצים, אגסים צהובים, כבדי משקל נתלו שמוטים על עפאיהם וסרוחים כאותם פעמוני הזכוכית על הנברשת שהובאה מוינה המשתלשלת מתקרת בית הרבי. שזיפים מוארכים הכחילו בין נמוכי־עצים שכופפום עד כדי הישג יד, אפרסקים דמויי כדורים הצהיבו על ענפיהם. כל מיני פירות וירקות וגידולי קרקע נבטו וצמחו בגן זה — וכמו להכעיס בחר לו הגן של הגוי, המתפרס על שטח נרחב את מקום הימצאו בקרבת גניהם הקטנים של היהודים ונשען על גדרותיהם הדחויות: בפאתי המערב — על הר־אידל וגולש ויורד ופגע בבתי הצ'יזלה. הוא היה הגוי האחרון שהחזיק בירושת אבותיו ולא מכר את שדהו שמוקף היה חלקות יהודיות.

את השדה, אמנם לא מכר אבל את פירות אילנותיו היה מוסר בחכירה לתגרנים, לכל המרבה במחיר (או נתנם באריסות למחצה או לשליש), בעודם על העצים. הילדים שקשה להם לכבוש את תאותם והמשיכה לגן מופלא זה, היו באים בכל עת מצוא, בשעות בין השמשות, באין רואים, משחילים עצמם מבעד קרשי הגדר, פוסעים על ראשי אצבעות רגליהם ומתחילים לקטוף ולמלאת כיסיהם פירות גנובים שמתקו להם. זהירות שהיתה בהם מנעתם מלהיתפס בשעת משיכה. מלקטים היו את פירותיהם לסירוגין, כלומר תפוח פה ואגס שם וזאת כדי שהסביי לא יעמוד על חסרונם. הלאו של „לא תגנוב", הנאמר פעמיים בתורה בתוספת של „לא תגנובו" — לא הפריע להם כלל, שהרי הרבי בפרושו פרש להם שהמדובר ב„גונב נפשות" או „ממון" — ואילו פירות אין כתיב כאן. עמדו ונשאו קל וחומר בעצמם: אם בפירות מעצי היהודים לא אסרה תורה — מגנו של גוי לא כל שכן. ומשהותר פרדסו של הסביי — קמו עליו קופצים רבים.

ויהי היום — יומו של קיץ חמים ומרענן — ושלשה מילדי החדר נדברו איש אל רעהו לארגן משיכה רבתי בגנו של הסביי, והשלשה הם גדליה־וולף'ס, מנדיל־מרדכי'ס ומרדכי־משה'ס. האחרון הוא אמנם בן נגידים — אולם הגן הקטן שאצל ביתם אינו מניב פירות. (ואשרי מי שיש לו פירות בסלו). אשר למנדיל מרדכי'ס — לא נראה גלעין של פרי בגינת אביו שגדלה אימא אמה על אמה שהצילה המשפחה מה„פרינט" הצחיח, שמלבד מקצת בצלים ושומים וכמה קלונסאות טועני פולים ושעועית ושאר דלי ירקות, לא הצמיחה קרקע החול צמחים לתבל בהם את תבשיליה של אמא לאה החרוצה. גדליה־וולף'ס — בית אביו אצל חיים־מאיר — לא ידע צורת גן ואין צריך לומר עץ, ופרט לשתיים שלוש ערוגות לנטיעת גזר וכרוב ופטרוסילין וזנבות בצלים וצנון ערוגות שהרימה יענטע רחל בתו עבור דייריה. הצד השוה שבין השלושה שעץ נושא פרי למינו אשר טעמו עמו ועסיסו בתוכו, בהינעץ בו שן ומלתעה, פרי הממלא את חלל הפה מין טעים ריחני ומרענן לא נמצא בגנות הוריהם מן המוכן; ואין תימה איפוא שלושת הקונדסים שמו עיניהם ופניהם לפרדסו של הסביי ולזכות מן ההפקר.

ויהי היום, יום א בשבוע, בעלות הבוקר ואך נשמע קול קשקושם של פעמוני בית יראתם הקוראים לתפלה, הבינו שבין הקרואים מפסיע והולך גם אדוני הגן ובעוד תפלתו בפיו לגלגל רחמי יראתו על עצמו, יגלגלו הם ממבחר פירותיו לתוך כיסי מכנסיהם שהעמיקו את בית קיבולם לצורך מפעל אדירים זה, אלא שעדיין מהססים הם עם עלותם במעלה ההר משהו כמוס עמם, לוחץ על לבם. אמנם הגן ומחמדיו של האסביי הגוי הם אלא שאם ניצחו את „לא תגנוב" עדיין זכורה להם פרשה מפורשת בתורה על „רועי מקנה לוט" שרעו בשדות הכנעני — ונחשב להם הדבר בעיני „רועי מקנה אברם" לגזל ומשכו את ידו מפני „שעדיין לא זכה בהם אברם". הוא הדין בשדהו של האסביי.

פרשה זו מטפחת על פני השלישיה המתוחים כאותה רוח בוקר צוננת היוצאת בשעה זו מבין האילנות שהם קרבים אליהם עתה בצעדים אטיים ומבדרת את שערות ראשם ומפריחה את פיאותיהם ואזהרה בכנפיה: לאט לכם בנים סוררים מנגוע בקנין שאינו שלכם — אולם באותו רגע נשתטח לעיניהם פרדסו של הגוי בכל עתרת יפעותיו ואילנותיו ושיחיו טעוני הפירות התחילו מגרים ופוסקים את פסוקם: „מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם".

הילדים קשתה עליהם כבישת תאותם בראותם את שפע הפירות המציצים אליהם מבין העפאים וקורצים מולם קרוץ ואמור: קרבו וקטפו, בואו וטלונו, מלאו כיסיכם בנו עד שיתפקעו הללו. יצאו מרשות עצמם ולא מנעו את רגלם מבוא בגן זה ולהתנזר מפירותיו.

טופח לו מרדכי למנדיל על שכמו ולוחש לו: הבט נא שמה, סבורני שטעינו בחשבון, אכן יום ראשון היום, קודש להסביי אבל חולין הוא לרפאל רובינשטיין ורשאי הוא ומותר לו לפקוד את פרי גנו שחכר מידי הגוי (אתמול „מכר" „תפוחין קדישין" בבית הכנסת והיום הוא בא לכנוס אחרים תחתם. משמע שהגן עבר מרשותו של הסביי לרשותו של רפאל. הבה נחפשה דרכינו ונשובה על עקבותינו בטרם ניתפס בכף. מנדיל ומרדכי עם היותם טרודים במנוסה, לא שכחו למלאת את כליהם תפוחים משובחים ממה שהשיר להם גדליה מצמרות העצים אבל אותו שכחו, את חברם, במרום עמדו ויתנוהו לחסדי רפאל.

שותף זה, הנאמן במלאכתו — מלאכת הקטיף, קוטף והולך, קוטף ומשליך לחבריו שעזבוהו, לבלי דעת משינוי בעלים שחל בינתים בתחתית העץ. תפוח אומלל אחד פגע בנפלו בפני רפאל בפנותו לראות מיהו המשיל לו את מיטב פירותיו. תפסתיך, בחור, רד משם ונלך יחד לשאול את פי אביך ונשמע אם הוא שהדריכך בדרך טובים, לילך ולמשוך תפוחים מגני.

הקוטף הכיר מיד את קולו הצרוד של רפאל ורעד חלף בעצ־מותיו ומחשבתו הראשונה היתה להימלט בכל מחיר ממקום הפורענות. אבל כיצד עושים זאת, אם רפאל עומד ומביט בעינו הדלוחה אל גוזל פירותיו? תשועתו באה מרפאל עצמו, שכן כדי לקיים את הבטחתו להורידו ולהביאו לאביו, התחיל דוקר אותו בכלונס ששלף מהגדר ומאיץ בו לזנוח את העץ ולרדת אליו כדי לעשות אתו שפטים. הדקירות והנעיצות שעלו מלמטה ופגעו במכנסיו ובכפות רגליו לא הביאו לו תענוג רב. עוד הספיק להיזכר בפסוק כצורתו: „אבות אכלו בוסר — ושני בנים תקהינה", והעיקום שחל בפסוק זה, כי כאן לא ,באבות' מדובר, אלא בחבריו; ולא ,בוסר' אלא מהעידית. נעיצה חדה משבט הזעם של רפאל בתחתיתו של השבוי בין העפאים מסיחה את דעתו ממדרש הפסוק ומעמי־דתו על חומרת השעה והרהור הצלה חולף במוחו ואת מקום הפסוק תופסת ההלכה: „הבא להורגך — השכם להורגו!" תדהמה הכתו מפסיקה זאת.

הואיל ושוטו של רפאל אינו מרפה ממנו, דוקר ותוחב ונועץ ומועך ומוחץ, ללא הבחנה בכל חלקי גופו המורכב מעור ועצמות ורצון עז להוציאם ממקום הסכנה בעודם שלמים — ראה את עצמו כמתגונן וכ„נרדף" — (ואלוקים יבקש את נרדף) ובאין לו שהות ,לברור לו לאויבו שקם עליו להכחידו „מיתה יפה" בחר בקשה מהן וידינו לסקילה: תפוח אחר תפוח הוצא ממכנסיו, נורה וזונק מגבהי מרומי העץ ופגעו כחצים שנונים בכל אבריו של רפאל. המוט מט והוסט מידו, כובעו נשמט מעל ראשו. מעצמת מטר הכדורים אדומי הלחיים הריח־ניים נאלץ המוכה לבקש לו מנוס. בעמוד רפאל הרחק ממטחוי התפוחים הרוגמים קפץ גדלי' מעל העץ ונמלט...

בערב, בסעוד הנער פת ערבית — ורפאל עומד בפתח. אביו הקדימו ומנע ממנו את סיפור הזוועה שלו באמרו: מעשה הגניבה של התפוחים ידוע לי מראשו עד סופו — תפוחיך מונחים בקערה, הנם שם, איש לא מילא תאותו מהם. אולם החזר אחזירם לך בהביאך את שאר התפוחים שהצלת מידי שני שותפיו לעבירה — לך למשה ולמרדכי והבא את השלל אלי ונראהו. אם משה הערץ גירש אותו מעל פניו ומרדכי השיאו עצה, שייטיב אם יגביר את השמירה על פירותיו — אבא מצדו הריק לתוך שקו של רפאל את התפוחים, שבנו טרח בקטיפתם. ייזכר רפאל לטובה שלא נשא טינה בלבו על בנו של וולף בגלל הדבר הזה המקרה הלא טהור שבטעות יסודו, שהרי החליפו את הבעלים, ולא עוד, אלא משהגיעו חדשי החורף והפירות שבמרתפו התחילו מרקיבים, הזמין את „מושך פירותיו" שהופקר ע"י חבריו ונתפס הוא בעוונם, שיבוא ויברור לו מקצת תפוחים מהערימה, שהרקבון עלה בהם כדי להחיות בהם נפש שוקקה בשבתות בשעת אמירת תהלים — הורידו למרתף ולא בדק אחריו בצאתו וידוע ידע נאמנה שגם הפעם זכה מן ההפקר...

אכילת בשר בתשעת הימים

„כי תאוה נפשך לאכל בשר..." (כמ. יב כ)

„משנכנס אב ממעטין בשמחה" — פוסק המחבר באו"ח סי' תקנ"א (עפ"י הגמרא) והולך ומונה דברים הרבה שמביאין את השמחה ויביא גם ה„יש נוהגין" להתיצב בתוכם: „לא לאכול בשר ולא לשתות יין, לפי ששניהם, כידוע מעוררין את השמחה" — זאת ידעה בורשה כולה; מי מיהודיה שקורא „ברכי נפשי" בראשי חדשים ובשבתות החורף ובכל יום באמירת תהלים, ולא יזכור את הפסוק: „ויין ישמח לבב אנוש" ?! ולומדי גמרא — כלום לא נהירה להם סמיכות הפסוקים „...וזבחת שלמים ואכלת שם — ושמחת לפני ה' א-לוקיך" — מכאן שאין שמחה אלא בבשר?! על שמחת היין מוכן הוא לוותר שהרי ממילא משקה זה אינו עולה על שולחנו אלא משבת לשבת; אבל הבשר — שאני. אמנם יש, וימים רבים מדיר איש בורשה את הנאתו ממצריך חיוני זה, ואינו מכניסו לבית התבשיל, מטעמים מובנים, אלא שכאן באה אזהרת ההלכה על הינזרות מבשר מר"ח אב עד ט' בו (ויש גם שמחמירין — מי"ז בתמוז) ומגרה את התיאבון המולל באצבע על העצה היעוצה בש"ע „ששמחת מצוה מותרת". תאמר שיהודי בורשה להוטים היו לאכילת בשר ונמשכים אחריו — לא כי, אלא שקשה לסמוך על השמחות המותרות כסעודת אירוסין וברית מילה ופדיון הבן וכיו"ב ולצפות עד שיתרחשו ויבואו בימים המעטים הללו.

מה עשו קמו ובאו בערמה והערימו על שמחת מצוה. הערמה כיצד? הדבר נעשה בצורה פשוטה מאד: נוהגין היו בעלי-תורה בבורשה, שבבתי הכנסת הרבים שבה, לומדים היו מסכתות הש"ס. (מעוטי תורה מסתפקים היו במשניות): מאחר שמדרך המסכתות הנלמדות להסתיים — אז למה לא לסדר סעודת סיום כפי שפוסק המחבר שמקורו בגמרא במאמרו של אביי (שבת קי:) וכאן העמידה את עצמה התחבולה לרשות המסיימים והכניסה מחשבה בלבם: הואיל וסיום הש"ס אין לו קבע — מפני מה לא נקבענו בתשעת הימים?! והסעודה מאליה תבוא ואכילת הבשר בהיתר תהא...

ר' חייא בר אבא מהדר תלמודיה קמיה דר"ש רביה (בר. לח:)

„ואמרת: אוכלה בשר"...

לרשות בעלי-המציאה עמדו 2 „חברות-משניות" „מדי־חודש" וכמה חברות ש"ס משני חלקי בורשה ולומדי משניות סתם מי מסכת, ומי „סדר" שלם, ומי כל ששת הספרים. עמדו וקבעום לדורות: בימים שלפני צום תשעה-באב נערכים סיומים. בתי הכנסת — חלונותיהם מאירים באור יקרות, כי אחרי תפלת ערבית מאריכים לומדי התורה את שבתם בהם — משום מה? משום שיש סיום הערב. בשעה שנשמעה התקבולת ב„הדרן" „אנו רצים והם רצים" התחילה מחשבתם להתרוצץ בין הקדרות השפותות בין טבעות הברזל שלכיריים, וריח מדושן עונג עולה מה„בורשט" המהביל וניחוח הטיגון בא באפם.

הנה החלה הנהירה לקערת המים והנטלא עוברת מיד ליד ובורשט ארגווני, שנתחי מוח עצמות כפים על פניו, שברי רגל וצלי מבוצל מזמינים אותם ל„סעודת-מצוה": היכבדו מכובדים יש שכר לפעולתכם, אכלו משמנים ושתו ממתקים והתענגו בדשן נפשכם. קיימו בעצמכם נאומו של נעים זמירות ישראל: „ותורתך בתוך מעי".

„מותר לאכול בתשעת הימים מי שיש לו מיחוש וחולי קצת" (שערי תשובה)

מספרים היו בבורשה שהעולים לפינטינה, היא מקום הקייט לעשירי בורשה ולבינוניה, חולים ובריאים כאחד. למבריאים הללו הותרה אכילת בשר בימים שבבורשה גופא אסורה היתה, מדוע? מפני שהחולים צריכים לבשר שיעלה להם ארוכה לתחלואיהם ולמכאוביהם — אם ככה, הרי יש בכך מקצת פיקוח נפש וד"ל. אנו לא שמענו מיהו הרופא שציווה עליהם לאכול בשר, כדי להעלות על עצמם מזור ומרפא וגם לא נודע לנו מיהו הרב או הדיין שפסק הלכה והתיר לאכול, אלא שמסתבר שה„פוסקים" בבורשה סמכו על בעל „שערי תשובה" ש„מיניקות שמותרות לאכול בשר — ומי — וזה העיקר — שיש לו מיחוש וחולי קצת" (ומי בבורשה אין לו מיחוש??!

ויהי היום ונפשנו, נפש הילדים התאוותה תאווה ונאמר: נאכלה בשר! כי נפשנו קצה בממליגה הסמיכה, כמימים ימימה, טבולה בחלב ואכולה בקום, ובשעה שבעלי־יכולת מגוונים את מאכליהם באטריות רוחשות בחמאה ובלולות בגבינה וחריצי חלב המגרים לשון וחך — ואנו — אל הדייסה הצהובה עינינו ותחליף — אין. לבי אומר לי שבשעה זו אחינו בני בורשה והעיירות הסמוכות מתפטמים ומתפנקים בתפנוקי הבשר השמנים שם בפנטינה המרהיבה וקול הלקיקה ומיצוץ העצמות העולה מפיהם מתפשט בהרים וביערות הסוככים עליהם; אז באה בלבי מחשבה מרגינה / מה טוב ומה נעים עלות לפינטינה / שאיסור אכילת בשר היא מקטינה / ומפניו היא סוחרה וצנה / ואכילתו מותרת על פי דינא / ללא „סיום" ו„מיחוש" ובלב טינא / גם אותנו היא מזמינה / ומיהו השוטה בכל המדינה / לסעודה דשנה לא יעלה ברינה / לאכול בשר במקום גבינה / ובבורשה עברה הרינה / שקבוצת בחורים אמיצים מכינה / עצמה לדרך בואך פינטינה...

העליה לפינטינה

בשעת בין השמשות, בעלות המנחה, נתודענו כמנין בחורים וגמרנו אומר שלמחרת היום, עם הנץ החמה יוצאים לדרך ברגל ע"מ להגיע לסעודת צהרים וחזקה על אנשי בורשה שלא ימנעו אוכל מפינו ויזמינונו לשולחנם המלא דשן, לכבוד... תשעת הימים. הבוקר אור ונישא את רגלינו ונפן ונלך מזרחה. אור מתוק ורוח מרעננת, חום ואויר וריחות שדה מתרגשים ובאים ומקבלים את פנינו בצאתנו את בורשה. שדות מוריקים מכאן, ויערות ארנים מכאן — וביניהם, מכסיף והולך לו נחל הוישיבה ומגלגל את מימיו על פני חלוקי אבנים ומושכם דרומה, ומעליהם שטים אווזים וברווזים, טובלים מקוריהם האדומים במים לבחנם — הצוננים הם אם חמימים; הנחל משרך דרכו ונחפז להריק מימיו לתוך הטיסה הבאה ממערב מרמורש מצפון ואילו אנחנו מכוננים צעדינו קדמה לפינטינה להריק אל תוך כרסינו מקצת ממאכלי הבשר שהותר להם למבריאים, שמזה כמה ימים לא בא אל פינו.

בורשה מאחורינו. בתי האכרים הזרועים בדילול ובמפוזר צצים ומתגלים לעינינו — ושבים ומתחבאים. פרות מציצות אלינו בתימהון קפוא ומעלות גירתן. סוסים צופים בנו בחשדנות ומלפלפים בעיניהם הגדולות והשחורות ומנפנפים באזניהם ומצליפים בזנבותיהם כדי להניס את הזבובים הטורדנים שסביב שתו עליהם. הנה המנסרות — אלו בתי־החרושת לנסירת העצים ועשייתם לקרשים — משוריהם משמיעים את קולם המצלצל ומודיעים שמליחותם נעשית. הרי מנסרתו של קוזה, הגוי שחציו פריץ וחציו אכר. שם ביתו של יצחק־פישל אחיו של הבלן ר' מלך, השוכן בבית אביו מרוחק מן הכפר וחי על משקו הדל ומכירת לגימת יי"ש לאכרים (באיסור), בבואם לתנות דאגתם על כוסית הורילקה באזני היהודי המשתתף בצערו. שם בתי הנסירה של פריד ובניו, של משה מושקוביץ ולייזער שטיינפלד — שפועליהם יהודים, בני בורשה ועובדים 12 שעות ביממה ומשכורתם — לחם צר ומים — ברחבות. הנה עוברים ליד ביתו של וולף־הערץ'ס שטיין — אף הוא יורש בית אביו שירושתו צמדתו, אותו ומשפחתו לסביבה הגוית (בה ראה בטובה) עד שנרצח בקום עליו ועל אשתו שכניו הגויים, בשמעם שמכר זוג שוורים והכסף בביתו) באין שכן יהודי פרט לפישל שטיין המוזג המבלה כאן את ימות החול (בהלוך שלשים וששת היהודים למות הלבן — היה גם פישל עמהם) מרחוק נראים בני הירש הארוך עומדים ליד מנסרתם ומביטים בתמיהה על הטיול המוזר של סיעת הנערים שלא מצאו להם זמן הולם אחר לנידוד הבטלה שלהם מאשר בימים האלה.

הדרך נעשית צרה יותר, הנחל שוטף ומדיח את שולי הרחוב והוא ובני נחלים, ומעינות הומים, המגיחים מסתר הרים, גורפים ממנו אבנים ומתרחב מחורבנו; טחב מרגיע מטיח אדי־ערפל על פני הנודדים שסימני עייפות כבר פשטו עליהם מטלטול הדרכים. הליכתם מאז הבוקר ללא אוכל כי צידה לא לקחו אתם לדרך; הגיא הצר הלחוץ בין ההרים מזה ומזה, שהרחוב והנהר נתונים בו — הולך הלוך והתרחב למישור רחב ידים זרוע בתי אכרים, חתוך פלגים ושדות ואחים וגנות וכרי מרעה השרועים ביניהם, מתגלה לעיניהם: הגיא לפינטינה הכפר עתה לפניך, הכפר במלא גווניו וקסמיו. ברם הפינטינה עצמה, דהיינו מקום הרחצה וההבראה עם מעינות הישועה שבה, עדיין מהם והלאה. הרוצה להגיע אליה, עליו להטריח את עצמו בירידה לרגל, לעבור גשרי עץ, מדלג על פלג, מקפץ מאבן לאבן ועולה במעלה השביל המוליך פינטינתה.

ושוב נחל ופלג שמימיהם מתנוצצים לברק השמש, נחפזים רצוא ושוב ברצי כסף, ליד משעול משובש אבני נגף, זרדים ועלים ונפל עלים. ההליכה מקשה את עצמה על עדת המטיילים, ששעות הבוקר הוגיעום בטלטוליהם והרעיבום. רק התקוה, להסב בקרוב ליד שולחן ערוך מטעמים, היא שעודדתם ואימצה את רגלם, וכוננה אשורם. מרחוק נתגלו לעיניהם שיאי הרים וחודיהם, עטופי ערפל שקוף. עצי אשוחים ואילני מחטים, ארנים ותרזות חברו יחדו ושלחו ניחוחם למרחוק. אליהם נלווים ריחות חריפים מגללי בקר וצאן והבל חלביהם ואדים חריפים הנודפים מחריצי הגבינות וחביצי החמאה ואלומות השחת הנאספים ונערמים אצל בקתות האכרים — כל אלה באו בערבוביא והתרפקו במראותיהם ובריחותיהם על עדת ההרפתקנים הצעירים ורעבים המתקרבים למרגלותיהם של ההרים, בצלע היער, אשר שם שוכנת לה הפינטינה הנכספת על אנשיה השלוים הקורצת

להם ליגעי דרך. קרעי־עמוד עשן המתמר ועולה מצריף הקרשים הארוך שכיריים ותנורים תקועים בתוכו, מבשר להם שישועתם קרובה — נשות המבריאים הן שמכינות שם מכל מאכל אשר ייאכל, מאכל טוב וטעים לבעליהן ולבני ביתן מבשר תאוה.

רוח ערגה מעוררת תיאבון עז בעברתם, ויחזו בה משאות מעדני־מלכים ומנעמי עולם שהמטבח מלאה מהם: מרקים למיניהם מפעפעים בקדרות, אווזים מטוגנים ומפולפלים מרחשים במרחשתם. אילפסים גדושים פלחי גזר ונתחי בול־בוסים וקלחי כרוב ואגוזי פרך, שומים ובצלים שפותים על הכיריים, והתנורים דחוסים חלות לחם וגלוסקאות ומצות ועוגות וכעכים וכל מאפה־תנור אשר ייאפה... בעוד רגעים מעטים ייצאו לקראתם שכוני הצריפים הנושאים את נפשם (כך הולך דמיונם הלוך וסוער) לאורחים הבאים מבורשה ויקבלו את פניהם בשמחה אמיתית ובמאור פנים ויזמינום ביד נדיבה — וזה העיקר — לסעוד את לבם אתם ועמהם, בארוחת הצהרים ויטעימום ממיטב הבשר, מנת יומם שאין לה הפסק אפילו בימים ש„בין המצרים".

גשר העץ עשוי מקורות קשורים, שמתחתיו ניגרים מימי הפלג המציב את גבול הפינטינה מודיעם שאכן הגיעו למחוז חפצם. השמים עמדו בטהרתם והשמש קופחת על ראשם ובפינטינה — שלות השקט. האורחים מיהרו למטבח מבלי להמתין להזמנה, מוכנים לבלוע את בשר התאוה בעודנו בפארור. למגינת לבם הריק ולדאבון נפשם הרעבה — התנורים כבויים, הכיריים דוממות, הקדרות והיורות והמחבות והצלחות עומדים בשממונם ועינם הדלוחה מבחינה באשה זקנה הניצבת רכונה ע"ג קדרה רותחת ובוחשת בכף העשוי מעץ את הדייסה הידועה להם היטב, שמפניה נסו על נפשם מבורשה, בחורי חמד אלה — ה„קולישה", מצהיבה להם חיוך ערמומי מתוך האילפס. והאשה—אגב בחישה היא מברכתם בברכת „ברוכים הבאים"! ומביעה את צערה העמוק, שחבל שאיחרו מועד ארוחת הצהרים.

אם אשה קשישה זאת מהמאחרות לבישול המטבח היתה, אם בגלל שלא נגעה בהיתר שהעניקה לה ההלכה באכילת בשר, בימים שממעטין בהם בשמחה — המתינה בתבשילי החלב שלה עד אשר יתפנה בית המבשלות מבישולי הבשר — אחת היא לבחורינו, שאכזבה מרה התנסכה על פניהם. תוחלתם הממושכת בגדה בהם. ערמתם לעקוף את הדין — לא עמדה להם בשעת רעבונם, שעמל ההליכה והשיטוט הגדילוהו. עוד מעט החלו הסר מלבם את מטרת בואם, כי מיעיהם התחילו מקרקרין בקרבם ומשאלה הקיפה את כולם: תבוא עזרתם מכל מקום.

התפלה עשתה מחצה. ה' הנותן לחם לרעבים נתן מענה בפי הזקנה. עיניה הטובות והחביבות נישאו אל האורחים הבלתי קרואים ותען ותאמר: הסבו, ילדים לשולחן והיטיבו לבכם. לא עברו רגעים רבים והחברה ניגשה לעבודה: ממליגה צהובה מעלת הבל טובלת בחלב הוגשה לפניהם. כפות העץ ננעצות חליפות בקערות ובפיותיהם השוקקים ורעש גמיאותיהם מגיע עד שמי קורת הצריף, הם גומאים והיא מוצקת ומזרזתם: אכלו בנים ושבעו הרגישו כמו בבית. אכן אותו יום בפינטינה, הרגש הרגישו כמו בביתם.... באכלם את הממליגה...

בשובם חזרה החליפו מבטי תמיהה ביניהם והגדול שביניהם פתח ואמר: **כיצד נתעלם ממנו פסוק מפורש: „אין חכמה ואין תבונה לנגד ה'?!"** (מש. כ"א ל) **צדק החכם באמרו: „רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום" וכי באמת חשבתם שאפשר לבוא עליו כביכול במרמה?! ללמדך שאל יהא מאכל חלב קל בעיניך — שהרי החלב הוא אחד מהדברים שנשתבחה בהם ארץ ישראל ולא עוד אלא שהקדימה התורה חלב לדבש שכן כתוב: „ארץ זבת חלב ודבש" — קודם חלב ולבסוף דבש.**

הפנס שהפיץ נגוהות

„ונגה כאור תהיה, קרנים מידו לו" (חבקוק ג, ד)

כלי פח מכל הסוגים הוצגו לראוה בסוכת חנותו של נחום־לייב הפחח השרויה בקצהו של ה„רביס־גאס", על הדוכן שבפתח בית מלאכתו הועמדו סדורים כלים מכלים שונים: קלחת עם ידית מושטת, פומפיה מנוקבת חלולים־חלולים, נטלאות לנטילת ידים, קערות לרחיצת הפנים, מחבות מברי־קות וספלים נוצצים, מרחשות מבהיקות וסירים מכסיפים ועוד — הכל מפח טהור, זוהר ובורק, ומשתעשע בקרני השמש הזורחות עליהם, טובלות בהם ומוחזרות אליה בברקי אור מסנוור עינים — והכל מעשה ידי אמן זה, שיותר ממה שלמד אצל אומניו הוסיף מעצמו. הכלים הללו היה בהם כדי לגרות את תאותן של עקרות הבית ולמלא את לבם חמדה גנוזה למוצגים אלה, שמקום פנוי להם במטבחיהן, דלי הכלים המצ־טנעים בפנת בתי מגוריהן. בלמדי בחדרו של שלמה מיכל שבאותו רחוב, משכני לבי ופיתני לעבור לפני סוכת־פלאים זו ולהזין את עיני מיפעת הכלים הנוגהים בנצנוץ הכסף שלהם (יהודי, חבר בחברת משניות כלשהי, העובר דרך שם, לא יתפלא שרבינו הקדוש הקדיש שלשים פרק ל„מסכת כלים"...) את תשומת לבי משך כלי אחד ויחיד, מכשיר מרובע מדפנות שקבועות בהן ארבע זגוגיות, מלמעלה בית יד צמוד לו ובתוכו, באמצעיתו, בזיך זעיר מעוגל שקוע בו — והכלי הוא הפנס — תאות לבם של ילדי החדר — והוא שמילא את נפשי תשוקה עזה אליו. הואיל וידעתי שהדבר עבורי חלום נטול פתרון הוא, לא שגיתי הרבה באהבתו ולא הגיתי בו, אלא נתתי את לבי לפנס אחר, פנס נייר שאפשר להשיגו וזה מין חלום בלא דברים בטלים. תאמר שגם את הפנסים הצבעוניים הללו טעונים קנייה — אין בכך כלום, הרי אין בדעתי לקנותו כלל, אלא לעשותו בכחות עצמי ובחכמה יתירה שניתנה לי בתבונות כפי; מאחר שפטור אני מקניה — אינני בן חורין מעשיה — והחילותי לעשותו. תחלת עשייתי — איסוף וליקוט ניירות היתה, כל גליון לבן וחלק ואפילו חתיכות, נלקטו ונאספו לאוצרי. מקצת קמח וקורטוב שמן „משכתי" ממזווה של אמא, מרחתי את הנייר בשמן וקיפלתיהו קפלים־קפלים — תחלה גדולים ואח"כ קטנים, הגליונות נתפרו ונתהדקו זה לזה — ויצא לי עיגול נייר מקופל כפולות — ועדיין אין פנס; החומר שעבדתי עליו שעות רבות נראה כגדר שפלת קומה המקיפה את חורה של באר. הגיעה שעתו של הקמח טיפות מים אחדות נבללות בו והופכות אותו לדבק. פסי קרטון מעוגל, שבשני קצותיו הושחלה משיחה

שמחזיקים בה ביד, מודבקים למעלה והם הטפחות וטבלה מאותו המין דבוקה למטה — והיא המסד. ליתר חיזוק מתפרים אותם בחוט והפנס מוכן לפתיחתו החגיגית. מעשה רב זה אני משאיר לעשותו בחדר לעיניהם התמהות של החברים, שיראו ויקנאו בי. בחדר קם והיה האות הזה: מוקף חברים סקרנים, מפליאי פנים, אני מכבד שנים מהם בהחזקה בשולי הפנס ואני גופי מושך במשיחה מהצד שממול ולפנינו נפתח הפנס, שמדפנותיו יצא גליל שקוף ומבהיק בשמנו כולו עשוי קמטים קמטים לרוחב ולגובה — מנורת קסם כלולה בהדרה תלויה בקצה אצבעותי.

שיעורו של הרבי אותו ערב לא הגיע לאזני, מחמת מחשבתי שנתונה היתה לפנסי, שבעוד שעה קלה יאיר לי את מחשכי דרכי, בלכתי הביתה. בסגור התלמידים את ספריהם אני שם פני לפנסי, מדבק, באין בזיך צמיד לו את הנר בתח־תיתו ע"י טפטוף, מניף את החוט — והפנס עומד בתפקידו. פתילת הנר שבתוכו שולחת את אורה הכהה בעד דפנות הפנס השקופות — אטומות ומאירה לנו את השביל המכוסה ומכהו בזוהר קלוש. מחר אקח לי נר גדול יותר, שיגביר את אורו — מרגיע אני את חברי בהבטחה, שבעצמי מפקפק אני בקיומה (מנין אקח את הנר?!) והנה — באותו רגע אירע דבר מופלא — הנס קרה לי? — אם מן השמים ריחמו עלי ועל האור שאינו מאיר? — כי לפתע, אור חדש הבהיק בנוגה זך... פסוק שלם ביחזקאל פשט על השלג ויגה את לובנו באור יומם: „כגחלי אש בוערים כמראה הלפידים... ונוגה לאש... כמראה הבזק". החלום נגוז וזה פתרונו: הנר שבפנס התיק עצמו ממקום דבקו ויצנח בוער על צדו ושלהבתו אחזה בקירותיו המשומנות ויגה באור עליון לרגע — ולא יסף... אסון הפנס נודע בשערים וחברי — מהם, שנדו לי ולעמלי שהשקעתי בפנסי שעלה בלהבות השמימה, מהם, ששחקו על משבתי — ואבא — הוא שניחמני בעניי ובעצתו הטובה הגיה חשכי והאיר לי את דרכי מהחדר לביתי: נר דלוק נתון בין האמה והקמיצה ומעליו סוככת איצטוונה היא ה„לאמפן־גלעזל" — ואור לי בדרך וחם לי בידים.

תעלולים ומעשי ילדות

גם מאסרים / מסמרי שערים / בבית הקברים / הרבינו דברים / ו„תליות" חברים / לחקות את תלית המרגל שחשפוהו הילדים עצמם במנין הרבי. והיכן הם הכפתורים, שלא המעילים והכתנות והחולצות בלבד נשתיירו פרומים מחמת תלישת הכפתורים הנחוצים למשחק, אלא גם, במחילה, המכנסיים פערו פיהם לבלי חוק... והסביבון ועשיתם בימי חנוכה ולפניהם — איפה הם! והקלפים באותם הימים ו„בלילה העיור" ולאח־ריהם, שמהם למדו הדרדקים לספור עד עשרים ואחד — האינם חשובים בעיניכם?! והמשחק ב„פרה העיורת", שהטריחה מקרא מלא אף היא, פסוק בן עשר מלים שכתוב בתהלים ושנוי בתפלה ומשולש במנין הילדים הקושרים לאחד מהם שלא הוער „עליו כל חמתו" כעל חברו ש„נתפס במחבואים" אלא „הושיעה את עמך וכו'" והילד שזכה ב„עולם", נקשרה לו מטפחת על עיניו והילד שתפסו בעיוורונו אחרי ששיטו בו בבריחה ובניסה ובחמיקה, „נסתמא" הוא במקומו — וחוזר חלילה. התקנת טלפונים — גם הוא המצאת ילדי בורשה: קופסת משחת נעלים מפח שנתרוקן מתכנו — חלקו האחד בידי המדבר וחלקו השני בידי המאזין ומשיחה באמצע. ילד מדבר מקצה מזה וקולו הולך עד השומע מקצהו האחר (מעל החבל, כמובן, שאינו מפריע כלל לשיחה ה„אלחוטית"). ועוד דברים רבים ומשחקים נעימים, תעלולים ומעשה קונדס, כגון שחיה מתחת לפני המים בפה סתום ולחיים מנופחות וממולאות אויר עוצר נשימה. הלסתות מתפקעות ברגיל והמים תופסים את מקומם ומזנקים למעלה את בעל ה„חכמה" ומתנתזים דרך „אף אוזן וגרון", גם לרבות כל מקום שמצוי בו חלל וקרוב היה הנער לטביעה. והיכן הן המשרוקיות הירוקים שמתקינים מנצרים לחים, שמפצלים בהם פצלות לבנות, מחשוף הלבן, מחליקים בקליפה ומשפצים קמעה — והצפצפה בפיך. וטיפוס על אילנות וזחילה על דקי עפאים, כדי להגיע לאחרון הפרי — כלום זה „מלאכה" ואינה „חכמה"?! ו„אלנר־ב־לנר" והפיכת עינים, הוצאת העשן בדרך האזניים, ול„הרקיד" השולחן ולהוציא ממנו „נבואות", להרגיז את ההודי בחקות את קולו, ואת קולם של שאר בעלי־חיים. אף חובשי בית המדרש העליון, הנערים בהשתעממם בשיעור שאין לו סוף, או כשלא יורדים לסוף דעתו — הריהם מתפנים למעשה ליצנות: גורפים אפר מקלה מפי התנור לתוך שקית נייר ומעלים אותו על גף הדלת הנפתחת והנכנס ראשונה מתכבד להתאבל על חורבן בית המקדש, בנפול האפר על ראשו. פעם יצא מכשול נורא מתעלול זה — ר' גרשון הדיין פתח תחילה וזכה ב„תרומת הדשן".

אמנם התורה „מחכימת פתי" היא, על כך העיד דוד מלך ישראל, אלא עד שהפתי השכיל להחכים נמצא „החכם" שהצליח לפתותו: אם תוריד שרוול אחד ממעילך — אומר נער לחברו — תפרוף אותו על כל כפתוריו, את קצה השרוול המוסר נפשו למחוץ לדלת ואני באמירת הלחש לתוכו יוסר גם השני מעליך, מאליו. הלה עשה כמצות חברו ונשאר מצפה ל„נס". הקוסם יצא החוצה ושני נעריו אתו, כבלעם בשעתו. מחכים לתוצאה? — דלי מים מלא הריק המכשף לתוך שרוולו כששני עוזריו מחזיקים בו, הטבילו את המסכן מכף רגלו עד שרוולו ואין עוזר בצרה.

למטה מזה „מעשה קונדס יבש" הוא הניחוש על „עמידה נכונה" — אתה עומד בפנים החדר — נאמר לילד „אפריורי", טרם ניסיון — עקם פניך, שרבב לשונך, הפשל אזניך, פשק רגליך ועשה בגופך כל מה שלבך חפץ — ועלי להגיד לך מעבר לדלת כיצד אתה עומד... הנער „התחכם" ועשה את כל המעשים שהוצעו ע"י חבירו ושאל בקול רם: היאך אני עומד? — בדיוק כמו גולם — גמור — נצעקה התשובה. היזק הגוף לא היה כאן אבל צחוק וקלות ראש בכבוד חבר לספסל בית המדרש היה כאן.

הזכרנו את הספסל — לא נדבר בשבחו, כי גם הוא סייע בידי חומדי לצון והפעם — מהתלה מכאיבה קמעה — אם למלאת את כליהם תפוחים משובחים ממה שהשיר להם חוט מושחל בקופה של מחט גדולה ננעצת בחור וחודה למעלה ואינה נראית. קצהו של חבל אחוז בידי הנער שאין בו ממדותי של אברהם אבינו, מדת רחמנות, משיכה קלה — והמחט מתרוממת ונתחבת במקום מגעה. אין אנו באים לשחרר את

יתר הנערים המסייעים בידי ליצני הכאב. על הספסל מתיישבת כת הליצנים, מכסים את החבל הנמתח ומשיירים את מקום הפורענות. הנער הנכנס אחרונה הוא הוא הקרבן, שבראותו חבריו יושבים ו„ממתיקים סוד", הריהו בא ויושב ביניהם במקום הפנוי... משיכה חזקה מהאי וזעקת שבר מאידך... המחט נמעכה במקום הרך שבגוף... זה בוכה והללו צוחקים. משחק בלתי אנושי זה בחינת „יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו" (שמ"ב ב, יד) מצא את המשכו בין תלמידי הישיבה המתחילים בוישיבה ואחד ממקורבי בית הרבי הצטיין בו — עד בואו על עונשו.

שבת לילדים בפינטינה

מקצת יהודי בורשה טועמים אחד מששים בגן עדן

שמש הקיץ קפחה על קדקדם של המבריאים בפינטינה — אחרי עצרה במהלכה המיגע מעבר לפסגות החשופות, המשקיפות ממרחבי פלניניותיו של שואל לייב, המזדקרות ומבליטות עצמן מתוך רכסי הרמות המיוערות ותוך מאמצים כבירים עשתה את דרכו ממזרח הרי הפריסלופ, נחבאה בין צמרות אשוחי־מחט עבותי הגפים, נתגלתה בעברה דרך ליבנים דלילים רמי קומה, נעטפה בערפילים צהובים, שרידי טל בוקר ההולכים ונמסים בגעת בם קרני מלכת השמים — והנה, אך זה יצאה מן המצר למרחב ותנח על הככר, הוא הרחבה המשתרעת בין שלשת המבנים שנשבצו בתוכה, כעין טירה מוקפת חומה, הם בתי המגורים, בעלי חדר אחד, צר ודחוק, התורם שטח לשתי מטות צרות ו„שולחן" קטן באמצ־עיתן, חדר המשמש בית דירה לעולים לפינטינה, להבריא עצמם באוירה הזך והנקי בתוספת מזון מבריא ומשביע, לתקופה של שבועיים או חודש (למי שנשתיירה לו פרוטה בכיסו). המבנה הצפוני, הקטן שבהם, מכיל בקרבו את חדרי הרחצה למתרחצים (הכוללים גם מקוה), דירה מרווחת יותר למשפחתו של ר' יודא־מאיר פולק, בעליה של ה„פינטינה" ובית כנסת.

יום שבת הוא היום והיוצאים מ„בית הכנסת", חבושי שטריימלים ועטופי טליתות משפשפים ידיהם מרוב תענוג משמש צדקה שמפיגה את חריפותה של צנת בוקר, שהיתה מרחפת כל אותו הלילה בין בתרי ההררים המקיפים את בתי ההבראה ואנשיהם. הגברים מתפזרים ופונים לביתם, זה חדרם ושם מוכן קידושא זוטא: צלוחית יי"ש או צנצנת יין וכמה עוגיות ביצים שנכפפו בתנור ונפרכים בידים וטעימים לחיך. ואחרי הקידוש וזמירותיו, נערך שולחן דשן, כיד המבריאים, דבר לא נעדר: מבצל קצוץ בתערובת ביצים עד פיציי, ואפילו טשולנט מהביל ו„קיגל" ריחני שהתנור בצריף הגדול, הוא המטבח, שמר עליו בחומו עוד מערב שבת בין השמשות מבעוד יום. יהודים שליוים אלה הרואים ביום זה בפינטינה שני עולמות — עולם הזה, היפה והנאה, נאדרי ביפעת זהריו, בירק דשאו, בעבות יערו, בחומת צוקיו הקורצים אליו ממרחק, בשכשוך פלגיו הקולחים במורד, בגעיית הכבשים הגולשים לקול זוגיהם התלויים מתחת פימת צוארם במדרון ובכל מנעמי הלב ומחמדי עין; ומעין עולם הבא — הוא השבת, שאמנם מנוחתה היא כאן בפינטינה, מנוחת כל ששת הימים, **אלא** טעמו של הטשולנט עמד בו וריחו של הקיגל לא נמר. מה עוד דרוש מהם — לעלות על מטתם ולקיים את הרמז המשוקע בשם „שבת" — שנה בשבת תענוג ולהירדם תוך שאיפת אויר הרים, צח ורענן, רווי חמצן מטהר כלי נשימה, ריאות ולב, קרב וכליות ולחלום חלומות בורשה, מויסיעף או לרדינה ועוד כפרי עוני שאין כיסם משיג די עליה ל„ואליה־זינולוי", היא בית הבראה לנגידי וישיבה ודומיה; חלום שטבועה בו פרנסה טובה, מקצת כבוד, בריות גופא והעיקר — נישואי בנות ואריכות ימים...

והתינוקות? כלומר אותם הילדים בנים (ובנות) שהרבי קרא להם דרור לתקופה של שבועיים או חודש, מועד שבת הוריהם ליד מעינות מימי ה„בורקוט" החמוץ הנשאב ישר מתוך הבארות או מי הגפרית המורד ע"ג חמור מרוט עור ושחוף עצמות ממרומי היערות ומעלים ארוכה לשותיו ולרוחצים בהם. מה הם עושים בשעה שהוריהם נחים מטלטול הדרכים עוד מימות החול בעגלתו של הירשל התרנגול, המביא פעמיים בשבוע את החבילות, הם צרורות המזון, את הדואר, את קלי הרהיטים, כרים וכסתות וכלי בישול. שתים־עשרה פרסאות מהבית היהודי האחרון שבבורשה, הגיעו עצמם ברכב פרוק, מפרק עצמות או ברגל, בכביש המקשר את בורשה עם הפינטינה, כביש רעוע ומשובש חלוקי אבנים וצרורות סלע, „דרך מלך" כביכול, שקערורי וקערורי, שצדו האחד פנוי לשדות ופרדסים, בתי אכרים טבולים בעשב וירקות, גנים וקרפיפים, ואילו צדו השני נשטף על ידי נחל הוישו, בזרמו העליון, שנחשוליו בימי גיאותו תולשים ממנו איברים־איברים כביש זה, נטול ההשגחה, זוכה לטיפולה של הנדסת הדרכים רק אחרי שוך השטפונות, הפוקדים את בורשה וסביבות נחליה ומשאירים הרס ואבדן בשביליה. אולם הפתיל המבריק והמכ־סיף ונוצץ בקרני החמה הטובלות בו, הוא הנחל הנ"ל בקסמי פיתוליו ובאיוושת מימיו המשעשעים את הנוסע או המטייל לשפתו עד בואו למקום חפצו ותאות לבו, לפינטינה, הוא הממלא עליצות את לב המדדים לצדו. והנה הם כאן, תינוקות של בית רבן, חפשים לנפשם, ובני חורין מחדרם ורשאין לעשות ככל העולה על רוחם, הוריהם ישיני שבת שקועים בתרדמה מתוקה שירדה עליהם — והשמש, אמנם בוחנת דרכה למקום שקיעתה, אבל עודנה רחוקה מרחק רב ממנו וההרים קוראים ומזמינים את האורחים הקטנים.

היערות מולים באצבעותיהם הארוכות כארוך הארנים, והשטות קורצות בעיני התכלת, הנשקפות מבעד כפות עפאיהם מרקיע בהיר בשחק עטוף כחול עליז, הממתין בצפיה אדישית לבואה של חמת היום, החולפת חלוף ועבור בחפזון כדי להשיג במועד הקבוע לה לשקיעה מאחורי הכפים הבולטים את חודיהם באפסי הרים ושם, להיאסף בנרתיקה ולשהות בו כמחצית היממה. הילדים, באין להם די עוז להתגבר על משיכה זו למסתרי היערות האופפים את הפינטינה בעטרת צמרות איל־נותיהם. בינתיים מתפזרת החבורה הקטנה, איש איש לעברו, האחד נעלם בין השיחים וחוטא בשליפת גרגירי האודם לבין שפתיו. משנהו — נבלע בחורשת אגוזי־שועל ועובר עבירה גדולה בתלישה קטנה של אשכול ירוק ככרתי, שפירותיו הנחמדים מציצים מתוכו כאותם הגוזלות המוציאים את

ראשיהם הערומים בפי הקן. השלישי השתרע בין גבעולי הפטלים ומבריח לפיו השוקק, בזה אחר זה, את כובעי הננסים האדמדמים שטעם מתוק להם. יודעים הם, השובבים הללו שחוטאים בנפשותם הם בתורם אחרי לבבם ואחרי עיניהם ושומעים לקול יצרם הרע הקורא אליהם: תפסו, ילדים מכל הבא לידכם, חטפו ואכולו, קטף ובלוע, כי מחר אתם שבים לביתכם המשעמם, ל,חדר׳ הטורד ולרבי הזועם. מחשבת חרטה חלפה בלבם על עבירות שבידם שעברו, אמנם, דרך שינוי, כנאמר בדברי המקילין „ופתחי תשובה", התחילו מקרקרין במעיהם, או שאירע עמהם מה שאירע לעולא בבלעו בבבל ,צנא מלא תמרי דדובשא שחתכו כסכינים בבטנו׳ (תענית ט:). אדיר חפצם היה ברגעים אלה להימלט ממקום הפורענות.

ואמנם מן השמים ריחמום ומרחוק נשמע קולו של העז שבחבורה: עולים אנחנו לקוליבה של יענקל איטעס. השביל שגילה הנער הוא שבילו של הירשל התרנגול, שדרכו עולה הוא מדי בוקר להוריד את המולקין למבריאים. אפלולית צוננת נעימה יורדת עליהם, מעמיקה והולכת, ככל שהם מתקדמים לעמקי היער ומשב רוח מענגת משפשפת בכל איברי גופם. פוסעים הילדים ,פסיעה קטנה׳, כדבדר המשורר בשירת ,כל מקדש׳ הניצבת נגד עיניהם ומזהירתם על כך. אלא שהליכתם אינה לגמרי בחזקת כשרות, שהרי הזמורות היבשות שנשרו מענפי העצים מתנפצים בפסעם עליהם; עלי שלכת ואיצ־טרובלי טחב שנשתחמו מרקבון שנים, מקדמים את רגליהם השוקעות לפרקים בשלוליות שמתחת לרקבובית. מוכנים היו לתת דעתם לחזור, אלא אי שם מסתננות קרני השמש מבין ענפי העצים וזהרוריהן נראות כעין רשת ענק של קורי עכביש מצהיבים, הפרושה לרגלם ומאיימת לסבכם בחוטיה, בעטיה של השבת „שחיללוה".

אגדות יער וסיפורי־פלאים ומעשיות כשפים, שהתרחשו בין שדות יער במערותיהם וחגוי סלעיהם: שודדים וגזלנים, אוכלי אדם ונודדי תוהו, שאין להם מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא. ואפילו המזיקין ושדין ורוחות ולילין מצאו מקום במסתרי היער ותעלומותיו. צהלת עליזים שאחזתם לפני שעה קלה, רפתה קמעה ורעד חרישי נמהל בה ומתוך רגשות בלתי ברורים התחילו להתקרב זה לזה ופה ושם הועפו מבטי העינים אחורנית, כאילו נמוטו פעמיהם: מחפשים הם את הדרך חזרה. אלם היער התרפק עליהם ויהס את הדרים בו, כל החי והצומח והאדם, שאך זה צורף עליהם ורק את דופק לבם ניתן היה להאזין.

דממה פשטה בין העצים ודמי מורט עצבים נמתח על אורחיהם שבאו בצל קורתם והכל מחשה ומחריש. אולם לפתע נשתסעה הדומיה — קול ניגון נוגה המגיע מרחוק פולחתה ניגון טעון דאגות בתחילתו ורוח נכאה מלוותו, בהינשאו על גלי השקט שבקרחת היער בסופו. לפתע הוא משנה את טעמו ושאון עליזים משתפך על סביבו, בא ונח על לבם הנחרד של הנערים וממלאו חדוה וגיל — זהו קולו של יענקל איטעס העומד בעיצומו של סדרי התהלים, בסיימו ספר שני בתודה: „וברוך שם כבודו לעולם וימלא כבודו את כל הארץ, אמן ואמן"! רוח אחרת לבשה את הילדים ויכונו צעדיהם ורגלם עמדה במישור השביל המוביל למערו של יער, שלשם הדריכום פסוקי התהלים של יענקל.

במחיצתו של יעקל איטס

כעבור רגעים מספר הופיעו גם מקבלי פניהם — כת של כלבים, כלבי הרים פרועי שערות באו בריצה ובקפיצה, בנביחה וריחה, לקראת האורחים הבלתי קרואים. אולם משראו שלשלום פני הבאים — רפתה סערת רוחם ונבחתם שככה. הפכו פניהם כלפי המדרון המוליך במשופע לשטח רחב ידים, שארית חורשה שנגדעו עציה ובמקומם נטעו אהלי רועים, נגדרו קרפיפים לבקר גדרות לצאן. ריח גבינות וזבדות וניחוחי־קום ואורדה חמה עולים מתוך האוהל הגדול, מתערבים בריחות גללי צאן וצפיעי בקר מעלי סרחון אדירים, מבאיש באפם... „נחית כצאן עמך בעד משה ואהרן" יושב לו יענקל על מטות המוטות שהתקין לעצמו במו ידיו וריפדה בעשבי הרים רעננים, ואינו מסיר עיניו מספר התהלים שאוחזו בידו, עם שהוא יודע כל תהלים בע"פ, ועל כך היה מתמיה יענקל: למה לי ספר, אם אני יכול לאומרו לפי סדר פרקיו, בעוד עיני עצומות. אולם טעמו עמו לדבר, שמחמת הקריאה, האותיות מחכימות אותו ומדי פעם הוא כונס מלה־מלותיים ונותנן בבית גנזיו שבראשו.

הנה נפל לתוך פיו הפסוק: „אם תשכבון בין שפתיים, כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ" (תה׳ סח, יד) מה יכאב לבו שמתוך י"א המלים שבפסוק זה, רק שתים מהן ובין: יונה וכסף — יונה הוא הנביא שהדג בלעו חיים על קרבו וכרעיו בברחו מפני ה׳ (מניין ליענקל בקיאות זו ב,עשרים וארבע׳? — מניין! אם לא מה,עברי־טייטש׳ שבמחזור ליום הכיפורים, הוא התרגום מההפטרה שקוראין עם הערב שמש. ואולי יונתו של נח היא?! אולם אין בידו להכריע) אשר לכסף — אמנם הוא גופו אינו מצוי אצל הכסף, להוציא את אשתו, שהפרוטה מצויה בעמקי פוזמקאותיה, כי גם את ארבע מאות ה,ליאים׳ שהוא קיבלם כשכר עבור כל עונת הקיץ כולו במזומנים (חוץ מארוחותיו, סנדליו, טבקו ומקצת דברי חלב ותוצרתו) הכניסה איטא אשתו ל,קופה׳ הסרוגה ותניחם שם עד בוא הגוי ללוות אותם בריבית קצוצה.

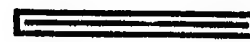
לבי, לבי לך יענקל איטעס. אלמלי היה סיפק ביד אביך וברצון מלמדיך לאלפך תורה, כי עתה הוכפל לך תענוגה של שבת! היכן, אם לא במקום נפלא זה „ישמחו השמים" הטהורים ונקיים (מאבק כרכים ודרכים) הפרושים על אדם ובהמה הרוח־שים שלווים בחיק הטבע, „תגל הארץ" בנשאה את החי והמדבר המכינים מזון מבריא לבריות; „ירעם הים ומלואו" — הם ים האילנות והתרזות, האלונים והתאשורים, האילות והשיטות, שצמרותיהם וגלי כפות עציהם הנרעמים בהיכפפם לרוח היום; „יעלוז שדי וכל אשר בו", הטה נא אזן קשבת לעלזונם; „אז ירננו כל עצי יער" איה אפוא המקום לרננת עצי יער חוץ משדה יער זה?! קרוב אתה, יענקל לדוד נעים זמירות ישראל, שמתעסק אתה בצאן, כמוהו: ממכלאות צאן לקחהו ה׳ ובמכלאות צאן אתה כלוא ומזמר את מזמורו ומאד חבל שאינך מבינם, שלולי כן היית שמח לדעת שהפסוק „אם תשכבו בין שפתים", עליך, יענקל נאמר — אתה הוא השוכב עכשיו בין שפתים שבפי דוד והם ה,משפתיים׳ שבשירת דבורה, ועוד דברים רבים ויפים היו מתגלים לך, כגון הגויים אשר בקוליבה לא נבראו אלא לשמשך ביום המנוחה, לשפות את

הקדרות ולגבן את הגבינות (כי שפתיים ושפות מצור אחד חוצבו).

עוד הפסוק „ויאכילהו מחלב חטה ומצור דבש אשביעך" בפיו — והנה חבורה צוהלת של נערי ישראל ממלאה את אוהל הרועים שיענקל שרוי בו ופרקי תהלים מסתננים מבין שיניו, „שבת שלום" גדול ורחב הדהד בין דפנות האוהל העשויות מקליפות עצי השיטות, אוהל רועים שהפך ל„אוהל יעקב", שכן הצעירים הנעימו בשיריהם והזמירות שדלגו עליהם בסעודה השניה מצאו כאן את תיקונן, בחינת „מעוות יוכל לתקון".

יענקל מזמינם לסעודה שלישית וביחד הם עושים את חשבון השעות מסעודת בשר של שבת, כדי להתיר להם מאכלי חלב. על פי מהלך השמש בשיפולי הרקיע ונטיתה לפאתי דרום מצאו שכבר יצאו שש השעות ואין חשש ש„הבשר עודנו בין שיניהם, טרם ייכרת". יענקל ערך להם שולחן דשן: ועליו לחם עשוי מקמח תירס, שנלוש בשמנת העבה ונאפה לכבוד שבת ברמץ רשפים, ששרה בו קרוב לימהמ ונפרך בעודו בכף וטעמו — כטעם לשד החמאה... המה מיטיבים לבם בפת־לחמו של יענקל, מקנחים באורדה מתוקה, שותים חלב חמוץ ישר מתוך הפיטס, גומעים את הקום הצהוב — ירקרק במקום יין ויוצאים ידי חובת „ברכה אחרונה" ב„בורא נפשות". והנה קול פעמונים מקשקש ועולה באזניהם: עדר הצאן והבקר חוזר משדות המרעה ומוכנסים למכלאה לחליבה שלישית. — חבל, אומר יענקל להם, חבל שנמנע מכם לחזות בהתגבן הגבינה בידי, עם צאת השבת אחרי ההבדלה על כוס חלב! הרואים אתם שם על ראש מדף השלבים את הגבינות העשויות ככרות־ככרות, חלקות ועגולות — לא המכונה עיגלתן ולא המרחשת החליקתן ולא המערבל גיבנן, אלא ידי זאת הימנית, היא שעשתה את כל התושיה הזאת, כי לכך הובאתי לכאן ונדמה לי שלכך נוצרתי, כי זה לי עשרים וחמש שנים שאני מפזר ב„פוזדרה" הזו את פרקי התהלים של בן ישי בית הלחמי (הלכך שרתה על הנער האמוני השכינה, שם, בשדמות בית לחם, ורוח אלוקים חיים לבשתו כדי למסור ליענקל־איטעס שירות ותשבחות, ברכות והודאות למען הפיצם בין הרים בארצות גויים על אדמה טמאה ?!).

ועתה ילדים, הגיעה שעת תשובתם לפינטיבה ושובו אלי באמצע השבוע כדי להראותכם נפלאות הפליגינה. יענקל ציוה על שני רועים לוותם ושוב התנדבו הכלבים לשמור עליהם בדרך חזרה. עם צאת השבת נכנסה החברה לפינטינה.

„אשא עיני אל ההרים" (תהלים)

ההעפלה ל„קיטרוס"

לתושבי בורשה נשקף מצד דרום מראה הוד, הדור בנופו, מרהיב עין בקסמי יפעה ומרנין בתפארתו — הרי הפיטרוס, רכסי צוקים ושלוחות צורים קרחים שיאיהם מתנש־אים עד לגובה של 2305 מ' מעל פני הים. למרגלותיו מתמתחים שטיחי שלג, הלא הם הקרחונים — שארית מעידן הקרח, הצופים פני בורשה כל ימות השנה. כוה"ש בימי הילדות העלה בדמיונו, לכשיגדל, יטול סולם ויעמידו על ראש ההר, ישעין את קצהו העליון בפאתי הרקיע המכחיל ויסק שמימה (את הרעיון, דומה, שלקח מחלומו של יעקב) המלחמה (הראשונה) שפרצה עוד בהיותו ב„חדר" וכל מוט או כלונסה שאפשר לעשות מהם סולם ואפילו הגדרות הדחויות, לא עמדו בפני מקוששי עצים להסקה, נעלמו. נדחתה התכנית ועלתה על הפרק מחדש בגדול הנער ובהמר את „חלום הסולם" לתכנית מחושבת ונו־עזת: לעלות על הפיטרוס ולכבשו.

ויהי יום השבת ובסניף „צעירי מזרחי", בשעת מתן השיעור בפרשת נח ובתיבה שעשה מעצי גופר, הזכיר המרצה לשומעי תורתו, שחלק מעץ הגופר הזה נמצא תקוע באגם שלמרגלות הר נישא זה, הצופה ומביט אלינו, מראשית השנה עד אחרית השנה. ויהי אך עברו ללימוד פרק „ברכי נפשי" — ופסוק שני מתיצב בפני החבורה, עומד הוא הפסוק ומצייר בצבעים גרפיים באותיות אשוריות מגרות: „הרים הגבוהים ליעלים, סלעים מחסה לשפנים". אמנם, יעלים ושפנים, טיבם של בעלי חיים אלה לא היה ידוע כל צרכו בבורשה, אבל הרים הגבוהים וסלעיהם, נראים בה בבהירות מהבוקר עד הערב ועד בכלל.

לפתע מפסיק ה„מגיד שיעור" את לימודו ומעיר: כלום לא ייחשב לנו לעוון שאנו בני בורשה צופים ומביטים בהר רם ונישא זה שנים על שנים ושומעים, שבתחתיתו טובל קרש שנשר מתיבת נח בימי קדמות העולם, במקוה מים הקרוי „יעזור' — כלום זאת מן החכמה מצדנו שלא ננסה את כחנו ונעפיל ונעלה עליו לתורו ולראות את צפוניו ונבדוק את ה„קרש' ולידע מה טיבו של **גופר זה?!**

מקרוב ומרחוק באים ועולים על הר זה לתהות על גבהיו ונקיקיו, סלעיו, פסגותיו וצוקיו, קרחוניו ורכסיו — ואנו יושבים כאן מתחתיו נרעדים כגמולי מחלב ונפחדים מעלות למעלה יותר מאשר להרה של איידל... הרעיון הנועז על כיבוש הפיטרוס הפרה את מחשבתם של חברי „צעירי מזרחי" ותחל לפעמם רוח מגלי נסתרות, כי המטרה ברורה היתה: גילוי ה„קרש' מתיבת נח; בשבת הבאה נקבע (בלי נדר שבת) לתכנן את המצעד ולהכינו. הנכונות גדולה היתה ולא היה נער מבין החברים שלא הודיע על רצונו להשתתף בסיור נפלא זה. בשבת השלישית הוחלט על מימוש התכנית: מחר יהיה האות הזה — ביום ראשון עולים. ליל נדודים שעבר עלי מחשש איחור, לא הניאני מלקיים את ההחלטה, אלא שבהגיעי למקום המועדה לא מצא איש. מה עשה? קם ורץ להעירם ולהקימם מרבצם — וכבר מבצבץ התירוץ מבין שיניהם: הנה עב קטנה ככף איש מטיילה ברקיע — סימן לגשם; השני — כבר השעה מאוחרת היא; השלישי — לא הרי ההליכה כהרי השיחה — אתה באמת רוצה לעלות?! וכן הרביעי וכן החמישי וכן כל המבטיחים לעלות. ככה נדחתה יציאת האכספדיציה שבוע אחר שבוע. ויהי באחת השבתות לאחר שיחת היום גמרתי בדעתי שמחר יצא נצא את בורשה ועלה נעלה ולו אף לבדי — מי לפיטרוס — אלי! דבר ההחלטה הנחושה, ועוד במוצאי שבת זו אחר ההבדלה, בקיץ של שנת השלושים ואחת, בטרם עליתי על משכבי והעיירה כמרקחה היתה: טיפוס ראשון על הפיטרוס והמטרה: גילוי הקרש מתיבתו של נח. התכונה לטיול ה„מדעי" גדול היה ולא פחות ממנה — ההכנה: נעלים מסומרות כאותן של מטפסי הרים, מכנסים קצרים, כותנות חפותת שרוולים, מכונת צילום עם סטאטיב ומלחץ אוטומאטי, תרמיל על שכם ומקל ביד.

מזל, שיציאתי מביתי החוצה בהשכמה היתה, לולא כן, לצחוק הייתי עם ציודי המוזר, שהבורשאים לא הסכינו לו (מעשה פורים בחרבוני האסיף). לתמהוני הרב מצאתי את חחברה ממתינה לי ע"י הבית: ששה בחורים אמיצי לב ונחושי רצון יצאו את ביתם בחשכת הלילה וקידמו אשמורות ואדיר חפצם לערוך את הסיור ההיסטורי ויהי מה. בשש עזבנו את גשר הפיטרוסה מאחורינו והמשכנו בכיוון רחוב הפיטרוסה, הנמשך לאורך חלקו התחתון של פלג הפיטרוסה. בבתי היהו־דים הבנויים משמאל של השביל בלטו מחלונותיהם ראשיהם של משכימי קום — אלה יורדים לגניהם לתלוש ירקות לארוחת בוקר צנועה, הגברים יצאו לעבודתם במנסרות לעשית קרשים, המצויות מחוץ לכפר והללו — הזקנים שבהם, הולכים לבית מדרשם. כאלה גם אלה, הביטו בתמהון על ששת ה„מתגברים כארי" לבושי ססגונים עם הציוד המשונה שבידי־הם. (למען הגדיל את הרושם חולק הציור בין הצוות, חברי האכספדיציה: זה נשא מצלמה וזה החזיק בסטטיב, אחד נתכבד בנשיאת הגזוזות עם טבלאות הצילום ואחר כיתף את תיק המזון וכיו"ב) והנידו ראשם בתנועת צער ופקפוק: השם יודע אם הבחורים היפים הללו התפללו שחרית טרם צאתם לדרכם. משם יצאה השיירה ונכנסה לכפר המיושב גויים משני עברי השביל. כלבי הכפר קיבלו את פני המטיי־לים בנבחת בוקר רעשני, שלקולם יצאו האכרים ובירכום בהסרת הכובע בראותם אותם כראות פני אדונים שלא מן המקום, ממצרו של משעול הכפר יצאנו למרחב שבילי השדות ונעבור, אובדי דרך בין כרים זרועים שבולת שועל ושדות מרעה לבהמות בית. בהגיעם לחגורת היער המקיפה את שולי ההר כזר ענק מסביב לרכרכובו עברה כבר השעה השמינית.

צנת בוקר משיבת נפש טפחה על פנינו וצפורי רון מזמרות את שירת ההלל שלה. היער הניצב בפנינו כחומה ירוקה שולח לעברנו המיה חרישית נעימה ועריבה לאוזן, מושכת ומפתה וגוררנו לבוא בסוד אפלוליתו. ריחות ארנים ואשוחים ושלכת עלים ומפלת ענפים ונשורת טרפים מקבלים אותנו בסבר יערות ניחוחי. חיות קטנות ארוכות זנב וזריזות (השפנים הם המבקשים את סלעי מחסיהם?) מקפצות בדילוג

מאילן למשנהו חיות גדולות עטורות סעיפי קרנים חולפות בחיפזון (היעלים הם הנחפזים ל„הרים הגבוהים״ ? !) צפצוף בעלי כנף יפי הנוצה מתמזג עם שכשוך מימי הפלגים הפול־חים את קרקע היער בסתר עלי רקב וצרורות מכוסי איזוב ירקרק ואצים במורד, בקול המית דכים ומצטרפים יחד למק־הלת אדירים, המשרה עלינו חגיגיות יערית ומצהלות הבריאה ורגשי עליצות ופחדי ילדות מתעוררים בנו, בזכרנו את מעשיות הסבתא וסיפורי החלחלה שסיפרו ב„חדר״ עם הדמ־דומים בין השמשות, לאורו של ירח פגום השט לו בינות כוכבים זערערים מצניעי נצנוץ.

אגדות מסתוריות, מסמרות שער: על גזלנים שמתהלכים היו במקומות כאלה ביערות באפילת מסתרם, על אוכלי אדם, שעין אחת להם במצחם ואומללי אנוש שנפלו בקרב ולא הובאו לקבר ישראל ועדיין הם משוטטים ב„עולם התוהו״ ומבקשים „תיקון״ לנשמתם. אילמים ודמומים הם עוברים ליד הרועים באהליהם ומביאים יראה ורעד בעצמותם. על „קרש׳ שנשמט מתיבת בנו למך, בטלטלת המבול ומעוף עודנו בתחתית האגם שאינו רחוק מכאן. על נערות היער („פאטעפאדורא״ בלשון הגויים) משונות הצורה שפרעות ראשן אימה ועיניהן — חיל ורעדה. עשתרות הצאן ועדרי הבקר שנראו רובצים בין שפתים במערי היער, במכלאותיהם, הפיגו קמעה את חרדת נפשנו ולפתע — גל של נגוהות ורצי כסף זהרו, שטף ועבר עלינו. האורה שטפתנו — היער הגיע לקצו, נגוזו הרהורי הפחד הטמיר בחביון הלב של עוברי יער רוחש חיות למיניהן. נשמנו לרווחה, כי ביעותיו כבר מאחורינו. אחרי שעתים של שיטוט בין עצים ושיחים, נתונים אנו במרחב פראי ופלאי, דל דשא, שסלעים וטרשים פרשו את ממשלתם עליו, זר ומתנכר לבאים בין אבניו ולולא פלג הפיטרוסה מודעתנו, המכשכש את מימיו בחלקו העליון היינו חוזרים על עקבותינו. אלא הוא שזירזנו להצטרף לשטפו ולעלות ישירות בכיוון הפוך, למקום צאתו. מפל מים קטן מודיע שמטרתנו קרובה. טיפוס קל במעלה הגבעה — והאגם הנכסף והנערג שטוח בפנינו, נוצץ ומבריק כברק הכסף בטס הבדולה...

עינינו נלכדות במראות הפלא הפזורים כאן בשפע: מים והרים, נפילי־סלעים וענקי־צוקים, קרחונים מימות עולם ומדבר פרא מקדמי אנוש. הרהור ראשון נח על ה„קרש״ המבצבץ ובולט מתוך ה„יעזור״, בקצהו אנו מתקרבים אליו ולפנינו סלע מתחדד בראשו ומתרחב ככל שהוא יורד וננעץ בקרקע האגם ומתמזג אתה. משמע שבראות קרש עץ הגופר שנשתייר בודד בממלכת האבנים שהקיפוהו מכל צד, ביקש רחמים על עצמו ויהי כאחת מהן — ויתאבן (כמעשה באשתו של לוט שהיתה בסביבת ים המלח ש„גפרית ומלח שרפה כל ארצה״ — לנציב מלח).

בביקור הבא נתכבדו הקרחונים השרידים אשר שרדו בכרפתים מתקופת הקרח הנורא: גוש מן החומר המימי המוצק נתלש והועמס על שכמו של ראש צוות ה„כובשים״, שהעלהו בשחיה על הקרש המאובן, המים קרים היו שבעתים ממי המקוה הקר בחדשי החורף, בו טבל אדם זה את גופו כל יום שני וחמישי באשמורת הבוקר... המצלמה הופעלה ותמונה נצטיירה: נער עירום כיום היולדו (כנח בשכרותו) ניצב על נציב אבן ועל ראשו — גביש קרח, באמצעיתה של „עין ימים״ קדומה שנשתכחה ממימי המבול, בחיקו של הפיטרוס.

בתום החלק הראשון של ה„כיבוש״ הוחוור לנו שעוד רבה היא הדרך עד לפסגת ההר. גושי סלעים אימתניים ועמודי אבן שגובהה רפאים גבהם, נערמים לערימת טרשי מגור וזוקפים קומתם עד לשיאים דמויי־חודי — חרבות הנועצים להבם בבשר הרקיע. שמה שומה עלינו להגיע... היצלח בידנו ? ! סימני עיפות ורצון רופף עולים על פני אמיצי הרוח, חלוצים המטפסים מבני בורשה היהודית, שלפני מספר שעות קראו כבן יפונה בשעתו: „עלה נעלה וכבשנו !״ תורה של המנוחה הגיעה. התפרסנו מסביב לאבן שטוחה שכעין טבלה שנפרדה ממנה מחמת שני הזמן, בחילופי קור וחום, נגסו בה, שנשתיי־רה מונחת תחתיה. עליה הנחנו את מאכלינו וערכנו סעודה חגיגית לכבוד המאורע, שעדיין הוא בעיצומו, בעוד חמשת המעפילים מיטיבים לבם במנת מזונם הצנועה, פרש לו מדריכם הצעיר לקרן זוית ורשם שיר, שהגהו בלכתו בדרך לאתר מורחק זה. את המכתם הוא מקדיש למוצאו מבין הבאים אחרי הראשו־נים, שפתחו את הדרך לסיורים נוספים ויש להמריץ ע״כ את בני הנעורים וגם הבנות במשמע.

אשר יוגרנו בא לנו: ארבעה מבין ששת מרהיבי עוז הודיעו „בצער רב״, שלדעתם הושגה המטרה — באו ראו וכבשו. אשר לעליה לפסגה — קודם כל פסגות הרבה ישנן שם ואי אפשר לדלג על ההרים ולקפץ על הגבעות אחרי עמל כה רב. ושנית — אין לדבר סוף — עולים ומגלים עליה חדשה גבוהה מקודמתה ואנו — אנה אנו באים ובבית יתחילו דואגים לנו. הפצרותיו של מדריכם נפלו על אוזנים אטומות. הפרידה נרגשת היתה. ארבעה התחילו לרדת והשנים הנותרים (השני: שמעונוביץ) הכינו עצמם לעלות — והיכן ? הבחירה נפלה על אחד הערוצים זרוע צרורות וחלוקי אבנים שהקשו על ההליכה וההתקדמות כלפי מעלה הואטה, כי כל מקום שדרכה רגלנו עליו, התחילו האבנים להידרדר במורד ונמוטו פעמינו. החלפנו את כפות רגלינו בברכינו וכך דמינו להתקדם בכריעה וקריסה אולם דרדור לוחות האבן מתחתינו לא פסק. משנוכחנו שבמצב זה אם יימשך, ניסחב גם אנו חזרה למקום שמשם יצאנו — עברנו לשלב השלישי של הכניעה להר, (טרם כיבושו) להש־תחויה: התמתחנו בפישוט ידים ורגלים, זחלנו על בטן, משוך וגרור רגלינו. שכבנו חליפות אפרקדן ומתחתינו צורי אבן מנופצות מתגלגלות במורד, אבל קבענו בשמחה שאכן עולים אנחנו שהרי „עין ימים״ שנטשנוה שם למטה, צופיה אלינו ממרחקים, שולחת לנו ברכת שלום ועידוד בלשון האבן שלה, היא ה„קרש״ ומחייכת בבבואת שמש זהב הטובלת במימיה טבילה אחרונה טרם תבוא במחבא הרים.

להפתעתנו הגדולה חשנו לפתע שראשינו ההולכים חלוץ לפני יתר איברי גופנו בטיפוס הרים משונה ומגוחך זה, נשתיי־רו תלויים מעל צוארינו באין משען אבנים תחתם הרימונום והפנינום לאחור כדי לעמוד על סיבת השינוי התמוה שחל בהליכה, (ההפוכה מזו של הנחש הקדמוני הגחינה). שמחה מהולה בפחד שטפה עלינו. — שמחה למפרע, משנתברר לנו שהגענו לקצה גבולו של הטיול המיגע, שאותו צור משופע שעליו גררנו את עצמנו סיים את תפקידו; פחד — שאלמלא עצרנו בסחיבתנו והיינו מדחיפים את עצמנו שנים־שלושה

טפחים קדימה — תהום פעורת פה היתה ממתינה לנו שם למטה וגורלנו היה כגורל רבים ממטפסי־הרים אומללים ואפילו עץ סמל „שתי־וערב" לא היה מודיע כמקובל באלפים, על אסון מחריד שאירע במקום זה שהפעם לא כרגיל המטפסים יהודים היו אלא שעלינו אמר דוד המלך בנבואתו: „שומר פתאים ה'..." (תהלים קטז, ו) (כיון שזה דבר ש„דשו ביה רבים" (שבת קכט) הואיל ורבים נתנו לבם לטיול זה וציפו לתוצאו־תיו).

ראשית מעשינו היה יישור העקמימיות שבגוף שנתקמט ונתפתל, חילוץ עצמות של ממש, עצמות שאם לא נשתברו ויצאו מחוליותיהן ממקום קביעותן בודאי נתפקקו. סיור המקום והיצוץ על צפונותיו, מי יגלה מסוה התמים מעיניכם, בני ילדות טהורה — וקמתם וראיתם שלאותו סולם שחלמתם והתאויתם להציבו בראש צורים ולעלות בשלביו וזהרי רקיע, מה ידאב לבי לאמור לכם שאפילו מדרך כף רגל למוטותיו מתחת ומשען לראשיה ממעל אין, שהמרחק בין שמים וארץ לא התקצר ובעינו עומד (כנאמר במס' פסחים) אין כאן שיא הר כי אם שיאים למאות, יער של צורי־חלמיש שחומים ואבני חכליליות מפוצלות ושיש אדמדם, עפרות זהב מצהיב שקו־עים בטרשי העמודים המתרוממים מעומק מבעית, המוטל בחשכת מצולות וחודיהם מזדקרים כראשי מגדלים ואין קצה לסעיפי הסלעים הנאחזים כאדני חומה בצורה, המקיפה ממלכת אבנים בהדר גאונה ושם באפסי שרשרת רכסים זוקף קומתו הר נישא ונשגב שגיא גובה, אחי תאומו של הקיטרוס שמסרב להיקרא בשם אחר, מתיקר ומתפאר בגבישי הזהב שבמכרותיו השולח את עפרותיו המנצנצים דורון לבתו היחידה של אחיו ששמה בורשה...

נפעמים ונסערים עומדים שני המעפילים, שבהיסח הדעת כבשו מלוכה אדירה המוטלת נצוחה לרגליהם, זו עולם הדממה, נוף קדומים פראי נורא הוד — ואינם יודעים כיצד לפתור חידת פלאים שנטלה מקומו של חלום נעורים שגז חיש ויעוף... נבעתים ונחפזים הם מפנים את ראשם ממחזה כביר תעצומות זה ומשאירים את קרני השמש השוקעת ואובדת בערפלי זוהר אחרון ואורם הקלוש מאחוריהם ופונים ומבקשים את משקע הצרורות שהחליפו עצמם עליהם בעלותם כדי לשוב ולהתגלגל במורד, לגלוש ולבוא לאחיהם המצפים להם שם מטה, בעולם החי ומדבר, בבורשה הנשקפת אליהם ממרחקים בגגות בתיה האדומים והשחומים. מלאכת הכיבוש נשלמה וזכרה הוטמן בחיק סלע, בצלע ההר.

ואלה הם דבריו של משורר עלום על מפעל נועז זה:

בָּרוּךְ בּוֹאֲכֶם, מַעְפִּילֵי קִיטְרוֹסָה
בְּאֵר קֶדֶם חֲפַרְתֶּם – שְׁתוּ נָא מִכּוֹסָהּ
הַמַּיִם הֵם קָרִים – אִם חַם הוּא הָרֶגֶשׁ
וְנִפְלָא בִּמְרוֹמִים עִם בּוֹרְאוֹ הַפֶּגֶשׁ.

רוּחוֹ שֶׁל סִינַי בְּיוֹם „דִּבְּרוֹת" וְ„לוּחוֹת"
וִידֵי מֹשֶׁה הַכְּבֵדוֹת, מוֹלִכֵם שְׁלוּחוֹת;
כָּמוֹכֶם – כְּכוֹבְשֵׁי „אֶבֶרֶסְט" וּ„מוֹן־בְּלָן"
כִּי בָּאתֶם בְּסוֹד אֵ־ל בַּגְּבָהִים יִתְלוֹנָן

מִתֵּבָתְךָ נֹחַ, לֹא שָׁאַר מְאוּמָה
בִּלְתִּי אִם הַקֶּרֶשׁ בַּיַּמָּה הַקְּדוּמָה
אוּלָם בְּנֵי שֵׁם בְּנָךְ דּוֹרְשִׁים בִּשְׁלוֹמָהּ
קוֹרְאִים פָּרָשַׁת „נֹחַ" וּפוֹנִים דָּרוֹמָה

שָׂרִיד דַּל מִמַּבּוּל מַזְכֶּרֶת שֶׁטְּרָשָׁה
בְּחֵיק הַר הַפִּיטְרוֹס הַחוֹסֶה עַל בּוֹרְשָׁה.
שִׁיר זֶה קֹדֶשׁ לְבַת־אוֹ־בֶן־נְעוּרִים
לָרִאשׁוֹן שֶׁיַּגְלוֹ עַל אַחַד הַצּוּרִים.

455
כַּף רָחֵל מְטִיפָה
אֲמָרוֹת תּוֹכָחוֹת
וְחָכְמָה הַרְעִיפָה
מְהוּלָה אֲנָחוֹת.

הֲזֹאת שֵׂיבָה בְּרוּכָה –
אוֹ סְתָם נִיב מְלִיצָה?!
לְעֵינָהּ הַדְּלוּחָה
סוֹד חַיִּים מְצִיצָה...

וַיְהִי כְּטוֹב לִבָּהּ, כִּי הִזְהִיר אֶשְׁנַבָּהּ
וַתַּחַז בַּעֲדוֹ חֶמְדּוֹת אֶרֶץ רַבָּה
מִפְלְאוֹת בּוֹרְשָׁה וּפִיטְרוֹס מִשְׂגַּבָּהּ
וַתֵּרֶא מוֹטִיל בַּמִּטָּה מְמוּלָּהּ
וַתַּחְמֹד לָהּ לָצוֹן וַיִּזַּל מִלְמוּלָהּ:
בְּלֶכְתִּי מֵעִמָּךְ, בְּבוֹא יוֹם הַגְּאֻלָּה

קוּם וְאֵרַשְׂתָּ לְּךָ אֶת פֵּייגָה לְאִשָּׁה.
וְכִבְּסָה לְךָ בֶּגֶד וְכֻתֹּנֶת לִלְבִישָׁה.
וְסָעֲדָה לִבְּךָ בְּמָרָק וְקוֹלִישָׁה...

וּלְגִימָה חֲרִיפָה מִיֵּין תִּשְׁעִים וָשֵׁשׁ...
(זֶה מִסְפַּר יָמֶיהָ וְשֶׁל מַשְׁקֵה הָאֵשׁ)
תַּכְלִית חַיִּים אַחֶרֶת לְרָחֵל אֵין יֵשׁ.
— — — — — — — — — — — — — — — —
מוֹטִיל לֹא כָּנַס אֶת פֵּייגָה לְרַעְיָה
לְיָמִים עוֹד שִׁבְעָה, וּלְרָחֵל עֵת חַיָּה –
תַּם חֶלְדָּהּ בְּתֵבֵל וְאֵין שׁוֹאֵל לָהּ – אַיֶּהָ?!?
— — — — — — — — — — — — — — — —
גַּם מוֹטִיל נִלְוָה עִמָּהּ לִשְׁמֵי־שְׁמַיָּא.

מַה מּוּסָר וְהַשֵּׂכֶל קָבוּעַ בַּכְּתָחִים? –
הַטּוֹבוֹת שֶׁעָשׂוּ עִם עוֹבְרֵי דְּרָכִים:
בְּשֶׁעָסוּל שָׁם אוֹכְלִים וְשׁוֹתִים וְנָחִים –
זָכוּ בִּימֵי זִקְנָה לֹא הָיוּ מֻשְׁלָכִים:
מַתֵּי־חֶסֶד סְעָדוּם נְזִידֵי מֶרְקָחִים.
וּפֵייגָה מַה שְּׂכָרָהּ? שְׁיָרֵי זְבָחִים,
הִקְרִיבוּ לַקְּרֵבִים לְחַיֵּי נְצָחִים.
לָהּ פְּרוּרֵי כֵּרָתָם מַעֲדַנֵּי מְלָכִים.

בְּעַד תֵּבָה לִשְׁכִיבָה צְעָדֶיהָ נִכְרָכִים
לְמִטּוֹת הַקְּשִׁישִׁים בְּלֵילוֹת נֶאֱלָחִים.
בִּימֵי חֹל וּמוֹעֵד בַּסֻּכּוֹת בַּ„פְּסָחִים"
מִי יִתְמֹךְ בְּפֵייגָה בְּבֹא עֵת הַפְּלָחִים?
הֵם שַׂרְפֵי הַמָּוְתָה מְכִינֵי הָרְצָחִים
לְפֵיגָה בֵּין שׁוֹטִים וַחֲכָמִים נִדָּחִים,
שֶׁבְּלָעָם הַכִּבְשָׁן וְקָלָם רוּחִים...

כי קנאה חמת גבר (משלי ו, לד).

„המספר לשון הרע — הורג שלשה: האומרו, והמקבלו ומי שנאמר עליו" (ערכין טו:)

שתי משפחות היו בבורשה, שמרחק של קילומטר הפריד ביניהן. אחת מהן התיקרה ברכושה — ובת היתה להם, ואחת — שהסבא עגלון היה מעגלוני היחס, (שלא עגלה נושאת עצים נגררת ע"י סוסיו כי אם כרכרה מרקדה — „פיאקר" — הובילה נוסעים לרכבת וממנה). לבנו היה בן תלמיד ישיבה. התורה שבידי האחרון איזנה את לשון המאזנים בין שתי המשפחות (שלכאורה „בלתי שוות" היו) והשדכנים קראו „בת פלוני לפלוני" והוריהם אמרו לדבק „טוב"!

משעברו חדשים מספר מיום שהחתן דנן העניק לכלתו את טבעת הקידושין וראה שאכן הגיע הקץ לימי הבחרות הטובים וכלתה עונתן של חטאות נעורים המותרות — התחיל לקנא בעמיתיו, שעדיין לא נתכתתה כוס של ברכה בעקבי מנעליהם ועודם חיים חיי בני חורין, שקועים במעשה נערות — ויחל להוכיחם על פניהם, כדי לקיים את ה„עשה" של „הוכח תוכיח" — ולא להיכשל בלאו של „ולא תשא עליו חטא". חבריו שהכירוהו, שגם עליו לא עברו ימי בחורותיו בטוהר דרכי מוסר, כיוסף הצדיק בשעתו, השיבו לו את תוכחתו בלגלוג ובביטול.

ויהי כאשר ראה ה„מגיד מוסר" (כאלה רבים היו בבורשה) שלא תהא תפארתו על הדרך עם הבנים — ויפן לבנות, ולא לבנות עצמן, אלא לאבות הבנות, כי הללו, השותפים לדבר עבירה (שיחה עם בחורים, שחוק ופגישות בשעת טיול וכיו"ב כי כל זה הרגיזוהו עד תהום נפשו) — ויצא ויבא את דבתן רעה אל אביהן: ראה, אתה מתעטף בטליתך מעל לקדקדך ולפיכך אינך רואה במעשה בתך, מעשים אשר לא עשתה שרה אמנו. מה שעשתה אותה בת לא ידע לפרט — וידום. ויהי כאשר ראה שלעזו על בנות ישראל בבורשה לא עשה את שליחתו, שם בה' מבטחו שהקרה יקרה לפניו איזה מקרה לא טהור. וישמור את הדבר בלבו. המקרה לא בושש לבוא, אימתי? בימי מעללי הגבורה: בעליה לפסגת הפיטרוס...

אותו ערב שלאחרי צאת ששת הבחורים למסעם — התעו־ררות רבה היתה בבורשה, עינים תמהות ושפתיים מצייצות נתלוו להשתוממות על עוז רוחם של בחורי בורשה, לקום ולעלות ולגלות דברים נפלאים שאנחנו רק שמענו עליהם והם עשו זאת בפועל, שבתוך כך הספיקו ארבעת החוזרים להגדיל ולהאדיר מפעלות כבירים של נועזים אלה וישיתו עליהם תשבחות כהנה וכהנה. דעה אחרת הובעה בזה המעמד — מה, עזי נפש הם הללו?! עזי פנים המה: מי שלח אותם? כלום צריכים לראות את הקרש ולהיוכח במציאותו? — ואם לאו — לא מאמינים? ומה גילו — יום אתמול כי יעבור אפיקור־סים גמורים ר"ל! שמעו והיתמהו: הקרש אינו של עץ כי אם של אבן — והיכן התורה שכתבה: „עשה לך תיבת עצי גופר"!? והיכן השנים הגבורים עצמם?

אותו ערב לא מיהרו בני בורשה לעלות על מטתם. כתות כתות מבני הנוער התפזרו וחכו לפתח כל מוצאיו ומובאיו של הקיטרוס לקבל את פני הבאים. החרדה שחרדו לקראתם גדולה היתה. אולי בדומה לעליתם של הילארי וטנסינג על ה„אברסט". עשרים ושתים שנה אחר כיבוש הפיטרוס. משעברו רוב שעות הערב התחילו דואגים לשלומם אולם קרוב לחצות נפוצה הבשורה המשמחת, שהשנים הגיעו, ברדתם לאזור התחנה; תחום של ארבע פרסאות הבדיל בין נקודת היציאה והחזרה — והטעם: ברדתם מהפסגה סטו קצת מערבה ונוצרה הצלע הימנית, שהוליכה מהקדקד עד זוית המשולש, שבסיסו משתרע לכל ארכה של בורשה. בקבלת הפנים הסוערת שנערכה לשנים הודיע ראש הצוות שמעשה תקפו של טיול זה יסופר בשיחה מיוחדת בסניף התנועה ולבנות, שאף הן היו באותו מעמד, הוגד, ששיר חובר למעפילים הבאים וכל מוצאו הראשון יזכה בו. למחרתו הופיעה כת של בחורות בביתו של „כובש הפסגה" והודעה בפיהן: „הננו ועלינו!" — תנה לנו הדרכה נכונה ונצא בעקבות גילוייך ונמלא אחריך ומטרה נוספת לנו — גילוי השיר...

מיד ניגשו לעבודה, תכנית לקוי הליכה נרשמה בקפדנות באין מפה נשים הבודקות בתלבושתן לא בישו את הרגלן וכשהתיצבה כת המטיילות בבוקר לא עבות אחד לנקודת המוצא, הפליאו בטעמן הטוב את מדריכן בתלבשתן הססגונית ובעיקר בציודן השלם ומחושב, כתיירים מלידה. מספרן היה פי שנים ממספר קודמיהן. החבורה החביבה, יציאתה למסע ההרפתקנות הראשונה שלה הונצחה ע"י המצלמה (הצילום אבד). בהגיען לאגם הקרחונים החלו בחיפוש אחרי השיר ולא מצאוהו עגמה עליהן רוחן ולא המשיכו עד הפיסגה. בשובן באותו דרך שיצאו בעקבות הבנים עברו ליד מכלאות צאן ובקר ונתכבדו בגבינה מידי היהודי הממונה על כשרותה ובמטות — ע"י הגויים, מטות עשויים משיירי ענפי אשוחים וציורי נוי חקוקים עליהם. בשעות בין השמשות שבו בנות חמודות ואמיצות אלה, נשות החיל שבבנות בורשה, ירדו מן ההרים ועברו את הגשר, בגשר יצאו ובגשר שבו. בצאת היהודים מבית המדרש לעת ה„מנחה ומעריב" „מדי חודש" — והנה לקראתם צועדת סיעה של בנות יהודיות לבושות לא כבכל הימים, פרועות שער, אבק על לבושיהן וטיט ורפש על מנעליהן ומקלותיהן בידיהן ויראו את מראיהן כמראה בנות הגויים היורדות מן ההרים בימי אידיהם... וירע הדבר בעיני היהודים מאד.

מקנא קנאת בני-נוער

אדם אחד שעמד מן הצד (ההוא ששמר את עברתו לבני הנוער בלבו) ראה בשוב הבנות מהסיור, שזופות פנים ומאובקות שער, שמלותן חגורות ומקלותן בידם — וכל מראיהן כמראה „שיקצות" הכפרים, העלה חיוך מרושע על שפתיו ויתן עיניו באחת העוברת „חלוץ" לפני המחנה של העלמות פרועות השער. (שאביה קל להיסות ונח לכעוס) והנערה נאה ופיקחית, משכלת וטובת לב, השבה עתה מטיול גדוש רשמים נפלאים וחדורה רגשי מעשים שלא ידעתם עד הלום. על אותה נערה כיון האברך „דק הרגש" את חציו, כי בה בחר להעלותה קרבן לתככי־נפשו ולתוכחתו הנכזבה והכוזבה. הבנות שבו אשה לבית אמה ותרחצנה ותאכלנה ותקראנה את שמע ותעלינה על משכבן בלב גדוש חויות עריבות ושנתן נעמה להן.

ויהי בבוקר, בשעת תפלת שחרית, קם הקנא וניגש לאבי הנערה שעמד בתפלתו עטוף טלית ומעוטר תפיליו ויחל במלאכת ההסתה: גירוי יצרים פרוע לשמצה וזהמת

מזימה והחשדה במעשים אשר לא כן, על בתו יעלת החן, יצק לתוך אזניו של אבא והרתיח את דמו. המופת קם נסער ונרעש ומרותח כתנור בוערה, מסיר את טליתו, חולץ את תפליו, (שמרוב בהלה הקדים את המאוחר) עוד לפני גמר תפלתו, רץ הביתה תופס בגזר עץ ומטיח בבתו בעודה בשנתה המתוק, ללא הבחנה, בכל חלקי גופה, כאילו עברה עבירה שאין לה כפרה.

התגובה למעשה אוילת ומרושע זה לא איחרה לבוא, שבשמוע חבריה על עשיית הדין בחברתם, שנפלה קרבן להסתה שפלה, היתה ראשית דרכם לבוא ו,לחלק שבחים' לאבי המוכה ויושיבוהו בין חברת הסכלים והפתאים המא־מינים לכל דבר ומשחת רחמיו מיוצאת חלציו. ו,בעל דבר' עצמו? — לא היה חטא ועוון ופשע וחטאה שלא כירכוכהו בהם, כיתרוהו בעבירות כעכנאי ולא היתה שפחה מפינטינה עד מוסיפף שלא החשידוהו בה. כמעט שהיה בכל רע והתחילו משוחחים על גירושים... לולא הם, הנוקמים עצמם, שנחלצו להגנת חברתם, שנכמרו רחמיהם על אשת הנזוף המסכנה, שבאו והסבירו להוריה (ללא בטל את העבירות שהטיחו בפניו) של חתנם ,,בעל הלשון" שאלה הם ,,חטאת נעורים", שכולנו לכודים ברשתה — היתה משפחה נעקרת מישראל. נתרצו זה לזו, נסו החשדות והשלום הושב על כנו והזוג — כולו ממתקים וכולו מחמדים. ואברך חרוץ לשון הלז? מאותו יום ואילך חתם פיו ויכבוש לשונו ויצא ידי חבת קנאתו בחיוך נסתר בין סדקי שפתיו ומשתף עצמו בסתר חמדתו בתענוגי בני הנוער שלוחי הרסן, כביכול, העושים בבורשה, מכח דמיונו, כל מה שלבם חפץ.

גמילות חסדים

,,שמרים למצות..."

,,חרש שוטה וקטן — לאו בני שליחות ניתהו"
(מע. כא.)

בא"ח הלכות פסח, סי' תס"א פוסק הרמ"א בסעיף ה': מצה שנכפלה בתנור... אוסרים אותה. ל,,כפולות" הללו עינינו תלויות היו בהיותנו מגישים את המצות משולחן ה,,גלגול" עד המרדה שבידי האופה. ברדותו מצה שנתכפלה בצדה היה קוטפה, מחזיר את השאר לתנור לגמר האפיה ואת ה,,כפילה" חילק כפרס עבור הגשה נכונה. אכן את הכפולה ,,אוסרים אותה תוך הפסח", אבל לפני הפסח — היא מאכל־עריבות לרעבי הילדים. אלה משכימי קום בשני השבועות, שאופין בהם את המצות ויוצאים למלאכתם טרם בא אוכל אל פיהם. קבלן האפיה נמצא נשכר על ידם, שכן פרחחים אלה אינם בין נוטלי שכר, כי משכורתם השלימה היא מצה שבורה, כי האופה, אם בעל נפש הוא ורוחו טובה עליו, מושיט לילד גם את חלק המצה שלא נכפל. אעפי"כ כרבות משרתי חנם בבית המצות, חובלים תחבולות היאך להיפטר מהם ואחת התחבולות היא הטלת שליחות אל מחוץ לבית והבטוחה ומנוסה שבהן — היא לילך ולקנות... ,,שמרים של פסח" עבור המצות...

שליחות כזאת קסמה מאד לאדם זה, בהיותו נער חומד בלבבו את ה,,כפולות", שהבטיחו לתת לו בהביאו את השמ־רים המיוחלים, שהרי מעכבים הם את אפית המצות... ויהי היום וימלאו את ידו בפרוטה וישלחוהו: לכה וקנה שמרים של פסח והיה בהביאך אותם תבוא על שכרך ב,,כפולות" המונחות בירכתי התנור. לא יקשה לנו לשער את דרכו הצלחה בקניה זאת. החנוני הראשון, רחבו פתחי פיו בחיוך מאופק ויפנהו לשכנו ושכנו — לשכנו. זה כולא את צחוקו בשפתיו וכפשע בינו לבין ההתפקעות וזה — מחניקו בגרונו שלא יפרוץ החוצה כפרץ מים. הצד השוה שבהם שאיש אינו מגיד לתינוק שמשטים בו. אחד אף הרשיע לומר לו, שלחנם הוא מייגע את רגליו לכתתן מחנות לחנות, כי סחורה זו מצויה רק אצל חנוני פלוני, שחנותו בקצה בורשה תשכון. דרך הייסורים שלו הוליכתו לאיש וירא — כי אין איש וישב לבית המאפה ולא מצא את משלחו.

משם חזר הביתה ויספר בו את כל המוצאות אותו. אז קם אביו ויוציא את החומש ויקרא לפני בנו את הפסוקים: את פירושו של ,שאור' — ,הייוון' כלומר שמרים... רוצה ,ולא יראה לך חמץ ולא ייראה לך שאור' — היודע אתה אתה בעוד פסוק? — הריהו לפניך: ,כל מחמצת לא תאכלו' — כלום לא הבנת מדעתך ש,שמרים' הם הביטוי החריף והחמור ביותר לחמץ בפסח. פיתוך־ותופת. להבא אל תהי אץ להאמין לכל מה שיגידו לך.

למחרת היום התייצב בחור זה כפעם בפעם, כמטחוי מרדה מהתנור המחזיר את להטו אל פניו — ועיניו אל הכפולה הטריה המציצה אליו בשבע עינים. אותו יום לא נבחר שוב לשליח מצוה וכת הליצנים עברו להקיף קרבן חדש ולהפילו ברשתם. אז קם הנער בעל הנסיון וצעק לעבר המתפתה: אל תשים לבך אליהם, כי להכשילך הם אומרים, אתה תמצא למצות, שמרים / כאשר המתים יקומו מקברים / והמים יעלו להרים / ובבורשה יינבאו נערות ונערים / קחו מוסר השכל ומישרים / חדלו לכם ממצת בסרים / אכלו כישות וגזרים / צנונות ובצלים נבחרים / ושאר ירקות הנאגרים / מתלמי אמא הישרים / עד בוא לילות ה,,סדרים" / מצות תאכלו הרי הרים / ברחבות ולא במצרים / קחו עמכם דברים / פתאים, היו לגברים! /

ילדי ישראל מדושני עונג מכל ענין משמח

שמחה היתה בורשה ומשמחת את הדרים עליה, כגדולים — כקטנים. הללו ששו בעתות ששון ושמחו בחלקם. למעלה מהם הפעוטות והם ילדי החדרים — הכל הביא שמחה בלבם ותגל נפשם: במרחבי השדות מדשיאי דשאם המוריקים בימות החמה ושלגי החורף וחלקת הקרח בימות הגשמים, ברחיצה בנהר וטבילה במקוה, בפרוס ימי השיחרור מהחדר ובעונת אפיית המצות, קודם הפסח. גם בהימלטם ממגע רצועת רבם עלזה רוחם; מקיטוף דובדבנים בחדשי האביב וגניבת אגסים מגן הגלח בשבועות הסתו, מזכייה בכיס כפתורים וקופסת מלאה חרצני חרוב, מפנס שהותקן מנייר משומן שהאיר להם שבתם בבית הרבי — הכל נעם וערב וחידה את פניהם בגילת ורנן. בכל מקום מפנות הקסם של בורשה נתקבלו בסבר פנים יפות: עצי סרק הושיטו להם את בדיהם עתירי העלווה, למחסה בלחשם: בואו חסו בצלנו מחום השמש ואילו אילני את הדרך לחדר וממנו לביתם, בלילות כסלו וטבת בהאריכם מאכל הרכינו את ענפיהם כבדי הפרי לאמור: שאו ידיכם קודש, ילדים, טלו וברכו על פירותינו בל תעברו על הפסוק — ,,לה' הארץ ומלואה" — יערב לכם ויבוסם לכם.

„ומלא בתיכם אחים ושעירים ירקדו שם"

פגישה עם מלך השדים

ברם מקומות אחרים היו בבורשה שלא הרגינו את הקטנים בעברם על פניהם ומנעו עצמם מבוא בקרבתם מחמת אימה נסתרת וטמירה שפשטה מהם ושטפה את גוום הרך והרגיש והכניס רעדה בעצמותיהם. ליוצאי בורשה זכורים כמה מהם, מימי־ילדותם, והם המקומות שה„נישט־גוטע" (לא טובים) נאחזו בהם, שהרי גם בורשה לא נוקתה מהב־ריות, שיצרם הבורא בערב שבת בין השמשות, בכלותו את מלאכתו אשר ברא לעשות. כל מיני מזיקין ושדין ורוחין ולילין וכתות של ליצנין מרפרפים היו במקומות ה„לא־טהורים" ובמבואות המטונפים וגם „מתים" נוספו עליהם, הללו הם אלה שעבקו חיים, שלא באו אל „מנוחה נכונה" ושוטטו בסמטאותיה והנשמות הערטילאיות העולות בחלונות ומבקשות תיקון...

טחנת מים לתושבי החלק העליון, כיהודים—כגויים, נקבעה בקדמות בורשה מול בתי־משפחת יעקב מנדיל המלמד: יש אומרים שעוד מלפני „תקופת קושוט". משהת־חילו המים מתרבים והמטחינים מתמעטים — נדמה הטחנה ונזנחה מבעליה. משראו המים שאין אדונים לה, התחילו מכערים את דמותה ומתלשים בבנינה: היום קרש ניתק ומחר, גלגל הסיע עצמו ובין היום למחר — גמר הגג בלבו שהגיעה השעה גם עבורו לשקוע קמעה ולהטביל קצות כרכובו באדים המרעננים. הבריות, אף המה נצטרפו למח־ריביה ומהרסיה, עד שהפרוץ מרובה היה בה על העומד והפתח שניטלה דלתה הזמינה את אלו, שלא כדאי להעלות זכרם — ויבואו בהמוניהם, באין מזוזה מעכבתם, וימלאוה צריחות ושריקות, צעקות פראים ונאקות לצנים.

ילדי ארבעת החדרים, עצמותיהם הרעידו כל אימת שיצאו מבתי רבותיהם בערבי החורף בהגניבם מבט לטחנה שטוח־ניהם הם שדין ורוחין. אתר שני הוא הר בית העלמין (בית־עולם—בערגיל) שהדין עמו להפחיד את התינוקות, אלא שהה־רגל הוא שהיה מסיח דעתם מהפחד — לולא ה„אוהל" שעליו, שהעביר צמרמורת בהם, בהגותם בו, לא מחמת שנועד לטהר את הנפטרים — הללו נטהרו איש איש בפרוזדור בית מדרשו. אם כן בשל מה הפחד? — משום ששימש בית סוהר לשבויי קיסר אוסטריה הוא יענקל) שנשבו בידי קיסר רוסיה (הוא מנדיל) — מפה (רועד) לאוזן (מרתתת) מסרו הילדים זה לזה שהנעצרים נאבקים כל הלילה עם המתים הרבים שסביב שתו עליהם ורק הודות לאמירת „שמע ישראל", שחוזרים עליה כל הלילה הם ניצולין, וכאור בוקר שבים ה„צרים" על ה„אוהל" למנוחתם...

המקום השלישי שהפיל את חתיתו הוא המקוה החדש. שני מקוואות היו בבורשה, עתיקי יומין שלא שימשו כל צרכן והוחל בבנית המקוה החדש, שבעקבות המלחמה הופסק בנינו ונשתייר בחורבנו ומאחר שהיה נטול מזוזות נתכנסו ובאו אל קרבו כל הבריות שהקב"ה לא הספיק להלבישן בגוף — והתחילו מתעללים בנבראים בצלם — והם היהודים, כמובן. ח"ו שפוגעים פגיעה בגופם ואפילו בכף ירכו אינם נוגעים, אלא דיה חשיפת שניים קרועה בפרצוף מפלצתי הנראית בחלון מלווה צחוק פרא מתהדהד ברחוב הרבי, ברדת החשיכה, להשרות עליך רוח תזזית ומידבקת בך בהקיץ ובחלום. בשעות היום סר פחדם מעל הילדים ולא נתיראו מהם ולא עוד, אלא שמתאווים היו לראות עין בעין את כת הליצנים ולעמוד מולה ללא מורא ואפילו להראותם את עוצם ידם, שכחם אינו נופל משלהם, כי ככלות הכל בעלי נשמה הם בלבד. וכל „חכמתם" היא להתלוצץ ולא להיאבק, להתחפש בדמות עגל, שכשתופסים אותו בזנבו — תיש אחוז בידך. אתה אוחזו בקרניו — והנה שני קצות המטה בכפך. במשך שעות היום — רעש ושאון עולים מבין חומותיו של בית המקוה. עוברים ושבים אינם נרעשים מפחד ההמולה הנגרמת ממשובת ילדי חדרו של שלמה מיכל. אולם ברדת הלילה משתנה היחס לחורבה, השאננות גזה וחיל כמוס מתחיל מרעיד את עצמות העוברים. מראות ומחזות שונים ומשונים נראים ונחזים. יצורי לילה ו„נישט גוטע" מוציאים את תעלוליהם ומשטים בבני אדם.

אחד — וסיפור קולח מפיו על יצור בעל קרנים שעמד בחלון ושרשב לשון שארכה כאורך העמוד שעליו תלו פעם את המרגל שהתחפש ליהודי ונתגלה בבורשה על ידי הילדים; הלשון נשתלחה לעברו כדי ללפתו — אולם ציציו־תיו הכשרות הן שהצילוהו ונמלט כל עוד נפשו בו. וכן השני וכן השלישי — איש ומעשהו וילד — והקורות אותו. כל אחד נורא מחברו — הצד השוה שבהם, שכלם פחד שוא הם. הילדים הללו נמנו וגמרו שמהיום והלאה אין פחד המזיקים לנגד עיניהם, מחזה תעתועים הם ואין בהם ממש, שאלמלי כן. היכן הם עקבותיהם של השדים, עקבות פרסות עגל ותרנגול בחול המפוזר על קרקע המקוה?!

מגורי האשמדי במקוה החדש

ויהי היום וחדשה מבעיתה פשטה ב„רבינס גאס": נתגלו עקבותיהם של שדי שחת בחורבה... רישומי שלש אצבעות ואצבע יתירה, דמות כפות רגלי התרנגול, והם כרעי האשמדאי מלך השדים, כמסורת הנקוטה בפי הילדים, הוליכו לסולם הניצב בחדר המיועד לאכסן את מכונות הקיטור בעתיד. בהישמע הבשורה, התחילו התלמידים מרתתים, שכן במו עיניהם הבחינו העקבים מעוררי החלחלה. באותו מעמד יצתה הגזירה על אחד התלמידים, העשוי לבלי חת (הכותב) לקום ולעלות בסולם החרדות ויחביא את עצמו ויארוב לשד הנורא וללכדו ברדתו לפנות ערב למעללי התעתועים שלו. להפתעתם הגדולה של חבריו שהמתינו לו למטה, התחיל הנער האמיץ לרדת בסולם כמה דקות אחרי עלותו, טרם בוא הלילה, כשגבו אל חבריו. הנה הגבור, הנהו, פחד אחזהו ומורא... היכן הוא „שדך"? — בידי הוא, מיד אתירהו מכבליו ואציגנו לפניכם — ואתם, עשו נקמות עמו על הפחדים שהפחידכם לילה לילה. עיני הילדים שנצמדו למעילו שבידו הכורך

ומסתיר בו את המזיק שהילך עליהם אימים, נפקחו בהש־תוממות מוזרה, שיראה ולצון ואכזבה מהולים בה, שכן בפתחו את המעיל, תרנגולת גונחת, דוגרת בעונתה נחשפת לעיניהם — הנה השד שיראתם מפניו. אם יש בכם אנשי חיל, עלו והמצאו שדונים קטנים למכביר, אולם המה עדיין שרויים בביציהם...

בהיוודע דבר המציאה בקן המזיקין, יצאה לאנע, אשת חיים הירש, שכנתו של המקוה, בזעקת בהלה: הלא זאת היא תרנגלתי שחשבתיה אבודה והנה נמצאה. וכך היה המעשה: תרנגלתה של לאנע חשקה נפשה להתיפח ולהיות דוגרת. מיראתה את לאנע גברתה שעסוקה במעשים טובים ואינה פנויה לתרנגולותיה, באה חכמה בלבה (שתרנגולות היהודים פיקחות הנה „מי נתן לשכוי בינה” אל תקרא שכוי אלא „שכויה”, וקמה וטיפסה בסולם, ריפדה לעצמה ערש בקש והתחילה מטילה את ביציה, על עלית המקוה, ובמלאות השקע שבקש ביצים די קינה — עמדה מלדת... את גמר הסיפור השאירו הילדים בידי לאנע, שהסכימה דעתה עם הדוגרת. והם — דיים שאבן בהתים נגולה מעל לבם. ויהי כי הקיפו הימים והעתים נשתנו ויגס גם הפחד מבורשה ואימיה נגוזו. שטפו המים את טחנת השממון ויציפו את מזיקיה; באו אומנין ויכשירו את מקוה הבלהה ובטלו השדים והלכו; גם בית העלמין חדל מהביא מורך בלב הילדים, כי שמם וידום: אין יוצא ואין בא — וילדים אין שלבותיהם תרטטנה בקרבם. מזיקי הדמיון פסק משוטט בין כתלי חורבותיה, כי מזיקי אמת צבאו על פתחיה ומחנה חיל בלהות עלה על בירשה וינשלוה מיהודיה.

מאירל הבלן

איש היה בחלק התחתון של בורשה מספר מומחה שהוציאה מתוכה ושמו מאירל וואכס. עבודתו במרחץ התחתון היה .הואיל וזריז היה במעשהו, חיבבוהו והעריכו את מלאכתו וימצא חן בעיני אידע־מאיר פולק וינשאהו עם פתיחת עונת המתרחצים במי מעינות הרפואה למעלת מנהל טכני בבית הרחצה שבפינטינה. ברם, בבורשה העשירה בשמות וכינויים לא נתקפח גם הירשל ויכונה „דאס פויקאלע” (התרנגול), למה? ע״ש קולו הצעקני המחקה את פעיית הפרגיה או, אולי ראו בו דמיון לשכוי שבינה ניתנה לו — מי בא בסודם של אנשי השם? בודאי יש להם על מה שיסמוכו ואם נדון ע״ש סופו — הרי עתיד הוא לצאת עם קריאת התרנגול להביא את ה„מולקין”, הוא נסיוב של חלב למבריאים בפינטינה. בעונת הרחצה שהתחילה באביב, עולה היה הירשל לפינטינה ומביא את המים הגפריתיים לחשובי המתרחצים מעמקי ההרים. שם באחד השקעים החבוי בין סלעי־ההרים נבע פרץ מים מעלי ריח־גפרית. שתי חביונות מארכים עשויים עץ היה ממלא, מעמיסם על חמור מרופט העור, מורידן לחדרי הרחצה ומריק את תכנן לאמ־בטיות — אף הן עשויות עץ. שירות נוסף נועד לו והוא כאמור להביא את מ„הולקין”, הנסיוב החם הנ״ל, שנשתייר אחרי הפרשת ה„אורדה” מהפליניה כדי לחלקו למבריאים המצפים לו כלתרופת פלא ולשתותו בעודו חם ומעלה אד מרענן, ובשעות הפנויות ובעיקר בשבתות, יום שגם האמבטיות שובתות, ישב לו בין האורחים והתחיל מספר את סיפורי הבדים שלו, שהירשל האמין בהם בעצמו, פרי דמיונו, המרחף בין אילנות היערות העבותים המקיפים את קבוצת הבתים הנטועים כאי בודד, בתוך ים של עצים, שבסבכיהם רובצים ורוחשים כל מיני חיות יער, ובין ענפיהם — העופות למיניהם ישכונו.

סיפוריו של מאירל לא נלקחו מתוך ספרים ואוזנו לא שמעתם מפי מספרים ומגידי אגדות, אלא הוא בעצמו חי אותם ובו התרחשו ובדידיה הוה עובדא. מעשה בדוב שכול שארב לו בדרך, לא כדי לטרפו ח״ו, אלא מחמת שהרגיש בחרטומו השוקק והריח את ריח קוביית הסוכר שהוא נושא עמו תמיד בכיס חזיתו, לשם השבת נפש, בחלוש עליו לבו. דוב זה, הוא מכירו מאז ויודעו, שדרכו לעבור בוקר־בוקר מהפינטינה לפליניה להביא משם את נסיוב החלב (מאלקן — נוזל תפל שנשתייר מהחלב לאחר שהוציאו ממנו את השמנת את הברינ־דזה ואת האורדה) בעודו חם כדי לחלקו למתרפאים.

בא וראה כמה פיקח הוא דוב זה אומר, היה מאירל, אלא שמאירל אף הוא איננו נופל ממנו בחכמתו — כך הוא מעיד על עצמו — קומץ את אצבעות ידיו ותוחבן לתוך הכיס ושולף מתוכו „קוצקה” מרובעת מבריקה בלבנונית שנדלחה מרימה כלפי מעלה ומגרה בה את תאבונה של החיה. הדוב משמיע אותה נהימת־פרא שאחר במקומו היה צונח לתוך מכנסיו מפחד. אולם מאירל אינו אשה שיפחד, בפתוח הדוב את פיו האדום וחושף את שיניו הלבנות ומשרבב את לשונו השחורה — אז אני קולע לתוכו את גזיר הסוכר המרובע והדוב מקדים וקולטו בתנועה זריזה מפליאה ומתחיל לגרסה אגב המית חדוה חרישית — ומסתלק לו ומפנה את הדרך לחמורי העומד מבוהל ומטושטש נרעש ונפחד ועורו על בשרו רוטט מאימת החיה הטורפת.

ולא הדוב בלבד משמש נושא לסיפוריו — גם את השועל גם את הזאב פגש בדרכו. אלא שבראשון הוא סתם משטה, כלום את השועל יירא? שום דבר אינו מקבל בעל חיים ערמומי זה ממנו; הזאב — זה משהו אחר. פעם קרה לו מעשה כזה... עצמות שומעי ספוריו המתרבים מיום ליום התחילו מרתתות וארכובותיהם — דא לדא נקשין — עוד טרם פתח בסיפורו המזעזע. נושאי מעשיותיו המחרידות הם החיות השכיחות ביערות הקרפטים המלהיבים את דמיונו: הדוב התוקף מהעורף ומולק; הזאב הטורף מצד הצואר ושוחט; השועל העורף את ראשי העופות וסוחבם למאורתו; הנמיות למיניהן החונקות את קרבנותיהן (גם את האריה לא שכח בסיפורי הבלהות שלו, הנוחר מהגב ומרטש כל בעל חי הנקלע בדרכו — שאין אריות בקרפטים — מידע זיאולוגי זה לא הגיע לידיעתו של מאירל.
בקרפטים — מידע זואולוגי זה לא הגיע לידיעתו של מאירל,
אומר מבית הכנסת, מתקרתו שעליו מתגבר הארי בפנים מלאים זעם וחמת חית־טרף ופנים לו הדומים יותר לפני אדם מאשר לחיה (ועוד אריה שהשרה עליו רוח פרא יערות הוא ואשתו הלביאה הרקומים על כפורת ארון הקודש).

אמנם מאירל אינו מכיר את ההבדל בין שחיטת הזאב למליקת הדוב, חניקת הנמייה ונחירת האריה, לגביו אינם חשובים כ״כ ובפגשו אותם הוא רואה אותם כאילו אינם. על כולם הוא מתגבר בעבי היער, לאור היום ובנקיקי ההרים בחשכת הלילה, חיה־חיה ותחבולתו נגדה. יש לו למאירל עוד סיפורים מחרידים ומרעידים יותר כגון: מעשה בנשמות

ערטילאות המסובבים ב„עולם התוהו" ומבקשים „תיקון" לנשמתם ומנוחה לגופן. אנשים תועים בתוהו לא דרך, ביערות ובנחלים, בין רוכסי הרים וחגוי סלעים, בקעות ועמקים — שהוא מאירל ראם במו עיניו וידו קצרה מהושיעם. אבל סיפורים אלה הם פרי דמיונו של שלמה שטיין.

אימה חשיכה גדולה נופלת על שומעי ספורו האחרון וארכובותיהם דא לדא נקשן אעפ"י שיודעים הם שסיפורי פחדים אלה מפיו של שלמה הכשרן שמעם בעת ביקורו בשבתות בין השפתיים במעמקי היער ותחת לשמוע שריקת עדרים בלוית צלילי־המצלות התלויות על צואריהם ולהאזין לגעיותיהם הרבטוניות העולות מחרטומיהם של אלפי עזים ואילים, כבשים וטלאים, שיות ופרות, סוסים ושאר בעלי חיים, הוא מאירל מקשיב למעשיותיו המבעיתות של יושב הפרינט ואינו רואהו אלא מקיץ לקיץ. קולט את דבריו מעבירם לפינטינה ומספרם לשותי המולקין השותין את סיפוריו שגנבם משלמה ונוטל „שכר סופרים" כאילו הוא מחברם.

המומחה השני הוא: **שלמה שטיין** — ה„כשר׳אר" מהפרינט, — עני ואביון היה שלמה שטיין לאחר שפסק מלהיות בעל עגלה, מקצוע שלא הצליח בידו — ויאות לקבל את הצעתם של שלשת השותפים מרכיבי־הפלינינה לשמש אצלם בעונת המרעה ועשיית הגבינה ושאר מוצרי חלב כ„כשראר" — בדומה ליענקל איטעס אחיו. ביתו של שלמה נתון היה בין הבתים שבמרכז הפרינט שהשם שטיין חוסה את כל המשפחות, ושעון לביתו של שמואל שטיין. ואחריו הירש הארוך — והוא שלמה הוא העני שבכולם.

בקיץ היה עולה להרים ושמע קול שריקת עדרים, געיות פרות, וצהלות סוסים, ונבחות כלבים ולהבדיל חזירים, וגם שיחות חולין של רועים ורועות, מוליכי העדרים וחולביהם. מלאכתו היתה עימוד החלב בחלב קיבת בהמה כשרה, קילוט הזובדה לעשותה שמנת, גיבון הגבינות שה„כשר׳רים" לא העבירו עצמם ב„לא תחסום"; ביגוד לא ניתן להם שהרי גם בבית לא היה לבוש בשמונה בגדים; ניעול: זוג „אופינטשעס" שהיהודים קורין לזה „פוסטולעס" — סוג סנדלים עשויים עשייה עצמית מעור בהמה עבה שמקדרים אותו ומשחילים בעד חוריו שרוכי עור — והנעל עשויה; עישון: חבילת טבק לא משובח לפטם את המקטרת.

שלמה שטיין זה הגר בפרינט אח הוא ליענקל איטעס, היושב אף הוא בקצהו העליון של הפרינט אחת משכונות העוני אשר בבורשה. עיסוק מיוחד נועד עבורו בחדשי האביב והקיץ. חדשים אלה הם עונת ה„פאלינינות" — עולות הצאן לאחר הגז עדרים־עדרים למרומי ההרים לרעות במורדותיהם של רכסי הקרפטים, בין קרחות היער, הערוצים ובחרוצים. במקומות הללו הם מלחכים עשבי הרים ודשאיהם ממלאים כרסם ומייצרים את החלב הטרי. שם ממלאים שני האחים תפקיד של „כשר׳אר — כשרן, מין משגיח על הכשרות שבדרך אגב אף הוא עושה במלאכה בגיבון הגבינה וחיבוץ החמאה מחלב הצאן, כדי שלא תבוא הגבינה לחשש נבלה, כדין גבינת עכו"ם.

אחרי החליבה האחרונה יוצא לו שלמה אל מחוץ למכלאה, מתמתח אפרקדן כששתי ידיו משתלבות לו ממול ערפו, שוכב להנאתו וממתין לבוא הלילה. אותה שעה השמש יורדת מאחורי ההרים וברק זהריה האחרונים מבהיקים בדמדומים בין השמשות ומנצנצים את נצנוצם המצהיב מבעד מעטה הערפל דק ושקוף הפרוש על צמרות האשוחים ועצי המחטים החסונים רבי העפאים. בצבוץ אחרון זה שלוח בברכת פרידה מידי מלכת היום, מודיע על רגעי ההבדלה בין היום והלילה. דומיה מתוקה פורשת אגפיה על כל היקום, חלונו של עולם מוגף בשתיקה נעימה ואלם כבד נתלה על ראשי האלונים שענפיהם הסירו מעליהם אך זה את הערפל הדק והשקוף שבעדו השליחה החמה השוקעת את חיצי זהבה האחרונים, כי שעת בין השמשות הגיעה לקצו.

צמרות העצים נראים כגושים שחורים תקועים בתכלת הרקיע. שלמה נועץ עיניו בענקים הכהים ההולכים, הלוך והשחר הלוך והתרומם לגבהי שחקים שמראה רפאים מראיהם המעניקים שמי רום וכוכביהם. ברגעים אלה רגעי חליפות המשמרות של היום והלילה שם במעבה היער בחביון אשוחים ואלונים רבי הפארות ולבנים מכסיפים.

בשכבו פרקדן אחרי יום עבודה מיגע ומשעמם, ע"ג הדשא הטלול ומסתכל בחרדה סתומה לשמים הזרועים זיקי אור מנצנץ — והנה קול עמום ומהמם בוקע ועולה ממעמקי היער ומחבואיו והקול הולך וחזק, הולך וקרב — והריהו מאחריך והנהו מלפניך ולפתע דמות מדמויות הנפילים הקדומים, מימי דור אנוש, (הם־המה הנשמות של הנופלים במלחמה ואין קובר להן). חולפת בסערת אימים והמולת צעדיו אובדות במרחבי הלילה. עוד שעה ארוכה המתה חשכת הלילה מסאון פסיעותיו העזות שהרטיטו את האדמה שמתחתיו, שהוא שוכב עליה ומדמה בנפשו החרידה שעוד מעט יקום מגור מסביב, הארץ תפצה את פיה ותבל ומלואה תחתיהם יתמוטטו.

מנין של מ ת י ם בבורשה...

סיפור חרדות על מקרה שאירע לרב אחד (הראשון ? !) מבורשה, אפשר וישתבץ לתוך המסגרת המקיפה את השערוריה שעוררו מסביבו הסידי ויז'ניץ שפגעה בו קשות — והרי סיפור המעשה: פעם בליל אפל נטול ירח, בתחילת החודש, השכים הרב קום, נטל את ידיו ואמר מה שאמר, לבש את בגדיו ונעל את נעליו, חבש את מגבעתו ונטל את תיק הטלית עם הטוטפות ויצא ללכת, וישם פניו למקוה התחתון שע"י ביהכ"נ ה„ישן" — זהו של עץ. ובית הכנסת — דלתותיו נעולות היו והחושך הציץ מתוך החלונות. הרב ירד למקוה, טבל טבילותיו במים הקרים, עלה ונסתפג ושב על עקבותיו כלעומת שבא.

אלא שבעברו ע"י ביהכ"נ האירו כבר זגוגיות החלונות ואור בהיר ומבהיק בהילו, כמאלפי נרות זינק החוצה, ומבין קולות ההמולה והשאון המשונים שפרצו החוצה, בקעה „הזמנה" מסמרת שער ומרעדת עצמות... — „הזמנות" כאלה ידועות היו מאד בבורשה ובשאר יישובי מרמורש, אלא שהפעם ריתת לבו וזעזעה נפשו של המוזמן, לשמע ה„כיבוד" המחריד שנתכבד בו, הוא ולא אחר: „יעמוד מורנו ר' פלוני..." וכו'

בחוץ — שקט במרומים ודממה על פני האדמה, יחיד הוא הרב בעולמו של הקב"ה. ולפתע צצה כמתוך האפילה כת של בחורים, שלמרבה תמהונו גם הם שמעו את הקריאה המסתורית ומנסים להסביר לו שזאת קריאה לתורה במנין של מתים, „ואסור לך, רבנו, לסרב, כי בנפשך הדבר". אלא — מוסיפים הם להדריכו — שעליך לגשת לאלמימר ולעלות, כשפניך מוטים כלפי דלת הכניסה, ואל תפן לא לימין ולא לשמאל.

ואל תתמהמה, ברך על התורה — לך ובואה כי מחכים אנחנו לך. הרב עשה כעצתם וחזר ברגלים כושלות ובלב הולם כפטיש וכמעט פרחה נשמתו. אחר המקרה הלא טהור זה, חלה ונפל למשכב ולא יצאו ימים מועטים עד שבש לאיתנו.

סיפור־חלחלה זה שרבים מבני בורשה סחים בו, כל אחד לפי דרכו, מיחסו לאישיות מסוימת. אחרים נוקבים בשמות שונים של רבנים ודיינים שאתם נתרחש הדבר.

רבים מדברים על דיין אחד שנקרא בשם יצחק וירצברגר — שהוא נתכבד בעליה לתורה במנין המתים, והשוחט הרשטיק — מאבות זקניו של יענקל הערשטיק — הוא שהדריכו ויצא בשלום וכיו״ב. הואיל והכל נאחזים בו, בסיפור זה, ורואים בו מאורע שקרה ככל הקורות את בורשה — אין לראותו כדבר אגדה. לפיכך נטל על עצמו כוה״ש את המאמץ להפיץ מקצת אור על הסיפור המעורפל ואחר ששמע את סיפוריהם של רבים, הקשיב לשיחותיהם, והאזין למסורות, שהם עקרי המקורות הטמונות בזכרונותיהם, שמהם הוא שאב — כבשאר המקרים — את ידיעותיו על בורשה, איזן וחיקר והשוה את השמועות לידועות לו — והנה מה שהעלה במסקנותיו:

הדבר אירע בימיו של הרב ר׳ יעקב־הירש וואלדמן — וברב עצמו. לא „מעשה שהיה״ נתרחש כאן, ולא עובדא דרזין אירע פה אלא מאורע היסטורי, מקרה לא טהור נעשה בבורשה — תעלול מכוון ונפסד בויים ובוצע עם יהודי ישר זה, הנקרא ר׳ יעקב־הירש ולדמן וזה — בגלל עמידתו מחוץ להשפעת בית ויז׳ניץ. אלא שאין בידינו להכריע אם הדבר קרה קודם החרם שהוכרז עליו בימי הרדיפות שהקיפוהו — וזה הולם בהחלט למצב הרוח והאוירה העכורים ששררו אז כדי להחיש את סילוקו מבורשה... או לאחר שוך הסערה, עם הגיע מכתבו של המהר״ם שיק, אחרי שנרגעו הרוחות — אבל סלוח לא יכלו לו את בטויו החריף ודבריו הבוטים והפסקנים, שפגעו ופגמו בדביקותם ללא סייג ברבם הנערץ, עד כדי ראות בו את מביאה של הגאולה במהרה בימינו... רב תמים דרך זה, ירא שמים וישר מחשבה ובהיר היגיון, שנקרא בדרך הלצה „הרב של הזהב״ (הזהוב) „דער גילדנר רב״ — ראוי לכנותו בסוף דרכו „רב הברזל״ שכן כעמוד ברזל עמד מול עוינים ורודפיו ויורדים לחייו — ויוכל להם. וההזמנה למנין המתים, מבצע שפל ואכזרי היה ומטרתו להרעיד בקרבו לב ונפש כדי לקצר ימיו.

רב זה השאיר אחריו בבורשה רבנות ראויה לשמה ושני בנים גדולי תורה מורמים מעם בעלי צורה — והם ר׳ משׁ׳לי ור׳ ישראל זצ״ל. ברם את כסאו לא הוריש אף לאחד מהם, אם כי שניהם ראויים היו לשבת אֲעליו אחר כבוד. המחלוקת שקטה ואילו ההתנגדות לרב זה ולביתו לא שככה (הם היו חסידי צאנס).

הקהלה אמנם לא יכלה להתכחש למורשה טבעית שבן יירש את אביו וישב על כסאו, אלא שרעיון חדש עלה במחשבה — והוא להושיב על הכסא אחד מבני ויז׳ניץ. אשר ליורשים — מצא מצאו דרך בינים כדי שלא לקפחם — להשאיר את שאלת הירושה פתוחה: איש לא ישב לפי שעה על כס הרבנות ועד שתיפתר — ישמש ר׳ משה כדיין, שיצא לו שם בגבורים — במלחמתה של תורה — כחריף ובקי ופוסק מעולה ויתמנה לדיין, ומאז נודע שמו ברבים ר׳ משה׳לי הדיין, ואחיו ר׳ ישראל נמסרו לידיו כל שירותי בית הדין, באין עדיין רב — והיה ממונה בין השאר על ניהול ספרי האזרחים של הקהלה היהודית (מטריקולציה) והיה כעין נוטריון לעניני היהודים.

בהתעורר בעיה הכרוכה בענין אזרחי, כגון זיהוי ילדים שרבים מילדי ישראל נולדו „כבלתי חוקיים״, עקב ההגבלה על הנישואין. הילד נושא היה את שמה של אמו, מאין לו אב — בא ר׳ ישראל ולדמן והכניס סדר בפנקסיו, ואבי הילד „הוכר״ על ידו כראש המשפחה. צרת האזרחות לא בטלה מן העולם גם בימי שלטון הרומנים ואז — די באישור כתוב מידיו של ר׳ ישראל לקיים שפלוני אביו של הנדון, נשא כדת משה וישראל את פלונית אמא — כדי להזקיק את הבן לאביו.

מעשה בכוה״ש שהצהיר בפני ועדת הגיוס, שפרנסת משפחתו מוטלת עליו מאחר שאבא אינו מסוגל כבר לעבוד (בכל זאת קצת אנושות אצל עם זה... ואינו משליך את זקניו לעת זקנה לגמרי) משהציצו במסמכים שבפניהם וקראו את התומך שטימץ ואילו שם הנתמך שטיין — תמהו: היאך יתקיימו שני הכתובים?! בא הכתוב השלישי — והוא ראש הקנצלריא פטרו גאבור והכריע: אני מעיד עליהם שזה אב ובנו... אלא — וכאן בא ההסבר על „הנישואין אצל היהודים״ שלא היו נורמליים ולא באשמתם... ויען ראש הועדה ל„מליץ יושר״ ויאמר לו: לא מפיך אנו חיים — יבוא הרבי שלהם המסדר קידושין — ויעיד על קידושיו... דבר הלמד מענינו שר׳ ישראל העביר קולמוס על תעודה והאב ובנו שקיבלו עליהם עול תורה — העבירו מהם עול מלכות... נמצאים למדים, שתפקיד גדול וחשוב הופקד בידי ר׳ ישראל בעל הדרת פנים פטריארכלית, מעוררת כבוד ויקר. ור׳ משה׳לי — הוא השקיע את עצמו בדברי תורה ובפסקי הלכה ויעש חיל בפסקי דיניו, בין בדברים הנוגעים בין אדם לחברו, ובין איש לאשתו ובין בדברים שבין אדם למקום.

משפחתו של ר׳ משה׳לה הדיין

ר׳ משה׳לה ולדמן — אחי ר׳ ישראל „דער רב׳ס״ כלומר בנו של הרב הראשון מבורשה ר׳ יעקב צבי ז״ל היה לדיין היישוב אחרי פטירת אבי. גאון וצדיק היה ר׳ משה׳לי, שם לילות כימים בלימוד התורה ומסתפק במועט. בשאלות או״ה פנו אליו אפילו בהיות רב במקום, כי בחוסו על ממונם של ישראל טרח ומצא דרכים אחרי חפש מחופש להקל. בדברי ריבות בין אדם לחברו גילה מיד את הנדון במקומו בש״ע ובפוסקים בצירוף סברתו — ופסק. עוברים ושבים ליד ביתו הצנוע שבחלק התחתון הביטו אליו בהערצה רבה.

השאיר אחריו שלשה בנים ושתי בנות: ר׳ יעקב־הירש רב באונגואר; ר׳ מנחם־מענדיל רב בביסטריץ; ר׳ ישראל אחיו — ממונה היה על מטריקולציה בעניני אישות. (עוד בן היה לו ר׳ לייבוש שמו בעל חנות מכולת — אסון כבד ירד על משפחתו והלך לעולמו על פני אביו — הוא ואשתו); ושתי בנות: פסיל אשתו של ר׳ לייבוש סובל וצפורה־פויה שטיפלה באביה במסירות אחרי מות אמה.

עונג רב וקורת רוח יתירה לא היה לו לר׳ משה׳לה בעולם השפל, וחיים טובים לא ראה בו לאחר שהשיא את בתו האחת והבנים נשאו נשים ופנו איש איש לעברו — מי לרבנות ומי למסחר — נתאלמן ר׳ משה׳לה ותשאר בתו צפורה, ששכלה קצת מגומגם היה והתנהגה באביה, משל היה

תינוק, הכינה לו את האוכל והוא מרוב עיסוק בענינים הנצחיים שלו, בתפלה ובתורה, בהליכה למקוה ובצומות וסיגופים וכיו"ב, שכח את הענינים המדומים, הגשמיים, העוברים, משנכנסה וראתה שבצלחת לא נגעה יד והכף — לא הסיטה אצבע, הלחם והמרק שלמים כשהיו — צעקה כנגדו! — מעולם לא היית אדם ואף לא תהיה כזה, לפיכך קטן קומה אתה, ואיך תתגבה למעלה מהשולחן — ואיך תגדל אם אינך אוכל?! והוא אז כבן ששים שנה היה.

התנאים הכלכליים של הקהלה לדייניה לא גירו את התאבון אצל הבנים למילוי מקום, ולא העלו הרהור קל על ירושת כסא הדיינות.

ר' לייבוש בנו הצעיר שפנה לחנוונות פתח דלת לרחוב, הואיל והשפע בושש מלהשפיע, התחיל מחפש מקום אחר לפרנסת ביתו. יגע ומצא בחלק העליון בית שעמד ממול ה„אוליצה", הוא מעבר צר בין שני בתים שדרכו עוברים תחילה הגויים היורדים מה„פייטרוס" לבורשה. בבית הזה, בית אכרים, בנוי מקורות עץ בלתי מהוקצעים שנשלבו לארכם ולרחבם כשילוב אצבעות הידים, התגורר זוג קשישים חשוכי ילדים: ישראל הנגר (שקראו לו „סראל דר יתום") מחמת שבילדותו נתיתם מהוריו ונמסר לנגר שיגדלו וילמדנו את אומנתו. ילד שנשתהה בביתו — כי חובב ילדים היה — משנשאל איפה עשית? — ענה אצל סראל היתום. שם אשתו מלצע (מלכה) חובבת ילדים אף היא. משפיזרה ערב שבת את נסורת העץ על רצפת החמר ורוח של שבת מנשבת בחדר היחידי שלהם — יצאה החוצה והזמינה את שכניה הרכים לבוא ולהתבשם מריחה של שבת ולא הקפידה ולא חששה מהפיכת הסדר בחדר עוד בטרם שנסתלקה החמה מראש האילנות והגגות וקירות ביתה טרם ראו את שבת המלכה.

אשה טובה זו הלכה לעולמה וטובה לא ראתה בחייה כי אם זו של אחרים, ושבקה חיים עלובים לישראל בעלה ונוספה ל„יתמותו" — אלמנותו ויחשך עולמו עבורו, והימים שאומרים עליהם: „אין לי חפץ בהם" התחילו מתרגשים ובאים עליו כתומם ויתיצבו בפני „היתום" בכל מוראותיהם ומלטשע אין לשרתו ולהגיש לו כוס קהוה מושחרת מציקוריא וממותקת ב„קונץ", (מקוצר מ„קונצץ-צוקר" — סוכר מלאכותי), מקצת מרק וקורט בשר אין מי שיקריב אליו. שכנים טובים, כדרכם, התחלפו ביניהם וישראל, פרט למכאוביו ומדוויו לא ידע מחסור. משנתיגעו גומלי החסד עם הטעון חסד התחילו „עצות טובות" לזמזם באזני ה„יתום": שאולי ושמא היה כדי וראוי ורצוי למצוא משפחה שתיאות לעמוס על עצמה את דאגת הפרנסה והטיפול בזקן זה שהקשיש לפני זמנו וחלף זה — למסור לידיו את הבעלות על הבית.

ההצעה עשתה לה כנפים ויבוקש האיש ויימצא — הוא ר' לייבוש ב"ר משה'לה הדיין שהסכים לעיסקא על תנאיה. ויקם הבית של ישראל היתום ללייבוש למקנה ולתמורתו, לא בכסף ניתנה אלא בהבטחה מפורשת ובהתחייבות בתקיעת כף ובנקיטת חפץ, כתוב וחתום והעד עדים, שאחרי היבנותו של הבית החדש או הרחבתו — יועמד לרשות מעביר הבית חדר ובו כסא, שולחן ומנורה ומטה וכיו"ב. בגדים מנוקים יהיו בכל עת ויספקו לו כל צרכו, וחפצו ורצונו, עד יום לכתו בדרך כל הארץ, לרבות צרכי המת. אחרי גמר החתימה הוחל בסתירת הבקתא ובהקמת בית עצים מרווח ומשוכלל, חדרים וחנות, שדלתה פונה לרחוב ובהמשכו — חדרו של סראל היתום. הימים הראשונים טובים היו לישראל: הוא סעד על שולחנם של הדיירים החדשים, לחמו ניתן ומימיו נאמנים, הלבישוהו והנעילוהו ולא ידע מחסור. אלא שימי המנוחה לא ארכו. נגוזו חדשי הטובה וימים אחרים תפסו את מקומם, ימי חולי ומדוה התחוללו על ראשו של ישראל ויפול למשכב, ובאחד הימים עברה הרינה ברחוב העליון ש„סראל היתום צועק בחדרו ואינו נענה" רתוק הוא למטתו וטעון עין משגחת ויד מסייעת — ואין מי שיסעדנו על ערש דויו, באזני פוקדי מטתו שופך הוא מרורים ובחמת רוחו מתנחם הוא נחמה נוראה ומחרידה: בהסתלקו מעלמא דשקרא זה — יקח את נקמתו מהם. „ומי שפרע מאנשי דור המבול — הוא יפרע ממי שאינו עומד בדיבורו" — כך בערך בצקה ותפחה שיחה קלה ומרתיחה של מתהפך בחוליו התולה את צערו בקולר אחרים התנפחה וגדלה והיתה לשיחות הרחוב שהילכו אימים בין הבריות.

לא יצאו ימים רבים ויקרבו ימי אבל ישראל — נסתלק והלך לו בדרך כל הארץ. ברור שלמשפחת ר' לייבוש שטיפלה בו במסירות הונח מטרחת החולה ונשמה לרווחה, אולם ימי השלוה לא ארכו: ר' אריה לייבוש חלה במחלה קשה, דיברו על מחלה מידבקת שדבקה בישראל והוא הדביקה לדייריו, ועד שהרופא עמד על יסודה ודרך ריפויה — שבק אדם חשוב וחרוץ ונעים זה חיים והלך לעולמו. והבת לייקו עוד טרם התאוששה מהאסון שקרם והנה נפלה גם האם למשכב שממנו לא קמה ותלך אחרי בעלה.

לייקו שבמשך שנה נתיתמה משני הוריה, שמתו בדמי ימיהם, עדיין לא תפסה את גודל השואה שמצאתה. לחישות עפו מפה לאוזן — הללו צועקים והללו מצדיקים — אלו ואלו — לבם נצבט בקרבם על היתומה הצעירה, יפת התואר ולמודת סבל, בת יחידה שנשארה יחידה ובודדה בעולמה — ונפשם בהם תתעטף בשמעם אותה אומרת קדיש, בעמדה בריחוק מקום על אבני המרצפת של בית שמואל אייזיקס, ששם נתקיים מנין הערב. שנים רבות היה אסון זה, שאירע לשתי הנפשות מבית ר' משה'לה הדיין נושא לסיפורים מסמרי שערות עד שקרוביה של לייקו מצד אמה באמריקה הביאוה אליהם. שם השיאוה לבן תורה ותקם משפחה בישראל.

הבית העומד בין בית שרה-לאה לבית יעקב לייזער נרכש ע"י שלמה בער שלומוביץ. עם כניסת הדייר החדש עם משפחתו הגדולה לביתם — הושם קץ לפטפוטי הבל ולחשי-ריק שהקיפו את שתי המשפחות שקדמו לדור בו וכל הענין נשתכח מלב חובבי רכילות והוגי רעיון רוח ולא הוסיפו ללכת לקראת נחשים לחשים מבורשה נשתכח הענין אולם מלב כוה"ש לא נשתכח כי בהיותו כבן שמונה, עיניו נצמדו לדמות קטנה ונאה, יתומה עגולה, נערה יפת-פנים עטויה מטפחת לראשה הצעיר והחמוד בעמדה עמידת רגל ישרה מופנית לצד מזרח ועיניה נעוצות בסידור שבידה ולאורו הקלוש של הירח השט לו במרחקי מרום בודד אף הוא כבדידותה של לייקו — היא קוראת „יתגדל ויתקדש" על אבא ואמא שמתו עליה בזה אחר זה ובנים לא השאירו אחריהם. על תינוקת רכה זו הוטל להעלות את נשמותיהם של מולידיה לגנזי מרומים תחת כסא הכבוד — הוא אוצר הנשמות — והוא הילד עונה אחריה: „אמן יהא שמיה רבה מברך לעלם ולעלמי עלמיא".

הרכבת בתוך בורשה

„כי לא כלו רחמיו"

הכביש הארוך העובר את בורשה במרחק של ארבעים ק"מ נמשך מסיגט וחולף לגדות הנהרות טיסה ווישיבה, נמתח והולך בדרכו מזרחה, עלה והתפתל כנחש עקלתון במעלה הפריסלופ, חוזר ויורד עם פרשת המים המזרחית, ממשיך דרכו עד קירליבבה ומשם ליאקוביני; כאן הוא פוגע בכבישים ובמסילת הברזל המוליכים לבוקובינה. כביש זה מהווה את עורק התחבורה המקשר בין הונגריה לאוסטריה, היא בוקובינה אחותה הדרומית של גליציה המצויים תחת שלטון בית האבס־בורג. כביש זה הנחשב על דרך המלך הוא בלתי משוכלל ותבע את תיקונו, אחרי גשמי זעף ושברי עננים שמציפים אותו בעונת ההתרבות של מטרות עוז ושטפונות — ותיקונו — באבני נחל מחוצצות בידי אדם. ערימות ערימות נצברות הן בצדי הדרכים והחצצים מחצצים, ואת שביריהן מפזרים על הכביש וגומותיו ומטליאים אותו. מסילת הברזל שליותה את הנהרות והכביש שלשפתם ונסללה לצרכי תחבורה פנימית — פסקה את הילוכה בהגיעה לקצה בורשה. משם באו העגלות במקומה, כרכרות הנוסעים ועגלות המשא (קיליאגות).

מסלת הברזל שבתוך הכפר

בימי מלחהעה"ר נמתח קו מסלת ברזל עם פסים סמוכים מאלה המקובלים שהובילו עליו משאות ואספקה לחזית המזרח. המסילה שחיברה את תחנת הרכבת עם הפינטינה ואילך עברה את בורשה כולה והעבירה את המטענים לקדמת חזית המזרח דרך מעלה הפריסלופ בקרונות משא, שקטר מעשן ושורק חרדות, מושכם. מחמת שהרחובות הצרות שקקו בני אדם. כדי לא לסכנם, נסעה רכבת זוטא באיטיות רבה ורק בצאתה את בורשה החישה את מהלכה.

ילדי הרחוב ניצלו הילוכה בנחת והיו מגניבים עצמם ועולים בקרונות הפתוחים. ויהי היום ובין העולים היה גוי נכה מלחמה שאיבד את רגלו וקיבל „קונצסיה" — הוא רשיון למכירת טבק ועוד אחד, ילדי מילדי העברים שטיפס ועלה אף הוא אחריו. אותה שעה יצא ה„רנדר", הוא ראש הג'נדר־מריה) מבית הסביאה, שיכור כלוט והבחין בנוסעים. בהציצו אליהן הסכים במנוד יד של שיכור להמשיך בכיוון ההפוך. לפתע, רוח תעתועים עברה בו — כי הוציא משרוקיתו ושרק בתעצומות והחזיר את הרכבת. הנער חש בסכנה ונעלם, והיה כלא היה, כי ירא היה את גזירת המלך, אז שפך „שומר החוק" את זעמו על הנכה, הורידו מעל הקרון, כיבדהו בסטירות שלמעלה מכח מקבלן ויאסרהו באזיקים ויורידהו עד למול בית המועצה. שם הקריבוהו משרתיו של הג'נדרם בעלי הנוצה לעמוד הטלגרף, כבלוהו בחבלים במתניו, הדק היטב עד היכפף חלק גופו העליון, בהישלף הכסא מתחתיו ונשאר תלוי בצורת „ריש".

זרם דם פרץ מגרונו ומאפו — ולא השגיחו בו עד אשר התעלף, אז שפכו עליו קיתונות של מים והחזירוהו לחיים. ככה נשאר תלוי משך שעתיים. רק אז התירוהו מכבליו ונפל לתחתית העמוד, כגוש בשר שאין כבר תועלת בו. עונש אכזרי זה מקובל היה אצל ההונגרים, בייחוד בעתות מלחמה והוטל על עוון קל שבקלים. ר' אשר זייליג הכורך מוישיבה, התנו של ר' גדליה השוחט סיפר, שבשרתו בצבא עברה עליו כוס תרעלה זו, בשל איחור להתיצבות למפקד, מחמת תפלת קבלת שבת, ואחרי מתן הנימוק לאיחורו והציפיה להבנה — נמתח על עמוד העץ שנועד לעינוי כגון זה — בליל התקדש השבת. לפי עדותו היה מעדיף מיתת חנק על עץ התליה תחת לפרפר חי מספר שעות בין השמים והארץ. הגוי חזר לטראפיק שלו והיהודי — לשיעור גמרא שנתן בקלויז סיגט שבוישיבה והילד שלא „נתלה" — שמר את הדבר בלבו עד שהגיע שעתו לכתוב ורשם את הקורות אותם.

„האם" ששיכלה שבעה עשר ילדים בפחות מדקה

עוד סיפור הקשור ברכבת העוברת את בורשה. אלא, תחילה — הקדמה קצרה: בימי חודש מנחם אב החמימים, בתשעת הימים, במשוך השדות והאפרים, הכרים והיערות באלפי חוטיהם לקום ולצאת אליהם, והמים שבנחלים מציעים עצמם להקר עלי את נוזליהם הצוננים ולהפג את חומי — אני יושב בבית הרבי רכון לפני השולחן, מורעב מחמת סעודות החלב שאינן מספיקות ומולעט במדה גדושה של קינות. אני בולע (במקום איטריות מהולות בגבינה) את ה„בכיות בלילה והדמעות על לחיה" (שראיתין אצל אמי) וזוכר ימי עוני ומרודים, יש לי הבנה ל„נאנחים המבקשים לחם" (מתי לא ביקשתי לחם?), „ישבו לארץ זקני בת ציון" — דבר שכיח מאד, בעוד כמה ימים ישבו לארץ ויקוננו על חורבן שני בתי המקדש. כל האנחות והדמעות והרעבון והצרות הכתובות במגלה הזאת מתקבלים על הדעת ונתפסים ע"י השכל, אבל להודות „כי הייתי זוללה" („א פרעסערין", כתרגומו של הרבי) קשה לי להיזכר אם אי פעם זללתי. גם הפסוקים, כגון „ידי נשים רחמניות בישלו ילדיהן..." או „אם תאכלנה נשים פרים, עוללי טיפוחים" — אכזריות זו נשגבה מבינתי; אולי מליצה לפנינו, הפרזה והגדשת הסאה. אולם משגדלתי קצת והרבי הכניסני להיכל סיפורי הנביאים והועמדתי מול תלונת האשה בצעקה למלך ישראל העובר על החומה והשק על בשרו מבית בענין אכילת בנה... (מל"ב ו) — גדלה תמיהתי: כלום אפשר להעלות על הדעת שאם תשחת רחמיה מפרי בטנה??!

תרנגולת מאשרת אמיתות הפסוק

דוגרתה של גיצה — תרנגולת גדולה כיעכעה בעלית ביתה של גיצה־שרה־לאה'ס ומילאה את השטח הצר שבין הבית וההר בפעיותיה. והיתה תרנגולת זו גאה בשמלת־נוצתה וששה בגווני־גפיה. מדי בוקר מכריזה היתה, בעמדה על שלבי הסולם, הנסמך לקיר שמאחורי הבית, על הביצה החמה שאך זה הטילתה אי שם בקומת הגג.

ויהי היום והתרנגולת נמלכה בדעתה שדייה שעתה והגיע תורה להקים דור של אפרוחים מצפצפים. אלא שגיצה אין שעתה פנויה לרצון תרנגולתה, כי צרכי ציבור לפניה. מה עשתה התרנגולת? — היא עשתה מה שעושות הרבה מאחיו־תיה בבורשה: משחשקה נפשה של תרנגולת לשבת על המש־בר, היא פורשת לקרן זוית, במקום מוסתר מעין רואים, גורפת בצפרני כרעיה קש וגבבה בכל אשר יימצא, מוצאת גומץ ומסדרתם בו. שם היא מטילה את ביציה ודוגרת עליהן את האחד ועשרים יום, מסייעת לגוזליה בביקוע ביצי מעונם, מחממת את האפרוחים הרכים הנולדים. בהישמע קול צפצוף

עליז וחמיד — מתגלה הסוד: משפחת תרנגולים באה לעולם. (כמעשה ב„תרנגלת לאנע״).

תרנגולתה של גיצה נהגה לפי מנהג מקובל זה ועשתה כמשפטו בבורשה: פסקה לפתע מהטיל ביציה, בשנותה את דרכה בפזרה את נוצותיה ושומטת כנפה ומקרקרת קרקור משונה, ממעטת באכילה — סימני „מלכות״, כלומר — דוגרת לכל דבר. אף שאיש לא ראה אותה בשבתה על האבניים. באחד מימי הקיץ — ויישמע קולה של תרנגולת גיצה בהיראותה בפתח הבית ומאחוריה — כת של פרחים נעים מצובעים בצוהב ובציוץ מצייצים. בפנים שמחים מקבלת גיצה את האם יצאציאיה, מכבדתם בדייסת קמח תירס שפרסה להם בצלחת, סולחת לאם המאושרת (המזמינה את אפרוחיה לסעודה שהיא אינה נוגעת בה) את חסרון הביצים שגרמה למזוה־מטבחה ומנעה מאכל תאוה מפי טפיה. מכאן ואילך הוטל עול פרנסת משפחת הגעגענים על האם שמוטת הכנפים, כעל מי שאפשר לסמוך עליו, שהרי את משפחתה העניפה בת ה„תריסר וחצי״, ללא כל עזרה וסיוע מצד אחרים, הביאה לאויר העולם.

מיום צאת הלהקה הצהובה ואמה ממעון סתרם לא היה מקום שלא נראתה בו. כעבור ימים נעשה לאם ולבניה המקום שמאחורי הבית צר מהכיל ומהאכיל — ראתה התרנגולת את הארץ פתוחה לפניה — ותצא למרחב, והמרחב — לפני הבית הוא, הרחוב והמסלה שבצדה. כמה ימי שני חיי התרנגולים? — שנה—שנתיים ואם בגבורות, כלומר בדגירות (או בהטלת ביצים) — שלוש שנים, לתרנגוליה של גיצה שלא טרחה ולא עמלה בהם, הוקצו שבועות מעטים בלבד. הקיצור והקציר בימיהם — האם היא שגרמתם. משום מה ראתה התרנגולת את המקום שבין שתי המסילות יאה וראוי לחיפור וחיטוט וביקוש אוכל לפי הטף. הימים ימי גלגול אופני הרכבת על פסי הברזל. אבל לא בכך שורש הרע, שכן בהיראות הרכבת בהתקרבה, ניתן לאם שהות להזהיר על הקטנים ואפילו נהגו של הקטר, אם בעל נפש הוא, יכול לעצור במהלכה, אלא שדא עקא: המסילה מעקלת את מסלולה אצל ביתה של גיצה ויצחק, בעיקום חד — ובעטיה של נטייה טופוגראפית אומללה זאת, קרה האסון: בהישמע שריקת אזהרה יוצאת מצופר הקטר עוד הספיקה התרנגולת לחבוט בכנפיה חיבוט חמס ולהוציא ועקת שבר מגרונה... הרכבת עברה מעליהם... על שטח בן אמה על אמה שבין שני קוי הברזל נשתיירו מונחים שבעה עשר גופיפים רסוקי אבר ומעוכי מעיים, ערופי ראש וכרותי כרעיים — שדה קטל בזעיר אנפין — זוועה לעיניים. (שואת האפרוחים — טרם שואת היהודים).

למרבה החרדה והזועה נראתה התרנגולת שבה בצעדים חפוזים לגיא ההריגה, כאילו לחפש „ניצולים״ ולפרוש כנפיה עליהם... ואחריה — אפרוח בודד, אוד מוצל מדריסה, יתום עלוב, מדדה על כרעיו הדקיקות ומצייץ לו את צפצופו החרישי ונענה לקריאת אמו המפסעת בין פגרי בניה ומעלה בחרטומה פידי בשר ומוח עצמות ומניחתם לרגליה ומזמנה את בנה יחידה לסעודת שמנים... שניהם אוכלים ומיטיבים את מקוריהם וממלאים את זפקיהם מבשר בנים ואחים...

האם ממשיכה בדרכה כשהיא קוראת לבנה יחידה קריאה של אהבה ורחמים רבים ללכת בעקבותיה — כאילו דבר לא קרה... אני, שתמיד הייתי בין הראשונים במקום האסון, לא איחרתי את בואי גם כאן למקום „אסון הרכבת״. מדמה הייתי אותה שעה ומשוה נגד עיני את מראות המלחמות שמעבר להרים המתרוממים ממזרח ומצפון לבורשה ושדות הקרב שלאחריהן — נשבר בי לבי — לב ילד. אבל ברור לא היה לי על מה השברתי — על אנשים שנבראו בצלם, שלפני שעה מהלכים היו בארצות החיים ועתה — יזובו מדוקרים ודמם מאדים שדות מוריקים — הלהם אני סופד ומבכה ענותם, אם על היצורים הקטנים שנתבקעו נגד עיני הורדתי כנחל דמע אלא משראיתי את התרנגולת האם מנקרת בשיירי אפרוחיה בניה המרוטשים ו„עוברת לסדר היום״ — יבשו מקורות עיני ולבי־לבי היה לאבן... אם עדיין מתנחם הייתי ברעיון רוח ושיעשעתי את נפשי ואמרתי בלבי, שרק אצל בעלי חיים, (בעולם „החי״) הרחוקים מרגשי אנוש ומיחסי משפחה, תיתכן תופעה כעין זאת של ניכור ואדישות; לא כן האדם (בעולם „המדבר״) — ש„ואהבת לרעך כמוך״ — טבוע בדמו... „ברעך״ אמרו — קל וחומר בבני משפחתו... באה מציאות מרה מלענה ושמה לאל נחמה מדומה זאת.

ומותר האדם מן הבהמה — אין

כחצי יובל שנים עבר, ריחוק זמן בין מוראות מלחמה אחת לנוראות מלחמה שניה — ואני (כבר לא ילד) על נהר הדניסטר בתוך הגולים מבוקובינה ובסרביה, כלוא בגיטו בין חומותיו הקודרים שרשעים הופקדו לשמור עלינו לבל נצא חיים מתוכם. שלשת מלאכי המשחית: רעב וקור ומגיפה ארחו להם ויחד עשו את מלאכתם באמונה ובשלימות... שנים האחרונים, הקור והדבר — טרחתם לא רבה היתה, הם הרבו את חלליהם בעודם על משכבם... ברם, הראשון, הרעב שחדר לגוף — השחית תחילה כל חלקה טובה בנפש שזרועה היתה מעלות אנוש ומדות ויבא שממון מוסרי תחתם. שתי תוכחותיה של התורה באו מיד כתומן: „שברו להם את מטה לחמם ותרע עינם...״ וכו׳.

סרתי לבית אחד הידידים לראות אם עודנו חי... כל דיירי החדר שישבו בו צפופים, עיניהם תקועות בסיר המבשל את מנת הרעבון. ביניהם אשה וילדה, שארית פליטת משפחתה שתמנו לגווע במוגילוב שבטרנסניסטריה (דבר לא נדיר בימים ההם ובמקום ההוא. והנה — פקעה סבלנותו (ותם כחו) של הנער מהמתין למתבשל בסיר ועיניו כלות אליו ונפשו יוצאת בדברו: אמא, מהרי ובשלי, כי אפס כחי. מענה האם מחריד היה: להכל צריכים מזל — אצל כל המכרים שלי, מתו כבר כל הילדים... ואילו אצלי, הזולל הזה, אין בדעתו להסתלק מן העולם ולהניחני לנפשי...

ליותר מזה לא עצרתי כח לשמוע, ניתרתי ממקומי כעקוץ עקרב ועזבתי את הבית. כעבור שבועיים מצאתי את האשה בעמדה בשוק ושרידי בגדי בנה תלויים על ידיה, מוצעים למכירה... „זהו משל התכשיט שלי, הלא הכרתהו, חסר סבלנות היה... לא רצה לחכות להתבשל המאכל ואורך רוח לחיות, ג״כ לא היה בו. הלך לו וזהו — ואלה הם סחבותיו... נמלטתי מן השוק כל עוד עמד רוחי בי. זנחתי את כל השאלות שהתרגשו בקרבי ובלבי ובנפשי ובמוחי, פרכסו וזמזמו ככוורת טעונה וביררתי לעצמי אחת מהן: (אלא שאינני זוכר אם את עצמי שאלתי, אם לשמים פניתי) „במה נשתנינו מיתר בעלי חיים שאוכלים ושותים ומתרבים וכו׳ וכו׳ ״ חושש הייתי שלא במהרה אקבל תשובה לשאלה. אולם עד שתבוא אימצתי לי את

פסוקו הפסימי של החכם: „ומותר האדם מן הבהמה אין — כי הכל הבל...".

בבואי לאסיפת האזכרה לקדושי עירנו, בהתאסף שארית הפליטה, אחד מבית ושניים מרחוב, לקונן על אבא ואמא שנהרגו, על אח ואחות שנשחטו, על בנים ובנות שנקברו חיים ועל איש או אשה שנשרפו ועל קרובים וידידים וחברים ורעים ושכנים שנחנקו... ומדמה לראות ביום זה, המעלה זכרונות נוגים מימים מרים ונמהרים, ימי זוועה ולילות נאצה, את הצער העמוק המתלונן בסתר קמטי פניהם של המתכנסים — והנה, פגישת רעים אהובים מתענגים להתראות (אשריהם שככה להם! אמנם נכון ש„כל המתאבל — זוכה ורואה..." אבל שם בחורבן „הבית" הכתוב מדבר).

שמחה לפני האזכרה וששון לאחריה — ובין שניהם — טכס זכרון (של חובה), שבלוני הסוחט בקושי מקצת דמעות, עפי"ר אצל הנשים למודות הבכי. (הדבר תלוי במספיד או בבעל „המלא") ומיד לאחריו — עוברים לסדר היום, שהוא לאו דוקא אפור, כאילו על שמחת נישואין באו. ברגעים הללו עולה בזכרוני וצף לנגד עיני המחזה המרעיד שצופה הייתי בו מלפני למעלה מיובל שנים, שם בין שני פסי־מסילת הברזל, לפני ביתה של גיצה־שרה־לאה׳ס. ומה ששמעתי בשוקה של מוגילוב.

פרנסות

בעלי מלאכה
העשירים והעניים
עניים — מאכלם, מלבושם ומנעלם
ואלה הבגדים אשר לבשו בבורשה
בשבתות ומועדים מוליך יהודי
בבגדי חג את סוסיו אל היאור
עניים מאכלם ומלבושם
10 טחנות הקמח
12 מנסרות העצים
אמידי בורשה
בעלי הפלינינות
המוזגים
בעלי נכסים
עניה של בורשה
האיש שתכנן בניין בתי בורשה
הזהב שבבורשה
בעל הפרופינציות
(ה„טרינק" — משתה יין חגיגי בימי מועד)

רומינים תחת הונגרים

הרבה שינוי לטובה בפרנסתם לא הביאו חילופי השלטון. אמנם הוסרו הגבולות לבוקובינה ולרומניה העתיקה אלא שלעומתם נחסמו התחומים שהובילו להונגריה ואוסטריה, למערב ובבירות בודפשט ווינה, ביהם ויתר ארצות הירושה. אם אדון לפי עדות הראיה שלי — הרי אבא שמלפני המלחמה בין החנונים המצליחים נחשב ואילו לאחריה בימי שלטון הרומינים נצטמצמה חנותו עד כדי סגירתה לחלוטין. הסיבה אינה חשובה כאן, כי העובדה שהפרנסה לא העמידתו שוב על רגליו ומעמדו, במקום להתאושש — התרושש.

חנויות

בממוצע היה בכל בית שני דלת פתוחה לרחוב ועל גבה שלט המזמין קונים; רוב החנויות — למכולת היו ומיעוטן להלבשה, בתי מזיגה, בתי ממכר לקמח ולתבואה בייחוד לתירס; איטליזים לבשר כשר ולטריפה (מדובר בחלק „התחתון" שנשתייר) בבעלות מוכר ה„כשר" אלא במקום אחד.

תגרניות

במרכזה של בורשה על יד הגשר עמדה שורה של דוכנים ועליהם פירות מיבול אדמת בורשה, גניה ועצי פריה: תפוחים אגסים שזיפים וירקות. ליד הדלפקים ניצבו נשים (קאפעס), על פי רוב אלמנות שפרנסת ביתן שהוטלה עליהן במות בעליהן הוציאתן השוקה. לימים ניתוספו עליהן מקצת גברים ואפילו מלמד אחד, בהתרוקן „חדרו" מדרדקיו.

בעלי מלאכה ותופסי מקצועות

כמעט לכל המלאכות הושיטו יהודי בורשה את ידיהם הזריזות. הואיל והתורה מדברת בשבחה של השמלה ש„לא בלתה" בלכת בני ישראל במדבר — נתחיל בעושיה, בחייטים: אלי' רובינשטיין, דוד וחיים בני מוטי, חיים־לייב „דער שניי־דער" שתפר את חליפותיו בידים, הרבה שנים עד שמכונת „זינגער" התחיל לזנגר בחייטיה שלו. יעקב מנדיל פעריל חייט לשמלות נשים. הוא היה אומר בשביל לשבר את האוזן, שבא במגע עם נשים, שהנשים דומות בפניו כאותו מודל (שעדיין לא היה במודה־סלון שלו) ובלשונו — „ווי קלעצער האלץ" — (כבולי עץ). חייטות נשים: מינדל לאה ואחיותיה;

נגרים: האחים מנשה ולייזור, מרדכי סאבוי ובנו אברהם ועוד.

סנדלרים: אלתר חיים (ה„ל'ו־ניק') ובנו אברהם־וולף, אלתרל גענאד, לייזער פולק, שמואל לייב פרוכטער, הערש אפטער ובנו מאיר, מרדכי הירש ועוד.

פחחים: נחום לייב וטשוקן.

פרוונים (קישנער) עזריאל שטיין, אלתר לייזער בן ציון.

שענים: מרדכי שלמה אפטער, יצחק פעריל, מעכיל השען.

נפחים: אריה־לייב שלומוביץ, אלי' מאליק ועוד.

שני זגגים, תגרים, בנאים, עושה ציציות, כורכי ספרים, גלב (ספר), רוקח יחיד, סופר סת"ם, חרש עגלות (גוי רשע) גם רופא חיה „די דראטערין" (מתקנת כלי חרס בחוטי ברזל), מנהלי פנקסים (סתתים לא היו בבורשה. את המצבות הביאו ממוסיעף או מוישיבה). כ"כ מתקן מטריות. עובר היה מיטריין בכפרי מרמורש ומתקנן בעברו ליד הבית שנתבקש לתקן. גם משחיזן עשה כמותו.

איש יהודי היה בחבל הצ'יזלה שבבורשה מפשוטי העם וטוב וישר, פייוויש שמו, עני ואביון? — תארים אלה קטנים המה מלהביע את רישו. סבלות היתה מלאכתו. בראשונה קנה לו חמור — היחידי בכפר — ולמה חמור? מפני שהחמור קטן הוא מהסוס ואוכל פחות ממנו ועובד כפליים. כך דימה בלבו. לימים הוחוור לו שבהיפוך הוא הדבר: אוכל יותר ועובד פחות. מה עשה? עמד ומכרו והתחיל מכתף את משאו על שכמו. ראה ה' בעניו ויפצנו כי חוננו בבן שתפיסה מהירה לו, סופג הכל במחו המופלא ממש פינומן. בבקש אביו „תכלית" לו בחיים, קם ומסרו לסנדלר. חברו עליו כל השכנים: גזלן שכמותך, כלום את אלוקים אינך ירא? אבן יקרה בביתך ואתה מוסרו לבית הטלאים?! בראות פייוויש את עצמו מוקף אויבים שרצו לבלעו חיים, פנה אל הצועקים: אדרבה שלחוהו ללמוד והחזיקו בו אתם, אם אתם דואגים לעתידו. אותה שעה השמיע חמורו קול נעירה ויבינו השכנים מדעתם שמשלח הוא אותם לביתם, אם רחוקה עזרתם לבן פייוויש. והבן? הוא למד את מלאכתו של רבי יוחנן התנא שכל הסנדלרים מתגאים בו. כעת יושב הוא בישראל ומשאיר את הגאוניות לאחרים והוא עצמו מתקן את נעליהם של תושבי ישראל הדורכים בהם על אדמת הקודש.

חמשת הנפחים שבבורשה

לעומת רבי יוחנן הסנדלר, שהיה „אישיות ידועה' בבורשה וכל סנדלר התיקר בו בשבתו על שרפרף בעל שלש רגלים לפני שולחן שמפוזרים עליו מרצעות ומחטים, מסמרי עץ וברזל, „דרטפות" ו„ראשי עכברים", קטעי סוליות ופסי עורות — אומר היה הסנדלר „צאו וראו, אותו מלאכה שבזויה היא בעיניכם, חביבה היתה על דגול החכמים ולא נמנע מלעסוק בה"; לעומתו היה עמיתו ה„נפח" (כמאתיים שנה אחריו) ר' יצחק נפחא, נפח, תלמידו של בן נפח, הוא ר' יוחנן ואף עלה עליו בתורתו עד שריש לקיש אמר עליו: „טובים דברי נפחא מדברי בר נפחא" (סנהדרין צו.) — שמו מוכר היה וידוע פחות בבורשה ורק לחובשי בית המדרש בקראם ברש"י פרשת „וישב" על „הפחמי שתמה: אנה ייכנס כל הפשתן הזה..." ופתרון הפיקח, ש„ניצוץ אחד יוצא מהמפוח שלך ששורף את כולו..." זיהו בפחמי את הנפח, האוחז בקורנוס בימינו ופרסת ברזל צבותה בצבת בשמאלו. יואן ניסטור הצוענ י ובניו הזריזים, שקול הלמות פטישים עלה מנפחיה שלהם שפניהם הושחרו מעשן הגחלים — הם היו להם לעינים.

לא עברו ימים מעטים וברחובותיה של בורשה שבפנו־

תיהן צצו צריפים מפוייחים שחציים קירות אבנים וחציים — קרשי עץ, התנגנה מנגינה קדומה, מימי תובל־קין ראשון הלוטשים „כל חורש נחושת וברזל" — אב ובנו פורטים על פסת ברזל, זה בא בקורנסו וזה בפטישו וקול מתכתי מזדמר מעל סדן נוקשה וניצוצות עפים מבין שניהם.

חמשה יהודים, יראים ושלמים, ביניהם בני תורה, מוצקי גו ושרוגי שריגי שרירים, ראו את עצמם כשרים דיים לעמול במלאכתו ה„שחורה" של יואן ניסטור מבני צוען ולפרזל את טלפי הסוסים הרתומים לעגלות אחיהם בעלי העגלה ושל האכרים היורדים מן ההרים, לבל ימעדו בשעטם. ואלה שמותם בחצריהם המפויחות, איש איש על סדנו ומפוחו וממלטים בשעת מעשה פסוקי תהלים מהספר שיודעים אותו בעל פה, פסוקים המסיחין באותו ענין: „עלה עשן באפו ואש מפיו תאכל, גחלים בערו ממנו". „ימוטו עליהם גחלים, באש יפילם..." ברור שמדובר כאן ברשעים המציקים לישראל. פסוקים אחרים פרוסים על פיהם של נפחי בורשה... נזכר הם בעבודת החול שלהם, במלאכת הקודש של הכהנים בשרתם לפני המזבח: „ולקח מלוא המחתה גחלי אש מעל המזבח" (ויקרא טז, יב). והיכן הם המלאכים בדמות החיות, ש„מראיהם כגחלי אש בוערות" (יחזקאל א, יג) במעשה מרכבה של יחזקאל ?!

חמשת הנפחים מבורשה: אליה דער שמיד מהקיטרוסה, אריה לייב האז מהצ׳יזלה, פינחס אחי מאיר משה — איציק׳ס ליד הקנצלריה, מרדכי לייב בקרבת בית הכנסת הגדול ומנדיל לאנגסנר אצל בתי גאבור ברחוב התחתון. נתקיימה בהם ב„שמידים" הללו, מליצת ישרים של רבי לוי יצחק מברדיטשוב, בטענו לפני הרבש"ע, בעת תפסו בעל עגלה מורח את גלגלי רכבו בהיותו עטוף בטלית ועטור בתפילין: ראה, טאטע זיסער, את בניך, שאפילו בשעת משיחת האופנים מתפללים הם ושופכים לבם לבקש חסדיך. אלא שבבורשה פטור היה ה„קדושת לוי" מלבוא בערמה לפני השי"ת ולהמליץ טוב בעד בניו, שכן פרקי התהלים התחילו מתגלגלים בפי ר' אריה לייב הנפח בתקנו גלגל, שנתרופפו חישוקיו, בלהבי גחליו.

כמעשהו של הנפח, כך מעשהו של החייט: חיים לייב, באמצו את עינו מעל למשקפיו (שמסגרת אחת „שיכלה" את זגוגיתה), כדי להשחיל חוט בקופה של המחט לתפור בה את „חליפותיו" או להפכן על צדן השני — נזכר פתאום ב„קדמא ואזלא" שהעלו עצמן מעל המלה „שמלתך" ומתחיל לסלסל בטעמי הנגינה כאילו אך זה שב מבית המרחץ ערב שבת בין השמשות, „מעביר את הסידרא" ומתמוגג מתענוג. ור' יעקב מנדיל פעריל, חייט הנשים — כמה פרקי תהלים נשרו מפיו יום יום? והמשניות שלומדן ב„עץ חיים"? והסנדלר? — אמנם אין לו פסוקים שמספק לו ספר התהלים, חוץ מהנעל שדוד זורקה „על אדום", נשגבה מבינתו „השלכה" זו... מילא „מואב סיר רחצי" — ניחא, דוד חוזר משדה המערכה טבול בזיעה ומכוסה אבק דרכים, דבר בעתו ובמקומו סיר רחץ, אבל „על אדום אשליך נעלי", מה יצא לו מזה?! על נעלי הגבעונים הבלות שנעלו כדי לרמות בהן את יהושע ועמו אינו מצטער, מיצר הוא וחש בצערה של היבמה האומללה שאחי בעלה המת ממאן ליבמה, שכל מדת נקמתה בו היא חליצת הנעל שלו ורקיקה דשנה בפניו. כאן כלות ידיעותיו של סנדלר בורשה מסביב לנעל המתגלגלת בחיקו. גם יתר בעלי המלאכה תומכים יתדות מעשי ידיהם בפסוקי תורה. פרקי נביאים וסדרי תהלים, וכאשר מדובר בחברי „עץ חיים", — גם במשניות.

כן רואה הנגר את עצמו „מחותן" קרוב לבצלאל בן אורי, ואהליאב בן אחיסמך, עושי כלי המשכן. החייט והפרוון — מה הם אומרים? מיהו ה„מייסטר", האומן הראשון בתפירת בגדים ובעיבוד עורות? „ויעש ה' אלוקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם" — על מי נכתב פסוק זה?! ככה הולכים כל בעלי אומנות, באין עבודתם דוחקתם, ומבקשים שותפים למעשיהם בין „הגדולים". אלה המתפרנסים מתבונות כפיהם, שהפסוק המעיד על חשיבות עשייתם וערכה בושש מלהתגלות לעיניהם בזמן אמירת קאפיטלי התהלים, תהלת יומם — פרק שלם, אמנם מצער אבל נחמד, מתיצב בפניהם, אומר מעט ומבטיח הרבה, „שיר המעלות", כלומר — שיר שאין למעלה הימנו, ניצב ופורש כנפי חסותו עליהם: „אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו יגיע כפיך כי תאכל — אשריך וטוב לך". ואם אין זכרונם מטעם, שמעו זאת ב„עץ חיים" מפי הדורש בפרקי אבות — „אשריך בעולם הזה — וטוב לך לעולם הבא".

יהודי בורשה שלחו את ידם בכל עבודה המפרנסת כלשהו („קידיקיט" בלשונם). למשל, היו ביניהם חוטבי עצים, („שואבי מים" לא היו בבורשה, שמימיה ניתנים בשפע מהנהרות והפלגים, הבארות והמעינות, משנסתאבו מימי הנחלים מנשורת בתי הנסירה, התחילו להציב „פומפות" (משאבות) בירכתי הרחובות לנוחיות הצבור); פועלי מנסרות, פקידי יערות (שאפער), קברנים, מחלקי הזמנות, פקידי העיריה והדואר, פנקסנים, גובים, ממשכנים ומתופפים (המכריזים על הוראות הרשות), מנהלי בנק, מורטות נוצות, טכנאים ואפילו „ממציאים". שני רופאים ידעה בורשה: דר. משולם סולומון ולפניו דר. היינוך, וטרינרים, בלנים (בעדער) ועוד.

שדכנים

אשר למלאכת תיווך זה, הקובע גורל של שני צעירים לכל ימי חייהם — כמעט שלא קמו בבורשה אנשים שיבנו את פרנסתם עליה. אבל לעת מצוא, משנזדמן לפניהם מקרה, כגון בחור המחזר אחרי בחורה, או סתם גילו באקראי את הטעונים זיווג: לזה נער ולזה נערה, והמרחק היחסני אינו רב — אז באו והציעו ואמרו לדבק טוב ומן השמים הסכימו על ידם. פגם מצאו בהשתדכות עצמית. ומעשה בזוג כזה שלא הזדקקו למזווג והרב השתמט מלתת להם חו"ק (נסע לבקר את אביו — עד יעבור זעם), והרינון חלף ברחובות שהסירוב נבע מחמת ש„השדכן" — „חשקה" היה. (אולי סבור כרב שהיה „מנגיד על דמקדש בלא שידוכי" (קידושין יב:, יבמות נב.).

מלאכה מלוכה

המליצה הידועה „מלאכת־מלוכה" נפוצה היתה גם בבורשה אבל עד כמה שהמלאכה הבטיחה „מלכות" שפירושה

פרנסה יציבה — הכל לפי מעשה העיסוק בה — לא היו הורים רבים שגילו נכונות למסור את בניהם להתחנך ב„חצרות המלכים". יחד עם זאת נתמלאו מדי שנה ספסלי החייטים ושרפרפי הסנדלרים, שוליות כפופים על מחטם ושפופים על על מרצעם ונשתעבדו ל„אדוניהם" לשלוש שנים (לפי תנאי הימים ההם: שנה ראשונה משרתים היו את אשת ה„הער" (האדון) ולא ראו צורת בגד ונעל ומזונותיו עליהם. בורשה לא היתה חסרה יהודים החיים על יגיע כפיהם וכמעט שלא נזדקקו לבקש מומחים מן החוץ.

בל נשכח כאן את העגלונים עם סוסיהם ה„אבירים" או „הנשרים", שהרבה שנים אחרי בואה של המכונית (שבעברה ליד העגלה חיפה העגלון את עיני בהמתו כדי למנוע השתו־ללות העלולה להסתיים בהפיכת הרכב על פניו, על היושבים בו, שכן הסוס המושך בעגלה מודרנית נעלם מעיני הבהמה, שאינה מאמינה בנסים (היכן למדנו ע"כ — כן, במעשה בלעם ואתונו, „ותלחץ רגל בלעם ותילחץ אל הקיר" ולמה לא הפילתו? — „כי גדר מזה וגדר מזה").

תגרניות — מהן? „קאפעס" קראו למוכרות פירות במרכז הכפר. הפרגמטיא שלהן — על פי רוב נשים עסקו בזה — פירות וירקות היתה. לעתים הוסיפו עליה מיני סדקית והתחרות דגולה היתה אבל לידי תגרות לא באה התגרנית— שני הרופאים הנ"ל לא הספיקו ל„הסיר את כל המחלות אשר הושמו במצרים" לפיכך קמו להם לבורשאים רופאים ורופאות ולוחשות על המכה, מרפא שינים אחד מבורשה שחילק את זמנו בין בורשה לוישיבה, הביא מזור לכאבי מלתעותיהם ומילדות חכמניות ראו על האבניים, שילחו ידיהן לקבלת הרך הנולד ושיחרורהו מחבלי לידתו ותוציאנה אותו לאור העולם כשצריחה מבחילה פשוטה על שפתיים מפלצתיות; צווחת תלונה היא, על שהדריכוהו ממנוחתו והעלוהו לעולם שמעולם לא ביקשם על כך.

גם אנשים יקרים אלה — אושביץ כילתם.

יענקל דער קאַרב — היהודי הראשון (והאחרון) שפתח לו בבורשה משרד ל...מכתבי אהבה... בייחוד עבור גויים, אלא שגם בבוא בחור יהודי וביקש ממנו שיסגנן לו מכתב־עוז, אגרת ידידות לבחירת לבו לא משך ידו מלבוא לעזרתו של העלם הרומנטי. מהי הספרות המקצועית שעמדה לרשות ה„כתבא רבא" — הוה אומר ה„בריפנשטעללער" הידוע כלומר, ספר מסדר מכתבים, מין אגרון (שהגיע מגליציה, שמשכיליה חיברוהו בטוב טעם), שהיה מצוי בידי רבים ומעל הכל בידי המלמדים, לתורת ה„שורה־גריזל", ניסוח מכתבי מסחר, משפחה ועוד. לצד האגרונים למיניהם שברשותו עמד לו גם כח דמיונו שהפעילו והשקיעו בחומר שלפניו ברעיונות משלו שהשפיע בהם, במכתביו, פורה היה וגם הצליח וראה ברכה במקצועו. ואל תתמה על השם „קארב" הגרמני, הסל — איזוהי הדרך הגיע לבורשה? ראשית קיבלו מאביו „רופא השינים" שנשא את מכשיריו לעקירת שינים בסל — ובמקום לקרוא לתיק הרופאים שלו בשם „קויש" — קרא לו בשם תרבותי יותר, איטלינגטי יותר, „קארב" להוסיף חשיבות למקצועו הדנטלי.

אלתר דער קאַרב — (אבי הקודם) מומחה היה לעקירת שינים. בראשית דרכו עמד לשירותו הכלי שנברא ערב שבת בין השמשות והיא, הצבת. ברבות הימים וברפות השינים הרעועות נתרבו כלי אומנתו והלכו והשתפרו עד שמסלו („קארב", זהו חניכתו ולא שם משפחה, בשל הסל שנשא עמו היו אומרים הסל — הקארב הולך) הציצו מלקחיים וצבתות עדינים ומודרניים. לא מעטים היו הגויים שעזבו את ביתו נטולי שינים הוא גם „הרדים" לשם המעטת כאביהם של הפציינטים בהשקותו אותם י"ש חריף, טרם שיניהם נתלשו מפיהם ומלתעותיהם נתעו.

שלמה — חתנו של אלתר — אין תימה שלאבא בעל המקצוע הרפואי השינאי אלתר, ובנו, כותב מכתבי האהבה נצטרף איטליגנט שלישי, לוקח בתו ואחותו וגם עלה עליהם בהשכלתו והצטיין בתור מספר. כשרון יוצא מגדר הרגיל גילה באמנות הסיפור. באופן נפלא מסודר ומתוכנן ומוכן, השמיע באזני שומעיו סיפורים שהוא עצמו שמעם או בדה מלבו תוך כדי ספרו אותם. להעלות את סיפוריו על הכתב — לא עלה כלל על דעתו ועל ידיעתו ויכלתו, חבל.

בעלי מלאכות

נאמר את האמת: בעלי מלאכות לא היו חשובים בעיני הבריות בבורשה, ואל תהא זאת תמיהה בעינינו, הלא מי כיהודי בורשה שרובם התקיימו בנסים והיטב ידעו שהאומנות מחיה את בעליה ועליהם ועל דומיהם אמר דוד בשירתו: „יגיע כפיך כי תאכל — אשריך וטוב לך" ודרשו חז"ל באבות — „אשריך" — בעולם הזה, „וטוב לך" — לעולם הבא. ועוד אמרו: „כל הנהנה מיגיע כפיו..." וכו' — אם כן מה טעם לרתיעה זאת מפני בעל מלאכה גם אצל „היהודים היפים" בבורשה, שמאכל שולחם אינו כבשולחן שלמה בשעתו ולא פעם מפקפקים היו באמירת „ה' רועי — לא אחסר" אחר נטילת ידים אם אין זאת תוספת תודה לבטלה?! אלא, היאך אמרה היונה לנח בשובה אליו ועלה זית טרף בפיה: „יהיו מזונותי מרורין כזית בידו של הקב"ה ולא מתוקין כדבש בידי בשר ודם" (יר. יח) (אפיק „בשר ודם" ועייל „בעל מלאכה").

כללו של דבר: מי שלא נהנה מיגיע כפיו ממש — ראה חובה לעצמו להרחיק גם את בנו מדרכי פרנסה אלה ואם ת"ח היה, הרי משנה מפורשת היא בקידושין: „רבי שמעון בן אלעזר אומר: ראית מימיך חיה ועוף שיש להם אומנות? — והן מתפרנסים שלא בצער; והלא לא נבראו אלא לשמשני ואני נבראתי לשמש את קוני — אינו דין שאתפרנס שלא בצער..." ואם איש לא ידע את מעשיו — מובטח לו שלא יקפח את פרנסתו. לא הורים בלבד מפליגים היו את בניהם מללמוד מלאכה אלא שקרובים וידידים דואגים היו לבל יוכתם ח"ו כבוד משפחת ריעיהם והקפידו על „טוהר" הבית...

שני מקרים היו בבורשה שכדאי לציינם — האחד — נער מבית טוב נמלך להשכיר עצמו לחייט ע"מ ללמדו את אומנתו — באה חברתה של אמו, שאינה בחיים ונאמנותה של זו עדיין לא נפגמה במאומה והרחיקה בכח את ה„סורר" המוכן ל„המיט חרפה על ביתו". מבית החייטים. מעשה שני

— רופא שהיה בנו של חייט ופציינטית שלו, בתו של עתיר נכסים, התאהבו זה בזו והחליטו להינשא זו לזה ומחמת חייטנותו של אבא נפרדה החבילה...

בני טובים פונים למסחר הקשור בעבודה

נוער זה אם לא פנה בעוד מועד למסחר — נאלץ ליהפך פועל וגורלו לבין העמלים הביאו, ששכרם מועט ועבודתם מרובה. פיקחים שבהם עזבו את בית אביהם וביקשו את מזלם באחת הערים, עמדו על טיבם של העירוניים, משאם ומתנם ויעשו כמוהם. טרחו ומצאו את פרנסתם איש לפי דרכו, ללא שמיעת דעת הורים. כך אירע מעשה בשני בני טובים, אחד בנו של עושה „מי סודה" ואחד בית מזיגה היה לאביו, שניהם חסידים נלהבים של הרבי ולשניהם מסחרם לא פרץ בארץ וארנקיהם לא נתפקעו מרוב שטרי כסף. לא עברו שנים מעטות ושני הנערים חזרו לבורשה ופרנסות (מקצועות) המפרנסות את בעליהן בידיהם.

אחד שראה שבערים מתפרנסים בעלי דוכנים בגלידה מתוקה וריחנית למד את סוד עשייתה ושב לבורשה. באחד הימים נראה בחוצות בורשה נער מוביל עגלת יד, עוצר מדי פעם ושולף מתוך חביונה של פח נוצץ גבישי קרח מתוקים וקרים. ויהי מדי עברו ברחוב ועגלתו בידו, סיעת ילדים נכרכת אחריו ומסייעים עם בעל העגלה בהסעת עגלתו. תמורת העזרה הנדיבה, שילם להם בנתח בצק מתקתוק. נער טוב לב זה לא יכול היה להביט בפני מלוויו הפעוטים ולשמוע את ציוץ הלשון שבפיהם השוקקה מרוב תאוה למתוק המתוק הזה, מחמת שהפרוטה לא היתה מצויה בידי רבים מהם, והתחיל „לעשות צדקה בכל עת"...

בהתקרב הקיץ לקצו ואויר צונן החל מנשב ברחובות בורשה — נחבאה עגלת הגלידה לחרוף את חרפה, שכן בחורף נטיפי קרח דקים ושקופים כבדולח נתלים בשולי הגגות וכל הפושט יד „תולשם" ונועצם לתוך פיו וטועם טעם הגלידה אלא שהמתיקות אין בהם. באביב, בשוב ה' את שיבת החמימות לבורשה, לא שבה העגלה ולא יספה להיראות בחוצותיה. לא כל מה שטוב לעיר טוב גם לכפר, האקס־פרימנט לא הצליח. ישנם שנותנים טעם וסיבה לדבר: שהבחור עבר על עצת רבי שהורה: „איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם — כל שהיא תפארת לעושיה... וכו'" ומפני שנתן יותר מיכלתו „צדקה", היתה לו „תפארת מן האדם", אמנם, כי חלק לקטנים הנגררים אחריו יותר ממה שהרויח. והלא יצחק ה„סוידיניק" שילם אף הוא בעד סיבוב גלגל חרושת הסודה בסחורה, בלגימת מי סודה? — שאני התם: הוא שילם במים ואילו בן חברו שילם בסוכר וחמאה ועוד חמרי בלילה שלא גילה סודם מחשש קונקורנציה.

אם ב„סוידיניק" מדובר כאן — נער חרוץ ובעל תפיסה היה בביתו, שבבואו לעיר מקלטו למד את מלאכת הכוב־עונות שם (במקצוע זה התמזגו מלאכה עם מסחר ביחד שהרי גם כובעים חדשים מוכר היה הכובענ׳ ועיסקו זה עמד בין שניהם) אבל מחשבתו לחזור לבורשה ולפתוח שם „כובע־ניה" היתה. אם בחברת אנשים מתוקנים קוראים לעוסק בהחבשת הראש בשם מודרני „מודיסט", כלומר, מכוונן את „פארי המגבעות" לפי ה„מודה", האופנה, קראו לו בבורשה בלי הצטעצעות, „קאפיליוטש־מאכער" וליצני המקום הבטיחו לו שיעשוהו „אויס־קאפיליוט־מאכער". אבל הנער לא שם לב לליצנות, עשה את עבודתו בתבונת כפים והצליח, ומשרק הבחינו בצורה היפה של הכובע שאך אתמול „הריב" (כובע דהה וקמוט) היה, התחילו נוהרים אליו הגברים עם כובעיהם שבבורשה כולם חבושי כובע הם, כגויים — כיהודים בכובעיהם שעברה צורתם ותהי לו פרנסה בריות.

נחום לייב הפחח

סוכתו של משה וירצברגר שימשה לו לבית מלאכה ובת־צחוקו בה קיבל את פני קוני־סחורתו ועבודתו היפה שגבלה באמנות יפה ונקייה השגיאו את פרנסתו. כליו מבריקים היו (פח מכסיף וחדש היה חומר הגלם שלו) כל עונה וכליה ובייחוד משכה תשומת לב התושבים תצוגת ה„לפני־פסח" שלו: כלי מטבח מפח מבהיק, למן הנטלא לנטילת ידים עד דפוסים (בעקאליך) לפשטידות ופומפיות לגרד בהן את תפוחי האדמה, מסננות ליין־הצמוקים וכדים לשליקת־ביצית — הכל מבריק ונוצץ. בעונת החורף, בלילות לבנים מעוננים שרק לבנונית השלג שיטח אור בהיר לרגלי ילדי ה„חדרים", מצויים היו על הדלפק שלפני הפחחיה שלו שבתחילת רחוב הרבי — כל סוגי פנסי־יד, גדולים וקטנים וממוצעים ועיני תינוקות של בית רבן מחמדות אותם. זכה נחום לייב לחזור מאושביץ ולעלות לישראל. התיישב בכפר מסמיה ליד רחובות ושם נפטר לבית־עולמו.

שני רופאים יהודים זוכרת בורשה: את דר. היינוך ואת דר' משולם סולומון. הרשות לרפא ניתנה להם במכון לרפואת הגוף בבודפשט. אולם רופאים רבים אחרים ובעיקר — רופאניות ריפאו את תחלואיהם ואת מכאוביהם ואת מיחו־שיהם של יהודי היישוב. ראש להם מיכל היה. ולא סתם רופא אלא רופא ממוחה שקיבל רשות ממלאך רפאל לרפא. מיכל ויתר הרופאים והרופאניות שבורשה היתה משופעת בהם, העלו ארוכה לחוליהם בתרופות ביתיות: עיסונית משמנת לחבורה ומכה טריה ואספלנית על פצע פתוח, תחבושת קרה לכאבי ראש וחמה — למכאובי צואר. חום היה מורידים בסדין מורטב שכורכין מסביב לגוף, על גבו ובטנו. בעלות החום — התיצבו שתי תרופות לרשות המרפ־אים: חורת שהיו מפזרים על הסדין או עלוקות התוקעות את כפתורי ההדבקה בגוף החולה ומוצצת את דמו, מקטינות את לחצו ומזריקות לתוך העור חומר מונע הקרשה (בבורשה רופאיה האמינו שהעלוקה מוצצת את הדם הרע ומשאירה את הטוב) אם השנים הנ"ל לא הועילו, בא האמצעי הבדוק: קרני דאומנא (באנקעס). ליד חמרי ריפוי שימשו גם כל מיני לחישות, כיבוי גחלים או טבילת פתותים שלפי כביתן ושקיעתם ידעו אם אין כאן „מרעין בישין" ר"ל. חוץ מזה לא חסרו כל התרופות המנויות במשנה מביצת התרנגול לאוזן ושן השועל לנדודי שינה, צפורת כרמים שהצניעו לרפואה, מלוגמה ורקב אילנות, צנצנות נטף ושחלת וחלבנה שהיו מנטפים ומזלפים ובוזקים, זורים וחובשים ומרככים בשמן. כשכלו כל הקיצין והארוכה והמזורות לא הועילו פנו לרחמי שמים, כינסו מנין יהודים ואמרו פרקי תהלים לפני ארון קודש פתוח לרווחה ומבקשים חולים מרופא חולים של מעלה שישלח רפואה שלמה לפלוני בן פלוני.

גם לשוכני עפר לא נתנו מנוחה והפצירו בהם להמליץ

יושרו של הנאבק בפרפורי גסיסה, לפני מדת הרחמים. אותה שעה מקיפים בני המשפחה את החולה הקודח וטובל בזיעה קרה ומפליט מפיו דברי הזייה שאין להם קשר זה לזה, מתכוון ומתקמט, נפתל בדוי חומו. לפתע נח החולה מזעפו, גון פניו עובר מאדום לורוד, חזהו, שהנשימה עבדה בו ללא סדרים משך כמה ימים התישר והתחיל משמיע נשימות, העינים שנתעצמו קודם לכן, נפתחות לאטן, שפתיו היבשות נפצות ובת קול חרישית נשלפת מביניהן: מים... המשבר עבר, בני הבית נושמים אף הם לרווחה והרופא או הרופאנית שעמדו כל הזמן והדריכו את הניצבים על החולה מחייכים חיוך של סיפוק נפשי, נותנים הוראות לבני הבית ועוזבים את הבית ע"מ לבוא ולהגיש עזרה לחולים אחרים, שבורשה לא נוקתה מהם.

בהופיע התרופות שלא נעשו בידי הרוקח, כדורים וטיפות ארוזים וחתומים בקופסאות והצנצנות, שכל בית שני בבורשה שימש להן בית מרקחת, פתחו תרופות הבית מתוצרת עצמית וחבר הרופאים „רשמו' רצפטים לחוליהם. ר' מיכל הרופא, שאם היפוקראטס הרופא הקדמון ו„אבי הרפואה" (אפוקרט ב„סדר הקבלה של הראב"ד') לא הכיר ואת שבועתו לא נשבע — נאמן היה לעקרונותיו ב„עזרה לחוש" — יבוא המקרה דלקמן ויעיד:

כותה"ש שהיה דבוב על מיכל בגלל מעלליו הציוניים והעיקר על העברית, שהשגיר על לשון בני בורשה, או סתם שנאת חנם (בוודאי „חינם') או טינה ללא טעם קננה בלבו עליו, חלה ונפל למשכב. בהיודע הדבר בעיר שגם דר. סולומון הציוני ביקר אצלו — עשה ר' מיכאל כעצת התנא (החוזר על דברי החכם) „בנפול איבך אל תשמח' — קם ויצא הוא וכליו בידיו ויעלה ויבא ביתה ר' וולף הגדול להושיט עזרה רפואית לבנו הציוני, ללמדך ש„פיקוח נפש דוחה' — ציונות...

מנין לקח מיכל את חובבנותו לרפואה? לא נודע, אלא שאפשר להניח שהתקנא בדר. היינוך ז"ל, שהפריך את הדעה המקובלת, שדוקטור צריך להיות לפחות קצת „כופר' ומחלל שבת — ואילו ר' היינוך הרופא שומר מצוות היה ונסע בשבת, לפי הדין וחזר ברגל בפסיעה קטנה. אשתו חבושה היתה פאה נכרית ותמכה בנערים עניים ויתומים שמסרתם ללמוד ריפוי שינים. (עזרא גאנץ, מרפא השינים מבורשה ודר. טאוב מגוש עציון שהיה שבוי בידי הירדנים — היו מאומציה, באין להם ילדים. מיכל נלוה היה לדר. היינוך, התעניין במחלות, עקב אחרי התרופות הניתנות והבין גם לקבוע דיאגנוזה אליבא דרפואתא. (כוה"ש ראהו בעת בדיקתו את מטת חוליו של ר' לייב פוגל לאחר פטירתו ושאל ודרש בעיון רב על פרטי מחלתו, סבלו ותרופותיו ומהלך ימי חייו האחרונים. כן עשה עם יתר החולים, איזן וחיקר וסמן בלבו את שמועותיו ויהי בהן לעזר רב ליהודי בורשה.

עושרה (ועוניה) של בורשה

„זהב סגור" — שהיה סוגר כל הזהבים שהיו שם
(ש"ר ר"פ ה"ל)

הר הפיטרוס הנשקף על פני בורשה — צוקי אבניו מתמשכים והולכים דרום־מזרחה לעבר הרי רודנה המתגבהים במרכז הקרפטים, שם בעמקים ובגיאיות, בנקיקים ובערוצים, למרגלותיהם של סלעי מגור וחגויהם, טמון היה מקצת מעושרה הטבעי של מלכות הונגריה המורחבת: המתכת היקרה, הזהב. חומר נוצץ זה לא גילה את עצמו לעיני הכורים במרבצי הקוארץ בגידים מבהיקים בנצנוץ מגרה, בבקיעים שבשכבות רובדי ההרים. גושים מחוספסים של אבני פיריט מבריקים מוצאים מהמכרות ומועברים על גבי קרונות רכבל לבורשה.

מהנדסי הונגריה מצאו שהמעבר בין שיאי הרי רודנה והפיטרוס בואך בורשה יקצר להם את הדרך להובלת עפרות הזהב, לזיקוקם ולסינונם במצרפות בודפשט. לשם כך הוקם בבורשה ביח"ר ענק לטחינת גבישי הפיריט והפיכתם לעפר. מפעלה של חברה פטרוכימית היא „מינו־פיריט" (מנהל ה„טחנה" היה אחיהם הרביעי של האחים פרוכטר).

„מינו־פיריט" לא הופסק גם עם תפיסת אזורים אלה ע"י הרומנים בעקבות הסכמי טריאנון. ומה הרויחו יהודי בורשה ממפעל אדירים זה? — כמעט ולא כלום חוץ מפועלים „שחורים" (ממש!), אחדים שמחמת הפרנסה שהתרופפה בידיהם עמדו והצטרפו לפועלים הרומנים ונתקעו שתים עשרה שעות ביממה בתוך ענני אבק אפור שהדביק את בגדיהם לגופם והשחיר את פניהם וסתם את נחירי אפם, הכהה את עיניהם וסגר בעד כלי הנשימה שלהם.

מה ידעו יהודי בורשה מהזהב הדרומי המוזרם דרך עירם ונטחן בתוכה, מלבד שחרוריתו וזיהומו של בעריל, אחד מפועלי הטחנה? הנוסעים ברכבת צופים היו בבית רב הקומות והמדות ובקרונות הגדושות גושי אבני „הקיזל" (מונח מקובל בבורשה לאבן משכית שאין יודעים את טיבו) הנעלמות בפתח מארך שבקומה העליונה — ובריקות — בצאתם ממעבר שמשאל חוזרה לכיוון ההרים ונבלעים במרחק.

לא היה כמעט איש בבורשה שלא נטל לידו את „אבני הזהב", כל שרצה בכך הוריד לעצמו גוש גוש סלעי מבריק בשלל צבעיו, אבן קסמים שזהב בתוכו, ולא זהב בלבד אלא גם גרגירי אבץ ונחושת בדיל ועופרת ופלטינה וחרסינה, פירורי כסף שהכל נכספים להם, מעורבים בו ואינו מסוגל לקלף לעצמו ולו רק חלקיק זעיר הימנו. הוא הופך בו בזהב והופך, מזין את עיניו בנצנוצי משובה, מחפש פה מבקש שם ומנסה ללכוד באצבעו גרגיר נוצץ מאלפי הזהרורים — ולשוא.

מנסרות

„לחוטבים לכורתי העצים נתתי" (דהי"ב ב ט)

יערות עבותי־עצים לתעשיה ולבעירה — קורותיהם הובאו אל מתחת שיני ה„גאטרים" והם מכונות הניסור, במנסרותיהם של יהודים. הללו סיפקו קרשים ועצי בניה ולוחות וקורות ונשורת עצי הסקה (מוטות דקים הקרויים „לאטן") ונסורת — והיא גרגירי עץ הנושרים בשעת הנסירה — לבזוק בהם את רצפות בתי העניים בערבי שבתות ומועדים אחרי רחיצה ושטיפה — הראשונים ליצוא והאחרונים לשימוש ביתי.

כעשרה בתי נסירה ניסרו בבורשה לבעליהם היהודיים את עציהם שהועברו ממקום גדיעתם, לאחר קיצוץ ענפיהם והסרת קליפתם מעליהם. המקצצים — גויי בורשה היו, שגויסו למטרה זו בעונת הפלת העצים שחלה בד"כ בחדשי החורף, כדי להקל בהעברתם על חלקת השלג. מקומות העבודה ביערות נודעו בשם „באטיען" והממונים על מפעלות הקציצה והמדידה והערכת כמות העצים המוצאת מהיערות — יהודים היו ותואר מיוחד להם, „שאפער", כינוי של כבוד שמקצת רודנות ושלטון, כי „שאפער" — הוא כינוי שריח מושל ומצוה נודף הימנו. חדשי העבודה בכריתת האילנות ועצי האשוח, השיטה והליבנה והאוג ושאר אילני־מחטים שעיטרו את ההרים שבסביבת בורשה, חדשים אלו, חדשי שפע ורווחה היו, לבעלים ולעוב־ דיהם והן למנהלי העבודה ולבעלי החנויות, שאליהם זרמו כספי הפועלים ומנהליהם.

זהב של ממש בבורשה

„וכל לחם צידם — יבש היה נקודים" (יהושע ט ה)

יענקל איטעס, אחד מפשוטי העם שבבורשה גומר היה כל חמשת החלקים שבספר תהלים מדי יום ואף ידעם בע"פ. פרנסתו קבועה היתה לו, אלא שלא סיפקה כדי להחיות את בעליה, כי אם הצמצום ובדוחק. מזלו גרם שאשתו אשת חיל היתה וידיה שילחה במסחר ואת כפה בנשך. חדר המגורים שלה, היחידי, נתמלא עבוטות למיניהם. הצצה קלה מתחת למיטות ובארונות דימה בנפשו שבתוך מערת פריצים הוא מצוי: גרזינים וקרדומות, צאפינות (כילפות) ופטישים, קורנ־ סים ומוטות ברזל ויתר כלי משחית שהגויים הרהינום כדי להבטיח את תשלומיהם (שלעתים רחוקות נפדו) ופרנסתו? הוי אומר „כשר"ראר, דהיינו, כעין משגיח על הכשרות, במכל־ אות צאנו של מיכל, ולא סתם משגיח, אלא גם פועל ועושה ועוסק בהכשרת מוצרי החלב, חולב בקר וצאן, מקפיא את חלבם ומגבן גבינות, מרתיח את האורדות ומחבץ את החמאה — הצהובה והיא של חלב בקר והלבנה — מחלב הצאן.

אותו יענקל איטא'ס, בראשית ימות הסתו, בהיאסף המקנה והעטיף הצאן והחזרתם לבעליהם — חוזר גם יענקל לביתו ונרתם למרכבתה של איטא עקרת ביתו, מסייע לה בהכנת צרכי החג ויותר מזה — צרכי החורף. מהפלינינה הביא אתו חבית נסיוב שהחמיץ, הביונה עם ברינזה ואורדה וחמאה ועוד דברי חלב ללפת בהם את הפת בחדשי החורף, שאיטה אינה מבשלת. הפת של איטה הוא הלחם שהיא אופתו כדי מאכל שבועיים. לאחר אפיתו היא מחביאתו בארגזה העומד על גלגלים, מטעם פשוט, שלחם טרי נבלע ונעלם עוד טרם הגיע לשניים ואילו הישן — נלעס ונטחן ונאכל ומאריך ימים, ממש ככתוב: ואכלתם ישן נושן וישן מפני חדש תוציאו". את המפתח לארגז מסתירה איטה בין קפלי שמלתה ואדם לא

נתכבד בפתיחתו מימיו. יענקל מציץ לעבר הארגז כעל דבר שבקדושה, שאין לו רשות להשתמש בתכנו אלא לראותו בלבד, עד שאיטה תוציאהו משם ותניחהו על השולחן, להנות בו את עצמה ואת בעלה.

אולם בהתאונן יענקל באזני נוות ביתו שמקצת שיניו ששרדו בירכתי פיו אינן יכולות לעמוד בפני קשיותו של הלחם, המסרב להיכנע למלתעותיו הנקובות ככברה — תענה לו איטה בעצה טובה, כיאה ליעלת חן, אשת כגפן פוריה, שמוטב לו ליענקל לשרותו תחילה בקפה, הוא הציקוריא, או במרק הפולין, קודם אכילתו ורווח לשיניו ויוטב לגרגרתו. עם צאת החג מעלה היתה איטה את יענקל בעלה על התנור רפוד כלי הצמר (ה„קוצין") החונים אצלה בעבוט. שם שכב וישן, לשם הגישה לו אשתו את מנתו ומשם התגלגלו וירדו ספרי תהלים שלמים שאמרם בעל פה. שחרית וערבית יורד היה ממרומי תנורו ומכין צעדיו לביהכ"נ העליון להתפלל את תפלתו בצבור ולהשלים את פרקי התהלים. בשבתות חוזר היה על כל תהלות דוד שאמרן בימות החול.

לפני הפסח נפרד מתנורו ולא פקדו עד אחרי הסוכות. אחרי הפסח, הרים גבותיו וישא עיניו אל ההרים ובת צחוק של רצון ועונג וציפיה התמתח על פניו: ממרחקים, משם מעבר לשרשרות הגבעות, עריפי ענגים כהים, נכבדי מים, מסתירים את פסגותיהן, משם, ממעמקי יערות השיטה והלבנה והאורן רומזת לו הפליגינה וקוראת לו, לאורחם הקבוע בחיבה ובריעות לבוא ולתפוס את מקומו באחד מאהלי הרועים שדפנותיו הנמוכות נשלבו מקורות דקות בצורת מלבן ועליהן פרוסה מעזיבה שקליפות ארנים ולבנים ושיטות שטוחים עליה.

שם בבקתת יער זו עתיד הוא בימים הקרובים להעמיד לו מטה מבקיעי־עץ ומקלות וורדים שפורסים עליהם אצות הרים. על מטה זו יישב לו יענקל ויתפלל את תפלותיו שהד קולם פושט והולך ועובר מירכתי משפתיים עד קצוי הרים ונקיקי סלעים. נעימות פרקי התהלים ישא עוף השמים ויפזרם בין צמרות האילנות ועד אפיקי הגאיות יביאם. שם יאכל את ממליגתו לאחר שהטעימנה בחמאת בקר וחלב צאן ושאר תנובת דרות מכלאות בעליו וישבור את צמאונו בנסיוב מוחמץ וימולל באצבעות ידיו הפרודות את החלב שהפך בעביט־עץ ענק, לגוש מקפה, שאחרי בחישה ולישה, בלילה וסלילה, מתגלגל בידו מין כדור לבן, שמוציאו מן הנוזל הירוק שנשתייר מהחלב הלבן, פורסו בראש מגדל עץ לשמרו מפני בעלי התאוה, בבני אדם וחוה, וגם כדי ליבשו ולהכשירו לעשותו ברינזה חריפה, וטעימה עוברת לסוחר.

„אבות אכלו בוסר" — וכיסי אבות תכהינה

בנם של יענקל ואיטה אשתו סוחר היה ואגב מסחרו ושבתו ליד הגבולות ראה את עצמו כמנהגם של הרבה יהודים הרוב־צים אצל המשפחיים דהיינו הגבולות, בן חורין להעביר סחורה ולהעלימה מעיני שומרי הגבול. נתפסה הסחורה — נתפסה. נתפס המעביר בקלקלתו — עמדה קופה ל„פדיון שבויים" לצדו.

ויהי היום וייערך מצוד אומלל בנקודות רבות שבגבולות פולין־צ׳כיה־רומניה; אחב"י נלכדו ובין שמות הניצודים התנוסס גם שם בנם של יענקל ואיטה. כן קרה שבימי „שבתו"

באה משלחת של החברה הסמויה (שנודע לה טיבם של הורי האסיר, שהם אנשים פשוטים, אבל אינם עניים...) וסיפרו להורים בצער מה שאירע לבנם אולם מקוים הם, בעזרת ה׳ להצילו, אלא שעליהם לפתוח את ידם למען גאולת בנם — וגם נקבו בסכום שתעלה לו הגאולה. אמא איטה נחפזה והוציאה את כל „פוזמקאותיה" מפנות סתרם והריקן מתכנן, אוצר שחסכה שנים ע"ג שנים, ותאמר להם: קחו והוציאו לי את בני. משלא אמרו די — שלפה מתחת למטותיה את כל כלי העבודה שהגויים הניחו אצלה בעבוט תמורת הכסף שהלותה להם ואמרה: טלו, שברצוני לראות את בני.

המטבעות הוכנסו לאפונדתם והכלים — לשקיהם ונסתלקו. כעבור ימים מספר, קרוב לחג הפסח עמד הבן בפתח בית הוריו (בית בן חדר אחד) הוא ומשפחתו, שבאו להתארח אצלם בחג הפסח. בשבתם לסדר, לאחר סיפור יציאת מצרים, העירה האם לבנה שכדאי שיספר אף הוא מיציאת מצרים הפרטית שלו. תלה הבן עליה עינים תמהות: איזה יציאה? נו, המעשה במאסר שנגזר עליך עקב משחק „המחבואים„ ששיחקת, אתה וריעיך, שם בין קולומאי ויאסין, ראחוב וסיגט. משראה הבן, שחפץ להסתיר מהוריו את ההתרחשות המעליבה, כי דמה דימה בנפשו שלאזני הוריו לא הגיעו, שהלא לשם כך נוסדה הקופה שנתמלאה מכספי חבריה והיא, שפדאתו מרדת לבור כלאו. למגנת לבם נודע להם בערב ש„רוב נסים הופלאו בו", שנפלו קרבן לפני בני עוולה שהוציאו מהם את כספם במרמה והציגום ככלי ריק.

„משיב הרוח ומוריד הגשם"

את האזכרה שבתפלת העמידה „משיב הרוח ומוריד הגשם" מפרשים דורשי רשומות, שאדם מישראל ברגע שהוא מפסיק ממשנתו ומשיב — פוסק ומסלק את עיסוקו עם עניני הרוח — הרוחניות — מיד הוא מוריד את ה„גשם" — הגש־מיות, שבאה במקומה.

אנו בדרכנו הרבינו לעסוק בתחום הרוח: נבואת הריב"ש על החסידות שעתידה לצמוח בגנת חמדתה של בורשה, העמדנוה במקום שבתה בין שדות ויערות, ליד נהרות ומעינות יוצאים בבקעה ובהר, הצבנו דרכי מעבר וכניסה אל פנת חמד זו, מלאנוה ראשית שמנים ושאיפה לציון, ציונות ותלמוד תורה, צדקות ומעשים טובים ירדו כרוכים בבורשה ומעל כולם פיטמנו את יהודיה בחסידות מובהקת בהעמידנו בראשם אישיות אדמו"רית קורנת דור שביעי למייסד החסידות — רוחניות מלאה וגדושה — הבא ונשיב את הרוח הזאת ונוריד מקצת מן הגשם — הגשמיות שאף היא חלק מן הרוח, שהרי ר׳ חיים איינהורן הדיין (ששני בנים היו לו בבורשה), זימן להם את ספרו „ברכת הבית", שלא ירד מעל שולחנם בגשתם לטעום ממתנת ה׳ מ„הארץ ומלואה" וכבר קבעו חכמינו: „אם אין קמח — אין תורה". הבה, אפוא ונראה מה עלה על שולחנם ומהו הלבוש שעלה על גופם. יחזקאל הנביא „אכל את המגלה" „ורוח אלקים לבשה את זכריה" — אבל בבורשה אוכלים כדרכם ולובשים כמנהגם —.

והרי מאכליהם ומשתיהם, מלבושיהם ומגבעותיהם ונעליהם אשר ברגליהם:

ואלה הבגדים אשר לבשו בבורשה

„בגדי עניים לעניים, בגדי עשירים לעשירים, אבל דעניים לעשירים — לא (דעשירים לעניים — לא)
(שבת מז. עירובין כט:)

אמנם תלבושת אחידה איחדה את יהודי מרמורש, מבורשה שבמזרח עד לארצות בקעת הטיסה העליונה — אולם נדמה היה שמשהו מיוחד מציין את הבורשאי, מלבישת מלבושיו וחבישת מגבעותיו עד נעילת נעליו, המשווה לו חן בלתי רגיל ויחד עם לבושו שהוא מעלה על גופו הוא מושך על עצמו חוט של חסד, שרק בורשה מסוגלת להעניק לו.

בבורשה הצדיקו את גירסת הגמרא בעירובין „דעשירים לעניים לא", כי עני מבורשה נמנע מקחת בגד משומש שעברה צורתו מידי העשיר, שמא יצביעו עליו ויאמרו: הנה זהו — שלי היה... (חשוב בורשאי בישראל מסר לכותב, באיחור של כששים שנה שכשהשתחק מגבעת הסאמט שלו, מסרו לפלוני (מאד חשוב מבורשה) שנשאו עד יום פטירתו... (מתוך רצון למסור חומר לכתיבה).

התלבושת דומה היתה ביישובי שני מורדות הקרפטים: כובעים גבוהים מלבד או סאמט; חסידים שבהם, מגבעותיהם מתעגלים היו כעין גבעה. בחורף היו מחליפים אותם במצנפת עור כבשים או סובל, פרסי ואחרים — הכל לפי היכולת. מעילי „צייג" (אריג זול עשוי מחוטי פשתן) עפי"ר. אלא שגם חומר יקר נגזר על שולחן החייטים עבור אלה שהפרוטה מצויה היתה אצלם.

הוא הדין לגבי נעלים ומגפיים ושאר „מכבדותיו" של היהודי שהיה מעלה על גופו, בקיץ כבחורף — כסותו לפי כיסו וכניסת הקור עד תחתית העצמות לא היתה בבורשה מן הנדי־רות והיטב הבינו את פירושו של הפסוק „ולפני קרתו — מי יעמוד".

ומבגד לבגד: סוד הפיכת הבגד מצד אל צד ידוע היה בבורשה (שלפעמים נמצא הצד השני הפוך מזמן...) הפיכה זאת מאונס הפכה בפורים להפיכה מרצון, כי כן כתוב — „ונהפוך הוא", משמע שאם בכל ימיה הסתפקה לשעשועיה במשחקי פורים („פורים שפיל" — בלשוננו) בתחפושת מתוצרת בית: הפיכת המעיל עם הבטנה מבחוץ, כובע שאול או הפוך והרבה פיח על הפנים ופזמון חורז מצחיק על שפתיו המסתיים בחרוז אחד: „היום פורים ומחר יום חול / תנו לי אגורה ולא אוסיף לשאול / אולם לאחר שהופיע השחקן הנודע, רוח אחרת ירדה על בורשה רוח תיאטרון פעמה בקרבה ולא נתקררה דעתה עד שהקימה בימות משלה.

השטריימל

„**פארך חבוש עליך**" (יחזקאל כד יז)

בבורשה לא חקרו ולא דרשו על מקורותיו של השטריימל, מצנפת זו שכיפת אטלס שחור בולטה לה באמצעה ובשוליה זנבות שחומי גוון או קצות עורן של כפות הרגליים שפשטו מחיות בלתי ידועות להם. כמו כן לא שאלו איזו הדרך הגיע לבורשה ועלה על ראש יהודיה, אם ממזרח ששם ציוה אחד ממלכי זדון ה„צארים" הצוררים, על היהודים להעלות על קדקדם צניפת הזנבות לסימן היכר ולאות קלון לבית ישראל בין הגויים, או שעשה דרכו מהמערב ובצאת ישראל מאספמיה הרשעה הוציא את הכובע השעיר שהיה מפאר את גלגלתם של אצילי ספרד. פארי המגבעות הללו נכנסו לבתי היהודים בבורשה בזמן מן הזמנים ויבוא בין בגדיו ויעטר את ראשיהם בשבתות ובמועדים ובימי שמחת לבם, נשתקעו כמנהג ונתקבע במערכת ההלבשה ויעשר את הגרדרובה החסידית ואיש אינו מאבד רגע למען הרהר על כור מחצבתו שממנו קורץ זנב היקר ועל החיה הטובה שהתנדבה את כסותה לעורה כדי להדר את פניהם.

אם פינו לבם למחשבה, היתה זאת דאגתם של העניים: אמנם צפון הוא השטריימל במקום הימצאו ומצפה ליום בו יצא בכבוד ממחבואו ויועל ויונח על ראשו, אבל צורתו מה תהא עליה? — מדי שבת נקרחות שערות מספר ממנו והעור הולך ונחשף וקצותיו שאיבריו נושרים מידלדלים ונפרדים ולא יארכו הימים והשטריימל, זה ה„כתר" שהפך את ה„עבד" ל„בן מלך", יהפוך אותו למפלצת שזמנו הוא רק לימי הפורים בעוד שבמכבעה, היא תיבת הכובעים, נינוחים להם בגאות גבירים שטריימליהם של נגידי בורשה ואברכיה, שזנבותיהם המבריקים בשחמומיתם הזרועה גווני צוהב בהיר וחום עמום, יושבים על מילואם וכיפות המשי והסאמט מתנשאות ממרכזם וזוקפות עצמן, דרך גדלות, כלפי מעלה.

בינתיים נתעלה במעלות הצניף הטהור ויהי כעין „כתר תורה" לנושאיו וסימן היכר ליראת שמים השוכנה מתחתיו ובבוא ערב שבת בין השמשות וברחובות נראו חובש השטריי־מלים, נסתלקו מהם גויי ההרים וישובו לבתיהם. אז באה שעתו הגדולה של השטריימל ובאורח פלא לא הבחינו בין שטריימל המלא ושבע הציצים של יוסל פריד, לבין זה של וולף משה'ס, השטריימל המרופט והדהה, מדובלל זנבותיו ושחק שערותיו הצהוב. כמעט שלא היה יהודי בבורשה אשר נשא אשה ולא חבש שטריימל — ראש זה נחשד באמונה פגומה ונחשב בין קלי עולם.

בבורשה לא היה כל ספק בדבר, שמשה רבינו ע"ה שטריימל עטף לראשו (בודאי מזנבותיו של התחש הוא הססגונא שבתרגום, ששש ומתפאר בגוונין שלה. שמעורו נעשה מכסה המשכן וכיסהו מלמעלה...).

במרוצת הימים תפס השטריימל מקום בספרי דיניהם, של דייני מרמורש ונקבעה הלכה ל„שו"ת" כגון זו: „אבא שקנה שטריימל עבור בנו, ע"ח המחותן ואחר ששילם לו נתפרדה החבילה — הצריך להחזיר לו את השטריימל או את תמורתו". „למה חובשים שטריימל — כדי לא לחבוש בשבת חזון ויהא היכר לאבילות" (ליקוטי מהרי"ח) בהסתמך ובהתיחס לדין הנ"ל פסק רב אחר במרמורש שמטעם זה החתן בשבת לפני החתונה חובש אותו בשבת חזון כדי שלא ייראה כמתאבל.

אמנם ראינו למעלה שפירוש שמו לא ידעו ולא הבינו לפיכך דרשוהו כשם מקודש בנוטריקון: למה עוטים שטריימל בשבת? כדי לפצותה על שאין מניחין בה תפילין, כי שבת ראשי תיבות שטריימל במקום תפילין. ועוד דרשו את הפסוק הנאמר בסמוך לשלוש רגלים: „והיית אך שמח" ר"ת שטריימל מועדים חתונות — זה שמו וזה זכרו של השטריימל.

שוב נניח את הנגידים, שבגדיהם נתפרו, אם לא בערי מרמורש אצל מומחים לדבר, בדומה לשמלות בנותיהם ונשו־תיהם שהביאן מן החוץ — אז אליהו רובינשטיין וחיים סיפקו את חפצי מלתחתם. אריגים מן המובחר נקנו בבורשה (אצל בעריל ורצברגר, פישל יוסיל דוד'ס ועוד) בגוונים שונים ויצאו בהם בשבתות, במועדים ולעתים אף בימות החול: מעיליהם מבהיקים וחזיותיהם מכופתרים והמהדרים בעשיית רושם מעבירים היו מכפתור החזיה לכיסה שבצד שמאל, באלכסון, שרשרת מזהב או כסף, שבקצהו נתלה שעון מהמתכות הנ"ל, ובחפץ לב היה מודיע לשואל על שעה, מטעמים מובנים. המכנסים חפותים מלמטה ומחודדים לאורכם מרחפים על גבי נעלי לכה או „שברו" או „בוכס" נוצץ, מבריק ומבהיק. עור סתם לא חיפה את רגלם. אלה אנשי מעלה — ואנשי מטה ? בגדיהם (כל מה שהעלו על בשרם במשמע) — תפורים היו מבד קשה שקורין „צייג" ממין החומר שעושין בימינו את הג'ינס, בערך, ודק ממנו, נשחק ונקרע בקלות) אמנם בצאת המלבוש מתחת ידו של החייט, דמות חליפה נאה למראה היתה לו, אולם כעבור זמן קצר עלו בה קמטים קמטים והמגהץ לא יכול להם ויהי אך נתגלעו החורים הראשונים הגיעה גם שעתם של הטלאים, שהתגודדו ועלו על המעיל והמכנסים פנים ואחור. אז התרפקה על החליפה תקופת „טלאי ע"ג טלאי" וממילא נלוה אליהם הכלל של „אין מוקדם ומאוחר", שקשה היה להבחינם לפי הגיל והחליפה בטלה בששים סחבות שצבאו על בקיעותיה וסדקיה וסתמום.

„יודע צדיק נפש בהמתו" (משלי)

בשבתות ובמועדים מוליך יהודי סוסיו אל המים להשקותם והשטריימל על ראשו

„וכובע ישועות בראשו" (יש)

המגבעת שהתגבעה על ראשו של היהודי מחומר רך וקשה היה — הקשה — מצמר, מפשתים או מלבד (ארג גס זה שימש גם להמילות, לסנדלים, לבטנת נעלים ועוד). החומר הרך, הוא הסאמט, נעים במגעו המלטף, כובע ממין זה בהתקפלו לא השאיר קמטים וחזר לצורתו. את האחרון בעלי יכולת חבשוהו. התיתורה שהקיפה אתו, שוליה תפורים היו באריג עדין והעיקר האמצעי מתגבה כלפי מעלה ונוצץ ביופיו. מגבעות מסוג זה נמוכה מקודמה שתותרתה מתרחבת יותר ועולה, עפי"ר על ראשי חסידי סיגט. פארי המגבעות על גולגלותיהם של יהודי בורשה, גורלם נמסרו לידי נושאיהם:

אם בעל אמצעים הוא, לאו דוקא עשיר אלא מקפיד בחבישה, הרי הכובע משתמר בחידושו ומתן שכרו בצדו: נותנו, בחלוף השנים, במתנה ליהודי שאין ידו משגת לקנית כובע. משעלה על הראש החדש לא במהרה ירד ממנו וסופו היתה התמוטטות והתפרקות וירידתו לדרגת „הריב", כלומר כובע שאינו ראוי לשמו מחמת ניוון דמותו. צבעם של המגבעות והכובעים שחור היה. מגבעת מגוון אחר כמעט ולא נראה על קדקדם. (יוצאים מכלל זה היו כמה מבני הנוער שנחשבו לפורקי עול שמים, בשובם מערי טרנסילוניה ובוקובינה לפקוד את בית אבות ואמהות. (צרות צרורות עלו בגורלו של הכותב בשל כובעו המבהיק שרכשו במעות מעטות ויהי — הכובע — ללעג ולקלס וחובשו — למשל ולשנינה).

ילדי החדר חבשו אף הם מגבעות שנתקטנו ונצטמצמו על קדקדי אבותם, אלא שלא מנעו מהם גם חבישה קלה ונוחה, את הקסקט, שתיתורה חלקית מכסה על פניהם. בחורף, בחדשי הקור תפסה המצנפת, היא ה„קוצ'מה" את המקום שנתפנה על הראש (פרט לירמיקה שנשתיירה דבוקה לקרחתו או לגבחתו). גם בכיסוי ראש זה ניכר שוע בפני דל: מהם עשויים צמר, פשתים, עורות כבשים או יד זריזה צימדה בלואים ותצא מהם כעין מצנפת; אבל גם מצנפות עלו ורכבו על ראשיהם: עורות פרסיים ו„סובלי"-רוסיה וכלבי ים הצפוני.

„...ונעליך תשים ברגליך..." (שם)

נעליים לסוגיהן, גדולות וקטנות, גסות ועדינות, מעור פשוט או ז"יברו, בוכס או לכה, נדרכו ע"י נועליהן בחוצות בורשה. עשרות יושבי שרפרפים, סנדלרים, שלמים ובעלי־מום, סיפקו ליהודי בורשה כיסוי לכף רגלם; ואם נראו בשולי הבתים ובחצרות מתהלכים יחפים (רגלם לא בצקה בשל כך) מבוגרים כילדים — מתוך נוחות העדיפו להתיחף. לסנדלר לא היה כמעט כל קשר עם הסנדל (שממנו בא לו שם אומנותו), מחמת שהסנדלים והם ה' פאטשין נתפרו מסחבות הבית בידיהן החרוצות של הנשים ושימשו את נועליהם בימים האסורים בנעילת הסנדל, במדה שלא נתיחפו ביום זה, או יצאו גרובים בפוזמקיהם. גם ה'פוסטולו הן נעלי הגויים, ירדו מההרים ועלו על רגלי כמה יהודים, חבצני הברינזה בפליני־נות, וגרי „פרברי בורשה". (אחד מהם, מהפינטינה, חלץ את פוסטולותיו בנעלו בפעם הראשונה נעל בעלותו ארצה). נעלי הנשים נקנו בחנויות ומאד הקפידו (סנדלר לנעלי גברות לא היה בבורשה) על היופי, המדה וה„מודה", אם שלמות או חצאיות, בצאת בנות בורשה בימי מועד ושבת, בשמחן את חברותיהן ביום חגן ומשוש לבן — כבנות מלכים נראו ביקרות שמלותיהן, בקישוטן שנתלה בטעם, בתלתלי צמותיהן קלועי עניבות הפסים — אז בא תור ברקה של הנעל ויתרום אף הוא את חלקו בחיטובן המושלם של הנערות. וניתן לומר: „מכף רגל ועד ראש — יש בהן מתום"...

הברלאטשין. בסוג מיוחד של מגפים נגעצו כרעי יהודיה — הלא המה ה„בירלטשים", אנפיליות עשויות מלבד עבה שקושטו פס עור, כבדות ומחממות. בהתגלות הבקיעים בהן, מצאו דרכם על רגלי העניים, אם כתרומת רגלם או תמורת שוה פרוטה. עליהם, על הברלצ'ים הללו נתכוון וולף משה"ס בשאתו את משלו לאמור: ברשותי בירלצ'ים ששוויים עולה לאלפים רבים — כיצד? — נעלי החצי שקניתי עבור בתי בוישיבה עלו כשלש מאות ליאים ומשקלן כרבע ק"ג; **צא** וערוך את ערכם של הבירלטשין שלי, שמשקלם, על טלאיהם הרבים, כארבעה ק"ג, — לאיזה סכום כסף יגיע?!

בהתקרב החורף וקרתו התחילה דופקת על החלון, שחלק מזגוגיותיו נעלמו בימות הקיץ, עונה זו מחזירה את הסנדלר (שסייע בשבועות הסתו לאשתו בתלישת ירקות גנתה ועקירת הבצלים, הצנונים, השומים ותפוחי האדמה) ל„וארשטיט" שלו ומלאכת ההטלאה בנעלים בלות ומצוררות פותחת את ה„עונה הבוערת". בין טלאי לטלאי עולה גם נעל חדשה על מעפורתו המבליחה ומכסה את רגליו, כי ה„אוברטייל" שהותקן אצל שולחן עבודתו של אליה מנשה ה„העריכטר", מהדק את סולי־תה במסמרי עץ, או מוסיף מקצת „ראשי עכברים" — מייזקעס, ומחזק את עקבה בפרסות ברזל. כללו של דבר: בחורף בל תיראה רגל יחיפה ברחובות בורשה (ואם ישנה כזאת — לא תצא מפתח ביתה... זכור הסיפור העממי במלמד ואשתו שרק פעם בשנה יצאו לטייל ביחד — בט' באב... בורשה העניה כמעט לא אימתה בדיחה זאת).

„זכר עניי ומרודי, לענה ורוש" — גם זה זכור תזכור בורשה: מעשה בנער שהתגורר בשכנותנו שהתאוה נפשו לנסוע בחול המועד, כמנהג במרמורש, לבקר את קרוביו — ונעליים לרגליו אין. פנה לחברו, פורש בקשתו לפניו להשאיל לו את נעליו ליום אחד בלבד. — מניין לקחת „קל וחומר" זה, הלא עיניך הרואות שאת רגלי אינן נעולות ושנינו הולכי יחף אנו?! ויהי כי חזקה עליו המשיכה לעיר הקרובה הפנה את בקשתו לאחותו... כל הסבר שנעלי נשים אינן הולמות לגברים לא הועילו. נטל את נעלי אחותו שלא ברשות וישימן בצקלונו, כדי לנעלן בירדתו מהרכבת. ויהי אך פסע את פסיעותיו הראשו־נות על אדמת וישיבה השכנה הבחין במבטי לעג הנטבעים בעקבות הנשים של נעליו. הואיל ועדיין מרוחק היה ממחוז חפצו והרבה לצון נכון לצלעו, נפנה לקרן זוית וחתך את עקבי הנעלים והשחיתם. מעתה גם אחותו שיכלה את בתי רגליה ואין קורא לה: „מה יפו פעמיך בנעלים...!"

צורה מיוחדת נודעה ל„חזיה" של הפועלים. בבתי החיי־טים, אמנם נתפרו החזיות כדרכן יחד עם המעיל והמכנסיים, כי שלשתם מהווים היו את ה„חליפה", תשוקת לב של כל נער מתבגר הרוצה ליראות כ„בחור יפה". אולם כאן מדובר בחזית בד קשה, שאף הוא נתפר כדין אלא בלבוש אותה בעל עגלה, או סתם עובד, משאך נתקרבו ימי הסתו הקרירים, הוסיפה עקרת הבית שרוולים לחזיה ואז הוא שימש כעין מעיל בעבודת החצר, באורוה או ברפת בבתי המנסרות ובכל מלאכה הנעשית מחוץ לבית. גם את החנונים חיממה בחנותם הבלתי מוסקת.

גם במגבעת טלואה לא מאסו גולגלותיהם. כיסויי ראש מסוג זה נתרבו צורותם, הכל לפי כח עמידתו של החומר שממנו לוקח: כובע אחד חמד לו לצון להתרומם כולו ולהבליט את חלקו העליון המעוגל, בדומה לשטריימל שעל ראשי חסידי ריז'ין ובויאן; משנהו — הוריד את שוליו ויונח עליו כמין גיגית משופעת, סגולה נגד הגשמים שלא ייספגו לבלדו הקשה ויכבידו על נושאו. השלישי — שמסורת ואסתטיקה „קאפיל־יושית" נחה על ראשו הקפיד מאד על העניבה, הוא ה„באנד" שלא יחדל מלהקיף את מגבעתו, שבעוד החלק הפנימי נשחק ונקרע ונעלם לבלי דעת מתי ואיך, העניבה החיצונית, האופפת,

את המגבעת, אם נשתיירה — נשתיירה, אבל הקפידה על קיומה, שמשנתקרעה לא נמנעו מלתקנה. ברם, אם תם לריק כחה ונעלמה — או שעטפוה „חדשה" שהתקינוה מכל סחבה שנפלה ביד, או שהשאירוה ללא סיבה ומסובב — וה„פאר לראש" ירד (לא מהראש!) לדרגה האחרונה ונתכשר ונעשה ראוי לשם הכבוד „ה ר י ב" שם שקשה לפרשו, וילך הלוך ונישא עד בוא יום פקודתו, בהימצא אחר, בר־חבישה, טוב הימנו ויתפוש את מקומו.

מעיליהם של פועלי בורשה ואנשי עמל — מהם שנמשכו שוליהם לצד מטה ועברו את החגורה ומהם שמתחו את אורכם קמעה והגיעו כמעט עד הברכיים עקב הרגישות מפני רוח צוננת. מעיל אדרת זה מכסהו בקיץ ומחממו בחורף ואם חסר הוא צוארון פרווה, כלאחיו האמיד, אפשר להוסיף מקצת חום ע"י עטיפת סודר („שאלכיל") מצמר או מפשתן ולכרכו מסביב לצוארו. בבקרים ובערבי ימי סתו וחורף שואלת היתה עקרת הבית את מעיל בעלה המסורבל והמכביד על גופה החלוש ויוצאת בו למחסה מקור לארווה ולרפת ולדיר, לחלוב את הפרה, או להלעיט את הסוס ולהאכיל את עופות ביתה. אשת חיל זו אינה זקוקה ביציאה זו למעטפת צואר מיוחדת, שכן המטפחת שנועדה לעטות בה את ראשה המגולח מיום כלולותיה, נקשרת יפה־יפה מסביב לצוארה העדין ושומרתו מפני הצינה.

כהשלמה לתלבושת הצנועה והמצומצמת, שהיתה מנת חלקם של רוב יהודי בורשה, מצוי היה כמעט בכל בית ה„שאל" הידוע (מין מעטפת גדולה מכותן או מצמר, רקומה פסים צבעוניים, שציצין ופיפין נסרחים לה מצדיה, מכסה־תחש זה עוטפים היו כאיש כאשה בימי הקור החריפים, במקום המעיל — וחם להם וטוב להם ושמחים בחלקם. ואם זימן להם הקב"ה את ה„טערקישן שאל" — מי ישוה להם? ומעשה באחד מעשירי בורשה שה„שאל" היה מכסהו העליון היחידי לכל ימי חייו — לו ולאשתו.

סכינים מושחזות לחלות השבת

יהודי זה עובר היה את מרמורש במשחזתו מדי שבוע את כפרי המחוז ועד בורשה, התחנה האחרונה הגיע.

„יבא בעל השור ויעמוד על שורו" (ב"ק קיב:)

סוחר בהמות מבורשה קונה בקר מידי גוי

„למה ישבת בין המשפתים — לשמוע שריקת העדרים"
(שי. ה)

בית הבראה במכלאות צאן

חזר בחור מהישיבה, ישיבת „וישיבה", שלמדו בה והתחנכו יותר מארבע מאות בחור — וגופו צנום ורזון נסוך על פניו, בשרו כחש משמן ומשקלו — כמשקל זוג תרנגולי הודו, שהרי „ימים" אכל, פירוש: ארוחתו שהסעידתו ביום ראשון אצל פלוני — מצאתו ביום שני אצל אלמוני; ואין צריך לומר שלא כל שבעת ימי שבתו היו מזומנים לו אצל בעלי־בתי העיר... ואפילו אותו „לחמא עניא" — הוא קילוגרם הלחם שה„חברה מזונות" מעניקה לכל יום לבחור שאין לו „יום" באותו יום — מזון זה לא היה בו כדי שביעה. אמנם ניתן לנער לקיים בנפשו את הוראת התנא — „פת במלח תאכל..." וכו' — „ובתורה אתה עמל" — לא נשתייר לו לרעב שקשה היה לנצחו אלא לקרקר במעיו של בחור הישיבה ואיבריו התחילו מצטמקין וגידיהם נשקפו מבעד עורו הצמוק. בבית לא חיכתה לו הלשון טבולה בחרדל שהאכיל אברהם את המלאכים — לא כל שכן סעודתו של שלמה, כי בקורטוב של ממליגה שאביו ואחיותיו (אם אין אמא בבית) יכולים להאכילו — צפוי לו כיחוש ככחושו של רבי צדוק... ומי יחזור לישיבה? — נמנו וגמרו לשלחו לאחת ה„פליניגות" ושם, באויר הרים מרענן ועצי־אורנים ואשוחים בסומי־ריחות יער הריפים, המגרים את התאבון ומרחיבים את בית הבליעה / ואוכלים כדי שביעה / ככל שיעלה הרצון / חמאת־בקר וחלב־צאן / והפרה לו עוטנת / מזובדה עד שמנת / ברינזה צהובה וחריפה / אורדה רכה כקטיפה / צמחי־טחב ורקב־עלים / רון־צפרים, ריח־גללים / טעם גבינה וקום טרי / הכל אדיר שם ובריא / בחיק הטבע שורר חג / רגליך, נער שא וחזק /...

הרבה פליניגות ננהלות על ידי יהודי בורשה אלא שלא תמיד הסכימה דעתם של שלושת השותפים (בעל הקרקע, בעל הכספים ומקבץ הצאן) להוסיף עוד נוגס לדייסא הצהובה דמתקריא קולישה ולמוצרי־החלב הנלוים אליה, שם באהלי הרועים. ברם, זכור ר' ישראל לטוב (כמוהו עשו גם אחרים, אלא שכוה"ש רגליו נשאוהו לפליניגת ישראל ודבר הכתוב בהוה) שפתח את שערי הפליניגה שלו בפני בריות כאלה ולא הקפיד על אכילתן / והניח להן למלא תאוותן / ולאכול לשבעה כבבית חמיו, החתן /. בעל נכסים היה ר' ישראל ורחב לב ועין ואינו נבהל להונו שייגרע ע"י נער מורעב המקיים את התורה מעוני — שיבוא ויקבע את סעודתו בין רועי־צאנו שבקוליבה (אוהל רועים) הנטויה במערה היערות אי שם בין גבעות הקרפטים.

אין צריך לומר שר' ישראל נתרצה לבקשת הבחור שעור ועצמות ניבטו אליו מבעד בגדיו המרוטים וענה לו ב„מהיכי־תיתי" חם ומזמין, ולאחר שסקר את המועמד ל„השמנה" במכלאות־צאנו בסקירה אחת מכף רגל ועד ראש, שאלו: וכמה זמן בדעתך לשהות ביער? לחודש ימים — השיב המבקש, כמי שרוצה למעט בערך ההוצאות, שעשוי הוא להמיט על משק יערו ולרוששו ח"ו. ר' ישראל גיחך בלבו למשמע מספר הימים שנקב לעצמו המועמד להבראה ומחמת שלא הסכין להעלות חיוך על פניו, ענה לנער בהחמרת פנים כדרכו, לבלי הבט אליו, אבל החמימות בצבצה מתוך דבריו. לא, שלושים יום, זוהי תקופה קצרה מדי עבורך, בחורי, עליך לעכב את שבתך שם עד שלא תוכל להזיז את גווך מרוב שומן... עלה והתענג בדשן נפשך אבל תנאי מפורש אני מתנה עמך: כשתחזור הביתה, חזור מפוטם כשור הבור או לפחות מלא ככוי זה השחור, שאתה רואהו שם מעלה גרתו בקצה החצר. לחייך הנפולות המיר בנפוחות — אכול ושתה מכל אשר תחזינה עיניך, ואל תימנע מהבריאך מראשית הזבדה וממיטב החמאה עד לבלי הכירך בשובך משם.

כך דימה הנער לשמוע מפי האיש שעינו — אינה צרה באורחת הפוקד מכלאותיו אחת בחייו. לך לשלום ובהושיטו לו ידו בנדיבות הפנהו לאלתר־חיים שיקחנו ויביאנו ל„צאן" ברינה. נטל הבחור את צרור־מיטלטליו וצידת־דרכו ויכונן צעדיו ליעקב חיים. בביתו של השוחט הישיש ר' נפתלי מנדיל התגורר סוכנו ובן־משק ביתו של בעל הפליניגה והממונה על נכסיו. חדר צר ואפל שימש לו בית דירה עבור משפחתו בת ששת הראשים. שם בבית זה ראה יעקב חיים — חיים של צער ומחסור. בן בגיל הבחרות נפל למשכב ולא ירד ממנו. (מת בעצם יוהכ"פ משחפת). את ביתו כלכל בדחקות, כי נאמן היה ומסור לבעליו נותני לחמו. ולא ידע ר' ישראל עמו כי אם לחם המלאי אשר הוא אוכל ואת הממליגה אשר הוא מחלק לבני ביתו, ואת כד חלב צאן המחומץ שקורין לו „שאפענע־מיליך" שמלפתין בו הקולישה, ומעט גבינה, ומקצת חמאה ושאר יציאי־החלב. נאמנותו לבעליו ולמשקו היתה ללא גבול, ומסירותו אליו הפכה לאהבה, ומאהבה לעשיר זה, עבר לכיבוד עשירים בכלל — עד כדי שכחת עצמו ואת מעמדו והתחיל למאוס בעניים ולשנוא את הדלים שמטרידים את העשירים. שנאה תהומית זו חיכתה באיולתה לבחור זה, בן העניים השנואים עליו, בבואו לביתו כדי לעלות עמו למכלאותיו של ר' ישראל, אשר שם הצאן רובצות בין המשפתים, לאכול גבינה, ולשתות חלב ולשאוף אויר, ולשמוע שריקת העדרים.

סוס הרכיבה מורכן ראש, קשור לגדר, המתין להם בהכנעה רבה. לא ארכו הרגעים ויעקב חיים יצא, העמיס שק מלא קמח תירס עבור הרועים על הסוס, התיר אותו ממקום קשירתו, העיף מבט חטוף על הנלוה הצעיר ורמז לו לשאת את רגליו לזוז ולילך. יעקב חיים מחזיק ברסן הסוס ומושכו, והנער — מחמר אחריהם. הנה יוצאים את בורשה. שלוש בריות עלובות עושות דרכן ברגל. למה יעקב חיים לא יעלה על הסוס? — טעמו ונימוקו אתו: הוא שומר על כוחו של הסוס לכשיגיע להרים. לפי שעה הדרך ישרה ונוח להלך בה. בורשה כבר מאחריהם. הבתים נעשים דלילים. עשב השדה מבהיק את ירקו ועצים ואילנות מטילים את צלם. חמה יפה וברה מהלכת לה במרומים ומחממת את

האדמה עם כל מחמדיה השרועות ושרויה מתחת, ובין מעלה למטה מרחפים צפרי־שמים, מפרפרים פרפרי־גוונים וקול רפרופם מתמזג בהמית הנחל, המחלחל את מימיו בנהימה חרישית ומגלגלם על סלעים וחלוקי אבנים במורד אפיקו. בקתות אכרים עטורות גני־ירקות ובתים וקרפיפים צצים ועולים משני צדי הכביש ההולך ונכבש תחת רגלי שלושת היצורים, סוס ורוכבו המפסיע לצדו וההולך בעקבותם. גשר מקושר מעבי־קרשים הנטויים מעל הנחל מעביר את האורחה הקטנה ומטם לצד ימין. משם הדרך מצטמצמת והולכת למעבה היער ומתפתל ועולה. יעקב חיים עוצר בהילוכו, מדלג ועולה ורוכב על הסוס כששתי רגליו נשמטות לו מצד אחד — מעשה ישיבה במקום רכיבה (מרכב ומושב). בשבתו באוכף הרגיש בנער המציץ על השק המונח לאחריו כאומר, שעוד מקום יש בסוס להניח עליו שני בני אדם — נכמרו רחמיו עליו והציע למלווהו שיתלה את חבילתו על זיז האוכף והוא, הנער ילך ויאחז בציציות זנבו של הסוס ויקל מעליו את הליכתו. הנער — אין מורא סוסים עליו ואינו תופס את הגיון לבו של הסוס כי מה לו לסוס אם הוא מכביד עליו מלמעלה אם מאחוריו — אלא מתירא הוא מפני פרסות הברזל ומפני שנזכר מעשה נורא מאוד שאירע בבנם בכורם של פעריל בת יצחק שטיינר וגיצה ובעלה שלמה, שמשך בזנבו של סוס טוביה ובבעיטה אחת רוצץ את גולגלתו. וגיצה־שרה לאה״ס הרופאנית, הסבתא שלו נשאתו על כפיה מרופא לרופא עד שנפח נשמתו בזרועותיה. אדם זה יוצא לדרך כדי להעלות מקצת בשר על גופו ולהוסיף קורטוב דם לעורקיו — ובא זה ומשיא לו עצה היאך למעט דמו — שעטה אחת בלבד של הסוס, דייה היתה להטביע צורת פרסה בפניו ולמעך פרצוף פנים עם החוטם ותרוסק זרוע אף קדקוד — לא עליכם כל עוברי דרך הפלינינות והולכי נתיבות־יער להביא לחמם ממרחק ולהיות נגררים אחרי זנבו של סוס נמוך רוח ושפל ברך שרוכבו הוא יעקב חיים המנהלו בארחות / ומלמדו הלכות / מחמיץ לו עין ופנים / ראש וראשון לצייקנים / עבור ר׳ ישראל חס על ממון / ובלב הוצק שממון / ככרם אחר הזומר / וישא משלו ויאמר: / כי תבוא לפלינינה / הסכת ושמע אמרי בינה / זכור ושמור פתחי־פיך / אכילה גסה וחתיכה / הראויה להתכבד / ובריאות גופך אז תרד / על כן שמע נא לעצת נבון / ולא יבואך רעבון / מחמאה — משוך ידיך / חלב חמוץ מלא כדך / שתה נסיוב ירוק ככרתי / ואני אעמד על משמרתי / אנעץ בך עין בוחנת / הנזר מן השמנת / ובברינזה אל נא תגע / הסתפק בממליגה /... „השע מני ואבליגה...״ / ״אז אמרתי הנה באתי... / חושה, חושה לעזרתי!״ / יעקל איטעס קורא תלים / מבלי דעת פרוש מלים / פסוקי דוד יפים לגבינה / הנגבנת בפלינינה /.

— ויהי בשמוע הנער את קולו של יענקל ה„כשר״ בקראו את פרקי התהלים בע״פ — קם והוריד את תרמילו מעל קרן האוכף, השאיר את יעקב חיים באמצע „דרשתו״ והפקיע את עצמו מרשותו ונכנס לרשותו של ר׳ ישראל זה שהרשה לו לבוא לכאן וגם נתן לו היתר אכילה מכל אשר תתאווה נפשו. הואיל ויעקב חיים איבד את שליטתו על הבחור, והואיל וכותב השורות — גם נפשו חשקה ב„ברינזת התאוה״, שריחה נודף מרחוק ומגרד בנחירי־אפו — הריהו מסלק את השגחתו מן הנער הדולק על ההרים ומקפץ על הגבעות ומנתר כצפור דרור בעמקי יער והרים ואוהלים — ומעמיד את עצמו במקומו ומספר מה שאירע לו...

שמחתו של יענקל איטעס מלאה כל הקוליבה, שכן שכנים אנחנו ב„פרינט״. הוא קיבלני בסבר פנים ובקערת „אורדה״ מתוקה, טריה וחמה שאך זה נשלפה מסיר הבשילה, מבהיקה בלובנה, וזירזוני לבלעה בטרם יבוא יעקב חיים — אבל ללא הועיל, כי מיד בבואו האוהלה נעץ בי עיני זעם, בי ובצלחת שבידו. ותחת לומר דבר מה עשה כעשייתי, הגיש לפיו אף הוא גוש אורדה שהעלה בתרווד העץ מתוך החומר המלבין, הצף ורוחש בנסיוב ירוק מהביל בדוד גמלוני השפות על האש ומפויח כהלכה. עוד פעם אחת ניסה להזהירני מאכול ברינזה, כאילו לשם כך נוצר ונועד מההשגחה העליונה לפקח על ברינזתו של ישראל, שגדלי׳ וולף״ס לא יגנוס ממנה יתר על המדה. ובעלותו על סוסו (שלא היה בו מקום לשני בני אדם) הסב פניו אלי והפעם הועמד הרע על מיעוטו — אכול גם מיתר הדברים לא רק ברינזה בלבד... בחינת „חציו לך וחציו לאדוניו״. ברור ששומע לא היה לו, כי בבדקי את המטעמים החלביים שהכדים והקדרות והחביות והדודים ושאר כל הכלים מלאים מהם — ראיתי שלא נבראו למלאכי השרת, ולא לתוהו בראם הבורא —לאכלם יצרם.

וכך החילותי טועם והולך עד שנתמלאה כרסי כאותו פיטם שלחוצה בו הברינזה החריפה וגנוזה לימות החורף; „עת לעשות״ — נזכרתי בפסוק שבפי יענקל, ואמרתי לנפשי — אי אפשי בבטלה ולחם עצלות לא אוכל; ביקשתי מיענקל עיסוק כלשהו. עצתו היתה שאצטרף לחולבים ואגב חליבה לשתות חלב טרי, ישר מהדד אל הפה, חלב מקציף וטעמו כטעם „חלב צפרים״ (פויגל מיליך) — כך מבטיח לי יענקל ומעודדני לצאת אל המלאכה בהגישו לידי עביט מעביטי־החולבים השעונים בדפנות האוהל לשם יבוש. נעניתי לו ומצאתי את עצמי רובץ לפתחם של הנידונים לחליבה.

וזה מעשה החליבה: בשוב הצאן מהמרעה, מכניסים אותם רועיהן למכלאה — והוא שטח נרחב במעבה היער, ליד האהל הגדול המשמש בית היוצר למוצרי חלב. המכלאה המוקפת קורות עץ מונחים בצורה מאוזנת הסוגרות עליה — פתוחה היא פתחים פתחים כמספר החולבים היושבים בפתח. דרך פתחים אלה נדחקים הכבשים והעזים לצאת, — נתפסים ונאחזים ברגליהם, מפשילין את עטיניהן לאחוריהן וסילוני הנוזל הלבן ניתזים בזמזום לתוך כדי העץ שמלפני החולבים. לא פעם קרה והבהמה הדקה נפרעה מגוזל חלבה בכך שהיא מטילה את גלליה לתוך החלב... אך המגבנים אינם רואים כל פסול בפסולת זו, שהרי לפני מעשה הגיבון מסננים בין כך את החלב דרך שקים עבים מרוב שימוש, כעורו של הפיל. באמת אמרו בורשה (משראו יהודי משיב נפשו השוקקה במלוא הכף קולישה טבולה בברינזה שנסדרו רבדים רבדים — רובד של הדייסה הסמיכה ע״ג רובד של הגבינה המריחה — ומהנה עצמו בטעמה) אלמלי ראית כיצד עושים את הברינזה — בחילה היתה אוחזתך ויוצאת מאפך... אלא שמימיו לא אמר אדם, בין גוי ובין, להבדיל, יהודי, מאוסה עלי הברינזה, אין את נפשי לאכלה.

אני לא אמרתי די בחליבה בלבד ובקשתי מאת הרועים שיטילו עלי איזושהי עבודה. הזקן שבחבורה היטיב אתי

ואמר לי: „מוי גידאליע, איי גריז׳ע דה נאקלאט" (פירוש: הוי גדליה, דאג ל„נקלט" — ונאקלאט — מהו? — הוי אומר — קורת עץ עבה המונחת ליד הכניסה לאוהל ועצי ההסקה הנשענים עליה יוקדים כאש תמיד אשר לא תכבה. מחמת הקור בלילה והבישול ביום. יש אומרים: שהחיות — הדוב והזאב, הפוקדים כאורחים לא קרואים את העדר — נרתעים מפני האש ונסוגים לאחוריהם). ברצון קיבלתי עלי את התפקיד הנ״ל שיש בו משום הרפתקה: גדיעת העץ או חטיבתו.

ויהי בהיות הרועים עם עדריהם במרחבי המרעה, נשמע המית חטיבת עצים במעמקי היער והדים ובנות הדים עונים לעומתה מקרוב ומרחוק ונבחותיה של עדת כלבים המקיפה את החוטב הצעיר והקרדום שבידו, וכולם יחד מתמזגים למקהלה יערית, הנשמעת כאנקת פראים ושוועת־עשוקים, וכשהכל נדם והקולות יחדלון — והנה לפתע בקע קול נפץ עמום, נקישת ענפים ושבירת בדים, פציצת פארות ועקירת גזעים — עץ ענק נפל באדיר... אספקת הנקלאטים לאש, מדי יום ביומו מובטחת היתה ושבחים קצרתי בגינה.

מחקר לשוני ביערות הקרפטים

„אבל פורס הוא ע״ג נקליטי המטה" (סוכה)

בערבים, בשבתנו מסביב למדורה, בשלוות היער וכפת השמים הכחולה זרועה כוכבים קורצים, פרוסה מעל ראשינו וגלגלנו בשיחות איש לפי יכולתו, העליתי שאלה לשונית שהעיקה עלי מאז נתמניתי לספק ה„נאקלאטים", אם שידעתי שמענה לה לא אמצא בפי המסובין — מדוע קוראין לעץ הזה „נקלט"? — זקן הרועים, ששימש בימי נעוריו דיאק — הוא שמש לגלח בבית היראה שלהם והוא שגמל לי, לסיפורי המקרא שהשמעתי באזני הרועים בשעות שהצאן מעלות את גרתן בשלוה בהמית, בסיפורים מבית יראתו, זקן זה ענה בפשטות: שם זה קיבלנו מאבותינו ואבותינו מאבותיהם עד הדקים הקדמונים, והם אבות הרומנים. משלא סיפקה אותי תשובתו, העברתי במחשבתי הרהורים משלי — ולפתע היתה במחשבתי קפיצת דרך וראיתי את עצמי בבית הכנסת על יד ארון הספרים — ומשנה מפורשת נפלה על לשוני — משנה ג׳ במסכת סוכה פרק א׳: „...אבל פורס הוא על גבי נ ק ל י ט י המטה" (בענין פריסת סדין בסוכה מפני הנשר) ופירושו — עמודים שהסדין פרוס (נשען) עליהם (כ״כ „נקליטי המטה" בכלים יב ב, יח ג) ועוד. האין „נקלט" זה שהעצים נשענים עליו דומה ל„נקליט" של המשנה שהסדין פרוס עליהם?! — אלא שהשאלה היא — מנין בא הנקליט שבפי רועי צאן הללו שביערות הקרפטים, ומהיכן הגיע הנקליט למשנה?! הוי אומר שמקור אחד הוציאם — והיא שפת רומי (שקלטה מלים יוניות באוצר לשונה) האחרונים — מפי שליטי רומי שמשלו ביהודה והכניסוהו, כרבים כמוהו למשנה. והראשונים — חיילי טראינוס, כובש דקיה — היא רומניה של היום — ארצם של מלכי הדכים בורביסטה ודקבלוס, הם, הכובשים שהפיצו את לשונם בין הנכבשים וה„נקלט" שיצא מאתונה לרומא עבר את הדנובה ונסע הלוך ועלה עד למרומי הקרפטים, ובשניהם, ביהודה ובדכיה — היא רומניה, שליט רומאי שלט בהם, „נקלט" ונבלע בשפתם.

יצא שבעוד תלמידי חכמים בבורשה מבקשים פירושם על נקליטי המטה אצל ברטנורא ותפארת ישראל והמצודות והרמב״ם ועוד שיבואו ויגידו שאלה הם עמודים הסומכים או סמוכים למטה — רועי בורשה הגויים, להבדיל, כבר ידעו ללא עיון ב„המתרגם" ש„נקלט" הוא דבר שמשעינין עליו דבר שני — דהיינו: משענת, ונער עברי חוטב בהם.

בין „נקלט לנקלט" — „נקלטתי" יפה בממלכת היער בצלם של ארנים מאריכי פארותם ותרזות ירוקות מחטים ולבנים צחורי הגזע, בדממת הלילה מרעיפה פחדי אפילה עמוקה ובזהרורי חמת צהרים ושלל צבעיהם החודרים ומתגנבים בין אלות עבותות, כבדות העלווה ושיחים סבוכים ושרכים עתירי בלוטים, ואורם יפזרו בין עלי השלכת ונפולי צנוברים ועל כבשים ובני צאן החוזרים ממרעם באחו — ואני בין מקבלי פניהם ובשאלת ה„מה" שבפיהם נשמעת השירה „מי כמוך באלים..." וכו׳ ככל הכתוב ב„פרק שירה"...

ארבעה שבועות שעשיתי בפלנינה הספיקו לי כדי לעגל את פני ולפשט את קמטיהן; איברי נתישרו ורגלי עמדו במישור וידי עשו תושיה, גופי הרבה עצמה, מחשבותי נתבהרו, מורשי לבבי נצטללו — ואהיה לאיש אחר.

אמנם גמרתי בדעתי, שבאשר למזונות אסרב לפעול לפי הוראותיו של יעקב חיים, אלא שבלבי אמרתי הלא „שלוחו של אדם כמותו", כלום מותר לי למרות את פיו הלא שלוחו של ישראל הוא. בהזכירי את שם ישראל נזכרתי בהיתרו לאכול את כל שלבי חפץ ואם מעט לי היתר זה נזרק פסוק לתוך פי „לא תחסום שור בדישו" ושאלה בצדו: האם אני ב„לא תחסום"? הגמרא המפורשת ש„החולב והמחבץ והמגבן שאין גידולי קרקע ואין פועל אוכל בו" (ב״מ פט.) לא פרחה מזכורונו של יעקב חיים ולכן בא אלי באזהרה לא לחייבני מלקות, חלילה כי למה לאכול גבינה וחמאה ואורדה אם יש ביכלתי למלא כרסי בממליגה מלופתת בחלב חמוץ, כאותם הרועים, הגויים? אלא שגם ממני לא נתעלמה הלכה זו. ברם, הסוגיא של „חסימה" צפה ועלתה במוחי ומצאתי עצמי בעיצומו של ההיקש מ„חוסם ונחסם שמכח החוסם", דהיינו אני, אוכל במחובר ובתלוש מעטיניהן של הצאן ואם אתן ידי לחליבה, הריני בכלל הלאו ד„לא תחסום" ומותר באכילת החלב וכל היוצא מן החלב — וכך עשיתי...

ר׳ וולף ה„שפיליטר"

„ושרת את אחיו..." (החנונים)

בין המקצועות הרבים שיהודי בורשה פשטו ידיהם אליהם — תפס מקום כלשהו ענף ה„שפיליטריות". השם האמור, אמנם לא נזכר ביידיש המדוברת בבורשה, אבל הכל ידע שמם מוזר וזר זה, לשוא תחפשוהו במלון. מולדתו רחוקה היא מבורשה אלא שבעלות שם זה על שפתי מישהו, מיד ידעו את טיבו ולא עוד, אלא מזקן ועד נער הבינו שזהו ר׳ וואלף משה׳ס ה„שפיליטר". חייבים אנו לפרש מקורו של ביטוי זה, שהיה כ״כ רווח ומפורסם בבורשה. הפועל Ex־pedere בלטינית משמעו לבצע שיחות והבאת דבר לחוץ, Expedieren — הוא גם לשון נקיה לגירוש וסילוק ל־Ex מן המקום. בניב הגרמני־אוסטרי נתקצר המונח וקיפח את שתי האותיות הקדמיות והועמד על "Spediteur" (בדרך הצרפתית) ופירושו: לגמור, לסיים דבר, כגון משלח את הסחורה וממציאה לתעודתה. אולם כדרך הרבה מילים זרות, בנפלה על לשונו של היהודי נשתבשה — ולמזלה, לא

המלה כולה אלא אות מאותיותיה והחלפתה בחברתה (במקרה דנן נכנסה משום מה האות „ל" במקום ה„ד" — אולי מתוקף החוק הלינגואיסטי המונח ביסודו של „ד.טל.נ.ת.") בבורשה יצא בהשיבוש או החילוף הקונסוננתי שם מפואר, אינטיליגנטי „שפיליטר" מין „גלגול", שם מקצועי המכבד את נושאו אבל אינו מפרנסו.

בבורשה נתכנו מספר אנשים בתואר מסחרי זה, גם יענקל יוסף מרדכי׳ס עסק ב„שליחות" אחד שנשא שם שטיין — (שקיפת פרנסתו) בקשרו את סיגט עם עיירתו; לייבוש לייפער — הרחיק שליחותו עד סטמר; היו גם כאלה ששירתו שתי ערים וירד אחד לפרנסתו של חברו. אולם העיר הקרובה ביותר וישיבה היתה — היא עירו הבלעדית של וואלף הגדול, עיר מולדתי ומוכר היה וידוע בוישיבה כבבורשה, אלא שלא חששו שהעברת שירותים לעריהם מוישיבה — ושליחותן של וואלף נפסקה. בחפץ לב וברצון רב ובאהדה היו מצפים איש-איש ליד ביתו ושליחות בידו עבור ר׳ וואלף העובר בניחותא את הרחוב הארוך בשעות הבוקר ושקו, שק השפיליטר מופשל לו מעל כתפו.

— ר׳ וואלף, נוסע אתה לוישיבה? — שאלו, סתם כך, לשם רמז שיש לו קומיסיון עבורו, שהרי וואלף כרטיס-נסיעה חדשית לו והשק, סמל השררה תלוי לו על גבו. מה עונה לו ר׳ וואלף? — חושבים לנסוע (מ׳קלערט צו פארן) למה?

— אולי יקר המקרה ויתעכב ולא יסע והוא, וואלף משה׳ס, לא הוציא מימיו דבר שקר מפיו... כל שליחות שהוטלה עליו, קיבל במאור פנים מלבב. את הקטנים שלשל לתוך כיסיו ואילו את הגדולים הכניסם לשקו. סוגי השירותים שלו רבים ושונים היו, מן הבא ביד: קניות תרופות ומסירת מכתבים דחופים, תשלומי כסף, ועניינים בבתי הרשות וכו׳. באשר לפרעון חובות עשה וואלף את עצמו לבעל המעות שבידו, לא רק בדרך מבורשה עד וישיבה אלא דרש את דבריהם: „אם אין כסף לאדון זה — יש כסף לאדון אחר" — דהיינו: משניגש האחד ובקשהו לעשות משהו עבורו, היות ועליו לפרוע ללייב—וואלף, סיטונאי הקמח, תמורת משלוח תבואה — ואין לו, מה עשה ר׳ וואלף? — נטל מהמעות ששלח בידו אחר והפריש חלק ממנו ע"ח זה שאין בידו והודיע, אגב מסירת התשלום, שבעל חובו שלח את כל הסכום והוא שלוה ממנו על דעת עצמו ושיתפו במצוה.

בעוד סוג אחד של משלוח נתברכה שליחותו, אבל לא עלתה בשל כך פרנסתו של וואלף, יתר על עמיתיו השפיליטרים: חבילות מזון, מאפה-תנורה של אמא, לבנה הלומד בישיבת וישיבה. אחת אחר השניה ירדו החבילות לחדרי בטנו של השק שנתמלא והכביד מאוד על שכמו הגרום והחלוש של ר׳ וואלף. בוישיבה המתינו לו הבחורים ושאלוהו — היש משהו עבורי? — כאן במקום חלוקת החבילות נתנסה ר׳ וואלף בניסיון קשה וכואב, ולבו הטוב נכמרו רחמיו בו, על בנו המחכה בין הבנים והוא מחלק להם ממגד הבית, אבל לבנו אין בידו מה לתת, כי אין אמא בבית שתעשה הכל למען השב נפש בנה מברכת מטבחה.

פעם מסרה אם לבנה חבילה על שכמו התשוש של וואלף והוסיפה אתה בין כך נוסע — שא גם חבילת בני, כסף בין כך אין לי.

ויהי ר׳ וואלף בעיני עצמו כאותו שמש שהלך מחלון לחלון בליל הסליחות להעיר את הישנים לקום לעבודת הבורא ובעת שכולם התעוררו והתפללו, הוא, השמש נרדם. אבל בנו שהמתין, לא לחבילה המתין, אלא לתורתו של אבא: הואיל ור׳ וואלף לא השיגה ידו לשלם ל„חזר-בחור" (בחור שהתקדם בידיעות וחוזר על השיעור עם מעוטי-תורה תמורת תשלום מועט) היה הוא, ר׳ וואלף ה„חזר-בחור" של בנו. כיצד — נכנס עם בנו לאחת החנויות, הניח את שקו ושמע את שיעור הגמרא מפי בנו, שקראה מתוך הגמרא שהביא עמו, הסביר ותיקן והדריך — והכל על „רגל אחת". הבן נפרד מאביו ע"מ לפגשו ביום המחרת ולחזור על שיעור שני — ללא עונת רצפים מן הבית. לאחר החזרה הוציא ר׳ וואלף את פנקסו והתחיל קורא בו, מה לעשות ראשונה, לאחר שהריק את שקו מן החבילות. והרי דוגמה מרשימתו, לפי סדר העשיה:

א — למסור חמש חבילות עוגות לבחורים פלוני-אלמוני;
ב — לשמוע שיעור גמרא מפי בנו ולתקנו;
ג — לשאול על חתן טוב, בנו של... כלה נאה וחסודה, כבודה בת מלך פנימה, בריה גדולה וכו׳, נדוניא עשרים אלף במזומנים חוץ מ... (בה בשעה שבביתו המתינו ארבע בנות לחתניהם);
ד — להחליף ביגל-אייזן מפני שמעלה עשן כל שהוא;
ה — לייזער-וואלף יקבל כסף ממרדכי זיסמן לכשירחיב;
ו — לקנות אפאר זוילן (זוג סוליות), בבורשה — נקבים-נקבים;
ז — רעצעפט לרב מהאפטייק (בית מרקחת) בבורשה — מי-שפכין;
ח — כלת יפת-תואר, חייטנית (לא ממשפחת חייטים, חלילה) מכונת זינגר לה ופרנסה בריות, רוצה חתן סוחר ובן תורה. נדוניא: חצי בית וחצי שדה, גן ירקות וקארשן-בוים ובארליך (עץ דובדבנים ואגסונים);
ט — חבילה של שיסטער-נעגליך (מסמרי סנדלרות) של עץ שלא נשברים וחבילת מייזקעפ עם ראש (מסמרי-ראש שראשם עליהם;
י — לשאול על מצבה פשוטה ומה מחירה;
יא — התפילין-זאק של אברהם-חיים נשכח בסיפינקער קלויז;
יב — לאכול אצל אחותי דבורה ובעלה שמואל המלמד.

טחנות הקמח בבורשה

„קול ששון... קול רחים ואור נר" (יר. כה י)

שתים עשרה טחנות קמח עמדו לרשותם ולשירותם של אכרי בורשה ויהודיה. עשר מהן בבעלות יהודית. המלאכה בטחנה נעשתה ע"י טוחנים וטכנאים מבין שכניהם הגויים. ה„טכנאים" עשו את כל העבודות בכלי הטחנה, כולל את הטחנה גופא: בנו את בנינה, ושקדו על המצב התקין שלו. התקינו את גלגלי העץ הגדולים שבחוץ שלובי השלבים המו־נעים ע"י המים הנופלים עליהם ומקציעים את אופני פנים המסובבים את אבני הריחים הטוחנות, מסתתים אותם ומחספסים את שטחם שנשתחק כדי להכשירן לגריסת הזרעונים ולהפכם לקמח. גם ה„קורנסים" — הם פטישי העץ הגדולים העולים ויורדים חליפות על גבי סדיני הפשתן לאחר אריגתם על המסכת תוצרת בית, כדי לעבותם, כי מהם הכינו לעצמם האכרים את מכנסי הלבד שלהם ואת חמילותיהם, אף הם בידיהם שובבו ומורקו והוקצעו. כללו של דבר, לא היה כלי או פריט או חלקי חילוף במנגנונה של הטחנה שידו האמונה ותבונות כפיו של הטכנאי לא היתה בהם להתקינם.

הטוחן מעלה היה שקים מלאים גרגירי תירס, זרעוני שבולת שועל וגרעיני חיטה וזרעי שיפון על במת הטחינה, מריקם לתוך האפרכסת, נוטל מכסתם ספל גרעינים ויותר — הכל לפי כמות התבואה הנטחנת — ושופכה לתוך תיבה סגורה. תיבה זו, התבואה (וואמא) שבה, כלכלה כמה משפחות מישראל, שעפי"ר שותפי ירושה היו לטחנה. בדרך כלל היו הטכנאי והטוחן מאוחדים באיש אחד — והוא שביצע את כל המלאכות שבטחנה ומחוצה לה, גם לרבות בניית התעלות המוליכות את המים ותיקון הסכרים המפנים את הנוזלים, הם חמרי האנרגיה להנעת גלגלי הטחנה, לעבר התעלה.

מעט מזעיר היה שכרו של הטוחן הכל יכול — ואלמלא פסולת הקמח (ה„מעקעצא" — קמח מעורב בשחק אבנים) שאספה בשעת ניקוי אבני הריחים ואפה ממנה עוגות מצות (מיני פיתות שטעם תפל להן) מקיים היה את ביתו בקושי. הואיל ותערובת זו מקצת שחק האבנים נתמהל בה, הטילו ספק בבריאות אוכליה וסימנך: הטוחן הנצחי, גבה הקומה של טחנת ר' יעקב לייזער, זפק בעל מדות תלוי היה לו בצד צוארו... אלא מזלם גרם שלא הכירו את הפסוק „מים גנובים ימתקו" — ולא כד קמח אחת בלבד באה בהיחבא (מדעת בעלים) לחדר מגוריהם שבתוך הטחנה. היהודים עצמם, אחדים מהם, לא נזדקקו לטוחן הגוי, מפני שהם עצמם עשו את המלאכה וביצעו את כל העבודות ואחד מהם הוא ישראל הטוחן (דער מילנער) שבימות החול הפך כולו לבן.

ואלה הם טחנות הקמח שסיפקו ממליגות ופיתות ולחם ועשרות מיני מאפה תנור לגויי בורשה ולהבדיל ליהודיה — ונתחיל ממזרח, דהיינו מן הדרך העולה לבוקובינה:

1. כמה קילומטרים מהלאה לבורשה בדרך לפינטינה, שיהודים (לא ידועים) היו בעליה.

2. טחנתם של יודא לייב שטיין (חמיו של א. צ. ראטה) ושותפם: האחים משה שמואל הרץ, ויעקב לייזער שטיין; טחנתם עמדה על שפת הוישיבה השמאלים במרכז של שלש רחובות: העליון, הפריינט והקרוסה (שמימי נחלה הניעו את גלגליה). גם משה־הערץ'ס היה מקצת שותף בה.

3. הרחק כמאתים וחמישים אמה מקודמתה, עמדה טחנתי של ר' יעקב לייב הגבאי ושות' (לשעבר היתה שייכת ללוזר שטיינמץ) הוקמה לצד ימין הוישיבה ומאחוריה — איזור ה„פריינט".

4. ועוד כמאתיים אמה נשענה לדפני התעלה של שכנתה טחנתה של ניסל, אלמנתו של ר' משולם אדלר. באי בית המדרש וטובלי המקוה של ר' מיילך הציצו בה בלכתם ובשובם. גדות המים הרדודים שיצאו מתחת לגלגלי הטחנה המו מאדם בימים הנוראים, שם היו מוליכים מתפללי ביהכ"נ העליון ושכני המקום את חטאיהם ל„תשליך למצולות ים". מקוה מים זה שימש גם בית טבילה ליבם וליבמה שקיימו מצות „חלוץ הנעל" בעזרת נשים שבביהמ"ד העליון... כי כל הקודם לטבילה — מאריכין לו ימיו.

לטחנת „ניסל" קרה „נס" שנבנתה מחורבנה

מעשה בשני חיילים מהגדוד הגרמני שחנה בבורשה שחשקה נפשם בדגים ויצאו לנחל לדוג דגים במימי ה„וישיבה", בדינמיט. ראשית מלאכתם לגלות מקום מאסף הדגים היתה — וגילוהו: במוצא המים שמתחת גלגלי העץ של בית הריחיים של ניסל האלמנה. הואיל וצבא הקיסר הגרמני אינו זקוק להומר הנפץ הנמכר בצמצום ובצנעה אצל יוסף ישראל הסידן, הטילו החיילים מנה של חומר פיצוץ והגדישו את הסאה: קול רעם נפץ אדיר נשמע ב„פריינט"... הדגים אמנם התהפכו, ערפם למטה וכרסי הכסף שלהם למעלה, אלא שגם גלגלי הטחנה נתהפכו ומנגנונם נתמוטט וכל הטחנה נזוקה. כת של מהנדסים צבאיים ירדה לבורשה וטחנתה של ניסל שינתה את פניה ועוררה את קנאת שתי אחיותיה, של לייב הגבאי ושל יעקב לייזר שטיין — טחנה משוכללת כזאת לא נראתה בבורשה מיום היוסדה.

5. בקצה ה„ריטריס", היא בורשה העתיקה ניצבה טחנה קטנה של האלמנה ריזל מול ה„סיקורקה".

6. תעלה מלאכותית שמשכה את מימיה מתוך הצ'יזולה והניעה את גלגליה של מנסרת עצים בת סכין אחת הארוכה את מהלכה למען גלגל את אופניה של טחנת קמח העומדת בצד ימין של הרחוב התחתון, היא טחנתו של ר' בן ציון פיש (שניהם, הטחנה והמנסרה עברו לבעלותם של האחים פרוכטר ומאז היו נקראים על שמם) אמת מים זו עיקמה את מהלכה ונטתה שמאלה בתפנית חדה, עברה מתחת לרחוב ובית ר' נתן אליה, חצתה חצר גדולה שהשתייכה להונגרי אחד (ש„ידידותו" המדומה ליהודים בשנים הטובות נתגלתה כרשעות נפשעת בימי צר) וסובבה את גלגלי בית מלאכתו לעשיית עגלות. בין המנסרה והטחנה, כארבע מאות רגל תפקיד חשוב נועד לתעלה זו: היא הקיפה חלק מהגבעה שעליה מצאו מנוחתם הנכונה נפטרי בורשה — שני בתי העלמין, השני והשלישי (האחרון השקיפו ממרום שבתם על אחיהם שעדיין הם בחיים חיתם, ונדו לאלו שלא יבואו כמוהם אלי קבר, שסופם לגווע בדרכי עוצב, במחנות המוות ובכבשנים.

במורדם התחתון של אפיקי הנחלים ה,,וישיבה" וה,,צ׳יזולה" במקום שפכם זה לתוך זה והיו לנחל אחד, הוישיבה מבלי דעת מיהו שבא אל קרבו של אחיו, הקים ר׳ ישראל הטוחן את טחנתו וביצע בה את כל עבודותיה.

8. יש אומרים שעוד טחנה אחת היתה בבורשה הקיצונית שהגיעה לקצה הארוך שנמשך כארבע ק״מ, היא טחנתו של קלייסטר משה חיים.

טחנה טוחנת לבם הרך של תינוקות של בית רבן

התינוקות של בית רבן, הוא ר׳ ברוך מנדיל המלמד שברחוב העליון, חיל ורעדה אחזום בצאתם מבית מורם ורבם בלילות החורף חשוכי ירח ע״מ לשוב לבית הוריהם. הסיבה: גג נטוי שנשען על מספר קורות עץ רקובים, הזכיר להם שכאן טחנו פעם קמח. משמתו בעליה בענין רע והאכרים הוקירו רגליהם ממקום זה, שממה הטחנה ותהי לחרבות. הואיל ומזוזה לא נקבעה על דלתה — היתה למשכנם של כל מיני שדין ורוחין ומזיקין. אותו אופן השקוע חציו במים משמיע באמצע הלילה קול רעם בגלגל — ובטחנה תכונה רבה, אור מתעה וקולות משונים פורצים מקירותיה הדחויות והנפולות... נפשם של הילדים יוצאת בשמעם את סיפורי החרדה למחרת בואם ל,,חדר" ורוחם נבקה בקרבם בלכתם הביתה.

ויהי ליל סתו גשום וסוער, מטרות עוז ירדו בזעף ונהר הוישיבה עלה על גדותיו, וישא עמו כל גדר דחויה וכל עץ נטוע על גדותיו ויסחוף אתו אילנות ושיחים ובתים וכל שעמד על דרכו. ומשניתנה רשות לנחל להשחית — הושיט את זרמו גם לעבר הטחנה שממול בית ברוך מנדיל. ובבוא התלמידים למחרת ליל הסגריר לבית רבם — מצאו שהטחנה, מרטיטת לבם איננה — ורווח להם.

ועוד שניים — מחוץ לתחום בורשה — בדרך לפינטינה, לרבות טחנתו של קוזה הגוי, הולל, חצי ,,פריץ".

מנסרות העץ בבורשה

,,איש יודע לכרות עצים" (מלכים)

במהלכה העליון של הצ׳יזולה, בצפונה של בורשה ניתרו סכיניהם הפגומות וחתכו בבשר העצים והפכום לקרשים ומוטות וקורות. היו אלה בתי חרושת לנסירת עצים פרימיטיביים המונעים ע״י מפלי מים מלאכותיים המגלגלים אופני ענק בנפלם עליהם. לרוב היו אלה בעלי מסור אחד שעלה וירד חליפות בהשמיע קול זמזום צורם אזניים. במשך הזמן הוגדל מספר הסכינים עד שהוצב על כנו ,,גאטער" (מכונת ניסור) גדול למראה חמוש מאכלות שחידודי פגמיהם מפילים אימה. קורת (או קורות) העץ שעבר דרכו לא הוחזר למקומו הראשון אחרי החיתוך — פטורים היו מלשוב אחורנית, שהרי נחתך כולו. מי הצ׳יזולה ההולכים לאט, שפעו את נוזליהם הקרים על גלגליהן של ארבע מנסרות (טחנה אחת ובית חרושת זעיר של עושה אופנים לעגלות — גוי הונגרי שונא ישראל).

1. של הירש מרקוביץ ובניו.
2. של האחים פרוכטר (אלתר וברצי פרוכטר).
3. של אביגדור ופאקר.
4. של האחים פרוכטר (מסילת ברזל צרת פסים הציבו האחים יצחק והירץ פרוכטר שנמתחה מבית החרושת שב,,האנ־דל" עד לזה שבקרבת הגשר ומשם לתחנת הרכבת. על מסלה זו החליקו קרונות עמוסי עצים ותוצרתם משני בתי החרושת לבית האיסוף ומשם לשוקי המערב. למנסרות היו גם חילופי בעלים אולם עפי״ר נתרחשו במשפחה, בתוך בניהם של הנז־כרים.

גם על גדות ה,,וישיבה" צצו ועלו בתי נסירה — והם (לפי סדר מהכפר ולחוצה לו):

5. מנסרתו של קוזה, בחציו אציל רומני, רווק נואף שסיבב את עצמו פילגשים שילדו לו ממזרים אין ספור. בית החרושת שעמד כחצי ק״מ ממזרח לבורשה נוהל ע״י יהודי (ישראל הסיצ׳ני, אברהם גרינשפאן, לאחר המלחמה מרדכי שטיימץ טוביה ורצברגר).

למעלה הימנו המנסרה ה־6, זו של יוסל פריד ובניו בדי־ערץ.

7׳ בפופורסלה עמדה מנסרתם של השותפים (הציונים) ר׳ משה מושקוביץ ור׳ לייזר שטיינפלד. ביח״ר זה שימש גם ,,הכשרה" למתעתדים לעליה. אפרים פישל שטיין הקצה חדר מיוחד ומילאהו אוירה חלוצית; קישטו במראות א״י, ניהל ,,שיחות" ציוניות ושרו שירי מולדת.

8. מזרחה לבדירעץ, כשני ק,,מ, בפאלקיניעש ניסרו סכיני בני הירש הארוך האחים שטיין ואלמנתו חיה זיסל את עציהם במנסרתם הקטנה.

9. המנסרה של ר׳ מיכל השען (וחיים פעריל ובניו יודא לייב ונחום). מיכל השען חכר את מקום מנסרת הירש הארוך ששממה אחרי פטירתו של האחרון — לעשר שנים בתנאי שבתום התקופה יעבור המפעל לידי היורשים. במשך השנים הללו הקים מיכל את מנסרתו בפינטינה, בית חרושת גדול למראה לרגלי הרים וגדות נחלים, במעלה ה,,פריסלופ".

עשירי בורשה

,,עשיר ורש נפגשו — עשה כלם ה׳" (משלי כב ב)

כלום אפשר להגיד במוחלט שבין יהודי בורשה, העניים ברובם, הובלטו אחדים מהם ונבדלו בעשרם, באותה מדה שאפשר היה לסווגם למעמד מיוחד ולקראם עשירים? קשה לתת ע״כ תשובה ברורה. הבחנה מעמדית זו תלויה היתה בהערכה ולא במידע ברור ומדויק על גודל נפחו של הארנק הנתון בכיס מעילו הפנימי וצמוד ללבו ועל הטמון בו, (או מקומות סתר אחרים, שמבט עין אינו מגיע אליהם). קנה המדה שעמד לרשותם של המחטטים, המבקשים לדעת מה שמתבשל בקדרתם של אחרים — מדת ההשואה שביחס לפלוני העני — העשיר הוא האלמוני? אבל בדרך כלל נערך בעל הנכסים ונמדד לפי חלקות אדמה שצבר ע״י קניות, או שהורישו לו אבותיו והוא הרוב, ולא עמל בהשגתן כלל, היקף ארכם של שטחי הרים מיוערים, פלינינות שברשותם וכיו״ב.

אחריהם בתור, ניצבים בעלי המנסרות, החותכות בעציהם של הקודמים או של המדינה, שסחורתם: קרשים דקים ועבים וקורות מרובעי הגזרה מוטענות על עגלות משא (קיליאגות) ומשיאים אותם עד תחנת הרכבת. ואחרון אחרון — החנוונים.

בעלי הפאלינינות

„שדות בכסף יקנו וכתוב בספר וחתום" (יר. לב מד)

ישראל שטיימץ שלפי המסורת המופרזת שהתהלכה בבורשה „מלך" על 36 פלינינות שירש מאביו מאיר שטיימץ (כאן השפיעה כנראה הגימטריא של ל"ו צדיקים שבורשה היתה משופעת בהם) אולם בהוריש ישראל שטיימץ לבנו ולשתי בנותיו — נתמעט מספרם. הפיאטרערע שבצ'יז'לה מחציתה של מיכל ומחציתה ליהודי מסלישט. הפריסלופ היה רכושו של קווא הפריץ (למחצה) וממנו ואילך עד ציבאו, של פופשמעון (גוי עשיר ועתיר נכסים מוישיבה). לקווא השתייך גם הקיטרוס פרט ליערות, שהיה רכושה של המדינה, דהיינו: הקנצלריה שלטה עליהם ובידם להחכיר ולמ:כור, לסוחרי עצים ולבעלי המנסרות.

כיצד נרכשו הפלינינות והשדות ובכלל הנכסים שבידי היהודים: משהותר בימי יוסף השני ליהודים לרכוש אדמות, התחיל בולמוס הקניות, וכל יהודי שהיה לו בית התחיל מטפח בשטח שמסביב הבית ועשאו לגן מצמיח כל מיני ירקות ופירות ושקד לפרוץ את גדר גנו ע"י קנית החלקה שלידו. משלא ניתן לעשות זאת בכל מקום, קנו שדות במקומות מרוחקים, עד שהקיפו את בורשה בשדות היהודים. הקיטרוסה, למשל, האיזור המאוכלס גויים ביותר — כל השדות וכרי המרעה — והזריעה שמחוץ למשקים הקטנים של האכרים הלא יהודים, בבעלות ישראלית היו. ולא עוד אלא שגויים שישבו בבתים שבאמצע השדות, דייריו „זשילוערים" של בעלי הקרקע היו והם שעיבדו את שדות היהודים בשכירות, באריסות או בחכירה.

אולם ההתעשרות הקרקעית הגדולה באה אחרי מסירת שטחי יערות ואדמות בידי התושבים בחלוקה שחלה בימי הקיסר פרנץ יוסף, לפי חוק שיצא, שבאזורי הקרפטים העצומים והם נכסי ה„אראד" (אגראר) יש להחל בחלוקת האדמות במטרה להפעילן ולהוציא מהן תועלת. גויים ויהודים התפקדו והכינו עצמם לקבלת המענק הממלכתי הניתן ברוחב לב. מובן שהיהודים נטלו את חלקם בראש מפני שבעלי קרקעות היו ולפי הנוהג המקובל בשעתו נותנים יותר לזה שיש לו יותר (לא היתה זאת חלוקה סוציאלית, מין ריפורמה אגררית) כי חזקה על בעלי נכסים שידעו לנהל את משקם ויכניסו רווחים למדינה. לא עברו ימים מעטים, והאכרים ראו שמקחם מקח טעות היה: המסים שהטילו על שדותיהם היו פי כמה מרובה על הכנסותיהם והתחילו להתיעץ עם ידידיהם היהודים כיצד אפשר להיפטר מהעלוקה מוצצת דמם זו שניתנה כמתנה!

„נכמרו" רחמי היהודים על שכניהם הגויים וחשו לעזרתם בצרה, והעצה לא איחרה לבוא: יהודים התחילו לקנות שדות וכרי מרעה מאת הגויים, והיה אם ראית בית ורפת וגנה מוקפים גדר ומעבר לגדר שדה, או כפי שנקראה בפי יהודים ולהבדיל גויים — „ליעבאדה", בידוע שמה שבפנים הגדר — של הגוי הוא, ואילו המרחב שמעברו — של יהודי הוא.

בעלי הפאלינינות ומקום הימצאן

ואלה הם בעלי ה„פאלינינות" בבורשה — נתחיל בישראל שטיימץ, כדאמרן, שהורישן לחתניו לוקחי בנותיו, ובעיקר, למיכל שטיימץ בנו — והוא הגדול שבעתירי נכסים. שטחי הרים עצומים שהשתייכו לבעל קרקעות זה הנקראים בניב הקרפטי „פלינינות" (מיסוד לטיני ובאנגלית קיבל את הצורה „פליין" ואצל מלמדי בורשה תרגמו אלון בכות — „אין פלוין פון מורה" ואעפ"י שאונקלוס מבינו כמישור, דהיינו מרחב ישר — לא נמנעו בקרפטים לקרא לשטחי קרקע גדולים גם לאלה העולים הרים ויורדים בקעות בשם „פלינינה", כלומר מישור). אחוזתו של מיכל המפורסמת ביותר היא ה„ז'ופיניא" (בנו אלתר מתיקר ב„פוזדרא").

משה ורצברגר פרש חסותו על ה„פיטשורי גראדולוי".

הירש מרקוביץ (אחריו יורשו אלתר — הסטינה (מכלאות צאן לזבורטיק (גובלת עם הקודמת).

שואל לייב ורצברגר משל על ה„בירדשאבא", המשתרעת בראש הפריסלופ.

חיים ורצברגר — הולפע גורו אפטשינא, היתה לו לאחוזה.

משה חיים הוז — בעל המרחב ההררי „קוסטה פליוליו", שפירושו: „שפת ראש ההר" (ה„קוסטה" היתה של כתריאל לוזרס שמכרה למשה חיים).

מוטיל ישראל יענקלס ה„פוזדרה הקטנה", שקנאה מידי ישראל שטיימץ, היתה לו לנחלה.

בין בעלי פאלינינות ידועים היו גם האחים פרוכטר יצחק והירץ, שקנוה מידי משפחת קינד ממויסיעף. חיים פעריל, אידע מאיר פולק, מרדכי ויצחק אייזיק בני חיים ורצברגר, ועוד. ואותם העשרים ושתיים פאלינינות, שאחדות מהן עברו את גבול פוליניה, דרכן הובלו בליל זוועות בשנת 1944 שלשים ושש הנפשות במות הלבן לפולין, היו בבעלות יהודית בבורשה.

על סתם בעלי נכסים נמנים: יעקב יוקל פיש; בערקא מרקוביץ; פינחס יוסל'ס; יוסל יעקב מואלבנו ואחרים. שני מקומות הבראה, שמעינות רפואה בהם, מרחצאות במים מינרליים היו בסביבות בורשה — אחת בפינטינה, רכושו של אידע מאיר פולק והשני ב„האנדיל" ובעליו היו הירש שלומוביץ המכונה „פעפער" ומשה חיים קלייסטר.

בכלל היו ליהודי בורשה שדות וכרים ופרדסים (ידוע פרדסו של כתריאל לוזרס, ה„סאד" שאצל התחנה ה„זיבוי". מלבד הגנות שליד כל בית — השתדלו היהודים לרכוש להם אחוזת קרקע בסביבה.

מה נתנו הפלינינות לבעליהן? מהשדות הסמוכים ליישוב ולדרכי תחבורה כל שהן היו מעבירים שחת ותבן וחציר וקשין שהיו קוצרים ומלקטים להעבירם למכירה. לא כן המרחבים המרוחקים שבמערי היערות ובמדרוני ההרים שמאחורי הקו היערי — שמה משלחים היו צאן ובקר למרעה — הן הנה הסטינות, כלומר מכלאות הצאן, המשפתיים ששם היו מיצרים שפות צאן והם מוצרי החלב הרבים: גבינה וברינזה, ואורדה, חמאת בקר צהובה וחמאת צאן לבנה, חלב חמוץ והוא ה„יוגורט" החמצמץ הנקרא „שאפינע מילך", שמנת וזבדה, נסיוב וקום.

ניצול היערות — חלקות יערות שהעצים בהם ראויים לכריתה מוכרים היו בעליהם היהודיים לבעלי המנסרות או למתווכיהם. מכירה זו נחוצה היתה בעת הצורך כגון: נישואי בת, דחקות וכיו"ב. היו כאלה שהם עצמם הקימו להם בתי נסירה לגזירת העצים שלהם. עתירי נכסים משיאים היו את

בנותיהם בבוא שעתן ללא כל קושי מפני שהמועמד לעלות לדרגת חתן בבית כזה בשמעו את שם אבי הנערה המשודכת, שידוע היה כאיש אמיד, הסכים מיד לשידוך ובורשה צהלה ושמחה והתענגה משמחת העשיר.

לא אחת קרה שלאחר החתונה אכזבה היתה נחלת החתנים הפזיזים הללו והאברכים בהיודע להם, שאם לא יגלו לעצמם מקור פרנסה — סופם שיתמו לגווע מרעב, שמן היערות וההרים והשדות אפילו אם ישנם אי אפשר לכרסם ולמלא בטן רעבה וכ"ש להעלות בגד ולנעול נעל. בהינתן הזיכיון לגדיעת עצים מיערות הרשות, תמורת תשלום, כמובן, במדה ניתן, לפי אומדן השטח או כמות העצים. היערן, שהיה כעין חצי פריץ הממונה על יערות המדינה או של קרן הכנסיה („פונדול ביסעריטשעסק") לא נשתיירו ידיו נקיות מעסק זה והקונים הם ש„טיהרו" בהם... ואז נחלה בלי מצרים ניתנה לקונים, גדעו וכרתו וניסרו ככל שהספיקו — ואין מכלים דבר.

ראוי לציין שבבחור יהודי בורשה את מגרשיהם, אם בדרך קנייה, ירושה ויתר דרכי רכישה ע"מ להקים עליהם את ביתם, אורך הרחוב, הוא דרך המלך, משך את תשומת לבם ומשני צדי הרחוב נצצו הבתים זה אצל זה וזה מול זה. וכשכלתה כבר הרכישה למקום בנייה וישימו בו את עיניהם במרכזה של בורשה, המורכב משני חלקי היישוב הנחצה ע"י נחל הצ'יזלה — התחילו להקים משכנם ברחובות, באופן כזה הסתעפו השכונות שבתיהם נבנו אף הן משני עבריהם.

ויהי כראות היהודים את השטחים הריקים וייצר להם בבורשה למצוא מגרש לבניה מצד הרחוב הארוך — התחילו למלאותם בתים. היו כמה משפחות עתירי נכסי קרקע ששמו ידם בשעת הכושר על קטעי אדמה ברחוב זה — הושיבו עליהם את יוצאי יריכן בנו להם את בתיהם ויהפכוהו לרחוב סואן והומה ילדים וילדות משחקים בעפרות אדמתו.

הואיל והנדסת הקנצלריה לא שמה לבה אליהם בתחילה לסלול בהם מסילות ולכבוש כבישים, אפס, מה שלא עשתה החכמה עשתה המלאכה, נתן ה' בינה לא לשכוי בלבד, כי גם הבהמות בצאתם למרעה ובחזרתם, תוך הראותם את הצד האחד של טהרתם בהעלות גירתם, לא מנעו גם מסימן הכשרות השני שבפרסות כרעיהם הכבדות הכשירו את הקרקע שבין שתי שורות הבתים וגם הסוסים והשוורים המושכים בעגלות נלוו אליהם למפעל הסלילה עד שהדרך דרוכה היתה ורחוב חדש נחנך בבורשה. מהם ראו וכן עשו יתר מתיישבי העיירה ויראו בכל שביל צר ומשעול שדות שאין לנטות ימין ושמאל — מקומות להתגדר בו, כלומר להשיג גבול הגדר ולבנות במקומו בית או בקתה ובאחת הימים ראתה בורשה את עצמה דהיינו הרחוב הארוך מעונף אגפים, כאותו עץ הגודגדנים השולח את בדיו כבדי הפרי לעברים.

כך קמו הרחובות הצדדיים

העשירים בנו למשפחותיהם בתים נפרדים ואפילו בתי חומה סמוכים זה לזה, באופן כזה עלו קבוצות בתי־אב מפוארים ומרשימים (בתי משה ורצברגר — מיכל חיים ורצבר־גר ובניו, איידל יוסף מרדכי'ס ובניהם הירשל, יחיאל ויענקל), הירש ויחיאל אחיו לחמו מלחמת הקיום. האחרונים מבני עץ היו והיוו את המעבר לבתי המעמד הבינוני. לוזר שטיינמץ ובנו כתריאל ושתי בנותיו) לימים חיקו אותם משפחות חדשות שעשו חיל ועלו לגדולה (יוסל פריד ושלשת בניו). באותו זמן הלכו גם עניי העם בדרך זו — **לא מתוך רחבות ידים, כי לא הרחיב ה' להם בבורשה, אלא שאותו בית** שבנה אבא ואמא אחרי נישואיהם — הועמדו לרשות צאצאיהם בבוא להם עת דודים ונתווספו משפחות בביתם, אז הפכו את ה„אלקיר" לחדר מגורים לזוג הראשון ומשהגיע הצמד השני — התקינו את המחסן לבית דירה לזוג הנאהבים ויאמרו להם: גורו לכם פה עד מאה ועשרים שנה והנותן מזון לכל בריותיו — יברך את לחמכם, זרעיכם וכספיכם ירבה כחול וככוכבים. (מי לא הכיר את הירש אפטר הסנדלר ואשתו בריינה ה„לוחשת על המכה" — שניהם צדיקים גמורים ומעשיהם הטובים מסופ־רים עד היום הזה?! — שתי בנות ובן אחד הקימו משכנם באותו בית, הוסיפו ושיפצו ושכללו ואם זלף הגג גשמי ברכה — שמו את כלי המטבח תחת הדלף — וככה חיו בצוותא חותנת עם כלתה, חותן עם חתנו ויראו יחד בבני בניהם ולא אמר אדם מימיו צר לי המקום).

מקור עשרם הקרקעי של עתירי נכסים — מעטים הם שייחדו עליו את הדיבור — „מי ייעני ומי ייעשר" כתוב בתפלת „ונתנה תוקף" — אז מה טעם לשאול, ואם תדע — היוקל לך? התרבה נכסים גם אתה?! אלא היות שבבורשה שני בני דודים היו ממשפחת שטיימץ שאבותיהם אחים היו. אחד מהדודנים גביר אדיר היה: יערותיו ושדותיו והרי המרעה שלו הקיפו את בורשה ויהי למשל כאדיר שבאדירים. ואילו השני — כיתף את „חמור העץ" על שכמו, גרזינו ומסורו החזיק בידו וילך ויבקש עצים לגזירה ויהי לחוטב העצים הידוע בבורשה, מהריטריס.

כאן ניתנה הרשות להרהר אחרי מקור עשרם, ואדם אחד מבני החלכה מצא את השעה פנויה בין עמל ויגיעה, להרהר אחרי מקור עשרם, להרהר בקול, הרהורים שבחלקם נכונים הם על אנשים ששחקה להם השעה ויצא להם שם בין העשירים ולגלות את הצנורות שדרכם נזלו מקורות התעשרותם.

אנו ננסה לפי דרכנו להמתיק קמעה את מרירות המסורת על התעצמות אגררית של כמה יהודים בתיאור הקרוב לאמת, בצורה פשוטה, מסחרית גרידא ואם נרצה — במקצת ערמה — אבל לא במרמה וניתן לומר אפילו בצורה אנושית: הגוי הבורשאי שקשה להגדירו כ„איכר" כחקלאי או משקאי, פועל או עובד, סוחר קמעוני או תגר עני ורש, שאין לו מלבד הביקתה שלו, הנעוצה בין הר לבקעה וגדר של קורות עץ דקות מונחות לארכן מקיפה אותה ומודיעה על רשות היחיד — גוי זה יורד לו מההרים לבוא לבין ה„זידים" (כינוי אתני — ללא כל כוונת גינוי) והטרייסטרה שלו, בת לויתו הנאמנה, שמלאה היתה מזמרת גנו ומפרי אדמתו ומלול משקו ע"מ למכרן ליהודים, מופשלת לו מעל שכמו. בבואו לבית ידידו ומכרו מאז, הביא גם ראש שמזומזמות בו דאגותיו על חובות שלא נפרעו ונתבעים ממנו ועוד בעיות משפחה וצרות אחרות, הנערמות על גבו, כדי להרצותם באזני היהודי, שרק הוא יבין לרוחו הקשה ולתמהון לבו.

בהיכנסו לבית ה„פריעטין" (ידיד ורע) שלו בברכה מסורתית המביעה ידידות וריעות, היהודי לא פיגר אחריו בקבלת פנים חמה ובכוסית יי"ש עוד טרם תתבקש. ללא שהיות תומך הגוי בשמאלו בכובעו (שלא תישמט מראשו), שרק לסעודה שיש בה כדי שביעה הסיר את מצנפתו מעל

קדקדו וזאת כדי ל„הצטלב" לפניה) בימינו הריק את כוס הכיבוד, אחרי אמירת „לחיים", לתוך גרונו לאחר השתי׳ הראשונה באה השניה וכרבות המשקה מתמעט חזקו... אבל השיכרות לא נתמעטה. אז הגיעה שעתה של השתפכות נפש ותינוי צרות והשחת דאגות לתוך אזנו של ידידו הז׳יד, שרק הוא מסוגל להבין לנפשו הנכאה ויראה ללבו הדואב ויחוש בצערו.

ניחומיו של המוזג נתמזג בהצעת הקלה על חלק מצרותיו — והן החובות, דהיינו אם יוריד מעל גבו עקת התשלומים הלוחצים עליו ויוקל לו ויונח מלחצו ומצרף הצעה להצעה, להלוות לו סכום כסף לצרכי תשלום בתנאי — וכאן קדמה שיחה אינטימית שבין אדם לחבירו „מאחר והואיל והיות" שהליבדה (אחו) שלי גובלת בליבדה שלך ורק גדר דחויה מפרידה ביניהן... מה מנך יהלך אם תסיר את המחיצה למען תת לשתיהן להתאחד? כך בערך מתארים היו בבורשה, מחוסרי הקרקע את רוכשי הקרקעות ודרכי גלגולם מידי השכנים שאינם בני ברית לבעלותם.

כמעשיהם בשדות — כך מעשיהם בהרים וביערות. אנו אין בידינו לספר אלא מה שסיפרו באזנינו, שאולי יש בו קורטוב של אמת, שהרי בכל זאת, מ„ארם נהרים", בצאת אברהם מאור כשדים, לא העבירו משם משפחת העברים את בקעת שנער לבקעת הקרפטים. והבעיה בעינה עומדת מבלי דעת אם רוב המקרקעין שהיו בבעלות יהודית בבורשה נרכשו בדרכים מקובלות וכשרות. מאידך יש להקשות: מדוע תהא הקרקע שבידי הגוי יותר כשרה מאשר בידי היהודי, כי לגביה כל היושב עליה, העובדה והשומרה, הזורעה והקוצרה, רשאי וזכאי לאכול מפריה ולשבוע מטובה. הגוי אמנם אינו מבקש סמוכין על זכותו האלמנטרית להיות בעל קרקע, לעומתו ליהודי, פסוק מפורש מזכהו להתנחל בכל מקום שבתו: „בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים (ובתוכם) למספר בני ישראל". שוה זכויות היה היהודי ורק ממשלות הרשעה שללו ממנו את זכותו ולמשחק היתה זו בידיהם, ברצותם נתנו וברצותם נטלו.

ראיה לצחוק הזדון תתן העובדה, שכאשר בוטל האיסור לחלוטין לרכישת קרקע ע״י יהודים: במהפכת 1848 שב האיסור לאיתנו חמש שנים לאחר מכן עם דיכוי המרד שלא היהודים קוממוהו), לפיכך ישנם הרואים בחיטוט הנ״ל ובדיקת משאם ומתנם של היהודים ארחות סלף ושיטות עוול, מעשה הגויים שונאי ישראל ותחבולותיהם כדרכם תמיד.

אגדות אלה צצו כפטריות ראש ולענה אחרי הגשם, בימים שלפני הבחירות לפרלמנט למען רכוש קולות הגויים

הסיפורים הללו מצאו אוזן קשבת לא רק אצל הגויים, אלא שהיהודים עצמם התחילו להאמין באמיתותם ומעוטי קרקע הביטו על בעלי הנכסים בחשד מסותר וחיוך חבוי בצבץ בקצות שפתם, בהיראות גוי סובא את לגימת ה„הוריל־קה" שלו בבית יהודי שלא ברשות... דרך גלויה לקניות אדמות ע״י יהודים היתה המכירה הפומבית: גויים שלא יכלו לשלם את מסיהם למועצה, נאלצו למכור חלק מאדמתם ליהודים ואלה שלא עשו זאת, שדותיהם נמכרו בליציטטיות והיהודים, שהפרוטה היתה מצויה אצלם, לא נעדרו אותה שעה מ„אבן הטועין" עליה הכריזו על המכירה.

מעטים היו היהודים מבורשה שלא היו להם שטחי קרקע משלהם, אם ליד ביתם בצורת גנה וחצר, אם בריחוק — שדה בין השדות, אחים ואפרים, מהם חלקות שדה וכרי מרעה לקצירת שחת ומטעי ירקות היו בבעלותם וגויים מחוסרי קרקע הושבו בתוך מבנה קטן, בקתת דלים שהוקם באמצע השדה והם שמלאו את תפקיד השומר („ז׳ילייער" — כלומר שומר יום) הוא גם עיבד את הקרקע ושכר עבודתו מתוצרתו החקלאית היתה לעתים היה הזשיליער גם החוכר או האריס ופרנסתו דחוקה היתה.

בשנות השלשים, בימי המשבר העולמי כמעט ולא הורגש בבורשה מפעלו ההרסני של המלאך המשחית בכלכלת עמים וארצות, שהרי אצל הרוב המכריע „ישבו על המשבר" גם בימים הטובים... אלמלי מקרה מוזר ובלתי שכיח שגילה את „השלהבת שנפלה בארזים" — הנה כי כן אירע הדבר: דווקא באותם הימים זרחה שמשה של העברית בשמי בורשה. אחד מעשירי בורשה, אדיר בין סוחרי העצים, שבנותיו למדו עברית בשיעור פרטי בביתו בעד תשלום מינימלי (מאתים לאים, כ־דולר ושליש). כעבור מספר חדשים של לימוד מוצלח, הזמין אבי הבנות את המורה לחדר עבודתו ולחש באזנו סוד שהתמיהו: לצערו הרב נאלץ הוא, התעשיין המפורסם, עקב המצוקה הכלכלית, להפסיק את הלימודים עד אשר ירווח לו. המורה בעודנו עומד ותוהה בנשמע (הגם הוא ביורדים?!) הושטה לו יד חמה ופטרתו בתודה.

ועוד מעשה בסוחר אחר, שנחשב אף הוא בין עשירי בורשה (אבל לראשון לא בא) בתו הקטנה למדה בגן (הראשון בבורשה מיום היוסדה — והאחרון...) בעד השתתפות סמלית בהוצאות (כ־7 סנטים). משלא הופיעה ללימודים יצאה משלחת „עסקני החינוך" לדעת על מה זה לא באה. אבא התנצל בפשטות: איני יכול לעמוד ולהביט בפני בתי ולומר לה בבקשה את עשרים הליאים — אין לי... למותר לומר שהראשונות והאחרונה לימודיהן לא חדלו בשל כך.

באותם הימים התחילו בבורשה דואגים לאלה שנגעה בהם יד המשבר, שרבים מהפועלים „שוחררו" מעבודתם והפרוטה הנדירה עצמה מכיסם של רבים והמחסור פשט בבתים והציץ מבעד חלונותיהם וצצו מקרים חדשים של נצרכים ל„חלות של שבת" (לשון נקיה לדלי אביונים שאינם יכולים „לעשות את שבתם חול", מחמת שה„חול" גופו הרחיק עצמו מהם) את דאגתם שמו בייסוד חברות סיוע למיניהן ובארגונם. אומרים שבאותם הימים צפה רעיון ה„אנטי מודה" בבורשה (מיזמתו של הרץ פרוכטר ובנותיו המשכילות רויזי׳ ושרה) למען עמוד לבנות בורשה העניות במצוקת תלבשתן. ר׳ משה מנדיל גאנז מעכו (שמילא גם תפקיד ראש הקהלה) מספר שבתקופה ההיא ייסד הוא ומקצת פועלים „חברת פועלים" בשם „פועלי צדק" שתפקידה עזרה לפועל ובעיקר להגן עליו מפני ניצול ופיטור. מחשש מפני חשד בשמאלניות וגרוע מזה — בקומוניזם, שברומניה כמוהו „ככפירה" היה בעיני השלטונות — (דיו היה רמז קל לרשות — ואחינו בני ישראל לא נמנעו למרבה הצער מלהשתמש בו) משנסטר בנו של הגבאי ב„תפארת בחורים" בגלל „עוזר דלים" — אסרו את שני הסוטרים כ„קומוניסטים". במסע הכיבוש של המזרחי במוסיעף — העלו אנשי האגודה עליהם את חמת שומרי החוק והוחזרו לבורשה, כקומוניסטים שבאו להפיץ לא את רעיונם של הרבנים קלישר ואלקלעי ומוהילובר ובר אילן וכיו״ב — אלא

את תורתם להבדיל של מארכס אנגלס ולנין). מה עשו המיס־דים? פתחו במגבית. תכנית פעולה עובדה שמטרתה בין השאר כאמור, הגנה על הפועל מפני מעבידיו. איש לא ראה באיגוד פגם כלשהו. הוחל באיסוף תרומות מכל הבא ליד: כספים, בגדים, פירות וירקות ושאר דברי מאכל וצרכי בית. קבוצות קבוצות עלומות שם עסקו בחלוקת המצרכים שהגיעו לתעודתם בדרך כבוד ואיש לא ידע ממי ולמי. כמעט שלא היה אדם או משפחה שנזקקו לתמיכה — שכספי גמילות חסדים והכנסת כלה וכל סיוע אפשרי שלא הגיע אליהם.

כאמור עמדו בעלי המיקרקעין בראש רשימת הנגידים. אולם ההערכה נכונה היתה רק בחלקה, כי בהימוט רגלם של בעלי המנסרות ובכללם סוחרי העצים, ברדת הביקוש לסחו־רתם, הועמד הונם בספק ופסקה השפיעה, בעוד שמקור עשרם של עתירי הנכסים לא נתיבש ומעינו לא חרב. אחד מבעלי קרקעות מכל הסוגים היה בבורשה וזכה להוות סמל העשירים, ברם, מקורביו אמרו עליו שלא על שבת אחת בלבד סמך על „הצור שיפרע את חובו" ופנה לאחד מקרוביו שהעשרות ממנו והלאה, בבקשת מילוה, עד לירחי האסיף, עת קציר השחת וקישוש התבן מן השדות.

אשר לגבירי הסחר — שפרגמטיתם היערית מפליגה היתה לתחנות העצים שמעבר לגבולות — איש לא הבין ערכם ולא עמד על היקף עסקיהם הפורחים הם או בורחים. מעשה באחד מהם, אדם מכובד בזכות אישיותו שסחורתו „סיחררה" את פרנסתו והעיקה עליו השעה ואדם לא הכיר בדחקות ביתו המבורך בצאצאים שהתנהל על כרעי השפע. אנחה קלה שבקלות, שעלולה היתה לחשוף את מערומי כלכלתו, לא פרצה מגרונו שאלה נוקבת מנקרת בבורשה: מהיכן ירק זה חי?!

ה„מותיבים" הם גם ה„מפרקים": „לעושר בשעת הכושר־זה, אבא סוחר מצליח לו, בעל חנות „כל בו" באחת מערי טרנסילוניה, צופה ומביט, בריחוק מקום, ש„שבעה הרים" מפרידים ביניהם ואינו מניח לו לבנו החביב עליו מכל בניו לקפחו מפרנסתו ומכבודו ונותן לו די מחסורו עד אשר הרחיב לו המקום (ברם מקרה יוצא מן הכלל היה כאן). מלבד המשבר העולמי שהקיף את רוב ארצות תבל בראשית שנות הארבעים ולא פסחה גם על בורשה, היו לה משברים משלה: המערכת הפיננסית נתערערה מיסודותיה. בהיפסק העבודה ביערות התחיל הגוי מוקיר רגליו מחנויותיהם של היהודים, שמשופעת היתה בורשה בחנויות מכולת ומיני סידקית, כלי בית וכלי עבודה לאכרים, ממחרשה עד חרמשים לרבות גרזינים ומגלים וכו'. בתי מסחר למלבושי עור כבשים והם אפודות העור, מרוקמות פטורי ציצים ושבוצות פרחים גוונוניים מעור ומחוטי משי, מעשה ידיהם להתפאר של הפרוונים הרבים, נכון יותר של הפרווניות שסיפקו תלבושת ימי ראשון וחגאות לגויים, היורדים מההרים להתנאות ולהתגאות בהם. שכמעט כל בית שחזיתו פונה לרחוב ראשי או צדדי — דלתה של חנות פתוחה לו.

סימטה צרה, אמה רחבה, שהפרידה בין שני בתים שדרכה עברו האכרים מהקיטרוסה, כלכלה את משפחותיהם של שני הוולפים — בית מזיגה מזה וחנות מכולת מאידך נתמלאו קונים ושותים. אולם בחדשי החורף, בקפוא המעבר וסכנת ההחלקה בו, מסיבת הדלף של שני הגגות הסמוכים שהגיס את העוברים בה למקום אחר ונתברכו החנויות של אחרים. כך היתה פרנסת היהודים תלויה בקוצו של שינוי, לא במעשה בראשית אלא במזג האויר.

ומעשה באחד ששפעה פרנסתו במדה כזאת עד שחנותו הקטנה התפקעה מרוב סחורה שלא יכלה להכילה ולקונים לא נמצא מעמד, מקום לכף רגלם בה ויקרא: צר לי המקום. עמד והעתיק את חנותו למקום רחב יותר. חנותו נתרחבה ופרנסתו נתקצרה, משום שבצאתו לא נטל עמו את סימטתו מביאת הקונים... ולביתו ירד חוסר לחם.

היו אמנם חנויות מספר, שהשפע לא עזבן וקוניהן, כיהודים, כגויים, נמשכו אליהן והעסיקו את בעליהן. גורל דומה נפל בחלקם של יותר בתי ממכר. רק במצב הקצבים נראתה לפעמים תופעה הפוכה, שבמעוס העבודה לגויים ביערות מכרו את בהמותיהם ונתמלאו האיטליזים בשר. אז ירד שער הבשר, כי פחתו הקונים מאותו טעם הנאמר לעיל.

באותן השנים יושב היה כוה"ש בצ'רנוביץ ולביתו הגיעו, לסירוגין, שלשה מבעלי החנויות הגדולות שבבורשה, אחד יהודי בעל בעמיו נשוא פנים, ת"ח ונצר מגזע תרשישים. את חנותו אמנם לא נעל אלא שוקד היה לגלות אמצעים למילוי מחסורו בסחורה ההולכת ונעלמת ממדפיו ומתיבותיו. השני, אדם נעים וטוב לב שכשנפתחה חנותו לקוניו הרבים נפתחה גם ידו לטעוני לחם לביתם ופיזר נתן לאביונים — וגם ידו מטה. השלישי — אברך נוצץ שמעט שנים קודם לכן העלה קנאת אדם על עצמו ב„נפלו לבור שומן". הבור הובר והשומן ניגר הימנו. ביקור שלשתם בביתו שבעיר הרחוקה והזרה לא היה ביקור נימוסין וידידות כי אם המצוקה היא שהעלתה אותם אליו לקומה הרביעית לעורר רחמי הבריות נדיבי לב באו שאילוה אליהם ולהשפיע על חוג מכרי וידידי לעמוד להם בשעת דחקם. מבעלי המקצוע, כחייטים וסנדלרים, פחחים ונפחים ויתר עושי מלאכה שבורשה לא היתה חסירה, אותם, לא נכניס לכאן אם כי ניתן להניח עליהם את הפתגם העממי: „מלאכה — מלוכה" שהרי באמת ממלכתם לא נתע־רערה אפילו בימים הקשים: נעל שפערה פיה — טעונה תיקון?! בגד קרוע ובלוי, לא תמיד אפשר לתקנו תיקון ביתי ובשעת הדחק מפרקים חליפה ישנה והופכים אותה על צדה הפנימי... (לא אחת קרה שבפרימת התפר ע"מ להפוך את הבגד ולחדשו ונמצא שכבר קדמוה אחרים והפכוהו על פניו), והוא הדין לגבי יתר תופסי כלי עבודה בכפם — מה לעשות עם פרסת הסוס שנתיחפה מברזלו, אם לא לקום וללכת לנפח?! שאר העוסקים בתבונת כפים בכלל זה — הרעב לא עבר על סף ביתם (סנדלר עני ואביון, בעל מום עיניו טרטוטות, ישב לו על שרפרפו ליד אשנב, ששלש מזגוגיותיו סתומות בסחבות ורק החלק הרביעי מחדיר לו מקצת מאורה של השמש הנדיבה ומגיהה לו את הנעל הנתקנת בין ברכיו הכושלות ו„פרנס" משפחה בת תריסר נפשות).

אם דובר כאן על משבר שפקד את העולם ולא פסח על בורשה, לא נאמר כי אם לשבר את האוזן, שאותו כפר נידח השוכן בפאת יערות ועל גדות נהרות, חבוי ונחבא בסתר הרים, גם הוא בין הנפגעים מפגעי התהפוכות שהתרגשו לבוא למעמקי קופות הפלדה שבבנקים בבירות העולם והמארה נשתלחה גם בארנקי יהודיה, שנתקמטו עוד קודם לכן מחמת ריקונם המתמיד.

עניה של בורשה

מספרים מעשה ברב שהריק דרשה מלאה בקיאות בספרים הקדושים לאוזני השומעים, בהביאו ראיות והוכחות ממה שכתוב בתורה, ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים, ונלמד במשנה ונגמר בגמרא, ונדרש במדרשים, ונאמר במפרשים ובפוסקים ראשונים ואחרונים. משך שעות טרד את מאזיניו בראיותיו שהסיק מהספרים, והמסקנה: שעם ישראל הוא בגלות... לדעת שבורשה ברובה עניה היא — **לא הוצרכה ראייה.**

כדי להכיר את דלותה כדאי שנטריח את עצמנו וניכנס לביתו של אחד היהודים שמקור פרנסת ביתו סמוי מן העין ומשפחתו כאילו מתקיימת על נסים, ונעמד מיד על מדת עוניים ומרודיהם של בניה, לרבות אבא ואמא נותני לחמם (לחמם!?) ואימתי — הוי אומר בימות החול שמזונותיהם קבועיהם להם מברכת יום השבת („וכולי יומי מהאי יומא מתברכין") נעלים עין ממראות החדר (הוא המטבח וחדר האוכל וחדר האורחים והמטות ועוד) הצר והדחוק, ואווירו הדחוס, והכרים המעורטלים מכסותם, והכסתות הטבולות בנוצות הנעוצות בשערות הראש והזקן והפיאות. ואף הבגדים מתקשטים בפרודות פלומותיהם. קדרה שקדרו פניה מחמת עמידת־תמיד על טבעות הכירים מוסטת לירכתי הכירה ומתוכה בולט גזיר־עץ מהוקצע הנקרא „קולישער" או מבלל שבולל את הקמח בעת בישולו — שנתקע בדייסה צהובה הנקראת „קולעשה", שממנה „תולשים" נתחים־נתחים משך היום כולו, כל אימת שהרעב מודיע על קיומו, ומלפתים את הקולישה בכל הבא ליד: בשורש בצל ובזנבותיו, בשום, בצנון ואפילו בטיבול במלח מתבלו. תבשיל דלים זה שהפך באיזור ההוא למעין מאכל לאומי עבור הגויים ולהבדיל יהודים — עמד בראש התפריט הגסטרונומי של הבית היהודי, מילא את מקום הלחם מחמשת מיני דגן — כי לחמו לחם העני — אף הוא הותקן בד"כ מאותו חומר שנשתבחה בו הקולישה. לחם תירס היו קורין לו (מאלאי־ברויט) ונאכל לתאבון והוא התאבון — הלא מצוי היה בכל עת ובכל שעה אצל עניי בורשה. אילפס ובתוכו שעועית ירוקה בלולה בתפוחי אדמה ושאר ירקות מתובלת בשמני חלב שנתבשל בבוקר סיפק להם את מזונם היומי. בעלות על השולחן גם ככר לחם תירס ספוגי וטעים וכד מלאה חלב חמוץ ניצבת לצדו — הרי לחמו ניתן וחלביו נאמנים ושולחנו ערוך ומלא דשן, ומברך לפני הסעודה ולאחריה ברכה קצרה, ומודה לה' על חסדיו אשר עשה עמו, בהטריפו לחם חוקו.

כמאכליהם בבוקר — כן מאכליהם בצהרים. ובערב, בחדשי הקיץ — ירקות הגן שיבר את רעבונם ודלי פירות גנו שלו, או של שכנו, היה גם משביעם בשבתות ובמועדים — אין צורך לבקר בבית ואם נבקר — לא נראה מחסור, שהרי לצרכי שבת דואגים כל ימות השבוע. בשבת מלכתא אסור לו ליהודי לידע מחסור, מבעוד יום (מיום ראשון) מכינים מצרכים למטעמים עבור יום המנוחה וכל דבר טוב שנקלע ליד — דוחים את הנאתו לשבת כדרך שעשה שמאי הזקן, ואם אין לו — ישנה עצה כתובה בכתב זעיר אבל ברור, בזמירות לליל שבת „ואם לווה — הצור יפרע את חובו" ואפילו „מוסדות הצדקה" משתדלים שיהא לנצרכים צרכי שבת הוא שהבריות אומרין: מגיין יקח לשבת; אין לו מזון לסעודת שבת — ואילו לסעודת כל השבוע — אין אומרים.

קשה לומר שרעבו עניי בורשה, שכן כמעט לכל בעל משפחה משק זעיר היה לו: תרנגולים קרקרו בחצר; לעתים גם פרה גועה שמטה את עטיניה ושפעה תנובתה בלי תרעומת — חלב לפי הטף. עז פועה שלא מנעה את דדיה מחליבה ובשעת מעשה העלתה בקורת רוח את גרתה.

רוב בתי היהודים בבורשה בנויים היו לפי סגנון הבניה הפרימיטיבית של בתי אכרים; חדר, מסדרון כניסה וחדר מחסן. רווח להם, או מחמת הצורך בגידול המשפחה, או מתן שיכון עראי לזוג נשוי — הפכו את המחסן לחדר עד לבוא תורו של המסדרון להיעשות אף הוא חדר. (היהודים עשו זאת מיד עם כניסתם לדירה כזאת ש„מהנדסה" גוי היה) משהשתכללה צורת הבניה — בנו מלכתחילה בית בן שלשה חדרים ויותר, הכל לפי היכולת הכספית, מקצת בתים שנבנו בסגנון הבארוק — בית ועליה ע"ג — שנים היו בבורשה ביתו של משה שטיימץ ובית הנתיבות. (אפשר גם לכלול את בית הרבי, שהחלק התחתון, המרתף לבתי מגורים שימש אלא שמחציתו שקוע היה באדמה).

שבעה בתים לפחות בנויים היו מלבנים: בתי מיכל שטיימץ ומשה וירצברגר, חיים וירצברגר, חיים פעריל, משה שטיימץ, הקנצלריה ובית הרבי, של איציק שראל הלר. יש להוסיף עליהם את בתי הכנסת העליון והתחתון ולהבדיל — הכנסיות (אחת מהן ליד יוקל מעץ היתה) ארמונות מיושבים או מרוקנים בורשה אינה זוכרת. (ובאין ארמון זנוח ושומם, מקום משכנם של שדין רוחות ולילין, בחרו להם המזיקין את המקומות שאין מזוזה קבועה בפתחיהם, כגון המקוה והטחנות, שפסקה טחינתן.

עוד מספר בתי אבן התנשאו בשכונות הגויים, כבתי הגא־בורים, שהתיחסו לאצילי טרנסילוניה, לעומתם ביתו של קווה (מיעוטו „פריץ" ורובו הולל ומרבה נשים שבימי מלהעה"ר ירה בחייל שקטף תפוח מגנתו והמיתו — עוד לפני אייכמן — שירה אף הוא בנער יהודי בגלל גניבת דובדבנים, ולא הועמד אפילו לדין) — טירת עץ הסתמנה בגן אחוזתו במזרחה של בורשה. לימים הצטרף לבתי האבן ביתו של לייזער שטיינ־פלד, בית מפואר ומהודר שבנייתו עורר בשעתו עניין רב (וקנאה לא מעטה).

זר — יבין את זאת

אדם שעמד בקשרי מסחר עם האחים פרוכטר סר לבורשה, לרגל עסקיו. בשהותו במקום הכיר תושביו ועמד על אפיים והתרשם עמוקות מהם. הוא ביקר אפילו בבית הכנסת. בצאתו הביא לידי ביטוי את רשמיו שנוטל עמו מבורשה: א. שבבורשה מקבלים את האדם באדיבות מרובה. ב. שבורשה היא המקום היחידי שיהודים עובדים עבודת כפיים (כאשר יאמר משל הדיוט: „בא לרגע — וירא את היגע") כלום בטוחים אנו בני בורשה שנתנו אי פעם ליבנו לתופעה חיובית זאת שרי־שומה ניכר בסימטאותיה של בורשה ובמבואותיה, בגני הדלים הפורחים ומניבים ירקות ופירות מכל הזנים — פרי עמלם של ידיים יהודיות עובדות, ללא כל סיוע בידי עשו בניגוד למעשה הנגידים ששפחותיהם ומשרתיהם עשו את מלאכתם? ההביטו בהבנה מספיקה על בעריל רובינשטיין החוזר כל יום ששי

בין השמשות מעבודתו השחורה (כמימרא!) והוא עצמו — שחור משחור? הראה מישהו את חיה-וולף׳ס בעיבוד גנו של רפאלטשיק, בניכוש עשבים שוטים והשקית הערוגות, סיקול אבניו ועיזוק גדרו, טיוב קרקעו, איסוף יבולו וחלוקתו — מחצית לרפאל ומחציתו לה? היכן הוא האיש שהרגיש בחספוס ידם המיובלת של עזריאל וחיים ופישל בתתו להם „שלום" חם עם שובם לבית אבא לשבת מעבודת שבוע במנסרות? (הבכלל הושיטו להם „שלום"?!) באזני התאוננו שהרב אף פעם לא פשט ידו לברכם בשלום). כלום יש בנו אדם שיזכור את מנשה לייזרס (חבר ב„צעירי מזרחי") שהתנדב לעשיית ארון קודש לספר תורה ה„גנוב", שכשראה שמקצועו שלימדו אביו הנגרות אינו זן ואינו עתיד לפרנסו — קרא לאברהם שכנו — אחד העמיס על שכמו „חמור עץ" ואחד נטל גרזן ומסור והחלו לילך מחצר לחצר לנסר ולחטוב את העצים לקראת החורף עבור ה„בעלי בתים"?!

ולמה ומדוע נשאיר את מנדיל-יואל׳ס וולף שטיימץ שכנו שישקעו בחביון הנשייה, שם בסתר סבכי ה„ריטריס" ולא להעלותם ולהעמידם זה מול זה: שני קשישים מושכים בשתי ידות של משור-פלדה, בעל פיפיות ארוך, באחת מחצרות בורשה למען הביא „צרכי שבת" לביתם? כי בבורשה דיברו על פלוני בעל בית הנסירה, ועל אלמוני אדון הפליגינות, ועל פלמוני נגיד היערות ואילו על שלמה מיכל המלמד, ולייזר השמש, ויונטיל הסנדלר, וטוביה הבעל עגלה, ויוסיל הנגר וחיים ואליה החייטים — מלבד בשעה כשהיו צריכים להם — מאן דכר שמם? עד שבא הגוי וייטיב לראות מיהם בעלי הזרוע האמיתיים שהיטו שכמם לסבול ולשאת בעול חיי העמל והיגע. יפה אמר אחד מבני בורשה הוא מרדכי נויוביץ נכד לר׳ איציק ישראל הלר, כעת יו"ר ארגון בורשה, שלא היטיב להכירה כל צרכה, אבל הבינה, באחת האזכרות שנערכה לקדושי כפר מולדתו: דומני שבבורשה היו לא רבנים וסוחרים בלבד, אלא גם „חוטבי עצים ושואבי מים".

מספרת פינע-לאה:

האחים פרוכטר נוהגים היו להכניס לתוך תקציב שבועי שלהם גם „כסף שבועי" למחוסרי אמצעים. היה מעשה ושוחט אחד שנאסרה עליו שחיטתו בגלל שלא השתייך לשום „חצר" מחצרי החסידים וקיבל את כסף שבועו מקופת האחים.

בוני בתי בורשה

מקצת בתיהם של יהודי בורשה ע"י בנאים יהודיים מבורשה עצמה נבנו. הבונים הידועים (מויערער) הם: חיים הירש שטיין ובניו אליעזר וולוויל (נפטר בישראל) משה מאיר אייזיקס לייזער, יענקל איציק, בער ועוד. רוב הבתים הוקמו ע"י בעלי מלאכה גויים אבל את היפים הם בנו והסוכות המפוארות — מעשה ידיהם הם. שריפה שפרצה — הם היו הבנאים הראשונים שרצו להציל את הבתים שבנו — לצערינו אלה שניצלו נתרוקנו מיהודיהם, נתיתמו וזרים גרים בם.

הגויים בנאום כמתכונת בנין בתיהם הם, המפוזרים על פני מורדות ההרים ועל גדות נחליהם. ראשיתם — מבנים פשוטים וגלומים מאד: חדר אחד גדול ותנור וכיריים בתוכו ומשמש לשינה ולאכילה לבישול ולאפיה לקבלת אורחים וכיבודם ועשיית עסק ועוד. פרוזדור רחב שהכל הוכנס בו: מכלי העבודה בשדה ועד רתמות הסוסים, קרדומים ומריצות, כילפות ומשורים ושקים ריקים, סירים ויורות וקלשונות וכל מה שיש לו לאכר, מצא את מקומו בחדר-לא חדר זה. שחרית וערבית נמלא חלל זה געיות תרנגולות וקריאות השכוים גיעגועי אווזים וקבקבי ברווזים בבוקר — ברדתם מעל העליה ושלבי הסולם בצאתם החוצה לחיי יומם ובשובם לעת ערב בנהימה ובהמיה עד אשר מצאו להם מקום מרבץ.

חדר שלישי הוא כעין מחסן מארך וצר המשמש לאכסון התוצרת ממשקו הדל. פירות הגן הנושרים והנקטפים נאצרים בו. ירקות לשימור ולמכירה נאגרים בין כתליו. גם הביצים נאספות בו וכל דבר שנגמר מלאכתו מוכנס אליו. בונה היה הגוי את הבית לפי תכנית זו — הוא המהנדס והוא האדריכל והוא הבנאי וגם הסוחר. את עציו כרת במו ידיו בעזרת גרזינ, חטבם מעל גזעיהם, קילפם והקציעם ושפם והכשירם לבניה — אם לצורך עצמו אם למסחר. במקרה האחרון הקים את הבית בצורה גלומה וזמנית עד הטפחות, מכרו ופירקו והעביר את עציו בעגלתו למגרשו של היהודי והעמידו על מכונו. היהודי שכלל גם את שני החדרים ועשאם ראויים למגורים. הבנאים היהודיים „השתלמו" במקצועם ובתיהם קיבלו את צורתם המושלמת.

במרוצת הימים — הובאו בנאים מומחים מן החוץ והם הקימו את בתי החומה מלבנים ומאבנים ושיפצום בסגנון בתי העיר. כעשרה בתים מהסוג האחרון נתקיימו בבורשה (לאחר השריפה הגדולה נבנו כל בתי בורשה הנשרפים — לבינים) עד צאת יהודיה ממנה. ייזכר כאן אדם שכינוי אומנתו נצמד לשמו — והוא איציק-בער דער מויערער, ייחודו היה בכך, שבשעה שחבריו למלאכה — אמונותם עמדה להם לעת מצוא — הוא איציק בער היה „מויערער" משבת לשבת. אם היה בית לבנות — הצטרף לחבריו ובנאו ובאין בנין להקימו — נמצא תנור לתנר — ובמקצוע זה הראה מומחיות רבה. תנור שתינרו איציק בער — רוח לא חדר אליו מן החוץ למען החזר את העשן לעיני דרי הבית ולסנוורן. אלא שאחרי הסקתו הפיץ חום נעים ומרגיע. העשן מצא דרכו לארובת הגג ומשם — לרחבי שחקים. אבל תנאי התנה איציק בער שיפרנסו את התנור אך ורק בעצים יבשים ואם יגניבו, באין רואים, גזירים שמחציתם קרח — תפקע אחריותו.

כטוב לבו של איציק בער עליו או לפי דרישה ובקשה מפורשת (ותוספת כסף) הוסיף לתנור מן הצד גם „ברוטר" — מין תיבה של פח — קופסה מרובעת משוקעת בתנור במקום מעבר העשן הלוהט שדלת סוגרתה. בקופסת פח זה מחממים את מאכלי השבת שהוכנסו בה מערב שבת ואין צריך לומר בימות השבוע — ממש כאם טובה ורחמניה היתה קופסה זאת שהרי בששת ימי המעשה מחזיקה היא בחומה של הממליגה ושל מרק הבולבוסין והשעועית והפולים והתה והציקוריה ומעל כולם: תפוחי אדמה בקליפתם שמטמינים בברוטר, סגורים על מסגר — כעבור שעה מוציאים אותם קלויים ורכים, וקמוטה קליפתם. זו שמלתם לעורם, ובהוסר מעטפתם האפורה, מתגלה בשרם הלבן הקמחי הנמעך בין מאצבעות. ובזיקת מעט מלח הופכתם למאכל תאוה שאין במטבח משלו טוב וטעים ושובר רעבונם של קטון וגדול: ילד בחדרו, בחור בלילות

התמדה בישיבה ואף לחיכם, נטול השיניים של הקשישים יערב. נמס ונבלע באונם / בעזרת לשונם / ולא נודע כי באו אל גרונם.

בגין כך היה איציק בער חביב על צריכי תנורים ומקצה בורשה עד קצהו קראו לו לתיקון תנורים וכיריים. היכן למד מלאכה זו, ובבורשה הלא אין „מייסטרים" לאותו מקצוע? — לפי דבריו מורהו היה אחד פלוני בשם „ניקאזול", אבל דורשי רשימות אמרו שמשטה הוא בשואלים, שאין „ניקזול" ברומנית אלא מצוקה — דהיינו הכורח לבקש פרנסה לביתו לימדהו, כי בהיותו לעזור לבוני בתי לבינים הציץ למעשה התנר שהובא מן החוץ, בא בסוד אומנתו ויעש כמעשהו.

מחמת שהיה הוא אדום וזקנו אדום ומלאכתו בלבינים אדומות לכן משנראה ברחוב לא הכירו בו, אם בשעת מלאכה הוא מצוי או לא בשעת מלאכה. הוא לא היה מדקדק בשכר עבודה עם שוכריו וקיבל את שכרו בתשלומים ולא תבע לדיין את שאינם נפרעים. בפורים מתחפש היה ויוצא ביחד עם הירש אפטר הסנדלר בלוית צוועני מנגן בכנור ועטף את עצמו במכסה מטתו האדום ויוסף להאדים באדמימות — ושני בעלי המלאכה פשוטי העם, שלב יהודי חנון ורחום פעם בקרבם, התהלכו מבית לבית וצברו מעות להחזקת ה„תלמוד תורה" בו למדו עניי בני בורשה, שמהם תצא תורה.

רהיטי הבית שאצל רוב היהודים לא רבו בהרבה על כלי החדר שריהטה בהם השונמית בו לנביא אלישע (מטה, שולחן, כסא (נר) נוטריקון „משכן"), אלא שהוסיפו עליהם דלי בורשה גם ארון, מספר כסאות (עפי"ר בלי משענת). משגדלה המשפחה, הכינו נגרי הכפר מין ספה או ספסל, שקורין לו „באנקבעטל", כלומר: הוא גם בנק — ספסל, וגם מטה — בעטל.

כה היה שימושו של כלי מורכב זה: מוציאים חלק ממנו בערבים, מציעים בתחתיתו המורחבת והמגיעה עד הרצפה, מצעות ומשכיבים בתוכו את כל הילדים — שניים למראשות המטה ושנים — למרגלותיה (למעשה לא ניתן לדעת היכן ה„ראש" ואיה ה„רגל", שהרי ראש ורגל מונחים היו זה ליד זו — משני צדיו של הבאנקבעטל). בבוקר מוציאים היו את התינוקות ממנו, מכניסים את החלק שנשלף, מורידים את המכסה — והרי לך ספסל רחב ונוח לשבת ולשכב עליו את משכב הצהרים.

הרי תיאורו של חדר המגורים היחידי למשפחת אבא, בו נולד כותה"ש, ובו מצאו מקום להניח עצמותיהם תשע נפשות אדם): החדר — ב' על ד' שתנור וכיריים קבועים בו, שנטלו שליש מנפחו לעצמם. שתי מטות לאבא ולאמא מונחות היו לאורך החדר; למרגלות האחרונה הושת ה„בנקבעטל" בשני קירות קרועים היו שני חלונות, חלון חלון לקיר ובשנים האחרים — שני פתחים. במטות ישנו שתי נפשות, ובבנקבעטל — ארבע בנות ועל מצע מורכב מהכסאות — הבת הבכירה. שני האחים מצאו מקלט לילה על התנור.

פעם אחת זכינו ל„עשירי למנין" — חייל שערק מיחידתו ...הימים ימי שלהי מלחהעה"ר וגדודים משלשה צבאות המרכז חונים בבורשה. חייל נתעה, נודד־בודד, נמאסה עליו המלחמה וייבדל מ„קאמרדיו" וינס בסתר הלילה. מחלון ביתו של וולף הבהב אורה הקלוש של עששית הנפט, כי בשעה שהילדים ישנים יפה הלישה בבצקיה של אמא, הבצק השחור ללחם השבוע והצחור לחלת השבת, שאור ליום ששי היה. אבא (שבעל חנות שופעת ברשותו עדיין) מעביר את חובות קוניו של היום שרשם על פתקים קטנים וכותבים על לוח דפים גדולים בספרי החובות הארוכים, חובות שרובם, כיון שעלו — לא ירדו, שהחייבים אפילו לא חשבו לפרעם, כי את הפזמון משירת ליל ששי „ואם לוה — הצור יפרע את חובו" דרשו לעצמם והחשיבוהו להלכה... והנה קול דפיקה חרישית עולה בחלון: פתחו אנשים טובים, למען השם (בהונגרית או בגרמנית — שפת רוצחי יהודי בורשה בעתיד) כלי הבית שהוזזו ממקומם בערב לפנות מקום שינה, הוסטו מחדש כדי לפתוח את הדלת לאורח הבלתי קרוא.

החייל על נשקו ומיטלטליו התחיל לספר את סיפור עריקתו מבלי שישאלוהו, כאילו לפני בני משפחתו הוא מתנה את צרותיו. מצוה (הבאה בעבירה?) באה לידי וולף וראכיל אשתו, פסוק מלא הוא בישעיה: „...בלחמו קדמו נודד — כי מפני חרבות נדדו..." ולא יקיימוהו?! מילא לחמו ניתן לו מיד ולקראת צמא התיו מים, אלא היכן נשכיבנו? הואיל וחכמינו הבטיחו ש„אין לך דבר שאין לו מקום", קרץ בעינו הדלוחה הספסל שלפני התנור, שעתה הגיעה גם שעתו ועליו יניח מסכן זה את ראשו. ציודו נתפרק והציע את משכבו ומשרק עלה יצועו שקע בתרדמה עמוקה ולא חש אפילו ברדות אמא את ככרותיה וחלותיה באשמורת הבוקר, לאחר הסקה ואפיה והכל נעשה מעל גופו המונח פרקדן סמוך לפי התנור הבוער.

משהוגד לו בבוקר שבחדר הסמוך שוכן „צאהלמייסר" (מין רב סרן) גרמני, נתכרכמו פניו כשולי לוח התנור ויקם בחפזה, ארז את חפציו ובפה מלא ברכות ותודות נעלם מן הבית (קצין גרמני זה, (ה„צאלמייסטר) בראותו את אבא בשעות ההליכה „מחיל אל חיל" טורח בהכנת הסוכה, קם הוא ויפשל את שרווליו ויאמר אל וולף: זכית ומלאכתך תיעשה ע"י אחרים, שב וראה בעבודתי אם נכונה נעשית, כי העבודה טעונה הרגל וידי אמונות בה. אחרי כעשרים שנה ומעלה דיבר בנו (או בן בנו) אל בנו של וולף בלשון אחרת, שם בגלות טרנס־ניסטריה, בהרימו אבן כבדה מכחו, בהצליפו בפרגול על גבו המוכחש: „עבוד, יהודי, שהרי כל ימיך לא ידעו ידיך עבודה מהי!" סוכתו של וולף הוקמה לתפארת עוד בטרם עמדו סוכות שכניו בדפנותיהן וסככן.

בורשה אשר שם הזהב

„כספם וזהבם לא יוכל להצילם" (יחזקאל ז יט)

אכן זכאים יהודי בורשה וראויים לשבת בין הצדיקים „בגן העדן על תכתכי דדהב פיזא" (תענית כה.) אלא, שעלה רצון מלפניו ית' שלהאכילם את ימות המשיח בחייהם וימן להם את הזהב הטוב וישקעהו בגידי אבני השחם הקבועים בחריצים שבהרי ההאנדל הקרובה לבורשה. צפה הקב"ה שעתידים בניו לבקש להם מפלט ומלון אורחים בגלות שנגזרה עליהם ולשכון ר"ן שנים בעמק נאוה זה דמתקרי בורשה, חשף את זרוע קדשו לעיני הגויים ו„יצב גבולות עמים — למספר בני ישראל" והמה מתי מספר היהודים שלרווחתם וטובתם הבהיק בחגוי סלעיה את הכתם הטוב. תדע שכן הוא, שהרי רומניה נטלה את חלקה במכרות

הזהב העולמי במדור התחתון ורובו של מדור זה, גורלו הוליכו עד בורשה.

„והרבה בריות ברא הקב"ה ולא היה העולם כדאי להשתמש בהם והיו ראויין להיגנז ולא נגנזו מפני כבוד הקב"ה ואיזה — זה הזהב" (שמ"ר לה, א)

„...וזהבם לנדה (לסכנת נדוד וגלות) יהיה" (יחזקאל ז יט)

מתנת שמים זו שקיבלוה הגויים למען ייטב גם ליהודים לא הובנה כדין, ולפי מסורת שבידי יהודי בורשה עלול היה גורל זה להיות לרועץ להם, עד כדי נישולם מאדמת מולדתם והרחקתם ממנה בכח. צאו וראו שמרוב חשיבותו של הזהב נתכנה במקרא בשמנה שמות (מלא. ו כו) ואחד מהם הוא „זהב סגור"; הרוצה לדעת פירושו „הסגור" של זהב סגור — יעלה ויבוא לבורשה ויוריד לעצמו מקרון הרכבל גביש סלעי נוצץ בשלל גווניו ובין אלפי חלקיקיו המנצנצים ימצא את הזהב הסגור, הכלוא, בקרב ההמון המזהיר בברק אורותיו הקפואים, ואם לא את פשרו המלא — חלקו בודאי ימצא: עין בעין יראה את הזהב, רואהו ואין לאל ידו להשיגו, כי סגור הוא בין רבבות גבשושים וגרגירים פטרופיסיים. לבסוף הוא זורקהו ברישול ככלי אין חפץ בו.

אם מרבצי הזהב שבהרי רודנה לא הטרידו את יהודי בורשה בעברם דרך שדותיה להחרידם מרבצם — לעומתם גידי הזהב שבהנדל — דאגה רבה הקיפתם והדריכה את מנוחתם. בהישמע בהנדל קול ניקוש קורנוסים המקרקרים בסלעים וקודרים וקודחים באבני בהט ושש וחושפים פז וחרוץ וכתם אופיר — התחילו לבותיהם הולמים ומכים ונוקשים מחמת ששמעו את הגויים אומרים שנוכחות היהודים אינה רצויה בעת כרית הזהב ועינם אפילו מזיקה לעסק המזהיר הנשקף להם.

אלא שכבר אמר החכם: „יש עושר שמור לבעליו לרעתו", הגויים הללו שעינם צרה ביהודים שח"ו ההנאה במתנת שמים לא תגיע אליהם כי עשרם נשמר לרעתם: בא צדיק גדול קרא ואמר: אם הזהב עלול לגרום ליהודים עגמת נפש, עד כדי הינתש מבורשה אז „לי הכסף ולי הזהב" — אמר ה'; ברצוני נתתי להם וברצוני אטלנו מהם; הזהב שהיה „זהב מופז", כלומר מופץ ומצוי נעשה „זהב סגור", כי סגר הרבי בעדו ויגזור עליו לבל ייראה ובל יימצא כל זמן שיהודים שרויים בבורשה.

ה„פרופינציה" — או ה„לעסענץ" (ליצנציה)

בתי ממכר למשקאות חריפים — רבים היו בבורשה — עיסוק נפוץ שחביב היה על חלק ניכר של יהודי בורשה וימצא בו את פרנסתו, מהם בהיתר, כלומר: תעודה כתובה וחתומה תלויה היתה על קיר בית המזיגה שהודיעה שפלוני הרשיון בידו למכור „הורילקה" (יי"ש) וכל מיני משקאות. ובאיסור — דהיינו שלא ברשות: כמעט בכל בית שני ניצב היה בקבוק יי"ש במזנון ולידו סמוכה כוסית גבוהה עבת שוליים (כדי לא לסכן את בריאותו של הלקוח ב„צו" (96) והמים שיחקו כאן תפקיד חשוב)...

בהיכנס הגוי נמזגה הכוסית ונכפל ונשלש, שילם עבור השתייה, או נזקף על חשבונו — ויעזוב את הבית אלה הם הקמעוניים שקנו את סחורתם אצל „הסיטונאי" — והוא בעל הפרופינציה. בבורשה היו כמה יהודים שברשותם ליסנץ (ליצנציא — חרות — רשות — זכות — זיכיון) בעליהן החזיקו פרופינציא (מקור המושג הוא בלטינית: פרו — להקדים או להוסיף, פינארה — לשתות) ופירושו: להקדים ולמהר לשתות — אולי לפני האכילה דהיינו מי שלא שתה דיו בביתו ועל שולחנו מענבי כרמו, מוסיף היה לשתות בבית היין, בפרופינ־ רשאים היו להוציא מהם את פרנסתם, כזכיון מכירת הטבק וגבית מסי מעבר, שבמקרים רבים אף העשירו את בעלי הרשיון). הסחר בחמרי נפץ ועוד, וביחוד הסחר ביינות משכרים נאסר על היהודים, בתוך שאר האיסורים בארצות אוסטריה־הונגריה עוד מימי מלכי זדון ופקודות כגון אלה עפי"ר בלטינית ניתנו) ורק בתקופת ה„אבסולוטיזם" הנאור של הקיסר יוזף השני פורסם חוק הונגרי המתיר ליהודים לעסוק בשיווק היינות, לרבות המשקאות החריפים.

שני טעמים מצא מלך נאור זה לנדיבות לבו כלפי נתיניו היהודים — אחד מסחרי ואחד פוליטי־סוציאלי — הראשון; ריבוי משרפות היין באחוזותיהם של המגנטים וכרמיהם הרבים בהונגריה המזרחית (היום „בורגנלנד") שתוצרתם אינה מוצאת את דרכה לשווקים, באין אנשי בינים, ומיהו מוכשר למלאכה זו יותר מאשר היהודי; הטעם השני — יוגש לאכר או לפועל השב מעבודתו מקצת משקה העשוי להסיח את דעתו ולבלבל לו את שעות הפנאי שלו ולא יבוא להרהר במצבו הירוד וניצולו ע"י מעבידיו והממונים עליו. בשעות הללו קיפל היה האכר את אפודתו ולבשה ברפיון על כתפו, שם את כובעו המרופט על קצה ראשו והלך ל„קירשמה" היא בית המזיגה. שם נתקבל ע"י היהודי שהמתין לו ויקבלו באחוה וריעות, ודיבר אתו בלשון „אתה", דרך ריצוי וחיבה, התישב ליד אחת השולחנות — וכרגע התיצבה לפניו צלוחית ה„יי"ש", עם כוסיות, כמספר המסובין לסביאה. כוס רודפת כוס ושיחה נכרכת בשיחה. ידי עשו מריקות את הכוס ללוגמיו וידו של יעקב ממלאה — מחליף מלא בריקן...

בבורשה היו כאמור כמה פרופינציות בידי יהודים. חיים ורצברגר, נתן אליה לייבוביץ, לייב פויגל ועוד. ברור שבתי ממכר קמעוניים — אף הם לא נשתיירו ריקם. עלה עליהם שראל־יעקב שלא היה בידו לא רשיון ולא זכיון — וכתות כתות של חובבי ה„טיפה המרה" דלגו על מפתנו — נכנסים פכוחים ויוצאים סבואים — ואין ליד החוק שליטה עליו ועל אשתו שיינדיל.

בדרך כלל אדם שהיה לו ליסענץ למכירת משקאות אלכו־ הוליים קיבל גם „טרעפיק" — היא הרשות למכירת טאבאק, ששניהם היו ה„מונופול" של המלכות. יהודי שניתנו בידיו שני מקורות פרנסה אלה — עשה מאמץ עליון להשיג את השלישי היא: מכולת. ואם שלש אלה לו — ובת להשיאה — הנקל היה לשדכנים למצוא עבורה חתן הגון, בהבטיחו לו ש„נופל הוא לבור שומן" נכנס לו הבחור לפי תומו (ככה הוא מדמה בנפשו — לא כן אבי הנערה שהגיעה לפרק „האשה נישאת"...) וקונה קופסת סיגריות, (שאינו מעשנן) עובר לחדר המכולת ומבקש חפיסת נרות שבת וכיו"ב, מרחיף אגב היפוש, עין על המשקאות הנמזגים לכוסות המתנקשות זו בזו בידי

האכרים השותים לשכרה ובת צחוק של שעת רצון מרחשת על שפתיו.

אכן, ימי טובה נכונים לו בבית זה. לאחר סיור רב ענין כזה נשמע ניקוש מכיתות הצלחות והמזל טוב נישא עד שמי קורה וה„לחיים" סואנים ברעש, עוגות ורקיקין נבלעים, / ויינות ויי"שים נגמעים. / הנישואין נקבעים, / וכשלאחריהם מתחוור שעוד חזון למועד עד למסירת הנדוניה המשולשת, שכן עוד בת צופיה לעת דודים והוריהן עצמם דגן־שמים לא ניתן להם ואינם מאוכלי המן ולרגלי הזוג המאושר מפרכס ומפזז תינוק בן שנה.

חלומות הפז נמוגים ב„בור השומן" מתמלא מחוליתו וראש הבית החדש מתחיל להרהר במה להחיות את נפשות בני משפחתו.

להלכה היו הפרופינציות סיטונאיהם של המסבאות הקטנות, אלא שלמעשה לא נמנעו אף הם מלמזוג לאכר הסר לבית המשקה הרווי ריחות משכרים, העולים מבקבוקים וכוסות. ובראות היהודים שהפרנסה מצויה אצל מוכרי משקאות, והברכה שרויה בצנצנת, מהם אף עשו חייל — עמדו רבים ואמרו גם בביתנו אל יחסר המזג. הגיעו הדברים לידי כך עד שבכל בית שני הסבו אכרים ובירכו זה את זה ב„לחיים" (ממש: „סע טרעאיץ"!) כח משיכה רב עצמה נודע מבתי המזיגה של היהודים לגויים, שמלבד מצאו אצל היהודי את כוסו רויה אפילו באין לו כסף (כי שילם לאחר זמן במזומן או במקרקעין) וסבר הפנים שהמתין לו שם — גילה אוזן קשבת אצל המוזג ולתוכה הריק את כל נגעי לבבו וזעקת נפשו, על הכל שוחח אתו: על אשתו ועל שכניו, על פרותיו ועל כמריו, על בניו שאינם שומעים לו ועל בנותיו המבלות את הלילות ב„קלאקות" (מריטת נוצות והסרת גרגירי תירס מאשבליהם בצוותא וכיו"ב).

היהודי מוזג והוא משיח צרותיו. ומעשה שפתחו בית מזיגה של גויים מול ביתו של יענקל רוזנברג — ומסבאתו לא חסרה כלום. וכשחזר בנו נחמן מאושביץ — אפפוהו הגויים והפצירו בו שיפתח בית מרזח ויחדש את ימיהם כקדם. אלא שנחמן בחר לו את הארץ שאף בה נאמר „כי כולה משקה..." — ויעל אליה ויאחז בה (נפטר בתשמ"ה בחיפה).

„יין" — מהו בבורשה

הפרופינציות ובתי המזיגה סיפקו את יינם לקידוש ולהבדלה בשבתות ומועדים (הדלים — מקצת צימוקים שנשרו בצלוחית נסחטו ביום ששי ונעשה יין) בפסח נשאף היין בשאיפת הפה באמצעות ה„פומפ" (משאבה) מזכוכית — דם ענב שנדרך בכרמי הונגריה ונגמר ביקביה. היו גם כאלה ששרו צימוקים והוציאו מהם את היין שהתחיל תוסס ומחמיץ ונאכל עם המצות לתאבון. כזה גם זה פיאר את שולחן „הסדר", והבהיק חכלילי וצהביבי מתוך הכוסות והבקבוקים.

הרבה יינות נשתו בחגים במסיבת רעים או סעודת מצוה ובייחוד במשתה החגים שקורין „טרינק", שגם המבוגרים וגם בניהם הבחורים לא ויתרו עליו בשום חג.

ה„טרינק" (משתה היין)

עתיר ביין היה ה„טרינק" של הבחורים, מחמת הפרוטה היתירה שהתגוללה בכיסם שהרי באין ריחיים על צוארם הדאגה לכלכלת הבית לא העיקה עדיין עליהם וגם מחמת תחבולות שחיבלו למען המשתה להגדילו ולהאדירו — והרי שתים מהן: אחד מבני החבורה משים עצמו שכור, נותן עיניו בעמיתו ומבקש ממנו את כלי השעות ע"מ לראות אם הגיעה שעת תפלת המנחה. ומשמסר לידו את השעון, קרא לאחד הנערים ושלחו למוזג: לך והבא כו"כ ליטר יין וכמשכון תן לו את השעון. ברור שכל טענה מצד המרומה לא הועילה והיין שהובא נתקבל במחיאת כפיים.

דרך שניה: בחורים נתקבלו בחברת הגדולים ע"י נדרי יין. „מי שברך" חגיגי הוטח בפני המועמד שהועד לעלות לגדולה: „יעמוד הבחור החשוב... וכו' — בעבור שנדר 20 ליטר יין... עם כניסתו לחוג ה„שיינע בחורים" — ונאמר אמן!"

ומעשה בבצלאל שטיינער, נער טוב ומטיב ששיחקה לו השעה ונתקבל לחבורה ברוב פאר וברוב יין. ביום טוב הבא „שכחו" אם כבר „הטבילוהו" ביין ונטבל שנית... ושלישית... (כל פעם אחר היה המטביל). וכאשר ניסו להכניסו בבריתם פעם רביעית, קם ואמר: מילא שלש פעמים בשנה — פסוק מלא הוא בתורה, אבל את הפעם הרביעית, מלבכם בדיתם — הריני מניחכם ואשתה בלעדיכם, ואם רוצים אתם לשתות — טלו לכם מן המשקה שאין מכניסים במקדש מפני הכבוד... אז רפתה רוחם ואמרו: שב בצלאל, שב, אחינו אתה, אחינו אתה.

את ה„יי"ש" היו מוזגים לקידוש בסעודה השניה וב„יאר־צייטים". הקינוח (פארבייסן) היה ה„קורש" — הוא לחם תירס ממותק, מושם בצרור המונח בפנת החלון ומגרה את תאבונם של המתפללים שהיו פוזלים לעברו מחמת הרעבון שקרקר במעיהם עוד מאתמול.

פולקלור מקורי
שנוצר בבורשה

ספורי דלים
שלשת הסנדלרים
אלתרקע
לייזר הסנדלר והלצותיו
אברהם וולף
יוסל ברוך ומאיר העגלונים
שלמה הירש גרובר ובניו
אלוף האביונים

„המנהג עולמו בחסד ובריותיו ברחמים" (מתוך תפלת שבת)

סנדריל הסנדלר וזלדה אשתו

איש היה בבורשה ושמו אלטר ומחמת קטון קומתו קראו לו אלטריל. והיה האיש ההוא, השני משלושת הבנים ובת אחת, אשר חנן ה' את אבותיו בביתם הדל שבקצה הפרינט, הגובל עם ה„רבינס־גאס" ויהי בראות אביו שהתקדמותו ב„חדרים" נעצרה וימסרנו להשגחתו של סנדלר, שילמדנו את מקצועו. מעולם לא הרים את ראשו למעלה מהנעלים הבלות והמנוקבות והמרופטות שבידיו והשקיע בחוריהן את שארית מאור עיניו הטרוטות עד שעשאן כשרות לנעילה וראויות לבוסס בהן ברפש וטיט, ואין צריך לומר בשלג. ואם פער החור את פיו מחדש ונתבצעה הסוליה ונשר העקב — הרי דלתו פתוחה לכל צריכי־תיקון, כי מומחה גדול היה סנדריל בתיקון נעלים, ונעל חדשה לא דרכה על מפתן בית־מלאכתו.

הבית שהוריש האב לבנים, חילקו ביניהם, ובהיותו החלוש מכולם — ויתרו לטובתו ולטובת אחותו שהיתה כבדת לשון וידועת חולי — שתהא גם לה פינת מגורים לנדוניא לבעלה שיאות לקדשה כדת משה וישראל. אשתו זלטה, לאטנית היתה כי הלידות שפקדוה מדי שנה התישו את כחה וריפו את ידיה ותשישות ורפיון ירדו עליהן. אבל מאידך הביאו הישיבות על המשבר התכופות ברכה אל ביתה, שבגללן הושבעו הפיפיות הרבות שבבית השוקקות ללחם מספר ימים, כי בהיולד בן זכר — מיד המציא את עצמו בעל אמצעים, שעמד בהוצאות הברית מילה והמוזמנים הראשונים לסעודת מצוה זו בני ביתם של אלתריל וזלטה היו, חבורה שגדלה משנה לשנה.

ומה ראו האנשים הטובים באלטריל וזלטה, שעמדו להם בשעת דחקם? — כשנדחק ויצא לאויר העולם יציר צווחני שמילא את חדרם צריחותיו? מנהג היה בבורשה בהיוולד תינוק — להעניק לו שם. את השם לוקחים היו מהורים וקרובים ששבקו חיים ופסקו מלקראם בשמם — והעבירום לבני בניהם וקרוביהם. משתמו שמות אבותיהם וקרוביהם של אלתריל וזלטה — לא תמו נשמות אחרות המבקשות את תיקונן אצל אלתריל ותמורת סעודת מצוה, קידוש וליבוש הרך הנולד המפרפר בחיתוליו, העמיסו עליהם שמות של אנשים ונשים שהתהלכו אי פעם עלי אדמות, שלא הוא ולא אשתו ידעום. והשמות התחילו מרחפים בחלל חדרם האפל. אומרים היו בפרינט, משנודע שזלטה יושבת שוב על המשבר, בא ילד לעולם — מזלו אתו. לולא שאין בידי אדם לומר אם המזל רע הוא או טוב — אצל אלתריל בודאי הוא טוב, שהרי מיד עם היולדו בא טובה לבית המתמלא מאכלי אדם לדרים בו, הבאים ממי שזכה בשם שייקרא על המוטל בעריבתה של זלטה. והשכנות על מה מתלחשות? שזלטה אחרי רדתה מעל האבניים נראית נאה יותר ובריאה יותר משהיתה.

אדם שנכנס לתוך בית זה, צניפה של ריחות יוצאת ונושאת בכנפיה „ניחוחי" זנבות חיתולים, בדלי סוליות שרויות במי־שופכין. סחבות־סחי ועוד נדיפות שאין בהן כדי להנות את חוטמו של אדם באים ומלפפים אותו ומטפחים על פניו, ועוד טרם שעיניו הקיפו את פנות החדר וגילו את אלתריל כשהוא רובץ לו תקוע על שרפרפו בעל שלוש הרגלים — עלו ובאו באזניו קולות הילדים הפזורים על פני כל החדר. בעוד עיניו משוטטות ומחפשות באפלוליתו כדי לגלות את בעל הבית וקתדרת מלאכתו, („ווארשטאט" — ווערקשטאט) מגלים לך צלילי הקולות את גילם של משמיעיהם. אט־אט נמוג הערפל ונמס האד והתחיל מתרגל לאור הקלוש הרוחש שם — ופנים וראשים הצמודים עליהם מבליטים עצמם.

דמויות כעין מלאכים קטנים שלא הספיקו להתרחץ בשל שירת הבוקר שהגיעה שעתה לאומרה לפני בורא העולם. התינוקות הללו — צעקות ונאקות, געיות ופעיות וכל מיני צווחות נשמעים מפיהם. לא צדקו הבריות בקחתם את זלטה לסמל ההזנחה, ונשים שהיתה בהן עצלות ורשלנות זכו להתכנות בשמה היא. היתה האשה מה„אשת חיל": חגרה בעוז מתניה ותאמץ את זרועותיה — על זלטה אמר שלמה פסוק זה: בית מלא ילדים העמידו מתניה־חלציה ותאמצם על זרועותיה התשושות, היניקתם מדדיה הצמודים ותאכילם מלחם־עוניה. מימיהם לא באו אלתריל ואשתו בטענות ל„מכלכל ברחמיו העצומים מקרני ראם ועד ביצי כנים", שמחים היו בחלקם — ומה היה חלקם — פת דלים, תבשיל של קמח תירס שקורין קולישה, מעט בולבוסין טבולים בשמן המתובל שום, „מושדר" שמו. ומעשה ואבא שלח את בנו עם נעלים לתיקון, פגמן הדבר אירע ערב שבת בין השמשות. רגליו מוליכות אותו לאלתירל. הנעלים באו על תיקונם ואלתריל על שכרו: שתי אגורות. מיד קרא לקטון שבבניו וצוהו: קח את הכסף ולך לערוך קניות, באחד — תקח נרות ובשני — יין (מנין היה לוקח יין ונרות לולא באתי) — אין לנו אלא להשתומם על עצמת בטחונו בה', שברגע האחרון יזמן לו ה' את שני המצרכים, שאין לתאר את השבת בלעדיהם).

עוגת הפורים של זלאטה

פעם ביום י"ג אדר, יום תענית אסתר, ואני בביהכ"נ העליון יושב בתענית, מהפך בדפי הגמרא שקבלתי עלי לסיימה בערב פסח והרעב החליט להציק לי. קמתי ויצאתי לשאוף קצת אויר צח כדי להפיגו. המקום נשתנה והרעב לא נשתנה. אז נטלו רגלי את היוזמה בידם והוליכוני לאלת־ריל, ידי זלטה מלאות היו עבודה (וכי מילתא זוטרתא היא — פורים מחר בבורשה!) שמעשה אופה בידיה, זה אפשר לראות מ„דף האטריות" (לוקשנברעט) הפרוש על השולחן ועליו בקצהו צבור קמצוץ קמח. בראיה ראשונה ניתן לומר שאם לא תוסיף קמח — לא תהא לא עוגה ולא „אוזן־המן" אחד. בעלת הבית ממרסת את הקמח במים ומנסה ללושו כדי להוציא ממנו עיסת בצק ולעשות מין ממיני התופינים

ההולמים לשמחת נצחון מרדכי הצדיק על צורר היהודים המן הרשע.

הבצק הנזיל נדבק באצבעותיה ומיאן להילוש, ותחת אשר יתלכד ולהתגבש — התפזר לכל רחבו וארכו של הקרש וקמח להוסיף ולהקשותו — אין. וזלטה תמיהה: מה נשתנה בצקה מכל בצק שבעולם?! ואלתריל מה עשה אותה שעה? יושב הוא על שרפרפו כפוף על נעלו עד שחטוטרתו המזדקרת מתוך קרעי חזייתו וראשו באים לידי השתוות, וצוחק לו את צחוקו חסר השיניים, הולם בקורנוסו על מסמרי העץ ומחדירם לחורי הסוליה, מכה ואומר: זלטה יקירה הניחי את הבצק ועשי לי ולילדים „צ׳יפקעליך״ (פתיתים) מעיסת נזילה / אין עוגה לאכילה / למחר באים בנים ובנות / ומביאים לך „משלוח מנות״ / ויימלא לך כל הבית / כעכים אפויים בשמן זית / אלתריל צוחק / ולבי דוחק / להגיש עזרה בצרה / כי נפשה לה מרה / ורוחה נהי והגה שפכה / וזלטה נאנחה אנחה / למה נחבאת הברכה / דלוג ועבור על מעוני / מנשוא גדול עווני / ביצים וסוכר לנשים / ולי אשת הרשים / תחת מעט קמח ללוש / לבי דוי ניתן לי וחלוש / ותבוא בי חכמת שמים / קמתי ושנס מתניים / זלטה יקרת שבעתים /הטי אזנך לעצה / אין צורך בביצה / וגם ציקער / לא זה העקר / שמא תועיל למותר המים / על קמח — תבונת כפיים / ותהי זלטה אוחזת הדף / ואני בדפוס הרחב / המנוגב משמן היפה למאפה כאש לנעורת והבצק הנוזל משפיל ויורד מהקרש המוחזק במשופע, לתוך התבנית ומתפזר לצדדין, כקרח בעלות חום השמש עליו. בבוא התבנית לתוך התנור, ששם הכל שווים לפניו, אחד המרבה בקמח, ואחד הממעיט — בא ההבל המלוהט והקיף את עוגתה של זלטה בלהבי אהבה, חיבקה בחמימות והעלה קרום מצהיב, שעינו, כעין נחושת קלל תאוה לעינים.

חותכת זלטה את עוגתה הרחבה והדקה וגוזרתה לחלקים ומלמול חרישי רוחש על שפתיה — ודאי היא קוראת בשם צאצאיה העתידים לאכלה ובודקת אם יספיקו להם, ובין גזירה לגזירה הפנתה את עיניה לצד בעל העצה, עיני חיבה ותודה ותשא אמרתה ותאמר / נאים תופיני כפירות התומר / לולא אסתר ותעניתה / הייתי מאכילך ממגד החטה / אכן גדליה במקום — תורה / גם חכמה שם שורה / כן יאמרו המושלים / במשלים לא כושלים / ובעצת תבנית הפחים / באה עסתי לעוגות מבטחים / ותאיר משפחת זלדה / כצהרים בחלדה / בחלקה מנות פורים לבן ולבת / מגדנות כאלו לפיהם לא רד / ענוים ישבעו עם זו חלכה / ושכונת הפרינט צהלה ושמחה... /

אחרי מעשה הצדקה שעשיתי עם זלטה שבעצתי נכנסה הברכה בעיסתה הפזורה שעל קרש האיטריות וניצלה מכליון, שיערתי בנפשי את מדת היום ומצאתי שהגיעה העת לחזור לבית הכנסת.

שיעור בבלשנות

רוח בין ערבים זועף היתה מנשבת ונשאה בכנפיה צינת השלגים, שנערמו על צוקי הפיטרוס ובסיסו. סליל עשנן של תנור החימום העולה מגג ביהכ״נ העיד, שאולם התפלה הגדול מוסק לקראת תפלת המנחה, שכן הכינוהו להחם את הבאים לשמוע קריאת המגילה

תנור הפח הגמלוני שליד דלת הכניסה מוקף היה סיעה של קשישים שתשש כחם מזקנה ומתענית ודפנותיו המאדמות — אש לוהט מצהיל את פניהם ומלהיטם. שיחה מעניני דיומא, על מגלת אסתר ומסכת מגלה מתגלגלת על שפתי הרעבים.

הזקן שבחבורה, ר׳ חיים שואלס המלמד, ראש המדברים, יושב כפוף קמעה וסמוך לכלי המחמם מחיה־נפשות — אין סיפור הפלאים מעמידו על סיפוקו ואינו משתאה מהנסים המתוארים במגלה באמנות רבה. הוא גם לא מתלהב מתעלוליו ומצבי רוחו של הזולל וסובא ששמו אחשורוש, ואינו מתרשם משתיקתם של שריו היושבים ראשונה במלכות. בשעת משבר ושתי — חוץ כמובן מממוכן (הוא חרבונה? דניאל? ואפילו המן הנחבא מאחורי שם מ„חורבן״ זה) ר׳ חיים מרחיק לכת ואינו חושש לזנוח את התוכן ולאחוז בצורה, כלומר הלבוש, והוא הלשון: צאו וראו, הוא קורא לשכניו המגדילים את המדורה בהוסיפם גזרי עצים ומחממים עצמם כנגד אורם של מוקדי קירות ה„הריבה״ (תנור) — צאו וראו, ששבעים העמים (שנולדו לבני נח היוצאים מן התבה) שבעים לשון להם, וכולם היו הולכים וכלים, לולא „פרי החג״ שהיינו מקריבים בבית מקדשנו, ושבעים הלשונות שלהם — אף להם לא היתה תקומה והיו הולכים ומשתכחים ועוברים ובוטלים מן העולם — ורק הודות ובזכות מלה אחת ויחידה מלשון הקודש, שנטמעה ונשתקעה בלשונותיהם — היא, מלה זו, שעמדה לעמי העולם שלשונותיהם לא נכחדו. ואיזו מלה — שואל ר׳ חיים את המסובים מסביב לתנור, בידעו שאין בידם מענה — ועונה במקומם: מלת פלא זו היא „שק״, מלה הכתובה בתורה ושנויה בנביאים ומשולשת בכתובים כתוב בתורה — אצל יעקב: „...וישם שק במתניו״; שנוי בנביאים אצל מלך ישראל: „...וירא העם והנה ה„שק״ על בשרו מבית״; משולש בכתובים אצל מרדכי: „...וילבש „שק ואפר״. אם כן הסכת ושמע: ברומנית קוראים לאמתחת כמו אצלנו בדיוק — שק; בשפת אשכנז — זאק וכן בכל לשון — הוא מקצר בהרצאתו המדעית ומוסיף: וזהו סוד קיומם של לשונות הגויים עד היום הזה — ובזה נסתיים שיעורו הבלשני של ר׳ חיים המלמד, הבא מהקצה העליון והוכיח לשומעי תורתו בקיאות מרובה בתולדות תרבות העמים ולשונותיהם.

האחים יוסל-ברוך והירשל שטיינמץ

„וישאו בני ישראל את יעקב... בעגלות״ (בר. לב ה)

חלקת אדמה לא גדולה נמתחה בירכתי ה„רביס־גאס״ בין הכנסייה האורטודוכסית ולהבדיל. בין ביה״מ העליון כברת ארץ קטנה זו הוריש לבניו אביהם של האחים יוסל ברוך והירשל. הללו משנשאו נשים הקימו להם את ביתם בקצה המגרש הפונה לרחוב ולידו — אורוה לסוסים כי שניהם בחרו לעצמם את מלאכת ההובלה. אחד, והוא יוסל־ברוך — לאנשים ומשנהו — הירשל — לסחורות. שני האחים בעלי עגלה היו. יוסל־ברוך — מרכבה מרקדה (קאלעס, מין פאייטון) ושתי דרכים נמתחו לפניו, אחרת ארוכה ואחת קצרה. הארוכה הובילה בדרך ה„פריסלופ״ (רכס הרים החוצה בין בוקובינה למרמורש) והקצרה —

בתוך בורשה עצמה: הוליך נוסעים לתחנת הרכבת במרחק של ארבעה ק"מ. בין שתי הדרכים, עוד דרך (מידה) שלישית היתה לו: בגמר הנסיעה, כך מספרים ישוב על דוכן כרכרתו ממתין ומצפה שישלמו לו שכר־הסעה, מי ששילם — שילם ומי שלא היה בידו, היה מפטרו ב„לך לשלום" ותבוע לא תבע. בימי „גניבת" ספר התורה מ„תפארת־בחורים" החביא את הספר במטתו וכיסהו בשמיכה (אומרים ששוב לא עלה לישון על מטה זו ושום איש לא העלה על דעתו מקום „חביון־עוזו". בהיות ביתו סמוך לביכנ"ס שימש לקריאת התורה בשמ"ת, כשנתפזרו העולים לתורה בבתים. ויהי היום ומרומניה ה„ישנה" הגיע יהודי, מיהודיה שדיבר רומנית צחה (מטעמי רושם) וזכיון על הכביש שבין בורשה לבו־קובינה, בידו ובאוטובוס „גרוטאי" ומקולקל שצמיגיו „נפחו את נשמתם כל כמה קילומטרים, קיפח את פרנסת בעלי העגלה של בורשה וביניהם ר' יוסל־ברוך שאת ימיו הקצרים סיים באושביץ.

כמעשהו של יוסף־ברוך בכרכרה שלו ובשכר הנסיעה — כך מעשהו של הירשל אחיו בעגלת המשא שלו: מעביר היה מטענים מן הבא בידו, אם שילמו — מוטב ואם לאו — לא התאונן ולא העלה את הסחורה חזרה על עגלתו, אלא נתן לו בהקפה, המתינו ל„כשירחיב". והרבה מהקפות הללו לא נפרעו מעולם (אולם ריוח והצלה עמד לאחים ממקום אחר ומשם נפרעו „הקפותיהם": הגבאים. הם המחזרים אחרי האנשים ליפרע מהם, מדעתם ושלא מדעתם — והם ש„פרעו" לאחים את „הקפותיהם" — והיא הקפת „עוזר־דלים" בשמחת תורה. „עוזר דלים" זה — לא לב דל אחד נשבר בקרבו „כיבוד" משפיל זה ודכדוכי־נפשם הומים היו בקרב אלה הנעלובים ואינם עולבים, משך שנה תמימה. השנה תמה אבל צערם לא תם עד התחדש הכבוד עם השמעת תפלת „אתה הראית"... וענוי־רוח אלה נתעכרה נפשם להזמנת המכריז: „מורה־מורנו ר' יוסל... מורה־מורנו ר' הירשל מתכבד בהקפה" — והש"ץ ההולך לפני המחנה מצטט בקול: „עוזר דלים — הושיעה נא... המתכבד רובם לא היו רואים אותה שעה כל עוול בדבר, אלמלי פתחה הארץ את פיה ובלעתם, אותם ואת מכבדיהם, כי מה ראו על ככה, שמכל שבעת ההקפות לא מצאו עבורם אלא זו המזכירה להם את דלותם, מודיעה עליה ברבים ומפרסמתה, מגדלתה, ומרוממ־תה, ומציגתה לראוה לעיני בני־עמו ואתה, הירשל, לך וקרא בתפלה ובאכילה "זמן שמחתנו"... אבל לא הירשל הוא האיש שיתרעם ע"כ, ראשית מפני שאינו רואה את עצמו דל עד כדי כך שיראה בזה כוונת־זלזול מצד הגבאי ושנית — מי איננו זקוק לעזרתו של ה„עוזר דלים" האמיתי ולא זה שבמחזור. וכדאי ונכון שישתפר במקצת מזלו שהתחיל צולע — בדומה לסוסו המושך בעגלתו.

הרוצה להעביר סחורות או מיטלטלין ממקום למקום. סר היה לבית הירשל ומזמינו להובלה. יוצא מכלל זה ר' וולף שטיין (הגדול). אליו היה בא מפעם לפעם ושואלו אם דרך סחורה לו, ללא הזמנה, וזאת מכמה טעמים ואחד מהם והחשוב שבכולם, שהירשל מתיחס היה ייחוס כל־שהוא למשפחתו של ר' גדליה השוחט, חותנו של ר' וולף. ויהי היום ור' וולף הטיל על הירשל מעמסה שראויה להתכבד בה, והיא העברתה של חבית גדולה מלאה שמן־זית מתחנת הרכבת לביתו והורדתה למרתף שמתחת לחנותו. הורדה־זו היתה מהעבודות הקשות ביותר: מן העגלה לקרקע ומהקרקע על מוטות מעל החריץ שבצדי הרחוב ומשם בדרך המדרגות למרתף. בסולמות וחבלים היו מעלים את החבית על העגלה, וכמעשה ההעלאה כך מעשה ההורדה. הואיל והטרנספורט של הנוזל הסמיך והיקר חל הפעם בערב שבת — נדרשה מאת הירשל זהירות יתירה וגם המהירות נתבעה מאליה. לפיכך נודעה לסוסים תגרת שוטו הקשה של הירשל על עורם השחוק שהעצמות נשקפות מבעדם.

ומלאכתם — מלאכת השעיטה, באמונה בעשתה: הסוסים העלו אבר כנשרים והדהירו את החבית לחנותו של ר' וולף כשהשמש נטתה לפאתי הרקיע. שעת בין הערביים הקריבה, ובאה ערבבה את המלאכה. מחמת הבהילות לסיימה בעוד מועד, אירע הדבר, אם הסולם נתמוטט או החבלים נתרופפו או שניהם כאחד נתחבלו — חבית השמן לא קבעה את האשמים באסונה — ויהי ברדתה מעל העגלה למען תגיע למחוז חפצה, למרתף, כרעה מעדה ונפלה לתוך הערוץ, היא החפירה העוברת בחזית הבתים ומנקזת את מי הגשמים בעת רדתם — חישוקיה נתפקקו ולמודיו נתפרדו והנוזל הנוצץ והסמיך מילא את התעלה יצהר זוהר. מיד נתקהלו' להקות להקות של אווזים וברווזים שהיו בדרכם לבתי בעליהם, היטיבו גרונותיהם מהמשקה הדשן והאכרים טבלו בשמן מנעליהם הגסות. השכנים — מהם נעים לוולף שיוצא מפסיד ומהם — נדים להירשל, העומד כולו נזוף ומנודה, אובד עצה ודיבר ניטל הימנו...

ראה אומלל שכמותך, הוא מהרהר, הביטה וראה חרפתך בעלילה שעוללת בחיפזון שנחפזת לשם שמים. כדי להקדים בואך הביתה בעוד היום הגדול...

ור' וולף מה עשה אותה שעה? ר' וולף מיהר וניגש להירשל הניצב כחביתו הנשברת וארנק הכסף. בידו מה מגיע לך שכר טירחה, הירשל?... לא הועילה טענותיו של הירשל צרור כסף טרחתו נבעץ לתוך ידו של הירשל שנצטוה לכנס את כליו ולשוב לביתו כדי שיספיק לטבול במקווה ולהחליף את בגדיו עוד לפני התקדש ליל השבת.

ר' וואלף שת"ח היה — הנזכר היה אותה שעה בסיפור הנחמד שבסוף פרק „השוכר את האומנין": „רבה בר רב הונא תברו ליה הנהו שקולאי חביתא דחמרא, שקל לגלימייהו. אתו אמרו לרב. אמר ליה — הב להו גלימייהו! אמר ליה — דינא הכי? אמר ליה — אין: „למען תלך בדרך טובים" (משלי ב כ) יהיב להו גלימייהו. אמרו ליה: עניי אנן וטרחינן כולה יומא וכפינן ולית לן מידי... אמר ליה: זיל הב אגרייהו! אמר ליה — דינא הכי? אמר ליה — אין: „וארחות צדיקים תשמור" (שם).

(תרגום) לרבה בנו של רב הונא שיברו הסבלים חבית של יין — הסיר מעליהם את מעיליהם (במשכון, עד שישלמו את ההיזק). הלכו וסיפרו לרב. אמר לו: החזר להם את מעיליהם. אמר לו: ככה הוא הדין?! אמרו לו: כן (כי כתוב) „למען תלך בדרך טובים" משלי ב כ) נתן להם את אדרו־תיהם. אמרו לו: עניים אנחנו וטרחנו כל היום כולו ורעבים אנחנו ואין לנו מאומה... אמר לו: תן להם שכרם! אמר לו:

ככה הוא הדין ? ! אמר לו: — כן — כתוב „וארחות צדיקים תשמור" (שם).

אין להניח שר' וולף שעתו פנויה היתה במעלי שבתא לחטט בגמרא ולבקש „היתר" אם לשלם להירשל את שכר טרחתו, שאליו הוא נושא את נפשו להביא טרף לשני בני ביתו. (בעבר היה ר' וולף בעל חנות גדולה מלאה סחורה — בימי המלחמה שינה את מקומה ושינה המזל).

„ולא לחכמים לחם"

לייזער פולק הסנדלר — (בנו של ר' חסקאל המלמד)

במרחק של כמאתיים מטר מביתו של אלתריל הסנדלר עמד ביתו של לייזער, סנדלר אף הוא. היה זה בית אכרים בנוי בפשטות שירש מאבי אשתו. קביעת הבית על הגבול שבין הפרינט וצדו המזרחי של ה„ריטריס", היא בורשה העתיקה, הבטיחה לו, לבעל הבית, שמלאכתו, מלאכת תיקון מנעלים לא תביא ברכה רבה לביתו, בעקבותיה ו„בעקבי" הנעלים, ופרנסתו תעמוד לו מנגד. מול ביתו מתפתלת הווי־שיבה שהבינין היחידי על שפתה היא טחנת הקמח של ניסל, אלמנת משולם אדלר, המרחץ משמאלו ושנים־שלשה בקתות אכרים, שיושביהם מדירין נעליים מרגליהם, שסנדלי הסוליא שלהם, הם כסותם לבדם לכרעיהם כל ימי חייהם, ואינם טעונים ואינם נתונים לתיקון. ממילא נגזר על משפחתו של לייזער דחקות כלכלית והדלות והעוני צפצפו מכל פנה. אדם שעבר לתומו ליד ביתו ואירע לו תקלה בבתי רגליו והיה סר לבית לייזער לשם תיקון, הבחין מיד באפילת החדר ובפני דרי הבית את רעבון נפשם, עיניהן של בנות יפות, שהעניות מנוולתן והחיוורון עלה על פניהן, הבהיקו מאחורי לעורן.

הבן נער מתבגר, יפה פרצוף וגבה־קומה, שרזון פניו לא הסתיר את בת צחוקו הנסוכה על שפתיו, ישב על שרפרף בעל שלש רגלים ומסייע לאביו באומנותו. הוא לא נמנע מלהילוות אל אביו בבואו לבית הכנסת כשהוא עטוף במין מעיל דהה ומרופט שצווארונו זקוף למעלה בקיץ כבחורף, בהסתירו מעין רואים את מערומי גוו, מחסרון כתנת לעורו. את מרי יומו שיקע ר' לייזער בבדיחות הדעת שלו ושל קוניו המעטים הפוקדים את שרפרף מלאכתו ומבקשים ממנו טלאי ועקב וסוליא ופנתא לנעליהם. הוא מפייסם בהלצה ומושכם בבדיחה שנשתגרו על פיו בהו היה מנצח את רעבונו.

יהודי פיקח היה לייזער וממולח, מתלוצץ על חשבון הנגידים. מקומו הקבוע בביה"כ העליון, בין האלמימר ודלת הכניסה, שילח את חצי לעגו ליושבים ראשונה במזרח, איש לא נוקה ממהלתותיו שהשמיע באזני מבקשי לצון, והיה כאשר „חיסל את חשבונו" שלא באזניהם כמובן עם נדיבי העם, הגבירים, דרך את קשתו ויכוננה לראשי הגבאים, שחשבון לו גם עמם, עוד מיום שמחת תורה שעבר, בהעניקם לו כלוספה לדלותו, את ההקפה השישית היא ה„עוזר דלים", שנואת נפשם של עניי העם. כיבוד המעורר חלחלה במתכבד בו ומגדיל חרפתו.

משתמו לו גדולי בית המדרש — היה משפיל מבטו והוריד את עקיצותיו גם על קדקוד דלת העם והעבירם סתם ככה, להנאתו, אחד אחד תחת שבט לשונו החדה ואין תימה שלייזער השוה קטון לגדול שכל עיקר התקוממותו כלפי הגדולים הופנה ומה ראה שהקיף גם את עמיתיו לדלות בלשונו השנונה ? אלא שלזייער שהפליא את מכותיו על העשירים, שלא זו בלבד שנוטלים לעצמם הכל מאשר בבית ובשדה ובשוק ובאיטליז ובכל מקום שדורכת רגלם, אלא גם בביהכ"נ במקום שהכל שוים לפני הקב"ה נוטלים הם חלק בראש — את החלכאים יסר בשוטים על כך שהם מקבלים את ייסורי נפשם באהבה ושמחים ב„חלקם". שוטים שכמותכם — בערך כך אמר להם — כסילים — מתי תשכילו ? ! וכי לא נבראתם כמותם בצלם, ולמה אתם מחשים ? נותנים לאחד גבאי, שחצן פלוני שיצליף בציציות טליתו על פניכם כאשר אתם משוחחים בשעה שגבאי אחר מנדיר ומנדיב את העולים לתורה — ואין איש מכם אומר לו השב ידך, מנוול. שרק ינסה בי את צליפות ציציותיו, כפולות השמונה, אם לא על פניו אהפכנו. אולם באותו רגע הבחין הגבאי המצליף בשיחה שמאחורי הבמה — התגבר בלייזער „הארי" שבו וימולל באצבע על פיו לאות לבני מרי שאין להרבות בדברים בעת קריאת התורה, ללמדך שרחוקה הדרך מהמדרש למעשה.

רבים שתמהו על לייזער הסנדלר שלא עמדה לו פיקחותו להשביע את נפשות ביתו השוקקות לפרוסת לחם (והיכן וולף משה"ס הממולח, והרבה כמוהו שגם מכליהם אזל הלחם, כי נסרחה חכמתם) אולם לבסוף עלתה מחשבה בלבו והתחיל בודק דרכו וישאל את עצמו: הלנצח נגזר עליו לחסות בצל המקוה של ר' אלימלך ושמעון בנו ולהיות יושב ומצפה לנעל קרועה המשוועת מחוריה להעלות לה ארוכה, ויהי היום ויקם הוא ובני ביתו ויצא את בורשה וימצא שמשות בעיר גדולה לאלוקים, היא יאס אשר ברומניה — שם פסקה דלותו ויישר קומתו ונתמעטו חידודיו. לא יצאו ימים רבים ולייזער ואשתו השיאו את בניהם, והעיקר את בנותיהם ויראו מהם נחת וישבעו תענוג.

אברהם וולף הסנדלר — הסנדלרים בבורשה גאים

היו על ר' יוחנן הסנדלר, תנא שהגיע לגדולה תורנית למרות אומנותם ה„פגומה" (קידושין פב:) וטוב להם שלא היו בקיאים בירושלמי (פג ה—א בגמ') שנאמר שם שנקרא כן ע"ש שהיה מאלכסנדריא — או — שבהפך היה הדבר: היה למדן ולמד את המקצוע כדי שיתפרנס ממנו — כדרך שעשה ר' אלתר־חיים אביו של אברהם־וולף דנן. בן זקונים היה אברהם וולף לאביו ולאשתו השנייה רייזע שנקראה „רייזוקא" בגלל גבהה וזריזותה הגברית כי אשת חיל ובעלת עסקים היתה.

בחדר הראה אברהם וולף סימנים של חריפות ופקחות ואילו היה ממשיך בלימודיו היו מוציאים ממנו כלי מפואר — אמרו עליו מלמדיו, אלא שחוש המעשי והמסחרי של אמו ומקצועו הרצעני של אביו גרמו לכך שעוד טרם הגיע לידיעה יסודית בלימודי החדר, הוזמן להיות לעזר לאביו בהטלאת הנעליים לעניי איזור ה„פרינט" והסימטאות הסמוכים. לא עברו ימים מועטים ויהי לסנדלר מעולה ומבוקש.

אביו שהיה בר אוריין לא הניח ידו ממנו ובשעות הערב היה מלמדו תורה עד שידע ללמוד שיעור גמרא בכחות עצמו. משנשא אשה ונעשה ל„בעל בית", העלה על עצמו צרכי ציבור והתמסר למעשה צדקה וחסד, וביותר מסור היה וזריז בחברה קדישא. טוב לבו ונכונותו לעזור לזולת חיבבוהו על הבאים אתו במגע. אף הגויים העדיפוהו על יתר הסנדלרים.

„נעתרות נשיקות שונא", אמר החכם, חיבת בני עשו עתידה היא להיות לו לרועץ ביום צרה, כיצד? שמע מומחיותו בהתקנת נעליים הגיע עד לקצין הז'נדרמריה, שכיבד אותו בביקור. ותכליתו: זוג מגפיים עשויות להפליא. בהימסרן לידי מקבלן נצמד אליהן חשבון על החומר וציין בחיבה שבעד העבודה אינו מבקש כלום, מתנה היא שלוחה לו. במקום תודה זרק לעברו הקצין המרותח צרור של גידופים רומניים עסיסיים, חטף את המגפיים והבטיחה בציניות „לשלם" לו בשלמות.

יום השילום בא עם בואם חזרה של ההונגרים לעיירה... הקערה נהפכה על פיה ופורענות בורשה גם על אברהם וולף ירדה. מרז'ניאן הצורר, ראש העיריה שחציו רומני וחציו הונגרי ערך מדעתו, ובסיוע סיעת מריעיו, רשימת הקרבנות הראשונים שיש להקריבם מיד למולך המשטמה ובבקשו הצעות: את מי ומי... אז הוצע אברהם וולף ע"י מזמין הנעליים, הקצין, שזכר חטאו נשא בלבו, ביקש תואנה להעליל עליו עלילת שוא, ביקש ומצא: במנסרתו של האחים פרוכטר (שעברה בינתיים לרשות „ארית") נעלמה רצועת-עור שסובבה את גלגל המנוע והתחיל החיפוש אחריה. השוטר ה„נעלב" גילה הזדמנות לנקום את נקמת עלבונו וסיבב את גלגל הבילוש לביתו של אברהם וולף — יגע ו„מצא" — וזכה לעלות על רשימת נטולי אזרחות, בטענה שאינם ילידי בורשה.

בליל החרדות, אור ליום שבת קודש וקודר, מר ונמהר, נאספה קבוצת מגורשים שנשלחה בשעות כשסופות שלג עזה וזלעפות קור וקרח משתוללים בהרי הקרפטים המרכזיים לגבול פולניא. והניחם שם. עד אור הבוקר מתו כמעט כולם מות קיפאון פרט לארבעה מהם ובתוכם אברהם וולף. כל אותו הלילה נדדו ותעו בתוהו הלבן עד שראו את עצמם בין מנקי השלג היהודיים מבורשה.

פרק גבורה אדירה ופרשת אבדון כעמוד על עברי פי תהום התחילה בורשה לרשום אותו לילה בספר הדמעות של עם ישראל... לאברהם וולף מונו נדודים ובריחות, התחבאויות והתחפשויות בבגדי נשים ואכרים. לבסוף משנודע לו שבוישיבה נתמנה „שופט צדק" — יצא ממחבואו. אולם הגורל שיטה בו ובטרם מסר את עצמו לחסדי המשפט מרצונו, הלשינו עליו ונתפס בביתו.

אסור בנחושתיים הובל לפני כס המשפט והשופט „הישר" הועיד עבורו רק 30 ימי צינוק. תלאות ויסורים נוראים לא שיברו את גופו החסון ולא מוטטו את נפשו. לא היה אדם שני בבורשה שסבל ופגעים, מכות ורדיפות שדמה לתלאותיו של אברהם וולף. בהישלח יהודי בורשה לגיטו נתערבה צרתו הפרטית בצרת הרבים, כי אברהם וולף צורף עליהם וימצא את עצמו באושביץ.

אולם באסוף שליחי התליין הנודע לשמצה את אלפי היהו-דים שערכו את מצעד המוות ברגל לוינה בתנאי הליכה שרובם עתידים היו שלא ייגעו ליעדם וישארו בדרכים — תש כחו של אברהם וולף שהיה בין הצועדים וסר מעליו אומץ רוחו, כי כל התלאות שעברו עליו דיכאוהו, ובלכתו, לכת גולים, כשלו רגליו ואיברי גופו נתמוטטו.

ויט לנפול אין אונים חבריו לצרה, ברצותם למנוע את סילוקו מבין הצועדים, (שהכושל אחת דתו להיות מושלך בצדי הדרכים), תמכו בו חליפות מזה ומזה. נחמן קסירר (נפטר בישראל) מבורשה מספר: שעות רבות, היו אלו הקשות שבחיינו, סחבנו אותו כברת דרך ארוכה וכיסינו עליו, והעלמנו את מצבו מעיני חיות האדם השוחרים לטרף — עד שנתגלה עלפונו והוציאוהו בגסות אל מחוץ לכביש וישלוף האחד את אקדוחו. בשארית כוחותיו הרים אברהם וולף את ידו הימנית ויור באצבעו על ראשו במקום שהניח תפליו (ודבר זה זכר מבית מדרשו ששם מחו של תינוק רופס) וכדור במקום זה פגיעתו בטוחה. „הער, ביטע, דא... (אדוני, כאן בבקשה) מלמל תחנונים. הרוצח נעתר לבקשתו האחרונה של קרבנו ויעש לו את חפצו. במבואי וינה, עירו של מלך החסד בשעתו, הוא פרנץ יוסף, נעשה החסד עם אברהם וולף ויפול שדוד לעיני חבריו — הי"ד. חנה איטה אשתו, היא וילדיה נספו באושביץ.

„נשריו של טוביה"

„ועל סוסים יישענו" (יר. לא א)

טוביה אלטער'ס — מוצאו של טוביה פרוכטער הוא מן הפאוויליענעס, יהודי גברתן, בעל זקן אדמדם, חרוץ בעבודתו ומסור לביתו המלא נפשות גדולות וקטנות (מחציתם עלו לישראל). לידו פעלה וצפתה הליכות ביתה סימה אשתו, שעמלה בו חרת את קמטיו בפניה, שהשאירה המטפחת שכסתה על ראשה ותשא בעול המשפחה במסירות ובאהבת אם.

והיה האיש ההוא, טוביה, עגלון ולו שני סוסים: אדום ולבן. נאמר כאן „סוסים" כדי לשבר את האוזן, לכל היותר מראה סוסים להם, כי סוסים, מאן דכר שמיהון? קוראים להם „נשרים", „אריות", „אבירים" וכיו"ב — רק לא סוסים, ל„פסבדה-סוסים" הללו רותם היה טוביה עגלה מלאה עורות ושאר מיני סחורה ובין סחורה לסחורה מכניס היה קרש או קרשיים לרוחב העגלה ומושיב עליהם נוסעים הרוצים לעבור לבוקובינה או להפך.

הגיעה שעת הנסיעה, נשמע הד קולו של השוט שקרקש באויר מלווה „טי רו ר ר" נדחק ע"י לשונו דרך שפתיו — וזה העגלה על מטענה ורוכביה, רק טוביה איננו, היכן הוא? — מסתבר שהצטרף ל„אביריו", מחזיק במושכות שבחרטו-מיהם, משל מלמדם הלכות שעיטה ורק בהחל הסוסים להאיץ את דהרתם, קופץ הוא ועולה ויושב בדוכנו או על גב הסולם.

מי שראה את עגלתו עמוסת הסחורה בתוספת נוסעים ואת סוסיו קמלי העור ודקות הבשר, נזכר ב„כלל הגדול" של העגלונים, שהיו מטיפים לנוסעיהם לפני שעלו וישבו במוש-ביהם השכורים: אם הדרך ישרה — ממדת היושר והתענוג להלך ברגל; במעלה ההר — מיהו האיש שיעלה ויצער את בעלי החיים שכח „אנוש" סר מהם; במורד ההר — מצוה לרדת מפני סכנת נפשות, מחמת קלת דעתם של הסוסים וקלת דרכם שעלולים להידרדר יחד עם העגלה והיושבים בה, כדרך שאירע ליעקב שטיימץ. אז קם אחד הנוסעים ושאל: אם כך היא ההלכה — אימתי מותר לנו לעלות ולישב בעגלה? — בשעה שהסוסים עומדים לפוש ואוכלים את מנת המספוא שלהם, היתה תשובת העגלון.

הואיל והנוסעים שלו טפלים היו לסחורה — לא קבע טוביה את שכר המסע. משהגיעו ליעד תחב לו הנוסע את

התשלום שהחליט לתת לו, לתוך ידו וטוביה לא ספרו כי אם שלשלו לכיסו בהבעת „ישר כח".

הבה ונראה היאך עושה בעל עגלה צדקה בעגלתו ומקיים את דבר החכם מכל אדם: „באורח צדקה אהלך" (משלי ח) — הסכיתו ושמעו: כוה"ש, בקדמת עלומיו מצא את עצמו עומד בתחנת היציאה ביעקוביני לבורשה ליד עגלתו המלאה לה סחורה. לבו של טוביה טוב עליו ופתאום נתגלה אליו ה„פסאגייר" הלא־קרוא עם צרור בלואיו ביד. טוביה הבין מיד את אשר לפניו, מזמין את ה„בריה" לסייע לו בדיחוק האגרגזים בעגלה עד שיצא לו בסופו של כלי הרכב חלל ריק כדי דחיסה לאותו „בר נש" לשבת כשראשו וגבו נשען בסולם מזה ורגליו תלויות לו בסולם מזה.

קום עלה ושב — ציוה. ב„צינוק" הלז הוטל על אדם זה להתענות בענות דרכים משך יממה, שריסוק איברים וקרקור בני מעיים מובטחים לו, תאמר שהשינה מצלת מפני הסיגוף — בא הפחד מפני הזאבים המשחרים לטרף (לא אחת ראה השוכב, לחרדתו, זאבי ערב חוצים את הכביש מהכא להתם ומים שותתים על רגליו) ועלולים למשוך זה בראשו וזה ברגליו ועצמותיו תפוזרנה בשלגי ה„פריסלופ".

טוביה, שתרדמה נפלה עליו בקדמת עגלתו תחת לפיד הבוער המגרש זאבי ערב לא ידע ולא הרגיש בעריכת סעודת היער מבשרו הכחוש של בן שכנו — לולי הקב"ה שהעביר שנתו מעיניו ותנומה מעפעפיו וזרק לתוך פיו פסוקי מקרא כגון „געור חית קנה" (תהלים), „וחית הארץ לא תאכלם" (יחזקאל), „אל תתן לחית נפש תוריך" (תהלים), „וחית השדה השלמה לך" (איוב) ועוד.

אכן נתקיים בו הפסוק בדניאל: „וכל חית לא יעמדו לפניו" ויגיע בשלום לבית אבא, בצאתו מהמדחפות ויחלץ עצמותיו, הושיט ידו לטוביה לתת לו שכרו — נעץ בו יהודי טוב זה עיני זעם, וישאל: עבור מה, עבור ריצוץ עצמותיך וטיחון בשרך בפינת העינוי שבעגלתי! שובה לבית אביך המצפה לך שם ותן לו את כספך הרב שילך ויקנה קמח תירס לקולישה גדולה וקצת ברינזה לליפותה. בפעם הבאה, אם תרצה לנסוע, תודיע לי כמה ימים מראש ואכין עבורך מקום בעגלתי למען תסע ככל אדם. זה טוביה וזו דרכו של כל בעל עגלה בבורשה. אם הרעב עבר על ביתו, לא פסח גם על אורוותו ובקנותו קמח לממליגה שלו הקדים לקנות שבולת שועל לסוסיו, לקיים מה שנאמר „ונתתי עשב בשדך לבהמתך — ואכלת..." — דרשו חז"ל — חייב אדם להאכיל את בהמתו — קודם שיאכל הוא.

„כי נחם ה'... ועניו ירחם" (יש. מט יג)

שלמה הירש גרובער (סאבוי) — בבקתה חסרת־צורה, בקצה חצרו של לאזער שטיינמץ ע"י אמת המים שאצל הוישיבה, שהניעו את גלגלי טחנתו, שכן עני ואביון, נכאה ונדכה, סמלה החי של דלות מנוולת. שם האיש שלמה הירש ושם אשתו ביילה.

הבית שבנוי היה רובו מעצים בלתי מהוקצעים ומיעוטו קרשים ומחופה רעפי עץ וכתליו מרוחים טיט העבה מעורב בגללי בקר שימש בתחילתו מעון דלים לבלן המקוה הפרטי של לאזער, ורק אח"כ כשפסק מלהיות מדור לסוסיו, עבר אליו הזוג גראבער לגור בו, בבית רשום זה שבו צפצפה הדלות מכל פינה, ושעתידים היו לגור בו עד יום גלותם לכבשני אושביץ.

שמו האמיתי של הבעל כך מוסרים סאבוי היה ולא גרובר, ולמה נקרא שמו גראבר? — על שמו של אדם עשיר ממוסיעף, הכפר השכן. ליצני בורשה רצו לכנותו בשמו של אחד מעשירי העיר אלא מחשש מפני בעל השם — הדביקו לו שם שהושאל מהכפר הסמוך וזה שמו לעולם. מאז ביטא השם „גרובר" דבר והיפוכו בשני הכפרים הסמוכים זל"ז: במויסיעף — סמל העושר, ואילו בבורשה — סמל העוני.

יהודי תמים היה שלמה הירש ומכיר את ערכו חדל ואינו מתכוון להגביהו ולרוממו. לא כן עקרת ביתו, ביילה, שתקיפה היתה ואפילו פקחית והתקוממה לעמדתה הדלה שהקצו עבורה בחברת הנשים, ולא מנעה את לשונה מלהביע דעה ואף אמרי חכמה, משל ומוסר השמיעה באזני שכנותיה. וכדי לתת תוקף לדבריה נקטה לשון ערומים ופתחה בו את אמריה „איך אומרים הבריות" (וכאן מסרה בדרך הצנע מה בריות העולם אומרות, כלומר את דבריה שנפלו לתוך פיה — היא תלתה באילן גדול, ב„בריות".

ארבעה בנים ובת אחת גידלו בבית הזה מתוך דחקות ועוני — בנים יפים וחסונים כאלונים. משהגדילו וראו שאין לסמוך ביותר על כלכלת ההורים ויתנו פניהם לעבודה, והחליטו לנער מעליהם את עלבון דלותם. את צלמם שבזו בני אדם — צר הקב"ה את צורתם ביד נדיבה. הבת טובע יפהפיה תמירה יפה וברה ששערות צהובות עוטרות את פניה הנאות. בראותה שלא תהיה תפארתה כבת גרובר, בין הבחורות, זנחה בית אבא ותידוד למרחקים ובבואה הביתה לחגים — לבושה היתה מחצלות וזהרה בהוד יפיה ותצעד קוממיות בגאון ועוברת ברחובות בורשה כלולה בהדרה, ותעל בזויה על כל חברותיה, אלא שהשם גרובר האפיל על שמלת הנוי, הכהה את יפי פניה, הכפיף את קומתה והקדיר זהב שערותיה. כעבור ימים מעטים שבה למקום שבאה משם ועקבותיה לא נודעו.

ארבעת הבנים, אברהם ניסן הגדול, אייזיק השני, משה השלישי, ומאיר הרביעי, יד חרוצים היתה להם ולכל עבודה שהושיטו, המלאכה נעשית שלמה ומלאה ומועילה ויצא להם שם זריזים שעשייתם עשיה. הפרוטה מצויה היתה בכיסם והבית לא ידע מחסור. „יד חרוצים תעשיר" אמר החכם. „תעשיר" אבל לא „תאשיר", כי מאושרים לא היו, כי החברה לא קלטתם — וזה בגין השם „גרובר" שנדבק בהם כספחת — אלה תולדות משפחת גרובר הדלה שזכתה להיות ראשונה לרשים בבורשה.

„משוד עניים מאנקת אביונים" (תה. יב ו)

גראבר — גביר אדיר היה

אולם ישנה גירסה אחרת ביחס למשפחה זו ולמוצאה: אחד מעשירי התקופה ההיא, תקופתו של יעקב שטיימץ, יעקב גראבער בעל נכסים היה, הרים ועמקים שהקיפו את

בורשה, רשומים היו על שמו; שדות מרעה וכרי דשא למלא העין בהמותיו של יעקב גרובר ועשתרות צאנו כרסמו את עשביהם העסיסיים ויהפכום לחלב ולחמאה ולזובדה ולחריצי חלב ולגבינה טעימה.

„הון ועושר בביתו וצדקתו..." כאן יש מלחשים שלא היתה „עומדת לעד". והיה מעשה וקללה יצאה מפי עני מחזר על הפתחים, בשעת זעם, שעליה נאמר „כי רגע באפו" — והקללה דבקה בו ובזרעו. והיאך נופלים מאגרא רמא לבירא עמיקתא? — לא יקשה לענות על כך: אם העליה היא עשויה שלבים שלבים הרי הירידה חפוזה היא, היא באה לפתע־פתאום.

ובאחד הימים נודע ליעקב שעומדים לאמוד רכושו, כדי לעמוד על היקף גדלו למען תת עליו את מכסת מסיו. הואיל וידיד גדול היה לו, הלך ונמלך בו, והידיד, פופ שמעון, הוא או אביו נכרי הונגרי, הפריץ מוישיבה היה. ולא אחר הגוי לתקן בעצה טובה לידידו היהודי כדי להצילו מעקת הזמן: בוא לקנצ־לריא והעבר על שמי את כל נכסיך, באופן זמני, כמובן, עד יעבור זעם, החביאם כמעט רגע ולא יהא להם, למעקלים דבר לקחת ממך.

יעקב גרובר עשה כעצתו — וכל נכסיו היו למקנה לפופ שמעון. הביקורת התנהלה כמתוכנן והסערה עברה. בבוא יעקב להודות לעמיתו על הטובה שעשה עמו — העמיד חברו פני מתמיה: בשביל מה אתה מודה לי, לא עשיתי לך כל טובה... והצלת הנכסים שלי — זה לא כלום? איזה נכסים? — נו, הנכסים שהפקדתי אצלך. — אצלי? לא היו דברים מעולם, וכי לנכסיך אני צריך? החסר שדות אני — יהי לך אשר לך, חביבי, יעקב. מה לך כי נזעקת? מה חטאי כי נטפלת אלי? בטח טעות בידך, מחזה תעתועים התעך — לך לביתך ונוחה לך מרוגזך ויהי לך אשר לך.

ועוד דברים יפים שמע מפי ידידו הערל בן בנו של עשו הרשע ש„שחט אותו בלי סכין" צד אותו בפיו והציגו ככלי ריק. קיצורו של דבר פופ שמעון עלה מעלה מעלה וידידו היהודי, ר' יעקב גראבער ירד מטה מטה, נידלדל ונתרושש, שדותיו נסתחפו ונכסיו נתכסו, חילו שבטח בו חלף ואיננו ועושרו שהתהלל בו — חלל לבו בקרבו, עזב לאחרים חילו ולבניו הוריש את שמו גרובר בלבד — שם שעבר בירושה לנכדו שלמה הירש — שנעשה ראש לרשים ואבי האביונים בבורשה השוכנת מתחת הקיטרוס הענק שבהרים.

„ושב — ורפה לו"

אייזיק בנו של שלמה הירש גרובר בחור פשוט היה כיתר אחיו. בחדר לא הרבה לבקר, באין לאל ידי אביו לשלם שכר למוד. אמו ביילה שפיקחית ומעשית היתה שיננה באזני בניה את תורת החיים שלה: אם תהיה נגר/ חייט או סנדלר / לא תאכל בשר / כי אם קולישה / בדג מלוח וחלב / ואם תבחר היות קצב / מאכל שולחנך יהיה רב / שמע בעצת אם ואשה / וארבעת בניה לא נטשו „תורת אם" ויהיו לקצבים, ומחמת שבבורשה רבו מוכרי בשר ועבודה לעוזר אין, קמו ויצאו אותה וימצאו את לחמם (ואת בשרם) ממרחק ברחבה.

ויהי היום ואייזיק, הבן השני, בחור פשוט וישר וזריז, שב הביתה לבית אבא ואמא, הדור בלבושו ופניו מלאים כפני קצב. הואיל ולא בא בחברת לומדי תורה שכח גם את המעט שהביא עמו מבית הוריו ולא חשב חשבונות ולא בדק את שעותיו ויגיע לבורשה בעצם ערבו של חג הסוכות. בעלי העגלות לא נראו בתחנה כי הלכו לבי־באני. אנשים נחפזים לבתיהם לבדוק את סוכותיהם אם הכל כשורה. משראה אייזיק עגלת משא של גוי משרכת דרכה לכפר, העלה את מזוודת העץ שלו עליה ויתהלך לצדה כל אותן ארבע הפרסות — היא אורכה של בורשה. מחמת שבורשה לא הסכינה למראה כזה, שבשעת התפלה בערבי החג יטייל לו נער מנעריה קוממיות ליד עגלה וחבילתו על גבה — נתנה עיניה בו והתחילו מרננים אחריו.

ויגיע הדבר למלכות, כלומר — לאזני הרב דמתא ויתמלא חימה עליו וישמרנה בלבו כל אותו החג, אולם משהגיע יום הושענא רבה ואייזיק בא להתפלל — ציוה הרב שיזרקוהו מבית הכנסת. הגבאים מיהרו אליו לעשות בו את רצון הרב וציוו עליו לצאת, אחרת איימו עליו, ויוציאוהו בכח.

אייזיק מצדו היה מוכן להנחית על הגבאים מכה קצבית שתוצאותיה מי ישורנה, אלא שבאותו רגע ניגש אליו אביו בכל מראה נחיתותו ורחמי אב ומלמל מתוך שפמו תחנונים: צא, אייזיק ואל תעשה לי בושות; אייזיק יצא נכלם והלך הביתה ושלמה הירש לאחר התפלה הלך לבית הרב ובקש „תשובה" לבנו. בתקיפות הרצה הרב את ה„תשובה" באזני שלמה הירש העומד כפוף, מך ונכלם, מוכה בעוון בנו: על בנך לעלות על הבמה אחרי תפלת מעריב ולהכריז: כזאת וכזאת עשיתי ולא אוסיף לחטוא, ונסלח לו. אייזיק החוזר למחרת החג למקום עבודתו, יכול היה לסרב ולוותר על ה„סליחה" המובטחת, הקשורה בעלבון צורב ומשפיל — אלא שדכאונו של אבא ויסוריו ודמעות עיניו („אתה יוצא ואני נשאר") גברו על עימוד דעתו וכאשר עמד הרב להתחיל ב„אתה הראית" התיצב אייזיק על הבמה הכה בשולחן והכין עצמו להתיז לתוך הקהל את „הודאתו". הקהל נשתתק והרב הסב את פניו ומבטי רחמים וחסד הציצו מתוך עיניו, הרים ידיו ואמר „געגוג אייזיק (דייך אייזיק) גענוג"! (ה„רחמים" באו באיחור אחרי שבעו בושה וכלימה).

צאו וראו עד היכן מגיע כבוד אב אצל עניים, שלא תורה בלבד יוצאת מהם אלא גם דרך ארץ וכבוד אב.

בימים שהעוני עוד היה נועץ את צפרניו בבית זה סרתי אליו בשעות הבוקר להילוות אל אחד מהבנים שהיה חברי בחדרו של יוסיל שכנם — הופיע ההדר ומלואו בכל תפארתו: מאפיל בכתליו המפויחים, משופע בסמרטוטיו, כרים וכסתות נטולי מעטה עליון טבולות בכתיתי נוצות שאבקיהן עודן מרחפים בחלל החדר — וכבר כל בני הבית סובבים את ביילה עקרת הבית, בבשלה את ממליגת הבוקר בקדרה השפותה ע"ג טבעות הכירים, בעלה ויוצאי ירכה — 7 נפשות רעבות נעצו את מבטן בתוך הסיר שמימיו מתפעפעים וחומרים וחובקים את גוש קמח התירס שעוד מעט והקולישיר (מקל הבוחש בקולישה) יהפוך את הגוש שהתכדר לממליגה צהובה מהבילה, מגרה חך וגרון ולשון שתיאכל בחלב או בברינזה, קום חמוץ ואפילו בשום ממועך בלול בשמן זית ומלח.

כל זה בהיות ילדי בית שלמה הירש וביילה אשתו קטנים ומסובין לשולחן אביהם, באין איש יודע מהיכן אדם

חלכה זה נוטל את מחיתו. משגדלו הבנים התחילו אחד אחד עוזב את קנו ויצאו את כפר עוניים. מאז נתמלאו קדרותיה של ביילה בשר וירקות וכל מטעמים והבית פסק מלידע מחסור בשוב הבנים הביתה לימי החג לבושים היו הדר אבל עדיין צלו של הבית, בית גרובר, מרחף עליהם ומכעירם. נמיכות רוחו של אביהם לא משה מהם ולא הילכו בגדולות ולא ביקשו כבוד בבית הכנסת של הבחורים יותר מערכם ואם רק יד חמה תושט להם לשאילת „שלום עליכם" — ומצא להם.

ולעוד דבר נתאוו, לעליה ול„הקפה" יפה... לכך היו מוכנ״ם לשלם כמה שיבקשו מהם. מספרים שניסן, הגדול מאחיו, שתקיפות אמו, בניגוד לאביו, נכנסה לעצמותיו — פנה לגבאי בית הכנסת הגדול והציע לו סכום הגון ע״מ שאביו יקבל הקפה אחרת ולא „עוזר דלים"... (בהקפה זו נתכבד שלמה הירש להיות הראשון בתהלוכת הכבוד, בתור ראשון לדלים, („במצעד" השני כמובר) בשמוע ההקל את שמו מפורש יוצא מפי הגבאי הבדוח, בליווי „מורה־מורינו" המסורתי — ידעו נאמנה בביטחון גמור ש„מצעדת" האביונים מתחילה)... המשאלה הצנועה והמשתלמת של הבן שרצה — ולוא רק פעם אחת להציל את כבוד אביו, אם תאמינו או לאו, הבקשה התמימה והנאמנה של בן מכבד אב שמתן שכרה בצדה — נדחתה הישיבה ריקם...

והטעם מובן בהחלט, אין כאן רשעות או זלזול מכוון, אלא טעמם ונימוקם עם הגבאים: איזה „מכובד בכבוד התורה" יסכים להתכבד יחד עם שלמה הירש גרובר, בהקפה שקנאה בדמים בחצות ליל הושענה רבה, שעת בקיעת הרקיעים, ל„התהלך" כשוה עם שוה, ולהקיף את ה„בלאמור", בצוותה ובחבורה עם אלוף האביונים.

ציונות

צעדיה הראשונים של הציונות בבורשה

קומו ונעלה ציון אל ד׳ אלוקינו (ירמיהו לא ה)

כיצד צעדה הציונות את צעדיה הראשונים בבורשה והתחילה להכות שרשים בה? ביקור ציוני שהיה בשעתו כעין מאורע שהתרחש בבורשה בשנים שלאחר מלחה״ע הראשונה ולא נשתכח מלבי, כדאי לציינו כאחד הגורמים להתעוררות ודביקות לרעיון הציוני. בסביבת שנת העשרים פשטה השמועה במרכז שע״י הגשר — טבורה של בורשה: בקלויז הזידיטשובי ינאמו הערב שני נואמים. (התואר „רעדנער", נואם, בימים ההם — דיו היה כדי לעורר הערצה ורחשי כבוד ולגייס קהל רב). לתפילת המנחה היה הקלויז מלא מפה לפה. בכותל המזרח ניצבו שני יהודים מגולחים, לבושי חליפות מהודרות „דייטשען" לכל דבר יהודים באו מצ׳רנוביץ. (לימים נתברר שאחד מהם היה העסקן והציוני הדגול, דר. מרכוס קרמר, ממנהיגי יהדות רומניה. מצ׳רנוביץ, שבשלהי מלחה״ע 1 בפרוע פרעות ביהודי אוקריינא בא בדברים עם הפורע הראשי פטליורא י״ש והשחיטות נתמעטו). אחרי דבריו של הראשון על עליה ויישוב הארץ, היסטוריה ציונית מימי „חרקוב" עד משבר אוגנדה וכיו״ב, שלא כל קהל השומעים השכילו ל„עכלם" — פתח השני והשמיע דברים שנתקעו בזכרוני, דברים פשוטים וידועים, אלא שמשום החידוש בהשמעתם, השפיעו על מהלך ועיצוב מחשבתנו להבא. מין דרוש קלוקל וקלוש מבחינה דרשנית אלא שבשעת היאמרו חרת רשמים ועורר לפעולות (הדרוש נמצא גם במדרש בפנים אחרות) בערך כך היו דבריו:

יהודי בורשה היקרים! הימים ימי הקיץ היוקד בעיצומו, שבשבתותיו אתם קוראים פרשיות מתוך ספר דברים. כלום משערים אתם שבשמות הפרשיות, התורה משיאתכם עצה טובה לדרך אשר תלכו בה ולמעשה אשר תעשון? הסכיתי ושמעו:

אלה הדברים — הנה הנם הדברים שברצוני לומר לכם, יהודי בורשה (בודאי החליף בכל מקום בואם את שם המקום)

במדבר — מתגוללים אתם ומסתובבים נעים ונדים במדבר הנורא של הגלות ומצפים לישועת ה׳;

בערבה — מאז תלינו על ערבים כנורותינו, בערב אומרים מי יתן בוקר וכו׳; (כן הוא הולך ומונה את כל המקומות ודורשם)

ואתחנן — לפיכך אני מתחנן אליכם בכל לשון של תחינה ובקשה—

עקב — הואיל והגענו למצב נורא זה שקשה לשאתו —

ראה — הגיע הזמן ותבוא השעה שעליך לראות את הדברים באורם הנכון;

שופטים — העמידו עלינו שופטים מעוותי דין ומטי משפט, עושקי יהודים ומצדיקי בוזיהם וכו׳;

כי תצא — העצה היעוצה העשויה להעלות ארוכה ומרפא לתחלואי הרדיפות כי תצא מכאן ועזבת את הגלות ואל תחליפנה בגלות אחרת אלא

כי תבוא — אל הארץ אשר ה׳ אלוקיך נותן לך — ארץ ישראל המובטחת לנו מפי הקב״ה. יודע אנכי מה יקשה לכם להחליט בשעה זו שהרי

נצבים — אתם היום ושוקלים בדעתכם ופוסחים במחשבותיכם במה להתחיל —

וילך — אין מוצא אחר מאשר ללכת, הניחו את ההיסוסים, צאו מכאן ולכו לכם מבורשה אל המקום הקורא לכם ומצפה לכם.

האזינו — אלי רבותי, והקשיבה לאמרי — אז תלכו לבטח ותבוא עליכם

הברכה — (אלא כיצד מגיעים ועולים אל המקום הזה — לא היה בידם להורותם)

הקופסה הכחולה עולה על בורשה בסערה

שעה זו בה הטו אזנם מקצת יהודי בורשה, ובתוכם בני הנוער, לשליחים ששבחו הארץ בפיהם ועשוה׳ כאפרכסת לקלוט מנעמי הבשורה ממזרח, שעה זו הרת־עולמם הציוני היתה. המלים המעטים הללו שכשלעצמן מליצות נדושות וצעצועי לשון היו — טל־תחיה נטף מהן והעירו מאויים חבויים וכמיהות כמוסות שהיו מקננות בנפשם של בני בורשה. נסתרות שלא עמדו על טיבן נעשו גלויות והמעבר המהיר, הבלתי אמצעי, מהרהור טמיר שבלב למעשים נראים וסמוכים שבכחם להביא גם פתרון לבעיותיהם הרבות — כל זה חשף להם, לשואפי נצורות בבורשה, שליח אלמוני, בלשון עלגים כמעט, שבא בשם הקק״ל עם עמיתו לתפקיד, בהיסח הדעת, סתם למען ישית למפעלו נוי ולפארו. אלא, שהללו קיבלו את אמרותיו כקבל בשורה מרחוק וראו בהם חזות הכל.

לפתע נודע להם שהתורה — תל־תלפיות היא שהכל ובכל פונים אליה ואפשר למצוא בה לא רק את הדברים שנתארעו והיו כבר לעולמים, אלא שהיא צופנת בקרבה גם ציוני דרך להבא, דבר שלא העיזו להעלות על דעתם עד שלא למדו מדרש ציוני קצר הפותח שער לנכספים לציון. והשאיפה לציון מפעמת היתה מזמן את רוחה בלבם של יהודי בורשה. תורת־חיים חדשה שהועברה אליהם בדרך מקרה ע״י ציונים פלמונים ואפילו רחוקים מדת — הכשיר את הקרקע לבואם של שליחים מתנועת „תורה ועבודה" מיסודו של המזרחי שפקדו את בורשה והצמיחה פרי הילולים במצאה מסילות בלבבם של נער וזקן והתעוררות רבה פגעה בהם, התנוססה בקרבם עד שבורשה הפכה מבצר ציוני מובהק בקצהו המזרחי והקיצוני של מחוז מרמורש.

לימים הושגרה גם השפה העברית על לשונם של בני

הנוער, ע״י אחד מבני בורשה — ממש — „ירושלים דמר־מרוש״... שהרי עלתה בציונותה, בהיחלצותה למעשים, בלימוד העברית, בארגון ואפילו בפתיחת „הכשרה״ וניהולה בחומר וברוח והחזקתה בכחות עצמיים. — על כל יתר הערים והעיירות והכפרים שבקומיטט שעבר בשלהי מלה״ע הראשונה מידי ההונגרים לשלטונה של רומניה.

תוצאות המאורע הנ״ל שקרה אותו ערב — לא איחרו את פרסומן ברבים, שהרי למחרת הבוקר נראו קבוצות קבוצות של נערים משולהבים מתפרסות ברחובות ובשווקים ובסימ־טאות וחבילות שמתוכן מבהיקה הקופסה הכחולה בידי נושאיהן. כמעט בכל בית בבורשה קיבל אותו יום במתנה קופסה נחמדה שנקודות־חן משובצות בה — נקודות ההת־ישבות החלוצית נוצצו מתוך מפת ארץ ישראל המצוירת על גבה. הנאומים והקופסאות היו לשיחות הימים. היו רבים שהביעו את מורת רוחם למתנה שהוכנסה מבלי לשאלם לבתיהם מחשש התחרות בקופת רמבה״נ; מהם אף הוזמנו לרב לשם בירור „חטא״ הכנסת קופסת הקק״ל והעמדתם לדין משמעתי — קופסה זאת — מי התירה לך?! בבורשה סיפרו שאחד מהם, וירצבורגר, מקורב לרב שנתפס אף הוא בקלקלתו, התחכם להשיב: נכון, תשורה זו הגיעה גם לביתי — ולא קופסה אחת בלבד, אלא ארבע. כיצד?! בביתי מדדים ארבעה תינוקות ושורת השכל הישר מחייבת שלכל או״א זכות ל„צעצוע״ משלו...

השכלה וציונות

„כי מציון תצא תורה ודבר ה׳ מירושלים

הצמאון לדעת דחף רבים מבני הנוער, באין מוסד להשכלה במקום, להשתלמות עצמית, השמועות על לימוד באמצעות מכתבים הגיעה גם לבורשה. התחילה למידה עצמית. בני ישיבה (והם המה רעבי הדעת) שחשקה נפשם ללימודי חול התחילו מתקשרים עם הישיבות המפורסמות, שאור המדע הציץ לבין ספסליהן, כגון ישיבות פרשבורג, פרנקפורט ועוד, ששם, כך נשמע, ניתן לזכות בשני כתרים — תורה ודעת.

מכתבים יצאו דחופים למקומות הללו רכובים על כנפי המליצה למען הוכיח כחם וגבורתם של המועמדים. רובם לא נענו ואלה שקיבלו תשובה חיובית — לא הוסיפו לבקש מטעמי ממון, ורק שנים מהם יצאו את בורשה ונסעו מערבה — ר׳ חיים איציק בנו של הדיין ר׳ גרשון שטאובר, הוא גם השתלם באוניברסיטאות גרמניה במתמטיקה וחזר הביתה כמורה מעולה בחכמת החשבון — והשני — החל ולא גמר והסתפק בידיעות על גבהי הרים בעולם ששיאם עולה על זה של הפיי־טרוס...

שני נערים מבורשה למדו בסימינר למורים בצ׳רנוביץ שבבוקובינה ויתרם — לא שיעשעו נפשם בתקוות שוא על לימוד מסודר ומקובל ויבקשו דרכים אחרות למלא את חסרו־נם. ספרים מספרות העולם התחילו חולפים מיד ליד מקרן זוית אפילה בהבהיק קרנו של בעל כשרון. הציונות, בעלות זיוה בשמי בורשה וצררה רעיונות התחיה בכנפיה פתחה אפיקים חדשים, מפתים, בפני הנוער המתעורר. כמיהה עזה לדעת הקיפתו וישאף להכיר ולהתבונן ומעל הכל — להשכיל.

שמעו של ציוני ותיק המתגורר אי שם בבורשה הוגה דעות, מקצת „פילוסוף״ עבר את בורשה והלבבות נתלהטו ונתמלאו יראת כבוד והערצה. מבית דלים צר בקע קולה של משוררת צעירה שהעלתה שירי רגש ופיוטי אהבה על הכתב, ותדבר על בורשה ואנשיה, הריה ויערותיה. משורר מחזאי סיפק לבמות בורשה הצגות מ„ענינא דאתרא״ ו„דיליטנטים״ (חובבים), גדולים וקטנים הפגינו יכולת אמנותית על קרשי הבימה ושירי כיסופים טמירים ואהבה לוחשת, פרי רוחם של בעלי שאר רוח או מתורגמים, צללו בפי נערות החן שהדם נישא בשמיה של העירה החבורה בסתר רכסי הקרפטים.

להקות שחקנים מבוגרים ערכו הצגות לא רק בימי חנוכה ופורים בלבד. גם כותבי מאמרים בעתוני חוץ וכתבים מתחילים ניסו את מזלם בבתי דפוס והמציאו להם מפרי הגיגם והגות לבם. לימים יכלה בורשה להשתבח ב„משוררי׳ה״ וציוניה ומשכיליה ואפילו, במדה זהירה, באפיקורסיה (לפי המושגים של הימים ההם) הבערות התחילה לפנות את מקומה ליודעי תורה ומביני חכמה. מהישיבות שמחוצה לה חזרו בחורים מעוטרים בכתר ההוראה. תנועות ציוניות חילוניות לחוגיהן צצו ועלו והתחילו להשמיע דעתם בחיים הציבוריים ואף העלו עצמם ותפסו מקום בראש. הנוער מצא את עצמו בתנועות אלה כייחוד בעל חשיבות, יצא מבדידותו החברתית והפך גורם שיש להביאו בחשבון.

התאים והסניפים של חבורות אלה נעשה לביתם הקבוע של בני הנוער, בהם מצאו תוכן וענין. מורה לעברית מתוצרת עצמית פתח שיעורים לשפת עבר לקטון וגדול, הלעיט את תלמידיו מנות הגונות בדקדוק וקול לשון הקודש נשמע ברחובותיה. הוא אף הקהיל קהילות ברבים והשמיע באזני מאזיניו היסטוריה של עם ישראל. צופים היו אבות ואמהות וזקני המקום בהתהלך סיעות־סיעות של בחורות מדי שבת בשבת אחר הצהרים לבית הועד לשמוע תורה מפי אותו מורה, קטעים מדברי ימי עמן, במקרא ובנושאים אחרים.

באותם הימים הוקצה מקום ל„הכשרה״ עבור בנות המת־קינות עצמן לעליה. תקוות חבויות שטפו חדרי לבם ובנפשם השוקקה פעמה רוח התעוררות שהתחילה מרחפת על פני גלים של מאויים סמויים ומשאת נפש של גאולה קרובה הנישאים ברמה על זרמי פלגי מים השוטפים שטוף ועבור ואשד נחליהם נוטה לציון... עם השאיפה לציון גבר גם הרצון לעלות וביום בהיר אחד ראתה בורשה את עצמה אפופה תשוקה עזה לעלות לציון. האבות והאמהות התחילו לראות בעין יפה את בניהם ובנותיהם מתוועדים בסניפיהם ומת„כש־רים״ בהכשרותיהם ובסתר לבם התפללו: מי יתן ויקחו גם אותנו עמהם ונעלה לציון ברינה.

„תורה ועבודה״

סיסמתה המשולשת של תנועת המזרחי „ארץ ישראל לעם ישראל על פי תורת ישראל״ קסמה מאד ליהודי בורשה (שבראשונה מהססים היו מלהודות בתכנית העשירה שבמצע זה בן שמונה המלים והשהו אצלם את הסכמתם מטעם של „מה יאמרו הרבנים?״) בנו יחידו של המזרחי („צעירי המזרחי״) של בורשה עדיין לא ידעו את הפועל המזרחי, כ״ש את ארגון „בני עקיבא״ שהעמיד את מצעו על שניים „תורה

ועבודה" — התחיל מכה שרשים בבורשה כולה, הצמיח גזעים, הציץ ציץ ויהי לעץ פורה משלח ענפים. מבקיע פארות ונופו משתרע מקצה בורשה עד קצהו — ללא מליצות: בפאתי בורשה המזרחית שר ר' יוסף-יונטל המלמד את השיר „על אם הדרך שמה מתגוללת" בניגונו הנוגה בכל שעות הפנאי ובירכתי בורשה המערבית, שבקצה התחתון שקל לראשונה ר' יעקב פיש (יוקל) הוא אחיו של ר' בן ציון פיש זקן ציוני בורשה את השקל הציוני.

פלישת „צעירי מזרחי" למוסיעף

במערבה של בורשה, במרחק של כ-6 ק"מ שוכן הכפר מויסיעף שמיושב היה אוכלוסיה יהודית פשוטי עם, אנשי עמל ועבודה העוסקים בכל מיני עבודות. באורח חייהם דמו לשאר כפרי המחוז. והנה בהיבקע חזון הגאולה ויעל קולה של תנועת „תורה ועבודה" ותישמע סיסמתה „ארץ ישראל לעם ישראל עפ"י תורת ישראל" — בבתי היהודים השרועים לשני עברי הכביש הארוך, נזדעזע לבם של בני הנוער ויתעוררו לפעולות. אמנם מקצתם נרכשו ע"י תנועת „אגודת ישראל" שהתחילה אף היא לערוך מסעי כיבוש והגיעה גם למוסיעף. — אלא שברובם נהו אחרי המזרחי ויקומו ויאמרו: זוהי התנועה שאליה נשאנו עינינו — הבה ונצטרף אליה ונגביר חיילים.

הואיל ומבחינה קהילתית שייכת היתה מוסיעף לגליל וישיבה ורחוקה ממנה, ובורשה, לעומתה, לא זו בלבד שהיתה קרובה אליה אלא שגם נתפרסמה בציוניותה העזה והנועזת ובחבריה ה„יודעים מה שהם רוצים" — לכן פנו לבורשה בבקשת מתן סיוע רוחני וציוני. זו לא איחרה לבוא ולעתים מזומנות השמיעו באזני החברים, עמיתיהם מבורשה יודעי דבר ודיבור, דברי ציונות, נאמו בפניהם והדריכום. מבין החברים הפעילים בימים ההם במוסיעף להזכיר: אברם צ׳וקן, הירשל כ"ץ, אברהם הערשטיק, אידל טעסלער, יוסל קינד ועוד. הללו הגו תכנית נועזת העשוי להודיע לכל לאן פני יהודי מוסיעף מועדות: על בורשה לעלות על מוסיעף אחותה ולכבשה בסערה: מצעד המוני מבני בורשה ייערך באחד הערבים ויעברו בסך לעבר מוסיעף ושם יתקבלו ע"י החברים שיצאו לקראתם לקבל פניהם בתרועה וקול זמרה.

העיתוי נקבע למוצש"ת. באותה השעות היו שני הכפרים השכנים כמרקחה ותושביהם הועמדו על רגליהם. בבורשה הוכרז על „גיוס כללי"... חברים שברשותם רכב, סוסים ואפניים נסעו מוסיעפה לכיוון בית הכנסת הגדול ויתר העם — הלך ברגל. הרחוב שעבר את בורשה וקשרה עם מוסיעף, מהלך 7 ק"מ עד בית הכנסת — המה מאדם. הכפר המארח — בתיו נתרוקנו מיושבים, ואליו מתמשכת שיירה מגוונת של זקן ונער וטף (ונשים מתגנבות בחשאי ומלוות את ה„גבורים" במבטי חן ועידוד).

בראש האורחה צועד מעדנות ר' משה מושקוביץ ואחוזת מרעהו, לבוש בגדי יו"ט, סנדלים וגרבי לובן לרגליו ושטרימל חבוש לראשו — כיציאתו מבית הכנסת. הבורשאים נכנסו לכפר ומצאוהו ריק מאדם, הללו משמשעו על בואם — מיהרו אל בית הכנסת, שם היו נואמי בורשה אמורים לשאת את „נאומיהם" עזריאל פופוביץ החזיק בו את הקהל עד בואם ובנרגעים שבינתיים „הריק" באזני שומעיו את כל מטען ידיעותיו בציונות ותולדותיה... בתוך כך נערכה בביתו של יוסל קינד קבלת פנים חטופה ל„דרשנים", מתכבדים ומתיעצים ומכינים סדר היום נוגסים בעוגות, עושים היכרות, ממתקים את התה וממתיקים סוד, כמנהג חברים.

ה„לקח" עודנו בין שיניהם — ובפתח הבית ניצב במלוא הדרו הממלכתית אורח שלא ציפו לבואו — הפלוטוניר, כלומר — סמל הג'נדרמריא הופיע וישאל לטיב הכנס הקונס־פירטיבי והאישור לקיומו. משהתחילו לגמגם תירוצים והוחל בחילופי דברים בינו לבין משה, ראש המדברים — יצא הממונה על החוק בעצה טעונה איומים — היכבדו מכובדים ושובו על עקבותיכם, טרם אושיט ידי לחוק. מסקנא דמילתא, שיד צרי עין היתה בדבר, אולי זעמה קבוצת מתנגדים להסתערות של המזרחי על בני עירם, ואולי „צעירי האגודה" לא ראו בעין יפה את השתלטותה של בורשה על אחותה מוסיעף. השיבה היתה פחות חגיגית מהביאה. האסיפה אמנם לא נתקיימה אבל בורשה כמעט שלא הרגישה בכך: שירי ציון ורננות חג נישאו באויר הצונן של בורשה, אלא ש„עוף השמים הוליך את הקול" — הוא שהביא לאבא את בשורת הכשלון, כי בשובי הביתה מאוכזב כהלכה נזכרתי בפסוקו של קוהלת: „עת לחשות" — הרים אבא את גבות עיניו מן הספר שלפניו וישסע את הדממה, ויען ויאמר: משער אנכי שבעטיו של עשו הרשע הוא הפלוטוניר נאומך נשאר תקוע בגרונך ותורתך בתוך מעייך עדיין שרויה — שמע לעצתי, עצת אבא: עלה על ה„בוידעם" (העליה) ושפוך את ה„רעדע" שלך באזני התרנגולים והעטלפים ויוקל לך ורווח לך"...

„לי נקם ושלם"

אחרי למעלה מיובל שנים נודע לי טעמה של ה„מסירה" הנתעבה שהתרחשה אותו ערב במוסיעף: עלילה על „הטפה לקומוניזם" — דבר רגיש ומבהיל לרומנים בימים ההם — נלחשה על אזני נציגי השלטון, שבאה מבורשה וסכנה אורבת למוסיעף ממנה. במסיבת בר מצוה של ברוך, נינו של הרבי מוישיבה שנערכה בויז'ניץ, גיליתי אחד מותיקי מוסיעף ושאלתיו אם זוכר הוא את המעשה. בחיוך של שביעות רצון ענה לי שהוא היה בין מבצעי הפעולה — ומטעם פשוט: שנה קודם לכן טרחו צעירי האגודה ועמלו והכינו הצגה לימי חנוכה. אחרי עבודה מאומצת ומיגעת והקמת בימה וגיוס צופים וכספים — המסך אך זה עלה והבמה נתגלתה — מי עומד עליה אם לא אותו פלוטוניר שנשלח מטעם המזרחי לבטל לנו את הצגתנו ולהשבית את שמחתינו... כאשר עשו לנו — כן עשינו להם... כמים הפנים לפנים, הרהרתי. מה טוב, דימיתי שלא ידענו אז ממעשה זה.

אם כה ואם כה — מוסיעף רחשה צעירי מזרחי וגם צעירי אגודה. המזרחי יצא לרשות הרבים ומוסיעף נארגה ברקמת המסכת שתנועת תורה ועבודה פירשה על עיירותיו וכפריו וישוביו היהודיים שבמחוז מרמורש.

פעולות הסניף

בבית המדרש של המזרחי — ששימש גם סניף לתנועה

ראו בבורשה את הכתובת לארץ ישראל, שהכל חומדים אליה ומשעשעים את נפשם שלא ירחק היום ועלה יעלו לציון משאת נפשם. בינתים עושים. מהן העשיות? — נחלקות הן לשני ראשים — תרבותי ופיננסי. בענף התרבותי נכללים כל הדברים הנעשים בשטח הרוח: תפלה, לימודי קודש, שיחות על נושאים שונים, הרצאות, שירים, עברית, ריקודים, אסיפות, ישיבות ועוד. הואיל והחברים מהמרכזים שבסיגט וקלוז׳ לא הסתפקו ברוחניותו של הסניף וביקש ממנו גם כסף, אז חיפשו לכסף מוצא — ומהו? — הנה מקורות הכספים שבורשה פירשה עליהם את ידיה: א. חלוקת קופסאות קרן קיימת בבתי היהודים והרקתן. ב. הצבת קערות קק״ל בערבי יום הכיפורים ופורים בבתי הכנסת. א. איסוף מס חבר. ד. ליקוט הושענות ומכירתן שתמורתן קודש לקרן. ה׳ הצגות פייסות בתיאטרון חובבים זוטא — והכנסתן לגאולת העמק. ו. עריכת ,,משפט ספרותי״ לדוד הראובני, הכניסה בתשלום, שהוקדש לפדיון אדמת הלאום. ז. מכירת תוצרת גן ומלאכת יד פרי עמלן של הבנות ב,,הכשרה״ — וכספה — לייבוש ביצות עמק חפר. ח. נדרים בעליה לתורה — כל שכן שהכספים הנידרים והנידבים מקודשים הם לאדמת הקודש — ועוד דרכים נתגלו כיצד לכנס ולצבור ולצרף פרוטה לפרוטה ולשלחה למרכז שבטרנסילוניה.

לימים נתברר לאחד מחברי הסניף שבבורשה, שביקש לראות את חשבון בורשה במשרד שאליו הופנו הסכומים, אמנם קטנים, אבל ניתנו בתמימות הלב ובאהבה רבה — ונתחוור לו שרובריקה כספית הנושאת את שם בורשה אינה בנמצא — וממילא לא הגיע הכסף ליעדו וה,,קרנות״ לא קרנו.

ותנח רוח ה׳ על נוער בורשה ותפעם את בחוריה בחזון ותלבשם ערגה וצמאון לארץ האבות ותימלא עיירתם תשוקה לציון ושלהבת קודש בלבם התלקחה ויצא שמעם בכל המדינה ויהי למשל בחבל מרמורש: אש הציונות אחזה בפאתי בורשה, שאיפה למזרח את ,,צעירי מזרחי״, זקן וטף חשים עתידות, בהרי אפרים וגבעות הכרמל, כי אש יצאה מבורשה להבה — מקרית הפיטרוס, ותאכל שוכני מוסיעף ותלהט בכתף כרפטים. הקול נשמע בקלוש והדו — בלשכת הנשיאים הגיע וישלוף האחד את גליון הקלף החלק, בוהק הלובן — ומעיניהו בת צחוק מציצה / וידו קולמוסר מאיצה / על חלקת היריעה מקפיצה / וידא על כנפי המליצה / — אשריך, בורשה המפיצה / ציונות בין שכנים ומקיצה / נרדמים בשאגה אמיצה / אשרי הדרים עמך במחיצה / אלא בל נשכח אמרה טהורה / ,,אם אין קמח — אין תורה״ / הוד והדר ומעליא נהורא / יפים שירי ציון בה שורה / השכינה, יתלונן בוראה / אולם ארצנו תובעה וקוראה / אני מניבה גם זית ותמורה / אם תצמד לאהבתך אגורה / האדמה תעלה כפורה / ופירותיה כקני המנורה / ינעמו בטעם ואורה / וכאן השירה נגוזה / ותופע הפרוזה / כי לציוני הבירה / אזלה השירה / ותבעו בפשטות: הנה אתכם, שם, בבתי עירכם הקופסה הכחולה, שקדו להעמידה על מילאת ושגרו לנו את תכנה.

בפעם הראשונה שמענו את המילה ,,הרקה״ — ובקושי הבינונו את פירושה כפשוטה, דהיינו להריק מה שבתוך הקופ־סאות של קרן קיימת וקרן היסוד וקרן ארץ ישראל של המזרחי ואנו עצמנו נמצאים בקרן מרמורש, ששם אין מדפיסים כסף ומימי הרבי מרימינוב פסק גם הזהב מהזיל את הכתם הטוב וגם העוסקים בציונות — לא כולם בקיאין בדיני ממונות — אלא שההוראה ,,מלמעלה״ — הוראה היא ויש לציית לה וצריך לבקש לכסף מוצא.

המזל האיר לנו את זהרו כי הימים ימי הסוכות היו. נתכנסה אסיפה והועפו הצעות שקשה היתה קבלתן, שעדיין המקור המתבקש לכסף, שינביע את התרומה הנדרשת מלמעלה עודנו ב,,בל ייראה ובל יימצא״. זה מנסה בכה וחבר אחר בוחן את כחו במציאת פתרון. והנה קם מרדכי מכיל׳ס, בחור טוב ולא מחודד במיוחד, נער שכבר נכנס לעסקים ודעתו נשמעת — ומציע שבליל הושענא רבה יצאו חבורות־חבורות של נערים, יעלו ויבואו לבית החיים הישן ללקוט הושענות כדי למכרם, למחרת היום, בבתי הכנסת.

בורשה — ירושלים דמרמורש

ניתנה האמת להיאמר שתנועת ,,המזרחי״ בבורשה ,,שליט על כולא״ היתה. דעת הקהל נתונה היתה לתנועת הנוער שקוראין לה ,,צעירי מזרחי״ שידיעותיו בציוניות שאבה מפי מנהיגיו ומדריכיו שצצו ועלו מתוך בני נוער מובחר זה שכמעט כולם בני תורה ובעיקר אנשי מעשה היו. מכאן ניתן לומר שהתנועה הציונית שהתחילה בבורשה בפרצה גדר המתנה לנסים וקראה לקום מהתרדמה היתה זו של היהדות הדתית ראשיה שומרי מצוות היו. מי לא שמר מצוות בבורשה, שהרי סתם קשה היה לחטוא בה. אחד ממנהיגיה — פילוסוף היה ואחד ציר בועידה של המזרחי ואחד חיבר שירי ציון והנוער ,,צעירי מזרחי״ היו מהם ראו הבנות — ותעשינה כמוהם. לפי זה אפשר לומר, שמיוצגים היו בבורשה שלשת החלקים של התנועה: מזרחי, צעירי מזרחי (בתוכם בנות מזרחי) ובני עקיבא.

בעת יחם הלבבות באור הציונות, קראו צעירים נלבבים אלה דרור לדמיונם המשולהב וראו בבני בורשה הנלהבים מנהי־גים בזעין אנפין: את הרצל ראו במשה הערץ׳ס; בחיים מיכל׳ס (שהתלהב בראשונה והתחיל דועך ואין לדעת באיזו זכות אם לא בזכות שמו) את חיים ויצמן; בנחום פערל איש החירות — את נחום סוקולוב. בקיצור: השלהבת אחזה בקירות הבית ובורשה נעשתה סניף לארץ ישראל וכל אחד חזה עצמו שוכן בארץ המובטחת, מי תחת גפנו, ומי תחת תאנתו. אלא שבימים שבינתים עדיין דר את דירת עראי שלו בשפלת ה׳ וישיבה והצ׳יזלה והקיטרוסה.

כמובן שהיו כאלה שעינם צרה היתה בשמחת לבם (צרת עין זו, חסרת טעם ושחר חזרה וניעורה 60 שנה לאחר מכן בהיוודע על כתיבת ,,ספר זכרון״ זה) ולא יכלו לחזות בנועם דמיונם של רואי חלומות באספמיא, פורצי גדר ומחישי קץ (ועדיין הגדר גדורה היתה והקץ טרם הוחש) וילעיגו על לשונם ויחמדו לצונם ע״ח הנעורים הנלוזים במעגלותם ועל הציונים המעקשים אורחותם. בדיחות ועקיצות התחילו פורחות ברחובות ובבתי כנסיות ובבתי מדרשות וידרשו דרשות של דופי על ציון וחומדיה ויעקמו פסוקים ויתלו בהם בוקי סרוקים / ודברי תורה בפיהם עשוקים / ,,וייצמדו ל,בעל פעור׳ — זה ,בלפור׳; ויאכלו... וכו׳; ,,ולא תתורו אחרי לבבכם — זה הרצל (לב — ,הערץ׳ ביידיש) והיכן הוא הירץ פרוכטר? ואחרי עיניכם — זה הרב ,קוק׳; ,,הוי כל צ־מ־א (נוטריקון:

ב־יוניסטן מ־זרחיסטן א־גודיסטן — לכו למים — הטביעו עצמכם במים. ועוד הוסיפו רמז על רמזים, כגון „וכל מנאצי (מ־זרחיסטן וכו') לא יראוה — איזו נבואת זעם חסרת טעם!

היה מי שיחס פנינים אלה לצדיק מויז'ניץ. רבי יקר זה בשמעו על דברי תיפלות שהדביקו בו, התמרמר מאד והתרעם על חשד שוא שטפלו עליו. אבל ישנם עוינים שנקבו בשם ר' אליעזר שפירא זצ"ל, הרבי ממונקאץ וחילקו לו את כבוד המחבר של פרחי לשון אלה. קוצים ודרדרים כגון אלה, שעלו כקמשונים בין הפרחים שצצו בגנה של התקוה לגאולה קרובה קמלו עוד בטרם יפגעו עוקציהם בשרשי הנצנים והחוח כמש וקרס לרגלי השושנה, שפירסה את עליה הסמוקים לרום ותשפוך את ניחוחה על סביבה ובורשה היתה כגן ה' אשר הריחו באהבת ארץ ישראל, כי אחרי ויכוחים סוערים בין אבות ובנים והוכחות חותכות שיישוב ארץ ישראל אינו עומד בסתירה עם קיום המצוות, האבות מניעים ראשם לאות הסכמה עם בניהם: נצחונו בנינו השובבים הללו. המריבות בבית רוגעות, המחלוקות ברחובות שוטפות בנעימות וההתנצחויות מתנהלות בחן ובנועם, אין מנצחים ואין מנוצחים.

רעיון הגאולה כובש בית אחרי בית, מתגנב לבין ספסלי בית המדרש. בחורי חמד ואברכי משי עיניהם נוהרות מחדוה לצוהר שנפתח והאיר ממזרח. לא ארכו הימים ומחנה הציונים גדל ושגה בבורשה, חברים חדשים מצטרפים אל תחת דגלו והם אנשי העבודה והעמל, מין דיבוק חברים שהיה ברבות הימים לברכה במימוש וביצוע התכנית של „תורה ועבודה".

קשה לדבר בבהירות על חברים בודדים מיתר התנועות בציונות שלא הורגשה כל כך מציאותם ברחובותיה של בורשה ואפילו ה„אגודה", שהתחילה להתארגן באותם הימים לא ידעה עדיין אם פניהם לציון ועוד המשיכו לדקור בחבריהם מהמזרחי. בינתים הגיעו מוטות כנפיה של העליה השלישית גם לבורשה וביד רמה התחילו לעלות מבורשה קוממיות לארצנו וחברי „צעירי מזרחי" היו הראשונים לעליה.

„והנשיאים הביאו"

„נשיא" — כן קראו לחבר ב„צעירי מזרחי" שנבחר מדי שנה לעמוד בראש הסניף וינהל את ענייניו מיד אחרי היבחרו. באסיפת חברים התחיל הנשיא הנבחר בפעולותיו ועשיותיו ממין עיסוקיו. היה אלתר פרוכטער, (בחור משכיל מסור לתפקידו) למשל, עלם עסקים ומצוי בדברי ממונות, שקד להגדיל את ההכנסות שבסניף ומיצה את כל האפשרויות בחיפוש ומציאת מקורות מימון עד כדי... מכירת „הושענות" בבתי הכנסת ולשלוח את תמורתן למרכז. לעומתו, משנבחר גדליה לנשיאות, הטה את תשומת לבו כמורה ועוסק בעניני תרבות — להגדיל תורה ולהאדירה, בזמן שבתו על כסא ממלכתו. הואיל ושיעורים בעברית, במקרא וביתר ענפי ההש־כלה, משכבר הימים על ידו ניתנו, שת לבו לנושאים אחרים, שטרם היו בבורשה. כן נערך „משפט ספרותי" ביזמתו — ולמען צבור כסף עבור ה„תובעים" משם — טרחו ועמלו בהכנת הצגות בבורשה ובמוסיעף הקרובה ומעט הכסף שפדו מוכרי הכרטיסים הובא ביתה המרכז.

המשפט הספרותי נעשה ל„דוד הראובני" בביתו של אידה מאיר פולק בית פתוח לכל דבר ציוני. צוות השופטים היה: משה מושקוביץ — נשיא בית המשפט; אברהם הירש ראטה, לייזער שטיינפלד, דר. משולם סולומון והירץ פרוכטער — השופטים. הקטיגור שקטרג על „משיח השקר" — אלתר פרוכטער היה, והסניגור שהגן עליו — גדליה שטיין היה. דוד ראובני יצא זכאי בדין (אולם בית המשפט יצא „חייב" בפי הדור הישן ולחוצפה חשבו את „טיהורו" של „משיח שקר", בגלל מגמה ציונית שהיתה לו במעשה המרמה שלו) — וזו בתוככי בורשה החרדית.

ההתענינות למשפט זה רבה היתה. האולם נתמלא עד מהרה והמצטופפים בחוץ רבו על אלה מבפנים. אולם זה שמע דבר ציון מדי בוא שליח מישראל. ויהי היום ולבורשה הגיע נואם חוצב להבות, ויופע כאיש קיבוץ דתי ובורשה קמה על רגליה, יצאה ובאה לשמוע תורה מארץ ישראל. האורח שסר לבית ר' אידא־מאיר לא הופתע כלל בהיודע לו ששערי בתי הכנסת ננעלו בפניו ויודיע למקבלי פניו שבדעתו לקיים באולם זה את האסיפה, אלא שמקיפיו הודיעו לו, שזה בלתי אפשרי מפני שאין באולם מקום אפילו לאחד מחמשה מהצובאים על הבית בחוץ. „בסדר", ענה השליח בנוסח ישראל, אז נצא אליהם. השטח שמאחורי הבית כוסה תוך שניות ראשים מכל הסוגים: חבושי כובעים וטפוחי מטפחות, כסויי כיפות וצנופי מצנפות, שבוסי שביסים וסתם ראשים של נערות חן שתלתליהן עוטרים את פניהן, פני בנות בורשה החמודות וכולם מאזינים בדריכות לנאומו הלוהט של החלוץ המזוקן הנקלע לאפילה החיורת של הלילה.

„בלילה כזה לאור ירח חוורין השט במסלולו בתכלת העמוקה — פרש לפני מאתיים שנה הבעש"ט הקדוש מטפחת על פני הים ע"מ לשוט עליה לארץ ישראל לחונן את עפרה..." רעם הנואם לתוך הקהל העומד פעור פה ומקשיב. לסיפורים הנפלאים הנמסרים בפי אמן דיבור על חיי היישוב בארץ, האכר הדתי וסדר יומו — וערגה עזה אופפתם ועתירה חרי־שית מתמלטה מפיהם: מי יתן לי אבר כיונה ועפתי אל ארץ חמדת נפשנו. הירח — ירחה של בורשה, שבתוך כך נטש את גבהי הפיטרוס וירד ויבוא להגיה את חשכת החצר, נראה לים: מוטי פרוכטער, עזריאל פופוביץ, אנשיל גנץ ועוד.

בחורים וגם בתולות זקנים עם נערים

והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם (מלאכי ג כד)

יחס משפחתי שרר בין „זקני המזרחי" לבין „בניהם" הטעונים שמירה מעולה, אעפ"י שגם הנוער מבוגר היה **בתבונתו ובבדיקת מעשיו**. נזכיר כאן את אישי התנועה שהכניסו את צוארם בעול התחיה הלאומית בבורשה והתלה־בותם לא ידעה גבול — הבולטים שבהם: ר' משה מושקוביץ, ר' הירץ פרוכטר, ר' אברהם צבי ראטה, ר' אליעזר שטיינפלד, הרופא דר. משולם סולומון, — אלה היו גם הנואמים הקבועים לפי סדר הנ"ל. (עליהם יש להוסיף את (ר' בן ציון פיש ?), ר' שלמה פריעד, ר' אידא מאיר פולק ור' מנשה שטיין).

מהנוער — נשיאיהם של הסניף: צבי אלימלך גולד, אלתר פרוכטער, גדליהו שטיין. עליהם יש להוסיף את הפעי־לים: מוטי פרוכטער, עזריאל פופוביץ, א. ג. ועוד.

בני עקיבא — בבורשה התקיימה אסיפה איזורית של

תנועת בני עקיבא שדובריה היו כמסופר: נפתלי הערץ משה'ס שלמה גאנץ (גנזך). האחרון ביחד עם מעגדי פרוכטער היו הסטודנטים הראשונים שהשתלמו בסמינר למורים בצ'רנוביץ — מבורשה. הנשים בירכו לעצמן — פתחו סניפים, ייסדו הכ־שרה לבנות, בה עסקו בחקלאות ובגננות, למדו עברית (המורה היתה שפרינצה שטיין). העסקניות שביניהן היו: קלרה ווערצ־בערגער, שרה פרוכטער פיניע־לאה ועוד. הן שארגנו שעורים לעברית ולהיסטוריה ישראלית (ההרצאות ניתנו ע"י מרצים מתוצרת בית). את ה„אגודה" ייסד בבורשה לייבוש בער האל־פרט (בחור מחונן לימים רבה של וסלוי לדבריו, בהסכמת הסבא קדישא מויזניץ). הוא היה המוציא והמביא. בין תומכיו היה הרב מבורשה. בתו מלכה עמדה בראש נערות „בית יעקב" ואף ייסדה בית ספר ומורה הובאה מן החוץ, פריידל יצחק'ס ועוד. היו עוד כמה נציגים של תנועות ידועות: נחום פערל — ייצג את בית"ר, יעקב הערש (נכד ר' ישראל וואלד־מאן) ריזל — את בוריסיה התרנסילונית ואף נשמע קולו של קומניסט בודד, קול שעלה ולא יסף.

העולים והמעפילים

וידריכם בדרך ישרה

יעקב אבן — איש שדה — יעקב, אביו ר' שמואל — מגלהבי הציונים שבבורשה. האחיות שרה ושפרינצה שטיין, שמואל מאליק, צבי אלימלך גולד (זהבי), האחים מנשה ואליעזר שטיין. (עליתם דרמטית היתה: מנשה עלה עם אשה וילדיה; שב והעלה את אשתו (ממש) וילדיהם; שב והעלה את אחיו ואשתו ובתם — כהוריו — והכל על אותו דרכון. דבר דומה עשתה שרה שטיין עם שפרינצה אחותה. אחרי המלחמה נמשכה העליה — עד שבורשה נתרוקנה מיהודיה. בארץ הסתדרו יפה. בכל ענפי הכלכלה הם מיוצגים: בחקלאות בחרושת, ביהלומנות, בפקידות גבוהה, בחינוך, במנהיגות דתית, בטכסטיל ועוד. יוצאי בורשה, הם ובניהם מונים כמנין שמנו בבורשה (כ"י) (זיידל יעקובוביץ „השביע" שלשה נשיאים — בהיותו ראש משמר הכנסת).

החלוצים הראשונים שהכשירו את עצמם בטופליצה (שמעבר ל„פייטרוס") חמשה היו מבורשה: חיים שטיין, טוביה שלומוביץ, משה וירצבערגר, אפרים פישל שטיין, גדליה איציק שטיין, שלמה הערש רובינשטיין. בבואם הביתה והעליה לא היתה עדיין באופק — המשיכו את ההכשרה אצל מנסרת מושקוביץ. חדרם הפך בית ועד ציוני, מקושט ממראה הארץ. פישל אחי (שלא זכה לעלות), הוציא לעצמו כרטיסי ביקור ועליהם כתוב: „אפרים פישל שטיין — חלוץ מזרחי", כי על חלוציותו גאוותו.

ויבן... כי ה' קורא לנער

לנוער הבורשאי נתנה התנועה הציונית את מה שלא נתנו לה מנהיגיהם הרוחניים. הוא למד לכבדם ולהעריכם, להתיחס אליהם באימה וביראת הכבוד. אלא שנשארו מנות־קים מהם, עקב העדר המגע אתם.

הרבנים, ממקומם הרם ונישא — לא האצילו מרוחם עליו, אדרבה, אפשר לומר, שהרחיקום ע"י הסתגרותם בד' אמותיהם בהדירם את יחסיהם עמו ובתוכחות ששפכו על ראשם בכל עת מצוא. הרב, למשל — והוא עשה זאת בתמימות ואולי גם בכוונה טובה — חיפש משך חדשים מגרעות אצל בני הנוער ויזרקן בפניו בשעת הדרשות. מה עשו? — הלכו ועזבו את המוכיח בשער — שידרוש כאות נפשו. מחנכו האמיתי — האמא היתה, היא הבינה לרוחו. אחריה — המלמד שבילה אצלו ימי ילדותו בחדר וספג יהדות חמה מוגשת באמנות ובאהבה. סיפורי התורה והמקרא היו לו למקור לא אכזב למידות טובות מישירות דרכו. הישיבה (אם המשיך בה את השתלמותו) הקנתה לו שלימות בתורה, פירושיה ודרושיה.

בבוא הזרם הציוני — שטפהו ויסחפהו לאפיקים המובילים את מימיהם מזרחה; התנועה הציונית מילאה את נפשו השוקקה ויחז בה חזות הכל. בימים הראשונים — לא רופדה דרכו בשושנים. שאלות צפו ועלו — הייתכן, ארץ ישראל, טרם בא עת הגאולה?! האינם יראים להחיש קץ? השמעתם מה שקרה את בני אפרים?! וכיו"ב שאלות נוקבות עד התהום. הוחל בחיפוש פסוקים ומאמרים המתירים לשגות באהבת ציון אנציק־לופידיות עוד טרם היו בבורשה). כך אירע שכל בחור מבחורי המזרחי בצאתו לרחוב — תשובות בשבח הארץ הוציא אתו. והנה קם להם מודע וגואל, ר' דוד מושקוביץ מנאסוד, פרסם ספר רב ערך לציונות, בשם „רגלי מבשר" — שם מצא הנשאל אוצר של תשובות, בו הורמה קרנה של הציונות הדתית ורחב פי הנוער כי שמחו בישועתם.

ההכשרה לבנות ב„ריטריס"

משקו של ר' הירץ פרוכטר, שימש גם את „בנות מזרחי" וגם את „חלוצות הנוער הציוני" — מחצה על מחצה. תחילה התגוררו בצוותא וניהלו את התנועה החלוצית על מי מנוחות, כאותם המים שבוישויה ההולכת לאט ושוטפת את אדמת הכשרתן, ביחד שמעו אותן השיחות, שרו שירי ציון ופטפטו בחברה מלים עבריות, כיכלהמשותפת להן, אלא משנתגלו חילוקי דיעות ביחס לחלוקת הסרטיפיקטים, שהגיעו טיפין טיפין ולא היתה צודקת לדעת מקצת — נחלקה ההכשרה לשתים. אידל שמעונוביץ, בנות הירץ רויזשי ושארי היו בין המחייבים את החלוקה.

חמישה שיצאו ל„הכשרה"

„...ובתבונה — יתכונן" (משלי כד ג)

באחוז להבות הכיסופים לארץ האבות ביהודי בורשה ותנח עליהם רוח הציונות — תקוות שהיו צפונות בסתר לבם ניעורו ממסגרותיהם וביקשו את מימושן וכבר ראו את עצמם בדרך לקראת עליה קרובה, והתחילו מצפים לה. אי־מזה תבוא אליהם ואיך תביאם למחוז חפצם ? — בדרכים שונות הראתה את עצמה העליה המיוחלת בעיני המיחלים לה — כאן באו השמועות שהופרחו חדשות לבקרים: ועדה מארץ ישראל תבוא ותבחר את המועמדים לעליה; ידיים עובדות כליהודי בורשה האמונים עלי עמל מתבקשות במושבות הארץ; מכסת סרטיפיקטים כבר ממתינה ושמורה למקבליהם במרכז; בעלי אמצעים כספיים — הגבולות פתוחים בפניהם; וסתם ככה — מי שרוצה לעלות — עולה ואין ממחין בידו. בני הנוער שהשעה דחוקה היתה להם לא סמכו על השמועות ולא שעו לחזון לכשיבוא מועדו. צעירים שתמיד היו בין הראשונים שנחלצו לפעולות בהתחדש דבר, צעירים בני רצון עז ונועז כאלו נמצאו גם בבורשה.

עמדו בחורים אלה, חמשה במספר ופנו לבית הועד שבסיגט וביקשו לבצר להם מקום בהכשרה. אלה הם חמשת בני בורשה שהתנדבו ראשונה לקיבוץ „הכשרה" שנפתחה בהרי רודנה שבקרפטים הדרומיים:

אפרים־פישל בן וואלף וראכיל שטיין;
משה יצחק אייזיק'ס ווערצבערגער;
גדליה איציק בן אליעזר שטיין;
שלמה הירש בן בעריל רובינשטיין;
טוביה בן שלמה־בער ופעריל שלומוביץ.

הסניפים שעמדו לרשות החלוצים מ„צעירי מזרחי" — שלשה היו: רוקוטשאס, טופליצה וגולוטשאש. בתחילה היתה עבודתם ביער רוקוטשאש, סתם חוטבי עצים, משם עברו לטופליצה לבית נסירת עצים ומשם הועברו למנסרתו של משה מושקוביץ ליד בורשה (הכשרה לעבודה שבישראל לא היתה בהכנה זו — אלא שהכשירתם לעמל כפיים) אפרים פישל הפך את חדרו — לחדר הפועלים שבחביון העצים, כנטועים וכקטועים, לבית ועד של ארץ ישראל. דיוקניהם של מנהיגים ומראות הארץ קישטו את קירותיו ופסוקי אידיאולוגיה התנוססו על כתליו ושפת קודש ושירי ציון שבקעו ועלו מבעד החלון התמזגו בזמרת בעלי הכנף שמילאו ופילחו במעופם את האויר, באיזור לחרושת העצים ששמו בדיערץ השוכן ממזרח לבורשה.

עלית צידקוב

בורשה ידעה הרבה עליות לישראל (עליתו של עולה אחד או מעפיל — כעליה נחשבה) אלא שבעיקר זוכרים את „עלית צידקוב". עליה זו מה טיבה ? בשנים 35—1934 הגיע לרומניה שליחו של בעל הקרקעות משה סמילנסקי מרחובות ובנרתיקו 400 סרטיפיקטים, שקיבלם באופן פרטי מידי האנגלים. שליח זה בא לבחור לאדוניו יהודים מיובלי ידים, צרובי פנים וקשוחי אופי ודיבור, שמסוגלים לעבודה.

הוא בא דרך פולין ומשם לבסירביה, כי שם עסקו יהודים בעבודת אדמה. משם המשיך דרכו למרמורש ועד סיגט בא. הערץ פרוכטער מעסקני המקום המובהקים הזדרז וגייס מספר פועלים לדוגמה, כגון: מאיר פולקעס, בעריל רובינשטיין ואשתו, הביאם לסיגט והציגם בפני ציטקוב. הכרה זאת עם אנשי עמל מבורשה עשתה את הרושם הדרוש והשליח קפץ לבורשה ו־70 סרטיפיקטים בידו.

בבורשה הוברר לו, שרב הביקוש מן ההיצע — ובינתים גם יהודי מויסיעף הציגו עצמם שאינם קטלי קניא סתם, בגן ובשדה ויודעים פרק „בנטילת ידים". מובן מאליו שבורשה קיפחה כמה רשיונות על חשבון שכניהם, כי ממילא לא הספיקו לבורשה, שבמאמץ לא רב אפשר היה לרוקן את בורשה בשעת כושר זו מיהודיה.

ויהי כאשר ראה השליח שבורשה כולה נכונה לעבור לרחובות ורשיונות העליה מעטים הם בידיו, קם וערך סלקציה ברירה שהתבטאה בבחינה. על המועמד היה לעבור שני של־בים: בדיקת הגוף — והן כפות הידים — הרכות הן אם נתקשו בעבודה? בחקירת הרוח, דהיינו — גובה השכלתו; חקר לשורש הרצון לעליה. ויהי כהראות המועמד בקיאות יתירה בציונות ובבעית הפועל בישראל — פסלו סידקוב על הסף. יהודי מפינטינה שנעלי פוסטולות ברגליו נשאל ע"י הבוחנים: לשם מה אתה רוצה לנסוע לארץ ישראל? הלז ענה, ללא הרהור קל בפשטות: עז הוא רצוני לגור בארץ אבותינו, אברהם, יצחק ויעקב, כי נפשי חשקה לאכול קיגל מ„ראזשינקעס מיט מאנדלען" (פשטידה לפותה צימוקים ושקדים) ונתקבל מיד (גם ישב שנים יפות ברחובות והנעים לחכו במאכל שאהבה נפשו). העולים עשו חיל ברחובות כי הרחיב ה' להם וירבו ויעצמו ויעשירו.

חבלי עליה בבורשה

עולים ויורדים — יעולים

זכתה שרה, בתו של וולף להימנות בין העולים המעפילים, לאחר שצירפה פרוטה לפרוטה לחשבון המעות, שנדרשה לשלם לרשות העוסקים בהעלאת יהודים למולדתם — על אחריות העולים. שמחת הבית, ששבע נפשות מצפות בו לבוא אחרי עלית הראשונה, לא ארכה ומשפשטה השמועה על החזרת כל נוסעי האניה שכבר עגנה בנמלה של יפו — אפפה קדרות את בית וולף ותקותו היה למפח נפש. שרה חזרה. על כל שונאי ציון מצב רוח כשלה. סיפרה ובכתה ונאנחה חליפות: הארץ הנכספת מתחתיך, שמי תכלת טהורה פרושים על המו־לדת מעליך, יהודים וערבים ואנגלים מהלכים מנגד קוממיות — ואילו אתה אסור וכלוא ושמור ומחכה לאניה שתיפנה ותואיל לקחתך ולהשיבך לבית אביך. האכזבה צרבה כגחלי אש ואנשי בורשה נדו לה. אם כך, מהרהרת שרה, צריכים להתחיל הכל מחדש.

אי אפשר לומר שבשויון נפש התיחסו אליה ואל עולמה שנתמוטט — אדרבה בישיבת הועד של המזרחי הוחלט שהצר־טיפיקט הראשון יימסר לשרה. לרוע מזלה, עוד טרם הגיעו אגרות הגאולה, הסרטיפיקטים, פרצה מריבת הסיעות בסניף: סיעת מ. — מטעם הזקנים, וסיעת א. — נציגו של הנוער

(אמרו ששניהם לא מונו אלא התמנו, וכי למי הסמכות בבורשה למנות?) כתוספת לצרתה של שרה נוספה בחירה גורלית בין שניהם. הרשימה שהוטחה מתחת לאפה נלותה באיומים: אם לא תחתמי עבורי, תעלי ארצה כשהפיטרוס ירד ממרומיו.

שרה שקלה והחליטה עבור הצעירים. אז התחילו הרדיפות לענותה ומבית מ. יצא הקצף על שרה: הוציאי את סמר־טוטיף מהמזוודה וסלקי מראשך את העליה, לכי לא. וכך נקלעה שרה בכף הקלע בין א. למ. באחד הימים גונב לאוזניה לחש, שיצא ממחיצתו של א., שבדעתו למסור את הסרטיפיקט (שאיננו עדיין) לקרובתו, שהתפארה בכך: שרה, תשכחי מעליה קרובה, אני נוסעת במקומך. („רומן" נחבא מאחורי הודעה מחרידה זו, שהקרובה נתנה עינה ב„בחור" שצורף לשרה לסרטיפיקט). תשובתה של שרה ל„בשורת הגאולה" היתה מחלה עם חום גבוה וכמעט שנסתיים באסון; לבסוף — אם מחמת הרחמים שנכמרו על המתהפכת בחליה, שהם גרמו לו, או מסבת „שלום בית", שכונן בסניף או מסיבה אחרת — ניצחו אראלים את המצוקים ובבוא הסרטיפיקט נצטוותה שרה לארוז את חפציה — ותעל כחלוץ ראשון מבית וולף משה׳ס.

נאמר כבר שבבורשה מיאנו לשמוע על יציאה לארץ אחרת חוץ מארץ ישראל, כי משפעמה רוח הציונות את בורשה ואש הכמיהה לציון אחזה בכנפות יהודיה, התחילו רבים מהם לראות את עצמם כאורחים במקום ולפי שעה ממתינים ליום גאולתם ע״י התעודה הנכספת וניתנת „כחסד לאומים", מין שטר דמתקריא „סרטיפיקט". אלא שבהגיע הנייר הנערג טיפין טיפין ומתחלק לא כהלכה ולא ביושר וגורם להרבה צער ועגמת נפש, קצרה רוחם מצפות לגאולה, בא הייאוש ונתקע כחרב בלבב החושק ליציאה.

משבוששה הישועה לבוא, ניצלו שליחי הבארון הירש את מצוקת העליה והביאו ליהודי בורשה, הידועים בזרוע עוזם, בעלי שרירים וכפות מיובלות, אנשי עמל וייגעה המסוגלים לעסוק בכל עבודה, את בשורת ההתישבות החק־לאית בארגנטינה, ומקצתם חברו לאחיהם שבמרמורש, נרשמו להגירה לארץ בלתי ידועה להם ולאבותיהם, רחוקה מהם ומרוחקת מלבם. ארזו את מטלטליהם וביום בהיר בשחקים (ואפל בלב) עקרו ממכורת מולדתם ומערש ילדותם ויצאו לדרך נעלמה, לכיוון שהכינו להם אחים טובים ורחומים, שמגמת פניהם היא למצוא עבור אחיהם מקום מחיה שלו ובוטח מרדיפת גויים עדת מרעים — עד אשר יחון אותם ה׳ ויתן להם רחמים ויביאם אל ארץ אבותיהם. בראשונה נדמה היה שמן השמים מעכבים בעדם (או עונש מן השמים ירד עליהם).

התארגנות וארגונים שונים

על ראשית ההתארגנות מספר א. שטיימץ:

בורשה הצטיינה בארגון הנוער עם הסתדרות ציונית חזקה. יותר מ־400 נוער מאורגנים בצעירי מזרחי, וקן של „בני עקיבא", 150 חברי אגודת ישראל, הנוער הציוני, בית״ר, לשתי מפלגות הדתיות היו להם בית כנסת משלהם, לצעירי מזרחי 3 חוות הכשרה בשביל נערות לחוד ובחורים לחוד.

משרד א״י עם יו״ר הדר. שולומון, קק״ל, וקרן היסוד, בכל בית קופסה הכחולה. תנועה של ממש, וזה למרות כל המכשולים והפרעות מצד אנשי סטמר וחרדים ואגו״י.

כמעט כל המי ומי של השליחים מארץ והעסקנים שבמדינה ביקרו ונאמו בבורשה. אירחנו רבים מהמנהיגים. בורשה ואנשיה היו בין היוזמים של המשלחת שיצאה מבורשה לארץ ישראל בראשם ר׳ י. מ. פולק ר׳ משה מושקו־ביץ ז״ל ועוד כמה יהודים על מנת לברר האפשרויות של התישבות אנשי בורשה. זה היה עוד בשנת 1928. הם חזרו מלא התפעלות מהתוכניות אבל לצערנו הרב צד הארגוני והתמיכה של המוסדות דאז לא התאימו את השאיפות של העם והתשוקה שלהם לארץ ישראל. ורק כמה משפחות עלו אז, וחלק מהם גם נשארו בארץ.

בשנת 1934 היינו מבין היוזמים של עליה „סידקוב", ויותר מ־30 משפחות עלו מבורשה. זוכרני שאני לויתי את השיירה מסיגט עד לאניה פולניה, ברכבת מיוחדת קשוטה בדגלי הלאום כחול־לבן, בכל תחנה באו לקראתנו מאות ואלפי יהודים לקבל את פני העולים יותר מ־300 נפש, עמדתי על מעלות הקרון וברכתי את האורחים בנאום חוצב להבות אש, ולא אשכח לעולמים את הבעת הפנים של אלה שלא זכו לעלות, כשזלגו עיניהם דמעות של גיל, ונפנפו בידים של גם אנו נבוא אחריכם, עלו והצליחו.

את חג השבועות עשינו בקונסטנציה, ומוצאי החג העלינו את העולים, עם המטלטלים שלהם, והסבלים זרקו להם לים את הערובות של הבצק, הלוקשנברטים והוואלגרהולץ באמרם שם תאכלו לחם עשוי במאפיה.

בבורשה היתה תנועה חזקה של המפלגה הפוליטית היהו־דית הנבחרים לפרלמנט. הם הלכו לקלפי תוך סכנת נפשות, ספגו מכות ואבנים מהמפלגות הלא יהודיות, וידעו לעמוד על גאותן הלאומית. היה גם אירגון של נערות בשם „אנטי־מודה", אירגון בלתי מפלגתי אבל עם תוכן ומגמה סוציאליים עמוקים, והמעניין שבדבר, שמיוזמתן החפשי והאורגינלי ממקורן של הנערות העשירות כביכול יצאה, על מנת לא לבייש את הנערות שלא היה להן היכולת והאפשרות לקנות בגדים לפי המודה, ולמנוע סבל מההורים, שכידוע בחורה לא היתה עובדת ומרויחה, תקנו שכל הבחורות תלכנה בלבוש אחיד וכל שידה לא השיגה לקנות את התלבושת האחידה, האירגון קנה למענה. וכך היו בנות בורשה הצנועות גם כן מיוחדות במינן. קראו גם לאירגון הנ״ל „קולטורפעריין" כי דאגו לתר־בות יהודית וכללית לאלה שלא למדו בבתי ספר.

ראשי האירגון היו: שרי ורוזי׳ בנות ר׳ הרץ פרוכטר, רבקה בת ר׳ מיכאל שטינמץ ז״ל, בנות ר׳ מרדכי זיסמן ז״ל קלרה בת ר׳ בריל וורצברגר, ובנות יחיאל וורצברגר ז״ל ועוד אחרות. (את שפרינצה שטיין, המורה בהכשרה שמט מחבר הכתבה מתוך הרשימה).

הזכתה בורשה באור הציונות מן ההפקר?

„חשיבותא דארץ ישראל קא משמע לן" (ב״ב קמו)

הנסיון למצוא איזושהי השפעה ישירה איזו קרן אור שהגיהה מחשכי העיירה השרויה בצל הרים ויערות ותפזר מלוא חפניים מנוגה זרחה של הציונות ורעיון השאיפה לציון שחדר ובא בבתיה ובבתי מדרשיה וברחובותיה ובייחוד מצא

מסלות בלבותיהם של בני הנוער — כל זה לא הביא לתוצאות המבוקשות והשאלה שצפה ועלתה היא: איזו הדרך עברה רוח הציונות ותבוא ותנח בגבול בורשה?

אולי ניתן לענות ולומר כאן ולהמשיך בלשון המשורר ש„מסלעה וצורה חצבתה", שהרי עיירה זו ששכנה בקצה גבולה הצפוני־מזרחי של רומניה, ניהלה את חייה באופן עצמאי, בתחום המחשבה, בהתאם לצרכיה הרוחניים ודרכיה המיוחדים לה ולא העתיקה מיהדות בוקובינה, שכנתה ממזרח את דפוסי חייה מאירי הפנים, הליברליים והמתקדמים ולא את אלו מיהדות הונגריה החרדית, מסוגן של סאטמר וסיגט, שכנותיה ממערב, מחמירי הפנים, אלא קמה בורשה זו וערכה לעצמה שיטה משלה, שיטה נוחה, מסבירת פנים, שמנהגיה, מנהגים מודרכים בראש וראשונה עפ"י שולחן ערוך, ולא סטו מהלכותיו אף במקצת משהו. מוסיף עליהם מזגם הטוב והשוקט, שהנחם אף הוא על מי מנוחות, ללא רעש והמולה ודרישות שכן רחוקים היו מרבית יהודיה רחוקות רבה מתביעות, לא מן החיים החמריים ולא מן הרוחניים — וקיבלם כמות שהם באהבה.

אלא שאם הם לא תבעו מהם כלום — באו החיים עצמם והעמידו בפניהם שורה של תביעות שלא היה בידם לספקן. מזמן לזמן צץ ועלה הרהור על שאלה סתומה, שהתבטאה בתיבה מאד שכיחה, „תכלית" שמה, והתכלית סמויה היא מעיניהם וחתומה היא בלבם — מה יהא בסופם?! אין לומר שהשלימו באופן מוחלט ביש שבידם ולבם לא התקומם בקרבם — אלא שהם עשו זאת בדרכם הם, באמונה תמימה, בתקוה טהורה לימים טובים מאלה, בישועה שהובטחה להם ביד הנביאים ובפי החכמים הבאים אחריהם והאמינו בהם בכל נפשם ומאדם.

בבורשה אמנם לא הפריזו באמירת „שלשה עשר עקרים" של הרמב"ם הכתובים בסידוריהם אחר „עלינו", כי נחפזו לבתיהם לטעום מעט מן ה„אנבייסן" (ארוחת בוקר) שהמתינה להם אחר שעות לימוד ואמירת תהלים ותפלה. אבל היו כאלה שהמשיכו בתפלה ולא השאירו מאותן שבין „עלינו" ל„שיר השירים" שלא אמרון אבל האמן האמינו „באמונה שלמה בביאת המשיח..." וחיכו „לו בכל יום שיבוא". באמת ובתמים ציפו וייחלו לו, שרק הוא, ה„גואל צדק" — הפתרון אתו לתוחלת הממושכה.

קמעה קמעה התחילו לפרש לעצמם יהודי בורשה את הביטוי „תכלית" ומהי התכלית אם לא הגאולה השלמה מחשכת הגלות, שגם בורשה הנוחה והשקטה והרגועה כלולה בה. כוונה מיוחדת הושקעה בפסוקים המסיחין בה: „וירושלים עירך" — נאמרה בדבקות רבה; „את צמח דוד עבדך — מהרה תצמיח" — העתירו בה' וזירזו בו ש„מהרה" ישלחנו שעוד מעט ואפסה הסבלנות מחכות; „ותחזינה עינינו בשובך לציון" — בערגה עצומה הונפו העינים כלפי מעלה. בתחינה ספוגת געגועים — כן רעמה בעוז התקוה: „לשנה הבאה בירושלים" „השב שכינתך לציון" ועוד.

יהודי בורשה לא הכינו לעצמם בגדי חג כאותו צדיק כדי לצאת בהם לקראת המשיח בבואו פתאום וגם לא פיטמו חמור לרכב עליו בהופיע הגואל, אבל מוכנים היו לו בלב ונפש — לו ולגאולה שתבוא בעקבותיו. הכנה נפשית זו, שכנה עמוק עמוק בקרבם, כמוסה מעין רואים. הנשמה מטפחת כמיהה עזה בתוך הגוף בעוד הגוף עצמו עסוק בבית ובשדה, בטחנה ובחנות, בבית הנסירה ועל שרפרף הרצענים. דיו היה ניצוץ קט עובר, גץ לוחש חולף, נדחף ונוגע בנימי נפשם המתוחות ולאחוז בהן — והיו לתבערה, לאש תמיד אשר לא תכבה. אם זה נואם אורח מטיף ציונות, סטודנט פורח מספר על סטודנטי חרקוב, שעזבו עתיד אקדמאי מזהיר ועלו לישראל והפכו לאכרים. שליח מהלל התישבות בעמק; תמונה המראה אכר יהודי חורש וציציות טליתו מרפרפות על בגדו.

הציונות שהקיפה את מדינת רומניה המוגדלת בשנים שבין שתי המלחמות — האחדות היתה חסרה בה. ההתעוררות הגדולה, שאחזה את יהדות זו מלפני כמאה שנה בעקבות ועידת פוקשאני (1881 — שקדמה לקונגרסים) התעוררות שרדיפות יהודים גרמוה ובמישרין השפיעה על עליה רגילה מארץ זו, לא חזרה על עצמה והחלה לדעוך. בהתחדש השאי־פה לציון כל פלך וחבל עשו שבת לעצמם. ברומניה העתיקה — מעטים היו מנהיגי הציונים בעלי שיעור קומה. הבודדים שבהם, אחד בעיר ושנים בנפה, קולם הומך ולא נשמע למר־חקים (מבוקרשט הגיע שמעם של הרב נמירובר וא. ל. זיסו; מבסרביה — הרב צירלסון ולנדאו, איש המזרחי ר' חיים גלר מיאס).

מבחינה זאת היתה בירת רומניה כפופה לצרנוביץ, עיר תוססת חיים יהודיים, סוערים, מכל השכבות. שם פעלו נשגבות והאירו מאורות דגולים ליהדות הדתית (הרב דר. מרק, הרב ברוך האגר, ר' משה שפירא, אברהם בויאר ועוד; מאיר אבנר וחבריו) גם מטרנסילוניה בקע קולם של יחידים כר' אפרים ראטה, משה יוסט ואיזראל ודוד אפיל.

מכל אלה בורשה לא נטלה דבר. הראשונים — את שמעם קלטו לתוך אזנם והאחרונים — מהם קיבלו „הוראות ותביעות" בלבד: לאסוף תרומות ולשלחן למרכז והיה אם במקרה הופיע אחד או שנים מהם באחד מבתי מדרשיה והריק לתוך אזני שומעיו מקצת דברי ימי התנועה הגדולה המתרגשת לנגד עיניהם וקורטוב מתורותיה — ויהי זה כעין תזכורת, חזרה על מה שידעו מזמן ועבורם לא נתחדש כמעט דבר. ההתלהבות בבורשה, משל אשה היא בקעה ותיקד ותלהט את מוסדותיה ותפשוט על סביבתה ולא היה אדם בבורשה שלא אפפתו האש הגדולה.

בסיכום מותר להגיד, ציוניותה של בורשה — הורתה ולידתה בתוכה היתה, מעצמה גילתה אותה ומבשרה חזתתה. אוצר בלום של חויות נפשיות נכמן במעמקי נשמת בניה, עושר של רגשי רוממות, גאוה וגבהות, צמאון ותשוקה לציון גרסה נפשם ואליה נכספה וגם כלתה במחבואי סתרה. והנה בפתאום הגיע היום, בחלוף ביעף רוח מקדם ויחג בעברו בשמי בורשה, עוף ושוט והפץ במעופו זיקי להבות קודש שנשאה בכנפיה וירדו ויבואו בלבם, נתרעדו אשיותיו וקירותיו נתרעשו והתחילו מתבקעים וזרם אדיר פרץ מבעד לבקיעיו וילך הלוך ושטוף חלוף וסחוף על נחשוליו הרוגעים, איש ואשה זקן ונער, כי רוח ממרום פיעמה את בורשה ותרעם מחשבתה ותט את פניה למזרח ועיניה לציון צופיה.

יוצאי בורשה בונים ונבנים בישראל ועושים חיל

הגיונם הבריא ותבונתם שעמדו להם ליהודי בורשה

בשבתם בה, לחתור ולהוציא לחמם יכולת זו של התפרנסות בצער במקום שקשים מזונותיו של אדם כהעפלה על ה„קיטרוס" סגולה זו לא זנחה אותם בבואם לישראל ולא היה איש מבין העולים מבורשה שלא הסתדר כהלכה והשתלב בחברה, בנה בית, פתח חנות, נעץ מעדרו בקרקע, ישב ליד שולחן הפקי־דות, שלח ידו במלאכה, תפס בגלגל ההגה ולא מאס בכל עבודה.

מעשה ביהודי בורשאי בשנים הראשונות לעליתו, שבבואו לאזכרה פרש את כפיו לתרומת ידי המתאספים, כי קשתה עליו פרנסתו של אדם זה. כך כמה שנים. מחמת שבאי מועד התרגלו בו ובדרכו, הרימו לו את תרומתם בבואם לאסיפה מבלי שיצטרך לבקשה. פעם, בעשותם זאת, כמימים ימימה, הניף את ידו לאות דחיה — תודה, איני צריך, יש לי ב"ה פרנסה בכבוד...

היום מוצאים את יוצאי בורשה בפקידות, פרטית וממשל־תית; מבניה מרוקמים ברשת החינוך העממי והגבוה (אחד מהם הגיע לאליפות בתחרות לידיעת התנ"ך במדינה, הוא גם המציא שיטה ללימוד ה„כתיב" ורבים וגדולים היו תלמי־דיו). מילדיה עסקו במסחר סיטוני וקמעוני ומהם — מלטשו־תיה של רמת גן לטשו את יהלומיהם; גם בין החרשתנים להנעלה ולהלבשה לא נפקד מקומם (בן בורשה אפילו הקים „קרית חרושת" (גדולה מזו של סיסרא שר צבא יבן מלך כנען) ובה נארגים ונתפרים כל מיני סוגי בגדים הנפוצים בעולם כולו). מצויים הם בין העסקנים וסתם עוסקים בצרכי ציבור, עושים במלאכה ועובדים בחקלאות.

מה שבבורשה לא ניתן להם לאבות להשיג בהשכלה (לא מעטים היו בה שלא הכירו את ה„אלפא ביתא" הלועזית) אחד אף גילה את אזני שאשתו אינה יודעת לחתום את שמה. נמסר לבני בניהם בישראל ביד רחבה ונכדיהם של דיירי העיירה הנידחת שמתחת לפיטרוס מתרוצצים בפרוזדראותיהן של האוניברסיטאות בישראל ומתאוצצים במסדרונותיהם של בתי האולפנה ובתי המדרש, שבהם הם משמשים כמרצים לספרות, לתורה וליהדות, למקרא, לפילוסופיה ועוד. בבתי החולים מעלים ארוכה לחוליהם כמה רופאים מומחים, צאצאי־הם של יהודי בורשה. ראוי לציין שבן בורשה בעל אומץ העמיד עצמו בראש משמר הכנסת מראשית היותה והודות לקומבינציה פוליטית נכנס נכד מבורשה לכנסת כחבר בה. הרוח שכלוא היה מבני בורשה ונמנע מבוא בהם — דרור קורא לה בישראל ויחל לפעם את לב בניהם בארץ מאוייהם אשר איוו לה.

מעשה שאירע בישראל שהזכיר את בורשה

„תפארת בחורים" אינה תפארת לבחוריה

באחד מימי הספירה של שנת תשל"ג הוחרדה עדת המת־פללים של בית הכנסת „יהודה וישראל" בקרית מוצקין שבעמק זבולון, בהופיעם לתפילת שחרית: ששת ספרי התורה שהיו מונחים בארון הקודש נגנבו בפריצה שפלה ומשפילה ובזויה שבוצעה באותו לילה. שחוחי ראש כאבלים מביאים גבאי ביהכ"נ הצעירים לידיעת הציבור את הבשורה המהממת — הנשמע כדבר הזה? האפשר? כלום עד כדי כך ירדנו פלאים? — העבריינים הללו — כלום אינם שמים פדות בין גניבה לגניבה! הגם על ספרי התורה יצא הקצף?! ועוד תמיהות כהנה וכהנה משתטחות על פני הנדהמים.

והנה אחד המתפללים שחלקו רב בבנין הבית וברכישת הספרים וצבירתם בארון הקודש שהורק אותו לילה מתוכנו היקר והקדוש ע"י ידים טמאות — העביר הרהור בלבו, הצמיד מחשבה לזכרון ומיד צף ועלה על שפתיו סיפא דקרא בקוהלת: „...כבר היה לעולמים" — והיכן? — הוי אומר בבורשה... אמנם לא בצורתו הגסה והמפלילה, הנפשעת והנפסדת כמו כאן, אלא בדומה לכך, בדרך רומנטית, אידיאלית יותר ואפשר לומר אפילו ציונית, יתירה מזו — כמעט גם לשם שמים...

והרי סיפור המעשה: בבית הכנסת העליון, בכניסה לאולם ההיכל הגדול עמד פתח מצד ימין שהוביל לחדר קטן שקראו לו בית הכנסת הקטן. בחדר זה נערכו תפלות שחרית וערבית בימות החול ובעיקר בחדשי החורף, בגלל חיסכון בעצי הסקה. ליד חברת המבוגרים מצויה היתה חברת בחורים שבחרה לעצמה שם נאה „תפארת בחורים". בשבתות ובמועדים קבעו בחורים אלה את מנינם בחדר זה ונהגו בקהל הבחורים כבקהל הגדולים: גבאים נבחרים, רודים ב„עמך" הצעיר בחזקה, נוהגים נשיאותם ברמה — הכל כמנהג אבותיהם בבית המדרש הגדול, מכבדים בעליות — ש„ירידה" בהן — וב„תפארת בחורים" לא היתה תפארתם של הבחורים, אנשי המעשה ובעלי המלאכה והפועלים לא אחת יצאו הללו מבית תפלתם בפחי נפש ובלב נשבר ונדכה וגם ההקפה בשמחת תורה שנתכבדו בה לא הקיפה בשמחה את לבם. וביום שמחת תורה ערבה שמחתם של רבים מבני הנוער שכאילו הכינו אותם לקראת בואם בסוד הגדולים לאחר נישואיהם ובחברתם, ששם מחכה להם כבוד העשוי להפוך כבדם.

אולם שהנוער עלול להתנער והמתכבדים עשויים לקום על מכבדיהם לא הביאו בחשבון הגבאים הצעירים שהגביהו את עצמם על חבריהם — וככה זכתה בורשה לעבור חלוץ לפני המתמרדים המתקוממים נגד „מנצליהם" במנין „תפארת בחורים", לנשלם מעל זכות מנהיגותם, לפלג את הבחורים, לחלקם לתנועותיהם ולהפיצם למנינים רבים.

הגורם למחלוקת זו, והסיבה לשערוריה בבית הכנסת העליון שקמה דוקא בליל שמחה, היא שמחת תורה, הגורם לכך היה ה„עוזר דלים" בכבודו ובעצמו. ח"ו לא ה„עוזר דלים" היושב במרום „ועונה לעמו ישראל בעת שוועם אליו" — אלא זה הכתוב במחזור ובסידורים ושבו מתחילה ההקפה השישית — וכך נתגלגלו הדברים ונתרחשו בבית הכנסת העליון, במנין „תפארת בחורים" שגבאיהם לא השכילו לפאר את בחוריהם: הנה זורח ברוב גאונו „מלך עולמים" ומושר בפיו בחור שקנה „אתה הראית" שההקפות שייכות לו — צועד ברוב כחו לפני בחורי חמד העוסקים בפרקמטיא. ואתא מרבבות קודש — ה„קדוש ונורא" וסוחב אחריו את הגבאים ועוזריהם, הדורים בלבושם שזו הפעם השניה כיבדו את עצמם, כמעשה אבותיהם הגבאים במנין הגדולים, בהקפה שביעית ובין שתי ההקפות נדחקים ונטחנים פני העניים המושחרים מה„עוזר דלים" ש„זרח ואתא והופיע" וירד על ראשם להעכיר את רוחם ולהדאיב את נפשם. לא ארכו הימים והנוער הנדכא קם נגד מדכאיו ומשפיליו — ופרץ המרד שאנו קוראים לו: „מרד העוזר דלים" בכל עוזו.

גניבת הספר תורה

בסניף „צעירי מזרחי" ששכן אותה שנה בבית האמריקנקה (אלמנת האמריקנר שנרצח) התקיימה אסיפת חברים ודנו על ההתרחשות ב„תפארת בחורים", ששני חברים התנסו בה. נמנו וגמרו שחברת „תפארת בחורים" פסלה את עצמה במעשה זה — ואין לה זכות קיום, ויש לבטלה.

תחילה צריך לפעול בדרך מקובלת, באורח חוקי, דהיינו: ספר התורה, רכושו החשוב והיקר ביותר במנין זה, מן הדין שיש להעבירו לרשות המזרחי, הואיל ורוב חברי ה„תפארת" עברו אף הם אליו. עצומותיהם הובאו בפני הדיין (או הרב) וטענת „הרוב" בפיהם. פסק הדין יצא (אם לפי ההלכה, או מסברא) שאין להוציא ולהזיז ספר תורה ממקומו שלשם הוכנס.

משלא נענו בחיוב החליטו צעירי המזרחי לעשות דין בעצמם — ובלילה אחד, נטול ירח בא קומץ בחורי אומץ ועשו מעשה שלא עשאוהו אבותיהם ואבות אבותיהם מיום שבתם בבורשה: קמו וטיפסו על אבני הקירות של בית הכנסת ונכנסו דרך חלון אחד בעזרת נשים שהושאר פתוח בכוונה תחילה ע"י אחד מהם מבעוד יום. (מניין לקחו אותה שעה את החכמה לפתוח שערים בצורה מתוחכמת כזאת?!) הוציאו את ספר התורה, תוך בקשת סליחה ומחילה בכבוד הראוי ויביאוהו ל„מזרחי".

מחמת שבצעירי המזרחי היו אנשי עבודה ומלאכה, יצאו מתוכם מתנדבים: שני נגרים, מנשה שם שניהם (מנשה מיודענו ומנשה בן אחיו לייזער) עמדו ותרמו ארון קודש וספר התורה מצא את משכנו. מנעול ברזל שקשה לפרוץ אותו נקבע בו והעוסקים בעסק התורה קראו מנהמת לבם ובסיפוק רב — חסל סדר „תפארת בחורים" — ויעלו על מטותיהם ויישנו שנת ישרים.

ויהי יום השבת — ובחורי חמד משכימים לבית תפלתם ואחד מתכבד בברכות השחר וחברו בפסוקי דזמרה. מיטיבי נגן מסלסלים ב„שוכן עד" ומשלשים בקדושה לקודש, משתח־וים ל„מודים" עומדים וקוראים „קומה ה' ויפוצו אויביך" ויהי כאמרם „כי מציון תצא תורה" — והתורה אינה יוצאת... הארון הקודש ריק כמלפני מתן תורה.

לא יקשה לתאר את הבהלה שקמה בעקבות הגניבה הקדושה ולא יכבד לשער שבאותו מעמד כבר ידעו הנדהמים מיהם שעשו את המעשה היפה הזה. בלילה שלאחר השבת נתכבד מנין המזרחי באורחים לא קרואים ומנעול הברזל בארון הקודש לא עמד בפניהם. הספר הוחזר למקומו. קיצורו של דבר: גניבה גוררת גניבה, מנעולים נפרצים וספר התורה מקיים בעצמו מה שכתוב בו: „והיית נע ונד ולא תמצא מנוח ולא תרגיע". אלא „לכל תכלה ראיתי קץ". ראה יוסל ברוך, שכן בית הכנסת בצערה של התורה העוברת בגניבה מיד ליד ויחמול עליה ויקחנה לתוך ביתו ויחביאנה בצל שמיכת מטתו וישם קץ לנדודיה — ויחדלו בני „צעירי המזרחי" לקחתה אליהם וירפו ממנה. לא עברו ימים מעטים — ושני ספרי תורה היו מונחים בארון קודש חדש בסניף המזרחי, מפואר והדור, שפרוכת רקומה מגן דוד חופפת עליו.

מעשה באחד ש„ברח" לארץ ישראל

ר' יצחק אייזיק, סבו של יענקל שישב ב„האנדיל", בראותו ששנות השיבה הולכות וקרבות, התחיל להרהר בארץ ישראל. הואיל ובהרהור בעלמא לא סגי — עמד וצרר צרור שטרות כסף ומסרם לשמירה בידים נאמנות, כנהוג בימים ההם, לידי עיר וקדיש, דהיינו לידי הרבי. יענקל הרשטיק נכדו, מוסר שזה היה הרבי ר' ברוך'ל. מחמת שבצבירת המעות והחל־פתן בשטרות והפקדתם בידי הרבי, היו מעורבים כמה מבני העממין, נאלץ יצחק אייזיק לבקש את השטרות בחזרה — ודא עקא, נעלמו השטרות מעיני כל חי — ואתה לך והחזר את העולם לתוהו — עתידים הם השטרות להתגלות יחד עם החלק השלישי של המטמוניות שהטמין יוסף הצדיק במצרים.

אחד מבין בני עשו שהבין מדעתו שקשה לסמוך על אדם כמוהו על נס וגם בערכאות לא נתן אימון רב, לא יועילו ולא יצילו את כספו. מה עשה? קם ונשא את רגליו ויצעידן ישר לוינה ואל הקיסר שם פניו לשטוח על שולחן המלכים את תעצומותיו. משמשע זאת סבא והבין שאת הרבי לא יזמינו לבירת הקי"רה ורעה נגד פניו, נשא אף הוא את רגליו ויפסיען ישר לארץ הקודש. יש שקוראין לזה בריחה אבל יצחק אייזיק ראה שארצו היתה לו לפליטה גדולה.

אמנם נושא הקיסר תואר „מלך ירושלים" על חזהו, אבל לעשות משפט עבדו — בידי התוגר הוא — והתוגר בקושטא יושב ויצחק אייזיק בצפת עיר הקודש. כסף שהגיע לידיו של סבו של יענקל בדרכים פסולות אבד באורח פלא בידים כשרות והוא נפטר בשלום והוטמן בעפר אדמת הקודש. גם אביו, ר' מאיר עלה לארץ חמדתו. מי גרם לכל זה? — לא כיסופים כי אם כספים שנכספו להם, חמדת ממון הביאם לארץ חמדה.

אשר לשטרות שהפסיד — אם ר' יצחק אייזיק נשא ונתן באמונה — עתידים הם לחזור לרשותו בשוב כל הגזילות לידי ישראל, שנגזלו ונשדדו לאורך כל הגלויות — עם ביאת הגואל צדק, כענין שנאמר ע"י ישעיה נביאו: „ונתתי לך אוצרות חושך ומטמוני מסתרים" (ישעיה מה, ג).

ר' יוסף יום טוב המלמד שר שירי ציון

מלמד מאונס היה יונטיל, או כפי שקראוהו „יונטיל אידיס'ס", ע"ש אשתו, אידיס (והיא השיבה לו כגמולו ונתכנתה „אידיס יונטיל'ס"). תחילת מעשהו ביערות הקרפטים היה, שם פקד כ„שאפער", דהיינו מנהל עבודה, כרבים מבני מעמדו, אברכים בני תורה לאחר נישואיהם. פקידותו צמדה אותו לקרחות ההרים שבין אורנים ולבנים גבוהי קומה ועצי אשוח, כרותים או זקופים — אלה העומדים להיגדע ואלה — מחכים להעברתם.

במעוט הביקוש לעצי חרושת — מעטה גם העבודה ביערות ומנהלי העבודה הזמנית הוחזרו לבתיהם. בין אלה היה גם ר' יונטיל. אז פנה יונטיל למלמדות.

שתי המלאכות שבידיו — יחס גומלין היה ביניהן: בדלגו בין העצים ובשעות הפנאי — לא פסק פומיה מגירסא. פרקי התהלים וזמירתא דגמרא שהפריח במעבה היער בקול ערב, נתמזג בצפצופן העליז של צפורי־רון, הפוסחות מבד אל ענף,

פסוח והיספח לתזמורת תמימה ונשגבה שהתלכדה בין ניגונו של יונטיל לשריקות בעלי כנף, מנגינה הנישאת על כנפי ניצוץ מניצוצות הקדושה, שהצית, דורות לפניו הבעל שם טוב הקדוש בעברה השני מפרשת המים של רכסי הקרפטים. בהתיחדות וביחודיו בשלוות היערות, לפני התגלותו.

ניצוץ יוקד אחד נתמלט מבין חגוי הסלעים שבין קוסוב וקיטוב, תעה וחלף את ההרים ובא ודבק בר׳ יונטל גאנז בשעות מרוממות אלה שר׳ יונטל מחסידי קוסוב היה בשבת ר׳ יונטל על דוכן המלמדות חזר על הנעימות הללו בהסבירו בסבר פנים יפות את פרקי תורתו בפני תלמידיו. בנעים־חן חרישית ענו אחריו דרדקיו, מניעים גוום הקלוש, הרכן ונענע, מעל גבי ספריהם הפתוחים ונהנים מהשיעור הניתן להם מתוך עלזון ושירה.

הרבי מחדה בשמחה את פניהם ומשרה רוח טובה על עצמו ועליהם ושתי טובות מבדיחות הדעת ועליצות רוחו של ר׳ יונטל — א. התלמידים, שמרתו של רבם אינה נזרקת בהם; ב. הרבי עצמו — נשתכח ממנו באותם הרגעים של התרוממות הנפש, נשתכח עצבון נפשו ונפש אידיס אשתו החרוצה והזריזה — כי מרות הנה, ולא הניח למחשבותיו הקודרות שיטרידוהו: בחדר הסמוך, ה„אלקיר״ (הסלון) „כלואה״ היתה בתם היחידה, רייזעלע שדעתה נתבלעה, ר״ל, וכל הטרחות והריצות, שאלה ברופאים, וחינון בצדיקים ושיטוח על קברי קדושים — כל זה לא העלה ארוכה ומרפא לבתם האומללה שנשתטתה ולא נשתפחה (לסיבת מחלתה מיחסים מאורע רומנטי: פעם נכנס, לתומו, לביתם בחור נאה ורייזלע חשבתו למי שמשדכים לה ואמרה בלבה לדבק טוב... ומשנת־גלתה טעותה נזדעזעה רוחה ותוסף להגות בו ומדי פתיחת הדלת משקיפה היתה בעד האשנב לשחר פני „חתנה״...).

בנוח על יונטל רוחו הנכאה — השיחה בשיר מזמור — ונהפך לאיש אחר. רודה מצות זריז היה ומפורסם במומחיותו. מתקני תנורי פסחים בביתם לאפיית מצות בבורשה מתחרים היו ברכישת ר׳ יונטל לתנוריהם. בשבתו ליד התנור נתלהטו פניו ליהוט משנה — מלהבות האש תמיד וממזמורו שלא פסק מפיו — ומהו השיר? — הוי אומר: „על אם הדרך, שמה מתגוללת שושנת חכלילת עינים״... המלים הנרגשות המעו־ררות געגועים ורחמים רבים, והניגון הנוגה מלוון, החוצב קרב וכליות הגירו מעיניו מעין של דמעות אותה שעה, ואלמלא להטי התנור שייבשו מקור עיניו — היה משחה עצמו בדמעו־תיו. אם מכיסופים עזים לגאולת בית ישראל המשולים לשושנה, כדבר האמור בשירי שלמה: „כשושנה בין החוחים כן רעיתי בין הבנות״ — ועדיין היא „נהדפת מסער...״ וטרם הגיעה אל „עדן גנה״ — אל ארצה הנכספת. או, אולי נתונים הגיגיו של ר׳ יונטל ברגעים הללו לשושנה אחרת, שושנה מולדת ביתו... האין שושנה פירושה — רייזעלע היא בתו יחידתו ה„נובלת״ בבור כלאה שבביתו ב„רחוב העליון״... מהבלו הרושף שהתנור המקומר והמלובן מטיח בפניו המשולהבים חרבו דמעות עיניו וייבש מקורן.

ר׳ יוסף יום טוב, חסידה של חצר קוסוב שמשם לקח את אהבת ישראל שלו ובדיחות הדעת וכח לעמוד במר לבו ולהאיר פנים לתינוקות המגישים לו את המצות לר־דותן לתוך התנור. צובט היה בלחייהם בחיבה רבה ומקריב לפיהם מדי פעם פרוסת מצה שנפסלה ב„כפילה״. לא אחת היתה פרוסה זאת שיונטל קטפה מהמצה בעודה חמה, בסלידת אצבעות ידו והושיטה לכוה״ש, פת שחרית שלו.

בנות בורשה לומדות דקדוק

ויהי בלכת נערות בית ישראל לחברון בן עירן ללמוד תורת שפת עבר ויקנא למלמדות קנאה גדולה: דור תהפוכות דור זה. למוד יונטיל זה שנערה אחת מבית ושתים ממשפחה הולכות למירל או לגיטל ולומדות מקרא בסידור ועברי טייטש ב„צאינה וראינה״ — ואילו כאן — כתות כתות של עלמות עוברות בסך ישר לבית ר׳ וולף לקחת תורה מפי בנו והבית עודנו עומד על מכונו...

באחד מערבי החורף המושלגים קרוב לחצות חוזר יונטל מה„חדר״ לביתו ורואה אור מבהיק יוצא מחלון שכנו ומשליך פסים בהירים על השלג היורד ללא הרף ונוצץ בגבישי בדולח לקראתו. מבלי משים הוא מציץ בחלון והנה רחל קרובתו, נערה חיננית, יושבת רכונה על מחברתה ורושמת. אסורה נא ואראה מה עושה ילדה זו בשעה שתרדמה נפלה על בני הבית כולם? וכרגע ושכנה הטוב והישר עומד מולה ושומט לבלי לבקש רשות, את החוברת שלפניה, מעיף עין בה ודמעות התחילו מבצבצות בעיניו — אראה בנחמה, אומר יונטיל לנפשו, אם בת ישראל זו אינה עורכת „תיקון חצות״ של ממש! הלא את שפת הנביאים בכתב אשורי שטוחים בפניה והוגה היא ביום שבו תעלה לארץ הקודש ולשון הקודש על שפתה מי אנכי שאבטל את דעתה ואניא אותה מדרכה הנכונה הנסללת לפניה?! אלא שאל שאל את רחל — הכל טוב ויפה ונאה — אבל הגידי לי דקדוק זה שטוריו ערוכים במחברתך כעדר הקצובות, הנחוץ הוא לך לידיעת השפה המדוברת עד כדי להדיר שינה מעיניך עבורו? אני מבין שצריך לדעת להבדיל בין זכר לנקבה, בין עבר להוה ועתיד וכיו״ב, אבל לשבת רכונת גו ועקומת השדרה על נטית הפועל ל...כמה זה — לשבעת הבנינים — הלא אין לדבר סוף. את צריכה לדעת לדבר אבל אינך חייבת להיות „רד״ק״ או „אבן עזרא״.

ותען רחל את יונטיל ותאמר:

הנה למשל למדנו היום בחדר שלי פרשת אליעזר ורבקה עם פירוש רש״י. משהגעתי לפסוק „והאיש משתאה״ — דלגתי עליו. מדוע, שאלה רחל בערמה, שכבר הבינה את הטעם לדילוגו. כי קשה להבינו מפני הבלבול שבשורש המלה „שאה״ „שתה״ והראיות הרבות שרש״י הטוב מונה, בהאמינו שאנו מבינים אותו כהלכה. עכשיו תודה שכני הטוב למה אני לומדת דקדוק, ורחל מתחילה לנתח את הדוגמאות המובאות להשוואה בפסוק קשה זה, מפרידה בין השרשים לתוספות ומסבירה ליונטיל את כוונת הפרשן שלא נתעה ונפרש, לאחר שאמרה רבקה לאליעזר: „שתה, אדוני!״ — „והאיש משתאה״ — האיש שותה, לפיכך פורס רש״י את כל היריעה הדקדוקית כדי למנוע טעות זו.

בשעת מתן ההסבר על ידי רחל מצא יונטיל את עצמו במצבו של דמשק אליעזר ויקרא על עצמו: „והאיש משתאה״ נערה מבורשה השכילה ללמוד ולהבין פסוק דקדוקי ברש״י במרוצת מספר חדשים, מה שהוא, המלמד הותיק לא הצליח לרדת לדעתו במשך כל ימי הקריירה המלמדותית שלו ויען ויאמר לה: לכי, רחל בכחך וברצונך זה ותצליחו. עשה תעשי ויכול תוכלי.

היהודי הראשון מבורשה שעלה לארץ ישראל

הספים של כוה״ש שעלו לארץ ישראל

ויהי כי זקן ר׳ אברהם חיים, בניו נשאו נשים ובנותיו נישאו לאנשים ויולידו אף הם בנים ובנות והלכו בדרך טובים עם אלוקים ואנשים וילדותם לא ביישה את זקנותו — מתה עליו אשתו, רעיתו בחיים. ויאמר בלבו: הנה קרבו הימים והגיע הזמן שאעשה גם אני לביתי, כלומר לעצמי. רעיון חדר ללבו ויקנה בו שביתה — העלייה לציון.

מאד נכספה נפשו לעלות לארץ אבותיו ולבלות את שארית ימיו בעיר הקודש צפת ולהקיבר, בבוא יומו, באדמתה. אמר ועשה — קיפל את חבילותיו ויצרור את מיטלטליו וירד באניה בנמל טריסט אשר במדינת אושטריך ויפלג בים התיכון, הוא הים הגדול וימסור את גורלו בידי שמים — וימים. שיטוטו בים דמתה להרפתקה, שהרי אניית מפרשים הוליכתו עם עוד נוסעים בים סוער. שנה שלימה טולטלה ספינתם בין גלים מקציפים. רוח סערה הקיפתם ונחשולים עלו עליהם ויאמרו להורידם המצולתה הים חג ונע כשכור וחכמת החובלים התבלעה. ר׳ אברהם חיים תלה בטחונו בה׳ ששלטונו פרוש על קצוי ארץ וים רחוקים ועתיד להשבית את שאון גליו. תפלתו עשתה תושיה — הסערה קמה לדממה ויחשו גליו.

משנה הים מזעפו מצאו את עצמם סמוך לאי בודד בלב ים. לא עברו רגעים מעטים ומן האי יוצאת לקראתם סירת־משוט ואנשים בה. לא הספיק לומר מזמורי תודה על גאולתו ופדות נפשו עד שהוחלפה תפלתו לאמירת וידוי, כי במקבלי פניהם גילו הניצולים, שאת אשר יגורו — בא אליהם: שודדי ים הם. פיראט׳ן בלשונם, החיים על שוד וביזה וגזל, והם שעטו על טרפם בחשיפת שניים רצחנית, תפסום והעלום על האי. אולם, איך אמר המקונן המתנחם במר נפשו — „חסדי ה׳ כי לא תמנו״ — לא העלימו עצמם מהם, שכן השודדים בראותם את עניים וצרורם הנקוב שבידיהם, הרפו מהם ויתנו להם לשוט לדרכם ואף העניקו להם בגדים וצרכי מאכל.

כעבור שנה מיום צאתו את בורשה הגיע ר׳ אברהם חיים לנמלה של יפו ויחונן את עפר הארץ. משם עלה ירושלימה לשפוך שיחו ולתנות צרת ישראל הנתונים בשביה בין בים ובין ביבשה, בפני כותל המערבי שהשכינה לא זזה משם, כי כן אמר שלמה המלך בנבואתו בשיר שכולו קודם קדשים: „הנה זה עומד אחר כתלנו, משגיח מן החלונות (נראה לפרש) — השי״ת רואה את חללי ישראל עמו — מציץ מן החרכים״ — צופה על הנחרכים והנשרפים שם בארצות גלותם. ומשם — צפתה, לעיר של האר״י הקדוש והחבריא, אנשי הסוד והמסתורין. שם נתחדש כנשר נעוריו אחרי בלותו היתה לו עדנה, וישא אשה בשניה.

ויהי היום כעבור זמן ור׳ אברהם חיים מפסיע בין קברות הקדושים ומשתטח על משכן כבודם של רחומי עליון לבקש עתירה ומליצת יושר לנמקים בגלותם — והנה מחותנו מאונטרוישה — ניצב ועומד לפניו — הוא ר׳ אפרים פישל.

שנים רבות דיברה על לבו אשתו שפרינצה והפצירה בו לעלות לארץ ישראל. אמנם המחשבה לעלות מצאה מסילות גם בלבבו אלא שדחה־דחה את היום עד עת מצוא ובינתים נסתלקה שפרינצה לעולמה. גדול היה צערו של ר׳ אפרים פישל על כך, שלא שעה להפצרותיה של שפרינצה אשתו וידור נדר לא להשהות עצמו יותר בביתו — ויתכונן לעליה. לפני צאתו נשא אשה כדי שלא יעלה בגפו. הפלגתם נוחה היתה, אניית קיטור ניהלתם על מי מנוחות. והנה, המה בדרך, בלבב ימים — ואשתו הראשונה, שפרינצה, נתגלתה לה לאשתו השניה בחלומה ותען ותאמר לה: ידוע תדעי שעד שאת מגיעה ארצה — אני כבר שוכנת בה, כי הגעתי לפניך...

בהיפגש שני המחותנים על אדמת הקודש נכנסה אהבה בלבם, נתחדשה קרבתם ונתחזקה ידידותם, המתיקו סוד ביניהם לבין עצמם גרפו את שארית כספם וקנו להם בית בצפת ובילו בו את אחרית ימיהם מתוך אהבה ואחוה וריעות, ובשיבה טובה נתבקשו לישיבה של מעלה.

כח משיכה רב עצמה היה לבית זה הדחוק ונלחץ בין הבתים השרויים ללא סדר בסימטה מסימטאותיה האפילות של צפת, שכן בניהם ובני בניהם של שני הנלבבים השתבחו בירושתם אשר בצפת והתיקרו בו והתחילו לעלות. בעלותם טפחו בגאוה של אושר על חזיהם ואמרו: בית לנו בישראל, ירושת־פליטה מזקני־זקנינו שעלו ראשונה ארצה. החלוץ שעבר לפני המחנה, לבני משפחה זו היתה מייטה בת גדלי׳ בן אברהם חיים (השני) ואשתו בלומה בת אפרים פישל. תיכף לבואה עלתה מייטה לצפת ושאלה לשלום בית ירושתה. ברצון רב התחילו פקידי העיריה מהפכים בספרי ה„טאבו״ ובשמחת־אין־קץ ובקוצר רוח ציפתה מייטה לקושן הנכסף שעתיד להעניק לה בית מושב בישראל.

לא יצאו שעות מעטות ומפת־מיתאר העיר נשתטחה לפניה ואתה — חשבון המיסים שעליה לסלק. תקופה של שלשה דורות ממתין בית זה לבעליו שיבוא ויסלק את חובותיו. סילקה מייטה את ידה ממנו באין מוצא לכסף. תוחלתה נכזבה ותקותה כמים נמסה. בילשה לעצמה דלת קרובה ויצאה ללא שוב. אלא שמלבה ומלב קרוביה, גאות הבית שבצפת לא סרה ועדיין עיניהם נטויות למורשת אבותם שזנחו את בית מולדתם ועלו לארץ חמדת האבות. המסורת לעליית הסבא שמורה היתה באוצר זכרונה ומפיה שמענוה.

ר׳ לייזער שטיינפלד

בין פרנסי הקהלה המבריקים בבורשה בלטה דמותו האומרת כבוד של ר׳ אליעזר שטיינפלד. הוא הגיע לבורשה מסיטשעל כחתנו, לוקח בתו של ר׳ חיים פעריל, אדם אמיד ובעל בעמיו, סוחר עצים מצליח, נאה בחיצוניותו, לבוש באלגנטיות חצי מודרני ומהודר בהליכותיו — כזה היה לייזער. יודע ספר, בקי בספרים שעדיין לא היו להם מהלכים בבורשה ועוד. מסממני ה„משכיל״ שדבקו בו, כגון ידיעת שפות ציינו אותו לשבח. עם אדם אחר מסוגו לא היו משלימים בבורשה — אתו, נהגו מנהג מחצה על מחצה. זקן מסודר ומהודר (ומקוצר) פיאות מדומות מתמזגות לו בקצותיו — איש לא הרהר אחריו ואחרי מדותיו, כי בודאי יש לו על מה שיסמוך. בשבת ומועד חבש שטריימל ובביה״כ ראוהו מעיין בגמרא ורחשו אליו כבוד ודרך ארץ. עסקי חמיו שהוכנס בהם העמידוהו על רגליו ועמוס מידע מסחרי בסחר העצים יצא לרשות עצמו ויעש חיל, בנה לעצמו (בשותפות עם משה מושקוביץ) ביח״ר לנסירת עצים בכפר הסמוך בדיערץ.

ויהי היום ובבורשה יצאה שמועה שלייזער שטיינפלד בונה בית חומה לבני משפחתו. בנין הבית השגיא את פרסומו כאיש אמיד. פועלים יהודיים שעבדו אצלו (קצת בתנאי ניצול) שהיו רווחים אצל נותני עבודה בימים ההם, יצאו לעבודתם בביתו בשמחה בהראותו להם סבר פנים ומשכם בחיבה ובריעות (גם כוה"ש נזדמן לו להימנות בין פועלי הבנין, בלי ידיעת הבעלים וכך אירע הדבר: משנזקקו הבנאים לחול הדק, חומר בנין שקשה להשיגו בבורשה קם אברהם ניסן גרובר (בנו של אלוף האביונים של בורשה) בחור חסון ובעל יוזמה ונעשה קבלן לאספקת החול לבית הגביר. הואיל והכברה לניפוי הצרורות ולהוציא מביניהם את החול הנכסף הותקנה מול בית הורי כותב השורות, השכיר האחרון את עצמו למלאכת הניפוי (מעין „עבד עבדים") בעד שכר של חמש ליאים — ניצול בן בנו של ניצול — ליום עבודה של 12 שעות. ברם, זכור אותו „קבלן" לטוב שאלמלי הוא לא היה יודע צורתה של המטבע החדשה — כי לבורשאים היתה זאת שנה ראשונה לכניסת הרומנים ואין כסף נפרץ בידי היהודים, כ"ש בידיו של פועל זוטר — והנה שטר בן חמש „אריות" נוצץ ומבריק, שאך זה יצא מתחת מכבש הדפוס, מפרפר ומרשרש בין אצבעותיו. בית לבנים זה שהתנוסס לתפארה בנוי בסגנון אדריכלי מודרני והיה השביעי בבורשה שלא נבנה מעץ, הפך ברבות הימים לבית ועד ציוני לצעירי המזרחי (היטיב להבין יהודי פיקח זה, שכדאי להכניס כמה ממבחר הבחורים לתוך ביתו, שארבע בנות רוחשות בין כתליו).

לא פעם יצאו הללו מהבית מבושמי ריח ציונית והדורי עונג רוחני ולאומי, לאחר ערב רווי „נאומים נלהבים" ש„נאמ"נו בסגנון בורשה והוצרחו ע"ח משאת־הנפש והכמיהה לציון שפעמה בלב בני הנוער. עליות וירידות ידע לייזער — אבל קומתו לא נכפפה, בלט באישיותו וביותר בציוניותו. ציוני מובהק ונוטה למזרחי, כזה הכירוהו בני הנעורים בהטיפו ציונות בסניפם יחד עם משה מושקוביץ, אברהם־צבי ראטה ולעתים ד"ר סולומון והירץ פרוכטר. אורח נכבד שלא מבני ברית בא לבורשה, כגון בישוף וכיו"ב — לייזער היה בין מקבלי פניו ובירכהו בשפת האורח. אשתו פריידל היתה עזר כנגדו בחינוך בניהם, במעשה הצדקה ובסבר פנים באה לקראת הדורכים על מפתן יבתה. דרכה של משפחה זו — אושביץ היתה. חלק מבניה ניצלו מהתופת ועלו לישראל.

אברהם־צבי ראטה

בשובי לבורשה אחרי השואה — הובילוני רגלי אל גשר העץ המעביר את עובריו לקיטרוסה ומגמת פני לביתו של ר' אברהם הירש, תחושת כמיהה וכליון נפש סמירים התחילו מרפרפים בקרבי: אותו בית יהודי שחיים ציונים שקקו בו את „העולם" קראתי בביתו, „אוצר ישראל" לאייזנשטיין שבארון ספריו היה לי למקור בהכנת „דרשותי" ושיעורי בהיסטוריה לבנות בורשה. בית זה שהתגורר בו אחד מעמודי המזרחי שבבורשה, עמודים בחינת „תפארת זקנים" (אברך צעיר היה באותן השנים) שהוסיפו לווית חן ונועם לנוער המתנער לאורו של הרעיון הציוני־דתי והם צעירי־מזרחי מבורשה — בית זה עומד מרוקן מנפשותיה שהיו שרויות בתוכו, ללא הורים זקנים, נטול אשה ואם וילדים — כולם כילה הצר ונשתיירה רק נפש אחת מהם — והוא ר' אברהם צבי ראטה.

הנה הוא מונח מכונס במטתו, בודד במועדיו, חדריו קירותיו משוועים לנפש אדם ואיננה. רבקה אשתו היפה והטובה שבת־צחוקה לא משה מעל פניה — הלכה לעולמה בטרם עת, לפני הרעה. אותה שעה סימל לי אברהם הירש את גודל האסון שירד על בורשה אם שהוא נשאו בחיים וזכה לעלות, הוא שהמריץ בו לעלות ארצה ולבנות מחדש את ביתו אבל פירושו של המקרא הנורא „אני נשארתי לבדי" עשה את שלו.

עמדה לו לר' אברהם הירש זכות אהבת הארץ שנטועה היתה בלבו להינצל מצפרני החיות הטורפות לחזור לביתו והתכונן משם לעליתו. הקים את משפחתו מחדש, המשיך במסירותו לרעיון תורה ועבודה ובשבתו בבני ברק שכון ה' הזמין יחד עם כוה"ש את האסיפה הראשונה של יוצאי בורשה והיה אחד מפעיליה. עוד הספיק למסור כמה ענינים מענייני בורשה והיה בין המעודדים הנמרצים לכתיבת ספר בורשה בעודו במלוא המרץ והרצון לדאוג ולעבוד עבור משפחתו. לא עמד בו כוחו והלך בדרך כל הארץ — יהא זכרו ברוך.

ר' אברהם צבי ראטה

בבואו לבורשה כאברך זוהר תמונה זו המציא לספר בורשה ידידי הרב דר' ישראל האיתן, לוקח בתו של הגר"מ ראטה שייב, למנוע שכחת אדם יקר זה.

סוחר ממולח ועסקן ציבורי ר' הירץ פרוכטר

צל הדמויות הבולטות של פרנסי בורשה בתקופה שבין שתי המלחמות נמנה ר' הירץ פרוכטר. שמו הלך לפניו בבורשה והסביבה הודות למסחר העצים שפיתחו הוא ואחיו ר' יצחק סחר שהצליח בידם. היו אמנם בבורשה עוד סוחרי עצים ובעלי מנסרות וידועים כאמידים, אלא היות שבית מנסרתם של האחים פרוכטר הוקם בתוככי הכפר ונראה היה לבורשאים בעברם ושובם על הגשר ופריקתם של קורות וקרשי העצים שנעשתה לעיניהם מקרונות שהובלו על מסילת הברזל הפרטית שלהם והטענתם על עגלות המשא — עובדא זאת העלתה את שמם מעל יתר הרשתני העץ. נעים הליכות היה הירץ וחביב שיחה ומסביר פנים ומטה אוזן לכל הפונים אליו לשם קבלת

עצה או סיוע, ומעורב בדעת עם עסקי הקהלה. מאליו יובן שבתקופה מסוימת הועמד בראשה והקדיש מזמנו לצרכי ציבור. בעלות קרנה של הציונות בשמי בורשה, היה ר׳ הירץ אחד מאוהדיה ולבו נטה לתנועת המזרחי. היה אורחם של „צעירי מזרחי״ במועדון שלהם ובין הנואמים הקבועים שהטיפו ציונות וגאוה לאומית לבני הנוער, נשמע גם קולו, בשיחות חברים בימי חג ומועד.

עם היותו יהודי ירא שמים באורח חייו כבדרך מחשבתו — בהשקפותיו ליברלי היה וראה בעין יפה את פתיחתו של סניף הנוער הציוני ע״י בנותיו המשכילות, אולם משהתחילו מרננים על „פריצת גדר הצניעות״ בקן (קרי: ריקוד מעורב וכד׳) קם ומיהר לבית הועד של בני הנוער והטיעמם טעמה של „תוכחת מגולה שנשמע בה נזיפה אבהית ושבט מוסר. כ״כ לא מנעה ממנו ציונותו והשאיפה לעליה, מלזרז ולעודד את הנרשמים להגירה לארגנטינה, מתוך דאגה לאנשי בורשה שימצאו מקום מחיה עד בוא יום גאולתם, כמקלט זמני. גם בזכות אישיותו הקורנת נתחשב ר׳ הירץ בבורשה ונתכבד בה. בכל מקום שנתבקשה עצתו ונדרשה עזרתו, מתפנה היה מעסקיו והתיצב במערכה. בהגיע המצוקה לבורשה, בשנות חילופי השלטון וה„מעבר הצר״ שבין הרשע הרומני לבין הזדון ההונגרי, היה זה הירץ פרוכטר שעמד בפרץ להשיב חימה, ליעץ ולסייע ולהדריך.

הירץ שהיה „שר החוץ״ של עסקי השותפות ובא במגע עם השלטונות — ניצל לא פעם את מעמדו זה לטובת כפר מולדתו. בנו מר מנחם פרוכטר מתל־אביב — המון סיפורי מעשים בעסקנותו של אביו בימים הקשים שגורים על פיו. את העסקנים ה„קרובים למלכות״ הכירו אנשי בורשה בשניים מאנשיהם שהתגוררו בשני חלקי בורשה: משה מושקוביץ — בעליון, הירץ פרוכטר — בתחתון לפי מה שמוסר בנו היינו לאביו שתי תקופות קשות בעיסוקו בצרכי צבור: בשלהי מלחמת העולם הראשונה וערב השניה ובימיה עטופי־קדרות של המלחמה האכזרית כלפי עמנו, שכילתה שליש מבני העם היהודי, שבורשה הפרישה בה לשטן המשחית את רוב רובה של יהודיה. מחלוקת נטושה בין בניהם של שני העסקנים, הנזכרים במקצת מעשים שנעשו לחובת אחיהם, וכל צד מושך לעצמו את זכות הבכורה. פעולותיהם משתלבות זו בזו — בשותפות עם עוד עשרות פעילים אלמונים וידועים שאינם תובעים תשלום פרסום — ולעתים אף פעלו משה והירץ בצוותא וזה עיסוקם באמונה, תעמוד לזכרם הטוב ולזכר כל מי שהושיט יד מסייעת בימי טובה בכימי אופל וחשיכה ליהודי בורשה היקרים, שזכרם הטוב והיפה לא ימוש מקרבנו.

ר׳ נפתלי הירץ פרוכטר

המאכלות בבורשה

„בני יפת... ומשך ותירס"

התירס — ראש מאכלי הדלים

תבואת התירס ממשפחת הדגניים שגרגיריה ערוכים בצורה גיאומטרית באשבול דמוי האיצטרובל, עשתה דרכה בימי הבינים, וחמישים שנה לפני היוסד בורשה היהודית, מאמריקה הדרומית, ובנדודיה הגיעה גם לישוב שהשתרע למרגלות הפיטרוס, בשנים הראשונות לגילוייהם שימשו גרגירים אלה מספוא למאכל בהמה ולעופות הבית ורק כאשר מצאו שעשירים הם בעמילן והוחל בהכנת מצרכי מזון שונים מהם עלתה חשיבותה של תבואה צהובה זו ונמנתה בתוך שאר תבואות השדה.

בורשה גופא נשאה עיניה לגרגירי הזהב הדומים לשיני ילדים ההופכים תחת שיני־הריחים שבשתים עשרה הטחנות שבה לקמח — הוא קמח התירס. תבואת קיץ זו לאחר שגרעיניה נתיבשו — שק הקמח המבטיח את התמדת בישולה של הקולישה הצהובה, בעמדו באחת מפינות הבית או במזווה, הרגיע את רוחם של בני הבית, ואימץ את לבבם, ושיעשעם בתקוה שנכון להם לחם חוקם, שק זה לא יכלה ולא ימיש מעשות ממליגה. הבקיאים בתורת תבואה זו יודעים לספר הרבה על זן זה שבא מְמרחקים וזן ומפרנס.

סוחרים גבירים / ורוכלים זעירים / וצהובי־גרגירים /
ברדתם מגירים / נעמסים על עירים / ובריחים מעבי־
רים / מובאים לדירים / ונרתחים בסירים / ועשו אותם
ממליגה טעימה / ודבר אין עמה / רק מלח מים
וקמח / וכדאי זה הצמח / לתבלו בגבינה / צהובה
או מלבינה / והחמאה מבינה / שהשמנת פנינה /
לסעודה מרנינה / וחלב בממליגה / לא יקשה השיגה /
היא מאכל מלכים / לשועים ומכים / ובעירי בבורשה /
מי אינו דורשה.

קמת תירס — תבואת־קיץ כינוה יודעי־פרק בתורת הצמחים, שבעונה זו הלוהטת מילא התירס במקום גידולו שטחים נרחבים: יערות של גבעולים דקים, ארוכי עלים, שגובה להם, התנועעו באיושה חרישית לרוח היום והחזיקו בזרועותיהם הירוקות תינוקות־אשבולים מחותלים בחיתולי־עלים, ואניצת־נוצה רכה מציצה מראשיהם. בגבור החום ובחדור היקוד בעד העטיפה — נפתחים העלים. הנוצה שבראש האשכול והגרגירים בברק גווניהם הכתומים־אדומים, מתגלים, שעת הקטיף הגיעה. האיכר מכנס את אנשי ביתו לשדה־התירס ועגלות ושקים ואמתחות ושאר כלי־הסעה מוליכים את התירס הנאסף הגורנה; אכרי בורשה טומנים היו את זרעוני התירס באדמת כריהם שאינה מצמיחה דגנים פרט לשבולת שועל, להאכיל בהם את סוסיהם וגם קלחי גנם הצהובים מילאו את קדרותיהם או ניצלו ע"ג גחלים כשהם שלמים וקינחו בהם את סעודתם, ולמאכל שנתם הגיעו עשרות קרונות לתחנת הרכבת בבורשה, תירס שהובא מבסרביה. משם העבירוהו לחנויות ולטחנות שבכפר, מפרנסו של הבית — בראש דאגתו שק קמח התירס עמד, מתהלך לו הבורשאי בחדשי הסתו לבית ממכר „מאלאי" שם מודדים לו או שוקלים כמות התבואה הנכספת כמדת יכלתו שאת (וכיכולתו לשלם), משם דרכו מוליכתו לטחנת הקמח הקרובה.

יבול תבואה מזין זה מילא את אפרכסת הטחנה על גדותיה וגם היהודים פיארו את גניהם בירק זה כדי שיעלה ויצמח ויתרומם מעל ירקות גנו שפלי הקומה — כגבוה שומר עליהם". אותו מאכל תאוה התירס, הנאכל בעודו רך ובשל ומבושל, נחטף מתוך סיר המבשלים ובעודו בכפו יבלענו — מאכל דלים הוא לתושבי חבל הקרפטים שהשכילו להעמידו בראש תפריטם ולהפכו ללחם חוקם. מזון נחמד למראה ותאוה לעינים ובעיקר — טוב למאכל.

יהודי בורשה כאחיהם במרמורש להיטותם אחרי תבואה זו הקנתה להם כינוי גנאי מיוחד בפי שכניהם יהודי בוקובינה שכניהם ממזרח ומצפון־מזרח שאמידים היו ומאכלם לחם חיטה — „מאלאי־קעפ", כלומר: „ראשי־תירס". אם כיונו בכינוי זה על הראש ומה שבתוכו, שהושפע ממאכל בהמה זה — הרי שטעות גמורה היתה בידיהם וסילוף האמת, שכן המרמורשאים עלו עליהם בחריפות השכל, ומה גם שרבים יודעי תורה שהיו ביניהם, לעומת בוקובינה שרק מקצת מחכמת העמים בידם. אלא אם פירשו ודרשו את „התירס" כפשוטו: שראשיהם הגו הגיון התירס ומילאוהו דאגות רבות כגלעיניו לרכישתו — הרי שדעתנים היו וכיוונו אל האמת; כי, מלאי ייקרא לתירס, דהיינו מלא (דאגות).

לחם חטה בבורשה

פטורים אנו מלתאר אופן עשיית הלחם מקמח החטה ושאר מיני דגנים; וזאת משני טעמים — ראשית מפני שידוע למדי דרך הכנתו, שכמעשהו ביתר המקומות כך מעשהו בבורשה ושנית — אינו מן הענין במאפה — תנור חשוב זה, שכמחצית האוכלוסיה נגסה מכרותיו החומות העגולות או החלות הלבנות המארכות או עשויות בכל צורה שהיא. אמנם תבונת כפיים רבה נדרשה לאשה בלישת עיסתה, וגלגול ככרותיה, וקליעת חלותיה, אלא כשהקמח קנוי, והשמרים מוכנים, והמלח מצוי, והשאור תוסס, והעריבה פנויה לקיבול „ארבעת המינים" — חזקה על בעלת הבית שתוציא מתחת ידה מאפה מתוקן.

בינה יתירה שניתנה באשה יותר מבאיש תעמוד לה שתוציא מבית אפייתה לחמי ברכה, שהם תפארת לאשת חיל, בקומה בעוד לילה ותעש בחפץ כפיה כדי שעם אור הבוקר, בשוב בעלה ובניה מבית תפילתם, ימצאו פת טריה וחמה שקורין „פלאם־פלעצל" מוקפת ספלי חלב, וכדי זבדה המכונה „קאמפיסט", וחמאה וגבינה שהועלו על השולחן להנות בהם את בני־הבית — חכמה רבה אין בכך. וכבר פסק עליהם החכם את פסוקו: „...אין טוב לאדם שיאכל ושתה והראה את נפשו טוב... כי מיד אלוקים היא".

אנו דעתנו נתונה למחצית השניה של האוכלוסיה

היהודית, מעוטת האמצעים והם — עניי בורשה ואביוניה, שהתנור — שממונו הציץ מתוך חורו האפל מערב שבת לערב שבת, ועל שפתם לא עלתה תפילת „שאו ידיכם קודש": מראשית השבוע עד אחריתו. ברכת „המוציא" נדחתה מפני „שהכל נהיה" שנשתגרה על פיהם.

משום כך — זהירות יתירה נצטרכה להם בסעודות שבת ומועד, ורק עין החלה, שהבהיקה בגון החלמון שנמרח עליה, עמדה להם למברכים שלא יטעו בברכה. במקום הלחם מחמשת המינים עלה על שולחנם של אלה שמו של אחד משבעת הבנים של יפת בן נוח — הצעיר שבהם, הוא תירס. בורשה אמנם ידעה והכירה את התירס, אבל כאחד מבני בניו של נח, שמהם נפרדו הגויים אחר המבול לארצותיהם, שבשבת השניה לאחר שמחת תורה האזינו להם יהודי בורשה לקריאת פרק עשירי בפרשת נח: את שבעים השמות הזרים להם ולא שיערו שבניהם העתידים לעלות לישראל, יקראו שם בשמו של אחד מהם את אוכל החמדה שלהם לחם יומם ולחם לילם — כי ל„תירס" היום ייקרא לפנים בבורשה „מאלאי". ויעל בגורלו של התירס לפוץ עד בורשה ולעלות ולעמוד בראש מאכל בנים, אבל לא בשם תירס כי מלאי ייקרא לו — זה שמו בארצות רומניה וזה זכרו גם בבורשה.

משדות האינקה עד בורשה

שלשה מאורעות רושמת שנת 1492 בדברי ימי העולם: **א) גירוש היהודים מספרד; ב) גילוי אמריקה; ג) מציאת התירס.** מחורבנה של יהדות אספניא לא נתמלאה בורשה היהודית, שהללו נפוצו בארצות שלחוף הים התיכון; לארץ החדשה לא נסעו מבורשה אפילו בימי גדולת שתיהן, אבל התירס-שאני — בבורשה החיה נפשם של עניי המקום ואף העשירים לא משכו את ידיהם מהגישו — על מאכליו האחרים, הערבים והרבים, אל פיהם. הם לא קראו את מכתבו של קולומבוס המעיד בו שהתירס שמצא הוא „טעים וכל תושבי המקום חיים עליו" — הם, הבורשאים חשו זאת על לשונם כי „חכם יטעם אוכל" זה.

אם לפי מסורת תושבי פרו נזרע שם התירס אחר המבול (ע"י ארבעה אחים וארבע אחיות, האם היה תירס בן-בנו של נח בן למך (בר' כ, ב) על כך לא ענו עדיין חוקרי קדמוניות, אף הוא בין זורעי התירס ?!) והמכסיקנים אוכלים ממנו כאלפיים שנה — הרי יהודי בורשה הטעימו את עצמם בו מאתיים וחמישים שנה בלבד. (במבול החל ובמבול כלה...) גלגולים רבים עברו עליו עד שהגיע לבורשה: אונית-ויניציה הביאוהו לאירופה; נזרע בכרתים; ובתורכיה נעשה ל„לחם תורכי" לאומי, ובעת כבוש התורכים את ארצות הבלקן — כבש התירס את כפרי הקרפטים ובתוכם גם את בורשה. עם מאכל התירס הופיע גם מחלת התירס והיא ה„פלאגרה" ואוכליו במצב נגוע עלולים היו ללקות במחלה זו. בבורשה ידעו רק זאת שהתירס, בהתחממו נעשה „פריטכלה" אבל שזוהי גורם המחלה נבצר מדעתם — ואכלו — ולא חלו.

התירס — ברוך בשמות

שלשה שמות ניתנו לתירס: מאלאי — ברומניה; מאיס — בגרמניה; וקוקורוז — בעולם כולו. אחת-עשרה היגיעות שיגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול — נתיגעו גם בהכנת המאכלים מהתירס וקמחו, ולא נתקררה דעתן של אשות-החיל, בנות בורשה, ואחרי טרחות ועמל כפיים וכושר המצאה וכשרון המעשה הוציאו חכמות נשים אלו מבית המבשלות שנים-עשר תבשילין, כמספר שבטי ישראל, שהכינו מהתירס ברוב תושיה והצלחה.

ואלה הם מאכלי-התירס לפי סדר א—ב: **א) באלמיש** (אנדרולומיסיא) ערב פסח, לפני שריפת החמץ, מבערים היו את כל השאריות מדברי חלב שבכלים, מרתיחים חלב מתוק, חלב חמוץ, חמאה שנתעפשה, קום ונסיוב, גבינה וזבדה אותם, מבוללים בקמח — ויוצאת קולישה שטעמה בערך כצפיחית בדבש; **ב) וארזאר** (עירוי — ע"ש היערותו מהכלי שנתבשל בו) תערובת קמח וזנבות בצל, ושום ופטרוסילין, וגבינה וחלב וכל אשר יעלה המזוה וגן הירקות, אופים אותו בתנור המוסק בליבון — אשרי הטועם ממנו; **ג) זאטרקה** — (משביעה) קמח תירס ומעט קמח חטה נלושין ביחד ועושין מהבצק פירורים-פירורים, מבשלים אותם ושורפין — „זיפען" — את הדייסה בעודה חמה — כל אוכליה לא ירעבו כן כן מעידה שמה! **ד) חרעמזליך** — מיני „לאטקעס", אלא שבמקום תפו"אים מרוסקים, בא הקמח, וניצלים במחבת — טעמו וראו כי טובים הם; **ה) טשיר** — באם הקמח לא הספיק לקולישה — מרבין במים וממעטין בקמח — מצוי בייחוד במטבחי דלי-דלים גומאיו אינם גוועים מרעב; **ו) מאלאי-ברויט** (לחם מתירס) פשוטו כמשמעו — במקום קמח החטה, יבוא זה של התירס.

בלול באותם הסממנים ואחר שהייה ממושכת בתנור בתוך תבניות, רודים מתוכו, הא לחמא עניא של רוב אנשי בורשה, לחם המאכיל את אוכליו אבל אינו משביעם (בבורשה ענה הילד, משנשאל: מתי שבת — כאשר מברכים המוציא ולא שהכל). **ז) פלאטשינטעס** — („שיליה" ברומנית) כינוי לא יפה למאכל יפה: משטחים קומץ מעיסת הלחם הנ"ל על גבי עלה הכרוב, או סתם עלה, בוזקים על הבצק מבליל ה„וירזאר", כופלים את העלה ומעמידים אותו על חציו — והתנור גומר את המלאכה—והחך יטעם אוכל טוב; **ח) קולישה** היא ראש למטעמי-תבשילי התירס — ואינה טעונה ביאור — כל אוכליה — ברכה משתלחת במעיהם; **ט) קורש** — היא עוגת העניים: ממתקים (בסכרין) את בצקו של הלחם ומתבלין אותו בסממני הטעם. הנאתו מרובה ומתפללי בית הכנסת יתנו עדיהם על הקורש שמחלקים להם לנשמת הנפטרים ללפת בו את כוסית היי"ש ויוצאים ידי שניהם, המאכל והמשקה, בברכה אחת; **י) קניידליך** (ראה זטרקה) גבישי בצק מבושלים במים שמידת השביעה עולה במקצת על זו של הזטרקה (ואכלת מהם ולא תשבע); **יא) תירס מבושל** — קלחי תירס לאחר קטיפתם בעודם רכים מסירים את מטעפתם מעליהם ומבשלים אותם — אכילתם מרובה ושביעתם מועטת; **יב) תירס צלוי** — צולין אותו על גחלים לוחשות, ואוכליהם דומים כמחזיקי כלי נשיפה בקצה פיהם, אבל קול נגינה לא יישמע, בלתי אם המית נגיסה וגמיעה, ובליעה ומציצה — אכלו ענוים ועניים ולא שבעו וגם לידי ניסיון לא באו, ולא נכשלו בספק בגלל „ואכלת ושבעת וברכת" ואפילו היו מחמירין על עצמם „עד כזית ועד כביצה" — בנפשם, קשה

היה להם להשלים עם ה„ושבעת" — שהרי מאכלי התירס — פירוריהם עודם בין שניהם — וכבר התחילו מעיהם מקרקרין, והרעב פורש צלו על האברים הפנימיים. לפיכך באה להם, לאוכלי התירס ברכת „שהכל" כמתנת שמים, „להחיות בהם נפש כל חי". אבל רק „להחיות", ולא „להשביע" יש בהם ועל כך יבורך „חי העולמים" כל זה בימות החול ואילו בשבת שתו עליהם נוספות: „קישקה' ממולאת בתערובת דשנה בתוך קמח התירס. ב) קיגל מהחומר הנ"ל צף בשמן או בשומן וטעמם — טעם גן־עדן.

הקולישה — שבעה שמות לה

לחם התירס בצורתו הנזילה — היתה הקולישה. מרוב החיבה אליה קראוה במקומות שונים בכינויים, שטעמם ונימוקם אתם — ויצאו לה שבעה שמות — כנגד שבעה ימי שבתא (אם תאמר שאוכלים אותה): ביום השביעי? — תשובה בצדה: אם תמה החלה בשבת אכלו לחם תירס משום „עשה שבתך חול...". א) מאמליגה — ברומניה; ב) קולישה — בגליציה ומרמורש; ג) טוקן — בהונגריה; ד) פוליסקה — בצ'כיה ויגוסלביה; ה) פאלינטה — באיטליה; ו) מאיס־בריי — בגרמניה; אבל לא ייתכן שנשאיר את הדייסה הצהובה, שחמדוה אבותינו ואמהותנו בבורשה בלא שם עבר, לכן יגענו ומצאנו את „המעיסה" (או את „החליטה") במשנה (חלה ו, ו) — ובו נשלים מספר שבע. אמנם יודעים אנו שתירס עוד טרם ידעוהו חכמי המשנה, אבל את אופן בישולו מקמח, חמשת מידי דגן ידעו גם ידעו, ולא עוד אלא ששני המונחים מבטאים את שתי דרכי בישולה של הממליגה בבורשה: „מעיסה" — בלילה של קמח במים רותחים ונותנים את המים לתוך הקמח; „החליטה" הקמח ניתן לתוך המים הרותחים — כך פירשו המפרשים (ברטנורה ועוד), וכך בישלו את הקולישה בבורשה.

עשר הפרפרות שליפתו בהן את הקולישה

מרוב חשיבותה של המעיסה בתפריט היומיומי של יהודי בורשה היו מלווין לה עשרה דברים כדי לתבלה ולהעלות את טעמה ותהא נוחה לבליעה (ואם לא נבראו עשרת הדברים הללו בערב שבת בין השמשות בימי בראשית — הרי הצורך בליפותה הוא שבראה ונמצאו יפים וטעימים) — ואלו הם: 1) ברינדזה (גבינת צאן). 2) אורדה (גבינה מתוקה שנוצרה לאחר רתיחת הנסיוב של הראשונה). 3) חלב מתוק. 4) חלב חמוץ (שהחמיצו במתכוון). 5) קום (סוג יוגורט). 6) שמנת. 7) גוליאש (צלי בשר שמן בסגנון הונגרי). 8) בצל מטוגן בשמן. 9) פובידלה (ממוזגת בחלב או במים). 10) דג מלוח צלוי.

דג זה שורין הרבה שעות כדי להוציא את המלח מקרבו. ואמנם המליחות רפתה וכמעט לא הרגישו בה אחרי בישולו ואכן הכינו ממנו תבשיל טוב. לעומתו, הדג שנצלה ע"ג גחלים — הגדיל חריפותו של המלח, אולם עניי בורשה טובלים היו בו את ממליגתם.

שטיפן „הגדול" ושני ה„וולפים"

סיפורים יפים נקשרו ל„קולישה" ולטפלים לה. בו יסופר כאן שנים מהם אחד שמעורב היה בו גוי — תקלה יצאה ליהודי ממנו והשני — שידם הנדיבה של שני יהודים היתה בו — טובה ליהודים צמחה מזה אמנם המרחק כביר היה שהבדיל בין שטיפן ולהבדיל לוולפים, כארבע מאות שנה — אלא שהרעה והטובה בזמן אחד נתרחשו. לפיכך נקדים את הרעה ונסיים בטובה הסיפור על שטיפן — מהו? שטיפן שר וגדול נחשב לרומינים נלחם את מלחמותיהם בעוז ובגבורה — כי על כן „גדול" ייקרא: מבצריו הנשגבים בהרי בוקובינה היו ושירי גבורה הושרו לכבודו והיללו את מעשיו בהריגת משנאיו. אגב: מצודת שלטונו פרושה היתה בשעתו גם על חבל מרמורש מטעם התורקים. סיפרו על מאכל שולחנו ומשתה שמניו וכל מעשה גבורתו ומעלליו נכנסו להיסטוריה של עם הרומנים. ויהי בהיותם לעם שמדינה גדולה להם, ויבנו להם בתי ספר רבים, ואוניברסיטאות הקימו להם וילמדו בהם תלמידים רבים — ובתוכם גם יהודים. ובבוא יום הבחינות ויתיצבו גם הם וייבחנו וידעו את כל אשר נשאלו. ויהי בראות הפרופיסורים שהיהודים עוברים את הבחינות ועולים ואילו בני עמם נכשלים ויורדים, התאספו לאסיפה ויאמרו איש אל אחיו, הבה נתחכמה במה להכשיל את היהודים בבחינותיהם ובמה להכשיר את הגויים שלא „יפלו" כעמיר מאחרי הקוצר. ועד שנמצאה העצה כיצד לחזק את החלשים נתגלתה הדרך היאך ל„החליש את החזקים": עבור היהודים הוכנו מהיום ההוא ומעלה שאלות קשות ומסובכות אלה, שה' היה עם פיהם — ושום קושיא לא קשתה בעיניהם. אז אמרו להכשילם סתם, והיה מעשה בסטודנט שענה על הבל — ונפל. משאל את רבו למה הכשלתני? — ענהו ברשעות: מפני שאתה יהודי.

ויהי היום ותבוא הקולישה ותעמוד אף היא ותען על גליון השאלות ב...היסטוריה. הפרופיסור מודיע לנער עברי העומד בפניו, בטוח בידיעותיו וחרד מפני בוחניו, שייבחן בדברי ימי שטיפן הגדול, והיה כאשר יענה — כן יעלה. שמחה סמויה אפפה את הנער, שמח לבו ותגל נפשו, שהרי יודע הוא על שטיפן הגדול את כל מעשה תקפו וגבורתו ופרשת גדולתו וכו' ומכירו כהכר את עשר אצבעותיו — והנה הוטחה שאלה מוזרה על פני הסטודנט היהודי: „מאכלו של שטיפן החביב עליו היה — וכאן ניתנה בחירה של ארבעה מאכלים וביניהם ה„ממליגה" — הנשאל, בידעו שאין בית רומני שלא יאכלו בו ממליגה, התחכם וענה בחפזה: ממליגה! צחוק פראי פרץ מפי הבוחן: נכשלת! שבזמנו של שטיפן עדיין התירס טרם הגיע לאירופה.

שני ה„וולפיט" וה„שאפיני־מילך"

וולף־הערץ' שטיין ישב בכפר סמוך לבורשה ועסק בתוצרת חקלאית. בחדשי הקיץ מכנס היה צאן ובקר והקים פאלינינה, שבה מיצר היה כל סוגי תוצרת של חלב. בין המוצרים היה גם חלב־צאן מוחמץ, שעניי בורשה קונים היו אותו במשקל וליפתו בו את ממליגתם. הואיל והיה וולף זה בעל צדקה, היה שולח מדי פעם פיטס מוארך — מין

חבית — שקורין לו „בריל" שמלא אותו חלב, לחנותו של וולף זה בעל צדקה היה שולח מדי פעם פיטס מוארך — מין חלב מוחמץ שקורין לו „שופנה-מילך", שיואיל להעניק לו מחביתו, חינם ובעילום שם. וולף בעל החנות, בהעריכו את שכניו-קוניו שאינם מבני בניו של רוטשילד, כללם לבין העניים וחילק להם את ה„שופנה-מילך" בשם נדבן אלמוני. (הכל ידע מיהו) בתור מתנה והחלב החמוץ שלו, הוא שהוא סוחרה בשעתה, הוסיף להחמיץ בחביתו אומר היה וולף: אם אני גורם הפסד לעצמי — טובה רבה אני עושה לאהרים.

תפוחי האדמה — שני בדרגה לקולישה

סמוך לשנות גילוי אמריקה ו...הממליגה בשדמות האצטקים — הראה את עצמו צמח מזין אחר, שחשיבותו אינה נופלת, כמעט, מחברו ה„קוקורוז". לספרדים הופיע בצאתו ממעמקי האדמה, כי בלכתם בדרך כיבושם באמריקה הדרומית — גני ירק נרחבים מחופים גבעולים ירוקים קשוטי עלים וציצים, ועלים הם פרחים לבנבנים — נתגלו בפניהם, ויהי כאשר חשקה נפשם לדעת מה צפון מתחתם עמדו חפרו וחיטטו ויבקשו לשורשם של הציצים ויחשפו את הפרי הנפלא (הספן האנגלי, פראנץ דרייק הביאו מתנה למלכתו בתחלת המאה ה־11) שבזכות מזינותו וטעימתו נתעטר בעשר עטרות, כלומר: נתכנה בעשרה שמות, אם ישרים ואם משובשים בפי אוכליהם: תפוח-האדמה בא לעולם המערבי ויקבלוהו בכבוד מאכלים: האינדיאנים כינוהו כינוי ילדותי, חיקוי לרחש הנשמע מאכילתו — פאפא; הספרדים והאנגלים עיקמוהו ל־באטאטא; הגרמני לא הסתמך על קודמיו והעניק לו שם מותאם לצורתו ומקום הימצאו ומוצאו — ערד-עפל (תפוחי אדמה); מיד שיבשוהו הם עצמם ל־קארטופל וממנו עיקום חדש טראטופל באיטלקית; ההונגרים שמעו נוסח אחר בגרמנית — (כנראה —גרונד-בירנען אגסי-קרקע) ויצא אצלם — קרומפירן; הצרפתים תרגמו את הגרמנית ל־פום-דה-טער (שוב תפוחי אדמה) בפי הסלאבים הצפוניים — בולבוסים (זמן רב אימצה העברית החדשה את ה־„בולבוסין" הללו עד שהחליטה אף היא לתרגם את המונח הגרמני — „תפוחי-אדמה").

הרומינים, ששדותיהם הניבוהו בכמויות גדולות, ניקבוהו נאפטיע (וגם בראבוליע) את האחרון נטלו להם היהודים העמידוהו על ריבליך — שם זה ונושאו נתחבב על יהודי בורשה נטעוהו בגניהם וטמנוהו במרתפיהם, בישלוהו ויאפוהו, ויטגנוהו ויעשו ממנו מאכלים טעימים ומעדנים עריבים, לקראת חג הפסח, שתצרוכתו מרובה — הורידוהו בשקים מעל עגלותיהם של אכרי בורשה, כי הם הצמידו את ה„נאפטיע" בהמון למען מכרו ליהודיהם ל„פאשטיע" (פסחא — פסח) שלהם. ה„נאפטיע" בבואו לרשות היהודים נעשה ל„ריבליך" הנאהבים והנעימים, ויכינו מהם מטעמים כאשר אהבו — והם ה„קייזליך" (מין פשטידה) המפורסמים בטעמם המרגין והמגרה. את ה„חרעמזליך" (לאטקעס) הצפות בשמנם ובשומנם שנפשם שוקקה להם — כולם עשויים מתפואים חיים מגורדים או ממבושלים, שריסקום ועירבום בביצים ושויסקים (גריוון), פלפל ומלח ותבלין. כי בפסח, השולחנות מלאי-דשן והשובע בא לבית היהודים בני-החורין ולא ניכר שוע בפני דל. בשאר ימות השנה — הריבליך אמנם אינם משים ממאכלי-היום, וגודשים את הקדרות ומלפתים את המרק, נמעכים לדייסה סמיכה ולבנה נקודת גזירי-בצל, צלוי בשמן וכדומה — אלא שסימני-רחבות ועשרות כבימי הפסח לא ניכר בהם. אבל בשבתות חוזרת אליהם מקצת מלכות, לכבוד היום, שאז מועלה ה„קיגל" הרוחש בשמנו וטומן בחובו לעתים גם „קישקה" (קורקבן או מעיים שטרם קבע ועד הלשון את חופפותו ואם יקבעו אי פעם — ספק רב אם יהא טעם החידוש הלשוני כטעם ה„קישקה"), שהכניסו בה כל מה שאפשר היה להכניס.

בימות החול בישלו את הריבליך בפשטות וכמאכל תאוה נתגלה ה„מושדאר" — אוכל טעים לחיך ועולה בזול וכה מעשהו: מרתיחים ריבליך בעודם ב„כתנותיהם" ואז הקילוף לאחר הבישול נעשה קל וחסכוני. מרסקים קצת שני-שום בתוך כף שמן ומקצת מלח, מנערים בקדרה — והרי המאכל, שהכל חומדים אותו בבורשה, וטעמו כטעם הצלי הטוב, מגרה ונבלע בצלחת. נפוץ מאד הריבל הקלוי על גחלים או ב„ברוטער", נצלה ונאכל כיום היולדו — על עורו, נמעך בהילחצו בין האצבעות ומתפורר לכעין קמח. ביזוק כלשהו של מלח עליו הופכו למזון מפתה. ברור שאיש אינו חוסם את טבעות הכיריים שלו בעד חובבי-הרעמזליך בששת ימי המעשה — הכל לפי חימודו ויכולתו ותכולת-בקבוק השמן וסל הביצים שבמזווה. לעתים בא תורו של ה„ריבלניק" — כעין עוגה בדומה ל„קורש" מתירס — עשויה מתערובת רסק תפואים בלול בקמח וביצים והתבלינים המקובלים ונאפה בד"כ בברוטער; ולהשלמת התמונה — יבואו ה„פרעטשליך" ויתיצבו לפני זכרוננו ויעלו לנגד עינינו את פרצופיהם החמודים והמשולהבים של הילדים, בעמדם מקיפים את הכירה בימות החורף ולילותיהם וצולים „טבעות-טבעות" מריבליך שנחתכו והושתו על גבי טבלת ה„שפור" — היא הכירה וחוטפים נגס עוד בטרם נתבשל המאכל שבקדרות, כי רעבים הם, תפוחי אדמה — מאכל תאוה לחיילי אשכנז — מטה-לחמם של אביוני בורשה.

מעשה באחד מסוחרי בורשה שקנה ומכר ואף את פיו לא חסם בפני תפוחי האדמה. שבחם ותהלתם לא ירדו מעל שפתיו בלכתו בדרך, בשכבו ובקומו — רק „ריבליך" יישמע על פיהן. בראות ליצני בורשה שהריבליך כל כך חביבים עליו ומוכן הוא למסור נפשו עליהם — עמדו וצירפו לשמו שניים משמותיו של הירק שמתאוה אליו — הראשון והאחרון: כגון „אברהם-פאפא-ריבל, ברוך-פאפא ריבל, גרשון-פאפא-ריבל ומשפחתם — „הפאפא-ריבליך", לימים נתקצר השם המשולש והועמד על אחד: הריבליך יושבים, הריבל מוכר, וכיו"ב מאליו מובן שגורל דומה, כלכל בעלי הכינויים ציפה להם ובשעת עשיית שידוכים לא נתברכו „הריבליך" בכח משיכה רב עצמה — ללמדך שדביקות מופרזת בדבר החביב עליך עלולה להידבק בך לעולמי-עולמים.

בחנות צבא הגרמנים בבורשה בתקופת מלחהעה"ר נתנו חייליהם עיניהם בתפואים והחליפו את לחמם כשאר דברי מכולת שבמנת יומם — ב„קרטופל" האהוב עליהם. הרבה משפחות מצאו את מחית ביתן בעסקי חליפין אלה. חיבת היהודים למאכל זה הגיעה לשיאה במשלם את משליהם על כרי-אדמה חיוני זה ולא נתקררה דעתם עד שדימו את עצמם

לבולבוס הנכסף והחידודי העממי מצא סמוכין וצד שוה לשניהם: כמוהו — כיהודי: שניהם תקועים „עמוק באדמה" ולמרות הכל הם פורחים ומשגשגים.

מאכל הנגידים שלשמעו מתמלא החיך מיץ תאוה

הבה ונראה מהם הפירות שעליהם בירך היהודי בבורשה „בורא פרי העץ". ראשית פרי עצו היה השזיף המצוי, המארך, מצבע תכלת כהה, הנאכל חי ומבושל, מיבשים אותו, או, וזה על פי רוב, עושים ממנו את הפובידלה השחורה והטעימה. לשזיף זה — פארו של הזן — קדמו לזמן הבשלם, השזיפים הצהובים, מהם קליפתם קשה ומהם — רכה היא ונכנס שזיף זה לפה — רק בהיות היא שלם בגופו, מפני שלא ניתן לנגוס בו מפני שמתיז את מיציו בשעת נגיסה כצנורא ולכן הוא נקרא בשם גס (שזיפי השיתון)...

האפרסק אף אותו הנביטו עצי בורשה, אולם במדה מעטה ילפיכך הדיר עצמו מבוא בפי העניים. הסוג הירוד ביותר בזן השזיפים היא הקלדיקושה — זן מגוון של שזיפים, שמקדימים לאבד צורתם אולם טעמם נשמר בהם והילדים חיבבום וליקטום ביום היראותם על העצים ופיהם נמלא טעמם ושבחם (כמעט ושכחנו את ה„פערישקיס והרינגלאטן — שזיפי עדן טובים ויקרי קניה. התפוחים — למיניהם, גדולים, אדומי לחי וקטנים, שגלעיניהם מרובים על בשרם, מהם אדומים כדם ומהם ירוקים כירק דשא, מתוקים וחמוצים, שטעמם כטעם היין(וייניק) כאלה המקהה את השינים בטעם החומץ שלהם.

אגסים מכל הגדלים והטעמים. ייזכרו כאן. אגסי הדם המתוקים ולמטה מכולם, „אגסי כל נדרי", השמים קהיה בשינים מצפדים שפה ולשון ושמים מחנק בגרון. אולם טובים הם בקלייה בתנור ואז הם באים על תיקונם. את האגסים המיובשים (טריקיני בארליך) מבשלים לשבתות החורף ומקנחים בהם את הסעודות.

האגוז מ־40 המינים של משפחת האגוזים — רק שני זנים הכירו בבורשה: האגוז המצוי הגדול בעל התוכן הבשרי הדו־פסיגי ואגוז השיחים הגדל בחורשת הסבכים שבהרים ובשפילות, (האזיל־נוס) שיהי אגוז חד־פסיגי זה עוטרים את היערות. האגוזים הללו קטנים הם עד כדי ס"מ אחד וטבועים בתוך נרתיק בקבוצות. הם יוצאים ממאסרם רק משנתבשלו כל צרכם. בנות אכרי בורשה מורידות אותם בעודם לחים, מיבשות אותם וגולשות אתם מההרים כשהם נישאים בדליים ונמכרים בזול.

מין פרי שטעמו תפל שמראה לו כעין הענב, העלה שיח, שנטע את עצמו בפאתי הגן, „קוקודירות" קראו לפרי נחות דרגה זה, שהכיר את ערכו השפל ולא התערב בין יתר צמחי הגן. איש לא חמד את טעמו וקשה היתה הגישה אליו מפני שהקיף עצמו בחוחים וברקנים ובסיבים דוקרים. עניי העם פילסו להם דרך אליו וסיפרו, שהריבה (איינגעמאכץ) הנעשית מהם, מעמידה בצל את כל הקונפיטורות שבעולם. נערות רבות היו בבורשה אבל ל„נערות" שצמחו על עצים שפלי־קומה בירכתי ההרים — אין ספור להם, כיצד? פרי שצבע סומק לו וגדל בגודל צימוק טרם נצטמק מתקתק ונמס לקמח בשעת הלעיסה וקורין לו בשם „מיידליך" — בתולות למה? איש לא יענה על השאלה — „נערות", אכול כאוות נפשך כדי שבעך ואל כליך תתן ואדם אין שימנע בעדך, כי הפקר הם („נערות" ההפקר שבבורשה, או אולי בגלל הסומק שעל עורן, — המזכיר סומקו של נערות תמימות) דרך ארץ ויראת הכבוד שייחסו „קטני" בורשה ל„גדוליהם" נהגו גם בפירות גניהם: פרי שצורתו כצורת פרי הגפן וטעמו כטעם החומץ ושמו „אגרישין" — לקטו אותו רק בהיתר ומחמת שמקום צמיחתו באמצע, בין ירקות הגן היה, בישלוהו בסוכר כדי למתק את חומצו והעלוהו על שולחן השבת.

בל נשכח גם את ה„טערן" שהרחיקו את צמיחתם למעמקי ההרים והעיזים וגדייהם בתורם אחרי מרעה דשן חשפום וליקטום גרגיר גרגיר ובלעום על חרצנם וזגם ותיבלו בהם את טעם חלבם. אם ה„טערן" מאכל בהמה הם — למה הזכרנום? מפני שבשנות „מלחמת החדרים" היוו את מנת המזון של חיילי יענקל ואלתר, ראשי גייסות, והם, תינוקות של בית רבם, בשוטם בהרים, אחרי נקבם איש את ראש רעהו באבנים ואבני בליסטראות, כרסמו מהם מלא בטנם.

הברכו לפני אכילתם „בורא פרי העץ" — אין בטחון בדבר מכמה טעמים: א) אולי דין נובלות להם ומין קללה הם וכל שהוא מין קללה אין מברכין עליו (בר' ו, ג). ב) אפשר שעציהם אינם גדלים משנה לשנה וספק ברכה להם. ג) סתם שכחו לברך. אלה הם הירקות שעלו בקדרה ובקערה: בצלים ושומים על זנבותיהם, צנונים ודלועין שעועית בתרמיליה ו„שויטן" — „ביבן" (הנאכלים חיים) כרוב ופטרויסלין, גזר ו„קולורב", לובידיס (עלים מצבע כחלחל שמבשלים מהם בורשט טעים מאד לאחר שמטילים לתוך האילפס שמנת וחלב וסוכר וחומץ ועוד דברים שחכמות המטבח באו בסודם וה„בורשט" היוצא מהם — תאוה הוא לחניכיים, והסלק והתרד והכישות (הוא המלפפון לפי ה־„תפארת ישראל"), כל הדברים המנויים לעיל טפלים הם לסעודת העשיר, ועיקר למנות הדלים.

העוגות שאכלו בבורשה

ראש לתופינים, יציאי תנורי בורשה הוא ה„לייקאך" (הדובשן) שמו נובע משיבוש השם האשכנזי — לייבקוכען, אלא המחטטים ביקשוהו בספרם, הוא ספר התנ"ך ומצאוהו, דרך מליצה, בפסוק: „כי לקח טוב נתתי לכם..." עוגה צהובה זו עשאוה מדבש וקמח, מאכלו מאכל נגידים וגם העניים טעמו אותו בחתונות, ב„קריאת־שמע־ליינען" ובשמחות בכלל. למעלה הימנו הוא הטארט הלבן־צהוב, הטעים ומתוק, ספוגי ונמס בפה בשל הביצים הרבות שהיו בוללים בו ונחשק מאד ולעתים רחוקות העלהו ה„כיבוד" על לשון המכובדים המוזמנים לשמחה כלשהי. לעילא על כולא הוא הפלאדן: „לוחות" בצק שהודקו דקה מן הדקה עד כדי שקיפות, ממלאים היו ממבחר פירות המזרח: אגוזים ושקדים, צימוקים וקנמון, בשמים שחוקים, מור וקציעה, שבלת נרד וכרכום; מוסיף עליו סוכר ודבש וכל מיני מגדים. כל נופת הצופים פזורת בתוך הלוחות הנגללות ואחרי שהייה בתנור המוסק יוצא מאפה משובח שאין דוגמתו לטעם וראוי לעלות על שולחן מלכים.

עוד עוגה הדומה לקודמה בהכנה ונופלת ממנה קמעה

בטעמה המיוחד, אלא שבמקום תריסר הסממנים (יצא חלבנה) נתנו לתוכה פירות מרוסקים וקראו לו שטראדל, אולם ישנם אניני הטעם שמעדיפים את השטראדל על הפלאדן. עוגה פריכה שמצויה היתה בכל בית — כעך הביצה הוא: קמח ומים ומספר ביצים ומעט סוכר נלוש לבצק ואחרי שנדוק לדף מעובה חתכוהו למרובעים ורדה בתנור. שם התכופפו הקודארטים בקצותיהם ונעשה כעין בית קיבול. פריכים הם כעכי-הביצים (כי כן הוא שמם: אייערכיכל) ונאכלין אפילו על השובע. עשיר ודך התענגו מטעמו.

חוץ מחמשת המינים הנ"ל הוציאו התנורים וה,בראטרים' גם עוגות אחרות, עונתיות, כגון ,אזני המן', מצה עשירה נלושה על ביצים ללא בזק מלח, פלאצ'ינטות למיניהן. הרבה מיני פת הבאה בכיסנין העלתה עקרת הבית על שולחנה, אשה אשה כפי זריזות ידיה ותבונות כפיה. בל נשכח כאן את ק,קארש' בגלל תפקידו היצוגי שליארצייטן והן ימי הזכרון, שמחלקים היו אותו עפי"ר דלת העם כעוגה ל,תיקון' נשמה ומאד היו מחבבין אותו מפני שבא על בטן רעבה, לאחר תפלת שחרית, שלא קדמה לה שתיית תה, מפני שלא היה מי שיכינו בהשכמה, שממהרין היו להיות הראשונים בבית המדרש. ברם, עליו דברנו במדור מיוחד בין מאכלי קמח.

הפירות שאכלו בבורשה

„כי האדם עץ השדה לבוא מפניך במצור" — פסוק זה שרבו הפירושים עליו — בבורשה פירשוהו יהודיה לפי דרכם: שהאדם זקוק לעץ השדה שלעתים הוא בא לפניו וממלא את חסרוניו. אימתי? במצור — במיצר הפרנסה, לא אחת היו פירות גנו של היהודי עיקר כלכלתו, מכל מה שהניבו אילני המאכל שלו ולא חש ברעב. בשנות הטובה ואצל אלה שפרוטה מצויה היתה בכיסם, נתפנה לפירות מקום מכובד בתפריטה של עקרת הבית: מבשלת היתה אותם ומטגנתם, תיבלה בהם את הפשטידה של שבת המתוקה ואפתה מהם עוגות טעימות ותופינים עריבים ובייחוד את השטרודל המפורסם שנוטף ממנו נופת צופים. עוגת מעדנים זו שכולה תפוחים, שניה במעלה אחרי ה„פלאדין" שעוד נדבר עליו.

בל נשכח את התלתן, מין עלה הצומח סמוך לקרקע, שהתינוקות היו מבחינים בו ומלקטים אותו ונאכל חי וטעמו חמוץ. גם גוגוציס, פרי תפל ובר מאכל וראוי לפי העוללים. מהשזיפים שהיו מכינים את הפובידלה המפורסמת, אצל העניים — בעית הסוכר היא שמנעה מהם לרקחה בעונתה בכמות סבירה. את הממליגה היו טובלים בה לאחר שדיללוה במים או בחלב. גם למרוח את הלחם ראויה היתה — ביש לחם.

התותים, הם ה,יאגידעס', מלקטים היו מעל טרפיהם הזערערים ונאכלים חי עם סוכר ושמנת או בלעדיהם. אפילו בשעת לקיטה קיימו בעצמם המלקטים מצות „לא תחסום".

פטריות? — היו ביערות ונמצאו ה,כובעים' המשונים הללו, אלא שלא נגעו בהם מאימת הלעז שיצא עליהם שרעל טמון ברקמתן ולכן כמעט שלא העלום עקרות מטבחי בורשה על שולחנן הדשן. אין לשכוח את האוכמניות — ה,אפינעס', פניני השחור, גרגירי יער המשחירים לשונם של ישראל ושניהם של אוכליהם. ביער הם מבשילים באמצע הקיץ ואין אוסף להם.

אגדה מספרת עליהם שמתחילת ברייתם אדומים היו, אלא שהשחירו פניהם מאז החורבן, מחמת צער. **סומקיות** — גרגירי שני קוראים להם ע"ש אדמומיתן. צומחים הם ע"ג שיחים נמוכי קומה על אשכלותיהם וטעם מתוק-חמצמץ להן, ל,ויינפערליך' (פניני יין) יינים, משום טעם היין שלהן ודמות הענבים הזערערים שניתנה להם ביום היבראם. יש קורין סומקיות ל,מאלי נעס' והם הפטלים שכיסו את שיחיהם בתקופת הפריחה בראשית הקיץ, סומק בהיר ועינם כעין ,הסנה הבוער באש ואינו אוכל' כל אימת שלא גרגרו ממנו את גרגיריו. האכרים מורידים אותם בדליים ונמכרים בזול. היהודים שמים אותם בערימה עד שהתולעים מזדחלות ויוצאות, כדין תולעים שפירשו (יו"ד), אז מבשלים אותם בסוכר ומקבלים את השרף הסמיך — סירופ אדום כדם, טעים וריחני, ממלאים בו בקבוקים ומורחים אותו על הלחם או ממתיקים בו את המים לשתיה.

„את כל דגי הים בידכם ניתנו".

„ודגים"

בבורשה שמעו את השיר: „הבה נשירה בעמים — בשר ודגים וכל מטעמים" (לאמיר אלע זינגען).

„בו הוצג הנגיד ומזללו / מול הקבצן ומאכלו / אמרו כולכם בלא לועגים / מה פרושו של „דגים" / אצל הגבירים / קרפיונים אדירים / ואצל קבצנים / אוי דלפנים / דג מלוח להם למנים".

הואיל והדג-מלוח מצא את תיקונו בידי עקרות רוב בתי בורשה שהכשירוהו והכינוהו והעלוהו על שולחן שבת וחול, הזכרנוהו תחלה, מקורות אחרים לדגים, הם נהרות וישיבה וצ'יזלה, מהם שלו את דגיהם, אם ע"י מכמרות שפרסו או ע"י סם הנקרא „מאסלק", או באמצעי קטלני: מרכיבים היו פצצת זמן והטילוה לתוך המים — והתוצאה — עשרות דגים מן המשובחים צפו ועלו על פני המים שכרסי הכסף שלהם הפוכות כלפי מעלה. ידוע ביותר היה ה„בינוני" ההרסנא התלמודי, „פידאניק" קראו לו בבורשה. הוא היה הקרבן הראשון בסימום. לימים צץ ועלה סוחר בדגים שמסחרו פרץ בבורשה בערבי שבתות ומועדים.

„להתענג בתענוגים / ברבורים ושלו ודגים / ...מבעוד יום מוכנים... / תרנגולים מפוטמים / ולערוך בו כמה מינים / שתות יינות מבושמים".

אמנם כן — הזמירות מגישות ליהודי ביד רחבה עתרת מאכלים עריבים ופייטניהן לא חסכו בארשת שפתם ומלים הגירו המגרות בהן את התאבון. יהודי בורשה החרדים לכל מצוה כתובה וזו שלא נכתבה, אלא שהמנהג קידשה בידם — הקיימו מה שנאמר בהן בזמירות, אם עינגו את השבת, שהיא „מעין עולם הבא", ברוב מטעמים ולא החסירו בתענוגים? — אין לומר שלא אפשר היה לקבל בבורשה את כל הדברים

הטובים וכאשר הפרוטה מצויה היתה בין אם קנה בכסף מלא ובין אם לקח בהקפה (לוה ע"ח ,הצור' ש,יפרע את חובו') השבת כובדה בבורשה כהלכה. ברם בורשה המיושבת דלי־דלים ש,אין להם לשבת' — הקיפחוה ועשוה חול?! חס ושלום! לעני שבעניים ,,הבשר יין ודגים. שלש אלה לפניו צגים".

שולחנו לא חסר אותם, אדרבה במקום שהעשיר (לאו דווקא) לא היה לו לטרוח הרבה: קנה והכין — ומאכלי שבת מונחים לפניו — העני — אמנות יתירה הוכיח הוא ואשתו, עקרת ביתו, שעפי"ר ,בריה' היתה — הוא באיסוף ה,חומר הגלמי' והיא — בהכנתה והתקנתה אותו — ועל השולחן מועלים בזה אחר זה כל ,,תפנוקי מעדנים בכל שלש פעמים" ובראשם: היין (מלוא שתי כוסות ל,קידוש והבדלה'; הדגים — (כסא דהרסנא או דג מלוח מבושלים) הבשר — (ככל שהשיגה ידו, אם זאת פרגיה ילדת בית או ,פיפיות' בני־צאן וכיו"ב). ה,,לחם משנה" פיאר את שלחנה של השבת ואם קרה שהמעות לא מצאו כדי קנות קמח לבן לא נעלבה העריבה בהטל לתוכה ,,קמח שחור" ולבצק הכהה התיחסו באותו כבוד כלעמיתו הבהיר: גלגלו ממנו תלתלים וקלעום לחלות (קוילי'צין) למופת וחלמון הביצה שמירחון בו שיוה להן ברק זוהר, כאילו לפצותן בא על צבען ובברכת ,,המוציא" נישאו על כפים והועלו בהן כהעלות שתי הלחם בעצרת על שולחן גבוה.

מהם הדגים שעלו על שולחן היהודי בבורשה?

החיבה היתירה שנועדה לדגים היא לא רק בשל מעמדם המיוחד ש,עין הרע' אינה שלטת בהם וישראל נמשלו לדגים שבים (מדה טובה זו של הדגים דחקו מדה אחרת גרועה הימנה ש,,כל הגדול מחברו בולע את חברו") הדג שנטל חלק ראשון במעלה בתפריטו היום־יומי כמעט, הוא הדג המלוח שאכלוהו כך כפי שהוציאוהו מתוך החבית, או מבושל וצלוי, שלוק וכבוש. דג זה שמכירו נמוך היה, לא המתין עד השבת לאכילתו (שה,גימטריא' שלו — שבעה, אין פירושה שרק ביום השביעי מצוה לאכלו אלא כל שבעת הימים).

נחלי בורשה ופלגיה ויובליהם שרצו את בעל חי זה החביב עליהם ויודעי ציד משוהו מהם בדרכים שונות מובן מאליו שב,,שבע מאות מיני דגים", שתני אבימי (חו' סג:) לא לבורשה נתכוונו, אולם מבחר די חשוב של דגים העמיד את עצמו לרשותה, הדג הנפוץ ביותר הוא ה,,פידאניקל" שכבר הזכרנוהו, שגדלו הסופי מגיע עד טפח ומחצה (כעין ,כסא דהרסנא', ,גילדיני' שאין דרכם ליגדל יותר (בר' מ). אברומא —שהוא לפי רש"י דג קטן (סו, יח) ,,הפיסטראנג" הוא דג הכסף (סלומון הקשתי) והטרוטה (סלומון הנחלים) שעורו זרוע נקודות צבעוניות הסרוטה דג יפה להפליא. בייחוד, לפרקים בחדשי החורף אוכלים היו את הסלומונים הכבושים (,,רוסליך"). היה גם ,יבוא של דגים' לימי שבת ומועד, מהם מוכרים היו נתחים נתחים והקונים — לא מדלי אמצעים היו.

כיצד דגו בבורשה?

בדרכים שונות הגיע הדג השורץ במימי בורשה לקדרותיה של האשה העושה במטבחה בחפץ כפיה. א) פורשים היו מכמורות והן רשתות פשתן לרוחב הנהר זו ליד זו, כת של ילדים החרידה את הדגים במעלה הנהר במוטות שתקעום בקני הסוף, שבגדותיו נעצום מתחת לאבנים ובכל מקום הנותן מחסה לבעלי הסנפירים, פגע חודו של מקל, חודר ודוקר, ללא רחמים והדגים נמלטים במורד הנהר הישר לתוך הפח שטמנו להם. בשעות הללו עומדים היו ה,,דייגים" חפותי מכנסיים ופשולי שרוולים במקומות הרדודים שבנחל ותינוקות של בית רבן צובאים על גדותיו ומביטים בעיני קנאה ויראת הכבוד על גבורי הציד, כנמרוד בשעתו. אולם הצלחת הציד תלויה ,במזל דגים'. ב) החכה — מקל ארוך, שחוט פשוט (מין ,בענדיל') קשור בקצהו ובראשו הדוק קרס הנמכר ב,,כל־בו" (אהל שגדלו כגודל סוכה) של יוסל הכהן ועליו תולים תולעת או חתיכת לחם, בשר ושאר מאכל העשוי למשוך דגים. אם הדג רוצה בכך, הריהו הולך ונתלה על חודו של הקרס ונמשה בהנף זריז מתוך המים. בד"כ הם דגים קטנים, שהחכה (אונדריצה בלשונם) שולתם. אם קורה, שדג גדול, שרוצה לשבור את רעבונו בתולעת המפתה, אז הוא מעמיד בסכנה את החכה כולה, כי בפרפוריו הנואשים תולש הוא מידי הצודה לנפשו את כלי המצוד ונעלם אתם במעמקי־מסתריו של ההאנדיל ומימיו המתוקים. ג) סימום — מסממים את הדגים בגלעינים רעליים שקורין להם ,מסלאק', מראיהם כמראה אגוזי שועל שחורים, קליפה דקה כוסה על חרצן בעל ריח חריף, שוחקים אותו הדק היטב, ומערבים אותו בקציצי־תולעים שהוצאו מתוך ערימת הזבל, זורקים חלקיקים מהדייסה המבחילה למקומות שונים בנחל בשעות בין ערביים (מפני שאז יוצאים הדגים לראות בבני אדם, דרי מעלה ונוטים לקבל מנת חסדם המושלכת אליהם — כך הסברו של משה קיהולי (הפרה) המומחה לעניני ,מיסלק'). הדגים טועמים מהתערובת ומת־הממים, מאבדים את שיווי משקלם ומתהפכים ובטנם למעלה וגוועים לאטם. בבוקר משכימים לנחל ומוצאים אותם שרועים, מוכנים לאיסוף, המקדים לצאת — הוא הזוכה בהם. ד) ה,,פאטרון" — דרך ציד אכזרי מכולם: תרכבת של חומר פיצוץ שמקבלים אותו בחנותו של איציק — שראל הסיידן, מוכר סיד, חומר שריפה שמכירתו נאסרה על היהודים עוד מהמאה ה־17 בתוך שאר דברי מסחר אסורים, (כיצד החזיק ה,,קאליך־איד" בסחורה האסורה, יש להסביר שע"י הזכיון למכירת הסיד שהיתה במונופול של המדינה, החזיק בה לעת הצורך החומר לחציבת אבני הסיד והוא מכרה בצנעה למפוצצי הדגים) את הפאטרון היו מרכיבים משלשה חלקים: עיסנית (טייגל) והיא מין בצק רך למראה ונורא למעשה, הלא הוא הדינמיט האיום, חילזון נחושת, הוא הכח המפוצץ וחוט ממולא אבק שריפה הננעץ לתוך החילזון, שנתחב לתוך הטייגל. את התרכבת המסוכנת עוטפים בסמרטוט וקושרים בגמי, מדללים את פי החוט ומשנראה אבק השריפה מדליקים סיגרה, מגישים את פיה הדלוק לראש החוט, פריצת ניצוצי האש מתוכו — סימן הוא וצו להטלה מהירה למקום המיועד במים (מי שאיננו זהיר ומשהה את החפץ בידו עלול הוא, אם לא להתרסק, לאבד את ידו ולהשחית את פניו עד לפלצות)

כעבור כמה שניות נשמע קול נפץ אדיר, סילוני מים מזנקים כלפי מעלה ובשוך הסערה צפים ועולים על פני המים דגים מהוממים הפוכי גו והזריזים לתפסם ביד זוכים מן ההפקר, כמאמרם: „דגים — באסיפה".

„זכרנו את הדגה אשר נאכל..."

אף כוה"ש נתנסה בימי חורפו בתקופת ה„חדר" שלו. בהיות אוזניו כרויות לקולות הנפץ הבוקעים ועולים מנהר ה„וישיבה', ביקש היתר יציאה, ונחפז למקום המעשה, כי כלתה נפשו להימנות בין ציידי הדגים. ויהי בראותו בנחל העובר לפני ביתו והדגים שבו מגיחים ושטים במהירות החץ, גברה בו חמדת הדיוג ויאמר בלבו: הבה א„דגדג" אף אני, הלא הדגים — דגי הפקר הם. כן נאמר לנח „וכל דגי הים בידכם ניתנו". את כל הדרכים להשיג דג או דגים לכבוד השבת ניסה — ולא העלה בידו מאומה. פעם אפילו נסתבך דג בין כלי המצוד שלו, אלא שכל גודלו כגודל האצבע, כיצד יבשלוהו? כרך ויחיד למרחשתו? והיאך יחלקוהו לשבע נפשות?! יצא דינו להחזירו למים. שמחה גדולה שמח בראותו שטרם כלו ימיו ועוד בו נשמתו, כי פרש את סנפיריו ויימלט. בשלשה נסיונות נתנסה — ובכולם נכשל. הראשון — בהושענא רבה היה — וכך היה המעשה: במכירת המעולות שבהושענות שהוריד מבית העלמין הישן צבר סכום ניכר בפרוטות ויקן בהן „פאטרונה' אצל איציק-שראל והציע לוועלוועל טוביה'ס את השותפות ובמקום דמי שיתוף, יוטל עליו לחפש את המקום המתאים, ששם דוגים הדגים ולפצץ את ה„פצצה'.

השותף רתם את סוסי אביו ונפן ונעלה לריפידיע, כי שם אין צדין דגים מחמת שיושבי הכפר גויים הם והגויים לא נצטוו על אכילת דגים. ויהי בהישמע רעמם של המים שנתלשו מחמת הדינמית, שהדו התפזר בין בקתות האכרים — והנה המון גויים יורדים מההרים בצעקות וצווחות ובראותם את הנחל מכוסה נחיל דגים מבהיקים בזוהר כספם עזבו את צריחותיהם מיהרו ועטו אל השלל וימלאו את כליהם דגים נוצצים. אף יענקל ואחיו לא טמנו ידם בצלחת כי אם מילאם, הוא ואחיו דגים. רק קונה ה„פאטרונה', שממנו יצאה הרעה, חשש מפני זעמם של הגויים וינס על נפשו ככל אשר יוכל לנוס. בדרך מנוסתו השיגהו וולוויל ויעלהו על מרכבתו. העלה משהו בחלקך שאלו וועלוויל! — אפילו בקצה זנבו של דג לא נגעה אצבעי... סיפרו שבביתו לא נמצאו די קדרות כדי לבשל בהן את הדגים שנצודו בזכותן של ההושענות שלו...

בשבת אבא בראש השולחן בליל שמיני עצרת וצופה לצלחת המצפה לדגים שהבטיחם קוטף הערבות — והנה נפתחה הדלת ובתו של טוביה נכנסת וקערה בידה ובקערה — חצי דג מבושל...

הוחזר לו חלק מעמלו והשלל הרב שנשלל ממנו — עצמות הדגים נתקעו להם בגרונם לבלתי יכולת להורידן חדרי בטן, אז נזכרו בבעל הדגים. אכן רחמנים הם, בני אברהם יצחק ויעקב.

הנסיון השני — הוא נכשל כבר בתחלתו וכך אירע הדבר: הימים — ימי אביב זוהרים: הכל בתבל ארצה אומר אור, שמים מבהיקים בתכלתם העמוקה. גלגל חמה מנסר בהם וגוזר בעננים וקרעיהם צונחים ונעלמים מאחורי אפקי ההרים. מלמטה העצים עומדים בלבלובם ובעלי כנף מצייצים מבין עפאיהם או חגים מאילן לאילן. מתחתם השדות שטוחים בירק, דשאם הרענן וכל היקום עליז וצוהל. אולם בלבב פנימה קדרות שוכנה שם, יגון וצער ינוה בו על הקורות את העם בימים עברו. נצבים הם הימים הללו בסתירה גמורה ליפעת העולם בזו התקופה — ימי הספירה, שנוהגין בהם מקצת אבלות, יניאו את השמחה מבוא בלבם. ברם, בעד הערפל הכבד פורץ לו דרך זיק של תקוה: חג השבועות הולך וקרב ואתו מאכלי החלב הערבים. שמוע שמע שבין תבשילי החג מסתדרים יפה הדגים עם חלבי הפרה, שמיום שהסיקו חכמינו ש„דגים אינם בכלל בשר" צופים הם הדגים בכליון עיניהם הפתוחות אפילו בשעת שינה — ליום בו יינתן להם לצוף בשמני החלב.

ביזור ה„מאסלק" היא חכמה ואינו מלאכה

והנה היום מתקרב ובא. אלא הדגה — מאין תימצא?! מיד התיצבה דמותו של משה'לי הפרה, גבור ציד לפני הדגים, — ילמדני רבנו — במה יזכה נער זה את דרכו, שתואיל להורות לפניו פרק ב„כיצד-צדין"? משה נאות ללמדו חכמה זו ולא עוד אלא שתנאי התנה עמו שעליו להכין הכל: מהתולעים עם רשעי-בשמים, כלומר המסלק (למה לא קראו לו „סמ"-לק בהיפוך — תיובתא). עוד אמר משה בהביאך לפני את הדברים שביקשתי אקום ואכין אני גופי את התרכובת, שנינו נצא לנהר ונזרקנו בזהירות ובזריזות ובקפידה. באלכסון, כי לכסון זה תורה היא וללמוד הוא צריך. כיצד מלכסין? נוטלים קורטוב של מבלל תולעים בראשי-האצבעות (ולא בכל האצבעות אלא בשלש הראשונות) ומתכוננים לזריקה. כלל גדול, הורה משה ה„קיהלה", יהא נקוט בידיך: אם אתה זורק את המסלק סתם ככה, כאילו לא זרקת כלום, כי אז הוא שוקע על קרקע הנחל והדג לא ירד לחפשו ולאכלו, לעומת זאת כשאתה זורקהו באלכסון, כלאחר יד — המסלק נופל כזרעי השדה בעת הזריעה והדגים רואים אותו בנפילתו וחשים לחוטפו בעודנו נוגע במים — ראה למדתיך!

בבטחון מלא בהצלחת המפעל אדם זה חוזר לביתו וחש (בדמיונו) בחלקת גופם של הדגים המפרכסים בכיסי בגדיו שזה מביאם לביתו מתנה לחג מתן תורה. ראשית דרכו היתה לחנות לקנות עשרים גראמים „מאסלק', מוצא פח של שימורים ונוטלה ושם פניו לאחורי הבתים, שרפתות צמודות אליהם ואשנב זעיר קרוע בקיר, דרכו היו משליכים את גללי הבקר שנעשו מהם ערימה. ערימה זו היא הפעם מגמת פניו של נער זה ואליה הוא נשא את נפשו ברגעים הללו, כי נושאת היא בחובה את אשר הוא מבקש: התולעים, שפרים ורבים ושורצים בחביון הזבל. מיד ניגש למלאכה: נועץ כף יד לתוך גבעת הצפיעים המגעילה ומפריד גוש אחרי גוש ישולף את שרצי הבחילה שצבע ארגמן להם ומחביאם בפחו. משנתמלא הכלי הוא שב הביתה בשמחה רבה ומהדק יפה את הקופסה לגופו כחבוק תינוק מפרפר בזרועותיו. ברצותו להפתיע את בני ביתו בדגים „שהכניס לראשו", הוא עושה את מעשהו בצנעה, מכניס את קופסת התולעים לחודו של עץ וילך לו לישון שנת מאושרים. בחלומו הוא ממשיך לראות

דגים הדוגים לרוב בקרב הארץ ולא הנחל בלבד מושך נחילי דגים, אלא שגם שרשרת ארוכה של דגים משתלשלת ויוצאת מאותו חור שבעץ ונשלפת הישר למטתו. בת־צחוק של רצון מתפשטת על פניו בצמדו את אחד ה„דגים" שהעיז להשחיל עצמו לתוך ידו. רגש מוזר תוקפהו, רגש המסלק חיוכו מעל שפתו ומשייר בידו כמין גועל לח ורטוב, הוא מתנער משנתו ומגלה בכפו יצור ארגווני דק וארוך, מכירו מאתמול... הוי, תולעת מתולעי האשפה שלפם מכור משרצן: שורה ארוכה של תולעים מרחשות נעות מהעץ הנבוב לעבר ביתו. הוא נחפז לעץ מכניס את ידו לחורו ומוציא את הקופסה כשהיא ריקה.

מה גרם לו לאותו נער שתולעיו הרחישו עצמם ממחבואם? תמימות שהיתה בו שהאמין, ששרצים אלה לא יבגדו בו ולא ישתרצו להנאתם ראה מה עוללו תולעי האכזב, רמשי הרקק! למשה, לא רק שלא חזר ולא פקד את נוהו בעלית בית הרפת שלו, אלא שמשך חדשים שמר את צעדיו מבוא בקרבתו, מחמת בושה. למותר לומר שדגים טבולים בשמנת וצפים בחלב לא הועלו על שולחן הוריו, לא בשנה זו ולא בשנה שלאחריה. אולם נתברר לו שנוח ליקוטם של שרצי אשפתות, התולעים הללו שמשטחים עצמם לפניו מאשר איסופם של שרצי המים, הדגים שבנחל, הנסים על נפשם מפני הרשתות והמכמורות והפחים והמוקשים והסמים שמביאים עליהם בני האדם. על הניסיון השלישי שנסתיים בתוחלת שנכזבה — יתואר בסיפור הבא.

שלושה שותפים יש בדגים

בנו של יוסל המלמד בעל החטוטרת הגה רעיון עצום — והוא לדוג דגים לשבת, כי נמאסו עליו הדגים המלוחים שקורין „הערינג", שאמו מבשלת אותם לכבוד השבת. נפשו חשקה בדגים טריים, ישר מן המים, ויהיו אפילו מהקטנים ביותר כ„כסא דהרסנא" כי דג חי איותה נפשו, ויאת יום חמישי, בשעת בין השמשות והרבי לבית־הכנסת הלך, לתפלת המנחה — הערה משה לייב את סוד תכניתו לתוך אזני וביקשני להיות שותפו בציד. אלא — כיצד צדין דגים — משנה זו טרם למדו השנים להלכה, כל שכן שלא עסקו בה למעשה, כי אז הגיע תורי ליעץ. חקרתי ודרשתי, יגעתי ומצאתי את העצה היעוצה: בפלגי המים והשלוליות ואמות המים הרבים שמבתרים את ה„פרינס" לאורכו ולרחבו, שורצים דגים לרוב, אבל כשניגשים אליהם מיד הם נמלטים על נפשם ומסתתרים מתחת לאבנים, באים בערימות החול שבתחתית המים, ונעצים בין עלי השלכת הרקוב, מכה חזקה אחת בפטיש מהממת את הדג ומהפכו על בטנו, ואתה מושיט ידך ונוטלו. אלא הפטיש מאין יימצא?

לפתע פני משה לייב נהרו — יהא גם פטיש: דודי אלתריל הסנדלר אף הוא לא יבחל במנה של דגי הרקק — אשאל ממנו את הפטיש ואצרפנו כשותף שלישי. ובכן שלשת השותפים — איש איש ומלאכתו, חלקו במצוד ובשלל: אלתריל — משאיל פטיש, שמואל לייב מכה בו על האבנים ואני תוחב ידי אל מתחת לאבנים להוציא את הדגים. וככה החל הציד: חבטה ראשונה ברקבובית מתיזה עלינו עלי רקב אצות דביקות לכש וחוסן וחלב וירוקה שב„במה מדליקין" ועינינו ובגדינו מתכסים רפש וטיט. מהלומה שניה על האבנים יורה צרורות לתוך עינינו ומכה אותנו בסנורים לשעה קלה. והנה הגיע הרגע החגיגי לקצור את קציר הדיוג ולאסוף את הדגים שנתהממו מהמכות שהוכו — שעתי הגדולה באה ואני מועך יד בוחשת — בולשת לתוך המים העכורים. ממשמש פה, מגשש שם, מבקש ומחטט ומגרף — לא בעל חי ולא נפש מת — להיכן נעלמו הדגים? לפתע קרן אור הבקיע מחשכי הייאוש: אצבעות ידי נאחזו במשהו חלק כחלקת עורו של לויתן, ואני מבשר מבשר ואומר: דג העליתי במכתי, אצבעותי לופפות את הדג, שולפות אותו מתוך המים ובעינים שוקקות וחובקות במבט של חיבה — יצור מעוגל מבריק כעין הכסף הטהור ואורכו — כרביעית האמה ומראהו כמראה נחש בריח, נחש עקלתון נוצץ להכעיס; רמש מים שהרומינים קורין לו „פיעשקרי" והיהודים „פיש־קאר" והוא הצלופח דהיינו צודה דגים (שותף רביעי לציד הדגים מתגלה לפנינו — שגם הוא אורב להם לצודם) הדג המדומה שהקדימנו ואכזב את תוחלתנו לאכול דגים טריים ולטבול את פרוסת החלה בציר ממולח ומפולפל ומבוצל — הושלך בגועל חזרה למים ושני השותפים נטלו את הפטיש וילכו ויבואו בית השותף השלישי להאיצו ללכת ולקנות דג מלוח ולהכינו לכבוד השבת בעוד היום גדול.

תבנית כל צפור כנף

בשמי בורשה מרחפים היו בעלי כנף רבים. הזומיר המצוי הדרור הסיס, ארוך הזנב, העורב והנחליאלי, היו ביניהם מנעימי זמר וביניהם עופות שבצווחות וקריאות והמיות הם יוצאים ידי חובת שורת בעלי כנף. לעתים חולפת היתה ביעף ובצריחה חדה דמות עוף דמוי יונה וברווז. בבורשה החשבה כבת־לויה של העורב, כלומר, בין העופות הטמאים — וטעות היתה בידי ה„מטמאים', שכן ה„קיזרקה' (סארקע־בעגת בורשה) משתייכת למשפחת האווזים ויש לה כל סימני טהרה בעוף — אצבע יתירה וזפק קורקבנו נקלף ואינו חולק את רגליו (כך ראינוהו עומד על חוטי הטלגרף כשפניו אל הבתים) בהיותי ילד שמעתי בבית אומרים שדודי ר' ישראל אפיל השוחט, שחט „סארקע' להאכיל בה יולדת מבית סבא, כדי לחזקה. נראה שבקי היה בעופות „ועוף טהור נאכל במסורת" (יו"ד ס' פב ס"ק א'). אולי אליו, אל עוף „זה התכוון הרמב"ם ב„עוף המים" — שה„סרקה' ובני מינה הברוזים — עופות מים הם. (ובודאי) שהיה דבר פשוט באותו מקום (לשוחטים) שזה עוף טהור. אווז הבר שחום הנוצה „נתביית' בחצרותיה של בורשה וצף אף הוא בין האווזים. מחזה משעשע הוא לראות כיצד אמא־ברווזה מטיילת — טופפה לאטה ומאחוריה מתנועעים — פוסעים בשורה עורפית אפרוחיה המכוסים ברכותם בעטיפה צהובה ואילו בבגרותם במעטה לובן. לא כן האווזה — צפיעי ביציה צועדים אמנם בצורת זנב אולם בהתבגרם קמעה הם מתפזרים כדי לבקש צמחי־דשאים דשנים הטעימים לראשי חרטומיהם. אלא שימי האושר והחירות לא ניתנו ליהנות מהם ללא גבול. הרגשה טבעית התחילה מנקרת בקרבם ומודיעה להם שמישהו נתן עיניו בנוצותיהם המתפתחות וצומחות על בשרם... לא יעברו ימים רבים ויימסרו לידי הצועניה מורטת הנוצות

אימת האווזים, שאינה יודעת רחמים, שהביטוי ההומני ,צער־בעלי־חיים׳ זר היה לרוחה — ולידיה...

חבל רק שמדת ההשתתפות ב,צער־בעלי־חיים׳ רחוקה היתה גם מלבם של יהודי בורשה ביחס לעופותיהם. צער ראשון — מירוט הנוצות ותלישתן מעל גופם של האווזים וברווזים בעודם חיים, כדי שתצמחנה מחדש. ויהי בהיות להם מזל נשחטו טרם מירוט ותילוש ושדודי המזל, מתלשים היו בנוצותיהן בשניה ובשלישית למען מלאת כר וכסת פלומה רכה לשכיבה נוחה. צער שני — מחמת מאכלי הפסח, כּוּפתאות (קניידליך) ולקטיקותיו (כרעמזליך) ותפואיו שדרשו שומן הרבה — פנו יהודי בורשה לאווזיהם ולתרנגוליהם וציוו עליהם לספק להם את המצרך החיוני למטבחם.

בעלי הכנף לא איחרו מלעשות את בקשתם וגם עזרתם של המבקשים עמדה להם, כי מיד התחילה מלאכת ההלעטה והאביסה, בין באונס ובין ברצון: חופן גדוש גרגרי תירס צנח לתוך גרגרותיהם, תפוחי־אדמה בקליפתם, מבושלים, גלושים בקמח לכדורי־לעיטה, שולשלו לתוך מקוריהם הפתוחים מקוצר נשימה. מיתת חנק לופפתם שלש פעמים ביום, שרבוב ראש והפיכת עינים וסימור נוצות שבשעת גסיסה עד בוא היום הקורא להם דרור בהימסרם כפותי כרעיים לרחמי השוחט המתירם מכבלי מוסרם...

צער שלישי הדוי הנפשי מרובה על הסבל הגופני — והוא מנת חלקה של התרנגולת, כיצד? — הבה ונראה: בחשוק נפשה של בעלת־בית בלהקת אווזים, הלכה וקנתה כמה ביצים טובות של אווזה או ברווזה (הבדיקה נעשית דרך הצצה ,רנטגנולוגית׳ בביצה שהועמדה לפני מנורת הנפט) והיה אם אין לעקרת בית אוזה דוגרת — הלכה ונטלה אחת מתרנגולותיה שהחליטה להתפנק ולצעוק ,,הבו לי בנים״! ותושב אותה על הביצים הגדולות — וכאן הצער ייפרד והיה לשלשה שלבי עינויים: א) דגירה על ביצים גדולות, שלא לפי מדת בית קיבולה. ב) במקום שלשה שבועות, רביצה בת ארבעה שבועות. ג) בגדול האפרוחים התחיל האינסטינקט שלהם למשכם לנחל והתרנגולת — האם רצה על שפתו, רצוא ושוב וזועקת חמס: שובו ילדים! יהודים בני רחמנים — הצילו את ילדי־טיפוחי הטובעים בים... רק אחרי שעה של שחייה וצלילה, הוציאם הרעבון ממצולות וישיבם לאמם החורגת. צער זה הולך וחוזר משך חדשים עד שחדרה לראשה הקטן ההכרה הגדולה, ש,בנים זרים ילדה׳... ובילדי נכרים תספיק. ותפן לילדי הכחש שלה עורף ותשב לבקש חסותו של שכוי החצר ותיאסף להרמונו.

,,עד רמש ועד עוף השמים״.

מעולם החרקים

רמשי העוף שהציקו ליהודי בורשה היו הזבובים לסוגיהם הרבים. זבובי הבית נדבקו בהמוניהם ע״ג הנייר הדביק שנתלה בתקרת החדר (,,זבובי מוות״ של ,קוהלת׳ ע״ש העתיד) היתוש, זה ראש העקצנים והטרדנים מוצצי הדם, כמעט שלא נראה בבורשה. לעומתה מצויה היתה הדבורה וברכותיה אתה. משקי האכרים העמידו לרשות החרק המועיל הזה את כוורותיהם, הפרחים הושיטו לדבורים את אבקני שושניהם ובבורשה נהנו הנאות מרובעת מתוצרתן: טבלו את ,המוציא׳יהם בסעודות חגי האסיף בדבש הנזיל הריחני, נגסו בחלת הדבש הנמס במגדו בעודו בין השיניים ושתו את התמד המתקתק ולשו את הדונג לשעוה ועשו מהם נרות ל,,הבדלה״. פרפרים פרפרו כפרחים מעופפים וחיפושיות למשפחותיהן רפרפו באוירה. חביב במיוחד היה על הילדים ה,בוגר׳ בעל קרני האיל. בזבובים לא נהגו הילדים מנהג הומני, ש,מעבירים׳ היו דרך גופו הקלוש גבעול קש והתענגו לראותו בסחבו אותו עד נפלו חלל מעונה.

גם ,פרת משה רבנו׳ עם שלד הכיטין הצבוע אדום והמנומר נקודות שחורות זחלה לאטה בין העשבים ושיעשעתם. מאלפי המינים של חרקים שרחשו על קרקע הכרפתים והנטועים בה, לא פסחו על בורשה. ברם, השמות שקראו להם ועפי״ר שמות כלליים היו, לא עברו את המספר עשרה. בל נשכח כאן את הצפרדעים המקרקרות בבצותיהם עם רדת עלטת הלילה, את הקיפודים המתנפחים ומקרטעים בשלוליותיהם מאבן לענפי רקב עץ הבולטים מתוך המים ומשאירים אחריהם את קבקובם המשעמם. גם הצרצר לא שכח לכוון את השעה בה עלו היהודים על מטותיהם לפוש מעמל יומם ומשרק נפלה עליהם תרדמה מתוקה, בא הוא בצרצוריו המנקרים והתיקם משנתם.

גם יתר הרמשים המועדים להעביר שינה מעיני יגיעי כח לא הוקירו את רגליהם הזערערות והשעירות ממטותיהם, אלא מחמת מיאוס לא נזכירם בזה. גם את שלשת האויבים הצהובים זה לזה, הכלב, החתול והעכבר, לא שכחנו. ולמה לא הבאנום בראש רשימת חיות הבית? — הכלב מפני שהדיר עצמו מבתי היהודים וקבע את מקומו בין הגויים וקול נבחתו הגיע ממקומות מושבותיהם לאזני היהודים, שבעברם לידם היו מתנפלים עליהם והביאו מורך בלבם. הכלבים המעטים ששוטטו בסימטאות, מאין אדונים להם, רק כדי לזכות את היהודים במצות ,,לכלב תשליכון״, בא ה,פונדיאן׳ — הוא תליין הכלבים — וכילם. תועלת אמיתית הביא הכלב בפלינינות, בשמרו על הצאן משנה שמירה: ביום, בלחכן את העשב הטלול שלא תתפזרנה בתורן אחריו ובלילה — מודיעים היו הכלבים על קריבת הזאב (או הדוב) לעדר והיו לעזר רב לרועים בהרחיקם אותו והרדיפה אחריו.

החתול — תועלתו מרובה היתה בהשמדת העכברים שמצאו קרקע פוריה מתחת לקרשי הרצפה, ופרו ורבו, ובא החתול והשמידם ויקל מעליהם את מצוקת הכרסום המתועב. הוי כמה סבלו יהודי בורשה ממכרסמים הללו: את ארונותיהם חוררו ללא סיבת חיפוש מזון; את המזוזה — לכ״ש; ספרים הפכו לעפרות נייר; עם בציעת הפת מצא המברך עליה את כיכרו נקובה; את הבגדים, הנעלים, כלי עץ וכל מיני מאכל פגעה בהם שינו הלטושה של כרסמן משוקץ זה (מה מאד צדקו חז״ל בדעתם עליהם: ,,הני עכבריא רשיעיא״ (ירו׳ ב״מ פ״ג הל״ה). משום כך החזיקו תודה רבה למשמידו ומבערו ויגמלו לו — לא כגמולו במעט חלב שלקק בהנאה ניכרת כקינוח סעודה דשנה. אלא שהיחס החברי אצל הילדים אליו לא עלה על זה שלכלב, מפני האיסור המפורש ללטף את עורו החלק, בגלל נגיעתו הקשה לשיכחה (ומסוכן לשריטה). בין התינוקות של בית רבן רווחה ,הלכה׳, שאם ,מלין׳ את הכלב והחתול — ,מכשירין׳ אותם למגע...

החיה וכל בהמה

העולם החי אף הוא העמיד את עצמו לרשותם של יהודי בורשה, מי לתועלתם הכלכלית, מי לחדות בשמחה את פניהם ממראה עיניהם ומי לשמח את לבם ביפי נוצותיהם ובחלקת עורותיהם ובשלל צבעי שערותיהם; מי להנעים את אזניהם מצלילי רננתם ומי להמתיק ללשונם את נופת דבשם ולהטעים לחיכם את דשן בשרם וחלבם. אך היו ביניהם גם כאלה שבאו לעולמם כדי להציק להם, להטרידם ולצערם. על הראשונים קראו: לא בראם היוצר אלא לשמשני — מה נאה תרנגול זה, מה יפה סנונית זו! ואילו על האחרונים שאלו: מה להללו בעולמו של הקב"ה? אלה לא נוצרו אלא להעכיר את מצב רוחנו ולהפליא את מכותיו בנו, למען יידעו שאין טוב בלי הרע שכנגדו ושלא נבעט בטובתו בשמון בשרנו ו,מפי עליון לא תצא הרעות' — גלוי וידוע לפניו, יתברך, מעשה ידיו ואינו זקוק לעצותינו — ובכל זאת לא חטאו יהודי בורשה בשפתם ולא הרבו להרהר אחר מדותיו של המקום ברוך הוא בניהוג עולמו בחסד ובריותיו ברחמים.

אלה הם בהמות הבית שמילאו את רפתותיהם ואורוותיהם, דיריהם ולוליהם, בעוד כל אחד מהם תרם את חלקו לכלכלת הבית ולשיפור משקו: הפרה, העז והכבשה — שפעו את חלבן, הסוס (במקרים מעטים גם החמור) משך בעול. באין סוס — עשה זאת הפר (אצל הגויים היה הדבר שכיח מאד) גם השכוי נראה בחצרות בורשה. ההרים ויערותיהם מאוכלסים היו בכל החיות שאיוו למושב להם את גבעות הכרפתים ורכסיהם: הזאב הצפוני והדוב, השועל והארנבת, הנמיה והגירית (שתי החיות האחרונות ובנות מינן יצאו בלילות לשחר לטרפן ותגענה עד בתי היהודים ובאשר מצאו פרצה בהם עלו לעלייתם ועשו שמות בעופות הבית) החיות המקרינות, מעלות הגרה ומפריסות הפרסה שוטטו בחפזונן בין עצי היערות ונקיקי הסלעים — הצבי והאיל ויתר אחיהם הנמנים בפרשה, שמלמדי בורשה לא ידעו לזהותם על בוריים (ומי כן יודע?!) ונשתיירו עלומי שם (וכן תרגמום: צבי—א הערש, איל — אנ—איינד—לא ,א וידער' — תרגום זה השאירוהו לאיל הביתי ומשהגיע ל,יחמור' תם אצלו הלכסיקון הזאולוגי והתחיל מפרש: ,יחמור' — אנ־אייזל, ,ואקו' — אנ־אקו, ,ודישון' — א דישן; פרט ל,תאו' שתרגמו — ,א וידלער אקס', למה זה יצא מן הכלל? כנראה בעבור הדמיון ל,כוי' המשני, ש,פיפל־אקס' היינו ,וילדער אכס') וכך קרה שבבורשה שכנו חיות טהורות עם טמאות בצותא, כל עוד הראשונים לא נטרפו ע"י האחרונים — כמאמר משורר התהלים: ,,הרים הגבוהים ליעלים, סלעים — מחסה לשפנים" מבין העופות יש להזכיר: את התרנגול והאווז והברווז ותרנגול הודי והיונה (הנדירה) — הכשרים צפורי שמים שכבר הזכרנום — הפרוש ואדום־החזה, הסנונית והקיכלי, הירגזי והשרקרק והבולבול, והעפרונו, הזמיר והדרור, ויתר צפרי רון שהיו עוברים ביעף בין בתי בורשה והרנינו בזמרת צפצופם העליז את לב היהודים (מיני יונים מעטים היו, החסידות העפות דרומה והשחפים הטסות צפונה — כנפיהם לא נשאום דרך בורשה). (ביניהם היונה הנזכרת שהיתה חביבה עליהם וקרובה ללבם בגלל כשרותה) עוברי היערות שמעו את קולה של הקוקיה ולאזנם הגיע הד פטישו־מקורו של הנקר האפור בקדחו את חוריו בקליפת האילן ובעצו. העטלף היא תנשמת הלילה שהמלמדים זיהוהו או כינוהו בטעות והחליפוהו עם ה,סיס' — ,שוואלבה', מפלח היה בשעות בין השמשות בגיחה מבחילה בין בתי בורשה את שמיהם הכהים ההולכים ומתכילים. בבורשה לא הקדישו תשומת לב לטפיל אכזרי זה, שנטפל לבהמות באפילת הלילה ומוצץ את דמו. ספק אם ידע מ,,מציצה" נוראה זאת.

מטפסי ההרים הוסיפו לרשמיהם גם את מעופו של הנשר בזנחו את קינו במרום שבתו ובחלפו מצוק לצוק לשחר לטרף. העורב היה בבורשה חיתת התרנגולות: בהיראותו באויר היתה הדוגרת, הראשונה שהבחינה בו והשמיעה מין קרקור אזהרה ואם לא הספיקו אפרוחיה לבוא מיד בסתר כנפיה היה אחד מהם זועק חמס בהיותו כבר מפרפר בין צפרניו.

תלמידי חכמים בבורשה

שאלות ותשובות
לוי יצחק
שלמה יוסף
משה לייב אפטר ובנו זיידל
תורה ולומדיה
חכמי בורשה
נואמיה
קרב ימי במימי ה„וישו״
במסיבה: פתח בציונות וסיים באניות
מגבעת בהירת גוון משרה רוח על נואם ה„אגודה״
הרב עוין את המזרחי ורודפו
תרומת בורשה ל„בארון הירש״

רבנים תלמידי חכמים

לוי יצחק שטיינמץ

בנים ובנות נולדו לשלמה בערל׳ס ולאשתו זריזת הנשים ומאירת הפנים. אחרי הבת הבכירה, ריבה, ראה אור העולם תינוק יפה־עינים וטוב רואי ושמחה גדולה חבקה את הבית. ויהי בראותם אותו כי טוב ויבקשו לו שם הולם. אז נזכרה במוצאה הנעלה מבית ר׳ לוי יצחק מברדיטשוב, שהיא אחת מנכדות־נכדותיו, והשם מצד הדין שייך לה — הציעה לקרא לרך הנולד בשם הצדיק, המליץ יושר לישראל — ויקרא בשם לוי יצחק.

נער נחמד היה לוי יצחק. נוח לחבריו בחדרים ובבית המדרש ורעיו אהבוהו. הוא נתגדל בבית יהודי חרד ממשפחה חשובה רבת ענפים, היא משפחת שטיינמץ, למד אצל מלמדים להועיל והצטיין בלימודיו, חותר היה לעומקה של סוגיא בלמדו גמרא והרחיב בפלפוליה בלמדו בישיבת וישיבה, שם הוסמך להוראה. היה בין החריפים והמצוינים שבתלמידים וראש הישיבה „הרממ״ה״ העריכוהו על למאוד. משלא רצה למלא תפקיד רב או דיין, בחר בשובו״ת, ויהי לשו״ב תחלה בריגט ואחרי פטירת חותנו ר׳ יחיאל השוחט מיאקובני, ירש את מקומו וישב שם עד יום גלותו לטרנסניסטריה. במוגילוב שיכל את ילדיו ומתה עליו אשתו ואחותו לייקו, אשה עדינת לב. משנשתחרר ע״י הרוסים הביע באזני את החשש מפני סכנה חדשה המרחפת על ראשו — הגיוס לצבא האדום שפירושו: חזית — ובקש עצה ממני. משהודיע לי שבידו הסמיכה להוראה, נטלתיהו והולכתיו למפקד — ותוך שעה קלה יצא לוי יצחק „משוחרר כרב״ — שאין לפגוע בחירותו הדתית.

בשובו לבורשה מגיא ההריגה וימצאנה אבלה ושוממה וחריבה, עגמה עליו נפשו ובראותו שכמה מהאודים העשנים שבים אליה — שבה נפשו למנוחיה וזיק של תקוה הבהיק בלבו ועז היה רצונו להחזיר את עטרת בורשה ליושנה. בין הניצולים שחזרו לבורשה העזובה לא היו רבים מבני תורה ומשהשקיעו עצמם בעמקים וההצלחה האירה להם פנים ולא הספיקה להם השעה לעשות חשבונו של הרבש״ע — הניחו לעולם שינהג כמנהגו.

בורשה התחילה להתנער מעפרה, השרידים חוזרים לבתיהם ומחוננים כותלי ביתם. אז ראו בני בורשה הנותרים שצדקה עשה אתם הקב״ה בהשיבו אליהם את לוי יצחק שטיינמץ השו״ב, ת״ח וידים אמונות לו — ויהי לבני עירם לשוחט (בצאת גזירת השחיטה בהונגריא נאסר ר׳ לוי ונכלא — ויצא אחרי עינויים לחירות), משם פרש את מצודתו גם על מוסיפף ווישיבה. ובהצלחה לחש באזני, בהיותי אורחו לשבת, שהפעם זכה למעמדו של ד״ר משולם סולומון, רופא בורשה והגליל — ולמעלה הימנו — שהראשון משל עד מוסיעף ואילו הוא הלך וכבש גם את וישיבה. בצאת אחרון היהודים ממנה הבחין שמבית הכנסת העתיק ביותר בבורשה, המקום הקדוש והמקודש שבתוכה הוטמו הקמיע הידוע שמנע אסון מיהודיה. בית כנסת זה הולך ונחרב ונהרס בידי גויים בסחבם את קרשיו להסיק בהם את תנוריהם — ופסק הלכה והורה על פירוקו ולתקן בעציו את המקוה (כשאי אפשר לעלות בקודש לפחות לא להוריד).

עלה לישראל ונתקבל כשוחט בקיסריה (עיר עינוייו וקיה״ש של רבי עקיבא) שם הכירו את ערכו הרב בתתו להם שיעורים בתורה ובשמעם את דרשותיו במוסר ידעו שרב שוכן בקרבם. מהמשפחה שהקים מחדש יצאו גדולי־תורה מפורסמים ועוסקים בצרכי ציבור. משרפו ידיו עבר לוויז׳ניץ שבבני ברק וביקש לישב בשלוה, קפץ עליו רוגזה של מחלת השיתוק שהצמידתו למטה. אשתו סועדתו על ערס דוי ובניו ובנות בניו עוזרים על ידה באהבה וברחמים רבים על אבא וסבא יקר הנמוק בחליו וגופו מתמוגג וצומק לעיניהם ואין לאל ידם להושיע לו — ומצפים לרחמי שמים. ואמנם נתגלגלו רחמי ה׳ עליו ויגאלוהו מחבלי החיים. נפטר בראשית שנת תשמ״ג.

ר׳ זיידל פרוכטער

סוחר מצליח היה בבורשה. מסחרו — מן הבא בידו היה: בהמות, תעשית ברומזה בקיץ ומכירת עורות בחורף. אדם פשוט זה שחובב תורה היה, שתי בנות היו לו ויאמר אל לבו: בנים אין לי ללמדם תורה, הבה ואבקש לבנותי בעלים בני תורה. באחד הימים נכנס לביתו, כבעל לבתו סימה, כלי מפואר, צנתרא דדהבא, אברך משי, שחוטי חן וחסד משוכים על פניו: ר׳ שלמה יוסיל.

הרב שלמה יוסף מרקוביץ

בבית ר׳ זיידיל, הרביעי בתחילת בורשה מצד מזרח, הוקצה חדר לזוג הצעיר שקיבל „קעסט״ ללא הגבלה, חדר שהפך ברבות הימים למקום תורה, כי משנתאחרה ה„רבנות״, שהמתין לה ת״ח זה, נראו בחורי חמד עוברים ברחוב העליון לעבר ביתו (ביניהם לייבוש בער שהיה אחר כך רבה של וסלוי) לבקש תורה מפי שלמה יוסיל, ששמו יצא לפניו כצנא מלא ספרא. מדי בוקר ובין השמשות בעברו את הרחוב לבית הכנסת בלטו ראשי סקרנים מחוץ לחלונות הבתים והביטו אחריו, בפסעו בצעדים מדודים, עקב בצד אגודל, מנעים הליכות, לבוש קפוטה הדורה, מגבעת קטיפה ונעול נעלים מבריקות „מכבדות״ ששיוו לו הוד והדר, תלמידיו שיצקו מים על ידיו, מצאו אצלו מעין „מכינה״ לכניסה לביה״ס הגבוה, והיא ישיבת וישיבה, מיסודו שה הרמ״ם האגר, מקום שם השתלמו והכשירו את עצמם אף הם לרבנים. באחד הימים נודע בבורשה שר׳ שלמה יוסיל עוזבה ונתקבל כראש ישיבה בעירו של האפטאי, היא יאס. מלבד ידיעותיו בגפ״ת בקי היה בהויות העולם וספרות העמים וספרי השכלה לא היו זרים לו ואף לא מנע מעצמו מלהביע דעה פילוסופית, לקוחה לא רק מהרמב״ם. חסיד במעשיו היה ורוחו נכונה בקרבו לכל הנוגע לעניני יהודים ויהדות. ארץ ישראל היתה נושא שיחותיו ומאוד העריץ את רבה הראשי הרב קוק זצ״ל.

מקרה מעניין שמעתי מפיו: פעם הפטיר אחד החרדים

ביאס דברי בלע על אותו צדיק באמרו שח״ו פושע ישראל הוא וכופר בעיקר. שלמה יוסיל נרתת כעקוץ עקרב אלא שמפחד ה„שותקים״ להערה נפסדת זאת ביקש מהם בול ומכתב. לשם מה ? לכתוב מכתב לרב קוק ולשאלו לדעתו על השיחה הפזיזה שנסבה עליו. גם אמרו שקרא באותו מעמד : „כי מציון תצא תורה״, על כך שלח ליאס את תפלתו בה התפלל כעבור ימים הגיעה תשובה ובין השאר כתוב צב : הנני מתכבד להודיעכם וסהדי במרומים שאינני „כופר בעקר״ ואשר לפסוק שהשמעתי בחנוכת האוניברסיטה — „כי מציון תצא תורה״ (זאת היתה האשמה) — מצורף בזה גליון הנאום שלי שהתפללתי במעמד זה שקוב״ה יאיר עינינו וידבק לבנו במצותיו ותקוים בנו נבואת ישעיהו „כי מציון תצא תורה״.

את המכתב שמר כ„קמיע״. מה שעלה בגורלו של מכתב יקר ערך זה, לצערי, איני יודע אבל מה שעלה בגורלו הוא, לדאבוני, אני כן יודע: מיאס נקרא אחר כבוד לכהן פאר כרבה של סקולן ומשרצה לשבת בשלוה על כס הרבנות בעירו של הרבי משולם זוסיא פורגוגאל, קפץ עליו, על ר׳ יוסף, רוגזו של „יוסף״ ויסריונוביץ (אלה הם דבריו שהגידם באזני בצ׳רנוביץ) שעם כניסת הרוסים לבסרביה והוזמן אליהם ונשאל ונחקר על ידם גמר אומר להמלט על נפשו ויעתק את אהלו לצ׳רנוביץ, שם נקשרה נפשנו ונפגשנו תכופות ביקרנו הדדית איש בבית רעהו ויחד צפינו לישועה וה„ישועה״ לא איחרה את בואה בצורת יציאת הרוסים וכניסת הרומנים עמוסים חמת רצח על היהודים, ה„אשמים״ במלחמה ובכל הרעות, ממש נס קרה למשפחת הרב : בשוב השופט הרומני, שבביתו השתכן והסתכן (כי כל הדיירים עזבו את הבית כי בנפשם היה הדבר: משפחות שנמצאו בבתים שנעזבו ע״י הרומנים בברחם נורו בשובם. וראה זה פלא: השופט הרומני גילה את משפחת הרב במרתף ומצאם כאנשים הגונים וירשה להם להישאר במקומם וה„פריצה״ אשת השופט אף לקחה אתה את בתם לשוק בשעות האסורות ליהודים להמצא בו בשווקים כעבור שבועיים של זוועות וניגושים, רציחות והתעללויות ביהודי צ׳רנוביץ נגזרה גזירת הגיטו.

משפחת ר׳ שלמה יוסיל עברה אף היא לגיטו והשתכנה בביהכ״נ. אשת השופט טרחה בהשיגה עבורו רשיון להישאר בעיר בעוד רבבות תושביה מוגלים לטרנסניסטריה. בדמעות בעיניה התחננה הערלית לחזור לביתם אלא שרוח גבורה, שלא בעונתה, לבשה את ר׳ שלמה יוסף : „היסטוריה נוראה מתרחשת נגד עינינו ואני לא אהיה שותף לה ? שאלני״. אדם יקר זה, ישר ההגיון, נתפס, להוותו, להזיות ויחלום „כי לא יתן ה׳ לחסידיו לראות רעה בטרנסניסטריה. אותי לא תפתה הגויה — גזירה נגזרה מן השמים ואנו בין ההולכים ובין אמירה לאמירה אורזים״. תוך כדי הכנה לגלות פנה אלי בבקשה צנועה: אם אין את נפשך לקחת את ה„עמדין״ של אביך, תנהו על ידי ואת ספר „בראשית״ עם הפירושים. משהצעתי לו את כל חמשת החומשים השיב לי — ואלה הם הדברים האחרונים ששמעתי מפי אדם ישר וטוב זה: תקותי חזקה עלי שהישועה כ״כ קרובה היא שלא אזדקק בגלותי יותר מספר „בראשית״... ניבא לעצמו שבפרשת ויחי נאסף אל עמו ושוב לא היה לו צורך בספר „שמות״. כן יצא עם אחיו הנדכאים לדרך גולים. מחלת הטיפוס שפקדה את מרבית הגולים הנדכאים, לא פסחה על בית ר׳ שלמה יוסף ומשפחת הנפשות שיצאו — שלושה מהם חזרו ועלו לישראל, כתבים בהלכה ואגדה שהיו עמו טרם צאתו לדרך התחתית — אבדו ואינן.

ר׳ משה לייב אפטער

ירא שמים בסתר ובגלוי, בר אוריין מעמיק היה משה לייב (אמנם בחשאי מרננים היו שבמדה ובמשקל עלול הוא לטעות, דבר שסירבו להאמין) היה בנו של הערש אפטער הסנדלר עושה צדקות. בהיותו בעל קורא ויודע דקדוק כירד משה לייב את ידיעות חכמה זו בקריאתו בתורה, קריאה נכונה ומעולם לא הפסיקו אדם בשעת הקריאה, לא מ„עזרת נשים״, ולא הגיעה לו עזרת גברים, כדי לתקנו במקרא התורה. מיהו זה ואיזה הוא שיהין לבוא ולהגיה את הגייתו של משה לייב ההוגה את התיבה באותיותיה, מניח את הנח ומניע את הנע, מדגיש את הדגוש ומרפה את הרפה. אף הגיית העין׳נין ו„אלפין״ השכיל להבליט, ולא עוד אלא שבעוד כל בעלי התפלה וקריאה מבטאים את ה„קמץ גדול״ שבסוף התיבה כ„קמץ קטון״ — בפיו לא חל כל שינוי בקמץ זה והיה קורא „חטות״ בפתח גדול ולא חטות בפתח קטן כמו חולם ובקראו „ושמרו בני ישראל את השבת״ — שמע כל הקהל הקדוש את „הקמצים״ הגדולים שב„שבת״ — כל שלשת הקמצים שבפסוק זה — שוים בהגייתם זה לזה. שמע זאת משה מושקוביץ ולא הסכים עם „פריצת גדר קריאה״ זו והתאוה תאוה לכבדו במקצת לצון. מה עשה ? הלך וסיפר לו, שפעם היה יהודי ושמו זיינוויל, ויהי אף הוא בעל דקדוק ובעל קורא ושלא זו בלבד שקרא כמוך לפי כל כללי תורת הניקוד, אלא שרגיל היה לתקן אחרים בשמעו את קריאתם בתורה ובתפלה שלא כטעמו ולא הניח אדם שלא תיקנו. פעם קרה ואחד מן העוברים והשבים שחשש מפני התיקון שעשוי המתברך לתקן למברך — בירכו דרך שינוי : „גוט שובת ר׳ זנביל (זיינוויל) — ו„זנב״ — משמעות גסה לה בבורשה...) והוסיף והסביר לו שאימת תיקונו קפצה עגיו ולפיכך הגה את ברכתו „לפי דקדוק״.

זיידל משה לייב׳ס — בנו

בחור שקדן היה זיידל והתורה אומנתו היתה. יומם ולילה הגה בה. למד בישיבות, מתנהג בבטלנות יתירה ונחשב ליר״ש גדול. אדם מניחו בזוית זו היה מוצאו בזוית אחרת, אם בתפלה — מתוך התלהבות ואם בתורה — מחטט היה בספרים ועובר מארון לארון ומשולחן לשולחן. מתוך שראשו ורובו נתונים היו בעול התורה והרחיק עצמו מעניני דעלמא לא חשבוהו בין החכמים. פעם נפלה קטטה ביני לבינו (בגלל פרי בוסר מקהה שיניים) בהיותו מבוגר ממנו, הרים ידו עלי. עוד לא האיר הבוקר ואבא מודיע שזיידל עומד ע״י הדלת כנזוף, וממתין ליציאתי, כדי לבקש סליחה ממנו, בקבלת היסורין ככל אשר יושת עליו...

ויהי היום — וגם לזיידל הגיע עת דודים וברחוב העליון חלף קול מבשר ואומר : זיידל משה-לייב׳ס התארס בשט״ו. במנין הנוער „תפארת בחורים״, שזיידל היה ממתפלליו ולעתים גם ה„בעל קריאה״ בירכוהו בקרירות ובלי שמחה יתירה :

עליה לתורה כחתן — ותו לא (סו"ס איננו סוחר עצים) אלא שהברכה עמדה לו ממקום אחר: כוה"ש זכר לו את „ההליכה לקנוסה" שלו והניע את חבריו לכבד את החתן זיידל בביקור בסוכתו. בשבת החתן בדירת העראי שלו ומתכונן לפנות ל„הרחמן" ש„יקים את סוכת דוד הנופלת" — והנה דפנותיה החלו זעים ורועדים מקול המון חוגג הפורץ לתוכה ושיר חמשת הקולות בפיהם: „קול ששון וקול שמחה" וכו' — היו אלה בני „צעירי המזרחי" שבאו לשמח חתן בזמן שמחתנו. זיידל לא נמנה על חבריהם ואפילו הביט עליהם בביטול כמנהג הימים ההם, אלא שבשעה זו עלץ לבו על הכבוד שחילק לו נוער זה וקיבל בשמחה גלויה את הבחורים שסרו לסוכתו ובקבוקים מלאים יין אדום בידם.

השמחה היתה במעונו של זיידל וזמירות בקעו מבין דפנותיה. משניגש זיידל ואביו וקרוביהם לברכת המזון — ולפתע פרצה שירה אדירה מפי האורחים, היא „שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים" וכו' שיבת ציון של משורר התהילים — ניחא, אלא שהניגון — ניגונה של „התקוה" היה... זיידל ניתר ממקומו כנשוך נחש, שכח מדת הכנסת אורחים. לא זכר את הכבוד שנתכבד אך זה ע"י השרים — קפץ ממקומו ללא ברכת המזון, יצא וזנח את אושפיזיו — חברי נעוריו ושכניו שבאו לשמחו כחתן.

(כלום נזכר זיידיל אותה שעה בסיפור על ר' לוי תלמידו של רבי שישב הוא ובנו רבי שמעון לפניו כשכל אחד ואחד ביקש ספר אחר פירש רבי בגלל שדרש את הפסוק „כי אם בתורת ה' חפצו" — אין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ (ע"ז יט.) ואף הוא זיידיל פירש, בגלל שלבו חפץ בניגון אחר).

חכמי בורשה

נואמיה — לנאום זכו
כובע בהיר — השראה למדריך ה„אגודה"
פתח בציונות וסיים — באווזים...
ותנח עליהם הרוח?!

„והחכמה — מאין תבוא — ואיזה מקום בינה" (איוב כח)

שלא נתברכה בורשה בגאונים ואדמתה לא הצמיחה סופרים שהעלו אבר כנשרים ולא גידלה דור של משכילים ואנשי רוח — למותר יהא לציין זאת. הניתנו לבני בורשה האמצעים לכך? — אם באה לידם האפשרות להתעלות במעלות התורה! הנפתחו בפניהם שערי הכניסה להיכל המדעים, אם נקראו להשתלב בחיי חברה מסודרת?! גדולי תורה לא היו בתי מדרשיה, ויודעי חכמה לא שוטטו בחוצותיה, הרים לא נעקרו בסברותיהם וגבעות לא נטחנו בפלפוליהם — והסבה? פשוטה היא בתכלית: מנין — המן הגורן או מן היקב? ישיבות ראויות לשמן שבהן ניתן לקנות תורה — לא קמו בה, בית הספר העממי ההונגרי ואחריו — הרומני מטעם השלטונות (שככל האפשר הוקירו את רגליהם ממנו — לא תרם הרבה להשכיל את תלמידיו. ה„חדרים", שרק הם היו המספקים העיקריים של ראשית לימודים והיוו את המקור היחידי לקנית מקצת תורה ודעת — לא תמיד הצטיינו במלמדיהם המשובחים, אם כי הללו השתדלו להאביס את תלמידיהם מן הבא בידיעותיהם המעטות ובמסרם להם קמעה מתורתם — חסרה אצלם חכמת הפדגוגיה, המתבקשת מכל מחנך. אפילו המלמד ה„מהולל" מריזבליה שתלמידיו גאים עד היום על שזכו ליצוק מים על ידיו, והלומד בחדרו התיקר בכך — כל כחו היה בזה שהובא מן החוץ — ותו לא, שהרי גם בין מלמדי בורשה לא חסרו ת"ח.

חוץ ממוסדות ההשכלה הנ"ל לא ניתנה לנוער היהודי בבורשה כל הזדמנות להרבות את ידיעותיו ולהרחיבן. מופרשים ומבודדים היו בניה מהעולם שמחוצה להם ומשום כך גם השפעתו מצדו התרחקה מהם. אלא שבינה יתירה ניתנה להם להכיר ולעמוד על מיעוט הידע שבידם ולא חסכו מאמצים להמעיט ולהקטין את מחסורם הרוחני.

חלק קטן ניצל את השער המערבי שנפתח למרכזי תורה ודעת וחלק — כמעט באותו מספר — את מעבר ההרים המזרחי — דרך המוליכה לבוקבינה ומשם לטשרנוביץ — מקום תרבותי מובהק. היחידים שעלה בידם לצאת מבורשה ולבוא למרכזי התרבות שקסמו להם מרחוק וגם השתלבו בהם — נער יספרם. לא עברו ימים מעטים והישיבות שהוקמו ביישובי המחוז ועל גבולו התחילו לספק תורה לבני בורשה. בעיקר משכה ישיבת וישיוה הגדולה את מיטב בניה. תפקיד נוסף נועד לישיבות אלה לעצור בעד העמי ארצות לבל תתפשט, כי קנאת התורה הרבתה חכמה, ולא היה אדם שלא נתן לבו ורצון עוזו להימנות בין יודעיה, ולא שמו פדות בין ידיעת חול ללימוד קדש. לימוד עצמי מתוך ספרי הוראה וחוברות השתלמות מצאו להם מהלכים בין בני הנוער.

עתונים במספר שפות נקראו בבורשה. רומנים נבלעו כאותם הדובדבנים המתגלגלים מיד ליד בכל בית יהודי, ביחוד נגמעו חוברות בנות 32 העמודים רומנים מקוצרים מספרות הספרות הקלוקלת שהוחדרו מפולניה ועברו מיד ליד („שמיר" ו„מזח" לא מנעו עצמם מבואר בשערי בורשה) אולם עוד טובה עשתה אתם ההשגחה, מתנה יתרה הוענקה להם לבני בורשה, מתנה שנתפצו בה על מיעוט הידיעות שבידיהם — ובתחום אחר, כי ניחנו בפקחות טבעית ונתברכו בחריפות שכלם והודות לכך פילסו להם דרך משלהם בחיי המסחר ובכשרון המעשה — וימלאו בעצמם את מחסורם.

„אפיקורס" בגין... איינשטיין...

נזיפה תחת שכר דרישה

נוהגין היו במועדון „צעירי מזרחי", ששימש גם בית כנסת ובית מדרש, שאחד החברים היה דורש או ניהל שיחה על אחד הנושאים שהוא, המרצה בחר והכין, בתאום מלא לדרש על הפסוק „כי אם בתורת ה' חפצו" — אין אדם לומד אלא ממקום שלבו חפץ". מדי שבת בשבתו היו משכימים לתפילה, מקדשים על היין, חוזרים לסניף ומתכנסים ושומעים

מקצת ציונות, פרקים בתולדות ישראל, תולדות היישוב, ביוגרפיות על גדולי ישראל, פרשת השבוע וכיו"ב.

פעם שמו החברים את עיניהם בי ויזמינו אצלי, שלא כמקובל, הרצאה על איינשטיין. לא פחות ולא יותר. לאמיתו של דבר לא התקשו ה„נואמים" בהכנת נאומיהם, הודות ל„אוצר ישראל" שפיאר כמה מארונות הספרים של יהודי בורשה וניתן להוציא מתוכו חומר לשיחה: על הרצל, ירושלים, רבי יוחנן בן זכאי, ואפילו על עשתרות קרנים וחצצון תמר. אפשר היה לדבר מתוך גרונו של ספרו של אייזנשטיין; אבל על איינשטיין?! אמנם גם עליו יכולים היו לשלוף פרטים ביוג־רפיים מתוך „האוצר" — אלא מה נעשה עם „התורה" שלו? נכון שבעל המאמר מביא מקצת דברים מתורת היחסיות של גאון אדיר זה — אבל מי אנכי שאבינם, כל שכן להסבירם לאחרים? — שואל בן חיים אברמ'ס ואם אוסיף עליהם את המתימטיקה שהלעטתי את עצמי מתוך אגרותיהם של „רוסטין" ולנגנשייד הגרמניים — הרי הדבר לא יפסיעני אפילו צעד אחד לתחום מימדו החמישי של שגיא מח זה, והוא „הזמן".

בעוד שארבעת הראשונים עדיין רחוקים מלהיות נהירים לי די הצרך, הואיל וה„זמן" שלי דחף ובעל הבית — הם החברים — דוחק, לא נשתיירה בידי ברירה כי אם לצרור מקצת משהו בצרורי — ובאחת משבתות השנה האזינו צעירי המזרחי בבורשה להרצאה על איינשטיין ותורת הרילטיביות שלו מפי מרצה שמזלו גרם לו, שבין השומעים לא נמצא אף אחד שקיפחהו בשאלות והטעם — אינו טעון ביאור, וקרוב לודאי שאיינשטיין סלח לי מזמן. אפשר לומר שיצאתי בשלום.

למחרת השבת פגש ר' משה מושקוביץ במרצה ושאלהו שאלה קצרה ונוקבת: „על איזה נושא דיברת אתמול?" — על איינשטיין ותורתו — היתה התשובה, קצרה אף היא. — ואתה לא מצאת ענין אחר להגות בו — החסרים גדולי ישראל אצלנו, שאתה בא לדבר על אותו עם הארץ?!! אמנם כן — איינשטיין שהוסיף על ארבעת המימדים בחלל את החמישי — לא היה בקי בארבעת חלקי השולחן ערוך — כשם שמשה לא ידע בשעתו שענק הפיזיקאים כבר השיג באותה תקופה ש„רוח האינסוף מתגלה בפרטים הקלים, שאנו יכולים לתפוס ברוחנו החלושה" — שפיסקה זו היא מעין הגדרה פילוסופית הקרובה לאמונה ב„השגחה פרטית" והשגתה בעניות דעתנו.

בעיני משה, תלמיד חכם ובעל הגות ציונית והגיון בריא, הוא, איינשטיין, נשאר עם הארץ. לא נתקררה דעתו עד שנקט עמדה גם כלפי חלקה השני של ההרצאה — „ותורתו..." איזו „תורה" היא זאת? — אנו אין לנו אלא תורה אחת — ואם לזאת תורה תקרא — אינך אלא אפיקורס כמוהו! כן פסק משה והכניסני בתנופת יד אחת ובזעם גלוי למחיצתו של אינשטיין. וזה היה שכרי שקיבלתי על ה„דרישה".

בורשה לא יצאה נקיה מנכסי הרוח שלה

„ותנח עליהם הרוח"

אולם גם לבורשה שעות רצון נכונו לה ממעל ולעתים, לעת טהר רקיעי התכול מלהקת ענניהם ועב קלה נשואת רעיונות נעלים נתלשת וצונחה טעונת ניצוצות וממלטה רסיסים רסיסים מחביון עוזה, הבאים ברגעים של חסד עליון בסתר לבבם של מיטב בניה — אז יש שזהרורי האור שקורא להם דרור מתפזרים וממלאים נפשותם של חנוני א־ל, בחינת „התנבאו ולא יספו".

רוח ה' שריחפה בין רכסי ההרים המקיפים את בורשה ירדה ממרומים ותנח על אחדים מבניה ובנותיה ותענק להם יתרון רוח; הללו ניסו לפרקים להושיט ידם לקסת הסופר ויעלו מהגיון לבם וממחשבתם על הנייר — ואלה הם — אחד המרבה ואחד הממעיט: רבי משה וואלדמן הדיין: חיבר חידושי תורה ופסקי הלכה שאבדו בשריפה; ר' בנציון פיש: הגה דעות הטיף ציונות וכינס אסופה של סגולות ותרופות; לייבוש בער האלפערט: מאמרי הלכה ופובליציסטיקה; גדליה שטיין: שירים וסיפורים, מחזות, מאמרי הלכה ועתונות; אלתר שטיימץ: מאמרים בעתונות; צבי אלימלך גולד: רשימות מאמרים ושירים; משורר נעלם*: שירי הגות ואהבה רות זלמנוביץ: שירי טבע וחרוזי עוצב; שרה מהצ'יזולה: זכרו־נות; שיינע רחל: סיפרו שכתבה כל ימי שבתה בישראל זכרונות מבורשה; פנינה הלר: סיפורים שירים וזכרונות; פראדיל יצחקי'ס: זכרונות ומונוגראפיות; הירץ משה'ס: עתונות; יעקב הערשטיק: יומן מחיי בורשה האח־רונים; הרב דוד צימטבוים: „חסדי דוד" שו"ת; הרב יעקב (יעקילי) גוטליב: „יגל יעקב" על התורה. אפשר והיו עוד שנחנו בכושר הגות וכתיבה — אולם לצערנו נשתיירו מחוץ לתחום ידיעתנו. גם לר' משה מושקוביץ שהכין שני ספרים (לפי עדות בנו הירץ) אבד הכת"י.

כל אלה הנזכרים ישבו רכונים על גליונותיהם לאור עששית כהה או להבהובו של נר חלב, כי חשמל טרם היה בבורשה ורשמו מהגות לבם ורעיון רוחם לעצמם ולדורות, אלא שלא כולם זכו לראות אור.

בורשה קוראת לרוח בימות הקיץ

האביב התחיל להגיח באיטיות רבה. מימי־הפורים כבר נראו נצניו בין מחשופי האדמה, שמעטה השלג השאירם עם מיסוסו תחת קרני השמש ההולכות הלוך וגבור, ועוצמת חומן מקיפה ומגפפת בליפוף מעדן. ההרים הנשקפים הרחק מהכפר בערימת רכסיהם ועומס סלעיהם — מחביון נקיקיהם מתגל־גלים מימיהם בהמית שכשוך מצלצל. העצים קוראים דרור לנבטים שהסתתרו בקצות העפאים וציצים דמויי נקודות אור צבעוניות בוקעים ונחשפים ומתגלים. כל היקום כולו מכריז ומזמין לבוא בסוד היצירה: תפוס — וצייר! חטוף — וכתוב! פשוט ידך — ופייט! טבול קולמוסך — ושורר! תן דמיונך לפרוש כנפי רוחו על גבעות ובקעות! התר מוטות הגיגיך על תבל ומלואה!

הרי עץ מלבלב דובדבניו; הנה אילן מבשיל איבי תפוחיו; שור נחל מפכה בזמרת נחשוליו; הדור נאה זיו העולם, הכל

---

* אייזיק מנדל פולק, חתנו של ר' הירץ פרוכטר, לוקח בתו קריינדיל (נפטרה בישראל) בעל נטיו שמאלניות היה. כתב מאמרים וסיפורים על נושאים סוציאליים באידיש, נפטר בישראל. בבואי ארצה, הופיע בביתי נער מבורשה וצרור גליונות בידו: שירים ממלאים את עמודיהם. עקבותיו נעלמו מידיעתי — חבל.

פורח, הכל צומח — ואתה מחשה ! השמש טובלת ברצי־כסף במימיה הזכים של ה„וישיבה", הנשברים בחלוקי אבנים — ואתה נאלם דומיה ? ! ההרים ושיאיהם יעטפו דשא וזמזום החרגולים מנסר בין עשבים — ואתה מחריש ? בורשה וסביבתה תובעות מבעלי שאר רוח לפרוש על פניהן מעטה פיוט וקוראה למחוננים שרוח ה' מפעמתם — ומקצת קולם נשמע ואור נגה על ברוכי הרוח ונפקחו קצות עיניהם — אפס, קצה ראו וכולו — **לא ראו.**

בלילות חורף

החורף משליך קרחו כפתים, לקראת צאתו למשול בריט־ריס, בקיטרוסה ובבורשה כולה. הדמדומים הצוננים המבשרים את בקיעת השחר לפני הנץ החמה מכבידים את אכפם כשליט נרדף שחש כורח להחיש את צעדיו, שמא ישיגוהו רודפיו וברגעים מעטים הוא מכה בזדון־לב מרושע על כל מה שנקלע בדרכו. מקדמי אשמורות, הם החשים את ידם הכבדה של שלהי־דלילה. בחיטוף הם נוטלים את ידיהם במים הקרים, בזריזות מפליאה תופסים בגדיהם ומתלבשים. נחפזים, מי למקוה טהרה וקרה, ומי לבית מדרשו, אם לבלוע פרקי תהלים ואם לגמוא סוגית גמרא.

שעה זו, גם התרנגול משהה את מקורו בנוצות כנפיו ואינו שולפו אפילו לקריאה של שחרית, שנתחייב בה (מי נתן לשכוי בינה") טרם יפתחו בברכת הבוקר, על בינתו היתרה שניתנה לו, כדי שלא תצא תקלה מחרטומו בברך ישראל את בוראו ברכה לבטלה, שהרי קיימא לן „שכל הברכות מברכין עליהן עובר לעשייתן". ראשוני המתפללים בחדר „תפארת בחורים" שבבית הכנסת העליון, עדיין שוקלים בדעתם אם לפתוח בתפלה, כי הספק מעכבם: חשרת עננים אפילה רובצת מעל בית המרחץ של ר' מלך הביידר ועוצרת את הלילה. בפאתי החלון מבצבצת מטפחת צחורה וצוררת נתחי־עוגות עשויות מקמח תירס בלול בסוכר וסודה ושאר תבלינין, עוגה טריה מאמש וחם לרעבים, לעילוי נשמה שקורין „קארש" וצלוחית יי"ש ניצב, כשומר לראשו, שמא יבלעום בטרם תפלה. ברם, אין כאן חשש ממין זה לכך, שכן יודעים הם היטב, יהודי בורשה, ש„אסור לאדם לאכול כלום קודם שיתפלל תפלת המוספין" (בר. כח:) — ולפני תפלת שחרית לא כל שכן.

עודם מהססים והנה תפס הבעל יאהרצייט את העמוד ופוסק: הגיע זמן תפלת שחרית. הוא הולך וקורא בפסוקי דזמרה: „...המכסה שמים בעבים... הנותן שלג כצמר, כפור כאפר יפזר" — ולפתע מחוויר הרקיע, העננה סרה מעל הגג של המקוה ותגז וכעין מלאכים קלילים לבנבנים מרפרפים בחוץ ונוצצים לאורם הקלוש היוצא מהמנורות שלפני העמוד — שלג חיורין גולש וצונח ומכסה בתים וגגים ורחובות, אדם ובהמה, מעלה ומטה — כולם מעטה לובן עטאם. בעזוב המנין הראשון את בית מדרשם — ובורשה כולה — מלבד הנהר המפתל מימיו כנחש כסף וממירם את צבעם לנוגה ברק השמש העולה, לגוון חכלילי, וחוץ מצריח בית יראתם המאן לעמוס על פחיו את פרחי הצחור הנושרים ממרום — בורשה כולה הפכה לבן.

„ה' אלקים נתן... לשון למודים" (ש. נד)

בורשה ידעה מאז היותה, ש„לדבר לפני הקהל" (לשאת נאום — מאן דכר שמיה — זהו דרכם של גויים לפני הבחירות) לדרוש דרשה, להשמיע תוכחת מוסר — כל זה הוא ענין לרב שחטא הרבים מעיק עליו, אלא משהתחילו בבורשה לעסוק בצרכי ציבור, בהתקהל טובי העיר, בהתכנס חברי חברה קדישא, חברות משניות וש"ס, תהלים וביקור חולים, העלו דעות כנפים והתחילו פורחות באויר והבעתן נתרחבו והמרבה בהן ומתבלן במקצת היגיון — מתן שכרו ממתין לו בצדו ובבחירות אומרים לו: „קריינא דאיגרתא" וזוכה ועולה ושולט בשבתו עם זקני בורשה. אנשים ש„כחם בפה", מעט כסף בכיס ושדות ויערים ברשותם — עלו למשול בבורשה, כראשי הקהל, טובי העיר, גבאי צדקה וכיו"ב.

פני הדברים נשתנו בבוא הציונות לחסות בצל קורתה של בורשה. תנועה זאת, תנועת חיים היא וככל בעל חי הטעון מזון כדי לקיים את עצמו, זקוקה אף היא למזונה — ומזונה של הציונות הוא ההסבר, הגדלת המידע, הרחבת ההשכלה והגברת המעשים, לימוד הלשון העברית, ידיעת דברי ימיו של עם ישראל ועוד.

הואיל ולא ב„חכמה" שהשתיקה יפה וסייג לה, הכתוב מדבר, כי אם בעשייה — אין זה מן ה„חכמה" לשתוק ועל כגוון זה אמר קוהלת: „עת לחשות ועת לדבר..." בבורשה התחילו לדבר, לדרוש דרשות ולנאום נאומים וכל מי שחש בקרבו שאינו „כבד־פה" וביקש רשות הדיבור — ברצון נענו לו ובהקשבה רבה נצמדו האזנים לשפתי הדובר לשמוע מה זה בא להשמיעני... והיכן ? הוי אומר בסניף ה„צעירי מזרחי". (שאר התנועות החרו־החזיקו אחריו, אבל תכנית פעולתן מזערה היתה הימנו, שהרי סיסמתו של הראשון „ארץ ישראל לעם ישראל על פי תורת ישראל", חייבה למשהו יותר.

הנה כי כן קרה שבית ה„מזרחי" פעל את פעולותיו בכל ימות השבוע. מאחר שפעולה זאת, חשיבות רבה ראו בה, כשרון המעשה ואומץ רוח ועוז למופת, לכן בל נקפח את מקצת האנשים בבורשה שהעזו „לצאת מתוך הקהל" ולעלות על הבמה ולשאת את דברם. איש מבין הקהל לא שם לבו לרעד החרישי שחלף בעצמותיו ועבר לאצבעותיו המרטטות בעצבנות בשעת דיבור.

לשבחם של בני בורשה ייאמר שידוע ידעו להעריך נכונה ולכבד את ה„נועזים" המרהיבים עוז לקום ולצאת מביניהם (ארויס טרעטן) ולעמוד משכמם ומעלה ויותר מכל העם, לפצות פה ולנאום, כלומר, להגיד בע"פ דברים הנדחקים על לשונו מבלי שידעם קודם לכן, שהרי בבורשה לא ידעו עדיין שנאום צריך להכין ואם היתה הכנה כלשהי, הרי הקדימו לחשוב „מה לדבר" ולא „על מה" — הרצאה הנשענת על נושא תוך הצגת בעיה, התובעת דיון ועיון ללא סטיה לצדדין והעמדתה על פתרונה — הרצאה כזאת לא נשמעה בבורשה. גם דרשת הרב בשתי שבתות השנה, „הגדול" ו„שובה", חסרה היתה אותם הסמנים המרכיבים דרשה, מחמת שמגמת הדורש להטיף מוסר היתה, לפיכך אפילו מעט הפסוקים והדרושים, המימרות וכיו"ב שהביא כראיה לדבריו, לא תרמו הרבה לבנינה, מפני שהדורש, מעשי בני עדתו ודרכי תוהו שלהם

ניצבו לנגד עיניו, לשפר מעלליהם וליישר אורחותם ולא היה סיפק בפיו לחבר בין הדבקים.

מקרה מעניין אירע בבורשה שגרם לסוג אחר של דרשה שנשמע בה — והוא ההספד. אדם חשוב (עשיר) מלאו ימיו וילך לעולמו. הספדו, ת"ח תם וישר ונעים שיחה נתבקש לספוד לנפטר. שבחים רבים לא המציאו עצמם לאמרם בפני המת ולפיכך שם פניו לאחד המקורות ודימה בנפשו לומר מספר דברים בשם אומרם ולצאת ידי חובת „מספידין". בהחילו לחפש נפל לתוך פיו מאמרו של ר' יוחנן שאמרו „כי הוה מסיים ספרא דאיוב" (בר. יז.): „סוף אדם למות וסוף בהמה לשחיטה". איש לא שאל את בני משפחתו של הנפטר לדעתם אם הם מרוצים מהדמיון „אדם ובהמה" שנהגה בנשימה אחת — ר' יוחנן דרש — מי אנו שנהרהר אחרי דבריו ?! אלא שתקלה שניה נגררה אחרי הראשונה, שמזלו של המספר אחרי המת גרם לו, שחדשיים לפני פטירתו פגעה קנאתם של צרי עין (גויים או יהודים) ברפתו וגץ שיצא מתחת לעפעפם שילח להבתו בה, אחרי שחוזקו הדלתות במסמרים ותעל הרפת על מוקדה ועל פרותיה ושווריה סופם השונה של „אדם ובהמה" לא הלם הפעם שהרי בהמות של המנוח לא נשחטו אלא נשרפו חיים. הללו ביקרו את דברי המספיד והללו שיבחוהו — סו"ס הספד הוא ובשם אומרו הגדול — קום אתה ופתח פיך כשאזני חיים ומתים פתוחות לפניך...

כללו של דבר בבורשה התיחסו בכבוד ובהערצה כלפי ה„נואמים" (רעדנער) מכל הסוגים. התחלתו של ה„נאום" והפנייה היו, בד"כ, ידידותית ואינטימית: יהודים חביבים, יקרים חשובים (ליבע יידן, חשובע, טייערע) התואר „חבר", שריח המזרחי נודף הימנו, או בכלל חברות וידידות, לא היה עדיין מקובל בבתי הכנסת על לב השומעים, (ממתי אני חבר לו, „עזות־מחוצפה'ניק") אבל אט־אט התחילו להתרגל לנוא־מים ויתחבבו עליהם וברצון הטו אזנם לשמוע את דבריהם של נואמיהם הם או מפי אורחים שפקדו את בורשה מזמן לזמן.

הואיל ובבורשה החשיבו, כאמור, את ה„נואמים" ואחדים מבניה אף „פיהם פתחו בחכמה" זו ולא לסתם דיבורים, כי בעניני ארץ ישראל — יעלו ויבואו ויעמדו על הברכה ונזכיר קורטוב משיטת הנאימה שלהם ומשטף דיבורם ותוכן אמרתם — והבה ונעמידם כסדר שמותיהם שנשתגרו על שפתי מחבבי שמועתם ויפתה שיחתם ונעמה לאוזניהם — לפי ה־א' ב':

אברהם צבי ראטה — ניתן לומר שכשרון נואמים היה לו. דבורו מסודר היה למופת, הרים קולו והנמיכו, הכל לפי צורך ההדגשה. שיחתו מעניינת היתה)ש„אוצר ישראל" עמד לצדו; בל תחשב לו לחסרון, שהרי כולנו שבויים היינו בידי „אוצר בלום" זה). את תשומת לב השומעים משך אליו בביקרתו החריפה: בקר את קודמיו ואף סתר את דבריהם. לשבחם של המבוקרים ייאמר, שבמקום להקפיד, נהנו מתוק־פנותו.

אלתר פרוכטר — בהיותו „נשיא" הסניף (מדי שנה בוחרים היו נשיא חדש) מדבר היה לעתים קרובות. דיבורו היה בנחת והטעים כל מלה וצירף לה פאטוס, דבר שהעניק חשיבות לנאמר והדברים הנאמרים פשוטים היו: לעלות.

דוגמה אחת לחיפושו אחרי הזדמנות ל„נאום": פעם עשתה לה שמועה כנפיים שבורשה קיבלה ארבעה סרטיפיקטים. נתכנסה אסיפה והקהל זרם אליה: אחים יקרים, הגביה אלתר את קולו, הידוע לכם פירוש הדבר — „ארבעה סרטיפיקטים לבורשה — ארבע משפחות תעלינה לישראל..." ואידך זיל גמור וכו'.

אלתר שטיימץ — מעשיו זכורים לי מתחלת דרכו בציונות: היה בין מחלקי קופסאות קק"ל בבתים. למספר שנים נעלם מבורשה והופיע, למטרת לימודים בערי גרמניה. עם שובו לחגים לבית אביו, שפך אף הוא את ידיעותיו בציונות לתוך אזני חבריו בסניף. תוכן דבריו משופר היה בפיו שכן חוזר הוא ממדינת התרבות ודבריו בהתלהבות נאמרו.

אנשיל גאנץ — הוא הלך בתלם „הנואמים". דבורו היה בפשטות ומסקנת נאומו — ארץ ישראל היתה. עתים היה אף הוא משתלהב ומתרגש מדברי עצמו כאילו ארץ ישראל שטוחה לרגליו והוא מזמין את חבריו לבוא ולהתיישב עליה. לא נדחף לנאום אלא כאשר מרבית החברים לקחו רשות הדבור, הודיע אף הוא על רצונו להביע את דעתו. בעבר לא התעסק, כי אם בהווה שיוה לנגד עיניו.

גדליהו שטיין — עם ששמע הרבה נאומים ציוניים ודוברי פוליטיקה ודרשני מדע והיה לו על מה לסמוך בסדרו את דבריו בבורשה — אלא שהמקום גרם ויהי אך פתח את פיו לדבר, נדחקו לבין שפתיו הענינים בזה אחר זה, דברים הצריכים להישמע בבורשה וניטשטשו אצלו הגבולין (בחינת „פתח בכד וסיים בחבית") ותחת לדבר על נושא, דיבר על נושאים. מימיו בחל בנאומים נבובי מליצות, חסרי תוכן ונעדרי מחשבה, שלא השאירו בזכרון מאזיניהם מאומה מלבד שפלוני „גם כן דיבר", מה דיבר — זה לא חשוב. לפיכך הטיף ללימוד, להעמיק בידיעות שלא הספיקו לרכוש לעצמם לקחת מן הבא ביד ולהשתלם. הוא גם שהתחיל במתן שיעורים בסניף ולימד את הנוער מקרא ודברי ימי ישראל ובעיקר — עברית. את האורחים שפקדו את בורשה בציונות, בירך בעברית.

הירש־מלך גולד — בחור משכיל ובר־אוריין. כידו — כן פיו: כתב יפה ודיבורו נאה היה. כושר ביטוי והסבר קולע הביא את דבר ארץ ישראל לאזני שומעיו. הוא היה הראשון בבורשה שהריץ כתבות לעתוני הארץ בימי השריפה הגדולה. את „נאומיו" האיר בחיוכים נלבבים וידע כיצד להתאים את דבריו לכושר קליטתם של שומעיו. לא במליצות ניסה להשפיע על חבריו, כי אם בהצעות מעשיות כיצד ללכת בדרך הנכונה להם ולהצליח.

ר' הערץ פרוכטער — דמותו מסבירת הפנים משכה כבר את תשומת לבם של המקשיבים לדבריו. בדיבורו בנחת ובהגיון היה בוחר לו בו במקום את הנושא שברצונו להשמיע באזני בני הנוער בסניפם ויראו להם את הדרך אשר ילכו בה ויוסף את חנה בעיניהם. אוהב היה להביא משל, שהדגים להם את ארחות דרכם — אבל ללא צורך מפני שכבר הבינו שכו־

נותיו זהות עם משאת נפשם. להם, לשומעים, דיים שגם ר׳ הערץ פרוכטר הרצה בפניהם.

לייבוש-בער האלפרט — עלם מחונן זה (שעתיד להיות נואם מצויין) כח הדיבור גדל עמו. נאומיו ושיחותי: לפני חברי „האגודה" שלו בישרו על נואם ודרשן מצויין המקנגים בו. אמירותי ברורות היו ונאמרו בטעם ובהגיון ולעניין. כמובן שהרבה להסתייע בדברי תורה ולחלוק על „המזרחי" ומנהיגיו, אלה שמבורשה ואלה שמחוצה לה, מתחרי־הם הפוטנציאליים של אנשי האגודה ומתוך שתי המגמות בליווי כושר ביטוי, האירה לו ההצלחה פנים ומקום בראש נתבצר לו באגודה שבבורשה, והוא נחשב למייסדה

לייזער שטיינפלד — הוא דיבר כסוחר מפוקח — בעל אינטיליגנציה ממוצעת שנסיון כלשהו הולך לפניו. כדי לפאר את נאומו מביא היה קטעים מדברי ימי העם העברי והוכיח שהציונות היא היא שעשויה להביא את הפתרון למצוקה הכלכלית והתרבותית, שהעלם היהודי בכלל ובורשה בפרט נתונים בה. לא היתה הזדמנת ציונית־חברתית, שלייזער לא ישא את דברו בה.

מוטי פרוכטר — בדבריו המעטים הכירו מיד את האינטלקטואל שבו, כי למד, כאחיו, גם מדעי העולם. לא הרבה להתפלמס רק ביקש רעיון שכדאי להביעו ומשמצאו — מסרו לחבריו בטעם והודה בנימוס על ההזמנה להשמיע את קולו החרישי.

ר׳ משה מושקוביץ — חיתוך דיבור, נאה משכנע הוריד משה על קהל שומעי דרשתו. דברי תורה ועניני עולם ובעיקר — ציונות ירדו כרוכים עליהם. ברור שדבריו לבשו את צורתם לפי העונה. בפסח היה אומר, שה„מצה", בצורתה השטוחה, היא מסמלת את הסבל והדיכוי והגרוע מזה — קבלת היסורין, שאינה מתקוממת נגד לחצו של המערוך (וואלגרהולץ) — היא המצה, „פלאצעוואטע". דימוי זה ניתן היה לשמוע בפרוס הפסח, במחזור הנאומים שניתן בסניף. לפלא הדבר שמשה, שכל ימיו עמל לשיבת ציון המקרבת את הגאולה ונמנע מלומר דבר בשם אומרו, כדי להחישה, שהרי רעיון ה„פלאצע־וואטע לקח מספר „רגלי מבשר", בסופו, שמחברו הוא אביו הגאון ר׳ דוד מושקוביץ (האחרון, אולי שלף את ה„מצה" ודמיון שטיחותה ממס׳ כלים י״ז ט״ו: עור שטוח ודק שהבורסקי דש בה) וכי המצה שאוכלים טעימה היתה ולא סימלה כל דבר שלילי). מפורסם היה משה גם בשטח דיבור אחר: בסעודת פורים אצל הרב דמתא פתח ב„מחלוקת שבין בי״ש לבי״ה ושם את אחשורוש כנציגו של האחד ואת המן האגגי — כנציגו של השני. שני „חכמי פרס ומדי", המלך הטיפש וראש שריו הרשע, יצאו, כעבור שעתיים של בקיאות וחריפות כשני „עוקרי הרים" — הנטחנים בשנינות לשונו של משה מושקוביץ.

משולם סלומון — בדבריו לא השאיר כל ספק ש„דרשה" לא דרש, גם נאום לא נשא, כי הוא, כמו רוב כת המדברים, האימפרוביזציה, היא שסיפקה ללו את החומר להרצות ולקח מן המוכן ולא ממה שהוא הכין. מחשבותיו של הרופא, החבר הטוב והידיד, נבעו כמו מאליהן מלב נרגש ונסער, בעמדו לפני בני בורשה כאדם היודע את מכאובי גופם ודוי נפשם. סלומון דבר לענין ובמלים נבחרות והחיוך לא זנח את פניו המלאות. כאיש טוב מטבע דיבר טובות, עם שדיבורו לא הוסיף הרבה לנושא (או לנושאים), כי בבורשה — נואמיה לא נשאו באחריות הנושא שיהא צמוד לדבריו, דיים לנערי בורשה שהרופא מדבר אליהם.

עזריאל פופוביץ — שיטתו פשוטה היתה בתכלית: הוא דיבר אל הקהל כמדבר איש אל רעהו כדיבורו אל היחיד כך דיבורו אל הרבים, ללא מלים נמלצות וללא התלהבות. מה שמצא באותם הרגעים להגיד — הגיד. רק פעם הועמס עליו תפקיד קשה מנשוא ועמד בו בהצלחה: בצאת „צעירי המזרחי" בורשה ל„מסע הכיבוש" לשם צירוף את מויסיעף השכנה למחניהם, הגיע עזריאל ראשונה לבית הכנסת הגדול, מקום האסיפה, שהיה מלא מפה לפה והקהל גם פתח פה ואוזן לשמוע קולה של ציון מפי נער מבורשה ועד בואם של ה„נואמים" (שלא הגיעו בגין „מסירה"...) מילא עזריאל את אפרכסות אוזניהם „תורה ועבודה וציונות".

יענקל שטיין גם השמיע לעת מצוא דברים של טעם על ארץ ישראל היקרה לו מכל יקר ודיבר על מעשים. כבר בבורשה הציע לקום ולעלות בכל הדרכים האפשריים, להתקשר עם המוסדות המתאימים ולהקים מושבה בורשאית, משימה שנתנסתה וללא תוצאות.

הואיל ומקום שבתו של **יעקב הירש ריזל** בטרנסיל־וינה היה שמעו בבורשה לעתים מזומנות ממחשבות לבו על ציון ובנינה, בהיכנסו לבית הועד של המזרחי (הוא לא נמנה עם חבריו) ואז העניק לחברים קורטוב מהן.

גם **פישל שטיין** בהמשיכו ב„הכשרתו" במנסרת משה, פתח שם סניף לו ולחבריו וצירף אליהם את יתר העובדים והטיף באזניהם תורה מן השמים ומציון. לימדם עברית והכינם נפשית לעליה — והוא גופו לא זכה לעלות.

בבורשה מסרו, שהירץ מושקוביץ, מענדי פרוכטר ושלמה גאנז, שלשת עלמים מהדור הטרום מזרחי, שלשתם בעלי השכלה, פתחו בבורשה סניף ל„בני עקיבא" והיו ראשיהם של תנועה זו במקום. את דבריהם שהשמיעו באזני חבריהם לא קלטו אזני — ואין בידי דבר לומר על טיב נאומיהם, צורת דבריהם וכח מילולם ותוכנם. ברם, לפי מעשיהם (ארגון בני הנעורים וקיום כנס התנועה ממרמורש בבורשה, בו היו הם ראשי המדברים) אפשר לדון על יכלתם בתחום הנאימה.

לא יקופח כאן אדם שכוה״ש שמעו בהיותו ילד: בהיודע דבר קיום אסיפת אבל לרגל פטירתו של הקיסר חביב היהודים ומיטיבם, פרנץ־יוסף הראשון (והאחרון) בביהכ״נ התחתון, מיהרו היהודים לנהור אליו והכותב בתוכם. **מוטילי פרוכטר** החזן, המשיך, אחרי אמירת „מלא" לנשמת הנפטר המלכותי, בנאום חוצב להבות, בגרמנית צחה, באזני גנרלים וקצינים מכל מדינות ההסכמה. עם סיום ההספד לחצו כל גדולי האומות את ידיו בחיבה.

גם **עזרת נשים** היתה בבורשה, דהיינו, בחורות בנות

שאר־רוח שכבוד ועוז לבשון ותעזבנה את בית אמן לשעות מעטות ותפתחנה להן סניפים וגם „הכשרות" הכינו לעצמן, ביקשו דבר ציון ותמצאנה אותו, למדו עברית ותאזנה לשירי־התקיה, קראו ספרות יפה ותשאנה נאומים באזני חברותיהן ודבריהן — דברים של טעם מעודן היו — אלא מפני שאת קולן הדק, החינני והמצלצל בדברן, לא כנסו אזני ולחיתוך דבורן הבהיר לא האזנתי מיהן אלה שמבטא שפתן לא חשכו מבנות מינן ומהם הגיגי רוחן של בנות בורשה המשכילות ? ! כל זה נשאר מכוסה ממני — לכן מנוע אני מלפרש שמותן.

לעיל נרמז על מקצת „נואמים", שהשליכו את יהבם על האימפרוביזציה שתעלה ותצמח כגן הטוב בשעת הדיבור וילכו לאורך כל הדרך בדרשה. כדאי, איפוא להביא שתי דוגמאות שיוכיחו עד היכן הקלו ראש בנאומים ובתוך כך גם ב„נאמים" נהגו זלזול. יבואו הסיפורים ויתנו עדיהם:

נער מנערי בורשה גמר בלבו לעזוב את בית אביו, בראותו שמטה ידו ותקצור מלפרנס את משפחתו ויאמר לצאת ולהביא ממרחק לחמו ולהיות לאביו לעוזר ותומך. שם זימן לו הקב"ה שתי מצוות לקיים — „ללמוד וללמד": בלילה למד והשתלם וביום לימד והשלים אחרים. ויהי כי הקיפו הימים ויזכור את בורשה כפר מולדתו ויאמר לשוב אליו. ויהי מדי שובו לפקוד את בית אביו להחזיקו ולסעדו, לא הסיר לבו גם מאחיו ואחיותיו בני בורשה, כי מצאם ברעבונם ובצמאונם — לא רעב ללחם ולא צמא למים, כי אם לדבר הכתוב בספרים והנעשה בעולם והמתרחש בארץ ישראל. אז קם הנער ויאמר להושיעם ולהיות להם לעזר מעט. בימי החופש הספורים ובערבותיו הקצרים, פתח שיעורים למקרא ועברית לגדולים, בית ספר זוטא לקטנים, אימנם לדבר בשפת עבר ויפטמם — את הגדולים בדקדוק ואת הקטנים בשירי ציון. שנה שלמה אף הקדיש להם, בהישארו בביתו ולא שב למקום עבודתו. את חניכיו כקטון כגדול הטעימם טעמה של סביבת בורשה ויוציאם מרחובותיה הצרים ויביאם למרחבי שדות מוריקים ואפרים מצהיבים ויראם את קסמי היערות וישמיעם את שיחות הנחלים, וסוד לחשם של מעינות מפכים, הריחם ריחות אילנות וצמחי גנים, ערכו טיולים רחוקים ושיטוטים קרובים והעלם לפסגת רכסי הפיטרום, ענק הרי הכרפתים. בקיצור — לכל דבר שאפשר להשיגו ולהגישו, הושיט את ידו והכל שלא ע"מ לקבל פרס, אעפ"י שהיה זקוק לו, כבוד וגדולה — לא כ"ש. אבל משכורתו שלימה היתה: ההנאה מחפצו שהצליח בידו.

„קרב ימי" בנהר הוישיבה

ויהי היום ונער זה, באחד מטיוליו הקצרים שערך בחברת ידידיו לרוח היום, לפנות ערב קודם מנחה בשוחו לאורך נחל הוישיבה המזמזם את מימיו על חלוקי אבניו התקועות בקרקעיתו. הם משוטטים על גדותיו ומעל ראי המים נראו צפות להקות־להקות של אווזים ובראשם שוחה לו מעדנות בגאות כסילים, מעשה ברבור ארוך הצואר, האווז הצחור שחום הכנפים. הדמיון לצי־שיט, שספינותיו נישאות על מי מנוחות ומנוהלות ע"י ספינת המפקד — האווז — צף אף הוא ועלה במחשבה — ויקרא לעומדים עליו: ים שמהלכות על פניו אניות — אין בבורשה. רצה הקב"ה וימתח בעבורינו את נחל הוישיבה וישט עליה כתות־כתות של אווזים, ספינות בזעיר אנפין... באותו רגע נתקרבו הקבוצות המכונפות זו לזו יותר מדי עד שקרבתן נראתה כהשגת גבול — נתפרדו החבילות. תחילה הושיטו קברניטיהם את צוארוניהם, תחבו חרטומיהם איש תחת כנפי רעהו ויוציאום כשנוצות נעוצות בין לשונם. מהם ראו וכן עשו שאר האווזים, תקעו אף הם את מקוריהם והריעו בגרונותיהם ותהי המלחמה קשה בשעת דמדומים זו, קרב ים מובהק שהתחולל בפאת הנהר, שבקצה בורשה העליונה. לא עברו רגעים מעטים וחמת האווזים שככה, וינח זעפם וייפרדו אווז־אווז אל להקתו, חדלו הצווחות, חדלו וישב החרטום לנדנו. נתפייסו עופות המים זה לזה וידברו איש אל אחיו בפישוט צואר ויתחילו לספר בגיעגוע צרחני ומשוך על הגדולה והגבורה ואת כל המוצאות אותם בהתנגשות ימית שאירעתם... ונערי בורשה — עיניהם צופיות ומשתאות במערכה מלחמתית כבדה שנשפך בה הרבה מים ולא היו בה לא מנצחים ולא מנוצחים — וישמחו לראות.

במסיבה לחבר — פתח בציונות וסיים באוניות

ויהי לתקופת הימים ואת אשר יגורו — בא להם, לאנשי בורשה, ימים מרים ונמהרים של שלטון אימים, מצרי־גיטו ומצוקי אושביץ עברו עליהם, שרידי האודים העשנים שניצלו מן השריפה הגדולה שאכלה את בית ישראל, התחילו חוזרים מורכני ראש וכפופי גו וכשולי ברך לבורשה ויאמרו לשוב ולהקים את ביתם מחדש. הנער שדובר עליו חזר אף הוא מגולה אחרת, ממזרח, מטרנסניסטריה ויפקוד את בורשה עיר אבותיו. בשהותו שם מספר ימים נתקבל בחמימות כבן עיר וכחבר משכבר הימים וערכו לכבודו מסיבת ריעים באחד הבתים כדי לרענן את זכרון ה„ימים הטובים" ולהפרות את המחשבה בתורה מציון. למקום הועד נבחר ביתה של **קלרה ורצברגר**, אחת מחברות המזרחי המצוינות והמסורות, זוהרת בחנה וזריזה במעשיה, שנספתה היא ויוצאי ירכה באושביץ. בכינוס זה אמורים היו להעלות זכרה. חבר ממנהיגי התנועה לשעבר במקום העמיד עצמו בראש השולחן ויחל להנחות. לפתיחה בחר לו את החבר הנ"ל לברכו כאורחה של בורשה והתחיל לתנות את מעשיו הטובים שעשה עבור בורשה. ואלה הם דברי המבוא לברכה (הם היוו את ה„רישא", ה„מציעתא" וה„סיפא") „הנני מתכבד לקבל... וכו', מי אינו זוכר את חברנו כך וכך בטיולים שערך עמנו לאורך גדות הוישיבה, בדברו בשפת העופות עם אווזי היהודים, בדמותו אותם לאניות מסחר וצי מלחמה... וכו' וכו'. ואל לשכוח שאותו נער כל מערכי התרבות הציונית והעברית בבורשה נחתכו על ידו.

אותו נער, בעת שבחו בנכר, חילק את שכרו לשלושה: לכלכלת עצמו, לתמיכה באביו ולקנית ספרים: ומחמת שחלק זה לא הספיק לספרים חדשים — ויקן ישנים. כמעשהו בספרים, כך מעשהו בבגדים, „מכבדותיו" דהיינו לבושיו לאו בני יומם הוו. כך קרה שבבקשו לקנות כובע שחור לכסות בו את ראשו ולא מצא — ויקם וקנה לו כובע מצבע בהיר

— ותהי לו מגבעתו זו למכשול לב ולמוקש ולפוקה בבורשה ולצחוק בעיני בני עירו. כי היה בעיניהם כתרנגול לבן בין עורבים שחורים. הואיל ובחורנו לא ראה את עצמי (ראי לא נמצא בתחום רשותו) לכן לא נתן את הדבר אל לבו שיוצא דופן הוא בעירתו במלבושו המשונה (כי גם יתר חלקי תלבשתו לא תאמו לטעמה של בורשה). קיצורו של דבר: כשעלתה המגבעת המבהיקה לחבוש את גלגולתו של אדם זה — שוב לא ירדה מעל שפתי — חומדי לצון ושולחי לשון — הרב, משהעיף עין על הכובע הלבן — הלבינו פניו וביטל את עצמו ממצות „בקש שלום ורדפהו" — ולא הושיט לו את ידו לשלום... מכמה חברים שמע את השאלה: כלום אי אפשר לקבל עוד כובע כזה?! אחד התלוצץ באמרו: מעלה גדולה למגבעת שכן על ידו מבחינים בך ממרחק רב, אפילו בחשכת הלילה. אחד, בן תורה, הביע תמיהה על חז"ל על שלא הכניסו כובע ממין זה בין סימני דמדומי בוקר, לעניני ק"ש של שחרית (משיכיר בין כובע לבן וכו').

פעם, בעת „משתה-בחורים" ביו"ט ניסה בחור עם הארץ לכוון אליו את חצי לעגו, בבקשו: נו, נראה איפא, אם כובעך הולם גם לראשי. אבל הנעלב השיבו: לא, בהחלט, הכובע ההולם לראשי — אני — אינו תואם לראשך אתה... הלה חש בעקיצה ויכבוש את פניו בקרקע. גם אבי הנער — לבו לא היה שלם בקרבו עם מגבעת בנו ובשעת רצון מצי׳ן היה במבט מלוכסן על תחבושתו המוזרה העוטיה את קדקדו ופניו חרושי הקמוטים העלו ספק חיוך מר ספק עוית של ראגה ואנחה חרישית התמלטה ממעמקי הלב. שואל היה האב את בנו: מה הביאך לקחת לך את לבן הארמי לדוגמה? מה כאן בבורשה לבן — השמים כחולים, השדות ירוקים, הנחלים, עינם כעין הכסף; הקיטרוס רדום באפלוליתו, ענני־שחק מאפירים, הגנים מהבהבים את שלל צבעיהם — פרט ללובן. תאמר שהגויים בד לבן לבושם — כלום בני עשו הם לך לעינים ואפילו הכא כובעיהם שחורים הם...

כך הולך אביו הלוך ולעוג את לעגו הכאוב על משבתי בנו שהם גם משבתיו. ואין לתמוה כלל על יהודי בורשה שנטפלו לבחור זה, שהתנהג לפי עצת החכם: „בכל עת יהיו בגדיך לבנים" (קו. ט. ח.), כי מניין יידעו פסוק זה אם מימיהם לא קראו בקוהלת ואם אחד או שניים הכירוהו — הרי מצאוהו בגמרא (וזה כלל ידוע אצל ת"ח בבורשה שהפסוק יש לחפש בגמרא) וכאשר נתגלה ללומדי מסכת שבת (קנג.) לא הגו אותו באותיותיו, שכן קראו לבינים (ב' צרויה) ומילא לא ידעו את פירושו. כל התמיהות הללו אפשר היה להבינן ולליישבן, כי מה שאמר שלמה, ש„אין חדש תחת השמש" — יש לפרשו: תחת השמש — אין, אבל תחת הפיטרוס — יש. לפיכך אפשר היה לשער, שכובע מצבע החמר שמביא הכהן אם אין לו יין קפריסין („חמר חיוריין") יעורר תמהון — עין בבורשה.

כובע בהיר צבע — משרה רוח על נואם האגודה

אולם כובע זה שישמש נושא לשיעור בדברי מוסר ואורחות חיים למדריכם המוכשר של בני האגודה, ולא שיעור של ממש אלא ניצול מראהו והופעתו של הכובע ונושאו כדי לשלבו בדרש תוך כדי הדרישה. מעשה שהיה — כך היה: ביהכ"נ ד„תפארת בחורים" נתפס ע"י צעירי־האגודה ובשעות שבין מנחה גדולה לקטנה תקעו שם לתוך אזניהם אורחות יושר ודרכי מוסר, אידיאולוגיה או סתם תורה — „שיחות" קראו לזה גם הם. „בעל הכובע" שאף הוא עוסק היה בענינים אלה, שיטתו של דוד המלך היתה לו לענים: „מכל מלמדי השכלתי". אולי — חשב בלבו, כדאי היה „לחטוף" איזה רעיון ממדריכם ולהעבירו למאזיניו... אולם כיצד עושים זאת?! העצה נמצאה: כיור המים לנטילת ידים תלוי היה בפנת החדר עבור באי ביהכ"נ. הערים בחורנו וכיוון את שעת ה„הרצאה", נכנס ועבר „לפי תומו" פיסת דרך של ארבע אמות, נוטל ידיו בניחותא וכורה אוזן לארוב לדרשן. מה שמעו אזניו — האזינו גם אתם: „לא זו הדרך" — פתח והורה למקשיביו בלשונו של אחד העם מבלי שידעהו — כי לא כצורנו — (האגודה) צורם (המזרחי): „אצל צעירי מזרחי, מגבעת לבנה בעלותו על ראש אחד הנערים — מגדלתו ומרוממתו ומכשרתו להיות מנהיגם ולהורותם תורה ודעת וללמדם עבודה, להוליכם ולהביאם לארץ קדשנו (כל סימן לא היה עדיין לכך) כי טרם באה שעת גאולתם.

לא כובע לבן ילבין חטאינו ולא מכנסים קצרים יקצרו ימי שהייתנו בגולה ולא קציצת פיאה יקצצו באמונתנו, וכד היתה לו, לאותו נואם מגבעתו הלבנה של מדריך צעירי מזרחי למקור השראה בלתי נדלה, להעמידה ולהחזיקה ולהגבירה, למען תהיה לעד שאכן ה„אגודה„ עולה על המזרחי. את יתר ההברקות לא הגיעו לאוזניו, שכבר נעל את הדלת מאחריו. הנער הלז בא לחטוף ונמצא נחטף. ניתן להניח שעם צאתו — „יצא" לו ל„מנהיג" החומר ועבר לענין אחר. ה„מוסר השכל" שאפשר להסיק ממעשה זה, שלא רק באזובי הקיר נפלה שלהבת ה„קליטה מן האויר" בשעת דיבור לקיחת נושא ממה שנופל על הלשון, לבלי הכינו, כי אם גם „בארזים". עוול כפול ומכופל נעשה פה בשני המקרים: עוול למוסר שבדיבור, זלזול בקהל המקשיבים שבאו לשמוע ואין משמיעים; חוכא בהוכחות וטלולא — במופתים החתוכים, שמביאים מהם ראיה על אמונות ודעות, שיטות הדרכים ובונים את בנינם הרעיוני שהמסד שלו מוצק על כרעי אווזים והטפחות — על כובע לבן... ועל „חכמים" כאלה אמרו חכמי אמת שקדמו להם: „הזהרו בדבריכם..."

הרב עויין את „המזרחי" ורודפו

גם הרב, שתנועת „צעירי מזרחי" כצנינים בצדיו היו ולמרות רוחו, לא פסח עליה בשתי הדרשות השנתיות ויחשוף את מגרעות חבריה ולא חס על כבודם. בעיקר יצא קצפו על נער זה, שראה בו מקור כל הרעות בהסיתו ובהשיאו את הנוער הבורשאי ויט את לבם לציון. שעה קלה „הקדיש" עבורו וגרם הנאה קמעה לקהל הקודש המאזינים למדבר בגנותם של הציונים. נער זה בשמעו שהרב מכבדו בדרשתו, ראה זאת כהתגרות אישית והוצאת דיבה — ואין לעבור על כך לסדר היום. מה עשה? (לא העיז פנים ח"ו נגד הרב, לא הזמינו לדו-קרב ווכחני וגם

לא הגיד מה שבלבו להגיד נגדו) משהגיע שעת הדרשה ערך אף הוא דרשה בבית התנועה באותו זמן וידבר על התורה ועל העבודה, על המדרש ועל המעשה, על הדברים הידועים לחבריו ועל אותם שכבר שכחו, על נושאים שנתבקש לשוחח עליהם ועל ענינים שלא נדרש להשמיעם — ובלבד לעכב את בני הנוער ולמנעם מללכת ולשמוע את הדרשה, בה נסחבים חברי המזרחי ומנהיגם אל עמוד הקלון. לשבחו של רב תמים — מחשבה זה ייאמר שהתנגדותו לא תמיד היתה מכוונת למזרחי — כי כל התנועות בדרכי ציון נפסלו בעיניו. פעם, בשעת דרשה, ברצותו לקיים את דבריו, שלף עתון „העולם" והתחיל קורא מתוכו. העיר לו משה מושקוביץ, שכדי להבין צריכים לקרא קודם „עברי" (קריאה עברית) כהלכה... היש לך חוצפה גדולה מזו?! ואעפי"כ שתק הקהל ולא נזף במשה, שהרי הוא חסיד בורשה נלהב ובזכות אישיותו הקורנת בלעו את העקיצה הפוגעת. לאחר מכן הוציא עתון אחר, עתון יידי, שעורכו הוא שואל-לייב שטיימץ, יליד בורשה, היושב בצ'רנוביץ והרב הכריז שכתב העת יוצא בשבת. אחי העורך, מאיר שטיימץ, שהיה באותן מעמד תבע את עלבון אחיו וסתר את העלילה וקרא לרב: שפיל לסיפא דעתון, שם כתוב בפירוש: „יוצא כל יום ששי". מיד הופנה עליו זעם הקהל, איזו עזות — מחוצניק — הוציאוהו מבית הכנסת! אמנם הוא לא הורחק אבל העם ראה והבין ש„איפת" הזעם אינה נמדדת במדה שוה... הסיבה החיצונית היתה, אולי, שהאחד לבוש קפתן וחבוש שטריימל וזקנו מגודל היה ואילו השני — לבושו קצרות, חבושו מגבעת וזקנו מגולח.

ויהי היום, בהגיע תור בית הכנסת העליון לארח את הרב ודרשתו והוא יום „שבת הגדול" כדרכו מימים ימימה, באו והודיעו לנער מדריכם, שכבר הוא מוטל שרוע על עמוד הדרשה והרב הדורש עטוף בטליתו ועצום עינים „חותך" ממנו איברים-איברים...

בחור זה, בידעו שאבא מסכן עומד ושומע חרפת בנו ועם שהוא מגנהו, בודאי אינו „מקנא" באביו ש„חנך לנער ע"פ דרכו" ולבו, לב אבא נשבר בקרבו. מיהר והבהיל עצמו לביהכ"נ כדי להיראות לפני אביו ולהשיב נפשו ולהראותו — הנה אינני בכלל דומה לאותו נער פוחז, שהרב מבתרו ללא רחמים ועובר בין בתריו. חטאו היחידי באותו יום, חצי שעה קודם דרשתו של הרב היה, שעמד והסביר לחבריו בסניפם, בפעם הראשונה בבורשה, הסבר מדעי-הלכתי על מקור השם „שבת הגדול" והמנהג לדרוש ביום זה. — שבת שלום, אבא, פונה הבן אל אביו, בגלותו אותו רכון על ספר „ראשית חכמה", למקובל ר' אליהו די ווידאש, המונח לפניו בארון הספרים. — אבא מתמוגג בדמעות. מהרהר הוא, על בנו שככה לו... והנה להפתעתו מאירים אליו פנים רגועים וחייכניים בשאלה: מה אתה מבקש פה — לך לך לחדר הקטן ועיין בגמרא. אמר לו: כיצד אתה שומע דרשה וגם קורא בנשימה אחת?! — אמר לו: היכן נצטווינו לשמוע דרשה? — אמר לו: למה בחרת בספר זה דוקא עכשו — כלום מחפש אתה ב„שער התשובה" את הדרך, היאך אבא מתכפר בעוון בנו? — אמר לו: לא ב„שער התשובה" אני שרוי כי אם ב„שער החכמה" — אני משתוקק לראות אם ר' אליהו ב"ד משה הביא ראיה ל„ראשית חכמה" שלו גם את עצת חז"ל „סייג לחכמה שתיקה".

תרומת בורשה לבארון הירש

המנהגים

יכולה היא בורשה להשתבח בעובדה שכשעלתה מחשבת יציאה מבורשה לארצות רחוקות, במוחם של רבים עמדה ארץ ישראל נגד עיני רוחם ויראו אותה כיעד למשאת נפשם, ומשיצא אותה אחד מיהודיה ועלה לישראל — ראו את עצמם רובם כמי שעתידים ללכת בעקבותו. הגירה לארץ אחרת לא עמדה בבורשה על סדר יומה. אכן היו יוצאים מכלל זה אנשים מתי מספר, יחידים שעזבוה ועברו לגור באשר יגורו מסבת הדחקות בכלכלת ביתם — ואכן הרחיב ה' להם במקומות מגוריהם החדשים. מקצת יהודים אף קפצו אל מעבר לים, לאמריקה הצפונית. אלה אברכים מספר שניסו כמה שנים לאחר נישואיהם להוציא את פרנסתם ולא יכולו מה עשו? ארזו את מזוודותיהם ויצאו את בורשה והשאירו את האשה והילדים בבית. בבואם לארץ הזהב התחילו לשלוח למשפחה כסף מחיתה. נמצאו אפילו אנשים ש„קינאו" בבני משפחה שכזאת: וכי מילתא זוטרתא היא — אבא שולח דולרים מאמריקה! — יהא חלקם של שונאי ישראל בטעם מריר זה: אם על בניה מסובים לשולחן — אלו ללא אבא וזו מעוגנת ללא בעל-נעוריה ואוכלים את לחמם הקנוי בדולרים לנוכח כסאו של אבי המשפחה הריק לשובע. לשבחה של בורשה ייאמר שרק בודדים הלכו בדרך זו. הגיעו ימים שהמצוקה הכלכלית התחילה מעיקה בכובדה על הרבה בתי-אבות בבורשה ויעברם הרהור על נטישת כפר מולדתם. בעת ההיא התחילו באים שליחי הבארון הירש בניסיון לגייס אנשי עמל בכפרי מרמורש עבור מושבותיו המצפות למתישביהן. בורשה ענתה להם: אם לישראל — מוכנים ומזומנים אנו להבקיע אפילו בחצות הלילה — לארגנטינה — לא. (הם כיוונו דעתם לדעת ציוני-רוסיה בזמן פולמוס אוגנדה וחזקה עליהם שמימיהם לא שמעו את שמעה של ארץ נידחת זו), אולם רצה הגורל שגם לבורשה יהא חלק בארץ רחב הידים שמתחת לקו הרוחב הדרומי. (ואולי כדי לקיים בם את הפסוק „צדקת פרזונו" — צדקה עשה ה' לישראל שפיזרן לבין האומות) בעת ההיא ובבורשה מיחלים לבואם של סרטיפיקטים ומחמת שהללו „נתקעו" בדרך לבורשה — והמגיעים אליה — נער יספרם — אז פקעה סבלנותם של אחדים מהמצפים לעליה.

בהופיע באחד הימים שליחם של המושבים הארגנטיניים לא עמד רוחם בם נגד פיתוייו — ויועלו על רשימותיו ויצאו את בורשה ללכת ארצה ארגנטינא. ואלה שמות בני בורשה שהיגרו לארגנטינא: אלתר-יוסל-דוד'ס ומשפחתו (עליו מספרים היו שבראות מהגרי מרמורש, שבן תורה הוא ואיש צורה ונעים הליכות — קראו: זקן מגודל לך — היו לנו לרב ומדריך רוחני); שלמה-אלתר'ס-אדלר ומשפחתו; זיידל בנו (בתם מינגע נשתיירה בבורשה והובלה

היא וילדיה לאושביץ); ישראל-אברהם׳ס; בנותיו של מוטיל-דוד-הירש „די גלאזערקע״ (אם יוסף-לייב „הגדול״); בנימין אפיל ובניו (אברהם-חיים-הירש) מנדיל-הטריקוטא-זשניקים הראשונים בבורשה; אברהם בן בנימין-אבא (מין בעל-עגלה יחסן שהיה מביא את הקמח לחנויות; ירוחם-לייב הנפח; בעריל-נפתלי-הערץ; וועלוויל ובתיה אשתי הם נסעו מרומניה ברכבת ישירה לשרבורג נמלה של צרפת בים האטלנטי, אלא שמזלם — מזל בורשה לא הרחיק עצמו מהם, ליווה ונכרך אחריהם עד צאתם את אירופה: לרכבת שהובילתם לאניה קרתה תאונה, ומשנשמע הדבר בבורשה קראו עליהם את המאמר: „רגלוהי דבר איניש...״ וכו׳ אלא שמזל אמריקה שיצא לקראתם גרם לכך (וגם זכות אבותם סייעתם), שבדיוק שנים מהקרונות האחרונים שלתוכם נדחקו מהגרי בורשה התיקו עצמם מהרכבת וניצלו. הערץ פרוכטר עמד על „ראשו״ של גיורגיצא (גוי „טוב״ שבימי צר הצר לישראל) הוא מנהל הדואר, וחייבו להתקשר עם חוץ לארץ והמידע על מצבם של יוצאי בורשה ושלומם סופק לו על ידו.

חג הסוכות

א. שפנ״מץ

בבית אבא הסוכה היתה בנויה בחצר. סוכה גדולה עם מטבח ותנור. לפי הטכניקה דאז היה גלגל גדול על הגג, ובחבלים מלמטה יכולנו להעלות את „השלאג״ היינו לחצות את הגג לשניים, ולהורידו בעת שירדו גשמים. במשך כל השנה הסוכה היתה מיועדת לחדר עבור הילדים, שבה למדתי אצל הרבי ר׳ דוד צבי גנוד יחד עם לייבש בער האלפערט זצ״ל. בליל החג ישבנו יחד עם משפחתו של גיסי ברל וורצברגר, והמון רב היה ועמד בחצר לשמוע אל הרינה והשירים שאבא ז״ל עם המקהלה שלו, אחי חיים ז״ל, צבי אלימלך ז״ל ואיבדל לחיים אני. במשך כל החג הסוכה נהפכה לדירת קבע כמעט, ללימוד, לשינה ולבלות ברוחניות. השבת והחגים בבית אבא היה תענוג רוחני, מעין עולם אבא. כמו כן החולין בבית אבא היה קודש להשם, מלא תוכן רצוף אהבה לכבד את ה׳ מהונו ומגרונו, ביתו פתוח לכל ובמיוחד לעניים. אבא ז״ל היה מחונן במידות נשגבות ומעלות טובות, שפל ברך, אהוב לבריות, שונא בצע. העשירות שירש מהסבא היה לו למעמסה כבידה.

זוכרני שפעם הלכתי לקראו מסעודת ברית מילה שהוא היה המוהל, שהפריצים מהמסים מחכים לו, והוא התרעם ואמר לר׳ וואלף משה׳ס, מקנא אני בך שאין לך רכוש, ואין לך דאגות והנך יכול לעבוד את השם כדבע״י. עניו היה ונפשו כעפר לכל היה. דיבר בהכנעה ובשקט, סיפר לי שפעם בעת שבא השכם לפני אור השחר מהמקוה, וראה שיהודי אחד לקח תבן מהאורווה שלו להחיות את בהמתו העלובה, חיכה לו מרחוק ועזר לו להביא הביתה את החבילה הקשה. היקציב בית הכנסת „ראש חודש חברה״ שבנו בגן שלנו וגם המקום למקווה הכשרה היחידה החדשה בנוי על הגינה שלו בלי שום תשלום.

אהבת ארץ ישראל והשתוקקות שלו לזכות להתישב בפועל בא״י היתה מאוד מגעת חיו. הוא תמך בנו בעת שיסדנו את הצעירי מזרחי בכפר. כל שליח מהארץ כיבד אותו בנוכחותו, ובעת שהרב ווייס היה בבורשה, באו לשולחנו ליל שבת יותר מ־40 בעלי בתים מכובדים והוא גם כן בא לשמוע תורה מפיו. תרם לקרונות וחלם שעוד יזכה בעזהשי״ת לעלות לא״י והשתקע בה, לעבוד את השם בטהרה, לשבת תחת תאנו וגפנו בארץ ישראל, ולשאוף מהוירה דא״י המחכים. עשה גם מעשה בפועל לכך. בשנת 1933 מכר חלק מרכושו לכפר „אילווה מארע״ וזה אחרי שקיבל את ההסכמתו של האדמו״ר ר׳ ישראלה הגר מוויזניצה, שהוא היה מחסידיו הנלהבים, ומכר בחוזה רשמי את ההר הנקרא „פולנינה פוזדרה״ 750 הקטר אדמות ויערות עבור סכום של 16.000 לירה שטרלינג אנגליות, הון עתק שיכולנו לקנות כל בני ברק.

אבל דא עקא, שלא נתמזל לנו הגורל ובהדי כבשי דרחמנא למה לך. וד״ל הסיבה היתה שבנתיים הגיעה לממשל ברומניה ממשלה אנטישמית גוגא קוזה, וקיבלנו מכתב ממועצת הכפר אילווה, שלרגלי המצב הקיים, אם אנו רוצים לקחת חצי מהמחיר לבוא ולקבל הכסף אחרת תשארו בלי הנכס ובלי הכסף. אבא ז״ל התיעץ עם חכמי הכפר וכולם לא ידעו מה ליעץ לו ומה שירשתי מה„פוזדרה״ הגדולה שבפלינינות — הוא הצילום ההררי שלה תמונה המגדילה את כבוד ביתי בבני ברק... (אשרי המאמין). לקיים מה שנאמר: „וכפר (צילום) אדמתו („פוזדרא״ בלע״ז) עמו״ (דב. לב מג).

המושכים בשבט סופרים מבורשה

1. **פריידל וידר**
על ביתה, חצר הרבי, סיפורים ותאורי נוף וחיי יהודים
2. **נפתלי אבי-רחל**
כתבה על בית אמא־אבא ובני משפחתו
3. **שלמה זלמן שטאובר**
על בית אבא ואמא
4. **שרגא פייוויש האז**
יהודי בורשה בחייהם במותם ובשחרורם
5. **שמואל ורצברגר**
הכנות תעודות (מזויפות) בימי הרדיפות, על משפחת אביו
6. **פנינה הלר**
מספר סיפורים מיהודי בורשה, שירים ותולדות משפחתה (בפנים הספר מפוזרות מונוגרפיות משפחתיות כתובות בידי: טוביה שלומוביץ, מאיר אפטר, יעקב הרשטיק, יוסף בן הירשל, ורצברגר, אלתר שטיימץ, יוסף איינהורן ועוד)
7. **העתק הקמיע**
8. **אברהם חיים** — הראשון שהתיישב בבורשה
9. **מייטה וירטהיימר**

כעין הקדמה
מאת: ג. ש.

פריידל וידר בתם של ר׳ יצחק לייבוש׳ס ופייגע (מתרומתה הספרותית ל„ספר בורשה״).

פריידל שנולדה להוריה בבורשה בפרינט שעברו לגור בקומת הקרקע של בית הרבי מבורשה, גדלה ורבתה באוירה נעלה, שהקדושה מרחפת היתה בין כתליו, ספגה נשמתה לתוכה מרוח המקום והושפעה רבות ממאור פניו של הרבי, ממהלכו עם חסידיו הרבים וממעשי הצדקה של הרבנית שבאה אתה במגע יום־יום וצופה בהליכות ביתה ובפועלה לטובת עניי־בורשה שהיו מבאי בית הרבי ואמה של פריידיל מסייעת לה במעשיה. עם בוא הנצר למטעי חצר קוסיב־ויז׳ניץ להכות שורש פורח פרי הילולים בגנו שניבא עליו הריב״ש, כעל „גן החסידות״ — בא גם ר׳ יצחק וידר לגור בקרבתו ושימש לפני הרבי — לפי עדותה — 22 שנה, עד עזבו אותו בימי מלחהעה״ר. בסביבה מרוממת זו נתחנכה פריידיל, בצל ,עץ־אבות׳, ברוח אמונה חסידית וטוהר מדות וניחנה ברוח פיוסי עדין והקדישה לספר כמה רשימות משפחתיות חשובות פולקלוריסטיות והיסטוריות. הבה וניתן לה רשות הדיבור:

בורשה
פרידה וידר־קסנר

סביב בורשה הרים גבוהים ויערות עבותים ירוקי עד. שדה, פטל, אגוזים קטנים ועוד.

במשך הקיץ מרחף ריח רענן של שחת, שזה עתה נקצר. „הפטרוס״ מתנשא מעל לגובה של 2305 מ׳ מעל ההרים הגבוהים ועליו השלג המתנוצץ שלא נמס אפילו בחודש אב. בגלל הגובה הרב, היה אויר בבורשה נקי וצלול מבכל ערי מרמורש.

כיון שהיערות צפופים, הם נראים מרחוק ההרים כשטיח ירוק, בזמן השקיעה, צבעם משתנה — לאפור ירוק. בחורף, צבעם התמידי הוא לבן.

כשהשמש שולחת את קרניה, והשלג מתחיל להימוס, העצים נוצצים מרחוק כאילו חפו עליהם מליוני יהלומים. על ההרים הנמוכים יותר גדלים הרבה פירות בר. בגלל האויר הצח והצלול היו באים כל קיץ הרבה נופשים לשני בתי־ההבראה ה„פנטינה״ ו„צ׳יולה״, הראשון לעשירים והשני — לעניים. בשני המקומות הללו היו מעינות מרפא כנגד מחלות הקיבה, רמטיזם ומימיהם מסוגלים אפילו לפוריות. מים אלו היו טובים מאד לשתיה, ונקראו „בורקוד״, טעמם היה דומה לטעם סיפון חזק. גם חולי שחפת רבים באו בכל קיץ.

האביב

האביב היה יפה במיוחד בבורשה. כבר בפורים, כשהימים התארכו והשלג התחיל להימוס, כל יום ראינו יותר ויותר כתמים שחורים של אדמה, והגגות בצבצו בחלקם בצבעם השחור. והשלג הנותר קבל אז צבע אפרפר.

במקום שהשלג נמס, כמו במטה קסם השתנה הכל, הדשא הירוק צמח, ופרחי הבר הציצו בשלל צבעי הקשת לאחר שהכסוי הלבן שכיסה עליהם במשך חצי שנה — נמס, והגגות התקשטו בנטיפי קרח במשך הלילה, משום שכמעט ולא היו מרזבים מסביב לגגות הבתים ולכן — הגשם והשלג הנמס ירדו בימים חמים מסביב לגגות. הכל פרח באביב: לחג השבועות — הדובדבנים היו בשלים לאכילה, עונת השזיפים הצהובים והכתומים התחילה בתמוז, ובאלול — תפוחי העץ והאגסים. חודש חודש ופירותיו בעונת הקיץ.

אופן הכנת המצות לפסח

שבועים לפני פסח פשטו ריחות המצות הנאפים בכל בורשה. לא קנינו מצות, כי לא היה היכן לקנות. כל בעל בית היה קונה קמח כשר לפסח ומביאו למאפיות הכשרות לפסח. אופן ההכנה היה מענין: רידדו את הבצק בעזרת המעריך מסביב לשולחנות ארוכים. חיכו עד שאפו אותם וחזרו הביתה עם סל קש שבתוכו היו המצות שנאפו זה עתה.

נשים, בחורות, ובחורים וכן הבחורים שקבלו שחרור מהישיבות מראש חודש ניסן, עבדו כל היום בפקוחו של המשגיח שהיה עפי״ר מלמד בחדר. עבודת אפית המצות לא היתה רק לשם הכסף, היא גם שימשה כאטרקציה. במאפיות היה מאד שמח. שרו, ספרו בדיחות, ספרו ספורים מסמרי שיער, הבחורים שאסור היה להם להפגש עם הבחורות במשך השנה, ניצלו את ההזדמנות וחיזרו אחרי הבחורות. המשגיחים צעקו, אך מי שעה לדבריהם?...

שומן לפסח

גם שומן לפסח לא קנו בבורשה. כל עקרת בית גידלה בחצרה אוזים. אחרי החגים פיטמו אותם ובחנוכה שחטו אותם. כך שיצא שחג החנוכה לא היה רק חג האורות, אלא החג לשחיטת האוזים. את השומן מהאוזים שמרו בכדים (טיזן) עד לפסח, ומהכדים „והגריבים״ עשו סעודות כל ימי החנוכה.

תפוחי אדמה לפסח

את תפוח האדמה שתלו אחרי פסח, ולפני ראש השנה — ביררו את הגדולים שבהם ושמרום לפסח.

הקיץ הסתיו והחורף

עת הקיץ הגיע יצאו הבנות לחופשה מבית שארך

כחודשיים, ואילו הבנים המשיכו בלמודים ללא הפסק כל הקיץ, בימי ששי גמרו מוקדם מהרגיל את הלמודים. את הזמן הפנוי ניצלו היטב למשחקים, לדיג, להשתובבות, לטיפוס על עצים וביחוד לסחיבת פירות מגינות זרים.

כשבא הסתיו, ריחות נעימים של פירות בשלים כתפוחי עץ ואגסים אדומים ומתוקים מילאו את האויר.

כשהתחילו הגשמים והקור, התחילו גם הצרות, במיוחד לעניים. שלא היה להם בגדים חמים, כי אם מגפיים מלאים חורים. הגשמים שירדו חדרו לכל פינה, והדרכים שלא היו סלולות, נהפכו לבוץ. הרבה מתו מדלקת ריאות. בערך בחנוכה החל השלג יורד. האדמה — הגגות והעצים כוסו במעטה לבן, בערב אפשר היה להסתובב בחוץ ללא פנס. כשבבית היה חם ובחוץ — הכפור, התקשטו החלונות בפרחים יפים עשויים קרח, כאילו צוירו ע״י צייר. בימי שמש שוב היה מה לעשות. היינו יוצאים לגלוש במזחלות על הגבעות, לזרוק כדורי שלג אחד על השני, ולבנות בובות עשויות משלג. לשם כך השתמשנו בחומרים נוספים, כמו גחלים לעינים, צנון אדום לאף, פחם לפה, כובע, וסתם מקל — ליד. יתר הזמן ישבנו בבית. כמעט כל החורף לא ראינו צפורים, אמרו לנו שהם עפים כל שנה בימי החורף לארץ ישראל וחוזרים — בקיץ.

החדר

את החדר בו יבלו ילדי בורשה את רוב ימי נעוריהם, יש גם להזכיר, אם לחיוב ואם לשלילה, כי לכל מלמד היתה שיטתו, בשיטת הלמוד ובשיטת העונשים שלו, אנו הכרנו הרבה מלמדים, כי כל חתן של העשירים שאיבד את ה„נדוניה" שלו, הגיע לבסוף — למלמדות. „הרבה עזבו את בורשה כדי לקבל שכר לימוד יותר גבוה". בבורשה השכר היה דל מאד, אבל רבים נשארו בבורשה. היכרות ממש היתה לי עם שנים שאחי היה תלמידם. את האחד הכרתי בקטנותי, בסוף מלחמת העולם הראשונה. שמו היה רבי חיים אברמס. הוא היה רבי של התלמוד תורה, ולימד רק חומש ורש״י. אני לא יודעת כמה תורה למדו תלמידיו, אך כולם אהבו אותו מאד. כיון שלא הרביץ בהם, אלא סיפר להם הרבה ספורים על שדים ורוחות שנראו לו אחרי חצות הלילה — בבתי הכנסיות שהוא עבר לידם, או מאחורי האיטליזים, ומאחורי ה„קלויז" והמקוה במרכז בורשה.

„המלמד השני רבי יואל" היה אחד מהמלמדים הטובים ביותר בבורשה. הוא לא קיבל יותר מ־10 תלמידים, וכולם בנים של העשירים. הוא היה תלמיד חכם וגם קצת מודרני ולימד את תלמידיו גם כתיב, וחשבון, ודרש הרבה מתלמידיו, והקפיד מאד על הקנית ערכים חינוכיים, וידוע היה שהוא מכה ברצועה שקורין „קאנצ'יק". כלפי הגדולים הוא היה דוקא אדם חביב מאד במיוחד היה לו חיוך מקסים. קומתו היתה בינונית, בעל זקן שחור ועינים שחורות וחייכניות. הוא היה לבוש בקפידה ובנקיון. לקחנו את ר' יואל לבית שלנו כדייר כדי שלא נצטרך לשלם שכר לימוד עבור אחי. לאחר כמה שנים הוא היה השכן שלנו. אני יכולה לספור ולזכור את כל תלמידיו לפי סדר ישיבתם ליד השולחן, כמעט כולם היו בגיל בר־מצוה או אחריו. יוסלה ואיצ'ה אפל, מרדכי מושקוביץ, מנדל גנץ, יענקלה גנץ, משה ישראל מנדלוביץ, שמואל מקינגסברג הגיס של ישראל ורצברגר. הכי קטן היה אנשל גנץ, ואחי־הרשמלך, כל היום שמעתי מ־5 בבוקר עד 8 בערב חוץ מהפסקה בת שעה את השעור של רבי יואל ואח״כ את שינון התלמידים. ובסוף השבוע — את בחינות הגמרא ואוי ואבוי לתלמידים שלא ידעו להשיב. הקנצ'יק הונף מעל לראשים. הזכרתי את המלמדים של בורשה, כי היה להם חלק גדול בעיצוב וחנוך הדור הצעיר.

הוא רבי יואל חשוך בנים היה,

ספור על אדם פשוט

פרידה וידר — קסנר

איציק בר היה אחד מבעלי המלאכה הטובים ביותר בבורשא, במיוחד הצטיין כמומחה לבניית תנורים לאפיה ובישול. עבודה — לא חסרה לו, ואף על פי כן, היה קבצן גדול, ובקושי הרויח את לחמו, וחוץ מזה, לא חסרו לו גם צרות, כי זאלטה המשוגעת — היתה בתו. מצאו לה בחור מסכן, והקהילה חתנה אותם על בית הקברות, כדי לעצור מגיפה. אבל כלום לא עזר, מספרים שלשבוע פסק הדבר, והבעל עזב אותה תיכף אחר החתונה. היא היתה רצה בכל רחובות בורשא, וחבורת מזיקים היתה רצה אחריה וזורקת עליה אבנים והיא עליהם. במיוחד זה היה קורה בחצרנו, ולא בחינם אמרו, „שכל המשוגעים נמשכים לחצרות של הרביים". לא פעם נשברו הזגוגיות בחלונותינו כאשר הילדים זרקו אחריה אבנים. אני זוכרת, פעם בערב פסח, היא באה בריצה לביתנו, אחרי שהתנור לאפיית הטשולנט היה כבר כשר שרוף לפסח, ולפני שאמי הספיקה לראות מי הנכנס, רצה זלטה ישר לתנור, וזרקה הרבה לחם ישן. אמי נתנה קולה בצעקה מבוהלת, „זלטה, מה את עושה"? — „אני רוצה שגם החמץ שלי ישרף", וכמובן שהיה צורך להכשיר שנית את התנור. (באחריות המספרת).

כשהרב הגיע לבורשא, לא היה לרבנית תנור למעלה, כי כל המטבחים של הרבי, היו למטה אצלנו, והיא החליטה לבנות בחדר אחד למעלה תנור לבשול ואפיה, וכך הכרתי את יצחק בר. הרבנית הזמינה אותו כמומחה הגדול לבנות את תנורה.

בשבילנו הילדים, היתה זו אטרקציה גדולה, ומהבקר ועד הערב, עמדנו על ידו לחזות במלאכת הבניה. ואני תפסתי שהוא אוהב יותר לספר ספורים מאשר לעבוד, וכל יום, היה מספר לנו ספור, אגדה או אפיזודה, ואז גם הבנתי מדוע הוא מרויח בקושי את לחמו, כי חוץ מהספורים שהיה מספר לנו, היה נוהג לעשן הרבה ולגלגל בעצמו את הסגריות. היו אתו הפפירוסים ושקית הטבק, ומלאכת הגלגול היתה אומנות ממש. אחרי שהיה גומר לשים כמה לבנים, היה מפסיק את העבודה ומתחיל לאט לאט למלא את הסוגריה להדביק אותה וכשה־סגריה היתה כבר בפיו, והוא מצץ כמה מציצות — היה מתחיל לסגור את מלאכתו, קודם ישר, אח״כ באלכסון ומניד ראשו לכאן ולכאן, וכמעט תמיד החליט שיש איזו שהיא שגיאה בעבודתו, והורס את הכל ומתחיל מחדש. ועד שלא היה בטוח שהכל מדויק ב־100% לא המשיך את עבודת הבניה. כך היה עובד ומעשן ומספר לנו ספורים, שכמעט כולם כאילו קרו לו באמת בחיים. ידענו שהוא המציא אותם בעצמו,

אך היה מספר אותם בגוף ראשון, ולא פעם חשבתי איך חבל על כשרונות כאלה ההולכים לאבוד. לו היה נולד אצל עשיר ובעיר גדולה, אפשר היה הופך לסופר, אך כיון שנולד בבית עניים, ובעיירה קטנה, ולא היה מי שירשום את ספוריו. החלטתי שלפחות ספור אחד שלו אספר, כדי שלא יאבדו יחד אתו, מה גם שהספור משקף את החיים של הרבה בורשאים שהשיגו מה שהשיגו רק באינטלגנציה העצמית שלהם.

והנה הספור: זה היה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, כשהזמין אותו מנהל הרכבל שעל־יד תחנת הרכבת, לבנות לו תנור להסקה, בסלון שלו. הוא בנה אותו מאד יפה, מקושט בחרסינה צבעונית, וכשסיים את עבודתו היה מנהל התחנה בבקור בבודפשט, ואשתו לא הפסיקה להתפעל מיופיו של התנור. היא שאלה אותו, „תגיד לי בבקשה, מי היה המייסטר הגדול שאצלו למדת, הוא בודאי היה אומן גדול וידוע, מה שמו״? כן אמר לה יצחק בר, המייסטר שלי מאד מפורסם, שמו ניקאזול. — „נקזול? אף פעם לא שמעתי את שמו״. (רק הבעל ידע רומנית, והיא דברה הונגרית), כשחזר בעלה, הראתה לו האשה את התנור החדש, וגם בעלה התפעל מיופיו. אמרה לו האשה — אתה יודע אצל מי למד את מלאכת בנית התנורים, אצל אמן מפורסם מאד, שמו נקזול, האם שמעת פעם את השם הזה? כן ודאי ששמעתי עליו, והוא ואיציק בר, פרצו בצחוק גדול. „מה הצחוק שאלה האשה״. זה לא מצחיק כלל ענה לה הבעל, כי באמת המייסטר הגדול הזה, הוא המורה הגדול והטוב ביותר״ (נקזול סיאינוואצא) פירושו — העוני הוא המורה. (הבדיחה שכותבת השורות הכשרונית חושבתו להמצאתו של יצחק בער העליז — היא בדיחה ידועה בבורשה ואולי הוא אביה — מישהו צריך להיות מחברה).

אנצ׳לה — כבד פה שהרבה לדבר

אנצ׳לה היה שנורר מלידה, לדאבוני היו רבים כמוהו בעיירתנו. אך אותו אני זוכרת טוב מכולם. ראשית, הוא היה הדוור שלנו. אין הכוונה ששימש במשרה זו ממש, אלא שהעביר מכתבים מאתנו — לאחותי שבווישו, ואף החזיר את תשובתה מכיון שהיה נודד מעיירה לעיירה. הוא לא עשה זאת על מנת לקבל פרס או שכר, אלא כדי לשמח את לב אמי כבשורות הטובות מבתה. יום חמישי היה היום שבו קיבץ נדבות בבורשא, וזכורתני באיזו גאווה ושמחה היה נכנס לביתנו ובידו המכתב מאחותי. מובן מאליו שקיבל מתת משני הצדדים.

שנית היה אנצ׳לה ידוע כבדחן. זוכרת אני כיצד בקטנותי השבתיו לטיפש, מכיון שתמיד היו האנשים צוחקים ממנו, אך כשגדלתי — הבנתי שהיה אדם פיקח. האנשים צחקו בגלל גמגומיו הבלתי פוסקים, והיה צריך להמתין שעה שלמה עד שהיה אומר משפט שלם. נוסף לכך היה שמן ונמוך קומה, ואשתו לעומתו היתה צנומה מאד, וגבוהה מאנצלה כפליים. קהילת בורשא הכניסה אותם לחופה — ומדי שנה נולד להם ילד נוסף (החליפתו בזלאטה גיסתו).

בערב פסח כשהיה נשאל „אנצ׳לה האם הכנת כבר את צרכי הפסח״? היה עונה: — „וכי מה חסר לי? שמן יש לי מכיון שממילא נוטף ממני, תפו״א — גם כך אנו טמונים עמוק באדמה, מצות הם דאגתי היחידה״.

עיקר ספורי נסב על מקרה שקרה בעודי קטנה, במלחמת העולם הראשונה. בבורשא נמצא אז מפקח משטרה שהיה רשע גדול נודג׳ שמו, הונגרי אמיתי שנהג לרוץ ברחובות ובין הבתים ולחפש יהודים לעבודת כפיה, או שחיפש צעירים יהודים שהשתמטו מגיוס והתחבאו.

יום אחד, לא מצא המפקח איש ברחוב, כולם הסתתרו, רק אנצ׳לה הלך ברחובות ללא פחד, בהיותו בטוח שלא יגויס. לפתע עצרו המפקח, טפח בידידות על כתפו של אנצ׳לה, והציע לו סגריה באומרו: „אנצ׳לה, שמא יודע אתה היכן טמונים היהודים?״ (ביידיש: וואו ליגען יידען „באהאלטן„ — שני מובנים ל„באהאלטן״: טמון, קבור) — „ברור שאני יודע״ ענה אנצ׳לה וללא היסוס הבטיח למפקד המשטרה כי יביאו למקום המחבוא. השוטר חיכך ידיו וקרץ בעיניו כאומר הטיפש הזה יובילני ישר למחבוא, היום יום צייד מוצלח. אנצ׳לה הלך והשוטרים אחריו הישר לכיוון בית הקברות. נושפים בכבדות הגיעו לשער בית הקברות, ואנצ׳לה בחיוכו הקבוע הצביע על המצבות הפזורות ואמר: „כאן באדמה טמונים כל היהודים״. המפקח החויר מכעס ופתח בצעקות: „כיצד העזת לרמות מפקח משטרה״? ענה אנצ׳לה, שאלת אותי היכן „מסתתרים יהודים״ (בהאלטענע יידן — משמעות כפולה, גם טמון וגם קבור) ענה אנצ׳לה בשלווה, רציתי לעזור לך, והבאתי אותך למקום שבו טמונים יהודים. המפקח, לאחר שהעניק לו סטירות מצלצלות — שלחו מעליו ללא עונש נוסף.

כך בהעמידו פני טיפש, ניצל אנצ׳לה מעונש חמור שהיה ניתן ללא ספק לאדם „חכם״ יותר.

המעשה הטוב של ר׳ יצחק פרוכטר

פרידה וידר קסנר

„עזוב תעזב עמו״

גם ר׳ יצחק גר בחצרנו כמה שנים. אפילו בעסקים שלו שהיו משותפים עם אחיו, ניצלו את הפועלים היהודים, כמו בכל מרמורש עבדו הפועלים מהבקר עד הערב עבור תשלום דל מאד, כי הם לא היו „מאורגנים״.

ר׳ יצחק היה אדם טוב לב, ואהב לעזור לזולת. יהודי טוב וענו וצנוע בהליכותיו. לא שכח להקדים שלום לכל אחד שפגש בדרכו. התהלך עליו ספור שעבר מפה לאוזן סיפור מעיו „כדי שלא לבייש״. ר׳ יצחק לא סיפר את המעשה לאיש, ולי נודע הספוד מבני ביתו. והנה הספור כמו ששמעתי אותו ומעשה שהיה כך היה:

היתה משפחה כמו הרבה משפחות בבורשא, שעם כל מצוקתה, לא ספרה ולא ביקשה עזרה בצרה מאף אחד. האיש היה בעל מלאכה ישר ודתי, אבל כיון שגר בסימטה רחוקה מן המרכז וגם לא היה בעל מקצוע טוב ביותר, היה תמיד מחוסר עבודה, ולכן לא הספיקה לו הכנסתו לפרנס את משפחתו, ובנוסף לכך, היתה אשתו חולנית (כנראה שהיתה לה שחפת) וכל הרפואה שבורשא יכלה להציע לה היתה אויר טוב ושתית חלב מרובה. וכך אספו כסף וקנו פרה. כל הקיץ היה האיש אוסף כל מיני ירק ועשבים וסוחב על גבו הביתה, חבילות חבילות. ואני עדיין רואה אותו לנגד עיני תמיד רץ ומעולם לא הלך, ותמיד איזה שהוא צרור ירק על גבו לפרה

או משהו לאשתו החולה. הוא היה אדם רזה וצנום וארשת פניו הביעה סבל וצער. כשהגיע החורף, או אז התחילו הצרות באמת. ולמרות שמכר מחצית כמות חלב, לא הספיק הכסף לקניית אוכל, כי כמות החלב היתה מעטה והפרה „היתה עקשנית וסירבה לתת חלב בחורף רק מפטום האויר הטוב של בורשא"... וכך הגיעו מים עד נפש. וכיון שהרפת של ר' יצחק לא היתה רחוקה מביתו' התחילה מחשבה להדיר שינה מעיניו בלילות וטרפתו. הוא נלחם ביצר הרע שאמר לו: לא הרחק מביתו על הגג של ר' יצחק יש מלוא האסם שחת, ומדוע זה פרתו היא צריכה למות ברעב? והוא לא ידע להכריע איזו עבירה יותר גדולה — גניבה — או שיניח לאשתו ופרתו למות. לבסוף הוא החליט לגנוב, וזאת כשכל השחת אזל אצלו — אז היה גונב חבילה. העוזרת של ר' יצחק הרגישה שהשחת מהגג פוחתת והולכת מהר מדי והביעה את חשדה באזני בעליה שכנראה מישהו גונב מהשחת. ר' יצחק החליט לארוב בלילה ולראות מי הוא הגנב. לאחר כמה לילות הצליח לראות לאור הירח את האיש כשהוא סוחב חבילה הגדולה ממידותיו. את פני הגנב לא הצליח לראות, אך לפי צורת ההליכה ידע מיד מי הגנב, והתחיל ללכת אחריו כדי למנעו ממעשהו. אלא כאמור הוא היה אדם טוב לב לכן נעצר במהלכו כי ריחם על האיש ובמקום לעמוד ממולו ולעכבו, הלך מאחוריו ועזר לו לסחוב את הערימה הגדולה. ומפאת השלג לא הרגיש האיש בעזרה ולא הבין מדוע הוקל לו פתאום. רק כשהגיע לחצרו וזרק את החבילה לאדמה, הסתובב וראה לפניו את ר' יצחק, ומרוב תדהמה הוא קפא ולא יכול היה להוציא הגה מפיו ולבקש רחמים. „אין דבר אמר לו ר' יצחק — רציתי רק לעזור לך, כי ראיתי שאתה סוחב חבילה כבדה מדי" הסתובב והלך לו הביתה. כאלה היו אנשי חצרי.

אבי ז"ל

ברצוני לספר על אבי ז"ל, יצחק לייבש'ס, שהיה יהודי פשוט, ונוסף לכך עני שהרויח לחמו בעבודה קשה, ומעולם לא ביקש תמיכה מאיש. הוא היה חבר ב„עץ חיים", ומכיון שלא היה ביכלתו לשלם דמי חבר, היה מביא גזרי עץ כדי להסיק בהם את התנור, למען החם ללומדי התורה.

פעם סיפר לנו, כיצד הציל במלחמת העולם הראשונה, את אנשל גנץ ממות בטוח. בזמן המלחמה הסתתר אבי יחד עם יהודים אחרים במרתפו של הרבי, כדי להמנע מגיוס לצבא. לילה אחד, יצא אבי לרחוב — ונתפס. באותו לילה נערך מצוד על היהודים, כדי שאלה יביאו צרכי אספקה לצבא שניסה להדוף את הרוסים מעבר לפריסלופ. מזלו היה שלא נדרשו ממנו התעודות. (סבתי רצתה להצילו מגיוס, ולכן לא רשמה אותו בשעתו ב„פרימריה", כך שלמעשה לא היה קיים בעיני החוק. לוא נדרשו ממנו מסמכים, ואלה לא היו בידו — היה נתלה כמרגל).

וכך יצא אבי הצעיר, עמוס משא כבד על שכמו, יחד עם יהודים זקנים שהיו מעבר לגיל גיוס. אבי לא פחד, אך הדבר היחיד שהדאיג אותו, היה איך משיגים את הטלית והתפילין כדי שיוכל להתפלל.

כשחנתה החבורה ביער, הגיע לידי החלטה; הוא אמר לשוטר ששמר עליהם, כי הוא צריך להכנס לרגע עמוק יותר לתוך היער, השוטר הזהירו כי יירה אם יתרחק יותר מדי בכל זאת הסתכן אבי ובהיותו בין העצים, החל לרוץ לכוון בורשא. הוא שמע יריות מכוונים שונים, אך כיון שהיער היה צפוף — הוא לא נפגע. ברוצו — שמע כי משהו רודף אחריו וככל שהגביר את מרוצו כן גבר מרוץ רודפו. לפתע שמע קריאה ביידיש: „אל תפחד, זה אני, אנצ'ל גנץ". אבי נעצר, ושניהם המשיכו לרוץ יחד.

לפתע עצר אנצ'ל במרוצתו, כי חש ברע, וביקש מאבי שימשיך לבד ויזעיק עזרה. אבי התנגד והחל לשאת אותו עד לקצה היער. שם המתינו עד חשכה כדי שלא ייתפסו, ואבי הביאו עד לבית הראשון שבקצה העיר. כשהגיע אבי לביתו, לא האמינה אמי למראה עיניה, וכשסיפר לה אבי שהוא עריק, — פחדה שמא ייתפס, מאחר שהחיפושים אחריו החלו עוד ביום הקודם. כשראה אבי עד כמה פוחדת אמי, אמר לה שלא תדאג, הוא רק לוקח את הטלית והתפילין וחוזר. לבסוף נשאר אבי בבית והסתתר במקום אחר.

אגב, אנצ'ל גנץ ניצל גם הוא, ולעולם לא שכח את עזרתו של אבי. לאחר שנים מספר, מת אנצ'ל גנץ מפחד המשטרה הרומנית, (שנכנס שוטר לביתו), למרות שהשוטר לא רצה לעשות לו כל רע מלבד לרשום לו דו"ח על אי הסדר והנקיון שבחצרו בלבד. (בנו של אנשל נפל באחד הקרבות עקובות מדם). (אנשיל זה, בנו של משה גנץ, בתו לייקו חזרה מישראל לבורשה כדי להישרף באושביץ).

חצרי

(עוד על משפחת הרבי, מידה של שוכנת ביתו מימי ילדותה)

כדי שהדורות הבאים אחרינו בני בורשא — ידעו מי היה הרבי מבורשא ז"ל, ולמה קראו לחצרי — חצר האדמו"ר של בורשא, אני רוצה לספר על תולדות השושלת הזו שנודעה לי מתמונה שהיתה תלויה בחדר של הרב מבורשא — ר' אלטר מנחם מנדל האגר ז"ל. התמונה היתה מתנתו של חסיד מבורשא. שעות ארוכות יכלתי להתבונן בה, היא היתה יצירה מאד מפוארת. כיון שאסור היה לתלות תמונה של אדם מחשש „לא תעשה לך... וכל תמונה", צייר הצייר עץ רחב ידים עם שורשים עמוקים וענפים מסועפים, ועל כל שורש או ענף — צוין השתלשלות הדורות של ויז'ניץ מראשיתה ועד האחרון שבהם בזמן ההוא.

את ספור הבאתו של הרבי לבורשא וגדלותו, שמעתי מאבי ז"ל ומבתו היחידה של הרבי מבורשא — מייקו ז"ל.

תקצר היריעה מלתאר את זכרונותי הרבים מחצרי שבה גדלתי ולא יצאתי אותה עד עלותי ארצה. ספר שלם יכלתי לכתב מהעיירה ומהבית והחצר שבהם נולדתי.

בחצרי חיו ופעלו הרבה אנשים טובים ודגולים. כמעט כולם היו בעלי השפעה על כל העיירה, כמו רבנים; שוחטים, דיינים, רופאים והרבה אינטלקטואלים, ועוד הרבה אנשים פשוטים וישרים שתכונותיהם הטובות השפיעו מאד עלי בילדותי, ועד היום חרוטים בלבי החצר ודייריה — ולעולם לא אשכחם. וכאן אנסה להעלות מעט את דמויותיהם — כמו שאני הכרתי והבנתי אותם.

הרבי מבורשא, ר' פנחסל האגר, היה בנו הששי של ר' ברוך האגר מויזניץ, והחתן של ר' שמואל רוקח מסקוהל,

שהיה בנו הבכור של ר' יהושעלה מבלז. גם אביו היה חתנו של ר' מנחם מנדלה מויזניץ, כך היתה גם הרבנית שיינה רחלה — בת דודה של הרבי מבורשא.

ר' מנדלה „הבעל צמח צדיק" היה המיסד של השושלת הויזנצית. הוא היה השלישי מהשושלת של בית קוסוב שהתחילה מהבעל שם טוב.

הרבי מבורשא ז"ל, היה מיוחס גדול, לא רק מצד אביו, אלא עוד יותר מצד סבתו, שהיתה בתו של ר' ישראל פרידמן מרוז'ין, המפורסם והעשיר ביותר מכל החצרות בזמנו.

אחרי הסתלקותו של אביו, ר' ברוכ'ל מויזניץ בשנת 1893, נפרדו כל הבנים שלו ונסעו כל אחד למקום אחר שבו היו חסידים של אביהם, וכך קיבל כל בן את שם העיר שבה הוא כיהן כרבי. רק הבן הבכור, ר' ישראלצ'ה נשאר כממלא מקומו של אביו הרבי מויזניץ.

אני הכרתי את כל אחיו של הרבי מבורשא — והם: הרבי מויזניץ, הרבי ר' חיים מאנטוניה, ושני האחים — ר' פייושל ור' מעכעלי. בזמן שהכרתי אותם, הם גרו בצ'רנוביץ. אחותם היחידה היתה הרבנית מפטרווה.

את הבאתו של הרבי לבורשא ארגנו חסידי ויזניץ, ר' מוטל אדלר, שהיה עשיר גדול ומצאצאי מיסדי בורשא ור' פנחס וירצברגר, ור' יעקב לייב פוגל שהיה אח"כ הגבאי השני ליד ר' משה הגבאי, שהרבי הביא מויזניץ — זה היה בשנת 1893 פרשת יתרו. שמעתי מהורי, וגם ממייקו בתו היחידה של הרבי, ספורים רבים על כך שהבאתו לבורשא לא היתה קלה לחסידיו. לחצר ויזניץ היו תמיד הרבה מתנגדים של הרביים מחצרות אחרות, בעיקר מהחצר של צנז מצאצאי רבני סיגט שרצו להמליך אחד מבניהם בבורשא. היה ריב גדול בין החסידים של שתי החצרות. טענותיהם של חסידי צנז היתה, שהם שייכים להונגריה ולהם מגיע המקום, ואילו חסידי ויזניץ טענו שויזניץ שייכת גם לאוסטריה וגם להונגריה. כל הריב הזה הגיע עד לממשלה בבודפשט שהיתה צריכה לפסוק בנושא, אך לחצר ויזניץ היו שתדלנים חשובים יותר בבודפשט, כמו ר' ישעיה'לה בלזר והרבינר המפורסם בזמן ההוא הרב קופלריך, והם הצליחו להטות את הענין לטובת הרבי מויזניץ וכך קבלה בורשא את ר' פנחס'ל — כרבה. („גנבו" לה את הרבי ר' חיים אנשי אטיניע).

אבי ז"ל סיפר לנו פעמים רבות על קבלת הפנים שערכו לרבי בבואו לבורשא. אבי — יצחק לייבשיש (וידר) לא היה יליד בורשה. הוא נולד בלרדנה. הוא היה רק בן 16 כשהוצא מישיבת סיגט כדי לשרת את הרבי כשיגיע לבורשא, כי היה לו רק גבאי אחד והיה לו צורך באדם נוסף. כך זכה אבי ז"ל לנסוע עם כל חסידי בורשא לקבל את פני הרבי. קבלת הפנים היתה מאד מפוארת. הם נסעו עם 100 עגלות, כל הסוסים היו מקושטים בפרחים דגלונים, סרטים וסיסמאות כמו „ברוך הבא" „יחי הרבי" וכו'. כל הדרך שרו ורקדו עד שהגיעו למעלה לשעסול (בדרך פריסלופ), ושם המתינו לבואו של הרבי. כשהגיעו הרבי ומרכבתו — קפצו כלם מהעגלות, ובקול אדיר קראו „יחי הרבי" „ברוך הבא" ופרצו בשירה אדירה, סבבו את מרכבתו של הרבי ברקודים שרקדו בדבקות והתלהבות. הרבי היה עדיין צעיר מאד, ואדם יפה, וכשהוא חייך, פניו זהרו. אבי סיפר, שהוא שמע את האנשים לוחשים „הנה השכינה ממש נחה עליו". הדבר שעשה את הרושם הגדול ביותר על אבי, היה משהו עצום וקדוש שהתרחש שם. תמונה כאילו לא מעלמא הדין. באמצע קרחת ההר הגבוה שמסביבו יער עבות, רוקדים ושרים אנשים בהתלהבות עצומה והרעש הוא עצום, פתאום — בלי אזהרה מוקדמת — מישהו אומר „אשרי יושבי ביתך..." וכל הקהל אחריו, כי הגיעה שעת מנחה, ולפתע השתררה דממה עמוקה. אף אחד לא זז, כלם התפללו בשקט ובכונה עצומה. חרדת קודש השתררה במקום, ולאנשים שעברו את החויה עמוקה הזו, היתה ההרגשה שבזכות תפילתם זו — יתמלא כל מבוקשם.

הדרך חזרה לבורשא לוותה ברוכבי סוסים בשורות של ארבע, וילדי בורשא קבלו את כל הפמליה בלפידים ודגלונים ובשער כבוד ברחוב, שאח"כ נקרא רחובו — של הרבי, וכך הובא הרבי לביתו שהוכן במיוחד בשבילו. הבית היה גדול מאד ובנוי מעץ ובחצר היה בית הכנסת שבנו היהודים הראשונים שהגיעו לבורשא.

לא עבר זמן רב, וזרם החסידים התחיל לזרום מכל מרמורש, מזיבנברגן והונגריה. הרבי הצטיין כמו כל רבני ויזניץ, באהבת ישראל גדולה, לב חם ופתוח לכל העניים שבקשו עזרה או תמיכה והרבה שכל ישר, כדי לתת לכל אחד עצה טובה. עם גבור זרם החסידים, החליטו שלא יפה שהרבי יגור בבית ישן. והחילו לאסוף כספים, ובנו בחצר פנימה בית גדול יפה ומרווח מלבנים. הבית היה היפה ביותר בבורשא. עוד כשהיה הבית בתהליך בניה, שרף בחור משוגע את בית הכנסת הישן שבחצר, עד היסוד (אגב, כמעט בכל החצרות של הרביים הסתובב איזה משוגע. המשוגע הזה הגיע אחרי הרבי. כששאלו את הבחור מדוע הוא שרף את בית הכנסת, הוא ענה „פשוט לא יפה שיהיה בית חדש ובית כנסת ישן). ובאמת, לא היתה ברירה, ובנו בית כנסת חדש ענקי כדי שיהיה מקום לאלפי החסידים שבאו להתפלל אצל הרבי בחגים — והוא ה„סאלאש". כל השנה היה בית הכנסת מחולק לשניים ע"י מחיצת עץ, ולחגים פתחו את המחיצה כדי שיהיה מקום לאלפי החסידים.

כל שנה התרחב חוג החסידים, והוסיפו עוד בנין יפה בחצר עם ששה חדרים בשביל הבן הבכור והבת שנישאו. היתה גינה יפה לצד הרחוב, וצורתו הארכיטקטונית היפה של הבית, שיוותה לו מראה של טירה וגינת הפרחים, עצי האקציות, האשוח והדובדבן הוסיפו לו חן מלבב. מצדו השני של בית הכנסת, היתה באר מים גדולה, שמימיה שמשו לשתיה עבור בית הכנסת. מאחורי בית הכנסת היתה גינה גדולה לירקות ורפתות לפרות שהחסידים הכניסו לשמוש עצמי. גם הרבנית — בעזרת שלוש חברות (איידל שטיינמץ) ורצברגר פרל יונטלס ומרים (מוטל אדלרס) לנהל את משק ביתה הגדול על הצד היותר טוב. היא טפלה גם בגינה, והכינה ירקות ופרות לכל השנה. היה לה שם של בריה (עקרת בית חרוצה) ונוסף לכך ילדה כל שנה ילד. ס"ה היו לה ששה ילדים.

הבן הבכור ר' אלטרל (מנחם מנדל) נולד עוד בויזניץ, הבת מייקו כבר נולדה בבורשא, אח"כ (חיים בן ציון) חיימקה, וישראל'צה, יצחק מייארל, (ושלום) (שולמצה) — הצעיר ביותר. הרבנית — מספרת אמי — היתה בוחנת את הטבחיות החדשות בשאלה „כמה פעמים צריכים לרחוץ אורז"? והטבחיות שחשבו שהרבנית שואלת בגלל כשרות, היו משיבות

בניחוש „פעם" „פעמיים" ו„שלוש", ורק זו שהיתה עונה „עד שחמים נקיים" — היתה מתקבלת לעבודה. כל העובדים והעוזרים בבית הרבי, פחדו מהרבנית, כי היא היתה אשה קפדנית מאד, אך יחד עם זאת, רכשו לה דרך ארץ. כל הסובבים אותה ובמיוחד החסידים, חלקו לה כבוד, אך הגדיל מכלם היה ר' יצחק וידר־הסודש. אמי ספרה לי שזה לא היה לחינם. הרבנית עזרה לו בהקמת העסק באיסוף כסף למטרה זו, והוא לא שכח את עזרתה. כשהיתה מברכת, היתה אומרת כל יהודי צריך שלישיה (א דריילינג) „בריאות, פרנסה ונחת". היא הרבתה להשתמש בכל מיני פתגמים. פתגם אחד שזכור לי היה: „מדוע אוהבים יותר את הנכדים מאשר את הילדים? — כי הם השונאים של שונאינו". גם לחנוך דאגו, הבנים לא למדו בישיבות אלא בבית, והבת מייקו למדה בבית ע"י מחנכת־שפות זרות ומנהגים ונמוסים שלא היו מביישים אותה באף חברה. הבן הבכור ר' אלטרל, שהיה אח"כ רבה של בורשא, התחתן בויזניץ. מייקו התחתנה בבורשא בשנת 1913, עם בנו של הרבי מוינה — הקיפיצ'נר. לאנשי בורשא זכורה החתונה כמשהו שהתאים למלכים ורוזנים, חסידים ורבנים באו מכל רחבי אירופה לחתונה, ולחתן נערכה קבלת פנים מפוארת. כשהגיע לבית הכלה, סבבו את החצר שבע פעמים בשירה ורקודים על המרכבות, כנגד שבע הפעמים שמסתובבים מתחת לחופה. שבוע ימים נמשכו החגיגות ופעמיים ביום נערכו סעודות שבע ברכות. לדאבוננו נגמרה הגדולה והמלכות של הרבי בבורשא, אחרי 22 שנה, שבקה חיים ולא קמה עוד.

בשנת 1915, במלחמת העולם הראשונה, הגיעו הרוסים עד מתחת לפריסלוף, והיתה סכנה גדולה שהקוזקים יגיעו עד לבורשא. הרבי וכל משפחתו ברחו לבודפשט עד יעבור זעם, והשאיר את כל הבית, עם הכלים והרהוט היקר תחת השגחת הורי שהכיר את יושרם זה 22 שנה, וכך הגעתי גם אני לחצר הרבי, שעזבתי רק בשנת 1939 כדי לעלות ארצה.

נולדתי בפרינט שאת פירושו עד היום איני יודעת („פרינט" — קדמת ה„ריטריס" בורשה הישנה — לעבר התפשטותה ג. ש.). בביתה של סבתי — ר. לייבש גרינשפן ז"ל. מול ביתנו, זרם הנהר. על נהר זה עמדו 3 טחנות קמח. במרחק של איזה 100 מטר אחד מהשניה — כולם היו שייכים ליהודים. האחד ליהודה לייב ולייזר שטיין, ליעקב לייב פוגל הגבאי, ולניסל אדלר.

הטחנות עבדו יומם ולילה ללא הפסקה, רק בשעת סערה או גשמים עזים שקטו התחנות, והמוזיקה המונוטונית שמדפי־קות התחנות — נשמעות באזני עד היום.

בקיץ שימש הנהר כחוף רחצה. משני צידי הנהר צמחו עצי ערבה שנשקו למים והמקום היה מאד רומנטי. הבנות התרחצו מאחרי תחנה אחת והבנים מאחרי תחנה שניה (כמובן שלא העז להתרחץ במשותף).

את יום בואנו לגור בחצרו של הרבי — לא אשכח לעולם. אני זוכרת כמו מחלום רחוק את עצמי, בת ארבע בסך הכל ואת אחי הרשמיילך ז"ל, מחזיקים בשמלתה של אמי והולכים לבית החדש והגדול. במיוחד זכורה לי מנורת הקריסטל הענקית, שנצנצה באלפי אורות כשקרני השמש פגעו בנטיפיה. (שמדי פעם נעלמו אחדים מהם). לבסוף השתכנו בסוכה שהיתה פנויה מרהיטים ושם גרנו עד אמצע החורף.

לילה אחד שמענו רעש של אלפי זוגות רגליים שזרמו לחצרנו. אלפי חיילים גרמנים תפסו את כל הבנינים והחצר. הם שברו את כל דלתות הבית, ובבית הכנסת הקימו את המטה שלהם ובי"ח לחייליהם שנפצעו בפריסלוף. אבי ז"ל הספיק עוד קודם לכן להחביא את הסרויזים היקרים במרתף, ואת הרהיטים על הגג. יום אחד, הבחין בנו קצין גרמני, והגיש תלונה למטה — שבחצר גרה משפחה אזרחית. בטענה שלאזרחים אסור לגור בשטח צבאי, ולאחר תחנוניה של אמי, הסכימו אנשי המטה להשאיר ברשותנו את המרתף ששימש בזמנו כמטבחים של הרבנית. שם גרנו עד שאמי וכל קדושי בורשא הובאו לאושויץ.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, עזב הצבא את החצר, ומה שנותר — לא היה מחזה מלבב ביותר, הכל היה שבור ופרוץ. החלונות והדלתות הוצאו ממקומם, החצר נותרה ללא השער. אך אנו הילדים — ידענו שכאן הוא המקום המתאים ביותר למשחקי חיילים, מחבואים וכדור. מצבו של הבית עם 4 כניסות, הכין לנו מקומות מחבוא מצויינים, אבל בלילות פחדו האנשים להכנס לחצר. אנשים ספרו כל מיני ספורי זועה מפחידים על רוחות, ואחדים ידעו אפילו לספר על חיילים מתים בבגדי לבן שנראו דרך החלונות, היו כאלה „ששמעו" כל מיני שירים וצעקות בלילות ועוד ספורים מהסוג הזה. רק אנחנו לא שמענו ולא ראינו דבר.

זכור לי שיום אחד נכנס ילד לסלון של בית הרבי הנטוש, וגילה את מנורת הקריסטל ונטיפיה הנוצצים שמשום מה לא נופצה ע"י החיילים, הוא הוריד נטיף אחד, וילד אחר עוד אחד וכך „נקטפו" כל הנטיפים מהמנורה היפה הזו ע"י ילדי בורשא, ואני חושבת, שלא היה ולוא גם ילד אחד, שלא נמצא ברשותו נטיף שכזה.

בית הכנסת הריק שימש לאולם הצגות לחנוכה, ופורים שפילן בפורים. השחקנים העיקריים היו שלמה נחמנס יענקל החייט (גליק) ומשה בגיצה, מבין הילדים היו שחקנים טובים: הרשמיילך גולד ויבדל"א א. ש. ואברהם פוגל שידע לשיר יפה מאד.

בשנת 1919 עבר לשכון הדואר מביתו של קוזה לחצרנו. המנהלת היתה רינצה רזיאל נוילנדר, ועזרה לידה בת דודתי רייזיל בת נפתלי גרינשפן, ואח"כ אשתו של הרשל מנדלוביץ. שתי הבנות האלו היו היחידות בבורשא שקבלו תעודת בגרות. וכך היתה תנועה מתמדת של אנשים בחצר, כמובן שבשבתות וימי ראשון לא היה דואר פתוח, אך לכמה מאנשי האינטלי־גנציה האנטישמית כאב שבשבתות סגור הדאר — ולכן החליפו לנוצריה רומניה שתנהל את הדאר.

בחצר היה גם ביח"ר קטן לניקוי מעיים לנקניקים של מאיר שטיינמץ ואח"כ נכנס לגור גם ר' ישראל כהן השוחט, וכך היו לנו שכנים גם בלילות. ר' ישראל היה למדן גדול, הוא למד יומם ולילה והיה עוזב את הגמרא רק כשהלך לשחוט. היו להם ילדים, וכולם מוכשרים וחרוצים. אשתו נהלה את משק הבית בשקט ובצניעות, הם היו משפחה למופת.

גם למרתף בצדו השני של הבית, נכנסה לגור משפחה — ר' יעקב אורי. הוא שימש כמלמד, היו לו הרבה ילדים והם חיו בדחקות גדולה. אשתו כבר לא היתה בחיים. תמיד הוא היה שמח בחלקו ובעל בטחון גדול בה'. תמיד היתה לו בדיחה מוכנה. יום חמישי אחד, הוא נכנס לאמי ואומר: „את

יודעת פיגה, היום קניתי לכבוד שבת עגל שלם". אמי התפלאה מאוד ושאלה איך יתכן הדבר, אך הוא אמר „תראי, הנה הראש, הנה הריאות והכבד, והנה שתי רגליים והרי לך עגל שלם".

דר. מ. סולומון

אחרי כן בא דוקטור סלומון לחצרנו. אחרי שהוא התחתן, הוא שכר את החדרים מאחורי הדאר. את ביתם של הסלומונים לא אשכח לעולם. אני חייבת להם הרבה, במיוחד השפיע על חנוכי. הוא שפתח בפני את ספרייתו שהיתה מלאה בספרי יידיש, כמו שלום עליכם, אש, ביאליק ועוד. ד"ר סלומון היה אדם מיוחד כמינו, שהשתלבו בו אדיקות לוהטת ואינטליגנציה, הוא היה ציוני נלהב, וכל האסיפות הציוניות שנערכו ע"י שליחים מהארץ — התקיימו בחצרנו (במשותף עם מאיר שטיינמץ). לד"ר סלומון, היו כמה תחביבים. בזמנו הפנוי הוא רקם מפיות יפות, או תמונות גובלן, והספורט שלו — היה חטיבת עצים להסקה. זה היה כנראה מסבת הכרס שהלכה וגדלה. הוא היה הולך בשבתות לבית הכנסת ומתפלל כל יום. גם אשתו היתה מסורתית ואינטלגנטית וחילקה הרבה צדקה. הפגם שהבריות מצאו בה — היה שהיא לא הלכה עם כסוי ראש. הד"ר סלומון ואשתו בקרו בארץ בעת יריד המזרח, ולפני שעזבתי את בורשא — הוא סיפר לי כי בעת בקורו בארץ הוא קנה מגרש ומקוה שתוך זמן קצר נפגש. לדאבוני — הוא איחר את המועד וכמו יהודים רבים אחרים הוא נשאר באושויץ.

הרבי משתכן בוישיווה ואחר כך בסיגט

הרבי לא חזר יותר לגור בבורשא. בשנת 1918 התישב בווישו. הוא כיהן כרבה של בורשה 22 שנה מ־1893 עד 1915 ומ־1918 בווישו ובשנת 1926 עבר לסיגט, עיר המחוז של מרמורש. בסה"כ כיהן כרבי 48 שנים, הוא נפטר בסיגט בשנת 1941 ב־י"ג באדר.

הרבי היה למדן גדול ובקי בש"ס וגדול בקבלה. עוד בחייו ספרו חסידיו כל מיני ספורים ניסים ומופתים שקרו להם בזכותו. למשפחתי באופן אישי קרה גם מעשה נס. ערב אחד תפסו את אבי חיילים ושלחו אותו לפריסלופ עם אספקה לחיילים. אמי דאגה לו מאד, וכשהוא לא חזר אחרי יומיים, נסעה אמי לרבי לווישו, בכתה לפניו וספרה את מה שקרה, שבעלה לא חזר והיא לבד בבית עם חמישה ילדים וחיילים מסתובבים בחצר. אמר לה הרבי — „סעי הביתה — יצחק בבית" אבל אמי טענה שלא יתכן, הרי רק לפני שעה יצאה מהבית ובעלה לא נראה, אמר לה שוב הרבי: — „סעי הביתה, בעלך בבית ואל תהי קטנת אמונה" וכך באמת היה. (במקום אחר, אספר איך אבי ברח מהפריסלופ וחזר הביתה).

בשנת 1924, פרשת ויחי — שוב חזרה השמחה לשרור בחצר הרבי, שוב רעדו סיפי וקירות הבית משירה ורקודים של חסידי בורשא, ר' אלטרל היה לרב של בורשא. גם לו כמו לאביו בזמנו, היו מתנגדים שרצו ברב אחר, אלא שבסופו של דבר נבחר הוא. הוא היה בן 33 כשהתחיל את כהונתו כרבה של בורשא. לא אשכח את השבתות והחגים שנערכו שוב בחצר. החסידים היו מתנהגים כשכורים (במיוחד חנניה שטיינמץ) ונהגו לגנוב את הקוגלן של השכנים. פעם הם התגנבו למטבח של זלטה — ישראל־שטיינמץ, וגנבו את כל הקוגלן שלא היו שייכים לה (היא היתה מקבלת את החמין של כל השכנים לתנור שלה). בשבת בבקר היא באה לרב עם כיפה ביד ועם שאלה: „הרבי שיחיה יגיד לה אם החסידים שלו עושים מעשה נכון כשהם גונבים את הקוגלן של העניים שהיא לוקחת, כדי לחסוך להם את העצים, מה הם יאכלו בשבת בצהריים שבגלל קדושת השבת אי אפשר להכין כלום?" הרב נתן פקודה לחסידיו שלא לחזור יותר על התעלול הזה.

זכורים לי לטוב ימי הפורים. כל השנה חכיתי לימים האלו. בפורים נערכו הרבה פורים־שפילן בהשתתפות צעירים ומבוגרים. במיוחד זכורים לי אלטר שטיינמץ ואברהם פוגל כשחקנים ראשיים, הם היו עולים על שולחן גדול ומשחקים לפני הרב וחסידיו. אני זוכרת שהיו גם שני רקדנים „מצשיינים" מחסידיו השרופים של הרב, שני האחים יוסף ברוך, והרשל'ה אנשים פשוטים, בעלי עגלות, שעבדו קשה מאד כל השבוע לפרנסתם, ובשבתות היו רוקדים שעות לפני הרבי ובמיוחד בפורים. זכור לי סנדלר זקן בשם ר' הרש אפטר, אמרו עליו שהוא מל"ו צדיקים, הוא היה למדן מתמיד, וספרו עליו שראו אותו יושב כל הלילה מעל התנור ולומד תורה עם אליהו הנביא. כל פורים הוא לבש שמיכה אדומה והיה מנגן בכנור (כמחקה) ואוסף כסף לעניים, ובעיקר לת"ת.

גם בשמחת תורה היתה השמחה רבה. למאיר (גליק) ישראל לייבס, היתה החזקה להתחפש כל שמחת תורה לשכור. הוא היה יוצא מביתו עם פרוסת חלה של פורים באורך של 80 ס"מ — בשירה ורקודים ועובר ברחוב, וכל ילדי בורשא נהרו אחריו עד לביתו של ר' ישראל שטיינמץ. זלטה כבר ידעה מה מבוקשו, היא שמה קערה מלאה דבש על השולחן והוא טבל את כל הפרוסה בדבש, והולך בשירה ורקודים לביתו של הרב ואח"כ מחלק את הפרוסה לכלם.

עוד הרבה מעשים ושמחות נעשו בסביבתו של הרבי. אני חושבת שמעט מאד אנשים הכירו אותו מקרוב. הוא היה אישיות מופלאה, בקדושת חייו בטוהר מעשיו, היה לפיד אש, שכל כולו נשרף בלהב קדושת חייו. עד כמה שידוע לי, היו לו יותר מתנגדים מאשר חסידים, ובכל זאת לא הפחידו הדבר מללכת בדרך שבחר בה. הדרך שעל פיה הדריך את בני עדתו — לפי קווי היסוד של שיטת אביו הקדוש, דרך היושר והצדק — אהבת ישראל ומעשי צדקה — היו ראש לכל מעשיו. לכן לא מעטים מבין העשירים שנאו אותו, כי לעיתים קרובות היה מוציא מהם ממש בכח כסף למעשי צדקה. מעשי הצדקה היו כ"כ חשובים לו, שהיה מחלק אפילו ממשכורתו הדלה ומתנובת גנו. הוא היה שולח את הנצרכים למרתף ושיקחו מה שהם צריכים. גם אשתו אסתר'ל הרבנית עליה השלום, היתה מחלקת יחד עם המצרכים — עצות טובות ומלים מעודדות לנזקקים. היו להם ארבעה ילדים, שתי בנות ושני בנים. בחיים נשארו רק מאניה (מרים) ואהרון הנמצאים היום בארץ. מלכה שהיתה אשתו הראשונה של הרבי מספינקה ויצחק (איצילה) — נספו בשואה.

מלכה היתה הולכת בדרכי אביה ואמה כבר מקטנות, היא היתה עוברת בין נשי בורשא ומבקשת נדבות עבור הנצרכים, וכאשר גדלה ועמדה ברשות עצמה, היתה מחלקת אפילו ממנת האוכל שלה. היא היתה טובת לב ומידות טובות כמו

לאביה, הרבה פעמים שמעתי אותה אומרת: „איך אני יכולה לאכול לשובע כשאני יודעת שיש כ״כ הרבה ילדים רעבים בבורשא״ — מה גם שידוע — שלה לא היו הרבה מותרות. אם משהו היה זקוק לרופא מומחה, או לנתוח דחוף, ולא היה ברשותו הכסף, היתה שולחת אתי את תכשיטיה וכלי הכסף כדי לשלם את שכר הרופא. למשכונאי — שמולקו גיסקולץ, וכל זאת עשתה בהסתר, ואני הייתי היחידה שידעה זאת, כי היתה זקוקה לעזרתי. היא היתה בין המייסדות של בנות אגודת ישראל, וב„בית־יעקב״, והביאה ביוזמתה מורה מוינה. כשהיו לה קשיים כספיים בתשלום משכורתה של המורה — חברה בעצמה כמה מחזות לפורים ולחנוכה. היא הצטיינה בכתיבת מאמרים ונאומים. הבן (יצחק) איצלה, שירש גם מאביו הקדוש את דרך חייו, היה עוד בצעירותו תלמיד חכם. ובטוחה אני שלולא נשאר באושויץ היה מגיע לגדולות. חלומם של כל בני משפחת הרב, היה לעלות לישראל. הרב קיוה לכהן כרבה של רחובות ששם התישבו יוצאי בורשה. הוא הספיק לסייר בארץ ולבסוף התרשם ממנה, וכשחזר — החל להשפיע על בני עדתו לעלות לארץ, ואמנם הודות לו אני כאן.

לאחר שד״ר סלומון עבר לגור בבית משלו, נכנס לחצרנו ר׳ מרדכי זיסמן. בביתו היה כעין מסעדה לנצרכים, והחיוך לא מש מעולם משפתיו. במסחרו — היה ידוע כאדם ישר עד כדי כך, שאפילו האכרים בסביבה ידעו — אם נקנית הסחורה אצל מיכאל — תמיד המשקל הוא נכון.

לאחר השריפה הגדולה בבורשא, עברו לגור בחצרי, הדיין ר׳ גרשון שטובר שהיה בעל משפחה גדולה של 9 ילדים. יצחק פרוכטר, ומשפחתו, אברהם גרינשפן, הרש גליק וישראל ועג — כולם מצאו מקום במרתף. אחרי שהדיין עבר מחצרנו — גר גם הרשל אינהורן בחצר.

ברצוני לומר גם כמה מלים טובות לזכותן של שתי נשים שגרו מצדה השני של החצר. האחת היא זלאטה, שעשתה הרבה למענם של העניים בצדקה ורפואה. היא היתה אשה פשוטה, שאפילו לא ידעה קרוא וכתוב, אך הרבה מעניי בורשא — אכלו מלחמה ביד רחבה ובלב שלם. היא חילקה ביד רחבה חלב, חמאה וגבינה (במיוחד לפני שבועות), ותפו״א לפני הפסח, עצים לחורף, וקש למזרונים בקיץ, וככל שהרבתה לחלק — כן גדל עושרה. ביתה היה הבית היחיד בעיירה, שבו אכלו המשרתים הנוצרים שווים כשווים עם בני הבית — ליד שולחן אחד.

השניה — היא פראדל יעקב לייב, הבת של הגבאי. אני זוכרת אותה כבחורה מבוגרת, שניהלה את טחנת הקמח שלהם בימים, ובלילות — ישבה אצל החולים העניים שידם לא השיגה טפול רפואי. כשמישהו חלה — קראו קודם כל לפראדל שתיקבע אם החולה זקוק באמת לרופא. היא היתה מעין בנק לגמילות חסדים. לכל אדם מצאה מלה טובה או רפואה. היא לא היתה סתם רופאה — ה„באביטשקא״ לא זרקה פרורי לחם לכוס ולא לחשה כל מיני לחשים. ספר הרפואה שלה היה ספרו של הרמב״ם. בשבתות היתה מכסה ראשה במטפחת, כדי שלא תצטרך לסרוק את שערה, ועם כל זאת היתה בחורה מודרנית, וידעה על המתרחש בעולם, מקריאת ספרים ועתונים.

כאלה היו האנשים שגרו בחצרי ומעבר לה. ולעולם אזכור אותם ואת ילדיהם שהלכו מאתנו לפני זמנם על קדוש ה׳. עליהם אני בוכה ואותם אזכור תמיד.

אני לא הייתי בין אלה שראו את חורבן בורשא, כי הייתי כבר כאן בארץ. אני עזבתי עיירה פורחת עם נוער נהדר והרבה תלמידי חכמים, ו„עמך״ פשוטים ועניים, שאפילו בעניים — ידעו שצריך לתת ולא עלה בדעתם לבקש, אנשים שהיו מרוצים ושמחים בחלקם. היכן הם היום יהודי בורשא היקרים, שכל השבוע עמלו בכל מיני עבודות קשות ומשונות להרויח את פת הלחם לימי החול — ולהכין את שבת המלכה. הם היו מלאכי השרת הרוחניים של השבת. בגאוה מלכותית היו חוזרים כל אחד לביתו מבית הכנסת, השולחן ערוך מכל טוב, והנרות מפיצים בכל הבית את אורם. וכשיהודי היה שר „שלום עליכם מלאכי השרת״ הוא באמת ראה אותם, וכשהיה שר „אשת חיל״ התכוון לכך באמת ובתמים לאשת החיל שלו שחסכה כל השבוע פרוטה לפרוטה, כדי להכין מטעמים לשבת. והאמהות שלנו ידעו לעשות הרבה מאכלים טובים לשבת. ממעט כסף. כל „צימס״ שאכל — לא שכח להגיד „לכבוד שבת קודש״. אפילו שכל השבוע לא היתה פת לחם בבית ובהרבה בתים גם לא ממליגה לשובע — לשבת — כולם הכינו מאכלים טובים ונזכרתי בבדיחה נפוצה אצלנו, כאשר שואל מלמד ממרמורש את תלמידיו, איזו ברכה אומרים על הלחם? משיבים התלמידים: באמצע השבוע — „שהכל״ ובשבת — „המוציא״. לדאבוני, לרבים מילדי בורשא זו היתה המציאות, ולמרות כל זאת, היו מאושרים ולא הרגישו במחסורם כי „כל זמן שאין לאדם כלום, הוא לא מרגיש שחסר לו משהו״. בשבתות נשמעו הזמירות מכל בית, ואחרי האוכל הלכו אל הרבי לשמוע תורה, לחטוף שיריים, לשתות כוסית ולרקוד ולשמוח לכבוד השבת.

למרות הדחקות הגדולה והחיים הקשים, היו האנשים לומדים בשקידה. כולם השתייכו לאיזה „חברה״ החייט, הסנדלר העגלון „והסוחרים״ שבקושי מכרו עגל אחד לשבוע, והמלמדים והנגידים. כולם התארגנו לעזור לזולת. היו „חברות״. „חברת מתן בסתר״, „חברת ביקור חולים״ „חברת פועלי צדק״, „חברת עץ החיים״ ו„חברת משניות״ שלמדו תורה. אבל לנוער היה יותר טעם בחיים במובן הרוחני והתרבותי. היה הרבה זמן לקריאת ספרים, וספרים קלאסיים ולא הספרות הקלה של היום, טיילנו הרבה בסביבה, ארגנו הרבה מחזות והופעות. במיוחד אני זוכרת את הקלאקס של הנוצות. זה קרב את הנוער שלנו. בשבתות היו הבנות הולכות לטייל עד לקווה (ח״ו אם נתפסה בה מטיילת עם בן — כל בורשא היתה מרכלת). היו אגודות רק לבנות, כמו, בנות אגו״י ואגודה לבנות המזרחי, שבה בילו כל שבת אחה״צ. למרות החיים הקשים שהיו בבורשא, אני מתגעגעת לבורשא של ילדותי. בבורשא הקטנה היתה יותר פעילות תרבותית וחברתית מאשר בערים הגדולות במרמורש.

אינני יודעת באילו עיניים ראו בורשאים אחרים את עיירתם. אני ראיתי את הבורשאים, תמיד כאנשים מלומדים ורוחניים יותר מיתר המרמורשים שפגשתי. לדאבוני — נעלם ואבד אותו הדור, וגם החצר נעלמה, נותרה רק האדמה, ללא ציון ושם לאנשים שחיו שם, ונכרתו בידי מרצחים. הי״ד וניקיתי, דמם לא ניקיתי.

פריידל נתקיים חלומה לראות את בורשה אחרי חורבנה (נחרבה עבורנו — אבל לא עבור הגויים — כי עלתה כפורחת ושונתה עד לבלי הכירה. בקושי גילתה את המקום ששכן

עליו פעם ביתו של הרבי שאין זכר לו — כי שמה הוליכה לבה — בבית־מולדתה גידולה וחינוכה ומצאה שם גויה זקנה ותשאל אותה: השמעת אי פעם מהרבינר שגר כאן? — ותען ותאמר: לא שמעתי מהרבינר" — רגלי נעקרה ממקום זה — אם ככה — תמה פרשת בורשה היהודים — היא תעבור לשכון כבוד בספר.

הרבה שנים חלמתי לראות עוד פעם בחיים את עיירתי בורשה, בחלומותי כבהקיץ, כל הזמן מקשקש בראשי כפעמון הזהירוני ואמרה לי שאני אתאכזב, כי בורשא איננה. מזמן לא האמנתי. רציתי לראות במו עיני „חשבתי שרק אחרי שאני אראה את עיירתי הקטנה אחדל לחשוב אליה, אבל זה לא עזר, „אני אומרת לעצמי: „אולי תחדלי לנבור בעבר כמו כולם" כי אני חיה רק על העבר, כאילו אני רוצה להחיות את בורשה ואת אנשיה בכוח זכרונותי.

עיירתי שאני חב לה את שורשי כמו שהיתה, כך אני רואה אותה ואת יהודיה וכותבת עליהם בכל הזדמנות... רצוני התגבר על הגיוני — וסוף סוף הגעתי לבורשה אחרי 42 שנה של היעדרות. בורשה שהיתה פעם כולה יהודית, כי הנוצרים התגוררו בסביבה „היא איננה מחוקה מהמפה", אדרבה עיירה חדשה קמה במקומה, עיירה של נוצרים בלבד נקי מיהודים, כולם זרים לי „כי לא הכרתי" יכולתי להישבע שאף פעם לא דרכה רגלי בעיירה המזערה הזאת שנולדתי בה, וחייתי בה עד עלותה ארצה.

אני ממשיכה לרחוב הרבי „בדרך בונים הרבה בתים חדשים בעלי קומות" בשום אופן אני לא יכולה לזכור איזה בתים של יהודים היו במקומם כי אין זכר למו. בהתקרבות אליהם, אני מתרגשת נורא, אני מרגישה שהלב דופק וקרוב להתפוצץ מרוב התרגשות וגעגועים לימים עברו. רק הכנסיה שלהם, של הנוצרים הקומוניסטים עומדת במקומה משופצת ומקושטת יפה אבל בלי הבוסתן, הוא גנו של הגלח שילדי ישראל משכו מפירותיו בליל הושענא רבה...

אני מתקרבת למקום שהיתה פעם הבית של הרבי ושלי, כדי לדרוך עוד פעם ברגלי על האדמה היקרה שדרכתי עם חברותי ושכנותי הרבה שנים, לפתע הפסיק הלב לפעום: אין זכר גם לאדמה. הגויים בנו כבר גם עליה בתים חדשים ואי אפשר למצוא אפילו את האדמה שפעם עמד הבית שלי היקר. רק עכשו פרצו מקורות עיני ודמעות חמות נגרו מאין הפוגות, נזכרתי בשיר שהיהודים שרו ברוסיה כשחזרו אחרי הפוגרומים לבתיהם בעיירותיהם: „אני לא מצאתי אפילו בור או ערימת עפר" הכול בנוי מחדש בתים רחובות חדשים ופנים חדשות מצאתי פני גויים וגויות „כדי שאני אהיה בטוחה שהגעתי למקום שעליו עמד פעם הבית", שאלתי את הגויה איפה „הריטור", הוא הרחוב שעבר על יד הגדר של הרבי. כן ענתה לי הערלית את עומדת בדיוק מולה „בכל זאת מצאתי את המקום שהתאויתי לו".

משם אני הולכת לבית הקברות רק המתים הם עודם שם במקום, המתים שלרבים אין כבר מצבות וקשה מאוד לאתר את קברם — קברם בתימו של יקירינו שהיו להם עוד הזכות שלרבים להיטמן ביבת הקברות, ולא כמו יתר אנשי בורשה, ביחד עם אימי ואחיותי שלא באו לקבר ישראל. שאפילו האפר שלהם איננו, יש רק הרבה סימנים של קברים ששקעו עמוק עמוק באדמת בורשא, לשמחתי מצאתי את קבר אבי ז"ל שלם עם המצבה בשטח גדול בלי מצבות, איזו הקלה על לבי סוף סוף יש לי היכן לפקוד בלי מעצורים להשתחרר מהמועקה שלחצה עלי כל הזמן כשהגעתי לבורשא. עכשיו רק המתים נשארו בזכרוני. רק הם המה עוד החלק של ילדותי. חלק מהתמונות הרבות שלי רק הם מזכירים לי את בורשא עוד.

„וואו עס איז אמאל געווען אשטיבל"
„וואו עס איז אמאל געווען א היים
טרעף איך יעצט אפוסטע גריבעל
אין א בערגעל פיל מיט ליים".

מאת: פריידיל פייגע ווידר׳ס מהחצר של הרבי.

שם במקום תפארת בית
שהיה פעם לי מולדת
עלה עתה בו השית
וערמת עפר בודדת.

תרגומו של ג׳ ש׳

אבא

נפתלי אבי־רחל

הגיעה השעה לכתוב על אבא. צריך להזדרז. לעולם אין לדעת כמה גרגירי חול עוד נותרו בכף היד. ואני עוד רציתי לומר משהו על אבא. על אבא ועל אמא. לומר סתם, באופן פרוע. לא עובדות, לא ביוגראפיה, לא זכרונות. אלא דברים כפי שעלו או התערבבו בזכרוני, או שדמיינתי אותם או שנחרתו בחלומותי בהקיץ. כמו איוושה שעולה אלי ממרחקי זמנים.

אומרים שאבא איננו. דבר זה לא נאמר לי היישר בעיניים אלא גונב לאוזני דרך התלחשויות רמות מדי ומרומזות מדי בין שני חברי לחדר בצריפין, הריהי סרפנד דאז. הם הביטו דרכי בעיניים סקרניות לא נטולות ברק של שובבות, כעל אדם שגורלו נחרץ בלי שהוא יודע על כך. היינו אז בסיום תקופת הטירונות ואני עול ימים, בודד בתוך רבים, חבוי בעתיד לא נראה.

עשיתי עצמי לא שומע, לא מגיב, לא מבין ועל האדמה הראשונה שנקרתה בדרכי השתטחתי אפיים עם עצמי ועם האין־אונים שלי. להקשיב, לתפוס, להבין. ידעתי שהאדמה היא הכי קרובה. לא היה לי משהו אחר ורציתי שתעטוף אותנו ביחד. לא הבנתי מה זה להיות שרוי בלי אבא. אם לדעת זה להבין, הרי לא אבין זאת לעולם. מאוחר יותר נוצר והסתבר לי יותר ויותר כי אין אדם שרוי בלי אבא אלא אם הוא שרוי בלי עצמו.

כך הייתי שטוח על האדמה מופרש מכל העולם, מהגיון וממציאות. הייתי אני לבדי ביקום עם עיניים מצועפות וחישוק של אלף ידיעות צבת את ידיעתי כי אירע משהו שכמוהו לא יקרה עוד. ניסיתי לשלוף מתהום רחמי את המשמעת האנושית או האלוהית של המלים „אבא איננו".

עד שעורר אותי קול פקודה — „קום, מה אתה נובר שם באדמה!" זה היה הקורפורל החדש של פלוגתנו. בצבא שולטות הפקודות, גם למות אתה נשלח לפי פקודה. כשתהום של אין פשר פעורה לרגליך, אולי הדרך היחידה להבין היא לקבל פקודה. קמתי, ניערתי מעלי אבק אדמה והלכתי

לתפקידי. באותו יום הייתי תורן בחדר האוכל הענק של הגדוד.

קול המולה עלה מהמונו של התור הגואה ומשקשוקם של ה„מסטינקים" המצפים לגואלם ושל אלה המתרוקנים בשקיקה על־ידי בעליהם בפנים. מצאתי עצמי רחום בתוך ההמון. היגשתי לחם, ניגבתי שולחנות ידי, כאילו לא שלי, היו זריזות ורגלי כאילו היו מרחפות. נופפו אלי שלום והשבתי שלום. גם חייכו אלי, ולא בירותי מדוע, וודאי שלא כדי להתגרות בי, והחזרתי חיוך. היו ששאלו לשלומי. שלומי טוב, כמובן. פרט לאבי שאינו, ואינני משיג איך זה, וכיצד ומדוע. אך זה לא היה שייך בינתיים לאף אחד, ואף לא לאבי אבי ולאם אבי שהם בארץ, והלחשושים טרם הגיעו לאוזניהם.

שבתי לטירחת סיום הטירונות. חייל בין חיילים, מתיישר לפי הקו, הגו זקוף והבטן בפנים, פונה וצועד עד כלות הסבלנות כמחנה אחד. הייתי נשימה קולקטיבית בחזה אחד, ציפייה ריקנית לעיני הסרג'נט הסומרות. הייתי תחינה כבושה, מתרפסת ומפעפעת למנוחה ולשפיות. הקולקטיב כפה עלי את חסותו ואת גואלתו. רתום ללא התר המשכתי למשוך בעול חסר־טעם ויתמותי הבלתי נתפסת שקעה עמוק במצולות עתידי עד שנוצקה מחדש לישות העומדת בזכות עצמה, חיה, צומחת ומשתלטת.

*

סבי וסבתי וכן בני המשפחה נודע להם על מות בנם בכורם בגולה והוא רק בן נ"ב. אך כדי למנוע ממני צער, העלימו הסוד ממני. אני, שנודע לי הדבר מלחשושם הרם של חברי לחדר, העלמתי את הדבר מהם מאותה סיבה. כך נולדה וטופחה בעורמה ובשקידה ברית נעלמת של מעלימי סוד. זה כשלעצמו ראוי שיספרוהו על פרטיו, דקויותיו ונעלמיו. אך אני לא ניסיתי כוחי בכתיבת סיפורים וראשי אינו פנוי לזה.

*

אמא שנותרה לבדה עם אלמנותה ועם תשעת ילדיה, נכדיה, כלתה וחתנה, מצופפים יחדיו מתחת לשמי הסערה, ניסתה מדי פעם, להבקיע צעקה נואשת דרך מסך האש, שירד על אירופה. מאוחר יותר נודע כי כבר היה בידה סרטיפקט משפחתי לעלייה לארץ — אחד מתוך 250 סרטפיקטים נדירים ואחרונים שניתנו ליהודי הונגריה — וממש ערב השימוש בו באה „הפיכת" סאלאשי ונסגרו השערים על בריח, ואמא ומשפחתה וכל יהדות הונגריה מאחוריהם. יותר לא הגיעה לכאן כל מלה וכל הד. רק הגעגועים, והסיוטים, ואין האונים כיסו את פני השמיים.

אני יצאתי למצרים ואח"כ לאיטליה ונתמזל מזלי לקיים מיפגש דמים קצר, עין בעין, רובה ברובה, מקלע במקלע עם צבא היטלר. להתנגש איתו, להרוג בו, להריח את ריח פגריו, לראותו באין־אוניו, ברגעי גסיסתו ובמפלתו המבישה. שנה לפני כן, במאי 1944, בעוד הצבא האדום נמצא כמטחווי התותח מהם, הובלה אמא עם בנותיה ובניה, נכדיה וכל בני המשפחה יחד עם כל בני ישראל בעיירה בורשה שעל הרי הקארפאטים בגבול בוקובינה — מרומים ומופקרים — למשר־פות אושוויץ.

לא הספיקה להתעורר מחנק המסע, לגשום, להסתכל סביבה, לאסוף גרגירי מחשבה, להתפלל, להטיח אגרוף וכבר נעקרה מתוך חיותה, והיא ערירית, יתומה, עטופה עם בלומה ביתה בכורתה ועם נכדיה הקטנים, קדושה ושגיאה עולה איתם באש השמיימה, בהותירה אחריה עולם טמא ואנושיות אבודה. מה הבזיק כברק בנשימת הכרתה האחרונה? הריונו־תיה ולידותיה? השמים ממעל? ואולי מראה בנה. רחומת נפשה בישראל? או עיניו היוקדות הצופות למרחוק של בעלה על ערש דווי?

*

מתוך עשרה אחים נותרנו ארבעה. שתי בנות ובן הזקונים ואני כאן הרביעי. לאחר שכדורים ופגזים החטיאו אותי כמטרה אני מבקש שיינתן לי עוד הכוח והתבונה כדי לספר את סיפורה של שיינדלה בת הזקונים, יפת התואר, חטובת הגוף ושערה הגולש סביב עיניה הבוערות, גאה ובלתי מנוצחת, שהתריסה כלפי שמיא כי לא תלך לבית המרחץ וכי מוטב שיירו בה פה במקום. ואכן ירו בה במקום לעיני אחיותיה הבכירות ופניה עם עיניה זוקרות כלפי העתיד, תובעות פשר, ואין עונה.

וכן את סיפורו של טוביה בהיר השיער והדעת, טוב הלב, שבשארית פיתו האכיל את האח בן ה־12 ובעצמו גווע ברעב בעודו ממלמל את שם אבא. וכן את סיפורו של אברהם תאום־דיוקנו־של־אבא, גבוה, יפה, אמיץ, נבון כפיים, שעם צאת נשמתו ביקש לדעת מה מצב ההתקדמות של בעלות הברית. אם סיפורם של מרדכי האח הבכור ושל לייב־בר תאום דיוקני, שהופרדו בסוף מאחיהם, ונראו ע"י ניצולים לאחר השיחרור, וצללו ונעלמו, ואיש לא שמע עליהם יותר, ואין יודע מה היה איתם ומה עלה בגורלם. או סיפורה של בלומה, אם לילדים נידונה למוות מיידי, היא ובעלה וילדיה, וכל זכר לא השאירו אחריהם, וכל סימן, מלבד דמם הזורם באיבריה המתוחים של מדינת היהודים.

או סיפורם של חיים בן הזקונים, שבגיל י"ב עבר את שבעת מדורי המחנות נתנסה בכל יסורי השאול והרעב, ומבין כל אחיו הגדולים ממנו, נותר הוא לבדו בחיים, ושל שרה ואסתר — שתי האחיות שהגורל זימנן ביחד — מיטלטלות בין חיים ומוות, תלויות בניד עין מפלצתית של מנגלה. שלושתם בארץ, אך סיפורם המטרף את חלומם בלילה, שהוא סיפורם של פליטי המוות כולם טרם סופר. לפתוח פעם מכשיר הקלטה, אותו יצור חסר פניות הקולט הכל וסובל הכל, ולתת לסיפורם לקלוח ולזרום, היולי ושותת כפי שנשתמר בזכרון הווייתי וסיוטי, וככל שיעלה הזמן והדמיון.

כך הגעתי מאבא לאמא ולילדים, אם־כי אבא נפטר על ערש יצועו, מלופף ברחמי משפחתו כ־4 שנים לפני הצעדה לאושוויץ. כי אין להפריד בין אבא לבין גורל המשפחה, בין אבא לבין השואה אותה חזה וממנה הזהיר את העדה ואת המשפחה עוד בשכבו על ערש דוי. הוא הסתלק מהעולם המשוקץ ההוא ובהסתלקותו נלקח האיש האחרון, בעל האוטוריטה הגבוהה, שיכול היה להוות משקל שכנגד למנהיגות המדיחה של יהדות הונגריה. לאחוז בציציות ראשם של יהודי הונגריה ולפחות של יהודי מרמורש שסופחה להונגריה), ולנערם בחוזקה מן ההשלמה עם הגורל ומערפול החושים בהם שוקעו — ולהעמידם מול מציאות המוות פנים־אל־פנים ועין בעין. דרכים רבות היו כבר פתוחות להתנגדות ולמעשי

הצלה מאורגנים, כשבקרבת מקום, בגבול בוקבינה, כבר ניצב הצבא האדום, אוגר כוחות להמשך ההסתערות לעבר הקאר־פטים והונגריה.

אמא בזכרה את צוואת בעלה, להכין מקום מחבואים לעת שואה, כבר הספיקה היא וילדיה להתחבא בהרים אצל איכר רומני, אך בראותה את המיצעד של קהילת בורשה על זקניה וטפיה, לעבר המיכלאות, לא הרהיבה להעמיס על מצפונה ועל אלמנותה את המשא הכבד מנשוא של גורל ילדיה, להישאר בודדה בין גויים, מוקפים ז'נדרמיה הונגרית וטבעת של חיילים גרמניים ונתונים כל רגע בסכנת הסגרה — ולהינתק מזרם היהודים הצועד כאיש אחד ובלבו עוד מהבהבת אשליית החיים של קאסטנר. יחד עם כל היהודים, לשבט ולחסד, לחיים ולמוות, זו היתה שארית הנחמה שנותרה אז ליהודים, שנותרו ללא מנהיגות, או עם מנהיגות מדיחה, רמוסה, שפלה ומושפלת.

בורשה עיירת הולדתי כבר נוסתה פעם במשהו דומה לכך, או דומה לו במשהו. זה היה בשנת 1930, כשאירגן אחד ממנהיגי „משמר הברזל" בשם דאנילו מרד של איכרים בבורשה והסביבה נגד המימשל ברומניה. למעלה מרבבת איכרים היו מכונסים במשך ימים סמוך לעיירה וציפו לאות כדי לעלות עליה ולעשות שפטים ביהודיה בעוד השלטון והמשטרה עמדו מהצד ולא מתערבים.

היה זה אבא, שהיה אז ראש הקהילה וסגן ראש העיר שהזעיק את השלטונות, את המוסדות היהודים ואת העתונות, אך בו בזמן, אירגן את הבוגרים בעיירה ומסביבותיה להגנה אקטיבית על חיי היהודים, לאחר שפונו מהעיירה אל העיירות הסמוכות, הזקנים, הנשים והילדים. היהודים, ביניהם עובדי יערות, איכרים, חלוצים המתעתדים לעלות ארצה ותלמידי ישיבות, ישרו את גוום, נתמלאו גאוה והכרה עצמית, התאמנו והצטיידו בנשק חם וקר והיו מוכנים להתמודד פנים־אל־פנים עם הקמים עליהם.

כך נולדה ההגנה היהודית העצמית הראשונה בתקופה ההיא ברומניה, ששימעה הלך ותפח כאגדה, הילך אימים על האיכרים המתמרדים. ההתנפלות המתוכננת על העיירה היהודית התעכבה עד שממשלת רומניה, שהיתה נגועה אף היא באנטישמיות, אזרה סוף־סוף עוז לשלוח צבא כדי לדכא את המרד, שהיה מכוון קודם־כל נגד היהודים, אך גם נגדה.

הייתי אז נער בן 12, וימי מתח אלה נחרתו היטב בזכרוני. את אבא כמעט ולא ראו בבית. אות ה„ש" להתנפלות ההמונית על העיירה, נקבע ליום ה' בחצות הלילה. רצה „המזל" וקיבלתי באותו יום חום גבוה ואי־אפשר היה לטלטל אותי. אעפ"י שגרנו בקצה העיירה, באיזור מעורב עם גויים, התפנינו — אמא והילדים הקטנים — ממש ברגע האחרון. הכל היה על ראשה של אמא. מכורבל בשמיכות, מיטלטל בתוך העגלה, הספקתי לראות, עם הדמדומים שירדו על העיירה, את התכונה של „הלוחמים", ולבי יוצא אליהם ואל אבא ואל מרדכי אחי הבכור שהסתפח אליו. במאי 1944 אבא לא היה. אילו היה, מי יודע. קשה להאמין שהוא היה משלים, שיהודים יובלו כצאן לטבח. מי יודע.

*

לימים, כשהגעתי בסתיו 1944 לבית סבי בתל־אביב לחופשה ממצרים עם הקמת הבריגדה היהודית ולפני צאתנו לחזית באיטליה, הגיעה המשפחה בארץ לידי החלטה כי באה העת להודיע לי את הבשורה המרה על מות אבא. הרגשתי מייד בתכונה מסביבי. אך אני, אולי מתוך גאווה עצמית ואולי מתוך רגש של חמלה, הקדמתי את כולם, ואמרתי שהכל ידוע לי זה שנים ושנצרתי את סודי איתי, מתוך אמונה שהסוד נצור גם בשביל הסבא והסבתא, שעלו לארץ כשהם כבר קרובים לגיל הגבורות.

סבא ז"ל, הרב דוד מושקוביץ, שהיטיב עמי כל השנים, היה גדול בתורה ורבה של שכונת פלורנטין בתל־אביב. הוא כתב ספרים הרבה, וביניהם ספר „רגלי מבשר". ספר שנחשב מהפכני בימים ההם (שנות השלושים בטרנסילווניה) כאשר שלטה בכיפה הקנאות האורטודוקסית. הספר, כשמו כן הוא, הביא את בשורת הגאולה הציונית אל מחנה החרדים ועורר הדים חזקים לטוב ולרע — בכל תפוצות ישראל, על כך הוכנס סבא בחרם ובנידוי בטכס מלא ע"י הרב מסאטמר, רבם של נטורי קרתא עד היום הזה. זה הרב טייטלבוים, אויב הציונות זכה להימנות על טרנספורט הניצולים מהונגריה, פרי שתדל־נותו של קאסטנר אצל אייכמן ולהגיע לארץ בטרם הובלה יהדות הונגריה וטרנסילווניה, וחסידיו של הרב ביניהם, למחנות ההשמדה. סבא ז"ל לא נרתע מן החרם והשיב למשמיציו ולמנדיו מלחמה שערה בספרו „משפט לעשוקים".

עתה היה סבא רבה של שכונת פלורנטין, דואג לקהילתו, עוסק בתורה ובכתיבת ספרים. על־אף שהיה אדוק במצוות וקפדן בתורה לא נטר לי איבה על אורח חיי החופשי. זה הכאיב לו אך ידע להבליג על צערו. סבתא ז"ל, שהיתה אשה עירנית וחכמה, הקפידה עוד פחות בעניינים כגון אלה, והיתה קורצת לי בעין שובבה כל פעם שנסוב ויכוח בנושא זה. לאמור: אל תקח אל לבך יותר מדי. היו אלו דווקא דודותי — שרצו לדעת אם ישבתי „שבעה" ואם אמרתי „קדיש".

*

לא חדלתי להרהר באבא, ולאמיתו של דבר אינני חדל להרהר בו. כל הדמויות ניטשטשו במוחי במרוצת השנים והחוויות. גם דמותה של אמא. אמא מצויירת בזכרוני בדמות אשה ללא קווים, בליטות וזוויות מיוחדים. רק את קולה אני זוכר ושומע. גם את חיבוקה האחרון. היה לה קול ערב, עמוק, רב מיתרים. היתה יכולה להיות זמרת מחוננת, אך היא לא היתה מודעת לעובדה זו. רק ע"י מסע אחורה — אולי בעזרת היפנוזה — אוכל לחוש מחדש כיצד נטמעו צליליה של אמא בדמי ובחושי בעודי תינוק מנוענע בעריסה. העולם ככל הנראה, היה לו מראה קסום ורחום אלף מונים מכפי שהוא באמת.

בשעות הפנאי, ואלו היו מועטות, תקפו אותה געגועים, או עצבות, או אושר, וזה היינו־הך, היא היתה מפזמת לעצמה שירים ביידיש, או שירי ציון שהושרו באותה עת בביתנו, „יד ענוגה היתה לה", „שכב בני שכב במנוחה", „השמעתם מעשייה", „שאו ציונה נס ודגל", „איזה־פלא־איזה־פלא", ועוד ועוד. היא היתה שרה בלחש, כמפזמת לעצמה, ומלווה את עצמה בתפיפה על השולחן. ואמא היתה הולכת וגדלה, וצומחת, ומטפסת וממלאה את החדרים, את הבית ואת חדרי לבותינו הקטנים. אינני יכול לחשוב על אמא בלי להיזכר בקולה. כך התבטאה, כך היא נשמעת מעבר לזמנים. ידוע לי שאת עיני הירוקות ירשתי מאמא.

אבא, נשאר לנגד עיני במלוא שיעור קומתו. שום קו לא ניטשטש. גבוה. תמיר, עיניים חומו תנוצצות, גבות עבותות, מצח גבוה, פנים מוארכים עדיניים, אף חטוב, זקן מלא ושחור, שהלך והלבין, הילוך נמרץ, כשהוא רוקע ברגלו כל פעם שמחשבה הציקה לו או הבריקה לו. קול עמוס טונים, בעל דיקציה של נואם — ואמנם הוא היה נואם טוב, מהיר תפיסה ומהיר חימה. יודע לכעוס ויודע לצחוק ברעמי צוחק גורפים. בעל הומור נדיר, עם שנינות שובת לב, אמן הסיפור וחריף־לשון, עוקצני ומלטף. עד היום, 36 שנה לאחר פטירתו, אני פוגש אנשים המחזיקים בי כדי לספר לי אימרות, שנינות, סיפורים והברקות מפי אבא, כאילו זה עתה נאמרו.

בכל מקום בו היה שרוי — בבית, ברחוב, באסיפה, בבית־הכנסת — היה הוא המרכז והצומת. בעל אוטוריטה, אך היה נעים להיות שרוי במחיצתו. הוא הקרין חום וחרות. היו מתקהלים סביבו לשמוע את דעתו, את הערכת המצב שלו, את עצותיו ואת הברקותיו. גם הוא אהב להיות במרכז, להיות מוקהל מסביבו אנשים, מעריצים וידידים. הוא היה גומל טובו לאנשים אך ידע גם לנטור איבה, לצלוף בלשונו החדה ולהיות קשה ובלתי־מתפשר.

הוא היה מנהיג מלידה. בעל מעוף ונחוש החלטה. הנוער אהב אותו ונהר אחריו. אילו זכה לעלות לארץ היה ללא ספק תופס מקום מרכזי במנהיגות הישוב. אך לא על כך רציתי לדבר. היתה לו גישה מיוחדת לכל ילד, על־אף עיסוקיו הרבים היה לו פנאי לכל אחד. וכשילד חלה חלילה היה עוזב הכל, היה סועד את מיטתו ולא מש ממנה עד שהחלים. אנו הילדים, לא היה עולה על דעתנו שאפשר להתחצף כלפי אבא או להמרות את פיו בגלוי. אך לא יראנו מפניו. הוא היה נוהג להתערבב יחד איתנו, לשחק את משחקינו ולהשתולל יחד אתנו. כשמישהו מאתנו הצליח לנצחו ב„שח" הוא היה מעמיד פנים זועפות אך מחייך בהנאה גלויה בזוויות הפה. הוא היה משחק שח כשוחר קרבות ותיק. זה היה אירוע מלווה התגרויות וקריאות תגר. כשניצחנו אותו — וזה קרה לעתים רחוקות — היינו מאושרים.

אני נזכר ברבקה'לה בת הזקונים של המשפחה שהלכה לעולמה בהיותה בת שלוש. היא היתה תמצית היופי — האצילות והכשרון של המשפחה, שלא חסרו בה מהמידות האלו. בעירבוב מכושף היא נטלה מלוא חופניים מכל הצבעים היפים של אבא ואמא. היא היתה נוחה ושובבנית גם יחד. בגיל שנתיים היא דיברה ברהיטות ובשנינות מפתיעה. היא ידעה לשיר שירים בעברית מכל מה ששמעה בבית, ובמיוחד מפי אמא. לא ידענו בבית שמחה גדולה יותר מהשמחה לשחק עם רבקה'לה. לאחר שהיינו כבר עשרה ילדים במשפחה באה רבקה'לה להיות גולת הכותרת, כאילו כל מה שנוצר עד כה לא היה שלם בלעדיה.

לפתע חלתה, ואיש לא ידע לאבחן את מחלתה, לרבות רופא העיירה וידיד המשפחה. חומה היה גבוה. היא לא בכתה, על־אף שסבלה מכאבים חזקים. היא שכבה עם עיניים פקוחות ולפעמים עלה חיוך רפה על שפתותיה. התחלפנו בינינו בתורנות להיות איתה להחזיק בידה ולשמור עליה. היא ביקשה לא פעם, שאני אשב לידה, לא ברור לי מדוע, כי בתקופה ההיא לא הצטיינתי במיוחד בשיח ושיג עם ילדים.

כעבור שבוע לערך התברר שמים חדרו לריאותיה. היא הובאה בדחיפות לניתוח בעיר הבירה של המחוז. ליוו אותה הורי ואחותי שרה, שנפשה דבקה בנפשה. הניתוח הצליח אך לבה הקטן לא עמד לה והיא הוציאה את נשמתה במקום.

לנגד עיני עומדים ההורים ואחותי בשובם הביתה עם הבשורה המרה. קומתם שחה, מאור העינים כבה, אפילה ירדה על הבית, הילדים הצטנפו יחד כמו צאן בעת סופה. כולם בכו, מלבדי. אם אינני טועה, רמז אבא משהו על קשיחות־לבי. אך זו לא היתה קשיחות. לבי היה אבן. לא יכולתי לרחם על עצמי, והעובדה שיותר לא אשמע את צחוקה המתרנן של רבקה'לה לא חדרה להכרתי. אני, שעיני נרטבות על נקלה למקרא פסוק יפה, או לצליל שיר עצוב, או למשמע מעשה נוגע ללב, מתאבן והולך במקרה של אסון מוחשי. אני נעשה אטום, העיניים ריקות ובוהות, המוח לא קולט. כך לא בכיתי בהיוודע לי מות אבי. גם לא בכיתי בהיוודע לי האסון הנורא של משפחתי. עכשיו אני בוכה לפעמים בלילות, אך ללא דמעות, ובלי קול.

*

נמתחו בינינו חוטים סמויים, לא ברורים. גישנו האחד לעבר משנהו. אך משום שניתקתי את עצמי בגיל צעיר — בן 17 — מהבית, נשארו היחסים לא מפותחים, לא מבוטאים. אותם יחסים שכולים אני מנסה למלא בדמיוני, ואני מנסה כל הזמן.

מה שסתמתי בפה הייתי מגלה במכתבים. הייתי כותב הביתה מכתבים ארוכים, מליציים, משתפכים. מספר על חיי, על הארץ ועל עבודתי, והדברים היו יוצאים יפים הרבה יותר מכפי שהיו באמת (כמובן לא הכל סיפרתי). הייתי מעלה על הכתב דברי געגועים שלא הייתי מעז לעולם להעלותם על דל שפתותי. למטרה זו, כנראה, נוצרה הכתיבה. באותה עת פירסמתי ביכורים מפרי עטי בכתבי עת שונים ושלחתים לקריאה לאבא. היו אלה דברים חריגים, מוזרים ולפעמים מופקרים לפי קנה המידה של אז בבורשה. אך אבא היה משתבח ומתפאר בהם בפני כל. כך בכל־אופן סיפרו לי אח"כ.

אבא עצמו — מלבד היותו נואם בחסד — היה בעל סגנון כתיבה משלו והיה לו טעם עדין. היו אתו בכתובים שני ספרים — אחד על תולדות בורשה והשני דברי הגות — שטרח ועמל עליהם לעתות הפנאי ולא פעם בשעות הקטנות של הלילה. זכיתי לראותו מדי פעם, לאחר שהתפנה מטירחת היום ומאלפי עיסוקיו, רוכן על מחברתו הגדולה ומערה את לבו ואת חכמתו בכתב־ידו הארוך והמבוגר. בבית הושלך הס. זו היתה מלאכת קודש, שגם הזאטוט שבינינו לא העיז להפריע. כך במשך שנים. אלה היו דבריו שציווה אחריו לדורות הבאים — מצבור הנסיון והדעת שאגר במשך חייו הקצרים והעשירים. כל זה אבד יחד עם בני המשפחה שאבדו בשואה. מי יודע בידיו של מי זה התגלגל ומה עלה בגורלם. בעיני זה נראה כאילו איבדתי את אבי פעמיים.

*

אבא היה תלמיד חכם, איש דתי, מדקדק במצוות ובלבוש, אך השקפתו הציונית היתה רחבת אופקים. הוא השתייך להפועל המזרחי, אך הציונות והתקומה הלאומית קסמו לו בדמותם של הרצל, וייצמן, סוקולוב, ארלוזורוב, טרומפלדור, אוסישקין ואחרים. אצלו ציונות היתה, בניין הארץ, ייבוש ביצות, פועלים מפריחי שממות, חלוצים פרועים, קיבוצים

ומשוררים. אלה הילכו עליו שכרון. אנשי המופת ודבר סיפורם, מעשיהם ומעלליהם מילאו את חלל הבית.

זה היה בית שנשב ציונות — ציונות פשוטו כמשמעו. כולם דיברו ציונות, שרו ציונות והתגעגעו ציונות החל מאמא וגמור בקטון הילדים. החלוץ בונה הארץ הוא היה הדת האמיתית. לא היה נשגב ממנו. לא היה כמעט אחד שעלה לארץ שלא נהנה מהשראתו ומתמיכתו הכספית של אבא. לא היה מיפעל ציוני, מגביות, קרנות, מיפעלי הכשרה, שאבא לא היה בין יוזמיה ומארגניה. הראשונים מהעיירה שעלו לארץ, אלה הבחורים הצעירים, שהותירו אחריהם הורים ומשפחה ופרצו קדימה, מונעים ע״י אידיאל, שאין לעצור בעדו — אלה היו תלמידיו מעריציו של אבא, וכך הם רואים את עצמם עד היום הזה.

*

בבית הירבו לערוך תוכניות על עליה לישראל ועל החיים שם. היו תוכניות וחלומות רבים, אך החוט השני ביניהם היה תמיד פיתוח משק חקלאי, עם הרבה פרות, סוסים, עופות ושדות כמובן. עסקנו בכך בעירנות בלתי רגילה וחילקנו בינינו תפקידים ומקצועות — ולא מעט ויכוחים התגלעו סביב העניין. הדמיון הרקיע, אך זה היה פורקן לגעגועים ולרגשות עזים. היה ברור שאבא יתפוס מקום במנהיגות הישוב.

החיים בעיירה, על־אף עמקותם ושורשיותם נראו בעיניו כדבר זמני. מעין ישיבה על מזוודות, זה נמשך כך מאז שובו של אבא משליחות בארץ. זה נראה לי כמו סיפור מספר אגדות. הייתי ילד ואני זוכר שאמא העירתני באמצע הלילה. אבא הגיע לפתע, עייף וזוהר כולו. על השולחן היו מונחים חפצים שונים ומשונים מארץ הקודש. ואנו מישמשנו אותם והרחנו אותם. משהו בדומה לאבנים שהביאו איתם האסטרו־נאוטים מהירח. אבא היה נראה לנו כאילו ירד אלינו מפלאנטה אחרת. הסיפורים על החלוצים, על עמק־יזרעאל, מראות ירושלים, הכותל המערבי וקבר רחל, ופתח־תקווה, ותל־אביב הצומחת מהחולות, והערבים הרוכבים על גמלים לא השביעו אותנו במשך חודשים ושנים.

היינו משפחה אמידה, היו לנו מנסרה גדולה, שדות ויערות. אך ביסוד היינו אנשי אדמה. היו לנו מטעים וגינת־ירק, ורפת גדולה, וכרכרה, ושני סוסים. ואמא והילדים עבדו את האדמה במו ידיהם: זורעים, מגדלים, אוספים וקוטפים. את שנות נעורינו בילינו בשדות בטיפוס על עצים, בדיג, בשכשוך, בנהר שזרם מאחורי הבית. אבא אהב לטפח פרות משובחות והיה מוכר אותן לבסוף בזו אחר זו לסוחרי פרות מישראל.

כשבא סידקוב מישראל לחפש איכרים יהודים שיעלו לישראל הוא מצא את רובם בבורשה. אבא סייע לו בגיוסם ובעלייתם. הם באו לרחובות ושם כונו בשם חורנים על שום חריצותם, פשטותם והסתפקותם במועט. היום, הם ובניהם ובני בניהם, רכשו נחלאות ורכוש ונהיו לאמידי רחובות.

כשחשבנו על ארץ־ישראל חשבנו על אדמה, על חקלאות. חלקה הגדול של המשפחה כבר נמצא בארץ — הסבא, הסבתא, בנותיהם, ובנו הצעיר ובני משפחותיהם. אני סופחתי לסרטי־פיקט משפחתי כבן למשפחת האחות הבכירה של אבא, שרה ובעלה צבי. בימי המנדט הבריטי שם משפחתי היה ויזל.

קיבלתי הסכמת ההורים לעלייתי לארץ בגיל כה צעיר, גם משום שלא יכלו לעצור בעדי, ובעיקר משום שראו בכך פריצת דרך למשפחה כולה, שבוא תבוא אחרי במהרה בקרוב.

*

במשך שנים עסק אבא בפעילות ציונית וסייע לאחרים לעלות ארצה, אך לא זנח לרגע את התוכנית לחסל את הרכוש ואת בית החרושת ליצירת מקור פרנסה למשפחה בארץ. מגמה זו גברה עוד יותר עם התחזקות השלטון הנאצי בגרמניה וחשרת העננים שהתחילה לכסות את פני אירופה. אבא ראה בעיני רוחו את הצפוי והוא הזהיר את היהודים בפני הסכנה המרחפת על קיומם לא פעם ולא פעמיים.

היינו משפחה גדולה מטופלת בילדים רבים, ממרדכי ובלומה שהיו כבר נשואים ואבות ואמהות לילדים שלהם ועד לחיימקה בן־הזקונים שהיה בתקופה ההיא בן 7—5 שנים. זה לא היה פשוט לחסל את העסקים ולממש למשהו שווה ערך שיבטיח קיום. למשפחה בישראל. העניינים נתארכו ונשתבשו עד שאבא חלה, וזה היה כבר בשלהי 1938. בתחילה לא סברו שהמחלה תהא רצינית, אך המחלה הלכה והעמיקה והחריפה. אבא שכב הרבה במיטה וכל המרץ והמחשבה הופנו לרופאים ובדאגה לבריאותו של אבא. ההזדמנות האחרונה, להגשים את חלום החיים של המשפחה ולעלות לארץ הלכה ונגוזה יחד עם בריאותו של אבא.

*

כשנפרדתי בפעם השנייה במארס 1939, כדי לשוב לארץ, לא ידעתי שזו פרידה לנצח, מאמא ומאבא, ממרדכי ומשפחתו, מבלומה ומשפחתה, טוביה, אברהם, לייב־בר, שיינדה׳לה (שרה, אסתר וחיים נותרו בחיים והם בארץ מאז 1947 — וסיפור פגישתי איתם כחייל בבריגדה בבורשה באביב 1946 הוא סיפור גדול בפני עצמו). אבא אמנם היה חולה, אך האמנתי כי יבריא ויקום מחוליו ולא יעברו ימים רבים ונתאחד כולנו בארץ. במכתבי שהרצתי להם מכאן האצתי בהם לעשות זאת.

אני זוכר, זה היה בוקר קר וצח. השלג היה קפוא. העגלון והמזחלה חיכו בחוץ. כולם עמדו ללוותנו לתחנת הרכבת, גם אמא שנואשה לבסוף מתחינותיה, שאחכה ולא אסע עד שכל המשפחה תעלה ונסע יחדיו. אבא לא יכול היה לקום ממיטתו. הוא נטל ידי וליטפה. לא דיבר הרבה. שאשמור על עצמי ושהוא מצפה להיפגש בארץ, ושאכתוב, ושלא אדאג לו, הוא יבריא ללא ספק. הציץ בי עת ארוכה. דימעה נצצה בעיניים או שהיה נדמה לי. וכך נקרעתי מאבא כשעיניו מלוות אותי מאז.

כשאני נזכר באבא אני חש במבט עיניו הנוצץ והחכם הנח עלי, מלווה אותי, שומר עלי ונמסך בי ובקיומי.

אני חולם על אבא, עוד מעט ארבעים שנה מאז ראיתיו לאחרונה ואינני חדל לחלום עליו. הוא מופיע אלי באלפי חלומות, באלפי צורות וגוונים, באלפי הבעות. במעמדים מופלאים ומוזרים. אך תמיד אבא, ברור, עם הדרת הפנים שלו, עם העיניים הבורקות, עם החיוך הנבון. גבוה, תמיר, סמכותי, מטיל מרות וחסות. קווי דמותו שמורים. אני שמח וכמה לראותו. מעולם לא גרם לי בעתה או צמרמורת. אני חש את הרכות גם כשהוא כועס. קולו מלטף וטוב לי לראותו, לחוש בו, לדעת שהוא ישנו, שהוא בא אלי, וזוכר אותי, ואינו זונח אותי, ואינו מסתלק ממני.

„ברא מזכה אבא" (ואמא ומעלם לארץ ישראל)

ר' שלמה זלמן ב"ר יצחק ובריידה וידר-שטאובר מוסיף לספר על אביו:

כשר' יצחק הבחין בהמוני העם, אנשים פשוטים וקשי־יום שמעבירים את ימות השבוע ובפרט את ימי השבת קודש בלי תוכן רוחני, התחיל לקבצם אל ביתו מדי שבת בשבתו, לומר פרקי תהלים וללמדם פרקי אבות או פרק משניות ומוסר, וכך נולד הרעיון להעמיד לאותם אנשים בית מדרש לתורה ותפילה שנקרא אח"כ בשם **„חברת עץ חיים"**. לבית מדרש זה קיבץ ואסף ר' יצחק את תושבי העיירה ובעיקר את „פשוטי העם" לאמירת פרקי תהילים באשמורת הבוקר ור' יצחק בעצמו הלך מבית לבית להעיר את האנשים ולזרזם לבוא לבית הכנסת לומר תהילים וללמוד פרק משניות, עין יעקב, וכו'. מצותיו הנעלות ודרכו הצנועה ביושר ובענווה, בזכות אלה נמשכו אליו אנשים מכל שכבות הצבור ונתנו בו את אמונם וגם הושפעו ממנו להצטרף ל„חברה עץ חיים", ר' יצחק ז"ל היה קשור בכל נימי נפשו קשר אמיץ לרבו הנערץ רבי אלטר מנחם מנדיל זצ"ל מרא דאתרא דבורשא. למותר לפרט את ההערצה וההערכה שנשא לרב. תמיד היה נכון ומוכן לעמוד בזריזות לכל מוצא פיו של הרב זצ"ל, בהקרבה עצמית מיוחדת. ר' יצחק היה גם מעורב בענייני הצבור, ודאג, למשל, ל„כלי קודש" בעיירה, והרבה טרח ויגע להביא לבורשא שוחט מוכשר ומיוחד כראוי לעיירה בורשא, הוא עצמו שימש כחזן לימים נוראים. הכנותיו לשם כך היו רבות, אם לא ידע בבירור עוד בחדש תמוז כי יעבור לפני התיבה — מיאן לקבל.

בשנת תרצ"ז החליט לעלות לארץ ישראל לאחר שקיבל רשיון כניסה (סערטיפיקאט) בהשתדלות בנו ר' שלמה זלמן יבלח"א שעלה לארץ ישראל, מספר שנים קודם לכן.

פרידתו של ר' יצחק מהעיירה בורשא היתה קשה מאד והרבה מאנשי העיירה הזילו דמעות בעת הפרידה בתחנת הרכבת שליד העיירה, כל תושבי בורשא באו ללוות את ר' יצחק וזוגתו לקראת נסיעתם לארץ ישראל בשירה וריקודים לאורך מסלול של מספר קילומטרים עד לתחנת הרכבת, בהגיעו לארץ ישראל קבע את מקום מגוריו ברחובות, בה כבר גר קבוץ יהודים מיוצאי מרמורוש. למרבה הצער לא זכה לשבת שנים רבות על אדמת הקודש, ואחרי כשנתיים נפל למשכב. אושפז בבית החולים הדסה בת"א וביום י"א כסליו תרצ"ט, נסתלק לבית עולמו לאחר מחלה קצרה. לפי בקשתו נטמן בירושלים במרומי הר הזיתים. מסע ההלויה היה כרוך בקשיים גדולים בגלל המצב הבטחוני, עקב מאורעות הדמים באותה תקופה, אך זכותו של ר' יצחק עמדה לו, ובחסותו המעולה של משמר משטרה עלתה שיירת המלוים ירושלימה לגמול חסד עם איש חסד שנאסף אל עמיו. זוגתו מרת פריידה האריכה ימים ושנים בארה"ק ונפטרה בשיבה טובה ביום י"ח באדר תשל"ב, ומנו"כ בביה"ח „שומרי שבת" זכרון מאיר בני ברק.

כהמשכיות מיוחדת במינה להווי הבורשאי העסיסי, הספוג בתורה, יראת־שמים גמילות־חסדים ואמונה פשוטה, ניטע כאן בארץ־הקדש ביהמ"ד מרכזי לשרידי האודים המוצלים־מאש שזכו לעלות ארצה מעמק־הבכא האירופאי, לפני כשלשים שנה החל ביהמ"ד „אהל פינחס" בפעולתו הברוכה בת"א, וקהל המתפללים בו גדל מתקופה לתקופה. הרוח החיה שבמפעול זה הוא הרה"ח ר' שלמה זלמן שטובר הי"ו בנו של ר' יצחק זצ"ל. אליו הצטרפו בהתלהבות המייסדים ר' דוד גנץ ז"ל, ור' שמריה נדל ז"ל, ויבדלח"ט ר' צבי סבו נ"י ור' צבי הרשטיק נ"י. כל הפעולות במרכז הבורשאי נעשו בהתיעצות עם הרה"ג ר' לייבוש בער הלפרט זצ"ל אב"ד וסלווי, אשר לאחר עליתו ארצה עודד וחיזק את ידי העסקנים, לאחר שרוב מתפללי ביהכ"נ (שהיה שכור) עזבו את הסביבה, הורה האדמו"ר מויז'ניץ זצ"ל להעביר את ביהכ"נ לבני ברק, ואכן בניהולם המסור של ר' דוד גנץ ז"ל ויבדלח"ט הר"ר שלמה זלמן שטאובר הי"ו העבר ביהכ"נ לבני ברק, אמנם כל ההתחלות קשות. עמל ויגע רב השקיעו המייסדים ברכישת מקום נאות לתורה, לתפילה, ולפעילות של גמילות־חסדים ראויה לשמה, בעזרתו הרבה של הר"ר מנדל גנץ ממכסיקו. נרכש ביהמ"ד הכולל גם עזרת נשים מרווחת ברח' מהרש"ל 4 בבני ברק, בכל שעות היום שוקק המקום חיים, וחינו על יושביו, מתפלליו והלומדים המצויינים בכוללים שהוקמו ע"ש כ"ק האדמו"ר מבורשא זת"ע ולזכר המרא דאתרא הבלתי־נשכח הרה"צ ר' אלתר מנחם מנדל הי"ד (נעקה"ש כ"ט באייר תש"ד), כמובן נלמדות בכל יום משניות לט"נ הרוגי השואה הי"ד. במקום קיימת גם קרן גמ"ח מרכזית הנענית בסבר פנים יפות לשואלים ולמבקשים, ולוח זכרון נאה לקדושי בורשא והסביבה הי"ד.

המשכיות זו נאה ויאה למפעלו החשוב של איש בורשא, החסיד השלם ר' יצחק וידר זצ"ל, שלצד תורה ותפילה עסק גם בגמילות חסדים מבורכת. יהי זכרו ברוך, ותנצב"ה — עד ש„יקיצו וירננו שוכני עפר".

דרבו של האבא בצדקה ומע"ט הביא עמו ר' שלמה־זלמן נ"י בעלותו לארץ הקודש, לכל דבר שבקדושה ידו פתוחה ולבו ער. דבקותו בחסידות בורשה הנחתו בסימטאות בני ברק עד שמצא מקום תפלה לזכר הרבי והנציחו עליו, והוא חסיד מחסידיו המובהקים של הרבי מייסד שושלת בורשה, שלדעתו ניתקו חוליותיה — אולם זכרה קיים. בצאת שמעו של ספר בורשה היה בין הראשונים שהביאו את תרומתו — שלמה שמו ושלמה דרכו.

„חשבתי דרכי ואשיבה רגלי..."

יהודי־בורשה בחייהם ובמותם — ובשיחרורם

מספור ע"י שרגא־פייבוש הוז

השורות הבאות שנשתמרו בזכרוני אני מקדיש לזכר הורי ובני משפחתי היקרים שניספו עם יתר אחיהם ואחיו־תיהם בשואה. משך כמה דורות מאז התישבו יהודים בפינת מארמאראש הנקראת בורשה חיו יהודים לפי מנהגיהם ומושגיהם המיוחדים בלע התעמקות יתירה בתכלית החיים. הווי יהודי המושתת על ערכים דתיים וחברתיים מילא את כל חייהם. בורשה שוקקה חיים אלה עד שלפתע נתרוקנה מיהודיה שהובלו כצאן לטבח לגיטאות ולמחנות ההשמדה שם נורו ונשרפו ונחנקו... וכו' — בידי חיות־אדם — הנאצים ישו"ז ידעו יהודי בורשה על חבלי הגאולה שעתידה לבוא בימות המשיח, אולם איש מהם לא פילל ולא שיער

בנפשו ולא תיאר לעצמו שעל גבם ירדו החבלים הללו וגאולתם תבוא יחד עם חורבנם.

ימי נעורים שנחרתו בזכרוני

ב„חדר"יהם של יונטל גאנץ וישראל רעזאווליער

בלמדי אצל הרבי יוסף־יום־טוב (הוא יאנטל־אידיסעס) קרה שפעם בליל חורף איחרנו שבת ב„חדר' ולמדנו הרבה ולא הרגשנו שעברנו חצות הלילה. ה„חדר' היה בבית שלמה פריעד (ה„ציוני', נפטר בכפר חסידים) מול טחנתה של ניסל. סיבת האיחור נבעה מהצורך להיבחן בגמרא למחרת היום אצל ר' גרשון הדיין. בלכתנו הביתה עברנו את בית המדרש העליון ושמענו קולות משונים מבפנים. נשאנו רגלינו וברחנו חזרה ל„חדר'. בטוחים היינו ששדים מרקדים בבית המדרש ומאד היינו נפחדים. לתמהונו של הרבי על שובנו המבוהלת גילינו לו את חשדנו. ר' יאנטל ענה לנו בחיוך לעגני והזמיננו לבוא אתו לבית הכנסת ולראות שאין שם שדים. נרעדים נכנסנו פנימה והרבי לפנינו... ומה מצאנו שם — מרדכי־אידלס יושב ולומד בניגון קורע לבבות. ויהי אך ראנו — הרים קול צווחה עלינו, זרק מולנו את ה„שטענדער' שלמד עליו וצעק ואמר: בבית אין לו מנוחה מאשתו וגם כאן באתם לערבב לי את מקצת שלוותי. — לכו לכל הרוחות יחד עם רבכם!

בחדרו של הריזאווליער מלמד

החדר של ישראל ריזאווליער היה בביתו של מרדכי אפטער דער זייגערמאכער (השען) האיחור בישיבה בחדר חזר ונשנה אף כאן, מה גם שהחדר אצל הריזאווליער נחשב היה המוסד גבוה בלימודי הגפ"ת. פעם אירע וכמה נערים — ואני בתוכם — למדנו ושנינו את הגמרא עד שעה מאוחרת בלילה. באישון החושך יצאתי אני וחברי שאול־לייב וירצברגר לשדה הפתוח הגובל עם בית־הכנסת „עץ־חיים". פתאום — והנה קול בוכים עולה באזנינו. חזרנו ל„חדר' נרעדים ונרגשים. סיפרנו לחברינו את אשר שמענו. יצאה הצעה שנלך אחרי הקול. מיד נצטרפו אלינו עוד שנים מחברינו, משה־פייגעס ומשה פרוכטער ויצאנו לבקש את מקור הרעש והבכי עד שהגענו לבית הכנסת „עץ החיים" ושם מצאנו ארבעה מיהודי הסביבה, את אבי אריה־לייב, מרדכי־הירש, יצחק פרוכטער ומאטיל פריזלער יושבים על הארץ ובוכים על חורבן בית־מקדשנו ותפארתנו — עורכים „חצות". בירכנו אותם ב„ערב טוב" ואילו הם ענונו ב„בוקר טוב" ומיד כיבדונו בצאתכם לשלום" שנלך הביתה לישון למען יהא לנו למחרת היום כח ללימודים. מאורע הלילה שחנו בבוקר לרבי". — תראו, בנים אמר, הידעתם מי הם ה„צדיקים' שאנו שומעים עליהם? — יהודים אלה — הם הצדיקים האמיתיים.

מוסדות התורה והתפלה הנקראים „חברות' — רבים היו בורשה.

אזכיר רק אחד מהמוסדות לתלמוד־תורה המרובים בבורשה והוא זה שציינו למעלה — „עץ־החיים" בית מדרש זה, בית תפלתם ותורתם של אנשי העמל והמלאכה, עסוקים בעבודת כפים בבתי־נסירה לעצים, היושבים על שרפרף הסנדלר, הכפופים על מחטם, בעלי עגלה ושאר מלאכות מפרכות. בבית קדוש זה מתכנסים היו בוקר וערב לפני צאתם למלאכתם ובחזירתם ממנה, להתפלל ולשמוע דבר תורה מפי מלמד מתנדב ששמו מרדכי אפטער (שען בחייו האזרחיים). „תכנית הלימודים" מוכן היה להם בספר ה„חוק־לישראל". בבוקר אמרו תהלים בציבור; השעות של שבת אחה"צ הוקדשו ל„פרקי אבות'. מרביצי התורה היו גם מתנדבים מבין תלמידי הישיבות שלמדו לתבל את דבריהם במאמרי מגידות ששמעום מפי רבותיהם הגדולים.

משהו ממחנה הריכוז „בירקנאו"

מעשה בשני יהודים שאחד מהם רצה למות והשני — לחיות.

הרבה יש לי לספר על אותו מסע אומלל „משלוח למחנות העבודה' (קרי ההשמדה). אזכיר רק חלק ממנו ואבחר לי שני יהודים מתוך מאות יהודי בורשה. יבואו אחרים וימשיכו בסיפור המזעזע. ברכבות הגענו ביום ששי בלילה לבירקנאו. משם המשכנו ביום ראשון לאושויץ. מיד החלה ההרשמה והקיעקוע ביד השמאלית. שם גם מצאנו כמה מיהודי בורשה שהגיעו קודם לכן. ביניהם היו שנים שלא נתבלבלו מהתמורה שחלה בחייהם ומהתדהמה שירדה עליהם. הם ידעו את אשר לפניהם. ירוחם גליק (ירוחם־ישראל־לייבס) ראה לפתע את עצמו בין אנשים צעירים והביע את רצונו להיות בין הזקנים. באזני גילה לראשונה את חפצו. העברתי את הדבר לידיעת אנשי בורשה והתחילו להתחנן לפניו שלא יעשה את הצעד המסוכן הזה שעלול לעלות לו בחייו. אז ענה לי בזה הלשון: „רוצה אני למות מות קדושים'. אני בן־אדם זקן, כבן שבעים ושתיים. הלך לקצין והציע לו את הענין... מיד נתמלאה בקשתו והעבירוהו...

אליעזר מאיר דודוביץ (נפטר בחיפה) הגה את ההפך מקודמו: הוא החליט לחיות ולהישאר בחיים. לפיכך משהתחילו באוסשויץ למיין את האנשים וגדל החיפוש אחרי בעלי מלאכה, ניגש אלינו ואמר שברצונו ללכת אתנו לכל אשר נלך. אני ושני אחיי, ברוך ויצחק מלאכת אבינו בידינו, נפחות וגם מסגרות נהירה לנו. במיון הודיע לייזער־מאיר שנפח הוא — הדבר הצליח בידו ונלקח אתנו לצריף אחר. שם חיכינו למשלוחנו. אחר יומים שלחו אותנו לגלוביץ שבשליזיה. שם היה בית מלאכה גדול לתיקון קטרים לקרונות שניזוקו במלחמה. בהגיענו שמה מסרונו לבית המלאכה „מיינסטעריי 18', שפירושו — תיקון החלק התחתון לקרונות־סיסטרנות להעברת דלק. צוות של 4 אנשים קיבל קרון לטיפולו. הואיל והגרמנים הממונים עלינו מומחים היו לאותה מלאכה, הקצו לנו שעות קצובות לתחילת העבודה וסיומה. מזלנו גרם שהיינו בעלי מקצוע עוד מהבית, לא קשתה על לייזער מאיר להשתבץ בתוך צוותנו. בעבודה מקצועית אמנם לא עבד אלא שהשגיח על כלי העבודה ואף

הגישם לנו בשעת מעשה. הדבר הצליח בידו ומנוחתו נמשכה כחודש ימים עד שגילה אותו מנהל גרמני יושב בטל. מיד הוציאו מתוך החברה, בליווי מכות נמרצות והעבירוהו לקו אחר. מאד הצטערנו עליו ואפילו דרשנוהו בחזרה, היות „שחסר" הוא לנו מאד בעבודתנו. אמנם נתנו לנו אדם אחר, רתח ממקצועו, רצינו לעזור ללייזער מאיר בלב ונפש וגם להצילו מסכנה. אני שהייתי ראש הצוות התחננתי אל הגרמני להחזירו אלינו. במקום זה היינו 5 אנשי בורשה: שלושת בני לייב הנפח, לייזער מאיר ועוד אחד מה,ריטעריס' שלא כדאי להזכיר שמו בגלל מעשיו הרעים: הוא הלך והלשין על לייזער מאיר שאיננו בעל מקצוע ושבבית בורגני היה וכו'. מפי הגרמני שנטה חסד לי נודע לי הדבר. שמרתי את הדבר בלבי עד שמצאתי מספר אנשים מהימנים והלכנו אל המלשין לצריפו והזהרנו אותו שאם לא יחדל ממעשהו המביש — נעשה לו בעצמנו משפט צדק. האיום פעל והונח ללייזער מאיר. הסכנה פסקה אבל תלאותיו לא פסקו: מנפחות עבר לצבעות. באין הבחור מהריטעריס (אותו העבירו לעבודה במונוביץ — יכולנו לעזור לאליעזר: צבענו במקומו עד שפעם הוטל עליו לסייד משרד שקורותיו גבוהים וצריך היה לעלות בסולם ולצבוע — ולשניהם לא הסכין. ביקשתי מאחי שהוא יעשה את עבודתו. גם אחי לא היה סייד מלידה ולכן נראו סימני מברשת על הקירות. עשרים וחמש מכות נאמנות קיבל על אחוריו עבור עזרתו הנדיבה לבן עיר. אט־אט התרגל בעבודה ונקלט יפה בה. בחדר השינה ישן מתחתי. גלגלנו בשיחות מלמטה למעלה זמן ממושך. שמרנו עליו מכל משמר עד לרגע האחרון. בשבת מברכין של חודש אדר, בחודש הנסים קרה הנס והרוסים שנקפאו במקומם עד שיבצע הצורר את זממו ביהודי מרמורש, התחיל לזוז. מפה לאוזן נמסר על התקרבות צבאות המרשל הרוסי זוקוב לגבולות הונגריה.

בלב מלא תקוה שמענו ברכות החודש מפי לייזער מאיר שהיה החזן שלנו והתפלל בעל־פה את כל התפילות. למחרת השבת עזבו ה„ס.ס." את מחננו ונשארנו לבדנו — וצרות אחרות התרגשו עלינו: התפרסנו על המחסנים ובהיותנו מורעבים התחלנו לזולל ללא מעצור, רבים חלו ומקצת מאתנו קיבתם המצומקת לא השלימה עם השפע הכלכלי שבא אל קרבה ושבקו את חייהם על סף השיחרור... חיכינו עד בוא הרוסים והם פתחו לפנינו את שערי המחנות — ללכת באשר נלך.

חוזרים הביתה לבורשה

המסע ברגל החל ופנינו מועדות לעיירת־מולדתנו, לבורשה. בדרך לא דרך שירכנו את נתיב השיבה דרך כפרים פולניים. בלילות נחנו מפחד המרצחים הפולניים תשורצים ומשחרים לטרף. בהגיענו לצ'כיה פגשנו ביהודים ונתברר שאנחנו היינו הראשונים לשיחרור ממחנות הריכוז. באנו ל'ציזפ' (נקודת הגבול בין צ'יכוסלובקיה לאוסטריה, שהיא כעת תחנת מעבר לעולי רוסיה). היהודים משם הפצירו בנו להישאר בו במקום עד שנחלים ונתחזק. הם גם הביאו רופא שבדקנו ואף שקל אותנו. אחרי כמה ימים של ניקוי וחיטוי וחילוף בגדים העמיד לרשותנו מכונית שהסיעונו לסיגט. שם פגשנו כמה יהודים מבורשה. הראשון היה נח גויעוויץ, שלמה פריעד ואנשל פולק (כלם עלו לישראל). ערכנו תכנית משותפת לפיה קבענו לנו מטרה ברורה והיא בורשה. השאלה איך לבצע תכנית זו בדרכים משובשים ללא כלי תחבורה — מצאה את תשובתה — בדרך, כדרך שעשו אבותינו, דהיינו — ברגל. בינתים הגיעה השבת ואתה המנוחה. מצאנו שראויה היא השבת הראשונה אחר שיחרורנו שנקבלנה כהלכה. הלכנו לבית המרחץ כבימים הטובים ופרקנו מעלינו את זוהמת העבדות. בצאתנו מן המרחץ פגשנו את אליעזר וידער (ה,סודש'). מפיו נודע לנו שמרדכי שטיינמץ (כעת בחיפה) נמצא כבר בבורשה. ניסינו להתקשר אתו — ללא תוצאות כי טלפון אין בבורשה. הואיל והימים ימי — לפני פורים היו — הזדרזנו לצאת מסיגט בואך בורשה כדי לחגוג את מפלת המן (הראשון והשני) בבית. והבית? — בית כזה שמצאנו — על כל שונאינו ומקטריגנו ומשטינינו: חרוב ונחרב, חלונות חלולים, פתחים בזוזי דלתות וכו' — צופים אלינו ובמבט עלוב מעורר רחמים. הבית היחידי שמצאנוהו כמעט שלם וראוי לדור בו דירת ארעי היה בית של משולם סולומון לרופא. משכן יפה זה שדר בו אדם טוב לב, חבר וריע, ציוני ותיק ומסור למקצועו ושומר מצוות — התאים את עצמו לתפקידו החדש, לאכסן בין כתליו את שארית הפליטה שנותרו מן השואה. הפכנוהו לבית החלמה ובו גם חגונו את חג הפורים. גם ראש העיריה, הזמנו לנשף באותו מעמד הבטיח לנו שכל החפצים שנשדדו יוחזרו אלינו. הבלגנו קמעה־קמעה על כאבנו אלא שקשה היה לנו לבלוע בשוויון נפש את אשר ראו עינינו (ממראי־עינים שהיו תדהמת כל השבים לביתם): ה,פוסטולעס', כלומר, נעלי האכרים, נעולות היו ברצועות של תפילין, שמלות תפורות מ,טליתות', סינורים — מ,פרוכת'ליך ועוד.

החיים נתגברו עלינו והחלו זורמים למסלולם. שוכני בית סולומון יצאו אחד־אחד וחזר לביתו. החפצים הגזולים הושבו, בחלקם לבעליהם ובורשה התחילה להתנער מעפרה ולהתעורר לחיים חדשים.

(מעובד בידי ג. ש.)

ועדיין לא החליטו אנה פניהם מועדות. מקצתם למחר שהגיעו לבורשה החלו בשיקום משקם, בבתי חרושת, שהשו־תפים ה„אריים" עקרו רגלם מהם, יהודים בעלי מרץ זכו מן ההפקר וחרשתנים חדשים צצו ועלו חדשים לבקרים. הללו שלא נתברכו במדה של „נפש רחבה" פתחו חנויות, החיו את המסחר וימצאו את מחיתם. אולם רוב רובם ריעננו את שאיפתם לציון ויכינו עצמם לעליה. מספר תופעות שליליות בחיי יהודי בורשה פשטו בבתים רבים אולם מאחר שפורקן לשעה היו ועוד בבורשה ראו בזה דרך שטות, והואיל ורבים עלו לישראל ושבו להיות כבימי שבתם בבורשה — השתיקה יפה להם.

שמואל ורצברגר ב"ר מרדכי

הכנות תעודות ומסמכים

באחד הימים בחודש יולי 1942, נקראתי להרב זצ"ל, כשבאתי מצאתי אצלו את ר' הרשל ורצברגר וסיפרו לי

שיש ענין של „תעודות אזרחות", שכל יהודי צריך לעשות. כדי לקבל את התעודה, צריך הוכחה, שהמשפחה חיתה בשטח הונגריה בשנת 1875 (1875 שנת עלותו של קלמן טיסה לרשות הממשלה ההונגרית שבימיו התחילו לתת זכויות אזרחות ליהודים). וזה אפשר להוכיח ע"י שתי דרכים: או ששילמו מיסים באותן שנים, וזה היה דבר נדיר שלמישהו יהיו פנקסי מיסים מלפני 60—70 שנה, או ע"י תעודת לידה, שנולד במקום. שנת מימוש הכרזת עצמאותה של הונגריה ע"י פרנץ יוזף ה־I ב־1867). פנקסי תעודות לידה משנת 1855, שאז בכלל התחילו לרשום לידות עד 1900 ותעודות נישואים משנת 1895 (נשואין אזרחיים הונהגו ע"י ממשלתו של שאנדור וקרלה — למרות התנגדותם התקיפה של חוגי הכמורה והמגנטים אנצ. עב. דף 555). שבה הנהיגו נישואים אזרחיים, נמצאו אצל הרב, לאחר שהועברו אליו מר' ישראל דעם רב־ס, שניהל אותם עד יום פטירתו, וכעת התחילו יהודים לבוא להוציא תעודות לידה. בתחלה חשבו שר' הרשל ורצברגר בתור מזכיר הקהילה, יתגבר בעצמו על הדרישות, אבל משהתחילו לבוא יום יום כאלה עשרות מכל קצווי הארץ והזרם הלך והתגבר והגיע למאות, ראה, שהוא זקוק לעזרה וכך נפל הגורל עלי ועל אחי שואל לייב הי"ד. התחלקנו בפנקסים ובידי כל אחד ממנו היו שנתונים מסוימים שבהם טיפל. כך עבדנו ימים שלימים, אפילו לאכול לא איפשרו לנו, כי הלחץ היה איום, כל אחד רצה לראות את התעודה ביד. בלילות אי אפשר היה לעבוד, כי זו היתה התחלת המלחמה עם רוסיה והצבא האיטלקי, עבר דרך בורשה לחזית המזרח. זרם בלתי פוסק של מכוניות צבאיות עם חיילים והספקה למלחמה ופחדו להעלות אור בעיירה בלילות. עבודתנו היתה להעתיק בדיוק מה שכתוב בספר לא לשנות, או למחוק אף אות אחת.

זיוף תעודות

יום אחד, בא אלי אחד מנכבדי בורשה יהודי יקר, מכיר טוב, שכן, הייתי אצלו בן־בית כל השנים, אצל אביו היה כתוב, שנולד בגליציה פולין ואני נאלצתי להכניס את זה לתעודה, לא יכולתי להתעלם מכך. תעודה כזאת היתה אסון, ולא זו בלבד שבגלל דבר כזה אי אפשר היה לקבל אזרחות אלא שגם ריחפה סכנת דפורטציה עליו. הוא ביקש ממני לעשות לו טובה ולהתעלם מזה ולא להכניס את הפיסקה הטומנת סכנה בחובה לתעודה. אמרתי שאיני יכול היות שהרב חותם בערב על כל התעודות והיה בודק כל תעודה אם לא נפלה שגיאה, לכן זה לא יועיל. ואז הוא אמר לי שהוא יביא מים כימיים כאלה, שימחקו את הכל עד לבלי הכר, רק שאני לא אראה אותו מתי הוא לוקח את הספר, הסכמתי. הוא מחק, אך במקום למחוק את זה, כפי שאמר, הוא מחק את זה בצורה כזו שאפילו עוור היה מרגיש בזה. לא יכולתי כבר להתעלם מכך ולהוציא לו את התעודה המבוקשת. קראתי לר' הרשל ורצברגר והראיתי לו, הנה מחקו ואני לא יודע מי. הוא אמר לי שגם בפנקסים שלו יש מחיקות וכמעט לא היה ספר, שבו לא היו מחיקות. סיפרנו להרב זצ"ל וגם הראינו לו. ישבנו וטיכסנו עצה מה לעשות, החלטנו להדביק פתק על כל מחיקה, שלא יהוציא תעודה לאדם זה, אבל הבעיה לא נפתרה, הרי צריך היה להוציא תעודות לאנשים אלה. נוסף לכך היו הרבה אנשים, שנולדו במקום אך לא רשמו אותם. אז עלה הרעיון להוציא תעודות על פי עדות, מה שהקל עלינו מאוד, כי היו הרבה בעיות גם בנוגע לשמות והעובדה, שיכולנו לתת תעודה, לפי עדים הציל את המצב וכל הבעיות נפתרו. הכנסנו לתיקיה נפרדת את כל הצהרות, העדים שהיו ללא יוצא מן הכלל. ר' בן־ציון פיש ור' הרש מרקוביץ ז"ל, שניהם זקנים מופלגים קרוב למאה ואולי מעל למאה, שפויים בדעתם, רק שכבו במיטה. באופן פורמלי היה צריך הרב בעצמו לקבל את העדות, אך למעשה הם חתמו על ההצהרות ועל סמך זאת הוצאנו תעודת לידה. הודות להם ניצלו רבים מגירוש זמני...

תעודות סופקו אף ליהודים שנקלעו לבורשה

כל העבודה ארכה בערך חודשיים ובמשך הזמן הזה היתה ביקורת ממשלתית. הדבקת הפיתקאות על הפנקסים ותעודות העדויות, שהיו מתויקות לפי הסדר הצילה אותנו מגירוש למחנה ההסגר קיש טורצ'ה, כמו שגירשו את הרב מווישו ומזכיר הקהילה, וממוסיף וממקומות נוספים, שבהם גרשו את כל אלה שטיפלו בדבר הזה. הודות לעדותנו תושיתנו לא נשאר אף אדם אחד, שביקש תעודה ולא קיבל אותה. כן הגיעו אלינו אנשים שבכלל לא היתה להם שייכות לבורשה והודות לעדים שהיו לנו כלם קיבלו את התעודה המיוחלת, אם כי לצערנו כלם הגיעו בסוף הדרך לאושוויץ הי"ד.

הזנחה מצד המעוניים גרמה להגלייתם

ברצוני להוסיף דבר, שרבים אינם יודעים אותו. בזמנו היתה וועדה, שטיפלה בכל אלה שלא היתה להם האפשרות מבחינה כספית, או היכולת מבחינת הידע לטפל בתעודות. הוועדה עזרה בכל ואיפשרה לכל אחד לקבל את התעודה, אך היו אנשים, שזלזלו בה וביטלו את הדבר בתנועת יד, או מתוך בושה, שלא רצו שמישהו ידע, שהוא אינו מסוגל לטפל בדבר וזה מה שגרם להזנחה ולאסון. ולשבת השחורה בה גורשו המשפחות ליערות ההאנדיל ונספו על קה"ש.

רשם **שמואל ורצברגר** בן מרדכי

דרכה של משפחה בבורשה

שמואל ב"ר מרדכי וירצברגר

משפחת ורצברגר היא מהמשפחות הותיקות בכפר. היו שני פלגים, בעצם התחלתם היו אחד, אך נפרדו ברבות הימים והקירבה ביניהם היתה רחוקה. אני רוצה לספר על הפלג, שהוא של ר' חיים ורצברגר (הראשון), כפי שאני זוכר. החלק ההיסטורי, מה שאבא ז"ל סיפר לי ואני זוכר הוא מר' שמשון. הוא ברח מהצבא מגליציה מקולומיה בערך לפני 200 שנה והגיע דרך ההרים לבורשה, הוא היה בין היהודים הראשונים בכפר. הוא עוד היה בחורצ'יק, כשהשכיר את עצמו למלמד,

או „בהלפר", כפי שקראו אז, ללמד בני ישראל תורה. והתחתן בבורשה. סבי חיים נולד בבורשה וגם סבתא מרים אשתו לבית מרקוביץ, שהיתה אחותו של הרש מרקוביץ ג"כ מהמשפחות הוותיקות בכפר, נולדה בבורשה. בספר המטריקל, שבו התחילו לנהוג רישום הנולדים אצל הרב דאז בשנת 1855 (אני השתמשתי רבות בספר הנ"ל ועל זה בהמשך הסיפור), ראיתי שהם נמצאים בדף הראשון במספרים 7, 6 זה אחר זה.

את סבא חיים (השני) הכירו כולם. הוא בנה את בית האבן הראשון ברחוב הראשי. הוא היה בעל מוסר גדול ונזהר ח"ו לא להנות אף פעם מכסף לא שלו. סיפר לי מרדכי הנגר, או כפי שהיכירו אותו „מרדכי דער טישלר", יהודי יקר בעל מידות, כשסבא בנה את הבית, הוא עשה את עבודת הנגרות, בתנאי שכל ערב הוא חייב לקבל את משכורתו בערך, כדי לא לעבור על „לא תלין פעולת שכיר". היה תומך בצדיקים בקביעות ובעניים, לא אחד מהם, שהיה בא לקחת עגלת תבן, או כמו שאמרו אז „אשליטעלע היי" לקח בהקפה ואף פעם לא שילם ועוד. שהיה עוסק בצדקה בסתר ויושב על התורה ממש יומם ולילה. זכה לגדל דור של ת"ח, ביניהם דודי הגאון יעקב צבי כץ זצ"ל, הרב אב"ד מבוסלו, השאיר אחריו הרבה ספרים יקרים, כמעט שהיה רב בבורשה, בגלל כל מיני סיבות, שהן סיפור בפני עצמו וזה כבר שייך לפוליטיקה הגבוהה של העיירה וזו לא מטרתי. הדבר לא התגשם והוא ירש את כסאו של אביו ז"ל.

בכור הבנים היה אבי ז"ל מרדכי, שניספה באושוויץ ג' סיוון. הוא היה איש ציבור. עשרות בשנים היה משבעת טובי העיר והרבה שנים נשא בעול כראש הקהל. למה אני אומר „עול", כי מי שלא חי את זה ולא ראה אילו בעיות וצרות של הכלל, שלא חסרו בעיירתנו, הכל עבר דרך המוסד שנקרא „ראש הקהל". ואם זה לא היה מספיק, התווסף עוד משהו. הוא היה גבאי ראשי של החברה קדישא וכל התפקידים שנלוו לכך, אם זה מלאצ'עס או קברנים מגדול ועד קטן, הכל היה על טהרת ההתנדבות, ולמוסד הזה פנו כל חולה ומר לב, שהיה זקוק לעזרה, עבור רופא, או תרופות וסתם נזקקים, שגם מהם לא היו חסרים בעיירה. כלם באו בבכיה לבקש עזרה.

המוסד לא היה מוגבל לשעות עבודה, אלא ממש יומם וליל היתה הדלת פתוחה לכל אחד. כמובן שהאמצעים היו מוגבלים מאוד וזה גרם לריב ומדון. קשה לתאר את הסצינות שהיו קורות, כשלא היו האמצעים לתת לכל הדורשים, או כשלא היה כל הסכום הדרוש. אבל אבי היה שומע ומסביר בטוב לכל הפונים ובאורך רוח, שאין לתאר. היום כשאני חושב מביט אחורה על הזמנים ההם, אני מתפלא ושואל מאין שאבו היהודים האלה את הכוח הנפשי ואת אורך הרוח לכל הדברים שעשו, כי נוסף לכך, ללכ אחד היו עוד דאגות פרנסה עצמית, שכן לא קיבלו משכורות עבור עבודתם. נוסף לכך היה יושב ולומד כל זמן פנוי, כי הרבה זמן פנוי לא היה, כי בנוסף לכל התפקידים הרבים היו פונים אליו לשם עצה סתם בעניני משפחה, או אם היה למישהו משפט בערכאות, כמו שנקרא א„טאגזעץ" היו באים להתייעץ איתו כמו עם עו"ד, ממש למוסד משפטי בפני עצמו ספק ביתו לכל ולכולם היה זמן וסבר פנים יפות.

ועל אמי ז"ל אני רוצה לכתוב בקיצור, מה שאני זוכר.

היא היתה מוסד רפואי לכל חולה בסביבה, היא נקראה בפי כל לאה מרדכי'ס ואם היא קבעה שיש צורך ברופא רק אז פנו לרופא. היא הלכה בכל שעה שקראו לה, בלילה בשבת ובחג והשאירה את ילדיה לבד. אני זוכר, אבא היה צועק עליה: „את מביאה לבית את כל המחלות של הכפר על הילדים" וזה היה נכון. אם היתה בכפר אפידמיה או „אינטרגנג" אנחנו היינו הראשונים שנפלנו למשכב, כי אמא הביאה איתה את החידקים מהחולים שלה. וחוץ מזה מלחמה פרסה לכל עני עובר, וב"ה לא היה חסר. הדבר היה קבוע, עני נכנס, השאלה ששאלה „האם אכלת כבר?" ומתי פרסה את השולחן עם דברי חלב, שלא היו חסרים אף פעם והעני ישב לשולחן ואכל. להרבה שנים לא זכתה, כי נפטרה בגיל צעיר, בת 54 בלבד בט' סיון והרי היא טמונה בבורשה.

אחי צבי מנחם ז"ל ואשתו רחל, אחי יצחק ז"ל ואשתו צרנה וילדיו, כולם נספו בשואה. אחי יצחק היה בעל המנסרה „פקר־ ווצברגר", היה ידוע בלמדנותו ובעסקנותו הציבורית. כל הבעיות שהתעוררו בזמנו בין אנשי המקצוע סודרו על ידו וע"י הרץ פרוכטר. סיפרו לי, כשלקחו את היהודים מגטו וישו הוא בכה כמו ילד קטן וצעק: „יהודים אל תלכו ואל תיתנו להוליך אותכם כצאן לטבח, אל תאמינו להבטחות שקר, כי אני בטוח, שמובילים אותנו לטבח. יותר טוב, שיהרגו אותנו כאן ואל תלכו".

גיסי יעקב ז"ל, או כמו שנקרא יענקול יוסף מרדכי'ס ואחותי רבקה שג"כ ניספו באושויץ. הוא היה ידוע מאז ומתמיד ביושרו הרב, עבד הרבה שנים אצל הפרוכטרס כמנהל חשבונות ואח"כ, בתור שליח „שפילטר" לסיגט, ובלמדנותו הוא היה תלמיד „הערוגת הבושם" וגם קיבל התרת הוראה ממנו. ידע בע"פ ששה סדרי משנה; אחרי העבודה הקשה של יום־יום היה יורד ל„חודש חברה" ללמד את שיעורו ובדרך אף פעם לא בזבז את זמנו. ובחכמתו כי רבה, כל הזמן היה במצב רוח טוב וכל פעם אפשר היה לשמוע ממנו בדיחה טובה ובעל שיחה נעימה. קשה לפרט את כל מעלותיו כבעל תפילה נעים, בעל קורא בחסד עליון ועוד ועוד, תהי נשמתו עדן.

אחותי פרל ובעלה יעקל נכד ר' יודלעבר שטינמיץ נספו באושוויץ ואחרון אחרון אחי שואל לייב, שנספה בשבי הרוסים היה עוד רווק, ת"ח וחכם. אהב חברה והיה נוח לבריות יהי זכרם ברוך.

הבן השני לסבא הוא דודי וחמי יצחק אייזיק ז"ל. הוא היה איש צנוע, יהודי ת"ח, גבאי אצל הרב זצ"ל, כל השנים איש נחבא על הכלים. הוא היה האחראי על כל הרכוש של סבא ז"ל והיה מטפל בזה. רבים ספרו לי שאם היה מישהו מבקש הנחות וזה היה מהעניים, היה מוסיף מכספו לגוי, שיוביל את עגלת התבן לעני. כמו כן דודתי וחמותי שרה היתה אשה צדקת. אם במתנות לעניים בתור ירקות, חלב וכד', הדלת היתה פתוחה לכל. ואם זה היה סתם עזרה לזולת, היו מאוד מסורים למשפחתם הגדולה והרבה הצטערו על שהילדים עזבו את בורשה והתפזרו בעולם, אבל מי יבין את דרכי ה'? הודות לזה נשארו בחיים, ת"ל. וכאן אני מוכרח להוסיף על גיסי לייב שליט"א בו נתקיים הפסוק „כי למחיה שלחני לפניכם" ככתוב אצל יוסף. כשחזרנו מאושוויץ הוא ואשתו ברטה תחיה, מילאו את מקום ההורים בכל ומכל, אם

מכתבי פנינה הלר

1. עיירתי השוממה מיהודיה (שיר)
2. כפרי הקטן (שיר)
3. כזאת היתה בורשה
4. רועת האווזים
5. חתונה בבורשה
6. על משפחתי היקרה
7. תמונות

כ ו ז ן ל ז ח ז
מ צ פ צ
מ ח ט ח נ ט י ט

ש י מ ל י ג א ה ס
ה ה ם ו ם ש ה ה

מ י ח א ו א ה ק ס ל ב ד ו ד ה נ ם כ י י ם
ב כ י צ נ ח ל פ ס י י כ ן צ מ ס ח מ פ ט (ש?)

ע ע ו ד ד ו י כ ע א
ו ה ר ו ר א ם י ו ל

צ א ע ע א ה כ כ ה ם ז פ ל

ט י מ ד ה ו

על פיענוחן של האותיות בקטע זה מספר מנחם פרוקטר, בציינו את חלקו בקריאת תיבותיו: ויהי בגוללו לפניו את הפתק המיסטי והמקודש וכולו אומר אותיות בודדות ורק בקטע הראשון על שתי שורותיו, אותיותיו מנוקדות, הבין מדעתו שכאן מדובר בפסוקים וכדאי לחפשם ולגלותם. מנחם שהוא בוגר הסמינריון העברי מצ׳רנוביץ ובעל דקדוק מובהק, שאינו דולג אפילו על דגש חזק וקל (רבו במקצוע זה היה פרופ׳ מרדכי דוב רבינוביץ, מפרשו ומנקדו של ה„רמב״ם לעם״) ויודע פרק בבלשנות, הוריד חומש בראשי מעל האצטבא והתחיל בודק את פסוקיו, שמלותיהם פותחות באותיות ההן, עבר לספר שמות ובשירת הים אורו עיניו: הוא חשף בה את השורה השניה. מלא עידוד ותקוה המשיך לפשפש עד שהגיע לפסוק שבין שתי ה,נונין׳ בפרשת ,בהעלותך׳. והארון נתגלה לו במסעו לפני העם במדבר. גילוי זה מילא את מנחם שמחת יצירה ויהי בעיניו כמוצא שלל רב, כי עדין בית אביו המפואר בבורשה שספוג היה יהדות טהורה, תורה ודרך ארץ, עומד לנגד עיניו ואהבתו לדבר אלוקים עוד מקננת בנפשו. ההת־להבות שהוכיח מנחם בהתפנותו מעסקיו הדוחקים עליו ופנה לגילוי ,פנינים׳ מסוג אחר מיהלומיו, נובעת גם מסיבה אחרת, טעם ורקע גיניאלוגיים בפרשת ,שרשים׳ פרושים על הענין: מנחם הוא, לפי מסורת אבות שבפי סבתא חיה־רבקה, דור שלישי לאותו צדיק כותב הקמיע ושמו נקרא עליו...

ר׳ אברהם-חיים הראשון

מזכרונותיה של הרבנית מיטשה ורטהיימר
בת בלומה ה„שוחטנית״ (די שוחט׳קע)
אשת ר׳ גדליה שטיימץ השוחט.

בשנת תס״ה לאלף הששי (1705) הגיע לבורשה אדם בשם אברהם-חיים. חמש שנים קודם לכן עלה קרובו ר׳ גדליה מסמיאטיץ תלמידו של ר׳ יהודה החסיד משרליץ (להבדילו מר׳ יהודה החסיד בעל „ספר חסידים״, חי בסוף המאה הי״ב ותחלת המאה הי״ג) לארץ ישראל. בתוך החבורה של קרובו הגדול שמנתה כאלף וחמש מאות נפש נמצא גם ר׳ אברהם חיים. אולם עם פטירתו הפתאומית של רבם ר׳ יהודה החסיד נתיתמה העדה הקדושה שהועלתה על־ידי הרב ותלמידו כדי לקרב את הגאולה, ע״י תפלות בארץ הקודש, הוטל על ר׳ גדליה ושאר־בשרו ר׳ אברהם־חיים לחזור לאירופה ולהחיש עזרה כספית, להיטיב את מצבם הכלכלי בכסף שהביאו אתם הספיקו לרכוש מגרש סמוך לבית כנסת של הרמב״ן (עליו הוקם אחר כך בית כנסת המפורסם לקדושה ולתפארת ונודע בשם „חורבת רבי יהודה החסיד״ — או „החורבה״) בבואם לארצות הגולה התחילו לעורר את אחיהם שבארצות העמים לעלות לארץ הקודש ולחונן את עפרה. ר׳ גדליה חיבר והוציא ספר בשם „שאלו שלום ירושלים״, בו תיאר את תפארת הארץ ובירתה הקדושה, הטיף לעליה אליה ולהרבות בתמיכת העדה הקדושה, שומרי חומותיה, שמצבם הולך ורע. באותם הימים בדק ר׳ אברהם חיים, שהיה אף הוא מתלמידיו של ר׳ יהודה, אורחות דרכיו לימים יבואו וימצא את עצמו מלא ספיקות כרמון. פקפוקים בתכלית שובו לארץ זימזמו במחו כעדת דבורי־יער, ובזכרו את התלאות אשר מצאו את הקבוצה בעלותה ודרכי החתחתים והנתיבות העקלקלים ומשובשים מלאי הרפתקאות שרבים מבני העליה נספו בהם ולא הגיעו למחוז חפצם — רפתה רוחו ונבקה בקרבו ורוח אחרת היתה בו, והיא רוח מחשבי קיצין ויעלה בהרהוריו אפשר עוד חזון למועד וקץ הפלאות הפליג עצמו לפי שעה, ואולי כדאי לישב ולצפות לביאת הגואל־צדק, שיתעורר לכנס את נדחי ישראל מכל ארצות פזוריהם ויוליכם קוממיות לארץ חמדתם — אז יעלה הוא ר׳ אברהם־חיים שנית ויבוא לציון ברינה ושמחת עולם על ראשו. לבו מרתת היה בהודיעו לקרובו הגדול את דבר שינוי מערכות מחשבותיו, ותמהון לבב רב גרם לר׳ גדליה ונפשו יצאה בדברו, על החלטה גורלית זו וצער עצור הקיפו, אבל לא הוסיף להפצירו והסתפק בהבטחת ידידו וקרובו, בכתב ובעל־פה ובנקיטת חפץ ש„אברהם־חיים המכונה שטיימץ בן אפרים-פישל ושפרינצה־חנה יעלה בקרוב לארץ הקודש, משאת נפשו ויחונן את עפרה״. נרגשת היתה הפרידה בין שני החברים וקשתה עליהם הפרישה. ר׳ גדליה שב ועלה לארץ ור׳ אברהם חיים פנה אף הוא מזרחה, אבל לא למזרח־שמש כי אם למזרח העמים ונשאר תקוע בהונגריה המסוכסכת במריבות עם שושלת בית באבנברג שקדמו למלוך לפני בית האבסבורג. משהונח לה בעקבות נס המרד שהרים הנסיך הפטריוט ראקוצי המשיך במסעיו קדמה־מזרחה והגיע עד בורשה — ושם — גבה הר בינו לבין ר׳ גדליה ולא הר אחד בלבד כי שני הרים הפרידו: הפייטרוס והפריסלופ. ההבטחה לשוב ולעלות מה היתה עליה? ר׳ אברהם-חיים הראשון קיים אותה על ידי אחד מצאצאיו בדור הרביעי והוא ר׳ אברהם חיים שטיימץ אף הוא מבורשה, אביו של ר׳ גדליה השוחט. ר׳ אברהם חיים השלישי זה שעלה לארץ ישראל בסוף המאה ה־19 וההרפתקאות שמונו לאברהם-חיים הראשון נתקיימו באברהם-חיים השלישי — כמאתים-שנה לאחר מכן, את ספר היוחסין השאיר בידי בנו בבורשה. משהלך ר׳ גדליה לעולמו ובלומה נתארמלה ומלחמת העולם הראשונה פרצה בכל מוראותיה — הלכה הסבתא בלומה לרבי מבורשה והתיעצה בו, בעת היכונו לעזוב את

הכפר ששמו נקרא עליו („בורשער רבי") ומגמת פניו — בודפשתה — מה לעשות ? שאלה בלומה, עצתו היתה למכור את הבית, אותו בית שירשה מאבות אבותיה של בעלה (ואולי עמד שם ביתו של אברהם הראשון) לצמיתות, ותשב לבית אבותיה לאינטרווישה, (מייטא בתה, הרבנית וירטהימר, נוצרת מסורת משפחתית זו, נטרה בלבה טינא לרבי על עצה זו) וברדתה — את מגלת היוחסין הורידה עמה. והמגילה על קלף עשוי מבהמה כשרה. כתובים היו ורשומים בכתב בהיר, לאחר הקדמת מילין נעלות ספוגות כיסופין כמיהות וערגונות לארץ הקדושה, שמותיהם של אבות ואמהות ובניהם ובנותיהם שהתיחסו עד המהר"ם מלובלין, דרך בנו ר' גדליה, שבידיו מגילת יוחסין היתה שנמשכה למעלה בקודש עד גדליה בן אחיקם (מושלה של יהודה אחרי החורבן ומאספה של שארית הפליטה) אחיקם זה שהיה בעת מציאת ספר התורה בימי יאשיהו המלך וירמיהו הנביא והיה בין חברי המשלחת ששלחה מטעם המלך אל חולדה הנביאה שתגיד להם פשר הדברים של דברי ספר התורה שמצאו בבית ה'. באותו בית פשוט שבאינטרווישה, בית עתיק יומין — שני חדרים היו בו אחד שימש למגורים והשני — ה„אלקיר", נועד לשימור זכרונות. שם עמד שולחנו של הסבא גדליה, כסאו ומטתו והחשוב שברהיטים הללו — ארון הספרים. מתוך מדפיו בלטו גבות שחוקים־בוהקים שלובן ואודם מנצנצים בהן, אלה הגמרות הנושנות מדפוס למברג.

עוד ספרים באו על סידורם באותו ארון וביניהם ה„שמלה חדשה", הוא ספרם של שוחטים ובתוכו מונחת היתה מגילת היוחסין של בית סבא, שנדדה מפולין דרך הונגריה לבורשה ועד אינטרווישה באה. כוה"ש בלמדו בישיבת אויברווישה אצל הרמ"ם האגר מסכת חולין ויורה־דעה הצמודה אליה, נדד, באין גמרא לרשותו, לאינטרווישה, לסבתא כדי ללמוד את שלשת דפי גמרא שנדרשו מאת תלמידי אותה ישיבה, לדעתם בע"פ לנסיון השבועי, שהתקיים כל יום ששי בהשכמה. פעם נכנסה הסבתא אלי לחדר המלא מסתורין עד כדי העברת רעד בעצמותי השרויות בתוכו, שלפה ספר מעל האצטבא ושמטה מבין עליו את מגילת היוחסין והראתה לי אותה כשהיא מחזיקתה בידה. לא נתתי את לבי לחישוף סוד זה ולא הקדשתי תשומת לב רבה לרשימת השמות הנקובים זה למעלה מזה, לבי היה נתון לגמרא הנחוצה לי כאויר לנשימה, ואאזור עוז ואשטח את בקשתי הנמרצת להשאלת הגמרא כדי להביאה אתי לאויברווישה, שאלמד בה בחדר מגורי בכל עת שארצה, ולא אצטרך לכתת את רגלי התשושות מאוכל בלתי מספיק של „הימים", דרך של כמה קילומטרים עד אינטר־וישה. הוכיתי בתימהון: התשובה היתה שלילית. כעת אין בידי להסביר לעצמי את סיבת הסירוב: אם מפני שהסבתא בלומה לא סבתא ישירה היתה כי אם חורגת לאמא שלי, וממילא לא הייתי נכדה האמיתי. או מפאת קדושת העזבון, עזבון בעלה ששמרה עליו ולא רצתה שתשלוט בו עין, ויהא זה אפילו עין הנכד. אם כה ואם כה — הנכד הראשון, ששמו הראשון של הסבא נקרא עליו, לא ניתן לו מסכת אחת מהש"ס של סבא, שמונח היה בארון כספר שאין לו הופכין, והעש והמקק עושים בו שמות. לא ארכו הימים והצורר צרר את יהודי מרמורש בצרה שלא היתה כמוה שהביא עליהם ובתוכם וביניהם גם את הסבתא והתיקה מביתה ביד גסה והטילה לבין הקדושים המושלכים באש. הש"ס ויתר ספרי־קודש נסחבו בחוצות ונסתאבו ביד טמאים. המגלה־סגולת החמדה של בית גדליה עם שמות הגדולה והתפארת שמשפחתי התיקרה בהם — חיבקה אשפתות, הורד עדיה ויוסר כבודה ותאבד עם שאר ספרי־קדושה וטהרה — מי שיתבע את עלבונה של תורה — הוא יתבע גם עלבונה ועלבון לומדי התורה ושומרי מצותיה שעלו בלהבות השמימה. — עוד שאר הקטן והוא אברהם־חיים הצעיר בניו של גדליה השוחט איש תמים במעשיו ירא וחרד לדבר ה', ירד לגיא ההריגה ויצא בשלום, אלא [illegible]חנה האמריקנים לא עמד בו כחו ויאסף אל עמיו.

מכתבי פנינה הלר

1. עיירתי השוממה מיהודיה (שיר)
2. כפרי הקטן (שיר)
3. כזאת היתה בורשה
4. רועת האווזים
5. חתונה בבורשה
6. על משפחתי היקרה
7. תמונות

הסבא ר׳ דוד האס זצ״ל נפטר ח״י טבת תר״ץ
ומנוחתו על הר הזיתים

מצבות של הסבא ר׳ דוד האס זצ״ל ושל הסבתא מרת פעריל האס ע״ה
מנוחת כבודם בהר הזיתים, ועל יד הקבר מתפלל בנם ר׳ שמואל ז״ל

(הערת העורך)

משפחתה של פנינה ורצברגר. בית אביה מוצאו מקהלת ורצבורג אשר בארץ אשכנז ושושלת רבניה נמשכת עוד מתחילת המאה ה־18. ראשון לרבנים היה ר׳ נפתלי, שכיהן כרב בעיר זו ובנים ממשפחה זו כיהנו פאר בערים ואמהות בישראל. אחד ממשפחה זו, בנו של הרב ר׳ מרדכי, רבה של קראקא היה ר׳ משה שהתישב בבורשה ובנים נולדו לו שם והם: ר׳ יצחק, ר׳ דוב, ר׳ חיים, ור׳ אברהם. לר׳ יצחק נולדו בבורשה שלשה בנים: ר׳ יוסף־מאיר (נשא לאשה את בריינדיל בת ר׳ אפרים פישל גאנץ מאונטרוישה) הרבי מאונטרוישה, ר׳ חיים־הערץ, אבי ר׳ שלמה ועוד אחד.

על משפחתי היקרה

משפחת ורצברגר

רטט וחרדת קדש אופפתני כאשר אני — שרידת השואה — נצר למשפחה הדגולה והמפוארת — משפחת ורצברגר ז״ל — רוצה להציב בזה נר זכרון למזכרת נצח על משפחתי היקרה שאיננה עוד.

מרגישה אני את האלם אשר גבר עלי ושם את גרוני למחנק, מחשבותי נעצרו, נדמו, עומדת אני אין אונים ומרגישה אני את דל שפתי — אי המלים כדי לתאר את התפארת וההוד של גדולת משפחתנו — משפחת יחס ועתיקת יומין אשר יסודם בהררי קודש, פארו את בורשה מקדמת דנא, הוו את הודה זיווה הדרה.

אם מדובר בספר בורשה הרי יש משפחות ידועות ובעלות שם שאין להעלות את זכרונותיה או לתאר את העיירה מבלי להזכיר משפחות אלה, אשר הן אחוזות ודבוקות בבורשה ובורשה אחוזה ודבוקה בהן, כפתילה האחוזה ודבוקה בשל־הבתה, הם קשורים בטבורה של בורשה ובורשה קשורה בטבורם, וכי מי עשה את בורשה, העשויה לכאורה מבתים, רחובות, חנויות וכו׳ עיירה ככל עיירה, לבורשה עילאית, נשגבה, מלאת תוך ותוכן? מי רקם לבורשה עור וגידים ובנה את תפארתה עד שיצאו לה מוניטין הרחק, הרחק מתחומי גבולותיה? אם לא האנשים האלה, זקניה וחכמיה אשר פזרו עליה ביד נדיבה את תורתם, חכמתם וצדקתם. האנשים האלה אשר היו משכמם ולמעלה ירדו אל שכבות העם, הרביצו תורה וחכמה, עצה ותושיה. במאור פניהם הקשיבו לכל קשה לב, נחמו, עודדו ועזרו, כאבו את כאבם ושמחו בשמחתם. הדריכו במילי דשמיא כמו במילי דעלמא. עד שהם נהיו כחלק בלתי נפרד של העיירה והם הם שהוו את הנוף הבורשאי, אשר בזכותם היתה העיירה לבעלת שם ותואר וידועה כבורשה.

ר׳ יצחק ורצברגר זצ״ל

ר׳ יצחק (הנודע אח״כ בשמו שהלך לפניו ר׳ יצחק הדיין אשר הי׳ הדיין הראשון בבורשה) נולד לאביו ר׳ משה זצ״ל. ממעלליו נכר נער אשר מעת ינקותו ספג בקרבו תורה ויראה ועשה חיל בלמודיו.

ר׳ יצחק זצ״ל שקע בלמוד התורה יומם ולילה. בין היתר למד תורה ויראה אצל ר׳ יוסף מאיר זצ״ל, האדמו״ר הראשון לבית ספינקא, אשר התחתן לבורשה ונשאר להתגורר שמה, מסביבו התלקטו הבחורים המצוינים מבורשה וממקומות אחרים ושמו לילות כימים לעלות במעלות התורה והיראה. (בין התלמידים האלה יש לציין את התלמיד ר׳ שלמה לייב טאבאק זצ״ל אשר בימים הבאים התפרסם כגדול בתורה, אשר שימש כדומ״ץ בסיגעט ומפורסם על שם ספרו ה„ערך ש״י״).

ר׳ יצחק ורצברגר זצ״ל הלך הולך וגדול בתורה, בחכמה וביראת שמים, נשא את זווגו מרת יענטע רחל לנות ביתו ויחד איתה יסדו את ביתם בקדושה ובטהרה וישב באהלה של תורה. גם במסחר שלח את ידיו והי׳ לסוחר מצליח, אבל מן השמים סבבו כך שיעלה על כס הדיינות ולהיות מורה הוראה בישראל.

מה גרם לצעד מפתיע זה? ואיך פתאום נעשה ר׳ יצחק, סוחר מצליח לדיין? מה הניעו לכך? ומה היו הגורמים לדבר? ידוע במשפחתנו כי התמנותו בתורת דיין באה הישר מפי קדשו של רבו הקדוש האדמו״ר ר׳ מענדלי מויזניצא זצלה״ה, בעל „צמח צדיק״. ורקע הדברים אשר גרם להתמנות זאת הי׳ כדלקמן: בבורשה, אשר אנשיה רובם ככולם היו קשורים לרבם, ר׳ מענדלי מויזניצא זצלל״ה, נתמנה לרב ר׳ יעקב צבי וואלדמאן זצ״ל שהי׳ חסיד רופשיץ — צאנז, וזאת בשנת תרט״ו (1855). יש לשער כי מדי פעם בפעם פרצו חכוכים בין הרב ואנשי עדתו על רקע זה, אבל איך שהוא התקיימו בכפיפה אחת.

בשנת תר״ל (1870) פרץ משבר חמור ביחסים בין הרב ובין עדתו אשר היו, כאמור, רוב רובם ככולם חסידי ויזניץ והיו דבוקים מאד לרבם בעל „צמח צדיק״ ומרוב דבקותם דמוהו למשיח ד׳ באמרם „מנחם״ גימטרי׳ „צמח״ (אחד השמות של משיח). הרב אשר לא הי׳ מעדת חסידי וויזניץ יצא חוצץ בחריפות גדולה מאד נגד זה והתבטא בדברים חריפים מאד מאד, עד שחסידי וויזניץ מצאו כי הרב פגע ברבם הקדוש ורצו לכן לראות איש שלהם — חסיד וויזניץ — יושב על כס ההוראה ואם לא כרב לפחות כדיין, בצר להם פנו לרבם הקדוש ה„צמח צדיק״ זצלה״ה שהוא יבחר להם מורה הוראה והוא שם עיניו על ר׳ יצחק ורצברגר זצ״ל, שהי׳ אמנם סוחר אבל יחד עם זה ת״ח מופלג ומופלא בהוראה, מוכתר במעלות התורה והיראה וידוע בצדקתו ובענוותנותו, צדיק וחסיד המקורב לרבו הקדוש. מתוך ענוה סרב לקבל על עצמו את עול ההוראה.

כאשר פנו חסידי וויזניץ בפעם השני׳ לרבם, ענה להם הרי בחרתי לכם בר׳ יצחק ורצברגר והוא יהי׳ לכם למורה הוראה. כעת ראה כבר בדברי רבו אשר אליו הי׳ דבוק בלב ונפש, פקודה שאינו יכול לסרב לה וככה נאות לקבל על עצמו את עול ההוראה ועזב מאחוריו את כל מסחריו והקדיש מעתה את כל עתותיו לתורה ולהוראה.

יחד עם כס ההוראה פתח ישיבה בה התאספו בחורי המד הן מבורשה והן ממקומות אחרים ללמוד תורה מפיו. הוא התמסר מאד לתלמידיו והעלה אותם על במתי התורה והיראה והוא הי׳ קשור בלב ונפש לתלמידיו וגם הם היו דבוקים ברבם הנערץ.

ר׳ יצחק ישב על כס ההוראה עשרות בשנים ובשנים

אלה עשה הוא לילות כימים ושקד על תורתו והתעלה במעלות התורה, היראה והחסידות. על שקדנותו בתורה אפשר ללמוד מדברי ר׳ פנחסל, האדמו״ר מבורשה זצלה״ה, אשר כל אימתי שדבר מר׳ יצחק הדיין, הי׳ אומר כי גם הרצפה של חדרו של ר׳ יצחק ספוגה ומלאה בתורה.

ר׳ יצחק השאיר אחריו חיבור על ש״ס בשם „אמרי יצחק". ר׳ יצחק הדיין זצ״ל שבק חיים לכל חי ביום אסרו חג של פסח (כ״ג ניסן תרס״ג — 1903).

ר׳ יצחק השאיר אחריו דור ישרים יבורך, ת״ח, יראים ושלמים ובראשם ר׳ יוסף מאיר ורצברגר זצ״ל שהי׳ מעין רבי לחסידי אינטר ווישווה, ואת זקני ר׳ חיים הערץ ורצברגר זצ״ל. על צדקתו של ר׳ יצחק זצ״ל תעיד העובדה כי הקימו „אוהל" על קברו ואנשי בורשה הרבו לפקוד את ציונו ולשפוך את צקון לחשם בכל עת מצוא. באוהל זה שוכנים גם סבי ר׳ חיים הערץ זצ״ל ובנו ר׳ לייב זצ״ל.

יהא זכרו ברוך וזכותו תגן על כל משפחתנו אכיה״ר.

על זקני ר׳ חיים הערץ ורצברגר זצ״ל

זקני ר׳ חיים הערץ ורצברגר ז״ל נולד בבורשה לאביו הדגול ר׳ יצחק הדיין זצ״ל וכאשר גדל, יצק מים על ידיו וממנו קיבל את רוב תורתו וצדקתו, איש ירא אלקים וחרד לדבר תורה ומצוות, מלא תוכן תורה וחכמה בו ישכונו, איש פיקח עצום, בעל חוש הומור נפלא, יודע הליכות עולם ובעל נמוסין, מקבל כל בני אדם במאור פניו ובסבר פנים יפות ורבים נהנו מעצה ותושיה כאשר פרשו לפניו את בעיותיהם, דאגותיהם או מרי שיחם. כל ימי חייו התפרנס מיגיע כפיו כאשר ניהל חשבונות של עסקים מסועפים. על גדלותו וצדקתו אפשר לעמוד מתוך שהי׳ מרגלא בפומי׳ כי המעבר אצלו מעוה״ז לעוה״ב הינו לא יותר ממי שעובר מחדר אחד לחדר שני. נפטר בשם טוב ביום פורים (שנה בלתי ידועה) בבורשה.

אבי היקר ר׳ שלמה זצ״ל

אבי ר׳ שלמה הי״ד נולד בשנת תרמ״ה (1888) לאביו ר׳ חיים הערץ ז״ל (וכך היה אמנם נקרא בפי הבריות שלמה חיים הערץ׳ס) מאז שחר ילדותו ניכר היה בהצטיינותו, בפקחותו, במדות נעלות ועדינות, שוקד על תורתו, הוא זכה עדיין, כילד, ללמוד אצל סבו הצדיק הגדול, ר׳ יצחק הדיין זצ״ל ואחר כך, כבחור למד תורה אצל הגאון המפורסם ר׳ יעקב גוטליב (הידוע כר׳ יעקל הוא בעל ה„יגל יעקב" זצ״ל) עד אשר גדל לאיש ותלמודו בידו, בר אורין, איש, אמנם הצנע לכת, אבל ידוע כאיש נעים הליכות, בעל מדות נעלות וכפיקח בעל שכל ישר וירא שמים, ידיו רב לו גם בחכמות כלליות ובעל רמת אינטלגינציה גבוה, איש יפה תואר ובעל חוש הומור נפלא.

חוש הומור זה לא נטש אותו גם בעתות צרה כאשר לא שפר עליו חלקו גם בעת הזאת השתמש תכופות בנשק זה כדי להזין את נפשו העדינה ולהלחם את מלחמת המגן נגד פגעי החיים — הוא הי׳ נוח לבריות וטוב לבו הי׳ מן המפורסמות אבל מאידך עומד על דעתו, עקרונותיו והשקפותיו הדתיים. עקשנותו בענין זה לא ידעה גבול ועמד איתן על דעתו כצור חלמיש. ממדרגתו הגבוה אליה הגיע השקיף הוא על המחזה הטראגו־קומי — אשר אנו מכנים „חיים" — כמין תחנת מעבר — דבר ארעי ובר חלוף — פרוזדור המוביל לטרקלין והיסורים והנסיונות שאדם מתנסה בהם עלי אדמות אינם באים עליו אלא כדי לצרפו, לזקקו ולהכשירו לעולם האמת.

חי חיי אושר עם אמי רויזא האס ז״ל וחי איתה חיים מאושרים עד הרגע האחרון בו נפרדו בצורה הטראגית באושויץ.

אחרי חתונתו פתח לו עסק למכירת מכונות תפירה בתשלומים, כאיש נעים הליכות וכן כאשר חוג קוניו עמדו עד מהרה להכיר בו את ישרותו, הכה עסקו שרשים והבטיח לתת הצלחה ושגשוג. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת תרע״ד (1914) הפך עליו הגלגל ועסקו ירד פלאים, (התמורה, אשר הצליח איך שהוא לקבל תמורת מכונותיו, שהוציאם בתשלומים הפכה לאפס, לערמות נירות, אשר אין להן כל ערך וכל הונו ואונו אשר השקיע בעסקיו ירדו לטמיון), כך הורי נשארו ללא פרנסה כלל.

אבי ז״ל ניסה בימים אלה כל מיני נסיונות להגיע לפרנסה כל שהיא, אבל ההצלחה לא האירה לו פנים. (העובדה הבאה מאפינת את אפיו האיתן והעמידה על דעתו כאשר הדבר נגע בצפור נפשו, וכאשר בימים הקשים האלה פנו אליו שני ידידיו והציעו לו להצטרף אליהם כשותף ברכישת בית חרשת לנקניק, המבטיח פרנסה בשפע, אך אבי ז״ל באשר ידע כי מקום המצאו של בית חרשת זה הינו במקום לא דתי חרד מאד לחינוך ילדיו, שלא יוכל לחנך את ילדיו ברוח התורה לפי השקפתו הוא — דחה את ההצעה הזאת מכל וכל ולא רצה אפילו לחשוב עליה. שותפיו אשר יסדו את העסק בלעדיו, קצרו הצלחה רבה ועשו חיל ועושר, אך אבי ז״ל שידע את אשר לפניו מעולם לא הצטער על כך שלא נכנע לנסיון קשה זה).

ולמרות המחסור והנסיונות המרים והקשים, שבאו עליו גל אחרי גל, קיבל הכל באהבה והקריב כל אשר לו על־מזבח חינוך ילדיו ועל עתידם הרוחני.

אחרי שאבי ז״ל שלח ידיו לאחוז בכל מיני פרנסות וללא הצלחה הרי בחר לו מעתה פרנסה בשטח הרוחני, פרנסה שעל ידה יוכל גם לעסוק בעבודת ה׳ ובתורתו יהגה יומם ולילה והתחיל לחנך זרע צאן קודש לה׳.

עד מהרה הסתגל לפרנסתו החדשה, התמסר אליה בגוף ונפש והתחיל לחנך את תלמידיו בכל חום לבו, גם כאן גילה שטות מקוריות בשדה החינוך ולפי דרכו התחיל לחנך את תלמידיו במקל נועם, באהבה, ברוך ובעדינות, הדריכם וקרבם והשריש בהם תורה דרך־ארץ וי״ש. דרך למודו היתה בהסברת פנים מאירות כאשר מתבל את דבריו במשל ובמליצה. הוא התקשר אל תלמידיו בעבותות אהבה כאל ילדיו וגם תלמידיו השיבו לו אהבה ורחשו לו כבוד וחיבה. לעתים מזדמן לי לפגוש מתלמידי אבי ז״ל והם מתרפקים מתוך געגועים על אותם הימים „ימי הילדות". כאשר ישבו לפני אבי ז״ל וספגו בקרבם את למודם הן בתורה, בי״ש, בידע כללי והן בחכמת החיים ופיהם מלא תשבחות על אבי ז״ל. כאיש בורשה ותיק היה אהוב מאד על כל שכניו, חוג מכיריו ומיודעיו, כאשר קיבל

כל איש ואיש בסבר פנים יפות והשתדל לעזור לכל אחד ואחד כפי יכלתו.

אבי ז״ל הי׳ ידוע כחסיד בורשה נלהב, הי׳ אהוב ומכובד בעיני רבו הנערץ האדמו״ר ר׳ פנחס׳ל זצללה״ה מבורשה אליו הי׳ קשור בכל נימי נפשו והירבה נסיעותיו לחצרו הקדוש אשר בסיגט, לשאוב ממנו י״ש וחסידות וכמו כן לשפוך את שיח לבו לפני רבו הגדול האהוב עליו ואליו מקושר הוא בעבותות אהבה. דבוק הי׳ גם לבנו ר׳ אלתר׳ל זצ״ל אב״ד של קהילת בורשה ונחשב בין ידידיו המקורבים אשר היו מבלים ביחד במסיבות מרעים בלילי שבתות ואנשי סודו ובאי ביתו הנאמנים בשאר ימות השבוע.

כאיש חסיד מקפיד הי׳ אבי ז״ל על שמירת התורה והמצוות וזהיר בקלות כבחמורות וכחסידים אמתיים ואנשי מעשה הי׳ עושה הרבה לפנים משורת הדין וכל כוונותיו לשם שמים היו.

קפדנותו היתרה היתה מוצאת את בטויה גם בשטח החינוך החרדי אשר דרש מאתנו הילדים והילדות גם יחד. החמיר אתנו בהקפדת לבוש צנוע, שמירת דינים, התנהגות ודרך־ארץ. עלי להודות כי דרישות אלה לא נתקבלו אצלי תמיד באהבה ובחיבה יתרה אלא מתוך הכנעה. עדיין זכורות לי בקרי השבתות כאשר נאלצת הייתי לשבת ולהתפלל בקול רם לאזני אמי ז״ל (כדי לא להגיד שגיאות) ישבתי כמו על סכות והתפללתי כאשר דמעות זלגו מעיני, עת שראיתי את חברותי מטיילות להנאתן ברחוב. „כן, כך צריכה בת יהודיה כשרה להתפלל״, אמרה אמי ז״ל בהבעת פנים רצינית מעושה — בהתכוונה ל„דמעות שוא״ שלי.

ה„דרך־ארץ״ ויראת הכבוד והמורא כלפי ההורים היו מושרשים עמוקות בתוכנו, אם זה כאשר עמדנו בפניהם בדרך ארץ ולא העזנו להכנס בתוך דבריהם או כאשר ישבנו מסביב לשולחן בסעודה. נזכרת אני, לדוגמא, במבוכה הגדולה שתקפה אותנו — את אחי שמואל ז״ל ואותי, הקטנים בין הילדים, והיינו עדיין בגיל הרך והסבנו לסעודה וגרוי חזק של צחוק תקף אותנו ומתוך מורא שלא לפרוץ בצחוק על יד השולחן, היינו נאלצים למצוא לנו אמתלה כל שהיא כדי לצאת החוצה ולפרוק את צחוקנו שם ואח״כ חזרנו למקומותינו והתישבנו כאלו לא קרה דבר.

את אחי חינך אבא ז״ל בישיבות ומפרנסתו הזעומה שהספיקה לו בקושי למחיתו הי׳ עליו להקדיש ממנו חלק ניכר לחינוך הבנים בישיבות. אותנו הילדות חינכו בחינוך חרדי קפדני וכאשר נפתח אצלנו בית־ספר „בית יעקב״ השתתפנו גם אנו בבית ספר זה.

אבי ז״ל עקב בהתמדה אחרי תוכן של החומר הלמודי בו אנו לומדות וזכורני כי כאשר קמו עוררין של „בעלי בתים״ אחדים ודרשו לא ללמד את בנות „בית יעקב״ תנ״ך, עמד אבי ז״ל על דעתו והצליח להנהיג לימוד מקצוע זה בכתלי בית הספר.

כזאת היתה דמותו של אבי ז״ל, שתשאר לנצח חרות לנגד עיני, ואשר נקטף מאתנו, במיטב שנותיו, כאשר הובל ביחד עם אמי ז״ל בין שאר מיליוני אחינו בני ישראל, קרבנות שנלקחו למות מות קדושים, על קידוש השם, והי׳ זה ביום ראש חודש סיון תש״ד וכאשר הורי הגיעו לאושויץ נלקחו, כנראה, ישר למות אכזרי, שבו עלתה נשמותיהן הקדושות השמימה וגופותיהם כלו ונשרפו במשרפות אושויץ.

ה׳ ינקום דמו תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

אמי היקרה מרת רויזא ז״ל

אמי ז״ל, רויזא בת ר׳ דוד האס זצ״ל, נולדה (בשנת תרמ״ה — 1885) בוויזיו,* עיירה קטנה בהונגריה, לא הרחק מקאשוי, אביה זצ״ל הי׳ ת״ח גדול ואישיות נפלאה, איש מורם מעם, שהעדינות והאצילות שבו שיוו לו דמות בעל שעור קומה ושאר רוח. הוא שימש כשוחט ומורה הוראה, אשר ידיו רב לו במכמני התורה והמשים לילות כימים והוגה בתורה. פניו, אשר הפיקו זוך וזוהר, העידו על י״ש השוכן בקרבו, הצטיין בצדקתו, בפקחותו ובטוב לבו, טוב לשמים וטוב לבריות. יהודי הונגרי אצילי טפוסי מהדורות הקודמים. אמה, אשת חבר מצטיינת בי״ש ובמדות טובות ונעלות, מרת פערל ע״ה.

בבית כזה גדלה אמי ז״ל, בו קיבלה את חנוכה וספגה בקרבה אוצרות של י״ש ומדות טובות ונעלות ובבית כזה נשמה את האוירה המיוחדת של יהדות מיוחדת כזאת האוצרת בקרבה, זולת שמירת התורה ומצוות מצטיינת היתה אמי ז״ל גם ב„דרך ארץ״ טוהר המדות טוב לב, עדינות ואצילות, לעשות חסד ולהיות נוח לבריות, להבין לזולת ולמצוא תמיד את המילים המתאימות והמעודדות לנחם בהן לבבות שבורים ודוויים. קולה, בעל צליל הנעים וכח דבורה הנפלא והמלווה בחיוך לבבי שלא מש משפתותיה, השפיעו כטל חיים להחיות נפשות מדוכאות.

בשנת תרע״ב (1912) נשאה אל אבי ז״ל בעברה לגור לבורשה, שבארץ רומניה, בסביבה הרחוקה ממקום מגורה, לא רק במרחק גיאוגרפי, אלא גם במרחק של מנהגי המקום, מצאה ארחות חיים אחרות, מנטליות אחרת, הכל שונה ומשונה ממנהגיה והרגליה וממסלולה בה דרכה את עקבותיה עד עכשיו ואפילו שפת היודיש שהיתה שגורה בפיה, היתה לגמרי, אחרת בסגנונה ובבטוייה. כך מצאה עצמה, אמי ז״ל, כאשה בודדת שנטעוה בסביבה זרה, בלי אף קרוב, מודע או מכיר, כאלו נפלה לכאן ישר מן השמים.

מאורע נוסף הגביר על אמי ז״ל את הרגשת בדידותה וזאת עקב משאלת לבו של אביה, ר׳ דוד זצ״ל, שבערה בקרבו זה שנים רבות, אהבתו הגדולה, לארצנו הקדושה וגמר בלבו כי תיכף אחרי חתונתה של בת זקונתם החביבה עליהם — אמי ז״ל — לעזוב את ארץ מולדתם ולשים פעמיהם, יחד עם אשתו הצדקנית מרת פערל ע״ה לארצנו הקדושה לחונן עפרה ולהתישב בירושלים עיה״ק, לבלות בה את שארית חייהם בלימוד התורה יומם ולילה מתוך קדושה וטהרה ולקונן מדי יום ביומו על חורבן בית המקדש ועל גלות השכינה ולהחזיר את נשמותיהם לבוראן בלי כל רבב ונדנוד של חטא.

נסיעה כזאת בימים אלה פרושו הי׳ להפרד מהוריה לתמיד. — כאשר הגעתי לארץ ישראל (בשנת תש״ח — 1948) וביקרתי בירושלים עיה״ק, נפגשתי עם אנשים שעדיין

זכרו והכירו את הורי הזקנים זצ״ל וכן הצביעו לי על הדירה שבבתי הונגריה בה התגוררו עד שארית ימיהם עלי אדמות וכן על ביהמ״ד אשר בו היו רגילים להתפלל וסבי זצ״ל למד בו תורה בשקידה רבה עד אשר שבקו חיים לכל חי ומצאו את מנוחותיהם בהר הזיתים ומצבותיהם קיימים שם עד היום הזה. (מאלפת מאד הצוואה הקדושה אשר סבי זצ״ל השאיר אחריו בכתובים והמעידה על הגיגיו הקדושים שעמדו לו בראש מעינותיו ודרכו הקדושה בחיים חיותו).

כאמור התחילה אמי ז״ל את חייה בבורשה כאשר הרגישה עצמה בודדה וגלמודה והרבה זמן עבר עליה עד אשר התרגלה איך שהוא לסביבתה החדשה. מעלותיה הנעלות, אשר מצאו את בטוין בחיי היום יום, חכמתה, אצילותה וטוב לבה פלסו לה את דרכה והרחיבו את חוג מכריה אשר למדו להכירה וחיפשו את קרבתה והעריצוה.

אמי ז״ל היתה ידועה על ידי מעשיה הטובים, שמה הלך לפניה, כאשה העושה צדקה וחסד, בעלת מזג טוב, לב פתוח וחם, המקבלת כל הפונה אליה בסבר פנים יפות המוכנה לעזור לכל אחד ואחד בכל השטחים; מה רבים היו הלילות אשר בהם שהתה מחוץ לכתלי ביתה ועשתה אותם במחיצת חולים; לשמשם להאכילם, להשקותם ולסעדם ובבקר להגיע הביתה ולהמשיך את היום כאילו כלום לא קרה.

אמי ז״ל, רבת הגוונים, היתה גם עקרת בית למופת, את מלאכתה היא ביצעה בזריזות רבה, כאילו הכל נבלע תחת ידיה הברוכות, עיניה צופיות היו הליכות ביתה והכל עבר תחת סקירתה המהירה ומבטה החד. את ששת ילדיה: עטו, (רייזא-עקא), יצחק, יענטי, מענדי (ישראל מנחם) שמואל ואותי, גדלה וטפחה ביד אומנת, כאשר כל אחד ואחד קיבל את תשומת ליבה ואהבתה. כמו כן טפחה במו ידיה גן ירק גדול, אשר שכן הרחק מביתנו, בו ירקות למיניהם, אשר הביא ברכה מרובה בביתנו, היא לוותה הכל מעת שעת זריעת הזרעים בקרקע עד אשר קצרה ברינה את יבולה ומלאה את ביתנו בירקות טריים ורעננים וגם את העניים לא שכחה בהזדמנות זאת והעניקה להם מיבולה ברוח נדיבה וביד רחבה.

נוסף לכל אלה היתה אמי ז״ל גם „עזר כנגדו״ ובעמל כפיה הביאה טרף לביתה, כאשר עסקה בתפירת מחוכים לנשי הכפר. „אשת-חיל״ כמתואר ע״י שלמה המלך ע״ה רק שתי תכונות לא התאימו לה... „שקר החן והבל היופי כי שתיהן כאחת היו בה.

תהיינה שורות אלה למזכרת נצח להורי היקרים הי״ד והבלתי נשכחים מלבי ואשר דמויותיהן הנפלאות תמיד נצבות לנגד עיני וחרותות על לוח לבי.

תהא נפשותיהם צרורה בצרור החיים

אחותי היקרה יענטי ז״ל

אחותי היקרה יענטי — פייגע יענטי ז״ל, — עדינת הנפש ואצילת הרוח, שנספתה באושביץ, מהיכן לקחת אוצר מלים כדי לתאר את אישיותה? דמותה הבלתי נשכחת נצבת תמיד נגד עיני רוחי. תווי פניה היפים והחננניים אשר הפיקו חכמה, עדינות, אצילות, טוב-לב, חוש הומור, עליזות ואינ-טליגנציה נדירה. שלטה על ידע רב-גוני שרכשה אך ורק בכוחות עצמה. למרות המום שנשאר לה כתוצאה ממחלת שיתוק ילדים — איש לא הרגיש את המתרחש בלבה תמיד מלאה הומור ועליזות והחיוך לא מש משפתותיה הנאות. אפילו בקרונות המוות שהובילו אותנו לאושביץ לא איבדה את אומץ לבה, עודדה וניחמה את הפסג׳רים האומללים, השקיטה את הילדים הבוכים והמסכנים, וניסתה במיטב כוחותיה להרגיע אותם ולהשתיקם.

יהי זכרה ברוך ותהא נפשה צרורה בצרור החיים.

אחי היקר שמואל ז״ל

אחי היקר שמואל ז״ל שנספה במחנות עבודת כפיה ולא ידע איש את קבורתו וגם יום הזכרון בו נפטר. בחור יפה תואר עם עינים תכולות יפות וחיכניות שהביעו פקחות, עליזות והומור. לא אשכח את פרידתנו האחרונה: בכי מר חנק את גרוני שמתי עיני עליו ובלבי חשבתי: אחי, אחי מי יודע אם עוד נתראה אי פעם בחיים... זאת היתה פרידתנו האחרונה.

אחרי השחרור סיפרו לי חבריו שהיו אתו יחד במחנה שסמוך לשחרורם כאשר הרוסים התקרבו רצה להניע את חבריו להחבא בשדה ולחכות לבואם של הרוסים המשחררים הם דחו את הצעתו והוא לבדו הסתתר ונתפס על ידי ההונגרים ונורה על ידיהם למות.

ה׳ ינקום דמו. יהא זכרו ברוך ותהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

אחי היקר מענדי (ישראל מנחם) ז״ל

לא העליתי על דעתי, כי בעת עריכת החמר לזכר משפחתי היקרה שנספתה באושוויץ, אצטרך להקדיש שורות מכאיבות אלה עליך, אחי היקר והבלתי נשכח מלבי, אשר נקטפת מאתנו בפתע פתאום וללא עת כאשר חנך במיטב שנות חייך המבורכות והיה זה ביום המר והנמהר כ״ב באדר תשמ״ב ועדיין המומה אני מהעדרך הפתאומי וטרם חדר לתודעתי האסון הכבד אשר פקד אותנו באשר לא נוכל לראותך עוד, אחי היקר ילד האהוב של הורינו ז״ל ושל כל המשפחה נעמת לי מאד ואת העדרך נושאת אני בלבי וזכרך לא ישכח מלבי.

אחי ישראל מנחם (מענדי) ז״ל נולד בבורשה ביום ט״ו באייר תרע״ז (1917). מאז ילדותו הרכה הי׳ מצטיין בצניעות, טוב לבו, מסירותו לבית ולמשפחה ואהוב על כולם.

אחרי גמר למודיו בחדר המשיך ללמוד בישיבת דעש. ברבות השנים הצטרף ל„הכשרה״ שאורגנה ע״י אגודת ישראל בסדיגורא, תחת פקוחו של האדמו״ר מוויזניץ ר׳ אליעזר, בעל דמשק אליעזר זצ״ל, שם גם השתלם במקצוע נגרות, בתקוה שיעלה בידיו להגיע לשערי ארצנו הקדושה לפני שרותו בצבא. תקותו זאת נכזבה ונשאר בגולה הדוויה וביחד עם כל ישראל שתה גם הוא את כוס התרעלה.

אחרי גמר שרותו בצבא רומניה ועם כניסת השלטון ההונגרי לבורשה נלקח הוא, כמו כל היהודים בני גילו לעבודות כפיה ואחרי שנות סבל ועינויים השתחרר בשנת

1945 בחודש ינואר אחרי שחרורו הקים את ביתו עם בת דודתנו מלכה יעקובוביץ ואיתה יחד עלו ארצה, דרך קפריסין, התישב בחיפה ובמשך כל ימי חייו הי׳ נהנה מיגיע כפיו והרויח את לחמו כאשר פרנסתו — עבודה בצה״ל — בנויה על נקיון כפים וטוהר המדות, עבודתו מילא במסירות ובנאמנות כיאה לאיש מוסר כמוהו.

בד בבד הקים את ביתו על אדני התורה והיראה, חינך את ילדיו בחינוך חרדי בבתס״פ חרדיים ובישיבות קדושות והוא בעצמו עלה והתעלה במעלות התורה והיראה, אחרי יום עבודה מפרך הקדיש את חציו השני לתורה ולעבודת ה׳ השתקע בלימוד התורה, מנהגו הי׳ לקום מדי לילה ולילה ב־3 וחצי באשמורת הבוקר ולהגות בתורה עד התפילה וכן כל רגע חפשי חטף הוא גמרא או ספר אחר בידיו. כך הוא עלה וגדל במעלת התורה ובערבים הי׳ מוסר שעור בדף היומי בביהמ״ד של חסידי שאץ-וויזניץ בחיפה. היה אהוב על כל קרוביו ומכיריו כאיש ת״ח, בעל מוסר ובעל נימוסין ומדות טובות ועל הכל הצניעות בה חיפה על כל הדברים היפים והנעלים שהיו בו.

יהא זכרו ברוך ותהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

ישראל מנחם ורצברגר ז״ל בן שלמה

משפחת ר׳ שלמה ורצברגר

ר׳ שלמה ורצברגר הי״ד

רויזע ורצברגר הי״ד

פנינה, שמואל, יענטע — בני שלמה ורויזע ורצברגר

דוד׳ל בן אליהו אריה ואטא ורצברגר, בן שנה

עיירתי השוממה מיהודיה

(במלאת שלשים שנה לחורבן קהילת בורשה)

העוד זכור לכם כפרנו בורשה?
לי זכור הוא היטב
רענן נשאר בזכרוני
כל שמחה — וכל כאב.

נדמה לי עתה
שרק אתמול זה היה
לא יאומן שמאז חלפו
שלשים שנה.

רואה אני את כפרנו הקטן
חבוק בזרועות ההרים
השקדיות בלובן לבן
והשדות מכוסים פרחים.

העגלון בעגלתו הדוהרת
מזמזם לו את שירת הים
ילדים יחפים רצים ל„חדר"
ופת לחם יבש בידם
ולא אחת קרה — שאף זה לא היה.

יושב לו האב בראש השולחן
עיניו מעומקות בגמרא
בנותיו הגיעו לפרקן
ואין נדוניא להשיאן.

נכנסת בלט אשת החיל
ומעיפה עליו מבט
יום חמשי — כבר צהרים
ומה עם „צרכי־שבת"?

מגיב הצדיק בחיוך על השפתים
„אל דאגה יקירתי
כי ה' גדול לנו בשמים
וישועתו כהרף־עין".

הנה ליל שבת הגיע
והנס התרחש במפתיע
החלות והיין מונחים בגאוה על השולחן
ואף בשר, דגים ומטעמים לכבוד שבת הוכן
שקט ושלוה
השכינה שורה בכל פינה.

נערות בבגדי שבת מטיילות שורות, שורות
אבות ובנים, חשים לבית־התפילות
והנשים על סדוריהן ו„תחינות"
דמעות מוזילות.

ק־לי שבשמים
בתמים אשאלך
מדוע דור כזה
לא מצא חן בעיניך?

מתאבלת כל אבן ובוכה תמרורים
על השמד והרס — ללא תקדים
כתלי בתי־כנסת זועקים:
איה הילדים שלמדו תורה רעבים?
איה טהורי הצדיקים?

חנקו בגזים — זקן וטף
אחים, אחיות, אם ואב
ובצאת נשמתם
„שמע ישראל" על שפתם.

חרב בורשה — כפרנו הקטן
עד לב השמים עולה העשן
אנחות ובכי — טרם חדלו
הדמעות — טרם יבשו.

מכל היקר בעבר
נשאר גל של עפר.

פנינה הלר (פערי ורצברגר)

כפרי הקטן

עדיין לא שכחתי ובלבי חרותים
הרשים והשועים,
האומללים והמאושרים,
הכסילים והגאונים.

זכורני את חיוך נאות־שפתים
מלב שבור וזך,
את מבט יפה־עינים
של ילד־חן ורך.

זה אתה בורשה היית
עלוב — אך גם מקסים!
שבחרש ובדממה קוית
לבוא ימים ששים.

לעולם לא אשכחך!
על אף כי שכחתני
בנועם אזכרך
על אף כי הכאבתני!

הזכור לך כפרי הקטן ?
בליל־אביב רענן,
לחשתי באוזניך
כי אהבתיך !

דומם ישבנו חרש — הדוק חבוקים
שזרנו יחד תקות חוטף־השני בזוהר־כוכבים
המתקנו שיח־סוד נעורים
ולהבה בערה בלבי התמים !

כפרי הקטן,
לבבות גדולים נשאת !
שהחניקו דמעות בקרבם
ונשאו בחיוך את שברם.

פנינה הלר (פערי ורצברגר)

...כך ראתה פנינה, ילדת החן שבבית אביה, את בורשה בעיניה החולמניות בימי ילדותה ברעותה את אוווי החצר שמאחורי בית הוריה, במרחבי השדות. מזכרונה לא נמחו עקבות ימי נעוריה, אשר בהם צעדה מעדנות בפינת יקרת כפרה בורשה, בחביון צללי של ענק ההרים, ה,קיטרוס׳ הנורא ונשגב, החולש על הבקעה הנאה, שלרגליו נטו הוריה את אוהל נוום ובאחת הפינות שבמעונם הצר נתנדנדה עריסת ילדותה. אפס קצהו ממה שראתה וחשה בימי קדמות נעוריה בפרוזה ושירה — רשומים לפנינו בהיגיון ותבונת כפיים.

(ג. ש.)

כזאת היתה בורשה

(לזכר הורינו, אחיותינו, אחינו, ילדינו, קרובינו, יקירינו, הבלתי נשכחים מלבנו, שנספו בשואה)

באביב האפל — נטול אור
ואכזרי ללא תקדים באף דור
רוצחים נאצים גזרו השמדתנו
שקעה **בורשה** — יקרת קהילתנו
הפכה לתל חרבות !

בלבנו ישאר לנצח חרות
ולא נשכח יקירינו שהלכו למות
רבון עולם — נקום דמינו !
שפוך חמתך על אויבינו !
השמידם מעל פני הארץ !

בהרימי את המסך הכבד, המכסה בעד העבר הרחוק של קהילתנו **בורשה** אשר עלתה ב„סערת־אש" שמימה — הנה נצבת לפני דמות דיוקנה של קהילה ותיקה ויקרה זו, בכל זוהרה ויפעתה, הטבולה בים של סבל וגבורה, מאבק ומסירות נפש. למרות שזה שלושים ושש שנה חלפו מאז הטרגדיה המזועזעת — נשאר הכל רענן בזכרוני וחרות עמוקות בלבי, החל מזכרונות מעורפלים מאז ילדותי הרכה, ועד אשר עלה עליה הכורת.

הנה נצבת לפני בורשה, על אנשיה, צדיקיה, חסידיה, נשיה וטפיה. החל מתלמידי חכמים שבתוכה, רבנים, סופרים, מלמדים, בחורי הישיבה ועד לבעלי־המלאכה הצדיקים והישרים לסוגיהם השונים: חייטים, סנדלרים, נגרים, פחחים, שענים, פועלי מנסרות העצים, פרוונים, סוחרים, חנונים, קצבים, עגלונים ועל הכל ילדי החן שבתוכה.

אמנם כל משפחה ומשפחה חיתה את חייה היא, בהתאם לגורלה ולמזלה, אך מכנה משותף קשרם יחדיו, לחיות חיים יהודיים טהורים ולחנך את ילדיהם בדרך התורה והיהדות. מרבית המשפחות חיו חיים יום־יומים מלאי מאבקים, תקוות ואכזבות — כל אחד ואחד עסק בעסוקו, סחר במרכולתו, עשה במלאכתו, או עבד את עבודתו ובכל מיני תחבולות נלחם את מלחמת הקיום שלו על חייו ועל חיי בני ביתו, להביא טרף לפיותיהם, וביניהם חיו משפחות אשר לא עסקו בעיסוק כל שהוא, וגם לא הושיטו ידיהם לעזרה וה׳ בשמים לבד הוא היודע ממה הם התקיימו.

ברטט ובחרדת קודש נזכרת אני בדמותה הזכה והטהורה של כפרנו — רגילים היו לומר על בורשה, כי היא מלאה כל כולה בתורה ומצוות, ואכן כך היא היתה. קולות התורה והזמזום של מנגינה ערבה מתוך למוד גמרא בקעו מן הבתים. לא פעם עברתי בערבים, בסמטאות נדחות וחשוכות, על יד בתים דלים, נמוכי קומה ולאזני הגיע קול למוד נעים, אשר הסב את תשומת לבי להעיף מבט לעבר הבית, ממנו יצא הקול, והנה רואה אני איש אשר השיבה נזרקה בו, בהחליקו זקנו הלבן היורד לו על פי מדותיו, יושב לו מעומק כולו, רכון על גמרא, לאורה הקלוש של עששית, אשר הפיצה את אורה וידוע לי היטב כי הלמודים האלה של היהודי הזה, או אחרים כדוגמתו, נתקיימו במצב של מחסור מכל וכל.

יש אמרה האומרת: „אם אין קמח, אין תורה". אבל אצלנו בבורשה הכחישו את האימרה הזאת והוכיחו שקיימת תורה גם בלי קמח... ומי מאתנו אינו זוכר את הדמויות של היהודים היקרים האלה, אשר מידי בקר השכימו עוד טרם עלות השחר והחישו פעמיהם ברחובות ובסימטאות לבתי המדרש וקבוצות קבוצות ישבו ועסקו מי בלמוד גמרא, או משניות ומי בתפילות של פרקי תהלים, אשר נאמרו מתוך לב דואב וכואב, מלאי השתפכות הנפש, בקולות רוויים עצב, על צרות הכלל והפרט. תמונה זו חוזרת ונשנתה בשעות בין הערבים והערב, כאשר נתכנסו לתפילת „מנחה ומעריב", כשמאחוריהם יום קשה ומפרך, אשר בו נלחמו את מלחמת הקיום היום יומי.

כמה קשים היו התנאים האלה של מרבית המשפחות וכמה גדולה היתה גבורתם ומסירות נפשם. עצם הסתגלותם לחיי יום יום אלה, הפך אותם לגבורים. רוחם לא נשברה ואת צליפות הגורל נשאו בחיוך על שפתותיהם. במסירות נפש עצומה גזלו מפיותיהם והקדישו חלק מהכנסתם הזעומה, אשר היה קודש לחנוך ילדיהם — אם זה שכר לימוד לילדיהם הקטנים ב„חדר" ואם זה להחזקת בניהם הבחורים בישיבות.

מאבק יום־יומי זה גזל מהם את מיטב כוחותיהם הגופניים והנפשיים כאחד. על היהודים הקדושים והטהורים האלה עברו נסיונות קשים ומרים: קרה לפעמים שלאי אלה אחדים

מהם נזדמנה הזדמנות להעתיק את מקום מגוריהם ולנדוד למקום אשר אפשר להתפרנס בשפע וכן אפשרות להשיא את בנותיהם, אשר כבר מזמן הגיעו לפרקן. ומי מאתנו אינו זוכר מה משמעותן של המלים האלו ומי מאתנו אינו זוכר את הצער והטרגדיות של משפחות רבות, אשר ידן לא השיגה להשיא את בנותיהן ועל ידי כך נגזר עליהן הגורל המר לשבת בבית הוריהן, עד ששערותיהן הלבינו.

אבל מחמת חששות כי על ידי פרנסה זו אשר קרצה להן ממקומות מרחקים — מקומות שיושביהם לא התנהגו בדרך התורה ואשר עתידים היו להשפיע על חינוך ילדיהם — דחו הזדמנויות כאלה בשתי ידים ובחרו בחיי עוני הטהורים, באמרם במאבק עם עצמם: „הנה אמנם מזדמנת לך אפשרות לשפר את מצבך הכלכלי העלוב, מצב, שמשפחתך שרויה ברעב — הנה אמנם מובטח לך עתיד — כן, „עתיד", אבל תלוי למה שאפשר לקרוא „עתיד"... אמנם אוכל לפרנס את משפחתי בשפע, אך האם לא אחנק עם כל נגיסה ונגיסה, ביודעי ששלמתי מחיר כה יקר ומר? כן, אוכל להשיא את בנותי ההולכות ומזדקנות תחת קורת ביתי — אך מה יהיה גורל ה„שרשרת"? החוליות שהתחרזו מדורי דורות בקדושה ובטהרה, האם חס ושלום במו ידי אגרום לנתקן? האם אמכור את דתנו בעד „נזיד עדשים"? האם אבגוד בתורתנו הקדושה שהיא כל חיינו? לא — בעצם לא רק בתורתנו בלבד אבגוד, אלא תהיה זאת בגידה בעצמי, בזהותי ובמהותי. האם יכול האדם לחיות ללא זהות וללא מהות? האם הורה יכחיש וישליך את ילדו מביתו, שהוא עצם מעצמו ובשר מבשרו, בטענה שהוא גורם לו יסורים וסבל, כאשר לאמיתו של דבר מוסיף הוא לו תוכן, כבוד ולוית חן לחייו. לא! אמר לנפשו: אין זה פתרון לכסות את העינים כדי לא לראות את המציאות — אין מנוס מהגורל"!

במאבקים הקשים והמרים האלה, בהם התנסו אבותינו הקדושים, מצאו לצדם את ה„עזר כנגד", „אשת החיל", אשר עמדה בכל עוז וגבורה ונטלה חלק במערכה הקשה הזאת. בד בבד עם בעלה עמלה קשות כדי להשיג את מטרתם המשותפת ומובן מאליו כי בחלקה של האשה נטלו שבעתיים טורח ועבודה. במסירות אמהית נפלאה היתה עובדת במשק ביתה מרבית שעות היממה, כאשה המתוארת על ידי שלמה המלך ע"ה בתורת האשה האידיאלית „אשר קמה בעוד לילה ותעש בחפץ כפיה" עד שעות המאוחרות בלילה. ואם אנחנו משתמשים במילים „משק בית", הרי יש להבחין הבחנה גדולה בין משק בית שאליו רגילים אנו היום, למשק בית של הימים ההם.

מי מאתנו אינו זוכר את ה„עסק הגדול" שבהכנת לחם וחלות לשבת? רכוני גב מעל ערבות גדולות לשנו במו כוחותינו את הבצק ובעוד הלילה בעצומו הסיקו אמותינו את התנור אשר בו נאפו אלה. גם אטריות ופתיתים היו עמל כפיה של האשה, תעשית המרקחות, שמורים וכבישת ירקות לסוגיהם השונים, אשר הוכנו לתקופת החורף הארוכה, היו גם כן מעשי ידיה של האשה.

הכביסה, אשר נעשית היום על ידי לחיצת כפתור גרידא — נעשתה אז בעמל כפים קשה ומפרך. אחרי שפשוף במי־„לויג" (היתה זאת תמיסה מימי סבון ואפר) נסחבה כל הכביסה בקערות עמוסות בזרועות האמהות או הנערות, לגדות הנהר ואחרי שחבטו את הכביסה ב„פראניק" (קרש חבטה) העשוי לשם כך, שטפו את הלבנים במימי הנהר הרצים, פעולה זאת בוצעה גם בימי הכפור העזים בעצומו של החורף. ולא פעם היו צריכים לשבור את הקרח מעל גבי הנהר כדי להגיע למים קרים כקרח בעצמו. המגהץ לא הופעל על ידי מגע חשמל, אלא על ידי מלוי פחמים במגהץ ברזל, אשר הוצתו בעזרת נענועים חזקים בידים הלוך ושוב (התעמלות נהדרת) ועל ידי אושת הרוח שנוצר מכך, נהיו הפחמים לגחלים לוחשות. (יש להזכיר כי הגהוץ תפס בימים אלה מקום חשוב בניהול בית, היות והבדים הסינטטיים למיניהם טרם היו קימים.) רצפת הקרשים מורקה על ידי שפשוף חזק במי „סודה אקוסטיקה" בעזרת מברשת ויש לזכור כי המים נסחבו בדליים ממרחקים. (מבחינה זו היתה לנו נוחיות פאנטסטית, יובל מים קטן המכונה „פאראו" שעבר ממש מאחורי ביתינו, ספק לנו מים בשפע...) את הפלפל השחור וקליפת הקנמון כתשנו במכתשת, גרגירי הקפה נטחנו במטחנת ידנית, הבשר לקציצות נקצץ על ידי עבודה קשה וממושכת, בעזרת קופיץ (האק מעסער).

החמאה אשר הוגשה (אם הוגשה...) לשולחן, היתה אף היא יצור כפה של האשה (או הנערה) אשר נעשתה על ידי עבודה מפרכת של שעות, אם בעזרת נענועים אשר נענעו את החלב בצנצנת מיוחדת או בעזרת חבית עץ קטנה (פיטער פעסעלי) אשר על מכסהו למעלה היה מורכב מוט עץ ארוך אשר מלמעלה הסתיים בידית לבית אחיזה ומלמטה הסתיים בשולים מחוררים ורחבים במקצת ואחרי תנועות מהירות, שהרימו את המוט מלמעלה למטה, אשר נעשתה בזריזות ובמהירות עד שהחלב הנוזלי קרש ונהפך לגוש מוצק — להמאה. העצים, אשר שמשו לנו להסקה ולבשול, הבאנו בערמות שנערמו על גבי זרועותינו מדיר העצים שבחצר. הכירה לבשול וכן התנור לחמום צוחצחו ומורקו בממרח שחור נוזלי והוברקו בשפשוף חזק במברשת המיועדת לכך ועוד עבודות רבות אשר קשה לסקור את כולן. (כל זה נעשה בעמל כפיה של האשה, בעזרת הבנות כמובן) מלבד כל אלה החזיקו כמעט בכל בית ובית, מי פרה או שתים, מי עזים, תרנגולות, אוזים, ברווזים, תרנגולות הודו וכו'. גני ירקות מטופחים, מעשי ידיה של האשה, היו כמעט בכל בית ובית. גם לסריגת סודרים, צעיפים, פוזמקאות, כפפות וכו' מצאה לה עקרת הבית עת וחפץ וגם, כמובן, לחטוף פטפוט עם שכנתה הספיקה...

עינה של האשה היתה גם צופיה על חנוך ילדיה וגם מבחינה זאת היתה היא ה„עזר כנגד" לבעלה. יחד אתו משכה ועזרה עזרה פוריה, כדי להעמיק ולהשריש את היהדות עמוקות בתוך נשמת הילד, החל משירי ערש, מלאי ערגה, תוכן ורגש יהודי, אשר בהם הרדימה את ילדיה ואחר כך בכל צעד ושעל מאז שהוא פקח את עיניו, נטלה היא את ידיו ואמרה אתו „מודה אני". האם לבשת כבר ציצית ילדי? טול נא ידיך ואכול, האם ברכת כבר „בורא נפשות"? חיש ילדי, עליך למהר ל„חדר" ואם לפעמים לא גילה הילד נטיה יתירה ללכת, היה עליה לרככו בדברי פיוסין ומתוך פנוק ואגב נתינת נשיקה על לחיו, הצליחה סוף סוף לפתותו...

וכך גם במשך כל היום, כאשר הילד היה ברשותה עמד הוא תחת עיניה הפקוחות של האמא. לא פעם גלשה לה דמע

מתוך עיניה, אגב עשית מלאכה כל שהיא, מלמלה תפילה חרישית ומתוך אנחה עמוקה: „הוי, רבונו של עולם, תזכנו לחנך את ילדינו שיהיו ליראי שמים ולעבדך באמת ולרוות מהם נחת. ובעת עמדה בתפילותיה (כאשר גזלה לעצמה זמן לכך) או בשבתות ובחגים, שפכה שיחה בינה לבין קונה, או בעת קראה בכובד ראש מתוך ספר ה„תחינות" או בפרשה את כפיה בשעת הדלקת הנרות לכבוד שבת או חג והעבירה אותן על עיניה, הלא זאת היא באמת שעת הכושר להתפלל על ילדים כשרים ולגדלם מתוך נחת. ובשיא השיאים, כאשר הגיעו ימי הרצון של חודש אלול והימים הנוראים, כשכל האוירה היתה ספוגה במטען כבד של רצינות וכל אבן נמסה מתוך החרדה לקראת יום הדין, המתקרב ובא, הוי! כמה דמעות שפכו אמותינו בימים אלה! ובאיזה חרדת קודש התהלכו, הלא כל אבן מקיר תזעק! הכל דום, הכל נעמד עצור נשימה, הכל מתכוננים בקדושה ובטהרה ליום הקדוש הזה הבא לכפר על כל עם ישראל. ותפילות מיוחדות לאמותינו הצדקניות המסורות להן מדור דור, שהיו מתפללות ביום הרחמים של „שלש עשרה מדות" בעת עשית ה„נרות נשמה" משעוה ליום הכפורים.

כמה תפילות טהורות מלוות דמעות שפכו הן בשעה זו! לא פעם הייתי מתגנבת, בהיותי ילדה צעירה, חרש לחדרה של אמי ז"ל בשעה זו, ונעמדתי כמסומרת, עצורת נשימה, בהסתכלי בפניה הנאות והאצילות של אמי ז"ל, כאשר מפיה יוצאות תפילות יקרות ועיניה זולגות דמעות בעת הזכירה את נשמות יקיריה ואחרי כל ההכנות המרובות הללו הגיעו ליום הכפורים, אשר מרוב קדושתו מכונה היה „יום הקדוש" ובו הרבו תפילה, העתירו, שפכו שיח החל מליל „כל נדרי" ועד למחרתו בערב בשעת „נעילה".

אמותינו הקדושות מצאו לעצמן זמן אחרי הכל גם לעשיה לטובת הכלל, לעסוק בחסד ובגמילות חסד, לעשות טובות לזולת כמה וכמה שאפשר ועוד למעלה מזה... אם זה לקבץ כסף, דברי מאפה או מאכל, בגוד וכו' לעניים ואם זה לקיים מצוות ביקור חולים. ואם אנו אומרים „ביקור חולים", אין אנו מתכוונים לדוגמא של היום, להכנס, לשבת לרגעים מספר, להתכבד ולשאול לשלום החולה ולאחר פטפוטים על החדשות האחרונות ולצאת בזה לידי חובה. ביקור חולים בלי „מרכאות" היה משמעו לעשות הכל: לבשל, לטפל בחולה, לרחוץ אותה, להאכילה, לסעדה ולעודדה, אותה ואת משפחתה, למען לא יפלו ויתמוטטו תחת משאם הכבד. היא גם נשארה על יד החולה ערה עד הבוקר, כדי לתת אפשרות למשפחתה להחליף כח ולשאוב עדוד להבא. (למחרתו חכה עליה יום קשה ומפרך, כרגיל) כל זה היה נעשה בשקט ובצנעא, בלי ארגון ובלי פרסומת, בלי צוות שלם של מזכירים ומזכירות, מנהלים ומנהלות והעיקר שהכל נעשה תיכף ומיד בלי דחיות של „בוא מחר או מחרתיים". כאלו היו הדמויות של אמותינו היקרות והקדושות, כאילו רואה אני אותן נגד עיני, בתלבושתן הצנועה, עטופות מטפחות על ראשיהן המגולחים.

העזרה ההדדית היתה מוצאת את בטויה בכל מיני צורות ואופנים ואזכיר לדוגמא אחת מהן: ה„קלאקע". זאת היתה הגשת עזרה, כאשר התאספו בנות בלילות החורף הארוכים, אצל משפחה אליה היו מוזמנות, כדי לעזור לה למרוט את הנוצות, אשר נאספו בפרקי זמן מהאווזים שגדלו, הנוצות האלה היו מיועדות למלוי כלי מיטה לבנות שהגיעו לפרקן, בתקוה שתזדקקנה לכך... כדי להנעים את העבודה המשעממת הזאת, היו משוחחות ומספרות ספורים חדשים וגם ישנים וכן כמובן את הרכילות האחרונה שהתהלכה בכפר, אגב אכילת תפוחי אדמה קלויים, הכבוד המקובל בהזדמנויות אלה, כך בילינו בנעימים עד שעות המאוחרות של הלילה אשר חלפו חיש מהר מבלי להרגיש בדבר. קרה לפעמים שאחת מאתנו התעטשה ואז התעופפו הנוצות לכל עבר ורוח מה שגרם להתפרצות של צחוק מפי כולנו, אשר הגביר, כמובן, את תעופתן ביתר עוז.

ומאיפה אקח את אוצר המילים לתאר אתכם ילדי בורשה היקרים?! הרי מקום כה רחב שמור בלבי עבורכם! מה גדול הוא כאבי ושברי ביודעי שאינכם עוד, מחמדי, וקצכם היה כה אכזרי וטראגי! כאילו רואה אני אותם, ילדי חן היקרים האלה, בריצתם יחפים אל ה„חדר", כאשר פאותיהם מתעופפות ברוח ובידם פת לחם יבש. ולא אחת קרה שאף זה לא היה. לא אשכח את מבט עיניהם הנחמדות, המפיקות פקחות, ערנות, שובבנות והומור. זוכרת אני היטב, כאשר השכימו קום לפני עלות השחר, בלילות החורף הקרים עד לכפור, אחדים מהם בבגדים בלים ובלויים ועשו את דרכם הארוכה ליד העששית („לומטרן") שבידיהם, להאיר להם את חשכת הלילה.

כך אני רואה אותם מגיעים ל„חדר" של אבי ז"ל ועיניהם הערניות והחיכניות עצומות עדיין למחצה — הרי כה השתוקקו לשינה עוד! וקולותיהם עדיין צרודים מחוסר שינה, אחוזי קור נכנסו, אך מיד התאוששו אגב שפשוף ידיהם ונענועי רגליהם בהתקרבם אל התנור המוסק והתכוננו ליום למודים ארוך העומד לפניהם ועתיד הוא להסתיים בשעות הלילה, בהפסקה קצרה בצהרים. ברגעים המעטים והיקרים אלה, עד שהתאספו יתר הילדים, חטפו שיחה ביניהם ודנו על הענינים האקטואליים. אחד מהם הוציא כפתור מכיסו ובעינים סקרניות פנה לחברו להעריך לו את שוויו, כלומר בכמה „קונים" יתקבל הכפתור „היקר" הזה. (המשחק בכפתורים הי' נפוץ מאד בין הילדים באין להם משחקים אחרים). מיד תפסו מקומותיהם על הספסלים משני צדי השולחן הארוך המואר במנורת נפט. כשהם יושבים זה ליד זה, ונעו מול הגמרות הפתוחות לפניהם, אגב סלסול פאותיהם. הנני עומדת ומתבוננת בפניהם החנניות המביעות רצינות ותמימות...

והנה לפתע ילד „מפליק" על גב חברו, סוקר במהירות הבזק את תגובתו אגב חיוך מוסתר ומיד ממשיך להתנועע באותה הרצינות והתמימות כמקודם... למרות התנאים הקשים, שבהם היו שרויים הילדים היקרים האלה, מצב רוחם וההומור לא עזבם. ילדינו יקרים אלה, שרבים מהם הבטיחו גדולות ועתידים היו לתפוס מקום נכבד בעולם התורה והיהדות, הוכחדו כליל ועברו מן העולם באכזריות מרושעת, שכל תאור יחויר מול המציאות הזאת של רשע וזדון. ועל ילדי חמד האלה נגזרה גזרת כליון בעודם באיבם ולפני שזכו לטעום טעם מהחיים אשר לפניהם.

אף הבנות לא לקקו דבש אצלנו, אלא אדרבה, אנו הבנות קנאנו קנאה מרה ב„כוכב המזל" של הבנים והתמרמרנו על הגורל שעושה הפליות כאלה... „ומה אתם עושים כאלו כל הזמן"? התפרצנו לעבר אחינו. „יושבים לכם כל היום ב„חדר" החם, באפס מעשה, בלי דאגות ובלי עול וחוזרים הביתה

ומקבלים הכל מן המוכן ואלו אנחנו מוכרחות להתרוצץ בכפור, בגשם וברוח — מכבסות, מגהצות, מדיחות, מתקנות ומכינות לכם הכל ולא די בכך שאינכם עוזרים לנו מאומה, אלא אינכם חסים על עבודותינו והופכים עמל כפינו בזלזול ואדישות והורסים לנו את כל מה שעשינו". מגוחך היה ל„גברים הקטנים" האלה לשמוע את התפרצויות אחיותיהם „המקופחות" ועל התמרמרותן על „אי־שויון זה". „ובכן, אלא לשם מה נוצרה האשה?"

קשים היו ימי החולין בבורשה — מלאי מאבק ומלחמת הקיום של יום יום, אבל עת התקרבה השבת, פשטה בורשה את צורתה ולבשה צורה אחרת; שקטה, נעימה וחגיגית ובתכונה רבה התכוננו לקראת שבת המלכה, העומדת להופיע. וכמו חתן המשתוקק לכלתו ומצפה לה מתוך געגועים, מתכונן ומתיפה ולובש בגדי חג והולך לקראתה וברגע שהיא מופיעה, הופך הוא להיות אדם אחר, רגוע יותר, שקט יותר, אופטימי יותר. הוא שוכח את כל צרותיו — ענויי הגוף והנפש. הנה עוד מעט היא תופיע... „בואי כלה, בואי כלה, שבת מלכתא".

השבת מביאה מרפא בכנפיה והיא מרפאה את שומריה מכל יסורי גוף ונפש וממנה שואבים כח ושקוי לחיים לששת ימי המאבק הבאים אחריה... ההכנות לשבת החלו עוד מליל ששי ונמשכו במשך כל ערב שבת, עד להדלקת נרות ממש. לא פסקו מלעמול ולהתכונן. כל הכפר היה כמרקחה, ער ותוסס, כל אחד חפוז במלאכתו, דרכו אצה לו — רצים מתוחים, עובדים במלוא הקיטור עוד ועוד, הכל כדי להספיק לשבת. פה ושם נראים ברחוב אנשים הנחפזים ורצים אנה ואנה, אם לקנות עוד משהוא בחנות מכלת, ואם להחזיר בגד, נעלים או כלים חדשים או מתוקנים על ידי בעלי המלאכה. אבות ובנים רצים בדרכם למקוה, עם חבילותיהם תחת זרועותיהם, כאשר אחרים עושים כבר דרכם בחזרה, סמוקי פנים מאמבטית האדים (שויץ). ההכנות בבית נעשות בקפידה רבה; מטאטאים, מדיחים, חובטים, משפשפים, מצחצחים, מבשלים, אופים וכו' הבנות עומדות רכונות גב וממרקות את הרצפות במלוא כוחותיהן ומתוך מתח ורבות עם אחיהן (חסרי הרגש) שמצאו לנכון דוקא עכשיו להסתובב, בלי הסוס ולהעביר את הבוץ בצעדיהם בעברם ממקום למקום, מבלי לרחם ולהתחשב בעמל כפיה.

„רשע שכמוך! הרסת כבר את כל עמלי שעמלתי עד כה" גוערות היו באחיהן מתוך רוגז וכעס, כאשר המתח על פניהן ודמעות בעיניהן. „הנה עוד מעט הצפצוף הראשון!" „כאלו שזה לא יתלכלך בין כה וכה" היו עונים בהתפלספות. הנה הצפצוף הראשון כבר נשמע, ברחוב גובר המתח — העגלונים מזרזים בצליפות שוטיהם התכופות את סוסיהם, כדי להספיק להגיע בזמן הביתה, להתרחץ ולהחליף בגדי שבת. נשים, בנות וילדים רצים עם סירי החמין (טשולנט) והפשטידות (קיגל) להטמינם בתנור אצל השכנים. נערות עם דלייהן בידיהן ממהרות לנהר כדי למלאותם מים ועושות דרכן בריצה הביתה.

עת הגיע הצפצוף השלישי, פורק המתח, באה שבת, באה מנוחה, מנוחת הגוף והנפש כאחת. „הכלב נהפך למלך" כפי שהתבטא אחד המשוררים. כל בית ובית נקי, מצוחצח ונוצץ. שולחן השבת ערוך במפה צחורה מעומלנת ומגוהצת בקפידה אשר הבהיקה מלובנה ועליו מונחות החלות המכוסות במפית מרוקמת — מעשי ידיהן של הנערות — ועל ידן היין, גביע וכוסות, והפמוטים המצוחצחים ובהם נרות דלוקים, המפיצים אור — יקרות, המקרינים ווזהרים שקט ושלוה, השכינה שורה בכל פינה. כולם רגועים וארשת של שמחה ושל שלוה נסוכה על פניהם. הכל נשטף, אוירה אחרת, הרגשה אחרת. אבות לבושים בקפוטה ושטריימעל ולצדם בניהם הלבושים חגיגית, עושים דרכם לבתי התפילות. אמהות ובנותיהן שולחות אחריהם, מבעד החלון, מבטי אושר וגאוה...

הנשים, אשר התפרקו מעמל של כל השבוע, מתפללות חרש ושופכות דמעות לרבון העולמים. אחדות מהן עוד הספיקו להוציא ספסל לחזית הבית, מקום שם התאספו עוד מספר שכנות וחטפו פטפוט מתוק... קבוצות, קבוצות בנות לבושות בגדי שבת, מטיילות להנאתן ברחובות. מבתי הכנסת בוקעים קולות ערבים של תפילה, כאשר הם מלווים בקולותיהם הדקים והנעימים של הילדים. עם גמר התפילות, נהרו קבוצות קבוצות אנשים בדרכם לבתיהם. הם עושים דרכם בהליכה איטית וחגיגית, פוסעים הם ברחובות מתוך שיחה נעימה, עד שמגיעים כל אחד ואחד לביתו. בפנים שוחקות ובברכת „שבת שלום" (גיט שבת) בפיו הוא נכנס הביתה. עם כניסתם התחילו תיכף לזמר זמירות של שבת שמתחיל עם השיר „שלום עליכם" ו„אשת חיל מי ימצא"?

(ומי עוד מצא כמוהם?) גומרים את הזמירות הנאמרות לפני קדוש מתוך שמחה והשתפכות הנפש גם יחד. אחרי הקדוש, נלוה כל מהלך הסעודה בזמירות, אחרי כל מאכל ומאכל מושר השיר המקובל אחרי מאכל זה ומכל בית בוקעים ועולים קולות שירה וזימרה של קטעי זמירות „מנוחה ושמחה", „י־ה רבון עלם" ועוד. בגעגועים נזכרת אני בהרגשה הנעימה, עת הייתי מתעוררת בשבתות בבקר לקולות הערבים של אבי ז"ל ואחי, אשר בנועם קולותיהם עברו על פרשת השבוע, בטעמים המיוחדים לכך. אנשים, נשים ובנים נהרו שוב לבתי הכנסת ובבית נשארו רק הבנות, שהיו עוסקות בסדור הדירה ובהכנת סעודת שבת של יום. אחרי הסעודה בצהרים, אשר נחוגה גם כן מתוך שירה וזמרה, בלו את השבת כל אחד ואחד לפי דרכו; ההורים פרשו למנוחה ואלו אנו הבנות יצאנו לטייל ברחובות הכפר או בחיק הטבע.

לאט לאט הולכת השבת ומתקרבת לסיומה. כעת חוגגים את האחרון שבסעודותיה „סעודה השלישית". נזכרת אני בהתרגשות בהבעת פניו של אבי ז"ל, כאשר היה מזמר בסעודה זו את המזמור המקובל „מזמור לדוד" ובמיוחד כאשר הגיע לפסוק „גם כי אלך בגי צלמות, לא אירא רע, כי אתה עמדי". לא הבנתי אז את פרוש המילים הנוגעות ללב, רק זכורני איך שאבי ז"ל היה מניע את ראשו בעצב, כאשר זימר את המלים האלה. כן — אבי היקר והבלתי נשכח מלבי — בטוחה אני שלא יראת כאשר נפגשת עם המות הנורא והאכזרי. „כי אתה עמדי".

בשמים נראים הכוכבים צצים זה אחר זה, אך אנו נמנענו להדליק נר, כדי להאריך במקצת את שהותה של השבת... עם צאת השבת מתאספת המשפחה כולה להפרד ממלכת השבת על ידי טכס של שמיעת „הבדלה" — הפרדה הזו, המעבר החד ממעמד קודש וחגיגי, לקפוץ חזרה לים של חולין, גרמה לעגמת נפש וכבר נאמר כי כפצוי לכך וכדי לנחם את הנפש מצערה, התקינו את הרחת ריחם הנעים של

הבשמים. כהמשך לפרידה מהשבת, התקינו גם סעודה מיוחדת ללות את המלכה, „מלכת השבת", העוזבת אותנו, זאת היא סעודת „מלווה מלכה" אשר היתה נערכת בעריכת שולחן ובשירת זמירות מיוחדות ללווי השבת ונהוג היה אצלנו בבית שאבינו ז"ל היה מקריא ספורים מהבעש"ט הקדוש וצדיקים אחרים. פעורי פה ישבנו מסביב לשולחן והקשבנו בקשב לספורים הנפלאים האלה. השבת חלפה והדאגות של יום חול שוב החלו...

„המלך נהפך שוב לכלב", לעולם לא אשכח את העונג והאושר אשר השבת העניקה לי בבית הורי ז"ל.

ידעה בורשה ימי שלוה ושקט יחסיים וכן ימי סערה וגעש, כאשר הגלים הסוערים התנפצו לעבר יהודי כפרנו — כך היה גם בשנת 1930 בגבור ההסתה האנטישמית וזרעי ההסתה נפלו על אדמה פוריה מלאת שטנה ושנאה ליהודים. באותם הימים קם הרשע הנודע „דנילה" ימ"ש אשר בהסתה פרועה הסית את אכרי הכפר ובהדרכתו הציתו הם את בתי הכפר. היה זה ביום ששי אחד בשעות הבקר, והנה פתאום פרצו להבות אכזריות אשר השתוללו ונאחזו בבתי היהודים זה אחר זה, אשר רובם היו בנויים מעץ, ובן רגע היו כל אלה למאכלת אש. הבתים נחרבו ונשרפו עד היסוד, בעוד יושביהם הצליחו להמלט בעוד נפשם בכפם. עשרות, עשרות משפחות (בתוכן גם משפחתנו), ביניהן משפחות עם עולל וטף, מצאו עצמן לפתע ללא קורת גג מעל ראשיהן. עמל כפיהן של עשרות שנים היה למאכלת אש. (בדרך נס לא היו קרבנות בנפש). ראוי לציין את עזרת אחים לעת משבר אשר באה מיהודי אמריקה הרחוקה, אחים יהודים הגישו עזרה דחופה לאחיהם האומללים ודרך ארגון היהודי ה„ג'וינט" חולקו מזון, בגדים וכן תמיכה כספית, לאפשר ולעזור להקים הבתים החרבים, מחדש. הבתים שנשרפו נבנו מחדש — בעלי היכולת שביניהם הקימו בתים יפים, גדולים, נהדרים ומודרניים לפי המושג של אז והעניים הקימו אף הם בזיעת אפם קורת גג על ראשיהם ואף אחד לא העלה בדעתו כי בעוד ארבע עשרה שנה עתידים יהיו לנטוש כולם את בתיהם וללכת ללא שוב לטבח ההמוני, הנורא והאכזרי.

השריפה הביאה בעקבותיה אסון נורא ליהודי בורשה והגבירה את העוני והמצוקה בשכבה שהיתה מלאת סבל ועוני בלאו הכי. כמו כן גרמה השריפה לזעזוע גדול וטלטלה את היהודים טלטלה חזקה, לאמור: „גרים הנכם במקום הזה ואינכם יכולים לראות בו את מקומכם הקבוע". ואמנם רבים החלו להעתיק את מקום מושבם למקומות אחרים. היו גם רבים אשר עשו צעדים לעלות לארץ ישראל. בין הנוער מכל השכבות התארגנו קבוצות, קבוצות ל„הכשרה" — היו אלה נסיונות להסתגל לעבודת אדמה ולחקלאות בכונה לעלות ארצה ולהאחז במושבותיה. ואכן קבוצות אחדות הוציאו את מחשבותיהן לפועל והצליחו להגיע אל חוף מבטחים בעוד מועד, טרם התענגו העננים מעל ראשי יהודי אירופה ובטרם הגיעו הימים החשוכים.

לעולם לא אשכח את המנהג היפה שנהוג היה אצלנו, כאשר קבוצת אנשים עלתה ארצה, נוהגים היינו ללוותם עד הרכבת. מסע פרדה זה החל מהתכונה של ההכנות וההתכוננות לעליה, כאשר בני־ביתם; קרוביהם, שכנים חברים וידידים טובים שהיו משתתפים ועוזרים באריזת המזודות וביתר ההכנות עד שהגיעו ליום הנרגש — יום הנסיעה, כאשר התקהלו קהל רב ועשו דרכם בסך אל תחנת הרכבת. היתה זאת תהלוכה בה היו מהולים השמחה והעצב גם יחד. נרגשים ואפופי שמחה הלכנו ומאידך גם בלב כואב על הפרדה שנגזרה. כך עשינו דרכנו עד לתחנת הרכבת, שם הגענו לרגעי פרדה האחרונים. הרכבת נתנה קולה בשריקה עצומה מה שבישר את אות הפרדה, כאשר הרכבת זזה נפנפנו זה לזה בידים ובממחטות ובדמעות בעינינו ושרנו את השיר המקובל להזדמנויות כאלה: „שם בארץ אבותינו, שם להתראות..."

כך נפנפנו, שרנו ובכינו כל הזמן שהרכבת הולכת ומתרחקת מאתנו ונהית קטנה יותר ויותר עד שהיא נבלעת באופק ונעלמת כליל. כך הצליחו קבוצות, קבוצות מיהודי מרמורש להגיע ארצה ולהשתרש בה טרם בוא השואה הנוראה על הנותרים.

ראוי לציין את המושבה רחובות, אשר שימשה כאבן שואבת לקליטת יהודי מרמורש (ידועים היו בכנוים „חוראנים") וביניהם נקלטו גם מיהודי בורשה. אבל היה זה לצערנו הרב קומץ קטן ורוב רובם של היהודים נשארו במקומותיהם והקימו בתיהם מחדש בתמימות לבם... הרוחות הסוערות נרגעו לאט, לאט יהודי בורשה חזרו לעיסוקיהם ועברו לסדר היום והמשיכו לחיות את חייהם היום־יומיים. מעל פני השטח נראה היה לכאורה הכל רגוע ושקט — היה זה שקט שמעל הר געש כבוי, אשר כל רגע ורגע יכול להתפרץ מחדש בלהבותיו ולכלות הכל באש. כך חזרו החיים היהודיים לנוע במסלולם הרגיל בתוך נחשולים וגלים סוערים אשר מדי פעם בפעם נחו לפרקים מזעפם, עד שהתעוררו מחדש וחזקו את הסתערותם ביתר עוז בהתנפצם אל עבר פני היהודים.

השמש מתחילה לנטות מערבה ולאט לאט פונה היא לשקוע, עד שקיעתה הסופית, אשר איתה שקעה בורשה היהודית, כולה. צרה רודפת צרה, גזרות חדשות נתכו על ראשי היהודים, חדשים לבקרים. ב־1938 קמה ממשלת רשע של אנטישמיים מובהקים, שהיתה ידועה לשמצה כממשלת „קוזה־גוגה" על שם שני האנטישמיים הידועים בארץ רומניה אשר עמדו בראשה ואלה התחילו לרדוף את היהודים עד צוואר היו אלה ימי חורף חשוכים והנה הנס התרחש, ימים ספורים לפני פורים באותה השנה התמוטטה ממשלת רשע זו ונפלה לבלי קום. שמחה גדולה השתררה בין היהודים שראו בזה „נס־פורים" של הדור הזה. לא ידעו אז כי זו היא שמחתם האחרונה וסופם המר מתקרב ובא בצעדים מהירים.

היה זה נר דועך, אשר מבליח, קופץ ועולה, לפני דעיכתו הסופית. מחוגי ההסטוריה נעים במהירות קדימה, צעד אחרי צעד, ב־1 לספטמבר 1939 פרצה החיה הנאצית מאזיקיה הכבולים והתחילה להשתולל בפתחה את מלחמת העולם השניה האכזרית אשר הביאה לכליון שליש מעמנו. מדינה אחרי מדינה נופלת בידי הרשע כפרי בשל, הוא מציב גבולות עמים, מחלק מדינות כרצונו. כך הוא מחזיר חבלים שלמים מארץ רומניה ומצרפם להונגריה, ביניהם גם חבל מרמורש. יהודים נאיביים שהיה בהם מן הפטריוטיזם ההונגרי, שמחו על ההזדמנות הזאת לחזור ולחסות בחסות הונגרית, אבל

שמחתם לא ארכה הרבה, כי תיכף עם כניסתם התחילו הם לנגוש ביהודים, בציניות ובהתקלסות, הם התחילו להציק להם ולהצר צעדם מכל וכל. לא הספיקו עדיין להתישב היטב וכבר התחילו להראות להם את נחת זרועם בהוצאת „חוקי אזרחות" חדשים, אשר מכוונים היו נגד היהודים.

חוקים אלה שללו בן לילה מהמון יהודים את אזרחותם ואת החסות ההונגרית, ביניהם יהודים תושבי המקום מספר דורות, יהודים מסכנים אלה נאספו והוגלו מחוץ לגבולות הונגריה ועקבותיהם נעלמו לבלי לראות את אור השמש יותר, כאשר נהרגו כשהתגלגלו בין גבול לגבול כמו כדור שאין חפץ בו.

זכורה אני ביום שבת אחת בשעות אחרי הצהרים, נלקחו כמאה יהודים מבורשה, שהובלו אל הגבול הפולני. היה זה מחזה מזעזע לראות אנשים, נשים וטף, בהמוניהם, חסרי ישע, מובלים לקצם המר ואין לאל בידינו להושיעם. אמי ז"ל חטפה ככר לחם שברשותה והגישה זאת לאחד היהודים — הז'נדרם ההונגרי הגיב בחומרה ובהתקלסות „החזיקי זאת עבורך, בעוד שבוע יגיע גם תורכם". מחוגי הזמן מתקדמים, חוקים אנטי יהודיים צצים ככמהין ופטריות. חזית המלחמה מתקרבת לעבר הונגריה והיהודים אשר נפסלו לשרת בצבא ההונגרי, היות ונחשבו לאויבים ובוגדים, נלקחו לגדודי עבודות של מחנות כפיה. גדודים אלה נסחבו בתנאים קשים ואל אנושיים עד למרחקי אוקרינה, פולניה ועוד. ימים קודרים חולפים זה אחר זה, יום יום מבשר בשורות רעות וחרדות לעתיד. השמים מתקדרים בחשרת עננים שחורים, מבלי להאיר אף נצוץ של אור.

החיה הנאצית משתוללת ומהדקת את טבעתה מסביב כמעט כל מדינות אירופה, היא רומשת במגף הנאציזם מדינה אחרי מדינה — ובראש דאגותיה רדיפת היהודים עד חרמה. ובכל מקום ומקום איפה שהיא מגיעה, מסיתה היא בשנאה כבושה את יושבי הארץ על היהודים, מטילה חוקי השפלה עליהם, מגבילה ומצירה צעדיהם עד שהם מורעבים, מושפלים וחלשים ונתון לעשות בהם כאות נפשם, ולבסוף הם נאספים בהמוניהם כעדרי צאן ומובלים להריגה, אבל לפני הריגתם היא מוצצת מהם את לשד עצמותיהם עד לטיפה האחרונה, מעבידה אותם בפרך בלי אוכל ושתיה כמעט וכשהם באפיסת הכוחות מובלים לתאי הגזים להשמדתם. בחזיתות המלחמה מצבם הולך ורע — חסל סדר הצלחות והכבושים במלחמות בזק בהם הפתיעו הנאצים בכל מקום שדרכו כף רגלם, כעת סובלים הם מכות קשות ונאמנות, הפסדים עצומים והולכים מדחי אל דחי, אבל אם ההצלחה אינה מאירה להם פנים בשטח המלחמה, רוצים הם בכל מחיר את נצחונם בהשמדת היהודים.

חוזים הם מראש את מפלתם העומדת ובאה בצעדים אטיים, אבל לפני זה הם רוצים להספיק לבצע את זוממם ב„פתרון הסופי" בהשמדת היהודים. כך הגיעה גם תורה של יהדות הונגריה, כאשר שנה, בערך לפני תום המלחמה נלקחו אף הם להשמדה.

ביום 19 למרץ 1944 כבשו הנאצים את המדינה „הידי־דותית" ההונגרית שהיתה עד עכשיו בת בריתם. בבת אחת כבשו ה„ידידים של אתמול" את כל מדינת הונגריה מבפנים, השתלטו על תחנות השדור, על הרכבות וכן על כל נקודות החשובות והרגישות. אלינו לכפר הגיעו בשעות הלילה המאוחרות, היה זה ליל־אימים מחריד עד לאימה כאשר הפילו את חתתם על היהודים ודימינו כי רואים אנו את המות נגד עינינו. בעשרותיהם הם שרצו בכל הכפר והתישבו בבתים בלי מעצור. עם כניסתם ניגשו מיד, כבכל מקום, לפתרון הסופי של היהודים, אשר עמד בראש דאגתם. בחתף פתאומי אספו את ראשי הקהילה וכן יהודים חשובים, בעלי השפעה היכולים להיות גרעין כל שהוא למנהיגות של התגוננות או מרד, אשר הובלו כבני ערובה לעיר סיגעט.

עם צעדיהם הראשונים יצאה הפקודה בדבר ענידת ה„כוכב הצהוב", העשוי בצורת „מגן דוד". היה זה גלגולו של ה„טלאי הצהוב", הידוע לשמצה מאז ימי הבינים ואשר היה תמיד סמל להשפלת היהודים ולרמיסת זכויותיהם. אחרי פקודת ההשפלה הזאת, מעטו היהודים לצאת לרחובות ואלה שהלכו בהכרח התהלכו בעונדם את ה„כוכב הצהוב", בפנים מלאי חרדה, מכונסים בעצמם, מושפלי ראש, מלאי כאב, שחוחים וחוורים, מרעב ומצרות. בהליכתו ברחוב היה היהודי מופקר להשפלה, למכות ולמעשי תעלולים, שעשו אותו ללעג ולקלס, אשר היו מעכשיו מעשים שבכל יום.

כאשר נתפס יהודי אשר יצא לרחוב בלי לענוד את ה„כוכב הצהוב" היה הוא מובא בפלילים ונתיסר בעונשים חמורים ביותר. שמועות על גבי שמועות התהלכו אצלנו על עתידנו ועל גורלנו, החל משמועות שאמרו שעומדים להוביל אותנו למחנות עבודה, עד השמועות שאנו מובלים להשמדה ובין שתי שמועות אלו, היו שמועות שונות אחרות.

ביום אחד התפרצה אלינו שכנתנו ממול, יענטע מענדע־לאביץ', (אשר בבורשה היתה ידועה כ„יענטע שלמה'ס) בצווחות ובצעקות. כאשר היא פרכה את ידיה, בבכי מר: „מען פיערט אינז הרגנען"! (מובילים אותנו להריגה). היא המשיכה וסיפרה שגוי אחד בכפר הציע להם לקחת את בתם מלכה, להלבישה בבגדי איכרה ולהסתירה אצלם. אך מלכה סרבה באומרה: „מה שיהיה אתכם, יהיה גם אתי". הם ניסו להשפיע עליה, אך היא עמדה בשלה, (לצערי הרב, מכל המשפחה, ארבע במספר, לא נשאר כל זכר).

עם פרוס הפסח היה ניתן להרגיש בחוש, כי הגירוש עומד כבר בשער ועשוי להופיע כל רגע ורגע, האוירה היתה טעונה במטען חשמלי כבד, מלא עצב, תוגה, פחד ומתח מהבלתי הנודע וממה שצפוי ועומד לבוא, אנשים התחילו להתכונן ולהצטייד מכל הבא ליד ובכל דבר אפשרי. גם אנו עסוקים היינו בתפירת תרמילי גב וציודים שונים לדרכנו הבלתי ידועה, אפילו לדודל'ה הקטן בן אחותי עטו, בן השנתיים, תפרנו לו תיק צד קטן.

חג הפסח עבר עלינו באימה ובחרדה. היה זה חג הפסח האחרון, שחגגנו אותו כאשר הסבנו לליל הסדר כל המשפחה, כמעט, בשלמותה. היה זה חג פסח מר ואפל, שחגגנו את חג החרות של „בני חורין", בהיותנו עבדים הנדונים למיתה, באירוניה מרה נפלו על אזנינו המלים כאשר אבי ז"ל התחיל להגיד את ההגדה „עבדים היינו לפרעה במצרים". את ליל הסדר סיימנו, כרגיל, עם השיר המקובל: „לשנה הבאה בירושלים..." קרוב לאחר חג הפסח התחילו הגרושים, כאשר החלו מקצה הכפר לאסוף את היהודים לבית הכנסת הישן. הנה האנשים, נשים וטף עוברים נגד עינינו, כשהם הולכים

כפופי גב עם תרמיליהם או חבילותיהם על גבם. עלובים, מורעבים ומושפלים, עושים הם את צעדיהם, כאשר שנים או שלשה ז׳נדרמים הונגריים מובילים אותם למקום אסופם.

היה זה קרוב אחרי חג הפסח, כאשר שיירי המצות באמתחותיהם, דומים היו לבני ישראל שיצאו ממצרים, רק ההבדל היה בזה, ששם הם הובלו על ידי רועם הנאמן, משה רבנו, מעבדות לחרות ואלו אנו מובלים מושפלים ב„מצעד עבדים" הנדונים למיתה, רק עדיין לא ידוע התאריך המדויק וצורת ביצוע המות. הנה גם תורנו הגיע, כפי שנתבשרנו נלקחים גם אנו מחר למקום האסוף.

לא אשכח את לילי האחרון טרם נלקחנו מביתינו למכלאה, אשר מצאה את מקומה, כאמור, בבית הכנסת הישן ואשר משם העברנו לגיטו ווישוי. בשכבי על משכבי ובחובקי ביאוש את כרי מתחת לראשי, בו אני מליטה את פני הספוגות דמע ובשופכי את שיח לבי לפניו, כנדון למיתה ששעותיו ספורות. הנה גזר הדין יצא להשמדה! עלי לעזוב את קני האהוב, שבו טמונים ילדותי ושנות נעורי. לחצתי את כרי אלי בכל כוחי, כאלו אוכל למצוא בזה מפלט, אשר יוכל למנוע את פרידתנו. „אני אוהבת אותך כרי!" לחשתי לו. „אתה רעי הנאמן מאז שחר ילדותי ואתה מעולם לא אכזבתני. עליך ישנתי את שנת ילדותי המתוקה ועליך חלמתי את חלומות ילדותי המתוקים. מדי ערב בעת צנחי לעיפה עליך, כאשר מאחורי יום גדוש של פעילות שובבנית עליזה ופורקן מטען המרץ שבקרבי. שכבתי ועדיין הרהרתי בחוויות של יום שעבר עלי, עד שחטפני שנתי המתוקה... לך ספרתי כל חוויותי וסודותי, כי לא היתה אוזן קשובה אחרת... עליך שפכתי דמעות ילדות, שנבעו מלבי הפצוע, כאשר נלעגתי וכוניתי על ידי חברותי „גמדה", בפוזרן מלח על פצעי הדווים. „מדוע קפחני הטבע?!" זעקתי בקרבי. לא אחת יצאה נשמתי מרוב קנאה, בראותי בנות בנות-גילי, מפותחות בגובהן ובצורתן, בפוסען את פסיעותיהן הקלילות והבטוחות ומלוות חן נשי, ואני — שלד עצמות בגוף של גמדה.

מן ה„גמדה" הזאת, צמחה בחברתך נערה תמירה. אתה חלק מחיי! אנו חייבים להמשיך את חיינו המשותפים יחדיו! אל תעזבני ואל תשליכני! אתה רעי הנאמן היחידי שעוד נותר לי, הגם אתה תבגוד בי ותשליכני?! כן — ימי בבדידות חלפו, כי לבדידות נחרץ גורלי! אך בלילות אתה היית לי לרעי הנאמן. מה טוב היה בעלותי על משכבי ובחובקך בזרועותי, עת טמנתי בקרבך את פני ואת לבי, הטעון מרץ דינמי, מחשבות ורגשות שכבר עמדו לפרוץ את גדותיו, באין מוצאים פורקן ואתה הקשבת לי והקלת עלי. ועתה תאמר לי יקירי, מי תהיה מעתה ממלאת מקומי? ומי תניח את ראשה עליך? תאמר לה, שהיתה לך נערה שחבקך מדי לילה באהבה ואתה זרקתה! לעולם לא תזכה לאהבה כזאת יותר! לעולם לא ילחץ אליך עוד לב כזה!

כן — תצדק אם תאמר כי אין זה משנה כלל, כי ללבבות ולאבנים מחיר אחד להם, הלוואי שגם בחזי אפשר היה להתקין אבן במקום לבי, — לא לחשוב ולא להרגיש מאומה! אך עדיין לבי ער בקרבי ומשתוקק לחיים ולחוויות, ומה רבות הן בעולם! ואנו עוברים עליהן מתוך הרגל ואדישות, כאילו זה מובן מאליו — אך עתה בעומדי להפרד מכל זה רואה אני יותר את ערכן. האחדל, ולא אוסיף להיות יותר? האחדל ולא אוסיף לנשום יותר את האויר הצח? האחדל ולא אוסיף לראות את קרני השמש המקסימות? האם לא אוסיף לראות יותר את הרים מלאי ההוד? מה מקסים ומה כביר כוחו של הטבע! ברגעי הקשים ביותר, מלוי התמרמרות ויאוש, ביושבי גלמודה על יד חלוני ובהביטי מעברו לקצב החיים, שדחוני מהם והם חסומים לפני — שלחתי את מבטי אל הנוף הנהדר והמקסים והרגשתי נחמה, כאילו יד עדינה מלטפני. „לא" חשבתי בלבי, כל עוד קסם כזה קיים בעולם — קצו עדיין לא הגיע! וכאשר יאושי הגיע לשיאו ובחובקך אלי, לבי זעק: „לא! לא אוכל לשאת יותר את בדידותי!" ואז שמעתי את קולך הצלול לוחש באזני:

הוי נערתי, עד מתי כסילה תהיי?
מדוע סבורך כי בודדה הנך?
אנא, חשבי רגע קט
גוף ונשמה, שנים הם — ולא אחד!

מלותיך ההגיוניות השתרשו עמוק בנפשי ונוכחתי לדעת כי כל עוד הלב יוצר רעיונות, מחשבות ורגשות — בעליו אינם בודדים. ואז הפניתי את סירתי לכוון אחר והסתכלתי בפני החיים מתוך נקודת מבט אחרת — הגיונית יותר ואידיאלית יותר. כן, „גוף ונשמה שנים הם — ולא אחד!" כל עוד הלב פועם באדם — מאושר הוא. לא אחת אנו שומעים את הבריות בעולם מתאוננות: „אין אושר, אין תוכן, אין ספוק בחיים". איך? האם לא פרוס לפנינו הקוסמוס הנפלא והנהדר? האם לא נברא העולם מדי יום ביומו מחדש לנגד עינינו? האם אינם מתחדשים מעשי בראשית בכל יום תמיד, כאשר יום מוליד לילה ולילה מוליד יום? האם קיים אושר, תוכן וספוק גדול יותר מזה? ואנו דלי הרמשים, כפויי הטובה, מה נוכל להבין מכל הנפלאות האלה? אך עינינו רואות ולבנו חש את תחושת האושר אשר זה מפיק. האושר, הוא לדעתי נכס, אשר אפשר להשיגו — אם רק רוצים בו...

ועתה, בחובקי את כרי אל לבי השבור ובשופכי עליו את דמעותי החמות, חושבת אני — שמא גם בשפיכת דמעות טמון אושר — הרי זה מוכיח לאדם שעדיין קיים הוא... (הנה גיליתי אושר חדש...)

הוי, מה קשה לי להפרד מכל הדברים האהובים עלי ואשר הוו חלק מחיי! אני אוהבת לראות את שמי התכלת הזוהרים והצוחקים ולהתבונן בפני השמים הקודרים, העצובים, המתאפקים... והנה משתחררים... ושופכים את דמעותיהם בעוז והוקל להם... אני אוהבת לראות את זריחת השמש ושקיעתה. אני אוהבת להרדם לקול שירת הצרצרים ולהתעורר לקול ציוץ הצפרים. אני אוהבת לשבת על ההרים ובגיאות ולהקשיב לקולותיהם המרשרש של מעינות מפכים. אני אוהבת לשמוע צלילי הכנור, שמתמזגים בהרמוניה כה נפלאה עם צלילי לבי. אני אוהבת לראות את מבט עיניהם וחיוכם התמים והטהור של הילדים הקטנים. אני אוהבת אביב, אני אוהבת קיץ, אני אוהבת סתיו, אני אוהבת חורף — „אני אוהבת... חיים ולא מות!" זעקתי בנושכי את שפתי עד זוב דם וקברתי את פני עמוק בכר, שאנשי הבית לא ישמעוני.

הוי מה מגוחך הוא לשפוך רגשות בעולם המרושע והאכזרי הזה! בעולם, שבו דם אנושי הפך למים ולבבות לאבנים. אך שמא קל יותר יהיה לי להסתלק, לאחר ששפכתי כמה טפות מן הים הגדול והסוער אשר בלבי.

השחר של ה„מחר האכזרי" מתקרב ובא. האם עלי לחכות חסרת ישע, שהאויבים יבאו וירצחוני ויזרקוני ככלב? מי יקבור את עצמותי ומי ינקום באויבי?! מוטב היה לי למות עליך עכשיו ולהקבר לפחות כיהודיה. כן, מוכנה אני. אחזיר את נשמתי לבוראה, ללא חטאים! אוי ק־לי, קחני אליך, הסתירני תחת כנפיך — בוודאי אמצא שם מרגוע, אשר לא מצאתי עלי אדמות! לא כדאיים החיים את המאבק אשר אנו נאבקים עליהם — תמורת מעט האויר אשר נושמים, לתת מחיר יקר כזה! בפרט לנו היהודים, שבין כה וכה אין מקום עלי אדמות. אך לחדול ללא כל סיבה וללא כל מטרה? בלי לראות נקמה באויבינו וברוצחינו? שדמינו ישפך לשוא? רק כדי לספק את צמאון הדמים של רוצחינו? אנו נושיט את צווארינו למאכלת השחיטה שרוצחינו שלפו מולינו? האם אנו נלך כעדר צאן לשחיטה? כן, עדר הצאן הולך אמנם בשקט לשחיטה — אך כאשר הם מרגישים בסכנה המרחפת עליהם, הם מתחילים להאבק בכלי מלחמתם הטבעיים, עד כמה שיכולים לעמוד על נפשם. הרי אפילו כל חרק ורמש נאבק על קיומו. האם לא מנצלים הם כל מיני תחבולות, כדי להנצל מידי אויבם? הרי זה האינסטינקט הטבעי של כל יצור חי לשאוף לחיים, להתגונן ולהאבק עליהם. האם אנו לא הגענו אפילו לדרגת חרק ורמש?

אוי, עד מתי, עד מתי?! עד מתי דמנו הנקי ישפך? עד מתי נהיה להפקר, עד מתי נהיה ללעג ולקלס? עד מתי יעשו בנו הגויים כאוות נפשם? אוי, עד מתי, עד מתי?! גורלנו המר התום ואף קרן אור אינה נראית באופק. אבי ז"ל אומר שיהודי חייב לקוות עד הרגע האחרון. כן, החבל סביב צווארינו ואנו צריכים לקוות... לא, זאת לא יכולה להיות מציאות! המציאות אינה יכולה להיות כל כך אכזרית! בוודאי אתעורר — כמו שקרה לי כל כך הרבה פעמים שחלמתי חלום זוועתי, וכאשר התעוררתי ומצאתי את עצמי במטתי — מה רב היה אושרי! חבקתי את כרי חזק יותר אלי, כדי להגביר בי את תחושת המציאות והבטחון ולבי פעם מאושר.

אולי אתעורר גם הפעם... אך עדיין נשאר בי עוד נצוץ של תקוה. עדיין נאבקת אני עם הבלתי אפשרי. שמא יזכה עוד מישהוא לראות את הסוף והקץ של המלחמה האיומה והאכזרית הזאת. שמא יהיה עוד איזה עתיד גם לנו היהודים. שמא עוד יהיה גם לנו איזה קצה אדמה עלי כדור הארץ. שמא עוד ישבו יהודים „איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו". שמא עוד יהיה קיים מה שהאנשים נוהגים לקרוא „כבוד אדם". שמא עוד יופיע חיוך גם על פני ילדי ישראל. שמא עוד תוכלנה האמהות היהודיות להושיט לילדיהן הרעבים לחם בשפע. שמא... שמא...

כן, נערתי — חלומותיך הם יפים דווקא, רק דמיונך החולני שפצם יותר מדי... אני מביטה בשמים הזוהרים, עטורי כוכבים נוצצים — אויר צח אביבי עולה באפי... שלום לכם שמים, שלום לכם כוכבים, שלום לך ירח, שלום לך אביב...! חבקתי את כרי ביאוש, הדוק יותר אלי, כאלו אוכל בזה לעצור את הזמן האכזרי, אשר פועל לרעתנו ומקרב את האסון הגדול. השעות האכזריות רודפות זו אחר זו. כן יקירי, השעון האכזרי צלצל — דרכנו נפרדות! אתה לחיים ואני למות. היה שלום מחמד לבי — לעולם לא אשכחך ובנועם אזכרך, על אף כי בגדת בי וכגפרור השלכתני מלפניך! את דמעותי החמות אשר נשפכו עליך מתוך רסיסי לבי — אנא, אל תמחה! וישאר לך זה זכרון לנצח מאותה הנערה האומללה, אשר במעט שנותיה עלי אדמות חלפו לה בבדידות, בסבל, במאבק, בהתלבטויות ואכזבות. מאותה הנערה, אשר כה השתוקקה להשאר בחיק החיים ובחיק אהובה ונדחתה משניהם כאחד... רמש מיותר עלי אדמות, הנאבק לשוא!

המתן, תחוס, לאן תחוש?
לחבק נערת־חן?
ואותי כגפרור תשליכני, היתכן?!
שנים רבות לויתני — הזמן חלף מהר
לנצח עזבתני ולא תשוב יותר!

זה היה החבוק האחרון עם כרי האהוב, עם ביתי, קני האהוב — בו נקברו חוויותי וסבלותי, תקוותי ואכזבותי.

אה! ק־לי שבשמים, מדוע עזבתנו?! מדוע הסתרת פניך, מדוע אטמת את אזניך בזעקנו אליך?! ראה נא את עוני עמך! נהיינו ללעג ולקלס ואויבינו מתעללים בנו כאות נפשם. למה יאמרו הגויים „איה אלקיכם"? ואלקינו בשמים — עזרנו ומגיננו הוא. „מן המיצר קראתי י־ה — ענני במרחב י־ה!" כן, חטאנו ופשענו, אך מה חטאם ופשעם של תנוקות גמולי חלב ושל בית רבן ושל הילדים היקרים — ילדי חמד האלה, אשר לומדים את תורתך הקדושה רעבים? הילדים היקרים, אשר מונעים את שנתם המתוקה מעיניהם היקרות ורצים ללמוד תורתך בגשם, בקור, רעבים ויחפים? הם ימשיכו בדרך זו הלאה — רק אנא רחם והשאירם בחיים — אנא רחם בזכותם! ואם רצונך להשמידנו — אנא, תעשה זאת אתה, בידיך לבד. השמד הפוך הכל, כהפכת את סדום ועמורה — אך מדוע מסרת אותנו בידי האויבים, בידי הרוצחים, בידי חיות הטרף, שמתעללות בנו, שמוצצות את דמנו הנקי והחף מפשע ומשפילות אותנו עד לאפר אדמה?! נעלת את שערי השמים וזעקתנו הנה לשוא.

העולם מסתכל באדישות בפני אסוננו הגדול והנורא, המתקרב בצעדי ענק. סירתנו הקטנה בים הפתוח והסוער, נאבקת עם גליו האכזריים והמאיימים. סירתנו שוקעת! הנה היא שוקעת!!! אנו מרימים את ידינו ביאוש וזועקים: הצילו!! הצילו!! אך אין אוזן קשובה לזעקתנו ואין יד חשה להצלתנו.

חסרי־ישע מול צורר ואויב
מאכלת השחיטה אל צווארנו קרב
אייכם אומות התבל?!
שבמר הסבל וגודל האסון
חוזים בשלוה, כבתיאטרון?
אסתיר פני ולא אראה המציאות
שקיעת האנושות בתהום השחיתות!

הבכי האינטנסיבי עייפני והרדימני איך שהוא. הקיצותי בבקר, עיני שרפו כשני גחלים בוערים, עיפה, מאובנת, אדישה — כנראה שתפילתי נתקבלה ולבי הוחלף לאבן. הוצאנו מביתנו ונצטוינו להסתדר בחמשיות ונלקחנו אל מקום האיסוף של בית הכנסת הישן, בצורה דומה שנלקחו יום יומים לפני זה המשלוחים הקודמים, שם מצאנו כבר את המשפחות שנאספו לפנינו, ביושבן על מטלטליהן שעל גבי הריצפה. כל אחד ואחד ישב מכונס בעצמו כשמבטיהם מושפלים כלפי מטה, כשסנטריהם נשענים על כפות ידיהם, כל אחד גלמוד, עצוב, בודד, אדיש — רק יללותיהם של התינוקות והילדים הצליחו להוציא את אמותיהם מאדישותן...

התישבנו גם אנחנו על ריצפת בית הכנסת, שעתה דומה היה יותר לבית סוהר מאשר לבית כנסת. לבי צבט בקרבי כאשר נזכרתי בבית כנסת זה שכל כך יקר היה לי וקרוב אל לבי מאז ילדותי הרכה, עת הייתי משחקת בחצרו, בשובבנות ובעליזות עם ילדים אחרים וכן בהזדמנויות מאוחרות יותר, כאשר הייתי הולכת לחזות בתוכו, בעתות חגיגות ורקודי שמחה בשמחת תורה או בהזדמנויות חגיגיות אחרות וכן נתלוויתי לפעמים לאמי ז"ל ב„ימים הנוראים" והייתי סופגת בקרבי את האוירה הקדושה, „אוירת ימים הנוראים". היה זה בכלל בית כנסת שכתליו היו ספוגים בתפילות ושפיכת שיחות וכן שירות ותשבחות וקולות של למוד התורה של בני בורשה היקרים ולא שערתי מעולם כי יהיה עלינו לשהות במחיצתו במצב עגום ונואש כזה.

כעבור ימים אחדים נלקחנו משם לגיטו ווישוי. הננו שוב עומדים בתור בחמשיות ועשינו דרכנו כעשרים קילומטר ברגל, זקן וטף יחדיו. כך השארנו מאחורנו את כפרנו בורשה היקר לנו. במבטינו האחרונים נפרדנו מהרחובות, מהבתים בעלי גגות הרעפים האדומים ומההרים הירוקים מלאי הוד, שעד עכשיו היו חלק בלתי נפרד מחיינו. היתה זאת פרדתנו האחרונה ממקום אהוב, אשר זה דורי דורות מצאו בו יהודים את קינם. והנה באופן פתאומי נהפך בין רגע הכל לזר אלינו. ההרים והגיאות במלוא קסמם האביבי, אשר משני עברי הכביש שבאורך דרכנו, לא התחשבו ברגשותינו הממור־מרים והופיעו, כאלו להכאיב לנו, בכל יפעתם והדרם.

לגיטו ווישוי הגענו מאוחר בלילה, רעבים וצמאים, עיפים וטרודים — שבורים בגוף ונפש. הילדים בכו מרוב ענוי ועיפות והזקנים, אשר בקושי גררו את רגליהם, גנחו מכאבים וממחושים מתלאות הדרך. הוכנסנו לבנין בית־ספר, נשכבנו על גבי הריצפה על מטלטלינו, מרוב עיפות ורציצות נפלנו איך שהיינו בבגדינו עלינו ותיכף נרדמנו. אנשים אשר היה להם קרוב או מודע רשאים היו להצטרף אליהם ואילו יתרם נשארו שם עד גלותם.

חודש ימים בערך שהינו בגיטו ווישוי והנה ביום ששי אחד, בבקרו של היום, אחרי מפקד דיקני שנערך על ידי קציני ס.ס. ימ"ש נצטוינו שוב להסתדר בחמישיות ועשינו את דרכנו לתחנת הרכבת. שם עברנו בדיקה קפדנית נוספת, כאשר נצטוינו להתפשט, כדי לחפש שמא נשאר אי איזה תכשיט או דבר ערך אחר אצל מישהוא. כעבור כמה שעות של עמידה מיגעת, רואים אנו מרחוק קריבת הרכבת, מורכבת מקרונות משא ומקרונות של הובלת בהמות. החיילים ההונג־רים דחקו בנו להכנס שבעים איש לכל קרון. מצאנו את עצמנו דחוסים וצפופים, ללא אפשרות לישר את רגלינו. ישבנו הורי הי"ד, אחותי הגדולה, עטו, עם בנה הקטן דוד'ל הי"ד אשר אז מלאו לו שנתיים — ילד חמד, שהצטיין ביופי, חן וחכמה נדירה, אחותי יענטי הי"ד ואני.

במשך כל נסיעתנו הטראגית והזוועתית, תפילה אחת בפי: „שאהיה אני הקרבן הראשון, כדי שלא אצטרך לראות את מותם של יתר בני משפחתי". ידוע ידעתי כי זאת אנוכיות מצדי, אך לא יכולתי להתגבר על ההרגשה הזאת. לבי התכוץ בקרבי בראותי את פני אבי ז"ל המצומקות, שעכשיו בלטו יותר מפניו נטולי הזקן. (בגיטו ווישוי נצטוו כל היהודים לגלח את זקניהם) ובשומעי כאשר פיו מלמל כאלו לעצמו: „וויל דען שוין דער אייבערשטער דאס גאנצע וועלדעל אויסהאקען?" הדוחק והצפיפות היו איומים והצמאון איום עוד יותר. במשך כל נסיעתנו המחרידה, מיום ששי אחר הצהרים, עד יום שלישי בבקר, הכניסו לנו פעם או פעמים קצת מים בתוך קערה ואנחנו התנפלנו עליהם כחיות טרף. הקערה התרוקנה כהרף עין, אגב צעקות וריב והנה אנו שוב צמאים כמו קודם והפזמון הנורא והמחריד: „מים! מים!" חוזר על עצמו.

הילדים בוכים ומתיפחים: „מים! מים!" האמהות מסתכ־לות חסרות ישע בגורלן האכזרי. כעבור איזה יומים, הנה נס קרה: גשם צח אביבי התחיל לרדת שוטף. ילדינו היקרים והמסכנים הצמידו את פיותיהם היבשים אל קרשי הקרון ולקקו את טפות הגשם, שתעו לתוך הקרון בין סדקי הקרשים. לאשה אחת נדבקה לשונה לחכה, מחוסר מים, ובעמל רב עלה בידינו, בעזרת כף ותנועה חזקה להפריד את לשונה מחכה. ושוב אנו דומים לבני ישראל במדבר, שבסבלם מצמאון הוציאו אף את משה רבנו מכליו והכה בסלע. ההבדל הוא רק בזה, שבני ישראל הובלו על ידי משה רבנו מעבדות לחרות — לאחר שזכו לראות נקמה באויביהם ואילו אנו הובלנו מרוצחים נאצים להשמדתנו.

לא הרבינו לשוחח איש עם רעהו, כי כבר היינו נטולי כל גרוי לנהל שיחה ונוסף לזה הדבור הגביר את צמאוננו. ישבנו רכוני ראש במבט אדיש וכל אחד ואחד מכונס בעצמו. דוד'ל ז"ל התיפח בבכי מר: „מים!" לקחתי אותו על זרועותי, לטפתי את שערותיו הבלונדיניות ונשקתי את עיניו התכולות, המקסימות והבוכיות, בשפתי היוקדות מיובש, בלוחצי אותו אל לבי השבור והרצוץ, שכבר חדל להאבק ב„מאבק התקוות" ורק תקוה אחת ויחידה עוד נותרה בי, שהמות המתקרב ובא, ישים קץ לכל הענוי והסבל. רציתי לעבור אתו אל עבר השני של הקרון, מקום שם היה אשנב קטן, שינשום מעט אויר צח, וכמו כן לתת לו אפשרות להציץ החוצה, כדי להסיח את דעתו מהסבל. צעדתי אתו על זרועותי, בפוסחי ובדורכי על ראשים, ידים ורגלים, כאשר צעקות פורצות מפי הדרוכים: „האם אין לך עינים?" (שמא היה טוב יותר אלו לא היו לי עינים...) איך שהוא הגענו אל האשנב, הבטנו החוצה והנה שמים בהירים משתערים לפנינו. נוף אביבי רענן ומקסים, של האביב האכזרי, אביב הדמים — בו נחרץ גורלנו להשמדה. בראותו את הקסם הזה שמעבר לקרון — פקח את עיניו ואת פיו בהתרגשות, בהושיטו את ידו הקטנה החוצה, כאשר חיוך הופיע על פניו הצמוקות והחורות, באומרו בקול תחנונים: „קים ארויס פערעלי, דא ניסט גיט".

הדקתי אותו הדוק יותר אל לבי השבור והמחשבה הולכת וחוזרת על אותו הציר: „המות המתקרב ובא ישים קץ לכל העינוי והסבל הזה". הצמאון לווה אותם בדרכם האחרונה; צמאון למים, צמאון לחיים וצמאון לנקמה!

ביום שלישי בבקר הגענו לאושביץ — גי בן־הנום לכל יהודי אירופה. דלתות הקרונות נפתחו ונצטוינו לצאת, כאשר אנו מכווצים, מבלי יכולת להזיז את אברינו ואת שרירינו. כל אחד ואחד נטל עד כמה שהיה אפשר ממטלטלינו, אבל באכזריות גסה נצטוינו להשליך הכל על הארץ. צייתנו כמהומים — אבי הי"ד השליך אף הוא הכל, אך את הנרתיק עם טלית ותפילין הדק חזק אל לבו. כאשר הפקודה האכזרית באה בשניה: „לזרוק הכל למטה", בהצביעם על הנרתיק — עיניו התכולות, הטהורות והעמוקות, לבשו יאוש. עמד ונאבק עם עצמו, כאשר מוסיף הוא וממשיך ללחוץ אל לבו את היקר לו מכל. כאלו נצטוה הוא לעקור את לבו מחזהו ולהשליכו ארצה. בוודאי חשב הרוצח כי הנרתיק ההוא מלא זהב ויהלומים. לך תסביר לגוי, שבנרתיק ההוא טמונים כל חיינו ואין חיי אדם נמדדים עם כל זהב ויהלומים שבעולם. לא ידע הצדיק הטהור ההוא, שאינו זקוק כבר לטלית ולתפילין, כי את תפילתו האחרונה התפלל כבר...

ראיתי אותו פוסע וגורר את רגליו אחריו — כאדם ההולך ללא לב ונבלע בין המוני הקרבנות האומללים, אשר גורלם נחרץ תיכף עם בואם, להשמדה. אחרי הליכה של מטרים אחדים, הגענו למקום בו עמדו שני רוצחי ס.ס. אשר במחוה ידם חלקו את הקרבנות מי לחיים ומי למות, על ידי שליחתם ימינה או שמאלה. כאשר הגיע תורי נמלך אחד הרוצחים עם רעהו בדבר גורלי והלה הניע את ראשו ברומזו לצד ימין.

אמי ז"ל עם דודל ז"ל על זרועותיה, כאשר עדיין הדמעות זולגות מעיניו, בהושיטו את ידיו הקטנות בכוון אמו, בקול בכי: „אמא! אמא!" (אסיר יהודי ותיק, מפולין, ביודעו את גורל הילדים והזקנים וכדי להציל את האמהות הצעירות, לחש כאלו לעצמו, מתוך זהירות שהרוצחים לא ישימו לב למעשיו ובהסתובבו בינינו כשיצאנו מן הקרונות: „דיא קינדער גיטץ פיר דיא אלטע". כאשר אחותי עטו שאלה בתמיה: „למה?" „כך טוב יותר ואל תרבי בשאלות" ענה. כך ראיתי אותן, את אמי ז"ל עם דודל ז"ל על זרועותיה ואת אחותי יענטי ז"ל בפוסען שמאלה ואלו אחותי עטו ואני, ימינה. כך בא הקץ, בו נפרדנו מכל היקר לנו, בפתע־פתאום, בלי אומר ודברים ובלי להגיד שלום וכדומה.

כך הגיעה קיצה הטראגי של משפחתנו, בין יתר המשפחות האומללות של קהילתנו בורשה, בין יתר הקהילות הקדושות של עם ישראל באירופה. כל אלה נספו ללא רחם, ללא נחם וללא נקם — ללא דוגמא וללא תקדים בהיסטוריה האנושית, מאז תולדות האדם. כל הדלתות היו סגורות בפנינו ורק דלת אחת היתה פתוחה לרווחה... הדלת לתאי הגזים.

לא נוכל להשוות את הטרגדיה הנוראה הזאת לטרגדיה אשר קרה לעם ישראל עם חורבן בית מקדשו וארצו. אמנם גם אז הושמד חלק גדול של עמנו ואילו יתרם נלקחו בשבי לעבדים או הוגלו מארצם. אבל היתה זאת מלחמת גבורה של עם קטן ואמיץ, אשר לחם בחרוף נפש מול האימפריה האדירה העולמית — הרומאית, בהגינם על דתם, בית מקדשם וארצם. ואילו אנחנו הובלנו מושפלים ומבוזים, להשמדה המונית, כעדר צאן לשחיטה, ללא כל סיבה ורק מטרה אחת נגד עיניהם — להשמיד את הגזע היהודי ולהעבירו מן העולם. נספו צדיקים קדושים וטהורים, נשים, נשי חיל, שהקריבו כל חייהן למען חינוך ילדיהן לתורה וליהדות, תינוקות טהורים, ילדים יקרים, ילדי חן, שלמדו תורה רעבים, כל אלה נרצחו על קידוש השם ובצאת נשמתם: „שמע ישראל" על שפתם.

משפחות שלמות הוכחדו כליל, לבלי להשאיר כל שארית וזכר. נחנקו ונשרפו בגלל חטאם האחד והיחידי, היותם יהודים. גופותיהם, אשר לא זכו לקבר ישראל, נהפכו לגל אפר, שהתפזר לכל רוח, ומה נותר? הזכרון! לעולם הם לא ישכחו מזכרוננו ותמיד ישארו חרוטים בלבינו, כל עוד הלב יפעם.

לא נשכח את הורינו, אחיותינו, אחינו, ילדינו, קרובינו וידידינו וכל מכיר וריע, אשר כולם אהובים, יקירי קהילתנו, אשר נישא תמיד בלבינו. אין בכוחו של הזמן להשכיח את זאת מזכרונינו — כי מה למחוגי השעון, אל אסוננו הגדול?! „מדוע?" זועק לבנו. מדוע צדיקים קדושים וטהורים נענשו בגורל מר כזה? לפי תפיסתנו ההגיונית, הגורלות של בני־אדם, צריכים להיות מחולקים לפי צדק — זאת אומרת, האושר לצדיקים ואילו העונש לרשעים. טענתנו היא כה ברורה, כה הגיונית, כה מתקבלת על הדעת...!

„כן, גרגיר עפר שלי. חפץ אתה, זאת אומרת להבין את סדרי כוכב המזלות והגורלות...? האם זה לא מגוחך לראות טיפונת זעירה של מים, המתאמצת בכל כוחה להרכיב על גבה את האוקינוס בו היא שטה? שוטי, טיפונת זעירה שלי, באוקינוס — אליו את שייכת. שוטי, כל עוד נגזר עליך לשוט ולהאבק עם גליו ואל תתאמצי לנקוט במכשירים שאינם עומדים לרשותך כלל..."

אנו אלה, שגורלם הפנה אותם לצד ימין, עברנו שנה של סבל בל יתואר — יסורי גוף ונפש, העבדנו בפרך מתוך רעב תמידי בכל מיני עבודות בצורה האכזרית ביותר ובתנאים בל אנושיים, היינו מוכים, מושפלים ומבוזים. לא נחשבנו ליצור אנושי, אלא כחרקים מזיקים עלי אדמות. רובנו הושמדנו בהשמדה איטית ושיטתית. עברנו גיהנום אחד ארוך — נהרגנו בכל מיני מיתות אכזריות ומשונות או נפלנו אין אונים ונהיינו לפגרים, כל תאור — יהיה זה הזועתי ביותר, יחויר לעומת המציאות המרה.

אחרי מבול האש, שארך בערך כשנה, בחודש מאי 1945 עם גמר המלחמה, התחילה הנדידה של שרידי אודים מוצלים מאש שהתחילו לנוע בלי כחות ובלי כל כוון כדי לחפש אי־שם ולחקור אחרי כל ידיעה ובשורה שאולי בכל זאת נשאר מי שהוא ממשפחותיהם. כשנפגשנו עם מכרינו היתה השאלה הראשונה אוטומטית: „מי נשאר ממשפחתכם?". אנו, אחותי עטו ואני, שמנו פעמינו לעיר טמשור — שם התגורר אחינו יצחק, עם משפחתו זה מלפנים ושם מצאנו, לשמחתנו הגדולה, את אחינו מענדי, אשר השתחרר מספר חדשים קודם — מצאנו אותו כשהוא מחלים אחרי מחלת טיפוס קשה ועדיין מתקשה הוא לעמוד על רגליו. לאחר שהיה קצרה, עשינו דרכנו, אחותי עטו ואני, לבורשה, שמא יעלה בידינו לשמוע משהוא על גורל אחינו שמואל ז"ל.

בכניסתנו אל הכפר, התכוץ לבנו בקרבנו, בראותינו שתי שורות הבתים בודדים ושוממים מנפש חיה. הרחובות ריקים, צורה של ילד לא נראתה בכל הכפר. כל אבן ואבן הזילה דמעות — כתלי בתי הכנסת מזילים אף הם דמעות, בהתאבלם אחרי שוקדי דלתותיהם תמיד, שפתיל חייהם נפסק ולא ישובו עוד. נערים ונערות בודדים מצאנו שם, שרידי משפחות, ביניהם חברים אחדים של אחי שמואל ז״ל ומפיהם שמענו את הבשורה המרה כי הוא נספה.

נכנסנו אל חצר ביתנו השומם והבודד, המתאבל אחרי דייריו שעזבוהו לתמיד. עלינו על הגבעה הקטנה שמאחורי ביתנו — „גדת הפראו" שהיתה עכשיו מכוסה כולה דשא רענן, עטור פרחי בר — אותה הגבעה שכל כך הרבה פעמים טיילתי עם דוד׳ל ז״ל, באוחזי בידו הקטנטונת וקטפנו פרחים. „קים ארויס, פערעלי, דא גיסט גיט..." „כן, מחמד נפשי — אני יצאתי ואותך השארתי שם". הרגשתי שלבי הטעון סבל, עומד להתפרץ. „איפה אניח את ראשי ואשפוך את דמעותי? היכן כרי האהוב, שאחבקו ואשפוך עליו את שיח לבי? בודאי יקל עלי, כמו שהקל עלי כל כך הרבה פעמים בחיי, אך החוט האחרון זה, שעוד יכול היה לקשור אותי אל העבר, נקרע באכזריות אף הוא. הנחתי את זרועותי אל המעקה של הגזוזטרא, בהשעיני את ראשי עליהן ושפכתי דמעות שליש. (אחותי עטו מצאה אף היא לעצמה פינה לשם מטרה זו). שנה תמימה לא הזלנו אף דמע, שנה תמימה היו לבבותינו מאובנים! נטולי כל רגש אנושי, ועכשיו נפרץ הסכר באופן פתאומי והים של דמעות נפרץ. „מדוע חטאתי? מדוע התאוננתי שבודדה הנני — כל עוד הורים טובים ויקרים סובבוני — אחים ואחיות, דוד׳ל היקר שלי והבלתי נשכח מלבי, שכולם אהבוני ודאגו לי. ועתה, כלב זרוק אני, שאיש אינו זקוק לו". לא יכולנו להתמהמה בבורשה אף רגע אחד. לאן שהפנינו את עינינו נתקלנו במדקרות חרב ובזכרונות מכאיבים בכל צעד ושעל. עזבנו את עיר הרפאים הזאת, את גיא צלמות הזה ושבנו על עקבותינו. היתה זאת פרדתי האחרונה מבורשה בלי לראותה עוד.

תהיינה שורותי אלה ל„גל עד" ולמזכרת נצח לקהילתנו בורשה החרובה והבלתי נשכחת ולכל אלה היקרים לנו מכל יקר ואשר נלקחו ונחטפו מאתנו בצורה כה אכזרית וטראגית.

תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים אכיה״ר

פניה הלר (פערי ורצברגר)

רועת אוזים (גענזליך פאסטעך)

(מזכרונות ילדותי בבורשה)

יש והמציאות מעניקה לאדם את האושר — אך אם הוא נגזל ממנו — עליו להעזר על ידי הדמיון, כדי להשיגו...

רבות היו תעסוקותי בבית — אחת מהן, שמשתי כ„רועת אוזים". (גענזליך פאסען בלע״ז). תעסוקה זו איפשרה לי לבלות בתקופת האביב והקיץ שעות יפות ומאושרות בחיק הטבע — שבכוחו היה להעלים ממני את המציאות ולהכניסני לעולם — בו השתוקקתי לחיות...

מתגלגלת מין שאלה כזאת בעולם: „מה קדם למה — האפרוח לביצה או הביצה לאפרוח?" אכן, אצלי זה התחיל דוקא מהביצה... עוקבת הייתי אחרי מחזה הדגירה ומתבוננת בשחקנית הראשית — האווזה המסכנה, שנגזר עליה מאסר בית, בלי לזוז ובלי לנוע, במשך שבועות רצופים, עד לתקופת האביב, כאשר האפרוחים יצאו מביציהם. בתקופה זו גילתה האווזה תכונות יפות ונעלות: סבלנות, הסתגלות, מסירות, לוחמה ואינסטינקט אמהי נפלא.

ישבה לה האווזה על גבי הביצים שהיו מונחות על מצע קש, בתוך ארגז עץ שהוכן לבד, בשקט אדיש, כמעין יצור שאינו מסוגל להגיב על דבר... אך כשמישהוא התקרב אליה, חשדה היא כי רוצים לגזול לה את אפרוחיה (העתידים להולד) התמלאה באי שקט וכעס, הושיטה את צווארה אל עבר המתקיף, כביכול, פלטה קולות תגרה ואף נשכה — בהאבקה על זכות קיום משפחתה. לא פעם נושכתי על ידה, כאשר התקרבתי אליה כדי ללטפה, והיא החליפה את כונתי הטובה לרעה. (חשדנית!) מדי פעם בפעם היתה קמה על רגליה, כנראה להשתחרר קצת מהישיבה האינטנסיוית והמיגעת, שמטה את כנפיה בעדינות וסככה בהן את הביצים, לאות הגנה על אפרוחיה, העתידים להולד.

סוף סוף, אחרי ציפייתי הרבה התחילו הביצים להתפקע והנה מכל ביצה וביצה מציץ לו ראשן זעיר. לבי פעם מרוב שמחה ואושר! היצורים הנפלאים האלה פלסו לעצמם דרך, בכוחות עצמם והשתחררו מן הכלא האפל אל העולם המואר והיפה. כעבור ימים מספר והנה הם משוחררים לחלוטין. מה אהבתי את היצורים הקטנים, הנחמדים והחננים האלה! מדי פעם בפעם מרימה הייתי אחד מהם, (כשהאווזה לא ראתה, כמובן) לוחצת אותו אל לבי ואל פני, בלוחצי את שפתי אל פלומותיהם הזהובות והעדינות. מה מתוקים היו קולותיהם שפלטו, בהושיטם את צואריהם הקטנטנים והנחמדים! כעבור ימים מספר, כאשר ראויים היו כדי טלטול — נתכבדתי בתפקיד הנעלה ורב האחריות, לעמוד בראשם, להדריכם ולחנכם.

לקחתי את עדרי ויצאתי אל מקום המרעה יחד עם חברותי למקצוע, אל אחד ההרים, לא הרחק מביתנו. פסעה לה האווזה בראש צאצאיה הנחמדים, בגאוה, משוחררת ממאסרה הממושך — (כבר מגיע לה מסכנה) בלווי רועתם הנאמנה והגאה אף היא... ריח רענן של אביב עלה באפי. לבי פעם מרוב שמחה ואושר. כן — הוא שב אלינו! כפרנו בורשה התעורר סוף סוף מתרדמתו העמוקה והארוכה. הכל קם לתחיה! העצים משני עברי הכביש היו במלוא לבלובם. ריח משכר של עצי שיטה פורחים, מלא נחוחות את נשימותינו. מפה ומשם הציצו אלינו אילנות עמוסים, שענפיהם מכוסים היו שקדיות מרהיבות עין. השמש שפכה את קרניה על ההרים, שסוף סוף השתחררו מפרוותיהם הכבדות הלבנות ולבשו בגדי חג ירוקים.

הכפר כולו כנערה רעננה ויפיפיה, שלא בגדיה ואפורה נסכו עליה זאת — אלא היופי והחן, שהטבע פיזר עליה ביד

רחבה. שבו הצפרים הנחמדות מהארצות הרחוקות, שתזמורתן הנפלאה ממלאת את החלל כולו. הכל אומר פאר, בטחון ותקוה — הכל אומר שירה:

ציוץ הצפרים נגע במיתרי לבי
עורי נפש בודדה, עורי!
עת הזמיר הגיע
שמש במרומם הופיע
וישמח כל חי!

עורי — די החרשת!
הלנצח תחרישי?!
הסירי האזיקים מעל לבך
ותני לים שישפך!

כשהגעתי אל ההר המקסים, המכוסה כולו דשא רענן ועטור פרחי בר, הוסרו מעלי כל מעצורי — משוחררת ממאבקי והתלבטויותי — חפשית כצפור...! כאלו התמזגתי עם הטבע ונהייתי חלק בלתי נפרד ממנו. המציאות נעלמה והנה נמצאתי בעולם, שהשתוקקתי לחיות בו... הוחלפתי אף אני לילדה אחרת לחלוטין — זאת שחפצתי להיות... דמיוני פעל בקדחתנות ומלוי משאלותיו לא פחות ממנו. נמצאתי בעולם, שהבעיות נפתרות בו כהרף עין — בעצם לא היו בעיות כלל... הנה פה מצאתי את רעי הטוב והמסור, שאליו ציפיתי. לפניו שפכתי את שיח לבי, שלעתים עבר על גדותיו. הוא הקשיבני, הבינני ועודדני.

לא דמע ילדתי, בזרועותי את! סדרנו את עדרינו במקום מבטחים והתישבנו, חברותי ואני על הדשא בצוותא, ספרנו ספורים, שרנו שירים, שיחקנו ב„בוקסער קערליך", או בכדור, עשוי משיירי סמרטוטים מגולגל בצורה כדורית ומחוזק בתפרים שלא יפרם, עד שהשם „כדור" הולמו. קפצנו בחבל, או שטפסנו עד פסגת ההר, נשכבנו והתגלגלנו מטה מטה, עד למרגלותיו — בסימינו את מסע הגלגול בצחוק פרוע, הנובע מקרב לב ילדות — שלעולם לא ישוב! מיד קפצנו על רגלינו, אחוזות שמחה וכבר אנו מטפסות שוב, מהר, מהר, בציפיה לחזור על התענוג הנפלא הזה פעם נוספת.

לפעמים אהבנו גם להשקיף ממרומי ההר על הכפר כולו, כאשר הוא פרוש לפנינו, כמו על כף היד ולעינינו מתגלה מראה מרהיב עין: תשבצים תשבצים זעירים, בעלי גגות רעפים אדומים, מוקפים בגני ירק ופרחים מטופחים, הנהר החוצה את הכפר לשני אגפיו וכן את הגשר שמעליו, הקושר אותם שוב יחדיו. האנשים היו נראים כיצורים זעירים זוחלים. „הנה"! קופצת אחת החברות, „הבית שלנו"! כאשר היא מצביעה בכוון ביתם. ו„הנה, הבית שלנו"! עונה אחריה חברתה, בהצביעה אף היא לעבר ביתה. את הבית של הורי יכולתי לזהות בקלות רבה, היות והוא שכב למרגלות ההר. שדות ירוקים רחבי ידים, מכוסים פרחי בר, השתרעו מנגד עינינו. מתחתינו למרגלות ההר נמשכו מימי ה„פראו" לאטם — יובל מים זה שעבר גם מאחורי ביתינו היה המקום האידיאלי להדחת כלים ולשטיפת כביסה. ימי ראשון וימי אידיהן הוסיפו לנו מחזה, כאשר כל הכפר היה כמרקחה, הרחובות זמזמו מהאכרים הגויים שזרמו בהמוניהם מעל

ההרים, מקום מגוריהם, ומלאו את חוצות הכפר בטיוליהם, כאשר תרמיליהם מופשלים להם מאחורי גביהם ולצידם צעדו נשותיהם האכרות, כשתנוקותיהן מוכנסים בעריסות תלויות ויורדות מעל כתפיהן ואלו הגדולים יותר נאחזו בשולי שמלותיהן.

רבים מהם התגודדו בבתי מרזח ושתו לשכרה, כאשר מתחילה היו מסובין על יד שולחנות והיו שותים אגב שיחה ידידותית, ואינטימי, עם חבריהם, וכרגיל זה הסתיים בהתפרצויות של ריב וגררו אחריהם תגרות שהסתיימו בדקירות סכינים ביניהם. לא פעם נגולו נגד עיני מחזות נוגעות ללב, כאשר נשותיהם הפילו תחינותיהן, מלוות דמעות, לפני בעליהם השכורים להפסיק את סביאת היין.

לעתים הקדמתי את שאר הרועות ונמצאתי לבדי שם. שכבתי פרקדן על הדשא הרענן, מול השמש המקסימה והטובה, השולחת את קרניה החמות לעבר כולם — ללא הפליות...

ממרחקים הגיעו לאזני קולותיהן הערבים של האכרות, שהשמיעו בשירתן אגב עבודתן בשדות. נגד עיני התעופפו בחופשיות ובעליזות פרפרים לבנים וצבעוניים, סביבי התנשאו בגאוה הרים גבוהים, ירוקים, סגולים ואף לבנים — שהשלג נמס מעליהם רק לעתים נדירות. הרגשתי את עצמי חבוקה בזרועותיו המקסימות והכבירות של הטבע. אני שלך כולי — ואתה שלי! וקול דודי לוחש לי:

קומי לך רעיתי, יפתי ולכי לך,
כי הנה הסתיו עבר, הגשם חלף הלך לו,
הנצנים נראו בארץ, עת הזמיר הגיע
וקול התור נשמע בארצנו,
דודי לי ואני לו — הרועה בשושנים (באווזים).

אם הנכם מרגישים בודדים, מאוכזבים ומקופחים — שהגורל פנה לכם עורף, תצאו לחיק הטבע ושם תמצאו מרגוע ופורקן — עולם של שקט ושלוה, עולם של הרמוניה ואושר. בטבע טמון הכח האלקי במלואו. הקשיבו אל שפתו המקסימה המדברת אל כל לב. לא — בחיק הטבע אין קימת בדידות!

אינני בודדת, כי בחיקך אני
הלא אתה שומע את פעימות לבי
בחיקך מה רב אושרי — בחיקך אשכח כל סבלי!
מה רב יפיך — מה כביר כוחך!

יש אימרה האומרת: „אין אושר מושלם עלי אדמות — אין אור בלי צל". אכן, מסכימה אני לזה... הנה אפילו באושרי הפסטורלי היו צללים... לא למעט טרדה היה לי העורב. הצפור הזאת הפכה לי להיות לאויב מושבע. לא פעם קרה כששקועה הייתי במשחקי, והנה הגיעה לאזני צעקתה המיואשת של האווזה. כשהסתובבתי לעבר הקולות, חשכו עיני! הנה מתרומם לו כבר העורב, בהבעת נצחון, (כאלו להרגיזני) עם הקרבן המסכן בפיו. הנה היצור הנחמד והחנני הזה, שלא מכבר לחצתיו אל לבי בכל כך הרבה אהבה — איננו עוד!

בנוסף לכך, לשוב הביתה ולבשר את הבשורה שפחת עדרי באחד — גם זה לא היה משמח ביותר. עקבתי אחרי

מעופו, חסרת ישע, כאשר דמעות זולגות מעיני וקללות נמרצות בפי: „החנק לפחות — אכזר שכמוך!" גם מזג האויר לא האיר לי תמיד פנים. לפעמים כשהרגשתי את עצמי ברקיע השביעי, התקדרו לפתע השמים בעננים שחורים והנה אהובי פנה לי עורף... לא! הוא לא פנה לי עורף...! אלא מתכון הוא בהעדרו הערַאי לחנכני שאדע להעריכו יותר.

דוקא תאמינו לי, שידעתי להעריכו מאד מאד! בתקופה הארוכה והאין סופית של החורף אצלנו, כשהקור חדר לעצמות, זוכרת אני, שבלכתי אל בית הספר, (לפעמים היה זה מרחק של קילומטרים מספר מהבית) חדלתי כבר להרגיש את כפות רגלי הקפואות, ומידי פעם בפעם הוצאתי את ידי מכיסי מעילי ונשפתי בהבל פי את אצבעותי הקפואות אף הן, כדי לחממן מעט. מה מאד ציפיתי והשתוקקתי לקיץ היפה והנהדר, אשר פקד אותנו לתקופה כה קצרה! כחבוק נחפז ומתוק. ועתה, בראותינו את השמים המקודרים, פתחנו ספונטנית בשירה, אשר הוחזקה בינינו, הילדים, אצלנו בבורשה, כסגולה לזריחת השמש: „זינעלע, זינעלי שאן אויף, משה רבנו ריפט אויס, דרייא זין זענען אויף: איינער לערענט תורה, דער אנדערער האנדעלט סחורה, דער דריטער מאכט אויף א טירעלע, שאנט ארויס א זינעלע". אני אמרתי את זאת בכונה רבה, כמעין תפילה — מכֹּל לבי הטהור והתמים. התגובה היתה כמובן... גשם ברכה, אשר ניתך עלינו בעוז, מלווה רעמים וברקים ואנו תחת כיפת השמים הרומנטיים. והשמלה הדקיקה אשר היתה על כל אחד מאתנו, נרטבה עד כדי סחיטה. מה מאד חפצתי לרוץ הביתה ולהחליף את בגדי הרטובים — אך אין אעזוב את אוזי? טרדה נוספת הציקה לי: „ערבוב משפחות". השמעתם כבר על מין טרדה שכזאת? אכן, לא פעם קרה, כאשר נהניתי מעולמי השקט והשלו ולפתע הגיעה לאזני מקהלה של צווחות אוזים איומה ומיואשת.

כשהפניתי את ראשי לעבר הקולות והנה כמה משפחות של אוזים התערבבו זו בזו, רצו אנה ואנה בכנפיהם המורמות ביאוש, הושיטו את צוואריהם בזעם ובכעס ואף נשכו זה את זה — מלחמה שלמה! כנראה שכל אוזה ואוזה משוכנעת היתה שמיוחסת היא מרעותה ולא הסכימו להתערבב בשום פנים. הצטערתי מקרב לבי שאין לי שפה משותפת אתם שאוכל להסביר להם: מה כל הרעש הזה? מה אתם הופכים עולמות? האם לא אותם האוזים הנכם כולכם? האם לא מאותן הביצים יצאתם כולכם? האם לא אותו הדשא אוכלים אתם כולכם? האם לא אותם ה„גריוועון" יעשו מכולכם?

אך בעצם אינני הושבת שהשפה היתה מועילה לי הרבה, כי סוף סוף מה אפשר לקוות מאוזים, כאשר גם בני אדם, להבדיל, מתקשים להבין את זאת... על כל פנים, התרוצצתי אנה ואנה ועמלתי בהפרדת הכוחות ובעשית שלום ביניהם. אחרי עמל רב הצלחתי סוף סוף להחזיר את השלום על כנו ואת המצב לקדמותו, נרגעו אוזי, נרגעתי אף אני והנה סירתי ממשיכה לשוט על מי מנוחות עד לסערה הבאה... השעות חלפו חיש מהר והיום פנה לערוב. השמש, מראיה ככדור גדול ובוער, הולכת ומסתתרת לה מאחורי ההרים ועם שקיעתה שוקע אושרי היום. אני אוספת את עדרי ופוסעת קדימה בעצב והנני עומדת על הגשר הצר המפריד בין דמיון ומציאות בין אושר ויאוש.

עוד מבט אחד על מרבד הקסם המקסים ופסיעותי מתרחקות... היה שלום מחמדי — ומחר שוב אשוב אל זרועותיך! כך רדף יום אחרי יום ואמנם ראיתי ברכה בעמל כפי — אוזי גדלו והתפתחו ונהיו עצמאיים יותר ויותר ויום יום פחות תלויים באמם האווזה ואף ברועתם... ימי הקיץ חלפו במהירות הבזק וכל יום קרב את אושרי לקצו והנה אהובי התחיל לגלות לי סמני בגידה.

הימים שבאו לאחר מכן הלכו וקצרו, השמש, אשר צחוקה החם הלך והצטמק, מעטה כעת לצאת ממחבואה, כוחה תש ואבדה מגבורתה. הפרחים בגבעוליהם היפים אשר סמלו את ימי הקיץ הנעימים נבלו וקמלו זה אחר זה ופנו את מקומם לפרחי סתיו מובהקים. עליהם של האילנות למיניהם הצטהבו והתחילו לנשור ובשרו לנו את בואו של הסתיו, גם מרבד הקסמים הירוק אשר היה פרוש, במשך כל הקיץ, תחת לרגלי, הפך אט אט את צבעו לצבע זהבהב. מראה השדות שהשתערו לפני וההרים שהתנשאו סביבי הצביעו אף הם על הסתיו המתקרב ובא בצעדיו הנחפזים, רוחות סתיו שרקניות וצובטות החלו לנשוב בחוזקה ועלי השלכת התעופפו סביבי כאות פרדה... לו יכולתי לעצור את מהלכו של הזמן ולהשאר חבוקה בזרועותיו של הטבע עד לעולמי עד!

חורף...! כפרנו בורשה עטוף כולו שלג צחור. הלך אהובי ועזבני בודדה — פנים אל פנים עם המציאות. עזבו הצפורים הנחמדות, שתזמורתן הנהדרת מלאה את לבי בשמחה ואושר. ההרים, אשר בינתים התעטפו בפרוות לבנות, מביטים עלי בעצב, שוממים ובודדים אף הם, דומים ללבי. ההר, אשר עליו ביליתי כל כך הרבה שעות יפות ומאושרות, מתאבל אף הוא אחרי הימים היפים; בהם היינו מאושרים יחדיו. בחוץ כפור. מן ארובות הבתים נראה עשן נפלט ובצער, עיני עוקבות אחרי הבתים שמארובותיהם אין נראה סימן עשן כל שהוא, מאין ליושביהם עצים להסקה. ברחוב שוררת דומיה ורק פה ושם נראות כמה דמויות שחוחות שגוררות רגליהן אחריהן בשלג המוצק. אנו יושבים בחדרנו החם מסביב לשולחן ואמי ז"ל מחלקת לכל אחד מאתנו צלחת „גריוועון" על גבי תפוחי אדמה מעוכים. יושבת אני מול הצלחת „גריוועון" שלי ומהרהרת בלבי: „האח, אוזי! האם זהוא מה שנותר מכם? אתם, שהייתם פעם יצורים נחמדים וחנניים כל כך! אתם שגרמתם לי כל כך הרבה אושר וקורת רוח, אתם, שידעתם להתגונן ולהאבק על קיומכם ולשמור על היחוס היטב! ועתה, זהוא מה שנותר מכל זה?" נאבקתי עם דמעותי שחנקו את גרוני. „עד כמה זהה גורלנו לגורלכם!" הרהרתי בלבי. „ואני, רועתכם הטובה והמסורה, (והסנטימנט־לית) שעקבתי אחריכם בציפיה ובקוצר רוח, טרם צאתכם לאויר העולם, אני שלחצתי אתכם אל לבי בכל כך הרבה אהבה ושלויתי את התפתחותכם שלב, שלב, במסירות — עומדת עתה למחוק באכזריות את הנצוץ האחרון שעוד נותר מכם... את מעופו של העורב עם הקרבן המסכן בפיו, לויתי בדמעות בעיני ובקללה נמרצת בפי: „תחנק לפחות — אכזר שכמוך!" אך, אליבא דאמת — המחשבות והסנטימנטים חלפו חיש, והתאבון תפש את מקומם... התקרבתי אל הצלחת „גריוועון" שלי ואכלתי בתאבון רב...

פנינה הלר (ורצברגר)

חתונה בבורשה (שוק החתנים)

(ספור דמיוני על רקע אמת)

„לפלוני" **אבל אצלנו בבורשה ההכרזה הזאת תלויה**
היתה איך שהוא, בנדוניא שבידי ה„מועמדות"...

אינני יודעת אם כבר שמעתם על עירתנו בורשה. זה תלוי כמובן ברמת השכלתכם. **על כל פנים, אפילו אם כן** שמעתם עליה — בטוחה אני שאינכם יודעים עליה הכל. אנסה לתאר לכם: עירתנו בורשה נמצאת בצפונה של ארץ רומניה. הכפר כולו מוקף הרים גבוהים ויפים עטורי עצי ברושים, שדות רחבי ידים, גני ירקות ובוסתנים מטופחים וגני פרחים מרהיבי עין. מצד הדרומי התנשא לו בגאוה הר ה„פייטרוס" אשר גובהו 2305 מטר ואלו מצד המזרחי משתרעים הרי ה„פריסלופף" שגבהו מגיע ל־1455 מטר, **בהמשך הפריסלופף נמשך המישור (פליינינות) של שאול לייב** ורצברגר. מצד צפון משתרעים הרי ה„האנדעל", בהם היו **מכרות אבן וכן מקום מרעה אידעאלי לבהמות, לעבודת „פאלחה" ולחקלאות ומעבר לזה נמשכו הפלנינות אשר** הובילו עד מעבר לגבול גאליציה הדרומית. מצד מערבי המישור המוביל לעיר המחוז סיגעט. בקיץ היה כל זה מכוסה דשא ירוק ורענן, אשר הפיץ ריח נחוח ובחורף היתה העיירה כולה עטופה במעטפה של שלג צחור. היו אצלנו רחובות וסמטאות, כבישים, בתים, חנויות למיניהן, שוק של ירקות ופרות ומיני מתיקה, היו אצלנו גברים, נשים, ילדים, בחורים ובחורות, וכמובן גם חתונות. אך הענין האחרון הזה, לא היה דבר פשוט כל כך, כפי שאתם מתארים לכם אולי. אסביר לכם מדוע: כפי שהזכרתי כבר, היה אצלנו בין שאר הדברים, גם שוק פרות וירקות ומיני מתיקה. לא אשויץ לכם שזה היה שוק גדול ומשוכלל — היה זה שוק קטן ועלוב במקצת — **אך לעומת זה, היה אצלנו שוק גדול ומשוכלל, שכדוגמתו לא היה בהרבה ערים גדולות ומפורסמות... וזה היה... „שוק חתנים"**. הכבר שמעתם על מין שוק שכזה?

ובכן כך היה: כאשר בחור התבגר אצלנו, נהיה „מועמד לנשואין", כלומר, נכנס לשוק. לכל בחור ובחור היה מחיר. זה התחיל בערך מ־30,000 לייא (אבל זה היה צריך להיות **בחור פגום) עד —150,000. או —200,000. לייא ואפילו יותר** (המחירים השתנו כמובן לפי האינדקס) אך אל תבהלו! לא היה קץ העולם, עוד הורידו מהמחיר. כאשר שני הצדדים התישבו על יד שולחן הדיונים — הצד של ה„מועמדת" הצליח כמעט תמיד ללחוץ על הצד השני ולהוריד מהמחיר.

היה למשל אצלנו בחור אחד, גבוה נאה, מחירו היה —150,000. לייא, הוא הכריז ואמר „אני רוצה לקבל **כסף וזהב**", כלומר ה„כסף" זה הנדוניא כמובן, **ואלו ה„זהב"**, שתהיה הכלה. שתהיה יפה, מוצלחה וכליל המעלות. אף הבנות התבגרו אצלנו ונהיו אף הן „מועמדות לנשואין". אך הן לא נכנסו לשוק, אלא הוריהן, כדי לקנות להן את החתן. ועתה תשאלו: „ומה קרה ל„מועמדות" האלה שלהוריהן לא היה כסף להכנס לשוק, כדי לקנות להן את ה„פר", סליחה, את החתן? התשובה היא פשוטה ביותר. אלו נשארו לשבת בבית הוריהן, עד ששערותיהן הלבינו והמשיכו לאכול לחם אביהן, שמצומצם היה בלאו הכי.

השדכנים לא הטריחו עצמם אפילו לבוא אל בית הוריהן בהצעה כל שהיא, וזה גם לא פלא — וכי, האם הסוליות אצלנו בבורשה נמכרו בחנם? לאחדות מהן הזדמן איזה אלמן זקן עם בית מלא ילדים, שאליהם נשאו, (אך הזדמנויות כאלה לא הזדמנו כל פעם) או איזה שדוך שרחוק היה מלהתאים, **לעתים היה השדוך בבחינת מפגש „שמים וארץ"**, כמו השדוך הזה שעליו רצוני לספר. הסכימו הבנות המסכנות האלה, לנשואין כאלה ברצון ועוד חשבו עצמן ל„בנות מזל" — העיקר לא להשאר רוקה זקנה, העיקר „לכסות את הראש" כפי שאמרו אצלנו בבורשה.

בעירתנו לא היתה תעסוקה לבנות, בדרך כלל. **מלבד** לעזור בעבודות משק בית של הוריהן ובשעות הפנאי לעסוק במלאכת יד לסוגיהן השונות להכין לעצמן „שטאפיר" (כלי נדוניא שהכלה מביאה מביתה) בתקוה שתזדקקנה לכך... **אחדות מהן עסקו בתפירת שמלות ואלו אחדות, מספר** מצומצם, עזרו בחנויות של הוריהן. אכן, הבנות הזקנות האלה שכל תעסוקתן היתה משק בית וכו' עם גמר עבודתן המשיכו לשבת בבית, מעטו לצאת — כדי לא לפגוש באנשים, או שנעמדו להן על יד אדן החלון ואשר מבעדו הסתכלו ב„קצב החיים" **וכאשר הן הבחינו בעובר אורח מכיר, עזבו את מקום** תצפיתן ונכנסו להן פנימה. תפקיד אחד משותף לכולן: לספור את השנים החולפות. המעטות האלה שמלאכתן היתה „תפירת שמלות", או שהיתה להן תעסוקה אחרת, היו עוד בין המאושרות. היתה להן לפחות תעסוקה מלאה וגם הרויחו משהוא...

יש אמרה האומרת: „קשה זווגו של אדם, כקריעת ים סוף" — מסכימה אני לזה... ואלו אמרה אחרת אומרת: „בתך בגרה — שחרר עבדך ותן לה", מסכימה אני גם לזה... אבל אצלנו בבורשה, להורים של ה„מועמדות", שלא היה להם הסכום הדרוש ל„שחרור העבד", הים כמובן לא היה יכול להקרע אצלם, אלא נשאר בשלמותו...

התגוררה אצלנו בבורשה משפחה אחת, ר' אייזיק, אשתו ראצע ושלשת בנותיהם: ביילא, פריבע וצירעל. ר' אייזיק היה תלמיד חכם גדול, צדיק וחכם, שמעטים כמותו. הוא היה ממשפחה מיוחסת, אצילה ותלמידי חכמים מדורי דורות. ראצע אשתו היתה אף היא אשה מכובדת, חכמה, עדינה וצדיקה — בת של תלמידי חכמים גדולים אף היא. ביילא בתם הבכורה היתה המפרנסת של המשפחה, עסקה בתפירת שמלות, עבדה מן הבקר ועד השעות המאוחרות בלילה, בזריזות ובשקידה, אך מזה לא הרויחה יותר מאשר לחם צר

עבור משפחתה. ר' אייזיק ישב בחדרו הדל והצר על יד הגמרא ולמד תורה יומם ולילה. זמזומים של מנגינה ערבה בקעו מחדרו ולא רק בני משפחתו התענגו לשמעה, אלא גם עוברי אורח שהזדמנו לעבור דרך ביתו. קולו היה ערב, נעים, איזה מין שקט ושלוה בקעו ממנו. מעומק היה תמיד בלמודו אגב החלקת זקנו שיורד לו על פי מדותיו — שכח הוא מן המציאות המעיקה ולא הרגיש כלל ברעב ובמכאוביו הגשמיים והנפשיים כאחד. מרחף היה בעולמות אחרים שלא דמו כלל וכלל לעולם בו היה חי...

חפר במעמקי הים והעלה שללים ושמח לבו כמוצא שלל רב. (אך חבל מאד שתמורת ה„שלל" הזה לא היה יכול להשיא את בנותיו.) לביילא כבר מלאו עשרים וארבע שנה (לא נראתה אפילו עשרים) וכמובן שאף שדכן עדיין לא דרך על סף ביתם. ידעה ביילא היטב, שגזר דין המר חל גם עליה להשאר רווקה. על פניה הנאות ריחף תמיד חיוך חם ולבבי, אך בשעות המאוחרות בלילה לאחר שהיא הפסיקה את עבודתה ועלתה על מטתה לשכב, שפכה את דמעותיה החמות על הכר שמתחת לראשה ואמרה בלבה: „אם כבר נחרץ הגורל המר הזה עלי — אשאהו לפחות בראש מורם". שפכה ראצע אף היא את דמעותיה החמות בלילות, כאשר פרשה לישון ולמרות עיפותה מעבודות המפרכות במשק ביתה במשך כל היום ועד השעות המאוחרות בלילה לא יכלה לעצום עין. התפתלה על משכבה כנחש וכאשר סוף סוף הצליחה להרדם הופיעו לפניה חלומות זוועה. ובחלומה לבה מתכווץ בקרבה בראותה ששלשת בנותיה הנאות והמוצלחות, הולכות ומזדקנות, תחת קורת גגם, כל עוד שבנות אחרות, אשר אינן מגיעות לקרסוליהן משום בחינה שהיא והן בנות למשפחות פשוטות, נשאות לבחורים תלמידי חכמים גדולים וממשפחות מכובדות — כי היה להוריהן כסף לצאת לשוק.

לפעמים, כאשר הרגישה שהיא אינה יכולה לשאת עוד את הכאב ולבה הולך ומתפלץ בקרבה — הסירה את סינרה, רחצה את פניה הספוגות דמעות ואת ידיה המחוספ־סות מעבודות המפרכות במשק ביתה, סדרה את מטפחת ראשה הקשורה תחת סנטרה, יישרה את גבה ופתחה בלט את הדלת של חדר בעלה. ידעה ראצע היטב שהיא עושה בזה עול גדול, שהיא הולכת להציק לבעלה החלוש על דבר שאין ביכלתו להושיע — אך כאשר האדם הולך וטובע, אין הוא יכול להתחשב ברגשותיו של זולתו, אפילו אם המדובר הוא על בעל אהוב.

כן — ראצע עמדה לטבוע בים של יאוש. נכנסה חרש, עשתה פסיעה קדימה בהסוס מה ועמדה מול בעלה. ר' אייזיק לא הרגיש בה כלל. מעומק היה בלמודו, צלל במעמקי הים — רחוק מן העולם בו חי... חכתה ראצע רגע קט ואחר אמרה: „אייזיק יקירי!" הוא הרים את ראשו מעל גבי הגמרא הפרושה לפניו, עיניו עדיין לא מנותקות ועודן מרחפות. הביט בה זמן מה, עד שהתאושש וירד ארצה... חיוך הופיע על פניו האצילות המצומקות והחוורות, שצליפות הגורל כבר הצליחו לתת בהן את אותותיהן, בעודו מעביר את ידו על זקנו, שכבר נזרקה בו השבה בטרם העת ומבט של תמיה השתקף מעיניו החמות והעמוקות כאלו שואל: „מה חפצך?" (לא נהגה ראצע להטריד את בעלה בזמן למודו) „אייזיק יקירי!" אמרה ראצע בקול חנוק דמעות. „מה יהי' הסוף? שלשת בנותינו הגיעו לפרקן. לביילא כבר מלאו עשרים וארבע שנה ועדיין אף שדכן לא דרך על סף ביתנו." באומרה זאת, התיפחה ראצע בבכי חרישי והדמעות, שנסתה בכל כוחה לעצרן, והנה גברו עליה ופרצו מעיניה וזלגו כנחלים על פניה האצילות והחוורות והבכי החרישי הפך לפתע לבכי קולני מר, ללא מעצור וללא רסון, באובדה כל שליטה עצמית. היא כבר לא הזכירה אפילו שהבית ריק מכל וכל והנה החורף קרב ובא ואין ברשותם בגד מתאים לקור האכזרי ולא עצים להסקה — כי מה היה כל זה לעומת הטרגדיה הגדולה הטמונה במשפט המחריד הזה: „שלשת בנותינו הגיעו לפרקן ואין לאל ידינו להשיאן והן הולכות ומזדקנות לנגד עינינו".

זה כמה ימים ולילות שר' אייזיק עמל על סוגיא קשה ולא יכל למצוא את פתרונה. בעמלו זה לא מצא לו מנות, עד שהקושיות שהיו לו, יסרו אותו יומם ולילה, בהם לא הרגיש ברעבון ובצמאון כלל וכלל — מנותק היה לחלוטין מן העולם הזה. בצר לו קם ופרש תפילתו לק־ל בורא עולם, בה התחנן שיחונן אותו דעת ובינה ויאר את עיניו בסוגיא הקשה והחמורה זו. והנה תפילתו נתקבלה, וזה זמן מה שרזי הקושיא הקשה נתגלו לו והצליח לפענח ולישב את כל ההדורים ובמוחו החריף והשנון החליק וישר כל דבר ודבר על אופנו ועל הצד הטוב ביותר ולבו נתמלא אושר ושמחה.

ועתה בכניסתה המיואשת של ראצע, הפכה שמחתו לאבל. הרהר רגע קט ושפתיו החוורות העלו חיוך כל שהוא ואמר: „ראצע יקירתי! הרי בת של תלמיד חכם גדול ושל צדיק גדול הנך ויודעת את היטב שבידי גרגיר העפר הזה אין כלום וכלום ושהכל נחתך בידי שמים והכל הוא מתנהל בהשגחת הבורא. וגם יודעת היטב, יקירתי, שהעולם הזה עלי אדמות אינו כלום, אלא פרוזדור המוביל לטרקלין. חוץ מזה, הרי אין אנו היחידים במצב זה, אלא הרבה משפחות כאן בוורשה שרויות במצב דומה — ואיך אומרת האמרה: „צרת רבים חצי נחמה". כן, ראצע הכירה את האמרה הזאת היטב ואף הסכימה אתה ועשרות פעם ביום אגב התרוצצות במשק ביתה היא חוזרת ועונה לעצמה: „צרת רבים, חצי נחמה". כן, אבל ה„חצי" הבלתי מנוחם, דיו היה לאדם, שישקע בתהום של יאוש. היא אף הסכימה והתנחמה בזה, שהעולם הזה הוא רק פרוזדור המוביל לטרקלין. אבל, קבעה ראצע במר לבה: כי ה„פרוזדור" הזה, הנו ארוך מדי..." היא אף הסכימה והתנחמה בפסוק מקהלת, שבעלה ר' אייזיק חוזר עליו מדי פעם בפעם: „הבל הבלים, הכל הבל". כן, חשבה ראצע בלבה: „לו יכלתי רק לשכנע גם את שאר הבריות על כך..." יצאה ראצע מחדר בעלה בהרגשת אשמה.

„איני מתנהגת כפי שמתאים לבתו של אבי זצ"ל לנהוג. כנראה שאין בי בטחון בה' מספיק, אחרת אסור לו לאדם לשקוע עד כדי כך בתהום של יאוש." וכאב לבה שהלכה להטריד את בעלה ולהפריע לו בלמודו, סתם עם טרדתה יהציקה לו על דבר שאין ביכלתו לעזור. במקום להכנס אליו עם איזה כבוד קל, כדי שירטיב את ריאותיו החלושות והיבשות. היא הוציאה אותו בכח מן העולם המאושר שלו והשלכתהו למציאות האכזרית, המכאיבה והבלתי נסבלת. התכווץ לבה בקרבה כאשר העלתה נגד עיניה את פניו המצומקות והחוורות, שלאחרונה נצטמקו יותר ויותר.

„מה נאות היו הפנים האלה! כאשר הכרתי אותו

לראשונה!" נזכרת ראצע בלב כואב וצובט. „לו נוצר האדם מאבן או מעץ, קל יותר היה לו להדחק לעבר ה„פרוזדור" הארוך והצר הזה — אבל יצור של בשר ודם...!" קותה ראצע במר לבה שה„טרקלין" כבר יהיה נוח יותר. המחשבה הולכת וחוזרת על אותו הציר: „שלשת בנותינו הנאות והמוצלחות, הולכות ומזדקנות נגד עינינו, בו בזמן שבנות אחרות שאינן מגיעות מכל בחינה שהיא לקרסוליהן והן בנות להורים פשוטים, מתחתנות עם בחורים טובים, תלמידי חכמים גדולים וממשפחות מכובדות, כי היה להוריהן כסף לצאת לשוק". לו יכלה גם ראצע לברוח מן המציאות באיזה צורה שהיא, אולי גם לה היה קל יותר לשאת את החיים. אבל ראצע אינה יכולה לברוח. היא מוכרחה להלחם בכל החזיתות של חיי יום יום עם חושיה הערים. לעבוד עבודות פרך במשק ביתה מן הבקר עד השעות המאוחרות בלילה ולנצל כל מיני תחבולות, שתוכל להניח על השולחן מדי יום ביומו חמש צלחות תבשיל לבני ביתה. לפעמים הצליחה אף ראצע לברוח מן המציאות לדקות ספורות בעזרת דמיונה והנה בביתם שוררים חיים שקטים ושלוים, פרנסה בשפע — שלשת בנותיהם הקטנות משחקות בעליזות ובשובבנות בחדרן והנה היא פותחת את דלת חדרו של בעלה ובידה מגש ועליו שתי צלחיות; באחת מהן מיני מזונות ובשניה מיני מרקחת. נכנסת היא פנימה בפנים חיכניות, אך ר' אייזיק שקוע בגמרא ואיננו מרגיש בה כלל. ראצע חסה להפריע לו, אך הנה הוא מרים את ראשו, מביט בה, עיניהם נפגשות. עיניו הטהורות והעמוקות של ר' אייזיק מחייכות אליה בחיוך חם ולבבי.

„אייזיק יקירי!" אומרת ראצע אגב חיוך, בעומדה עם המגש העמוס לעומתו. „תסלח לי בעד ההפרעה, אך איך אומרת האימרה?" היא ממשיכה בחיוך. „אם אין קמח, אין תורה". בהניחה את המגש על השולחן. הוא חייך אליה חיוך המביע הסכמה לדבריה. היא הניחה את המגש על השולחן.

קיפל ר' אייזיק דפים אחדים בגמרא, לאות סימן, לפני סגירתה והזיז אותה הצדה וראצע הניחה את המגש במקומה. ר' אייזיק מודה לה על טרחתה ועל תשומת לבה, מברך וטועם מן המוגש לו, משבח את מעשי ידיה של „אשת החיל" שלו. היא מתישבת מולו ואגב אכילתו הם מפטפטים פטפוט קל ונעים. הוא מסיים את אכילתו, מנגב את שפתיו במפית המוגשת לו, מברך ברכה אחרונה ומודה לה שנית על טרחתה ועל תשומת לבה. היא עוזבת את חדרו כשבידה המגש הריק, חיכנית כלעומת שהיא באה... דמיונה מפליג ופועל בעוד יותר קדחתנות: והנה ביילא הגיעה לפרקה והשדכנים זורמים מכל עבר — אחד נכנס והשני יוצא... אוי! איזה בלבול ראש...! מציעים לה בחורים, תלמידי חכמים גדולים, ממשפחות מכובדות. הם לוחצים עליה לתת תשובה על הצעותיהם. היא פותחת את דלת חדרו של בעלה. הפעם לא חייכנית... אלא רצינית... ובלי מגש... היא מבקשת את סליחתו בעד ההפרעה, מתישבת לעומתו ואומרת: „אייזיק יקירי! עלינו לשוחח אודות השדוכים של ביילא בתנו. איזה הוא לדעתך מתאים יותר, תלמיד חכם יותר, אישיות יותר?" „עוד נראה ראצע", עונה לה בעלה. „לא יקירי, אי אפשר לדחות! האנשים מחכים לתשובה — השדכנים כבר מורידים לי את הראש..." דמיונה פועל בעוד יותר טרוף.

והנה היא הולכת לבקר אצל בתה ביילא, הנשואה לתלמיד חכם גדול וממשפחה מכובדת. בפותחה את דלת ביתם, רצים נכדיה לקראתה, מברכים לה לשלום, מטפסים עליה, מנשקים לה. „מה הבאת לנו סבתא?" היא מוציאה מאמתחתה ממתקים ומושיטה להם. הם מודים לה, חוטפים את הממתקים, רצים אנה ואנה, צועקים, רבים, מתוכחים ומשתובבים. היא עוקבת אחריהם בלב פועם מרוב אושר וגאוה, „ילדי חן", היא חושבת בלבה — „עם עיניהם הערניות, הצוחקות ולחייהם האדומות והבריאות..." היא נכנסת לחדר ומשוחחת עם ביילא, שפניה הנאות והעדינות פורחות כפרחת מאושר. מחדר בעלה של ביילא בוקעים זמזומים של למוד גמרא. קולו ערב, נעים, לבה של ראצע פועם בקרבה מרוב אושר וגאוה. למרות שזה כל כך מובן מאליו — הרי זה הוא מה שהיא שמעה מאביה המנוח ואת זה היא שומעת מבעלה ועתה גם מחתנה... זה הוא ההמשך של השרשרת מדורי דורות," חושבת ראצע בלבה...

מתעוררת ראצע מחלומה המתוק שחלמה בהקיץ ונזרקת חזרה אל המציאות האכזרית, המכאיבה והבלתי נסבלת! היא נכנסה אל בעלה עם ידים ריקות ורק בלב מלא כאב ויאוש ובעינים מלאות דמע. היא לא אמרה לו אגב חיוך: „אם אין קמח אין תורה", כי ר' אייזיק שייך ליהודים האלה בבורשה, המכחישים את האימרה הזאת...

היא נזכרת בפניו החוורות והמצומקות של בעלה והיא מרגישה חץ תקוע בלבה. לומד הוא יומם ולילה בריאותיו היבשות והחלושות והיא עומדת חסרת ישע ואין אונים בלי שתוכל להושיט לו את החיוני ביותר. נשארת ראצע יושבת על מקומה, בפינת החדר וגל חדש של דמעות תוקף אותה ולאחר מכן קמה מן הכסא, חוזרת ולובשת את סינרה, רוחצת את פניה הספוגות דמע והרכיבה עליהן שוב את המסכה — „מסכת החיוכים" והמשיכה את סדר יומה כרגיל.

לא עברו ימים מרובים ור' אייזיק נפל למשכב, שעול יבש וחלוש מפסיק כעת, מדי פעם בפעם, את מנגינתו של למוד הגמרא. פניו החוורות של ר' אייזיק הלכו והחוירו יותר ויותר. ראצע ובנותיה אשר עקבו בחרדה אחרי מצב בריאותו סובבו את מטתו ועמדו חסרי אונים כאשר רואים איך בריאותו הולכת ורופפת מיום ליום, הן ניסו בכל כוחן לסעדו ולהקל עליו את חליו כאשר הגישו לו מדי פעם בפעם ללגום מתה עשוי עלים לתרופה של „תרופה ביתית" וכאשר רק עלתה בידם ערבבו משקה זה עם מעט דבש או סוכר.

מצב בריאותו של ר' אייזיק הלך הלוך ורע ובני ביתו אשר עקבו אחריו הסתכלו מחוסרי ישע אחרי הנר הדועך ונכבה, ר' אייזיק נפח את נשמתו הקדושה ועצם את עיניו הטהורות לעולמי עד בהשאירו את אלמנתו ואת יתומותיו ללא כלום, רק עם הכאב בהתאבלן אחריו. הגמרא מונחת עדיין על הכסא שעל יד מטתו — אנשי הבית מסרבות בעקשנות להורידה, אך הזמזומים שעליהם התענגו לא רק אנשי ביתו, אלא כל עובר אורח — נדמו ולא נשמעו עוד! שקעה ראצע עוד יותר עמוק בתהום של יאוש. עתה שנשארה אלמנה, הרי עוד נוסף חטא על חטאיה — מי ירצה כבר להשתדך עתה עמה?!

ביילא היתה נערה יפיפיה, תמירה, בעלת גזרה דקיקה, חכמה, עדינה וחן מיוחד נסוך על פניה האצילות. חיוכה הלבבי לא מש משפתותיה הנאות. היה משהוא בהופעתה,

המושך עין ולב כאחד. קלילה היתה הליכתה — כאלו חסה היא על האדמה, כדי לא לנגוע בה. כליל המדות והמעלות. אך שני חסרונות גדולים לה, אשר הכריעו את כל מעלותיה יחדיו... שהיא היתה עניה ויתומה. על הרבה חסרונות מוכנה היתה החברה לסלוח ולהעלים עין — אך לא על חסרונות כאלה... הנה מלאו לה כבר עשרים וארבע שנה (לא נראתה אפילו עשרים) וכמובן שאף שדכן לא דרך עדיין על סף ביתם.

בקעכניא התגוררה משפחה עשירה אחת, פיוועל, סוחר בהמות ידוע ומצליח, אשתו שפרינצא ושבעת ילדיהם. ששה מהם כבר נשואים ורק אנטשעל ה„מעזיניק" „מועמד לנשואין", זאת אומרת הוא נכנס ל„שוק". הם התגוררו בבית גדול ומרווח, חצר גדולה ובה רפת ענקית מלאה בהמות שונות מכל מיני סוגים. ששת ילדיהם נשאו את בני זוגם מבתים עשירים, כראוי להם — עבור שתי בנותיהם נתנו אמנם נדוניות גדולות, אבל לקחו חתנים מבתים עשירים, כיאות לעשיר כמו פיוועל. עבור ארבעת בניהם השיגו נדוניות גדולות, זאת אומרת „מחירים גבוהים". שפרינצא הכריזה ואמרה: „עבור אנטשעלע שלנו נשיג נדוניא גדולה יותר מאשר עבור שאר בנינו הקודמים. הרי אנטשעל הוא תכשיט, מושלם והוא ה„מעזיניק' שלנו".

אנטשעל היה בחור גבוה, זקוף, בעל שערות אדמוניות ופנים סמוקות היו לו. שפתו התחתונה הסדוקה, שמוטה היתה לו כלפי חוץ, בעטית שורת שיניו התחתונה, אשר משוכה היתה כלפי מעלה מעל שורת שיניו העליונה. אגב דבורו היה מצטבר אצלו רוק בשני קצוי פיו. אנטשעל הלך בעקבות אביו, מוכשר היה — בבהמות כמובן. הוא למד מספר שנים ב„חדר", אך פייועל הודיע לאשתו שברצונו להוציאו משם, באמרו: „אנטשעלע שלנו עם ראשו הפתוח והחריף, בלי עין הרעה, השיג כבר עתה יותר ידע מאשר הרבה בחורים אחרים שלומדים שנים ארוכות ב„ישיבות".

אכן נזכר פייועל, שאף אותו הוציא אביו, אנטשעל העגלון מסטרימבא, מה„חדר", בערך בגיל זה, כתוצאה ממסקנה זהה והתלווה אל עסקי אביו. שפרינצא כבר מזמן הגיעה למסקנה הזאת, אך לא העיזה להגיד לבעלה, בחושבה שמא בכל זאת טועה היא — הרי סוף סוף למוד התורה של הבנים שייך יותר לאבות מאשר לאמהות. אבל עכשיו שבעלה בעצמו אומר זאת, הרי אין כבר כל ספק בדבר. „אהה!" נזכרת שפרינצא, „לכן אמר לי המלמד, לא מכבר, כאשר פגשני: „שפרינצא, אנטשעלע שלך, בלי עין הרעה!" ואיך הייתי סתומה כזאת ולא הבנתי את הרמז, שכה ברור היה". התפלאה שפרינצא על עצמה. חזה המלמד היטב. את הגאון שצומח בגננו.

אכן, לאחר שאנטשעל סיים את „חוק למודיו", נתנה לו האפשרות וההזדמנות לפתח את כשרונותיו, שטמונים היו בו מאז שחר ילדותו ועתה עם כניסתו ל„עסק הבהמות" של אביו, מצאו הם פורקן והגיעו על ספוקם. „ויגדל הנער" ונהיה „מועמד-לנשואין". ויעקבו הוריו אחרי התפתחותו הנפ־לאה, בלב פועם מרוב אושר וגאוה. ותאהב שפרינצא את אנטשעל מכל ילדיה — כי בן זקונים הוא לה. ונהרו השדכנים בהמוניהם מכל קעכניא ומחוצה לה: סטרימטערא, דראגמא־רעשט, שיעף, רעזאווליא, פעטרעווא, סיטשעל, יויד, מעסיעף, ווישעווא, בורשה, סטרימבא ועוד מכל מיני כפרים אשר פזורים על כל פני מארעמאראש והצעות שונות בפיהם ומחירים שונים להם: —.80,000 לייא, —.100,000 לייא, —.150,000 לייא ואף —.180,000 לייא. פייבעל אמר לאשתו: „שפרינצא, זה הוא זה! המחיר הוא טוב ויותר לא נוכל להשיג עבורו". זקפה שפרינצא את ראשה והביטה בעיני בעלה בשימה את ידיה על מותניה ובקול קטגורי הכריזה: „פחות מ־.200,000 — לא ולא!" „אבל לא נוכל להשיג את זה" טען פייבעל בקול משכנע אל אשתו. „פייבעל!" אמרה שפרינצא, „את ששת ילדינו הקודמים חתננו בבחירתי ובהדרכתי ואין לנו מה להתאונן, ב"ה, השאינו את ילדינו כולם מבתים עשירים ולו סמכתי עליך היינו יוצאים רק בהפסדים". אך השמיעה שפרינצא משפט אחרון זה, התכוץ לבו של פייבעל בקרבו והרגיש כאלו תקעו בו חץ.

ידוע ידע היטב כי אמת טמונה בדבריה, אבל בכל זאת היתה לו הרגשה כאלו היא פתחה לו איזה פצע, שהוא ניסה להשכיח אותו וכעת הוא נגלה לעיניו מחדש. ונכון הוא הדבר ששפרינצא היא, היא שהובילה בענין השדוכים: שפרינצא קבעה מחירים, שפרינצא קבעה פגישות, שפרינצא סדרה הכל — וכאשר הוא, פייבעל, רצה להביע איזה דעה, דחפתו שפרינצא הצדה באומרה: „תעזוב פייבעל, אני כבר אסדר את הענינים!" לא, הוא לא יסבול את זה יותר! הוא יוכיח לה (וגם לעצמו) שהוא הוא ה„שורר בביתו" ואת ההזדמנות האחרונה, שבאפשרותו להוכיח זאת, אסור לו להחמיצנה! את אנטשעל הוא יחתן ויהי מה! והוא יבחר דווקא שדוך כזה אשר יהיה ל„מורת רוחה" של שפרינצא ויגרום לה מפך נפש ויהיה זאת תגמול נקם, חלף כל הסבל וההשפלה שהיא גרמה לו במשך כל השנים שעברו!

בשכנותו של פייבעל היתה גרה משפחה עשירה, סוחרי בהמות אף הם, זינדעל, אשתו איטא וששת ילדיהם וביניהם בתם זלאטע, אשר הגיעה לפרקה. זלאטע היתה בחורה בעלת קומה גבוהה, שמנה, גופה מוצק — פניה האדומות היו גדולות ושמנות שנסתיימו בסנטר כפול. עיניה חומות וקטנות — כאשר צחקה נצטמקו עוד יותר וכמעט נאבדו בין עפעפיה השמנות. מעל ראשה גלשו שערות חומות, סמיכות ומסולס־לות. את זמנה היתה זלאטע מחלקת בעבודות משק בית, בשדה וכן ברפת, בזריזות ובחריצות. מדי לכתה לנהר כדי למלאות את דלייה במים היה עליה לחצות את חצרם של משפחת פייבעל, איפה שהיתה נתקלת לפעמים באנטשעל בזמן שהלה היה מטפל בבהמותיהם ובנקוי הרפת. באחד הימים כאשר אנטשעל הבחין בצעדיה החפוזים של זלאטע, השליך במהירות את אתו, בו עבד ויצא במהירות מן הרפת. „למה את רצה כל כך, זלאטע?" קרא אנטשעל לעומתה, כאשר הוא מעלה חיוך רחב מאוזן אל אוזן. היא נשאה את עיניה כלפיו במבט חטוף ומבויש, עצרה את מרוצתה, נעמדה קימעא והניחה את דלייה הריקים על גבי האדמה, תחבה את כפות ידיה הגדולות, האדומות והמגושמות אל תוך חזה של סינרה, פניה האדומות הסמיקו עתה עוד יותר ונהיו כעגבניה בשלה, כאשר מבטה נתקל במבטו של אנטשעל. אחרי פטפוט של דקות ספורות אספה בחפזון את דלייה והמשיכה את מרוצתה אל הנהר.

כעבור שבועות מספר, היה זה בערב שבת אחד, בעת

שפייבעל חזר מהמקוה ובלכתו הביתה ניגש אליו זינדעל ואמר לו: „שמע נא פייבעל, הרי ידידים טובים אנחנו משכבר הימים ולא פעם אחת בצענו עסקות משותפות ואיש מאתנו לא התחרט ב״ה. הבה נעשה עוד עסקה, עסקה כדאית יותר מכל העסקות שבצענו עד כה. רוצה אני להציע לך את בתי זלאטע, עבור אנטשעל שלך. עשיתי לי חשבון שלא כדאי לי למסור את הענין לשדכן, בו בזמן שאני יכול לחסוך לי את דמי השדכנות. אינני נוהג לשבח את ילדי, אבל זלאטעלע שלי — חתיכת זהב, בלי עין הרעה. גבוה, חסונה, בעלת שרירים ומלאה, „בעלע בוסטע״ למופת, שאינה נרתעת מכל עבודה שהיא בבית, בשדה וברפת. לחלוב עשר פרות בנשימה אחת, זה משחק ילדים אצלה. משהוא מתאים יותר עבור אנטשעל שלך, אינני יכול לתאר לעצמי. (באמת צדק) הנני מוכן לתת לך סך של —.180,000 לייא במזומן עם גמר ה„ווארט״ ושלש פרות משובחות מגזע „אלגאבער״, שרשאים אתם, אתה ואנטשעל לבוא לרפתי ולבחור כאות נפשכם״. הם הלכו הלוך ודבר עד שמצאו את עצמם פתאום בביתו של פייבעל. שפרינצא, אשר רחרחה מיד במה הדברים אמורים ואחרי שהרעיון הלהיב את לבה, (חלומה משכבר הימים) נתרה ממקומה מרוב התרגשות ורצה למטבח ושבה משם עם מגש עמוס מטעמים לעיפה והניחה על השולחן והציעה לאורח להטיב את לבו ממעשי ידיה. היא התישבה לידם והתחילה להתערב בתוך דבריהם בהתלהבות ומיד לקחה את ה„מושכות״ בידיה, כמנהגה תמיד. לא הספיק זינדעל לסגור היטב את הדלת מאחריו — קפצה שפרינצא ממקומה והכריזה בקול קטגורי ומצווה: „פייבעל, זה הוא זה! המחיר הוא טוב, אפילו יותר מאשר שחשבנו, הרי מחירם של שלש פרות משובחות מגזע „אלגאבער״ הינו יותר מ־.20,000 לייא, ואם נלחץ עליו בוודאי אף יוסיף, ואל תשכח, פייבעל, שבשדוך הזה יש לנו יתרון שנוכל לבצע עסקות משותפות, גדולות יותר, מאשר עד כה. חוץ מזה הבת הינה חתיכת זהב. ראיתי אותה פעמים רבות ברפת שבחצרם, עת שהיא חלבה את הפרות וחשבתי בלבי: זה הוא משהוא בשבילנו! לו ראית באיזו זריזות היא חלבה את הפרות ואיך היא קמה עם ה„דינעצע״ מלאה חלב ועשתה את דרכה לביתם — ישרה, זקופה, כאלו נוצה בידה. האדמה ממש רועדת תחת רגליה, בלי עין הרעה. מדוע אתה שותק, פייבעל ?! צרחה שפרינצא בתמיהה, כאשר ראתה את פניו האדישות, אשר ארשת של קפאון נסוכה עליהם. „הכי שפרינצא, אל תתחממי יתר על המדה! עוד נראה את מי שהיכריזו בשמים עבור אנטשעל שלנו...״ ענה לה פייבעל, באותה הבעת פנים האדישה. כאשר סיים פייבעל את דבריו, תכנן הוא להמשיך את בצוע המזימה, אשר רקם במוחו. ניגש אל אחד השדכנים שבקעכניא ובקשו לנסוע לבורשה להציע את השדוך לראצע, אלמנתו של ר׳ אייזיק זצ״ל, עבור בתה ביילא. (פייבעל ומשפחתו הכירו את המשפחה הזו זה זמן רב) פייבעל המשיך להסביר לשדכן, כי אל לה לשפרינצא לדעת על שליחותו זו ובדרך חזרתו עליו לשחק את המשחק של השדכן התמים, כאלו מיזמתו הוא, הנו מציע את ביילא עבור אנטשעל.

באחד הימים הקרובים נכנס שדכן מקעכניא אל ראצע, (הראשון בתולדותיהן) והציע לראצע את אנטשעל שפרינצעס עבור ביילא. ראצע ובנותיה הכירו את משפחת פייבעל ואת טיבה ובמיוחד הכירו את אנטשעל, שביקר תכופות בבורשה לרגל ירידי בהמות, או סתם קניות ומכירות של בהמות. ראתה בזה ראצע נס מן השמים וחשבה בלבה: „שמא בכל זאת יקרה נס והים יקרע גם אצלנו״ נהגה ראצע בדיפלומטיה — העמידה פנים אדישות ואמרה לשדכן שעליה לשוחח עם בתה ביילא ואחר כך היא תשיב את תשובתה.

ראצע ובנותיה גמרו את שיחתן, שבה הגיעו למסקנה, שזה רק אביהן המנוח הצדיק, שטרח עבורן בעולם האמת ושמא לא תצטרך ביילא להשאר רוקה. הסכימה ביילא לשדוך ברצון ועוד חשבה את עצמה ל„ברת מזל״. לא רק היא חשבה את עצמה לכזאת, אלא הרבה בחורות בבורשה קנאו בה. ביילא ידעה להקפיא את רגשותיה, כמו שהרבה בחורות בבורשה ידעו זאת...

המשיכה ביילא וחשבה בלבה: היא תנשא לאיש, היא לא תצטרך להתבייש לצאת לרחוב לפגוש באנשים, היא לא תצטרך לעבוד יומם ולילה אגב תת־תזונה והיא נזכרת איך שבלילות החורף הארוכים מלווי כפור, נאלצת היתה הרבה פעמים לעבוד בחדר בלתי מוסק כשהיא עטופה בשמיכה, כי לא היו בביתם עצים להסקה. ישבה על יד השולחן ותפרה לאורה הקלוש של מנורת הנפט ומדי פעם בפעם שפשפה את ידיה הלבנות והעדינות זו בזו וקרבה את קצה אצבעותיה אל הבל פיה לחממן מעט, כדי שתהיה מסוגלת לאחוז במחט אשר בידה בה עבדה. אחרי שתתחתן, ממשיכה היא את שזור מחשבתה תהיה לה קורת גג מעל ראשה, יהיה לה בעל שידאג לפרנסה, יהיו לה בנים, תלמידי חכמים גדולים, כמו אביה המנוח ואבות אבותיו וגם מביתה יבקעו זמזומי מנגינות ערבות של למוד גמרא, כמו שבקעו מבית אביה המנוח והנה המשך השרשרת...

בחושבה זאת, העלתה חיוך על שפתותיה הנאות. אבל דבר אחד גרם לה למועקה בלבה, אשר התכוץ בקרבה, שהיא, המפרנסת היחידה של המשפחה, עליה לעזוב את הבית ולהשאיר את משפחתה ללא משענת כל שהיא. אבל התנחמה היא בכך, כי אולי יעלה בידה איך שהוא להביא מדי פעם בפעם איזה דברי מאכל, אף אם תצטרך לעשות זאת בחשאי, כאשר עליה יהיה להעלים את הדבר מעיני בעלה ומשפחתו. אכן בצד של הכלה הלך הכל ישר, חלק, ללא ריב, ללא וכוחים, ללא מאבק וללא התלבטויות...

אך לא כך היה בצד של החתן! כאשר בא השדכן להציע את ביילא ראצעס, קפצה כבר שפרינצא ממקומה כדי להביא את המטאטא לגרשו — כמנהגה תמיד כאשר הציעו שדוך שלדעתה לא היה מתאים. אך להפתעתה הגדולה והמרה, התישב פייבעל ושוחח אתו, הציע לו לשבת בניחותא ונכנס עמו בדברים לשמוע פרטים מלאים על השדוך המוצע. לא הספיק השדכן לסגור היטב את הדלת מאחוריו, קפצה שפרינצא ממקומה וצרחה: „ההשתגעת כבר לגמרי, פייבעל ?! שמא רצונך להשתדך עם האלמנה השנוררית ההיא של ר׳ אייזיק ? !״ פייבעל שתק, הסס. „מדוע אתה שותק ? דבר בן־אדם!״ פייבעל מלמל משהוא תחת אפו. שפרינצא המשיכה ואמרה: „ששת ילדינו הקודמים חתננו עם שדוכים המתאימים לנו, מבתים עשירים ועם אנטשעל הרי ברצוננו לעשות את השדוך הטוב ביותר ולהשיג עבורו יותר מאשר השגנו אצל

שאר ילדינו. הרי אנטשעל מושלם, תכשיט והוא ה,,מעזיניק" שלנו.

מה תוכל לתת האלמנה השנוררית ההיא? את הירושה שר' אייזיק השאיר אחריו?" מלמל פייבעל כאלו לעצמו: ,,האלמנה התחייבת לתת עשרת אלפים לייא, שקרוביה הבטיחו לה לשלוח מאמריקה". ,,הא, הא, הא", פרצה שפרינצא בצחוק היסטרי. ,,עשרת אלפים לייא! באמת השג יפה! בעבור זאנוועל דאס הערביקעל, בן של השנוררים האלה, אף בעבורו השיגו שלשים אלף לייא ובעבור לייבעלע מוט, שמידי לכתו ברחוב הנו מדבר וצוחק לעצמו וילדים רצים אחריו ולועגים לו — בן של שנוררים גדולים אף הוא — גם בעבורו השיגו בערך את הסכום הזה, פלוס שנתים קעסט. ואנחנו בעבור התכשיט שלנו, בן של עשירים, ב"ה, —.10,000 לייא?! צחוק ולעג אתה עושה מאתנו, פייבעל! האם בת ערומה יקח אנטשעל?! איך אוכל להסתכל בעיני אנשי קעכניא, כאשר ישאלוני כמה השגנו ואני אצטרך לנקוב בסכום עלוב ומלעיג זה? פייבעל, חזור אל חושיך, למען השם!" צרחה שפרינצא בפורצה בבכי מר. אך פייבעל לא חזר אל חושיו והשדוך בוצע.

הוא בעצם כן חזר אל חושיו וידע הוא היטב מה הפשר להפסיד סכום של —.180,000 לייא (בעצם רק —.170,000 לייא) ושלש פרות מגזע אלגבער וכן גם ידע את הפשע והעול, הצחוק והלעג שהוא עושה מעצמו וממשפחתו — אך הוא עשה לעצמו חשבון שזה בכל זאת כדאי לו, כי זו היא ההזדמנות האחרונה, שבה יוכל להוכיח לשפרינצא (וגם לעצמו) שהוא הוא השורר בביתו ותהיה זאת פעולת נקם כתגמול על ההשפלות שהיא גרמה לו במשך כל השנים! סבורה היתה שפרינצא שדעתו של בעלה נטרפה עליו לפתע, ללא כל אזהרה. אך מה היא תעשה? האם תלך היא להתגרש ממנו לעת זקנה? ידעה היא כי הדבר הזה צריכים להחביא איך שהוא ולא לתת הזדמנות לאנשי קעכניא חומר לרכילות.

שפרינצא אינה יודעת למה מגיע לה עונש כזה? מה היא חטאה? האם שערותיה אינן גזוזות עד עור ראשה? האם היא אינה הולכת לבית הכנסת מדי שבת בשבתו ואפילו תהלים היא אומרת, כאשר היא רק יכולה להתפנות מעבודת בית, שדה ורפת. ,,ומדוע לא את זלאטע?!" פרצה שפרינצא בהיסטריה כלפי בעלה. ,,מאה ושמונים אלף לייא במזומן ושלש פרות משובחות מגזע אלגאבער? אולי תסביר לי מדוע לא?!" הריב לא פסק יומם ולילה, אשר נמשך בלי הרף ולפעמים כאשר אנטשעל היה נוכח בעת הצווחות והצריחות שפרצו בין הוריו, היה נכנס בתוך דבריהם ובתנועת יד המביע בטול, הוריד את ידו בתנופה כלפי מטה ואמר: ,,די — שתהיה ביילא". (מסכן, הותרן שלנו) אך שפרינצא אפילו לא הטתה אוזן לדברי בנה והמשיכה בצעקותיה. ,,מדוע לא את זלאטע?!" ,,שפרינצא", אמר פייבעל, ,,האם אינך מאמינה בזווג? הרי כתוב שארבעים יום טרם הילד נולד, מכריזים בשמים על הזווג המיועד לו. הרי את רואה היטב שאת ביילא הכריזו בשמים עבור אנטשעל". ,,כן, בוודאי!" צרחה שפרינצא בלעג. ולו שמעת בקולי, היית אומר שאת זלאטע הכריזו בשמים עבור אנטשעל. תגיד לי רק מה אענה לאנשי קעכניא כאשר ישאלוני כמה קבלנו עבור אנטשעל? הרי במעמקי האדמה אשקע בנוקבי את הסכום העלוב והלועג הזה".

לפתע נעצרה — פניה מרוכזות. אפשר היה לראות שמוחה יוצר רעיון. עמדה עוד קמעא (שרעיונה יבשיל עד לשלמות) ,,פייבעל, אתה יודע מה?" אמרה בקופצה ממקומה, הגביה פייבעל את פניו והביט בפניה במבט מרוכז ומתוח, כאלו כל חייו תלויים מהמשפט העתיד לצאת מפיה. ,,כאשר ישאלוני אנשי קעכניא כמה השגנו עבור אנטשעל, ננקוב באיזה סכום מכובד, פחות או יותר ולא נעשה מעצמנו צחוק כזה בעיניהם". האירו פניו של פייבעל — פתח את פיו בהתרגשות כדי להודות ולשבח את אשתו על רעיונה הגאוני, כאשר מחשבה חולפת בראשו: ,,אכן, אשת חיל' היא שפרינצא, העומדת לצדי בעת צרתי למרות שאני נהגתי בה באכזריות וגרמתי לה מפח נפש". אך מחשבה אחרת חלפה במוחו, אשר דחתה את הראשונה, ,,מה יש לך פייבעל?!" צרחה שפרינצא בקוצר רוח, בראותה את פניו הנפולות והמעוננות. ,,לא שפרינצא — לא נוכל לעשות את זאת". אמר בקול רפה, כאלו לעצמו. ,,הדבר יודע סוף, סוף" ורצה להמשיך ולהגיד — המלים עמדו לו ממש על קצה הלשון. ,,ואז נעשה מעצמנו לעוד יותר צחוק".

למזלו הגדול עצר את המילים בעוד מועד, עוד זה היה חסר לו, להגיד את זאת לשפרינצא, להוסיף שמן על המדורה. וכי, מי היה הגורם לכל הלעג והגחוך הזה אם לא הוא, הוא בעצמו. במקום זה אמר באותו קול הרפה: ,,נאמר רק את האמת..." ,,נאמר רק את האמת" המלים האכזריות האלה נתקעו בלבה של שפרינצא כחץ, בהסתכלה בפני המציאות המרה הזאת. ראתה שפרינצא כי השדוך הינו עובדה מוגמרת וכל טענותיה ודבריה לא יעמדו לה והיא ראתה בזה אירוניה של הגורל. היא לא ידעה להסביר את זאת בצורה כזאת, אך זה היה מה שהיא הרגישה. רואה היא מולה את פרצופו של הגורל מחייך לעומתה בחיוך שחצני ומתגרה ושואל: ,,נו שפרינצא, כמה השגת עבור אנטשעלע התכשיט, המושלם, המעזיניק שלך? פחות מ—.200,000 לייא לא ולא!"

לפעמים כאשר שפרינצא הרגישה שהיא כבר אינה יכולה לשאת את הכאב, (הרי סוף סוף יש גבול כמה שלב אנושי מסוגל לשאת) ברחה שפרינצא ממציאותה האכזרית בעזרת דמיונה המפותח והנה אנטשעל התארס עם זלאטע, בת הסוחר הבהמות העשיר והלה סופר על שולחנם —.180,000 לייא, בשטרות חדשים ומרשרשים, כאלו זה עתה יצאו מבית היוצר. היא סופרת אותם ומקפלת אותם בקפידה, אחד לאחד ושמה אותם בשקית בד וקושרת אותה בחבל ומניחה את הצרור למשמרת תחת המזרון (שטרויזאק) שבמטתה. זינדעל קורא להם לרפתו כדי לבחור את שלשת הפרות המשובחות מגזע ,,אלגאבער" היא נכנסת לרפת יחד עם פייבעל ואנטשעל, אנטשעל ניגש אל פרה נהדרת, שעורה מבריק כראי — טופח בטפיחת יד מומחית על אחוריה ואומר: ,,זה הוא זה!" ככה הוא בוחר את שלשתם.

הם יוצאים מהרפת, כל אחד מהם מוביל לפניו פרה. אנשי קעכניא מציצים מאחורי חלונותיהם ושולחים אחריהם מבטי קנאה והתפעלות. דמיונה פועל בעוד יותר קדחתנות ובהמשך חזיון חלומה והנה טקס האירוסין מתקיים בביתה של הכלה זלאטע וקהל רב של עשירי קעכניא מסובים לשולחנות העמוסים כל טוב והיא מסתובבת בין קהל האורחים המוזמנים והם שואלים אותה בהבעת פנים סקרנית ומתוחה:

„נו, כמה השגתם עבור אנטשעל?" היא מרגישה את פעימות לבה הפראיות המגיעות לה עד גרונה מרוב גאוה ואושר.

יש לה דחף חזק להכריז בקולי קולות: „—.180,000 לייא במזומן ושלש פרות משובחות מגזע אלגאבער". אבל לא...! שפרינצא לא כזאת! היא יודעת לשלוט ולהסתיר את רגשותיה הסוערים ביותר... היא עונה בקול שקט וצנוע: „—.180,000 לייא במזומן ושלש פרות משובחות מגזע אלגאבער". קולה היה כל כך נמוך וצנוע, שאנשי קעבניא לא שמעוה וחזרו ישאלות בקומטם את מצחם ואחדים מהם קמו ממקום מושביהם ועשו את אזניהם כאפרכסת: „כמה?" חזרה שפרינצא על התשובה באותו קול השקט והצנוע: „—.18,000 לייא ושלש פרות משובחות מגזע אלגאבער". מבטים של התפעלות ושל קנאה שלוחים אליה וקול רחש מגיע לאזניה: „השג יפה"! דמיונה פועל עוד יותר חזק והנה זלאטע כלתה שנשואה כבר לאנטשעל, חולבת יחד אתה את הפרות.

שפרינצא מסתכלת בנחת ובגאוה באיזו זריזות היא חולבת. עד שהיא גומרת לחלוב פרה אחת, הספיקה כבר זלאטע לחלוב שלש פרות. ואיך שהיא קמה עם ה„דינעצע" מלאה חלב ועושה את דרכה לביתם — ישרה, זקופה, כאלו נוצה בידה. אך הנה היא מתעוררת מחלומה המתוק שחלמה בהקיץ ומה אכזרית היתה המציאות; אין כסף, אין פרות ואין זלאטע! ראתה שפרינצא שאין מנוס ועליה להשלים עם העובדה, עם המציאות האכזרית והמרה.

ידעה שפרינצא להלחם בחזית החיים בעוז ובגבורה, אך כאשר ראתה היא כי הקרב אשר לפניה אבוד ועליה להרים את ידיה לאות כניעה, ידעה היא בשעה זו לנהוג באותה גבורה ואומץ לב. ולפעמים תנאי הכניעה הם קשים ואכזריים יותר מתנאי הלוחמה. אם אתם חושבים ששפרינצא התהלכה רכונת ראש, עצובה, בכתה אצל השכנות והתאוננה מה שפייבעל עלל לה — צחוק ולעג — אז רחוקים אתם מלהכירה. בבית הריב לא פסק בינה ובין בעלה וכרגיל התלווה הריב בהתפרצויות היסטריות. אך בחוץ החיוך השחצני לא מש מפניה. עשרות פעם ביום היא חזרה ואמרה לעצמה: „מוטב שיתפוצצו אויבי, מאשר שירויחו עלי". כאשר שאלוה אנשי קעבניא בהבעת פנים סקרנית — כמה השיגו עבור אנטשעל? זקפה שפרינצא את ראשה, הביטה הישר בעיני מעניה ובקול צלול ובטוח ענתה: „—.10,000 לייא"! חשבו אנשי קעבניא, שלא שמעוה היטב וחזרו על שאלתם בקומטם את מצחם ועשו את אזנם כאפרכסת „כמה?" חזרה שפרינצא על התשובה שנית באותו קול הצלול ובטוח: „—.10,000 לייא!" חשבו שומעיה, שבוודאי היא חומדת לצון לעצמה. הרי הכירו את שפרינצא ואת חוש ההומור שלה. היא נוקבת במתכון בסכום לעגני כזה, כדי שאחר כך, כאשר תנקוב בסכום האמיתי — אשר מתנגד בדרסטיות כזאת לסכום הנזכר על ידה — יעניק זה לדבר אפקט חזק יותר.

אך לאחר שלא בא מצדה כל תגובה — החליפו ביניהם מבטים תמהים. קשה ביותר היה לה לעבור את המבחן עם משפחת זינדעל, אך גם שם שחקה את תפקידה בהצטיינות. אנשי קעבניא הפנו את שאלתם גם לפייבעל בנוגע לסכום שהשיגו עבורו — ענה הוא בשאלה: „נו, ומצוה לא צריך לעשות יהודי?" כאשר שאלו חבריו את אנטשעל, כמה השיגו עבורו? מלמל תחת אפו: „עדיין לא ברור". אנטשעל דיפלומט

— תסמכו אתם עליו! אף בהכנות לקראת החתונה, גלתה שפרינצא אומץ לב וגבורה. בהתאם למצב רוחה, היא היתה צריכה ללבוש את החלוק שלה הדהוי והמטולא, בו היא חולבת את הפרות ומנקה את הרפת. אך חזרה על פזמונה ואמרה לעצמה: „מוטב שיתפוצצו אויבי, מאשר שירויחו עלי". היא קנתה בד לשמלה, היקר והיפה ביותר שהיה נמצא בכל קעבניא. בד מבריק, בעל שלל צבעים בולטים.

הלכה לתופרת לתת אותה לתפור. בחרה דוגמא עשירה בקשוטים, אך זה עדיין לא ספק את דרישתה ונאלצת היתה להוסיף כמה קשוטים מדמיונה המפותח, עד שהתופרת כבר אמרה: „שפרינצא, אני חושבת שזה יותר מדי!" זקפה שפרינצא את ראשה והביטה בעיני התופרת בהניחה את ידיה על מותניה ואגב חיוך שחצני אמרה: „זאת השמלה עבור החתונה של אנטשעלע, המעזיניק שלי ואני צריכה להיות מחותנת אלגנטית!" ובלבה חזרה על פזמונה הידוע: „מוטב שיתפוצצו אויבי, מאשר שירויחו עלי".

אף הצד של הכלה התכונן לחתונה, שתאריכה מתקרב ובא.ביילא מסכנה ישבה בימים אלה עשרים שעות ביממה רכונה על תפירתה. מלבד לספק את דרישות לקוחותיה, הרי מוטל היה עליה להכין ולתפור שמלות עבורה ועבור משפחתה. עבור אמה היא שנתה שמלה ישנה שחורה, שנתפרה בשעתה לחתונתה וכעת שהשמלה כבר היתה דהויה, פרמתה ביילא, כבסה וגהצה את חתיכותיה ותפרה אותן מחדש בצד השני, בתוספת קשוט קל. היתה זאת שמלה נאה לחתונה עבור ראצע. כמו כן תפרה ביילא שמלות נאות לחתונה עבור אחיותיה פריווע וצירעל. טרודה ומאומצת היתה ביילא מרוב עומס שמוטל היה עליה בימים אלה. גלגלים שחורים נעשו לה מסביב לעיניה היפות, מחוסר שינה. אך זה עוד הוסיף חן על חנה.

כאשר אנטשעל היה נקרה לבורשה עקב השתתפותו בירידים או לרגלי קניות ומכירות של בהמות היה מבקר מדי פעם אצל ביילא כלתו. כשהוא היה נכנס, קמה ביילא מעבודתה, רחצה פניה וידיה, החליפה שמלתה סדרה את שערותיה — פניה יפות ורעננות, כאילו קמה משנתה עכשיו והתישבה על יד השולחן לקבל פני חתנה. ישבו ושוחחו — אנטשעל סיפר על מסעיו לירידים ועל כשרונותיו בבהמות. „מבט אחד ואני יודע הכל!" התפאר.

„בן רגע עומד אני על טיבה של הבהמה ועל מספר שנותיה. לא פעם מתערבים אנו הסוחרים בינינו בדבר בהמה מסוימת ומה את חושבת — מי זוכה תמיד? אנטשעל!" חייך חיוך רחב ומהנה, כולו אומר בטחון ושביעות רצון מעצמו. מדי פעם בפעם נטה הצידה, אחז את אפו בין אצבעו ואגודלו, נשף אותו בתנועה מנוסה, חזר והמשיך לשוחח. הוא הוציא מכיסו סוכריות מלוא חפניו ובתנופה מנוסה פזרן מעל גבי השולחן, כמו שנהג לפזר גרגירי תירס עבור תרנגולותיהם שבחצרם.

הסוכריות התפזרו לכל עבר ואחדות מהן נפלו על הרצפה. ביילא התכופפה להרימן ואנטשעל אמר לה: „תעזבי ביילא, יש לי עוד הרבה!" הוציא שוב מלוא חפניו ופזרן כבראשונה. ביילא יצאה למטבח וחזרה עם צלוחית בידה והכניסה את הסוכריות המפוזרות לתוכה. אנטשעל התיעץ עם אמו, אם לקנות סוכריות לכלתו כאשר יבוא לבקרה, זקפה

שפרינצא את ראשה, הביטה בעיני אנטשעל ובקול קטגורי אמרה: „אף אביך לא הביא לי סוכריות, כאשר בא לבקרני כחתן!" אבל אנטשעל „חברה־מאן!" הוא בכל זאת קנה, ואפילו בשפע.

הנה יום החתונה מתקרב ובא ומשפחת פייבעל הודיעה לראצע, שמתכוננים לבוא בשעות הבקר המוקדמות, שיספיקו עוד לנוח. היתה זאת יוזמתה של שפרינצא בעצם, היא לא התכוונה כלל לנוח, אלא שתספיק לשפוך את לבה המלא העובר על גדותיו. אין להם כל קרוב או מודע בוורשה — נשאר לה רק המחותנת למטרה זאת... לראצע מסכנה היה זה חסר כמו „חור בראש" להיות קשורה עם ה„מחותנים" מהבקר, כאשר יש לה עוד עשרות עבודות לבצע ואלפי מחשבות בלבה, נוסף לזה ההוצאות של הכנת הארוחה החגיגית הנוספת למחותנים, לא היו חסרות לה כל עיקר.

ועל הכל הרי ידעה ראצע ששפרינצא איננה בת־שיחה האידיאלית עבורה, אך השתדלה, מסכנה, לספק את רצונם ולקבל את פני ה„מחותנים המקופחים" בסבר פנים יפות. בביתה של ראצע שררה אוירה חגיגית. הבית תסס ונמצא במלוא הפעילות. נשים, שכנות הסתובבו בזריזות כשידיהן מלאות עבודה, כאשר כל אחת ואחת ממלאת תפקיד המיועד לה. מתוך המטבח נדפו ועלו ריחות נעימים של תבשילים ודברי מאפה.

באמצע החדר תפס את מקומו שולחן ענקי, אשר כולו אומר כבוד, עליו היתה פרושה מפה צחורה, מעומלנת ומגוהצת בקפידה ועליה היו ערוכים מערכות כלים נאות, מסודרות בטוב טעם. כמו כן היה השולחן מעוטר עם מגשים עמוסים ממיטב דברי מאפה: פלאדען, לעקער, טורט וכו', כשעל ידיהם בקבוקים מלאים י"ש ויין. פייבעל, שפרינצא וששת ילדיהם עם משפחותיהם הגיעו בשעות המוקדמות של לפני הצהרים לביתה של ראצע, כאשר החתן הובל ישר לבית אחד השכנים, אשר נועד לו להתאכסן שמה. עם כניסתם של פייבעל ומשפחתו לבית ראצע נשמעו קולות: „מזל־טוב, מזל־טוב". שתי המחותנות התנשקו איך שהוא. שפרינצא אף הדביקה נשיקה על לחייה של הכלה. (הרי אמרנו שגבורה היא) ראצע הסבה את אורחיה מסביב לשולחן, הם נגסו מהעוגות הטעימות והרימו את כוסותיהם באחולי „לחיים" „לחיים!" ומיד התכבדו האורחים ליטול ידים ולהתכבד בסעודה החגיגית.

פריווע וצירעל עסקו בהגשת מנות ובהדחת הכלים ואלו ראצע הנעימה את הזמן לאורחיה והשתעשעה אתם בשיחתה הנעימה, כאשר חיוך לבבי נסוך על פניה, אך גם זה לא יכל להפשיר את פניה הקפואות של שפרינצא. המחותנים הטיבו את לבם במאכלים הטעימים שהוגשו לפניהם והרימו את כוסותיהם בשניה באחולי „לחיים". בחוץ נשבה רוח סתוית שובבה — עלי השלכת הצבעוניים התעופפו לכל עבר ומלאו את הרחובות ואת הסמטאות. דרך החלון של החדר חדרו קרניה של השמש הסתוית, כנשיקת פרדה לפני פרדתה הארוכה...

אחרי הארוחה פרשו המחותנים לנוח אצל השכנים שראצע הכינה מקומות לינה אצלם. הכלה נכנסה לחדרה, הוציאה את סדורה ובלב מלא העובר על גדותיו התחילה את תפילתה הארוכה, כשעייניה זולגות דמעות. החתן, אשר התאכסן, כאמור, אצל אחד השכנים פרש אף הוא, כיתר בני משפחתו, למנוחה וישן שנת ישרים אגב נחירות עמוקות ורעשניות. הוא חזר מאוחר בלילה הקודם מירידי בהמות שבדראגמע־רעשט ועד שסדר את הבהמות וניקה את הרפת, כבר היתה השעה מאוחרת מאד. רק שפרינצא נשארה ערה, שתוכל לשפוך את שיח לבה. הלא זאת היתה, בעצם, מטרת בואה בשעות מוקדמות כל כך.

„הוי, מה קשה לי להפרד מאנטשעלי שלי!" מתאנחת שפרינצא למחותנתה. „זה הוא היום האחרון שהוא עוד שייך לי". המשיכה בקול חנוק דמעות. „מדוע תאמרי זאת, מחותנת?" שאלה ראצע אגב חיוך על שפתיה, „האם הוא לא יוסיף להיות בנך? אם להפרד, הרי אני נפרדת מבתי, הלא הזוג הצעיר יגור יחד אתכם". „זה הוא זה בדיוק מחותנת!" צרחה שפרינצא. „תחת קורת גג אחד נמשיך לגור ולזר יהפך לי להיות בני בן לילה. אצלנו בקעכניא אומרים: „חתנת בת, נוסף לך ילד — חתנת בן, הפסדת ילד". „תאמיני לי מחותנת שאמת הדבר". „לכל צד נוסף ילד" אמרה ראצע "ועוד יהיו לנו, בעזרת השם, נכדים מהם ועוד נתרבה ואסור לדבר על הפסדים חלילה. וכי היית חפצה שאנטשעל יזדקן כרוק תחת קורת גגך?"

„לעולם לא תביני אותי, מחותנת, כי אין לך בנים... להבה אני מרגישה בלבי — זהוא מה שאני מרגישה! עד עכשיו התיעץ אנטשעל הכל עמי, בטוחה אני, ללא כל ספק, שמעכשיו ולהבא, יפנה עם כל דבר אל אשתו". „סבורני שגם בעלך לא התיעץ אחרי חתונתו עם אמו — אלא אתך..." אמרה ראצע בחיוך. „הרי זאת היא דרך החיים ואלה הם חוקיהם — הרי כתוב: „על כן יעזוב איש את אביו ואמו ודבק באשתו". שפרינצא מעולם לא שמעה על מין פסוק שכזה וכמובן גם לא הבינה את פרושו. רק האינסטינקט החד שלה לחש לה, שהוא כולו נגדה. היא אף לא הבינה על איזה דרכים וחוקים ראצע שחה לה, אך לבה ניבא לה שגם זה משהוא נגדה. „אף אנחנו לא אספנו את בעלינו מהרחוב". המשיכה ראצע, „אלא הוצאנו אותם מבתים של אב ואם. צריך להודות לה' שזוכים להוביל את הילדים תחת החופה, הרי לזה מצפה כל הורה ואת זכית, ב"ה, לחתן את כולם יחד עם בן־זוגך והנכם רואים נחת אצלם וזהוא אחרון ילדיכם שמובילים תחת החופה. אם אנו נתרעם על החסדים שה' עושה עמנו — לאן נגיע, מחותנת?".

„כן, אני מאמינה לך שה' עשה אתכן חסדים — גם אני במקומך הייתי חושבת ככה... בחלומותיכן המזהירים ביותר לא העזתן לחלום להשיג שדוך כזה! תכשיט כמו אנטשעל ובן של עשירים! כנראה שבעלך היה באמת צדיק גדול והוא שטרח עבורכן בעולם האמת... את מעלותיו של אנטשעל, מחותנת — אינני יודעת איפה להתחיל. (באמת אין התחלה) תכשיט ב"ה. (אוי לתכשיטים כאלה!) ראש פתוח וחריף, בלי עין הרעה. המלמד הבחין בזה מאז שחר ילדותו. כל ילדי מוצלחים, ב"ה, לא בגלל שהם ילדי, אבל אנטשעל עולה על כולם. איזה מוכשר! הוא רק שולח מבט אחד על בהמה והוא כבר יודע הכל. שמו הולך לפניו לא רק בקעכניא — אלא בכל מרמורש. זה לא פלא איפוא, שהשדכנים נהרו אלינו מכל צד.

פייבעל כבר אמר שאינו יכול ללכת, לא לבית הכנסת

ולא למקוה, כי סוחבים ממנו חתיכות. אתן יכולות להיות מאושרות, שעליכן נפל המזל. לא יום יום מזדמנים מזלות כאלה! איך אומרים אצלנו בקעכניא? „לא כל יום פורים". ולאיזה בית ביילא נכנסת! שפע ב"ה מכל טוב. (סנטרה הכפול של שפרינצא העיד שאמנם אמת הדבר) הרי בחמאה וחלב תרחץ ביילא! (ובדמעותיה) ואני הרי לאם אהיה לה. (יא, נישט מער כח אויף מיינע שונאים) „אף אנחנו לא קפחנו אתכם, מחותנת", אמרה ראצע בחיוך כל שהוא. „את בכלל לא נראית תמימה, כפי שאת מציגה את עצמך, מחותנת". השיבה לה שפרינצא. „כאלו שאת אינך יודעת מה זה היום —.10,000 לייא נדוניא — הרי זה צחוק ולעג! את השטאפיר והבגוד של ביילא, אני גם יכולה לתאר לעצמי. הרי לא תוכלי להכחיש מחותנת, שבת ערומה מקבל אנטשעל.

אצלנו בקעכניא יש בחור מסכן אחד, „זאנוויל דאס הערבגיעל" קוראים לו. גבנו גדול פי שנים ממנו עצמו, בן של שנוררים גדולים — אף עבורו השיגו —.30,000 לייא. במו עיני ראיתי, כאשר ספרו את הכסף על השולחן, עת שנוכחתי בארוסין, כה אזכה לראות את פני משיח צדקנו!" היא כבר לא הזכירה אפילו את „לייבעלע מוט" כי לבה עומד להתפרץ. (יש סוף סוף גבול, כמה שלב אנושי מסוגל לשאת) „אחרי כל זאת את באה ואומרת שלא קפחתן אותנו. לקחת בת ערומה עם —.10,000 לייא — באמת הישג יפה! זינדעל השכן שלנו מקעכניא, סוחר בהמות עשיר אף הוא, — המשיכה שפרינצא לשפוך את לבה המלא והמר — ממש התחנן אלינו עם בתו זלאטע. —.180,000 לייא במזומן ושלש פרות משובחות מגזע אלגאבער. במו אזני שמעתי כאשר הציע זאת — כה אזכה לשמוע את שופרו של משיח צדקנו! ולו היינו לוחצים עליו קצת, בטוחה אני שהיה מוסיף עוד.

מבגוד ושטאפיר, לא מדברים כבר. ממש התחנן אלינו. חוץ מזה, הבת היא חתיכת זהב! הרי סוף סוף, לא הכל הכסף... (לא, חלילה!) תראי אותה הולכת ברחוב — האדמה ממש רועדת תחת רגליה, בלי עין הרעה. פניה אדומות כפרח, גבוה, מלאה, (היא החותה בידיה) אינני רוצה להגזים, אבל שלש ביילעס בהחלט אפשר לעשות ממנה. ואיזו זריזה! הרבה פעמים נזדמנתי אצלם ברפת, עת שהיא חלבה את הפרות — אש תחת ידיה! ואיך שהיא הרימה את ה„דינעצע" מלאה חלב ועשתה את דרכה לביתם — ישרה, זקופה, כאלו נוצה בידה! חזרתי הביתה ואמרתי לבעלי: „פייבעל, זהוא מה שהוא בשבילנו!" (באמת צדקה) „אז למה באמת לא הסכמתם על השדוך?" שאלה ראצע, אגב חיוך מעושה שהעלתה על שפתיה. לא ידעה מסכנה ראצע. שבזה היא נוגעת בנקודתה הרגישה ביותר של מחותנתה — שהיא דורכת לה על היבלת — איך שאמרו אצלנו בבורשה. קפצה שפרינצא ממקומה כנשוכת נחש, סמוקת פנים, כאשר סנטרה הכפול והסמוק אף הוא רועד מכעס — פרשה ידיה ושאגה: „מה מחותנת! כלום לא צריך לעשות האדם גם מצוות ומעשים טובים עלי אדמות?! הלנצח יחיה האדם?! כלום לא נצטרך לתת דין וחשבון בעולם האמת?! כלום אין אנו יודעים את גודל המצוה לשאת יתומה עניה?! חוץ מזה, מחותנת, האם אינך מאמינה בזווג? הרי כתוב שארבעים יום לפני שאדם נולד מכריזים בשמים את זווגו". הטיפה המחותנת ה„צדקנית" וה„מאמינה". חיוך מר ריחף על שפתותיה השותקות של ראצע. „הבל הבלים הכל" סיימה מחותנתנו ה„פילוסופית" וה„ותרנית".

בינו ובינו נעו מחוגי השעון קדימה — הכלה סיימה להתפלל את תפילתה הארוכה והמרגשת, בה שפכה דמעות והשיחה את לבה הטהור והשבור לשוכן בשמים. שתי חברותיה באו להלבישה ולקשטה. היא ישבה מול הראי והבנות סרקו לה את תלתלותיה של זהב וסדרו על ראשה את ההימונה. זאת היא תסרוקתה האחרונה של ביילא, כי בעוד שעות מספר, כשיגיעו אחרי החופה יגזזו לה את שערותיה עד לעור ראשה. מבטים של קנאה שלוחים אליה מאת חברותיה ואגב התעסקותן בקשוטה, נצצו דמעות בעיניהן — לא חלילה על הקריירה הזוהרת שעשתה מסכנה ביילא, רק מקנאות הן שהיא מתחתנת ולא תצטרך להתבייש לצאת לרחוב ולפגוש באנשים, כמותן. הנה ה„מארשעליק" מתקרב אל הבית ואחריו קבוצת הצוענים היודעת נגן, עם כנורותיהם בידיהם.

עם כניסתם התמלא הבית בצלילי כנורות נפלאים, אשר מלאו את החלל בחגיגיות ובהתרגשות. ברכת „מזל־טוב!" „מזל־טוב!" נשמעה מפיותיהם. ראצע קדמה את פניהם בלבביות וביקשה אותם להסב אל השולחן ולהטיב את לבם במיני עוגות ומשקאות. הם הרימו את כוסותיהם. אגב נגיסתם מהעוגות ואחלו אחולי „מזל טוב". היות ודירתה של ראצע היתה צרה מלהכיל מאורע כזה, נעשה לכן טקס הכלולות אצל אחד השכנים.

הכלה עם כל האורחות עברו כעת לבית השכנים, איפה שהחתונה עומדת להחגג. ראצע שלבה את זרועה בזרועתה של הכלה, אחריהן האורחות, ה„מרשעליק" וקבוצת הצוענים, אשר לוו את התהלוכה בשיר לכת מקסים. בהגיעם ל„טאנץ־הויז", הושיבו את הכלה על כורסה, שהוכנה לכך מראש, מכוסה בשטיח נהדר, (שנלקח בהשאלה מאחד השכנים) וכמו כן היתה הכורסה מקושטת בעצי אורן וזרי פרחים רבים, שהפיצו ריח נחוח אשר השוו לאוירה חגיגיות ונעימות. כשאני נכנסתי היה ה„טאנץ־הויז" מלא מפה אל פה. נדחקתי בין הקהל הרב ופלסתי לעצמי דרך, עד שהגעתי לכלה. לחצתי את ידה וברכתיה בברכת „מזל־טוב". היא הודתה לי אגב לטיפה עדינה על לחיי, כאשר חיוך נוגה על שפתותיה.

הרגשתי את פעימות לבי בגרוני מרוב אושר והתרגשות. מה יפה היתה הכלה ביילא! בשמלתה הלבנה הארוכה על גזרתה הדקיקה והתמירה, ההינומא הלבנה על תלתליה הזהובים, שגלשו מעל ראשה — פניה המאורכות והעדינות, מצחה הגבוה, עיניה התכולות הגדולות והיפות, בהן השתקפו חכמה, עדינות, אצילות וחן. צווארה הארוך והדק נח בגאוה על כתפיה הנאות, שפתותיה האדומות והנאות, כאשר נפתחו גילו שתי שורות של פנינים לבנות. ללא כל אפור היתה הכלה — רק היופי והחן, שהטבע פיזר עליה ביד רחבה אלה הם שהוו את איפורה המקסים. הנני עומדת ומתבוננת בה ובאותו רגע נדמה היה לי, שזהוא מלאך שירד מן השמים והתחפש לכלה. לא יכולתי לעצור את התרגשותי, דמעות גלשו מעיני — בושתי וניסיתי להסתירן. למזלי לא אני הייתי מרכז ההתענינות ולא שמו לב אלי. ראצע ושתי בנותיה, פריווע וצירעל הסתובבו בין האורחות עם מגשים עמוסי „פלאדען" בידיהן והציעו את כבודן לכל עבר.

ה„מארשעליק" התחיל לחרוז את חרוזי אחולי „מזל־טוב" (מזל־טוב אויף שפיעלען) שהתחרזו באופן טבעי ונוצרו בו במקום. הוא שר את החרוזים האלה במנגינה מיוחדת ונוגעת ללב וכל פסוק ופסוק היו מלווים בפזמון נהדר של הכנורות. ה„מזל־טוב אויף שפיעלען" היה תמיד טקס רגשי ומאד נוגע ללב ובפרט אצל יתומה. המארשעליק התחיל לחרז את חרוזיו וכולנו עמדנו בלי נוע ופעורי פה נצמדנו לכל מוצא פיו, כאשר התחיל הוא לתאר את גודל היום לכלה העומדת לפני צעדה הגורלי ואשר יום הדין הוא לה יום הזה. זכורני את הטקס העצוב שנגע מאד ללבי, בו הסביר כי אביה המנוח מטריח עצמו מן הגן־עדן ובא אף הוא להשתתף בשמחת כלולת בתו. הוא המשיך ושר: „עלטערין גיבען שטאפיר אין בעטגעוואנט — אבער דאס פינטעלע גליק איז בייא ג—ט אין דיא האנד".

דמעות זלגו מעיניה היפות של הכלה ונחלים מעיני אמה. אף שפרינצא מחתה דמע — לא כל כך מתוכן הדברים, אלא נזכרת היא שזהוא היום האחרון שאנטשעל עוד שייך לה... המארשעליק גמר את דבריו ושם את פעמיו לעבר הבית, בו התאכסן החתן, כדי להמשיך שם את נועם דבריו. הבחורות התחילו לרקוד במלוא התנופה והמרץ בתנועותיהן הגמישות והקלות לפי קצב הצלילים של המוסיקה. הרגלים התרוממו ברקודי: „צ'ארדאש", „טאנגו", „וואלצער", „הורה" ועוד.

רקודים אלה על ההווי שלהם נשארו בזכרונותי וכאלו עד היום עדיין הכל רוקד ומזמר לפני ומפי המרקדות את ה„הורה" שומעת אני עדיין איך שהמנגינה יוצאת: „אין איינעם אין איינעם, מיר שעמען זיך פאר קיינעם, לאמיר אלע ליסטיג זיין, פריילך זיין, טרינקען וויין, ביז אין העלין וואסען טאג אראן" וכן קריאות הבינים אגב רקודי ה„הורה": נאר געלעבט אביא געלעבט, אי—הא!" והנה עוד הורה: „נחת זאלען מיר האבען, או , אוי, אוי, נחת זאלען מיר האבען, אזא נחת ציא דער לעבען, אלע קינדער אויס ציא געבען, דא א טאכטער, דא א שניר, זאג דיא מאמע וואיל איז איהר". או ה„הורה": דיא ערשטע טאכטער אויס געגעבען, מזל־טוב, מזל־טוב, מזל־טוב קינדערליך, מזל־טוב קינדערליך, מזל־טוב דעם חתן אין דער כלה, מזל־טוב קינדערליך, מזל טוב קינדערל ך, מזל־טוב אויף אינץ אלע. דיא צווייטע טאכטער אויסגעגעבען... וכו', דיא דריעסע טאכטער אויס געגעבען... וכו'.

הבחורות שכבר מזמן הגיעו לפרקן, השתתפו אף הן בחתונה — רקדו, חייכו ובלעו את דמעותיהן. אנו הבנות הקטנות לא רקדנו, אלא הסתפקנו בזה שעמדנו מסביב לרוקדות וחזינו בהן. הכלה רקדה עם אמה ואחיותיה ואחר כך עם חברותיה, גיסותיה ואפילו שפרינצא, חמותה, גברה על מר לבה ולקחה חלק אף היא בעשותה כמה סבובים של רקוד עם הכלה. לאחר מכן יצאו ברקוד שתי ה„מחותנות" — אחת גבוה ותמירה, בעלת גזרה דקה, לבושה שמלה שחורה, תפורה בטוב טעם ועם קשוט קל עליה ומטפחת ראש משי שחורה, קשורה תחת לסנטרה — חיוך לבבי על שפתותיה. ואלו השניה נמוכת קומה ושמנה, (כאשר רקדה התנענה כרסה השמנה) לבושה שמלה מבד מבריק מלא שלל צבעים וגוונים רועשים, עטורה עשרות קשוטים, מטפחת מבריקה בשלל גונים אף היא קשורה על ראשה, תכשיטים על גבי תכשיטים תלויים עליה. יותר היה נראה שראצע רוקדת עם עוזרתה מאשר עם מחותנתה. האחת נותנת תשבחות לה' שעזר לה בזכות בעלה הצדיק, המנוח, ואלו השניה — לבה מר עליה ואינה יכולה להשלים עם גורלה. אף היא מחייכת, חיוך שחצני, אבל רק כתוצאה מגבורתה... הרקודים נמשכו במלוא הקצב. הצועגים פלטו מאת כנורותיהם צלילי מוסיקה נפלאים, אשר כבשו את לבבות כל המשתתפות שנראו כולן כגוש אדם אחד, המתנענע לפי קצב המוסיקה.

צלילי הכנורות, בדרכם לאזני, נגעו במיתרי לבי, שהשתתף אף הוא בתזמורתם הנפלאה. התרגשותי הלכה וגברה ודמעות גלשו מעיני. התבוננתי בצועגים וקנאתי בהם קנאה עזה, שבנגיעת אצבעותיהם הקלילה במיתרי כנורותיהם, מסוגלים הם לפלוט צלילים מקסימים כאלה. במיוחד זכורני צועני אחד ביניהם, אומן גדול ונפלא שהיה ידוע בכנויו „סטינגאו" (האטר) כנויו זה בא לו מחמת שהוא ניגן בידו השמאלית. הכנור נהפך להיות בידיו כאיזה יצור חי, מקסים. הוא נשם, נאנח, בכה וצחק בידיו. מה מעניגים ופרדוקסליים יכולים להיות חוקי הטבע, שמסוגלים לנסוך גאוניות כזאת באנשים פשוטים, פרימיטיביים אפשר לומר — שמעולם לא למדו מאומה ואין להם כל מושג, תו נגינה מה הוא, שמסוגלים עם צליליהם להוציא לבבות ממקומותיהם ולהביאם לידי השתפכות הנפש! ראשי סחרחר עלי — שכורה כמיין ולבי הרך והתמים — כולו להבה! הרגשתי כאילו התמזגתי עם הצלילים המקסימים האלה והפכתי אף אני להיות אחד מהם. ועתה כבר לא יכולתי לעצור את דמעותי — בלעתי ומחיתי ובלעתי ומחיתי. לבי הקשיב לצלילים הנפלאים האלה שלחשו לי והחדירו בקרב לבי הילדותי עולם מלא רזין ורגשות.

הם סיפרו לי על אושר וכאב, על חיוכים ודמעות, על ילדות חולפת שטרם החלה, על פרח שצומח ופורח ועתידו ליבול ולחדול... ובתנופה פתאומית הוציאוני הצלילים מן המציאות כליל והנני מרחפת אל על, בעולם אחר, ששונה הוא לחלוטין מן אותו העולם — בו חייתי... ה„אני" נעלם כליל ובמקומו אוביקט, שנסגר ונפתח, שמתכווץ ונמתח — בהתאם לצלילים. ועתה כבר לא בושתי בדמעותי — כי מה לי ולילדה הבוכיה ההיא...? עצמתי את עיני, שאוכל לראות טוב יותר את העולם המאושר והנפלא ההוא, שהצלילים יצרוהו. זאת השפה המקסימה, שפת הקסם, המבטאה את בטוייה איפה שהמילים חדלות... כן — קיים אושר מושלם עלי אדמות, קימת אמת וקיים צדק ואלה הם במעמקי הצלילים... כבר לא ראיתי את הבנות הרוקדות ולא את המחותנות ואף לא את הכלה המקסימה והנהדרת. השעות חלפו במהירות הבזק — אבדתי לגמרי את חוש הזמן, רק לפתע שמתי לב שהולך ומחשיך בחוץ. פתאום נפתחה הדלת ואחד האורחים בא לבשר, כי עוד מעט יבוא החתן ל־„באדעקענס".

כאשר שמעה זאת שפרינצא, קפצה ממקומה ורצה אל הבית, איפה שהחתן התאכסן. הגיעה לשם בנשימה אחת, עוד ב"ה בזמן. השושבינין, פייבעל ואחד הקרובים של ראצע, אשר נתכבד בכבוד הזה, במקום אבי המנוח של הכלה, ר' אייזיק זצ"ל. שלבו את זרועותיהם בזרוע החתן, שעמד בעמידתו הישרה והזקופה והבעת פניו כמו כשנהג ללכת לשוק לבחור בבהמה. שפרינצא נדחפה בין קהל הגברים

ופלסה לעצמה דרך עד החתן. דחפה במהירות לתוך כיס מעילו של החתן, ראשי שום, שהכינה לעצמה מראש — הסגולה הידועה נגד „עין הרעה". היא הוציאה מאמתחתה צעיף חם, השתרבבה ככל יכולתה וכרכתו במהירות מסביב לצוארו. בחוץ נשבה רוח סתוית קרה ואנטשעל אינו רגיל לזה.

בקעכניא האקלים נוח בהרבה יותר. „עוד מזל שהוא אינו בא לגור בוורשה", חשבה שפרינצא בלבה. את ה־„בעדעקענס" כמעט ולא ראיתי — כבר לא היתה לי סבלנות. תכננו עם הבנות על איזה גדר עלינו לטפס, כדי שנוכל לראות טוב יותר את טקס החופה. רצתי עם החבריה והגענו לשם והנה הגדר המתוכננת, תפוסה היתה כמעט עד אפס מקום. הבנים היו זריזים יותר מאתנו והם תפסו כבר את המקומות, אך הם התנהגו עוד די בחסד כלפינו — הושיטו לנו את ידיהם ומשכו אותנו למעלה. המזל האיר לנו פנים ועוד יכולנו להדחק ולהיות בין אלה המאושרים שיכולים לחזות ממרום על החופה. דחפתי את מרפקי ימינה ושמאלה (אלא לשם מה נוצרו המרפקים?) והנה אני עומדת במקום נהדר — מה זה נהדר? חלומי! יכולתי לראות ממש הכל.

הנה שני אברכים מביאים כבר את עמודי החופה. פעימות לבי דמו עתה יותר להלמות פטיש. חשבתי שעומד לפרוץ מתוך חזי מרוב אושר, התרגשות וציפיה. כל העינים מופנות עתה לכוון איפה שהחופה עתידה להערך. הנה עוד מעט יביאו את החתן ולאחר מכן את הכלה המקסימה והנהדרת, שכה ציפיתי כבר לראותה! ילדה אחת לחשה לי איזה דבר של מה בכך באזני, ואני דחפתיה בעצבנות עם מרפקי, שכמעט עפה מן הגדר. ברגעים מתוחים כאלה, היא מבלבלת לי את הראש עם שטויות.

אנו עומדים ועומדים, מתוחים ונרגשים — לי היה נדמה שכבר שנה אני עומדת על הגדר ואין כל סימן של חתן. הדבר לא מצא חן בעיני. לבי ניבא לי רעות. רכזתי לי את חוש השמיעה והקשבתי אל הדבורים של המבוגרים והנה אני שומעת אשה אחת אומרת אל רעותה: „סיא נישט דא ציא בעלייגען דעם נדן". נו, הצליל הזה לא היה זר לאזני. למודה הייתי בדבורים כגון אלה — חושבני שעוד בעריסתי שרו לי שירים, שמשמעותם היתה: „מנין נקח נדן להשיאך?" רק פשוט הצטערתי שזה קרה בדיוק אצל הכלה הנהדרת הזאת ובדיוק כאשר אני מצאתי לי מקום חלומי כזה על הגדר. אני עדיין מהססת — מתלבטת בין אופטימיזם ובין פסמיזם — שמא בכל זאת יתרחש הנס ויביאו עוד מעט את החתן. בסוף התיאשתי.

קפצתי מן הגדר כאותו חייל מנוצח שחזר מן הקרב. רצתי אל הבית איפה שהחתן התאכסן, שמא אוכל להודע משהוא על המצב. בהגיעי לשם, התקרבתי אל החלון, נעמדתי על קצות בהונותי והצצתי פנימה. החדר היה מלא גברים עד אפס מקום. שוחחו, צעקו, הניעו בראשיהם ובידיהם — רעש מחריש אזנים מלא את חלל החדר. החתן עמד לו באמצע החדר, ישר, זקוף, רגליו מפושקות, שתי ידיו תחובות לו בכיסי מכנסיו. תוי פניו מרוכזים. הוא השליך יריקה מבין שיניו על גבי הרצפה, האומרת כולה בטחון עצמי והחלטה. עמד ועמד — אפשר היה לראות שמוחו אורג מחשבה.

בסוף פתח ואמר: „אין כסף, אין חופה! מה זה, הפקרות?! אני לא אהיה הטמבל שלהם!" (לא, באמת לא שלהם אלא של עצמו) בינתיים חלק של האורחים, אשר יאושם גבר עליהם התפזר להם — קבוצת הצוענים הסתובבה עם כנורותיהם בידיהם, חפויי ראש. באותה עת הסתגרה לה הכלה בחדרה ושפכה את שיח לבה אל בוראה ובלבה הזך והטהור, תפילה אחת ויחידה: „שתפתח האדמה מתחתיה, אבל מיד! ותבלענה בשלמותה!" כן, היא מוכנה — עם תלבושתה הלבנה ועל שפתותיה הזכות — עדיין צום ותפילות. שפרינצא פרצה לחדר של הגברים — סמוקת פנים ורועדת כולה „פייבעל, פייבעל!" צעקה. „אתה תמיד רואה שאשתך צודקת — אבל רק כשמאוחר כבר. בעצם אני שמחה שזה קרה כך, שזה יהיה לך לקח להבא שיש צורך לשמוע בקול האשה". פייבעל הרכין את ראשו — בושה והרגשת אשמה נסוכים על פניו. „בוא נלך אל המחותנת!" צרחה, כשאחזה ומשכה אותו בשרוול מעילו. טרם הספיקה לטרוק את הדלת מאחוריהם, המשיכה בצריחתה: „האם אנו לא מספיק צחוק ולעג עם העשרת אלפים לייא המוסרחים שלה?! וגם על הסכום העלוב הזה היא עוד עושה קונצים? הלא נהיה נושא לצחוק של כל אנשי קעכניא. הרי אנשים צוחקים מאחורי גבנו ובצדק!"

באותו זמן הסתגרה ראצע באחד החדרים — צנחה על כסא וישבה שם במין אדישות משונה. בידיה הרועדות התירה את הקשר שמתחת לסנטרה של מטפחת ראשה ונגבה את הזיעה הקרה השפוכה על פניה החוורות. באותו רגע נדמה היה, שמנותקת היא מן המציאות כליל ואינה מגיבה כלל על המתרחש מסביבה. וכאלו נהנית היא שהזדמן לה לרגע קט להניח את עצמותיה השבורות והמיגעות. היא הרגישה מין חולשה, כאלו עומדת להתעלף. אז נזכרה שבעצם היא עוד לא טעמה היום כלום, הרי היא צמה ביום כלולות בתה. היא יצאה לגזוזטרא, הרימה את מבטה למרום — לשמים הגבוהים והכבירים, שמא איזה כוכב ירמוז לה רמז מה עליה לעשות. אבל השמים היו שחורים וקודרים ואף כוכב לא נראה עליהם.

הסתתרו הכוכבים במסתריהם, כי לא יכלו להסתכל בפני ראצע... היא שבה על עקבותיה ובאפיסת כוחות צנחה שוב על הכסא שממנה קמה לא מכבר. לפתע נפרצה הדלת. „אהה, מחותנת!" צרחה שפרינצא בפורצה בחדר. ראצע התנערה, מתעוררת היא כאלו מחלום וקפצה על רגליה כגנב נתפס. „אם כן, פה את נמצאת!" יושבת לה בניחותא כמו כלה, שמא אביא לך את ה„כלי־זמר" שינעים לך את ישיבתך? כך עושים מחותנת?! אנחנו היינו טמבעלים שהאמנו לך! „אנא מחותנת", אמרה ראצע בקול רועד.

חיוך המביע תחינה עלה על שפתותיה החוורות והרועדות, „אנא, הקימו את החופה.

אתם יכולים להיות שקטים ושלוים שאשלם לכם, איה"ש, את כל הסכום, עד הפרוטה האחרונה. הרי אמרתי לכם שאני מחכה לסכום הזה מאחי שבאמריקה וזה עדיין לא הגיע". פרצה שפרינצא בצחוק היסטרי „הא, הא, „הא, הא, הא! זה סכום?! זה צחוק! צחוק ולעג עשית כבר מאתנו בלאו הכי. הנה כבר עוד מעט חצות — שמא עדיין לא צם החתן מספיק, פיבעל, אשר עמד, במצב רוח קודר ומתוח, בצדה של שפרינצא, הוציא את שעונו הזהב מכיסו של החזיה, (וועסטעל) שתלוי היה על שרשרת זהב ארוכה ועבה, שהושחלה בלולאת

החזיה, מעל כרסו השמנה והניע בראשו לאות הסכמה, לדבריה של שפרינצא, כי אכן אמנם כבר הגיע חצות. „האם אינך סבורה, מחותנת, שגם הכלה צמה?" אמרה ראצע, בהשתדלה להעלות חיוך על שפתותיה החוורות והרועדות. „נו, אז מה? אז מי אשם בזה? אנחנו או את?!" טרקה שפרינצא לעומתה.

בינתיים נאבק פייבעל עם הרגשת אשמה. „שפרינצא באמת צדקה. הייתי צריך להשאיר גם את השדוך של אנטשעל עליה. הפסדתי — 180,000. לייא במזומן ושלש פרות משובחות מגזע „אלגאבער". השתדכתי עם אלמנה שנוררית, בו בזמן שיכולתי להשתדך עם מחותנים עשירים, כמו שמתאים היה לעשירים כמונו. לקחתי עבור אנטשעל בת ערומה, במקום לתת לו בת עשירה ומצוידת בבגוד ובשטאפיר. כל זה הקרבתי למען להציל את כבודי. ועתה, הא לך כבוד! צחוק ולעג עשיתי מעצמי. רבונו של עולם, איך לצאת מן הסבך הזה?!"

לפתע נפתלחה הדלת ור' זעליג, אחד מחשובי ויקירי בורשה, הרודף צדקה וחסד, ניגש ישר אל ראצע ולחש לה משהוא באזנה. ראצע הגביה את פניה החוורות והשפוכות זעה והביטה בו בעינים בוהות, כאחת שאינה מאמינה למשמע אזניה. הוא הוציא שטרות מכיסו, ניגש אל פייבעל והושיטם אל ידיו. פייבעל הוציא את משקפיו מכיסו והרכיבם על חוטמו ובדק את השטרות בקפידה רבה ובזהירות יתירה, כדי לעמוד על טיבם. „לרמות אותי פעם נוספת, לא יעלה בידם!" חשב. שפרינצא, שעמדה מאחורי גבו, מתוחה כולה, רטנה כל הזמן והזהירה אותו שיעמוד על המשמר שלא יפילוהו בפח שנית. ראצע עדיין לא התאוששה, הביטה בתמהון, כאלו אינה מאמינה למראה עיניה — כאלו חוזה היא בנס של „קריעת ים סוף". כן — הים באמת נקרע, כי התשלום ל„שחרור העבד" נפרע והוא הסכים ללכת לחופה...

פנינה הלר

(פערי ורצברגר)

פרפראות

כלי זמרים
השמדת מסמכים ותעודות היסטוריים
„בורא מאורי האש״
ה„ליבהאבער״ (מאהב) של וואלף
כסף המסכן בזוי והפקר
ה„פינעף-ליטער-שטיקל״
שיני רשעים שיברת
נצור לשונך מרע
„חורזים״ (גראמער) בבורשה
„בית יראתם״ כורע בפני הרבי
הגלח והושענא רבה
וואלף מבקש מהנערות לשחרר את בנו לתפלת המנחה
בהברה הספרדית אין יוצאים בקריאת המגלה
הרב המוכיח לא היה רחים על בני מאתא
המלמד יונטיל וה„שטרימר״
בחדשי הבחירות
מותה של העניה במטת העשירה
ה„פשוט״ לא היה כ״כ פשוט
שבועת שקר
מלחמת האתרוגים
„עוזר דלים״ המעליב
הזרזיף (קאפ)

כלי זמרים

מנגנים בכנורות פטורים היו בני בורשה מלהעמיד להם — משפחת צוענים מבית ניסטור (ספק רומני, ספק הונגרי, שם שמוצא אצילי לו, המגיע עד „נעסטור" אחד מגבורי האכאים במלחמת טרויו ואח"כ מכמרי איטליה ודוכסיה) זמרתם סיפקה בנבלים שבידיהם את התצרוכת המוסיקלית לחתונות בפורים וליתר השמחות. המנצח עליהם היה ה„סטינגץ" (השמאלני) שהנעים את הכלולות במנגינות חסידיות, שקלטן בשמיעה ראשונה. היו גם כמה מפרחי בורשה שמשכו בקשת והעבירוה על מיתרי כנור ונבל והצהילו את לבב הצוהלים.

שני ה„מוטלים"

מוטיל אדלר ומוטיל נענאד התפלל „שחרית"ים אצל הרבי. משנתאלמן מוטיל אדלר (חותנו של מיכל שטיימץ), גזר הרבי שיפסיק לעבור לפני התיבה. סערה משפחתית גדולה קמה ונמצאה פשרה, שחתנו מיכל יתפלל במקומו.

לאחר פטירת ר' ברוך'ל עלתה משלחת מבורשה בדרך ההרים לויז'ניץ מצוידת בייפוי כח לקבל את ר' חיים לרב. בינתיים „הטפוהו" לאטניע יש סברה שר' חיים לא קיבל רשיון הגירה מהאוסטרים, אולי רצו למנוע ממנו חסידי אטניע את מסעו הגורלי, שהרי לר' פינחס התירו האוסטרים את יציאתו).

לאחר פטירתו של הרב ר' יעקב צבי קמו לתחיה והתעוררו כל פלגות החסידים שבבורשה הקטנה ולקחו לשון בהבעת דעה על מועמד זה או אחר. קוסוב וצאנז, ויז'ניץ וזידיטשוב, סיגט וספינקא, מונקאטש ובעלז ואחרים התכתשו במלחמת תנופה ובורשה ידעה זו הפעם הראשונה בחירות חשאיות (בקולי קולות) מהן. אולם משראו חסידי בורשה (ויז'ניץ) שידם על התחתונה (שכן ניבאו להם 2.5%), העמידו, דרך אגב את הקלפי על אדן החלון ומן השמים זימנו יד נעלמת והעלימוה ולא נודעו תוצאות הבחירות. שמות אחדים מאלה שבחשו בקלחת הפוליטית-חסידית הגיעו אלינו: ר' לייבוש רוזנברג, ר' יוסף מרדכי וירצברגר, ר' דוד בער לאנגנר, ר' מרדכי כהנא, ר' מאיר שלמה בערס, ר' זייליק. בבוא ימי הרצון הכינו עצמם רבים מהם ועלו, מי ברגל ומי ברכב, לבית רבם. אולם משנתקבל ר' פינחס והיה להם רבי משלהם — רבי טרי נחמד ונעים — נתמעטו עוברי דרכים לחצרות „מלכיהם" והולכי נתיבות ההרים פחתו, כי אמרו: הרבי בתוכנו ישכון ואנו מבקשים אותו במקום אחר... ב„חצרות" רחוקות ? !

יוסל אינהורן בנו של ר' אברהם חיים הדיין, בהיותו מלמד בן גדולים קיבל את אחותו של ר' יוסף מרדכי וירצברגר, מחשובי בורשה, את דבורה לאשה. שהוא היה מרוצה מחייו — תבאנה תשעים וכמה שנים שסיימן בשיבה טובה בצפת ותעידנה. שהיא לא היתה שבעת רצון מחייה והעלתה טענות כלפי בעלה (יש קורין „מעלה", שכן בשעת דיבורה הבלתי פוסק הפנתה את עיניה לארובת העשן של תנורה) ע"כ יעיד כמאה עדים נאמנים כוה"ש, שהיה תלמיד בעלה עד בוא עת דודים לו להגדיל את מנת ה„חומש" שלו ממחצית ה„סידרה" עד גמירתה. מחמת שאזניו כרויות היו למוצא פיה ולא למפתח שפתיה, לכן לא דלה אפילו קורטוב משיחה (לא) קלה שבינו לבינה, מפני שהוא שתק אותה שעה, או עסק בהרכבת „המשכן" או סעד לבו בארוחת בוקר שהכין לעצמו, תוך כדי לימוד.

בשנת תרנ"ג פר' יתרו, שנת בואו של הרבי לבורשה, העלתה הקהלה את „מס השמרים", כדי לשלם שלשים רייניש לשבוע והם ששית „קרונים", משכורתו של הרבי להחזקת הבית.

איש היה בבורשה ב„חלק התחתון" ואברם שמו והיה האיש ההוא עני ודל כהרבה מיהודי הכפר. בבואו לגיל העמידה — נתחלש בחירשות שלמה בעקבות מחלה אנושה אולם מתוך התאמצות יתירה (הטית אוזן, עיון מתנועות השפתים והידים של העומד ממולו) הבין מה שנדרש ממנו. הכרת פניו וביצוע משימות שהוטלו עליו העידו על אינטלי-גנציה מסוימת ואף על פיקחות. „אברם החירש" קראו לו וירד לדרגת האנשים המפורסמים שבבורשה והכל ידע והכיר אותו ואף חמד לו לצון על חשבונו (ולא היה ראוי לכך). את פרנסתו מצא בשמשות, שליחות, שדכנות, זיהוי קברים בימי זכרון וחדשי אלול ותשרי. במקצוע האחרון מומחה היה מאין דומה לו. בביהק"ב האמצעי נתמוטטו המצבות ורבות מהן נפלו על פניהן ואין מרימן. הרבה קברים לא זכו למצבה מצד ה„יורשים". למציאת קברים כגון אלה ולגילויים מסוגל היה אברם מאין כמוהו. אז היה אברם פוסע בין השורות, דולג מאחת לשניה וחוזר, קובע על מצבה הפוכה ופוסק: זוהי! — ומתחרט. ממשיך לפשפש, מחטט, מונה וסופר וקופץ ומחליט: זאת היא!

הרבנית מייטה בתו של ר' גדליה השוחט באה מאמריקה והיתה אף היא באותה צרה, חוככת בדעתה, מאמינה לו ואינה מאמינה, כי פשוט אין ברצונה „לשפוך את מרי שיחה שהביאה ממרחקים על קברי זרים". כדי לא לביישו בהטילה ספק בכח גילוייו היא מביעה את רצונה להרים את המצבה השרועה לרגליה ולהציבה במקומה — ומיד נתברר ונתחוור שאמנם זכרונו של אברם לא נטשו. מי שלא ראה את אברם בחיפושו את הקברים לא ראה חושף קדמוניות מימיו (הוורד קארטר בגלותו את קברו של תות-אנחמון ויגאל ידין בהשפו את מקדשי מגידו וחצור בחפירותיהם הארכיאולוגיות, לא ששו יותר על תגליתם מר' אברם בית מועדם של רבים ממנוחי בורשה).

ממקצוע השני כדי להזכיר את חלוקת ההזמנות לחתונות (על הדואר אי אפשר היה לסמוך). לעתים היה הוא גם השדכן. אז מן הדין מגיעה לו החלוקה, שהיתה מהימנית וההזמנות הגיעו לתעודתן באין מלים דבר. קרה שהחזיר כמה הזמנות, בהעירו, שהמוזמן בין כך לא יפתח את אוצרו בנתינת „מתנת דרשה" וגם אינו מידידך הנאמנים ביותר (שיישאר בינינו). לשדכנות — רק תשבחות שמע מפי שני הצדדים ואת הרינונים מפי ה„שונאים" — אזנו הסתומה לא קלטה. עד כמה שלא יהא הדבר מגוחך — אברהם החרש היה מבין

בחזנות. הא כיצד? פשוט מאוד — מעקימת פני הבעל תפלה ומשרבוב שפתיו והעוית פרצוף פניו עם החוטם בשעת ה„גירגור" (גארגלען) והשוואת הבעת פני הקהל, הבדוחים או החמורים, הסיק, מה שטעון היסק כי בעבור מישהו לפני התיבה היה ר' אברם מתקרב לשמוע „אל הרינה" אבל לא מאחורי החזן או מצדדיו עמד, כי אם מלפניו, וכך קבע את „הדיאגנוזה" והודיע בתנופת יד של ביטול או בבת־צחוק של התפעלות את דעתו, אב לחיוב ואם לשלילה, על שליח צבור זה המוכן לימים נוראים „לעמוד ולהתחנן על עמו אשר שלחהו". בנו מנחם שנולד לו לעת זקנתו, שלח למלמדים הטובים ביותר, הלבישו כהלכה למען לא ידע, לא הוא ולא רואהו שהוא בן עניים.

השמדת המסמכים ה„היסטוריים" ניירות ערך...

בשנת עשרים למאה הנוכחית בהתבסס השלטון הרומני עם צאת ההונגרים מבורשה, יצאו שתי עגלות מלאות עמוסות ניירות מחצר בית המועצה היא ה„קנצלריה" או ה„פרימריה" ועשו דרכם לביתו של ר' וולף שטיין הגדול, השוכן באיטרוואדור. הניירות הללו — תעודות ומסמכתות ומסמכים ודפתראות ופנקסים וכל מעשה רשימה שרשמו ההונגרים על גויים ויהודים מזה מאות בשנים — בביתו של ר' וולף הפכו תעודות אלה לשקי־נייר, שנמכרו לחנויות ויושם בהם כל מיני מכולת, מסוכר וקמח, עד מלח ושעועית ופולין וצימוקים ופלפלין.

כיצד ירדה תעודה בעלת ערך היסטורי לדרגת נייר אריזה? שמונה הפיות שנפערו בביתו, הם יתנו את התשובה: בצאת ההונגרים את בורשה — יצאה גם פרנסתו של וולף משה'ס מביתו. בימים קשים אלה צועד לו ר' וולף ברחובה הארוך של כפרו, הציץ לשם, הריח כאן, נשא עינו אל ההרים — כעצת דוד — מאין יבוא עזרו? — ליהודים לא היה מענה לשאלתו. ברם דרך הילוכו הובילוהו רגליו לבית הקנצלריה — אם קולו של יעקב אינו נשמע — אולי דימה לו יש משהו בידי עשו. סר ר' וולף ויבוא לחצר הבית, הציץ ונפגע בערימה של ניירות וספרים, כאותם שרואים במשרדי הערכאות שלהם. ניגש וולף למצא לעצמו איזה פנקס לצורך „עניניו הגדולים". עודנו עומד כפוף ומפשפש — והנה יד גסה אוחזתו באצבעותיה: „מוי וואלף... (אולי אסור לי לחפש בדברים שאינם שלי — מדמה לו וולף). שמע, וולף, ממשיך הנוטריון זה הגוי שהקימו, אם חפצך בניירות האלה — אתה יכול לקבלם ובלבד שתסירם מכאן (אחר כך נתברר שגוי זה יש בו ממדותיו של עפרון החתי... והגיע כמעט לסכום שנדרש מאברהם אבינו). ר' וולף לא איחר מלהסכים לעיסקה: ניירות כתובים הונגרית רומנית סלוית, ואולי גם תורקית, עושים את דרכם מזרחה, עוברים את גשר הברזל ואחר כך את גשר העץ עד שמגיעים לאינטרואדור, לביתו של ר' וולף.

במשך שבועים נעשה ביתו לבית חרושת זעיר לעשית „שקארמיצן" (שקי נייר) גדולים וקטנים, הכל לפי מדת התעודה שהיתה התומה בחתימה וחותמת טבועה בחומר חותם של בול עתיק יומין שערכו עולה פי כמה מערך הסחורה שברשות החנוני, שממנה עתיד מצרך של מכולת למלאותה אחרי היהפך התעודה לשקית נייר וזכרונות בורשה ודברי ימיה נשמדים ואובדים מתוך הקהל בביתו של אליעזר הרשטיק, שוולף הארוך מתגורר בו. בין נהר הוישיבה ורכסי הפיטרוס, התעודות אבדו אבל במשפחתו היתה הרווחה וקדרת הקולישה נתמלאה מחורבנה של הדוקומנטיה.

גוי הוא בעליו של בית החיים של היהודים

בית העלמין הראשון נרכש ע"י אחד היהודים הראשונים שהתישבו בריטריס. היא בורשה הקדומה. המסורת אינה נוקבת בשמו, כי אם דבר זה הם זוכרים לספר שבשנותיו האחרונות טרם עברו להטמין את שובקי החיים בביה"ח השני, היה בית העלמין ברשותו של גוי ואצלו „קנו חלקות אדמה" להיטמן בהן ועובדה זאת היתה הסיבה לרכישתו של המרכזי. כיצד עבר ביה"ק לרשות הגוי — ומהן הסיבות לכך — על זה שותקת הכרוניקה. כעת חזרה לרשותם של הגויים ועזיהם מלחכות בין המצבות הנפולות.

תאריכים בתולדות בורשה: ייסוד היישוב היהודי — 1700; בנין בית הכנסת הראשון (הישן) 1800; בנין השני (העליון) 1840; ייסוד „תלמוד תורה" — 1870; „חברה קדישא" — 1815; חברת „תמיכת עניים" — 1918.

גדודי „עץ חיים" (ויהי בנסוע הארון)

חמשת הגלגולים של ביכ"נ „עץ חיים": 1) על יד הגשר בצריף; 2) בבית גרשון אלפנט (שם נשרף הגר); 3) בבית ארעי; 4) בבית חדש עם קומה (היה לאפר בשרפה הגדולה); 5) „עץ חיים" המפואר שעמד על תלו עד צאת אחרון היהודים מבורשה. (בקירותיו שוקעו אבני כתליו של ה„סלאש" של הרבי).

למייסדי חברת „תפארת בחורים" ומסונף אליה „קנין ותיקון ספרים", יש להוסיף את אלתר־הירשל מאיר'ס ועזרא־לאה יענטע'ס. כל רכושה של החברה: ספר תורה וש"ס וילנא ועליהם סרוגים וחקוקים שמות הבעלים. את הס"ת מסר לכתיבה לוזער שטיימץ לעילוי נשמת בנו שמת בדמי ימיו.

וולף באמירת "תהלים"

העששית שנתלתה בתקרה מעל גבי השולחן הפיצה אור כהה, שמחמת הפיח העולה מהפתילה נתפייחו דפנותיה והמעיטו את אורה. ברגעים אלה היה ר' וולף מוריד המנורה ממכונה ומעמידה על השולחן. לעתים שולף היה את הזגוגית מתוך כנה, מסיר את הפיח במטלית עד שהעלה מקצת ברק. על פי רוב לא טיהר אותה לגמרי מחשש היבקעות, לפיכך המשיך להיראות לאורו אלא שהפנה את צדו הזך לעברו, והיה מושך בניגון התהלים או בזמירת הגמרא עד אשר נפלה עליו תרדמה — וויישן.

חופה שעלתה מתוך הלהבות

פישל שטיימן

יהודי פיקח, שפיקחתו לא עמדה לו בשעת דחקו. ויהי בהיות לו לפישל שטיין, שהתגורר בקיטרוסה, בית ירושה בבדיערץ, פתח לו שם בית מזיגה לגויים ויחלק את ימות השבוע בין בורשה לבדיערץ: ששת ימי המעשה עשה בבית מרזחו ואת השבת קידש בביתו. שלוש בנות גדלו בביתו. את הגדולה גיטל, חמד בלבו אליה החייט, מומחה במקצועו ונעים הליכות ושותף לכל מעשי בני הנוער, ששלהי מלה"ע הראשונה השיגם בבחרותם. השניה, מונצי, היא מינדיל, בחורה נאה, לבושה אלגנטית ובהידור רב וקאבלירי בורשה נגררים אחריה. אולם מהגירור עד החיזור רחוקה הדרך, מפני שה„נדן" עבורה לא הוטמן בפוזמק, כדרך צוברי מעות למוהר הבתולות.

ויהי היום ובחור הוגן והולם נזדמן למינדיל, היא מונצי. ברם בהגינות גרידא / אין מכינים צידה/ לקהל ועדה/ וחתונה מניין תימצא? אם יד המקרה היתה בדבר, או מן השמים סיעוהו, או שר' אפרים פישל הוסיף קצת נופך (נפט) משלו — כך רגנו לשונות כחש — קשה לדעת ורק דבר זה נשמע, שבאחד מלילי שבת האפלים נתבהרו השמים שמעל אחוזתו של פישל בבדיערץ והבית על כל אשר בו עלה בלהבות. יש אומרים שהי"ש שבכדיו הגדילו את המדורה ויש שכופרים בכח הבעירה בנוזליו החריפים וכי אפשר — הלא במשקהו, מרובים היו המים מהיין — והיכן שמענו שמים בוערים? (ויש שרגננו עליו שהקדים לברך „בורא מאורי האש" לא בזמנה).

הקיצור: הבית כרע תחתיו ומינדיל נתעלתה וישבה לבושה הינומה על כסא הכלולות בשטו"מ, כי בית אביה מבוטח היה בשל הרכוש (הנוזל) שבו, שהוסיף שמן למדורה. הפיפיות הממהרות לדבר סרה טרם תיכון האמת על חלקת לשונן, התלחשו שר החלומות גילה לפישל, ששמע מאחורי הפרגוד, שגזירה נגזרה על ביתו לישרף — ויוצא את כל אשר אתו בבית ולא נשתיירה בו לא טיפת יי"ש להגביר את הלהבה ולא טיפת מים לכבות את הדליקה... חברת הביטוח לא התרוששה אחרי שלמה לפישל את נזקי הדליקה ונוספה עוד משפחה אחת בישראל...

הרבי של הרבי

באחד הימים ואני עושה בצרנוביץ בירת בוקובינה, הוגד לי שהרבי מבורשה שוהה בעיר. הואיל שהייתי ממעריציו ושכבתי על ברכיו בהיכנסי לבריתו של אברהם אבינו, מפני שהוא הרבי היה סנדקי — מצאתי לנכון לכבדו בביקור, כי גם מתאוה הייתי לשמוע דבר חכמה מפיו ובעיקר — לקבל את ברכתו. הרבי עוד בטרם האירה חכמתו — הבהיק מאור פניו. בהציצו לתוך הקויטל (בו גליתי לו את מלאכתי, שכן „פרנסה" צריך לבקש) הרים גבות עיניו והיטם כלפי: אתה עושה לי קונקורנציה, הגם אתה „רבי" כמוני? ! בלבי חשבתי לומר לו שאין להשוות הרבנות שלי לשלו, שכן אני עובד קשות ואילו הוא, הרבי, בקריאת ה„קויטל" סגי ליה, אלא שעצור עצרתי ברוחי — הלא רבי לפני ועוד הרבי מבורשה, אהובה ומכובדה. לפיכך הערמתי בדברי ואמרתי לו: לא מתחרים אנחנו כי אם שותפים, אני מכין את החסידים הקטנים למען יהיו, לכשיגדלו, לחסידים גדולים של הרבי. הרבי קיבל את ההערה בחיוך נלבב, כדרכו והניע את ראשו לאות הסכמה — ויברכני.

אורך רוחו של משה מושקוביץ

משה שהיה איש מעשי, שרוי במתח מתמיד מחמת שעתו שאינה מספיקה לו לעסקיו הרבים, מקפיד בבאים אתו בשיחה ואינו חס על כבודם, באם דבריהם הם בניגוד לדעתו, כאדם הבטוח שמפתחות החכמה משוכים בידו. משה זה מוכיח היה מדה רבה של סבלנות כלפי קשה־יום וצריכי סעד רוחני או חומרי ועשה הכל מחושב ומסודר. מקרה אחד מני רבים יצוין בזה: אשה בודדה היתה בשכנותו, דבורה בריינעס, שמה. בת יחידה שפינקוה והילכו בה בגדולות ונשתיירה יחידי (אלמנה? גרושה? רווקה? — אדם לא ידע). משום כך יצא קצף בדידותה על בית משה, ורחל אשתו נשאה בעול טרדותיה ושיחותיה הטפילות שהגירה עליה שכנתה הטורדנית, שביקורה אצלה נעשה קבע. בבוא הערב, התקרב גם זמן ה„שחרור" והגיע תורו של משה לתת לה לויה (הוא עשה זאת בחפץ לב, אעפ"י שזה לא לפי כבודו — מה לא עושים כדי להיפטר מטורח אנוש?!) כיצד — כארבעים פסיעות הפרידו בין שני הבתים ואימת הלילה ירדה על דבורה כאילו עליה לעבור יער עבות שורץ חיות טרפות — לכן יצא משה לפתח ביתו ושמר על אורחתו שלא תיפגע ח"ו, בדרך הילוכה שהלכה בו הלוך ושאול: משה אתה שם? — כן פה הנני! בעמדה ליד דלת ביתה שאלה שוב ובקבלה את התשובה המיוחלת השיבה: משה רשאי אתה להיכנס. ומשה בלי לצאת מדעתו השיב לה: כן, אני נכנס לרחל.

אבל אם משה שלט ברוחו ולא הניח לעורקי סבלנותו לפקוע — רחל אשתו לא גברה על עצביה המרוטים ותשפוך את מרי לבה באזני שכנה אחרת, שהבינה מדעתה את עצת החכם המיעץ: „הוקר רגלך מבית רעך פן ישבעך". ותען ותאמר: הנשמע כדבר הזה יושבים מבוקר עד ערב ולא נותנים השב רוח, מתערבת בשיחה שביני לבינו, מלמדתני פרק במשק ביתי... בכל קדירה היא תוחבת את חוטמה ובוחשת בה ואין סוף ואין תכלה ואין מנוס מאשה זו. השכנה בשמעה את הדברים הבוטים ונואשים יוצאים מפי רחל, שגם משה הסכים שאין לשאת יותר במשא הדייר המכביד את אכפו, אמרה בלבה: עת לעשות! חייבת אני לקיים ברחל את הפסוק „לא תלך רכיל..." — ותקם ותבוא ביתה דבורה ותגד לה כדברים האלה ובטוחה היתה שדבורה תשים אל לבה ותגדיר את ביקוריה, שאיש לא מבקש ממנה. במקום הרהור תשובה, באה תלונה מפי דבורה כלפי מביאת הדיבה: מי ביקש זאת ממך לבוא ולספר לי? אם משה ורחל לא אמרו לי בעצמם, איני חייבת לדעת, אם נוח להם אם לאו, ועד אשר לא יאמרו לו בפני: אי אפשי בך, דבורה — לא אחדל מבוא לביתם.

ה„ליעבהאבער" (מאהב) של וולף

בני הנעורים של בורשה לא הפליגו את עצמם ממעשה נערות ומהדברים שעתידים יהיו לעת זקנתם להתחרט ולהתוודות עליהם, והם „חטאת נעורים", ולא נמנעו מפגישות שעין רעה (או מקנאה) שולטת בהן. פה ושם התלחשו על „אהבת סתרים" והבנות מסיחות היו בקול על פלוני הבחור ה„ליבהאבער" של פלונית. ויהי היום וולף עובר ברחוב העליון ונתקל בקבוצה של נערים ונערות מפטפטים (דישקוריערן). במפתיע פנה אליהם בשאלה מוזרה, שלא לפי דרכו וכבודו: הרוצים אתם לראות „ליעבהאבער" אמיתי בקלקלתו בואו אחרי — ואראכם? אודם וסומק פשטו על פני בני הנוער למשמע השאלה מפי אדם כר' וולף, אלא שהסקרנות שהיתה בהם גברה על התמיהה, אולי גילה באמת ר' וולף אחד שוטה שלא נזהר במעשיו ו„סרח". וכל הלהקה כולה הלכה בעקבותיו למקום הפורענות. המה עולים במעלה הרחוב ומגיעים עד לפני ביתו של טוביה בעל עגלה. טוביה זה, שני סוסים לו שמראה פניהם — זוועה ועצמותיהם — חלחלה ועורם מרופט עליהן וכל אבריהם רזון וכחש ושדפון, ודומים ליושבים בתענית כל ימות השנה — „שני הנשרים" קוראים להם (אם מחמת שם בעליהם: „אדלער" — נשר, או מחמדת לצון בלשון סגי נהור, דהיינו: כשם שהם עפים כן הם הולכים ונגקוט כאן לשון אחרון), מאכלם — עשבי בר, שקוצים וברקנים מהולים בהם. אלא שבהיות לטוביה תובלת משא או סתם מסע לבוקובינה, מהלך של שבוע ימים (דרך שסוסים מתוקנים עושים אותה במחצית הזמן) בחזרתם טוביה אינו מקפח את בהמותיו ומעניק להם פרס: מנה גדושה של שבולת שועל, מאכל תאוה לסוסים. מאז צאתם רתומים לרכב מצרים — נרתיק של פשתן ממולא גרעיני החמדה נתלה לו לסוס על פי חרטומו והוא, הסוס, נראה בו כבעל זקן מגודל והנאתו מרובה מחכמתו. אחד מסוסי טוביה נראה לחבורת סקרניו של ר' וולף במעמדו המרומם והמהנה, בכרסמו את שיבולת השועל בנחת — הנהו — קורא ר' וולף, בהצביעו על הסוס שהפסיק את לעיסתו למראה הביקור המפתיע, הנהו ה„ליעב־האבער" האמיתי, הוא אוהב "האבער" — כלומר שבולת שועל (שכן ביידיש קורין „האבער" לשבולת שועל).

שמח לאיד — יינקה...

פעם פרצה שריפה בבית־הנסירה של האחים פרוכטר ואחד מהנתמכים על ידם, שלא ידע סוד השתיקה הערה את קנאתו לאוזני חברו, באמרו מתוך סיפוק אוילי: „מהיום והלאה יימנע מהאחים הנדיבים מתת לנצרכים וטוב שככה עלה להם. ירגישו פעם גם הנגידים עוני מהו". ברור ששביעות רצונו של „חכם" זה מירידת מנכסיהם הועברה לידיעת הנגידים העניים. ענה אבא יצחק ואמר: וכי בגלל טפשותו של זה תסבול משפחתו ? ! ויוסף לתת לו לחם נדבתו כמימים־ימימה.

חברת „מלווה מלכא" — מלווה זוועות

מספרים היו זקני בורשה שבתחילת המאה הקודמת נוסדה ה„חברה הראשונה" בכפר, חברה מיוחדת במינה ושם שלא הלם כלל למטרה שהציבה לעצמה ניתר לה: „מלווה־מלכא", מוסד לשם־שמים כביכול. צדק סוציאלי רצו להנהיג בבורשה וכל ענין ותופעה שהתרחשו במקום, עלו על שולחן הדיונים. הוראות יצאו מבית דינה של החברה, שדמו לפקודות שיש למלאתן, ללא ויכוחים — ומיד, והמסרב לציית, אחת דינו להענשה בצורה החמורה ביותר ואפילו אכזרית. משמע ש„מלווה־מלכא" לא היה אלא שם הסוואה לכסות על מגמתה הבלתי חוקית כי חבריה לא היו ידועים לצבור. אומרים שגורלו של הצורר הושדא נחרץ ע"י אותה חברה קונספירטיבית. שריד מדרכי ביצוע של פסק דיניה זכורים לבני הדור האחרון מתוך הביטוי „מ'דארף אים צודעקן מיט א ליילעך" — כלומר: צריכים לכסותו (את החוטא או הסרבן) בסדין... (דהיינו להכות בו הכה ופצוע לבלי דעת מי הכהו).

אשה בשם משארנע דבורה מבורשה שמתיראה היתה מהמוות המתקרב, עם הזדקנותה, לביתה — מה עשה? עמדה ותלתה על דלת ביתה מבחוץ פתקה ועליה כתוב: „אינה בבית הלכה היערה לחטוב עצים (רמוז רמזה ל„מלא העינים" שאם יחפשנה ביער — גרזן בידה ולא יינקה כל המנסה לפגוע בו).

שיחה בטלה בין גיסים

אברהם־חיים השוחט, שבימי בחרותו בטלן „מקצועי" היה (טרם נעשה שוחט) משהתחילו ל„דבר בו נכבדות", היה מהסס משום מה להיכנס לשידוך בנערה זרה... אולם משראה שמתקרב הזמן שעלולים לקרוא בו עליו את מאמרם — „תיפחנה עצמותיו" — ניאות להתארס עם בת אחותו (פחות זרה). לשם כך ערך מסע ארוך מאונטרוישה שבמרמורש עד זענטה שביוגוסלויה. ר' וולף גיסו שאלהו בבקרו אצלו לאחר האירוסין: כלום אמרת לכלתך איזה דבר טוב ומחמיא, דבר שהנשים אוהבות לשמוע? — כן, ענה, לחשתי באזניה (בריחוק כלשהו, כמובן), שבכל הדרך, מבורשה עד זנטה, לא ראיתי נערה יפה כמוך. ר' וולף חותר לאמת כולו ומוסיף לשאול: האם ביקשת לראות נערות — ולא ראית? — חס ושלום, וכי לכזה אתה מחזיקני? אם ככה, אמר ר' וולף, לא אמרת אליה את כל האמת, כי „לא ראיתי — אינה ראייה" — ובאת לכלתך במרמה.

אשתו הראשונה, רבקה, בת אחותו פריידל ור' ישראל אפיל השוחט, היתה. בן יחיד נולד להם ומשמת נתגרשו ונישא לבתו של ר' זלמן לייב, ת"ח מובהק ומוכר ספרים — לייקו שמה, אשת חייל, שרוח מסחרית נוססה בקרבה.

ספורה של שרה

„רק את הטוב נקבל״?! (איוב ב)

כסף המסכן — הפקר ובזוי

בתו של ר׳ וולף נשלחה לקצב ומאה ליאים בידיה כדי לקנות בשר עגל לאביה. בדרוך כף רגלה על מפתן האיטליז, שאלה הטבח: היש בידך מאה ליאים (אריות) — השאילים לי ואקנה העגל, אשחטו ואתן לך מבשרו. כעבור כמה שעות קוצב העגל וחולק לקונים ובתו של וולף מצפה למנתה. בינתיים אזל הבשר. כאשר הזכירתו שעדיין לא קיבלה את מנת הבשר הוציא בשר כבש והושיט לה באמרו: אבא שלך יאכל גם את זה — שלא יתפנק יותר על המדה. הבשר עודנו במאזני הקצב, טרם מסרו לידי הנערה ושני עוזריו של הטבח התקרבו לסדן ויטענו עליו איבריו ובתרי בשר של פרה שחוטה מטעם מסוכנת, כי עלה בה ספק טריפה שאינה חיה ומשנבדקה ונמצאה „כשרה״ לאכילה — הורחק בשר הדקה מידי בתו של וולף ובשר גסה ניתן לה — וטעם ר׳ וולף וייטיב לבו. אולם הפעם עלתה חמתה עד להשחית, קמה וזרקה את הבשר בפני שותפו של עמלק וצעקה: החזר לי את מאת הכסף — את הבשר יבוא בעל הפרה ויאכל את פרתו עד אשר לא תישאר פרסה. הואיל וקול הנערה עבר גבולות בית המטבחיים וכל אוכלי בשר שמעו מהעוול וה„דם״ הנשפך כיין — הוחזר לה כספה.

לחמא עניא — בכסף מלא

גם מחנויות מכלת יודעת שרה לספר כיצד זלזלו במחית בית וולף בגלל עניו, וקבלת היסורין בחיוך ובטוב לב, אדם שקשה להרגיזו, ניצלו את טוהר נפשו והתעלמו ממנו. מעשה באחד החנוונים, משנכנסה בתו ביום חמישי לקנות צרכי שבת — העמידה החנווני בין השקים וצווה עליה להמתין עד אשר יגמור עם יתר הקונים ה„חשובים״ יותר. שמא תאמר שהכסף אזל מכליה ותקנה בהקפה? — לא כי המעות פרושות היו בידיה. מפני כבודם של ישראל שמות המזלזלים אינם נזכרים.

הטחנה ש„נטחנה״

תלאות רבות שבעה נפשו של יעקב לייזר מהטחנה (שלא היתה כולה) שלו. צער משנה הצטער בצאתו עם אחיו לגלות (האבדון): א) הצער המשותף לכל היוצאים; ב) הפרטי — הדאגה לגורלה של אמת המים, שהקיטרוסה מוליכה אותה אל מתחת לאופניה. הגורל, ר׳ יעקב לייזל, שהתאכזר לך, היטיב עמך שלא ראית ביבוש הפיראו וחרוב גלגלי הטחנה בשאפם למים — ואינם, כי פלג הקיטרוסה שינה את אפיקו, בימי שטפון עז, בפרוץ זרם אדיר ועלה על גדותיו — ויחלף את כיוונו: תחת לפנות מזרחה־צפונה, כדרכו, כנראה, עוד מימי בראשית, ע״מ להישפך לפני הטחנה — פנה מערבה־צפונה והתחיל מריק את מימותיו אחר הטחנה, ויכרת פתיל חייה, כי יבש ערוץ נחלה ויהי לאכזב.

מי יגלה עפר מעיניך הטובות, יעקב לייזר וראית את בנותיך, הבכירה והצעירה נשואות לגדולי תורה ורבי מעשים השוכנים בירושלים עיר הקודש ושם רעיתך רייזל ושמך מתנוססים לתפארה על צאצאיהם. אכן, מימי הקיטרוסה חדלו מרוות את צמאונם של גלגלי טחנתך ולעומתם, מימי התורה מגבירים את זרימתם בבתי משפחות בנותיך.

„וחכמת המסכן בזויה״

בת דודה היתה לאבא, בילה אביגדור׳ס שמה. האמהות של שניהם אחיות היו. אבא התגורר בקצה מזה בבורשה וחנה — מקצה מזה, אצל תחנת הרכבת. איש לא דרש ממנה שתעשה כברת דרך של ארבעה ק״מ לבוא לבית וולף קרובה ולראות את שלום בניו ובנותיו היתומים. משעברה פעם לפני הבית ולא נכנסה, שאל אותה אבא: למה לא סרת לביתי? התשובה משוחצת היתה: מה יש לי לבקש בביתך, לשמוע את חכמותיך ולראות את צרותיך — חכמתך — לא תחכימני וצרותיך אינם מעניני — יש לי צרות משלי.

מר בעריל וירצברגר בן תורה ומקצת השכלה, מעורב היה בדעתו עם בני הנוער והסכים עמהם בהרבה דברים, אלא שבהיותו בעל בעמיו וקרוב עם הצעירים שבדור והציונים ולא נמנע מהטף להם מוסר ובצורה מעודנת והתאמץ להוכיח להם שהשלימות עדיין רחוקה מהם. ויהי היום ותשחק לו השעה ומצא ענין להתגדר בו: כוה״ש התחיל לדובב את בני הנעורים שבכפרו, עברית וברחובות בורשה נשמע קולה של שפת עבר. בנים ובנות (וביניהם גם בתו קלרה) הכינו שיעורים ולמדו דקדוק והתחרו ביניהם בנטית כל שבעת הבנינים, כי כן צוה עליהם חברם־מורם. אז באה שעתו הגדולה של בעריל והחליט לנגח בשאלות, במגמה להוכיח שאי אפשר לתרגם כל מלה כצורתה. בהיותו בטוח באמיתת טענתו, העמיד פני לועג וישאל, כיצד קראים ל„סיר לילה״, ל„אויברשטע פונם שטייסל״ (העלי שבמכתש), לעיר ל„עמבריק״ („שה גשר״ — תרגום של הדיוטות וליצנות בחלקם את שם העיר לשנים בשיבוש ולתרגם לעם־שה בריק־גשר) וכיוצא באלו. הנשאל עמד בכולם והסביר לו שאין זו מן הגאוניות לתרגם את השפה המדוברת בבורשה, שלא יותר מחמש מאות מלים מתגלגלות בה. ויהי היום וכוה״ש נכנס למרפא השנים (הוא עזרא היושב בוישיבה ופעם בשבועים סר לבורשה. שם מחכה לו גלגל מונע ברגל שכחו די יפה להחדיר את מחטו לתוך בשר החי של פציינטיו ולהרקידם עד שמי הקורה), מי יושב על כסא העינויים? הוי אומר בעריל. מצאתיך, הפעם, הוא קורא לעברו בשמחת ניצחון — ושוכח לרגע את מצרי השאול שעזרא העומד על גביו מעניק לו בידו הכבדה — היאך קוראים בעברית ל„צאהן־ארץ״ (כך כינו בבורשה את

מרפא השינים בשבשתא), אין דבר קל מזה, שהרי גם דוד מלך ישראל כבר ידעהו והכניסוהו בתהלים שלו, מקרא מלא: „שיני רשעים שיברת". מהיום ההוא ומעלה פסקו השאלות.

נעדרים בבורשה

גם זה קרה למאיר בן אידה־הירש פולק, אדם פשוט וישר, בעל עגלה וקצר פרנסה, נוספה לו צרה על צרותיו: בתו הקטנה, שניטל ממנה כוח הדיבור, יצאה מן הבית ולא שבה. מיד נחלצו עשרות אנשים, יהודים וגויים ויצאו לבקשה. אליהם נצטרפה גם המשטרה ההונגרית — אולם לשוא. אז באה אזהרה מאת ראש הג'נדרמים להורים: אם לא תימצא הילדה עד שלושה ימים — ייאסרו הוריה באשמת רשלנות בשמירת ילד מפגר (או אולי בחשד שסלקוה מחמת פיגורה). אז עזר יענקל עוז והזמין את שלמה מנדלוביץ ויענקל פרוכטר ויעלו שלושתם להר איידל ויפנו איש (ילד) לעברו ויחפשו — וימצאו את הילדה, ללא רוח חיים, שהרי כמה ימים לא בא אוכל אל פיה. מיד הודיעו להורים ומהם נודע למשטרה — והענין חוסל — איש לא נענש.

ארבעת ההרוגים

נוטרי זכרונות בבורשה אינם יודעים לספר על מקרי רצח בימי שלטון ההונגרים לפמלה"ע הראשונה. בתחילת המאה ה־20 נפלו ארבעה יהודים מידי מרצחים על רקע השוד:

ר' וולף ניילנדר — בן־תורה ובעל נכסים וסוחר. ויהי בעצם היום נכנסו אל חנותו כמה גויים, סחפוהו עד לגשר ולאור היום ולעיני עוברים ושבים המיתוהו בגרזיניהם. לרצח המתועב אירע בגלל סכסוכים בעניני מיקרקעין.

ר' וולף שטיין (הערץ) ישב בבית אביו ב„בדיירץ" — 6 ק"מ מזרחה לבורשה. פעם נודע בגויים שוולף מכר מספר בהמות וכסף באמתחתו. בליל אחד הקיפו את הבית, ירו דרך החלון והמיתוהו במטה (לידו שכבה תינוקת ולא ניזוקה). ניגשו למטת אשתו ודרשו כסף וזהב ונתנה להם וחזרה למטתה ויכסוה בשמיכה וידקרוה. היא הובאה לביה"ח ושם נפטרה. שניהם היו בעלי צדקה, ולא עבר אורח, כגוי — כיהודי שלא אכל אצלם.

סיבת השקט והריעות שבין יהודים וגויים בימי ההונגרים יש לפרש שאז היו האוכלוסיה הרומנית נשלטת וראו ביהודים אחים לצרה. משבאו ימי התחלפות השלטון והציפיה אליו — חשו הרומנים את עצמם אדונים וחזר הכלל למקומו ש„עשו שונא ליעקב", לפתע הבחינו שקרקעותיהם, רובם בידי יהודים הם, שקנום אצלם בימי משול המדיארים, למן שנת 1860, בה בוטל האיסור לרכישת קרקעות ע"י יהודים. ורצח וולף ניילענדער יוכיח. שנים האחרים בימי הרומנים הראשונים נספו. היה מעשה והעלילו על יהודי שהרג את ראש המועצה, אנטישמי מרושע, הושדא שמו, שמצאוהו מת בתוך בור מים, כי שיכור היה. קצב עבר לתומו ליד ההרוג וגרזן הקצבים בידו. אסרוהו וחקרוהו ולא גילו דבר. נידון למיתה על לא עוז בכפו וגזר־דינו הוחלף למאסר שתים־עשרה שנה.

רצח שלמה לייב פרוכטער

יש מנסחים ספור כזה, וקשה להסכים מו בגלל העתוי. לאחר שחזר שלמה לייב מאמריקה (מכאן שמו „דער אמעריקאנער) המשיך במסחר בעלי חיים. את בהמותיו קנה אצל הגויים, כדרך התגרים בירידים שנתקיימו לעתים קבועות: אלא שגם ביקר במשקי האכרים לרגל מסחרו. ויהי היום ויעפל שלמה לייב עם עוד מספר יהודים ויעל למדוד חלקת יער בהר „זשופינע" המוליכה אל הפולינינה (מקומות מרעה לצאן), בשוטטו עם סוסיו מקנת כספו, פגשו שגץ אחד עם חבורת מרעיו. הם עצרו בעדו ונקשרה שיחה ביניהם ואיתה דין ודברים ע"ד הסוסים. השיחה עברה למדנים ולתגרה וכשהדברים לא הספיקו, הוזמנו ה„כלים" לפשר בין הניצים ולא איחר השגץ במלאכתו ויוציא גרזינו ויחטוב בפשטות בשלמה פרוכטער והרגו. גוי עובר לתומו מצאהו מפרפר בין חיים למוות הביאוהו על סוסו למכלאות צאנו ושם גמע דלי מים לשכך את מכאוביו שצרבוהו ובאוהל אחוזתו שבהרים מקום תעשיית גבינת הצאן (הברינזה) נפח את נשמתו. חבריו היהודים שהוזעקו למקום הורידו את גופתו לכפר ושם הובא לקבורה. בניו ובתו עלו ארצה.

„נצור לשונך מרע ושפתיך — מדבר מרמה"

אם המיעץ מתכוון ב„רע" להרע לאחרים וה„מרמה" לרמותם — קשה לומר שבורשה מנוקה היתה מפגמים אלה: מפה לאוזן מסרו על פלוני אלמוני משלחי לשון וטופלי שקר ה„אוכלים קורצא ביה מלכא". אלא שקדמה אזהרה לשבט פיהם, דהיינו שאפשר היה לכפר פניהם ב„מנחה". למזלה יצאה בורשה ידי חובתה בשנים־שלשה מחדלי אישים כאלה, שטרפו טרף ביתם מתוך כיסיהם של „מעלימי מיסים" ו„מחטאים" אחרים ובייחוד מהמשוחררים מהצבא ונדרשו להוסיף דמי שתיקה על הסכום ששילם, לא בנקל, למשחררים, אבל אם מדובר בלעגי־שפה ולשון ערומים, הרי מומחים היו בבורשה. לכך נוטלים היו פסוקים והופכים אותו על פניו ומיישרים אותם בעיקומם מעוותים מלים ודורשים בהן דרשות של דופי עד כדי ניבול.

הופכים תפילה לתיפלה

מטייל לו יהודי בשבת בשעת תפלת שחרית המוקדמת, מלא רצון וברכת ה', לאחר שתיית קפה חם שהוחם מאתמול על התנור שהוסק להטמנת החמים, ומנעים בנגינות. פסוקים ומשניות מפיטום הקטורת, ומסלסל בנוסח ויז'ניץ, מתוק מדבש, המתמוגגים בתוך פיו כנופת צופים: „והלא מי רגליים יפין לה!" ומפסיק מתוך תענוג עליון ומטה קולו לעבר חברו המשוטט אף הוא אנה ואנה, להראותו שאכן קולו נאה... וחברו מהו עושה? הוא עונה לעומתו באותו ניגון ערב בפסוק שכבר הקדימהו: „הרחב פיך ואמלאהו". אולם הראשון אינו מפגר אחריו וממשיך בדליגה לפסוק מתהלות דוד: „הדר הוא לכל חסידיו" — ומשאירו מתבוסס בדמו ובחכמתו שנסרחה.

ה„ראש״ (הדג) נהפך „זנב״ טרם נאכל

אומרי תהלים בדביקות נפשית אינם מבליגים על חמדת לצון הרובצת על לשונם בהגיעם לפסוקים: „מלפניך משפטי יצא — עיניך תחזנה מישרים״, מטים את פיהם לצד השכן מגבירים בקול ומסרסים את הפסוק: „מלפניך משפטי — יצא, עיניך! — תחזינה מישרים״, או „וגם במנוחתו לא ישקני״ (ערלים). בחגים בעת שיכרות שרים היו: „ביצאת ישראל ממצרים״. שואלים היו כדי להכשיל: כיצד תתרץ את הסתירה — „שובר (שומר) כל עצמותי אחת מהנה לא נשברה״? ודומיהם הכוונה, כמובן „לעקוץ״ והעקיצה — לא אומדות ניתנה, כי עד כמה שאפשר להעמיק את העוקץ ולהחדירו בקרב וכליות, מצוה להעמיקו והננעץ, צער משנה לו — פציעת נפשו מעלבון צורב על לא עוון בפיו (דקירות לעת מצוא ניחתו בלי כל סיבה מצדיקה). ושנמנע ממנו להשיב לעוקץ כגמולו. בד״כ היו ה„דוקרים״ מסתלקים מן המקום אחרי פליטת פיהם המסואבה, בפחדנות בזויה, מחשש תשובה הגונה. עומד לו יהודי בתור לקנות דגים לראש השנה (זו הפעם היחידה) ומבקש חלק הנמכר עם ה„ראש״. בא אחד הגבירים, שלשון חדה לשונו ונדחק לפניו ונוטל את כל הדג. מוחה היהודי: ר׳ משה, עוד מישהו חפץ בדג עם הראש. למה ראש? — מיתמם החוטף. אמר לו: כדי לומר עם התקדש החג, יהי רצון שנהיה לראש ולא לזנב״. נעץ בו משה את עוקצו: אני מבטיח לך שבשנה הבאה תהיה אותו זנב כהשתא — ונעלם עם הדג.

מנהגי זלזול זול מקובלים אצל פשוטי העם שעלו לגדולה ב„עשירות״ כלפי אחיהם למעמד מאתמול, בנוח עליהם הגאוה הכעורה חסרת התועלת ונפסדת והנפגעים בעזבו „פצועים״, שותתי דם לבם הנשבר, כשהם מלקקים את פצעיהם.

מחריזים בבורשה

הרבה שירים הובאו לבורשה מסיגט „בירת מרמורש״. עיר זו שידועה היתה כעיר ואם בישראל והקימה מתוכה אנשי צורה, ת״ח ומקצת משכילים, אירחה באחד הימים אדם שירד אליה מגליציה, בעל כשרונות פיוטיים שבהיות לו קול נאה ליוה את חרוזיו במנגינות. שם האיש: הירש לייב גוטליב, חציו בדחן וחציו משורר. פזמוניו ו„דו־שיחיו״ („החסיד והדייטש״) מצאו שיווק גם בבורשה (הוא שחיבר „שולחן ערוך״ הלכות „קארטן״ (קלפים). משחק זה דוחה מצות „כיבוד אב ואם״, שבשעת עימוק ב„דפדוף״ מותר לו למשחק לכנות את מולידו בשם „גנב״ או זייפן ואין צריך לומר — רמאי — ואין מוחין בידו). אולם ביותר קיבלו בבורשה את תורת החריזה מהבדחנים שבאו מחוץ לבורשה ובידחו את החתונות. החרוזים שחרזום תוך כדי אמירה, העציבו את הכלה והיללו את החתן, שיבחו את חבריו הבחורים ופיארו את המחותנים, הידרו את הבתולות ורוממו את האורחים והכל על טהרת ה„חריזה״, איש איש לפי מלאכתו, מעלתו ועסקו: הללו אצלו מרוחם החרזני על פושקי שפה והרגילו את לשונם לדבר ב„גראמים״ ומיכיון שרצועת המחרוזות הותרה — שוב לא הבחינו בין משקל לשקל, קצב ומקצב וגם לא הקפידו על התוכן, כ״ש על הצורה, כי החרזנות מושלת בכיפה היתה עד שלעתים היה המשפט החורז הולך ומתארך ונמשך עד הגיעו לחרוז הנכסף. גם חרוזי־הדיוט נחרזו בבורשה. הראשונים שסבלו ממכת ה„חרזת״ (קמץ במקום פתח ושני סגולין) — מין מחלה על משקל „קדחת״ הם השמות. דיה קריאת שם פרטי או משפחתי שלא יגרור אחריו חירוזו — לטובה או לרעה: **ראובן — אבול גריוון** (שויסקים), **שמו גרם לטובה.** לעומתו **שמעון** הובש מזלו: „ס׳ **זאל דיך איסקלימען**״ (כעין „שלא ישתייר ממך סימן״). **משה — כאפט א „כוסה״. אהרן — זאלסט זיך נישט לאזן אפנארן** (אל תניח שירמוך) וכן כל כיו״ב. מעשה ולא נמצא חרוז ל„אייזיק״ — עד שדרשו כוה״ש — **אייזיק** — מכף רגלו עד קדקדו הוא „**לייזיק**״ (זרוע כנים). בהשמיע אדם דבר חכמה גמלו לו מקנאיו, יודעי תחרוזה כחרוז משפיל ומעליב: „פארן שיינעם **ווארט** — זאל מען דיך פירן אפן הייליקן **ארט** (ותרגומו: „עבור יפי הדיבור — תזכה במהרה לקיבור. פארן גוטן **ווערטל** — מעגנסטו באקומען א קילא מיט א **פערטל** (בזכות האמרה הטובה — יוענק לך שבר ורובע. וכשם שנפרעו ממשמיע הברקות, כך לא נוקו גם חורזי חרוזים: „פארן קלוגען **גראמען** — מעג זין דיין מויל **צולאמען** (בעד החריזה הפיקחה — לשונך תדבק לחכך). לא ארכו הימים ובבורשה חרוזי הדופי נתעלו לשירי יופי — נער משורר וילדה משוררת התחילו מסדרים את הגיונות לבם ואמרי פיהם בחרוזים קצובים ושקולים, מדודים בפלס השירה שרפידתו יפה־נופה של בורשה, על גווני פרחיה וירק דשאיה, רשרוש אילנותיה ואהבת בני נעורים ותוכה רצוף משאת נפש למולדת הרחוקה הנכספת, המצפה להם לבניה כאם לבנה יחידה.

בית „יראתם״ כורע בפני הרבי

ברחוב הרבי עומדים היו שני בתי תפלה: בית המדרש העליון והסאלאש של הרבי ובאמצע ניצב איתן הקשיש מבין שניהם, להבדיל, והוא בית היראה שלהם. כאשר נתמעט מנינו של הרבי וקטן עד כדי חסרון העשירי למנין, הוגיע הרבי את רגליו וילך מדי בוקר. (לתפלת ערבית נתכנסו רבים במנין הרבי) לעליון ויעבר את ה„טומאה״. בבורשה פסקו שהרבי מדי עברו על פניו — משקיעו אותו מקצת משהו: הרבי חולף — בית היראה כורע מפניו ואינו חוזר למידתו. היו אפילו שמדדוהו בעמידה, במשופע ובאלכסון, היטו את הראש ואתו את העינים, מלמטה למעלה ומצאוהו שאכן טובע הוא ביסודותיו.

אלא שבצאת הרבי מבורשה נתגלה לאכזבתם של אלה שראוהו שוקע והנה זוקף את כפיפותו, מישר את קומתו כמלפני בוא הרבי. דעות שונות התחילו פורחות וסחות בסיבת חזרת הקלויסטר לאיתנו — והרי שלוש מני רבות: א) מפני שהרבי עזב את בורשה בימי המלחמה; ב) בית יראה זה שמוקף היה בתי יהודים, מתפלליו בצאתם ממנו לא נגעו אף פעם ביהודים לרעה כמשפט הגויים בכל אתר ואתר. ג) בזכותו של הגלח שעמד לימין אביוני האחים, שמואל ושלמה נחמן׳ס והניאו את ילדי ישראל מזרוק אבנים על גגות ביתם וחלונותיו.

כותב השורות בעודו ילד (ובעוד הרבי שוכן בבורשה)

מצא שאכן שקע משהו שם אלא לא הבית שקע כי אם גדר האבנים הסובבתו — היא שירדה וקיפחה את גובה קומתה ברבות הימים. היאך נקבעה עובדה זו ? — באופן פשוט מאוד: מחמד היה אדם (ילד) זה את פירותיו של עצי גן זה ונמשך אחריהם ומשך מהם בדרכים שונות. המכשולים ששם הכומר על דרכו, גירוי כלביו בקוטפים הקטנים (לא לבדו היה במעשה המשיכה) ושאר התחבולות לא הועילו — סחיבת פרי החמדה נמשכה. המונע הראשי, השטן המפריד בין פירותיו של בורטוש הגלח לבין הגנבים הקטנים — הגדר היתה. הואיל ו,,סתם גדר של אבנים היא" — לא ניתן לפרקה כעשות עם של קרשי־עץ: תולשים קרש או קרשים ונכנסים ועושים כבתוך שלהם, לפיכך הסתפקו בפירות הנוף הנוטה לרשות הרבים.

ויהי היום — וראה זה פלא: העצים שעד כה רק את צמרותיהם זכה לראות הולכים, הלוך והשר פירות מעל הענפים המושיטים לו את בדיהם טעוני תפוחי־אודם ואגסי־כתם ושזיפי־תכול מעל הגדר, נחשפים לפניו בכל גבהותם ועיניו חובקות אותם עד שרשם וצופות בכל אשר מתחתם, בעלים שנצטהבו ובנושרים שהתליעו ובנובלות שהרקיבו — הגדר הנמיכה את עצמה מלפניו. אותה גדר שלפנים הוצרך אדם זה להרים את גבות עיניו לחזות בגנה — שקעה במרוצת השנים והריהו מונחת למטה מעיניו, והוא משכמו ומעלה גבוה ממנה — עדות חיה לשקיעה שנגזרה עליה. אגב: רצה אדם זה ליהנות ממראה עיניו — מהפירות שנתגלו לו המונחים שטוחים ופזורים בתחתית העצים וכבר הניף את רגליו כדי להעמידן מעבר לגדר אלא שמיד נתגלה לפניו עוד משהו, נורא מאוד — והוא — שניו החשופות של כלב ציד גדול למראה ומחריד לעצמות, ניצב מוכן ומזומן לטרפו על עורו ועל בשרו — ומיהו הגואל שיתבע את דמו ממנו ? וישב לעצמו את רגליו בטרם שנשתסעו בין מלתעותיו של חורץ לשון הלז עושה דברו של הגלח, שומרו ומגנו.

בחברת בני עלומים

הבחורים (גם בחורות במשמע) בהיותם מכירים זה את זה לא נהגו מנהג כבוד ביניהם והזלזול ההדדי בא במקומו. לעומת זאת, בבוא אורח או אורחות החוץ הפגינו מדה רבה של מודרניות, הושיטו יד והציגו עצמם, מעשה נער בן השכלה. אירע שנער ,,מודרני" רצה להראות לנערה ששבה מ,,העולם הנאור", שלא אלמן כפרם בורשה וגילה שרמנטיות רבה בלחצו ידי כל הנערות שבקבוצה, אלא שבורותו ציותה עליו לפסוח על אחת מהן. האורחת תבעה מיד את עלבון חברתה בהעירה ששכח משהו. תשובת השחצן היתה: לא כל בת חוה ראויה ללחיצת ידי. ב,,סערווס" נרגז עזבה האורחת את ה,,קבליר" ואת המקום, ואתה — יתר הבחורות.

אם המחוה האוילי הנ"ל נכשל נער מפשוטי העם, בור שעלה לגדולה — יבוא מקרה שני להוכיח שהדחף לזלזל ואף להשפיל למען ,,עשות בדיחה" אינו מבחין בין בר־נש ריק לבין אדם משכיל, אדרבה — ,,כל הגדול מחברו — יצרו גדול הימנו". שוב מעשה באורח, הפעם היה זה נער. משהושיטו לו את ה,,שלום־עליכם" המסורתי וכדרך גוברין יהודאין והוסיפו את שם המציג, כדרך עלמין מודרנאין, הוצג חד מחבריא, בחור משכיל ונודע לתהלה. הלה תקע את ידו לידו המוצג בלחישת שמו והמשיך, לשם נימוס, במתנת ידו לכל הניצבים עליו. משהגיע לחברו שהציגו בפני האורח ונגע בכפו הוסיף ולחש לתוך אזנו ,,יישקני" רב מדות, לפי מסורת בורשה בשפתה העסיסית היורדת ונוקבת עד עומק נשמתו. אם ל,,מכובד" נהפכה השליה על פניו — זה היה מחוץ לתחום ענינו של המעליב האינטיליגנטי וגס הרוח.

קופת ר' מאיר בעל הנס אף היא גרמה למחלוקת בבורשה שהתחילה בסיגט היתה. בשנת תרס"ה (1905) הגיעו לידי חלוקת מרמורש לשני אזורים — את המערבי נטלה חצרה של אדמו"רות טייטלבאום ואת האזור המזרחי העבירו לרשותו של הרבי מויז'ניץ, ובחלקו עלתה גם בורשה. הממונה על כולל מרמורש מטעם הרבי בבורשה נתמנה ר' לייבוש רוזנברג.

בוכוחים ע"ד ההנצחה לבורשה צועק הה יעקב אבן ז"ל, איש שדה יעקב, חקלאי בחסד ובחיבה, מראשוני העולים מבורשה: רוצים אתם ששם בורשה לא יעבור מזכרונכם — קומו והקימו התישבות חקלאית בישראל, אני מוכן לסייע בידכם — וקראוה בשם ,,כפר בורשה".

אמו של סנדר גרת ה,,קיטרוסה", שבגלל קומתה הנמוכה קראו אותה ,,מיטיטיקה" — הקטנה, היתה אומרת, שהחל מערב יום כיפור היא אינה יודעת לכוון את השעה, שאז שוחטים את התרנגולים ובאין תרנגול לקרא — אין שעה.

שמו היה ,,מעכיל־אידל'ס", שם משפחתו פולקה — אבל כנה כינוהו ,,מעכיל דער משוגענער". היאך זכה מסכן זה לתואר משוקץ זה ? — איש לא יוכל לומר את טעמו ומותר רק לשער שבהיותו עני ודל ולמדן ופיקח ולא איבד את הכרת עצמו ולא התבטל מפני אחרים, כדרך החלכאים והתבדח על חשבון העשירים (שלא נהנה מהם מימיו לא הנאת ארעי ולא הנאת קבע). לאדם כזה שאינו טיפש ואינו נוהג חנופה ועומד על דעתו — איזה שם ,,צריכים" לתת לו, קמו והכפישו את שמו בכינוי שאין לו תקנה. למען הצדיק את משוגתם, הגדילו את העוול ולעזו אליו שלומד הוא גמרא בלי נטילת ידיים ובגילוי ראש, ר"ל. את העלילה הנתעבת הפרכתי אני, שבהיותי חברו של בנו החולה, משולם זיסע ז"ל, הייתי מבאי ביתו ואמנם מצאתי את ר' מיכל ישוב במטתו מחמת הקור שבחדרו והורא מתוך הגמרא וכפתו חבושה לראשו. חוץ מזה — ,,משוגע" זה ציון לשבח לאדם חריף מח.

הנכון הוא שר' מעכיל ת"ח מובהק היה שידע לציין מאמר או סוגיא לפי הדף והשורה, ממש ,,סיני", איש לא ידע מניין הוא מביא טרף ביתו וקונה את התרופות היקרות ביותר עבור זיסע בנו שחלה בשחפת העצמות ועוד מתגבר על מצוקת נפשו ומתבדח עם הקושרים אתו שיחה. נוהג היה לשאלני אם לא שכחתי את ,,תפלין דרבינו תם". קשה לומר אם היה בבורשה דומה לו בחריפות ובבקיאות. אשתו מינגע, בתו של חיים־מאיר שטיימץ היתה. בתו עלתה לישראל וגידלה בנים גדולים בתורה כי חזרה התורה על אכסניא שלה.

משראה שלמה פריד את יהודי בורשה יושבים בה בשלוות נפש באין מכלים דבר, בטרם בוא אליהם הימים הסוערים; העיר בחיוך: אשרי חלקם שאינם יודעים מהו פירוש המלה „פוגרום", שאלמלא כך מחשבים דרכם היו ובודקים נתיב עולמם ולא היו מגחכים בביטול מדי ראותם את בני הנוער, שחוש סוציאלי בריא קינן בנפשם, מכוונים את מעשיהם ומישרים ארחותם חייהם במשעול העולה ציונה.

יענקל ורצברגר בהיותו ילד שמע את אביו פעם כשהוא מודיע כי הולך הוא אל הרבי. הנער ידע שלעתים הולכים למלמד שהוא נקרא „רבי" להתאונן או לקבל תלונות עליו, אלא שגם נהיר לו שם הרבי בבורשה — ושני רבי׳ס לו — שאל את אביו בתמימות ילדותית לאיזה רבי — דר ואס ער לערנט אדער דר ואס לערנט נישט (זה שלומד (המלמד) או זה שלא לומד).

ואמרת: אוכלה בשר..

מעשה בחבורה של נערים שחשקה נפשם בבשר תאוה בט' הימים של חודש אב, שעלו לפינטינה, כי הוגד להם שבבית ההבראה לא חל על המבריאים איסור אכילת בשר בתשעה הימים. מחמת שהלכו ברגל מהלך אחד עשר ק"מ (תחבורה לא היתה ואלמלי היתה — כסף מנלן?) בהגיעם לשם אחר הצהרים — העלו על שולחנם קערה מהבילה של קולישה טריה מנוקדת ברינזה חריפה — שאיחרו את מועד הגשת מאכלי הבשר.

בורטוש ו„הושענא רבה"

באחד מימי הסתו הזועפים הועמדתי כנגד פניו הזועפים של הגלח בורטוש, כומרו של החלק העליון, שהפתיעני בשאלתו: היאך קוראים לחג, שאתם נערי היהודים מצווים לגנוב פירות מהגן הסובב את בית יראתי (שמנהג נהגנו בליל הושענא רבה בעת אמירת תהלים של הגדולים לקטוף מאגסיו ותפוחיו הגדולים של פרדס ה„קלויסטר" ולהתנקם בו, על יהירותו השחצנית ביחסו לשכנו, להבדיל, בית הכנסת העליון). „הושענא רבה" עניתי בענוה מהולה פחד ותמהון. (מה לו לכהן דת זה ולחגנו היפה). ומתי חל „הושענא רבה" זה? הוסיף לשאול בעקמו מקצת מאותיותיו של יום חיבוט הערבה. מניתי לעצמי את הימים ומסרתים לו. הכומר הודה לי ברכינה של קדושה, רשם בפנקסו, הרים כף ידו והעבירה שתי וערב על בית חזהו — והמשיך בדרכו. בליל הושענא רבה בלכתנו כמימים ימימה לעשות שמות ב„אילן הנעבד", בגן הכנסיה ופנינו, קיבלה בקול חריצת לשון וחישוף שיניים כיתת כלבים מקפצים לבלענו חיים. כנראה שגזרה היתה מן השמים שכיסינו יושבו ריקם, כי פי הכשילני, ואלמלא פזיזות שהיתה בי היתה הגזרה נדחית עד אחרי החג.

איש היה בבורשה ממשפחת בית „נדבורנה", ר' לייבוש לייפר שמו, ת"ח פיקח וממולח וסוחר. מישהו הציע לו לעסוק ב„רביות", כי זה משתלם יותר. — נכון, ענה ר' ארי' לייבוש, אלא חששני מפני שעת ההתיחדות שכל רבי זקוק לה ובעודני „מיחד ייחודים" (פארגולם-עו, בלשונו) יבוא שמשי ויפטרני ממעות הקויטליך. אלא שאם הוא לא השתמש בתגא של אדמורי בית נדבורנה — עשו זאת בניו ובייחוד בנו ר' בערצי האדמו"ר מוואשרהל, ובאונגוואר נטע פרדס רמונים. את משפחתו שהיתה ברוכה בבנים וראם מולכים עוד בחייו, איש איש על ממלכתו, כמנהג צאצאי ר' מרדכי'לי מיסד השושלת. ר' ברצי שהיה ת"ח גדול וחריף, נספה באושביץ. אחדים מבניו זכו לשוב מגיא ההריגה, מהם נמצאים בארץ.

פועל חרוץ היה לבית הנסירה ההוא ועזריאל שמו אדם חזק בעל ידים אמונות לכל מלאכה שהיא בעצים והשתבץ יפה בנוף החרושתי ויהי היום ותחל רוח הציונות לפעמו ויעזוב את עבודתו ויעל ארצה. לא עברו שנים רבות — והתחיל להתגעגע על המנסרה ונופה ונפשה יצאה לעציו וקרשיו — וירד לבורשה ומן הרכבת צעד הישר למנסרת פרוכטר ויחל בעבודה. בראות אותו הבעלים בעבודתו נתנו לו שלום ולא הגידו לו דבר — ושתיקה כהודאה דמיא.

הפועלים במנסרה נהנו מחירות גמורה במלאכתם והרגישו כעושים בתוך שלהם, והאמון הרב שרחשו להם הבעלים השתלם, ששילמו להם בנאמנות איש איש בעבודתו. יוצא מן הכלל היה אחד שעינו לא הטיבה עם מעבידיו בקנאו את קנאת עשרם — וברגע שרגליו דרכו על קרקע בית־הנסירה — פקעה סבלנותה של אחת הסכינים שהפקיעה את עצמה מרשות המכונה המרקידה את להביה בתוך בשר הקורה, נתפקעה המאכלת וה„גאטר" עצר במהלכו. הדבר חזר ונשנה וכל אימת שהמכונה פסקה במהלכה — אות ומופת לכל שאותו בר־נש נעץ בה את עינו הרעה והשחיתה.

בימים שהג'וינט פרש את חסותו על בורשה ושליחיו ערכו ביקורי בית במעונות הדלים ועד גרובר, אלוף העניים הגיעו. לשאלתם, בראותם את „עושר כבוד ביתו", שאלו קצרות: „ממה אתה חי?" ניתנה תשובה קצרה יותר: „מלחם". (כדי לשבר את האוזן ענם כך, שהלחם אזל מכליו — זאת ידעה בורשה כולה).

אשתו ביילה, מפסיקה היתה את כל העשיות בביתה בשעה שמשה מושקוביץ היה עובר בחוצות הפרינט בלכתו לבית הכנסת. אפילו את החלב הגולש מהכיריים. הטרידה את בעלה ובניה והביאתם לחלון ותמולל באצבעה: הנה משה הראש הקהל הולך...

השטריימל בבורשה

פטורים אנו מדברים נוספים על השטריימל וחובשיו שכבר דברנו עליו. בחור עד יום חתונתו ושמחת לבו העלה על ראשו מכובע עד מגבעת, מצנפת וכפה, הירמולקה (היארמיקע), הכל לפי העונה והמעמד. החומר שממנו נעשו כיסויים לגולגלתם הם: לבד, בד, משי, קטיפה ועוד ואפילו מעור, שלבורשה ירד אפילו ה„פרסי", כלומר — ה„פערזיאנער", בין בצורת קוצ'מה־מצנפת, ובין כצוארון לפרוות העור. קוצ'מות היו גם מעורות כבשים על צמרם. משנכנס הרווק לתחת החופה כבר היה השטריימל עטור

לראשו. זוכרני רק אחד ויחיד בחלק העליון זיידיל שרה־לאה׳ס (הוא ואמו נפטרו בישראל) שלא חבש שטריימל, והביט עליו הקהל כעל פורק עול. לעומת זאת, בלי כיסוי ראש לא הלך יהודי בבורשה אפילו פחות מד׳ אמות (פרט לרופא והרוקח בביתם) היוצאים מן הכלל, באופן זמני. היה פקיד העיריה, שהסיר את כובעו בכניסתו למשרד ויעקב ריזל בפקדו על הבחירות לפרלמנט מטעם הרשימה הציונית, ואיש לא כיהה בידו, שהרי „גינוני מלכות" ראו בו ביום זה. שאר היהודים, בהורידם את כובעיהם מעל ראשם, בבירכם את אנשי השררה הגדולים, בכניסתם לבית המועצה, לבית המשפט וכדומה — נשתיירה הירמולקה על ראשם ולא נכשלו בגילוי ראש ח"ו.

והחזיקו שבעה... אנשים באשה אחת...

אותו חזקאל, בראותו ששערותיה של גיצה, בתו ה„חכמה", הולכות ומלבינות, לא התיאש מן התוחלת להשיאה לבחור נאה ומסודר, בעל פרנסה טובה. וכך היה הולך ומתנבא: הנה ימים באים וירד רעב לארץ, לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם רעב ל„כלות". ויצאו הבחורים ועברו דרך חלון, שממנו מציצה דמות נערה סורקת שערה ו נ ה מ ו (אורלען) כאותם הזאבים בתקוף אותם הרעבון בירחי החורף ואמרו: היי לי לאנתי, נערת חן — וכל מחסורך עלי. רקמה אלבישך ואנעילך תחש ואתנה טבעת על ידך ושביס פנינים (שטערנטיכל על מצחך ורביד הזהב על צוארך — בואי, בואי, כ ל ה! אז אזכה גם אני וחוה אשתי שגבה שחח תחת כובד דאגותיה ונוליך את בתנו גיצה לחופתה, בשעה טובה ומוצלחת, אמן. גיצה לא הובלה לחופה, כי יעד אחר, נורא מאוד יעדו לה חדלי אנוש.

„ולעולם יהא זהיר בתפלת המנחה" (בר. ו:)

וולף מבקש מהבנות לשחרר את בנו לתפלת המנחה

ויהי היום ובנו של ר׳ וולף עובר לפני ביתו של ר׳ הירשל ורצברגר הנעים ונחמד, הציוני בלב ונפש ועל הגשרון (בריקל) המאורך ניצבת כת של בחורות, חברותיהן של בנות אביו. מה יעשה הנער — שלא יגש אליהן? בעוד הדברים הבטלים בפיהם, רד היום ומרחוק נראה ר׳ וולף צועד מדודות בהילוכו לבית הכנסת, הולך וקרב למקום הפטפוט. הנערות שחכמות היו הבינו מדעתן שמעמד „נכבד" כזה של בנו, שאינו מראה כל סימן שנוטה לעצת התנא „אל תרבה שיחה וכו׳" — לא ישמח לבב אבא ותאמרנה לבעל דברן שלצערן הרב מוכנות הן לוותר על התענוג שבשיחה ובלבד שלא לצער את אבא. ענה להן הבחור: על השיחה נקל לוותר — האם גם על התגובה למחזה זה מפי פיקח זה — נכונות אתן לחסר אזנכן? הבה ונשמע דברי מוסרו, לו ולכן. ר׳ וולף מתקרב, מציץ מן הצד וצד בעיניו החודרות והמחייכות את החזיון הנפלא הזה, שטוב לו אילו לא בא לעולם. הבנות בטוחות היו שיתעלם מהדבר וימשיך בדרכו, כדי לא להביא את מישהו במבוכה. וראה זה פלא: ר׳ וולף עצר במהלכו, העלה בת צחוק מלבב על שפתיו ופנה לבנות בזו הלשון: הועלנה נא בטובכן, בתולות יקרות, ושחררנה את בני לחצי שעה, כדי שלא יעבור זמן ה„מנחה־מעריב" ואני מבטיחכן נאמנה, ששוב ישוב אליכן לאחר התפלה ומשיחתכם לא ייגרע דבר.

ההגנה העצמית קמה ביזמתו של משה מושקוביץ, בעצת פטרו גאבור, מ שהיה ראש העיירה שנים רבות והטיב עם היהודים, תחנתם ומקום האסיפות שימש לה הזידישובר קלויז ועל חבריה נמנו בחורי היהודים המסוגלים לשאת נשק (פטרו נתנו בידיהם). ביניהם: הירשל ופייויש פרייז, שמואל אברהם לייבס, משולם אבנשטיין, חיים שטיימץ, ברוך חונה לייזוערס ועוד.

אחד מרדכי איציק מספינקא, ריק ופוחז שהפיל אימתו על כפרי מרמורש, פרש את מצודתו גם על בורשה וגורל סחטנותו נפל על לוזער שטיימץ ואיים עליו אם לא יתן בידו כסף פדיונו יפגע בסוסיו האבירים שגאותו היתה עליהם, בהיותם מושכים בכרכרתו בהילוך רקדני ברחובות בורשה. בשמעו את הצעת חוצפתו, קם ואסר את הסוסים ברכבו כדי לרוץ לז׳נדארים. ברם, משה איציק עצר בסוסיו ואמר לו: לאסור יהודי — אתה יכול ללכת ברגל... מובן שכעסו נתגבר והתחיל רץ. משראהו הירש מרקוביץ נחפז שאלו לסיבת הריצה. משסיפר לו על חוצפת הספינקאי יעץ לו: שוב ושלם — ויונח לך מאיציק, באם לא כן תמצא ביום בוקר אחד את סוסיך, אם לא שחוטים באורוותך — כרותי לשון ועקורי פרסות, בודאי. לא היה דבר שהירש לא תקן את דורש עזרתו בעצה טובה ואפילו בבתי משפט תשש כח השופטים בפני טענותיו — ורק מול סחטנים חדל שכל ואבדה עצת חכמתו.

יהודי פשוט ותמים, טוב לב, היה בערל שאינו סובל עוולות אפילו אם אנו נעשים לגויים. והנה אירע הדבר, שהיה מן המעשים שבכל יום, שגויה התאוננה באזניו שקנו ממנה שדה, בעת שיכרותה בעד בקבוק יי"ש. משראה אותה בוכיה, יעצה להגיש תלונה בבית המשפט ואת עצמו הציע להעיד עבורה. הואיל והמשפט, כדרכו נמשך ימים רבים וכסף להוצאות הדרך עד בית המשפט אין — קם והלך ברגל מדי שבוע עד וישיבה, ששם המשפט. שהערלית שמעה פסק דינה יוצא מפורש מפי השופט שמקנה וקנין תופסים בכל צורה שהיא וכסף ממכרה, הלא קיבלה בשוה כסף — ותצא נקיה מנכסיה וידי העד היהודי על ראשו.

גם מ„ל"ו" צדיקים לא נפטרה בורשה ובגינם נחלקה בורשה לשנים (לא ע"י הגשר). כל מחצית קיבלה את ה„לו"ניק שלה — על העליון הגן בצדקתו ר׳ אלתר חיים הסנדלר ועל התחתון חסה בישרו ר׳ מרדכי הירש המלמד. הראשון שלא הסתיר את תורתו והגה בה בסתר ובגלוי לכן לא נקצרו ימיו והלך לעולמו ב... אי־כבוד „שריזוקו" אשתו סירבה לשלם את הסכום שהוטל עליה לסלק בעד הקבורה ועיכבוהו אנשי „חברא־קדישא" בעולם השפל עד הערב — ואז נכנעו לאשתו שממונה חביב עליה מגופו של בעלה.

השני — שביום לימד תינוקות ובלילה הוארה פנתו שבעלית התנור וכירים מזיוה של תורה, מש„נתגלה" ונודע טיבו — נתבקש לישיבה של מעלה.

ידוע היה הירש מרקוביץ כאיש הפרוצסים (משפטים) באחד מהם כשנסב המשפט בדיני ממונות שנמשך זמן רב — נתחייב הירש לשלם לנושיו את המגיע להם. משחזר מבית המשפט ונשאל לתוצאותיו — ענה: השופט החליט סופית שאני חייב לשלם אבל אני החלטתי לא לשלם. סיפרו עליו: בעוד הוא נושא ונותן עם הגויים שלא באמונה — על ממונם שלישראל הוא חס והרחיק תרמיתו מרכוש ישראל.

חוש מסחרי היה לנאדריש, נער בן בעיות פסיכיות, בערי תרנסילוניה שם היה משוטט, בהציק לו אמו חורגתו וריחקתו מבית אבא, הכיר עיסוק קל ושכיח, משלוח יד שנוח לבצעו והוא מכירת עתונים ושכרו בצדו, והיכן אם לא בבורשה? מה עשה — סבב ואסף כתבי עת מכל הסוגים מתוך הסלים שבצדי הדרכים, ארזם לחבילות וישב הביתה. בכפר מולדתו בחר בשני צמתות דרכים, דבר שלמד ממוכרי העתונים במקום גלותו — והם: לפני הגשר ששם נפגשים ארבעה רחובות — העליון והתחתון, רחוב הטשיזשלה והרביס־גאס והשניה — באמצע הרחוב העליון בעקול שם מתעקמת דרך המלך וזונחת את ישרותה (בקרן זוית זו נעצרה השרפה הגדולה שאכלה את רוב בתי בורשה) ושם מצא גאנדריש נקודה אידיאלית למכירת עתוניו: גויים היורדים מההרים לערוך קנייתיהם ולמכור את תוצרתם — והם המה (שאינם יודעים צורת „אלף") הקונים הפוטנציאליים של עתוני נאנדריש. עומד הוא מבוקר עד ערב ומכריז בקולי־קולות צורח וצווח וקורא בשם כל העתונים שעברה עליהם שנתם, לפי הדוגמה שהעתיק מהערים קלוז׳ וסיגט וסטמר וטימישורה, שברחובותיהם היה מתשוטט בימי נדודיו... כסף ממכרו, כמובן, לא השיגה ידו, אבל הרגשה טובה ירדה עליו שאכן מוכר עתונים הוא, כעמיתיו בערי המדינה, שקינא בהם כל אימת שראם במלאכתם.

עושה עושר ולא במשפט

על אשה אחת פיקחית ונצורת לב ובעיקר — בעלת חוש מסחרי מפותח, מספרים בבורשה שידעה היטב לנצל את הטעונים הצלה ומצילה היתה את הגויים שבאו לבקש עצה מפיה, כיצד להיחלץ מידי נוגשי הרשות היורדים לחייהם במסים וארנונות, מינדה ובלו והלך. נגישות המתרבות כמים שאין להם סוף. מרי הנפש נפנים היו באותן השעות הקשות לביתה של אשת החכמה, היא אשתו של ר׳ חנוך וירצברגר, מרים שמה. עולים היו במעלות וסרים לבית המזיגה, נותנים בכוס עינם ושוכחים את צערם, כי מרים היא המוציאה והמביאה לפניהם. הגוי שופך את לבו באזניה והיא שופכת יי"ש והכוס עומדת על מילואה, מדברת על לבו דברים ניחומים ומסלקתו מדאגותיו, משחררתו ממצוקת נפשו — ומחלק מנחלאותיו.

„זרענו... ירבה כחול"

אחד סנדלר לנעליים שנתרפטו ונתקלקלו וחדשים לא עשה, מאין כסף לקנית הסחורה — היה בבורשה. מספרים היו, שלא יצא מימיו מפתח ביתו, מלבד לתפלות שחרית וערבית, רק ביום ששי. אז היה מהדס והולך בצעדים נחפזים, כמי שחושש שמא יקדמנו אחר, ממהר ובא לבית המטבחיים שליד הגשר, שם מוצא הוא את שללו מונח וממתין לו באחת הפנות באטליז, פיות קטועים מראשי כבשים, קיבות ובני מעיים וריאות וכל מיני קרבי בקר שעין קונה לא תשורם. מול הנעליים שמיעטו עצמן מבוא לביתו זימנו לו מן השמים הרבה ילדים ולא יצתה שנה שאין עמה עולל צווח. בעיריה, במחלקת הרישום מתבדחים היו ומתלוצצים, מדי בואו שנה שנה לרשום רך נולד חדש: עצתנו היא שתרשום את יוצאי חלציך בבת אחת ולא תצטרך להטריח עצמך כל שנה ושנה.

„אביך אמורי ואמך — חתית"

בעוד יהודי בורשה מתמוגגים בנחת על מוצאם הנבחר, צור מחצבתם הקדום ומקורם הטהור, מתיחסים על אבות האומה המקודשת, שהבורא בחר בה מכל הגויים להיות לו לעם סגולה מכל העמים, חבל נחלתו — והנה ביום אפור אחד, אפל ומנומנם בדמדומי הסתו וערפל סמיך עוטף את בתי היהודים בקרעי מכסהו שרק גגות הבתים מבליטים עצמם מתוכם וביניהם מזדקרת דמותו החמורה של ידען גדול ובקי בתולדות העמים ומתנה בידו עבור יהודי האיזור הקרפטי שבורשה שרויה בתוכו, בשורה על ארץ מכורתם. וזאת לדעת שבורשה לא סתם מתיחסין אלא שספרי ייחוסיהם בידם הם והוא ספר החומש שכתוב וחרות בו, מפורש וברור שאבותינו הם אברהם ויצחק ויעקב.

מסיירים אנו להנאתנו בעמקי הקרפטים, בהדרכת ספר היחוסין שלנו ובעזרתו — בבקעת הפרת והחדקל שהמזרח למען הוציא את אבינו הראשון משם ולהביאו לארץ המובטחת ולעומתנו ניצב, כשטן במשעול הכרמים, מלומד מהררי מונטיניה ומחליט להעביר את ערש לידתו של היהודי השוכן בבורשה, מבקעת שנער שבארם נהרים, נהרות הזורמים מדרדום להרי ארט, לערבות שני נהרות אחרים — והם הדון והוולגה, המגיחים מצפון להרים שעליהם נחה תיבתו של נח בן למך אחר המבול. לא אברהם מאור כשדים הוא אביהם של יהודי בורשה ולא יצחק מגרר מולידם ואף לא יעקב מבית אל הוא ישראל שמשכם ולקחם על זרועותיו, כי מכורתם בארץ התתרים, אביהם קדרי (טאטער) ואמם — כוזרית. עוד הם יושבים בשלוה, איש על ממליגתו ואיש על לחם המלאי שלו — והנה זה בא שלא קרא ולא שנה וגוזר על דעת עצמו ומחליט על פי עצת ספריו שהאמת רחוקה מהם, שיהודי מרמורש (ובורשה הראשונה שבהם) אינם יהודים מלידה, כי אם בני־בניהם של גרים גרורים „מעם ממושך ומורט מן הוא והלאה" — ר"ל.

שוטה היה בבורשה ושמו מאיר (דער „מוט") שהיה שרוי בלא אשה. משהגיע שעתו ליפטר מן העולם לא נמצא אדם שתעגם עליו נפשו ואם היה מי שהצטער על לכתו מן העולם השפל, הרי סיבת הצער נבעה מכך שמהיום ומעלה תחסר לו המטרה לחיצי לעגו, שמתלוצץ היה על חשבונו, כדרך יושבי קרנות המתבדחים על השוטים. אלא שחומדי לצון

התחכמו ונסתייעו במותו כדי לבדח בו את החיים. ברור שבידוח זה אינו יכול להיות אלא עקיצה וכן נתקיימה שיחה עוקצנית בין שני מחודדים, נשוי ורווק: השמעת, יידל, מאיר השוטה מת — ונקטינן: רווק שמת — ידאגו עליו כל הרווקים (שמא ימותו אף הם) ולי גירסה אחרת — משיב הרווק לעמיתו הנשוי — שוטה שמת — ידאגו עליו כל השוטים — ואילך מכוונים דבריהם.

בן־ציון הפרוון (פיצי) דל פרנסה היה וכל נכסי דניידי שלו — להקת אווזים שנתנו לו בשעתם נוצות, ביצים, בשר ושומן וגריוון ועוד. בהישמע דבר מסעם של שני חשובי העיר לארץ ישראל — קם ומכר את האווזים, צרר את כסף פדיונם והביאו לשליחים: קנו אדמה ליהודי בורשה — אמר ומסר לידם את מעותיו. (בחפזו הביתה עם אווזיו שאלוהו: עוד היום גדול לא עת היאסף האווזים. — ענה: אני שולח את אווזי לארץ ישראל. (בתו טובה עלתה לישראל והיתה בין הראשונים שהרימה תרומתה לספר הזכרון).

„וירק את חניכיו"

מלמד היה בבורשה ושמו ר' משה לייזר שכנראה לא הגיע מימיו לפסוק שביחזקאל „מה לכם... המשל... אבות אכלו בוסר — ושני בנים תקהינה", וגם לא את פסוקו של ירמיה: „... האוכל הבוסר — תקהיינה שניו!" (יר לא כט) — ולפיכך הפך את הסדר וגלל על הבנים את אכילת הבוסר וכל צרה שבאה על בורשה — הטיחה על תלמידיו: אתם האשמים בדבר! וכל נגע וכל מחלה וכל תקלה וכל מקרה לא טהור שאירע בבורשה — קם ר' משה לייזר ושפך אותם על ראשי דודקיו המפוחדים.

אימתי לא „יוצאים" בקריאת המגלה...

במנינו של צעירי מזרחי בבורשה קרא כוה"ש את המגלה בהברה הספרדית — ועוד באותו ערב הגיע שמע הקריאה בהברה הספרדית הציונית לאזני הרב — שמועה זו בהגיעה לאזני הרב בלבלה לו את שמחת הפורים. בבוקר מצאו מתפללי קהל עדת ישורון „קול־קורא" מודבק על קירות בתי הכנסת, מכריז ואומר שכל מי ששמע את המגלה בעברית — לא יצא ידי חובתו... (מנין לקח הרב דין זה? — אולי הקיש מק"ש, לפי הרמב"ם הלכות ק"ש פ"ב: „צריך להיזהר מדברי שיבוש"), אולי...

פעם בצאת הציונים ברשימה משלה בבחירות למועצה המקומית (קנצלריה) וכדי להילחם ב„שקצים" הרכיבו זקני המקום רשימה משותפת עם גוי מנכבדי הכפר, שגם לו צרות עם השקצים שלו (בלי מירכאות). תוך שבמזרחי מטכסים עצה היאך לעמוד בתחרות — קם אחד בעל שאר רוח וחיבר „סליחה" (היו אז ימי הסליחות) וקרא לה „גויודיאיציה" (אגוד גוי־יהודים), בה שם ללעג את המועמדים ושותפותם. בעקבות הצחוק שפשטה הסליחה משכו הותיקים את ידיהם, נתפרדה החבילה והרשימה נתבטלה ועברה מן העולם.

אפרים פישל שטיין עשה הכשרה בטופליצה וגמרה בבורשה באחת המנסרות שבסביבה. חדר מגוריו הפך בית סניף לצעירי מזרחי בורשה: קירותיו נתקשטו תמונות ממראות הארץ, אישים ציוניים, מושבות, פועלים, אכרים וכיו"ב, ויהי לחבריו למדריך. מחסכונו הזמין, כמנהג הימים קרטיסי ביקור ועליהם כתוב (בקורטוב גאוה ומקצת תמימות) **אפרים פישל — חלוץ מזרחי**. חבריו מספרים שסרטיפיקס הגיע עבורו לסיגט ובהיות שם רב מגדולי המזרחי „השאיר לעצמו" אותו ולקחו עבור קרובו מבסרביה. פישל יצא עם המגוייסים לעבודת פרך בפודוליה ושם נספה.

הרב המוכיח לא היה רחים על בני מאתא

רגיל היה הרב להוכיח את בני הנוער בשתי שבתות השנה, „שבת הגדול" ו„שבת שובה", בהן נושא היה את דרשותיו. כל דבר לא טהור שביצעו בני הנוער או רק סיפרו עליהם (שיחת בני הנעורים מין בשאינו מינו נחשב עדיין בבורשה לפריצות). הקהל למגדול עוד קטן מצפה היה בכליון עינים ל„אטרקציה" חצי־שנתית זו. את החומר האינפורמטיבי סיפקו לו בסיפוק רב נאמני ביתו. ויהי היום ובבורשה נעשה מעשה לא טהור ויבוא הדבר לפני הרב. כל בורשה חיכתה בציפיה רבה לשעה זו בה יגלה הרב את קלון החוטאים ברבים, בדרשתו. והנה — בוא וראה את עדינות לבו של הרב: הוא ראה במקרה המצער לא חטא כי אם אסון ויתן לבו לעזור לחוטאים. ראשית לא דבר עליהם מטוב ועד רע — לתמהונם של כל חובבי רכילות, על אלה שעברה עליהם רוח שטות ואמר להביאם בעצתו לגמר טוב — דבר שלא עלה, לצערו בידיו.

מחשבה רעה שלא באה לידי מעשה

דיאק היה בבורשה, שמש עוזר לכומר בשעת תפלתו בבית יראתו ועוסק בצרכי „קדושה", ספר ביבליה בידו מטייל היה לפני ה„סאלאש" של הרבי ומלמד את היהודים סיפורי תנ"ך. שתי בנות יפות היו לגוי תמים זה, שלא הלכו בדרכי אביהן ועיסוקן לא בקדושה היה... הן יצאו את בורשה למקום שאין מכירין אותן ועשו מה שלבן חפץ. ויהי היום ותיראינה בחוצות בורשה, כלולות בהדרן ויצא לב הנערים אחריהן ובתוכם היו גם מבני יעקב ויוסף, שלא פטפטו ביצרם. אחד מהם נטפל להן ולחש באזניהן דברי חיבה ופיתוי. דרכן לבית אביהן עברה אצל ביתו של הרב. בהגיעם לסימטה המוליכה ל„ריטריס" ציוו על החומד להמתין להן כי דבר להן בבית הרב (אפשר שמשרתות הן שם מהרהר „החוטא" לתומו). כעבור רגעים מעטים — יוצא הרב ואחריו — ר"ל — השקצות... אוי לעינים שכך ראו. פתחה אחת ואמרה: אדון רבין, חוטאות אנו בנפשנו מראשית השנה עד אחריתה. באנו הביתה כדי לחדול קמעה מחטאתינו ולהתוודות עליהן — והנה זה בא (הן מראות על הנער שלא הספיק להימלט (מה נתקנא אותה שעה בקורח ועדתו... והתפלל לנס שתפתח הארץ את פיה ותבלענו חיים) ורוצה להחטיאנו... בזה תם הרומן: השקצות פנו לדרכן, הבחור השחיל עצמו דרך הגדר וינס ממקום הפורענות, הפכה האהבה לזועה. אנשים ושכנים שראו את המראה המוזר לא חסרו אותה שעה. מה שלא ידעו — הבינו והתמונה יצאה בהירה.

נצטרף אליהם עוף השמים שהוליך את הקול וכל בורשה — כלו עיניהם מיחל לדרשה של הרב שעתידה להיות הפעם מפולפלת ביותר. אלא שגם הפעם הכין להם הרב הפתעה: אף מלה לא נתמללה בדרשתו על המעשה שלא נעשה.

הרב שהקדים „נעשה" ל„נשמע"

מנדיל פרוקטר (ממשפחת ה„ריבליך") נכנס לביה"מ בשבת בשחרית במצב רוח מרומם. לתמהונו המתין לו הרב ליד הכניסה וכתשובה ל„גוט שבת" תקע בו שתי סטירות מצלצלות, לבלי הגד למה. ההסבר בא מפי הרב בצורה פחות מכובדת: „שגץ שכמותך, יהודים ראו גויים עובדים בשדך ביום השבת. נזוף ומוכה עומד מנדיל ומגן על עצמו: ההכרתי את השדה לגוי והריהו עובד בשדהו הוא. אז רפתה רוחו של הרב ויען ויאמר: אם ככה, אז מותר — ויפן וישב המקומו לבלי התנצל בפניו. התנצלות? — בבורשה לא ידעו מזה — מה שקיבלת — זה שלך.

חייל במרידה של קושוט לויוש

רחל הברסלראית בת 13 היתה כשנישאה למוטיל בעלה. (חיל בגדודיו של המורד קושוט). הולדת בנה יחידה הזכירה לה את יום המיתה — למה? — שמהיום והלאה יש לה מי שידאג לקבורתה ולהצבת מצבתה ולאמירת „קדיש" וכו'. ויהי היום בהיות הילד כבן 4 ותקראהו — ולא בא. הואיל וכך, גמרה בדעתה שאין לסמוך על ילדים. מה עשתה? — קמה והזמינה מצבה לעצמה... וכמו „להכעיס" האריכה ימים (בזכותו של בקבוק יי"ש ששתתה מדי יום — כהודעת פיה) שעונה בקיר בית הטהרה המתינה המצבה לבואה של רחל, בשני דורות עד שפקעה סבלנותה וקראה: ואם כוח אבנים כוחי — כלום נגזר עלי לעמוד ולצפות לימות המשיח?! עמדה ופוררה את עצמה, נתמוטטו ונשרו ממנה איברים־איברים. ביום נפלה — נפלה גם רוחה של רחל ותעזבנה — ותשב למקור מחצבתה.

בצלאל שטיינר בקי היה במסחר ויט ידו גם לסחר תרופות, דבר שפגע בבית המרקחת, שהרופא סולומון היה שותף בה. הואיל ובצלאל בחור היה ואינו לפי כבודו של רופא להידיין עם נער — הזמין את אמו גיצה לדין תורה. הרב פסק לטובת הנתבע — ראשית לא גיצה היא הסוחר ושנית — הוכח שגם שותפתו בבית המרקחת אינה בתכלית ה„כשרות" ראייה לכך שלא תבע את בצלאל בערכאות. את חיה וולף'ס לא תבע לדין (שאף היא באותו חטא היתה, זכות אחיה עמדה לה, שחברו היה בציונות ולא עוד אלא שהודיע לה בעוד מועד, ש„חיפוש תרופות" ייערך ביום מסוים, כדי שתחביא את סממניה מעין המחפשים.

ממציאים בבורשה

מוטילי פרוקטר המציא אוטו מעץ וגם שעון מאותו חומר, שהוציא קולות נפלאים. בניו המוכשרים של הירשל פרוקטר עסקו אף הם בהמצאות ומתחת ידיהם יצאו אופניים שגלגליהם של עץ היו ונסעו עליהם בחוצות בורשה. אף ילדי החדר אימנו את ידיהם בתבונות כפים והעמידו לעצמם טחנות קמח מונעים ע"י מפלי מים, מערכת טלפונים, ששפופרתם שני חצאי קופסאות הפח ממשחת הנעליים. אחד מבניו של אברהם יוסל המלמד, משה לייב, המציא כמה דברים מענינים בהיותו נער חדר.

תמונת יונטיל המלמד ב„שטרימר"

בשבתי באחת הועידודות ומאזין לנאומים המשעממים של המנהיגים — נגעה בי יד חבר היושב לידי והושיט לי חוברת מסוגו של ה„שטירמר" — ובו מדובר בהרחבה על ה„לומפן געזינדל" (כת הסמרטוטים) כלומר היהודים. ולחיזוק דעתו הנפשעת של הכותב על „הבנדיטים הדגנרטים" שובצה תמונה של יהודי בתוך המאמר כעדות חיה על וחדלי אנוש, היושבים בשפל המדרגה — מקום שם הכניסוהו בני העם האציל מגזע היחס הצפוני שנועד לשלוט בעולם. ברור שחדלתי מקרוא ושמתי פני בתמונה — היא תמונת ר' יונטיל.

כבירים הם תעלולי הגורל (ואולי מעללי ההשגחה כאן — דמות דיוקנו של יונטל צופה אלי ומעיניו נשקפים רחמים רבים ואהבה עצומה מבצבצת מבין השפם והזקן ובת צחוק מרחפת על שפתיו ברפיון וקורנת חן וחסד. התכירנו? דמיתי לקרוא מעליהן — כן — הרהרתי כיונטל אתה הוא האיש שמוסרך מוטר היה, ותוכחתך — תוכחתו של ידיד אמת הטפת לנו השכם והטף שהרי בטובנו נמשך חפצך לפיכך גם הצלחת יותר מאחרים להחדיר בתוכנו תודעת חשבון הנפש, בנו עולי ימים שאולי ושמא שוגים אנו בעצמאותנו למרות עיני הורינו ומורינו, כי יונטל קרא פעם לעברנו: אני מתחיל לדמות אולי בכל זאת אתם צודקים, פרחחים שכמותכם!

אומר היה יונטל: תמה הייתי על כך שקדמונינו הטריחו על עצמם בעלותם מבבל בימי עזרא ונחמיה להעלות עמהם גם את שמות החודשים (ניסן, אייר, סיון, תמוז וכו') כי עד גלות בבל נסתמנו החודשים במספרים: החודש הראשון, החודש השני וכו'. אילולא היינו צריכים בשמות לחודשים שנדע לקבוע על פיהם את מועדינו, חגינו וזמנינו, כגון אייר לפסח שני וסיון לשבועות וכך הלאה, היינו יכולים לכנות את חודשי השנה לפי המאכלים המתחלפים חודש חודש והיינו ממעטים בטעות ושיבוש זמנים. יונטל הולך — הלוך ומונה ומציע שמות: חודשי התותים, הפטלים הקודיעס (זנבות בצלצלים), השעועיות הירוקות, ירח הדלועין, חודש הווירזואר ו„אגסי כל נידרי". ובאמת שאל ר' יונטל, למה לא ייקרא חודש תשרי בשם חודש אגסי „כל נדרי" — כל נדרי־בארלעך, שהרי באותם השבועות האגסים הזערערים העגלגלים מתחילים נושרים מעציהם והמשכימים לגנים אוספים אותם מדי בוקר כדי ליבשם בתנור ולהטמינם לעונת החורף כדי לבשלם לקנוח סעודת השבת והטועם הרי הוא טועם טעמה של שבת ואילו הקוססים אותם בשעת נשירת וקטיפה — כאילו עצים וקשין נגעצו בין שיניהם.

והיה מכנה את חודש אב, שאז זמן אכילת ה„וירזאר" — ירח הוירזורים. וחודש אב — למה לי — שואל יונטל — כלום חודש לוקשין — אינו יפה הימנו? שהרי באותו חודש

מרבין לאכלם מעורבין בגבינה וחמאה, ברינזה ואורדה — מחמת איסור אכילת בשר בימים ההם. וחודש הווירזאר — מהו החיסרון שאחר מוצא בו? מהו „וירזאר" — פשוטו כמשמעו: מין דייסה עשויה מקמח תירס גלושה בכל מיני חלב חמוץ או מתוק ושיירי דברים עשויים מחלב. דייסה שמטילין לתוכה מזמרת הגן: זנבות בצלים וקלחי פטרוסיליון, שיני שומים, שעועית שנשלפו מתרמיליהן ועקרי גזר וראשי כרוב ופקעות כרובית, קישואין וכישות וחסה ותרדין ושאר ירקות בכל אשר תוציא ערוגת גנך. בוזקין עליהם מלח ובוחשים בכף עץ של טבחים, פורסים עלי ירק רחבים בתוך תבניות פח. מזילין את התערובת לתוכם ורודים לתוך התנור וכעבור כשעה — מוציאים את הכלי ומערים את תוכנו (שעל כן בשם „וירזאר" יקרא — כי וירזאר ברומנית פירושו „עירוי"). מאפה תנור זה בעודו בחומו בכף — ייבלע — וטעם גן עדן לו.

ועוד היה יונטל אומר: שלמה המלך שידע שיחות חיות ועופות ושדין ורוחות — אלמלא היה יודע טעמו של הוירזאר כפי שעשאוהו בבורשה, היה מצוה למבשלים ולאופים להכין לחם יומי, לא מכור סולת וששים כור קמח ועשרה כור בקר בריאים ועשרים בקר רעי ומאה צאן ואיל וצבי ויחמוד וברבורים אבוסים — אלא פוקד היה לקחת קמח תירס וכל הנ"ל ולמלאות את בית המבשלים המלכותי וירזארים רותחים מעלי הבל נודף ריחות גנים ושדות, מכלאות צאן ועשתרות קרניים, והיה חושך מעצמו את מתן שני השמות — זיו לחודש השני ואיתנים לחודש השביעי. בקשת לך שמות לחדשיך, בן דוד, חפשם במאכל שולחנך ומשקיך ששמעם הגיע עד לאוזני מלכת שבא שבתימן הרחוקה אילו משם היה מנסנה בחידה: מה זה „זירזאר" — היה הוא מנצחה — מסיים יונטל את לצונו.

מפנקים את „המורה"...

משפחת מורה שפת עבר, מתוצרת בורשה, להפיץ את תורת הלשון בעיר ושיעורים ניתנו ו„קורסים" נתרבו וקולה של שפת התנ"ך נשמע ברחובות, אז יזם גם הירץ פרוקטר פתיחת שיעור בביתו ובבוא המורה מצא שם תלמידות, אחת צעירה מהשניה. אלה הן בנות שהעמידה לי פעסיל אשתי, הסביר, בראותו את תמהון מתוח על פני המורה למראה הרכב המשונה, הבדלי הגובה נובעים מכך שלא ילדתן בבת אחת. מיד התחילה „ההלעטה" בדקדוק. „שפת עמנו" של משה ראטה פתח את שעריו והמלים שב„לקציונים" נבלעו כענבים במדבר. ויהי כראות פעסיל, אשת הנועם ומסבירת הפנים, בעמל המורה ושקידת תלמידותיו המסובית לפניו בנימוס ובדרך ארץ ותאמר: אעמול גם אנכי — מאז ה„כיבוד" לא מש מעל השולחן. ויאת חג הפסח, זמן חירותנו, בן חורין היה המורה לערוך ביקור נימוסין אצל חניכותיו. האמא זנחה לרגעים את המטבח ושיתפה עצמה לשיחה ודרך אגב שאלה: האוכל כבדך, ב„חרימזליך"? — אין כמוהם טעימים לחכי, השיב המורה, כל השנה כולה אני מצפה לחרימזליך של פסח... המענה הרך, כרוך החרימזליך, נכנס ללבה של אשת חיל זו ויהי מדי בואו של המורה לשיעור לאחר הפסח — מצא על השולחן צלחת מלאה חרימזליך מהבילות, מגרות חך ולשון...

הבשר, הסוכר והלחם

בשנות המלחמה והרעב גבר בבתי העניים בבורשה ויפקוד גם את בית אבא ובחנותו נשמו כל הכלים שהכילו פעם סחורות למכביר. הימים ימי אכילת פתות מקמח שבולת שועל (מספואם של הסוסים). ייזכר אבא לטובה שכדי שלא לביישני נתן לי צידה לחדר במקום הפתות גביש סוכר קנדיס (קאנדיל־צוקער), ימוץ לו הנער וישכח רעבונו. ראה ה' בענייי וימן לי חבר, בנו של קצב. הואיל ולקצב בשר והגרמנים זוללי בשר המה לא ייפלא, איפוא, שלשלמה בן הקצב פרוסות לחם חמצמץ, מלחם הצבא שמקבליו המירוהו בבשר. ויהי כאשר ראה שלמה את הסוכר נגרס בין שני ויחמדנו בלבו ויציע לי לחם תמורת סוכר. ויהי החייל הגרמני זולל את הבשר ובנו של הקצב מוצץ את הסוכר ובנו של וולף אוכל את הלחם החמוץ, אבל בפיו נעשה מתוק מנופת צופים.

הצוענים — הללו אין להם ייחוס (אנו, יודעי דרוש, דורשים סמוכין: צוען — צוענים) כלומר — מצרים מחוסר ייחוס יכולים הם להתיחס בכל מקרה לבני האומה השולטת, ההונגרים והרומנים ואין בין שתי האומות והצוענים אלא נגינת הטעם בלבד: הרומנים קוראים „ציגאן" (מלרע) וההונגרים „צי־גאן" (מלעיל). מפה לאוזן מוסרים היו על הרבה רומנים מאנשי מעלה שצוענים היו מלכתחילה, ובמחלוקת שהתגלעה בין שני שכנים וצעק אחד לעברו של השני: ציגאן! ה„נצגאן" לא מחה אלא השיבו: ואתה אמריקאן?! אלא שהחרוז „ז'ידאן שי ציגאן" (יהודון וצוענון) עלה יפה בעיני הרומנים. זכה זכו צועני בורשה, שכני אבא, שלא נצררו בצרור הנשלחים לאבדון. על כנם נשארו ויתחברו לצורר ויחד איתו הצרו לשכיניהם עד צאתם את בתיהם. בפקדי את בית אבא מצאתי משפחה צוענית יושבת לה ישיבת רווחה בבית שהקימה אחותי חיה־דבורה בכספה שעמלה עליו בזיעת אפים ובעמל ידיה — והם יושבים בו עד היום הזה.

הא גופא קשיא — אמרת

גבהי מרומיו של הפיטרוס העלו את דרשתו על כוחם וגבורת שכלם של יהודי בורשה החוסים בצלו וצוקיו החדים מחדדין את מוחם ומשגיאין את חריפות מחשבתם. לכאורה דלג הדרשן על המציאות, שכן דווקא על שפת נחל הקיטרוסה יתגורר חצי מנין ממשפחת ה„מוצעס" (שוטים) והם מחצית מכסילי בורשה. אבל יש לומר: נחל הקיטרוסה לחוד והר הקיטרוס לחוד ואין לערבב את הפרשיות — הקיטרוס שגדול הוא ומשקיף ממרום גידל גדולים וחכמים ואילו הקיטרוסה שקטנה היא וקרוב זרמה — גידלה גם מקצת פתאים.

בימי הבחירות

„והבכורה" (הבכירה) ליוסף (דב"י א ה ב)

„ראו מה בין בני לבין בן חמי" — דרש זה שדרשה לאה אמנו בשעתה בלדתה את ראובן, אפשר לחזור עליו ביום בו הופיעו נציגי שני האחים, להבדיל, יעקב ועשו בבורשה טרם

בחירות: יוסף פישער, נציג הרשימה היהודית ואחד מבני אדום, נציגה של רשימה רומנית. הנאספים לשמוע נאומי שניהם, מעורבים היו, גויים ויהודים) (יהודים יותר מגויים). פתח עשו, כי הוא הבכור והעתיר על שומעיו ראיות שהם צריכים להצביע רק לרשימתו. פתח יוסף לדבר אל בני עמו והוכיח להם שרשימתם, הרשימה היהודית היא ו„אשריכם שהרשות בידכם ניתנה לבחור באחיכם". בסיימו את דבריו אל אחיו הפך את פניו כלפי בני עם עמיתו ויאמר להם קצרות: אתם אחים (פראצי) רומנים, אין לפניכם רק רשימת ידידי — תנו את קולכם לו וכו'. יפה מצדו, כן? — משרק נסע יוסף לכפר השני, חזר ה„קוליגה" ודרש ליהודים: בשום פנים אל תתנו לרשימתכם את קולכם, כי את בקשותיכם לאחר הבחירות שתטחו לפני ובידי להרע לכם ויוסף אחיכם לא יצא לעזרתכם... אף על פי שאיומיו היה להם על מה שיסמוכו — דחו היהודים בשאט נפש את היחס המשפיל והשיטה הבוגדנית, שיטת המרמה כלפי ידידו, כביכול, איש שלומו שהגדיל עליו עקב. לא היה קול אחד של יהודי בורשה שלא נימנה לרשימה הציונית.

המורה היהודי זכה לברכה גויית

באחד הימים הגיעו הדברים בכתת התלמידות לעברית לידי כך שאפשר היה לערוך, בפעם הראשונה טיול של ממש לילדות ישראל מבורשה. מאז ימי טעטשי וולף המורה ההונגרי־יהודי, טיול עם מורה משלהן שירים משלהן מצלצלין בפיהן: קבוצה של בנות קטנות לבושות חגיגית צועדת בסך ברחובות בורשה, עוברת את הגשר ומגיעה עד למשכנות הגויים. האכרים מבינים שאלה הם חניכי בי"ס, מסירים את כובעיהם ומברכים אותם בברכה הנוצרית המסורתית, בה מקיימים ומאשרים את קימתו מן המתים של גואלם. בערב, בספר הבן לאביו ע"ד הצלחת הטיול — אכן, אומר אביו, בשמעו את דבר הברכה — עכשו כבר ברור לך, שבגדיך היו בעוכריך, שבזכותם חשבון לגוי משלהם.

המלומד שלא למד

נער היה בורשה שחזר מערי טרנסילוניה והחזיק עצמו „מלומד". הואיל ובבורשה מיאנו להסכים עמו באשר להשכלתו המפוקפקת — יצא להאנדיל, למקום שאין מכירים אותו. באחד הימים התיצב בחור ממושקף והשקיף, בהבנת מומחה, לעבר ההרים הנפלאים שב„האנדיל" ודבר — (בינו לבין עצמו) על העצים ועל האבנים / על קרשים ואדנים / וכשפרח לו הביטוי, ציטט לתוך עצמו פסוקי תהלים שזכרם בעל־פה, כגון: „השמים מספרים כבוד ק־ל, קול ה' שובר ארזים..." ובאין לו אומר ודברים — הוציא עפרון מתוך כנף בגדו והתחיל לרשום ציור, שגם בו הרצון מרובה היה על היכולת — ולמזלו הביש... ראהו שומר גבול רומני וחשבו למרגל העומד ורושם סודות — ויאסרהו. כמובן ששיחרורו לא איחר לבוא שהרי בחדר החקירה נתברר טיבו של מלומד זה — ויושב לביתו.

מכירות העליות

„ושם אלהים אחרים לא ישמע על פיך"

בשבתות ובמועדים „מכרו" את העליות למרבה במחיר. מפני כבוד השבת קראו למטבע האוסטרי בכינוי „צל" — והוא קיצורו של „צלם" שהוא תרגומו של „גראצער" כלומר: „קרויצער", המזכיר את הצלב או הצלם — והשמיטו את ה„מים". (כיצד לא חששו יהודי וישיבה לקרא את רבם ר' דוד גרינולד — בעה"ס „קרן לדוד" — מ„דויטשקרויץ" — „צעלעמער רב"?!) כמעשה קניית העליה כך מעשה הנדריב שלאחר העליה לתורה — קנו ב„צאלים" ונדרו בהם. לימים התחילו לחשוש מפני אבק ע"ז שב„צ'ל", החליפוהו ב„טויזענט", דהיינו, שלכבוד שבת ויו"ט עשו „ייסוף" במטבע והעמידו את ערכו על אלף, והיה בנדור האחד עשרה הכריזו: „בעבור שפלוני נדר ע ש ר ת א ל פ י ם. הללו שהעלימו את ה„צ'ל" (והעמידוהו בצל) או את ה„אלף" ולא שילמו — לכך מצאו עצה, ראשית הפסיקו לתת לו בהקפה, וכשנתרבו החובות העמידו בשמחת תורה אחר התפילה תיבה ליד דלת היציאה ולתוכה הרהינו את כל הטליתות שהורדו מעל שכמי המתפללים — ללא הבדלה בין עני לעשיר, ע"מ להחזירן, אחר סילוק החובות, לרשות בעליהן.

חוזר בחור מבית אולפנא

אמו של אותו תלמיד ישיבה שהתקדם בלמודו והגיע לדרגת „חזר־בחור" (בחור החוזר — חזר'ט איבער — עם חברו החלש ממנו בידיעה בתלמוד), רצתה להסביר לשכנתה הגויה שבקיטרוסה את טיבו של בנה, נער מבריק ששב לבית אמא לאחד החגים ומה מעמדו. אמנם ידעה האם מה זה שקורין „חזר'ן" בלימוד התורה ואף ידעה את שמה של החייה הטמאה ורק לא ידעה את הקשר שבשורש השם המשותף לשניהם (ומי כן יודע?) לפיכך הוציאה האם הגאה על בנה מין תרגום שלא הרבה את כבוד צאצאה הזוהר, בעיני הגויה: „בני הוא כבר „פיטשור דה פארק". בחור בנו על חזיר.

קומוניזם בבורשה

„שלי שלך ושלך?"

שמעם של יחידים נושאיהם של רעיונות אחרים זרים לרוחה של בורשה ורחוקים מאלה של הפועל המזרחי שתפס מקום בראש עסקו פרץ לו דרך לרחובות היישוב אולם הללו נשאו אופי אידיבידואלי אחד שחזר מן החוץ שמעטים הכירוהו סחב בתרמילו מטען של דעות הטוענות לתיקון סוציאלי שיש לתקן את העולם (בורשה) במלכות שלטון הפרוליטריון ולהש־ליטו דוקא בבורשה שרוב אנשיה (קרי יהודיה) עניים הם. סיעת יחיד קמה להם לקומוניסטי בורשה אמנם מרחפים היו רעיונות בשמי בורשה שהיו קרובים במקצת למהלך מחשבתו של היחיד בדורו: פועלי ציון השומר הצעיר ודומיהם, ניצניהם החלו נובטים בסימטאותיה ברם בהיותם רחוקים ממקור חיותו

בתרנסילוניה או בוקובינה שם האזינו לנאומיהם של מתקני עולם — לא הכו שרשים בבורשה ונרם כבה ונדם קולם בטרם העלו נדה.

„קולישה" מקמח חטין

כאלף וחמש שנה, לפני שהגיעה ה„קולישה" לבורשה, כבר ידעה המשנה והכירה את אופן בישולה... תאמר שקמח תירס עדיין לא נראה במזונון של חכמות נשות התנאים — כלום לא מנעה מהן מלבשלה בקמח חטין או שאר מיני דגן (חלה או עדויות) ב„פסחים" לו: — נתחוללה מחלוקת בין ב"ש לב"ה בדבר המעיסה קמח שע"ג מוגלשין (מים רותחין) וה„חליטה" — מוגלשין שע"ג קמח... בבורשה מבשלים את הממליגה לפי שתי השיטות הנ"ל. אחד הבלשנים שלף את ה„מעיסה" מתוך המשנה וישפתה על טבעות הכירים. שפרינצה שטיין קלטה את החידוש הלשוני ועשתה ממנו מטעמים ללשון העברית: בבואי לבית החלוצות שב„ריטריס", מעון הנערות ששוכן בבקתה שבגן הירץ פרוכטר, שמעתיה מעבירה שיעור על נושא גסטרונומי: „כיצד אני מבשלת את המעיסה?"

מות העניה במיטת העשירים

מעשה ב„שוטה" אחת משוטי־בורשה (:מוטה" בבורשאית עסיסית) ששירתה כל ימיה בבתי היהודים ובעמל כפיה היתה מפרנסת את אמה האלמנה. אשה אחת עשירה, שהיתה מעבידה אותה בפרף עוררה זעמה של המסכנה עד להשחית והמשרתת זממה מזימת נקם, אלא שלא ידעה עדיין כיצד מתנקמים. נערה עלובה זו השלימה אמנם עם גורלה המר וידעה שהעולם מחולק לחצאין — חצי אחד העשירים ואילו חציו השני — עניים. זה אוכל פסיונים ואווזים מפוטמים וזה — זנב דג מלוח על גחלים שמלפתים בו את הקולישה. לא עיוות הצדק ראתה באי שוויון סוציאלי זה ולא בשל כך פרצה הקנאה. אם כן, במה קינאה בנגידים? בל יאומן שאשת כסילות זו חשה בטעמו של הפסוק בקוהלת: „טוב ללכת אל בית האבל מלכת אל בית המשתה". היא קינאה בנגידים במותם על מיטה מוצעת בבית מרוהט וכו'. ויהי היום ותחל את מחלתה אשר תמות בה ותקם ממיטתה ותעזוב את ביתה וגיררה את עצמה עד בית הנגידה מעבידה, התגנבה בלאט, בצעדה על ראשי אצבעות רגליה, נכנסה למטבח בעליה, השכיבה עצמה במיטה — ותיאסף אל עמה. בבוא בעלת הבית וכראותה את „המציאה" שבא לה בהיסח הדעת — הקימה קול זוועות. התוצאה: ה„חברה קדישא" עשתה את חשבונה עם אדוני הבר מינן ולוית נגידים נערכה לעניה שהיתה סוערה בחייה ובמותה — נוחמה... (ראה הספור).

ה„פשוט" שלא היה כ"כ פשוט

לכאורה הביטוי פ ש ו ט — פשוט מאד הוא וכל אדם יקבלו בפשטות פשוטה — לא כן בבורשה, שם זה לא היה כ"כ פשוט ובגללו יצא הקצף על בני הנעורים נושאי דגל ציון ולמרבה ההפקרות הם מנסים עוד את כוחם בלשון הקודש.

בגלל כן עלה הזעם ונח על ראשו של המורה לעברית, שהורתו ולידתו בבורשה, ראשון להוראת שפת עבר בכפרו ובמחוז כולו. המעשה שהיה — כך היה: פעם באה משלחת חשובה של נואמים מהמזרחי כי שמעו ששם הציונות (קרי המזרחי) „מתגוללת ברחובות". הואיל וביניהם שניים מטובי הנואמים הידועים בטרנסילוניה, משה יוסט ואפרים ראטה, מהראוי איפוא לברכם בעברית (הם עצמם ביידיש דיברו) אז קם המורה והתחיל לברכם בלשון הכתוב. הכל הלך כשורה, איש לא מצא פגם לשוני בשפתו, הכל היה מובן לשומעים והיו שעמדו פעורי פה תמהים ומשתוממים על הפסוקים והמאמרים היוצאים ונשפכים מפי המברך בן עירם — למרות הסילוף והפיתול שהוא מסלף ומפתל בהם את לשונו של הסידור והתהלים והחומש — הכל מחול לו, הכל סלוח לו. אלא שהכל תלוי במזל ואלמלא „הפשוט" שנפלה לתוך פיהו של המברך לא שיחק המזל אותה שעה מחמת קריאתה בהברה הספרדית — הפשוט התיק את עצמו מהנואם וילך הלוך ועבור ויגח באזנו של יוסל יעקב, אדם נמוך קומה וגבה לשון, שמטה זעם בידו — ויכהו על ראשו, הוא מזדעזע למשמע המלה ששתי הברותיה נשתנו על שפתי „המתעבר" ונתמלא עברה על העברית (אפשר לא הבין את קודמותיה ורק „הפשוט" ירד להבנתו) וינתר ממקומו כולו רותח ורועם: „פשוט עליך, לכל הרוחות — „פאשוט" — ו„פושיט" — לא טוב? ! לאביך ולאבי־אביך ולכל בית ישראל — היה זה טוב ורק לך ולאחוזת מרעיך רע הדבר בעיניכם. יחולו על ראשכם כל ה„פשוטים", ריקים (ליידאקעס) שכמותכם. הלא אמרתי שצריכים להלם בהם „באגראבן" בלשונו, ולא יצא עתק מפיהם, כה„פשוט" הזה. אולם בכך לא יצא הפותח מידי „פשוטו", כי מדי עברו ברחוב התיצב יוסל יעקב נשען על גדר ביתו, מפנה אליו את פניו החטוטים וזעם כנגדו: „פשוט" עליך ישראל — הלואי ויתפשטו עצמותיהם של כל שונאי ישראל!

פייגע השוטה שהיתה משרתת כל ימיה בבית חיידל לוזרס, שאפה, אחרי שגברתה ירדה מנכסיה (ומשכלה) לחזור ולהיות שפחה אצלה ואפילו חינם, דבר שלא ניתן לה. משגברו עליה געגועיה, עמדה והסתכלה לעבר ביתה של אדונתה לשעבר ומלמלה מתוך כאב עצור: כאשר אני רואה את העשן עולה מתוך ארובת חיידל, רגשות לבי עולים על גדותיהם.

לוועלוויל שטיימץ, מחשובי יהודי בורשה, בנים ובנות כהלכה — פרט לאחד, לוזער, שלא נולד במזל ה„ספירה" השניה של עשר הספירות, היא החכמה, ובהתאם לכך העריכוהו, אלא שכבוד אבא עמד לו שלא הכתירוהו בכתר ה„מוט". ויהי היום וחשקה נפשו של בערל להתפלסף עם משה מושקוביץ וישאלהו שאלה בתחום ה„ח"ן": „מהן הכוונות שכיוון המהרי"ל מפראג בבראו את ה„גולם" שלו? — אותן הכוונות שכיוונת אתה בבראך את לוזער שלך, נזרקה תשובתו של משה מניה וביה. (אבל זאת בדיחה ידועה).

„הכל שוחטין — חוץ..."

השוחט אם שחט — שחיטתו כשרה. בחוגי החסידים

ידועה העובדה שהשוחטים כפופים היו לחצרות אדמו"רים והדבר נמשך עוד מימי הבעש"ט והוא שהמליץ „שיש להשגיח בהקפדה יתירה שהשו"ב יהיה ירא שמים מרבים" עצה זו עתידה היתה להיות במרוצת הזמן לצו עליון, שהאדמו"רים ממשיכי דרכם של רבם הגדול קיבלו על עצמם לקיימה. בתחילה בדקו את כשרו של השוחט בשו"בות ואחר כך התחילו מתיעצים עם הרבי שרוב חסידי המקום נוטים אחריו ונוהרים לחצרו. שיטה זו של בהירות משמש בקודש היה לצור מכשול לבית ישראל ומדנים נשתלחו בין אחים, כשהחליט הרוב מה שהחליט והמיעוט נאלץ להטות אחרי רבים, שוב לא נתנה דריסת רגל לשוחט מבין חסידי שאר החצרות. בבורשה הורחקו שני שוחטים מבית השחיטה.

שבועות (שקר)

„ואל תשבעו בשמי לשקר"

אף גם זאת סיפרו בבורשה: שבמקרים יוצאים מן הכלל מטילים היו הדיינים השבועות על בעלי דינים בבית דין (כי לא תמיד עלה בידם לקיים בפשרה את הפסוק „צדק צדק תרדוף" — שיהא צדק לשניהם ולהשכין שלום בין היריבים). בד"כ הסתפק הדיין בהצהרת „הן" צדק אלא שבענינים חמורים היו מוסרים דינם לידי שמים: בבי"ד, או בביהכ"נ, כך מספרים, היה טכס ההשבעה מדהים. אימת ופחד הקיפו את הנשבעים ואת עדי השבועה עוד בטרם הוחל בו מעשה שהיה נישא על שפתי מביאי דיבה רעה, על אחד שפקעה סבלנותו בהמתנה ליום אחרון ש„יקרבו ימי אבל אביו" ויבוא אז לקבל את חלקו המגיע לו בתוך יתר האחים, בירושה — בחששו, ששדה פלוני, ששם עינו עליו, עלול לעלות (או ליפול) בגורלו של יורש אחר מאחיו — קפץ ונשבע ש„אביו מכר לו את השדה" וכל בורשה ידעה ששבועת שוא נשבע והפקיע את השדה מרשות אביו בעודו בחיים.

מלחמת האתרוגים

שני משה׳ס חיו בבורשה (מושקוביץ וורצברגר) אחד, ציוני, בירך על אתרוג הבא בארץ ישראל והשני, שונא ציון וציונים, ברך על הדר הבא בארץ יון. הואיל ושני המברכים ת"ח היו, התחילו מוכיחים זה את זה ומוכיחים זה לזה שהאתרוג שבידו פסול הוא, פיגול הוא, לא יירצה וברכתו ברכה לבטלה היא. פסוקים התעופפו ופסקי הלכות פרחו תחת שמי קורת בית המדרש, שכן המחלוקת אירעה ב„הושענא רבא". בתחילה כשהתנהל קרב של בקיאות — עמד העם מרחוק ונהנה. אולם לבסוף, כשהחריף הריב וידי שניהם התחילו משכנעים איש את רעהו בסטירות לחי, הכניס הקהל את ראשו לתוך המחלוקת וחילק אף הוא מכות וגם ספגו, ובעיטות שעטו לכל עבר. גם הלולבים עשו את המוטל עליהם ודקרו בחודי כפותיהם בפני הניצים. אלמלא החשש שמא יתקעקעו בפטמיהם היו רוגמים זא"ז באתרוגיהם.

„עוזר דלים" המעליב

אסונו ועלבונו של כל דל ועני ואביון ביישובי היהודים — ה„עוזר דלים" — לא פסח גם על חלבאי בורשה. בהתחדש שמיני עצרת החג ויום שלמחרתו, שמחת תורה וירדה צהלה על ישראל — בלבם של המתכבדים בשיירי הכיבוד השתררה מהומה מחמת ההקפה הששית. חיפוש האות „עין" לחרוזיו ה„אלפא־ביתיים" של פייטן תמים הלם על ראשי עניי בורשה למעלה ממאתיים שנה ויטרוף את חגם. ה„עוזר דלים" הפך ל„גוזר לב" דלים רבים, ברצותם לגולל מעליהם חרפה זו, התחילו קונים הקפה יותר „אנושית", מפרוטות שחסכו מפיהם. שני בחורים, „חלוצים", שהתכוננו לעלות — משנתכבדו בהקפה הששית, ניגשו לגבאי (שכיבד את עצמו ב„ראשונה" וב„שביעית") ובמקום להושיט יד לקחת ספר תורה — תקעו סטירות מצלצלות בפניו. ב„מזרחי", במנינו פתרו את הבעיה בפשטות: כל הבחורים נתכבדו בראשונה והעסקנים נטלו לעצמם את הנשאר ובתוכם, כמובן, את ה„עוזר דלים".

אידעס — אשת יונטיל המלמד, קרובת משפחתי, עברה פעם בימי אלול, עונת השתטחות על „קבר אבות", ליד בית אבי, בשובה מבית העלמין. משראתה אותי ורצתה להנותני, העירה: ביקרתי אצל אמך והתפללתי עליך שתהיה יהודי כשר ותעזוב את מעשה הנעורים (נארישקייטן — ציונות וכל השאר). שאלתיה: איזו דרך קרובה יותר, לשם או לכאן? — מובן שלכאן, ענתה. אם כן, למה לך להרחיק לכת עד שמה ולבקש מאמא, היה לך לקצר את הדרך ולבוא אלי ולבקש ממני שאחזור למוטב. ענתה אידיס ואמרה: על הכל יש תשובה בפיהם של בני הנוער, צדק הממשל באמרו: הביצה עולה בחכמתה על התרנגולת.

משה מושקוביץ שתמיד היה מוקף בענין ציבורי וצרכי ביתו סבלו מזה ותשומת לבו אליו רפתה בשל כך — הוטל עליו לשאת את תוכחתה של רחל אשתו, עקרת בית אמיצה, שלא מנעה ממנו את שבט פיה. פעם, בחדשי הריונה, ומשה, אצה לו הדרך אחרי הארוחה, כי דבר חשוב עומד בפניו, הטיפה לו רחל את עצמת מוסרה בביטויים בוטים: ריקה, אני יושבת על המשבר ואילו אתה — שטויות מקשקשות לך בקדקדך.

מי אינו מעלה בזכרונו את דמותו של היהודי נמוך הקומה שחייך אליך בחבה בהיכנסך לחנות התבואה שלו שבקצה רחוב הצ'יזלה. סוחר קמעונות היה ולא היה זקוק למשקלות ומשורות גדולים. משנכנס גוי ורצה לקנות מדה גדולה התחילה אצלו הריצה לשכניו הסוחרים לשאול מהם מדת היובש של 5 ליטר ולפיכך נתכנה בשם „דאס פינף ליטר שטיקל" (איש חמשת הליטרים) גם אחריו נערכים סוחרים זעירים החסרים כלי מדה ומשקל לסחורתם.

בתנ"ך אתה מוצא שמות פרטיים בצורת שם מספר: ארבע, שבע רבע — אכן גם בבורשה היה אחד בשם „האלף" אם לא כשם פרטי — הרי הכינוי דבק בו ונתחבב עליו

והמכנהו בחניכה זאת הוא חותנו נותן בתו בעמדו ע"כ שיקיים הבטחתו לתת לו את הנדוניא המותנית בסך אלף. משנשאל חיים-לייב החייט על חתנו ענה זה לא חתן זהו א „טויזנטר" כלומר „האלף". יהודי זה זכה לעלות לישראל עם בני משפחתו שהקימו משפחות אף המה וכשהציג את עצמו בשעות מפגש השמיע בגאוה שהוא ה„טויזנטער". ספק רב אם היה נחפז ומודיע בהיות לו כינוי קטן בערכו, כגון „פינפ ליטר שטיקל".

הזרזיף

„והטיפו ההרים עסים" (עמוס)

ה„קאַפּ" (מנטוף) שעורר מדנים בין שכנים ויהי להם לברכה.

„קאפ" מהו? אין ברצוננו ליחד את הדיבור עליו: יהודים מסורת אבותיהם בידיהם ונזהרים בה. ישראל קדושים הם ואין להרהר אחריהם. מחמת שבעיית ה„קאפ" עלתה בין בתים הבנויים מול גשר — ניטיב אם נקדים ונקדיש כמה מלים על גשרי בורשה.

בורשה המבותרת ע"י נהרות, נחלים ופלגים, גשרים ומעברים מקשרים את השכונות שמשני עבריהם, נחל ה„וישאו" ראש נחלי בורשה זכה לשלשה עד ארבעה גשרים של עץ: מוטות עצי אשוח הונחו על יסודות-אלונים שנתקעו בקרקע הנהר, לרחבו. מסמרי ברזל או עשויים מעץ ה„בכא" הקשה, ארוכים ועבים הודקו את העצים לקורות המסד. שני גשרי-עץ כאלה נמתחו מעל הנחל בחלק ה„עליון" של בורשה: אחד תוקן מול ביתו של ר' שלמה-יוסל והעביר, אמנם רק גויים, שוכני ה„אינטרואדור" ונקרא „אינטרואדער-בריק", אבל הגויים פקדו את חנויות היהודים שבתיהם נבנו על גדתו הימנית של הנחל. השני רותק אחר טחנתו של לייזר והעביר גויים ולהבדיל יהודים מה„קיטרוסה" ל„פרינט" ומשם לרחוב המרכזי ההומה חנויות גדושות הסחורה. הגשרים הללו החזיקו מעמד אפילו בימי השטפונות, אם זרמי המים לא עלו עליהם, אולם משגברו המים וכיסוהו היתה זאת שאלה של רגעי. והגשר התחיל ל„זוז": קורותיו התיקו עצמן מסדני היסוד ויצאו לדרך עד ששככו המים ותיקנו את הגשרים, נתרוקנו החנויות והפרנסה התחבאה.

כעת יעלה ויבוא מקרה ה„קאפ".

קבלה נקוטה בידי ישראל שאין בונים על הקו שעליו יורדים הגשמים שהגגות המשופעים מזילים אותם בימות הגשמים והשלגים — והטעם — סוד כמוס מכסהו וכל אחד מפרשו לפי מיטב ומירב ידיעותיו. שני יהודים טובים, אחד בשם חזקאל-גדליה'ס, עני ואביון, שמעשה הצדקה בזיכוי הרבים הרחיק מבורשה, כפי מולדתו. והשני — חיים-מאיר, פקיד זוטר במועצת העיירה, היהודים הללו קנו במשותף מגרש להקים את ביתם עליו. אלמלי היו נמלכים להגיש בבית בבית ושרק קיר יבדיל ביניהם — ביתם היה מתרחב בשטח, אלא החשש מפני זה ש„עומד אחר כתליהם" מאזין ומקשיב, מדדו המודדים והותירו מקום ל„קאפ" מזה ומזה וריווח ביניהם. לימים גדרו שטח הפקר זה ומעבר נוצר וקם בין שני הבתים. משעול בתים שגדר מזה וגדר מזה, הנקרא בבורשה „אוליצה" (ואם קטנה היא — „איליטשקאלי"), היה לבעלי החנויות ששכרון מידי בעלי הבתים למקום שפע ברכה והצלחה, משום שגויי ה„קיטרוסה" בגלותם את האוליצה שנקבעה מול הגשר מונעת מהם מעשות קפנדריה ועוברים במישרין לדרך המלך, בקצה היציאה מהסימטא ממתינה להם חנות „כל-בו של וואלף משה'ס — מימין — ומשמאלה מצפה להם בית המזיגה של וואלף שני (המכונה „ווילוויל") זה בא בחבית היין שלו וזה — בחבית השמן, הנפט והברינזה ושניהם מריקים את פרגמטיתם לתוך כליהם (המוזג — בשני כלים: בגרון ובצנצנת) וסחורתם באה במסחרי ה„טורבה" ול„זאבים" הרחיב השם את פרנסתם ברווחה בה„אצילו" מה„אוליצה" להם מחייה וכלכלה ברחבות. אם ששני ה„זאבים" כרוב יהודי בורשה, על „הבוטחים על חילם" לא נמנו, שידוע ידעו שמפתחות הפרנסה בידי הקב"ה נתונים והוא ה„פותח את ידו ומשביע לכל חי" — אלא שכשם שהשפע ניגר אליהם בהיסח הדעת במעבר האוליצה, כן נתארע שנתנו דעתם לה והסיחוה מהמסובב המכלכל חיים בחסד בדרכו הוא. אז באה יד השגחה והוכיחה שאין לבטוח בנדיבות ה„איליטשקאלע": בהגיע ימות גשמי הסתו, שני הגגות טפטפו את טפטופיהם על עוברי דרכה ויחלו להוקיר את רגלם מהסימטה — וימעטו הקונים: יינותיו וייי5שיו של ווילוויל נשארו שוקטים על שמריהם, שמנו ונפטו, קמחו ונרותיו, ממתקיו וממבוריו ועשרות פריטי סחרו של וואלף נשתיירו תקועים בכדיהם ותיבותיהם ועל איצטבאותיהם.

כיצד בא הדבר בדרך הטבע? גשמי הסתו שלעתים קרובות גברו ונעשו גשמי זעף ההורסים כל אשר עומד בדרכם, הגלישו את מטרותיהם משני שכני הגגות והגויים שירט הדרך לנגדם לבוא לבית ה„וואלפים" יצאו את ה„אוליצה" כמ„מיקוה טהרה" ו„מחט שעבר עליה הגל": קילוחים וניבועים, זרמים ונטפים הכל התרגשו וירדו על ראשיהם וכובעיהם של ה„עורבים")ו„שבים" — מאן דכר שמיהון, אין שבין דרך מקום מוכן לשטפונות). משהגיעו ימות החורף ולילות הקרח הנורא ההופך את הנחלים לזכוכית בדולח הקשה מברזל, נעשתה גם קרקע האוליצה שלנו מתכת מוצקת וקונדלי השכנים גילו בה מגלשה נפלאה לכלות בה את סוליות נעליהם הנקובות, הקרח שהולך ומתקשה בשעות הלילה מתוספת ה„קאפ" המתנמס ומתמצה עם הנץ החמה, נלטש ומורק, משתפשף ומבהיק ומזמין את ילדי החדר לבוא וליהנות מגן-העדן התחתון שציינו עבורם את הגיהנום ל„קורא ק"ש ומדקדק באותיותיה (ב"ר טו:). ב„אוליצה" החליקו לתענוגם צאצאי אברהם יצחק ויעקב ומעדו קרסוליהם להוותם צפיעי עשו ועמלק.. ויהי באחד משחרי-שאחרי-לילות חורף וחמתו של טבת המיסה את שני ה„קאפ"ים וחקלאי הקיטרוה טעוני תוצרתם נחפזים לקיצור דרכם בנתיב האוליצה והנה אחד מבני עממ שוכב אפרקדן — ללא רוח חיים... חלקת המעבר הצר שהחליקוהו ילדי ישראל ביום היתה לפח יקוש למאחר בנשף מבית המימסד, מעד וקרס ובאשר כרע שם נפל שדוד, נפל ולא הוסיף קום... אם שהגוי נמצא מת בין שני בתי יהודים, הועדה חוקרת המקרה לא העלתה חשדות, מה גם שבקבוק

יי"ש לחוץ היה בידו. אלא שהתוצאות היו כדלקמן: הגויים מנעו רגליהם מעבור בסימטה — ונסתמה פרנסתם של שני ה„וואלפים" וואלף משה"ס התרושש ונעשה „שפיליטר" וביצע קומיסיונים ושליחות לוישיבה. ראה זאת וועלוויל לאה"ס ונעשה אף הוא שפיליטר וכמעט נישל את וואלף מפרנסתו שאינה מספיקה להחיות בה נפשות עשרת בני ביתו הפותחים את פיהם. לאחר נסיעות מעטות לווישיווה ראה וועלוויל ששפע מה„שפע־ליטעריות לווישיווה לא תצמח לשתי משפחות. קם והאריך את נסיעותיו עד סיגט. מתחרים קמו לו רבים לעיר זו. בבורשה נולדה פרנסה חדשה אבל וואלף זכה לבכורה בעיסוק זה ונחשב לראשון השפעליטרים בבורשה.

ה„קאפ" עשה בינתיים מחצה: הסימטה שממה בימות הגשמים ושבה לחיים בימות החמה. חנויות חדשות נפתחו בחלק זה של הרחוב ובעליהם התעלמו מה„אליצה" שתאלץ את הגויים לעבור דרכה. חדלו מבטוח בנדיבותה וישימו מבטחם ב„זן ומפרנס לכל ומכין מזון לכל בריותיו אשר ברא".

ר' וואלף „הגדול"

א.

מעשה וישבו כחצי גורן עגולה מסביב לתנור הברזל הגבוה שבבית־הכנסת, „מדי חודש", שבמרכז בורשה והתחממו לאורו הלוהט היוצא מדפנותיו המלובנות ומפיץ חום נעים ליהודים האופפים אותו — ולמיחושיהם... נתעגמה דעתם עליהם בדברם על העניים, שענין עצי ההסקה מהווה אצלם בעייה חמורה.

פתח אחד מהם ואמר: צאו וראו, העניים הללו — כל סבלם המר, שעתו בימות החורף היא והקור — הוא אויבו הנורא ביותר. מי ישימני פרנס על הציבור — וחילקתי עצים למכביר לאביוני בורשה! ישב ר' וואלף ופניו לבשו ארשת של בת־צחוק. משראה שתמהון עלה על פניהם נענה להם ואמר: העולם טועים בחוסם של העניים, שאין להם די מחסורם, ומגלגלים רחמיהם על אביוני עמם שלא זו בלבד שהלחם אזל בחודשי החורף מכליהם, אלא שגם נקפאים מקור. קיימא ששלושה דברים נאמרו בדל, בימי הקור: בלכתו בדרך — שיניו דא לדא נקשין, מאין כסותו לעורו; בשכבו על משכבו — גופו מרטיט מצנת לילה, מחוסר כרים וכסתות; ובקומו הוא מרעיד משום שחשוך־עצים הוא לחמם את ביתו. אני קיימתי בעצמי את מאמרם: „אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו" — הוגעתי את עצמי והגעתי למקומו. שבתי וראיתי, שבשלושתם ראייתנו אינה נכונה: א) נכנס אני לתוך ביתו של עני בבוקר — והנה נוצות עופפות ממלאות את חלל החדר, ואף מפארות את הבגדים והשערות ועד זקנו של בעל הבית מגיעים — סימן שיש להם כרים וכסתות משופעות בנוצות. ב) בגדיו כי ילבש — מרכבים הם מהרבה שכבות טלאים, בעלי גוונים בשופי, עשירי בד ומשי וסמט, ואפילו אטון־מצרים מציץ מחרכי־מלבושיו, ראיה שאין לדבר על מערומם. ג) כל אימת שאני עובר את מפתן ביתו — מיד טופחת על פני עתרת־עשן העולה ונדחק מכל סדקי התנור והכירים — אות ומופת שיש כאן עצי־הסקה.

ואלה תולדות המימרא שרווחה בבורשה „מיין גוי, דיין גוי" (ה„גוי" שלי וה„גוי" שלך).

ב.

מעשה ור' יחיאל מיכל שטיימץ, מעשירי בורשה ויקיריה, בעל תפלה ידוע, שבנו אלתר שיצא להשתלמות חילונית בגרמניה והגיע הבית קצוץ־פיאות ומגולח זקן ומעורב בדעתו עם הבלי העולם וכל־כולו אינו מעיד שהוא ממית עצמו באהליה של תורה. התרעם עליו אביו, אלא במקום לייסר את בנו נוהג היה לשפוך את חמתו על אחרים. הפעם יצא קצפו על בנו של שכנו במושב הקלויז, ר' וואלף שטיין ומשנכנס בנו, שזה אך שב ממרחקים לבית הכנסת — נזכר בבנו הוא — הטה כלפי וואלף והעיר: הנה כבר הגיע ה„גוי" שלך... ר' וואלף אעפ"י שלבו לא היה שלם עם דרכי גדליה בנו ומעשיו — וגם לא פסק מלהטיף לו מוסר — הפעם בשמעו את ההערה המחוצפת ע"ח בנו — היטב חרה לו ולבש קנאת אב לבנו ויען ויאמר: אמנם כן — שני גויים בבטננו והצד השוה שביניהם הוא ששניהם אינם צדיקים גמורים ויכולים עדיין לעמוד במקום שבעלי תשובה עומדים — טרם חזרו... אולם לא הרי „גויך" כהרי „גויי" — ואינו דומה גוי לגוי: שבשעה שהגוי שלי דרכו לילך ולהרויח, ולהוציא כסף לפרנסת ביתי, ומקיים בכך מצות „כ ב ד", והריני גאה ע"כ שאני מביאו לידי מצוה חשובה — הגוי שלך — לא כן הדבר עמו — לא הוא מקיים אותך אלא אתה הו המקיים את „גויותו" בידו, בשלחך אליו אלפי „לאים" מדי חודש בחודשו. ללמדך שאם אתה עודך מוציא את כספך על בנך, כדי להגדיל ולהאדיר ולקיים את גויותו בידו — עתיד אתה ליתן על כך את הדין. (לפי נוסח אחר כתוב „שגץ" במקום „גוי").

ג.

מעשה ונתכנסו בני הדור הצעיר וישבו על הספסל שלפני ביתו של שלמה לייבוביץ וגלגלו שיחה על כבשונו של עולם ונגעו גם באמנות היפה של ה„מוזיאון" הגיעו. אותו מוסד נכבד שבתוכו אצורים ונשמרים חפצים יקרי־ערך, עפ"ר עתיקות שכבוד האנטיקה חופף עליהם. אותה שעה יצא ר' וואלף מבית מדרשו דרך חצרו של מיכל ונרתיק הטלית והתפילין תחוב תחת בית שחיו. אך הבחין בבני הנוער השקוע בשיחה בטילה, ומשום שחיבה יתירה נודעה בינו לבינם — ארח לחברתם.

משנשאל לדעתו על ה„דאגות" שהזמן גרמן, העלו פניו

הבעה רצינית, השיח לפי תומו: מהו החידוש שבדבר? — אצלי בבית נשמרים דברי עתיקות כאלה מלפני שנים ואין היד נוגעת בהם לאבדם, לאל בהבדל זה, שאותם לא באים לראות.

שומעי ידיעה מפתיעה זאת הביעו מיד את רצונם להיות מהראשוני המבקרים במוזיאנו הפרטי של ר' וואלף. משהגיעו לביתו הוציא את „לוח האיטריות", המרדה, קרש הקציצה לבשר ואת המערוך וציין ש„חפצי-ערך" אלה הם מימות משה חמיו הראשון ועוד הציג בפניהם ארגז שהעש אכלו, נעלים בלות ומטולאות, ז'יפיצה ירוקה — דהויה, שטריימל קרח וכיו"ב.

כשראה שאורחיו רואים את עצמם „מסודרים" קמעה — קם ושאלם בתמהון: וכי נעלו הבלה של פרנץ יוסף הראשון והשני והשלישי השמורה בקופסת הזכוכית — תועלת מרובה לעולם משל ה„בירלאץ" השסוע שלי, שלעתים אני גם נועלו?! — ואין צריך לומר ה„ולגרהולץ" ושאר המוצגים — שטובת ההנאה מהם אינה מוטלת בספק?! (ויפה כיוון ר' וואלף והיטיב לראות במשלו, שהרי באמת כל הכלים הנ"ל ודומיהם — הם כיום מוצגים מבוקשים וככל שהם ישנים יותר — הם חביבים ויקרים יותר וחשובים על חובבי עתיקות. ניבא ולא ידע מה ניבא. (יש מספרים גירסה אחרת בענין המערוך הנ"ל).

ד.

מעשה והיו מסובין אצל האח הבוערת בבית הכנסת ומהנים גופם בחמימות המחייה נפשות בעוד על שמשות החלון מתנפצות פתי השלג. פתחו ושוחחו על עצמת הקור שבחוץ ועל העניים המרודים הנמקים בחורף, שלפני קרתו מי יעמוד, מחוסר עצים להסקה — בעייה שהעסיקה את מרבית תושבי בורשה משהתקרב החורף לבוא — פרט ל„גבירי" העיר שעציהם לא זזו מתוך דיר העצים. משנתנו את עיניהם בר' וואלף, שהיה באותו מעמד, כאל איש שעדותו כשרה בעניני דלות — ענה לעומתם: אל תפריזו, במטותא מכם, יתר על המדה — לכל יהודי יש מזל משלו ועצים משלו (להוציא מכלל זה את האחים פרוכטר והדומים להם, שנולדו במזל עצים) והראיה: אצלי יכולים אתם למצוא עצים שמלפני עשרים שנה ולמעלה. משראה ר' וואלף שהתמיהה השתרעה על פניהם — הזמינם לביתם והראה להם את הואלגרהולץ (מערוך) ואת ה„לוקשנברעט" (טבלת האיטריות).

ה.

ר' וואלף, כידוע גבה-קומה היה (כי על-כן נתכנה „הארוך" ובדרך כבוד — „הגדול" — למען הבדילו מיתר ה„וולפים„). פעם נעצר ברחוב לשיחה „מסחרית" עם ישראל יוסל, מוכר חסיד הידוע, אדם נמוך-קומה והשיחה שנקשרה ביניהם — שיחת „טוען ונטען" היתה ונראו מעומדים ומריבים זה עם זה. הללו בהתיצבם איש מול רעהו דומים היו, להבדיל כעוג מלך הבשן ופרעה שהיה בימי משה... (הוא אמה וכו') — ובדבר יוסף — קצה זקנו פגע בטבורו של וואלף ודמה לגשר שעליו נתמחה מענתם ההולכת וגוברת, זה מרים עיניו וזה — משפילן. מנשאל ר' וואלף, בשל מה אתם ניצים — ענה: אינני אתו שווה בשווה. (איך קאן זיך מיט אים נישט אויסגלייכן — מובנו כפול: א) להיות דומה לו במדה; ב) לבוא לעמק השוה במחלוקת).

ו.

שלושה סוגי יהודים אינם ראויים לרחמי הבריות — אומר היה ר' וואלף ואלה הם: א) חנווני שהרעב מציקו, מפני שאין לו שהות לאכול פתו. ב) בעל אכסניא שביתו נתרוקן מכל מאכל בשל האורחים שהציגוהו ככלי ריק, (יש אומרים: אופה שנשאר חסר לחם) אין מרחמים עליו... ג) בעל עגלה שלא נשתייר מקום במרכבתו ונאלץ לרכוב על סוסו.

ז.

פעם מצאו ר' וואלף לרבי ר' פינעלי כשהוא מתפלל בהתלהבות כדרכו ומלהיטות — העיר ולחש לעמיתיו החסידים: הרבי שלנו מתפלל ברעבתנות כזאת, כאחד שלא התפלל מזה חדשים הרבה. (הנפל לפיהו של ר' וואלף אותו רגע מאמרו של רב כהנא על רב: „פומיה דרב כמאן דלא טעם ליה תבשילא"?! (ראה חגיגה ה).

ח.

ר' וואלף נוסע היה מדי יום לוישיוה לרגל מסחרו הידוע כ„שפיליטר" (ביטוי שנברא, נכון יותר — שנשתבש בפי יהודי בורשה עבורו מהמונח „אכספריטור" דהיינו „משלח", „מייצא", נולד „שפיליטר", שאליבא דאמת גם זה לא מדוייק, שהרי לא „משלח" היה כי אם „משתלח" — הוא ששלח את עצמו בשליחות החנונים. וכל מאן דבעי ומביא היה את ה„משלוח" בשקו המיטלטל מלא וריקן ונישא על גבו ומכתפו על כתפיו התשושות, את „עסקיו" עשה כל הדרך עד הרכבת: התפיח את כיסיו פתקים (ופיתקאות לרבי...) ומכתבים ואת שקו תרמיל מילא חבילות לבני הישיבה ועוד. למוד היה מנהל הרכבת הגוי להמתין ל„וואלף" ולא הזיז את רכבתו עד שראה אותו עולה בקרון — ואילו בעלי העגלה אחיו בני עמו — קשה היתה להם לעכב את נסיעתם העירה מחשש שמא ירדו נוסעיהם מכלי רכבם ויעזבם לנפשם. לכן משראו את וואלף מתעסק ב„לקוחותיו" ומתמהמה בתחנה — עזבוהו בגפו ולא פעם נאלץ היה לעשות דרכו ברגל, מהלך של ארבעה מיל... ויהי הלילה — ליל סגריר ועבטיט ור' וואלף נכנס לאחד הבתים למסור דבר ממשלוחיו, כשטיט ורפש דבוקים על קפוטתו ונשאל: מה זה היה לך, ר' וואלף — המעדת חלילה וזיהמת את קפטנך? ר' וואלף האיר להם פנים כדרכו, ענה ואמר להם: משעזבונו לייזר ויוסל ברוך לנפשי בתחנת הרכבת, נשאתי את רגלי ואלך ברגל — ואז קרה לי נס ומן השמים ריחמו עלי וזכיתי להוסיף את עצמי על השלושה שקפצה להם הארץ — קפיצת הדרך היתה לי: הדרך קפצה עלי והעלתה את טיטה ורפשה עלי ועל בגדי.

גיצע שרה לאה׳ס והמטאטא

מעשה בכוה״ש שבימי תלמודו בישיבה חזר לחג הפסח הביתה וחיפש, כיתר הבחורים בני דלים אמצעים להרויח מקצת כסף. מה עשה? בגמר אפיית המצות, שממנה ינק כדי חיונא משך שבועיים — נכנס לבית החייט אליה רפאל׳ס ועסק בתיפור כפתורים לחליפות בני הנגידים, שהוכנו לחג הפסח. ערים היו כל אותם הלילות שלפני הפסח. בראות החייט שיד זריזה לו הציע לו ללמדו אומנות החייטות. פיתני ואפת.

אחרי הפסח נודע בבית וואלף שבשעה מוצלחת — בנם נעשה לשוליא של חייטים. אבא אמנם עיקם את האף קמעה, נשך את שפמו והעלה חיוך מריר; האחיות — אף הן אנחה חרישית שברה לבן ושתיקה מעיקה היתה התשובה להודעה. בבית לא דובר על המאורע שעתיד להתרחש בו, אולם בחוץ — עוף השמים הוליך את הקול. ויהי היום והתלמיד ישב כפוף על מחטו ו„הרב״ מנחה בעדינות את מגהצו על קמט שנתגלע במכנסיו של אחד האברכים, שבעטיו נתבלבלה אצלו שמחת הפסח... והנה גיטל, אשת החייט פורצת פנימה בצעקת בהלה וברמזה אלינו, אלי ואל בעלה, קראה כאחות טירוף: התחבאו! אותו רגע ניעורו בזכרונו של כותב הטורים כל הרדיפות שהיו ידועים לו, רדיפות שמהן סבלו היהודים בגלותם: מרומא הרשעה עד גזירות חמיל נוסעי־הצלב והידמקים וסתם פורעים — נמלטנו על נפשנו. עלונו בסולם ונבוא במתבוא הקרוב בעלית הגג.

מרחוק בעד חרכי הקרשים והמורישים נראו „הפורעים״ האכזורים וכלי המשחית שבידם — בדמותה של גיצע־שרה לאה׳ס הרצה בפנים משולהבות, כולה אש יוקדת וחמת רצח מציצה מתוך עיניה ובידה — החרב המתהפכת — מטאטא מושט באימה וקוראה ביראה ואיום לכחיד את כל העומד בדרכה, ומגמת פניה הזועפות לבית אליה החייט, וכה היו דבריה: היכן הם הנבלים, שיקוצים משוממים, הרבי ותלמידו — את ראשיהם ארוצץ וארטש את בטניהם. היישמע כזאת — בנה של ראכיל וואלף׳ס יהיה חייט?! היה לא יהיה הדבר — והיכן הם הפוחזים? גדליה, צא ממחבואך ואמרוט את פיאותיך ואשרפן על גחלי רתמים במגהץ שבידי הרבי שלך, בל אחטא בשפתי, רבש״ע. אני רוצה לראות את כף רגלך הדרוך על סף הבית הזה — באש אבעיר אותו עליכם... דבר הלמד מענינו שחייט לא חייטתי יותר, המשפחה לא הוכתמה ברבב הבעל־מלאכה — כדבר גיצע אשר היה בידי המטאטא.

ויהי כי הקיפו הימים ואני בתוך הגולה, היא גלות טרנסניסטריה, אני ואשתי מלכה וילדתי רחל, שנולדה שם והרעב הציקנו בגיטו. באתי לבין הגויים האוקרייניים היושבים לבטח בצל „אריותם״ המבורכת — לבקש עבודה והנה שאלה נזרקת לעברי: האם יודע אתה מלאכת חייטות — אם כן יש לנו הרבה עבודה עבורך לשבועות מספר... דמות דיוקנה של גיצע צפה ועלתה ממרחקים — וקראתי מנהמת לבי: מי יגלה אזנך, גיצה יקרה (שעדיין בחיים היתה אשה עדינה זו) ושמעת, שאת עם המטאטא שלך קיפחתם את מחיתי והכרתם אוכל מפי אנשי ביתי ואלמלי שלפת את החוט ממחטי / הייתי יושב שאנן תחתי / לחם חוקי בכבוד לקחתי / ואצרור אותו במטפחתי / ומביא טרף לפי משפחתי.

ברם זכורה לטובה אותה אשה בעלת נפש גדולה שמחמת שימור כבודה של חברתה המנוחה, היא רחל אמי — לבל לגרום לה עגמת נפש שם במרום שבתה תחת כנפי השכינה, שלא תבוש בי, בבנה שכן המלאכה, לדעתה גוזלת זמנו של אדם ומרחקתו מלימוד התורה. אלא שמרוב עיון ב„צאינה וראינה״ ועיסוק בצרכי רבים, לא למדה בפרקי אבות את המאמר המעשי והעצה הטובה שנתן רבי יהודה הנשיא: „יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה״ וכו׳ — אלא דברים שהעלימו אחרים עינם מהם — באה גיצע הטובה ונתנה דעתה עליהם.

עלוקות ל„רפואה״ (לרתייה)

בביתה של גיצה, דחוקה היתה פרנסתו. בית בנוי בשולי הר שנושרים מנו חתיכות חתיכות עד שאפשר היה לבנותו רק לרוחב הרחוב. מעבר צר בינו לבין ההר נחצב אף הוא ושימש למעמד הלול ועצי הסקה, כלי מטבח ותנור וכביסה. סדר מופתי שרר בקרן זוית צרה זו, שכל דבר שנתיתר בבית מצא כאן את מקומו ואפילו כלי הרחצה לנטילת ידים, לרבות הדליים וה„זיידל״, הוא הנטלא, נתיחדה להם פנה בד׳ אמות הללו. את המים שאבו מהנחל העובר לפני הבית, הכניסום בדלת זו והוציאום בדלת שממול. מן השמים ראו בטרחתם ונבקע להם מעין בקיר האבנים שתמכו בטיט ההר הרטוב לבל יתמוטט וירד ויהיה לבית למפגע. עם נקיבת נקב בחומה התרכזו מימי ההר והתחילו ניגרים דרכו מזוקקים ומסוננים, קרים ורעננים ויפים לשתיה, כמעט ישר לתוך הדלי.

אולם באחד הימים דלחו פני המים ושקצים ורמשים וכל מיני תולעים שגילו במשושיהם את מוצא המים מתוך ההר, באו ויצאו אף הם דרכו. כאשר גילתה אותם גיצה שורצים במים העכורים — נתעכרו פניה; אבל בהבחינה בין השרצים מין שרץ ארוך וגמיש, רטוב כולו ושחור — אורו עיניה: עלוקה! קראה. היא, כרופאנית ומדביקה ה„פיוקיס״ על גופם של חוליה, הכירה מיד את הרמש המעלה ארוכה ל„קודחים״ בחום גבוה. יצחק, קראה לבעלה, תהא בע״ה פרנסה, ראה ה׳ בענינו וישלח עזרתו ביד רמש זה, ישר לתוך הבית. לבלי להתמהמה אספה מספר עלוקות לתוך צלוחית ותרץ בשמחה ל„אפתיקר״, שצלוחית עלוקות למכירה מונחת אצלו בין צנצנות התרופות הסדורות בבית מרקחתו. ברם, משבדק את ה„מציאה״ של גיצה קבע, שהעלוקות שלה משתייכות לסוג העלוקות הארסיות שנגיעתן בחזקת סכנה היא... בבורשה מספרים שר׳ יצחק דר סוידעניק (מייצר מי סודה) השפיע על ר׳ יודא מאיר פולק לעשות אתו שותפות־צדקה והצליח לפתוח את ידו המלאה ולתת לעניי עירו. קופת מתן בסתר שלהם פעלה בייחוד לקראת חג הפסח שצרכי הדלים מרובים וחילקו להם ממצות עד ביצים ויין ושמן ותפו״אים וכו׳. בראות יצחק את ידו הפתוחה של ריעהו שאלו: מדוע הנחת שיוציאו עליך שם של קמצן הקופץ את ידו מאחיו האביון? ענה לו ר׳ יודא מאיר: אם יידע שאני עשיר יתנפלו עלי העניים ואהיה לעני אף אני כמו הם, לכן אני דואג שלא ידעו. החבילות היו נשלחות לבתי הנצרכים מבלי שידעו מיהם השולחים.

יצחק פוגל הוסיף להעתק הקמיע תמונות מבני משפחתו וביניהן זו של אביו, שבבורשה אומרים היו שדמות דיוקנו של ר׳ הירש-לייב פוגל דומה לזו של ר׳ וולף שטיין ויראו לו לנכון לצרף שני דברים, אחד, שכל כותב שני, ברצותו להנותני, מספר לי סיפור (כאילו איני יודעו) והוא על „הגוי שלי והגוי שלך״. מחמת סגנונו החדור כבוד ודרך ארץ אביאנו בלשונו: „אזכיר מלה מאביך היקר והנחמד זצ״ל שאמר לר׳ מיכל שטיימץ זצ״ל — מה ההבדל בין גוי שלי לשלך הגוי? — גוי שלי נעשה בלי כסף אבל גוי שלך עלה הון תועפות. אבל ב״ה שניכם נמצאים בארצנו הקדושה ויהודים טובים ונחמדים.

„על חטא שחטאנו״ בבורשה

דבר שני הוא מספר לי מהרב מבורשה: פעם פרצה מגפה ויחלו הרבה יהודים וגם מתו רבים. בצר להם פרסם הבי״ד דאז הוראה „לעשות תשובה״ — כיצד — כל או״א יופיע לפני הרב ויתוודה על כל חטאיו ויקבל ממנו דרכי תשובה. והנה הופיע אדם אחד וסיפר: פעם באתי הביתה בערב שבת ביה״ש ורצתי לבית הכנסת, כי מאוחר היה. בערב אחר הסעודה אמרה לי אשתי: דע שלבהמות שלנו אין אוכל כלל ולעומת זה לשכננו יש מספוא למכביר... הואיל ולא רצה ללכת בבגדי שבת לבית התבן של השכן, פשט את מעילו ולבש בגד חול ואגב הליכה תחב את הידים לכיסו ומצא שם את המקטרת ויציתה וילך לקחת תבן לבהמותיו... (עבירה גוררת עבירה — כנראה שבגדי החול עשו את שבתו חול ששכח ששבת היום).

ה„בעל תשובה״

על ר׳ יצחק ורצברגר הדיין נמסר שכאשר פרצה שריפה בביה״מ הישן בליל ששי (כל השריפות פרצו בערבי שבתות) הובהל הדיין למקום האסון כדי להורות כיצד להתנהג עם הספרים. ואירע שהדיין שלח אף הוא את ידו לכיבוי האש, הואיל ולא הספיק לעיין בהלכה ולברר מצד הדין מאי מותר ומאי אסור, כי חזקה עליו התבערה. אולם בשוך הלהבות חישב ר׳ יצחק את דרכו ומצא שחילול שבת בידו. הוא קיבל ע״ע תעניות של מאה יממות.

„רזי דרזין״ בקמיע

בימי חתונת בתו של ר׳ אלתר׳ל יצאו חבורה של אדמו״רים מאורחי בית הרבי החשובים לבקר בבית התפלה הישן לראות את הקמיע, סגולתה של בורשה שגאותה עליה. משעיינו בה קדושי עליון בדחילו ורחימו, בקדושה ובטהרה, הרהיב עוז בנפשו אחד הצעירים לשאול — מה כתוב בו — נענה לעומתו הרבי ר׳ פינילי אדמו״רה של בורשה שהיה בקי מובהק בתורת הנסתר: עוד יעבור זמן רב עד שנבין מה שרשם צדיק גדול זה, ר׳ מנחם מנדיל מרימינוב — וישיבהו למקומו (מעדותו של שמואל מליק שהיה נוכח באותו מעמד נעלה).

בישראל נתפענח חלק מהקמיע על ידי מנחם מנדיל אחר — הוא פרוכטר מנחם המתיחס לרבי זה ומסורת משפחה בידו מיחסתו לבעל הקמיע, לפי עדות עצמו.

על פגעי זמן רבים שמרה הקמיע שלא יתרחשו בבורשה וביניהם על הרוסים **שלא ייכנסו אליה ולא יבואו בגבולה.** אמנם כן — פעמיים ניצבו הרוסים סמוך לדרכים המובילים לעיירה זו, בשתי מלחמות העולם, ובשתיהן עצר הקמיע בעד כניסתם אליה; בראשונה — לטובה — מי לא ברח מפניהם לשמע התקרבותם וגם בורשה ברחה. אלא כדי להראותם מפני מי ניצלו ע״י הקמיע, הובאו לבורשה רוסים שבויים, גויים גדולים ועצומים — ומסכנים... בימי מלחמת העולם השניה, חיכו להם וציפו לבואם כצפות לבואו של הגואל צדק — אולם חזקה עליהם גזירת הקמיע וישארו תקועים בתחומיה — ואליה לא הגיעו, לאסונם ולאבדנם ולהוותם, שאלמלי נכנסו — היו יהודי הונגריה ניצולים ונשארים בחיים.

בימי שבתם בגבולות הונגריה המזרחית והנסיגה המתמדת של צבאות גרמניה דימו יהודי מרמורש בנפשם שבקרוב תבוא שעת גאולתם. אך לרוסים, איסטרטגיה משלהם, ואולי אותה כוונה שהדריכה אותם להשתהות בפרוורי פרגה שמעבר לויס־לה כדי שבינתיים יטבחו הפולנים אלו את אלו. בורשה — היה נר לרגל התקדמותם לתוך המערב: ישחקו נא הנערים בינם לבין עצמם ושפכו את דמיהם הדדית — ותוקל עלינו ההתקד־מות. אף לא מן הנמנע שהרוסים לא ידעו מהנעשה לפניהם ובלי כוונה עלתה המתנתם הרגועה למרמורש בכמאה ועשרים אלף יהודים, אנשים, נשים וטף — ואולי כל יהדות הונגריה היתה ניצלת, אלמלא נעצרו בלכתם. אולם קשה ליחס להם חישוב איסטרטגי מטעמי אנוש, שהרי גם בפרוורה של ורשה עשו דבר דומה.

וה„טורבה״ — מאין תבוא?

הטובה, תרמיל ססגוני, טווי מחוטי פשתן עשוי משבצות צבעוניות, צקלון שלא ירד משכמם של אכרי בורשה — אף הוא בין המעידים על בואם של היהודים לבורשה מצד צפון. תיק שימושי ומועיל זה שמכניסים בו מן הבא ליד — שים בתוכו מכל הדברים שבכפך — והוא בולעם לבלי הכר שבאו אל קרבו — נרתיק זה מפננו כלפי צפון, שמשם החלו הנדודים שערכו היהודים בלכתם הלוך והדרם עד שירדו לבורשה, וברדתם, את הטורבה הורידו אתם, אותה ואת שמה, כי כן היא נקראת בפולנית ואילו בפי האיכרים הרומיניים בבורשה שם לטיני־רומני לה והוא „טרייסטרה״ או טרייסטה. נשות האכרים היו מתקינים אותה במטויות ביתן הפרימיטיבית מהחוטים שמשכו מפקעת הפשתן או הצמר הקשור בפלך, שתמכו בכפן וידיהם שילחו בכישור וכירכום עליו.

ברבות הימים החליפה הטורבה את כיוונה והפכה את הילוכה — מדרום לצפון: לחצרות הצדיקים הנטועות בכפרי בוקובינה וגליציה, שאליהם עלו לרגל — וברגל, במועדים, בכדי לקיים צו חכמינו „חייב אדם להקביל פני רבו ברגל״ ולמען התבשם מריחם של רביהם השוכנים פזורים בארץ החיים שמייסדה של החסידות הועידן לכך, להתקדש ולהיטהר מנשמת רוח אפם, להזדכך בזוהר עליון ולהתעלות מתפלותיהם השופעות דביקות בשוכן מרום, יושב תהלות ישראל.

בהכנה לדרך זו עלתה ראשונה הטורבה על סדר היום והציעה את עצמה לעזר וסיוע לחסיד לריע וחבר לו בנתיב הקדושה: כל מאכל אשר ייאכל בחיפזון — נדחס לטורבה — מלחם מאלאי עד ממליגה, עטופים במגבת (זו עתידה היתה

לשמשו ביציאתו מבית המרחץ) ; גבישי ברינזה חריפה וגושי אורדה מתוקה ממלפפון חמוץ וכרוב כבוש עד צנונית ובצל ושום — ועדיין הטורבה לא עמדה על מילואה. אז בא תורו של „שק הטלית והתפילין" (כך בפירוש ובפשטות קראו למערכת תשמישי קדושה, „תפילין־זאק") הקפטן והשטריימל ואביזריהם, והם המחזור והסידור והחומש ואולי גם משניות, קיצור שולחן ערוך, עין יעקב וכדומה.

משנתמלאה הטורבה על גדותיה, תלאה על זרועותיו, נטל את מקלו העבה ומסוקס ומיובל ואחז בקצהו המפותל, נשק את המזוזה וישם לדרך פעמיו. היעד היה בד"כ ויז'ניץ. בבואו לבין החסידים ניכר מיד החסיד מבורשה — במה ? בטורבתו, שמשובצת היתה בריבוע־גוונים ואילו של אחרים, טורבתם — טורבת פסים היתה, קוי צבע משוכים לאורכה או לרוחבה.

„ותקרבנה בנות... ותעמדנה"

הקדמה לסיפור „אבי הבנות"

בחרוזי חלומה בהקיץ, בשירתה של פייגע, שירה פרטית שמלמלה לעצמה בקול נכאים, נתנה ביטוי חריף לבעיה שבכובד משאה לחצה על לבותיהם של המון בית ישראל שבבורשה — והיא הדאגה לבנות בהגיע שעתן לדבר בהן נכבדות. בשורות הללו הביעה פייגע בפשטות בהירה מצב סוציאלי ומשפחתי חמור ומעיק שהקיף את בורשה בתקופות רבות. נשאו בדומיה את סבל דאגתם ובכל שהגדילו הבנות ותיפינה, כן העכירו מחשבות לבן ויחרישו וציפו לנס בבוא עת דודים לבנותיהם. (פנינה ורצברגר נתנה לבעיה ביטוי הולם בסיפורה שבספר).

באה פייגע ה„מוטה" הפשוטה ותהי להן לפה... להרבה מבנות בורשה. לא לשוא רעמו רקיעות הרגל בשעת ה„מי שברך אבותינו אברהם, יצחק ויעקב, שרה, רבקה, רחל ולאה — הוא יברך את האשה היולדת... ובתה... הנולדה לה למזל טוב" — כמדקרות חרב ירד „מזל טוב" זה למעמקי הלב וישיבוהו עד דכא. נבא ניבאו לאבא שנתברך בבת של קיימא — הימומי־מוח מפרקי־עצבים וסחרורי־ראש, מרבי־עצבון וגוזלי שינה עד שיזכה לגדל את בתו ולהכניס את הרכה, שאך זה נולדה, תחת כנפי חופתה.

אבי הבנות

מעשה באבא מאושר שרה באונו והצליח להוציא לאור העולם ארבע בנות, וגמר בדעתו לבלתי יפסיק מלהעתיר לשם על „בנין דכרין", אולי ירחם, והלידה הבאה תזכהו בשתי ברכות — „שהחינו" ו„להכניסו". מלא תקוה ובטחון במי שמפתחות פרי בטן נתונים בידיו, חזר ליער, בית מחיתו ויהי יושב ומצפה לבשורת הבן. לא ארכו הימים והבשורה הגיעה: תינוקת חמודה מפרפרת בעריסה. ראשית מחשבתו שעלתה על לבו: להישאר ביער, כי טוב לו להביט על אלפי עצים מראות חמש בנות בביתו. אלא שמיד בטלה דעתו שנתבלבלה והשכל הישר תפס את מקומו — אבא הוא ועליו לתת את הדין — ואת השם ובין מחשבה לדעה נראתה לו דמות דיוקנה של

סבתא הצופה ממעלות קדושים וטהורים ומצפה לשם וזכר עלי אדמות. קם וארז את חבילתו וחזר. לא נתעלמה ממנו קבלת הפנים היפה שממתינה לו, וה„מזל טוב" החודר חדרי בטן ונוקב כליות ולב, ליצני בורשה נפשם יוצאת להתרחשות מעין זאת ולשונם — חרב חדה.

בדרך שובו העביר במוחו תכנית כלשהי, ובינה יתירה נכנסה בו, שכדי למעט בשחוק יש להמעיט בשמחה ובמקום „לתת שם" בשבת, אפשר להקדים ולתתו ביום חמישי. רעיון נפלא זה אימץ את לבבו והשכיח את צערו, ורגליו נעשו קלות ויקרבוהו לבורשה, בעוד היום גדול. למרבה הזהירות השתהה בעיבורה של העיירה ונכנס לתוכה בחסות הלילה, השחיל את עצמו בעד החלון ונמצא עומד בביתו. אלא שחשבונו לא הסתכם לכל פרטיו כי בבורשה כבר חיכו לו בני הנוער, ספרו את הליכותיו ושמרו מצעדיו. בבוקר שלשל עצמו דרך סימט־אות וגגים ומבואות מפולשים ועשה קפנדריאות למען הימלט מפני „רודפיו", עד שכתלי בית המדרש קלטוהו.

חדוה של רצון וקורת רוח אפפתו בהבחינו שאין בבית הכנסת יותר משני מנינים יהודים, והיה מוכן גם לסלוח לאשתו, יולדת בנותיו על העוול שעשתה עמו, (כי היטב חרה לו ותעל חמתו על היולדת המסכנה שהתענתה בחבליה, בהפוך עליה צירים — עד להשחית ועל העוללת הצווחנית שהוגשה לחיתוליה כלנחושתיים). ב"ה, הכל הסתדר ובעוד שעה קלה יבליע ה„בעל קורא" את השם בתוך סבכי שפמו העבותים ויעבירוהו מהסבתא לתינוקת, נכדתה. איחולי מזל טוב לגלניים יועפו לעברו ויקבלם במנוד ראש של הסכמה מאונס, ישתו „לחיים" ויקנחו בעוגה — וחסל סידור קריאת שם לבת שעבר ללא תקלה.

בהרהורים מעונגים אלה עלה על בימת בית הכנסת ובירך על התורה, לפניה ולאחריה, העניק „מי שברך" לרעיתו היולדת (שמחמת רוגזו טרם בירכה ב„מזל טוב"), הצמיד שם לרכה הנולדת וה„מי שבירך" מתקרב לקיצו. (מה רב אשרו של אבא היה אותה שעה, שהשכיל להערים על הפרחחים הפוחזים שמנהג נפסד בידיהם להתעלל ולהתאכזר באב שנולדה לו בת) ויהי אך יצא יצא ה„אמן" מפי המברך — ומבול של „מזל טוב" השתפך וניתך על ראשו מכל העברים. מופתע ומבוהל מזרם הברכות ששטפהו, מפנה הוא את פניו לצדדין והנה — נערים וילדים מכל הגילים והגדלים יוצאים מתחת לספסלים, יורדים מ„עזרת נשים", עולים בחלונות וכולם פה אחד: „מזל טוב" להולדת הבת...

כיצד נודע הדבר ? — בדרך מאד פשוטה: החברה „הלבנה" העמידה משמרות מסביב לביתו בהיודע על הלידה האומללה, על מוצאיו ומובאיו של אבא. ויהי אך נתגלה וראוהו נשלף מבעד חלונו, הפעילו את המודיעין והכינו את ההפתעה בבית הכנסת. ועוד באותו מעמד הכריז על האורחת הבלתי קרואה כעל „בת זקונים" שלו.

הימים נקפו והבנות גדלו ותיפינה אבא השלים עם אמא ותחת לדאוג על הבנות התחיל דואג לבנות ופתח בהכנת מוהר ומתן עבורן. לא עברו ימים מעטים ומן השמים הראוהו שמהעסק שבחר לו הקב"ה מיום שכלה את מלאכת הבריאה והוא „זיווג זיווגין" — לא הניח מידו: בנותיו מצאו חן בעיני בחורי חן, שבחרו בהן ואירסון ונשאון לנשים ושמחת אמת שררה בביתו — עד שבא שטן המשחית, שהשחית כל

אשר בשם יהודי ייקרא, בהינתן ארץ ביד רשע. צאתם לעמק הבכא ידענו ואת שובם לא ידענו, שמרביתם אכלה האש ובתוכם גם את בית מענדיל.

5 בנות צלפחד — שפר מזלן: ירושה בארץ הקודש, ובנות מנדיל מה צפוי להן ? !

החוזרים המעטים התחילו לעלות ארצה כדרך הבורשאים מאז, ויהי היום, יום ה„אזכרה" לקדושי בורשה התכנסו, כמדי שנה בשנה, לזכור ולהזכיר ולהיזכר ולהתיחד עם זכר הקדו־שים והטהורים אנשי בורשה שספו־תמו בשואה, לפניה ולאחריה, במלים נרגשות שיצאו מפי המספיד ותפלות מרטי־טות קרב וכליות על נהרגים ונשחטים ונטבחים וכל מיני מיתות משונות שקדושי בורשה נטלו אף הם את חלקם בהן, הדמעות שניגרו על שבר משפחותיהם לא ירדו בלי הפוגות והעינים שנרטבו לשעה קלה חרב מעינן ויבש מקורן, הפנים שקדרו לפני רגעים מעטים שבו לזהור בזוהר טהרתן ונתקיים בהם הפסוק: שישו ושמחו כל המתאבלים עליה, וכנסת ההתיחדות הפך לפגישת ריעים, המגלגלים שיחה על ימים עברו. פנים שהשאירו אותם צעירים, לבשו זקנה. תינוקות שהתפרכסו בעריסותיהם, חגרו בגרות ובין בני הנוער התיצבה בחורה זוהרת והדורה יפה וברה כשמש בגבורה ומציגה את עצמה. מתוך סיפור מאורעות חייה, בנסותי לשלוף פרטים על אודות משפחתה — והנה נגד עיני ניצבת הבת החמישית של האבא ה„אומלל" בעת לידתה. מכל המשפחה — רק היא לבדה נשתיירה למזכרת. אז קראתי עליה את הפסוק: „אבן מאסו הבונים — היתה לראש פנה".

משחק ובידור

משחק ובידור

„אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה"

שלמה-נחמן'ס (השחקן מבורשה)

בקרן פנת רחוב-הרבי („רביס גאס") הפונה לרחבה הרואה את פני בית הרבי, גר יהודי בשם נחמן לאכס, הוא ואשתו. במותו הוריש נחמן לשני בניו, שלמה ושמואל, בית מרובה חדרים ואת אשתו שנתארמלה, היא אמם. עניים מרודים היו האחים ומחמת אמם החולה ודאגתם עליה לא נשאו נשים. משהלכה אמם לעולמה, דימו שאיחרו את המועד ויישארו רווקים כל ימי חייהם — הם „זוג הרווקים" הידועים בבורשה. הואיל ולא היו בעלים לנשים חשבום ל„שוטים" (מוצעס). (וטעמם של קובעי „הלכה" זו ב„ראשית חכמה ושכל טוב" ונומוקם אתם: מחמת שבבורשה היו כמה „שוטים" אמיתיים משני המינים שאף הם לא היו נשואים, והיתה נדרשת בהם גזירה שווה, במדת ההקש), ומחמת ששמם כשוטים הלך לפניהם ואף הגיע לאזני קונדסי ה„חדר", התחילו גם הם לנהוג בהם קלות ראש — ובחרו בגג בית האחים כמטרה ליידוי אבנים — ואין ממחים בידם. (פרט ל„גלח" מרחוב הרבי, בורטוש שמו, גוי מאמין, מרוקן משנאת ישראל ובצאתו לפנות ערב לרוח היום כדי להפיג מקצת משמנוניתו — סבב בקרבת בית האחים ואיים במטה הרועים שבידו בעונש מן השמים על ילדי שיראל, רודפי דלים ועושקי אביונים).

שלמה הבכור לא היה שוטה — נהפוך הוא — פיקח וממולח היה ולשונו, דברים של טעם מיללה ואף ניחן ברוח פיוטית וחוש אמנותי פיעפע בקרבו. טיבו של השני, של שמואל, איש לא עמד עליו שכן את פיו לא פצה כמעט והליכתו — אחורי אחיו היתה ופסע בעקבותיו. שלמה ושמואל שעניים היו — מימיהם לא פשטו את ידיהם לבקש נדבות. ביתם השכירו לאחרים (הדיין ר' גרשון והשוחט ר' ישראל התגוררו בביתם) בשכר הדירה כלכלו את עצמם והם — חדר אחד מצא להם. את הגרעון השנתי בתקציב — השלימו כדרך כל עניי בורשה, לרבות המלמדים, השמשים ויתר „כלי הקודש" (להוציא את הרבנים שמנתם הובאה להם הביתה בדרך כבוד) ב„הליכה" לבתים עם פרוס הפורים, אלא ששלמה נחמן־ס לא פשט למטבע יד סתם, כי תמורתו נתן הצגה של פורים. כיצד? הצגת יחיד המציא לעצמו שלמה (עוד טרם נודע המופע „שאו" של ימינו — המציאו שלמה בבורשה): בפרוס ליל פורים לאחר קריאת המגלה, משנתכנסו הילדים מסביב לבית — חזקה ששלמה נחמן־ס שוהה בתוכו. עוד אחת מעט והנה מהבית יוצא אדם, אדיר בהליכתו והדור בלבישתו ששה בגווניה ומשתבח בסמליו — על שכמו, וכובע ישועות בראשו, וחרב פיפיות על ירכו, וכולו אומר כבוד, הוד והדר — זהו שלמה שלנו, הצועד בגאוה מבית לבית (מובן שמקדים לפקוד בתי עשירים למען הרחיב דעתם ב„מנות לאביונים") שמואל אחיו — מחמר אחריו כנושא כליו ומאחוריהם — ילדי הרחוב סיעה ארוכה, כת של תינוקות מרקדים ומכרכרים ומפזזים ובורשה צהלה ושמחה.

מניין לקח אדם זה שהוחזק מקצת שוטה כישור אמנותי? הגרדרובה האמנותית שבידי שמואל: מעיל־שרד יאניצ'ארי או סתם שכמיה תורכית דהויה ומרופטת ומקושטת חבלי בוץ ורקום חוטי ארגמן, תכלת וחור וכל סמני שררה. איפוד אוסטרי מפואר בציוניו, כובע איטלקי וקובע מטורז גרמני ותרבוש מצרי וחרב מרוטה ועקומה וכידון נחושת ועוד. „תתרי" ו„צרפתי" ניצבים זה מול זה ומתנצחים בדברים ובתנועות משונות, בדיאלוגים בלשון סתומה ומגומגמת לצחוקם הפרוע של צופיו, והוא השואל והוא המשיב, הוא התוקף והוא הנתקף, מחליף את „מדיו" בזריזות מופלאה וחורז חרוזים שחברם בעצמו והנעימם במנגינה משעממת שמאנפפה דרך חוטמו. ה„ריפורטאג'" שלו עשיר הוא ומגוון: מתבדח הוא על מפלתם של מעצמות העולם, שוחק על משבחי הקיסרים, מתלוצץ על קהלא קדישא ד ב ו ר ש א, רבניה ודייניה, נשותיה וצעיריה. עניים ועשירים לוקין כאחד בשבט לשונו שועים ודלים, נדיבים וצייקנים נידונים אצלו ברותחין. כל מקרה לא טהור שנתארע בעיר זוכה לפרסום בימי הפורים האלה. נגעי אנשים ופגעיהם מוקעים ונתלים לראוה, כהיתלות המן ועשרת בניו. איש לא נתן דעתו על כך, סתם ליצן זול. לימים נתברר מנין לקח אדם זה שהוחזק מקצת שוטה כישור אומנותי שכזה: שלמה זה שבוי היה באיטליה — משמע שבאחת הקרבות עקובות מדם שבין צבאות אוסטריה—הונגריה ואיטליה בעמק האיזונצו נשבה שלמה והובה כשבוי לארץ האמנות. שם סינן את עצמו לבין היהודים בחצי האי האפניני ולא הוקיר את רגליו גם מבתי השעשועים של עם סנטימנטלי זה — ושם קנה את חכמת הבימה והעבירה לבורשה, וישמח את לב יהודיה. לא עברו ימים מרובים ושלמה, בשותפות עם חסקל משה מנדילס הקים להקה שהציגה מחזות שלמים, פרשיות מהתורה: עקידת יצחק, מכירת יוסף (יוסף ואחיו), מגלת אסתר ומערכונים שנושאיהם אירועים והתרחשויות שנתארעו בבורשה.

שחקן בודד בבורשה

„ובמושב ליצים לא ישב"

להקת שחקנים, שהעלו על במות רומניה, מחזות כתובים ביידיש, הקיאה מתוכה את אחד מהם, מטעם הידוע רק לה. אמן נודד זה תעה בדרכו ופגע בבורשה. משנהגו בו מנהג הכנסת אורחים והשקיטו את רעבונו וגם מטה הציעו לו, ומששאלוהו לאן פניו מועדות מבורשה, הבין מדעתו שגם כאן יש אורח לימים ולא לשנים. ויהי הוא מכונן צעדיו ולשים לדרך פעמיו ויעבר מחשבתו לעומק כיסי־בגדיו וימצאם בריקנותם, ויגמור אומר לבל ישאירם בשממונם, מה עשה? עמד ופנה לבעלי מלאכה (שמנהג נקוט בידיהם — ובפיהם — לשיר שירי עמלים בשעת מלאכתם, ולפיכך הם ידועים כחובבי אמנות) והציע להם לדובב את עצמם מעל קרשי הבמה לעיני כל הקהל, דהיינו, לנסות ולהציג הצגות בהדרכתו

ובביומו, הוציא מאמתחתו צרור גליונות שנקרא בלשונו „פיעסה", כלומר מחזה למשתתפים, קראו לפניהם בלשון הנפשות הפועלות בו, חילק תפקידים למשתתפים ואימנם והדריכם עד שיצאה הצגה כהלכה: אליה החייט גילם את הנערה גבורת המחזה (שלא תיתכן הצגה בלעדיה, מוטיל נכדו של השוחט שיחק את „השודד" בכושר רב.

להצגה שנערכה בבית הירשל ורצברגר נהרו בני בורשה, מי שהפרוטה מצויה היתה בכיסם. מההכנסות פרע השחקן־הבמאי את יציאותיו, קיפל את מיטלטליו ויצא את בורשה למען שנות ושלש את מלאכתו התיאטרלית במקומות אחרים.

בורשה לומדת אמנת הבמה

לכאורה היתה הופעה זאת לאפיזודה חולפת עבור בורשה שהדירה את עצמה מליצנות בכוונה תחילה והמתוקנים שבהם התיחסו ל„תיאטראות וקרקסאות" כאל „מושב לצים", שאין דעת בורשה סובלתם. אלא שאין זאת אומרת שהעלתה במוחלט על עצמה ענן של קדרות ועצבות שרתה עליהם — אדרבה עליזי חיים היו ושמחים בחלקם ובכלל מנוקים מהדברים העשויים לשמח את הלב, לרוממו ולגרש את הגילה והדיצה — לא היו יהודי בורשה, הם לא נתנו למצוקת הזמן ולדאגת היום להעיב על העלזון שטבוע היה בדמם ותמיד נראו כשמצב רוח מרומם מלוום ואפילו כאשר העיקו עליהם בעיות הפרנסה (ואימתי לא העיקו ? !) בימות החול — באו השבתות ומחמדיהן והסירון מלבם, וחגים ומועדים — לא־כל־שכן. למודים היו בני בורשה בחיפוש אחרי שעשועים ובידוחים ועילוזי־רוח, ודרכים הרבה הובילום למנעמי־החיים בקנה־מדה בורשאי וידעו כיצד לחדות את עצמם בכל אשר יימצא להם: ארבע תקופות השנה וכל תחת וחמודותיה אתה, חדשי השנה ומנעימה — הניצנים שנראו בארץ — למקור שמחה הנצו להם: הרחיצה בנהר, ההתפלשות בשלג ההחלקה על הקרח — מעין לא אכזב לעינוג ולנועם משיבי נפש היו. בימי רצון הללו, בהאיר להם פנים הארץ ומלואה — קורא דרור למעינות החדוה ופרצו חוצה. ימי המנוחה הביאו אתם ימי השמחה, והיטב הבינו בבורשה את החרוז שב„זמר לשבת": „מנוחה ושמחה אור ליהודים — יום שבתון יום מחמדים", ובטוחים היו שהשיר נכתב עבורם. עירוב תחומין נתחולל אצלם בעצת חז"ל המחוכמת: „חציו לכם וחציו לה'" — כי בעלות הצהלה לנפש ובבוא השמחה בלבם — לא ידעו את נפשם מרוב טובה ותהיינה גם שתיהן — או כולן לכם או כולן לה'. משהותר המשחק בקלפים בחנוכה — היו ימי ה„נסים והנפלאות" — קודש לכל המשחקים בכסף, ואפילו הסביבון, אותו צעצוע זעיר המותח עצבים ומורטם, מזעזע עורקי צואר ופנים עד שלא עצר בסיבובו, מתנודד ונופל על צדו ומראה גורלו של המסובב אם לשבט או לחסד. קונדס קטן זה שעל ארבע צדדיו רשומה תזכורת הנס לבל יישכח אפילו בשעת המשחק: **נ**ס **ג**דול **ה**יה **ש**ם — הלכו ובדו מלבם פירוש אחר שמשמעו נתינת כסף או לקיחתו, גילו פנים ב„תורת־המשחק" שלא כהלכה וכמעט שראו בחג האורות את חג המשחקים, מועד אכילת לאטקעס (חרעמזליך) ולביבות ולילות של ביטול תורה בהיתר. הוא הדין בפורים — משקראו את המגלה והודו „על הנס" — כל החג כולו — שלהם היה : תופינים ואזני המן, כעכים ועוגות ובנות־עוגה ככל אשר תשיג ידם; משלוח מנות ומתנות — ככל אשר ברכם ה;' תחפושות (פארשטעלער) — ככל אשר ישכילו להשחיר את פניהם בפיח השחור הנדבק בתנור וכירים והפיכת הבגדים מפנימי לחיצון לבלי הכירם (ובשעת קריאת המגלה — הדגש על הקרי שב„כאמרם" או מישהו הקפיד על דיני הפסק בקריאת שם המן — למרות רשעותו כלפי היהודים וינועו אמות הספים וכל בית הכנסת היה לחרדת אלוקים, בעטיו של אותו רשע. ובחזור ה„בעל־קורא" על השם „להוציא" את שומעיו — חזרה עמו מקהלת החרדה, ושמו של צורר היהודים שוב נשתחק ונמעך. גם הרחוב העלה צורת פורים ונכבש על ידו: כתות־כתות של מתחפשים — ואחריהם המצפים להם זה שנה — מילאו אותו, מבקרים בבתים. זה יוצא וזו נכנס והתנועה רבה כביום שוק.

לנופו של פורים הוסיף הרבה הירש־אפטער ועמיתו איציק בער התנר, ממנני הת"ת ומפרנסיה — שניהם מחופשים אדום, כובע ישועות עשוי מנייר צבעוני לראשם ובידיהם מקלות שררה — שני „מלכים" ממש וצועני מנגן מלוום. עליהם עלה שלמה נחמן'ס שהרבה לעשות לבידוח דעתם של בני בורשה — כי ראשון לשחקני בורשה היה גם ה„טרינק" — המשתה — שסידרו בחגים על שתיותיו וזמיותיו, ריקודיו והלצותיו הביא בידור ובידות, על סמך הפסוק המצוה על כך „ושמחת בחגיך !" מוסיף עליו הפסוק: „והיית אך שמח" — וסמוך לו „שלש פעמים בשנה" — המחייב בשמחת־החג את כל שלושת החגים. לפיכך טבעי היה הדבר שההתבדרות וההתבדחות התרחשו במסגרת חג ומועד שגבולות הוצבו להם בתחומם. לעומתם בימות החול בששת ימי המעשה — מי חשב על השתעשעות ובילוי בנעימים עינוגים ותענוגים, ואין צריך לומר הצגות — הללו זמנם בימים טובים שנקבעו לשם כך כגון חנוכה ופורים ו„טו־בשבט" וכו' — ימים אלה יותר מדי היו טעונים בדאגת פרנסה משיתפנו לדברי משחק ומעשי־נערות — וישימו בבורשה פדות בין ימים טובים לימים אפורים — עד שבא השחקן הבודד ולימדם שאפשר, ויתכן — ומותר וראוי ורצוי לראות במחזה ולצפות בהצגה בערבי־ימי המעשה — והדבר לא יזיק ל„יראת־שמים ויראת־חטא". וגם התורה לא תקופח, אם פעם בחודש תחזינה עני בנות ובני בורשה בעלילה שלא נתארעה בה. לכן מאז הראו בני העיירה את כוחם באמנות המשחק על קרשי הבמה בבית הירשל — לבשה רוח התיאטרון את בני הנוער והתחילו מתארגנים להקות, הכינו בעצמם את ההצגות מתוך מחזותיהם של משוררים עממיים ידועים. ה„פייעסות" של יוסף לאטיינר, אברהם גולדפדן ודומיהם הועלו על במות בורשה בהצלחה. נוהרים היו להצגות הללו כמו, להבדיל, לאמירת „תשליך" באולמות — בית מרזחו של ישראל הלר, חדר בלתי גמור של טווה הציצית . (הרב בשמעו על „התועבה" שנעשתה בביתו הזמינו והוכיחו שמלאכתו מלאכת הקודש תיפסק ותיאסר אם יוסיף לתמוך ב„פועלי עוון". אותו רב התיר לשמואל נחמן'ס להציג בסלש" השחקנים הכינו עצמם לתפקיד כדין, באופן נפלא — כשחקנים מלידה.

צעירי־מזרחי שחקנים מעולים

משנוסד הסניף של צעירי־מזרחי, וחבריו הקיפו עצמם בפעולות ציוניות — ותהי ראשית דרכם ללמד את פיהם לדבר בשפת עבר, לשמוע שיעורים בדברי ימי־עם־עולם, בהכשרת גופנית לעבודה וכיו"ב. בא המרכז שבטרנסילוניה והטיל עליהם עוד משימה — איסוף כספים והעברתם אליהם. להוראה זו נענו החברים באסיפות והחלטות על ביקוש מוצא לכסף; ובאחד הישיבות הוחלט, לפי הצעתו של כוה"ש, להקים מין חוג לאמנות ולגשת מיד לעריכת הצגה בבית הספר שבבעלות כתריאל־לוזר'ס, ברחוב הרבי. השחקנים היו צבי אלימלך גולד, גדליה שטיין — הם גם היו המביימים (במאים) והמדפיס קראם במודעות „דיריגנטים" במקום „ריז'ישר"), מנחם־מענדיל סאבו קורא ממדרגה ראשונה, משולם זיסע ולדמן ממשפחת הרב הדיין (האחרון הוכיח אמנות נפלאה במשחקו), פייויש מנדיל ועוד.

עליהם יש להוסיף אלה שהופיעו על „במות" בורשה, ביחידות או בצבור, בהזדמנויות שונות, במועדים ובחגים, בחנוכה ובפורים, חתונות וחגיגות (חגיגות „בר־מצוה" כמעט שלא ידעה בורשה) ובידחו את דעת המסובין והעליזו את רוחם: שלמה נחמן'ס, אליה החייט, מוטיל נכדו של השוחט ר' נפתלי מנדיל, הערש אפטער הסנדלר, איציק־בער דער מוערער, אברהם־יעקב לייב'ס, שמואל דער מאשעס ועוד. מבין הבנות: קלארא ורצברגר, אוקא שטיינפלד, רות זעלמנוביץ, דבורה פרוכטער ואחרות. ההצגות נערכו שבועות רצופים וההצלחה היתה למעלה מהמשוער. אז הגו רעיון של הצגת אורח במוסיעף השכנה שיצא לפועל במוצאי שמחת תורה — תוך מאמצים גדולים. קרשי הבמה שהושאלו ממנסרת האחים פרוכטר הוטענו על עגלה (שהתנדבה) והובלו יחד עם אביזרי ההצגה והמציגים לכפר הסמוך. בעקבותיהם של הבחורים חובבי אמנות הלכו בנות בורשה, מהמוכשרות שבין חברות צעירי־מזרחי. כדאי לציין שבהצגות לא התערב מין בשאינו מינו: תפקידי הנשים מילאו גברים (בנה יחידה של המילדת, שמואל, גילח שערות ידיו ורגליו ועלה על הבמה כנערה זוהרת) כמעשיהם של הבנים כן מעשיהן של הבנות: איסור „כלאים" הוחל גם עליהן — עלמה הפכה עלם וברור שהחילוף עבר בקלות. גם לילדי בית הספר ניתנה הזדמנות והוכיחו את כוחם במשחק. מחזה מיוחד עבורם חובר ע"י מורם, והוא אחד מצעירי המקום שלימדם עברית ושם המופע: „משה ובני המרגלים". כספי ההכנסה קודש היו לקק"ל (שהעברתם לתפקידם ע"י המרכז בסיגט העמידתם בספק). שלוש הצגות מתוצרת בורשה הוצגו גם בקירליבבה הרחוקה ולבורשה יצא שם לתהילה ביישוב תרבותי־ציוני, ובניה היו הראשונים במחוז נידח זה שהתחילו ללמד את לשונם עברית.

משורר ומשוררת

ויהי היום ויקם לו לנוער בורשה מחבר משלהם שחיבר עבורו מחזות בעלי־תוכן מקומי, הצגות לילדים, קומידיות ואפילו דרמה נדרמה להם על ידו. אלא שמהעדר שלימות דרמטורגית השאירה „המשורר שמתחת לפייטרוס" ללא „העפי־ענד" והביא את גבורו לידי עצבות שהביאתו לייאוש לאין מוצא מהאהבה כמותו, וקהל קדוש של בורשה הוחרד לנפץ רעמו של כדור עופרת שתקע הגבור בראשו. על הבמה „כרע נפל שרוד" לעיניהם. ה„בקורת" חיותה את דעתה והאשימה את המחבר ב„איבוד לדעת" של המאהב (לא די שהעיר ועורד את האהבה בין הבחור — המדומה — לבחורתו אלא שגם שגם הורידו לעברי פי פחת שאין חזרה משם) כלום אי אפשר היה לברור לו מיתה יפה, והיכן הוא פירושו של „ואהבת לרעך כמוך"? כלומר: להשאירו בחיים... אבל ביותר התרעם הקהל על האבא הקשוח ובלתי רומנטי שמנע מבתו להינשא לבחיר לבה. לא חשבו ברגע זה שאבא הוא שמעל בבתו.

אותו משורר חיבר להם לבני הנעורים שירים, ופייט פיוטים, חרוזים שהותאמו לקצב מנגינות ידועות והתחילו מזמרים בהם אף מחוץ לגבולות בורשה, והיו לנחלת הצעירים. המנגינות שוקעו בחרוזים והשירים נתמזגו בנעימותיהם ונבלעו בהם לבלי הכר, עד ששניהם — השיר וניגונו נחשבו לפרי רוחו של המחבר. ומעשה ונזדמן משוררנו לחברת נוער בוישיבה והברה נפלה באולם: „הזמר מבורשה מצוי בתוכנו"... בעוד שה„זמר" עצמו קולו הפרטי דומה לקולו של האוב העולה מן הארץ.

ויהי כי הקיפו הימים ותנח רוח השירה גם על ילדה שנחנה בשאר־רוח. משוררת צעירה זו התחילה להשמיע באזני חברותיה חרוזים על יפה־נוף, ואהבה תמימה, וידידות נאמנה, וציונות נכספת לציון וירושלים, סמוכין מצאו להם שחקני בורשה שלא רק בפורים בלבד מותר להתבדח אלא גם שאר ימות השנה ליהנות ניתנו, אם ממראה עינים ואם ע"י שימוח הדעת ממשמע אזנים. לא עברו ימים מרובים ושלמה נחמן'ס הקים לו להקת שחקנים שהציגה מחזות שנטלם מפרשיות התורה „כמכירת יוסף", „מגלת אסתר" וסתם קטעים מחיי היהודים מבורשה שתיארם בהיתול ובתנועות ידים משונות. מקצת מעט מאמנות התיאטרון שנשרו מבמות ארץ האופירות, איטליה ספג שלמה בהיותו שבוי, הועבר לבורשה וישמח בו את לב יהודיה. אברהם בנו של ר' יעקב־לייב פוגל הגבאי של הרבי, בחור נאה ומסודר, בעל קול נעים הרכיב להקה בת שנים־שלושה זמרים. בפורים היו מבקרים, בדומה לשלמה, אצל נגידי בורשה ומשמחים את לבם ואת לב הנוחים אחריהם ונכנסים עמם לבתים. הללו, שבשמעם על בואם של ה„שפילרס" —משחקים) הציבו להם שולחן, והיא הבימה, ועליו קלח ה„דואט" ההיתולי בשיחה חורזת שבין „החסיד והדייטש". את המעות שאספו חילקו בין עניים „נסתרים" אבל לא היה אחד בבורשה שלא ידע מיהם הנוטלים ונהנים ממעות הצדקה.

ה„מארשליק" — משורר ובדחן

בבורשה שמעו שירים וזמרים הרבה! שירי ייאוש ותקוה — הכל לפי גודל ה„יבוא" שהוזרם אליה. הספק הראשי של חרוזים קלוקלים, שירים תפלים שאין בהם כלום חוץ מהחרוז, היה המרשליק — הוא הבדחן, שבלעדיו לא תתואר חתונה בבורשה. בבוא העגלות ובהיראותן

ברחוב עם המחותנים המביאים אתם את החתן — שאלו הסקרנים לא על החתן כי אם על המרשליק. תפקידו של בדחן זה היה לגרום לכלה ולחתן שיבכו. בהרבה מקרים לא הצליח להבכות את החתן וכנגדו הכלה — ימי דמעות נגרו מעיניה, בלי הפוגות. הוא עשה זאת לפני ה„באדעקנס" (כיסוי הכלה טרם חופה) הבדחן היה חורז והולך על הכלה ועל הבתולות הבאות לקחת חבל ביום חתונתה וביום שמחת לבה-הבא, ונשמע גראמים (חרוזים) אחדים: בית בן ארבע צלעות חורז במלים עבריות (כאילו היידיש אין בו כדי להחריז) ומאלץ את תכנו חסר הרושם ונבוב ההגות ונכנע למלים שנתאותה נפשו של הבדחן — המשורר, לסיים בהן:

כלה יקרה, יום זה הוא עבורך כיום כפור וראש השנה... /
לכן עליך למרר בבכי ולבקש מאת ה' ולהגדיל את הכוונה: /
שבעלך לא יישאר אחריך אלמן ולא את, חס ושלום אלמנה. * /
הקדוש ברוך הוא יריק עליך מברכותיו וישגיא לך משאת ומתנה. /

בהיות אחד מבני הזוג יתום, ר"ל, ניצל הבדחן את יגון נפשם ועשאו למקור לא אכזב לחרוזים הנוקבים ויורדים עד תהום נשמתם, ויהי הולך ומתאר בקוים עזים ומזעזעים את מניעת השתתפותם של אבא יקר או אמא יקרה מבוא לשמחת בניהם. מעין הדמעות נפקח לא רק אצל הנישאים אלא כל האורחים געו בבכיה ועיניהם — מקור דמעה. האדם היחידי שעיניו יבשו מני חורב — עיני הבדחן היו וזרם הדמעות שפרץ ושתף כמים הניגרים מעיני הקהל כלו, הוכיחו לו, שאכן הצליח ה' דרכו בחרוזיו, ובלבו שמח כעל שמחת יצירה...

„כי אבא ואמא וכל הקרובים והידידים היקרים
נדוניא ירימו לכם ועדי עדים, כסף וכסת וכרים
אבל האושר וקורטוב המזל רק בידי הבורא נשמרים
כי הוא מנהג עולמו במדת החסד לנצח נצחים
ואת כל באי עולם באהבתו ובחמלתו ינהלם בדרכים
לכן חלו נא את פניו שירחמכם ולא תצטרכו לחזור על הפתחים". (מקום מאד הולם למעמד...)

עתים בראות הבדחן אחרי שחרוזיו שפעו כמעין המתגבר ועלה בידו לסחט מעיני הכלה את שיירי דמעותיה וידע שחרזנותו עשתה את שליחותה והשכיל לערבב ששונה ביגונה / ויהפוך שמחות / לאנחות / וחגא / לחגה — וראה שהדגיש את הסאה — התחיל פונה אליה בדברי ריצוי ופיוס וישנה את טעמו ויעבר רוח מגדים על פני חרוזיו ויען ויאמר:

הירשבי בשמים ייטיב עמך ותגדל מידיו המנה
שתעניקי לבעלך תינוק מדי שנה ושנה
שתהיי תמיד מאושרת ואף לא פעם אומללה
יעמוד עמוד החתן, בואה וקרבה לעטות את הכלה.

בראות בורשה שאין המרשליק נוהג במדת הרחמים עם קרבנותיו וממטיר עליהם פסוקים חסרי חמלה ובלבד שחרוזו יעלה יפה, ואינו מבחין בין רע לטוב, ובין יופי לכיעור (כגון: יקרה עם צרה — זוג מן השמים; חלם ותלם — ירדו כרוכים; מרק וברק — תואמים להפליא): עמדו וחיברו חרוזים בגנות המתחתנים ושמום בפי הבדחן (למען המאיסו):

„אוי כלה געטרייע / דיך אנצוקוקען איז גאר קיין מחיה
ס'ווייזט זיך מיר אויס פון ערשטן אויגענבליק
אז מיט דיר צו זיין פארהייראט איז אקליין גליק.
און איך האב גאר מורא / אז איך באקום אבאוולע סחורה,
מיט דיין חכמה קאנסטו זי פארמעסטן מיט דער גרעסטער ציג /
איך געה צו דער חופה ווייל ס'פירט מיך אונטער די מוזיק /
צוליב דעם האט מיך מיין מאמע געשאקלט חדשים אין דער וויג ? ! /
אז איך זאל דעם משולחת אנטון ארינגל — איז מיר שוין בעסער א שטריק /
איך ווייס אז פון דער חופה איז נישטא מער קיין צוריק /
דערפאר ווינש איך אייך מזל און ברכה טייערע קינדער /
צעפאלן זאל זיך אייער זיווג וואס מער געשווינדער /
דעמאלט וועט איר זיין גליקליך יעדער איינער באזונדער" /

הוי כלה פתיה — לשבוע פניך אין זאת כלל חויה
כה יאמר החתן — לבעל היות לך ייחשב לאושר קטן
לכן פחד אפפני ויאחזוני המורא
שבגורלי עלתה הזבורית שבסחורה
על חכמתך הגדולה די לחכימא ברמיזא
שאינה עולה אפילו אל בינתה של עזה
הלכך נענעתני אמא בעריסה ? !
עוד מעט קט יולכני הכנור לחופה והנבל...
מתת טבעת על אצבעך, אבחר לצוארי החבל
לכן אשא עבורכם תפלה / ואברככם במזל וברכה
שבעוד מועד תתפרד החבילה — ונסו יגון ואנחה.
(מתורגם ומפויט מחדש ע"י גדליהו)

שירי חול שהושמעה בורשה

עד סוף מלהעה"ר נשמעו בבורשה ברובם שירים ומנגינות הונגריים. בימי המלחמה — גם ביידיש וגרמנית נלעגת ולאחריה — נטלה האידית מקום בראש. בנות בורשה מנעימות היו את זמריהן מן הבא אל פיהן, מפי השמועה. בסרגן את פוזמקן, בטוותן את צמרן, בארגן שמלתן, במרטן את נוצתן ובכלל בשעת העבודה ביחידות, מסגנות היו דרך שיניהן שירי עגמה, חרוזי געגועים ותקוה לבלתי נודע. הואיל ומחשבתן של בנות ישראל והגיון לבן אחרי בחיר לבן הסמוי הלכו, לכן אפשר לחלק את השירים לשלושה סוגים: חלוקה סוציולוגית: 1) בנות האמידים הנעימו קולו בערגה מסותרת ל„בושש לבוא", טיבו וטעמו; 2) בינוניות שבהן שפכו לבן בפזמוני כמיהה שהספק נמהל בהן: מאין יבוא ? הבקרוב ? 3) בנות העניים — חרוזיהן — תוחלת ממושכה משוקעת בהם, קולחת בייאוש גלוי — חיש תקוה לאחריתן ? !

* רעיון לחרוז זה נמצא בתפלתו הפרטית של אליהו בחור.

אחת מהן, משרתת יתומה חיברה לעצמה פזמון ומנגינה מלנכוליים שתכנס: נסיך אלמוני שהוגד לו בחלום שעליו לשאת את פייגע־אברם־דוד'ס לאשה... ומאז הוא משוטט לחלון לחלון ודורש לשכנה. לימים נתגלה ה„נסיך" בדמות שוטה מחוזי — הרש־לייב ונשאה.

בורשה משכיחה את עניה בשעשועים

ויהי ברדת העוני לבורשה ויבוא לבית הרשים הרבים ומחסור בידו — ותרד גם אחותו הדלות לשכון בתוכם, אבל לא רק בבתי העניים, כי אם ביתר הבתים, מחמת הדלות זו — לא רעב ללחם והעדר חלב ובשר ופירות ושאר צרכי אדם במשמע, כי רעב אחד עלה בחוצותיה — רעב לשמחה ושחוק, עוני בחדוה ובילוי, חוסר עלז ומחסור בבידות ובידור, כי אטרקציה טרם ידעה בורשה, באין לה תיאטרון קבוע, בעמדה ללא קול־נוע (שבימי המלחמה הראשונה טעמו מקצת טעמו) ופרט לימי הפורים, כמעט שלא התבדרו ולא הצהילו נפשם ולא היה דבר של צחוק שישמח את לבם. ראה הקב"ה בעוניים בבדיחות הדעת (כי שעו לדברי המשורר האלוקי באמרו: „בשוב השם את שיבת ציון... אז יימלא שחוק פינו ולשוננו רינה" (תה. קכו א־ב); גם דברי חז"ל ש„אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעוה"ז" (בר לא.) — היו נגד פניהם), וירא את עגמת רוחם — וימן להם, ליהודי בורשה, מפעם לפעם, ענינים שונים מן הבא ביד, טובים ופחות טובים. בימי שבתם לבטח איש מאחורי תיבת חנותו ואיש מאחרי בהמתו המוציאה למכירה או מביאה הקנייה, דברים שיש בהם ענין להגות בהם, להדיח את שממון ולהגדיל את השמחה, לרחק את השיעמום ולקרב את השיעשוע. אפשר לומר שבורשה בחינת „עולם קטן" היתה לו להקב"ה בעולמו הגדול וילקט ממנו כל דבר טוב ומועיל, יפה ונאה, אספם והביאם ונתנם לבורשה וישקעם בתוכה, ויען ויאמר: בני היקרים, מקצת ממה שיש לי — הבאתי לכם, היהנו וייטב לבכם... מה לא היה בבורשה — חנויות ובעלי־מלאכה, קבלנים לחטיבת עצי הסקה ו„ממציאים" לאופניים של עץ, מקוה מונע ומוחם ב„קיטור" וגבינות עשויות בידיים, „רופאים" בחסד עצמם ו„קיסרים" ומכים ושרים ורוזנים ועריצי ארץ, משוררים ושחקנים מתוצרת בית, בית חרושת לתעשיית חלזונות, מעיים לנקניקים ומטויה לציציות כפולות שמונה; והיכן הם עשרות ה„בנקים" (מלוים בריבית קצוצה) ושפע „בתי מרקחת", המוכרים תרופות שאינן בנמצא בבית המרקחת הרשמי, היחידי (מעשה בכוה"ש שקם בהשכמה כדי ללכת לבית התפלה — והנה על הספסל שבזוית הבית יושב האפטייקר — הרוקח קיזלר וממתין לחיה אחותו, שמחסן תרופות לה, ליקח ממנה מדיקמנת שאין כמותו בבית מרקחתו...).

שירים שהושרו בבורשה

שירי־היתול שהועלו על „בימות בורשה" — הם השולחנות שבבתי הנגידים בימי־הפורים, הושרו בכפרי היהודים שבמרמורש, ששם מחברם לא נודע בקהל, לכן ייחסו אותם לאחד בדחן מחונן ושמו ר' הירש־לייב המכונה „סיגיטער" אף לאחר שגורש לקולומיה — ואין להכריע בדבר. הרי בית אחד מהשיר „החסיד והדייטש": הדייטש מתבדח על חשבון החסיד — (התרגום מפוייט מאת ג.ש.):

„ציצית פיער — הענגען ביי דיר —
מ'קאן זיך פאר ווי דערשרעקן
פון זיי א צוויק — איז כ'לעבן בענוג
א טויטן אויפצוועקן..."

„ארבעה גדילים — באימה מבהילים —
על כנפי כסותך הם נעים.
צליפה רק אחת — כבבשר החי המחט —
דיה לעורר רפאים".

כבן שש, בדרוך כפות רגלי על מפתן חדרו של מאיר־דבורצעס מלמד הדרדקי, בפעם הראשונה — שמעה אזני חרוז זה מפי הקטנים שהם חיברוהו על בתו החולנית של רבם, רעכיל שמה דבורה אמה לא חדלה מלדבר על המרק שהיא מכינה לבתה:

„ווארט, ווארט, ראכיל — וועל אין דיר קאכן א יאכיל"
כלומר:
„בת רבנו, רחל — למרק שלה תייחל".

ברור שאין לראות בחרוז הנ"ל גאוניות פיוטית, אבל כניסיון ראשון לתיאום הצליל בפי תינוק בן שלוש ותחתירה לדימיון של שתי הברות לשתי אותיות דומות — סימן מובהק הוא להשראה כלשהי שירדה לשרות על בני בורשה ולפעמים בעודם בגיל הילדות. ואפשר לראות בו בחרוזו תחלת חרוזו של המחבר.

גם שירי התגרות וקנאה הועפו בשמי בורשה — והרי אחד מהם; ילדה מכה את חברתה פגעה בה, מטביעה אגרופה בגבה וברחה, ובעוד המוכה ממררת בבכי — חברתה המכה חורזת לה פזמון עוקצני מעבר השני של הרחוב בנוסח „פגע — וברח — ופגע" ושוחקת על משבתיה:

„כ'וועל דיך בעכען
ד'וועסט נישט קענען דעכען
איך וועל לאכן
דו וועסט קראכן
איך וועל טראגען שטיוואלעד
דו וועסט טראגען בריוואלעד"

„גם כי תרבי צעקה,
על משבתך אצחקה.
את תשאי איגרות לבעלים
ואני אשא על רגלי מנעלים.
בכל כחי אבעטך
עד צאת נשמתך..."

(תרגום מפריט ג.ש. — בשינוי מקום החרוזים)

גם פזמוני לעג ושמחה לאיד על חשבון מפלת הרוסים, העתידה לבוא ע"י נצחונן של מעצמות מרכז אירופה — שרו אז בנות ישראל:

*) פוניא, הא די מפלה
ס'איז אים שוין וונד־און־וויי
מ'יאגט אים מיט א בהלה,
אך צרות איז ניקולאי
אנגעוווירן האט ער די שלאכט
מ'האט פון אים א תל־געמאכט,
עסטראך־אונגארן, דייטשלאנד און מערקיי
„פרע פוניא, נחל מפלה
שותת דם ולבו דוי
מורדף־נס מתוך בהלה
בא יומו של ניקולאי:
בשדות הקרב קרס גולם,
עשו ממנו תל עולם
אוסטריה וכולי ואין אומרים די".

היו גם שירים בגנותה של סרביה, הגורמת להתלקחות המלחמה. עפי"ר שרו זאת בהונגרית וממנה תרגמו ביידית משובשת. לעתים ניסו לחקות זמר גרמני שעלה על פי החיילים ששוכנו בבתי היהודים וחיו בידידות עם שכניהם. בנוסף לשירי עלילה וזלילה שבפי הגרמנים שאכלו בתאבון רב את ממרח ה„מארמלדה / האהובה היא לבדה / המכולת העדינה / ונאכלת בכל המדינה" / — נשמעו שירים זולים, פזמוני מסבאות של הוללות מאופקת, בהתאם למקום ובנות בורשה חזרו עליהם בגלל תכנם הזהיר והמחמיא להן:

„די יידישן מעדכען,
זי שפילען קלאוויר
זי ליעבען קיין יודען
נור אלס אופיציר
די יידישן מעדכען,
די רייכען קיינע האנד
די ליעבען קיין יודען
נאר אלס לייטנאנט"

„בנות ישראל
מנעימות בשיר
אהבתן נתונה
לבחורי העיר
בת ישראל
תת יד לא תהין
אהבתה הקדישה
ליהודי קצין".

לכאורה אלה הן מלים נבובות ערך, שנפלטו בעת שכרות, אלא שמפי ההוללים יוצאת עדות נאמנה על תומתן וטוהר נפשן של נערות מרמורש ששמרו על תום דרכן אף בימי מלחמה, שהמחסור מצוי ומנעו את עצמן אף מלהושיט ידן לחייל.

חרוזים של הדיוטות נתחברו ע"י מפזמים אלמונים, בייחוד בימי הפורים והותאמה להם מנגינה משעממת — לא פחות מהמילים דלות הביטוי. מפורסם היה שיר שחובר להספדו של המן שהצטיין באליטרציה שלו. נביאהו כאן בתרגומו (ג. ש.) ונכפיל רק שנים מחרוזיו:

„אדון עולם אשר מלך / אביו של המן היה וולאך;
וולאך היה אביו של המן / ועל אחוריו טלאי מעשה אמן.
טלאי היה על אחוריו לנוי / קדחת התקפנו לרשע זה הגוי.
תשולח מארה בבטנו / השטן יעמד על ימינו לשטנו.
לבו יכלה ברשפו / יחשכו כוכבי נשפו.
חושך ישופנו / שחפת תכלנו.
יצודהו פח יקוש ורשת / ישיגהו חץ מקשת.
יאחזהו צר ומצוקה / מבולקה, בוקה ומבוקה.
תבואהו קללה ולא ברכה / אפלה ועיפה ואנחה.
ואנו נצא לרווחה / במיטב היין נשמחה,
אזני־המן לפינו נשלחה / את בוראנו לא נשכחה.

וכך נמתח השרשור (ביידיש שבתרגומי קיצרותיו) ומשתלבים החרוזים זה בזה והקללות נתכות על ראשו של אבי המן, ראשון לשונאי ישראל — ומסיים בשבח של הקב"ה שהצילנו ומקבל על עצמו לא לשכוח את ה' ולשים בו מבטחו — פתח בקללה וסיים בברכה.

„שבתם וקימתם הביטה — אני מגינתם"

מעבר להרי הקרפטים, מצפון, מצאו דרכם שירי מרד ופזמוני גבורה ויעלו על שפתי נערות בורשה, כאילו ביקשו לנפשן סעד ותומך מצרות אחרים. על גיבורה אלמונית בשם חנה'לה, זמזמו לעצמן הנערות ברדת החשיכה ואתה העצבות המעיקה — בת ישראל, שהעוול הנעשה בעולם נגע עד לבה ותצא להילחם למען הצדק, שיר

על אם שחיכתה לבתה
שתחזור מהעבודה לאיטה
ופגעוה בדרכה הפורעים
ותוצב בפני כתת היורים
ותובא הביתה להורים...
— חנה'לה, מתיפחה האמא —
ילדתי וכתי התמימה
(הוי לבי החזק מצורים)
— אנוכי עמדך
נצבת לידך,
אמך — יולדתך ומבכה תמרורים.

הערה לשיר „חנה'לי שבה מעבודתה" — שיר זה שהוחדר לבורשה ועלה על שפתי בנותיה, אפשר ששם גיבורה סמלי הוא. אמנם מספרים בדברי ימי יהדות גליציה על נערה בשם חנה, שנפלה קרבן על מזבח המאבק למעמד הפועלים, אלא שקרובה ההשערה, ששם זה נבחר עקב הדמויות הרבות של נשים סובלות הקשורים לשם זה — הראשונה שבהן היא חנה אשת אלקנה „מרת הנפש" שבמקרא; „חנה ושבעת בניה" בכתובים אחרונים, במדרשים ובתלמוד (ברומניה אימצו את השיר ל„חנה" שלהם, היא חנה פאוקאר שרת החוץ, בשעתה בעינוייה בבתי־הסוהר) גם לאחר חנה הגליצאית

*) כנוי משובש מ„איוואניא־הרוסי.

נתברך עמנו בשתי „חנה־ות" סובלות (לא למען אחרים) עבור עמן — חנה סנש וחנה פראנק שם שהפך למקור היגון והגבורה.

ועוד שירי עצב ותוגה שהלמו למצב הרוח המדכא וחודר ללב ולנפש ומשתכן שם, מנקר באלפי מלתעותיו, נקר וכרסם מעוצר רעה ורעב, יגון וייאוש — והנפש תבקש לה ניחומים מאי שם בפנה מאפילה בדמדומי שעות בין השמשות, בנטות צללי ערב, בפשוט רוח נכאה — פצחו בשיר עגום ספוג כאב נעכר ותוחלת אכולת ייאוש ואכזבה:

ס'וויט צו גיין / ביז אונטערן שטיין /
דארט ליגט אברהם אליין /
אברהם אברהם — שטיי אויף פון הייליקן שלאף /
און זעה ווי מ'קוילעט דיינע שאף
ואם רחוק לתור / אל מתחת לצור /
אל אברהם נסור / הטמון בקבר חפור /
אברהם אברהם — משנתך הקדושה האנה /
שור: שם עורכים לצאנך מטבח...

הנצנץ חרוז נורא זה במוחם של ההולכים למות ביום הרג רב? איזה הרהור מחריד זעזעם בראותם עין בעין (אוי לראייה זו!) כיצד עורכים לבני אברהם מטבח, ממש, במציאות מרה ולא במליצה, כנאמר בשיר? תלמידי חכמים שביניהם — הערכו חפש מחופש וביקשו את אברהם אבינו על פתחו של גיהנם שנפתח באושביץ — השאלו בכניסתם לתופת: „היכן אברהם אבינו יושב... ואינו מניח אדם מהול מישראל לירד לתוכה"? (ב"ר מח ח) ועומדים ומצפים „חדא שעתא ואתי אברהם ומקבל ההו, ומסיק להו"... (עיר. יט)).

אולם בסור מעליהם רוח העיוועים, מיהרו לנתק עצמם מעצבון לבם והתחילו להנחם בשירי דוד, כי הזמינו את משורר התהלים שישיר באזניהם משירי הנחמה שלו בנבל עשור וכנור התלויים למעלה מראשותיו:

דוד המלך מיט זיין פידאלע /
וועט אונדז זינגען א ניי לידאלע /
יוסף יוסף — ניי געבוירן
עשו עשו — שוין פארלוירן...
דוד המלך בכנורו /
ינעים לנו את מזמורו /
(הואיל ואין מוקדם ומאוחר בשירה, אז:
יוסף יוסף — נולד מחדש /
עשו עשו — יאכלנו כקש...

(מוסד עפ"י הפסוק בעובדיה: „והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש" (שם פס יז.)

הנה כי כן השכילו בוורשה לקבוע עתים לשירי־נכאים ולמזמורי עליצות המנחמים ומדכאים חליפות, הכל לפי מצבי רוח המזדמנים או יוצרים אותם לפי הצורך.

שירי ערש

מישנים היו את התינוקות בשירי ערש שנפוצים היו בגלילות הקרפטים ריקי־תוכן ודלי ביטוי שכל יופיים הם החרוזים התפלים, הקשר היחידי בין שורה לחברתה ואינם משיירים כל רושם מלבד הדמיון בין מלות הסיום המודגש במיוחד למגמה זאת. שירים רבים שהושרו לתינוקות שיעשעו גם את המזמרים עצמם, כי העצב שנמסך במנגינה והתוגה שנמהלה במקצבי הפזמונים העלו טון מלנכולי נוגה משעמם, פעלו את פעולתם על המנגנים והרדימם עוד טרם ירדה התנומה על עפעפי עיניו של העולל. הרצתה המשוררת לעודד את תינוקה או להשלות את עצמה בפזמון הבא — או — היתול מר נתלה בייאושה על שפתיה:

„שלאף מיין קינד שלאף / דער טאטע איז א גראף /
די מאמע איז א גרעפין / דאס קינד וועל איך איינשלעפין".

„בני הקט ישן / אבא הוא רוזן / רוזנת היא אמא /
ושנתך תהא נעימה".

מיותר לציין שהמשפטים הראשון והאחרון הם המבטאים את הרעיון ואילו האמצעים רק את החרוז נודבים ואינם מן העניין, שהשיבוח, התפארות סרק היא ואינו תורם להרחבתו של הרעיון, ואינו מביע את המגמה כולה והיא: להפיל שינה על עפעפי הילד קשה־הרדימה.

— ויש שהשירים נלקחים מעולם האגדות, והדמיון מרובה בו על המציאות אלא ביותר מעדיפה „המיישנת בנגינות" שעל פי הרוב היא האמא עצמה, לבחור לה נושא לשיריה מהעולם הקרוב אליה ואז מבצבצת מתוכם משאלת לבה שילד זה שהיא מנענעת אותו כרגע, יגדל ויעלה במעלות התורה למרות שלאזני היונק מגיעים רק צליליהם ולא מליהם (שבין כך אינו מבינם). ברם זונחים את ערשם — אם מפאת ההרגל למשכבו או — וזהו הטעם העיקרי — משום שעדיין לא נמצא מקום אחר לאכסונו. אז הרושם מתגבר והנאתו של הילד נכפלה ע"י המלים המשעשעות והנגון המצלצל:

„אונטערן קינד'ס וויגאלע / שטייט א גאלדען ציגאלע / דאס ציגאלע איז געפארן האנדלען / ראזשינקעס מיט מאנדלען / דאס איז די בעסטע סחורה / דאסקינד וועט לערנען תורה / תורה וועט ער לערנען / (ג־אט נישט דערצערנען) ספרים וועט ער שרייבן / א פרומער ייד פארבלייבן /

תחת ערש בני / רובץ בנחת גדי / הגדי יצא לסחור בשוק / בשקד, חרוב וצימוק / כי זו ממגד הסחורה / אבל נערי ילמד תורה/הרבה ספרים יכתוב/ עד היותו יהודי טוב /

(שני התרגומים של ג.ש.).

מה לא נדחס בשיר זה: אדם ובהמה, מתכת ופירות, נסיעות ומסחר, לימוד תורה וכתיבת ספרים — והכל, כדי ליישן את הילד בהוה (ותכלית בצדה: להישאר יהודי טוב; ויש גורסים: „אנאלתער יוד זאלסטו פארבלייבן" — כלומר: אריכות ימים. „פארבלייבן"? עד מתי? ומה התכלית? — זה לא מענייניה של המיישנת.

מפלה אשה את שערות תינוקתה, בשיר היא מהדקתה בין ברכיה וברגעי ה„רדיפה" אחרי טפילי הגועל וחיטוט במחבואיהם — החרוז הוא שמרדימה. מזמינה היא הסבתא

או האם את רמשי הבחילה המציקים, בלשון חבה ונועם, קריאה שפונים בה לאפרוחי התרנגולים בשעת פיזור הגרעינים לסעודתם:

„פי־פי, פי־פי... / אבא נסע ל„סטרי״ / משם מה הוא יביא? / פרה ועגל וגדי / מי ישחטנו — שמשון הסומא / מי יכיננו — סבתא נעימה / מי יאכלנו — אתה ואמא״ /

לא היה בית בבורשה שלא הצלילו באזני התינוקות בעת „פילוי״ ראשיהם חרוזי תפל הללו. ברם, מלה אחת ויחידה מגלה את אזנינו, שזאת היא „מחרוזת״ יבוא ו„סטרי״ בפולניה היא: סוחר בהמות מבורשה לא הרחיק לכת עד היריד של סטרי כדי לקנות עגל וגדי...

ספורי ילדים מסמרי שער

מה סיפרו לילדים? בורשה לא היתה משופעת בסיפורי־פלאות ומעשיות לא קלחו מפי האמהות לתוך אזני תינוקותיהן. ברם זכורות הסבתות לטוב שמושכות היו את נכדיהן ונכדותיהן בחבלי אהבתן, במתנות חבויות שהוציאן מתוך כיס סינרן, אולם ביותר — בגלל המעשיות היפות שגלגלה לשונן לחברה שהקיפה אותן. המעשיות אמנם יפות היו, אלא שמקצת חרדה הרעידה את עצמות שומעיהם הקטנים וסימרו קמעה את שערות ראשם: מעשה בכת של גזלנים; בחבורת צוענים גונבי ילדים; ב„פאטע־פעדורע״ (נערת היער) עם שערות מסולסלות פרא; סיפורים על „אוכלי־אדם״ (מענטשן־פרעסער); על אשה יהודיה שעמדה בראש חבורת־שודדים ועוד. אולם הסיפור שעלה על לשון הסבתות משנשארו בבית עם הנכדים והוטל עליהן לספר לתינוקות שיצאו מכלל עוללות — הוא המעשה בדוב שאכל את כל הילדים שמצא בבית. (אפשר שיש כאן השפעת הסיפור המזעזע על רצח ילדים בביתר בידי הרומאים שקראו האמות בליל ט׳ באב, ורק רבן גמליאל נשתייר (איכה רבה ל״ח) סיפור זה שעבר בירושה מדור לדור, עם כל חריפותו והטלת אימה ופחד ורעדה — נתחבב על הפעוטות שכרוב שמעם אותו כן פגה עצמתו, וחודו נתקהה, והיה בעיניהם כאגדת שעשועים, שכן אחרים, הם שניתנו טרף לשיני הדוב ולא הם הנטרפים. לפיכך משנתרחבו תביעותיו של התינוק לסיפור מעניין — הוחל בו והמטרה בצדה: להצמיד את הילד שהתחיל להראות בקיאות ב„נזקין״ במושבו, לשעה קלה לבל יתהלך כבן חורין, פרוק עול ויעשה מה שלבו חפץ — ובפשטות: שלא יהפוך עולמות. והישג נוסף לסיפורה של הסבתא — אכילה. כיצד? הדבר יצא לשני צדדים: ילדי האמידים נאבסים בשעת מעשה ממיטב המטבח וילדי העניים — וזהו יותר שכיח בבורשה, להשכיח את רעבונם בקצת מתח. לתכלית זו בא הסיפור ומוציא את הילד ליער, מניחו בבית בודד, אבל מלא ילדים שסבתא, אמנם זקנה, שומרת עליהם, אבל היא גם אשת תחבולות ובכוח מזימתה היא מתגברת על אויבם בנפש של הזעטוטים על הדוב, משדלתו. מרמתו ומנצחתו — והרי הסיפור שבזכות ייחודו נענוד אותו בחרוזים:

סיפורה של הסבתא:

פעם היתה „באביצה״ / שכל היום היתה מרחיצה // הרבה־הרבה ילדים / מובן שהיו אלה נכדים // והרעש בבית — אימות / והתאימה להם שמות // בערעלע הקטן — הוא דוב / הלומד על המטאטא לרכוב / זיידל יונטיל — הוא יום־טוב // יענקל יוסל מרדכי־מנדיל / ולזאת קראה גנענדיל // מוטיל הירשל רייצע בריינע / שפרה פועה שרה חנה // קציר־שמות „קרבן־מנחה״ / לתינוקות שהיא חינכה // השכילה על קדקדם תת // וכל אותיות „אלף־בית״ / ויהי היום והיא יוצאת / גרגירים ללקוט ביער / ותשכח לסגור את השער / אולם טרם צאתה דלתה / מן הבאר מים דלתה / / ותבשל לה הבביצה / לילדיה קיציליצה (כאן נתכון ל„קולישה״) / אלא שלחכמת־אשה // ל„בביצה״ יחסר חרוזה / הוא כל כוחה ומעוזה // חשוב חשבה על הדוב / השומר צעדה על פי רוב // ותחביא את הילדים / בבקבוקים ובכדים // בארונות ובמגרות / במנורות נפט ובטיט הנרות / בסיר, בדוד ובקדרות // בתנור ובכירים / בעביט כביסה בדלי מים / במטה בין כסות הכרים / בסדק הצרצר וחור עכברים / כל הבית ואשר בו / שימש אותו יום מחבוא // ספל כוס וכל בית קיבול / העניק לתינוקות זבול / והסבתא — הבאביצה / אל כל פנה היא מציצה // ובמלאת רהיטים וכדים / — החשו! — אמרה — והיו מחמדים / ותפן מדודת צעדים / ותצא חפוזה / ותישק למזוזה / הקבועה על אחד הבדים. /

מכאן ואילך מתהלך לו הסיפור על מי מנוחות (ונפגע בדרכו בחדודי אבנים) שוטף עוובר וחודר וחודר בנפשו של הילד בלהות הלילה ופחדיו, בהם השאירה הסבתא את נכדיה לבדם, הם מופקרים ונתונים טרף לשניו של הדוב, שאכן בא ולא הועילו כל המחאובים (ואין כל תמה בדבר) — שהרי סדר ההחבאה כך היה: לכל כלי — שלשה מחבואים, לשלשה ילדים כגון: במגרה הסתירה: אחד — בתוכה, שני — מעליה, שלישי — מתחתיה; הבקבוק — דינו כדין המגירה. נעלה מכוח בינתם של הילדים מהבין: מילא שמסתירים בתוך הבקבוק (עם כל הקושי שבדבר) ניחא, אלא היאך עושים זאת מ„מעל״ ו„מתחת״ — הלא מגלים אנו את עצמנו מהרגע הראשון לעיני השחץ השואף דם ילדים? ואמנם עוד טרם הספיקו להרהר על מצבם — והדוב הפורץ כל גדר, פרץ ללא כל קושי את הדלת ויהרס פנימה ובחרטומו הלח והשוקק חשף את כל הילדים בזה אחר זה, איש לא נעדר, והתחיל בולעם בשובה ונחת ובתאבון. וראה זה פלא: את עירוני, קטן זה שהיה טמון בתוך הצלוחית, שמחבואו שקוף ומונח על השולחן סמוך ונראה — נתפלפלו עיניו ולא ראהו — ויוותר הוא לבדו כדי להגיד לסבתא.

ויהי אך יצא יצא והסבתא באה ותקרא לנכדיה — ואין עונה לה. ותפן כה וכה והנה קול כצפצופי של אפרוח מצונף תחת כנפי אמו עונה בקול ענות חלושה: /

הוציאיני ונחושה / ושנינו נרדוף / את השודד הדוב / שאכל עד הסוף / את נכדיך באביצה / ותמהר בריצה / אל עבר המחיצה / למטבח בפנה / הוציאה סכינה / חדודה כתער / ותרץ ליער / למאורת

הדוב / ולבו עליו טוב / אינו חושב טרוף / הסבתא הלאה / כי נפשו שבעה / מארוחת פחדים / משלושים ילדים. /

ערמתה של הסבתא בכניסתה למאורה אינה מצטיינת במזימה רבה, היא משדלתו כשדל תינוק שמוטב לו לנקות את שערות עורו שנסתאבו ונתכערו מרוב גלגולי התעמלות בשלוליות היער ובירוקת השלכת. היא מוכנה אפילו להגיש לו עזרה בנקיון גופו ולפלות את כניו שקיננו בקפלי פרוותו. שידוליה של הסבתא פעלו על הדוב כפעול מענה רך על ילד טוב. ללא שהיות התחיל סוחב עצמו אליה, רובץ אצלה וטומן את ראשו בחיקה, וכולו מסור לחסדה. אולם שעת החסד לא ארכה, לאחד שהעבירה יד רכה על ראשו המגושם נפלה על הדוב תרדמה וישן. כאשר נשמעה נחרתו הראשונה עלה באזני הסבתא קול שועת נכדיה המתרוצצים בקרבו של זה — ותשלוף סכין בזהירות רבה, לבל תפגע בנטרפים. הסבתא בוקעת את בטנו וקוראת דרור לכל נכדיה הכלואים במאסר הנורא... אמנם זקנה היא הסבתא המספרת, אלא מאחר שעליה הופקדה השמירה על הילדים, לכן עשויה היא לבלי חת, לובשת גבורה ומעמידה את עצמה בסיפורה במקום הסבתא הלבובה גיבורת הסיפור.

מכאן ואילך התהלך הסיפור לפי דרכו, שוטף ועובר בנפשו של הילד, שאם שניתנה לו שמירה מעולה — עיניו כמעט יוצאות מחוריהן למשמע המעשיה על דוב מבקע ילדים אורב במסתרים וכל רגע עלול הוא לפרוץ פנימה. הפעוט המבוהל מעפעף את עיניו פעם אל הדלת שמשם אמורה הרעה לבוא ופעם — לסבתא המגינה עליו, ובינתים שתיקה מאופקת עוטפת את שפתיו ואין פרץ ואין צווחה בחדר. נשמעות רק דפיקות לבו של הרך המאזין ואולי משתייכות נקישות אלה לסבתא שנתחלחלה מסיפור האימים שלה עצמה.

כפה אדומה במהדורת בורשה

שלפנינו סיפורה של „כיפה אדומה" מהאחים גרים במהדורה בורשאית, אין ספק בדבר, אולם אפשר לשאול: למה נתחלף ה„זאב" ב„דוב" — אפשר לנסות במענה: שהזאב בהיותו דומה לכלב — הילד לא יתפעל ממנו הרבה (אף כי לא ראהו מעודו, לעומתו הדוב — רואים היו אותו עובר בבורשה כבול לשרשרת ומונהג ע"י צועני, רוקד לפי פקודתו, ואינו מסוכן כלל. אדרבה — הוא נראה נחמד וחובב סוכר, ואפשר בהחלט להסתדר עמו ולהתחבב עליו עד כדי הרדמתו בשעת פילוי הכנים מעורו החום המקריח. עוד חילופין חלו בגבורי הסיפור: אגדת „כפה אדומה מלעיטה את הזאב בסבתא ואילו בבורשה ממירין ומחליפן את הסבתא ונותנים במקומה את הילדים (אולי בזה נעוץ סוד המרת הזאב בדוב: שכרסו של האחרון מירבה להכיל ילדים רבים (מי יודע אפשר והושפע הסיפור הלועזי מהנס של אלישע ששתים דובים בקעו ארבעים ושנים ילדים? (מלאכים ב' ב כד).

מעשי גבורה
ומעללי תועבה

ה„אינטר־רעגום" (בין מלכא למלכא)
הגנה עצמית (אורשאג) בשלהי מלחמת העולם הראשונה
מרים ה„שודדת" (די מויד — הבתולה)
רחל ה„מורדת"
מותו המיסתורי של הושדא
הנוסח שבפי הבריות בפרשת הושדא
חברת „מלוה מלכא"
במרתף החרדה (פרוטקשן בבורשה)
שותפים לזיוף כספים מחפשים בבורשה
מעשה מרמה
שטרות כסף מזוייף משווקים בבורשה

מרים השודדת („די מויד" — הבתולה)

„חגרה בעוז מתניה ותאמץ זרועותיה" (משלי לא ח)

בימיה הקדומים של בורשה היהודית — אין להם לאנשיה במה להתיקר ביותר ואפילו ייקור כלשהו. רמז לאותה החסידות שמילאה ברבות העתים את בתיה ושהתנבאו לה בשחר נעוריה — קשה למצוא. ניצוץ קל מניצוצי אותה תנועה עממית שחוללה אביה — לא הציץ לכפר מסתתר זה שעתיד לתת כר נרחב לבפריחתה. לעומת זאת זכר מעורפל, רחוק ומופלא, מעשה לא טהור שהתרחש בימים רחוקים בימי בראשית של בורשה, קורץ ומהבהב זיקים שלנגהם מתגלה האור הגנוז ההוא בהיותו עדיין עטוף במעטה־חביון סודו. אשת זרוע מבורשה משרכת דרכה — נושעת תשועת ראשונים ע"י הבעש"ט ומודיעה טיבו ברבים עוד בטרם הנצו נצני החסידות בו. עוד לא נודע שמץ דבר על כפר נידח זה שנקרא בורשה, שמות של יהודים ראשונים ששמו פניהם למקום יפה זה ולהשתקע בו — מחביאים עדיין עצמם ומפרפרים באי־בטחה בין בקתות העץ הנמוכות שנתקעו בפיזור בסימטאותיו העקומות של הכפר — וכבר מופיע שם של נערה (או אשה) יהודית פשוטה ואמיצת־לב גבורת־כוח שמשהושיטה ידה בתגרות של גויים בבתי מרזחים של יהודים יצאו אחדים באלה שניחתה עליהם זרוע עוזה, נפוחי־עינים ותפוחי־לחיים, וקטופי אוזן — ללא מתום בפרצותיהם. זוכרי זכירות מסיחין בסבא פייוויל הראשון ובתו מרים (או אשתו) על גבורתם ועוז רוחם ופחדם שהפילו על הגויים מסביב. ויהי היום וחבורת שודדים ירדו מההרים הגובלים עם גליציה. מצפון לשלול שלל ולבוז בז. לאחר שנטלו מה שנטלו וינצלו את בורשה (שתושביה, כיהודים כגויים נמלטו להרים מאימת בוזזי כפרם) — סרו לבית פייוויל שרק הוא ובתו (או אשתו) לא עזבו את ביתם. ומשלא מצאו מה לקחת — לקחו את אשתו וילכו. פייוויל כנראה התנחם מהר אחרי אשתו שנשבתה — וידים להשערה זו שצערו לא עלה על גדותיו שהרי אותה יד קשה שהורידה אשתו על לסתותם של הגויים הניצים, לא נמנעה מלהנחיתה גם על בעלה — ויחל לבקש ולמצוא אחרת — תשושה ממנה...

ויהי הוא עודנו מבקש אשת חיל, שתהיה עטרת בעלה, ולא עוקרת בעלה — והברה נפלה בבורשה: להקת שודדים (מכנופיתו של דובוש המפורסם) עזי־נפש שבראשה צועדת באון אשה קשוחה — שאין רחמים בלבה סובבה בהרים. חיתת אלוקים נפלה על היהודים וחיל אחז את הגויים דרי־ההרים. באחד הימים מוצאת עצמה אותה מרים ניצבת לפני זקן השודדים במערה אפילה שחללה מואר באורו הקלוש של אבוקה. — מרים — הוא קורא בקול עמום ובתקיפות כמצוה — את חוזרת לביתך; אחד הנערים יקחך ויחזירך לבית אביך ולבעלך ואל תוסיפי לראות פני — כי כן צוויתי ע"י שראליק ידידי הסובב בהרים, איש קדוש הוא ואלוקים עמו — הוא יברכך לפני צאתך לדרך. אמור אמרתי למנותך תחתי, כי מלאו ימי ואפסו כוחותי ואת כאיש גבורתך — כמוך כגבר אמיץ לבך בגבורים עשויה לבלי חת, אלא שחזקה עלי פקודת שראליק ואינני ממרה את פיו. רבם של השודדים נשתתק ומרים יצאה מן המערה ותט פניה לשבילים המובילים לבורשה...

מעשה זה, על השודדת היהודית ריחפה כאגדת פלאים בכפרי מרמורש, ומשנקבע מקום אירועה בה — שוב לא זז ממנו. על שמה של השודדת ומעמדה חלוקות הדיעות: יש אומרים שרייצה היה שמה ורווקה היתה (די־מויד) ואילו אחרים סוברים שבשם רחל נקראה, אולם דעת הרוב הוא כי מרים — זה שמה וזה זכרה בזכרונם של רבים. שם כשם האשה הראשונה ששרה שיר גבורה... באה מרים (השניה) ו„עושה מעשה גבורה". הכינוי המציין את מצבה האזרחי, די מויד — הבתולה — שתי מגמות לו — אחת שרק ל„מויד" — בחורה כפרית, במלוא און נעוריה אפשר ליחס מעללי גבורה גבריים; שנית — עשוי כינוי זה להרחיק כל חשש־טומאה ממנה בהיותה בין שודדים פורעי־חוק ומואסי־מוסר; זרועותיה החזקות עמדו לה, למרים להגן על עצמה מפני כל פוחז המנסה לקרוב אליה — בטרם הפליאה עליו את מכותיה.

קרובים היינו להטביע על המסורת המוזרה את חותמתה של האגדה — אלמלא הסיפורים המרובים שבפי בני בורשה, המסיחין בבחורה מופלאה זו. ולא זו בלבד אלא שהרבה משפחות בבורשה מתכבדים ומתגאים בה ומתיקרים להתיחס אל גבורה זו — חרף עיסוקה השלילי והפלילי — ואין אחד המוכן לוותר על כבוד זה להימנות בין צאצאיה. אחד מחשובי בורשה משייך עצמו ללא רתיעה כלשהיא לסבתא — שודדת זו ומנסה ל„טהרה" משודדת כמימרא והופכה לסוחרת מצליחה וחרוצה המגיעה בדרך ההרים למקוה של הבעש"ט ביערות קיטוב וקוסוב שם על שפת הצירמוש, היא מגלה את הדם שניגר ברגלו בהתיקו אותה מהקרח שדבקה בו — והקש, כן היא שהעמידה לרגליו, היא ולא הגוי, זכתה לאריכות ימים מברכתו של הצדיק והויא גם נצטוותה על ידו לחזור ולשוב לביתה ולעשות שלום עם בעלה.

המורדת

„חכמת נשים בנתה ביתה" (משלי ט א)

נערה צעירה היתה רחל בימי המאורעות של שנת 1848 — היא שנת המהפכות במרכז אירופה ובמערבה. בהתלהבות רבה משיחה היתה על אודות הימים ההם — „ימי קושוט לויוש" שאחדים מבני בורשה שירתו בצבאו ומספרת באזני נכדיה. לא שכחה גם לספר להם על ייחוסה הנמשך מ„המהר"ל" מפראג... והיא דור שביעי לו, אילן יחס שהתיקרה בו ועליו גאותה. עובדה זו לא מנעה ממנה „למרוד" בבני בניו של הקיסר רודולף ה־2 (1576—1612) מבית הבסבורג — ידידו של אותו גאון...

וכך היה המעשה: גייסותיו של קושוט־לויוש, הפטריוט ההונגרי שהרים יד על בית הבסבורג והכריז על עצמאות הונגריה — ערכו את „מסעי" הכיבוש שלהם והגיעו עד

בורשה. בעיירה הקיצונית בממלכת הונגריה תחת הכתר האוסטרי שהיתה מיושבת ברובה אכרים רומנים ויהודים, לא ידעו דבר מהמתרחש במדינתם וגם דבר לא היה להם נגד הקיסר המפואר, שעלה מקרוב על כס הקיסרות, השוכן כבוד בוינה המעטירה — לכן לא קיבלו את פני המורדים — המשחררים כהלכה. אולם משמשמעו שהללו כבר עשו משפטים בתושבים, לא ידעו לשית עצות בלבבם, התחילו עוזבים את בורשה ואתם היהודים, ונמלטו אל ההרים.

סבתא רחל שחזרה מן המרעה עם פרתה ומקל־רועים ארוך בידה פגשה בדרך הילוכה בגדוד מורדים הונגריים שעמדו להראות לתושבי בורשה את ידם הקשה. היא לא ברחה ולא איבדה את עשתונותיה ושאלה אותם לחפצם. משהודיעו לה שהם מורדים בקיסר ומענישים את תומכיו — שאלתם — מניין לכם שאנו תומכי הקיסר? ענו לה — בכך שאינכם נכנעים למשחררים. והיאך עלינו להיכנע בפניכם? — בהנפת דגל לבן — ענו לה. רחל לבשה אומץ ותפסה את המצב ותען ותאמר: זה הכל? — מיד יונף הדגל. נעצה בכוח את המקל אשר בידה באדמה התחוחה, השתוחחה והכניסה ידה מתחת שמלתה ותפסה בכותנתה לעורה הלבנה נטתח בכוח ותלשה אותה מעל גופה, קשרתה לראש מקלה, הרימתו מעלה וקראה בקול: „איין" וכו׳.

מעשה נועז ומחוכם זה של הנערה העבריה הפתיע וגם הפליא את המהפכנים ההונגרים, פניהם המשולהבים לבשו צורה חייכנית, הסבירו לה פנים והריעו לה. בראש מורם ובדגל מונף צעדה לעבר בית המועצה ואחריה — חיילי קושוט ובפיהם ההימנון ההונגרי. לנמלטים נודע שלתושבי בורשה קם מושיע ומציל בנערה יהודיה מין ז׳אן ד׳ארק בורשאית והחלו עוזבים את מחבואיהם בהרים וזורמים חזרה. הגויים באו לביתה והודו לה ומנשקים את ידיה — אותן הידים שהצילום בהנפת הדגל.

מפאת ריחוק המקום ממרכזי השלטון ששם נתלו משתתפי המרד ותומכי קושוט ואתם אחיו של המטיף הנודע יילינק מוינה — לא נודעו מעלליה של רחל ולא הועמדה בפני כס המשפט. במרוצת הזמן התחילו בוינה להכיר במלוכה הוגרית עצמאית. בעבור כעשרים שנה כאשר קיסר אוסטריה, פראנץ יוסף ה־1 הוכתר בבודפשט למלך הונגריה — יכלה כבר רחל להתחיל ולספר ליוצאי חלציה את מעללי הגבורה שלה.

ה„אינטר־רגנום" בבורשה

„הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלי מוראה..."
„וארא ואין עוזר..." (י. ש.)

הגנה עצמית (אורשאג) בבורשה בשלהי מלחמת העולם הראשונה

הדבר אירע בשלהי מלחמת העולם הראשונה. בורשה פונתה משליטיה ההונגרים ובהיותה כלולה במפת טרנסילוניה שסופחה לרומניה, בעקבות חלוקת אירופה לפי חוזה־ורסיי, בתור שילומים בגלל הצטרפותה לצד מעצמות הברית. במערבה של מרמורש, עם חילופי השלטון בין הסלובקים וההונגרים, רחצו היוצאים והנכנסים בדם יהודים. בורשה ניצלה מהפורענות המתרחשות בין „מלכא למלכא" הודות לזהירות צעיריה ששבו משדות הקרב, דאגתם לשלום משפחותיהם ועמידתם על המשמר. כיצד נשתלשלו העניינים: בשנה הרביעית למלחמה היא שנת 1918 משהתחילו החזיתות להתמוטט וצבאות הברית הוכו שוק על ירך במזרח ובמערב, אז הרגישו בבורשה, שקרובה היתה לאחד מאיזורי ההתכתשות הצבאית עקובת הדם, שהסוף לקטילה ההמונית מחיש את בואו. נבוני לחש שמעו דברים הנמסרים מפה לאוזן ע״ד מפלת ההונגרים העומדת אחר כתליהם וסילוקם הקרוב ובואם של הרומנים במקומם.

„ותושע לי זרועי וחמתי היא סמכתני" (סג ה)

למחסור ולרעב ולדבר וליתר הפגעים הצטרף הפחד שהחל במלאכת הכרסום בכליות ולב ונפש, אימת הימים נעדרי שלטון סדיר ריחפה גם על בורשה. לימים נתבהרו הדברים, החששות נתאמתו והנבואות על החלפת השלטון היו לשיחות היום. בורשה שידעה ימי שלוה ושנות רווחה בימי הקיסרים מבית האבסורג ולא הסכינה לחילופי מושלים — חששה הפעם מפני התמורה העומדת להתרחש. החשש הכפיל את עצמתו לקראת יציאת ההונגרים וכניסת הרומנים. רבים קראו ושמעו מה שעוללו ליהודי מזרח אירופה בכל התקופות כשזה יוצא וזה בא...

למרבה הבהלה הגיע לאזנם שמע הזוועות העוברות על יהודי קרפטו־אוקריינא, שם הורגים ופורעים ביהודים משני הצדדים, סלובקים והונגרים: כאלה גם אלה מאשימים בפטריוטיות ונהייה לצד שכנגד. וצרה נצררת בצרה: יהודי שאפתן בלה קוהן שמו, מנצל את האנדרולומוסיא שנתחוללה בעקבות השואה הצבאית של ארצו, מכריז, לפי הוראות מהפכני רוסיה, על קומונה הונגרית והוא וחבריו עושים מעשי תועבות בהונגריה ומרבית קרבנותיו יהודים הם. משהופל משטרו, משתוללת הנקמה והטרור ה„לבן" של הורטי הופנה כלפי היהודים המומתים במיתות משונות. ידיעות אלה העבירו חלחלה בלב יהודי בורשה.

ראה ה׳ בעוניים ושלח להן את עזרתו ע״י בניהם השבים משדות הקרב. הבחורים הללו שהיו עדים לזוועות שהיו מנת חלקם של אחיהם יהודי הונגריה, אמר איש אל רעהו הבה ונחיש את שובנו לבורשה להגן עליה מפני המזיקין העלולים לעשות בבני משפחתינו כעשותם כאן. אמיצי לב הללו לבשו מדי צבא, חבשו קובע־ישועות לראשם והעלו רובה על שכמם ותלו חרב פיפיות על ירכם, והעיקר, חגרו אומץ ועטו גבורה, יצאו לרחובות קריה והכריזו ב„שם המלכות" (איזו מלכות) שלא תם שלטון מבורשה, ולא אפסה ממשלה „מתחת לפיטרוס", ועין החוק פתוחה על כל הנעשה בתחומה.

נוסדה ה„הגנה" העצמית שנקראה בשם הונגרי: „נעמזעט אורשאג" — דהיינו „משמר לאומי" (אזרחי) והודיעה שיש דין ויש דיין... ראויים הם בחורי־־חמד גבורי־כח אלה

שנקראם בשמותם: אידע-הירש הערשטיק ושמה לצדו הירש פרוכטר — המיסדים, מרדכי איציק; אברהם-וואלף אפעל, זיידל-משה אליה׳ס, זיידל מהצ׳יז׳לה, בן יונתן, נכד השוחט (ר׳ נפתלי מנדיל), דוד-אברהם וואלף׳ס, בנו מאיר (אייזיק גליק סבו של יעקב מצד אמו), הערשטיק — הם המה ודומיהם גיבורי כח ובעלי־אומץ נזכרם לטובה. הללו משנראו יוצאים חמושים ברחובות — רעדה כל העיירה והיהודים — גאוה מפעמפעת בקרבם, שבה נפשם למנוחתה ותחי רוחם בידעם „שלא ינום ולא ישן שומר ישראל". (תרתי משמע) עד מהרה נצטרפו אליהם מקצת מבני הגויים, רומנים שהריחו ריח בואם של בני עמם. ודווקא מאלה שהתכוונו לבחוש בקדרה בשעת הקדחת התבשיל ולדוג במים עכורים. חכמים שבהם הבינו את המצב ונסוגו ממחשבתם הרעה ובתוכם אחד, שמנוי וגמור אתו להעמיד עצמו בראש כנופית פורעים — וכך ישבו יעקב ועשו חגורי חרב והשגיחו על הסדר שלא יופרע בימי ההגנה. בדומה לכך התארגנו קבוצות קבוצות גם במקומות אחרים במרמוש, כי התסיסה המסוכנת הורגשה בכל הקומיטט. (סמוך לתקופה הזאת אירעה הטרגדיה בבית ר׳ וואלף שטיין מבדיערץ שנרצח הוא ואשתו בידי פורעים בביתו שבמרחק 6 ק"מ מבורשה).

ההגנה הוציאה גם פקודות יום שונות, ובראשנה נאסר באיסור מוחלט הסחר במשקאות חריפים מחשש שיכרות, דבר העלול לגרום לפרעות ומאד היה מחמירים בכך: נערכו חיפושי בית והחרמות ומסע עונשין. הקרבן הראשון והידוע ביותר היה ר׳ ישראל-יעקב פרייז הוא ואשתו שיינדל, שלא נשמעו להוראות ונתפסו בקלקלתם (לא פעם). וכך ראתה בורשה כולה מחזה „מרהיב" ומשפיל בצאת שראל-יענקל ושיינדל מובלים, כביום חופתם, כשידו השמאלית כבולה לידה הימנית ועל חזיהם שלט ובו חרות החטא שחטאו „במכרם..." וכו׳, ומאחוריהם צועד את צעידתו השחצנית והמרושעת סערול, חייל רומני שערק מהצבא ובחרב השלופה שבידו הוא מייצג את החוק — הוא הגוי שנרמז עליו לעיל.

ומחכמה רבה עשו זאת חברי ההגנה היהודים שאירחוהו לחברתם (ברור ששראל-יענקל ורעיתו שבו בשלום לביתם עוד באותו בוקר). הגויים בראותם שאפילו יהודים „נושאים את עוונם" — חתו מפניהם ואיש מהם לא הרים ראש ויד עד כניסתם של שלטונות הרומנים ולקחו לידיהם את הנהגת העיירה. אי-שם לחשה עוד הגחלת האנטישמית ואיימה להתלקח לאש יוקדת — פוגרום לכל דקדוקיו הוכן ע"י שגץ מופקר — ואסיליע קולבאסו — שמו, שחמד הונם של היהודים. גם נמצאו לו אנשים ריקים ופוחזים, נערי הפקר, שחרשו מזימות התנפלות על בתי היהודים בטרם יתבסס השלטון שכבר היה במקום, אלא, שבעוד מועד נתגלתה המזימה ע"י אחד מחסידי אומות העולם שנקלע לבורשה ורוח אנוש מפעמת בלבו והוא הסמל דומיטרסקו, שקם להם ליהודים למושיע. מפי אכרים שהלשינו על בני עמם, המכינים הרג לשכניהם הטובים והעניים, נודע לו דבר הקשר. הוא מיהר והודיע לסיגט ומשם נשלח גדוד חיילים שארבו להם ליד הדרך שבו יעברו הפורעים ומשנתקרבו למקום, הוקפו מכל צד ונאסרו והובאו למאסר.

ובזה תמה התקופה הקצרה, בה פחד ותקוה, רעדה ותוחלת ירדו כרוכים על יהודי בורשה, שאך זה יצאו ממוראות המלחמה, שהילכו גם עליהם אימים וכניסת הרומנים דמתה ליציאת ההונגרים: בחשאי הלכו וללא קולי קולות באו — ובזכות צדקתם וצדקת צדיקיהם וברכת הרבי מרימינוב שבמסרו את הקמיע לידי שליחי הקהלה המבוהלים בימי עברה מחמת סכנת הגירוש שריחפה על ראשם — שהבטיח להם שרעה לא תאונה לבורשה כי עיני ה׳ אל יראיו למיחלים לחסדו וכצנה רצון יעטרנה...

מותו המיסתורי של הושדא
ראש הכפר שונא ישראל ארסי בשנת 1890
הנוסח שבפי הבת של הגבור

„צדיק מצרה נחלץ ויבוא רשע תחתיו" (מש. יא ח)

„אלא נודע מי הכהו" (דב. כא א)

ב־20 לחודש מאי 1958, ביום הזכרון לקדושי בורשה ניגשה אלי, בהיותי יו"ר „ארגון יוצאי בורשה", אשה בשם פייגע ומוסרת לי מכתב בתוספת הערה, שכשמעה אשתקד שמדברים בהוצאת ספר-זכרון-בורשה שיספר על מעשי יהודיה של עיירת מולדתה — החליטה לרשום את מעשה הגבורה של אביה, שלדעתה ראוי הוא להיחשב, במה שעשה, לאחד הגיבורים הגדולים שקמו בבורשה — והרי סיפורה („כך התחילה ההיסטוריה שלו" — בלשון בתו): הדבר אירע מלפני כחמישים שנה. בבורשה ישב אז על כסא ה„בירא" — הוא ראש העריה (הוא ה„קנצלריה") איש רומני ושמו הושדא. רשע היה האיש ושונא ליהודים, ויהי הראשון בין גויי בורשה שהבטיח לבוחרים לגרש את היהודים מהכפר, לכשייבחר לעמוד בראש בורשה. האיש נבחר ורדיפותיו התחילו. כל פניה ותלונה עליו לגבי שלטונות סיגט בירת המחוז — הושבו ריקם.

ראו היהודים בצרת נפשם, שהרי רודפם שינן להם השכם והערב שעוד מעט ובורשה תנוקה מיהודיה. אז החליטו לעשות דין לעצמם בהתאם לצורך ולכלל התלמודי: „הבא להורגך — השכם להורגו!" (סנה. עב.) בקרבת רחוב השוחט גדליה לא רחוק מבית הכנסת התחתון עמד מרתף מסתורי שאיש לא ידע מה טיבו, למה ולמי הוא משרת. ויהי באחד הלילות ישיבת סתר נתקיימה בו, ישיבת המליאה של חברת „מלווה־מלכא" (הקונספירטיבית) וענין הושדא ואיומיו ומעשיו הועלו על הפרק. אחרי ויכוח סוער ונסער ומסעיר — יצא פסק דין חמור שמאז שבתה של הסנהדרין בלשכת הגזית שבירושלים — לא נפסק כמוהו: הושדא נידון למיתה ודמו נעשה הפקר. הביצוע נמסר לשני בני אדם שהתנדבו לכך (ומוסרת את שמותיהם: איציק-לייב בערס ועזרא חותנו של הירש פעפער — שניהם מהטשיזלה). עוד באותו לילה — מספרת האשה — הוצא הפס"ד לפועל, באמצע הרחוב. (יש אומרים לפני הבית שבו נדון, ויש אומרים על גשר הברזל שבטבטורה של בורשה): אביה (של המספרת) משה-שמואל-יעקב הירשלס, שהיה קצב במקצועו עבר בדיוק באותו ערב מגואל בדם בהמה בידו. הוא נתפס כחשוד ברצח. (שטויות הרבה נעשו באותו לילה — ע"י הגויים וע"י היהודים: למה הרגוהו, (אם הרגוהו) ברחוב ולא במקום מוסתר? מדוע אסרו את הקצב, שכפי עדות

בתו עבר והוביל עגלה מלאה בשר בקר — מפני מה לא העבירו עליו „בדיקת דם", שכבר נודע בימים ההם בדיקת הקרימינל-מידיצין להבדיל בין דם לדם? כך או כך — האוסרים והשופטים אלו ואלו הלא מבני עשו היו והיטב ידעו שלא הוא, אביה, הוא הרוצח, אלא שביקשו להוציא ממנו הודעה על המרצחים האמיתיים, שבטוחים היו שמכירם, ומי היו שולחיהם לביצוע הרצח, ובאיימם עליו ישפיע הדבר ויעדיף להכניס את האשמים במקום שבתו הוא בבית סוהר.

אבל אבא משה-שמואל דחה כל נסיון של מלשינות כי לא רצה לספר את האמת ולהמיט צרה על כל יהודי בורשה (כלום ידעו כל יהודי בורשה מ„קשר" זה — ואם לאו — מהיכן ידע אביה — הלא נתפס באותו ליל המעשה ונכלא? אין הבת יודעת לענות — היא באחת: אבא ידע ולא רצה למסור שמות מהטעם הנ"ל, ונשא בדומיה חטא הרבים). משהוסיף לעמוד בסירובו להעיד — דנוהו ל-12 שנות מאסר — מחוסר הוכחות (בעד פשע כזה היו דנים בממלכה האוסטרי-הונגרית לתליה). אמא לא נחה ולא שקטה, נשאה את רגליה ותלך ותבוא לוינה המעטירה ותעמוד לפני הקיסר. הליכתה עשתה רבע: מ-12 השנים הורידו 3 והאסיר המפוקפק גם בעיני הקיסר קיבל תשע שנים. אבל אחרי צאתו את בית כלאו — כעבור שנתיים שבק חיים.

בענין הושדא

הנוסח שבפי הבריות

הואיל והמעשה אירע בחשכת הלילה ועבר מיד לרשות המשטרה, ואיש לא ידע מה שקרה קודם הרצח ולאחריו — נתגלעו דעות שונות על פי המשיחין בו וכל אחד מגלה פנים אחרים בנוסחו לפי מה ש„שמע". אנו מסרנו את גירסתה של הבת שאביה הוא „הנענש על לא עוון בכפו" ויש להניח שדווקא היא שאביה חטא אחרים נשא, שמרה היטב בזכרונה את פרטי הדברים. אולם אין אנו בני חורין מלהביא דבריהם של אחרים שאף הם שמעו — וסיפרו והוסיפו... משראו בבית הושדא אותו ערב שאינו חוזר הביתה, הודיעו לז'ינדרמריה והם התחילו בחיפושים — ומצאוהו מוטל בערוץ שלצד הרחוב עטוף בסדין. השוטרים ועוזריהם התפרסו לרחובות כדי לגלות את החשוד ברצח ופגשו בשלמה, חותנו של פושט העורות, בשובו מבית המטבחיים. ברור שבגדיו היו מוכתמים בדם — הרי „קורפוס דיליקטי", ונאסר ונשפט כרוצח לכל ימי חייו... והשאר — דומה לסיפור דלעיל.

עוד נוסח לדרך תפיסתו של החשוד: הקצב חזר מבית המטבחיים והצליח להגיע לביתו, אלא משמשע המולת הרעש שקמה בחוץ, כי כבר נודע ברבים דבר הרצח, נתגברה בו מדת הסקרנות ויואל לדעת מה מתרחש בחוץ. אשתו ניסתה למנוע ממנו את היציאה בנימוק, שעל מקרים כאלה אמר דוד המלך: „אשרי יושבי ביתך" — ולחיזוק הנימוק, סגרה בעדו את הדלת. אלא שהוא סיכל את זהירותה וקפץ, כדוד בשעתו, דרך החלון — ומעשה שטן הצליח: שבאותו רגע עברו בלשי המועצה לפני ביתו ותפסוהו, כבורח הנמלט מפני ענשו — ואין כאן ספק בידה שהוא האיש שמחפשים.

הצד השווה שבגירסאות הוא — ששמואל הקצב הוא שנשפט ונכלא (יוצא מכלל זה — הנ"ל) אולם ביחס לרוצחים שונות הדעות (ומוטב היטב הטעם, שהרי איש לא ראם במעשיהם) ומצרפים כאן אחד מארבעת הנרצחים בבורשה והוא: משה-לייב פרוקטר, המכונה „דער אמריקאנער". (רבים כופרים בגירסה זאת שהשנים אינן הולמות). לפי גירסה זו היתה ברציחתו של האחרון מין גאולת-דם: משה-לייב היה אחד מבצעי הרצח על הושדא ונמלט לאמריקה. לאחר ששמע שמשה-שמואל הקצב נדון כרוצחו של הושדא, בשוגג, כמובן, דימה שאפשר כבר לחזור לבורשה ולמשפחתו. ויהי אך נודע דבר שובו לנכדו של המומת, גוי מן ה„האנדיל" וויניצול שמו, משכהו להרים, בתואנה למסחר סוסים ושם המיתוהו בצורה אכזרית מאד. הרוצח נתפס ונשפט למספר שנים.

מאיר שטיימץ מוסיף לענין עוד שם: נפתלי, גיסו של הקצב — אלא שלא ידוע אם הוא נחשב בין המרצחים או בין הנשפטים לחנם. באשר לכך מספר הנ"ל, שמספר חדשים הוכנס לביתם אדם זר, אכל אצלם ולן ואיש לא דיבר עליו מטוב ועד רע ורק משנעלם מביתם נודע טיבו: אדם זה הוא שסילק מדרכו את הושדא ור' ישראל משרנוביץ, אביו הסתירו אצלו על שהעבירו לאמריקה וממן את הוצאות הנסיעה. שם האיש אינו זוכר — כי ילד היה מאיר באותם הימים. לפי עדותו של הנ"ל קיימה הקהלה את הבטחתה ופרנסה את משפחת הנכלא כל ימי שבתו בבית הסוהר ולאחריהם (בנגוד לעדות בתו של הנענש הטוענת שהקהלה לא עמדה בדבורה).

„מאפיה" או

„פרוטקשן" בבורשה?

„מהומות רבות בתוכה ועשוקים בקרבה" (עמוס ג ט)

עד כמה שלא יהא הדבר מוזר בעינינו, שבעיירה כמו בורשה שישבו בה יהודים יראים ושלמים, מדקדקים במצוות ורודפים לעשות צדקה איש עם רעהו ולגמול חסד איש עם אחיו — שבה יימצאו אנשים יהודים שסורם רע, בני בליעל שמעשיהם מגונים, לחרוש על גבם של אחרים, לדכא אח ולעשוק שכן, לרוצצם ולסחוט מהם באלימות את כל אשר תאבה נפשם. עובדה מבישה היא, ולמען האמת אין להעלימה ולכסות את מערומיה, ולעבור עליה בשתיקה, שהרי בבורשה אירע הדבר ואין להכחישו. בבורשה הטהורה נתגלו בשנות נעוריה גם סימני טומאה והיו אפילו סיבות לדבר, שאיננו רואים צורך לגוללן ולמנותן, אלא להזכירן ברמז: בימים ההם, מלפני כמאה שנה, בשנות השמונים ובבורשה אין מלך, כלומר רב, כמשפט יתר העיירות, ומוכיח בשער אין, והיו כאלה שקיימו מסברא „איש הישר בעיניו יעשה" (מבלי לקרא ע"כ בספר „שופטים"), לא היה מי שיזמין את החטאים הללו בנפשותם ולהוכיחם על פניהם, לייסרם על מעשיהם המכוערים והפסולים, ולגלות קלונם ברבים.

חבורה של קלי-דעת ופורקי-עול מוסר נתכנסה באחד מלילות מוצש"ק עם צאתם מיום המנוחה וטרם נכנסו לימי המעשה, במרתף שומם, שעמד ללא בית בנוי עליו, לא הרחק מביהכ"נ התחתון וקיימו את ישיבתם הראשונה. ברור שמשתתפי הכנס המיסתורי לא נמנו, לא על מניחי תפלין

דרבינו תם ולא על אוכלי חולין בטהרה, ולא על אלה שהקפידו שבליל הסדר תעלינה על שולחנם דווקא מצות שנאפו בערב פסח, באמירת „הלל המצרי" — ולעומת זה חרדים היו לקיים את הצו של „יהי ממון חברך חביב עליך כשלך..." לאסיפה החשאית נזדמנו בעלי עגלות בידיהם המיובלות וחוטבי עצים בשערות מדובללות, בעלי זקן סבוך קצבים גרומי־גוו וסוחרי בהמות חטוטי־פרצוף וכיו"ב. קם הגדול שבהם, אדם להוט פנים, שערמת זדון מציצה מתוך אישוני עיניו, שחשכת המזימה שבלבו לא פחתה מאפילת המרתף, שרק נר שעוה משמטה בפזרו אור קלוש על הפרצופים המשולהבים ומתוחים לקראת ההודעה החשובה האמורה לזנק מפיו.

פתח ואמר: מוצאי־שבת קודש עתה, הבה נערוך שולחן מלא דשן לסעודתא דדוד מלכא משיחה... מיד צצה ועלתה כבמקל קסמים יורת נחושת על השולחן וקערות חרס צהוב נמלאו רוטב סלקים מהביל ונתחי תפוחי־אדמה שקועים בהן. לאחר שהיטיבו לבם, הוסיף ואמר: אכלתם זה עתה את סעודת מלווה־מלכא לציון ייסודה של חברתנו הסודית, וייקרא שמה בישראל: „חברת מלווי־מלכא". זה שמה וזה זכרה בבורשה. כל ענין שיוחלט עליו כאן בישיבות החברה, החמיר פניו היו"ר, כל איש ואשה, בין גוי בין יהודי — שיצא עליו דינו במרתף זה, בל ייודע בחוץ. ההולך רכיל ומגלה סוד לשונו שסרח — תילקח.

אם המגמה של חברה זאת היתה לכתחילה להיטיב עם אנשים המתקפחים ע"י אחרים, כפי שיש סוברים, ואנשים הללו בראותם שיש עיוות ועינוי הדין — לקחוהו בידיהם והקדימו להשכין תורת המהפכנים בבורשה — אין בידינו ידיעות ברורות. יש מספרים אפילו, שבהימוט אחד הסוסים של בעל עגלה דך — נדרש בעל יכולת להעמיד לרשותו סוס אביר מסוסיו אם אי אפשך בסוס כרות לשון... אלא שסופה של החברה ומעשיה — מעללים שרירותיים, תקיפות, חמס ושוד, אכזריות ומקרה רצח.

לא הרבו הימים ופלוני קיבל הוראה להכניס סכום כסף לקופתם; אלמוני מצא כתב־התראה לסגור את חנותו ופלמוני הוזהר שיפסיק את לחצו על עמיתו הלווה לבל ישה ברעהו משת־מאומה ויניח לו מנשכו וכיו"ב. המסרבים נמצאו דרכים להכריחם לכך. כאשר לא נתמלאו דרישותיהם מצאו הנתבעים בבוקר, זה את פרתו שחוטה וזה את סוסו כרות לשון, זה את עזיו קטועות אזנים וזה את כבשיו קצוצות זנבות. היו מעשים, מכיון שניתנה רשות למשחית, אדם שהיה לו חשבון עם מישהו קם ושכרם לבצע בו מעשה חמס ונקם. אז התחילו לדבר יל „עטיפה בסדין" (איינוויקלען אין א ליילעך), דהיינו — נמצאו מדי פעם באחד המקומות „חבילה מחלחלת" — מין סדין טבול בדם ובתוכו אדם מוכה ופצוע ושותת דם — הכל לפי חומרת ה„חטא" שחטא. ועוד בימי ילדותו של כוה"ש דברו בבורשה ובמויסיעף שכנתה על „עטיפה בסדין"). זוכרי דברים מספרים שגם מעשה־סדום נתבצעו במרתף חרדות זה והרבה תועבות נעשו שם עד כדי החלפת נשותיהם זו בזו. (מותר להניח שבידיעה זו נעוץ גרעין היסטורי הקשור עם ה„פרנקיסטים" שמצויים היו בסיגט ברדתם מהרי גליציה וניתן לומר שבחברה במרתף קבעו הם את מנהגיהם המתועבות).

אולם ייזכרו לטובה בשתיקה שגזרו על עצמם ברצח „הפוליטי", בשונא ישראל, הושדא, ראש העיירה שאיים לגרש את היהודים מתחום שלטונו, ממנו יראו וכן יעשו גם אחרים בצר להם ליהודים פנו אליהם, אל חברי חברת מלווי־מלכא, בבקשת עזרה. עד כמה היה קשר השתיקה איתן, תעיד העובדה שאיש, מלבד היהודים, לא ידעו מה נעשה במרתף הזוועה, שכן שני האנשים שנצטוו לרצחו נפש, המתינו למרושע מול המרתף ושם חיסלוהו. לא היה יהודי בבושה שלא ידע מיהם המבצעים, אבל אלם מוחלט עטה את הענין ואפילו ה„נתפס בעבירה", קצב לפי תומו וידע אף הוא מיהם המרצחים — העדיף להישפט ולא סיפר דבר, רק צעק (עוד לפני דרייפוס): אני חף מפשע! וישב תשע שנים.

מסתבר שבהתחמם הקרקע מתחת לרגלם, הלכה החברה המבעיתה והעבירה, בסיוע הקהלה את האשמים לאמריקה כמסופר לעיל. עולם כמנהגו נוהג והבריונות ממשיכה את קיומה. אלא „לכל תכלה ראיתי קץ" — והקץ בא עם תחילתו של הרבי.

„ואת המטה הזה תקח בידך" (שמות ד יז)

והיה בשמוע הרבי ר' פינחס מבית ויז'ניץ שבא לכהן פאר כאדמו"ר מבורשה, על הדברים הנתעבים הנעשים ב„מלכותו", גמר אומר לבער את הרע מקרית עוזו. שלח וקרא לראשי החברה שיבואו אליו. משנכנסו אל חדרו וראו את הדרת פניו ואת עיניו מלאות הביטוי ואת חיוכו הנצחי שאסף את חנו ובמקומו התיצב זעם גלוי, נתבלבלה לשונם ופניהם הפכו ליירקון. הרבי לא הרבה לדבר כי אם הושיט ידו ונטל בכפו את מטה הרבנות, מטה עץ צבוע לכה שחורה שידית כסף נעוצה בקדקדו, הרימו כמאיים בו כלפי העומדים נבעתים בפניו ויען ויאמר: הרפו ממלאכתכם הבזויה והנפשעת! שאם לא כן תעשו — אכה בכם במקל העבה שבידי. ראו הזהרתיכם! יכולים אתם ללכת ושובו אלי לאחר שתטבלו עצמכם במקווה שתים־עשרה פעמים — ואז אגיד לכם מה לעשות. וראה זה פלא: ה„טירור" היהודי בבורשה פסק ויהודיה נשמו לרווחה עם כניסת המאה העשרים.

שותפים לזיוף כספים מחפשים בבורשה

„אחוה דמרנא זייפנא" (ע"ז יא:)

בקיאה היתה בורשה בעניני כספים, בצורת מטבע ובצבעי השטרות, ערכם ושווים, עוד מ„ימי השלום", הוא תור הזהב של מלכות פרנץ הראשון ואם תרצו להקדים את התמחותם הולוטרית — מוני שטרות, אפשר לחזור עד ימי אברהם אבינו (שהיה בידיו „שקלי כסף עובר לסוחר"), שענין רב גילו בני בורשה בעיסקה הקרקעית שנעשתה עם עפרון החתי, בשבתם לפני הרבי, כשהחומש פתוח לפניהם ו„שקל כסף עובר לסוחר" הגיד להם שיש עוד כסף פחות ערך שאינו „עובר לסוחר". גם דבר זה למדו מן התורה שבימי יעקב אבינו היתה כעין אינפלאציה, שהרי בירידה השנייה למצרים נתן ביד בניו כסף משנה, אולי נתיקרה התבואה בינתים. אבל שיש

בעולם דבר כזה ש„איש הישר בעיניו יעשה" — ואפילו לעשות בעצמו כסף כמה שרוצה — שמועות מסוג זה לא נכנסו לאזניו עד שבאחד הימים הוחרדה בורשה מהשמועה שבקופותיהם של כמה מהסוחרים מסודרים להפליא צרורות צרורות עם שטרות כסף מזויפים בתוכם. באחת מערי טרנסילוניה „אכל אב בוסר ושיניהם של שני בניו שבבורשה עתידות היו להיקהות. החוטים נמשכו מהתם להכא ובאחד מימי הקיץ הבהירים נסתמרו שערותיהם של יהודי בורשה לשמע החיפושים שנערכו אצל שני האחים סוחרים ידועים. אם בוצעו גם מאסרים — לא נודע. הואיל ומעשים כאלה נדירים היו עורר הדבר התרגשות רבה במדינה כולה.

הענין עבר לדרג גבוה: הבנק הלאומי והמשטרה היו במרקחה. מאסרים וחיקורים והחרמות עמדו על סדר היום. הכסף הנתפס הוחרם ועבר לבדיקה עליונה מדוקדקת. הנחשדים אף הם לא טמנו את ידם (שנשתיירה ריקם מהכסף) בצלחת. והנה הגיע יומו של פסק הדין ויצא לאור משפט אחרי שבע בדיקות וחקירות ועיון והיצוץ ודימוי כסף לכסף, מפי שופטי צדק שם בבירה — שהכסף המוחרם אינו מזויף — וכשר למהדרין. אשר ללחישה שעברה בבורשה, שנגיד הבנק הלאומי שלשל לתוך כיסו מיליון כסף „טהור" (שאינו מן המוחרם) — אין העובדה מחייבתנו לאשרה — זהו ענינם של יושבי הקרנות והם ליצני בורשה היושבים ראשונה על ספסל הלגלוג הנשען על קיר ביתו של הירש מרקוביץ ובניו, במרכזה של בורשה. (וזאת לדעת שבבורשה, בה ראו לעתים רחוקות מאוד שטר או סכום של מיליון — אבל אם הדבר נוגע ב"שלמונים" — דיברו במיליונים. למשל: כדי לזרז את ביצוע החוק הישן על חלוקת ה„יאכטן" והוא נתינת שטחי יערות המדינה לבעלי קרקעות (שאגב מזכיר את „קלתות של כסף וזהב" במס. ביכ' ג. ח. ואת הפתגם „בתר עניא אזלא עניותא ב"ק) — נדחק לידי שר החקלאות מיליון — ודבר לא יצא מזה; על ועדה צבאית ששיחררה יהודים במחוז וישיבה-בורשה הלשינו בקבלת שוחד וביטלו את מסקנותיה, הגנו במיליון שהושחל לתיקו של שר הצבא — ודבר לא יצא גם מזה) ; את הכסף המזויף „כיסו" במיליון כסף לבן — שהוזל, לאפונדתו של שר האוצר — ודבר לא יצא אף מזה (שהרי הכסף המונפק עלה על המוקד).

הסיפור השני על שטרי-כסף מזויפים שהוברחו לבורשה והודות לר' גרשון אלפנט המשונן ניצלו כמה יהודים מרדת אל כלא — אולם על כך יסופר בפרק הבא.

זיוף כספים, כסף נמאס

„כספך היה לסיגים קראך ה' צבאות" (יש. א)

ר' אברהם לייב מאליק, דודו של שמואל מאליק היה סוחר בבהמות, קנה פרה — ומכרה, סוס — ומכרו, כבשים — ומכרם, והתפרנס יפה ממשלח ידו, בצדק וביושר ובני ביתו לא ידעו מחסור. חבר טוב היה לו בעבר השני של הגשר, איש בעל חנות מלאה סחורות: מלבושי גויים מאפודת צמר עד סנדלי סוליה, וכלי חקלאות מחרמש ומגל יד עד כשילים וכילפות, וכל מה שדרוש היה לאכר היורד מן ההרים, נמצא בחנותו. אעפ"י שעשיר היה אדם זה, שגם פלינינות ושדות ואפרים עברו לרשותו — הוסיף להיות „אץ להעשיר" וישלח ידו גם למיני פרגמטיות אחרים המבטיחים מנות ריווח מכובדות. וימצא שסחר בהמות — מתן שכרן בצדו.

ויהי היום ואברהם לייב מתכבד בביקור חשוב: ידידו מופיע בפתח ביתו והצעת עיסקה בידו, לבלי תת לאברהם לייב להתאושש מביקור פתע זה: מעוניין הוא שידידו יקנה בשבילו, ללא שהיות, כשני תריסר פרות ופרים. בעוד אברהם לייב מנסה להסביר לו שלמקנה זו זקוק הוא לדמי קדימה מרובים ובידו אין כסכום הזה — מוציא הלז חבילה של שטרות כסף ומוסרה לו — הנך רוצה, לך ומנה! הידידים נפרדים ואברהם לייב חוטף את מעילו רפוד עור כבש המשמשו בקיץ כבחורף, נוטל את מקלו העבה הכפוף בראשו ומכניס את צווארו בעולו, כדרך סוחרי בהמות בצאתם לסייר בהרים למטרת קניות (שבשובם תפקיד מועיל נועד לו: הוא עוצר בו, או דוחף והודף את הבעל חי שגדל פרא, מקנת כספו). מישיר דרכו למוכר שיודע בו שעומד לרכוש שדה מרשות יהודי וזקוק לכסף.

העסק נעשה. כעבור יומים גולש עדר בקר מאחת הגבעות ומובל הישר לרפתות שהכין בעדם הקונה שמעבר לגשר. הגוי מחשש להלין בביתו כסף רב זה, שטרות חדשים מרשרשים שעשויים למשוך חומדי ממון, קם וירד הכפרה ונכנס לבנק של ישראל שטיימץ, כדי להחזיקם שם, עד אשר יצטרך להם עבור קניית שדותיו. מנהלו של הבנק היה ר' גרשון אלפנט, יהודי נשוא פנים שזקנו יורד לו עד אבנטו, ת"ח מובהק (שנכדו ר' גרשון אלפנט מוינה מעיד עליו שכל רב טרם נתקבל בבורשה — נבחן על ידו — איזה רב היה זה — עדיין לא נתברר כל צרכו). מומחה גדול היה ר' גרשון בעניני בנקאות ובקי בשטרות ובדיני ממונות.

משהתחיל במיון השטרות שמסר לו הגוי — הרצינו פניו, שהכיר בהם שמזוייפים הם, מהחל ועד כלה... יהודי פיקח זה לא העלה על פניו שום סימן של תימהון ותדהמה וזאת, כדי לנטרל את הגוי ממעשה מביש זה, מסר לידו את הקבלה ורק שאלו בבדיחות דעת ממי קיבל שטרות „יפות וחדשות" כאלה. שמו של אברהם לייב הושלך לחלל הבנק. ויהי אך יצוא יצא הגוי — וציר שלוח יצא דחוף והבהיל את אברהם לייב לבית הבנק. — הידוע לך, ר' אברהם לייב, פתח ר' גרשון ואמר הידוע לך מה דינו של מפיץ שטרות כסף מזויפים במלכות זו ? — כיצד מצא כסף זה את דרכו אליך, הוסיף לשאול, שכן הכירו כאדם שאינו מסוגל ואף אינו מוכשר לעשות מעשים כאלה.

עודנו סיפור העיסקה בפי סוחר הבהמות — ומוסר השטרות נדחף בעד פתח הבנק ונמצא עומד בחוורון פנים מול ר' גרשון הרושף עליו בעיניו ניצוצי זעם... עוד חסר השלישי ל„מזומן" — שליח נחפז וכעבור כמחצית השעה חוזר וסוחב אחריו את הירש מרקוביץ, ראש הקהלה בימים ההם, לא בן תורה היה מרקוביץ זה, אבל בעל חכמה טבעית, ואומרים היו עליו שאלמלי היה מעורכי הדיינין היה מסוגל לבטל את רצון השופטים מפני רצונו.

ר' הירש נכנס וחבילת קש וצרור מקושר בידו. פתחהו — מצוה עליו מנהל הבנק. משהותר הצרור קפא התימהון על פניו של אברהם לייב (שהרי השלושה כבר ידעוהו) : שטריימל ממולא שטרות מבריקות בטריותם מתגלה לפניהם... בעוד

ההשתוממות גדלה והולכת ובפתח נראתה דמותו של מנדיל יואל הקברן „הנצחי" של בורשה, מבוהל וחיור ונבעת. בנעימה מרגעת פונה אליו ר' גרשון: — המכיר אתה, מנדיל את החבילה הזאת? — הואיל נא לספר לנו דברים כהוייתם. ומנדיל יואל'ס מספר: עולה הייתי במעלה הר ה„פידיענוק" (בית קברות) ובהגיעי לבית החיים מצאתי את השער פתוח. סרתי לבית ה„טהרה" כדי לקחת את כלי מלאכתי לכרית קבר בשביל „בר מינן" ששבק את ה„חיים הטובים" לאחרים — והנה מאחת הפנות מציץ אלי שטריימל זה ובתוכו שטרות כסף. לא הספקתי לחשוב מרוב חרדה שתקפתני באותם הרגעים, אם מן השמים ריחמו עלי ושלחו לי מתת או, ר"ל, יש כאן מעשה צחוק מכת הליצנים. אם אין זה מעשה תעתועים, מי אנכי שאזכה לכך, החסרה עניים ואביונים בורשה שאפשר להשביע בשטריימל הזה ובאשר בו את רעבון ביתם?! אחזתי במציאה ונחפזתי לריב הירש הראש הקהל ומסרתיה לידיו — סיים מנדיל יואל את סיפורו.

ר' גרשון מוציא שטרות אחדים מהשטריימל ואחדים מפקדון הגוי ומשוה אותם — והנה תואמים הם כשתי טיפות מים. אז פנה לקונה הבהמות: הידוע לך שעמדת להמיט שואה על ידידך וכפשע היה בינו לבין בית הסוהר, במקרה הטוב ביותר, אלמלי היה כאן בנק אחר — תן תודה, הרעים עליו ר' גרשון. בקול רועד ומגמגם מתחיל הנזוף את הודאתו, אולם אברהם לייב לא עמד בו רוחו להמתין עד גמר התוכחה והווידוי, הוריד את מקלו מעל צווארו ושיקע את קצהו הכפוף על ראשו ועל כרעיו ועל כל אשר השיג מטה הזעם שבידו, ואלמלא מנדיל יואל'ס, בעל הזרוע, שחטף ממנו את „נשקו" — לא היה נשתייר מי שיחזיר את שלל התרמית.

בסופה של דרמה זו שמעו מין סיפור על אחד שהגיע מפולין המדינה ומסר לידיו של הנוכל שטרות אלה בתנאי מחצה על מחצה וכו'. המוכה נשאל: בבוא הגוי להוציא את פקדונו — האם להחזיר לו משטרות הללו, או כבר להודיע לג'נדרמריה ולמסור לידיה את המשך הטיפול בעסק המפואר הזה? התשובה היתה הוראה להעביר על חשבון הגוי מכסף פקדונו המונח בבנק. כל השטרות יחד עם השטריימל הוטלו נגד עיני חמשת היהודים לתוך התנור הבוער ויעל עשנו כאש התופת שנשפטים בה רשעי עולם על תועבותיהם — ובורשה טוהרה, לפי שעה מחלאתה ומהחמס אשר בידי אחד מיהודיה ובייחוד ממשפט שאינו יודע רחמים.

(נמסר מפי בנו שמואל)

כעבור סופה – ואין רשע

(סקירה היסטורית על ההונגרים ובגדיתם ביהודיהם הפטרייוטיים ויורשי שלטונם הרומנים)

תקופת קיומו של היישוב היהודי
נסיכים רומניים משרתים אדונים רבים וזרים
ההונגרים מפלים לטובה את היהודים
על פני הרומנים
אוסטריה והונגריה לא התאחדו לטובת היהודים
ההונגרים החלו מגלים את פרצופם האפל
טרנסילוניה בתאריכים
קושוט לאיוש
ההונגרים שבים לבורשה
„אל תאמינו בריע״

"כעבור סופה — ואין רשע"

שובם של היהודים ושל הרומינים השלטונות, כי האוק־לוסיה במקומה עמדה) לבורשה בעת ובעונה אחת כמעט היה. כניסתם בחשאי היתה ללא היכר שמחה וללא מבע צער, הצער מוסתר היה עמוק עמוק בלבב והשמחה — עליה אומר הכתוב: „ולשמחה מה זו עושה?" — שחוזרים הם לבתיהם השוממין מיקיריהם, שעצמותיהם עדיין נערמות שם במרחקים לערימות. לבם קרוע ומורתח ומצב רוחם רסוק ומעורער ומוכה תמהון וגם הרומנים — הבאים לא ראו את עצמם כמנצחים, שמלויהם רוסים הם ושמים את ידם על כל הנקלע בדרכם וגם הנמצאים לא ששו לקראת שובו של שלטון אחיהם עם משטרם החדש, שאיש אינו יודע טיבו וחשש חבוי מתחיל לכרסם בנפשם — מה יתן להם (יותר נכון — מה יקח מהם) ה„קומוניזם" שמשך 20 שנה לימדו אותם לשטמו. תאמר שאחיהם ימשלו בם — מה חסר להם אצל ההונגרים?

מעשה בעת חתונה גויית שנערכה בחוצות הכפר, שפרצה מריבה בין השקצים, כדרכם, לעת כזאת ומשרצה הג'נדארם הרומני להפריד בין הניצים שאף הם רומנים צעקו לעברו: בטלן שכמותך („פאפיליאפטי" — מוצץ חלב, עולל) היית צריך ללמוד מן ההונגרים את מלאכת עשיית שלום. היהודים — מרושלים ונעדרי רצון התחילו לשקם עצמם בכפר מולדתם — ולבם בל עמם. לא עברה שנה ומחשבה אחת לפתה את כולם: לצאת את בורשה עד כמה שאפשר יותר מהר.

תקופת קיומו של היישוב היהודי

היישוב היהודי האריך את קיומו בבורשה כעשור וחצי ובשנת 1960 יצאוה כליל ולא נשתיירה בה נפש, פרט לאחת — זכר עלוב וקצר ימים ליישוב יהודי בן מאתיים וחמשים שנה.

בסיכום אפשר לומר שגויי בורשה הרומינים לא הרעו לשכניהם במיוחד, לא בימי שלטון ההונגרים ולא בשנות הטובה והרעה, בתקופת ההונגרים. הרעות שהתרחשו בה — הובאו מן החוץ ובלחץ והסתה וגירוי יצרים נעשה מה שנעשה. בימי הזעם היו אמנם משתפי פעולה להוותם של היהודים, מבין הרומינים, שהתאכזרו להם על לא עון בכפם והטובים מימים כתקנם נעשו רעים, אבל רוב רובה של האוכלוסיה לא נענו להסתה ודברי הוות ושיסוייהם של המעוולים ועושי רשעה לא נכנסו אפילו באזניהם, כי במי משלחים אותם בעניים הללו, שאוכלים כמותם את הממליגה וקולים את תפוחי האדמה שהם מוכרים להם? היכן היא הרעה שהמיטו עליהם שכנים טובים אלה? תאמר (בהטפת השנאה) ה„פופוזה" (חלת השבת הלבנה — אחת מנושאי השיסוי) אז מה? וכי מי מאתנו לא נתכבד בבואו לבית היהודי בפרוסת לחם חמודות זה? כן קרה כשהצליחו בימי

דנילה הרשע, שממנו התחילה בבורשה הפורענות, לגייס המונים חמושים כמשפט הפוגרומים בנשק קר עומדים וממתינים לעלות על היהודים ולפרוע בהם פרעות, ירדו מקצת גויים מן ההרים והזהירו את ה„פריעטינים" (ידידים) שלהם. ואמנם היהודים התכונו להשיב מלחמה, שערה וגדולה היתה שעת גבורה זו. וכשמעם על התכונה הרבה ברחוב היהודים המעטים קמו הרבים ועזבו את שדה המערכה וחזרו לבתיהם. היו גם מקרים שגויים הזמינו יהודים לבוא ולהיחבא בבתיהם. גם בימי ההונגרים, בהישמע דבר הגירוש שנגזר על היהודים, באו גויים — ובגדי אכרים בידיהם וביקשום לעלות עמהם להרים ולשכון בבתיהם עד יעבור זעם.

מאוד חבל שלא עלה על דעתם בימי הזועה לצאת ולבוא במחבוא ההרים המיוערים שבירכתי הפיטרוס, מחסה אידיאלי, לבוא במסתרים ולכלכל עצמם באגוזי השיחים הרבים והפטלים האדומים וגרגירי האדמה הטרוזים והאוכמניות וצמחי בר למיניהם הממלאים שטחים עצומים, כי הימים ימי קיץ היו והרעב לא היה קרב למחבואם. בכל ימי בורשה היהודית נמנו ארבעת הרוגים,, שרציחתם לא על רקע אנטישמי נתרחשה: וולף הערץ ואשתו — חמדת ממון של זד ומעוול הביאתו לפשוע; וואלף ניילנדר — סכסוך קרקעות הסיתו למרצחים; הרצח המתועב שבוצע ב„אמריקנר" — נקמה או גזל הניעו את ידי ההורג. אם שמענו פה ושם על הכאות ופגיעות ביהודים — כנגדם ספגו גם גויים מכות מידי יהודים ובבורשה סיפרו על „הוצאה להורג" של ראש העיירה שהתנכל ליהודים ואיש לא ידע מי הכהו.

הדברים הנאמרים אינם באים ל„טהר" את הרומנים בכללם — רשעיהם ובני הבליעל שבהם — שואפי ושופכי דם ישראל היו לא פחות ממרעיהם הנאצים. הלא פוגרומים ורדיפות ציינו את מורשתם של בני אומה זאת: בימי השואה רוקנו שני מחוזות (בוקובינה וביסרביה) מיהודיהם, שחטאם הגדול היה שחיו תחת שלטון הרוסים (שלא בטובתם) וגורשו לטרנסניסטריה — והרי הס"ה הנורא: רבע מיליון יהודים יצאו לגולה זו וארבעים אלף חזרו. זכורים היטב קרונות המוות של יהודי יאסי והשחיטה ה„כשרה" בבית המטבחיים של בוקרשט שנערכה לפי כל „כללי הש"ע"... גם יהודי בורשה בארבע שנות שלטון הרשע חשו על גבם את תנופת ידם המרושעת של ה„ביעטאנים" — בריונים אלה, הם בני בניהם של שבט המוצים שהתידדו עם היהודים — החליפו בן לילה את עורם ושליחי הצורר סאלאשי י"ש, מבודפשט ותלייניו מצאו בהם עוזרים וסומכים למלאכתם הנשפעת, במעללי החמס, הגזל והרצח. שלוח 36 היהודים למוות הלבן מעשי ידי הרומנים היה. אנו לפי דרכנו חתרנו לקראת חשיפת האמת שאין לטשטשו ואגב חיפוש וחיתור גילינו נקודות אור בחשכת המצוקה בקרב שכני היהודים וגילוים אנושיים בתקופות הזוועה ובשעות הקשות.

המחיצות שנפלו

„לא ייקרא עוד לנבל נדיב ולכילי לא יאמר שוע" (יש. לב ה)

מדת ההשתוות שנתבקשה בבורשה בימי שבת יהודיה על אדמתה ונפילת המחיצות שהפרידו בין המעמדות הסוציאליות, שגרמו להם הם עצמם, השיגתם במקום שאין טעם לקיומם, בין חומות הגיטו — כי בעבור שעות מעטות לא ניכר שוע בפני דל. החדשים, או השבועות שנשתיירו לאומללי עולם הללו ששוכנו למעצבה בצלן של מעשנות המשרפות, הספיקו לתת להם לגלגל בזכרונם הבית בעיירה בורשה והעוול שעשו לאחרים או שנעשו להם במלון האורחים היפה שלהם, השקט והמרגיע שהאיר להם פנים כמאתיים וחמישים שנה ופתאום הודם נהפך עליהם למשחית ובורשה, שקראו לה בדרך חיבה, בנוח עליהם רוח טובה ועונג נפשי, „באר שבע", שלא לכולם היתה „באר שובע" ואילו עתה הפכה ל„באר עובש" בור אכזב מזוהם, כפר נמאס, שמאס בבניו והקיא אותם מקרבו ויתנם לבז ולמשיסה לחיתו אדם, אנשי דמים ומרמה שנואי אלקים ואדם, באשר הוא איננו אדם.

אמונות ודעות אצל הגויים

„כי כל העמים ילכו איש בשם אלוהיו"

ברור שהאוכלוסיה באותם השטחים לא מעור אחד נבראו ועממים רבים (אילירים תרקים, הונים וגוטים, אוואשים ובולגרים, ג'יטים, סלאוים ועוד נבלעו ונטמעו וצורפו לעם הרומני המתהווה, השפיעו והושפעו והשפעתם זאת רישומה ניכר גם בשפה שגויי בורשה מדברים בה. אין להקשות שבבליל שפות לא נוצחה שפת רומי, שחדרה עם הכובשים בשפלות הדנובה ובקעות הטיסה ובעמקי המורש והסומש, הריהם וגיאותיהם כי במה נשתנה כיבוש זה מכיבוש רומי באירופה המערבית והדרומית, ששפת רומי שקועה בלשונותיה? רק מדינה אחת זכתה לכבוד זה ששפתה לא זו בלבד שהמשיכה את חייה אחרי נפילת ארצותיהם בידי הכובש, אלא שאמצה ע"י המנצחים כשפה שניה — והיא — השפה היונית. אולי בגלל עושר הניבים שלה, (בהיותה לשונם של מלומדים מובהקים). תקצר היריעה — ואין כאן המקום לפרוש את כל פרשת התמורות הפוליטיים וחילופי השלטון והעתק הגבולות שעברו על מדינות שבורשה חסתה בצלן. פסוק מלא עמד לפנינו והוא שחייבנו להרחיב לעתים את הדיבור (והארכנו במקום שיש לקצר): „יצב גבולות עמים למספר בני ישראל" — כשם שבשביל חלק יעקב, חבל נחלתו של הקב"ה, הציב גבולות בזו התבל לכל העמים: בגין בורשה המצערה שבקצות מונרכיות ומדינות ונסיכויות — בזכותה תעלינה המדינות ומאורעותיהן יירשמו על ספר הזכרון ללמדנו, שבורשה היהודית, שלחוצה היתה בתוכן ועמדה בכולן והמשיכה להתקיים כלומר מאז התחיל היישוב את קיומו לא נטשוהו ולא ניתשו ממנו ולא התיקו עצמם מכפרם.

ניתן לשער שגם היהודים הראשונים, שאנשים פשוטים היו אנשי עמל ועובדי אדמה שהוציאו לחמם מן הארץ (יהודים מלפני חדירת החסידות מצפון הקרפטים) דומים היו לשכניהם הגויים בדרכי הנגתם על קיומם, מהם ראו וכן עשו; וכשם שה„מוצים" שמרו על יחודם הרומני, בברחם להרים בימי בוא זרים בגבולם, (כן עשו שכניהם היהודים במלהעה"ר: בהגיעה השמועה — של שוא — על בוא הרוסים ברחו יהודיה — לא לפנים הקיסרות כי אם להרים) — אפשר שמסורת אבות שכניהם בידיהם. למזלם לא השהו עצמם העמים, פרט למעטים שנשרו ונשארו שם, (עדים לכך הם הניבים שנבעו בתמליל הרומני שלהם) והמשיכו מערבה. לא רק רוסים ותורקים באו ממזרח ועברו דרכה. בורשה הטרום-יהודית, שבליה נרמסו מפרסות רגלי הסוסים של פרשי ההונים הפראיים ואפילו של המונגולים ואילו קלנסי הקוזקים-טטרים של חמיל הניסו יהודים מגליציה הדרומית לתוך כפרי מרמורש.

„קטון נתתיך בגויים בזוי אתה מאד" (עובדיה)

נסיכים רומנים משרתים אדונים רבים וזרים

מה שאירע בימי פלישת האשורים למזרח התיכון, שמלכם סנחריב „בא ובלבל את האומות", קרה גם לארצות טרנסילוניה: התורכים כובשים את הונגריה מידי אחרון מלכיו, והופכים אותם לפחוות וממליכים נסיך הונגרי אכזר על טרנסילוניה. מושל זה מעניק מצדו לנסיך רומני (פטרו־רארש) 50 כפרים בביסטריץ וברודנה מצדו האחד של הרי הפיטרוס ובורשה וכפרי מרמורש, מצדו השני. רומנים מתגאים במלכים ונסיכים הונגריים (מתיאוס קורבינוס ומיכאיל „האמיץ") הנלחמים עבור רומניה. וואיעווד אחד נשבע אמונים פעם לתורכים ופעם לרוסים ונסיך אחר (בוגדן) נאלץ לנטוש את נסיכותו ולברוח דרך בורשה מחמת הדיכוי הדתי מצד ההונגרים על אכרי מרמורש למולדובה (והוא המייסד נסיכות זו. אגב: ממושל טוב לב זה הוגד במקורות היהודיים שנטה חסדו להם והזמינם, הוא וקודמו דראגוש לבוא ולהתיישב במרמורש). מאוד קשה וזה גם לא מעניננו להכניס מקצת סדר בסיבוכים האתניים והכיתושים הפוליטיים שהתרחשו בבקעות האלפים הטלנסי־לוניים והקרפטים וגם לנסיכים הרבים, משרתי הכובשים, קשה לתת להם זיהוי — הנאמנים היו למכורה הרומנית או היו הבוגדים שבם — (נמצא אמנם בימי „רומניה הגדולה" גואל לאנדרולומוסיה היסטורית זו: פרופיסור ידוע שם, מומחה ל„טיהור שרצים" ערך רשימת מושלים שרומניה נתברכה בהם מימי ה„דאקו־רומנים" (זיווג מאוד חביב על הרומנים, הכובש והנכבש נהגים בנשימה אחת וגאותם עליהם). דקבאלוס הנכבש וטריאן הכובש מילאו ברומניה בצוותא רחובות, בולים וכיו"ב. עד המלך האחרון (שבימיו נרצח ה„רבי" ונרגם ע"י תלמידיו באכזריות רבה, בגלל מוסר שהטיף להם) והוסיף עליהם „היסטוריה". מלומד רומני זה העלה, לאחר סיור מדעי ביישובי היהודים במרמורש את הסברה, שהם, יהודי האזור מצאצאי הכוזרים (קרא תתרים) שנמלטו מהם אחרי כבוש ארצם ע"י נסיכי קיוב. לסיום דברינו: בל נשכח גורם נוסף לערבוביה המתגלה לנו בסקירה הנתונה על בורשה והיא ההשפעה הדתית.

פתוחה היתה בורשה למשב רוחותיהן של אמונות ודעות.

הבאות והוחדרו מעבר להרים ובדרכים המובילים אליה. בין

בתי היראה המעטים שבה, ניתן היה להבחין בכנסיות קתוליות־אוניאטיות ואורטודוכסיות שצינורותיהן מושכים מהמזרח והדרום ומקצתן מן המערב. קבוצות פרוטסטנטיות וכת של סבוטניקים שמעו את תפילותיהם והטפותיהם מפי אחד מחבריהם. בהזדמנות זו כדאי לציין שמשנשמע דבר התגיירותם של מלכי הכוזרים ועמם שבין הדון והוולגה, יצאו, לפי מקורות נוצריים, האחים המיסיונריים, קירילוס ומתודיוס בשליחות הכנסיה הביזנטית לכוזריה, במטרה להחזירם למוטב ולהכניסם תחת כנפי הנצרות. משלא עלה בידם הדבר, המשיכו דרכם לביהם ותורתם הכתובה בכתב שהם המציאוהו, הוא כתב הקירילי, פשטה בארצות הסלאוים ובשפתם — וגם בורשה לא נוקתה מהשפעה זאת משרתיהם (דיאקונים) של שני בתי יראה, קראו מתוך ה„ספינטה סקריפטורה" את סיפורי הביבליה הכתובים בכתב הקירילי בלשון רומנית, עוד בימינו, כמאתיים שנה לאחר שהוחלפה שפת הסלאוים בלשון הרומנית. (אגב: הרבה „סלאויזמים" נתמזגו בלשון הרומנים שעלו על שפתי היהודים ביידיש שלהם ובאחד אפילו „נתקדש" — לאחר שנשתבש, אולי בכוונה — בעלותו על אדם שהתנדב לעסוק ב„חסד של אמת" והוא ה„מעלאטש", כלומר עושה צרכי המת, שהוא ללא ספק ה„מולודיעץ". כעין „חברה׳מאן" כלומר: בחור עשוי לבלי חת, שאפילו את המתים אינו ירא...) (לפי דעה אחרת — מקורו עברי — מלאכה — בעל מלאכה — בעל־מעלאטש). פרטים אלה נכתבו כדי לשפוך מקצת אור על המקום אשר בו ניאות היהודי אי נאלץ, בתורו לו פסת קרקע להוריד עליו את מיטלטליו מעל גבי שכמו, לחלץ את עצמותיו מעמל דרכים וליישר את רגליו ולומר לבורשה: פה אשב כי אויתיך.

ההונגרים מפלים לטובה את היהודים על הרומנים

קרוב לשער, שבימי התמורות, התכופות כממושכות, שהתרגשו ובאו על המקומות הללו, דמה גורל היהודים בבורשה כביתר היישובים בחבל זה, לגורל שכניהם הגויים, כי שני העמים, יהודים ורומנים והם עיקר האוכלוסיה, זרים היו בעיני הכובשים (תורכים, רוסים, הונגרים) ונהגו בם כנהוג כובשים בנכבשים, או שהניחם לנפשם. אולם בבוא האזור סופית תחת שלטון הונגרי, הגיעו גם התושבים למרגעה, כי חוק הממשל פרש את כנפי חסותו עליהם והאימה מפני זדון לבם של המושלים הורחקה מהם.

במקרים רבים הופלו היהודים לטובה על שכניהם, כי הבחן הבחינו ההונגרים בנאמנותם ואפשר לומר באהבתם לארצם, אהבת מולדת שלא נפלה מזו של בני עמה, חיבה שתתבטאה בהרבה תחומים וזו עוד בתקופה שזכותם האזרחית עדיין לא הוגדרה כל צרכה. עובדה זו הפריעה להם ליהודי הונגריה בפיתוח קהלותיהם ובסידור חייהם, אם בשנים שבהן נדחקו ע״י מושלי זדון ממקום אחד ונתקבלו ע״י אנשי חסד שרי פלך שצלם אלוקים לא סר מעליהם במקום אחר (מסוגם של „האסתרהאזים", הזכורים לשבח). הקהלות שצמחו התחילו פורחות לתפארת. ידועות לתהלה הקהלות שב„בורגנלאנד", (שנשתמרה בהן הפריווליגיה בשנת 1690) שנבנו מחורבנם של מגורשי וינה משנת 1670 ונהגו מאוטו־נומיה תרבותית, שהוציאו מתוכן גדולי תורה, גאונים ו„טוחני הרים" וישיבות ובתי אולפנה שבכפרי ועריי הטטרה — גולת הכותרת של יהדות הונגריה. המאה ה־19 שהעלתה על כסא מושלים נשיאי צדק, שרי אמת ואוהבי אנוש העניקה לעם השוכן בקרבם את זכות האזרח המלאה ובייחוד בימי המהפכה וכינון המונרכיה — נשמו היהודים לרווחה. על הפליית היהודים לטובה על שכניהם בני העם הרומני. מספרים זקנים שבדור שבסוף המאה הנ״ל הורדו האכרים, שבאו לוישיבה להתיצב לפני הערכאות, מעל המדרכות והוטלו לאמצע הרחוב.

הגוי „נתלה" והיהודי שוחרר

בשנות המלחמה הראשונה עלה גוי על רכבת פנימית בבורשה. משראהו הקיש־רענדער (בשיכרותו), הורידהו וסחפהו לעמוד „התליה" וכשעתיים נתענה עליו בעד חטא מפוקפק זה ואילו בכוה״ש, אמנם ילד, ובאחרים שנתלו אף הם ברכבת זו באותו מקרה — לא נעשה דבר ואף נזיפה קלה לא הושמעה. בימי המלחמה נערכו חיפושים אחרי משתמטים בבתי היהודים (בכך הופלו הגויים לטובה שחלק הגון מבניהם לא נרשמו כלל בדפתרותיהם) מטעמים מובנים באו המחפשים גם לבית הכנסת לבלש. משניסו להרוס פנימה עמד משה מושקוביץ (אז אברך צעיר לימים) וחסם בפניהם את הדרך ויאמר להם לפי חוק זה וזה אסור לכם לחפש בבית הכנסת. ברור, שאגב דין ודברים נעלמו ה„טמירים", מי בדרך החלונות האחוריים, אחדים נבלעו ב„שמות" שבעלית הבית — והג׳נדרים הרחיקו עצמם מבית אלקים. אשר ליחס שבין שותפי השלטון של „הנשר הכפול" — טיבו נודע ליהודי בורשה במעשה הרצח שבוצע בה, הנאשם היהודי שנענש, קיבל חנינה לא בבודפשט אלא בוינה.

אוסטריה והונגריה לא התאחדו לטובת היהודים

את העצמאות שקיבלה הונגריה ושמרה עליה בקפידה רבה למרות השותפות ב„כתר", תעיד אפיזודה הבאה: כאשר נתקבל הרבי ישראל. בנו של הצדיק ר׳ ברוך מויז׳ניץ זצ״ל לרבה של בידיבליא (כפר קטן במרמורש) הלשינו עליו אצל הרשות ההונגרית מתנגדי בית ויז׳ניץ: רב מבוקובינה (אוסטריה) בא למרמורש (הונגריה) ודוחק את רגלי הרבנים דשם התוצאה: בליל שבת ערב ה„שלום זכר" לבני יורש כסאו, באו השוטרים קשוטי נוצות הטווס לאסרו, אלא שהדבר נודע בעוד מיעד לר׳ אידל־עביר, מגדולי חסידי ויז׳ניץ, גביר ובעל בעמיו ועשה עם הרבי מעשה מיכל בת שאול עם דוד: הורידהו בעד החלון ויימלט — לבית חסידו... בינתים סודר הדבר והרבי ה„טרי" לא הוחזר לבית אבא, עד אחרי הסתלקותו.

היהודים אוכלים את לחמם של ההונגרים

ב„ערב הימים הטובים" המתרחשים לבוא ליהודי הונגריה

עוד נשמעה מתוך המסמכים ההגדרה למעמד היהודים בארצם: „יהודי הונגריה הם יהודי חסות דהיינו, יהודי צמיתות וניצול" (דשידויובהדי); בו בזמן הוצדקה האנטישמיות בכך שהיא „ההגנה לעם ההונגרי מפני היהודים אוכלי לחמם"; בעיצומה של המהפכה קורא ראשה קושוט להם: „עם ירוד" (בראותו את דבקותם בה — שינה דעתו ושיבח בבית הכנסת את הפטריוטיות שלהם כשבע שנים לפני פרוץ המהפכה (1841) נולד בהונגריה רעיון ה„טוראניזמוס" (מין תורת הגזע במהדורה הונגרית) שהם המאדיארים שייכים לעם הטוראני־מונגולי (ההונים — ייחוס למופת... והם שכבשו ראשונה את פנוניה) ויש לפנות את כל המתגוררים בארצם והעיקר את היהודים. ב־1938 הזדרז ראש הממשלה ההונגרי והודיע ל„חוק היהודים הטעון טיפול משפטי יסודי"; בשנים 1918—1914 עוד נתערבו דמיהם של יהודים והונגרים בשדות הקטל. רבים מבני בורשה לא שבו לביתם. בהתמוטט המונרכיה ההבסבורגית ואלה ששבו מצאו עם אחר שולט בכפרו...

שובם של ההונגרים כעבור עשרים שנה — שונה היה מצאתם: הם הביאו בצקלונם מסמכי דיכוי וגזירות נישול ומשטמה, עברה וזעם — לא לבני העם ש„גזל את ארצו" ושלט בה שתי עשרות שנים, אלא לבני העם, שנמלא צער על עזבם את בורשה, הוא הקיבוץ היהודי הנוח והשקט במסתר לבו שמר להם חיבתו והתגעגע עליהם וגמולו ישולם לו ברדיפות, באף ובחימה, בניטוש מעל אדמתם שסופו כליה.

סופר נוצרי אומר על קיסר יוסף השני שלא אהד את היהודים וקרא להם „מושחתי המוסר", אלא שע"י טיפול אנושי בהם אפשר להפכם לאזרחים מועילים (ר' לייב שרה'ס קראו אפילו „רשע"). האגדה מספרת שפעם נכנס לארמונו (כ„רואה ואינו נראה") וקרע את כל ספרי הגזירות על יהודים והשאיר לו כמתנת פרידה כמה מכות נאמנות טרם עזב את בית המלכות (ככה מתנקמת האגדה במלך שהלך בדרכי עפרון החתי שהבטיח הרבה ואפילו את המעט לא עשה בשלימות. כדאי לציין שבימי מלך זה, בעל „האבסולוטיזם הנאור" (למדינות מלכותו) ו„חוק הסובלנות — טולרנץ עדיקט) (לפרוטסטנטים וליהודים). יצאו גזירות חיתון והנחת יסוד לבתי ספר כלליים עבור יהודים, דרש מהם השכלה כגמול בעד האמנציפציה שנתן להם (בסיועם של נומברג וסיעתו) מתוך מגמה כללית „לבטל ביטול גמור את ההבדלות בין הארצות והאומות המרובה בממלכתו", בל נשכח את יחסו בעד והחיוב להשכלה שהוא שביטל שבע מאות כנסיות נוצריות בארצותיו כי העדיף בתי ספר עליהן. גזירת בתי הספר — לא השיגה את בורשה וב„חדרים" שבה המשיכו המלמדים למלוך בעוז בתוקף „שרביט המלוכה" שבידם — והוא ה„קאנטשיק" ואילו גזירת החיתון מצאתם „תחת הפיטרוס" והרבה חתונות בוסר נערכו בסתר בשנות ה„בהלה". נינים ונכדים סיפרו בימינו, במקצת גאוה, על סבותיהם שנישאו לסביהם ולאחרי החופה הלך הזוג המאושר לשחק בחול ובצרורות ובכפתורים.

ההונגרים מתחילים לגלות את פרצופם האפל

„איך נחפשו (פני) עשו נבעו מצפוניו" (עו. א ו)

ב־1918 — הוכרז על איחוד טר. עם רומניה. ב־1920 סופחה כולה אליה, לפי חוזה טריארן. ב־1940 חזרה ונספחה בחלקה להונגריה לפי תכתיב וינה. ב־1946 הושבה לרומניה לפי חוזה פאריז. כל מה שאירע לטרנסילוניה — אירי למרמוש (ואתה לבורשה), בהיותה אחת ממחוזותיה. משנת ארבעים מונים יותר לימים מאשר לשנים, כי כל יום וגזירתו עמו והגזירות — אך ורק כלפי היהודים הופנו. מעולם לא נהגה אומה זו עם חלק מתושביה, שחיבבו אותה באמת ובתמים, ברגשי פחדנות כאלו, כמו בשנים הללו. באים סתם וגוזלים מעם חסר הגנה ונטול חסות, שוקט ולויאלי מתוך נאמנות לארצו ולמושליה, שוללים ממנו את זכותו האלמנטרי ביותר, הזכות לחיות, עם זה, שהעוה פחות מכל העמים שבמדינה זו.

תוך שנים מעטות הרבה עם המדיארים לפשוע בחסרי אונים, סתם להנאתם הסדיסטית וביצעו את הפשע המחריד ביותר והנורא שבפשעים, רצח אנשים, נשים וטף, חפים ורחוקים מכל חטא ואשמה. בהדרגה ובחיפזון עשו את מעשיהם השפלים חדלי אנוש אלו. בגלוי, לעין השמש המאירה פנים לעולם ומלואו בעונת הפריחה של צמחי אביב וניצני הקיץ, הכל צוהל ונוצץ, הכל עולז ושש ורק לבני עם היהודי היושב בצל צאצאי ההונים הברברים שואפי דם החשיכו אנשי דמים ומרמה את היום בעצם טהרו. הם עברו מן הקל אל הכבד: שלבים־שלבים נטלו מהם את אשר היה להם, לבלתי תת להם אפשרות לבקש צדק, לשאול משפט ולעורר רחמים. אפילו את „החטאים", שמנו בהם הרומנים (בימי בחירות הסתה וסתם גירוי יצרים) לא מנו בהם אשמת אכילת ה„קיגל" ו„חלה לבנה" ודגים וכל מיני מטעמים... ההונגרים, לא הספיקה להם השעה למנותם, שמיד עם כניסתם לבורשה הניחו את הדיבורים ועברו למעשים כי ידט הדרך לנגדם. הוטל עליהם לעמוד בתחרות הנפשעת עם ארצו של השטן המשחית שמזמן מילאוה אנשי עוון, זובחי אדם — ויתנו את רכושם למשיסה וחייהם למחיתה.

הג׳נדרמים ההונגרים מתעלמים

ייזכרו לדראון התאריכים הנוגים שבהם שתו יהודי בורשה את כוס התרעלה — עד תומה ועד — תומם... בשנת 1940 בוטלה הנציגות היהודית בבית העליון בבודפשת, ובכניסת ההונגרים לבורשה, הגזרות מתחילות: ענידת ה„טלאי הצהוב" חוק האזרחות האכזרי; גיוס בני הנוער (גיוס זה נמשך מכניסת הרשעים עד ריקונה של בורשה מיהודיה. המגויסים שירתו בתנאים קשים והיו נתונים ליחס אכזרי מצד אנשי הצבא הממונים עליהם. עבודת פרך וטלטולים ממקום למקום עשו שמות בהם). ב־1941 — הפקעות קרקעות, תוך תשלום פיצויים סמלי ומעורר חיוך

מה.. ביקורי זוועה בחנויות היהודים (בבוא „בעלי הנוצות" לתוך חנות יהודית נשמעו מיד צריחות בלהות ואחריהם זריקת משקלות ומאזנים ומשורות ומדות. הללו „נמצאו בלתי מכוונות" ובעליהם הובלו לענישה). ב־ 1942 בוטלה ההכרה הרשמית בדת היהודים, התחילה האריזציה והפקעות ללא מתן פיצויים.

עם גירושי יהודים „בעלי נתינות זרה" לפולניה — גורשו שלושים וששה יהודים בשלגי ההרים וכמעט כולם נקפאו למוות. ב־1943 בא „שותפו הארי" של אלתר מרקוביץ ובניו במנסרה לבית הכנסת בעיצומו של יום הכיפורים ועינהו בו. באפריל 1944 ניתנו הוראות לריכוז היהודים וכליאתם בגיטאות. הפעולה החלה ב־16.4.44 ועד כחודש ב־15.5, אז התחיל הגירוש לאושביץ, בארבע רכבות ליום הובלו היהודים ממרמורש ושאר מחוזות טרנסילוניה לגיא ההריגה ובתוכם בני בורשה. האוכלוסיה הלא־יהודית צפתה באדישות ואפילו בעוינות גלויה והתעללות ושיתפו עצמם לפשע המזעזע המתבצע לנגד עיניהם. ב־15.10.44 תפסה מפלגת „צלב החץ" המתועב את השלטון. אז בא תורה של בודפשט: שבעים אלף יהודים „צעדו" לפי הוראות אייכמן ברגל לוינה. הס"ה המחריד: מ־750 אלף יהודי הונגריה (מתוכם 120 אלף ממרמורש ביניהם אלפיים מבורשה — ניצלו מגיא התופת כ־140 אלף). לבורשה שבו כמאתיים נפש.

ואלה תולדות טרנסילוניה (בתאריכים)

עוד במאה הראשונה היתה עיר בטרנסלוניה סרמיסגטוזה (האציג בימינו) בירתם של הדאכים.

בשנת 271 גברו הדאכים על לגיונות רומה והכתיבו לה שלום מביש ולגיונותיה נצטוו לעזוב את המדינה. בקרבות הבאים נתהפך הגלגל ומלכם האמיץ של הדאכים דיצבלוס הוכרע.

במאה החמישית שלטו בה ההונים, גוטים ויתר עמי נדידה ופלישה.

במאה העשירית כבשוה המדיארים וסופחה ע"י אישטואן־שטפן הראשון.

במאה ה־12 הביא המלך גיזה השני קולוניסטים גרמנים (הם הסאכסים תושביה מאז). לאסלו הראשון הושיב מדיארים בקצה הדרומי־מזרחי של טרנסילוניה לשם שמירה על הגבולות. חדירת בני שני העמים העמיקה עד בורשה בוישיבה היתה מושבה גרמנית ה„ציפצער").

ב־1541 בכבוש תורכיה את הונגריה, פלישתם דרך בורשה היתה ושמו מצור על סיגט — קיום מדיני הונגרי בחסות תורכיה.

גאבור בתלן (בית לחם) 1613—1629 בבקשו לשחרר שטחי הונגריה שבשלטון ההאבסבורגים הציל רק את מרמורש שנשלטה עם בוקובינה ע"י התורכים. (מושל חסד זה העניק פריביליגיות (1683) ליהודי ארצו.

ב־1691 נכבשה טר. ע"י ההאבסבורגים והפריויליגיות שניתנו לשלוש האומות (גרמנים, הונגרים ויהודים) שימשו בסיס חוקי עד שנת 1848. באותה תקופה אחרי דיכוי המהפכה של קשוט לויוש הופרדה טר. מהונגריה. ב־1860 קיבלה טר. אוטונומיה ואחרי שבע שנים ב־1867 סופחה סופית להונגריה וכתר מלכות המונרכיה חופף עליה.

במאה ה־17 צמחה כת של „שומרי שבת" ומנהיגה סימון פעצ'י שהיה מקורב לבתלן. מכאן נבע יחסו הטוב ליהודים, שהפרוסטנטיות שאבה ממקורות המקרא ונטתה לליבראליות.

קושוט לויוש

„ויברח כצל ולא יעמד" (איוב)

בבורשה לא נמסר בבירור אם הגיע שמע דבריו החריפים על חשבון היהודים, כאנטישמי מובהק ולא כמהפכן. „ההמון היהודי הירוד במחוז מרמוש" לא שהמקום המרוחק מהמרכז גרם, אפשר שלא שמעום או שביטלום בלבם, כדרכם לקבל בזלזול את כל אמרות פיהם של שונאי ישראל, שזה ענינו של שומר ישראל לשמרם מפני משקצי לשון שדבריהם לא יגיעו לכלל מעשים. אבל על דבר המרד שהוכרז בבודפשט שמעו בבורשה ועוד זקני דורנו שוחחו על „תקופת קושוט" כעל תקופה סוערת והסיפור העממי שנשתמר בזכרון רבים הוא שקלגסיו עד בורשה הגיעו ושם בעיירה הנידחת והקיצונית שבממלכה, הערימה עליהם נערה יהודית ובחכמתה קיהתה את חודי כידונותיהם ולא נגעו באנשיה לרעה... לא נתקררה דעתם עד שחיברו לכבוד ה„גיבור" שיר היתולי שהשפילו עד עפר. (אפשר שעשו זאת אחרי מפלתו של המהפכן הנועז) בו הכניסוהו לחברתו של... שראל הסנדלר, האכילוהו קש / והשקוהו יי"ש / הריחוהו טביקה / וכבדוהו בלקיקה... / מגעילה לירקה / נמצא שבורשה ניקמה את נקמת ההיסטוריה בגבור ההונגרי, כפוי הטובה לעמיתיו היהודים שהטו שכם להתקוממותו ועל שהשאיר את חבריו לשבט אפו של וינדיש גרץ, ובשעה שגופותיהם פרפרו על עמודי העצים בוינה ובבודפשט ישב גבור המרד תחת דגל החירות שבאמריקה — והאריך ימים. כיצד התלוצצו בבורשה על „גבור" קל דעת זה:

„קושוט לויוש קרא תגר
על ישראל הסנדלר
עתה שניהם סובאים שכר
יריחו טבק מקוץ ודרדר
מה „מלקקים" ? — בושה לומר..."

ההונגרים — ראשונים

מלפני מספר שנים פרסם סופר גרמני, יליד הונגריה, שורה של ספרים המתנים צרותיו של השבט השואבי, המתגורר בהונגריה והסובל מהפליות ורדיפות, גזירות ועלבונות והתיחסות כל „נטע זר" שהוסע וניטע בארץ המדיא־רים, המשתבחים בגזעם הטורני־מונגלי. מאחר שברור לו לסופר מעל לכל, שלא יימצא אדם בעולם שיהא מיצר בצרתו של גרמני ואין איש פנוי ומוכן לחוש את „כאבם", ולהצטער בצערם, מה עשה סופר ממולח ומחונן זה? עמד והערים על קוראיו והגניב את כאבם וכרכם בכאבם של היהודים, העם הסובל הנצחי ובספרו „ביש מזל יהודי וגרמני בהונגריה" מגלה הוא יותר מטפח מכוונתו, שמי שיבוא ויתבע את עלבונו

של היהודים — ינוד בראשו גם לגורלו וייאנח דום לתלאה שמצאתם בארץ זו, יזיל נטף דמעה גם לגורל עמו (הסובל) ויעצב אל לבו רגע קט. מאמין הוא, סופר זה, שאפילו אם יחרב מקור הדמעות לסבלות הגרמנים בהונגריה והאנחה תיחנק בגרון טרם תזנק החוצה והיה בקראו „בספר השחור על סבלות יהדות הונגריה" ימשיך ויקרא גם מקצת על סבל עמו הוא. אם הצליח בדבר, ספק רב הוא אבל בדברו על „היהודים בארץ כפוית הטובה לחלק מאזרחיה הנאמן לה ביותר" היטיב לתת תיאור מהימן, לפי מקורות אותנטיים ונותן לשער, שמגמתו להוריד קמעה מאשמת אומתו בשואה, בצרפו אליה שותף פוטנציאלי לפשע, את העם ההונגרי.

וכה דבריו בנדון: „שני נציגי הגרמנים שישבו בשנים 1939—1944 בבית הנבחרים לא לקחו כל חלק בויכוח על שאלת היהודים", הוא מצטט החלטות המוכיחות שהונגרים טיפלו בשאלה מבישה זאת, עוד קודם שאירחו לחברה מרושעת זאת וטרם קיבלו עצות מהשיקוץ המשומם ללכת בדרכיו ולעסוק בבנין עולם, ע"י השמדת עם חסר הגנה („אין גרמניה יכולה לתת את ערובתה אלא למדינה שמנוי וגמור עמה להשמיד את יהודיה" — תנאי ראשון למבקש מחסה בצל כנפי האשמדאי). איכמן מצא בהונגריה דרך סלולה לביצוע הפתרון הסופי שלו. שלום טריאנון שנאכף על הונגריה, מציין את התחנה הראשונה לרדיפת היהודים (כאילו הם ולא קלמנסו וחבריו קיצצו בגבולה). הטרור הלבן של משטר הורטי היה בטויו המחריד הראשון שהלך ונמשך ונכנס בתחום הדיונים הממלכתיים בפרלמנט. עובדה היא, שה„נומרוס קלוזוס" אותה פגיעה ראשונה בזכויות היהודים, ללמוד באוניברסיטאות, שהיתה לנחלת רוב מדינות אירופה — בהונגריה נולדה.

הרבה שנים לפני קושוט התעלמו מהפטריוטיות של היהודים

התעלמות מהפטריוטיות של היהודים ונאמנותם למולדת ההונגרית קדמה אפילו את תקופת קושוט לויוש, שבימיו הגיעה לשיאה כאמור בקחתם חלק פעיל בהתקוממות ובתוצאותיה. הגזרות נגד היהודים שנמשכו תכופות מימי לסיומן המר עם עלותו של הרוצח סאלאשי ב־1944 לשלטון. עוד קודם לכן כתב הורטי לזד שכן במאורתו שבברכטסגדן והרגיעו: „הצעדים ההכרחים לנישול היהודים ממעמדתם הוחל בינתיים, נדחקו לתחוקה „מסודרת" החל משנת 1938, ומטפלים בהם כבר וכאשר יוצרו התנאים המתאימים לגירושם, נבצע גם את זה" (לפי „מכתבים סודיים"). והתנאים, כמובן, נוצרו עם פלישת צבאות הרייך במארס 1944, שכן היו שני העמים השכנים שותפים מכעט שוים בהשמדת שליש מהעם היהודי. בהרבה בחינות עלו ההונגרים אפילו עליהם בשנאתם התהומית שבעוד אצל הגרמנים, ארס משטמתם התחיל לפעפע בעלות השטן המשחית למרום כוח טירופו — הושמעו דברי שטנה בבית הנבחרים ההונגרי ומעל יתר הבמות על חשבון היהודים, הרבה שנים קודם לכן ולכן היתה גם מלאכת ההשמדה שם שלמה.

עד כמה ששיעשעו עצמם יהודי הונגריה בתקוות שוא שהפטריוטיות שלהם (שעלתה בהרבה על זו של ההונגרים עצמם), תוכר סו"ס ותעמוד להם ותגן עליהם במולדתם המדומה, יבוא נאומו של בעלא פאביאן בפרלמנט בבודפשט במאי 1838: למה נעשה לנו עול זה (חוק ההפליה) הלא אנחנו יהודים הונגריים, כן היינו וכן נהיה עד לעולמי עולמים. אנו, אין לנו מולדת אחרת מלבד זאת. התשובה לוידוי פטריוטי זה — דיפורטציה רדיקלית ושלמה.

ההונגרים שבים לבורשה

אנו מונים את שנת 1940. הרוסים מזמינים את שגריר רומניה במוסקבה כדי למסור בידו את האולטימטום לפינוי בסרביה (וצפון בוקובינה כדמי ניצול הטריטוריה משך 20 שנה ש„נחטפה" מרוסיה בימי המהפכה בשלהי מלהה"ר). באותו זמן החלו בהונגריה הוגת רעיון ה„ריויזיה" לחוזי ורסיי, בצעדים להחזיר לעצמה את השטחים שכבשה רומניה וקרעתם מגוף המולדת ההוגרית. עם ביצוע ומילוי הדרישה הסובייטית מצד רומניה בקיץ של אותה שנה הונחתה על רומניה מכה דומה מצד הונגריה (תחת לחץ מיניסטר החוץ של גרמניה ואיטליה — לפי הסכם וינה). ב־5 בספטמבר בשלהי אותו קיץ נכנסו בני בניו של אטילה מלך ההונים מצוידים יחד עם הנשק הקטלני, במדה לא מבוטלת של משטמה ליהודים, למחוז מרמורש ועד בורשה הגיעו. חבל ארץ זה שהיה נתון לשלטון הונגריה, נמסר עפ"י חוזה טריאנון וסן־גרמן לרומנים בעקבות הבטחה מצד מעצמות העל כגמול בעד כניסתם במלחמה לצדם בשנת 1916. הרומנים, שרוב האוכלוסיה בחבל מרמורש משבט המוצים — „והם הרומנים" הקדמונים היו, משלו בה עד ההסכם הנ"ל. מספר יהודים במרמורש היוה שליש מהאוכלוסיה הכללית. רובם שלטו יחד עם שפת ההמונים, הרומנית, גם בהונגרית — שפת המושלים לשעבר. דבר ידוע הוא שיהודי הונגריה שפת הגר חביבה היתה עליהם ולא נמנעו מלדבר רק בה. אפשר לומר שבכלל יהודי הונגריה נאמנים היו לאותה מדינה ולעמה והפגינו פטריוטיות יתרה לה. כ"כ לא נסתרו מעשיהם הפטריוטיים של יהודי הונגריה, בהשתתפותם המסורה במלחמות ובמהפכות, ואפילו נגד האוסטרים וקיסרים, היהודים, יצאו ידי חובתם ורבים היו הנופלים בשרות הקרב למען המולדת ההונגרית.

יהודי בורשה — גורלם היה כרוך עם גורל יתר יהודי החבלים המזרחיים־צפוניים של הונגריה. בבורשה ידעו רוב היהודים לדבר הונגרית. הם הסתדרו יפה גם תחת שלטון הרומנים — וטעם לדבר: שעד אז חיו עם אוכלוסיה רומנית ודברו אתם בשפתם. יתרה מזו: אם עד החלפת השלטון היתה שפתם מחוץ ליידיש דו־לשונית — שפת הפקידות בהונגריה ושפת האוכלוסיה — רומנית — ואילו עם כניסת הרומנים — הרומנית עלתה על פי הפקידים. משנת 40, בשוב ההונגרים לפלך מרמורש וממילא גם לבורשה — שבו לאורח החיים וחזרו למסלולם שמלפני 21 שנה. שתי תקופות עמדו נגד עיני יהודי בורשה (כבכל מרמורש) זו של ההונגרים שמלפני מלחהעה"ר — ימי „השלום" (פרידנסצייטן קראו להם, לא במעט נוסטלגיה) שהזכירום בסיפוק החיים השקטים

והשלומים תחת מושלי חסד הונגריים, שהעניקו להם פריבילי־גיות והגיעו להתעצמות כלכלית וחברתית בחסותו של הקיסר רב החסד פרנץ־יוסף, שקראו לו דרך חיבה: „אפרים־יוסל". והשניה — זו של הרומנים, שאמנם גם אצלם ראו בטובה ועשו חיל במסחר, וניהלו את חייהם היהודיים לפי דרכם באין מכלים דבר. רגיעה יחסית זו נמשכה כל אותן השנים, אלא שכאן נכנסו לתמונה השנים האחרונות, ימי החיסות והשיסוי, גזירות הבדיקות לזכויות האזרחות וכיו"ב ובעיקר — השריפה הגדולה, פרי הסתה אנטישמית גסה, שהשתוללה בבורשה ואכלה יותר ממחצית בתי היהודים, ובאו וספחו על פניהם והכריעו את הכף לטובת ההונגרים וקראו בבטחון גמור „כל מה דעביד רחמנא לטב עביד", אלא שטעות מרה טעתה בורשה בהונגרים, הם לא חזו (למזלם הטוב) את מעללי הזוועה מצד ההונגרים בשנים שבין „מלכא למלכא" ועל גבם לא חרשו חורשי שלטון הטירור הלבן ולא הילכו עליו אימים.

אל תאמינו בריע

„אל תשמח ישראל אל גיל כעמים"

שבו בזמן שיהודי בורשה נשאו ונתנו עם שכניהם הרומנים אדוני הארץ ונהנו מחיי שלוה יחסיים — הוטלו אחיהם יהודי הונגריה כלואים בתוך שקים, טרף למימי הדנובה והטיסה — נהרות הונגריה או הומתו במיתות משונות ואכזריות אחרות. לפיכך מחמת חוסר ידיעות מזעזעות אלו — משנראו ראשוני ה„גבורים" המאדיארים ופקידיהם תופסים את מקומם של קודמיהם הרומנים בחוצות בורשה, עמדו כמהססים, לבם פחד ורחב (בחינת „גילו ברעדה"), משהו בדומה לכיסופים נוסטלגיים נתעורר בקרבם, פוסחים — מבלי שניתנה הבחירה בידיהם — על שתי הסעיפים — הטובים הם עבורם חילופי המשמרות, הלרווחתם „שודדו המערכות"? כלום באמת נשתנו העתים? ומה צופן העתיד המעורפל בחובו, להם? לבסוף הורחבו פתחי פיהם וצירפו עצמם ל„מקהלה", מקהלת הגויים הגועשת וקולם נשמע ברמה ויצעקו אף הם: „איין המודיאר, איין העוצר הורתי", ויתר ה„איינים" — האיומים שעלו אותו רגע על הפרק כלומר: הננו בידכם — וה' הטוב בעיניו יעשה, כי בטוחים היו שקוב"ה לא יסלק חיבתו מעליהם ויפרוש סוכת שלומו ויגן עליהם מפני כל אויב ומתנקם.

ברור שבין מקבלי פניהם של ההונגרים בכניסתם ובעברם את בורשה לא נפקד מקום היהודים, שלא הסתירו את שמחתם למראה האורחים הזכורים להם מהימים הטובים. אלא שהחיילים היהודיים, שיצאו עם ההונגרים במחנה, בראותם את צהלת אחיהם בקבלת הפנים הפטריוטית, הגניבו להם ברמזי רמזים על טיבם של אלה שהם שמחים בבואם ונשמע מדבריהם מעין האזהרה של הנביא: „אל תשמח ישראל אל גיל כעמים" — שמחתם אינה שמחתכם. הם אינם הללו שאתם זוכרים, ועוד תספיקו לדעתם — והלואי שנתבדה. היו זהירין במעשיכם ושקלו בפעלכם וה' יכין צעדכם.

ואמנם ראשוני ההונגרים שנכנסו ליישוב לא מיהרו לחשוף את צפרניהם השנונות, שעתידין להינעץ בבשרם הרך של יהודי בורשה. השנים הראשונות הראו סימנים של רגיעה וסדר וציפיה מתוחה ל„מה ילד יום", אלא שאט־אט הבהיקו שני החיה, באיימה בהן על טרפה: גזירות וצווים צצו חדשים לבקרים, במגמה ברורה ומטרה קבועה מראש להצק ולהצר את צעדי־דגלם של היהודים. על בתי משקה, חנויות, בתי חרושת לנסירת עצים וכיו"ב — חובת שיתוף ה„ארי" (כלומר בן הגזע העליון, הטהור, שההונגרים צאצאי שבט ההונים, אצילי היחס נמנים עליו), חלה עליהם, אם לא עברו עדיין לרשותם לגמרי. ובינתיים שמם חופף עליהם. גזירה חמורה שניתכה על ראשי היהודים בחבלים המסופחים ועד בורשה הגיעה, היא חובת שירות בצבא העבודה (ה„מונקא סאס") הידוע לפלצות. מגויסים אלה שירתו בתנאים לא אנושיים מאוד והממונים עליהם התאכזרו להם והטילו עליהם עבודות פרך והשתעבדו בהם כבעבדים, וכל מקום שארבה סכנה (פינוי שדות מוקשים בגופם בעברם חלוץ לפני הצבא. (באחד ממצעדי המוות הללו נפצע פצעים אנושים וחלה אחי אפרים־פישל ובאין מגיש לו עזרה רפואית מצד חבריו האומללים — נפח את נשמתו הטהורה), לשם הובלו בחורי בורשה, שרוקנה ממיטב בני הנוער. אומרים, שבכך רצו לנטרל את הכוח הפוטנציאלי אצל היהודים ולשתקו. חוקי נירנברג הידועים לשמצה נקבעו למנוע התנגדות אלימה בבוא יום פקודה והרחיקו מביתם כהלכה גם בבורשה, זכויות פוליטיות ואזרחיות שניתנו להם בימי רצון הוגבלו או בוטלו בימי זעם. הפקעת נכסים ובתי עסק — מעשים בכל יום היו: גזירה רודפת גזירה והנוראה שבהן — הריגיסטראציות, דהיינו, בדיקת זכות האזרח — מכה זו היתה ראשית הטרגדיה שירדה על ראשם וקובעת רשעות ואסון בפני עצמה.

איסור השחיטה, שאף פעם לא הונהג בהונגריה, נזכר בבורשה ובעגלים החלו: אסור ליהודי לשחוט עגלים. עלילות על „פשעי יהודים„ נולדו מדי יום וההתנכלויות בחנוונים תכפו. משאך נכנסו „בעלי הנוצות" לערוך ביקורת בחנויות, אם לא נעשה עוול במדה ובמשקל — התחילו משקלות מאזניים עפים החוצה, דרך הדלתות והחלונות וצעקות פראים נתלוו אליהם והלמו על ראשי עוברים ושבים הנדים להם ולמשבתם.

השריפה הגדולה

(שריפות שקדמו לה)

בתי בורשה

„הנה היו כקש אש שרפתם" (ישעיה מז יד)

שריפות אין ספור מנתה בורשה מיום היוסדה. בתיה, לא בתי אבן היו. ראשוני בניניה בנויים היו קורות עץ בלתי מהוקצעות ובוניהם בנאים בלתי מקצועיים (כיהודים — כגויים). כפי שיצאו מתחת יד קוצציהם ביער לאחר שנתקלפו קליפותיהן. בזויותיהן נשלבו קורה בקורה ובליטותיהן במקצעות הבתים נראו כעין ידים משולבות ע"י אצבעותיהן.

בית כזה אם לא סתמו בין הדבקים ובסדקים בחמר, אפשר היה להציץ בין החרכים לתוך הבתים ולראות את הנעשה בו. לימים שופרה מלאכת הבניה, נתרבעו הקורות ונתארכו החלונות — וכעבור זמן התמחו הבנאים — והתחילו תופסים חלקים גדולים יותר מקירות הבתים וגם הדלתות נתגבהו ונתרחבו, חדרים נוספו ורהיטיהם נתרבו ונתיפו והרחיבו דעתם של הגרים בהם. אלא שבד בבד עם הבניה, הוכנה כבר גם הסתירה. במלים פשוטות שמחת היצירה לא תמה מחמת הדאגה על קיומו של הבית שעצם היותו של עץ אין לתלות בו תקוות רבות, כי כך היה דרך בתים בבורשה: בית אשר נבנה, או הועבר ממקום למקום (אחר פריקת חלקיו) נבנה או עבר בירושה, הביא את השמחה במעונו. דייריו חידשוהו ושיבצוהו ושכללוהו, קבעו את מזוזותיו והשאירו מקום ריק בקיר המערב זכר לחורבן, כמצווה בשבועה שנשבעו שם על נהרות בבל בזכרם את ציון... אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי...

הפורענות עמדה אחר כתליו של הבית — ותבוא בצורת בעירה שפרצה ואכלתו מהמסד עד הטפחות, קיר וחלון ודלת על כליו ורהיטיו וגגו, מי נתן למשיסה בתים אלה טרף ללשונות האש? — את הסיבה לכך נתן הסגנון הפרימיטיבי של הבניה שעל פי רוב לא היו מעשנות על גגות הבתים. ארובה זו משוכה היתה מהתנור והכיריים עד החור שבארובת העשן השקועה בעבי הקיר. מחיצה זאת שהתנור נשען עליו היה לפות בחלק שהארובה עוברת בו מאבנים או מלבנים, אלא שלא תמיד הקפידו ביותר על המרחק שבינן לבין העצים שהונחו לצדם. העשן ולעתים הלהבות שעלו מפי הארובה לחלל העליון, הספיקו לייבש את רעפי העץ שהגג עשוי מהם. ניצוץ רושף אחד נישא למרומי הרעפים הדקים ונאחז בין סדקיו של אחד מהם — דיו היה כדי להבעירו ולעשותו שליח לדבר הבערה. שחיף אחר מוסר את אשו לחברו וחברו לחברו והרי שריפה בורשאית לפניך כלולה בהדרה ובזיו תפארתה: גג משופע שופע אורים, עוטר בית מואר בשלל צבעים. עטרת בוערת ותלתלי נגוהות, רשפים מעפילים ועולים בקול נפץ מחריש אזנים וסופו כורע ומשתחוה ומתפורר לגיצים ורמץ ואתו קורסים גם הקירות, פריכות ידים זעקת שבר ואנחת מנושלים וערימות אפר ואודים מהבהבים מכסים את פני המקום שלפני שעות מעטות עמד עליו נוה שאנן ואוהל מבטחים.

מחזות מרהיבי עין כאלה לא מנעה בורשה מבניה: ליל קיץ עתיר כוכבים דולקים, מזלים ומזורות טובלים בימי אורות, משלחים נוצצי נוגה מלמעלה לבית השריפה המושטת יד אחים, פשוקת אצבעות יקוד ושביבי שלהבות מלמטה. אש של הדיוט מתמזגת באש של קודש — ולילה כיום יאיר, ובהיראות אילת השחר בפאתי הרקיע, שרפי מעלה אוספים נגהם ושרופי מטה כובשים צערם וחובקים בעין בוהה, שדמעה נאחזה בקצותה של דמעה שלא חרבה, ברתחי התבערה שאכלה יגיעי כפם באישון ליל החרדות. והיה באחוז האש בארבע פנות הבית בלילות החורף, בעטוף מעטה שלג את גגו, לא עמד בו כחו מול לחצם של גלי היקוד בהשתולל הטירוף בלב דוהרי דולקיו וימסוהו ויהי הלילה לליל בחלחלת מחשוף הלבן — לובנו של שלג מתנוצץ כשהמי־הנזר בעטרת מלכים ויאדר הלילה וייף שבעתיים. כוכבי־נשפו שאינם כלים רוזמים ממשבצתם התכולה לבני רשף המכלים ומאכלים יגיע כפם של אומללי אנוש, הצופים נואשים בעזבם חילם ללהבות ומתחממים כנגד אורן של קורות ביתם הקורסות, חימום אחרון. נהרה מגיהה לשעות מעטות את מרחבי הצחור העטויים באופל בהיר ובבקוע בשולי השחק עפעפי שחר, כבים מאורות הלילה ממעל ודעוך שביבי האודים מתחת ותלי גחלים עוממות מתגוללים לרגלי הנשרפים הנצבים אובדי עצות מסביב לערימות הדשן ורואים את עולמם חרב ושאלה שלוחה לשמים ההולכים ומתבהרים: „מאין יבוא עזרי?" עד כאן בתפלת יחיד הכתוב מדבר, הגורל ביקש ומצא לו מדי שנה את קרבנו ויעלהו עולה כליל אשה לשריפה קטנה. אולם בשריפה הגדולה, בה עלו על המוקד מאה וששים בית במשך שעתיים — היתה זאת תפלת רבים ותעל שוועתם לנאמר בו „כי אש אוכלה הוא" וקולם נשמע עד אפסי ארץ וקצות תבל.

השריפה הגדולה בבורשה

עד לבוקרו של אותו ערב שבת, ח' בתמוז תר"ץ — ארבעה לחודש יולי 1930 — בורשה לא היתה ידועה בעולם הרחב ורישומה על פני מפת התבל לא היה ניכר — פרט למעיין המעמיק לחפש נקודות חבויות המסתתרות בין בתרי הרי הקרפטים ולתושבים הקבועים של מחוז מרמורש — כגויים כיהודים, הקרובים מפאת קרבת מקום והרחוקים — מחמת תחנת הרכבת הסופית שבה; שהרי בהגיע הרכבת מכיוון מזרח מרמורש אומרים היו: באה הרכבת מבורשה.

עיירה צנועה ומובדלת, שקטה ודוממה היתה בורשה. מצטנעת בין צלעות רמות מוריקות החובקות אותה מצדה האחד ומורדות הרים מיוערים ורכסיהם קרוחי הקדקוד — מצדה השני; מתפרקדת בתוך גני ירק, גנות פרחים, שדות שחת ושדמות מרעה המגדלים עצי פרי ושיחי בר למיניהם — עיירה שכולה צמח ודבר אין לה, כמעט, עם האדם שמחוץ לבקעה הנאה הנמתחת לארכו של המחוז דמתקריא „מרמורש" (המחבבין את הדרוש מצאו בשם זה יסוד עברי „מר־מרוש" — ע"ש עניותה וב„בורשה" גילו את עיר נגב יהודה, „באר שבע", שהרי רבים שיבשו את הקרי וביטאו „בארשבע" —

אני בארשעווער, היו אומרים (פרט לאחד שהתכחש לה ולא הודה בערש ילדותו, ו„בחר" לו את צ׳רנוביץ במקום בורשה).

הולכת היא הבקעה ומסתעפת לבנות בקעה שדרכן מתפתלים פלגים פלגים, המשקשקים את מימיהם הזכים כבדולח, ההולכים הלוך ופכפך, זורמים ומשקים בזרמם אדמה ואדם ובהמה ויתרם — מושכים הם מערבה, מביאים ושופכים אותם לתוך הטיסה הגדולה והארוכה. היא מצדה מושכתם ומביאתם בואכה הדנובה.

בורשה יוצאת מאלמוניותה

בעוד בורשה עושה את מעשיה בשקט ובתום וביושר, מצניעה לכתה באורח חיה הקשים והדלים נטולי הרעש וההמולה — ולפתע התרחש הדבר הנורא שהחרידה מרבצה ומשלות השקט שלה. שמה הצנוע והסמוי של עיירת חן בלתי ידועה — בקע ועלה וטבעה נתפרסם בעולם במדה שאין למעלה הימנה: בורשה יצאה תוך שעות מעטות מאלמוניותה ושמע אסונה הכה גלים בעולם כולו. כל עתוני העולם, תחנות השידור וכל יודעי תרועה הודיעו על השריפה הגדולה והנוראה, בעלת המשמעות המיוחדת, שפקדה עיירה יהודית שאכלה וכלתה את בתי תושביה על רכושם ומיטלטליהם, הונם ואונם, של עשירים ועניים והפכתם לערימת אפר ועיי חרבות ובעליהם — לאביוני אדם בהישארם בעירום ובחוסר כל, בעוני ובדלות.

שריפה שריפה — ומזלה

שריפות — **הלא הן מן הדברים השכיחים שכבר היו לעולמים, ואף גדולות מזו. מאז „סדום ועמורה" ושכנותיה שהומטרו עליהן גפרית ואש מן השמים — נשרפו הרבה ערים כפרים ועיירות, מי בידי שמים ומי — בידי אדם — ולא קם אפילו מחצית מן הרעש שהתעורר בעלות בורשה בלהבות (אף בורשה עצמה נשרפה זה כמה פעמים) אלא שאינה דומה שריפה זו לשאר השריפות. מדרכה של בעירה להשאיר מאחריה קירות חרוכים מוזקרים מתוך תלי לבינים ושברי כלים אכולי להבה, שריח אודים עשנים ואפר מקלה נודף מהם ומחלחל לתוך נחירי האף וממלא את נפשו של אדם ייאוש ודכאון.**

לא כן שריפה זו, ריח חדש שלא היה ידוע עד כה הבקיע והתחיל מפעפע ומרתית לא רק את נחירי האף אלא גם הרעיד את נימי הלב ומילאהו חרדה, פחד ותמהון והשרה על הנפש רוח עצבות ודאגה: ריח אנטישמי, שבורשה לא ידעתו, בצבץ ועלה מתוך לשונות האש שליחכו וליפפו אותו בוקר של ערב שבת את בתי היהודים.

תמהים היו בבורשה הלא שנינו: „אין הדליקה מצויה אלא במקום שיש חילול שבת" (שבת קיט:) אם כן — מה לה ולשריפות הרבות? בשל מה פרצו בה?

שתי השריפות — והשלישית

בשנת 1907 **פרצה שריפה גדולה שהחלה בבית ר׳ איציק לייפער ואכלה את כל בתי הרחוב (כ־80) עד הגשר, שם עצרה המים.**

בשנת 1923 **יצא גץ מביתו של ר׳ שלמה לייבוביץ ופגע בו והעלהו בלהבות. הבעירה עברה לצ׳יזולה השכנה וכילתה את בתי הרחוב, משכנות הדלים, ולא חסה גם על ביהכ״נ „עץ חיים" (הישן); בליל שבת זו עלה אברהם גר הצדק בסערת הלהבות השמימה. ובשנת 1930 — השריפה הגדולה יותר, לא במספר בתיה אלא בעוצם גורמיה, „גדולתה".**

מעשה שתחילתו רצח וסופו — שריפה

בשנת 1926 **ירה סטודנט רומני בסטודנט יהודי דוד פאליק במסדרונות האוניברסיטה שבצ׳רנוביץ — והרגו. סיבת הרצח: בן עניים זה, יתום מאביו, שהצליח בלימודיו ועבר בהצטיינות על כל הבחינות — ו„הופל". משאל את הפרופיסור הבוחן, בשל מה נכשל? — משתי סיבות — ענהו: א. ידעת יותר מאחרים; ב. מפני שאתה יהודי.**

דוד הנעלב והנפגע עד תהום נשמתו לא שלט ברוחו וסטר למלמדו, סיעת מרצחים שבאה מבוקרשט תבעה את עלבונו של המלומד המרושע מהיתום המתמיד. בקימפלוג שבבוקובינה נערך ה„משפט" נגדם. לסניגורם נתמנה קטיגורם הארסי של ישראל בימים ההם שסיסמתו היתה „יהודים — לפלשתינה!" והוא פרופיסור קוזא הידוע לשמצה בשנאתו ליהודים; נטרד מקן המשטמה שהקים לו בעיר יאס וירד למקום „הצדק" למען הצדיק את מעשה הרשעים. העיירה שהיתה מיושבת רומנים ויהודים נתמלאה לפתע צעירים לובשי חולצות בד מופשלות מעל למכנסים — לבוש לאומי מבטיח זוועות, שנתקבצו מכל קצוי המדינה וקול מאיים מבשר נוראות בפיהם: **אם יצא גזר דינם של הנאשמים לחובה — אף אחד מיהודי העיירה לא יישאר בחיים.**

כמצופה „טוהר" מעשה שופכי דם יהודי ותואר כמעלל לאומי ופטריוטי מובהק. הזדים יצאו חפים ונתקבלו כגבורים. אחד ה„הירואים" המהוללים והדובר שלהם היה סטודנט בשם דנילא. מעוול חומץ זה — עתיד „מזהיר" נועד לו הודות ליכולתו הנפשעת — בבורשה... וכך היה המעשה: משעברו „ירחי הדבש" של הרצח וראש הבריונים, דנילא בעל נסיון בפשע ומומחה ברדיפת יהודים „נשתייר" מחוסר עבודה למקצועו האנטישמי ונתבקש מקום עבודה עבורו והנה הגיע מכתב לאיגוד הסטודנטים ממקום נידח, בלתי ידוע המבקש מדריך מומחה לעניני תרבות (רעה) ויתנו עיניהם בדנילה.

שם המקום שלשם נשלח המומחה לעניני „תרבות" — ב ו ר ש ה הוא. שני בתי יראה היו בבורשה ובשניהם שימשו כמרים מאמינים וישרי דרך, אורתודוכסים. ומשנוספו עליהם עוד שנים — קתוליים וכומריהם, מבית מדרשו של קודריאנו, ראש „משמר הברזל" הידוע לשמצה, היו — לא יכלו לשבת בחיבוק ידים ולעסוק בתפילה ובסליחת עוונות — בעת שעיר פעולתם מלאה יהודים, שנואי נפשם. וכאן העניניים מתחילים להתגלגל לאפיקיהם הרצויים לרשעי אדם: בית עם נפתח ב„רעפעדיע" (כפר ע״י בורשה במזרחה) אוכלוסיא בת אלפי אכרים תמימים מחכים למוצא פיהו של מדריכם הנאור והמ־פורסם, **שתלבשתו תלבושת אכרים מגוהצת הידועה והמחדירה** חרדות בלב היהודי.

,,ימי הבינים" מחדשים נעוריהם

באחד מימי ראשון בשבוע — חזרו לבורשה ,,ימי הביניים": כומר עטוף איצטלא מחזיק צלב בידו האחת וסידור תפילה בשניה; לימינו — דנילא, ענוד צלב קרס, עיניו — לפידי משטמה ופיו — מדבר בנחת וברגיעה. בסיפור פשוט הוא מתחיל את נועם שיחתו, את הביבליה הוא מצטט — ודווקא מהברית הישנה: מספר שמואל מעשה ,,בשני אנשים שהיו בעיר אחת, אחד עשיר ואחד רש..." הנוכחים שאולי שמעו סיפור זה בפעם הראשונה, נהנים מאד ומתיצבים מיד לצד העני המנוצל באופן אכזרי, לא אנושי ע"י העשיר. ההקדמה רושמה עזה היתה וקולעת למטרה. וכאן בא הנמשל — ובקול לגמרי אחר — היש את נפשכם לדעת היכן קרה הדבר? בקרבכם, בכפרכם היפה והמקסים, בבורשה. הוא אינו נותן להם שהות לנחש ולחשוף את כוונתו ולפרש את דבריו, מזמין אחד מן המאזינים הרתוקים לאמרי פיהו, פונה אליו בשאלה שופעת אהבה והשתתפות בצער, הוא השואל והוא המשיב: מה אתה אוכל? — ממליגה? — במה — בנסיוב חמוץ, בבצל, בשום, בתפוח אדמה. פתך — פת מאלאי, יבש כעץ (הוא אינו מזכירו את ה,,דבר אחר" הטובל בשומן שחותכו וצולאו וזוללו כל ימות השנה בין עני ובין עשיר) עכשיו, ידידי היקר, הגד לי, אם תדע, מהו מאכלו של היהודי שכנך! נדמה לי שיש כאן מן הסחורה הזאת, אם לא תדע — אגלה לך: חלות לבנות (פופיזה), לחם מובחר, בשר בקר רענן, מיטב הצאן והבקר. קיגל טעים, שמנת וזבדה וחמאה וגבינה... והוא ממשיך ועולה ממשיך ומעלה זעם וקצף וחימה.

אתם כבר יודעים מיהו העשיר? — היהודי! ומיהו הרש? — אתם, עם הרומני. המעשה קרה אצלכם ובתוככם... וכו', וכו'. מכאן ואילך התהלכו הדברים כסדרם — כהתהלך מימי הוישיבה ליד מפגשי השנאה שנתרבו מיום ליום. דנילא הקהיל קהילות ברבים והטיל זוהמתו בשומעיו. הגויים משתוממים: איך לא ידענו על כל זה ולא שמנו לב לעוול שנעשה להם כל הימים! שמועות הילכו אימים, נבואות כמדקרות חרב, מצמיחות כנפיים והסכנה מרחפת באויר... ובבוקר לא עבות סעור רוחות, ערב שבת — עקרות הבית קולעות את חלותיהן והמתפללים בבתי הכנסת — ריח השבת חודר לאפם, קוראין בהנאה שיר של יום ומרננים ,,מקולות מים רבים..." וקולות ,,אש"; עולות בחלונות מהרחובות. בתי התפלה מתרוקנים, הבתים ננטשים ויצירי כפיו של הקב"ה מתרוצצים כעכברי שדה במלכודת יוקדת. על בתי בורשה הותך מבול של אש, רעפים רושפים מועפים ברוח ומאחיזים בית אחרי בית. כעבור שתי שעות בלבד קרסו כרעו מאה וששים בתים תחתיהם ובורשה, כמעט ואבדה מתחת שמי ה'.

לכאורה מתנהלים הענינים כמצופה: פתח בהסתה וסיים בהצתה — ויש ידים להנחה זו שכן האש יצאה מביתו של דר. שולומון, שהיה נושא לגירוי היצרים (רופאם של הנוצרים יהודי הוא). האש יצאה ודלגה מבית לבית עד שהגיעה לעיקום הרחוב העליון — ונעצרה.

אבל היו בין יהודי בורשה כאלה שהמתיקו דינם ולא רצו לברך על האש, מספק כי אמרו: מה' יצא הדבר, מקרה הוא לנו, ודמתה שריפה זו לקודמותיה. ואחרים דיברו בשבח הגויים: שברצות דנילא לארגן את פשעו — לא מצא עוזרים בבורשה — לשמוע — כן, לפשוע — לא! אלא שהפורע לא אמר נואש והביא מבעירים מן החוץ.

המשפט שנערך לאחר מכן, באורדה־מארה, לא העלה דבר פרט ליהודים ש,,שוחררו" מחוסר הוכחות על אשמתם בפרובוקציה. רשות הדיבור נמסרה לכלי התקשורת ולבוחשים בהם.. ועדות חקירה קמו, עתונאים באו ושאלו, מוסדות צדקה ערכו מגביות, יישובי מרמורש התנדבו ויביאו מן הבא לידם. המלכה־האם של רומניה, מאריה, העמידה עצמה בראש מפעל עזרה ושני קרונות מלאים מכולת ,,כשר לפסח" — לרבות שוקולדים וממתקים הגיעו לחג הפסח מידי המלכה. כספים זרמו — ובמקום בתי העץ — עמדו כעבור כמה שנים, בתי אבן ולבנים. הבתים שלא ,,זכו" להישרף — עמדו בעצם כאלה כן אלה נתנו ליושביהם אכסניא טובה עוד כעשר שנים — עד שבא הצורר ונישלם מבתיהם — ומחייהם, הי"ד.

עידוד למעשיהם שאבו ממרחק, בשנת 27 (שנה לאחר רציחת דוד פאליק בצרנוביץ) נערך פוגרום באורדיה, חנויות נשדדו, רכוש היהודים נבוז והושמד. 25 ספרי תורה הוצאו מבתי הכנסת וגוללום בחוצות ורקדו על יריעותיהם ונשרפו בידי טמאים.

,,האזכרה" שנערכה להושדא על הגשר

בשנת 1930 משנתרבו ההסתות נגד יהודי בורשה ונתגברו על ידי שליחא דרשיעא ששוגר אליהם, אל גויי בורשה למטרה זו. הגויים הפשוטים שלא היה להם כמעט דבר נגד היהודים הוקהלו לשמוע את דברי ההסתה שהביא עמו בצקלו־נו ויחל להוכיח להם שהיהודים הם שונאיהם מנצליהם וחיים על חשבונם וכל מה שברשותם — שלהם, של הגויים הוא.

אמנם היה דבר זה חידוש בעיניהם: כיצד ואיזו הדרך עבר ,,שלהם" להיות של היהודים אלא יום יום — והשיסוי עמו, יום יום והפתעתו בו — וכל פעם גילוי חדש של חטאים ושוד וגזל — אז נכנס הספק בלבם אולי מקצת אמת יש בדבריו. אולם משעלה זעמו של המסית וזרק לתוך ההמון אמרת בלע חמורה על היהודים שנואי נפשו: כיד הדימגוג הטובה עליו: לא זו בלבד שהם חיים על חשבונכם, אלא שחייכם בידיהם הם, אמרה קשה זו היכתה את שומעיה בתדהמה ועיניהם בלטו בתמהון מחוריהם, לשונם לחכם דבקה, וחרון אף ועברה נשקפו מפניהם הזועמים.

כדי לא לתת לתבערה שהבעיר בדבריו לשקוע ולדעוך הרים ידו וציוה: בואו אחרי! אז ראתה בורשה אוכלוסיא רבה של גויים משולהבים צועדים בחפזה ממזרח, ודניאל בראשם, עוברים בסך ברחובה הארוך ופניהם אל הגשר באמצעיתו עמד — ויעמד כל המחנה אתו. תכונה מבשרת נאום שיסוי והיסות וגירוי יצרים שפלים, מבליטה עצמה ופחד מגולה ומוסתר אופף את היהודים שנגררו אחרי הצועדים. דממה מעיקה עיני כולם צמודה למסית העומד במרכז ההמון והלה כמכשף בקי בכשפיו ויודע נפש ההמון המכושף מרים מקלו הדק שבידו מקיף בו מעגל ועג עוגה ורועם בקולו חרדות: כאן במקום זה ארבו היהודים לראש הקנצלריה הרומני ובדם יהודי קר רצחוהו נפש. אין בזה מהחשיבות לענין, שהמעשה לא קרה על הגשר ואף לא בדיוק כפי שהודגם להם בלשון מרצחים מומחים, שכן דניאל זה שותף

היה ברציחת הסטודנט היהודי דוד פאליק מצ׳רנוביץ, וגם אמיתות הרצח לא הוכחה בשעתה, ורבים ובתוכם השופטים חשבוהו לעלילה — אלא דברי דניאל עשו רושם ומהיום ההוא ומעלה התחילו גויי בורשה עוינים את שכניהם היהודים ולא דיברו אתם מטוב ועד רע — פן תיגלה מזימת הרשע בדבריהם ושבע התועבות שבלבם.

לדעת מענדי פרוכטר אין לומר שהיהודים מנוקים מכל אשמה, בהישארותו של דנילה בבורשה, שכאשר בא הבליעל הזה לכפרם בחורף 29 דצמבר ביום ששי ורצה לנאום בביה״ס שברביס־גאס — תנו לו לנאום, שבין כך רוב השומעים יהודים היו, ינאם עד שיסתאב. לא כן חשבו אחינו. משנכנס לבית, חברו עליו מחנות של מפריעים ובראשם „הירשעל דער חלוץ״ הג׳ינג׳י המכונה „פלוטוניר״ משה שואל־לייב׳ס ועוד „מה־יעשה־ניקים״. הם הלכו והזעיקו יהודים והפריעו. דנילא ביקש את הגנת הז׳נדרמים וילך לנאום בכנסיה היונית קתולית, נאום ההסתה שנישא בשדהו של לייזער שטיינפלד היתה שלימה: אש וגפרית, ארס ומוקדי תופת, חרפות אדם וביזוי עם נשתרבבו מעל שפתי מרמה של זד מעוול זה. אז צעק הערץ פרוכטר והתרעם עליהם ועל הפרובוקציה שלהם: מה עשיתם? קמתם ונתתם עילה בידו של נבל זה להתנכל לנו? באותו מעמד קרא דנילא במוחלט: כאן אישאר.

מה עלה בגורלו של זד־מעוול זה ששמו דנילא? מספרים שאחרי מאסרו בגלל השיסוי לפוגרום והישפטו לכליאה עקב הסתה קומוניסטית נגד אדוניו הבויאר קוזא, זה שהביאו לבורשה כדי שיעזור לו להיבחר לפרלמנט הרומני, שם בבית הסוהר חלה ומת — כן ישתחקו עצמות כל הרשעים.

אולם יש מספרים שבשנות „שבתו״ מאחורי דלתיים ובריח הרהר בתשובה והביע חרטה על פשעיו. יהודים בני רחמנים נמצאו שהאמינו לכזביו ורודפי צדקה שבהם סעדוהו, להראותו „מי אנחנו״. סיפור אחר מוסר שדנילא ריצה את עוונו ויצא לחפשי ונראה ברחובה הארוך של בורשה, מסתכל לשני צדדי הבנויים בתי לבינים וגגות רעפי אסבסט אדומים מכסים עליהם ויקרא ליהודים: הלא תודו לי שאלמלא אני הייתם מתגוררים בבתי העץ הרקובים, עד היום הזה.

בתוך שאר הניחושים על זהותם של מבצעי השריפה עלה פרצופו של הסניטר הגוי שבבית דוקטור סולומון היהודי־רופא בורשה והסביבה. הוא התחזה בימים הסוערים כאילו נויטרלי הוא בכל האירועים, אעפי״כ היו שייחסו לו את מעשה ההצתה, בהיותו קרוב למקום המעשה ובן ביתו של הדוקטור מקור הקנאה והשנאה — שממנו יצאה האש ומצאה את יתר בתי בורשה.

מנחם על על השריפה ומה שקדם לה

מול שני מלאכי השרת הממתינים להם ליהודי בורשה משעת לידתם ומלווים אותו כל ימי חייו — הממתינו, להבדיל, לדנילא שני מלאכי חבלה שנבראו בצלם ונועדו להטיל אהבה ורחמים וסליחת עוונות בין שומעי מוסרם — והמירו את תורת החסד שלהם בהסתה פרועה לפרוע ביהודים, והשנים הם אנשי כמורה: דומיטרסקו בורשה (באמצו את שם המקום לשמו התכוון עוטה הגלימה ונדר „לטהר״ את בורשה מיהודיה) — אורטודוקסי רווק והשני ברידיא, נשוי, יווני קתולי. שניהם השמיעו בכנסיותיהם דברי שטנה מרים על היהודים ובבוא דנילא למקום, עמדו אצלו אחד מימינו ואחד משמאלו ויצאו אתו למלאכתם הטמאה והחוט המשולש והמרושע לא ניתק במהרה, ולא פסק מלהדק מסביב גופם המעונה של היהודים, את עניבת החנק שלהם, עד עלות בורשה בסערת הלהבות השמימה.

משהרגישו היהודים שצרה וצוקה מרחפות באויר המאיימות ליפול עליהם כחתף ושעות בהלה מתרגשות ובאות עליהם, החליטו לעזוב את העיירה והבריחה התחילה; ללא מדריך ומכוון. ההמון התחיל רץ לכוון הרכבת. שיירות שיירות של נודדים עמוסי־בגדים וצרכי מאכל מילאו את הרחוב הארוך המוביל לתחנה. מדברים היו על רכבת מיוחדת אלא שמיד הוברר להם, לנמלטים המבוהלים, שאי אפשר לקבלה אלא ע״י הוראה מיוחדת.

הירץ ששהה באותם הימים בסיגט וניסה להשפיע על אנשי הממשל, שיראו את המתרחש בבורשה ראיה נכונה, ולעשות למען מניעת הרעה המאיימת על בורשה — התנגד לעזיבת אשתו את בורשה מלכתחילה, לכן אסר על אשתו לפני צאתו את בורשה בראותו את התנועה והתכונה לעזוב את בורשה: פעסיל, אמר לאמא, אל תעשי את השטות ואל תזוזי ממקומך, כי ממך יראו וכן יעשו אחרים. אולם משמשע שהוא וביתו ועסקיו הוצבו כמטרה להתקפות אנטישמיות — שינה את דעתו והסכים לבריחה (שכן התחילו מדברים על בעלי בתי חרושת שמסילת ברזל „משלהם״ מקשרת אותם לרכבת. ומהו הבית היחידי בבורשה, שאור חשמל מאיר את חדריו אם לא ביתו של הירץ פרוכטר?

ומעשה באשה גויה שהתחילה נוטלת במקום נשורת קרשים ממנסרת פרוכטר — קרשים שלמים. משהעירו לה שזה למכירה עומד ולא לסחיבה, ענתה ואמרה — כל זה כבר לא שייך להם, זה שלנו, ואני, משלי אני לוקחת. ועוד סיפורים „מעודדים״ הופרחו שלא הוסיפו אומץ. אמא — מספר מנחם, המשיכה בדרכה עם משפחתה בתוך יתר הנסים, דרך מוסיעף ושם נתקבלה בחמימות ע״י משפחת פולק. גם בוישיבה לא נחנו, כי שלמה הירש דודי מאיץ להמשיך ופנינו ל„איזה״. שם אצל הגשר (וישיבער בריק) המתינו לבורשאים מחנות מחנות יהודים שיצאו מכפריהם לקראתנו ונדו לנו.

ראוי לציין שלבני הנוער לא היה חלק בבריחה הבהולה הזאת, הם נשארו בבורשה — לפני השריפה ולאחריה, כשנת־חדש האיום בגירוש ואפילו בהשמד ואבדן ולא עוד, אלא שהעמידו את עצמם בקו הראשון אם וכאשר תפרוץ ההתנגשות הצפויה הנראית באופק, ושעדיין חשרת עבים רובצת עליו. בינתיים חל מפנה במהלך מחשבתם של מנהיגים מסוימים בסיגט ובקלוש. אלה שהעמידו את עצמם בראש הדאגות ליהודי בורשה ותוך כדי דאגתם להם התחילו דואגים לעצמם: אם יברחו יהודי בורשה, יראו המשנאים שחפצם הצליח בידם ויתקנו בעצת רשעתם את אחיהם, שגם בלבם התחילה שנאת עשו ה„מסורתית״ מפעפעת, ואותה מלאכה טהורה תיעשה גם במקומות יישוב אחרים ויתכפו הגירושים, ויתמידו ללא מעצור וסופם מי ישורם. אז יצאה ההוראה לשוב לבורשה וה׳ הטוב בעיניו יעשה. הצאן — שה פזורה ישראל — וחצוצרות התרועה של רועיהן הפזורים אף הם — ומחנה ישראל שבה לאחוריה — לבורשה.

משפחת אבא לא נכנסה לביתה, מפאת זהירות, אלא עברה לגור בבית השומר שבשדה אחוזתה אשר ב„ריטריס", (בבית זה שוכנה בשעתה ה„הכשרה לבנות מזרחי" שהכשירו בה את עצמן ולימדו את ידיהן בעבודה חקלאית בגנים בבית ובשדה — לקראת עלייתן לציון) דומה היה שבבורשה רפה המתח ונרגעו הרוחות והחיים העלובים שבים למסלולם.

אלא שזה היה שקט שלפני הסערה — סערה של ממש, שכעבור מספר שבועות בתחילת הקיץ, בערב שבת בשעות הבוקר, בעוד נשות בורשה טורחות בהכנת מאכלי שבת, באפיה ובבישול ובטיגון וצליה — יצאה הסערה מנרתיקה והעטיפה את בורשה כולה במעטה אש להבה ולהט יקוד ושלהבתיה — ובמשך שעתיים הפכה יותר ממחצית בתי בורשה לערימת אפר ולתלי רמץ ועיי חרבות.

הלב פועם ומרגיש ושרירי היד מתמתחים בעוז, השפתיים נכבשות בין השיניים הנושכות בהן מכעס עצור וכאב עכור אבל הראש עסוק בשלו, הוא חושב והוגה ודמיונו רוקם מעשיות מחזות אימים ומראות נחמה מחליפים אלו את אלו. אף האגדה לא טמנה את ידה בצלחת סיפורי פלאים התחילו נובטים ויציצו כעשבי השדה. משני הצדדים ראה ראו מראות מבעיתים ומפחידים, כי גם הגויים — מחזות בלהות נתגלו להם — וחמת הזדון התחילה שופעת. סיפורי נפלאות מהעבר השני.

וכן סיפרו הגויים, שאדם מאד גבוה הופיע לפתע לפני האכרים המתקהלים וכלי המשחית בידיהם, וסיפר להם על מחנות־מחנות רבים ועצומים של אנשי צבא העומדים להסתער עליהם — ויירך לבבם וישובו לביתם. יש להניח שבתחילה התכוונה סתם להסית ולא לערוך פרעות, כי הסתבר להם למסיתים ששם מלמעלה יתעוררו סוף סוף ולא ישקטו להם, כי הארץ עדיין לא ניתנה כליל ביד רשע ויש דין ויש דיין. בתוך כך הוזהר הפרפקט ע"י הירץ, שעתיד הוא לשלם ביוקר אם יתרחש משהו וכדאי לו לפעול ולעצור בעד הרע, טרם יהא מאוחר מדי ולהתקשר עם בוקרשט. ויהי הם פונים אנה ואנה — והשריפה פרצה בכל עוזה ההרסני.

הראשונים שהביאו את הידיעה ע"ד תנועות חשודות בכפרי הגויים היו בני חיה זיסל שירדו מה„פילקינישט" וסיפרו על התכונה וההכנה בין הגויים לפשוט על היהודים. ביום החמישי היו הם, הקרבנות הראשונים ל„טבילה" לנצרות... שלמה חיים שטיין וכל בני הירש־דעם־לאנגעןס נאלצו לרדת המימה ולהיטבל בכח הזרוע, ו„חטפו" מרחץ בהיסח הדעת — מאונס. הגויים לא השכילו להסתיר את סודם ולפיכך נודע הדבר ליהודים וניתנה האפשרות בידם להתכונן ולקדם את פני הרעה המתרגשת לבוא.

הקשר היה על יסוד אנטישמי—קומוניסטי

היו גם הצטרפות לואי מחוץ לקשר: אחיו של הנוטריון פרבובי ארגן תהלוכת ילדים ודגלי הלאום בידיהם — פשוט להגדיל את המהומה היהודים טרקו את חלונותיהם שטריפונדה זד ידוע חומץ בן חומץ הצעיר רצה להעמיד את עצמו בראש הפורעים.

השריפה הוכיחה לשלטונות סיגט ובוקרשט שצדקו היהודים בהקימם את הרעש, כי מיד לאחר המעשה שוגר גדוד חיילים כמאתיים במספר וישוכנו בבתי היהודים (אותם הבתים שניצלו מן השריפה) — ו„הסדר הושב על כנו". מאות הבעלי בתים שראו את מעונותיהם עולים באש באין מושיע ונעשו „נשרפים" משחרים את מקומות מושבותיהם מתמול ורואים בעיני רוחם כל דבר „על סידורו": סידור נאה סידור יפה גא והדור ראי מטבחך, סימא / בעינו נוצצה דמעה / אש שבת נעימה / מרתיחה בכירה / את המרק בסירה / וחלה בהירה / בתנור צוהבת / ופשטידה אורבת / לשבת אוהבת / היחלק למנות / לבנים ובנות / בזמירות ורננות / ואמרות השפר / מדפי הספר / שהיו לאפר / בקרן זווית אחת / דמויות בור שחת / בין חרסים ודודים. / יעשן פיח אודים / נכפש לו משורר / ברמץ ובורר / מגלים ועיים / הגהים והיים / שטעם מביעים / מה חטאה ופשעה / של עיר זו מחרישה / בעניה ומרודה / ומבקש לה תעודה / זה פייטן תבערה / למה באותה המארה / הכשלה בעברה / אם בטעות נתפרשה / ואכלה את בורשה... /

במוצאי שבת לאחר השריפה כינס הערץ את הנשרפים הורכבה ועדה, שתפקידה יהא לפנות לעולם היהודי בדבר עזרה דחופה. נתנסח „קול קורא" קורע לבבות. אותה ועדה נשארה קבועה — דבר נדיר שלא הורגלו בו בבורשה. הירץ נבחר ליו"ר ה„הילפס קומיטיי" (מוסד עזרה). זה שמו של הועד הקבוע, שכל מקרה הובא בפניו מיום זה ומעלה. על חבריו נימנו: משה מושקוביץ — אעפ"י שלא היה מבין הנשרפים — לייבוש בער האלפערט, יעקב הירש ריזל ועוד מתנדבים רבים התיצבו גם מצד היהודים שלא פגעה בהם האש ולא ניזוקו מכאן ואילך אסון בורשה נעשה לנחלת הפובלי־ציסטיקה: מ־ולאדובוסטוק עד ואשינגטון נישא קולה של בורשה הבוערת שהועלתה קרבן אשה עולה כליל על מזבח האנטישמיות מאופסלה שבשודיה הצפונית עד קאפשטאד ומלבורן הדרומיות והונולולו. שוקיה רעמו בנפץ אדיר קירות העץ, יבישי הזמנים ורקיבי מתקופות ולשונות שלהבותם, מרצדות במחול שדים לעיניו הרושפות שנאה עיוורת ומשטמת זדון, שמחה לאיד ושחוק למשבתים, של אחד חדל אישים שתועבה בלבו ועוולה בשפתיו החוגג את נצחון רשעו על אנשים תמימים וישרים. מימי הקיסר המטורף נירון בפורטו על פי נבלו מנגינות פרא לאורם של ניצוצי האש העולים מבתי רומא הקדומה שהוא גופו הבעירה — ככה קם עליה על בורשה אדם ולא מלך, חלאת אנוש, רוצח לשעבר והרי ניצב לו על גגו של אחד מבתי האכרים, שלו ושאנן וצופה ומביט ונהנה הנאה שטנית ומתחמם כנגד אורם של אחד מבתי האכרים, של בתי בורשה שאף הוא הדליקם ורואם בעברת חרונו כורעים קורסים תחתיהם אחרי שהניסו מתוכם את דיירי הדורות המתרוצצים עתה כעכברי שדה באחוז האש את הקמה.

קול אדיר וחזק מעביר ידיעה מסוף העולם ועד סופו ובורשה, שמהעתונאים ומצלמותיהם בידיהם מגיעים מאפסי ארץ כתבות בהלה ממלאים פני תבל כולה מגביות חירום נערכות, מכתבי עידוד והבעת השתתפות בצערם של הנפגעים עפים מכל עבר, כספים וצרכי מאכל ומלבוש מוזרמים מקרוב ומרחוק ובורשה סופגת כל טוב העולם ורואה שאכן נכונים דברי בן ישי בית הלחמי ש„לה' הארץ ומלואה", ולכל אשר יחפוץ יטנה והפעם הטה אותה לבורשה ולא שכחה ולא נטשה בימי עברה.

ברם לעזרה הבאה מיהודי העולם הגדול, קדמה ובאה עזרתו של העולם הקטן — והוא מרמורש כי כבר ביום ראשון בשעות הצהרים התחילו מגיעות עגלות עמוסות מטוב כפרי מרמורש ומזמרת ביתם וגנם שדותם ומרתפם. לא יצאו ימים רבים ודנו גם ב„חבר הלאומים" על בורשה והקורות אותה וגם שליח חשוב אברהם־זון מג'ניבה ירד לבורשה ובעצרו ליד טחנת בן ציון פיש שנשרפה אף היא והבחין בגלגלי העץ המטובעים במים שבערו ולא נשתיירו לה. אך שנעוצים עמדו במים — לא עמדו מפני האש — געה בבכיה ויקונן מרה.

ביקורי זרים לאחר השריפה

הרכבת שהיתה עושה דרכה פעמים ביום בקו בורשה סיגט שקרונותיה הפרוקים והדהויים פולטים סוחרים זעירים החוזרים מי מסיגט ומי מסטמר בדרך מסחרם ופושטי יד ב„כספא דכסיפא" שלהם, למן האכרים השבים מבתי המשפט שבוישיבה העליונה עד בחורי הישיבה החוזרים מישיבות קרולה או וישיבה, הקרובה לבית הוריהם, רכבת זאת הביאה הפעם מטען אנושי אחר לגמרי, שונה בתלבשתו ובצורתו וממה שרגילים היו לראותו עד כה. הפעם זה היה עתונאי שלוח מה„ניורק־טיימס" לכסות את המאורע המכאיב ועמיתו מ„לונדון טיימס", ששוגר אף הוא להתחקות אחרי שרשי המעשים שנעשו שם בבורשה הרחוקה ע"י האנטישמים.

עורכי עתונים ידועי שם גם משאר בירות העולם הטריחו עצמם כדי לראות במו עיניהם את אשר קרה לקיבוץ יהודי נידח מידי שכניהם הגויים. מנהיגים יהודיים שבאו לגלות את האמת המרה לאמיתה ועסקניהם שעברו אורחות ימים לחזות בפשעים המחרידים ההולכים ומתחדשים לעיני העולם הנאור והתחילו באחיהם הנדכאים, עניים ודלים, מבלי שתהא להם סיבה כלשהי, פתחון פה או תואנה להיאחז בהם ולומר, שמעשה זה וזה העלה את חמת השכנים עליהם עד שעשו מה שעשו. בכבות אחרוני האודים ותמרות עשנם נתרופפה, זקיפותן וסערת אסון השריפה שככה — וסערה חדשה התחוללה הסתערות על בורשה המתפלשת באפרה מצד אנשים יהודים שגורל אחיהם הדריך את מנוחתם ויעלו ויבואו עד הרי הקרפטים וימצאו את בורשה שקועה בערימות העפר, שברי כלים ומכתות חרסים ופשוטי כלי זכוכית, הריסות רהיטים שרופים שנשתיירו מן היקוד הנורא שאכלם.

הירש מלך גולד (זהבי) לימים מזכירה הכלכלי של אוניברסיטת תל אביב) סיפק ידיעות על מהלך הענינים בבורשה, לפני השריפה ולאחריה, לעתון „הארץ". בבורשה סיפרו שהוא היה בין המפריעים לדנילא והועמד לדין בסטו־מארה — ושוחרר...

בימים הקודרים והמתוחים שלאחר השריפה כשהרוחות סוערים היו ואכזבה מרה מיחסם האדיש שהוכיחו שלטונות סיגט לאזהרות שתכפו מבורשה והצביעו על סימני התכוננות שבקרב הגויים כלפי שכניהם היהודים — באה מסיגט משלחת מטעם הפרפקטורה ובראשה הממונה על המחוז ותיק עם כסף סיוע ראשוניים בידו.

משהקיפום היהודים והשמיעו באזניו את תלונותיהם ואת צרותיהם, הוציא בשעת שיחה סגן המושל את תיק הסיוע ומסרו ליד בילה הירשל'ס, שהיתה ראש המדברים וציין שכשבעים אלף ליאים מונחים בו כדי לחלקם לנצרכים. מה עשתה בילה אותה שעה? הרימה את התיק למעלה מאפו והטיחה בו בפני הפקיד הגבוה באמרה: בזה אתם רוצים לכפר את פנינו ואומרים לפייסנו, כסות עינים בעד שתיקתכם הנפשעת והנפסדת לקריאותינו השכם והערב, שדבר נורא שבורשה לא ידעה מזה מיום היוסדה הולך ומתרקם! סכום כזה היה בביתי והתגולל באחת המגרות בלבד (כיחשה לו במקצת והפריזה הרבה) בזה אתה רוצה לכסות על פשעכם?! משראה זאת ראש הז'נדרמים עשה תנועה להגיב על העלבון והזלזול בכבוד הפקידות הגבוהה, תפסו הפרפקט בידו וגזר עליו שישכך את כעסו ולא יעיר כל חמתו, כי לא עת שמירה על הכבוד היום, כי אין אדם נתפס על צערו, הבין מדעתו אף על פי שלא שמעהו מעודו מפי חז"ל.

ללמדך שבשעת מצוקה לא נפלה רוחם של יהודי בורשה שאפילו נשים, „המין החלש" חזק היה אותה שעה וידעו שאין לנו לנשק את ידי מכינו אלא לנזוף בהם ולהשיב להם כגמולם.

משהתחילו העגלות העמוסות כל טוב ביתם של יהודי מרמורש במאכל, ומלבוש, וכלים ושאר מיטלטלין, נראות עוברות ברחובות בורשה שמהן היו מחלקים לנשרפים את נדבות לבם ומתנות ידם של אחיהם מקרוב ומרחוק — יצאה פייגל אשת פקיד יער לשעבר שנתעלתה לנגידית, שגם ביתה המרווח יקד בשריפה — ושלחה ידה ותוציא מתוכן את מיטב הכרים והכסתות — לפי בחירתה, כאשר העירו לה שישנם עוד שרופים בעולמה של בורשה, שגם אתם עולה הצנה למטתם וטעונים כסות לילה — ענתה במתק לשונה: מי שהיה לו עד השריפה — יהיה לו גם לאחריה, והעניים — א מכה! (מין „לא כלום" מלא עלבון וזלזול).

בין המבקרים בבורשה השרופה היה גם משורר יהודי־הונגרי מטרנסילוניה — גוש־חלב שמו, משראה והכיר שאזני העלובים כרויים לכל „נותן עצה" — בא אף הוא בעצתו: לעלות ארצה (ממי נעלמה שאיפה זאת?!) וגם קיבל על עצמו לשאת בעול הכסף. עצתו נתקבלה, (מדוע לא?) אבל המעשה בושש לבוא.

עד לאחר השריפה לא היה כמעט בית בבורשה שמבוטח היה נגד בעירה וכאשר שקעה האש והבעלי בתים לשעבר שקעו ברמץ שמתוכו בלט תנור מפויח, ומעליו מתרוממת המעשנה דהה ועכורה, כאותו מגדלור כבוי שבנמל שומם — עבר בחיפוז אדם חסר פרנסה את הרחוב החרב ומיהר לבתים שלא נגעה בהם האש: חברת ביטוח מפוקחת ומפוקפקת מינתה אותו לסוכן ביטוח על פליטת בתי בורשה. כמעט כל בית נענה להצעתו תוך השתוממות על עוז רוחם של אנשים המוכנים להחזיר נזיקין בזמן ששריפת יתר הבתים עומדת אחר כתליהם. מובן שלאחר התשלום הראשון שגזל מהם את הפרוטה האחרונה וגם ראו שאף על יתר הבתים עדיין לא שלטה בהם האש — הפסיקו את תשלומיהם והתחילו סומכין על הנס.

כשם שהשריפה שינתה את פני בורשה כן גם נשתנה מהלך מחשבתם של יהודיה. שוב לא ראו את עצמם בטוחים בשבתם בעיירתם העלובה, הללו נתנו דעתם להגר ואלה — אמנם להשאר אבל לעשות משהו, כדי להשיג תנאי חיים אחרים, לשפר מצבם ולהוציא מעז את המתוק. מהם התחילו

להרהר על תיעוש כלשהו בבורשה, שיש להחל בו ולתת תעסוקה למחוסרי עבודה, ולהעסיק סתם מתבטלים.

היו כאלה שלא הסתפקו בעצי הפרי הבודדים שהועברו עליהם בירושה מאבותיהם, ללא דעת מי הוא אשר נטעם והתחילו נוטעים ושותלים ומטייבים את הקרקע ומוציאים פרי למכביר לצורך עצמי ולמכירה. תעשיית הגבינה הפרימי־טיבית בפלינינות שהכירה רק את ידי עושיה וכלי קיבולם המזוהמים — שופרה והוגדלה, וכלים חדשים ומכשירים לחרושת המעשה עשו דרכם לקרחות היערים למקום שריקת עדרים. נטייה ושאיפה לעבודה מקצועית הורגשה בקרב בני הנוער ובינתיים עם התחלת הבניה החל גם שגשוג כלכלי: קונים ומוכרים, מובילים ועובדים, בנאים וגגאים מטפסים על מעלות וסולמות, תגרים וצבעים בוללים בדודיהם זה בעבטיטו ואלו בסממניהם, רצפים ופקידי הוועדות ידיהם עושות במלאכה ומעל כולם — מהנדסים ועוזריהם וביניהם יהודי מבסרביה, איש פיקח, מהנדס בעל נסיון שנשלח למקום לפקח על מלאכת הבניה.

הויכוח על החומר שיש לבחור בו לבניית הבתים לא ארך זמן רב, שהרי לאור השריפה שאחזה בבתי העץ והכחידם כליל במשך שעתיים — אין לתת שוב הזדמנות שניה ללהטי יקוד להשתלט על הבתים שמקימים במקומם. הוחלט על בתי לבינים — והבנייה החלה. טענות על קיפוחים — צודקות או פחות צודקות נשמעו בבתי הכנסת, בחוגי משפחה, ברחובות ובשווקים, ובכל מקום ששם נדברו איש אל רעהו. בתוך כך קירותיהם של בתי חומה (מויערן) מתגבהים, חלונות נקבעים, דלתות מוצבים והגגות — רעפי פח ואסבסט וכל חומר עמיד בפני אש (רק לא ה„דרניצות", שהיו הראשונות לפורענות) מועלים עליהם.

לא יצאו ימים מועטים ומתוך תלי החרבות וערימות האפר וגבעות פיח וחול ועפר התחילו צצים ועולים בתים גדולים, אדומי מראה, מרהיבי עין. אט אט נראו הראשים הראשונים נגעצים בחלל החלונות — אם זה ראשו המזוקן כסוי הכפה ועטור הפיאות של אבא או ראשה עטוף המטפחת המנומרת של אמא, המקורזל מתולתל של הבת — ויימלאו הבתים חיים שוקקים. ארובות העשן שעמדו בשממותם מבוישות ובטלות ממלאכתן — מעלות עתה את עשנן ספוג הריחות העוברים דרכן, הנודפים חלות לבנות טריות, פשטידות רוחשות בשמנן, תרנגולים מפוטמים, מטוגנים, מבושלים וצלויים. עצי הגן מרימים צמרתם, וערוגותיהם מגדלות ירקותיהן ורחובות בורשה ששות בגווניהם.

אסיפה כללית שעמדה להתקיים הזמינה לבית הכנסת „מדי חודש", כי הוא המרכזי מיתר בתי התפלה, את הנשרפים (ובתוכם הגויים ה„רעדערמאכערס" שהצטיינו לאחר מכן ברשעתם בימי שלטון ההונגרים ובאכזריותם ב„טיפול" עם הנשלחים לאושביץ ואף הם הביאו את עצומותיהם בדבר פצויים, לבית הכנסת, שגם בתיהם עלו באש, בשבתם בין היהודים והאש הלא ביהודים נשתלחה... ועליהם לשלם).

ליד הוועד שפעל בבורשה והיה המבצע בשיקום המשפחות ובהקמת הבתים — כוננו וועדים ברבות מערי המדינה ובראשם קלוזש, בירת טרנסילוניה, המחוז שאליו כפופה בורשה בבוק־רשט בירת המדינה. הכספים שנאספו — רבים נכספו להם והזוזים — זזו מיד ליד, וכמעט אי אפשר היה לעמוד על יושרם של המתרימים בשמם של הנפגעים, וכמה ממונם נשתייר בידי הממונים.

עד היכן הגיעו הדברים לאי ידיעה ברורה במצבן של המגביות שנערכו והכספים שנגבו לטובת נשרפי בורשה — תעיד אפיזודה זו: ברומניה היו שתי מפלגות יהודיות שהגישו רשימות מועמדים בבחירות לפרלמנט (בית הנבחרים): א. מפלגת ה„איגוד יהודי רומניה" בראשותו של דר. זאב פילדרמן, עסקן יהודי מובהק וראש ועד העזרה ליהודי בורשה: ב. דר. יוסף פישר שעמד בראש הרשימה הציונית וראש הועד בקלוי־זנבורג. שנים אחדות לאחר שבתי בורשה השרופים כמעט עמדו על תלם וימי הבחירות קרבו, שתי הרשימות — הציונית והיהודית, התחילו מתחרות זו בזו ברכישת הקול היהודי. הואיל ובורשה עמדה להעניק כ־500 קולות בטוחים, הופיעו ראשי שתי הרשימות בנפרד, ובהפסק של זמן, בעיירה והתחילו להסות את לב שומעי נאומיהם איש איש לאפיקי מפלגתו. לחיזוק ה„שכנוע" נופף כל אחד מהם בצרור הכסף שבידו שהועיל (לעכבו ו)לההביאו להם מכספי המגבית: „ראו — החליקו למאזינים, ראו מה שעשינו עבורכם, תנו דעתכם על כך ותנו קולותיכם לרשימתי!" כיצד יאמר המשל: „מרחו אותם במשחה שלהם".

לאחד האורחים (יוסף פישר) התחכם יענקל לייבושעס הגבאי של ביהכ"נ „עץ חיים" ששם אמורה היתה האסיפה להתקיים ויוציא ר' יעקב את יוסף החוצה ויאמר לו: הבט נא למעלה וראה „בית יוסף" גדול ונשגב בולט ויוצא מהקיר... מובן שיוסף שעל שמו נקרא בית הכנסת לא קפץ את ידו ויושט ביד נדיבה את תרומתו (ששייך לועד — הרים לוועד). אם יענקל עשה כמעשה זה גם בזאב פילדרמן — אין בידינו לדעת. אבל נראה, שלא, שהרי ר' יעקב בקי בייחוד בספר „שופטים" לא היה ושמע ביתם של חברי מפלגת „חירות" בתל אביב לא הגיע לאוזניו — לכן אין להניח שקראו לבית מדרשו „מצודת זאב", לכבודו. ואפילו מכיר היה יענקל את נסיך מדין שהומת ביקב — כיצד קוראים לבית הכנסת בשמו של גוי או של חיה טורפת (זאב)?! ברם אם שם חדש לא העלה על הבית — אבל גם שמו הקודם לא האריך ימים עליו. או שיענקל הורידו, אחרי שעשה את שליחותו ואם מזלו גרם ש„בית יוסף" לא היה ל„להבה" — מקדש מעט זה עמד על מכונו עד צאת אחרון היהודי מבורשה — אז באו גויים בנחלתו ונעלם מתחת שמי ה'.

ראינו שמשהו „מתוק" יצא בכל זאת „מהעז" — מקצת חיוב צץ וגמל ופרח מרגבי האפר שנתערב בעפר: הנטיה ללמוד מקצוע, השבחת המשק, שגשוג כלכלי ופריון עבודה שאיפה להשתלמות תרבותית, משרדנות, עיתונאות (הירש מלך סיפק מידע לעתונות) פיוט (כוה"ש חיבר בלדה על השריפה — ונעלמה; לימים נתגלתה אצל בן־מנחם והיא חתומה בשם אחר). מה חסירה היתה בורשה? — הוי אומר — רומנטיקה. בא המקרה וזימן לה גם את זאת. ולא רומנטיקה סתם כי אם אהבה של ממש.

והרי סיפור המעשה: בחור פיקח, בן העיירה עבד כפקיד בבית הועד, נכנסה אהבתו בלב חברתו לעבודה. ללבה נכנסה האהבה ואילו ללב אמה נכנסה הסערה ובשרה נעשה חידודין חידודין — מצירה היתה, שבתה המשכילה והעדינה תינשא לבחור ששמיעותיו אינן לרוחה. איש אינו יודע מה טיבו ומה

מעשהו בערי טרנסילוניה. מה שכן ידוע הוא זה שאינו רגיל להכניס ראשו במחלוקת שבין רש״י ונכדו רבינו תם בענין הפרשיות שבתפילין ושל „שימושא רבה״ — לכ״ש. מבחינת ייחוס משפחה אמנם עלה שלו על שלה, שהוא נכדו של רב היה והיא — של יהודי פשוט, אלא שבהשכלה ובמדות, יפה היה כוחה מכוחו.

אביה שהכין עבורה בלבו איזה „רב דוקטור״ „קריוז רבינר״ קיבל עליו את גזר דינה של האהבה, אבל אמה העדיפה „שמוטב שיובילו אותה לקברות ולא לחופת בתה עם בחיר לבה״. אלא ש„עזה כמות אהבה״ — התערב בסכסוך כוח אדיר לשמו — ארץ ישראל: הנאהבים זנחו את בורשה ויעלו ארצה העמידו את חופתם על אחת מגבעות הכרמל ויעשו חיל בישראל.

הגנה לפני מלחמת העולם השניה

הידעו בבורשה שמלבד הבטחון המוחלט בה׳ בעת צרה ש„לא יטוש את עמו ונחלתו לא יעזוב״ והמשענת (שעפי״ר „משענת קנה רצוץ״ היה) בחסדי המלכות שחוסים בצלה, שתגן עליהם ולא תתן למשחית לבוא לבתיהם; הידעו יהודיה את הדרך שכבר נקטוה יהודי המזרח, היינו, להתארגן, כדי לעמוד על נפשם בימי צר ומצוקה, ברגוש גויים והינשאם בעברות צוררים על שה פזורה ישראל? החדור חדרה ללבם ההכרה שיש להתגונן מפני התנכלות אנשי דמים, בעלות עליהם בקבוצות גויים עוינים במטרה להכות ואפילו להרוג, ע״מ לשלול שלל ולבוז בז? ממחשבות כגון אלה לא היתה בורשה מנוקה, אדרבה, גאים היו בבורשה לספר על מעשה גבורה ולשוחח אפילו בעלילות בריונים שהטעימו לגויים מ„מתנת ידם״ למען ידעו את אפם כי עז ועברתם כי קשתה.

זוכרים בבורשה את מעשה ה„בתולה״ היהודית שעמדה בראש חבורת שודדים והפילה חתיתה על כפרי הקרפטים המרכזיים. ברגשי גאוה מספרים על בחורה אמיצה שהערימה על קלגסי המורד במלכות, קושוט לויוש והצילה בחכמתה ובעמידתה האיתנה בפניהם, את אחיה היהודים ואתם את שכניה הגויים צאצאי הרומנים שלא יעשו בהם ההונגרים משפטים. ואותו סיפור המעשה באשה שהרביצה לגוי והצילה את בעלה מחניקה בידיו הגסות — נשנה בבורשה פעמים אין ספור — ולא גוי אחד „הועף״ מבית יהודי משנמצא ראוי לכך — בלוית בעיטות ומכות נאמנות.

אולם ביותר יצוין מעשה כביר בקנה מדה גדול, מפעל אדירים בעל חשיבות ממדרגה ראשונה, בשלהי מלחמת העולם הראשונה, פעולת מניעה לפרעות בטוחות והביאו ריוח והצלה ורווחה ליהודי בורשה בימים שבין „מלכא למלכא״ והמצב ש„איש הישר בעיניו יעשה״ ריחף באוירה של בורשה והטיל על יהודיה ביעותי יום ופחד לילה. הכוונה לייסוד „ההגנה״ שמספר בחורי אומץ ואבירי רוח שלא חתו מפני כל, הקימוה בצורת „ממשלה״ משלהם וגם הצליחו לצרף אליה את הפורעים הפוטנציאלים מבין בריוני הגויים שבבורשה.

שמע הפרעות במערב ואחריהן הפוגרומים במזרח הגיע אליהם, לפשוטים שבהם, מפי השמועה, ולידענים גם מתוך הקריאה בספר הדמעות שלנו, ברם, ספק רב הוא אם „משא נמירוב״ או „עיר ההריגה״ והשפעת תיאורי הזוועה בלכת נדחי ישראל כצאן טבחה, שמשנת 1904, שנת תוכחתו הגדולה של ביאליק על „בניהם של המכבים״ שהיו מתחבאים „עשרים נפש בחור אחד... וימותו מות כלבים״, חל שינוי גדול ביחסם של היהודים לפרעות. ההתארגנות להיקהל ולעמוד על נפשם (שבשעת קריאת המגילה חשבו סיפור זה למצב שהיה, שהזמן גרמו לשעתו ואינו מחייב לדורות) בעת צרה, התעורר בלב יהודי בורשה החוש הטבעי שחייב הוא להתגונן ולהגן על בני משפחתו ולעמוד בשער מול פני כל פורע אפשרי ולא להסתפק ולריד בשיחה ויהים מקול אויב ועקת רשע ולתת ללב שיחיל בקרבו ולצפות לישועה.

אמנם השליחו בני הנעורים על ה׳ יהבם בהגיע השמועות על אסיפות, שיסוד אנטישמי הקהילו את הגויים ברחבות כנסיותיהם. לא אחזתם רעדה ולא הלכו קדורנית אלא עשו מה שלמדו מבית יעקב אביהם בצאתו לקראת עשו אחיו והכינו עצמם אף הם לשלשת הדברים: לדורון, לתפלה ולמלחמה. ל„דורון״ — כיצד? סמל הג׳נדרמים שלח ידו למשלמיו בעד מקצת רובים שהשאיל להם, לנערי בורשה שידם אמונה היתה בנושקי נשק ובסודי סודות שלא ייודע הדבר בסיגט שאטמה אזנה לשוועת בורשה; לתפלה — לא היה בית בבורשה שתפלות דוד לא נשמעו ברמה בין קירותיו אותו ערב; למלחמה — הרי עצם הסיפור כיצד נמנעה המלחמה:

אחרי השריפה הגדולה שאכלה כמעט את בורשה היהודית כולה, נתעורר בלבם של שני העממים, הרומני והיהודי מחשבות שונות זו מזו: הגויים דימו בנפשם — בורשה נתרוקנה מבתיה — מהראוי להוסיף ולרוקנה מיהודיה, שפירושו — לגרשם כלה. היהודים, מצדם, הגו — הואיל וכך עלה להם, אין לעבור בשתיקה על המעשה הזה ועל ההתגרות. ליהודים נודע הדבר בדרכים שונות: יש אומרים שפרנסי הקהלה קיבלו מכתבי איום שיצאו ממקור המים העכורים, מי נחל ה„ריפידיה״, ששם במזרח בורשה הפכו כהני דת הרחמים את בתי יראתם למערת פריצים, שמשם יצאה תורת השיסוי, ההיסות וההידוח, לקום ולעלות על „רוצחי משיחם״ ולנקום את נקמת דמו מהם. אלא שה„מתוקנים שבהם העמידו את הנקמה על גירוש בלבד.

אחרים מספרים היו על גויים „פריעטינים״ — ידידים, טובים שבאו בצנעה לקחת את ידידיהם לביתם ולהחביאם בצל סתרם עד יעבור זעם. אחרים יעצום לעזוב לבל יראו (הגויים) ברעתם. בתוך כך, שלא במתכוון גם ריגלו עבורם. פועלי בתי הנסירה שעבודתם מעבר לכפר היה סיפרו על רבואות גויים חמושים בנשק קר עומדים להסתער על בורשה. משעשו להן ידיעות אלה כנפיים והתחילו מרחפים באויר וזרעו בהלות בלבות התושבים, פתחו רבים באריזת מיטלטליהם וחלק מהם אף יצא את בורשה.

בעוד הם עושים אנה ואנה, איש לפי מחשבתו ודרך להצלתו והנה הודעה ברורה פילחה את דממת הפחד בצורת מכתב גלוי לכל היהודים וכה דברו: אם עד יום רביעי הבא לא תצאו את בורשה, כל יהודי שיימצא בה לאחר יום זה, ייהרג, לכן עצתנו, בל תוסיפו במזימת שוא, אחים יהודיים (פראצי זשידאני) צאו והיתה לכם נפשכם לשלל, כי איננו רוצים ברעתכם. למותר לומר שימים כאלה טרם ידעה בורשה. זכרה עיירה זו את הימים שגוי לא העיז להרים קולו על יהודי כל שכן את ידו. מאות יהודים בלועים היו בין אלפי גויים ורעה לא אונתה להם.

אלא שבאותן השעות של חרדה ואבדן עצות, שעות מכ־ריעות בין רגשי אימה ורחשי גבורה צפה ועלתה בזכרונם עלילה רבת משמעות והרת תוצאות שנתבצעה בבורשה בגוי

רשע שונא ישראל שהתברך בלבבו והשתבח באזני בני עמו על צעדים שהוא עומד לנקוט נגד היהודים למען הרחיקם מגבולות בורשה (ובכן כבר היתה סכנה כזאת בבורשה). מה עשו היהודים? — הם עשו דין לעצמם... מעשה שהגעישה והרעישה על עצמה את ממלכות אוסטריה הונגריה. בני הנוער, רוח גבורה לבשם זכר העלילה הנפלאה והחליטו שילדותם לא תבייש את זקנותם...

וכאן יבוא החלק השלישי, שהתקינו עצמם, בדומה ליעקב בצאתו לקראת עשו, המלחמה: ליל זרוע כוכבים נוצצי נוגה פרוש על רקיע טבול בתכלת עמוקה ומקיף סהר חיורון המטייל לו בעצלתיים בין נקודות האור המלווים אותו באורם הקלוש המהבהב בנתיבות נדודיו ומאיר בזוהר דמדומי צחור דרכי עוצב של אנשי בליעל נטולי צלם אלוקים, המתכוננים לעלות בהמון חומס על שכניהם השקטים והנוחים והישרים בעיניהם — ולפרוע בהם פרעות.

לשמע ההמון הפרוע שתכנית נפשעת ערוכה בידם וכלי המשחית, הבזה והמלקות מונחים לרגליהם: קרדומות וגרזינים לפצח ראשים, כילפות וקורנוסים לקרקר את הבתים ולהרסם כדי שלנותרים לא יישאר קורת גג ושקים וצקלונים ואמתחות לאסוף בהם את השלל וכיו"ב — רוח גבורה, עוז ועצמה לבשו בשעות הקשות הללו את בחורי ישראל בבורשה. הגויים, סיירי חרש שנשלחו מטעם ראשי הבריונים הצובאים על אספסוף פרוע כבימי „מסעי הצלב" הידועים לזוועה והגיעו לקצה בורשה העליונה לראות כיצד מכינים יהודי בורשה את צוארם כדי להושיטם לתליין המשחיז את קרדומו, שם ליד בית תפלתם תחת השגחתם ועידודם של שני „משרתי משיחם" ששלח בשעתו את שנים עשר שליחי היהודים וצוה עליהם להביא את בשורת הגאולה רק ליהודים... וכהני און ועמל אלה החליפו שליחות ברציחות.

ויהי כבואם לבורשה, המה טרם נכנסו לתוכה ויראו והנה בתי בני ישראל מוארים כרגיל, כדרכם מדי לילה, זהרו לא הועם, העשן מתאבך למעלה מהמעשנות וניחוחי תבשילין ערבים חודרים לנחירי אפם ומגרים תאבונם, נעימי תפלה עולים בחלונות ובחורי ישראל מטיילים להם, בדרך חירות, כתות כתות חמושים בנשק קל מכל הסוגים (רובים חלודים וחרבות ישנות הוצאו מהגניזה ושופשפו ומורטו, קרדומות ופטישים שהעלו עובש מחליד נתחדשו בידי נערי אומץ אלה) מצב גיוס כללי הוכרז בבורשה ובני העלומים ממתינים לבואם של הפורעים ומכינים להם קבלת פנים חמה, בחלק העליון של בורשה, הקטע הראשון המוכן לפורענות.

מרגלי חרש אלה שבו על עקבותם ומצאו את אחיהם המוניות, נטולי סבלנות ומצפים לבואם ולפקודת המצעד הרצחני. עודם מחלקים בלבם את ה„שלל הרב" שהאמינו למצוא בבתי היהודים (יש ואפילו כזית לחם לברך עליו „המוציא" לא נשתייר מסעודת הערב ובעיני הערלים ובלבם הערל — אוצרות קרח דימו ששמורים להם). רשות הדיבור נמסרה לשבים מתור בורשה, הכפר הראשון שבקצה המזרחי של חבל מרמורש שעלה בלהבות המשטמה ועתיד להיות הראשון לחורבה ויהודיה למשיסה. המה עולים במעלה המדרגות של הכנסיה והס הושלך בכל הככר. פתח האחד ואמר: בשם משיחנו הקם לתחיה (הריסטוס אינויעט), ותשובה המונית המתה אחריו כקול מים רבים שבריפידיה: „אין וויעטשאמי" (לנצח נצחים) הננו מודיעכם שמצאנו את זשידא־נינו ערוכים לקרב והם מרי נפש ולא יירתעו מפני כל. התנפלותנו עליהם לא תהא בגדר טיול, מלחמה כבדה עשויה להתחולל במבואות בורשה. הרוצה לדעת את סיומה יואיל לקרא בפרק ב' של „פסלמלה לוי דוד" (בתהלות דוד): „למה רגשו גויים... יושב בשמים ישחק... אז ידבר אלימו באפו ובחרונו יבהלמו... תרועם בשבט ברזל ככלי יוצר תנפצם". כנראה שאלוקיהם של אלו לא עוזבם בעת צרה וישלח להם מפקדים גבורי כח עורכי מלחמה. מתירא אנכי שמא נהיה אנחנו הראשונים שפגרינו ימלאו את ה„ספינטר" (ה„קדוש", כינוי לבית הקברות) הישן העומד יותר ממחציתו ריקם מאז היוסדה של בורשה הגויית בחלקה העליון.

הנואם לא הספיק לסיים את „דרשתו" והאספסוף התחילו נשמטים אחד אחד ויפנו איש איש לעברו ולא נשתיירו במקום בלתי אם שני הגלחים, כהני בתי יראתם, ראשי המסיתים. נשפו של יום רביעי, ליל החלחלה ליהודי בורשה, עבר ללא שטן ופגע רע ויודו למחרת היום לה' חסדו בתפלת השחר, בשיר של יום: „בצרה קראתי ואחלצך... אנכי ה' אלוקיך המעלך מארץ מצרים (העליתיך גם מצרה זאת)... ואשלחהו בשרירות לבם... כמעט אויביהם אכניע ועל צריהם אשיב ידי".

כיצד עבר על ר' וולף ה„גדול" ליל שימורים זה: החלונות מוגפים, הדלתות נעולות, לתוספת חיזוק הוזז העביט הגדול העובט את הכל ותמך בדלת האחורית. קרדום שמפצח בו את עציו הושחז במשחזת והונח לארכו של השולחן ומחכה לתפקיד גרזינו של גזלן, אם יהא צורך השעה, ניצבו מול יד ימינו ולהבו מול יד שמאלו. בין ר' וולף וקרדומו מונח פתוח ספר תהלים, ידידו הקרוב יותר ללבו והפרק הנאמר הוא: „יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם, רוממות א־ל בגרונם וחרב פיפיות בידם לעשות נקמה בגוים תוכחות בלאומים, לאסור מלכיהם בזקים ונכבדיהם בכבלי ברזל לעשות בהם משפט כתוב". אולם הקב"ה ברוב רחמיו קרא דרור לר' וולף מ„לעשות נקמה בגויים", ועשו, כאליפז התימני, אבי אביו, בשעתו, נמלך ומשך ידו והשאיר את מלאכת ההשמדה לגרוע ממנו, לקרובו, בן בנו של עמלק — ויעש בהם כלה — ה' ינקום דמם.

אבא התקין עצמו לשלשה דברים: א. לדורון? לא היה מקום לו בשעות קשות אלה. ב. לתפלה: ספר תהלים שאינו פותחו בערבים (שזמן לימוד הם) הונח על שולחנו ונאמרו בו ובהקמת הבתים — כוננו וועדים ברבות מערי המדינה ובראשם כל תפלות הרחמים ו...ההתגרות. ג. ולמלחמה: „תרועם בשבט ברזל". „מלמד ידי לקרב". ה„ברזל" הוא הקרדום השרוע לפניו ומצפה למעשים כבירים, בכשיל וכילפות יהלם בהם. ליתר שמירה סגר את דלת הכניסה ב־וו כפוף והסיט את עביט השופכין על מילואו לעבר הפתח, כאמור.

הַשְּׂרֵיפָה הַגְּדוֹלָה

בְּאוֹתוֹ יוֹם שִׁשִּׁי בַּבֹּקֶר
בְּפַלְלָם עֲטוּפֵי טַלִּיתוֹת
וּתְפִלִּין מְעַטְּרוֹת אֶת רֹאשָׁם,
תִּינוֹקוֹת מִתְמַתְּחוֹת בַּמִּטּוֹת.

הַנָּשִׁים — עִסָּתָן עוֹרַרְתָּן
לְהָכִין לְשַׁבָּת הַחַלָּה
לוֹהֲטִים תַּנּוּרִים בְּאִשָּׁם,
עֲשָׁנָם יִנָּשֵׂא לְמַעְלָה,

הַכִּירָה עוֹמֶסֶת מַטְעַמִּים
מַעֲדַנִּים לְשַׁבַּת הַמַּלְכָּה,
הַבָּשָׂר מִתְבַּשֵּׁל וְדָגִים
מְטֻגָּנִים וּלְפֶתַע נִדְלְקָה

אַרְבַּעַת מְשׁוּלָם הָרוֹפֵא
אֵשׁ זָרָה וִיקוֹד בְּאֵימָה,
שֶׁקְּדָחָה בָּאַף וּבָעַיִן,
אֵשׁ קִנְאָה עַזָּה וּמַשְׂטֵמָה,

לָרוֹפֵא הַיְהוּדִי הַמּוֹשֵׁל
עַל בּוֹרְשָׁה וְגוֹיֵי הַגָּלִיל;
וַיִּפֹּל הַגּוֹרָל עַל בֵּיתוֹ
שֶׁיַּעֲלֶה לְעוֹלָה וְכָלִיל.

עַל מִזְבַּח הַשִּׂנְאָה הַכְּבוּשָׁה
בְּלִבָּם הַשָּׁחוֹר שֶׁל אוֹיְבִים,
חֲשָׁבוּם כִּידִידִים וַאֲנָשִׁים
וַיִּרְאוּם כִּרְאוֹת שְׁכֵנִים טוֹבִים.

וַיְהִי כֶּאֱכוֹל הַלֶּהָבוֹת
אֶת מֵאָה וְשִׁשִּׁים הַבָּתִּים,
לַחַךְ וְכַלּוֹת עֲמַל שָׁנִים
עֲשׂוֹת בִּרְכוּשׁ דַּלִּים מִשְׁפָּטִים.

בַּחֲלוֹף שָׁעוֹת שְׁתַּיִם בַּבְּעֵרָה
הִתְכַּפֵּשׁ כְּבוֹד אָדָם בָּאֵפֶר
הוֹן עָשִׁיר, רִישׁ אֶבְיוֹן יִכְלָיוּן
מִשַּׁלְמָה עַד שֻׁלְחָן וָסֵפֶר.

וַתִּנָּפֵץ שַׁלְהֶבֶת מִמּוֹקְדָה
וַתִּזֶר אֶת אִשָּׁהּ כְּנוֹצוֹת
הִתְפַּזֵּר הָרְשָׁפִים וְרוֹמֵם
לְרַחֵף בְּאַלְפֵי נִיצוֹצוֹת.

לְמֶרְחַקֵּי הָרִים יְרֻקִּים
בְּחֶבְיוֹן אֲשׁוּחִים צְנוּעִים
לִגְדוֹת נָהָר נִפְתָּלוֹת, בָּתִּים
קְטַנִּים וּגְדוֹלִים זְרוּעִים.

הַבָּתִּים מְלֵאִים יְלָדִים,
בֵּין כָּתְלֵי „חֲדָרִים" נֶאֱמָנִים,
וּבָנוֹת תִּצְמַחְנָה אַחֲרֵיהֶם
תְּצַפֶּינָה לִמְבוֹא הַחֲתָנִים.

מַרְמוֹרֶשׁ הַמְּדִינָה חֲבוּיָה
בְּצִלָּם שֶׁל עֵצִים וְהָרִים
וּנְחָלִים מְפַלְּחִים בְּקָעוֹת
וְצָצִים עֲיָרוֹת וּכְפָרִים.

כִּי אוֹתָם נִיצוֹצוֹת הַשְּׂרֵפָה
הִתְלַקְּחוּ לְלַהֲבֵי־גִצִּים,
בַּעֲלוֹת הַשְּׁמוּעָה עַל בּוֹרְשָׁה —
וּבָאוּ אֶל קִרְבָּם כְּחִצִּים.

אָז עָנוּ וְאָמְרוּ קוֹל אֶחָד:
עֵת לַעֲשׂוֹת — וְאַתֶּם הַמַּחֲשִׁים?!
אִם לֹא נַאֲזִין לְשַׁוְעַת בּוֹרְשָׁה
לְאַחֵינוּ אָנוּ מִתְכַּחֲשִׁים.

וּבִכְפָרֵי וְעָרֵי מַרְמוֹרֶשׁ
נִפְתָּחִים „עֲלִיּוֹת" וְדִירִים.
מוֹצְאִים הָעוֹפוֹת הַגּוֹעִים
בְּקַרְקוּר הַיָּפֶה מְשִׁירִים.

אַמְבָּרִים, מַחְסָנִים חֲתוּמִים,
מַרְתְּפִים אֲפֵלִים נֶחְשָׂפִים;
יְרָקוֹת וּפֵרוֹת הַגַּנִּים —
קֹדֶשׁ לְבוֹרְשָׁה לַנִּשְׂרָפִים.

מִתְנַדְּבִים בֶּהָמוֹן וּתְרוּמוֹת
נְשׂוּאִים עַל סוּסִים, בְּסַלִּים;
רְחוֹבוֹת וְחוּצוֹת וּשְׁוָקִים
בָּעֲגָלוֹת הַמַּשָּׂא מִתְמַלְאִים.

כִּי כְּפָרֵי הָאֵזוֹר מְשַׁלְּחִים
כָּל אֶחָד מִנִּדְבוֹת לְבָבוֹ.
„זַכָּאִין כֵּן יְהִוּוּן" הַזָּכָר.
יְזַמֵּן בִּשְׁמוֹ יַעֲלֶה וְיָבֹא:

מִיסִיף – הִיא שְׁכֶנְתָּהּ שֶׁל בּוֹרְשָׁה
(מִקָּרוֹב רָאֲתָה הַשְּׂרֵפָה...)
מִשְּׁמַנֵּי מִטְבָּחָהּ, חֲצֵרָהּ
וְגַנָּהּ טָעֲנָה עַל כְּתֵפָהּ.

בְּנֵי סִיטְשֶׁעל – „בַּעֲלֵי הַזְּקָפִים"
תַּרְנְגָלֵי־הֹדּוּ הוֹרִידוּ.
שָׁלֹשׁ הַ„וִישִׁיוֹת", לִרְשׁוּתָהּ
אֹכֶל וָכֶסֶף הֶעֱמִידוּ.

לֹא הָפְלָה בֵּין שְׁתֵּי הַ„עֲנִיּוֹת"
וְזוֹ „הָעֶלְיוֹנָה הַנְּגִידָה",
כִּי לִבָּם נִתְמַלֵּא בְּרַחֲמִים
וַיְמַלְּאוּ בְּגֹדֶשׁ הַמִּדָּה.

וּכְפָרוֹ שֶׁל רַבִּי חוֹדוֹרוֹב –
אַדְמוֹ"רָהּ הַשָּׁב שֶׁל „פֶּטְרִיבָה".
עִם בְּנֵי לֶרְדִינָה הַ„דַּלֵּיתִים"
מַתְּנָתָהּ לְבוֹרְשָׁה הֵטִיבָה.

בִּידֶבְלְיָה שָׁם הַכֶּתֶר הַסַּבָּא
קַדִּישָׁא בִּנְעוּרָיו, מִ„וִיזְ'נִיץ",
וִילְכוֹבִיץ – בּוֹ הַמֶּלֶךְ בֵּן יַקִּיר,
זָהֳרוֹ מִבְּנֵי־בְּרַק מֵפִיץ.

עוֹד עָרִים וּכְפָרִים נִתְקַדְּשׁוּ
בְּשֶׁבֶת בְּקִרְבָּם צַדִּיקִים:
הֵם „קְרֶעטשִׁינִיב „קֶעצְנִי וְסִיגֶט"
יְהוּדֵיהֶם הִתְחִילוּ מְרִיקִים.

כִּיסִים וּמְגֵרוֹת וַאֲרוֹנוֹת,
גַּם שָׁלְחוּ מְמֵיטַב הַמְּזֻוִּים:
מַחֲרֹזֶת בְּצָלִים וְשׁוּמִים,
יַעֲרוֹת־דְּבַשׁ וְכַדֵּי חֲלָבִים.

יְבוּשִׁי „אֲגַסֵּי כָּל נִדְרֵי"
תַּגִּישׁ לְמִנְחָה בִּילְווֹאַרִיץ.
דִּיבִּיבָה תַּפּוּחֵי אַדְמָתָהּ,
מַאֲכָלִים לָרְעֵבִים תָּרִיץ.

וִישׁוֹ – וִילְג, טְרֶעסִיף וּטְרֶעסִיל –
(נִרְאִים כְּעוֹמְדִים בְּחֶסֶל).
עַל עֲצֵי רֶרְמִיסִיף וּוִינִיף,
לֹא שָׁאַר תַּפּוּחַ וְשָׁזִיף.

חֲמֵשֶׁת הַ„פּוֹלִיעֶן": קַבַּלֶצְקִי.
„לִיפְשָׁה" קְסַאבִיצְקִי" גְּלוֹד רִיסְקִיבָה –
מִנְחָתָם – כָּל עוֹפוֹת הַלּוּלִים;
כָּנָף לֹא נִשְׁתַּיְּרָה בַּסְּבִיבָה.

מֵרָחוֹק בּוֹקֵעַ קוֹל רִנָּה
בִּשְׂדוֹת „קָאפּוּשְׁנָה וּסְלוֹטְפִּינָה.
שׁוּר, שָׁם נִתְלָשִׁים קוּקוּרוּזִים
בָּאֲשְׁבּוֹלִים וּבַחֲרוּזִים:
– דֶּרֶךְ יַעַר,
כְּרָמִים וְחֹרְשָׁה –
עוֹרָה נַעַר,
עֲלֵה לְבוֹרְשָׁה;
אַף אַתְּ נַעֲרָה,
לְיַד אַמַּת מַיִם,
(אִם לֹא בְעֵרָה) –
טַחֲנַת־רֵחַיִם.
עוֹמְדָה וּמְגָרְסָה
אֶת שִׁנֵּי הַפָּז
שֶׁשָּׁלְפָה מֵעַרְשָׁהּ –
תְּבוּאַת־הַתִּירָס.
חוּשָׁה הָכִינָה
מְעִיסַת־הַתְּאֵוָה.
רַפְּדֶנָּה בַּגְּבִינָה,
בְּחֶמְאָה־וְאַהֲבָה.
שָׁם חוֹכִים בְּאֵימָה
כָּל אִישׁ וְאִשָּׁה
עֵדָה שְׁלֵמָה
כְּמֵהַת־קוֹלִישָׁה
זִמְּנְתָּם כָּכָה
לִסְעֻדָּה עֲרֵבָה.
וְתָבֹא הַבְּרָכָה
לְבוֹרְשָׁה הָרְעֵבָה.

מַחֲרִים אַחֲרֵיהֶם וּמַחֲזִיקִים
גְּאַנִיטְשׁ, דִּיסִישְׁט – תּוּתִים וּפְטָלִים.
הִזְדָּרְזוּ אָז שָׁלֹשׁ הַ„בִּיסְטְרוֹת",
בָּאֱגוֹזִים וַאֲגַסִּים בַּסַּלִּים

מִי זֶה עוֹלֶה שָׁם בַּהֲדָרוֹ
וּפָרָה טְעוּנַת עֲטִינִים
נִגְרֶרֶת בְּחֶבֶל הַנֹּעַם? –
מִמַּעֲלֵה הַגְּבָעוֹת מַרְנִינִים.

לוֹעַ יַלְדֵי בּוֹרְשָׁה הַשּׁוֹקֵק
בְּמַשְׁקֶה הַלֹּבֶן וְטָעִים —
תְּרוּמַת רִפְתָּהּ שֶׁל דְּרַאגוֹמִירֶישְׁט
וּכְפָרֵי הָאִיזָּה הַנָּאִים.

דְּרוֹהִיף וְהֶערִינְטְשׁ־מַה מִּתְנַדְּבִים?
אַוְזֵי מַרְבֵּק וְתַרְנְגוֹלִים
סַלִי־סִילִישְׁט עִם קַלְדִיקוּשׁוֹת
גַּם הוּסוֹמֶיזִי בֵּין הָעוֹלִים.

מִי זֶה צוֹעֶה בְּרֹב גְּאוֹנוֹ? —
רֹאשׁ דְּקַ״ק אַפְשָׁה הַמְּשֻׁלֶּשֶׁת...
גַּם בְּרִיסְטְרִי וְלֶעה בֵּין הַמְּבִיאִים:
דְּגֵי הַטִּיסָה מְלוֹא הָרֶשֶׁת.

עַל שְׁכֶם קִישִׁינִיץ־טִיזְן שְׂבַע שׁוּמָן,
לוֹ חָבוּר־כַּד גְּרִיוּוֹן (שְׁוִיסַקִים)
בְּסֶלֶק מְסַלְּקָה סַלַאטִינָה —
אוֹקְנָה, אֶת חֶשְׁבּוֹן הַמַּעֲנָקִים.

עֲגָלָה עִם כָּרִים וּכְסָתוֹת
זֹאת תְּרֻמָה מִטָּתָהּ שֶׁל טִירְנִיבָה
וְנוֹצוֹת מְרוּטוֹת לְכַלּוֹת —
קִיבִּילְצָה, לְבָתָּה הַנְּדִיבָה

עֵדֶר בַּרְוָזִים בָּא מִטְשֶׁרְדָה,
טוֹפְפִים בִּכְרֵסָם הַגְּרוּרָה
דּוֹגֶרֶת בִּתְרֵיסָר אֶפְרוֹחִים
מִבִּיטְשְׁקִיב לְבוֹרְשָׁה שְׁמוּרָה.

הַאַרְנִיטְשֶׁעשְׁט רִיזַאוְלִי, רוּסְקוֹבָה
מֶעֶנֶעסְטִירְץ, הִירִישִׁיב, סְקִירְנִיצָה
עַל בּוֹרְשָׁה הִשְׁקִיפוּ לְטוֹבָה
וַיַּעֲלוּ מִנְחָתָם בְּדִיצָה.

אֲגָסִים כְּעֵין הַדִּילוּעִין
גּוּגִיצוֹת דְּמוּיוֹת עֲנָבִים;
תַּפּוּחִים סְמוּקֵי־הַלֶּחִי
יֹאכְלוּ וְיִשְׂבְּעוּ עֲנָוִים.

גַּם יוֹיד וּמִיקִיף וְנוֹבֶסִילִיץ,
נִינֶעשְׁט, וַואנִיטשׁעשְׁט בִּישְׁטִינָה;
קַאלִינֶישְׁט, זִילִישְׁט וּפִילִיפִּיץ —
לֹא הִסִּיעוּ עַצְמָם מִנְּתִינָה.

גַּם בּוֹגְדָן בְּבוֹרְשָׁה לֹא בָּגְדָה:
בַּטִּיסָה, בִּגְבוּלָהּ הַצֶ׳כִי
הַשִּׁיטָה מַרְכֻּלְתָּהּ בָּהּ פָּקְדָה
אֲחוֹתָהּ לְחַלְצָה מִדֶּחִי.

סְפִינְקָא כִּמְעַט שֶׁנִּשְׁתַּכְּחָה:
לִזְמַן מוּעָט „רַבִּי״ בֵּרְרָה
לְבוֹרְשָׁה שֶׁדָּמְתָה חַדֵּשׁ בּוֹ,
כְּבְיָמִים קְדוּמִים זָהֳרָה.

בַּל נָשֶׂה אֶת וִישׁוֹ עֶלְיוֹנָה
וְאַרְבַּעַת גְּדוֹלֵי רַבָּנִים,
שָׁכְנוּ שֶׁבֶת אַחִים בְּתוֹכָהּ;
עִתִּים גַּם נִשְׁתַּלְּחוּ מְדָנִים.

הָרַבִּי — בְּעָזְבוֹ אֶת בּוֹרְשָׁה —
כֵּן זָנַח אֶת וִישׁוֹ „הַנְּגִידָה״.
שְׁנֵי דַּיָּנִים: רַבִּי יֶעְקִילִי,
ר׳ אַבְרָהָם־חַיִּים — בְּצִדָּהּ.

כִּי חֵלֶק בְּבוֹרְשָׁה לִשְׁנֵיהֶם:
(מַצְהִילִים כְּשֶׁמֶן הַזַּיִת)
רִאשׁוֹן — הָיָה רַבָּה — הַשֵּׁנִי —
מְחַבְּרוֹ שֶׁל „בִּרְכַּת הַבַּיִת״.

בִּזְכוּתוֹ שֶׁל רַבִּי מְנַחֵם
שֶׁבָּנָה יְשִׁיבָה כְּמוֹ רָמִים;
בִּזְכוּת יְהוּדֶיהָ — כְּאַחִים
בְּנֵי בּוֹרְשָׁה הִסְעִידוּ בְ„יָמִים״.

וְהַמְּבִיאִים לֹא אָמְרוּ דַּיָּהּ
לַמְּלָאכָה הַמְּהַלֶּכָה בְּנַחַת.
מִבְּרִינְזָה עַד בָּשָׂר מְעֻשָּׁן,
לֹא חָסְרָה אֲפִילוּ מִרְקַחַת.

אִיגְלָה הַיָּפָה, הַאֲרְב וּקְרַאסְנָה,
וְוֹלָאווּאַ וּקִירִיצְקִי הַצְּנוּעוֹת.
בְּצֵלַע הַגִּבְעָה תְּעֻמַּסְנָה
עַל חַיּוֹת הַבַּיִת הַתְּבוּאוֹת.

תִּלְתָּן לַעֲגָלִים, דְּבַשׁ וָצֶמֶר,
פִּשְׁתָּנִים מִבִּיצַת נְרִיסְנִיצָה;
שִׂמְחָה בְּלִבָּם לֹא רוֹן וָזֶמֶר —
הַשָּׁעָה לֹא כָּשְׁרָה לַמְּלִיצָה.

לָכֵן: דִיפּוֹלְיֶע, פַּאפְּלִישׁ וּוַאד,
זַאפַּאנִי טקילבִּי וְלִיסְטִישָׁה:
אוֹרְדָה עַל גַב וְחֶמְאָה בַּיָד,
פַּאלִינִינָתָן לָהּ הַפְרִישָׁה.

בּאִי, דאַלְהָא צְאִי, קאַלִיכִיבָה,
עֲלֵי נאַנְקִיף עִם מַתְּנַת יָדֵךְ.
הֵיכָן אַתְּ, בִּיטְיזה הַחֲבִיבָה?
בּאַרְנַבִּישְׁט — לֹא נֵלְכָה בִלְעָדֵךְ.

אַשְׁרֵי תְמִימֵי־דֶרֶךְ בּוֹרְשָׁה,
זִמְרַת מַרְמוּרֶשׁ בִּכְלֵיהֶם
כָּל מַאֲכָל אֲשֶׁר יֵאָכֵל —
הֵם מַגִישִׁים לַאֲחֵיהֶם.

בְּגִיל עוֹבְרִים פִּירֶעשְׁט, בּאַרקִיט,
קריוּוֵי קְרֶעטְשֶׁעשְׁט קאַלִיטְשַׁאבָה
דִילְיוּו, וואַלִיעֶן, סְלַאטִין, ראַחִיב
בְּתַהֲלוּכָה מְאֹד רַבָּה...

אַיֵה סוֹפֵר לְנִפּוּחֵי שַׂקִים
גְדוּשֵׁי פּוֹלִים שֶׁל בִּירְסַאנִיף,
בֶּערְבֶּעשְׁט שאַנְדְרִיף, בֶּעהוּץ וּבְרֶעוו,
אִישׁ אֶת תְּנוּבַת שָׂדוֹ יָנִיף.

מִי יִמְנֶה לְאוּנְטֶר — בֶּערְקוֹף,
מִסְפָּר לִפְטוּמֵי בַּרְבּוּרִים?
בּרַאנְקִי, בּוּדֶעשְׁט, וְדַאנִילִיף;
אַף הֵם שׁוֹטְפִים טוּרִים־טוּרִים.

פֶּרֶק שְׁלִישִׁי מִ,,בִּכּוּרִים'',
זוֹ הַמִּשְׁנָה לֹא נִשְׁתַּכְּחָה.
מִסִינֶעווּעֶר, לִיפְשָׁה, סַארִישׁ,
חִבַּת אַחִים בָּהּ נִתְלַקְּחָה.

גָּרְסָה נַפְשָׁם לְתַאֲבָה
שֶׁל נאַגְרִיבִיץ, רִישְׁקָה, אִיזָה —
הָעֲלוֹת כִּבִימֵי אַגְרִיפַּס...
שׁוֹר בַּעֲטַרְתּוֹ, עֵז בְּגִזָּה.

תְּלוֹת קְלָתוֹת זָהָב וּנְצָרִים,
וּבְחָרוּץ צְפוּת קַרְנֵיהֶם
עַל הַכָּתֵף מֶגֶד כָּרִים
וְהֶחָלִיל מַכֶּה לִפְנֵיהֶם.

קָשֶׁה לוֹמַר לְקַאשִׁילִי:
,,וְלֹא שִׂמַּחְתָּ אוֹיְבַי לִי'' —
לָכֵן נָדַם קוֹל חֲלִילוֹ,
וְהַ,,שׁוֹר'' נִשְׁאַר עַל בְּלִילוֹ.

מֵידַאן, פְּרִיסְלַאוו, יַאסִין, קוֹרְאִים:
,,קוּמוּ וְנַעֲלֶה'' אֶל בּוֹרְשָׁה.
קֶענִיגְסְפֶּלְד, טְרֶעבֶּעשַׁאן וְסֶערְבְּ —
מִי לֹא פוֹקְדָה, מִי לֹא דוֹרְשָׁה?

שְׁתֵּי הַ,,מַאקְרוֹת'', זַאנְיָה, טְשׁמַאלִיוו,
רֶעשְׁיאַנְקִי וּסְטְרִימְטוּרָה —
צְדָקָה עוֹשִׂים בְּכָל עֵת —
זוֹ מִצְוָה שֶׁאֵין לָהּ תְּמוּרָה.

שׁוּגוֹטַאג — אוֹקְנָה וּפַאלוֹ
כִּרְכְּרוֹתָם בַּר נִתְמַלְאוּ
שׁוֹשַׁנָּה שֶׁעָלְתָה נִצָּה —
מִתַּלְמָה קְטִפָּה אַפְשִׁיצָה.

סַאנִיפַאטִיק — מַה בְּטַנְאָהּ?
דְּלַעַת סֹמֶק רַעֲנָנָה.

מַה בְּחֵיקֵךְ בִּיסְטְרָה — וִישָׁה?
פַּשְׁטִידָה לְפִי טַעַם אִשָּׁה.

עֻגּוֹת וּקְעוּרֵי כְּעָכִים
בִּידֵי בְנֵי רִימִיק נִשְׁלָחִים.
גְלוֹד הוֹרִידָה מִקְלוֹנְסָאוֹת
שְׁעוּעִיּוֹת מִן הַנָּאוֹת.

רִינָה עִלִּית וְתַחְתִּית,
כְּרוּב כָּבוּשׁ מְלוֹא חָבִית.

בִּכְלְיָה מַה נּוֹשֵׂאת שֶׁבְּאַרְטְצִימָה? —
מִגְדָּנוֹת, כָּל מִינֵי תַרְגִימָה.

מֵאֶצְטַבַּת חוּסְט יָרְדָה
רִקְמַת מַטְוֶה וַאֲרָגִים.
שִׁ י ף הֶנִיפָה תַּלְמֵי שָׂדֶה
שִׁמְשׁוֹנִיּוֹת וּזְנֵי פְּרָגִים.

מַה בָּא עָמַס אִישׁ עַל שְׁכֶם:
מַשָּׂאת גֵו עַל לֵב לֹא הִקְשָׁה;
בֶּגֶד לִלְבּוֹשׁ לֶאֱכֹל לֶחֶם,
מִכֶּרֶם עַד אֲפִילוֹת מִקְשָׁה.

סוּדִין נָדְבָה צְנוֹן וְתֶרֶד,
פּוֹל וְגֶזֶר וּמְלַפְפוֹנִים,
פֶּטְרוֹסִילִין וַחֲזֶרֶת.
וִישְׁקְ – תּוֹשִׁיט עֲשֶׂרֶת מוֹנִים.

שָׁם תְּשָׂרֵךְ דַּרְכָּהּ מַאגְרַד –
יַיִן צִמּוּקִים בְּצַנְצַנְתָּה.
נִיאַגוֹב,זְבִדָה חָמִיץ וּפַת.
מַנִיסְטֶר – קַאנְפִּיסְט מְלוֹא הַכַּנְתָּה.

אֵלֶּה הֵם אַרְבָּעִים וּמֵאָה הַכְּפָרִים
וְעָרֵי־מַרְמוּרֶשׁ שֶׁעָבְרוּ חֲלוּצִים,
עֲזוֹר לַאֲחוֹתָם אֲכָלוּהָ אַכְזָרִים,
בּוֹרְשָׁה וִיהוּדֶיהָ הַדְּחוּקִים, הָרְצוּצִים.

מִי אֶל הַנִּשְׁקָפִים בְּכָל מִשְׁעוֹל וּנְתִיבָה?
לְעֶזְרַת אַחִים עוֹבְרִים בַּסָּךְ וּמְדַדִּים
עֵדֶן לָהֶם פָּנִים הַשֶּׁמֶשׁ מֵיטִיבָה
מְחַיְּכִים הַדְּשָׁאִים, נִיחוֹחָם – מַחְמַדִּים.

לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה

גולים בעיר
הרוסים באים, הרוסים באים!! (פחד שוא)
הגיוס לצבא ההונגרי

גולים בבורשה

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה עדיין ילד הייתי וזכורה לי היטב אותה שבת שחל בה תשעה באב (שנדחה למחר) בשנת תרע"ד בשעות הצהרים נתפשטה השמועה על דבר הרצח הכפול בסרייבה בבני בית המלוכה ועל האולטימטום שאיש לא ידע מה טיבו אבל את פירושו ידעו — מלחמה. אנו הילדים ידענו מלחמות מהחומש: „...עשו מלחמה את ברע מלך סדום..." וגומר, בכלל לא נבהלנו מידיעה זאת אלא השתוממנו על הגדולים שדאגה עמוקה נמתחה על פניהם והתחלנו אף אנו להגות במלחמה העומדת מאחורי כתלנו.

היהודים שאמונים היו על ה„פרידנסצייטן" (תקופת השלום), שימי שלוה ושגשוג כלכלי היו ומלחמה לא ידעו מאז „ימי קושוט לויוש" — רעדה אחזתם בתארם לעצמם את כל מה שעלול לקרות. פה ושם הסתודדו והתלחשו דיברו ברמיזה והרבה סיפורים נבדו וחוברו באותו יום.

הבשורה, מבעיתה היתה והמשמעות רעדה. הידיעה נדרשה באופנים שונים, בדו מעשיות וחזו מהרהורי הלב, איש איש לפי כח דמיונו. אשה מנשות העם, מן הפשוטות פורצת בצעקת שבר החוצה וצווחת בחלונות שכניה: „גיוואלד, יידן מלחמה באה ויאלצו את היהודים לתלוש עשב בשבת בשביל הסוסים, או סתם ככה כדי לצער את היהודים". כך הבינה עקע-שרה לאה'ס את פירוש המלה הנוראה „מלחמה".

אדם אחר ראה ב„מלחמה" סכנה יותר מעשית — „יגרשו את היהודים מבתיהם כדי להושיב בהם חיילים". כך נחלקו יהודי בורשה הם ונשיהם ובניהם בדיעותיהם על אודות ההתרחשות העלולה לבוא בעקבות שמועה מרעידת לב ונפש, שהסתום בה מרובה מהגלוי, שחדרה בעצם יום השבת לבורשה, ללא עתון מביא חדשות ואפילו קלובוק, המתופף כל דבר חידוש מטעם המועצה, לא הבהיל את היהודים מאזיניו הקבועים בתופו באותו יום כי שבת היתה בבורשה, בעיירה השוכנת בקצה המזרחי של מלכות הונגריה.

גולים בבורשה

„יגורו בך נדחי מואב הוי סתר למו
מפני שודד" (יש. טז ד)

מצבה הגיאוגרפי של בורשה השוכנת למרגלות ההרים ששביליה מובילים לגליציה וכבישיה — לבוקובינה גרם לה להיות באזור המזרחי־צפוני של מלכות הונגריה, היישוב הראשון הנמצא בעורף החזית. בנפול מבצר פשמישל נפלה גם לבוב ואתה — אחותה טשרנוביץ, בירות גליציה ובוקובינה. הנסיגה הגדולה של צבאות הברית החלה ובעקבותיה נמשכה שרשרת הפליטים הבורחים על נפשם שכמעט כולם יהודים היו. מחנות־מחנות של עגלות עמוסות לעייפה כלי בית, כרים וכסתות, כלי בישול ובגדים. מבין גלי הגולים בלטו ראשיהם של זקנים כסופי שער (הצעירים חפורים הם בחפירות) ותינוקות חולים וילדים שניטלטלו ברכוביהם אילך ואילך או נראו מכתתים רגלם מאחורי כלי הרכב.

יהדות בוקובינה עורכת גלות מאונס. מרביתם פנו דרומה למחוזות טרנסילוניה ומיעוטם נטו מערבה — לעבר ה„פריסלופ" ועד בורשה הגיעו. יהודי המקום קיבלו את פני הגולים בלב נרגש וחום לבבי וברחמים רבים ואף פינו להם מקום בבתיהם והציעו להם את מטותיהם. חדרים שרק בשמחות משפחה נפתחו בפני קרובים — ה„אלקירים" — סלונים כביכול — הועמדו לרשות העקורים. מזון למחיתם נמנעו מלקחת מידי המארחים המורעבים, שכן בתרמיליהם הביאו אתם דברי מכולת לזמן ממושך. עוני ומחסור ומצוקה ששררו בבורשה בשנות המלחמה, לא נגעה ברוחם הנכונה ותחס עינם על אחיהם היהודים המורדפים, יגיעי דרכים, שנותקו ממקומות מושבותיהם וארצות מגוריהם והרחיקו נדוד, בבקשם מנוס ומחסה בפנים הממלכה.

אלא שכעבור כמה ימים הבחינו יהודי בורשה בשוני שבמנהגיהם של הפליטים והביטו בקפידה על אחיהם מבוקובינה, שרבים מהם אינם שומרים את השבת כהלכתו, כמנהגם. הם. בייחוד מצאו הנשים דופי בשערות ראשן של אחיותיהן הנשואות הבדורות פרע „ללא בושה" והיו שהטיחו להן את דברי מוסרן: „בגלל ה„אייגענע האר" — שערות משלהן (שלא גולחו כהלכה) נגזרה עליכן גזירת גלות, עונש מן השמים". פיקחים שבבעליהן מנעו בעד הטפת מוסר לאומללים תועי דרך: לא עת תוכחת היום — דיין שעתן של זעומות אלוקים בתוכחה הכתובה בתורה שירדה עליהן ועל ביתן ובאה כתומה: „בשבעה דרכים ינוסו... ונסתם מנוסת חרב" וכו'. לבל יחשוב לנו ה' לעון ולא יגמול לנו כחטאתינו.

הפליטים לא השתהו זמן רב בבורשה ויעזבוה כעבור ימים אחדים, שמגמת פניהם לפנים הקיסרות היתה. גם אלה שנדדו לטרנסילוניה לא שפר חלקם ונשות החיל מבנות ישראל דשם הטו אף הם למוסר לשונן ותיסרנה את אורחותיהן בשבט פיהן, ובניגוד לבורשה, הצטרפו גם בעליהן לעזור כנגדן ונתעוררו ויכוחים עזים. אולם מהעז יצא מתוק ועבודה ספרותית צפה ועלתה מבין קרעי הנדודים: בין הפליטים התהלך איש יהודי בעל שאר רוח מהעיירה „מולד בנילה" ושמו ר' מרדכי ברכר, ת"ח שעט סופר מהיר בידו, שהוציא בשעתו אנציקלופדיה דקדוקית של עשרים כרך. אדם זה התיישב על קצות עגלת נדודיו ואסף ממכמני אוצרותיו השמורים בזכרונו (כהרמב"ם בשעתו) וחיבר מחקר תורני־הלכתי בו הוכיח ששערותיה של האשה אינן טעונות גילוח וסיפור כי תכשיט הן לה. שם הספר „משיב מלחמה ש ע ר ה" (שין שמאלית. שיבוש מתוחכם בפסוק מישעיה כ"ה ו'. ספר זה הוא ההישג של מלחמת אוסטריה. (ליהודי יקר זה נועד קץ מר לחייו: נדקר למות בידי צייידיו ביום זעם ליהדות בוקובינה.

מעשה המקרה דומה במקצת לגילוייו של שמפוליון במלחמת נפוליון במצרים: הפסיד בקרב וזכה במדע. אפס כאן, ע"י ברכר נתעשרה ההלכה (בשאול ההיסטוריונים: מה הועילה היציאה במחנה למצרים ולספוג גם מכות?! יענו להם הארכיאולוגים: תגליתו של שמפוליון.

הרוסים באים הרוסים באים!!

„ונסו מנוסת חרב ואין רודף (ויקרא כו לו)

אמרו חכמינו: „קללת חכם אפילו על תנאי היא באה" (סנ. ג:). לא נזהרו בעליהן של נשות בורשה בלשונם באמרם „הלואי לא ייגמל לנו כמעשינו" לא יצאו ימים מרובים וצער גלות מצא גם אותם, הדריך את מנוחתם ואף הזיזם ממקומם — אבל רק לזמן מועט. ההרים הגבוהים והרמים שסוככו על בורשה, ואשר יהודיה אמרו עליהם בצלם נחיה בגויים, ואליהם לא תגע הרעה ונגע לא יקרב באהליהם — והנה ההרים עמדו למעוד, ושפלו הרכסים ושום מכשול לא יעצור בעד האויב, העולה ולוחץ על צבאות הברית, בקרבות שנתחוללו ונתעצמו במרומי הפריסלופ כשלושים קילומטר מבורשה.

ויהי היום ובשורה מחרידה פילחה בשמי בורשה ומילאה את לב יהודיה חלחלה: הרוסים באים! איש לא נתן לבו לדעת מאיזה צד יבקיעו — אם ממזרח או מצפון, שמשעולים פתלתלים פורצים להם דרכם בגאיותיהם שבסתר ההרים ורק צד אחד עמד כסלע איתן וחתם בפני צר ואויב מבוא בגבולם, והוא צד דרום. שם ניצב ה„פייטרוס" האדיר, כשומר חומות הקרפטים מפני רגלו של פולש זר, של שונא ומתנקם, לפיכך התחילה הבריחה אליו — אל הפייטרוס — ולא לפייטרוס עצמו אלא אל הפייטרוסה, זו השכונה המיושבת יהודים ונקראת על שם הנחל היוצא מן הפיטרוס ההר.

אולם הנסים לא הרחיקו לכת ואף לא כולם היו בין הנמלטים: נשים וילדים לקחו מיטלטלים ודברי מאכל אתם ו„ברחו" להם. ואילו הגברים נשארו בחנויותיהם לשמור עליהן שלא ישדדון הרוסים. שמא תאמר יהרגונו — יקדימו לומר וידוי ויחזירו נשמתם לנותנה, כי את החנות שהשקיעו בה חלבם ודמם אין מפקירין. ואם „צדיקים ממונם חביב עליהם מגופם" — כל שכן פשוטי עם שרכושם בעמל רב נרכש. דומה שניתן לשער ולהגיע למחשבתם של היהודים שלא סתם מסרו עצמם בידי הגורל אלא שדימו בנפשם שהרוסים שפתוחה דרכם לפניהם ברדיפה אחרי האויב לא יתעכבו בהתקדמותם כדי לשלול שלל ולבוז בז ואפילו אם יסטו מדרכם לפשוט ידיהם בגזל — הרוג לא יהרגום, וגם אפשר לבוא במסתרים עד יעבור זעם, ואם יחיו — יברכו ברכת הגומל, וישבחו ויפארו וירוממו את שם כבוד מלכותו, שהחזיר להם נשמתם בחמלתו עליהם.

גם הבורחים לא העפילו ההרה כי רובם מצאו מקלטם בבית אחיהם המתגוררים מעבר הוישיבה, אחרי הגשר לחופי הקיטרוסה, ומיעוטם בבתים המשתייכים ליהודים בשדות אחוזותיהם, וגרים בהם דלי אכרים הנקראים ז׳ילרים, כלומר שומרי שדותיהם ומעבדיהם. לא יצאו ימים רבים והאבות, שלבשתם גבורה ועיכבו את עצמם בגוב האריות ומסורים לחסדי הקוזקים, אוכלי יהודים מאז — הופיעו בפתחי בני משפחותיהם ה„גולים", שסיפקו להם בימי גלותם לחם ובשר וכל המצוי ברשותם ויבקשום ללקט את סמרטוטיהם, כי באו לקחתם הביתה, כי בכפר שלום ושלוה, אין שטן ואין פגע רע ואין מכלים דבר והעיקר — אין רוסים!

להיכן נעלמו הרוסים?! טעות קטנה מצערת נפלה במסירת הידיעה בדבר התקרבות הגייסות, שחיל ורעדה אוחזות את שומעי בואם (רק לא את גברי בורשה האמיצים) — כיצד נשתבשה הבשורה הנוראה שאלוקים הפכה לטובה? — יהודי פגש בדרכו להרים את מכירו הגוי השב מהפריסלופ וידיעה בפיו: רוסים — מחנות-מחנות הם בדרך היורד לבורשה. לא הספיק הגוי לפרש את דבריו — והיהודי התחיל רץ בשארית כחו וידד ויבוא בבהלת-פחד עד בורשה והחרידה מרבצה. מאמינים ואינם מאמינים באמיתת הדברים היו אותה שעה. לכן נחלקו לנשארים ולנמלטים.

משנודע הדבר למלכות — פקדו לחזור לבתיהם, שהבריחה המבוהלת היתה לא על דעתם ויזמתם. אבל כעבור מספר ימים — ובורשה נתמלאה רוסים. אלא שלא בצורת גויים, גבוהים וגדולים ועצומים באדרתם הארוך עליהם והרובה המכודן בידיהם, כי אם רוסים שבויים, לבושים במסכנות, קרועים ובלויים, שנשבו בחזית המזרח — ובורשה שבה למנוחתה. אלמלי נתן היהודי לגוי לסיים את הודעתו בדבר רוסים שבויים — היה מונע מעשרות בתי-אב את המנוסה.

בשובם הביתה המתינה לילדי היהודים הפתעה: צעצועים מכל הסוגים מותקנים מעץ, מעשה ידי הרוסים השבויים, משחקים שלא ראו ולא באו לידם מימיהם — הוצעו להם למכירה ובתמורתם נכונים הם ליטול פרוסת לחם, תפוח אדמה קלוי ובזוק במלח, פירות או ירקות, או כל מאכל אשר ייאכל, שכן ביניהם היו אמנים שיד זריזה להם. מיום בואם של הרוסים חזו ילדי הפרינט מחזה פחות משעשע מהצעצועים: בית מטבחיים שהוקם מעל מיכל המים המניעים את גלגלי טחנתו של יעקב לייב הגבאי: מאחורי ביתם של יוסל איינהורן ושלמה הירש גרובר התחילו מובאים סוסים נכים (וסתם פגרי נבילות) שנפגעו בחזית הפריסלופ, שם נטבחו ובשרם סופק למטבח השבויים להאכיל בו את הרוסים המורעבים — והממונה על „אספקה" צבאית רחבת לב זו היה פולקובניק (סגן אלוף) רוסי שבוי („אבוי למנוצח"?! — לאו דוקא — כותב השורות שלא היה שבוי מלחמה באותם הימים כי אם שבוי חדרו של מלמדו להועיל (האומנם?!) יוסל איינהורן והסתפק ב„הוברן-פלעצל" — פיתה אפויה מקמח שבולת-שועל — שטעמה טעם בחילה וגועל) נמצאים למדים שאכילתם של הרוסים השבויים מעולה היתה מזו של ילדי העניים.

הגיוס לצבא

בפטריוטיות מובהקת התבטאה נאמנותם של יהודי הונגריה לארצם. בימי המרד של קושוט מפורסמים היו מעללי הגבורה של יהודים בצבא שהובל נגד מלכו — ע״כ מעידים כותבי דברי ימי הונגריה ואפילו קושוט עצמו הופתע לטובה מההתלהבות של בני עם זה, בה נחלצו לעזרת המתקוממים וגם הביע את הערכתו זו בכתב ובע״פ.

בימי הקיסר מבית האבסבורג ומבית הוהנצולרן

הנוער מבורשה התגייס מיד. עם פרוץ המלחמה יצאו לחזיתות ורבים מהם לא חזרו. היו אמנם גם „טמירים ונעלמים" וגם כאלו שהטילו בעצמם מומים בגופם כדי להיפסל

מן הצבא — אלא שמעטים היו. ברדת הרומנים לרדות בבור־שה, הורידו אתם את תאות הממון ודיברו על „בקשיש" כעל דבר טבעי שאי אפשר להתקיים בלעדיו אפילו שעה אחת. משהגיע הנער לגיל ההתיצבות, לא חשב כלל על שירות צבאי. התיצב, אבל לא ראה את עצמו כיוצא צבא, מפני שכבר התחילו משוחחים על ה„כסף שיענה הכל".

כך דרכו של גיוס בוישיבה, אליה נסעו („נסעו" — לאו דוקא, הלכו ואפילו רצו, במטרה להחליש עצמם ולהיראות בלתי כשרים לשירות צבאי). המועמדים לגיוס מתיצבים אצל הרופא הצבאי, שהוא החוליה הכי חשובה בשרשרת קציני הצבא שנתמנו מטעם המדינה לבחור אנשי חיל מבין אזר־חיה הצעירים.

ויהי בראות יהודי הונגריה שנאמנותם למולדתם, דביקו־תם לשפתה ולתרבותה והתיצבותם לקריאה להגן עליה ואפילו בימי מרי והתקוממות בין הראשונים היו — כי כל גילויי האהבה למדינה שהם חוסים בצלה נמדדים במאזני כחש ומרמה, בעודם נתונים בכפן האחת — שנאתם המסורתית ליהודים מושמה בכף שניה המכריעה, כמובן את הראשונה, ועוד מדברים ש„עם הטלת חובת גיוס לצבא על היהודים — כלום חייבת המדינה גם להעניק להם את יתר זכויות האזרח ולפנות מדרכם את ההגבלות הנהוגות לגבם מזה שנים, כלזרים וביחוד כיהודים?! לפיכך התחילו רבים חוככים בדעתם, אם כדאי להם לצאת ולבוא בצבאות הקיסר, יר"ה, אם לא מוטב להם לציית לעצת הנביא המיעץ: „חבי כמעט רגע" וכו'.

הרגע ההיסטורי הזה ארך ארבע שנים והרבה מרתפים ועליות היו סתר ל„טמירים", שביקשו אחריהם יומם ולילה. פינחס, גיסו של ר' וולף רבץ כאלף וארבע מאות יום בתוך ארגז הגפרורים הגדול, שמחוסר מקום בחנות, הונח בעלית נושא אחותו... לילה התלוננו בסתר עליון ויומם יצאו מחוריהם", למען שאוף לקרבם מקצת אויר, לאכול כבן אדם ולנוח כילוד אשה ובעקר — ללכת ההתפלל בבית הכנסת. שירות המודיעין פעל כהלכה ומשנראו „בעלי הנוצות" יוצאים ללכוד את „הנעלמים" שעדיין לא „התיצבו", נמלטו המתבקשים ל„חביון מעוזם" ויבואו „בנקרת הצורים ובסעיפי הסלעים ובמחלת עפר מפני פחד" — הג'נדרמים ומהדר נוצותיו... רבים נתפסו בשעת נוסם על נפשם. וקימו מאונס את פסק ההלכה של שמואל ש„דינא דמלכותא — דינא" וילכו בלא רצון ויכו בשונאי הקיר"ה עה חרמה (של הקיסר).

אליעזר האז הסידן נמנה היה על „הטמירים והנעלמים" שנתרבו בשנות מלחהעה"ר בבורשה, שסבורים היו, אם שהיו מחבבים את הקיסר יר"ה, אבל ללכת ולמות עבורו — לא מצאו לא ראיה ולא זכר לחובה כזאת בשום מקום — להפך, „כל המקבל עליו עול תורה — מעבירים ממנו עול מלכות" ומי בבורשה אינו לומד תורה?! אלא שה„רענדר" השמן והמשופם בבורשה לא למד משנה זו והמשיך לחפש בבתים ועד בית הכנסת העליון הגיע וימצא בו שמונה עשרה יהודים („ח"י" — רוצים לחיות) שאין בידם כתב שיחרור מטעם המלך ושרי מלחמתו. משהוציאום והעמידום בשורה, מנאם השוטר הנזעם מחדש וימצאם שבעה עשר, כמספר „טוב" כי לייזר מוכר הסיד מצא ש„טוב" לשרת בבית אבא מאשר את בית המלך ותוך כדי גילוי הנסתרים — הסתיר עצמו מחדש ובשעת הספירה בחוץ ב„פארגטרונג" קפץ דרך החלון ויימלט. ראש המשטרה האדים כעשו הרשע ויען ויאמר: זה שלוש שנים אני מחפש קטן זה קל הרגלים וכשכבר הצלחתי לשים ידי עליו, חמק־עבר מבין אצבעותי. בזעמו קם והסיר את כובעו הנוצץ ארצה ויישבע באלוהי ההונים אבותיו, שלא ינוח ולא ישקוט עד אם ישית ידו עליו וידע את תנואתו. את שבועתו לא קיים, שבצאתו את בורשה אחר מפלת עמו במלחמה — יצא לייזר ממחבואו יחד עם אחיו יושבי חושך כי הקיץ הקץ על נדודיהם. במנהג זה של „ניטרליות" כששני מלכים ניצים החזיקו יהודי בורשה, עד שידם מגעת. גם בימי הרומנים וימלאו את כיסיהם של שליחי הצבא כסף ובלבד שלא יתגאלו ב„פתבג המלך" הם מאכלי מטבחם בני שלוש מערכות: „פאסולי, פאסוליקה ופאסוליצה" — דהיינו, פול, פולית ופילולת.

השבת השחורה
והמוות הלבן

הרומנים החלו וההונגרים כילו
סופת השלג משתף פעולה עם המרצחים
מתוך הסיפורים על החטיפה המרושעת
תיאור של טוביה

השופך דמי יהודי מקומו מתחנף
ל„חבריו" לאחר השואה
היסטוריון מנבא את כליון היהודים במרמורש
בורשה בשואה
זיק התקוה דעך בהיוודע
על גורל יהודי בורשה
בימי שלטון הרשע
מדוע לא הציל חלק
מהאומללים את נפשם
בצאת ישראל מבורשה
המאושר שניצל
עם שובי לבורשה
בורשה הגויית פורחת
בדרך לבורשה השוממה
בית אבא המבוייש
בלדת הבדידות
בדד אשטט ברחובות עירי

בין תלאה לשואה

עברי, ישראלי, יהודי —

השבת השחורה
מפעל אנטישמי רצחני של ראש העיירה: 36 יהודים „זרים" מגורשים להרים ומוצאים מותם בשלג.

השבת השחורה

„זרים רדפונו"

הרומנים ששמם יצא לפניהם בשכבר הימים כאנטישמיים מובהקים היו בין הראשונים שהיו מוכנים לאמץ את ה„תורה" שיצאה מנירנברג אלא שעדיין, מפני מראית עין ולזות שפתיים העלולות לבוא מן המערב הקיצוני ולפגוע בשמה הטוב — עשתה את מעשיה במחשבה תחילה ובזהירות ובמסגרת החוק, וכך החל הנגף. הפרובינציות שנסתפחו אליה, לא היתה להן כל ביקורת בשעת הסיפוח על תנודות האוכלוסיה מהארצות השכנות לחבלים החדשים. להלכה, לפי הסכם בועידת השלום קיבלו אזרחות רומנית כל אלה שנמצאו יושבים בשטחים המסופחים בימי הספוח והיוו את רומניה הגדולה — לא כן למעשה — אזרחים שלא נולדו באותם המקומות „נסבלו" ונשארו תלויים ועומדים עד בוא השעה הכשרה לכך — וביום פקודה — ייפקדו.

והנה הגיעו הימים, ימי בחישת הצורר, שיצא ממאורתו במרכז אירופה, בקדירות מדינות אחרות, אז הוציאה גם רומניה יד מרושעת מחיקה ותאמר להוכיח ליהודיה שגם היא יודעת פרק בהלכות שנאת עשו ליעקב. ראשית פגיעתה הרעה היתה בזכויות האזרח של חלק גדול מהיהודים היושבים בארצה. ביום אפל אחד יצאה הגזירה שעל היהודים להוכיח את השתקעותם בחבלי מגוריהם מכמה דורות. זרם של התרוצצות אחרי מסמכים ותעודות, שלהם ושל אבותיהם ואבות אבותיהם פרץ. התחילה גם תנועת הגירה אל מעבר לים. רבים שפקעה סבלנותם — שלחו יד בנפשם. יהודי מרמורש ובתוכם יהודי בורשה תלו תקותם בה' והחיפוש בארכיוני המטריקולוציה החל.

הרומנים החלו וההונגרים כלו

בעוד זו עוסקת בחיטוט בזכות האזרח של יהודיה — וצו פינוי חבל מרמורש ומסירתו להונגרים שיצא מפי המשוקץ, בוינה, שם קץ לזמן מועט לבילוש הבלתי אנושי זה. כעבור שתי שנים לשלטון הונגריה — נתחדשה הגזירה — ובאכזריות יתירה. התרוצצויות וריצות ממשרד למשרד, מתן שוחד ושלמונים וזיופי תעודות פשטו בקומיטט, וכבר נתלו רשימות של משפחות יהודיות על קירות בית המועצה, שלידת ראשיהן במקום, מוטלת בספק. בתי גניזתם של משרדי הקנצלריות נפתחו לרווחה ומעל המסמכים שלא הושמדו הוסר האבק, שהעיק עליהם מזה עשרות שנים והיהודים שילמו בדמים מרובים עבור העלים הבלים, שבכוחם להצילם מגירוש, שמשמעו: כליה.

יהודי בורשה לא יצאו מכלל זה. נוסד ועד שטיפל בגילוי המסמכים הדרושים להם אותה שעה כאויר לנשימה. הועד, הביא בחשבון גם את אלו ששנות אבותיו החלו בבורשה. אלא שבעודו עוסק בארכה שניתן להם בחיפוש ובחיטוט בתעודות שבגנזי הערכאות, ישבו שניים מרשעי השלטונות בחדרו של מושל המחוז בוישו: מרזשיניאן, ראש העיר בורשה והמושל קאדש־פוליו וגזרו, על דעת עצמם, גזירת כליה על שלושים ושש נפשות מיהודי בורשה, שנבחרו בזדון לב גם ע"י חברי המועצה, בהמלצת מלשינים מעלילים וסתם מתנקמים גסים, מתוך תאוה להתעלל בחסרי ישע. הפורענות יצאה עליהם בצורת הרחקתם מבורשה בתור אזרחי חוץ (האמת היא שכולם, הם ואבותיהם ואבות אבותיהם בבורשה נולדו) ולשלחם לארץ גזירה, לג'נדרמריה שעליה הוטל הביצוע הרצחני. הוגד שהפקודה הגיעה מבודפשט ויש לבצעה לאלתר.

החל הנגף

ב־28.4 שנת 1942 בליל ששי לאחר סעודת השבת הראשונה והשמעת ה„זמירות", „כל מקדש שביעי כראוי לו..." משהגיעו לפסוק „זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו" ושימת מבטחם בה' אלוקי ישראל „לתשועת עולמים" — נזדעזעו אמות הסיפים אצל שלושים וששה מיהודי בורשה מקול נקישות גסות בדלת ביתם: ה„ז'נדרים" בפתח ביתך, בשם החוק, פתח! ידיים מרתתות בהיסוס נוגעות בכפות המנעול והדלת תיסוב על צירה ועל מפתנה מזדקרים מלאכי משחית עם נוצותיהם הססגוניות המעוכות בכובעיהם והפקודה המרושעת בידם ובפיהם: „פלוני בן פלוני לפי הרשימה, שהגיעה מהבירה, שמך מופיע כנתין פולני. הושת עליך לחזור למולדתך, ועלינו לסייע לך בכך, ואנשינו ילווך עד הגבול. ארוז את חפציך האישיים — קחם ובוא! שלושים וששה מסכנים, מוכי גורל שנקבע ע"י חדלי אנוש, נשים וילדים שמעו את הבשורה המחרידה באותו ליל שבת קודש. מיד לאחר שנשמע ה„קול" של החוק יצאו ה„ידים" למלאכתן המסואבת תפסו באומללים וסחפום בכוח לנקודת המאסף בחצר המשטרה. שם ראו לתדהמתם שאינם בודדים במועדם וצרתם — צרת רבים היא. שמע העקירה הבלתי אנושית עבר כברק בכל בורשה וחלחלה כללית אחזה את כולם — ומיד התחילו לפעול. ראש הקהלה דאז, המסור והפעיל ר' אברהם הירש ראטה עשה בימים ההם בבודפשט. מבורשה התקשרו לבודפשט ומעשה נס תפסו את אברהם הירש והעבירו לו את המידע הנורא והבעתה שלבשה בורשה בשעות קשות אלה. הועד היהודי דשם הובהל ונחפז לבקש פגישה עם השלטונות לשם ביטולה של הגזירה.

אגב ביקוש רחמים וצדק ויחסי אנוש, נודע ששום גזירת גירוש מבוהל לא יצא לבורשה מידם, ושגם נשלח מברק לעכב את הגירוש. מרזשיניאן השיב לבודפשט שלצערו כבר יצאו ה„זרים" למולדתם לפולין וכפי הידיעה שבידו גם „הגיעו בשלום" ליעדם... בעת שילוח התשובה כלואים היו עדיין

הנדכאים, שגזירת כליה יצאה עליהם, בבנין הקנצלריה. שלוש עבירות עבר אותו רשע בליל השבת ההו: זייף פקודה, שיקר לממונים עליו, וכיחד את ביטול שילוח בפני הנתונים למשיסה. אולם חטא־החטאים הגדול והאיום כלפי היוצר ויצירי כפיו, הוא חטא בל יכופר לו — מסירת הל״ו צדיקים וקדושים לידי התליין — על לא עוון בכפם, והתליין, עושה דברו היה בליל בלהות זה, השלג הרך והענוג שירד אותו לילה על הררי בורשה הצפוניים בואך עמק הצ׳רמוש הנשען לגבול פולין. משלחת שהופיעה בפני מרז׳יניאן הבטיחה לו סוסים תמורת הנידונים לגרוש למות בטוח — אלא שזד נבל זה החליט שמוטב יהודים מתים מסוסים חיים.

השלג משתף פעולה עם הרוצחים

שלג וגשם ירדו חליפות אותו לילה. את שלחלח האחד הקפיא השני. ערפילים למטה ועננים למעלה, סערות זעף רוח ולעפות חברו יחדיו בחמת זעמם וישטחו להם שטוח, קור וקפאון, שלג וקרח, בדרכם של שלושים וששה יהודי בורשה במסילת האבדון. ככל שהרחיקו לכת מבורשה — כן קשתה עליהם הצעדה. רגליהם ננעצות בשלגי העומק המטפיח. לא הספיקו לשלוף רגל אחת — ונתקעה השניה. איש עוזר לרעהו ואין אומר „חזק״, גוררו אתו ומצר בצרתו, בוססים ודורסים, קמים ונופלים. מימינם ומשמאלם קלגסים, חשוכי צלם אלוקים, עומדים עליהם ומאיצים בהם ברובים שבידיהם — „קדימה יהודים, עד מעט והגעתם לארץ שמשם באתם אלינו״. המסע היה מתוכנן ובכוונה מרושעת, ותחת להוליכם ישר לגבול — הוליכם עקלקלות ומדי פעם חזרו לאותו מקום שמשם יצאו; והמטרה ברורה היתה: המתח ללא שפיכות דמים, הואיל וה„היתר״ לרצח גלוי טרם ניתן — פעל הנבל שהיה רומני מלידה לפי שיטת רצח הומנית שהיתה נהוגה ברומניה בימי זעם אלה.

(בצורה דומה נתבצע „טבח יבש״ בימי גירוש בסרביה ובוקובינה ע״י הרומנים בחזרם לשטחים שנשתחררו מידי הרוסים). רוחות סועה וסער עשו שמות באומללים שהחנו אותם על גבעה נטולת מחסה ונתונים למשיסה לקור ולגשמי זעף. השטח זרוע היה גופות ובהציע ראש המדברים לקצין הממונה על תהלוכת המות, צרור עם דברי זהב, שיזיז את המחנה לתוך היער לתת להם הצלה פורתא בסתר עצים — סירב לקבל. אז פנה אליו וניסה לעורר רחמיו ושאלהו: האין לך אבא ואמא, זקנים וילדים בביתך — חוסה על הגוועים לנגד עיניך! — אז הוציא המפקד כתב פקודה והושיטו לשתדלן וכתוב עליו: „כאלף נפש קיבלת ועליך להגיע בפחות ממחציתם — אבל יד אל תשלח בהם...״ כן עשו גם מרצחי יאס בהכניסם את קרבנותיהם לתוך קרונות מסוגרים, התיקום מהעיר והעמידם על „מסילה מתה״, התרחקו מהם כדי לא לשמוע את זעקות האימים העולות מתוך תאי החנק בדרכים ורק כעבור שנים־שלושה ימים שבו למען הוציא את הגויות המעוותות בפרפורי הגסיסה האחרונים — המצאה רצחנית מבית אולפנם של רומנים צמאי־דם נקיים. ואותה ניסו גם על השפותים למות, בני בורשה, באותו ליל זוועה בשלגי ההרים שבין ה„האנדיל״ לגבולות פולין. הנסיון עלה יפה: למחרת היום באו גויים וסיפרו על גויות קפואים מתגוללים ועטופים שלג — לעשרותיהם.

אחר חג השבועות תש״א — שנת הזוועות לשלושים וששה בני בורשה שלושים ואחד מהם נפחו נפשם במדבר השלג שבצפון בורשה, קם מנחם כץ, חתנו של ר׳ פישל שטיין ז״ל, שאף הוא חותנו היה בין המגורשים למות הקר ולבש בגדי צייד ויצא הוא ויערן גוי שנטל שכרו אתו לתור אחרי גופות הנקפאים, ללקט את עצמותיהם ולהביאן לקבר ישראל אל בקעה ששמה „ואליע־אורסול״ — עמק הדוב — ויגל שם את גופותיהם הנמקות של כמה מהאומללים. עזר בשרם דבוק היה לגושי הקרח ההולך ומפשיר. הם סיפרו שבאחד ממסתרי היער מצא גוי בשם ניקורא ניאמצו, הוא ובנו, את אשתו של מנחם געגאד כשהיא מלחכת עשב. היא נראתה במצב מחריד ומזעזע. היא לא הגיבה על הקריאה בשמה (שהם הכירוה מהבית), סחבה את עצמה על גבי הקרקע ומגופה נושרים איברים־איברים. בנו של ניקורא נטל את הרובה מעל כתפי אביו וירה בה כדי להתירה מחבלי עינוייה. הי״ד.

ואלה מהמגורשים שנשארו בחיים באותו ליל חרדות בו נקפאו שלושים ואחד מחבריהם: ר׳ שלמה־בערילס שטיימץ, ר׳ אברהם־וולף געגאד, הנער שלמה־הירש געגאד, יצחק גליק בן שרגא פייויש, עלם בן שתים עשרה — חייהם הושאלו להם למספר שנים בלבד.

הנספים בשואת השלג: כל משפחת ר׳ יצחק לייפר (נצר מבית ברבורנא) עם שש בנותיו. מספרים שהבנות נאנסו ע״י חיות־אדם לעיני הוריהם; ר׳ אפרים־פישל שטיין ובתו מינדיל וילדיה; אשה בשם טשערנאוויץ; גליק דוד בער (המכונה „פלאמפלעצל״); אשתו של מנחם געגאד; יצחק גלק; דוד־בער סאכס שלמה בער גליק (הירש), ועוד רבים.

המפלצת מרג׳יניאן לא הניח ידו מלהרע ליתר היהודים, ויהי בראותו שקצרה ידו להשמידם ויאמר להעבידם בפרך בשלגי הפריסלופ — ויוציא צו שכל יהודי ממין זכר מנער ועד זקן חייב להתיצב ע״מ להעפיל הרה פריסלופה.

הפקודה לא נזקקק להישנות פעמים כי למחרת הבוקר יצאו היהודים גדודים־־גדודים למרכזו של היישוב כשהם מצויידים בתרמילי אוכל ומלובשים בגדי חורף וטוריות ומגרפות ועוד כלי מלאכה כשהם תלויים להם על שכמם. הנשארים בבתיהם הציצו מבעד לחלונותיהם וראו לגיון עבדים — והם בעליהם ובנותיהם וחתניהם עוברים בסך ובוססים בשלג מדליח וקופא וחורק חריקה אכזרית, ולפניהם מתגלגלת מרכבתו של מרז׳יניאן הנושאת בתוכה את הזד הרוצח, זה ששלח אך שלשום שלושים וששה יהודים למוות בטוח, כדמי קדימה לשותפות הנוראה העקובה מדם וקרבן ראשית לברית שנכרתה בין שטן המשחית לשיקוץ המשומם שנברא בצלם בלהות, הרובץ לו במערת פריצים אשר בברלין שמשם יצאה הרשעה למשול ולערוץ אנוש מן הארץ ובינתים להשב יהודי בורשה עד דכא ולשחוק על משבתיהם.

מחזה משפיל ראתה בורשה באותו בוקר: כמאתים יהודים פוסעים, טועני משא לעייפה, בדרך העולה פריסלופה ולפניהם — כחלוץ העובר לפני המחנה — המעוול השפל והשחצן ומאחריהם המאסף — הממונה על תיקוני דרכים, ומימינם ומשמאלם — גויים וגויות שירדו מן ההרים לבתי היראה שלהם ולצפות במחזה המשפיל. מהם — דמעות נצנצו

בעיניהם והצטלבו, מימיהם לא ראו את היהודים הזריזים והממולחים ואף אהודים עליהם — בשפל מדרגתם כבאותו יום. מהם — והם הרוב — חיוך שטני עלה על שפתם. אלו לאלו שואלים: הכך עלה להם לשכנינו הזידים. אלו ואלו מודים לגואלם שלא עשאם יהודי, אלא מי יודע מה ילד יום לנו, הרומנים. אמנם כן, יהודונים, לא לעולם חוסן. לא שיחקה לכם השעה, אלוקיכם נטשכם וימאס בכם.

מרושע זה בחר ביום זה, דווקא יום א׳ שבו שובתים ממלאכה ויוכלו לראות היאך מדכאים יהודים עד עפר, שהרי לא היה כל צורך בניקוי הפריסלופ מהשלג, שלא נתרחשה שם, כבימי מלחמת העולם הראשונה, כל התנגשות צבאית, וגם ירידת השלג תכופה היתה ואין טעם ואין קצה לסילוקו, אלא כדי שיראו הגויים במפלתם וישבעו מלא הכף נחת. במרומי ההר שוכנו בתוך צריפין ומחסנים כבהמות הללו בבנינים הבנויים קרשים ופתוחים לסערות הרוחות החרפיים וחדירתם.

ניצולי המגורשים מתקרבים

תוך כדי העבודה הבחינו בנקודות כהות המתגלגלות במרחק על פני השלג וככל שהתקרבו אליהם, כן ראו שהדמויות הנעות בשדות השלג הם יהודים תועים, אובדי דרך. כעבור שעה קלה הכירו ביניהם את אברהם וולף הסנדלר ואת שלמה בעריל׳ס ויצא לבם בראותם את הנער עטוף בטלית מצויצת וגם את הנער הכירו ועוד שנים ממגורשי בורשה. בשבת שעברה נודדים היו בישימון השלג עד שהגיעו לאחיהם הניצולים. הם נאספו באין רואים והוכנסו לצריפם וכתום השבוע חזרו עם אחיהם לביתם. לאחדים מהם ניתנה ארכה לעוד שנתיים לשאוף אויר כפר מולדתם, בו ראו אור העולם.

מתוך הספורים על החטיפה המרושעת

התדהמה שירדה על בורשה עם החטיפה המרושעת והאכזרית של שלושים וששת היהודים, והובלתם לקראת מותם בערבות השלג שבהרי הקרפטים כרסמה בלבם כל אותו יום שבת שאחרי ליל האימים. מי יודע מה ילד יום. שמועות על שמועות, אחת איומה מאחותה, החליפו זו את זו. רואי שחורות צידקו בנפשם את הדין על שלושים וששה הנפשות שניטלו מתוכם. כבמחזה ראום שוכבים שרועים ומהופכים ומגוללים בשלגי ההרים, שנערם עליהם בלילה המר והנמהר. גויים באו וידיעה מסמרת שער בפיהם שראום מפוזרים קפואים על פני הקרקע והתלואים על שוכות העצים — אחד מתוך צער ואחד — שמחה לאיד מפעפעת בקרבם — (שיכאב להם לז׳נדנרים הללו). מהם ראום בעודם מסתובבים כצללים הללו, מרחפים אובדי דרך ומבקשים משגב ומפלט. היו יהודים שמסרו מפה לאוזן שכולם נורו למות ע״י החיילים מלויהם, עוד טרם הגיעו לגבול פולני. מהם שראום עוברים ונשחטים במעבר ודמם מאדים את השלג הלבן. ויש שנתגבר אצלם כוח בטחונם בה׳ ששלח את מלאכו והציל את האומללים על סף אבדנן, בפשטות גמורה, כדרכו בקודש, בשעת רחמים עטפם בענני כבוד והעלימם מעיני מבקשי נפשם וכעת נפוצים הם על פני מרחבי שדות ויערים ומבקשים דרך לשוב אל ביתם.

חיזוק וסעד לתקותם לא איחרו לבוא בהיודע להם דבר שובם של אחדים מהם, כעבור שבוע, וכשם שאלו ניצלו בנס בודאי לנותרים יארע נס — היד ה׳ תקצר? — אלא שבמקום שציפו לנחמה באה התדהמה, כי השרידים עצמם סיפרו על אבדן יתר האנשים בקפאון ההרים ואין תקוה לאחריתם. משנכזבה תוחלתם, נפלה רוחם של בני בורשה ויחזו באסונם של ה„ל״ו״ הצדיקים הקדושים והטהורים שידי רשעי בורשה הוציאם מחיק משפחתם והשמדתם, את ראשית צעדיו של המוות העולה בחלונותיהם. במצב נורא זה עמדו וחרדו ליום מחר והכינו עצמם לקראת גזירות חדשות. אמנם כן, אשר יגורו בא להם: היום שלמחרת הוליד צו זידוני כתוב וחתום ע״י אותו משוקץ, מרז׳יניאן, וגם הוכרז ברחובות בורשה שכל בית יעמיד אדם אחד לרשות מנקי השלג היוצאים להרי הפרילופ למשך שבוע. המשפחה שלא תמלא אחרי פקודה זאת — צפויה לגירוש כגון זה של ליל ששי. בגדים וכלי ניקוי יש להביא וגם מזון לחמשה ימים.

הללו הם מקצת מאומללי יהודי בורשה, שיצא דינם למות מות קדושים — שלוש שנים לפני עלות אחיהם על המוקד — במיתה, שאפילו ר׳ אמנון ממגנצא בעל „ונתנה תוקף״, לא העלה על דעתו מיתה כזאת, כי אשר לא יגורתי יבוא לי, ועל רשימת המיתות שלו — מיתת שלג שאינה בתפלת „מי יחיה... אלא שנתקיים בהם פסוקו של דוד משיח א-לוקי יעקב: „שם תשלג בצלמון״ — אל תקרא בצלמון אלא קרא „בצלמוות״.

ואף אגדות נרקמו מסביב לשואת השלג: אשה אחרת מחצית גופה נרקב ונשרו ממנה איברים-איברים, אבל לבה עמד בה ופעל כהלכה ואחד הרועים נשבע ב„קדושי הלוח״, שיצאה מדעתה, כי התידדה עם חיות היער וכשרצו להחזירה לביתה — גירשה את מיטיביה מעל פניה הכבושים בקרקע — אם חמדת לצון היתה כאן או חיקוי מר לסיפור לקוח מספר בין סיפורי אמת ודברי הבאי — אין בידינו להגיד, כי הרבה מעשי פלאים העלו אבר כנשרים והתחילו מרפרפים בחלל עולמה של בורשה ואם נאמר לכתבן — אין אנו מספיקין.

טוביה שלומוביץ מוסר בתיאור מדהים את מה שהתרחש בשעות האחרונות שקדמו לליל הזוועות, ליל שילוח שלשים וששת הקרבנות לשלגי ההרים למען יקפאו בקרח הנורא ששרר אותו שבוע במרחבי היערות שבהרי הגבול בין רומניה וגליציה הדרומית. לא היתה כאן תכנית הגירה נפשעת של „זרים נתיני פולניה״ וגם לא רצח ראוה, להראות היאך מפקירים דמם של ישראל אלא תוצאות מזימות רשע של שיחת ידידים בין שני רשעים חלאת האדם: ראש עירית בורשה, מרז׳יניאן והשופט מוישיבה הנקרא „שטאל ריכטער״, הממונה על המחוז.

הם חילקו ביניהם את המלאכה הטמאה והשפלה של רצח להנאה, כדלקמן: על הראשון הוטל לברר את ה„זרים״ מבין ה„ילידים״ ולכנסם למקום האיסוף וה„שופט״ ימלא אחריו ויאשר את הנידונים לגירוש. בתוך כך, בהיודע דבר הציד

שנערך על נפשות אדם, לא שקטה הקהלה ועשתה את כל שביכלתה להעביר את רוע הגזירה (כי „עוף השמים" — הם פתיתי השלג שירדו כל אותו הלילה בזעף — הוליך את הקול) על מאסרם של האומללים. השתדלנים התיצבו בפני מעקש המשפט בוישיבה — ולא בידים ריקות ודומה היה בעיניהם שמקצת רחמים נכמרו בכליות הכליון של אותו שופט און ופשע שקבע ותכנן את סדר הגירוש והסלקציה שלפניה, כלומר שעוד יש תקוה שחלק מהם ישוחרר ומקצתם יחזרו לחיק משפחתם. במקביל פנו גם לסיגט, בירת המחוז ועד לבודפשט הגיעו. מכל המקומות ענו שדבר לא ידוע להם על „הוראות חסרות יסוד" שניתנו כביכול מצדם. מבודפשט אפילו הורו בדחיפות לעכב את משלוח הדמים עד בדיקת „המבצע", טרם יצא לפועל.

אלא שלאיש הדמים בבורשה אצה דרכו, דרך עוצב וכליון של 36 יהודים מבורשה, ראשית קרבן העיירה, טרם באה שעתה האחרונה. בין שני הזדים הוסכם שהשופט יופיע במקום האיסוף וראש הקנצלריה ייכנס ויזהה אותם ויצביע על האנשים שהוא מכירם ואלה ישולחו לבתיהם. ויהי הרגע, רגע של אף וחימה, עברה וזעם והשופט נכנס והתחיל סוקר את הנידונים. הקרבנות מחליפים מבטים עם שטן המשחית שבא אל בתיהם לנגוף, מבטי שנאה ומשטמה, תחינה וחרון אף, חמלה וזעם וטרוניא כלפי שמיא: למה ומדוע, בשל־מה ועד מתי. והיכן הוא „מציל עני מחזק ממנו ואביון מגוזל" חייו? הם ראו את חייהם תלואים להם מנגד ומסורים הם לשבט או לחסד בידי עושה רשעה זה, שחיוך זדון מתמתח על שפתיו וחריקת שינים נשקפת מביניהן.

שערת בשרם תסמר, הדלת נפתחת ובפיתחה ניצב השחץ הנאלח מרז'יניאן. השופט שואלו ללא שהיות: מי מבין אנשים אלה ידועים ומוכרים לך בתור בורשאים? הרשע המועד מעביר עיני בודק על המצפים לרחמיו שיתגוללו על בני עדתו היודעם ומכירם מאז שבתו בבורשה. אולם עיניו מלאו אופל וצלמוות בשוטן על פניהם המבוהלות וכחשו באזניהם יענה, בקול צווחת עוף טורף, בנעצו את צפרניו העקומות בבשר טרפו: איני מכיר כאן אף אחד מהם. שאיש חמס זה טפל שקר, כיזב וכיחד את האמת, למותר לומר, שהרי בין העומדים להיגזר מארץ החיים בערימות שלגי הקרפטים היה ר' יצחק לייפר וכל משפחתו (נין ונכד לשושלת נדבורנא) בעל חנות שמרז'יניאן קנה את כל מצרכיו „על חשבון" וכדי לפטור עצמו מחובותתיו — גמל לו בגזילת חיי בני משפחתו. זה לא היה המקרה הבודד בבחירת המועמדים לדרך האבדון, פקידים רבים ביקשו על „מיטיביהם" בעבר להכלילם ברשימת הדמים שלו.

אחרי דבריו של אותו שטן המשחית קרא השופט: אין מה לעשות, זרים אתם בבורשה, נכנסתם לתוכה שלא כחוק. אולם אנחנו ננהג כלפיכם לפנים משורת הדין ולא נטיל עליכם, כדרוש, ענשי מאסר וקנסות אחרים, אלא נוציאכם מפה בצורה אנושית כיאה ל„מודיאר עמבר" (אדם מאדיארי) — היכונו לדרך הביתה...

מארז'יניאן מתחנף ליהודים השבים

רשע זה מרז'יניאן ש„אינגר" את עצמו בימי שלטון ההונגרים ונתן תוקף להונגריותו בכך שהוכיח לאחיו צאצאי ההונים הפראים „טהורי הגזע", בזה שעולה הוא עליהם בשנאתו ליהודים. אותו מעוול חזר ל„רומניותו" בחילופי שלטון ולא חת ולא בוש להיראות ליהודים, שהתחילו חוזרים מגיא ההריגה. מספרים שבחיבה יתירה פגש את שרידי המשפחות המושמדות, ושיירי בני הנקפאים בפקודתו ובירכם ב„סרווס" — הלטיני־הונגרי, שרק ידידי אמת מתברכים בו.

אגב שיחות שופעי חיבה ואחוה הוכיח להם שרק הודות למאמציו הנמרצים נתמעט מספר המגורשים. שכן הגזירה יצאה על מחצית היהודים מבורשה להיגלות לפולניה (קרי: למות בשלג) והוא שהצליח לבלבל את שלטונות בודפשט ואפילו זייף מספרים. היו כאלה שה„סרווס" עם סיפוריו הכוזבים לא הניח את דעתם ולא ששו כלל אלי ידידות אתו והתחילו להתלחש שהגיע הזמן ל„עשות" משהו הדומה ל„משפט" עם הפושע הזה, שידיו מגואלות בדמי בני בורשה. ומחמת שלא צירפו מיד מחשבה למעשה הספיק המרצח להכיר שפני „ידידיו" אינם אליו כתמול שלשום, הדממה שעטפה את שפתי „פריעטיניד" (חבריו) מבשרת רעות עבורו — ובאחד הלילות נעלם מבורשה ועקבותיו לא נודעו. יש שיודעים למסור שמעוול זה נתפס ונכלא.

גויי בורשה מגלים את שם שכניהם בימי זעם

„בריך רחמנא דיהיב... לעם תליתאי וכו׳"

שלשה שמות נכרכו בעקבותיהם של אבותינו בצאתם לגולה ובדדתם לבין הגויים, והם: בני ישראל, או ישראלים, עברים ויהודים. את הראשון והמכובד שבהם החזיקו בו היהודים ואמצוהו לעצמם. בתעודות שבחייהם האזרחיים. כדאי לציין שהקהילה היהודית נקראת עד היום בהרבה מדינות קהילה ישראלית. משפחה מיוחסת ומפורסמת מספרד שהגרה לאנגליה לא פסקה מלכנות עצמה בשם ישראל גם בצאתה מעדת ישראל. בצרפת נודע שם „ישראל" בימי נאפוליון שאף הם הצרפתים ראו ב„ז׳יף" ז׳יד — כינוי מעליב, ובאנגליה — ראש ממשלה גדול, נצר ממשפחה יהודית, סופר מעולה, קרא לעצמו בשני שמות יהודיים: בנימין דה יזראלי (אברהם העברי).

השם השני — עברי — הוא ציון שמני של היהודי — אותו נטל המדע בציינו את מקורו האתני של העם הזה, בד"כ. ואילו הכינוי האחרון — יהודי — היה לנחלה לשונאי עם זה שהוא יושב בתוכם. בכל אתר ואתר רווח שם זה שהפך במרוצת הזמן לשם גנאי וכינוי עלבון.

יש לומר בודאות שהשם **יודיאה קפטא** — יהודה השבויה, שטבעו כובשי יהודה הרומאים על מטבעותיהם לזכר נצחונם על עם ישראל בנפלו שדוד עם חורבן בי"ש, הוא שגרם להשפלת גאותו, היגויו של שם זה נפל גם לתוך פיהם של הגויים הרומניים, נשתבש אצלם וקיבל את צורתו הידועה — ז׳יד כאצל רוב עמי אירופה המזרחית — אולם — ראה זה פלא, לא הרומני התמים ולא היהודי ראו בכינוי זה כינוי של גנאי ותיעוב ועלבון — שכן שם אחר לעם זה פשוט לא ידעו, ואף היהודי בכלל זה, שהרי בדברו עם הגוי קרא עצמו ז׳יד, (אנחנו פה ארבעה ז׳ידים) ובשמוע היהודי הכינוי ז׳יד מפורש יוצא מפי הגוי לא היה מתעורר אצלו שום רגש בושה, פחד וחרדה.

אולם ברבות העיתים כשהשנאה אליהם נתגברה — עלתה גם משמעות הז׳יד על הפרק וקיבל תוקף אנטישמי. ואז נצטרפו ליהודי כינויי הגנאי המובהקים וה„ז׳יד" הוליד את ה„ז׳ידאן" ויהדות — ל„ז׳ידוביצה" הרחיבו ושכללו וריבה: מין אלמנט זר שנשתל בתוכנו שיש לתעבו ולשקצו. ומעשה שבימי התסיסה האנטישמית בבורשה, שבעקבותיה התחוללה השריפה ההיסטורית הגדולה, שבלחץ דעת העולם נאלצו השלטונות הרומנים לשים קץ להשתוללות — באו ואסרו את המסיתים ועוזריהם. כיצד גילו את עוזריהם? פשוט מאד, כל מי שהעלה על דל שפתיו את המלה ז׳יד, נחשב לאנטישמי והרבה גויים נתפסו בקלקלתם. ולהגנתם אמרו שאין להם שם אחר. אז נודע להם שיש כינוי אחר לעם עלוב זה — עבריי — והוא שמם הרשמי של היהודים.

היהודים — חוץ מהעתונים האנטישמים — למרבה הפלא והלעג, נקראו היהודים בעתונים בימי הרדיפות בשם „עבריי" וגם הראשונים השתמשו בכינוי זה אלא ששינו אותו לגנאי וקראו „יעברייי".

היסטוריון מנבא את כליון היהודים במרמורש

פרט מעניין מביא סופר אנטישמי בן זמננו ביחס ליהודי מרמורש: בהסכם ברלין (1940) נמסרה מפה של השטחים הטרנסילואניים המוחזרים מרומניה להונגריה ובה היו העממים התושבים מסומנים לפי אחוזים ומספרים. מקומם של היהודים שהיו אחוז לא מבוטל בחבלי טרנסילוואניה — נפקד במפה... המחבר מנסה להסביר סיבת העדרם (הסבר לאחר מעשה כדי „להמתיק" קמעה את מרירות העובדה) של היהודים במפה מטעם פשוט, מפני שהיהודים הצהירו על אחת מהשפות המתהלכות בחבל ארץ זו (אולי הונגרית, כדרכם תמיד) אולם האמת לניחוש ניתנה, לדעתי, שכבר נגזרה הגזירה על כליונם הפיסי, כפתרון הסופי הידוע לשמצה וכבר ראו אותם, את היהודים כאילו אינם. אולם תוך כדי טשטוש עובדה היסטורית מחרידה זו, ניבא וידע מה. ניבא על הנידונים ללכיה, והשערה לכך נותן המחבר עצמו במקום אחר, תוך כעס ודמעות תנין, שהם (היהודים) כבר ראו שקצם הולך וקרב.

„אמרו: לכו ונכחידם נגוי ולא ייזכר שם ישראל עוד" (תה. פג, ה)

השבת השחורה
ערב ה„סערה"

מנחם פרוקטר

יום ששי, ראשון לספטמבר 1939. גייסות היטלר ימ"ש, פלשו לפולין. אימה תקפה את יהודי מזרח אירופה ובתוכם את יהודי בורשה. בחזית כל בית שלישי נקבצים יהודים ומביטים בחרדה, איש בעיני רעהו, שמא יגלה שביב תקוה הנעדרת מלבו. אם אחד מתחיל בהבעת תקוה ובטחון לקץ מהיר וטוב למלחמה — מפליג השני, מיד, בהערכה דמיונית על עצמת בנות הברית העומדות מול היטלר, ימ"ש. אליבא דידם: מלחמה זו סופה שתפסתיים תוך שנה. לא — יענה לעומתו השני, ואני אוסיף לך עוד חצי שנה. כך מתחרה איש ברעהו בקביעת הזמן הדרוש כדי למגר את גרמניה. פשוט לא נתן הזמן לצמצמו יותר. לעומתם מביע אלתר פופו־ביץ, אחי יצחק, יהודי בעל השקפות משלו, דעה מציאותית יותר. הוא, פשוט, אומר: רבותי, אי אפשר היה להמשיך עוד בזה. מוטב כך. בורא העולמים יעמוד לימיננו גם הפעם כשם שעמד לנו נגד כל צרינו בעבר. לנו, היהודים, הוא אומר, המצב רציני ואין לחזות מראש מתי וכיצד תסתיים לנו אימת המלחמה לחיים או ל... חושש אלתר פופוביץ, הנבון והמפוכח לסיים את משפטו. כולם הבינו מה פשר הדבר. דבריו משפיעים על המת־

וכחים. דמעות נקשרו בעיני הקשישים. אחרים נוהמים ונאנחים חרישית. אט אט מתפזרים ופונים, מי ליצחק מרקוביץ, ומי לדוד זלמנוביץ, שבתיהם משמשים מרכזי חדשות תודות למקלטי הרדיו שאצל כל אחד מאלה.

מצפים לתוצאות האולטימטום לגרמניה מצד אנגליה וצרפת, בסתר לבם משתעשעים מעטים בתקוה שגרמניה תרתע ותסוג מפולין נוכח האתראה מצד אנגליה וצרפת. מקלט הרדיו של אלתר מרקוביץ עומד היה בסוכת הקבע הנאה שעל יד האכסדרה. מהקירות ניבטים היו האושפיזין והקישוטים הססגוניים שלא הורדו גם לאחרי החג. הסוכה מלאה גם לאחר צאת דייריה אותה. הסוכה מלאה מפה לפה מיהודים הצמאים לחדשות. על הרדיו חולש עזרא ליבוביץ המשמש כתורגמן ופרשן לחדשות. כפי שהן נמסרות מפיו, המאשרות הן (והוא מדגיש זאת תמיד) את נבואותיו־הנחותיו. האומר או סבור אחרת —בור ועם הארץ בעיניו. פרשן רב גוני הוא עזרא: במדיניות, באיסטרטגיה מלחמתית ובכלכלה. אט אט הכל נכנעים לו ואיש לא יעיז לחלוק על דעתו־פרשנותו.

גם בביתו של דוד זלמנוביץ רבה ההמולה תודות למקלט הרדיו המשמש את הצמאים לחדשות, והגרים „מעבר לנהר", כולל את הגרים ב„קצה התחתון". בבית זה אין פרשן קבוע, הכל מסבירין ומפרשין לכל. רבים מטים אוזן לחלון הפתוח ומפריעים בשאלותיהם. בתוכם עומד רבי אברהם נתן מלמד הדרדק, ומסלסל בזקנו הדליל, אין לו שאלות. מקשיב הוא ומביט נכחו. כאשר אחד מתאר את הפורענות שירדה על יהודי פולין, והמתקרבת לתחומנו, שובר רבי אברהם נתן את שתיקתו, מלאת הקשב, ואומר בפשטות כובשת לבבות: יהודים, אל לנו להאמין בכל אשר יספר לנו ארגז מטופש זה. דורות חיינו עד שבא זה, ארגז הרדיו, הפטפטן כדי להעכיר את נפשנו. דבריו של רבי אברהם נתן לא עוררו צחוק של בוז. כל ימות השנה, בימים כתיקונן, היו הצעירים מתרברבים בהישגי הטכניקה של בני דורם ואינם מעלימים מאזני הזקנים את דעתם על עליונות הדור הצעיר. הפעם נצח רבי אברהם נתן. השתררה שתיקה מדכאת. מישהו מזכיר שהגיע זמן תפלת מנחה ומעריב. הזקנים מתפזרים לעבר בתי הכנסת.

קהל מצטופף ברחבה שלפני הכניסה. משתהים קמעה בחוץ לפני התפלה ודשים בצרות ישראל. משמגיעים שומעי חדשות הרדיו, גוברת המתיחות. מתקרב רבי ישראל השוחט כששפתיו מדובבות תפלת הקטורת בחפזון. החדשות מעכירות מאד את רוחו. מקמט הוא את מצחו ומעוות את שפתיו ופונה לנאספים בכנות משכנעת כשכל כולו תוסס גועש ואומר: רבותי, בל נשתוק לו לבורא עולם, נניח את נשקנו. כאשר תשאלהו: מה פירוש? אענה לכם בפשטות: נצא לשדה בנערינו וזקנינו, נניח לאלוקים את הספרים, טלית ותפילין ונצעק בקול: אבינו שבשמים אין אנו יכולים לעמוד יותר, די, מספיק. מה נגיד לילדינו בשאלם: איה אלוקינו? די שאתה מנסינו בפיזור בין הגויים הגם לנסותנו בששותם בנו אתה צריך? הנוכל לעמוד בזה? הרחמן מברדיצ'ב, מליץ יושרן של ישראל, קום בעת צרה כזאת, והתיצב לפני כסא הכבוד ואל תחריש! רבי לוי יצחק דערבארימדיגער, אל תחריש! קטרוגו של ר' ישראל השוחט השפיע על שומעיו, לבם מלא מרירות נגדו, כביכול. מוכנים הם להתדיין אתו. אבל בינתיים „המנחה" דוחקת ואין לאחרה. נכנסו ופתחו בתפלה מלאת התלהבות נקייה מכל קטרוג וגדושת רחמים ותחנונים לפני המקום.

בורשה בשואה

ביום 29.11.1941 נשלחו הזמנות למספר אנשים מגדולי הרייך השלישי לועידה שהוזמנה ב־20.1.42 בוונזה שם נתבשלה תכנית שטנית ע"י יצורי אנוש, אנשי בליעל, שהעולם לא ידע כמוה מיום ברוא אלוקים אדם על פני האדמה, כדמותו וכצלמו — והוא — הפתרון הסופי לעם היהודי הנמצא בתחום שליטתם של רשעי הארץ הללו, ופירושו המחריד נתון בצדן: גירוש היהודים למזרח, העברתם שם בפרך, מוות ע"י העבודה לחלשים, והריגת החזקים, אלה שרצו למצוא שיטה יותר „נקיה" ויותר יעילה להמתה המונית מאשר ההמתה ביריות — והוא השימוש בגזים ושריפות בתנורי אושביץ ויתר מדורי התפתה.

באותם הימי נגזרה גזירת השמד גם לשלשת רבעי מליון יהודי הונגריה, שבשעת הדיון בגורלם עדיין ישבו בישיבה שקטה וחלמו על יחס מיוחד מצד מושליהם המדיארים אהוביהם, שעליהם הם נכספים. מאז הוחל בביצוע הפתרון עתיד היה לצאת לפועל שתי שנים לאחר מכן בכל מוראותיו באותם החדשים שקדמו לימים מרים ונמהרים. אלה הגן, כביכול העוצר הורטי על „יהודיו" אולם עם כניסת הגרמנים להונגריה אחרי הכנעת הורטי — התחילו הגרמנים לעשות בהונגריה כבתוך שלהם: נישול היהודים מחיי הכלכלה, גזילת רכושם, הפקעת דירותיהם, הגבלות על חופש התנועה והנורא שבגזירות: ריכוזם לקראת השילוח.

משהתחילו לצופף את היהודים לתוך הגיטאות מערי השדה — בא גם תורה של בורשה. ממחצית חודש אפריל ואילך החלו המשלוחים לאושביץ שנמשכו בקצב מסתבר עד 9.7.44 במשך חמשה חדשים היתה תנועת רכבת ערה בין יישובי היהודים למחנה ההשמדה. תאי הגזים עבדו במלוא הקיטור ובקושי הדביקו את קצב המשלוחים. ב־ג' סיון יצא גיטו וישיבה (שאיכלס בין גדרות התיל שלו גם את יהודי בורשה) לאושביץ. משהתחילו בנות הברית בהפצצותיהן על קוי מסילות הברזל — והרכבות המעיטו את תנועותיהן — נמצא מיד דרך אלטרנטיבית — ובלבד שלא ייפסק קצב ההשמדה.

ב־10.11.44 אורגנה צעדה שטנית ואכזרית היא הצעדה מבודפשט לוינה. מי שכרע בדרך מאפיסת הכוחות — נורה ע"י המלוים ההונגרים, נושאי צלב החץ. בין ראשוני המומתים בדרך היה אברהם וולף הסנדלר שניצל מהמוות הלבן, נאסר ונכלא וגורש ונפל לפני בני עוולה.

זיק התקוה שדעך

כאשר נודע לי מה שעלה בגורלם של יהודי בורשה

בעיר מוגילוב אשר על נהר הדניסטר, בירת טרנסניסטריה באותם הימים שלשם הוגליתי מצ'רנוביץ, התגורר באותו בית בן גרתי יהודי מרוסיה, אינטליגנטי בעל הופעה מרשימה מאד והזכיר לי בדמותו ובחיתוך דיבורו את טרוצקי

וחבריו. כל ימי שבתנו בגיטו הירבה להתוכח אתי וחילופי הדעות נסבו על הציונות שקבלתי עלי ליצגה, לרוממה ולפארה, בעת שהוא סבור אחרת היה והטיל ספק אם השיבה לציון עשויה לפתור את בעית היהודים (באותו פרק כמעט והצורר גמר כבר בפתרון הסופי שלו — והויכוח כויכוח סרק נראה בעינינו והשיחה לשם שמים היתה — כל אחד ודרכו עמו.

נעים שיחה היה הוניגברג זה (כך שמו) והמשכתי לדון עמו: הוא והמרכסיזים באמתחתו ואני — ציונות בצקלוני. באביב 44 גורשו הרומינים והגרמנים מהמקום ואנו בדרך נס ניצלנו מצפרני הבורחים. התחילה חזרת שארית הפליטה (מרבע מיליון מגורשי בסרביה ובוקובינה שבו ארבעים אלף) התחבורה לקויה היתה והדרכים משובשות בגייסות היו, רק דרך אחת עמדה לפני השבים לשכור עגלה ולצאת לדרך אבל לכך צריכים רשיון מאת מושל העיר. בחנתי מזלי וביקשתי היתר כניסה אליו (סו״ס „טובאריץ׳״ הוא) וראה זה פלא — נתקבלתי מיד ע״י המושל ונתברכתי ממנו ב„שלום״ ציוני ומאד חביבי ואשא עיני והנה בעל מחלוקתי ואיש ריבי עומד לנגד עיני בבגדי המושל: מעיל עור מהודק לגופו ואקדח טעון חגור למתניו ושאר חלקי הביגוד שציינו בשעתם את עושי המהפכה.

עד מהרה הבהיר לי, ששהיתו במוגילוב כל אותן השנים בתפקיד סודי היתה. ידו פשוטה היתה לסייע לי לבוא למחוז חפצי — לצ׳רנוביץ. הרביתי לשאלו אם ייאות להוציא לי רשיון שיביאני לבורשה. הואיל וידו פתוחה היתה להושיט לי כל עזרה, שלף מפה ועיין בה ואמר שאיזור זה עדיין לא שוחרר ע״י הצבא האדום. אולם באותו רגע נהרו עיניו ורעיון נצנץ במוחו, הרים טלפון וקרא לפולקובניק פלוני שיסור אליו. בהופיעו הציגני בפניו, אותי ואת משאלתי והוסיף: הואיל ואתה יוצא לאותם המקומות, התעניין על אודות בורשה. כעבור ימים (שבינתיים דחיתי את מסעי) בא לביתי המושל בכבודו (שם גרנו יחד קרוב לשלוש שנים) ומברק בידו — וזה תכנו: נסעתי במיוחד לבורשה שבמחוז מרמורש ולא מצאתי בה איש יהודי אחד למסור לו ד״ש מידידך — מרוקנת מיהודיה מצאתיה. הוחוור לי שבעת דברי עם הטובריטש היהודי מושל העיר מוגילוב־פודולסק עדיין יהודי בורשה בביתם היו. אנו יצאנו מן המיצר והם נכנסו לאבדון — זה יוצא וזה בא...

בימי שלטון הרשע

„הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק״ (יש. ה יד)

עם שנת 1940 — מתמלאים הימים תוכן ממרט עצבים. אין יום שאין בו חידושו, למגינת לבם של היהודים. הגזירות מתגלגלות אחת על רעותה ולנושאיהן אין רגעי נשימה ניתנים להחליף כח כדי לקבל את החדשות הנדחקות ומתרגשות לבוא.

בהיכנס ההונגרים ב־1940 לבורשה רמזו ליהודים, שסימני שביעות רצון נראו על פניהם, שעידן חדש מפרכס לעלות עליהם. הרמז הובן ויחכו לבאות, שלא בוששו לבוא. כבר ב־41 יצאה גזירת האזרחות והיהודים עטו לכל עבר לשם איסוף תעודות. 36 יהודים מובלים, ללא בדיקה מוקדמת, לגבול פולין, כחסרי אזרחות, ונקפאים בשלגי הקרפטים.

ב־42 — עשרות בחורים מתגייסים ל„מונקוסומזאדי״, מיעוטם נשלחים למדינה המורחבת ורובם — לערבות אוקרינה, לעבודת פרך ולהשמדה (משם לא חזר פישל אחי כוה״ש) באותה שנה מתפרסמים חוקי האריזציה — כל בית עסק עובר לבעלות הונגרית. ב־44, ב־15 במרס (אז נכנסו הרוסים לרומניה) נכנסים לגיטו.

בבורשה קיבל את פני היהודים — בית הכנסת התחתון (והישן) התעללות ונגישות ועלבונות היו מנת חלקם במספר הימים ששהו שם. הונגרי שנישל את חיה בת ר׳ וולף שטיין מביתו, מזה 4 שנים, והשאיר לה את המחסן לגור בו — פקד את „בעלת הבית שלו״ בבית הכנסת וזרק לה חצי לחם: „השקיטי את רעבונך לשעה קלה״ (עד כאן רחמי עשו ליעקב). ליפשה, גישע־שרה־לאה׳ס, נערה משותקת בחצי גופה מימי ילדותה, נישאה על כפים לעגלה, סחפוה בשערותיה לרחוב ודרשו זהב ממנה — ולא — ויניחו לה ללכת על רגליה היבשות.. בשלושה טרנספורטים הובלו לוי־שיבה (גם בשבת) כעבור חודש, התחילה היציאה לאויש־ביץ. בוישובילג קערשמעזע שמעו קול תותחי הרוסים ותקוה נצנצה בלבם...

מקרים היו, שבאו גויים עם בגדי אכרים והציעו מחבוא ליהודים, אבל הם אמרו: באשר כל היהודים הולכים — שמה נלך גם אנחנו. (יש אומרים שמן המרכז בקלוז׳ עודדום ללכת: „עוד מעט ותבוא הישועה״... מהרוסים) בהגיעם לאוי־שביץ והוחל ב„מיון״ הנורא, לימין ולשמאל, מיון אכזרי הידוע לזוועה. בראות האומללים את עתר־עשן עולה מארובות המחנה וריחו הרתיח את אפם — התחילו לברוח והיריות הטבעיות בעקבותן. אז נורו למוות 4 בנות בורשה, צעירות, חמדת הנשים — בת שלמה יוסל יענקלס, מלכה שיינדל בת משה מושקוביץ, בת יצחק בערקעס, בת כתריאל פריעד, שרי, נורתה ברגליה, הוצאה מתוך הקהל ולא שבה אליו. מה שהיה שם — הוא סיפור מחריד לב ומרעיד כליות וכל מעשי זוועה לא ישוו לו, סיפור שקשה מאד לספרו.

מדוע לא הצילו נפשם

„עצת נפתלים נמהרה״ (איוב ה, יג)

הסערה שעתידה להתחולל ולעלות על ראשי יהודי בורשה שלחה את סימניה כמלאכי משחית טרם בואה. ההונגרים מאז היותם לשליטיה החדשים של העיירה לא הסתירו מעיני יהודיה, בזדון לבם ובמעשיהם הנפשעים, שמגמתם להוסיף ולהרע. ידיעות מפריחות עצמן בשמי הכפר ומבשרות גזירה רעה המתקרבת מעבר להרים, מצפון ששם נפתחה כבר הרעה מזה ארבעים שנה.

לפני כניסת ההונגרים לבורשה הגיעו בשורות מחרידות על אבדן וחורבן, והרס, ורצח. יהודים מובלים כצאן לטבחה; שכופין אותם לכרות את קברם במו ידיהם. רבים מהם חופרים להם מחבואים ביערות ובהרים, מיני בונקרים מתקינים אותם למגורים, וחיים בהם חיי־חיות נרדפות ונבעתות מאימת יומם ומפחד לילה. מרדפיהם — ציידי אדם הם, המשלמים בעד כל יהודי ניצוד בסוכר ובקמח ובשאר צרכי הגוף — ובלבד ללכדו ולמסרו להשמדה.

ידיעות מסמרי שיער ומכות בתמהון את הלב: מה יהיה

אתנו ? — עולה שאלה ויורדת ונוקבת עד תהום הנפש. דוגמה איומה לגלות שסופה כליון כבר הודגמה לפניהם באותה שבת השחורה שקבוצה של 36 איש נותקו ביד אכזרית מביתם בליל חורף עז וזעם והופקדו לשלג ולקור, שעשו בהם שמות וכמעט כלם נקפאו ומצאו את מותם בשלגי ההרים. היו ימים שבהם עשו יהודי בורשה מין גזירה שוה ליהודי פולין: אם רבים מהם החביאו את עצמם ואת מש־פחותיהם בבונקרים ובמרתפים וביערות והחזיקו מעמד זמן ממושך — למה לא נעשה אף אנו כך ? ומה גם שהקיץ לפנינו והרים ויערות עומדים לתת מחסה מעיני חיות הטרף הרוחשים בדמות אדם „מבחר היצירה"... יתירה מזו — גם מזון בשפע נכון להם בחיק הטבע הממזינם לחסות בצלו: אגוזי שיח וענבי יער (טערן), ותות שדה, פטלי ארגמן ואוכמניות ועוד. כל אלו כיסו באותה עונה פני שטחים עצומים, בהם יכולים היו להחיות את נפשם עד יעבור זעם.

אלא שנעשה משגה פטלי בשאלם עצה מפי המרכז — כך סיפרו — והתשובה היתה בלאו מוחלט ונימוקם אתו: הרוסים צובאים על הגבול... (תהפוכות הגורל: צבאות הרוסים שבמלחמת העולם הראשונה נמלטה בורשה להרים מפני בואם כמפני אוכלי אדם — מחכים להם במלחמת העולם השניה, כמצפים לבוא המשיח...) מאמינים הם (או משלים בשוא נפשם) שעוד בטרם ירחיקו לכת בדרך החתחתים — לפתע יבוא ישעם, וישמעו את בשורת הגאולה המיוחלת ויחזרו לבתיהם. הבאמת האמינו רועיהם האוילים בהצלת צאנם הנידחות או אולי לא רצו לגרום לעצמם צרות, כדעת רבים, בשבשם את תכניתם של מושלי הזדון. אם הדעה השניה היא הנכונה — היכן הייתם, שמיים שלא נמקותם ? ! והארץ — למה לא נזדעזעת מחרפת עצת אחים מרעים, ששמו עצמם רועים לצאן אובדות דרך וסייעו בעקיפין בידו זובחי אדם להכין להם מטבח ? ! מפני מה לא הלחישו לתוך אזני האומללים הללו להציל עצמם ככל אשר יוכלו ולמלט את נפשם ? ! רמז קל מיועצי אכזב דיו היה להרחיש נמל־טים ביערות הפייטרוס ובמחבא אילנותיו, בסבכי שיחיו ובנקיקי סלעיו.

סיפור מסעיר ומגעיש עד דכדוכה של נפש הוא סיפור (אי) הצלתם של יהודי טרנסילוניה. מנהיגיהם העלובים ובתוכם יהודי בורשה, האזינו לקריאת מתעיהם (אולי מאש־ריהם — והלואי שנתבדה ויוסר מהם החשד הכוסס בלבנו) יהודי בורשה הלכו שבי לפני צר, כרעו ונפלו ביד בני עוולה — וה' השוכן בציון יעשה בהם משפט כתוב: ונקיתי — דמם — לא נקיתי.

בצאת ישראל מבורשה...

(לפי עדותו של מ. לישכה — היהודי האחרון — אחר צאת יהודיה, שראה את בורשה היהודית שוממה)

„סביב רשעים יתהלכון" (תה. יב, ט)

שממה בורשה ונתרוקנה מיהודיה. בתיה שוממין, שבת קול תינוק בעריסה, זקניה אינם נאנחים בה, בתולותיה נוגות בדרכן לגיטאות, בחוריה פזורים על פני החזיתות משוקעים בעבודת פרך, רחובותיה ריקים מאדם וסימטאו־תיה — כלתה רגל מהן, צמחי הגנים יד אינה נוגעת בהן, התרנגולות מחטטות באשפתות ומחפשות תולעים להשקיט בהן רעבונן, הפרות גועות ומבקשות שיבואו ויתירו אותן מחלבן וכל חיות הבית והעופות ידודון בחצרות ובשווקים, מיותמים ועזובים מבעליהם. הגויים, הרואים במשבתי שכני־הם היהודים טרם מצאו עוז בלבבם לירד מגבעותיהם לשלול שלל ולבוז בז.

הנכרים המעטים שהתגוררו בקרב היהודים, ובתוכם משפחת הצוענים — גם לבם נרעש ונפחד מבלי דעת מה ילד יום... הגם עליהם תעבור הכוס, כי על כן צוענים הם, ובימי הרומנים כבר שמעו את החרוז המבהיל המשווה אותם ליהודים שבתוכם הם יושבים: „ז'ידאן שי ציגאן" — כלומר — יהודנים וצוענים — שוים בערכם. כלום ההונגרים טובים מהם?! לפיכך נשתיירו אף הם ספונים בבתיהם ורק בלילה, באין רואים, ההינו לזכות מן ההפקר והתחילו לסחוב מבתי שכניהם ומרכושם שאין בעלים להם. רק למחרת היום הותרה הרצועה — ובורשה נתמלאה שוסים ובוזזים שחמסו ושללו בשצף קצף, ובעינים רושפות זיקי שנאה כבושה וחמת רצח הסתערו על מעונות היהודים, כאילו היה זה רכושם שהוחזק עד כה בעבוטות בידי זרים. הוציאו מתוכם את עמל כפיהם של הנדכאים המתגוללים בדרכים ומורדפים על ידי רשעי ארץ לבלי דעת אנה. ביד ובכתף נשאו וסחבו. מה שלא יכלו להטיל לתוך שקיהם וטרייס־טראותיהם (צקלונם) היו משברים, מכתתים כלים ושוברים ארונות ומפרקים מטות, קורעים כרים וכסתות ומנפצים שמשות. האווזים וברווזים שאתמול נתיתמו מבעליהם באין יד מגשת אוכל לפיהם ואין מאסף לביציהם — היום העלום אדונים קשים שירדו מההרים ויחרידום מרבצם, והתחילו מרדפים ודולקים אחריהם, תופסים אותם ודוחסים אותם בכליהם.

„צדקת פזורנו", שכבר נדרש על צרת ישראל, נתקיים גם בהם ביהודי בורשה. כי צדקה נעשה אתם שנתפזרו טרם ראו את אשר עוללו לעמל כפיהם הגויים שכניהם, שעליהם אמרו שאין טובים מהם שחוץ מהימים שהאויב השיאם — חיו כאחים ממש. בעיקר כילו את חצי זעמם על הספרים שמצאו בבתים: תלשו דפיהם וקרעום, רמסום בחמתם ודרכום באפס, והפיצם על פני חוצות. בגבור זעמ־אפם ובאין טרף לפראותם, בהתעורר בהם החיה ומחה כל צל צלמו של אדם שלחו את ידם לאלוהיהם של אלה, יצאו דחופים ובהולים לבתי כנסיות ובתי מדרשות ויתעללו בתש־מישי קדושה ובחפצי שמים: פרצו את דלתות בתי הכנסת, שננעלו על ידי היהודים לפני צאתם, כשמסרו את מפתחו־תיהם לידי שמים — והרסו פנימה...

מה שאירע לספרי הקודש בבתי היהודים — אירע לספרי הקדושה בבתי מקדשם: הוציאום מארונותיהם, יריעותיהם נקרעו לקרעים ונגזרו לגזרים נדרסו ברגלם של מחרפי אל, מנו־רות משתברים וחלונות מתנפצים, ואין מתום בכלי הקודש. אותם ספרי תורה שגיפפום בחזקה בשעת בקשת רחמים על עולל נוטה למות ועל אשה מקשה ללדת, על שכיב מרע הנאבק עם מר המות ועל נתפס למלכות — ספרי תורה וטהרה, סר צלם מעליהם, מתפלשים בעפר ומחבקים אשפתות, נותק הממצע בין שוכני מעלה עם דרי מטה ואין שואל ואין מבקש ופונה לרחמי שמים — כי הללו סחופים ודווים, מוכים ונמרטים בדרכם לאבדון נפשם לתשועת ה' תשווע, כי אפס מרחם מן הארץ ואין עוזר ואין מושיע בלעדיך...

בשוך הסערה — סערת הרוח השפלה שקננה בלבם של עושי עוולה אלה — נשתיירה בורשה אותה שעה שדודה מיהודיה וצר פרש ידו על כל מחמדיה וקדשיה מתגוללים בחוצותיה. ניתקו האותיות את עצמן מיריעותיהן והתחילו פורחות לשמים — לבקש עתירה על כבוד ה' אשר חולל... אז נתגלגלה עליהם מדת הרחמים והנה כדמות אדם נראתה ברחובות בורשה, והאיש הולך ומלקט גווילים ויריעות שנז־דהמו וצובר תפילין ורצועותיהן, כונס מזוזות שנתלכלכו ופרשיותיהן שנתעכרו; מנקם מהזוהמה ומטהרם מהסחי ביראת כבוד, בחיל וברעדה — ושמם באמתחתו, מעלם להר הנשקף על מרכז בורשה. היא הגבעה שאספה אל חיקה נאספי יהודיה, לבית העלמין השני והשלישי (והאחרון..) והולך וחופר לתשמישי הקדושה „קבר אחים" וסותם עליהם את הגולל". וראה זה פלא — איש לא הפריעו במלאכתו, במלאכת הקודש שלו.

החוזים במחזה — אימה וחלחלה נפלה עליהם, יראה ורעד באו בעצמותיהם, כי נרתעו מפוחדים לאחוריהם וינוסו בבהלה מהמקום, כי נראה כמלקט שיירי קדושה ויחרדו לראות... אדם מוזר זה — לא ידעו מיהו — גוי או יהודי. אולי מלאך שלוח, שלא אמר די באיסוף חפצי־קודש אלא התחיל מעביר גם צרכי גוף למגורשי בורשה, הנמקים בגיטו וישיבה, לחם ופירות וחלב וחמאה וכל מה שהשיגה ידו — הביא למגורשים האומללים הכלואים בגיטו וישיבה הקרובה כי טרם הביאום למקום שמשם לא יחזרו.

הרדרמכר (אופנאי), הונגרי מרושע, שביתו נבנה בסמוך

לבתי היהודי (ובכספי תרומה שיהודי העולם התנדבו עבור הנשרפים) לא רצה להודות ב„מלאכותו" של המלקט, הלך והלשין עליו: יהודי נמלט מהגיטו ומתחזה כקדוש. מטייל דרך חירות ברחובות בורשה בגלוי. הוא עוסק בגלוי בליקוט קרעי נייר ובסתר — הוא מבריח דברי מאכל לאחיו. האיש נאסר ורגליו הוגשו לנחושתיים. משראו אכרי בורשה את האיש כשהוא מובל באזיקים, הצטלבו והרכינו ראשם דרך כבוד בפניו. הוא הובא לבין המובאים לגיטו. לשם הביא לו הכומר בורטיש לחם, באמרו שאיש קדוש הוא.

על כל הנאמר נחלקו הדיעות על איש פלאי זה — יש אומרים שזה היה מלאך מן השמים, מלאך ממש, שנשלח לבורשה כדי להפקיע את הקדושה מרשות הטומאה ולהקל על מגורשיה ממצוקת הרעב שהתחיל לפקדם; ויש אומרים שזה היה אדם קרוץ מחומר הנקרא בשם מיכאל לישכה מאחד מכפרי מרמורש שגויס למחנה עבודה ונשלח לבורשה למטרת בנין מסילות ברזל למאמץ המלחמתי. ואמנם הדיעות נשתיירו חלוקות — זאת אומרת: אדם היה (וזאת היא גם דעתו של מיכאל לישכה גופו...) וזאת אומרת: לא כי אלא מלאך משמים היה והוא מיכאל המלאך — ולא קשה להכ־ריע. (כעת הוא בעל בעמיו מחשובי קהלת וינה).

המאושר שניצל

„גם כי אלך בגיא צלמות — לא אירא רע"

עלה בגורלו של אדם מבורשה להימנות בין המיוחסים שהועברו ע"י קסטנר לשוייץ (לפיכך דעתו על אותו אדם („שמכר את נשמתו לשטן" — לפי דברי שופט בישראל) מוטלת בספק, שהרי היא אחרת לגמרי מזו הרווחת בין יורדי לגיא הצלמות. מובן שאין זה מענינו לדונו לחובה או לזכות. — סיפורו הוא בערך כדלהלן: מאז צאת האיסור על היהודים להחזיק עסק — צירף לו „שותף" „ארי־טהור גזע" שנאות להשתקע בבורשה. לא עברו ימים רבים והחובות של השותף תפחו והגעו לסכום עצום. אז הוסכם ביניהם, שיסע לבודפשט כדי לגבות את החוב מידי אבי השותף. עם שהוא נוסע לבירה נתרחשו המאורעות, שתוצאות עגומות נכרכו בעקבותיהם: הגרמנים פלשו להונ־גריה. בבודפשט התחילו הפולשים מיד במלאכתם הנקיה: סלקציות ואיסוף, סגירות והכלאות של יהודים. בנס נמצא פלוני מחוץ לתחום ההסגר שהושת על היהודים. התקשר קשר עם הסוחר בנפשות אדם וצורף למאושרים שהועברו לשוויץ ושוכנו בסנט גלן (מקום קייט נפלא). למרבה המזל נזלה לו גם זכות מיוחדת: משכנו במחנה היה ליד משכנו של הרבי מסטמר שלצערו של הרבי „ציונים" היו אלה שהצילוהו מרדת שחת. (בחינת „דודי שלח ידו מן החור").

אחותי חיה שלא הצילה את עצמה

„ בוא בצור והיטמן... מפני פחד"

חברתה של חיה גרה בשכונתנו, שהתענו באותו צריף באושביץ, מספרת עליה ועל שנותיה האחרונות עד ש„נב־חרה" להימנות בין ההולכות ל„בית הרחצה"... כמה ימים לפני גזירת הגיטו בבורשה באה אליה הגויה, ניצה שמה, שירדה מן ההרים וחבילת בגדים הורידה בידה. ניצה זאת מוכרת היתה לנו את תנובת פרתה, בימי המחסור, כאשר בכפר עלה ליטר חלב שני „ליאים" ואילו אצלה — לאי אחד. פעמים בשבוע עשינו, לפי התור, כברת דרך במעלה ההר מרחק של קילומטרים כדי להרויח פרוטות. „קשר מסחרי" זה והפגישה השבועית לירכתי הפיטרוס עורר בלבה של הגויה בעת צרה רגשי אנוש נעלים: בהישמע דבר הגירוש ועד למרומי ההרים הגיע — והיטב הבינו אולי יותר מהיהו־דים עצמם — מה פירושה של הגליה זו — עמדה וכירכה ערך מלבושים צבעוניים בגדי אכרה רומנית וזוג פוסטולות (סנדלי עור) ותביאם לחיה.. בדמעות בעיניה הפצירה בה ללבשן ולעלות אתה ההרה לביתה. יכולה היתה היא ורבים כמותה לבלות (ממש) את מקצת שבועות הזועה עד אשר יעבור הזעם. הצעת ניצה הגויה ההומנית — הושבה, לאסון חיה אחותי, ריקם, כי שם „מלמעלה" ציוו ללכת... (עדיין „מלמעלה" זה אין לדעת איזוהי, אם משמים — או מהועד שבקלאוזנבורג הידוע).

עם שובי לבורשה

„והשימותי את מדרשיכם" (וי. כו לא)

(ביהכ"נ העליון) מרוקן מכליו הקדושים, מחריש הוא באבלו הכבד ושוקט בדכאונו, הרחק ממנו, כחמישים מטרים, נוסק בית יראתו של בורטוש למרומים, מסויד ומכויר ומצובע להבהיק ומגדלו שבראשו הצלב הפראבוסלאבי מרקיע שחקים... הכואב הוא בית יראה זה כאבו של שכנו הענו והצנוע, המחריש בצערו ודומם באבדנו — הזוכר הוא לו שנות שכנות טובה, ימים שהבאים אליו ממקום שבתם בהרים ובאפרים, בעברם לפניו מערים היו את ראשם ביראת הכבוד? הנתכמרו רחמיו בלבו — לב האבן הנתון בקירותיו הצוננים המעובים על עלבונו — או שמח הוא לאידו ושוחק על משבתו?... יד סתר סוחבתני לעבר היציאה. משיכה עזה מעלתני לשחר פני העליה. עולה אני במדרגות הרוסות בדילוג וקיפוץ — ומגיע ל„עזרת נשים". כאן שפכו לבן בנות שרה, רבקה, רחל, לאה (אמהות שכל אחת וצרותיה הבינו היטב לליבן הדווי של בנותיהן מבורשה), לבן הקרוע גילו בתפילותיהן בסידור „קרבן מנחה", סגור בלוחותיו השחוקים או עטוף ב„שפיגל־באנד" ועל גבו חרות באותיות „זהב" שם המתפללת: **„ראכיל בת חיה־דבורה, גיצה בת שרה־לאה"**: מרירתן השפוכה שהיו משקעות ב„תחינה" וספר תהלים. הנה החלונות, אשנבים שדרכם הגיעו לאזניהן קולות תפלה עריבה, תפלות שיצאו מתוך גרונם של בעלי תפלה טובים ומעולים יראי־שמים ותלמידי חכמים — ויעלו עליהן בדרכם לשמי־שמים להתקבל שם ברחמים וברצון לפני שומע תפילות.

דרך אשנבים אלה „חטאו" בנות בורשה הצעירות, בבואן בימי חג ומועד ובייחוד בשמחת־תורה בשעת ה„הקפות" — „בשיגור עין", כי צפה־צפו בבחורים הרוקדים שם למטה. על כך יצא פעם קצפו של הרב ויאמר להסיר את „הסולם"

המדומה שדרכו „עולים ויורדים" המבטים המסוכנים ויצו לכסות את החלונות סורגי־עץ — כאשר יאמר משל הדיוט: „מסלקים את הסולם מפני החתול המילל מעל הגג". הנה חלונה של ה„מורדת" מרים, שסילקה במו ידיה את „סורגי בית־הסוהר", כדבריה „ותשחרר את הנשים משאת את שגעונם של בעליהן". משם נמשכתי לעליה שע"ג העליה — והיא עליית ה„שמות", בה היו מסתתרים תוקעי השופר הצעירים מחמת זעמה של מאלצע אשת יצחק השמש, בימי חודש אלול, בה היו מתחבאים טמירים ונעלמים בימי מלחמת העולם הראשונה ומתוכם הוצאתי את פירושו של האיבן־עזרא שהציל אותי מצרה בשעתו...

קשתה עלי הירידה כי הבט לא יכולתי בעלבון בית התפלה, בית ימי ילדותי, שממנו, ולא מהמלמדים, קיבלתי את מקצת תורתי. טרם פרידה צנחה שאלה לתוך פי, אלא לשאול לא העזתי, לפיכך העתקתי מתוך מחזור ליום כיפורים, נטול לוחות ופזור — דפים שנטלתיהו עמי מבין ה„שמות" השוממות למזכרת עצב חזרתי על דברי הפייטן אמיתי: „אזכרה אלוקים ואהמיה / בראותי כל עיר על תלה בנויה / ועיר האלוקים מושפלת עד שאול תחתיה / ובכל זאת..." לא ידעתי את נפשי עת נשאוני רגלי ממקום קדוש ואומלל ועלוב זה — והנחתה אותי הרחק הרחק, שם מעטו עצבותי עד שוב רוחי אלי.

מבית הכנסת שראיתיו בחורבנו, הפניתי עצמי לעץ הדובדבנים, שלשעבר השבתי את נפשי לא פעם בגרגיריו המתוקים ומצאתיו בלבלובו, מתערה כאזרח רענן, שתול עד יד בית אלוקינו השמם ומוסיף להניב את אשכלות פירותיו המאדימיים ומשחירים ואין פוקדם ואין גונבם ואין קוטפם. עפאיו המסתעפים כמהים למטפסים הקטנים, לא למען הרעים את מאלצע השמשית חולת הלב, כי אם לחיות נפש הלקקנים הקטנים בענבי המגד הזערערים שלו. פס השואל ואפס מבקש עליהם, כי ילדי החדרים שבסביבה בחבל ה„פרינט", קרית המלמדים, שלמענם שתלה יד נעלמה אילן נאה מניב ורב פירות זה, תמו ביד מעוול וחומץ. הלנוד לעץ בבדידותו? — הלא גם בהיותו נתון ברשות היהודים מנעו מעורגי פירותיו מלמוץ את לשד גרגיריו? ברם זכר ימי הטובה הרחיק ממני כל רגש נקמה ורחמי נכמרו עליו ודמיוני השיאני לחזות תינוקות שרועים על בדיו תולשים ובולעים משחרחרי פניניו וציציות טלית קטן מתבדרות לרוח היום ופיאותיהם פרושות ככנפי מלאכי מעלה.

בורשה הגויית פורחת

מרירות מבצבצת מקצות שפתי פיהו של החוזר לבורשה מגיא ההריגה ואכזבה אכולה מכאב נעכר פרושה על פניו ואדישות חריבה ויבשה יצוקה בכל יצורי גוו בתנועותיו, בלכתו ובשבתו. בשויון נפש הוא סוקר את סביבותיו נועץ עין בוהה בגנים הזנוחים, בבתים המיותמים ובשדות שלא פסקה פריחתם והביט על פירות עציהם וירקות גניהם וכל תנובות השדה ומתנות הטבע שהוענקו לו — למי ביד רחבה ולמי — בכך כפופה: אבל כל זה לא נברא אלא לשמשני, למענו נוצרו ועבורו נעשו. בימי הטובה לא העלה על דעתו את היום בו ימוטו פעמיו ויובל לטבח בידי עדת מרעים. אותם הפירות, שהאירו לו פנים והטעימום את טעמם המתוק, לא יעכבו את פריחתם ונביטתם לא תישנה ביום ראותם אותם יוצאים לדרך, שממנו לא ישובו, האילנות לא ישירו מצער את פירותיהם, הגנים — ירקותיהם לא ייכמשו ממכאוב, הנחלים לא יעבירו מכאב נעכר את מימיהם וה„קיטרוס" לא יכוף כאגמון ראשו ולא ירד ממרום שבתו מצער ומפחד וצוקיו לא יימסו מראות עקת נפשו, בגלות שכניהם ובעליהם שאך זה תוכו לרגליו וחיבקון באהבה — ולבו, לב האבן לא הורך ולא השבר בשבר ילדי שעשועיו היהודים היוצאים מחסות המרמה שלו וסתר אכזבו ולא יוסיפו לראותו עוד.

היום שבו יצאו לגלות אבדנם — יום שמש לוהט ושמים בהירים היה, הקיטרוס הבהיק להם את לבנת קרחוניו, כאומר: תשבענה עיניכם ביפעת מרומי, כי מי יודע אם תוספיו לחדות בשמחה את פניכם בי. העונה — עונת נביטת הירקות ובשילת הפירות המבצבצים בשלל צבעיהם היתה. הנה ה„קלדיקושה" הירוקה, היא אם הנובלות המבשרת את בואו של השזיף למיניו המרובים בגני בורשה ושדותיה. הנה גם בית החיים, המשקיף עליהם באימה, שם ממרומי גבעתו...

מראות בורשה המרהיבים מגלים כאילו להכעיס את מערומי תפארתם, אלא שהפעם, פרחי השושנים העולים בפאתי גנותיהם, אדמומיתם דומה עליהם כפצעים שותתי דם בגופם המרוט וצוקי פסגותיו של הפיטרוס המועכים חודיהם בתכול הרקיע — כידונים ממורטים הם הנתחבים בלבם השסוע. הנחלים לא שינו את זרמם, הפלגים — מנגינת גליהם הרוטטים נבלעת בשאון דכים המזמזם בדמי שטפי.

לרגע נתעלזה רוחם הסועה והמסוערה, כי לבם החל להאמין בשוא שבעוד כל מחמודי בורשה, הודה והדרה, נויה ויפיה בגדו בם ואין מי מהם שיחוש מכאובם וידוה לצאתם — הם, נחלי המים ופלגיהם קשתה עליהם פרידתם ומצטרפים לדרך חתחתיהם כאומרים — „אל אשר תלכו, נלך גם אנו — וכך היו הולכים" — יהודי בורשה ברחוב מימין ונהרי וישיבה וצי׳זלה — משם עד בואם למוסיעף השכנה, שם הפריד הגשר הפרוש על הנהר בין הזרמים: זרם הנחלים הוליך את מימיו עד היבלעם ע"י נהר גדול ממנו וזרם המגורשים האומללים נמשך והולך עד התאחדו עם יתר האחים ניסחים מאהלי ביתם ומשורשים מארץ חייהם, כי „שכח חנות א־ל וקפץ באף רחמיו" ויעל עליהם עם נבל אשר ניאץ שמו ושמם.

יהודי בורשה — הלא הם כתובים בפנקסו של יעקב

חזר יעקב בין החוזרים וימצא את ביתו חרב — עגמה עליו נפשו על בית אבא ובתי משפחתו, ועל בתי שכניו שברחובו ובסמטאות הסמוכות עד שהתרחבה עגמומיתו והתפשט יגון נפשו, על כל רחובותיה השוממין של בורשה לארכה הנמתח ללא גבול שאין קצה אחד רואה את השני.

לא על הבתים שנשרפו (בשריפה הגדולה) ונבנו מחדש ושבו ונתאכלסו עד שנתרוקנו מתושביה ע״י רשעי גויים לא עליהם, על העדים האלמים ששאלה אחת גדולה בפיהם נטויה לשמים. תעגם נפשו, תוגת לבו של יענקל היא השאלה המנקרת ונוקבת בתהום נפשו: היכן הם הילדים שלו שמשחקים היו לפני מפתן ביתו ועל מרצפות האבנים הרחבות שעל ידו איה היא נוות ביתו העדינה שפרינצה שטיפחה וריבתה וחינכה אותם ועשה האויב כילם. אם על בניה לוקחה. יושב הוא ישיבת אבלים על תיתורת חורבותיו, נאנח עמוקות וקם ומצר צעדיו ובולע כל בית וכל חלון נתוץ זגוגיותיו וכל דלת חורקת על צירה, גומא את טענותיהם ששומעם בלחישה, מעלים עין מהדיירים, שארית הפליטה שהשתכנו בהם ארעית ורואם כאילו אינם. כמוהו מאות משפחות מבכות את חורבן ביתו.

כי בורשה חריבה ושוממה, בזויה וכפופה, כאובה ודווה. עולה הוא במעלה „הר אידל", מחליף מקום שבתו מדי פעם, יושב לו על גבשושית החמר או האבן שמצא וסוקר את בורשה לאורכה ולרחבה ורואה אותה כאילו נשתטחה לפניו על כף ידו ומעביר בזכרונו את יושבי הבתים למשפחותיהם, בעליהם ונשותיהם, ילדיהם וילדותיהם. שנות דור שלם משתקפות ומתיצבות במלוא היקפן למראה עיני רוחו והריהו מתחיל אוצר ובולם את כל ההתרחשויות והקורות שהתארעו בכפר מלדתו. מעלה מתהום הנשייה זכרם של מאות משפחות ובתי אבות יוצאי חלציהם וצאצאיהם. הוא יורד מן ההר ומטייל ברחובות וסר או מציץ לכל בית, בודק מעשיהם ובולש מאורעות, חותר לתהום הנשכחות ומחזירם לחיים כאילו זה עתה אירעו ונתרחשו ונחרתו עמוק-עמוק בלבו.

והנה שאלה חדשה התחילה מקשקשת כזוג במוחו ומדירה מנוחה ממנו: כלום על בורשה היהודית נגזר שתאבד מן הארץ ותימחה מספר החיים? — התרד לתהום הנשייה ולא תיזכר עוד? ומחשבה חולפת בקרב לבו ומוסיפה לשאול: במה זכה הוא להישאר בחיים? האין זאת אצבע אלקים הרומזת לו: קום יעקב ועשה, כי עליך לעשות משהו כדי שבורשה היהודית לא תיכחד מן הארץ! ולא איחר יעקב ויקם ממקומו ויעבר את הרהוריו מעליו, מיהר לבית מלונו ויטול את הקולמוס בידו — והתחיל רושם.

השיבה הביתה

„התחיינה העצמות האלה"? (יח. לז)

אחד מבית ושנים מרחוב התחילו לחשוב על יציאה מן המצר, בבוא השחרור, שהתאחר, כי אמרו איך נשב עוד כאן על אדמה טמאה זאת שספגה את דמי אחינו ואחיותינו וכו'. נתלקטו ושמו פניהם לדרך והגיעו לבורשה. כפר רפאים התיצב נגד עיניהם, בתים מתפנים, כלי בית מתלקטים, ורוצים לחדש ימיהם. משקי בית ניעורים, מסחרים עולים, בתי עסק נפתחים — והחיים חוזרים למסלולם. מתנקמים קצת בהקב"ה... ומאידך משתכלל והולך בית הכנסת „עץ חיים" ומנין יש בכל יום. ר' לוי יצחק פותח בית שחיטה, מגיד לפני בני עדתו שיעורים, דורש בפניהם, גדליה מטיף ציונות, לייבוש בער (שניהם באו כאורחים) מטיף מוסר, אלתר שטיימץ מחייה את ה„פלינינה" שלו — מרדכי שטיימץ נעשה לראש הקהל — ונר בורשה מאיר על מאות הנפשות הערטילאות המשלים את עצמם בשיקום ביתם וריפוי הריסותיהם. עוד מעט — ותחי בורשה מחדש. אלא שהפיכחון קם עד מהרה ותחל היציאה ממנה והעליה לישראל. לפתע ראה את עצמו כל אחד מהאודים בדרך לבית נכון ונישא יותר שיקום בישראל. פתחו באחדים וסיימו בעשרות עד שבמשך שנים עשור נתרוקנה בורשה מיהודיה — לאחרונה — ויעלו לציון... ברינה...?

„... ואין דובר... דבר... כי גדול הכאב מאד" (איוב ב יג)

דמומים חוזרים פליטי השואה! האודים הענשים ששרדו מלהטי השריפה שהבעירה את ביתם של דכאי רוח ורצוצי גו, הללו, איש איש עם נגעי לבבו. ממעיטים בדיבורים על שנות הזוועה, מחשים ביגונם בעשיית הס"ה המר: משפחה שלמה נכחדה כליל, עקרת בית צופיה הליכותיו, גפנו הפוריה בירכתי שולחנו נעקרה ע"י אנשי דמים ועתה — שריגיה, חמדת מטעה, הילדים היקרים, שמלאו את מעונו רעש והמולה והחרש את האזנים בצריחות המשובה שלהם והרחב את לבו בעליצות צווחתם — נגדעות בידי זרים, זובחי אדם.

אין איש מביע את צערו הטמון עמוק-עמוק בתחתית נשמתו ואין אדם שישיח את דאגתו לאחרים, כי נעתקו מלים מלשונם ומסיר שפה לנאמנים, הרחיק מהם מנחם משיב נפש, כי כולם מוכים ונמרטים, ערירים ושכולים, מכל עין תציץ הדמעה ואנחה שוברת לב תסתתר מאחורי כל נשימה ונשימה. מלאים הלכו וריקם השיבם ה', והיה בעלות הכאב העציב לבם ולהאדיב נפשם ולייסר כליותם — מנצחים הם אותו במילתא דבדיחותא ומשכחים את צערם בהרהורי שיקום ובדק ביתם, להעלות ארוכה לחומת משפחתם שנתערערו יסודיתיה. דומה שהחיים עשויים עד מהרה לחזור למסלולם הרגיל ואולי יעלה בידם לחדש ימיהם כקדם. שעות של חשבון עצבון נפש על מה שעבר עליהם מציעות את עצמן לרגעי והרהורי נועם נדחקים לכלכל מחשבתם ולהגות בבורשה מולדתם ורואים אותה בכל יפיה ותפארתה. אז, בנח עליהם רוח עלוה וניצני תוחלת ניבטים מאישוני עיניהם, אז, בנעלים שברגעים מנצנץ לקראתם הענק שבצוקי הפיטרוס בעיני הלובן שלו והם שני הקרחונים הקדומים ומלפף ברחבות אמהית בחיקו (ב„פודיליק") הרי בתר ונחלי איתן, יערות אלונים ואפרי מרעה, שדות שחת וכרי דשא וקולות בעלי חיים עולים מהם: געיות פרות וצהלת סוסים, כעכועי תרנגולות וצריחות עורב, פעיות בני בקר והמיות בני צאן, זמרות צפרים וציוץ כל בעלי כנף, קולות ובנות קול קוראים ונענים לעומתם ברעש והמולה וחוברים יחדו למקהלה אדירה שמפיהם בוקעת שירה נשגבה מכל אשר רוח חיים באפו, פרק שירה שכל הנבראים לנוטלים חלק בו. דומה שעז חפצו לכפר על שתיקתו בצאתם לנתיב הכליון ולהתפייס אתם.

ושוב, גם בה, בשירה, עצב יצוק בה: חסר בה, הד קולו הצלול והמצלצל של ילדי ישראל והשירה נתפסת באזנים כחריקת הגלגל שמנעו ממנו את שמנו... נפגמה שירת הטבע החולפת בשמי בורשה, ניטל נועם הדה ונתעכר מגד רננתה — משחקי החולות יחדלון, אין עוקר לענפיהם יחד

עם הפרות, אין מי שישכשך במימי הפלגים ויתיזו את נוזליהם על הבאים לרחוץ בהם בעודם לבושים? היכן הם הפרחחים שיפריעו ברעשיהם את התפלה? אם תחפשום בנרות לא תמצאם. עוללים ועולי ימים, תינוקות ויונקים, פעוטים וזעטוטים, לשוא תבקשום. בצאת הקצף על כל אשר בשם יהודי יכונה, נתן האויב האכזר את עינו על זקן וטף, כי הם היו ראשונים לאבדון. מלאכו של עשו בנגעו בכף ירכו של יעקב — ביוצאי חלציו, הילדים הרכים — שרו של עשו היה להם, למרצחי זמננו — לעינים, להכרית עולל ויונק מרחובות בורשה. בצר להם, בעצום רוחם ובעגום נפשם הרימו שרידי מאכולת את עיניהם להזינן במראות הנוף, לתת ליפעת הדר הטבע המצטעצע באלפי גווניו ומקיף את בורשה, לנחמם ולדבר על לבם — והנה — העמיקה עגמת נשמתם וקדרה שבעתיים, שבראותם מרחוק את היערות וההרים האופפים את בורשה, עלה בזכרם הסיפורים על יהודי פוליניה וה„בונקרים" שעשו להם לאלפיהם ביערות וההרים, שהצילו בהם את חייהם.

שאלה נוקבת עד תהום נפשם בוקעת ועולה במוחם ולופפת את גופם ורוחם ונשמתם: כלום לא יכולנו אף אנו לעשות כמותם ולהציל נפשות מאות בני בורשה ואפילו לבלי לחפור בונקרים מחמת ששיחי הסבך, אפלולית החורשות ונבובי העצים יכולים היו לתת להם מחסה ונקיקי הסלעים — לבוא בנקרת הצורים ולהתפרנס בחדשי הזוועה המעטים שיכולכלו בהם יהודי בורשה מצמחי הפרע, כגרגירי שדה ואגוזי שועל ובצלצלי בר וירקות הגיאיות הצומחות פרא — מדוע לא נמלטו אליהם? מפני מה לא אחזו ביד הפשוטה להם למען משוך אותם ולאספם בצל אשוחים ותרזות ולבנים, נקיקים וחגוים בסתר מדרגות הפיטרוס ומסתרי הפריסלופ וחביוני הפלינינות, לדור, כנבוכדנאצר להבדיל בשעתו „עם חיות ברא" — עד עבור שלושה עד ארבעה חדשים? למה לא נענו להזמנתם של „גויים טובים" שהגישו להם בגדי אכרים ולעלות אתם ההרה ולהשתהות שם עד יעבור זעם?

— רבים בטוחים היו שיש תשובה לשאלה, תשובה מעוררת עברה וזעם ורוטשת קרב וכליות: לא נתנו להם, מאשריהם התעום ושיעשעום בתקוות שוא: אל תעשו דבר, הרוסים קרובים וישועתנו אחר כתלנו... רמז קל שבקלים על הכליון ההולך ונרקם סביבם ולא יהא מוצא ממנו, איש ככל שהיכולת בידו לעשות יעשה — בכוחו היה להציל עשרות אלפי ישראל ובתוכם יהודי בורשה. סיפורי זוועה על אחד שהסתיר את העובדה שהמשלוחים יוצאים למחנה ההשמדה באושביץ — עולים ומכים עד היום בקדקדם. לחישות מסמרות שער על „עסקים בנפשות אדם והצלות 1684 מיוחסים" המקורבים לעסקנים — הולמים על קרום מוחם. מנסים הם לסלק את מסוה הסיוט ומחזה האימים הנמתח על פניהם ורואים כבחלום בלהות את בניהם — שאולי אפשר היה להצילם ע"י עליה לקיטרוס, כדרך שעשו בימי מלחמת העולם הראשונה — מובלים לכבשנים באשמת אח נפשע. אז עדיין לא רעמו הדברים הנחרצים שהדהדו בבתי המשפט שבארץ ישראל ולא הבהיקה מעל דפי העתונים ההאשמה הגדולה, סערה שעורר יהודי שחזר מגיא ההריגה עריריו והתחיל להגות בטרגדיה שירדה על יהדות הונגריה בכלל ועל משפחתו בפרט, הוא מלכיאל גרינולד (אחיו של הרב י.י. גרינולד, היסטוריונה של יהדות הונגריה) „האיש שפתח את תיבת פנדורה" והביא את עצמו למשפט הדיבה שנפתח נגדו, בגלותו את אשר בלבבו — ומשם יצאה המימרה הנוראה על „האיש שמכר את נשמתו לשטן". ואחרי הגילויים המחרידים הועמד מלכיאל לפני כס המשפט והואשם בהוצאת דיבה, אולם קרבנו כיפר על מעשיו בכדור עופרת שתקע מתנקם משולהב שלא התחשב בפסק הדין שהצדיקו, באמרו „שמוטב להציל קומץ מאשר לא כלום", והונח עליו מאמר חז"ל: „אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו!".

באיפוק רב מתיחסים יהודי בורשה לאחיהם ש„עסקו בדיני נפשות" (דם תמורת סחורה) ועד היום אינם יודעים מהי האמת שבדבר. אבל בלבם מכרסם הספק בשניו החדות ובלבם שמורה טינה המכעירה את דמם בפסחם על סעיפי מחשבתם: אולי ואפשר, לולא יהלוך שולל בימים (או ברגעים) הרי גורל ורישול נשפע בידי עסקנים בדמי אחים — ישובים היו מסובין לשולחנם הערוך בביתם הנאמן שבישראל וכל בני משפחתם אתם... מי יודע?

בדרך לבורשה השוממה

בשנת 1946 באתי לבורשה, העיירה אשר אליה תשוקתי, בכביש העולה וחוצה ועובר באחת הבקעות היפות החבויה בסתר הקרפטים ומתפתל ומעפיל אל ה„פריסלופ", שרשרת הרים שפסגתה מגיעה ל־1500 מ'. מיאקוביני שבקצה בוקובינה — בואכה בורשה, עשיתי דרכי ומנעתי מעיני מראות מרהיבים הטופחים על פני והסחתי דעתי מזיו תפארתם כי חרדה מסותרת קיננה בלבי על מראיה של עיירת מולדתי, היא בורשה, שלא תרחק השעה ואראנה. דרך זו שעשיתיה שנים רבות והזנתי את עיני מנופם של היערות ועשבים ודשאים ועצים ופרחים וכל מחמדי הטבע השעורים ומתרוממים, נובטים ופורחים וצצים משני עברי הכביש הרעוע והמשובש במכיתות אבנים מחוצצות, מחזות שהביאו שמחה בלבי — מיאנו הפעם לשעשע את נפשי בי, כי בורשה התחילה מצטיירת שמחשבתי ולא השאירה מקום לגמיאת רשמי יופי. משהתחילו מסתמנים באופק הבתים הראשונים של בורשה, מקום מולדתי וגעגועי נפשי — פחד טמיר וחיל ויראה ורתת חלפו בעצמותי. הרהורי באו לקצם והלחלה ועצבון וכאב עצור התבצרו על לבי: הנה הבתים, מאוד ידועים ומוכרים לי, עומדים בשממונם, חלונות מנופצים, זגוגיות ופתחים פרוצי־דלתות צופים אלי במבט עגום ומבהיל בחורי־עיניהם של שלדי אנוש, שצפד עורם על עצמם, יבש היה כעץ, נבוב ומנוקב, מרעיד כליות ולב ומעביר חרבות פיפיות בבשרך ועושהו חידודין־חידודין. פה ושם פורצים החוצה מבתים שנושבו לאחר שנתיתמו מיהודיהם, פרצופיהם של קטני בני גויים לבושי פשתן, שקצים שראו וצפו, הם או אבותיהם, באדישות נשפעת ואולי במתן סיוע מרושע באבדן יהודי כפרם ובשבר ילדיהם ונשיהם, עוללים ויונקים, חולים ונכים בלכתם לדרכם האחרונה. הנה בתי הצוענים, פסלתה וחלאתה של השכונה העליונה, שחזיר גדול ושמן, סמל וסימן משפחתם, החיה הטמאה היחידה שברחוב, עובר היה מחצר לחצר ונובר וסובא בנהימה מבחילה

בתוך עביטי היהודים ומריקם — בניהם ונכדיהם ונינידהם מתרוצצים חשופי־שת ומלבושם שנותר עליהם — משארית השלל שבזזו לעצמם בצאת היהודים מהם. בתי היהודים שנעזבו מפולשיהם הגויים בהיראות ראשוני החוזרים, מהם ריקים ומהם — נפשות ערטילאות בודדים, מבין החוזרים אחד ממשפחה ושנים מהרחוב.

תמוה הדבר: מה טעם מצאו בוזזי רכוש היהודים אחרי ששדדו וגזלו וחמסו את בתי ישראל בגלות בעליהם, מה טעם ראו בניפוץ השמשות ובריסוק הדלתות? (אולי נחה רוח הרעה שצלחה על טיטוס הרשע בשעתו כשנכנס להיכל וגידר את הפרוכת ויצא ממנו דם וחשב שהרג את עצמו...!) האוטו נטול המחשבה מפסיקני מהרהורי ומדהירני מצפות על הבתים העומדים בעצבונם ומעמידני מול בית ריק ושומם, המכה גלי חרדה בלבי והולם עליו בעצמה רבה, הוזנקתי מול בית אבא.

הריהו הבית שהקימתהו, ברוב חריצות וזריזות, חיה־דבורה אחותי בכסף עמלה שהפריש לה גנו של רפואלטשיק מעבר לפיטרוסה, הגן שחכרה בתנאי ניצול של מחצית היבול, משכר מריטת נוצות בלילות נטולי־שינה, תפירת מחוכים וכל דבר עבודה לא מאסה, למען בנות הבית ולתת לאבא מנוח אחרי נדודים בלתי פוסקים מדירה לדירה. הנה שלולות המים המנקזות את ביצת החמר שמאחורי הבית משתכשכת עד מתחת לתעלה. הרי ספסל הקרש שמתחת לחלון, שעליו יושב היה אבא בשלהי החורף, בחדשי אדר וניסן ומתחמם לאורה של שמש רחום וחמים ומפיג צנת התקופה שנשתקעה בגוף. זהו גשר הקרשים הנטוי באלכסון מהרחוב עד פתח החנות. הדלת נעולה וכן גם החלונות. (הצועני שפלש לבית — עזבו בהיודע לו דבר בואי). הקפתי את הבית — ובעברו השני שממול ההר, הדלת פתוחה היתה — נכנסתי דרכה. מאומה לא מצאתי בו לקחת לי למזכרת עוצב, אולם רעיונות וחזיונות לבי ונפשי ומוחי פעלו את פעולתם: ראיתי את אבא מחייך, מקמט פניו בכאב נעכר, יושב רכון על ספרו, מונה את „כספא עניא", שליקט ממשלמי השליחות שביצע עבורם בווישיווה, מפצח גזרורי עץ (שפענדליך) עבור אש הכירים, שותה את הציקוריה במחצית ה„קוצקה" שנתשיירה מאתמול.

עליתי לעלית הבית — אולי יתגלה לעיני כנף טלית בלה, קצה שמלה שחוקה, נוצה מהאווז הצולע, שכנפו שמוטה לו ע"ג הקרקע (ובגללה זכה לאריכות ימים, שבטוחים היו ששבר גפו יטריפהו — עד שבא דיירה ההונגרי וסלקו לנגד עיני חיה אחותי ולא חשש מפני ספק טריפה). ושוב הופיעה דמות דיוקנו של אבא נ"ע ומאחת הפנות שמעתי את עצתו שנתן לי בשעתו כשחזרנו ממויסיעף, מ„מסע הכיבוש" ונאומינו הציוניים בכרסנו, אז אמר אבא לי בלעג אבהי: עלה על העליה ושפוך שמה את נאומך — וויקל לך:

בחיפזון גלשתי מעליית ביתנו ומיהרתי להמשיך בסיורי. השמש עמדה בשיפולי הרקיע בדרכו לחביון סתרו מאחורי צוקי הקיטרוס ובורשה עטפה דמדומי ערב. עת ללכת לבית הכנסת „עץ־חיים" (שזכה לעמוד על תלו עוד מספר שנים, עד עלות האחרון מחוזרי המחנות לישראל). רק מקצת משבי בורשה פקדו את „מקדש המעט", מי מתוך אכזבה בישועת ה' שלא באה לא „כהרף עין" ולא בעצלתים, ונתרפו ידיו ומי— סתם מתוך רשלנות ואדישות שאינן טעונות נימוק. לחיצות ידים וחיבוקים וליפופים ונישוקים לא חסרו. מה כן נעדה בפגישה הנרגשת? — ה ד מ ע ה... מקורה חרב וייבש מעינה. ממעטים בשיחה ומרבים בעצה, איך להסתדר. לא עמדתי תמיה על התמורה שעברה בלבם, העבר נזנח ושואלים ודורשים לעתיד. את האתמול רואים כאילו אינו וכבר כילה ונשתכח ומוסר מלב דואגים דאגת מחר. אחד היה שבא אלי בערמה, כדי לזכות במצות הכנסת אורחים וללא ספק למנעני ממכשול, הוא ר' אליעזר מאיר ששאלני שאלה, שרק לאחר המבול ניתנה היתה להישאל בבורשה: אם רצונך, גדליה, לאכול כשר — הרי לך רשימה... וכמובן שהעמיד את עצמו בראשה.

תדהמה חדשה כפולה היכתני, גם על הספק שהטיל בי וגם על הרשימה הדלה של „מסעדות כשרות". הזאת העיר — עבר הרהור מזעזע בלבי — הזאת בורשה הטהורה והזכה שהיתה שופעת תורה והמית נגינת לומדיה בוקעת ועולה מחלונותיה וכל בניה — לימודי ה'? גלתה כשרות מביתה? ומטבחיה — טריפות מלאו, וקדרותיה — נבילות תבשלנה. למרבה דאבון נפשי הבחנתי שהנעדרים מן הרשימה הקטנה של „מסעדות כשרות", לא ראו את עצמם נעלבים והיה מי שהחכים להתלוצץ: כלום עד כדי כך אתה מחזיקו שוטה? רוחי לא עמדה לי אותה שעה בבחירת המארח, שהרי כבר בחרתי בו: חזרתי לבית אברהם הירש ויחד אתו החילונו לתכנן את דרך עלייתנו ארצה.

למחרת פג בי הרצון להשלים את הטיול בבורשה כולה. עוד נשתייר לי סיור חשוב ויקר שעלי לבצעו: הביקור בבתי־החיים השני והשלישי. המצבות הללו ניצבות הן, עומדות — והללו — רכונות ומוטות לנפול, והעתיקות שביניהן כבר כרעו קרסו והשתטחו על קבריהן וכולן יחד תמהות ושואלות לסבות הפסקת העליה אליהן: היכן הם קרובי הנפטרים השכו־נים תחתיהן, לאן נעלמו מבקריהם?!

עד כמה שהזמן התיר לי, מדדתי את הקברים לארכם ולרחבם כשבפי פרקי תהלות דוד וקטעי משניות לעילוי הנשמות הטהורות. בסיום ביקורי התחיל לבי מרתת — קרבתי אל קבר אמי ע"ה שהלכה לעולמה בהיותה בת שלשים ושש. את מצבת קבורתה גיליתי ללא עזרתו של אברם החרש, שעלה אף הוא על המוקד, בבית הקברות השני. משם עברתי לשלישי — שם אבא, שנבצר ממני ללוותו למנוחת עולמים, שוכן כבוד בצל מצבתו הגדולה ש„קיבל" כפיצוי על שלא קיימתי בו מצות „כבד" ולא אמרתי קדיש על קברו. גם אמא נתפצתה על השנים שנאלצה „לשאול את שכניה: איה מקום קברי?..." — שהרי במותה בדמי ימיה השאירה בית מלא פעוטות ולאבא — חסר הפרנסה, ככל שלבו דוי היה, הסיק והבין מדעתו שלחם לפי הטף ומצבה על קבר אשתו — לחם עדיף. שתי המצבות, מבחינת הכתובות שעליהן, היו היפות ביותר והמלאות בשני בתי חיים הללו. לא העליתי אותה שעה מחשבה להעתיק את תכנן. רק ארבע השורות הראשונות שעל מצבת אבא ז"ל שמורות בזכרוני — והרי הן:

זה ספר תולדות **זאב** אדם המעלות
איש זהיר במצות חמורות וקלות
בחר דרכי יושר צדיק הולך תמים
בעבודת בוראו שם לילות כימים

וכן כל השם ויתר המעלות, חרוזים בנויים לפי חוקי הפיוט ולכל שורה 23 אותיות.

באותו מעמד קדוש ונשגב בעמדי מתיחד עם נשמותיהם של נפטרי בורשה הטהורים „השואלים" על אחיהם — איים? —— ומסביבי משתרע עולם גדול ומרוחב ומרושע שאין כמעט מקום בו שעצמותיהם ואפרם של יהודים אינם מפוזרים בו — התישבתי על הגדר המבדילה בין שניהם וקוננתי את קינתי ב„בלדה" כתובה בלשון שובקי החיים ושוכני עפר מדברים היו בה — וקראתיה בשם: „אינ'ם פארלאזטן בית עולם". שיר אבל זה נדפס בעתון „המעלה" שיצא לאור בבוקרשט בשנים שלאחר השואה בעריכתו של המחבר.

שבי בורשה לא הרבו לבקר את הוריהם שזכו ללכת בדרך כל הארץ כי לא היו ביניהם מאלה שהכירום והוקירם ושמרו את זכרם בלבם. ככלות שתים שלוש שנים כלתה רגל יהודי מבית המועד לכל חי — כי כולם עלו לארץ ישראל:

אינעם פארלאזטן בית-עולם

באלאדע

פון גדליה שטיין

(אפן ניט געפונענעם קבר
פון מיינע ברודער און שוועסטער —
א זשמענקאלע ליים...)

דריי גראמע בית-עלמינס האט ס׳קליינע שטעטל
צוויי — ווי א צווילינג — זיי טיילט נאר א ברעטל,
פון אלטן ווער רעדט דא, קיין פלויט...
(עולה-זיין פלעגט מען אהין צו מיט קוויטלעך —
היינט וואקסן הושענות, סקאיעס און ריטלעך) —
געוואוינט דא אמאל האט דער טויט...

כ׳שמועס פון „באפעלקערטע" לעצטע צוויי נייע
(דער ערשטער — ער ציילט היינט איבער א מאה)
ווי ס׳לעבן באוועגט האט די אוהל׳ס:
דארט כליפעט א קדיש, דא רייסט א געוויין,
א לויה, א חופה, צידוק, א שטיין —
מען רופט דאס „די צייט מענדל-יואל׳ס".

פון ווען זיי מען האט נאך געמאכט א באזוך? —
וואס ווייסט דען א מת? — ער קוקט ניט אין לוח...
פארצווייפלט זיי שטרעקן די הענד:
שווער צו פארשטיין וואס טוט זיך אין טאל!
חלילה איז בארשע שוין צום פערטן מאל
אף די ידן געווארן פארברענט?!

ט׳זיך די נויט דערשלאגן צום כסא-הכבוד,
געפועלט די באפרייאונג פון משיח-בן-דוד?
צעבראכן צו איז שוין דער שטעקן? —
ווייל פול שוין די פיין-טעג פון גלות און חורבן?..
פארלאזן די קברים ד׳וואס זענען געשטארבן —
נאר אונז ט׳מען פארגעסן צו וועקן?...

— — — — — — — —

גאר פלוצים פון אונטער מצבות די מתים
זיי ציען אין שלייערס, תכריכים, טליתים
ארויס פון זייער רו, פונעם זארג.
אפן לייוונטענעם פנים א בר-מינן שמייכל...
די הייליקע זעלן זיך טויכן אין טייכל
וואס שווענקט אף די פיס פונם בארג.

קיינער פארגייט ניט אין זיין גאס, אין זיין הויז —
געטובלט זיי לויפן אין שול און אין קלויז
צו נעמען א תיקון, א ליכט...
— די „יארצייטן-לעמפלעך" — וואס צינדט ניט דער שמש?!
סע גאפן דערשראקן די טאטעס, די מאמעס:
די קינדער זיי האבן געזוכט...

אין הויפנס פון שמות, מזוזות, יריעות
צעטרעטן ווער האט זיי מיט רוצחישע פיס?
ס׳פרוכת — צעשניטן מיט מעסער??

— — — — — — — —

זיי גייען צוריק — אלץ איז זיי איצט קלאר...
זיי קלאגן און וויינען, כאטש מ׳הערט ניט אף וואר,
מען זעט נאר די טייכל ווערט גרעסער...

— — — — — — — —

דער בארג א צינד שוידערט אין גרויזיק-שטיל לעבן — —
פון „אויוונס" און „גריבער" די גייסטער זיי שוועבן
צום אלטן בית-עלמין — צום נייעם
און טראגן „מתנות" פון גורל דעם הארבן:
ווער אש׳ ווער אביינדל, ווער א שטיק פון א שארבן
פון קינדער און קרובימס שיריים...

בארשע דעס 22 תמוז תש״ו

בבית העלמין שנשכח

בלדת הבדידות

מאת

גדליהו שטיין

על קברם האבוד של אחי ואחיותי —
חופן אדמת עפר...

תרגומה לעברית של הבלדה „אינם פארלאזטן בית עולם"
(תורגם ופויט מחדש בידי המחבר; הוא הדין בשיר הבא)

בָּתֵּי מוֹעֵד שְׁלֹשָׁה לְבוֹרְשָׁה הָעֲיֶרֶת.
בֵּין הַשְּׁנַיִם — תְּאוֹמֵי־צְבִיָּה — תַּפְרִיד גְּדֶרֶת,
בַּיָּשָׁן אֵין דוֹבֵר בְּלִי סְיָג.

עוֹלִים הָיוּ שָׁמָּה בְּפִתְקָאוֹת בַּיָּד.
כַּיּוֹם שָׁם תָּצִיץ ,הוֹשַׁעְנָא' וְדַרְדָּר עַל בַּד
לְפָנִים הַמָּוֶת כַּאן חָג.

מְשִׂיחִים בַּשְּׁנַיִם, ,בְּרוּכֵי' הַתְּמוּתָה הַמְלֵאָה.
(עַל רִאשׁוֹן כְּבָר הִקִּיף יוֹם יוֹבְלוֹ הַמֵּאָה)
וְחַיִּים וּתְנוּעָה בָּ,אֹהֶל':
לְוָיָה וּ,צִדּוּק' וְחֻפָּה בִּימֵי הַמַּגֵּפָה.
בִּבְכִי תֻּצַּב מַצֵּבָה לַבָּא בְּאֶרֶץ עֲיֵפָה
הַיָּמִים — ,יְמֵי מֶנְדִּיל־יוֹאֵל'.

מֵאֵימָתַי לֹא בְקֵרוּם, הִדְרִיכוּם מְנוּחוֹת!...
(מַה יָּבִין הַמֵּת... לֹא מֵצִיץ וּבָקִי בַּ,לּוּחוֹת')
פּוֹשְׁטִים יְדֵיהֶם בִּתְחִלָּה:

מֶה חָדָשׁ מָטָּה, לַדְּמָמָה מַה־טַּעַם —
הֲנִשְׂרְפָה בּוֹרְשָׁה זוֹ רְבִיעִית הַפַּעַם
עַל כָּל יְהוּדֶיהָ, חָלִילָה?!

שֶׁמָּא הִשְׁתַּטְּחָה לִפְנֵי כֵּס כְּבוֹדוֹ עֲקַת־הַצּוֹק
הֵתֵר מִנְחֻשְׁתָּיו מְשִׁיחוֹ וַיֵּצֵא לְפָרֵק
אֶת עַמּוֹ נֶפֶץ מַטֵּה הַזַּעַם?!
כִּי מָלְאוּ הַיָּמִים שֶׁל חֻרְבָּן גּוֹלָה וּשְׁאִיָּה
וְקָמוּ מִקִּבְרָם כִּי בָא תּוֹר אַחֲרִית לַתְּחִיָּה...
לַהֲעִירֵנוּ נָשׁוּ הַפַּעַם...

וּפֶתַע הַמֵּתִים מִתַּחַת לְמַצְּבוֹת הַקְּבָרִים,
עֲטוּפֵי־תַכְרִיכֵי־טַלִּיתוֹת מִמְּנוּחָם נִגְרָרִים,
זוֹנְחִים אֲרוֹנָם בִּדְאִיבָה.

עַל פָּנִים חֲרוּתָה בַּת צְחוֹק מִשְׁבּוּקֵי הַחַיִּים:
הַנְּשָׁמוֹת הַקְּדוֹשׁוֹת תִּטְבֹּלְנָה בְּמִיכַל הַמַּיִם
הָרוֹחֵץ אֶת שׁוּלֵי הַגִּבְעָה.

אֵין פּוֹקֵד נָוֵהוּ, לִרְחוֹבוֹ — נָשַׁמָּה הַמְּסִלָּה:
טְבוּלִים נֶחְפָּזִים לְבָתֵּי־הַמִּדְרָשׁ וּתְפִלָּה —
,תִּקּוּן' יְבַקְשׁוּ נִטְמָנִים.

כְּלוּם שָׁכַח הַ,שַּׁמָּשׁ' לְהַדְלִיק לְאַבָּא וְאִמָּא
,נֵרוֹת זִכָּרוֹן'... וַתֵּכֶם מַחְשָׁבָה מַדְהִימָה:
„אַיֶּכֶם, הַבָּנוֹת, הַבָּנִים?!

הֵם עוֹלִים לְמָדוֹר הַגְּנִיזָה לְחַפְּשָׂם בֵּין ,שֵׁמוֹת'...
לְרַגְלָם — דְּרוּסֵי ,יְרִיעוֹת' נִכְפָּשִׁים עֲרֵמוֹת:
פָּרֹכֶת — גְּדוּרַת מַאֲכֶלֶת

וְשָׁבִים סוֹעֲרִים וְיוֹדְעִים: הֵם אִתָּם בְּמוֹתָם...
נֶאֱנָחִים וּבְכִי לֹא יִשָּׁמַע, רַק זִרְמַת דִּמְעוֹתָם
נַחְשׁוּלֵי הָאוּבָל מַגְדֶּלֶת.

וַתִּגְעַשׁ בִּדְמָמָה הַגִּבְעָה: מִמּוֹקְדֵי כִבְשָׁנִים
הַנְּשָׁמוֹת מְרַחֲפוֹת לִשְׁנֵי בָתֵּי עַלְמִין נֶאֱמָנִים
וּבְסֵתֶר כַּנְפֵיהֶם מַתָּנָה:

זֶה ,לוּז' שֶׁלֹּא אֻכַּל, זֶה ,סַבּוֹן' מֵאֵשֶׁת וִילָדִים
זֶה עֶצֶם גֻּלְגֹּלֶת, זֶה אֵפֶר מֵאַחִים נִשְׁמָדִים
וּשְׁיָרֵי צֶאֱצָאִים לְהַטְמָנָה...

איך געה אליין ארום...

פון גדליהו שטיין

איך געה אליין ארום אף די בארשער גאסען —
ווי א כוהן־גדול פון א טויטן־קולט...
כ׳ווייס נישט זאל איך וויינען, קלאגען אדער האסן —
ווער זאל איך דא באווארפען מיט דער שולד?!

דאכט זיך אלעס שטעהט נאך גרייט אף זיינעם פּלאץ:
הייזער, פעלדער, ביימער; פאר דער מיהל די „פּלעס".
ס׳גלייכט דאס שטעטל אנ׳אויסגערויבטען שאץ;
אלעס שטארט פארגלאזערט ווי אויגען פון א מת...

יעדער ווינקל ציהט מיך מיט ווייטאגן באגעהר,
פארשלינגט מיט באנגער זעל און קאן נישט ווערן זאט.
וואס שווייגען דיינע אויגען — וואו איז זייער טרער!...
האסטו שוועסטער, ברידער, פריינד קיינמאל נישט געהאט?!

דעם „רביס־גאס פארלאזט, די „ריטעריס", דער „פּרינט";
רינט זיך שטיל די טשיזלע; — באדויערסט מיך, קיטראס?!
וואס האט איהר נישט פארוועהרט פון די מענשן־הינד
צו זעטיקן די יידען מיטן בייזען כוס? — —

וואו זענט איהר, לייזער, פישל, דבורה, רבקה, פעסל,
מאטל, וועלוול! חיה, יצחק און רב גרשון? — —
מיט זעגען־רייך, און ארעם — פון „בית עולם געסל";
פון דער „באהן"; פון יעקלען ביז צו אידע־הערשן? — —

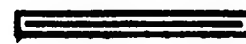
געקרוינט מיט שייטלעך ווייבלעך, בחורים׳ליך מיט פּיאות;
צניעות׳דיקע מיידלעך און די וואס ביכער לייגען...
פארציקט געווארן אלע פון די ווילדע חיות — —
ס׳בליהט דער „אינטערוואדער"; די זון טוט ווייטער שיינען...

ס׳מוסר׳ט אונז דער רב נישט, מ׳שנארט נישט ביי דער טיר;
ס׳פעהלט מיר ביי דער הרובע אין קלויז דארט די זקנים.
די אלטע מירל שבת שטערט נישט דעם שפּאציר:
איך זוך אויף מיין משפחה — און טרעף נישט קענעם, קיינעם

איך זוך ארום די יידען וואס האבען מיך געצעכט — —
די גויים זענען דא; די פייגל אפן דאך.
אלץ אין דער נאטור האט אף לעבען פריי א רעכט — —
נאר נישט די זיסע קינדער מיט זייער ריינעם לאך.

איך זוך די בלאסע שפּארען פון פארשפּיעלטען לעבען;
אויסגעלעשטע גלוסטען, חלומות וואס צערינען...
קאנען די געציילטע רעשטן אונז דעם מארגען וועבען?!
וועלן זיי די צוקונפטס־דעק פון דאסניי צעשפּינען?!

געלעבט האט איהר געזונדערט, ריין, ווי מלאכים גלייך — —
אייך האט דער גורל צאמגעפיהרט מיט מיליאנען מאסן...
פאראומערט און צעבראכען מיין הארץ ס׳וויינט נאך אייך.
אליין איך געה ארום אף די בארשער גאסען.

בָּדָד / אֲשׁוֹטֵט בִּרְחוֹבוֹת

מאת גדליהו שטיין

בָּדָד אֲשׁוֹטֵט בִּרְחוֹבוֹת עִירִי הִיא בּוֹרְשָׁה
נִדְמֵיתִי לַכֹּהֵן הַגָּדוֹל בְּפֻלְחָן הַמֵּתִים
הַאֶפְתַּח בְּקִנְאָה אוֹ אֵיבָה אֶחְבּוֹשָׁה
עַל מִי אֲגוֹלֵל הָאַשְׁמָה בְּדַבְּרִי רְתֵתִים?

לְרֶגַע אֲדַמֶּה שֶׁהַכֹּל בִּמְקוֹמוֹ נֶעֱמַד:
מְעוֹנוֹת וְשָׂדוֹת וְעֵצִים, הַטַּחֲנָה אֵצֶל הָאַגָּן
לָמָּה אֲעִידֵךְ כְּפָרִי – לְאוֹצָר שֶׁנִּשְׁדַּד
שׁוּר: כֻּלָּם צוֹפִים מוּלִי בְּעֵינֵי בַּר־מִנָּן...

תְּמַשְׁכֵנִי כָּל זָוִית בַּעֲבוֹתוֹת חֶבְלֵי־הַכְּאֵב
בְּנֶפֶשׁ גּוֹרְסָה אֶגְמָאָה לִבְלִי דַּעַת שֹׂבַע.
שַׁלָּמָה מַחֲשׁוֹת עֵינַיִךְ־כְּלוּם אֵין בְּחֻבֵּךְ לֵב?!
אַחִים וִידִידִים דִּמְעָתֵךְ אֵינָה נוֹבְעָה.

עָזוּב הַ,פְּרִינְט׳ הָ,רִיטֶרִיס׳ נִזְנַח הָ,רַבִּיסגָאַס׳
דּוּמַם קוֹלְחָה לָהּ הַ,צִיזְלָה, הֲתָנוּד לִי קִיטְרוֹס?
מַדּוּעַ לֹא הֱנִיאוֹתֶם מֵהֲמוֹן טוֹרְפִים גַּס
מֵהַשְׁקוֹת בְּתַרְעֵלַת הַחֵמָה שֶׁבַּכּוֹס.

הֵיכָן אַתֶּם: לֵייזֶער, רִבְקָה, פֶּרִיל קַלְמָן.
מָרְדְּכַי, וֶועלְוִויל, חַיָּה וְגֵרְשׁוֹן הַדַּיָּן
עֲתִירִים וְחֶלְכָּאִים דַּכֵּי־סִמְטַת בֵּית עַלְמִין,
הַמִּשְׁפָּחוֹת מִ,יוּקְל׳ עַד ,אִידֶה־הִירְשׁ־אַיָּן?!

עֲדוּיוֹת שְׁבִיסֵי נָשִׁים, בַּחוּרִים קְשׁוּטֵי פֵּיאוֹת
בְּתוּלוֹת צְנוּעוֹת עִם הַקּוֹרְאוֹת ,טְרֵפָה־פְּסוּלִים׳
הַכֹּל, הַכֹּל נִטְרַף כְּבֵין מַלְתְּעוֹת – שַׁחַץ שֵׁיּוֹת.
פּוֹרֵחַ ,אִינְטֶרְנָאדוּר׳ שֶׁמֶשׁ – מְאוֹרָיו כְּפוּלִים.

אֵין רַב מוֹכִיחַ בַּשַּׁעַר, בַּפְּתָחִים אֵין תּוֹבְעִים.
אַיֵּכֶם הַזְּקֵנִים הַמְסֻבִּין לַתַּנּוּר וְדוֹבְבִים?
מִירְל הַזְּקֵנָה לֹא תַחְסֹם בַּשַּׁבָּת מִצְעִירִים טִיּוּלָם
אֲבַקֵּשׁ יַקִּירֵי מִשְׁפַּחְתִּי – נֶעֱלָמוּ, כֻּלָּם – הוֹי כֻּלָּם...

אֲחַפֵּשׂ יְהוּדִים שֶׁתָּמִיד יִסְרוּנִי מְאֹד.
הַגּוֹיִים – הֵם יְשֵׁנִים עַל גַּגּוֹת תָּרֹן צִפּוֹר וָזִיז.
כָּל נִבְרָא בַּתֵּבֵל זְכוּת לוֹ הוּעַנְקָה לִחְיוֹת,
רַק לֹא תִינוֹקוֹת יִשְׂרָאֵל בִּצְחוֹקָם הֶעָלִיז.

אֲבַקֵּשׁ עִקְּבוֹתָם הַחִוְּרִים שֶׁל חַיִּים אֲבוּדִים,
תְּשׁוּקוֹת שֶׁכָּבוּ בִּיקוֹדָם, חֲלוֹמוֹת כַּמַּיִם נִגָּרִים.
הֲיַעֲלֶה בְּיָדָם מֵחָדָשׁ לִטְווֹת מַסֶּכְתָּם הָאוּדִים?
הֲיִצְלַח לַשְּׂרִידִים מַאֲרָגָהּ וְחָשׁוּ עֲתִידוֹת וּמָחָרִים?!

רְאִיתֶם עוֹלַמְכֶם בַּחַיִּים, טְהוֹרִים מֻבְדָּלִים
בֵּין מֵאוֹת רִבּוֹאוֹת הִפְגִּישְׁכֶם גּוֹרָל עֲרִירִי.
הוֹמֶה בִּי לִבִּי הָרָצוּץ לְאֵידְכֶם אֻמְלָלִים –
הוֹי כַּמָּה בּוֹדֵד אֲנִי בִּרְחוֹבוֹת בּוֹרְשָׁה עִירִי!

דאס פערטרייבן

א ליד אין שפאר

פון רות זלמנוביץ

לאנגע רייען
געען־געען
לאנגע רייען
און א ציל
ציען זיך ארויס
פון הויף און הויז
און פון שול
טאטע — מאמע קינדער טראגען
שלעפן פעקליך אין א וואגען
און סעגייט
א לאנגע קייט
אט די פיס — קוים זיי ציען
ווייסן ווייסט מען נישט וווהין
אפן רוקן וואס געבויגען
געלע פלעקן אויסגעצויגען
דעם מגן־דוד איינגענייט
ביי קינד — און — קייט.
ביידע זייטן
באוואכן סאלדאטן
מיט ביקסען אויגעפלאנצט
און מיט חוזק־בליקן
חיה׳ש קוקען
אף די פון פיין געבויגען
און רציחה פון די אויגען
גלאנצט.
זעהט, זעהט
א בארשער ייד
פאראומערט־מיד
פארביטערט רעדט
צו בערג און טאלן:
— האלט איין דאס מאלן
דאס אייביק־בונטע בילד
די וועלט איז צוריק געווארן ווילד...
אףביימער ציטערן די צווייגען,
בויגען זיך אין טיפן שווייגען.
אפשר ווייגען זיי געקלערט,
ווייל זיי האבן זיך געשעמט
דאס זיי וואקסן אין דער ערד
וואס דערטראגט אומגעשטערט
דאס טרייבן ווי א טשערדע שאף
אף איהר רוקן
אלט און יונג, קינדער קליינע
און א ווארעמע זון, א שיינע
שעמט זיך נישט צו קוקן
ווי מיר פארלאזן אונזער דארף.
פון א פאסטוך — נישטא קיין סימן,
וואס זאל בלאזן טרייסטן־שטימען
פון א לאנגען רייער:
— פארליר דעם מוט נישט, האף!
ווי זענט איהר אלע שרייער?!
זאל א רויס חאטש איינער
וואס אונז באגלייט —
קוקט, דארט נישט ווייט
די חיות גרייטן ציינער
צום צעמאלן פלייש און ביינער
די הערצער — געווארן זיינען שטיינער...
— אוי, ווי ביסטו, ג־ט מיינער?!

(מעובד ומתורגם ומפויט מחדש ע״י גדליהו)

„מן גו יגורשו"

(איוב ל, ה)

שיר על פי ניסיון של רות זלמנוביץ

תּוֹר וָתוֹר
לְאֵין סְפוֹר
וְעַל שֶׁכֶם
סוּת וָכֶסֶת
נְקוּדֵי לֶחֶם
וּלְלֹא מַטָּרָה
זוֹנְחָה שַׁיָּרָה
אֶת בֵּית הַכְּנֶסֶת.
אֵם וְאָב.

עַל יַד וָגַב
תִּינוֹקוֹת טוֹעֲנִים
הֲבִילוֹת וּסְחָבוֹת
מִזִּקְנֵי הָאָבוֹת
מְדַדִּים הַקְּטַנִּים
בְּאֵין אוֹפָן וָסוּס
וְהוֹמֶה הַנּוֹגֵשׂ: „זוּז!"
וְהַשַּׁרְשֶׁרֶת
הַמָּרָה וְהַנִּמְהֶרֶת
אֵינָהּ נֶעֱצֶרֶת
קָשִׁישׁ וְיֶלֶד
רַגְלָם כּוֹשֶׁלֶת
הַמֵּץ לֹא יָחוּס.

אָנָה נֵלְכָה
עִם זֶה עַם חֶלְכָה
שְׁפוּף גּוּ — וְעַל הַגַּב
חָרוּת הַקַּו
מִפַּרְגַּל הַזֵּד
וּבְפַאֲתֵי הַמְּעִיל, בְּזָוִית
יִצְהַב מָגֵנּוֹ שֶׁל דָּוִד
שָׁם נִרְקָם כְּשִׂמְחָה לְאֵיד.

וְשִׁפְעַת קַלְגַּסִּים חֲמוּשִׁים
עַל עֵדֶר צֹאן אוֹבְדוֹת נְטוּשִׁים
וְנוֹטְרִים מִיָּמִין וּמִשְּׂמֹאל
לַלְּחוּצִים בָּעוֹל
מֵעֵינָם תַּתִּיז הַתַּאֲוָה לְטֶרֶף
וְאֵין מַגִּיד לָמוֹ, הָהּ, הֶרֶף!

הִנֵּה יְהוּדִי מֵאַלְפֵי נִקְמָטִים.
נוֹעֵץ מַבָּטוֹ בַּעֲזוּבַת הַבָּתִּים
וּפוֹקֵד עַל הָרִים וּבְקָעוֹת:
חִדְלוּ מְצַיֵּר צִיּוּרֵי הָעַד
בִּלַּע הָאָדָם וְצַלְמוֹ נִשְׁחַת
חָזַר הָעוֹלָם לִפְרָאוֹת
וְעַנְפֵי אִילָנוֹת מַכְפִּישִׁים
עֲלֵיהֶם, מְבוּשָׁה מַחֲרִישִׁים —

שׁוּר, שָׁם מִמּוּל — תְּכוּנָה נוֹרָאוֹת:
חַיְתוֹ־אָדָם תַּחֲשׂוֹף מַלְתָּעוֹת
לְשִׁיתָן לְגָרֵם, כַּרְסֵם וְשָׁחוֹק
בָּשָׂר וַעֲצָמוֹת מִנְּגוּעֵי אַכְזָבוֹת...
נֶעְתְּקוּ וְהָפְכוּ אֲבָנִים הַלְּבָבוֹת —
לָמָּה, ה', תַּעֲמֹד בְּרָחוֹק?!

הַלְּכָבוֹד תֶּחְשֵׁב הַצְּמִיחָה,
עַל אֲדָמָה בּוֹגֵדָה,
הַמְּקִיאָה הָעֵדָה,
זוּ יָנְקָה מֵחֶלְבָּהּ וּלְשַׁדָּהּ,
וְרַק אוֹתָהּ לְבַדָּהּ
מְחִיקָה הַכּוֹזֵב מַדִּיחָה
לִנְתִיבוֹת הָרְצִיחָה.

וְאַף הַחַמָּה
בָּרָה וְתַמָּה
הִגִּיהָה חֶשְׁכַת אֲדָמָה
וְלֹא הִסְתַּתְּרָה בְּמַחֲבֹא הַחוֹרְשָׁה
בְּצֵאתֵנוּ אֶת בּוֹרְשָׁה —
וְלֹא נִכְלָמָה...

אֵיכָה, הָרוֹעֶה — נֶאֱלַמְתָּ דּוּמִיָּה —
הַאָפְסוּ מִפִּיךָ נִיחוּמֵי תּוּשִׁיָּה?!
וְקֶרֶן הַתְּרוּעָה לְצֹאנְךָ — הֲנִקְבָה?
הֲתַשׁ כֹּחָהּ לְעוֹדְדָן בַּתִּקְוָה?
הֵיכָן אַתֶּם, בָּנִים, אַחִים —
אֶחָד שַׁלְּחוּ מִכֶּם — וִינַחֵם...!

(מעובד ומתורגם ומפויט מחדש ע"י גדליהו)

וידויו של חייל אלמוני

(בלדת הבדידות)

מאת **גדליהו שטיין**

I.

כי תדעך האורה באשון־ים השקיעה
מבעד לתהומות השופעים גויעה
לנדי־יום עמל השורצים בחלד
מתחפש, וחדשה החזות תולד
ויצירָיה כלמו תצנפם צנפה —
מני חי־עד צומח־הטבע עיפה... —
וברום שחק משחיר כילדי־גחלת —
יכיפו מהילים כוכבי־התכלת
סביב סהר מחויר בהק הלבן, —
המקר כל סלע, ותפשר כל אבן
מרתחה־לובנה ביקוד החרס — —
אז משמים הושתי ואזנח הערש
ובאפסי המרחק לבדי אני... —

II.

ואעפיל ואדא על כנפי הדמי; —
תרתי לי מפלט בצבאות וחילם —
חתור בו וחצות ברחבי האלם:
אי אמצא זה היה, היש, המאום? —
האפס כל מנוד — ואני בודד ביקום?!
התמו הצורות וחליפות יבואו —
אם יחרב העולם ויחזור לתוהו?
הלקתה, ההכתה, כל הארץ חרם —
או אולי הוכיתי אני בסנורים!
כי ארב, הוי ארב, חזות מעברים
אך חורבן מבעית, שממון וקברים
מאחים אמהות — דורות נשמדים;
אנחות עמיתים ונאקות ילדים;
בשתיקה סומרת יחשיו מפגינים —
תשתרג מסכת של „צדוק הדינים"
מעל דמים נקרשים על יד המבוע...
האף אין יש אחד הרועם: „מדוע!!"
ויעמוד מבינות לרפאים בפרץ
וחולל בקולו את קורצי הקרץ??!

III.

ויעדה רקיע צחור ערב זך —
אז הבלט והארך הקומה של אח...
מחשוף דמותו ובמלא הרזון
התיצב ויטף נוראות מחזון,
וחבק חנונות ארץ שמים.
— ידעתיך, מתעלם, הוי אחי אפרים
אימתי, הה אהא — נתנה לך פדות?
מאין הופעת לפתע, הדמות?
הנזחה מבעד לעפרות השכבה —
נרדמו זה עידן ויישנו בערבה,
המקיצה ברחש משק־פלדות ההרס,
השמות כל מוצק לשברי כלי־חרס?
או אולי הגחת מתחת למים —
במו הוטבעת, הוי, אחי אפרים,
בידי רשעי־ארץ, בזדון־רוע לבם
הקשיחו צמת חיים עודם באבם;
שמה שכבת בסתר מעמקים?
ומעל לראשך מעינות מפכים
ויפג המראה — נאלם דומיה
נסתלקה דמותה ומקומה נתרוקן —
ואראה החלל מתמלא הדיוקן
של אחי־באחים — חברים מרוצים
מנחל איתנים, מנהר, מפלג...
ואולי את מכסה־לבנת־השלג
נערת מעליך — עטפך זה כמה
וגויתך מוכתמה — מגוללה בדמה
בתכריך הקרח בחסד הליטה —
בכרעך גוע ללא ארון ומטה...
הקשתה ממך, הוי אחי, הדרך?
פוררת שארית כוחך בפרך —
כי קפץ רחמיהו נוגשך הגוי
ועומס הנדודים לא יכלת נשוא?
הפלח חץ שנון כבדך ולב —
מה החיש יום מותך, הה בנו זאב? —
התש חילך מרעב, ממכאוב, מקור
שסימא את עינך מראות האור?
ומי מרעיך שזכה לראותך
ולסתום הגולל עליך במותך?
מי אמר ה„קדיש", מי קונן השבר?
וקברך — הרוה מדמעות החבר?

VI.

ותמרא הדמות בדומית נשף,
ותעל מפני ואסכת רב קשב —
כי ישא מדברו כמוכיח בשער:
— מה בצע כי מתי — ועודני בער?
והורי ומורי בחלדי מה פשעו
חטאתם על גבי החלל מה קשו!
אם העוו ובדקו בחומת־הגולה
ועל שכמי העמיסו התעודה הגדולה!
דורות ראשונים — על מה שמרתם —
דורות אחרונים — על מה פגרתם?
בפעור ארי לועו העזתם העדר?
בחשוף פתן שניו, עזקתם הגדר;
ועיניכם תחזינה בכמר הזפת
בגפרית־האיבה, בהצתת־התפת —
ובהכון עומתכם כמרירי־הבגד
לא חשתם השואה — ותעמדו מנגד!
גם בחרג נוראות כהתף מסגרתם —
אי היא הרוח הפחתם, עזרתם
כאזור נוער קנאה ושסה וגרה
ללבות זיק נקם היות לתבערה?

אללי — לחורגים מאבות — מפני מה
לא טפחתם גם בנו משטמה
עזה עדי עבור חריקת שנים —
ותרגלתם למאוס ולקוץ בחיים
מול סבל ההפקר וחרב מרוטה
ולשיש לקריאת: „הפעם אמותה!"
„האח, מה נאוה בנגר בנחלים
כדמנו — דמכם הטמא, שפלים!"

V.

אצילות נתעלמה דמותו הטהורה
כהנדוף טל בוקר מתמזג באורה
ואליו נמשכתי כבחבלי־הקסמים
שעלה גורלה עבור חלוצים
לפני עמי משתחרר, עליצי יצירה
ולבנות את ארצו בקצב השירה...
ויוסף ערף לקחו אחי התמים,
השח את קולו ויהגה עדנים:
— פגימות האבות — תקנו, הבנים!
אם למקדש השלום הרביתם תרומה,
העלות לאשה שליש מהאומה,
העוטיה ותועה נעה־נודדת
עקב היותה נטולת מולדת —
מנה יינקו, ימצו מלשדה
ועצמה וגבורה — הלחם בעדה,
עת יתגר, בקרוב לה אחד הזרים
בזנק משדות, מפסגות ההרים,
צעירי־ישראל חגורי חרבות
ועיניהם מתיזות ניצוצי להבות:
אש קדש חצובת אהבת הלאם;
שנעתקה מכסא כבודו ברום
אהבת־אין־חקר עד כלות הנפש...
תגמל הדרור בחובה וחפש
והיתה דאגתכם כלמעשה־חרשת
התך וחשל ונגד תחמשת...
כתתו ברזלכם לאתים ורמחים!
ובבטחה ישענו בקירות השלחים,
חבוקי רעות עם ברק־המחרשה
כנוטרי־אמונים לנכסי ירשה...
וראה מעול, כל זד ימלא דעת
כי לעם העברי גם יד פורעת
לכל דורשי שלומו באחוה מושטה.
אם אני לא זכיתי — זכה, אחי, אתה!
— זכרני בראותך ארצנו בטוב
תחנונים לי עתר וקולו — קול אוב:
— בנפלי אין־אונים בשדמות אוקרינה
וזרועי בשריד־עזוזה הזדינה
מול אויב אכזרי איומות הניפה
ועיני — באחרון־מבטה לציון השקיפה.
ימיני שכחתי — אך לא ירושלים...
התזכר התפקד אחיך אפרים,
שנגרר אחריך ככבשה תמימה?
השתעשע ב„תקוה... בלבב פנימה..."
ועל נפש־עיפתה מימיה עוד נובעים
מימים מה רחוקים — רחוקים וקרובים.
ואזני הקשיבה אז ראשית הפעם
מפי שליחי־ציון דברים של טעם;
מרביתם מבינתי נשגבו נעלמים
ואפס קציהם ראיתי — והימים
ימי „חבת ציון" רעיון בכורים,
שקסמה ללבבות ותשלהב נעורים.
מאחרי־הסדן ובתוך דפי הגמרא
כל יד החדשות מארץ צברה...
„הרצל" „מוהלובר" — ושמות מצהילים
„העולם" „ביאליק" עם „הורות" ו„גילים"
„תל־חי, חדרה, תל־אביב — מתולה"
ועל כלם תתנוסס הקופסה הכחולה,
הפודה ומקיימה ומיבשה הבצה.
ואני אז מתגעגע בורשה טופליצה,
בקבוץ־הכשרה מתכונן לעליה...
אז אשמע קול עמום מדרך לבבי
הרועף שאננות כמשאו של נביא:
בידכם, מוצלים מאש האודים
תיבנה. תיכונן מדינת היהודים*).
(השיר חובר כשנה לפני פרוץ מלחמת העצמאות
בעתון „המעלה" בוקרשט תמוז תש"ז)

*) בשעת רישום המלים האחרונות „מדינת היהודים" עדיין השתעשע המחבר בבתו הרכה חביבה ולא ידע כי ניבא שהיא תהיה הקרבן הראשון של „מדינת היהודים", שבאנית מעפילים בשם זה, היא נחנקה בגאזים שזילפו עליה קלגסי אנגליה. נקברה בחיפה בחגקת הילדים.

תוארי כבוד, כינויים וחניכות
(שאינם מוסיפים כבוד)

„תוארים" שאינם מוסיפים כבוד
כינויי גנאי
שוטים ובריונים
אפיקורס ומשכיל
היאך קיללו בבורשה
שוטים בעלי שם
מאיר, היינאך, פייגע (המשוררת)
„נקמתה" של חנה (סיפור נורא)

יהושע בן פרחיא: מימי לא קראתי לחבירי בחניכתו"
(כינוי גנאי — רש"י. מג. כח.)

תוארי כבוד וכינויים וחניכות (שאינם מוסיפים כבוד)

כנויי גנאי

מול שלשת התארים שהוענקו לאדם העולה במעלת שכלו, חכם, נבון שפיקח שבמקרא ויודע (ידוע חכמה בינה ודעת הוא הנגוד של עיוור) עומדים שבעה תארים אחרים, מנוגדים להם ומציינים את חוסר התבונה שבלבו של האדם: סכל, כסיל, אויל, פתי, בער ובוער, (שוטה וטיפש אינם במקרא) מכאן ראייה חותכת שמרובים השוטים מהפיקחים. כלום נאמר שבורשה לא פרשה מהצבור ושמרה על פרופורציה זו ?נכללה בכללה? לא כי, אלא שמעטים היו השוטים בה מן ה,חכמים' ולפיכך החשבנו את ה,בער' שלא ידע וה,כסיל' שלא יבין וקבענו להם מספר פרקים והקדשנו מחקר קטן לשמותיהם ולכינויהם, שבורשה העטירה בהם את אוויליה. ברם אם הרוב אינו שוטה, אין זאת אומרת שהוא ,חכם' לחלוטין. את ה,חכמים' ניתן לחלק לארבעה סוגים: א) חכם ממש אדם בעל שכל ישר שמבקשים ממנו עצה ותושיה, מבין דבר מתוך דבר; ב) חכם, שהוא תלמיד־חכם בן תורה — שתורה יבקשו מפיהו; ג) חכם להרע — מין פיקחות קלוקלת נידבקה בו לאדם זה, המסיתה אותו לדקור ולעקוץ, להכות ולהלום בכוח שבפיו את חברו ולפצעו פצעים צורבים היורדים חדרי בטן ומבתרים כליות ולב; ד) חכם הרואה את עצמו נבון ואין דומה לו ומרוצה מאד מ,חכמתו' שחוננו חונן הדעת, כאילו כל שערי החכמה פתוחים לפניו, אבל אדם זולתו לא הסכים עמו בדבר.

הואיל ורבים כאלו היו בורשה, לא ניקוב בשמותם, אלא דרך אגב, ברשימות הקצרות שהוקדשו לזכרם והקורא הנבון יעמוד על טיבם ואופים. אולם מאידך, מספר קטן של שוטים תואר בפרוטרוט, מחמת שבבורשה לא השתמשו בכל שבעת הכינויים הנאמרים בטיפשים, כי היו לה קינומים וקונסים משלה (להבנה יתירה הוסיפו את ה,בהמה' לאוצר לעגה — ואותם נביא בפרקים הבאים:

ליידאק — (מלשון ,ליידיק' — ריק ריקא) מובנו העיקרי הוא: אדם הולך בטל, ריק מעבודה, רחוק מדרך ארץ ומואס במוסר (ריקים ופוחזים) וממילא עתיד הוא מרוב הפקרות ושיעמום לסור מנתיבות יושר וסופו לחטוא. אז הוא לא רק ,,ליידיקגייער" — הולך בטל, כי אם גם גורם רעה לעצמו ולאחרים ומסוגל להרע ולהזיק לחברה כולה.

בריווארניק — כינוי גנאי, חריף, מעליב ומשפיל ומזלזל בגסותו. הזוכה, ששם זה נתלה על צוארו — לא היתה תפארתו על הדרך בה הלך. עפי"ר הוטח כינוי זה זמנית ולא הודבק על המגונה לצמיתות. במקרה זה נעשה כעין העלבה לשעתה ולא לדורות. חץ ה,בריווארניק' שולח לעבר הנפגע בשעת שיחה או בחלוקת ,,שבחים", אחר מעשה בלתי טהור. שורש כינוי זה נוטה ויוצא לשני כיוונים: א) אפשר שהוא הפועל הלטיני brevere (ברעווערע) שפירושו ,להיות חזק גבור' וכו' כינוי שאצל הגויים מתיקרים בו (מכאן קריאת ה,,בראוו" לגיבור מנצח, נואם מצויין וכיו"ב), ואילו אצל היהודים הוא מציין גסות מגושמת, לבעל כח במתניו, אחד שאין בו תשות כחו של אדם הממית עצמו באהלה של תורה. בדומה לו ,,גראבער־יונג" (בחור שמן מטומטם, גס ומגושם) ביטויים השוללים ממנו כל רכות ועדינות; ב) ניתן גם לבקש את ה,בריווארניק' במקור עברי והוא התואר ,בריא' שאליו משתייך לכל הנראה המושג ,בריונים' (בריאונים כי כידוע שמדרכה של ה,א' העברית להיות נבלעת בארמית: השוה: קורין — קוראים מצויה — מצואה ועוד) שגם פירושו אדם בריא ושמן (ראה אצל עגלון מלך מואב) מרוקן מאנינות נפש ומגוטל דרכי מוסר, ודרכו להזיק ולהרבות במעלליו הרעים. אולם יש למצוא דרך שלישית, קלה יותר לפיענות מקורה של מלה זו — שמא ענין לנו בשיבוש שתי מילים עבריות ,טהורות' בסיומת סלוית: ,,בעל־עבירה־ניק" — מפני ,,שבעל־עבירה" גרידא עשוי להתפרש כבעל עבירה עוברת. חטא חד־פעמי־לפיכך באה התוספת ,ניק' לייצב ולהנציח את מעשהו לזמן ממושך (כדוגמת ,,פולקובניק" — סגן־אלוף! ,,דבירניק" — ראש המועצה) לא יקשה לשער ש,,בעל־עבירה־ניק" נשתבש בפי הבורשאים במלה המצלצלת ,,בריווארניק" — וקשה להכריע. (גראביאן — אדם גס ומגושם — הוא מהסוג הנ"ל).

,,מוט" הת,,מוט"טה בורשה. מוט — (ברבים: ,,מוצעס") — או ששת הקנים היוצאים מן המנורה ,,מוט"). מקום בראש שמות הגנאי שנתפשטו בבורשה תפס הכינוי ,,מוט" (מאט) וזכה לתפוצה רבה, ואף נעשה לבנין אב בבנית שמות שנסתעפו ממנו (ושקול בערכו ל,הדיוט' המקובל בחברה) מלה זאת הושאלה מרומנית שפירושה ,,אילם" — דהיינו אדם מסוג זה אין לו מה להשמיע, במיעוט החכמה שבראשו וברוב טפשותו הריהו נחשב לאילם שאינו שומע ואינו מדבר כלל, או מוטב לו שלא ידבר משידבר דברי הבל ורעות רוח, שנוח להם שלא יישמעו, ומשנשמעו — הוטח כלפי המשמיע כינוי זה מוט, כלומר היטבת לעשות אלמלי שתקת, כאילם זה שאלם מוחלט ירד על פיהו, מעין עצת החכם: ,,גם אויל מחריש לחכם ייחשב". — עד כאן המחקר הלשוני לתרגום הרומני של ה,,מוט" וטעם אימוצו אצל היהודים — וכה משפטו בתורת הלשון. (הערה: ה,,מוט" יכול להיות אויל לשעתו כלומר בעת השמעת דברים שאינם לרוחו של השומע, מין כסיל שיש לו תקנה, אם יחוה את דעתו במדה נכונה ובהשכל, ויש להבדילו מה,,מוט" הנצחי ההדיוט הגמור, הדיבילי בפועל, מקרה פסיכופטי שאין לו תקנה עולמית (לפחות בבורשה). להסתעפות לשונית־פילולוגית זכה כינוי זה — מין מנורה בעלת שבעת קנים — והריהן הדרגות:

מוטן — כלומר אינך מוט רק לשעה אלא לדורות, מוט שמלאכתו בכך (בנוי לפי משקל קבצן יחסן עסקן וכיו"ב). **מוטעלאן** — בפי הגויים הרומנים בהתאם לבנייה הדקדוקית של שם זה והיהודים העתיקוהו כצורתו ומשמעותו — הפרזה בטפשותו של המתגנה; **מוטה** — (ראה „מוט") הוא מוט ממין נקבה. לפרקים קראו את הזכר בלשון נקבה ואז עלתה מדת ה„מוטיות" אצלו. עפי"ר ציין תאר. נקבי זה את ה„מוט" שהתיחס אל אשת כסילות, „המוטה" שהמיטה חרפה על כל המטפחה. **מוטיקל** — צורה זאת היא „מוט" בהקטנה — ילד או נער שכבר נראו בו סימני־פיגור משכלו, הוענק לו תואר זה (אם איתרע מזלו וגדל ועשה חיל בטפשות כי אז נכנס במישרין להיכל ה„מוצעס" ונתעטר בעטרת ה„מוט" (והיה אם „ליטוף" זה ניתן מפי קרוביו — הריהו כינוי של חיבה לתינוק). **מוטקאלי** — (ראה הקודם) אבל הוא משמש אך ורק לביטוי של אהבה וחיבה לילד המפטפט או עושה לתומו מעשה שטות — הוא שגור בפי ההורים לילדיהם כאומר: כלך לך מענין זה שאינך מבינו חביבי, מותק שלי.

(בפי הרומנים נהפכה ה„מוטה" ל„מוטריה" — שמשמעה על פי המשקל הלשוני: בית־מלאכה של „מוצעס" כדוגמת צ׳יזמאריה — סנדלריה ועוד רוצה לומר ש„מוטה" זאת אוגרת בתוכה חכמתן של רבות מחברותיה).

הערה: שהכינויים הנ"ל ברובם פליטת פה רגעית היתה ונפוץ מאד בפי הניצים משהתחילו לזלזל איש בכבוד רעהו — יבוא הסיפור הבא ויתן עדותו: מעשה בהתנצחות ציונית שפרצה בבית הכנסת „מדי חודש", מחלוקת אחת מני רבות, שכתלי בית תפלה זה הכחילו מעצמת הויכוח, שפתח בציונים וסיים באפיקורסים. המריבה התלקחה והגיעה עד הגדולים שבעדה. בגבור הקטטה ועלותה לשיאה, הועמדו שני חשובי הקהלה זה מול זה וניצבו (לכבודם לא נאמר כשני תרנגולים משולהבים המוכנים לנקר גבר את עיני רעהו במקוריהם) כשני אנשי ביניים — והם ר׳ משה מושקוביץ ור׳ מיכל שטיימץ. כשהאחרון התקרב אל יריבו הידוע בשנינות לשונו נסתתמו חירופיו והעמידן על אחת — „שגץ" שאג לעומתו יריבו; הוא, ר׳ משה ה„נשגץ", עצר אף הוא בגידופיו והסתפק ב„מוט", חד וחלק שהתיז כלפי ר׳ מיכל — ובכך באה המריבה לקיצה.

ביטאנגע — הוא תעתיקו של ה„ביעטאן" הרומיני שמשמעו נער (נערן) העושה מעשה נערות ועשיותיו אינן לפי רוחם של אנשי הדור המתבגר ועוד זמן מחזיק במוסכמות. **בורדע** — מסוגו של ה„ביטאנגע", „בריוואַרניק", כינוי שאינו משגיא את כבודו של המכונה. מקורו אינו ברור כל צרכו (אפשר והוא ה„ביורדע" הגרמני שפירושו משא כבד שמכביד על נושאו וטעמו: הנער מעיק בהתנהגותו הפרועה על הוריו ומוריו (מעין „בן כסיל תוגת אמו"). — גם **פויער** הוא התמליל היהודי ל„באואר" (איכר) הגרמני שנתאזרח בפי היהודים, כידוע, אלא שבבורשה קיבל שם זה דמיון ל„בור" שפירושו עם־הארץ ולכך התכוון המגנה בציינו, שלדבריו ומעשיו של הנעלב אין ערך להם מחמת בורותו.

גולם — תואר שאין עליו עוררין — מין אדם הדומה לפסל עשוי מחמר וטיט שנתקשו, שאינו מדבר ולא נע ולא זע כשמדברים אליו. ויש לשער שבבורשה לא היו מדקדקים לפני הצמדת תואר זה על האיש שאותו עומדים לכבד בו, אם הוא מייצג את בעלי ההפכים „וחילופיהם" של הדברים בנאמרים בחכם שבמשנה ב„אבות" (ויש שהאדירו בגולם והגדילוהו בתוספת „ליימערנער גולם — (גולם מחמר) רמז ל„גולם מפראג"). **סליפ** — (בול עץ) סוג משני לגולם ואחיו הקטן ממנו נחות בדרגת הגולמיות — שניהם משולים לעץ שמטבע ברייתו הוא מונח במקום שמניחים אותו וההבדל שביניהם נעוץ בכך שלגולם אפשר לפנות בשאלה: למה תעמוד כגולם?! — ואילו לסליפ אומרים בלי לשאול: הנך עומד כבול עץ באפס מעשה.

שגץ — שיבוש מ„שקץ" (שקצים ברבים) מקורו ידוע ולקוח הוא מהתורה המשקצת את בעלי החיים הטמאים („שקץ הם לכם") והונח לציין בו את הנער שאינו יהודי — ללא מגמה לקלסה (אולי בעקבות הפסוק „שקץ תשקצנו" — אזהרה לבחור היהודי שאינו דומה לבן גילו הנכרי וצריך לשקצו ולבטלו בלבו) אלא הפה שאסר הוא הפה שהתיר לקחת בחזרה את ה„שגץ" ולהשליכו על פני נער יהודי, חוטא תמים. אז הביטוי אף קיבל משמעות של חירוף וגידוף ולעג בשוותו לשכנו הגוי. ברם פדות הושמה בין עוברי עבירה של ממש לבין פוחזות וקלות דעת. דיה אות התנגדות כלשהי מצד בני הנוער לדיעותיו ולמנהגיו של הדור שלפניו, שיוטחו שיקוצי ה„שגץ" עליהם מתובל ב„עזי־פנים" (עזות — מחוצעניק). היו עוד פניני־שמות וליטופי כינויים שעשו להם מהלכים בבורשה — ויקשה לפורטם. הצד השוה שבהם, שמעולם לא הלם קריאת כינוי הבוז לראשם של המתגנים בהם, ומאידך — גם מגניהם לא התכוונו לכך, אלא שבנוח עליהם רוח הזעם נגד בניהם, התחילו שולפים מאוצר הגינויים ניבים ומבטאים מדכאים ומשפילים — והטילם עליהם.

גם הבנות לא נוקו מעיטורי קלון וזלזול בכבודן. עפי"ר קיבלו את חלקן מפי הנשים הצדקניות (מסוגה של מירל הרביצין הידועה) הנערות בהתבגרותן ומסרק החול לעלות על ראשן אפילו בשבת, ונוהגות סלסול בתלבושתן ובתמרוקי הנשים והחמור מכולם — שיחות בטלות עם בחורים, שירי־ ערגה ואהבה, ואין צריך לומר, קריאת רומנים ועוד „חטאים" דומים, „שיקסע" ו„שפילה" הם מן התארים הלא נדירים שבלעו בנות בורשה וקיבלו עליהן את הדין בייחור כשנתרבו הפגישות האסורות ונתמעטה הצניעות. למותר לציין שלכל הגינויים והעלבונות לא נכרכה כוונת חינוך כלשהו אלא סתם לגדף ולשכך במקצת את זעמם על הדור ההולך ומפקיע את עצמו מרשות הוריהם.

„אפיקורס" בבורשה — מלת גנאי זה שהיתה מרחפת לעתים על שפתי אבות בורשה — לא היתה שגורה ביותר ולא הרבו לבטאה, אם מפני חריפותה או שלא ידעו בדיוק מה גינוי זה משמיע. את הביטוי שאבו ללא ספק מתוך המשנה בפרקי אבות: „ודע מה שתשיב לאפיקורס" — משפט זה מגלה טפח במשמעו שהאפיקורס יודע משהו, וממילא צריכים לדעת כיצד ומה להשיב לשאלותיו. היו כאלה שה„תואר" הזה משמעויות אחרות קלט בחובו ואלה שלמדו סנהדרין ידעו שהוא הוא האומר „אין תורה מן השמים" הוא גם „מזלזל בתורה", אינו מאמין ביסודותיה, מבזה את לומדיה, כופר באחדות הבורא והיו שוים בדרגת כפירתם (סנ׳ לח:)

שלפי הרמב"ם (הל' עכ"ו י') יש להיבדל ממנו או אפילו להרגו. ואין לו חלק לעוה"ב — ועוד משמעויות יש בו העשויות להרחיק כל אדם ישר מבוא בחברתו. אולם יש לפקפק בדבר אם היה אדם בבורשה שידע בימים ההם על הפילוסוף היוני מסאמוס שהטיף לחמרנות ושאף במשנתו להרחיק את האדם מהפחד — ששמו הושאל ונקרא על המנויים למעלה. היו אמנם גם שידעו שאפיקורס הוא אפיקורס נכרי! אבל אפיקורס ישראל — כל שכן דפקר טפי. עכ"פ אפיקורסים לפי ההגדרות דלעיל — בורשה לא ידעה. אם כן מי זכה לכינוי מעליב ומאשים זה בבורשה, שפה ושם נאמר בקול דממה דקה! בזהירות משום מוציא שם רע, הלבנת פנים ושפיכות דמים (אזלא סומקא ואתא חיורא), זכות זו נפלה בחלקם של חברי ה„צעירי מזרחי". שהרי היו ביניהם בעלי ידיעות, שעמדו על דעתם והלכו בדרכיהם הם, ואף העזו להתוכח ולהוכיח שהצדק אתם, ונתיבתם ישרה ואורחם הוא אורח מישרים לחיזוק עמדתם ואימותה הם מביאים ראיה מן התורה, והוכחה מדברי חז"ל ואישור מגדולי הדור — האינם ראויים לכתרו של ה„אפיקורס ?!

ולא עוד — אלא „שגרועים הם (אנשי המזרחי) מן החפשיים" — כן הגדירם אחד גדול מבית ויז'ניץ, שעבר (אם במקרה, או הוזמן לשם תגבורת לצד (הדתי) שכנגד, ובביתו של משה שטימץ נערכה אסיפה חפוזה של האגודה; ברור שהנושא העקרי, המזרחי בבורשה היה, ובין השאר נמשל לעץ ואילו פורקי העול — לקרח — אז טוב, אלא שהממשל הולך ומסביר בכושר ריטורו: „העץ בצופו על־פני המים, כל הזרמים שבעולם לא יבטלוהו — הוא נשאר עץ בכל מקום הימצאו ואילו הקרח בשטוף אותו המים, שטוף והחלק, לטף וגפף — סופו שהוא נמס ונטמע בתוך המים" (שהמשל לא דמה לנמשל — גלוי לעין כל — שהרי את העץ אפשר להדליק והיה לתבערה ולשלהבת מאירה, לא כן המים — וד"ל. אלא שאין משיבין על הדרש ואין מעיזים בפני גדול, שהתקפתו לא אישית היתה כי אם רעיונית. לשבחם של יהודי בורשה ייאמר שבקושי ובצער העלו על דל שפתם את ה„אפיקורס" ע"מ להטילו על אחד מבניה וכמעט שלא השתמשו בו להעליבו ולכנותו בשמו של הפילוסוף החמרני היוני הקדמון.

משכיל — תואר מכובד זה, המבטיח שנושאו אינו מצוי במחיצתם של יושבי קרנות, ירד מרייסן נדד מפולין דרך גליציה ומחוזות הקרפטים המערביים ונתגלגל עד מרמורש. שם ראו בו את תרגומו המעודן והמוסוה של אפיקורס, במהדורה מתוקנת, שחודו נתכהה ע"י לבושו העברי. בבורשה לא עמדו עדיין על ערכו המלא ואעפ"י שהמלה שגורה היתה בפי אומרי תהלים: „משכיל לאיתן האזרחי" „אשרי משכיל אל דל", ויהי דוד משכיל בכל דרכיו וה' עמו" — כלומר — גם אברהם (איתן האזרחי) יש לו ענין עם שיר הנקרא „משכיל" וגם דוד היה „משכיל" ובכל זאת „אלוקים לא עזבו" — אף־על־פי־כן הרגש הרגישו שמשכיל זה שבא לדור אתם בכפיפה אחת אינו עומד בטהרתו ו„תפלין דרבינו תם" אינן מונחות בתיק טליתו. מזל הוא שרק מתי מספר, מעטים מאד ראויים היו בבורשה לאותה איצטלא ולהתכנות בתואר זה — מטעם פשוט: שלא היו בעלי השכלה כללית ובספרות המודרנית ידם לא רמה; ואם קרה והעריכו אחד מהם וכינוהו משכיל — והיה זה זר כבוד שעיטרו בו את ראשו וכדאי לו לאדם זה, שהשם משכיל יתנוסס עליו להתיקר בו.

ומעשה באחד מבני בורשה שחזר ממרחקים ובטנו עמוסה ידיעות שאפשר לציינן כהשכלה, הואיל ובחור זה התנהג בענויות יתירה, לא נודע טיבו ברבים. טיבו ויהי יום השבת או במועד ממועדי השנה ובבית הכנסת „תפארת בחורים" חטף הירש־מלך גולד, בחור מהמצויינים שבבורשה ובעל ידיעות רחבות שיד חרוצים לו את רשות ההזמנה לתורה מידי הגבאי והכריז: „יעמוד הבחור המשכיל פלוני בן פלוני"... מאז ידעה בורשה כולה שמשכיל שרוי בתוכה.

היאך קיללו בבורשה

„יקללו המה — ואתה תברך" (תהלים קט כח)

הקללות והאלות והארורים שתפסו מקום נכבד במקרא (האחרון כבר זכה להיכפל בעדן גנו של אדם הראשון ורעם עצמתו פגע באדמה תחילה ובהולך על גחון) ירדו גם לבורשה ועלו ובאו בפי רבים מיהודיה, שלא מנעו עצמם מלהשתמש בהם. כתוב בתורה: שתי תוכחות וארורים; שנוי בנביאים — הכיבוש הנפלא של חומות יריחו ונפילתן נתקבל בקללה במקום ברכה: „ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר" וכו' ומשולש בכתובים: מי לנו גדול מדוד מלך ישראל שהעשיר את שפתנו בשירות ותשבחות רפודות בניבים נעלים ונשגבים, משרק עלתה חמת זעמו על אויביו הרבים, שונאיו־חנם אשר שננו כחרב לשונם ודרכו חציהם, החליף את ארשת שפתיו הדורכות עוז והמירן בעברת אפו וימטר עליהם „פחים אש וגפרית, ורוח זלעפות" הגיש להם במנת כוסם.

שתים עשרה קללות נקובות בתהלים ס"ט בששה פסוקים בלבד, אלא שכל אלה באים כתשלומי „רעה תחת טובה" („ואני בחלותם לבושי שק"); הללו יוצאים כהגנה על מתקפות משנאיו („יסוגו אחור ויכלמו חפצי רעתי" — כעין „יתמו חטאים מן הארץ" — חוטאים — אכ"כ...). כשם שקללותיו של דוד ניתכו על ראשי מרדפיו ש„רבו משערות ראשו", והם שכניו ומיודעיו וקרוביו („מוזר הייתי לאחי ונכרי לבני אמי"), כן גם יהודי בורשה תלו את קללתם, בנוח עליהם רוח רעה, באנשי ביתם. בייחוד הצטיינו בכך נשות החיל, כלומר הנשים — והילדים הם שהיו הראשונים שספגו את אלותיהן על עורם הרך. ואם תיתמהו, הרי הקללות לא נבראו אלא עבור עוברי עבירה ושונאי חינם ובבורשה הרי לא טעמו טעם חטא כזה — היכן הם הילדים — כלום לא הם הממרים את פי הוריהם מבוקר עד ערב ועושים את כיבוד אב ואם ומוראיהם פלסתר? אנה באו השכנים — „שונאיהם" בנפש בשל משיכת גויי מחנותו של חברו בשילות אווזים ועגלים וסוסים לגנו או שדהו של שכנו בהרקת עביט של שופכין במבוא הבית, בהסגת גבול גדרו בחצרות, בתקיעת אף לתוך עריבת הבצק והטלת „מרעין" בישין על כל אשר תשכון עליו העין.

ברם, זכורים אוררי־יום הללו לטובה, שבגדפם גידופם לא היתה לבם שלם, אלא סתם דיבורים חריפים כדי לשכך בהם את זעמם. תדע לך שכן הוא, הרי האמא בגדפה את בניה, יוצאי

חלציה, קללה נמרצת, היתה מאריכה בה ותתלינה באחרים (כדרך שעשו חז"ל: אלמלא... לא נשתייר משונאיהם של ישראל... וכו') וכאשר השמיעה אשה קול אלה בדברה אל שכנתה בעלת דבבה שלה והביעה משאלתה במליצת דוד המלך: „יראו שונאי ויבושו!" ולתפארת המליצה — ויתפקעו („מיינע שונאים זאל צעזעצט ווערן — כי „פלאצן" עדיין לא נכנסה לבורשה). אמר לה לבה ש„שוטני" — תרתי משמע: גויי בורשה השכנים „הרעים" ו„הטובים" — הראשונים הם השונאים המסורתיים מימי עשו אבי אדום עד היום הזה, והאח־רונים הם שכנים ממש. מותר להניח שאך יצוא יצאו פיגולי לשונה מפתחי פיה — רגעה רוחה ותרא את שכנתה כראות ידידות נפשה, כי מה בעצם יש לה נגדה אפשר גם לומר שאפילו נגד הערלים אין לה כלום, שהרי מעולם (אבל לא עד עולם) לא רדפום ולא הציקו להם ולא הכלימום ושנאה לא היתה כבושה בלבם אליהם.

„כל השומע קללתו ושותק — נקרא חסיד" (יל"ש)

קרוב לודאי שהקללות עלו (או ירדו...) לבורשה עם הבאים מארבע כנפות הקרפטים ומקצתן הוסיפו משלהם ולשבחם ייאמר על אלופי הלייט, שלא העתיקו את קללותיהם של שכניהם, תושבי הארץ הקדומים; הללו, קללותיהם גסות היו ומנבלות פה ומשקצות נוקביהן ולא „הוכשרו" לעלות על שפתי היהודים. כאשר קרא „אומר התהלים" את הפסוק, בניגון עצב וטעם נוגה ומסכים עם דוד המורדף בלי חשך — „ואתה, אלוקים תורידם לבאר שחת..." וחוזר הביתה ופוגש בשכנו היורד לחייו ומכבד אותו ב„גיי אין דר'ערד אריין" (רד לשחת) טרי ומצוחצח — היש להתרעם על כך (אגב, קללה „קלה" זו היתה רווחת מאד בבורשה ובעד נגיעה שלא לרצון המנוגע היו מתכבדים בה).

מהיכן לקחו את הברכה: „זאלסט איינגעזונקען ווערן" — אם לא מסיפור קרח ועדתו — „ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם" וכו'. והרי עוד כמה קללות עסיסיות שהיו מרפרפות בבורשה מפה לאוזן, שאפילו לא הדריכו את המקולל ממנוחת נפשו ולא הסיחוהו משלותו כל עיקר ויהיו לאוזניו כשומע את קרקור הצפרדעים שיותר מצרימת האוזן אין בהם: הרוח יקחך! לך לשנה השחורה! או בהיפוך הנוסח: שנה שחורה עליך! חיי תוהו יבואו עליך! (א וויסט לעבן אף דיר) וכיו"ב. ואחרון אחרון דער שלאג זאל דיך טרעפן! (ההתקף יפגעך!) קילול נורא זה — ספק רב אם ידעו המקללים מה טיבו; שזה ה„התקף" האיום — בודאי שלא העלו על דעתם, שאלמלא כך לא היו מקללים, וגם את „המיתה משונה" לא לקחו ברצינות. אם אמרו: כ'האב דיך אין דר'ערד (לגבי — אתה כבר באדמה), כאומר לו שאני רואה אותך כאילו אינך ואיני שם לבי אליך.

במוצא שפתיו הוציא את כל כלי זעמו והטינה שבלב והוקל לו ורווח לו. מסורת הליוט עברה בירושה לקטנים והתי־נוקות הרבו להשתמש בקללות כבמים שאובין ששפכון על חבריהם בחדר, ובחצר, במשחקים בכפתורים, כשראו את עצמם מרומים ובכל השעשועים וגם הוסיפו, לשם חיזוק, כמה בעיטות ודחיפות וצביטות. אם חיסרתי (בודאי חיסרתי) משהן מן הקללות שרחפו בשמי בורשה — עם אמני הלייט הסליחה — רשאים הם להוסיף במקומן ברכות, כענין שנאמר: „ויהפוך ה' אלוקיך את הקללה לברכה, כי אהבך ה' אלוקיך".

„בז לרעהו חסר לב ואיש תבונות יחריש" (משלי)

שוטים מפורסמים

מאיר השוטה (דער מאַט) שותה יי"ש מרעל ואינו ניזוק

מתההלך לו מאיר בשלות נפש להנאתו בסימטאות המו־בילות לבית אמו בקיטרוסה התחתונה כשקצה השפופרת התחובה במקטרתו נתון בזוית הפה האחת, ובשניה הוא מסנן חיוך טפשי מעורר בחילה, מחמת השיניים המסואבות בשיירי פסולת של טבק, המלוות את צחוקו חסר הטעם ומפפף ומלבה את האש שממאן להיאחז בטבקו שהוא ספק עלה אגוזים, ספק טרפי דובדבנים שנתיבשו ונבלו ומאיר לקטם, ריסקם באצבעותיו וישימם בכר אבנטו וישאם בין בצעי חגורתו.

סרחון שנישא באויר שרוח עשן לו — הוא עשנו של מאיר העולה מן הפיפה שלו, מתפשט ומשתלח עד למרחקים. מקבל היה מאיר כל מתת שהעניקו לו בסבר פנים יפות ומודה לנותן הנדיב — בהצהרה חגיגית משפחתית: הלא קרובי אתה! (מיין פראנד). שבע רצון ורווי סיפוק היה משרך דרכו בשעות הבוקר, בשובו מבית הכנסת וסר ללא הודעה מוקדמת לבית וולף משה'ס (ה„פראנד" — היחיד — משכבר הימים), הכניסה מצד המטבח, ניגש הישר למזוה ושלף משם בקבוק המחזיק „יין שריפה" (מין משקה חריף שקורין ל ו„ברענשפירט") שצבע אפור ירוק לו, היא פסולת הי"ש שהופגם בכוונה בחומר רעיל כדי לפסלו לשתייה ונועד להאחיז בו את האש על הכיריים או להדליק האור ב„שפיריטוס־ברענער" (מין כיריים זוטא שימושי שנפוץ היה בבורשה), מריק מלוא לוגמיו לתוך גרוני. הגמיעה נסתיימה בהשמעת גרגור מגעיל נורא. בבית הכנסת שהיה בו בין הראשונים לא נוקו אף הגבאים מדברי ביקורת שאנפף עליהם באפו ובשפתו אטומת הביטוי שקטרו במקטרתו (שלא משה מפיו, פרט לשבתות. וגם הרב דמתא ספג תוכחות מוסר וכשאביו של אותו רב, האדמו"ר מבורשה פקד את בית בנו האב"ד — ומאיר הביא את דבתו רעה אל אבא על בנו — ובלשון „אתה": בנך אלתר מאחר לבוא לבית הכנסת והתפלה מתאחרת והקהל מתעכב בגללו בקדיש ובתפלה). שמח בחלקו היה עלוב זה, אלא שקל היה להרגיזו. קונדסי הפרינץ ניגנו על מיתר חלוש זה ובידחו את דעתם מצערו של מאיר. אז עלתה חמתו עד להשחית וקול זעקת שבר התחיל מהדהד מקצה הפרינץ על קצהו ובהרמת מטהו עב המדות איים עליהם להשמידם מתחת שמי ה' ולולא התרחקו ממנו ויצאו ממקום שליטתו של מקלו ועוזרו הנאמן, הציביך, היא השפופרת שהיה מנתקו ברגעי זעם הללו ממקטרתו בעברת הרוגז היה עושה בהם כליה.

בראות הפרחחים מה שעוללו למאיר בפחזותם, עבר הרהור תשובה בלבם, נגשו אליו בדרך ריצוי והושיטו לו בחיבה פרי או פרוטה. אז נהרו פניו של מאיר וגיחך כנגדם: קרובי אתם וידידי, שקצים. גם לשכנים בני עשו גרי שפת הקיטרוסה, שממול בית מאיר הגיע שמע „חכמתו" ויהגו אף הם במה יוכלו לענותו. ויהי כי חשקה נפשם לבדח את דעם על חשבונו

של יהודי מסכן ואך גילו את העוקץ המועד לנגח את מאיר — ויצאו לקראתו בשלוש מלים, שכח אדיר בהן להוציא את מאיר מכליו ומדרתו: „מאיר קראפע קיפע" (כלומר — נתפקעה מקטורתך) און הרסני טמון היה בהן, כי מאיר התחיל רותח וקוצף, רועם ווועף, מקפץ ומנתר, מוכן להתנפל עליהם, על מרגיזיו, עיניו רושפות משטמה וכעס ומרפרף בנשקו — והם שני נאמניו, שומרי ראשו — המטה שבידו והשפופרת השלופה, מוכן ומזומן להורידם על קדקדם ולרוצץ את גולגלתם של מרעימיו המטרידים אותו. אולם עד מהרה שככה חמתו, העברה והזעם דעכו, השפופרת — קצה האחד חוזר וננעץ במקטרתו וה„פיפה" שבה למנוחתה והוא, ידו פתוחה לקבל שבים אפילו מן הגויים ולהכניסם בחוג ידידיו, אבל בתנאי מפורש — שיכפרו פניו במנחה ולא ייראו פניהם ריקם לשיא הלעג הגיעו באיית מאיר תמורת תשלום מיוחד את השם „קונסטנטינופול" ובסיימו ב„נופיל, נופיל, נופיל" פרץ צחוק אדיר ממנו נהנה מאיר כלאחר אמירת בדיחה יפה.

הכינוי „מוט" — שהופרח לעבר איש ריב בשעת קטטה ואמנם הרגיזו מפאת הזלזול והטלת ספק בחכמתו, שהרי לאדם בפיקחותו מעולם לא הודבק ה„מוט" לצמיתות. לעומתו, שוטה שנכתם ב„מוט", משמע שדיביליותו אינה שנויה במחלוקת וכולם מודים בכך. המצער ביותר היא העובדה, שלאיש לא איכפת על אדם אומלל זה שאינו נחשב בחברת אנשים, אדרבה — הוא נעשה אמצעי לבידוח הדעת ולשעשוע ומטרה לחצי לעג עד כדי הוצאתו מכליו המרוטים והתוצאה — עגומה היא מאוד: לא רק הזרים לו, לא דאגו לתיקון כלשהו במצב שכלם המפגר, לבקש עבורם מוסד מתאים, להמליץ על טיפול פסיכיאטרי, אלא שגם בני משפחתו הקרובים לו השלימו עם גורל בניהם ויעזבום לנפשם. אלא כשגדלו בני בעלי יכולת נמצאו אפילו „זיווגים" למפגרים הללו מכח הכסף או „הבית" שנכנסים בו. (ואין צריך לומר — בעל(ת) מום — בכסף

שוטים בבורשה

אשת כסילים שהיא בעלת שכל

פייגע די מוטע (ה„שוטה")

חטא חטאו ליצני ה„חלק העליון" ליתומה עלובה, שהתגלגלה לגבולם ושוטטה בין בתיהם, ועוול גדול נעשה לפייגע בתו של אברהם דוד בהכתירם אותה בכתר ה„מוט". עני ואביון היה אביה ובאחד הימים בעודו צעיר ובעצם עלומיו נטל את עצמו ועבר לעולם האמת ומשך אחריו גם את אשתו, ששבקה חיים ב„מיטב" שנותיה. שני יתומים ויתומה אחת, היא פייגע, נתקיים בהם במלואו פסוקו של דוד מלך ישראל: „כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני" — אסופי עולמו של הקב"ה ברחבת ה„פרינט" — רחובם של הדלים — ובית אין להם, התחילו מסתובבים בסימטאותיה ומתהלכים בשבילי ה„קיטרוסה" הסמוכה לבקש מעוז ומחסה, אבל איש לא חונן את אביוני הילדים הזנוחים. שני האחים נשאו את רגליהם והרחיקו נדוד לבוקובינה, כי משם נצנצה להם קרן אור העשוי להגיה מחשכי ילדותם. פייגע הקטנה ביקשה את טרפה בבתי זרים. קודם סעדה את לבה בלחם חסד, ואחר כך ע"י עבודה בבית ובגן, כמשרתת בבתי־אמידים, קבועה או זמנית ועשתה בכל אשר שתו עליה ובלבד שיגישו אוכל אל פיה. הואיל ומעולם לא ביקשה דבר כי אם אשר יתנו לה — והנתינה — הלחם אשר היא אוכלת אצל הנדיבים, לא נמנעו מלנצלה ואף את שכרה, שכר עמלה לא השיבו לה והיא — כאלם לא תפתח פה. על עמדה על זכותה, ולא תבעה את המגיע לה — לכן חשבוה ל„שוטה" מופלגת שבאנשים לא תתחשב.

משראתה פייגע את עצמה במיעוט ערכה בעיני הבריות ובעמדה בשפל המדרגה, מעמד שהעמידה לה ה„חברה" הפרינטאית ובשמעה את שמה המלא „פייגע די מוטע", מפורש יוצא מפי השכנים ונישא בקלות על שפתם, (כאילו הוכרז עליו בהסכמת אביה אברהם־דוד לפני ספר התורה הפתוח שם בבית־הכנסת העליון, באחד מימי הכניסה והבעל־קורא קורא בקול את שמה בישראל: „פייגע די מוטע", בליווי „מזל־טוב" נלעג ונצחק) — בטלה דעתה מפני דעתם ותאמר לנפשה: וכי רכה ויחידה אני לפני אבינו שבשמים? החסרה „מוצעס" בורשה — ואהיה כאחד מהם. מסכנה היתה פייגע אבל לא שוטה, ההפך הוא הנכון. בשיחה אתה על מר גורלה היא הוכיחה אפילו פיקחות, יתירה מזו — היא היתה אפילו בעלת שאר רוח. בימי בדידותה, ישובה היתה באחת הפנות, בבית שהקצו עבורה קרן זוית שתניח שם את מיטלטליה הבלויים ומפזמת לה חרוזים שחיברה לעצמה ועל עצמה. אחד מהם נתקע בזכרוני מחמת המציאות המרה ואזלת־תקוה שביטאה אותם, ואגב פיזום בניגון נכאים שיעשה בהם את לבה הנרגש בתקוות שוא ומדוחים. ואלה הם הדברים, בערך, שהביעה לעצמה בנוח עליה רוח היאוש (כמובן ביד מלטשת של הכותב):

„אין א קאלטער ווינטער־נאכט
ליג איך מיר אזוי און טראכט:
מיין מזל האט פאר מיר די טיר פארמאכט.
אז מיינע עלטערן ליגען אין ד'רערד באגראבן
וועל איך קיינמאל נישט חתומה־האבן..."
(ועוברת מייאוש לתקוה)
„איינמאל אין שלאף אפן הארטן קאסטן
ביי מוטיל מיט רחל — נאך א טאג פון פאסטן —
פלוצים קלאפט די טיר אין שלאף: —
— איך בין דער זון פון א רייכן גראף
איך האב גע'חלום'ט א חלום (גלאט און איידל)
דאס איך זאל נעמען אנ'ארעם מיידל,
וואס האט נישט קיין שיך און נישט א קליידל...
ביסטו דאס נישט פייגע אברהם־דוד'ס קינד?
נעם דיין פעקל און קום געשווינדט,
איך נעם דיך מיט מיר אין דער גרויסער וועלט
דו וועסט מער נישט ליידן קיין הונגער און קעלט".

„ויהי ליל חורף קר ללא נוגה.
אני ישנה — וערה רוחי והוגה:
איך, מזלי, בעדך השערים סגורים.
אבא ואמא באדמה קבורים,

לעולם לא אנשא לבעל־נעורים,
ויקש משכבי על ארגז הקרשים,
לא אוכל בין רחל ומוטיל הרשים.
והנה קול עדין ורפה אותי מעיר
משנתי — אנוכי בנו של נסיך עשיר —
חלום יפה חלמתי, זה פשרו אפתור:
עלי שאת נערה עניה ידועת מחסור
שאין שרוך לנעלה ולשמלה — כפתור —
האת היא פייגע בת אברהם־דוד הדל ? —
קומי, אספי רכושך לשימו בסל!
הבה אשאך לעולם הגדול ונאור,
שם דאגה לא תדעי, אף לא רעב וקור".
(העיבוד, התרגום ופיוטו מאת ג. ש.)

אפשר ואולי אלמלי היתה פייגע מקבלת חנוך מסודר בבית הורים מתוכנן כהלכה וספרים היו מזדמנים לה — פורץ היה לו כשרון פיוטי החבוי במסתרי־נפשה את דרכו ופייגע היתה מעניקה לנו תנובה מפרי רוחה. הגורל לא רצה ופייגע נתנוונה, היא ורוחה, במבואותיו המזוהמים של הפרינעט. משם עשתה דרכה ה„שוטה" יחד עם שכניה ה„חכמים" אל כבשני אושביץ.

אחיה אהרן (ארען) לייב ואחיו הגיעו בנדודיהם עד דורנא, עיר הקייט שבדרום בוקובינה. שם שירת הראשון כשמש בבית כנסת ובדירתו בת חדר אחד הכניס אורחים הבאים מבורשה, האכילם והשקם והלינם — חינם אין כסף; השני — עבד כפועל בבית־נסירה — עבודה שאפשר היה לעשותה בבורשה — אלא שמחמת התנאים הטובים יותר בחר „כורא מאיגרא על קבא מארעא".

שכלה של פייגע ובואו ה„נסיך"

על שכלה וישרת לבה יעיד הסיפור הבא: פעם ישבה פייגע על קצה קורת עץ ובידחה את נפשה במתן שיירי אוכל לאווז שהושיט אליה את צווארו הארוך ובחרטומו חטף מידיה את הפירורים שזרקה לעברו, עבר בפניה אחד שלא מבני העניים, בלכתו לבית הכנסת ובראותו את עיסוקה של השוטה, חמד לו לצון ואמר לה: פייגע אני רואה שידידות יתירה נקשרה בינך לבין העוף המטופש — אולי תינשא לו ויהי לך לבעל...! פייגע שמשליו של שלמה המלך רחוקות היו מדעתה — כיוונה בתשובה אל ה„חכם" המיעץ לעצת־החכם הכפולה והמנוגדת, לכאורה: כתוב אחד אומר „אל תען כסיל באוולתו" ובשני — „ענה כסיל כאוולתו" (משלי כן ד־ה) — וככה אמרה לו: עצתך ידידי היא עצה אלא שמא תאמר לי איזה חיים יכולה אני לראות עם „גונער" (אווז) זה — כל היום רק „גע ושוב גע" — כלום נבין איש את רועתה ? !

אולם משנסתלק ה„יועץ", מרוצה מחכמתו הרבה בהצליחו לשטות בענייה סוערה זו, קראה לו פייגע: המתן קצת ואשיא לך עצה אף אנוכי — אלא מקודם אשאלך שאלה פשוטה: **כלום השאת כבר את כל בנותיך שאתה בא להשיא לי עצה להתחתן בבעל חי עלוב ורעב זה ואין יראת אלוקים אל פניך ללעוג לרש ! ? תדע לך שבעבדי אצל גיטל ה„רביצין"** וכשמעה כי נאנחה אני, דיברה על לבי וניחמתני — אל תיראי, פייגע — אלוקים הוא אבי יתומים... ועוד אמרה לי, שאסור לענות את היתומים כי הקב"ה שומע את צעקתם...

החלום מתגשם

הרבה שליחים למקום — **ויהודים טובים שמו את עצמם** שליחם של אבי היתומים, שבראותם ש„נסיך חלומה" של פייגע טרם עבר את בורשה ופעמי מרכבותיו בוששו לבוא — קמו צדקנים וצדקניות ודימו לזהות את הנסיך המדומה בהרש־לייב השוטה, המפוסם ביותר במחוז מרמורש. ויהי בעברו באחד הימים ברחובות בורשה יצאה לקראתו „משלחת" של „עושה־צדקה־בכל־עת" (זה המשיא יתום ויתומה) וישדלוהו להשהות את עצמו במקום לצורך ענין חשוב ובינתים עלה בידיהם להניע את פייגע לבוא למקום המיועד — ויתיצבו איש מול רעותה ויגזרו עליהם גזירת נישואין... לא ארכו השעות ותוצב החופה בשטו"מ (בחסותו הנדיבה של ראש הג'נדרמים, שאיים על הזוג במאסר אם יעזבו את מקום הקידושין) והירש־לייב נשא את פייגע לאשה כדת משה וישראל, גם נדוניא לא חסרה וסעודת־מצוה נערכה ודירה נשכרה עבורם לחודש ימים. אולם השמחה לא ארכה ועוד בליל הכלולות נטלה המטאטא החדש שהעניק להם ר' יצחק לייב כמתנת־דרשה — ותורידהו על ראשו של בעל נעוריה ובעוד נפשו בו נמלט באישון לילה למוסיעף השכנה. הואיל וגם לשם הגיע שמע החתונה המבוהלת — שמו אנשי מוסיעף להירש־לייב מארבים ויחטפוהו ויעכבהו לשבת. מאליו יובן שמסיבת „שבע ברכות" נערכה לו כלאחד הגדולים והמברך (אחד שהליצנים ששתה לשכרה כדרך המוסיפאים) סיים... „המשמח את החתן — בלי הכלה...". המטרה הושגה: פייגע כאשה נשואה כיסתה את ראשה במטפחת.

נקמתה של חנה ה„שוטה" בנגידים...

(סיפור מחיי בורשה)

מאת גדליהו שטיין

ליל כבד מלילי טבת הארוכים קופא על הבתים נמוכי הקומה ורעועי גגות שקועים עד קוריהם בשלג הרב, שנצטבר ומכביד ומעיק עליהם. את הפתותים הלבנים היורדים במשך היום מעדנות, כנוצות קלות ומרובי צורות, דמויות כוכבים — הופך אויר הלילה החד לגבישים וזהרורים שעינם כעין פנינים נוצצות לאור ירח מלא וקר המשוטט בגאון ברחבי התכלת הכהה — ממלכת הלילה, צועד דרך שררה ומעמיד פני שליט זועם המשליך קרחו כפיתים ומעיז את אחרון המטיילים אל ביתו ואינו נח כל עוד לא כלתה רגל מן השוק. היה זה בסוף האשמורה התיכונה כשבבית עץ מוטה על צדו שקורות בלתי מהוקצות מונחות מאוזנות זו על גבי זו מהוים את דפנותיו, הטבועות למחצה בערימה של שלג, המגיע כמעט עד חלון קטן, שאור קלוש הודלק בתוכו זה עתה.

את חיוורון הלילה הנשקף מבעד האשנב בעל ארבעת הריבועים ששנים מהם אטומים בבלויי סחבות שאין איש יודע

את כור מחצבתם, והשנים האחרונים — יערות בראשות ופטורי ציצים מסתמנים על לבנת האשנבים החלפה חנה את פניה, שלפני שעה קלה הפכה את פניה אליו, בדמדומי שחר הבוקעים ועולים — ולכן עשתה מאמץ עליון כדי להתרומם ולרדת מטתה, כי חולה היא חנה. זה חדשים מספר שסמטאות „הריטריס" ושכנתה „רחוב הרבי" שואלים לסיבת היעדרה מאותו „איזור" שלה שאותו היתה פוקדת מדי יום בעת עברה כדרכה וחוזרת על פתחי נדיבים — לוקחת את המגיע לה, מטילה לתוך השק המגוון ומתרחקת כלעומת שבאה — מבלי הגיד משהו; ודווקא אדישות זו כלפי „הנותנים" היא שהבדילה את חנה מיתר פושטי היד שהיו ממטירים שפע של ברכות בקבלם נדבה וכדו' על ראשי הנדיבים, מכיון שחנה רואה היתה ב„נדבה" מין „עבודה נוספת" — שכן צאתה עם שחר מפתח ביתה על פתחי נדיבים לשם עבודה היתה.

אם ראיתם בחצר של איזה בית, כבסים תלויים מנגד על גבי גדרות העץ, כסאות הפוכים משופשפים למשעי — בידוע שחנה נמצאת בקרבת מקום. רצפה כי תישטף, כלים כי ירוחצו וכסתות מיטה כי יאווררו — הרי זה מעשה ידיה, ובראותכם גב מרושל של אשה ממלא חללו של פתח או חלון כשזוגיותיהם מתמרטות — חזקה היא שזה גבה של חנה ה„שוטה". לכן במסור לה הגברת כלאחר יד את שכר עמלה בצורת נדבה — לא ראתה חנה כל הצדקה בדבר להודות לה בעד זה, כי לפי דעתה היתה צריכה לקבל את „המענק" גם בלי הטורח הרב שהשקיעה בבית אותו בוקר. בגמר מלאכתה תעמוד לה ממול עד שהגבירה אוספת את שאריות לחמה מהפרוסות המקולפות, שאין שן הגביר לועסתם, וחנה — מרחיבה את פי השקית שלה המתמלאת מצרכים, שרק בביתה היא יכולה לעמוד על טיבם ולקבוע אם תכנם בר אכילה הוא אם לאו.

עתים היא מתירה גם את קצות מטפחתה שעל ראשה ע"מ להוסיף מספר פרוטות ל„אוצרה" הטמון מתחת לסנטרה וכל כמה שלא תדע להעריך אם השכר הולם את עבודתה — הבן תבין שיש כאן ניצול, כלומר: נשארו עוד דברים במטבח שאין בהם חפץ לבעלי הבית, רק בגלל צרות עין לא מצאו את דרכם לתוך הטריסטה שלה. במיוחד היה לבה מיצר על „הטוב" שהשאירה מאחריה בביתו של משה הנגיד: וכי מה לא היה מצוי בערב שבת במטבחה של מאלטשע? — מחלב שהחמיץ, שאינו ראוי כבר אף לאכילת כלבים עד בצל משומן שהקדיח בקדירתה של בעלת הבית הנגועה ברשלנות; ראשים של דגים מלוחים, חלה שנשרפה מחציתה, כרעי תרנגולת, טרפי עגל שאין לה בהן צורך בשביל הטשולנט — ועוד „מצרכים" כאלה שאפשר להכין מהם סעודת דלים „דשנה" — וכל זה מושך היה את חנה לאותו מטבח כאבן שואבת; עתים היתה גם מצליחה לצבור את „האוצר" לתוך טורבתה — אולם רק בתור „גניבה מדעת בעלים", כלומר, ידוע ידעה מרת מאלטשע שידה של חנה היא בהרקת מטבחה משיירים אלה שעומדים לה בדרכה (שח"ו לה שחנה שתגע אף בקצות אצבעותיה בדבר שיש בו צורך לבעל הבית), אלא מאחר שסילוק הדברים משהה את חנה, שחיפשה אחריהם בכל המקומות, יותר מדי במטבח — היתה גוערת בה ואוסרת עליה מקחת את „הלקט" הזה ולא עוד אלא שציוותה עליה להוקיר את רגלה מביתה.

למרות העלבון שחיכה לה תמיד באותו בית — ומה גם כאשר משה הנגיד עמו הבחין בה והעיף לעומתה מבט עין ושואל לטיבה של ריבה זו העושה כאן כבתוך שלה — אף בלי הגד לה חצי דבר — ראתה חנה פגיעה בכבודה ושמרה טינה למשה ע"כ. כי צרות עין וקשיחות לב היא, חנה, רואה בדבר, כי מה יהא בסופם של שיירי מאכל אלה: צבירתם ע"י המשרתת השיקצה וזריקתם לאשפתות. אולם במדה שחשה את רצונם שהתרחקותה מביתה של משה — כן גדלה יותר יצר ההתקרבות אליו. לכן היו מוצאים אותה תמיד בקרבת ביתו של משה שעה שהיתה יוצאת לדרכה.

ומעלה יתירה היתה לחנה בחלקה את בוקרה לכמה בתים — והיא היתה מקפדת ע"כ שלא תתעכב יותר על המידה בבית אחד, כי כלל גדול לה לחנה בהליכות משקה, אם ברצונם שהשקית שלה תתמלא עד הערב כדי שתכין טרף לאמה הזקנה — הנפש היחידה אתה בבית, שבעקבותיה הלכה ומידה לה כל חכמת הצבירה — עליה להרבות בביקורי בית במידה מספיקה. משום כך היתה חנה משכימה קום עם קריאת הגבר, יוצאת לפעלה עדי ערב.

באותו ליל קפאון זועף — אור ליום ששי חרדה חנה לבל תאחר התחלת יומה. אם בשבועות כתיקונם יום ששי היה בשבילה יום ברכה ושפע רב — ממש „גאות כלכלית": אופים ומבשלים, רוקחים ומטגנים, וכשרגלי עני פוקדות את המטבח באותו בוקר שבע ודשן הטובל במעדנים ומטעמים, שמכינים לשבת, שמצווים בו לשמוח בתענוג אכול ושתו — איה איפוא היא עקרת הבית שתקשיח את לבה מתת לו דבר מה מדשן ביתה — ובפרט ה„בצקנית" — שארית הפת של ערב שבת שהוא קודש לעניים. את הבצקנית היתה מוצאת חנה, כשאר העניים צנופה כצניפת הכדור אחרי גירוד הבצק שבסדקי העריבה, בצדי לוח האיטריות כשארית זעומה מעיגול הפת וקליעת החלות, או שחיכתה לה מרובצת על גבי הרמץ בשולי התנור — והריהו הבקר לעני המקדים לבוא ולקחתה; חיבה יתירה נודעת לה לחנה: היו לה אוהדים משלה שהפרישה ושתו לה נוספות על הבצקנית היא המקצרת העיסה שמקרצפים מהעריבה מזמרת המטבח כל יום ששי והיא לא עשתה את שבתה חול.

הפעם, רוח אחרת היתה זאת שהקימה את חנה ממטתה: תכנית נועזת צצה במוחה בחדשי מחלתה הממושכת שהתישו את כחה מאין עוזר לה (כי אמה כבר לא היתה בחיים מזה שנים) — תכנית מחושבת ומכוונת שהיתה משתאה עליה שעלה הרעיון בדעתה הקצרה — כי הלא בסך הכל הריהי פתייה ושוטה, ועשרים שנות קריאה ושינון של אותו שם „נלבב", השכם וערב באזניה, הספיקו כדי לגמול בקרבה את ההכרה שאמנם „שוטה" היא ואין לה כל טענה נגד אלה שהדביקו לה את הכינוי, שגורלו הוא כגורלם של שאר שמות לואי — הללו מכיון שהוצמדו לשמו של מישהו, הופכים במרוצת הימים לחלק בלתי נפרד משמו — ולא עוד אלא שהכינוי תופס מקום בראש והופך לעיקר והעיקר לטפל עד כדי אפשרות לוותר על שמו הנכון. אולם כעת, בגמול ההחלטה בלבה, קרובה היתה חנה להאמין שבכל זאת גם במוחה יש מקום למלאכת מחשבת ומתמלאת היא גאוה על עצמה שאיננה נופלת בשכלה משאר בני אדם והדבר ממלא את לבה הרגשת בטחון המפיח בתוכו הכרת עצמה, ויודעת היא

באותם הרגעים שאמנם אין לזלזל גם בהגיון לבה שעוד כוחו אתו גם בלי הסכמת משנאיה המחזיקים אותה ל„שוטה".

באיטיות זהירה היא מנסה להציג כף רגלה על רצפת חמר הקר ומתחילה לעטוף את בגדיה הדלים והקרועים, כורכת מסביב לרגליה הנפוחות סמרטוטים ועליהם היא מעלה את האנפיליות של אביה — שעמדו לרשות שתי הנשים — האם והבת ונעלון לסרוגין — ובהיתמכה בידה האחת על השולחן השעון אל הקיר מחשש התמוטטות, היא מונעת מעצמה מעידה מחמת סחרחורת ראש שתקפאה ופיק ברכיים — תוצאות חדשי מחלה מחוסרי טיפול והשגחה, ימי שכיבה על ערש דוי בירחי החורף — ללא אש בכירים, באין מגיש לה קורטוב של תה חם לתוך פיה. רצונה העז מתגבר על חולשתה ובכוחות טמירים היא מסירה את מטפחת התורכית הדהויה — ירושה מאמה — או מאם אמה — הלא עדים לכך טלאיה המרובים וחוריה העצומים, שמעל גבי החלון השני ששם שימשה מגן ומחסה בפני הרוחות הסועות המסתערות על חדרה הדל, דרך חרכי המסגרת של החלון — שדמויות יערות בראשית נצטיירו עליו: עצים ושיחים, צמחים ותפרחות משונות — כולם מצוירים על טהרת הלובן והבוהק ביד נעלמה — חשה היא בלבה מתרעומת כבושה על מר חלקה, בבלותה מחצית החורף במאורת קרחים זה.

ואם גם נתלו דמעות מרירות בריסי עיניה — היא סופגתן במעבה מטפחתה — ומישירה פעמיה לעבר הדלת. במבט עגום רווי געגועים וכאב מר היא סוקרת את חדרה באפלולית הלילה שהשתלטה עליו אחרי כבותה את המנורה; הרי פה נולדה בחיק דלות איומה; ימי נוער, שהעזובה בהם מרובה מההשגחה, בדידות ויתום, חרפת רעב ועניות מרודה עברו עליה בין כתלים קודרים אלה — אבל בית אב־ואם היה חדר בודד זה בשבילה — עכשיו הולכת היא לקראת אי־ודאות גמורה — התוסיף לראות עוד את מעון דלים זה... חריקת הדלת הפסיקתה מהרהוריה המקוטעים כי בשארית כוחותיה דחפה את עצמה לתוכה והצליחה לנתקה ולשחררה מכבלי הקרח אשר סביב שתו לה בחוץ קיבלו את פניה החיוורים רוחות זעף וקור „חותך" שטפחו עליה בלי רחמים. מעל לראשה מנסר גלגל הירח את דרכו בתכלת הרקיע זרוע הכוכבים. לרגליה מתחת חורק לו השלג עם כל טביעת נעל בגופו הרך שנקרש מלמעלה מעצמת קרה הלילה, עשתהו מעשה מקשה ומשמיע בדממת המרחב הצחור כהד רשרוש עמום כקול החלקות איטית, המתרחשת אי שם במסתרים.

חנה מחישה את צעדיה הכושלים בסימטה המקשרת את קצה הריטריס עם חצר הרבי, על מנת להגיע משם לביתו של משה הנגיד. לה, לא הפעם הראשונה שהיא יוצאת כה מוקדמת לעבודתה בטרם דמדומי שחר, בעוד החשיכה עמוקה, למרות לבנת השלג ומעטה עולם ומלואו, צונפת את הריטריס כולה על גדרות גניה, עציה ושיחיה וביחוד בקתותיה והדרים בהן — מה יקרו לה לחנה אותה שעה שכניה, שבקרבתם התגררה מזה הרבה שנים, אם שלא הקדישו לה תשומת לב כל עיקר. ראה ראתם מדי בוקר בלכתה ובשובה, בצאתה ובואה, שמעה את קולם והאזינה לאנחת לבם, לצעקת שברם בעת אסון ולצהלת חדוה בשעת ששון.

הנה בולט קצה גגו של בית מנדיל המלמד, שכל ימיו נודד היה ללחם בכפרי מרמורש בבקשו מלמדות, מפני שהריטריס אין בה כדי לפרנסו בשכר לימוד, ולהכניס לחדרו תלמידים מחוצה לה — אין זה לפי כבודם של בני בעלי־בתים מבורשה. שם טמון באפילת הלילה ביתו של אליעזר הסנדלר, שעקבותם של נעל מונעות היו עצמן מדרוך על סף ביתו — ולולי אילן האגסים הזעירים קשי הכסיסה וטעמם כחומץ לשיניים ופיסת גנו המצמיח לבעליו דלי ירקות, היו גוועים ברעב. הרי ביתה של רחל האלמנה שבעל נעוריה שבק חיים בעודו באבו, לאשתו ולארבעת ילדיה והשאירה במצור ובמצוק וברעבון. עיניה עמדו לה לחנה אותה שעה כשני לפידי־אש המראים לה את כל צפונותיה של ה„ריטריס", סוקרת בסקירה אחת את כל בתיה התקועים בשלג ובאפלולית הכבדה הרובצת עליה. מה הומה בה לבה החלוש, למסכנים הללו תושבי משכנות העוני, מעיה מהמים לשכניה שהיא עוזבתם כי יודעת היא שזו לה הפעם האחרונה שהיא מצויה בקרבתם ומתקרבת חנה למבוי הסימטה — בואך „רביס־גאס".

מזל שלילה עתה ואין איש שישמע את קול מחשבותיה. אמנם גם את היום אינה יראה, ואם לפתע יופיע השמש ברקיע ויחתור להאיר מחשכי צפנותיה — קויו לא יצליחו לחדור אל לבה, מעון רזה, הטמון תחת שבע מצעות של בלויות. אבל אין פחד — רחוקה היא עוד מלכת השמים המטיילת שם מאחורי הפליניות של הגבירים ונהירין לחנה שביליה כשבילי דריטריס ויודעת היא לכוון את השעות ולחלק לפיהן את יומה. מימיה לא נזדקקה חנה ללוח השנה (ולולי היה לה כזה, לא ידעה היאך להיעזר בו, שכמוה — כיתר הנשים בנות העוני שלא לימדון — ולאו דווקא בהיותה „שוטה"), חוש מיוחד היה לה בשינוי העתים.

גם את „יום הששי הקצר" ידעה לנבא את בואו ומועד צאתו. מודיעה היתה חנה לנותנות עבודתה שבוע קודם לכן שביום ששי הבא תקדים לבוא כאילו הפרש של שעות עומד בפניהן. רגע, האין היום יום הששי הקצר? מעשה שטן, עבר הרהור תימהון בלבה, אלא שמיד התאוששה ובת־צחוק נתפשטה על פניה: היום אין אימת יום הששי הקצר עלי. אמנם, סוד לבה עדיין כמוס בקרבה, חתום באוצרות נפשה, אבל חוששת היא להגות בו, שמא ח"ו תשלוט בו עין הרע, טרם היגלותו. בימים כתקנם, שכמערכת עבודתה מחולקת היתה בין רחיצת הרצפות ומירוק הרהיטים, צחצוח זגוגיות החלון ושטיפת הכלים ועוד מלאכות שאין לצפותן בראש היא פטורה מהן — חסל סידור עמל וטרחה בבתים זרים.

היום היא „גברת" לעצמה, עושה בשביל עצמה... ואחר כך? — אחר כך — שאלה זו אינה מעסיקה אותה כעת וגם אינה מוכנה לענות אחריה ברגע זה, שכן לפניה קצה גבול הריטריס. בעוד פסיעות מספר היא מתנתקת מבית חיותה. את חדר הורתה — כבר יצאתו. חנה תמיהה על עצמה: כיצד אירע הדבר שלא שמה את לבה לכך? אלא שעדיין לא מאוחר מדי, אעפ"י שכבר הטילה את הסימטה מאחריה. חנה משווה את דמותה של אמה לנגד עיניה... אבל מתיראה היא שלא תספיק לראותה בעיני רוחה לכל פרטיה, לכן העמידה לפני עיניה את ימיה האחרונים: שכובה היתה על משכבה מכונסת, כתינוק בחתוליו, בתוך הכסת מצבע ארגמן כהה שהעכיר מרוב שימוש וימים ובאין מעטפת, שנתמרטה ונסתמו בשרידיה חורי החלונות שנתקפחו מזגוגיותיהם. משראתה את אמה במטתה, מקפצים היו הרהוריה ומדלגים על הבדידות שאפפה

את אמה בימי שכבה על ערש דוי, כדי לא לראותה בצר לה, ויעמידוה אצלה ברגעים לאחר ששבקה את חייה העלובים והסחופים לה, לחנה בתה, היחידה שלה... בכיותיה של חנה נתנו אות לשכנות שאמה הלכה לעולמה. לחשי „ברוך דיין האמת" דובבו שפתי מצדיקי דרכו של מחזיר נשמות, שתמים דרכו ופועלו צדק ומשפט — לבלי הוצא אנחה כלשהי, כאמור „צדקה נעשה לנפש נענה"... ומצדדין עצמם לקיים מצוה „שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא". הקול נשמע במקום שצריך להישמע. נשים עטופות מטפחות ועשויות סודרי־צמר נכנסו בזו אחר זו לחדרה. עשו לה טהרה על הקרש שיצחק השמש הוציאו מאחורי הדלת שבכניסה לבית הכנסת והביאו לבית הנפטרת. דמומים הוציאוה נושאי המטה, העליה להר והביאוה למנוחת עולמים... מאורו של נר שהודלק והאיר בחלון ביתו של הרב — ניתק אותה מאצל אמה...

עיניה גוררות את מחשבותיה לצד שמאל ומקיפה במבט חטוף את בית הרבי והבנינים הסובבים אותו. גם מפה לא מנעה את חריצות ידיה ותעש בו כחפץ כפיה. הרבי ומשפחתו הגדולה שנטשוהו זה מזמן, פנה הודו משכבר הימים. ואפילו עם בנו הבכור לשכון כבוד בבית אביו, לא בא הדרו, „מהודו — ולא כל הודו". באנחה קלה פוטרת חנה את הרהוריה מלהגות ולענות בבית זה ומסלקת עצמה ממנו ומנקודת הגבול של חבל מולדתה, הריטריס — ללא חבלי ניתוק מיוחדים.

לפתע היא רואה את עצמה ברביס־גאס על שלשת סניפיו: זה מימין המושך עד בית הכנסת העליון, עתיק היומין על בתיהם של ר' גרשון הדיין, האחים יוסל־ברוך והירשל, לייב פויגל וה„טערק" וכל השאר. משמאלה — ביתו של מאיר שטיימץ עתיר הנכסים ויורשו ישראל ושאול לייזר חתנו שהיו מחלקים לעניים — הוא — קשין למטותיהם המתפרקים ומתחרקים והיא — אשתו דברי חלב לקדירותיהם השוממות. הרי ביתו של יואל המלמד ומולו של חיים החייט שתפר חליפות במחט (שמכונת „זינגר" טרם זינגרה־זימררה בבית מלאכתו) והיכן ביתן של המלמד הארוך ואשתו הקטנה ? ואחרון אחרון — חבל נחלתם של האחים הרווקים שמואל ושלמה נחמנ'ס ? זכרונותיה בכל הקשור לבתים הללו, הטובים והפחות טובים מקלישים והולכים ואינם משהים אותה אלא כדי הילוכה לקראת החלק הארוך של רחוב זה. לפתע מעלה הוא מטפחתה מעל פנינה כדי לא לראות את ה„טומאה" של בורטוש הגלח בשעה טעונת מחשבה קדושה. לא בתיהם של יורשי לוזר שטיימץ מימין ולא הללו של חנניה ושל השוחט ר' נפתלי מנדיל משמאל מעכבים אותה, ואף לא יתר הבתים ותושביהם שמשני עברי הרחוב, כי ירט הדרך לנגדה לבית שבקצה רחוב הרבי (הרחוב ה„נשפך" לרחובה הראשי של בורשה ולמרכזה) מימין, הוא ביתם של משה ומאלטשע אשתו, שלשם מגמת נפשה ואליו פניה מועדות.

תכניתה הגדולה של חנה הנרקמת במוחה החולה, מעשה רב חד־פעמי אבל בעל משמעות כבירה ההולכים וקרבים ביצועם, ממלאים את כל חדרי לבה ונפשה ומאודה והמיָן הגיגיה נתונים להם באותה אשמורת הבוקר, אחרי ליל שימורים ונדודים, שעוד מעט תפנה מקומה ליום ששי, מאיר ומבהיק בצחור שלגו. ככל שהיא מתקרבת וכמיהה לאותו בית, הסוחבה ומושכה באלפי חוטים סמויים, כן נעשות רגליה כושלות וצעדיה נחשלות. היא מנסה להאיטם — כדי לכוננם את המדרגות המובילות לבית־חפצה. המדרגות הללו שהעפילה עליהן מדי שבוע מזה שנים — השם יודע אם תאזור די כח לעלות בהם הפעם — ולו רק פעם אחת... התצלח ? והקרח הפרוש עליהן, כלום לא ימעיד את רגליה התשושות וימנע ממנה מלהגיע אל הדלת השחומה ששנים רבות שטפה אותה בצוננים וברותחים, מירקתה והדיחתה — התיפתה בפניה בפעם הזאת ותזמנה לבוא בפתחה, אם תיכלא בעדה, בקשיחות לב גברתה ? !

בשבועות האחרונים, עוד בטרם עלתה על מטתה בחלותה את חוליה אשר ריתק אותה אליה ימים רבים, עד היום, התחילה להראות סימני אי רצון בהיכנסה לביתה לעשות מלאכתה, וקווי עצבנות נשתרגו עלו על פניה, ואין צריך לומר שלא ענתה ל„בוקר טוב, גברתי" שלה, כאומרת — מי ביקש זאת ממך רמוס רצפת ביתי ? משרתות בגילך שזקנה קפצה עליהן וכוחן סר מהן, מוקירות את רגליהן מבית הגבירות וכולאות את עצמן במעון דלותן ושומרות עת פקודתן, פקודת כל אדם.. אמנם דברים חריפים כאלה החותכים בבשר שומעם לא העלו שפתי מאלטשע ולא יצאו מפי גברתה של חנה ורק דמיונה החולני הוא שיצרם ודובבום באזניה, ומששינתם ושילשתם לעצמה ולא הרפתה מלחזור עליהם — שוב לא פסקה מלשמעם. בסתר לבה שאלה את עצמה : הזהו השילם בעד כל טרדותי שטרודה הייתי בבית זה, זה חלקי מכל עמלי שעמלתי עבור בעליו ? הבכך משלמים בהגיע לימים שאין בהם חפץ", שאומרים „אין לי חפץ, בך !" זו נאמנות וזו שכרה ? ! בהרהורים כאלה עברה חנה את בית לאנה, אשת חיים הירש, בעטפה את פניה במטפחת אמה, עטוף היטב למען לא תראנה אשת חריצות זו, שדרכה להעיר השחר ולצאת לדרכי הצדקה שלה.

חנה אינה מוכנה ברגעים אלה לשפוך בפניה את מרי לבה. פגישה כעין זאת עלולה לפגוע בתכנִית שנתכנה ובהחלטתה הנחושה שבשלה בקרבה. הדברים כדרבונות שהטיחה בפניה „נותנת לחמה" דרך הרהורי לבה, שינֵנה לעצמה חנה מיום קומה מחוליה והביאו מחשבה נועזת בלבה, מחשבה שמקצת נקמה צרורה בכנפיה — נקמת קימעה בגברתה וסיפוק רב לעצמה. סוד נקמתה הכמוס והתועלת שבצדה שלא גילתו לאיש ונשאה אתה חנה במעמקי נפשה הסחופה, עתידה היא להתגלות ולהקיף את בורשה כולה בעוד שעות מספר במלוא עצמתו. אלא שעודו טמון ומוסתר וצפון בחיק הסודר התורכי המיושן והמרופט הצונף את הדמות הרכונה שמתקרבת לפאת רחוב הרבי. סוכת־בית־מלאכתו של הפחח נחום עוברת על ידה, ובעודה הוגה במדרגות החלקלקות העומדות בדרכה לבית הנכסף ונערג והגיגיה נתונים למטרה שאליה היא הולכת וקריבה — והנה, היא, חנה, ניצבת מול דלת מטבחה של מלצ'ע ללא שהיות והיסוסים היא אוחזת בכפות המנעול — והדלת תיסוב על צידה... וחנה היא בפנים... אפילה מעיקה ספוגה ריחות מאכלים : אפיות וטיגונים, צלי ונא, שלוק ומבושל — מקבלים את פניה. איש אינו בחדר. בחשיכה דחוסה זו נהירות לחנה כל פינות החדר, הנעשה והמצוי בו. בולשת היא בעיניה הכבידות ומחפשת דבר שלא ביקשה נפשה מיום בואה לעבודתה לחדר

זה — את המטה היא מבקשת, מטה זו הנתונה בקרן זוית המטבח שעליה שוכבת גברת הבית בהרגישה עייפות כלשהי וחילקה מתוך שכיבה הוראות למשרתיה. מיטה זו נראתה לעיני חנה המפלבלות בדמדומי השחר המסתננים מבעד החלונות.

שום דבר — חמדה מחמדות המטבח של יום ששי לא הסב תשומת לבה של חנה שבאה לכאן, כגנב במחתרת — היא הישירה את רגליה לשכיית — חמדה גדולה מהן ולמשאת נפשה שחישלו את רצונה וחיזקו את חפצה להשיגה — היא המיטה המונחת בבית מטבחה של הגברת. הכלים והבגדים שעליה הוסרו במשיכה אחת וחנה מוצאת את עצמה שכובה במיטתה של מאלטשע רק אז הבהירה חנה לעצמה מהו בעצם התכנית הגדולה שהגתה והכינה והצליחה להתחיל במימושה אותה שעה לכל פרטיה: אם לא זכתה לחיות בבית עשירים — לפחות תיפח את נשמתה במיטת גבירים...

וחנה מתכרבלת במטפחתה של אמה, פושטת רגליה בנחת לאורך המיטה ושולחת ידיה באנחת רווחה לרוחבה והרגשת תענוג עליון המתמתח בכל יצורי גווה, המפרפרים את פרפורם האחרון ומלמול דק וענוג מרחף על שפתיה: כמה טוב לי, אמא יקרה... ושחקת אושר מתנסכת על פניה הזוהרים בחיורון סהר דועך עם הנץ החמה... האיר הבוקר. למטבח נכנסה מאלטשע למלאכתה, מלאכת ההכנה לשבת — ותדהמה היכתה: חנה השוטה, משרתתה מימים ימימה מוטלת במיטתה ללא רוח חיים. צעקות וצריחות שרעמו בחדר ועוררו את גרי ביתה, שוועת החמס שפילחה בחוצות בצאתה את פתח מטבחה — לא השיבו את רוחה של חנה שמתה מות ישרים בבית נגידים. העמיקה לחזות חנה השוטה ברוח שטיותה גם למעבר מזה. היאך אומר רש״י: „קרב לגבי דהינא ואידהן״ — חנה בת דלים תיסחב מהלאה לסימטת ה„פידיענוק״ (בית הקברות) ולא תיקבר קבורת עניים בתכריכי הקהילה, כי כבוד גדול עשו לה במותה. בהיוודע דבר מותה הדרמטי של חנה השוטה בבית הגביר משה רעשה כל בורשה כולה ומרכזה המה מרוב אדם. מעשהו של וועלוויל חיים הירש, ברצותו אף הוא בנתח של מצוה, שהכריז ברחובותיה: „מת מצוה בבורשה — קומו צאו ועשו לו את החסד האחרון״ — היה מיותר, כי לא נשתייר אף יהודי אחד בבית והכל בא (להשביע את סקרנותו ו)לגמול חסד עם אשה, נפש עלובה שחשבוה לשוטה, ונתברר שנעשה לה עוול גדול בכנות אותה בתואר זה, שהרי מתכנית מזהירה זאת יכולה היא להיחשב חכמה מחוכמת.

חנה הצליחה בתכניתה: דף הטהרה שצריך היה לעמוד נשען לכותל נטוי בנוי מעצים נקובי עש, שם בריטריס — עמד נחמד לקיר אבנים סודות בסיד מבהיק בלובנו, נוטה וממתין שיעלו עליו את חנה בבית הגביר. גם נקמתה של חנה באה על סיפוקה: הואיל וערב שבת היה, זירזו ב„חברא קדישא״ להביאה למנוחות עולם בעוד היום גדול והעיקר — להוציאה מן הבית. ברם, לחברה חשבון עם מ. ותבעו ממנו, כלהבדיל, עפרון החתי מאת אברהם בשעתו... הטענות שהמת אינו מתם, ומה זה אשמתם שחנה חשקה נפשה לתום לגווע דווקא במטתם — הלכן חייבים הם לשלם עבור זה — טענות אלו לא נכנסו לאזניהם של חברי חברא קדישא דקהילא קדישא בורשה יצו״א והבטח הבטיחו לסלק את ידיהם מהמעשה ולחזור ולשוב ביום א׳... מ. הוריד יד רועדת לתחתית כיסי־מעילו ויוצא משם כסף עובר לידי חברי־החברה ככל אשר שתו עליו. לויה כזאת לא ראתה בורשה, היטיב עם עצמו ולאחר ששלשל את חנה בכבוד בורשה, היטיב עם עצמו ולאחר שישלשל את חנה בכבוד לקברה אשר כרה ליד קבר אמה, שילשל גם מטבע הגון לכיס חזייתו. כאשר שם חרס מחרסי אדמה על עיניה — ראה והנה החיוך שזרח על פיה של חנה עוד לא סר מעל פניה... אכן, „בילע המוות לנצח״ — לא נתקיים בחנה, אבל מחציתו השני של הפסוק: „ומחה ה׳ דמעה מעל כל פנים״ (פני חנה) נתקיים בה...

היינוך ואחותו

אח ואחות שהוריהם השאירם לאנחות באיזור הקיטרוסה התגוררו בבית בעל חדר אחד ריק ודל וחסר כל. שם האח היינוך האחות מאלצע. כבדת־פה ומפגרת בשכלה היתה מאלצע ועוד „מתנות שמים״ ניחתו עליה. כל ימיה שירתה בבית ר׳ בערל וירצברגר, אם מתוך ניצול או בגלל דחמנות, שמקצת קרבת משפחה, שלא גילו אלא מפה לאוזן, קשרה למשפחה זו. עכ״פ חוץ מלחם צר ופיה ושמלה בלה לעורה, לא קיבלה מבעליה.

היינוך — אדם גס ומגושם שהתואר „מוט״, כלומר שוטה הודבק לו (ולאחותו) וקצת לא בצדק, שכן ליצנותו ע״ח הגבירים ומציאת דרך להתפרנס ע״י כמה מעשי קסמים מעוררי צחוק הוכיחו את ההפך. היושבים בחלק העליון נהנו מן ה„קונצים״ שלו ודעתם נתבדחה עליהם. זכורים לי ארבעה מן התעלולים שלו: א) כובע־צילינדר דהוי ושחוק רכוב על ראשו ובכח שרירי־עור מצחו הרקידהו והניעהו אילך ואילך כאילו יד מסותרת מזיזתו לרצונו (כמעשה המריוניטות).

ב) מסמר חלוד ועבה מצוי היה בכיס בגדו כ־20 ס״מ ארכו, נועץ היה בנחירי חוטמו עד קצה ראשו והוציאו שלם ואפו לא נפגע. מהיכן לקח היינוך את האמנות לעיקוש ופיתול הפרצוף — קשה לדעת. אולי היה בקי בהטייה ויט את המסמר לצנור המתפלש ומשתרבב מן האף לחלל הפה.

ג) מתישב היה על רגליו ועשה תנועה פנטומימית המפגינה אשה שמנה (כמדת עוביו של היינוך) מכברת בכברה ומנפה את קמחה. ההיתול במופע זה היו התנועות והניענועים הריתמיים של אחוריו אילך ואילך. מצחוק זה התבשמו במיוחד הנשים והתמוגגו משחוקו עד לדמעות וכל אחת מהן רואה היתה את עצמה נכברת בכברתו המדומה של היינוך.

ד) ועוד חיקויים והעויות ועימוקי־אף ופה ושרבובי אחור וקדם וטירוף זרוע וקדקוד המציגים נשים בעבודתן ושיחתן וברוכליהן זו על זו — והכל באין אומר ודברים, כי קשה לשון היה ודיבר בתנועות הגוף ובהנעת איבריו.

גם על כבוד הנגדים לא חס וישפוך לעגו בהרעדת ידיהם בתתן את פרוטות הצדקה לעניים — נותן אגורה ומחזירה ומחליפה באחת קטנה הימנה. בתעלולים משונים כהללו מילא היינוך את הריפורטאז׳ האמנותי שלו ושיעשע בהם מקצת צופים. בסוף ה„הצגה״ שמט מטפחת ארומה ודהוהה מכנף בגדו ויפרסנה על גבי השולחן ורמז בתנועה מצחיקה להניח משהו עליה. המתבדחים שילמו דמי כניסה מי

בפרוטה ומי בשוה פרוטה, כפרוסות לחם, פרי עץ או פרי אדמה.

אעפ"י שביתו חבוי היה באחת הסימטאות שבקיטרוסה, בלוע בין גוש בתים בין עצים ושיחים וגנים — מצאהו באחד הימים זה שאינו מתבקש ע"י הבריות, שעתו התקרבה לבוא ומלאך שלוח לפניה והם היסורין שאינם מפלים בין עשיר לרש. היינוך לקה בשיתוק מלא, עלה על מטתו וישב בין גזרי הלחם שלו שכינס וצבר מה„הונורר" שלו, פרוסות שנתיבשו ונתעפשו והתגוללו פזורים על פני המטה, היינוך התנוון ביניהם וגווע כשהוא מוקף מכל מאכל אשר לא ייאכל. פעמים רבות „פרצו" לתוך חדרו הסקרנים שבשכניו בשעות צאתו למסעות הופעותיו, ניצלו את היעדרו מהבית ומצאו את מטתו מלאה פרוסות לחם וחלה ולחמניות עשויות מבצק שגירדו מסדקי העריבה לאחר הרקתה — מנת העניים לחלות השבת ועוד דברי מאכל, כולם נוקשים ונקודים ניקודי עובש ורקב. נוהג היה לאכול את הישן ולהשאיר את החדש שיתישן. מקצצי הלחם שלו לא נפרד אפילו בפסח, אלא שהשכנים נהגו לבערם והוא היה עומד ומצעק: גנבים!!

מספרים עליו שמימיו לא נתברך במזון שבמעיו, אכילה גסה, זלילה רבתי לא השביעו את בטנו השוקקה שלא ידעה שבעה, וככל שהרבה למלאותה — המארה נשתלחה בקרביו. רעבון נצח דבק בו לכל ימיו והתיאבון — פער פיו כתהום רבה והתחילו מדברים מ„קיבה פתוחה כשאול" הצועקת כבנות העלוקה: הב־הב. ויהי היום ולאזני היינוך הגיעה השמועה שבחצרו של הרבי ישעיהלי קריסטירר, אוכלים סעודה כסעודת שלמה והבא אל ביתו רעב ככלב, יוצא ממנו שבע, ממש כבימי בן־כלבא שבוע. אלא — היכן היינוך והיכן הרבי??!

והנה באחד הימים ויגיע היינוך, בהיסת הדעת, למקום שאליו תאבה נפשו. משראה כירה כרויה לפניו — החל בעבודתו: לועס ובולע, מכרסם ונוגס, מוצץ וכוסם ולסתותיו קופצות עלה וירד כשתי קורות בית הבד שבטחנת הקמח של ר' לייזר שטיין. מלתעותיו נותעות ושניו טוחנות, מנה אחר מנה ולפתע מעיו התחילו מקרקרות בקרבו ומכאוביו חותכות בהן ובטנו חישבה להיתפוצץ והוא, היינוך הנפתל ביסוריו קולו הולך מסוף העולם ועד סופו. שמע רבי ישעיהלי וציוה להרתיח מים ולהכין אמבטיא חמה ולהכניס לתוכה את היינוך, על קרבו וכרעיו. המים קרצפו בכרסו — וריככו את האוצר הטמון בה — והיינוך יצא בכלל סכנה — והריהו מוכן ומזומן עוד לעמוד בניסיון הזלילה, גרונו פתח שעריו כגיהנום פעורה והמאכלים המונחים על השולחן נעלמים לתוכו ולא נודע כי באו אל קרבו ולא נשתייר מהמזון בלתי אם גל של עצמות.

יש מספרים את מעשה הזלילה בנוסח אחר, אפשר שהמקרה חזר ונשנה בשתי דרכים, ויהי היום ותאבונו של היינוך גבר עליו חשקה נפשו לראות במאכל שולחנם של נגידים. ומחמת שגבירי בורשה — נגידותם לא היתה מהימנית עליו, נשאוהו רגליו לנגיד המפורסם ביותר בימים ההם במרמורש והוא — ר אידל עבער, חסיד וגביר ונדבן היושב בביטשקיב, שמפי השמועה סעודת שלמה עלתה על שולחנו. משנכנס לבית — מצאו — מעשה נסים — יושב לאכול ומאכלו, מאכל החביב עליו ביותר: פורר פירורי חלה לתוך חלב רותח (איינבראקן). בעלת הבית הזמינתו ותשאלהו מה ברצונו לאכול. תשובתו לא נתאחרה לבוא: מה שאוכל בעל הבית. מיד הוגש לפניו סיר מלא חלב וחלה שלמה. היינוך הפשיל את שרווליו ועבודתו החלה. תחלה יצאה הגזירה על החלה, שתוך רגעים מספר הפכה לגל של פירורים, שהטביעם ישר בתוך הסיר, בחש כמה בחישות וניגש למלאכה: גמיעות ושתיות, לעיסות ונגיסות נשמעו בחדר, לא יצאו רגעים רבים והתוכן שבסיר החליף את מקומו, החלה והחלב נעלמו מהקדירה ויבואו אל קרבו ונודע כי באו על קרבו. החלה עודנה בין שניו, וזיעת אפו טרם חרבה מעל מצחו, והקרב והמעים שהיינוך לא ביקש את הסכמתם לקליטת הכבודה שהקריבו לפניו התחילו מביעים את התנגדותם הנמרצה / — וכרסו כמעט ונפרצה / מאש תופת כלה ונחרצה / אלא שרבי אידל עצה מצא / פי בקבוק שמן קיק פצה / ומרפא ממנו יצא / ובכל זאת נפשו לא קצה / ויהי מוכן לאכול חמץ ומצה / ומה שאירע להיינוך בקריסטיר / ובביטשקיב הכפר או העיר / את הסיפור בעולא מזכיר / בפומבדיתא עם התמרים / שתחלתם דבש וסופם מרים / ובלילה הם מצערים / ומבטו — גזרים־גזרים / הדקין נחתכים לחתכים / כנאמר במסכת פסחים / זהו סיפורו של היינוך שלא סילק את ידיו מהשולחן וחצי תאותו בידו ומוסר השכל בצדים / אל תקנא בנגידים / ובמאכלי הנזידים / ובכאביהם התמידים / דברי היינוך מעידים / לאוכלים המזידים. /

סטירות ואנקדוטות
שלידתן בבורשה

סיפורי מעשיות
שהתרחשו בבורשה

„אל תשליכנו לעת זקנה" (תהלים)

הברסלראים

אנשים פשוטים וטובים היו הברסלרים, ומעולם לא עלה קולם למעלה מפיהם — ספרו בבורשה — אלא פעמיים, אבל המריבה לא יצאה מפתח ביתם — פעם ראשונה עם בנם יחידם, שסירב להשאר בבית ההורים ונדד למוסיעף אז אמרה רחל: עתה ידעתי שצדקו אבותינו באמרם „אל תשימו מבטחכם ביוצאי חלציכם". מאותו יום ואילך היתה משלשלת מדי יום פרוסה לתוך פוזמק, בנמקה ש„אין לסמוך על היל־דים" — ומי לידי יתקע שיציבו מצבה על קברך... וממחשבה למעשה: עמדה והזמינה מצבה לעצמה (לבעלה מוטיל לא הכינה כי הוא התפתל מצחוק: צאו וראו אשת נעורים ומצבה למראשותיה...) אבן זאת חיכתה לרחל, כשהיא שעונה לדופן האוהל בבית העלמין השני בבורשה, קרוב לשבעים שנה, ומשראתה שרחל אינה נחפזת לבוא ולהיטמן תחתיה — קמה והחליטה לחזור לעפרה, דהיינו התחילה להתפורר ואין צריך לומר שתכריכיה מונחים היו בארגז ששימש משכב לפייגע אברהם דוד'ס...

בגדי „החמודות" הללו לא ידעו בדידות בחביון התיבה כי ארחו להם מיני בריות קטנות מצבע אדום שקורין „פשפשים" שהשתכנו בקפליהם ובחגוי־תפריהם. מחזה מבהיל ומבחיל כאחד ערכה רחל כל ערב שבת לעיני שכניה בהוציאה את „גרדרובת" החלחלה החוצה לאיוורור... אבל היה מי שנהנה מתצוגה מזוויעה זאת: עופות בתי השכנים היטיבו לבם במרחשי הגועל ויבלעום כבלוע את הגלולות ויצאו כשזפקיהם ממולאים עד אפס מקום.. לעת זקנה הובאו לבית זה. .

אנשי בורשה זכרו להם את חסד נעוריהם ויגמלו להם כמעשיהם. היו אלה בנותיו של ר' יחיאל לוזר'ס וירצברגר, שהיה מאורחיהם הקבועים והורה לבנותיו טובות הלב ומרד־פות הצדקה איטה ורחל וריסה לדאוג לכלכלת זוג הקשישים לבל יחסר להם דבר. ביזמתן אורגנה חברה להזנת ה„ברסלר־אים", ומדי יום ביומו נישא סל מלא מזמרת מטבחה של אחת הנשים הצדקניות מהחלק העליון לחדר מוטיל ורחל. שניהם לא ירדו ממטותיהם — הוא מטתו ליד החלון הפונה ל„פרינט" צופה ומביט דרכו וסוקר את כל עובר ושב, מקבל ידיעות „חשובות" מהם ומעבירן לה, והיא מציצה בחלונה שממול, אלא שנמנע מאישוני עיניה ההולכים הלוך ודעוך מלהקיף את הנוף המרהיב החובק את הנהר הזורם בסמוך לחלונה, והשדות והגנים וזהב התבואה ועצי הפרי, וההרים והגבעות ויערותיהם, האדם והבהמה ובעלי הכנף הרוחשים בקרבם. כבדו עליה עפעפיה מתת לה לראות את הרכס הרם המבהיק בלובן קרחו, שם הרחק בנקיקי הענק הקרוי „פיטרוס"... כל העושר במראות הטבע שהעניק בורא עולם לבורשה נדחקו ונצטופפו למלוא עיניה של רחל — אבל אפס קציהם תראה בעיניה הדלוחות שעדיין לא כהו כליל. נזכרת היא ב„שעסול" כפר נעוריה, הנלחץ שם בין הרים טועני עצים ירוקים כל ימות השנה, ומעינות מזנקי מים, ועופות מזמרי זמירות מתחרים בצפצופיהם — ואנחה שוברת חצי גופה היבש, כעץ שנעקר ממקור חיותו — פורצת מתוך גרונה וקטע של שיר עממי־רומני מתמלט מפיה. שריד של פזמון דל מלים וחסר הגיגים, על בן מלך שנטרד מבית אביו, סובל מחסור ומלא נכאים — הנחרז כדלהלן:

„טאטול מעו א פוסט קראי — שי דמיניע וואי"
„קיסר היה אבא — וצרתי הוי כי רבה"

מעשה נורא שאירע למוטיל ורחל הברסלראים

„כי מלאכיו יצוה לך לשמרך"

אולם בנוח עליה רוח צוהלת — עפי"ר לאחר שהפכה לתוך גרונה שני דצ"ל יי"ש, חוזק צ"ו, משקה יומה שאינה מוותרת עליו כי כן הסכינה לו עוד מימי שבתה בשעסול — נפתחים פתחי פיה וסיפורים מימי הנעורים שלה ושל מוטיל בעלה שוטפים בשפה רכה וחלשה, ואנחות נשימה כבדה משתסעות בהם, אם לשאוף רוח או לרענן את הזכרון ש„נחלש אצלה בימים האחרונים" כדבריה ולהעלות זכרונות.

הבחורות הצעירות בהגישן להם את מאכל יומם מחרי־שות לדעת איך עבר על האנשים האלה אביב ימיהם. הסיפור החביב על רחל שהיא חוזרת עליו פעמים רבות, הנתמך בשטפו ע"י תיקונים והערות מצד מוטיל — הוא הספור על הימים שבהם „מהלכים היו מלאכים עלי אדמות". וזה לא בימים קדומים, אלא בימיהם הם, ואותם המלאכים אף מבאי־ביתם היו והרי הסיפור שככה בערך יצא מפי המספרת: יום סתו קודר וצונן ורטוב במקצת היה יום זה, שהרי השמש שנטתה לפאת דרום והתאמצה לחמם את שעסול, טרם נחבאה בסתר יער והר, שמש אסיף היתה שאספה את נגהה. בבית שרר שקט מעיק ומשעמם. אין איש בבית מבלעדי שנינו, אני ומוטיל — התכשיט שלי — היא מעירה בחיוך מעוות הדומה לעוית כמי שאחזו השבץ, ומטה ראשה לעברו כדי לשתפו במאורע — אין יוצא ואין בא, שהרי גם הגויים יודעים אימתי לבוא לבית מוטיל ורחל — כי אין לבוא אל מעונם לא בשבתות ולא במועדים. שכחתי לומר לכן שיום טוב היה... אוי ואבוי ליום טוב שכזה — על כל משנאינו חג כחג ההוא — יום שמחת תורה היה ביגם זה שם, בבורשה, שמחה וששון, עושים „הקפות", גברים נושאים ספרי תורה וילדים מנופפים בדגליהם עטורי התפוחים שנרות דולקים תקועים בהם.

הוי, כמה סכלה אני בספרי לכם זאת, וכי אינכן יודעות יותר ממני שמחת תורה מהי. ואנחנו, אני ומוטיל בעלי, אפילו לציבאו הסמוכה למנינו של ר' נפתלי לא נסענו, מפני מה? עד היום הזה אינני יודעת מה טעם שלא עלינו לעגלה שיצאה מחצרו לבוא לבורשה, כעשותנו מדי שנה, ומי אשם בכך — איש לא יודע, כי מה' יצא הדבר אבל כל אחד מאתנו הטיל את האשמה על השני — וככה התחילה המריבה השניה.

איני צריכה לומר לכן, בנות יקרות, חמדת נפשנו, שאת

המאכלים הטובים והטעימים שהכינונו לכבוד יום טוב לא אכלנו לא בערב ולא למחרתו ולא למחרתיים. המרק מתרנגול „הכפרה" שהעלה קרום שומן מוריק — לא נגע בו קצה כף; עלי הכרוב ממולאי בשר קצוץ עם בצל ושום ושאר ירקות הנקראים „הוליפצעס" — נחו להם מבוישים וסדורים זה ליד זה בתבניותיהם, בירכתי התנור; חלת השמחת תורה שחלמון ביצה הצהיב את מקלעותיה ופניני השחור, שהוצאו מתרמילי צמחי השומשומין בזוקים על פניהן — משתרעת נכלמה מתחת למפת החלות ואין בוצע עליהן; היין שנקנה אצל לייב פויגל בפרופינציא, מאדים בצנצנת ואין מקדשין עליו; הצלי מבשר עגל מטוגן בדבלילי עור הברווז (והם שויסקים — גריוון) שקלחי תפוחי אדמה מקיפין את צוארו, של תרנגול הודו שנמלא ממיטב הבשר והקמח והירקות והתבלינין ומטביעים אותו בנחשולי הרוטב, הממתין ומצפה: אימתי תרד לתוכו פרוסת החלה ותטבול בו את טבילת החג הדשנה ותוגש אל פי האוכל. מרחשת רחבה עם כל הכבודה הטעימה שפותה על גלגלי הכיריים, מייחלת שיבואו ויטלוה ויתענגו בדשן נפשם — אין איש שם לב אליה. והגזר המרותח בדבש, ואגסי כל נדרי שנתיבשו בתנור ונתבשלו בצירם המתוק והביצים השלוקות ונתחי הכבד ולביבות והעוגות, וכעכי־הביצים הנכפפים והדובשן הצהוב...

ורחל סופרת ומונה כל מאכל אשר יאכל בלילות שמיני עצרת ושמחת תורה ובימים שלאחריהם — וכל זה — נזכרת רחל וממשיכה את סיפורה בקול חלוש וקטוע — וכל זה, וכל המטעמים והמעדנים והמאכלים העריבים אין יד נוגעת בהם, בעוד אני ומוטיל נפשנו יוצאת מרעב — מערב יום טוב עד מוצאי החג אוכל לא בא אל פינו... אם תשאלנה בנות אהובות מדוע? — הנני לענותכן: הושענא רבה בין השמשות, ואנו בעיצומה של הקטטה בשל מה לא נסענו לבורשה, הזכירה למוטיל שכדאי לו שילך ויחליף שמלותיו לכבוד יום טוב. עודנו מתקוטטים והקול נשמע בביתו של שכננו — איני רוצה לקרא בשמו, שכבר הלך לעולמו — שנכנס לביתנו בעודי אומרת למוטיל שילבש בגדי יום טוב. איזה יום טוב עליכם — אחרי החג אתם הולכים להתגרש, ואת באה לעשות לך יום טוב?! תמוהים לי דבריך, וכי עד כדי גירושין הגענו בדברי המדון שהיו בינינו?! כן, רחל! כך הוא הדין, שבאמור החתן לכלה מתחת לחופתם את ה„הרי את מקודשת לי..." איני זוכר את סיום הפסוק — צריכים בני הזוג לחיות בשלום, וברגע שהם פותחים בריב — נתפרדה החבילה ואסור להם לדור ביחד ואפילו לדבר זה עם זו אינם רשאים, אלא ללכת ישר לרב ולהתגרש...

בשעת ההודעה הנוראה ליקק את שפתיו וניכר היה שריח המאכלים בא אל אפו, ועיניו שוטטו בין הקדרות והסירים המלאים מאכלי תאוה ובלע את רוקו — ויעזוב אותנו ויצא החוצה. דברי שכננו הלמו כרעם אדיר על ראשנו, נתבלבלה שמחת החג ושנינו נשארנו כשרויים באבל — וכי קל הוא בעיניכן: איש ואשה נישאים, מולידים בן, ומנהלים ביחד משק, מתכוננים לקבל את פני החג בתפלה ובשמחה ובמאכלים עריבים — ופתאום הקיץ הקץ לחיי משפחה מאושרים — סוף עולמכם, מוטיל ורחל, הגיע. אני ישבתי בזוית אחת ובוכה והוא בזוית שניה ונאנח. שנינו רעבים וחוששים מלומר זה לזו: סעד לבך פת לחם — הלא הדיבור נאסר עלינו.

הלילה עבר בהרהורים קודרים והיום שלאחריו — במחשבות נוגות, ואין עוזר ואין סומך ואין מנחם, מה יש כאן לעשות יותר מאשר לישב דומם ולחכות עד שיאור היום שלאחר החג — ונקום ונסע לבורשה והרב יגיד לנו את דרכנו, ונראה איך יפול דבר.

שאלה נוספת התחילה מנקרת במוחנו: כיצד נסע — ביחד או בנפרד! — כלומר בשתי עגלות? מתוך הרהורים כאלה ושני ימי צום ירד עלינו הלילה — ליל מוצאי יום טוב, יש להתחיל ולהתכונן לדרך. אנו יוצאים החוצה לשאוף אויר צח — שקט ושלוה בכל: השמים האפלים מתמלאים כוכבים נוצצים, רוח קרירה מרחפת בין העצים, קול נהמת הבהמה ושריקת העופות משתתקים, דממה משתררת מסביב, האויר הלח מפיץ ריחות מרעננים המפיגים את הרעב ומרפים את המועקה שרבצה על לבנו שתי יממות תמימות. אנו משהים את עצמנו שעות מספר תחת כפת השמים ובולעים לקרבנו את הדמי הנפלא שפשט בחלל. במזרח הרקיע מבהיר את אפילתו שהתעטף בה וירח מלא עולה ושט על ראשי האילנות, וממערב בוקעים קולותיהם של פעמוני העגלות ואחריהם — רעש והמולה המבשרים את בואם של אנשים.

מצהלות סוסים עולות באזנינו, אדם ובהמה וכלים מת־וועדים יחד בקול המיה חרישית ההולכת הלוך וגאה, הלוך וקרב, וככל שהתקרבה — כן הגדיל השאון, שעירוב זמירות וצעקות ושירות וניגונים נשמעים מתוכו — היהודים הם עוברי דרך אלה באישון לילה — אם עגלה עמוסה גויים שהגדישו את סאת משתיהם? נצנץ ספק בלבי — אלא מוטב שניכנס פנימה ונרחיק את פגיעתם ממנו. לא ארכה השעה — וחשכת החצר הוגהה מאור האבוקות התקועות בדפני העגלה שחנתה בה. דלתות ביתנו נפתחו לרווחה וסיעה של יהודים עטופי פרוות וחבושי כובעי לבד ומצנפות לראשם, ושירי חג בפיהם, ממלאים את החדר. בעוד תמהוננו צף ועולה עם בואם של האורחים מבורשה בשעות כה מעטות מאז צאת החג — אין זאת כי אם שחגגו את ה„שמחת תורה" אי שם בדרך...

מדוע אתם שרויים כאבלים / ומשום מה עודם מלאים הכלים / למה אתם עומדים בדלים / דברו אם אין לשונותיכם ערלים!... סיפרתי להם את כל המעשה: המריבה ודברי השכן ועוד — לא כיחדתי דבר. אז קם ר' יחיאל ונעשה ראש המדברים וישא אמרתו ויאמר: אמת דיבר אליכם השכן ונכונים דבריו — כל קטטה — כמוה — כגירושין וכל מריבה גט פיטורין היא, וברגע שהתקוטטתם נאסרתם זה לזו ונזקקתם לגט. אלא שבמקרה דידן, מאחר שישבתם פרודים משך שתי יממות — אתם מגורשין כדת ופטורים אתם מנסוע לבורשה — כך פוסק ר' יחיאל בן יוסף מרדכי, ואחרי התיעצות בינו לבין יתר היהודים שנסעו אתו בעגלתו — הוא שב ומסר הודעה חשובה מטעם בית הדין שעמו — הואיל והכרת פני שניכם עונה בכם שאינכם מוכנים להישאר נפרדים אם יש את נפשכם לשוב ולהתאחד — אחת היא עצתנו: להביאכם מחדש בברית הנישואין — ונעמיד מיד את החופה, ואתה מוטיל תקדש את האשה מרת רחל כדת משה וישראל. לא יצאו רגעים הרבה ובחפזון מפליא הוצבו בחצר הבית ארבעה עמודי עץ כלונסאות שנשמטו מבין סמוכות השעועית ומעליהם נמתח מכסה צבעונין, שנשלף מעל המטה —

„אל תשליכנו לעת זקנה" (תהלים)

הברסלראים

אנשים פשוטים וטובים היו הברסלרים, ומעולם לא עלה קולם למעלה מפיהם — ספרו בבורשה — אלא פעמיים, אבל המריבה לא יצאה מפתח ביתם — פעם ראשונה עם בנם יחידם, שסירב להשאר בבית ההורים ונדד למוסיעף אז אמרה רחל: עתה ידעתי שצדקו אבותינו באמרם „אל תשימו מבטחכם ביוצאי חלציכם". מאותו יום ואילך היתה משלשלת מדי יום פרוטה לתוך פוזמק, בנמקה ש„אין לסמוך על היל־דים" — ומי לידי יתקע שיציבו מצבה על קברך... וממחשבה למעשה: עמדה והזמינה מצבה לעצמה (לבעלה מוטיל לא הכינה כי הוא התפתל מצחוק: צאו וראו אשת נעורים ומצבה למראשותיה...) אבן זאת חיכתה לרחל, כשהיא שעונה לדופן האוהל בבית העלמין השני בבורשה, קרוב לשבעים שנה, ומשראתה שרחל אינה נחפזת לבוא ולהיטמן תחתיה — קמה והחליטה לחזור לעפרה, דהיינו התחילה להתפורר ואין צריך לומר שתכריכיה מונחים היו בארגז ששימש משכב לפייגע אברהם דוד'ס...

בגדי „החמודות" הללו לא ידעו בדידות בחביון התיבה כי ארחו להם מיני בריות קטנות מצבע אדום שקורין „פשפשים" שהשתכנו בקפליהם ובחגורי־תפריהם. מחזה מבהיל ומבחיל כאחד ערכה רחל כל ערב שבת לעיני שכניה בהוציאה את „גרדרובת" החלחלה החוצה לאיוורור... אבל היה מי שנהנה מתצוגה מזוויעה זאת: עופות בתי השכנים היטיבו לבם במרחשי הגועל ויבלעום כבלוע את הגלולות ויצאו כשזפקיהם ממולאים עד אפס מקום.. לעת זקנה הובאו לבית זה. .

אנשי בורשה זכרו להם את חסד נעוריהם ויגמלו להם כמעשיהם. היו אלה בנותיו של ר' יחיאל לוזר'ס וירצבורגר, שהיה מאורחיהם הקבועים והורה לבנותיו טובות הלב ומרד־פות הצדקה איטה ורחל וריסה לדאוג לכלכלת זוג הקשישים לבל יחסר להם דבר. ביזמתן אורגנה חברה להזנת ה„ברסלר־אים", ומדי יום ביומו נישא סל מלא מזמרת מטבחה של אחת הנשים הצדקניות מהחלק העליון לחדר מוטיל ורחל. שניהם לא ירדו ממטותיהם — הוא מטתו ליד החלון הפונה ל„פרינט" צופה ומביט דרכו וסוקר את כל עובר ושב, מקבל ידיעות „חשובות" מהם ומעבירן לה, והיא מציצה בחלונה שממול, אלא שנמנע מאישוני עיניה ההולכים הלוך ודעוך מלהקיף את הנוף המרהיב החובק את הנהר הזורם בסמוך לחלונה, והשדות והגנים וזהב התבואה ועצי הפרי, וההרים והגבעות ויערותיהם, האדם והבהמה ובעלי הכנף הרוחשים בקרבם. כבדו עליה עפעפיה מתת לה לראות את הרכס הרם המבהיק בלובן קרחו, שם הרחק בנקיקי הענק הקרוי „פיטרוס"... כל העושר במראות הטבע שהעניק בורא עולם לבורשה נדחקו ונצטופפו למלוא עיניה של רחל — אבל אפס קציהם תראה בעיניה הדלוחות שעדיין לא כהו כליל. נזכרת היא ב„שעסול" כפר נעוריה, הנלחץ שם בין הרים טועני עצים ירוקים כל ימות השנה, ומעינות מזנקי מים, ועופות מזמרי זמירות מתחרים בצפצופיהם — ואנחה שוברת חצי גופה היבש, כעץ שנעקר ממקור חיותו — פורצת מתוך גרונה וקטע של שיר עממי־רומני מתמלט מפיה. שריד של פזמון דל מלים וחסר הגיגים, על בן מלך שנטרד מבית אביו, סובל מחסור ומלא נכאים — הנחרז כדלהלן:

„טאטול מעו א פוסט קראי — שי דמיניע וואי"
„קיסר היה אבא — וצרתי הוי כי רבה"

מעשה נורא שאירע למוטיל ורחל הברסלראים

„כי מלאכיו יצוה לך לשמרך"

אולם בנוח עליה רוח צוהלת — עפי"ר לאחר שהפכה לתוך גרונה שני דצ"ל י"ש, חוזק צ"ו, משקה יומה שאינה מוותרת עליו כי כן הסכינה לו עוד מימי שבתה בשעסול — נפתחים פתחי פיה וסיפורים מימי הנעורים שלה ושל מוטיל בעלה שוטפים בשפה רכה וחלשה, ואנחות נשימה כבדה משתסעות בהם, אם לשאוף רוח או לרענן את הזכרון ש„נחלש אצלה בימים האחרונים" כדבריה ולהעלות זכרונות.

הבחורות הצעירות בהגישן להם את מאכל יומם מחרי־שות לדעת איך עבר על האנשים האלה אביב ימיהם. הסיפור החביב על רחל שהיא חוזרת עליו פעמים רבות, הנתמך בשטפו ע"י תיקונים והערות מצד מוטיל — הוא הספור על הימים שבהם „מהלכים היו מלאכים עלי אדמות". וזה לא בימים קדומים, אלא בימיהם הם, ואותם המלאכים אף מבאי־ביתם היו והרי הסיפור שככה בערך יצא מפי המספרת: יום סתו קודר וצונן ורטוב במקצת היה יום זה, שהרי השמש שנטתה לפאת דרום והתאמצה לחמם את שעסול, טרם נחבאה בסתר יער והר, שמש אסיף היתה שאספה את נגהה. בבית שרר שקט מעיק ומשעמם. אין איש בבית מבלעדי שנינו, אני ומוטיל — התכשיט שלי — היא מעירה בחיוך מעוות הדומה לעוית כמי שאחזו השבץ, ומטה ראשה לעברו כדי לשתפו במאורע — אין יוצא ואין בא, שהרי גם הגויים יודעים אימתי לבוא לבית מוטיל ורחל — כי אין לבוא אל מעונם לא בשבתות ולא במועדים. שכחתי לומר לכן שיום טוב היה... אוי ואבוי ליום טוב שכזה — על כל משנאינו חג כחג ההוא — יום שמחת תורה היה ביום זה שם, בבורשה, שמחה וששון, עושים „הקפות", גברים נושאים ספרי תורה וילדים מנופפים בדגליהם עטורי התפוחים שנרות דולקים תקועים בהם.

הוי, כמה סכלה אני בספרי לכם זאת, וכי אינכן יודעות יותר ממני שמחת תורה מהי. ואנחנו, אני ומוטיל בעלי, אפילו לציבאו הסמוכה למנינו של ר' נפתלי לא נסענו, מפני מה? עד היום הזה אינני יודעת מה טעם שלא עלינו לעגלה שיצאה מחצרו לבוא לבורשה, כעשותנו מדי שנה, ומי אשם בכך — איש לא יודע, כי מה' יצא הדבר אבל כל אחד מאתנו הטיל את האשמה על השני — וככה התחילה המריבה השניה.

איני צריכה לומר לכן, בנות יקרות, חמדת נפשנו, שאת

א. שטיימץ

מבית אבא

מקור השם שטיימץ

אבי זצ״ל. ר׳ יחיאל מיכיל שטינימץ נולד בכפר בורשה מחוז מרמורש לאביו ר׳ ישראל שטינמץ ואמם זלטה ע״ה בשנת תרכ״ט (1869) לפי המסורת שבידי היגרו בשנת 1750 מגליציה בזמנה של מריה טערעזיא 5 אחים שהם כנראה היו ממשפחה סתתים וקיבלו את השם שטינמץ.

דור חמישי מר׳ מאיר שהיה השוחט הראשון דמתא בורשה, ומנע׳ בבית הקברות החדש בכפר. כי היה גם בית קברות ישן בסוהורקה.

ספור פחדים מספר ר׳ מיכל

אחרי התתונה המשיך בלימודים אצל הדיין במקום הרב ר׳ משל׳ה, וגדל בתורה ועלה מעלה מעלה. וזכרוני שאבא ז״ל היה מספר בבדיחות הדעת מאותה התקופה סיפור אופיני לתקופה ולאנשי המקום. ומעשה שהיה כך היה.

הדיין ר׳ משל׳ה גר מעבר לנהר הציזשלע במרחק של קילומטר ממקום מגוריו של אבא. והנה בליל חורפי קר ושלג גדול, בשעה 4 בהשכמה היה נהוג ללכת לדיין ללמוד. בחוץ לא היה אף עובר דרך, הלבנה האירה במליאה, הכפור והשלג ניצצו והכוכבים סיפרו את כבוד א־ל מבחינת מה רבו מעשיך ה׳. בהיותו שקוע ברעיונות וסיפורי פלאים שהלכו להם בין היהודים במקום, וביחוד האגדה, שבבית הכנסת הישן נושן, שבארון הקודש נמצא הקמיע של האדמו״ר ר׳ מנדעלה מרימעניב הידוע, שומעים בשעה שתים עשרה בלילה קולות של מתים העולים לתורה... והנה פתאום אבא ז״ל מסתכל אחורנית ורואה חתולה שחורה רודפת אחריו, ומרוב פחד התחיל לרוץ והחתולה כמובן אחריו, ובעת עברו בריצה על יד בית הכנסת הישן, רואה עין בעין דמות איש לבוש בלבן מתנענע, כאילו מתפלל תפילה בקול, והדמות לבוש בתכריכים של מת מתמשך ומתנענע התחיל למלמל מילים שונים ורצה לגרש ממנו את הדמיון הנ״ל אבל בכל זאת רואה בעניים פקוחות את הדמות התחיל לרוץ ומאחוריו החתולה השחורה ולפניו המת בתכריכים. כשהגיע לביתו של הדיין, נפל בתוך הבית והתעלף מרוב פחד ואימה שכב על הריצפה בחוסר הכרה. בני ביתו של הדייר נבהלו מאד, התחילו לשפוך עליו מים קרים, וכשהתעורר סיפר להם מה שראה. הדיין לקח עמו מנין יהודים מהשכנים וליתר שאת על כל מקרה שלא תהיה, לקח עמו גם את הפחח לייבוש דער בלכנער, יהודי גברן שבלי מקל רועים לא זז ממקומו, והמשיכו יחד עם אבא למקום בית הכנסת. במרחק כמה מטרים, נוכחו לדעת שהדמות הוא דמות אדם בתכריכים לבנים, עומד ומתנועע כאילו מתפלל שמונה עשרה, התחילו לקרוא שמע ישראל, ופסוקי תהלים ובידיש אם הנך שייך לשדים תלך ותשכון במקומות חרדים, / ואם הנך נשמה שצריכה „תיקונים / אנו גוזרים עליך מחבואים צפונים / עד שתשוב למנוחתך עדנים, / אבל שום דבר לא עזר, ואז ניגש הגבר לייבש דער בלעכנער נטל את המקל והוריש לו מכה בכל כוחו, והמת קרס על רגליו, והתכווץ עד לחציו. והנה נתברר שהאשה של בית המרחץ שכחה בין הכביסה, חלוק עם מכנסים ארוכים על החבל של הכביסה ובקפאון הגדול נקפא והתנענע מהרוח. וכך הכל בא על מקומו בשלום. ואבא ז״ל היה מסיים את הסיפור בזה הלשון אלמלא היינו חוזרים להוכח על האמת שבדבר, אז הסיפורים היו נמשכים והולכים עד היום הזה.

והפרט יצא ללמד על הכלל, על כל כולו של אישיותו, התנהגותו בן אדם לחבירו, ובין אדם למקום, הואיל ובלבו נחרת עצם האדם שבו, שבאבי מבחינת „וראה עצם האדם ובנה אצלו ציון״ לציון נפש חיה. לזרעו אחריו. אביא כמה דברים על אישיותו.

דרכי מוסר ומסחר

כידוע אבא ז״ל יחיאל מיכל שטינמץ מבורשה, נולד בן יחיד להוריו ר׳ ישראל שטינמץ ולאטא ע״ה שהגדירו אותו בזמנו, היהודי הכי עתיר נכסים בכל מחוז מרמורש. חחינוך משחר ילדותו עד לכמה שנים אחרי חתונתו, קיבל אצל מלמד מיוחד שהחזיקו עבורו בבית, בשם ר׳ יעקעל דער מלמד, כדרך הנהוג בזמנם של גבירי העיריה, וחונך על דרכי התורה והיראה. אחרי החתונה בגיל 17 המשיך בלימודיו אצל ר׳ משל׳ה הדיין זצ״ל. ראה ברכה בלימודים וחשבו אותו לת״ח גדול שלא פסק פומה מגירסה. לימים אחרי שכבר היה אב לשני ילדים, פנה אליו הסבא ר׳ ישראל ז״ל, ואמר, שמע בני היקר עלם נחמד, אמנם מכל הרכוש שלי אתה הנכס הכי יקר שלי, אבל תדע לך שדרך כל אדם מוגבל לזמן, ולמרות שהייתי רוצה בכל ליבי ומשתוקק שתמשיך ללמוד תורה לשמה, כי טוב סחרה מכל סחורה, והואיל שגם אני אצטרך פעם בבוא המועד ללכת בדרך כל חי... לכן החלטתי שתתחיל להכיר ולדעת את אופן והטיפול בעיסקותי, בניהול המשק והרכוש הגדול, שהשי״ת נתן לי להנחיל לבני אחרי, ושתלמד את העולם העשיה, לקיים „וברכתיך בכל אשר תעשה״.

אמר ועשה, העת אסיף אחרי סוכות, נהוג היה בניהול משק תקין, להשאיר את הבהמות לגידול החורפי, ואת העודף לשלוח לשוק השנתי לעיר ביסטריצה „בולטש בלעז״, למכירה. השיירה יצאה לדרך, והעדר שהכיל בערך כאלף צאן, מאתיים בקר, סוסים ושיחים, עגלים וכוויים, יחד עם האנשים הנילוים אליהם, ובראשם מנהל המשק ר׳ יעקב חיים, לקח אתו את העלם בן היחיד הת״ח, בעגלה רתומה לשני סוסים משופרא דשופרא, במושב עשוי קפיצים, ובשע״ט יצאו לדרך. המרחק מבורשה לביסטריצה היה בערך 300 ק״מ, דרך יומיים עם העדר, ועליהם להגיע לפנות ערב לשוק ולתת לעדר לנוח ולהאכילם ולהשקותם ע״מ שיהיו נחמדים לעניים, לשם מכירה טובה. וכאן מתחיל הסיפור שאבא ז״ל היה מספר ברגש ובהתלהבות כדלקמן: לעת ערב.

בערך שעתיים שלוש שעות מרחק לפני העיר ביסטריסץ, והשיירה עוברת כפר קטן בדרך לשוק, ואבא ז״ל ביקש את ר׳ יעקב חיים לעצור על מנת שהוא יכול להתפלל מנחה ומעריב בבית הכנסת של הכפר. לא בקלות אבל בהתחשב עם בן בעל הבית. הוסכם והעדר עם הנילווים עליהם עצרו.

וחופת חתנים הוקמה תחת כפת השמים המשובצת כוכבים נוגהים ורומזים בעפעפי משובה הנראים כמחייכים. וממעל להם רובצת לבנה צחורה כאם על אפרוחיה — ושם מתחת לחופה בנוכחות עשרה אנשים יחד עם החתן והכלה (האיש שקורא לעצמו יחיאל הבטיח שנכון הדבר והכלה נכללת למנין). מוטיל החתן קידש את רחל הכלה... ...בטבעת זו וגו׳ — ורעם של „מזל טוב״ים מפלח את דממת הלילה (את שבע הברכות חילקו ביניהם יחיאל וחבריו) שירי הלל וזמרה של שבת ויום טוב ושמחת תורה מלווים את הזוג לביתם שנתחדשה צורתו.

איני מבינה עד היום, כיצד הספיקו לסדר כסאות ולערוך שולחנות ולחפותם במפות בחפזון שכזה כל מה שהיה לנו בבית ובמזווה ובארונות — הכל הועלה על השולחנות: חלת השמחת תורה — מראיה לא נשתנה אבל תפקידה נשתנה שהרי הפך ל„חלת החתונה״ — ופיארה את השולחן הערוך בליל הכלולות במוצאי שמחת תורה של שנת תרס״ח לחתן דנן מוטיל וכלתו רחל בני החמישים... יתר הדברים הטובים נעלמו אחד אחד: הדגים דגי ה„פורלים״ שנמשו מה„ביסטריצה״ הפזיזה — נגוזו וירדו חדרי בטן; עלי הכרוב הממולאים — מלאו את בית הבליעה; היין נשתה. ברוטב נרטבו פרוסות החלה הספוגיות ומבשר העגל לא נשארה פרסה — הכל פרח — הלך לו; וגם יחיאל עם החברה שלו גז חיש ויעף לו — יצא ואיננו... ושוב אני ומוטיל לבדנו בבית.

אבל, שמחת התורה שתמה — התחילה אצלנו בנתינת תודה לשם יתברך, שבח והודיה, שראה בענינו ויצו לנו את מלאכיו שיבואו ויסירו את הדאגה מלבנו וישמחו את נפשנו. איטה ורחל, בנות יחיאל היקרות, אתן רוצות בודאי לומר לנו שאביכן וחבריו — הם שהוציאונו מן המצר למרחב באותו ליל פלאים — הלוואי שאזכה כך לכשנגיע למאה ועשרים שנה ליכנס לגן עדן יחד עם מוטיל, שאלה היו מלאכים בדמות אנשים...

הוא אשר אמרתי: לפנים היו מתהלכים מלאכים על פני האדמה ואילו היום, בל אחטא בשפתי, ה׳ יודע אם ישנם עדיין מלאכים בשמים. כיין מקור השיר מ׳ 175

וחמורות. ההכנות לקראת החג התחיל מיד אחרי פורים. הירידה לבית המרתף לצורך העליה לבית נקי מסויד ובדיקה אחרי חמץ ונקיון יסודי בחורין ובסדקין, הוצאת תפוחי האדמה מהבור המיוחד לפסח, הוצאת החזרת מהאדמה המושלגת עדיין, הבאה הקש להחלפה במזרונים, אפיית המצות שמורה בתנור הראשון, והסל של המצות תלוים בתקרה, שחיטת והכשרת הבשר עופות ועשיית השומן, וכו׳ עשיית הבגדים הנעלים החדשות והכובע לכבוד החג, מבחינת שואלין ודורשין בהלכות החג 30 יום... שיקתות המים שעל יד הנהר ציושלה, עם הפראניק שקולו הלך למרחקים, כל זה נתן את האוירה המיוחדת במינה בכפרים במרמורש בכלל, ובפרט אצלינו בבורשה של לפני פסח. אנשים נשים וטף אצו רצו כולם עסוקים מי בדאגות מאיפה לוקחים הוצאות לפסח, אבל כל יהודי דאג שחו״ח לא ישאר איש או משפחה שיחסר לו את צורכי החג. הגיענו ליום המיוחל, ואנחנו עלינו לבית נקוי מסודר ריח של פסח בכל פינה. אפית מצות שמורה של ערב פסח. שאבא ז״ל אמר וגומר את ההלל בקולו הצלול ושחדר בבטן, והנה בליל הסדר שולחן ערוך לקראת חג החרות וחופש זוכרני שבבית שלנו היו 2 משרתים אחת גויה, ולהבדיל לבישול עוזרת בית, בחורה יהודיה בת בעל עגלה במקום. בערב פסח אבא ז״ל ניגש אליה בלשון רכה ואבהית, ואמר בתי אני מבקש שבליל הסדר תלכי הביתה להורים שלך, שלא מתאים לבת יהודיה בחג החירות לא להיות חופשיה. אמנם אני יודע שאת רוצה ויותר נח לך להיות כאן אתנו אבל אדם רוצה בקב שלו וכו׳ וכל יהודי צריך להרגיש את עצמו בן חורין.

„עבדי ולא עבדים לעבדים״. זוכרני שבליל סדר הוא אהב לא למהר וכל דבר עשה באיטיות רבה, וגמר את הסדר מאוחר בשעות הלילה 2—3. כרגיל ילדים ממהרים ורוצים לגמור יותר מהר, ואז רגיל היה לומר, קינדרליך כמה לילות סדר יש לי עוד? תנו לי בבקשה להנות מהם... כל ליל סדר היה נהוג לעשות לו את חשבון הנפש, מבחינת דע יום מותך. וכל כסופיו וגעגועיו לחיות על מנת לעבוד את השם. כמובן שאנו ויתרנו וגם נהנינו מאריכות של הסדר עד לשעה מאוחרת.

אבא ז״ל היה אחד מבין אוהדי ואוהבי ציון בעירנו, תמך בנו בעת שיסדנו את ארגון צעירי מזרחי בסיסמה א״י, לעם ישראל ע״פ תורת ישראל״. בזמן שביקרו בבורשה שליחי א״י ביניהם הרב ווייס מלונדון הוא בא לשלחנו בליל שבת ויחד עם 40 חסידים ואנשי מעשה שמעו את תורתו, ממש כמו אדמו״ר. בזמן שאירגנתי את עלית סידקוב״ מטעם התאחדות האיכרים של סמילנסקי, ואני הייתי הפעיל שעבדתי יום וליל, עם בחירת העולים יחד עם מר סידקוב ז״ל וגם לויתי את השיירה עד לקונסטנצה ועליה לאניה פולניה, על השבוני הפרטי, אבא ז״ל הסכים, וגם בא לסיגט בעת הפרידה בנוכחות אלפים יהודים ממחוז מרמורש. על פרשת סידקוב אכתוב במיוחד ובנפרד. לצערי הרב זכיתי להגיע למחוז חפצי רק אחרי השואה, בעת שהפרינו בארץ ותעל באר שבע במקום בורשה, והודו להשם כי טוב שזכיתי לכך.

עוד ספורים מבית אבא

אבא היה הרופא בכפר שבלעדו אף חולה בכפר לא הזמין את הדר. סולומון לביקור. יומם וליל הבהילו אותו לבוא לחולים, והוא סיכן נפשו בעת מחלות מדבקות כגון הטיפוס, והכינים ששרצו בבתים, והוא הלך ואמר ששליחי מצוה אינן ניזוקין״. הרוקח בכפר נתן לאבא את הזריקות בהעדרו של הרופא דר. סולומון וסמך עליו להבחנתו של המחלה, וגם זרק לחולה במזרקה את הזריקה. זוכרני הייתי ילד, בעת שהבהילו את אבא לחולה בשם הודיה ישראל לייזערס בשבת מבית הכנסת העליון, ואמרו שהיא התעלפה ולא יכולים להחיותה, ואבא ז״ל רץ מלובש בטליתו וה־שטריימל על ראשו, וכשהגיע לבית החולה ואמר שיש צורך לחמם מים חמים, ורצו לחפש אחרי גויה להדליק את התנור, אבא ביקש נפט והדליק בעצמו הגפרור וחיממו את המים, וכמה גברנים שמו את החולה בתוך הסדינים המחוממים, וזרקו את החולה בהן, והצליחו להחיותה. כנראה שההנשמה המלאכותית דהיום, כבר הפעילו בזמנו. האשה חיתה אח״כ הרבה שנים ויש לה בארץ בנים ובנות. הצטיין בתור עסקן ציבורי שלא עמ״נ לקבל פרס ובמקום שלא היה איש השתדל להיות האיש. בזמן מלחמת העולם הראשונה 1914—1918 הוא אירגן יחד עם ר׳ שלמה ליבוביץ על חשבונו הפרטי מטבח כשר בהר פריסלוף עבור כמה מאות חיילים יהודים לפסח. בעת השריפה בבורשה הוא היה המחלק והאחראי לבגדים והמצרכים עבור הנשרפים.

הבעל מוסף בבית הכנסת העליון

תפילתו היתה תפילת זכה וטהורה, בעל בכי וקול חזק, ועד היום הבורשאים לא יכולים לשכוח את תפילתו של ר׳ מיכל שטינמץ. מענין בעת שעליתי ארצה בשנת 1950 עברתי לפני התיבה כבעל מוסף ברחובות. באמצע התפילה הגיע בורשאי רכוב על החמור, וכששאלתיו על פשר הדברים... ענה לי בתמימות, „אני זקן ולא יכול ללכת רגלי כי הנני גר רחוק, ושמעתי שאתה עובר לפני התיבה רציתי עוד פעם בחיים לשמוע את תפילתו של ר׳ מיכל ז״ל ונוסח התפילה שבודאי גם אתה ממשיך להתפלל בו, באתי״.

כידוע אבא ז״ל היה המוהל בכפר כמעט רוב רובם של ילדי המקום הכניס בבריתו של א״א ע״ה. את המקצוע למד עוד בצעירותו. והנה קרה שיהודי עני פועל בבי״ח של הפריץ פופ-שימון בהר סעשול, מאחורי ההר פריסלוף בגובה 1650 מטר כיבד את אבא ז״ל להיות המוהל ולבוא לשם ביום שישי למילה בזמנה. בדרך כלל הוא גם השתתף בהוצאות הסעודה. ביום חמישי בבוקר השכם, יצא לדרך, בעגלה רתומה לשני סוסים הכי טובים מאורווה של הסבא, עם 2 בעלי עגלה אחד יהודי והשני גוי, והתקופה היתה סתיו מאוחר, והגשם והשלג התחילו לרדת, וירט הדרך לנגדם. אחרי 12 ק״מ נסיעה בא חזרה מהפריסלוף גויים, ואמרו שאין שום אפשרות לעבור את הסרפנטינים הדרך המסולסל בפריסלוף וזה קשור בסכנת נפשות. היהודי חזר ואבא ז״ל נשאר עם הגוי, והתחילו לטכס עצה, איך בכל זאת אפשרי לעבור את ההר ואז אמרו הערלים, אם יקחו 10 זוגות שוורים עם מגלשים לאט לאט יעברו וידריכו את הדרך, והם ילכו פסיעה בפסיעה אחרי המגלשים (שליטען) אפשרי להגיע למחרת למקום המיועד. אמר ועשה והזעיקו אחרי השוורים והגויים, ויצא לדרך לא

דרך, וינהגו בכבידות בשלג וכפור רגלי אחרי השיירה, והגיעו לשסול בצהרי היום שישי. המניין האנשים שהתאספו למילה בזמנה כבר התיאשו שהמוהל יגיע, ובראותם את השיירה, רצו לקראתם ולקחו מיד את האבא לבית, חיממו מים באמבטיה של עץ בתוך הבית, התפללו במנין, ואבא ז״ל מהל את הילד וקרא אותו בשם ניסן, על שם הנס שהצליח לקיים את המצווה בזמנה. ואני זוכר שאבא ז״ל היה מסיים את הסיפור „כהאי לישנא אף פעם בחיים שלי לא נהניתי כל כך ממצוה כמו אז״ למרות שמצוות לאו ליהנות נתנו, אבל ההנאה של מצוה גם כן מצווה. והמשיך ואמר שחז״ל אמרו על מצוה שמסרו נפשם היהודים עליה נתקיימה בידם (עשרות ומאות יהודים בבורשה קיימו בחייהם אורחות חיים כמסופר — אולם לא מתוך רחבות ושפע בדומה לאלה שזכו לשני שולחנות) ותקום לעולם ועד ולנצח.

פרשות „פרה״ (פרות) בבורשה

(כעין הקדמה) לא בפרשת „פרה אדומה״ שעשה משה במדבר הכתוב מדבר, ולא בפרה הדומה לפרתו של ר׳ אלעזר בן עזריה שהיתה יוצאת ברצועה שבין קרניה, שפרתו של משה אדומה היתה וזו — מפני הלכלוך ודבלילי גללים שדבקו בעורה נשתכחה תורת צבע ממנה ולא תואר לה ולא הדר לה כי לא טוהרה מאז נטשה את שלית אמה.

מפרתו של ר׳ אלעזר בן עזריה נבדלה בשלשה דברים — א. אצל ר׳ אלעזר היתה היא אחת מאלפי אלפים פרות, שהרי „תריסר אלפי עגלים היה מעשר עדרו מדי שנה״ — ואילו כאן — אחת ויחידה היתה לבעליה. ב. זו של ר׳ אלעזר — ספק שלו היתה ספק של שכנתו, ואילו כאן ודאי של ר׳ ישראל יעקב היתה. ג. זו של ר׳ אלעזר יצאה ברצועה שבין קרניה, וזו — כיצד אפשר לקשור לה את הרצועה אם קרניים אין לה?!

פרה ללא קרניים? משמע שבקרניים נולדה — ונגדעו ואבדו, ואם אבדו לה — מאיזו סיבה? איש לא שאל את בעליה, אבל ניתן לשער שאחת משלש סיבות היתה בעוכריה, והעכירה את תפארתה, גודעו קרניה, נתקפה הדרה ופנה הודה: — א. חיכוך בלתי מוצלח בראשה במקום שלשם ציצית זנבה לא הגיעה ע״מ להניס את זבובי האשפה, השחילה את גולגולתה בין קרשי הגדר ונתחככה ובנסותה להוציאה, נחבלו קרניה ונתלשו ונשרו. ב. אפשר שבחנה ברגעי משובה את כחה ב„דו־קרב״ נגחני וקרניה כרעו ונפלו. ג. מסיבה שנתעלמה מהזכרון...

פרה גוררת פרה, כי כך דרכה של פרה: שכשרואה חברתה מהלכת — מיד נדחקת היא אחריה. ככה נזדמנו שלש פרות בשלש רפתות בבורשה, שהביאו מהומה לכפרן וגרמו נחת רוח לחולביהן וצחוק ושעשוע לליצנים. ברם זכורות פרות בורשה לטובה ששופעות היו מעטיניהן את חלבן לעני ועשיר, אלא, שהעשיר הלבין בו את הקהוה נותן ריח ניחוחו שלו בכל בוקר ולעתים השרה בו את הממליגה אחרי אכלו אותו בברינזה, ואילו העני קבע עליו את עיקר סעודתו: העלה חיוורון קלוש משקה העולשין, הוא הקפה שהכין מגרעיני חיטין או שעורים שקלאם במיקלה שקורין „ברענער״ וטחנם בטחנת הקהוה (קאווע־מיהל).

משהחמיץ קורטוב החלב שלו, הטמון בכד שקורין „קאנטע״ — הפכוהו ל„קאמפעסט״ או תחמיץ חלב זויער־מילך) — בריאה חדשה נבראה בכדו. משהתנזל החלב על אש הכירים וזכה לשם חדש — „גערינענע מילך״ והכינו ממנו שני מטעמים: גבינה ונסיוב (סערביטקע) — וטיפה ממנו לא נשפך ארצה. אין ערוך לטובה הרבה שעשו לעוללים דלי הפנים ונפולי הלחיים בהגש אל פיהם ספל חלב — נשמת חיים חדשה הכניסו בקרבם ומראה פניהם נשתנו.

רבה היתה הברכה שהביאה הפרה לבית — על כן חבבוה ופינקוה ותרמו לתוך עביטה רחב המדות — הוא ה„ציבר״ שמצוי היה בכל בית (ציבער זה עלה על בימת בורשה בהצגת המחזה „דאס פארשפעטיקטע גליק״ מאת כוה״ש) — ממיטב שיירי המטבח והשולחן, בשחרית — בצאתן למרעה בראשן המושפל, אחרי שהריקו את מלוא כחלה בחליבת הבוקר לתוך הצפחת שקורין „דיניצה״, ובערבית, בשובן טעונות עטינים מעסיס הדשאים וניצני הפרחים, תלתן ושחת, המו הרחובות מגעיות ונהימות ותימלא בורשה קול מצהלותן.

ובצהלת הפרות — צהל גם לבה של בעלת הבית ותגל נפש תינוקות, עלזה רוח זקנים ונערים — שמחה תעטרם, על ספל חלב מלא, טרי ומבהיק, מברכת דדיהן של ההולכות על ארבע המוכן להם למשתה יומם.

לעיל שמענו על היעלמן המיסתורי של הקרנים והידיעות החלוקות בסוגיא זו, וכאשר דעה דוחקת דעה נדחקה גם דעה זו על איבוד קרניה, שיש אומרין שיד „רומן״ בהמי נשתלחה בקרניה: מסתבר ששני פרים (הנשרפים באהבתם) היו מתנגחים בדבר הלכה שנסבה עליה ועד שהגיעו לפרק „שור שנגח את הפרה״ — יצאה וקרניה אינן על ראשה.

זאת בינה יתירה ניתנה לה ועברה את המעלות שמנה ישעיה הנביא בבהמה: „ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו״ — הוסיפה עליהם פרתו של ישראל יענקל, גם את בית בעליה ואת בית כלאה שבקנצלריה, וכשביום בהיר אחד נתכבדה רפתה בביקור ממלכתי — ג׳נדרם אחד ומוציא לפועל באו ובשם החוק של הוד מלכותו והדר קיסרותו האפוסטולית („מלך ירושלים״ שה„חורבה״ הסירה את כפתה מפני כבודו) הוציאו את הפרה ויוליכוה בואכה קנצלריתה — הוכיחה פרה זו, שאכן, „מותר האדם מן הבהמה — אין״. החכמה מאין תמצא — ע״כ יסופר במעשה הבא.

פרתו של ר׳ ישראל יעקב פרייז

(יש תולים סיפור זה בר׳ מיכל — ולא נראין דבריהם)

אומרים היו בבורשה שלר׳ ישראל יעקב, בעל בית ושדות וכרי מרעה, לא נודעה חיבה יתרה לתשלום המסים. בכלל קשה היה לו להבין את המנהג שהנהיגה הרשות לבקש כסף פדיון עבור עסקים, שרק לו ולשיינדיל אשתו ענין בהם — והנה באים הללו שלא טרחו ולא עמלו, אל המוכן ואתה — תן להם. לפיכך לא היה ר׳ ישראל יעקב בין הראשונים שמשכימים לפתחה של הקנצלריה, היא בית הגביה — גם הלאו של „לא תשחית״ חתם בעד ריצתו אל עבר השני של הגשר — פשוט לך ותן מסים לעכו״ם.

אם לדון לפי מראה עינים — פטור היה מתת, שהרי שום עסק גלוי לא ניהל. דווקא היו אומרים עליו שנכסיו

מרובים הם ושדותיו נמתחים במרחבי הסביבה ומחוצה לה, גויים מכל הטיפוסים היו יוצאים מביתו ונכנסים אליו כל שעות היום. אלא מאי, איש לא שאלהו: במה אתה נושא ונותן, ואם שאלו מישהו, לא עמד על טיב תשובתו מחמת חיתוך דיבורו שנתכהה על שפתיו ומין סתימות לשון רבצה עליהן — ולא נודע מענהו. למרות כבדות פיהו לא נמנעו הלומדים הצעירים שבבית הכנסת, בקשות עליהם גירסתם מלשאלו לכוונת הגמרא, כי ת"ח היה ובקי בכל הש"ס; הסביר את הענין ואפילו את הסוגיא והשואלים נראו מרוצים, אם כי לא הבינו דבר מתשובותיו — שעצם השאלה והתשובה שבצדה הרגיעו אותם ויוסיפו לשאול.

נחזור למסים — בשל מה איפוא הוטל על ישראל יעקב עול המסים? — הוי אומר על מקצת היי"ש שהיה מוכר בצנעה לגויים (מי בורשה אינו מוכר בהיחבא?!) אם כה ואם כה, פקידי המועצה באים בשם החוק לעבוט עבוטות ומה יש אצלו לחבול? — הכרים שמתחת לראשם או הכסתות שמתכסים בהן, (עבוט מאד חביב על החובלים וקל לנטילה) שחדרי המועצה היו מלאים מהם.

הפקידים העובטים כבר ידעו מראש שבשלפם חפץ מחפצי המטה — ענן של נוצות מתמר ועולה עד שמי הקורה, וזקני החובלים ופיאותיהם מתקשטים בפלומות שחוקות היור־דות ונחות על בגדיהם וריסי עיניהם — לכן הניחו את כלי המטה. תאמר כלי בישול, — מי יאבה להסתאב בשיירי המאכלים הדבקים בדפנות הכלי, מבית ומחוץ ובפיח שעל גבי שוליהם, כלי בישול שאינם מתנקים מפסח לפסח. ואם בריהוט יש את נפשך?! — כרעי מטה ושולחן וכסא, עוד טרם ראו כתלי הבית, והיאך אתה בא לקיים מאמרו של שמואל ש„דינא דמלכותא דינא"?! — אלא שזימן לו הקב"ה פרה, בגין החלב ששיינדיל מלבינה בו לאורחיה את משקה הציקוריא שמגישה להם.

פשפש ר' ישראל יעקב ומצא מציאה זולה, פרת חלב וסרת טעם, כלומר: ללא פרצוף פנים — דהיינו: שתי הקרניים — פארה של הפרה, אבדו לה בדרך מיסתורית — ואינן. משמע שבנגיחות תנופה בהמית עם חברתה היו קרניה של פרת ר' ישראל יעקב על התחתונה. לפיכך מכרוה בעליה בדמים מועטים — הכער היה לפאר...

ויהי המה תוהים מה לקחת — והממונה מולל באצבע לעבר הדלת ומשם לרפת. כל בני החבורה נפטרים מן הבית ואצים לחצר לעבוט את עבוטה — את הפרה: מוציאים חבל וקריבים לעבודה, לקשור את העבוט בעבותות עד שמסתבר שקשה לקושרה באין קרנים. בדלית ברירה התנדבו למצות את הדין „אם חבול תחבול" — שנים אוחזין בצוארה והשלישי־ יוצא בזנב — ופרתו של ישראל יעקב מהלכת בראש חוצות ובראשה: פקיד השלטון, שליחי הקיסר מבית האבסבורג.

כתות כתות של ילדים מחמרים אחריה ומלווים אותה בהילולא וחינגא. בקנצלריא אושפזה במקום שכל הפרות העבוטות אסורות שם וממתינה עד שיבוא ישראל יענקל ויגאלנה. אלא שבעליה בושש לבוא שהרי שיינדיל ביקשה ומצאה מקור ביניים לשפיעת חלב יומה וסיריה לא נשתיירו מרוקנים מחלב, כי בהיות הפרה במאסר, מכתתת היתה רגליה במעלות ההרים למשקי האכרים ותחלוב את פרותיהם ותבא תנובת עטיניהן משקה להלבין בו את העולשין, הוא הקפה, לעניים באי ביתה וקערת הזאטרקה לא חסרה וצלחת ה„קולי־ שה" בחלבה לא כלתה, עד שוב הפרה מהקנצלריא. פעם לא היה כסף בידה לקנות חלב לאורחיה — הלכה לקנצלריה עם דלי מלא חשש „להאכיל" את פרתה — ואגב הלעטה — חלבה אותה.

ובקנצלריא — העניינים מתנהלים כסדרם ללא שינוי: הפרה מוצאת ל„ליציטציה" (למרבה במחיר) ואין קונה, שכל הוד יופיה — הקרנים — ניטל הימנה, ובאין קרנים גלה כבוד הפרה. ותהי הפרה לפקידי הרשות למעמסה ולטורח — ויצא דינה להישלח הביתה לבעליה. הואיל ור' ישראל יעקב לא שינה את טעמו וקפץ את ידיו על מסיו — חזר עיבוט הבהמה ונשנה. בינתים למדה הפרה להכיר את מסלולה מהרפת עד בית המועצה ומשם חוזרה והתחילה להוכיח בקיאות נפלאה בדרכים והיה מדי בוא הפקידים לרפת ופתחו את דלתה — קמה הפרה מרבצה, נחפזה ויצאה מבלי להמתין למלויה המלכותיים ותרץ לפניהם ישירות לבית הפקידות. שם חיכתה בהכנעה לחירוץ גורלה שלא היה שונה מקודמו — וקונה אין, וחבל על השחת והתבן שהיא מלחכת. ושוב הבעל פקידות קורא לה דרור והיא מפסעת בארבעה כרעיה לדיר מקלטה הטתה את עצמה לצד שמאל ושבה לבית רפתה. שליד בית שיינדיל וחוזר חלילה.

„יודע צדיק נפש בהמתו" — אמר החכם. האנטיתיזה של האמרה הנ"ל „יודעת בהמה דרך צדיקה" היתה נראית כמגוחכת — לולא פרתו של ישראל יעקב שקיימה בעצמה פסוק מדומה זה והצדיקה את בנינו. הלך הלכה באותה הדרך שהלכו אדוניה לפניה, הא כיצד? — כך נתארע הדבר: בשלהי מלחמת העולם הראשונה בין מלכא למלכא נוסד „משמר אזרחי" (אורשאג בהונגרית) ששמר על השקט והקפידו על דברים העלולים לפגום בו, ועל אחד הדברים עינם היתה פקוחה בייחוד — על השיכרות — משמע איסור מכירת משקאות חריפים. ישראל יעקב, שדאגת ביתו ועניו לנגד עיניו היתה, קשה היה לו להתיחס ברצינות לאיסור העלול לקפח את פרנסתם. לפיכך המשיכו הוא ואשתו למדוד את יינם ולמסכו במדה ובמשורה (ובמים)... עד שבאה המסירה, ותושבי בורשה זכו לראות מראה מעליב ומשפיל: ישראל יענקל ושיינדיל, נות־ביתו מובלים כחתן וכלה ביום חופתם תחת חרבו השלופה של גוי רשע, סערול ראש השוטרים (רובה עוד טרם היה בידי שוטר) ומובאים לקנצלריה ועל חזיהם נתלה שלט וכתוב עליו — כמנהג הרומנים עם גנבים — „ככה ייעשה לאנשים המוכרים דברים ללא רשות — יראו ויראו" באותה דרך שצעדו ישראל יעקב ואשתו — צעדה לימים גם פרתם, היא והם כשליחי מצוה שאינם ניזוקין — בזכות החלב החם שעתידים שלשתם להגיש לפי אביוני אדם...

וכך היה דרכו של ישראל יעקב: בשבתות ובימות החול היה מהמאחרים לצאת מבית המדרש וכל עני שנשתייר שם אספו אתו ולקחו הביתה, יתר על העניים שנכנסו ישר לביתו מבלי לשאול, כאילו הם מבני הבית, ויפה ידעו את המשנה: „ויהיו עניים בני ביתך". ומלבד לשלומם לא שאלום דבר, כי אם השמיעו צו בן שתי מלים: „גייצאך וואשן" (טלו ידיכם). חדר אחד גדול עמד לרשותם מי שנכנס לחדר בערב או בבוקר מדמה היה לראות לפניו כעין בית חולים: מטות מוצעות, דרגשים, וסתם משכבים ממלאים את החדר. וברבות

האורחים — חיפש לו ר' ישראל יעקב, לו ולאשתו ולבתם מקום על הרצפה. לא היה מלבוש דהה ומרופט, סינר ושמלה, ומעיל מהוהים ובלים, טלואים וקרועים, שלא מילאו מקומם של כר וכסת. דבר הלמד מענינו שאין להעלות על הדעת את הנקיון, כי לא היה מקום עבורו בבית זה.

ר' ישראל יעקב „פרייז" (מחיר) נאה היה לשמו של יהודי יקר זה וראוי לשית בראשית דבריו את הגדולה שבמ־דותיו — הכנסת אורחים, ששוים היו בה הוא ואשתו שיינדיל, אם נעמיד את מכניסי האורחים מבורשה שרובם הצטיינו באותה מדה של אברהם אבינו ראויים הם השנים לעמוד בראש הרשימה כדבר האמור ע"י הנביא: „והלך לפניך צדקך" (ישעיה נח ח).

פרה נישאת (או אגדת הפאוויליענעס)

בין קדמוני בורשה היהודים שהגיעו למקום בדרך ההרים היה אדם אחד בשם פייוויל — הוא ואשתו הגברתנית מרים, ושניהם הטילו את מוראם על הסביבה כולה והביאו מורא ומורך בלבם של הגויים הבאים אתם במגע מסחרי. את הסכ־סוכים שביניהם לבין בעלה פייוויל היא, מרים היתה פותרתם בדרך מקורית פשוטה: התחילה מחלקת מכות ומהלומות על ימין ועל שמאל ביד רחבה ולא אחד בלבד חש וטעם את נחת זרועה וחלו ורעדו מפניה ומפני בעלה פייוויל, הלא הוא „פייוויל הראשון" (יש אומרים שזוהי מרים שמכונה היתה בשם „די מויט", הבתולה, ע"ש גבורתה ועליה מספרים שעמדה פעם בראש חבורת שודדים ורבים וטובים מבני בורשה שמתיה־סים אליה). שמו של פייוויל נשתרבב מהשם „שאול". היונים הקדמונים, הם שהפכו את שאול ל„פאול" (התרסי) אחריהם באו הביצנטינים ושיבשוהו ל„פאבל" ומהם קיבלוהו הרומנים, הגריקוקתולים והאורטודוקסים שבבורשה — וזה שמו לעולם של שאול ראש משפחת ה„פאוויליענעס".

מי שבא ביחסי חיתון וקשרי משפחה עם בית פאוויל הראשון, נמנה על משפחה זו: פלוני נשא לאשה פאוויליענית, אלמונית נתארסה לפאוויליעני (מדה זאת נמדדה גם ליתר בעלי היוחסין, שאף הם זכו לכינויי חיבה כגון: הפאראצניעס, הפוגאטשעס, הריבליך ודומיהם, שהרבה בתי ישראל בבורשה נתברכו בהם. בהיות הכותב ילד בן חמש עוד חי היה בבורשה אחד מצאצאי צאצאיו של פאוויל הראשון ושמו: וולף בן הירש בן פאוויל וקראו בו את שלשת השמות בנשימה אחת (כשמות בני המן להבדיל).

וולף הירש פאוויל שם בנו של האחרון היה אף הוא פאוויל ונקרא כבר בשם (לא בעליה לתורה) מרובע: פאוויל וולף הירש פאווילס, אולם משהגיעו לבטא את שם אשתו חוה עקא פאווילס ניתקה השרשרת ולא יספו בשמות, כי זה היה למעלה מכוחם להגות שם בן שש מלים. לימים פינה שם בעלה את מקומו שנתבטל בגלל שם אחר, כינוי ואשתו נקראה „חוה עקא מיט די בערעקעס (בעלת סלק) — משום מעשה שהיה. משפחה זו שהיתה מכובדת בראשיתה ואף בעלת נכסים — ירדה מגדולתה באחריתה והקימה בתי אבות עניים, בעלי עגלות, „כשר'ראר'ים" במכלאות הצאן, רועי בקר וכו' אבל אנשים ישרים היו, תמימי דרך, נהנים מיגיע כפם ולחמם — לחם עמל היה. (בנם של פייוויל וחוה עקע, עזריאל, היה מחמשת החלוצים הראשונים, חברם של פישל ויבל"ח טוביה).

בקתא קטנה מוצבת באמצעיתו של גן נרחב מניב ירקות ופרה חולבת קשורה לירכתיה מודיעים על משכנה של משפחה שירדה מנכסיה, המשפחה מורכבת משני זקנים, וואלף הירש פייווילס רייצה בתם (ופייוויל בנו).

לוולף הירש פאווילס השני זה — כל מה שנשתיירו לו מנכסי אבותיו הרבים היה אותו בית אכרים פשוט של עץ דל ומוטה קירותיו ומנוקב ופרוץ לרוחות, נטוע בתוך גן ירקות, לצד הכביש בחלק העליון של בורשה, ורכושו בתולה שעבר פרקה והחווירו שערותיה, — ואין מודע וגואל שיפרוש כנפיו עליה ויפרקנה מחרפת בתוליה. ופרה צנומה שחופת בטן ונפולת ירך שעורה צפד עליה מאין מזון.

ויהי כי זקן וולף וזקנה אשתו ובלתה רייצע והקומץ מתנובת גנם לא השביע את הזאב — הוא וולף ואת שתי הבריות העלובות ופרתם שחופת הבטן, שחלצה אמנם את עטיניה, אבל משפעת הדדים לא נתמלאו הכדים באין מרעה מסביב לבית, שהרי רוב מזונה מצאה בליחוך שרשים בצדי הדרכים. ויהי כראות רייצע בענות בית אביה ותאמר לעזור בכלכלתו ותקם ותבוא לבית שכניה ועשתה שם משק בית: ניקתה את כליהם וכיבסה את בגדיהם ותוסף להסתאב בכרעה על ברכיה בעת שטיפת הרצפות או טיוחן בהיותן עשויות מטיט) כרסמה בשיניה את ראשי המליחים שנערפו ונזרקו אל מתחת לשולחן מתוך כוונה צדקנית להאכיל רעבים.

הפרה — בראותה את רייצע משוטטת בין הבתים נמלכה אף היא בדעתה לסייע בפרנסת הבית, ולשם כך מוטב לה שתעמוד ברשות עצמה. ותקם ותלך לבקש טרף לפיה, לכל אשר יובילוה רגליה. ראתה אזוב עולה בקיר — הושיטה לשון ושלפתו לתוך חרטומה, נתגלתה חתימת דשא — ליחכתה לחוך מורסין חלוטים במים מלוחים רותחים. הבחינה בפיסת ירק, קלח כרוב ועלה נידף — את הכל ליפפה בלשונה הארוכה והשוקקה ומשכתם לתוך גרונה הרחב, ושלשלה אותם להמסס ובית הכוסות, והעלאת גירתה לא פסקה מפיה. הברכה נכנסה לכלים והממליגה התחילה טובלת את עצמה בחלב ונתבלה בקצת זבדה וקורטוב גבינה.

הפרה — משטעמה טעם החירות ונתונה ברשותה הפליגה עצמה מסביבת הבית ותאמר להביא לחמה ממרחק — והמרחק הוא הרה של איידל, כי משם חיונה נשקפת לה בשפע. הר זה מתגבה והולך מעבר לכביש מצד צפון, ומשם קרצו אליה גבעולים ירוקי־עלים, עוקצי התלתן הערב ושאר ירקי שדה. ואך נתגלה לה פתח פתוח, נכנסה דרכו נחפזה טיפסה בשיפולי הגבעה ותצא למרחב ותחל בעבודתה — וזה משפטה כל הימים. ויהי היום והיא רועה כדרכה, ראשה רכון בין שתי כרעיה הקדמיות ושפתיה מלחכות עשבים ופרחי בר, וגורפת ציצים ודשאים ובולעת גרגירי בנות שיח, לועסתם בהנאה בהמית, כי נעמו לה כלחם סתרים ומים גנובים — ונתפסה בכלכלתה: משרתי בית הנגידה, היא איידל יענקל'ס. הבחינו בפרה הזוכה מן ההפקר ומושכת בלא רשות והכינו עצמם למושכה בחבלי אהבה לאחת הרפתות ולכלאה, עד אשר יבואו בעליה ויגאלוה משביה. אולם אי אפשר להתיקה ממקומה השופע מזון בשופי. באו והודיעו לוולף את דבר העבירה של השגת גבול שעברה עליה פרתו. עד מהרה הגיעו וולף ואשתו ובתם למקום המעשה והסבירה לנותנת חלבם, שלא כדין עשתה בלכתה עמם קרי, ועברה עבירה

לאור היום, ואין לה תקנה אלא לחזור בתשובה, דהיינו לשוב על עקבותיה; לעזוב את המאכלות האסורות ולרדת מן ההר. ברם כחם של עשבי השדה חזקו מכח שכנועם של בעליה ופרקי ההלכה שבפיהם לא עצרו חיל להתיקה ממקום היותה ותיצמד לקרקע ותוסף לרעות ומיאנה לזוז. בא פסוק בפי וולף: „וישאוהו במוט בשניים" — כ"ש בשלושה — ויורהו מה לעשות. חגרה משפחת וולף עוז ואזרו חיל, שינסו את מתנם — ושלושתם אוחזין בפרה: וולף תפס בקרני הפרה והטעין את ראשה על כתפו, אשתו כפפה את קומתה מתחת לרגליה הקדמיות ונכנסה בעבי-הבהמה, ורייצע תמכה בכרעיה האחוריות והרכיבן על שכמה, והפרה, אם כי כחושה אבל די כבדה — נ י ש א ת, כנושא עבדי המלך את אדוניהם באפריון, במורד ההר, לצחוקם וללעגם ולהשתוממותם של המוני בית ישראל ולהבדיל גויים ולששון לבם וצהלת נפשם של ילדי ישראל (וכוה"ש ביניהם) — מחזה שלא ראו כמותו מימיהם ולא נראתה כזאת בבורשה מיום היוסדה עד היום הזה.

פרשת „פרה" המשוגעת
(מעשה נורא שאירע בבורשה)

גם זה התרחש בבורשה ואל תשיאכם הכותרת שלמעלה, שמדובר כאן בפרתו של ישראל שטיימץ, שהשתגעה מרוב טובה בשחת וחשש ותלתן וסובין שהגישו לה בעליה, אלא בפרתו של יעקב שלומוביץ דמתקריא יענקל דער קישנער. (הפרוון). אפשר שגם פרה זו יצתה כשהיא כבולה ברצועתה שבין קרניה לרגליה בקדמיות ובגלל זה קרה לה האסון. אין אני נכנס לחקירות מיותרות ואספר רק מה ששח לי יעקב אחר יאנקל שמואל אייזיקס. לא נתקררה דעתו של המספר עד שהעלה את הסיפור על גבי הכתב שאף הוא היה באותה צרה — ואשר הגיד וכתב — אותו אספרה: הימים — ימי הייאוש והדיכאון שירדו על מחצית יהודי בורשה שלאחר השריפה הגדולה והאחרונה שבאה לרגלי ההשתוללות והשיסוי האנטישמיים. בשנת תרצ"א, בבוקרו של יום ששי, סעור ומסוער, מצאו מקצת גויים מוסתים או משולמים את השעה כשרה לבצע את זממם והבעירו את בורשה בכמה מקומות עד שהיתה למאכולת אש, ונצנפה ולצנפת שלהבתיה. מכאן ואילך — הרוח קיבל לידיו את הגה התבערה ויעש את מלאכתם. כעבור שעתיים-שלוש — ומחציתה של בורשה היתה לערימת אפר מקלה: כמאה וששים בתי ישראל נפלו קרבן ללהבות היהודים. משהתחילו להתאושש מהפורענות שירדה עליהם כחתף — החלו מודדים את עניניהם ועברו לסדר היום מה שהתרחש אחרי כן — אינם מענינינו. כאן — פנינו לר' יענקל הפרוון, ולמה שקרה בימים ההם לפרתו ולשותי חלבה.

אדם זה השתכן אחר השריפה באשר השתכן, ולשם הביא עמו את פרתו, שעליה היתה מקצת פרנסתו. קבע לה מרבץ לצד גודם עץ שנשאר לפליטה, אוד מוצל משריפה וקשרה אליו. השכנים שקפחו את רפתותיהם בבעירה ומשקם הזעיר נתחסל, התחילו קונים חלב-יומם אצל יענקל — ומעשה נסים: הפרה שפעה להם את הנוזל הלבן בעטין רחבה, היא ראשה תחוב בעביט ממולא מים חמים, שסובין וגרגרי תירס ופירורי לחם מעובש וקליפות תפו"א וקילופי-כרוב וכל מיני פסולת הנושרין מהקדרות, מעורבים בהם. היא מיטיבה לבה מהמטעמים ואשתו של יעקב ממלאת לשכנותיה את צפחותיהן חלב והקולישה הצפה בו שמחה כנתינתה מדדי-הפרה. ויהי באחת הלילות והנה קול צווחה עולה מאחורי הבית מכיוון משכן הפרה. מילא הפרה צועקת — בודאי תקף עליה יצר הפעיה — שתפעה לה כאות נפשה. בבוקר בשעת החליבה נראתה לו ליעקב כמין שריטה הדומה לפצע טרי ופתוח בכרעה האחורית וקיבל בדעתו שהפרה התחככה בעץ ונפצעה. ואין ליחס שוב חשיבות לכך, נקו את הפצע ויסירוהו מלבם. כעבור מספר ימים נכנס מין שינוי קול בנביחתה שדמתה ליללה. כאשר היללה נתמשכה יתר על המדה והפכה כמעין נביחה צרודה — התחילו דואגים והזמינו את המרפא הויטירינרי והלה בישר ליעקב שהפרה כלב שוטה, המסתובב באזור, נשכה. על הפרה נגזרה גזרת מיתה מידית וקבורה בעומק שלא תגענה אליו צפרני כף הנוברים. צער חסרון כיס שאפף את יעקב הקישנר לא פגע בשכניו אלא עד כדי השתתפות תוך מיצוץ שינים והבעת „חבל" על פרה יפה — ולא יותר ובלחישה הוסיפו: הלואי שתהא פרת יענקל כפרה לנו ולכל בית ישראל.

אולם שלותם לא האריכה אצלם, כי בשמוע רופא העיירה ד"ר סולומון את דבר הפרה — ציוה מיד לערוך חקירה ולברר מי ומי ששתה מחלב הפרה ונתברר שלא פחות ממאה ועשרים נפש גמעו מהנוזל המורעל ששפעה הבהמה המסכנה. לכתחילה רחב לבו של המספר שכן כל הנאתו משמנתה היתה. אולם משהוסבר שכל סוגי התוצרת החלבית במשמע מ„קום עד נסיוב חמאה וגבינה, שמנת וזבדה וכל מעשה חיבוץ וגיבון עלולים לקצר את ימיו של הנהנה מהם בצורה מאד לא מכובדת ואף לסכן את חיי האחרים — התיצבו מקטון עד גדול ויעקב הערשטיק עומד בראשם (איך אומר הפסוק באיוב: „עור בעד עור וכל אשר לאיש (ואפילו פרתו של יעקב הפרוון) יתן בעד נפשו". הרופא הסביר לנגועים את חומרת המצב, התכיף גזירה — להסברה שעליהם לקבל זריקות נגד כלבת ואותן מקבלים מטעם המלכות בקלוז', בירת טרנסילוניה. כסף להוצאות נסיעה מאין יימצא? כמקובל, הממשלה חייבת לדאוג לכך והדברים התחילו מתגלגלים כשורה: כרטיסי-חנם ברכבת הועמדו לרשותם של טעוני זריקת ההצלה והחבורה באה לקלוזנבורג היא קלוז': לאחר המיון, מי לשבוע טיפול ומי — לשבועיים עלתה על הפרק בעית האכסניא ועריכת שולחן ל־120 אנשי ה„כנסת" הגדולה שזכתה לה בורשה להעמיד מיהוריה ארבע-עשרה שנה לפני חורבנה צצה וצפה המחשבה שהופנתה אל הקהילה שבעיר.

יענקל צועד בראש אנשיו לכיוון בית נדיבים והראשון שבהם הוא הרב הראשי. הדבר היה בערב שבת, שנתבקש למצוא מזון ומחסה לנגועי בורשה, אנשים נשים וטף. כדי להיפטר ממעמסה לא נעימה זאת מצא הרב הנכבד תואנה הגובלת אם לא ברשעות — באיולת בודאי: לאחר שהגיעו אליו ואמרו לו שהם מבורשה והכרת פניהם ענתה בהם שאינם משתייכים לכת הניאולוגים צאן מרעיתו — הפטיר: הלא אתם ממתנגדנו! אורתודוכסים אתם — לכו

לעדת החרדים ותקעו באוזניהם את דאגתכם. באותו מעמד נוכח קצב אחד שבא לרגלי בשר איטליזו. מענהו של הרב לא היה לרוחו, לבו נתחמץ בקרבו ודמו נתרתח והעז להוכיח את הרב על פניו: מה ענין יהודים מסכנים אלה למחלוקת הקהלות המטופשת שלנו? אקרא להם לשוב לרב ואתה — שא בעול אכסונם והזנתם. הרב האזין לתוכחתו של הקצב ונאות להשיב את הבורשאים אליו, הורה לאנשי קהלתו הממונים על בית התמחוי המיועד לזקני העדה שהגיעה שעתם לפרוש מביתם ומשפחתם — לקבל את יהודי בורשה ולכלכל אותם ולארחם כל ימי שהותם בעיר, למטרת ריפוים לשם מניעה מהחלות בנגע הכלבת, שההזנחה עלולה לסכן את חייהם. יעקב הערשטיק ויתר חבריו, שהם בחיים חיתם מודים גם כיום לה' על חסדיו שהחיש ישועה ומזור למכתם ותעלה לשברם והצילם מרדת שחת ח"ו. הרב הנכבד — אף הוא זכה ועלה לארץ הקודש ומנו"כ באדמתה. היהודים ניצולי הכלבת — בהם מתו מות קדושים בשבת השחורה שספו־תמו בקור ובשלג בהרי הצ'יזולה — מהם עלו על המוקד במשרפות אושביץ — ויזכרם א־לקינו לטובה עם שאר צדיקי עולם וקדושי עליון והללו שזכות אבותם עמדה להם, קמו ועלו לארץ חמדתם וחיים אתנו על אדמת ארצנו.

„פרותיו" של מנדיל פאוויש מנדילוביץ
(שלא היו ולא נבראו)

מי שלא הכיר את מנדיל פאוויש לא ידע אדם כפרי מהו: לבוש ברישול, זקן מדובלל טוען את פניו מלמטה, ועיניו נוצצות בפיקחות מלמעלה. סוחר ממולח היה ונחשב, בטעות, לאחד האמידים, בעל שדות ויערות וחורשות ומכלאות צאן וכיו"ב. ויהי כי זקן מנדיל פאוויש — נודע ליודעיו שאין לו אלא כסותו לעורו. וכאשר בתו רבקה אשת ר' הירשל מנדיל פאוויש'ס העבירה אליה את אביה ר' שמואל הוטנר והעמידה לרשותו את עלית הקיר שעל ביתם — הזמין הירשל את אביו, כמשקל נגד, לגור אף הוא בביתם. אלא, המשקל לא היה שקול, שכן הראשון היה ת"ח אדיר והשני לא בא בסודם של מסיימי סדרים. ה„סבא" מכל צד לא ז'ביא „פחא" בביתם, שכן הבנה מלאה שררה בין שני הזקנים והמוחק הקטבי שביניהם בתחום הרוחני לא מנעה מהם את השפה המשותפת שגילם המופלג העמידה להם, בדלגו על כל ההבדלים שביניהם. ואמנם בשעה שר' שמואל העמיק להגות באי' סוגיא „כבדה", החליף מנדיל פאוויש שיח־מסחרי עם גוי שירד מן ההרים ועגל קשור למתניו, אם מתוך צמצום בתק"יב זקנה, אם בשל המגמה שלא תשתכח תורת משא־ומתן ממנו — אולם בשעות בין השמשות, לפני לכתם לתפ'ת המנחה נתישבו שני הקשישים על גבי המדרגות האריכות שבחזית הבית וגלגלו בשיחה אינטימית שנסבה ללא ספק על נכדיהם המשותפים ועל עתידם, ששניהם מצפים, לשבוע מקצת נחת מהם. אפשר גם שהיו מעלים זכרונות מעולם נעוריהם האצורים בלבם ומבקשים לדובבם ומברכים „ברוך מזכיר נשכחות", מעולם שנעלם ואיננו, גז חיש ויעף וילך ללא שוב.

מנדיל פאוויש שלא היה תלמיד חכם — אבל חכם סתם — כן היה. יסופר כאן מקצת משהו מ„חכמתו" אעפ"י שיש בה יותר „ערמה" מ„חכמה" — כלום טוב הוא מנדיל פאוויש משלמה המלך שכתב בפרק החכמה במשלי שלו: „אני חכמה שכנתי ערמה" ולא נתקררה דעתו עד שהוסיף „ודעת מזמות אמצא" — פתח בחכמה, עבר לערמה וסיים במזמה. משמע שהיא חכמה והיא מזימה וערמה. ועל מי הערים מנדיל פאוויש — על חתן בנו, לוקח בתו, וסייע בהכנסת נכדתו למתחת החופה בדרך מזמה — הצמח למישהו איזו רעה ממזמה זו? ולמה נאריך בדברים — הרי עקר המעשה: שתי בנות יפות (ובן יחיד) היו להירשל בנו. הגדולה פריבה שמה הגיעה לפרק „האשה נישאת" וחתן ראוי לה מתבקש עבורה, כי נערה נאה בת־חיל ומעורבת בדעת עם הקונים והסרים לבית המזיגה של אביה ויבוקש הבחור ויימצא — בחור נאה אף הוא מסודר ובעקר — הוא תלמיד ישיבת וישיבה, והובטח לו מפי השדכן ש„לתוך בור שומן" הוא נופל: בת אשת־חיל, חנות ובית מזיגה וחוץ מכל זה — שדות ויערות צאן ובקר לרוב — מוסיף עליהם — נדונית־כסף. קערות נופצו וקדרות נשברו ובש"ט נקבע יום החתונה ולפניה — ה„סילוק".

בבוא המועד — והמיועד הופיע למנות כספי המוהר — ואין פרוטה לפורטה, ואפילו מצויה היתה הפרוטה — נסתלק לו הרצון ופרח לו. מפני מה יצא דווקא הוא מן הכלל? והיכן שמענו שנותנים מה שמבטיחים? הירשל סוחר הוא וסוחר, כידוע מבין מדעתו כיצד „לעמוד בדיבורו" (לחתן התחייבו לסלק את החשבון עוד לפני החתונה — חלק במזומנים וחלק בשטרות, שזמן פרעונם חל אחר החתונה. בשעת הדיונים קרא השדכן את החתן להתיעצות ולחש באזניו, שכאשר ידובר על שטרות — בל תסרב, אלא תעמוד על דעתך אבל בתנאי מפורש, שהזקן, הוא מנדיל פאוויש, שה„הן" שלו הוא הן — וה„לאו" — לאו, הוא יהא חתום עליהם, שחתימתו היא כסף עובר לסוחר... גביר אדיר שבאדירים הוא, בעל בתים ונכסים וכו'. והיה כאשר יחתום הוא על השטר — תשוב נפשך למנוחיה ותסר דאגה מלבך — הנדוניא היא בכיסך. קריצה קלה בעיניו — מלוים לו מיד בלי עדים. ימים אחדים לפנו בוא החתן היתה תכונה רבה בחצר שמאחורי ביתו של הירשל: רעש דרדור אבנים וקול מכושים וקורנסים עולים מתוך החצר — מרצפים את קרקעה, מנפצים חלוקי אבנים וממלאים בהם סדקי הנדבכים, שהונחו שורות־שורות ברחבה הגדולה שבירכתי הבית. והנה בא היום הגדול, יום כריתת הברית לנאהבים והנעימים, יום המביא אתו על כנפי אור זיוו את החתן לבית הירשל לישיבה המכרעת. השמש עמדה במרומי הרקיע ומאירה לבורשה כולה וליושביה ושולחת קרני נגהה על בית הירשל ולדרים בו. בחוץ נשמע קול שעטת סוסיו של אלתר וידר העגלון. אופני כרכרתו עצרו מהלכן ומעגלתו יורדים המחותנים מוישיבה (שם העיר עצמו דיו וכדאי לתת חשיבות למעמד) ובראשם החתן דנן כולו מבריק ומזהיר בזוהר וחוט של חן נסוך על פניו. בשעה שהאורחים , החתן ופמליתו סרים לבית הירשל מלפניו, אורחים אחרים נכנסים אליו מאחוריו והחצר המרווחה הנמשך מן הבית עד הרפת רוחשת בעלי־חיים מכל המינים: פרות ועגלים, כבשים ובני צאן, תרנגולות ואווזים, ברבורים וברווזים מגעגעים וקולות הגיעה והפעיה מחרישים

אזנים. ויהי כאשר תפסו המכובדים את מקומם ליד השולחן. תפס השדכן בזרוע את החתן והגישו לאדן החלון הפונה לחצר — והנה היא מלאה מכל החי הנמצא בבית ובשדה וביער — מן הבהמה למינה ומעופות הבית למינהם — איש לא נעדר (הירשל גייס בעצת אביו את בהמותיהם של השכנים לשעה קלה והזמינם לחצרו — מטעם כמוס עמדו, שלאחר זמן נתחוור טיבו) — ראה גם ראה — זירזו השדכן: אלה העגלים המקפצים שם, והפרות המעלות גרתן, והעופות הצורחים וההודים המתנפחים — כל זה שעיניך הרואות הוא רק אחוז קטן מהמקנה הרב המפוזר באפרים ובשדות המרעה השייכים לאותו זקן.

ויהי הוא טרם כילה להשביע עינו מהטוב הצפון לו לאחר החתונה בביתו של הירשל־מנדיל פאוויש — וכבר ניתנה האות שהגיע זמן טעימת הדובשנים — הוא ה„לקח" האפור־צהוב וגמיעת כוסית ה„ברונפין" החריף ולברך „לחיים" קבלת הפנים והכיבוד השביע רצון המחותנים ובמצב רוח מרומם פתחו שני הצדדים בריקוד עליז והשדכן פתח בכבוד אכסניא ומסר רשות הדבור לאבי הכלה שלא הרחיב בה, אלא הביע את שמחתו על שהוא ואשתו עורכים סעודת אירוסין בשעה טובה ומוצלחת ויוסף: הנני מתחייב לסלק את הנדוניא בסך כך וכך. — במזומנים? — שואל השדכן כמתמם. — לא בשטרות — עונה הירשל. אז בא תורו של החתן לשאת את דברו אלא שלא האריך בו ויען ויאמר: בשטרות, ניחא אלא שאני מבקש שליד חתימתו של המחותן המכובד יחתום גם ר' מנחם מנדיל הסבא. עיני כל נישאו לפתע ונחו על פני הזקן, שהשתוממות של תמיהה נתנסכו עליהן — שאני אחתום? — מעולם לא עשיתי כזאת ואיני רוצה לשנות מטבעי. וברגע זה נפגשו עיניו בעיני פריבה נכדתו, הכלה העתידה המתחננות, בערמה רבה כמובן — סבא — חינן קולה — גם עבורי לא תעשה את הדבר? גלי־חום של אהבה וחיבה ליפפו את פני מנדיל פאוויש הסבא: פריווה יקרה, בעבורך — ורק בעבורך לא אמנע את חתימתי — ענה ופשט את ידו, הפשיל את שרוולו, נטל את הנוצה ויחתום... מה שהיה אחר כך — הוא ענין למרומים ומאוכזבים: החצר נתרוקן כבמקל קסמים וחזר לשוממותו, הפרות שבו לרפתות בעליהן והסוסים — לארוות קוניהם, התרנגולים ללולי שכניהם והכבשים לדיר אדוניהם, הזוג התחיל במשותף לתכנן את עתידו, הקימו משפחה ויחיו חיי אושר וישמחו בחלקם ויסתפקו במה שיש להם, נעימים בחייהם וששים בבני משפחתם עד בוא היום המר והנמהר בו נצטוו ע"י רשעי־עמים ללכת אל מקום שאין חזרה ממנו — הי"ד.

גיוס לצבא הרומני

כיצד השתחררו משירות צבאי

„מגבורי ישראל — כלם אחוזי חרב... איש חרבו על ירכו... מפחד...״

השחרור מהצבא נתבצע בכל מרמורש לפי שיטה אחידה: מתן שלמונים (בקשיש שהפך למחיר קבוע כמעט): שלשים אלף ליאים (מאתיים דולר דאז) סכום זה ניתן אצל עניים כנדוניה. בעד תשלום זה היה השיחרור („כבלתי מסוגל״ לצמיתות) „סוקוטיט״ מוחלט; שליש ממחיר זה אמינארה — דחיה לשנה — כעבור שנה על הנדחה להתיצב מחדש (ולשלם מחדש) — ושוב עשרת אלפים; וכן בשלישית — ואם ביש מזל הוא, נלקח לבסוף אחר כבוד לצבא. (שיחרור מוחלט נקרא „לאסאט לוואטרא״ — הוטל אל מאחורי התנור, כלומר: אינו כשר לכלום אלא להתחמם כאותו חתול).

כת שניה — בעלי האמצעים התגייסו כהלכה וגם נתקבלו והופיעו במחנה כשהם רכובים על סוס אביר („קאלאראש דה סקימב״) המתגייס שירת עם סוס מספר חדשים, האכילהו מכספו והשאירהו באורוות הצבא על חשבונו, חזר ושירת בחדשיו חליפות ולבסוף השאיר את סוסו כקנין הצבא מעין „אנגריא שאינה חוזרת״ — ב״מ עח:).

כת שלישית — כאשר הנער המגויס הוא הגבר הגדול שבבית ואבא אינו מסוגל לעבוד — אז הנער מתקבל — ונשלח הביתה ואביו מתיצב לבדיקה — והתוצאה הפוכה היא: אם האבא חלש — בנו משתחרר כדי להחזיק את הבית (מנהג מאד אנושי) אז כמובן תשותו של האב עולה פחות. שנים אחדות מתיצב הבן לבדיקת כתב דחייתו, לראות אם הוא מסייע בכלכלת הבית.

כת רביעית — נער שנתקבל כ„רב״ באחד מבתי הכנסת ונתאשר ע״י ראשי הקהלה והרבנות — פורקים מעליו עול מלכות. מנהג זה נהוג גם עם „כלי קודש״ מדתות אחרות. ברבות השנים העמידו ועדות בחינה במשרד הדתות שבבירה ומי שקיבל משם תעודת רב או להבדיל כומר — שוחרר משירות צבאי. הואיל וכמעט כל המתיצבים (היהודים) שוחררו „מטעמי בריאות״ — נתקבלו בין הכשרים לצבוא צבא גם בעלי מומים כאלה שלא יכלו לעמוד על רגליהם, שהרי צריך מישהו למלאות את המכסה, ושוחרר ממחנה האימונים לאחר מכן.

שערוריות הרבה צמחו על קרקע שיחרורים אלה. (סיעה של בחורים בעלי בשר וגוף מוצק נפסלת ע״י הרופא — ולעומתה — חבורת נכים, צולעים, רוטטי ראש ומפלבלי עין — מצויינים כטובים לשירות צבאי, מי מהנוכחים יעצור כח ולבו לא יתפקע מצחוק ומכעס?! מעשה בקצין צעיר שצורף כמזכיר לועדת הגיוס וראה בידי הרופא רשימת המיועדים לפסילה משירות והם כולם יהודים והבין מדעתו שלא מאהבת עשו את יעקב מצא רופא זה פגם בבריאותו של בחור חסון. אחרי גמר עונת הגיוס ניגש הצעיר אליו והסביר לו שהיות והוא נוסע הביתה ואין לו פרוטה לפורטה... ומבקש הוא ממנו להפריש גם עבורו סכום כלשהו מכספי הפדיון של ה„ז׳ידנים״... תשובת הרופא היתה, כמקובל בצבא הרומני, סטירת לחי מצלצל... הקצין הודה לו בהצדעה והודיע לו שימסור את הדבר למלכות. סטירה שניה היתה שכר ההודעה המחוצפת. לא יצאו ימים מעטים וצו יצא ממשרד הבטחון שהועדה נפסלה והמשוחררים יתיצבו מחדש. התיצבו — ושוחררו מחדש — והטעם — לא יקשה לנחשו...

שיר קִינה שנשאו לאחר המסירה הגדולה על ה„משוחררים״

„הקול קול יעקב והידים ידי עשו״

הבט משמים וראה —
ווי זיינען מיינע זעכציג טויזנט ליי —
וואס כ׳האב א וועקגעגעבען
דאם אבגעשפארטע פון מיין לעבען
כדי
איך זאל ווערן פריי?!
אויפגעוועזען טעג און נעכט...
אז כ׳דערמאן זיך ווערט מיר שלעכט
און אין מיר דאס הארץ צעברעכט
און אין קעשענע — איז אך און וועה...

הבט משמים וראה — אם
לא תרמתי ששים אלף ליאים
היכן אתם כספי חסכוני
רכוש חיי, תמצית הוני —
כדי
שיגידו לי בצבא — „צא״!
נעור עמדתי יומם וליל
מדי זכרי זאת איליל
לבי בוכה, נפשי מרוטה
וכיסי, הוי, אין בו פרוטה.

ליטוש ותרגום השיר ביד ג. ש.

בחירות בבורשה

כל עוד אכרי בורשה נתונים היו תחת שלטון הונגרי — כמעט ולא התענינו בנעשה ב„קנצלריה״ שבכפרם (פרט לאלו ש„רקדו על שתי חתונות״ — שבתקופת ההונגרים־מדיארים היו ועם כניסת הרומנים — הריהם וולוכים מובהקים; כעבור

עשרים שנה שבו ו„התאנגרו") אולם משנודע להם שאנשיהם הם השולטים במקום והתחילו לשאול לדעתם בעניני ייצוג במועצה ובפרלמנט (שבימי ההונגרים לא קיים דבר כזה, שרפויה היתה זכות הבחירה בידיהם) וקולם מתבקש מהם ע"י המפלגות הרבות ששליחיהן העירום מתרדמתם הפוליטית, התחילה האוכלוסיה הגויית בבורשה לצאת מאדישותה ומצאה ענין רב במתרחש סביבה. שאילה ודרישה בנעשה במדינה, אדישות שהיתה בהם הלכה לה ואת מקומה תפסה העירנות לדברים, שמימיהם לא חלמו עליהם ולא יחסו להם ערך כלשהו.

התחושה הלאומית גברה וחדרה לתודעתם של תושבי ההרים והם התחילו יורדים מפסגותיהם, לא רק לשם מסחר וקנין, עבודה ובילוי יום א' בבתי משתאותיהם של היהודים, אלא גם לשמוע חדשות ולחוות דיעה בחיי הקנצלריה — היא בית המועצה שבו נתכנו מעשי הכפר ועלילותיו ונקבעים דרכי החיים הציבוריים ע"י שליחי הציבור. שם גם ראה הכפרי את שליטיו, עצמם ובשרם, יוצאים ונכנסים ובפניהם הוא מסיר את כובעו ביראת הכבוד והנה מתברר לו שאותם האדונים ההדורים שבקנצלריה, שבפניהם הם כורעים ומשתחוים, מזד־קקים לקולו. לבו מתמלא גאוה והכרת ערכו והתחיל מגלגל שיחה בשעת לגימת רביעית הליטר הורילקה על דא ועל הא.

בינתיים התחילו באים חוטפי קולות מן החוץ, בייחוד לפני הבחירות לפרלמנט ולסינט — וגאותם שגתה מאד: מפלגות גדולות ודובריהן אחד מהודר ומפואר מהשני, מתחננים לפניו ומבקשים ממנו להצביע עבורם ואתה עדיין אינך יודע עבור מי להחליט, מי עדיף ממי. ההיסוסים לא נמשכו זמן רב והעומדים להיבחר סייעו בידם, בתנותם בפניהם, הטובות הרבות והמעשים הגדולים שמפלגותיהם עשויות להביא עליהם לרווחתם ולרחבתם, אם יצביעו בעד נציגיהן. אולם עדיין קשה להם הנטיה לצד זה או לצד אחר — עד שהתחכמו והוציאו מאמתחתם פיתיון, שעלול למשוך קולות. הפיתיון האנטישמי נשלף מקופסתו ונתלה בראש חכתם.

כמעט כל המפלגות האמינו בכחו האדיר של המומנט האנטי־יהודי, בעת הבחישה בקערה האלקטורלית. ואמנם ניגנו על מיתר נזהם זה, אלא שנבדלו אלה מאלה בחריפות הסגנון ובתיאור מאכלי התאוה שיהודי בורשה אוכלים. ה„קיגל" והחלה הלבנה שיחקו כאן תפקידים ראשיים ושומן האווזים שריבך את ה„טשולנט", שימן גם את גלגלי ההסתה. עוד לפני בואו של איש הדמים, דנילא, לבורשה, נופף „גבור" אחר בנס הרצח שלו. קיפטון אחד בשם שי־יאנקו, חתן דמים ידוע, בא לבורשה לפני בחירות והשתבח שהוא הוא שירה ביהודי טישלר מאואר, גביר אדיר בעל נכסים מקלוז' — אחרי שיצא זכאי במשפט נגד האכרים...

והלא גם את קולות היהודים הם מבקשים ? והיאך יתקיימו שני הפסוקים גם יחד ? מצד אחד הסתה נגדם ומאידך בקשת קולם ? ! וכך היו הולכים ומגמגמים בלעגי שפה ולזות שפתיים. בראשונה נחלקו גם היהודים לפלגותיהם מי לצראניסטים (אכרים) ומי ל„ליברלים" — והן שתי המפלגות הגדולות במדינה. אחת מהן החשיבה מאד את ערכם של קולות היהודים ואף העמידה יהודי מסיגט בראש הרשימה לסינט, כדי לצוד בחרמה את הקולות של אחיו. ברבות הימים באו היהודים ברשימה משלהם. תעמולנים מפלגתיים היו מבקרים תכופות בבורשה שהיתה בעלת אוכלוסיה קרוב לאלפיים נפש.

דברים שלא שמעתם אוזן הגויים מאז היוסדה של בורשה, הקשיבו להם גויים ויהודים. פעם היה כומר ובידו ספר תפלות בכתב קירילי והתחיל מזמר באזני שומעיו ניגוני שטנה וסיפורי איבה הריק לתוכן, אז התחילו נובטים בבורשה ניצני משטמה ליהודים. צמח וגדל ופרח נבט זה. בשנים הראשונות היו אלה המפלגות האנטישמיות שנופפו בסיפורי בדים על היהודים ובמרוצת הימים גם המתוקנות שבהן לא נוקו מעוון זה.

מעשה באחד הימים מימי טרום בחירות, עמד נואם ליברלי על גבי מדרגות בית היין של חיים וירצברגר שבמרכז העיירה בתוך תוכו של היישוב היהודי והסביר לגויים, שבמקרה היו באותו מעמד ובחששו מפני גזילת הקולות מצד הרשימות האנטישמיות, ש„בעוד האכר אוכל ממליגה בנסיובא דחלבא — היהודי מהנה את נפשו בחלה לבנה (כמה יצאו עיניהם מחוריהם לגויים הללו על החלה הצחורה שהיהודי טועמה משבת לשבת !) חלה טעימה עשויה מקמח לבן ומשותה בחלמון ביצה שמטילות לו תרנגולותיך אתה. אותה חלה הוא טובל ברוטב של צלי שהוכן מאותה תרנגולת מסכנה שנשחטה ע"י השוחט שלהם באכזריות חימה (ותוך כדי דיבור הוא מעביר ידו לרוחב צוארו כדי להמחיש את השחיטה האכזרית בתנועה מרתיחה דמיהם של המאזינים) שמונים אחוז ממקשיבי ה„דרשה" יהודים היו.

קשה להאשים את הנואם בליבוי יצרים מתוך כוונת זדון, שכן המטרה להוציא קולות מידי יתר המפלגות היתה ולהוכיח להם שרק הוא ומפלגתו עשויים ומסוגלים להציל את המולדת מצפרני זוללי התרנגולות הרומניות, והראיה, שכעבור שנתיים בראותו שקולות הגויים לא זרמו למפלגתו הליברלית, כדאי לפחות לזכות בקולות היהודים — ויהפוך את עורו... ערב בחירות חדשות עמד אותו דימגוג על אותן המדרגות הרמות ולימד לגויים וליהודים גם יחד פרק בהיסטוריה של היהודים וכה היו דבריו המחכימים: „כשם שאי אפשר לעולם בלא מלח כך אי אפשר לעולם להתקיים בלי יהודים, עדות לכך — ספרד: צאו וראו כיצד נראתי מדינה זו למן היום שהקיאה את יהודיה מקרבה — חמלת ה' עליה".

כך הטיף להם מלומד מפופקפק זה היסטוריה ומוסר השכל בנשימה אחת והודיע ברבים את בקיאותו הגדולה ביחסי שכנות טובה בין עמים. אולם התרנגולים שריחם עליהם מלפני שנתיים מה יהא עליהם — היוסיפו היהודים לשחטם ולאכול את בשרם ? והחלה המחולבנת — ההותרה גם להם ? השאלה נשארה בעינה והתרנגולים הללו שניקרו באשפתות התחילו לנקר גם במוחם ותרעומת עצומה על אוכלי ילידי לוליהם נצטברה בלבם ובבוא מטיפי הרעל, כוהני בית מדרשו של קודריאנו הידוע לשמצה (שעוד בתחלת שנות השלושים נתן פרסום ל„פתרון הסופי" ליהודי רומניה במצע הבחירות שלו: „יהודים — לים") מצאו קרקע פוריה לזורעי הלענה שב־צקלונם, תוצרת מפרי באושים זה — תפוצה רבה השיגה בבורשה והיא שסיפקה את השתילים הארסיים שנקלטו היטב באדמתה ופריים הניב וגדל והגיע לשיאו עם הופעתו של השותף לרצח הסטודנט דוד פאליק מצ'רנוביץ, דנילא, כממונה לעניני תרבות בבורשה (רבו הראשון טרם נצטרף לחבר המרצחים, היה המלומד התיאורטיקן לשנאת ישראל, הפרופ' קוזא, שתבע השכם והערב: „יהודונים — לפלשתינה!").

חלוקת ה„שלל" בין עוזרי המדינות המנצחות
(לפני החלוקה)

הואיל ורומניה נצטרפה, בהשפעת צרפת ואנגליה ועברה בשנת 1916 לצד מדינות ההסכמה, ניתנה לה בועידות השלום בסנט ג'רמן יד חפשית לסיפוח טריטוריות כראות עיניה. מדינאי רומניה הבינו את הרמז ותלישת חבלי ארץ מארצות המנוצחות החלה: מנהיגי בסרביה — הכריזו על מדינתם כחלק בלתי נפרד מהמולדת ומדינה גדולה נקרעה מהאימפריה הרוסית. (כעבור 20 שנה שילמו הרומנים „רבית" בעד „תלישה גדולה" זו — בבוקובינה הצפונית עם הבירה צ'רנוביץ בנימוק של „שימוש" בארצם בכל השנים). בוקובינה סופחה לרומניה בעקבות הכרזת הבארונים שהוא, הפלך האוסטרי — כולו רומני הוא... טרנסילוניה ההונגרית נשדדה מארצה לאחר שנשלטה מאות בשנים ע"י המאדיארים, ומרמורש? — היא חולקה בין רומניה וצ'כוסלובקיה — וכאן התחילו הצרות למיעוט היהודי.

לא נתכחש לאמת, שעם כל הרשעות והשנאה שרכשו הרומנים כלפי יהודיהם וגם התחילו לקיימן הלכה למעשה בחושם טעם הרבונות והאדנות הלאומית — שפר גורלם מגורל אחיהם שבצד הקרפטו־רוס וסלובקיה בשנים שבין מלכא למלכא — עד שוך זעמם של השודדים והנשדדים. אפס ליהו־דים משני עברי הגבול המלאכותי — נסתתמו עם מתיחת קו־הגבול. מקורות פרנסתם, דרכי המסחר הדדי ניתקו ביניהם הקשר המשפחתי נתרופף והיו תלוים בחסדי הפקידות שבמעבר מרשות לרשות לבקר אצל הקרובים, שידוכים נתמעטו והרבה מקורות פרנסה נסתתמו, קשרי חיתון נתמעטו ויחסי משפחה, ידידות וריעות נתנתקו.

„יש חתן עושה סעודה למקורבים ואינו יושב עמהם
(במ"ר פ"ג ג')

שומרי הגבול מפרידים בין חתן וכלה ביום חופתם

הגבולות שעל שתי גדות נהר הטיסה, המעברים בין שתי המדינות, צ'יכו־סלובקיה ורומניה — היהודים שבשתיהן חשבום כפתוחים בימים הראשונים. ברם, המסחר פסק באזורי תחומיהן, בסתר כבגלוי ויחסי שכנות טובה עדיין לא שררו בין עמיהן פרט מזה — שבין היהודים. בחורי ישיבה עוברים היו מהכא להתם בפתק מעבר בלבד ולעתים אף בלעדיו. חתנים באו לראות כלות וקשרי חתנות נמשכו ונשתרגו ביניהם. אולם יבוא „עושר" זה של „חופש תנועה" ויהא „שמור לרעתו" של יחיאל ב"ר יוסף מרדכי: בתו היפהפיה פייגע, בחור צ'יכוסלובקי עמד לקדשה כדת משה וישראל. נקבע יום החתונה ובורשה ששה לקראתה. ענייה, תאבונם גבר בהתקרב יום הכסה („בעדעקנס") רבקה אם הכלה, ידיה מלאות עבודה. ריח טיגון וריקוח ואפיה עולה מחלונות המטעמים והכל מתוקן לסעודה.

ר' יחיאל — שטריימל נוצץ בחידושו (שרכש לכבוד נישואי בתו הבכירה) חבוש לראשו. בנותיו — מכלול העלו על גופן. בניו — מגוהצים וממורקים. הכלה — כלולה בהדרה, כליל היופי זוהרת בזיו תפארתה ואור פניה — שבעתיים כאור החמה — יושבת לה על כסא הכלולות ומצפה בלב רוטט לבחיר לבה (לזה שאחרים בחרו ללבה...) העומד להגיע משם דרך סיגט. אמנם מרחוק נשמע צלילם של פעמוני רכב, עגלה מתקרבת ומתוכה יוצא... הבדחן (מרשאליק) והחתן אינו אתו. לא יצאו שעות מעטות והסוד בקע ממחבואו: שומרי הגבול מסרבים לתת לחתן לעבור ולהגיע לחתונתו (כי בלי מתת נתונה / ליד עשו הגונה / אין עצה ותבונה / עבור כלה עגונה / בליל החתונה).

מרחק של מאה ק"מ הפריד בין „הרעים האהובים" — החתן לא „כיהן פאר" וה„כלה לא עדתה כליה". למחרת היום ראתה בורשה במשא הקדירות ובמסע המחותנים (ובתוכם הכלה עטופה צעיפה לבל תיראה בעלבונה) יוצאים לסיגט. שם נתבע יחיאל להוסיף על ה„רח"ש" את שומר הגבול ובחסדו של עשו הותר ליעקב לחצות את הגבול למען קדש את יעודתו אבל לא לקחתה לארצו. הוא חזר לצ'כיה — והיא לרומניה. לעתים רחוקות עד אשר ריחם ה' עליהם ויותר להם שבתם שבת זוג נשואים פקד הזוג את בית יחיאל ורבקה בבורשה, שלא לעורר על ידי כך את זכר המעשה. הזוג נעשה למשפחה ותפרה ותרבה בארץ לא להם; עד יום אמור להם: אין לכם זכות ישיבה לא בארץ הזאת ולא זכות חיים על האדמה הזאת.

לאחר החלוקה

יהודי חסות ויהודי הפקר ברומניה

אם בורשה זכתה לשבח על ידי שיבוש של כבוד „באר שבע" (או להפך — באר שבע לבורשה) הרי מרמורש נתפר־שה לגנאי בהתחלקה לשתי תיבות: „מר מרוש" (ראש — עשב מרעיל) ע"ש עניה — ודוקא מפי רב וגאון מפורסם (המאירי) והוסיף ש„חזרת של בקעת הקרפטים — אין כמוה למרירות".

בעתון יומי רומני „ויאצא נואסטרה" (חיינו) במאמר „כיצד ניצלה האוכלוסיה היהודית מרומניה ע"י השתדלות והתערבות גויים מצד השלטון שהיו שותפים לציר ולא כבושים כדוגמת פולין, הסתפקו האנטישמים בהקרבת והפקרת יהודי שני המחוזות, בוקובינה ובסרביה והדו"חים על עתיד הפתרון הסופי לשלש מאות וחצי אלפי יהודיה שהגיע מידי ראש הגשטפו להימלר, היתה חד משמעית: ברומניה אין מה לעשות כעת".

בימי צר — היהודים ברומניה שתי דרגות להם

באותם הימים עדיין יהודי הונגריה מן השטחים שנקרעו מרומניה שרויים במקומם ובורשה בתוכם, ראוי לציין את אופן ההפליה אצל גויי רומניה, בין יהודים ליהודים, היהודים הענושים כלומר (בשל היותם שנה בלבד תחת שלטון הרוסים) שהוגלו וחיו בין הדניסטר והבוג, חיי אסירים בין חומות הגיטו ללא יכולת קיום — הובאו מאתים איש והועברו את הדניסטר לבסרביה לעבוד עבודת עבדים — תחת משמר אוקרייני רומני אכזרי, נאסר עליהם לשוחח עם אחיהם מרומניה העתיקה שגוייסו ל„מונקו" בצורה אנושית. ג"כ

באותה עיר הגבול והתהלכו בה באופן חפשי)הם התנדבו יום יום ארוחת צהרים מזינה לאחיהם שמטרנסניסטריה).

ה„קערה" שהצילה משפחה בת 9 נפשות

מעשה בשוחט שדחו את קבלתו בבורשה — ויסע לריגט שברומניה העתיקה. ויהי קיץ וטרנסילוניה נחלקה בצו השיקוץ המשומם ויצא כרוז מטעם המלכות: מי שהוא יליד הונגריה ורוצה לחזור — יחזור עד יום זה וזה — אחר כך — ייסגרו הגבולות. השוחטנית עם 7 ילדיה האיצה בבעלה להתכונן לחזור לבית אביה. אולם בעלה ענה לה: עוד מעט תגיע עונת ה„שיסל" (כספי תרומות „כפרה" שמפרישין יהודי ריגט ל„כלי קודש" בערב יום כפור) ולא אחליפה אפילו בעד כל טרנסילוניה. חשקה נפשך לשוב לבית אמך — שובי ואתן לך צידה לדרך את הנדוניא שהבטיח לי אביך ולא סילקו בינתיים נסגרו הגבולות והמשפחה נשתיירה בצד הרומני — ויחיו ויעלו ארצה וירבו ויעצמו במאד מאד.

אהבת המולדת של היהודים בהונגריה
האכזבה הגדולה
חוקי רשע ומשפטים בל ידעום
תלאות יהודי הונגריה
ההונגרים מגלים פרצופם האמיתי
ההונגרים שבים לבורשה לפני מלה"ע השניה

האכזבה שציפתה להם עם כניסת ההונגרים למרמורש ושובם של שלטון בני עם ההונים בתנאי הרשע של מטיביהם הטבטונים, שהיהודים השמחים לבוא עם סגולתו שכל כך אהבהו והדגישו את נאמנותם אליו — אכזבה זו לא מקרוב באה: הם הכירו את העם כפוי הטובה כל אותם השנים שקדמו לשנת 1940. לא מזמן, בעיצומה של המלחמה, בעמוד חיילי הונגריה במערכה ואלפי יהודים הקריבו חייהם בחזיתות עבור המולדת האהובה עליהם —כבר אפשר לשמוע דיאלוג כזה בין יהודי להונגרי הנשמע כעין וידוי מסכם על אהבה ללא סייג למדינה ולעם שבתוכו הוא יושב, ואת תשובתו השחצנית והמרושעת של בן העם השולט: „אנחנו אונגרים, נלחמים עבור הונגריה, הרבה דם יהודי נשפך על מזבח המולדת. דיו דם זה בלבד להקנות לנו את הזכות להיות אזרחים שוי זכויות וכו' " — התשובה לא איחרה לבוא מלווה פרץ זעם גס וחסר מעצור, מפי קצין גבוה: „שתוק, יהודי ארור, יהודים אינם הונגרים, אתם אינכם אזרחים בארץ הזאת. מכירים אנחנו אתכם, גנבים, רמאים — אין לכם חלק ונחלה אתנו — הסתלקו מכאן!" זהו רק חלק מדברי הבלע שנשמעו משך דורות מפי נציגי עם זה מעל במותיהם הרשמיים ועתוניהם שהרבו לשים ללעג ולקלס את נאמנותם ולהשפילם ולדכאם בכל דרך אפשרית — עד חיסולם המוחלט.

צאו וראו: שני עמים שכנים שונאי ישראל, רומנים והונגרים, הראשונים נחשבו כפשוטים מול האחרונים, לעתים אפילו רבו הפגיעות באזרחיהם היהודים אצל הרומנים. שניהם, עברו מרצון או מאונס לשטן המשחית, שחלק את האיזור כרצונו. בבוא יום פקודה, היהודים שבצד הרומני ניתנה להם נפשם לשלל ואילו אלו שבצד ההונגרים היו אחרוני השחוטים במטבח הגדול שהכינו להם המרצחים ברגעים האחרונים לפני מפלתם. רשעי הונגריה סתמו את הגולל על יהודיהם ואהבתם וחיבתם ומסירותם לארץ זה נחנקו בחלחול דם תמציתם בשדות מולדתם ובמוקדי התופת בשנת האבדון הנורא תש"ד.

שבט בוגדני גאה זה שכבש לו בתחילת ימי הבינים ארץ לא לו בבקעת פנוניה תלה את גדולת ייחוסו המאדיארי במכורתו שהשתרעה בין ערבות טוראן והים הכספי. בדרך גדודיו בלכתו הלוך ועבור וכבוש שבטים סלאויים עובדי אדמה שקטים, גם את מרמורש חלפו וללא ספק בורשה היתה בפתח כניסתם לחבל ארץ זו — השאירו מתישבים מאדיארים ובתוכם יהודים, כי כן נתגלה מסמך היסטורי מן הימים ההם המפרט את טיבה של חטיבת החלוץ העובר לפני מחנה המתישבים ובו נקרא חלק ממנה בשם עברי „חליצים", דהיינו „חלוצים". (מקור היסטורי מוסיף שהיהודים באו לפניהם להונגריה של היום). יהודים אלה, בין שהיו מגולי השבטים ובין ממתיהדי עם הכזרים (אם כן, לפי מקור זה, צדק במקצת המלומד הרומני ביחסו למוצא יהודי מרמורש ?) היהודים הללו היטב זכרו את ה„חלוץ" שבימי משה ויהושע, בלכתו לפני המחנה וציינו עצמם בכינוי זה בכוונה תחילה להבליט את תפקידם הקולוניזטורי שהחל במדה שוה להם ולמדיארים, והנה, בעת „יחם הצאן", בימי ההתפארות הגזעית והיתלות באילן היחס ה„ארי", שקבוצת מרעים ממרכז אירופה הכריזו על טוהר מקורם הטמא, כ„מבחר האנושי" (תואר דומה העניקו היסטוריונים לטיטוס הרשע, מחריב ארצנו) בימים נוגים אלה לעם ישראל, קפצה גם הונגריה ועלתה על הסוס הגזעי ואמרה לשבת באוכף ה„ארי" אף היא, כי לפתע נזכרה ברעיון רוח שנולד לפני כמאה שנה קודם לכן (במגמה ברורה ל ש ג ב את טהרת גזעם של ההונגרים על תערובת העממים של האוסטרים) והתעלמו מזכות קדומים זו המגיעה לאותם היהודים שהם מתחילים כעת לנשל מארצם, שכן ביחד אתם ובסיועם ואולי אפילו בהנהגתם (כי כן עברו „חלוצים" לפני המחנה הטורני טהור הגזע), עזבו את ערבות ארץ הכוזרים ומישוריה במערב אסיה המרכזית ונדדו הלוך ועבור עד בואם לשפלת פנוניה היא הונגריה.

הטעות הגדולה והאכזבה המרה שבצידה.
„תחת אהבתי — ישטנוני"
אהבת המולדת ההונגרית

הנאמנות המופרזת של היהודים למדינתם המדיארית ואהבת המולדת שגדולה היתה הן מן הדברים הידועים. כאלף שנות חיים משותפים עם עם ההונגרים על אדמתם הטביעו את חותמם על תודעתם והחדירום בפטריוטיות עמוקה לעם ולארצו על מושליו ותרבותו, חרף פנים הזוועמים והיד הדשעה שפגעו בהם בגופם ובנשמתם לעתים מזומנות, ורגל הגאוה שבאתם מצאצאי ההונים, שבעטה בהם לאורך שנות חיי שכנות אתם, נגישות ורדיפות ע"י מגנטים זידונים, נישולים וגירושים בעקבות גזירות מושלי זדון. כל זה לא מחה מזכרונם של יהודי הונגריה שבימי הזוועה המחרידים.

ימי מסעי הצלב, שהפכו את אירופה המערבית לגיהנום עבור היהודים, בימי צרה וצוקה הללו היו ההונגרים היחידים באירופה שעצרו בעד פראי־אדם הבאים מהמערב ובשם משיחם הם ממלאים דם יהודים את כל הערים ובכפרים בם שכן עם נידח זה ידוע ייסורים וסבל. בהונגריה ניצלו היהודים מגורל מר ונמהר שהיה מנת חלקם של אחיהם בגרמניה, הודות למושליהם, אם בתמימות, אם באמונה תמימה לא לקחו בחשבון את הסיבות שהניעום לכך, שלא מאהבת מרדכי מנעו מנוסעי הצלב מעבור בגבול הונגריה — הם, היהודים, בודאי ראו בכל נס מן השמים, שבא אליהם באמצעות העם שבצלו הם חוסים.

לימים נתוספו על ה„טובות" גם מעשי אנוש אמיתיים של מושלים ושרים, שהטו להם חסד ויחסם ההומני של נסיכים ומגנאטים הונגרים האדירו את בטחונם, שכן הללו פתחו את שערי מחוזיהם ואחוזותיהם וטירותם בפני המגורשים האומללים ונתנו מנוח לכף רגלם. התמורות לרעה שחלי בינתיים, חידוש הרדיפות והחרפתן, העלילות הנתעבות שירדו על ראשם של היהודים, והגזרות, והרציחות שהתרחשו ובאו להם כחתף, נתבטלו כמעט ונשתכחו מלבם בזורוח להם שחר התקוה מצד מושל מאיר פנים. הם גם זכרו להם, למרות חליפת הזמנים, את הימים הראשונים, תור הזהב שתחת שלטון בית ארפד משך ארבע מאות שנים. היטב נחרתה בזכרונם נדיבות רוחם של האצילים מבית אסתרהאזי ועוד, שפתח את אחוזות שלטונו בבורגנלד ובנה עבור המגורשים הנעים והנדים שבעה מבצרים — שנתפרסמו לתהלה בשם „שבע הקהלות" בהן צמחו ושימשו ברבנות גדולי תורה והיו לתפארת בישראל (בשנות ייסודן של קהלות אלה — במאה ה־17 — הרחיקו נדוד אחדים מבין המגורשים הללו עד לעמקי הקרפטים ועד בורשה הגיעו). לאות תודה ומתוך הרגשה טובה נצמדו יהודי הונגריה בלב ונפש לשפה המדיארית שנשתגרה על פיהם, כחפשי — כשומר מצוות (בהלצה נאמר „במקום שאסור להפסיק בתפילה — מותרים בהונגרית", דברו בה (ועד היום הזה!) בשכבם ובקומם, בבתי הכנסת ובעת שמחה, בלימוד הסוגיא קשת־התפיסה והסבירוה בהונגרית, שירים עממיים עלו על לשונם. טשארדשים הועלו בראש שמחתם ורגליהם נעו לקצב רינונם הפוחז, כי רבים מרינות בתי שעשועיהם שהולחנו לשירי תועבה והותאמו לפי שכורי בתי המסבאות — מנגינותיהם הפכו בפי היהודים לזמירות לילי שבת ומועדים ולקול מצהלותם רקדו „הקפות עצומי עינים" ובדביקות איתנה.

ידועה היא המסורת על אביה של שושלת קאלוב ר' יצחק־אייזיק טויב, שבימי ילדותו בהיותו בן שבע, רעה אווזים באפרים ושמע מיני זמר מפי רועי־צאן הונגרים, שבם הביעו את ערגתם לרועות אהובות נפשם ובהעלותו על לבו הפיוטי, הרגיש ונלהב, את פסוקי „שיר השירים" ואת השיחות הנלבבות בין הרועה ורועתו („הנך יפה רעיתי..." — „אני לדודי ודודי לי" ועוד). דימה אף הוא לשמוע בדברי הרועה: „יער יער — מה גדול אתה, רוזה רוזה — מה רחוקה את". את ענות נפשו על „שכינתא בגלותא" — ובשינוי סגנון ובאותו ניגון גרסה נפשו בתאוה עילאית המביעה כמיהה ותקוה וערגון לגאולה השלימה: „גלות גלות — מה גדולה את!? שכינה שכינה — מה רחוקה את!?" — הואיל ובבורשה לא הרבו לשיר לא את ה„תרנגול" ולא את ה„יער" — לא נרבה שיחה על אותה חסידות מופלאה, שכבשה לבבות המוני היהודים בהונגריה — ונסתפק בהערתנו ששירי־עם הונגריים לא נפסלו, לא הם ולא מנגינותיהם בעיניהם ובאזניהם ובפיהם של היהודים תושבי אותה ארץ עד כדי הזדהות מלאה בתחומי הרגש והשתפכות נפש. אהבת המולדת באה לידי ביטוי אצל היהודים גם כשנתבעו לצאת ולבוא להגנת ארצם. נאמנים לממלכת ה„נשר הכפול" — היא קיסרות אוסטרו־אונגרית היו.

בעת שלום — אהבתם נתונה לקיסר ולבם — להונגריה, אולם משנבעה פרץ בחומת השותפות — עמדו יהודי הונגריה לצדה. סיפורים מעוררי הערצה על מעשים פטריוטיים מצד היהודים המובאים ברשימות היסטוריות מעידים על כך בהתפעלות גלויה. בהתקוממויות, במלחמות תנופה, בהגנה — לקחו היהודים חלק בראש. אחיו של המטיף בטמפל הוינאי יעלינק נתלה בחוצות וינה, הוא ועוד יהודים יחד עם הונגרים בדיכוי המרד ע"י הרוזן וינדיש־גרעץ, בקחתם חלק בהתקוממות המורד המפורסם לודביק קושוט, שלא חשך פיו מדבר עתק על יהודי הונגריה, („המון יהודי ירוד במחוז מרמורש 1839"), אולם לאחר ראותו את מסירות נפשם במרד ביקש את סליחתם מעל במת בית הכנסת ופיו נמלא תהלתם. אעפ"י שבורשה רחוקה היתה מהמרכז ההונגרי — היא היתה היישוב הקיצוני ביותר במחוז הצפוני־מזרחי של מלכות הונגריה — לא הורחקה עד כדי כך שהנעשה שם לא נעשה גם אצלה. כל הגזירות והנגישות והצרת צעדם בימי־צרה וצוקה, הגיעו גם אליה. זקנים שבדור מספרים היו על ימי קושוט־לויוש. על רבים ממופלגי־זקנה הצביעו שהם מדור ה„גזירה" שפירושה: גזירת הנישואין החמורה והאכזרית שהרבה פנים היו לה, עברה גלגולים רבים: תחילה איסור נישואין מוחלט עד לחיתון חלקי, ברשות השלטונות, לפי רשיון מיוחד ולבסוף, בימי יוסף השני בעל כתב ה„סובלנות" הוא מלך ה„חסד" כביכול (שר' לייב שרהס תקע בו מכות נמרצות, עד שנאות לשנות את גזירת אמו המרשעת) והעמיד את הנישואין אחרי סיום בי"ס ממלכתי והצגת תעודת השכלה. גזירה בלתי אנושית זו נקראה גם בשם „בהלה", הואיל והנישואין נעשו בחיפזון ולתחת החופה הודחסו בני עשר עד שתים־עשרה — משנודע דבר הגזירה המתרגשת לבוא והקדימו את ה„נעשה לנשמע".

ראוי לציין שבגזירות הללו שותפים היו שני העמים (ברפות הריפותה של גזירת הנישואין ליהודי פולניה) כמשקל נגדי הונח להם, ליהודי הונגריה בגזרת ה„זקן", שמשהגיעה אגרת בקשה כללית והסברה בצדה: „הואיל ולפי התורה אסור לגלח זקן" — הותר להם על יסוד הסובלנות הדתית, שהיתה לחוק, לצאת בזקן מגודל: אין צריך לומר שצלתם של ההונגרים על יהודיהם מרובה היתה מחמתם — למרות הכל, איתנה היתה נאמנותם ומסירותם של היהודים לאותה אומה כפוית השובה. עוד בשלהי מלחהעה"ר, בהתמוטט הקיסרות האוסטרו־הונגרית הוצאו יהודים רבים להורג בשטחים שנמסרו לצ'יכוסלובקים בגלל הצהרתם שהם שייכים לעם ההונגרי. ואף שבימי שלטון הרומנים הונח להם וראו חיים יפים משך שתי עשרות שנים — היו ששמחו לקראת שובם של ההונגרים בשנת הארבעים, שכחו את רעותיהם וזכרו את ימי „הטובה"

והתגעגעו לשובם ועד מהרה נכזבה תוחלתם ותקותם נשארה מעל.

מאורע נורא אירע בוישיבה בשבת שלפני צאת הרומנים ממרמורש, לפי פקודת האשמדי שעלול היה לפגוע גם בבורשה: בליל ששי התאספו, כדרכם, חסידי הרבי ר' מנדילי ותלמידיו בביתו וכמנהגם מדי שבוע התלהבו באש קודש אחרי שמיעת דברי תורה (ואולי שמועה אחרת הלהיבתם... שנתעו בשוא להאמין במחליפים שיהיו טובים מאלה — אולם נכונה אין לדעת). הזמירות רעמו והריקודים הלמו וקולות המחולות והתגברות הרננים והדי ריקוע הרגלים נשמעו ברחובות. בהישמע קול ענות השמחה בבית הרב אמרו הגויים, שהיהודים שמחים על משבתם וששים לקראת בואם של ההונגרים. הרב נאסר ורק זכותם של אבותיו הקדושים היא שעמדה לו בצרתו לבל ייחשב לבוגד — ויונח לו ויצא בשלום. כן יצילנו ה' מכל צרה וצוקה.

מספר קטעי רשימות היסטוריות

מספר קטעי רשימות היסטוריות הקשורות במאורעות שעברו על מחוזות הונגריה וביחוד על תרנסילוניה ופגעו בבורשה, בהיותה אחת מבנות פלך מרמורש — בחלקו הצפוני של מזרח הונגריה: מתוך 3 מיליונים הונגרים שהועמדו תחת שלטון זרים בעקבות ניתוק שטחים טריטוריאליים, לפי חוזה טריאנון, נמצאו גם אלפיים נפשות היהודים מבורשה. בתחילת המאה ה־16 היתה הונגריה גדולה מאוסטריה, טרנסילוניה בחסותה היתה ובורשה השתייכה לה. באמצע המאה ה־17 פלשו התורכים להונגריה וכבשו את אופן. אז הגיעו הרבה יהודים ספרדיים להונגריה עם התורכים לסחור בה: (ואפשר שגם עם של סוחרים אחר, הארמנים בימים ההם, באו לאותה מדינה. בימינו התישבה גם בבורשה משפחה אחת והיא משפחת ה„תמחה"). מאה שנה אחר כך נלחצו התורכים דרומה ואז קמה ממלכת הונגריה הגדולה.

מפלת התורכים לפני שערי וינה בשלהי המאה ה־17 סייעה לתקומת אוסטריה הגדולה בקונגרס וינה בתחילת המאה ה־18. אז יצאו גם הרוסים ממחוזות הללו עפ"י חוזה קרלוביץ. סופחה טרנסילוניה להונגריה עם חלוקת פולין (שהחלה ב־1668 ונסתיימה כמאתיים שנה לאחר מכן. (הסיפוח נתאשר ב־1867 — והאיחוד הסופי — 1881). התחזקו שתי המעצמות אוסטריה והונגריה, כשאחת זוממת לשניה לבלעה. לבסוף התגברה אוסטריה על שכנתה. נסיון לפריקת העול במחצית המאה ע"י לודביג קושוט (שחייליו הגיעו עד בורשה) וליסד ריפובליקה נכשל ולבסוף באה הונגריה על סיפוקה בקבלת עצמאותה תחת כתר אחד עם אוסטריה בשנת 1867 — ובורשה סימנה את הגבול הצפוני־מזרחי שלה ויהודיה רואים את עצמם כהונגרים לכל דבר, אלא שמלהעה"ר הרסה ופגעה בבנין שעמלו בהקמתו משך אלף שנים.

את אלף השנים התחילה הונגריה במפלה גדולה שנחלו ראשוני המדיארים, הם עם ההונים ליד אוגסבורג (955). מפלה זו היתה לברכה לשבט שואף קרבות שפלש בערבות אסיה, שכן מאז נאלצו לוותר על התקדמותם מערבה והתחילו להתישב בבקעת פנוניה, היא הונגריה של היום. היסטוריונים מחבבים לעגל את 965 השנים של מלכות הונגריה ולהעמידן על אלף. כן גם מדבר ההיסטוריון היהודי של יהדות הונגריה, הרב ט. גרינולד על „אלף שנות יהודי הונגריה".

מה שנוגע לבורשה, אלמלי היה קיים היישוב היהודי בבורשה באמצע ימי הבינים, לא ניתן היה לצרפו לאחיו שבמערב, משום שרוב השנים היה איזור זה תחת שליטת הסולטן, שנסיכי ואלכיה משלו שם בשמו. אלא משנתהוותה נסיכות טראנסילוניה ועמדה ברשות עצמה ועד 1699 לפי שלום קרלוביץ או תחת חסותה של הונגריה לאחר מכן ויהודי המערב התחילו נוהרים אליה בתחילת המאה ה־17 אפשר להביע את ההשערה שגם לבורשה הגיעו בודדים מיהודי־נדוד אלה. נמצאים אנו למדים, שלמעשה אפשר למנות לבורשה ארבע מאות שנות שלטון הונגרי־טרנסילוני (1519—1919) (שאז נכבשה הונגריה ע"י סולימן המפואר ופרש את שלטונו עליה בתתו להם, להונגרים, לחיות כדרכם ללא התערבות במנהגי חייהם). כל מה שהתרחש במחוזות המערביים ודרום־מערביים, והיא טרנסילוניה, תהפוכותיה הפוליטיות והתרבותיות, המרידות והמלחמות — לבורשה הגיעו רק הדיהם בלבד כי עדיין לא שימשה מעבר לצבאות, שהרי ההתכתשויות, במערב נתארעו. (עתידה היתה להעביר דרכה את חילות ה„הסכמה" הקטנה, משהיתה שותפת למעצמות המרכז, במלחמת העולם הראשונה). סיפרו אומנם בבורשה על איסורי נישואין, הגבלות במקח וממכר ובעבודה, אלא שהם לא נתנו את לבם לכך וספק רב הוא אם יצאו מכליהם משמחה בהישמע דבר מתן זכויות ליהודים (אם בכלל שמעו) בשנות שלטונו על וקרלה (1895—1891). אפשר לומר, שמאז דרכה כף רגלו של היהודי הראשון בבורשה — עד התפוררותה של הממלכה האוסטרו־הונגרית (הדואליסטית), היו יהודי בורשה אזרחים אונגרים.

יום אחד בלבד של הכרעה גורלית הספיק לרומניה כדי לזכות בטרנסילוניה שב־10־11.1918, יום אחד לפני סיום המלחמה העולמית נכנס צבא רומניה לטרנסילוניה ו„כבשה" (וגם עשתה שירות למנצחים בכבשה ב־1919 את בודפשט ושמה קץ לשלטון האימים של בלה קון. קשה לומר ש־20 שנות שלטון הרומנים כולן סוגות בשושנים היו, הללו משהרגישו טעמו של שליט התחילו להראות כוחם ועוצם ידם — קודם כל ליהודים, לפגיעים ביותר, באין תובע עלבונם אלא שהסתדרו איכשהו והתנחמו (בפסוק לקוח מהקינות) „בצלו נחיה בגויים" במיוחד כשהמושל אף הוא התחיל לטעום טעם אחר והוא הטעם של ה„בקשיש" (מונח ירישה מימי התורכים ברומניה שבעצם מקור עברי לו משורש „בקש" בכפל ה„ש" על משקל „סגריר"). אולם כשקפצו על שמי מערב אירופה ענני קדרות וקרן ישראל התחילה דועכת אז הגיע גם תורה של האומה הרומנית שהבטיחה פעמים רבות, מאז קיבלה את עצמאותה, שתכבד את זכויות היהודים, להוכיח ליהודי ארצה שנאמנת היא לשנאה הכבושה בלבה, כי אף היא מבני בניו של עשו הרשע מוצאה. שעם כניסת הרומינים למאה ה־20 מיום מלוך מלכיה הראשונים של עם הדאכים, הם אבותיהם של הרומינים בורביסטה ודקבלוס שניצחו את לגיונות רומא (והכתיבו להם שלום משפיל, ביישה ילדותם את זקנותם: דקבלוס, מספרים המקורות, נתן לפליטים יהודים שערקו ממחנה טראיאנוס אויבו מחסה ומפלט ואילו בני בניו,

במאה העשרים, הסירו מחסה זה, שהושג אחרי מאמצים ולחצים, מאזרחים היהודים: שלילת האזרחות שבוצעה קודם לכן על חלק מיהודי מרמורש, הורחבה כעבור זמן קצר גם על הנותרים אם אין אזרחות, הריהם זרים — וכזרים נעשה דמם הפקר כמשפט הימים המרים ההם (בורשה שימשה דוגמה מחרידה לשואת רשעים לפי משפט אכזרי זה: מ־36 יהודיה נשללה אזרחותם — ובעקבות שוד שוטף זה נגזר עליהם גזר דין מות שבוצע ע״י תלין הטבע, והוא הקור, שקטל בהם בהרי הקרפטים וכמעט כולם נקפאו באותו ליל שבת ביערות המושלגים, שלפני גבולות פולין וחילי משחית ממתינים להם עד צאת נשמתם).

צוי איסור שנשארו בתקפם

ב־1783 יצא צו איסור על מכירת חמרי נפץ ברחבי המדינה ע״י היהודים ונאסרה ישיבתם בקרבת מכרות זהב ומלח בריחוק 7 מילין (10.50 ק״מ) — חוק זה שנחקק עוד במאה ה־16 וחזר לתקפו בימי הקיסרות זוללת היהודית, מריה טרסיה (לפי פקודה ב־1748), קיסר יוסף השני בנה האריכו ולא ביטלו, למרות כתב הסובלנות שהעניק ליהודים וההיתר להתישב בערי המלכות. היו גם הגבלות אחרות (נאסר לשכור בתי דפוס, אחוזות, טחנות, שווקים, מסי מלח ולעסוק בחיי המדינה. הואיל ובורשה היה „מחותן" קרוב לחוק המכרות, מניחים שהחוק חודש בגללה מחמת שבשנים הללו נתגלתה בהריה המתכת הנוצצת, הזהב, ורווחת גם הדעה שהקיסר, הוא בעצמו נכח בחנוכת המכרה.

האיסור למכירת חמרי פיצוץ יש שקושרים אותו למכרות זהב ומלח שמשתמשים בהם בהפקתם. אימת המכירה רדפה את היהודים עד ימי שלטון הרומנים שכן ה„פאטרונות" לציד הדגים נמכרו במסתרים. ב־1867 — שנת הכרזת עצמאות הונגריה וייסוד המונרכיה האוסטרו-הונרית, נתקבל חוק האימנסיפציה ליהודים. בעקבות השינויים לטובה התחילה נדידת יהודים בשתי הארצות, שברחו ממקום האיסור למקום ההיתר ומגליציה זכתה בורשה לקבל את ה„פולקים" שלה. ראוי לציין שבשנות השמונים של המאה השמונה-עשרה היו בהונגריה 881 אלף יהודים, כשמונים שנה לאחר מכן — קרוב לשש מאות אלף.

בשנות „הונגריותה" של בורשה, שאוכלוסיותה רומינית היתה — לבד היהודים — התגוררו בבורשה רק כשני תריסרי משפחות הונגרים והם פקידי השלטון ואנשי העסקים ויציאתם לא השאירה רושם כלל. העבודה ב„קנצלריה" לא הופסקה כי ניהלוה הפקידות הרומינית, שפקידי השלטון הרומני ומקצת יהודים שעבדו בה המשיכו בעבודתם. הם, ההונגרים, יצאוה בשנת 1919, לפי הסכם טריאנון ונשתייר בלבם זעם צורב שתסס בקרבם והנביט את השאיפה לריויזיה שבאה על סיפוקה בהסכם וינה. ובשנת 1940 שבו ההונגרים למחוזות הללו וכמובן גם לבורשה ע״מ לצאת אותה כעבור חמש שנים: אבל לפני צאתם הכינו את צאת היהודים ממנה לבלתי שוב אליה עוד.

אישים ואנשים

ראשוני היהודים בבורשה

המתישבים הבודדים שהגיעו במפוזר מהפזורות השונות, שהדרכים העקלקלים, שבילי ההרים ומשעולי היערות הביאום לשם, ללא תכנון מראש וביקוש כיוון והניחם בם — שמותיהם של קדמוני בורשה לוטים בערפל: איש לא רשם אותם לזכרון ואדם אין שטרח לשמרם בלבו. זכרו של דור ראשון לבאי בורשה לא נשתמר בשמותיהם של תושביה היהודים בסוף המאה הקודמת ואם נשתכח מישהו בשמו, נטה בדילוג על סבו ועל סבא דסבא, קפץ ועלה ונתלה בענפו של אילן גדול שצמרת אדמורית חופפת עליו בקדושתו, אשלי רברבי של קדושי עליון — והם יוצרי החסידות וראשיה. שמותיהם של גאוני רייסן וצדיקי גליציה נישאים בגאוה על קדקדם של רבים מבני בורשה: תינוק בהיותו עדיין מדובק בחיתוליו עד למחנק והוריו באו לעמק השוה, לפני כניסתו לבריתו של אברהם אבינו, שהואיל ושם אביו לוי היה והאם או הסבתא נזכרה ביצחק אביה — הרי שם הרך הנולד מוכן הוא לו כמששת ימי בראשית והמוהל יכול היה להכריז בברכתו: „ויקרא שמו בישראל דרך משל לוי־יצחק.

משגדל הנער ויבוא בסוד החסידות, הנקל לו להתיקר בשמו ולטפוח על לבו: מבני בניו של המליץ יושר הגדול של ישראל, רבי לוי יצחק מברדיטשוב אני... „ברוך״־דיו אם יבחר לו את אחד מן ה„ברוך״ים, למן המז׳בוזאי עד הויז׳נאצי. ה„מגדלים״ הרבים לחצרותיהם, שוטטו בחוצות בורשה. עד היום משעשעים את נפשם בני בורשה בשמותיהם שמות שנתקדשו באגדות החסידים, בציינם שהם דור ששי או שביעי לאותו צדיק. קשה גם לפקפק באמיתת הקבלה שבידיהם ולא לקבל את עדות עצמם, שמסורת אמת איתם. הנוטה להטיל ספק בהצהרה תמימה זאת (שאינה עשויה להעלות כבודו בעיני הבריות — יעלה ויבוא לביתם של חסידי ויז׳ניץ ברמת ויז׳ניץ בחיפה ויגלה שאין משפחה ברוכת ילדים ששמותיהם של אדמור״י בית קוסוב וויז׳ניץ לא יתנוססו על ראשי צאצאיהם. חבל, מאד חבל, שלא טרחנו לשאול את הורינו על אודות אבותינו שקדמו להם. נרפים היינו, נרפים והעדפנו להתרוצץ בחוצות להתבטל בימי נעורינו כילדי הפקר ולעסוק בדברי הבל ורעות רוח, במקום לבוא בין ברכיו של סבא או לחסות בצל שביסה של הסבתא, לדובבם ולבקש תורה מפיהם, תורת דורות שעברו: מי היה אביך, סבא, מה יש לך לספר על הוריך, סבתא יקרה? אפשר והיינו מוציאים מפתחי פיהם פניני יקר ותפארת אבות, אבני נזר שעמודי שש מיוסדים על אדני משפחתם וכותרות פז מבהיקות עוטרות לראש פנתם. לא זכינו למכמני חמדה, שייחשפו לפנינו ולא באנו לחביון סתרם. גדול החטא האחרון מן הראשון, בשתיקה הנפסדה שנתכרבלו בה הנתבעים להגיד מספר דברי שבח על חשבון אבא ואמא, למען פאר זכרם ולרוממם. ברכות משנה להללו שמצות „כבד״ העירו את לבם ועוררוהו לאהבה אותם גם אחרי היפרדם מעליהם בדרכי עוצב, דכים ונכלמים באין עוזר בצר להם.

שמות מקצתם שחיו ופעלו בבורשה בסוף המאה התשע־עשרה, הזקנים שבדור, שמות יקרים שלא נשמטו מזכרון הכותב, הם: ר׳ בן־ציון פיש, הציוני והפילוסוף, ר׳ יוסף מרדכי ורצברגר, אביה של משפחה מפוארת ענפה, ר׳ יונטיל גאנץ, חסיד צאנס, חכם ובעל בעמיו, ר׳ משה גאנז (שנים היו: אבי ה׳ שטיינים מהקיטרוסה (חותנו של משה הערץ) ואבי ר׳ וולף שטין מושב הבדירץ, ר׳ חיים־הערץ ורצברגר, בנו של הדיין הראשון ר׳ יצחק, ר׳ ישראל שטיימץ ואביו ר׳ מאיר, מגדולי בעלי אחוזות, ר׳ גדליה שטיימץ השחט, נכדו של ר׳ אברהם חיים הראשון שהגיע לבורשה מהמערב, ר׳ אליעזר פרוכטר — אבי ארבעת האחים, ר׳ יוסף וייסברג, שוחט שהפך לסוחר מצליח, ר׳ יעקב גראבר, גביר שירד מנכסיו ואחד מיוצאי חלציו זכה למעמדו של „אלוף האביונים״ בבורשה ור׳ יעקב רוזנברג — שעלה לישראל לאחר שבנו לייבוש מצא עבורו, לפי בקשתו, אשה (שניה) שלא יעלה בגפו, ור׳ יעקב שטיימץ (אבי ר׳ לוזער) — כולם תלמידי חכמים, אנשי מעש, עוסקים בצרכי ציבור באמונה ובמסירות, והם ראשי קהלת בורשה. אחד מהם הנזכר באחרונה, נחרת בכרוניקה הבורשית, הודות לנהיגת ביתו ברמות, כמנהג האצילים ובעיקר נתפרסם בשל האסון שאירעו בעת נסעו ברכבו המפואר, רתום לארבעה סוסים ובמצע זה נפקד פתיל חייו. (לפיכך ראינוהו ראוי שנפתח בו את רשימת אנשי בורשה, מקצתם שנודעו לנו מעט מזעיר ממעשיהם הטובים).

ר׳ יעקב שטיינמץ

בין המשפחות האמידות והותיקות שהיו בבורשה אחת מהן עשירה ומפורסמת, והיא משפחת ר׳ יעקב שטיינמץ. בבורשה היו מהלכות אגדות על ר׳ יעקב, אחת מהן סיפרה שר׳ יעקב כשנשא את פייגע אשתו, עני ואביון היה. את פרנסתו מצא בעבודה על הדוברות שהושטו על פני הוישו כשנתרבו המים ועלו על גדותיהם לאחר השטפונות. בלחם שנשלח לו על פני המים לא היה בו כדי שביעה. הרבה פעמים עשה את שבתו חול כדי שלא יצטרך לרחמי הבריות. היתה אשתו שמה את ה„בקליך״ (תבניות) במקום החלות שאינן על השולחן וכיסתם במפה. (בדומה לאשת ר׳ חנינא בן דוסא בשעתה) למען יאמינו ששבתם שבת ושולחנם ערוך.

ויהי היום ור׳ יעקב שט לו על פני המים ומחליק בינות לקשרים המקושרות, והנה מחשבה מקשקשת במוחו: עד מתי אהא משיט עצים זרים, הגיע הזמן, הרהר, להציף את קורותיו הוא... והתחיל תוכף מחשבה למעשה, נכנס לרשות עצמו ורפסודותיו מהלכות היו על פני זרמיה העזים של הוישו ועד הטיסה הגיעו. וראה זה פלא: משלח ידו במסחר העצים, התחילו עסקיו צומחים ומשגשגים גם בתלוש ומסחרו פרץ בארץ ויעש חיל. את ביתו ניהל ברמה: משרתים ומשרתות הלכו רצו ושוב בביתו הבנוי בטעם וחצרו מלאה המולה והמיה. רכש שדות ויערות, באפרים רעו בהמותיו ובמכלאותיו במרומי ההרים בין גדרות צאן ובני בקר, געו

פרותיו וצהלו סוסיו ופעו בני צאנו. רועים ורועות מנהלים את עדריו בתוך הדוברים. שם נתחבצה החמאה הצהובה ונתגבנה הגבינה, הטובה שמלפפים בה את הממליגה הטעימה, מאכל תאוה שנתאוו לו גויים ולהבדיל יהודים. יוצא היה ר' יעקב בכרכרה מרקדה רתומה לשני סוסים, כדרך השרים רבי הנכסים. יש אומרים שמרכבתו אסורה היתה לארבעה סוסים. אולם לא לעולם חוסן. הגיע יום מר ונמהר ורכבו התחיל גולש במורדות הרי הפריסלופ מרובי הפיתולים והסוסים חשו שהדרך מתגלגלת מתחתם והשבילים קופצים כנגדם, קראו דרור לרגליהם שנעשי קלות ואצו בדהרות דהרות וצהלו כאבירים וישישו כגבור לרוץ אורח, ומירץ פראי ושעטות פרסות ורעם גלגלים פילח את דממת היערות. הסוסים, נשתכחה מהם הלכות הליכה בעיקולי השבילים המקיפים את ההר והתחילו מנתרים ומקפצים, רצוא ושוב, תחרות ריצה פרועה פרצה ביניהם, נטשו את נתיביהם וגלגלי רכבם סוערים כסופה. המושכות נשמטות מידיו של ר' יעקב, העגלה ביצעה את הסטיה הגורלית ואלוני היער ואשוחיו וגבעותיו וגאיותיו היו העדים האלמים לצנפה נוראה ואכזרית שצנפה מרכבה ויושביה וסוסיה שנידרדרה ממרומי הדרך לתחתית הפחתים. צווחת חיה איומה ואנקת אדם נכאה מילאו לרגעים מעטים את מעבה ההרים וקרעו את מעטה הדממה — ונשתתקו. למחרת היום נודע דבר אסון, תאונת הדרכים הראשונה מאז היוסדה של בורשה, את ר' יעקב הוציאו מבין הריסת מרכבתו הרוס ומעוך והורידוהו לבורשה.

ר' נפתלי-מענדיל, השוחט

דמות פטריארכלית נשוא פנים מעורר דרך ארץ — הרי זה מקצת מדמות דיוקנו של השובו"מ ר' נפתלי מנדיל פרוכטר חסיד ויז'ניץ שעבר לחסידות בורשה כבוא הרבי ר' פינחס להשתקע בכפרו והוכתר שם לאדמו"ר מבורשה, ת"ח שידיעותיו בהלכה עברו את גבולות צריכותיו במלאכתו וה„שמלה חדשה", הוא ספר ההלכה המקצועית של השוחטים. בעל תפלה ידוע שעבר לפני התיבה בשבתות ובמועדים, יחיד מומחה היה בנענועים עם הלולב ומפליא לעשות בביצועם, בתפלת ההלל, בימי סוכות ורבים באו לחזות בלולב המתרוטט בצורה אמנותית בידיו לפי קצב הנעימה, כשנענועיהם של כפות התמרים תואמים ואין מרבה בם ואין ממעיט (ממנו לקח ר' אלתר'ל, רבה של בורשה, את אומנותו בהפליאו אף הוא את המתפללים בהרטיטו את כפות לולבו בניעים גרציוזיים ומדוייקים, במקצב אטי ובקצב מדוד.

בעזוב הרבי את בורשה ונתבטלו ה„שולחנות" בלילות יום ששי החרפיים הארוכים ופסקה ההליכה לבית הרבי, התחילו הדבקים ברבם לבקש להם כעין תחליף ותוכן לשעות השוממות. קמו ובחרו להם בזקן שבחבורה, בר' נפתלי מנדיל השוחט ומצאוהו ראוי לכך ששולחנו הטהור ימלא מקומו של שולחן הרבי. אז בא תורה של השוחטנית שתהיה ה„עזר כנגדו" ולסייע ביד בעלה בהכנת הכיבוד, כשם שהיתה לעזר רב לו במלאכתו שלאחר השחיטה. אמנם כן עשתה אשת חיל זו, בהגישה כל מיני מטעמים לאורחיה והקדימה להוציא את ה„קיגל" מהתנור, קיגל שמן של השוחט שאיש לא הטיל ספק בטעימותו ושמנוניתו, ולא עוד אלא שהתחילה מזמינה את מסובי שולחן בעלה למוצאי שבת ל„מלוה מלכא" — לסעודתא דדוד מלכא משיחא, והעמידה לפניהם „בורשט" (רוטב מסלק) מבהיק בשמנו ובאדמימותו, שנתחי עצמות ממוייחים צפים על פניו.

משנתרבו השולחנות ונתמשכו ה„מלוה מלכאות" ונתמעטו הקרביים שממלאים אותם בשר כבד בצל שומים ושאר ירקות, דברים שאין משכורתו של השוחט בבורשה סובלתם, התחילו מתנדבים איש איש את שבתו ואיש איש את בורשטו. לאחר שהוגשו לפני הנלבבים קערות מלאות מרק אדום, שתוכן רצוף תפוחי אדמה ועצמות וכרעי תרנגולות ואווזים טובלים בו, סעודה שיש בה כדי שביעה ואמירת „אתקינו סעודתא" וזמירות וניגונים — התחילו שוטפים סיפורי נפלאות מהבעל שם טוב ותלמידיו הקדושים.

סדר נשים

ספרות נשים בבורשה

„בזכות נשים צדקניות"

„... אמר בן עזאי חייב אדם ללמד את בתו תורה" (סו. כ.)

מהם הספרים שהאשה הבורשאית היתה מעיינת בהם? כדי לענות על שאלה זו עלינו להקדים ולחלקן לפי הגילים, כי עם חילוף הגיל נתחלף גם מקצת הספרים, למען הקיצור נעמידם על שניים, דהיינו, לפי מצבן הסוציולוגי: א — נשים נשואות; ב — בחורות עד נישואיהן. ביחס לאחרונה ראוי לציין שידיעותיה של הבת (במדה והיו לה כאלה) רכשה לה בבורשה, בהיותה בבית אמה. עד מלחמת העולם הראשונה ומקצת לאחריה. היו אלו המלמדניות (רביציןס) עפי"ר נשות המלמדים (שלא השביעם שכר הלימוד שלימדון קרא בסידור וב„עברי-טייטש" (שיבוש של „עברית-דייטש") והוא התרגום האידי לפסוקי התורה, מעוקל השפה ומשובש הכתיב, תרגום המודפס עד היום ככתבו וכלשונו ברבים מחומשי התורה בשולי פירושו של רש"י ושאר המפרשים המסורתיים. הגדילו — התחילה ה„צאינה וראינה" הוא הטייטש-חומש" ליעקב בן יצחק אשכנזי לעלות על שולחן לימודיהן. ספר זה, שפשט ומדרש מעורבין בו, הקנה לבנות ישראל את מיטב הפירושים והמדרשים. בדרכו הגיעו אליהן דברי חז"ל ואמרות חכמים, משלותיהם ואגדותיהם והעשירון עושר רוחני רב. סיפורי המקרא ומעשיות קדמונינו הלהיבו את הדמיון והפרוהו. קרה, שבמקרים הרבה עלו הנשים בידיעותיהן על הגברים, עמי הארצות, שכל רכושם הרוחני המעט הוא זה ששאבו מקריאת התורה, שמעוה בשבתות ובמועדים מפי ה„בעל קורא" ומשתי הדרשות שהעניק להם רב העדה בשתי השבתות בשנה, שבת הגדול ושבת „שובה". כדאי לומר שלימוד הבנות לא היה לכלל בבורשה. רוב הבנות נשתיירו כביום היולדן — צורת אות לא נצטיירה במחן ואיצ'ל שאפילו את שמן לא ידעו לחתום. במרוצת השנים הורגש אצלן הצורך להרחיב את הידיעות ולחפשן לאו דוקא בין ספרי הקודש, כי בבית הספר של חובה (שלא רבים מילאו בו את חובתם) למדו לדעת שיש גם קריאה וכתיבה מימין לשמאל.

ספרי חולין מתחילים להשחיל עצמם לבורשה ועתונים בכמה שפות נקראים ברחובותיה. הבנות שנאמנו על ברכי ה'רביצין לקריאת ה„קרבן-מנחה-סידור" ולקריאת ה„צאינה וראינה" — ספרי רומנים התחילו נושרים מחיקן. הראשונות הנשים הנשואות — מהם הספרים שהגו בהם? על שניים הנזכרים הוסיפו את ה„נחלת צבי" והדעתניות — את ה„מנורת האור" (כתוב עברית ומתורגם יידיש (מאת ר' יצחק אבוהב הספרדי גם ספר „חובת הלבבות" לרבינו בחיי (כמובן שדלגו על „שער הייחוד") ו„ראשית חכמה" ו„שער היראה" שבו, שהעביר רעד בבשרן, בעתידות שחש להם מעולם האמת; ספר „קו הישר" הישיר דרכן וה„תחינה" לשרה בת טובים ודומיהם. הספרים הנ"ל תכנם הוא תמצית כתבי הקודש וסיפוריהם סיפורי חז"ל ואגדותיהם, שילוב מופלא של היסוד הסיפורי, תיאורו הבהיר, מקור דתי וערך מוסרי השפיעו על האשה היהודיה וגיבשו את השקפת עולמה וכמעט שלא נזדקקה לספרים אחרים, שהאשה מצאה בהם תשובה לכל הבעיות שהיו מעסיקין אותה, פרט לבעיה אחת והוא — נישואי הבת בבוא עת דודים לה, דאגה שהטרידה את ההורים מרגע צאת בתם לאויר העולם וככל שהתבגרה האריכו נדודי-שנה את שבתם על עפעפיהם — ואלו אצל בתם המעיטה את שלות רוחה מדי רקדה את ריקוד הבתולות בכלולות חברותיהן. „אימתי יבוא גם גואלי" — הרהרה לא אחת מן הבחורות בלבה, ברצדה רכות על רגל קלה בשמחת לבה של חברתה. ברור שלא נתונה כאן הדעת על אלה שנדוניתן ממתינה להם באחת מקופת הברזל ואף לא לאלו שפרוטות הוריהן מצטרפות ברדתן לעומקי פוזמק הצמר וישלפון כשידובר בהן נכבדות. בהחל שמשה של הציונות לזרוח בשמי בורשה הבהירים ובהגיע מהתם שמועות מעין אלה, שבחירות בארץ ישראל יקרות הן מפנינים וכל חפצי חן לא ישוו להן והבנות „נחטפות" בעודן באניה — רווחה רוחן של מרבית בנות בורשה ורגעה נפשן ותתנה את לבן להשתעשע בחלומה של עליה קרובה.

באין רואים היה גם בעל הבית מציץ לתוך ה„צאינה וראינה", בהיחבא ובהסתירו מעין אשתו פן יהיה לבוז (הגם אתה בין ה'אידענעס?!) שלא ירד ערכו בעיניה בהזדקקו לספר עזר זה. אולם לא כמעט תרם הספר למזונו הרוחני של היהודי ממעוטי התורה. היה מעשה שהרב התחיל בפ' שמות את דרשתו בפסוק „חושך שבטו שונא בנו" ורינגה אחריו העדה כולה: הרב שלף את הפסוק מ„משלי" מתוך ה„צאינה וראינה". הליצנים הללו לא ידעו כנראה את המדרש בשמות רבה, המתחיל באותו פסוק.

מירל ה„רביצין" מוכיחה בשער

„ואל תיטוש תורת אמך" (משלי)

במחציתו השניה של החלק העליון מבורשה ניצב ביתו של המלמד ר' ברוך-מנדיל ריזל. לא הכל ידע את המלמד הצנוע הזה שמספר תלמידיו — נער יספרם ומוכר היה רק לשכניו ולאלה שבאו אתו בדבר חינוך בניהם. אלא שביתו הקטון והדל זכה לפרסום רב בזכות אשתו מירל, הלא היא הרביצין מירל, אחת ממרביצות התורה ממין נקבה, לבנות בורשה — וזו הודות לתוכחת מגולה ורעשנית שיצאה מפיה וניתכה על ראשי בני הנוער העוברים ליד ביתה בטיילם בשבתות ובמועדים בחלק זה של בורשה הנמצא הרחק ממרכז הכפר. הללו נמשכו לשם מפני שבבורשה עדיין צרה היתה עינם בשיחות הבטלות של הצעירים משני המינים ובמפגשיהם, אם מתוך יראת שמים אמיתית ויראת חטא כנה, ואם מחמת קנאה וסתם נעיצת אף ובחישה בקדרתם של אחרים. בפנה זו של בורשה — נתמעטו עיני הקנאה ופיותיהם של הולכי רכיל נתקפצו, חרפה לא נישאה על המטיילים הצעירים בזרקם דברי-חיבה זה לזו — ישוטטו להם להנאתם ויפטפטו כאוות נפשם — למלמו לעצמם גרי הרחוב, איש לא ישהה בגן העדן של חברו וח"ו לא יקח חלקו בגיהנום שלו. באה מירל

וראתה בקלקלת הדור ותרם את קולה ותיפתח עליהם הרעה, ר"ל, על ההולכים אחרי עינם.

מירל, זאת היתה „שבט מוסר מהלך על שתיים", הולכת וגעה הלוך ופעה, מטיחה ומתריסה. בימים הללו כשקצה רחוב העליון מזמין את בני הנוער לחזות בנועם השדות המוריקים והאילנות המלבלבים, נחלים משכשכים מימיהם, הדגים מפרכסים במיעיהם — מזה וגנים ומרחבי כרים ונאות דשא — מזה וריחות פרחים ועשבי שדה מעלים קטורת משיבת נפש באפם והגיעה שעתה של הברכה „... אשר ברא בריות טובות ואילנות טובים... להנות בהם את האדם" והרחוב מתמלא בליל של גוונים ושלל צבעים מבגדי הנערים ושמלות הנערות המתנהלים לאטם, סיעות סיעות, שכל אחת ואחת מהן פרודה לעצמה והריוח ביניהם, מאירים פנים ומחליפים דברי חיבה אלה לאלה והאויר מתבשם מקולם העליז והמעונג — אז תזנח מירל את פנתה בבית, שמה את מטפחתה על ספר ה„צאינה וראינה" שלה, סוגרתו ויוצאת ל„עבודתה". ממדרגת ביתה היא עוברת את ה„בריקל" — הוא גשר העץ שלפני ביתה, משלחת עצמה לבין המשוטטים ורועמת חרדות ללא הקשחות: „ואת הגיהנום אינכם יראים?! ולא גיהנום יוקדת בלבד מצפה לכם שם, אלא כל שבעת מדוריה מחכים לבואכם, כי ערוך מאתמול תפתה, תנור בוערה ומוקדי ארץ ואש המסים" (את חומר התבערה ל„רשעים" הללו אספה מירל מ„שער היראה" שבספר „ראשית חכמה" בע"ט שברשותה) — נבצר מדעתה של מירל שמחבר הספר, ר' אליהו די וידאש חי בצפת ובחברון — במקום שאליו שואפים הציונים הללו שממנו הוא מריקה את כל מגפותיו. „יצלוכם ויטגנוכם באש ירוקה ואדומה, כחולה ושחורה — ולא תהיה לכם אחרית טובה". אימת הענשים ונוראותיהם שהועידה להם, שטחה לרגליהם ואף מקללות נמרצות לא מנעה שפתי פיה ותשחק ליום אחרון שלהם: „והיה בשאול אתכם המלאך „דומה" / תבלבל לשונכם מהומה / לא תדעו לענות לו מאומה / ולא תהיה לכם תקומה /. — בעלות השאיפה לציון וריחפה בשמי בורשה — כפלה מירל את התקפותיה וצירפה את ארץ ישראל לשטח המריבה שלה. פורצת היתה החוצה בהיראות ראשוני המתהלכים לרגלם לפני ביתה, כנשוכה נחש, חסמה בפניהם את הדרך וצרחה לעברם: „לארץ ישראל אתם רוצים לעלות ואינכם מחכים לביאת משיח צדקנו?!" — המותקפים גמלו לה בהזמנה אדיבה לבוא ולהצטרף עליהם ולעלות יחד עמהם, ברוח טובה ונדיבה. מענה רך זה השיב את חמתה, פניה נהרו ונתישרו קמטיהן ובת־צחוק בלה נתעקמה על דל שפתיה, הרימה ידיה כלפי־מעלה ותען ותאמר: „לו יהי כדבריכם, בימי הגאולה תבואו אתם ותשאו אותי על כפים לארץ חמדה שהנחיל הקב"ה לאבותינו", כענין שקראתי בספר „נחלת־צבי".

דעתם של בני הנוער הסכימה לדעת שבדבריה התכוונה לעוקיצם קימעה והביעו נכונות לבוא ולסייע לה בעלייתה ואפילו לשאתה על כפיים. הבנה מלאה בין המוכיחה למוכחים משצפה ועלתה, פסקו הגידופים והחרפות חדלו, נתווספו זה לזה ומירל ליטפתם בעיני חיבה וריצוי. בני התשחורת המשיכו בדרכם ובת השיבה חזרה לפרשת השבוע ותוחלת חבויה התחילה משעשעת את לבה לגאולה קרובה, בה יקויים הפסוק המנחם שמצאתו מירל ב„מנורת־המאור": „והביאו את בניך בחוצן ובנותיך (כלומר את מירל) בכתף תנשאנה"... לא זכתה יהודיה תמימה זאת, מירל הרביצין, כיתר אחיותיה, אפילו להינשא על כפיים לבית עולמה. הצורר הבעיר עבורה את הבערה על אדמה טמאה ותעל בלהבותיה, ונשמתה זכה וטהורה שבה למקור מחצבתה, השמימה.

כל מקום שאתה מוצא בית מלא חולים וטעוני סעד שם אתה מוצא את מאנציע

מבין הנשים הצדקניות המצניעות במעשיהן ורודפות צדקה וחסד — יש לציין את אשת החיל מאנציע אשת ר' יוסף פריעד (אביו של ר' שלמה פריעד מיודענו) הידועה בשם מאנציע יוסל'ס. היא היתה אחת מאמהות ישראל שדאגת הזולת מילאו את שעות יומן. דכאי רוח ונכאי לבב — כשרק שמע עוניים ומרודם הגיע לאזנה — מיד היתה מאנציע נחפזת לבוא לעזרתם בעצה ובמעשה. בהיפקד מקומה בביתה הנאה שבקיטרוסה התחתית — חזקה על מאנציע שמתשוטטת היא אי שם אצל אחד מלקוחותיה מחוסר „חלת שבת", ידוע חולי ללא תרופה וכו'. בחזרה הביתה ובת־צחוק קל מרחף על פניה — בידוע שהשם הצליח דרכה בהחשת עזרה שאף פעם לא נודע למי. מפורסמת היתה, ביחוד, כ„רופאנית" — ורבות עשתה בשטח זה, שבקיאות הרבה היתה נודעת לה ברפואה ביתית ומומחיותה היתה לשם דבר. אם ראית אשה רכונת גו מכורבלת במטפחת תורכית מאיצה את צעדיה לכיוון בלתי ידוע — למעלה מכל ספק הוא שמאנציע היא המפסעת לחולה טעון מרפא שאין ידו מגעת להזמין רופא לקנות תרופות. או שאין פשוט מי שישים לב אליו.

פרט חשוב בפעולתה ההומנת במסגרת „רופאניותה" של מאנציע ראוי להירשם: מצות ביקור חולים הביאתה לריפוי חולים ושתי הפעולות הלכו וגדלו וצירפו אליהם עוד עשיות בתחום זה כגון ביקוש תרופות לחוליה, סיעודם על מטת חוליים וכו'. חשיבות מיוחדת נודעה למאנציע בשנות מלחמת העולם הראשונה, כי אז נתברכה במעשי ידיה, שהגיעו עד הצלת נפשות ממש. סכנת נפשות עבורה בימים ההם ובדרך בורשה הסמוכה לחזית המזרח עברו שלשה גייסות — גרמני, אוסטרי והונגרי. המלחמה נתנה את אותות האימים שלה שיישובים הקרובים לשדות הקטל ובעקר בבורשה. מגפות, דבר ורעב פקדוה ראשונה בכל מוראותיה. האנשים השלוים והרעבים חלו במחלות שהזמן גרמן והיהודים נפגעו מהן ראשונה ורבים מהם כרעו־קרסו בראש חוצות, בבתי הכנסת, בלכתם ובעמדם ובשכבם — ואין בית אשר אין שם מת או חולה נוטה למות. אז הגיעה שעתן של הנשים הצדקניות כאמנציע וגיצע שרה לאהס ועוד. תחנת אוכסון של הנפגעים הוקמה בבורשה. הרופא הצבאי (יהודי הונגרי) שממונה היה על בתי החולים של הצבא פרש „חסותו" גם על האוכלוסיה הציבילית, קרא מלחמה על התחלואים, ודרך אחת נראתה לו כאמצעי יעיל להדברת החולי־רע: הצבת משמר צבאי על הבית הנגוע לבלי תת צאת ובוא — פרט למאנציע, (ששם מומחה יצא לה בטיפול עם חולים ואף הוזמנה ל„קונסיל").

אולם בגבור גל השובקים חיים התחילו מתלחשים שהרופא מחיש את מותם של חוליו. אז התחילה מאנציע לשמור את צעדי הרופא ומדי בקרו באיזה בית — ומאנציע אחריו.

מעשה בלייב־בער ילדם היחיד של ר׳ יעקב־לייזער שטיין ואלטע פרומט אשתו שחלה ובטרם נודע דבר מחלתו לרופא נצמדה מאנציע לערשו, הדירה שנה מעיניה, ישבה רכונה על הילד וספרה את נשימותיו, עד שסימני הטבה התחילו מבצבצים על פניו החיורים. אז „חטפה מאנציע ריצה״ לפאציינט אחר. בשובה הוגד לה שהרופא הצבאי היה כאן. כשמוע זאת מאנציע התחילה פוכרת ידיה, מטפחת בראשה וצועקת מרה: אוי ויי הרופא הרגהו. לייב־בער יקירי, לא זכיתי להחזיקך בחיים, התיפחה לתינוק הגווע, שעוד באותו יום הובל לקברות. הרבה נפשות בחלק העליון של בורשה האריכו ימים בזכות טיפוליה הנמרצים של מאנציע הרופאנית מהקיטורסה.

גיצע שרה־לאה׳ס

שניה למאנציע ברופאניות שבעבר העליון מגשר הציזשלה — וצעירה ממנה, היתה גיצע למצוה חמורה שאין למעלה הימנה נחשבה אצלה מצות „ביקור חולים״, כי הללו — היתה אומרת — מצבם גרוע הוא מאלה השובקים חיים: אדם משמת — הכל דואגין לקוברו בו ביום ולא ילינוהו עד הבוקר, ואילו אדם משחלה, ובמיוחד עני ואביון — ממתינין לו שיתרצן מצבו ועל ידי כך מוטרפת לפרקים שעתו. לפיכך כל אימת שנודע לה על מקרה מחלה, עוד בטרם ייקרא הרופא, היתה גיצע מופיעה וקובעת את הדיאגנוזה. בשל נוכחותה אצל חולים היתה מתחקה אחר בדיקות הרופא ומתמצאת ברפואות ותרופות. אולם בעיקר היתה שוקדת על תפקיד ה„אחות״, שבו ראתה עצם המצוה, ועסקה בו ללא לאות, כי כל מקום שאתה מוצא ליל שימורים מסביב למיטתו של חולה — שם אתה מוצא את גיצע־שרה־לאה׳ס.

אשה צדקנית נאה זאת תמירת הגוף ומאירת הפנים אהבתה ומסירותה לזולת לא ידעה גבול. בעצמה מוכת גורל היתה: בתה היפה והמשכלת, ליפשה, משותקת היתה. הפרנסה לא התמידה בביתה ובעלה ר׳ יצחק ת״ח וחסיד סיגט יושב היה בחנותו הריקה ליד תיבת המכירה כפוף על ספרו וממתין לקונים הבוששים לבוא. אלא אם דלת החנות לא סבבה על צירה — פתח ביתה של גיצע אשתו לא עמד נעול, ועל מפתנו היו דולגים מחוסרי חלה לשבת ובכלל מי שביתו מרוקן מכל מאכל. יולדת עם תינוק רך בחיקה, עוסקת במצוות הכנסת כלה המצפה לחופה. במקרים אלה חוטפת היתה גיצע את שמלת החג שלה יוצאת ומחזרת על פתחי נדיבים, משנראתה גיצע הדורה בלבושה ומטפחת פרושה בידה — בידוע שמעשה צדקה דחוף החרידה מרבצה ולא היה אדם שיקפוץ את ידו מתת לה. אולם בראש עיסוקי החסד שלה עמד הטיפול בחולים, ההובי המדיציני שלה — ביה״ס לרפואה שלה — בלבה השסוע השותת דם היה, מביתה, מעצמה ובשרה באו לה ידיעותיה. לבתה ליפשה חשוכת המרפא— רופאה האישי האם האומללה היתה.

לאנע חיים הירש׳ס

מעידות בנות עזריאל על הסבתא שלהן, לאנע, אשת חיים־הירש, שבין מעשי־הצדקה שלה בעזרה לעניים, שקידתה על החולים שהיתה סועדתם בעת מחלתם — עניים שחלו, באין להם כסף לשלם לרופא מיהרו ללאנע אפילו באמצע הלילה. לא פעם מזנקת היתה ממטתה ונחפזת לחוליה. במקרה חמור יותר מתיעצת עם ר׳ מיכל, „המומחה שברופאים״ — ושניהם עשו כמין „קונזיל״, התיעצות רפואית. כשלא הספיקה עצת שניהם — עמדו וצירפו את הרופא העירוני (אף הוא, דוקטור סולמון, קיים בעצמו את הכלל: „מה אתה בחנם — אף אני בחנם״) את הרפואות היתה לאנע מרקחת בעצמה והוציאה מין משחה מלוגמה שטובה היתה לכל המחלות החי־צוניות. לכאבים פנימיים היתה ממזגת את הסירופ שלה שעשאתו מעשבי־שדה ומעקרי שרשים והחולה משהבריא יכול היה לספר על טעמם הנפלא של סממני־לאנע.

בריינה — אשת הירש אפטער

מפורסמת היתה בריינה בבורשה במרקח תרופותיה המועלות לכל מכה ופגע רע ותחלואים וחלאים רעים ר״ל. ה„סמטנה־טייגל״ (עיסנית עשויה מקמח ושמנת) שהיה נפוץ ביותר בבורשה, שהיו שמים על חבורות, שאת ומכה טרייה, שהוכח כמעלה ארוכה — לפי מתכונת בריינה נעשתה. לבריינה היתה שיטה משלה ברפואה: ראשית טרם ניגשה לריפוי המעשי מתחקה היתה אצל הטעון ריפוי לשורש המחלה. בריינה — אמונה בהשפעת הרוחות הרעות על החולה, נקוטה היתה בידה — והעזה שבהן היא ה„עין הרע״. לפיכך תחילת הטיפול — בה היתה, ומשגלתה אותה — ידעה את אשר לפניה — ואז בא גם תורה של ה„תראפיא״ שלה.

כיצד חשפה בריינה את ה„עין הרעה״? — בשתי דרכים: אחת — נטלה כד של חרס ותמלאנה מים עד חציה והטילה לתוכה פרורי־לחם. לפי סדר ומהירות שקיעתם בכלי ופיזורם על תחתיתה קבעה אם מצויה כאן עין הרע אם לאו, ובאיזו מדה. דרך שניה — אותו כלי עם מים אלא שבמקום פתותי־לחם הורידה גחלים לוחשות; דעיכתן במים ואוושת הגחלים ברגע כיבויין הגידו לבריינה חלק מגודל הרעה שהעין השקיעה בחולה (יש אומרים שהגחלת נוסתה בימי חול ואילו הפירורים — בשבתות ובמועדים. אולם עיקר חשיפתה העולה מן הקדרה הובהר והוברר גם לבריינה וגם לעומדים ומצפים לישועה ע״י סימן מובהק ומנוסה חיצוני וגלוי: בעת טיבוע הפירורים או דיעוך הגחלים היו פורצים מתוך גרונה של בריינה שיהוקים — שיהוקים / רדודים או עמוקים / רפויים או חנוקים / — ואז הלכה היא בידו שעינא בישא / דבקה באיש או באשה / ובריינה מחישה / ורפואתה מגישה. / כבעלה צבי / רצה גם היא / לבתים ומעונים / של רשים ואביונים / הרובצים אין אונים / ממחסור ורעבונים / ותשביעם מזמרת מזונונים.

ראכיל

בתם היחידה של יוסל ופייגל בין ארבעת הבנים היתה.

נערה יפה, ישרה וטובת לב, ידידה מסורה לחברותיה. היתה אשתו הראשונה של ר׳ גדליה-הירש ויזל, ת״ח וירא שמים ומותח ביקורת על מורא שמים של אחרים. פרנסתם — חנות מכולת שקוניהם הם פועליהם של חמיו ובניו, להם ניתנו שטרות שאפשר היה לקנות בהם רק אצלו — ועל כך ריננו אחריו בבורשה. ראכיל הצטיינה במתן עזרה לעניים וחולים עוד בימי עלומיה; נספתה בשואה היא וילדיה (היחידי מבני יוסל שנשארו לפליטה הוא שלמה משחזר מאושביץ בא לבורשה והתחיל מלקט את הרכוש הנגזל ופתח את המנסרה של אביו ומשראה שהקרקע מתחמם מתחת לרגליו — עלה לישראל יהתישב בעכו. נפטר בבני־ברק.

איטה-רייזע שטיימץ

אשה היתה בבורשה ושמה איטע־רייזע. היא היתה אשתו של ר׳ נחום-לייב. חוץ ממעשי־הצדקה שלה בכלכלת רעבים והלבשת ערומים וביקור חולים — היתה מחזיקה בביתה ילדים יתומים בתתה להם את כל צרכיהם והיתה משיאה יתומות באספה עבורן כספי־„הכנסת כלה״. לעניים רבים שחששו מפני גילוי עוניים מחמת בושה הביאה את לחמם לביתם. לילות נדודים בילתה ליד חולים וריקחה להם את תרופותיהם. בכל ראש חודש הביאה סכומי כסף לביתם של כלי־הקודש, רבנים ודיינים ומלמדים, שמשכורתם — משכורת רעבון היתה. בשמעה שבאיזו משפחה נתגלע ריב בין בני הזוג — נחפזת היתה למקום הפורענות והחלה במעשה־השלום. בתה רייזל ובעלה, בניה ובנותיה כולם זכו לעלות לישראל ולהקים בית־אבות בארץ ירושתנו והיא עצמה נפטרה בבורשה.

פעריל — אשת שלמה

„חגרה בעוז מתניה ותאמץ זרועותיה (משלי לא.)

על אמו מספר יענקל, ככל בן, שאשת חיל כמוה לא ראה מעודו, היא קשרה את עצמה לכל פרט ופרט שבמשק ביתה כאותה מכונה השולחת המון חוטיה — פתיל אחד שנפגם מעכב את מהלכה. בעבדה בגן — הרגישה ביעקב בנה שמחבב זנבות בצלים, בחלבה את פרתה — שלמה בעלה היה משיב נפשו בכוס חלב טרי. באספה את ביצי תרנגולותיה בלול, חילקה אותן במחשבה לסירותיה: למאכל זה — שתים, לתבשיל זה חמש — „צופיה הליכות ביתה״. מעטות הן הנשים המקיימות פסוק זה בשלמות כמוה ויענקל — פיו מלא תהלות אמו. תשבחות על חשבון יתר הנשים שברשימותיו לא חסך — כ״ש על אמו. אם באים אנו להעלות על הכתב את כולן — אין אנו מספיקין. אמי ראתה את עצמה מבורכת מנשים. בקום אבא בלילה לעבודת בוראו — נתעוררה אף היא וראשית מעשיה כוס חמין לו. מעודו לא ביקש אבא דבר, כי אמי קדמתו והגישה לו את משאלות לבו בטרם נתן ביטוי להן. על חמש עשרה היגיעות שיגע אדם הראשון טרם אכל, הוסיפה אמא כהנה וכהנה: בבית ובגן, במטבח וברפת, בשדה ובחנות — ולא עקרת בית בלבד — משבח יענקל את אמו — היתה כי גבורת בית ואוי לו לגוי שנכנס לביתה והרים את קולו מעל למקובל — לא היססה אפילו לסטרו ולזרקו החוצה.

מעשה נורא קרה פעם בערב פסח בבית אבא: אמא הלכה לבית המרחץ לרחיצה הדו־שנתית (ערבי ראשי שנים ופסחים) הואיל ואמבטיות לא היו בבתים. מצאה שם תורים־תורים ומשום כך נתעכבה והשאירה את אבא לבדו בבית. אבל הוא לא השתעמם כי המלאכה רבה היתה לפניו: עריכת ה„שטר־מכירה״, באין מפריע. בסיפוק רב רשם את רכושו החמצי, במיטלטלין ובמיכלכלין ונהנה הנאה מרובה מה„בעליבתיות״ שלו. משהגיע לסעיף „משקאות״ ראה שאין לו מה להעלות על השטר: יין לקידוש ולהבדלה, יי״ש — אין טיפה לרפואה. אולם היה מישהו שלא הסכימה דעתו עם דעת אבא כי ברגע זה שעיניו מקיפות את נכסיו הרגיש אבא כמין חנק בגרונו — אצבעותיהן של שתי ידים גסות מתלכדות מסביב לצוארו ולוחצות אותו כבצבת — תן יי״ש, מוי שלוימע — ויכירהו זהו קולו של הערל בא ביתנו, שיכור מועד והפעם שמר את צעדי אבא ומצאהו יחידי. לא הועילו טענותיו שאין לו וכהוכחה מוכן הוא להראותו אפילו את השטר מכירה שבו נפקד מקום היי״ש. הגוי שהאותיות האשוריות (לרבות גם הלטיניות) אינן נהירות לו המשיך לצוות: תן יי״ש ואם לאו — לא תשתה גם אתה יותר, ולחיזוק נבואתו הגביר את מלאכת החניקה ונעץ את האגודל בפיקת גרגרתו ובהשמיע אבא אנקת חרחור — נפתחה הדלת ואמא נכנסה. בראותה את המראה האיום לא איבדה את עשתונותיה, מיהרה לכירים, תפסה גזר עץ מעליו ותט בכח על ידי הערל ותך על ראשו ובכל שהשיגה ידה — הכות ופצוע עד שרפו ידיו והרפה מאבא. הוא הרפה אבל אמא לא הרפתה ומכל הבא בידה לרבות מחבת נחושת תקעה בערל המבוהל עד שגילה את הדלת — וינס ויצא החוצה. בראשון לפסח ברך אבא ברכת „הגומל״ ובאמרו „הגומל לחייבים טובים״, הרהר גם על הגומלת, היא פעריל אשתו, שגמלה לשיכור מכות טובות ונאמנות — היש לכם אשת חיל גדולה מאמי? — שואל יעקל בזכרו בגאוה את אמו שחגרה בעוז מתניה ותאמץ זרועותיה.

פוקס — זולטי

האחיות דבורה ורות (לבית שטיימץ) שומרות בלבן ביראת הכבוד את זכר הוריהן ובני משפחתם שנספו בשואה.

פריידע ברוך׳ס — בשם זה הכרנו היטב בבורשה את האלמנה שהתגוררה בחלק השני (התחתון) של הכפר. בנותיה הזריזות והחרוצות והפעלתניות שהיו מערבות עצמן בעסקי צרכי צבור — תופעה שכיחה בימים ההם. באותו בית נשתכן הסניף של צעירות מזרחי, ובאכסניה זו — קמה ונהיתה תנועה למנהגי צניעות בתלבושת נשים. שם בין כתלי ביתה של פריידה ברובוס הוחלט על תלבושת אחידה של בגדי בד לנשים צעירות, כדי לא לבייש את מי שאין לה. מנהג קצת דומה לזה היה בין בנות ישראל בשנים קדמוניות ובקצת שינוי, בימי התלמנה.

אלא שדבר המוטל בספק אם לבנות בורשה נהירה היתה מסורת קדומה זאת. על אביהם ברוך הן מספרות שהיה יודע

תורה ושומר מצוות. הושיט עזרה לעניים וסייע להם במתן בסתר וכל דרכיו, דרכי צדקה היו.

האם פריידה היתה בתו של מרדכי גרשום והצטיינה במדותיה הטובות, וגם אצלה היה מעשה הצדקה שלם: שקדה על ביקור ולינה אצל חולים, סעדה לקשיי מחלה על ערש דווי לכל נצרך שנתקבל בו בסבר פנים יפות. שניהם, אבא ואמא דויים והסעידה לרעבים. פעלה בח״ק. הבית היה פתוח לרווחה בקשו להם מעשה שאוכלים פירותיו בעולם הזה והקיים לו לעולם הבא והוא — הבאת שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו.

האשה שעלתה ארצה — ירדה ושוב עלתה... על המוקד...

לייקו בתו של אנשל גאנז שעלתה וחזרה — בתו הצעירה של ר׳ אשר אנשל גאנז, לייקו נישאה והיא ובעלה עלו בעליית סיטקוב יחד עם משפחות אחרות. המה באו לרחובות והתחילה להתנחל בה. בעוד העולים מתחילים להסתדר ברחבת משקיהם ומצליחים במעשיהם ומכשירים שורש אדמת המולדת — נכנס יתוש במוחה של לאה... ובימים החמים הפוקדים את הארץ ומזילים זרמי־זיעה מבשר העובדים והבטלים, התחיל לנקר במחה: בורשה התיצבה לנגד עיניה בכל יפיה והדרה. בלילות הקרירים ובימים החמימים, הגן שמאחורי בית־אבא השתטח לפניה, קרקור התרנגולים וצפצוף האפרוחים, הנחלים וההרים מסבים — כל אלה התיצבו וקראו לה: קומי ושובי לבורשה שממנה באת. מקצת הספק שקנן בלב בעלה אם באמת טוב עשה שעלה, או משום שלום בית — כל זה היה בעוכרי המשפחה שהסיתוה לשוב. ביום חמסין צורב נודע לקבוצת בורשה שברחובות שמשפחה פלונית ירדה מן הארץ. הרבה צער הצטערו הבורשאים ע״כ שלא הניאום ממחשבתם שבגלל הסודיות שבמעשיהם איש לא ידע על תכניתם הגורלית. בבורשה לא נחלו כבוד רב, כי לא היה בית בה שלא הכין את עצמו לעליה קרובה — והנה באו הללו ועזבו את ארץ חמדתם. גם מלדבר עמם נמנעו. ואם שאל השואל על מה ולמה, כך עוזבים את ארץ ישראל — היתה התשובה: כאן, בבורשה, היא ארץ ישראל. הרבה זמן לא נשתיירו „בארץ־ישראל״ המדומה — ויום המר והנמהר בא על בורשה ויחד עם המצפים לישועה ולעליה — אלו אף הם בלהבות התנורים שהכין עבורם הצורר. ה.י.ד.

חיידל-לוזער׳ס

בת הרב הנגידית לאזער שטיינמץ היה בשעתו בעל בעמיו: סוחר מצליח, עתיר נכסים יחסן, ככל בני שטיינמץ, ביתו שבחלק העליון (המזרחי) של בורשה, בית מדות היה, התרחב, לא רק הרחוב, הורחב ומורווח ונמלא חדרים רבים. מרפסת צרה וארוכה שהקיפה את הבית משני צדדיו הפנימיים שיוותה לו צורת חצר אצילים (ואמנם דיברו על „חצרה״ של חיידל־לוזער׳ס, אחרי פטירת בעלה). חצר זו שתפסה שטח גדול והשתרעה ונמשכה עד הנהר, הוסיפה לתפארת בית המשפחה. הפריצים ההונגריים והרומנים קווה בבורשה ופופ־שמעון בוישיבה עוררו אצלו תאות החיקוי למנהגי האצילים וינהג אף הוא כמותם: בפנת חצרו עמד בית למשרתים (בבית זה התגוררה לעת זקנתה והתנוונות דעתה האלמנה) ועל ידו — אורוות לסוסים ורפתות לפרות. משרתים ומשרתות התרוצצו בחצר. עגלה מרקדה על שני גלגלים נרתמה לסוסים שניים, אחד „שימל״ (בצבע עובש־לבן) ואחד „פוכס״ (בצבע צהוב) למען הגדיל את הרושם (קרא „שוויץ״) הגבירי ושוט ארוך־מדות מעוך בקצה המושב, מעורר יראה בלב אדם ובהמה... לסוסים יראת השוט ולאנשים יראת הכבוד. גם מקוה פרטי בקצה חצרו, על יד הנחל שמימיו סובבו את גלגלי טחנת הקמח שלו. (לימים שימש מקוה זה חדר שירותים לתלמידי ה„חדרים״ הרבים שבאזור הפרינט). בחזית בית לוזר שמצד הרחוב הראשי, בשער הכניסה לחצר ניצחו שני עצים ממין הברושים רמי קומה שמעניקים המה בגבהם, זקופים משני עברי השער, כשומרים ענקיים ומוסיפים גאה וגאון לשוכן הבית. בעבור הבית לרשות אחרים, כי יורשיו מכרוהו ליוסל פריד ובניו, משפחה שעלתה לגדולה ומסחרה, מסחר העצים פרץ וגדל — נגדעו העצים בפקודת השלטונות ונהרס קניהם של בעלי הכנף הרבים ששכנו בין עפאיו. חיידל בערוב ימיה זכרה שנות קדם ועז היה רצונה להריק לאזני־מישהו את סיפור חייה, בהיותה בת הרב של העיירה טרדאם שבטרנסילוניה — אולם שומע לא היה לה — פרט לאחת ממשרתותיה האחרונות שעוד נשארה נאמנה ועמדה כפופה לפני גברתה, אם כי לא הפיקה מזה תועלת כלכלית — היא פייגע אברהם־דוד׳ס.

טיפוס מיוחד היתה פייגע זאת: יתמות שפקדתה עוד מימי ילדותה, הפקידה אותה לחסדי האנשים ולא היתה עבודה שלא הטילו עליה בבתים הרבים ששירתה בהם את בעלותיהם. העזובה שצפצפה מכל ישותה, דיה היתה לזכות, כדרך המוזנחים לתואר „מוטה״, כלומר טיפשה — ושלא בצדק. באזני פייגע זאת שפכה חיידל את כל זכרונותיה, מימי ילדותה עד תקופת גבירותה ולא שכחה להעיר לה, בפעם המאה ויותר שהיא בתו של הרב מטרדאם. אז היתה פייגע שואלתה בתמימות: מה זה נותן לי? האם אקבל שוה פרוטה תמורת שמועת סיפורים טפלים אלה? ולה, לחיידל — כלום עובדה זו שהיתה פעם בת הרב מטרדאם מוסיף משהו לבריאותה ההולכת ורפה ולשכלה ההולך ונעלם.

אִמִּי

בְּשֵׂאת אוֹתִי רוּחַ דִּמְיוֹנִי וַתַּנִּיחֵנִי בְּתוֹךְ הַבִּקְעָה
הַטּוֹבְלָה בְּיָרוֹק בַּקַּיִץ, בַּחוֹרֶף לַבְנוּנִית מְפִיקָה,
וְחוֹצִים בִּצְוָחָה מַרְעִישִׁים דְּרוֹרִים לְקִנָּם בַּחֹרְשָׁה
אָז נָפְלוּ כָּל תְּשְׁעַת הַקַּבִּין שֶׁל יוֹפִי בחלקה של בּוֹרשה
וַתַּחֲלוֹף עַל פְּנֵי דְמוּתָהּ הָרַכָּה עֲדִינָה שֶׁל אִמָּא
בִּצְפּוֹתָהּ הֲלִיכוֹת הַבַּיִת לוֹ אָצְלָה מִנַּפְשָׁהּ הַנְּעִימָה,
בְּהַדְלִיקָהּ נֵרוֹת הַשַּׁבָּת, קָלוֹעַ וֶאֱפוֹת הַחַלָּה
בְּחָפְזָהּ לְמִטַּת חוֹלֶיהָ, בְּאִסּוּף לְהַכְנָסַת־הַכַּלָּה
בְּהָבֵא אֶת יַלְדָּהּ שֶׁאֵחַר, הָרַבִּי הִבְטִיחַ לִסְלוֹחַ
וַיּוֹרֶד בְּצֵאתָהּ הַפַּרְגּוֹל וַיִּפְקֹד עַל סַפְסַל לִשְׁטוֹחַ.
פֹּה תִּרְכֹּס כַּפְתּוֹר, תַּבְעִיר מַגְהֵץ, שָׁם תִּמְרֹט נוֹצָה לְכָרִיּוֹת.
מִפִּנּוֹת הַחֶדֶר תִּפְעַרְנָה לְפַת־לֶחֶם תֵּשַׁע פִּיפִיּוֹת.
אַבָּא מִיּוֹם שָׁמְמָה חֲנוּתוֹ, נִדְחַק בֵּין בַּיִת לַעֲלִיָּה
,עוֹרֵק׳ וְנִתְפַּס וְחוֹזֵר: רַק עוֹר וַעֲצָמוֹת וְצִיָּה:
מַה בֶּצַע לִצְבָאָהּ שֶׁל ,הָגָר׳ בְּאִישׁ צָבָא עִם בְּשָׂרוֹ הַדַּל...
וַתִּשָּׂנֵס אָז אִמָּא מָתְנֶיהָ וַתְּהִי לַמִּשְׁפָּחָה הַבַּעַל.
אֶזְכְּרָה יְמֵי שֶׁפַע וְטוֹבָה, חֲנוּתָם מַרְכֻּלְתָּהּ הַשְּׁבִירָה;
גַּם מַחֲסוֹר בָּא לִבְנֵי מִשְׁפַּחְתָּהּ בְּנוּדָם מִדִּירָה לְדִירָה.
בַּבַּיִת הֶעָטוּר גַּן יָרָק, אִילָנוֹת וּפְרָחִים עֵין־מָיִם –
אָזַל בּוֹ הַלֶּחֶם מִכֵּלָיו וְצוֹפִים שָׁם זוּגוֹת עֵינַיִם
אֵלֶיהָ אֶל אִמָּא בִּשְׁאֵלָה נוֹקֶבֶת בְּלִבָּהּ אֶת חֵדָהּ:
הֲיֵאת הַיּוֹם לֶחֶם לְפִינוּ, אוֹ תִּדְחִי לְמָחָר הַסְּעֻדָּה?!
מִלְחָמָה לְעַמִּים וְטוֹבְחִים, כְּלֵי מַשְׁחִית צְמוּדִים לְיָדָם.
וּבְבוֹרְשָׁה בָּהּ קוֹטֵל הַנֶּגֶף כְּאַיִן יֵחָשֵׁב הָאָדָם.
חֲרִישִׁית נִבְלַעַת בַּדֶּלֶת-הִיא נוֹטְשָׁה אֶת אַבָּא וְאוֹתָם;
רַחֲמֶיהָ מִיּוֹצְאֵי יְרֵכָהּ תַּשְׁחִית-לְמַעַן הַחְיוֹתָם...
בָּעֶרֶב בּוֹ נִכְמַס הַסַּהַר, אִם בֹּקֶר מְטֹהָר לֹא־עָבוֹת
שְׁבוּשׁוֹת בִּגְיָסוֹת הַמְּסִלּוֹת, בַּחֲזִיתוֹת לוֹהֲטִים הַקְּרָבוֹת – –
בְּזוֹ אַנְדְּרַלְמֻסְיָה מִתְעָרְבָה אִשָּׁה אַמִּיצָה נִמְרָצָה
לְהָבִיא מִמֶּרְחָק אֶת לֶחֶם מִשְׁפַּחְתָּהּ וְדַרְכָּהּ לָהּ אָצָה.
אֶת שִׂיחָהּ וְשִׂיגָהּ בְּעָרֵי הַמְּדִינָה, בַּמֶּה הִיא עוֹסֶקֶת.–
הַסְּחֹרָה בְּזָהָב פַּרְוַיִם, בִּיַהֲלֹם, נֹפֶךְ וּבָרֶקֶת;
בְּגָלוּי אוֹ מִסְתָּר סְחוֹרָה מַחֲלִיפָה בִּמְדִינוֹת הַתְּאוֹמוֹת;
תְּמוּנוֹת מַעֲשֵׂה אָמָן נוֹצֵץ סְגֻלּוֹת שֶׁרוֹאִים בַּחֲלוֹמוֹת.
פְּתוּחִים הַגְּבוּלוֹת, אֵין בּוֹדֵק נוֹשְׂאִים-נוֹתְנִים מִן הַבָּא בְיָד.

שָׁם קוֹנִים וּמוֹכְרִים גְדוֹלִים וּקְטַנִּים וְהָרֶוַח בַּצַּד.
לִבְנֵי־בֵיתָהּ דָּבָר זֶה נוֹדַע: שְׁתֵּי כִּכְּרוֹת לֶחֶם גְּדוֹלוֹת
כַּגַּלְגַּל וַחֲבִילַת הָאֹרֶז, סֻכָּר, מִמְרַחַת, קֶמַח סֹלֶת,
הֵבִיא הַדַּוָּר יוֹם־יוֹם מַתָּן – וּפִתְאֹם – אוֹרַחַת כְּפוּפָה
בַּפֶּתַח... הִיא אִמָּא עֲמוּסָה בְּמָזוֹן וְכֻלָּהּ סְחוּפָה.
מִכֹּבֶד סֻבָּלָהּ קָרְסָה – וַתֶּחֱלֶה, כִּי גָז כֹּחָהּ וָרָד.
וַתִּקְרָא לְקָרֵב אֶל מִטָּתָהּ אֶת הַמְּלַמֵּד וְאֶת הַחַיָּט
וַתּוֹצִיא שִׂמְלָתָהּ הַשְּׁחוּמָה שֶׁלָּבְשָׁה בִּימֵי שַׁבָּת וָחָג
וַתֹּאמַר לְחַם־לֵייבּ הַחַיָּט: (הַתּוֹפֵר בְּמַחַט, כִּי רַק
לְמִתְפְּרֵי חֲלִיפוֹת נוֹעֲדוּ מְכוֹנוֹת הַתְּפִירָה הַבְּהוּלוֹת),
זוֹ שַׂלְמָה לְלָבְשָׁהּ שָׁמַרְתִּי בְּבוֹא תּוֹר לְשִׂמְחַת הַכְּלוּלוֹת
לְחָמֵשׁ בְּנוֹתַי...וְעַתָּה חַיִּים־לֵייבּ לְקַח אֶת הַבֶּגֶד
וַעֲשֵׂה מַלְבּוּשׁ לִשְׁנֵי בָּנַי הָרוֹבְצִים עֲגוּמִים מִנֶּגֶד...
גְּשָׁה, רַב מִיכָל וְטֹל שְׂכַר לִמּוּד (צְרוֹר בַּתִּיק) שֶׁל שָׁנִים.
תּוֹרָה לֹא בְטַלְתָּ שֶׁאֵ תּוֹדֶה מִבְּנֵי אֲסַפְתּוֹ בֵּין הַבָּנִים.
אָז זָרַח הַנֹּגַהּ עַל לֶחְיָהּ וַתָּהֵל בְּזֹהַר מְעוֹדֵד
וַיִּלְחַשׁ קוֹל חָלוּשׁ: רַב שְׁלֹמֹה־מִיכָל – אָנָּא לַמְּדֵהוּ עוֹד אֶת...
וְלֹא יָסְפָה וּפָשְׁטוּ עַל עֶדְנַת פָּנֶיהָ רַצֵּי הָאוֹרָה.
וַיֵּרְדוּ מַלְאָכִים וַיִּשְׂאוּ שָׁמַיְמָה נִשְׁמָתָהּ הַטְּהוֹרָה.
נִסְתַּלְּקָה בַּת שְׁלֹשִׁים וָשֵׁשׁ... וַיִּכּוּ הַלְּבָבוֹת שְׁאִיָּה
וַיְהִי יוֹם חֲמִשִּׁי – תִּשְׁעָה בֶּאֱלוּל הַתַּרְע״ט לַבְּרִיאָה.

אחותי חיה

אחותי חיה, האמצעית בתמונה השניה, אחות תאומה לשפרינצה היתה חיה ובשמה המלא — חיה דבורה, ע״ש סבתא, אם אמה. בשלהי מלחהעה״ר, בהלוך האם ראכיל לבית עולמה ונתיתמה המשפחה בת שבע נפשות, מצאה חיה את עצמה אחראית לה והעמידה את עצמה בראשה. בהיות אמא בבית לא ידעה המשפחה מחסור. חלק מימיה בילתה בדרכים ועסקה במסחר, מחמת שעסקי אבא ירדו פלאים — ומי יכין טרף לטפה? מדי פעם הביא הדוור ככר לחם ענקי ממאפיות הונגריה ש„הספיק" לשבוע. בשבתה בבית עשתה סחר חליפין עם החיילים הגרמניים ששכנו בבורשה וסיפקה להם תפוחי אדמה — מאכל תאוה להם ולחם ממאפה תנורה וחזרה הביתה עמוסה כל דבר מאכל המצוי במזונוני הצבא. כשנפטרה לעולמה בדמי ימיה (בת שלושים ושש) נכנסה חיה במקומה והתחילה לדאוג לכלכלת הילדים. בית מגורי המשפחה היה ביתו של אליעזר הערשטיק שעמד בודד מחוץ ליישוב. גן רחב ידים נטוע עצי פרי נשירים מכל המינים וירקות, פיצה את המשפחה, חלף ריחוק המקום, בהעניקו לה ממיטב תנובתו. חיה מצאה לה שדה פעולה כפשוטו, נרחב ומרווח, שטח המשווע לידים עובדות. לא עברו ימים מועטים וחיה, בסיוע יתר בני המשפחה, הפכה את השטח לגן פורח: ערוגות סדורות ותלמים ערוכים במדה ובטעם, הצמיחו ירקותיהם והכלונסאות העלו על עצמן את זרעי הפול והשעועית הירוקים. התלמים דוחקים את טרפי צנוניותיהם וזנבות בצליהם, תרדין וגזר מבשילין בשוליהן ודילועין דמויות כדורים סגלגלים נקשרו לזרועותיהם, שנמשכו בירכתי הגן. העצים השירו אגסים ותפוחים ושזיפים ומבית וולף ברח הרעב.

לא ארכו הימים וגם התרנגולות הכניסו את כרבולתן בעול הפרנסה, אלו הטילו ביציהן ואלה — שכבשו את ביציהן בשחלתן, הודיעו ביבבה חולנית על רצונן לדגור... יצורים צהבהבים התרוצצו בחצר ובתו של וולף נראה עומד על מלאת. אולם לפתע רוח אחרת היתה את אליעזר — ולאבא, שביקש לישב בשלוה הוסבר, שהבית הוא דירת ערזי עבורו, יצאה שעתו ותמו ירחיו. שוב המשפחה בדרך. חלומו המתוק של וולף גז חיש ויעף ומשפחתו עברה לדירה בת חדר אחד והמחסור והדחק חזרו לאכסניא שלהם. עייפי נדודים ויגעי טלטולים עברו בני המשפחה לדירתם השישית. חיה חשה בכאבו הנעכר של אביה, שכלו כוחותיו, בהחליפו את מגוריו תכופות ותהגה רעיון נועז העשוי לסייע בידיה, לומר לצרת אבא: די! בשקידה רבה מעבדת היתה גני זרים ומחלקה ביבול; מדדת שנה מעיניה ומורטת נוצות של אווזי אחרים; מחפרת ומטליאה, צוברת סחבות בלות והופכתן לחבלים דקים ואורגה מהם במטוייה ביתית של האיכרים ועושתם שטיחים לרצפת החמר. אין חפץ הנדון לזריקה שהיא לא תעשה ממנו דבר ערך. שולחת גם במסחר ידה. מלוה את מעותיה שליקטה מעמל כפיה בריבית וחלק מלוויה יצאו ידי תשלומים בריבית ש„העניקו" לה ואילו ה„קרן" — הלא היא „קיימת לעולם הבא"... בראותה שנאמניה בגדו בה — נעשתה שותף למרכיבי הפלינינות. ויהי היום ושותפיה מגישים לה חשבון, אחרי החזר הצאן השאולות לבעליהן ומכירת הגבינות — והנהו עלוב מאוד, הפסדו מרובה, מקח טעות דחקם למדחפות, חשבון משווע חמס ושוד ופתק קטן נצמד לו ותכנו: פניה ללבה הטוב של אשת חיל וישרת אורח, שתואיל לשית לבה הרחום לצוק החשבון ותוציאנו מן המיצר... חיה — רחמיה נכמרו על שותפיה וסייעה בידם ותחלצם מצרתם... גם בתרופות עסקה ולא פעם אירע שהרוקח היהודי נשא רגליו וילך אל חיה לקנות מ„בית מרקחתה" תרופות, שאזלו מהאפתיק שלו. לחולים עניים חילקה תרופות חנם. לוקחת היתה את מוצותיה ש טתן לחלב לסעוד בהן מטוב חולים. באחד הימים גמלה החלטה בלבה לחדול קמעה מדרכי מסחר, כי בראותה את אבא סוחב חבילותיו מבית לבית ותאמר: בית אקים לאבא במגרש הטובע בטיט הנרוק שנקנה פעם — וימצא מנוח לעצמותיו התשושות. שש שנים בלבד התגוררה המשפחה בביתה. שלוש נפשות עזבו את הבית — ותישאר חיה עם אביה ואחיה פישל.

הנה באו כחתף ימים קשים. אבא עוד הספיק להיאסף אל עמו מפני הרעה. עם כניסת ההונגרים לבורשה יצא פישל ל„מונקה" — היא העבודה בצבא הידוע לשמצה ולזוועה ולביתה של חיה שנשתיירה לבדה, נכנס אחד מפקידי הרשות, גוי רשע, שהודיע לחיה שמהיום ואילך הבית הוא שלו... **אלא שהוא „מרשה" לה, ברוב חסדו להצטמצם בחדר הקטן** שבירכתי החנות. עוד הספיקה לשתות כמים עוולה ועיניה רואות וכלות באכול זרים יגיע כפיה ונכרים באו ביתה ומכלים חיל שנים שעמלה בזיעת אפיים. אלא שמשמים ראו בענות נפשה ולא ארכו עצבותיה כי הוחש מועד צאתה ותלך חיה באשר הלכו שאר יהודי בורשה.

שלוש הנשים של הרבנית מייטה

בתו השמינית של ר׳ גדלי׳ שטיימץ (אבי אמו של כוה״ש) השוחט הששי של בורשה, היא הרבנית וירטהיימר. עבר עתיר מעשים כבירים תלוי לה מאחוריה. כעת שוכבת היא על ערש דוי מדוכאת ביסורים, משם היא מנהלת מתוך מאמץ שלמעלה מכוח אנוש את מוסדות הצדקה שלה ובהם את ה„כולל מייטה", מיסודה ומימונה. אדיר חפצה הוא לדלות מאוצר זכרונה מקצת מן הימים שעברו בהיותה נערה צעירה משוטטת בסימטאותיה של בורשה שמלאות היו יהודים עניים ואביונים אבל יקרים. לפחות שלוש דמויות של נשים מרחפות על כנפי זכרונה נשים שמעשיהן — מעשי־צדקה ומשלוח ידן — גמילות חסדים — כך היא זוכרתן וככה היא מתארתן:

מרים לייזרוביץ

אשה היתה בבורשה ברחוב התחתון ומרים לייזרוביץ שמה. ותהי האשה מכובדת וחשובה בעיני הבריות, כי אשת חיל היתה וידיה תקועות בעבודה לטובת הרבים. בימי מלחמת העולם הראשונה כשצרכי בני בורשה מרובים היו הקיפה את עצמה במעשים טובים ותוסף על עיסוקיה בעניני צדקה וחסד. בעלה שעשיר היה וכיסו מלא — **אבל לבו נתרוקן מכל רגשי אנוש,** התאכזר גם לבני ביתו ולאשת חיקו ובימי צר ומצוקה פנה להם עורף ויעזבם לאנחות. לא עברו ימים מועטים שלח לאשתו גט־פטורין כי מצא נאה וצעירה הימנה — וישאנה מעשה

הנבלה של בעלה לא העבירה על דעתה ומדרכה לא סרה ולא עוד אלא שאף הכפילה את מעשי הצדקה שלה. ימים קשים באו אז על בורשה: מגיפה פרצה בשלהי מלחה"ע ביישוב ועשתה שמות ביושביו. הרופא הצבאי קרא הסגר על הבתים ואין יוצא ואין בא, כי אסר כל מגע עם החולים. ברם, מרים לא נכנעה ותגש את עזרתה לחולים ותגמול חסד עם אלה שלא קמו מחוליים. מסירות נפש של ממש הוכיחה אשה עדינת-לב זו בטפלה בנגועים ולא שעתה לאזהרותיו של הרופא שבנפשה הדבר. (היא עשתה בחלק התחתון של בורשה מה שעשתה מאנצע בחלק העליון). לא יצאו הימים והמחלה לא פסחה גם על מרים, המחלה דבקה בה ותהי בנופלים ראשונה. משהובאה לקברות נטמנה באין כסותה לעורה, שבגדיה נידונו לשריפה, כמקובל במקרים כאלה, מטעמי־זהירות. למחרת הסתלקותה מופיע אברם החרש, איש קברות ידוע, אצל ר' משה־לה וחלום בלהות בפיו: מרים נראתה לו בחלום ושטחה בפניו את מצבה העלוב בעלמא דקשוט, שאינה עטופה אפילו במחלצת של קנים, כאותה ריבה במסכת ברכות... נזדעזע הדיין ויזהירהו לבל יעשה ח"ו דבר כי „החלומות השוא ידברו", מחלצת של קנים אין לה אבל עתידה צדקת זו שילבישוה במחלצות, כדבר האמור בנבואת זכריה: „הסירו הבגדים הצואים... והלבש אותך מחלצות".

הרבנית מתנחמת בכך שבעלה לא נוקה מעוון שבאותה זמן שמרים חלתה — ירד הוא מנכסיו ומטה ידו ואשתו עזבתו את בעל האשה תיקנה ואילו לסבלה של מרים ולמותה לא מצאה תיקון, אלא שיש להניח דעתה שכבר שנו רבותינו ז"ל ש„עולם הבא — עין לא ראתה, א־לקים, זולתך".

פיאה מוכרת השמרים

ישרת דרך היתה פיאה והתמימה את מעשיה. אושר רב לא השכין עצמו בביתה ומאז יצא הזוג מתחת החופה, מצוקי פרנסה נסתבכו בעקבותיו. בעלה — סימני חולשה ותשישות נתגלעו אצלו ונתרופפה בריאותו. ימים קשים התרגשו ובאו עליה כתומם והקשה והנורא שבכולם — מותו של בעל נעוריה. פיאה נתארמלה בעודה צעירה. נער עול ימים השאיר אחריו אביו בלכתו בדרך כל הארץ טרם באה עתו ואייזיק שמו. נשבר לבה ואתו — מטה לחמה. אנשי הקהלה, משראוה באלמנותה השוממה ובמצוקת נפשה ועזובה בעניה, עמדו ומסרו בידיה את הרשיון למכירת השמרים שהיתה אחת ממקורות הכנסותיה של הקהלה. קשה היתה פרנסה זו שמפרנסת את עושיה בצמצום רב וקשה שבעתים היא מלאכת השקילה בגרמין: וב„דיקות", שאם אתה מחסר מאומה — בא הפסוק „לא תעשה עוול... במשקל" — וטופח על פניך ועבירה היא בידך; ואם תאמר להוסיף — הנך מאבד את פרנסתך. מה עשתה? עמדה ושקלה מקצת־משהו יותר ותשם מבטחה בה' שהוא ימלא חסרונה. חיבה יתירה נודעת היתה לחנותה, שהמצרך היחידי בה השמרים היו, מן הנקיון, ממש הפליאה בו את באיה: הכל מסודר ומנוקה ומבריק. בשקילה ואריזה ומכירה היה אייזיק בנה עזר כנגדה והקונים מצאו את מנותיהם מזומנות. באייזיק זה מצאה פיאה את נחמתה ולחינוכו הקדישה את כל מרצה. מנעה אוכל מפיה ובלבד שלאייזיק לא יחסר דבר. הגיגה — אייזיק היה. בבגור הנער ונשא אשה הוסיף לסייע לאמו. ימים קשים באו לפיאה עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה: בנה נתגייס ונלקח לצבא הקיסר וישולח למקום ששם מתראים האויבים פנים אל פנים ומשם לא חזר.

פיאה לא פקפקה אף רגע שבנה שוב ישוב מיד, אלא שתמיהה על המכתבים שפסקו מלבוא. כאן יושבות שתי נשים ונושאות את נפשן ועיניהן כלות למכתב. בבית היתה מטתו מוצעת וארוחתו מוכנה ובשבתות שתי חלות מצופות חלמון ביצה שוכנות להן חבוקות מתחת למפה צבעונית רקומה, והיין בגביע וחליפת השבת עומדים וממתינים לו לאייזיק בשובו. ויהי היום — ונושא המכתבים התיצב על מפתן ביתה — ומכתב שקצת מכביד בידיה נפתח לעיניה: מין צעצוע של ברזל הדומה לשתי-וערב, ר"ל עטוף בסרט־פסים מדובק לפיתקה כתובה בלשונם. פיאה קראה במר נפשה: מה לי ולצלב, מכתב מאייזיק אני צריכה... הנשים השכנות, מהן שנתעסקו בהשבת נפשה של כלתה המתעלפת ומהן שניסו להכינה לקראת הידיעה המחרידה ששוגרה אליה בצורת חפץ טמא זה. אולם היא בשלה: בקרוב יחזור אייזיק ויעזור לה בשקילת החבילות לדיקה, לשתיים ולשלוש. באחד הימים שמעה שכלתה עומדת להתחתן — הלכה והזהירה אותה והזכירה לה שהיא „אשת איש" ועליה לשמור לבעלה עד שובו. הוי, בני, למה בוששים פעמי רגליך!? קראה בעטף עליה נפשה.

בלומה השוחטנית

על אמה, בלומה השוחטנית (די „שוחטקע") ועל מעשיה הטובים יודעת הרבנית וירטהיימער לספר הרבה. אשה צדקנית זו העלתה על עצמה עול של דאגות לטובת הזולת; לא היה דבר שרבים צריכים לו שנעלם מעיני בלומה ואין לך מקום שנדרשה שם עזרתה שתוקיר רגליה ממנו: ריפוי חולים ונדודי שינה ליד מטת־חולים, בלילות. התרוצצות לקבץ תרומות ונדבות לתמוך במטים לנפול מעוצר רעה ויגון ורעב. חבירה היתה בכל מוסדות הצדקה. היא עצמה יסדה אפילו חברה משלה, מיוחדת במינה ובסוגה, מוסד שיש בו מקצת מביטוי למאבק על זכויות הנשים. ראה ראתה בלומה שהגברים „נטלו" לעצמם הכל: לימוד תורה וקיום מצוותיה, ותכונתם והכנתם רבה היא ליום שכלו טוב ואילו לנשים — ספק הוא אם תזכינה ליותר מפרורי שולחן גבוה, שבעליהן יזרקו לעברן. אז אמרה בלומה: אם „נשים חיבות לשמוע קריאת התורה (סופ. יח) אז למה לא תחיבנה את עצמן בכתיבת ס"ת? הלכה וייסדה חברת־נשים לכתיבת ס"ת על שמן. עד מהירה עלה שמע החברה באזני הנשים והתחילו מתנדבות זורמות וכסף לכתיבה בידן. היו ביניהן כאלו שמכרו את תכשיטיהן ורוקנו את פוזמקאות־חסכונותיהן ואלו קופת השוחטנית נתמלאה מכסף תרומתן. אף היא קיבלה את אייזיק בן פיאה להיות לה למזכיר ולגזבר. המלאכה היתה דייה לכתיבת הספר. אולם משמשמעו המתנדבות שבאו אחרות ודפקו על שערי הקופה: תנו לנו חלק ונחלה בכתיבת הספר — נתכנסו מסביב לבית של בלומה בהרמת קול: לא, אין מקום, כבר נתמלאו כל השורות בספר ואין מקום לכתוב יותר... כתובנה לעצמכן ספר חדש ותרבינה התורות בבנות ישראל.

„שבי אלמנה בית אביך" (בר. לח יא)

אשה שנתאלמנה מבעלה, שהפרנסה לא האירה לה פנים — ארץ ושמים נפלו עליה, חשכות ירדה על משפחה זאת. לכל היותר דאגו לה הצדקניות שתהא לה „חלה לשבת". אולם בדרך כלל נשות בורשה, אשות חיל היו, שגם בחיי בעליהן נטו שכם בנשיאת עול בפרנסת ביתם — לא הניחו לייאוש שידכאן, והאשה העזובה לנפשה על ילדיה היתומים החליטה להיות ה„בעל הבית". אבא ואמא נכרכו על גופה הצפוד „ותחגור בעוז מתניה ותאמץ זרועותיה" וכו'. בכל הדברים היפים ליטף בם את פניה המאירים מאושר בהתקדש השבת הזוהרים — וילדי טיפוחיה לא ידעו מחסור; אולם היא גופה — מצבה נשתנה. מרה עליה נפשה ורוחה נעכרה. במקרים רחוקים הוסרה מעליה חרפת אלמנותה ואיזה בעל, שהשאירה לו אשתו בלכתה לעולמה, בכרעה תחת סבל עמל ביתה, מספר ילדים — נשאה ואספה אל ביתו להיות לאם להם. הוא הדין בגרושה — אלא שהורע מזלה מזה של חברתה לצער — האלמנה, שבעוד הראשונה נתארמלה במיתת הבעל ואין איש אשר יתן דופי בה ובצרתה — השניה סימן שאלה נחרת על מצחה: מה טעם שילחה מביתו? מי ימנה מספר לחסרונותיה? (מרשעת? נחש? או סתם ערות דבר מצה בה בעלה וכתב לה ספר כריתות) אם חשוכת בנים היא — הרי הסיבה ידועה למדי ומלבד למנוד ראש מצד מכיריה לא זכתה לדבר.

בנשים צדקניות נתברכה בורשה. חרף עמל יומן במשק ביתן וצרכי משפחתן שלא אחת גם דאגת הפרנסה הוטלה עליה, ביקשו לעצמן בנות ישראל העדינות הללו מעשי צדקה וחסד עשיית טובות עם הבריות ולעמוד לימין אביון להושיעו מצרת נפשו ולהקל עליו ימי חלדו. ביותר שקדו ישרות דרך ורודפות צדקה על מצות „ביקור חולים" — לישב בפאת מטתו של החולה, לסעדו ולתמכו ולהגיש לו מזון ותרופה. ע"י שהייה מתמדת אצל החולים וטיפולן המסור בהם הכירו מקרוב את מדויהם ותחלואיהם ודרכי ריפוי נתגלו להן והיו מעלות ארוכה ושבו החולים לאיתנם ורפא להם. מלבד הרופאניות הידועות כבר והן: מאנציע יוסילס וגיצע שרה לאהס ובריינע הירשס — ראויות להיזכר לטובה: חוה וירצברגר אחות שואל ליב מרים־לאה מאירוביץ, ראכיל וואלף שטיין (אם כוה"ש) לאנע חיים הירש ועוד, בהשגת מים ומזון ועצים להסקה. נשים רבות עסקו בזה, ביניהן ריסע אשת הירשל המלמד, אשתו של אנשיל פולק, דבורה פרוכטער ועוד נשים צדקניות רבות אחרות — צדקתן עומדת לעד.

הדלקת נר שבת בפרוזדור המות

בלומה השוחטנית

רבות נכתב על בלומה אשת ר' גדלי' שטיימץ, השוחט מבורשה, על עסקנותה ומעשיה הטובים. בספר „מסע עליתי לישראל" מאת ג. שטיין ומ. וירטהיימר, כתב נכדה על סבתו חורגתו בפרטרוט על אשה נאה וחסודה זו ששילחה ידיה למעשה הצדקה ולא הוקירה רגלה מרוץ אל חולים וקשי־יום, לסעדם ולתמכם למען הקל מעליהם את יסוריהם ולדבר על לבם. נפנה גם אנו מקצת מקום בספרנו על אשת חיל אמיתית ש„פיה פתחה בחכמה, בלמדה את הנשים „צאינה וראינה", „מנורת המאור" ועוד — ותעש בחפץ כפיה" גדולות ונצורות עבור עניי עירה. שלושה מקומות טוענות לזכות במרבית המצוות שעשתה בהן: א — בורשה, שם פרחה בימי נעוריה היפים והנוגים, הקימה משפחה ענפה והתחילה בה במפעלותיה. את בוקרה פתחה בצדקה ואת ערבה סגרה בחסד. ב — אונטרווישו, כפר מולדתה, שם בילתה את שנות אלמנותיה בקרבת אחיה ר' יוסף יונטל גאנץ, סוחר ספרים ידוע ות"ח ואחותה בריינדיל הרבנית, אשת הרבי יוסף מאיר וירצברגר, יליד בורשה, בנו של הדיין ר' יצחק וירבצרגר. ג — מיטלוישו, בו נישאה בשניה לבעלה ר' צבי הירש מרמאר, ראש הקהל וראש המועצה דשם. מכאן יצאו שניהם לדרך האבדון.

במקומות הללו היתה למשל במסירותה לצרכי הרבים. אורחות חייה המלאים ענין ותוכן בדאגה לזולת ברוח ובחומר נחתמו בהצטרפה, ביום עכור ונוגה, עטוף השרת קדרות מעיקה, לאחיה ואחיותיה שהושבו עד דכא, והם יהודי האיזא בדרתם מההר הביטשקיבילי בשביל המוליך לתחנת הרכבת של אינטר־וישו. כאן במפגש היגון נכרך גורלה של בלומה בגורל היראים ושלמים מיהדות מרמורש, שנפלו בימי האביב היפים והניצצים בידי המרצחים האונגרים־גרמנים. שרידי התופת סיפרו על אותו יום ששי מר ונמהר, בו הובלו לעקידה, שנערכה ע"י חיות אדם בסיוע טכניקת המות, לחמש מאות אלף יהודי הונגריה. על דרכה האחרונה של בלומה: במספר חפציה, אשר החביאה בהם בלומה כמה נרות לברך עליהם לכבוד שבת, בצאתה את ביתם שלפתם ובאחת הפנות במחנה הדליקתם ותעבר עליהם מספר פעמים את ידיה ואחר כך השקיעה ראשה לתוכן ותגר את דמעותיה בפעם האחרונה בפרוזדור המות על האדמה הטמאה הטבועה בנהרי־נחלי־יהודים תמימים וטהורים וכתפיה רוטטות, עלה וירוד בשפכה מר לבה בוידוי כביר שלא שמעתו אוזן... כך היתה ממשיכה בתפלתה עד כלות כוחה — לולא ידו הכבדה של אחד מחבר זובחי אדם שהחרידה מתענוגה המתוק, ביצוק שפתיה סוד שיחה לפני בורא כל הנשמות. בגסות אחז בשכמה החלוש וידחקנה לנתיב המוליך למקום העקידה... בליל שני, שנת תש"ד, כ"ו לחודש אייר, אחד וארבעים יום לעומר — „יסוד שביסוד" — לקיים מה שנאמר: „אדם יסודו מאפר וסופו ל... אפר..."

מאמר שהופיע בספרנו „עולה אשה לישרא"ל

הרבנית מייטה וירטהימר

מאמה בלומה למדה את תורת מדת הצדקה. בת זקונים זו לבית השוחט ר' גדלי', היתה לפאר במשפחתה בחכמתה, בהשכלתה ובמעשה ידיה. אולם גדולות נועדו לה בצאתה ממקומה הצר לכשיתרחבו אפקיה. עליתה לארץ ישראל הרעישה את היישוב בשעתו, בתת העתונות פרסום על נערה צנועה הטורחת להשיב לרשותה נחלת אבות שעלו לארץ ישראל מלפני מאה שנה וקנו בית בצפת. פרסום זה הביאה לבית הרב מנחם־אייזיק רלבג, מזכירה של הראה קוק זצ"ל,

שנשאה ומשנתקבל כרב באמריקה הלכה אחריו. מנשואים הללו נולד להם בן, הוא כעת רב בירושלים. שם פתחה בפעילות רבתי והודות למפעל צדקה, כביר מעשים יצא שמעה שאמריקה ותפורסם בישראל ובאירופה היתה ידועה לרבים: המוסד הפילנטרופי „רפואה וחיים" שמקום שבתו בפילדלפיה ומצודת עזרתו פרושה היתה בין אהלי דלים וטעוני מרפא — ידה יסדתו. את רעיון הקמת המפעל הגתה בימים הקודרים ליהדות אירופה. מאמינה היתה בעזרת צור ישראל שישאיר שריד לבית יעקב — ותקדם רפואה למכה... רכשה את אהדת יהודי ארה"ב ותפתח את ידם. לא היתה מסיבה וחגיגה, מיטינג וחתונה וכל שמחה שהרבנית וירטהיימר (נישאה בשניה לרב זאב בנו של הביבליוגרף הנודע הרה"ג ר' שלמה וירטהימר מירושלים) בשוב האודים העשנים, רצוצים ודוויים מהתופת, התחילו חבילות המזון ושטרי הכסף לבוא למעונם. בייחוד עשתה נצורות באספקת תרופות — כל תרופה, ותהא היקרה ביותר, משהוזמנה אצלה הומצאה אכספרס למבקשה. כעשר שנים זכתה להונן את עפר ירושלים. ביתה שברחוב חגי היה בית ועד לנשים צדקניות. מעל מטת חוליה ניהלה פעילות מסועפת במתן תרופות, מעות צדקה ובגדים חילקה לנצרכים. חתנים וכלות מצאו אצלה את מלבושי כלולותיהם. גם „כולל לאברכים" פתחה מייטה מכספה היא כדי לפרנסם אחרי נישואיהם. הלכה לעולמה זקנה ושבעת מעשים ומנ"כ בהר הזיתים.

אשת חיל ישבה במרכז הפרינט וחיה זיסל שמה

בית ארוך האכסדרה הנחיל לה בעלה, הירש הארוך ובתוכו חמשה בנים ושתי בנות. הרואה את הבית הישן הבנוי בפשטות והדלות מציצה מבין חרכיו, העומד בצלע המעבר, משובש אבנים ורפש ושלוליות, לא העלה על דעתו לשער שמצד שני שטח אדמה ירוק מרהיב עין, שאילנות ושיחים ועשבים ופרחים חופים עליו ואמת המים חוצתו ונהר הוישיבה, בזרמו העליון, שוטפו ומורקו. כי משפחה חרוצה היתה משפחתם של הירש וחיה זיסל; זריזות ידם הביאה ממרחק לחמם, שבהיות להם חלקת שדה, שמי נחל מדיחים את ירכותיה בעמק הנקרא „צ'ירקיניל". נזכר ר' הירש בתרגום „וברוח אפך נערמו מים" — חכימו מיא׳יתחכם אף הוא למים, הוריד קורות עץ מהיער הקרוב והעלה אבני יסוד מקרקע הנחל ויבן אמת מים הנקרא „פיראו", הקים בית נסירה לעצים והמים היורדים, אשדם. התחיל מסובב אופני עץ שהתניעו מנגנון, גם כן של עץ, ששכין יחידה של מתכת קבועה במכונת הניסור הנקרא „גאטר", שהביא לחם לבית הירש. ועד שהקרשים נמכרו היתה חנותו של „וולף הארוך" נרשמו בפנקסו הארוך. בשבוק הירש חיים לכל חי, נשבקו גם נרשמו בפנקסו הארוך. בשבוק הירש חיים לכל חי, נשב קו גם חובותיו הרשומים במדור מיוחד בדפתראותיו של וולף ושבקה חייה גם המנסרה ושנים רבות עמדה בשממונה, עד שעבר מיכל השען, שחוש מסחרי מפותח ומופלא רחש במוחו וראה את המנסרה בחורבנה והלך והציע לחיה־זיסל עסק חכירה מחוכם ומושך: מוכן הוא לשקם את מנסרתה ולנסר בה עשר שנים וכתום המחזור — יחזיר לרשותה את הבית על כל כליו. לא עברו ימים רבים והמאכלות התחילו לחתוך בבשר העצים: מכונות ניסור משוכללות ומניין סכינים מרקדות בין עמודיהן ונוגסות בעץ שלם ואפילו שנים בבת אחת. בתום העשור — נכנס מיכל למנסרתו החדשה שהקים לא הרחק מזו (בשותפות עם חיים פעריל) שעזבה וחיה־זיסל ובנה נכנסו לבית גזירת העצים שלהם, שחידש את ימיו כקדם, אבל ר' וולף לא נכנס לבית גנזיו להוציא משם את פנקסיו המאובקים ולמשות מהם את חשבון חיה־זיסל ולהגישו לתשלום, כי חנותו של וולף ירדה בינתיים פלאים: המגירות נתרוקנו, האצטבאות שממו ותיבות־הקמח עכברושים הילכו בהן ולא נשתיירו בלתי אם שלושת הפנקסים הארוכים המלאים חובות כרמון — ואין תובע את פרעונם. כיצד הגיע ספור זה לידיעת הכותב ? אדם זה — תינוק בית רבו היה בשוב ה' את שיבת המנסרה לידי משפחת הירש והיה מדי עברו מחדר מלמדו בלילות טבת הארוכים והרטובים, הקפאון שהוחדר ע"י השלג למנעליו דרך חוריהן — משם הועלה לעצמות ארכובותיו — סר היה לבית חיה־זיסל שבתה גיצה נערה נאה וחרוצה בת כפר עמילה במשק אמה וחברתן של אחיותיו, מזמינה היתה אותו לאכול בולבוסין קלויין ישר מתוך הבראטר. תמורת חימום הגוף וניגוס הריבל נאנס היה להאזין לסיפורי החרדה של שלמה שטיין, הדוד והשכן, על מתים הרוגי מלחמה המהלכים בלי „תיקון נשמה" ביערות ובהרים ותועים ב„עולם התוהו" נשמות אבודות וערטילאות שהוא, שלמה, ראם במו עניו... הצינה שיצאה מעצמותי פינתה את מקומה לרעד, שהסיפור התחיל לחלחל בהן. אלמלא בעלת הבית שהאיצה בי לשוב הביתה, היה לבי הופך לאבן מגודל הפחד. קום, גדליה ולך, שאבא יתחיל לדאוג לך. ויהי בהזכירה את אבא התחילה להקיפו בשבחים ואגב שיבוח היא מונה את הנסים שעשה עמה ה„עליון" שאינה זכאית לנקבו בשמו, מימי בעלה עד הנה ר' וולף זכור לטוב, שכל אותן השנים של דלות מנוולת לא תבע ממני את חובותי, כי מדי עברו כל בוקר וערב ליד ביתי בדרכו לביהכ"נ, בירכני לשלום ומלה לא הגיד לי. אפילו היום שיש לי ב"ה לחם ביתי ברחבה, ר' וולף חולף כתמול שלשום ואינו מזכיר דבר חובותי לו בחנותו שמזמן שבקה חיים. בבואו הביתה סיפר הנער לאביו שחיה־זיסל מוכנה לסלק את חובותיה... בתמימותו ישב ר' וולף כמה לילות על פנקסאותיו וערך את חשבנותיה ויביאם אליה. עינים תמיהות ננעצו בפני וולף: הלא בין החכמים תיחשב, כיצד עלה על דעתך לשימני שוטה, שאין לה מה לעשות עם כספה רק להוציאו לתשלום חובות שנתעפשו. מה תועלנה לך הפרוטות שאפרע לך ? מוטב שתשב ותיטיב לבך בקערת בולבוסין חמים מרוחים בשמן וטבולים בשום מרוסק כי אין כמוהם במשיבי נפש. ברם, זכורה אותה אשה אמיצה לטובה ש„פירעה" לו בקורטוב תפוחי־אדמה, דבר שלא עשו רבים אחרים שחובותיהם מילאו את שלושת הכרכים על גדותיהם. חיה, בתו של וולף הלכה בעקבות אביה והיתה משאילה לצריכי כסף שנתרבו מיום ליום את מקצת מעותיה שכנסה וצברה מחכירת גן ומריטת נוצה וחוץ מהרבית שסולקה לה בחדשים ראשונים, את הקרן כספי עמלה מלילות נדודי־שינה וימים כבדי מאמץ ויזע השאירו לעצמם לוויה־גוזליה באמרם:

מה לעלובה זאת, גלמודה וסורה, כסף לנדוניא, כדי לתת לחתן, בין כך לא יהא לה די סיפוקה.

לא על אלה עינו של אדם זה יורדה מים, כי כואת וכואת כלתה יד הצורר אלא על שלושת כרכי החובות, שידו הנקיה של וולף רשמה את שמות השכנים שהוציאו לחם ושמן ונרות וקמח ונפט וחומץ מחנותו המצערה גדושת הסחורה וכפו הטהורה חרתה באמונת אומן מדה ומשקל ומשורה, איפת צדק ואבני צדק והין צדק שנמדדו ונשקלו בבית מכירתו של וולף. ויהי בשחר הבן את עלית גגו של אביו (ששתי הנפשות האחרונות ששרדו והן חיה ואפרים פישל יצאו מבית זה ללא שוב), ויחפש פיסת שריד, מזכרת ישרים מאדם ישר, גם את הפנקסים ביקש, שחסרי ערך היו למחפשי מטמונות — ממי לגבות את החובות — אין, שכולם כלו ואינם... ואין לאיש צורך בהם. אם גם הם לא נמצאו, אין זאת אלא שכמין פס יד הושיטו מהשמים שהעלתה והביאה את ספרי עסקיו של ר׳ וולף לפני דרי מעלה להראותם שאכן אותו אדם נשא ונתן באמונה.

בתו של עזרא שטיין מספרת שאמא שלה ראתה פעם יתומה עלובה נמצאה חתן עבורה ואין לה מודע וגואל והעיקר כסף, להשיאה — עמדה וכינסה אותה לביתה, ערכה מגבית פרטית ל„הכנסת כלה" וערכה לה חתונה יפה. למשתאים למפעל אנושי זה הסבירה: במה היא נופלת מאחרות — האינה בת ישראל ? ! מאביה ר׳ עזרא היא כותבת שבשעות הפנאי מעבודתו מצאתו רכון על ספר ה„חוק לישראל" ועיין בו, אמר הרבה פרקי תהלים וחינך את בנין וגידלם ליהודים כשרים וישרים.

אמא גולדה-לאה, מוסיפה פרט קטן ומעניין, בראותה את עצמה ברוכה בצאצאים, בהיותה דעתנית בכמה שפות, בכתב ובדיבור, התחילה רושמת ב„מטריקולציה" הפרטית שלה המשפחתית, בהונגרית וביידיש, שלשלת היוחסין למשפחות עמלים (בני ר׳ חיים הירש בנאים היו ובקיעים בכל מלאכה). בצאתם לגולה החביאו בנותיה את כתביה יחד עם כסף — בשובן מצאו שהכסף נגנב והמסמך נשתייר.

סבתא חורגת מוֹנַעַת גְּמָרָא מְנֻכדה

בַּיְשִׁיבָה הַגְּדוֹלָה מִוִּישׁוֹ, עֲיָרָה בְּמַעֲרַב לְבוֹרְשָׁה
יְשִׁיבַת מְנַחֵם הַבְּכוֹר לְשׁוֹשֶׁלֶת בֵּית וִיזְ'נִיץ וְיוֹרְשָׁהּ
בְּעַרְבֵי הַחֹרֶף רְכוּנִים בַּחוּרִים עַל גְּמָרוֹת וְעֵרִים
וְעִם הָנֵץ עַמּוּד הַשַּׁחַר מִתְגַּבְּרִים כַּאֲרָיוֹת וּנְמֵרִים
מַעֲמִיקִים הַסּוּגְיָא בִּסְבָרָא בְּעַיִן וְעַפְעַף עֲיֵפוֹת
מַסֶּכֶת חֻלִּין הִיא וּפִרְקָהּ — „הַכֹּל שׁוֹחֲטִין' אוֹ „אֵלּוּ טְרֵפוֹת'
וְלוֹמְדִים בְּמַקְבִּיל בְּ„יוֹרֶה' בְּאוֹתָן הֲלָכוֹת נְבוּ׳ית
מִבָּתֵּי־הַכְּנֶסֶת נֶחְבָּאָה חֻלִּין הַגְּמָרָא מֵאֲרוֹנוֹת
הַטַּעַם יָדוּעַ: אִם כַּמָּה מַתְמִידִים לוֹמְדִים בִּשְׁקִידָה
וּמוֹשְׁכִים בְּלַהַט הַ„תְּיוּבְתָּא' בַּגְּמָרָא — זֶה סוֹפָהּ וּפִידָה.
בְּחַדְרֵי הַמְּגוּרִים „אַרְבָּעָה' וּגְמָרָא רַק אַחַת אִתָּם
כֵּן גּוֹרְסִים עַל־פִּי מִשְׁמָרוֹת: חֲצָיָם נָמִים וְלוֹמְדִים מַחְצִיתָם
לְאַבָּא קְרוֹבִים, כַּךְ סָבוּר: שַׁ״ס וִילְנָא בַּאֲרוֹנָם סְדוּרִים
וְאַחֲרֵי אֲכִילַת הַ„יָּמִים' שָׁם גּוֹמְרִים בְּעִיּוּן שִׁעוּרִים
אָז עֶלֶם מִבּוֹרְשָׁה מְכוֹנֵן אַרְגָּז שֶׁל עֵץ לָבוֹא בְּשַׁעַר
הַיְשִׁיבָה הַמּוֹשְׁכָה בְּחַבְלֵי הָאוֹרָה (אָנֹכִי הַנַּעַר)
הַתֵּבָה מִתְמַלְּאָה „לְבָנִים' וּבְגָדִים. גַּם עֻגַּת חֲרָרִים,
סִדּוּר וּתְפִלִּין, בְּרַם הַגְּמָרָא תֶּחְסַר בָּהּ, עִקַּר הָעִקָּרִים,
וְשָׁם בַּיְשִׁיבָה הַמַּזְהִירָה עִם מֵאוֹת בַּחוּרֵי הַחֶמֶד.

עָרֵב לוֹ (גַם מָלְאוּ הַ,יָמִים')
רַק חֻלִּין הַגְּמָרָא לִלְמֹד
עוֹד אֵינָהּ חַי מַמָּשׁ עַל תּוֹרָה
שֶׁבְעַל־פֶּה שֶׁמֵּרַבּוֹ נִשְׁמְעָה
וְהוֹלֵךְ וּמְבַקֵּשׁ הַכְּסוּפָה
לַעֲסֹק בְּתוֹרָה לִשְׁמָהּ
פֶּתַע בָּאָה שִׂמְחָה בִּלְבָבוֹ
כִּי נִזְכַּר בִּכְפַר אוּנְטֶרְוִישָׁה
בְּבַיִת בּוֹ תָּגוּר לְבַדָּהּ
עֲזוּבָה מִבָּנִים הָאִשָּׁה,
הִיא בְּלוּמָה אַלְמְנַת הַסַּבָּא
נְדַלְיָה וְסַבְתָּא חוֹרֶגֶת —
לֹא אֵלֶיהָ — כִּי אִם אֶל אֲרוֹן
הַסְּפָרִים לוֹ נַפְשׁוֹ עוֹרֶגֶת:
מַסֶּכְתּוֹת בְּנוֹת הַמַּהֲדוּרוֹת
סְלַוִיטָא אוֹ מִדְּפוּס ז'יטוֹמֵר;
לֹא וִילְנָא בַּ,עֲטִיפַת הַמַּרְאָה' —
,שְׁפִּיגֶלְבַּנְד' כִּלְשׁוֹן הָאוֹמֵר
מְשׁוּרַת עֶשְׂרִים הַכְּרָכִים
הַבְּרִיקָה ,חוּלִּין' הַגְּמָרָא
,הִנֵּה שָׁם יָצָץ מָעוֹז חֶפְצִי.
הַשְׁאִילוּ לִי, סַבְתָּא יְקָרָה!'

וַתַּעַן לוֹ סַבְתָּא חוֹרֶגֶת: שׁוּם סֵפֶר לֹא יֵרֵד מִלְמָעְלָה.
יְרוּשָּׁה מִסַּבָּא יַקִּירָא... מְאוּמָה לָךְ תֵּת לֹא אוּכָלָה...
וַתְּמָאֵן רְאוֹת בְּהִתְאוֹשֵׁשׁ הַנֶּכֶד בִּסְפָרִים הֶעָבִים,
וַתַּשְׁאֵר לָעָשׁ שֶׁיִּתְעוֹשֵׁשׁ וְיִנְקֹב נְקָבִים נְקָבִים.
גַּם תּוֹלְעֵי הַסָּס הִצְטָרְפוּ, עַכְבָּרִים מְקָרְבִים הַהֶרֶס,
בַּגַּב וּבַלּוּחוֹת, בַּדַּפִּים עֲשׂוֹתָם כְּשִׁבְרֵי כְּלֵי חֶרֶס...
עַל אֵלֶּה הִתְחַנֵּן הַנֶּכֶד כִּי הָיְתָה הַגְּמָרָא לִשְׂכִיּוֹת
הַחֶמְדָּה, לְאוֹצַר מַאֲוַיִּים, כְּלִיל הַשְּׁלֵמוּת וְתֵל תַּלְפִּיּוֹת.
לֹא יוֹעִיל הַהֶסְבֵּר שֶׁנָּתַן לִכְסִילוּת שֶׁל חָכְמַת הַנָּשִׁים.
נִפְרַד הַנֶּכֶד מִגְּמָרָתוֹ וּמְסָרָהּ לְשִׁנֵּי הָעֲשִׁים.
לֹא זָכָה הַסַּבָּא שְׁמוֹעַ אֶת נֶכְדּוֹ בְּלָמְדוֹ בְּאַחַת
מִגְּמָרוֹתָיו, רְווֹת בְּעָלְמָא דִּקְשׁוֹט מְעַט תַּעֲנוּג וָנַחַת.
אֲבָל הַפָּסוּק ,,לֹא יָמוּשׁוּ" וְכוּלֵּי קֻיַּם בְּבֶן בִּתּוֹ
,יָגַעְתִּי וּמָצָאתִי' הֶאֱמִין וּפִרְיוֹ הוּא נוֹתֵן בְּעִתּוֹ.

בת בורשה הנאה, שהעניות לא ניוולתה, עמדה ביפיה ובטוהר גופה, הבינה מדעתה ובאזניה שמעה שאי שם זיווגה ממתין לה, שעת לכל תחת השמים, כי נקבע עת וזמן שבו תפגוש את בחיר לבה ובעל נעוריה, שיוליכוה אל מתחת לאפריון ויקדשנה כדת משה וישראל ולא עוד, אלא מיועדה היא לו — כך הבהירה לה מירל הרביצין — ארבעים יום טרם נוצר הוולד שעתיד לכנסה לאשה: בת פלוני לפלוני — והפלוני, ה' הוא היודע ועד, היכן הוא. בינתים תוסיף פטפוט על פטפוטי חתן שלה יחד עם חברותיה, כובשת בת־צחוקה המוצנעת, שהעלתה שיחה לא טהורה בשעת מריטת הנוצות בצוותא, דמתקריא „קלאקה" העונתית, שרה שירי געגועים וחרוזי כיסופים לדברים שקשה להשיגם, אז בא גם החתן ומתיצב לפני עיני דמיונה, בא הוא רכוב על מטאטא החיזיון בלכת הבת, לשמחת כלה נאה וחסודה, ביום החתונה וביום שמחת לבה.

ברגעים הללו מתחיל הספק לנקר בקרבה, מנקר ונוקב ופזמון ספוג מכאוב לב, ייאוש ותוחלת ממושכה מתגלגל מתוך גרונה: „זיץ איך אפן שטיין / און קוק ארויס און וויין / אלע מיידליך האבן — חתונה שיין / נאר איך בלייב אליין... / (על האבן אני רובצה / דמעה בעיני נוצצה / כל בת בבית בעלה גברת / ורק אני בודדה נשארת /).

אולם בת בורשה אינה נתפסת למחשבות עוצב זמן ממושך, כי משק בית אביה, אם רב הוא או מעט, קורא לה. אז מסירה היא מלבה את ענני הדאגה וצהלת נעורים תופסים מקומם וכמו להכעיס את רעיון רוחה הקודר, משוה היא את חתנה הנעלם נגד עיניה ומזיו פניו המאירים אליה מבעד מכסה ערפילי, היא שואפת עידוד ומרץ ומוסיפה על צרכי ביתה העתיד להיבנות, עוד מספר דברים וחפצי בית שזוג צעיר זקוק להם מיד בצאתו מתחת לחופה. מעט כרים יקרי ערך לא יזיקו אם יהיו עוד אחדים מהם, כסתות? — מה טוב להחליף מדי פעם את ה„בעטצייג" והם כלי המטה, מגבות לנגב בהם את הידים אחרי נטילתן לפני הסעודה שיש עמה אכילת לחם, מפות לשולחן, סדינים ובדים מרוקמים פסוקי שבח לאשה, הצופיה הליכות ביתה, שתולים אותם על הקיר במטבח, למען יודיעו על תבונות כפיה בבישול ובטיגון ובאפיה. לפתע נתגלה לה „שק הטלית ותפלין" של אבא ונזכרת שמדרך הכלה לעשות כמוהו עבור החתן תיק תפלין ועליו „מגן דוד" מהודר מרוקם חוטי זהב... אולם משירדה בדמיונה לשם של המיוחל, שמקומו בתחתית הנרתיק, הראתה לדעת שכדאי הוא לדחות לזמן מה את קביעת השם ואתו את מעשה הרקמה כולו.

בינתים היא חוטפת לעת מצוא פרוסת חלה מהחלה הגדולה והקלועה, בזוקת הזעפרן הטוב, השעורה לפני חתן וכלה, שמביאה מזל לאוכליה ולבתולות — את חתניהן. ואם המקרה מפריש לה מכיתת „צלחת" שנשברה ב„תנאים" כלשהם, היא מחביאה אותה במקום שמור אצלה בין קפלי שמלותיה שעל גופה קרוב ללבה, סגולה בדוקה למשוך בשבר כלי חרס זה את חתנה מפנת סתרו ולהעמידו מולה תחת חופת חתנים, במלוא תפארתו וחנו המיוחד, שישרו עליו ועליה בליל הכלולות, ששמי רום וכוכביהם חופפים עליהם ומחדים את פניהם בשמחה וישישו אתם משוש אשרם.

ספר „פראניק" — מהו?

בבורשה היו יודעי ספר, והבחנה דקה היתה להם בספריהם המזדמנים לאנשי־המקום, ואף הבדילו בין ספר לספר, ושמות קראו להם — הכל לפי ערכו ומהותו ומיהות כותבו. למשל: סתם „ספר" קוראים לאותם הספרים המסודרים או מושלכים בארונות שבבתי המדרש. כל ספר שענינו תורה ויראת־שמים — ראוי להיקרא בשם „ספר" נעלה מהם הוא „ספר התורה" הנקרא בשמו המלא. והלא גם לגויים להבדיל ספרים — את אלו מכניס בשמם הלועזי עפי"ר „ביכליך". ה„ביכל" מצוי היה בידי מרבית נערות בורשה — אם משום קריאה לשמה אם מחמת רושם, שהרי הספר — סימן לאיטיליגנציה היא וההערכה בצדה. זקנים שבדור לא ראו בעין יפה בהימצאות ה„ביכל" בידי בנות הנוער ודעתם לא היתה נוחה מהקריאה בספרים הללו, שאינם מוספים מורא־שמים לקוראותיהם וקורת רוח לא היתה להם מקריאתם. במקום שהבת תקרא ב„צאינה וראינה" ותזין את עינה ב„נחלת צבי" ותשפוך את שיחה ב„קרבן־מנחה" — מכניסות הן לחדרן את ה„טריפה־פסול", ומטרפים ופוסלים, ומפגלים את הבית ואת הגוף ואת הנשמה. הואיל וכך — יש להוריד ערכו של ה„ביכל" בפני המעינים בו, להשפילו ולהמאיסו — פיגול הוא ולא יירצה. מלחמה חסרת פשרה הוכרזה עליו, כיצד? — הלא אבות בורשה אינם דברנים, שבכח דבריהם ידבירו את ה„פסולת" וישימוה לטומאת מדרס מתחת כף רגלם? — מה עשו? עמדו והחזירו לו ל„ביכל", דרך היתול את השם „ספר" והצמידו לו את הסומך „פראניק" — כלומר „ספר־פראניק". מה פירושו של פראניק? זהו כלי קשה מועיל אבל אין ביכלתו ובתכולתו להחזיק ברכה בגלל שטיחותו. כלי זה עשו מעץ קשה, מין קרש קצר, שבית יד לו. מצוי היה בידי נשות בורשה בכבסן את בגדי ביתן, חובטות בו את הכביסה ליד גדות נהרות בורשה ונחליה ופלגיה, כדי להוציא ולסחוט ממנה את הזוהמה.

מה נעים היה להאזין לקצב המנגינה העמומה שהשמיעו החבטות בעלותן מתחת המחבטים ומבקעות את דממת הבוקר, עת צאת המחבטות, עולה ומתמזג עם המית המים המפכים, המחבט, הוא לכשעצמו הגורם למזיגה מוזיקלית זו, ולנקיונן והלבנת הכביסה. השם לאמיתו הוא „פראלניק" ממקור „פראללען" — להרעיש — שם גרמני בסיומת סלאיות — הורתו ולידתו בגליציה. משם היגר ועבר בשבילי ההרים וירד דרומה, לבורשה, ביחד עם היהודים, ובעלותו על שפתי בנות בורשה, נתקפחה צורתו, איבד את ה„ל" והועמד על „פראניק". הואיל וצורתו מרובעת בדמות מלבן (להוציא את הידית שמחזיקים בה) דימו אותו לצורת ספר והתחילו קוראים לספר לועזי, דרך גנאי וזלזול, „פראניק" — כלומר: ריק וחלק הוא הספר שבידך, הבת השובבה, ויהא זה אפילו מקבט או פאוסט או אפילו, להבדיל, שלום עליכם. למה הספר שלפניך דומה? לאותו חבטן הכביסה שאת חובטת בו את כתנותיך המסואבות בזוהמתן. לצון מסופק זה ודברי גינוי לא השיגו את המטרה ולא הביאו לירידת ערכו של הספר הלועזי בעיני בני הנוער הבורשאי, ספרים בשפות שונות מצאו דרכם לארונות הספרים ועלו בדלילות רבה על מדפיהם. לימים קם

להם, לחובבי ספרות מושיע — אחד הצעירים, יזם מפעל הראשון מסוגו ורכש מבחר מספרות העולם ופתח ספריה לשאלה בבורשה: זיידל יעקובוביץ (ראש משמר הכנסת), נער חרוץ זה יכול להיחשב כספרן ראשון בבורשה. את הספרים שברשותו מביא היה לקוראיו לביתם. ועוד אחד היה בבורשה, שספרים רבים לו — והוא כותה״ש, אלא שספריו — כאלפיים במספר, לא היו ראויים לקריאה, כי ספרי־לשון ולימוד ואנציקלופידיות ומילונים ולכסיקונים וכיו״ב היו במחסנו — ולמה במחסנו? — ראשית בבית אבא לא היה ארון לאחסונם ואפילו היה — כיצד מסדרים „טריפה־פסולים״ בארון? ושנית — משום מעשה שהיה: מילון לטיני התגולל בין הספרים ומחמת שהשתמש בו, היה מונח קרוב להישג ידו של אבא. מילון זה, דומה היה בכריכתו לכריכת ספר התהלים עם רש״י, תרגום רב יוסף וה„מצודות״, ובשבת אבי ישיבת הנאה לשם אמירת תהלים וספרו לפניו, ופתחו ביראה ובאימה ובאהבה, כיאה לספרו של דוד משיח א־לוקי יעקב — נפלו פניו וכמעט חשך עולמו בעדו: אותיות הגויים נגד עיניו, המילון הלטיני פתח את שעריו לפני ר׳ וולף שהתכונן להשמיע קולו של יעקב — והנה הידים, ידי עשו, נקרו במקומו. ר׳ וולף לא התרעם, כי אם מלמל בנהימה קלה, קם ויצא וחיפש את ה„לימ׳ל״ והגביר קולו בשירים ותשבחות. הואיל והדבר חזר ונשנה פעמים רבות, הוחלט להעביר את הספרים לעליתו של יעקב־ליעזר ומשם עלו באש הבעירה הגדולה בהיבער בה כמעט בורשה כולה; ספרי משוררי וסופרי העולם שהיו בספריתו לא הלמו לידיעתם של בני הנוער מפאת רמתם וגם בגלל הכתב הגוטי שהיו כתובים בו. ולמה „גוטי״ ולא לטיני? — מפני שישנים היו. מדוע? טעמו ונימוקו עמו — כסף מקנתו לא הספיק לו לקניית ספרים חדשים — ויקן ישנים; בין קוראי לועזית ראוי לציין אדם מיוחד אחד והוא בערל ורצברגר איש נעים ובעל צורה, ממולח ומקצת משכיל. עליו מספרים שבלילה היה עורך תיקון חצות וכשלא יכול היה להירדם, שלף מתיבת הלילה את שכספיר וקראו בהבנה רבה — ללמדך ש„ספר־פראניק״ לתוהו נברא שמו.

וכך היתה בת בורשה מזמרת לעצמה נוגות, בצאת השבת לפני הדלקת נר האבדלה את ה„ג־ט פון אברהם פון יצחק און פון יעקב״ (התרגום והפיוט העברי — מאת גדליהו).

ג־ט פון אברהם, פון יצחק און פון יעקב —
באהיט דיין ליב פאלק ישראל פון אלעם בייזען!
(און באשיץ זיי מיט דיין לויב)
דער שבת־קודש גייט אהין — די וואך זאל אונז קומען
צו געזונד און גליק, צו אלעם גוטען:
צו תורה, צו יראת־שמים, צו מעשים טובים,
צו בשורות טובות, ישועות ונחמות.
דער ליבער שבת־קודש גייט א וועק —
די וואך זאל אף אונז קומען צו מזל און ברכה
און צו אלעם גוטען געוויו, א מ ן.

„גָ־ט פוּן אַבְרָהָם״

אֱ־לוֹהֵי אַבְרָהָם, יִצְחָק וְיַעֲקֹב –
חֲסֵה עַל עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל שֶׁאַהֲבַתָּ אָהֹב;
גְּנוֹן וְהַפְלֵם מִכָּל צָרָה וְאֵימָה,
מִיָּדְךָ הַמְּלֵאָה תְּהֵא מַשְׂכֻּרְתָּם שְׁלֵמָה
בְּשֵׁשֶׁת־יְמֵי־הַמַּעֲשֶׂה הַבָּאִים לִקְרָאתֵנוּ
לִבְרִיאוּת וְאשֶׁר; וְתֶחֱזֶינָה עֵינֵינוּ
בִּשְׁכוֹן בְּבֵיתֵינוּ מַזָּל וּבְרָכָה
יִרְאַת־שָׁמַיִם וּפַרְנָסָה בִּרְוָחָה.
נַחְלֵנוּ בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים,
בַּשְּׂרֵנוּ יְשׁוּעוֹת וְנִחוּמִים קְרוֹבִים.
בְּצֵאת שַׁבַּת־קֹדֶשׁ – חֶמְדַּת־הַיָּמִים, נְזַמֵּן
שָׁבוּעַ לְשִׂמְחַת־יְצִירָה – וְנֹאמַר: „אָמֵן״!

בזכות נשים צדקניות נגאלו אבותינו

הנשים — נשות החיל שבבורשה לא אמרו „דיינו שאנו מגדלות את בנינו...״ וכו׳ (וגם לא סמכו על הפירורים משולחן גבוה שבעליהן עתידין להשיר עבורן בעלמא דקשוט) **אלא** שקדשו את עצמן במותר להן ולא הקלו דעתן גם בשאר שטחי פעולה שבעליהן, מחמת דאגת פרנסה, מוטרדים מהם — והני־חום להן. משיצאו לרחוב וראו שצרכי היהודים מרובים ועוז־ריהם — מעטים, עמדו והעלו על סדר יומן את משנה א׳ ממסכת פיאה... וחייבו את עצמן במרבית שעיפיה וקראו לנפשן: „עת לעשות לה׳״. כתות כתות של מבקרות חולים שחברותיה היו מחלקות בין עצמן את לילות השמירה ליד מטותיהם של טעוני מרפא. חכמניות שבהן אף שימשו רופא־ניות שסיפקו מזור ותרופה.

בחבורות וביחידות יוצאות היו נשים צדקניות הללו וחזרו על הפתחים וקבצו לחמניות (קייליצ׳ליך) ע״מ לחלקם לשאין להם „חלה לשבת״. אף בימות השבוע ניהלום בלחם. כיו״ב „הכנסת כלה״, „גמילות חסדים״ ואצ״ל, ח״ו, „הלווית המת״ — קבוצה מאורגנת של נשים התכבדה בעשית ה„חסד של אמת״. בנותיהן היושבות אתן בבית — אותן לא הכניסו בסוד מעשיהן הטובים. גם ממזון הנפש לא הניחו את ידיהן: ספרות נשים היתה מספקת להן את צרכי הרוח — „צאינה וראינה״, „נחלת צבי״ וכו׳. למדניות שבהן פשטו ידיהן גם ל„מנורת המאור״ ואפילו לתוך „ראשית חכמה״ הציצו. מירל הרביצין יוצאת היתה בשבתות לקראת המטיילים ש„נפגשים״ באקראי בעבר העליון ואיימה על הצעירים בתיאור ענשם הממתין להם ב„שבעה מדורי גיהנום״, שגילתה עבורם בספר הנ״ל.

עד סוף מלחה״ע ה־1 תולה היתה הבת את עיניה למוצא פי ההורים, שמעה מוסר אב ש„כל כבודה בת מלך פנימה״; לא נטשה תורת אם מספר „קו הישר״ ו„שבט מוסר״. אלא שלרגעים העלתה על שפתיה שיר געגועים נוגה, השתפכות לב בכיסופים סמויים, כי כל עולמה — בורשה היתה.

בהישמע קולה של ציון ואורה החדש חדר גם למעונה האפל של בת בורשה בבית אמה והגיה את חשכו — **נצטלצלו** נימי לבה והתחילה חולמת על יציאה למרחב. צעירות בורשה קיבלו, אמנם, את גירסתו של עולא ש„נשים עם בפני עצמן הם״. אבל את נימוקו. ש„כל דחזי לאיש — לא חזי לאשה״

— לא אימצו לעצמן, כי משנפתח בבורשה סניף ל„צעירי מזרחי" והוחל בפעולה ציונית — קמו אף הן ועשו ציונות לעצמן: שכרו חדר ומילאוהו תוכן — ארגנו שיעורים לעברית, המסו־גלים שבחבריהן הרצו בפניהן על נושאים שונים ביהדות. עם הרחבת הפעולות והתקוה לעליה לישראל הבהבה באופק — נפתחה גם „הכשרה לבנות" ב„ריטריס" שבבורשה העתיקה.

„אפנת" האנטי מודה

בימי המשבר הכלכלי שפקד גם את בורשה משנמנע מבנות בורשה העניות ללכת ב„תלם" ותלבשתן לא יכלה לעמוד במבחן האופנה, מחמת חסרון כיס — עמדו כמה נערות מבנות האמידים ויסדו חברה שקראוה בשם „אנטי מודה", ופירשוה במעשים, כלומר, המייסדות בכבודן התחילו לובשות שמלות־בד בסגנון פשוט. מהן ראו וכן עשו גם השאר — ובורשה חזתה בצאת סיעות־סיעות מבנות ישראל עטופות לובן מבהיק משולב פסים צבעוניים — ומחינן — חן הנערה — לא נגרע דבר. מפעם לפעם החלו להקות משחקות להראות את כחן האמנותי מעל הבמה — הצגות (על טהרת המדות, שכן את תפקיד הגבר שיחקה נערה), שיעשעו את חובבי תיאטרון בבורשה. גם משורר, אחד מחבריהן שנחה עליו רוח השירה נזדמן להן ויחבר למענן מחזות לילדים, קומידיות ואפילו דרמות. שיריו הותאמו למנגינות ידועות וברחובות בורשה נשמע קולם. נערה צעירה — פעמה בה רוח השירה וינבאו לה גדולות.

בדרכן של צעירות מזרחי הלכו גם בנותיהן של החוששים מן הציונות וייסדו את ה„בית יעקב"; הללו בנות האגודה היו שהקדימו בארגונן התרבותי את ה„אגודה" של הגברים שקמה בבורשה וכינסה לשורותיה הרבה חברים. העסקניות — כאלה גם אלה הושיטו ידיהן לכל דבר שבחיי החברה בבורשה והיו לברכה בקרב התושבים. כל מוסד שקם ודרש יד עזר — מצא אצל הצעירות הללו נכונות מלאה. יצוין רק מקרה אחד: בפתוח הג'וינט מטבח עבור ילדי עניים (שלא חסרו בבורשה) הגישו הן את מלוא השירות, בבית המבשלות ובחדרי האוכל — ללא קבלת שכר. תורת ההתארגנות לא נשתכחה מהן גם בשעות המרות, שהתחילו עם כניסת ההונגרים — עד אושביץ.

הרבה סופר על עזרתן והטיפול האמהי בילדים עזובים ובחולים, עליהם שמרו לבל ייגלו ומפתם האכילום. אלה שזכו להיחלץ מבטן השאול שהכין למענן הצורר, נחלצו ועלו לישראל והביאו עמהן את החיבה לארץ שניצוצה הוצת בלבן עוד בבורשה, הקימו בה משפחות מפוארות ומיילדות על ברכיהן בני שלשים ובני ריבעים.

מדי שנה, ביום האזכרה, מתכנסות הן להתיחדות עם זכר מכריהן וקרוביהן, מקדישות אנחה חרישית ספוגה צער עצור לנשמת הוריהן שספו־תמו ושלמען הזכירם מתועדות הן אחת בשנה, בג' סיון — יום לכתם לגיטו. מקרב בנות אלה יצאו אחדות שנתברכו בכשרון הכתיבה ושלפו עט סופרים ממגרת השולחן, בהינתקן מעריסת אחרון הנכדים באחוז אותו חבלי השנה, מעלות זכרונות ודולות נשכחות ממעמקי העבר, על בורשה ואנשיה, נעוריהם וזקניהם, מימיה ויערותיה וחייה הדלים והיפים.

את ענין ה„אנטי־מודה" מיחס מנחם פרוכטר לאביו ר' הערץ והוא שהגה את רעיון התלבושת האחידה לבנות בורשה. ב„קולטור־פעריין" — שבבית פריידע ברוד'ס „נחתכו" מעשיהן והליכותיהן של הבנות שצביון לא מפלגתי האיר את אורחם ונחתכו גם בדי ה„פעפיטא", שמהם נתפרו שמלות ה„אוניפורם", שהמגמה היתה שלא לבייש את מי שאין לה. התנגדותו של הרב לא איחרה לבוא כי משנראתה הלהקה הראשונה של בנות הדומות זו לזו כאותם האווזות בנוצותיהן המנומרות — הכריז על איסור חמור למנהג מוזר זה, שהאשה צריכה להיות נבדלת מחברתה בקול ובמראה (תלבושת) ובנוי — וה„אנטי־מודה" אסורה מטעמי פריצות... בתחילה לא הושם לב לאיסור, כעל שאר איסוריו של הרב התם והישר שכל כוונותיו באיסורים שהוציא היו לנהל את עדתו בדרך ישרה. ב„פעריין" ששימש מועדון לעניני תרבות התחילו להציג גם קטעי מחזות. פעם הכינו מין הצגה שדרשה הופעתן של הופדאמען (גבירות ה„חצר") ואת ה„גבירות" הפגינו: שפרינצע וולף'ס, רבקה ואוקא שטיינפעלד. משהופיעו ה„אצי־לות" בתלבשתן המפוארת, כדרוש, שבורשה לא הסכינה לה — הסכימה דעתן של האימהות של ה„שחקניות" לדעת הרב שמשחקים כאלה אינם בגדר צניעות ואסרו על בנותיהן לא רק להציג אלא גם לבקר בבית זה.

אחת הבנות המצוינות, שושנה (ז'וקה) נערה פיקחית בעל כשרון מסחרי — עזבה את המועדון בגזירת הוריה ובצאתה את המועדון העירה: אני עוזבת, אבל לבי ונשמתי נשארים בתוככם. לא ארכו הימים ושמלות הריפורמה נפשטו מעל גופן של נערות בורשה ונגנזו במלתחתן ובורשה לובשת כמימים ימימה: עשירות ובינוניות ועניות, דרשו צמר ופשתים ותעשינה בחפץ כפיהן בגדי צבעונין, שמלות רקמה ובדים, מגוונים שש וארגמן ובוץ ומעלות עדיים על לבושיהן — אשה אשה כפי אשר השיגה ידה או יד אביה. ה„אנטי־מודה" לא האריכה ימים בבורשה, כי בנות בורשה נאות היו וראויות למלבושים נאים.

מעשה בגרים

א. אברהם הגר

הגר אשר מארץ רחוקה הוא
היסטוריון רומני מחפש גרים בין יהודי מרמורש
רבה של בורשה — בן גזע טהור הוא
אני מטיל ספק באמיתות ספר היוחסין שלו
הרב מגן על ייחוסו ומפקיר את צור מחצבת
אבי ומשאירו בידי התתרים

ב. „והגר אשר בקרבך"

[סיפורו של אברהם, גרה של בורשה]
הגר מציג את עצמו
גבאי ששנה ולא למד
מחלוקת התנאים בברכת הגר
אברהם עושה ב„עץ חיים" כבתוך שלו
הידע מישהו על מוצאו של הגר ?
שריפות מיסתוריות בבורשה לא פסחו
על „עץ חיים"
מותו מות קדושים

„ונלוה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב" (ישעיה יד א)

אברהם הגר

למען שלימות התמונה של בורשה היהודית שלא תהא חסרה כלום — זימן לה הקב"ה את הגר שלה. ששמו, כמצופה, אברהם היה — אין צריך לומר, ולא עוד, אלא הכפילו לו את השם ונקרא אברהם בן אברהם (אבינו שהיה „תחילה לגרים")

מנין בא אברהם זה לגור בבורשה — על כך נחלקו הדעות: יש אומרים כומר היה שמאס בבית יראתו ושהאיקונין המשוקעין בכתליו הבהילוהו כל אימת שהציץ אליהן בשעת התפלה. אחרים סבורין שגוי פשוט היה שנקעה נפשו מאשתו, חפש ולא מצא דרך אחרת כדי להיפטר ממנה, כי אם על ידי בריחה — ועזבה לנפשה לאנחות. ובעלי המליצה ותופסי סיפורי מעשיות משיחין היו, שמשרת בבית יהודי היה ונתן עיניו בבתו של נותן לחמו, קם ונתגייר ונשאה ותלד לו בנים ובנות יראי ה׳, מהם שוחטים ומלמדים ויודעי תורה. הם נשתיירו ברוסיה או בפולניה והוא עצמו עמד ושם לדרך פעמיו ועד בורשה הגיע.

בחיצוניותו דמה לשאר היהודים — תם וישר, מצמיח זקן ופיאות מדובללים. כל ימות השבוע, עמד ע"י דוכן הפירות שמהם הוציא את לחמו. חזיה בעלת שרוולים ארוכים העטתה את גופו בקיץ, ומעיל עבה ומרופט, מבהיק בזוהמתו — בימות החורף. בשבתות — עטה קפטן וחבש שטריימל פזור זנבותיו — כל זה עשהו ליהודי בורשאי לכל דבר. ברם, בשפתו ניכרת היתה גויותו הקודמת, מחמת האידית המגומגמת שנשתגרה על לשונו.

לא יצאו שנים מעטות וסקרנותם של היהודים לדעת מוצאו פגה ובטלה והניחוהו כמות שהוא, דיים שגר, לשעבר גוי עובד עבודה זרה, שעזב את עמו ואת מולדתו ובא לחסות בצל כנפי השכינה ולידבק בזרעו של אברהם וייספח לעם ישראל הדווי והסחוף והכאוב ודאוב ונעשה גר, שוכן ויושב בקרבם.

ויהי כי זקן ר׳ אברהם וכלו כוחותיו, עמדו ויעשוהו שמש בבית הכנסת של בעלי המלאכה, הוא ביכ"נ „עץ חיים", השוכן אתם בתחילת הצ׳יזלה. הגר מצא לו שם לא חדר מגורים בלבד אלא גם כר נרחב למעשים טובים. כל ערב שבת יוצא היה והסל טעון על כתפו לקבץ פרוסות לחם לעניים, מהן הפריש לחמניות שלמות אחדות ל„סעודה שלישית", שנערכה בש"ק בין השמשות. קיים בהם אברהם שלא במתכוון את עצת קוהלת „טוב אחוז בזה — וגם מזה אל תנח ידך". אם בימי חלדו בהתהלכו בסימטאות הצ׳יזלה לא זכה אברהם הגר לתשומת לב מרובה מצד בני בורשה — הרי במותו תיקנו אצלו מה שפגמו בחייו, ולכתו לעולמו, לא כדרך ה„הולכים" היה: בשריפה אחת מני רבות שפקדו את בורשה, שפרצה בליל ששי בשנת תרפ"ה ספה־תמה מסכת חייו ואגדת „הגר" פסקה.

מבית ר׳ שלמה לייבוביץ יצאה אש ומצאה קשין ותאחז בבתים השכנים והפכתם לערימת אפר ועד בית הכנסת „עץ חיים", שעמד במרחק כמאתיים אמה הדביקתו ותאכלנו האש. בבוא השכנים להציל כתבי קודש וספרי תורה מפני הדליקה, נזכרו בגר ומיהרו לחדרו — מצאוהו נעול ומוקף להבות. בתחילה דימו שמטייל הוא באחת המקומות. אולם משוקעה האש אחרי הפכה את הבית לתלי רמץ וגחלים עוממות הבחינו בשלד אנוש חרוך מתפלש באפר: גויתו הקלויה של ר׳ אברהם הגר השמש.

הויכוח על סיבת מותו המזעזע תפס את מקום דברי הריבות בדבר מוצאו המכוסה בערפילי הסיפורים. לצנים שבהם שלא פסקה לצנותם אף בשעות המרות, סיפרו, ששיכור היה אותה שעה ושקע בשנה עמוקה בפרוץ האש. ויש ששמעו קולו המשווע לעזרה. אף היו כאלה שראו אותו בצאתו מחדרו ולא ראהו בשובו. אגדה מהלכת בבורשה ששבת קודם לכן ניבא, שבשבת הבאה כבר יהיה בגן עדן. — סוד מותו עלה אתו בלהבות השמימה.

על ידיעותיו בתורה — איש לא ידע מה להגיד הוא היה אוהב להתבדח ולגלגל בהלצות עם ילדים, ולשעשעם. בהשכמת יום ששי התהלך מחלון לחלון לעורר ישנים לתהלים, ובעלות השחר של ימי הסליחות, היה מקיץ נרדמים לאמירתן. קול קריאתו שנשמע בחלון בית זה חדר לבתיהם של השכנים וכולם התגברו כארי וקמו ממטתם וכוננו פעמיהם למקוה ומשם לבית הכנסת. קופה פרטית של „מתן בסתר" פתח לעניי חבל הצ׳יזלה, שנתמלאה ע"י איסוף נדבות ותיקון גדול תיקן הגר בחבל נחלתו, דהיינו ברחובות המרכזיים של בורשה: יחד עם הלחם שצבר בערבי שבתות התרים את נודביו גם נרות לבית הכנסת ובזה הערים על הנותנים באומרו שלא הנרות בלבד הוא אסף לביהכ"נ אלא גם הלחם, כיצד? — יהודים באים ל„שלוש סעודות" הוא מכין להם פת לסעודה ויהא זה מן העלבון להגיש להם פרוסות שנפרסו ממיני כיכרות שונים. בכך הרגיל את נותני לחמו להפריש חלה קלועה עבור סלו. את החלות הללו הגיש לנצרכים ושוב לא הושחרו פניהם כשולי קדירה, כי בירכו על חלה שלמה לכבוד שבת. וגם את סועדי הסעודה השלישית לא קיפח והוסיף להם גם חתיכת דג מלוח.

אמנם ראוי היה ר׳ אברהם הגר צדק לקרא לפי פסק הלכה של הרמב"ם בברכת המזון „לאבותינו" שכן מדת הרחמים שהיתה שקועה בנפשו העידה שהוא מזרעו של אברהם אבינו ע"ה.

ויכוח מדעי והלכתי בעקבות גרה הפרטי של בורשה

הגר אשר מארץ רחוקה הוא

הפרופיסור הרומני ויהודי מרמורש.

בימי חורפי בהיותי תלמיד ובן־ישיבה נתבשרנו בידיעה על ביקורו של אחד „גדול", מעיר הבירה, מבוקרשט הרחוקה: ההיסטוריון הרומני, פרופ. יורגא, מחברם וכותבם של דברי

העם ה„דקו־רומנו", כלומר, הרומנים של ימינו, החליט להוסיף למחקריו בתולדות עמי רומניה ושבטיה, גם משהו על אודות יסוד אתני, מאוד ידוע בארץ זו, כבשאר הארצות, על אודות השבט היהודי, המפוזר על פני כל המדינה כולה. יען שבעיניו של מלומד זה יהודי רומניה אינם מהווים חטיבה אחת, דהיינו שאינם קרוצים מחומר גזעי משותף לכל המאמינים בתורת־משה ולא נבראו מעור אחד — מהראוי, איפוא, להתעסק בהם בנפרד — ויצא הגורל הראשון על יהודי מרמורש, מחוז קטן בעמק הקרפטים הצפוניים, להתפקד ראשונה אצל מלומד זה, בן־בניהם של גזעים שנתערבו ונתמזגו במאות הראשונות של הספירה, ויתחל בבורשה, עיר מולדתי.

ההיסטוריון מחפש גרים בין יהודי מרמורש.

בין הסקרנים שיצאו „להקביל" פני גוי גדול עם זקנו המגודל והמסורק, כמו, להבדיל רב ממש, הייתי גם אנכי וזכיתי אפילו להישאל על ידו כמה שאלות, שלדאבוני איני זוכרן — או שבשעתן לא הבנתין כלל, אולם מה שכן הבנתי: שאחרי „שבע" הבדיקות שבדקנו חוקר זה — יצא לרומני הלזה מתחת ידיו מין בריאה משונה, מין צאצא שלא מעלמא הדין, כלומר רחוק הוא מבורשה ונבדל ממנה ומאנשיה הרומנים בקול ובמראה ובקלסתר פניו מושחת הצורה הדומה לא פחות מאשר להתתרים ובכבוד זה „נתכבדו" יהודי בורשה ואחיהם תושבי כל המחוז, כי בהתחקותו אחרי צור מחצבתם של „אחינו בני ישראל" מפנת עולם זה, ואחר חיקור ודירוש, מידוד פרצוף עם החוטם, היצוץ לתוך עיניהם, רישום דבריהם ושיקול תנועותיהם — הוציא פסק־דין „קשה" וחמור על יהודים תמימים, כשרים וישרים המקפידים על קוצו של יו"ד, כיאה וכנאה לבני אברהם, יצחק, ויעקב — שאינם במני בניהם של אלה (שרגלי אבותיהם לא על הר סיני עמדו) אלא נדדו בערבות אוקריינא, רכבו על סוסי פרא ודהרו עליהם לטרוף טרף, לשלול שלל ולבוז בז. ויהי היום ויבוא אליהם יהודי מבגדד או מקיוב, או ממקום אחר והצליח להוכיח לכגן הגדול אל עליונותה ויתרונותיה של דת האחדות, דתם של היהודים — ועם שלם, מהמלך עד חוטב העצים ושואב המים, התגיירו ונעשו יהודים — הלא המה הכוזרים הרחוקים, שעל גדות הוולגה והדון — ויהודי בורשה ובתוכם אבי, הם צאצאיהם וצאצאי־צאצאיהם של גסי־המדבר הללו, שלדעתו של המלומד הרומני — תתרים הם מבטן ומלידה ויהודי בורשה עליהם נחשבים.

רבה של בורשה־עיירתי — בן גזע טהור הוא...

מכה גדולה מזו לא היה יכול, אנטישמי זה באיצטלה של פרופיסור, להנחית על ראשי היהודים טובים אלה. איש, כמובן, לא ידע מגזירה זו ואיש אף לא התעניין במסקנותיו — לולי אני שהודעתי בקהל ופירסמתי ברבים (כלומר בפה ולא בכלי הפרסום) וגם אחרי „פטפוטי" בענין ה„טאטערן" (תתרים, בלשון העם) לא הושם לב ולא איכפת לאיש מה שקישקש בספרו הסוציולוגי או הדימוגרפי חוץ ממני. כטוב לבי עלי שוחחתי על כך בבית המדרש, ואמרתי לאחד היהודים (ש„אף" יהודי־טיפוסי נתלה על פניו השמיים) — הלא אתה לסברתו של יורגא, בן־בניהם של ה„טאטערן", פראי הערבה של וורונש והדון... מובן, שגם אבא שלי היה באותה „גזירה" — וחבל היה לי, מאוד חבל, לראות היאך הרצינו פניו למשמע התגלית „המדעית" על „טוהר" הגזע שלו, המחזירתו, לא לאור כשדים, לבאר שבע, לחברון ושכם וקדש־ברנע ועשתרות־קרנים, אלא לאוהליו של מושל תתרי שכוני ערבות הפולובצים, שואף דמים שלא ירד מעל סוסו אפילו בשעת שנה.

אבל, את הנעשה — אין להשיב — ואף על פי שהגזירה קשה היתה מנשוא — נשאתיה בלבי, ומאוד הכבידה עלי. התחלתי ל„רחם" על כל יהודי, למקטון ועד גדול — וגם את הרב דמתא משכתי והכנסתיו לתוך תחום רחמי הרבים ונדתי גם לו בקרבי. אמנם גלה לא גיליתי לו דבר ולא סיפרתי לו מה„תגלית" של אותו שונא ישראל מזוקן, שהגיח, כאריה מסובכו, מתוך „פויינה־דה־סוב־מונטה", כלומר: מהאחו שמתחת להר, היכל משכנה של האקדימיה שלו, והשארתי בידיו את ההרגשה הנעימה להשתייך לבית האבות, ישני חברון. אולם, משהצצתי בדמות־דיוקנו, מתוך רגשי כאב עצור והשתתפו בצערו של זה, בנם של קדושים, שלפני זמן קצר חשבנוהו לבן גזע תרשישים — שהפך ע"י „חכם" זה שאיש לא ביקש את חכמתו, לנחות דרגה — הבחנתי בפניו המרווחים, ואפו השטוח, ורקותיו הרחבות, ומצחו החרוש קמטים ארוכים, גבותיו העבות המוככות מעל גבי עיניו הקטנות — ומתחת לכולם — השפתיים השמנות שהתחתונה שבהן בולטת ומשמשת כעין „מצע" לעליונה — אמרתי בלבי: אני חושש שהאתנולוג מבירת רומניה צדק חלילה, ואליו, לרב זה התכוון במחקרו, הייתכן, רבונא דעלמא כולא? איזו מחשבת פיגול גונבה למוחי הפרוע?

אני מטיל ספק ב„ספר־היוחסין" של ה„מרא־דאתרא".

מאז מדדי את הרב לכל צדדיו, לא מצאה נפשי מנוחה עד ששחתי את דאגתי על מסקנותיו של אותו פרופיסור בדבר מוציאם של יהודי בורשה, באזני הרב בכבודו ובעצמו וחיכיתי לתגובת התוכחה של כמחכים ל„התפרצות הר געש". וראה זה פלא: בשמוע הרב את דבריי — הקשיב רב־קשב וארשת על הכרת־ערך הועלה על פניו, לבש גדלות וחיוך מביע בטחון עצמי השתרע על שפתיו מהקצה עד הקצה — ויען ויאמר לי: דע לך, בחור, שבידינו, בידי יוצאי ירך האדמו"רים מבית ויז'ניץ מגילת יוחסין הנמשכת והולכת מימיו של הבעש"ט ולמעלה בקודש וממשפחתו של דוד בן ישי מלך ישראל... אני, שציפיתי לראות, בהודיעי דברי המדען לרב, ענן נושא קדרות מכסה את פניו ודברים קשים נתכים על ראשי: מה לך ולספרי פסול אלה — כלך לך אצל „אביי ורבא" ואל תשעה בדברי הבל!". רעד חלף בעצמותי וכעס עצום עברני וחלחלה במתניים התחבאה — ובהעיפי עין לעבר אבי ה„תתרי המסכן" הרכון על ספר חרדים — מאוד נכמרו רחמי עליו, כי אבדה לו כל תקוה להתיחס אף הוא למשפחתו של דוד המלך, באין לו מגילת יוחסין. ואען לרב ואומר: אתה, את נפשך הצלת, ואבי ושאר היהודים — האותם אתה מפקיר לגורלם, ומשאירם בידי אותו רשע, בן־בנו של עשו הרשע! ברוח החוצפה שלבשתני, הוספתי ועניתי ואמרתי: רבי, בספר היוחסין שבידיך — אין אני מאמין.

הרב מבורשה מגן על יחוסו — ואני מבטלו.

ספר יוחסין זה — איש לא ראהו ואיש אינו מחויב להאמין באמיתותו (אם ישנו) אולם בהשמיעי את ספיקותי בכשרות היוחסין — התפתח ויכוח אדיר ונורא, ביני ובין הרב — ודיברתי עמו קשות ובגבור עלי טענותיו, נעניתי לו, שאמנם רגלים לגרסת וסמוכים לה במדרשי חז״ל, שכן פסוק מלא הוא בברכתו של יעקב אבינו לבניו על מטת חוליו, בברכו אותם וגם רצה לגלות להם את הקץ — ואמר ליהודה בנו שיעדו לשאת כתר מלכות, אפילו בשבת ישראל בארצות הגולה, וכה ברך אותו:

„לא יסור שבט מיהודה, ומחוקק — מבין רגליו — עד כי יבוא שילה, ולו יקהת עמים...״

כאן רמז לבית דוד שישאיר את המלכות בידי ראשי העם שבגולה, וכן פירשו חז״ל את הפסוק הנ״ל:

„לא יסור שבט מיהודה״ — אלו ראשי גלויות שבבבל;
„ומחוקק מבין רגליו״ — אלו בני בניו של הלל, שלמדו תורה ברבים.

גרי צדק שנתגיירו כהלכה אלא שדמה דימה אותו רב קטן של עיירתי הקטנה, שאליו, ב„מלכותו״ הקטנה („מאן מלכי־רבנן״) התכוונו חכמינו בדרשתם והודות ל„ספר היוחסין״ שבידיו, כביכול, טהור גזע הוא ובגרים (כלומר הכוזרים) לא יתחשב. שכוח שכח רבה של בורשה בגוללו מעליו כל יחס משפחתי לעם הגרים, שכח מאמרים רבים בשבחו של הגר ובדמיונו לישראל, דעה קבועה במעמדו של הגר שבכתוב השוותו לישראל והמבוטאת בפסוק ובדרש הכרוך אחריו: „ובשם ישראל יכנה״ — אלו הגרים — שבכל מקום הם נקראים „ישראל״. (ובשל מה הוא, הרב, מותח דיסטנצה בינו לבין הגר).

והיכן הפסוק הנדרש „בספר״ ויקרא: „ושמרתם את חוקותי ואת משפטי, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם״ — שנאמר: „יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה״ — שנאמר: „יקרה היא מפינינים וכל חפציך לא ישוו בה״ — גדול ויקר (הגר) העוסק בתורה מכהן גדול הנכנס לפנאי ולפנים. ומדוע נבהל ונחרד בהישמע דעת הנכרי שהובעה בשרירות לב על מוצאם „השפל״ של יהודי מרמורש („ולא תהא כוהנת כפונדקית?״) עד שהחליט ל„קום ולארוז את חפציו״ ולהימלט מתוך „יהדות הספק״ — לבית דוד, אבי „זקנו״ וחסה בצל אילן היוחסין שלו:

הלכה שניה נתעלמה ממנו, הלכה שנשנתה בבית המדרש על מוצאו של בית דוד המלך, שדווקא הוא, בכבודו ובעצמו בן גרים היה: אביו הראשון, פרץ בן יהודה, בנה של תמר הגיורת היה; רות, אמו של עובד זקנו — גיורת מואבית היה — דהיינו בן־גרים מצד אב ואם. אם כן לא הועלת רבי הרבה ביוחסין, אם המיוחס עצמו, דוד המלך, ממשפחת גרים הוא, בדומה, לכוזרי, טטרי היה? ועוד שכה יהודי זה את המסופר על דוד המלך, בשעת מלכו:

„אמר דוד בתפלתו: „חצות לילה אקום להודות לך„ — כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד כנגד חלונו; וכיון שהגיע חצות לילה, היתה מנשבת רוח צפונית ומנפנפת בו והיה מנגן מאליו. מיד היה דוד עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר. וכיון שעלה עמוד השחר — נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמרו לו: אדונינו, עמך ישראל צריכים פרנסה!... אמר להם: לכו והתפרנסו זה מזה...״

ואתה, רב יקר, נין ונכד לדוד המלך — שדאג לפרנסת עמו — שרבות מספרים על דאגתך ומסוותך לדבר — אבל אם אתה דואג ל„פרנסת עמך״ — ליהודים שלך, הצריכים אף הם לפרנסה — ובמה אתה דומה לו, לראש ספר היוחסין שבידי משפחתך — מהי דאגתך להם ברוח, בטוהר מוצאם? כלום בזה שאתה עוזב אותם ל„אנחות״ בידי יורגא הרומני ובידי ה„תתרים״ שלו ואתה נמלט ובורח ומבקש מנוס אצל ספר היוחסין שלך. הבריחה — על שם מה היא — ואם היית כולל גם את עצמך בין הגרים, כדי לא לפרוש מן הצבור, הלא לכך פיזרנו הקב״ה לבין האומות כדי „שיתוספו עלינו גרים״ — מכל האומות: מהתורכים והתתרים, מהיפנים והרומנים, מהגוטים וההוטנטוטים — ואין אנו מתביישים מהם — אלא, אדרבא: מתגאים בהם, שהרי הרמב״ם מונה בהקדמתו לספר „יד החזקה״, צדיקי עולם וגדולי ישראל בין הגרים; ויהושע, משרת משה — איך אמר בדרשתו הגדולה (והאחרונה):

„כ אמר ה׳ אלקי ישראל: בעבר הנהר יושבו אבותיך מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור — ויעבדו אלהים אחרים.
ואקח את אביכם, את אברהם, מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען — וארבה את זרעו, ואתן לו את יצחק, ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו ואתן לעשו את הר שעיר — ויעקב ובניו ירדו מצרים״.

יהושע (שאף הוא מהגרים מוצאו („... מהיכן הוא מטעך — לא מן הגרים״? (מ״ר במ. ח ד) מאסנת בת פוטיפרע כהן און) — מתפאר כמעט, שהצליח הקב״ה להוציא את אברהם מבית תרח ולעשותו ליהודי, ראשון לגרים.

וכך גדל הויכות, הלוך וגאה כל אותו הערב — עד שבא השמש והפסיקו ואמר: רבותינו, הגיע זמן קידוש הלבנה — ירח זוהר ונוהר ומאיר — תאוה לעינים ומראה לו כעין החרמש הקוצר בקמה ומביא תבואה לעולם ומלואו ומגד גרש ירחים — מטייל לו להנאתו בראשי הגגות. יצאה כל החבורה כולה — והרב בראשם ויברכו את „המאור הקטן״, שהקטין את עצמו כעונש על שעינו רעה היתה במלכות השמש — ובאו יהודים אלה לפייסו ולהתפלל לה׳:

„למלאות פגימת הלבנה, ולא יהיה בה שום מיעוט.
ויהי אור הלבנה כאור החמה וכאור שבעת ימי בראשית, כמו שהיתה קודם מיעוטה, שנאמר: „... את שני המאורות הגדולים. ויתקיים בנו מקרא שכתוב: „וביקשו את ה׳ אלקיהם ואת ד ו ד מ ל כ ם„ — א מ ן.

ויהי בהזכירם, פעמים ושלוש באותו ערב, ברקדם נגד הלבנה, את שמו של דוד מלך ישראל שהוא „חי וקיים״ וגם „מבקשים אותו יחד עם אלקיהם״, נתמלא לבם של כל המתפללים שמחת תקוה לימות המשיח ולבואו של בן־דוד, שאז לא יקבלו גרים — כמו שלא נתקבלו בימי דוד — וישתכחו דברי ההבל שהשמיע „המבין בתולדות היהודים״ וישתתקו ויהיו כלא־היו, לקול הזמירות והריקודים וישכח גם הרב את ספר היוחסין שלו, שכן לא הועיל לו ב„טיהור״

מוצאו, כי הלא דוד המלך קרא על עצמו: „גר אנכי בארץ (אל תסתר ממני מצוותיך") ועוד אמר: „גר אנכי עמך (תושב — ככל אבותי") בא הכתוב „...כגר — כאזרח הארץ ויקראו כלם פה אחד את הפסוק שאמר דוד בתפלתו: „כי גרים אנחנו לפניך — ותושבים — ככל אבותינו" — כלומר: „גרים אנחנו לפניך" — פה בגולה; „ותושבים ככל אבותינו" — בארץ אבותינו, כדרך שאמר אברהם אבינו לעפרון החתי באזני בני חת: „גר ותושב אנכי עמכם" — פירש רש"י: „גר" — מארץ אחרת — „ותושב" — „ונתישבתי עמכם" — דהיינו: גר הייתי בארץ אחרת — ותושב — בשובי לארצי שהובטחה לי. כך עברה פרשת התתרים ובטלה מן העולם גם תגליתו של המלומד מבוקרשט, שהרי אף איש מישראל לא קנה את ספרו, המגבב דברים בו אשר לא כן (פגיעתו הקשה ביהודי בורשה נפרעה ע"י אנשי בליעל תלמידיו שרצחוהו קרוב לבית מדרשו ויפל כנפול לפני בני עוולה) ולולא אני, שהזכרתיו — איש לא היה מזכירו. אותו רב תמים ויקר — מה היה בסופו? ספר היוחסין לא הואיל לו בעלותו על המוקד ומת מות קדושים באושביץ. אבא שלי, ר' וואלף „הגדול", שנפגע קשות מה„תתריות" שהודבקה לו, קויים בו הכתוב „כי מפני הרעה נאסף הצדיק", כי הלך לעולמו לפני השואה ואני, בנו — זכיתי להעלות את זכר המעשה על הכתב.

„והגר אשר בקרבך"

ספור על אברהם הגר מבורשה

מאת

גדליהו שטיין

„ונלוה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב" (יש. יד א)

כמאסף לכל המחנות, הידועים ושאינם ידועים — יבוא סיפורו של הגר־צדק, אברהם בן אברהם, הגר „הפרטי" שלי, גרה של בורשה, עיירת מולדתי, השוכנת בקצהו המזרחי של עמק נהר הוישו — אחד מיובליה של „הטיסה" ההונגרית, הנשפכת לתוך הדנובה הנהר. עיירה זו, איותה למושב לה, את שפות הנחלים „וישאו" ו„ציזולה" ומי מעינות הפורצים ויוצאים מבין חגוי הסלעים ונקיקי הרי הקרפטים והקרחונים, היורדים לתוך בקעה פורחת ופוריה. על גדותיהם של הנחלים הללו ובקרבתם, נתלקטו יהודים שנמשכו אליהם מכל עבר משך כמאתיים וחמישים שנה, הודו לה' על חסדו הגדול שהניח להם מכל רודפיו והביאם אל ה„מנוחה" והנחלה. הם התישבו במקום זה מתוך תקוה לקיום ברכתו של ר' ישראל בעל־שם־טוב זצ"ל עליה שקרא באזני חסידיו, בהשקיפו ממרומי ההרים: „שם תיבנה ותיכונן החסידות!" הולידו בנים ובנות, ביקשו פרנסה — ומצאוה בדוחק רב, בנו בתי עץ עם רצפות חמר, הקימו בתי־כנסיות ובתי מדרשות, הושיבו מלמדי תינוקות, בנו מרחצאות וכיו"ב — לא חסר להם בעולמם דבר, מלבד — תשועת ה' וגאולה קרובה — אליהן חיכו בכל לבבם ובכל נפשם.

הגר שאיש לא ידע מהיכן בא

מנין באו היהודים לבורשה? אין זה מענייננו, ואם נרצה — נוכל לומר שמשני עבריה של הבקעה: המזרחית צפונית שדרכה עשויים היו לחדור פליטים מחמת המציק שהתחיל רודפם בשנות „תח—תט"; המערבית — מאימת רדיפותיהם הבלתי פוסקות של שליטי המערב והמרכז, שלא חסכו מהם גם שם כל מיני גזירות קשות ורעות והדריכו את מנוחת היהודים. ויהי בצאת עליהם הצו שנתכבד בו היהודי הראשון — „לך־לך!" — פנו למקום הזה. באחת משתי הדרכים הנזכרים, הגיע, ביום בהיר אחד (או בליל אפל) אדם אלמוני, ויסר לאחד מבתי הכנסת שבמקום שדלתותיהם לא ננעלו מעולם, הוריד מעל גבו את תרמילו הדל, השעין את מקלו אל הקיר, השתרע על רצפת החדר, המשמש אכסניה למנין בימות החול — ויישן. בבוקר, בבוא מקדמי אשמורות להתעטף בציצית ולקרא את שמע עוד לפני הנץ החמה — מצאוהו כבר יושב ואומר תהילים. נתנו לו שלום וישאלוהו על טיבו, מניין ולאן — ויען ויאמר להם, בלשון עלגים, ביידית: מלכם לשאול —— יהודי ככל היהודים. מיד הכירו בלשונו שאיננו „יהודי ככל היהודים" — אלא הניחו את שאלותיהם והשאירון ליום אחר, לבשו טליתות, הניחו תפילין, קראו „שמע" ויחלו בתפלה.

אברהם הגר מציג את עצמו

שעת קריאת התורה מגיעה — ושאלה סקרנית מופנית כלפי האורח, בדבר ייחוסו, „כהן"? „לוי"? — ענה ואמר בקול נמוך, שבקושי נשמע לקרובים לו, „ישראל"! וכשנשאל לשמו — השיב: „אברהם בן אברהם"! גל של השתוממות ותמיהות וסקרנות, התפלאות והתפעלות הציף בבת אחת את היהודים בשמעם את השם הפשוט בן שלוש המלים, שלכאורה אינן אומרות הרבה, אבל השומען שומע בהן הד־קולו של סיפור על מלחמה פנימית והתנצחות אדירה, זריקת מוסכמות ואחיזה באמת, שנתגלתה יחד עם אור עליון שנחשף לו אחרי חפש מחופש, ומאבק ללא חת — וכל זה — ויותר מזה — נתכווץ ונצטמצם, נתכנס ונתרכז בתוך שם זה בעל שלוש המלים. כל הקהל הקדוש הזה שהיה במנין הראשון של אותו בוקר, ידע שלפניו גר־צדק.

גבאי ששנה ולא למד

אמנם הבינו המתפללים שאברהם בן אברהם גר הוא — אולם לא הבינו מדוע „ביטל" הגבאי את קריאתו אותו לתורה והחליפו באחר. אברהם בן אברהם במקום „עליה" נתכבד ב„גלילה" ולא הקפיד על החילוף בכיבוד התורה. מאז היתה ה„גלילה" לנחלת הגר, כשלא היה אדם אחר שצריך היה ל„כבדו". אבל טעות גדולה היתה בידו של הגבאי מביהכ"נ „עץ־חיים" (כך שמו של ביהכ"נ של בעלי המלאכה) במנעו ממנו עליה לתורה והברכות הכרוכות בה, שתים לפניה ושתים לאחריה. „הלכה" זו ש„נפסקה" על רגל אחת, שלא כהלכה — מקור טעותה — בידיעה המעטה ב„הילכות גרים" שעמדה לרשותו של הבעל־קורא (ש„לחש" לאזני הגבאי בענין ה„עליה") שהוא גם ה„מלמד" של חברה זו, יהודים עמלים השולחים במלאכה ידיהם, מי בחייטות, בנגרות, בסנדלרות ושאר מיני „מלאכה־מלוכה" (בנוסח העם) המפרנסת את עושיה לא בעושר, אבל ביושר.

ראו אנשים אלה פרי בעמלם ולא חסר להם בעולמם כי אם מקצת תורה, שידיעתם בה אינה רבה, עמדו ושכרו להם „מלמד" מגיד שיעור שהרביץ להם תורה בוקר וערב לפני התפילה ואחריה. יהודים אלה, מעוטי דעת־תורה, משלימים מה שחיסרו בימי נעוריהם, רואים ברכה בקהלתם, מחלקים ביניהם את ה„כיבודים" ושמחים בחלקם — זקוקים היו מזמן ל„שמש", שירצה לשרתם ללא „רווחים" גדולים. שמע הקב"ה את בקשתם ושלח להם את אברהם הגר — שמרוב שמחה „כיבדוהו" ב„גלילה" — ולמה ב„גלילה" ולא ב„הגבהה" (דהיינו: הרמת ספר־התורה אחרי הקריאה כדי לגללו) — משום מעשה שהיה: מעשה ביהודי כפרי שבא לעיר ולא היה מצוי אצל מנהגי בית הכנסת, ונתכבד ב„הגבהה".

קם והניף את ידיו הגסות למול פיו, ירק בהם והתכונן ל„מלאכתו" — להגבהה (כדרך שעושים האיכרים לפני הרימם משא). צחקה עליו כל הקהלה. הביט עליהם הכפרי כמשתומם: מה לכם לצחוק, מתיראים אתם שלא אוכל להרים את התורה, כבר הרימותי בחיי בולי עצים יותר כבדים ממנה... הלא איש אינו יודע מתי נכנס גר זה לכלל ישראל, ואם יהודי נחשד בקלות ראש בתורה, ספק יהודי — לא כל שכן.

מחלוקת התנאים בברכות הגר — נתעלמה גם מהמלמד

היה מלמד זה מפרש ליהודיו מה„עץ־החיים" את פרשת השבוע, שונה להם מקצת משניות — והואיל ש„עומדים הם" בסדר זרעים — נזכר במשנה ג' שבפרק א' מסכת ביכורים, ש„הגר מביא (ביכורים) ואינו קורא (פרשת בכורים), שאינו יכול לומר „לאבותינו". זכר את המשנה ולא זכר את ה„ברטנורה", המביא דברי הרמב"ם האומר:

„שאין הלכה כמשנה זו, אלא הגר מביא וקורא ומצי למימר „לאבותינו" „לתת לנו" מפני שהארץ ניתנה לאברהם והוא אב לגרים, כמו לישראל, דכתיב: „כי אב המון גויים נתתיך וכשהוא מתפלל בינו לבין עצמו, אפילו בבית הכנסת, אומר: „אלקי אבותינו" — שאברהם הוא אביך" (ביכ. שם).

המלמד לא למד את הירושלמי, שממנו שאב הרמב"ם את דינו הנ"ל, ששם פוסק ר' יהודה, שיכול הוא לומר „לאבותינו„ ולכן הוא מביא וקורא; לא קרא גם את מכתבו של הרמב"ם לר' עובדיה הגר, בו הוא כותב לו: „ודאי יש לך לברך „אשר בחר בנו" ועוד דברים רבים בסוגית הגר נשתכחו או נתעלמו אותה שעה, בהתיעצות החטופה שנתקיימה בין הגבאי והמלמד — ונתקפח הגר ונסתפק ב„גלילה".

אברהם הגר עושה ב„עץ־החיים" כבתוך שלו

שפר חלקם של העדה ה„קדושה" — „עץ־חיים", שנפל להם, כמו מן השמים, שמש כנפשם וכרוחם, המוכן לעשות כל מלאכה בבית ה' (כגבעונים בשעתם, שאף הם גרים היו („וכי בשביל הגרים הללו עשה הקב"ה לעמו כן? במה. ח ד) ונעשו חוטבי עצים ושואבי מים) — ולא דרש אפילו שכר בעד עבודתו. אברהם הגר, שמח אף הוא שמצא מנוחה לנפשו בחדר הקטן שהקצו לו ושגם חיכה שנים ליום בו יאוכלס ע"י שמש נאמן ל„עץ־חיים", יושב עמו וישן עמו בקרבת מקום, וכאשר אחרון יהודי בורשה חוזר הביתה, כשכלתה רגל מן השוק ורואה ש„נר אלקים" טרם כבה ב„עץ־חיים" — בידוע הוא שאברהם הגר טרם יכלה את מלאכתו בבית המדרש ומטאטא הוא או „גורד" באחת הפנות בהקפדה ובמסירות רבה, כבעל בית העושה ברשותו. חריצותו ומסירותו ל„עץ־חיים" היתה למשל. מיום בואו שמה לא חסרו נרות לתפילה, וממש תענוג לראות על דף העמוד טס מלא נרות דולקים ומאירים את פני ה„בעל תפלה", שירד לפני התיבה ואת הסידור שלפניו. את הנרות היה „אוסף" בביתם של ה„בעלי־בתים". לא דרש מאת גבאיו דבר כי אם משור וגרזן — ומאז לא חסר היה בבית הכנסת גזרי־עצים להסקה. בשבתות, בייחוד בימות החמה, בשעה שהיהודים „התלקחו" באמירת שירי דוד המלך, כלומר, פרקי תהילים — היה אברהם הגר מגיש להם ספל מים לרוות בהם את צמאונם (חוטב עצים ושואב מים, כאמור, בגרי משה ויהושע בשעתם).

מאז בואו והשתכנותו ב„עץ־חיים" — קשה היה לתאר את בית הכנסת בלי אברהם הגר: הוא נשתקע בנוף שלו ונעשה כחלק ממנו. הוא היה המוציא והמביא בכל מה ששייך למשק הבית והגבאים לא ידעו אתו מאומה, כי הכל ניתן בידו והגבאים גם שמחו שיש להם על מי לסמוך, שהרי גם את ה„שלוש־סעודות" הלא היא אכילת הסעודה השלישית, סעודתו של יעקב אבינו, הנאכלת בבית הכנסת בצוותא ובקהל מתפללים בשבתות אחרי תפלת מנחה: כזית לחם או חלה קטנה שמלפתים אותם בחתיכת דג־מלוח. מנה זעומה זו — כל יהודי מביאה בתוך כיס ה„קפוטה" שלו מהבית. „שולחן מלכים" זה — אברהם הגר היה מכינו. מנהג חדש הנהיג אברהם הגר: אחד מכין לכולם, והאחד — הוא אברהם עצמו (הלא משהו צריך להידבק בידו, ירושה מאת אברהם אביו „ראשון לגרים" שמדתו הגדולה, מדת הכנסת אורחים היתה!) מנין לקח אברהם הגר את ה„שלוש־סעודות" לכבד בהן את מתפללי ה„מנחה" בשבת בין השמשות? בצורה פשוטה בתכלית הוא עשה זאת: היה מחזר כל יום ששי לאותם ה„בעלי־בתים" הנהגים מסעודתו ואסף לחמניות, שכל אשה הקציבה מבצקה, בעת קליעת החלות, „בילקל" לגר, משמע: לקופת ה„תמחוי" שלו, שכן אברהם הגר יסד „חברת מאכילי רעבים" פרטית, עזרה סוציאלית מיוחדת במינה: באספו את חלות סעודה השלישית שלו, הרחיב את „מפעלו" ואסף גם מאחרים מנות לחם, שכן הבחין לדאבון לבו הטוב שישנם רבים שאין להם חלה גם לסעודה ראשונה. לכן לא הסתפק אברהם הגר במעט שבידו אלא פקד בתי רבים וביקר בביתם עם סלו המכוסה מחמת „מרעין בישין" והוסיף באיסוף החלות שלו וחילק אותן, פרט לאלו שהקצה לסעודה שלישית של „עץ־חיים" — בבתי עניים, מוצנעים, שלא חסרו במקום.

בהרבה משכנות העוני היתה פתיחת הדלת ע"י אברהם הגר — כפתח תקוה, בחסור להם חלות השבת ממש; היו אלה עניי העיירה ה„נסתרים" שרבים אף לא ידעו עליהם, ולא אחד בירך, בברכת „המוציא", גם את אברהם הגר על דאגתו אליו, שלולא הוא, לא היה לו על מה לברך. ועוד מעשי צדקה וחסד עשה אברהם הגר: היה נעור בלילות אצל חולי עניי ישראל ועומד ומשמש לפניהם. תמיד היה אומר „קדיש", אלו הם חשוכי בנים, ר"ל, היה אומר שלא השאירו אחריהם מי שיזכיר את שמם — זכר הוא אותם ואמר „קדיש" לעילוי נשמתם העירירית. הקטנים היו שומעים בהנאה רבה את ה„קדיש" ה„גרי" המגומגם, שהרבה אותיות לא ביטא כהלכה — ירושה משפחת עמו שאף אחד לא ידע מיהו.

הידע מישהו על מוצאו של אברהם הגר?

מקום שבתו בשעת התפלה, בהיות יהודים בבית הכנסת, היה הספסל שבין התנור והקיר, ושם היה גם אומר תהלים בביטוי הנעלג שלו — ובע"פ — אומרים, שמפי השמיעה למד תהלים, כי לקרא לא ידע. אחרים אומרים לעומתם, שכן יודע הוא אלא מסתיר את „ידיעתו" מחמת „לזות שפתיים", שכן

ידע מישהו לספר שבעבר „גלח״ היה׳ כלומר כומר נוצרי שעזב את צלבו, בא ונתגייר — ומכאן ידיעתו בתהילים. הוא מימיו לא דיבר ולא סיפר על עצמו ועל עברו — למרות זאת, מכיון שניתן פורקן לניחושים ולמהלך הדמיון של המספר, נשמעו דברים על עבר פלילי, כשודד דרכים, לסטום מזויין המלסטם את הבריות, שנמלט מרודפיו והציל את עורו בבית הכנסת „עץ־חיים״; אחד „בטוח״ היה ש„בישוף״ מרושע מסתתר באדם השקט ששמו כעת אברהם הגר, כהן הכנסיה שהטיף כל יום ראשון להשמדת היהודים ופתאום תקף עליו יצרו הטוב והתגבר על יצרו הרע — וחזר בתשובה; הפחות הוא מנבוזראדן שר הטבחים ששפך דם זקנים ונערים בירושלים, עד „שהגיעו דמם לים הגדול״ — ולבסוף נתגייר ונעשה גר צדק ומבני בניו למדו תורה בבני ברק (גש נז)... אחר הוריד אותו לדרגת „ז׳אנדרם״ משופם איומות שהפיל חתיתו על החנונים והפתיעם דווקא כשהם „מוכרים״ ביום ראשון בדרך הדלת האחורית, לאכרים של הכינו מערב את כל צרכם. ועוד סיפורים מסיפורים שונים, מזוויעים ומחרידים, שהצד השוה שבהם — שאברהם הגר, הטוב והמטיב, מכלכל יתומים ומפרנס אלמנות — רשע מרושע היה ועכשיו חזר בתשובה, עזב את עברו מלא החטאים והפשעים, ונכנס תחת כנפי השכינה.

מצות „אהבת הגר״ — לא הכניסתו בחברת האהבים

הואיל והיחס לגר הוא כיחס ל„קטן שנולד״ דומה — לכן נמנעו מלחקור אותו, פרט לילדים, שאהבו לקנטרו — והוא שגירשם במקל הגומא שבידו — איש לא שוחח עמו שיחה של ממש ובגלל מבטאו הבלתי שלם, כשפת תינוק, התיחסו אליו כאל ילד קטן, איש לא התידד אתו, הוא לא בא בחברתם, אלא לתוך ביתם בשליחות בית הכנסת או לרגל „איסוף״ לחם השבת שלו, גם מקחת נדבת כסף לא משך ידו ואת מה שקבץ — מסר לנצרכים.

השריפות ה„מסותריות״ של בורשה — לא פסחו על „עץ־חיים״

למודה היתה בורשה בפגעי הטבע — מאז היוסדה והיבנותה מחומרי עץ, שבתה בבקעה, על שפת הנחלים ופלגים, החוצים אותה לארכה ולרחבה — לכן גם פקדוה שטפונות ונחשולי נחלים — ולא פעם הוזחו בתים ע״י זרמי מים עזים ממקומם, שהציפם גל זידוני והשיטם על כל הנמצא בהם בשעת האסון. **אם לא נשטפו, יסודם הוא שנתערער ואחרי** כל תקופת גשמים — עסוקים היו יושביהם בתיקון ובבדק ביתם. ביותר הציקה לה מכת השריפות: בתיה — בנויים מעץ היו, וגגו מחופים היו רעפי — האשכרוע ועצי אורן שנתיבשו ונרטבו — חליפות, בימות הגשמים ובימות החמה. אז — שעת סכנה לבתים: ניצוץ קטן היוצא בארובת־העשן של אחד הבתים, המועף לעבר גגו של השכן — עלול היה להעלותו באש, אותו ואת הבית שמתחתיו, ויחד אתו, להישרף ח״ו אף הוא.

עיירה זו (כעת היא, אוי, ריקה מיהודים) שמקרה שריפה רבים קרוה — מונה שלוש שריפות „היסטוריות״ וכל אחת בשעתה — **הפכה את בורשה לערימת־אפר ותושביה היהודים — לדלי עניים ואביונים; אחרונה שבהן היתה בשנת 1931, שהזעיק את העולם כולו והעמידו על רגליו: היתה זאת** שריפה שתחילתה הסתה אנטישמית וסופה הצתה מתוכננת ומסודרת. **בערב שבת אחד, עלו בלהבות השואה העיוורת** שהלהיבוה רשעי בני אדם, ללא כל סיבה (עניים מרודים היו יהודי מושב זה) והמסיתים — כהני־עוול מבית אלהיהם יצאו ושילחו במסכנים את המוני האיכרים והשאירו את שכניהם היהודים בעירום ובחוסר כל וללא קורת גג. אבל לא זאת השריפה שברצוני להזכיר, שריפה אחרת היתה בעיירה ואינה באה ב„מנין״ השריפות, כי „קטנה״ היתה: „רק״ כשלושים בתי עניים עלו באש — והם בתי בעלי המלאכה ובתוכם — בית הכנסת „עץ־חיים״, שלא הצטיין בגובהו הרב — לעומת זאת סיפק ו„תרם״ חומר בעירה מצויין לשריפה ה„חלקית״ שפרצה בליל ששי. (בדקו ומצאו שכל השריפות ביום ששי פרצו). שריפה זו לא ידי מעוולים הבעירוה, אלא מקרה „רומנטי״, אהבה בין משרת לא יהודי ומשרתת מבנות עמו. ש„התלקחה״ בעלית גגה של רפת אחת, גרמה להתלחקות האש. לאמתו של דבר — אשמת ה„פרות״ היא, כי הן שהפכו את המנורה הדולקת שהשאירוה הנאהבים למטה ללא שמירה, ולא קשה היה לתבן להיאחז באש. (יש אומרים שהיתה אפילו כוונה וטעם נפשע — אבל זה לא ישנה דבר).

למחרתו של ליל ששי, ליל שלהבות זוהרות ומאירות לב השמים, באור יומם התכנסו מתפללי „עץ־חיים״, סביב בית אלקיהם שעלה הלילה למרומים עולה כליל לה׳; עזרו לו בכך מלבד קורות העץ וגגו וכל „רהיטיו״ — גם אלפי ה„שמות״, הלא המה דפי הספרים שנתלשו משך עשרות שנים וכונסו בעליית הגג — ה„גניזה״ של „**עץ החיים**״, שאחרי שאותיותיהם „פרחו ועפו״ לשמי מרום — עליהם המיובשים הצטרפו למחול ש„ערכו״ לשונות האש לכבוד השבת — והכניסו למעגל המחולות והריקודים, בקול המון חוגג, גם את ר׳ אברהם הגר... בהתלקט מתפללי „עץ־חיים״ במקום שעמד שם אמש בית־תפלתם, נעצרו נדהמים והומים מסביב גל עצמותיו של שמשם הנאמן, עצמות הגר־צדק, ר׳ אברהם הגר, שעלה על המוקד, אף הוא בהישרף בית הכנסת שלו. בשבת זו ולאחריה שוחחו באברהם הגר ובמותו הטרגי — וגם כאן נחלקו הדעות: הגר לא בחל ב„טיפה״ המרה, כלומר: רגיל היה לחסל את שארית היי״ש שנשאר מה„יארצייט״ (מתי נשאר משהו משני ד״ל של ה„צו״?), וכנראה לקח הפעם יותר על המידה ובהגיע השלהבות ועלו בחלון חדרו — לא היה מסוגל לבקש מפלט לעצמו.

דעה זו מיד ירדה מעל הפרק, שכן ביום ששי — מעולם לא הותירו דבר בבקבוק, כי קידמו עיניהם אשמורת הבוקר לאמירת כל תהלים ביום ו׳ רעבים וצמאים אף הם. **גירסה אחרת, והיא שנתחזקה ונתמכה ע״י רבים, זאת היא: מיצר היה ר׳ אברהם הגר על עברו, בהיותו נתון בלבוש נכרים — ולא באתו** המנוחה הנפשית, שאליה היה מיחל. רצה ר׳ אברהם הגר „לפרוק חטאיו בצדקה״ — ולא נחה רוחו; ביקש לו „מעשים טובים״ ופועל חסד עם היהודים — ולא נתקררה דעתו. רבים סיפרו שלא פעם שמעו אנחותיו שוברות הלב, פורצות ויוצאות מקרבו בשעה שהיה יושב לו ומתכנס בתוך עצמו,

בין התנור והקיר, ד׳ אמותיו ב„עץ־החיים". אחרים היו קולטים קטעי מלים לועזיות מלוות נאקות חלל חורגות ממסגרות נפשו הדוויה, ושלוחות רסן הן נפזרות ונבלעות בדממת הבית. משהו נורא העיק על לבו וייסר כליותיו, באין הפוגות.

התחיל ר׳ אברהם הגר, הפשוט והתמים — בהעדר רעיונות נשגבים מאלה שנדלקו בשעתו, בהיותו תועה ואובד דרך, במחו והאירו את עיניו באור עליון — ויצוו עליו ללכת בדרך שבחר בה: להיספח לעדת ישראל — לחשוב על דרך תשובה אחרת — והיא שמובילה להתקרבות האמיתית ולדביקות ללא חיץ בה׳ — ללא עוונות המבדילות בינו ובין מקבלו לשבת בצלו — ולא ידע איך והיכן למצאה... ופתאום בראותו את להבות האש הבוקעות ועולות בחלון חדרו ואוחזות בקירותיו ומלפפת בכליו הדלים — קרא בשמחה עילאות ובמאור פנים, שזוהר האש המתפשטת בחדר הגדילו שבעתיים, שרק פעם בחיי אדם מזכים בו בן־תמותה — ואמר: מן השמים הראו לי את הדרך איך להינצל ממוסר כליותיו, מדכאון רוחו וממצוקת נפשו. במקום לפנות לדלת, לפתחה ולצאת החוצה — בחר להישאר במקומו. כאשר כיתרוהו רתחי האשים וישקע בים הלהבות, הספיק עוד לחוש, מתוך מכאובי גיהנום וצרי שאול, שאכן מעלה הוא את עצמו עולה כליל לה׳ אלקיו, **בו בחר לצור משגבו — וידום לנצח. האש** שעשויה היתה לאכלו בימי הבינים ע״י התגיירותו על המוקד **— מצאה את ר׳ אברהם הגר מבורשה, בעתות החופש וחירות** הבחירה, כאותו ר׳ חוצפית המתוגמן שנשרף וספר־תורה עמו — אולם הגדיל קצת, שכן עלה הוא ובית המדרש שלו כלו, על מוקדה וברצון, ותעל נשמתו לצור מחצבתה, בקדושה ובטהרה.

גויים טובים ורעים

הגויים בבורשה

אין כל כוונה לדבר על הגויים שהיהודים חיו בקרבם מאות בשנים. הם ובניהם לא הוסטו ממקומם, לא הוגלו מביתם ולא ניטשו מעל אדמתם. בניהם ובני בניהם עודם חיים וקיימים. כאן בא זכרם של חיים יקרים שתמו ואינם. בורשה שהיתה מלאה מיהודים נתרוקנה מהם באופן אכזרי. נמצאו ימים ודומה היה שאם אמת הדבר שיש אחוה בין עשו ויעקב — הרי היא בבורשה. אחדים מבין הגויים, שישבו בתוכם ועל ידם, הצטיינו אפילו בידידות וריעות כלפי שכניהם ואף דיברו יידיש רהוטה, כיהודי מלידה. אולם בבוא הימים המרים והנמהרים — פסקה הריעות ופרחה הידידות, חדל הגוי מלהתנהג כאח ביהודי ויהי לו ל ע ש ו, שאמרו בלבם: „יקרבו... ואהרגה". והרי אחדים מהם — לדורות או לדראון.

גיורגיע דע־לא־פושט (דוור), שגץ גברי, רודף נשים גס מפשוטי העם, ודווקא הוא היה חביב על היהודים. הסיבה שחילק להם את הדואר אפילו בשבתות ופתח לעיניהם את המכתבים. אחד היהודים החשובים אמר ברצי־נות: אלמלי לא היה „שיקסעניק" (תוקף נשים), הייתי מציע לו שיתגייר ואני אהיה מוהלו. הוא דבר יהודית כיהודי וידע את סודותיהם. בשנות הרדיפות הפך האוהב לאויב, רומניותו לא הפריע להונגרים לקבלו בחברתם בנגישת היהודים. בהיאסף היהודים לתוך ביהכ"נ שמשם הובלו לגיטו — התעלל בנערות יחד עם שני ממזריו של הרוקח היהודי־הונגרי המתבולל, שבא רק בימים הנוראים לביהכ"נ.

משפחת ה„רדר־מאכרים" (עושה גלגלים ועגלות)

אמת־מים מלאכותית ששטפו את שולי ההר שבראשו חונים שני בתי־עלמין, מניעה היתה שלשה בתי חרושת זעירים — א — מנסרת העץ של האחים פרוכטר; ב — טחנת הקמח שלהם (השתייכו בעבר לר' בן־ציון פיש); ג — בית מלאכתם של מתקיני אופני עגלות (הונגרים). בימי הרומנים נהגו מנהג שכנות טובה, באו במגע מסחרים ומקצועי עם היהודים ואף ידעו יידיש. בימי שלטון הזדון, בשוב המדיארים למשול בבורשה, גילו את פרצופם האמתי. אחד מהם שהיה ראש המועצה בימי הגירוש סירב לתת עגלות לחולים (בתשלום) להוליכם לגיטו. אחרי המלחמה — המשיכו שבתם במקום ושערה לא נפל מראשם ארצה.

מארזיניאו — זד ומעוול וחומץ. לשעבר ידידם של היהודים ומעורב בדעתם. בבוא ההונגרים הודיע שהוא מבני עמם (הוא היה רומני) והבטיח למוץ את ה„ז'ידים" עד תום. בעלות גזירת „האזרחות" על הפרק והיהודים — מורדפים נבהלים ממשרד למשרד לבקש מסמכים שהמה ואבותיהם נולדו כאן, כי בנפשם הדבר; קם מרושע זה ויזם תכנית ה„מות הלבן" בגרשו ע"ד עצמו 36 נפשות שנספו בשלג. אחר המלחמה — העיז פנים וחזר לבורשה ודבר רכות עם היהודים וחילק להם את ה„סרווס" ההונגרי הידידותי. עד שהרגיש שהקרקע מתחמם מתחתיו — וכאשר יחפשו אחריו — נעלמו עקבותיו. בקיץ 81 הגיעה ידיעה שפושע זה נכרת מארץ החיים אחרי שראה בעני שכיניו היהודים — יהיה לדיראון עולם.

קלובוק — המתופף של הקנצלריה בימי שני השל־טונות. שלט בשלש שפות, בייחוד יידיש בהן היה מודיע לבקרים את גזירת ממוניו. היה אהוב על היהודים וגם אהבם. בהישמע קול תופו — יצאו כל היהודים לשמוע חדשות. הוא דיבר ביידיש עסיסית בראשונה וכך היה מתחיל: על כל הנשים מוטל החוב ללכת למקווה. המשיך ברומנית ולעתים בהונגרית — והמאזינים — אחינו בני ישראל בלבד.

לפי קלובוק כך היא חלוקת ההיירכיה בבורשה: המלך, ראש העיר, הנוטריון, והוא המתופף. גאה היה במעמדו החברתי — וללא כוונת לצון היה מונה את דרגתו בפקידות.

משפחת הצוענים — יואן גיסטור ובניו, נפחים ומנגני כנורות — היו ה„פסול" בין תושבי הרחוב העליון, שהיה מיושב כולו יהודים. היהודים, כלם מזוקנים, חובשי שטריי־מלים בימי חג ומועד, יראי שמים, תלמידי־חכמים עמלי יומם וכיו"ב בראותם את שכניהם השוכנים על ידם ובקרבם — לא פעם חשבו בדברי לאה — „ראו מה בין בני ובין בן „חם" זה..." ואמרו בלבם — אשרינו! בצאת יהודים יקרים אלה דוויים וסחופים ומורדפים בידי רשעי עולם — ראו את פחותי עם הללו עומדים ליד בתיהם ושוחקים על משבתם. עם שוב האודים הניצולים — שבו ורוממו את רוחם בזמרת נבליהם.

ואסיליע קולבסה — בשנת 1919, כשהתחיל השלטון הרומני להתבסס, זמם גוי מרושע „לעשות משהו" בעוד מועד. קם ואסף סביבו כנופית של ריקים ופוחזים, שואפי רכוש זרים — והכינם לקראת מעשים גדולים שייעשו ביהודים. היו אלו מהבורחים משדה המערכה בהתמוטט החזית — ונשקם בידם. נשק זה שלא הועיל בקרב — יראה כי עוד רב כחו — ביהודים.

הסמל דימיטרסקו — קם להם למושיע. מפי אכרים שהלשינו על בני עמם המכינים הרג לשכניהם הטובים והעניים, נודע לו הדבר. הוא מיהר והודיע לסיגט ומשם נשלח גדוד חיילים שארבו להם ליד דרך שבו יעברו הפורעים. בהתקרבם למקום — הוקפו ונאסרו.

הכומר בורטוש — כוהן דת אורטודוכסי מאמין, שירת את בני אמונתו בכנסיה שב„רביס קאס' — בין בית הכנסת העליון לבין בית הרבי. אמור אמרו, שבעבור הרבי ליד הקלויסטר — הוא שוקע בסנטימטר. אדם שמן היה ובשמנו שעל ערפו חרות היה צלב. לפנות ערב היה יוצא לרוח היום ונפגש עם הרב — ונקשרה שיחה שאיש לא ידע את תוכנה (אולי מקצועי, או הבעת צער על הדורות ההולכים ונחלשים באמונתם, מהז ומזה) הרב לא הוא שתכנן את „הפגישה", אלא שבורטוש טייל בקרבתו ליד ביתם של האחים שלמה ושמואל נחמן'ס, שני רווקים זקנים, לשמור עליהם מפני השובבים הקטנים (יהודים) שזרקו אבנים על גג ביתם והוכיח אותם על העבירה שבידם — האינכם יראים את אלוקיכם?! (הוא ששאל: מתי אצלכם הושענא־רבה"? כי בליל זה מצוה לילדי היהודים לגנוב פירות מגנו. מה עשה — קם והעמיד שומרים ובעיקר — כלבים ופסקו הגניבות).

מגויי בורשה ש„עלו לגדולה" בכפרם נמנים: פטרו

בערלאץ — שוטר. סערול — שוטר — נאטארין ואחר כך פלוטונייר. נאטו מסר רשמית את הכפר לידי ההונגרים.

גוי שנתפס בגניבתו ומצא מקלט בארץ ישראל

הגוי הציוני והארץ —

עד היכן הגיעה חבתם של יהודי בורשה לארץ ישראל — תעיד אפיזודה מענינת: מעשה בגוי מגויי בורשה שנכשל בעבירה של תשומת יד ברכושם של אחרים, משנודע הדבר למלכות, והיא הג'נדרמריה ואימת המשפט ואחריו בית הסוהר אחזתו, החליט להציל את נפשו בבריחה ממקום המעשה. אמר ועשה — ועקבותיו לא נודעו. בבוא כתת השוטרים לאסרו — לא מצאוהו ובאין נשפט — אין שופט ויעזבו את ביתו ויחדלו מלחפש אחריו. גנב זה בהתרחקו מבורשה הפליג למרחקים ורגליו הביאוהו עד קונסטנצה, עיר הנמל של רומניה, שם מצא עבודה בסבלות. ויקר מקרה ויתבקש לעבור ולעבוד בתוך האניה ההולכת לפלשטינה. וירד באניה ויבוא לחופי יפו ויעל ליבשה וירא את הארץ כי יפה היא ויאמר מה מני יהלוך אם אישאר בארץ בה נולד מושיעי. הספינה חזרה לרומניה בלעדיו.

ויהי כי הקיפו הימים ויאמר בלבו גזירה נגזר על הפליט שישתכח מן הלב ואתו נשתה גנבתו והפלוטוניר — חדש אשר לא ידע אותו ואת עוון בצעו. באחד הימים עברה בבורשה הרינה שהגוי שנעלם יצא לישראל וחזר. בזכות ישיבתו בארץ לא זכרו לו היהודים את חטאיו שביצע אצלם, ולא עוד אלא שהתחילו מתכנסים ליד ביתו והיו ממתינים לצאתו. הגוי הפך לנקודת משיכה. כל יהודי שבא אליו — שאלתו בפיו: איך נראית הארץ? מהם המאכלים הנבלעים שם? במה עוסקים תושביה? היש בה הרבה חנויות? כמה מרויחים ליום? היכן ביקר? מששמעוהו מתבל את סיפוריו בכמה מלים עבריות, ממש לשון הקודש מרחפת על שפתיו — לא ידעו את נפשם מרוב השתוממות. בעברו ברחוב נחסמה הדרך בפניו ולא נתנו לו לעבוד מבלי שיספר בשבח הארץ והיה בהיראות סיעה של יהודים מקיפה אדם באחד המקומות, בידוע שהעומד במרכזה הוא הגוי מבורשה, שברח ממנה כגנב, עלה לישראל, עבד בה והתבשם מריחה — וסיפורו של ארץ האבות בפיו. אולם ארץ ישראל לא קלטתו מפאת קדושתו והקיאה את הגוי הבורשאי מקרבה כאשר קאה את גויי כנען מלפנים..

גויי בורשה שהשתלבו בנוף היהודי — מפשוטיהם ומחשוביהם

„כי היו בצוען" — מנגניו

יואן ניסטור הצועני (דער ציגאנער) ומשפחתו הענפה.

את שורת הבתים היהודיים שנמשכה מביתו של אידע הירש ברובע המזרחי של בורשה — הפסיקה „מושבה" צוענית שהשתייכה למשפחת ניסטור (שם זה שהוא ספק רומני ספק הונגרי) אלא ללא ספק הוא הדבר, שאיש מבני משפחתו ומשכניו לא ידעו איזוהי הדרך שבה הגיע שמם של נזירי קונסטנטינופול ונסיכי קיוב ואיטליה על ראשו של אבי משפחת צוענים (ועוד קודם לכן — שמו של חכם הלני ויועץ לאכאים כובשי טרויה) שיד אמונה להם לקבע פרסות ברזל לטלפי הסוסים, ליבון ושיחוז וריקוע כלי נחושת וברזל באש המפוח. ומנין בא אבי המשפחה לכאן, ובשל מה התישב הגוי בין היהודים ולא בין אחיו בני דתו שהתגוררו בהרים, שאלות כגון אלה לא הטרידו איש מבורשה, אפשר בשל נחיתותו של עם הצוענים לא הניחו להם להתישב בקרבם ואולי — היפוכו של דבר — מחמת שלשלת היוחסין של הצוענים, נזהרו הם מלהת־ערב באכרי ההרים הפשוטים (כבוד גדול רחשו הצוענים לעצמם ולאחיהם הנודדים חסרי המולדת. היה מנהג אצל בני שבטם הנודדים גם לבחור להם „מלך" מתוכם).

אלא שקרוב גם לשער שבגלל ידיעת מלאכת הנפחות ובקיאותם בהתקנת גלגלים לעגלות — לכן קבעו מקומם בתוך היישוב לצדי הדרך שמצויים בה עוברים ושבים ועוד יש להניח, שאבי המשפחה שהיה, כדרך הצוענים ההונגריים, כנר מחונן נדד לבורשה היהודית וחושו המקצועי הוליכו לבין היהודים, שכל החתונות היהודיות מקור לא אכזב לפרנסה הן. משקבל רשות חניה בבורשה, ניתן לו גם לרכוש מגרש על יד בית הקברות הנוצרי, שטח קרקע שהיה ברשות ההקדש, ככה קשר יואן ניסטור את גורלו בגורל היהודים שכניו.

הם לא ראו בו שונא ישראל והוא לא רחש רגשי איבה להם מחמת שחסירה היתה הסיבה האובייקטיבית, שהרי עני ודל היה — והיהודים שכניו מחלק זה לא עלו עליו בעשרם. בימי שבת ומועד כשבירכו „המוציא" על חלה לבנה וקלועה, ברי שהינו גם את בני משפחתו בחתיכה ממאכל תאוה זה, שנתנו להם תמורת הסקת הכיריים והסרת המנורות מעל השולחן בימי המנוחה.

משפחה זו, בהיותם כנרים משובחים, חסכו ליהודי היישוב טרחתם בהבאת מנגנים מן החוץ לחתונות בניהם, שכן האבא ושלשת בניו הרכיבו להקת כלי זמרים, ומשנראו יוצאים טעוני נבל וכנור ובטנון ומצלתיים ועוד זני זמרא ידעה בורשה כולה שהחתונה ששמה יצא קודם לכן, מתחילה. צעיר בניו איש איטר יד ימינו, „סטינגאץ" (שמאלני) שגץ בעל כשרון מוזי־קאלי מפותח להפליא היה.

הצועניה — חלחלת האווזים

ממזרחה של בורשה היו מגיעים הגויים יושבי הכפרים לחלקה היהודי, לשם קניה ומכירה ובתוכם — פועלים עושי מלאכתה וביניהם כמה צוענים שביצעו את המלאכות שאינן מכבדות את עושיהן... צועניה אחת — מריחת התנורים בייחוד בערבי פסחים — בטיט העבה מבפנים, מלאכתה היתה. מי שנכנס לבית יהודי ונתקל בשתי רגלים מסואבות שלא נרחצו מאז עמדן ברשות עצמן תלויות באויר — חזקה היא שהן שייכות לצועניה המטייחת קימורו של התנור לאורו של נר דלוק. בחדשי אביב — מקצוע מיוחד החזיקה בידה — מריטת נוצות מעל גופותיהם של אווזים וברווזים של היהודים. בגין עקירת הנוצות והפלומות שעליהם והמריטה — ב„תלישה גדולה" ואכזרית לקול קעקועיהם של בעלי הכנף המתענים תחת ידיה בצאתם מבין כרעיה נתפרסמה גויה זו.

את מלאכת „צער בעלי חיים" התחילה בתקיעת ה„קרבן" בין מפרקי כרעיה. שם נאחזים היו המסכנים הללו, לחוצים

כבצבת, ובקרוא להם דרור ויצאו מתחת ידי מעניה — גפיהם שמוטות, מנסים להעלותם על גבם המרוט ולהחזיקם — והם מחליפים ונופלים. לא נשתיירה עליהם חתימת נוצה — את עדיים הסירה מעליהם הצוועניה הקשוחה, ללא פיסת רחמים בלבה ותתנם ערומים כביום עלותם על דף הנתחים, להכין מהם מטעמים לימי קודש וחול, וכרי ישראל עתידים להימלא מחורבנם.

עדרים עדרים מפסיעים העופות הללו ברגליהם הארוכות ובצואריהם המשורבבים ומזמזמים לעצמם את הפזמון „געגע" געגע בנעימה משונה מתאוננים ומתלוננים: הביטו וראו מה עוללו לנו! פנה הודנו, פנה זיונו, פנה הדרנו — געגע! אוי מה היה לנו! והיה מדי בואה של הצוועניה והיראותה ברחוב — קול מבוכה ומבוקה וצעקת אזהרה נשמע מגרונותיהם של האווזים הרצים בבריחה מבוהלת ובצריחת בהלה לבלי לדעת אנה — אין זאת אלא שנחנו בחוש מיוחד המודיע להם לאווזים שהצוועניה ואוארה בעיר, המיעצים ומזרזם לבוא במסתרים — „חבו כמעט רגע עד יעבור זעם" — עד שוב הצוועניה אל ביתה המפויח ומסואב השוכן ובולט בקדרותו בין שדות ויערות ירוקים על נחלי מים.

הצוועניה ואסופיה

צוועניה עניה חשוכת ילדים יורדת היתה מכפרה מדי יום לבורשה. לשם עבודה או לקניות. אחריה מדדים שנים מן השוטים של הגויים, הידועים ביותר האנדריי ופטרישקוצה (על ראש שניהם חופפו שמות שליחי הנצרות הקדומים, שיהודים היו וזכות זו לא עמדה לכסילים הללו בין גויי בורשה ונשתיירו בכסילותם). שנים אלה נתיתמו בילדותם וגויה עניה זו נכמרו רחמיה על העלובים ותכניסם לביתה, מפתה יאכלו ומסמרטוטיה יכסו גוום ואל כל אשר תלך מאספתם — הלכו גם הם.

בחדשי החורף בכסות השלג את פני האדמה, ראו את השלשה הולכים בצורה ערפית: הגויה, האנדריי ופטרישקוצה — לפי מעלות השכל שבקדקדם. בחלקה העליון, שמשם באו, הבחינו, שבדיוק במקום בו שוקעו צעדי הגויה — שם פסע בנה המאומץ הראשון ואחריו השני. אם ההילוך זגזגי היה — שיכלו את רגליהם לתוך העקבות. כל רואיהם החשיבו את הדבר לאחד מסימני הטיפשות של הנערים — ולא היתה אלא חכמתם, מפני שרגלם לא טעמה טעם נעל מימיהם — לפיכך בחרו בעקבות מיטיבתם, שכבר טובעו בשלג והוקל מכפות רגליהם צנת השלג. את שניהם הוליכה והושבתם על מפתן דלת הכניסה של שתי הכנסיות ותשם כובעי בלאי בחיקם וגויות טובות לב שלשלו לתוכם פרוטות או פרוסות. אין שנערך לבני אברהם, מצאום שלשתם צועדים בשורה ערפית כמימים ימימה...

שנערך לבני אברהם, מצאום שלשתם צועדים בשורה ערפית.

ר' מרדכי ור' מנדיל ור' אידל — אש אכלתם ואילו האנדריי ופטרישקוצה ואומנתם, חיים וקיימים; שמעון ויוחנן, חנה ומרים עלו בלהבות, אבל סימיון ויואן, אננא ומאריא עודם חיים פרים ורבים ותימלא בורשה אותם.

בכניסה לבורשה, מצד מזרח יושב לו על אחד ה„איים" שב„וישיבה" על אבן חול אחת, מכונס בתוך עצמו, אחד שוטה משוטי בורשה הערלים, גלוי ראש, פרוע שער, עטוף סחבות מתנועע כבשעת תפלה, מעלה חיוך טפשי מאושר ומרושל ונוהם לו את פזמונו החורז בשמו האנדריי מיודענו. מדי כמה ימים בוחר הוא לו את מקום שבתו בין בצעי המים להתיחדות עם משאת נפשו והם מאכלי הפסח, הניתנים לו בערבי פסחים, שם ליד פתח בית יראתו. וככה מזמר־נוהם לעצמו האנדריי את חרוזו, שהוא עצמו חיבר, מרוב שמחה בחלקו ומרוב תשוקה ל„פאלאצ'ינטות" הניתנות ב„חג התחיה" לעניי הגויים ביד רחבה:

„הוי מה טוב לך האנדריי / בעוד חודש פסחא תיתי/ הטריסטה קולקים לחמניות תימלא / גם פלאצ'ינטה שם תמצא / לכובע יזרוק כל אחד ליי / קום מסלע זה וצא / כי בית בורטוש לך קורא / הוי מה טוב לך האנדריי".

„גוי אין מוסרים לו דברי תורה" (סנ. נח)
כ"ש שאין מקבלין

שני הדיאקים
הגוי שלימד את היהודים תורה

מובדל ופרוש מיתר בתי הקיטרוסה עמד ביתו של אליעזר הערשטיק בו התגוררה משפחתו של וולף משה'ס. מעטים היו האנשים שעברו לפני ביתו. אחד שחלף מדי בוקר ליד הבית שעצבות מעיקה עטפהו, היה שמש הכנסיה האורטודוכסית קוזמה (שם מאד נפוץ באיטליה הצפונית, נסיכים ממשפחות אצילי ונציה נקראו בשם זה) תארו ה„כלי קדשי" היה „דיאק" — שם יווני מ־Diaconus כלומר שמש (ברומנית קראו לזה „דסקל" דהיינו מלמד (כינוי או תואר זה צומד גם למלמדים, כדי להסביר לגוי את טיבו של מקצוע זה).

בידי קוזמה נישא ספר הספרים בתרגום רומני כתוב בכתב קירילי. כתב זה נשתייר בידי כמרי הכנסיה האורטודוקסית כירושת פליטה מהקשר וההשפעה של מושלי הקיסרות המזרחית הרומית־ביצנטינית במחלוקת שנתגלעה בכנסיה הרומנית במאה ה־17 הושגה פשרה: לשון הפולחן והליטורגיה שהיתה סלאוית — תהיה רומנית והכתב — קירילי. לידי קוזמה יד יימנו של בורטוש כומר טוב לב ורחוק משנאת ישראל, נתגלגל הספר בכתב המסרתי ויקרא ממנו בימי ראשון ובימי אידיהם, פרקי תהלים באזני הבאים לבית יראתו, גויים שלא הכירו, לא את הכתב הקירילי ולא את הלטיני

חברו מהריטריס, דיאק אחר אף הוא, ספר דומה נאחז תחת זרועו וחיפש קרבת היהודים להראות להם את כוחו ב„כתבי הקודש". חיבה יתירה נודעת לו בביקורו בחצר הרבי בימי הרצון. מטייל היה ליד פתח ה„סאלש" כשאצבעו נעוצה בספר דניאל והיה הולך ומספר לעם הספר על „הנביא הקדוש דניאל" ועל מעשה נפלאותיו ועל מלכיהם ונביאיהם, שופטיהם של בני עם זה ושריהם, על עזרא ונחמיה ודוד, מחבר ה„פסלמים" ועל בריאת העולם — ובני עם הנבחר, „חוטפים" בהיחבא נתחי תורה מפי הדיאק שנועד לסדר את נרות יום הכיפורים בבית תפלתו של הרבי ובסתר לבם, הם, פשוטי העם, שלא קראו ולא שנו, מקנאים בגוי זקן זה הנושא אתו את ספרם הם ויוצק לתוך אזניהם פרקים מדברי ימיהם הם.

אולם לשבחו ייאמר, ש„דסקל" זה לא ניסה מימיו להגניב לשומעי לקחו אף שמץ מ„החלק השני" של אותו ספר שממנו הוא שואב את „תורתו" ולא העלה על דעתו להשפיע עליהם השפעה כלשהי. סיפור מסיפוריהם לא נתלה על שפתיו ו„קדוש

מקדושיהם" לא הושת על פיהו, אלא כאדם היודע ספר. שמתאוה להעביר מידיעותיו לאחר, היודע פחות ממנו.

משכלתה רגל יהודי מדרוך על מפתן הסאלאש — נדחקה גם רגלו של הקורא ב„ספינטה־סקריפסורה", דהיינו — בכתבי הקודש מבית זה, שמשכו, כנראה יותר מאשר בית יראתו. זכה המסית „השליח" של הסלאווים קירילוס קונסטנטינוס מסלוניקי, שבעקבות כשלונו בויכוח עם הרב לפני מלך הכוזרים יצא היהודי ולא הוא וכתר הנצחון של דת ישראל על ראשו להפוך עם גדול עובד אלילים מאומות העולם — להיהודים ולהכניסו תחת כנפי השכינה — בכוזריה נכשל, אבל במחוזות רוסיה הצליח אותו נזיר והכתב שהמציא — הכתב הקירילי עבר ארצות ועמים, הרים ונהרות ועד בורשה הגיע — לידיהם של שני הדיאקים, שלא היו שונאים את שכניהם היהודים — ואולי בזכות זאת האריכו ימים.

ציד כלבים — אטרקציה לילדי בורשה

עוד עיסוק ידוע היה בעיירה (אבל לא בידי היהודים) — והוא המצוד על כלבי חוצות. משלוח יד משפיל זה חזו בו ילדי החדר ש„בפרינט", כי שם, באשפתותיו נברו והתגוללו חורצי לשון אלה ההולכים על ארבע, ולפיכך גם נראו בו הציידים ה„מכובדים" במלאכתם המבחילה, המעוררת גועל וסחי ומאוס, שעפי"ר צוענים היו.

בהישמע קולות זוועה של כלבים במיצר, המציצים בעד סורגי ברזל של שידה עשויה כמין תיבה נתונה ע"ג עגלה שגלגליה חורקות מתחתיה — זנחו התינוקות את בית רבם ונחפזו החוצה. לפניהם מתגלה מחזה אימים, לא אנושי ומרעיד לב: איש, או כמה אנשים עורכים מירוץ אחרי כלב אומלל שנמלט מפני „הכולבים" („פונדיאן" בהונגארית) ובידיהם מקל ארוך ובראשו קשור חוט ברזל בצורת מעגל. מגע זריז ופגיעה בראשו של הקרבן הנרדף — נמתח החוט ומתהדק סביב צוארו — וצריחת החמס המתהדדת וממלאה את הפרינט חרדות, מודיעה שהנלכד המסכן, הפח יקשו וגורלו נחרץ.

הילדים הוזהרו שלא להעלות על דל שפתם את הכינוי „פונדיאן", כי בנפשם הדבר, שכן הותר להם מטעם הרשות, לא רק ללכוד כלבים בחרמם אלא גם להעלות את חוט הברזל על ראש הילד ולהכניסו לבין הכלבים... לשם מה ולמי נחוץ — טעמו של דבר לא נודע לילדים. משנפל הפסוק: „ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו" על לשונם — התחילה מהשבתם לשוטט, כאותם הכלבים שב„פרינט", בחצות מצרים, בליל שימורים לבני ישראל (הלא המצרים צוענים הם!) „וחברון, שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים) הכלבים שנמלטו מרשתם של צועני מצרים, נסו לארץ גושן אשר שם בני ישראל וכדי שלא ייודע דבר הימצאם בשטח — „לא יחרץ כלב לשונו". נרעשים ונפחדים נמלטים גם ילדי החדר לבית רבם — להיות מנגד מקום הפורענות לכלבי ההפקר של בורשה.

קולבזה

„מרמה בלב חורשי רע וליעצי שלום שמחה" (מש. יב כ)

ויהי היום ומצבא הונגרית הגיע לבורשה — באניע (האנדיל) עריק ממערכות הקרב ושמו ואסילי קולבזה. הוא נמלט לביתו בעירום ובחוסר כל. בדרך עברו צפה בהתנפלויות ובמעשי ההפקרות שנהגו כלפי היהודים במחוזות קרפיטו־רוס ותחשק נפשו לעשות כמוהם ולחקות את מעשיהם — ואיפה? הוי אומר: בבורשה.

כמה ימים לפני הפסח רואה הוא בההכנות של היהודים שלפני החג: זה נושא בידו סל מלא מצות נותנות ריח, מאפה תנור מגרה תיאבון, וזה — צנצנת נתונה בתוך מקלעת נצרים שקורין „שטרויפלאש" ממולאת יין, וזו — תרנגולת פטומה בידה האחת ואווז מדושן — בידה השניה, נחפזת לשוחט. שם מאוורר יהודי מזוקן את ספרי ה„ביבליה" שלו, וכאן שוטפים כלים: סירים וקדרות, קערות וצלחות לכבוד החג הקדוש הממשמש ובא, שמפי השמועה היו משתמשים בו יהודי טיסה אסלר, מקום שירותו בצבא, בדם אשה נוצרית,

ומשנזכר בעלילות שסיפרו לו, התאוה תאוה לערוך כעין פוגרום זוטא על היהודים והמטרה — לשלול שלל ולבוז בז, ואם אפשר — גם קצת להשמיד, להרוג ולאבד ואולי תצא מזה ברכה להבא ויעלה בידם לגרש את היהודים מבורשה חלומם המזהיר של פוחזי בורשה מאז הושדה רבם. אף קודם לכן את מזימת מחשבתו גלה לכמה גויים ריקים ומופקרים כמוהו וימצא אצלם אוזן קשבת, ויענו אליו ויאמרו: אתך נלך לכל אשר תצונו.

מיד התחילו בליקוט רובים וחרבות ושאר כלי משחית שהביאו אתם בברחם מהמלחמה, גרזינים וכילפות הוצאו ממחסנותם. ההתנפלות תוכננה כהלכה. ראשית מלאכתם היתה לנתק את חוטי הטלפון. אולם אזנים לכותל — בעוד מועד נודע הדבר למיז'ור הרומני שנשלח לעמוד בראש משמר הג'נדרמים לפקח על הסדר. וייתכן שגם לב אנוש פעם בקרבו, ויודיע הדבר לסיגט, כי שם שוכן השלטון המרכזי, בטרם תבוא הרעה. ללא ספק היתה כאן ידם של יהודי בורשה וסיגט.

לא עברו שעות מרובות וגדוד של מאתים חיילים רומניים הגיע לבורשה והתפרסו משני צדי הדרך המובילה מההנדיל לכפר ויארבו לפורעים. בשעה שקבעה מראש לעלות על בורשה, נראו פריצי החיות כשהם חמושים ברובים ובקתות ובקרדומים — ושקים על שכמם. משנתקרבו למקום המארב — נתן הסמל, שעמד בראש הגדוד, אות והחיילים יצאו ממסתריהם והקיפו את הזוממים לפרוע פרעות בישראל. הללו נצטוו להתפרק מנשקם. הפקודה ניתנה והפורעים הובלו לסיגט למשפט צבאי — והסערה בבורשה שככה.

בין שאר הדברים שנשתכחו נשתקע גם מעשה ההצלה הנפלאה ונשכח. ויקר המקרה ובשנת 1946 בהתבסס שלטון הקומוניסטי באו מטעם המפלגה לאסוף את שארית הפשיסטים כדי לבער את הנגע גם מבורשה, בימי התמוטטות הריך השלישי ואתו גם גרוריו, והנה ברשימה שהועלו עליה בין השמות ששירתו בעבר את ממלכת הזדון מופיע גם שמו של אדם ישר זה, שמו של דימיטרסקו. יענקל הערשטיק שהיה

באותו מעמד, לבש עוז וההין להצהיר, ללא פחד, ולהעיד על מעשה ההצלה ומסירות נפש וגדלות אנוש שהוכיח באותם הימים, שהוא בעירנותו ועוז רוחו מנע מעשה פשע ושפיכות דמי נקיים. עדותו של יענקל, שניתנה בתום לב ובאומץ — העבירה את צפורן עטו של הפקיד על הרשימה וקו־מחיקה נמתח על שמו של דימיטרסקו וישולח לביתו.

גירסת מנחם פרוקטר

אבא — אומר מנחם פרוקטר, התחיל בימים שהמלחמה סיימה את מלאכתה. סכנה חמורה ריחפה אז על בורשה בשל מחשבה נפשעת שעלתה במוחו של מעוול אחד שגץ משקצי בורשה שנפשו חשקה לפרוע ביהודים. ריקה זה, קולבוזה וסילי שמו לשמצה, ערק משדה הקרב והחליט לנסות את כוחו ביהודים, צפודי העור לבשרם הדל מחמת הרעב שסבלו בהתרוששם בשנות המלחמה, ועל המעט שבידם נתן שקץ משומם זה את עיניו.

אבא היה זה שקם ועלה לסיגט והזהיר את המושל מפני התקוממות המתרחשת לבוא, שריח אנטישמי־קומוניסטי נודף הימנה: כרוך כרך גוי חומס זה את הטירור הקומוניסטי של בלה־קוהן, בטירור הלבן האנטישמי של הורטי שבא בעקבותיו, נכנסה מחשבת זדון בלבו לחקות את שניהם — „האדום והשחור", ויחפוץ לבצע את מזימתו האכזרית ביהודי כפרו. הואיל והזר לא הסתיר מחשבות און שלו ושמען הגיעו לאזני היהודים, שביקשו לישב בשלוה, הזדרזו והודיעו לסיגט וההילו את השלטונות הרומנים לקדם את פני הרעה, כי רעה נגד פניהם.

נשלחה פלוגת חיילים וישימו לו ולמחנהו מארב. בהתנגשות שפרצה בין החיילים והפורעים, נפצע קולבוזה, נתפס ונאסר והועבר לכלא בסיגט — שם מת מפצעיו. ייזכר לטוב סרן מהז'נדרמריה דומיטרסקו שמו, שגונב אליו שמץ מהתכונה המרושעת להתנפלות על היהודים ולבו הישר ומעמדו כמופקד על שמירת הסדר הניעוהו לגלות את דבר המזימה.

ה„תמחה"

„מלחמת לה' — בעמלק..."

פרשת „זכור" הוקראה בבורשה באזני יהודיה פעמיים בשנה והמחבבים את התפלות, המאחרים שבתם בביהכ"נ — בששת ימי המעשה אמרוה עם „שש הזכירות" שאחרי „עלינו". היטב שמעו את צו התורה בדבר מחיית זכרו של עמלק: „מחה ת מ ח ה את זכר עמלק" — כלום קיימו בבורשה פסוק זה? — מסתבר שלא, ולהפך — עוד החזיקו שם בידי עמלק ביודעים ו ת מ כ ו ב„תמחה" — מאי משמע? — שמעו ואספרה: בבורשה היו חנויות קטנות, אחת קטנה מחברתה וכולן בבעלות יהודית. יצאה מכלל זה חנות אחת גדולה שמצויות היו בה סחורות מכל הסוגים. לא היה דבר שלא מצאו לקנותו בחנות זו פרט לתשמישי קדושה ליהודים — וטעמו של דבר שבעל החנות לא יהודי היה. החנות היחידה של גוי בבורשה היהודית.

ניתנה האמת להיאמר שגם למקצת יהודים חנויות גדולות שפועות סחורה היו, שהרי בורשה ברוכה היתה בחנויות וכל הבונה בית בה, המצוה הראשונה שקיים, הצבת דלת לרחוב היתה, ובקביעת המזוזה מימין הפתח, כבר המתינו פריטי סחורה, העוברים מיד ליד, על מדפיה — לקונים. רובן של החנויות הללו, כל הפרגמטיא שלהן היתה נסקרת בסקירה אחת ומיעוטן — בתי־ממכר גדושי סחורה מלאים קונים היו. אם נצטמצם — נעמידם על שלושה: בחלק העליון — חנותו של וולף שטיין עד מלחהה"ר, שמפאת צרות המקום נתמלאו החצר והמרתף והעליה סחורות, שגם בעליו לא ידע על קיומם; במרכז — שלמה לייבוביץ מושל בכפה היה בחנותו המרווחה, שסחורותיה נדחקות אשה מפני רעותה; בחלק התחתון — יצחק לייפר — את כל בנותיו הרבות שבקיאות במסחר היו, העסיק בחנותו.

מאחר שמלאות היו — למה נתמעטו? כלל גדול אמרו בבורשה: מלא הבית בבנות — מלאה החנות בסחורה, כלתה רגל הבת מהבית — **כלתה הסחורה מעל המדפים, כי משבאה** ברכה לבית בנישואי־הבת — נשתלחה המארה בחנות, שכסף תמורת הסחורה הוצא לנדוניא ולחתונה, והאצטבאות השמימו. הראשון וולף משה"ס, שינוי מקום (ושינוי מזל) רוששוהו, השני — שלמה לייבוביץ, שריפת ביתו דלדלתו והשלישי — יצחק לייפר, נשואי בנותיו הציגוהו ככלי ריק. כלל זה היפה לגבי עשרות חנויות היהודים בבורשה לא ננקט בידו של הגוי: שינוי מקום לא דלדלהו, שריפות לא ליחכוהו ובנותיו (אם היו) השיאו את עצמן בדרך משלהן — וחנותו הגדולה של אביהן עולה ותפח ומשגשג.

ויהודים, ולהבדיל גויים מכל ארבע רוחותיה של בורשה, יוצאים ונכנסים לבית הפרגמטוטור הממולח, שכישורים קומרציאליים מובהקים מלווים אותו. מיהו גוי זריז זה? מניין בא? — לא היה יהודי בבורשה שמנוע היה ממענה: לא רומני מבני התושבים הותיקים ולא הונגרי, מבני אדוני המקום, אלא ממרחקים הגיע אליהם, מארץ רחוקה ומעם לועז ששלשלת היוחסין שלו נמשכת עד עמלק בן תמנע פילגשו של אליפז בן עשו הרשע. משנכנס סוחר זר זה לבורשה — מסורת נכנסה אתו שהוא מזרעו של אותו עם נבל, ראשית גויים, שלפי מעשיו ניתן היה לראות שהוא מבני־בניו של אותו רשע ש„קרה את ישראל בדרך ויזנב בו כל הנחשלים...".

מיום בואו לבורשה זינב וקיצץ כ„קוצץ בן קוצץ" בפרנסתם של כל הנחשלים — והם החנונים החלשים שבמיעוט סחורותיהם נתמעטו קוניהם. נקמתם היחידה ומלחמתם נגד מזנב־מנשל זה היתה נתינת שם וכינוי לו (בכך היו מומחים בני בורשה) והכינוי — מהפסוק נלקח ויקרא שמו בישראל: ת י מ כ ע, כלומר „תמחה" — למען דעת שחנוני זה שחנותו שוכנת בביתו של פינחס יוסלס אחד מראשי הקהלה דק"ק בורשה, הוא גוי מהגויים שציוותה עליהם התורה: „מחה־תמחה את זכר עמלק מתחת השמים — לא תשכח!" — באמת לא שכחו כי חזרו והזהירו על המצוה של מחיית עמלק ובניו וקיימוה בבנו זה היושב בתוכם: החסר דבר אתה? — קום לה ל„תמחה"! היכן קנית זה? — היכן? אצל ה ת מ ח ה. מקרני ראמים עד (סם נגד) ביצי כנים מצויים בחנותו של התמחה. היהודים קונים והתמחה

אינו נמחה, עד שבאחד הימים אחרי כניסת הרומנים לשלוט בבורשה — נעלם התמחה וחנותה ננעלה ואין תמחה ואין זכר לעמלק בבורשה.

יודעי דבר אמרו בצאתו את המקום, ששגיאה יצאה מפי בני בורשה בכנותם את הסיטונאי המוכשר שהתגורר בכפרם בשם זה, שכן בכלל לא היה מזרע עמלק, כי אם בן לעם ממושך וממורט, נע ונד כמוהם הוא העם הארמני שגלה ממולדתו וארצו נתחלקה בין שוסים. לפיכך לא נתקבלה תפלתם: הוא לא נמחה וגם לא „מחה" נגד השם שטפלו לו על לא עוון בעמו. אנחנו לפי דרכנו למדנו שבמשול עם הישמעאלים והם התורכים על ארמניה — התחיל לפזר את תושביה בארצות כיבושיו, ובפרשו את שלטונו גם על הונגריה — הגיע אחד מהם גם לבורשה והתמחה הוא אחד מבניהם. כיצד הגיעו לבורשה לידי טעות אתנולוגית כזאת היא בעייה שאינה מחכה לפתרונה.

פלוטוניר הגוי ואשתו היהודיה

„כשמע עשו... ויצעק צעקה גדולה..." (בר. כז לד)

גם „אהבות" ו„רומנים לא חסרו בבורשה. חטאים קטנים ו„רשעים" גדולים ואיומים ב„ענשים" יותר גדולים — ומה לא היה בעיירה מזערת זו — פרט, אולי לפרנסה לכול. אולם דבר אחד לא העלו על לבם ומחשבתם לא נגעה בו אפילו בקצה ההרהורים — והוא — נישואי תערובת, ר"ל. לכך שניטל רעיון זה מלהגות בו — אם משום שלא שמעו מזה, שיש בעיה כזאת בישראל, או מחמת שהעריכוהו כמעשה נורא מאוד — לא ייעשה כן במקומנו — ודי! (וגם לא נעשו בבורשה).

תאמר הנשים הנכריות של ספר עזרא, שרבים מבני העליה הכניסון לביתם והעלון אתם, הלא כה דברי ספר עזרא בסופו: „כל אלה נשאו נשים נכריות... וישימו בנים" (עז. י מד) — מי הם שיחוו דיעה במעשים שמספרים עליהם ב„עשרים וארבעה" (עשריוארבע). ומי בכלל הציץ בעזרא, בבורשה? שאם כן — הלא על שלמה ידידיה מסופר דברים נוראים, אם נפרש אותם כפשוטו של מקרא, האם גם לכאן נגעץ את אפנו? נשאיר את הבירור לאחרים, לנו אין עסק בנסתרות, שהם למעלה משכלנו ומידיעתנו.

תאמר: אסתר, בת אביחיל, דוד מרדכי, שנאמר במפורש עליה: „... ותלקח אסתר אל המלך אחשורוש, אל בית מלכותו הוא חודש טבת..." ועי' ברש"י על התאריך), ממנה אין להביא ראיה, ראשית — הלא היתה זאת אסתר המלכה, שנית נביאה היתה ואינה זקוקה לעצותינו ולפסק הלכה שלנו, ושלישית — בכלל — אסתר לא באה לאחשורוש כי אם איזו שדית ירקרקת. לפי שעה נניח את העיקר ונקח את הטפל.

והנה, ביום בהיר אחד, מימי הקיץ הלוהטים, ברדת יקודו בשעות בין ערבים ובניה ובנותיה של בורשה, הקטנים עם הגדולים, יושבים איש-איש לפני ביתו, על הספסל או על תיתורת הבית שקורין „פריספה", מי על האסקופה הצרה ומי באכסדרה הרחבה (שאטרה" בלע"ז), מי על מפתן דלת חנותו ומי על גשר הכניסה לבית שקורים „בריקל". הצד השוה שבניהם — שכולם, אזנם כרויה וקשובה ומוכנה לקלוט לתוכה מין חדשה מהחדשות שאינן נשמעות כל יום שני וחמישי; שתהא אפילו רכילות (שהשם לא יחשוב זאת לעוון לנו) ובלבד שתבוא ונשמעה.

והנה — לא נודע באיזו זכות, תפלתם של צמאי שמועות נתקבלה וחדשה פילחה בחוצות בורשה, חדשה שהרישא — אימתה ופחד, המציעתא — גנות והסיפא-שבח: פלוטוניר (יראת הג'נדרמריה) חדש, חמוץ פנים וחמור פרצוף, וקול לו צרוד ונשמע ברמה, מאידא-מאיר על יוקל, שפם מעובה שקצותיו מתחדדים ועולים כלפי מעלה וגבותיו העבותות על זוג עינים זועמות מוטות כלפי מטה וכל כולו — זעף ועברה, רעם ואימה. הרואות בארובות עפעפיו של קצין זוטר זה שבבורשה הוא שר גדול, מושל ושליט על כולא — תובעות סדר ומשמעת אזרחית, יושר וצדק וידיעה ברורה שיש עין רואה ואוזן שומעת.

על מדותיו, הטובות והרעות, עולה, ככתר על גביהן מדת השיכרות, כלומר — סובא הוא במדה גדולה ואינו יוצא לשליחותו הממלכתית מפתח ביתו טרם הריק לגרונו צלוחית מן ההורילקה המשובחת, הוא היי"ש הידוע החריף הנקרא „שליש" (דהיינו: שאפשר למזגו ולרדדו בעוד שני „שלישי" מים ולהוציאו למכירה המופק בבתי משרפות היין. לא זה הברונפין הנמכר ליהודים ל„קידוש" ו„יארצייטן" שמאחלים עליו „לחיים", כ"ש לגויים בשבתם בצוותא או ביחידות בבית המזיגה שבמשקה שלפניהם אחוז המים פי כמה מרובה מכמות היי"ש. (ומעשה בגוי סובא שהעלה סברה בשעת הגמיאה, שטעם היי"ש שבכוסו אינו שונה מטעם המים שבפלג המתפתל בירכתי ביתו... הסתבר שהקדים המוזג למזוג את המים ושכח להוסיף עליהם את היי"ש). הפלוטוניר הטרי — ה„וינומטר" בין שניו נתון היה: גמיאה ראשונה / טרם תבוא הגרונה / הגידה לו נכונה / אם זאת היא הורילקה עליונה /.

נוהג היה שומר חוק זה לסור לבתי היין שבדרך הילוכו למען הוסף עצמה ולהגביר חיילים. מאליו יובן שקשה היה ליהודי המוזג להקפיד על לאו מפורש של „ולא תחנם" — לא תתן בחנם... כמעשהו בצאתו, כך מעשהו בשובו: נכנס ושותה, יוצא ובוטה („כמדקרות הרב") צורח בעזוז כוחו, מכבד מגרונו הצרוד את הנקלע בדרכו בגלותו אצלו ערוות דבר. ה„חטאים" — מעולם לא נוקתה בורשה מהם. והיה בהיש קולו הצרוד גועש בחוצותיה, חזקה על אחד היהודים שנתפס בקלקלתו — ואזנו של הנזוף היא שסופגת את ה„ארבעים", אבל רק אזנו, שהרי אחרי הנזיפה — הקולות יחדלון, והגוער והנגער פונים איש לעברו והשקט חוזר לרחובות בורשה. (אי מזה עבר פסוק החכמה שלשלמה: „תחת גערה במבין — מהכות כסיל מאה" (מש. יז י) — לשוטר גס זה?) אולם ה„חטא" הגדול ביותר, היה „חילול יום המנוחה", הוא יום ראשון, שבתם של הגויים, מושלי הארץ מושכת היתה ה„דומיניקה" — יום האדון, יום ראשון, את הגויים הפזורים במדרוני ההרים ובעמקי הבקעות ולכנסם בבורשה ששם בתי-היראה שלהם בנויים היו.

והיה בהניח השטן קמעא ליהודים, התחיל מרקד גם בין הגויים והשיאם לדבר עבירה: לערוך קניות בחנויות היהודים (ומה יעשה היהודי — שלא ימכור?) לפיכך באים היו הגויים

בצאתם מבית־יראתם לחנויותיהם של היהודים, מתגנבים מבעד הדלת הנעולה למראית עין ועושים שם את „שבתם חול" — נגד עינו הפקוחה של השוטר המחמיר ומשגיח עליה שלא תחולל. לשם כך נוהג היה לעבור בלויית פקודיו לכל אורך הרחוב ולהעיף מבט לעבר דלתות החנויות והיה בראותו כנף דלת מתחילה לסוב על צירה — היה מסב את פניו והסירה ממנה. נמצא, שהמכירה ביום ראשון תחת השגחתו התנהלה. לכן גם המוכר וגם הקונה לא נבעתו בהישמע צריחתו הצרודה והמבהילה מתהדהדת ובאה מן החוץ, שפירושה: מכרו יהודים את סחורותכם לבני עמי על היכן שידם מגעת־ — רעה לא תאונה לכם, נשבע אני בלוט אבי עמון ומואב שכני עשו, הוא אדום אבי אבי.

כעבור מספר שנים בעשות השמועה לה כנפיים שרומן — הוא שמו של האדון עומד להתחלף באחר (כמשפט הרומנים, מחשש התידדות יתירה עם היהודים) עתידים יהודי בורשה להיות דואגים ומוכנים אפילו היו להשתדל למען השארתו במקום, והטעם פשוט הוא: שמלבד קולו הפוקד ומצוה — אדם טוב ונוח ואפילו מועיל ליהודים היה.

גוי שכור ואשתו היהודיה
נישואי תערובת בבורשה

נישואין כאלה כמימרא — לא נתקיימו בבורשה. בחור לא חשקה נפשו בשיקסה ואיש לא העלה על דעתו „אסון" משפחתי כזה (מחשבה כזאת בישראל עלתה במוחו של בורשאי הגר בישראל, לא פיקח ביותר שהתבטא בפשטות: מאוד היה רוצה לנסוע לגרמניה ולעשות ליקוחין בשיקצה — כך סופר לי) לבורשה הביא איש גוי יהודיה מן החוץ, הוא עשו על כל פרטיו „שותה" כסבא שלו והיא יהודיה כשרה, ממש צדקת שגירדה וקרבה את הטפסר שכור הפנים וחמור המצח, המשופם וזעום העיניים, ליהודים וכמעט חיבבתו עליהם: ביתו היה חצי גוי וחצי יהודי — רעיתו, אשה יהודיה היתה, בת ישראל דתייה. שומרת מצוות שהאשה נתחייבה בהן, ומטבחה — על טהרת הכשרות התנהל. את בנה הכניסה בבריתו של אברהם אבינו ומסרתו להתחנך ב„חדר" והיא התנהגה כמנהג הכשרות מבית יעקב.

אומרים היו שאפילו שערות ראשה לא חצצו בינה לבין המים המטהרים אשה ל„בעלה". במיוחד לא הצטעצעו בשידוך המוזר הזה ולא התיקרו בו בבורשה, אלא שנתן ענין למשוללי בידורים לענות בו ולהתבדר. היו שראו בתחילתו בלהוט אחרי המשקה משום שיכרותו של לוט וסמוכין מצאו לדבר: ב זאחיו של אברהם — שתי בנותיו נכשלו מחמת שיכ־רותו של אביהן ובן־בנו של עשו — שארצו שעיר סמוכה היתה למערתו של לוט בצוער — אשה מזרע ישראל נפלה (או נכנסה או נלכדה) ברשתו ואולי ג"כ מחמת שיכרות, שאמנם לא הגיעה לשיכרותו של אבי בני עמון.

ברם, ייזכר אותו כפר לטובה ובורשה שמו שהצילה אשת ישראלית מטמיעה ומטומאה גמורה. תדע לך שהמקום גרם, שכן, אלמלי היה הפלוטוניר זה משתקע בווישיבה, עיר קטנה ויהודיה בה רבים ושונים, ואפשר לדלוג בה על הפסוק הנזכר בהקדמה של „פרקי אבות" — „ועמך כולם צדיקים". שם אין גורסים „כיצד מרקדין לפני הכלה" — אלא „עם הכלה"... ובלי מטפחת (ו„עם הכלה" — לא זו — אף זו קתני, שהרי גם נשפי חשק נערכים בה ורוקדים בהם „תערובות". גם ראי־נוע נקבע בעיר, המעלה מראות שמוטב להם שלא ייראו משייראו ויעוררו מחשבות פיגול. בווישיבה זו — אפשר ולא היו מכירים את אשתו של הפלוטוניר כלל והיתה נגררת אחרי מעשי בעלה.

ואין צריך לומר: סיגט, בלועה היתה בה בין גויים שמספרם עלה על אלה של היהודים ופטורה היתה מליתן את הדין על עצמה. מה שאין כן בבורשה, שהדר בה, בין יהודים הוא שרוי, השומרים צעדיו וסופרים דרכיו. מאידך — ח"ו לנו שנוציא לעז על בת ישראל ונפקפק במעשיה הטובים. האשה — אשה יהודית היתה ובעתה — גוי היה (האין זה מספיק לזעזענו ? !).

לצדקה ייחשב להם ליהודי בורשה שמעולם יהודי לא שאל על טיבה של בריה משונה זו, מין זוג „אנדרוגינוס"... איש לא העז פניו כלפי רומן ולשאלה: מה הניעך לבוא ולדבק בזרעו של יעקב. איש לא ההין לשאלה: חתמו הנערים בבני עמך שהלכת אחרי הסובא הגס הזה. ילדי החדר לא פתחו פתחי פיהם כלפי חברם, בנו של אבא ערל ואם יהודית. לשבחם ייאמר שלא זלזלו בו ולא החרימוהו וצירפוהו למשחקיהם, אם מחמת מעמד בית אביו, שלא ידעו למצוא דמיון לו, אם מפני שטבועה היתה בלבם המדה לקרב ולא לרחק האמורה ביחס לגרים, שהרי מין גר היה ילד זה בעיניהם (אף שמצד הדין, יהודי לכל דבר היה שכן נולד לאם יהודיה — וכמובן שהלכה זו עוד טרם הגיעה לידיעת הדרדקים.

אבל אם שאול לא שאלו — נחש ניחשו וסקרנותם באה על מילואה. במקום הפקת המידע ממקור ראשון באה הרכילות ותפסה את מקומה. עפי"ר היו אלה הנשים שכנותיה, שהילכו רכיל ב„פריצה" ולדמיונן לא ניתן מעצור: זו מספרת על נערה יפה שנתפתחה לשגץ, ר"ל והלכה אחריו. זו מוסרת — שאביה נסתבך בעסק ביש, אם במסחר ואם בקניית חפצי גניבה וכיו"ב, שסכנת נפשות כרוכה היה בדבר וג'נדארם סוער זה הצילו בתנאי מפורש שיתנו לו את בתם לאשה. לפי זה נתקיים בה „אבות אכלו בוסר..." וכו'.

יש סוברים שכאות תודה, בתו התנדבה מרצונה לנשואין הללו. גירסה אחרת קובעת שההורים שאלוהו מה שכר הוא מבקש כתמורה על מעללי אנוש שלו והוא שנקב את המחיר. דעה אחרת מובעת שאביה כבר ישב בבית הסוהר והוא, רומן, שהיה בו הסוהר סייע בידו להימלט ממנו. אם כה ואם כה — היא, היתה הקרבן אלא, שתנאי התנתה, או הותנה ביניהם, שהיא תישאר ביהדותה. כמספר הרוכלות כן מספר הסיפורים. הואיל ובורשה לא ראתה את עצמה אחראית לזוג מעורב זה, שבא אליה מן החוץ בדמותו ובצלמו — ולה אין חלק בהם, הפסיקו מלהוגות בהם.

לא יצאו ימים קלים ויחדלו לראות בתופעה זאת כל בעיה דתית ולא מוסרית וחברתית — לא כל שכן, מקרה שיש להצטער עליו. את מקום הפליאות והתמיהות, כגון: כיצד יכולה אשה שגדלה בבית יהודי מסורתי, שמוסר ומדות טובות ריחפו בין כתליו לחיות אם גוי, ויהא זה אפילו בעל דרגה בשררה, מגושם ושותה לשכרה ולדור עמו בכפיפה אחת — במקום להעמיד שאלות ממין זה, התחילו להתבדח על חשבונם וסיפורים אחרים עלו על שפתי ארוכי הלשון, מהם

לגנאי ומהם לשבח. לגנאי כיצד ? שהיא אשתו ה„צדקת", אינו נופלת מבעלה ושונאת ישראל היא יותר מבעלה וה„שרוץ", כלומר הבן, נטע אהבתם הוא פרי שאינו יפה מן העץ וכו' וכו'. אשה־אשה לפי כחה שבפיה ובדמיונה. לשבח — כיצד ? כדאמרינן לעיל ועוד הוסיפו שצדקת אמיתית היא בעשותה מעשי צדקה רבים ויד בעלה שהקלה על בני עמה — פרי השפעתה היא.

נשים היו מספרות על שמירה קפדנית בדיניה מצדה והבלנית משבחת היתה את תרומת ידה בכל עת בואה בצל קורתה... בשבתות הושיבה את בעלה בקצה השולחן והגישה לו ממאכלי השבת. יין הקידוש שהילד בירך עליו נסכה לתוך כוסו שהכין לעצמו ולא ערבבה בין יתר הכוסות. מעניין היה לראות את הפלוטוניר בערב פסח, אחרי שהתרחץ וטבל במקוה, לכבוד החג, כשהוא מלוה את בנו לבית המזיגה להביא משם את היין של פסח לליל הסדר: מהלך היה הילד בצדו האחד של הרחוב ובקבוקו עטוף הקש מלא יין חבוק בידיו, בשעה שאביו, במדיו הרחוצים, צועד לו מדודות לרגל בנו — בצדו השני של הרחוב, כדי שלא „יחמיץ וינסך" את היין במראה עיניו, וזאת כדי להשגיח על בנו ובמקרה הצורך — להחיש או להזעיק עזרה. בנו של מאיר־משה איציקס הוזמן אליה להכשיר את הבית ואת כליו לכבוד החג והוא גם שערך להם את הסדר. הבן שאל את הקושיות כהלכה וכפי שלמדן ב„חדר", אלא שבמקום לאבא פנה למסדר בשאלותיו וממנו קיבל את התשובות עליהן. ויהי היום ויצא רומן, הוא וביתו את בורשה ונעלם ממנה ונאלם גם קולו הצרוד. כשם שלא ידעו בבואו כן לא ידעו בצאתו. נכנס בחשאי ושלט בקולי קולות ויצא בחשאי. חידה היתה תופעה מוזרה בבורשה ותהי לחידה.

לויה רומנית ברחוב היהודים

„המה את ערלים ישכבו ואת יורדו בור" (יח. לב כט)

הר אידל (עתיד להתמוטט ביום מהימים וליפול לחצרו של וולף „הגדול"), נמשך מהכביש עד הפלינינות הגובלות עם פולין (גליציה הדרומית) ואף מעבר מזה. אולם חלקו הצפוני השתיך להירש מרקוביץ. מורדותיו הדרומיים, אדמת פלחה הם שלא עובדו עדות לפוריותם הם הגנים גדושי הירקות, הפירות והפרחים למיניהם שפיארו את אחורי בתיהם של היהודים הגרים בחלק העליון. אצל אידל הם בחלקם אדמת טרשים שסיפקה אבני בנין וצימחה סבכי פרא וקמשונים ובנות שיח דוקרניים, מהם בצורת פרי שאחרי הכשרתם לאכילה טובים היו לפרפרת. מחצית ההר לצד מזרח של אברהם־לייב מנדלוביץ השתייכה.

בתי־יראתם — שבתם בין היהודים

בתי־היראה הראשונים נבנו במרכזה של בורשה, כברוב ישובי הקרפטים, דהיינו בין בתי היהודים. אמנם מוקפים היו „טומאותיהם" בחומת גנים ופרדסים, אבל המולת קול פעימת הפעמונים השרתה עליהם אימה מסותרת ורגש מוזר החודר לתמצית העצמות בשמוע היהודים, שכני הכנסיה וגם הרחוקים ממנה ביום ראשון ואידיהם, את הדי הקולות הללו בלתי נעימים היו לשני העמים גם יחד ליהודים — אין צריך טעם. אלא שההרגל עשה את שלו וידמו בנפשם שכך נגזר החתיות, יהודית ובשמת, להיות עוד מאז עשות עשו את עציו ואבניו לאליליו והקימם בביתם מילאו את אהלם קטורת זרה, בבית עוד מימי יצחק אבנו ורבקה הצדקים ושתי כלותיהם עד שעיניו של יצחק לא עמדו מפני עשנה ותכהינה מראות...

אולם טכס אחד הציק להם מאוד ויבלבלם כי קשה היה להסכין אליו — הוא טכס הקבורה (ההלויה — „פגר" בכינוי היהודים), כי בית קברות להם בחלק העליון, בירכתי „הר אידל". שם, לרגלי הגבעה שהוקדשה לקברים תקוע עץ — צלבו של התלוי עליו, האיש מנצרת, בראש עטור זר קוצים מוטה על צדו ופניו חרוש הקמטים מביע צערו של עולם, פרצוף מעונה לפי מיטב המסורת המרטירולוגית, אלא שהגויים יודעים היטב שמשיחם ע"י היהודים עונה, כאלה מבורשה — והבורשאים עצמם... **אבל כיצד להלום את השמועה למציאות:** וכי אפשר — יהודי טוב ושקט ונוח זה שבבורשה, הטורח קשות כדי להביא לחם לאשתו ולבניו ואוכל כמוהו ממליגה רוב ימות השבוע, ומתהלך במישרים אתם — יהודי מאיר פנים זה, שלא הרים יד על אשתו ואינו מכה את בניו, כמוהו, יהא מסוגל לקום על אחיו ולמסרו לידי עובד אלילים כדי לענותו ולצלבו חיים אחר כך, האומנם ? הצד השוה שביניהם ששני בני העמים בעברם לפני הצלב, יראה ורעד באים בקרבם, לזה — יראה מפני „יראתו" ולזה — רעדה מסותרת וסמויה משוקעת בדמו, ששיקע בו הצלב מאז ראהו במראה קונסטנ־טינוס הגדול צועד לפני מחנהו ומכניע את אוביו לפניו ועלה למשול בעמים וירד ראשונה לחיי היהודים.

שפתי שניהם במלל ממלות, האחד משבחו ומהללו, ואילו השני — מקיים פסוק מלא בו. אז בהלוך בורטוש הגלח הטוב שאין לו נגד היהודים כלום, בראש התהלוכת העוברת מבית יראתו שב„רביס־גאס", אם זה דרך ה„פרינט" או הרחוב העליון, קשה היתה תהלוכה זו לשניהם — לגויים: קום ולך כשצועד לפניך עטוף גלימת הכמרים האורטודוכסי, כהנם השמן ה„נושא צלבו" בבשרו: חרות ומקועקע בשרירי ערפו הדשן — „דיאקיו" — שמשיו, בידיהם נישאים דיוקניהם של קדושי הכנסיה הביצנטינית בתערובת דגלי קדושה, שפסוקי עוון —גיליון בכתב קירילי מתופר בהם (בהיראות תהלוכה כזאת מודיעים היו בלשון סגי־נהור — „די שמאטעס גייען" — הסמרטוטים מהלכים), צועדים מספר פסיעות ועוצרים, כורעים על ברכיהם ומבקשים עילוי לנשמת המת — בתוככי היהודים המסתגרים בבתיהם כאילו „פרעות" ח"ו נכונו להם. כי לצאת ולא להסיר את הכובע אין זה מן הנימוס, שהרי הגויים מכבדים היו את הקדוש ליהודים ולא היה אחד מהם עובר לפני ביכ"נ ולא יחשוף את גולגלתו (היטב זכור בבורשה ביקורו של ר' אליעזר האגר מויז'ניץ, בעשותו את דרכו לאורך כל הרחוב עד ביהכ"נ התחתון — והגויים אז ברחובותיה, שיום ראשון היה היום — למראה הקדושה השרויה על פניו, ההוד הממלכתי שהקרינו ואצלו עדינות ונועם — עמדו מחרישים משני צדי הרחוב מאות מערלי בורשה, כובעם ביד שמאלם ומצטלבים בימינם), אלא גלות היא גלות ואין לנו

דברי ריבות ומדנים מחלוקת שביתות ומוסדות צדקה

ריבות בבורשה ומחלוקות

תמימי דרך היו אנשי בורשה המיישרים אורחותיהם ומפלסים מעגלותם בנחת, לא רק בנתיבות שבינם לבין קונם אלא גם ביחסים שבין אדם לחברו. אשר לאחרון — יש שלא תמיד עמד בהם כחם, והאחוה והריעות שהאירה מעל פני־הבריות בהיותן יפות זו לזו — לא עמדו במבחן. בורשה ידעה לספר גם על מעשי מרמה וערמה ודרכים עקלקלות בעניני משא ומתן בהם לא הובחן בין בן ברית לבין שאינו בן־ברית. לא פעם בפרוץ „מלחמת שפתיים" בעקבות בחירות לראשית הקהילה, לגבאות וכיו"ב — הופרחו לחלל ביהכ"נ קריאות מעליבות וצעקות „שגץ", מלשין (מוסר) ריקא, שהוטחו בפני יהודים נצים, טובים וישרים מאתמול — ופתאום שמעו כתלי בית־המדרש בעלבונם של אלה ויזדעזעו ושמי קורותיהם ראו את באיהם בקלקלתם. הזדמנות לפרץ דברי בלע נתנו אסיפות ציוניות, בבוא אורח נואם ומטיף חיבה לציון לבית הכנסת להשמיע את דבריו. אז חזרו וניעורו חשבונות נושנים, שקננו בלב והעכירו את הרוחות, ובהינתן הסיבה — ותהא מה שתהיה — ופרצו מעינות הטינא שנצטברו, לחוצה ובעלי החוב מצאו מקום וזמן לגבות את חובם בחירופים, שלעתים לא נעדרו גם תגרות ידים. ראוי לציין שמעשרת הקבין של מחלוקת שירדה על בורשה בבתי־הכנסיות ובבתי המדרשות — תשעה קבין נטל ביהכ"נ „מדי חודש" (ע"ש סיום ששת סדרי המשנה בכל חודש שנערך בו) שבקצה העליון בקרבת הגשר. שם התלקחה בכל עוזה „מלחמת האתרוגים" בין ה„משה"ים — משה ורצברגר ומשה מושקוביץ — הראשון „ניענע" לולב יווני והשני — ציוני נלהב — בירך על אתרוג מישראל, ואלמלא שהפרידו ביניהם — היו רוגמים זא"ז באתרוגיהם ומנקרים את עיניהם בפטמיהם. בבית כנסת זה משהותר כבר לתת לדברה של ציון להישמע באזני מתפלליו — עוד לחשה במסתרים גחלת ההתנגדות לכך ולא דעכה כליל. קרה ופעם בעלות על המלמימר (באלעמער) הערש — מלך גאלד, אחד מיקירי צעיריה — ציוניה של בורשה וברצותו להביא את ברכת הארץ (עם שובו לקחת את בני משפחתו ולהעלותה ארצה) — קמה המהומה, בשל אותו משה שהתנגד בכל תוקף להשמעת הדברים הבאים מישראל. המחנות נחלקו, ומשפחתו של משה (פרט לבני הנוער) התיצבה לימינו. מכות עפו וסטירות התעופפו ותהי יד איש ברעהו. וואלף „הגדול" ניסה אף הוא את כוחו בהשכנת השלום בין בעלי המדון, נתקבל בנזיפה עזה מפי מיכל שטיימץ בכל זה אשם ה ש ג ץ ש ל ך! (כוה"ש) ר' וואלף, משמשע גידוף כגון זה ע"ח בנו לבש קנאת אב ומדד לר' מיכל כמדתו ועלה על „הבמה" עם ה ש ג ץ ש ל ו — ואז באותו מקום ובאותו מעמד נולד הסיפור המנגח על „מיין שייגעץ און דיין שייגעץ" שהיה לשם דבר קלסי בבורשה. „מעז יצא מתוק" — מאותו ערב ואילך הפך ביכנ"ס זה לבמה ציבורית ובעיקר ישראלית: כל אורח שבא לבורשה — בשל הקהל שבו ורמת השכלתו ומודעותו בבעית העולם היהודי גרם לכך. מעל הבמה הזאת דיברו משה יוסט מסיגט ואפרים ראטה (אחי הגאון משולם ראטה), מאיר אבנר — ממנהיגי יהדות בוקובינה וכוה"ש ברכם בעברית מאומצת. ראוי לציין שלאגודה לא היתה דריסת רגל לבימ"ד זה.

„ומטריתך בתוך מעיי"

הנכד תוקע מטריה בבטן הסבא שלו

באותה קטטה ובסערת הקרב כיון שניתנה רשות להלום ולסטור פרץ זרם של שנאת חנם ופורקן ניתן לחשבונות חבויים בסתר לב ויוציאום לאור מנורות המאור של בית הכנסת המהבהבות: על ימין ועל שמאל חולקו מכות בעין יפה ונפרסו מהלומות, גידופים ברווח ועלבונות התעופפו כנוצות בנשוב הרוח, קלסות ושיקוצים הוטחו בפנים ביד רחבה. אולם בעיקר יצא הקצף על כרסו של ר' משה — ומעשרת הקבין של הבעיטות שירדו אותו ערב בביהכ"נ מדי חודש, תשעה נטלה כרסו של משה, כי קרוב לודאי שמטריה אחת לפחות שהצטרפה לכלי המשחית שבידי הנצים, כמעט וירדה חדרי בטנו והפכה בבני מעיו, וצריך היה לקרא לרופא סולומון, ציוני אף הוא (בשעתו נרקם רומן — לפי הולכי רכיל — בינו לבין בתו היפה, אלא שמאן אביה לתתה לו לאשה) כדי להוציא את המחסה ממטר ממקום נעיצתו. אלא שמזלו גרם שהיתה בידי נכדו מ„צעירי מזרחי" (למגמת לבו של הסבא) שחס ברגע זה על בריאותו של אבי אביו ויצא ידי חובתו הציונית וידי כיבוד אם בסבו — בדחיפה בעלמא. הבורשאים לא אמרו „די"! בגינוי הכרס אלא גם הגבירוהו את לעגם והעבירוהו לשאר חלקי הגוף ובייחוד יצא הקצף על החלק המקביל לכרם, במחילה, על הישבן, שאף הוא שגב במדותיו ומימדיו עצומים היו ויצרפוהו לשמו. הצירוף עלה יפה ומאז כונה בשמו המפורש: „משה תחת" — זה שמו בפי אוהביו וזה זכרו בלשון אויביו.

רבי נהוראי אומר:
כל המבייש פני חברו —
סוף הוא מתבייש" (מס. כלה).

„בקש שלום ורדפהו..." (תה.)

את מימרתו של ר' מתיא בן חרש: „הוי מקדים בשלום כל אדם"! הכיר וידע כל יהודי בבורשה וגדולה היתה מצוה זו בעיניהם וכמעט שלא נמצא בה אדם שלא הושיט ידו לאורח שבא מן החוץ או לבן עיר שיצא וחזר ממקום שהותו לרגל לימודיו או מלאכתו. קמים היו ממקומם, ניגשו אליו ביד פשוטה ובירכוהו ב„שלום עליכם" חמה. אלא שהושטת יד אין משמעה תקיעת ארבע אצבעות לתוך כפו וליפופה באגודל. שלמה וחמימה וזה פושט שלוש אצבעות נוגעות ואינן נוגעות כחושש מפני גניבתן; יש שמחזירין את מתנת ידם בחיפוז, כאילו נגע בשרץ רטוב וחלק ויש שמסתפקין בגיחוך מזלזל ב„שלום עליכם" הנזרק מרחוק או בלי אומר, בסתם צחוק

במהתל, שפירושו — „ויבוא".. (אנגעריקט) על האחרונים נמנים „פני" העיר, בעלי תודעה משוחצת, שהשאירו את „גזילת העני בבתיהם", שבמקרים רבים מקדימים היו אותם ב„עליכם שלום" בהיותם בטוחים ב„שלום עליכם" שנתחייב בו כל אדם מישראל. הסובלים מזלזול והשפלה מעין אלה היו בני פשוטי העם בשובם לבית אמא — לב לא הושם להם ולא ידעו בצאתם ובבואם. היה מעשה ואחד קצב הביא את פדיון עמל שנה מחוץ לבורשה לאפשר לאבא האביון לומר „זמן שמחתנו" ומצא „סוכת שלום" פרושה על בורשה ומצאוהו מטייל מתחת הרכבת עד לביתו בצאת המתפללים מבית מדרשם ומיהרו — נחפזו למסור לרב וישבע בזיונות. ויהי היום ולכוה"ש נזדמן לעמוד מקרוב על פירושו של „שלום שלום — ואין שלום" ועוד — „אין שלום, אמר ה' ל...". (בזכות ציוניותו של כוה"ש לא זכה אף פעם ל„שלום" מפי הרב. ויהי כראות אותו — הפליט אנחה כבדה ויהפוך פניו כלפי מעלה).

משה „תחת"

את משה ת. ידעתם ? אם לאו, אז אינכם מבורשה: גביר. בר־אוריין, בעל בעמיו ונשוא פנים. ברם, אם נצטמצם במעלותיו שאינן לתפארת לו ונאמר שמדת גמילות חסדים, אפילו במאור פנים שאין בו חסרון כיס, כ"ש בשיש לו, הרחיקה עצמה ממנו — הרי אמרנו מקצת „שבחיו"... אני שלא הקפדתי במיוחד, על דברים קטני ערך, אמנם הבחנתי שאיש קשוח ויבש זה לא בירכני — הרבה מברכים היו לי כנגדו וכל זמן שמניעת שלומו ממני בבחינת „שב ואל תעשה" היה — לא העליתי נגדו כל טענה, כי היכן נאמר שחייב הוא לטלטל את מפלי בשרו מרחק של ד' אמות כדי לציית להוראתו של התנא, שהתגורר ברומי ולהושיט לי יד שלום בשעה שהשלום רחוק מלבו ? ! אולם פעם בשובי לבית אבא לחגים, החליט למצות בי את מדותיו, התגבר כארי לעשות רצון יצרו, הלביש את פניו קוים לגלגניים, העלה על שפתיו לעג זידוני, הושיט יד שמנה תלויה ברפיון לעברי, פתח את פתחי פיו והתחיל מאריך בברכה משונה, במקום שצריך לקצר ויסנן מבין שניו נוסח שחצני ומחוצף וחסר טעם, שמוטב היה אלמלי נכחד תחת לשונו טרם צאתו ולא העמיד את כונתו בספק שלהעליב הוא בא מבלי שתינתן לו מצדי כל סיבה לכך — והרי הפנינה שנתגלגלה מבין מלתעותיו שהעטה עליהו מאור פנים עוקצני. „שלום עליך סורר ומורה" — עם שהבליע את ה„סורר" בין שערות שפמו הדלילים וגם כמעמיד פני טועה, קפץ ותיקן, כביכול, את עצמו בהמיטו את משפט הלואי בהשאירו את השם „מורה" בלבד — הרושם נרשם ועלבון צורב נשרט עמוק בלבו של אותו אדם. עקיצה זו הנוקבת עד תהום נפשו דחקתו להשיב לו כגמולו (פרשה על „בן סורר ומורה שלא היה ולא עתיד להיות" ונכתבה רק משום „דרוש תקבל שכר" — בא זה בלעגו הקלוקל ומטילה על „מורה שפת עבר"). כמעט שאירע לי מה שאירע לבר קמצא בשעתו בשעה שהלבינו ברבים עורך הסעודה הירושלמית ובעטיה חרבה ירושלים וכו' — שהרי הספסלים שליד ביתו של הירש מרקוביץ, „מושב לצים" של בורשה, שהיה תפוס כולו חומדי לצון ושמחים לאיד, מסלתה ומשמנה של הציונות הבורשאית מסובין היו בשעת ה„ברכה". אם היה ביניהם אחד שהתפלץ לבו מהתנפלות גסה ומאוסה על נער יליד בית השב לשחר פני אבא המחכה לו בכליון עינים, ובעיני משה רע, בהיקראו בפי בני הנוער „מורה", ע"ש שבשבועות החופש שלו מלמדם לדבר בלשון הקודש, בהתנדבות. אם נזדעזעה נפשו של אחד מן המסובין מן ההתקפה של בעל בשר על דל בשר — לא ניתנה לי שהות להבחין באיצטבת השחוק שבלב בורשה, אם אף לאחד מהם לא נעשה בשרו חידודין־חידודין.

אני ראיתי את עצמי יחיד בעולמו של הקב"ה, אותה שעה, נער צנום, דק גו מול אדם שמפלי בשרו תלויים לו מלפניו ומאחוריו לימינו ושלמאלו, ממש כאותו דוד מול גולית. ליקטתי את שארית מחשבותי והחל למדוד את בעל דבבי מכף רגל עד ראש ועיני נחו על כרסו. אז אמרתי בלבי: מכאן יבוא עזרי — ואען ואמר: שתי טעויות טעית, ר' משה — א: ה„מורה" שאצל „סורר" והמורה של מקצועי — אינם גזורים מעור אחד. ואחר ששבתי וראיתי שאתה עם הארץ גמור בדבר זה — תנני להסביר לך: מורה המלמד תורה, שרשו י ר ה שממנו תצא „תורה" „הוראה" ואפילו „אוריתא". ואילו „מורה" הצמוד ל„סורר" שרשו הוא „מרה" — וממנו „כי מרה מריתי" — נכשלת באי ידיעה בתחילה וסוף — ניחא, אפשר לסלוח (על חטא שחטאנו... בלא יודעים) אבל על החטא השני — קשה לסלוח: למודים אני מבית רבי שעל כל פסוק בתורה אנו מעיינים בפירושו הנחמד של רש"י — הבה ונראה איפוא מי ראוי להיקרא בשם „סורר ומורה" — הרי פרק שלם, השמיני שבמסכת סנהדרין, עוסק בזה ושם מוגדר: „שאינו נעשה בן סורר ומורה עד שיאכל תרטימר בשר ושותה חצי לוג יין" — הרי לפניך ר' משה פירוש דעבידא לגלויי: הצצה קלה על כרסך התפוחה ובטני הנפולה תוכיח עד מהרה מי מבין שנינו הוא ה„סורר ומורה", וממילא גם ה„זולל וסובא".

משה, שפניו נכבשו בקרקע מתגובה שלא ציפה לה, התחיל מחפש דרך להימלט ממקום הפורענות שירדה עליו, אלא שדבר זה לא ניתנה לו טרם שבע מרורות העלבון אף הוא, שכן מיד נתעורר אחד שלא נחלץ בכלל לתבוע את עלבוני מידו אלא מצא מקום לתבוע את חובו הוא — זה משה שני, משה בעל דבבו הידוע שלא נשתכחו מלבו התגרות והמריבות המרובות שהיו ושישנם עמדו — קם והוסיף „דרש" משלו:

„אם אתם מדברים על בטן וכרס / אוסיף אף אני קצת מים לברז / שכלל גדול הוא בכלי חרס / שטהרתן בשבירה והרס / שלמשה על משה טינא בלב / משעה שמכיר בין כלב לזאב / פי איש ברעהו ואין אומר: השב / (ולא צער — של נער — גרם לו כאב) / זו בטן הגדולה / כמה היא עולה / והיה זה שכרי / די עדות ענק לצוארי / וכמה היא שויה / לגבהה ולעביה / במקשה אחת / ממעל ומתחת / נוצה מרוטה / השיבה כפשוטה / אינה שוה אף פרוטה /.

(וביידיש עסיסית: „וויפיל דער בויך קאסט — מעג איך פארמאגן — ווי פיעל דער בויך איז ווערט — מעגסטו מארמאגן"). אם עוקץ זה צמח בגנו של המעקיץ — או שניטלה מן המוכן — אחת היא: היא נאמרה בשעתה ובזמנה ועשתה את שליחותה, כי שולם לו כגמולו. ומהיום ההוא ומעלה שמר פיו ולשונו ולא התגרה עם אדם בשוק.

„גזילת העני בבתיכם — זה שנותנים לו שלום ואינו עונהו" (מדרש)

גם כך נתנו "שלום"
ר' וולף מצפה לבנו

עם שובי לבורשה — שנים רבות היתה תשובתי לבורשה עירי מצד מזרח, מעבר בוקובינה שבכפריה ועירותיה ייסדתי בתי ספר והוריתי בם עברית. אל המזרח יצאתי וממזרח שבתי לחגים ולמועדים לפקוד את בית אבי ואת אבא ז"ל, שציפה לבואי אפילו בימים שלא הסכנתי לבוא בהם, כל אימת שעצרה עגלה או כרכרה ע"י ביתנו, נעץ אבא את ראשו בחלון לראות אם בנו הוא זה היורד מהעגלה. נכזבה תוחלתו — קיבל עליו את הדין והתחיל מפייס עצמו בזמר חרישי שלא מן העליזים ביותר שנתקע בקצות פיהו והחזיר את בת־צחוקו לפניו בדעה בדוחה. נדהתה שמחת הפגישה לשעה אחרת. (פעם נזדמן לי לראות את אבא בגעגועיו העזים לבנו ובציפיתו לפגישה. הדבר היה בשנות השלושים, כאשר נפתחו הגבולות למעבר רכבת מצ'רנוביץ דרך קולומיאה הפולנית ויאסין־ראחוב הצ'כוסלובקיות ובואי הביתה ממערב היתה ולא ממזרח, כדרכי תמיד. בעלותי לרכבת המוליכה את נוסעיה לבורשה נדדתי מקרון לקרון בידעי שאבא, בהיותו נוסע יום־יום לוישו, מצוי ברכבת זו, ואמנם מיד גיליתיו יושב ומשוחח בפנים מאירות ולבו טוב עליו. יהודי בעל דברו של אבא שואלהו: לשמחה מה זו עושה, ר' וולף, שככל הנראה מצב רוחך מרומם היום מבשאר הימים, הרכשת את טחנתו של פופ שמעון, אם קנית את מנסרתו של זוסי אלפנט!? אבא לא שת לבו לשאלה הליצנית הקלוקלת של אדם גס רוח זה ויען ויאמר מתוך עליצות נפש עמוקה: היום הבחור שלי חוזר הביתה. והיכן הוא ה„יונג" שלך? (כינוי של זלזול לנער שסורו רע) — הרי היונג לפניך ר' י. — וברצוני היה להמשיך ולתת לאיש משאלתו אלא שנתינת „שלום" חמה שניתכה עלי מיד ב„התגלותי", שאף הוא נלעג הלשון נדחף לבין פושטי יד לברכה, השיבה את אפי וחמתי שככה.

עד כמה ישרה דרכם של יהודי בורשה

תמימות דרכם של אנשי בורשה לא נמדדה בשעלי הגיאומטריה, אם היא באמת תמימה וישרה ולא נשקלה בפלס המוסר, אם בתמימות לא הסתתרה מקצת עקמימות — ולפיכך לא בדקו המספרים בזכרונותיהם ומסרום לפי תומם, ובתום לבם לא הבחינו שמערבבים הם, תרומות בתרמית וידעו למסור על ערמה ופקחות, מרמה וחכמה, שירדו עליהם כרוכות. אמנם ודאי הוא הדבר המונח „סוחר", קרוב במובנו ללשון המתרגם ס ב י ב — „סחור־סחור" — סוד פילולוגי זה נסתר היה מידיעתם אבל הם הבינו זאת מדעתם והיטב הכירו, שבמשא ומתן קשה לישר ארחות ומיהו בכלל הבר־סמכא שיוכל להכריע או להמליץ במלחמת הקיום איזוהי דרך שיבור לו האדם במסחרו. „והייתם נקיים מה' ומישראל" — פסוק זה השאירו „לבני גד ולבני ראובן" אצלם — לא הושוו אחיהם לקונם וממילא ביחסם ל„ישראל".

„מעודי לא עבידנא שותפתא בהדי כותי" (מג. כח.)

כותי בגימ' גבור

מרד הנוער בזקני הדור
שלושה שנזדמנו לפונדק אחד

באחד הימים נפלה הברה בבורשא: בבחירות למועצה המקומית, דהיינו לקנצלריא, בהן ייבחרו ה„קונזילרים" העתידים לנהל את עניני בורשה הנרחבת וצרכיה תושביה — הוגשה רשימת מועמדים מטעם הציונים ובראשה הועמד ר' משה מושקוביץ, איש המזרחי. בורשה היתה כמרקחת. בבתי הכנסת היה המאורע לשיחת היום, שכן בפעם הראשונה יוצאת קבוצה מאורגנת היטב לבחור בנציגיה ולשגרם לבית המועצה. רבים היו שהביטו בעין יפה וברוח טובה על המתרחש וליוו במבט מלטף ורגשי כבוד את הנועזים לצאת באופן עצמאי כדי להגן על עניני היהודים, שהרי קודם לכן נוהגים היו בעלי רשימות של הגויים להכניס שם יהודי בין מהועמדים רק לשם תבלין, ב„תבשיל" הפוליטי, למען משוך לצדם את קולותיהם של הבוחרים היהודים. לא כן עתה — רשימה יהודית טהורה עומדת בפניהם ויהודים מוכרים במפעליהם וידועים במעשיהם לטובת הכלל — המה בכתובים להיבחר.

דעת הקהל הרחב, אמנם, נוחה היתה מידיעה משמחת זו, אולם לא דעת ראשי־הקהל, היא נתבלבלה עליהם ורוחם לא היתה נכונה עמהם — נרגנים מצד זה ורוטנים מצד שני. והנה — לא ארכו הימים ושלושה יהודים, נכבדי נועם ונשואי פנים, שיד ושם להם במעללי הקהלה, קמו ודרשו את הפסוק בתהלים: „עת לעשות לה' — הפרו...! אבל לא את תורתך!" אלא עצת הציונים הללו ורשימתם והחליטו לעמוד מנגד המזימה — והשלושה הם: ר' שואל לייב ווערצבערגער, ר' פינחס ווייסברוד ור' משה ווערצבערגער. ואלה הם מקצת ממדותיהם: שואל־לייב — איש צבור מובהק מעורב במעשיו עם הבריות, משיא עצות ויוצא חוצץ נגד השלטונות כשהשעה צריכה לו. יהודי פיקח, טיפוס של תקיף, שולח ידו במסחר, נושא ונותן, מתרוצץ ורץ ותמיד ידיו מלאות בעיסוקיו אלא שאיש לא ידע אם מסחרו פרץ בארץ או שמכסה הוא ברעש התגרני על מערומי עסקיו. ר' פנחס יוסל'ס — אדם בעל מאור פנים מעורר כבוד, בר־אוריין ובר־אבהן נעים הליכות וחביב שיחות ורבים הדורשים לעצתו. בעל נכסים, ביתו — בית נגידים במרכז העיר סמוך לקנצלריא, לשעבר — ראש הקהלה. ר' משה ווערצבערגער — ת"ח ובעל צורה, אדם בעל־בשר, שעל כרסו, שגאותו עליה, משתלשלת שרשרת הזהב של שעונו, ת"ח וגביר בעל נכסים. ביתו — בית חומה בקצהו של רחוב העליון ליד הכניסה לרחוב הרבי. חמוץ פנים ורואה בנגעיהם של אחרים — חסיד ויז'ניץ נלהב וסר למשמעתו (אבל לא במוחלט), דבק בנוסח תפלתו, מתנגד חריף לרעיון הציוני ולנושאי־דגלו בחשבון, בטעות שעושה הוא נחת רוח לרבי. את שלושתם שגילם — גיל השיבה היתה, איחדה מטרה אחת — להחזיר את העטרה ליושנה — אם כי נקודת המוצא שונה היתה אצלם: שואל־לייב — הרדיפה אחרי כבוד מפוקפק, שלפי דעתו אפשר להשיגו גם לעת זקנה; פינחס

יוסל׳ס — זכר ימי שבתו בראשות הקהלה, חזר וניעור; משה — יצר הנצחון על הציונים שנואי נפשו, המתוועדים ימים שלמים מול חלונו, הצופה למרכז ונוטה לצד הרחוב ורואה בהתאסף ראשי בני הנוער הציוני ונועצים היאך להפוך את הקערה על פיה.

המכובדים הללו, שלושתם, נועדו וחברו יחדו בביתו של שואל־לייב והתיעצו על צפוניהם, המתיקו סוד כיצד לעמוד בפרץ שפרצו בני הנעורים. בצער צורב ובכאב נעכר רואים הם, העיר אלה את פגעו השעה ותהפוכות הזמנים בעלות עליהם צעירים לימים וחשים בהתרופפות הקרקע הנשמטת מתחת רגליהם: לראשי הקהל נבחרים צעירים מהם — ודוקא ציונים; בתי הכנסת לנוער נפתחים ושמים עליהם אלופים לראש את השקצים הללו של צעירי מזרחי; דרשות ונאומים נשמעים ברבים וקולה של הלשון העברית נשמע ברחובות קריה, בראש הומיות. מעשה שטן, ר״ל חפצם הצליח בידם שכן אחד מבני העיר, שנפל קרבן לתעלולי הזמן, נתפס לשפת עבר ויעש בה חיל ויאמר להנות בה את עמיתיו בני בורשה. הבל פיהם של תינוקות של בית רבן התחיל עולה ושירי ציון נישאים עליו. כל חלקה טובה בחייה של בורשה היהודית נתונה ברשותם. הבה נתחכמה! עיני משה ופינחס ננעצו בעיני שואל־לייב בתחינה אלמת: היש תקוה לאחריתנו אם אפסה כל תוחלת, מאין תבוא העזרה!? שואל־לייב העריך כהלכה את גורל השעה עבורו, ובראותו שצריכים לעצתו, לבש גדלות וסלסל בזקנו המטופח להפליא, שמט שיעול קל מתוך גרונו שיעול מלטף ומרגיע, כאותו שהנגידים מסננים ברגע שרוצים לומר משהו ועדיין לא מצאו את המלה הנכונה. מטייל בחדר אילך ואילך כשידיו שלובות לו מאחריו, נעצר מדי פעם במהלכו ומתישר, כאילו נצנצה מחשבה במוחו, זוקף קומתו וחוזר וכופפה. לבסוף משגילה סימני תמיהות בפני חבריו שהתחילו לזרזו ב„נו״ חסר סבלנות וטורדני: ר׳ שואל־לייב, פתח פיך ויאירו דבריך, האבדה עצה מנבונים!? הנסתרה חכמתך!? — העמיד את רגליו מלכת, השיב את ידיו שהיו מסולקות מאחוריו והחזירן לפניו, עושה בהם תנועה, כאדם הקורא את אצבעותיו לעזרה בעת ששפתי פיו אינן נשמעות לו, ענה ואמר: רבותי, את הנעשה אין להשיב — הנוער התנער ועלה עלינו ופרש את השפעתו על בורשה כולה, שהרי גם המבוגרים, אלו הפועלים הולכים ומתארגנים ומעיזים לחוות דעה אף הם. הבה ואשיאכם עצה וממנה ניוושע וריוח והצלה יעמוד לנו ממנה ובעזרת צור ישראל לא תאבד השפעתנו ולא יתקפח חלקנו במקומנו. שמעו רבותי: כבר אמרו חז״ל „שכל מה שברא הקב״ה בעולמו — ברא כנגדו״ וכו׳ כידוע ואף כשברא את יעקב — ברא, להבדיל, את עשו — תאמרו להפך — ניחא! — הקדימו לעשו (בגלל הבכורה). עומדים אנו לפני הבחירות לעיריה וחוששים מפני השתלטות הרשימה של הצעירים, שבראשה עומד משה מושקוביץ, רבם של הציונים, ואנו ניצבים אובדי עצות. כדבר הזה בדיוק אירע גם לעשו, כלומר לגויים שכנינו — ועוד קשה מזה: מניין של רשימות ויותר הוגשו לועדת הבחירות ועליהן מועמדים מפורסמים ברשעותם ובשנאתם לישראל; שקצים (ממש) קלי־דעת ובריונים ואנטישמים למיניהם. וכמונו היום, שעומדים אנו ותוהים ומצטערים על צוק העתים וחוצפת הנערים וקפיצת ההדיוטים בראש — כל זה מתרחש להבדיל גם אצל בני עשו, גויים חשובים ואנשי ציבור ושררה שהסכינו לעמוד בראש בני עדתם ורואים, למגינת לבם שצעירים, שאיש אינו יודע טיבם מלבד זה שמסוגלים לרוצץ איש את גלגולת רעהו — מכינים את עצמם לתפוס את השלטון בידיהם. הרי, למשל, פטרו גאבור, אותו גוי מכובד, בן למשפחת הגאבורים, אצילי הונגריה ששלטו בטרנסילוניה, פטרו גאבור זה שנים הרבה היה ה„בירא״ (״ראש עיר״) של בורשה ושלט שלטון בלי מצרים בקנצלריא. אתמול ראיתיו עומד נשען על סף חלונו סר וזעף ופניו מקור דאגה; הקרבתי אליו: יומא טבא לך, פטרו ידידי — למה פניך רעים היום? גאבור הזמינני לביתו והתחיל משיח באזני את הדאגה שמטרידה אותו — והנה עד מהרה הובהר, שמה שמעיק על לבנו — הוא שלוחץ גם על לבו — אף הוא מלא טענות כרמון כנגד צעירי עמו, ההולכים וכובשים כל חלקה טובה בחיינו הצבוריים. בראותי שהשעה כשרה להציע לו דבר — קמתי ושאלתיו מה דעתו על ברית בחירות בין שלושה מזקני היהודים ובין זקן־ביתה של הקנצלריה, ותיק וחשוב, אדם שמתקריא פטרו גאבור; היש את נפשכם לדעת מה היתה תגובתו? — הוא הרים שתי ידים כלמלאך מושיע ויאמר לדבק טוב. וישא משלו — משל אכרים — ויאמר: כה של עגלה שהיא נישאת על ארבעה גלגלים — אם רתומה היא לסוסים המושכים בה כהלכה — חזקה על עגלה זו שתוליכנו קוממיות למחוז חפצנו; עיניו של שואל־לייב שמאירות היו בעת שגילה לחבריו את סוד מפעלו הפוליטי הספיקו עוד להאציל מזהרן שדהה במקצת על פניו של משה, שסימני ריצוי והסכמה נתמתחו עליהן. לא כן פינחס — הוא קיבל את הבשורה ללא כל התרגשות ואצ״ל ללא כל התלהבות אדרבה — כעין תנועת ביטול בצבץ לו מקצות שפתיו וה„מהיכא תיתי״ שנתמלט מפיהו שלא מרצונו — אבד וכלה בתוך אש ההתלהבות של שני ריעיו. עוד באותו יום נכרתה ברית־אחים מרובעת בין שלושה יהודים וגוי אחד, נכתבה ונחתמה רשימה שתצא חוצץ נגד רשימה אחרת, יהודית טהורה, בבורשה השוכנת כבוד לירכתי פיטרוס ההר.

הציונים (מזרחי) מסכלים את עצת הברית

דבר הקשר המוזר נודע ברבים. גויים מתלחשים ולהבדיל יהודים מתחרשים וממתיקים סוד ומשה מושקוביץ וחבריו הצעירים וסיעת מריעיהם — נבוכו. במוצש״ק שבוע שלפני יום ראשון יומא דפגרא, הוא יום הבחירות — נתכנסו חברי המזרחי והנלווים עליהם, מחסידי משה, בבית הועד ובישיבה החל הדיון במלוא הקיטור. מסתבר שהמצב אין בו מה לשנות. הויכוחים סערו, עצות נועצות ודעות פורחות ומתנדפות ועצה יעוצה כיצד לעמוד מול רשימת השלושה — רחוקה מהם (שביניהם אופן״ אחד מ„ן העגלה הפריד עצמו — פינחס עזב את הקואליציה ויצא בכבוד) הזקן שבחבורה הוא ר׳ משה, ראש רשימת הציונים — הוא המשיא עצות לידידיו הצעירים מבוקר עד ערב — עניו נטויות בשעה זו אליהם ומשווע לעזרה: החילותם, חבריא — גמרו! הוכיחו את כחכם כי עז וידכם קי קשתה. החסרי תעלולים אתם מלקלקל מחשבתם ולהפר עצתם!? הקצרה ידכם להושיע!? והנה הגיע תורי

להגיד דברי. אלא שתחת להביע דעתי, תחבתי את ידי לכיס מעילי, שלפתי מתוכו גליון מקופל וביקשתי האזנה לדקות ספורות. היתרתי קפלי הנייר והחילותי לדקלם — ס ל י ח ה שלמונית! מין פיוט שעין לא ראתו ואוזן לא שמעתו. ספר הסליחות אומר: אין בי והמחזור — לא היתה עמדי — שכן בקחת אזני שמע המרבעת המשונה הזאת עוד מלפני השבת נמלכתי בכליותי ועשיתי אף אני מעשה משונה: פירשתי גליון נייר ואחזתי בקולמוס והזמנתי את רוח הפיוט עלי וחיברתי „סליחה" כמתכונת „אלה אזכרה" שהיא קינה למחצה על פי א״ב! פיוט בן עשרים ושנים בתים ש„דלתותיהם" ו„סוגריהם" המחורזים בתוספת „א־ל מלך יושב" — השמים ללעג את החוט „המשולש" והמרובע שנמתח על בורשה.

ולקלס את הברית הכרותה, המוזרה הזאת — קריקטורה כתובה, שבורשה ראתה אותה זו הפעם הראשונה: הנה שלושת הבתים — הראשון, האמצעי והסופי (א׳, מ׳ ות׳) שהצלחתי לדלותם מסתר זכרוני ואת הפארודיה ל„א־ל מלך יושב", תפלה המלוה כל סליחה — בשלמותה: „ברית כרותה לשלש עשרה מדות שאינן חוזרות ריקם" (ר״ה יז:)

(ה„**סליחה**" שלא חזרה ריקם עד שהרסה את ה„**הברית**")

„אֵיךְ יֶעֱרַב לִי אֱכוֹל וּשְׁתוֹת, דָּשֵׁן פִּימָה וָכֶסֶל, בֶּטֶן וָתַחַת...
בְּסִכּוּת בּוֹרְשָׁה", יֹאמַר מֹשֶׁה, לַדְּבָרִים נִשְׁמָעִים בְּנַחַת.
מִפִּי עוֹלְלִים צִיּוֹנִים, מוֹלְלִים עָתָק וּגְבוֹהָה בְּלִי פַּחַד –
הָבָה נִתְחַכְּמָה, שׁוֹאֵל, פִּנְחָס וּפֶטְרוֹ וְנַעֲשֶׂה יַד אַחַת.

מֹשֶׁה בַּחֲלוֹמוֹ עוֹשֶׂה מִשְׁפָּט לַנִּגְזָלִים וְנֶעֱשָׁקִים.
שׁוֹאֵל – לֵייבּ בַּחֲזוֹנוֹ פּוֹקֵד עֲוֹון שׁוֹכְנֵי אֲרָקִים
פֶּ ט ְ ר וֹ בְּרִשְׁעוֹ עַל בּוֹחֲרָיו הַיְּהוּדִים מֵתִיז רְקָקִים
רַק פִּנְחָס חָשׁ שֶׁקְּרוֹבָה מַפַּלְתָּם שֶׁל אַבִּירֵי הָעֲנָקִים...

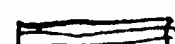
תַּמָּה סַעֲרַת הַבְּחִירוֹת – וְהִנֵּה אֵימָה חֲשֵׁיכָה:
בְּמֹשֶׁה מוֹשְׁקוֹבִיץ שָׂם עֵינוֹ עָשִׁיר וְחֵלְכָה...
וַיֵּצְאוּ שְׁלָשְׁתָּם חֲפוּיֵי רֹאשׁ מִתּוֹךְ הַהֲפֵיכָה;
יָשְׁבוּ עַל הָאָרֶץ כַּאֲבֵלִים וּפָתְחוּ בְ„אֵיכָה"...

אֵין מֹשֶׁה יוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא „קוֹנְסִילֶירִים",
הִתְנַהֵג לַשְׁוְא בִּכְבֵדוּת לְכָל מְרִים
תְּרוּמַת קוֹלוֹ וְהִבְטִיחַ לוֹ שָׂדוֹת וּפַרְדֵּסִים,
מַרְבֶּה „מְחִילוֹת" בַּעֲדָתוֹ וּבִקְהָלוֹ כְּרֵסִים;

עוֹשֶׂה צְעָקוֹת עִם בַּעַל בָּשָׂר וְלוֹ זָרוּעַ,
כּוֹנֵס כְּנֶגֶד בּוֹחֲרִים וִיהוּדִי גּוֹי וְגוֹיָה.
אֵלֶּה הֶרְאֵינוּ לָכֶם יְהוּדִים שְׁלֹשָׁה לְגוֹי.
וּזְכוֹר בָּחוּר, אַל תִּשְׁכַּח אֶת פֶּטְרוֹ הַגּוֹי.
וַיַּעֲבֹר פֶּטְרוֹ עַל פָּנָיו וַיִּקְרָא:
הִנֵּה מַה טּוֹב וּמַה נָּעִים,
שֶׁבֶת אַחִים צַדִּיקִים עִם רְשָׁעִים,
גַּם יַחַד תַּחַת אַחַת תִּקְרָה,
יַעֲקֹב וְעֵשָׂו הָאֲמוּרִים בְּ„פָּרְשָׁה",
הַ„קּוֹל" וְהַ„יָּדַיִם" יָרְדוּ כְּרוּכִים בְּבּוֹרְשָׁה,
מִשְׁפָּט אֶחָד יִהְיֶה לָכֶם („מִשְׁפָּט" נוֹטְרִיקוֹן:
מֹשֶׁה – שׁוֹאֵל פִּנְחָס־פֶּטְרוֹ – בְּשַׂק אֶחָד הַמְטַלְטֵל מָלֵא וְרֵיקָן)
הֶבֶל וְרוּחַ יַעֲזוֹרוּ וָרִיק
וְאִישׁ יְהוּדִי לְרֵעֵהוּ הַגּוֹי יַחֲזִיק.
מַעֲבִיר רִאשׁוֹן־רִאשׁוֹן וּלְדַבֵּר עַל לִבָּם
לְהַכּוֹת בַּצִּיּוֹנִים וּבַשְׁקָצִים בְּעוֹדָם בְּאִבָּם.
וּבְבוֹא בְּיוֹם בְּחִירוֹת לָקַחַת הַנּוֹשֶׂה
וַיַּרְא בִּכְאֵב שֶׁבָּחֲרוּ בַּצִּיּוֹנִי, בְּמֹשֶׁה,
כִּי לֹא אָבְדָה בִּינָה וְעֵצָה מֵאָדָם.
וְהַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא הִצִּילָנוּ מִיָּדָם.

בשעת הקריאה הרחפתי עין בוחנת על הרושם שחרוזי עושים על שומעיהם ועיינתי בהרחבת פנים ופישוק שפתיים, כמעין גיחוך הדומה לחיוך אלא שלא ירדתי לסוף דעתו של הצחוק העצור, אם זה לגלוג ללגלוגי או חיוך של הסכמה לבת-צחוקי. בתום הקריאה צפו אמגם גם דעות של ביטול לעגני. (הספק התחיל מכרסם בלבי: הללו שהבנת ה„סליחות" והפיוטים רחוקה מידיעתם — הבינו לחיקוייהם!?) היו גם שצדדו בתחבולה הספרותית ששמתי לפניהם — ויצא גזר דינה של הסליחה: אם לא תעזור — הזק בודאי לא תזיק. עוד באותו ערב עבדה „מכונת השכפול" בקיטור מלא: חברים התנדבו וכל מי שנמצא ברשותו עט ודיו וקולמוס ונוצה או סתם עפרון, עמדו והעתיקו. ביום המחרת לא נשתייר בית בבורשה שלתוכו לא הוכנסה הסליחה.

דבר המובן מאליו שראשית הדאגה היתה ששלושת ה„מועמדים" של הרשימה יקבלו העתקים; בינתים היה הפיוט לשיחת היום. בשבת היתה קבלת פנים לצבי אלימלך זהבי בבית מיכל שבא מישראל כדי להעלות את בני משפחתו (בסרטיפיקט שעשרות בני נוער ציפו לקבלו). במעמד זה נפגש הפייטן עם האיש שה„סליחה" העיקה על ראשו כאבן ריחים — דבר זה ניתן לראות בעיניו הבולטות, שכאילו יצאו מחוריהן בשעת קריאתה. שכן המחבר נתבקש לקרא מחיבורו באזני האורחים שהפכו מיד למבקרים והשיחו בה כל שותה יין; הרגשת הנעימות של מחבר הקורא מיצירתו — מוהלה בחצי זיקות שניתכו עלי — גצי זעם התחילו רושפים מעינו הזועמת של משה לעיני; אפשר ומשה ראה בהיתול הפיוטי כעין נקמה על שאלת שלום שלו, שם ברחובות קריה, מול ביתו, לעיני חברי ובאזני ידידי, ברכה שהיתה טבולה בעקיצה זולה ומזולזלת ומקושטת ב„סורר ומורה", כי שמרתי לו עברתי בלבי ועתה, הגיע יום השילום — אם כאלה היו הגיגיו אותה שעה — תסולח ליהודי מכובד זה טעותו. את פרשת „סורר ומורה" הסירותי מלבי מיד לאחר שנתרחשה וכיון שנשתכחה — נשתכחה. ה„סליחה" שלחה את חצי לעגה לפרשה אחרת ובכתיבת נתכוונה כוונה להראות לעין כל את פרצופה המגוחכת של רשימת השותפים, לרדפה באף ולהשמידה מתחת שמי בורשה ולחתור להעלאת קרנה של רשימת היהודים הטהורה. חפצי הצליח בידי והתוצאות לא איחרו את בואם: הראשון שעזב את הברית היה פינחס; אחריו משך שואל-לייב את ידו ואחרון-אחרון ביטל משה בלבו את חברותו בה. בבוא פטרו השותף הרביעי לישיבת הסיעה לשעה שנקבעה — לא מצא אדם — והרשימה היתה כלא היה והציונים הכניסו את נציגיהם לעיריה.

המרד הקדוש
ר' ישראל גוזר

„צדיק אתה ה' כי אריב אליך אם משפטים אדבר אותך" (יר. יב א)

כעשרים שנה ומעלה שלטו הרומנים בבורשה. בעשר השנים הראשונות דומה היה שמנהגם עם היהודים, שכמותם אף הם יצאו מתחת יד ההונגרים, יתואם לפסוק בתורה: „וגר לא תלחץ... כי גרים היתם..." אפשר לומר שטוב היה ליהודים תחת שלטון הרומנים, באין מכלים דבר: עבדו וסחרו ועסקי בכל שמצאה ידם מאין מפריע. פתוחה היתה ידו של יעקב לתת, וידו של עשו לקחת — לא־כל־שכן. אולם משנפתח העשור השני, בתחילת שנות השלושים, התחילו פני הדברים משתנים. לפתע נודע להם לגויים מדרשות ימי ראשון בכנסיות ומנאומי הבלע שלפני הבחירות, שהיהודים זרים הם בבורשה שמקומם ב„פלסתינא" (כעבור כמה שנים חולפה פלסתינא ב„ים". דומה שלא נברא הים אלא לזרוק בו את היהודים) ומקצת דמים שישנו עוד להם למסכני האכרים שוכני ההרים — שכניהם מהכפר הם המוצצים אותו וכיו"ב. השמים היפים של בורשה התחילו מתעננים ומתכהים. בורשה רודפת בשורה והצרות קוצרות בעיני זעם והיהודים — תקותם לא עזבתם: אלה צפו לרחמי שמים ואלו — התנחמו בחלופי ממשלת שייטיבו עמם. הנוער חבור אידיאלים וחדור תוחלת ופעום ציפיה — עינם לציון צופיה.

ברם יהודי אחד היה בימים ההם בבורשה, אדם שמח וטוב לב, ת"ח ואב לבית ברוך בנות והוא ר' ישראל השוחט — ולו פקעה הסבלנות, לא קיבל „דברים של טעם" ולא היה כ"כ בטוח ש„מן השמים ירחמו". סתם, לבלי לעשות דבר — ועצבנות אחזתו. הוא, ר' ישראל אינו יכול לראות בצערם של ישראל ודאגותיו הדאיגוהו. אמנם למוד היה ר' ישראל השוחט לנצח את עקת לבו — לב ר' ישראל, ולבו של כלל ישראל, בדף גמרא, בסימן „שולחן ערוך" וביותר — בפרקי תהלים המפזרים ביד נדיבה תנחומת א־ל ותשועת עולמים. ומה בכך אם „רגשו גויים ולאומים יהגו ריק? ירועם בשבט ברזל ככלי יוצר ינפצם" — וחסל סידור רשעי־ארץ ודוברי־הוות. אלא שהפעם ר' ישראל, פסוקים אחרים נופלים לתוך פיהו: „למה ה' תעמוד ברחוק תעלים לעתות בצרה... הראני ה' חסדך; קומה ה' הושיעני" ועוד ועוד פסוקים כאלה זורק כלפי מעלה ודורש מימושם. ויהי היום ור' ישראל עובר על פרקי יום שני — ותאורנה עיניו: הנה נתגלה הסוד, סודה של השתיקה העליונה. מול התפלות שאינן פוסקות — ואינן נענות, בא פסוק י"ט מפרק נ"ה ומקבל את פירושו, לפי שיטת ר' ישראל השוחט מבורשה: „פדה בשלום נפשי, מקרב לי, כי ברבים היו עמדי" וכך פירושו: מתי הקב"ה פודה בשלום נפש נענה — בשני תנאים — א: „בקרב לי" — צריך להתיצב בעמדת קרב, מלחמה ולדרוש בתוקף; ב: „כי ברבים היו עמדי" — כשהדורשים רבים הם, בצוותא, אם בחברותא מביעים הם את צרת הרבים, ועוד נזכר ר' ישראל בעצת המטרונא ליהודה בן שמוע וחבריו שנטלו ממנה ו„הלכו והפגינו בלילה" ומה קראו באותה ההפגנה? — „אי שמים... לא בני אב אחד אנחנו... מה נשתנינו מכל אומה ולשון... שגוזרין עלינו גזירות קשות..." (ר"ה יט.). רעיון מוזר צץ במוחו של ר' ישראל: האין אנו רשאים לפנות לרבון העולמים ולשאלו: כלום לא בניך אנו — שכן כתבת בתורתך „בני בכורי ישראל", מה נשתנינו מכל אומה ולשון? הא גרועים אנו מהם, שהגזרות הן מנת חלקנו? ר' ישראל אינו רק נאה דורש הוא גם נאה מקיים. למחרת היום, יום שלישי, יום שנכפל בו „כי טוב", קם וכינס מנין אנשים ויוציאם ויביאם לריטריס, אחרי תפלת הערב. ומי שראה את ר' ישראל צועד בראש קהל ישראל ויוצא את בורשה — ולא יצא? עוד טרם עברו את בית הרבי, לא הרחיקו לכתם — והמחנה היה כבד מאוד, אנשים נשים וטף יוצאים את בורשה בליל עלום ירח, אדמה מאפילה מלמטה, ושמים מכחילים מלמעלה, כוכבים נוצצים בנצנוץ משובה וקוראים זה לזה ממרחקי אין קץ; וקורצים הם דרי־מעלה ממרום שבתם לעבר דרי־מטה, בקריצת ערמה: נעמוד ונשמע את דברי המחאה של בני בורשה המפגינים בלילה. אותה שעה רוממה היתה: איש בורשה, בשר ודם מעיז פנים כלפי מעלה. ויחרד הרקיע ועמודי שחקים הזדעזעו. הריטריס עומדת בלבלובה, הפרחים נותנים ריחם וה„וישיבה" השוטפת לא הרחק ממקום האסיפה מנמיכה את רעש גליה. עיני הנאספים נטויות לר' ישראל העומד נרעש ונפחד מפחד יזמתו הנועזת לקרא תגר על הצרות שתכפו על יהודי בורשה, מאז שנשתלח זד מעוול ביהודי בורשה. קצרה היא קריאת מחאתו. קבה ונקיה, ברורה ובהירה, ללא כל התחכמות לשונית ועיקופי־מילין. שמים שומעים וארץ מאזינה — לא לטענות מסוגו של ר' לוי יצחק, ולא בסגנון הנביא ש„ראה עני בשבט עברתו" השואל: „מדוע דרך רשעים צלחה", כי קולו של ר' ישראל הוא, קול דבר שלטון, נגיד ומצווה כמי שכח בידו לעשות, שכן העם עומד מאחוריו ומסכים עמו לכל פרטיו. הודעה סופית מוסר ר' ישראל, מנויה וגמורה ומוחלטת: „רבנו של עולם, על דעת יהודי בורשה אני מודיע לך, שגמרנו עם כל הצרות; לא רוצים לסבול יותר, בשום פנים, לא! הקיץ הקץ לתלאותינו. אתה שאמרת לעולם ,די'! — אמור לצרותינו 'די'!" (ההפגנה נסתיימה) וצרות יהודי בורשה אכן באו לקצן באביב שנת התש"ד.

לא תמיד עמדו במבחן והרבה דברים נתרחשו בבורשה שלא העלו תהלת עושיהם. כן ידעו לספר על תחבולות לא כשרות במצאו מסילות בדרך מסחרם ומציאת פרנסתם. מעל השטח, היה הכל כשורה אולם בפרוץ מדי פעם מלחמת שפתיים, בעקבות בחירות ציונות, עסקי ציבור וצרכי הכלל, הופרחו בביהכ"נ (ששם היה הפורום הפוליטי) בין מנחה למעריב, קריאות גנאי כגון „שגץ", מוסר (מלשין) שוטה „מוט" וכיו"ב ושמי הקורה של בית המדרש ראו את באיהם בקלקלתם ושמעו בחרוף פיפיות בית ישראל, איש ברעהו. לעתים לא נעדרו גם תגרות ידיים ממש וסערת יצרים עזה פרצה בכל תקפה ובכל נוולותה עד שהכירו שהרחיקו לשגות באיולתם, אולם לשבחם ייאמר שהאש, אש המחלוקת, כשם שעלתה כך ירדה — והשקע מאליה אחרי תפילת „מעריב"

ישבו הנצים ואנשי המדון, שמלפני חצי שעה מוכנים היו לבלוע איש את רעהו חיים ומזומנים לנקור הדדית עין ימנית — נראים עתה משוחחים ביניהם שיחת רעים אהובים, מחייכים זה לעומת זה, ישובים לפני גמרות פתוחות ומעמיקים עצמם בסוגיא מלכדת ומאחדת ומרגעת לבבות של בעלי הדבבות וחוזרים הביתה ללא שייר של טינא וכעס.

„אמר רב נחמן חוצפה אפילו כלפי שמיא מהניא" (סנ. קה.)

„מרד העוזר דלים"

למודים היו יהודי בורשה לקבל עליהם עול הגבאים אפילו אם פסעו לפעמים פסיעה גסה על ראשיהם. הללו, משנבחרו ונתמנו פרנסים עליהם, ציית להם הקהל, השלים עם גזירותיהם. אם נטלו לעצמם כיבודים יותר ממה שמגיע להם הצדיקו להם את הדין ודנום לכף זכות: גבאים הם, עוסקים בצרכי ציבור, מקדישים מזמנם ומפרישים מכספם — אז אין להרהר אחריהם. ברור הוא לפשוטי העם כלנדיבים שהעליה שמכבדים בה את העשירים אין לתתה לעניים והוא הדין ביתר הכיבודים ובעיקר „ההקפות". לעומת שתי ההקפות ה„שמנות" — הראשונה והאחרונה ש„כיבדו" את עצמם בשתיהם הגבאים ונכבדי בית התפלה — עמדה השישית ה„עוזר דלים" כצנינים בצדי הדלים. על הקפה זו חוזרים היו פעמים רבות למען „כבד" את כל העניים. רבים השלימו גם כאן עם הגורל ותלו תקותם בחרוז הבא אחריו — „פודה ומציל" שיצליח את מעשיהם ויפדה אותם מן ה„עזרה" ו„יצילם מהדלות". אולם העלבון הצורב כרסם בעצמותיהם שנה תמימה ורק משנתכבדו שוב ב„עזרה" ונתחדשה „דלותם" הוציאו את הישן מפני החדש והצרות הראשונות נשתכחו מפני האחרונות ויוסף הצער לנקר בלבם עוד שנה. ברם זכורים לטובה שני בחורי אומץ שגמרו אומר לשים קץ להתעללות זאת בכבוד אביוני בורשה המערבת את שמחתם, שמחת התורה שלהם או לפחות להעניש את העושים את התורה קרדום להלום על ראשי הרשים וכתר להתעטר בו.

וכך נתרחשו הדברים: בבית הכנסת העליון פסע על ראשי העם גבאי שלא הצטיין בעדינות יתירה והתנהג במסורת הגבאית. כמיהו עשה בנו „שהתגבא" אף הוא במנין של הבחורים בחדר הקטן שליד ההיכל, שם ישבו הבחורים לפי סדר המעמד: סוחרים, בני ישיבה, פועלים ובעלי מלאכה. ברור שה„עוזר דלים" נועד לשני האחרונים (חוץ ממי שקנה „הקפה") ויקר המקרה ושני בחורים מבתים יפים שעשו „הכשרה" והכינו עצמם לעליה ועד שיגיעו הרשיונות המשיכו לעבוד בשכר במנסרתו של ציוני ותיק עד בוא תור עלייתם. הם לא ראו את עצמם פועלים סתם אלא בעלי אידיאלים, שיעד חלוצי נגד פניהם, שהעבודה שלהם שותפה לתורת „תורה ועבודה" (אלא שלא כן העריכם הגבאי שרחק לבו ממחשבות כאלה). הואיל והשנים הבינו את המצב (ל„קנות" הקפה לא היה ב„כדי שיעשו") ובשום פנים ואופן לא היו ניאותים לקבל את מנת ה„דלים" שגבאי הבחורים הועיד לאנשי עמל. מאחר שאחד מהם היה אחיו של כוה"ש באו שניהם להתיעץ והעצה היתה קצרה — להתפלל במזרחי. שם לא ניכר שוע בפני דל ואין חשש לעלבון מסוג זה. הם מצדם טענו שמכמה טעמים אין את נפשם לעזוב את מנינם ועיקר הטענה שאחרי שהגיעו ברגל מהלך שש פרסאות קשה להם לילך עד המזרחי. ה„יועץ", שטינה בלבו קננה עוד מאשתקד במעשה „ספרי התורה שבידי השקצים" בהושענא רבה ע"י אביו של אותו גבאי ושניהם מחזיקים עדיין בגבאות — השיא אותם עצה קטנה וחריפה: והיה בקרא לכם הגבאי־הנער ל„עוזר דלים" גשו והושיטו ידיכם — אבל לא לתורה אלא לפרצופו של המכבד; בחירת סוג המהלומות — בידכם נתונה. רגועים ומרוצים הלכו השנים למרחץ, החליפו לבניהם, התלבשו בבגי יום־טוב — ומיהרו ל„תפארת בחורים". הדברים התנהלו שם כסדרם, ממהרים ב„מנחה", לא מאריכים „במעריב", ספרי התורה מבית הכנסת הגדול מושאלים ל„בחורים" והגבאי מכבד את עצמו ב„אתה הראית" ובהקפה ראשונה. בחורים לפי דרגת שבתם על ספסלי המנין, מהות עוסוקם וגודל כיסם מוזמנים בזה אחר זה ליטול הקפה וכן שניה וכן שלישית... משהגיעו לששית המה לבם של יושבי ה„מערב" לקראת ההתכבדות המחלחלת. רבים משראו שעד הלום לא קיבלו את „הקפתם" נשמטים ויוצאים פן יהיו לבוז, שהרי ההקפה האחרונה היא נחלת „הבחורים הנאים" שכבר קיבלוה. שנים המחכים להקפה המקפיאה את דמם של המקיפים לא זזו ממקומם. הגבאים ראו בהם חברים למופת, בכל זאת „חלוצים" מדמים הם בלבם, ותכף הם באים על שכרם: „הבחור החתן מורה־מורנו פלוני מתכבד בהקפה הששית"; „הבחור החתן..." וכו'. השנים מתקרבים בצעדים מדודים לארון הקודש, מנשקים את הכפורת, הודפים את מגישי „הספרים" הצדה ועוד טרם הספיקו התמיהים לעמוד על שרשי התנהגותם התמוהה של שני המכובדים ובין כתלי החדר מצטלצל הד קולן של שתי סטירות אחת מימין ואחת משמאל שניחתו על לחיו של הגבאי הראשי (הראשון בסטרו מימין קרא בניגון ההקפות: „עוזר" והשני מקיף אחריו „דלים")... מה שהתרחש אז בבית הכנסת הוא ענין לבית המזיגה במערבון בקטטות שבין כנופיא לחברתה: מכות ומהלומות, דחיפות ובעיטות עפות מכל עבר אלה שיצאו — חזרו והצטרפו למקהלת המרביצים, היצרים נתחממו וחשבונות נושנים מתחדשים. הקול נשמע אצל הגדולים ויבואו האבות לעזור לבנים ותהי יד איש ברעהו, מבלי דעת בשל מה ומדוע, ויהי בית הכנסת לחרדת אלוקים. מוכה ופצוע נחפז ראש הגבאים לביתו ומודיע למשטרה, ש„שני קומוניסטים" משתוללים בבית הכנסת..: (חילול יו"ט ראשון בטלפון הראשון בבורשה). באו השוטרים ואסרו את הסוטרים. חילול גורר חילול: חברי הנאסרים הורו ל„גיורגי דלה פושט" לקרא לסיגט. איש המרכז בקיבלו את הידיעה על מאסר חברי המזרחי אץ לממונה של ג'נדרמרית המחוז „וימלאו את ידיו" להורות לפיקודיו לשחרר את חבריהם. כעבור שעה נתקבלה הוראה: לשלוח את השנים לביתם ולא להשבית את שמחת החג שלהם, כי בחג זה נוהגים היהודים „להכות" זה בזה ואין להפריע להם. לעמוד מרחוק ולהשגיח שלא יפצעו זה לזה את מוחו — רק אז מותר להם לג'נדרמים להתערב ולהפריד בין הנצים.

גדליהו שטיין

ויהי בימי מלחמת... האתרוגים (מאמר שהופיע בעתון)

„אני ישנה — ולבי ער..." (שיר השירים ה. ב.)
אמרה כנסת ישראל: „אני ישנה" מפקודי אורייתא
בזמנא דאזלנא במדברא; „ולבי ער" — לאעלא
לארעא למעבר להו נימוסין; דהא כל פקודי
אורייתא בארעא משתכחין
(זוהר פרשת „האזינו").

רקמת צבעים תפוז בסוכתו של ר' וואלף משה'ס. קרני־שמש הסתיו המשתפעות ויורדות מהתכלת המחווירה של שעות הצהרים, מסתננות ספורות מבעד חרכי קורות העץ המונחות מאונכות, אישה אל אחותה מבלי היטוח והיסוד, ומבין ענפי־אשוח סרוחי בדיהם הממוחטים, שחמתן מרובה מצלתן ונופלות בשולי השיחים המכסים דפנותיה של הסוכה ומרצדות ברצי כסף לכל אורך מצחו מרובה הקמטים ועד לזקנו זרוק השיבה של ר' וואלף תגענה. הלה אך זה הכנסת „חברה משניות מדי חודש" מקום שם העביר חיל זרועותיו עבודה מאומצת והראה אומץ ידו תרים ארבעת המינים, כשהוא נוטל את האתרוג בשמאלו והלולב בימינו, עוצם עיניו ומטה פניו כלפי מעלה עד שכל אחד ואחד מהמתפללים (עד כמה שלא היו טרודים בנענועיהם הם) הודה בקרב לבו כי אכן ידיו אמונה בנטילת לולב: מוליך ומביא, מעלה ומוריד את פרי עצו הדר כפותיו תמרים, ענף עצו עבות וערביו נחל — לכל פרטיהם, שרשיהם ותנאיהם ותרי"ג מצוותיהם התלויות בהם — וייראו מגשת אליו...

עתה הוא מיסב ראשו ורובו על כרעי דרגשו הפרוק מאובק, המשמש לו כעין כסא ומטה כאחד; רצוץ ועיף, מיוגע ומיוזע מהתקפת „הושענא רבא" ומלחמת־האתרוגים הנוראה, שנתחוללה בבורשה באותו מעמד בין שני „משה" — עמודי בית המדרש! ר' משה מושקוביץ המזרחי בעל האתרוג הארצי־ישראלי, ובין ר' משה וירצברגר מתנגדו, בעל האתרוג היוני. רצינית היתה אותה מלחמה. בתחלה, כנהוג, דיפלומטית — כלומר — ספרים נפתחים וראיות מובאות, הלכות נפסקות כראשונים ואחרונים, זה בשלו, שהאתרוג היווני פסול הוא בתכלית — וזה בשלו שהאתרוג הארצי־ישראלי פגול הוא, כשם שהציונים תועבה. אחריהם, באין מכריע וכמתווך ביניהם, יענה החזן ב„הלל" ובהודיה — אבל זה ללא הועיל כי הלולבים, כשומרים נאמנים לחבריהם האתרוגים התחילו גם הם לחוות את דעתם. קרב „קטלני" פרץ מבית המדרש בעזרתם של הלולבים, התנגשות עצומה עד להתפרדות העלים והתבקעות ה„שדרות". ובהכרז החזן „קול מבשר, מבשר ואומר!" — היה הוא הנותן אות להתערבות ובאותו רגע הצטרף גם יתר העם ברמחיהם הקצרים כלומר ב„הושענותיהם" והמלחמה התלקחה בכל תקפה. ור' וואלף משה'ס (הנקרא גם „הגדול" — כי משכמו ומעלה הוא גבוה מכל הקהל...) כשהרים ראשו ולולבו (שקבל במתנה מידי רופא העיירה ד"ר שולומון, שנשאר ניטרלי...) מתוך מערבולת הנופלים, בהלחמו מבלי לדעת על איזה צד — וידעו כי המלחמה הגיעה לקיצה.

כעת נח הוא ויושב לו, ר' וואלף זה ישיבת עיף כשהוא מזמין את שבעת אושפיזין אל הכרה שהכרה להם „ביד נדיבה", וסוקר בסקירה פוזלת את לולבו נטול טבעותיו ופשוט הדסיו וגזול ערביו המונח על השולחן לפניו פרקדן ומראהו כאיש צבא מנוצח שהסירו מעליו תחמושתו... על פני ר' וואלף מתוחה עצבת לא על הלולב, ש„קשות עליו פרודותיו" יעגם ולא על האתרוג קטום העוקץ, הירוק ככרתי, שעלתה חזזית על מיעוטו, יעצב אל לבו, כי אם בבנו, מחמל נפשו ונחמת שיבתו, היושב עתה לימינו, יהגה נכאים, וכל מעינו בו... אפרים־פישל זה, בן זקוניו, יצאוהו ומדרכו — דרך אבותיו הרחיק־חוק. האם לא לחנם טפל בו כל ימיו, בבנו זה, בהכניסו אותו ל„חדר" של המלמדים הטובים והמשובחים ביותר אשר בבורשה ובשלחו אותו לישיבות המפורסמות שבמחוז מרמורש, בקוותו להוציא ממנו יקר וגדולה, תפארת בחורים, ובמשפחה — לכבוד יהיה בתוכה, והנה משורש „תורני" יצא „ציוני" נטש מוסר אביו וישלך חינוכו מאחרי גוו ויארח לחברת ציונים אשר שמות יקרו להם: מזרחיים, צעירי מזרחי, הפועל המזרחי וכדומה שאי אפשר לפורטם, כי רבים הם, חוזי חזיונות, מתקני עמם, כביכול — מחישי הקץ, ומה גדלה עזותם, כי עוד מראים „בריאות מוכיחות" ש„מצוה גדולה" לעסוק בבנין הארץ. וכל אחד מהם בצאתו לשוק, לוקח אתו צרור הפסוקים, ומאמרים, המוכיחים בעליל, שדרכם ועבודתם כשרות הן בתכלית הכשרות: ש„כל הדר בחוץ לארץ — דומה כמי שאין לו אלוה"... ודורש את ה„דומה" זה כמין חומר... „כל ההולך ד' אמות בארץ ישראל".. „שקולה ישיבת ארץ ישראל..." וכדומה וכדומה. וכשאתה בא ושואלם: „כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה"? הם מתחפצים ועונים לעומתן בפסוק מיהושע: „אך אם טמאה היא ארץ אחוזתכם" שאלתם: מה תענו? „אם ד' לא יבנה בית — שוא עמלו בוניו בו..." הם עונים: ד' אתנו! אל תקרא „בוניו" אלא „בניו..." הלא לכן „מזרחיים" יכונו — כלומר: רוצים לעשות בארץ ישראל מין „מרכז רוחני" ולבנות את ארצם ברוח התורה והמסורה. ואם איכא לך למפרך: איך תיישבו את ה„אשרי המחכה ויגיע" שכוונתו מפורשת היא ימות־המשיח — התשובה לא תאחר לבוא: גמרא מפורשת היא במסכתא מגלה: „אנשי כנסת הגדולה — למה תקנו „ולירושלים עירך" לפני „את צמח דוד" — כי אין בן דוד בא עד שתיבנה ירושלים, שנאמר: „...במטותא ממך". האם ישנה הפקרות גדולה מזו? מבין גם הוא טיב טעמה של ארץ ישראל — וכי אינו מתפלל שלוש פעמים ביממה

„ותחזינה עינינו" הלא כל מאווייו וגעגועיו לשיבת ציון נתונוה, האם לא שאג לפני ימים מספר בשארית כוחו „לשנה הבאה בירושלים!" אבל הכזה דרך יבחרהו: פתח חרצובות גולה טרם באה שעת פקודה — הסר עול מלכות שמים, וכתתו תורתם לאתים ומסורת — למזמרות — אך למען בנות ארצם ככל הגויים; ובנו — בנו שטפחו ורבהו כרוחו וכנפשו, עומד ומנצח עליהם.

ככה ירחש לבו כשאנחת יאוש בוקעת ועולה ממעמקי נפשו ועינו תעיף בעקיפין לצד בנו, היושב ותוהה על טובם של פיוטי היום המוצאים, כנראה, חן בעיניו מפאת תכנס הסנטימנטלי ומבנה קצורם הנמרץ, כאשר יאמר משל הקדמוני: „מי יערך קרב איש ולב!"

במלים האלה שיסע מהלך מחשבות שניהם ר' יעקב אליעזר שכנו, שזה עתה גמר סעודתו וסר לסוכתו של ר' וואלף על מנת לכבד את בנו, שאליו הוא רוחש למרות אדיקותו, הערצה יתירה ומכבדו בגלוי, האח, ר' וואלף, הרי זה, כלומר, בנך באמת מקיים מצוות סוכה כדבעי: „יושב ושונה בסוכה"... ור' וואלף, אף כי לא מצא בבנו כל דבר פגום במעשיו מיום ש„הציץ בציוניות ונפגע" ואם לפעמים נמצא עוולה בשפתיו — הד האמת צלל מעליהן כי בנמוק יסודם ונמדדים בכף ההגיון; אדרבא, מאז נתמסר לרעיון הגאולה, הריהו, בנו אפרים-פישל מרבה להתחקות אחרי המנהגים המקובלים ולהשתתף בהם; ובפרוס חג הסוכות נעשה שותף לאביו בישיבת קבע. ובשטוף באחד הלילות מטר סוחף ארצה, הידק צמיד הסוכה בחבל המשתלשל ויישן כל אותה הלילה על משכבו שהכין לו בסוכה, וליצני העיירה התלחשו, שבצנעה אף לא חשך בנענועים כי אפרים-פישל זה, בלמדו תורת הציונות הדתית (שלעיניו נראתה כתנועה יחידה במינה) שהתורה צריכה ועתיד ליעשות „תורת חיים". מטעם זה עקב אחרי המנהגים שהם, לדעתו, הגשר כדבר הפילוסופים, ולכן לא סבל שום עקיפין וקפנדריות בנוגע לפרושי התורה, וראה בה מעשים שהיו — ועתידין להיות — והנסתרות לד' אלקינו — והנגלות — לנו, ורק לנו לעשותן. משום זה היה עורב לעתים אל לבו להראות לחובשי בית-המדרש את קריעת ים סוף במפה, זכר מה שעורר עליו נגרנות עצומה ואף לאזני אביו הגיעו בשאול אותו אבא: אפשר גם את מקום גן העדן תראה במפה?... כן דברת אבא, הפסוק עצמו מסמן בדיוק גיאוגרפי מקום הגן עדן. בפרשת בראשית אבא מיהר הוסיף לשאלו: ומה תעשה במאמר: „עין לא ראתה, אלהים — זולתך" — האי בגן עדן העליון משתעי — ענה בלי לחשוב הרבה. ואביו, משמשע תשובותיו השקולות במאזני השכל, היה חוזר עליהם ומשהקיבלו למנהגו שאין להטיל בהם כל דופי, היה חשד חבוי מתרקם עליהם: אולי זאת היא רגילות פשוטה או יותר נורא: הוא אפרים-פישל, רואה בהם מנהגים גוועים ההולכים לבות, במדה שהם, הציונים, מתקרבים לחיים הממשיים, התופשים את מקומם ולכן צריכים לנהוג בהם מנהג של כבוד — אך לא —הגיוני יותר מדי הוא בנו מלהתפש למחשבות כאלה — היה פוסה אביו מסעיף לסעיף כלום חבריו טובים הם ממנו? — ורק דא עקא שהוא ראש המדברים בהם ודבריו כאשר ישאל איש באורים, לכן יש להעתיקם מהשפעתו; וכל אימת שמלאו פיהם, תהלתו בפניו, היה אביו משדלם בהלצותיו השנונות ומבטל במקצת גדולת בנו.

כעת, כאשר שמע תהלתו מפי ר' יעקב אליעזר, ענה לעומתו כששחקה אבהית נסוכה על פניו, ואך למען צאת ידי חובתו — חובת מתנגד: „בשבילו זהו, כלומר הסוכה, אך טכס דתי עתיק יומין של אומה נשכחה אי שם בקצווי איים רחוקים, שאליו מסתיירים אנשים להוטי קדמונות ותאבי נושנות ומשתוממים על רוב עתיקתו".

הלא תרים דעתך, וואלף, על בנך זה הנישא בפי כל ברגש של הערצה! נעלב ר' יעקב אליעזר. כמוהו כמוהם, אינו נותן ר' וואלף לגמור את דבריו, במאזנים לעלות, המה מהבל יחד, אמר נעים זמירות ישראל.

מי יתן, ינצח ר' יעקב אליעזר, מי יתן ויהיו כל המזרחים כמוהו:

ור' וואלף, שהחליף בינתים את ספרו בסידורו של ר' יעקב מ„עמדין", על מנת להתחיל ב„ויהי רצון" שלפני הסעודה, ימלא אחרי דבריו: „אמשל לך, משל למה הדבר דומה, ללווה בעל חוב, שמימיו לא העלה על דעתו לכוון על זמן הפירעון וכשהנושה המוחזר בידים ריקות, מוכיחו על העוול, הוא מרצו: „מי יתן והיו כל בעלי חובותיך כמוני".

דמיון זה של אביו, הקולע תמיד, משהשעה צריכה לו, נגע באדישותו של אפרים-פישל שישב והקשיב לשיחתם של שני הידידים, כאלו אינה נוגעת אליו כלל וירימו מכסאו. וכשהתחיל מתריע דבריו בחלל הסוכה, כאל המון רב מספר, יטעים: „דברך, אבא, אם קבלה הוא, אקבלו: „טכס עתיק יומין של אומה נשכחה..." לגביו לא כך.

אך בבואה מהסוכות היפות של אותה סוכה הטבעית הקדומה בשדמות ארצנו שהוקמה בידי האכר העברי החי על אדמתו עת מלאה גתו והשיקו היקבים יין ושכר, ביתו מלא ברכת ד': ובתתו הודאה לד' על כל הטובה אשר השביעו ד' ברוב דגן ותירוש — הריהו לוקח לו מהדר פרי אדמתו וממיטב ענפיה המפוארים ומברך עליהם, כאותו הלולב הגזול הבא מארץ לא לכם וכאותו אתרוג של עיר נידחת, שאתם מברכים עליהם, לדעתי, כעין ברכה לבטלה. ולכן באתי, אני וחברי, משום „עת לעשות לד' — הפרו תורתך" כלומר: הוציאו פירות, הפרו את תורתכם באדמת המולדת, נטעו אותה למען תשגשג ותתרבה ותגדל לתורת-חיים, כלומר לתורה המתמזגת בחיים עד כדי טשטוש הגבולין בין תורה ובין עבודה, כי האחת ניזונת מחברתה. ובמפעלנו המקורי של גאולת הארץ ושיבת-ציון נרפא גם אתכם מעקשנותכם המוטעה להשתקע בגולה, ומדרככם הנפסדת להעדיף אתרוגי יון על אתרוגי ארץ ישראל. ושם בארץ המובטחה יכול נוכל לקיים את המצוות בטוב טעם ודעת ויתר שאת וחן כלפי עמנו, ארצו ותורתו".

שני הזקנים החרישו דומם ורק ר' וואלף משה'ס, שעשה את אזנו כאפרכסת כל אותם הרגעים ושפתיו במחזור ממללות כתום הוכחת בנו, החליף מבט של הבנה הדדית מלאה עם בנו, וזה האחרון תפסו כהסכמה מלאה ובהרם ר' וואלף את עיניו כלפי מעלה, חתם תפלתו: ותזכנו לישב ימים רבים על האדמה, אדמת קודש... ובקרצו במעוף-עין רב משמעות לעבר בנו, הצופה כמנצח שנמכרו רחמיו על מנוצח לחומלה עליו, הוסיף כמיעץ: „בעבודתך וביראתך..."

השביתה הראשונה בבורשה

„אסור לקפח פרנסתם של מגלגלי המצות" (פסק דינו של ר' שלמה קלוגר מברוד)

גם שלמה פריד חוכר היה מידי חיים־מאיר את המאפיה (ג"כ מאותו טעם של הפסק פקידות ביערות) חשבונו עם ה„קמחן" בודאי ישר היה מקודמו ואני כבר נעשיתי בשנים הללו „ליישן" (קנעטער) מעולה ואין צריך לומר גלגלן משובח; המצה שיצאה מתחת ידי שקופה היתה כזגוגית אטומה, דקה במדה שוה ועגולה כגלגל הירח במילואו. העוסקים במיתוח המצות, רובם נשים היו ומיעוטם בחורים. תערובת זו לא היתה לרוח הרב ר' אלתר, בעשותו באחד הבקרים „אינספקציה" בבתי־האפיה, הביע את דעתו זו גם לר' שלמה, דעה שהפכה לצו, להוראה, שאין להניח לנערים ונערות לעבוד ביחד. מובן שהקצף יצא על מתי מספר של בחורים — ואני ביניהם. שבועיים בשנה נפתחו לפני מקורות פרנסה והנה נסתתמו, השבר מטה שכרי, אשר אמרתי ממנו תיאפינה המצות, יימזג היין, ייקנו תפוחי אדמה, ירקות וחזרת ומה לא?! בחלומי ראיתי כל שוקי בורשה משטחים את עצמם לפני ומצפים לקניה הגדולה מכספי העבודה שאעבוד אצל שלמה... והנה חלומות הפז נגוזו, עפו כצל עובר. תקוות קיץ כיזבו ותוחלת חורף כיחשו וצרור הכסף — שממון התולתו וסופו רצוף — צדייא וריקניא. אותה שעה ניתן לי לטעום את טעמם של המובטלים מעבודה. היטב חרה לי הדבר, כי בנפשי הוא — מניין יקח אבא צרכי הפסח, לבד המצות שכבר סדורות בסלן ומפה צחורה פרושה עליהן והיין התוסס בצימוקיו בבקבוק הקשין?! בצאת ה„מפוטרים" חפויי ראש מבית מאפיית המצות כינסתי את המיואשים והצעתי להם למסור מודעה לשלמה, שאם לא יחזיר אותנו לעבודה במצה פשוטה לא נבוא גם למצה שמורה (שהיתה נעשית בידי גברים בלבד). שלמה אץ לרב וסיפר לו על האיום.

ויען ויאמר הרב: / (ופניו כוסו עב) / עזי פנים די! / מדחציף כוליה האי / עמוד שם בשער / והרחק כל נער / מדרוך על הסף / (נאום כבוד הרב) / מוטב שהמצות / תיעשנה בידי נשים / ולא תצאנה פרצות / ופסול בקדשים / ותעמדנה בבוקר בצאת האשמורה / יום אפית השמורה / ותבאנה הנשים / לפני הקרשים / שורה מול שורה / ומצה שמורה / טהורה וקדושה / בכפה נלושה / דקה וברה / מצה לתפארה / ריחנית וחומה / יעלוז נחתומה / בורשה מאז היותה / לא אפתה כמותה. /

אם בסתם מצה הלך הרב לבדוק את כשרותה — במצה שמורה לא כל שכן. אותה שעה מישהו הרס פנימה ומודיע: הרב הולך וקרב. הנשים מעלות ארשת צניעות על פניהם. חיוך ופחד / שוכנים ביחד / על שפתן. הדלת זעה והרב ניצב על ספה: גבה קומה, קפטן משי עוטף את תמירות גוו וכובע סאמיט על ראשו, פנים מלאים והשפתיים העבות שמתחתם משוות להם ביטוי של גדלות משפחתית ועליהן — ספק חיוך ספק תלונה — והנה אותם הפנים הרגועים לבשו קדרות וזעם סוער, ניבט מעיניו ושאלה נוקבת נתלתה על פיו: מהן מצות אלו, שלמה? אמר לו: מצה שמורה. אמר לו: כלום עם נשים אופים מצה שמורה? אמר לו: הלא הרב פסק לקחת נשים באין אנשים? אמר לו: וכי שמעת מימיך שבבורשה עושות נשים במצה שמורה?! אם שכח הרב את אשר הורה לשלמה, או שלא זכר שהתיר לו את הנשים ואולי נמלך בדעתו ופנה לשיטת „הפה שהתיר..." וכו' חדא הוא, אלא שחדל משאול את שלמה והפנה את עיניו לעבר הנשים ויצו עליהן להניח את המצות ולשוב לביתן אעפ"כ לא נתקררה דעתו עד שהעביר ארכובת ידו על הקרשים ויגרף בזרועו את כל המצות שעליהם ויורידן ארצה...

המבוכה גדולה היתה אותה שעה והכל משתאה היה על המעשה הפזיז שנעשה בשעת כעס. אפשר שגם הרב נחרד מתנופת ידו. כולם עומדים ומחרישים ואלם מעיק פשט בחדר. את השתיקה שיסע שלמה בהודעה קצרה ונמרצת, שהטיחה בפני הרב: אני מזמין במעמד זה את הרב לדין תורה, לר' גרשון הדיין... עיני הנוכחים הופנו חליפות לעבר היריבים ובטוחים היו שסערת אונים עומדת לפני התפרצותה, בתוקף עוזה והנה, להפתעתם, הבחינו בשינוי שחל בפני הרב הזועפים: עיני חיבה מציצות על שלמה כאומרות „הפלגתי בקפידתי, סלח לי". שפתיו הצמודות התחילו מתרחבות ומשגרות בת־צחוק המתפשטת על פניו, מן הקצה עד הקצה; אבל כשומר על כבוד מעמדו מטה פניו לדלת ואגב לכתו פולט לשלמה: עשה לי חשבון היזק — ותמורתו יוחזר לך, חבל להטריח את רבי גרשון ולהביאו במבוכה ובנסיון. ואתן, בנותי, הוא מפנה את דבריו לנשים מבלי להסתכל בפניהם, שובנה למלאכת הקודש ותעשינה ידיכן תושיה. בצאתו נתקל במבטיהם הנרגזים ובלתי סלחניים של שובתי־המצות וידע את אשר עולל למו ונראה, שרגשי חרטה אחזוהו, שהרי לשנה הבאה חדל מלהתערב בהרכבם של עושי המצות כי כולם כנשים וכגברים כולם בני אברהם יצחק ויעקב שהיו מאוכלי המצות עוד בטרם נצטוו עליהן. ואולי נזכר במב"ר (מח יג) „הדא אמרת פרס הפסח הוא" — ואם פסח — הרי אין עוגות אלא מצות — ומצות שמאכילין למלאכים בודאי „שמורה" היו — ומי הכינן? הוי אומר שרה אמנו.

קומוניסטים בבורשה

„שלך — שלי ושלי" (פרקי אבות)

נער אחד מבורשה שנתמעטה מנתו בבית אביו המלמד ולחמו נעשה צר — יצא את בית הוריו וידוד למרחקים. הואיל ומקצוע לא נטל עמו לדרכו ומלבד מקצת „עברי" וחומש עם פירש"י שהפריש לו אביו, לא ליוהו דבר בנתיב היסורין, הוסיף הרעבון להיות מנת חלקו ונפשו השוקקה לא נמלאה. כעבור שבועות מצא את עצמו באחד הערים ויצורף למחנה, שלחונים בה אין שעתם פנויה לעסוק בדברי הבל, כגון עבודה וייצור למען העשר את מנצלי העמילים וישקיעו את ראשם בספרים המציעים פתרון למצב המביש בחברה המקולקלת, החיה חיי־טפילים ע"ח הפועלים. פושקי לשון השמיעו דברים כדרבונות וגם בן בורשה התחיל ממלא את כרסו רעיונות מהפכנים, לשונו נתעשרה: „אכספלואטציה, פרולטריון, מארכס, ריבולוציה, בורגנים" וכיו"ב נשתגרו על

פיו וראש הומה ככוורת דבורים טעון הגיונות לתיקון עולם במלכות אביון — הכשירוהו לענוד לראשו עטרת של קומוניסט מובהק. שפת האידיש דלת הביטויים שנחל בבת אבא הלכה והרחיבה אצלו, ספרים סיפקו לו את המידע והתורה והמשנה המארכסיסטיים וירא את עצמו כלוחם את מלחמתם של עם העמילים. בקרוב ימי החגים (בדויי־המעמד המנצל בעזרת הדת שהיא ה„אופיום" להרדמת ההמונים) כלתה נפשו לבית אמא, למאכלי־מטבחה, שבימי מועד עמדו במבחן הטעמים והכמות, למיטה הנקייה ולכותונת הרחוצה, להרים ולנחלים ולגנים ולחברים ולכל הדברים שזכרונו ורגשי הגעגועים העלו לפניו אותה שעה. בורשה הסבירה לו פנים, יהודיה תקעו את ידיהם לתוך שלו בחום ובשמחה אמיתית ובירכוהו לשלם, איש לא התענין בדעותיו ואדם לא שאלו להשקפותיו — אלמלא הוא שפתח את פיו וזרם רעיונות, שבורשה לא הסכינה להם, פרץ מתוכו ועבר את אזני שומעי דבריו. דמה דמה שבורשה הוא המקום האידיאלי לעקרי תורתו שקיבל בעיר מקלטו: הרי עניים למכביר בה (עוד איך עניים!) והרי עשירים. הללו מנצלים והללו — מנוצלים. ואתה — לך ושלח ידך ואחוז בשורש הרע והבא את הקץ לדלותה של בורשה. אלא ששיחות וריטונים על עוול חברתי וניצול עמילים ושיפור חיי הפועלים ודאגה להלכאים שהתנהלו שם בערים ליד קרשי הגיהוץ בבית החייט או בשעת השחלת החוט בקוף של המחט — עוד טרם נשמע קולם בבתי המלאכה הקטנים שבבורשה. בעלי האומניות למיניהם עמדו כפופי גו על שולחן עבודתם ושמחו בחלקם.

גם לאזני וולף משה"ס הגיע שמעו של הקומוניסט וישמח שיש מי שידאג עבורו. פעם בעברו ברחוב התחתון בדרכו לרכבת — והנה: אליהו הנביא לקראתו, כלומר הנער הרוצה להביא גאולה לעולם. וולף הושיט לו יד נדיבה לשלום, הוריד את שקו מעליו ויתיצב מולו ומול ביתו של לייזער שטיינפלד ויבקש ממנו הסבר על עיקרי תורתו של הקומוניזם, כמעשה הגר אצל הילל, כשהוא עומד על רגל אחת, בעוד השנייה אצה לדרכה לוישיבה ואינו שש לאחר את הרכבת. ההסבר היה, שלפי תורת מרכס, הפועלים צריכים להיות שותפים שוים לרווחים שהם מכניסים לנותן העבודה, חלק כחלק יחלקו ביניהם. קיצורו של דבר, השיב וולף, שלפי דבריך כל מה שיש לי אני צריך לחלק אתך חלק כחלק, למשל (ור' וולף התחיל לחטט בשקו ולפשפש באוצרו ומוציא ממנו דוגמה חיה וממללה הלכה למעשה). הנה לפנינו שתי חבילות מזון שאני מביאם לבחורי הישיבה — מה דינן — האם חייבים הם בחלוקה שלך או פטורים, כי אם אתן לך אחת מהן — למי אתן את השנייה, לראובן או לשמעון? או משל שני, ור' וולף מרים גבות עיניו ורואה את מרדכי הנגר מכתף קרשים. עמוד, קורא לו וולף, יש לנו לברר משהו, בינתיים תן לו לבחור זה את מחצית קרשיך, כי בשום מקום בתורה כתוב, שלך מגיעים כל הקרשים ולו אף אחד לא, איה הצדק בבורשה?! הגלה יושר מרחובותיה?! משראה הנער המתקן שר' וולף לא ירד לסוף דעתו ואת דבריו השחית על אוזן כבידה, כי הבר־פלוגתא שלו החליף את היוצרות, כי לא אליו התכוון ואף לא לנגר, אדרבא, הלא הם המקופחים הטעונים הגנה. ר' וולף ראה שהזמן יעבור עד שאמנם ייווכח שהצדק הסוציאלי עמו ובתוך כך הרכבת תגיע לווישיווה בלעדיו, ויעץ לבעל דברו שיסיר לבית לייזער שטיינפלד או לבית הרץ פרוכטר שאולי באמת לקחו לעצמם יותר ממה שמגיע להם. לייזער שעמד אותה שעה אצל חלונו וראה את שני המתווכחים עומדים ומתנצחים באמצע הרחוב, קם ויצא אליהם. משראהו וולף, קרא אליו, במטותא ממך, קח את הנער הזה לביתך ודבר אתו דברי־אמת ואמרי יושר, כי מצאתי בו דבר טוב ושום שכל. אמנם לייזער הכניסו לביתו, כיבדו כהלכה וניהל איתו שיחה מאד מענינת, כדבריו, וסיפר לאחר מכן ששוחח אתו על ענינים שעומדים ברומה של החברה והיחיד מומחה מבורשה השמיע באזניו דברים של טעם — אלא לא לפי טעמה של בורשה, כי עדיין לא איכשר דרא, ויעצתי לו לחדול מהטפת תורת הסוציאליזם הפרוליטרי על אזנים אטומות ויגיעי כח, ואפילו תהפוך אותי לעני — לא תעזור במאומה לדלים ולרשים הרבים והעצומים שבעירנו והרהורי הגיגיך אינם תופסים בבורשה לכן עצתי היא שתתחיל ללמוד את התורה שלך ותקיימה, במקום לבקש תורות אחרות, כי פריקת עול מלכות שמים מעליו היתה ראשית צעדיו של בחור זה בתיקון העולם והרבה צער וסבל גרם בזה לאביו המלמד התמים וקיפח לו את פרנסתו ורוב תלמידיו פרשו ממנו, בהיותו אב לפורק עול, מסית ומדיח) ותמצא שם הרבה דברים, ועלה ארצה — ושם תינבא על „לא תעשוק שכיר, ביומו תתן שכרו, בצדק תשפוט עמיתך, ואהבת לרעך כמוך..." ועוד פסוקים המדברים על צדק סוציאלי מיסודה של תורת ישראל. כאן לא תהיה תפארתך על הדרך. „שובו אלי נאום ה' צבאות ואשוב אליכם" נתנבא זכריה חוזו. אכן לאחר החגים עקר הבחור את רגליו ויעזוב את בורשה על אביוניה וגביריה ואת העוול החברתי ופתרונו השאיר לאחרית הימים. לא עברו שנים הרבה ופתרון אחר נועד להם ליהודי בורשה, פתרון נורא מאד, שבו הושוו קטון וגדול...

ייסוד חברת „מתן בסתר" בבורשה

שתי לשכות היו במקדש... לשכת חשאין — יראי חטא נותנים לתוכה בחשאי ועניים בני טובים מתפרנסים מתוכה בחשאי" (שק. ה' ו')

באחד מערבי החורף הארוכים, במוצאי יום המנוחה, לחומו של תנור הברזל המוסק, האריך קומץ יהודים את שבתו בבית הכנסת אחר תפלת־ערבית. ייסוד חברה חדשה עמדה על הפרק של חבורה מצומצמת זו: הפעלת קופת „מתן בסתר". לנהנים מקופות צדקה ולמועמדים להושיט ידם לקופה חדשה, לא נזדקקו לדאוג, שהרי מצויים היו בבורשה בשופי. אלא שהיו ביניהם שהעדיפו לרעוב ולהסתפק במנת תפוחי אדמה וחתיכת ממליגה עשויה מקמח תירס מלופפת בקורטוב חלב מחומץ או בזוקה בקצת מלח ומוכנים אפילו לעלות על משכבם בבטן ריקה, ובלבד לא לבוא לידי מתנת בשר ודם. היטב ידעו עניי בורשה את מאמרו של ר' עקיבא: „עשה שבתך חול — ואל תצטרך לבריות!" (שבת קיח.) לשבתם של עניי בורשה ייאמר שהשכילו לכסות מערומי־דלותם ואלה שראו את גאולת עוניים בחזרה על הפתחים — יצאו את המקום

הביאו את אחיהם מיתר הכפרים לידי עשיית צדקה — מעין „שער חליפין" עלה במרמורש: האביונים החליפו ביניהם את מקומות מושביהם... אולם מרבית הנצרכים נשתקעו בעניים — ולאלה נתונה הערב דאגת המייסדים של החברה החדשה. בתחילת הישיבה אפפה את הנאספים דעה אחת, ללא מחלוקת והיא שצריך לעזור. והנה צפה ועלתה מעליה שאלה נוקבת ושואלת: ומוצא לכסף — מאין יבוא? וכאן נתפלגה הדעה והיתה ל„דעות" — זה בכה וזה בכה. ברור שהצעד הראשון לקראת הפתרון הוא קודם כל התנדבות פרטית של כל או"א מחברי הקופה שתיפתח אי"ה. אחריהם יבואו תורמים מן החוץ, נדרים ונדבות וכיו"ב, ומתרומותיהם תימלא הקופה. עוד באותו ערב ולמחרתו הוחל במעשי־הצדקה: סכומי כסף ומצרכי מזון, הלבשה והנעלה התחילו מוצאים דרכם לביתם של חשוכי לחם וצריכי עזרה ו„חלה לשבת" (כך כונתה המנה הזעומה שבאה לבית הנצרך בלשון חיבה ומצוה) סופקה בלי הלבנת פנים ועלבון המקבל. כמאמרם: „גדול העושה צדקה בסתר, יותר ממשה רבינו" (ב"ב ט:). אולם לימים נתחוור ש„הקומץ אינו משביע את הארי" והבור — זו הקופה — לא נתמלאה מחוליות התרומות שנתרמו בצמצום רב. מה עשו? עמדו וכינסו ישיבה שניה ושלישית של החברה „מתן בסתר" והוכח שב„מתן" אין בו כדי „נתינה" וגם ה„סתר" — הסתתר, שהרי מיד לוחשים ומנחשים מיהם ה„מקבלים" ותוך כדי ניחוש העלו שמות רבים מספור שיש לחננם ולהביא שבר רעבון לבתיהם — וכסף אין.

בצר לקופה הצועקת ואינה נענה — השחילה עצמה לשולחן הדיונים הצעה מוזרה, כמעט מגוחכת — והוא: שמעו והשתוממו עד היכן הדברים מגיעים! — לבטל את מתן ה„תיקון" בבית הכנסת, שנוהגים לתת ביום „היארצייט" לנפטרים... (תקנה לבטל „תיקון") ולהכניס כסף תמורתו לקופת החברה. לכאורה היתה בהצעה זאת גדלות נפש, נכונות לויתור למנה דלה על בטן ריקה, אולם מאידך — מקצת „לועג לרש" — שהרי כל עצמו של התיקון, הנועד אף הוא להאכיל רעבים והם המתפללים עצמם בסיימם את תפלת השחרית ומשיבים נפשם במעט יי"ש ממוזג ובקינוח מן עוגת־תירס ממותק, הנקרא „קורש", שעומדים ומחכים לו, לצרור המונח בזוית החלון וקורץ אל המתפללים, שאף לגימת תה לא בא אל פיהם מאז הלילה: עוד מעט תכבדו את ה' בגרונכם... אולם כדרכן של ההצעות — ובעיקר כשאין הצעה מעשית אחרת — ההצעה נתקבלה עקרונית. ברם, הואיל וה„תיקון" עתיק הוא וקבוע מדורי־דורות, ולבטל מנהג חשוב ומקודש זה המעניק לגימת כוסית של משקה חריף מופתת בפרוסת לחמא עניא, לברך שתי ברכות (לעתים רחוקות — שלוש: בעלות בצרור עוגת־אמת...) ולחליף „לחיים!" ותפלה לעלית נשמה — כיצד מהינים להסיר ולקעקע מנהג זה ממקום היותו! הצעה רודפת הצעה, פשוטה ולעניין — יצאה מפי מזכיר החברה, לייבוש־בער הלפרט: להריץ מכתב ובו העתק הדו"ח על ההחלטה — לרבי ולבקשו לחוות דעתו.

בכתב יד המסולסל שלו ובסגנונו המלוטש ובמעט הסתייגות להצעה, רשם המזכיר (שהוא כעת רבה של צפון ת"א (בינתיים הוזמן לישיבה של מעלה, זכרו לברכה) והמכתב שוגר לויז'ניץ. התשובה לא איחרה לבוא ובה — הבעת תודה וקול זמרה: „יישר" ו„תיתי" ו„תבוא ברכה" וכיו"ב וחיי נצחים / למישרים בלבותם / והתמימים בנפשותם / כיד אהבת־ישראל הטובה על רבי ישראל זצ"ל, שבחים / רודפי חסד וצדקה / ומאזיני צעקה / מדלים ואביונים / ההוגים כיונים / באין להם בארונס / להשביע רעבונם / ולתפארת המליצה / הרבי עושה חציצה / כחוסך במלים / בפסוק מתהלים / — „רעבים גם צמאים, נפשם בהם תתעטף" — שהרי גם הנפטרים, שנפשם־נשמתם עטופה תחת כנפי השכינה במעלות קדושים וטהורים — אף הם נכספים לפרוסת עוגה ולקצת משקה, כי „רעבים גם צמאים" הם שם. והרבי הוסיף ביד קדשו: שמנהג מקובל מזה דורות, אין לבטלו ואין דוחים „רשים" (נפטרים — לפי הדרש על „לועג לרש", כידוע) מפני „רשים" — (הם העניים, עפ"י הפסוק „ולרש אין כל") — ובמתן ה„תיקון" נהנים שני הרשים... אלה ששבקו חיים ואלה שעודם בחיים. — ואתם הדבקים בה' א־לוהיכם — חיים כלכם היום".

„גדול העושה צדקה יותר ממרע"ה" (ב"ב ט:)

מעשה צדקה בבורשה

בבורשה שמקום תורה היתה — יודעים היו פירוש המילים. התהילות שיצאו מפי יהודיה ערב ובוקר וצהרים, המדברים ללב — פירושיהם נהירין היום להם. שני לסידור תפילותיו, הוא ספר התהלים שממומוריו, שבם שפכו את שיחם לפני יושב מרום בקעו ועלו מכל חלון בית יהודי ונתמלא לבם צפיה ותוחלת — תכנם בהיר היה להם כבהירות המאורות הבהירים בשחקים. וכי מי לא יבין פירושן של המלות הראשונות של ספר התהלים — „אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים" — פשוטו כמשמעו; „ובדרך חטאים לא עמד" — רק בור לא יבינהו; „ובמושב ליצים לא ישב" — כאן, לדאבון לבם מאורה של בורשה לקויה היה: הרי לך מושב ליצים על ספסל בית מרקוביץ, בטבור העיירה, מול ביתו של משה ו.ב. ואין לך אדם החולף לפניהם שלא יעבר תחת שבט לשונם המשונן. „כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה" — כלום תמצא אדם שלא ירד לעמקם של הפסוקים הללו? „והיה כעץ שתול על פלגי מים..." — הלא אפילו בבית הכנסת „עץ־חיים", בית תפלתם של בעלי־המלאכה מעוטי־תורה יודעים פירושו. „אשר פריו יתן בעתו..." וגו' — הפרקים ופסוקיהם ומלותיהם קולחים כמים קרים על נפש עייפה ונאמרים בפשטות ובנעימות ספונות מאוויים. אמנם אין להכחיש שפה ושם נתקלים בפסוקים שקל יותר לפצח את הקרח שפשט גבי הנהר כדי לשאוב מקצת מים בחדשי החורף מאשר לפשט פשוטם של המקראות, כגון „ידכה ישוח ונפל בעצומיו", „בכשיל וכילפות יהלומון", „כרום זולות לבני אדם" — אין בכך כלום, את העיקר מבינים: „אמרות ה' — אמרות טהורות" — נכונים למבין כנכון היום; ואילו חלקו השני — „בעליל לארץ מזוקק שבעתים" — בודאי שגם כאן כוונת הכתוב לטובה היא. ואם לא יבינהו — אז מה? — הקב"ה יודע מה שמבקשים ממנו. בתהלים מדובר או על צדיק או על רשע ואליהם, ליהודי בורשה פונה דוד

המלך בתהלותיו. ובמוחו מצלצלות אמרותיו הטהורות. אין קצה למלים הנאות שבספר זה — והנאים שבכולם הם המבטאים „צדקה וחסד" שחוזרים ונשנים עשרות פעמים בתהלים. כפי דוד יודעים הם שהקב"ה מבקש מהם לגמול חסד ולעשות צדקה. חסד של אמת — מהו ? בבורשה ידעו שהוא החסד שעושים עם המתים, כי כן הורה להם רש"י בפירושו, שמעיינים בו בימי חשון המתקצרים והולכים ואותו הם מקיימים בשלמות. צדקה ? — צדקה — זו ממון — והמחזיר יוכיח... אין יהודי בבורשה שלא קיים מצוות צדקה, ואפילו העניים שבהם — עושי צדקה היו. ישנם אמנם, כאלה שנתגלה להם הסוד שאפשר לעשות צדקה בכל עת מבלי לתת פרוטה לעני — הלא הם לומדי־תורה שנזדמן להם בשעת משנתם הפסוק ומדרשו בצדו: „אשרי... עושה צדקה בכל עת" — „זה המפרנס בניו ובנותיו כשהן קטנים" (כת. נ.).

אבל היו גם שקיימו פסוק זה לפי דעה ראשונה: „זה המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו ומשיאן" (גם מדה טובה זו רווחת היתה בבורשה. בדרך כלל לא היה אחד שלא נמנה בין נותני הצדקה, בין עשיר ובין עני. הכל לפי יכולתו ונתינתו, בכסף ובשוה־כסף. חזקאל־גדליה'ס, עני מחזר על הפתחים, מפרנס בחור ישיבה „יום" בשבוע — והוא המובחר שב„ימים" שלו ; ישראל שטיימץ, בעל שדות ויערים פותח את אוצרו — הוא אסם הקש בערבי־פסחים ל„כל דכפין", ייתי ויצבור בצרור חבילתו קשין ככל אשר יוכלון שאת ועשרות יהודים מבני דלת העם שקשי־אשתקד במטותיהם נשתחקו ונתמוללו, באו בהבליהם כשהם זקופים וחזרו כפופי קומה, שהכבידה עליהם ערימת התבן הטעונה על כתפם משכמם ומעלה, וריעננו את מזרוניהם לקראת החג. האחים הערץ ויצחק פרוכטר — מנסרתם הפקירה את נשורת הקרשים משני צדדיהם, ונסורת העצים, היא ה„זייגיכץ", גרגירי־עץ הנושרים בשעת נסירה, הראשונים שמשו להסקה והאחרונה — לבזיקה ופזירה על רצפות החדרים העשויות קרשים, לאחר שטיפתן בערבי־שבתות ומועדים. כתות־כתות של נושאי חבילות עץ ועומסי־שקי עפרות עץ יוצאים היו מבית הנסירה לכיוון בתיהם של מעוטי־יכולת. — וואלף הערץ'ס (שנהרג בשלהי מלחהעה"ר — הוא ואשתו) מספק היה למבריאים בפינטינה העניים חמאה וגבינה, חנם ולחנותו של וואלף הגדול שלח חביונות (ברילן) מלאות חלב־צאן מחומץ, לחלקם לעניים הבאים לחנותו לקנות קמח תירס לתבשיל ה„קולישה" ללפת אותה בו. בנות יחיאל שטיימץ ארגנו חבורת נערות שכלכלה זוג קשישים. אריה־לייב הנפח — משנכנס אליו שכנו ע.ש. בזעקת חמס שמחרימים אצלו את פרתו נותנת החלב לילדיו הקטנים ואת מכונת התפירה מפרנסת ביתו — עבור המענק שתובעים ממנו — ר' לייב צורף לפה המוכיח על שלא בא בעוד מועד שאפשר היה למנוע בעד ההחרמה — את ידו שהושטה לעזרה, צבר את חסכונותיו שגנז לצרכי ביתו ונתנם בידו של שכן ערל שילך ביום המכירה הפומבית ויקנה את הפרה ואת המכונה... את חשבון התשלום לא הספיקו לסדר — כי שניהם, המטיב והמוטב הלכו למקום אשר בו אין „מבקשים חשבונות רבים" (קוה. כט.)

מדות ומוסר

הגאוה בבורשה
משוה קטון וגדול
יהודי בורשה שוים בגדלם המוסרי
קטטה שמקורה בגאוה תורשתית

ירושת הגאווה
מקצת מדות בלתי הגונות
ה„גאוה" בבורשה

„כפי אויל חוטר גאוה..." (משלי יד ג)

מדה מגונה זו, גסות רוח זולה במובנם של המון העם ששמה גאוה, שדבקה באדם („שאינה מקובלת אפילו אאינשי ביתיה" ב"ב צח.) — יהירות זו הקיימת היתה בבורשה? קשה לענות על שאלה זו, שכן הרבה ת"ח היו בה ואין לשער שהמאמרים החמורים שנאמרו במתגאה או מהמתיהר עברו מלפניהם לבלי משוך תשומת לב, ש„ת"ח המתיהר, חכמתו מסתלקת ממנו" והפסוקים, כגון „תועבת ה' כל גבה לב" (משלי כט, כג) „ורם לבבך — ושכחת את ה'... וכו', מכאן אמר ר' יוחנן כאילו כופר בעיקר" (סו. ה.) ועוד ועוד — ולמרות זאת ואעפי"כ מצאה הגאוה מסילות בחברה הבורש־אית, בין הגדולים ובין הקטנים.

גאוה זו משעלתה על האדם והשתלטה עליו, הלבישתו יהירות והתחילה לדרוש ממנו אות שהוא באמת ראוי לאותה „איצטלא" של התנפחות גבובה שאין בה כלום חוץ מן המראה החיצוני המפגין עליונות קלושה והתנשאות ריקנית. במה התבטאה הגאוה אצל מקצת מיהודי בורשה? אם נלך לפי הכלל: „בוצין בוצין מקטפיה ידיע" (בר. בח.) הרי אפשר היה להבחין כבר אצל הקטנים בהיותם בבית רבם. אדם העובר לתומו ליד בית הרבי בשעה שחצרו מלאה עליצות נפש וחברה עליזה משתובבת בצוותא, זה רוכב ע"ג חברו וזה מושך בחבל הקשור אליו, מזרזו ומדפקו, כדפוק את הסוס; אלה משחקים בכפתורים והללו מתאמנים בקפיצות מעל לגוום הכפוף של ריעיהם ומאחת הפנות מגיח ילד הרואה את עצמו נבדל ונפרד מיתר חבריו, בודד במועדיו, ללא חבר וריע ולבלי לדעת בשל מה, כי לפתע התחילו מגלים בו סימני פיגור או סתם שתקן בטלני, שאינו מעורב במשובתם של חבריו והוא דומה כמשקיף מן הצד על המתרחש לעניו.

אולם משראה שחביריו בדילים הימנו ופוסחים עליו ואין מי שרואה אותו, בשעות בדידות אלה סובב־הולך הוא, ילד נידח זה, שאינו מוצא את מקומו, נעצר באמצע קחצר, נועץ אצבעו לבין שפתיו ובעבור נער פוחז על פניו, פושט היה ידו אליו ותחנונים ידבר: „ווילסטו זיך מיט מיר נישט חבר'ן?" (האינך רוצה להתרועע עמי?).

הגדילו הילדים והיו לנערים והתחילו ל„התנער" (בחור'צן) הלך הפער והעמיק ביניהם וכשראו את עצמם ראויים לבוא בקהל „תפארת בחורים", חיכתה לו שם קבלת פנים לפי ערכו. בכניסה זו לחברת הבחורים תלוי היה מעמדו בה. שם לא היו מסווגים אותו מיד ותחת זה היה ממתינים לו, מצפים לראות כיצד יסתדר, הוא עצמו, היכן יישב, כמה ידור בעליה לתורה. אצל הבחורים, כביכול, לכתחילה הכל שווין: כסנדלר — כקבלן יערות, כסוחר — כבעל מנסרה, כנגר — כקונה בהמות וכו', הצד השוה שביניהם — שכולם לבושי הדר: חליפות תפורות אצל אליה וחיים החייטים המשובחים. נעלים מצוחצחות להבריק שרוכים לרגליו ועניבת גוונים מהדקת את צוארון כותנתו, כובע לבד שחור חבוש

לראשו וקפלי אדרתו מגוהצים למשעי וכולו אומר זיו וזוהר, מבהיק ומבריק ולא ניכר סוחר בפני בעל מלאכה, מחמת שאין עליהם עדיין דאגת כלכלת הבית, כי „ריחים" עוד טרם עלו על צוארם.

אלא הצרה באה עם הערכת עצמו, בבחירת המקום ובשיחו ושיגו, בדרישה ועמידה על דעתו או בשתיקה והסכמה לדעת אחרים. לא יעברו ימים רבים ויקבל את „תעודת הערכה" מידי הגבאים בצורת עליה נחותה ואפילו „הגבהה וגלילה" במקומה, בהשתקה גסה וגערה בשעת חטיפת שיחה. אולם אל שיא הזלזול הוא מגיע סו"ס בכיבוד רב רושם בהקפה לשמחת תורה, שאת טיבה הש"ץ ההולך וצועד לפניו מכריז ומודיע בקול רינה ובניגון מסלסל: „עוזר דלים, הו־שי־עה נא, פו־דה ו־מציל ה־צלי־חה נא".

פזמון נאה זה הפורש שלות השקט בנפש, ירד חדרי־בטן וימעך בם את קוציו הדוקרנים שהתחילו מהפכים בבני מיעיו ו„ספר התורה" שבידו דומה היה עליו אותה שעה **כאבני אלגביש יוקדות וכמשא כבד יכבד עליו ונהפך עליו** כבדו ומררתו לארץ נשפכה ב„כיבוד" משפיל זה, שהשיבו **עד דכא (פעם התקוממו נגדו וסטירות צלצלו ומהלומות הלמו בעוז עד שהג'נדרמיה הגיעה והשכינה שלום). נחתם כבר גזר דינו ומעמדו בחברה נקבעה וחכמתו נתבלעה, כי מהיום ההוא ומעלה ל„חכמת מסכן בזויה", שדבריו אינם נשמעים, נחשבה.**

בחור זה, בעזבו את מנין הבחורים, בהגיע עת דודים לו, בשאתו אשה ונכנס לבין ה„גדולים", נשתיירה בידו הברירה לבדה להישיר עיניו כלפי מזרח ולהביט בקנאה על היושבים ראשונה בבית הכנסת עטופי טליתות מעוטרות קשקשי־כסף נוצץ, או לבקש קרבתם של בני דלת העם היושבים אחרונים ב„מערב" או בקצות ספסלי הדרום והצפון, או לשוטט בבית המדרש אילך ואילך, באין מקום. לדעתו, כמובן, איש לא ישאל, פרט, אולי, בעונת הבחירות, כי רק זכות בחירה אקטיבית מוענקת לו. (מעשה ביהודי בעל דוכן לממכר פירות שהעשיר והציע לתת עצי הסקה לכל ימות החורף לביה"מ, אולם הצעתו נדחתה על הסף, כי כבר נשמעה שאלתו של העם בימי שאול המלך: „שאול ימלך עלינו?)

המשוה קטון וגדול

ברם ייזכר אותו האיש לטוב ומרשליק שמו, שבשבת הבחורים, אורחיו של ה„חתן", לפני ה„באדעקענס" (הסרת הצעיף מעל פני הכלה בטרם חופה) ישיבת ריעים אהובים, מסביב לשולחן שמשם „פודים" היו השושבינין את החתן מרשותה של חברת בחורים. במעמד חביב ונחמד זה משווה היה הבדחן בחרוזיו, קטון וגדול, יחסן ופשוט־עם, הרשתן וסנדלר **לא נבדלו בשעשועי חרוזיו ועוזרו של חייט לא נפרד** בצעצועי לשונו, בנו של מרבה נכסים לא נתהלל יתר על שכנו, שכל רכושם הקרקעי של הוריו הוא גנת ירק של

שתים־שלוש ערוגות. נער המתפרנס מחטיבת **עצים בגרזן לא הופלא** בחרוזיו מבחור שמספר סכינים קופצים עבורו בעציו עלה וירוד במנסרה.

הפזומונים קלחו אצלו כ„פסוקי דזמרא". עובר היה מרשליק זה מבחור לבחור לפי סדר שבתם בשאלו, דרך אגב את הנער הקרוב אליו לשמו ומלאכתו של הבא בתור — ויותר אינו צריך. פתח במקצועו וסיים בשמו: ממלאכת תיקון נעלים שאינו מזכירה הוא עולה ומנבא לו בית חרושת לנעלים שלפחות אלף פועלים יעבדו בו. כיוצא בו לנגר — הקיסר בכבודו ובעצמו עתיד להזמין אצלו רהיטים בסגנון „בידרמאיר". לחנוני („קומיס" — מוכר, בינתים) רואה הוא חזון בית ממכר בסיטונות. ל„חבתן" שעבודתו היא בהיפוך חביות שנתרופפו לימודיו לעציצי־שופכין הוא קורא מדברי בלעם: „אראנו — ולא עתה, אשורנו — ולא קרוב..." וברחבי ה„פרינט" או מרחב הצ׳יזלה יקום בית מלאכה שגדלה מאה על חמישים פרסה בו יהיו נעשים: חביות וחביונות, פיטסים ליין וכדים לשמן, „ברילין" ליגורט ו„זילניצות" לשריית הכביסה וכל מיני כלי עץ מהודקים לימודים ואחוזים חישוקי עץ או ברזל נעמסים על עגלות וקיליאגות ומוצאים למכירה בשוקי טרנסילוניה — והכל בבעלות הירשל החבתן, הוא ה„בחור היפה" היושב כמעט כחתן ועיני המסובין מציצות בו בקנאה ובחיוך, בגביר לעתיד לבוא.

ככה עוברים לפניו כל בחורי החמד תחת לשונו החדה **והחביבה שסיום אחיד לו בפזמונו החוזר וחורז, שרק השם משתנה בו: „ה׳ יעזור לו שילך בדרך הטוב / למרדכי־לה בן יצחק — „מזל טוב"!** (ה„מזל טוב" **שלא התחשב בחרוזו הדומה לו — היה הוראה לצועני המלוהו בכנורו שינגינן לתוך אזנו של** המוחזר מנגינה מניגוני דיומא). והיה בצאת הבחור מאת החתן התחיל לחוש כעין שינוי שחל באישיותו וערכו עלה בעיני עצמו. הנער שנתון היה בעלבונו בשפל המדרגה, הפך לאיש אחר. כי כזאת וכזאת אמר עליו הבדחן ולא שם פדות בינו לבין „בני טובים" וילך בכח זה עד... החתונה הבאה. השויון המדומה הזה, תקפו פג, כמובן, עם התמורה הסוציאלית שחלה במצב משפחתו, שמשוכה ל„מלכות" ביום חתונתו ו„עלה לגדולה", בפעם האחרונה לשעות מעטות ורבים מבני גילו נתכבדו בכבודו. לאחר שנשמעה הברכה האחרונה בסוף שבעת ימי המשתה ועבר לחברת הגדולים, גורלו נחרץ, כאמור לעיל.

כמעשה הבנים כן מעשה הבנות: ריבה בת עניים לא באה בסודה של פריבה בת העשירים, קיוצה לא נפגשה עם פליוצה, ביילה לא חברה אל קיילה ודבורה לא התקרבה לצפורה. כי בנות דלת העם שמרו על מרחק מבנות גילן מבתי אמידים, בהרבה יותר ממה שהאחרונות הקפידו על כך. לסיכום הדברים ניתן לומר שה„גאוה" (או בפשטות הקטנת עצמו מין הרגשת נחיתות כלפי ה„עליונים", שהעלה על עצמו איש דלת העם, התחילה לאבד מחריפותה בשלושה שלבים: עם עלות הציונות המשוה את חסידיה החוסים בצל כנפיה; בתקופת השריפה, שלא השאירה סימן היכר בין הבית „היפה והפשוט", **השלהבות לפתום ואכלום; השלישי** — השואה הנוראה, שפתחה כשאול פיה ובלעה הקטנים עם הגדולים.

הרבה דברי שטות ותופעות שליליות ומגונות ואפילו מגוחכות נבעו ממדה תפלה ואוילית זו מהמאה שאשמים בה שקולים היו במדה שוה, המתגאים ושנתגאים עליהם. כיצד אמרו בבורשה: „הניח עצמו לתוך סיר קטן". אין סוף וקץ למעשי כסילות שנהגו בעצמם „דרי מטה". ייזכר כאן מקרה אחד ושוב עולה זכרונה של פייגע ה„שוטה" מיודעתנו. אף על פי שאין מביאים ראיה מן השוטים, אלא שוטה זו — חכמה היתה ורק העניות ניוולתה והפכתה לשוטה, באין לה אב ואם, מודע וגואל ודואג עבורה — אין, להיפך עברה לחברת השוטים — ושם פקעה אחריות החברה כלפיה. פעם נשמע בבורשה, שבתו של עשיר אחד לא קמה מחוליה. פתחה פייגע והטיחה דברים כלפי מעלה: רבש"ע, מפני מה לא לקחת אותי במקומה.

בורשה היהודית איננה, המשפחות המיוחסות תמו, המשפחות העניות כלו. נשתיירו בניהן ובנותיהן שהקימו משפחות חדשות בישראל ויש אפילו שהפך הגלגל את מהלכו וסדרו ובניהם ונכדיהם של אביוני בורשה עשו חיל בישראל והעשירו ולא מעטים מעתיריה, כל רכושם בארץ הוא דירה למגורים. אלא גם מישהו חשב שהעבר איננו, הלך לו ונשתנו סדרי בראשית, כי יוצאי בורשה נתפזרו על פני הארץ, שכנים חדשים באו למעונם, ידידים אחרים שמחים להתברך בהם, ריעים מארצות רחוקות נעשו קרובים ללבם; איש־איש וסיפור כפר מולדתו בפיו נעשה כדבר שהולך ומשתכח — והנה בא יום האזכרה והתיחדות עם זכר יקיריהם לשעה קלה ומחזיר את בורשה לקדמותה ולעצם חלוקתה לכתות — כת"ת של יחסנים ותת־יחסנים. יום ג׳ בסיון, הוא יום תחילת צאתם של יהודי בורשה לגיטאות, נקבע ליום האזכרה. מתלקטים יוצאי בורשה ברחבה הריקה שלפני „בית מרמורש" היפה והמרשים וממלאים אותה. שם הם ממתינים למועד קיום הטכס וברגעים שבינתים משוחחים ומשיחין, מדברים ומטפטפים, כאן „קמה בורשה לתחיה", משפחות־משפחות וחבורות־חבורות, וקבוצות־קבוצות מתקהלות לפי סדר „ייחוסן" המדומה (שעוד בבורשה דבר שבדמיון היה, שחסר היה להן, למשפחות אלו היסוד האמיתי לצדקת הניפוח במעלות בית אבותן) הרודף אחריהם עד לרחוב עמק יזרעאל שבתל־אביב.

המשתייך או משייך עצמו למשפחה, לחבורה או הקבוצה, נאסף אליה. כך אפשר לראות כיצד בני בורשה „מסיחין למשפחותיהם", שכן בשכן נדברים איש לרעהו, בני אותה משפחה מחליפין זכרונות, חברים עוד מהבית ששים לפגישה ובין שיחה לשיחה מתקיימת כמין „תצוגת אפנה" שבנות בורשה שנאות היו — השואה לא ניוולתן והן עומדות בתפארתן וזהרי יופי מבצבצים בין קמטי פניהם, כי בינתיים שערן הכסיף וזקנה קפצה עליהן, אם שהחיוך מלבב נמשך עליהן — והשמלות שהעטו עצמן בהן תאמו לטעם הטוב, נעים ונאה ונחמד להתראות אחת בשנה אנשי אותו מקום ששימש אכנסיא להם ולאבותיהם משך רביע האלף, לגלגל שיחה הנסבה ברובה על העבר ומקצתה — על ההוה — אלמלי צמחו כמתוך האדמה אגודות־אגודות בפנות המעטות שבשטח המצומצם: שם בתו של „גמליאל בן פדהצור" ופה — „נחשון בן עמינדב", הנה בנותיו של „אלישמע בן עמיהוד" (מעטים הם השואלים לשלומם של בני משפחת „פגעיאל בן עכרן" או „אחירע בן עינן". הנה שם „עכסה בת כלב בן יפונה"

— לוחשת חגלה בתו של „שלומיאל" הסנדלר מבורשה לאזני בתה הדסה (שהעלימה מפניה את מקצועו של הסבא, שלא הוסיף לו כבוד) — חגלה זו גרה בוילה מפוארת בצפון תל־אביב ואוטו „וולבו" מחכה לה בקרן הרחוב כדי להשיבה אל ביתה, בעוד שעכסה בתו של בעל מנסרות, שדות ופרדסים בבורשה, מתגוררת בדירת מגורים צנועה בבית משותף, אי שם בחולון או בבת ים).

בהערצה רבה מציצה בת־בתה של דלת העם על בת־בתם של עתירי בורשה (שהם כלו והיא כלתה מיהודיה) כי מחוסר חומר לשיחה מצד האם עם בתה, היא דוחקת לתוך אזניה סיפורים מכפר מולדתה ואגב ריבוי בדברים היא מורישה לה, מבלי דעת, מקצת ממסורת בורשה ומגלה יותר מטפח ממסכתה הרקומה טורים־טורים, גדולים וקטנים, מוסבה משבצות רחבות וצרות, שחיי משפחות וסדרי חברה בלתי שוים משתקפים בהן... כפגישתם מחוץ לבית, כך ישיבתם בתוכו. אלא, אט־אט השורות מתישרות והתחומין מיטשטשין. אפס, חוטים תועים מידלדלים ונגררים כאותו סרח העודף ביריעה שנארגה שם בבורשה משך שנות חייה, יריעה בלויה ופרוקה מידלדלת שנשתזרה בשעתה מחבל בוץ איתנים ונדחקה בקרמים. כיום צופיה היא לקראת התפוררות מוחלטת וסופית.

אנשי בורשה — השוים בגדלם המוסרי

הואיל ובבורשה אנשי אמת היו, דרכם דרך אמת והתרחקו עד כמה שניתן היה להתרחק מהשקר ואת הכזב מאסו ובכחש לא בחרו — ננהג גם אנו אתם באמת הבנין של האמת ונאמר את האמת — שלא היתה סיבה ליהודי בורשה ולא ניתנה לה עילה להתגאות. היוחסין שעלו מבבל בימי עזרא ונחמיה, לא ירדו לבורשה. אמנם בא אברהם הראשון לבורשה, אבל לא אברהם אבינו היה זה; הוא הדין ביצחק וכן לגבי יעקב. משרד לחיפוש יוחסין, הזמנתם ומציאתם, כמו שהיה באתונה הקדומה, לא נפתח בה והבאים אליה, אם לא שוים בגדלם היו — דמו אלו לאלו בחכמתם ובשכלם, בעניים ומרודם, בשובע נדודים ובתלאות ארחות, בישרם ובתומם.

הללו נתעשרו והללו נשתיירו בדלותם, אלה חוטבי עצים היו ואלה — לחמם נשתלח על פני המים בצורת דוברות מקושרות עצי נסירה. חנותו של זה — אצטבאותיה כורעות תחת כובד משא הסחורה ומתפקעת מקונים הצובאים על תיבותיו ושקיו, קופסאותיו ובקבוקיו וזה — גויה נשכחה תעתה לחנותו ומציעה תרנגולת למכירה... זה קולו נשמע בשבתו עם זקני הקהלה וזה — חכמתו בזויה כי מסכן הוא — ואין להם טענות לא ליוצר האדם העושה סולמות בעולמו, מעלה לזה ומוריד לזה ומבדיל בין יצוריו ואין להם טענות לסדרי החברה שאינם מתוקנים די צרכם ולפיכך יש אוכל פטומות ופסיונים וגלוסקאות ולובש שיראין וכלי מילת ויש נוגס ב„קורש" יבש וצובט ב„קולישה" טבולה בבצל משומן ובלעדיו ולבש בגדי בד דהוהין ושמלות בלות.

ויהי כי הקיפו הימים שאיש אינו יודע כמה — ובבורשה צצו משפחות ששמם הלך לפניהם ודיה היתה קריאה בשם אחד מבתי האבות הללו כדי לעורר רגשי הערצה ורחשי כבוד ולעתים, ברדת עליהם תחושת נחיתות, ממעטים היו עצמם בפניהם אם תאמר שמחמת שרוב יהודיה לא היו בקיאים בדברי ימי תושבי בורשה ודימו בלבם שמשפחות אלה המה „הגדולים אשר מעולם, אנשי השם", שהם ואבותיהם ואבות אבותיהם גדלו ויעשירו, עתקו גם גברו חייל — לא כי, אלא שלא היה אדם בה שלא ידע לספר על גביר פלוני, אדוניו של אתר רחצה, שבלן היה במקוה בימי נעוריו או עגלון ועל אחים שסחרם עובר גבולות עמים — משרתים היו בבית הקנצלריה; ועתיר נכסים אחד, שיערותיו מקיפים את בורשה, במכירת כוסית יי"ש לגוי החל ובעשיית גבינה חריפה כלה (ואת המכירה הקמעונית בצנעה. בחביון המטבח, סמוי מעין רואים, לא זנח, ישנם אפילו הולכי רכיל האומרים שאלמלא מכירה אסורה זו לא היה לו „ממה לעשות שבת" שהרי מן העצים אי אפשר לנגוס", אומרים הבריות).

על אחד חכם, ממולח וסוחר מפוקפק, מתלחשים היו שבלי עזרת אביו — סכיני מנסרתו לא היו מסוגלים לחתוך לו את פרוסות הלחם לילדיו ובימי משבר הם המשורים עולים ויורדים כדי לשבר את העין ולהונות את הבריות: „צבוט על הלחי בעומק / כדי שיעלה עליו הסומק / ולא ייראה הצומק /. מספרים היו בבורשה שבימי המשבר הגדול נתקנאו הנגידים באביונים, מחמת שהללו מקור פרנסתם לא נתיבש ואותם הפתחים שהיו מחזרים עליהם בימי הטובה, דלתותיהם לא ננעלו בפניהם, מה בימי הרעה, ומחיתם לא נתקפחה. לעומתם — בהיפוך הדברים: פלוני, ראש לפושטי יד — מרבית יערות בורשה ושדותיה בבעלות אבותיו היו אלא זרים אכלו כחו וצאצאיו מלחכים פינכה. אלמוני, הנושא סל תפוחים ומגישם אל מתחת לאפם של קוניהם — כל פרדסי התפוחים והאגסים והשזיפים והאפרסקים שלו היו אלא חוכריהם הם שרימוהו ויצא „נקי" מה„סעדער" שלו וסלו בידו. פלמוני — המסיע העגלה, שחמור שסוע עור זב דם ומוגלה, רתום לה, שקי תירס לטחנה — לפנים הקרונות שבתחנת הרכבת לא הספיקו לו בהעברת שיני הקוקורוז משדמות בסרביה לכפרי מרמורש, שזה היה עיקר מאכלה של האוכלוסיה, כגויית מיהודית.

הסנדלר הלז המשקיע את כל כוחו בטילוי מנעלים — בחור חריף מוח היה, צורבא מדרבנן שניבאו עליו שעתיד הוא להיות מורה הוראה בישראל, אלא שאמו התגרנית סבורה היתה ש„פשוט (עור) נבילתא בשוק" למען עשותה סוליות לנעלים עדיף על „בטלן", „דוחק ספסלו". נמצאים למדים שסודות לא היו בבורשה, כל מעשי יהודיה ומשלח ידם, שיחם ושיגם, שלהם ושל אבותיהם, עד דור ראשון גלויים וידועים היו ואפילו אותו סוחר בהמות שמקנהו עובר עדרים־עדרים בחוצות בורשה, אם מבוקובינה להונגריה או להפך לפנים תגר זעיר היה, עולה הרים בעזרת מקלו הכפוף ויורד בקעות ב„רכוש גדול", המבטיח לו מזון שבוע אחד: עגל לא לומד, מקפץ ומדלג, מתמרד ומתפרץ ואינו רוצה להכניס את ראשו בעול מקלו שצורת חבל תלייה לו ואחוז ביד שמאלו, את זנבו — ביד ימינו — זקני בורשה בראותם את רפתותיו גדושות פרים ושוורים ופרות ומכלאותיו במערי היערות שורצות מקנה — בקר וצאן, אינם דלים את עיניהם מימי דלות מסחרו, משלח יד בבעלי חיים שלא נתן לו די מחיתו.

אלא שבבורשה האמינו במזל (בניגוד לדעתם של ר׳ עקיבא ושמואל, הסבורים שאין מזל לישראל) ואם מזל כאן — הכל כאן ואין מהרהרין אחריהם ולא מביאים ראיה, כגון „תעלא בעידניה״. איש לא שאל לטעמו של דבר, כיצד אפשר שמיכל היושב בבית חומה, נחלאותיו פרצו בבורשה וגויים חוטבים באילנותיו — ואילו וואלף, שאר בשרו חוטב עצים בחצרות היהודים, למען הבא טרף לביתו הדל השעון בירכתי הריטריס. עלם טוב לב היה בבורשה, בחור ישר וחביב, יצחק שמו, אלא שה„בחורים היפים״ עדיין לא החליטו בבוא עת דודים לו, לאמור: עת להתידדות בימי בחרותו אם לקבלו בתוך חברתם, אם הוא לפי כבודם אם לאו, כי שען היה והרי ספק בידם: כלום יש במשלח יד זו משהו מ„בעל מלאכה״ או ריח מסחר גודף הימנו... ההכרעה נדחתה עד ימי החגים, מפני שאז עורכים מסיבת „אחים ורעים״ בסביאה רבתי, בה גומעים יין וחמר ויי״ש בוער מעלה שלהבת ירוקה עד בואם לשיכרות, כשיכרותו של לוט המקיפה את החברה כולה.

אלא שבינתיים „נחרץ״ גורלו של הבחור הטוב, מפני שהמזרחי הקדימם והכניסהו תחת כנפיהן של „תורה ועבודה״, שהרי הוא מתחייב לנהוג לפי התורה, הרי עבודתו מצויה בידו ויצא מכלל ספק של „בחור יפה״. גם בבית המדרש הגדול מקום ההבדלים, שבו נמתחו הגבולות — הציונות טיהרה בהם, שמשדבקו באחד ממנהיגיה — עלתה קרנם בעיני „השמרנים״ כביכול, ושפתם ויחסם נשתנו כלפיהם, כי מאותו רגע ש„קיבלו עליהם עול מלכות ישראל״, המתחדש בארץ המובטחת, פרקו מעליהם עולן של המוסכמות הבורשאיות עד שהבחירות לבתי הכנסת העלו לשלטון כמה מאנשי העמל. אולם חוצפתם של אלו הגיעה לשיאה וגדלה עד כדי הכנסת נציגם לבית המועצה המקומית.

קטטה שמקורה גאוה תושרתית

שני יהודים טובים וחשובים היו בבורשה ושניהם מחסידיו המובהקים של הרבי היו. מחמת ששניהם „יצקו מים״ ע״י הרבי נקרא לאחד א׳ ולשני ב׳. אם כן, א׳ היה „גביר״, עתיר נכסים, הרי־הרים מעלים היו על עצמם את צאנו ואת בקרו ומסוריהם של בעלי מנסרות ניסרו את עצי יערותיו. אחרים מלפתים היו את ממליגתם בתוצרת מחלבותיו שבמכלאות בצלעות הרריו. העני טובל היה נתחים מעיסת התירס בחלב חמוץ, והעשיר — בוזק גבישי הברינזה השמנה עליה ועשאה נדבכים־נדבכים צפים בחמאה צהובה. הואיל וטרדת הביקוש אחרי פרנסה לא פסחה על מפתנו, הסיר מעצמו את עולה והיה פנוי ללמוד תורה ועשיית המצות, לרדוף חסד ולבקש צדקה. בנו הכיר בעוד מועד שהוא בנו של א׳ הגביר, ראת את עצמו, משל היה „בן־מלך״ ולא למד לא מלאכה (ח״ו) ולא דרך מסחר, פרט למקצת תורה בישיבה וקורטוב השכלה בערי חו״ל.

מאידך, עמיתו של א׳ בחסידות, הוא ב׳ — מטופל היה בבנים ובנות וישלח ידו לכל דבר שמציץ מתוכו זיק תקוה לכלכלת אנשי ביתו, רץ הנה לחטוף „מציאה״, נחפז שמה לתפוס דבר העובר מיד ליד. לא מאס בשום עבודה גם לרבות הולכת סחורה לבית מזמינה. בחנותו ניתן היה לראות מכלי חרס עד „מראות הצובאות״, כלי זכוכית וחפצי־מטבח ופרנסתו המציאה עצמה מתוך הרחבה ויכלכל את בני משפחתו בכבוד וביושר ויחלק את שעותיו בין עשיה לביתו ובין מעשה הצדקה לאחרים.

כמעשה האבות — כך מעשיהם של הבנים. מאבותם ראו וכן עשו וילמדו ידיהם לעשות בכל מלאכה וישלחון למסחר ותעשינה תושיה. האבות — שניהם יראי ה׳ וחושבי שמו, מתהלכים במישרים, מרדפים צדקה, תומכים לעניים וסועדים לחולים. והנה באתם השואה וביעותיה צימתום, כלו ואינם. בניהם יצאו מגיא ההריגה ויעלו ארצה. האחד, שלא הסכין לעבודה, עוד מבית אביו, פנה לפקידות וימלא תפקידים חשובים במשרדו והשני העלה מחשבתו ללחם אבירים — וינס מזלו בכל אשר מצאה ידו, לא מאס בקלים ובחר בחמורים. אף זריזותו עמדה לו ולבו היה שמח מכל עמלו ולא הניח ממנו עד אשר הגדיל לעשות: מעשיו הטובים וידו הפתוחה וצדקת פזורונו — הללו מ„הנסתרות״ המה ואין לנו צורך להגות בהם. אשר ל„נגלות״ — הם מעניננו: אותו בחור טוב בעלותו ארצה, זכר הרבי העלה עמו ולא הסתפק בכך שרחוב בקרית ויז׳ניץ נקראת „גבעת פנחס״, על שמו של הרבי, אלא שלא נח ולא שקט עד שרכש הוא וחברו דירה והפכה לבית כנסת וינצח בו את שם רבו, שלו ושל אביו וייקרא שמו בישראל „אהל פנחס״, האהל שנעשה ל„אהל תורה״ העלה דרישות כספיות ויואל האיש לשתף את בני בורשה במפעל זה ויאמר להביא את דבר ה„אהל״ וצרכיו לידיעת אנשי בורשה ביום האזכרה.

המקום והזמן, העיתוי ושעת הכושר תאמו בהחלט להוצאת המחשבה לפועל. ברגע מכריע הועמדו בני בורשה בפני ניסיון רב משמעות, מבלי דעת שבעמדה שינקטו באיזה אופן שהוא, או יוכיחו בגרות שהספיקו להתנער משברי מסורת כפרית בחלוקה משפחתית קטנונית וצרת אופק, אליה הסכינו עוד מימי שבתם בתנאי גלות, או שהם מחזירים עצמם לפחות יובל שנים אחורנית. רגע ההכרעה הגיעה בהרצות מקימו של „אהל פנחס״ על צרכי „האהל״ ובעיותיו, בלשון בורשאית פשוטה (דבר שקסם למאזינים מאוד לשמוע שפת אמם מפי בן כפרם): פניה להעלות לוחות זכרון לנשמת יקיריהם על קיר בית התפלה שב„אהל״ הרבי וכיו״ב מהו הרע שבדבר? אלא שבסיימו דבריו נכנס, ללא הכרח, חברו באותו לשון, מלוטשת קמעה, מבלי שהדבר יפגע בו, מחמת רוח קנאה שעברתו והתחיל לשפוך על קודמו קיטונות של בוז ולעג וזלזול. עיני רבים, בעיקר נשים, טחו, למרבה הצער, עיניהם מראות את המעשה שעשה זה עבור בורשה וזכרה ואזנם לא נאטמה לדברי השטנה והלעז שהוציא זה שלא עשה מאומה עבורה. איש לא נתבקש להגיב, מפני שלא נקבע ויכוח, המצפה להכרעה כלשהי.

כאן באה ההפתעה שהשרתה טעם תפל, מתמיה ומטמטם באולם הרצאות, שב„בית מרמורש״: בגמר הקטרוג קמה וניעורה המנטליות הבורשאית הנושנה הלוחשת בלב חלק גדול מהנוכחים ויראו לפניהם שני בורשאים מדיינים ביניהם, (הניחו את העקר ותפסו את הטפל), אחד „יחסן מבני עליה״ ואחד „יחסן מבני עשיה״ — ויחליטו לטובת הראשון — ויהי ככלותו לבזות ולחפות על חברו דברים אשר לא כן

— פרצה סערת של מחאות כפיים לאות הסכמה עם ה„בלתי מסכים", המלביש את ה„קנאה העיורת" שלו בביטול, אך ורק משום שהוא נראה להם יחסן יותר מן הראשון, בשבתו ישיבת כבוד בראש שולחן הנשיאות, ולא עוד אלא בעוד שהראשון נלחם בעד רשות הדיבור מצד היו"ר — הוא נטל לעצמו את הרשות בלי לבקשה... התוצאה: פילוג במחנה בורשה אחרי 25 שנות אזכרה. בשנה שלאחר המעשה קבע הנעלב שבית רבי פינחס יאה ונאה והולם מאוד לערוך בו את יום הזכרון לקדושי בורשה. מחלוקת בורשה איימה לחזור ולהינער, (אולם השכל הישר לא נטשו, כי בשנה השניה חזר הנעלב לבית מרמורש).

מדרש השמות
של יהודי בורשה

המדרש (והיוצא מזה)
פליטי חמיל נסים לבורשה
„אין קורין אבות אלא לשלשה"
זכר ונקבה בראם
כלום „מרגלית" — הוא „פעריל" ?
שמות משפחה מביעים מושגים, מציינים ערי
מוצא, בעלי חיים ועוד
אנשים נקראים ע"ש מקצועם
שמות מודיעים על מדות ומעלות
שמות ליטוף וחיבה

מדרש שמות ליהודי בורשה

„לכו חזו מפעלות ה' אשר שם שמות בארץ" — אל תקרא שמות (שין פתוחה) אלא שמות (שין צרויה) (ב"ב ז:)

מדרשו של ר' אלעזר במסכת ברכות שמשמות אפשר לעשות שמות נדרש, למרבה הצער בבורשה (כביתר המקומות שפגעה בהם יד הצורר) בהפך: מהשמות נעשו שמות — שמה ושאיה ושממה הכריתו את שמותיהם של יהודי בורשה התמימים והנאמנים שמנאום בגאוה ובחיבה ויכלו הם ושמותיהם — מי בארחות האבדון, מי בכבשני־התופת ומי בידי בני בליעל, זובחי־אדם, שמגמת־פניהם היתה לבלתי השאר להם זכר עלי־אדמות. אנו, בניהם ואחיהם ואחיותיהם מצווים להעלות את זכרם מתהום הנשייה ולהציל את שמם משיכחה, להציב מצבת קודש לשמו ולזכרו של שבט נפלא זה שאיוה לו בית מושב למשך רביעית — אלף השנים, על גדותיהם של הנהרות וישא וצ'יז'לה הזורמים בבקעה שלמרגלות רכסי הקרפטים המרכזיים. אולם טרם ניגש לעריכת הרשימה, ברטט של כאב ברתת ובזיע ובחרדה של קדושה, לשמות הנפטרים ה,מאושרים' ש,זכו' ותמו לגווע על משכבם בביתם (בחינת „מפני הרעה נאסף הצדיק") ושל המומתים בכל מיתות משונות — נקדיש כמה מלין „בחקר שמות המשפחות בכללם ובפרטם, שמות שהיו מרחפים ומהדהדים ברחובות בורשה ובבתיה משך ששה דורות. מעשרת הקבין של שמות שירדו לרחוב היהודים לצורותיהם — לקחה בורשה הקטנה תשעה מהם.

רובם של השמות, ברשימה שלאחר תפלת שמונה־עשרה של חול במקצת סידורים, בא זכרו בביתם של יהודיה. דומה הדבר כאילו עמדו והעתיקו את עשרות השמות משם של נשים וגברים והלבישום על בניהם ובנותיהם, והתאימום לנושאיהם עד שאפשר היה לקרא עליהם: שמכם נאה לכם ואתם — נאים לשמכם. לא זימן להם הפסוק בתנ"ך שמות די צרכם, קמו והוסיפו על הרשימה שמותיהם של חכמי התלמוד.

הערה: ואף ממקור מסופק לא משכו את ידם, כגון „פייויש" אלכסנדר קלמן (קלעמענס הרומאי) וכיו"ב. פייויש שמקורו בהחלט הוא „פייבוס" — אליל האש אצל היוונים שנתנוון ל,פאוויש' וכדי למנוע את נושא השם מלעבור על פסוק מפורש — „ושם אלוהים אחרים לא תזכירו ולא יישמע על פיכם" — עמדו וצירפו לו את העצם ,שרגא', שפירושו שוב אש ומקורו ארמי — עד שבסופו של דבר נשתייר היהודי עטור בשני שמות זרים, יוני וארמי. (אולי יש כאן גלגולו של השם שאול (שמשום מה שינוהו ל,שואל') — והמלך הראשון של ישראל, משנפל לפיהם של התרגומים היוניים הקדמונים, נשתבש ל,פאול' וממנו ל,פאוועל' היוני־אורתודוכסי (שגויי בורשה בית־יראה לדת זו היה להם) ומ,פאוועל' ל,פייוויל' — פאוויש. לפי זה ניתן היה ל„הציל" את השם פוויש מפייבוס היוני ולקבעו בין השמות היהודיים כי „מוטב שיהיו שוגגין ואל יהו מזידין".

מדרש שמות

ביקוש טעם לשמות שניתנו לבני אדם אנו מוצאים כבר בתורה ומתחילים באדם הראשון וניתן להסביר (אמנם ברמז) למה נקרא כך — והתורה מגלה והולכת במדרש שמות אבותינו הקדמונים ועד משה אדון הנביאים מגיעה. הדם של פירושי השמות שניתנו, עולה גם בספר הנביאים (בני הנביא ישעיה) ואף בכתובים לא נפקד מקומו („ואמו קראה שמו יעבץ, לאמר: כי ילדתי בעצב" (דהי"א ג, ט). חכמי התלמוד, נהגו אף הם משיטת — „דרש בשמא", והצטיין ביותר בכך ר' מאיר שהיה בודק בשמות של אנשים ע"מ ללמוד מהם על אפיים ותכונת נפשם (הוא עצמו נקרא בשני שמות („תנא: לא רבי מאיר שמו אלא רבי נהוראי שמו ולמה נקרא שמו ר' מאיר — שהוא מאיר עיני חכמים בהלכה".

אף אנו לא נימנע מלדרוש ולחקור מקצת משמותיהם של יהודי בורשה אבל לא את השמות הפרטיים שנלחשו באזני המוהל בשעת הכנסת הרך הנולד בבריתו של אברהם אבינו, או השם העומד להינתן לרכה הנולדה שנתבקש מפי אבי התינוקת על ידי הבעל ,מי־שברך' — ושנשאו אותם מי בגאוה ומי באדישות כל ימי חלדם עלי אדמות — ואף לעבר מזה — בשכון האדם מתחת לרגבי העפר, מזכירים לו לאדם בפעם האחרונה את שמו למען לא ישכחנו, לכשיישאל לשמו ע"י המלאך ,דומה' — לא פסק השם את קיומו אלא עבר מסבא לנכדו ומסבתא לנכדתא.

לשמות הללו נחזור ונשוב לדון עליהם מהיבט אחר. את תשומת לבנו נפנה לשמות המשפחתיים של יהודי בורשה, וזאת לא לשם שעשוע, ואף לא כדי לבדוק את התנהגותם באמצעות ודרכי מוסרם — כי כולם ישרים וטובים, יראים ושלמים עם ה' ועם אנשים היו. אלא נמנה כאן את השמות לפי צורתם ומשמעותם, ומהם גם יינתן לשער מניין באו היהודים לבורשה ואיזוהי הדרך מארבעת הדרכים המוליכים לכפר נידח זה, שבה שבעו הראשונים נדודים וטלטולים בנתיבי תוהו לא דרך, עד שדרכה רגלם על אדמת הבקעה וישתקעו בה. אמנם אגב שבתם שבת אחים גם יחד — גורל אחד זומן להם ושפה אחת — היא שפת יידיש עסיסית, שנתלתה על שפתם ודאגת פרנסה, וחינוך הבנים וחיתון הבנות ליפפה את כולם — אלא שכוח לא שכחו את מקורות מוצאי אבותיהם, ורבים מהם אפילו התיקרו בזה, שלא מעולם הם חוסים בצלו של ה,פיעטרוס' האדיר, הוא ההר הנשגב והנגבה הצופה אליהם מרחוק במבט קודר, המבצבץ ויוצא מעיניו הדלוחות — שני הקרחונים הקבועים בפניו העכורים עוד מעידן השלישון. האנשים הללו מספרים היו, לא ברוח נמוכה, שרגלי אבותיהם לפני דרכן על אדמת־בורשה, מהלכות היו במרחבי פולין ובערבות אוקריינה; אחרים היו משתבחים שערש ילדותם במישורי הונגריה או ברמות גרמניה התנדנדה.

בבורשה מסיחים היו ברגישי כבוד על יוצאי פולין שנתגלגלו אליה ע״י חיתון.

לדוגמה תבאנה שתי נשים שכנות שתי ה„פאלקעס״ שהתגוררו בחלק העליון. האחת, והיא אשת כתריאל לוזער׳ס שנחשב לעשיר (עשרותו בשעתו שנויה במחלוקת היתה) והשניה, זיסל די פולקע אשת שלום גדליה׳ס שהיה (מול קודמו) עני; הראשונה, בנותיה (שאגב נתברכו ביופי וחן) נקראו „די פולקיליך׳ — הפולניות, דרך גדלות וקנאה על מוצאן הזר, ולעומתה, בניה של אלמנת ר׳ שלום נתכנו על שם אמם: אברהם-דר פולקעס, גדליה-דער פולקעס׳ על שם האם ולא באופן עצמאי, כקודמותיהם. המה בסך הכל לא מפולין רבתי באו כי אם מגליציה שבשלטון פולין הרחוקה מהם כמה מילין מעבר להרים הצפוניים, שרק גבול מדיני-מלאכותי מבדיל ביניהם. חוץ מדברים קטני ערך כאלה שוים היו הבורשאים זה לזה בישיבתם וששים סכפרם ודורשים לשכנם אשר הועיד להם ה׳ לשכון בו עד אשר יבוא ויגאלם ויעלם לציון ברינה.

„מצאתי חן בעיני ואדעך בשם״ (שמ׳ לג, יז).

הבה נבוא לעזרת מבקשי מכורתם מחוץ לבורשה — ואת הדבר נעשה באמצעות השמות הלועזיים שטפלו לשמותיהם הפרטיים, בתקופות החיוב לשאת שמות משפחה. שלושה מבני בורשה יענקל שמואל אייזיקס, מרדכי שטיימץ ושמואל מליק, עמדו וערכו „ביקורי-בית״ בחוצות העיירה ומזכרונם העלו שמות מקצה-בורשה עד קצה-בית אחרי בית וביצעו „מפקד האוכלוסיא״ — ובטוחים הם שאיש לא נעדר מעיני-רוחם הפקוחה, ואדם לא נפקד מרשימת ספירתם. הם לא חששו מפני סכנת ה„נגף״ בפקוד אותם, שכן בגשתם לבצע מעשה — „כי תשא את ראש בני״ — בורשה לפקודיהם — היה כבר אחר „הנגף״...

ברשימה שהעלו בידם נקבעו כמאה שמות משפחה, מהם מובנים ומהם סתומים. מהם רבים מתכנים בשם אותה משפחה ומהם — מקצתם. יימנו איפוא בזה, המשפחות שהגרילו לפחות שמונה בתי-אבות לפי סדר גדלן (השאר ימצא המבקש ברשימת השמות). 1. שטיין — מונה למעלה ממאה משפחות; 2. שטיימץ — כתשעים. 3. אפעל — חמישים; 4. וורצברגר והרשטיק — כחמישים; 5. פרוכטר — גאנז — ארבעים וחמש; 6. פריעד — כארבעים; 7. מנדלוביץ-פולק — שלשים וחמש; 8. אפטר, מרקוביץ, אדלר, סאבו, שלומוביץ — כשלושים; 9. רוזנברג, אדלר, געגאד — כעשרים; 10. גרינשפאן, פרייז רובינשטיין — ארבע-עשרה; 11. איינהורן, גליק, פערל, ריזל, שטרן — 10; 12. האגר, טסלר, האז לייבוביץ, ראט, ברגר, אבנשטיין, הלר, ולטר, כהן, פוגל, פיש, פישר, שטיינר — שמונה. עיון כלשהו ברשימה יגלה לנו שכל לוח ה-א״ב, חוץ מאותיות ח׳ ת׳ שאינן באות בשמות לועזיים) מיוצג היה בבורשה. שגם בורשה היתה באותה גזירה של סיפוח שמות משפחה לשמות הפרטיים — אין כל ספק בכך — שכן **צווים מלכותיים לא הפלוה לטובה מיתר אחיותיה, יתירה** מזו — לפי האגדה הידועה (שבורשה רואה אותה כהיסתורית) טיפל הקיסר הנאור יוסף השני בעל ה„סובלנות״ ויוזם מפעל הענקת השמות לכל אזרחי-האימפריה האוסטרו-הונגרית, בכבודו ובעצמו בהסיבו שמות לשלשה יהודים חשובים שחפץ ביקרם ושאחד מהם מבורשה היה. יצוינו בזה מקצתם של שמות העשויים להובילנו בארחות-דרכם של היהודים, שדרכו בהם בטרם הגיעו לבורשה: שמות שיסוד גרמני טבוע בהם — אינם משאירים צל של ספק שאבותיהם או אבות אבותיהם מגרמניה באו. נקח את השם הראשון שברשימה שטיין — (אבן) בית נסיכים בגרמניה נקרא בשם זה. שני לו — שטיימץ — (סתת פירושו — חורט באבנים, עושה מצבות); ורצברגר — (נכון יותר — וירצבורגער — שנסתרס בפי היהודים) וואלטר — פירושו מושל; ווידר-איל זיסמן, גרינגלז ודומיהם. אפעל — הוא שיבוש משם הפרי הידוע — אפפעל — תפוח; אפטער — בהשפעת הכפר אפטע, נכרך אחרי שמו של הרבי הידוע מאפטא; קיימת השערה ששם זה לגנאי ניתן וה„פ״ רפויה היתה ופירוש השם „אפטער״ — בגרמנית הוא לא אסתטי. פרוכטר — (או סוחר מגדל ירקות — פרוכטען, או מן פראכטער — בעל-עגלה המוליך פראכט — מטען; לייפער — אינו אלא לויפער — רץ וממהר. אפילו שם מקודש ונערץ — האגער — שמו של הרבי מבורשא בתרגומו הוא דק וכחוש ורזה — אולי מחמת הסיגופים ועינויי הגוף שהעבירו על בשרם אבותיה של משפחת בית ויז׳ניץ-קוסוב. הללו, ברובם המכריע בודאי מארצות המערב דוברי גרמנית, מוצאם, שחדרו לבורשה מי מכפרי הצפון שעל גדות הצ׳רמוש, לשם עשו דרכם מאוסטריה לגליציה שהיתה בשטח שליטתה (הרבי) ומי ממזרח בדרך בוקובינה וישירות מגרמניה. קשיים לא מעטים מערימים השמות המסתיימים ב„ביץ״, כגון לייבוביץ, מרקוביץ, פופוביץ וכיו״ב, שהם, כידוע שמות האב לחיזוק הזהות — הללו אפשר ל„הוציאם׳ מרוסיה וניתן ל„הביאם׳ מיוגוסלביה, אלא שהדעת נותנת שרובם מרוסיה באו, שהרי בשנות הרדיפות במרכז אירופה — יהודי דרום היבשת הצוררת ביקשו מפלט בארצות התוגר שמלכיהן הטו חסד למבקשי מחסה. ולא עלו צפונה. השמות פארקאש, טאבאק, סאבו — מהונגריה באו.

„וידריכם בדרך ישרה״

פליטי חמיל ימ״ש נסו לבורשה

הרשטיק, מאליק, אינדיק, קיזלניק — שמות אוקראיניים מובהקים הם. אלה הם הנמלטים מחרב חמיל י״ש, שהמקורות מעידים עליהם שהגיעו במעגלותם השונות לאיזורנו, מלבד שאחדים מהם מיהודי קולומיה שברחו להרים מחמת המציק האכזרי, הנ״ל, מצאו מנוס בבורשה — ואלה באו מהצפון (יון מצולה לר׳ נתן נטע). ההשערה שהועלתה נותנת בידינו את האפשרות לעקוב אחרי היהודים הבאים לבורשה בתקופות קדומות, לשמור את צעדי המשוטטים בדרכים, ובעלי כח המדמה מעפילים ועולים, על כנפי הדמיון, על אחת הגבעות שבסביבת בורשה וצופים משם ורואים במרחקי הזמן את הנודדים יגעי דרך ותשושי כח, מהלכים בשבילים ופוסעים במשעולים, הישרים והפתלתולים, ממזרח-מדרך בוקובינה במעבר הפריסלופ, מצפון — מגליציה המזרחית וממערב — מהם מאוסטריה — פליטי הגירוש של מלכי זדון מבית-האבסבורג, ואלה השרידים, תגרת יד מושלי הונגריה המתכ-

חשת לנאמניה הניעתם, או ממחוזות צפון־מערב — ממגורשי גרמניה בימים הקודרים — ימי מסעי־הצלב נדדו בניהם של אלה שלא הונח להם מחמס — דולקיהם מבקשי־נפשם — המשיכו בנדודיהם דור אחר דור לתור להם מנוחה. מרמורש החבויה בתוך עמקיה ובקעותיה קסמה ליעפי־רדיפות והבטיחה להם מנוח לכף רגלם ורגיעה לנפשותם. בורשה ששכנה מחוץ לתחום הראיה של מושלי־רשע, משכה חלק מהיהודים הללו אליה ויחלו בה את חייהם השקטים והצנועים ויברכו את ה׳ על החסד שהטה להם והטה אותם לפינת חמד זו, וגם ה׳ ברכם ויתן אותם לרחמים בעיני אדוני הארץ ולחן, בפני התושבים הותיקים והם הרומנים, צאצאיהם ויורשיהם של הדקו־רומנים הקדומים, שגם מלכיהם משכו להם חסדי־אנוש לגולי יהודה, ויקבלום ברצון ויתנו להם מקום להיאחז בו, וידים להנחה יש, לפי המקורות, שאף לפינה נסתרה זו, לבורשה, הגיעו בשעתם מקצת מגולי־יהודה.

„אף־על־פי שמנאן בחייהן, בשמותן, חזר ומנאן במיתתן, להודיע חבתן שקולים הם ישראל כצבא השמים, נאמר כאן שמות ונאמר בכוכבים שמות — שנאמר „מונה מספר לכוכבים — לכלם שמות יקרא״. ואומר: „המוציא במספר צבאם — לכלם בשם יקרא״.
(רש״י ומ״ר שמות א׳ ג׳).

מה יקרו לנו שמותיהם של אבותינו שבשעתם מרינו את פיהם, וקרובינו שנהגנו בם כברחוקים, שכנינו שהקנטנום ומוכיחינו שלא האזנו לשבט מוסרם — לא מרוע לב נאטמה אזננו משמוע תוכחתם, וערפנו — לא בזדון הקשינו, כי דרך נעורים דרכנו היתה, ואדם אין שיגלה לנו את הטוב הצפון בדעת זקנים, ומוסר אב ותורת אם המפלסים מעגלי־יושר ומיישרים אורחות חיים. על אבא רבצה דאגת־יומו מאין יביא לחמו טרף לביתו; ואמא — צווארה תחוב היה בעול משק־ביתה והיטב ידעה טעמו של צער גידול בנים שהעיק עליה כהעיק גושי־צוקי־הפייטרוס על ההרים שממול מעונה. המלמד — שהופקד על חינוך הבנים, שרוב שעות היום והלילה פרש רשתו ורשותו עליהם — נטרד בהרבצת־תורה לחניכיו ושקוד היה להאדירה ולהרגילה על פיהם — לא הספיקו לו השעות להאיר פניו אליהם ולהנותם בדברי חיבה ולפנקם באמרי ריצוי — ותהי תורתם מצות אנשים מלומדה ומוסרם — מוסירות. השמות הללו שרפרפו בשמי בורשה, כשכל אחד ואחד עולם בפני עצמו היה, והמוסבים באותם השמות הציגו מושגים וערכים וחוליות בשרשרת שהקיפה את משפחת יהודי־בורשה. כיום הם נזכרים ועולים על דל־שפתינו ובזכרוננו, פעם בשנה, בהתאסף שרידי־בני־נושאיהם להתיחד אתם בדומיה קדושה... הבה נשעשע את נפשנו בהם, כבעודם בחיים־חיתם ונתענג (אוי לאותו ,תענוג׳...) בקריאתם כבהיותנו קוראים אותם בשמותם עלי אדמות בעמוד בורשה על תלה...

„אין קורין אבות אלא לשלשה ואין קורין אמהות אלא לארבע״ (ברכות)

בדומה לשמות המשפחתיים שנעגנו ב„א־ב״, התיצבו, כמעט כל כ״ב האותיות שעלו בראש שמותיהם הפרטיים של יהודיה ויהודותיה של בורשה. בקראנו את השם אברהם, ראשון לאבות וראש ליהודי הראשון שהתישב בבורשה בתחלה. ל„א־ב״ — מיד מבצבץ ועולה דיוקנם של אברהם־צבי ראטה ממנהיגי הציונים הצעירים ושל אברהם־וולף הסנדלר שניצל ממות בשלגי הרים כדי למות מכדור מרצחים בדרך לוינה. השם יצחק — מעלה לנו את דמויותיהם של יצחק ה,סוידניק׳ בעל ה„מתן־בסתר״ ויצחק פרוכטר בעמדו בחלון ביתו ואומר תהלים. בהזכירנו את השם יעקב — מצטיירת קומתו התמירה של יעקב ורצברגר ה,בעל־תפלה׳ ובעל־חשבון, וקומתו הנמוכה של יעקב שטיינר ה,סיגיטער חסיד׳ — שניהם ת״ח. ויענקל איינהורן הישר באדם וב,אמהות׳ — שרה־לאה אמה של גיצה הרופאנית שעלתה לישראל לעת זקנתה. רחל (ראכיל) וואלף שטיין שנשאה בעול פרנסת משפחה בת תשע נפשות בימי מלחמה, כרעה תחתיו ולא יספה קום. רבקה — אשתו הצדקנית של יחיאל שטיימץ שכל יוצאי־חלציה נספו בשואה. ורבקה בתו הבכירה של וואלף שהיתה באה יום־יום ממוסיעף ברגל לבורשה דרך קבע לסעד את אביה על מטת חוליו. לאה — בת חזקאל־גדלי׳ס שהערימה על אביה, בסרבו לתת לה מחצית־ביתו שהובטח לה לנדוניה ורחל התגרנית (קאפע) שעמדה על דוכן פירותיה בימות החמה הלוהטים ובימות הגשמים הקורחים, מהנץ החמה עד צאת הכוכבים. והיריעה נפרשת לפנינו ועליה חרותים בני בורשה ונקראים בשמות הרבה מאישי המקרא, ששמותיהם הידועים ביותר נשתלחו בבורשה ומתנוססים על ראשי יהודיה ויהודותיה. מתוך רשימת הדורות מאדם עד נח — זכה רק חנוך (מחמת ש„התהלך עם אלוקים״) לנוח על ראש יהודי דך ונדכה, ובסירוס כלשהו בצורת „היינך״, עני שמימיו לא אכל לשבעה עד אשר בא לחצרו של הרבי מקרסטיר ושם הלעיטוהו מטעמים עד שכרסו התחיל מתבקעת, ועוד אחד הוא היינוך לייב חוטב העצים מהקיטרוסה אף הוא, והינוך הרופא, ירא־שמים ואשתו הצדקת. מנח עד אברהם הלך המצב והשתפר: אחד הוא נח־מיודענו חיים נח ומעשרת הדורות שממנו עד אברהם בחרה לעצמה בורשה את עבר — הוא עבער (שמא בגלל היסוד ,עברי׳ שבשם, תדע שכן הוא, שהרי הוסיפו לו את השם אידל־יהודי — הוא ,אידל־עבער׳ (יהודי ועברי), כמנהג השמות הכפולים שאחד זהה במהותו עם השני ומשלימו.

שמות מהמקרא נתפשטו בבורשה

האבות והאמהות, כפי שראינו, הם ובניהם (חוץ מעשו) טיילו בסמטאות בורשה ועשרה משבטי־יה שוטטו ברחובותיה. משה ואהרן, פנחס ואלעזר ויהושע — נתכבדו בעליות לתורה. מהשופטים התיצבו רק דבורה (היא , דבורה־בריינה׳ס, הסידת בית ויז׳ניץ אשה שלא ידעו עליה אם רווקה היא או היתה נשואה ואחרי פטירת הרבנית, המתינה בגרוסורדיין ושלחה שדכנים לרבי מויז׳ניץ שיארסנה לו לעולם ויפרוש כנפו עליה). ושמשון בן מנוח וצללפונית — הוא שמשון בנו־חיים אבנשטיין שרוח גבורתו של קודמו נחה עליו בעת מלחמת ה„חדרים״ בתפסו בכף את אלתר עקום הרגל — הוא „קיסר רוסיה והוליכו שבי לפני קיסר אוסטריה״ — הוא יענקל־שמואל־אייזיק׳ס.

ושמשון המלמד־חנוני, שגבור היה בכיבוש היצר שהסית בשעתו לסעודות אבצן מבית לחם, שלהן לא הוזמנו הורי **שמשון מצרעה ואשתאול — והיה שמשוננו שלנו מסתפק בקו** חרובין, כלומר בפת חריבה עשויה מקמח תירס — משבת לשבת.

מארבעים ושמונה נביאים שקמו להם לישראל — עשרה מהם נתכבדו ב„הקפות״ — והם: שמואל (אפעל־בן־תורה שרעה את פרתו בחוה״מ חבוש שטריימל ומוט שסומכים עליו **את גבעולי־הפול, בידו). נתן הנביא ואליהו התשבי — שניהם** הניחו את שמותיהם על יהודי ששתי מלאכות מכלכלות את ביתו מלמד־דרדקי וספר־מאתא לילדי ישראל — הוא נתן־אליה מרחוב בית־העלמין. יחזקאל — הוא חסקאל־גדליס, עני ואביון שממרחק הביא לחמו וחלקו עם הדל — הוא בחור הישיבה שה‚יום׳ שאכל אצלו מן הטובים שב‚ימיו׳ היה. יואל — עטר את ראשו של יואל ניילנדר, ת״ח וסוחר ישר שעסק באמונה. נחום — הוא נחום פערל מראשוני הציונים ומגלהבי חסידי ז׳בוטינסקי. ונחום־ליים אביה של רייזל שזכתה לעלות לישראל הוא ובעלה בנם ובנותם.

גם ישעיה ויונה וברוך וזכריה מתרוצצים היו בין בתי בורשה ומשבע הנביאות — רק חמש האצילו מזכרן על נשותיה: שרה ודבורה — כדאמרן; מרים (מרים־מוטל׳ס) חנה — היא חנה פריידל איינהורן; אסתר (אדלר); ואפילו פנינה — צרתה של חנה (והן פערל שלומוביץ ופנינה אבנשטיין — היא פפי); חוה וצפורה (אשת מנחם אפעל) רות, אמא של מלכות, שמה ריחף על ריסע הערשל׳ס ועל ריסע יחיאלס, צעירת בנותיו. ואף יהודית מכתובים אחרונים נשתלה לבורשה והן אידעס יונטל׳ס ואיטה אשתו של אלתר גאנז. את שמה של הדעתנית התלמודית הגדולה, ברוריה, אשת התנא ר׳ מאיר הסבה על עצמה אחת מבנותיה המצוינות של בורשה, בדרך תרגום והיא חיה ורצברגר שכונתה בשם קלרה שמשמעותו בעברית ‚ברור׳ — וממילא פתוחה הדרך לברוריה. ועוד שמות שנלקטו מהספרות העתיקה. ראו יהודי בורשה שהשמות הנודעים אינם מספיקים לכנות בהם את ילדי־ביתם עמדו והורידו מההרים ומיערותיהם הסובבים אותם כל מיני חיות עופות והטעינום על בניהם ובנותיהם, כי מהיכן יקחו שני שמות או שלשה, ואפילו ארבע ויטילום על רך או רכה נולדים, מטעם פשוט — משום שלהורים והורי־הוריהם אבות היו וזקוקים כל אחד ואחד מהם לשם וזכר.

החיה וכל בהמה, רמש וצפור כנף — עלו על בורשה ונחו על ראשי יהודיה.

וכך התחילו מהלכים בדרכי בורשה הצרים והרחבים הארי והדוב והזאב והצבי. שלשת האחרונים „חיות הבית״ הם בבורשה, ניחא, אבל האריה — שרגלו לא דרכה מעולם בסבכי־יערות הקרפטים — אי־מזה הגיע לבורשה? — מסתבר שמבין פסוקי החומש, בשבילי פרשיותיו, שנהירים היו לבורשאים יותר משבילי יערותיהם, הגיח: „גור אריה יהודה״ — הנה מקור הצירוף בהיפוך הסדר יהודה־אריה — ובתרגומו — יהודה־לייב. ממנו ראו וכן עשו בשאר שמות החיות — תרגמום ללועזית וצירפום, ללא טעם מקורי, כי אם בחזקת הנשמות הצועקות מן האדמה: תנו לנו יד ושם בביתכם.

וככה התהלכו כרוכים שלובי־זרוע: הערש־לייב ולייב־בער, וולף־הערש ווולף־בער ורק בעלותם לתורה חזרו שמותיהם העבריים למקומם: צבי־אריה ואריה צבי, זאב־צבי ואריה־דוב ודומיהם. היו גם צירופים של מחצה על מחצה עברי ולועזי: שלמה־בער ומרדכי־לייב, אידע (יהודה־הירש ואברהם־וולף. לשם זאב־וולף צריך עיון — שהוא לא נכנס לבורשה דרך הנסיך המדיני שנהרג ע״י מלאכי גדעון ביקב זאב — בכך **אין כל ספק שהיהודים מעולם לא קראו לעצמם בשם מקראי** לא יהודי. קרוב יותר לשער שקיצורו של השם הגרמני „וולף־גאנג״ לפנינו או שהזאב האמיתי, בדומה לעמיתיו הצבי והדובם יצא ממאורתו שבנקיקי הפייטרוס (שברבבותיה התגודדו ביערות הקרפטים) וטלטל את עצמו לבורשה. דבר שבענין הוא שהיהודים לא נתכנו בשמות החיות הקטנות, כגון: שועל וארנבת וחתול וכיו״ב, ואף לא לפי־כבודם להיקרא בשם עופות כלשהם — והטעם — אולי יש לחפשו בעובדה שבעלי חיים אלו „סמוכים על שולחנן״ של החיות הגדולות ואוכלים משיירי־מאכלן או שלכל היותר טורפים הם בעלי חיות קטנים פי כמה מהם זוללי רמשים ולועטי רמה — מה שאין כן אצל החיות הגדולות, קרבנותיהם עולות בהרבה בגדלם על טורפיהם. הרי שגם היהודים, אם שהם בוחלים באלימות ונרתעים מפני שופכי דם — לכבוד הוא להם להיקרא על שם החזק שבחיות. שמותיהם של החלשים הניחו לשמות משפחתיים, כגון, פוכס, אדלר, אינדיק, ציג, פיש, גאנז, וידער (איל) ויזל, וכו׳ (על קאץ יש להרהר אם הוא החתול או ר״ת של כהן־צדק).

גם בזהב וכסף, אבני יקר ושאר סגולות החמדה לא מאסו השמות.

מלבד אלה המנויים לעיל — אניני־טעם היו אנשי בורשה בנשאם על שכמם את כל הדברים היקרים והמשובחים: זהב (גולד) אושר (גליק) חסד (גענאד) גבוה (הוך) ולטר (מושל) למדן (לערנער) אבן־יקר (עדעלשטיין שמחה (פרייד) יהלום או אודם (רובינשטיין) כוכב (שטרן) חריף (שערף) סוחר (קויפמן) מחיר (פרייז) שלום (פריעד) איש־שלום (פרידמן) גבאי (קסירר) עצה (ראטה) תאנה (פייג) וגם בעלי מדת ענוה שקראו לעצמם ‚קטן׳ — קליין. שמות שיהודי בורשה לא נקראו בהם — אינם מענינגו, ולפיכך נדלוג עליהם. אלא שנתעכב ונעמוד עוד קמעה על כמה פרטים הנוגעים לקודמים, שנסתעפו ויצאו לכמה גוונים — והם: הירץ — הוא לא בא כשם משפחתי אלא כשם פרטי, ואיננו תרגומו של „לב״ אלא שיבושו של „הירש״־צבי, והקטנתו — הוא הרצל, בדומה ל„הרשיל״ וראיה לכך הוא סיפוח השם נפתלי, דהיינו „נפתלי־הירץ״ — הולם במוחלט את הפסוק בברכת יעקב: „נפתלי־איילה־צביה־שלוחה״ (בדומה לכך הוא הצירוף ‚בנימין־זאב׳ לפי הכתוב הידוע (בנימין־זאב יטרף) אבל בבורשה לא נודע שם זה בצירופו).

„כל מקום שיש לקצר — יקצר, להאריך — יאריך״.

יצחק — נתקצר ונסתרס לאיצי, איציקל (שהם כינויי־ליטוף) איצקע ואיציק והתעתיק באנגלית — אייזיק, ומכאן

השילוב „יצחק-אייזיק". (גם ‚צפורה׳ נתלטפה ל‚ציפי׳ ו‚ציפקע׳). קלונימוס-קלמן — שניהם מהשם שארלמאן — הצרפתי הוא קארלמאן הגרמני, שהם צמצומם של קלונימוס— קלעמענס הרומאי. גורל דומה נועד לצירוף הנומינלי שלמה-זלמן — (וכבר פסק הרב צירלסון להלכה ש„גט ששכחו לכתוב את השם שלמה וכתבו רק את כפילו זלמן — שהוא **גט כשר, שכן ‚זלמן׳ הוא ייהודו של ‚סולומון׳ ביונית, שנבנה** מן הגניטיבום ‚סולומו-סולומוניס׳, כמו ‚פלאטו-פלטוניס׳ בבורשה היה ‚סולומון׳ שם משפחתו של הרופא משולם). **אלכסנדר-סנדר — לא הואילו חכמינו בתקנתם שהרי סנדר** הוא המעטתו של אלכסנדר והיוונות נשארת כמות שהיתה. את געצל (אלילון) ייחדו בליווי אליקים, גם כאן הוגנב ה„אל" **שרצו לבטל בו את „געצל", זעליג (מאושר) — באשר**; לזיינוויל שידכו את שמואל אולי שיבושו של סאמואל), לפייוויש-שרגא וכן זינדל, זוסיא (משולם) זיסל — שם לאשה.

„שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי, כי שרה שמה" (בר׳ יז, א).

באשר לנשים — מלבד השמות הנזכרים שנשלפו מתוך המקרא — לא נהגו קפידה יתירה בבחירתם. שמות ממקור **לועזי, עפי"ר גרמני, שנפסלו לשמש כפרטיים אצל גברים** — הותרו לגבי הנשים. יובאו בזה יתר השמות שלא הוזכרו לעיל, שבנות בורשה קושטו בהן לכל ימי-חייהן ואף נמסרו לדורות הבאים אחריהן, אם שנראים מוזרים במקצת ולא מובנים כל **צרכם: גיטל, גיטע (גיצע?) — והיא ‚טובה׳; פריידע** — שמחה (ששימש גם כשם פרטי לגבר בדומה ל‚ברכה לאשה ולאיש: אחד מבני בנימין מגבורי דוד, דהי"א, יב, ג) מכאן, **יצא „צירל" שאריל-שרה, בריינע, בריינדיל. צ׳ארנע — שחורה** בסלוית, כ"כ זלאטע (הזהה לגולדע — זהבה ומזה — זלדה; ראצע — ברווזה ברומנית; אולי קיצורה של ראכטשע — רחל. שיינע-שיינדיל — יפה (ואולי קיצורה של שושנה האפוקריפית); רייזע-רוזע — תרגומה של שושנה. פייגע-פייגל — תאנה; שמות שנגזרו ממלים עבריות: רינצע — רינה; מירל — מרים (מרים נהגתה בצורה מגוחכת ‚מאריעם׳ — אפשר מתוך עמארצות בקריאה; יענטע יונה (גם יידעס) (לאיש ואשה) ולא יהודית; ביילע-ביילטשע — בלהה? — ריבע — (משמעות למלה בתלמוד נערה, אולם קרוב לגזור אותה מרבקה; גם לסימע-סימא, בית אחיזה בגמרא — שפירושו אוצר, אבל ניתן לתלותו בשמחה. שפרינצע — שפרה (?); חאנטשע — חנה; לייטשע-לייקו — לאה; פעסיל — קטוע מפסח; באבע-סבתא (בדומה לזיידע — סבא — שניהם ממקור סלאוי. אידל — (בדומה לאידל — יהודית?) סאסע — שושנה (?) על השמות הבאים — קשה להחליט על מובנם: חיידל, ליפשע, לאנע האחרון — (צמר ברומנית), פרימיט, עקע, צירל (צלה המקראית?) מינדיל — מאנצע, מינצע, מינע (ייתכן שיש כאן הקבלה למענדיל הגברי); פריווע, חאסיע; גינענדיל; הענע — חנה (?); הענדיל — (גם שמו של גבר, אבל לא בבורשה.

יוסף — גלגולים הרבה עבר בדרכו עד בורשה, ונמסר שם בנוסחאות שונות ומשונות: יוסי (התלמודי) יוזיפ, יאסיל, ועוד (יאשיק ויאשקע לא נשמע בבורשה); יעקב — **בראש נה הפך ליענקיל (יאנקיל) וממנו לתקצורת יעקל, יעקעלע (הדיין)** יאקובי (שנחתך לשניים והעומד על מחציתו השני: קובי (אחד מנכדיו של הרב הראשון שנפסל להיות חתנו של **יהודי** שעלה לגדולה) גם כינוי שמו גרם לא במעט; **גם קאפיל נבנה** ממנו, בעזרת קובי ולבסוף נסיים ביוקל — **המסיים אף הוא** את בורשה היישובית ממערב.

„זכר ונקבה בראם".

שמם של שני יהודים חשובים מחכה להבהרה — **והוא** מעכיל שטיימץ ומיכל השען. שם זה מכפיל את התמיהה: א. מדוע לא נהגה כצורתו במקרא, מיכל — (שמה של בת שאול, ואין להקשות על ששם נקבה יסובב גבר, ראה את ברכה, יונה ושמחה — שהם משותפים לשני המינים). ב. **למה** לא מיכאל — כשם מלאך (כלום אין מלאכים בישראל) וגם בורשה ראויה היתה להם — היכן הם גבריאל, כתריאל **ורפאל לווזער׳ס מוכר התפוחים) אפשר שנעלם ממסבי השם** מקורו התנכי וחשבוהו ללועזי והראייה לכך שהקדימו לו את השם יחיאל — „יחיאל-מעכיל" (ורבים כמוהו, ראה לעיל) וניתן גם להביע דעה סותרת את קודמתה: **הסירוס בא במתכוון** מחשש מפני בעייה תיאולוגית שהשם מיכאל, **בלשון שאלה** עלול לעורר, ולבוא לעבור על „מופלא ממך אל תדרוש" שעליו הזהיר בן-סירא — ואיך התגברו על המכשול הצפוי? — הוי אומר: בתוספתא השם יחיאל, מושכל מוחלט על אלוקים חי וקיים. שם מצוי ורווח מאד שהעלו יהודי בורשה על לשונם הוא השם מענדיל. הדעת נותנת ששם העצם מאן-גבר, הוגדל למענ-דיל ובגלל זרותו, שאיננו עברי — **צמדו** לו את השם העברי מנחם — והוא מנחם-מנדיל. **ולמה דוקא** מנחם שרק אחד ממלכי ישראל — ולא מן הטובים שבהם — ידוע בשם זה והוא מנחם בן גדי, ובמה תואמים שני השמות הללו זה-לזה? — מותר לשער שמחמת דמיון התחילית שבשני השמות — מנחם-מנדיל נזדווגו לשם אחד (בבחירת ‚מנחם׳ — כנראה, לא הועלה על הדעת ‚מנחם הורג מלכו ובוקע הרוח תפסח׳ — **אלא על מנחם, הוא כינויו של אליהו** התשבי (כמאמר הפייטן בקינות — ניחומיו: „תשבי-מנחם-ונחמיה) העתיד לנחם את ישראל לפני הגאולה הקרובה במהרה בימינו אמן.

משהו על השם מרגלית. נחום פעריל שינה את שם משפחתו לעברית עוד בטרם עלה לישראל למרגלית, בחשבו, כרבים אחרים, שהחליפו שם לועז לשם עבר. תמימות היתה בו בהחליפו שם אשכנז בשם יוני-רומאי, יתירה מזו — השם פעריל לא הורק לכלי-ארם-יון-ואדום כלל, כי מקור אחד **בלבד מזכיר את הפנינה כמזוהה למרגלית (תרגום רב יוסף,** איוב כ"ח י"ח מרגליין). במשלי ג׳ ט"ו; ח׳ י"א; כ׳ ט"ו; ל"א י׳ — תרגומו: כיפא סבתא (אבן טובה); ב‚איכה׳ הפנינים צבע אדום להן („אדמו עצם מפנינים") ואילו באיוב כ"ח י"ט, כתרגומו של פטדה, צבע ירוק כמרגלית („מרגלא ירקא"), ביחזקאל הוא תרגומו של כדכוד גם אבני-השוהם — הם מרגליין ואבנו של בנימין, הישפה. יונתן והמדרש (שמ"ר ל"ח י׳: „בנימין — מרגליטוס". יוצא, איפוא, שלפחות עשרה מקורות (מול אחד) מעידים ש‚פנינה-פערל׳ אינה המרגלית.

מאליק — שם משפחה, שבין יהודי ארצות ערב לא יקשה לבוא בסוד מוצאו: אין ,מליכ׳ אלא מלך העברי („ומלך״ דר בעדער יוכיח שקיימת אפשרות כזאת שיהודי ייקרא בשם „מלך״) (בערבי שבתות ומועדים היה באמת „מלך״ מושל בכיפה, והכל צריכים למרא דמיא רתיחא). אבל בבורשה — אין מאליק אלא שיבושו של ,מלאך׳, שהועתק הוא, או שמו משכנתה מוסיעף ושם שני השמות, מלאך בשם או ככינוי ומאליק נשואים ע״י כמה משפחות, ואל תתמה שמויסיעף הרהיבה עוז להניח שם קדוש, כמלאך על ראשי יהודים שהמפורסם שבהם הוא אברהם המלאך בנם של קדושים, ובעל כרכרה רתומה לשני סוסים אבירים, אחד לבן ומשנהו אדום. (וכינוי להם ה,שימל׳ וה,פוכס׳). מה ראה ה„מלאך״ לבוא לבין הבריות? (הפשוטות) — אלא יש משערים שיד הניוון ופיתול הדיבור הוליכתו בתוהו לא דרך. כי מה ראה דווקא העגלון לעטור את עצמו בכתר המלאך? אפשר לומר, שלשון ,סגי נהור׳ — נהיר גם אצל השמות: שבמקום לקרא למסיע אנשים ומשאות ,בעל עגלה׳ סתם, תואר שאינו מוסיף כבוד לנושאו — החליפוהו במהלך, כלומר המוליך, דהיינו, מוליך אדם ומיטלטליו ממקום למקום. ומכאן הדרך פתוחה למהלך שייהפך למלאך — שיבוש של גדלות ומלאך בפי ההדיוטות נתגוון למאליק, שם חסר טעם ונטול משמעות. (השוה אצל טביוב).

לא היה עם לבו של כותב המאמר לבוא ולהגיש לפני קוראי ספר הזכרון, מחקר שמות בישראל. דלתות הספר ננעלו בפני שמות אנשים שלא מיושבי בורשה. לפיכך מעטים הם השמות החרותים על הלוח. בנשוא הכותב את שמותיהם הקדושים והטהורים, שאינם נמחקים מזכרונו, על שפתיו ועל חוד קולמסו ביראה ברתת ובזיע, הריהו הופך בהם באהבת־אין קץ ובחבה רבה בהעבירו אותם מלוח לבו על לוח הזכרון, ודומה בעיניו כאילו נוטלם על זרועותיו, בקחת תינוק רך ויחיד, משווס לנגד עיניו, וכל שם שחורתו בצפורן — נוצתו מקרב עצמות, ומותח עליהם גידים, מעלה בשר וקורם עור ורוח חיים מפרפרת בתוך הבשר והדיבר יש בהם; הוא מאזין שיחתם ובלכתו בדרך רואם ובשבתם בביתם, במשאם ומתנם בחנותם, מעבירם לפני עיני רוחו כבעודם תוססים והומים, אצים ורצים וממהרים זה־לבית־מדרשו. וזה — לבית מלאכתו, זו — לשכנתה הקרובה לגלגל אתה שיחה קלה וללמדה דברים בטלים, וזו — לבית תבשילה להכין מעט אוכל לבעלה החוזר מעמל יומו ולילדים השבים מחדר רבם מקצת נזיד חם לפיהם. — זכר גם זכר היטב את פירושה של חכמינו לפסוק „ביום השמיני־עצרת״ — עצרו עוד יום עמי, כי קשה עלי פרידתכם... בעת סידור השמות קפץ משלו הנחמד של רש״י בא וישב ביניהם — המשל „למרגלית שנפלה בין החולות — אדם ממשמש בחול, וכוברו בכברה, עד שמוצא את המרגלית ומשמצאה — הוא משליך את הצרורות ונוטל את המרגלית״... ,מרגליות׳ הרבה היו לו בבורשה ש,נפלו בין־החולות — אל תקרא חולות אלא חללים... אבל אינו ,כוברן בכברה׳ — כי אין צרורות להשליך שכולם אבני־נזר וחפצי־יקר היו — אלא הוא צוברם בלבו ונוטלם בידו, ורושם שמם על יריעות ספר הזכרונות לחייהם — ושוב איננו ברשותו להניח מהם — ובקראו בשמותם מעל השורות הדוממות, הערוכות בעגמה מחרישה מעוררת רחמים — הנפשות המשובצות בהן, כאבני־החושן על לבו של הכהן הגדול, בבואו אל הקודש — הן נוטשות את משבצתן ומראות עצמן במאור פניהן ובזיו־איקונין שלהן, בחיוך מלבב ובמשובת ילדים, במוסר־אב ובבכי־אם כבוש, בצחוק נעורים מרנין ובאנקת־נואשים — ובעיניו העששות הנטויות אליהן, אל הנשמות־השמות, חמלה רבה נשקפת מתוך אישוניהן ובקול דממה דקה נתלשת אנחה חרישית מלבו ומתמלטה מבין שפתיו: קשה עלי פרידתכם...

שמות משפחה מביעי מושגים

מעשה (לא בבורשה) באחת מעיירות הגולה בתלמיד יהודי שהוזמן, ע״י מורהו הלא־יהודי, אל הלוח בזו הלשון: קום נא, אתה שם, גן חיות קטן! הילד נענה נעלב להזמנה, אבל הביע את מחאתו על הפניה המשונה שראה בכך אנטי־שמיות זולה. משפייסו המורה ושאלהו לשמו האמתי, ענה: הירש־לייב־פוכס... הוא הדבר שאמרתי, כלום שלשה שמות של חיות אין בהם כדי החזקת גן חיות קטן!? באמת אמרו בבורשה שאין לתמוה אם יהודי הנקרא בשם שלשת העזין שבחיות — וולף — לייב — בער, אם יתברר שאין בו שמץ מתכונת הגבורה הנטועה בחיות הכלולות בשמו, אלא שחלש הוא כזבוב, כחוש כשועל ומפוחד כחתול. בבורשה שמסופר עליה שלראשוני מתישביה הוצמדו שמות משפחתיים לפי מדת ערכם — מאד ייתכן וניתן לשער שאכן ביטאו שמותיהם, בחלקם, מעשים וארועים שקרו לנושאיהם הראשונים ומהם עברו לבניהם אחריהם בירושה. חשוב לדעת, איפוא, שבשמות משפחתיים שנלחשו בבתי־בורשה ובחוצותיה עולה זכרם של מדינות וערים, שמשם יצאו, כנראה ראשוני חלוציה כפי שהוזכר כבר מקצועות שונים שבהם עסקו יהודיה מבצבצים בקריאתם, טוהר מדות שהצטיינו בהן ודרכי מוסר שהלכו בהן, מעלות גלויות וסמויות שנתברכו בהן.

שמות משפחה המציינים ערים ובעלי חיים

נזמין אם כן נציג אחד נציג אחד מכל עיר (וארץ): ר׳ משה לייב אפטער (מאפטא). ר׳ ברוך ביסטריצר (מביסטריץ). יחיאל ווערצבערגער (מוירצבורג); ר׳ אברהם־נתן צ׳רנוביץ. וגם אליעזר פולק (מפולין) יעלו ויבואו נציגי החיות (והעופות): (נשר) אדלר שלום מנשה; (תרנגול הודי) אינדיג חיים־לייב; (נאזהורן? החיה מושחתת הצורה, עושה הציצית): (אווז) גאנז יוסף־מאיר; (ארנבת) האז אליעזר; ווידער (תיש) יצחק (הסאודניק) (ראם) וויזל שלמה־יעקב; (מין דג) לאכס שלמה; (צפור) פוגעל לייב; (שועל) פוכס וולף; (דג) פיש אהרן; (עז) ציג עזרא; (פיל) עלעפאנט גרשון.

אנשים נקראים ע״ש מלאכתם

„שמך נאה לך ואתה נאה לשמך״
(פיוט לימים נוראים).

יעמדו בעלי המלאכות והמקצועות: ברעסלער אולי פרעסלער — מגהץ־חייט מוטיל; וואלדמן (איש יער) —

משפחת הדיין; טעסלער (אורג) וולף; לייפער (רץ) יצחק; **נאדלער (חייט או עושה מחטים) אלתר־חיים; פאקער (אורז)** צבי אריה; פישמן (איש דגים) אליעזר; פישער (דייג) פישל־שלמה־יואל; פעלדמן (איש שדה) ברוך; פרוכטער (מוכר ירקות) הערץ; קויפמן (סוחר) צבי; קסירר (גובה) פישל דוד; ראטנער (נותן עצות, או צייד עכברים), משה שמואל; שטאובר (מסיר אבק) גרשון; שטיימץ (סתת) אלתר חיים; שכטער (שוחט) שמשון. גם אבנים טובות ומרגליות וסתם אבנים לא היתה בורשה חסרה: שטיין־עזרא; שטיינער יעקב; **שטיינפלד (שדה אבן) — אליעזר; אבן־שטיין — משפחת** חיים; עדלשטיין (אבן יקרה) — מנחם; רובינשטיין (אבן שוהם) — שלמה הירש; גרינבערג (הר ירוק) — משה; גרינגלאז (כוס ירוקה) — הירש; גולד (זהב) — אברהם; **פעריל (פנינה) — יעקב מנדיל; רוזנברג (הר שושנים) —** משה מיכל המלמד.

בפירות ואילנות שבורשה היתה משופעת בהם — מעטים השמות שנתלו עליהם: כגון אפעל (תפוח) יצחק פישל; טאבאק — יצחק (שלא ניטע ולא צמח בבורשה ירק מהמם זה (כוה״ש מעשן היה עלי האגוזים).

תשעה שמות אבות קדומים שוקעו בשמות צאצאיהם: דוידוביץ־אליעזר מאיר; יעקובוביץ משה מנדיל; לייבוביץ עזרא; מרקוביץ־(מרדכי) שלמה; מושקוביץ (משה) —; מנדלוביץ אברהם לייב; פינקוביץ (פינקוסוביץ־פנחס־פישל; שולומון־ משולם; שלומוביץ־שלמה בער.

„ר׳ מאיר בדיק בשמא הוי"

שמות מודיעים על מדות ומעלות

מדות, תכונות, ערכים מוסר ומעלות — יהודי בורשה ניחנו בהם: הוך (גבוה) — איסר; קליין (קטן) — יצחק אייזיק; קינד (ילד) — ברוך; רוט (אדום) — מרדכי; פריד (שמחה) — יצחק מאיר; פריעד (שלום) — חיים עזריאל; פרייז (ערך) — שמואל; פרידמן (איש שלום) — פינחס הירש; שטערן (כוכב) — אליהו; גליק (אושר) — משה מנדיל; גענאד (חסד) — מאיר וולף; דאסקאל (מלמד) — הרופא היינוך; לערנער (למדן) — מרדכי יוסף; ראטה (עצה) — אברהם צבי; ואלטער — מושל — היינוך לייב חוטב העצים.

שלשה כהנים יוזמנו להפטרת השמות — והם השמות העבריים הבודדים־נודדים ביער השמות הלועזיים בבורשה (תשעת האבות שנתקעו בשמות המשפחתיים — הסיומת לזרים) כהן־אליה לייב; כהנא־שלום גדליה׳ס; כ״ץ (כהן צדק) — מנדיל בעל העגלה.

„קראו בשמותם עלי אדמות" (תה׳ מט) — **פסוק זה** העלה עוד מקצת מן השמות היקרים שהדהדו בבתי בורשה וניתן הכבוד לחלק מהם לענדם ולהאירם מחדש, והיה בהזכירנו אותם — ונזכור גם את האחרים שנתכנו באותם השמות ויתגוללו רחמינו ורגשי אהבתנו אליהם — ונפקדם בזכרון טוב לפנינו.

„למען ספר שמי בכל הארץ" (שמ׳ ט. טז).

כבר דובר על המעלה לשמות המשפחתיים של יהודי בורשה שהם מוכיחים על ארץ מוצאם כגון (הרים, נהרות וכיו״ב). ,וירצבורגר׳ — מוירצבורג שבגרמניה (כאמור למעלה); שמות טופוגראפיים — על שפתם של המתישבים בה; בליל המונחים שהשתמשו בהם בשפות היידיש והרומנית והשיבושים הרבים שנתערבו בהן הם עדים נאמנים המוליכים אותנו למקור מוצאם של אחדים מיהודי בורשה.

להנחה זו תסייע ראיה מדעית דלהלן: מפרשי ה,פאפירוסים׳ שנתגלו ב„יב", היא אלפנטינה ע״י סוינה במצרים העליונה וחוקרי התקופה כלם פה אחד במסקנה ש„יב", מושבת החיילים העברים, אם לא עיר של גרים היתה, לפחות התגוררו שם הרבה גרים, הם גויים שעברו לדת ישראל. על סמך מקרה מעניין אחד ויחיד שחשפו באחת מתעודות „יב" והוא: אדם אחד, אשחור שמו (שם ארמי או חורי) נשא אשה יהודיה וברשימה הבאה נקרא בשם נתן — דבר זה של שינוי שם מצוי היה וידוע רק בגיור. נמצאנו למדים מכאן שני דברים: א. ששינוי שם נכרי לשם יהודי מוכיח על גיור; ב. שם אחד דיו להוות כלל להרבה שמות. אנו בעניננו עאכו״כ, שמותר לנו להסיק מסקנות מרחיקות לכת בבדיקתנו את השמות המשפחתיים שנשאו על ראשם המדברים בעדם על מקום צאתם, ולא זו בלבד, אלא שאפשר לקבוע שרבו הבאים ממזרח על אלה שבאו מן המערב. ולשם הקיצור ניתן לומר שבימי הבינים בתקופת הרדיפות במערב אירופה ובמרכזה נדדו היהודים וברחו לרוסיה ובימי חמי״ל (ר״ש) חזרו למערב וטרם שהגיעו אליו התקרבו למחוז מרמורש ועד בורשה הגיעו.

שמות ליטוף וחיבה

כפולי שמות והקטנתם או הגדלתם — בדיקה בטיב שמות האדם או בפירושם, כדרכו של רבי מאיר שבדיק בשמא הוה לא היו עורכים בבורשה וגם לא דרשום, כדרך שעשו רחל ולאה, לפני מתן שמות לילדיהן והטעם לקריאה. במקרה אחד לפחות ביקשו שם שיש לו ערך מגי או כח מיסטי להעלותם על הנקרא בו, אז הוסיפו שם שחשיבותו נעוצה בפירושו — והם השמות אלתר וחיים: משחלה, ר״ל, אחד מבני המשפחה, לא תמיד פנו לרופאים אלא העתירו את פני הרופא שבשמים שישלח לו במהרה רפואה שלמה מן השמים, לרמ״ח איבריו ושס״ה גידיו... „וכל התפלה כולה, וכסעד ותמיכה לתשועת השם, צירפו לשם החולה את השם אלתר או חיים (זקן וקיים) או שניהם ביחד — שיחיה לאורך ימים טובים, אמן.

שכיח מאד היה הכפל החוזר בשמות, שניתן להעמידם על שלשה טעמים: א. כדאמרן; ב. השם עצמו תבע את הכפלתו מטעמי מקור (שכבר דובר ע״כ): יהודה־אריה — (ע״ש הפסוק „גור אריה יהודה") ע״ש תיאור תקפו במקרא, כסגולה להרבות גבורה על נושאו (מעין אלתר) וכיו״ב עליהם ייחשבו השמות יעקב־יוסף, בגלל סמיכותם בפסוק, אם שיש הפסק ביניהם: אלה תולדות יעקב יוסף... וכו׳; ג. הוא טעמו של הרוב המכריע לאריכות השם ע״י צירוף של שלשה שמות: הרבה שוכני עפר יש לה למשפחה ונשמותיהם מיחלות לשם ושארית בין החיים עלי אדמות. שינוי צורות ומראה בשמות,

הקטנתם או הגדלתם — תופעת הקטנה וליטוף בשמות שכיחה היתה אצל האמידים. משיצא התינוק מבית ,יפה׳ ושמו המשונה המצטעצע עליו — מיד נבלע כפרי בשל, נתעכל במיעיהם עד כדי טשטוש שמו המקורי, שכמעט נשתכח ורק לזכרים החזירו להם בחייהם את שמם הנכון לקריאה בתורה ולשני המינים — בבוא עת פקודתם, בשעת האמירה: „ה׳ נתן וה׳ לקח" והשם הנכון חזר לכבודו הראשון. לעומתם, ילדי העניים — לב הוריהם לא היה פנוי לצעצוע השם אלא הניחוהו כמות שהוא (שבעה שמות של ילדים וילדות מרפרפים היו בחלל חדרי בית אבא של הכותב ואף אחד מהם לא שונה ומימי ילדותו לא שמע רק את השם גדליה בלבד (לשם צחוק והיתול שינו בשמו וקראוהו ,גדולה מיט לוקשן׳. תאמר שהשם גדליה לא ניתן לליטוף דרך חיבה — הרי אדם אחד היה בבורשה ושמו שלום גדלקעלעס... בודאי עשיר היה אביו של שלום (או בן יחיד); והראיה שבנו של האחרון, גדליה כהנא, זה שמו לעולם וזה זכרו בגבאות בבית הרבי ברמת ויז׳ניץ.

הרי שורה של הקטנת (או הגדלת שמות מטעמי ,חיבת אברהם׳ — הוגדל מ,אברם׳, שרה — מ,שרי׳ (הגדלה היא או הקטנה ?! תלוי במדרש. אמנון — לאמינון; בדה״י ישנם הרבה שינוי שמות כאלה) ובבורשה? — משה׳לי ושלמה׳לי (גם מושי ושלומי), דוד — ,דוצי׳, מרדכי — מוטי, פוטי, חיימי, הירש — הירשי, הערצי, בער — בערי, בערצי בעריל, נפתלי — תולי, יוסף — יוסי, יהודה — יודיל ויודילי. אצל הנשים היה הליטוף בלתי מעשי, אולי מחמת שהבת לא נתקבלה בסבר פנים יפות כ״כ בהיולדה, אולם את המקרים הנדירים לא נקפחם: פעריל נתקצרה ל,פערי׳ ולפעפי הלועזית; דבורה — ל־בויצי; חנה — ל,חנה׳לי ולחנצע; מרים ל,מירל׳; שרה — ל,שארי׳, שרי; קלרה — ,קלארי׳. מאנצע — מונצי; לאה — לויוש. אותם גמולי מחלב, עתיקי משדים, לחוצי ללב וצמודי לחיק, האמהות שאמרו עליהם: טיפחתים ורי־ביתים, הנאהבים בלדתם והנעימים בחייהם בהתרוצצם בחדר הורתם, לא נפרדו מהם במותם. יד אכזריה דחקה אם על עוללה לתוך בית התופת ותרא אם את ילד טיפוחה מפרפר ומתפתל בייסורי גסיסה עד צאת נשמתו הטהורה — העל אלה תחשה ותתאפק, אל נקמות ?!

זכרון עולם

זכרון עולם

„להאי שופרא דבלי בעפרא קא בכינא (בר. ה:)

לזכר בתי היקרה צפורה (פייגע) ריכטר, בת פראדל פייגע מבורשא. שנפטרה בדמי ימיה.

נולדה ברחובות ה׳ בניסן תש״ז, ונפטרה בי׳ ניסן תשמ״ג, בת ל״ו היתה במותה.

צפורה־פייגע ריכטר בת פריידל

מילדותה הצטיינה בלמודים, ומוריה ניבאו לה גדולות. הצטיינה במיוחד בשפות, ציור וספרות. את סמינר תלפיות בת״א סיימה בהצלחה ושימשה אח״כ כמורה לאנגלית.

בזמנה הפנוי למדה באוניברסיטה לתואר ב.א. אך נפטרה בטרם עת בשנה האחרונה ללימודיה. השאירה בת, בן ובעל, ואנו אמה, אחותה ואחיה — נותרנו מיותמים ואבלים עם מותה החטוף.

יהי זיכרה ברוך!

תשפוכת לב אם, רחום וחנון ושבור, בשכלה בת חמודות, חכמה ומלומדת בעודה טווה את מסכת רקמת חייה — ללא עת,

בשנותיה המעטות הספיקה לסגל לעצמה את המדות הנעלות שמנה החכם בהימנון לאשת חיל: חגרה בעוז מתניה... לא יכבה בלילה נרה ידיה שלחה בכישור(ון) כפה פרשה לעני...

נולדה בי׳ ניסן תשי״ז ברחובות בשנות מלחמת העצמאות.

האם לבת סגולה זאת מעלה, מדי דברה בה, קוים לדמותה הנאצלת של בתה, בהיות מאד מיוחדת, שכבר בקטנותה נתגלי בה סימני גדלות וכן קראו לעברה בהיכנסה לכתה: הגאון הגיע... והיא — הענווה בהתגלמותה. ביה״ס עיטר מדי שנה את תעודותיה במיטב הציונים. בייחוד הצטיינה בציור. באמנות זו הוכיח כשרון יוצא מן הכלל (היא שקישטה את כתות בית ספרה בציוריה) בחיבור — בכושר ביטוי ובהתמדה. משפתחה בקריאת ספר לא עלתה על מטתה עד שסיימה להגות בו. הוא הדין בסימינר תלפיות ואח״כ באוניברסיטה — הצלחתה בלימודים צעדה לפניה.

אבל למרות כל אלה, תמיד היתה ענוה ומצטנעת ורגזה אם ספרתי למישהו על הצלחותיה בתחום הלמודים או הציור.

והנה באו הימים הקשים כתומם: אחר לידת בנה התחילה ללמוד באוניברסיטה לקראת סיום לא הספיקה לדאבוני לסיים עקב מחלתה. היא לא אהבה להיות לטורח לאף אחד, ואפילו לי, תמיד כשנשאלה אם חסר לה משהו או איך היא מרגישה תמיד היתה התשובה בחיוך „הכל בסדר את לא צריכה לדאוג״.

שעתיים לפני שנפטרה משנשאלה לשלומה והיא השיבה בחיוך התמידי שלה „מצויין״ שאני לא אדאג. לא ציפתה לעידוד, היתה היא זו שעודדה את אמא הדואבת מייסורי בתה שנתיסרה ביסורים קשים והתאמצה בכל כוחותיה להבליג על הכאבים כדי שהסובבים אותה לא יצטערו בשבילה. היא היתה סמל הכח והאומץ לעמוד מול הקשה ביותר. לא חפצה ברחמים ועודדה את כולם וחיוכה לא מש מפניה עד הרגע האחרון. במותה השאירה אחריה בת, נאוה שמה, ובן, אליהו, שעודם קטנים וחסרה להם מאוד אמנם הטובה. נפטרה בי׳ בניסן תשמ״ג.

נאנחת אמא: ככל שעובר הזמן אני מרגישה יותר ויותר את גודל האבדה ואת החלל שנוצר בעולמי כשבתי האהובה ציפי איננה כל עולמי חשך בעדי. הלב דואב ואין לו מנחם „רבות בנות עשו חייל והיא עלתה על כולנה״ יהי זכרה ברוך ונשמתה צרורה בצרור החיים.

כותבת בצער עמוק ולב קרוע ומורתח — האמא

לזכרון עולם

לזכר הורי, אחיותי ואחי היקרים והאהובים שנפטרו.

אבי **יצחק לייבעשיס**, בנו של ר׳ יענקל ושענע וידר מלרדענע. הגיע בגיל 16 לחצר של הרבי בבורשה רבי פנחס הגר. הוא שימש את הרבי במשך 22 שנה, נפטר בבורשה בכ״ח כסלו תרצ״ד.

ר׳ אברהם גרינשפאן דודה של פראדל
אחי אביה ר׳ לייבוש גרינשפאן

אמי **פייגע**, אשר נספתה בשואה, היתה בתם של ר׳ לייביש גרינשפן וסבתי פראדל. סבי ר׳ לייביש גרינשפן, היה בזמנו אחד מתלמידי החכמים בבורשה, והיה חברו של ר׳ משה׳לה וולדמן הדיין. סבתי פראדל היתה הבת של הרש אדלר מראשוני בורשה. משמונת ילדיהם גרו בבורשה בנוסף

פייגע יצחק לייבוש׳ס וידר
אמה של פריידל תבל״ח והירש־מלך ז״ל

לאמי, נפתלי ואברהם גרינשפן. רייזע אשתו של מנדל פייביש מנדלוביץ, וסאסע אשתו השניה של הרש מליק, ואחיותי רבקה ובעלה לייב פולק ולייטשע שנספו בשואה ואחותי רחל. אחי הערש מיילך שהיה יחד עם לייבש בר הלפרט, ממייסדי צעירי פועלי אגודת ישראל שעלה ארצה מארד רומניה בשנת תש״י, גר ברחובות ונפטר בליל חג השבועות תשל״א.

יהי זכרם ברוך.

משפחת האז

חיה רחל בת ר׳ אריה לייב (הנפח) ואשתו בילע — ובעלה אברהם פישר, שתי בנותיהם פסיל וחיה רחל חינכו אותן בדרך בית אביה — אבל לא זכו לראותן פורחות ביפי עלומיהן, כי נלקחו כתומם לאושביץ.

האמא ביילע אשת ר׳ אריה לייב היתה אשה רודפת צדקה ידעה בסתר שכניה הדלים שלא מעטים היו בחבל הצ׳יזלה והגישה להם ממיטב מטבחה, בייחוד הצטיינה בסיועה לבעלה הנפח משהבחין בפרסות הסוס של עגלון דל שסוסו עומד לפשוט באחד הימים את הרגל והבית ישאר בחוסר כל — ערכו מפעל והחליפו את סוסו.

חיה רחל בת אריה וביילה הנפח מהצ׳יזולה
אחותו של ר׳ שרגא פייוויש

בתו **בלהה** הלכה לעולמה בישראל בדמי ימי (בת 29). בחיפה בבית העלמין שבכפר סמיר מוצבות מצבות לשובקי חיים וצופות פני ים רחב ידים. ביניהם מציינת מצבה אחת בקיצור נמרץ מעשה אנוש וסיומם לאחר שנים מעטות. שרגא פייוויש הוא זה, בעל נאמן, מסור וכואב מודיע בה על רעיית חיים שעזבתו בעודה באיבה — היא ילדה לו בת יפה שהביאה שמחה בבית והתחילה להדריכה בדרכי צדקה שלה ושל בעלה ייבדל״ח — עד שבא המות וקיטע אותה באמצע הדרך, כי ללא עת נפרדה מהם לעולמים. אולם בכאב זה לא סגי, כי הולך הוא וגדל, מעמיק הפצע ומחריד, שסאת ייסוריו של הבעל והאב לא נמלאה: למרגלות קבר הרעיה יושב לו ילד, ישיבת תינוק בחיק הורתו... תינוק עול ימים, תוך הרגשה שסמוכה היא אליו ובקרבתה, קרבת רחמי אם הוא שרוי ואין לאדם אחר חלק בה...

בתו בלהה

הלכה לעולמה בישראל
בדמי ימיה (בת 29)

בלהה, בתו שהלכה לעולמה אחרי מחלה ממושכת, שוקעת ומדוכאה בייסורין איומים והיא רק בת עשרים ותשע שנים (ולמען הבליט את גודל האסון של האבא הדואב ואת צחוק הגורל המשחק בבני תמותה — צצה לרגליה של בלהה מצבת אשה שמלאו לה תשעים ואחת שנה — מאה ועשרים שנה לשתיהן וה„חלוקה" הוא להחריד... טובת לב היתה בלהה ויד פשוטה לה לעזרה לזולת. דרכה — דרך הוריה, בעלת כשרון במעשה ידיה, בעוד היא מתכננת אורח חייה וחינוך בנה היחיד פקדה מחלה קשה שהחישה את יומה האחרון.

משפחת שלומוביץ

בבית אבא ואמא

את דמויותיהם של הורי ז"ל אני משווה נגד עיני כביום התהלכי אתם: אבא — ממעט היה בדיבורים שכן תמיד נתקע היה בתוך דאגת הפרנסה. אמא — הוקפה ע"י חבורה של ילדות, אחת קטנה מהשניה, שבע במספר ורבות טרחה עד שגמרה להאכילן ולהשקותן, להלבישן ולהנעילן. נצב הוא אבא לפני עיני רוחי, בחנותו כשהוא כפוף על מדפו ומשמש את קוניו ובאין קונים — ספר תהילים או „חוק לישראל" פתוחים היו מונחים לפניו ומעיין בהם. בשבתות ובמועדים היה מזמין אותי, הבן יחיד, אליו מושיבני על ידו ובוחנני בתורה. המלמ־דים עבורי בחר מתוך המשובחים שבהם ושילם להם ככל אשר שתו עליו. בדרך מקרה היה מתפנה לשעה קלה ושואלני לשלומי. רק פעם אחת הועמדנו פנים אל פנים — הבן מול אבא ואמא. אני הייתי זה שיזמתי פגישה זאת, שהיתה גורלית עבורי ועבור כל המשפחה. הימים ימי פתיחת „הכשרות" עבור בני הנוער להכשירם לעבודה לקראת עלייתם ארצה. גמלה בלבי החלטה נחושה לצאת ל„הכשרה" שפתח המרכז מ„צעירי מזרחי" בסיגט וקלוז' לבני הנוער שנשאו נפשם לעלות לישראל, לבנותה ולהיבנות בה. ניתן לומר אילו שוא־לים היו את פי בני בורשה, כקטון כגדול מי האיש החפץ לעלות לציון ולחונן את עפרה — היה קהל גדול קם על רגליו ועונה קול אחד — אנכי! אלא שלא כולם נכונים היו לעשות „הכשרה".

חמשה מבני בורשה גמרו אומר לצאת להכשרה ואני בתוכם. מובן שאת דבר ההחלטה עלי להביאו בפני אבא. בטוח הייתי בסירובו המוחלט, שהרי מיחסו המיוחד אלי נלחש לי שנפשו קשורה בנפשי. הנה עומד אני נוכח אבא ואמא וממלל באזניהם בקול רוטט את צפוני לבי וצירפתי את מחשבת היציאה להכשרה למעשה העליה לארץ, הבאה אחריה. דממה פשטה בחדר. פני אבא הרצינו ובעיני אמא נצנצו דמעות. ידעתי מה שמתרחש בלבם בשעה זו: בן יחיד בין שבע בנות... עם שידעתי שאיש לא יניאני מהחלטתי, נכספה נפשי להסכמה מפיהם. אחרי שעה קלה של דומיה מעיקה שיסע אבא את השתיקה, פנה אלי בפנים מאירות משמחה גלויה, ענה ואמר קצרות: עלה, טוביה ותהא דרכך צלחה! תסע לפחות אתה לארץ קדשנו ותסייע בבנין הארץ. אשר לנו — הננו משפחה בת עשר נפשות ואיננו מסוגלים לעלות לפי שעה, אולי נזכה ונבוא אחריך, טוביה, לארץ ישראל. סע להכשרה והתקן עצמך לעליה — והלכה לפניך ברכתנו. ישלחך אלוקים לפנינו ותהיה אתה לנו למחיה ולפליטה.

טוביה בן ר' שלמה בער ופעריל **שלומוביץ**

צעירות בנותיו של ר' שלמה דוב (בער) ופריל שלומוביץ שעלו על המוקד
פעוטות ותמימות נסחבו לאש התופת מבלי דעת מה רוצים מהן — עולות כליל על מזבח היהדות

ניסל

חנצה

יעקב הערשטיק בשבחו של שלמה בער שלומוביץ

לא עבר שבוע ימים מאז שפרצה הדליקה בבורשה, בעודי „מלקק את פצעי״ ועושה חשבון הנזקים, מתעצב על החפצים שעלו באש ושמח בניצולים — והנה ר׳ שלמה דב עובר ברחוב, נעצר וניגש אלי, פתח ואמר: הזוכר אתה, יענקל, כמה כסף אני חב לך? — היום אין מנהלים חשבונות, ה׳ נתן וה׳ לקח, אני עונה לו בפסוק מ„מעבר יבוק״. כן, נכון, עונה לעומתי שלמה בער, אבל אני לא נתתי אלא לקחתי ומה שלקחתי אחזיר לך. לא הועילו כל טענותי והוא בשלו. לא הספקתי לגמור אתו את ויכוחי — ועל השולחן הוטל צרור שטרות כסף — ושלמה בער ממשיך בדרכו.

חנה שטיין

למשפחת וולף שטיין

אחותי חנה — כשמה כן היא בימי בחורותיה: נערה שחרחורת וחיננית (בגין כך כינוה „הצנועית״) וטובת לב. אהבה רבה אהבה את אביה. כשנתאלמן ר׳ וואלף — והיא כבת עשר, ניגשה אליו, חיבקתו וניחמתו ותאמר לו: מהיום ואילך אני אשרת אותך ולא תחסר דבר. האכילתו ממזונה

חנה בת ר׳ וולף וראכיל שטיין

הדל שהשאירה עבורו מקצת ממנתה, כי הימים ימי שלהי המלחמה והלחם שאזל מהבית לא אץ לחזור אליו. ראשית דאגתה היתה שלאבא לא ייקר בחדשי החורף ותשם עיניה לבגדיו רחצתם וטלאתם ותתקנם וייחם לו. למטרה זו עברה את גשר העץ ותלך לפריידה־עקע חברתה החייטנית ותלמד מלאכת התפירה. מקצוע זה שהצטיינה בו בעשית „לבנים״ הביאה ליאס ותתפרסם כמעולה שבמתפרות „לבנים״

חיה בת ר׳ וולף וראכיל שטיין (באמצע)

(היה מעשה וראשי שונאי ישראל, קוזה׳ השיא את בנו וביקש שימצאו עבורו חייטנית משובחת, הציעו לחנה לעלות לארמונו עם כל עוזרותיה, אבל היא ויתרה על הכבוד ומיאנה להלביש את הרשעים). בציונות שהביאה עמה מבית אבא, בו דיברו כל בני הבית עברית, המשיכה ביאס ותהי לחברה מועילה ופעילה בסניף „צעירי מזרחי״ דשם. קישוטי הקירות בסיסמאות ובתמונות נוף ארצישראליות, מעשה ידיה היו, לכך סייע לה אחיה ממרחקים, מהמרכז בצ׳רנוביץ.

ביתם ביאס פתוח היה לעניי בורשה שבאו לבקש שם מחיה וראשית מעשיה אתם היה להלבישם בגדי לובן מעשה ידיה. ביאס נישאה ובשניה בישראל, אולם המזל לא האיר לה פנים בנשואיה. בחיפה המשכה במעשה הצדקה שלה ופיארה בתבונות כפיה את בית הכנסת של בעלה. נפטרה מרובת מעש ומעוטת שנים בחיפה. (פעם מצאנוה בוכה בהיותה בבית חולים, לפני פטירתה. לכשנשאלה לסיבת הבכיה, חנה, למה תבכי ולמה ירע לבבך, ענתה: לא על מכאובי אני שופכת דמעותי אלא על שלא עלה בדעתי בימי הטובה ביאס לשלוח את אבא לשבועיים לפחות לפינטינה, מקום הרחצה והנופש לרענן את עצמותיו היבשות באויר הצח והמבריא. על זה דוה לבי אף לילות יוסרוני כליותי.

שפרינצה שטיין

שפרינצע שטיין

ברשימה על ר׳ אברהם חיים העולה הראשון מבורשה לישראל, ראינו שפטירת אשתו שפרינצע, שכל ימיה ניסתה להניע אותו לעלות, זירזתו להחיש את עליתו. שפרינצע הראשונה לא זכתה לעלות אבל נינתה שנקראה בשמה, עלתה ומנ״כ בחיפה. היא שגאלה את שמות ההורים שעצמותיהם טמונות בבורשה ועל מצבתה הוצב זכר גם לאחיותיה שעלו על המוקד: רבקה ובעלה ישראל פישל המלמד ממויסיעף ובניהם וחיה־דבורה שהוקרבה כליל בטהרתה אחרי שעשתה חסד במחנה ופירסה מלחמא עניא שלה לרעבים אחרים. אשה טובת לב ועדינת נפש היתה שפרינצע ולא הסיחה דעתה אף לרגע משלשלת היחסין שלה לבית גדלי׳ שטיימץ, השוחט מבורשה ולבתי שטיין ושטיימץ מוישיבה, ומעל הכל — שהיא בתו של וואלף „הגדול״. היא היתה הנערה הראשונה בבורשה שדברה עברית ואף לימדה אחרים לדבר בלשון עברית.

בהכשרה לבנות שהוקמה בבורשה היתה היא המורה לעברית. עליתה לארץ דמתה להרפתקא: אחותה שרה מחיפה הוציאה דרכון כדי לבקר בארץ מוצאה ובמקום תמונתה הדביקה את תצלום אחותה... בקונסטנצה חתמו על הדרכון ו„אשרי״ (תמורת שלמונים) „ששרה שטיין הגיעה בשלום לרומניה״... בימים שלפני „חזרתה״ התאמנה במפת חיפה, לעת הצורך, שמא תיבחן בנהירות רחובותיה, אלא שמעבר בנמל, ליד השולחן, ששלושה פקידים, אנגלי, ערבי ועברי בוחנים את טיבו של ה„חוזר״ במקצת חשד, נשאלה שאלה פשוטה בתכלית, שכל דייר יודע לענות עליה בקלות, מה שם בעל הבית שלך בחיפה. משראה היהודי את חילוף הצבעים בפניה, הרים קולו עליה ורעם: לכי לדרכך, למה תעמדי כאן ומעכבת אחרים הבאים אחריך?... (נפש יהודי — מי יערכנה?!)

ר׳ יצחק וידר זצ״ל מבורשה

אחת הדמויות המופלאות בעיירה בורשה היתה דמותו הנערצת של „ר׳ יצחק דער סודאש״, מספר בנו ר׳ שלמה זלמן. כינוי זה דבק בו בגלל מי הסודה שהיה מייצר לצד החנות לממכר כלי בית. ר׳ יצחק זצ״ל נולד בערך בשנת תרכ״ה לאביו הרה״ח ר׳ אברהם אלתר זצ״ל (חתן ר׳ אליעזר שימשוביץ זצ״ל מבדעווילייא) בבישטנא (מרמורוש־צ׳כיה), מקום מגורי הרה״צ ר׳ מרדכילה מנאדבורנא זצ״ל. בעיירה זו היה סמוך על שולחן חותנו הרה״ח ר׳ שמואל זנוויל שטאובר ז״ל מטריבישאן (בנפת ראחוב ליד הטיסה). היכרותו העמוקה לשיחו ושיגו של ר׳ מרדכילה זצ״ל הביאו לידי כך שר׳ יצחק זצ״ל הכיר בו בר׳ מרדכילה מתי היא „שעת רצון״ אצלו שאפשר „לפעול בה ישועות״.

סבו החסיד ר׳ אליעזר שימשוביץ זצ״ל מבדבליה, היה מגדולי זקני חסידי ויז׳ניץ המפורסמים, וממנו קבל ר׳ יצחק את הדביקות וההתלהבות החסידית. כבר בצעירותו נסע להסתופף בחצרו של האדמו״ר בעל „צמח צדיק״, רבי מנחם מנדיל מויז׳ניץ זצ״ל, ואח״כ היה מבאי ביתם של האדמו״רים מבורשה, אטעניע וויז׳ניץ. כתושב ותיק בעיירה בורשה, ידע והבין לנבכי ליבם של התושבים במקום, ואכן, רבים מאוד מעשיו ופעולותיו למען תושבי העיירה בגשמיות וברוחניות, תקצר היריעה מלפרט את כל מסכת חייו הקשורה בעזרה לזולת, ברם, אפשר להגדיר זאת במילים ספורות: ר׳ יצחק חי למען הזולת, וכל חייו היו קודש לעזרת תושבי המקום שמצאו אצלו סיוע ואוזן קשבת לכל בעיות הכלל והפרט, כאן המקום להזכיר את פעולות החסד כמו צדקה לעניים ומתן בסתר, הכנסת כלות יתומות לחופה, חלוקת מזון לנצרכים בכל ימות השנה ובפרט לקראת חג הפסח. מספר בעלי הבתים בעיירה שהיו בעלי יכולת כספית, העבירו לר׳ יצחק את תרומותיהם על־מנת שיחלקן לנצרכים, וכך במשך שנים רבות. הוא נהג לצרף אליו את הבנים שיעזרו לו לשאת את חבילות המזון הכבדות ולהניחם ליד פתחי הבתים של הנזקקים בלילה בלאט, ולהסתלק בחשאי כדי שלא לבייש את המקבלים. כמו כן קיים במסירות מצות הכנסת אורחים גם לפשוטי העם וגם לרבנים ואדמו״רים שבאו להתארח בצל קורתו. בכל פעליויות הצדקה והחסד של ר׳ יצחק זצ״ל, נטלה חלק בלתי נפרד אשתו הצדקת מרת פריידא ע״ה, למרות טרדותיה המרובות והגדולות בנהול הבית. גם המשפחה הגדולה עזרה לו לשאת בעול בכל מבצעי החסד והעזרה.

ר׳ יצחק וידר ואשתו פריידה

ר׳ יצחק אבי לא היה באמת עשיר גדול, אך היתה בו אמביציה לעשות חסד, לתרום ולהתרים יותר מכפי יכלתו. בבורשה גר הנגיד ר׳ יהודה מאיר פולק, אך כמה שנגיד גדול היה, כן התלבט וחזר והתלבט למי לתת צדקה. הוא חשש מעניים שאינם מהוגנים וכדומה, ר׳ יצחק הביאו לעמק השוה, ר׳ יצחק

ידע אל נכון למי יש לתת יותר ולמי פחות ואילו ר׳ יהודה מאיר יהיה הממנן; מתן בסתר כהלכתו, לכל משפטו וחוקתו. שנים רבות התנהלו כך החיים הפילנטרופיים מיסודו של ר׳ יצחק, וכשר׳ יהודה מאיר נסתלק לבית עולמו (ב׳ דחוהמ״ס י״ח תשרי תרפ״ט) לא הרשה ר׳ יצחק לצאת עם המטה מביהכ״נ לבית־החיים עד שלא יגלה לכל הקהל את פעלו הנשגב של ר׳ יהודה מאיר ז״ל. אולם גולת הכותרת והפנינה הרוחנית שבכתרו, היתה „חברת עץ החיים" שאותה יסד וטפח במשך שנים רבות.

בנו של ר׳ צבי, המכונה הירשל יוסף מרדכי׳ס רושם על אביו מספר קוים לדמותו:

היה ת״ח, הרבה ללמוד וללמד, ירא שמים ובעל מדות נעלות שכל עיסוקיו באמונה ובאומן היו — אוהב ציון מאין כמוהו. בבית הכנסת לא דיבר רק בלשון הקודש. באין די מלים עבריות — נסתייע בלשון הגמרא. בין מנחה למעריב אסף כספים לקופת „מתן בסתר" הפרטי שלו. אבא היה הכתובת לשאול בעצה כיצד עולים מפני שאליו פנו בהגיע שמועה על אפשרות לעלות לארץ ישראל.

אבא נוהג היה לרשום בחוברת מיוחדת את הנרשמים ובני משפחתם — והיה יושב ומצפה לימי הגאולה הקרובה — עוד בטרם פרצה השריפה הגדולה כי בסבר פנים יפות ובבת צחוק נלבבת קיבל את מבקשי עצתו.

עוד בטרם פרוץ השריפה הגדולה, סוכתו בנויה לתפארת היתה, ובליל שמחת בית השואבה היו מתאספים בסוכתו והיו מגישים יין מבושל חם ושתוהו בעודו בוער. היו שרים ורוקדים עד לאשמורה השלישית: „לא אמות כי אחיה" והמנגינה אוק־ריינית רותינית היתה שהעבירוה בחורי צ׳כיה לישיבת וישובה. שירים אחרים, ביניהם סולו קוקוש מר, מיסודו של האדמו״ר מקאלעב.

בביתו, שעודו עומד על תילו, היו עורכים את סעודת הסיום של הש״ס. אשתו בילה מסבירת הפנים, היתה טורחת ואופה גלוסקאות קלועות ומכינה צלי בתנור וכל מיני מטעמים. בעבור זה הבטיחו לה שילמדו גמרא לעילוי נשמתה, אחר מאה ועשרים...

מאחר והיה אהוד על הבריות, היו כאלה שרצו לחלוק לו כבוד לאחר שנספה בשואה וקראו לילדיהם בשם צבי, לפי גירסת בנו, על שמו של ר׳ צבי ורצברגר. יהי זכרו ברוך.

דברי יוסף בן ר׳ הירש צבי ורצברגר

בתמונה: פירי, לייזר, טובי, משה ופסי

ר׳ הירשל (צבי) ב״ר יוסף מרדכי ואיידל ורצברגר

בת הירשל וביילע, אשתו הראשונה של עוריאל יצחק, ,,דז׳וקא״ קראו לה מתוך חיבה. פקחות וכשרון סוחרים חברו אצלה. נפ. בישראל

כתריאל וירצברגר

פטירתו של שכן וידיד הנחתני לבית העלמין אשר בנהריה. האזהרה ש,,קריאה מעל גבי מצבות קשה לשיכחה״ — שיכחתי בטענה, שאם כן לשם מה נכתב — וקראתי את הכתובות הקצרות והקטועות המכריזות על חיים קצרים וימים קטועים שמתחתן מצאו מנוחת עולמים אלה שהוסחו מארץ החיים ומחיק משפחתם ושירת חלדם בראשיתה נפסקה. הוצבתי בחלקה הצבאית. שמות יפים ונחמדים מרחפים כפרפרים נגד עיני — שמות מתוך התנ״ך, מגן הפרחים, מעצי היער, מירושת אבות. שמות שהתנוססו בעבר הלא רחוק על ראשם של נערי חמד ובחורי חן, שעתיד נוצץ שולח אליהם את זהריו ובקרא להם המדינה — לא חשו את עתידם אלא חשו להגנתה, גוננו ונתנו את נפשם עליה.

משהוטלתי ברשות רגלי שהובילוני בין השורות ועיני שלטו בי ויוסיפו להקיף שמות ,,קדושים וטהורים שמסרו נפשם על קדושת הארץ״ — והנה שם מוכר וידוע לי מבצבץ וקורץ אלי קדורנית מעל מצבתו הצנועה — **כתריאל בן צבי ובילה** ורצברגר — הנהו, וזהו קברו של הנער הנחמד והנעים, ידיד וריע, אוהב ואהוב, שבת צחוקו המלבב לא מש מעל שפתיו בדברו עם כל אדם. כתריאל זה שידעתיו מאז היותו תינוק יפה, נער חמוד, גבוה וחסון, יפה תואר ופיקח ומעל הכל — ת״ח, בנו של האבא ר׳ צבי, אליו דמה במדותיו התרומיות.

כתריאל ורצברגר בן צבי ובילע
נפל בהגנת המולדת במלחמת העצמאות

צמצמתי את דמותו של הגורל ויצא לי דמיון, שכתריאל שנולד בבורשה בצפונה של טרנסילוניה על אדמת נכר — נפל ונקבר בצפונה של ארץ ישראל — אדמת מולדת אבותיו הקדומים, משפחה חשובה וענפה היתה משפחתו של כתריאל, בנות ובנים נולדו להירשל ובילה וירצברגר בביתם המרווח, שנבנה לרגלי ,,הר־איידל״ (אמו של הירשל). כתריאל נולד בשנת תר״פ למד בחדר אצל טובי המלמדים המשיך בישיבות ריזבליא, מיהאפולבא וויז׳ניץ. הכל הלך למישרין אתו, התפתח לבחור מבריק, טוב ורוח הבריות נוחה הימנו. עם כניסת ההונגרים לבורשה גוייס עם יתר בני הנוער היהודי למחנה־עבודה ושולח לאוקריינה. שירותם שם היה בעבודות המסוכנות ביותר ורבים מהם שלא זכו לחזור משם. מזלו (לשעה) שיחק לו שהרוסים מיהרו לבוא וללקחו בשבי. משם השתחרר כמתנדב לצבא השחרור הרומני ושב לבורשה, כי הבורשאים חשבו בתחילה לשוב ולבנות את חייהם מחדש בכפר מולדתם. אלא שמיד חזרו בהם מדעתם והעליה לישראל החלה וכתריאל בין הראשונים היה.

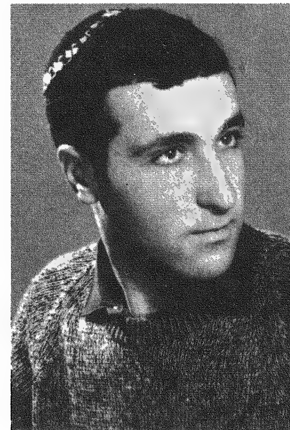
אניתו, שאנית מעפילים היתה, נתפסה ע״י האנגלים וכתריאל מצא את עצמו שוב בתוך הגולה, בקפריסין. מאמץ

נואש ונועז עשה כתריאל בשמעו על מלחמת העצמאות שהת־חוללה במולדתו הקרובה אליו, קרבת מקום ונפש ויעל אליה. ביום דרוך כפות רגליו על אדמת הקודש הצטרף ללוחמי מלחמת הקודש. השתתף במערכות רבות בית גוברין, בית סוסין ליד לטרון, בואכה ירושלימה בתום הקרבות שב והועבר לסביבת עכו והצטיין בכמה פעולות נועזות. באחת מהן, בתרשיחה ביום ז׳ בתשרי, בין כסא לעשור, בגד בו מזלו ובקרב קשה ואכזרי כרע נפל. למנוחת נצח הובא כתריאל בן צבי ובילה ממיטב בחורי בורשה ופאר בני נעוריה בחלקה הצבאית שבנהריה הצופה תרשיחה המקום שהצילו מידי שוסים במסירת נפש עילאית.

יהא זכרו ברוך ונשמתו צרורה בצרור החיים.

אברהם יוסף (אבי) גנוך

בימים שבאמצע מרחשון נישא בנרתיקי הדוורים צרור מכתבים וביניהם הזמנה צנועה גדושת עגמה ועצבון צובט לב: הזמנה מהורים שכולים לבוא ולהשתתף בצערם ביום הזכרון לבן יקיר, חייל שנפל במילוי תפקידו. ההורים הם משה בן אברהם יוסף וגולדה ואשתו שרה בת רחל ובן ציון מבורשה.

אברהם יוסף גנוך

החייל שנתן את נפשו להגנת המולדת הוא אבי גנוך שנולד בכ׳ חשון תש״ח ונפל בכ״ה חשון תש״ל — והוא בן עשרים ושתים בנפלו. מאז יום נפילתו עורכים ההורים מדי שנה אזכרה בבית העלמין הצבאי בחיפה בני משפחה וידידים, חברים לספסל הלימודים ולנשק, באים ועולים לבית החיים הזרוע מאות קברים שלמראשותם מונחת באלכסון מצבה מרובעת זעירה וקטנה המודיעה על שם, גיל, יום ומקום נפילת וחיתום של חיים צעירים, שלפעמים בשם „אביבים" נקראים — ימי נעורים ספוגי־אור ותום ותקוות נרקמות בחוטי זהב שלפתע באמצע זהרם ופריחתם נקטפו וניתקו ונחים מתחתם במנוחה נכונה ומזהירים כזוהר הרקיע.

ידיעה כעין זו חרותה גם על מצבתו של אבי שנפל שדוד על התעלה. מספידיו פיהם מלא תהלת נער מוכשר, שנועד לגדולות ומקוננים על האבידה. מורים ומדריכים, מפקדים וחברים לנשק מספרים בשבחו.

ביותר נתעגם הדיבור של אחד מהם, בן עירם של ההורים שקשה לו מאד לראות את השם אברהם יוסף הנכד מבלי לזכור באברהם יוסף הסבא, יהודי תמים וישר שתלה כל ימיו את תקותו בבניו ובנותיו הנמצאים בארץ שיעלוהו אף הוא בבוא היום. אלא שיום אחר בא לו ולאשתו גולדה — יום אושביץ. אבל זכה שבן בנו ישא את שמו בישראל. והנה, שם יקר זה מצא טרם עת את מקומו על האבן הזאת שהוצבה מצבה לנכדו...

ספר תורה נכתב על שמו והוכנס בשנה השניה לנפילתו לביהכ״נ לנוער שבקרית שמואל וניתנה סעודת מצוה ביום פטירתו בו חל ה„בר מצוה" שלו. תמונות מחייו ומכתבים כתובים בידיו ובידי חבריו עליו דבוקים בפנת „אבי" שבמועדון לנוער.

חבריו מספרים עליו ש„קיבל עליו כל משימה" — מימיו לא התאונן ומילא אחרי הוראות מפקדיו כן כתוב במכתב ששלח בעצם ימי מלחמת ששת הימים — והוא על יד ה„תעלה" (6.6.67): „וכה עז רצוני לדעת מה שלומכם אך ודאי תרצו לדעת תחלה משלומי ובכן אני חי ובריא ב״ה בכל אברי גופי" וכו׳ ובקשה אחת לי אליכם — נא לא לדאוג, הנצחון לצדנו. אני לוחם למענכם, להתראות בקרוב — אבי.

מפקדיו אמרו עליו שהיה טוב לב, ענו וצנוע. ההמולה והשאון לא העתיקוהו משולחן עבודתו, שמפת הקרב היתה פרוסה עליו. ידידים רבים היו לו וכולם אהבוהו. סג״מ א״י גנוך שבוע לפני נפלו היה במצב רוח מרומם ולא שיער שבעוד ימים מספר יעלו בהם את זכרו.

אברהם זכס („דבה")

בנם של שמואל דוד ורבקה — ילידת גרמניה — נולד בבורשה בי״א חשון תרפ״ח. מלמדי ה„חלק העליון" מסרו לו את ראשית לימודיו. משהתחיל ללמוד חומש נתחבבו עליו סיפורי התורה ורצה לראות בחיי היהודים בבורשה את מה שקרא על אברהם ויצחק ועוד. ההר שמאחורי ביתו נראה לו כהר המוריה. את המים שהרסו גבולות בימי שטפון והביאו את נהר ה„וישיבה" עד בית הוריו החשיב כמי המבול וכד׳. ילד מחונך היה אברהם ואביו החרוץ שלא מאס בשום עבודה היה לו לעינים. ימי ילדותו הוציאוהו מן הבית ובכל מקום שנעשו בו מעשה ילדות, בצאוהו שם. הוא אהב לשוטט שעות ארוכות על הרה של אײדל, לרחוץ בנהר, להחליק על הקרח, לטפס על עצים ולא משך ידו מכל מיני ספורט. לא אחת הוציאוהו מתוך סיעה של גויים שבשעת קטטה שפרצה ביניהם בימי ראשון כי נמשך למקום סכנה ולא ירא מפני כל.

בעודנו בתחילת חינוכו נטלוהו הוריו והעלוהו לישראל, בעלית סיטקוב בשנת 1935, בהיותו בן שמונה שנים. בארץ עבד במשק אביו והמשיך בלימודיו, כתלמיד מצטיין. משגדל התגייס לפלמ״ח ויהי בין הנועזים שבחייליו. בשוטטו לרגל תפקידיו שהוטלו עליו מטעם מפקדיו הכיר את הערבים ואת אורח חייהם, למד ערבית ושמע בשפתם את תלונותיהם, הבין לרוחם והשתדל לעזור להם והתחבב עליהם. בהיותו מפקח איזורי בח׳ „עמידר" טבריה הכיר את שבילי הארץ. היה חובב עתיקות. חיבה זו רכש לו בדרך סיוריו. ב־1959 הצטרף לחיל השריון, באשקלון עיר מושבו, היה חביב על התושבים.

בשרתו בצבא נתמנה למושל רפיח והתחבב גם שם על האוכלוסיה הערבית כי דאג על האינטרסים החיוניים שלהם, הקים יחידות נוטרים מבין הבדואים והועלה לדרגת סגן אלוף. פעם נודע לו על סכנה העומדת להתרחש וחש למקומה. בהפעילו את הג׳יפ התפוצץ מוקש ונפצע קשה. שלושה שבועות נאבק עם מר המות על שנוצח. נטמן באשקלון ב־19.1.69. בלויה בה השתתפו קציני צה״ל ואלופיהם, אמר עליו משה דיין בהספדו: „הוא לא אמר — „אחרי״! אלא רץ בעצמו״.

אפרים־פישל שטיין

בשנת 1940 נכנסו ההונגרים לבורשה והתחילו מראים את כחם וגבורתם, וביותר — את משטמתם כלפי היהודים אשר קיבלו את פניהם בשמחה מהולה. חשש סמוי, כי בתום לבם האמינו שהם־הם אותם המאדיארים שנאלצו בעקבות הסכמי השלום לעזוב את בורשה, שהיתה שייכת לקומיטאט מרמורש יותר ממאתים שנה. מה שנעשה לאחר מכן בבורשה — שייך לדברי ימי הזעם והצער שבסופם כליון חרוץ על יהדות הונגריה כולה. את פישל מצאו ההונגרים בעצם ימי בחרותו, בימי עלומיו. עודנו טווה את מטוה חלומותיו — תכניותיו (למרות האכזבה המרה בנטילת הסרטיפיקט שנועד עבורה וניתן לאחר) הנעגנים אי שם בקצהו, אל חופיו המזרחיים של ים התיכון ומשעשע את נפשו בתקוות פז לעלות לציון, בבוא היום, ברינה — באו קלגסיו של הורטי ונתקוהו מרקם זהבו ואכזבו את תוחלתו. פישל וכל בני גילו גוייסו ל„מונקו־סאס״, לגדודי־עבודה, כביכול. (שתי מדינות, גרורותיהם של הנאצים הארורים, רומניה והונגריה גייסו את יהודיהם לצבא העבודה; אלא שבעוד יהודי רומניה עבדו, אמנם עבודה קשה כפשוטה ושבו לבתיהם — אחיהם שבהונגריה — מעטים היו שנשארו בחיים — כל מיני עבודה קשה ועבודת־פרך ושירותים שהסכנה כרוכה בעקבותיהם — הוטלו עליהם, לרבות גישוש ומישוש ובילוש מקומות ממוקשים שדחקום אליהם, ליישר את הדרכים להתקדמות צבאותיהם ואגב הילוכם שנאנס עליהם נתרסקו איבריהם.

פישל נשלח לאוקריינא. כל מוראות הדיכוי והשיעבוד לא דלגו עליו. בהתקרב הימים שבבית אבא (שכבר לא היה בחיים) בבורשה הכינו את עצמם לקראת ימי הפורים, שמקצת צהלה ושמחה מורגשת היתה עדיין (בשנים כתקנן מתכנן היה פישל ומתכונן בימים האלה עבור איזה עני נסתר ל„שוטט״ — ארומגייען — בפורים). באותם הימים שקדרו עליו באוקריינא עקובת דם־יהודים, הושלך פישל אחי לאחת האורוות שנתפנו מסוסיהן והונח ע״י חבריו לצרה בפנה טחובה, אפילה וקשה כשהוא קודח וזיעה קרה מלפפת את כל גופו: מחלת הטיפוס תקפתו — ואין רופא ואין מי שילחלח לו את שפתיו היוקדות והיבשות, בקורטוב מים חמים ויטחב את גרונו הניחר. איש לא סעדו במשכב־דוויו ולא נמצא מי שיציע תחתיו ע״ג הקרקע קומץ קש, יד לא עזרה לכסותו ולהגן עליו מפני סופות הקור החודרות דרך חרכי הדפנות שסביב שתו עליו, על האומלל הגווע. אחד מחבריו ידע רק זאת למסור עליו שביום פטירתו של משה רבינו, ז׳ אדר תש״ב נפח אחי אפרים־פישל את נשמתו הטהורה והחזירה לבוראה, הנפש הזכה ששכנה בקרבו 24 שנות סבל, בהן ילדות נענה, עלומי עמל ובחרות שבורה, רפודת תקרות שווא נפרדה מנו, מפישל אחי, שבע האכזבות, ושבה לצור מחצבתה בהשאירה אחריו את גופו טרף לזאבי ערבות בדורניצה שבאוקריינא, שאדמתה רותה דמי ישראל שביקשו מנוח בחיקה משך דורות רבים ותשביעם מרורות. ה׳ ינקום דמו ועל קדקוד מצמיתיו חמסו ירד.

(תהא רשימה זאת למזכרת עמל וצער לעשרות בני בורשה שיצאו מבית אמא וראו את עוניים בשבט עברתו — כי מה שאירע לפישל אירע להם — ויפה להם, לחבריו, אחי האומלל לנציג ולפה במאשים חדלי אישים וזובחי אדם, שעמדו והביטו בשלוות רשעים בפרפורי גסיסתם הממושכת — ראו וצהלו). בלדה שיצאה לאור בבוקרשט הוקדשה לזכרי.

בערצי פרוכטער

בחור נוח וחביב על חבריו ויודעיו. שמח וטוב לב היה דוב, שקראו לו דרך חיבה, בערצי. הוא נמנה על חברי „צעירי מזרחי״ והשתתף בכל פעולות הסניף. תמיד ראוהו עומד ומחייך ונהנה מדברי חבריו, כי שתקן היה מטבעו והעדיף ללמוד מאחרים ולעשות כמעשיהם.

אביו ר׳ מנחם פרוכטער מסרו, כאת יתר בניו, למלמדים טובים אצלם קיבל חינוך מצוין. משבגר — פשט את ידו לעסקי עצים והצליח בהם, בעודו צעיר לימים. את ידו פתח לכל דבר שבקדושה ומעשה הצדקה היה שלם אצלו. נצרכי השעה פונים היו אליו ולא מנע מהם את עזרתו וסיועו הכספי. נשא בעול התנועה. נספה באושביץ.

שלמה פרוכטער

בחור נאה ולבוש בקפידה, איש רעים אף הוא, כאחיו הצעיר ממנו, בערצי. וכמותו לא נמשך אחרי עסקי אביו, סחר בהמות בסיטונות, אלא הלך בדרכי דודיו יצחק והערץ פרוכטער, שמאד הצליחו בענף העצים. שלמה נחשב בבורשה בין הבחורים החשובים וכרוב בני הנוער נמנה על בני „צעירי המזרחי״ ומפרק לפרק סר לסניפם, אבל העדיף להתפלל ב„תפארת בחורים״ כי שם הובלטו יותר חשובי הבחורים, שכן ב„צעירי המזרחי״ הושוו אלה לאלה ולא ניכר פועל בפני פקיד או סוחר והכיבודים בעליות והקפות — לפי רוטציה חולקו. נעים שיחה היה שלמה וחביב על הבריות ורבים, בייחוד העניים, הפיקו רצון ותועלת ממנו. נפטר בישראל.

ועוד אח היה לאחים פרוכטער, **שלמה הירש**. הוא היה מנהלן של מפעל ה„מינו־פוריט״ לטחינת עפרות המכילים זהב.

ר׳ מנחם־מנדיל פרוכטר

בנם השלישי של ר׳ אליעזר פרוכטר ואשתו חיה־רבקה, היה ר׳ מנחם־מנדיל. הוא לא פנה כשני אחיו הבכירים, הירץ ויצחק, למסחר בעצים אלא היטה לבו לבעלי חיים — סוחר בהמות היה והצליח במסחר, בו כלכל ברחבה משפחה רבת

ר׳ מנדיל פרוכטר

נפשות. אדם ישר היה מנחם־מנדיל, וידיהם, שלו ושל אשתו האדיע, אשת חיל זריזה מלאה מרץ, פתוחות היו לסייע בנצרכים, שלא מעטים היו בשכנותם. האדיע ילדה לבעלה ששה ילדים: שלמה, הרצי, ברצי ויבלח״א יהודה, בן אונה, כי מתה בלדתה אותו ווייקרא יהודה, של שמה האדיע. ובנותיהם: דבורה ומלכה. בהשאירה אחריה ששת ילדים קטנים נשא ר׳ מנדיל בשנית אשה ושמה שרה ותלד לו בת, לייקו (נספחה באושביץ) ושני בנים, מוטי ומשה־ישראל, בחורי חמד, חרוצים וזריזים שעלו לישראל אחרי הינצלם מגיא ההריגה, ועשו חיל בעסקיהם, עמדו לימין הנצרכים, בייחוד התענינו במצבם החמרי של בני בורשה בהגיעם לארץ ופתחו לפניהם את לבם וידם. בעודם עולים במעלות סולם ההצלחה במסחר ובחברה ומתכננים תכניות גדולות רבות היקף ומעשים, נקפד פתיל חייהם בדמי ימיהם. את ברצי לא הספיקו להכיר אותו ואת מדותיו היפות כדרך אחיו, כי ילד צעיר היה, אולם בחדר בהתערבותו בין חבריו כבר התחילו בולטות מדות נעלות ביחסו אליהם. הוא נסחף אחרי הערצי אחיו לבית „צעירי מזרחי" וראה את עצמו כחבר בו בעתיד. אבא, ר׳ מנדיל ראה בעין יפה. ככל אחיו את נהירת בניו אחרי החולמים לשיבה לציון. ברצי לא זכה לה וייספה יחד עם אביו ועם יתר בני בורשה הקדושים ביד מבקשי נפשם.

ר׳ ישראל ורצברגר

יהודי מאיר פנים ונעים שיחה, נתיחס אף הוא למשפחת ורצברגר (השניה בגדלה אחר משפחת שטיין), הגדולה והחשובה בבורשה. ביתו עמד בקצה העליון שבתחילת הרחוב התחתון — וחנות תבואה פתחה דלתותיה לצד הרחוב. ה„שפע" הרב שבבית העסק השאיר לו זמן לעסוק בצרכי ציבור... חסיד נלהב של חצר בורשה והיה מבאי ביתו של רבי פינחס. (לימים נשא בנו ר׳ שמואל את מניא בתו של ר׳

משמאל — ארבעת בניו. מימין — שני חתניו

אלתר׳ל לאשה). גם רעיתו מלכה, עקרת בית חרוצה מטופלת בילדים, הקדישה מזמנה וצופיה היתה הליכות ביתם של העניים משכנותיה ונתנה לבם לצרכיהם. בסבר פנים חם ומאיר פגשה את הסר לביתו של ר׳ ישראל וירצברגר.

ר׳ ישראל ורצברגר

שאול לבית וירצברגר (נפל במלחמת העצמאות)

שאול נולד בבורשה להוריו ר׳ ישראל ומלכה וירצברגר. נער חביב ואהוב היה שאול על חבריו בחדרי מלמדיו הטובים שאביו שקוד היה לחנכו אצלם. שאול גם הצטיין בלימודיו והתקדם לשביעות רצון מוריו. משהגדיל נשלח לישיבה, כדרך מרבית בני בורשה. בדרוך כוכב הציונות בשמי בורשה הצטרף שאול לתנועת נוער חלוצי. משעלה ארצה הצטרף לנקודת ההתאחזות רוחמה (אחת מי״א הקיבוצים שעלו על הקרקע במוצאי יום הכיפורים תש״ז, לפי צו העליה שניתן כ״ד שעות לפני צום הכיפורים). לא עברה שנה וכבר הובהל שאול, בעיצומו של המצור על מבצר המפלצת „עירק סוידן״. חולה עם חום גבוה נטל נשקו ויצא לקרב, נפצע קשה ונפח את נשמתו שעה לפני שנכנסה ההפוגה. חבריו סיפרו, שלפני מותו לחש באזניהם את המשפט, שנודע לאחר מכן משירו של אלתרמן, „המדינה, כנראה לא הוגשה לנו על מגש של כסף״.

ר׳ עמנואל מנחם הכט (פישמן) מסיטשעל

נוא בתו של ר׳ ישראל ורצברגר, צירל־שפרה, מספר, שבימים ההם, בשבת הרבי מבורשה ישיבת מלכים בארמוני המפואר שב„רביס־גאס״ (שאביו ר׳ שמואל אבא ופריל אשתי השתתפו בתרומותיהם לבנין הבית) מבקר היה אביו, כחסיד נלהב של הרבי ודבוק בו בדביקות עזה, היה מזמינו מפעב לפעם לכפרו. בבוא הרבי לסיטשעל הקרובה לבורשה דמתה העיירה לחצר אדמו״רית סואנת המון חוגג של חסידי בורשה שנתקבצו מיישובי מרמורש. רבים מבני בורשה נצטרפו לרבם ושבתו בסיטשעל. הרבי נתארח בבית אבא, גם ה„שולחנות״ נערכו בו ופריל אשתו צופיה הליכות ביתה ומעלה על השול־

פריל אשתו

שאול ורצברגר

חנות קיגלים מכל המינים: מקמח תירס, ש,,קישקה" ממולאה טובלת בשמנה, מתפוחי אדמה, שטרודלים וכעכי ביצה, שעועית ופולים ו,,ביבען" מכל הצבעים, ככל אשר השפיע גנם של משפחת פישמן, שסופה אושביץ היתה. גם חותני מזיו"ר, ר' שמואל יהודה שלומוביץ ואשתו זיסל שעברו לטופליצה, גם עליהם עברה השואה וכילתם, אותם ואת ששת ילדיהם. הי"ד.

ר' שאול אבא פישמן (מחותנו של ר' ישראל ורצברגר)

בבית זה גדלה ונתחנכה בתו היחידה של ר' בן ציון גנץ, מאונטרייר ואשתו שרה בתו של ר' יודא מאיר — היה רייזה (שושנה פישר). נערת חמודות זו נמנתה על בנות בורשה המצוינות והמשכילות. תואר פניה האציליים שהחיוך הנלבב לא סר מעליהם, שיוו לה חן מיוחד. בחיוך ,,נצחי" זה קיבלה את פני, ביום האזכרה לקדושי בורשה ב,,בית מרמורש", שנה טרם לכתה לדרכה האחרונה והחזירתני אחורנית ביובל שנים, עת ישבה לפני כתלמידה־חבירה ואזניה קשובות קשב רב לשיעורים לעברית, למקרא ולהיסטוריה, בתוך שאר חברו־תיה שבלעו בעינים שוקקות את דברי מורם.

חיה רייזה שבקה חיים מרת נפש סוערה לא נוחמה על נפילת בנה היקר בן ה־18, יוסף, ברוך הכשרונות, רבי עצמה חוברת לזכרו הוציא ביה"ס ביל"ו של תיכון מזרחי ת.א. (נפ. י' אדר תשט"ו) את יגון נפשה שיקעה בפרקי תהלים לנשמת בנה ,,הפרה הרך" כדברי אביו ר' משה פישר ברשימה שהופיעה ב,,הצפה" במלאת שנתיים לפטירתה.

עלם חמד זה, יוסף פישר, הוכיח כשרון משורר בשירו ,,על האסיר" (בקצב, בחרוז ובתוכן לירי) בנפול חברו בשבי הסורים ועונה על ידם, כדרכם, למען סחוט ממנו מידעים סודיים. אומלל זה העדיף לשלוח יד בנפשו בכלא הסורי ושתי מלים הועברו לידידו, מלים המביעות נאמנות אין קץ למולדת: ,,ל א ב ג ד ת י". יהא זכרם ברוך.

מערכת העלון אבדה אחד מפעיליה. יוסף פישר היה בשבילנו כתב קבוע. לא יצא גליון מבלי ששמו יתנוסס על אחד הכתבות. זכורני פגישתנו הראשונה בבית הספר למכבי"ם בעת השתלמות מפקדים, בקש לפרסם דברים אשר לדעתו היה להם ערך חינוכי, הסכמנו. היה בו דבר משכנע. יוסף היה את המילה הכתובה והיה מיטיב להביע עצמו בדרך זו. השתת־פותו הפעילה בעלון מעידה על הזדהותו עם חיי היחידה. בטוי נוסף לכך, שורותיו מתקופת הטירוניות.

נפשו הפיוטית של יוסי היתה מתרשמת מכל דבר וכגודל ההתרשמות כן ראה צורך להביע את עצמו, הוא הרבה לכתוב. טפות הדיו של עטו הפכו להיות ספורים כתובים בסגנון קל ומושך מלא הומור, או חרוזים נאים ומושלמים בסגנון הקל המיוחד לו. דבריו ראו אור בחוברות שונות כבר בהיותו צעיר לימים. אנו עוברים על פני חוברות ישנות, הדמעה שבעין מחניקה את החיוך העולה על השפתים למקרא השורות.

משפחת משה חיים וחיה רייזה פישר

בעריל (דוב) וירצברגר

אדם חביב חריף מח ומהיר תפיסה היה ר׳ דוב — היפוכו של אביו ר׳ משה, זעום הפנים, היה בעריל מאיר ומסביר פנים. בחיוך מופרז היה מקבל פני כל אדם. ת״ח מובהק וסוחר פחות מבריק.

בתחלה בנשאו את פעסיל בתו של ר׳ מיכל שטיימץ לאשה נקלע בין שני נגידים וחי הוא ומשפחתו חיי אברך משי, מרכיב משקפי יוקרה על עיניו, מתלבש בהידור, מסלסל בזקנקנו ומחוה דעה בהליכות עולם. ברם, משהושיט ידו למסחר — האפיל משלוח ידו על אישיותו, מחמת מסחרו שלא פרץ בחנות האריגים שפתח לו, בתום כספי הנדוניא והוסרה המפה מעל שולחן חותנו, שסמוך היה עליו. אומרים היו עליו שבעצמו חיבל בפרנסתו: בהופיע קונה בפתח חנותו והוחרד מרבצו ליד הגמרא, בחדר הסמוך, העמיד את עצמו מאחרי הדלפק והתחיל מוריד גלילי־ארג מהמדפים ובגלגלו אותם לפני הקונה, העיר: זה לא בשבילך — סמרטוט הוא — והחזיר את הבדים למקומם, אחז ביד הקונה ויוציאו והראה לו היכן יוכל להשיג סחוֹרה טובה מזו שבחנותו.

עוד מספרים עליו שבכלות הפרוטה מן הכיס ביקש לפי עצת אביו „נדוניא" חדשה ממחותנו שהרי הישן הלך ואיננו. בעריל העריך את כשרונותיהם של בני הנוער והתידד אתם ומרגלא בפומו היה לשאול כל נער השאלה: האם התפללת היום כבר ?!

פסיל בת ר׳ מיכל שטיימץ
אשת ר׳ בעריל ורצברגר

ר׳ דוב ב״ר משה ורצברגר לשמאלו יעקב חיים
בן משק בית של מיכל

משפחת יחיאל ב״ר יוסף מרדכי ורצברגר

יענקל הבן, רבקה האם, והבנות: פייגה, איטה, ריסה,
שרה׳קה ופירי

קלרה ברוריה בת דוב ורצברגר

(אשת חיים יצחקי (פופוביץ) מזו״ר) — נספתה באושביץ היא וילדתה רות בת השנה. אשת חן שופעת חיבה ואחוה וידידות לחברותיה. כל ימיה שאפה לציון והיתה בין הפעילות במחנה המזרחי. מאביה ר׳ דוב ירשה את נטייתה לספרים — כי בקיאה היתה בספרות במספר שפות. דברה עברית וכושר אמנותי הפגינה בהצגות דלטנטיות שנערכו לטובת הקרנות — הלכה יחד עם כל בנות בורשה.

ר׳ יחיאל מעכיל שטיימץ

מתיאורי בנו, ר׳ אלתר מאיר: המוהל, ה,,בעל מוסף״, ה,,רופא״, הבעל ,,מעבר יבוק״, הנגיד של העיירה, תלמיד חכם ויר״ש, סמל הצניעות, ענו ואהוב ומכובד על כל שכבות העם.

ור׳ וולף ,,הגדול״, ידידו ומוקירו של ר׳ מיכל — מה דעתו על עשרו של שכנו בבית המדרש ,,מידי חודש״? יושב לו ר׳ וולף בכותל המזרח שבחברת ,,מדי חודש״ (לא מחמת חשיבות שמיחס לעצמו, שכן בענייות לא דמה לו אדם, אלא שמשם ניתן לו לראות את ,,המדברים בשעת התפלה״ ולהש־תיקם בנועם חיוכו) ועל ידו י. מ. מעתירי נכסים. בין תפלה לתפלה ניגש אל שכנו יהודי ומזכירו שהגיעה כבר שעת פרעון ה,,גמילות חסד״ שהלוהו... לאחר שנסתלק המלוה העיר ר׳ וולף לשכנו ,,העשיר״: מסתבר שאביך שהשאיר לך ירושה בשדות ויערות, בתים ואורוות ורפתות ופליניצות ועוד מהדברים הכלים ועוברים, לא עשה לך טובה גדולה, כי לולא כן, לא היית סומך על הירושה ובוטח בה׳ והיית מתפרנס בריוח ממקצועותיך הרבים: שוחט ומוהל, רופא וחזן, וראית חיים בחלדך בנחת ולא בצער ואינך מצפה להלוואות וסמוך על כיסם של אחרים.

ר׳ יחיאל מעכיל שטיימץ

בן מספר על בני משפחתו

בריחוק זמן של קרוב ליובל שנים מיום עלותי ארצה בעלייה חלוצית בשנת 1035 — אני מנסה להעביר דרך זכרוני את בית הורי ולשוות מול פני את קלסתר פניהם של אבא ואמא היקרים שהלכו לעולמם, הם ובניהם, כדרך כל יהודי מרמורש ועלותם עולה עקד״ה. כותב חיים אבן משדה יעקב, מהראשונים שנענו בחמימות להוצאת ,,ספר בורשה״ לאור.

ר׳ עזריאל שטיין (דער קישנר)

מקום מגוריו בפרינט היה. בדירה בת שני חדרים אוכסן בית הבישול עם התנור והכיריים וחדר השינה ובית מלאכתו לתיפור אפודי־עור (פעלצליך) כבשים עבור האכרים שאבא ואמא מתפרים היו ורוקמים בהם, באמנות רבה מיני־ציצים ופרחים מחוטי משי והגויים היו מתקשטים בהם בגאוה בימי אידיהם. אם שהיו הורי חרוצים במלאכתם — היתה הפרנסה בצמצום ולא היה בה כדי לכלכל משפחה בת עשר נפשות. הגן, שביתנו היה משוכן בו, אדמתו מהולה צרורות ואבנים, בשקידה רבה סוקלו מדי שנה הצרורות והכשירוהו למטע ירקות. גם מספר תרנגולות קרקרו את נגונם הנזעם והטילו תוך ,,קוקודקותן״ כמה ביצים — והרעבון לא דלג על מפתן ביתנו. בהבשל הגינה את ירקותיה, צררה אמא בכנף בגדה

הסבא משה שמואל בגן בנו יעקב

מירקות גנה והכניסתם בגנבה לבתי שכנותיה מחוסרי גן. מניין של צאצאים הוציאה לאויר העולם — תשעה בנים ובת. שני אחים שבקו חיים בעודם קטנים. משמונה אלה — אני ואחי מנחם נשארנו.

יהודי ישר ותמים היה אבא, שומר מצוות ומטבעו — שמח בחלקו. על שכמה החלוש של אמי אלטע־רייזע ע״ה רבצה, מלבד דאגת הפרנסה גם דאגת הכשרת הקרקע בגנה.

שטפונות עונתיות שפקדו את הפרינט מדי שנה חרבו את פגיעותיהם בגנה, כי ביתנו מול טחנת הקמח של יעקב־לייב הגמאי היה ומנה התחילה הפורענות בפרוץ הסכר העוצר במים ומטם מתחת הגלליה. אחרי שטף מים עזים שכזה — התכסתה אדמת הגינה צרורות וחריות ונצרים ונסורות — ועל אמא היה לסקלם ולסלקם. בעצם עבודתה המאומצת לא שכחה אמא את החולים טעוני השגחה והיתה רצה לסעדם על מטת חולים, ללון אצלם, להגיש ולספק להם צרכיהם ולהקל מעליהם את סבלם.

מסי הקהלה

השביתה השניה שאורגנה ע״י ר׳ אהרן ב״ר ישראל־מאיר מליק

העלאה במסי הקהלה חוזרת היתה על עצמה כל אימת שהוצאותיה גדלו ובייחוד יצאה קצפה של ה„גבלה" על הקצבים, שמהם מקור המימון לתקציב הקהלה. (אין לחשוד שקרבת השרש „קצב" ו„תקציב" היא שגרמה להכנסת בוארי של הראשון בעולה של השניה, שבבורשה טעמו יודעי דקדוק וה„תקציב" — טרם יבוא לעולם.... הטבחים לא ידעו לשית עצות בלבם נגד הגזירות, שכן מחיר הבשר במקומו עומד ואילו מחיר השחיטה עולה. אז נולד, כמו מאליו רעיון השביתה בבורשה. שמע השביתות בתעשיית הפחם בארה״ב, לא הגיע אליהם; הפסקת העבודה במספנות אנגליה — הדה לא עבר על פסגות הפיטרוס ורוח המרי לא פעימה את יצירי אנוש הרוחשים לרגליו: הפועלים במנסרות נתונים היו לניצול מלא ע״י מעבידיהם בעבודה של 12 שעות ביממה בשכר מועט לבלי פצות פה בדרישה לשיפור מצבם. בתוקף ההכרח צף ועלה רעיון השביתה במחם של שני יהודים בבורשה, אחד גדול ואחד קטן.

על הגדול מספר ר׳ שמואל מליק, תושב קרית מוצקין. מראשוני העולים מבורשה: קצב היה בבורשה ושמו ר׳ אהרן ישראל מאיר׳ס (אביו), יהודי תם וישר מתלמידי הרבי בחברת „עץ חיים". הולך היה ר׳ אהרן כשעקומת מקלו רכובה לו על ערפו, לבין הגויים, קונה מידם עגל או פר בן בקר, שוחטו ומוכר את בשרו — את החלק העליון באיטליז

ר׳ אהרן מנדעלוביץ

הכשר ליהודים ואילו החלק התחתון — לגויים, באיטליזו ה„טרף", כדרך כל הקצבים. נותן לחם לכל בשר, נתן לחם לבעלי בשר ותהי פרנסתם נאמנה על שה„גבלה" שמה גבול לריוחם ותבלבל את פרנסתם. בצר להם פנו לאבא ז"ל, מוסיף שמואל לספר, ויאמרו לו: עט עופרת תחוב לך מעל אזנך, הוציאהו וכתוב מכתב עוז לטובי העיר, ש„באו מים עד נפש" וכו', הלא אין אתה זקוק שנעץ אצבע לתוך פיך. ויען אבא ויאמר: אם ברצונכם שיניחו לכם — אין עצה אחרת מאשר לא לשחוט, הלא אין המלאך, שחטיאל עומד עלינו ומצוה: שחט! וירם ר' אהרן את קולמוסו מעל גבי האוזן ויכתוב לאמור: רבותי ראשי אלפי ישראל דק"ק בורשה יצ"ו, דעו לכם, שמהיום ואילך שוטטו אתם בהרים והורידו משם שור או כבש או עז, איל צבי ויחמור, ממעלי הגרה ומפריסי הפרסה — ושחטו לכם כאוות נפשכם, תזבחו ואכלתם בשר... עד שלא תפחיתו את מכסת תשלום הגבילה ירעו הצאן והבקר בשדות מרעיהם ויהנו מן החיים... ירעו עד שיסתאבו אנשי הקהלה ויבקשו להם מקורות אחרים למלאות את חסרונם. מהיום ההוא ומעלה ננעלו דלתות האיטליזים שע"י הגשר. אז יצאה הגזירה על התרנגול — עוף זה דל הבשר, השכוי שבינה

בנו שמואל מראשוני החלוצים שתרמה בורשה לבנין הארץ והגנתה. ה„הגנה" „שתלה" אותו במשטרה הבריטית

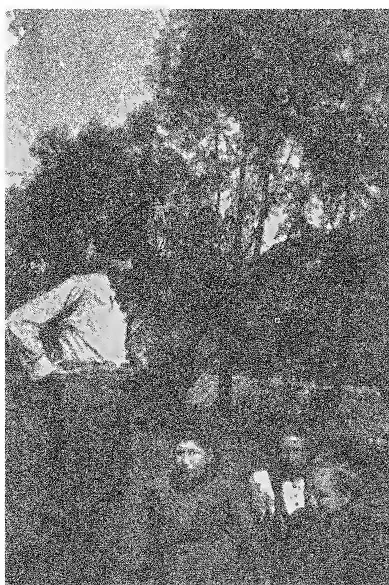
ניתנה לו, לא עמדה לו חכמתו ביום צר ויובל לבית השוחט למלאת את מקום עמיתיו, דיירי החצר, בהמה דקה וגסה.

שבעת ה„טיבים" הבחינו מיד שרגל מצופרנת וכרס גרומה של העוף אינן עומדות בפני „חזה ושוק" של הבהמה והצלחת אינה ממלאה מחוליתה ולא יארכו הימים והמגערת תשולח בתרנגולות ומארה תבוא על ביציהן. בתוך כך עקרות הבית נטלו לעצמן את רשות הדיבור והתחילו מרננות בישיבת הקהלה שנתכנסה בעקבות המרי, סערו הרוחות והוחלט לוותר לבעלי הבשר, כי קשה לעמוד מול טבחים שסכינים מושחזות בימינם וחודי גרזיניהם בשמאלם — ושניהם מאיימים ואינם עושים את שליחותם ובורשה צועקת: תנו לנו בשר! השביתה הראשונה בבורשה יצאה וידה על העליונה. את השביתה השניה הכין והכריז, מבלי שידע על הראשונה, כוה"ש, אולם עליה יסופר בפרק אחר.

שטיין עזרא

בנם הגדול של הירש־דר־לאנגער וחייה־זיסל אשתו. פקיד בעמקי־יער בעונת גדיעת העצים וסוחר זעיר חליפות. פרנס משפחה ענפה והתגורר בקצה ה„פרינט" ליד בית הכנסת העליון. שקט ושמח בחלקו חיכה לימים שמנסרת אביו החריבה תקום לתחיה. כעבור עשר שנים מאז חכר ר' מיכאל השען את השטח ההרוס ב„פלטינשת" והקים שם בית חרושת לנסירת עצים — נסתיים מועד החכירה ואמו האלמנה חיה־זיסל ובגיה ובתה גיצה נעשו בעלי־מנסרת וכל בני המשפחה נרתמו אליה מאז נשתפר מצבו הכלכלי של עזרא וביתו. הוא ואשתו אידעס נספו בשואה.

על אמא מספרת שרה בתה שבכל יום ששי היתה אוספת מזונות לשבת ומחלקת לעניים. אבא עזרא — איש תמים וצנוע בחר ב„פרינט" את הטוב שבמלמדים עבור ילדיו. עשה צדקה וחסד עם הבריות. מלחם ביתו חלק לאביונים שבשכונתו.

משפחת עזרא שטיין

תמונות נוף מבורשה

ראויות הן בנות ר׳ עזריאל שנספר בשבחן, שהן היו הראשונות שנענו לקריאה והמציאו חומר תעודתי על משפח־תן. כפליים לשבח, מחמת עליתה החלוצית והדרמטית של אותה משפחה פועלים ואנשי עמל ויגיעה, בנאים מומחים ((הם האדריכלים והם המהנדסים והם הקבלנים).

אומנים מעצמם שירשו את כשרון המעשה מאבותיהם עד דור ראשון. הבת הבכירה, איטא מנדלוביץ כתבה את המכתב הראשון ואילו גיצה־טובה רפאל הצעירה מוסרת פרטים נוספים כתובים בידי אחותה רבקה שמיד (הזוכרת את הימים הטובים והיפים עת למדה אצל הכותב עברית וממלאת היתה בקפדנות ספוגת משמעת של תלמיד מתמיד, את מחברתה בנטיות השמות והפעלים לשבעת הבנינים):

„ויהי באחוז להבות הקודש שהשתרבבו מציון, בקירות בורשה, קם עזריאל מלא רוח תוחלת ותקוה וישם פניו לארץ ישראל. תחילה בחר לו שלש מתוך שבע בנותיו האמיצות: איטא, חיה־רייזע ורחל — ואת גולדה לאה אשתו — ויעלו... שלש שנים שאפה משפחה זו בת חמש הנפשות (בעוד חלקה השני בן שבע הנפשות מצפות לבוא אחריהם) את אוירה של ארצנו. אכזבה שלא נתפרשה ניקרה בלב אבא והחזירה את המשפחה לבורשה... רבקה מנסה לחפות על המשגה הפטלי של אביה (ששילם עבורו באושביץ וסחב עמו גם את האם) אבא ראה בבחורים שביקשו את ידי בנותיו את אשר התאוה נפשו, בחורים מסוג שהסכינו להם במחוזות מרמורש, שומרי מסורת וכו׳. ברם משדרכה כף רגלו על אדמת בורשה, היכהי לבו על הצעד הגורלי וכבר חשב על חזרה. חיה־רייזא ורחל לא המתינו ליישוב דעתו של אבא — ותעלינה ותשובנה ארצה. אחריהן עלו מרים, איטא ורבקה. האח יוסף העפיל והגיע עד חיפה — נתפס והוחזר (בבית גויס לצבא ההונגרי ויפול על אדמה טמאה) יתר בני המשפחה הובלו יחד עם כל בני בורשה הנשארים לאושביץ.

שרה וגיצה ומשה ניצלו מגיא התופת ויעלו אף הם. חלומם של עזריאל וגולדה־לאה נתגשם: כל שבעת בנותיו ובן אחד התערו בחיי הארץ, הקימו משפחות לתפארתה וילדו בנים, חינכום ולימדום וגידלום ליהודים טובים, ביניהם אנשי מדע ומעש. שמותיהם של עזריאל ואשתו מתנוססים על ראשי נכדיהם ונכדותיהם.

יושבים מימין: ר׳ ישראל יצחק אפטר, ר׳ עזריאל, גולדה לאה — אמא, אלטע עקע
עומדים מימין: רחל יוסף אברהם רבקה

והרי מה שכותב הבן בישראל על אבא ואמא:

ברצוני להעלות כמה קוים לזכר הורי היקרים וכל משפחתי שנספו בימי השואה הגדולה יחד עם כל יהודי העיר.

אבי, מרדכי שלמה אפטר ז״ל, או כפי שנקרא בפי הבריות והיה ידוע בשם מרדכי דער זייגערמאכר, היה יהודי תמים ובן תורה.

כל בוקר לפני שהיה מתחיל בעבודתו, עבודת השענות, היה הולך לבית המדרש „חברת עץ החיים" לומד ושונה את „החוק" היומי על כל נספחיו לפני יהודים שהיו מתאספים קודם התפילה.

בערב, אחרי תפילת מעריב, היה לומד גמרא. מלבד תלמודו הקבוע בבית מדרשו לפי החלוקה המקובלת. היה גם חבר בכמה חברות משניות שאת משניות חובו היה גומר במועדן.

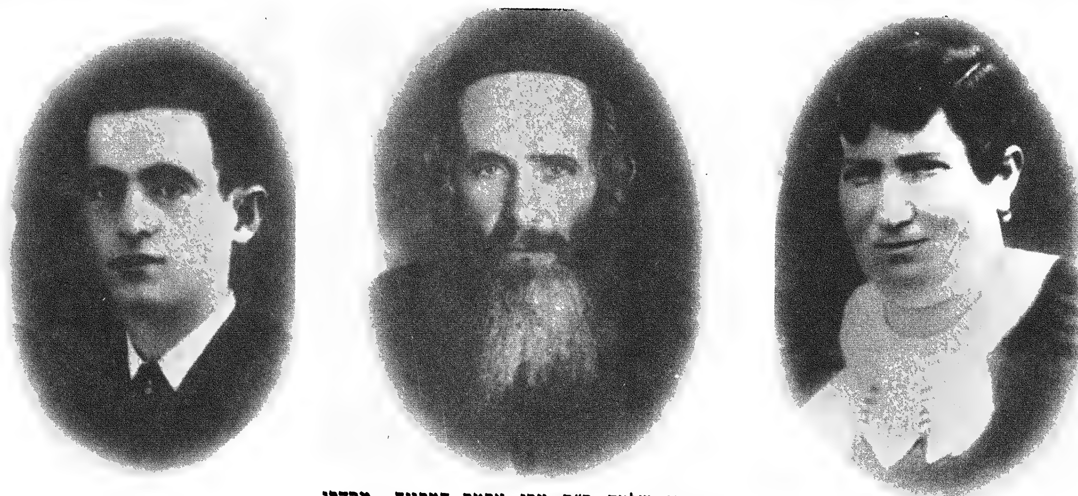
אבי ז״ל היה בן אדם שמח בחלקו; זוכר אני הרבה אנשים גם דודי יצחק פופוביץ ז״ל, כשהם רק התפנו קצת מטרדות פרנסה היו נכנסים לאבי ז״ל, חוטפים שיחה אתו. הוא היה אוהב להתדבח אתם, ולהמתיק להם קצת את המרירות שבלב. במיוחד זוכר אני עני אחד אלתר ז״ל, או כפי שכינו אותו „אלתר דער טויבער" (החרש), אלתר זה היה יהודי ירא שמים, והיה מחכה כל הזמן שנמשכו המנינים למקרה שיהיה לו „אלתר, אלתר, תדע לך שבעוד 120 שנה אני בטוח שאתה איזה שהוא תיקון ומשהו לשתות, ותמיד כשהיה בא היה אומר תלך ישר לגן העדן, אבל גם שם יכינו לך צרה, יעמידו לפניך על שולחנות כל מיני עוגות וכל מיני משקאות ואתה תשכח היכן אתה נמצא ותרצה לקחת; תושיט רק את היד ותיכף תקבל מכה על היד ויגידו לך: אלתר, אלתר, זקן בעל תאוה, אתה שכחת שאתה נמצא בעולם האמת וצריכים לשכוח את כל התאוות של עולם ההבל".

או פשוט היה אוהב לספר ולשמוע תורה שהשמיעו הרביים כגון: הרבי מויז׳ניץ ז״ל או הרבי מאנטנינה ז״ל או הרבי מבורשה ז״ל, וכמו כן סיפורים ומעשי ניסים שהתרחשו או דברי נבואה שאמרו ונתקיימו.

הוא היה אומר: „אסור לבן אדם לתת לה למרה שחורה שתשלוט עליו, להיפך, האדם צריך תמיד להיות שמח ולשכוח את הרע והעצבות והימים השמחים יבואו מאליהם, ומוכרחים לבוא ימים טובים מאלה".

ואם היה בא מישהו והיה מתאונן: „תראה, מרדכי איני יודע אם עשיתי רע לפלוני, והוא שונא אותי כל כך!" היה עונה לו באימרה: „תשמע, הוא לא שונא אותך, ואם כך נדמה לך, תשתדל לאהוב אותו, ואחר כך הוא יתבייש בשנאתו אליך". כדרך שאירע לאהרן הכהן ואנשיו שהחזירם למוטב.

זכרוני הוא קצר, ואני גם הייתי יותר מדי צעיר שאזכיר את כל אמרותיו ומידותיו. רק דבר אחד אני יכול לאמר שהוא היה אדם לה׳ ולאנשים, כמו שאמרו: „פאר גאט און פאר לייט".

אשתו פייגע עקע בת ר׳ חיים ישראל

ר׳ מרדכי שלמה ב״ר צבי אפטר המכונה „מרדכי דער זייגעמאכר", בר אוריין ומרביץ תורה לאנשי עמל מתפללי ביהכ״נ „עץ חיים". אחיו הוא הרב ישראל יצחק אפטר חותנו של ר׳ עזריאל שטיין

הבן חיים אפטר ב״ר מרדכי שלמה

ר׳ יעקב מנדיל

חייט נשים היה וכשנשאל אם אינו חושש מפני יצ״ה, ענה כרב גידל בשעתו: דמיין באפי כי האקי חיורי (בר. כ.). לימים החליף את מלאכתו לחייטות גברים. איש חסיד ודבוק במצוות היה, מעידה עליו בתו בינה, הקפיד על מצוה קלה בכחמורה. ברוח זו חנך את בניו והקדיש עבורם את כל כוחו. רגיל היה לומר, שהעיקר הוא העולם הבא, עולם זה — רק חלום הוא (דיעה שהרבה פילוסופים הביעוה עלתה במחשבתו של אדם פשוט וטוב זה בהתגוררו בירכתי הצ׳יזולה שבבורשה. אמא רבקה, בשמעה מפיו ע״ד הטוב הצפון לצדיקים, הודיעה שמבקשת היא את חלקה, מחצית המצוות של יעקב מנדיל, שלה הן, כי היא סייעה בידיו לעשייתן. יודע ה׳ ימי תמימים וישלם להם כפעלם וכמעשה ידיהם.

נחום מרגלית בן לרבקה ויעקב מנחם פרל נולד בבורשה וגדל בה. בצעירותו עזב את הבית (היה פעיל ציוני ברומניה). שרת בצבא הרומני בתור פרש. עלה לארץ בזמן כנס המכביה הראשונה בשנת 1932. עוד בהיותו באניה בדרכו לארץ החליט

יושבים: עזריאל, חיים הירש, לאנע, שלמה ועקה אשתו

הבן יוסף אברהם, העפיל ארצה, הוחזר ונספה בצבא ההונגרי

ר׳ יעקב מנדיל פעריל ואשתו רבקה

בנם יצחק (השען)

בנם נחום פריל (מרגלית)

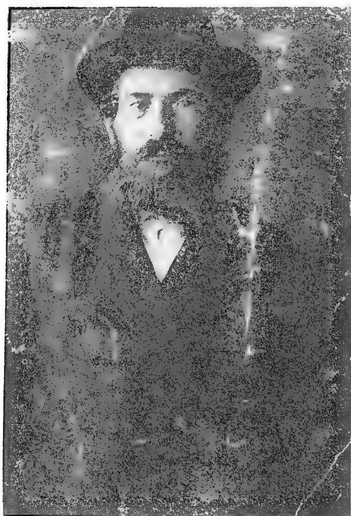
ר׳ צבי ב״ר משה ליבוביץ השו״ב
בנו של ר׳ משה מבורשה שעבר ליאס
ר׳ משה היה היחידי בעיר שסמכו על
כשרות הבשר שמכר

שהוא מצטרף לתנועת בית״ר. עם הגיעו לארץ היה בפלוגות בית״ר בכפר סבא. מאוחר יותר עבד ככתב לעניני ספורט בעתון „המשקיף״. שימש גם כמאמן קבוצת הנוער של בית״ר תל אביב. היה ממייסדי הסתדרות העובדים הלאומית. היה חבר באצ״ל עד קום המדינה. היה נשוי לרחל לבית וורצברגר מבורשה. נפטר בפברואר 1979 (ט״ו בשבט, תשל״ט).
(קוים ביוגרפיים מידי בני משפחתי)

נחום ב״ר חיים פריל

ר׳ חיים פריל

בין נשואי הפנים בבורשה נמנה ר׳ חיים, אדם בעל צורה, מצוין במעלות, סוחר ממולח ומעורב בדעת עם הבריות. נחשב בין עשירי בורשה, הוא וארבעת בניו שעסקו בסחר העצים הצליחו במשלוח ידם וגם בית חרושת לנסירת עצים הקימו לעצמם ב„פינטינה״, איזור היערות של בורשה. עסקנותו לטובת הכלל העלתה אותו לראשות הקהלה. ביתו, בית חומה היה, בין המעטים בבורשה, שבתיה בנויים מעץ היו. (חתנו, לוקח בתו, ר׳ לייזער שטיינפלד היה). יצא ביחד עם כל היהודים, הוא ובניו לדרך האבדון. כשחלה במחנה ריימסדורף העבירוהו לבוכנוולד עם כל החולים וגורלו לא נודע, אם כמות כל אדם מת או זדים ועושי רשעה הכריתו את חייו. בניו: ר׳ יהודה לייב שלמה הירש ונחום ובתו הלכו בדרך אביהם. נתחנכו על ברכי התורה, עשו חיל בעסקיהם ומעשה הצדקה שלהם שלם היה. בנו משה יבל״ח, עם נכדיו עלו לישראל, הקימו משפחות והתערו בחיי הארץ.

ר׳ חיים פריל

ר׳ יהודה לייב ב״ר חיים פריל

שלמה הירש פריל

ר׳ **אברהם שטיימץ** ב״ר משה ואשתו **איטא** בת ר׳ יוסף מרדכי ואיידל ורצברגר גרו יחד עם אבא בבית חומה יפה ומרשים. בית בעל שתי קומות, ומן הבודדים שבבורשה (בית המרקחת היחידי בבורשה משוכן היה בו). ר׳ משה היה סוחר מובהק ובעיקר במרעה צאן ובקר ועשיית הברינזה הטעימה בין השפתיים שבפלגינותיו. בנו אברהם הלך בדרך מסחרו ועשה חייל בעיסוקיו. איש תם וישר דרך מהלך במישרין עם כל אדם הגון ובעל לב יהודי חם. בעל צדקה ידוע ונעים הליכות. „ידוע חולי היה אבא״ — מספר בנו כתריאל תושב חיפה — ומחלתו גרמה לו שנאסף אל עמו מלפני השואה ולמרבה הצער — בחיי סבא, אביו, ונטמן בבורשה.

אמא נשארה אלמנה ואם לשמונה ילדים, המשיכה בעיסוקו של אבא. לאמא וסבא נצטרף האח הגדול יעקב — ובבוא חדשי הקיץ נתמלא מחסנינו תוצרת חלב מכל הסוגים. לברינזה שסבא סגרה למכירה בחדשי החורף הכינה אמא מפתח והזמינה נשים עניות וחילקה להם ממיטב תוצרתה... אני, מספר כתריאל זכיתי להיות השליח לדבר מצוה זה: להזמין את האמהות דלות הקניות. לימים הבחינו סבא ויעקב ב„מארה״ שנשתלחה בסחורה וכמובן שאמא ואני שבסודה באה נפשי שמרנו את פינו והסוד לא נגלה והמשיכות נתמשכו.

אשת חיל זאת שפרשה כפה לעני וידיה שילחה לאביון הובלה יחד עם כל בני בורשה לכבשני אושביץ. יעקב, ירא שמים ובן תורה הלך לעולמו בגדוד העבודה הידוע לשמצה „מונקוסאט״, אחי דוד ת״ח גדול שלמד בישיבות מרמורש והוסמך לרבנות נפרד ממני בחלותי בעבודה ובשכבי בבי״ח בבוכנוולד הובל הוא לאושביץ הי״ד.

דוד צבי עם שלשת ילדיו

פנחס פוגל (מרקוביץ) ז״ל

1. ישראל דוב, 2. רבקה מרקוביץ, 3. מינצה, 4. שרה, 6. אסתר פוגל
7. משה, 8. רחל, 9. יהודה מאיר, 10. אשת דוד צבי

דוד וירצברגר בן אברהם שטיימץ

מנחם מנדיל וירצברגר בן אברהם שטיימץ

ר' שמואל הרשטיק

סוחר ישר ובר־אוריין ועושה צדקה וחסד היה ר' שמואל אייזיק'ס. לבניו נתן חינוך לתורה ולתעודה והיו לתלמידי חכמים וירושה הוריש להם — את קולו — קול הבע"ת שלו: שניהם — ר' חיים שואל ויבל"א וענק אחיו בעלי קול נעים ונחמד לשומעיהם היו וארבעתם האב עם הבנים עברו לפני התיבה. סוחר זעיר היה ר' שמואל ולרגל עסקיו נוסע היה לבוקובינה וחוזר משם ברגל. מודד היה לעצמו את שעלי צעדיו כדי להגיע הביתה לשבת מבעוד יום. נוהג היה ר' שמואל לקום בחצות ל„תיקון" ומשגמר לקונן על גלות השכינה שוב לא חזר למטתו כי אם ישב ולמד את שיעורו בגמרא, כדי לסיימה עבור חברה ש"ס. תהלים היה מסיים פעמיים בשבוע ולמד וקרא ועיין בספרי מוסר כ„חובת הלבבות" ו„ראשית חכמה". באזול הפדיון מחנותו הושיט את ידו לשרביט המלמדים, יוצא היה לפוטילה שבבוקובינה מספר שנים והיה לשליח ציבור: תרמילו המשובץ — מגוון ממולא היה תיק הטלית והתפלין, חוק לישראל, ספר תהלים, ממליגה נוקשה ועל ידה גביש של גבינה וכמה בצלים, השחילו על שכמו וילך הלוך ועלה ההרה, עבר נקיקים וחצה גבעות, פילח כפרים וחלף יערות ונהרות עד אשר הגיע ליעדו. אחר החגים שב ברגל בלעומת שבא. בן 84 לקח בפעם האחרונה את תרמילו ויצא לנדודי־היסורין עם אחיו לדרכו האחרונה — הי"ד.

הרשטיק שפרינצה (לבית אפיל מאונטרוישה אשתו של יענקל הרשטיק יבלח"א).

בניהם ובנותיהם שנספו בשואה: משה־ישראל, מאיר דוד צירל, ראצע ופייגה — הי"ד.

ר' שמואל הרשטיק ואשתו ליד פתח ביתם

ר׳ דוד ב״ר ישראל סאקס

בחור נאה ומסודר, לבוש בקפידה, תלמיד ישיבות מרמורש. נישא לחיה זיסל בתם של ר׳ הירש אפטר ובריינע אשתו (שניהם אנשי עמל ועבודה, ידועים מאוד בבורשה במעשיהם הטובים והרבה נכתב עליהם ועל פעולותיהם לטובת הכלל). בנטות לבו של ר׳ דוד לדרכי חינוך, נטל את מקצוע המלמדות בידיו ויהי בסיגט מלמד להועיל בלמדו את תלמידיו כמעט את כל המקצועות: גפ״ת, חשבון, כתיבה, נביאים וכתובים. מקובל מאוד היה על יודעיו בבורשה ומחוצה לה, נעים הליכות וחביב שיחה, בעל תפלה מובהק יודע נגן ובעל צורה. אשתו הלכה בדרך אמה ועשתה צדקה וחסד וטיפלה אף היא בחולים.

ר׳ דוד ב״ר ישראל סאקס (חתנם של ר׳ הירש ובריינה אפטר)
מלמד ובעל תפלה

„על שלשה"

ב״ר פייוול וחוה עקע, אפרים פישל שטיין (אחי)
מימין לשמאל: מרקוביץ משה, עזריאל

„ועל ארבעה"

ועוד ארבעה מבחורי בורשה בימי שלוותה:
מימין: חיים יצחקי (פופוביץ), יוסף ורצברגר (היאי״מ),
עזרא לייבוביץ, יצחק (איציק) מרקוביץ הי״ד

רוזנברג דוד

האח דוד שבתמונה, בחור טוב לב, בעל חוש הומור, חייט היה — אף הוא גוייס לעבודה אלא ששיחק לו המזל לשעה קלה, כי שוחרר משם אולם כעבור מספר שבועות הודחס לגיטו ומשם לאושביץ, אחות אבי — חוה־דבורה, בעלה יוסף אייזיק שטיימץ וילדיהם שרה ומיכאל. בבורשה העריכו מאד את ר׳ יצחק אייזיק בגלל יושרו ופיקחותו ובהיות דין ודברים ודברי ריבות וכיו״ב — הלכו אליו במקום בית המשפט ותמיד היו מקבלים את דעתו (ראה הכתבה ,,דוד ורייצע ורצברגר).

זיידל יעקובוביץ

בתיה וחנניה שטיינמץ

משה מנדל יעקובוביץ ומשפחתו

כך היו דורשים יהודים במרמורש בשלומו של ה„פריץ" בהסרת ה„שטריימל"

מלמד טיפוסי ממרמורש ותלמידיו

ר׳ אידא מאיר פולק בחברת אוכלי מסעדת ה„ג׳וינט״ בבורשה בהנהלתו של ר׳ הירשל ורצברגר ובחריצות כפם של בני הנוער מכל הסיעות הציוניות

ר׳ צבי אריה ב״ר נתן נטע פוגל

רבקה ויינר—תירושי אחות אמי

רייזה פוגל ב״ר שמשון ורצברגר

ר׳ הירשל פרוכטר

ר׳ יוסף מאיר גנץ ואשתו רייזל רחל בתו של נחום לייב שטיימץ
מפינטינה

ר׳ הירשל פרוכטר

גר ברחוב הרבי רבינ׳ס גאס) בבית עצים עשוי בטעם שהוא ובניו המוכשרים בנוהו במו ידיהם ולפי תכניתם. יהודי פשוט וישר וחרוץ ר׳ הירשל היה בעסקיו הרבים לאין ספור, כי את ידו פשט לכל סוג של מסחר ומלאכה. תמיד ראוהו אץ־רץ, בהול בדרכו לאיזה ענין חשוב. עיסוקו העיקרי היה דוכן למכירות פירות במרכז היישוב, את הפירות קטף הוא ובניו מפרדס שחכר מידי פריצי הגויים. מצא בית ישן ביישובי הנכרים, היה מיעצם ושידלם שיפרקוהו ויחליפוהו בחדש ולמכור לו את הישן לעצי הסקה. לפני הפסח צמצם את בית מגורי משפחתו ופינהו והפכהו למאפיה של מצות ועד ערב פסח לא פסקה התנועה בביתו. אחרי אפית מצה השמורה של ערב פסח חזר הבית תוך שעות ספורות לקדמותו. בניו חרוצים היו כמוהו וזריזים. הם גם התמחו במלאכת מחשבת טכנולוגית, אחד מהם, ברוך, המתגורר בתל־אביב, אף התקין לעצמו אופניים מעץ במו ידיו ובו נסע לעבודה.

ר׳ חיים שואל הרשטיק

ר׳ חיים שואל הערשטיק

היה בנו בכורו של ר׳ שמואל הערשטיק אחי יעקב. בנו מאיר מעלה זכרונות על אב ואם מטופלים בבנים ובנות הרובצים על שכמם בזמן שהפרנסה דחוקה היתה ונאלצים לעקור מכפר מולדתם ולהביא לחמם ממרחק. המועקה הכלכלית מטלטלתם ממקום למקום עד שבאה השואה וזירזה את נדודיהם גולה אחר גולה עד שזכתה המשפחה להגיע לחוף מבטחים לישראל.

אב זריז בקי בכל מלאכה ומכניע אותם לרצונו ומוציא את לחמו בכל אשר יושיט ידו: חנונות, כורך ספרים, סופר סת״ם, מלמד ועוד ומעל כולם — חזן מעולה בעל קול מצלצל בצליל עדין. וכשהגיעו ימים נוראים ובהישמע קול מסלסל ועולה מאחת הפנות, ידע הכל שזהו קולו של אבא. הרבי היה מכבדו להשמיע באזניו מניגוניו העריבים. מענין הוא הנס שקרה לאבא בימי ילדותו — מוסיף בנו לספר: בעבור פעם דרך בורשה הרבי ברוך מויז׳ניץ היה סבא בין מצפי ישועה ודאגתו — בנו חיים חלוש הגוף וצנום הפנים. משהוגד לרבי שמו, שם עליו את ידי קדשו וקרא עליו את הפסוק ,,חיים שאל ממך נתת לו אורך ימים״ ויוסיף: מהיום ומעלה ,,חיים שואל תיקרא.

שם זה הצילהו בימים יבואו משירות צבאי — וכך היה הדבר: משנולדתי הלך אבא לרשמני בספרי ייחוסיהם. ויהי בהישאל אבא על השם חשב אבא שהכוונה עליו ויען ,,חיים״ ונרשם ,,חיים בן חיים״ (דבר רגיל אצל הגויים) משהתחיל הגיוס ואבא לא מיהר להתיצב באו לחפשו: מי כאן חיים שואל? הראו עלי ראו שטעות בידם הסתלקו ומאז לא הוסיפו לחפשו.

אלא שאבא ירד באותו יום למחתרת ויהי ל,,טמיר ונעלם״. אם אין שם. אין גם נושאו על הצרות שנכרכו מסביב למורדי אור — כי לא יחיד בדורו היה — מן המרתף עלה לעליה, משם למתבן, למחסן העצים, לרפת ולדיר והיכן לא — עד שבא השלום והקיסר הוסר ובטלו גזירותיו — והתחילו גזירות חדשות.

הפרנסה נגזרה מביתו וישא אבא רגלו (ואתו אנחנו משפחה בת מנין ראשים) וילך מזרחה לבקש מזלו. מבורשה הוליכתנו העגלה בדרך הפריסלופ, פתול השביל, לקירליבבה, לואטרה דורנה וכו׳ ואבא הסתדר יפה עד בואה של הפורענות שירדה על אירופה כולה ותהלום על ראשי היהודים.

קול מר כלענה קורא בעוז שכל היהודים יתיצבו בתחנת הרכבת. התמונות מחרידות השפלות נוחתות עלינו ומביאות רקב בעצמותינו: נער וזקן, טף ונשים, עולל ויונק, חולה ודואב מודחסים על חבילותיהם לתוך קרונות מועדים להובלת מקנה המוליכות אותנו לעבר נהר הדניסטר. גולה דוויה וסחופה מאד ידועה בספר הדמעות של עם ישראל היא גולת טרנסט־ניסטריה. רומניה היא שעשתה לה גלות פרטית משלה ליהודיה: יהודי ביסרביה בוקובינה ועיירות הספר של ריגט (המלכות

אמהות יהודיות בדרכן לקדש שם שמים

עבודת הפרך ביערות

העתיקה) הוצאו מבתיהם בעורם על בשרם וחבילתם על שכמם ומספרם כרבע מיליון נפש. רעב וקור, דבר ורצח עשו בהם שמות.

בשובם משם אחרי שלוש שנים סבל ודיכוי ודיכאון עוזבים דרך מוגילוב (עמק „הבכא") עירו של ה„באר היטב" והמלבי"ם וחוזרי מהביתה ומספרם... ארבעים אלף נפש (כמספר עולי בבל בימי עזרא). אבא וילדיו — אבל בלי אמא אשת החיל ועקרת ביתנו שנשאה בדומיה נדודים וטלטולים מחסור ומחלות נלאתה מלשאת מצוקת נפשה בראותה את מטה הזעם שהונחת על קדקוד יוצאי ירכה, לא עמד בה כחה חלתה ותשב רוחה ליוצרה הי"ד.

אבא וילדיו שוחרר יחד עם כל היהודים עם כניסת הרוסים כי „לכל תכלה ראיתי קץ" אומר משורר התהלים, וקץ היסורים בא אחרי טלטולי דרכים חדשות וכליאת במחנה קפריסין עד דרוך רגלנו על אדמת הקודש ובחיקה נטמנו עצמותיו כי הלך לעולמו זקן ושבע נחת וימים בבאר שבע, ששמה הזכירה לו את עירו. (סיפור חייו של חיים־שואל ישמש דוגמה חיה וממללא לדרכי רבים מיהודי בורשה לכן הבאנוהו במלואו).

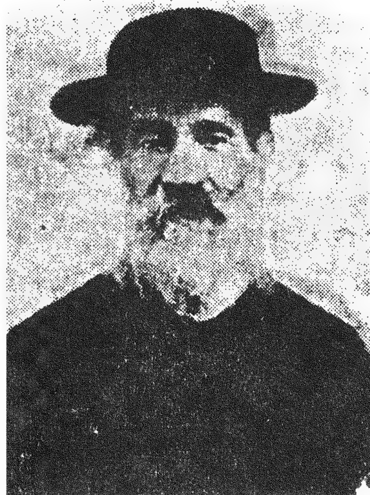
אייזיק גליק — הסבא של אבא — שעלה לארץ מתוך אונס

סיבה מוזרה הביאה את אייזיק לארץ ישראל: מעשה בגוי שמכר שדה לאייזיק מבורשה, אביו של שמואל הרשטיק ובתמורתו חתם לו על שיקים ואת השיקים מסרו לידים נאמנות לשמירה עד בוא זמן פרעונם. והאיש המהימן ביותר בימים

ר׳ בן ציון פיש

הדרים בקצהו המזרחי של הרחוב התחתון שבקרבת הגשר

ר׳ בן ציון פיש ז"ל

ראה נתתי לפניך. טנא מלא פרי מגדים מגמרת הארץ. ענבים ותאנים
תמרים ושקדים. שלח ידך בו וקח לך כנפשך שבעך. על המגד
ועל פרי אשר תעלה. בורך. ענבי. רימון. שקדי. ערב לחכך.
וברכה לך ולביתך שנות חיים טובים;
קבוצה ואספתי מבעלי אסופות וכתבתים בספר הזכרונות של החבורה
שמונה עשר יום לחודש כסלו שנת ה׳ תרס"ג פה בווארשא;
אנא בנציון (פיש) בן הה"ר משה גרשון נ"ע

צילום כתב ידו של המחבר ז"ל

המתוח על נחל הצ'יזלה החוצה את בורשה לשנים. רואים היו לעתים קרובות יהודי בעל קומה בינונית, דק גו, זקן מעוגל עוטר פנים מאירות ועינים קורנות חכמה וחיבה וידידות. לבוש בקפידה: קפטן מגוהץ, דיהה במקצת עוטפו וכובע סמט קמור חבוש לראשו וידיו נעוצות בחפותי שרווליו, חוצה את הכביש באלכסון בצעדים חפוזים — אדם זה, ר' בן ציון פיש הוא המהלך מבית בנו, ר' אהרן פיש ל,,קלויז" הזידיטשובי שמעברו השני, או להפך, אם לבית נכדו שלמה אהרן או לבית טחנתו וכיו"ב. זריזותו שדבקה בו בימי ילדותו לא ביישה את זקנותו.

באותם הימים עוד הספיק ר' בן ציון לבנות בית דירה בפנת הרחוב במקום צר, להקים מנסרת עצים, להעמיד טחנת קמח — והכל במרכז היישוב. במרוצת השנים עברו שני ,,בתי התעשיה" לבעלותם של האחים יצחק והירץ פרוכטר, אבל זמן רב שמו של בעליו הראשון עדיין חופף עליהם (בנציון'ס מיהל, בן צי ן'ס זעג — אומרים היו). אם כך ואם כן, ר' בן ציון, ת"ח רב אנפין, הוגה דעות ובקי בדרכי הרפואה, פנוי היה לענינים שברוח ובדרך ,,אמפירי" כשיטות הפילוסופים בעלי ההסתברות, מתוך הנסיון ראה מבשרו את ההבדל שבין הדברים המדומים, הכלים והולכים ובין הנכסים שברוח הקיימים ואינם משתנים. בחדרו שבביתו יושב היה רכון על ספריו ושקע בהרהורים והעלה מחשבות מעמקי מוחו ומוזגם בדברי הגות ויוצקם במאמרי חכמה מחכמי העולם ומתורתם של חז"ל, מטביעם על גבי הנייר לטובת אחיו בני עמו, ש,,ישישו להסב אל השולחן הערוך לפניהם במגדנות ופרי מגדים אשר נקבצו ממזרח וממערב, מצפון ומים"; גם כבוד סופרים לא ביקש לעצמו כי כן מציין הוא בענוה יתרה: ,,אך שבתי כבוצר על סלסלות לדעת חכמה ומוסר".

הרבה אסופות הניח אחריו ואחת מהן היא ההקדמה לשמות חברי ה,,חברה קדישא", שכרך בהידוק בספר הנמצא ב,,חדר בורשה" שב,,בית מרמורש". תוכן ההקדמה הוא מעין תורת הבריאות. ולמה נסמכה פרשת הבריאות והסגולות לפרשת העוסקים בחסד של אמת? התשובה לכך ניתן למצא בפירש"י לפסוק א' פרק ט"ז ויקרא) חבל רק שר' בנציון פיש החזיק את פנקסו בתוך מגרת שולחנו ולא עשהו לספר שימושי למחליאים שבורשה לא היתה מנוקה מהם. ברם, זכור הוא לטוב שהרבה לבקר אצל חולים ויתקנם בעצתו וינהלם בתרו־פותיו.

אולם זכותו היתירה שנודעה לו בזכות הציונות ואהבת ארץ ישראל שהיו נטועות בלבו ובנפשו. מכובד מאד היה על אלה שנפשם כמהה לציון. בני הנוער מ,,צעירי מזרחי" חשו שחסותו פרושה עליהם. אנשי העליה הראשונה מבורשה, ובראשם ר' צבי אלימלך זהבי, זכרו לו חסד ציונותו ויבקשו להעלותו ארצה ולכלכל את שיבתו בארץ חמדתו, תחת שמי ה'. באגרת נמלצת ונרגשת הודה להם והתנצל ש,,זקנים לא יזוזו ממקומם..." ת"ח זה לא חש עתידות לעצמו ובעוד הוא יושב והוגה בתורה ובחכמה הוחרד רבצו ונצטוה ע"י רשעי ארץ לישא את רגליו הכושלות ולצאת עם אחיו בני עמו לנתיב הכליון.

דר. משולם סולומון

אדם יקר נפש ועדין רוח, אהוב ואוהב את הבריות היה הדוקטור השני היהודי, משולם סולומון. נעים הליכות, מאיר פנים ודיבורו בנחת, שופע חיבה, חבר טוב וידיד נאמן — מדות אלו היו מסמניו המובהקים שלו. הוא בא לבורשה שנים הרבה אחרי שעזבה קודמו, הוא הדוקטור היינוך (יקר לבב ומטיב עם הבריות ויר"ש היה היינוך) מוישיבה הקרובה — והעיירה האירה מאישיותו. בכוחות עצמו הגיע למקצועו האקדימאי.

ראשית דרכו — דרך עניים (שמהם תצא תורה) היתה. מעיר מולדתו עקר לבודפשט ושם למד רפואה. בסיפוק רב היה מספר על שנות לימודיו ועל הדחקות שהתענה בה: עבד במסעדות ואסף פיסות נייר מתוך סלי האשפה וכתב עליהן את שיעוריו. רופא פנימי מצויין היה וברפואתו הכללית הכניס גם את מקצוע ריפוי השיניים, למען ימצא הפציינט הכפרי את כל צריכותיו המדיציניות. מחולים עניים סירב לקבל הונוראר ונחפז גם לאלה באמצע הלילה, ובמקרים רבים סיפק להם גם את התרופות.

בפרוח בבורשה הציונות — היה הוא אחד מדובריה. הרצה על עניני בריאות, תרבות וציונות, כי ציוני נלהב היה. בעת יריד המזרח ביקר בארץ ורכש מגרש ע"מ לבנות עליו את ביתו בבוא העת, אז יעלה עם משפחתו כדי להשתקע בה. שומר מצוות היה דר. משולם כי כן חנכו אביו ר' דוד. אדם פיקח וממולח ומעורר כבוד חרף מלאכתו, מלאכת החייטות. לחוליו מבני העממים הקרובים לבורשה הלך ברגל בשבתות ורק לרחוקים נסע — והכל עשה לפי הש"ע (את סימן קכ"ב באורח חיים הלכות שבת ידע בע"פ על כל מפרשיו). בימי הסוכות ראוהו נושא בידו אחת את תיק הרופאים ובשניה — את ארבעת המינים, בלכתו לביהכ"נ. הוא ואשתו היו בעלי צדקה (אשה יפה היתה ואינטיליגנטית קורולה שמה, והבת הגדולה פוטי, והתחבבה על כל מכיריה).

שתי בנות היו להם, הוא והבנות נספו באושביץ והיא שבה הביתה ונישאה לרוקח זולטן מוישיבה ז'בוטינסקאי שרוף.

הרופא מבורשה: משולם שולומון

ר׳ בן ציון פיש, הציוני הראשון שתרם לקרן קיימת בבורשה

BAUMSPENDE

תרומת עצים

DIE BAUM-SPENDE DIENT DER AUFFORSTUNG PALÆSTINAS

JÜDISCHER NATIONALFOND

תעודת התרומה היא לנטעת יערות בארץ ישראל

קרן קימת לישראל

BÄUME

מאה

עצים

בבנינו ובבנותינו נלך (שמות י ט)

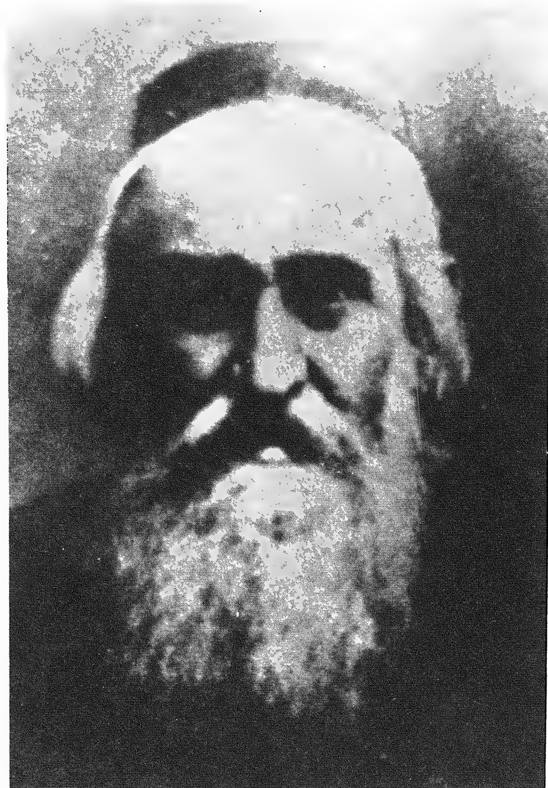
נסתייע להן לבנות המזרחי בבורשה לקיים בעצמן „כל כבודה בת מלך פנימה" — ונפתח עבורן משק הכשרה בבורשה גופה עם כל החובות והזכויות הכרוכות בעשיית הכשרה ובעיקר לעליה לישראל. בחבל ה„ריטריס" (נצרים), היא בורשה העתיקה בגנו של הערץ פרוכטער מצאו „צעירות המזרחי" קן מבטחים זמני בבקתת־אכרים נטושה בתוך כר רחב ידים נטוע אילנות ועצי פרי ושתול ירקות וצמחי גן. הבקתא שימשה להן בית דירה ומקום תורה ושיחות ולימודי ספר ולשון, מלאכת תפירה וטויה וסריגה ומעשה מטבח וכל משלוח יד שבת ישראל מתברכת בהם בזה ובבא. לא ארכו הימים והגן הניב ירקות ופרחים, האילנות הנצו פירות משו־בחים. ה„חלוצות" נראו בעמדן רכונות אשה על ערוגות בצליה וצנונותיה ורעותה — על תלמי כרוביה ואפונותיה, תפוחי אדמה, שום וגזר ושאר ירקות.

עבדו וטרחו — שמחו בעבודתם וששו בטרחתם ונהנו ממלאכתן, כי את לבן שעשעה תקוה מעודדת לעליה קרובה לארץ חמדתן — ושם ימשיכו בעמל כפים ובעבודת האדמה, אדמת ארץ ישראל אלתר שטיינמץ היה להן למנהל המשק ואילו שפרינצה שטיין — למורה לעברית. לא יצאו ימים רבים ולהכשרה יצאו מוניטין במרמורש והרבה מבקרים פקדוה וימלא פיהם שבחה. קולות מכושים ומעדרים ושאון משק ענפי העצים הנעים ברוח, שירי ציון והמית צפורים חברו יחדו למקהלת פלאים ויהי אזור ההכשרה שב„ריטריס" לעמק ברכה אשר בירכו ה'.

תנועת הנוער הציוני

מוטות כנפיה עד בורשה פירשה והוקם בה סניף ראוי לשמו. רבים מבני הנוער נמשכו אליו. (יש אומרים שמחמת ההיתר שניתן להם לרקוד יחד בנים ובנות). הסניף שוכן בביתו של מרדכי שמואל והונהגו על ידי האחיות שושנה ושרה (רויזי ושארי) פרוכטר המוכשרות, גם יעקב הירש (קובי) ריזל היה בין המשפיעים).

בבורשה השגיחו עליהן בשבע עינים חושדות ופעם אף גילו שבליל שבת הוכנסה מנורת נפט להאיר להם את החדר והרב לא החמיץ את ההזדמנות לשלב את חילול שבת זו בתוך דרשתו. אירע שבאחד החרפים פרצה מגיפה (אוטער־גאנג) והרבה ילדים לא קמו ממחלתם — וקהל בורשה גילה מיד את „החוטאים", שבעטים ילדים מתים — המעשים בסניף, ולא אחר מאשר אביהן של המנהיגות, ר' הירץ פרוכטער ומלוהו אליעזר מאיר, פרצו לתוך הסניף בצעקה: בגללכם עוללים ויונקים נאספים — חדלו לכם מדרככם הנלוזה! ברור שלא זאת היתה תכניתם של באי הסניף כי עיקר פעולתם ודרך מחשבתם ציון היתה, כי מדריכיהם שבחרו את דרכם לציון עבורם, מסילתם ישרה היתה בעיניהם.

ר' יהודה מאיר פולק

הסבתא קיילה

קן הנוער הציוני בבורשה

יושבים (מימין לשמאל): משה לייביקל, לייזר דר אמעריקאנקע׳ס, לעמיל פולק, לוצי הלב. עומדים בסוף מימין: פולק. שמחה יוסף וידר, הירשל שמעונוביץ, שרגא היז, בריל מרדכי גאנץ, אברהם פישר, באמצע: רחל בת וואיטשי פרוכטר, רות זלמנוביץ, שרה שטיין, חיה רחל והקטנה שבכולן, טובה גיצה שטיין, הבנות הן תלמידותיו של גדליהו

הכתית האהרונות מביה״ס ההומני ב־1940 („שטראז׳ריה״)

ויהי בנסוע פירי ורצברגר לארץ ישראל בפרידה: כתריאל ז״ל, יוסף אל־עזר, פירי הבנים וההורם הירשל ובײלה, מוטי ומכלה הקוזינים

צילום קבוצת הכשרה של ה,,אגודה" בבורשה

חברי קן של סניף נוער הציוני בורשה משנת 1934

הלר־כץ אליעזר, ברל מרדכי גנץ, שרגא מייביש הוז־שלומוביץ, אלתר וידר, שמעונוביץ
צבי, רות זלמנוביץ רחל שלומוביץ־הוז, פעסיל שלומוביץ־הוז, פרוכטר וואיטשי (דבורה)
פרוכטר אליעזר האמריקנקית, פישר אברהם

הנוער הציוני בהכשרה בבורשה בעבודות ההכנה לעליה

קבוצת בנות מ„בני עקיבא" בבורשה

שורה א: גיטל שטיינפלד, שפרינצה וואלף׳ס, קלארה ורצברגר, שרה וואלף׳ס, רחל גנץ,
שורה ב: בת לייזר הנגר, פייגע לייב פוגל׳ס, אוקה, יענטע בת א סר, רעכיל אמעריקנקה
פרוכטר, פריידע מוקושיש
שורה ג: שיינע רחל בת מנדיל, בת עזרא שטיין

קולטור פעריין
ארגון נערות (נשים) ציוניות עורך הצגה בפורים

שורה א: שרה מושקוביץ, וויטשי בת מנדיל פרוכטר, רבקה מיכל׳ס, אוקה שטיינפלד,
יענטע שטיימץ, שפרינצה בת יוסל ברוך
שורה ב: וויטשי בת הרץ פרוכטר, פוטיי בת הרופא משולם, בת הירץ פרוכטר

שמות התושבים שנפטרו ושנספו בשואה

אפעל אלטער מנחם ו**רייזע** אשתו — נספו בשואה
אפעל אליהו
אפעל אליהו ו**שרה רבקה** אשתו, הורי אשת יעקב הרשטיק
אפעל בנימין ואשתו — נפ. בארגנטינה
אפעל דוד ושרה אשתו — נפ. בבורשה
אפעל זאב (וועלוויל) ואשתו — נס. בשואה
אפעל חיים ושרה אשתו — נספו בשואה
אפעל חנה איטע — נספתה בשואה
אפעל חיה רחל — נספתה בשואה
אפעל טוביה — נספה בשואה
אשתי **שרה רבקה** — נפט. בבורשה
אפעל שמואל אליעזר בנם — נפל בישראל
אפעל יוסף (בן שמואל) ואשתו — נס. בשואה
אפעל יוסף ודבורה אשתו — נספו בשואה
אפעל יעקב ומאנצע אשתו — נספו בשואה
אפעל טובה בת חנה איטע ומינדל אחותה — נס. בשואה
אפעל ישראל ואשתו **מינגע** בן **יצחק פישל** ואשתו (מרעפעגע) — נספו בשואה
אפעל אלימלך (דער בעדער) ו**קיילע** אשתו — נס. בשואה
שמעון בנם ואשתו — נספו בשואה
אפעל מאיר בן דוד אברהם וולפס שדך חתונות בביה״ע — נפטר בישראל
אפעל מנחם **וצפורה** אשתו ובנם **עזריאל** נפ. בבורשה
אפעל צבי אריה ב״ר שמואל ואשתו — נפטרו בבורשה
אפעל שמואל ופריידה אשתו — נפטרו בבורשה
אפעל שלמה ואשתו — נפטרו בבורשה
אפעל צבי ואשתו — נפטרו בבורשה
אפעל מנחם בתו **טובה**
וולף שטיין בן יהודה ומייטה — נפטר בבורשה
ראיכל שטיין בת גדליה וחיה דבורה — נפ. בבורשה
חיה דבורה בת וולף וראכיל — נספתה בשואה
אפרים פישל בן וולף וראכיל — בשדמות אוקריינא
אדלער איטע מרים אחות יענקל הערשטיק — נס. בשואה
אדלער אריה לייב בעל חוה עקע — נס. בשואה
אדלער אסתר נספתה בשואה
אדלער זיידל קבלן מצות **דבורה פערל** אשתו — נס. בשואה
אדלער ליפא — נס. בשואה
אדלער ליפע — נס׳ בשואה
אדלער מרדכי (אודלער) — נפ׳ בבורשה
משולם בנו בעל ניסל (בעלת הטחנה) „האלמנה״ — נפ. בבורשה
אדלער שלמה שפרינצה אשתו **וזיידל** בנם — נפ. בארגנטינה
מינגע בתם — נספתה בשואה
אדלער צבי אשתו **מרים** — נספו בשואה
אדלער צירל — נספתה בשואה

אדלער שלום מנשה חותנו של אלתר מיכל׳ס נס. בשואה
בנו **אייזיק** — נפטר בשיקאגו
אפטער דוד **לייביש** — נס. בשואה
אפטער זאב ואשתו אבי יואל הסנדלר לאה אשתו — נס. בשואה
אפטער זאב אשתו **רבקה ריבה** — נפ׳ בישראל
אפטער זיידיל — נס׳ בשואה
אפטער ישראל ואשתו — נספו בשואה
אפטער מאיר ואשתו **חנצע** אחיו של משה לייב הסנדלר, בתם **שפרינצה** — מהצ״ולה — נס. בשואה
אפטער מרדכי (השען) **פייגע עקע** אשתו — נס. בשואה
אפטער מרדכי יוסף ומינגע אשתו — נס׳ בשואה
אפטער משה מנחם ואשתו — נס׳ בשואה
אפטער זאב ריבה אשתו — נפ׳ בבורשה
אפטער צבי ו**לאה** אשתו — נס. בשואה
אפטער צבי ((הירש) הסנדלר אשתו **ברײנא** — נפ. בבורשה
אפטר משה לייב ו**שרה מעכיע** אשתו — נס׳ בשואה
אפטער משה לייב ואשתו — נפ׳ בבורשה
וואלף הירש פייוול׳ס אשתו **מרים** הבן **אייזיק** והבת **אסתר** — נפ׳ בבורשה
אינדיג חיים אריה ואשתו — נס. בשואה
איינהארן אברהם (ה„גר צדק״) — נפטר בשריפה
איינהארן יוסף ואשתו **לאה** התגרנית — נס. בשואה
איינהארן דבורה אשתו (בנו של בעל „ברכת הבית״) — נפ. בבורשה בעלה יוסף המלמד נפטר בשיבה טובה בישראל
איינהארן חנה פריידיל — נס. בשואה
איינהארן יעקב רבקה אשתו — נספו בשואה
איינהארן משה ואשתו עושה הציצית — נס׳ בשואה
איינהארן צבי ואשתו **שרה** אחיו יצחק (יולצ׳יק) — נפ. בישראל

ברעסלער מרדכי (מאטיל משעסול) חייל בצבא קושוט לוויש — נפ. בבורשה ואשתו **רחל**
ביסטריצער ברוך ואשתו — נפ. בבארשא
ביסטריצער מאיר סופר סת״ם — נפ. בישראל
בירנבוים שלמה אהרן ואשתו — נס׳ בשואה
בערגער וואלף לייב — נס. בשואה
בערגער אליעזר דוד — נס. בשואה
בערגער אסתר — נספתה בשואה
בערגער יצחק אייזיק ו**לאה** אשתו בניהם: **וולף לייב, לייזור דוד, אסתר יצחק** — נספו בשואה

גרינשפאן אברהם הבנות בישראל ו**חנה** אשתו — נס. בשואה
גרינשפאן מענדיל וואלף
גרינשפאן ברוך שלום בנו — נס. בשואה

גרינשפאן זאב אשתו פריל — נס. בשואה
גרינשפאן יצחק ואשתו — נס. בשואה
גרינשפאן נפתלי ואשתו מהפרינט בנותיו: ראכיל, רבקה, שפרינצע, פעריל — נספו בשואה
גאנז (גאנץ) אברהם יוסף וגאלדע אשתו — נס. בשואה בנם דוד לייזר — נפטר בבורשה
גאנז אנשעל ואשתו פריידה בת ישראל פולק — נס. בשואה
גאנז חיים דוב ואשתו — נספו בשואה
גאנז חיים מאיר ובאבע אשתו — נספו בשואה
גאנז יוסף יום טוב המלמד ואידיעס (יהודית) אשתו — נספו בשואה
גאנז יוסף יום טוב ואשתו — נפ. בישראל
גאנז משה ואשתו — נס. בשואה
גאנז יוסף מאיר ואשתו רייזל — נס. בשואה
גאנז מאיר — נס. בשואה
גאנז מרדכי ולאה אשתו יעקב לייב הבן — נס. בשואה
גאנז אליהו ואשתו — נפ. באמריקה
גאנז יצחק ושרה אשתו — נס. בשואה
גאנז אלתיר ואיטא אשתו — נס. בשואה
גאנז בן ציון אשתו שרה (בת אידא מאיר פולק) — נס. בשואה
גאנז דוד ואשתו — נס. בשואה
גאנז ישראל ואשתו — נס. בשואה
גאנז מאיר ואשתו — נס. בשואה
גאנז מעכיל (השען) לאה אשתו בתם חיה ריזע — נס. בשואה
גאנז עזרא ואשתו — נס. בשואה
גאנז פינחס ואשתו — נס. בשואה
גאנז מזה — נס. בשואה
גולד אברהם ויענטע רחל אשתו בת חיים מאיר — נס. בשואה
גאנז צבי אלימלך — נפ. בישראל ואחיו לייבוש ממוסיעף — נפ. בבורשה
גליק אייזיק אשתו צירל מה„האנדל" — נפ' בישראל (צפת)
גליק דוד בער בן ישראל לאכס — הוא וביתו נספו בשלג
גליק זיידיל — נס. בשואה
גליק חיים אחי מאיר ישראל לאכס ואשתו אסתר בת יצחק לסלר — נס. בשואה
גליק יוסף מאיר המלמד ואשתו — נפ. בבורשה
גליק ירוחם אריה — נס. בשואה
גליק משה מנחם ואשתו — נס. בשואה
גליק צבי ואשתו, חתנו פינקסוביץ, נתן שיעורים בגרמנית — נס. בשואה
גרינברג משה ובײלע אשתו
גרינגלאז צבי ואשתו
געַנוד לייזער מאטיל'ס
גענוד אלתר חיים (הסנדלר) ורייזע (רייזאקע) אשתו — נספו בשואה
אברהם וואלף בנם וחנה איטע אשתו — נספו בשואה

גענוד אברהם יוסף המלמד ואשתו — נס. בשואה
גענוד דוד הירש בנם — נס. בשואה
גענוד אלתר'ל (הסנדלר) וזלאטע אשתו — נס. בשואה
גענוד בן ציון ואשתו עקע חנה — נספו בשואה
גענוד אליעזר — נס. בשואה
גענוד מאיר וואלף — נס. בשואה ושיינקע אשתו — נפ. בבורשה
גענוד מנחם ואשתו — נס. בשואה
גענוד מרדכי ואשתו — נס. בשואה
גענוד עמרם — נס. בשואה
גענוד ליפשע בת יעקב וחוה ליבע — נס. בשואה
גענוד שרה אסתר, סוסה, צבי — נספו באושביץ

דוידוביץ אברהם ואשתו — נפ. בבורשה
דוידוביץ אליעזר מאיר — נפ' בישראל ופעסיל אשתו — נס. בשואה
דאסקאל אליעזר מלמד — נפ. באמריקה, ורבקה דבורה אשתו, בנם: יעקב לייב, דאקטאר היינאך ואשתו — נפ. בבורשה

הערשטיק אהרן וגיצה אשתו בשעסול — נפ. בבורשה
הערשטיק אידל ואשתו פסיל חותן וועלוול בנם צבי וראצע הירש „הארוך" — נפ. בבורשה
הערשטיק אלתר (גאלדקע אשתו) — נס. בשואה
הערשטיק אליעזר יעקב וחנה אשתו — נס. בשואה
הערשטיק חיים שואל — נפ. בישראל וצירל אשתו — נס. בשואה
הערשטיק יהודה הירש ואשתו — נס. בשואה בנו מאיר ואשתו — נס. בשואה
הערשטיק מאיר דוד — נס. בשואה
הערשטיק משה ישראל — נס. בשואה
הערשטיק פייגעלע — נס. בשואה
הערשטיק צירל — נס. בשואה
הערשטיק שפרינצע (אשת יעקב הערשטיק) — נס' בשואה בניהם פעריל, ראצע
הערשטיק שמואל — נס. בשואה ופעריל אשתו — נפ. בבורשה
הערשטיק ישראל ואשתו — נפ. בבורשה
הערשטיק ישראל אברהם — נס. בשואה
הערשטיק יעקב צבי ואשתו — נס. בשואה
הערשטיק משה שמואל ואשתו — נס. בשואה
הערשטיק חיים — נס. בשואה
הערשטיק חנה איטע — נס. בשואה
הערשטיק מלכה — נס. בשואה
הערשטיק מנחם ואשתו — נס. בשואה
הערשטיק צירל — נס. בשואה
הערשטיק רבקה — נס. בשואה
האז (הוז) אליעזר בן יוסל ישראל — נס. בשואה ואשתו בת שבע — נפ. בישראל
האז משה חיים (פקיד המועצה) וחנה אשתו — נס. בשואה
האז פינחס בן לייזר — נס. בשואה
האז שלמה — נפ. בישראל ופערל אשתו — נס. בשואה

האלפערט מאיר ואשתו מרים הוריו של ר׳ לייבוש בער — נפ. בבורשה
הוך אברהם ואשתו — נס. בשואה
הוך איסר ואשתו — נס. בשואה
העלער ברוך — חי באמריקה
העלער זלמן יוסף — נס. בשואה
העלער יצחק ישראל — נפ. בבורשה ואשתו רבקה — נס. בשואה
העלער מנחם חיים — נפטר בוינה
העלער משולם — נס. בשואה
העלער צבי ואשתו — נס. בשואה
האגער ר׳ פינחס (האדמו״ר מבורשה) ואשתו הרבנית — נט. בישראל
האגער אלתר מנחם הרב ואשתו — נספה בשואה
בני הרבי: חיים ואשתו, יצחק מאיר ואשתו, ישראל, נפטר בבורשה, שלום נפטר בבורשה, מייקו נפטרה בישראל, מלכה, יצחק — נס. בשואה

ווערצבערגער אלתר מרדכי ואשתו — נס. בשואה
ווערצבערגער דוב ואשתו פעסיל — נס. בשואה
ווערצבערגער דוב אבי אלתר מרדכי — נפ. בבורשה
ווערצבערגער חיים ואשתו מרים — נפ. בבורשה
ווערצבערגער חיים דוב חותנו של כתריאל פריד — נפ. בבורשה
ווערצבערגער יוסף מרדכי ואשתו איידיל — נפ. בבורשה
בנו יחיאל ואשתו רבקה — נס. בשואה
ווערצבערגער יעקב אבי לוזר שטיימץ ואיידל ואשתו פייגע — נס. בשואה
ווערצבערגער יעקב בן איידל ואשתו רבקה בת מרדכי — נס. בשואה
ווערצבערגער יעקב בן יחיאל ואשתו — נס. בשואה
ווערצבערגער יונטיל — נפטר בישראל
ווערצבערגער פעיל אשת דוב — נפטרה בבורשה
ווערצבערגער יצחק אייזיק ואשתו שרה — נס. בשואה
ווערצבערגער יצחק אחי שמואל בן מרדכי — נס. בשואה
ווערצבערגער צ׳ארנה אשתו בת אביגדור — נס. בשואה
ווערצבערגער יצחק ואשתו — נס. בשואה
ווערצבערגער מנחם ואשתו — נס. בשואה
ווערצבערגער מרדכי ואשתו לאה — נספ. בשואה
ווערצבערגער משה אבי בעריל ואשתו צ׳ארנה — נס. בשואה
ווערצבעגער משה אליעזר — נס. בשואה
ווערצבערגער משה שואל לייב׳ס ואשתו ראצע — נס. בשואה
ווערצבערגער נפתלי — נס. בשואה
ווערצבערגער עזרא — נס. בשואה
ווערצבערגער צבי מנחם — נספ. בשואה
ווערצבערגער צבי בן יוסף מרדכי ואשתוביילע — נס. בשואה
ווערצבערגער רחל בת איידל — נס. בשואה
ווערצבערגער שלום ואשתו — נס. בשואה

ווערצבערגער שואל אריה ואשתו — נפ. בבורשה
ווערצבערגער שואל אריה (הבחור) — נס. בשואה
ווערצבערגער איטא אשת אברהם צבי — נפ. בשואה
ואלטער הענעך לייב אביו של יואל המלמד ואשתו — נפ. בבורשה
יואל בנו ואשתו רבקה — נפ. בבורשה
ואלטער צבי (המלמד) קפיצה ואשתו ריסע — נפ. בבורשה
ואלטער שמואל חתן מוטיל ואשתו איטע פייגע (חילקה חלב לעניים) — נס. בשואה
ואלטער משה ב״ר צבי — נפ. בישראל
ואלדמאן ר׳ משה׳לה (הדיין) ואשתו — נפ. בבורשה
ואלדמאן ישראל (דעם רבס) שרה בתו, אלימלך נכדו בנם יעקב צבי — נפ. בבורשה
ואלדמאן לייבוש ואשתו נפטרה 3 חודשים אחריו — נפ. בבורשה
ואלדמאן צפורה (בנו ובתו של הדיין) — נפ. בבורשה
ווידער אלטער ואשתו — נס. בשואה
ווידער זאב וואלף — נס. בשואה
ווידער יצחק ואשתו סאודנייק — נפ. בישראל
ווידער נתנאל — נס. בשואה
ווידער יענטע רחל — נס. בשואה
וויזעל גדליה הערש — נפטר בישראל ואשתו ראכיל — נס. בשואה
וויזעל שלמה יעקב — נס. בשואה

זיסמאן מרדכי — נספה בשואה ואשתו פייגע בת ר׳ שלמה לייבוביץ — נפטרה בבורשה

טעסלער זאב וואלף — נס. בשואה
טעסלער חיים ברוך ואשתו — נס. בשואה
טעסלער חיים יוסף — נס. בשואה
טעסלער יצחק (בעל תפלה) ואשתו — נס. בשואה
טעסלער משה אריה — נס. בשואה
טעסלער יצחק ואשתו חוה — נס. בשואה
טעסלער אלכסנדר — נס. בשואה
טאבאק יצחק ואשתו בת יוקל פיש — נס. בשואה

יעקובוביץ משה מנחם ואשתו — נס. בשואה
זיידל בנם — נפ. בישראל
יאנפעל אידיל ואשתו פריידל — נספו בשואה
יאנפעל אפרים פישל — נס. בשואה

כהן אליהו לייב ואשתו רעכיל אחות יענקל — נס. בשואה
יחזקאל בנם — נס. בשואה
כהן ר׳ ישראל (שו״ב) ואשתו — נס. בשואה
כהן מנחם ואשתו פעריל בת חיים ורצברגר ובתם רבקה — נס. בשואה
כהנא שלום (גדליה׳ס) ואשתו צפורה — נפ. בבורשה
כ״ץ יוסף (דער כהן) ואשתו — נפ. בבורשה
כ״ץ שמואל יהודה בנו הפוטוגרף הראשון בבורשה ואשתו — נס. בשואה
כ״ץ מנחם (בעל עגלה) ואשתו — נס. בשואה
כ״ץ מנחם ואשתו מינדל — נס. בשואה

לייבוביץ בנימין — נס. בשואה
לייבוביץ יוסף אליהו — נס. בשואה
לייבוביץ נתן אליהו ואשתו פיליוצה — נס. בשואה
לייבוביץ משה ואשתו — נס. בשואה
לייבוביץ צבי ואשתו — נס. בשואה
לייבוביץ שלמה ואשתו — נס. בשואה
לייבוביץ עזרא (בנם) ואשתו — נס. בשואה
לייבוביץ וואלף (טעטשי המורה) אחי שלמה — נס. בשואה
לייפער יוכבד — נס. בשואה
לייפער יצחק ואשתו — נס. בשואה
לייפער לייבוש ואשתו — נס. בשואה
לאקס שלמה — נס. בשואה
לאקס שמואל — נס. בשואה
לערנער אליהו צבי ואשתו — נס. בשואה
לערנער חיה רייזע — נס. בשואה
לערנער מרדכי — נס. בשואה
לערנער מרדכי יוסף ואשתו מרים — נס. בשואה

מנדלוביץ אברהם לייב ואשתו רבקה — נפ. בבורשה
מנדלוביץ אהרן אבי שמואל מאליק ואשתו עקע — נס. בשואה
מנדלוביץ דוד — נס. בשואה
מנדלוביץ אלתר — נס. בשואה
מנדלוביץ חיים אליעזר ואשתו צ׳ארנה — נס. בשואה
מנדלוביץ זאב — נס. בשואה
מנדלוביץ יוסף יעקב ואשתו צפורה — נפ. בבורשה
מנדלוביץ ישראל מנחם ואשתו חוה — נפ. בבורשה
מנדלוביץ יצחק ואשתו רחל — נפ. בבורשה
מנדלוביץ מאיר — נפ. בבורשה
מנדלוביץ מאיר יצחק — נפ. בארץ
מנדלוביץ מענדיל פייביש ואשתו — נפ. בבורשה
צבי (הערשיל) בנו ואשתו רבקה — נפ. בבורשה
פריווע בתם, — נפ. בבורשה קלמן בנם — נפ. בישראל
מנדלוביץ צבי ואשתו — נספה בשואה
מנדלוביץ נתנאל — נס. בשואה
מנדלוביץ רבקה — נס. בשואה
מנדלוביץ שמואל ואשתו — נס. בשואה
מנדלוביץ שלמה ואשתו — נס. בשואה
מנדלוביץ שמואל ואשתו חוה — נס. בשואה
מאליק אליהו (חנוני „כל בו") ואשתו — נס. בשואה
מאליק משה יעקב ואשתו מרים איטא — נס. בשואה
מרקוביץ אברהם — נספה בשואה
מרקוביץ אלתר ואשתו פייגע — נס. בשואה
מרקוביץ ביילע — נפטרה בבורשה
מרקוביץ ברכה — נפ. בבורשה
מרקוביץ גיטל — נפ. בבורשה
מרקוביץ יהודה מאיר ואשתו ביילע — נפ. בבורשה
מרקוביץ יואל — נספה בשואה
מרקוביץ יצחק — נס. בשואה
מרקוביץ יוסף אייזיק ואשתו רבקה — נס. בשואה

מרקוביץ מרדכי ואשתו שרה — נס. בשואה
מרקוביץ מרדכי דוד — נס. בשואה
מרקוביץ מרדכי ואשתו — נס. בשואה
מרקוביץ משה בערקו — נפטר בבורשה
מרקוביץ צבי פישל — נפטר בישראל
מרקוביץ צבי בן יוסף אייזיק — נס. בשואה
מרקוביץ פישל — נס. בשואה
מרקוביץ שלמה יוסף ואשתו סימא — נס. בשואה
מרקוביץ שמואל אבא — נס. בשואה
מושקוביץ משה — נפטר בבורשה ואשתו רחל — נספ. בשואה
מושקוביץ מרדכי ואשתו — נס. בשואה
מושקוביץ אברהם — נס. בשואה

נויעביץ יואל ואשתו — נס. בשואה
נויעביץ מרים — נס. בשואה
נויעביץ עזריאל ואשתו — נס. בשואה
נויעביץ שמואל ואשתו גיטל — נס. בשואה
נאדלער אלתר חיים ואשתו לאה — נס. בשואה
נאדלער מרדכי ואשתו שלימה — נס. בשואה
סאבו אייזיק — נס. בשואה

סאבו חיים אריה ואשתו — נס. בשואה
סאבו טוביה ואשתו רבקה — נס. בשואה
סאבו מרדכי ואשתו — נס. בשואה
סאבו מרדכי מנחם ואשתו מלכה — נס. בשואה
סאבו מנחם ואשתו חוה — נס. בשואה
סאבו משה מנחם ואשתו — נס. בשואה
סאבו משה — נס. בשואה
סאבו ניסן — נס. בשואה
סאבו צבי — נס. בשואה
סאבו צירל — נס. בשואה
סאבו שלמה צבי ואשתו ביילע (גראבער) — נס. בשואה
סאבו שלמה אייזיק ואשתו דבורה — נס. בשואה
סולומון משׁ׳ הרופא
סאקס בצלאל — נפטר בבורשה ואשתו שרה לאה — נפ. בישראל
סאקס זיידל ואשתו גיצא מינגע — נפ. בישראל

עבנשטיין חיים ואשתו פיאה נפ. בבורשה
בניהם: ברוך שלום, מאניע — נס. בשואה, חנה רבקה — נפ. בישראל. שרה — נפ. בישראל. רבקה — נס. בשואה
עדלשטיין מנחם ואשתו
עלעפאנט אליעזר — נס. בשואה
עלעפאנט אריה — נס. בשואה
עלעפאנט גרשון — נפ. בבורשה
עלעפאנט מרדכי צבי ואשתו — נס. בשואה

פאלאק אליעזר — נספה בשואה
פאלאק אשר אנשל — נפ. בישראל
פאלאק אריה — נס. בשואה

פאלאק אביגדור (שאצל התחנה) — נס. בשואה
פאלאק חיים — נס. בשואה
פאלאק ישראל — נס. בשואה
פאלאק יהודה מאיר — נפטר בבורשה
פאלאק יוסף ואשתו — נס. בשואה
פאלאק ישעיה ואשתו — נס. בשואה
פאלאק ישראל ואשתו סילקה נס. בשואה
פאלאק מיכאל — נס. בשואה
פאלאק מנחם ואשתו בלומה — נס. בשואה
פאלאק מרדכי אידל'ס ת"ח עצום ואשתו מינגע — נס. בשואה
בנם זוסיא — נפטר בבחרותו בבורשה
פאלאק מרדכי — נס. בשואה
פאלאק צבי הירשל ואשתו לאה יענטע — נפ. בארץ
פאלאק משה אליעזר — נס. בשואה
פאלאק משה מנחם — נס. בשואה
פאלאק עזרא ואשתו — נס. בשואה
פאלאק שרגא פייביש בן ישראל יעקב — נס. בשואה
פלברבאום מרדכי דוד ואשתו ליפשה נס. בשואה
פופוביץ אלתר ואשתו — נס. בשואה
פופוביץ יצחק ואשתו מרים — נס. בשואה
פאקער צבי אריה ואשתו פעסיל — נפטר ביאס
פארקאש בנציון (פיצי) ואשתו רבקה — נס. בשואה
פארקאש יענטע רחל — נס. בשואה
פינקוביץ פישל ואשתו — נס. בשואה
פייג שלמה יהודה ואשתו שרה בת וואלף אפטר — נס. בשואה
פישמאן אליעזר ואשתו העניע בת הירש אפטער המלמד — נס. בשואה
פריינד יצחק מאיר מיאס ואשתו פראדיל בת לוזר וחידל שטיימץ — נס. בשואה
פוקס מלכה (המילדת) ובנה שמואל החייט
פעלדמאן ברוך ואשתו חיה בת הירש מרקוביץ בנם משה ישראל — נספו בשואה
פרוכטער אברהם אריה — נס. בשואה
פרוכטער אלטע פעסיל — נס. בשואה
פרוכטער אליעזר אבי האחים פרוכטר ואשתו חיה רבקה — נס. בשואה
פרוכטער אריה — נס. בשואה
פרוכטער אלתר — נס. בשואה
פרוכטער הערץ ואשתו פסיל — נס. בשואה
פרוכטער חוה — נס. בשואה
פרוכטער טוביה ואשתו סימא
פרוכטער יעקב — נס. בשואה
פרוכטער אליהו — נפ. בארץ
פרוכטער יצחק ואשתו דבורה — נס. בשואה
פרוכטער יעקב ב"ר טוביה — נפ. בארץ
פרוכטער יצחק — נס. בשואה
פרוכטער יצחק יעקב — נס. בשואה
פרוכטער ישראל — נס. בשואה
פרוכטער ישראל ואשתו פראדיל — נס. בשואה
פרוכטער מנחם — נס. בשואה

פרוכטער משה אריה ואשתו רבקה — נס. בשואה
פרוכטער מרדכי ואשתו שרה — נס. בשואה
פרוכטער סימא — נס. בשואה
פרוכטער צבי — נס. בשואה
פרוכטער ראובן — נס. בשואה
פרוכטער שלמה אריה — נס. בשואה
פרוכטער שמואל אריה ואשתו — נס. בשואה
פרוכטער זיידיל ואשתו — נפטר בבורשה
פרוכטער רבקה — נס. בשואה
פרוכטער רבקה גיטל — נס. בשואה
פרוכטער צבי — נס. בשואה
פרוכטער שלמה — נס. בשואה
פרוכטער שלמה הירש
פרייז איטע — נס. בשואה
פרייז ישראל יעקב ואשתו שיינדיל — נפ. בבורשה
פרייז מרדכי (מאטל) ואשתו בתיה — נס. בשואה
פרייז מרדכי יוסף — נס. בשואה
פרייז פייבוש ואשתו — נס. בשואה
פרייז משולם שרגא — נס. בשואה
פרייז שמואל ואשתו זיסל — נס. בשואה
פריעד אברהם ואשתו דבורה בת מרדכי פריעד — נס. בשואה
פריעד אליהו ואשתו — נס. בשואה
פריעד ברוך — נס. בשואה
פריעד חיים המשגיח (הנאמן) אשתו רבקה — נס. בשואה
פריעד חיים עזריאל ואשתו חנה איטא — נס. בשואה
פריעד חנא אליעזר ואשתו — נס. בשואה
פריעד יוסף ואשתו פייגל — נס. בשואה
פריעד יעקב בן מרדכי ואשתו פייגע — נס. בשואה
פריעד כתריאל ואשתו רייזע — נס. בשואה
פריעד מאיר ואשתו — נפטר בבורשה
פריעד שלמה ב"ר יוסף — נפ. בארץ
פריעד יוסף ואשתו מאנצע — נפ. בישראל
פריעד מרדכי צבי המלמד ואשתו פייגע — נפ' בבורשה
פריעד מרדכי ואשתו גיצע בתם חנה איטה בניהם משה ואשתו, ויענקל ואשתו פייגע — נספו בשואה
פריעד מרים לאה — נס. בשואה
פריעד עביר ואשתו — נס. בשואה
פריעד שלמה הציוני ואשתו פראדיל — נס. בשואה
פריעד שלום ואשתו סוסע חנה — נס. בשואה
פרידמאן פינחס הערש — נס. בשואה
פרידמאן שרה לאה — נס. בשואה
פאגעל אריה חנוני ואשתו — נפטר בבורשה
פאגעל חיים — נס. בשואה
פאגעל יוסף — נס. בשואה
פאגעל יעקב אריה ואשתו — נס. בשואה
פאגעל צבי אריה ואשתו בתיה — נס. בשואה
פאגעל שמואל (מלמד) — נס. בשואה
פוקס זאב וולף אחי שמואל — נס. בשואה
פוקס חנה איטא אחותו — נס. בשואה
פוקס מלכה (חיה) מילדת — נס. בשואה
פוקס משה לייזער

פוקס משולם
פוקס שמואל — חייט בן המילדת
פיש אהרן ואשתו — נס. בשואה
פיש בן ציון ואשתו — נס. בשואה
פיש חיים ואשתו — נס. בשואה
פיש יהושע ואשתו — נס. בשואה
פיש יעקב (יוקל) ואשתו — נס. בשואה
פיש לוי — נס. בשואה
פיש מאיר — נס. בשואה
פיש שלמה — נס. בשואה
פישער דוד ואשתו — נספו בשואה
פישער ישראל (מילנער) ואשתו — נפ. בבורשה
פישער ישראל מנחם חנוני ואשתו נס. בשואה
פישער מרדכי ואשתו טויבע — נס. בשואה
פישער פישל שלמה יואל — נס. בשואה
פישער צבי ואשתו — נס. בשואה
פישער שלמה צבי ואשתו — נס. בשואה
פערל אריה לייב — נס. בשואה
פערל יהודה אריה ואשתו — נס. בשואה
פערל חיים ואשתו — נס. בשואה
פערל חנא אליעזר — נס. בשואה
פערל יעקב — נס. בשואה
פערל יעקב מנחם (החייט) ואשתו רבקה — נ. בשואה
פערל בריל ואשתו רבקה יצחק ונחום בניהם — נס. בשואה
פערל מאיר ואשתו — נס. בשואה
פערל שלמה הערש — נס. בשואה
פערל חיים בניו: אידה לייב, שלמה הירש, נחום. כלתו: קריינדל ובנותיה שיינדיל, פריידל, ורייזיל — נס. בשואה

ציג עזרא ראש חברה קדישא ואשתו — נס. בשואה
צ׳ערנוביץ אברהם נתן (מלמד) — נס. בשואה
צ׳ערנוביץ ישראל ואשתו (שטיימעץ!) — נס. בשואה
צ׳ערנוביץ מאיר — נס. בשואה

משפחת קריינדלר
קינד ברוך ואשתו דבורה נס. בשואה
קאסירר דוד — נס. בשואה
קליין יצחק ואשתו פערל — נס. בשואה
קאפלער יצחק ואשתו פערל — נס. בשואה
קאסירער לייבוש — נפטר בישראל
קאסירער נחמן — נס. בשואה
קליין נתנאל ואשתו — נס. בשואה
קאסירער פישל ואשתו שפרינצה — נס. בשואה
קויפמאן צבי (סנדלר) ואשתו — נס. בשואה
קיזעלניק ישראל ואשתו — נס. בשואה

ריזעל אליהו ואשתו לאה בעלת הטחנה — נס. בשואה
ריזעל ברוך מנחם המלמד ואשתו מירל — נפ. בבורשה
ריזעל דוד ואשתו — נפ. בבורשה
ריזעל זאב וולף ואשתו — נפט. בבורשה
ריזעל אלתר ואשתו — נפט. בבורשה

ריזעל יעקב צבי ואשתו רוזה שושנה — נפטרו בישראל
ראט צבי (עגלון) ואשתוביילע חנצע — נס. בשואה
ראט גאלעקע — נס. בשואה
ראט מרדכי רווק — נס. בשואה
ראט מרדכי פקיד בקנצליי ואשתו — נס. בשואה
ראט פייגע — נס. בשואה
ראט צבי — נפטר בבורשה
ראט ריסע — נפטר בישראל
ראטה אברהם צבי — נפטר בישראל ואשתו רבקה — נפטרה בבורשה
ראטנער משה שמואל חותן משה מנדלוביץ ת״ח גדול — נפ. בבורשה
ראטנער נחמן (שו״ב) אבי הרב מחליסה ואשתו — נס. בשואה
טשרנוביץ משה ארי— נפטר בארץ
טשרנוביץ יצחק ב״ר יעקב — נפטר בארץ

ראזענבערג לייבוש ואשתו שרה — נפ. בבורשה
ראזענבערג יעקב ואשתו ניסל — נס. בשואה
ראזענבערג אייזיק — נס. בשואה
ראזענבערג עבער — נס. בישראל
ראזענבערג חיה — נס. בישראל
ראזענבערג יעקב ואשתו זיסל — נס. בשואה
ראזענבערג אלתר (הבחור) — נס. בשואה
ראזענבערג זיידל ואשתו — נס. בשואה
ראזענבערג חיים אליעזר — נס. בשואה
ראזענבערג חיים אריה ואשתו רבקה — נס. בשואה
ראזענבערג יונה — נס. בשואה
ראזענבערג יוסף — נס. בשואה
ראזענבערג שלמה מעכל (המלמד) ואשתו — נס. בשואה
בנו ישראל אליעזר (פרוון ת״ח) ואשתו — נס. בשואה
ראזענבערג מרדכי שלמה ואשתו — נס. בשואה
ראזענבערג שלום ואשתו — נס. בשואה
בנו יענקל — נס. בשואה
רובינשטיין אלתר ואשתו — נס. בשואה
רובינשטיין אליהו (חייט) ואשתו גיטל — נס. בשואה
רובינשטיין דוב — נס. בשואה
רובינשטיין זאב וולף — נס. בשואה
רובינשטיין טוביה — נס. בשואה
רובינשטיין יהושע בן רפאל — נס. בשואה
רובינשטיין יענטע — נס. בשואה
רובינשטיין לייקו (לאה) — נס. בשואה
רובינשטיין משה — נס. בשואה
רובינשטיין רפאל ואשתו רייזל — נס. בשואה
רובינשטיין שלמה צבי — נס. בשואה
רובינשטיין שרה — נס. בשואה
רובינשטיין בעריל אחי רפאל — נס. בשואה

שטיין אליהו ואשתו — נס. בשואה
שטיין אידל — נס. בשואה
שטיין אלתר ואשתו — נס. בשואה
שטיין אלתר חיים ואשתו חנה לאה — נס. בשואה

שטיין אליעזר ואשתו — נס. בשואה
שטיין אריה דוב — נס. בשואה
שטיין אליעזר ואשתו — נס. בשואה
שטיין אסתר — נס. בשואה
שטיין ביילטשע — נס. בשואה
שטיין זאב וולף בן יהודה ומייטה ואשתו ראכיל בת גדליה וחיה דבורה — נפטרו בבורשה
בתם חיה דבורה — נספתה בשואה
בתם רבקה ובעלה ישראל פישל טשוקן
בתם שפרינצע — נפטרה בישראל
בנם אפרים פישל — נס. בשואה
בתם חנה — נפ. בישראל
שטיין דוד — נס. בשואה
שטיין הערץ — נס. בשואה
שטיין הרצל ואשתו צביה — נס. בשואה
שטיין זאב וולף (מבדירץ) ואשתו — נרצח בבורשה
שטיין זאב (ווענלוויל) ואשתו ראצע — נס. בשואה
שטיין זאב וולף ואשתו גיצע — נס. בשואה
שטיין חיים מאיר ואשתו — נפטרו בבורשה
שטיין חיים עזריאל ואשתו — נפטרו בבורשה
שטיין חיה (די נייטארן) — נפ. בבורשה
שטיין חיים הערש ואשתו לאנע — נפטרו בבורשה
בנם עזריאל — נפ. בבורשה
שטיין יוסף ואשתו — נפ. בבורשה
שטיין יהודה אריה — נס. בשואה
שטיין יעקב ואשתו איטע — נס. בשואה
שטיין יעקב ואשתו צפורה — נס. בשואה
שטיין יוסף ישראל ואשתו מלכה — נפ. בבורשה
שטיין יצחק (מנשה׳ס) — נפ. בבורשה
שטיין יעקב אליעזר ואשתו רייזל — נפ. בבורשה
שטיין יחזקאל גדליה׳ס ואשתו חוה, בתם גיצה — נפ. בבורשה
שטיין מאיר — נס. בשואה
שטיין משה אריה — נס. בשואה
שטיין מינדל — נס. בשואה
שטיין מיכאל — נס. בשואה
שטיין מנחם — נס. בשואה
שטיין משה שמואל ואשתו רייזע — נפ. בבורשה
שטיין פרימיט (אשת יעקב אליעזר) — נפ. בבורשה
שטיין משה שמואל ואשתו הנדל — נפ. בבורשה
שטיין עזרא — נפ. בבורשה
שטיין מנשה — נפטר בישראל
שטיין עזריאל ואשתו גולדה לאה — נפ. בבורשה
שטיין סנדר — נס. בבורשה
שטיין לאה (אשת יהודה לייב) — נפ. בבורשה
שטיין עזריאל ואשתו אלטע — נס. בשואה
שטיין מרדכי ואשתו — נס. בשואה
שטיין חוה — נס. בשואה
שטיין מינדל לאה — נס. בשואה
שטיין לאה — נס. בשואה
שטיין משה שמואל — נפטר בישראל ואשתו לאה — נפ. בבורשה

שטיין יעקב (אבן) וזאשתו אסתר — נפ. בישראל
שטיין פישל ואשתו — נפ. בבורשה
שטיין פרייזעקע — נפ. בבורשה
שטיין פינחס ואשתו — נפ. בבורשה
שטיין עזרא (הערש דעם לאנגענס) ואשתו אידיס יהודית — נס. בשואה
שטיין פרימיט (אשת יעקב לייזער)
שטיין צבי ואשתו ריבה — נס. בשואה
שטיין שמעון בן יוסף הערץ ואשתו פייגע — נפ. בבורשה
שטיין שלמה ואשתו — נס. בשואה
שטיין שלמה חיים ואשתו — נפ. בישראל
שטיין צבי (הסנדלר) ואשתו גולדה — נפ. בישראל
שטיין צבי (הגדול) ואשתו חיה זיסל — נפ. בישראל
בתם גיצה — נפ. בישראל
שטיין שלמה ואשתו הוניע — נפ. בישראל
שטיין רבקה — נפ. בישראל
שטיין משה שמואל ישראל ואשתו לאה — נפ. בבורשה
שטיין חנניה — נפ. בישראל
שטיינפעלד אליעזר ואשתו — נפ. בישראל
שולומון משולם דר. — נס. בשואה הוא ובתו פוטי ועוד בת
שטיימעץ אברהם — נפטר בבורשה ואשתו איטא — נס. בשואה
שטיימעץ אלתר חיים ואשתו חנה לאה — נפ. בבורשה
שטיימעץ אברהם חיים ואשתו — נפ. בבורשה
שטיימעץ איטא רייזע — נפ. בבורשה
שטיימעץ אריה יהודה — נפ. בבורשה
שטיימעץ אליעזר לוזער ואשתו חיידל — נפ. בבורשה
שטיימעץ אליעזר ואשתו פייגע — נס. בשואה
שטיימעץ דוב — נס. בשואה
שטיימעץ דוד — נס. בשואה
שטיימעץ אסתר — נס. בשואה
שטיימעץ חיה — נס. בשואה
שטיימעץ חיה שרה — נס. בשואה
שטיימעץ חנצע — נס. בשואה
שטיימעץ חיים ואשתו — נס. בשואה
שטיימעץ חנניה ואשתו — נס. בשואה
שטיימעץ חיים — נס. בשואה
שטיימעץ חיים שלמה — נס. בשואה
שטיימעץ חיה רחל נס. בשואה —
שטיימעץ בלומע — נס. בשואה
שטיימעץ יהודה אריה — נס. בשואה
שטיימעץ יחיאל מעכיל ואשתו בנו חיים ובתו פסיל — נפ. בבורשה
שטיימעץ יוסף ברוך ואשתו — נס. בשואה
שטיימעץ ישראל ואשתו — נס. בשואה
שטיימעץ יעקב ואשתו — נס. בשואה
שטיימעץ כתריאל לוזער׳ס ואשתו זיסל — נס. בשואה
שטיימעץ לאנע — נס. בשואה
שטיימעץ זאב וולף ואשתו חנצע — נס. בשואה
שטיימעץ מאיר — נס. בשואה
שטיימעץ מלכה — נס. בשואה
שטיימעץ מרדכי — נס. בשואה

שטיימעץ מנחם — נס. בשואה
שטיימעץ משה — נס. בשואה
שטיימעץ משה חיים — נס. בשואה
שטיימעץ משה שמואל — נס. בשואה
שטיימעץ משה ואשתו — נס. בשואה
שטיימעץ עזרא — נס. בשואה
שטיימעץ פייגע — נס. בשואה
שטיימעץ ישראל מנחם ואשתו ברײנא — נס. בשואה
שטיימעץ יעקב ואשתו פייגע — נפ. בבורשה
שטיימעץ פייוול ואשתו רבקה — נס. בשואה
שטיימעץ פריידע — נס. בשואה
שטיימעץ פינחס — נס. בשואה
שטיימעץ צבי ואשתו — נס. בשואה
שטיימעץ צ׳ארנע אסתר — נס. בשואה
שטיימעץ צ׳ארנע פייגע — נס. בשואה
שטיימעץ עזרא — נפ. בבורשה
שטיימעץ רבקה — נפ. בבורשה
שטיימעץ רחל — נפ. בבורשה
שטיימעץ שלמה ואשתו פייגע — נפ. בבורשה
שטיימעץ שיינע — נפ. בבורשה
שטיימעץ צבי — נפ. בבורשה
שטערן אליהו ואשתו פריבע — נפ. בבורשה
שטערן חיים — נפ. בישראל
שטערן יצחק אריה — נס. בשואה
שטערן יעקב — נס. בשואה
שטערן משה ואשתו — נס. בשואה
שטערן משה שמואל ואשתו — נס. בשואה
שטערן פישל ואשתו רבקה — נס. בשואה
שעכטער נחמיה ואשתו — נס. בשואה
שעכטער שמשון ואשתו רייזע — נס. בשואה
שערף ברוך ואשתו — נס. בשואה
שערף יצחק ואשתו — נס. בשואה
שטויבער ר׳ גרשון (הדיין) ואשתו פערל בנם חיים איציק — נס. בשואה
שטויבער דוב ואשתו דורה — נס. בשואה
שטויבער פישל ואשתו פרימעט — נס. בשואה
שטיינער יעקב ואשתו — נפ. בבורשה
שטיינער יצחק אריה ואשתו גיצה — נס. בשואה
בנם בצלאל — נפטר בישראל ואשתו ראכיל נס. בשואה
בתם ליפשע נס. בשואה
חתנו שלמה ואשתו פערל — נס. בשואה

שלומוביץ שלמה בער דב ואשתו פערל — נס. בשואה
האז אריה לייב אשתו ביילע ב״ר מרדכי — נס. בשואה
שלומוביץ אליעזר — נס. בשואה
שלומוביץ אסתר — נס. בשואה
שלומוביץ ברוך בן הירש — נס. בשואה
שלומוביץ דוד ואשתו בתיה — נס. בשואה
שלומוביץ טובה — נס. בשואה
שלומוביץ יעקב ואשתו — נס. בשואה
שלומוביץ יצחק מנחם — נס. בשואה
שלומוביץ לאה — נס. בשואה
שלומוביץ מרים פערל — נס. בשואה
שלומוביץ מאיר — נס. בשואה
שלומוביץ משה — נס. בשואה
שלומוביץ צבי — נס. בשואה
שלומוביץ ביילע — נס. בשואה
הירש (פעפער) אשתו רבקה — נס. בשואה

שמות ללא שם משפחתי

ר׳ נפתלי מנדיל השוחט
שמאי (חתנו)
דוב
דוב אריה
בענדיד
גיטל
זיסל
גננדיל
יחזקאל
יצחק חיה־רייזע׳ס
ישראל
חסיע ובעלה
איציק בער (דער מויערער)
אלתר
לאה
לייצע
סימע
מרדכי
משה אליעזר
פריידע
רחל
עזריאל
שמעון
ישראל צבי

שמות התושבים
לפי רחובות העיירה

לוחות זכרון משפחתיים
לנפטרים בחתימת רושמיהם

משפחות קדומות ל„שבטיהם”

שמות התושבים לפי רחובות העיירה

הפרינט

אדלער לייב (חוה עקעס)
מאיר שטיימץ
שטיין יעקב (איטעס)
שטיין הערש
שטיין שלמה
רובינשטיין יהושע
איינהארן יוסף
סאבוי שלמה הערש (גראבער)
פאלאק מרדכי (בנו זיסע)
אפטער משה מענדיל
אפטער זאב (מוכר מלח)
אידל הערשטיק
שטיין זאב
מאיר דבורצעס
אפעל ישראל בן איציק פישל
געגוד אלטער הסנדלר
אדלער משולם
מענדיל דער לוקש אשתו ניסל
שטיין עזרא
שלמה פריד
פריעד בבית חנא אליעזר

רביים גאם

ביהכ"נ „העליון"
שטיימעץ יוסל ברוך ממול רביס געסיל
שטיימעץ הערשיל
געגוד אברהם וואלף
ראזענבערג שלום
פריידע משה גאנז
רבקה שטיין בת וולף
ציג עזרא

רבים געסיל של שמאל

ר׳ גרשון הדיין
מענדיל אידע-הערש
אפטער אלימלך
אפטער שמעון
פאלאק אליעזר (בן חזקל) הסנדלר
המקווה „הישן"
סאבוי שלמה אייזיק
אפטער ישראל דער טערק
ניילענדער עזריאל
פוגעל אריה
גרינשפאן נפתלי
ארמון הרבי
וואלדמאן יואל

פריעד ברוך
החייט חיים לייב
ישראל שטיימץ (חונה-לייזר חתנו)

מאחורי ביהכ"נ „העליון"

אוסטוליש אריה דוב
אוסטוליש אברהם יצחק
יעקב אירע
געגוד אברהם יוסף
גליק מאיר
ר׳ אלתר חיים הסנדלר

הריסטערים

סאכס ישראל (בלן)
וואלף שטיימץ
ריזעל לאה (בעלת הטחנה)
בית עלמין „ישן"
פריעד זאב
מענדעלאוויץ מאיר
פישער ישראל — טחנתן (דער מילנער)
יצחק חיה-רייזע׳ס
פרוכטער ישראל אליה
פרוכטער יצחק
פרוכטער משה

רחוב ציזולה

מנחם חיים „איקה"
ברוך (סנדלר) מנדלוביץ
ווידער אלתר
הערשטיק יצחק בער
הערשטיק משה
פאלאק חיים
מענדעלאוויץ חיים ישראל
מענדעלאוויץ אליה
מענדעלאוויץ מרדכי דוד
קינד דוד הערש
קערן יעקב
ניילענדער יואל
גרינשפאן אליעזר
אפטער מרדכי (השען)
פעלבערבוים מרדכי דוד
מרדכי שמואל
פאגעל דוד הערש
פאגעל פינחס
הערש שלומוביץ
שטיין עזריאל
אדלער משה הערש

צ׳יזלה לצד צפון בורשה

ווידער נתנאל
אריה לייב הוס אשתו ביילה, הבן מאיר יוסף, הבנות פריידה
פעסיל, חיה רחל
שטיינער משה
שטיימעץ מרדכי (חותן מוכר הדגים)
לאה די קאפע (אשת אברהם הגר)
פוכס מלכה
שטיימעץ מאיר
שטיימעץ אלתר חיים
פעריל יעקב מענדיל החייט לגברות
פייוויש פולק סבל עני (בעל חמור למשא)
ישראל אחיו
הערשטיק צבי אחיו ישראל
דוד הערש הסנדלר
אפטער מאיר
פרוכטער אלטער
גרינבערג אליה מנשה הסנדלר להתקנת החלק התפור לתעשית נעליים (העריכטער)
יחזקאל גדליה
הערשטיק אליה הערש
פיש חיים שמואל
גאנץ מנחם מנדיל ישראל

דרומית לבורשה תושבי הדיטרים — היא בורשה העתיקה

פישר ישראל
יצחק חיה רייזע׳ס
פרוכטער ישראל אליה
יצחק משה מנדיל המלמד
סכס ישראל (דער קראפ)
ריזל לאה (בעלת טחנה)
פריד זאב
מנדלוביץ מאיר
מליק אהרן הקצב — מול בית הרבי

תושבי הרבים גאם מדרום

כהן מנחם
שערף ברוך
שטיין חיים הערש (לאנעס)
קאופמן הערש
ראזענבערג שלמה מעכל המלמד
ראזענבערג חיים אליעזר (פרוון ת״ח — רבו בתיפור לכוה״ש רבו הראשון בן ציון (פיצי) פארקאש)
ווידער יצחק סוידניק
פאלאק אנשיל
נפתלי מענדיל השוחט
עמרם
פרוכטער הערשל
שטיימעץ חנניה
לאכס שלמה ושמואל (נחמן׳ס)

גרי האיזורים בין גויים

אפטער ישראל פישל רפדיה
וואלף הערץ׳ס שטיין בדיטעריץ
הקרעצ׳מע של שטיין פישל — בדיטעריץ

פינטינע

יוסל מאיר ורייזל ובנותיהם

תחלת רחוב ה,,תחתון״ — מערבה מצד צפון מהגשר

פיש אהרן
ווערצבערגער ישראל
מושקוביץ אליהו מלמד וחנוני
רוזענבערג יוסל (דער פאסטער)
פיש שלמה
טעסלער יצחק
בן ציון פיש׳ס ,,מיהל״
פרוכטער אליעזר
פיש בן ציון
ורצברגר שלמה (מלמד)
שטיימעץ משה ואברהם

גרי סימטר בית העלמין

סאבוי דוד החייט
רובינשטיין אלתר
אברהם נתן — מלמד וספר
אפטייקער
סאבוי חיים
פאלאק עזרא (בעל נכסים)
ווערצבערגער משה (סוחר)
סאבוי חיים אליעזר (רח״ק)
פרוכטער משה לייב
הוז משה חיים (אליעזר מאיר חתנו)
ווידער יצחק
פריעד אלטער
שטערן חיים אליעזר
שטערן מענדיל שמואל
סאלאמאן משולם (דאקטאר)
רובינשטיין טוביה
שטיימעץ חיה רבקה (פייוולס)
ווייסבערג פינחס
קאנצעלאריא
גאנץ פינחס (נפח)
פריידע ברוך׳ס
שטיימעץ ישראל (צ׳ערנאוויץ)
פריעד ישראל
פריעד אליעזר
מענדעלאוויץ שלמה ברוך
שטיימעץ יעקב
שטיימעץ עזרא (מרפא שיניים)
פריעד מרדכי הערש
שמואל (פויקאלע) זאכס
פאלאק יוסף (סנדלר) פייגע אשתו

פרוכטער הערץ
פרוכטער אלטער
פרוכטער מרדכי בן מנדיל המלמד
מאליק אליה (חנוני)
קרייצער אנשיל
לייפער לייבוש מבית ר׳ מרדכלי נאדווערנער
ביהכ״נ הגדול („התחתון״)
ביהכ״נ „הישן״ (עם „הקמיע״)
ווערצבערגער חיים הערץ
מענדעלאוויץ מרדכי דוד (קצב)
שטיימעץ ברוך (קצב)
מענדעלאוויץ אליה (קצב)
וויזעל שלמה יעקב
בנימין (דער קיז׳נער)
פרוכטער יצחק (משה לייב)
פייקעס משולם
פאלאק ישראל
וויזעל אלתר
וידר אלתר
פאלאק אבראשקא
לערנער אליה הערש
שטיין הערש (מאקעשעס) סוחר עורות בנו יונטיל
ווערצבערגער ברוך (חנוני)
אפעל בנימין
הערשטיק יהודה הערש
גאנץ בן ציון חתן אידע מאיר
שטערן יצחק
שטיימעץ משה
שטיימעץ מאיר
יעקאבאוויץ משה מענדיל (כורך ספרים)
בית „גאבאר״ (מארז׳עניאן הרוצח במות הלבן)
שמעונאוויץ יוסף חיים
פרוכטער משה לייב
יענקל דודעס שלומוביץ

מהגשר מערבה החלק התחתון דרום — תושבים מצד שמאל
פרוכטער יצחק
זידיצ׳ויווער „קלויז״
פליישבנק ((האיטליזים)
האלפערט מרים (אם לייבוש בער)
מייזלער אלעזר
מענדלאוויץ שלמה
מענדעלאוויץ שמואל
סאבוי משה
סאבוי הערשל
פרוכטער מענדיל
פריעד חיים (נאמן)
לייבאוויץ נתן אליה
גאנץ מאיר
גליק הערש
גאנץ מעכיל (זייגערמאכער)
טאבאק יצחק

פישער שמואל
רוט צבי
דר. שולומון מנדיל חיים
ברוך הסנדלר
שטיינפעלד אליעזר
שטיימעץ יוסף אייזיק
ווערצבערגער משה אליעזר
שטערן אליהו
שטיימעץ נחום לייב
פאלאק יהודה מאיר
אלתר חיים
„מקוה ישן״
ביכ״נ הישן
אלתר הסנדלר
הערשטיק נחמן
הערשטיק איציק בער
הערשטיק משה
פאלאק חיים
ריזעל זאב (אבי יעקב הירש)
וואלדמאן ישראל (דעם רב׳ס)
וואלדמאן משה (דער דיין)
קאסירער פישל
פעריל חיים
מארקאוויץ פישל (חייט)
שפרינצע
אברהם
אברם דער טויבער
פאלאק משה
גאנץ דוד
שלמה הסנדלר
פאגעל משה אריה
שמשון דר שניידער
אדלער יצחק מנשה
גרינגלאז צבי אריה
גאנץ ישראל
לייפער איציק
געגוד מרדכי (מאטעלע)
געגוד לייזער
האד איסר איציק בנו
האלפערט מאיר
שלמה יואל
אפעל מנחם
מוציק
דאסקאל יעקב אליעזר
דבורה
דאסקאל שלמה
האך אברהם
אדלער זיידיל
ווידער יצחק
קלייסטער משה חיים
זעליג (דער וועבער)
אפעל דוד

ווידער אלתר אידל בניו שלמה שמחה יוסל
אינדיק חיים לייב
אינדיק יעקב
בית הכנסת (מול גאבאר)
אדלער אליעזר
שינדער יעקב
יצחק
שטיימעץ אלתר
שטיימעץ עזרא
מרדכי הערש שמעון
פיש יעקב (יאקל)
טחנת ישראל דעם מילנערס

סוף בורשה מצד מערב — גרי תחנת הרכבת
פישער בן ישראל הטוחן
אביגדור פאלאק ווידער
שרה'ל — לה שני בנים ובנות
פרוכטער שלמה
פאלאק משה מנחם

תחלת בורשמ — הרחוב ה„עליון" מזרח קצה בורשה
הערשטיק אלתר
פאלאק יהודה הערש
וואלטער הערשל (אידיסעס)
חיים אברמ'ס (אברהם שואל)
האלמנה חיה רחל ובתה פייגע
פאלאק מאיר
פרוכטער זיידל (שלמה יוסף)
פישער דוד (שדכן)
סאבוי מרדכי (נגר)
גאנץ יוסף יונטל (אידיסעס)
גאנץ יצחק בנו דוד
גאנץ חיים מאיר (באבע רייזע אשתו)
ריזעל ברוך מענדיל (מלמד)
יאמפעל אידל (מלמד)
שעכטער שמעון (מלמד, חנוני)

החלק העליון הצפוני — הצוענים
מענדעלאוויץ אברהם לייב
פאלאק מתתיהו (מאטעס)
סאבוי אברהם (אדלער שלמה אלתר זיידל הגרו לארגנטינה)
שטיין וואלף משה'ס „הגדול"
שטיין אליעזר (הנגר) עלה ארצה
אדלער זיידיל

אחרי עיקול הרחוב
שטיינער יצחק לייב
סאכס זיידיל (שרה לאה'ס)
שטויבער אליעזר
שלאמאוויץ שלמה בער
שטיין יעקב אליעזר
פרוכטער טוביה

פייוויל לייב (חוה עקעס)
וויזעל גדליה הערש
ווערצבערגער צבי
אידל יוסף מרדכי'ס
ווערצבערגער שלמה בערל'ס
ווערצבערגער יעקב
ווערצבערגער יחיאל
אפעל שמואל
שטיימעץ שלמה
הוז אליעזר (יוסף ישראל)
אפטער וואלף
שניידער אליעזר
גאנז אנשיל
פאלאק ישראל
אפטער הערש
פישמאן אליעזר
פארקאש בן ציון
אפטער משה לייב זיידל בנו
אבנשטיין חיים (פאה'ס)
מענדעלאוויץ צבי
מענדעלאוויץ שמואל
מענדעלאוויץ ישראל יעקב
שטיימעץ אליעזר (לוזער)
אברהם יוסף גאנז
פאלאק צבי (לאה יענטע סאסעס)
קאפלער יצחק אשתו פרל ב"ר יוסף יו"ט גאנז
שטערן פישל (יוסל דוד'ס)
מארקאוויץ יהודה מאיר
שמואל מרקוביץ, משה יואל אביו
ביכ"נ „עץ חיים"
בית הדואר
לייבאוויץ שלמה
זיס מרדכי (שלמה'ס)
ווערצבערגער מרדכי
ווערצבערגער משה
מרקאוויץ אלתר
שטערן משה
שטערן אליעזר
פאגעל יעקב לייב
סאבוי חיים אריה
תם רחוב העליון מצד ימין

תושבי הקיטרופה
מאשקאוויץ משה
שטיין משה שמואל
הטחנה המשותפת
בית לייזר הערשטיק (וולף שטיין) התגורר בו
יוסל דער כהן
לייב קילין (דבורה ביינע'ס) מלמד
ישראל דער שוחט מוהל ומלמד
שטיין אידע לייב
ראטה אברהם הערש

פריעד יוסל (מאנצעס)
הנפח
רובינשטיין רפאל
שטיין פישל
מאיר דער מוט
שטיין סענדער
שטיין פינחס
שטיין אליעזר
הייניך האביון ה„קוסם"
רובינשטיין בערל
שטיין מנשה
שטיין פנחס
שטיין אליעזר
וואלטער הייניך לייב (חוטב עצים)
וואלטער יואל
פאלאק ישראל חזקל׳ס (מלמד)
פריידע עקע
חיה די נייטארן
חיה די דראטערן

המשך מרחוב העליון העיקול
התושבים מצד שמאל — לרחוב המרכזי מהגשר עד העיקול
וערצבערגער משה
ווערצבערגער בערל
שטיימעץ יחיאל מעכל
ביהכ"נ „ראש-חודש-חברה"
כהן מענדל
ווערצבערגער חיים ומרדכי
ווערצבערגער יצחק אייזיק
ראזענבערג יעקב (לייבושעס)
ראזענבערג יעקב (שלום׳ס)
שטיין משה שמואל (פוגאצ׳ז)

פאפאוויץ׳ יצחק
ניילענדער שמואל
ווערצבערגער שואל לייב
בעל החנות אוביץ עלה לישראל ובניו הקימו משפחות
העלער איציק ישראל („טויזנטער")
פרוכטער יצחק
חיים נח נויאביץ
איינהארן משה
פרייז שרגא פייבוש
יונטיל גאנץ
פאלאק אליה ושמואל
גרינשפאן וואלף
גאנץ אלטער ועזרא
יוערצבערגער הערש מענדיל
פרייז מאטל (וואלטער שמואל)
כהנא שלום (גדליה׳ס)
שטיין שלמה חיים
כתריאל לאזערס שטיימעץ
פרוכטער אלתר
פריעד כתריאל
פריעד יוסל
פריעד עבער
פערל נחום (בית לאזער)
הערשטיק שמואל
הערשטיק יעקב
פריעד מרדכי (משה׳לה)
וועג ישראל (חתן הערשל-מענדל-פייביש)
שטיין וועלוול (חאסקל-גדליה׳ס)
שטיימץ חיים מאיר (אברהם) גולד
גאנץ מרדכי

מזרחה מכאן — אין בתים מצד שמאל

לזכר משפחת שלמה לייב פרוכטר
האב — שלמה לייב, נרצח בבורשה בגיל 35
(„דער אמערקנקר")
האם — בריינה — עלתה על המוקד באושביץ בגיל 52
הבת רעכיל ובעלה שלמד שם חיים קסנר וילד בן 3 נספו באושביץ
הבן חיים הערש נספה באושביץ
הבן לייזור — נהרג בצ'רנוביץ

נמסר ע"י בתם ואחותם
סימא אינדיק ואחיה מנדיל פרוכטר
לזכר בעלה משה יעקב אינדיק שנפטר בישראל
שרה אדלר—פרוכטר בת האמריקנקע

בן למשפחה מכובדת בבורשה וידועה במעשיה הטובים
כתב ורושם ביראת הכבוד רשימת הזכרון לנפטרי בית
ר' **מאיר שטיימץ** — האב
אמי לאה פרידה
אחים: בנימין זאב, מרדכי ארים, עזרא
אחיות: שרה, פייגה, גיטל, פסיל, ביילה

הרושם **צבי שטיימץ אשדוד**

זכרון נצח למשפחת **גנץ**
ר' חיים גנץ ב"ר אברהם אייזיק
אשת החיל ששילחה לאביון ידיה מרת שאשא בת ר' נחום
ר' יצחק הכהן ב"ר משה
ואשתו מרת שיינדל כשמה כן היא: נאה במעשיה

הונצחו ע"י ר' **משה ישראל** גנץ
ראש קהלת בורשה, סוחר ישר ומייסד מוסדות צדקה
יו"ר המועצה הדתית בעכו
אשתו מרת **מאטיל**

לוח זכרון לר' **שלמה פריד** ב"ר יוסף ופייגל
למשפחת אברהם עבער רוזנברג
נפטר בה"ב י"ט אייר תשמ"ג

נרשם ע"י גדליהו

מצבת זכרון להאי גברא רבה וחביבא ר' גרשון שטאובר
דיינה האהוב של בורשה ומשפחתו
הרב גרשון שטאובר, אשתו מרים בתם דרעזיא
(אשת הגרי"א זלמנוביץ יבלח"א, בעהמ"ח ספרי „חיי נפש")
בתם הרכה מרים

נרשם ע"י גדליהו

שטיין צבי הירש (דער לאנגער) הסבא, חיה זיסל הסבתא
עזרא — האב, אידיס האם בת יוסף הערשל צבי, פייגע ציפרה
נספו באושביץ

המגישים מושקוביץ בת שבע ויוסף, שרה ובעלה

אפטר מרדכי, פייגע פריל אשתו
חיים, רעכיל וקיילה — הילדים

רשמו: הבת והאחות שרה **אפטר—העכט**

זכרון למשפחת **ולדמן**
ר' משה'לי הדיין — צפורה בתו, לייבוש בנו
ר' ישראל (דעם רב'ס) בתו שרה ובעלה הרב **בן ציון**
שמעון מאיר בנם יעקב צבי נספה באוקריינא ונכדם **אלימלך**
ר' **יחיאל מיכל גאנץ** (השען) **לאה** אשתו, **חיה רייזע** בתם
נספו באושביץ

הגיש: לוזער ולדמן

אברהם לייב מנדולוביץ בן ישראל מאיר
אשתו רבקה בת מנדיל פייוויש
והילדים מינגע, גיצע, פריווה
פריידל בישראל

הגישו: שמואל, רחל, שלמה, אלתר שמואל

לזכר משפחת **אשר אנשל גאנז**
הידועה במעשיה הטובים ולכתם בדרכי יושר **וצדקה**
הילדים: חיים יוסף מרדכי, יצחק אייזיק ומשה נספו בשואה

רשמו: **בלומה מלחי (גאנז)** — הבת
אחותה: **שפרינצה פרוכטר** — אנטוורפן

לזכר משפחת **מנדלוביץ**
האבא ר' אהרן ב"ר ישראל מאיר האם אקע בת ר' ניסן יעקב
צבי חנן, רבקה בתו וילדיה נספו באושביץ

רשם **שמואל** בנם, **אפרים מנדיל** בנם
ביילע בתם ובעלה **בן ציון פינקלשטיין**

זכרון למשפחת **הרשטיק**
ישראל אברהם— אבא,
הרשיל שלמה זלמן — האחים משפחותיהם

המזכירים: **לאה** ובעלה **ישראל וויזל**
שתי אחיותיה מארגנטינה היו בגולת טרנסניסטריי
בריל אפטר

שטיימץ אברהם הסבא, בלומה — האם
הילדים: מנדיל דוד, חיה'לה ולאה'לה

מגישים: בתם **אסתר** ובעלה **צבי חזורנסקי**

משפחת ר׳ **יצחק לייבושעס**
האב: ר׳ יצחק ב״ר יעקב ושיינה וידר מלרדינה
נפטר בבורשה
האם: פייגע בת ר׳ לייבוש ופריידל גרינשפאן
צפורה פייגע (בת פריידל פייגעס) ריכטר
נפטרה בישראל בדמי ימיה
הירש מלך ב״ר יצחק ושיינע — נפטר בישראל

הגישו: **פריידל הבת והאמא**

משפחת ר׳ **צבי** (הירשל) **ורצברגר**
אבא: ר׳ צבי ב״ר יוסף מרדכי
האם: ביילה, האח: מאיר, הבת: שושנה (אשת עזריאל פופוביץ מזו״ר)

הגיש: **יוסף ופנינה ורצברגר**

לזכר משפחת **בריל ורצברגר**
הסבא: ר׳ משה ורצברגר והסבתא צ׳רנא
האב: ר׳ דוב בריל, האם — פסיל
האחות: קלרה—ברוריה

הגישו: **פנינה ויוסף ורצברגר ורחל אשת נחום פריל ב״ר יעקב מנדיל**

משה ב״ר מאיר בער בסלתין
אשתו רייזל שושנה בת ר׳ חיים, בישראל

המגישים: **מלכה בתם וגדליהו בעלה, פייגע, גיטל, דוב**

לזכר הורי היקרים שנספו בשואה
פריד יעקב — אבא   פריד מרדכי — סבא
פריד פייגה — אמא   פריד גיצה —סבתא
פריד דוד — אח
והקרובים: פריד דבורה, אברהם משה, חנה איטה

הגישו: **משה ליבוביץ ורבקה — צפת**

לזכר אבא ואחי
ר׳ משולם פייביש ב״ר ישראל יעקב פרייז
מרדכי יוסף ב״ר משולם פייביש

מאת בתו: **לאה פרייז, נתניה**

לזכר משפחת האז הנפח (אריה לייב דער שמיד)
האז ר׳ אריב לייב — אבא; האז ביילה — אמא
האז מאיר יוסף — אח
פריידה — בתם, ובעלה אברהם פישר
פישר פעסיל וחיה רחל — בנותם
נרצחו בשבת בלילה, כז אייר, תש״ד
ר׳ צבי הירש שלומוביץ — ברוך בנו

מאת: שרגא פייביש הוז (שלומוביץ)

זכרון למשפחת **שמעונוביץ**
אבא ר׳ יוסף חיים ב״ר דוד צבי שמעונוביץ נפ. כא סיון תשט״ז, בישראל
אמא חיה זיסל בת ר׳ שאול הלוי, נפ. א דחוהמ״פ תרפ״ה בבורשה
אחות סאסע בת ר׳ יוסף חיים, אח משה אליהו נפ. באוסטריה, אחות אסתר, יום זכרון נקבע: י׳ טבת, אחות שרה

זכרון לקרובים
ר׳ אליעזר שניידער
האם: זיסל (פאה׳ס) בת ר׳ חיים אבנשטיין; הדודה רבקה, אשת ר׳ חיים — נספו באושביץ
ר׳ מנחם מנדיל וולף גרינשפאן (ב״ר יצחק), אשתו פעריל בת ר׳ חיים, בניהם: ברוך שלום, מאניע (בעלה של פפי) בתם דבורה, ויוסל — כולם נספו בשואה, הבן בנימין — נפל על הגנת המולדת
יהודה צבי, שמואל הערץ
בני ר׳ חיים אבנשטיין: — נספו בשואה
בניהם של ר׳ יהודה וזיסל: נספו באוקריינה: פעפי־פנינה בת ר׳ אליעזר שניידר נפ. בישראל תש״א, אחיה מאניו, מורה לעברית נפטר ברומניה

הרושם: **שמעונוביץ שלום, בת ים, מרים אשתו**
האחים משה ווילי שנייטער

זכרון למשפחת **משה לייב פרוכטער**
פרוכטר משה לייב (חסיד בורשה)— האבא
אשתו הראשונה רבקה גאלדע
בניהם: פרימעט, נספתה באושביץ עם שלשה ילדים רבקה, גיטל, ועוד אחד
אליה — בנם, אשתו השניה — חיה רעכיל עם ילדה (היא היתה בת אחות אמא, חיה ובעלה פישל שטאובר מפטרובה)
אביה של חיה — וולף חתן ישראל הירש מנדילוביץ
חיה פעסיל ויענקל — עם 4 ילדים

הרושם: בנם **פרוכטר**
שלמה הירש פרוכטר

זכרון להורי, לאחי ולאחותי היקרים
הרשטיק רבקה — אמא   הרשטיק מאיר — אח
הרשטיק חיים — אח   הרשטיק שיינע רחל

מאת: **שרה מנדלוביץ, חיפה**

לזכר הורי היקרים
כהן אליהו אריה — אבא   כהן יחזקאל — אח
כהן רחל (ראכיל) — אמא   כהן אליהו אריה
כהן רבקה — אחות
שנספו בשואה

מאת: **רוזנפלד סימה — באר שבע**

לזכור משפחת **שטיימץ מנדיל ופריידע**
זכריה מנחם ב"ר אברהם ברוך, נפטר בבורשה
פריידע בת חיה טובה ומרדכי (פריידע ברוך)
יצחק בער — אח, נפטר על פני אבא
ישראל — אח; שפרינצע — אחות; רחל — אחות, בעלה שמואל וילדתם טאבעלע נשרפו בשואה

הרושמים: בנותיהם ואחיותיהם —
דבורה פוכס — חולון
ברתה **איינהורן** — חולון
רות זולטי — יד אליהו

משה שמואל וידר — האב
רבקה גיטל — האם
הילדים: רחל, טשארנה, יהודה
נספו בשואה

רשם: **אלתר יצחק וידר**

פרוכטר משולם נפתלי הירץ — האב
פעסיל שמשוביץ — האם
אליעזר — אבי אבא
חיה רבקה — אם אבא נס. באושביץ
שושנה (רוזי) בעלה יעקב הירש ריזל
נספו באושביץ ערב חג השבועות למקרא „לא תרצח"
קריינדיל ובעלה אייזיק מענדיל — בישראל

רשם: מנחם פרוכטר הבן

משפחת הרבי מבורשה

הרה"צ ר' פנחס האגר זצ"ל מבורשה, בן האדמו"ר מויז'ניץ, ר' ברוך האגר זצ"ל. נפ. יב אדר, תש"א בסיגט
אשתו הרבנית שיינע רחל — נפ. כ' כסלו
בניהם ובני בניהם שנהרגו על קידוש השם:
הרה"צ ר' אלתר מנחם מנדיל — רבה של בורשה; אשתו הרבנית אסתר פריידע; בתם מלכה, בנם יצחק אייזיק (נפטר בברגן בלזן); בנם ר' אהרן, נפטר בישראל
בני הרב הצדיק: ר' חיים בן ציון, ר' יצחק מאיר — נספו בשואה
ר' ישראל — נפטר בבורשה י"א תשרי; ר' שלום — נפטר בבורשה כ' אדר; הבת, הרבנית מייקו — נפטרה בישראל

הגיש: גדליהו

זכרון למשפחת **הרשטיק שמואל**
הרשטיק שמואל אייזיק'ס — אבא — נספה בשואה
הרשטיק פעריל — אמא — נפטרה בבורשה
הרשטיק שפרינצה — אשתו (היא בתו של ר' דוד אפיל מאונטרוישה)
משה ישראל, מאיר דוד — בניו; צירל, פעריל, ראצע, פייגע — בנותיו

הגיש: הרשטיק יעקב

נספו בשואה בשנת תש"ד
לזכור הורים יקרים
הרשטיק אלתר — אבא הרשטיק גולדה עקע — אמא
נספו בשואה

הגישה: רייזל מרדלר — רחובות

לזכור משפחת **שטיין וולף** („הגדול")
ר' זאב וולף ב"ר יהודה ומייטה — אבא
נפ. בבורשה יא טבת תרצ"ט
מנדיל אחיו מסיגט — נספה בשואה
מרת ראכיל (רחל) — אמא, נפ. בבורשה ט' אלול תרע"ט
חיה דבורה — אחות — נספתה בשואה ג' סיון תש"ד
שפרינצה — אחות — נפטרה בישראל כ"ו אדר תש"ל
חנה — אחות — נפטרה בישראל ט"ז תמוז
אפרים פישל — אח — אבד בערבות אוקריינה ז' אדר תש"ג

הגיש: גדליהו שטיין, ק. מוצקין, שרה בוגלר, חיפה

לזכור משפחת **שטיימץ יחיאל**
רבקה — אשתו
בנותיהם ובניהם: פייגע, רחל, איטה, ריסע, יענקל, שרקע, פירי
נספו בשואה

הוגש: ג. ש. ויוסף מרדכי ורצברגר

לזכור משפחת **חאזקל גדליה'ס**
שטיין יחזקאל ב"ר גדליה ואשתו חוה
בניהם: לאה (ובעלה יואל הסנדלר), גיטצע
נספו בשואה

הגיש: ג. ש.

רבקה בת בתיה ור' וולף משה'ס
ר' ישראל פישל בן לייב בער טשוקאן ג' סיון תש"ד
וילדיהם הרכים: יוסף, לייב בער, מייטע, ראכיל
נספו באושביץ

הגיש אחיה גדליה ובתם בתיה

לזכור המשפחה היקרה
אפיל מנחם, אפיל צפורה, אפיל עזריאל, אפיל חנה איטה, אפיל טובה, אפיל מנדיל
נספו בשואה

רשם: יעקב הרשטיק

ר׳ אריה קנדל — אבא   מרת מלכה מנדל — אמא
מנחם וחיים קנדל — אחים
לזכר הורים, אחים ואחיות
רבקה, חנה איטה, צירל — אחיות
נספו בשואה

מאת: **הרשטיק טובי, ארה״ב**

לזכרון הורי היקרים
הרשטיק חיים שאול — אבא   הרשטיק ציריל — אמא

מאת: **דווידוביץ מאיר**

זכרון למשפחת ר׳ **גדליה** השוחט
ר׳ גדלי׳ שטיימץ ב״ר אברהם חיים (השוחט הששי של בורשה)
ג׳ תמוז
חיה דבורה (הסבתא) אשתו
אחותה בריינדיל הרבצין בת ר׳ אפרים פישל, ג׳ תמוז
פריידיל — בתה (אשת ר׳ ישראל אפיל השוחט)
ראכיל (רחל) אשת ר׳ וולף שטיין (אמי)
ר׳ פינחס — הדוד, ג׳ סיון
בלומה (אשתו השניה של ר׳ גדלי׳), ד׳ סיון
רייצע טויבע — בתה, כא שבט; חיה דבורה — בתה; סאסע
חנה — בתה, יד שבט; פייגע — בתה, ג׳ אלול
אשר זעליג ב״ר אברהם, ג׳ סיון
מייטה — בתה (הרבנית ורטהיימר) נפ. בישראל
שפרינצע — הנכדה ב״ר אשר זייליג — ג׳ סיון
אברהם חיים השוחט — בנה נפטר באירופה אחרי השואה
כד כסלו

הגיש: **גדליהו שטיין, שרה וחנה (ז״ל)**

לזכר משפחת **שטיין יעקב לייזער**
ר׳ יעקב אליעזר שטיין   רייזה — אשתו
ובנותיהם: היניע, שרה מלכה, פרימעט (בת רייזל אלטע)
נספו בשואה
בן מאשתו הראשונה אלטע פרומט: לייב בער (מת בילדותו)
ובת גולדה מירל

הגיש ג. ש. והרבנית בלומה פפנהיים

ר׳ יצחק ורצברגר הדיין, נ. בבורשה כג ניסן התרס״ג
ר׳ שלמה ב״ר חיים הערץ — אבא, נספה באושביץ
רוזיא האס בת ר׳ דוד — אמא, נספתה באושביץ
שמואל — אח, נספק באושביץ
פייגע יענטע — אחות, נס. באושביץ
ישראל מנחם — אח, נפטר בישראל
ר׳ חיים הערץ ורצברגר נפ. בבורשה בפורים

רשמה: **פנינה הלר, בתם ואחותם**

ר׳ צבי ארי׳ ב״ר נתן נטע — אבא, נספה באושביץ
רייזה בת ר׳ שמשון ורצברגר — אמא, נ. בבורשה
בתם צפורה בתי׳ ובעלה ברוך ב״ר אליעזר גענאד, בניהם:
שמשון ושמואל
ר׳ שמשון — אח. נ. בהודונגש, י׳ אדר תש״ד
ר׳ נתן נטע — אח, נ. בכלא ברוסיה יז אדר. אשתו מנצי ב״ר
בנימין פוגל. בנם: נפתלי צבי ובתם שרה
אשתו הראשונה (של ר׳ יצחק נ״י) שרה אסתר, בנם משה אלי׳
ודוב, ובתם רייזה כח אייר תש״ד

הגיש: **ר׳ יצחק פוגל בני ברק**

אבי יחיאל צבי ב״ר יעקב איינהורן
אמי שרה ב״ר יצחק מאיר הכהן מדרגומירשט
נספו באושביץ
אחיותי מנצה ראצה ולאה ע״ה
אחי אברהם חיים ז״ל והתאומים יצחק מאיר, וישראל ז״ל
הרב אברהם חיים, בניו: ר׳ אברהם יוסל המלמד ור׳ יעקב סוחר
בהמות
בני ר׳ יעקב: משה ישראל, יחיאל צבי ויצחק
כ״ר יחיאל דוד נפטר בצפת ב׳ סיון תרס״ח

רשמו: **יוסף איינהורן נתניה, רבקה שטיין ובעלה ישראל**
ירושלים

רבקה בת טיזר אשת ר׳ אלתר חיים גאנץ
בת הזקונים שלה סאסע וכלותיה — נספו בשואה

הגישו: **פעריל, הרשיל, פייגע, משה, פנינה וזאב בעלה**

לזכר משפחת
חיים הירש שטיין — לאנע אשתו
עזריאל שטיין — גולדה לאה אשתו (בת הרב ישראל יצחק
אפטר)
נספו בשואה
וועלוועל בן חיים הירש נפ. בישראל
איטה מנדלוביץ, חיה רייזה נ. בישראל
יוסף אברהם נספה בשואה

הוגש: **מרים, רבקה, גיצי שרה איטה ומשה**

בני משפחת ר׳ **ישראל ורצברגר**
האב ר׳ ישראל ב״ר דוד   האם — מלכה ב״ר **שמואל דוד**
הצאצאים: מיכאל, שאול, פנחס אלתר, הבנים; רבקה דבורה
— הבנות

הגישו: **הרב שמואל ורצברגר, פייגע ופישל שפיצר**
ומאניה (לבית האגר)
לילי צירל שפרה ומנחם העכט, לאה ודוד סולומון

הניא לייזר פישמל, בניהם: שלמה חיים, מרדכי׳לה — אושביץ

רשמו בני סאכס

הירש אפטר ובריינע אשתו
דוד סאקס, חתנו, מלמד בסיגט
חיה זיסל, האם, ב״ר הירש ולאנע
ישראל הלך לאושביץ בן עשר

הגיש הבן והנכד שלמה חיים אפטר סאקס

ר׳ שלמה בן זכריה מנחם שטיימץ — שו״ב ומוהל
אשתו: רות בת ר׳ פישל
בניהם: בריינה שפרינצה רחל, שרה זכריה מנחם יצחק ישראל
בעלה של רחל: שמואל, ילדתם: טויבע

הדוד: מוטיל ואשתו רחל

ר׳ מנחם מנדיל ב״ר אליעזר וחיה רבקה פרוכטר נפ. בשואה
האדיע אשתו — נפ. בבורשה
בניהם: שלמה — נפ. בישראל
הערצי, ברצי דבורה (וואיטשו) ומלכה, נס. בשואה
מוטי ומשה ישראל — בניו, ולייקו בתם מאשתו
השניה שרה נפ. בישראל

הגיש: יהודה (אידל) פרוכטר

לזכרון עולם של משפחת

שלמה (דב) בער ופרל שלומוביץ

הילדים שנספו בשואה באושביץ: סאסא רחל, עטה, ישראל
אלטער, יענטה, זיסל, חנצ׳ה
הי״ד

נמסר ע״י שלומוביץ טוביה — אשתו לאה קרית מוצקין
גורביץ רבקה-שלומוביץ ק. מוצקין
זילבר בלה-שלומוביץ חיפה, בעלה יעקב מוניא נפ. בישראל
קוסטינר שרה-שלומוביץ חיפה

בני יעקב מענדל ורבקה פריל

בעריל ואשתו יוכבד (אחות מינדל לאה
בן חיים אידא לייב (בנו מרדכי מצפת)
שלמה הירש (ערירי) (בן חיים משה, בישראל)
רחל ובעלה ירוחם טשוקאן (אחי גיסי ר׳ ישראל פישל ב״ר
אריה דוב ממויסיעף)

רשמו (ג. ש.) מורצקי בינה

לייב-בער בעל אחותי רבקה (ג. ש.)
הירשל — רקייע אשתו
משה לייב (דער טערק) בנו סנדר וולף ובתו ליבא

רשמו: בנה הבת והאחות

בנימין בן מנחם מנדיל וולף ופריל גרינשפאן
נפל בהגנת המולדת

טוביה אדלר (הראשון משלשת הראשונים בבורשה) פייוול בנו, הירש בנו, וואלף בנו, טוביה בנו. לטוביה הראשון שתי בנות, אחת נישאה לר׳ מאיר שטיימץ, השוחט הראשון בבורשה, ואחת לר׳ אידל שטיין

טוביה (השני) אלתר, עגלון טוב לב, סימא אשתו, בתם פעריל וילדיה, בנם שמואל-לייב ומשפחתו — נס. באושביץ

הגיש גדליהו

נשים חברות בח״ק: זיסל קלייסטר אשת משה חיים, לייטשע ברוד׳ס, מאנצע לאה, איידל יענקל׳ס, חוה פריד נשאה בדאגה ל„טמירים״ בשנות המלחמה. ראצע לאה, אשת ר׳ מאיר האלפערט, חוה גולדה, חותנתו של אברהם זלמנוביץ, ראכיל הירש ווידער׳ס

נמנות על הנשים העוסקות בצרכי צבור

לזכר משפחת **פופוביץ יצחק** (יצחקי)

ר׳ יצחק פופוביץ והאמא מרים תרנ״ד—תש״ד
סבתא מצד אבא: פריידה, תרכ״ח—תש״ד
ישראל — האח, תרפ״ו—תש״ד
סבא וסבתא מצד אמא:
ר׳ משה שמואל שטיין נפ. בבורשה תר״כ—תרפ״ט
רייזע נספ. באושביץ תרכ״ב—תש״ד
שושנה לבית הירשל ורצברגר ובייל׳ה (אשת עזריאל)
קלרה — לבית בערל ורצברגר (אשת חיים ז״ל) תרע״ד—תש״ד
בתם הרכה של קלרה וחיים — רות בת שנה נשרפה
משה בן יצחק אייזיק ושרה ורצברגר תר״ע—תש״ד
אלתר ב״ר יצחק וידר תר״מ—תש״ד

מוגש ע״י: עזריאל, חיים, אליעזר ולאה, אתי

ר׳ בריל ורצברגר ב״ר מיכל שטיימץ אשתו פסיל
קלרה (רעית חיים פופוביץ מזו״ר)

הגישו: פנינה ויוסף ורצברגר

לזכר משפחת **יעקוביץ**

משה מנדיל ואשתו באבע, שרה בתם ובנם זאב
נספו בשואה
זיידיל בנם נפטר בישראל
חנניה שטיימץ ב״ר בעריל, בתיה אשתו — נספו בשואה

רשמה: מיטה (אשת זיידל — בת אחות בתיה שאומצה ע״י אחרי מות אמה)

אהרן ישראל מאיר'ס
הירשל בנו נספה במונקה באוקריינע
רבקה אשתו ובתה הרכה — נספו באושביץ

רשם: **שמואל מאליק**

ר' חיים פריל — הסבא
אבא: ר' יהודה לייב, אחיו: שלמה הירש, נחום (חתנו של כתריאל לוזר'ס)
אמא: קריינדיל בת ר' מרדכי סלישטר (ממשפחת רבנים)
אחיותיו שיינדיל, פראדיל ורייזיל

הגיש: **מרדכי פריל, צפת**

ר' יעקב גענאד וחוה אשתו
שרה אסתר סוסה צבי
נספו באושביץ

הגיש: **שאול גענאד, חייצה, רוזי, הינדה ומשה**

אפרים פישל קסירר, שפרינצה אשתו
הירש, נחמן (נ. בישראל), לייבוש, שלמה — נספו בשואה

הגיש: יוחנן הבן, רחל — אלמנת נחמן

ר' דוד צבי לייבוביץ ב"ר משה ועייגה נולד בבורשה ועבר עם הוריו ליאס. הירשל בנו היה שו"ב בקימפולונג בוקובינה. השאיר אחריו אשה (פעריל) ושתי בנות — חיה ודבורה

הגיש: גדליה ויוסף איינהורן

משה אריה פרוכטר
אליהו פרוכטר — נפ. בארץ
אליעזר ווידער ב"ר יצחק
יצחק ב"ר יעקב איינהורן
יעקב ב"ר טוביה פרוכטר
אליעזר מאיר דוידוביץ ואשתו רבקה
טשערנאוויץ משה אריה ואשתו
שלמה ב"ר יוסף פריד
יצחק מנדלוביץ

אפרים פישל קאפלער — אבא, פריידל — אמא
ישראל
הילדים: דבורה, שמואל, ראצע
(טשארנה רבקה בת דבורה)
8 ילדים נספו באושביץ

רשם: **קופלר שלמה**

רובינשטיין רפאל — הדוד, שרה (פישר) אשתו
שלמה הירש — האב מרים — האם
הילדים: פרידה, אליש, שלמה הירש, צירה
נספו בשואה

רשם: **רובינשטיין שושנה**

זלמנוביץ דוד — האב מלכה — האם
הילדים: בריינה, משה שמואל

רשם: **זלמנוביץ שלמה**

אשר אנשיל בן ישראל פולק ואשתו לאה יענטע
נפטרו בישראל
ר' דוד בן ישראל סאקס, חייה זיסל אשתו בנם ישראל
נספו באושביץ

הגיש: **שלמה חיים אפטר־זאקס**
נכדותיו: **חיה זיסל, מלכה, יעל ובעליהם**

מרים העניא ב"ר הירש אפטר בעלה ליזר פישמן
מרדכי לוי נספ. באושביץ
רשמו: **סאקס בנם בנימין**
חללי צה"ל שנפלו בהגנת המולדת:
אברהם יוסף בן משה
אברהם מושל רפיח — עלה על מוקש
בצלאל — טכנאי — בפיצוץ ונספה בלהבות
כתריאל וירצברגר
בנימין בן מנחם מענדיל ופריל
שאול וירצבורגר בן ישראל בערל'ס

רשם: **גדליהו**

לזכרון נשמות הנפטרים לבית ר' **משה ישראל גאנץ**
ר' חיים ב"ר אברהם אייזיק — האבא, שושא — האם בת נחום
אשתו (הראשונה) רייזל בת ר' מרדכי
ילדיו: יוסף ואשתו מאטיל, אברהם אייזיק, נחום, משה עזריאל
יוסף מרדכי — אחיו
דבורה — אחותו, בעלה: געציל מרמורשטיין בנם משה
בנותיהם: גולדה ומרים — כלם נשרפו באושביץ

הגישו: **מנחם ישראל** (יו"ר המועצה הדתית עכו) **דבורה וצפורה** בנותיו

ר׳ שאול פישמן מבורשה סיטשעל, אשתו פעריל
ילדיהם: יוסף ורייזל — נספו באושביץ
ר׳ (שמואל יהודה) שלומוביץ, ואשתו שרה כ׳ סיון תש״ד
וילדים: גיצה, חנצע, משה צבי, ומרדכי פישמן חיה לאנא
זיסל העכט, ילדה משה צבי ורבקה שעברו לטופליצה —
נספו בשאוביץ כ׳ סיון תש״ד
בני עמנואל מנחם ואשתו צירל שפרה (בת ר׳ ישראל ורצברגר)

המגישים:
פנינה מלכה ובעלה דוד ישראל
שאול ואשתו פרחה
מרים ובעלה עופר וחמשת הנכדים: שרון, איתן, מיכל, איילת
ונועה מקרית אתא
בתם וחתנם דוד פרומוב
האחים עמנואל מנחם, פישל, בתיה ושמואל הכט-פישמן

ר׳ אברהם יוסף — אשתו גולדה, בניהם דוד לייזר ואשתו
פריידה בת ישראל פולק, יעקב לייב
שלמה מנדלוביץ אשתו יענטע מלכה, שמואל יהודה בניהם
יוסף יעקב מנדלוביץ (הסבא) אשתו אסתר, בניהם הרשיל
ואשתו רייזע

הגישה: מינגע ובעלה יורמן

ר׳ יצחק בן ברוך טסלר מוישיבה — נפ׳ בבורשה; חיה בת
ר׳ משה ישראל מנדילוביץ בנותיהם: רבקה בעלה יעקב פעריל
מוישו; אסתר ובעלה חיים גליק (בן הירש גליק); זיסל ובעלה
אלתר שמואל פרייז (בן מוטיל פרייז); גיטל ובעלה מיכאל
(בן מאיר גרין מסיגט); רייזל מרים ריסע נפ. בבורשה בת 21;
בנם חיים ברוך (חתן יצחק שטערן מסיגט)
נספו בשואה
יעקב רוזנברג בן ר׳ לייבוש אבא; ניסל אשתו ב״ר אהרן
שיינפלד ממונקאטש, נכדתו של ר׳ נחמן רוזנברג אחי סבא
לייבוש; אחי: מרדכי אלתר, אברהם עבער (שב מהשואה
ונפטר בבורשה; יצחק אייזיק חתן ר׳ יעקב פיש (יוקל);
ירוחם אשתו פעריל מפטרובה; דוד בן הזקונים של הורי

הגיש: נחמן, יהודה עבער, פריידל, מנחם יעקב, חיים שלום

ר׳ ישראל ב״ר דוד ורצברגר — האב
מרת מלכה בת ר׳ שמואל דוד — האם
הילדים: מיכאל, שאול נפל בישראל, פינחס אלתר, רבקה
דבורה

הגישו: פייגע בתם ובעלה שפיצר פישל
לילי צירל שפרה ובעלה מנחם הכט
שמואל ורעיתו מאניא לבית הגר
לאה ובעלה דוד סלומון

מנדילוביץ מנדיל — אבי
הסבא: חיים ישראל אשתו: הינדה
בניהם: שלמה וזיידל זעליג
אחי אבא: פישל ואיציק מנדיל

רשם: משה אברהם

הירשל לאקס, חייקע יונה אשתו
בניהם: מנדיל, פרידה, רייזה
נספו בשואה
שלמה נפטר בישראל

הגישה: בתם ואחותם

אבא: חנוך תירושי (ויינר) נפ. י״ב מנ. אב תש״ל
אמא: רבקה (לבית גנץ) נפ. ג׳ תמוז תשכ״ו
סבא: ר׳ יוסף מאיר; סבתא רחל רייזל בת ר׳ נחום לייב
שטיינמץ — מנו״כ בצפת
האחים: ר׳ נחום לייב גאנץ — הוא ואשתו ושבעת ילדיהם
נספו בשואה
פנחס גאנץ — נפל במלחמת העולם הראשונה
חיים בער — נפ. בישראל
האחיות: טשרנא לאה נספו בשואה היא ושלש בנותיה
סוסא — נפ. בישראל ח׳ תשרי „שם-דת״ בכפר סבא

הגישה: רחל פריל (בת רבקה)

ר׳ משה לייב אפטר, סימא מעכיא אשתו
זיידל — בנם הבכור, דבורה, רחל ודינה בנותיהם
כולם עלו על המוקד הי״ד

הגיש: מאקס שלמה חיים

ר׳ אשר אנשיל גנז, אשתו ברכה לבית פרוכטר מוישיווע
נספו באושביץ הם וארבעת ילדיהם
בניהם: דוד גנז וחוה אשתו
נספו באושביץ הם וארבעת ילדיהם
מרדכי גנז מדלתין, יעקב לייב — בתם לייקו (עלתה לישראל
וירדה ונספתה בשואה)
שלמה הבכור ולאה אשתו

הגישו: אברהם בנם ואשתו טובה ובניהם: אשר אנשיל ודוד

סבא: יצחק אדלר, חיה גולדה (לבית גנץ — סבתא
וילדיהם: אידל, חיים, יונטיל, ריסל ומלכה
הדודים: זיידל אדלר, אשתו אסתר (לבית ורצברגר)
ילדיהם: פריידל, הניה, גולדי, בריל, יעקב, יצחק
כולם נספו באושביץ הי״ד

מגישים: דוד ויצחק זלמנוביץ

ר׳ אברהם זלמנוביץ — אבא, נפ. ר״ח טבת 1938
פייגע (לבית אדלר) — אמא
בתם הרכה גולדי, חיים גורשה לאוקריינא ושם נספה
אמא ובתה נספו באושביץ
אבא: בנימין פרוכטר (דער קישנר)
אמא: רחל (לבית פוכס)
הסבתא: פרימט (נאדל)
נספו באושביץ

המגישים: **שרה זלמנוביץ, יעקב פרוכטר**

הדודים: ברוך פישר, אשתו אסתר (זלמנוביץ)
ילדיהם: דוד, אודי, נספו באושביץ
הירש פרוכטר ואשתו לאה ושלשת ילדיהם נספו בשואה

הגישה: **שרה זלמנוביץ**

אריה לייב בן סנדר הוך — אבא; ביילע אדלר — אמא
נספו באושביץ
האחים מנדיל ובנציון מתו בגיל צעיר

הגישה: רחל **לאה הוך** בתם היחידה

אברהם ב״ר לייזר יוסף הוך — אבא; **לאה אדלר — אמא**
האחים: משה יצחק והירשל. האחיות: יוטה, פריל, חנה רחל
ומינצי — הלכו לעולמם בגיל צעיר

הגיש: **בנימין הוך** (מניצולי מחנה עבודה באוסטריה)

זכרון למשפחת
אברהם בן משה שטיימעץ, איטה וורצברגר אשתו בת יוסף
מרדכי דוד בנם ת״ח, משה

רשם: **כתריאל ורצברגר**

ב„יד ושם״ נרשמו שמות אלה:
פולק מנחם מנדיל, אלתר חונא, משה אליהו, סוסה ומנחם
מענדיל

לזכר ר׳ משה חיים קלייסטר
אדם המעלות, מלומד ות״ח ואיש צבור
אשתו זיסל — חשוכי בנים
ברוך זכרו

הגיש: **שלום שמעונוביץ, יוסף איינהורן, גדליהו שטיין**

משפחות קדומות

„נזכרים ונעשים משפחה ומשפחה" (אסתר)

מאיר שטיימץ (הראשון) בניו: שלמה (על שמו נקרא ר' שלמה פריעד) בני שלמה: ברוך, ישראל, מנדיל. בן ישראל מאיר ושאול לייב; בת שלמה: שרה, בעלה: מנדיל (אחיו הוא מאיר שטיימץ בני מרדכי). לשרה ומנדיל בן ובת, שם הבן ישראל שטיימץ (הוא היה בעליו של בית האמריקנקה); שם הבת רבקה (היא היתה אם אמו של ר' שלמה עקע־חוה־ס). ר' שלמה זה היה סבו של יצחק ולטר הסנדלר (שהיה שמש בבית הכנסת העליון) בנו השני ר' היינוך ולתר חוטב עצים היה ואביהם: יהודה משה ולתר נכדו של ר' מאיר השוחט; למאיר בת ושמה הנצע, היא אמו של יהודה משה. האח השלישי הוא ר' הירש ולתר המלמד בעלה של רות ריסע.

יעקב שטיימץ — נכסיו ב„ולקינשטי" שלפני שעסול. בניו: לוזער, בעריל ובתו אידל אשת חיל ונוות ביתו של ר' יוסף מרדכי ורצברגר. יתר חתניו: פינחס רובין, משה ביטיזער (אבי יוסל פריעד). מאיר שטיימץ בנו ישראל. בני ישראל וצ'רנה מיכל וחתניו: חונה לייזער ומשה ורצברגר. וואלף ניילענדר (בן חיים רזיאל) מאינטרוואדור. בניו: יואל ורזיאל. יודל נרצח בעצם היום ובאמצע הכפר מפני שהצהיר על שדות שהם שלו וקמו מערערין שחיסלו את החשבון ברצח. ביה"ס מרבי'ס גאס בבעלותו של לוזער שטיימץ (ואח"כ של פריידיל בתו) שייך היה לקרובו וואלף ממוסיעף ובבזבזו את רכושו קנהו לוזער ממנו. מוצאם של הפריעד'ס מפראג (נחום הירש, בנו: יוסל, בנו שלמה ומהם נפוצו משפחות פריעד במרמורש).

אביגדור פולק מהתחנה היה בנו של יענקל דער באבעס. משה פרוכטער בעל ה„סאד" (פרדס) שאצל התחנה — שני חתנים לו: פישל קאסירר ומאיר קריינדלר. חונה לייזער ואלי' אחים היו בני נחום, איש חה"ק ונאמן הקהלה. לייבוש רוזנברג בעל הפרופינציה ושלשה „ליסנצים" היו לו. בניו: יעקב וחיים בער מציבאו. חתניו: יוסל פריעד ורצבערגר. תושבי ה„האנ־דיל": ישראל בער (אשתו יהודית) מייזלש, יעקב לייב (נהרג בתאונה) בנו לייזער הסניטר מת מצער חצי שנה אחרי אביו. נפתלי גרינשפאן. גדלי' כהנא ובנו שלום דער פולקעס, בן שלום גדליה ויוסף מרדכי (חתנו של חיים אבנשטיין). יוקל פיש ור' בן ציון אחים היו. בן ר' בנציון אהרן (אברהם הירש ראטה חתנו היה בזש"ל) חתנו של בן ציון נתן אלי' לייבוביץ (אשתו פילויצה אשת צדקה וחסד היתה).

גרי הפינטינה: לייב בער חתן עזרא מבורשה (אשתו — חיה) בנו יוסף מאיר גאנץ (אשתו רייזל — בתו של נחום לייב — שניהם נפטרו בשיבה טובה בצפת). ר' ישראל אפיל, בניו: אלימלך הבלן (ת"ח ויר"ש אשתו קיילע ובנו שמעון). יוסל (אשתו גיטל היתה מייסדו של החדר הראשון לבנות בבורשה). יצחק פישל, ירש את בית אביו ב„רעפעדה", כשני ק"מ מבורשה מזרחה. בנותיהם: רבקה אשת ר' לייב פוגל, רייזל אשתו של רזיאל ניילנדר. אחד בשם אידלשטיין אברהם יוסף בא מן החוץ; בנו: שלום, ת"ח גדול וגם אכלן לא פחות גדול; פעם הכינו לו ממליגה בשתי קדרות ולא הספיקו לו; מרדכי — בנו השני. חתנו ר' לייזער השוחט זלמן החבתן (באדנער).

יעקל בן אברהם יוסף יואל, הוא אבי מנדיל יואל'ס ראש הקברנים — והאחרון... אברהם יוסף, בניו: חיים ממויסיעף, הירשל תושב ביטשקיב ויודא מאיר; בנותיו: בלומע חנטשע (אשתו של משה גאנץ (וואלף משה'ס נקרא על שמו, שהיה חתנו מזו"ר לוקח בתו בתיה, אמה של רבקה, אחות מאבא של כוה"ש); חיה פייגע, אשת נפתלי מנדיל השוחט. בני משה גאנץ, אנשיל, מרדכי, חסקאל ואברהם יוסף, בנותיו: בתיה ודבורה. שמואל לייזערס, בניו: משה (פוגאטשו) — הוא גילה באחוזות אביו את מעינות הפינטינה ומכרה ליודא מאיר, (לפי גירסה אחת), אולם לפי גירסה שניה: אביה של חיה זיסל גילה את המעינות ה„חמוצים" — ומכרם לאידע מאיר בעד שוה פרוטה. יענקל לייזערס ושלמה לייזערס — ה„כשר'ארים". טוביה יודא חתנו ושלמה בנו. שלמה לייב בער שטיין, הירש לייב בערם (היה חותן משה מנדיל) יודא לייב שטיין (חותן אברהם צבי ראטה בזו"ר) גדליה (בניו חזקאל, מרדכי ויוסל). הירשל המלמד היה חתנו של יואל, ישראל אפטער — חותנו של עזריאל חיים הירש. משה שמואל עקעס, בן עזריאל. בניו: וועלוויל, יענקל (אשתו אסתר גיטל) ועזריאל.

משפחת שמואל עקע'ס (ע"ש אשתו עקע) בנו עזריאל שבנו חיים עלה לישראל. יעקב בנו איש שדה יעקב חלם להקים כפר בורשה בישראל — במקום כפר ברוך דהיום שהיה מיועד לבורשה ומשנכזבה תוחלתו עבר לשדה יעקב והתישב על הקרקע כחבר הארגון. בבורשה היה יעקב ממארגני המזרחי ומחבריה. באזכרות לא פסק מלהמריץ את יוצאי בורשה, אם רוצים באמת להנציח את זכר כפרם, להקים מושב שייקרא בשם בורשה.

אחיו חיים הירש לאנעס (שם אשתו) שני בניו עלו לישראל וועלוויל ועזריאל, עזריאל ירד בחשבון שבכספו הארצישראלי עולה הוא בעשרו על הפרוכטרים מעבידיו לשעבר.

אשתו של שמואל פוגאטשו היתה אחותו של שמואל עקע'ס.

בשמו של ת"ח זה ר' יעקב אורי, נכנס הספק בכתיב שלו, ששלוש צורות לו במקרא: אורי — כשם אביו של בצלאל; עירי — מבני בנימין בדה"י; עירה — כהן לדוד ושני גבוריו. אלא, שהצורה הראשונה עיקר מפני שהרבה גדולי ישראל נקראים בו, כגון: ר' אורי מסטרלסק.

משפחת יוסיל גענאד: שלמה הירש בחול מוכשר שכשרון ממציא לו. משה לייב, יענטע גיטל פריידע, אלתר'יל אחיו, סנדלר; אשתו זלאטא (בתם בישראל זוכרת מעשרת הילדים רק את שמות השלשה דוד יצחק, משה לייב ולייזער יעקב. אחיהם השלישי הוא יעקב מלמד. לזלאטא אחות בשם רחל (בעלה אנשילי) הירשל החבתן — אח חורג לזלאטא.

לייזער שטיין — בניו: יענקל אטעס (שם אשתו), שלמה לייזערס (בניו: שלמה ואידל) אחותם חיה זיסל (הירש דעם לאנגינ'ס).

משפחת יעקב שטיימץ (נהרג בתאונה בהדרדר מרכבתו), בניו ובתו: לוזער ואשתו חיידיל ובנו כתריאל ובנותיו חיה שרה (הרבנית אשת ר׳ דוד׳ל) פריידל אשת בעריל, אדם פיקח וחריף מח אבל לא יצלח בעסקיו) בעריל הבן השני של יעקב ואיידל בתו, אשת ר׳ יוסף מרדכי וירצברגר ובניהם: יעקב, הירשל, יחיאל. יהודי פשוט, גמר תהלים כל יום שלח ידו לכל מסחר והצליח בקושי בסחר העצים.

מתת(יהו) פולק. אשתו גיצה. בניהם — שרה ריסה, רייזה, משה ולייב.

שלמה אדלר — שפרינצה אשתו, זיידל בנו אחותו מינגה (האחרונה נספתה בשואה).

משפחת ר׳ אברהם חיים שטיימץ, בניו: ר׳ גדליה השוחט, בנותיו: מרים — אשת יוסיל וייסברג, טשארנע — אשת שואל לייב פולק, שבנו הוא פנחס ובתו אשת ליטמן בערטלער מוישו. בנו פנחס מאשתו חיה דבורה. בנותיו של גדליה: פריידל — אשת ישראל אפיל השוחט מזנטה, ראכיל (רחל — אם כוה״ש), אשת וולף שטיין (בניהם של וולף וראכיל — גדליהו ואפרים פישל; בנותיהם: שפרינצה, חיה דבורה חנה ושרה. בנות תאומות שנולדו באחרונה הלכו לעולמן בעודן בעריסתן. עוד בת גדולה לוולף מאשתו הראשונה, רבקה שמה). בנות גדליה מאשתו השניה בלומה אחות הראשונה: רייצע טויבע, סאסע, חיה דבורה, פייגע, חנה ומייטה, האח הוא אברהם חיים השוחט. לר׳ אפרים פישל גאנץ מאונטר וישווע ואשתו שפרינצה ראכיל בת אייזיק הירש ולהם שלש בנות: חיה דבורה, בלומע ובריינדל, שתי הראשונות נשא בזו אחר זו גדליה השוחט והשלישית נישאה לר׳ יוסל מאיר ורצברגר, הרבי מאונטרוישה. שני בניו הם: יונטיל גאנץ סוחר ספרים, נחוב לייב גאנץ מברגסאס סוחר עצים (בניו היגרו למכסיקו והעשירו עושר רב). הורי ר׳ וולף שטיין יהודה וטשארנה, אחיו — ר׳ מנדיל מסיגט, ואחותו — דבורה אשת ר׳ שמואה המלמד מוישו.

משפחות וולף בורשיבה: ר׳ שואל לייב שטיימץ ור׳ משה שטיין (המכונה „קאפויר" שניהם, הם ומשפחותיהם מ„פני העיר" היו). המחותנים אברהם חיים ואפרים פישל עלו לארץ ישראל וקנו בית משותף לשניהם בצפת. למרים אשת יוסף וייסברג בת אברהם חיים, בן הוא ר׳ פנחס וייסברג ראש הקהלה דק״ק בורשה בשעתו. נכדו של ר׳ פנחס הוא ר׳ מאיר מגיד, ת״ח חסיד ויז׳ניץ. וחתניו: הרב בארי, ואהרן בנו של הרב מבורשה. ובת — היא חיה רבקה ובעלה פייוויל — נשאה בעול משפחתה בימי אלמנותה הארוכים.

משפחה שהוציאה מתוכה: מלמד, דיין, שוחט, רבי וראש הקהל. הדיין — הוא ר׳ יצחק, שבא דרך פולניה (לשם בא מגרמניה) ובעת המחלוקת עם הרב ולדמן, מינה אותו הרבי ר׳ מנחם מנדיל מויז׳ניץ לדיין (מקודם שימש כמלמד — לפי עדותו של רבה של ברגסאס). הוא הגיע דרך ההאנדל לבורשה. אשתו השניה היתה אחותו של ר׳ אפרים פישל גאנץ מאונטער־ווישה, עתיר נכסים. אחד הבנים של הדיין היה ר׳ יוסף מאיר, הוא ר׳ יוסל מאיר שנשא לאשה את בריינדיל בתו של אפרים פישל. (אחותה של בלומה אם הרבנית מייטא ורטהימר). משעבר לאונטערווישה „הכתירוהו" שם לרבי וייקרא שמו בישראל הרבי מאונטערווישה ויתפרנס ברחבה מחנותו הגדולה.

מקורות ספרות עבריים

מקורות ספרותיים לועזים

תוכן הענינים שבספר
לפי סדר הבאתם

מצבת „בארשא מארמרוש"
המוצבת במרפסת מרתף השואה
שב„הר ציון" ירושלים

מקורות עבריים

אנצ. עברית 709—10 על יצחק אבוהב; ספרו המפורסם „מנורת המאור" (להבדילו מ„מנורת המאור" לישראל אלנקוה — לראשון — דרגת מדרש, כתוב עברית ומתורגם „עברי טייטש").

גרינוואלד יקותיאל יהודה מצבות קודש על פלך מרמורש; ל„קורות היהדות בטרנסילוניה" תשי"ב, ניו יורק; „טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן", ניו יורק 1945. „מהרש"ך וזמנו" „זכרון לראשונים" ועוד. פרקים על טרנסילוניה ומרמורש „מהר"ם שיק וזמנו, שו"ת", „קורות החסידות".

גרין שפר — חלק ה: „נדידת היהודים בימי מסעי הצלב הראשונים", עמ' 138.

„אור זרוע" א, סי' קי"ג בענין הנ"ל. לר' יצחק מווינא.

דובנוב שמעון „דברי ימי עם עולם", ה' 126 ואילך. „על ספרות האידיש", חלק ז' עמ' 197. (ח"א, פ"א, עמ' 5).

משה בן עמרם גרינולד, שו"ת יו"ד, סי' קט"ז על הגבינות שנעשו בכרפתים.

„ערך שי" לר' שלמה יהודה טאבק, עמ' 278, 129 (מחלוקת על הנשיאות ב„כולל").

„תולדות הלחם" לה. ע. יעקב הוצאת ניומן. ת.א.

אליעזר זעירא הערשטיק, „הגהות על רגלי מבשר" לר' אליהו בחור, נדפס בסיגט, תר"ס.

ספר הבעש"ט, תש"ך, בעריכת י. ל. הכהן מימון (על המדות הנדרשות מהשוחט).

„אונזער וועג", שבועון ה„מזרחי" פאריס, ז מרחשון מס' 30 (על שלומציון הרביצין בבורשה).

צ. זהבי — עמ' 33 (על בחירת שם ליהודים בפקודת הקיסר יוסף השני ב־1781) ירו' תשכ"ו. („מהחת"ם סופר עד הרצל")

„יגל יעקב", שני כרכים לר' חיים מרדכי יעקב גוטליב, הדיין מבורשה (אויברווישה ועוד) אח"כ רב בריזאוולי, ומישקולץ.

מאיר אורין במאמרו ב„הצפה" י חשון תשכ"ו, „צדיק כתמר פרח".

שו"ת מהר"ם שיק, יו"ד רי"ט.

תורה, נביאים וכתובים. ספרות תלמודית: ירושלמי ובבלי והמדרשים. ש"ע אורח חיים ואבן העזר, „ערוגות הבושם".

„ברכת הבית" ו„עצי העולה" לר' אברהם חיים איינהורן.

אנציקלופדיה עברית, הערכים: אוסטרו־הונגריה, רומניה, טרנסילוניה, מרמורש וכרפתים.

פרופ. מ. ויז'ניצר, מומחה ומרצה ליהדות מזרח אירופה באונ. אמריקה (במכתב אלי, תשט"ו).

„קהלת גלינא", מאת אשר כורך בהוצ. המחבר, ירו. תש"י.

„ספר חרוסטקוב" „החורבן היהודי בפולין". בעריכת דור שטאקפיש, ת.א. 1968.

„ספר החסידות" יצחק רפאל, הוצ. ליינמן ת.א. תש"ז.

„תולדות יהודי קאליש" לישראל דוד הלוי, תשכ"א.

„משיב מלחמה שערה" (על נשיאת השערות אצל נשים) מאת י. ברכר, באנילה צ'רנוביץ.

„תולדות עמנו בזמן החדש", אפרים שמואלי, יבנה ת.א., 1960.

„ספר הזכרון לקהלת קולומאי", „פנקס קולומאי", בעריכת ש. ביקל, ניו יורק, תשי"ז.

„קדושי רוסקובה" (ווזובלס) ערוך בידי י"צ מושקוביץ, ת.א. תשכ"ט.

„מספרות ישראל בהונגריה", מאת נפתלי בן מנחם, הוצ. ,תשבי', ירו. תשי"ח.

„שלשלת רבנים בסיגט".

„מגלת סתרים" לר' יצחק יהודה יחיאל — ההדיר נפתלי בן מנחם.

„אנציק. של גלויות" — „קרפטו־רוס" כרך 7. ירו. ת.א. 1959. העורך יהודה ארז, ת.א. 1959.

„ערים ואמהות בישראל" — „אונגוואר", מאת יהודה שפיגל. „אנציק. רומניה".

„ספר זכרון בעלז", הוצ. הארגון, בעריכת יוסף רובין, תשל"ד.

„ספר אזהרות ומכתבים" לר' יצחק איזיק ווייס מספינקא.

„ערים ואמהות" — „צ'רנוביץ", כתב גולדהמר.

„שרי המאה", בעריכת הרב י. ל. הכהן מיימון.

„כתבי י. ח. טביוב" (על השמות), הוצ. „מוריה־דביר', ברלין תרפ"ג.

„רגלי מבשר", „גלילי זהב" לר' דוד מושקוביץ.

„מים היון" לר' נתן נטע האנובר.

„בורשה" — תדפיס עם פרטים מספר בתולדות המקום, כתוב בידי דר. סילדי וינד־לאסלו.

„גירושים מהונגריה" — קלר יוסף, 1953.

„דברי הימים לארצות רומניה" — יעקב פסטינגר.
„יחס היהודים לשכניהם בימי הביניים ובתחילת הזמן החדש" — יעקב כ"ץ. ירו. 1960.
„קורות החסידות בהונגריה" — זכרון אברהם (פייער), ניו יורק, תרפ"ד.
„קדמוניות עמק פנוניה", אנציק. עברית י"ג.
מכתבו של ר' שלמה זלמן ארנרייך, אב"ד דק"ק שימלוי לקהלת בורשה.
ש. י. עגנון — „אלו ואלו", שוקן ירושלים.

חותמות על תעודות ומסמכים מארכיון ה„קנצלריה" מבורשה.

מהספרות הלועזית, דברים הנוגעים ליהדות הונגריה ומגעה עם היהדות בכרפתים:

Die Geschichte der Juden in Ungarn, wie es war und wie es ist, von Elias Österreicher, Pest 1871.

Die Juden in Ödenburg (Burgenland), von den aeltesten Zeiten bis zur Gegenwart, von Max Pollak, Wien 1929.

Die Judenfrage in Ungarn (Judenassimilation u.a.), von Klaus Schickert.

Die Gescihchte Österreich's, von Hugo Hantsch, Wien 1955.

Die Erbschaft-Erwerb- und Judensteuer, Johann Bart (Circular von 1883).

Die Juden des alten Ungarn, von M. Richtmann, Budapest 1913.

Die religiöse und poltische Freiheit der Israeliten in Ungarn, 1848, von Raschkow Lazar, Győr.

Ungarn und Siebenbürgen, vom Hofarchiv, Wien-Budapest, 1786 wiedergegeben.

Bukowina und Galizien: der Deteilhandel mit gebrauchten, gestigen Getraenke, Wien 1905. „Propinationsrecht", von Geller Leo.

Propinationsrech für Herzogtum Bukowina — Aufhebung, Czernowitz, 1879.

Ungarn unter Marie Theresie und Josef II, von Franz Kroner, Graz 1871.

Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Eisenstadt und der „Sieben-Gemeinden", Wien, von dr. B. Wachstein.

Die Erhörung der Toleranzsteuer im Laufe von zwei Jahren, Hofkammerarchiv für die „Ungarische Judenschaft", herausgegeben den 28.II.71.

Di Toleranztaxe der Juden in Ungarn, von Dr. B. Bernstein (Kaumann-Jubileumsbuch), Breslau, 1900.

Belehrung der Jüdisch-Deutschen Reden- und Schreibart, von Christof Wagenseil (Ein Feind der Juden und Freund ihrer Literatur), Königsberg 1699.

עם חתימת הספר הגיעתני הידיעה המחרידה בדבר פטירתם של שלשה מבני בורשה היקרים ללא עת.

נחמן ב"ר יעקב רוזנברג, חיים יצחקי (פופוביץ), שפרינצה בת ר' אנשיל פולק נפ. בבלגיה

שלשתם, הבנים והבת יוצאי משפחות מכובדות של בני תורה, יר"ש ואנשי יושר היו. ר' נחמן, ר' חיים ומרת שפרינצה מנאמני הספר היו וכשנתבקשו להרים את תרומתם להופעתו, הזדרזו והעבירוהו על חשבונו. חבל מאד, חבל וצר לנו שלא זכו לקראו. יקראו צאצאיהם והדורות הבאים אחריהם, יעיינו בו ויראו את דמות תבניתם של אבותיהם היקרים ומעשיהם הטובים. יהי זכרם ברוך.

תוכן העניינים

הרבי וביתו

שבתות ומועדים

בעלי תפלה

חברות ומוסדות

הרהורי ילדים

מלחמת ה„חדרים" בבורשה ושאר מעשי נערות

פרנסות

עושרה (ועוניה) של בורשה

המושכים בשבט סופרים מבורשה

מכתבי פנינה הלר

פרפראות

ספורה של שרה

משחק ובידור

מימין: ר' אברהם יוסף גנץ, משמאל: ר' משה מושקוביץ

הקרבן הראשון של „מדינת היהודים"

חביבה בת גדליהו ומלכה שטיין

בליל שלש עשרה מדות, בשמיני לתשרי תש"ז הפליגה אניית מעפילים מנמל ווארנה שבבולגריא בכיוון ישראל. על סיפונה כשני מנינים חברי המזרחי יוצאי קיבוץ „רב האגר" שבבוקרשט.

בתוכם עלתה משפחתו של גדליהו ומלכה שטיין שכללה את בתם רחל בת הארבע ואת התינוקת חביבה שהורתה ולידתה בקיבוץ היו והסבתא שושנה אם מלכה וחנה אחות גדליהו (השבים מגלות טרנסניסטריה)

צאת האניה מנמל הסתר למרחבי הים השחור נודע מיד לאנגלים והתחילה העקיבה אחריה עד הגיעה למימי ההפקר. האניה נשאה את הכותרת: „הגנה" — אניית מעפילים „מדינת היהודים" התנפלות גסה ועלייה פראית של קלגסי אנגליה על כלי השייט נתלוו ונעזרו במנות גדושות של גז מדמיע, (מעט להם גזי אושביץ) ששיתק והימם את הכנות ההגנה והקרב נגדם.

משׁשככה סערת ה„כיבוש" הבחינה מלכה שהתינוקת חביבה מוטלת בחיקה ללא רוח חיים — לא עמדה נשימת הפעוטה בפני הגז המרעיל של הבריטים ושבקה את חייה על סף המדינה, משאת נפשם של הוריה.

לא חסרו גם „סצינות" מצערות: בהגיע „מדינת היהודים" לנמלה של חיפה כרך מישהו תינוק (או כמראה תינוק) וינופף בו לעיני קהל הסקרנים שמלאו את החוף: „ראו מה עוללו לנו..."

צילומי כזב הופיעו בעתונים. אולם השתפכות נפש אמיתית עלתה על דפי „דבר השבוע", כתבה כתובה בידי אבא.

הקרבן הוטמן בבה"ע בחיפה. הפעוטה „זיכתה" אותנו בהעברה למחנה עתלית.

ביום א׳ שאחרי מוש"ק פרשת „וישלח יעקב מלאכים אל עשו" תש"ז, בשעות הכרזת המדינה — התגבר אבא על יגונו וערך אסיפת עם חגיגית בהשתתפות כל שכוני המחנה (כחמשת אלפים נפש). את מקום צרת היחידים תפסה צרת הרבים, שבאותו לילה נצטרפו למרבה הצער ולגודל העגמה והכאב, קרבנות לעשרות, חפים וטהורים, לחביבה הקדושה, שעלה בגורלה להיות „קרבן ראשית" ל„מדינת היהודים" — הי"ד.

נפרדים אנו מבורשה היהודית דשם בין פסגות הכרפטים, צנת גלי מימי נחליה ורצי כסף נוזלי־פלגיה. הריה המיוערים, שדותיה כבדי התבואות גני פירותיה המתוקים וכל שכיות החמדה שנהנינו מהם כמאתים וחמשים שנה — הם היו ואינם, חלום יפה שהפך לזועה. בורשה היא כלה גויית ועוד מעט קט לא ידעו שפעם גרו שם מין סוג של אנשים הנקראים יהודים. זכרונות אלה מחיינו היפים ימלאו מסלות בלבנו, כי אין לנו אלא בורשה שבלב, מין „תורה שבעל פה" כביכול והספר שבידינו הוא „תורתו שבכתב". יראו בניה ויזכרו את אלה הנזכרים בו באהבה ובחיבה ובכבוד ועל ידו ייזכרו הם ומעשיהם לנצח.

בַּיִת זֶה אִוִּית לָךְ, בּוֹרְשָׁה לִמְעוֹן קָדְשֵׁךְ עוֹלָמִים
אַיֵּךְ עֲיֶרֶת־חֵן נְוֵה־חֶסֶד אַהֲבַת־תָּמִים
רוּחֵךְ פֹּה תְּרַחֵף עִם רִבּוֹ־רִבֲבוֹת אַחְיוֹתָיִךְ
שָׁלוֹם לַעֲפַר בָּנַיִךְ עֹרַב פֹּה בֵּין מִילְיוֹנִים
אֵפֶר שְׂרֵפַת־בָּתֵּי־בּוֹרְשָׁא בְּהֶבְעֵר יַד זֵידוֹנִים
מַה גָּדַל שִׁבְרֵךְ, עִירִי כִּי שִׁכַּלְתְּ אֶת יְהוּדָיִךְ
אַנְשֵׁי־קֹדֶשׁ סָפוּ בְּשַׁלְגֵי נְתִיבוֹת חַתְחַתִּים
רְבִית אוֹתָם בְּרַחֲמֵי־אֵם בֵּין גִּבְעוֹת־הַקַּרְפַּטִּים
מִי יְנַחֵם לִבֵּךְ, בּוֹרְשָׁה כִּי יַלְדֵי־טִפּוּחָיִךְ
אֱמוּנֵי־חֵיק־בִּרְכַּיִךְ אַרְצָם בּוֹנִים כְּמוֹ רָמִים
רוֹנְנִים בְּמוֹלַדְתָּם אוֹתָהּ שׁוֹמְרִים מִפְּנֵי קָמִים
שָׁלְמוּ יְמֵי־אֶבְלֵךְ רִגְעִי וָשׁוּבִי לִמְנוּחָיִךְ

אלה החרוזים ואלה הדברים שנתחברו ע"י ג. ש. שנחרתו על לוח־עד מאבן שיש הגדולה מכל המצבות באתר הזכרון (בשינויים קלים) שהוצב בחלקת המצבות לקהלות הקדושות שנחרבו בהר ציון על מעקה הבנין.

יעקב אבן, אסתר גיטל רעיתו, נכדתם המאומצת בת בתו של אחיו

מפל המים שבצד שמאל לפינטינה (ג. ש.)

בנות בורשה על פסגת הפיטרוס

משפחת שמעינוביץ בעבודת המשק החקלאי
שלה שהיה לשם דבר בכל הסביבה

משא בורשה

(מגילת הדוי לנכחדים בעיירת מחמדים)

„משא גיא חזיון... קריה עליזה
חלליך לא חללי חרב
ולא מתי מלחמה...
כל נמצאיך אוסרו יחדו״. (יש. כב א—ג)

שרידי בורשה פוקדים את ביתם

...הן רוחפות צפופות בחודש שהוקדש לזכר עיר בורשה
למרגלות מפה חרותה הנשמות הטהורות שזומנו
בשלוש בסיון ל„בית מרמורש״ ביום צאת אחרון הקהלה
הקדושה לנתיבות אבדנה; ה„רחובות״ גדושי נפשות
כל אחת חופשת בם „ביתה״ — מחבוא סוד נעורים אבודים —
וגלי אהבה ורחמים ונחשול הכוסף יציפון,
פורשת לבקש את ערשה בנענעה בה עת תינוק צוהל.
שם תנור ה„טשולנט״ בניחוחו עם „קיגל״ הטובל בשמנו.
וחלות קלועות בצוהב — „גוי שבת״ אופה בו פתבגו.
זה, פרה ברפת בית אמא נחלבת לשובב צמאונם
של צפיעי עושקיה, גזלת פי טפה שנחר גרונם,
בלפות בו יד אמא בלהב חרבוני הקיץ עד להבות
ה„כבשן״... הנה חלון בעדו נשקף מוטה על „חק לישראל״
אבא קדוש בערבי החורף ועל „טייטש״־חומש האמא...
ככה כל אחד פוקד נוהו ב„זה המפה״ ששרטט
בן־בורשה כי חם לבבו לנדכאי־רוח השרידים.
עדין עצמותן הקדושות באדמת גוי שקויה מדמן
מתגוללות־מתחוללות רסוקות ממגפי מרצחים ויורשי
שנאתם... הנשמה ש„כל רז לא אניס לה״ רואה ושומעה
מאחורי „הפרגוד״ במרום: כי פעם בשנה „נוהגין״
הזכירן ביבושת ה„טכס״ משום „טרחא דצבורא״
לכבודן המחולל, חייהם הכרותים בכל מיני מיתות,
קטולי דרכים, טבועי נהרות ושרופי התפתה
עוד טרם מצאו „תקונם״ כי נסתר נוחם מהם: למאות
נכתבו ספרים ל„ערים ואמהות״ שמומי יהודים
ושמות ומעשים נזכרים אפופים בהמיה של חבה —
ויקם זה פורש ה„מפה״ ויקם את בורשה בשניה,
המיש אלם מפיה דובבה ותהם העיר מיהודיה,
נובב גניה ויסמק שושן ויגבה פסגות הררים...
עלזו נפשות החיים, עלצו נשמות ושלדי המעונים
— מעות — „מנא לן״ שנינו שמדפיס לא דופס אין כסף

אכזבה עולבת קדמה פני תורם לבובי שנות שש
אז נמצאו חמשים צדיקים שעצמות יקריהם קלו לאפר
התנדבו וגמרו אומר: „אור עולם יראה הספר".

רוח המחבר מרחפת על פני בורשה

ואני בגולת טרנסניסטר בעמק הבכא מוגילה,
עיר הרס שאכלה ממשסת רומניה בחוסים בצלה
שהאפיל לפתע וחמוק וחמת אביב מטוהר
הסירה את חשרת הבקעה אור מכה בעז מזוהר
כי העיר ממזרח חיל שחרור, בהלום חילות הרוסים
בגיסות זידוני גרמנים, פגריהם מתגוללים דרוסים,
שבויים למאות אלפיהם בני הגר, איטל ופרוסים.
ואני, צפור דרור נושא את נפשי הדורשה
במוגילה לידע מה נשמע בעיירת מולדתי היקרה היא בורשה
החיים עדיין אחי שם הרחק בארץ כרפתים?
אם בורשה בפלך מרמורש, יהודים שלוים, נכרתים?!
הנוגש בם שבט מעונים — והנה יד סתר שלוחה
נטלתני, כאת בן־בוזי, ברוח ובורשה לרגלי שטוחה.

בערוץ „משמר הברזל" בעיר ואם בישראל היא יאס,
נדחסו לקרונות המוות יהודים נתונים לחמס.
בבית המטבחים הזחילום על ארבע ככבשים לטבחה
ושוחט ב„כשרות" ברך על השחיטה, העבירם באבחה,
תלאום באונקלין, הפשיטו עורם וכתובת רעודים
בעתה מכריזה: כאן „בשר כשר של יהודים".
זימנה עבורם ארץ גזרה בין נהרות ניסטר ובוג
(הוי בוג הבוגד, בך צפים טבועי עמי ההרוג)
ביום חבוט הערבה והפרידה מדפנות הסוכה
נגררות עגלות עקורים בדרך תהו ארוכה
רומניה לא נטתה ל„פתרון הסופי" ופלוגות מרצחים
לא שלחה אפשר התנחמה בשמעה טביעת „מנצחים"
בשלגי ערבות הרוסים. ותפלג לשנים חלקים:
יהודי ארצה העתיקה ואלה ממחוזות עשקים.
ראשונים נצטוו השאר, אחרונים — גיטאות להקים.

הוסר ערפל הכבד מפני חמת אביב קורנה פיוסים,
התליין פסק את רצחו, אנדרלמוסיא של פרוסים ורוסים,
מכים ומוכים, וסבתא שושנה נוטלה סדורה,
מקריבה „קרבן מנחה" לגדות הדניסטר, שמלתה הדורה
מנגנה בנעם „אז ישיר משה..." כי קרה הנס על מים
ותקוה חזקה פועמתה: היעצר בישועה היושב בשמים?!

כמשלוש בשנים התהפכה חרבו של טבטון על ראשי
נאלם קול נוגש ופיהו יצו לה: „קומי ודושי״!
ואני, ירגזי ששחרר מכלובו ונפשי מעינה
בגאולה ורואה מפלת רשעים בני ארץ אוקרינה:
אבא ובנו ונכדו מתגיסים רבבות לבקרים
וליום המחרת מוחזרים רטושים מחסרי אברים,
עוזרי להרג בני עמי עורכי פוגרומים מוכרים.

הביקור בבתי הקברות

הורשיתי התבונן באבי ואמי, אח ואחות כבעודם חיים
וארא בקהלם איש בורשה בצרה ומצוקה
ותהי ראשית דרכי האהלה אבא ואמא ב„בית חיים״
ונעשה דרכנו לבית שבנתה חיה לאבא זנחו את קברם,
וחמשה הסבו לשולחן (נשמתו הקדושה של פישל דאתה
על גפי הכרובים משדמות אוקרינה ארורת השם)
ודרכי מובילה בית אבי שנושלה ממנו בתו חיה
ויטש את קברו ויבא בחפזה למצאה במעונה
שריד אחרון לוולף בעירו, חיה כבר אינה גלמודה,
מדדה היא ברחוב הנמתח בין אחים קרובים ושכנים.
אכזבה לאמי כי תעטף (גם היא את קברה זנחה)
ההורים הקדושים, עיני משלשתם לא משה.
בפעם אחרונה נעורו רחשי משפחה נכונים.
סובב אני, עג עוגי ליקירי, כל חפיצי היגלות.
אז נפל לפי פסוקו של דוד, בכה וזעוק מר נפש:
„מוזר הייתי לאחי ונכרי — לבני אמי״
ודמותו התמירה של אבא וצלמה של אמי הצעירה,
דיוקנו הצנום של אחי שנחפז מקברות אוקרינה
שם נגרר כנצר נתעב עם מבחר חברי נעורים
על עגלת הדומן, חמדת עלומים, חלוצים לעליה.
גם הם באו ללויה של בורשה. החיים צופים במותם.
מסתירה פניה מראותן חרושי קמטי הדוי,
מוטות לעברי בדאבה: חשתי בך אחי החי,
הולכים אנו בסדרו של גוי לכפיש גופנו בבתות,
לצוף מוזרקים בשלולית, זבל אדמה ואשפתות.
שני צדי הרחהבות ובתים צמודים להם מחמדי הגנה.
פרת רפתנו זו יום־יום בחלבה נפשנו מרנינה
לא לנו חבויים במרתף בחביון צאלים וצנה.
פרפרים בשלל גווניהם שועטות בצהילה הסוסה
זמירי רון, כיכלים, עפרונים, ואוחה קשישה כעוסה
בשמי יערות טלולים וריחות אדמה חרושה
כל מתנות הבריאה הנדיבה מושטות בכפה הפרושה.

העבים במסתרים באו לבל תקדר יריעת הנוגה,
שפרשה מעל העיירת הטובלה בגלי ים רוגע.
כל זיקי המאורות ויפעת היקום והדר התפארת,
ביערות, בשדות, בנחלים, בין זוחלים, שושן וורד,
בחצרות ובקתות אכרים, באורוות, קרפיפים ודירים.
ודאות על כנפי הרוח, פעיות וגעיות והדי זמירים —
את הכל דיצת גיל אפפתם, מקסם מראותם הנאים,
וירק את בורשה בהדר וירב מעדנות הפלאים.
ומלאה תנובות צקלונם. הדור נאה זיו העולם
כל חי בסאונו, כל צמח בנבטו משמיעים את קולם.
המדבר כדומם מחריש לדברות, אבדו משעולם
ועינם ללבבם לא יתור איפה ימינם ואיה שמאלם
וילכה אין אונים וכפסע מעולם עד עולם...
וילכו בשורה דחוסה כעלובים שנשו תמולם.
אחריתם נכרתת בדרכים ועמם — הינווה לעולם
מר שיחי קולו ייכלא, רוחי חזרה כבר דואה
עת פגע הראשון מבורשה את אחרון אחיו ממוסיעף
בתחומים מתערבים יהודים מסטרימבה ביטשקיב לרדינה
מאה ארבעים עיירות נפקדות לקהלה העדינה,
הרי שם חיה אחותי לא יצאה את בורשה מעודה
רק להלביש את ילדי אחותה רבקה „שאריות המודה"
עוד תפגש בבעלה „שראל־פישל" ועל פיו „מזמור לתודה" —
מסתירה פניה מהראות חרושים קמוטי הדוי,
מוטות לצדי בדאבה — „חשתי בך, הוי אחי החי..."
מהלכים בחסדי הנוצרי לכפיש גופם בבתות,
שרועים יזרקו לשלולית היות לזבל אשפתות.
הפרה תרוה את ילדי הגויים בחלב עטינה,
ערב בו דם עוללינו החנוקים המדשנים גנים וגנה,
„הלוך ילך ובכה", ילד מבקש חיק אם ופנה —
קוממיות במעלה היער בוא יבוא הגוי ברנה.
מכאן בנו — יעקב חושש לימיו הנוגים — מדודים
מאידך — בנו — עשו צועד בטוחות שם הרחק מיהודים.
אגדת שקר ה„פיטרוס" פסה, אין נושאים עינים לשוא.
קיר רוטפש, הר מרמה, סתום אוזן, מחסה כזב.
בוגדה נעשית, הה בורשה למשעשעיך ואמון יום־יום,
בורשה היהודית הורסה פורקה ערש רעננה עד תום
התפלות — התהלות — אין, העתרנו לבורא רב טובה.
נלאינו שאול „מדוע"? — טל עט שנון וכתובה.
אוהבים היינו גם פרי העצבונית הקרויה „קוקודרה"
שהפכה לנופת לאחר שדקרה לאוספה בקדרה.
ואותם ציצי הגן שזיפי הכחול נזידי פובידלה,
„בתולות" ו„טרן" אין מאום בפריה טרם בא פיד לה.
המראות מתמרדים, טפנו בולש באילן אדום דבדבנים,
אגסים בלחיים המוריד, תפוחים, שזיפים — רננים.

טובלים בנהר, פידנקים נצודים לתבל הסעודה בדגים.
עתים מפליגים נדוד לאפלולית החורשות וחגים
לתור בתותים ופטלים ואגוזי־שועל ואוכמנים.
הבנות מגהצות בלבנן, תכנה מלתחה לחתנים
אין מדה לענגים בתחומים בימי זריחה ופריחה לבנים.
בימים בם הקיפה בחסדה השמש את כל הנבראים
לרבות יהודים שלא נבראו בצלב של גויים רשעים.
וידגו בבורשה אברומות, פיסטרנגים טריטות של כסף,
וכרכר בכרים הגשומים גדי עזים עגל וכשב.
מגרון לא בקעה בת־קול גנוחה של אנחת נכאים
נחליהם משכשכים קלוחי הברכה מעמקי הגבהים,
כל עוד אינם משלכים כנרות כוויים בדעיכה
נמשכת תוחלתם בלבבות הקוויים בתקות שוא ונדיחה
תלמי שדי עם צמחי חמה השטה ברחבי השחקים —
אנה באו תפלות דוד חלוקים לשבעה פרקים
היכן תהלות חסדי אבות והד קולם מהמיות השוקים,
עטורי טוטפות ועטופי גדילים כליל גוני הקשת בברקים
הרק אך לנו היות כחגבים והם — מי ציום ענקים
שם פרות מלחכות בדשאים סוסי־אחו שועטים בצהילה.
פרפרים בענן צבעיהם, זמירי רון מתחטאים בטבילה.
החמה הנדיבה ברחבי רקיע, פרווים תשב בתכלתה של בורשה
כף פרושה ושפועה לגויים „בראשית" — כלום טעה מפרשה ?!
ה„פרינט" „סימטת עץ חיים" ומעבר בית עלמין הצר,
הרחוב האמצעי המאוכלס ורחובה העליון המסוגר.
ישובי מרמורש ממזרח שכונים בם יהודים פשוטים,
מקצת מלמדים, חנונים, פקידים ודלים לוטים
בדחקות ובלואים... (פסולת של חברת הנוצרים
הקיאה מקרבה משפחה מבני צוען מצרים)
מימין הבתים והר „אידל" משמאל ה„וישר" שוטפת,
יהודי זה הרחוב אחרונים לנתיב המדחפת.
דולגה רוחי מגבעה להר, רעד אחזני וצפד
כי אראה את אבא מהלך ומרפרף בין אחים עדינים
במרחק פני אמא ילכון עטויים לבנת סדינים
לא להם „תקות המוות" כי נאספו מפני הרעה
הם גלשו מגבעת הנצח וחפצם — לוית הזוועה
שמכינים זדי השחת ליקירי בורשה הקדושים
הם לא מתקרבים אליהם, כמוני כי מתים מכבר הם „ובושים"...
מאמרות תוכחה למשה בשפכו את לבו בשירים
כפוף למורו הגדול וראש לשליחים וצירים
הם סגולה לשמירה על זכירה מזמורים בניבים אדירים
מה אומר לך שם לוי יצחק: „חטאינו ביצב גבוליו"
בחרנו אדמה טמאה, עליה קיימנו סוכה ולולב
לעמים הקלויסטר מעוזם, מרקיע במגדל המצולב
ובתי כנסיות ומדרשות — תפלות בחרב המעולב.

הגנבן השטן בדרך בעלותן לגבהי שחקים?!
ה„מעלות״ בתפלות שנגנו יגונות המוני המונות
שמא השגאנו פשעים בלא יודעים וגרמו עוונות
דין שגגה דיננו, איים סליחה מחילה כפרה?!
מה יוקדם הקבר שנכרה על קבלת דברות עשרה?
עינים הרואות פחדים לא שועות לרגשות הלב.
אין איש שיתבקש שאת עצות על שאלות השב.
הגברים מתגברים וטורדם ונשים גועות בבכי
אל עוצרים דמעותם והללו — קינים והגה והי.
אין נדנוד עפעף לשחק, אין היפוך עינים לעבים.
שפתים לא דובבות בלחישה, קפוצות במרירות לא נעות,
הרי נחל ופלג מפכפך, גנות שושנים הנאות;
מגד תבואות שמש וגרש ירחים וערוגות זרועות —
הכל של גוי ומנת חלק היהודים גופות שרועות...
המאור נוגה בשחק על כוכבי הצחור הרכים
ברדתם על קפואי נדחים כגושי הדומן נזרקים
מה צדקה נעשה לנו שפוזרנו בין האומות
כלום בעד ישיבה זו ארעית השילם במיתות איומות?!
הדרך מתמתחה, שיירת מהרי ה„איזה״ אבלה,
צמודה לאחיהם בבקעה והולכה האורחה וגדלה
והם אחרוני קהלות אירופה למוות יעודים.
מנהיגים מתעים הרגיעום שישע מתקרב ליהודים.
מאנו האמן בזוועות (והם כבר בתבל גלמודים)
וכפר אחר כפר להולכים בדרכים נפתלים אבודים,
ונושאים היאוש בלבבות ואבריהם אינם רעודים.
חבוקים בכפות אמותם צאן קדשים תינוקות חמודים —
כצאן טבחה לפני בני עוולה יכרעו שדודים
ואין לאל אם לשכך את סערת הקטנים הפחודים.
ואבות כרסיהם מלאות מקרא משנה ותלמודים
מי יעמד להם להללו ביום עברה וזעם לעקודים?
צדקתם לא גוננה כחומה על ביתו מזרים מנודים,
קו־לכתם עד קצה נתיבותם קרב בפסעים מדודים,
לילה להם מחזון כי חזות קשה ואפילה
עלתה בפאתי שמים, נבא קדרות אבלה
אחרוני אמללים נתונים בידי בני הגר המרצחים
דם חמתם המותך מחפים וזכים, לא יתארם כמנצחים,
הן הולכים יהודי הקדושים וטהורים לקראת סופם
ועוד קורץ להכעיס בשדמות הפסגות חין נופם.
למחרת ילקטום ערוצי הרחובות במזוזות משקופם
ויוטלו הרוגים לצדדין והביבין הם ימים לחופם
שקעו רגליהם בשלגים דמויי כוכבים אין ספור.
כבר פסו השבילים או כסו וחשים כמרירי הקור.
דרכי ה„האנדל״ אבלות והזהב בכלוא במחזה:
מברכים: „ברוך שעשה לנו נסים במקום הזה...״

אז זוכרים הצדיק מרימנוב שפקד לכתם: „הסגר!
ויכתב קמיע ששמר על בורשה מלכת בגולה
עד עדן עדנים ובהטול מארון הקדש — וב„האנדל"
פרץ הזהב רתוקיו ואון הקמיע כלה כעשן.
דם לבב ודמעה על פנים נמסכים ממובלים לוישר
אחריהם נמשכות סימטאות בנטען לרחובה ענפים,
סודרת עצמה הציזלה, חוצות הרבי מזדרזים.
הריטריס, ראשונה ליישוב, מהלכה בשעלי הצדיק,
בזנחם כזריזים מעון דלים בן מאות שנות עוני.

שולחן שבת של שלמה בערל'ס

ברך על יין „מקדש השבת" שתי חלות חטף
וכרכן בטלית: אם יזכה יערך לו שלחן במפה
צחורה בערבות השלג ובשבת המלכה לא יבגד.
יערות ה„האנדל" פניהם קבלו בכידוני זלעפות
ויבהק ליל סהר צמרות השטים כאשפת החצים
שירדו ללב הקופאים לעיני סרדיוטי ההרג,
לבושי עור כבש ומאיצים לעטות תכריכי הלובן
בבקר נתגלו בנתיבות ערמות קברים מלבינים
בפזור וגויות אלמות מתחתן ושאלה חנוקה
בין שפתם: באותם השבילים עולים היינו חסידים
לויז'ניץ בית רבם צוהלים, לבנר־קן ששון רן ערגה
ואמונת צדיקים טהורה — למה באלה בחר ההורג
להיותם ראשונים בנופלים, בין עצים עטופים לתפלה,
בנועם ה„צדוק הדין" ובנודם לשבר אמלים.
והיכן ברכתו של ריב"ש פרוש בה כנפי אמרים
וברך וכלל בה מדבר, צומח ודומם — וקברים
יציצו ירומו מלמטה לחסות יריעת התכלת
עם הנץ החמה קבורות בם גופות טהורות תפוסות
מגורל אכזרי, לא שחוטים וטבועים, לא חנוקים
ושרופים, מחשים צדיקים בזה ליל כוכבי הבדולח,
באלם צדק ידברו הקבורים מתחת מעטה הנוצץ.
אלונים, זכרו מקדשי הנתיבים במדרס היערות,
בשוטם לרבם כסופים ויהי להם לעמוד התפלה!
אלה מניעים מחטיהם בתחינה לצמיחה ירוקה
הללו מנידים קדקדם: אנה אבדה תפלת התמיד
אלו ואלו מתחננים למזכיר נשכחות:
עשה עמנו אות לטובה —
עט שנון בידך, כתובה!
ההיו אלה „למד־ואו" הצדיקים של בורשה קריתא,
בהם בחר האויב להיות מקדימים לנופלים.
משמים (?!) הלבישום מחצלות בשבילי העוצב האופלים
אין מי שינוד לשברם, לבורשה — מי ישחק למשבתה?

מנורת בורשה וששת הקנים משני צדיה

לא כפר ולא עיר בי ישוב גלל יהודי אחד או שנים,
בחשפם שם טרף לביתם ונאסרו למקום בעבותם
וישב בין גויים כי נגה זיק תקוה ממכלכל החיים
יהודי בין גויים רבותים כי השכיל ב„י״שו״ הרוותם.
ששת הקנים מקדם הדומים כתאומי צביה
מאכלות מנסרות באשוחי המחטים (הוא איזור תעשיה)
עשרות ידים יבלות עושות בפסוק: „יגיע
כפיך כי תאכל אשריך״. סוחריה של בורשה הזריזים
הקימו שם בתי נסירה באשדות פלגים פזיזים —
הן שש נקודות העמל נגדעים בם עצים ובצלן
רעפידה — אין בה בית נסור לתרזות ואלה ואילן.
אולם שם מעון שירש שראל־פישל מאביו,
מסביא בו מטפה המרה לגויים אורביו מסביב.
בדיערץ — וולף־הערץ דמה לשבת בשלוה שם נצח
ויכרע לפני בני עולה כשוך בעולם הרצח
בנחלת אבותיו הפורות בחרוץ דש כמון וקצח
„הזה שכרם״ בורשה שאלה — לפותחי לעוברים הדלת
(איש חברה קדישא בידו תקע לנקם מאכלת...)
שם יוסל ובניו מנסרים. הציונים משה ולייזער
פתחו ב„פופורסל״ הכשרה היות ל„חלוצים״ לעזר
עוד יהודי שישיבתו בבדיערץ בביתו לא בגדה
וירד כל ערב שבת בורשתה משפחתו לפקדה,
בשובו להרוות את גוייו וימצא מרזחה על מוקדה.
ב„צ׳ירקינל״ את אמת המים של בני זיסל האלמנה
ראה מיכל הגלגל שהעמיד תסביבו וקנה
ותנאיו לכונן בית נסור לרגלי הפריסלופ מגזרת
רווחה בשנות העשור חשב ובנה מנסרת.
בני זיסל בעלי המפעל הם העובדים ברנה.
משם נתקרב לפנינה, חמדת הנופים — פינטינה —
הן שתים: הכפר עם שני יהודיו שעלו לישראל:
אתר הנופש ורחצה שם שותים ה„בורקוט״ בחם ובצל
והמנורה היא גופה היא בורשה, לא ששה קנים צמודים
לצדיה כי שנים ועשרה כפרים וערים ליהודים.
אלה הם מבחר השכנים ששת השכנים הם בנים
את בורשה זוית מכולת התיקתה משמוע רננים,
דיצת ערבים מלמוד הגמרא וחופת חתנים.
בשמחה של מצוה וסיום הש״ס במועד ועדנים
חתימת מסכת „אנו רצים והם רצים ב„הדרנים״״
(אללי לנו: „אנו והם... רצים — אנו לבאר שחת״)
ולא הושם פדות בין יושבי קרנות (המזבח...) ולמדנים!
כי כולם במרוצתם הכרעו לטבח כבצו קו היחד
דמתה בורשה לאילן כרות שוכותיו לגושים

וארא הרחוב וסימטאותיו לרחבו גדושים
רעים ואהובים, כאילו מצפים מטילים שירת
לתור בצותא עוד פעם לסכות בחמוקי העירת
כי אביב בבורשה, שדותיה מוריקים עציה מניבים
פירות, אשכולות, פרחים, נופה מתפנק בזיוים...
דומיה בפיטרוס, הוא מחריש. ה׳ „יעזור״ — פיו הפתוח,
נתמלא מים מאלימים להסות נצטוה גם רוח.
ההרים נכלמים, נטמנות החיות בחגוי הנקיקים,
שן הארי משי עלותו החביא כחושש מפני הזיקים.
משני הקרחונים מבצבץ אור חיור ועוצר כהיונם —
זו עינם שלג המלבין חטאי ישראל ועונם.
כי גלה כבוד וחיים מיהודיר־מאומציו ודמעותם
בחזות שיא הרים בני חסותו מובלים למר מותם
„בורשה מתבקשת״ שמעתי מפרגוד טרם פגישה
עם רבבות אחיהם זקן ונער גבר טף ואשה.
כי נולד בבורשה עוד צדיק המעלה בזכרה חין עירו,
חתן רבי ברוך מויזניץ, הנוגה ומאיר בפטרובה
על בנו האדמו״ר מבורשה ששפע עליה רוח טובה.
והמנורה היא גופה היא בורשה, לא ששה קנים צמודים
מצדיה כי שנים ועשרה כפרים וערים ליהודים.
ככה מדד הבורא ויכתירם אפיקי תפארת
בפרי גנים ועצי נוי, טנאים וחיות ועופות,
דגים בנהר ועפרונים במרום ושמש על ראשם נוהרת.
אכן נודע במרמורש, מסיגט וסטמר ווארדן
שפלת מחוזם במזרח בורשה שפועת החן
החתומה בסתר חרשות ונחלים רחבי ידים,
מוצנעת בדודה ופרוצה לחסידות ויראת שמים,
אז גמרה: לא אשב גלמודה, ערב לה ששת הקנים,
היא תבעיר בה שמן למאור, בשלש הבהבו וישובות
זו כבשה „שארית מנחם״ לרבי ישראל הבכור בבנים
שם למדה בישיבה הגדולה תורה ומדות טובות
אחות לה „מיטל וישר״ שמחה בחלקה וחנה
אחרונה „אונטר וישר״ דמתה לבורשה בנופה וצנעה
בתחתונה גר שם מין רבי בלי „פדיון״ קרא פתקאות
הוא דודי יוסל מאיר ייזכר באלה השעות.
למוסיף השכנה בנים חרוצים וידים עמלות.
בורשה למדתה ציונות לכלכל בה ימים ולילות
בהתבקשה למצוא עבורה תשובות ופתרון לשאלות.
במעלה הרמה כפר קטן סיטשעל הסמוך לבורשה
(הקרת בין הרים זנוחה — לא נתן לה להיות שכוחה)
נר תמיד העלינו במנורה לטהורים לא פסה הפרשה.
עוזב אנכי הגבעה ובא בין ההולכים לקץ קלון
נבלעות בדמע התלונות, צועדים באורחות חדלון —
הזה שילם למאתים וחמשים שנות חיים נקיים במלון,

בבורשה היודעים מסכנים שחוכים החיים למות שיבחר הזד?
האורחה למוסיעף מתקרבה, הלב החרד רועד ורועד
בהלכי ללוות היוצאים להרג מקצה המזרח
עד גבול בורשה ימה, אביגדור ושריל וחנה
לשוח ולחזות בנועם זריחת חמת המזרח,
על ילדי יהודים עליזים בשדותם רפידה רעננה.
אבא חוזר ממרחץ שטוף למשעי וצלוף בזרדים,
אמא עמלה בטמינת ה„חמין" ובתמרוק הבת בוורדים
בהתקדש יומה של שבת ואשת החיל ומלאכי השרת,
מלוים ומביאים שלום למשפחה הרחוקה מחטא.
אבא חולק מכל מנה נגס לסעודה דמלכא
וב„מלוה דמלכא" צלחת ברוכה תזמינה: הבה נחלקה!
„ויתן לך אלקים מטל השמים ומשמני הארץ"
אל תירא עבדי יעקב על סוטניך יבוא הקרץ!
„איש חסיד היה" (אנשים חסידים היו בה מימות הבעש"ט
עוד מעט קט היוחל בקטל בחסידים בלי חצים וקשת)
זעקות אנחות ואנקות ברננת מאושרים נטמעים,
ועולות מטורי הפוסעים לפי צו סרדיוטים רשעים;
שוועות וצעקות מתמזגים בבורשה המלבים שאונה
שאינה מגיעה לרקיע וזבולו אין שועים למכון ומעונה.
לא עברו את מוסיעף הצנועה ובישיבה רחוקת אגפה,
עיירות הכפרים מפלפה נערמים תוך חיקה וגפה
מלבד נגישות וצריחות שלא מנעו מזקנה וטפה.
רבים כבר חשו על גוום רגלם הקשה וכפה,
וברדת יהודי האיזה הוחרדה מחשבת סרעפה.
עב קלילה לא חלפה שוטט בין גלי התכלת
מאורי אור תבל מחשוף מכמני סתרו של חלד,
קרניהם נטויות ליחם שדות חטים בכרים
נדף הגרנות נושב לאפם מחצרות אכרים,
כי רק לבני גו זקנים ונעורים תשטוף האורה
לערמת עמריו ותבנו הבשל קמתם בזהרה.
היחוש מי לדת יום מחרת בהתם ממרורי החיים?
המות יצנפם בכסותה החונק בפקעת רפאים
לא ישוו במותם המשונה, האויב רק הוא יבור
לשפותים לעפר מות כצאן בידי מונה עבור,
יצו ברשעת חמתו על פרוד הנשמה מגויה
מי יעלה בעשן הכבשן מאומה סוערה העניה
יום זוהר כי יהל ויחבוק זרועות פאר תבל רבה
ישנה יכולת לגלות שרש מחשבתם במוחות
לאלפים הנפשות מבית בורשה שראו נכוחות
בינתקם ממשכן אבותם אהלם של אמא ואבא
בהלוך עם המסע הארוך כתועים על ארץ רבה
עבורם נמתחו קוי־חירום משעול שאסור לחצותו
לבלי קרב קצו, ליקרים לו החיים, לחפוז את מותו.

יקשה לתאר יציאה נדכאה זו האחרונה
ללא מגמת פנים לה אין תשובה העונה.
יש זוכרים את „מרד" ישראל השוחט שכאב
כאבו של דורו ודרש בתוקף לרחם על טף
ונשים, זקן ונער לא רוצים עוד סבל!!
חפצי דיצה אנחנו לנגן על עשור בנבל.
בהחל „ימים נוראים" ההא הגה בימים הרעים.
ניבא... הידע מה ניבא, כי בא החלום רחוק מנעים
בין צווחה מגרונה של אם ויללה נרעדת של ילד.
נתערבו ברכות לבובות בפנים משחירים כפלד
בצאתו מלוהט מכורו שוועת פחדים מפי אב
הנושא פעוטה ומשעשעה בלטוף על לחי הגב
אין מגור מסביב: חמה ונגהות, פרחים ודגנים
לבלי בקש עזרה הם נושאים עיניהם להרים
ונעים הזמירות רושם הכתובת: אנא היקרים,
„עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ", ישרים,
מימיהם לא בקשו עצותם מהרים שגילום יהודים,
בבואם לשכון לרגלי הפיטרוס הגאה בסלעי החודים
כי שנה מראהו ודלחו עיניו לחסוייו השדודים.
שמעתי ואפן את עיני במרץ:
פרצתם לרגלי הפיטרוס הפרץ,
לחם חוקכם הוצא מן הארץ.
מראש לא חזיתי לכם קרץ
לא פיתיתיכם לבוא וללון בצלי,
פסגת שיא לא נישאה את גילי.
הפיטרוס מחשה דומם ושותק,
רעוץ את יתדות סלעיו ובותק
ברקמת התכול מעל שחק פרוש,
צוק סלע לרגליו רסוק וחרוש,
איתן נטוע בקרקע גס הטרוש,
אין רמז לרחמים, חסד דרוש.
— זרים אתם פה דינכם — גירוש!
שכניו מרעידים חרוז שבו דנים:
„זידאן שי ציגאן" עמיתי שטן
החישו צאתכם, מקומכם לא כאן.
גלה לי, הוי פיטרוס, איתן ויצוק
בפלד עצמתך בנקיקי הצוק
מה צופות עיניך הדלוחות המזורות
קפאון בשתי עיני כפור בשלגים וקרות
גוש הרים אין לב, מוצק הוא תלי
התרשה לי נסות מלים אליך, פיטרוס:
הרימותי ראשונה לכבודך הכוס —
על גחוני זחלתי למראך הפלאי,
שוררתי לך שיר על עצמת השגב

(עודנו גנוז בחביון החגו)
חזותך מקרוב רוח הפעימה
חנותך איותה נפשי הנעימה
זכרתי לך חסד לחוסן גבהותי בגבוה,
דמית שאיתן מושבי בשיא הרים מרגוע.
ועתה פנה נא ל„גבוה מעל גבוהים ועליהם גבוה״
אפס דע ידידי (אוי לי אם אגיד) הרשעה שם גואה,
צפרנה בבשרכם נעצה השואה לבלעכם נפצח הלוע,
ואני — מעולם לא עשיתי לכם תועה.
בעוד ימים יתחלקו דמי היהודים בין עקרי דשאים
תנבטנה חבצלות לדבורי הדבש, ירקות ופירות,
חמשת מיני דגן עבור גויים וילדיהם וטפם.
ופרות תלחכנה את עשבי הדמים ויהפכום לחלב
לילדי עשו וישבחו באלם ל„משולש״ בקצות האצבעות.
יפארו מדונת הישע הגדול שבשבילם נוצר האדם וברוא
(מה תמורה נתקבלה תחת „שהכל נהיה בדברו״...)
באותה העת בהיות יהודי בורשה ברחוק גוועים
או צועדים עדיין חנוקים וחתוכים וטובעים
בין רבבות אחים ואחיות, שאפו פעם חלות לשבת
והודו על הלחם ה„מוציאה מאותה אדמה״...
באחד הרגעים מרעידים קורא הגלח לדסקל
החיגר שהאריך ימים בכנישתא עטורה מבתי יהודים
פוקד עליו, הנע פעמוני התפלה, שלא בעונתה,
שתי המצילות מורעדים בנחושתם ובברזלם
להגעיש את בורשה ולהרעיש אדמתה ולבלבל מנוחה
ותהא בורשה לחרדת השטן לפמלית סמואל.
מה ירחש בלבך (אם לב לו) הכומר, הנכמרו רחמיך,
על ידידך הקדוש, הנפתל נפתולי המות ונחנק בתאו?
אם גוללו חסדיך על צאן הקדשים מהם כבשת
מתת להם מפרי גנך הבשל בליל הושענא רבה?
או על שלמה ושמואל הדכים שהגנת עליהם מפגיעה?
וירץ הגלח ויאחז ביד אחת בכנפי הגלימה
ובידו השניה בכנף חבל הפעמון, חטפו מידי קוזמא
הדסקל (שהורה ליהודים ספורי הנביאים,
בעצם יום כפור בעסקו בנרות הנשמה הגבוהים,
שהבהבו בסאלאש המלא) משך בחזקה כאחוז הטירוף
וירעם בתעצומות הקולות, מצטלב תכופות,
מצליב מימין לשמאל, מלמעלה למטה כורע וקורס
משתה ומעריב ויוצק חמתו במערכות הכלים
מושך בחבל ומקיש בזוג ובורשה גועשת רועשת
זכו גויי בורשה (חוץ ממעללי הרשעה ב„שבת השחורה״)
שמלאכת השמדה נעשתה על ידי גויים אחרים.
שער הכניסה לכנישתא פתוח, אין עין יהודי מטמאה.
שומר הדלת הצלוב־עלוב מגלה ערית עלבונו.

בפנת החצר שמורים בדי דיוקני הלויות,
דמות תבניתם של קדושי בצנץ והסלאוים.
זה בית יראתם שנבנה על אדמה יהודית (?!) כחוקה
גיפף עצמו מיראו את השם בחומה בצורה וארוכה.
שלשה בתי תפלה מעברים שמרו על עצמת הבנין
במזרח „העליון" אבניו אפפו בין קירות ה„מנין"
בצפונו — בית מדרש „מדי חודש" עצי כתליו הציבו משמר
מפנת המערב ארמון הרבי דמוי מבצר
עין מפקחה משלשתם הציצה בחלונות שקופים־אטומים,
כי שמע על „ליל הבדולח": מאות בתי כנסת עלו חתומים
קרבן „אשה" כליל לעולה, וגלחה השמן של בורשה,
הכומר נכמרו רחמיו גם על בתי כנסיות
ובתי מדרשות ותפלה זה תל תלפיות,
ויהי בעברו על פני העליון שמע „למנצח" בשירה
ודומה שבכל הוא נושא אשמתו לביטול עתירה
שבקעה משנים עשר „כוין פתיחין" לעולם ברשע
מזמורים: „לדוד ה' רועי לא אחסר בנאות דשא..."
לא נטה להם כנהר שלום, לא תציץ פסת בר בארץ,
הרק אך לנו נתונה השמש והצו „בל תאיר" לירח,
השדות יעצרו קטרתם, התבן לא יקריב הריח.
מה חטא חטא זה עם, עוונות שרבו ובושים
עושיהם בהם: אכלו בשבת מאכלים קדושים
חלה לבנה, קיגל בשמנו, תרנגול רזה גפים
בולבוסין וביצים בצלים ושומים מנקים מעים
ה„בריה" זריזה מרבכת מטגנה ומבשלה במרחשת
למען הלאטקה הטעימה נפטמים תרנגולים לדשן
את הבשר הדל והכחוש — משמיעים
ואת ה„דבר אחר" השמן לקדרה של צולבים — מחביאים...?!
הבשר עודנו בין שיניהם
והמרצחים יצאו ממחבואיהם...
מאפטיאיי העיור וקוזמה החיגר, רעם הפעמונים מסור
בידיהם, אחד מרוקע מברזל עשת ואחיו — מפסי נחושת.
הד קול פעימותיהם לא יעל הרים לעורר.
ויהי בראות הגלח את כפר חסותו ואשר קרהו
ויצו לעיור ופיסח (את שניהם שלף מספר שמואל)
למשוך בחבלי פעמונים השמיע שוועת הרשעה
לשמים וארץ, לאויר וימים, לחיה ובהמה להרים האלמים
ולגבעות מחרישות, לצעוק ולצרוח בנהימה ואימה,
להרעים בסאון סואנים ולהחריש אזנים קשובות
ביהודים כחשת, שם שמעון הפיטרוס, ראשון הכחשים
יכבוש ממך מפתחות הישועה, לא יועילוך נחשים
עולמך איבדת שלש פעמים גם בך ענה הכחש:
בשרפה, ב„שבת השחורה" וב„צאתם לבלהות השחת".
בורשה יום אחר שנוקתה מיהודיה הבחין ב„נקיון"

שנתגלה בעיר קדשו: יד נעלמה כבדרך נס טיהרה
ב„חלאה" שרבצה עליה מאות בשנים. רוח תזזית ירדה
על זה גלח מתחסד ויחל לבקש יהודים ברחוב טומאתו
דלתות החצר שסגורים ומסוגרים היו מחמת מרעין
בישין, עלולים לנחות על אותו איש צלוב המסומר
בפחו החלוד לשני העצים שחוצבו מאלוני יערות בורשה
ודיים כוחם לספר לפשוטי עדתו ולהפוך זה פח
לפחי נפש להצדיק כליון מוחלט בעם אין מגן לו.
משיכה בחבלים, רעם המצלות הרעיש את בורשה.
כנסיה מסרה לאחותה ותהי בורשה לחרדת השטן.
המגדל הודיע לגלח על מצבר כלי משחית מאוים:
גרזינים וצפינים, קרדומים וקופיצים, סכינים,
מסורים, פטישים ופצירות, קורנסים, צבתים, דרבנין,
אבני יד וידות עץ מורקים משקין, צקלונים וטורבות.
הכלים מהנחתים בזעם וקולות עולים בחינון:
„דם יהודים מסכין יטופה" כנאמר בשיר הרג
למנאצי תבל עוכריה אבל אינו נוטף כי זורם
ונוהר וסוחף טבועים ופצועים ואזמיל הרופאים
חותך בבשר אשה הרה, מרטשה להוציא עוברה
אדמת אירופה נעה על הקבורים בה חיים.
להמשיך לך, כהן, לאהבת הבריות? בני בורשה
נרסקים בטחנות הבשר ורוטב דמם רוחש במחבת הבורות
למה יכני לבבי הלמות פטישים בקרבי
רעות לא עוללתי ליהודים, להפך, שמרתי על שלומם.
על סולם מדרגות האשמה, זה הוצב בקצה ה„אלטר" —
ה„קאנצל" קראני להטף, הטפתי מכתב הקירילי
על צליבת מושיע, שתי וערב — דיים בשבילי.
ההולכים עושים מול ביתם חשבון יום־יומם כאתמול
דומה נטשו מעונם לרגעים ודעתם במהרה לחזור
הם זורקים מבטם לרחבי „ליבדות" ו„הולדות" (שדות וקמות התבואה,
מזהיבות גרעינים וקלחי הכשות המצמח לו „זקן",
בקתות אכרים ובהמות רפתות תוך גנות וירקן
גויים וראשם מכסיפים תשחרת נשים וילדן
ושמש צדקה על ראשם, מהלה מחממה ונדיבה
חיים כמימים ימימה טובה בשכנות משנים
חברות לא רעות ואמון, באין הסח הדעת בין בנים
ולרגע כמימרה וכבו הנגהות, במרחק התנכרו
להם ומקל חובלים שהנחת על ראשם בערה:
זהירות ז'ידאנים נאלחים שמרו במצעד הגבולים,
לא טיול של תענוג לרגל יום נקם היום וגמולים
בעד „חלת השבת" פשטידה וחמין ברינזת שיות ועזים
תרנגולות שלנו פשטתם התכתם את שמנן לפסח
גזלתם ביציהן עשות בתפוחי אדמה „לטקות"

ולנו השלכתם הפסולת מעדנים עבושים מרקב,
אז יבחר בו גוי העומד על פאתי יער בצלליו,
קונהו מידו של קלגס בגין מלבושיו ונעליו
הוא נדחק ונשמט הסוחרו מפשיטו עד עירום ויחף
ממלא בו קברו שנכרה בהניף על ערף גרזן מרפרף

עוד יזכר שיר „מעוז״ בערבי חנוכה מול נר הזורח
ותקוה כסופה „לעת יכון מטבח לצר המנבח״
ומחר נעקד ועולה קרבן כליל על מזבח
ואין איל תמורו שנסבך בקרניו ואין קול צווח:
„אל תשלח ידך אל הנער״ ואין יד מניאה מאכלת
מלהעביר תחת חודה את בורשה מישיש עד ילד
הוצאו ונצבו בעגמה מול אשל אברהם מעבר.
לא עת ל„נסיונות״ היום האויב מחיש השבר
ארבות כבשנים מגבירים להט הלוע בלבב השמים

היכן התפלות של שחרית, מנחה מוספים מחג המועדים
עטופי טליתות מעטרי תפלין במעמדות נרעדים
שבת וסוכות השמחה בתורה וארבעת המינים
תרי״ג מצוות הכזה גמול לעדת המאמינים?!
ב„לשנה הבאה בירושלים״ משיח בן דוד מזמינים
לגאלם מיד זדים ועתה הגויים את מותם מכינים.
שאול לא שאלה מלה, תלונה לא עלתה על שפה
באחרון הלוכם לא סלקו את עינם מסביבה היפה.
אפרים ושדות למרעה, שלהם המה של נוצרים
(טעינו במטע על קרקע הגויים כי המה הקוצרים)
צופים בצאתם את בורשה, עטים לבזה ואוצרים
„אין אדונים לאלה, דין הפקר לרכוש היהודי ועמלו״
לשוא נשא קרדום וקופיץ שקו בלע ללא שאון שללו.
בפקד הגוי על עזיבת הבית והעיזם לרחוב
הוחל בהלמות אכזרית, לא חשו מעולם זה מכאוב.
השפלה ממעמד המקנה זקנים נסחפים בזקנים
גויים ממראה עינים נכלמים, במחבוא נשענים,
מבקשים מעצמם תשובה לנעשה ליהודים לעדה
מכות ודחיפות ממטירים, נערה משותקת מלידה
מאלצים לעמידה, רגליה התלויות כתלושות, נמוטות
תינוקות מסלם נשלפים, נפשות אלה במה היו חוטאות?!
„ברור לו מיתה יפה״ צוו חז״ל לשופטי נדונים
בן בורשה היקיר ובתה, רגעי קדושה למענכם נכונים
ממותים איומים לשמען ירעדו מורשי עצמות
התדעו אומללים מטבח נגזר לכם לא על במות...
בתפלת המעונה ממגנצה רישומם המרתית לא יבוא,
מותה חדשה הגה העול עצמו, לא ירתיח לבבו
המה גוועכם יקבעו בתכנית יהרגו בני אדם
כעשות מעשה רב ועלילה יחליטו על תשפכת הדם,

מי יזוב בחלבו ודמו על עשבות ותנובות הנוף?
מי יכרע בצדי הדרכים מי יקרס לביבי הרחוב?
מי יזכה לקבר אחים, יירה על תילי הגופות
השואפים עוד חיים בפרכוס, יגרפו ערמות צפופות
ויש ומהתל אכזרי מחלק הוראות בכף —
(ראויים זהומי יהודים בכבוד בקברם לשכב)
גברים מימין ונשים משמאל ובתוך הטף...
מי יוקע נגד השמש למופת לפוגעים בצו?
מי יצמד בחשמל לגדר ויוקד מתעוות בכאב,
מי יבלע מכתות זכוכית ויקיא דם תמצית ולב?
מי יראה וישמע צרחות עוללו שביד חומץ משסף?
לבן — שימשך בחבל הקשור לצואר של אב...
מי יבקש לו מות משוטניו ויקפד בכפו פתיל חייו
לא חלף שחוזה להמעיט פרפורי גופות מתרפות
למודות רב הרג הגר דם יהודים מוצפות
בעת שחיטה כעשות לצאן טבחה כי בכילפות
ובכשיל הברזל יקר לגויים המותה בכפות
הלמות בקדקד רטשה והגר קרום מוחם
גדוש המחשבות קדושות, נפץ והתז אל סלע
נשים וזקנים וטפם, חולים משועים למנוחם
באין יודעים מה ילד יום מחר אם כלה
יעשה עמהם האויב המשקץ כי כבר הכין כלי חמס
השוד ירד על אדמת אירופה הנתונה לבז
אין רשם לקשת בענן, יש שבועה על מבול של מים —
אין שבועה על מבול של דם, הנגר כגשמי שמים...
דמי יהודים טבוחים, שלדי קהלות זה עם נשמדים
בקברות הדמים ונשימת הגולל לתהומות פחדים

וידוי הגלח

באצבע סמנתי על חזי בצלוב. כמוני עשו שומעי יום ראשון
אכלו מגלות דברי הספר מידי ושמרו עליהם כאישון.
יהודים מבורשה ענוהו, תלוהו... על חטא זה עורכים המיסה
והריהו צלוב ודקור ונסרך על עצו בפתח הכניסה,
מסכן פצוע וראשו מצודד בעגמה רבתי
כמבקש רחמים... ותמונות מחרידות על משפט ו„כתר"
ברקנים ונשיאת הצלב ברכינת נפילה ודרך יסורין,
האכלתי את עדת המאמינים לחם דמעת הכזבים
שהפך לדם שנאה וכעס בעורקי המודים על טובה
ו„זכו" לראות במרורי הלענה וראש, שהרוום,
יצאו משוסים מקלויסטר ומלאו מרזחם של מוזגים.
חמשה יהודים נרצחו בבורשה על רקע השוד
יהודיהם, למזלם, נרצחו במרחק ולא בפניהם...

התעללות, עינוי וסול השפל והכאב לוום בנתיב תומם.
בואה חשבון, גלח בורטוש, קוזמה, כי חלקך בשלשים
וששה צדיקים הקפיאום בעירך ובידיעתך, גלח מתחסד.
שמש ירח וכוכבים עוררו לעזרת היוצאים למות.
כל עצבי הגויים נעתרו ואתה הגלח בתוכם.
תשובתך: קבלו עליכם דין שמים, באם אתכם הצדק,
השלגים ימסו ויוגרו לצ׳יזלה ובכך יקום הבדק.
ופתאום הוא נאחז בגעגועים לילדים שאינם,
נושא עיניו אל ההרים מאין יבואו השיות,
צאן קדשים, למשוך אגסיו הכבדים בליל הושענא...
למה בליל ביום, שמנעתי מפיהם השוקק מתאוה,
העמדתי חורצי לשון מול תינוקות מפוחדים.
היכך לבך על שכנך הרב, טיילתם טיולי ריעות
ושחתם איש את דאגת לבו באזני עמיתו.
ראה עתה הגלח את החינוך ותוצאותיו
שקשקשת באזני מאזיניך שנים על שנים,
ממרומי העמוד. — בעת מאמץ המשיכה בשני הפעמונים
ונאבק בהנעת הזוגים למצילות הפלדה —
מתפתל אף שכנך בעוית חבלי המוות
במקלעת התופת והוגה על יציאת נשמה ב„אחד"...
אתה תשוב לביתך למשפחה נושמת לרווחה
ואותו יאספו מסרפיו ויבדרו לרוח אפרו
הנה אתה שם, משמים שלחוך לפרדס גנתי
לאכול מפריה. מה נאה אגס זה מה טעים תפוחי,
מזהיב הקליפה מחנן: טעום! היכן הילד השוקק
לפריי המתוק ומושט לחך? אמלא את כיסיו פירות אדומים?!
הוי גלח בורטוש, קוזמא או פטרו — הילד לא ישאל לפרי.
אחרת המועד, גירשתו בכלבים בליל הושענא רבה
כל עוד נפשו ברעבון, חזר מיואש והשקיטו בפרק תהלים.
עתה בולע הוא את דמו ולועג לטוב לבך הכוזב.
רפאל׳טשיק חוכר פרדסך אף הוא מתאבק באפר רווי דם,
— מה צר לי עליו ועל עלבון לחמו. עשרת מונים החלפתי התנאים
בראותי שאפסה התקוה הוצא מידו עוד מעות מלוא חפנים
החכרתי לו תפוחי, אגסי, ושזיפי, הטובלים בצבעים.
את ענשי בחוסי על פירות קבלתי ככל חטאתי כפלים:
הרופא היהודי אסר לי פירות מחמדי עינים.
מנה מספר לתחלואים כל מחלה שמו פעם במצרים.
וידום הכומר פעמונו החריש לו. מהכנסיה יצאו לקצירה.
קמת השעורה השחומה ספגה קרני חמת האביב,
שבלת השדה כופפת קומתה, שומשמנים מגישים צלחתם,
אדמת בורשה הכחושה לא ניטייבה בדמי בניה,
כי הרחק מביתם נכחדו ואדמה, זרה כבורשה,
החזירה את האדם לאדמתו שממנו לוקח. —

„כי עפר אתה ואל עפר תשוב..."
והגלח? — פניו חמרמרו, קמטיהם נתכווצו,
עוצב פשט עליהם וישא את קולו ויבך...
היכן שמעתי כזה קול בכיה? — כן זקנך עשו,
בעקוב יעקב עליו וישא הבכורה ויקח ברכתו,
בבכיו עשו מתנחם: „יקרבו ימי אבל אבי — ואהרגה..."
את דמעות כזבו הוא צובר ותכנית רצח משתרגה
לנו אין פחד מבכיו של גלח שיוסיף במלאכת הריגה:
„ידי עשו וחרבו" — לא למד מרש"י, הגלח הגיגה.
בפעם האחרונה תפטפט סיעת תינוקות מדדים
מי יזכה שוב מהריגה... פיהם לא תצמוד לדדים
עוללים תצח לשונם להם ולזקניהם — אין חזרה...
בורשה תקבל אודיה תינוק וקשיש לא ישרד מצרה
פה נקי שמלמל תורת השם סתום בעפרות הטומאה,
כלבים מלקקים דמם השותת מפצעי הרכים וחפים —
על הילדים יצא קצפך, הוי גלח, אזנך בשמעה
תואר „גלח" יוצא מפיהם הקדוש וזך של הילד,
דומה נשלך ממעמד הנשא, קפח מחיי החלד
ויוסף הצלב ויספר — על מזוג ז'ידנים בדרכים
נכרים על פי חפזונם לתפוס מקות מבטחים
בשביל העולה בקוים שם מוללת אצבע רשעה
— „ימינה" — „אם שמאלה" ... ותתצב המתה נוראה
הכליה מתקרבה לקבל פני אורחים או היותר
בחיים לימים אחדים עד שהשאול שבע לא תדע
תבלעם למאמר הרופא, הממית, החותך בחיים בהקיץ וער
עלוקה גומאת דם, ה'בנות הב־הב לא אמרו „הון" לעקדה.
במלאות יהודי הונגריה מכסת ששת מיליונים —
לכו נא ניוכחה אם תמצאו תשובה בעליונים,
מדוע באתם השואה לאמהות וטפן זכים כיונים.
בעודך מפרפר בגלימת השחור יתערבו בפעימת המצלה.
שכנך הקדוש הרב מפרפר בכאבי גסיסה בתא החניקה,
נפתל מתעוות ביציאת נשמתה הטהורה בתפלה
שב למחצבתו ב„שמע ישראל" וקריאת „אחד" העתיקה.
מקלסים על ישע ממכת ז'ידנים ממארת ונכונה,
שכשך במים הקדושים תהלה לאם, למדונה
בחוצות שורר השקט שלום ושלוה צוהלים על פנים
הצלוב־עלוב בצלבו, מתחתיו יפזם רננים
האנדרי, גדול שוטי הצלב על „פסקות" של פסח בחלומו
אנשים טובים עברו בזה — / כלם זרקו לי ליי / —
בשר תרנגול ושה / — ואני אכלתי הרבה /
יהודים שאכלו בכל פה / — נעלמו כל אחד לתהומו.
נתקיימו קרעי הפסוקים, פרפרו באויר לא הרף:
„מי יחיה, מי ימות, במים, באש, בחיה, בחרב".
ו„כמה מיתות יבראון" — חנוקה בגזים מרעילים.

כיום ל„קץ" — אין מקדם ומאחר — תמוטה ויריה בשבילים.
ואזני סוכתות קול שועה מקברות אומה אבודה:
„בורשה מתבקשה — בורשה מתבקשה" כך גזר הטבח מבודה...
היא מטה נתיבה למר יעד ועניבת החנק צמודה
לפרושה ב„מחזור" הפרשה פה כתב רב אמנון אמנה
מצרים המונות מעיקים „ונתנה תוקף קדושת השנה"
בקשו רחמים מצוקים לבל ישכחוני מעתיקים
לעלות על היריעה מדחיקים לכתבם אין אנו מספיקים

ויהי בעלות זהב חרוץ בסלעה האימים נסערים
כי „מכרות" ויהודים תרתי דסתרי בחק הקיסרים,
אז נחלץ הצדיק רב מנדיל וביד רוטטה
החזרת לבורשה הפסדה ב„שירת זהב" — הסונטה
קלמוס מקסתו שלופה ועתה לשירה, גדליה
שיר זהב הן שורות ארביסר היא שירת סונטת איטליה
רצי כסף ונהור שפרירים על גדות פלגי הוישא
שמש צדקה ומרפא מחיה הבריאה באשה,
תמרורים ללבב שפעה מרחבי ההדר בנופים
אסורה הנאה ליהודים יפעתה מעבר לחופים
מצהיבים אשבולי התירס ניחוחי השדות התחוחים
מתגרים־מתחרים בנוים וששים בנירים הצלוחים
לפיכך תובע שירתי כזלים הזהב מלבבות פתוחים.
ויהי ומבין החרכים עלתה נצה —
הנה הסבר לסיבת המליצה,
שמפינות התורה מציצה
ואין בה חלילה שמץ מדיצה:
„והיתה לכם השירה לעד
כי לא תשכח לעולם ועד"
„...המחנה הגיע לבית ,יוקל' לרד"
ואין בם יודע משעולם,
היכן נהרגים ונשחטים בעולם
ופיזור עצמותם
שתשורפנה לאפר
הנתנן לגניזה
בגליון מספר ?!
את לובנה הבהיק היער בחורון עפאים
(כבר גילו חז"ל ב„נבל" את „לבן" רב הרמאים
בעת צרה לא דויק בלשון תוכיח זו „שבת שחורה"
ששלגי הקרה הצחורים הקפיאו עדה טהורה.
תוגה ושמחה ועגמה חדות במבחר הניבים
יישוב לבעיות לא ינתן. בשירים במוסר מגיבים.
האהבה תקלקל השורה, החבה לבורשה הזכירה
שישנה בממלכת הפיוט סוג נעלה באמנות השירה,

„שיר זהב״ בימים נזעכים?
ואורות בורשה כבים נדחים.
זכרונם הקדוש הזועק הפיצו הענן מאורה
לישרים באורחות חייהם ובקיום מצוות התורה.
ממשה ראיתי — וכן גם אני עשיתי
שאחרי דברים נשגבים — בפרוזה ובשיחה נלבבים
בדבור פשוט ואמירה — שפך את לבו בשירה
עצומה ואדירה — זוהרת מזהירה
את זה אוסרה ואת זה מתירה — מוכיחה המעירה ומאירה.
לזאת הסוניטה — ידי הכהה רוטטה
ולשבעת השמות לזהב, בורשה צירפה השמיני:
ברקם הזהב בעורקי הסלעים — רעדו היהודים.
אז קיסר בא לחנוך המכרה — חתמו מנחם הרימיני,
נכלא החרוץ — שלוה בבורשה עד עלות האודים.
לכן לא אחשוך משירי זהב אמתי — הילדים...
פז־פרויים, השטן העימו, הם היו בעיניו אטדים.
הוי, מלאכים של מעלה, איכה לא רדתם לעמיתכם ורפאתם
מכתו בהסתר מלאכי הזוהר והצל הכתם?!
באתי בין אלה ואמצא גדילים מארבע כנפות;
זה נשמט מתינוק בכבות נר טרם עת לטוטפות —
פיהם הקדוש דם קרוש נסתם ומחריש מפרוזה.
כי אחרי צעדים מעטים עטוהו בטלית הפסים.
וזאת הסוניטה, שיר זהב, באהבה הקדשתי וכעסים.
שירה טהורה, אין סיגים, זכה לזכים נפוזה
בדל״ת בסיון תש״ד יום לאחר העזיבה לכליה
חמשת אלפים שבע מאות וארבע לבריאת העולם
בני בורשה המסולאים בפז — נדם קולם.
בבית יראתם קול תודה ישמע „הללויה״ ו„אמן״
גנובתי בית תפלה יהודי מהלל ומאמין
כל מה שהתעלל בבורשה ודעביד בה — לטב עביד.
אויר החצר ה„קדושה״ טוהר מנשם יהודי הזך
פיות תינוקות בית רבן לא נוגסים באגס הרך
כי כלבים, גלח, השאת עליהם לחרוץ לשונם ביצווח
מאה וחמשים פרקי תהלים — וארשת שפתים שתי מלים
השאירו בכנישתא ודי להם לחיות בנבל וצלילים:
„הללויה״ ו„אמן״ הן כחם ותקפם, צורים ותלים
בורשה עיירתי קרתי בה דרתי עטרתי ותפארתי
קראתי, שניתי, גמרתי — לרוח כחי לא פזרתי
עיני נטויות למרום לשקוע במגדל הרם
הצלב במקלעת צלבים, מין שושנת תעתועים
„ביצאנטי״ ברשעו ואותודוכסי בהפקרו
ושניהם מתירים דמם של ישראל, הנמסכים
כמים על מזבח העמים, מדשנים מדרגות בהרים
משם, מפסגת מעמדו צופה נתנו הגלח (מה שטם

כנוי זה „כהן" איותה נפשו) צווהו הודע לו
על גורל ז׳ידאניו... ובת קול מבעיתה גולשת
מחוד הצריח: אין מפלים בין בורשה לכפרים הערים,
פרגולים ודמות רצועות מתפתלות, נכרכות על צואר
תינוקות, צליפותן מפרידות בין אמה לטפה
נחשי דם משתקעים בגופם ואמא לא תכיר את ילדה,
הטבול בדם ארגמנם ישישים בוחנים את קומם:
מגף מדיארי נועץ בו מסמריו ויפלשו בדמיו.
קשישים תלושי פאה עומדים עירום ועריה
מסנטר שסוע שנוכש ביד עריצים צמאים לדם.
עומדה בורשה ריקה מיהודים בפניך רבי ישראל בעל־שם־טוב
הרוח מתיה מדובבה מקברה (מחוצות ובורות כבשנים ודמנים)
— טעינו הריב"ש, טעינו שגינו אתך יחד, בבקש אכסניא
לחסידות שיצרת ברוחך הגדול, עינינו לראש אצבעך הקדושה דבקו
ולמידת המלילה ירדנו בהרים, חצינו פלגים, פסגנו פסגות,
כבשנו עבור תורתך יער חרש וחרשה עד שפגענו בעירת בורשה
פקעת חסידים וצנפת צדיקים פשו בגנה גן חסידות תמימה,
טהורה וזכה לשנים מאתים וחמשים, צדיק קדוש ונעלה בוא ונתור בעיר
אין יהודי בה, תם אחרון הצדיקים מקרבה. צוענים עוקרים מזוזות
שקצים תולשים „יריעות", סחי ומאוס בחיות נוברים בכתבי הקדש,
ש"ס וילנא ז׳טומיר ופייטרקוב מתבוססים באבק חוצות,
אפר מתגולל על רש"י ועפר מעפר שורות הבינים,
התוספות מובסות ב„הגהות הגר"א" ומסורת הש"ס
האלמנה ר א ם תשב לארץ ומכלה בדמעות עיניה.
נסחבה החסידות ונסתחוה, הטעות אמנם לעולם חוזרת
(זקן וטף לא חזרו) לכן הואילה רבי ישראל ופרושה
מטפחתך על ימים מחדש ובואה בני ברקה,
שם תמצא דור שביעי לחסידות רבי פינחס הסותם את בורשה,
עצמותיו טמונות באהלי בית קוסיב וויז׳ניץ,
רוחו מרחפת ב„גבעת פינחס", נשמתו נושמת ריח תורה ותפלה
בביתו „אוהל פינחס" שברחוב „מהרש"ל"
באותה העיר האם בחסידות בירושלים בחיפה ובערי הארץ
קמו שושלות מקברן, אדמו"רים נוהגין נשיאות ברמה
חסידים מתחדשים עלו במעלה אבל לשושלת בורשה
לא קם עוד היורשה אבדה בורשה אבדה
ב„דלת" בסיון תש"ד בורשה שקטה.
שלהבת במרום תלהיט רוטטה.
התורה לא תקבל הקהלה המתה.
בורשה הגויית לא תלבין מחטאה,
כי גלתה אם על בניה מביתה.
רוח השירה כולא בלבי ה„סונטה"
לכן לא אשורר בשירת איטליה
מ ש א ב ו ר ש ה — די לה בנהורא מעליא
מבורשה תמה חסידות מחסידיה לנצח נצחים.

גנה כמש וקמל והם נאכלים כפסחים וזבחים.
בקרוב הטבחים — בקברים לא נשתיירה רווחים.
אב־המון־גויים בעמדו על אחד ההרים וערך עקדה
עמד הראשון לפני נמרוד גם פרעה לקרקר מתאוים
נבוכדנאצר מחריב המקדש טיטוס ואביו הפלאוים
מאז ניתן למשיסה יעקב אין רעה מזו לזאת העדה.
הבה נקונן על בורשה בשלש לשונות של קינה:
„איך נפלו גבורים" במלחמתה של פרנסה וקיום בצנעה
„איכה ישבה בדד העיר רבתי" אנשים ישרים
את מי הותרת, רבוני, במקום יהודים יקרים?!
„איככה אוכל וראיתי" דפנות ערש מולדתי גזורים??
והנולדים בה, חסידיך ראשונים נטבחו עדרים־עדרים.

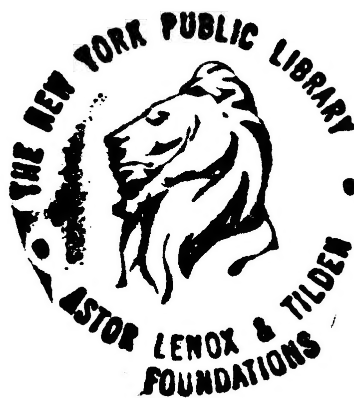
הַשְׁלִיחוּת הָאַחֲרוֹנָה שֶׁל ר׳ וואָלף ,הַגָּדוֹל׳

שְׁעַת בֹּקֶר זוֹהֶרֶת סָרְגָה עַל בּוֹרְשָׁה מַסֶּכֶת מוּפָזֶת,
טָבוֹל וְצָהוֹל בְּצִיצֵי הַקָּמָה וְקֶרֶן פָּז חַמָּה שׁוֹחָזֶת
חֶרְמֵשׁ וּמַגָּל לִקְצִיר הַשְּׂעוֹרִים כִּי אָבִיב בְּבּוֹרְשָׁה וְרָנִים
הָאָדָם וְחַיָּה וּבְהֵמָה, וְלִבְלוּב בְּצַמְּרוֹת אֳרָנִים
יַעֲלֹס שָׂדַי וְכַשְׁבֵי הָרֶעִי...

וּמֵאֲחוֹרֵי מַצֶּבֶת אֲבָנִים
קְלוּפַת אוֹתִיוֹת, שְׁחוּקוֹת תְּקוּפוֹת מִכִּרְסוּם מְתַנִּים
בְּשִׁבְחוֹ שֶׁל רִיבּ וואָלף וְיָשְׁרוֹ, הַשֵּׁנִי שֶׁפֹּה בָּא לִקְבוּרָה;
וְעוֹד חֲסִידִים וְאַנְשֵׁי מַעֲשֶׂה, צַדִּיקִים, מַעֲלָתָם הֲדוּרָה –
עוֹמֵד בְּפֶתַח בֵּית נִצְחוֹ בְּ„בֵית חַיִּים״ הַשְּׁלִישִׁי
מוּל צַדִּיק חַי חַיֵּי יִסּוּרִין, וְגִלְגֵּל בְּשִׂיחַ חֲרִישִׁי –
עִם שְׁכֵנוֹ הַ,מֵּת׳ הָרִאשׁוֹן בּוֹ חָנְכוּ זֶה בֵּית מוֹעֵד כָּל חָי
הוּא שְׂרָאל׳נִיו בֶּן רַבִּי פִּינְחָס; עַל פָּנָיו פָּרוּשׂ הַדְּוָי
זֶה שָׁנִים לֹא אָצְלוֹ לוֹ גִישָׁה לַאֲחוֹרֵי פַּרְגּוֹד הָרָזִים
עֵת שְׁכֵנוֹ בֶּטַח בָּדָד, אוֹרוֹת אַבָּא וְאִמָּא כָּבוּ נֶחְפָּזִים;
אָחִיו אַלְתֵּר׳ל חוֹרֵז הַשּׁוֹשֶׁלֶת – גֵּו יָקוּד וּנְשָׁמָה שְׂרוּפָה,
כִּי הוּחַל פִּזֵּר אֶפְרוֹת הַקֹּדֶשׁ, וְשָׁלוֹם – מֵת מִיתָה חֲטוּפָה:
שַׁלָּמָה לֹא שָׁמְעָה נִשְׁמָתוֹ קוֹל מִשְׁנָה וְלֹא רָאָה אוֹר נֵר?
לְאֹרַח כִּלְיוֹנָם מַה גָּרַם שָׁם מָטָה לִבְכִי מִתְעוֹרֵר...?
מַחְשַׁבְתּוֹ מַפְלִיגָה לְסִיגֶט, שָׁם אָח לוֹ בַּצָּרָה, מְנַחֵם.
אוּלָם בִּנְתֵשׁ אַחֲרוֹנֵי בּוֹרְשָׁה מִכְּפָרָם, הַפֵּחִים
יְקוּשִׁים וִיהוּדֵי מוֹסִיעֶף לְכוּדִים בָּאזִיקֵי הַתָּוִים.
וּזְאֵב הַגָּדוֹל בֶּן מֵייטָה וִיהוּדָה מֵצֵר צַעַד בְּרֹאשׁ הַמְּלַוִּים,
כִּי הֻרְשָׁה לַחֲזוֹת בְּצֵאת בִּתּוֹ רִבְקָה לְעָקֵת הַקִּוּים
תָּפוּס בְּיַד ,רָחֵל׳ וְ,לֵייבֶּער׳; בַּעֲלָהּ שְׂרָאֵל־פִישְׁל טְשׁוֹקָן
(אֲבוֹתָיו הִקְדִּימוּ ,גְּזֵרַת הַשְּׁמוֹת׳, נֶאֶחְזוּ בִּדְיוֹקַן
גִּבּוֹר מוֹדִיעִין, יְהוּדָה הַ,מַּקַּבִּי׳ – הַפַּטִּישׁ הַוּוֹאלָאכִי) –
עוֹד שְׁנַיִם, קָחֵם עַל זְרוֹעוֹתָיו לָעֲקֵדָה, דְּבַר־אֵל אֶל מַלְאָכִי...
לְיַעֲקֹב – אָח, עֵשָׂו – שְׂנֵאתִיו וָאֹהַב אֶת יַעֲקֹב –
וָאֶתֵּן אֶת הָרָיו שְׁמָמָה... „לְמִי צִוָּה? וּלְמִי – יְפֵה נוֹף?!
זֶהוּ בֵּית בִּתּוֹ לֹא פָּסַח עַל סִפּוֹ הוּכַן הָ„אַלְקִיר״ לָאוֹרְחִים
הַבָּאִים מִבּוֹרְשָׁה, הַמִּטְבָּח – לַהוֹרִים וְלַחֲמֵשֶׁת הַצּוֹרְחִים...
רְדָה, וואָלף בְּחָפְזָה, לָךְ נִגְלוּ תַּעֲלוּמוֹת מִבּוֹרְשָׁה עַד וִישׁוֹ...
וַיֵּרֶד רַבִּי וואָלף הַשָּׁלִיחַ הַמַּלְבִּיב מְחַיִּים בְּרִישׁוֹ –
הִתְחַלְחֵל וְזֵעַזַע וַיֵּכֶּה שִׁמָּמוֹן וַיַּרְא אֶת הַמַּסָּע
אָז יָרְדָה לַקֶּסֶת הַדָּמִים הַנּוֹצָה לִטְבִילַת „הַמַּשָּׂא״
בְּטָהֳרַת הַכְּתִיבָה, כִּי נוֹדַע שֶׁאֵין זֹאת עֲקֵדַת ,מַסָּה׳
הַמָּוֶת לְרִבְבוֹת עֲקוּדִים – מַעֲלָל נִתְכָּן וְנַעֲשָׂה
בְּצֵאת קֶצֶף וְקֶטֶב מְרִירִי תוֹחֶלֶת לְחַיִּים פַּסָּה

וַיָּכֹף קוֹמָתוֹ וַיִּגְמַע מְנֹאדוֹת הַדְּמָעוֹת וְחוֹכֶה
לִבְשׂוֹרָה לְנִחוּם לְרַחֲמִים – אֶפֶס חֶסֶד, אֵין תִּקְוָה. הוּא בּוֹכֶה...
קוֹל עָמוּם יְגֻנַּב לְאָזְנֵי וואָלף מֹשֶׁה'ס וּמְצַוֶּה: ,עַד הֲלוֹם'!
מָחָר צֶאֱצָאֶיךָ יִתְכַּפְּשׁוּ – בְּבִיבִים בְּבוֹרוֹת – בְּשָׁלוֹם...
– – – – – – – – – – – – – – – – – –

זֹאת מָצָאתִי מוּל בֵּית בִּתִּי – בְּנִי הוּא שֶׁלֶקֶט פֵּרוּרִים
וַיִּמַּלֵּא צִקְלוֹנוֹ חֶרְדַּת בַּלָּהוֹת וַיִּשְׂבַּע מַאֲרוֹרִים
וַיַּרְא אֶת בּוֹרְשָׁה בְּאָבְדָנָהּ, אֵין גּוֹאֵל וּמוֹדַע לְיָרְשָׁה...
וַתָּשָׁב לַמְכוֹרָה הַגּוֹיִית...
בְּכַפּוֹ – גְּוִילֵי ,,מַשָּׂא בּוֹרְשָׁה". – – –

תכלית׳ו של ,ספר זכרון׳ זה ותועלתו,

מגמת הספר היא:

א. לרענן לקורא, איש בורשה זכרונות של מעשים ומעללים, אירועים והתרחשויות, שמחות ועצבונות, ימי עונג וירחי שוא שהתחוללו בביתו שבעיירה זו שבו נולד ונתארעו ברחובותיה ובמוסדותיה, בנופה הזוהר ובצל הרים מרקיעים וצמרות יערות, בין אותם שהכיר ובין אלה שרק שמע את שמעם.

ב. להציג בפני בניהם ובנותיהם דמויות הוריהם ויקרת מדותיהם, להעמיד נגד עיני רוחם את הסבא והסבתא בדמות־דיוקנם הפטריארכלית שלהם ומקום חיותם ונוף מולדתם של הוריהם והורי הוריהם וסתם יהודים, כעשיר — כעני (כמובן יותר עניים מעשירים, שחיו חיי דחקות ומחסור — ושמחו בחלקם) דרכם בחיים ומהלך מחשבתם.

ג. לתת ליהודי שלא מבני בורשה הרוצה להכיר עיר ואם בישראל, אמנם מזערה אבל ראויה לספר גדול המספר את דברי־ימיו של קיבוץ יהודי בגולה, שההשגחה מנתה לו מאתיים וחמשים שנות חיים בחביון הרי הכרפתים, שהטבע העניק לו סביבה מרהיבה בקסמי נופה, משופע באויר מבריא שטוף נגוהות. רוח צמחי־שדות וניחוחי־פרחים מרחף מלמעלה וירקות גנים ופירות מגדים מלמטה. שמש צדקה ומרפא בכנפיה ביום, וירח יקר הולך — בלילה.

חייה של בורשה היהודית מתחילים את מהלכם ומפתחים את תהליכם ההולך ונמשך עם זרם השנים עד שנצטוו לעצור בתוקף פקודה אכזרית: עד פה תבואו, חייכם, ז׳ידאנים, חדלי אנוש — ייתמו ובורשה תשוב להיות (לאחר מאתים וחמישים שנה) מנוקה מיהודיה, לבורשה גויית.

בתקופה המשתרעת בין ירידת ה„נוטעים לעמק הנאה״ שחזה מייסד החסידות, לבין ירידת שואת הרשעים — הוכנסה, כמאמר מוסגר, ה„היסטוריה״ של בורשה ויהודיה, על חייהם השלווים רפודי בטחון בצור ישראל, של תמימי דרך וישרי לבב, נכבדי־נועם ואנשי מעשה, עמל ועבודה; שיחם ושיגם, משאם ומתנם, תלמידי חכמים ואומרי תהלים, בעלי מלאכה ובעלי נכסים, אמידים ואביונים, זקוניהם ונעוריהם, טפם ואמותיהם — על רקמה מגוונת זו נשזרים פרקי־מעללי־גבורה במלחמת הקיום — על אלה ודומיהם תספרנה יריעות זה הספר (עד כמה שהגיעו לידיעת הכותב) — והם המה „דברי־ימי־בורשה״, והיא היא ה„היסטוריה״ של עיירה חמדת לבם של הנולדים בה.

תמו חייהם — תמה בורשה
ונשתיירו הזכרונות

בנוהג שבעולם, אדם בעל מעשים גדולים לטובת הכלל, משפסקו עיסוקיו בהם, הריהו יושב וכותב זכרונות — ככה יעשה גם ספר זה. בשבת שארית בורשה, הרחק ומנותק מדפני ערש ילדותו, רושם אף הוא את זכר ימי שכנו בכפרו הנחמד שהחביא עצמו בצלם של יערות עבותים ובזיוו של רקיע בזיהרוריו, על גדות נחלים ופלגים, יובלים ואובלים, מתפלל תפלה צנועה מתוך ספר נחמיה בן חכליה בסופו, שהתפלל אחרי שובו ירושלימה והקמת חומותיה, ואני, בהיותי לו לספר לפה:

„זכרה לי אלוקי לטובה...״